

PLACED ON THE SHELF
Date 2-3-95

SRI VENKATESWARA
CENTRAL LIBRARY &
RESEARCH CENTRE.
Acc. No 20105
Date .....
TIRUPATI.

CB-4-
35

PRINTED BY
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE VAVILLA PRESS
Madras.

వీ రి క

ఆంధ్ర దేశమునందు ప్రచారసభిలో నున్న ఆర్యజాతీయ వైద్య శాస్త్ర గ్రంథములలో బసవరాజీయము చాల ముఖ్యమైనదియును ప్రచారబాహుళ్యము గలదియు నై యున్నది. సుశ్రుతచరకాదు లగు సుద్ధగ్రంథములను ఓరింపఁ దొరకొనినను లేకున్నను, ఆంధ్ర దేశము నందలి సామాన్యవైద్యులగువారెల్లరును బసవరాజీయమును విధిగాఁ జదివితీరెదరు. చారిత్రకు లగు వైద్యుల దృష్టిలో (మన ఆంధ్ర దేశము నందలి వారిలో) బసవరాజునకును అతనిగ్రంథమునకును ఈయఁదగినంతటి ప్రామాణ్యస్థానము లభింపక పోయినను, పట్టణములందును పల్లెల యందును వైద్యవృత్తి కలవాటుపడిన ప్రతి యాంధ్రుని గృహమును బసవరాజురచించిన ఈవైద్యగ్రంథము స్థిరప్రతిష్ఠను గడించి, యలంకరించుచు వచ్చుచున్నది. ఇందులకు ముఖ్యమైన కారణము— బసవరాజు ఆంధ్రుఁడగుటయును, ఆంధ్ర దేశీయుల విజ్ఞానవిభవముల నాదరించి తదభివృద్ధికై చక్కని ప్రకరణవిభాగములతో సరసములును సంగ్రహమహితములును సరళములు నగు చికిత్సాపద్ధతులతో గ్రంథము నామూలాగ్రమును సంతరించి కూర్చుట యై యున్నది. ఈవిషయము ఈగ్రంథమును చదువఁబూనెడి ప్రతివారికిని విశదమే యగుచున్నది.

కొంచెమంత స్థిమితముతోఁ బఠింపఁబడినచో— ఆర్యవైద్య వాఙ్మయమునందు అత్యంత సుప్రసిద్ధిని గడించిన మహోత్తమము లగు గ్రంథములు వందలకొలదిగ గానవచ్చును. సుప్రసిద్ధము లై వేదము లందుగూడ—దుష్కృతాయ 'చరకాచార్యం'— అని కీర్తింపఁబడిన చరకమహర్షి, సుశ్రుతుఁడు, అగ్ని వేశుఁడు మున్నగువారు రచించిన చరకసుశ్రుతములును మాత్రమేగాక మాధవకల్పము, బాహుమఁ

సీద్ధరసార్ణవము, భేషజకల్పము, మాధవనిదానము, అశ్వినీకల్పము, ఆయుర్వేదసూత్రములు మున్నగునవి ఇంకను అముద్రితములగు నవస్థలలో అనేక గ్రంథములు మన దృష్టిపథమున కగుపించును. ఇట్టి అపారమగు మన వైద్యవాఙ్మయమునందు గల గ్రంథరాశి నంతను ఆంధ్రమునకు బరివర్తించి జనసామాన్యమునకు అందుబాటుగు స్థితిలోనికి దీసికొని వచ్చుటకై మనవా రెన్నియో శతాబ్దములు అవిరతముగాఁ బాటుపడవలసియున్నది. మేమును అనేక సంవత్సరములనుండి మాశక్తికొలది నిరుత్సాహమునకు పాల్పడక ఎట్లెట్లో ఆంధ్రవాఙ్మయమునందలి ఇతర విభాగములందువలె, ఈవైద్యవాఙ్మయవిభాగమునందును పరిశ్రమ చేసి అమూల్యము లగు గ్రంథములను వెలువరించుచు వచ్చుచునే యున్నాము. కాని ఆంధ్రుల యాదరాభిమానములు మాకీపట్టులలో చాలినంతగా లభించుట లేదని వ్రాయుటకు చింత వొడముచున్నది.

ఇప్పటికి మేము ముద్రింపఁదలచిన గ్రంథములలో—గదనిగ్రహము, వైద్యశతస్లోకి, ఆఙ్గిరమంజరి, భేషజకల్పము, శార్ఙ్గధరత్రిశతి, రాజమార్తాండము, రావణునికుమారతంత్రము, వృక్షాయుర్వేదము, చక్రదత్త, శుశ్రుతశారీరము, అనుపానమంజరి, కాలజ్ఞానము, నాడీజ్ఞానము, రసప్రదీపిక, లోలంబరాజీయము, విషవైద్యచింతామణి, శార్ఙ్గధరసంహిత, షడ్ర సనిఘంటువు, సహదేవశువైద్యశాస్త్రము, ఇలా జులగుర్బా మున్నగు గ్రంథములు సుసంమృష్టము లగు ముద్రణములతో వెలువరింపఁబడినవి. ప్రస్తుతము ఈబసవరాజీయ మను సుప్రసిద్ధాంధ్రజాతీయ వైద్యగ్రంథమును వైయట్లే చక్కని ముద్రణముతో వెలువరించి మాపాఠకుల కుపాయన మిచ్చుచున్నాము. ఆంధ్రదేశమునందలి ప్రాజ్ఞలోకము మాయం దెప్పటి యాదరాభిమానములను వెలయించినచో మున్నుండు చరకమును సంపూర్ణముగా ముద్రించి యర్పించుకొనుటకై యత్నించుచున్నా మని తెల్పుకొనుచున్నాము.

బసవరాజీయ మను ఈ వైద్యగ్రంథమును రచించిన బసవరాజు
 కాలమును గూర్చియును, అతని దేశ-నామ-థామాదికములను గుఱిం
 చియును, పండితులలోనే అనేక విప్రతిపత్తిసహితములగు సిద్ధాంత
 ములు గలవు. కొంద టీతఁడు సుప్రసిద్ధవైవమతప్రచారకుఁ డగు బస
 వేశ్వరుఁ డనియును, మఱికొందఱు శివతత్త్వరత్నాకరాది గ్రంథము
 లను రచించి సంస్కృతవాఙ్మయమునకు అపారమగు నేవచేసిన కేశది
 బసవరా జనియును, మఱికొందఱు బసవనాముఁ డగు సామాన్యుఁ
 డనియు నందురు. ఇట్లే జాతినిబట్టి ఇతఁ డాంధ్రుఁ డని కొందఱును,
 కర్ణాటకుఁ డని కొందఱును, కర్ణాటాంధ్రాది విభాగముల కందని దాక్షి
 ణాత్యుఁడని ఇంకఁ గొందఱును చెప్పెదరు. ఏమైన నేమి? యశః
 కాయుఁ డై కేవలము లోకోపకారమునకై ఇంతటి మహోత్కృష్ట
 గ్రంథమును రచించినకవి ఏజాతివాఁ డైనను ఆభివంద్యుఁడును చిర
 స్మరణీయుఁడును అనుటకు ఎవ్వరికిని సందియ ముండదు. మాకు గల
 యనుభవమును బట్టియును, పండితపరంపరగా వచ్చుచున్న వినికిని బట్టి
 యును, బసవరాజు సుప్రసిద్ధాంధ్రదేశీయుఁడే యనియును, ధైరవకల్పాది
 పరశ్శతగ్రంథములను రచించిన నిడిమామిడి బసవరాజే ఈగ్రంథసం
 థాత యని విశ్వాసము నొందుచున్నాము. ఇందులకు ఈతని గద్యమే
 ప్రమాణము:—‘ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావార
 భోగపారీణ, నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యో
 త్తమ నమశ్శివాయసత్పుత్ర, పవిత్రకవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరో
 భూషణ వైద్యశాస్త్రపారావారీణ బసవరాజవరచితే’—అను గద్య
 భాగము (ప్రాచీనతాళపత్రములలో నున్న భాగము) అయి యున్నది.
 కాని గ్రంథకర్త యగు నీబసవరాజు చెప్పుకొనిన ఈనిడిమామిడి అతని
 యింటిపేరు కా దనియును, అతని వైవాచార్యశీతము పేరనియును
 గూడ కొందఱు వివదించుచున్నారు. వివాదములకును చర్చలకు నేమి?
 భయలుదేరదీయుకొలఁదిని పెలుగుచునే యుండును. కాబట్టి దొరకి

నంత యాధారముతో నీ బసవరాజు—నిడిమామిడి వాస్తవ్యుడని యును, రామదేశికుని శిష్యుం డనియును, నమశ్శివాయపండితుని పుత్రుఁ డనియును, చక్కని కవితాధార కలవాఁ డనియును, మనము శిశ్వ సింపగా వచ్చును. ఈనిడిమామిడి ఇప్పటి యాంధ్రదేశములో నెచ్చు టిదో తేలినను తేలకున్నను నితఁ డాంధ్రదేశీయుఁడే యచుటకు ఎట్టి బాధకమును లేదుగదా. కావున నీవిషయము నింతతో విడచివైతము. ఇతఁ కాలము విషయము. కొంచెమెచ్చుతగ్గుగా సంస్కృతవాఙ్మయమున వివిధవిషయములలో గల సంధానగ్రంథములు 17-వ శతాబ్ది ఆరంభ మున కూర్చబడుచు వచ్చుటచేతను, వైద్యశాస్త్రమున నిదియు నోవిధ మగు సంధానగ్రంథ మగుటచేతను 17-వ శతాబ్ది పరిసరములం దియ్యది వైద్యప్రకరణగ్రంథముగా కూర్చబడి యుండు నని యూహింపబడు చున్నది. ఇయ్యది (అనగా నీ యభిప్రాయము) సిద్ధాంతము కానే రదు, యూహమాత్రమే. కాని ఆంధ్రదేశమునందలి వైద్యపండితు లలో—శ్లో. “కృతే తు చరకః ప్రోక్తః...కలౌ బసవకః స్తుతః.” అను శ్లోక మొకటి ప్రచారమున నున్నది. దీని ననుసరించి చూచిన కల్యాదిని రచితమైన ట్లగునని కొందఱు అందురు గాని ఇట్లు శ్లోకములు గ్రంథప్రశం సామాత్రము లగుటచే నంతగా నవిషయమునఁ బ్రమాణములు కాఁజాలవు.

మఱికొందఱు ఇతఁడు ఈవైద్యగ్రంథమునకు సంధాతయే యగునుగాని స్వతంత్రుఁడు అగు గ్రంథకర్త కాఁ డని వివదించు చున్నారు. ఇందులకుగాను వీరు చెప్పెడి ప్రధానకారణము—ఇందలి శ్లోకములును విషయములును ఇతరము లగు విఖ్యాతగ్రంథములలో ఆయావిభాగము లట్లే కానవచ్చుచున్న వనుటయై యున్నది. తత్త్వ విచారణఁ జేసినచో నితఁడు తనగ్రంథమునందు ప్రాచీనవైద్యగ్రంథ ములనుండి ఆయా ప్రకరణానుసారముగా విషయములను సంధానించినమాట నిజమే అయినను, అంతమాత్రమున నితని గ్రంథకర్తృత్వ

మునకు ఎట్టి హానియు పాపంగనేరక పోవుటయే గాక అయ్యై ప్రకరణ శాంతముల ననుసంధానించుటలో నితఁడు చూపిన కౌశలము ఇతనికి బహుగ్రంథవ్యాప్తి గలిగిన పండితుఁ డన్న విఖ్యాతిని సాకల్యముగా నార్జించిపెట్ట గలుగుచున్నది. కాగా నియ్యది వైద్యమునందు ప్రకరణ గ్రంథ మనియును దీనికి బసవరాజే గ్రంథకర్త యనియును నిర్వివాదముగా ద్రువపఱచి గ్రంథకర్తకు ఎనలేని కీర్తిని గల్గించుచున్నది.

వైద్యమునందు ఇయ్యది ప్రకరణగ్రంథ మనియు ఇట్టి ఈ గ్రంథమును బసవరాజు చాల నేర్పుతో ననుసంధించె ననియును చెప్పి యుంటిమికదా! ఇక బ్రకరణగ్రంథము లగు నంశములఁ జర్పించుకొందము గాక. మొత్తమున నిందు ౨౫ ప్రకరణములు కూర్పబడినవి. వానిలోఁ బ్రథమప్రకరణమునందు ఆష్టభాతునిదాన జ్వరనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లంఘన వివరణములును, ద్వితీయప్రకరణమునందు త్రయోదశ విధములగు సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషలక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్యములు, దినప్రమాణ తచ్చికిత్సానుపానములును వివరింపబడినవి.

తృతీయప్రకరణమునందు, కాయమనోదోషనిదానమూత్రపరీక్షలును, తత్సాధ్యాసాధ్యతలును, చతుర్థప్రకరణమునందు క్షయరోగనిదానములు, తల్లక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్యతలు, తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులు, పంచమప్రకరణమునందు పాండు, శోఘ, కామిలారోగనిదానములును, తల్లక్షణములును, తత్సాధ్యాసాధ్యతలు, తచ్చికిత్సానుపానములు, పథ్యాపథ్యములును, షష్ఠప్రకరణమునందు అశీతి వాతరోగనిదానములును, తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్యతచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును వివరింపబడియున్నవి.

సప్తమప్రకరణమునందు చతుర్వింశతిపిత్తరోగములును, ఛర్ది మూర్ఛారోగములనిదానములును, తల్లక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్య

చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును, అష్టమప్రకరణమునందు కాసశ్వాః
హిక్మారోగనిదానములును, తల్లక్షణములును, వానిలో సాధా
సాధ్యతలు, చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును, నవమప్రకరణమున
మేహ, మేహవ్రణ, మూత్రకృచ్ఛ, మూత్రాఘాత, అశ్మరీరోగ నిదా
నములును, తల్లక్షణములును, సాధ్యాసాధ్యములును, చికిత్సానుపా
పథ్యాపథ్యములును, దశమప్రకరణమునందు గ్రహణ్యతీసారరో
గనిదానములును, తల్లక్షణములు తత్సాధ్యాసాధ్యతలు, తచ్చికిత్సాన
పానపథ్యాపథ్యములును కూర్పబడినవి.

ఏకాదశప్రకరణమునందు ఉదర, ఆనాహ, ఉదావర్త, విద్రు
రోగనిదానములును, తల్లక్షణతత్సాధ్యాసాధ్యతచ్చికిత్సానుపానపథ్యా
పథ్యంబులును, ద్వాదశప్రకరణమునందు తృష్ణాదాహ హృద్రోగవిషు
చ్యలసక, విలంబికాగ్నిమాంద్యాజీర్ణరోగలక్షణములును తత్సాధ్యా
సాధ్యతచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును సంగ్రహింపబడియున్నవి

త్రయోదశప్రకరణమునందు కుష్ఠ విసర్పి విసఫ్ఫిటకరోగనిదా
ములును, తల్లక్షణ సాధ్యాసాధ్యతలును, చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్య
ములును, చతుర్దశప్రకరణమున అర్శోపదంశశూకదోషాండవృద్ధినిదా
తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్యతచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును, పం
దశప్రకరణమునందు పంథ్యా ర్తవయోనిదుర్తాంసపుష్పావరోధరో
గనిదానములును, తచ్చికిత్సలును, గర్భిణీచికిత్సానుక్రమపథ్యాదులును
షోడశప్రకరణమునందు అశృగ్ధరాస్థిస్రావయోనివ్యాపత్తి యోనికం
గర్భపాత మూఢగర్భ యోనిసంవరణ స్తనసోరుగర్భిణీరోగలక్షణ తతా
ధ్యాసాధ్యములును, తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును చర్చిం
బడియున్నవి.

సప్తదశప్రకరణమునందు నేత్రరోగనిదానములు, తల్లక్షణముల
సాధ్యాసాధ్యతలు, చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, అష్టాదశప్ర

రణమున ఘోరమేదోవృద్ధిమదాత్యయ నాసాశిరోరోగలక్షణ తత్సా
 ధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును, ఏకోనవింశ ప్రకరణ
 మున గుల్మశూలరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్యతచ్చికిత్సాను
 పానపథ్యాపథ్యంబులును, వింశ ప్రకరణమునందు ఉన్మాదాపస్తారలక్షణ
 తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును కూర్పబడి
 నవి.

ఏకవింశ ప్రకరణమున భగందరవ్రణాగంతుకవ్రణ నాడీవ్రణా
 గ్నిదగ్ధవ్రణ లూతవ్రణ మర్కట్యుష్పదగళగండ గండమాల కర్ణముఖ
 దంతజిహ్వతాలుగతకంఠ గతదంతవ్రణతుండివ్రణకూపజంతిరాజస్నాయు
 కస్తనవ్రణ గళగ్రంథి గళకీలాప్య సోఫీటకీలక కాలసోఫీటాదిక శ్లీషద
 రోగనిదానతల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యం
 బులును, ద్వావింశ ప్రకరణమున అజగల్లి కాంథాలజీవివృతాదిపిటికకచ్చ
 పికవల్చీకపనసికజాలగర్దభాది సర్వతుర్రోగలక్షణ తచ్చికిత్సానుపానం
 బులును చేర్పబడినవి.

త్రయోవింశ ప్రకరణమున విషలక్షణ తచ్చికిత్సానుపానాదు
 లును, చతుర్వింశ ప్రకరణమున జ్వరాతినార సంగ్రహణ్యరోగోగపాం
 డురోగ కామలార క్షత్తిత్తక్షయరోగ కాసహిక్మాశ్వాసారుచి ఛర్దిరోగ
 తృష్ణా దాహోన్మాదాపస్తార వాతరోగాజీర్ణశూల కర్ణశూల శూలా
 నాహోదావర్త గుల్మహృద్రోగ మూత్రకృచ్ఛాశ్చరీరోగ ప్రమేహో
 దరశోఘగళగండ గండమాలశ్లీషదమస్తక వ్రణభగందరోపదంశ ముఖ
 కర్ణరోగ కర్తవిపాక తచ్ఛనునోపాయంబులును, పంచవింశ ప్రకరణమున
 రస గంధకాది ద్రవ్యశుద్ధులును, సర్వలోహశుద్ధి తద్భస్మసిందూరక్రమం
 బులును, మృతలోహమృతీకరణంబును, తద్భస్మ గుణాగుణంబులును, నవ
 రత్న శుద్ధి తద్భస్మ గుణాగుణంబులును గలిగియున్నవి.

ఇట్టి యీశ్వరోత్కృష్టమగు వైద్యప్రకరణమగు బసవరాజీయ
 మును పెక్కిండ్లక్రిందట కీర్తిశేషులయిన శ్రీ పుష్పాడ సూర్యనారా

యణరావుగారు చక్కనితెలుగుటీకతో సవరించి ముద్రించిరి. అయ్యదియే ఇంతవఱకును బజారునందు పెక్కుముద్రణములనొంది లభించుచున్నది. నిజమునకు ఈ బసవరాజీయమునకు కర్ణాటాంధ్రభాషలలో నముద్రితములుగా పెక్కులు టీకలున్నవి. అయినను ప్రచారబాహుళ్యము నొందియున్న వైవారిటీకనే మేముక ముద్రణమునకై తీసికొని ఇట్లు సర్వాంగసుందరముగాఁ బ్రకటించితిమి. సాధ్యమైనంతత్వరలో నముద్రితములగు నాటీకలను చేర్చి ప్రత్యేకముగా నీగ్రంథమును ముద్రించి వెలువరింప దలంపుకొన్నవారమై యుండుటచేత నిప్పటికి దీనినే మాపాఠకులకు ఉపాయన మిచ్చుచున్నాము. మాకు ఈగ్రంథమును ఇట్లు ముద్రణమును చేసికొనుటకై సర్వాధికారములతో నొసంగిన శ్రీ శ్రీ గ్రంథకర్త ప్రపాత్రులగు శ్రీయుతులు పువ్వాడ వేంకటరావుగారికి మిగుల కృతజ్ఞతఁ జూపుచు నింతతో విరమించుచున్నారము. విజ్ఞు లిందలీగుణదోషముల ననుగ్రహబుద్ధితో యొప్పరికింతు గాతమని వేడెదము.

అక్షయ ఆశ్వయుజ ౧౦ లు. }

తండయాశ్వేట, మదరాసు. }

ఇట్లు,

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్.

విషయానుక్రమణిక.

	పుటసంఖ్య.		పుట సంఖ్య.
ప్రథమ ప్రకరణము.		ఏకాహికాదిజ్వరములకు నింబాది	
అజీర్ణజ్వరలక్షణము	42	చూర్ణము	102
అజీర్ణనాడీలక్షణము	12	ఏకాహికాదిజ్వరములకు లాక్ష	
అజీర్ణాది జ్వరములకు కిరమాలపంచ		భూతాంకుశ తైలము	111
కషాయము	98	ఏకాహికాదివిషమజ్వరములకు మహా	
అస్తర్ణజ్వరలక్షణము	50	కట్టర్తైలము	109
అపఘ్నద్రవ్యాదులు	65	కంఠనాడీపరీక్ష	8
అభిఘాతజ్వరలక్షణము	42	కఫరిశుద్ధి	68
అభిన్యాసజ్వరలక్షణము	53	కఫరోగమునకు కట్టలాదికషాయము	97
అష్టధాతుస్థానములు	6	కఫాదిజ్వరములకు శృంగ్యాదికషాయము	97
అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరాంకుశము	77	కామజ్వరలక్షణము	53
అష్టవిధజ్వరాదులకు వృద్ధక్షుద్రాది		కామిలాజ్వరలక్షణము	58
కషాయము	97	కాలజ్వరలక్షణము	51
అసాధ్యజ్వరలక్షణము	54	క్రిమిరోగచికిత్స	28
అసాధ్యజ్వరాదులయందు		క్రిమిరోగములయందు దవఘ్నము	29
కల్పతరురసము	89	క్రిమిరోగములయందు పఘ్నము	29
అసాధ్యనాడీలక్షణము	11	క్రిమిరోగలక్షణము	27
అసాధ్యమసూరికాజ్వరలక్షణము	26	క్షీరపట్టలఘృతము	115
అస్థిగతజ్వరలక్షణము	51	గంభీరజ్వరలక్షణము	58
అగంతుకజ్వరనిదానము	53	గ్రంథస్థవిషయములు	4
అమజ్వరలక్షణము	48	గ్రంథాధ్యయనఫలము	3
అమజ్వరాదులకు అగ్నికుమారరసము	92	గ్రంథారంభ ప్రతిజ్ఞ	2
అమాదిజ్వరకాల ప్రమాణము	49	చర్మగతజ్వరకాల ప్రమాణము	52
అయుర్యేదప్రశంస	3	చాతుర్థికజ్వరములకు చాతుర్థికారిరసము	93
అహికజ్వరనస్యములు	24	చాతుర్థికజ్వరలక్షణము	22
అహికజ్వరలక్షణము	17	చాతుర్థికాది సర్వజ్వరములకు మహాదగ్ని	
ఇష్టదేవతాస్థాన		కుమారము	23
ఏకాహికజ్వరమునకు పటోలాది		జంతుజ్వరములకు కీటమర్దనరసము	30
కషాయము	100	జంతుజ్వరలక్షణము	29

	పుట సంఖ్య.		పుట సంఖ్య.
జీర్ణజ్వరలక్షణము	58	జ్వరాదులకు క్రముకాదిరసాయనము	113
జ్వరగజకేసరి	70	జ్వరితవృద్ధులక్షణము	53
జ్వరగజాంకుశము	71	జ్వరితునిమారోష్ణవ్రవములు	61
జ్వరజాతిభేదములు	16	జ్వరితునియొక్కనియమములు	31
జ్వరదశావస్థలు	61	జ్వరోత్పత్తి	4
జ్వరదినప్రమాణము	62	తరుణజ్వరాగ్నిరసము	73
జ్వరనాశనరసము	73	తరుణాదిజ్వరప్రమాణము	59
జ్వరపాకక్రమము	63	తరుణాదిజ్వరములకు ప్రళయానలరుద్ర	
జ్వరపూర్వరూపము	33	రసము	87
జ్వరమస్త్రము	32	తృగ్గతాదిజ్వరలక్షణము	50
జ్వరము క్షలక్షణము	32	త్రాహికజ్వరమునకు గుడూచ్ఛాది	
జ్వరమునకు స్వచ్ఛందశ్చైరవము	76	కషాయము	101
జ్వరమురారి	69	త్రికాలనాడీలక్షణము	13
జ్వరములకు అర్ధనారీశ్వరరసము	90	త్రిదోషజ్వరమునకుక్షుద్రాదికషాయము	97
జ్వరములకు ఎఱ్ఱవాలుడులేహ్యము	113	త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంకుశము	77
జ్వరములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము	80	త్రిరాత్రజ్వరచికిత్స	22
జ్వరములకు చండభానురసము	72	త్రిరాత్రిజ్వరమునకు జ్వరాంకుశము	20
జ్వరములకు నవరత్నాగ్నికుమారము	80	త్రిరాత్రిజ్వరమునకు త్రాహికారీ	
జ్వరములకు పంచాననరసము	71	రసము	22
జ్వరములకు రాజచండీశ్వరరసము	79	త్రిరాత్రిజ్వరలక్షణము	19
జ్వరములకు లక్ష్మ్యాగ్నికుమారము	81	దశమాలవట్టులఘృతము	115
జ్వరములకు లాక్షాదితైలము	106, 108	దాహజ్వరలక్షణము	42
జ్వరములకు వైష్ణవీరసము	74	ద్వాపికజ్వరలక్షణము	19
జ్వరములకు సిద్ధాగ్నికుమారము	81	ద్వాపిక త్రాహికజ్వరనిదానము	47
జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము	103	దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాతాది	
జ్వరములకు సూతరాజీయము	79	చూర్ణము	106
జ్వరములకు హస్తికర్ణితైలము	112	దుష్టజ్వరములకుహరీతక్యాదిచూర్ణము	106
జ్వర రోగసాధ్యసాధ్యోపద్రవములు	62	దోషక్షయవృద్ధులచే విషమోత్పత్తి	
జ్వరలక్షణము	33	కారణము	46
జ్వరవైరివటుకములు	70	దోహతిసారలక్షణము	31
జ్వరసంప్రాప్తికారణము	32	ద్వంద్వజ్వరలక్షణము	40
జ్వరస్వరూపము	15	నవజ్వరములకు త్రిపురశైరవరసము	74
జ్వరాతిసారచికిత్స	30	నవజ్వరేభసింహరసము	74
జ్వరాతిసారలక్షణము	30	నాడిగతవాతసంచారకృత్యము	13

పుట సంఖ్య.	
నాడీజ్ఞానసీనవైద్యదోషము	14
నాడీపరిక్ష	7
నాడీపరిక్షా నిషేధకాలము	13
నాడీస్పర్శనవిధి	7
నాసానాడీపరిక్ష	9
నిరామజ్వరలక్షణము	49
పచ్చమానజ్వరలక్షణము	49
షష్ఠ్యక్రమము	64
పథ్యోపయుక్తకాకములు	65
పిత్తజ్వరమునకుగుడ్డుచ్యాదికషాయము	99
పిత్తజ్వరమునకుత్రామణాదికషాయము	100
పిత్తజ్వరలక్షణము	36
పిత్తజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయణాది కషాయము	100
పిత్తశ్లేష్మ నాడీలక్షణము	11
పిత్తాధిక్య నాడీలక్షణము	10
పునరావృత్తి జ్వరకారణము	31
పురాణజ్వరలక్షణాయాదులకు ఏలాది చూర్ణము	102
పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనరసము	82
పురాణజ్వరములకు మహాలవం గాది చూర్ణము	101
పురాణజ్వరములకు మాలిసీవనస్తరసము	66
పురాణజ్వరములకు రసకల్పములు	66
ప్రకారాస్తరనాడీలక్షణము	10
వాలవృద్ధాదుల నాడీలక్షణము	12
వాలురకుజనించు సేరుచవ్వ లక్షణము	59
వాతజ్వరలక్షణము	42
గ్లేదిజ్వరాంకుశము	78
సజ్జాగతజ్వరలక్షణము	58
సమూచికాజ్వరలక్షణము	24
హంసగతజ్వరలక్షణము	50
విషహారములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజనరసము	75

పుట సంఖ్య.	
ముహూర్తములో నవజ్వరములను	
హరించెడి రత్న గిరిరసము	83
మృత్యునాడీలక్షణము	12
మేదోగత జ్వరలక్షణము	58
యుగోపయుక్తగ్రంథములు	3
రక్తగత జ్వరకాలప్రమాణము	52
రక్తగతజ్వరలక్షణము	50
రక్తాతిసారజ్వర చికిత్స	31
రక్తాతిసారజ్వరలక్షణము	30
రసగతజ్వరకాలప్రమాణము	53
రసగత జ్వరలక్షణము	52
రసప్రతాపహారాండరసము	19
రూపలక్షణము	14
లంఘనక్రమము	64
వాతజ్వరమునకు షటిలోలాదికషాయము	99
వాతకఫజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాది కషాయము	99
వాతజ్వరమునకు శత్యాది కషాయము	98
వాతజ్వరలక్షణము	34
వాతపిత్తజ్వరములకు పంచభద్ర కషాయము	98
వాతపిత్తజ్వరలక్షణము	39
వాతపిత్తనాడీలక్షణము	10
వాతశ్లేష్మ నాడీలక్షణము	11
వాతాది నాడీపరిక్ష	9
వాతాది నాడీలక్షణము	9
వాతాధిక్య నాడీలక్షణము	9
విషమజ్వరభేదము	44
విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము	78
విషమజ్వరములకు దార్వాద్యిది కషాయము	96
విషమజ్వరములకు బృహత్పిష్ట ల్యాది తైలము	110
విషమజ్వరములకు మహాలాక్షాదితైలం	108

విషమజ్వరములకు వాసాదికహాయము	100	సర్వజ్వరములకు ఆనందభైరవము	8
విషమజ్వరలక్షణము	43	సర్వజ్వరములకు ఆములక్యాది మార్జము	10
విషమజ్వరోత్పత్తి కారణము	44	సర్వజ్వరములకు చండిశ్వరరసము	8
విషాచిజ్వరచికిత్స	57	సర్వజ్వరములకు చిస్తామణిరసము	9
విషాచిజ్వరములకు అగ్నికుమారము	57	సర్వజ్వరములకు జ్వరభైరవమార్జము	10
విషాచిజ్వరలక్షణము	56	సర్వజ్వరములకు తరుణార్కరసము	8
శబ్దలక్షణము	15	సర్వజ్వరములకు నారసింహరసము	7
శీతజ్వరమునకు కట్టరేతైలము	109	సర్వజ్వరములకు భూసింబాది	
శీతజ్వరమునకు తుదాదికహాయము	95	కహాయము	9
శీతజ్వరములకు పాశుపతాస్త్రరసము	18	సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంకుశ	
శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్ర		రసము	2
రసము	18	సర్వజ్వరములకు మృత్యుంజయరసము	8
శీతజ్వరలక్షణము	17	సర్వజ్వరములకు శీతభండీరసము	7
శీతజ్వరహరకహాయము	95	సర్వజ్వరములకు శ్రీజయమంగళ	
శీతజ్వరాదులకు హస్తకర్ణికత్తైలము	107	రసము	8
శీతజ్వరానుపానములు	24	సర్వజ్వరములకు సింహప్రతిపాలనము	8
శుక్రగతజ్వరచికిత్స	48	సర్వజ్వరహరకహాయము	9
శుక్లగతజ్వరలక్షణము	47	సర్వజ్వరాతిసారములకు మేఘ	
శుభనాడిపరిక్ష	9	నాదరసము	9
శ్లేష్మజ్వరలక్షణము	38	సర్వజ్వరాదిహరఘటికలు	6
శ్లేష్మజ్వరాదులకు దశమూలకహాయము	96	సహదేవిఘృతము	11
శ్లేష్మజ్వరాదులకు బృహచ్చర్వాది		సిరాది స్వరూపము	7
కహాయము	99	సూతికాజ్వరలక్షణము	5
శ్లేష్మపిత్తజ్వరలక్షణము	40	స్త్రీపురుషనాడిభేదము	8
శ్లేష్మవాతజ్వరలక్షణము	39	స్పర్శలక్షణము	14
శ్లేష్మధిక్యనాడిలక్షణము	10	సోఫీటకజ్వరచికిత్స	26
సంగమదోషజ్వరలక్షణము	56	స్వేదచికిత్స	60
సంతతజ్వరకాలప్రమాణము	46	స్వేదభేదములు	60
సంతతజ్వరక్రమము	45	హస్తగళనాడిపరిక్ష	8
సంతతజ్వరోత్పత్తిక్రమము	45	హస్తనాడిపరిక్ష	8
సంతతాచిజ్వరసిద్ధాంతము	46		
సన్నిపాతజ్వరలక్షణము	40	ద్వితీయప్రకరణము	
సన్నిపాతనాడిలక్షణము	11	అంతకసన్నిలక్షణము	12
సర్వజ్వరములకు అంగారకత్తైలము	108	అభ్యజనితనాదవిధదోషలక్షణము	14

పుటసంఖ్య		పుటసంఖ్య	
అభివ్యాసనసన్నిలక్షణము	133	రక్తస్థివి సన్నిలక్షణము	131
అసాధ్యరోగ చికిత్సానాశ్యకత్వము	151	రుద్ధాహ సన్నిలక్షణము	128
అసాధ్యసన్ని పాతవివరణము	127	రోగాభివృద్ధివారసత్వములు	140
అసాధ్యసన్ని పాతసామాన్యనాడీ		రోగోత్పత్తిశుభాశుభసత్వములు	145
లక్షణము	120	విషమదోషలక్షణము	147
అశుకారిసన్ని పాతలక్షణము	137	విషమశీతదోషలక్షణము	148
అపకృప్తయోగకాలము	149	విస్ఫారకసన్ని పాతలక్షణము	137
అంతకుబ్బసన్నిలక్షణము	130	వైదారికసన్ని పాతలక్షణము	142
అపస సన్ని పాతలక్షణము	137	శిశుకారిసన్ని పాతలక్షణము	138
అర్కటకసన్ని పాతలక్షణము	141	శీతాంగసన్నిలక్షణము	132
అర్జికసన్నిలక్షణము	126	శీతాదిసన్ని పాతవివరణము	135
అటపాలకసన్ని పాతలక్షణము	139	శ్వేతజిహ్వకదోషలక్షణము	148
అష్టజిహ్వకదోషలక్షణము	148	సంధికసన్నిలక్షణము	121
అక్రచసన్ని పాతలక్షణము	141	సంమోహసన్ని పాతలక్షణము	139
అత్తవిభ్రమసన్నిలక్షణము	124	సదైవద్యలక్షణము	151
అవ్వకసన్ని పాతలక్షణము	125	సన్ని పాతజ్వరసామాన్యప్రమాణము	120
అంద్రికసన్నిలక్షణము	122	సన్ని పాతదిన ప్రమాణము	135
అయోదశసన్ని పాతవిశేషములు	136	సన్ని పాత సామాన్యతత్వాధ్య	
అయోదశసన్ని పాతసామాన్య		సాధ్యములు	121
నిదానము	117	సన్ని పాతభేదములు	134
అహిద్యుగ్గసన్ని పాతవివరణము	135	సన్ని పాతశైల్యము	154
అగ్నికుమారము	156	సన్ని పాతములకు నవలూహి	
అతలక్షణరోగసాధ్యసాధ్యములు	146	సన్ని పాతములకు కుమారము	155
అలకసన్ని పాతలక్షణము	140	సన్ని పాతములకు ప్రతాపి	
అజిహ్వకదోషలక్షణము	148	కుమారము	156
అరోక్తసన్ని పాత సాధ్యనాడీ		సన్ని పాతములకు భేతాశరము	165
లక్షణము	127	సన్ని పాతములకు బ్రహ్మస్తము	159
అపసన్నిలక్షణము	123	సన్ని పాతములకు మహాగంధ	
అసన్ని పాతలక్షణము	138	సూర్యునము	164
సన్ని పాతలక్షణము	138	సన్ని పాతములకు మహాతరుణార్ణము	157
అనైశ్రసన్నిలక్షణము	129	సన్ని పాతములకు మృతసంజీవనీ	
అన్యధాతులక్షణము	120	రసము	162
అమ్యసన్ని పాతలక్షణము	140	సన్ని పాతములకు మృతోత్థాపనము	161
అజిహ్వకదోషలక్షణము	148		

	పుటసంఖ్య
సన్నిపాతములకు రసరాజేంద్ర	
రసము	166
సన్నిపాతములకు రాజాగ్నికుమారము	155
సన్నిపాతములకు సమగరళ తరు	
జార్జము	157
సన్నిపాతములకు సూచికాముఖ	
రసము	164
సన్నిపాతములయందు సూచికా	
భరణము	165
సన్నిపాత సప్తవిధదోషమార	
కోవ్యద్రవములు	143
సన్నిపాత సప్తవిధదోషములకు	
కాలకూట రసము	152
సన్నిపాత సప్తవిధదోషమృత్యునాడి	
లక్షణము	151
సన్నిపాత సప్తవిధదోషసాధ్య	
లక్షణములు	146
సన్నిపాత సామాన్యలక్షణము	117
సన్నిపాతాది సర్వరోగములకు	
శీతాంశురసము	160
సన్నిపాతాదులకు అపుటాగ్నికుమార	
రసము	154
సన్నిపాతాదులకు అమృతసంజీవినీ	
రసము	158
సన్నిపాతాదులకు ఆనందబైరవము	158
సన్నిపాతాదులకు మృతసంజీవినీ	
రసము	163
సన్నిపాతోత్పత్తికారణము	116
సప్తవిధదోష దినప్రమాణము	149
సప్తవిధదోష మారకోపద్రవములు	149
సప్తవిధదోష సన్నిపాత సాధ్య	
లక్షణములు	152
సాధ్యసన్నిపాతవివరణము	127
స్త్రిసంగమదోషలక్షణము	147

	పుటసంఖ్య
తృతీయ ప్రకరణము.	
అసాధ్యమూత్రపరీక్ష	175
ఋతుభేదమువలన వాతాదులకు	
అవస్థా విశేషములు	171
దీర్ఘరోగి మూత్రలక్షణము	197
దీర్ఘరోగియొక్క మూత్రపరీక్షా	
క్రమము	177
దోషభేదముచే రోగభేదములు	173
దోషలక్షణముల సైబుంగునుపాయము	131
పిత్తవికారములు	170
పిత్తస్థానములు	169
ప్రకారాంతరఅసాధ్యమూత్రలక్షణము	197
మనకాయదోషలక్షణము	168
మూత్రపరీక్షాక్రమ తత్సాధ్య	
లక్షణములు	173
రోగవిశేషముల మూత్రలక్షణము	177
లంఘనభేదము	173
వాతవికారములు	170
వాతస్థానములు	169
వాతాదిదోషచికిత్సాభేదవివరణము	172
వాతాదిదోషాద్యవస్థాలక్షణము	169
వాతాదిధాతువుల అవస్థావిశేషము	169
వాతాదిరోగమూత్రలక్షణము	197
శరీరజరోగముల కావధభేదవివరణము	171
శ్లేష్మవికారములు	171
శ్లేష్మస్థానములు	169
సర్వరోగసాధ్యసాధ్యవివరణము	173
చతుర్థ ప్రకరణము	
ఏకాదశక్షయలక్షణములు	187
చతుర్విధక్షయలక్షణము	187
పిత్తక్షయలక్షణము	185
పిత్తశ్లేష్మక్షయలక్షణము	186

పుటసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

ప్రకారాంతరక్షయరోగోత్పత్తి	
కారణము	183
మండూరగుణము	198
రక్తక్షయలక్షణము	187
రక్తపిత్తక్షయలక్షణము	186
రాజయత్నలక్షణము	184
రోగరాజక్షయలక్షణము	186
రోగసాధ్యాసాధ్యములు	191
వాతక్షయలక్షణము	184
వాతపిత్తక్షయలక్షణము	185
వాతశ్లేష్మక్షయలక్షణము	185
శ్లేష్మక్షయలక్షణము	185
శ్లేష్మసన్నిపాతలక్షణము	185
సన్నిపాతక్షయలక్షణము	185
సర్వక్షయలకు కాంతవల్లభరసము	199
సర్వరోగభేదవివరణము	191
క్షతక్షయలక్షణము	186
క్షయఏకాదశరూపపద్ధాప్రిదోష	
శోషరోషణము	190
క్షయపాండుకామిలలకు శ్రీమదగ్ని	
కుమారము	193
క్షయరోగకారణీభూతపాపములు	182
క్షయరోగపరివారము	182
క్షయరోగములకు తాళకసిందూరము	192
క్షయరోగములకు లోకనాథరసము	200
క్షయరోగములయందు దవధ్యములు	202
క్షయరోగములయందు పథ్యములు	201
క్షయరోగరూపములు	184
క్షయరోగలక్షణము	188
క్షయరోగస్వరూపము	182
క్షయరోగోత్పత్తికారణము	181
క్షయాదిసర్వరోగములకు పూర్ణ	
చంద్రోదయము	194
క్షయాదులకు జీర్ణమండూరచూర్ణము	198

క్షయాదులకు మహాదగ్నికుమారము	196
క్షయోపద్రవములు	189
పంచమప్రకరణము	
అభిఘాతజ్వోఫలక్షణము	224
అసాధ్యజ్వోఫలక్షణము	225
కామిలకు పంచాస్యరసము	231
కామిలకు మస్త్రము	232
కామిలకు రక్షకర్త	232
కామిలానిదానము	230
కామిలాసాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు	230
కుంభకామిలాలక్షణము	230
దంద్వజసన్నిపాతజ్వోఫలక్షణము	224
పాండురోగచికిత్సానుభక్తము	208
పాండురోగచికిత్సానిధానము	281
పాండురోగనిదానము	203
పాండురోగములపథ్యాపథ్యములు	221
పాండురోగములయందు పథ్యములు	220
పాండువులకు త్రిఫలాయనమార్గము	215
పాండువులకు ప్రకారాంతర లక్షు	
చించాదిలేహ్యము	212
పాండువులకు రక్షకర్తములు	214
పాండువులకు సహాయసమార్థము	215
పాండుజ్వోఫలకు శోషాంకుశరసము	217
పిత్తజ్వోఫలక్షణము	223
పిత్తపాండురోగలక్షణము	204
పిత్తపాండువునకు హంసమందూరము	209
పూర్వోక్తపంచపాండురోగమార	
కోష్ఠద్రవములు	206
ప్రకారాంతరపాండురోగలక్షణము	205
మృతపాండురోగలక్షణము	205
మృతపాండువునకు స్వయమగ్నిముఖ	
మండూరము	210
రోగసాధ్యవివరణము	208
వాతజ్వోఫలక్షణము	223

	పుట సంఖ్య.		పుట సంఖ్య
వాతపాండురోగలక్షణము	204	సర్వపాండువులకు లఘుచించాది	
వాతపాండువులకు రససింధూర		లేహ్యము	21
భూషణము	208	సర్వపాండ్వాదులకు చించాది	
వాతాదిస్థానవిశేషమువలన శోఫో		కషాయము	21
త్వత్త్రిక్రమము	225	హలీమకకులా న్నకరసము	23
విషజశోఫలక్షణము	225	హలీమకలక్షణము	21
శిలాజిత్యాదివటికలు	231	హలీమకవివరము	21
శుష్కపాండుత్వయలకు త్రైలోక్య		షష్ఠప్రకరణము	
సుందరరసము	219	అంగుళీవాతలక్షణము	27
శుష్కపాండులక్షణము	218	అగ్నివాతమునకు వీరభద్రరసము	26
శుష్కపాండువులకు కాలవిధ్వంసన		అగ్నివాతలక్షణము	26
రసము	218	అజీర్ణవాతలక్షణము	26
శోఫకారణము	222	అణువాతలక్షణము	28
శోఫనిదానము	221	అనులోమవాతమునకు వాతసమ్మోహన	
శోఫపూర్వరూపము	222	రసము	26
శోఫమారశోషద్రవములు	226	అనులోమవాతలక్షణము	26
శోఫముద్గరరసము	218	అద్వితీయవాతమునకు కాశ్చర్యాది	
శోఫలకు క్షిప్రాదికషాయము	228	నస్యము	28
శోఫలకు తింత్రీణీమండూరము	228	అర్ధాంగవాతలక్షణము	26
శోఫలకు వజ్రమండూరము	228	అవయవాంగవాతమునకు వైరేచన	
శోఫలకు రసభూషణి	229	కల్పము	27
శోఫలయందు అవధ్యము	229	అవయవాంగవాతలక్షణము	27
శోఫలయందు షడ్భ్యము	229	అశీలివాతములకు కాలాగ్నిరుద్ర	
శోఫవిభాగము	222	రసము	26
శోఫసామాన్యలక్షణము	223	అశీలివాతవివరణము	23
శోఫారిరసము	227	అశీలివాతసామాన్యలక్షణము	29
శ్లేష్మశోఫలక్షణము	224	అస్థివాతలక్షణము	27
శ్లేష్మపాండురోగలక్షణము	204	అస్థివాతమునకు ప్రభావతీవటిక	
శ్లేష్మపాండువునకుమండూరవటికములు	209	ములు	27
సన్నిపాత పాండురోగలక్షణము	204	అధ్యభాతలక్షణము	27
సన్నిపాతపాండువుకు సిద్ధమండూరము	211	ఆతపవాతమునకు వాతశార్థూలరసము	26
సర్వపాండువులకు పూర్ణచంద్రరసము	215	ఆతపవాతలక్షణము	26
సర్వపాండువులకు మహాచించాది		ఆమవాతనివర్తకోపాయము	29
లేహ్యము	213		

	పుట సంఖ్య.
ఆమవాతమునకు ఏరండతైలము	292
ఆమవాతమునకు పంచపక్తకరము	292
ఆమవాతలక్షణము	291
అమ్మవాతమునకు విషతిందుకతైలము	263
అమ్మవాతలక్షణము	263
ఉదరవాతలక్షణము	262
ఉన్నాదవాతలక్షణము	290
ఊరు స్తంభవాతమునకు వాతగజాం కుశరసము	256
ఊరు స్తంభ వాతలక్షణము	256
ఉర్ధ్వవాతమునకు వాతారిరసము	290
ఉర్ధ్వవాతలక్షణము	290
ఏకాంగవాతమునకు స్పర్శారిరసము	240
ఏకాంగవాతలక్షణము	240
ఋగువాతమునకు చికిత్స	292
కంఠవాతలక్షణము	266
కంఠరవాతలక్షణము	242
కంఠవాతమునకు విజయభైరవరసము	257
కంఠవాతలక్షణము	257
కటివాతమునకు వాతకేశరీరసము	254
కటివాతలక్షణము	254
కఫవాతలక్షణము	241
కఫవాతారిరసము	241
కర్ణవాతమునకు దశమూలతైలము	289
కర్ణవాతలక్షణము	289
కర్ణవాతహరతైలము	289
కర్ణశూలవాతలక్షణము, తచ్చికిత్స	290
కళావాతమునకు సాసాదితైలము	275
కళావాతలక్షణము	275
కాకవాతలక్షణము	279
కిక్కుసవాతమునకు మహాకర్పూరము	254
కిక్కుసవాతలక్షణము	254
కుక్షివాతలక్షణము	262
కోష్ఠవాతమునకు స్వచ్ఛందభైరవరసము	286

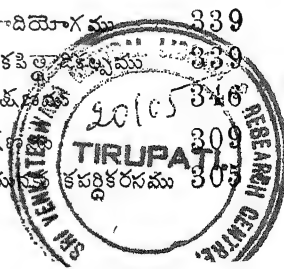
	పుట సంఖ్య.
కోష్ఠవాతలక్షణము	286
క్షతవాతలక్షణము	287
క్షీణవాతలక్షణము	274
క్షుతవాతలక్షణము	245
ఖండావాతమునకు వాతవజ్రరసము	275
ఖండావాతలక్షణము	274
గుల్ఫవాతమునకు ప్రాణవల్లభరసము	277
గుల్ఫవాతలక్షణము	277
గుల్ఫవాతములకు త్రివిక్రమరసము	287
గుల్ఫవాతలక్షణము	287
గృధ్రవాతమునకు ద్రాక్షాదిఘృతీకలు	248
గృధ్రవాతలక్షణము	248
జంఘావాతమునకు లక్ష్మీవిలాసరసము	278
జంఘావాతలక్షణము	278
జానువాతలక్షణము	278
జీహ్వోంగవాతలక్షణము	241
జీహ్వోంగవాతాంకుశరసము	242
తిమిరవాతలక్షణము	257
తైలపాకలక్షణము	299
త్వగ్వాతలక్షణము	253
దండవాతమునకు విజయభైరవరసము	284
దండవాతలక్షణము	284
దధివాతలక్షణము	288
దధివాతారిరసము	288
ధనుర్వాతమునకు ఆగ్నికర్పూరచికిత్స	266
ధనుర్వాతలక్షణము	266
ధూమవాతమునకు త్రిఫలాదిచూర్ణము	239
ధూమవాతలక్షణము	238
నయనవాతలక్షణము	260
నష్టేంద్రియనిదానము	250
నష్టేంద్రియమునకు వాతాంతకరసము	250
నాసారక్తమునకు నస్యము	261
నాసావాతమునకు నస్యము	261
నాసావాతలక్షణము	261

పుట సంఖ్య.	పుట సంఖ్య.
పంగువాతమునకు ప్రభావతీపటికలు 281	మలబద్ధవాతమునకు వాతచ్ఛాది 25
పంగువాతలక్షణము 281	చూర్ణము 25
పక్షాగ్రితవాతములకుఁబృంగాదినస్యము 283	మలబద్ధవాతలక్షణము 25
పక్షాఘాతవాతమునకు కాలకంటక 267	ముఖవాతమునకు చతుర్ధాభరణము 26
రసము 267	ముఖవాతమునకు విశంగాదిచూర్ణము 26
పక్షాఘాతవాతలక్షణము 266	ముఖవాతలక్షణము 26
పాంశువాతలక్షణము 249	మూత్రబద్ధవాతమునకు వాతవిద్రావణరసము 25
పాదవాతమునకు స్వచ్ఛందనాయక 243	మూత్రబద్ధవాతలక్షణము 25
రసము 243	మూర్ఛాదులకు కుంకుమాదినస్యము 28
పాదవాతలక్షణము 243	మూర్ఛావాతమునకు మధుకాది 28
పార్శ్వవాతలక్షణము 268	నస్యము 28
బధిరవాతలక్షణము 289	రక్తవాతమానకు వాతాంతకరణము 27
బలవత్తరవాతలక్షణము 295	లక్తవాతలక్షణము 27
బలవత్తరవాతోపచారము 296	వసావాతలక్షణము 28
బాహుకంపవాతమునకు కార్పాస 258	వస్త్రీవాతమునకు స్వచ్ఛందశైరవరసము 24
తైలము 258	వస్త్రీవాతలక్షణము 24
బాహుకంపవాతమునకు మాషతైలము 258	వాతప్రకోపలక్షణము 29
బాహుకంపవాతలక్షణము 258	వాతములకు రక్షాదికర్మలు 29
భోగవాతమునకు ఏరుండమూల 253	వాతరోగనిదానము 23
చూర్ణము 253	వాతరోగములయందు దశస్యములు 30
భోగవాతమునకు రసకర్పూరము 254	వాతరోగములయందు షష్ఠ్యము 30
భోగవాతలక్షణము 253	వాతశమనోపచారములు 29
భృమణివాతమునకు విష్ణుపరాక్రమ 280	వాతసాధ్యాసాధ్యములు 23
రసము 280	వాతాదిప్రకోపజనితరోగభేదములు 23
భృమణివాతలక్షణము 279	వాతాదిరోగములకు త్రికటుకాది 284
భృమణాదివాతములకు గంధకకల్పము 280	నస్యము 284
మందవాతమునకు కాలకంటకరసము 285	విధూమవాతమునకు వాతాదిరసము 23
మందవాతలక్షణము 285	విధూమవాతలక్షణము 23
మజ్జావాతలక్షణము 287	విల్వామవాతమునకు సింహనాదరసము 265
మృతాంతరస్థాశీలివాతములలో బల 294	విల్వామవాతలక్షణము 265
వత్తరమైనవాతములు 294	విస్ఫోటవాతలక్షణము 246
మధువాతలక్షణము 244	శిరోవాతలక్షణము 272
మధువాతహర్షకుటికలు 244	శీతవాతమునకు అగ్నికుమారరసము 259

పుట సంఖ్య	
శీతవాతలక్షణము	259
శుక్ల వాతమునకు ఫణిపతిరసము	249
శుక్ల వాతలక్షణము	249
శుష్క వాతలక్షణము	271
శృంఖలవాతమునకు త్రిగుణాఖ్య	
రసము	246
శృంఖలవాతలక్షణము	245
సంధివాతమునకు రత్నగర్భపాటలీ	
రసము	272
సంధివాతలక్షణము	272
ర్షవాతములకు అర్కానితైలము	299
ర్షవాతములకు స్వస్థంద్రైరవము	293
ఋధ్యవాతలక్షణము	272
రావాతమునకు ఏరండాదికషాయము	260
రావాతమునకు దేవదారాద్వి	
కషాయము	260
రావాతలక్షణము	260
ప్రవాతమునకు కనకసుందరరసము	271
ప్రవాతలక్షణము	271
ఋతికావాతమునకు ఒడబాసలరసము	251
ఋతికావాతమునకు వాతవిధ్వంసన	
రసము	252
ఋతికావాతలక్షణము	251
సంధివాతమునకు ఇంద్రవారుణికాది	
ఘటికలు	243
సంధివాతమునకు వాతముద్గరరసము	242
సంధివాతలక్షణము	242
సహినవాతమునకు వాతకులాంతక	
తైలము	273
సహినవాతలక్షణము	273
సనవాతమునకు వాతోన్మూలనరసము	276
సనవాతలక్షణము	276
యక్షవాతమునకు పంచానన	
కల్పము	247

పుట సంఖ్య	
స్నాయుక వాతమునకు భుజగ రాజ	
చూర్ణము	247
స్నాయుక వాతలక్షణము	247
సప్తమ ప్రకరణము	
అసాధ్య ఛర్దిలక్షణము	338
అస్యగ్రరోగ వివరణము	323
అగంతుక ఛర్దిలక్షణము	337
అస్థిసిత్తమునకు అభి కాదికల్పము	335
అస్థిసిత్తమునకు తామ్రాదికల్పము	335
అస్థిసిత్తమునకు పిత్తభంజనరసము	331
అస్థిసిత్తమునకు ప్రాణేశ్వరీరసము	333
అస్థిసిత్తమునకు మహా ప్రాణేశ్వరీరసము	334
అస్థిసిత్తమునకు రసభస్మాదికల్పము	335
అస్థిసిత్తమునకు లీలావిలాసరసము	332
అస్థిసిత్తమునకు సంచీవరసము	330
అస్థివైత్యమునకు సుధానిధిరసము	306
అస్థివైత్యలక్షణము	306, 329
అపర్ణాది వైత్యములకు వైత్యాంతక	
రసము	303
అపర్ణాది వైత్యోపచారము	303
ఉన్నాద వైత్యమునకు చండభైరవరసము	308
ఉన్నాద వైత్యమునకు సింహలిఘృతము	308
ఉన్నాద వైత్యలక్షణము	307
ఉర్ధ్వగతి పిత్తలక్షణము	304
ఉర్ధ్వగోళరక్త పిత్తలక్షణము	322
ఉర్ధ్వగోళముఖాస్థిసిత్తమునకు కుపహ	
రము	330
కఫ ఛర్దికి సింహులాదియోగము	339
కఫ ఛర్దియందు కపిత్థాదికల్పము	339
కఫజ మూర్ఛా లక్షణము	346
కరపాద పిత్తలక్షణము	309
కామిలా వైత్యము	305

	పుట సంఖ్య		పుట సంఖ్య
కామిలావైత్యలక్షణము	305	దుర్భావవైత్యలక్షణము	317
కుసుమవైత్యలక్షణము	312	నాసికాకుసుమవైత్యవివరణము	312
క్రోధవైత్యమునకు నారాచరణము	314	నాసికాకుసుమములకు ఉదుంబరాది	
క్రోధవైత్యలక్షణము	313	కల్పము	312
క్షుధావైత్యమునకు పిత్తభంజనరసము	315	నాసికాకుసుమములకు గజకేసరీరసము	313
క్షుధావైత్యలక్షణము	315	నాసికాకుసుమములకు నన్యము	313
చతుర్వింశతివైత్యవివరణము	301	పంచభద్దలకు పూర్ణచంద్రోదయ సింధు	
చర్మవైత్యమునకు పిత్తవిభ్వాంసనరసము	317	రము	339
చర్మవైత్యలక్షణము	317	పిత్తభగ్నియం దుపచారము	339
ఛర్దిసిదానము	335	పిత్తజమూర్చాలక్షణము	346
ఛర్దిపూర్వరూపము	336	పిత్తప్రకోపకారణము	350
ఛర్దియందు పానము	333	పుండరీకవైత్యమునకు విశ్వమూర్తి	
ఛర్దియందు లక్షణము	337	రసము	309
ఛర్దియోచకమునకు కుస్తుంబరీలేహ్యము	313	పుండరీకవైత్యలక్షణము	308
ఛర్దియోచకమునకు ఖండార్ద్రక		పూర్వరూపము	346
లేహ్యము	344	వైత్యఛర్దిలక్షణము	337
ఛర్దియోచకమునకు ధాన్యకలేహ్యము	344	వైత్యరోగములయందు వష్యము	354
ఛర్దియోచకమారయోగము	344	వైత్యరోగములయందు వష్యము	354
ఛర్దిలకు ఉపజాదిచూర్ణము	340	ప్రకారాంతర రక్తవైత్యలక్షణము	322
ఛర్దిలకు ఏలాదిచూర్ణము	343	భృంశవైత్యమునకు భృంగరాజ	
ఛర్దిలకు కార్పాసాస్థికల్పము	342	చూర్ణము	314
ఛర్దిలకు కృష్ణాదికల్పము	342	భృంశవైత్యలక్షణము	314
ఛర్దిలకు లాజాదికల్పము	341	మదనవైత్యమునకు శ్రీరామబాణ	
ఛర్దిలయందు లేపనము	343	రసము	318
ఛర్దిలయందు సామాన్యోపచారము	336	మదనవైత్యలక్షణము	318
జ్వరాదులయందు చికిత్సానిషేధన		మధురవైత్యమునకు వైత్యగజాంకుశ	
కాలము	321	రసము	311
తంద్రాలక్షణము	348	మధురవైత్యలక్షణము	311
తృష్ణావైత్యమునకు ధాన్యకాదియో		మూర్చ్ఛలకు నన్యము	353
గము	317	మూర్చ్ఛానిదానము	345
తృష్ణావైత్యమునకు నారీకేళయోగము	316	మూర్చ్ఛావైత్యలక్షణము	310
తృష్ణావైత్యమునకు వైత్యహింసకరసము	316	మూర్చ్ఛావైత్యంకుశకరసము	311
తృష్ణావైత్యలక్షణము	316	మూర్చ్ఛ, భ్రమ, తంద్ర, నిద్ర అనువాని	
దుర్గంధవైత్యలక్షణము	318	భేదములు	348

పుటసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

మేధానున స్రవిచు రక్తపిత్తమునకు	
ఉపచారము	323
రక్తజమూర్చాసంప్రాప్తి	347
రక్తజాదిమూర్చాలక్షణము	348
రక్తపిత్తమునకు ఆలక్తకకల్పము	327
రక్తపిత్తమునకు ఉశీరకాదిచూర్ణము	328
రక్తపిత్తమునకు కాకతుండ్యాది	
చూర్ణము	327
రక్తపిత్తమునకు చందనాదిఘృతము	328
రక్తపిత్తమునకు వైత్యముద్గరరసము	325
రక్తపిత్తమునకు మహాచంద్రకళారసం	325
రక్తపిత్తమునకు రసభస్మకల్పము	325
రక్తపిత్తమునకు వేణువత్సాదికషాయము	327
రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము	324
రక్తపిత్తమునకు దపఘృమ	328
రక్తపిత్తమునకు పఘృమ	"
రక్తపిత్తసాధ్యసాధ్యములు	321
రక్తపిత్తసావర్తకోపాయములు	321
రక్తవైత్యలక్షణము	320
రక్తవైత్యవర్ణ వివరణము	321
వాతభగ్నియందు ఉపచారము	338
వాతభగ్నియందు విశంగాదిచూర్ణము	"
వాతభగ్నిలక్షణము	336
వాతజమూర్చాలక్షణము	346
వాతవైత్యగుణులుగలరోగములకు	త్రివి
క్రమరసము	351
వాతవైత్యమూర్చలకు ప్రచండభైరవ	
రసము	"
వాతవైత్యమూర్చాహారకల్పము	352
వాతశ్లేష్మసంకలితమునకు గగనగర్భికా	
రసము	"
వాతాదిరక్తపిత్తలక్షణము	322
వాతాదిస్వస్థాస్వస్థతాదిలక్షణము	350
వివర్ణవైత్యమునకు బడబాగ్నిరసము	304

వివర్ణవైత్యలక్షణము	304
విషమద్యజనితమూర్చానివరణము	347
విస్ఫివైత్యమునకు పిత్తకులాత్మక	
రసము	319
విస్ఫివైత్యలక్షణము	"
శిరఃపిత్తమునకు వైత్యకాలాత్మక	
రసము	315
శిరఃపిత్తలక్షణము	"
శీతవైత్యమునకు పూర్ణాభ్రరసము	310
శీతవైత్యలక్షణము	"
శీతవైత్యవిస్ఫికి లేపనము	320
శేష్ఠభగ్నిలక్షణము	337
సన్యాసలక్షణము	349
సన్నిపాతజమూర్చాలక్షణము	347
సర్వభగ్నిలకు బిల్వాదిలేహ్యము	341
సర్వభగ్నిలకు లఘుబిల్వాదిలేహ్యము	342
సర్వవైత్యములకు పాణిబద్ధరసము	309
సర్వమూర్చలకు శిరీషబీజాద్యంజనము	349
సర్వరక్తవైత్యములకు రక్తమారేశ్వర	
సరము	323
సూర్యవర్ణవైత్యమునకు మృగజరసము	305
సూర్యవర్ణవైత్యలక్షణము	304
స్వేదవైత్యమునకు అమృతేశ్వరరసము	306
స్వేదవైత్యమునకు మృతసంజీవనీరసము	307
స్వేదవైత్యలక్షణము	306
అష్టమప్రకరణము.	
అగస్త్యహరితక్యవలేహ్యము	359
అన్నజిహ్వాకూలక్షణము	395
అసాధ్యశ్లేష్మరోగోపద్రవములు	382
అసాధ్యహిక్మాలక్షణము	397
అమకాసమునకు చంద్రామృతరసము	371
అమకాసలక్షణము	371
ఇంద్రవాదుణికాదిచూర్ణము	360

	పుటసంఖ్య.
ఉపజిహ్వకాసలక్షణము	376
ఉర్ధ్వకాసమునకు అంకోలాది	
చూర్ణము	378
ఉర్ధ్వకాసమునకు కాసకేసరివటికలు	377
ఉర్ధ్వకాసలక్షణము	377
ఉర్ధ్వశ్వాసమునకునూర్వావర్తనరసం	390
ఉర్ధ్వశ్వాసలక్షణము	385
కంఠజిహ్వకాసలక్షణము	375
కాసములకు కదళీఫలయోగము	383
కాసరోగనిదానము	355
కాసరోగపూర్వరూపము	356
కాసరోగభేదవివరణము	356
కాసరోగములయందు దవధ్యము	383
కాసరోగములయందు పథ్యము	„
కాసరోగసాధ్యసాధ్యము	358
కుష్ఠకాసమునకు అగ్నిరసము	380
కుష్ఠకాసలక్షణము	„
కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రముటిక	372
కృష్ణకాసలక్షణము	„
క్షతకాసములకు తాళేశ్వరరసము	369
క్షతకాసలక్షణము	357, 368
క్షయకాసలక్షణము	357, 363
క్షుద్రశ్వాసలక్షణము	387
క్షుద్రహిక్మలక్షణము	396
గంభీరహిక్మలక్షణము	396
చిత్రకాదిలేహ్యము	359
చిష్టికాకాసమునకు సర్వాంగసుందర	
రసము	365
చిష్టికాకాసలక్షణము	„
ఛిన్నశ్వాసలక్షణము	386
జిహ్వకాసమునకు నీలకంఠరసము	376
జిహ్వకాసలక్షణము	376
తమకశ్వాసలక్షణము	386
తిలాదిలేహ్యము	358

	పుటసంఖ్య.
త్రినేత్రకరసము	368
దంతీధూమపానము	376
దధికాసమునకు కాసవిధూననరసము	374
దధికాసలక్షణము	„
పంచకాసాదులకు అమృతాంకరసము	358
పాండుకాసమునకు కాససహార	
బైరవము	372
పాండుకాసలక్షణము	„
పూర్వకాసమునకు కౌశికర్తరిరసము	363
పూర్వకాసలక్షణము	„
వైశ్యకాసలక్షణము	356, 367
భృంగరాజఘటికలు	375
మహాశ్వాసలక్షణము	384
మహాహిక్మలక్షణము	396
మేఘురంజిదగ్ధకు చికిత్స	382
యమశహిక్మలక్షణము	395
రక్తకాసలక్షణము	364
రుద్రపర్వతీరసము	366
రోగసంప్రాప్తి, తల్లక్షణములు	388
వాతకాసమునకు భూతాంకుశరసము	362
వాతకాసలక్షణము	356, 366
వింశతిశ్లేష్మరోగవివరణము	362
విజయబైరవరసము	368
వృషాదికషాయము	364
శిలాతాళకరసము	375
శుక్తికాసలక్షణము	370
శ్లేష్మకాసమునకు బోశబద్ధరసము	373
శ్లేష్మకాసలక్షణము	357, 373
శ్లేష్మజిహ్వకాసలక్షణము	374
శ్లేష్మభంగాళిలక్షణము	378
శ్లేష్మభంగాళికాసమునకు నిదిగ్ధికాది	
చూర్ణము	380
శ్వాసనిదానము	384
శ్వాసములకు కంటకార్యావలేహ్యం	392

పుటసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

శ్వాసములకు గంధకయోగము	391
శ్వాసములకు భౌద్ధాదికషాయము	391
శ్వాసములకు వాసాద్యవలేహము	393
శ్వాసములకు విభీతకాదికషాయము	391
శ్వాసరోగపూర్వరూపము	384
శ్వాససాధ్యాసాధ్యవిచారము	388
శ్వాససామాన్యలక్షణములు	388
శ్వాసాస్థిముఖసిషేధకారణము	385
శ్వాసోపద్రవములు	389
సర్వకాసములకు తుద్రాదిలేహ్యము	381
సర్వకాసములకుమహాతుద్రాదిలేహ్యము	331
సర్వకాసములకు స్వర్ణభూపతి	379
సర్వశ్వాసములకు ఉదయభాస్కర రసము	391
సర్వశ్వాసములకు భౌద్ధగ్నిదము	392
సర్వశ్వాసములకు శ్వాసకాశేశ్వర రసము	394
సూర్యరసము	370
స్వయమగ్నిరసము	361
హిక్కలకు కుశీరాదికషాయము	399
హిక్కలకు గంధామృతరసము	398
హిక్కలకు నిర్దిష్ఠాదియోగము	399
హిక్కలకు భీతకాదికషాయము	,,
హిక్కలకుమధూచ్ఛిష్టాధూమపానం	400
హిక్కలకు మయూరసింహయోగము	,,
హిక్కలకు మేఘదంబరరసము	397
హిక్కలకు యోగవాహకరసము	398
హిక్కలకు వ్యాఘ్రాదికషాయము	400
హిక్కలయందు దవ్యము	401
హిక్కలయందు వ్యధము	,,
హిక్కానిదానము	395
హిక్కాపూర్వరూపము	,,
హిక్కాభేద, తత్సంప్రాప్తి	,,

హిక్కాస్వరూపతత్సాధ్యాసాధ్యము	396
హిక్కామూరయోగములు	400

నవమప్రకరణము.

అశ్మరికి త్రివిక్రమరసము	452
అశ్మరికి పాషాణభేదరసము	449
అశ్మరికి విషాదివటికములు	452
అశ్మరీమూరకోపద్రవములు	418
అశ్మరీరోగభేదములు	446
అశ్మరీరోగమునకు శిలాదిమూర్తము	450
అశ్మరీరోగములయందు దవ్యము	453
అశ్మరీరోగములయందు వ్యధము	452
అశ్మరీసామాన్యలక్షణము	446
అస్థీలాలక్షణము	441
అసాధ్యపిటికాలక్షణము	413
అసాధ్యమేహపిటికాలక్షణము	431
అసాధ్యమేహాలక్షణము	410, 414
అసాధ్యమేహోపద్రవములు	411
ఇత్తుమేహాలక్షణము	405
ఉదకమేహాలక్షణము	,,
ఉష్ణవాతలక్షణము	443
కఫజనితదశమేహములు	405
కఫాదిమేహసంప్రాప్తి	404
క్షౌరమేహాలక్షణము	407
నీల, కాలమేహాలక్షణములు	408
నీలమేహమునకు హరిశంకరరసము	418
పంచలోహరసాయనము	430
పాషాణవజ్రరసము	450
పిత్తనితపక్షణములు	407
పిత్తయాత్రకృచ్ఛమునకు యష్టాది కషాయము	438
పిత్తాశ్మరిలక్షణము	447
పిష్టమేహమునకు మేరశిరసము	421
పిష్టమేహాలక్షణము	406

	పుటసంఖ్య.
పురీషజమ్మాత్రకృచ్ఛిలక్షణము	436
వైత్యమూత్రకృచ్ఛిమునకు లఘులోకే	
శ్వరీరసము	438
వైత్యమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	434
వైత్యమేహోపద్రవములు	409
ప్రమేహపిటికాభేదములు	412
బహుమూత్రచికిత్సలు	424
బహుమూత్రమునకు ఆకుల్యాదిపుట	
పాకము	424
బహుమూత్రమునకు జాత్యాదివటి	
కములు	427
బహుమూత్రమునకు తాళకేశ్వర	
రసము	424
బహుమూత్రలక్షణము	407
మండిష్టామేహమునకు విద్యావాగీశ్వర	
రసము	417
మండిష్టామేహలక్షణము	407
మజ్జామేహలక్షణము	408
మధుమేహమునకులోద్రాదికషాయం	415
మధుమేహలక్షణము	408
మర్తస్థానవివరణము	414
మూత్రకృచ్ఛినిదానము	434
మూత్రకృచ్ఛిమునకు తిలాదిక్షారము	439
మూత్రకృచ్ఛిములయందు షణ్ణము	440
మూత్రకృచ్ఛిములయందు దవణ్ణము	„
మూత్రశ్మయలక్షణము	442
మూత్రగంధిలక్షణము	443
మూత్రజలరలక్షణము	442
మూత్రపరీక్ష	410
మూత్రపాదలక్షణము	443
మూత్రశుక్రలక్షణము	443
మూత్రాఘాతనిదానము	440
మూత్రాఘాతములకు ఊరయోగము	445
మూత్రాఘాతమునకు ముస్తాదిచూర్ణము	„

	పుటసంఖ్య.
మూత్రాతీతలక్షణము	442
మూత్రోత్సంగలక్షణము	„
మేహకుంభరకేసరీరసము	429
మేహకులూత్రకరసము	414
మేహపిటికాచికిత్స	413
మేహపిటికాచికిత్సాక్రమము	432
మేహపిటికోపద్రవములు	412
మేహబద్ధరసము	419
మేహమునకు చంద్రప్రభావపటి	
కములు	416
మేహములకు వసస్తసుకుమారకము	427
మేహములయందు దవణ్ణము	434
మేహములయందు షణ్ణము	433
మేహరోగనిదానము	403
మేహరోగపూర్వరూపములు	411
మేహరోగభేదములు	405
మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష	410
మేహవ్రణచికిత్స	432
మేహశూలలకు	431
రక్తమేహమునకు వేదవిద్యారసము	418
రక్తమేహలక్షణము	407
లాలామేహచికిత్స	423
లాలామేహమునకు నిత్యారోగీశ్వర	
రసము	„
లాలామేహలక్షణము	407
పంగావలేహయోగము	427
పసామేహలక్షణము	408
పస్తికుండలలక్షణము	444
వాతకుండలికాలక్షణము	441
వాతకుండలిమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	435
వాతజనితచతుర్రేహములు	408
వాతమూత్రకృచ్ఛిమునకు మూత్ర	
కృచ్ఛాంతకరసము	437
వాతమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	434

	పుట సంఖ్య.
తాతమేహోషద్రవములు	410
వాతవస్త్రీలక్షణము	441
వాతాదిమేహవిభాగము	409
వాతాశ్చరీలక్షణము	447
వింశతిమేహపూర్వరూపములు	409
విడ్విషూతలక్షణము	444
శస్తైర్మేహలక్షణము	406
శర్మరాశ్చరికి తిలాదిక్షారము	452
శర్మరాశ్చరీచికిత్స	451
శల్మజమూత్రకృచ్ఛీలక్షణము	435
శీతమేహమునకు నాగేంద్రఘటికలు	421
శీతమేహలక్షణము	406
శుక్లమూత్రకృచ్ఛీమునకు చికిత్స	439
శుక్లమూత్రకృచ్ఛీలక్షణము	435
శుక్లమేహమునకు మేహాద్విరదసింహ	
రసము	421
శుక్లమేహలక్షణము	406
శుక్లాశ్చరికి శ్వదంస్త్రినియోగము	451
శుక్లాశ్చరీచికిత్స	451
శుక్లాశ్చరీలక్షణము	448
శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛీమునకు చక్రధర	
రసము	439
శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛీలక్షణము	435
శ్లేష్మమేహోషద్రవములు	409
శ్లేష్మాశ్చరీలక్షణము	447
సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛీమునకు ద్రాక్షాది	
కషాయము	440
సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛీలక్షణము	436
సర్వసిటికాలక్షణములు	412
సర్వమేహములకు చంద్రోదయరసము	431
సర్వమేహములకు మహావంగేశ్వర	
రసము	429
సర్వమేహములకు వేదవిద్యాపటికములు	420
సర్వమేహములకు హరగౌరీస్పృష్టిరసం	45

	పుట సంఖ్య.
సాంద్రమేహచికిత్స	422
సాంద్రమేహలక్షణము	405
సీకతామేహలక్షణము	406
సురామేహములకు మృగమూలరసము	422
సురామేహలక్షణము	406
హస్తీమేహలక్షణము	408
హరిద్రమేహమునకు మేహహరరసం	416
హరిద్రమేహలక్షణము	407
దశమప్రకరణము.	
అతిసారనిదానము	457
అతిసారభేదములు	„
అతిసారసామాన్యోపచారము	463
అతిసారాదులయందు దషభ్యము	477
అతిసారాదులయందు షభ్యము	„
అసాధ్యతీసారలక్షణములు	460
ఆమకుతారరసము	467
ఆమవాతగ్రహణికి గ్రహణ్యంతుశ	
రసము	„
ఆమవాతగ్రహణిలక్షణము	456
ఆమాతిసారలక్షణము	460
కనకసుందరరసము	476
గ్రహణికి గజకేసరీరసము	„
గ్రహణీభేదములు	457
గ్రహణీరోగనిదానాదులు	454
గ్రహణీరోగోపచారములు	457
గ్రహణీరోగోపచారవిశేషములు	470
గ్రహణులకు ఆనందరసము	468
గ్రహణులకు తక్రాభయము	469
గ్రహణులకు పూతికాదియోగము	471
గ్రహణులకు మరీచిపటికములు	474
గ్రహణ్యతిసారములకు అగ్నికర్మవిధి	472
గ్రహణ్యతిసారాదులకు మదచారణ	
సింహరసము	474

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
గ్రహణ్యతినారోపచారవిధి	463	అసాధ్యవిద్రుధిలక్షణము	500
త్రిదోషగ్రహణికి కుటజాద్యవ		అనాహారోగనిదానము	490
లేహ్యము	466	అనాహారోదాపర్తములకు యోగసార	
ద్వంద్వ, త్రిదోష, గ్రహణీలక్షణము	456	రసము	494
పితృధికగ్రహణికి కపిత్థాప్తకము	469	ఉదరనిదానము	478
వైత్యగ్రహణికి చిత్రాబరరసము	465	ఉదరములకు కదళీయోగము	490
వైత్యగ్రహణిలక్షణము	455	ఉదరరోగములయందు దుష్కము	505
వైత్యాతినారలక్షణము	458	ఉదరరోగములయందు పథ్యము	504
రక్తాతినారలక్షణము	459	ఉదరరోగవిశేషలక్షణములు	479
వాతగ్రహణికి బడహము ఖరసము	463	ఉదరరోగసామాన్యచికిత్స	480
వాతగ్రహణికి వజ్రకవాటరసము	464	ఉదరరోగసామాన్యరూపము	479
వాతగ్రహణిలక్షణము	455	ఉదరసంప్రాప్తి	478
వాతాతినారమునకు కనకసుందర		ఉదరసామాన్యలక్షణము	479
రసము	472	ఉదరాసాధ్యలక్షణములు	484
వాతాతినారలక్షణము	458	ఉదాపర్తనిదానము	491
వాతాతినారవాతకరద్రవ్యములు	473	ఉదాపర్తమునకు నారాచదుర్లము	495
శ్లేష్మగ్రహణికి ఆర్కలోకేశ్వరరసము	465	ఉదాపర్తసాధ్యలక్షణము	492
శ్లేష్మగ్రహణిలక్షణము	455	క్షతోదరలక్షణము	482
శ్లేష్మాతినారలక్షణము	458	చిత్తకాచిలేహ్యము	501
శ్లోకాతినారకృచ్ఛసాధ్యత్వము	459	జలకూర్మోదరలక్షణము	483
శ్లోకాతినారలక్షణము	459	జలోదరమునకు పహ్నివీర్యరసము	488
సన్నిపాతాతినారలక్షణము	458	జలోదరలక్షణము	481
సర్వగ్రహణ్యతినారములకు మృత		తుంబురుచూర్ణము	496
సంజీవనీరసము	473	ద్వంద్వ, త్రిదోష, గ్రహణీలక్షణ	
సర్వగ్రహణ్యతినారములకు లోకనాథ		ములు	456
రసము	475	పండినవిద్రుధియొక్కస్రావము	497
సర్వాతినారములకు పథ్యాదిపటికములు	470	సిత్తవిద్రుధియందు పచారము	503
ఏకాదశ ప్రకరణము.		సిత్తవిద్రుధిలక్షణము	497
అంతర్విద్రుధిలక్షణము	499	వైత్యగ్రహణిలక్షణము	455
అగ్నిముఖచూర్ణము	493	వైత్యోదరమునకు త్రైలోక్యసుందర	
అభిహృతజవిద్రుధిలక్షణము	498	రసము	486
అరిమేదాదిఘృతము	504	వైత్యోదరలక్షణము	480
అష్టోదరసాధ్యాసాధ్యములు	483	స్త్రీహోదరమునకు పంకేశ్వరరసము	489
		స్త్రీహోదరలక్షణము	481

పుట సంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

మార్గము	495
గుడోదరలక్షణము	482
సప్త	496
విద్రధియం దుపచారము	503
విద్రధిలక్షణము	498
విద్రధి చికిత్స	501
విద్రధిలక్షణము	497
కోదరమునకు అగ్నికుమారరసము	484
కోదరమునకు వ్యోషాదిగణ	
మార్గము	485
కోదరలక్షణము	480
ధినిదానము	496
ధిసాధ్యాసాధ్యములు	500
ధిసామాన్యచికిత్స	501
ధిస్థానములు	499
ధిస్థాననిర్దమనము	500
గ్రహణిలక్షణము	455
విద్రధికి త్రిపుతాదితైలము.	503
విద్రధిలక్షణము	497
కోదరమునకుపై క్వాసరీపటికములు	486
కోదరలక్షణము	480
పాతవిద్రధిలక్షణము	497
పాతోదరమునకు బృహదగ్నిముఖ	
మార్గము	487
పాతోదరలక్షణము	481
కోదరములకు బ్రహ్మవృషికములు	480
ద్వాదశ ప్రకరణము.	
కుమారరసము	537, 539
మాంద్యనిదానము	531
మాంద్యమునకు ఆర్ద్రకకల్పము	541
మాంద్యమునకుతౌరాదిపటికము	540
మాంద్యమునకు తామ్రభస్మ	
మోగము	541

అగ్నిమాంద్యపటికములు	540
అగ్నిమాంద్యస్వరూపము	531
అగ్నిముఖయోగము	539
అగ్నిముఖయోగరసము	529
అజీర్ణకారణము	534
అజీర్ణబలకాలానలరసము	542
అజీర్ణమునకు ముఖ్యకారణము	536
అజీర్ణములకు పథ్యాదిమార్గము	536
అజీర్ణములయందు దుష్కము	546
అజీర్ణములయందు పథ్యము	545
అజీర్ణరోగభేదములు	533
అజీర్ణహరకల్పము	536
అజీర్ణహరయోగములు	536
అజీర్ణోపద్రవములు	535
అన్నజప్తస్థలక్షణము	508
అలసకలక్షణము	528
అసాధ్యతృష్ణలక్షణము	509
అసాధ్యవిషాచీ, అలసకలక్షణము	528
అసాధ్యవిషాచీలక్షణము	527
ఆదిత్యరసము	542
ఆమజతృష్ణలక్షణము	508
ఆమాజీర్ణలక్షణము	534
ఉపసర్గజతృష్ణలక్షణము	408
కఫజలతృష్ణలక్షణము	507
కృమిజహృద్రోగలక్షణము	523
క్రవ్యాదరసము	537
ఖర్జూరాదిమార్గము	516
క్షతజతృష్ణలక్షణము	507
క్షతజదాహలక్షణము	510
క్షయజతృష్ణలక్షణము	508
తౌద్రాదిగంధూపము	515
చందనాదిమార్గము	517
చింతామణిరసము	542
తామ్రాదికరసము	514

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
తృప్త్యకు భిక్షారాదీకషాయము	511	వాతజతృప్త్యకు బదర్యాదీకల్పము	512
తృప్త్యకు చందనాదీకల్పము	513	వాతజతృప్త్యాలక్షణము	507
తృప్త్యకు దధిమన్తుకల్పము	512	వాతవిమూచీలక్షణము	526
తీక్షణ్ణాలక్షణము	532	వాతాజీర్ణలక్షణము	535
తృప్త్యకు పర్పటివటికములు	511	విదగ్ధాజీర్ణలక్షణము	534
తృప్త్యకు పునర్నవాదీకల్పము	511	విలంబిక, అలసకచికిత్స	531
తృప్త్యకు వాలుకాదిలేహ్యము	512	విలంబికాలక్షణము	528
తృప్త్యానిదానము	503	విషాచీలకు చికిత్స	528
తృప్త్యానిరోధిజదాహలక్షణము	509	విషాచీలక్షణము	526
తృప్త్యారోగములయందు దశ్యము	520	విషాచ్యుప్తద్రవములు	527
తృప్త్యారోగములయందు వ్యభిము	519	విష్ణుబాజీర్ణలక్షణము	534
తృప్త్యాసామాన్యలక్షణము	506	శంఖద్రావకము	544
తృప్త్యాహరయోగము	515	శంఖవటికములు	530
దాహమునకు చంద్రకళారసము	515	శస్త్రపూతజదాహలక్షణము	510
దాహమునకు సైంధవకల్పము	512	శ్లేష్మజతృప్త్యకు శారిబాదీకషాయము	513
దాహారోగమునందు దశ్యము	521	శ్లేష్మవిషాచీలక్షణము	527
దాహారోగమునందు వ్యభిము	520	శ్లేష్మహృద్రోగమునకు హృదయార్ణవ	
ధాతుక్షయజన్యదాహలక్షణము	510	రసము	524
సిత్తజతృప్త్యాలక్షణము	507	శ్లేష్మాజీర్ణలక్షణము	535
సిత్తజదాహమునకు చికిత్స	517	సంజీవనీగుటికలు	530
సిత్తాజీర్ణలక్షణము	535	సమాగ్నాదీలక్షణము	532
పునర్నవాదితైలము	517	సర్వాజీర్ణములకు అన్నికమారసము	537
వైత్యతృప్త్యకు సితాదీకల్పము	513	హృద్రోగనిదానము	522
వైత్యవిషాచీలక్షణము	517	హృద్రోగభేదములు	"
వైత్యహృద్రోగమునకు పంచసారరసము	524	హృద్రోగమునకు గుఱాభద్రరసము	525
మద్యజన్యదాహలక్షణము	509	హృద్రోగమునకు రసాయనము	523
మర్తాభిషేకపూతజదాహలక్షణము	510	హృద్రోగమునందు దశ్యము	526
మృతసంజీవనీగుటికలు	516	హృద్రోగమునందు వ్యభిము	525
యవనక్తుకల్పము	512	హృద్రోగోపద్రవములు	523
రక్తజ, సిత్తజ, దాహలక్షణము	509		
రసశ్లేష్మాజీర్ణలక్షణము	535		
రసాదిగుటికలు	515		
రసాదిమార్గము	514		
		త్రయోదశప్రకరణము.	
		అగ్నివిసర్పలక్షణము	584
		అమృతాదీకషాయము	594
		అసాధ్యకృష్ణలక్షణము	556

పుట సంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

దుంబరకుష్టువునకు కనకసంఖోచ	
రసము	559
విష్యజిహ్వాకకుష్టలక్షణము	551
విష్యజిహ్వాకకుష్టువునకు తైలేంద్ర	
రసము	562
దుంబరకుష్టలక్షణము	551
ఘృత్కృష్టలక్షణము	550
ఘృతకుష్టువునకు కుఠారరసము	563
కాలకుష్టలక్షణము	551
కాలకుష్టువునకు సోమేశ్వరరసము	566
పిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	592
వాతవిస్ఫోటకలక్షణము	592
విస్ఫోటకలక్షణము	„
మవినర్పలక్షణము	583
కణకుష్టలక్షణము	550
కణకుష్టువునకు కరంజతైలాదిలేప	
నము	561
కణకుష్టువునకు సూర్యకాంతరసం	560
భకుష్టలక్షణము	553
భకుష్టువునకు వజ్రపాణిరసము	567
నిదానము	547
రోగక్షిత్వాక్రమము	555
రోగపూర్వరూపము	548
రోగభేదములు	549
రోగమునకు రసభస్మయోగము	570
రోగములకు గంధకకల్పము	575
రోగసాధ్యాసాధ్యములు	555, 556
పులకు బడబానలరసము	571
పులయం దపథ్యము	581
పులయందు పథ్యము	„
జవినర్పలక్షణము	585
కకల్పసేవనామహిమ	577
కరసాయనము	579
కసేవనయందు పథ్యాపథ్యములు	575

గంధక సేవనోపయుక్తమంత్రము	575
గంధకోత్పత్తి, తత్సేవనాక్రమము	574
గజచర్మకుష్టలక్షణము	583
గజచర్మకుష్టువునకు లంకేశ్వరరసము	550
గళకుష్టలక్షణము	565
గ్రంధివిసర్పలక్షణము	572
చర్మదళకుష్టలక్షణము	553
తాళకభస్మయోగము	568
దద్రుకుష్టలక్షణము	594
దద్రుకుష్టువునకు పాభద్రరసము	594
ద్రాక్షాదికషాయము	531
ద్వాదశాంగకషాయము	551
ద్విపంచమూలాదికషాయము	593
పటోలాదికషాయము	595
పామాకుష్టచికిత్స	566
పామాకుష్టలక్షణము	550
పిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	592
పుండరీకకుష్టలక్షణము	549
పుండరీకకుష్టువునకు సర్వాంగసుందర	
రసము	558
వైత్తవిసర్పలక్షణము	582
వైత్తవిసర్పిప్రపాండరీకాదిలేపనం	586
ప్రపున్నాటాదిలేపము	589
ప్రసూతికుష్టలక్షణము	552
భూనిందాదికషాయము	594
భేతాళరసము	569
మండలకుష్టలక్షణము	552
మండలకుష్టువునకు విద్యాధరరసము	567
మండకుష్టువునకు సర్వేశ్వరరసము	564
రక్తజిహ్వాకలక్షణము	593
వాతపిత్తవిసర్పిగుడూచ్ఛాదిలేపము	588
వాతపిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	592
వాతవిసర్పలక్షణము	582
వాతవిస్ఫోటకలక్షణము	591

పుటసంఖ్య.	పుటసంఖ్య
వాతాదిభేదకుష్టలక్షణము	555
విచర్చితకుష్టలక్షణము	552
విచర్చితకాకుష్టాంతరసము	561
విచర్చితకాకుష్టపునకు కుష్టనికృంతన రసము	569
విసర్పకోపచారక్రమము	589
విసర్పనిదానము	581
విసర్పమునకు శోభాంజనాది లేపనం	588
విసర్పమునం దవధ్యము	590
విసర్పమునందు వధ్యము	"
విసర్పసాధ్యాసాధ్యములు	585
విసర్పలకు కాలాగ్నిరుద్రరసము	586
విసర్పోపద్రవములు	585
విసోష్ణిటకుష్టలక్షణము	549
విసోష్ణిటకుష్టపునకు బడబానలరసము	565
విసోష్ణిటకనిదానము	591
విసోష్ణిటకమునందు సామాన్యోప చారము	593
విసోష్ణిటకములయం దవధ్యము	593
విసోష్ణిటకములయందు వధ్యము	"
విసోష్ణిటకసాధ్యాసాధ్యలక్షణము	593
విసోష్ణిటకస్వరూపము	591
విసోష్ణిటకోపద్రవములు	593
వైపాచికకుష్టలక్షణము	552
వైపాచికకుష్టపునకు మహాకాశ రసము	565
శతారుద్యకుష్టలక్షణము	554
శతారుద్యకుష్టపునకు లంకాధిపేశ్వ రసము	563
శ్లేష్మపిత్తవిసర్పికి మదనాదిచూర్ణము	587
శ్లేష్మవాతవిసర్పికి చికిత్స	587
శ్లేష్మవిసర్పలక్షణము	582
శ్లేష్మవిసర్పికి మదనాదిచూర్ణము	587
శ్లేష్మవిసర్పికి వారిసాగరరసము	587
శ్విత్రకుష్టలక్షణము	554
శ్విత్రకుష్టపునకు చంద్రప్రభావరసం	555
శ్వేతకుష్టపునకు వశుపతిచూర్ణము	556
శ్వేతకుష్టపునకు భృంగాదిచూర్ణము	557
సంసర్గరోగములు	557
సన్నిపాతవిసర్పమునకు చికిత్స	588
సన్నిపాతవిసర్పలక్షణము	582
సన్నిపాతవిసోష్ణిటకలక్షణము	592
సిద్ధకుష్టలక్షణము	553
సిద్ధకుష్టపునకు పారదాదిలేపము	569
స్వర్ణకరణాధి	577, 578
చతుర్దశ ప్రకరణము	
అండవృద్ధినిదానము	624
అండవృద్ధిభేదములు	625
అజాజ్యూదిలేపము	627
అశ్రుకహరితక	606
అర్కాదిలేపము	605
అర్శోత్పత్తికి స్థానాంతరము	602
అర్శోభేదలక్షణము	600
అర్శోరోగకృచ్ఛసాధ్యలక్షణము	602
అర్శోరోగచికిత్స	608
అర్శోరోగపూర్వరూపము	598
అర్శోరోగభేదములు	597
అర్శోరోగమునకు సూరణవటిక ములు	607
అర్శోరోగసాధ్యాసాధ్యములు	598
అర్శోరోగసామాన్యగుణములు	597
అర్శోరోగసామాన్యలక్షణము	601
అర్శోరోగసుఖసాధ్యలక్షణము	602
అర్శోరోగస్వరూపము	596
అర్శోరోగహరధూపము	610
అర్శోరోగోపచారము	609
అల్పజీకాచికిత్స	622

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
అలఙ్గే లక్షణము	619	త్వక్వాక స్పర్శహాని మృదితములకు	
అవమంధచికిత్స	622	చికిత్స	623
అవమంధలక్షణము	619	దార్వాదిచూర్ణము	627
అష్టిలికాచికిత్స	622	దేవదాళ్యాదిలేపము	605
అష్టిలికాలక్షణము	618	ద్వంద్వ, త్రిదోషారోలక్షణము	600
అసాధ్యశూకదోషలక్షణము	621	నింబాదిలేపము	605
అసాధ్యందవృద్ధిలక్షణము	626	న్యగ్రోధపత్ర లేపము	605
అసాధ్యం త్రవృద్ధిలక్షణము	628	పంచారవిందఘృతము	614
అసాధ్యారోపద్రవములు	601	పారదాదిలేపము	617
అసాధ్యోపదంశలక్షణము	612	పిత్తరక్తోపదంశలక్షణము	612
అంత్రవృద్ధియందు పథ్యము	„	పిత్తార్శస్సనకు రాజవల్లభరసము	604
అంత్రవృద్ధియందు పథ్యము	631	పుష్కరికాలక్షణము	619
అంత్రవృద్ధిలక్షణము	626	పుష్కరీమూఢసిటి కాచికిత్స	623
ఉత్తమాలక్షణము	620	బాలహరీతక్వాదియోగము	617
ఉత్తమాశూకరోగచికిత్స	623	మాంసపాకలక్షణము	621
ఉపదంశకుఠారము	616	మాంసార్శుదలక్షణము	620
ఉపదంశమునకు ప్రక్రియ	613	మూత్రవృద్ధిలక్షణము	625
ఉపదంశరోగనిదానము	611	మూలరోగమునందు దపథ్యము	610
ఉపదంశలయందు దపథ్యము	624	మూలరోగమునందు పథ్యము	„
ఉపదంశలయందు పథ్యము	„	మృదితలక్షణము	619
ఉపేక్షితఅండవృద్ధిపరిణామము	625	రక్తార్శస్సనకు భల్లాతకఘృతము	608
ఔషధసేవనకాలనియమము	609	రక్తారోలక్షణము	600
కపిత్థాదియోగము	610	రసగంధకకజ్జలి	616
కఫోపదంశలక్షణము	612	లాక్షాదిలేపము	627
కుంభికాచికిత్స	622	లింగరోగ చికిత్స	613
కుంభికాలక్షణము	619	లింగరోగహరలేపము	613
గౌరీపాహణలేపము	609	లింగవర్తిలక్షణము	612
గ్రథితచికిత్స	622	వాతాద్యందవృద్ధిలక్షణము	625
గ్రథితలక్షణము	618	వాతార్శకారణ, తల్లక్షణములు	599
తిలకాలకచికిత్స	623	వాతార్శస్సనకు ఆర్యకుఠారరసము	603
తిలకాలకలక్షణము	621	వాతార్శస్సనకు కారణము	598
త్రిదోషార్శస్సనకువైక్రాంతాఖ్యరసం	606	వాతార్శస్సలక్షణము	„
త్రిఫలాదిప్రక్షాళనము	618	వాతోపదంశలక్షణము	611
త్వక్వాకలక్షణము	620	విద్రుధిలక్షణము	621

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
పుద్గినాశరసము	627	గర్భిణీఅగ్నిమాంద్యచికిత్స	650
శతప్రాసక చికిత్స	623	గర్భిణీకాసరోగచికిత్స	649
శతప్రాసకలక్షణము	620	గర్భిణీభర్తచికిత్స	650
శస్త్రోపయుక్తయంత్రలక్షణము	597	గర్భిణీజ్వరచికిత్స	648
శూకదోషచికిత్స	621	గర్భిణీసాసారక్తచికిత్స	650
శూకదోషవిదానము	618	గర్భిణీరక్తపిత్తచికిత్స	650
శోణితార్బుదలక్షణము	620	గర్భిణీవాతచికిత్స	651
శ్లేష్మరోగనిదాన, తల్లక్షణము	599	గర్భిణీశోథచికిత్స	649
సంఘాతపిటికాలక్షణము	619	గర్భిణీశ్వాసచికిత్స	449
సన్నిపాతోపదంశలక్షణము	612	గర్భిణీస్త్రీలకు అవధ్యము	652
సప్తపుద్గిచికిత్సలు	628	గర్భిణీస్త్రీలకు షడ్యము	652
సర్వఉపదంశలకు వ్యాధిహరణరసము	615	గర్భిణ్యతిసారచికిత్స	648
సర్వపిక్వలక్షణము	618	నాలవమాసగర్భచికిత్స	643
సామాన్యచికిత్స	604	వడియవమాసగర్భచికిత్స	644
సార్వచికిత్స	621	పిత్తదోషమునకు ఉత్పలాదియోగము	634
సూతాదివటికములు	616	పిత్తదోషలక్షణము	634
సూరణాది లేపనము	605	పుష్పావరోధనిదానము	647
స్నుహృది లేపనము	"	మూడవమాసగర్భచికిత్స	643
స్పర్శహానిలక్షణము	620	యోనిదుర్దాంసనిదాన, తచ్చికిత్స	646
పంచదశ ప్రకరణము.		యోనిశూలచికిత్స	645
అభయాదియోగము	641	రెండవమాసగర్భచికిత్స	642
అహిసత్యమార్గము	645	పంధ్యలగు మంజీష్ఠాదిఘృతము	640
ఆమ్రమూలయోగము	641	పంధ్యలకు మహాద్రాక్షాదిమార్గము	638
ఆరవమాసగర్భచికిత్స	643	పంధ్యానిదానము	632
ఉత్పలాదియోగము	641	పంధ్యానిభాగము	"
ఎనిమిదవమాసగర్భచికిత్స	644	వాతదుష్టైర్ద్రవచికిత్స	"
ఏడవమాసగర్భచికిత్స	643	వాతదుష్టైర్ద్రవలక్షణము	"
ఐదవమాసగర్భచికిత్స	643	వాతాద్రవమునకు త్రివృతాదియోగము,,	"
కల్యాణఘృతము	636	శుక్రవృద్ధికి ధాత్రిఫలాదియోగము	636
కాకవంధ్యకు విష్ణుక్రాంతయోగము	637	శ్లేష్మదోషమునకు అర్కమూలాది	
గర్భపాతమునకు లజ్జాశుయోగము	640	యోగము	634
గర్భశూలచికిత్సలు	644	శ్లేష్మదోషలక్షణము	633
గర్భస్థక్రిమినాశకరయోగము	671	సన్నిపాతదోషమునకు ఉత్పలాది	
		యోగము	635

పుటసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

నన్ని పాతదోషలక్షణము	635
సూరికావాతమునకుబడబాసలరసము	651
స్త్రీపురుషసపుంసతోత్పత్తికారణము	635
పోదశ ప్రకరణము.	
అపామార్గబంధము	676
అమృతాదికషాయము	678
అసాధ్యగర్భిణీలక్షణము	674
అసాధ్యమూఢగర్భలక్షణము	673
అస్పగర్భచికిత్స	654
అస్పగర్భనిదానము	653
అస్థిస్రావనిదానము	661
అస్థిస్రావలక్షణము	660
ఆఖుతైలము	669
ఇక్షుమూలబంధము	676
కదంబాదికషాయము	665
కఫజయోనికందలక్షణము	669
కఫదుష్టస్తన్యచికిత్స	684
కుసుమములకు బాలసూర్యోదయము	656
కుసుమరోగచికిత్స	659
కుసుమరోగమునం దవధ్యము	663
కుసుమరోగమునందు వధ్యము	663
కృష్ణాదిలేపనము	675
గర్భచలనమునకుప్రీతీరాదికషాయం	672
గర్భచింతామణిరసము	679
గర్భపాతనిదానము	670
గర్భపాతమునకు లజ్జాశుకాది కషాయము	672
గర్భపాతమునకు శర్కరాదియోగము	„
గర్భపాతోపద్రవములు	671
గర్భమరణాహేతువు	674
గర్భమూలలక్షణము	„
గర్భవినిరోధరసము	681
గర్భవిలాసరసము	679

గర్భస్రావణకారణము	670
గర్భస్రావపాతనకాలము	670
గర్భిణీరోగములయం దవధ్యము	686
గర్భిణీరోగములయందు వధ్యము	„
గర్భోద్ధరణవిధి	676
గుడూచ్యాదివర్తి	670
చంద్రకళారసము	657
జంబ్వాశిఘృతము	659
దేవదారాద్రికషాయము	678
పారాదిఘృతము	658
పిత్తజయోనికందలక్షణము	669
పిత్తస్తన్యదుష్ట చికిత్స	684
పిష్టజుబాశ్లేపము	670
ప్రతిమాసగర్భావధములు	671
ప్రదరాస్తకరసము	656
ఫలఘృతము	666
బలాదికషాయము	662
బృహత్సూతినిరోధరసము	681
బృహద్గర్భచింతామణిరసము	680
మాతులుం గాదిలేపనము	676
ముసల్యాద్రికషాయము	662
మూఢగర్భగతి, తద్భేదములు	672
మూఢగర్భలక్షణము	672
మృతిగర్భభేదనవిధి	677
యోనికందలక్షణము	669
యోనికందనిదానము	668
యోనివ్యాపత్రినిదానము	663
యోనిసంవరణలక్షణము	675
వచాద్యవలేహ్యము	668
వజ్రకాంజికము	679
వాతయోనికందలక్షణము	668
వాతరోగస్తన్యచికిత్స	683
వాతసంకుఠతగర్భలక్షణము	675
వాతాదిదుష్టదుగ్ధలక్షణము	683

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
పాతాద్యస్పర్ధలక్షణము	653	అవస్థాభేదసాధ్యశుక్రవివరణము	693
షిక్ష్తాకృతిగర్భలక్షణము	674	అవ్రణశుక్రకృచ్ఛసాధ్యత్వము	,
శతావరీఘృతము	661	అవ్రణశుక్రలక్షణము	,
శతావరీపానము	684	అవ్రణశుక్రాసాధ్యత్వము	,
శుద్ధదుగ్ధలక్షణము	683	ఆగంతకలింగనాశనము	700
సన్నిపాతజయోనికందలక్షణము	669	ఆమనేత్రలక్షణము	690
సిందూరాదిపటికములు	658	అష్టాధ్యుషితలక్షణము	692
సిద్ధార్థకాదిఘృతము	667	ఉత్పలద్యంజనము	720
సుఖప్రసవము	676	ఉపనాహలక్షణము	702
సూతికారిరసము	681	కంటి తెల్లగుడ్డనందు జనించు	
సూతికారోగనిదానము	677	రోగములు	701
సూతికారోగసామూన్యచికిత్స	678	కతకాద్యంజనము	709
సూతికాహరరసము	682	కఫజాభివ్యందలక్షణము	689
సోమరోగచికిత్స	685	కఫవిదగ్ధదృష్టిలక్షణము	699
సోమరోగనిదానము	684	కాయకండ్లకు చికిత్స	721
స్తన్యజననవిధి	684	క్షిప్తవర్తలక్షణము	705
స్తన్యరోగచికిత్స	683	కుంభనలక్షణము	707
స్తన్యరోగనిదానము	682	కుంభికాలక్షణము	704
స్థానాంతరగత గర్భోచ్ఛద్రవములు	671	కుమారి కావర్తి	717
సప్తదశ ప్రకరణము.		కృమిగ్రంథిలక్షణము	703
అంజనలక్షణము	605	భర్పర్యాద్యంజనము	715
అక్లిన్నవర్తలక్షణము	706	గంభీరదృష్టిలక్షణము	700
అక్షపాకాశ్మయలక్షణము	694	గజకేసరి	713
అజకాజాతలక్షణము	694	గరుడాంజనము	709, 710
అనిమిత్తజలింగనాశనలక్షణము	700	గిరికర్ణికాద్యంజనము	717
అన్యతోవాతలక్షణము	691	గోదంతాద్యంజనము	716
అభిష్యందభేదము	687	చంద్రకాంజనములు	713
అభిష్యందరోగములు	688	చంద్రప్రభాంజనము	716
అర్జునలక్షణము	701	చంద్రోదయవర్తి	,
అర్ధచంద్రోదయము	720	చతుర్దశటలస్థతిమిరలక్షణము	696
అర్బుదలక్షణము	706	తామ్రాద్యంజనము	711
అర్బురోగభేదములు	701	తారకాద్యపటికములు	713
అర్శోచ్ఛర్తలక్షణము	704	లిలపుష్పాంజనము	715
		తృతీయపటలస్థతిమిరలక్షణము	693

	పుట సంఖ్య.		పుట సంఖ్య.
త్రి కటుకాద్యంజనము	708	పుష్పాంజనము	719
వాంధ్యలక్షణము	699	పూయాలసలక్షణము	702
ప్రక్షిమండలగతరాగలక్షణము	698	పోదకీలక్షణము	704
ప్రక్షిరోగసంఖ్య	698	ప్రకారాంతరతల ప్రణాళికాసాధ్య	
శీష భేదమువలన కాలావధి	690	త్వము	694
ప్రతీయపటలస్థదోషలక్షణము	695	ప్రకారాంతరలింగ నాశస్వరూపము	696
త్వంజనము	720	ప్రక్షిన్నవర్ణలక్షణము	706
గమదర్శలక్షణము	699	ప్రథమపటలస్థదోషలక్షణము	694
సలాంధ్యలక్షణము	700	బలాసలక్షణము	702
క్రాంధ్యలక్షణము	699	బహుశేవర్ణలక్షణము	705
యనామృతము	710, 715	బిసవర్ణలక్షణము	707
స్వగుడ్డునందు జనించురోగములు	692	మరిచాంజనము	716
రికేళాంజనము	718	యష్టాదితైలము	722
మీషలక్షణము	707	రక్తాభివ్యంధలక్షణము	689
గమలక్షణము	690	రసాంజనాద్యంజనము	712
త్రనాడీలక్షణము	702	రాగ భేదమువలన లింగ నాశవివరము	697
త్రరోగనిదానము	688	లగణలక్షణము	707
త్రరోగమునకు దారావ్యధ్యంజనము	717	వర్ణ కర్ణమలక్షణము	705
త్రరోగమునకు రసక్రియ	711	వర్ణ బంధలక్షణము	705
త్రరోగమునకు నృపవల్లభతైలము	721	వర్ణ రోగము, ఉత్పంగపిటికా	
త్రరోగములకు మహానారికేళాం		లక్షణము	704
జనము	718	వర్ణ శర్కరాలక్షణము	,,
త్రరోగములయందు దష్ఠ్యము	723	వాతపర్మయలక్షణము	691
త్రరోగములయందు పథ్యము	722	వాతహేవర్ణలక్షణము	706
త్రరోగసంఖ్య	687	వాతాధిమంథలక్షణము	691
ంజనము	711	వాతాభివ్యంధలక్షణము	689
కోషలక్షణము	707	శంఖాచివటికములు	719
శాతలక్షణము	708	శిలాద్యంజనము	718
స్థాయికలక్షణము	697	శుక్తిరోగలక్షణము	701
స్థాయిరాగ విశేషలక్షణము	698	శుష్కాక్షి పాకలక్షణము	691
శి, అలడీలక్షణములు	703	శుష్కారోలక్షణము	704
దగ్ధదృష్టిలక్షణము	699	శోణితారోలక్షణము	707
భిష్మంధలక్షణము	689	శోఫయుక్తలక్షణము	691
లక్షణము	701	శ్యావవర్ణలక్షణము	706

	పుటసంఖ్య.		పుట సంఖ్య
సప్తజాతుకలక్షణము	692	కృమిజిరోరోగచికిత్స	756
సిరాజిటికాలక్షణము	702	కృమినాసాచికిత్స	756
సిరాజాలలక్షణము	„	కృమిహరచికిత్స	„
సిరాహర్షలక్షణము	692	కృశత్వమునకు పూర్ణచంద్రరసము	731
సిరోత్పాతలక్షణము	692	కృశత్వరోగముగలవారికి ఉద్వర్తనము	73
నైంధవాంద్యంజనము	718	కృష్ణాదిలేపము	76
హస్తదృష్టిలక్షణము	700	క్షయజిరోరోగలక్షణము	75
అష్టాదశ ప్రకరణము		క్షవధులక్షణము	74
అనంతవాతలక్షణము	757	క్షీరాదినస్యము	76
అనంతవాతజిరోరోగచికిత్స	764	క్షుద్రామలకాదియోగము	73
అపక్వపీనలక్షణము	742	గంభీరకల్పము	72
అర్థావధేలక్షణము	757	గాంధార్యాదినస్యము	76
అసాధ్యప్రతిశ్యాయలక్షణము	749	గిరికర్ణ్యాదినస్యము	76
అసాధ్యమదాత్యయలక్షణము	733	గుగ్గుల్యాదిచూర్ణము	72
ఆగంతకక్షవధులక్షణము	740	గుడాదినస్యము	76
ఉదుంబరఫలయోగము	761	గుడాదియోగము	75
ఉద్వర్తనము	732	గుహూచ్ఛ్యాదిచూర్ణము	72
ఏరండాదిలేపనము	758	చవ్యాదిచూర్ణము	72
కణాదినస్యము	752	చిత్రకహరితకీరసాయనము	74
కఫజప్రతిశ్యాయచికిత్స	745	జయంత్యాదిచూర్ణము	72
కఫజప్రతిశ్యాయలక్షణము	745	జీవంత్యాదికషాయ	75
కఫజిరోరోగచికిత్స	760	తామ్రభస్మయోగము	72
కఫజిరోరోగలక్షణము	755	తువర్యాదినస్యము	76
కఫమదాత్యయలక్షణము	733	త్రికటుకాదిచూర్ణము	72
కఫమదాత్యయోగపూరము	735	త్రిదోషజమదాత్యయలక్షణము	72
కరంజాదిచూర్ణవిరేచనము	767	త్రిమూర్తిరసము	72
కరవీరాదితైలము	747	దశమూలాదినస్యము	70
కార్యక్రమోటకరసము	731	దాడింబాదియోగములు	70
కార్యమునం దుపచారము	730	దార్వాదిలేపము	70
కుంకుమఘృతము	765	దిప్తనాసాచికిత్స	7
కుముదాదిబంధనము	759	దిప్తనాసాలక్షణము	7
కుష్మాదిలేపనము	758	దుగ్ధమర్దనాదినస్యము	7
కృమిజిరోరోగచికిత్స	762	దుష్టప్రతిశ్యాయలక్షణము	7

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
ద్రాక్షాదిన్నేహము	752	పూయరక్తచికిత్స	739
భాత్రీలేపము	748	పూయరక్తలక్షణము	739
సూమచూర్ణము	748	ప్రతిశ్యాయచికిత్స	743
సూమపానపత్తి	745	ప్రతిశ్యాయపూర్వరూపములు	743
సనాగరయోగము	749	ప్రతిశ్యాయసామాన్యచికిత్స	748
స్వేదములు	753	ప్రతిశ్యాయహరనస్యము	749
గాగరాదినస్యము	761	ప్రతిశ్యాయోత్పత్తి	742
గాసాపరిశోషచికిత్స	742	ప్రతిశ్యాయోత్పత్తికారణము	743
గాసాపరిశోషలక్షణము	742	ప్రతిశ్యాయోపేక్షజవికారములు	750
గాసాపాకలక్షణము	738	ప్రతీనాహచికిత్స	741
గాసారోగచికిత్స	737	ప్రతీనాహలక్షణము	741
గాసారోగనిదానము	736	ప్రపున్నాటాదిలేపము	760
గాసారోగములయందపథ్యము	751	బడబాగ్నిరసము	728
గాసారోగములయందు పథ్యము	750	జలాదిలేపము	767
గాసాశోషోపచారము	747	బాలమూలయూషమ	743
గాసాస్రావచికిత్స	741	భృంగరాజాదినస్యము	764
గాసాస్రావలక్షణము	741	భృంగశఘ్నలక్షణము	740
శిశికార్యనివర్తకోపాయము	754	మదాత్మయనిదానము	732
శిశికార్యోలక్షణము	754	మదాత్మయమునం దపథ్యము	736
బాదిగుగ్ధలము	762	మదాత్మయమునందు పథ్యము	735
కోత్పలాదిత్వైలము	767	మదాత్మయరోగచికిత్స	734
స్థీనసలక్షణము	742	మరీచాదిలేపము	766
తాదిత్వైలము	739	మహాలక్ష్మీవినాశనీరసము	763
జ్వలిరోరోగచికిత్స	759	మేదోరోగమునం దపథ్యము	730
ప్రతిశ్యాయచికిత్స	744	మేదోరోగమునందుపథ్యము	729
ప్రతిశ్యాయలక్షణము	733	మేదోరోగాసాధ్యత్వము	726
మదాత్మయలక్షణము	744, 762	మేదోవృద్ధిలక్షణము	725
ల్యూడినస్యము	751	రక్తజ్వలిరోరోగచికిత్స	760
రోగనిదానము	751	రక్తజ్వలిరోరోగలక్షణము	756
రోగభేదములు	751	రక్తప్రతిశ్యాయచికిత్స	748
రోగములయందు పథ్యము	754	రక్తప్రతిశ్యాయలక్షణము	747
సామాన్యచికిత్స	747	రసభస్మయోగము	728
హరనస్యములు	751	వాతజ్వలప్రతిశ్యాయచికిత్స	744
నస్యలక్షణము	737	వాతజ్వలప్రతిశ్యాయలక్షణము	744

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
వాతజలిరోగచికిత్స	758	సూర్యవర్తనము	763
వాతజలిరోగలక్షణము	755	సూర్యవర్తలక్షణము	755
వాతజలిరోగహరవస్త్రీకర్మ	759	సూర్యవర్తజలిరోగచికిత్స	763
వాతమదాత్మయఘనకు సౌవర్చలాది		ఘృలక్షణము	726
యోగము	734	స్థూలాంతకరసము	728
వాతమదాత్మయలక్షణము	733	స్థూలరోగనిదానము	724
విడంగాదిచూర్ణము	753	స్థూలరోగలక్షణము	725
విడంగాదితైలము	762	స్థూలరోగహారోపాయములు	728
విడంగాదినస్యము	765	హఠేశ్వారిలేపము	760
వేల్గోగోధూమయోగము	737	హింగాద్దితైలము	746
వ్యాఘ్రీతైలము	738	ఏగోనవింశ ప్రకరణము	
వ్యోమేదివటికములు	738	అష్టిలా, అత్యష్టిలానిదానము	780
శంఖలక్షణము	757	అసాధ్యగుల్మలక్షణము	775
శర్మాదిచూర్ణము	749	అసాధ్యరక్తగుల్మలక్షణము	775
శర్మరాదినస్యము	767	అమశూలకు వక్షాభరసము	785
శకాదియోగము	766	అమశూలలక్షణము	785
శారిబాదిలేపము	764, 766	కణాదికహయము	775
శిగుతైలము	738	కాంచనమోహనరసము	775
శిగువత్తాదిలేపము	762	కుచేరాక్షాదిచూర్ణము	785
శిరోరోగభేదములు	755	గుల్మరోగనిదానము	765
శిరోరోగమునం దవ్యము	768	గుల్మరోగభేదములు	"
శిరోరోగమునందు వ్యము	768	గుల్మరోగసామాన్యరూపములు	"
శుంఠ్యాదిఘృతము	740	గుల్మశూలలకు శంఖధావకము	775
శుంఠ్యాదినస్యము	765	గుల్మాదులయం దవ్యము	79
షడ్విందుఘృతము	739	గుల్మాదులయందు వ్యము	"
సక్తధూమము	748	గోమూత్రమంధూరము	785
సన్ని పాతనాసారోగలక్షణము	745	తిలాదికహయము	775
సన్ని పాతమదాత్మయోవచారము	735	తూని, ప్రతితూనుల లక్షణము	785
సన్ని పాతజలిరోగలక్షణము	755	ద్వంద్వ, త్రివిధశూల లక్షణము	785
సర్జకాదిఘృతము	738	ద్వంద్వశూలోత్పత్తిస్థానములు	785
సర్జకాదినస్యములకు చికిత్స	737	ద్వంద్వ సన్ని పాతగుల్మలక్షణము	775
సాన్ని పాతికజలిరోగచికిత్స	760	పంక్తిశూలలక్షణము	785
సూక్తశృంగ్యాదియోగము	744	పరిణామశూలలకు త్రివృత్తాదియోగము	775
సూర్యవర్తచికిత్స	763		

పుటసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

పరిణామశూలలక్షణము	783
తైత్తిర్యపరిణామశూలలక్షణము	780
తైత్తిర్యగుల్మమునకు దండమరసము	778
తైత్తిర్యగుల్మలక్షణము	770
తైత్తిర్యశూలలక్షణము	786
తైత్తిర్యశూలలక్షణము	781
ప్రక్కశూలచికిత్స	791
మహాశంఖద్రావకము	792
మృత్యుశూలకు ఔరయోగము	789
మృత్యుశూలలక్షణము	783
రక్తగుల్మచికిత్స	773, 774
రక్తగుల్మమునకు కరంజలపణము	775
రక్తగుల్మమునకు పారదాదిపటికములు	774
రక్తగుల్మలక్షణము	771
లశునాదికషాయము	774
వాతగుల్మలక్షణము	770
వాతగుల్మశూలలక్షణము శంఖద్రావకము	776
వాతశూలలక్షణము ఉదయభాస్కరము	784
వాతశూలలక్షణము	781
వాతపరిణామశూలలక్షణము	780
శంఖద్రావకము	792
శిఖిబాడబరసము	777
శూలకుతారరసము	786
శూలదావానలరసము	785
శూలనిదానము	781
శూలసాధ్యాసాధ్యములు	784
శూలాంతకరసము	790
శూలాదులకు గజశేనరసము	789
శూలారిరసము	790
శూలాశ్మత్తిస్థానములు	782, 783
శ్లేష్మగుల్మమునకు విద్యాధరరసము	779
శ్లేష్మగుల్మలక్షణము	770
శ్లేష్మజశూలలక్షణము	782
శ్లేష్మపరిణామశూలలక్షణము	781

శ్లేష్మశూలలక్షణము శూలసంహవటికములు	787
సర్వశూలలక్షణము గజాంకుశరసము	791
సర్వశూలలక్షణము వైశ్యానరపటికములు	789
సర్వశూలలక్షణము సర్వేశ్వరపటికములు	788

వింశే ప్రకరణము.

అపస్తాంబశాంకుశము	806
అపస్తాంబశూర్యరూపములు	803
అపస్తాంబమునకు ఇంద్రుల వృక్షపటికములు	807
అపస్తాంబమునకు బ్రాహ్మిణ్యము	808
అపస్తాంబమునకు భూతభైరవరసము	807
అపస్తాంబములకు విజయవర్షటిరసము	813
అపస్తాంబసామాన్యలక్షణము	803
అపస్తాంబోన్నాదములకు ప్రసిద్ధమైన నస్యములు	812
అపస్తాంబోన్నాదములయందు దవధ్యము	817
అపస్తాంబోన్నాదములయందు వధ్యము	816
అపస్తాంబోన్నాదములకు రిజయగుళికలు	811
అసాధ్యపస్తాంబలక్షణము	804
అసాధ్యోన్నాదలక్షణము	799
అనురగ్రహోన్నాదలక్షణము	800
ఉన్నాదకారణతత్సంప్రాప్తి	796
ఉన్నాదకారణము	796
ఉన్నాదనిదానము	795
ఉన్నాదభేదములు	„
ఉన్నాదస్వరూపము	796
కఫజోన్నాదలక్షణము	797
గంధకపిష్టి	810
గంధర్వగ్రహోన్నాదలక్షణము	801
దేవగ్రహోన్నాదలక్షణము	800
దేవాదిగ్రహగ్రహణాదికాలము	802
పితృగ్రహోన్నాదలక్షణము	801
పితృజోన్నాదలక్షణము	797
పితృపస్తాంబలక్షణము	803

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
పితృచక్షుష్టలక్షణము	802	అద్భుతలక్షణము	895
ప్రాప్తిఘృతము	808	అనిశ్చిత ప్రణవైద్యదోషము	831
భూతజోస్తాదలక్షణము	799	అవస్థభగందరచికిత్సాక్రమము	823
భూతభైరవరసము	806	అవస్థప్రణాళిలక్షణము	829
భూతోస్తాదచికిత్సాక్రమము	809	అపామార్గతైలము	884
భూతోస్తాదములకు మంత్రము	816	అభయూదిలేపము	928
భూతోస్తాదలక్షణము	799	అభిఘాతజావ్యరోగలక్షణము	890
భూతోస్తాదాపస్తారములకు విజయ		అమృతాదిగుగ్ధలము	838
ఘృతము	810	అమృతజాదిలేపము	840
మరణసూచకములు	817	అర్కపత్రరసము	883
మాహేశ్వరధూపము	815	అర్కంకురాదిస్వరసము	"
యక్షగ్రహచోస్తాదలక్షణము	801	అర్బుదపాకానుత్పత్తికారణము	866
రాక్షసగ్రహచోస్తాదలక్షణము	802	అర్బుదభేదములు	864
వాతజోస్తాదలక్షణము	796	అర్బుదమునకు చిత్తమాలాదిలేపము	867
వాతాపస్తారలక్షణము	803	అర్బుదరోగనిదానము	864
విషజోస్తాదలక్షణము	798	అర్బుదరోగలక్షణము	864
శరీరాశ్రితగ్రహదృష్టకారణము	803	అర్బుదలక్షణము	895
శోకజోస్తాదలక్షణము	798	అలాసలక్షణము	894
శ్లేష్మజాపస్తారలక్షణము	804	అశ్వత్థాదిలేపము	925
శ్లేష్మాపరాజితాదినస్యము	815	అసాధ్యస్కోవ్యభేదలక్షణము	843
సన్నిపాతాపస్తారలక్షణము	804	అసాధ్యగళగండలక్షణము	869
సన్నిపాతోస్తాదలక్షణము	798	అసాధ్యభగందరలక్షణము	822
సర్పగ్రహచోస్తాదలక్షణము	801	అసాధ్యముఖరోగలక్షణము	900
సామాన్యచికిత్స	805	అసాధ్యర్బుదలక్షణము	865
హింగాద్విఘృతము	809	అసాధ్యలూతలక్షణము	857
		అసాధ్యప్రణాళిలక్షణము	833
ఏకవింశత ప్రకరణము.		అస్థివిధలక్షణము	844
అగ్నిదగ్ధప్రణాళిత్స	854	అగంతుకప్రణాళిత్స	845
అగ్నిదగ్ధప్రణాదానము	"	అగంతుకప్రణాదానము	840
అధిజిహ్వకచికిత్స	910	అగంతుకప్రణాభేదములు	"
అధిజిహ్వకలక్షణము	897	అగంతుకప్రణాసామాన్యచికిత్స	845
అధిమాంసకలక్షణము	892	అమాశయభేదోపచారము	847
అధిమాంసచికిత్స	904	అమాశయస్థితరక్తలక్షణము	841
అధ్యర్బుదలక్షణము	866	అమాదితైలము	887

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
రగ్వధాదివర్తి	852	కర్ణగండమాలతీణము	882
స్యస్ఫోటచికిత్స	924	కర్ణగూఢకలతీణము	878
స్యస్ఫోటలతీణ తచ్చికిత్స	924	కర్ణదుఃఖవర్ధనలతీణము	881
స్యస్ఫోటలతీణము	924	కర్ణనాదలతీణము	877
స్వాగ్రభగండరలతీణము	821	కర్ణపరిలేహలతీణము	881
శకుశలతీణము	891	కర్ణపాదలతీణము	879
శబిహ్వకలతీణము	895	కర్ణప్రతిహాలతీణము	878
శబిహ్వకాచికిత్స	908	కర్ణరోగమునకు రాస్నాదిచూర్ణము	886
శ్రుతిరోదరభగండరలతీణము	820	కర్ణరోగమునం దవధ్యము	888
కబ్బందచికిత్స	910	కర్ణరోగమునందు వధ్యము	887
కబ్బందలతీణము	898	కర్ణవిద్రధిచికిత్సాక్రమము	"
కర్ణరోగసంప్రాప్తి	888	కర్ణవిద్రధిలతీణము	879
కఠకాలూకచికిత్స	909	కర్ణశూలలతీణము	877
కఠకాలూకలతీణము	897	కర్ణశోథలతీణము	880
కఠశుండిలతీణము	895	కర్ణశోథార్బుదార్బులతీణము	"
కఠశుండ్యాదిచికిత్స	903	కర్ణస్థావచికిత్స	886
చ్చవలతీణము	895	కర్ణస్థావలతీణము	878
కాదిచూర్ణము	903	కర్ణోత్పాతలతీణము	881
పాలగండమాలలతీణము	875	కర్ణోన్మథకలతీణము	"
పాలికాచికిత్స	905	కాలస్ఫోటహారలేపనము	926
పాలికాలతీణము	893	కాలస్ఫోటాదికలతీణము	925
ఫజకర్ణరోగలతీణము	880	కాలాగ్నిరుద్రరసము	825
ఫజగళగండలతీణము	868	కాళరాత్రిమర్కటీస్వరూపము	863
ఫజగళగండోపచారము	870	కాళింగాదిచూర్ణము	914
ఫజనాడీప్రణమునకు తిలాదిలేపనము	851	కాసీసాదిగుటికలు	905
ఫజనాడీప్రణలతీణము	849	కాసీసాదిచూర్ణము	902
ఫజరోహిణీచికిత్స	910	కీలకలతీణము	925
ఫజరోహిణీలతీణము	897	కీలకలేపనము	"
ఫజలతీణము	894	కుష్ఠాదిచూర్ణము	907
ఫజప్రణలతీణము	831	కృచ్చాసాధ్యాసాధ్యలతీణము	832
ఫజనర్వసరలతీణము	900	కృమికర్ణచికిత్స	886
రాశలతీణము	892	కృమికర్ణలతీణము	879
ర్ణకండూలతీణము	878	కృమిదంతచికిత్స	904
ర్ణక్షేదలతీణము	"	కృమిదంతలతీణము	893

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
కోవ్వభేదలక్షణము	841, 843	గ్రంథి, వివిధరూపములందు శస్త్రకర్త	921
కోవ్వలక్షణము	841	నిషేధము	921
క్షతప్రణాలక్షణము	842	గ్రంథులకు బృహత్పాదాలేపము	921
క్షోభిణీమర్మటీచికిత్సానుక్రమము	863	ఘృష్టలక్షణము	842
క్షోభిణీమర్మటీస్వరూపము	„	చందనాదితైలము	856
ఖరాదిగుటికలు	912	చర్మచికిత్స	860
ఖల్లివర్ధనలక్షణము	892	చిరబిల్వాదిలేపనము	835
గండమాలభేదములు	871	ఛిన్నలక్షణము	840
గండమాలకు గంధకాదిలేపము	873	జాతి, రాజప్రణాలక్షణము	917
గండమాలకు తాళకాదివటికలు	872	జయంత్యాదిమార్ద్రము	824
గండమాలకు త్రికటుకాదివటికములు	„	జాతీపత్రాదిమార్ద్రము	907, 915
గండమాలలక్షణము	„	జాత్యాదిఘృతము	839
గండమాలాకండనరసము	874	జాత్యాదితైలము	846
గండమాలాదులయందు అవధ్యము	877	జాత్యాదివర్తి	852
గండమాలాదులయందు వధ్యము	876	జిహ్వకామర్మటీలక్షణ, తచ్చికిత్స	860
గంధకతైలము	887	జీర్ణకాదిమార్ద్రము	902
గంధకాదిలేపనము	874	జీవనీయతైలము	887
గంధాదిలేపము	866	జ్యోతిష్వత్రీలేపము	858
గంభీరప్రణామనకు అభయాదిలేపము	835	తాలపాకలక్షణము	896
గళకీలచికిత్సానుక్రమము	923	తాలపుష్పటలక్షణము	„
గళకీలస్వరూపము	„	తాలశోషలక్షణము	„
గళగండనిదానము	867	తిలాదిగండూషము	912
గళగండసంప్రాప్తి	868	తుండికేరిలక్షణము	895
గళగ్రంథిస్వరూప తచ్చికిత్స	922	తుండిప్రణాలక్షణము	916
గళరోగచికిత్స	911	తుంబితైలము	870
గళవిద్రుధిచికిత్స	910	తుంబ్యాదితైలము	„
గళవిద్రుధిలక్షణము	899	తైలాదిలేపనము	901
గళతుండిచ్చేదనవిధి	908	త్రిదోషజ రోహితీలక్షణము	897
గళౌఘలక్షణము	899	త్రిదోషజలూతకు మదనాదిలేపము	858
గిలాయుచికిత్స	910	త్రిదోషజ లూతలక్షణము	857
గిలాయులక్షణము	899	దంతపుష్పటచికిత్స	902
గుగ్గుల్యాదిలేపము	853	దంతపుష్పటలక్షణము	890
గోజినక్వాదిలేపము	859	దంతరోగమునకు అరిమేదాదితైలము	906
గౌరాదిఘృతము	846	దంతరోగములయందు వధ్యము	907

	పుటసంఖ్య.
దంతరోగసామాన్యచికిత్స	905
దంతవిద్రుహిసామాన్యచికిత్స	904
దంతవేష్టచికిత్స	902
దంతవేష్టలక్షణము	891
దంతప్రణాలక్షణము	913, 914
దంతశర్మరలక్షణము	893
దంతహర్షలక్షణము	,,
దంతిమూలాదిలేపము	836
దగ్ధయవచూర్ణము	855
దార్పికవర్తి	,,
దాలనలక్షణము	893.
దాహిసిమర్కటిలక్షణము	863
దీప్తికాతైలము	885
దుష్టప్రణాలక్షణము	832
దుష్టప్రణాలేపనము	837
దుర్వ్యాదితైలము	847
దేవదూర్వాదిలేపము	870
దోషత్రయసంబంధప్రణాపాకము	830
ద్విరర్చుదలక్షణము	866
నందామర్మటికి పద్మపత్రాదిలేపము	861
నందామర్మటిలక్షణము	861
నరాశ్మితైలము	852
నాగరాదితైలము	884
నాడీప్రణాచికిత్స	851, 905
నాడీప్రణానిదానము	849
నాడీప్రణాభేదములు	849
నాడీప్రణాలక్షణము	892
నాడీప్రణసాధ్యాసాధ్యలక్షణము	850
నాడీప్రణసామాన్యచికిత్స	850
నింబపత్రాదిధూపము	839
నింబాదిశోధనము	837
నిర్గుండితైలము	852
నిర్గుండాదితైలము	885
నిశాదివర్తి	825

	పుటసంఖ్య.
నూతిపుంటిలక్షణము	917
పంచత్వక్కులకషాయము	862
పంచలవణాదిచూర్ణలేపము	903
పక్ష్యప్రణాలక్షణము	829
పక్ష్యాశయస్థరక్తలక్షణము	842
పచ్యమానప్రణాలక్షణము	829
పటోలాదికషాయము	835
పటోలాదితైలము	856
పతంగాదికీటకలక్షణము	879
పగ్గాదిలేపము	855
పద్మసిమర్కటికి పునర్నవాదిలేపము	861
పద్మసిమర్కటిలక్షణము	860
పరిదరలక్షణము	891
పరిపోటకలక్షణము	881
పరిస్రావీభగందరలక్షణము	821
పరాశమూలలేపము	871
పారదాదిమలహర్యుతము	837
పిచ్చితప్రణాలక్షణము	842
పిత్తజ్వరరోగలక్షణము	880
పిత్తజ్వరాడీప్రణామనకు తిలాదిలేపము	851
పిత్తజ్వరోహిణీచికిత్స	909
పిత్తజ్వరోహిణీలక్షణము	897
పిత్తజ్వలక్షణము	894
పిత్తనాడీప్రణాలక్షణము	849
పిత్తోష్ఠరోగచికిత్స	901
పునర్నవాదిలేపము	922
పూతికరంజలేపనము	922
పూతికర్ణలక్షణము	880
పూయానిర్గమన పరిణామము	830
పైత్తభగందరచికిత్స	823
పైత్తలూతకు చందనాదిలేపము	858
పైత్తికప్రణాలక్షణము	831
పైత్తికసర్వరసలక్షణము	900
పైత్తికాష్ఠరోగలక్షణము	889

	పుట సంఖ్య.		పుట సంఖ్య.
ప్రత్యక్షము	836	ముఖపాకసామాన్యచికిత్స	911
బలాసలక్షణము	898	ముఖరోగనిదానము	888
బాగుగ లేని ప్రణాళికలు	833	ముఖరోగమునం దవధ్యము	916
బాధిర్వలక్షణము	878	ముఖరోగమునందు వధ్యము	915
బిల్వతైలము	885	ముఖరోగసంఖ్య	888
బీజపూరరసము	885	ముస్తాచికమాయము	923
బృందచికిత్స	910	మృద్వికాచిచూర్ణము	911
బృందలక్షణము	898	మేదజగళగండచికిత్సాక్రమము	870
భంజనకలక్షణము	893	మేదజగళగండలక్షణము	868
భగందరపూర్వరూపములు	819	మేదజ్ఞాప్థరోగలక్షణము	890
భగందరభేదములు	820	మోహినిమర్కటీచికిత్స	863
భగందరములకు రసకర్పూరకయోగము	822	మోహినిమర్కటీలక్షణము	862
భగందరసాక్ష్యాసాధ్యలక్షణము	821	మోహినిమర్కటీస్వరూపము	862
భగందరస్వరూపము	819	యవతూరాదిగుటికలు	911
భగందరోత్పత్తి	819	యవతూరాదిలేపము	866
భద్రముస్తాచివటికములు	903	యవాదిలేపము	836
భల్లూతకాచితైలము	882	యప్తీనుధ్వాదిలేపము	912
భిన్నలక్షణము	841	యప్త్యాదిలేపము	824
భుజపత్రబంధము	859	యోగరాజగుగ్ధలము	827
మండూరలోహము	869	రక్తజ, ద్వంద్వజప్రణాళికలు	832
మధూచ్ఛిష్టాచితైలము	856	రక్తజరోహిణీచికిత్స	909
మనశ్శిలాదిలేపనము	835	రక్తజరోహిణీలక్షణము	897
మర్కటీరోగభేదములు	860	రక్తజ్ఞాప్థరోగలక్షణము	889
మర్కటీరోగోత్పత్తి	860	రక్తార్బుదలక్షణము	865
మర్కటసామాన్యలక్షణము	843	రవితాండవరసము	822
మర్కటహితసామాన్యలక్షణము	844	రసకాబ్బ	916
మహాసౌష్ఠీరలక్షణము	891	రసాదిఘృతము	838
మాంసజ్ఞాప్థరోగలక్షణము	889	రాశాదిలేపనము	901
మాంసతానకలక్షణము	899	రోహిణీలక్షణము	896
మాంసమర్కటలక్షణము	845	రోహిణీసామాన్యచికిత్స	909
మాంససంఘాతలక్షణము	896	రాద్రరసము	867
మాంసార్బుదలక్షణము	865	లఘునాదిలేపము	839
ముఖపాకచికిత్స	912	లఘునాదిస్వరసము	883
		లాక్షాచితైలము	906

	పుటసంఖ్య.		పుట సంఖ్య.
లాంగల్యాదియోగము	915	విషసాఫ్ఫిటకహారలేపము	926
లూతప్రణలక్షణము	856	విస్యందనతైలము	824
పంధ్యాకర్కోటకీలేపము	913	వైదగ్భచికిత్స	903
పటాదికషాయము	920	వైదగ్భలక్షణము	892
పలయలక్షణము	897	వ్యోషాదికషాయము	922
వాతకర్ణరోగలక్షణము	880	వ్యోషాదిచూర్ణము	908
వాతగళగండమునకు నిదులాదిలేపము	869	వణకృచ్ఛసాధ్యలక్షణము	833
వాతజరోహిణీచికిత్స	909	వ్రణాశ్రములకు కరంజాదిలేపము	835
వాతజరోహిణీలక్షణము	896	వ్రణాపాకలక్షణము	828
వాతజలక్షణము	894	వ్రణములయందపథ్యము	853
వాతనాడీప్రణచికిత్సాక్రమము	851	వ్రణరోహణలక్షణము	833
వాతనాడీప్రణలక్షణము	849	వ్రణలక్షణము	828
వాతభగందరములకు విశంగాదివటికములు	823	వ్రణలేపములు	840
వాతలూతకు లాంగల్యాదిలేపము	857	వ్రణవర్జ్యద్రవ్యములు	834
వాతలూతచికిత్స	857	వ్రణవైద్యగుణదోషము	830
వాతప్రణమునకు మాతులుంగాదిలేపము	834	వ్రణాంతకరసము	827
వాతకగళగండలక్షణము	868	వ్రణాపహరము	834
వాతకప్రణలక్షణము	831	శంఖూకావర్తభగందరలక్షణము	821
వాతకౌష్ఠ్యరోగలక్షణము	888	శతస్మిలక్షణము	893
వాసినిమర్కటికి ఈశ్వర్యాదిలేపము	862	శతహాసకభగందరలక్షణము	820
వాసినిమర్కటీలక్షణము	861	శతావరీతైలము	887
వాసినిమర్కటీస్వరూపము	861	శర్కరాచికిత్స	905
విడంగాదిగుగ్గులు	852	శల్యజనాడీప్రణమునకు తిలాదిలేపము	851
విడంగాదిగుగ్గులువటికములు	838	శల్యజనాడీప్రణలక్షణము	850
విడంగాదిచూర్ణము	873	శల్యప్రణలక్షణము	843
విదారీలక్షణము	900	శారిబాపర్ణి సాధారణము	905
విధలక్షణము	842	శారీరప్రణభేదము	831
విపరీతకమల్లుతైలము	847	శిరీషాదిలేపము	922
విశంగాదిలేపము	825	శితాదరోగచికిత్స	901
విశేషజ్ఞానము	854	శితాదలక్షణము	890
విషముష్ణ్యాదిలేపము	923	శుండిభేదనానంతరోపచారము	909
		శుద్ధప్రణలక్షణము	832
		శృంగబేరాదితైలము	883

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
శోధనరోపణవిధి	836	సూర్యవర్తనాలేపము	871
శ్యావదంతలక్షణము	894	సైంధవలవణాలేపము	923
శ్లేషదీక్షిత్వ	928	సాషిరచిక్షిత్వ	903
శ్లేషదరోగనిదానము	927	సాషిరలక్షణము	891
శ్లేషదరోగలక్షణము	927	స్తవప్రణాచిక్షిత్వ	920
శ్లేషదలక్షణము	"	స్తవప్రణాలక్షణము	919
శ్లేష్మకౌష్ఠరోగలక్షణము	889	స్నాయుకప్రణాచిక్షిత్వ	"
శ్లేష్మభగందరచిక్షిత్వ	823	స్నాయుకప్రణమునకు గంధకతైలము	918
శ్లేష్మభగందరమునకు కాంచనాది		స్నాయుకప్రణాలక్షణము	918
లేపము	824	స్నాయువిధలక్షణము	844
శ్లేష్మలూతకు శ్లేష్మాటకాదిలేపము	858	స్థోనాకతైలము	883
శ్వాసాస్థిలేపనము	825	స్వరక్షులక్షణము	899
సంధివిధలక్షణము	844	హనుమోక్షలక్షణము	894
సన్నిపాతకర్ణరోగలక్షణము	880	హరిద్రాదితైలము	912
సన్నిపాతజనాడిప్రణాలక్షణము	850	హరిద్రాదిలేపము	866
సప్తవింశతిగుగ్గులము	848	హస్తీదంతలేపనము	838
సముద్రస్థనచూర్ణము	885	హింగాద్దితైలము	884
సర్జకాదిఘృతము	839	ద్వావింశ ప్రకరణము	
సర్జత్వకూచ్ఛర్ణము	886	అందాలజీలక్షణము	932
సర్వాక్షిలేపము	858	అగ్నిరోహిణీచిక్షిత్వ	936
సర్వప్రణాములకు రసరాట్టు	826	అగ్నిరోహిణీలక్షణము	"
సర్వప్రణాములయందువర్ణము	853	అజగల్లికాచిక్షిత్వ	931
సర్వప్రణావిషద్రవములు	845	అజగల్లికాలక్షణము	"
సర్వసరలక్షణములు	900	అనుశయ్యాచిక్షిత్వ	938
సర్వసరసామాన్యచిక్షిత్వ	910	అనుశయ్యాలక్షణము	"
సర్వాష్టరోగసామాన్యచిక్షిత్వ	901	అరూషికలక్షణము	942
సర్వపాదిలేపనము	869	అరోచకచిక్షిత్వలు	962
సాధ్యాసాధ్యప్రణాలక్షణము	833	అరోచకలక్షణము	"
సాన్నిపాతకౌష్ఠరోగలక్షణము	839	అలసచిక్షిత్వ	940
స్థిక్తకాదిలేపము	924	అలసలక్షణము	"
సిరాదిమర్తలక్షణము	844	అవపాటికచిక్షిత్వ	955
సుఖప్రణాలక్షణము	832	అవపాటికలక్షణము	954
సుధాదిలేపనము	855	అహిపూతనలక్షణము	956

	పుట సంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
ఆద్యికాదిచూర్ణము	958	నింబాదిఘృతము	950
ఇంద్రులక్షణము	948	నింబాదిచూర్ణము	947
ఇంద్రులక్షణము	948	నిరుద్ధప్రకసలక్షణము	955
ఇంద్రులక్షణము	934	నిరుద్ధప్రకసలక్షణము	953
ఇరివేల్లకచికిత్స	935	నీలికలక్షణము	942
ఇరివేల్లకలక్షణము	935	నీలికలక్షణము	942
కంటకార్యాదిలేపము	941	నర్మలక్షణము	951
కందరచికిత్స	940	పటోలాదిఘృతము	957
కందరలక్షణము	940	పద్మనీకలక్షణము	950
కక్షగంధపిటికాచికిత్స	936	పద్మనీకలక్షణము	934
కక్షపిటికాలక్షణము	935	పనసకలక్షణము	934
కచ్చసికాచికిత్స	933	పరివర్తకలక్షణము	954
కచ్చసికాలక్షణము	933	పలితలక్షణము	945
కరంజాదిలేపము	941	పాదదారిలక్షణము	939
కాశీసాదిలేపము	957	పాపాణగర్దభచికిత్స	935
కుంకుమాదితైలము	953	పాపాణగర్దభలక్షణము	935
కునఖచికిత్స	937	పిఠాకాదిలేపము	942
కునఖలక్షణము	937	పులిపిర్లచికిత్స	960
కుష్మాదిపటికములు	960	పులిపిర్లనిదానము	961
గంధనామ్నాలక్షణము	936	భల్లూతకాదిలేపము	961
గర్దభకలక్షణము	935	భృంగరాశితైలము	941, 949
చివ్వ, కునఖచికిత్స	937	మంజిష్ఠాదితైలము	942, 952
చివ్వలక్షణము	937	మదనాదిలేపము	939, 940
ఛాయారోగచికిత్సలు	961	మధూచ్చిష్ఠాదిలేపము	939
ఛాయారోగనిదానము	961	మధ్వాదిలేపము	940
జంతుమణి, మాష, తిలకాలకచికిత్స	951	కునఖ్విలాదితైలము	934
జంతుమణిలక్షణము	951	మాషలక్షణము	951
జాలగర్దభలక్షణము	934	ముండితైలము	946
తారుణ్యపిటికలక్షణము	942	ముఖమంగులకు చికిత్స	943
తిలకాలకలక్షణము	951	యవప్రఖ్యాంధాలజీచికిత్స	932
త్రిఫలాదితైలము	942	యవప్రఖ్యాంధాలక్షణము	932
దారుణచికిత్స	941	రజన్యాదిలేపము	958
దారుణలక్షణము	941	రాజీవాదికల్పము	958

పుటసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

లాజాదివటికములు	960
వటపత్రాదిలేపము	953
వటాంకురాదిలేపము	952
వదనదుర్గంధచికిత్స	959
వదనదుర్గంధనిదానము	„
వలీపలితచికిత్స	947
వలీపలితరోగనిదానములు	945
వల్లికలక్షణము	933
విదారికచికిత్స	938
విదారికలక్షణము	„
విభీతకాదిచూర్ణము	958
వివృత, ఇంద్రవృద్ధ, గర్దభ, శాలగర్దభచికిత్స	932
వివృతాపిటికలక్షణము	932
వృషణకచ్చపలక్షణము	957
వ్యంగచికిత్స	952
వ్యంగలక్షణము	„
శంఖాదిలేపము	956
శర్కరార్బుదచికిత్స	939
శర్కరార్బుదలక్షణము	939
శర్కరాలక్షణము	938
సన్నిరుద్ధగుదచికిత్స	956
సన్నిరుద్ధగుదలక్షణము	„
సర్జాదిలేపనము	957
సామాన్యోపచారము	938, 954
సూకరదంష్ట్రలక్షణము	957
సైంధవాదిచూర్ణము	959
స్వరభంగనిదానము	958
హరిద్రాదికల్పము	937
హేమాదిరసము	946

త్రయోవింశ ప్రకరణము.

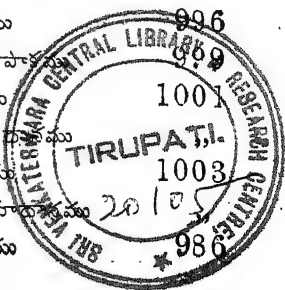
అభయోదివటికములు	965
అష్టసరినిదాన, తద్విజాక్షరౌషధములు	972

ఉల్లిపాముకాటునకు చికిత్స	974
కుక్కకాటునకు చికిత్సలు	966
తాటిజెట్టికి చికిత్స	968
లేలుకుంత్రము	973
నేత్రాంజనము	972
పాముకాటువలనగలిగిన గాయమునకు చికిత్స	974
పాముకాటువలనగలిగిన పుచ్చచికిత్స	„
పుత్రజీవియోగము	970
పులికోనుచికిత్స	968
పొడపాములవిషమునకు చికిత్స	974
ప్రభావలీపటికములు	967
భీమరుద్రరసము	964
మూషకవిషచికిత్స	966
విషచికిత్స	965
విషనిదానము	964
విషప్రతివిషములు	969
విషముకక్కుటకు చికిత్స	974
విషహరచికిత్సలు	970
వృశ్చికవిషచికిత్స	967
శత్రూదియోగము	965
సర్పదష్టలక్షణము	969
సర్పాక్షియోగము	965
సర్పపాములకాటుకు మంత్రము	973

చతుర్వింశ ప్రకరణము.

అజీర్ణశూలకర్త విపాకము	994
అతిసారకర్త విపాకము	977
అపస్తాంబకర్త విపాకము	990
అరుచికర్త విపాకము	988
అరుచిశూల	994
అరుచిశూలశమనము	„
అర్శోరోగకర్త విపాకము	979
ఆనాహ, ఉదావృత్తకర్త విపాకము	996

పుటసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
అశ్వ రీతికర్త విపాకము 993	నయనశూలశమనము 996
అశ్వ రీతిమనము ,	పక్షవాతహరవిధి 992
ఆమువాతకర్త విపాకము 993	పాండురోగకర్త విపాకము 991
ఉదరకర్త విపాకము 1000	ప్రతిమాదానము 932
ఉదరశమనము 1000	ప్రమేహకర్త విపాకము 999
ఉన్నాదరోగ విపాకము 990	స్థిహాళుల 994
ఉపదంశకర్త విపాకము 1004	స్థిహోదరకర్త విపాకము 1001
కటిశూలకర్త విపాకము 995	స్థిహోదరశమనము ,
కటిశూలశమనము 995	బ్రహ్మచర్యాదియోగము 984
కదళీనిదానము 983	భగందరకర్త విపాకము 1003
కర్ణరోగకర్త విపాకము 1005	మందాన్నిహరవిధి 980
కామలారోగకర్త విపాకము 982	మధుమేహకర్త విపాకము 999
కానకర్త విపాకము 985	మస్తక ప్రణాళికర్త విపాకము 1003
కృష్ణరోగకర్త విపాకము 1004	ముఖరోగకర్త విపాకము 1005
క్షయరోగకర్త విపాకము 983	మూత్రకృచ్ఛికర్త విపాకము 998
గండమాలకర్త విపాకము 1002	రక్తపిత్తకర్త విపాకము 982
గళగండకర్త విపాకము 1002	రక్తవాత, రక్తపిత్తహరవిధి ,
గీతాద్యుపాయము 935	రక్తవాతహరవిధి ,
గుదరోగకర్త విపాకము 935	వాతపిత్తహరవిధి 993
గుల్మరోగకర్త విపాకము 997	వాతమేహకర్త విపాకము 999
ఛర్దిరోగకర్త విపాకము 988	వాతరోగహరవిధి 991
జీతరశూల 994	వాతవ్యాధికర్త విపాకము ,
జీతరశూలశమనము ,	శాస్త్రార్థము 985
జిలోదరకర్త విపాకము 1000	శిరోవేదనానాశిత పాండురోగ
జిలోదరశమనము ,	హరవిధి 981
జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తచికిత్స 983	శీతజ్వరకర్త విపాకము 976
జ్వరకర్త విపాకము 975	శీతజ్వరశమనోపచారము ,
జ్వరవైదికోపచారము 976	శూలకర్త విపాకము 996
తృష్ణాదికర్త విపాకము 989	శూలమేహకర్త విపాకము 989
దాహరోగకర్త విపాకము ,	శోఫకర్త విపాకము 1001
దుశ్శుర్న త్వహరము 1005	శోఫహరప్రతిమాదానము
దేవపూజాదియోగము 935	స్థిపదకర్త విపాకము 1003
ధనుర్వాతహరవిధి 991	స్థిపదరోగ ప్రతిమాదానము 20105
నయనశూల 996	శ్వాసకర్త విపాకము 986

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
సంగ్రహిణీకర్త విపాకము	978	అశుద్ధవజ్రగుణము	1094
సంగ్రహిణీరోగకాన్తి	"	అశుద్ధశీలాజిత్తుదోషము	1034
స్వర్ణభేనుదానము	979	అశుద్ధసువర్ణభస్మగుణము	1048
హస్తశూల	995	అశుద్ధాభ్రకదోషము	1079
హస్తశూలశమనము	996	అముదపువిత్తులు, నేలదంటివిత్తులు,	
హిక్మాకర్త విపాకము	986	వీనిశుద్ధి	1039
హృద్రోగకర్త విపాకము	997	ఇంగిలీకగుణము	1023
పంచవింశ ప్రకరణము.		ఇంగిలీకములోరసముదీయువిధము	1015
అంజనవంచకగుణము	1032	ఇంగిలీకశుద్ధి	1023
అంజనవంచకశుద్ధి	"	ఇంగువశుద్ధి	1039
అంజనభేదములు	1031	ఇత్తడినామములు	1058
అధఃపాతనవిధి	1086	ఇత్తడిభస్మగుణము	"
అపక్వమాక్షికదోషము	1029	ఇరువభస్మగుణము	1066
అభ్రకగుణము	1079	ఇనుముపేర్లు	"
అభ్రకభస్మగుణము	1078	ఉత్థాపనవిధి	1085
అభ్రకభస్మము	1075	ఉల్లిపామణశుద్ధి	1026
అభ్రకభస్మానుపానములు	1079	ఉర్ధ్వపాకనవిధి	1085
అభ్రకభేదములు	1073	కంకుష్టగుణము	1043
అభ్రకశుద్ధి	1074	కంకుష్టభేదము	"
అభ్రకసిందూరము	1075	కంకుష్టశుద్ధి	"
అభ్రకానుపానములు	1082	కంపిల్లగుణము	1035
అభ్రకామృతీకరణము	1078	కంపిల్లనామములు	1034
అమృతీకృతాభ్రకగుణము	"	కంపిల్లభేదము	1035
అశుద్ధఇంగిలీకదోషము	1023	కంపిల్లశుద్ధి	"
అశుద్ధకాంస్యదోషము	1058	కఫరిశుద్ధి	"
అశుద్ధగంధకదోషము	1022	కర్పూరశీలాజిత్తుశుద్ధి	1033
అశుద్ధతామ్రదోషము	1051	కాంతదుర్లి	1060
అశుద్ధతామ్రభస్మదోషము	1054	కాంతభస్మగుణము	1060
అశుద్ధతాళకదోషము	1025	కాంతభస్మము	1059
అశుద్ధనాగవంగదోషము	1068	కాంతలక్షణము	1058
అశుద్ధరత్నగుణము	1093	కాంతశుద్ధి	1059
అశుద్ధరావ్యభస్మగుణము	1050	కాంతసిందూరము	1059
అశుద్ధలోహదోషము	1064	కాంతాభ్రకసిందూరగుణము	1060
		కాంశ్యగుణము	1056

పుటసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

కాంస్యనామములు	1056
కాంస్యభస్మగుణము	1057
కాంస్యభస్మము	1056
కాంస్యశుద్ధి	"
కాంస్యసిందూరము	1057
కాసీసగుణము	1030
కాసీసనామములు	1029
కాసీసభేదములు	1029
కాసీసశుద్ధి	1030
కాసీససత్వపాతనము	"
కిట్టనామములు	1065
కిట్టమందూరము	"
కిట్టశుద్ధి	"
గంధకకల్పము	1021
గంధకతైలము	"
గంధకనామములు	1020
గంధకలక్షణము	"
గంధకశుద్ధి	"
గంధకోత్పత్తి	1019
గజపిప్పలిశుద్ధి	1038
గవ్వలు, శంఖములు వీనిశుద్ధి	1036
గైరికగుణము	1031
గైరికభేదములు	1030
గైరికశుద్ధి	1030
గైరికసత్వపాతనము	1031
గోమేధికభస్మగుణము	1103
గోమేధికభస్మము	"
గోమేధికశుద్ధి	"
గౌరీపాహణశుద్ధి	1026
జీలకఱ్ఱశుద్ధి	1039
టంకణ, శంఖ వరాటాంజనగైరిక	
కాసీస, భుజగశుద్ధి	1031
తప్తఖల్వలక్షణము	1012
తామ్రదోషము	1051

తామ్రనామములు	1051
తామ్రభస్మగుణము	1054, 1056
తామ్రభస్మము	1052, 1053, 1054
తామ్రశుద్ధి	1051, 1052
తామ్రసిందూరము	1055
తాళకగుణము	1025
తాళకనామములు	1024
తాళకభస్మము	"
తాళకభేదములు	1023
తాళకశుద్ధి	1024
తాళకోత్పత్తి	1023
తిర్వక్పాతనము	1086
తీక్షణ్యత	1067
తిక్తుకశుద్ధి	1038
దొడ్డిపాహణశుద్ధి	1027
దోషావృత్త్యుక్తపారదసేవన జనిత	
రోగములు	1009
ద్రవ్యశుద్ధి ఉపరసమాలిక	1041
ధాన్యాభిజిది	1074
నల్లమందుశుద్ధి	1039
నవరత్ననామములు	1093
నవలోహవివరము	1044
నాగభస్మవిధి	1069
నాగవంగశుద్ధి	1069
నాగశుద్ధి	"
నాగసిందూరము	1069
నాగసిందూరవిధి	1070
నియమనము	1087
నిర్దుష్టాపనము	1073
నీలగుణము	1101
నీలభస్మము	"
నీలశుద్ధి	"
నేపాళశుద్ధి	1040
పంచలవణగుణము	1037

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
పంచలవణశుద్ధి	1037	మూర్ధ్వనవిధి	1084
పారదోత్పత్తి	1006	మృతలోహముతీకరణము	1067
పాలశుద్ధి	1036	మైలుశుద్ధి	1036
పుష్పరాగగుణము	1102	మాత్రికగుణము	1094
పుష్పరాగశుద్ధి	1102	మాత్రికనామములు	1094
ప్రకారాంతరసువర్ణభస్మము	1046	మాత్రికభస్మము	"
ప్రవాళగుణము	1104	మాత్రికశుద్ధి	"
ప్రవాళనామములు	1103	యవతూరగుణము	1037
ప్రకాళభస్మము	1104	యవతూరశుద్ధి	"
ప్రసాళశుద్ధి	1103	రజతద్రుతి	1049
బోధనము	1087	రజతనామములు	1048
బోళశుద్ధి	1035	రజతభస్మము	1049
భస్మసిందూరపరీక్ష	1067	రజతశుద్ధి	1048
మందూరగుణము	1065, 1066	రజతసిందూరము	1049
మణిశిలభేదము	1025	రసకర్పూరసేవనచేహరించురోగము	1092
మణిశిలశుద్ధి	1026	రసకర్పూరోత్పత్తి	1092
మరకతగుణము	1103	రసగతదోష తదుపద్రవములు	1013
మరకతనామములు	1102	రసగతసర్వదోషాప్తకనివర్తనో	
మరకతభస్మము	"	పాముము	1012
మరకతశుద్ధి	"	రసతప్తకంచుకదోషతజ్జనితరోగ	
మర్దనవిధి	1084	ములు	1010
మస్తకిశుద్ధి	1035	రసతాపనివర్తనోపాయము	1017
మాత్రికగుణము	1029	రసతాపములయందు పథ్యము	1017
మాత్రికనామములు	1028	రసతాపహరలేపనములు	1016
మాత్రికశుద్ధి	1028	రసదోషాప్తకజనితరోగములు	1009
మాత్రికసప్తపాతనము	1028	రసదోషాప్తకనివర్తనోపాయము	1011
మాక్షికోత్పత్తి, తద్భేదాలు	1027	రసదోషాప్తకము	1009, 1008
మాణిక్యగుణము	1093	రసనామభేదలక్షణ, తత్ప్రయో	
మాణిక్యభస్మము	1093	జనము	1008
మాణిక్యశుద్ధి	1093	రసభస్మము	1088
మిత్రపంచకము	1073	రసభేద తల్లక్షణములు	1007
ముష్టివిత్తులశుద్ధి	1069		

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
రసమంత్రము	1017	వజ్రభేదములు	1094
రసమాహాత్మ్యము	1007	వజ్రలక్షణ, తద్గుణము	1095
రసమెక్కినందుకు చికిత్స	1016	వజ్రశుద్ధి	1096
రసశుద్ధాశుద్ధగుణములు	1010	వజ్రాభిరూపము	1074
రసశుద్ధి	1013	వసనాభిశుద్ధి	1040
రసశుద్ధిక్రమము	1011	విమలభేదము	1027
రససంస్కారమంత్రము	"	విమలలక్షణము	1027
రససప్తకంచుకదోషములు	1010	విమలశుద్ధి	"
రససిందూరము	1090	వైక్రాంతగుణము	1100
రసాజీర్ణమూలకోషద్రవములు	1015	వైక్రాంద్రుతి	1099
రసాష్టదశ సంస్కారవివరణము	1083	వైక్రాంతభస్మము	"
రసాషడసేవనయం దవ్యము	1013	వైక్రాంతభేదములు	1098
రసాషడసేవనయందు వ్యము	1017	వైక్రాంతలక్షణము	"
రోగానుక్రమణిక	1104	వైక్రాంతశుద్ధి	"
రావ్యభస్మగుణము	7050	వైక్రాంతశుద్ధి, తద్భస్మవిధి	1099
రావ్యభస్మానుపానములు	1049	వైక్రాంతసత్త్వము	1100
లోహద్రుతి	1063, 1067	వైక్రాంతోత్పత్తి	1098
లోహభస్మగుణము	1063	వైడూర్యనాచుములు	1100
లోహభస్మవిధి	1062	వైడూర్యభస్మగుణము	1101
లోహవిశేషగుణము	1066	వైడూర్యభస్మము	"
లోహశుద్ధి	1062	వైడూర్యశుద్ధి	"
లోహసిందూరము	1062	శత్రుపుటాభిరూపసిందూరము	1076
లోహాష్టకద్రుతి	1067	శిరోగతరసదోషకనివర్తకోపాయము	1015
లోహాష్టకభస్మవిధి	1072	శిలాజుతూత్పత్తి	1032
వంగభస్మగుణము	1071	శిలాజిత్తుగుణము	1033
వంగశుద్ధి	1071	శిలాజిత్తుభేదము	1032
వజ్రగుణము	1095	శుద్ధగంధకగుణము	1022
వజ్రజాతనిర్ణయము	"	శుద్ధశిలాజిత్తు రీతి	1034
వజ్రభస్మగుణము	1097	శోధనయోగ్యగంధకలక్షణము	1020
వజ్రభస్మము	"	సందీపనము	1087
		సప్తధాతుభస్మవరత్న	1072

	పుటసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
సర్వతారగుణము	1037	సువర్ణ శుద్ధి	1045
సర్వతారశుద్ధి	1036	సువర్ణసిందూరశుద్ధి	"
సర్వద్రవ్యశుద్ధులు	1040	సూతాదిభస్మగుణము	1073
సర్వరోహగుణములు	1068	స్త్రీత్యాదిజాతిభేదములవలన వచ్చోప యోగము	1096
సర్వలోహభస్మక్రమము	1044	స్వర్ణద్రుతి	1047
సర్వలోహశుద్ధి	"	స్వర్ణభస్మము	1046
సాధారణరసములు	1034	స్వర్ణభస్మహారరోగములు	1047
సీసపుష్పేష్ట	1068	స్వర్ణాదిసర్వలోహనామములు	1043
సీసభస్మగుణము	1070	స్వేదనవిధి	1083
సువర్ణ నామములు	1044	హేమపరీక్ష	1048
సువర్ణభస్మగుణము	1047	హేమాదిభగ్నపరీక్షగుణము	1072

యంత్రాధ్యాయము

— విద్యాధరయంత్రము ౧ —

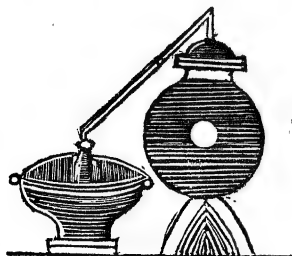
అథ స్థాల్యాం రసం ఊప్త్యా నిద ధ్యాత్త స్తుభోపరి,
స్థాలీ మూర్ధ్వముఖం సమ్య జ్ఞేరుధ్య మృదుమృత్స్నియా.
ఊర్ధ్వస్థాల్యాం జలం ఊప్త్యా చుల్యా మారోప్య యత్నతః,
అథస్తా జ్వాలయేదగ్నిం యావత్ప్రహరపంచకమ్.
స్వాంగశీతా త్తతోయంత్రా ద్రృష్టియా ద్రసము త్తమం,
విద్యాధరాభిధం యంత్ర మేత త్తత్ జ్ఞే రుదాహృతమ్.

తా. రెండుకుండల గ్రహించి యందొకదానిలో పాదరసమును ప్రోసి దానిపై రెండవకుండ నూర్ధ్వముఖముగమూసి యారెండుకుండలు జేరుస్థలమున చీలమన్ను లేపనముజేసి వైపాత్ర నుదకముచే నిండించి పాదరసం బుండుపాత్రను పొయ్యిమీద నునిచి యైదు రూములు పాకముజేసి సాంగశీతలమున నా యంత్రమునం దుండు రసమును దీసికొనవలయును. ఇనియ విద్యాధరయంత్ర మనంబడును.

— టంకయంత్రము ౨ —

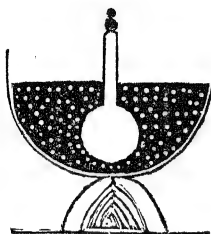
భాండకంఠాదధశ్చిద్రే వేణునాళం వినిఊపేత్,
సమానాం కరకాం వాపి భాండవక్త్రే నివేశయేత్.
సంధిం లిప్త్వాచ నాళాగ్రే కాచభాండం నిధాపయేత్,
అథస్తా త్ప్రసవేద్దాస్యం టంకయంత్ర మితి స్మృతమ్.

తా. ఒకకుండను గ్రహించి దానికంఠమున రంధ్రముజేసి యందు వెనురుగొట్టమును జేర్చి యాకుండ మూలికి సరియైన మఱియొకకుండనుజేర్చి వానినందు లకు చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి పొయ్యిమీద నునిచి గొట్టమయొక్క నోటివద్ద గాజుపాత్ర నునిచి పాకము జేసిన ధానిలోని యాషధము సళికముఖము వలన పతనంబగును. ఇనియ టంకయంత్రమనియు. గ్రథాంతరేణ ఊర్ధ్వనళికాయంత్రమనియు జెప్పంబడును.

❖ వాలుకాయంత్రము ❖

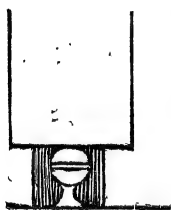
భాండేవిత స్తగంభీరే మధ్యే హితకూపికే,
కూపికా కంఠపర్యంతం వాలుకాభిశ్చ పూరితే.
భేషజం కూపికా సంస్థం వహ్నినా యత్ర పూజితే,
వాలుకాయంత్ర మేతద్ధి యంత్రతంత్రబుధైః స్మృతమ్.

తా. జానెడునిడుపు, జానెడువెడల్పుగల మంటిపాత్రను గ్రహించి దానికడుగుయొక్క మధ్యభాగమున దబ్బనముతో లావుగ బెజ్జముజేసి దానిపై యాషధపుకుప్పెనునిచి దానికంఠ మువఱకు నిసుకపోసి పొయిమీదనునిచి యోగములతో జెప్పఁ బడియుండు కాలమువఱకు పాకముజేయవలయును. ఇదియ వాలుకాయంత్ర మనఁబడును.

❖ భూధరయంత్రము ❖

వాలుకాసు సమస్తాంగం గతం మూషా రసాన్వితా,
హీప్తోపలై స్సంవృణుయా ద్యంత్రం భూధరనామకమ్.

తా. మూసలో పాదరసముపోసి దానినోరును బంధించి యిసుకచే బూరింపఁబడిన బాసయందామూసను సంపూర్ణముగ బూడ్చి ఇసుకపై పిడకలతో పుటించిడవలయును. ఇదియ భూధ రయంత్ర మనఁబడును.

❖ కోష్ఠయంత్రము ❖

వా. హస్తప్రమాణం దీర్ఘార మష్టసంఖ్యాంగుళం తిర్యక్సమ
భూభాగేఘటితం వృత్తం మృత్కర్తృసంపన్నం వాతాయనద్వితయవృత
భస్త్రీముఖతుల్యమిత్యథో భాగే ప్రథమే పశుంపశనాల్లైర్భస్రాభిర్వాభ
సత్వార్థమిదమేవ కోష్ఠయంత్రం పూర్ణం విద్యాద్యథోచితాంగానైః.

తా. మూరప్రమాణముగల గొట్టమును జేసికొని దాని నెనిమిదంగుళ ప్రమాణముగల సమమైనభూమిలో నొకంత నిమోన్నతముగ బూడ్చి యాగొట్టముయొక్క

యరుపార్శ్వపు ముఖముల దెరచియునిచి దానిముఖ మువద్ద బట్టువుగ నొకపల్లముజేసి యాపల్లమును మన్నుతో బాగుగనలికి గొట్టముయొక్క వైభాగపు

మూతియందు తోలుతి త్రిని దగిలించి పల్లమునకు తగుమాత్రముగ బొగ్గులువైచి లిత్తి నూదవలయును. ఇదియ కోష్ఠయంత్ర మనంబడును.

❧ డోలాయంత్రము ❶ ❧

నిబద్ధం సౌషధం సూతం భూర్జేతు త్రిగుణాంబరే,
రసపోటలికాంకాష్టే దృఢం బధ్వా గుణేన హి.
సంధాయ పూర్ణకుంభాంతః ఖావలంబనసంస్థితాం,
అథస్తా జ్వాలయే దగ్నిం తత్తదు క్తక్ర మేణహి.
డోలాయంత్రపిదం ప్రోక్తం స్వేదనాఖ్యం తదేవ హి,
సాంబుస్థాలీముఖే బద్ధే వస్త్రే స్వేద్యం నిధాయచ,
విధినా పచ్యతే యత్ర తద్యంత్రం స్వేదనం స్మృతమ్.

తా. ఔషధములతో గూడియుండు పాదరసమును భూర్జపత్రములతో జుట్టి మూడుమడతలుగల వస్త్రమున మూటగట్టి దారమున బంధించి యాదారమునొకవెదురు

పల్లమధ్యమునగట్టి యొకకుండలో పాచనద్రవ్యములబోసి మైత్రకారము దారముతో బంధించఁబడిన యౌషధము కుండలో వ్రేలాడునటుల కుండనోటియందా వెదురుపల్ల నడ్డముగసిడి యోగములతో జెప్పఁబడియుండు కాలప్రకారము పొయిమీఁద నునీచి పాకముజేయవలయును. ఇదియ డోలాయంత్రమనియు, లేక స్వేదనాయంత్రమనియు జెప్పఁబడును. లేక పాత్రనోటియందు వస్త్రమునుగట్టి దానిపై స్వేదనసంస్కారము జేయునట్టి ద్రవ్యముల

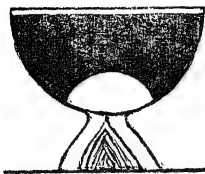
నునీచి దానిపైమూసి పాకము జేయుటయ స్వేదన మనంబడును.

❧ తులాయంత్రము ❷ ❧

వృంతాకాకారమూషేద్వే తయోః కుర్యా దధఃఖలు,
ప్రాదేశమాత్రాం నళికాం మృదాలిప్తసుసంధికామ్.
తత్రైకస్యాం షీవే త్సూత మన్యస్యాం గంధమార్జకం,
నిరుద్ధ్య మూషయోర్వక్త్రం వాలుకాయంత్రకే షీవేత్.
గంధాథో జ్వాలయే దగ్నిం తులాయంత్ర ముదాహృతం,
తాళగంధాశ్చ సారాణాం జారణార్థ ముదాహృతమ్.

తా. పంకాయయొక్క యాకారముగల రెండుమూసలజేయించి వాని నోటి

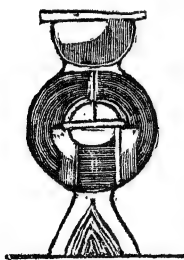

యందు బెత్తెను ప్రమాణముగలగిట్టమును దగిలించి వాని సందులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి అందొకమూసలో పాద రసమును, మఱియొక మూసలో గంధకచూర్ణమును వైచి వాని ముఖముల మూసి వాలుకాయంత్రమునం దుంచవలయును గంధ కముండు మూసక్రింద నగ్నిని జ్వలించు జేయవలయును. ఇదియ తులాయంత్ర మనంబడును. ఈతులాయంత్రము తాళకము, గంధకము, లోహము వీని జారణార్థముపయోగించును.

❖ గర్భయంత్రము ❖

స్థూలభాండస్యగర్భేతు ఇష్టకాం స్థాపయే త్తతః,
పాత్రం స్థాప్యం చేష్టికోర్ధ్వం ద్రవ్యం స్థూలేచ భాండకే.
పశ్చాన్ముఖేచాన్యభాండం ఖటికా సదృశం దదేత్,
సంధి లేపనతః కృత్వా జలందతోర్ధ్వపాత్రకే.
అగ్నిం ప్రజ్వాలయే వృందం తప్తం నీరం పునస్యజేత్,
పునశ్చీతం జలం దత్వా తప్తం వైత త్యజే త్పునః.
ఏవం కృతేచోర్ధ్వభాండ లగ్నం తైలాదికం స్రవేత్,
అంతస్థే సూక్ష్మపాత్రేచ తచ్చ గ్రాహ్యం ప్రయత్నతః,
గర్భయంత్రమిదం ఖ్యాతం సుగంధ్యర్కాదిసాధనే.

తా. ఒకగొప్పభాండమునుపొయిమీదనునిచి దానిలో నిటికెత్తాయి నిడి యా

యిటికెత్తాల్పై గాజు మొదలగువానిచే జేయబడిన గిన్నె నునిచి యాగిన్నె కంఠమువఱకు నొవధద్రవ్యముల నునిచి యాభాండపు మూతిని మరియొకకుండయొక్క అడుగుభాగముచే మూసి సందు లకు చీలమన్ను లేపనముజేసి భాండముపై మూసి యుండు కుం డలో నుదకముపోసి మందముగ నగ్నిని జ్వలించు జేయవలయును. కుండలోని యుదకముకాగిన దానిం దీసివేసి మరల శీతోదక మును పోయవలయును. ఇత్తెత్తుంగున జేయుచుండిన వైనమూసి యుండు భాండముయొక్క అడుగున నావిగిజేరి గిన్నెలో తైలాదులు స్రవించును. వానిని యాక్రిచే గ్రహించవలయును. ఇదియ గర్భయంత్ర మనంబడును.

❖ కచ్చపయంత్రము ❖

ఖర్పరం పృథులం సమ్మగ్నిస్తారం తస్యమధ్యతః,

ఆలవాలం పుటే కృత్వా తస్య ధ్యే పారదం ఓషేత్.
 ఊర్ధ్వధస్తు బిడం దత్వా మల్లైనారుద్ధ్య యత్నతః,
 ఊర్ధ్వం దేయం పుటం తస్య యంత్రం కచ్ఛపసంజ్ఞికం,
 జారణార్థం రసస్యోక్తం గంధాదీనాం విశేషతః.

తా. పెద్దపెడల్పునోరుగలబాసను జేకొని దానిమధ్యమున నుమారు మూడువేళ్ల
 పాదపరసము పాదనిజేసి దానియందు బిడాలవణమునువేసి దాని
 పై పాదరసము నునిచి దానిపై మరల బిడాలవణమునువేసి
 యాపాదికి తగినటుల యొకింత వల్లముగనుండుమూడుడుతో
 దానిఃమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి యాబాసను విడకలచే

నిండించి పుటబిడిన రసగంధములుజారణంబులగును. ఇనియ కచ్ఛపయంత్ర మనంబడును.

జలయంత్రము

ఉపర్యాపస్తలే తాపో మధ్యేచ రసగంధకా,
 జలయంత్రమిదం గోప్యం యంత్రం శ్రేష్ఠం సమీరితమ్.

అస్తి స్వర్ణాదిభూసత్వ గంధకాదిచ జారయేత్,
 కృత్వా లోహమయీం పాత్రీ మధోముఖసమన్వితామ్.
 ముఖమధ్యే ఓషే ద్ధ్యం పాత్రవక్త్రం నిరోధయేత్,
 లోహచక్రికయారుద్ధ్వా తత్సంధిం సాధులేపయేత్.

తస్మిన్కోష్ఠీ ఓషేదస్త్రం ఛాగం లోహరజోఽన్వితం,
 పునఃపునశ్చ సంశుష్కే పునరేభిశ్చ లేపయేత్.

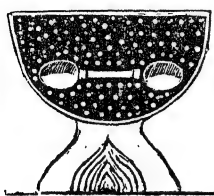
లోహవత్తచ్చ బబ్బులక్వాఢేన వరిమర్దితం,
 జీర్ణేష్టకా రజస్మాత్తు గుడచూర్ణసమన్వితమ్.
 లేపయేత్ఖలు తతోప్రీక్తం దుర్భేద్యం సలిలైః ఖలు,
 ఖటికాపటుకిష్టైశ్చ మహిషీదుగ్ధమర్దితైః.

యత్తయా మృత్స్నయా రుద్ధో నగంతుం క్షమతే రసః,
 విదగ్ధవనితాప్రాధప్రేష్టాబద్ధః పుమానివ.

తతో జలం వినిఘ్నీష్య పహ్నిం ప్రజ్వాలయేదధః,
 అథవా కారయేత్తాపాం పాత్రలగ్నా మధోముఖీమ్.
 లోహానా మనురూపాశ్చ తన్తూపా ముఖరోధినీం,
 దత్వాచాన్యాం తయోస్సంధిం విలేప్యాజాస్పగాదిభిః.

జలమూర్ధ్వం వినిక్షిప్య నిస్సందేహం విపాచయేత్,
జలయంత్రంతు బహుభి ర్ద్వినై రేవహి జాయతే.

తా. ఊర్ధ్వమున జలము, క్రింద నగ్నిజ్వాల, మధ్యమున రసగంధకాదుల నునిచి పాకముజేయుటయ జలయంత్ర మనంబడును ఇది శ్రేష్ఠంబగుటచే రహస్యముగ నునిఁకొనవలయును. ఇది స్వర్ణాదిభూసత్వగంధ కాదిజారణముల కుపయోగించును. ఎట్లు

నిన—లోహముతో నొకపెద్దబాసను దానిలోపల లోహముతో నొకమూసను జేయించి దానియందు స్వర్ణరసగంధకాదుల నునిచి యామూసమూతికి దగిలఁటుల లోహముతో నొకమూసను జేయించి దానిచే నా మూసమూతిని మూసి భాండములో నునిచి మేకసెత్తురుతో లోహకిట్టమును బాగుగ నూరి ఆమూసముఖమున, దానికడుగున పలుమారు బాగుగ లేప

నముజేసి పలుమారు లెండించవలయును. ఇతైఱంగుననే యామూసకు క్రిందిభాగమున, వైభాగమున, తుమ్మచెక్కకహయముతో ప్రాతయిటికెఱాయుచూర్ణమును, బెల్లమునునూరి పలుమారు లేపనముజేసి యెండింపవలయును. ఇటులంజేసిన ఉదకము దానిని భేదింపకుండును. మఱియు తెల్లమున్ను, ఉప్పు, లోహకిట్టము - వీని నెనువపాలతో నూరి లేపనముజేసిన “ప్రియురాలగు స్త్రీయొక్కప్రేమచే నాయకుఁడు బంధింపఁబడుభంగి” పాదరసము బంధింపఁబడును. పిదప నా పాత్రయందుదకముపోసి క్రింద మంటపేయవలయును. లేక పెద్దభాండమును జేయించునపుడే దానిని మూసతోడ చేయించి వైప్రకారము మూతమూసి లేపనాదుల జేయవలయును. ఇదియ జలయంత్రమనంబడును. ఇది గీర్ణకాలముమీఁద సిద్ధించును.

—ॐ గౌరియంత్రము ॐ—

గౌరియంత్రం ప్రవక్ష్యామి సుఖదా జారణావిధా,
అష్టాంగుళోచ్ఛ్చాయాం కృత్వా చతురస్రాం సమేష్టకామ్.
సూతనామా త్సముత్కృత్య మధ్యే చూర్ణేన లేపయేత్,
శ్లష్టాం వస్త్రకృతాం పిష్టిం కృత్వా ప్రాగ్బద్ధతాభ్రజామ్.
రూప్యజాం హేమజాం వాపి సత్వేనాపి వినిర్జితాం,
నివేశ్య తత్ర చోర్ధ్వాథో బలేశ్చూర్ణం విధాయచ.
తస్యాః పిష్ట్యా శ్చతుర్థాంశం వారంవారం విశోషయేత్,
వక్త్రే ఖర్పరచక్రేంతు దత్వా లేప్య విశోష్యచ,
ఊర్ధ్వం హయఖురాకారం పుటం దద్యా ల్లఘూత్పలైః.

తా. భారణవిషయమున సుఖకార్యముగ గౌరీయం త్రమును పవించెదను:—ఎని
దంగుళములపొడవు వెడల్పుగల యొక యిటికెరాతిని జేయించి దాని మధ్యమున

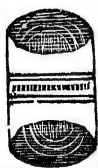
మూషాకారముగ చల్లము జేసి దానికి సున్నముపూసిమన్న
గజేసి యెండించి పిదప వెండి, బంగారు, అభ్రకము అను
వానిసత్వముల నూరి యిటికెరాతిమూసలతో బోసి ఆస
త్వమునకు నాలవభాగము గంధకమును యిటికెరాతి

హాసకు క్రింద పైననునిచి మధ్యమున వైశిష్ట్యబడిన రసాదిద్రవ్యముల నునిచి మూస
తోటిపై ప్రమీదనుమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి గుట్టుపుగిట్టల ప్రమాణ
సుగల చిన్నచిన్న ఏరుపిడకల పేల్చి పుటాబిడవలయును. ఇదియ గౌరీయం త్ర మనం
బడును.

❧ వజ్రమూష ❧

వర్తులా గోస్తనాకారా వజ్రమూషా ప్రకీర్తితా,
ద్వాభాగౌ తుషదగ్ధస్య ఏకోవల్లికమృత్తికా.
లోహాక్టిప్య భాగైకం శ్వేతపాషాణభాగకం,
నరకేశసమం కించిచ్చాగ్రీక్షీరేణ పాచయేత్.
యామద్వయం దృఢం మర్ద్య తేన మూషాంచ సంపుటం,
శోషయిత్వా రసం క్షిప్త్వా తత్కలైః సంధియచ్యతే,
వజ్రమూషా ఇయం ఖ్యాతా సమ్యక్సృతస్య మారణే.

తా. ఉముక రెండుభాగములు, బూడిద, పుట్టమన్ను ౧ భాగము, లోహా

క్టిప్యము ౧ భాగము, తెల్లరాతిచూర్ణము ౧ భాగము, ఒకింతమరుజాని మెండు
కలు-వీసినేకముచేసి మేకపాలుపోసి యు డికించి రెండురూములునూరి గుండ్ర
ముగ, గోస్తనాకారముగ, పొడవుగ, నొకమూసను వైమూకుడును జేసి
యెండించి మూసలతో రసముపోసి పైన మూకుడును మూసి చీలమన్ను లేప
నముచేయవలయును. ఇదియ వజ్రమూషయనంబడును. ఇది రసమారణమునం

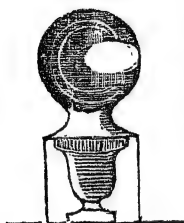
దుపయోగించును.

❧ పాతాళయంత్రము ❧

హస్తప్రమాణం నిమ్నంచ గర్తం కృత్వా ప్రయత్నతః,
త్స్నికా భాండంచ సంస్థాప్య తథాన్యం పాత్రమాహరేత్.
తస్మి న్నౌషధవర్గంచ దత్వాన్యంచ శరావకం,
ముఖే సంస్థాప్య చిద్రాణీకృత్వాచైవ శరావకే.
శరావసహితం పాత్రం గర్తవ్యే భాజనేన్యనేత్,

సంధిలేపం తతః కృత్వా గర్తమాపూర్వ మృత్స్నయా
 పశ్చాద్గమించ ప్రజ్వాల్య సాంగశీతం సముద్ధరేత్,
 పశ్చాత్తత్పాత్రమధ్యస్థం పాత్రం యుక్త్వా సమాహరేత్.
 తదంతస్థంచ తత్తైలం గృహ్ణీయాద్విధిపూర్వకం,
 పాతాభాఖ్యమిదం యంత్రం భాషితం శంభునా స్వయమ్.

తా. ఒకమూర లోతుగల పల్లమును ద్రవ్వె అందు వెడల్పునోరుగల భాండము

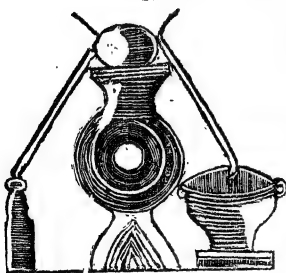
నునిచి మఱియొకకుండలో నౌషధమునునిచి యౌషధముండు కుండ
 నోటియందు రంధ్రములగల మూకుడునునిచి అమూకుడుతోడనే
 యాకుండను పల్లములోని పాత్రపైనునిచి సంధిలేపనము జేసి యాపల్ల
 మును మట్టితోమూసి దానిపై నగ్ని నునిచిన మూకుడుయొక్క
 రంధ్రమువలన క్రిందిభాండములో తైలముగాని, ద్రావకముగాని
 నవించును. దానిని సాంగశీతలమున యుక్తిచే గ్రహింపవలయును.

ఇదిను పాతాశయంత్ర మనంబును. ఇది ఈశ్వరునిచే జెప్పబడియెను.

❖ లేజోయంత్రము ❖

భాండేచార్ధప్రమాణేన ద్రవ్యం స్థాప్యం ప్రయత్నతః,
 తస్మాభే ద్విసళీయంత్రం సంస్థాప్యచ నిరోధయేత్.
 పశ్చాత్ప్రజ్వాల్య మందాగ్నిం జలం దతోర్వర్ధ్యవత్రకే,
 తత్తప్తం నళికాద్వారా నిస్సార్కంచ పునఃపునః.
 నీచస్థనళికావక్త్రే భాండం స్థాప్యం ద్వితీయకం,
 తస్మిన్నర్కశ్చ సంధారోగ్య గృహ్ణీయాత్తు విశేషతః,
 లేజోయంత్ర మిదం ఖ్యాతం తథావైర్లంబికం మతమ్.

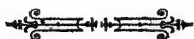
తా. పెద్దభాండమును చేకొని దాని కర్ధభాగమువఱకు ఔషధద్రవ్యముల

నునిచి దానినోటియందు రెండుగొట్టములుగలయంత్ర
 మును దగిలించి సంధిలేపనముచేసి పైభాండములో
 నుదకముపోసి క్రింద మందాగ్నితో పాకముచేయవల
 యును. అయిదకముకాగి యుష్ణంబైన నళికామూలముగ
 దాని దీసివేసి మరల శీతోదకమును బోయుచుండవల
 యును. క్రిందనుండు నళికాముఖమున గాజుమొదలగు
 పాత్రల నునిచి ద్రావకమును దీసికొనవలయును. ఇదియ
 లేజోయంత్ర మనంబును. దీనినే మఱికొందఱు లంబికా

యంత్ర మనియు వఱిచెదరు.

పుటా ధ్యా య ము

❖ మహాపుటము ❖

ఘనచౌరసకే గర్తే హస్తద్వితయమాత్రకే,
కరీమై రర్థపూర్ణేచ ముద్రితంచ శరావకమ్.
సంస్థాప్యచాన్యకారీమైః పూరితే శుభగర్తకే,
అగ్నిం ప్రజ్వాల్య శీతేచ గృహ్ణీయాత్తు సరావకం,
ఏతన్తహాపుటంచోక్తం కృతిభిః పూర్వసూరిభిః.

తా. రెండుమూరలు చదరముగ, రెండుమూరలు లోతుగనుండు పల్లమును త్రవ్వి
ఒందు సగమువఱకు ఏరుపిడకలబఱచి దానిమధ్యమున యౌషధశరావమును గాని,
సూసనుగాని ఉంచి దానిపై ఏరుపిడకలబఱచుటచే నాపల్లమును నిండించి యగ్ని
ఏనిచి పుటంబిడి సాంగశీతలమున నౌషధమును గ్రహింపవలయును. ఇది మహాపుటమని
గ్రూర్వికులచే జెప్పబడియె.

❖ గజపుటము ❖

ఘనచౌరసకే సార్థ హస్తేచైవ తు గర్తకే,
పూర్వవద్ద్వితయేచాగ్ని స్తత్పుటం గజసంజ్ఞితం,
మాహిషంవేతి సంజ్ఞేయం సూరిభి స్సముదాహృతమ్.

తా. ఒకటిన్నరమూర చదరము ఒకటిన్నరమూర లోతుగల పల్లమును త్రవ్వి
దానిలో పై క్రమప్రకారము పుటంబిడుటయే గజపుట మనంబడును. దీనినే మాహిషపుట
మనియు పెద్దలు వచించెదరు.

❖ వరాహపుటము ❖

అరత్నిమాత్రే గర్తేయద్ధీయతే పూర్వవత్పుటం,
కరీమాగ్నాతు తతోక్తిం పుటం వారాహసంజ్ఞితమ్.

తా. మూర్ధప్రమాణముగల పల్లమును త్రవ్వి దానియందు మునుపటివలెనే
పుటంబిడుటయే వరాహపుట మనంబడును. దీనియం దేరుపిడకల నుపయోగింపంజనును.

—౧౭ కుక్కుటపుటము ౧౭—

విత స్తిమాత్రగ ర్తే యత్పుట్యతే తత్తు కాక్కుటమ్.

తా. జానెడుచదరము, జానెడులోతుగల పల్లమును త్రవ్వి దానిలో వైప్రకారము పుటంబిడుటయ కుక్కుటపుట మనంబడును.

—౧౮ కపోతపుటము ౧౮—

విత స్తిమాత్రకే గ ర్తే సప్తభిర్వాళ చాప్తభిః,
వన్యోత్సలైః పుటం ద త్తం తత్తు కాపోతసంజ్ఞితమ్.

తా. జానెడుచదరమును, జానెడులోతుగల పల్లమును త్రవ్వి అందు ఏడు, లేక ఎనిమిది పిడకలతో పుటంబిడుటయ కపోతపుట మనంబడును.

—౧౯ గోవరపుటము ౧౯—

చూర్ణీకృతకరీమాగ్నో భూమావేనతు యత్పుటం,
దీయతే తత్తు కృతిభి గ్గోవరం సముదాహృతమ్.

తా. ఏరుపిడకలచూర్ణమును భూమివైబోసి దానిమధ్యమునం నొషధము నునిచి చేతితో బాగుగ నదిమి యగ్ని నునుచుటయ గోవరపుట మనంబడును.

—౨౦ కుంభపుటము ౨౦—

మృద్ధుటస్యతు ఛిద్రాణి కృత్వాంగుళసమానివై,
చత్వారింశ త్తత స్తస్మిన్ శీత ముల్లుకచూర్ణకమ్.
అర్థ మాపూరయిత్వాచ ముఖే దద్యా చ్చూరావకం,
కర్పణేన మృదా లిప్త్వా ఛాయాశుష్కుంధ కారయేత్.
తస్మిన్నంగారకాక్షిప్య చుల్యాంవాధేష్టకాసుచ,
నిధాయ త్రిదినాచ్ఛితం గృహీత్వాషధమాహరేత్,
ఏతత్కుంభపుటం జ్ఞేయం కథితం శాస్త్రదర్శిభిః.

తా. కుంభపుటం కథోభాగమున నొక అంగుళ ప్రమాణముగల నలువది ఛిద్రముల జేసి యాకుండ కర్థభాగమువఱకు బొగ్గులబోసి దానిపై నొషధము నునిచి యాకుండ మూతిని ప్రమిదెతోమూసి చీలమన్ను లేవనముజేసి నీడనెండించి పొయిమిఁద నునిచి యాకుండప్రమిదెపై నగ్ని నిడి మూడుదినములు పొయిక్రింద కుంభపుటమనంబడును. కుంభపుటమన పిదప సాంగశీతలమున నొషధమును గ్రహించవలయును. ఇది కుంభపుట మనంబడును.

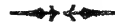
తాళపత్ర లిఖిత బసవరాజీయముయొక్క తెనుగుతాత్పర్యములో
నుదహరింపబడిన మాత్రాప్రమాణవివరణము.

సతుర్వల్లం=౮ గురిగింజలయెత్తు
లేక ౩ చిన్నములయెత్తు
సమైక్యకం=మాడయెత్తు
సల్లద్యయం=౮ గురిగింజలయెత్తు
మాషం=మినుపగింజయెత్తు
రెండుపలములు=౨ మాడలయెత్తు
పదుపలములు=౧౦ మాడలయెత్తు
సల్లయుగ్గం=౮ గురిగింజలయెత్తు
పలం=పావుసేరు
సలాష్టకం= రెండుసేర్లు
రోడశపలం=౮ సేర్లు
శాణం=౧౦ చిన్నములు
నిష్కార్థం=౧౦ చిన్నములు
కర్షం=౮ మాడలయెత్తు
కుడవం=౮ పలములు
నిష్కం=మాడయెత్తు
ప్రస్థం=౮ సేర్లు లేక ౧౬పలములు

అక్షం=తానిగింజప్రమాణము
మాషద్యయం=౧౦ చిన్నములు
కర్షం=ముప్పాతికయెత్తు
ఆఢకం=౩౨ పలములు
కుంభం=తూము
ఆర్ధకలశం=ఇద్దము
షోడశపలం=౬ పావుసేర్లు
నిష్కద్యయం=౨ మాడలు
అక్షం=౮ మాడలు
ద్రోణము=౮ తూములు
ప్రస్థం=తూము
కర్షం=౮ మాడలు
బిడాలపతకం=పిల్లియడుగంత
సేరు=౮ పలములు
తులమన=౧౦౦ పలములు
ద్విపలం=చారెడు

గ్రంథాంతరప్రమాణ మాత్రావివరణము.

❖ పరమాణువు మొదలగువాని వివరణము ❖

జాలాంతరగతే భానో యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే రజః,
తస్య త్రింశత్తమో భాగః పరమాణు స్స ఉచ్యతే.

తా. సూర్యకిరణములు ఃటికీ మొదలగువానిలో ప్రసరించునపుడు అందు గానఁ
బడెడి అణువులో 30-వ భాగము పరమాణు వనంబడును.

త్రసరేణు ర్బుధైః ప్రోక్త స్త్రింశద్భిః పరమాణుభిః,
త్రసరేణుస్తు పర్యాయనామ్నా వంశీ నిగద్యతే.

తా. 30 పరమాణువు లొక త్రసరేణు వనంబడును. మఱియు నీ త్రసరేణువుకు
వంశీయను నామాంతరముకూడ గలిగియుండును.

జాలాంతరగతై స్సూర్యకరై ర్వంశీ విలోక్యతే,
షడ్వంశీభి ర్మరీచిస్సాన్య త్తాభి ష్షడ్భిస్తు రాజికా,
తిస్సభీ రాజికాభిశ్చ సర్వః ప్రోచ్యతే బుధైః.

తా. ఃటికీ మొదలగువాటియందు ప్రసరించెడి సూర్యకిరణములకే గానంబడెడి
నలుకువ వంశీ యనంబడును. అట్టి ౬ వంశీ లొకమరీచి యనియు, ౬ మరీచి లొక
రాజిక యనియు, 3 రాజిక లొకసన్నయావగింజ యై త్రనియు బరంగును.

యవోష్ఠసర్వవైః ప్రోక్తో గుంజాస్యా త్తచ్ఛత్రుప్తయం,
షడ్భిస్తుర త్రికాభిస్సాన్య న్నాషకౌ హేమథాన్యకౌ.

తా. మఱియు ౮ అవగింజ లొకయవగింజ యనియు, ౮ యవగింజ లొక
గురిగింజయై త్రనియు, ౬ గురిగింజ లొకమామనియు జెప్పంబడును: మఱియు నీమాష
మునక హేమమనియు, థాన్యకమనియు నామాంతరంబులు గలవు.

మాషై శ్చత్రుర్భి శ్శాణస్సాన్య ధరణ స్సనిగద్యతే,
టంకస్సవ వ కథిత స్తద్వయం కోలఉచ్యతే,
క్షుద్రభో వటకశ్చైవ వంక్షణ స్సనిగద్యతే.

తా. మఱియు ౪ మాషము లొకశాణమనియు, ధరణమనియు, టంకమనియు, జెప్పబడును. ౨ శాణము లొకకోలమనియు, తుద్రభమనియు, పటకమనియు, వంక్షణమనియు బరంగును.

కోలద్వయంచ కర్షస్సాన్యతస్ప్రోక్తః పాణిమానికా,
అక్షం పిచుః పాణితలం కించిత్పాణిశ్చ తిందుకమ్.
బిడాలపదకంచైవ తథాషోడశికామతా,
కరమద్యో హంసపదం సువర్ణం కబలగ్రహం,
ఉదుంబరంచ పర్యాయైః కర్షవేన నిగద్యతే.

తా. మఱియు ౨ కోలము లొకకర్షమనియు, పాణిమానికయనియు, అక్షమనియు, పిచువనియు, పాణితలమనియు, కించిత్పాణియనియు, తిందుకమనియు, బిడాలపదకమనియు, షోడశికయనియు, కరమధ్యమనియు, హంసపదమనియు, సువర్ణమనియు, కబలగ్రహమనియు, ఉదుంబరమనియు జెప్పబడును.

స్యా త్కుర్వాభ్యా మర్థపలం శుక్తిరప్తధికా తథా,
శుక్తిభ్యాంచ పలం జ్ఞేయం ముష్టిరామ్రం చతుర్ధికా,
ప్రకుంచ షోడశీబిల్వం పల్వమేవాత్ర కీర్త్యతే.

తా. మఱియు ౨ కర్షము లొక అర్థపలమనియు, శుక్తియనియు, అప్తధికయనియు, ౨ శుక్తులొకపలమనియు, ముష్టియనియు, ఆమ్రమనియు, చతుర్ధికయనియు ప్రకుంచమనియు, షోడశీబిల్వమనియు జెప్పబడును.

పలాభ్యాం ప్రసృతిర్జ్ఞేయా ప్రసృతశ్చ నిగద్యతే,
ప్రసృతిభ్యా మంజలిస్సాన్య త్కుడవోర్ధశ రావకః.
అప్టమానంచ సజ్జేయం కుడవాభ్యాంచ మానికా,
శరావోష్టపలం తద్వత్ జ్ఞేయ మత్ర విచక్షణైః.

తా. మఱియు, ౨ పలము లొకప్రసృతయనియు, ప్రసృతియనియు, ౨ ప్రసృతు లొకయంజలియనియు, కుడవమనియు, అర్ధశరావకమనియు, అప్టమానమనియు, ౨ కుడవము లొకమానికయనియు, శరావమనియు, అప్టపలమనియు ఖరంగును,

శరావాభ్యాం భవే త్ప్రిస్థ శ్చతుఃస్థై స్తథాథకం,
భాజనం కాంససాత్రంచ చతుష్షష్టిపలంచ తత్.

తా. మఱియు, ౨ శరావకము లొక ప్రస్థమనియు, ౪ ప్రస్థము లొక ఆధమనియు, భాజనమనియు, కాంససాత్రమనియు జెప్పబడును. ఆధకమన ౬౪ పలములు.

చతుర్థి రాధకై ద్ద్రోణః కలశో నల్బణోన్ననా,
ఉన్తానశ్చ ఘటో రాశి ద్ద్రోణపర్యాయసంజ్ఞకాః.

తా. మఱియు ౪ ఆధకము లొకద్రోణమనియు, కలశమనియు, నల్బణమనియు ఉన్తానమనియు, ఉన్తానమనియు, ఘటమనియు, రాశియనియు పరంగును.

ద్రోణాభ్యాం శూర్పకుంభౌచ చతుష్షష్టిశరావకః,
శూర్పాభ్యాంచ భవే ద్రోణీ వాహా గోణీచ సాస్తృతా,

తా. మఱియు ౨ ద్రోణము లొకశూర్పమనియు, కుంభమనియు, ౨ శూర్పవలొక ద్రోణీయనియు, వాహమనియు, గోణీయనియు జెప్పబడును. ద్రోణీయన ౬ శరావములు.

ద్రోణీ చతుష్టయం ఖారి కథితా సూక్ష్మబుద్ధిభిః.
చతుస్సహస్రపలికా షణ్ణవత్యధికాచ సా.

తా. మఱియు ౪ ద్రోణు లొకఖారి యనిజెప్పబడును. ఖారియన ౪౦౯౧ పలములు.

పలానాం ద్విసహస్రంచ భారవః ప్రకీర్తితః,
తులా పలశతం జ్ఞేయం సర్వత్రైవై పనిశ్చయః.

తా. ౨౦౦ పలము లొక భారమనియు, ౧౦౦ పలము లొక తులమనియు జెప్పబడును. కావున ముందు జెప్పబోయెడి ప్రమాణంబులనన్నిటిని ఇదే ప్రకారముగా నెఱుంగందగును.

మాషటం కాక్షబిల్వాని కుడవః ప్రస్థ మాధకం,
రాశి గోణీ ఖారికేతి యథోత్తరచతుర్గుణాః,

తా. ౪ మాషము లొకటంకమనియు, ౪ టంకము లొక అక్షమనియు ౪ అక్షము లొకబిల్వమనియు, ౪ బిల్వము లొకకుడవమనియు, ౪ కుడవము లొకప్రస్థము

మనియు ౪ ప్రస్థము లొక అధికమనియు, ౪ అధికము లొక రాశియనియు, ౪ రాసు లొకగోళియనియు, ౪ గోళు లొకఖారియనియు నెఱుంగవలయును. ఇక పచ్చవిగ నుండు ద్రవ్యపరిమాణంబుల వచించెదను.

గుంజాదిమాన మారభ్య యావత్స్య త్కుడవస్థితిః,
ద్రవార్ద్రశుష్కద్రవ్యాణాం తావంతానం సమంమతమ్.
ప్రస్థాదిమాన మారభ్య ద్విగుణంతు ద్రవార్ద్రయోః,
మానం తథా తులాయాస్తు ద్విగుణం న క్వచిత్ స్తతమ్.

తా. వైచిత్త్యేన పరిమాణంబులలో గుంజాప్రమాణము మొదలుకొని కుడవప్రమాణమువఱకు రసార్ద్రశుష్కద్రవ్యంబులను సమాంశంబులుగను, ప్రస్థాదిపరిమాణంబులకు రసార్ద్రద్రవ్యంబులను శుష్కద్రవ్యంబులకన్న ద్విగుణంబుగను స్వీకరింపవలయును. ఐనను తులమనుప్రమాణము ద్విగుణంబుగ జెప్పబడదయ్యెను.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము

ప్రథమ ప్రకరణము

అవతరణిక. వైద్యశాస్త్రపారీణుం డగు బసవరాజు అను విద్వాంసుఁడు లోక హితార్థంబై బసవరాజీయ మని పేర్కొనఁబడిన యీవైద్యశాస్త్రమును చేయఁబూని తనచే జేయఁబడు నీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగా పరిసమాప్తి యగుటకై నమస్కారాత్మకమంగళమును “శ్రీనాథం పార్వతీనాథం” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాఁడు.—

శ్లో. శ్రీనాథం పార్వతీనాథం వాణీనాథం సరస్వతీం,
హేరంబం వటుకం విద్యాం సతతం తం నమామ్యహమ్. 1

తాత్పర్యము. లక్ష్మీవతి యగువిష్ణువు గౌరీవతి యగుసీతుఁడు వాణీవతి యగుబ్రహ్మ విద్యాధిష్ఠానదేవత యగు సరస్వతి విఘ్నేశ్వరుఁడు వటుకభైరవుఁడు వీరిని నేను ఎల్లపుడు నమస్కరించెద.

శ్రీనీలకంఠం భుజగేంద్రభూషం నాగాజినం రాజకళాకలాపం,
గౌరీశ్వరం దేవమునీంద్ర సేవ్యం దేవం భజే శ్రీగిరిరాజనాథమ్. 2

తా. శోభాకరనీలకంఠయుక్తుఁడును శ్రేష్ఠసర్పాభరణాలంకృతుఁడును గజచర్మ ధరుఁడును చంద్రకళాభూషణుఁడును పార్వతీవతియును ఇంద్రాదిదేవ నారదాదిముని సేవ్యుఁడును కైలాసవతియు నగు పరమేశ్వరుని బసవరాజు అను నేను భజించెద.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమాబసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 3

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠం బగు బసవరాజీయ మను నీ గ్రంథమును వచింపుచున్నాఁడు.

వృషరాజీయనామాయంగ్రంథః పరమదుర్లభః,
శ్రీమద్భసవరాజేన ధియా గురుసమేనచ.
పరోపకారపుణ్యాయ ప్రయాసేనచ నిర్మితః,

4

తా. బుద్ధియుండు బృహస్పతితో సమానుడైన బసవరాజు అని పేర్కొనఁ
బడిన నేను పరోపకారపుణ్యమునకై బసవరాజీయ మని పేర్కొనఁబడి కడుదుర్లభముగ
నుండు సీగ్రంథము నతిప్రయాసచే నిర్మించినాఁడను.

చరకం మాధవం కల్పం ధైరవం కల్పమేవచ.

5

వాగ్భటం సిద్ధవిద్యాభూం తథాసిద్ధసార్థవం,
తథా భేషజకల్పంచ తద్వజ్జాతుకకర్ణకమ్.

6

మాధవీయం చాశ్వినీయ మాయుర్వేదం తథైవచ,
సిందూరదర్పణం తద్వత్పూజ్యపాదీయమేవచ.

7

దేవీశాస్త్రం చంద్రకల్పం బ్రహ్మగారుడమేవచ,
చింతామణిం జ్యోతిషం చ కాశీఖండం తథైవచ.

8

శారీరసూత్రం తద్వచ్చ నిత్యనాథీయమేవచ,
తద్వచ్చ నందినాథీయం తథా చాగ్నిమతాంతరమ్.

9

మతాంతరం చాన్యశాస్త్రం చికిత్సాసారసంగ్రహం,
తథాకర్త విపాకంచ తద్వద్రేవణకల్పకమ్.

10

ఇత్యాదిగ్రంథరత్నాని సమాలోచ్య యథామతి,
లోకోపకారార్థమిమం జగద్వైద్యనుతం తథా.

11

ఆంధ్రభాషాయుతం తద్వత్కరామలకవత్స్ఫుటం,
సర్వరోగనిదానైశ్చ సాధ్యాసాధ్యై స్తథైవచ.

12

సర్వైచ్చికిత్సితైర్మృత్తం వక్ష్యే సంక్షిప్తయత్నతః.

తా. ఇపుడు బసవరాజు అను నేను చరకము మాధవకల్పము ధైరవకల్పము
వాగ్భటము సిద్ధవిద్యాభూ సిద్ధసార్థవము భేషజకల్పము జాతుకకర్ణకము మాధవీయము
అశ్వినీయము ఆయుర్వేదము సిందూరమణిదర్పణము పూజ్యపాదీయము దేవీశాస్త్రము
చంద్రకల్పము బ్రహ్మగారుడము చింతామణి జ్యోతిషము కాశీఖండము శారీరసూత్రము
నిత్యనాథీయము నందినాథీయము అగ్నిమతాంతరము మతాంతరము అన్యశాస్త్రము
చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహము కర్త విపాకము రేవణసిద్ధకల్పము ఇవి మొదలగు సమస్త
వైద్యశాస్త్రరత్నంబుల నాబుద్ధినుసారంబుగా బాగుగా పరిశీలించి లోకోపకారార్థము

జగద్వైద్యనుతంబుగా ఆంధ్ర భాషాయు క్తంబుగ కరతలామలకమువలె స్ఫుటంబుగా సర్వరోగనిదానంబులు సాధ్యాసాధ్యంబులు సర్వరోగచికిత్సలు కలిగియుండునటుల బసవరాజీయం బను దుర్లభం బగు నీవైద్యశాస్త్రమును సంగ్రహముగా రచియింపు చున్నాఁడను.

ప్రోవాచ రోగనికరస్య వినాశనాయ
భైషజ్యతంత్రమమలంహి మహాంశ్చ దేవః,
బ్రహ్మదివిష్ణుసురసిద్ధవిలోలచిత్తో
భక్త్యా విజృంభితమహం వృషభం స్మరామి.

13

తా. బ్రహ్మ విష్ణువు సురలు వీరలయిం దాన క్తచిత్తముగల నేను దేవతలలా పెద్ద యగు ఏవృషభుఁడు నకలరోగనివారణార్థంబై భైషజ్యతంత్రమును వచించెనో అట్టి మహాపాండితుల వృషభుని మిగుల భక్తిచే భజింపుచున్నాఁడను.

—ॐ యుగోపయుక్తగ్రంథములు ॐ—

కృతేతు చరకః ప్రోక్త స్త్రీతాయాంతు రసార్ణవః,
ద్వాపరే సిద్ధవిద్యాభూః కలౌ బసవకః స్మృతః.

14

తా. కృతయుగమునకు చరకగ్రంథమును, స్త్రీతాయుగమునకు రసరత్నాకరమును, ద్వాపరయుగమునకు సిద్ధవిద్యాభు అను గ్రంథమును, కలియుగమునకు బసవ రాజీయమును శ్రేష్ఠంబు లని చెప్పబడియె.

—ॐ ఆయుర్వేదప్రశంస ॐ—

ఆయుష్యరక్షణార్థత్వా దాయుర్వేదస్తథోచ్యతే,
ధర్తార్థకామమోక్షానాం వర్గాణాం ఫలదాయకః.

15

తా. ఆయుర్వేదము ఆయుర్వృద్ధికారణం బగుటంజేసి ఆయుర్వేద మనంబడు. మఱియు నది ధర్తార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థచతుష్టయములకుకూడ కారణంబుగ నుండు.

—ॐ గ్రంథాధ్యయనఫలము ॐ—

ఉక్తంచ బసవాభ్యేన నిదానం వృషరాజకం,
యోధీతే జానత స్తస్య సిద్ధ్యంత్యర్థానసంశయః

16

తా. బసవరాజుచే జెప్పఁబడిన బసవరాజీయనిదానము నెవ్వ రభ్యసించి దాని యందలి యర్థము నెఱిగెదరో వారలకు రోగనిదానాది నకలసిద్ధులు నిశ్చయముగ కలుగును.

నిదానం సంప్రవక్ష్యామి బసవాఖ్యం కలాయుగే,
యస్యజ్ఞానాచ్చ రోగాణాం ప్రయోగం కర్తు మర్హతి.

17

తా. కలియుగోపయుక్తం బసవటుల బసవరాజీయనిదానము చెప్పబడియె.
కావున దానియందలి యర్థజ్ఞానము నెఱిగెడివారు చికిత్సలయందు సమర్థు లయ్యెదరు.

—ॐ గ్రంథస్థవిషయములు —

శ్రుత్వా సమస్తం క్రియతేచసారం ధాన్యంతరోక్తం బహుజాలయుక్తం,
కాయాదిబాలగ్రహరోగసంఘాః చికిత్సితాద్యాః రసభాతుశోధనమ్.
కషాయచూర్ణాస్టుటికానుపానే తైలాదిలేహ్యోఽఘృతయంత్రమంత్రాః,
రత్నాదిశుద్ధిచ విషక్రియాస్తథా పాషాణకాదే స్సకలాంచ శుద్ధిమ్.
అన్యత్ప్రవక్ష్యేస్యథ దేశకాలా లింగాఖ్యదేహం ప్రకృతిం మలాదిః,
జ్వరాదికావై సకలాంశ్చరోగా జ్ఞాత్వా భిషక్కర్త సమారభేద్దైవ.

తా. ధన్వంతరి ప్రణీతంబై అనేకార్థజాలములుగల వైద్యకాస్త్రమును నేను
బాగుగ నెఱిగి యీగ్రంథమును రచించినాఁడను. ఇందు శరీరాది బాలగ్రహరోగ
సమూహములు, తచ్చికిత్సలు, రసభాతుశుద్ధులు, కషాయములు, చూర్ణములు, ఘృత
కలు, అనుపానములు, తైలములు, లేహ్యములు, ఘృతములు, యంత్రములు, మంత్ర
ములు, రత్నాదిశుద్ధులు, విషచికిత్సలు, పాషాణాదిశుద్ధులు, దేశకాలములు, లింగదేహము,
ప్రకృతి, మలములు, నాడీనిదానము, దూతలక్షణము, వర్ణములు, అవర్ణములు, ఇతర
రోగములు, జ్వరము మొదలగు సర్వరోగములు చెప్పబడియున్నయవి. కావున వాని
నెల్ల వైద్యుఁడు బాగుగా నెఱిగి చికిత్స జేయవలయు.

—ॐ జ్వరోత్పత్తి. —

యుగక్రమాద్ధర్మబలస్య నాశస్తథాక్రమా జీవగతిశ్శరీరే,
కృతేయుగేప్యస్థితశ్చ జీవస్తేతాయుగే మజ్జగతోవిధేయః. 21
ద్వాపారకే మాంసగతశ్చ జీవః కలాయుగే తిష్ఠతి చాన్నపానే,
జ్ఞాత్వా ప్రయోగః క్రియతే బుధైః కలప్రయోగమిచ్ఛన్ సుతరాం
[సువైద్యః. 22

తా. ధర్మము, కృత లేతా ద్వాపర కలియుగములయందు క్రమముగా క్షయిం
చును. అటులనే యుగక్రమముగా శరీరమునందలి జీవుఁడును (ప్రాణివాయువును)
క్షయించు. ప్రాణివాయువు కృతయుగమున అస్థిగతముగా, లేతాయుగమున మజ్జా

ముగా, ద్వాపరయుగమున మాంసగతముగా, కలియుగమున అన్నపానాశ్రితముగా
 యు. (దానంజేసి మానవులకు కృతయుగమున అస్థిగతజ్వరము, త్రేతాయుగమున
 జ్ఞాగతజ్వరము, ద్వాపరయుగమున మాంసగతజ్వరము, కలియుగమున అన్నపానాశ్రిత
 జ్వరము తరుచుగా జనించు.) కావున బుద్ధిమంతుఁ డగు వైద్యుఁడు చికిత్సఁజేయబూనిన
 ఁడై వైక్రమంబుల నెఱిగి కలియుగానుగుణచికిత్సలం జేయవలయు. అటుల చేయు
 ఁడే సువైద్యుఁడు.

న్నాచ్చ పానాచ్చ పురిషమూత్రం పురిషమూత్రాత్ప్రభవంతిరోగాః,
 పలస్య రోఢో జ్వరమూలమాహుః పితృధికం స్యా జ్వలపానదోషాత్.
 లేచరంత స్సకలాశ్చ జీవాః ప్రసూతిభావోమలముద్గిరంతి,
 త్వాననేవ్యాస్త్యతిపి త్తవృద్ధిస్తస్యాచ్చ పిత్తం విషమగ్నిరూపమ్. 24
 త్తంచనాభే శ్చిత్రవామభాగం తత్పాచకాఖ్యం జ్వరమూలకం స్యాత్,
 వాతాదిదోషానలనాశకంస్యాదంతర్గతోసౌబహిరేవ గమ్యతే. 25

తతస్సవాయు ర్జతరే ప్రవిష్ట సోన్రితాంసి రుద్ధ్వా జ్వరతీవ్ర కారః,
 దోషత్రయం ద్వంద్వజనన్ని పాతా నామాతీసారం విషమం విదాహమ్.
 ఇత్యాదిరోగాంస్తుబహూంశ్చకు ర్వాద్వప్త్యాప్రయత్నంకురుతేచికిత్సకః.
 బహిర్గతోగ్నిః పునరంతరం యథా ప్రవేక్ష్యతే యేన కృతేన తత్త్వణాత్,
 విధిప్రయుక్త్యా క్రియతేచ లంఘనం పాకక్రియాకర్తుమిహోచ్యతేపునః.

తా. అన్నపానాదులవలన మలమూత్రంబులును వానివలన రోగంబులును
 జనించు. మఱియు మలసిరోధమువలన జ్వరములును మిక్కుటముగా నీరుద్రాగుటవలన
 వైత్యరోగములును ఉదకములయందలి జీవరాసులు ప్రసవకాలమున వెళ్ళగ్రక్మెడి
 మలమిశ్రిత జలపానమువలన కడుపిత్తరోగమును జనించు. అందులంజేసి ఆ పిత్తము
 విషాగ్ని స్వరూపంబై నాభికి వామపార్శ్వంబున నుండినదై పాచక మనుషేరం బర
 గుచు సర్వజ్వరములకు మూలకారణంబై వాతాది దోషములను అగ్నిని నశింపఁజేయు.
 మఱియు నాపిత్తము అంతర్గతంబైయుండినను నాడీచలనమువలన వెలవట దృశ్యం
 బగుచుండు. పిదప వాతము జ్వరమున ప్రవేశించి నాడుల నడ్డగించి తీవ్రజ్వరములను
 కలుగఁజేయు. మఱియు నాపిత్తమే వాతపిత్తజ్లేష్ట ద్వంద్వజ సన్నిపాతజ్వరములను
 ఆమాతిసారము విషమరోగము విదాహము మొదలగు అనేకరోగములను కలుగఁజేయు.
 కావున వైద్యుఁడు తత్తత్కారణంబుల నెఱిగి చికిత్సింపవలయు. మఱియు వైద్యుఁడు

బహిర్గతజ్వరాన్ని యెవ్విధ చికిత్సలచే తత్త జము లోపల బ్రవేశించునో అవిధ చికిత్సల జేయుటయేగాక కాస్త్రోక్తప్రకారము లంఘనమును చేయించవలయు. మఱియు పూర్వోక్త జ్వరము ఏక్రియచే పాకమును జెందునో అట్టిదానిని వచించెద.

లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగము క్తం చికిత్సకః,
బహిరగ్నిర్యథాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథాక్రియామ్. 28

బేషధానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వా దద్యాచ్చికిత్సకః,
ధాతుత్పన్నాశ్చ యేదోషా అన్యాన్వక్ష్యేయథాక్రమమ్. 29

అంతర్గతాశ్చయేదోషా జ్వరరూపా బహిర్గతాః,
పునరామాశయగతా జ్వరపాకమవాప్యతే. 30

తస్య ధ్యేచాప్యపథ్యాని కురుతేఽజీర్ణముచ్యతే,

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిమోచనము నెఱిగి యెవ్విధ చికిత్సలచే బహిర్గత జ్వరము లోపల బ్రవేశించునో అవిధచికిత్సలను వైద్యుడు చేయవలయును. అట్లు చికిత్సలం జేయుకాలమున బేషధముల ప్రభావము నెఱిగి వానిని ప్రయోగించవలయు. ధాతుజనితదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించెద. అంతర్గత దోషములు బహిర్గతంబులైన జ్వరరూపం బగు. బహిర్గతదోషములు మరల అమాశయగతంబులైన జ్వరము పాకమును జెందు. జ్వరపాకమధ్యమున అపథ్యంబులుసేసిన అజీర్ణ రోగము జనించు.

రసరక్తగతం మాంసమజ్జాస్థిగతమేవచ. 31

ఏతస్య ధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగస్తు తథోచ్యతే,
ధాతుగచ్ఛేత్త్వపథ్యాని కురుతే తత్త యో భవేత్. 32

తా. అజీర్ణదోషముచే రసరక్త రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగతజ్వరములు జనించు. అప్పుడు అపథ్యంబులుసేసిన యవి ధాతుగతంబులగు. ధాతుగతంబున అపథ్యంబులుచేసిన ధాతుక్షయము కలుగు.

❖ అప్తధాతుస్థానములు ❖

అథాన్యత్సప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తంసూక్ష్మముత్తమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేన్స్థితం అప్తధాతునిగద్యతే. 33

నాడ్యోష్ఠౌ పాణిపాత్కంఠ నాసోపాంతసమాశ్రితాః,
పాదయోర్హస్తయోర్హృదయాలయోః కంఠమూలయోః 34

(ఆయుర్వేదే)

తా. ఇక ఆయుర్వేదములోఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము సంక్షీప్తముగా విశదముగా
సలకు అప్తస్థానములను వచించెద. ఎట్లన్న. — హస్తద్వయగతనాడులు రెండు,
ద్వయగతనాడులురెండు, కంఠమున కిరుపార్శ్వములయందుండునాడులు రెండు,
కమున నిరుపార్శ్వములయందుండునాడులు రెండు - అని నాడులు ఎనిమిది
బులు.

పాదయోర్నాడికాస్థానం గుల్ఫస్యాంగుళికాత్రయం,
హస్తయోస్తు ప్రకోష్ఠాంతే మణిబంధేఽంగుళిత్రయమ్. 35

కంఠమూలేఽంగుళిద్వంద్వం నాసామూలేఽంగుళాధికం,
స్థానాన్యేతాని నాడినాం తేషు ప్రాణోవ్యవస్థితః 36

తా. పాదాశ్రితనాడులు గుల్ఫప్రదేశమున (చీలమండల)కు క్రిందుగా మూడం
ములస్థానములలోను, హస్తాశ్రితనాడులు ప్రకోష్ఠాంతమునందు మణికట్టుకు క్రిందుగా
గాడంగుళములస్థానములలోను, కంఠమూలాశ్రితనాడులు యిరుపార్శ్వములయందు
డంగుళములస్థానములలోను, నాసామూలాశ్రితనాడులు ఏకాంగుళస్థానములలోను
ండును ఈయెనిమిదిస్థానములను ప్రాణవాయువు లాశ్రయించియుండును.

— ౩౭ సిరాదిస్వరూపము —

పత్రరేఖానిభాభిన్నాస్సూక్ష్మావపుస్సిరాశ్శ్చితాః,
మృణాలనాడికారూపాస్ప్రొతాంసి సర్వదేహగాః. 37

తా. సన్ననరములు ఆకుల రేఖలంబోలి యతిసూక్ష్మంబులై శరీరమంతట వ్యాపించి
యుండు. పెద్దనరములు తామరనాళములంబోలి శరీరమంతట వ్యాపించియుండు.

— ౩౮ నాడిపరీక్ష —

జీవితం లాఘవం స్వాస్థ్యం జ్వరస్యచ విమోచనం,
యత్తుస్థానం నముచ్చేత పాదనాడిం నిదర్శయేత్. 38

తా. ఆయువు, శరీరలఘుత్వము శరీరస్వస్థత జ్వరవిమోచనము వీని నెఱుంగుటకై
పాదగతనాడిస్థానమును తప్పక పరీక్షింపవలయు.

— ౩౯ నాడిస్పర్శనవిధి —

సవ్యేన రోగధృతికూర్పరభాగమధ్యం
వీడాద్యథ దక్షిణకరాంగుళికాత్రయేణ,

అంగుష్ఠమూలమధిపశ్చిమభాగమధ్యే
నాడీప్రభంజనగతిం సతతం పరీక్షేత్.

39

తా. వైద్యుడు రోగియొక్క దక్షిణహస్తమును మోచెయ్యి మొదలు తన వామ హస్తముచే చక్కగా పిసికి ఆహస్తముయొక్క అంగుష్ఠమూలములో లోభాగమధ్యము నందు తన దక్షిణకరాంగుళి త్రయములచే యెల్లపుడు వాతగతిని పరీక్షించి రోగనిదానము సెఱుగవలయు.

❧ స్త్రీపురుషనాడీభేదము ❧

స్త్రీణామూర్ధ్వముఖఃకూర్తః పుంసాం పునరధోముఖః,
అతఃకూర్తవ్యతిక్రాంతాత్సర్వత్రైపవ్యతిక్రమః.

40

లక్ష్మ్యతే దక్షిణే పుంసాం యాచ నాడివిచక్షణైః,
కూర్తభేదేన వామానాం వామేచైవానలోక్యతే.

41

తా. నాళికూర్తము స్త్రీలకు ఊర్ధ్వముఖముగను, పురుషులకు అధోముఖముగ నుండుటవలన స్త్రీపురుషులకు నాడులుకూడా వ్యత్యస్తముగ నుండును. కాబట్టి స్త్రీలకు వామహస్తమునందును, పురుషులకు దక్షిణహస్తమునందును నాడిని పరీక్షింపవలయు. నపుంసకుఁ డైనయెడల వాని స్త్రీపురుషభేదముల సెఱిగి పామ దక్షిణ క్రమముగా నాడిని పరీక్షింపవలయు.

❧ హస్తగళనాడిపరీక్ష ❧

తిర్యగ్యవప్రమాణేన జహతిచ నిజంపదం,
సూచితం జీవనిర్మాణం హస్తనాడీగళేచయా.

42

తా. నాడి తిర్యగ్యవప్రమాణము హస్తమందేకాని గళమందేకాని స్వస్థానమును విడిచియుండిన జీవుఁడు శరీరమును విడనాడు నని తెలియవలయు.

❧ హస్తనాడిపరీక్ష ❧

అజీర్ణమామదోషంచ జ్వరస్యాగమనం తుఘాం,
వాతపిత్తకఫాస్థష్టా హస్తనాడి నిదర్శయేత్.

43

తా. అజీర్ణము అమదోషము జ్వరాగమనము అకలి దుష్టమైన వాతపిత్తకఫములు వీనిని హస్తనాడివలన తెలియవలయును.

❧ కంఠనాడిపరీక్ష ❧

ఆగంతుకజ్వరం తృష్ణామాయాసం మైథునం క్లమం,
భయం శోకంచ కోపంచ కంఠనాడి నిదర్శయేత్.

44

తా. ఆగంతుకజ్వరము దప్పి ఆయాసము మైథునము బడలిక భయము శోకము కోపము వీనిని కంతనాడివలన తెలియవలయు.

—ॐ నాసానాడిపరీక్ష ॐ—

మరణం జీవితం కామం నేత్రరోగం శిరోవ్యథాం,
శ్రావణాన్తుఖజాన్రోగాన్ నాసానాడి నిదర్శయేత్.

45

తా. మరణము జీవితము కామము నేత్రరోగము తలనొప్పి చెవి నొప్పి ముఖ రోగము వీనిని నాసానాడివలన తెలియవలయు.

—ॐ శుభనాడిపరీక్ష ॐ—

సువ్యక్తతా నిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవచ,
అచంచలమమందత్వం సర్వాసాం లక్షణం శుభమ్.

46

తా. సర్వనాడులు విశదముగ నిర్మలముగ (అనఁగా జాడ్యరహితముగ) స్వస్థానమునందు స్థిరముగ చంచలరహితముగ మృదవిహీనముగ నుండిన శుభలక్షణము లని తెలియవలయు.

—ॐ వాతాదినాడిపరీక్ష ॐ—

వాతపిత్తకఫంచైవ ద్వంద్వజం సాన్నిపాతకం,
సాధ్యాసాధ్యవివేకంచ సర్వం నాడినిదర్శయేత్.

47

తా. వాత పిత్త క్షేప్త ద్వంద్వజ సన్నిపాతరోగసాధ్యాసాధ్యముల నన్నిటిని నాడిగతివలన నెఱుంగవలయు.

—ॐ వాతాదినాడీలక్షణము ॐ—

వాతాద్వక్రగతిర్నాడి చపలా పిత్తవాహినీ,
స్థిరా శ్లేష్మవతీజ్ఞేయా సంసర్గాన్తిశ్రలక్షణమ్.

48

తా. వాతనాడి వక్రముగ పిత్తనాడి చంచలముగ శ్లేష్మనాడి స్థిరముగ నడుచు. నాడి సంకరమున మిశ్రముగ నడుచు.

—ॐ వాతాధిక్యనాడీలక్షణము ॐ—

*వాతాధికే వహేచ్ఛాగ్రేప్యంతే శ్లేష్మాధికా వహేత్,
మధ్యేపిత్తాధికానాడి సన్నిపాతే విలక్షణమ్.

49

తా. నాడి వాతాధిక్యమున మొదటి ప్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ,

* పాతాంతరము.—వాతాధికావహేదంతే న్యగ్రే శ్లేష్మాధికావహేత్, మధ్యే పిత్తాధికానాడి సన్నిపాతే త్రిలక్షణమ్.

శ్లేష్ఠాధిక్యమున మూడవ ప్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ, పిత్రాధిక్యమున మధ్యమ ప్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ నడుచు. సన్నిపాతమునందు విలక్షణముగ నడుచు.

వాతే వాతాధికానాడీ వ్యాధీవ కుటిలా సదా,
అత్యంతదుష్టావహతి స్తబ్ధా తంత్రీ సమాకృతిః

50

తా. వాతనాడి వాతాధిక్యమునందు సర్పమువలె వక్రముగను కడుదుష్టంబున బిగించబడిన తంత్రీచందంబునను నడుచు.

❖ శ్లేష్ఠాధిక్యనాడీలక్షణము ❶ ❖

పిత్రాధికేతు చపలా నాడీ వహతి కాకవత్,

తా. పిత్రనాడి పిత్రాధిక్యమునందు చంచలముగను కాకివలె నడుచు.

❖ శ్లేష్ఠాధిక్యనాడీలక్షణము ❷ ❖

బకదద్ధురసంచారా చటకావ ర్తికాగతిః.

51

కఫేన దుష్టనాడీతు హంస కుక్కుటగామినీ,

52

కపోతమందసంచారా వహితీలి వినిశ్చయః.

తా. శ్లేష్ఠనాడి శ్లేష్ఠాధిక్యమునందు కొంగవలె కప్పవలె ఊరపిచ్చుకవలె *పిరికి పిట్టవలె నడుచు. మఱియు కడుదుష్టంబున హంసవలె కోడివలె పావురపిట్టవలె మందముగ నడుచు.

❖ ప్రకారాంతరనాడీలక్షణము ❶ ❖

అగ్రే వాతవహనాడీ మధ్యే వహతి పిత్రలా,
అంతే శ్లేష్ఠవికారేణ నాడీ జ్వేయా బుద్ధా సదా.

53

వాతాద్వక్రగతిర్నాడీ పిత్రాదుత్పుత్యగామినీ,

కఫాన్తందగతిర్జ్వేయా సన్నిపాతాదతిద్రుతా.

54

తా. వాతనాడి వాతప్రకోపమున అగ్రమునందు వక్రముగ, పిత్రనాడి మధ్యమందుండినదై పిత్రప్రకోపమున కప్పవలె ఎగిరెగియు, శ్లేష్ఠనాడి కడపట నుండినదై కఫప్రకోపమున మందముగ నడుచు. సన్నిపాతమునందు వైఁజెప్పబడిన మూడు నాడులూ కడుతీవ్రముగ నడుచు.

❖ వాతపిత్రనాడీలక్షణము ❷ ❖

ముహుస్సర్పగతిం నాడీం ముహుర్భేకగతిం తథా,

వాతపిత్తద్వయోద్భూతాం ప్రవదంతి విచక్షణాః.

55

తా. వాతపిత్తసంసర్గమునందు నాడి పలుమారు సర్పమువలె కప్పవలె నడుచు నని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

❧ వాతశ్లేష్మనాడీలక్షణము ❧

భుజగాదిగతిం నాడీం రాజహంసగతిం తథా,

వాతశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రవదంతి వినిశ్చయమ్.

56

తా. వాతశ్లేష్మసంసర్గమునందు నాడి సర్పము రాజహంస వీనివలె నడుచు నని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

❧ పిత్తశ్లేష్మనాడీలక్షణము ❧

మందూకాదిగతిం నాడీం మయూకాదిగతిం తథా,

పిత్తశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రాహు రైద్వ్యవిశారదాః.

57

తా. పిత్తశ్లేష్మ సంసర్గమునందు నాడి కప్ప నెమలి మొదలగుహని గమనము గలదిగ నుండు నని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

❧ సన్నిపాతనాడీలక్షణము ❧

మందంమందం శిథిలశిథిలం వ్యాకులం వ్యాకులం వా
స్థిత్యాస్థిత్యా వహతి ధమనీయాతినాశంచ సూక్ష్మా,
నిత్యంస్కంధే స్ఫురతి పునరప్యంగుళిస్సంస్పృశేద్వా
భావై రేవం బహువిధతరై స్సన్నిపాతేష్వసాధ్యా.

58

తా. సన్నిపాతమునందు నాడి కడుమందముగ కడుశిథిలముగ కడువ్యాకులముగ నిలిచి నిలిచియు కడుసూక్ష్మముగ పలుమాలు భుజములపై స్థిరముగ నడుచుచు నంతలోనే అంగుళిస్థానము చేరి యనేకరీతులుగ నడుచుటయేగాక నాశనమును చెంది నటులకూడ దృశ్యం బగు. కావున నీసన్నిపాతం బసాధ్యంబు.

❧ అసాధ్యనాడీలక్షణము ❧

యాత్కుత్కటాస్థిరాత్వంతం యాత్వేవం మందగామినీ,

యాచసూక్ష్మచ వక్రాచ తామసాధ్యాంచ నిర్దిశేత్.

59

తా. ఏనాడి దోషముమీద హెచ్చుగా కడుస్థిరముగా కడుమందముగా సూక్ష్మముగా వక్రముగా నడుచుచుండునో, అట్టి నాడి అసాధ్యం బని తెలియవలయు.

❧ మృత్యునాడిలక్షణము ❧

వ్యాకులా శిథిలా మందా స్థిత్యాస్థిత్యా ప్రయాతి యా,
స్థానం క్రమేణ ముంచంతీ నాడి మరణశంసినీ. 60

తా. ఏనాడి వ్యాకులముగా శిథిలముగా మందముగా నిలిచి నిలిచియు, క్రమముగా స్థానమును విడనాడి నడుచుచుండునో ఆనాడి మరణసూచకనాడి యని తెలియవలయు.

అత్యంతశీతలా నాసా సైమిత్యం నేత్రయోరపి,
స్థానచ్యుతిశ్చ నాడినాం సద్యోమరణహేతవః. 61

తా. ఎవనినాసిక కడుశీతలముగా నేత్రములు నిశ్చలముగా (అనగా రెప్పపాటు వేయకుండా) నుండి నాడికి స్వస్థానచలనము కలిగియుండునో వాడు తత్క్షణమున మృత్యువును గాంచు.

జహాతి యస్య స్వస్థానం యవార్థమపి నాడికా,
న స జీవితమాప్నోతి త్రిదినేనైవ పంచతామ్. 62

తా. ఎవనినాడి స్వస్థానమును విడనాడి యవార్థప్రమాణమైనను చలించియుండునో వాడు మూడుదినములలో మరణమును జేందు.

❧ అజీర్ణనాడిలక్షణము ❧

అజీర్ణాదుద్భవానాడీ కఠినా పూరితా జడా,
ప్రసన్నాస్ఫుటితాశుద్ధా త్సుధానాడీ ప్రశస్యతే. 63

తా. అజీర్ణనాడి కఠినముగా పూరితముగా జడముగా నడుచు. ఆకలికొనినవాని నాడి నిర్మలముగా స్పష్టముగా సాంకర్ష్యరహితముగా నడుచు.

❧ బాలవృద్ధులనాడిలక్షణము ❧

బాలానామపి వృద్ధానాం మూకానామపి దేహీనాం,
ఉన్మత్తానామభిన్యాస విమూఢమనసామపి. 64
వ్యస్తం సమస్తం ద్వంద్వంచ దోషరూపమశేషతః,
దర్శయత్యచిరాదేవ నాడి ద్రవ్యాణి దీపవత్. 65

తా. దీపము సర్వవస్తువులను ప్రకాశింపజేయునటులు, బాలురు వృద్ధులు మూకులు ఉన్మత్తులు అభిన్యాసరంగపీడితులు యోగభ్రురుషులు వీరభి నాడి తనయొక్క ప్రత్యేకగతిని సంకరగతిని ద్వంద్వగతిని దోషగతిని కడుశీతముగా ప్రకాశింపజేయు.

—౧౭ త్రికాలనాడిలక్షణము ౧—

ప్రాతః క్షేష్టగతిర్నాడీ మధ్యాహ్నాచాలిపిత్తశా,
అపరావాతికాజ్ఞేయా పునఃపిత్తా ¹నిశార్థకే

66

నాడి ²ప్రాతఃకాలమునందు క్షేష్టగతి గలదిగ ³మధ్యాహ్నమునందు పిత్తగతి గలదిగ
⁴అపరాహ్ణమునందు వాతగతి గలదిగ అర్ధరాత్రియందు మరల పిత్తగతి గలదిగ నడుచు.

—౧౮ నాడిగతవాతసంచారకృత్యము ౧—

స్పర్శనాత్పిడనోద్భూతాద్భేదనాన్తర్దనాదపి,
తాసు ప్రాణస్యసంచారం ప్రయత్నేన విశోధయేత్.

67

తా. స్పర్శించుట (తాకిచూచుట) పిసుకుట మెటికలు విఱుచుట మర్దించుట
వీనిచే నాడులయందలి ప్రాణవాయువును బాగుగా సంచరించునటుల జేయవలయు.

—౧౯ నాడిపరీక్షానిషేధకాలము ౧—

వ్యాయామతృష్ణాతపవీడితస్య బుభుక్షతో భుక్తవతోహిజంతోః,
అభ్యంజనస్నానవధూపభోగక్రియాసు నాడి న విబోధనీయా.

68

తా. వ్యాయామము దష్టి ఎండ వీనిచే వీడింపఁబడినవానికి ఆకలిగొనినవానికి
భుజించినవానికి అభ్యంజనము చేసికొనినవానికి స్నానము చేసినవానికి స్త్రీసంభోగము
చేసినవానికి నాడి బాగుగా కనుపించదు. కావున నట్టిసమయములయందు నాడి పరీక్ష
చేయంజనదు.

సద్యస్నాతస్య భుక్తస్య తుత్తృష్ణాతపనేవినః,
వ్యవాయ శ్రాంతదేహస్య సమర్థోపి నబుధ్యతి.

69

తా. అపుడు స్నానముచేసినవాడు భుజించినవాడు ఆకలిగొనినవాడు దష్టి
గలవాడు ఎండతాకినవాడు స్త్రీసంభోగము చేసినవాడు సంచారముచే బడలిన
వాడు ఇట్టివారలనాడిని యెట్టి సమర్థుడైనను కనుగొనఁజాలఁడు.

భుక్తస్య సద్యః స్నాతస్య నిద్రితస్యోపవాసినః,
వ్యాయామశ్రాంతదేహస్య భూతావేసిని రోదనే.
సుందరిణాంచ సంయోగే మద్యపానే మతిభ్రమే,

70

1 దినార్థకే. 2 ప్రాతఃకాల మనఁగా ఉదయాది పదిఘడియలు. 3 మధ్యాహ్న
మనఁగా పదిఘడియలు మొదలు ఇరుపదిఘడియలవఱకు. 4 అపరాహ్ణ మనఁగా ఇరుపది
ఘడియలు మొదలు సూర్యాస్తమయమువఱకు,

గంధారి భక్షణేవైవ పవనాభ్యాససాధకే.

71

కుక్కుటీ శశ మండూక సర్పమాంసాదిభక్షకే,

అవస్తారే శ్రాంతదేహే నాడిసమ్యజ్నుబుధ్యతే.

72

తా. భుజించినవానికి అపుడు స్నానముచేసినవానికి నిదురగాంచినవానికి ఉపవాసముచేసినవానికి వ్రాయాముముచే బడలినవానికి భూతము సోకినవానికి రోదనము స్త్రీసంభోగము మద్యపానము చేసినవానికి మతిభ్రమగలవానికి గంజాయి సేవించినవానికి యోగాభ్యాసము సేయువానికి కోడి కుందేలు కప్ప సర్పము పీని మాంసములను భుజించినవానికి అవస్తారోగముకలవానికి బడలినవానికి నాడి బాగుగా కనుపించదు.

— నాడిజ్ఞానపీనవైద్యరోషము ౧ —

నాడిగతిమవిజ్ఞాయ *యఃకరోతి చికిత్సితం,

ఆరోహతి గిరింసోంధ స్తస్యయానసమంవిదుః.

తా. ఎవడు నాడిగతి విశేషంబుల నెఱుంగక చికిత్స చేయంబూనునో, వాడు “పర్వతము నెక్కుటకు నడుచుటకు యత్నించు అంధునివలె” భంగపడు.

— స్ఫుర్మలక్షణము ౧ —

అథ స్ఫుర్మమిమం వక్ష్యే కించిదుష్టం ప్రభంజనే,

అత్సుష్ట్యం పిత్తరోగేతు హ్యాథవాచాతిశీతలమ్.

74

కించిచ్ఛీతం శ్లేష్మరోగే ద్వంద్వజేచ పృథక్పృథక్,

తా. ఇక స్ఫుర్మలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగికి కించిదుష్టముగ నుండు; వైత్యురోగికి కడు ఉష్ణముగ గాని కడుశీతలముగ గాని ఉండు, శ్లేష్మరోగికి ఒకింత శీతలముగా ద్వంద్వరోగికి పలురీతులుగా నుండు.

— రూపలక్షణము ౧ —

తతస్త్వరూపం పశ్యేచ్ఛ శ్వామంభాతి ప్రభంజనే.

75

హరిద్రారక్తవర్ణాభం గాత్రం పై త్యే విభాతిచ,

పాండురస్యచ వర్ణాభం స్వరూపం కఫరోగతః.

76

మిశ్రజం ద్వంద్వరోగేతు వివర్ణం సాన్నిపాతికే,

తా. ఇక రూపలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగమునందు నల్లగ నుండు,

* చికిత్సాం యః కరోతిచ,

వైత్యరోగమునందు వచ్చుగగాని ఎఱ్ఱగగాని ఉండు. శ్లేష్మరోగమునందు * పాడురవర్ణముగా ద్వంద్వరోగమునందు మిశ్రముగా నన్ని పాతమునందు వివర్ణముగా నుండు.

శబ్దలక్షణము ౭౭

తతశ్శబ్దగుణం వత్స్యే సమశబ్ద స్సమీరణే. 77
సహస్రోల్బణవాప్నోతే శ్లేష్మరోగేచ హీనతా,
ద్వంద్వజే మిశ్రితా జ్ఞేయా భిషక్చాస్త్రవిశారదైః 78

తా. ఇత శబ్దలక్షణమును వచించెద. వాతరోగి సమమైన మాటలుకలవాడుగ నుండు. వైత్యరోగి నవ్వుచు వదరుచు నుండు. శ్లేష్మరోగి హీనస్వరము కలవాడుగ నుండు. ద్వంద్వరోగి మిశ్రభాషలాడుచుండు. ఇటుల వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు తెలిసికొన వలయు.

జ్వరస్వరూపము ౭౮

రుద్రకోపాగ్ని సంభూత స్సర్వభూతప్రతాపనః,
త్రిపాద్భస్మప్రహరణ స్త్రిశిరా స్సుఖహోదరః. 79
వైయాఘ్నిచర్మవసనః కపిలో మాల్యవిగ్రహః,
పింగేక్షణో హ్రస్వజంఘూ భీభత్సో బలవాన్తహన్. 80
పురుషో లోకనాశార్థ మసౌ జ్వరఇతి స్థితః,
తైస్సైర్నామభిరన్యేషాం సత్వానాం పరికీర్త్యతే. 81
జన్మాదౌ నిధనేచైవ ప్రాయో విశతి దేహినాం,
ఋతే దేవమనుష్యాభ్యాం నాన్యో విషహతే హితమ్. 82

తా. రుద్రకోపాగ్నిలోనుండి జనించినవాడుగా, సర్వభూతములను తపింపజేయువాడుగా, మూడుకాళ్లు మూడుశిరములు పెద్దకడుపు ఇవిగలవాడుగా, పులితోలును కప్పుకొనియుండువాడుగా, కపిలవర్ణము పసుపువర్ణముగల నేత్రములు, పొట్టిగా నుండుపిక్కలు, భయంకరమైన ఆకారము ఇవి గలవాడుగా, బలిష్ఠుడుగా, లోకనాశముకొఱకు జనించినవాడుగా నుండు పురుషుడు జ్వర మనబడును. ఈ జ్వరపురుషుడు స్థావరజంగమములైన సమస్తవస్తువులయందును నెవ్వేరునామములచే నెలయుచుండును. ఇది ప్రాణులకు ఉత్పత్తికాలమునందును అంత్యకాలమునందును కలుగును. దీనిని దేవతలు మనుజులు తప్ప ఇతరుల సహింపజాలరు.

* అధికముగా చెలుపుగలసిన వచ్చరంగు.

జ్వరో రోగపతిః పాప్తా మృత్యురోజోశనోంతకః,
క్రోధోదక్షాధ్వరధ్వంసి రుద్రోద్ధ్వనయనోద్భవః.

83

జన్మాంతయోర్తోహమయస్సంతాపాత్తాపచారజః,
వివిధైర్నామభిః క్రూరో నానాజాతిషు వర్తతే.

84

తా. జ్వరము సర్వరోగములలో ప్రధానంబై పాపమువలన జనించిన దగుటవలన పాపస్వరూపముగలవై మరణమును గలుగఁజేయునదియై శరీరపుష్టిని గలుగఁజేయునట్టి ఓజస్సును నశింపఁజేయుచు అంతకస్వరూపము గలదిగా నుండును. ఇది దక్ష ప్రజాపతి యాగమును నాశముచేసిన పరమేశ్వరునియొక్క ఉద్ధ్వనేత్రముల నుండి జనించిన కోప స్వరూపము గలది. ఉత్పత్తినాశము వీనియందు మోహమును కలుగఁజేయును. మిగుల సంతాపస్వరూపము గలదిగ నుండును. విషమాశనాద్యహితాహరములు, స్త్రీసంభోగము, వాతమలమూత్రాది వేగనిరోధము ఇంద్రియములకు అతिसంతోషము అతిషీడనము ఈ మొదలగు అహితాచారములవలన జనించును. ఇది నానావిధనామములచేత పశు పక్ష్యాది సమస్తజాతులయందును వర్తించును. రోగకాతి, పాప్తా, మృత్యుః, ఓజోశనః, అంతకః అను నామములచే వ్యవహరింపఁబడుచుండును.

— జ్వరజాతిభేదములు —

పాకలశ్చైవ నాగానాం పర్వతానాం శిలాజతు,
భుజంగానాంతు నిర్తోకః జలనాం నీలికాస్తృతా.

85

గవాంచ శీతకారోగః ఉషరం పృథివీతలే,
శునస్త్యశ్రోక్వాశ్శూద్రా దృష్టిప్రత్యవరోధనమ్.

86

అపస్తృతిః స్తృతాశ్వానాం శిఖోద్భేదశ్శిఖండినాం,
నేత్రరోగప్రవహితో వాయసే జ్వర ఉచ్యతే.

87

పృష్ఠభేదో బిడాలానా మాఖానాం దద్దురుచ్యతే,
శుకానా మథ సర్వేషాం భిత్తికాజ్వర ఉచ్యతే.

88

శార్దూలానాంచ సర్వేషాం శ్రమోజ్వరః పారితః,
మానుషేషుచ ధర్తజ్ఞ మిథ్యాహోదిసేవనమ్.

89

జన్మన్యంతేచ వన్యానాం స్వభావాజ్జాయతే జ్వరః,
ఏషమాహేశ్వరం తేజో జ్వరనామానుదారుణః.

90

తా. ఏనుగులకు కలిగెడిజ్వరము పాకల మనియు, పర్వతములకు కలిగెడి జ్వరము శిలాది త్తనియు, పాములకు కలిగెడిజ్వరము నిర్తోక మనియు, ఉదకమునకు కలిగెడి

ద్వరమునీలికా యనియు, ఆవులకు కలిగెడిజ్వరము శీతికా యనియు, భూమికి కలిగెడిజ్వరము ఊషధ మనియు, కుక్కలకు కలిగెడిజ్వరము అశర్కర మనియు, పులులకు కలిగెడి జ్వరము దృష్టిప్రత్యవరోధ మనియు, గుఱ్ఱములకు కలిగెడి జ్వరము అపస్మతి యనియు, నెమ్రకు కలిగెడిజ్వరము శిఖోద్భేదమనియు, కాకులకు కలిగెడిజ్వరము ప్రవాహతమనియు, బ్లలకు కలిగెడిజ్వరము పృష్ఠభేదమనియు, రోమనాశమనియు, పందికొక్కులకు కలిగెడి జ్వరము దద్దురమనియు, చిలుకలకు కలిగెడిజ్వరము భిత్తికాయనియు, శివంగి మొదలగుంతువులకు కలిగెడిజ్వరము శ్రమమనియు చెప్పబడును. మనుజులకు మిథ్యాహారాదుల న జ్వరము కలుగును. ఏనుగు మొదలగు అడవిజంతువులకు అంత్యకాలమునందు వ్యభావముగానే జ్వరము కలుగును. ఇట్లు అనేకవిధములగు దారుణమైన జ్వరములు హేళ్యరునియొక్క కోపస్వరూపము కలకై యుండును.

❧ ఆహికజ్వరలక్షణము ❧

అథోత్తరం ప్రవక్ష్యామి చాహికజ్వరలక్షణమ్,
శీతం సపులకం గాత్రం దాహసంతాపహృద్గదమ్. 91

శిరోరుజాంగవైకల్యం కుక్షిపార్శ్వేచ శూలకృత్,
అపథ్యవాంఛా తంద్రాచ పాదహృన్ముఖశోఫతా. 92

గాత్రం పాండురవర్ణంచ పీతవర్ణంచ లోచనమ్,
అక్షిర క్తవిహీనంచాప్యతిసారశ్చ జాడ్యతా. 93

కరపాదవిదాహశ్చాప్యహికజ్వరలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. ఇక ఆహికజ్వరలక్షణముల వదించెద. శరీరమున చలిపుట్టుట, శరీరము లకరించుట, విదాహము, సంతాపముకలుగుట, అొమ్ము నొచ్చుట, తల నొచ్చుట, అంగములు వైధిల్యమును జెందుట, కడుపుసార్శ్వములు శూలిండుట, అపథ్యముల సం దిచ్చ కలుగుట, *తంద్రముకలుగుట, పాదములు అొమ్ము ముఖము వాచుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, నేత్రములు పసుపుబారియుండుట, నేత్రములు రక్తహీనములై తెలుపుబారియుండుట, అతిసారము శరీరజాడ్యము కలుగుట, చేతులు కాళ్లు నుండుట ఈలక్షణములు గలది ఆహికజ్వరమని తెలియవలయు.

❧ శీతలజ్వరలక్షణము ❧

దేహస్య శీతతా కంఠో రోమహర్షశ్చ గాయితా,

* తంద్ర యన సోమరితనము, లేక కునికిపాటు.

తంద్రామూర్ఖభ్రమశ్చైవ శీతజ్వరస్యలక్షణమ్. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శరీరము చల్లగ నుండుట, వణుకుట, గగుర్పొడుచుట, పాడుట, తంద్రామూర్ఖ, భ్రమ యీలక్షణముగలది శీతలజ్వర మని తెలియవలయు.

త్యక్తోన్ శ్లేష్మానిలా శీత మాదా జనయతో జ్వరమ్.

తయోః ప్రశాంతయోః పిత్తమంతే దాహాంకరోతిచ. (మతాంతరే)

తా. శ్లేష్మవాతములు రెండును తొలుత రసభాతువు నాశ్రయించి వణుకును. చలిసి గలుగఁజేసి పిదప జ్వరమును కలుగఁజేయును. అశ్లేష్మవాతములు శాంతిచెందిన పిదప పిత్తము ప్రకోపించి విదాహమును గలుగఁజేయును. ఈలక్షణములు సామాన్యముగా శీత పూర్వజ్వరంబులకెల్ల కల వని యెఱుంగవలయు.

❖ శీతజ్వరములకు పాశుపతాస్త్ర రసము ❖

రసభస్మ తామ్రభస్మ గంధకంచ మనశ్శిలా,
పాషాణద్వితయంచాథ భృంగీ నీరేణ మర్దయేత్. 96

ద్విదినం వాలుకాయంత్రే చండాగ్నౌచ ద్వియామకమ్,
ద్విగుంజం భక్షయేన్న త్యమార్ద్రకంచానుపానకమ్. 97

పాశుపతాస్త్రనామాయంసర్వాహికజ్వరంహరేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, శుద్ధిచేసిన ఉల్లిపాషాణము, శుద్ధిచేసిన గౌరీపాషాణము-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకు రసముచే రెండుదినములు యెడతెగక మద్దించి మాత్రలుజేసి గాజుకుప్పెలో బోసి వాలుకాయంత్రములో నునిచి రెండురూములు (గంధకము జీర్ణంబగువఱకు) తీక్షణ్ణిచే వండి సాంగశీతలమున దీసి ప్రతిదినము రెండు గురిగింజలయెత్తు ఔషధమును అల్లపురసానుపానముతో సేవింపుచుండిన నకల ఆహిక జ్వరములు నశించు. (ఇదియ పాశుపతాస్త్ర రసము.)

❖ శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్ర రసము ❖

ద్విభాగం శ్వేతపాషాణం రసం నేపాశమైచ్చకమ్. 98

ప్రత్యేకమేకభాగంతు ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,
కృష్ణదుత్తారతోయేన మర్దితం యామమాత్రకమ్. 99

ముద్గప్రమాణమాత్రే త్వార్ద్రకం చానుపానకమ్,
ఐకాహికం ద్వాహికంచ త్రాహికం నాశయేజ్జ్వరమ్. 100

(సిద్ధవిద్యాభరణః)

తా. శుద్ధిచేసిన ఉల్లిపాషాణము ౨ భాగములు, శుద్ధిచేసిన కఫరి, శుద్ధిచేసిన శోములు, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము-ఇవి దినుసు ఒకటింటికి ఒక్కొక్కభాగము. ఇత్తైసన వీనినెల్ల గ్రహించి ఖల్వములోవైచి ఒకర్థము నల్ల ఉష్ణైత్తాకురసముతోగా మర్దించి పెసరగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని చలివచ్చినతోడనే ప్రసముతో సేవింపవలయు. ఇటుల మూడుపూటలు సేవించిన వికాహిక ద్వ్యైత్రాహిక శీతలజ్వరములు హరించును. (దీనియందు చప్పిడిగంజిని త్రాగవలయు. యు సీయాషధమును వరుస త్రిరాత్ర జ్వరములయందును సేవింపవలయు. ఈపాశుస్త్రరసములు శీతజ్వరములను హరింపజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధిజేందినవి.)

❧ ద్వ్యైహికజ్వరలక్షణము ౧❧

కరపాదవిదాహశ్చ ముఖే పాండురశోఫతా,
అంతర్దాహో బహిశ్శీతం ద్వ్యైహికజ్వరలక్షణమ్. (బాహుటే)

తా. చేతులు కాళ్లు మండుట, ముఖము పాండురవర్ణమై శోఫయుక్తముగ నుట, కడుపులో మంట కలుగుట, నెలపట శీతలముగ నుండుట - ఈలక్షణములుగలది ద్వ్యైహికజ్వర మని తెలియవలయు. (ఈద్వ్యైహికజ్వరమునందు వైఃజ్ఞేషిన పాశుపస్త్రరసమును సేవింపవలయు.)

❧ త్రిరాత్రజ్వరలక్షణము ౧❧

దేహీనాం శ్యామలంవర్ణం కంఠశోషశ్చ దాహకృత్,
గాత్రంతు శీతలం గ్రాహ్యం త్రిరాత్రజ్వరలక్షణమ్. 102
(పూజ్యపాదీయే)

తా. శరీరమునకు నల్లవర్ణము, కంఠము శోషించుట, శరీరము చల్లనైయుండుట-క్షణములు గలది త్రిరాత్రజ్వర మని తెలియవలయు. (ఈత్రిరాత్రజ్వరవరుసలొము వచ్చుటకు ముందుదినము కడుపు కలుగుటకై యింకఁ జెప్పఁబడు రసప్రతాపద్మాండరసమును గుడపానకయుక్తముగా సేవింపవలయు.)

❧ రసప్రతాప మార్తాండరసము ౧❧

రసహింగుళనేపాశం పృథ్వీదంత్యంబుమర్దితం,
దినార్ధేన జ్వరం హన్యాద్దుడేన సితయాసహ. 103
చతుర్వల్లమిదంఖాదే త్వర్వజ్వరప్రశాంతయే,

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ౨ భాగములు, శుద్ధిచేసినపాశములు ౪ భాగములు - ఇటుల వీనిని ఖల్వములో వైచి నేలదంతిచెక్క

రసముచే రెండుర్పూములు బాగుగా మర్దించి నాలుగువల్లములు (అనఁగా ఎనిమిది గురు గింజలయెత్తు) మాత్రలుచేసి యందొకదానిని బెల్లపురసముచేగాని పంచదార పానకముచే గాని సేవించిన కడుపుకలిసి సర్వజ్వరములు హరించు. (ఈ రసప్రతాపమార్తాండరస మును సేవించిన మరుదినంబున త్రిరాత్రజ్వరమునకు ఇంకఁ జెప్పఁబడు జ్వరాంకుశమును ఒకమండలము సేవింపవలయు.)

❖ త్రిరాత్రజ్వరమునకు జ్వరాంకుశము ❖

సూతంగంధంవిషంతుల్యం ధూర్తబీజం త్రిభిస్సమమ్. 104

చతుర్థాం ద్విగుణం వ్యోషం చూర్ణయేద్దినమాత్రకమ్,
జంబీరస్యరసైర్ధర్మ మాధ్వికస్య ద్రవేనచ. 105

గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం వాతజ్వరహరం పరం,
ఇదం జ్వరాంకుశం నామ్నా సర్వజ్వరవినాశనమ్. 106

ఐకాహికం ద్వాహికంచ త్రాహికంవా చతుర్థకమ్,
విషమంవా త్రిదోషంవా హంతి సత్యం నసంశయః. 107

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన నాభి - ఇవి సమభాగములు, ఈమూటికి సమము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు, ఈనాలుగింటికి ఇమ్మడి సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి ఖల్వములలో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముచే ఒకదినము బాగుగా మర్దించి రెండుగురిగింజలంలేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని అల్లపు రసముతో సేవించిన వాతజ్వరము హరించు. ఇది వాతజ్వరమును హరింపఁ జేయుట యందు కడుశ్రేష్ఠంబైనది. మఱియు దీనిని అల్లపురసముతో నలవదిదినములు సేవించిన ఐకాహిక ద్వాహిక త్రాహిక చాతుర్థికజ్వరములు విషమజ్వరములు త్రిదోష జ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు నిస్సంశయముగ హరించు. ఇదియ జ్వరాంకుశ మనఁబడు. (ఈజ్వరాంకుశమును పావుశేరు ఖర్జూరపండ్ల అనుపానముతోనేని, లేక పావుశేరు నేల తాటిగడ్డలచూర్ణానుపానముతోనేని, లేక పావుశేరు గుడ్డానుపానముతోనేని ఒకమండలము ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన త్రిరాత్రజ్వరము నశించు.)

తామ్రతోద్విగుణం తాళం మర్దయేత్సుషవీర్ణవై,
ప్రపుటేదూర్భధరేకీతే వజ్రీక్షీరేణ మర్దయేత్. 108

ప్రపుటేదూర్భధరే పశ్చాత్పంచగుంజామితం భజేత్,
అర్ధ్రకస్య రసేనైవ సర్వజ్వరనికృంతనః. 109

ఐకాహికం ద్వాహికంచ త్రాహికం చతురాహికం,

విషమంచాపి శీతాధ్యం జ్వరం హంతి జ్వరాంకుశః. (అన్యశాస్త్రే)

తా. తామ్రభస్మము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన తాళకము ౨ భాగములు-ఇటుల ని ఖల్వములో నునిచి కాకరాకు రసముచే ఒకరూపము మద్దించి బిళ్ల చేసి యెండ పడించి భూధరయంత్రములో పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి బొంతజెముడు పాలచే రల మద్దించి మరల భూధరయంత్రములో పుటంబిడి అయిదు గురిగింజల ప్రమాణమును ప్లపురసముతో నేవించిన వికాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థిక జ్వరములు విషమ రములు శీతజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించు. (ఇదియును జ్వరాంకుశ నబడు.)

— సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంకుశరసము —

పారదం గంధకం తామ్రం హింగుళం తాళమేవచ,
తాహం వంగం మాఝీకంచ ఖర్పరంచ మనశ్శిలా. 111

మృతాభ్రకం గైరికంచ టంకణం దంతిబీజకం,
సర్వాణ్యేతాని తుల్యాని చూర్ణయిత్వా విభావయేత్. 112

జంబీరతులసీచిత్ర విజయా తింతిడిరసైః,
ఏభి ర్దీనత్రయంరౌద్రే నిర్జలే ఖల్వగహ్వరే. 113

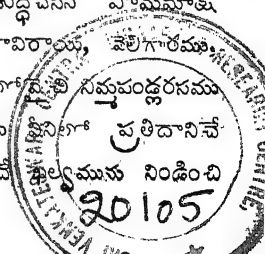
చణమాత్రాం వటిం కృత్వా ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్,
మహాగ్నిజహనీచైషా సర్వజ్వరవినాశినీ. 114

ఏకజం ద్వంద్వజంచైవచిరకాలసముద్భవం,
వికాహికం ద్వ్యాహికం చ తథా త్రిదవసజ్వరమ్, 115

చాతుర్థికం తథాత్యుగ్రం జలదోషసముద్భవం,
సర్వాన్ జ్వరాన్ నిహంత్యాశు భాస్కరస్త్రీమిరం యథా. 116

నాతఃపరంకించిదస్తి జ్వరనాశనభేషజం.
మహాజ్వరాంకుశోనామ రసోయం మునిభాషితః. (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన ఇంగుళికము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, లోహభస్మము, వంగభస్మము, శుద్ధిచేసిన హేమమాఝీకము, శుద్ధిచేసిన కఫరి, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, అభ్రకభస్మము, కావిరాయ, వెలిగారము, నేలదంతివిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి ఖల్వములో నుంచి నిమగ్నంధరసము తులసిరసము చిత్రమూలరసము తక్కిడరసము చింతాకురసము వీనిని ప్రతిదానిచే మూడేసిదినములచొప్పున భావనచేసి విషప మైరసముల నన్నిటిచే ఖల్వమును నిండించి

మూడుదినములు నిర్జల ప్రదేశములలో భిల్లుముతోడ నెండ నెండించి శనగగింజలంబు మాత్రముచేసి నీడనెండించి యందొకమాత్రము అల్లపురసముతో నేవించిన అగ్నిదీపనః గలుగుటయేగాక వాతపిత్తక్షయజ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు పురాణజ్వరములు ఏకాహిక ద్వాహిక త్రాహిక చాతుర్థికజ్వరములు అత్యుగ్రజ్వరము జలదోషమువలన జనించిన జ్వరము ఈమొదలగు నర్వజ్వరములను “సూర్యుండు చీకటిని బోకడు చంద్రుని” బోకడుచు. జ్వరముల బోకడుచుటయందు దీనికంటె శ్రేష్ఠంబైన యాచార్య బద్ధియు లేదు. ఇది మహాజ్వరాంశుశరణ మని మునీశ్వరులు వచించిరి.

— ౧౦ త్రిరాత్రజ్వరమునకు త్రాహికారీరసము ౧౦ —

రసకేసరము శుద్ధం శిఖగ్రీవం చ పాదకం,

గోజిహ్వాయా జయంత్యాచ తండులీయైశ్చ భావయేత్ . 1.

ప్రత్యేకం సప్తసప్తాథ శుష్కం గుంజాచతుష్టయం,

జరణేన ఘృతేనాద్యాత్రాహికజ్వరశాంతయే. (మాధవనిదాన)

తా. కఫరి, శంఖము-ఇవి నమభాగములు. మైలుతుత్తము కాలుభాగము, వీటి ఎద్దుచాలుక, తక్కిండు, చిట్టికూర వీనిరసములలో ప్రతిదానిచే ఏడువర్ణాయము భావనచేసి మర్దించి మాత్రముచేసి నీడ నెండించి నాలుగు గురిగింజలయెత్తును ప్రాతేతిలో నిర్మించిన త్రాహికజ్వరము నివర్తించును.

— ౧౧ త్రిరాత్రజ్వరచికిత్స ౧౧ —

క. ఇలఁ దమ్ములమున నల్లుల

విలసితముగ వరుసతోడ విడియము నేయక

జలిబెట్టు త్రిరాత్రజ్వర

కులమెల్లను ద్రుంచుటరుదె గోపతిగమనా.

తా. త్రిరాత్రవరుసదినమున వైదునట్టులను, రెండవ వరుసదినమున నేడునల్లులను, మూడవవరుసదినమున దొప్పిదినట్టులను, తమలపాకులలో బొదిగి విడెమునేదవలయు. ఇట్లుజేసిన త్రిరాత్రజ్వరము హరించు. (త్రిరాత్రజ్వరములో వైరజెప్పి పాశుపతాస్త్రమునుకూడ బ్రయోగింపవలయు.)

— ౧౨ చాతుర్థికజ్వరలక్షణము ౧౨ —

శీతం సఫలకం గాత్రం శిరోభ్రమణకంఘనే,

హరిద్రా నేత్రకాంతిశ్చ చాతుర్థికజ్వరలక్షణమ్. (మాధవనిదాన)

తా. చలిపెట్టుట, శరీరము పులకరించుట, తలదిగుగుట, వణుగుట, నేత్రములు చుప్పనై యుండుట-ఈలక్షణములుగలది చాతుర్థికజ్వర మని తెలియవలయు.

చతుర్థకోమలే మేదో మజ్జస్థస్యన్యతమే స్థితే,
మజ్జన్యవన స్వపరే ప్రభావం సతు దర్శయన్. 121
ద్విధాక ఫేన జంఘాభ్యాం సపూర్వ శ్చిరసోనిలాత్,
చతుర్థకస్సాధుకార్య స్స త్ర్యహంతరసంభవః. (బాహుటే) 122

తా. మేదస్సు, మజ్జ వీనిలో దేనినేని దోషము ఆశ్రయించియుండునపుడు చాతుర్థికజ్వరము కలుగును. మజ్జభాతువు నాశ్రయించియుండునపుడు చాతుర్థికజ్వరము లుగు నని కొందరాచార్యులమతము.

— చాతుర్థికాదిసర్వజ్వరములకు మహదగ్నికుమారము ౨ —

రసంవిషం చాభ్రగంధం తాళకం హింగుళం విషం,
శుల్బభస్త్రసమంతుల్యం మద్దికం భృంగవారిణా, 123
కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య మృత్తికాం లేపయేద్భూషిః,
వాలుకాయంత్రకేపాచ్యం దినైకం మందవహ్నినా. 124
సాంగశీతలముద్ధృత్య దాతవ్యం చణమాత్రకం,
అనుపానవిశేషేణ చాతుర్థికజ్వరం హరేత్. 125
సన్నిపాతం నిహంత్యాశు సర్వజ్వరహరం పరం,
మహదగ్నికుమారోయం సర్వవ్యాధివిదారణమ్. (చింతామణౌ)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన వననాభి, అభ్రకభస్త్రము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిచేసిన ఉల్లిపాహణము, తామ్రభస్త్రము - వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నుంచి గుంటగలగరాకురసముచే ఒకదినము బాగుగా మద్దించి గాజుకుప్పెలో బోసి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి ఒక దినము వాలుకాయంత్రములో మందాగ్నిచే పాకముచేసి సాంగశీతలమున దీసి గుంట గలగరాకురసముచే మరల మద్దించి శనగగింజలంతమాత్రలు చేసి నలువదిదినములు అల్లపు రసానుపానముతో సేవింపుచుండిన చాతుర్థికజ్వరము సన్నిపాతజ్వరము త్రిరాత్రవరుస జ్వరము అహికజ్వరము పురాణజ్వరములు ఇవి మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించు. (దీనిని చాతుర్థికజ్వరమున పంచమూల కహాయానుపానముతో సేవింపవలయు.) ఇదియ మహదగ్నికుమార మనఁబడు.

❖ శీతజ్వరానుపానములు ❶ ❖

కణాభయంవా కణజీరకంవా సశర్కరం కేవలజీరకంవా,
ఉష్ణాంబుషీత్వా సమాసానిహన్యాచ్ఛీతస్యకంపంపరితాపముగ్రమ్.

(మాధవనిదానే)

తా. ఆహికజ్వరములయందు పిప్పలి కరక్కాయనుగాని, లేక పిప్పలి జీలకఱ్ఱను గాని, లేక పంచదార జీలకఱ్ఱనుగాని, అనుపానముగా గ్రహించి ఉష్ణోదకముతో పాకము చేయించవలయు. మఱియు శ్వాషధమును అల్లపురసయు క్తముగా నొసంగవలయు. ఇట్లులేజీసిన చలి వణుకు ఉగ్రతాపము వీనితోఁ గూడియుండు ఆహికజ్వరములు శీఘ్రముగా నశించు.

❖ ఆహికజ్వరనస్యములు ❷ ❖

గిరికర్ణికయోర్ద్వాలం మరీచం లశునంయుతమ్,
నస్యం శీతజ్వరం హంతి ఏకద్విత్రి చతుర్థకమ్. (మాధవనిదానే)

తా. *తెల్లగంటెనవేరు, నల్లగంటెనవేరు, మిరియాలు, వెల్లుల్లి పాయలు-వీనిని సమభాగములుగా నూరి నస్యముచేయించిన ఏకాహిక ద్వాత్రిహిక త్రాహిక చాతుర్థిక శీతజ్వరములు నశించు.

సరకేశాభ్యంగతై లే కాకచూర్ణం సపిప్పలం,
నస్యం శీతజ్వరం హంతి చాహికం హరతి షణ్ణాత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. మనుజుఁడు అభ్యంగనము చేసికొనినపిదప అంటకలికాసరవేళ్ళు పిప్పళ్ళు నూరి నస్యముచేయించిన శీతజ్వరములు, ఆహికజ్వరములు తత్ షణ్ణమున నశించు.

అజామోదం సైంధవంచ మరీచం లశునం సమం,

అర్కపత్రరసే నస్య మాహికజ్వరనాశనమ్.

130

తా. ఖురాసాని ఓమము, సైంధవలవణము, మిరియాలు, వెల్లుల్లిపాయలు - వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి జిల్లేడుకొనలరసముచే నస్యముచేయించిన ఆహిక జ్వరములు కూతవేసిపడే మూర్ఛరోగములు నశించు.

❖ మసూచికాజ్వరలక్షణము ❸ ❖

వాతపిత్తకఫజామసూరికా శైలికాభివగమంతుమానుషాః,

గంభీరాత్రిదినముత్థితాతథా సన్నిమోహన చతుర్థనాడికా.

131

ఈశ్వరప్రళయ ఉగ్రరూపిణీ చాప్తకేనపదశేష శోషణం,

* ఇదే దింటెనవే రనియుఁ జెప్పఁబడు.

శక్తిరూపమథవాప్తమే జ్వరం దోషధాతునవమే ప్రలుప్యతే. 132
 ఈశ్వరప్రశయముగ్రముద్భవం వైద్యనాథమితి కథ్యతే శృణు,
 మధుమసూరికాపి త్తజాతిః, కృష్ణమర్కటదద్రువిషమాకఫజాతిః,
 దోషజహ్వాకమనిలగ్రహదోషజాతిః, హరనయనసముద్భవాగ్నినత్త్రి
 ధాతువేష్టితముగ్రమారణమ్. (మాధవనిదానే) 134

తా. మసూరికాజ్వరము వాతశ్లిక్షణేష్టములవలన మనుజులకు శిలలకు జనించు
 నియు వానికి చికిత్సచేయుట కడు నసాధ్యం బనియు మనుజులు దెలిసికొనవలయు.
 మఱియు దానియందు మూడుదినములు గంభీరజ్వరము గలిగియుండుటయే గాక నన్ని
 పాతచాతుర్థికజ్వరములవలెనే నాడియు నాడును. మఱియు నది ఈశ్వరప్రశయమువలెనే
 క్షగ్రరూపముగలదై ఎనిమిది, లేక తొమ్మిది, లేక పదిదినములకు శరీరమునుండి జారి
 పొక్కులు కట్టును. ఇది శక్తిస్వరూపము కలది. మఱియు నిది వాతశ్లిక్షణేష్టములను
 సోదిస్త ప్రధాతువుల నాశ్రయించుటచే ఎనిమిది, లేక తొమ్మిదవదినమున జ్వరము
 క్షమించు. మఱియు నిది ప్రశయమువలెనే ఉగ్రమైన యుత్పత్తిగలదిగ నుండు. దానం
 జేసి దానిస్థితి నెఱుంగుటకు వైద్యుల కశక్యంబు. స్ఫోటకములు వట్టువలె నేత్రముల
 కంపుగ నుండిన పిత్తధాతుజనిత మనియు, నల్లకోతివెంట్రుకలవలె దద్దులు గలవై విషమ
 ముగ నుండిన క్షేష్టధాతుజనిత మనియు, దోషగ్రస్తమైన నాలుకవలె నుండిన వాతధాతు
 జనిత మనియు, ఈమూడుధాతువులు నేకమై యుండిన వాఁడు చచ్చు ననియు తెలియ
 వలయు.

ఉగ్రరూపం మహాతేజ స్త్రిశూలం డమరుకం తథా,
 శ్రోధాగ్నిదంష్ట్రాసహితం శక్తిజ్వరస్య సంభవమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. ఉగ్రరూపము మహాతేజస్సు త్రిశూలము డమరుకము శ్రోధము నేత్రముల
 యందు నిష్పలురాలుట పెద్దకోరలు ఇవిగలది మహాశక్తి జ్వరస్వరూపమని తెలియవలయు.

దాహజ్వరం సంతతదాహతృష్ణా,
 మూర్ఛాస్యదోషం వమనంచ తంద్రా,
 స్ఫోటజ్వరం *జంతువికారకారి
 మసూరికాచ జ్వరమష్టసంభవమ్. (గ్రంథాంతరే) 136

తా. దాహయు క్తజ్వరము ఎల్లప్పుడు ఆకలి దప్పి మూర్ఛ ముఖదోర్గంధ్యము వాంతులు తంద్ర కడుపులో కూల ఈలక్షణములు గలది మసూరికాజ్వర మని తెలియ వలయు. ఈమసూరికాజ్వరము ఎనిమిదివిధంబులుగ జనించు.

❖ అసాధ్యమసూరికాజ్వరలక్షణము ❖

దద్రుంచ కుండలం దీర్ఘ మంతర్వేగం చతుర్విధం,
కృష్ణంచ రక్తకం శ్వేత మతివృద్ధిశ్చ నాశనమ్. 13
తృష్ణాతిసారః కంపశ్చ శ్వాసకాసాదివిభ్రమః,
హిక్మా మూర్ఛా జ్వరం దాహ మసాధ్యంచ వివర్ణయేత్. 13
(అశ్వినీస్తోత్రే)

తా. సోఫీటకములు వడ్డులయొక్క ఆకారము, వట్టువాకారము, దీర్ఘాకారము అంతర్వేగముగలవి యని నాలుగువిధంబులు. అవి కృష్ణవర్ణంబులుగ నేని రక్తవర్ణంబులుగ నేని శ్వేతవర్ణంబులుగ నేని తఱుచుగ నేని నుండినను తఱుచుగా దప్పి అతిసారము శరీర కంపము శ్వాసకాసలు డగ్ధత్తిక తబ్బిబ్బుమాటలు ఎక్కిళ్ళు మూర్ఛ జ్వరము దాహము అనువానిలో దేనితోనైనను గూడియుండినను మరణము కలుగు నని తెలియవలయు.

❖ సోఫీటకజ్వరచికిత్స ❖

మహామయం సర్వమనేకరూపం
మూర్ఛాత్రిదోషజ్వరసన్నిపాతైః,
ఇదంపరాశక్తిరుజామనుష్యే
ష్యనేకరూపం బహుళం చికిత్సితమ్. 13
ధూమంచ యంత్రం తిలకం మనుష్యే
వక్ష్యేచ తాని స్ఫుటమేవ సంగ్రహాత్. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. సమస్తసోఫీటకజ్వరములు కడుపరాక్రమముగలవిగ మూర్ఛ త్రిదోషసన్నిపాతములచే వలంబులగుటలవిగ నున్నయవి. మనుజులకు జనించెడి ఇష్టిధృశక్తిరూపము గల సోఫీటకజ్వరములకు ధూమములు యంత్రములు తిలకములు మొదలగు ననేక చికిత్సలు గలవు. వానిని సంగ్రహముగా వచించెద. వానిని మనుజు లాచరించవలయు.

దృష్టంహరీతాత్రేయకసంహితాయాంహరిద్రవిశ్వాషధవాసకేషికా
గుడూచి నింబా తులసీదళంచ సజీరకం ధాన్యకపర్పటిచ. 14
విళంగతక్కిల త్రిజాతకంచ పాతాదురాలాభువినింబుత్రమ్,

1) లై శ్చపుంఖిపశుగంధదారుణంపతత్సమాంశంహరతే మసూరికామ్.
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. వాతవైత్యశ్లేష్ఠజనిత మసూరికాజ్వరములకు పసుపు, సొంటి, అడ్డసరపు, సనెలు, తిప్పతీగె, వేపాకు, తులసియాకు, జీలకఱ్ఱ, కొలిమెద్దు, చర్మపాకము, గాయువిడంగములు, తక్కిలపుట్టు, 1లవంగపుచెక్క, ఏలకులు, ఆకుపత్రికె, చిరుబొద్ది, రేగటిదూల, నేలవేపాకు, మారేడు, ములుపెంపలి, వావిలి, వీనినిసమభాగములుగా గ్రహించి ఉదకముతో మద్దించి దానిరసమును నేవించిన మసూరికాజ్వరములు హరించు. నిని హారితాత్రేయాదిసంహితలం జూచి పచించినాడ.

ఉశీరం నింబపత్రంచ థాత్రీమధుకథాన్యకమ్,
ముస్తా సౌవీరకం చిన్నం మంజిష్ఠాతివిషా తథా. 142
ఏతాని సమభాగాని తుల్యం చూర్ణంతు కారయేత్,
క్వాథమష్టావశేషంచ మసూరిజ్వరనాశనమ్. (మాధవనిదానే) 143

తా. పట్టివేళ్ళు, వేపాకు, ఉసిరికెవప్పు, ఇప్పుపువ్వు, కొలిమెద్దు, తుంగము నైలు, కీగువలుకులు, తిప్పతీగె, మంజిష్ఠ, అతివస-వీనిని సమభాగములుగా దంచి చూర్ణము చేసి దీని కెనిమిదింతలు నీళ్ళుపోసి అష్టావశేషముగా కషాయము కాచి నేవించిన మసూరికాజ్వరములు హరించు.

మధుకంచ సమం జాజి దేవదారుచిరాయుతం,
గుళూచీ బిల్వమూలంచ వాలుకం ముస్తకం తథా. 144
క్వాథ మష్టావశేషంతు మసూరిజ్వరనాశనం,

తా. ఇప్పుపువ్వు, జాజికాయ, దేవదారు, ఉశీరకాకర, తిప్పతీగె, మారేడు కీరు, కురువేరు, కూతురుబుడమ, తుంగము నైలు వీనిని సమభాగములుగా దంచి యంకుడకముబోసి అష్టావశేషముగా కషాయము కాచి నేవించిన మసూరికాజ్వరములు హరించు. (మఱియు మాహేశ్వరధూపములు వేయవలయు. చండభానుతిలకము పెట్టవలయు. ఇటులజేసిన మసూరికాజ్వరములు అంటకుండు.)

❧ క్రిమిరోగలక్షణము ❧

జ్వరోవిషర్ణతాశూలం హృద్రోగస్సతతంభ్రమః. 145
భక్తద్వేషోతిసారశ్చసంవిద్యాత్క్రిమిలక్షణం, (సిద్ధవిద్యాభూః)

1 ఇదే దాచినిచెక్క. 2 ఇదే పిన్నరేగటిదూలగొండి.

తా. జ్వరము కలుగుట, శరీరము వివర్ణమైయుండుట, కడుపులో శూలిండుట, హృదయములో మండుట, ఎల్లప్పుడు తబ్బిబ్బులాడుట, అన్న ద్వేషము, అతిసారము ఈలక్షణములు గలది క్రిమిరోగ మని తెలియవలయు.

❖ క్రిమిరోగచికిత్స ❖

ఆరనాశేన పాతవ్యః క్రిమిఘ్నః క్రిమిశత్రుహః.

146

ప్రాత స్తస్యసమోనా స్త్రిక్రిమిఘ్నో భువనత్రయే, (మాధవనిదానే)

తా. వాయువిడంగములను కలితో నూరి ప్రాతఃకాలమునందు సేవించిన క్రిమి రోగములు హరించు. క్రిముల నశింపజేయుటకు దీనికి సమానమైన యాషఢము ముల్లః కములయందు లేదు.

ఖదిరః కుటుజః పిచుమందవచాత్రికటు త్రిఫలం త్రివృతాచ సమమ్,
పశుమూత్రయంతంబిబుప్తదినం క్రిమికోటిశతాన్యపిహంత్యచిరాత్.

(గ్రంథాంతరే)

తా. చండ్రచెక్క, *కోలముక్కిచెక్క, మంచివేపచెక్క, వన, సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు, కరక్కాయలు, తానికాయలు, ఉసిరికెపప్పు-వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి దీనికిసముముగా శుద్ధిచేసిన తెల్ల తెగడ చూర్ణమును కలిపి ప్రతిదినము నాలుగుమాడలయెత్తు చూర్ణమును అపుపంచితముతో విడుదినములు సేవించిన సంఖ్యాతీత క్రిములుండునను శీఘ్రముగ నశించును.

పాలాశబీజం సగుడం తిలజంతుఘ్నసంయుతమ్,

జలేన నారికేళస్య పిఛేత్క్రిమివినాశనమ్. (మాధవనిదానే) 148

తా. మోదుగవిత్తులు, బెల్లము, నువ్వులు, వాయువిడంగములు-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి టెంకాయనీళ్లతో నూరి సేవించిన క్రిమిరోగములు నశించును.

విశంగనిర్గుండ్యభయాఖుకర్ణి రసోనశో భాంజనచిత్రకాణామ్,

క్వాథానిషేవ్యః క్రిమిదుష్టరోగే యథామృతంస్వర్ధిభిరాదరేణ. 149

(అన్యశాస్త్రే)

తా. వాయువిడంగములు, వావిలి, కరక్కాయలు, ఎలుకచెవివిత్తులు, వెల్లుల్లి పాయలు, మునగవిత్తులు, చిత్రమూలము-వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయము కాచి “స్వర్ణవాసులగు దేవతలు అమృతమును ఆదరణతో సేవించినమాడ్కి” “క్రిమిదుష్టరోగము గలవారూ సేవించిన క్రిములు నశించుటయేగాక దివ్యశరీరముకూడా గలుగు.

* కొడిసేచెక్క.

ముస్తాఖుకర్ణీ సురదారుశిగ్రు వరాకషాయః క్రిమిజిత్కణాఢ్యః,
జలేనవాహింగువిళంగబీజం ప్రవీతమాశుక్రిమిజిత్కణాఢ్యమ్. 150
(మూఢవనిదానే)

తా. తుంగము నైలు, ఎలుకచెవివిత్తులు, దేవదారు, మువగ, పిల్లిపీచర, వాయు విడంగములు, పిప్పళ్లు - వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయము గాచి సేవించినను, లేక ఇంగువ, వాయువిడంగములు, పిప్పళ్ళు - వీనిని ఉదకముతో నూరి సేవించినను క్రిమిరోగములు హరించు.

యఃపి బేచ్ఛద్ధయా నామ్నా కీటమర్దనకం రసం,
త్రిమాసం క్రిమిరోగేషు దివ్యదేహీభవే న్నరః. 151

తా. క్రిమిరోగముగలవారు కీటమర్దనరసమును మూడుమాసములు సేవించిన దివ్యదేహముగలవారుగ నయ్యెదరు.

❖ క్రిమిరోగములయందు పథ్యము ❖

పటోలారిష్టవేత్తాగ్ర వాస్తుకం మూలకానిచ,
ఉపశ్రితో ముద్గయూష్ణా పురాణశ్శాలిషష్టికః. 152
విళంగస్సర్వభోజ్యేషు క్రిమిరోగి ప్రయోజయేత్.

తా. పొట్లకాయ, వేము, వెదురుగొమ్మ, చక్రవర్తికూర, ముల్లంగిగడ్డలు, పెసర కట్టు, అరువదిదినములకు పండినప్రాతవడ్డు, వాయువిడంగములు - వీనిని సర్వభోజ్య వస్తువులయందు క్రిమిరోగవీడితులు జేర్చుకొనవలయు.

❖ క్రిమిరోగములయందు అవధ్యము ❖

క్షీరాణి మాంసాని గుడం ఘృతాని దధీని శాకానిచ వర్జ్యవంతి,
సమాషతోష్ణాస్తధురాన్రసాంశ్చక్రిమీణాజిహ్వాంసుః పరివర్జ్యగృత్తాః.

తా. పాలు, మాంసములు, బెల్లము, నెయ్యి, పెరుగు, ఆకుకూరలు, మినుములు, పులుసు, లేనె మొదలగు మధురద్రవ్యములు-వీనిని క్రిమిరోగులు వర్జింపవలయు.

❖ జంతుజ్వరలక్షణము ❖

అరుచి శ్శ్యామనేత్రత్వం పాండుత్వం ఛర్దనం భ్రమః,
జ్వరాతిసారహృచ్చూలం క్రిమిణాథ ప్రజాయతే. (ఆయుర్వేదే)

తా. అరుచి నేత్రములకు నలుపువర్ణము శరీరమునకు పాండురవర్ణము వాంతులు తబ్బిబ్బుమాటలు జ్వరము అతిసారము అొమ్మనొప్పి ఇవి కలిగిన జంతుజ్వర మని తెలియవలయు.

—౧౭ జంతుజ్వరములకు కీటమర్దనరసము ౧—

శుద్ధసూతం శుద్ధగంధ మజామోదం విశంగకం,
విషముష్టి ర్భృష్టాబీజం క్రమాదూర్వగుణం భవేత్ . 155
చూర్ణయేన్ద్రునాలేహ్యం నిష్కైకం జన్తుజిహ్వవేత్
కీటమర్దనసోనామ ముస్తాతోయం పిబేదను. (భేషజకల్పే) 156

తా. శుద్ధిచేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ భాగములు, ఓమము 3 భాగములు, వాయువిడంగములు ౪ భాగములు, * పెనుముష్టిచెక్క ౫ భాగములు, మోదుగవీత్తులు ౬ భాగములు - ఇటుల పీనినెల్ల చూర్ణముచేసి అందులో తేనె బోసి వండి మాడయెత్తుమాత్రము చేసి యందొకదానిని తుంగమునైల కషాయముతో సేవించిన జంతురోగము నశించు. ఇది కీటమర్దనరస మనబడు.

—౧౮ జ్వరాతిసారలక్షణము ౧—

జ్వరసంతాపహృచ్చుల మరోచకవిరేచనమ్.
ఆమంవా శోణితంవాపి జ్వరాతీసారముచ్యతే. (మాధవనిదానే)

తా. జ్వరము సంతాపము అొప్పునొప్పి అరుచి విరేచనములుగలుగుట ఆమముగాని రక్తముగాని పడుట ఈలక్షణములు గలవి జ్వరాతిసార మని తెలియవలయు. (జ్వరాతిసారమునకు అతిసారప్రకరణములో నుదహరింపబడు కనకసుందరరసము నుపయోగింపవలయును.)

—౧౯ జ్వరాతిసారచికిత్స ౧—

ధన్యానాగరముస్తాభి ర్భిల్వకైః క్వథితం జలమ్,
జ్వరాతిసారం విషమం మూర్ఛాం తృప్త్యాం వమోజ్ జయేత్ .
(గ్రంథాంతరే)

తా. కొలిమెద్దు, శొంఠి, తుంగమునైలు, మారేడుపిండెల్ల-వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకాచి సేవించిన విషమజ్వరాతిసారములు మూర్ఛ దప్పి నాంతులు వారించు.

—౨౦ రక్తాతిసారజ్వరలక్షణము ౧—

రక్తాతిసార స్త్యథవాప్రవాహః పిపాసనంచైవ మహాజ్వరస్స్యాత్,
విలోమవాత స్సకలే నిరోధో జ్వరాతిసారస్యచ లక్షణంస్యాత్ . 159
(పూజ్యపాదీయే)

* ఇదే విషముష్టి యనియు, ముసిణి యనియుఁ జెప్పబడు.

గర్భమైనట్టిమృతసంధ్యకాంతలెల్ల

కలితదీర్ఘాయుపుత్రులఁ గాంతు రపుడు.

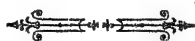
(వైఁజ్ఞేష్వరబడిన రెండుపద్యములలోని యశాపదముల గర్భము నిలిచిన నాలవ మాసము మొదల లోకమండలముగాని లేక రెండుమండలములుగాని నేమిచుటయేగాక చప్పిడిపద్యము నాచరింపవలయును. చప్పిడి యశ—ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి, చాశలాసి కూర, సహదేవికూర, అనువానితోడ నన్నమును భుజించుటయనునది.)

సీ. శనివారమునవాసముచునుండి భానువారమునాడుగలగరరసమునూనె
సరికూర్చి గంధకం బరతులంబును గల్పి భక్షించిశయ్యపై బవ్వళించి
పూని కు. పటిః గాచి మూడవజామున నీశ్యాడి పథ్యంబునెఱిసొనర్చి
పొసఁగ భానుత్రయంబును నాచరించియు మాన్యమా నేడవమాస
గీ. ననుభవించినకాంతల కవనిఁ బుత్ర [మందు
నర్గ ముదయించు మఱి శతవత్సరంబు
లాయువును గల్గినట్టి యత్యధికబలుల
సంశయంజేల నిండుకు సాటి లేదు.

ఏ క వి ం శ ప్ర క ర ణ మ్.

ద్వా వింశ ప్రకరణము.

క్షుద్రరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లోకః. జగత్కారణ మిశానాం జటామండలమండితం,
వ్యాఘ్రచర్తాంబరధరం లింగమూర్తి మహం భజే:

తా. జగత్కారణభూతుఁడు, జగత్పరిపాలకుఁడు, జటామండలాలంకృతుఁడు, వ్యాఘ్రచర్తమును ధరించినవాఁడు, లింగస్వరూపుఁడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్యోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

తా. నీలకంఠవంశమనెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథముయొక్క వ్యావింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

అజగల్లికాలక్షణము ౧౮

స్నిగ్ధా స్పృహ గ్రాధితా నీరుజా ముద్గసన్నిభా,
కఫవాతోద్ధితా జ్వేయా బాలానా మజగల్లికా. (ఆయుర్వేద)

తా. శిశువులకు కఫవాతమువలన పెసలంత కరువులు జనించి మిన్నగాడుచు చర్మముతో సమానవర్ణముగ, గుండ్రముగ, వేదనారహితముగ నుండిన అజగల్లికనునంబడును.

అజగల్లికాచికిత్స ౧౯

తత్రాజగల్లికామామాం జలౌకాభి రుసాచరేత్,
శుక్త సౌరాష్ట్రీ కాక్షౌర కల్లైశ్చాల్పలేపయే స్తుహుః.

తా. అజగల్లిక పడుటకుముందు బలమైన నంటించి రక్తముదీసి దానియందు కల్లైశ్చాల్పము, పటికారము అయివాని కల్లైశ్చాల్పమును పలుమారు లేపనము జేయవలయును.

కఠినాం త్వరయోగైశ్చ ద్రావయే దజగల్లికాం,
శ్యామా లాంగలికా మూర్వా కల్లైరపి విలేపయేత్.

తా. అజగల్లిక కఠినంబైయుండిన దానిపై త్వరమును బూసి స్త్రావముజేయి: ల్లనుగంధిపాల, చెన్నచర్మగడ్డ, చాగ అనువానికల్లైశ్చాల్పమును లేపనము జేయవలయును.

పక్వాం ప్రణవిధానేన యథోక్తేన ప్రసాదయేత్,
తా. అజగల్గిక పండిన దానియందు యథోక్తముగ ప్రణచిత్సం జేయవలయును.

— ౧౭ యవప్రఖ్యాతలక్షణము ౧౭ —

యవాకారాసు కఠినా గ్రథితా మాంససంశ్రితా.
పిటికా స్లేష్మవాతాభ్యాం యవప్రఖ్యేతిచోచ్యతే,

తా. కఫవాతమువలన కురుపు జనించి యవవలె కఠినముగ, గుండ్రముగ, మాంసాశ్రితముగ నుండిన యవప్రఖ్య యనంబడును.

— ౧౮ అంధాలజీలక్షణము ౧౮ —

ఘనామవక్త్రాం పిటికా మున్నతాం పరిమండలామ్.

అంధాలజీ మల్పపూయాం తాం విద్యా త్కఫవాతజామ్,

తా. కఫవాతమువలన కఠినముగ, ముఖవిహీనముగ, ఊబ్బుగ నుండుకురుపులు జనించి వానిచుట్టు చిన్నగుల్లలు వ్యాపించి యొకింతచీముతో గూడియుండిన అంధాలజీ యనంబడును.

— ౧౯ యవప్రఖ్యాంధాలజీచిత్సం ౧౯ —

అంధాలజీం యవప్రఖ్యాం పూర్వం స్వేదై రుపాచరేత్.

మనశ్శిలా దేవదారు కుష్మరేనాం ప్రలేపయేత్,

పక్వాం ప్రణవిధానేన యథోక్తేన ప్రసాదయేత్.

తా. అంధాలజీ, యవప్రఖ్య అనువానియందు దొలత స్వేదనకర్తంజేసి పిదప మణిశిల, దేవదారు, చెంగల్వకోట్టు అనువానినిసూరి లేపనము జేయవలయును. అవి పండి యుండిన యథోక్తముగ ప్రణచిత్సం జేయవలయును.

— ౨౦ వివృతాపిటికలక్షణము ౨౦ —

వివృతాస్యాం మహాదాహాం పకోద్బంబరసన్నిభామ్,

పరిమండలాం పిత్తకృతాం వివృతానామ తాం విదుః.

తా. పిత్తసంబంధమువలన నోరు దెరచివొని కడుదాహయు క్తంబై పండిన యత్తి పండుతోసమానంబై చుట్టు సన్నని గుల్లలవలన వ్యాప్తంబైయుండిన వివృతపిటిక యనంబడును.

— ౨౧ వివృత, ఇంద్రవృద్ధ, గర్దభ, జాలగర్దభచిత్సం ౨౧ —

వివృతా మింద్రవృద్ధాం చ గర్దభే జాలగర్దభే,

పైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా సాధయే ద్భిక్షక్.

తా. వివృత, ఇంద్రవృద్ధ, గర్దభ, జాలగర్దభ మనురోగములయందు పిత్తవిసర్ప మునకై జెప్పబడిన చికిత్సం జేయవలయును.

పాకే తు రోపయే దాజ్యైః పక్వైర్నధురభేషజైః,
సీలీ పటోలమూలాభ్యాం సాజ్యాభ్యాం లేపనం హితమ్. 12
జాలగర్దభరూపం తు సద్యో హంతి సవేదనం,

తా. మైజెప్పబడిన వివృతాదులు పండియుండిన దానియందు మధురౌషధ ములతో సిద్ధముజేయబడిన ఘృతలేపనమును జేయవలయును. మఱియును జాలగర్దభము గందు సీలీ, చేతిపొట్లవేరు - వీనిని నేతితో నూరి లేపనముజేసిన పోట్లు తత్క్షణమున కురించును.

❧ కచ్చపికాలక్షణము ❧

గ్రధితాః పంచవాషడ్వా దారుణాః కచ్చపోన్నతాః. 13
కఫాలిలాభ్యాం పిటికా జ్ఞేయా కచ్చపికా బుధైః,

తా. కఫవాతమువలన ఏదు, లేక ఆరు కురుపులవలన వ్యాప్తంబై తాఁజేటి వీపు పలె నున్నతమై భయంకరముగ నుండిన కచ్చపిక మనంబడును.

❧ చికిత్స ❧

కచ్చపీం స్వేదయేత్పూర్వం తతపభిః ప్రలేపయేత్. 14
కల్మీకృతై ర్నిశా కుష్ఠ శిలా తాళక దారుభిః,
తాం పక్వాం సాధయే చ్చీఘ్రం భిషగ్గ్రణచికిత్సయా. 15

తా. కచ్చపికయందు దొలుత స్వేదమును దీసి పసపు, చెంగలవ్వికోష్ఠు, మణిశిల, తాళకము, దేవదారు అనువానికల్కమును లేపనము సేయవలయును. మఱియు నదిపండిన క్షిణముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయును.

❧ వల్లీకలక్షణము ❧

గ్రీవాంసుకక్షేకరపాదదేశే సంధాగళే వా త్రిభిరేవదోషైః,
గ్రంథిస్సవల్లీకవదక్రియాణాం జాతఃక్రమేణైవగతఃప్రవృద్ధిమ్.
ముఖైరనేకైస్త్రుతితోదవద్భి ర్విసర్పవత్సర్పతిచోన్నతాగ్రైః,
వల్లీకమాహు ర్భిషజోవికారం నిష్పృత్యసీకంచిరజంవిశేషాత్.

తా. మెడ, భుజశిరములు, చంకలు, హస్తములు, పాదములు, సంధులు, కంఠము అనునీర్థలముల త్రిదోషమువలన పాముపుట్టవలె గ్రంథి జనించి చికిత్సింపబడకుండుట సలన నది మెల్లమెల్లగ వృద్ధింజెంది పెక్కుముఖములు, స్రావము, సూదులతో బొడుచు టలుల వేదన, ఉన్నతమైన ముఖము గలదై విసర్పరోగమువలె ప్రసరించిన వల్లీక

మనంబడును. దీనియం దౌష్యోపచారమునేయుట కశక్యంబు. మఱియు జనించి చిర
కాలంబైన నొకింత యుపచారంబునను జేయుట కశక్యంబు.

❧ మనశ్శిలాదితైలము ౧౯ ❧

మనశ్శిలా సభల్లాత సూక్ష్మలూగరు చందనైః,
జాతీవల్లవ కల్మేశ్వ నిఘ్నైః విపాచయేత్.

18

వల్లీకం నాశయే తద్ధి బహుచ్ఛిద్రం ఒహుప్రణం,

తా. మణిశిల, జీడి, సన్నయేలకులు, ఆగరు, చందనము, జాబియాకులు ఆను
హని కల్మములతో వేవనూనె గలిపి కాచి లేవనముజేసిన అనేకచ్ఛిద్రములతో గూడి
బహుప్రణములుగల వల్లీకము హరించును.

❧ వనసికలక్షణము ౧౯ ❧

కర్ణస్యాభ్యంతరే జాతాం పిటికా ముగ్రవేదనామ్.

19

స్థిరాం వనసి కాంతాం తు విద్యాద్వాతకపోత్థితాం,

తా. చెవిలోను వాతకఫముచే వనసకాయవలె కఠినముగనుండు కురుపు జనించి
మిక్కుటముగ పోట్లతో గూడియుండిన వనసిక మనంబడును. (మఱియు నిది చెప్పబైటి
భాగమునకు చుట్టు గలుగుచున్న దని భోజానిమతము.)

❧ చికిత్స ౧౯ ❧

భిషక్వనసికా పూర్వం స్వేదనై రపతర్పణైః.

20

జయేద్విదారిపల్లవై శ్శిగురేద్యుమోద్భవైః,

తా. వనసికయందు దొలుత స్వేదకర్మను, అపతర్పణక్రియను జేసి పిదప విదారిక
యందు జెప్పంబడు మనగ, చేపదారు అనువానిపట్టల నుదకముతో నూరి లేవనము జేయ
వలయును.

❧ చాలగర్దభలక్షణము ౧౯ ❧

విసర్పవ త్సర్పతియ శ్శోభన్తనురపాకవాన్.

21

దాహ జ్వరకరః పిత్తా త్పజ్జేయో జాలగర్దభః,

తా. పిత్తముచే విసర్పమువలె నంతట వ్యాపించునదిగాని, లేక యొకింత వండు
నదిగగాని నుండు వాపు జనించి దాహము, జ్వరము అనువానితో గూడియుండిన చాల
గర్దభ మనంబడును.

❧ ఇంద్రవృద్ధలక్షణము ౧౯ ❧

ఋద్ధకర్ణికవన్త ధ్యే పిటికాభి స్సమాచితామ్.

22

ఇంద్రవృద్ధాం తు తాం విద్యాద్వాతకపోత్థితాం భిషక్,

తా. కమలముయొక్క మిద్దెవలె మధ్యను నొకకురుపు జనించి దానిచుట్టు సన్నని కురుపులు వ్యాపించియుండిన ఇంద్రపుష్ప మనంబడును. ఇది వాతపిత్తములవలన గలుగును.

— ౧౭ గర్దభికలక్షణము ౧౭ —

మండలం వృత్తముత్సన్నం సరక్తం పిటికాచితమ్. 23
రుజాకరిం గర్దభికాం తాం విద్యా ద్వాతపిత్తజాం,

తా. గూడ్రముగ, ఊబ్బుగ, ఎఱ్ఱగనుండు కురుపులవలన వ్యాక్తంబై మండలములు గలిగి మిక్కుటముగ నొచ్చుచుండిన గర్దభిక మనంబడును. ఇది వాతపిత్తములచే జనించును.

— ౧౮ పాషాణగర్దభలక్షణము ౧౮ —

వాతశ్లేష్మసమాదృభత శ్వయంభునసంధిజః. 24
స్థిరో మంద రుజ స్నిగ్ధో జ్ఞేయః పాషాణగర్దభః,

తా. వాతకఫములచే కటుమర్దసంధియందు కఠినముగ, మందమైన పీడగలదిగ నుండు వాపు జనించి మినమినలాడుచుండిన పాషాణగర్దభ మనంబడును.

— ౧౯ పాషాణగర్దభచికిత్స ౧౯ —

సురదారు శిలా కుష్టే స్వేదయిత్వా ప్రలేపయేత్. 25
కఫ మారుత శోఫఘ్నో లేపః పాషాణగర్దభే,

తా. తొలుత స్వేదకర్తంజేసి దేవదారు, మణిశిల, చెంగల్వశోఘ్న అనువానిని నూరి లేపనముజేసినను, లేక కఫ, వాత, శోఫ హరలేపనము జేసినను పాషాణగర్దభము హరించును.

— ౨౦ ఇరివేల్లికలక్షణము ౨౦ —

పిటికా ముత్తమాగస్థాం వృత్తా ముగ్రజ్వరాన్వితామ్. 26
సర్వాత్తి కాం సర్వలింగాం జానీయా దిరివేల్లి కాం,

తా. త్రిదోషములవలన శిరముపై గుండ్రముగ, కడుపీడాయుక్తముగ, జ్వరయుక్తముగ, త్రిదోషలక్షణయుక్తముగ నుండు కురుపుజనించిన ఇరివేల్లిక మనంబడును.

— ౨౧ చికిత్స ౨౧ —

వైత్తికస్య విసర్పస్య యాచికిత్సా ప్రకీర్తితా. 27
తామేవ భిషగేతాం చ చికిత్సే దిరివేల్లికామ్,

తా. ఇరివేల్లికమునందు పూర్వోక్తపిత్తవిసర్పచికిత్సల జేయవలయును.

— ౨౨ కక్షపిటికాలక్షణము ౨౨ —

బాహుకక్షాం సపార్శ్వేషు కృష్ణస్ఫిటాం సవేదనామ్. 28

పి త్తకోపసముద్భూతాం కఠ్ఠా మిత్యభినిర్దిశేత్,

తా. భుజము, చంకలు, భుజశిరస్సులు, పార్శ్వములు అనువానియందు పి త్తప్రకోపమువలన నల్లనికురుపు జనించి వేదనాయు క్తంబై యుండిన కఠ్ఠపిటిక యనంబడును.

— ౨౯ గంధనామ్నీలక్షణము ౨౯ —

ఏకామేతాదృశీం దృష్ట్వా పిటికాం సోఫీటసన్నిభామ్. 29

త్వగ్గతాం పి త్తకోపేన గంధనామ్నీం ప్రచక్షతే,

తా. పి త్తప్రకోపమువలన చర్మముపై ఒక పెద్దబొబ్బతో సమానమైన పిటిక జనించిన గంధనామ్నీ యనంబడును.

— ౩౦ కఠ్ఠ, గంధపిటికాచికిత్స ౩౦ —

గఠ్ఠం చ గంధనామ్నీం చ చికిత్సేచ్ఛ చికిత్సకః. 30

వైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా పూర్వము క్తయా,

తా. కఠ్ఠపిటిక, గంధనామ్నీ అను రోగములయందు పూర్వోక్తపి త్తవిసర్ప చికిత్సం జేయవలయును.

— ౩౧ అగ్నిరోహిణీలక్షణము ౩౧ —

కఠ్ఠభాగేషు యేసోఫీటా జాయంతే మాంసదారణాః. 31

అంతర్దాహ జ్వరకరా దీప్తపావకసన్నిభాః,

సస్తాహా ద్వాదశాహాద్వా పక్షాద్వా హంతి మానవమ్. 32

తా మగ్నిరోహిణీం విద్యా దసాధ్యం సాన్నిపాతికం,

తా. చంకయందు మాంసమును వీడునటులంజేసిడి కురుపులు జనించి అంతర్దాహ తాపములుగలవై జ్వలింపుచుండునగ్నివలె నెఱ్ఱనివియై యుండిన అగ్నిరోహిణి యనంబడును. ఇది వాతాధిక్యంబై యుండిన నేడుదినములకును, పిత్రాధిక్యంబై యుండిన ౧౨ దినములకును, కఫాధిక్యంబై యుండిన ౧౫ దినములకును రోగిని యమమందిరనివాసినిగ జేయును. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే నసాధ్యంబు.

— ౩౩ చికిత్స ౩౩ —

పి త్తవిసర్పవిధినా సాధయే దగ్నిరోహిణీమ్. 33

రోహిణ్యాం లంఘనం కుర్యా ద్రక్తమోక్షణరూక్షణం,

శరీరస్య చ సంశుద్ధిం తాంతు వృద్ధాం పరిత్యజేత్. 34

తా. అగ్నిరోహిణియందు పూర్వోక్తపి త్తవిసర్పచికిత్సను, తొలత లంఘనరక్త మోక్షణములను, రూక్షకరవిధిని జేయుటచే అగ్నిరోహిణిని హరింపంజేయుటయేగాక విరోచనాదిక్రియలను జేయవలయును. అది వృద్ధింజేదిన వర్జింపవలయును.

❧ చిప్యలక్షణము ❶ ❧

నఖ మాంస మధిష్ఠాయ వాతపిత్తే చ దేహీనాం,
కుర్వాతే దాహపాకౌ చ తం వ్యాధిం చిప్య మాదిశేత్. 35

తా. వాతపిత్తములు నఖమాంసముల నాశ్రయించి దాహపాకములను గలుగంజేసిన చిప్య మనంబడును.

❧ కునఖలక్షణము ❷ ❧

తదేవాల్పతరై ర్ద్వీపైః కునఖం పురుషం వదేత్,
అభిఘాతా త్ప్రదుష్టో యో నఖో రూక్షోఽనితః ఖరః. 36
భవే త్తం కునఖం విద్యా త్కుశీరమితి సంజ్ఞితం,

తా. చిప్యమే యల్పదోషమువలన జనించిన కునఖ మనంబడును. మఱియు నఖము అభిఘాతమువలన దుష్టంబై రూక్షము, నలుపువర్ణము, కాశిన్యము కలదై యుండిన కునఖ మనియు, కుశీర మనియు జెప్పంబడును.

❧ చిప్య, కునఖచికిత్స ❸ ❧

చిప్యం రుధిరమోక్షేణ శోధనే నాప్యపాచరేత్. 37

గతోష్ఠాణ మదై నం తు శేచయే దుష్టవారిణా,
శస్త్రేణాపి యథాయోగ్య ముచ్ఛిద్య స్రావయే త్తతః. 38

వ్రణోక్తేన విధానేన రోపయేత్తు విచక్షణః,

తా. చిప్యమునందు రక్తమును దీసి శోధనక్రియను జేయవలయును. రక్తమోక్షణానంతరమందలి యుష్ణత్వము వెడలినపిదప సుష్ణోదకముతో సేకముసేయవలయును. మఱియు యథాయోగ్యముగ దానిని శస్త్రముతో ఛేదించి రక్తమును స్రవించుజేసి వ్రణచికిత్సంజేసి మాంసపూరితం బగునటులం జేయవలయును.

❧ హరిద్రాదికల్కము ❹ ❧

స్వరసేన హరిద్రాయాః పాత్రే కృత్వా యనేభయామ్. 39
ఘృష్టా తజ్జేన కల్కేన లింపే చ్చిప్యం పునఃపునః,

తా. పసపుస్వరసములొ కరకచూర్ణమును గలిపి దాని నినుపపాత్రలొ నునిచి మర్దించి చిప్యముపై పలుమారు లేపనము సేయవలయును.

❧ కునఖచికిత్స ❺ ❧

శ్లేష్మవిద్రధివచ్చైవ కునఖం సముపాచరేత్. 40
నఖోటిప్రవిష్టేన టంకణేన చ శామ్యతి,

తా. కునఖమునందు శ్లేష్మవిద్రధిచికిత్సం జేయుటయేగాక గోళ్ళప్రక్కన వెలి గారచూర్ణము నునిచిన కునఖము నశించును.

—ॐ అనుశయాలక్షణము ॐ—

గంభీరా మల్పసంరంభాం సవర్ణా ముఃరిస్థితాత్.

41

పాదస్యానుశయ్యాం తాంతు విద్యాదంతఃప్రపాకినీం,

తా. పాదముపై చర్మసమావర్ణముగ, గంభీరముగ, ఒకింతయుబ్బుగ నుండు కురుపు జనించి లోనపండిన అనుశయ్యా యనంబడును.

—ॐ చికిత్స ॐ—

హరే దనుశయ్యాం వైద్యః క్రియయా శ్లేష్మవిద్రధే.

42

తా. అనుశయ్యా యనురోగమున కఫవిద్రధికై శ్లేష్మబడియుండు చికిత్సాజేయ వలయును. దానిచే నది హరించును.

—ॐ విదారికలక్షణము ॐ—

విదారీ కందవద్యృత్తాం కక్షచంక్షణసంధిషు,

విదారికామితి నదే త్సగుజాం సర్వవేదనామ్.

43

తా. నేలగుమ్మడుగడ్డవలె గుండ్రముగ చంకలయందుగాని, లేక గజ్జనుధుల యందుగాని గ్రంథిజనించి పీడతోగూడి సర్వవోషలక్షణయుక్తంబైయుండిన విదారిక మనంబడును. (ఇది సన్నిపాతమువలన జనించును.)

—ॐ చికిత్స ॐ—

విదారికాయాం ప్రథమం జలౌకాయోజనం హితం,

పాటనం చ విపక్వాయాం తతో వ్రణనిధిః స్మృతః.

44

తా. విదారికయందు దోలుత జలగల నంటించి రక్తము స్రవింపజేయుట హిత కరంబులు. మఱియు నవిపండిన ఛేదించి వ్రణచికిత్సం జేయవలయును.

—ॐ సామాన్యోపచారము ॐ—

జయే ద్విదారికాంలేపై శ్చిగుదేవద్రుమోద్భవైః,

తా. మునగ, దేవదారు అనువానిలేపమువలన విదారిక హరించును.

—ॐ శర్కరాలక్షణము ॐ—

స్రావ్య మాంస సిరా స్నాయు శ్లేష్మ మేదస్తథానిలః.

45

గ్రంథి కరోత్యసా భిన్నో మధుసర్పి ర్వసా నిభం,

స్రవత్యా స్త్రావ మనిల స్తత్ర వృద్ధిం గతఃపునః.

46

మాంసం విశోష్య గ్రథితాం శర్కరాంజనయే త్తతః,

తా. కథమేదో వాతములు మాంససిరాసన్నయ్యవలయుండు జేరి గ్రంథిరూపంబై పగిలి లేనె, నెయ్యి, త్రొవ్వ అనువానితుల్యముగ నుండు స్రావమును గలుగంజేయుట వలన వాతము పలుమారు వృద్ధింజెంది మాంసమును శుష్కింపంజేసి నన్ననన్నగ్రంథుల గలుగంజేసిన శర్మర యనంబడును.

— శర్మరార్బుదలక్షణము ౪ —

దుర్గంధిక్లిన్నమత్యర్థం నానావర్ణం తతస్పిరాః. 47

సృజంతి రక్తం సహసా తద్విద్యా చ్ఛర్మరార్బుదం,

తా. శర్మర జనించినపిదప నచ్చట సిరలవలన గడుదుర్గంధశ్లేషము క్తముగ, పలువిధవర్ణములుగ (ఆనఁగా ఘృతము, మేదస్సు, వసవలె) రక్తస్రావం బకస్తాత్తుగ గలిగిన శర్మరార్బుద మనంబడును.

— చికిత్స ౪ —

మేదార్బుదవిధానేన నాశయే చ్ఛర్మరార్బుదమ్. 48

తా. శర్మరార్బుదమును మేదార్బుదచికిత్సలచే హరింపంజేయవలయును.

— పాదదారిలక్షణము ౪ —

పరిక్రమణశీలస్య వాయురత్యర్థరూక్షయోః,

పాదయోః కురుతే దారిం సరుజాంతలం శ్రితామ్. 49

తా. మిక్కుటముగ నడుచుటవలన, వాతసంబంధమువలన నరకాలు కడురూక్షంబై పగిలి నొచ్చుచుండిన పాదదారిక మనంబడును.

— మధూచ్ఛిష్టాలేపము ౪ —

మధూచ్ఛిష్ట వసా మజ్జా ఘృతతౌర విమిశ్రితైః,

సర్జాహ్వసింధూద్భవయో శ్చూర్ణం మాక్షికసంయుతమ్. 50

నిర్మథ్య కటుతైలాక్తం హితం పాదప్రమార్జనే,

తా. మైనము, త్రొవ్వ, మజ్జ, నెయ్యి, తౌరము అనువానిలో గుగ్గిలము, సైంధవ లవణము, లేనె, తెల్లవసానె గలిపి మర్దించి పాదములయందు రుద్దిన పాదదారిక హరించును.

— మదనాదిలేపము ౪ —

మదన సైంధవ గుగ్గలు గైరికాజ్య మధువాలక పంకవిలేపనాత్,

ప్రఫుటితంత్యఖిలంచరణద్వయం వికచతామవసప్రతిమంభవేత్. 51

తా. మంగకాయ, సైంధవలవణము, గుగ్గిలము, కావిరాయి, పట్టివేరు - పిసి మార్జములతో నెయ్యి, లేనె గలిపి లేపనము జేసిన కాలిపగుళ్లు మాని తామరచేకులవలె మృదువుగ నుండును.

తా. రక్తవిరేచనంబు లగుట, లేక మలము పలచగ వెడలుట, దన్ని ప్రబలజ్వరము విలోమవాతము శరీరమంతటనొప్పి ఈలక్షణములు గలది రక్తాతిసారజ్వర మని తెలియవలయు. (ఈరక్తాతిసారజ్వరమునకు. అతిసారరోగ ప్రకరణమునం దుదహరింపబడు గ్రహణిగజకేసరినేని కనకసుందరరసమునేని ప్రయోగింపవలయు.)

❧ రక్తాతిసారజ్వరచికిత్స ❧

శుంతీసమంగాతివిపాచ బిల్వపాతాకణావత్సకదీపనీయాః,
క్వాథోనిహన్యాదతిసారమాశు సామం సశూలంసకఫంసర క్తమ్. 160
(మాధవనిదానే)

తా. సొంటి, ముణుగుదామర, అతివస, మారేడు, *పాతవేళ్లు, షిప్పళ్ళు, కొడిసెపాల, ఓమము - వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముపెట్టి నేవించిన ఆమము శూల కఫము రక్తము వీనితో గూడియుండు జ్వరాతిసారము హరించు.

❧ దోషాతిసారలక్షణము ❧

అంతర్దాహో బహిశ్శీతం కరపాదంచ శీతలం,
ప్రలాపశ్చర్దిహిక్కాచ కాసశ్వాసమరోచకమ్.
కంపోవిభ్రమహృల్లాసో బృంహణం జాగరోమదః,
ఆమం సర క్తం హృచ్ఛూలం దోషాతిసారలక్షణమ్. 162

తా. లోన విదాహము, వెలపట శీతలము, కాళ్ళుచేతులు చల్లగ నుండుట, కల్లలాడుట, వాంతి, ఎక్కిళ్ళు, కాసశ్వాసలు, అరుచి, శరీరమువణుకుట, భ్రమ, అలసట, శరీరభారము, నిదుర రాకుండుట, మదము, ఆమము రక్తయుక్తమై వెడలుట, ఊమ్మనొచ్చుట-ఈలక్షణములు గలది దోషాతిసార మని తెలియవలయు. (ఇది యసాధ్యము.)

❧ జ్వరితునియొక్క నియమములు ❧

గుర్వన్నం శీతలం వారి దివాస్వాపం క్షమం త్యజేత్,
జ్వరితోజ్వరముక్తశ్చ యత్నాదాబలలాభతః. 163
(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. జ్వరితుడును జ్వరవిముక్తుడును శరీరమునకు బలముకలుగువఱకు బలకర యాహారసేవ శీతోదకపానము పగటినిద్ర శ్రమ వీనిని వర్జింపవలయు.

❧ పునరావృత్తి జ్వరకారణము ❧

అసక్తాహారచేష్టాభిః పునరావర్తతే జ్వరః,

* ఇదే చిరుబొద్దియనియు, విషబొద్దియనియుఁ జెప్పబడు.

—ॐ మధ్యాదిలేపము ॐ—

మధు సిక్థక నైంధవ ఘృత గుడ మహిషాఖ్య సాల నిర్వాహైః,
గైరికసహితైర్లేపః పాదస్ఫుటనాపహస్సిద్ధః.

52

తా. తేనె, మైనము, నైంధవలవణము, నెయ్యి, బెల్లము, మహిషాక్షిగుగ్గిలము, తెల్లధూపము కావిరాయి - వీని నేకముజేసి మర్దించి లేపనముజేసిన కాళ్ళ పగుళ్ళు మానును.

—ॐ మదనాదిలేపము ॐ—

మదనం చ తథాసిక్థం సాముద్రలవణం తథా,
మహిషీనవనీతేన సంతప్తం లేపనే హితమ్.

53

సప్తాహా త్స్ఫుటితౌ పాదౌ జాయేతే కమలోపమా,

తా. మ్రంగకాయ, మైనము, సముద్రలవణము - వీనిని బట్టెవెన్నలో గలిపి యుడికించి ఏడుదినములు పూసిన కాళ్ళపగుళ్ళు మాని తామరచేకులవలె నగును.

—ॐ కందరలక్షణము ॐ—

శర్కరొస్తథితే పాదే శ్చ తే వా కంటజాదిభిః.

54

గ్రంథిః కోలవదత్పన్నో జాయతే కందరం తు తత్,

తా. తాయిని ద్రొక్కుటచేసేని, లేక కాలియందు గ్రుచ్చికొనిన ముల్లును దీయు నపుడు లోన ముల్లువిరుగుటచేసేని, గాయంబై రేగుబండంతయుబుగలగ్రంథి జనించిన కందర బనంబడును.

—ॐ చికిత్స ॐ—

దహే త్కందర ముద్భృత్య తై లేన దహనేన వా.

55

తా. కందరమును ఛేదించి తీసి నూనెతో గాని అగ్నితో గాని కాల్చవలయును.

—ॐ అలసలక్షణము ॐ—

క్లిన్నాంగుశ్యంతరౌ పాదౌ కండూ దాహ రుజాన్వితౌ,

దుష్టకర్దమసంస్పర్శా దలసంతం వినిర్దిశేత్.

56

తా. దుర్వాసనగల బురదగలుగుటచే కాలియొక్క ప్రేళ్ళసంధులయందలి మాంసము కుళ్ళి నీరునుగార్చుచు దురద, మంట, పోట్లు అనువానితో గూడియుండిన అలస మనంబడును.

—ॐ చికిత్స ॐ—

పాదౌ సిక్తారనాశేన లేపనం త్వలనే హితం,

పటోల కునటీ నింబ రోచనా మర్చితై స్తైః.

57

శుద్ధా స్వరససిద్ధేన కటుతై లేన లేపయేత్,
తతః కాసీన కునటీ తిలచూర్ణై ర్విచూర్ణయేత్.

58

తా. అలసరోగమునందు దొలుత కలిసి పాదములయందు బూసి పిదప చేతి పొట్ట, మణిశిల, వేప, గోరోచనము, మిరియాలు, నువ్వులు అనువానిచూర్ణములొ ములక స్వరసమును, తెల్లననూనెను గలిపి తైలవక్ష్వముగ గాచి పాదముల లేపనముజేసి అన్నభేది, మణిశిల, నువ్వులు అనువానిచూర్ణమును దానిపై నద్దవలయును.

— ౭౭ కరంజాదిలేపము ౭౭ —

కరంజబీజం రజనీ కాసీనం పద్మకం మభు,
రోచనా హరితాళం చ లేపోయ మలనే హితమ్.

59

తా. క్రాసుగవిత్తులు, పసపు, అన్నభేది, పద్మకాఘ్రము, లేసె, గోరోచనము, హరి దళము - వీనిని నూరి లేపనముజేసిన అలసకము హరించును.

— ౭౮ దారుణలక్షణము ౭౮ —

దారుణా కండురా రూక్షా కేశభూమిః ప్రపచ్ఛతే,
కఫమారుతకోపేన విద్యా ద్దారుణకం తు తత్.

60

తా. కఫవాతప్రకోపమువలన వెంట్రుకలుండు ప్రదేశము భయంకరమైన దురదతో గూడి సన్ననికురుపులవలన వ్యాప్తమై పండిన దారుణ మనంబడును. (ఇది కఫ వాత ప్రకోపజనితంబైనను రక్తపిత్తసంబంధములేకయే పాకము జెందకుండుటంజేసి రక్త పిత్తసంబంధమును గలదై యుండును.)

— ౭౯ చికిత్స ౭౯ —

దుగ్ధేన ఖాఖసంబీజం ప్రలేపా ద్దారుణం హరేత్.

61

తా. పాలతో గసగసాలను నూరి లేపనముజేసిన దారుణము హరించును.

— ౮౦ కంటకార్యాదిలేపము ౮౦ —

కంటకారీఫలరసై స్తుల్యం తైలం విపాచయేత్,
జపాపుష్పద్రవైర్వాధ తల్లేపో దారుణప్రణుత్.

62

తా. నేలములకపండ్ల రసమునకుగాని, దాసానిపువ్వుల రసమునకుగాని సమముగ నూనెగలిపి కాచి లేపనముజేసిన దారుణము హరించును.

— ౮౧ భృంగరాజతైలము ౮౧ —

భృంగరాజరసేనైవ లోహకీట్టం ఫలత్రికం,
శారిబాం చ పచే త్కుల్కే తైలం దారుణనాశనమ్.
అకాలపలితం కంఠా మింద్రుక్షం చ నాశయేత్,

63

తా. గుంటగలగ రావరసములో లోహకిట్టము, త్రిఫలములు, సుగంధిపాలవేరు అనువానికల్కమును, తైలమును గలిపి కాచి లేపనముజేసిన దారుణము, అకాలమున వెంట్రుకగునెరయుట, దురద, ఇంద్రులు ప్తము హరించును.

—ॐ అరూంషికలక్షణము ॐ—

అరూంషి బహువక్త్రాణి బహుక్లేదాని మూర్ధని.

64

కఫాస్య క్కృషికోవేన నృణాం విద్యా దరూంషికాం,

తా. కఫ, రక్త, క్రిమి, ప్రకోపమువలన శిరమున ననేకముఖములుగల కురుపులు జనించి బంకగ స్రావమువెడలిన అరూంషిక మనబడును.

—ॐ నీలోత్పలాదిలేపము ॐ—

నీలోత్పలస్య కింజల్కౌ ధాత్రీఫలసమన్వితః.

65

యష్టిమధుకయుక్తశ్చ లేపాదన్యాదరూంషికాం,

తా. నల్లకలువయగరులు, ఉసిక కాయ, అతిమధురము-వీటిని నూరి లేపనము జేసినఅరూంషిక హరించును.

—ॐ త్రిఫలాదితైలము ॐ—

త్రిఫలాయా రబోయష్టి మార్కవోత్పల శారిబాః

66

నైంధవం పక్వమేతైస్తు లేపా ద్ధన్యా దరూంషికాం,

తా. త్రిఫలములు, అతిమధురము, గుంటగలగర, నల్లకలువ, సుగంధిపాల, నైంధవ లవణము అనువానికల్కములో నూనె గలిపి కాచి లేపనముజేసిన అరూంషిక హరించును.

—ॐ పిణ్యాకాదిలేపము ॐ—

పురాణమపి పిణ్యాకం పురీషం కుక్కుటస్య చ.

67

మూత్రపిష్టం ప్రలేపోయం శీఘ్రం హన్యా దరూంషికాం,

తా. ప్రాతగానుగపిండి, కోడిపిష్టము-వీటిని గోమూత్రముతోనూరి లేపనము జేసిన అరూంషిక శీఘ్రముగ హరించును.

—ॐ తారుణ్యపిటికలక్షణము ॐ—

శాల్మలీ కంటకప్రఖ్యాః కఫమారుతకోపజాః.

68

జాయంతే షిటికాయూనాం జ్ఞేయాస్తా ముఖదూషికాః,

తా. కఫవాత ప్రకోపమువలన యౌవనపురుషునియొక్క ముఖమున బూరగముండ్ల వంటికురుపులు జనించి ముఖము వికారముగనుండిన ముఖదూషిక యనబడును. (ముఖ దూషిక యన—మొటిమలు.)

—ॐ మంజీష్ఠాదితైలము ॐ—

న్యగ్రోధోదుంబరాశ్వత్థ స్థితాః కపితనస్తథా.

69

త్వచాచాం షోడశపలం మాలచూర్ణం ప్రకల్పయేత్,
ద్విరప్తగుణితై స్తోమైః పాచయే త్పాదశేషకమ్. 70

కషాయాశం గవాక్షీరం క్షీరార్దతిలతైలకం,
మంజిషా ద్వి సిశా లోధ్ర తుచరీ తాలకం శిలా. 71

లాఘా గోరోచనా కుష్ఠం *కుంకుమం రజనీద్వయం,
నైరికం సింధికం తుశ్ణం వట మప్సవపృక్షకమ్. 72

నాగ కేసర కాలీయ పద్మబీజం చ కేసరం,
పారదం గంధకం పత్రం త్వచం చ ప్రతికార్షకమ్. 73

సర్వంపాచ్యం తైలశేషం లేపనా న్య్వంగకాఃహం,
వదనం చంద్రతుల్యంస్యా త్సప్తరాత్రాన్నసంశయః. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. మట్టి, మేడి, రావి, జువ్వి, అంబాళము అనువానివేరు పట్టల దినుసుకు ౧౬ పలములచొప్పున దంచి ౧౨౦౦ పలములు నీళ్ళుపోసి చతుర్థాంశముగ కషాయము గాచి దానికి సమముగ నావుపాలు, ఆవుపాలకు సమముగ నూనె గలిపి అందు మంజిష్ఠ, వసపు, మ్రానివసపు, లొద్దుగచెక్క, తొవరిమన్ను, అరిదళము, మణిశిల, లక్క, గోరోచనము, చెంగలవొకోష్ఠ, కుంకుమపువ్వు, వసపు, మ్రానివసపు, కావిరాయి, మైనము, మైలు తుత్తము, మట్టిచిగుళ్లు, ఏరుమద్దిచెక్క, నాగకేసరములు, కృష్ణచందనము, తామరవిత్తులు, తామరయగరులు, పాదరసము, గంధకము, ఆకుపత్రిక, లవంగపుచెక్క అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు కర్ణప్రమాణముచొప్పున గలిపి చిక్కగ వండి ముఖమునందు లేపనము జేసిన నేడుదినములలో వ్యంగము హరించి ముఖము చంద్రునితో సమానముగ నుండును.

❖ ముఖమంగులకు చికిత్స ❖

ముఖచ్ఛాయాతరం వంగభస్మస్యా న్నాహిషం పయః,
మాక్షికం తాళకం తుశ్ణం రాజావర్తం శిలాజతు. 75

మహిషాక్షం శిలా సూతం తుల్యం క్షీరైస్తు మాహిషైః,
సప్తాహం మర్దయే ద్దాఢం వ్యంగఘ్నం కాంతివర్ధనమ్. 76

మహిషీక్షీరమధిత మేతదుర్వర్తనం హితం,
ముఖవర్ణకరం స్త్రీణాం తిలకాలం చ నాశయేత్. (మాధవనిదానే)

తా. వంగభస్మమును బఱ్ఱెపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమంగు, ముఖము యొక్క నలుపు మాని గాంతి గలుగును. మణియు స్వర్ణమాక్షికము, తాళకము, మైలు తుత్తము, రాజావర్తము, శిలాజీతు, మహిషాక్షిగర్గిలము, మణిశిల, పాదరసము-వీనిని సమ

* తథాచ కుంకుమద్వయమ్.

భాగములుగ బట్టెపాలతో నేడుదినములు దృఢముగ నూరి లేపనముజేసిన ముఖమంగులు హరించి కాంతి గలుగును. మఱియు బట్టెపాలను జిలికి పెన్నదీసి ముఖమున మర్దనము జేసిన స్త్రీలకు ముఖమంగులు హరించి ముఖకాంతి గలుగును.

గౌరీ హరిద్రా మంజిష్ఠా ఘృతం గౌరాశ్చ సర్వ పాః,
వేష్యం గై రికసంయుక్త మజాతీ గేణ సంయుతమ్. 78
ఏతేనైవ భవేద్వక్త్ర ముదయాదిత్యసన్నిభం. (ఆయుర్వేదే)

తా. పచ్చిపసపు, ప్రానిపసపు, మంజిష్ఠ, నెయ్యి, తెల్లవాలు, కావిరాయి-వీనిని మేకపాలతో నూరి ముఖమునందు లేపనముజేసిన బాలసూర్యునివంటి కాంతి గలుగును.

శోక క్రోధాదికుపితా ద్వాతపిత్రాన్తుభే తనుమ్.
శ్యామలం మండలం వ్యంగం ముఖాదన్యత్ర నీలకా,
వ్యంగనీలద్వయోః కుర్యా ద్యథాస్విన్నం సిరావ్యథామ్. 80
లేప్యం టౌద్రేణ మంజిష్ఠా ముసలీ మూలమేవవా,
ప్రసుక్తకుష్ఠరోగోక్తం కుర్యాద్ధూమం చ వహ్నినా. 81

తా. శోకము, కోపము మొదలగువానివలన వాతపిత్రములు ప్రకోపించి ముఖము నందు సూక్ష్మమైన నల్లనిమండలములను, మంగులను గలుగంజేసిన ముఖమంగనియు, ఇతర స్థలముల గలుగంజేసిన నీలియనియు జెప్పబడును. వీని నివారణార్థంబై స్వేదమును సిరా వ్యధను జేయుటయేగాక మంజిష్ఠనుగాని, లేక నేలతాటిగడ్డనుగాని లేనెతోనూరి ముఖము నందు లేపనముజేసిన మంగులు నల్లనిమండలములు హరించును. ఆ ముఖదూషికలయందు తిమిరిగలిగియుండిన కుష్ఠరోగచికిత్సలను ధూమపానమును జేయవలయును.

మహిషీక్షీరసంఘృష్టం రజనీ రక్తచందనం,
కృతోలేపో నిహంత్యాశు ¹శ్యామికాం గండయో స్థితామ్. 82
(మాధవనిదానే)

తా. పచ్చిపసపు, రక్తచందనము-వీనిని బట్టెపాలతోనూరి లేపనముజేసిన ముఖము నందును, చెక్కి-శ్చయందునుండు నల్లనిమండలములు శీఘ్రముగ హరించును.

సోమవల్లీ రజన్యాభ హ్యశ్వక్షీరస్య లేపనాత్,
మనశ్శిలా తథాలోద్రం ద్వినిశం సర్వ పా స్పృశుమ్. 83
వారిపిష్టా హితో లేపో వదనే ²శ్యామికాం హరేత్,
(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. భావంచివిత్తులు, పచ్చిపసపు వీనిని గుట్టిపుపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందలి నల్లనిమచ్చలు (మొటిమలు) హరించును. మఱియు మణిశిల, లొడ్డుగ చెక్క, పచ్చిపసపు, మ్రానిపసపు, తెల్లవాలు-వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందలి నల్లనిమచ్చలు హరించును.

విశాలోగ్ర ముశీరంచ సర్పి స్సర్జరసం పయః. 84

ఏతాని వటపత్రాణి రజన్యా సహపేషయేత్,
లేపోఽయం ముఖపాదేచ పద్మవత్కురుతే భృశమ్. 85

తా. పాపర, నల్లయలివన, వట్టివేరు, నెయ్యి, సర్జరసము, మట్టిచిగుళ్ళు, పసపు, మ్రానిపసపు-వీనిని మేకపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖము, పాదములు పద్మమువలె నుండును. (లోనికి గంధకకల్పమును సేవింపవలయును.)

త్రిమాసే క్షుద్రరోగేషు నాశయే న్నాత్ర సంశయః,

తా. గంధకకల్పమును 3 మాసములు సేవించిన క్షుద్రరోగములన్నియు నిస్సంశయముగ హరించును.

❧ పలితలక్షణము ❧

క్రోధ శోక శ్రమ కృత శ్మరీరోష్టా శిరోగతః. 86

పిత్తంచ కేశా న్పచతి పలితం తేన జాయతే,
వాతికం విషనుం రూక్షం పీతం పిత్తా త్పిత్తం కఫాత్. 87

సర్వరూపాన్వితంవిద్యా త్సన్ని పాతసమన్వితం,
రూక్షంశ్లక్ష్యం చ సూక్ష్మంచ జరాపలితముచ్యతే. 88

తా. క్రోధము, శోకము, శ్రమ అనువానివలన శరీరోష్ఠపిత్తములు శిరమునందు బ్రవేశించి పెంట్రికల పండునటులంజేసిన పలిత మనంబడును. అత్తైరంగుననే వాత పిత్త కఫములు శిరమునందుజేరి పలితమును గలుగఁజేయును. అందు వాతప్రాబల్యమున పెంట్రికలు అర్ధభాగము నల్లగ, అర్ధభాగము తెల్లగ, రూక్షముగ నగును. పిత్తప్రాబల్యమువలన పీతవర్ణము నగును. కఫప్రాబల్యమువలన శ్వేత్వార్థముగ నగును. సన్నిపాతమువలన పూర్వోక్తసర్వలక్షణయుక్తంబైయుండును. మఱియు పెంట్రికలు రూక్షముగ, నున్నగ, సూక్ష్మముగ నుండిన జరాపలిత మనియెదరు.

❧ పలీపలితరోగనిదానములు ❧

పలీపలితరోగాశ్చ వాతదోషాధిసంచయాత్,
భైషజ్యం మునిభిశ్చాత్ర చంద్రోదయ ముదీరితమ్. 89

తా. వాతాదిదోషములు ప్రకాశించి 1వలీ 2వలితము లను రెండురోగముల గలుగంజేయును. వీనియందు చంద్రోదయము శ్రేష్ఠం బని మునులు వచించిరి.

— పేమాద్విరసము —

రసనిష్కం కాంతనిష్కం గంధకంచ ద్వినిష్కం,

త్రిఫలాల త్రినిష్కాస్యా స్తద్ధితం కజ్జలీకృతమ్.

90

చూర్ణితం శాణమాత్రంతు సితాయుక్తంతు సేవితం,

సర్వరోగవినాశాయ వలీపలితనాశనమ్.

91

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ నిష్కము, కాంతభస్మము ౧ నిష్కము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ నిష్కములు, త్రిఫలములు 3 నిష్కములు-ఇటుల వీనిని క్షేపణము చేసి భిల్వములతో నునచి కాటుకవలె మర్దించి ౫ చిన్నముల యెత్తును పంచదారయనుపానము తోడ సేవించిన సర్వరోగములు, వలీపలితములు హరించును.

(అయస్కాంతమును నేరేడుచెక్కరసముతో మర్దించి పుటంబులిడి పిదప గుంట గలగరాకురసముతోను, త్రిఫలరసముతోను మర్దించి పుటంబులిడి వెలిగారముతో మరల మర్దించి పుటంబులిడి సేవించిన వలీపలితములు హరించును.)

— ముండితైలము —

ముంటీమార్ణం దశపలం పచే త్రోయే చతుర్థణే,

అర్థశేషం హరేత్కాఢ్యం క్వాఢార్థం తిలతైలకమ్.

92

తైలశేషం పచేత్తేన నస్యం పానం చ కారయేత్,

పలితం యావనస్త్రీణాం మాసార్ధంచ న తిష్ఠతి. (ఆయుర్వేదే)

93

తా. పదిపలములు బోడతరపుమార్ణములతో ౪౦ పలములనీళ్లు గలిపి యర్థభాగము శేషించునటుల కషాయముగాచి దానికర్థభాగము నూనె గలిపి చిక్కగ గాచి వడియగట్టి కొని నస్యపానములు జేయుచిన యావనస్త్రీలవలీపలితములు ౧౫ దినములలోహరించును.

శ్యామా నింబ బలా లాజా లవణం క్వాఢయేత్సమం,

తోయై రష్టగుణై రేవ పాదశేషం సమాహరేత్.

94

తిలతైలం క్వాఢపాదం తైలార్థం మాహిషంఘృతం,

స్నేహశేషం పచేత్తేన నస్యే మాషంప్రయోజయేత్.

95

బాలానాంవృద్ధనారీణాం యావనంకురుతేఢ్రవం, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. ప్రేంకణము, కేము, ముత్తవపులగము, పేలాల, ఉప్పు-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి యెనిమిదింత లుదకముబోసి నాలవభాగముగ కషాయముగాచి వడియ

గట్టి దానికి నాలవభాగము నూనె, నూనె కర్ణభాగము బట్టెనెయ్యి గలిపి చిక్కగ
తైలముగాచి వడియగట్టి మాషప్రమాణమును నస్యముజేయించిన యాపనస్త్రీలు,
పృథ్వులు వీరి పలీపలితములు శిఘ్రిముగ హరించును.

—ॐ నింబాదిచూర్ణము ॥—

కృష్ణనింబస్యపంచాంగం త్రిఫలాచ కటుత్రయమ్. 96

కాలా తిలా తథాక్రాంత వాకుచీకృష్ణజీరకం,
నింజేన సమభాగంస్యా దౌషధం దశకం తథా. 97

బిడాలపదమాత్రంతు భక్షయే త్పాితరుత్థితః,
రసాయనమిదం శ్రేష్ఠం మేహవింశతినాశనమ్. 98

అష్టాదశచ కుష్మాని కాసశ్వాస క్షయానిచ,
కాయాగ్నేర్వర్ధనంచైవ పలీపలితనాశనమ్. 99

తా. త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, నల్లతెగడ, నువ్వులు, విష్ణుక్రాంతము,
భావించివత్తులు, నల్లజీలకఱ్ఱ, దశమూలములు-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణ
ముజేసి దానికి సమముగ పెద్దవేముపంచాంగములమార్గమును గలిపి బిడాలపదకప్రమాణ
మును ప్రాతఃకాలమున సేవించిన ౨౦ మేహములు, ౧౮ కుష్టువులు, కాశశ్వాసములు
క్షయములు, పలీపలితములు హరించి శరీరవృద్ధి, అగ్నిదీపనము గలుగును.

—ॐ పలీపలితచికిత్స ॥—

కంటకారీఫలరసై స్తుల్యం తైలం విపాచయేత్,
జపాచుష్పద్రవైఃక్వాథం తల్లేపః పలితంహరేత్. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. నేలములకపండ్లరసమునకు సమముగ నూనె గలిపి కాచి లేపనముజేసినను,
లేక దాసానిపువ్వులగఱము నుడికించి లేపనముజేసినను పలితములు హరించును.

ద్వినిశే నవనీతేన లేపా త్పలితకండుసుత్,
నీలోత్పలం తిలా యష్టి స్వపా నాగకేసరమ్. 101

ధాత్రీ ఫలం సమం పిష్టాల్లేపా త్పలితనాశనం, (మాధవనిదానే)

తా. పసపు, మ్రానిపసపు-వీనిని వెన్నతో నూరి లేపనముజేసిన పలితము, దురద
హరించును. మఱియు నల్లకలువదుంపలు, నువ్వులు, యష్టినుధుకము, తెల్లవాలు, నాగ
కేసరములు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఉసిరికపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసిన
పలితము హరించును.

కార్యాస బీజ మజ్జాంతు రవిక్షీరేణ వేషయేత్.
తస్యలేపా నిహంత్యాశు పలితంతు న సంశయః, (మాధవనిదానే) 102

తా. ప్రత్తివిత్తులలోని పలుకులను జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసిన పలితములు శీఘ్రముగ హరించును.

❧ ఇంద్రులు పురోగనిదానము ❧

క్రిమిభ్యః కేశనాశశ్చ తస్యనా మేంద్రలు ప్తకమ్.

103

తద్భావశ్చ సువిజ్ఞేయో భైషజ్యేతు జయంతికా,

తా. క్రిములవలన వెంట్రుక లూడిన ఇంద్రులు ప్త మనంబడును. దీనియందు తక్కువ యాకురసమును తాగిగుటయేగాక వెంట్రుకలూడిన స్థలమున యారసమును బూసిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగును.

❧ ఇంద్రులు పులక్షణము ❧

రోమకూపానుగం పిత్తం వాతేన సహమూర్ఛితమ్.

104

ప్రచ్యావయతి రోమాణి తతస్త్వేష్టా సశోణితః,

రుణద్ధి రోమకూపాంస్తు తతోఽన్యేషా మసంభవః.

105

తదింద్రులు ప్తం విజ్ఞేయం ఖాలిత్యమితిచాపరే,

తా. పిత్తము వాతముతో గలిసి కుశితమై రోమకూపములయందు జేరుటవలన వెంట్రుకలూడి కఫరక్తములు రోమకూపముల బంధించుటవలన మరల వెంట్రుకలు జనింప కుండును. ఇది ఇంద్రులు ప్తము ఖాలిత్యము అనంబడును.

❧ చికిత్సలు ❧

త్రిఫలాం చోత్పలం కందం యష్టికాం భృంగజం రసమ్.

106

రసార్థం తిలతైలంస్యా త్పక్వా తైలావశేషకం,

తల్లేషా త్లేశవృద్ధిస్స్యా త్పునః పంచవిశేషతః.

107

ఆమలక్యామూలచూర్ణం పిష్ట్యా వట జటాంతువా,

మర్దయిత్వా రసైర్లేప స్తూర్ణం కేశవివర్ధనమ్.

108

తా. త్రిఫలములు, నల్లకలువగడ్డలు, యష్టిమధుకము-పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి గుంటగలగరాకురసముతో నూరి కల్కముజేసి అందు గుంటగలగరాకురసము, దానికర్ధభాగము నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగ తైలముగాచి గి మార్లు తలయంటి కొనిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగును. మఱియు ఉసిరికపేరు, మఱ్ఱియూడలు, జటామాంసి-పీనిని నూరి రసముండికొని తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధిజేందును.

మహిషీనవనీతేన ప్రత్యేకంచ ప్రలేపయేత్,

భృంగరాజరసం తుల్యం పాచ్యం తైలావశేషకమ్.

109

తా. బఱ్ఱెణ్ణను తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధిచేందును. లేక గుంటగలగరాకురసముతో నూనె గలిపి చిక్కగాచి తలయంటికొనిన వెంట్రుకలు బాగుగ పెరుగును.

హస్తీ దంతీపలం ధాత్ర్యా తిలతై లేన పాచయేత్,
తేన భృంగీసమాః కేశా స్థిరాశ్చాపి భవంతి చ.

110

తా. బలురక్కసిగడ్డ, నేలదంతివిత్తులు, ఉసిరికపప్పు-వీనిని నూరి కల్కముజేసి
అందు నువ్వులనూనెకలిపి చిక్కగాచి తలయంటికొనిన వెంట్రుకలు తుమ్మెదలవలె నల్లనై
పుదువుగ స్థిరముగనుండును.

కృష్ణగోమూత్ర సంపిష్ట జపాపుష్పప్ర లేపనం,
బహుకేశాన్వితం సాంద్ర మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే.

111

తా. కర్మియాపుమూత్రముతో దాసానిపువ్వులనూరి వెంట్రుకలూడిన స్థలమున
లేపనముజేసిన ఇంద్రలుప్తమునందుకూడ దట్టముగ వెంట్రుకలు మొలుచును.

ఇంద్రలుప్తేచేంద్రయవై శ్శిరసశ్చ విలేపనాత్,
ఘృష్టేష్వద్రీయవ కాసీసం మనోహ్వ తుత్థ కోషణైః.

112

హన్యాద్దారురసైర్వాపి గుంజామూలఫలైస్తతః,
తథా లాంగలికామూలైః కరవీరరసేనవా.

113

సత్కౌద్ర శుద్ధ వార్తాక స్వరసేన విచక్షణః,
దుత్తారకస్యపత్రాణి భల్లాతకర సేనవా.

114

అథవా మాక్షికం హంతి తిలపుష్పార్ద్రకర్ణికైః,
తైలకో హస్తీదంతస్య మషికాచౌషధం పరమ్.

115

కృష్ణగోమూత్ర సంపిష్ట జపాపుష్పప్ర లేపనం,
బహుకేశాన్వితం చిత్ర మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే.

116

తా. కొడిసెపాల, నుష్టోదకముతో నూరి శిరమున లేపనముజేసినను, లేక కొడిసె
పాల, అన్నభేది, మణిశిల, మైలుతుత్తము, పిప్పలి-వీనిని దేవదారురసముతో నూరిగాని
లేక పెద్దగురిజవేరు, దాసివిత్తులు, చెన్నచర్లగడ్డ-వీనిని గన్నేరువేరురసముతో నూరిగాని,
నేలములకరసములో తేనెను గలిపిగాని, లేక ఉమ్మెత్తాకును జీడివిత్తులరసముతో నూరి
గాని, లేక నువ్వులపువ్వు, అల్లము, గంటెన-వీనిని తేనెతో నూరిగాని, ఏరుగుదంతపు
మసిని నూనెలోగలిపిగాని, లేక (ఏనుగుకొమ్ము, సదాప, పిప్పలి, కర్మియాపుపంచితము,
ఏరుజాజిపువ్వు వీనిని నూరిగాని) లేక దాసాని పువ్వులను కర్మియాపుపంచితముతో
నూరిగాని లేపనముజేసిన ఇంద్రలుప్తమునందునగా మిక్కుటముగ వెంట్రుకలు మొలుచును.

— భృంగరాజతైలము —

నీలీమూలకమాయేతు బీజం ఖదిరసారజం,
నీలీమూలాంజనం కల్కం యక్షీమధుక మేవచ.

117

తత్రార్థం లంఘనం కార్యం శేషం పూర్వవదాచరేత్. 1

తా. విరుద్ధాహారచేష్టలచే నివృత్తించినజ్వరము తిరిగివచ్చును. దానియందు పూర్వోక్తలంఘనములలో సగము లంఘనము వేయించి పిదప పూర్వోక్తజ్వరవికీర్ణ శేయవలయు.

❧ జ్వరము క్షుణ్ణము ❧

అన్న కాంతౌ శిరఃకంఠాక్షవధుర్గాత్రలాఘవం,
ప్రస్వేదో ముఖపాకశ్చ జ్వరము క్షుణ్ణ లక్షణమ్. 11

తా. అన్నమునందిచ్చు, తలదురద, తుమ్ములు, శరీరమునకు చులకదనము, చెమట, ముఖపాకము-ఈలక్షణములుకలవాఁడు జ్వరవిముక్తుఁ డని తెలియవలయు.

దేహేలఘున్యవగతక్లమమోహతాపాః

పాశోముఖే కరణసౌష్ఠవమచ్యుతత్వం,

స్వేదః క్షుతం ప్రకృతియోగమనోన్నలిఫాస్స

కంఠాశ్చ మూర్ధ్ని విగతజ్వరలక్షణాని. (గ్రంథాంతరే) 16

తా. శరీరలఘుత్వము కలిగియుండుట, బడలిక, అజ్ఞానము, తాపము లేకుండుట, ముఖపాకము, ఇంద్రియములు తెలివిగ నుండుట, శరీరమున వేదన లేకుండుట, చెమట, క్షుత్తులు, మనస్సు తెలివిగ నుండుట, అన్నమునందిచ్చు, తలదురద-ఈలక్షణములు గలవాఁడు జ్వరవిముక్తుఁ డని తెలియవలయు.

❧ జ్వరమంత్రము ❧

ఓం నమో భగవతే పరమార్థిని సర్వజ్వరరక్షస్వాహా
హరిణా సారంగ సారంగ స్వామిని ప్రసాదమ్. 161

తా. ఈమంత్రముచే పదిమార్లు యభిమంత్రింపఁబడినజలమును పానముజేసిన సర్వజ్వరములు హరించు.

❧ జ్వరసంప్రాప్తికారణము ❧

మిథ్యాహారవిహారాభ్యాం దోషాహ్యామాశయాశ్రయాః,
బహిర్నిరస్యకోష్ఠాగ్నిం జ్వరదాస్సూరసానుగాః. 168

తా. *మిథ్యాహారవిహారములచే వాతపిత్తశ్లేష్మములు దుష్టంబులై ఆమాశయము

* మిథ్యాహారమనఁగా—ప్రకృత్యాదివిరుద్ధఆహారసేవనయు, భుజించియన్నము జీర్ణమగుటకుముందుగా భుజించుటయు, మిథ్యావిహార మనఁగా తనబలిమి కతిక్రమించిన కార్యమును చేయబూనుట.

మార్కవస్వరసప్రస్థం తైలప్రస్థం విపాచయేత్,

అనేనలిప్తాః కేశాస్యః మృదవః షట్పదై స్సమాః. 1.

ఇంద్రలుప్తహరం చైవ పాలిత్యం చైవ నాశయేత్,

తైలం రహస్యం పరమం వలీపలితనాశనమ్. (మాధవనిదానే) 1.

తా. నీలివేశ్యను దంచి కషాయముగాచి యందు చంద్రవిత్రులచూర్ణము, నీలివేశ్య నల్లతుమికి, యష్టిమధుకము అనువాసికల్పమును, ౧ ప్రస్థము గుంటగలగరాకు రసము; ౧ ప్రస్థము నూనెనుగలిపి తైలపక్వముగగాచి పెంట్టుకలకు లేపనముజేసిన ఇంద్రలుప్తవ వలీపలితములు హరించి పెంట్టుకలు తుఘ్నేదలవలె నల్లనై మృదువుగనుండును.

బృహతీఫలసంయుక్తం గుంజామూలఫలం తథా,

తల్లేవే నశ్యతి క్షీప్ర మింద్రలుప్త మనేకథా. (పూజ్యపాదీయే

తా. ములకపండ్లు, గురిగింజ వేరు, గురిగింజలు-నీనిని నూరి లేపనముజేసిన ప విధములైన ఇంద్రలుప్తములు శీఘ్రముగ హరించును.

❧ పద్దినీకంటకలక్షణము ౧ ❧

కంటకైరాచితం వృత్తం మండలం పాండు కండురం,

పద్దినీకంటక ప్రఖ్యైస్తదాఖ్యం కఫ వాతజమ్. 12

తా. తామరముండ్లవలె గుండ్రముగ, పాండువర్ణముగ, దురదతోగూడినది నుండు మండలములు జనించిన పద్దినీకంటక మనంబడును. ఇది కఫవాతమువలె జనించును.

❧ చికిత్స ౧ ❧

పద్దినీకంటకే రోగే ఛర్దయేన్నిరంబవారిణా,

తేనైవ సిద్ధం సత్కౌద్రం సర్పిః పాతుం ప్రదాపయేత్. 12

నింబారగ్వృధకలైర్వా ముహురుద్వర్తనం హితం,

తా. పద్దినీకంటకమున వేపకషాయముతో వమనముజేయింపవలయును. మఱియ వేపకషాయములో నెయ్యి గలిపి కాచి తేనె వేసి నేవించవలయును. మఱియు వేప, రే గుఱ్ఱు అనువాసికల్పమును పలుమారు లేపనము జేయవలయును.

❧ నింబాదిఘృతము ౧ ❧

చతుర్థణేన నింబోత్థ పత్రక్వాఢేన గోఘృతమ్.

పచే త్తతస్తు నింబస్య కృతమూలస్య పత్రజైః, 12

కలైర్భూయః పచే త్సిద్ధం తత్పిబే త్పైలసమ్మితమ్.

పద్దినీకంటకాద్రోగా స్తుక్తో భవతి నాన్యథా, 12

తా. వేపాకు కషాయములో నాలవభాగ మాపునెయ్యి గలిపి అందు వేప, రే

అనువానియాకుల కల్కమును గలిపి ఘృతపక్వముగ గాచి అందొకపలమును త్రాగిన పద్దినీ కంటకము హరించును.

❧ జంతుమణిలక్షణము ❧

సమ ముత్పన్న మరుజం మండలం కఫర క్తజమ్. 125

సహజం లక్ష్మ్యచైకేషాం లక్ష్మ్యో జంతుమణిః స్పృతః,

తా. కఫర క్తమువలన జనించినది మొదలు సమముగ, ఉబ్బుగ, వేననారహితముగ నుండు మండలము శరీరమున జనించిన కొందఱు లక్ష్మ్య యనియు, మఱికొందఱు లక్ష్మ్య మనియు, వేఱుకొందఱు జంతుమణి యనియు వచించెదరు. (ఇది స్త్రీపురుషులకు జనించునట్టి స్థానవిశేషమువలన శుభాశుభఫలముల గలుగఁజేయును.)

❧ మాషలక్షణము ❧

అవేదనం స్థిరంచైవ యస్మిన్నాత్రే ప్రదృశ్యతే. 126

మాషపత్కృష్ణముత్పన్న మసీలా న్మాషమాదిశేత్,

తా. వాతమువలన శరీరముపై వేదనారహితముగ, కఠినముగ, నల్లగ, ఒకింత నుబ్బుగ నుండు గంటుజనించి మినుపగింజలవలెనుండిన మాషమనంబడును. (మాషమన— పులిపిరికాయ.)

❧ తిలకాలకలక్షణము ❧

కృష్ణాని తిలమాత్రాణి నీరుజాని సమానిచ. 127

వాతపిత్తకఫోద్రేకా తాన్విద్యా త్తిలకాలకాః,

తా. వాత, పిత్త, కఫ, ప్రకోపమువలన మచ్చజనించి నల్లగ, నువ్వుగింజంత ప్రమాణముగలదై నొప్పిలేనిదిగ, చర్మమునకు సమానముగనుండిన తిలకాలక మనంబడును.

❧ జంతుమణి, మాష, తిలకాలక చికిత్స ❧

చర్మకీలం జంతుమణిం మాషకా న్తిలకాలకాః. 128

ఉత్కృత్య శస్త్రేణ దహే త్క్షారాగ్నిభ్యా మశేషతః,

తా. చర్మకీలకము, జంతుమణి, మాషము, తిలకాలకము-నీనిని శస్త్రముతో ఛేదించి క్షారాగ్నికర్మల జేయవలయును.

❧ న్యచ్చలక్షణము ❧

మహద్వా యదివాత్యల్పం శ్యావంవా యదివా సితమ్. 129

నీరుజం మండలం గాత్రే న్యచ్చ మిత్యభిధీయతే,

తా. శరీరముపై పెద్దదిగగాని, లేక చిన్నదిగగాని, లేక నల్లదిగగాని, లేక తెల్లదిగగాని, వేదనారహితముగ గాని యుండు మచ్చజనించి ముఖవిహీనంబై యుండిన న్యచ్చ మనంబడును.

— ౧౭ మంజీష్ఠాది తైలము ౧ —

మంజీష్ఠా-మధుకం లాక్షౌ మాతులుంగశ్చ యష్టికా. 130

కర్షప్రసూనై రేతైస్తు తైలస్య కుడవం తథా,
ఆజం పయస్తు ద్విగుణం శనై ర్మృద్వగ్నినా పచేత్. 131

నీలికా పిటికా వ్యంగా నభ్యంగాదేవ నాశయేత్,
ముఖం ప్రసాదోపచితం వలీపలితవర్జితమ్. 132

సప్తరాత్రప్రయోగేణ భవేత్కనకసన్నిభం,

తా. మంజీష్ఠ, ఇష్ఠ, లక్క, మాదీఫలము, అలిమధురము-ఇవి దినుసుకు కర్షప్ర
మాణము, నూనె ౧ కుడవము, మేకపాలు ౨ కుడవములు-ఇటుల వీనినెల్ల సేకముజేసి
మందాన్నితో పాకముజేసి ౭ దినములు అభ్యంజనముజేసిన నీలిక, మొటిమలు, మంగు,
వలీపలితములు-వీనిని హరింపంజేయుటయేగాక ముఖము స్వచ్ఛముగ పెంట్టుకలు నల్లగ,
ముఖము స్వర్ణకాంతిగలదిగ నగును.

— ౧౮ వ్యంగలక్షణము ౧ —

క్రోధాయాస ప్రకుపితో వాయుః పిత్తేన సంయుతః. 133

ముఖమాగమ్య సహసా మండలం విస్ఫుజత్యతః,
నీరుజం తనుకం శ్యావం ముఖే వ్యంగం తమాదిశేత్. 134

తా. కోపము, శ్రమ అనువానివలన ప్రకోపించిన వాతపిత్తముతో గలసి ముఖ
ముపై పేదనారహితముగ, పలచగ, శ్యామలవర్ణముగనుండు మండలముల గలుగంజేసిన
వ్యంగము (మంగు) అనంబడును.

— ౧౯ చికిత్స ౧ —

త్రిభువనవిజయాపత్రం మూలం స్థవిరస్య శింశుపాచై భిః,
ఉద్వర్తనం విరచితం న్యచ్ఛవ్యంగాపహం సిద్ధమ్. 135

తా. గంజావియాకు, దేవదారు, ఇరుగుడువేరు—వీనిని నూరి ముఖమునందు
లేపనము జేసిన మచ్చలు, వ్యంగము హరించును.

— ౨౦ వటాంకురాది లేపము ౧ —

వటాంకురా మసూరాశ్చ ప్రలేపా ద్వ్యంగనాశనం,
వ్యంగే మంజీష్ఠయా లేపః ప్రశస్తోమధుయుక్తయా. 136

తా. మట్టిచిగుళ్ళు, చిరునెనగలు అనువానినిగాని, మంజీష్ఠిని లేపనతోగాని
నూరి లేపనముజేసిన వ్యంగము హరించును.

—౧౭ వటపత్రాదిలేపము ౧౭—

వటస్య పాండుపత్రాణి మాలతీ రక్తచందనం,
కుష్ఠం కాలీయకం లోధ్ర మేభిర్లఘ్నం ప్రయోజయేత్. 137
యువానశిటికానాంతు వ్యంగానాంచ వినాశనః,

తా. పండి తెలుపుబారిన మట్టియాకు, జాచిచిగుళ్ళు, రక్తచందనము, చెంగ
ల్యకోష్ఠ, మ్రానిపసపు, లొద్దుగచెక్క అనువానికల్కమును లేపనముజేసిన మొటిమలు
మంగు హరించును.

—౧౮ నీలికలక్షణము ౧౮—

కృష్ణమేవంగుణం గాత్రే ముఖేవా నీలికాం విదుః. 138

తా. వైడ్యేబడిన ప్రకారము నల్లసిమండలములు శరీరమువైగాని, ముఖము
వైగాని గలిగిన నీలిక మనంబడును.

—౧౯ కుంకుమాదితైలము ౧౯—

కుంకుమం చందనం లోధ్రం పతంగం రక్తచందనం,
కాలీయక మశీరంచ మంజిషా మధుయష్టికా. 139

పత్రకం పద్మకం పద్మ కుష్ఠం గోరోచనం నిశా,
లాక్షా దారు హరిద్రాచ గైరికం నాగకేసరమ్. 140

పాలాశకుసుమంచాపి ప్రియంగుశ్చ వటాంకురాః,
మాలతీచ మధూచ్ఛిష్టం సర్వపా స్సురభి ర్వచా. 141

చతుర్దణపయః పిప్లై రేతై రక్షమితైః పృథక్,
పచేత్తందాగ్నినా వైద్య సైలప్రస్థద్వయోన్మితమ్. 142

వ్రదనాభ్యంజనా దేతద్వ్యంగం నీలికయా సహ,
తిలకం మాషకం న్యచ్ఛం నాశయే స్తుఖదూషికామ్. 143

పద్మనీకంటకంవాపి హరే జ్జంతుమణిం తథా,
విదధ్వా ద్వదనం పూర్ణచంద్రమండలసుందరమ్. 144

తా. కుంకుమ, కేసరములు, చందనము, లొద్దుగచెక్క, రసకర్పూరము, రక్త
చందనము, మ్రానిపసపు, పట్టివేరు, మంజిష, అతిమధురము, లవంగపత్ర, పద్మకాష్ఠ
ము, తామర, చెంగల్యకోష్ఠ, గోరోచనము, పసపు, లక్క, మ్రానిపసపు, కావితాయి,
నాగకేసరములు, మోడుగపువ్వులు, ప్రేంకణము మట్టిచిగుళ్లు, జాచి, మైనము, తెల్లా
వాలు, తులసి, పస-వీనిని దినుసుకొక్క అక్షప్రమాణముగ గ్రహించి నూరి నాలు

గింతలు పాలుపోసి కమాయముగాచి అందు రెండుప్రస్థములు నూనె గలిపి మందాన్ని తోచకముజేసి ముఖమునందు లేపము జేయుచుండిన వ్యంగము, నీలిక, తిలకాలము, మాషము, న్యచ్చము, మొటిమలు, పద్మనీకంటకము, జుతుమణి-వీనిని హరింపంజేసి ముఖమునందు చంద్రునివంటికాంతిని గలుగంజేయును.

— ౨౭ పరివర్తకలక్షణము ౨౭ —

మద్దనా త్పీడనాద్వాపి తథై వా ప్యభిఘాతతః,
మేఢచిత్తయదావాయు ర్భజతే సర్వతశ్చరణ్. 145

తదా వాతోపస్పృష్టత్వాత్తచ్చర్మ పరివర్తతే,
మణేరథస్తా తోశస్తు గ్రంథిరూపేణ లంబతే. 146

సవేదనం సదాహంచ పాకంచ వ్రజతి క్వచిత్,
పరివర్తికేతి తాం విద్యా త్వరుజాం వాతసంభవామ్. 147

సకంఢాః కఠినావాపి సైవ శ్లేష్మసముత్థితా,

తా. మేఢమును రుద్దుటచేగాని, లేక సినుకుటచేగాని, ఆభిఘాతమువలనగాని వ్యానవాయువు ప్రకోపించి చర్మమునందు చేరి చర్మమును వెనుకకు నీడ్చుటచే మేఢ కోశము వాచి మణిక్రింద గంటువలెనై ప్రేలాడుచు పోట్లు, మంటలలోగూడి యొకా నొకప్పుడు పండిన పరివర్తక మనంబడును. ఇది వాతమువలన జనించిన పోట్లు గలుగును. కఫమువలన జనించియుండిన దురద, కాతన్యము గలుగును.

— ౨౮ సామాన్యోకచారము ౨౮ —

పరివర్తే ఘృతాభ్యక్తాం సుస్విన్నా ముపనాహయేత్. 148

త్రిరాత్రం పంచరాత్రం వా వాతఘ్నై శ్శాల్మలాదిభిః,
తతోఽభ్యజ్య శనైశ్చర్మ వేశయే త్పీడయే న్నణిమ్ 149

ప్రవిష్టే చర్మణమణౌ క్లేదయే దుపనాహయేత్,
దద్యాద్వాతహారాం వస్త్రం స్నిగ్ధాన్యన్నాని భోజయేత్. 150

తా. పరివర్తకమునందు మేఢమునకు ఘృతమును బూసి చెమటందీసి వాతహర మైన శాల్మలాదులచే మూడుదినములుగాని, లేక ఏడుదినములుగాని కట్టుగట్టి పిదపఘృత మును బూసి మేఢముణిని చర్మములో మెల్లమెల్లగ ప్రవేశింపంజేసి పిదప వాతహరము లగు ద్రవ్యములచే కట్టుగట్టి వాతహరములగు ద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయుబడిన ఘృతాదులచే వస్తికర్తంజేసి స్నిగ్ధకరమైన యన్నమును భుజింపంజేయవలయును.

— ౨౯ అవపాటికలక్షణము ౨౯ —

ఆల్పియసీం యదా హర్షా ద్భలా ద్దశ్చేత్త్రియం సరః,

హస్తాభిఘాతా దథవా చర్మణ్యద్వర్తితే బలాత్, 151

మర్దనా త్పీడనాద్వాపి శుక్రవేగవిఘాతతః,

యస్యావపాట్యతే చర్మ తాం విద్యా దవపాటికామ్. 152

తా. సూక్ష్మమైన యోనిభిద్రముల స్త్రీతో బలాత్కారముగ రతికేశిఁ జేలుటచేనేని, లేక చేతిదెబ్బచేనేని, బలాత్కారమువలన మేఘచర్మము వ్యత్యస్తంబగుటచేనేని, పిసుకుటచేనేని, అదురుటచేనేని, శుక్రవేగము నడ్డగించుటచేనేని మేఘచర్మము భిన్నంబై పీడను గలుగఁజేసిన అవపాటిక మనంబడును.

❧ చికిత్స ❧

న్నేహస్వేదైరిమాం వైద్య శ్చికిత్సే దవపాటికాం,

తా. అవపాటికయందున్నేహస్వేదోపచారములు సేయవలయును.

❧ నిరుద్ధప్రకసలక్షణము ❧

వాతోపసృష్టే మేఢేతు చర్మసంశ్రయతే మణిమ్. 153

మణిశ్చర్మోతనద్ధస్తు మూత్రస్తోతో రుణద్ధిచ,

నిరుద్ధప్రకసే తస్మి న్నందథార మవేదనమ్. 154

మూత్రం ప్రవర్తతే జంతో ర్తణిర్విప్రియతేనచ,

నిరుద్ధప్రకసం విద్యా త్సరుజం వాతసంభవమ్. 155

తా. వాతసంబంధమువలన మేఢసీడగలవాఁడై యుండ చర్మము వానిమేఢము దీని మూసికొనుటవలన మూత్రమార్గము అడ్డగింపబడి పోట్లు, మంటలు లేకనే బిందు బిందువులుగ మూత్రము వెడలిన నిరుద్ధప్రకసమనంబడును. ఇది వాతమువలన జనించును.

❧ చికిత్స ❧

నిరుద్ధప్రకసే నాడిం లాహీ ముభయతోముఖం,

దార్వించ వాజతుకృతాం ఘృతాక్తాంసం ప్రవేశయేత్. 156

పరిపించే ద్వసాం మజ్జాం శింశుమారవరాహయోః,

చుక్రతైలం తథాయోజ్యం వాతఘ్నద్రవ్యసంయుతమ్. 157

అహాత్ఫూలతరాం సమ్యక్ జ్ఞాడిం గర్భే ప్రవేశయేత్,

భిత్వావా నేవనీం ముక్త్వా సద్యఃక్షతవదాచరేత్. 158

తా. నిరుద్ధప్రకసమునందు, ఇనుము, వెదురు, లక్క అనువానితో దేనిచేనేని నొకశలాకును రెండుముఖములుగలదిగ జేయించి నైయ్యిల్లాసి లోన బ్రవేశింపఁజేయుటజే దానినోరును దెరచి మొసలి, పంది అనువానియొక్కక్రొవ్వును, మజ్జను, వాతహరద్రవ్యయుక్తముగ జేయఁబడిన చుక్రతైలమును బోసి తదనంతరము నేవని యను

నాడినివదలి, మిక్కుటముగ స్థూలించియుండునాడిని ఛేదించి గర్భములో బాగుగ బ్రవేశింపజేసి సద్యఃక్షతోపచారములం జేయవలయును.

— ౧౭ సన్నిరుద్ధగుదలక్షణము ౧౭ —

వేగసంధారణా ద్వ్యయు రివిహతో గుదసంశ్రితః,
నిరుణధి మహాస్తోత సూక్ష్మద్వారం కరోతిచ, 15౯

మార్గస్య సాక్ష్యాత్కృచ్చేణ పురీషం తస్య గచ్ఛతి,
సన్నిరుద్ధగుదం వ్యాధి మేనం విద్యా త్సుదారుణమ్. 16౦

తా. మలమూత్రాదివేగము. సడ్డగించుటచే గుదాశ్రితవాతము ప్రకోపించి గుదము సడ్డగించి గుదద్వారమును సన్నముగ జేయును. దానివలన మలము కడుకష్టముమీఁద వెడలును. ఇదియ సన్నిరుద్ధగుద మనంబడును. ఇది కడుభయంకరమైనది.

— ౧౮ చికిత్స ౧౮ —

సన్నిరుద్ధగుదే తైలై స్సేకో వాతహరైర్నితః,
తథానిరుద్ధప్రకనే క్రియాపి కథితాహితా. 161

తా. సన్నిరుద్ధగుదమునందు వాతనాశకరైలసేదనమును, నిరుద్ధప్రకనమునంద జేప్పంబడిన సర్వక్రియలను జేయవలయును.

— ౧౯ అహిపూతనలక్షణము ౧౯ —

శక్నన్తూత్రసమాయుక్తే ధాతే పానే శిశోర్భవేత్,
స్నిగ్ధేవాస్నాప్యమానేవా కంఠారక్త కఫోద్భవా. 162

తతఃకంఠాయనాత్రిప్రం స్ఫీటాస్రావశ్చ జాయతే,
ఏకీభూతం వ్రణం ఘోరం తం విద్యా దహిపూతనమ్. 163

తా. శిశువు మలమూత్రోత్పర్జనమును జేసిన పిదప గుదమును కడుగుతుండుట చేసేసి, చెమటను తుడువకుండుటచేసేసి, స్నానముజేయించిన పిదప తుడువకుండుట చేసేసి, రక్తకఫములు ప్రకోపించి దురదను కలుగజేయును. పిదప గోకుటచే శిఘ్రిముగ కురువులు జనించి స్రావమును జేయించుటచే ఒకటితో నొకటిచేరి విస్తరించును. ఇదియ అహిపూతన మనంబడును. (ఈభయంకరమైన రోగము తరుచుగ శిశువులకే జనించును.)

— ౨౦ శంఖాదిలేపము ౨౦ —

శంఖ సావీర యష్ట్యాహ్వో నైః కార్యోఽహిపూతనే,

తా. శంఖము, సురమరాయి, అతిమధురము-వీనిని నూరి లేపనముజేసిన అహిపూతనము హరించును.

◀౧౭ పటోలాదిఘృతము ౧౭▶

పటోలపత్ర త్రిఫలా రసాంజన విపాచితమ్. 164

పీతం ఘృతం నాశయతి కృచ్ఛ్రమ పృహిపూతనం,

తా. చేతిపొట్టాకు, త్రిఫలములు, రసాంజనము అనువాసికల్కములూ ఘృతము గలిపి కాచి పానముజేసిన కష్టసాధ్యమైన అహిపూతనము హరించును.

◀౧౮ వృషణకచ్ఛలక్షణము ౧౮▶

స్నానోత్సాదనహీనస్య మలోవృషణసంస్థితః. 165

యదాప్రక్లిద్యతే న్వేదా త్కంఠా స్సంజాయతే తదా,
కంఠాయనా త్తతఃక్షిప్రం స్ఫోటా స్సావశ్చ జాయతే. 166

ప్రాహుర్వృషణకచ్ఛాం తాం శ్లేష్మరక్తప్రకోపజాం,

తా. స్నానము జేయునపుడు వృషణములమును బాగుగ కడిగికొనకుండుటవలన వృషణములయందు మలముజేరి చెమటవలన లేమగలచై మిక్కుటముగ దురదను గలుగంజేయును. దానిని గోకిన త్షణముననే కురుపులు జనించి ప్రావము గలుగును. ఇదియ వృషణకచ్ఛ మనంబడును. ఇది కఫరక్తములవలన జనించును.

◀౧౯ సర్జాదిలేపనము ౧౯▶

సర్జాంబు కుప్త సైంధవ సితసిద్ధార్థైః ప్రకల్పితోయోగః,
ఉద్వర్తనేన నియతం శమయతి వృషణకంఠూతిమ్. 167

తా. సర్జరసము, వట్టివేరు, చెంగల్వొకోష్ఠ, సైంధవలవణము, తెల్లవాలు-పీనిని నూరి యెల్లపుడు పూయుచుండిన వృషణములయందలిదురద హరించును.

◀౨౦ కాసీసాదిలేపనము ౨౦▶

కాసీస రోచనా తుత్థ హరితాశ రసాంజనైః,
అల్లుషిష్టైః ప్రలేపోఽయం ముష్కకం డ్వహిపూతనే. 168

తా. అన్న భేది, గోరోచనము, మైలుతుత్థము, హరిదళము, రసాంజనము - పీనిని నిమ్మపండ్లరసముతోనూరి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి, దురద, అహిపూతనము హరించును.

◀౨౧ సూకరదంష్ట్రలక్షణము ౨౧▶

సదాఘో రక్తపర్యంత స్త్వక్పాకీ తీవ్రవేదనః,
కంఠూమా స్త్వరకారీచ సస్సాస్య త్సూకరదంష్ట్రకః. 169

తా. చర్మము దాహయుక్తంబై యెఱ్ఱినై పండి తీవ్రవేదన, దురద, వాపు, లేక వ్రణముగలచై జ్వరయుక్తంబుగ నుండిన సూకరదంష్ట్ర మనంబడును,

—ॐ రాజీవాదికల్కము ॐ—

రాజీవమూలకల్కః సీతోగవ్యేన సర్పిషా ప్రాతః,
శమయతి సూకరదంష్ట్రోద్భూతం జ్వరం ఘోరమ్.

170

తా. ఎఱ్ఱదామరగడ్డల కల్కములూ ఆవునెయ్యిగలిపి ప్రాతఃకాలమున నెల్లపుడు
సేవింపుచుండిన సూకరదంష్ట్రమువలన గలిగిన భయంకరమైన జ్వరము హరించును.

—ॐ రజన్యాదిలేపము ॐ—

రజనీం మార్కవంమూలం పిష్టం శీతేనవారిణా,
తల్లేపాద్ధంతి వీసర్పం వారాహదశనాహ్వయమ్.

171

తా. వసపు, గుంటగలగరవేరు-వీనిని శీతోదకముతో నూరి లేపనముజేసిన విస
ర్పము, వరాహదంష్ట్రము హరించును.

—ॐ స్వరభంగనిదానము ॐ—

వాతపిత్తే గళే జాతే స్వరభంగః ప్రజాయతే,
ఏతదుక్తంతు పూర్వేణ వామదేవేన మూనినా.

172

తా. వాతపిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమునుజెందిన స్వరభంగము గలుగునని
పూర్వమందు వామదేవుడను మునీశ్వరుడు వచించెను.

—ॐ విభీతకాదిచూర్ణము ॐ—

విభీతక కణా ముంఠి నైంధవం తత్సమంసమం,
గోమూత్రేణ పిబే నిష్కం స్వరభంగప్రశాంతయే.

173

(మాధవనిదానే)

తా. తానికాయ, పిప్పలి, బోడతరము, నైంధవలవణము - వీనిని సమభాగ
ములుగ చూర్ణముజేసి నిష్కమెత్తును గోమూత్రములూ గలిపి త్రాగిన స్వరభంగము
హరించును.

—ॐ ఆర్ద్రకాదిచూర్ణము ॐ—

ఆర్ద్రకం భృంగ గోరంట వచా బ్రాహ్మీచ వామచీ,
ఏలాచూర్ణం సమాంశేన పలైకం వారిణా పిబేత్.

174

మాఘనూసే చతుర్థశ్యాం కృష్ణపక్షే ద్విసప్తకే,
గాంధర్వో జాయతే సమ్యక్ కోకిలానాం స్వరో యథా.

175

(ఆయుర్వేదే)

తా. అల్లము, గుంటగలగర, గోరింట, వస, మండుకబ్రహ్మీ, భావంచవిత్తులు,
ఏలకులు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఒకపలము సుగంధకములూ గలిపి

మాఖబహుళచతుర్థశి దినముమొదలు ౧౪ దినములు త్రాగిన కంఠస్వరము గాంధర్వ కోకిలస్వరములతో సమానంబగును.

— ౧౧ సైంధవాదిచూర్ణము ౧౧ —

సైంధవేంద్రయవం రాత్రై మరిచం చోష్ణవారిణా,
పాయయే త్కర్షమాత్రంతు గళదోషప్రశాంతయే. 176

తా. సైంధవలవణము, కొడిసెపాల, మిరియాలు - వీనిచూముర్ణులలో కర్షప్రమాణమును ఉష్ణోదకములలో గలిపి రాత్రులయందు త్రాగిన స్వరభంగము హరించును.

కరంజబీజ మజ్జా చ ద్వినిష్కం చోష్ణవారిణా,
గళదోషహరం పానే పథ్యాం త్షౌద్రకసంయుతామ్. 177

తా. క్రాసుగవిత్తులలోని పప్పును రెండునిష్కములయెత్తు ఉష్ణోదకములలో గలిపి త్రాగినను, లేక కరక్కాయచూర్ణమును లేనెలలో గలిపి సేవించినను స్వరభంగము హరించును.

అభయా గంధకం త్షౌద్రం నింబబీజం సమాంశకం,
గళదోషహరం లేహ్యం సత్షౌద్రం పర్పటిరసమ్. (సిద్ధరసాన్త వే) 178

తా. కరక్కాయ, గంధకము, వేపవిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి లేనెలలో గలిపి సేవించినను, పూర్వోక్తపర్పటిరసమును లేనెలలో సేవించినను స్వరభంగము హరించును.

ధాత్రీఫలరసైః ష్టైరైః పానంస్యా త్వరభంగనుత్,
త్రిమాసేనేవయేన్నిత్యం స్వరభంగప్రశాంతయే. (నిత్యనాథీయే) 179

తా. ఉసిరికపండ్లరసమును పాలలో గలిపి త్రాగిన స్వరభంగము హరించును. స్వరభంగరోగనివారణార్థంబై చెప్పబడిన యౌషధమును మూడుమాసములు సేవింపవలయును.

— ౧౨ వదనదుర్గంధనిదానము ౧౨ —

కఫపిత్తే గళే జాతే వక్త్రే దుర్గంధసంభవః,
తచ్ఛాచ్యుత్కర్థం వఃష్యామి ధైవజ్యం లోకమోహనమ్. 180

తా. కఫపిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమును జెందిన నోట దుర్గంధము గలుగును. అది శమించుటకై ప్రశస్తమైన చికిత్సల వచించెదను.

— ౧౩ చికిత్స ౧౩ —

సర్వసోమాతులుంగస్య సంయుతో మధుసన్నిపా,
తాలుదేశేప్రదేయశ్చ చూర్ణితం సైంధవం తథా. 181

నాశ్రయించి కోష్ఠాన్ని బైలుపఱచి. రసభాతువుతోగలసి జ్వరమునుగలుగజేయును. ఇదియ శారీరజ్వరలక్షణము.

తేమలాస్త్రదోషైశ్చ పైస్త్వేన్విద్యుష్టాః ప్రదూషణైః,
ఆమాశయం ప్రవిశ్యామ మనుగమ్య పిఠాయచ. 169

స్త్రోతాంసి పంక్తిస్థానాచ్చ నీరస్య జ్వలనం బహిః,
సహతేనాభిసర్పంత స్తపంత స్సకలం వపుః. 170

కుర్వంతో గాత్ర మత్యుష్ణం జ్వరం నిర్వర్తయంతి తే,
స్త్రోతోవిబంధాత్ప్రాయేణ తతః స్వేదో నజాయతే. (బాహు) 171

తా. వాతాదిదోషములు తమతమ ప్రకోపకారణములచేత బ్రకోపించి ఆమాశయమును జెంది అజీర్ణముగనుండు ఆహారరసముతోచేరి రోమకూపముమొదలగు స్త్రోతోమార్గముల నడ్డగించి పక్వాశయమునందుండి జాతరాన్ని బైలుపఱచి దానితోకూడ శరీరమంతట వ్యాపించి అత్యుష్ణముగనుండు జ్వరమును కలుగజేయును. జ్వరమునందు రోమకూపాది స్త్రోతోమార్గములు అడ్డగింపఁబడియుండుటవలన తరుచుగా చెమట కలుగదు.

❖ జ్వరలక్షణము ❖

స్వేదావరోధ స్సంతాప స్సర్వాంగగ్రహణం తథా,
యుగపద్యత్ర యోగేచ సజ్వరో వ్యపదిశ్యతే. 172

తా. చెమట బైలుపెడలకుండుట, దేహము ఇంద్రియములు మనస్సు వీనియందు సంతాపము. సర్వాంగములయందు పేదన ఈలక్షణములు ఏకకాలమునందు యేరోగములూ కలుగునో నదియ జ్వర మనఁబడు.

❖ జ్వరపూర్వరూపము ❖

శ్రమోరతిర్వివర్ణత్వం వైరస్యం నయనప్లవః,
ఇచ్ఛాద్వేషా ముహుశ్చాపి శీతవాతాతపాదిషు. 173

జృంభాంగమర్దో గురుతా రోమహర్షో రుచిస్తనుః,
అప్రహర్షశ్చ శీతంచ భవంత్యుత్పత్స్యతి జ్వరే, 174

సామాన్యతో విశేషస్తు జృంభోత్యర్థం సమీరణాత్,
పిత్తాన్నయనయోర్దాహః కఫాన్నాన్నాభినందినమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. బడలియుండుట, దేనియందును ఇష్టములేకుండుట, శరీరము వివర్ణముగనుండుట, నోరువిరసముగనుండుట, నేత్రముల్లయ్యుండు నీరుపూరించియుండుట, శిథిలము ఎండ

గోజలైః క్షధితం పథ్యా మిసి కుష్ట కణాన్వితం,
వదనస్య దురామోదం నిహంతి పరిశీలితమ్.

18

ధృతంచ కాంజికం దోషే పరితో భక్షయేత్స్థితాం,
తథాకృతే భవేదాన్యే దురామోదానుమద్దనమ్.

18

తా. మాదీభలరసములూ లేసెగాని, నెయ్యిగాని, గలిపి త్రాగినను, సైంధవలవ చూర్ణమును తాలుప్రదేశమునం దునిచినను, కరక్కాయలు, సదాప, చెంగల్వకోష్ఠ, పిప్పలివీనిని చూర్ణముజేసి గోమూత్రములూ కలిపి కాచి త్రాగినను, నోటిదుర్గంధము హరించును. లేక కలిలో పంచదారగలిపి గంధూషముజేసిన నోటిదుర్గంధము హరించును.

— ౧౭ కుష్ఠాదివటికములు ౧౭ —

గోమూత్రే క్వాథయే త్కుష్ఠం వాలుకం సహరీతకీ,
పిష్ట్యా థార్యావటీకృత్వా ముఖదుర్గంధనాశనీః.

18

తా. చెంగల్వకోష్ఠ, మాతురుబుడమ, కరక్కాయలు - వీనిని చూర్ణముచే గోమూత్రములూ గలిపి వండి నూరి మాత్రలుజేసి నోట నునిచికొనిన నోటిదుర్గంధము హరించును.

— ౧౮ లాజాదికహయములు ౧౮ —

లాజా జాతీఫలం పూగో మాక్షీకంచ పిబేదను,
శీతతోయం పలార్థంచా ప్యాస్యదుర్గంధశాంతయే.

18

తా. పేలాలు, జాజికాయ, పోకలు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములూ నుని, లేసెతో మద్దించి మాత్రలుజేసి భక్షించి వెంబడిగ ఆలవలము శీతోదకమును త్రాగి; నోటిదుర్గంధము హరించును.

— ౧౯ పులిషిర్దనిదానము ౧౯ —

వాతేన కఠినం పీతం జాయతే కండుభేదనమ్.

18

తా. వాతమువలన కఠినమై పచ్చగ నుండు పులిషిర్ద జనించును.

— ౨౦ చికిత్స ౨౦ —

అశ్వత్థస్యత్వచోభస్త చూర్ణేన సమమిశ్రితం,
నవనీతం ద్వయోస్తుల్యం మద్భ్యంతేన విలేపయేత్.
ఆననే గుదపార్శ్వేచ కటిస్థాః పిటికా జయేత్,

18

తా. రావిచెక్కలబూడిద, కొత్తనున్నము-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి

వానికి సమముగ వెన్నగలిపి లేవనముజేసిన ముఖము, గుదపార్శ్వము, నడుము-
వీనియం దుండెడి పులిపిర్లు నశించును. (మఱియు నక్కపీటాకురసమును బూసిన పులిపిర్లు
నశించును.)

శ్రీ ఛాయారోగనిదానము ౧౮౮

ఛాయారోగం ప్రవక్ష్యామి వాతదోషాదిసంభవమ్. 188

ఉత్తమాంగస్య కేశేషు రక్తరూపం ప్రజాయతే,

తా. వాతాదిదోషమువలన శిరమునందలి పెట్టుకలు రక్తవర్ణంబులైన ఛాయా-
రోగ మనంబడును.

శ్రీ ఛాయారోగచికిత్స ౧౮౯

జపాపుష్పశతం హంతి కృష్ణగోమూత్ర లేపనాత్. 189

గుంజామూలఫలం చూర్ణం కంటకారిఫలద్రవైః,

తేనలేపోనిహంత్యాశుఛాయారోగంసుదుస్సహమ్. (సిద్ధరసాన్లవే)

తా. నూలు దాసానిపువ్వులను కరియాపుమూత్రముతో నూరి లేవనముజేసిన
ఛాయారోగము హరించును. మఱియు గుంజవేరు, గుంజవిత్తులు-వీనిచూర్ణమును నేలము
లకపండ్లరసముతో నూరి లేవనముజేసిన అసాధ్యమైన ఛాయారోగము శీఘ్రముగ
హరించును.

భల్లాతకఫలద్రావై స్నుహి తౌరయుతై ర్ణయేత్,

కుంకుమం మరిచం చార్ధం పిష్ట్యా తై లేన లేపనాత్. 191

పక్వా తైలం నిహంత్యాశు లేపో జంబీరజద్రవైః,

లాతౌ భల్లాతకం ముస్తా కుష్ఠ గుగ్గులుసర్పిషా. 192

విశంగేన సమం చూర్ణం పిబే చ్ఛాయాహరంపరం, (శారీరే)

తా. జీడిపండ్లరసమును జెముడుతౌరములో గలిపిగాని, లేక కుంకుమపువ్వు
౧ భాగము, మిరియాలు ౪ భాగము-ఈరెంటిని నూరి నూనెలో గలిపిగాని, నిమ్మపండ్ల
రసములో నూనెను గలిపి కాచిగాని, లేవనముజేసిన ఛాయారోగము హరించును.
లక్కబియ్యము, జీడిగింజలు, తుంగముద్రైలు, చెంగల్యకోస్తు, గుగ్గిలము, వాయువిదం
గములు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి నేలిలో గలిపి త్రాగిన ఛాయారోగము
హరించును.

శ్రీ భల్లాతకాదిలేపము ౧౯౦

భల్లాతకం కృష్ణతిలాః కంటకారిఫలం సమమ్. 193

పిష్ట్యాతండులతోయేన లేపశ్ఛాయాం వినాశయేత్, (నిత్యనాథీయే)

తా. జీడివిత్తులు, నల్లపప్పులు, నేలములకపండ్లు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి దియ్యపుకడుగుతో నూరి లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించును.

భల్లూతకం చ బృహతీ గుంజామూలం కటిల్లకిమ్.

194

మధునాసహలేపేన ఛాయారోగం వినశ్యతి,

తా. జీడివిత్తులు, ములకవిత్తులు, గురిజవేరు, కాకరవేరు - వీనిని సమభాగములుగ లేనెతో నూరి లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించును.

— అరోచకలక్షణము ౧౭ —

వాతాదిభిశ్శోకభయాతిలోభ క్రోధైర్మనోద్ధాశనరూపగంధైః,

అరోచకాస్యఃపరిహృష్టదంత కషాయనక్తస్యసతోఽనిలేన.

195

(మాధవనిదానే)

తా. వాత, పిత్త, కఫ, సన్నిపాత, శోక, భయ, అతిక్రోధ, లోభములవలన అరోచకము జనించును. ఇది జనించినపిదప మనోవేదన, అన్నాదిరూపకరమైన దౌర్గంధ్యము గలుగును. మఱియు అరుచి వాతజనితంబై యుండిన దంతములు పులిసినట్టుగ, నోరువగరుగ నుండును.

— చికిత్సలు ౧౮ —

కుష్ఠ సౌవర్చలా జీర శర్కరా మరిచం బిడం,

థాన్యైలా పద్మకోశీర పిప్పల్య శృంగనోత్పలమ్.

196

లోధ్ర తేజోవతీ పథ్యా స్త్రూషణం నయనాగ్రజం,

ఆర్ద్రదాడిమ నిర్వాస స్నా జాజీ శర్కరాయుతః.

197

సత్రైలమాక్షికాహ్యేతే చత్వారః కబళగ్రహః,

చతురో రోచకాః ఘ్నంతి వాతాద్యేకజసర్వజాన్.

198

తా. చెంగల్వొక్కొప్పు, సౌవర్చలవణము, జీలకఱ్ఱ, మిరియాలు, బిడాలవణము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార, ఆవనూనె, లేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి ప్రాతఃసాయంకాలములయందు రేగుపండంత *కబళముజేసిన వాతారోచకమును, ధనియాలు, ఏలకులు, తామరదుంపలు, వట్టివేరు, పిప్పళ్ళు, శ్రీగంధము, నల్లకలువగడ్డలు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార, ఆవనూనె, లేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంతకబళముజేసిన పిత్తారోచకమును, లొద్దుగపట్ట, వెక్కుడుతీగె, కరక్కాయ, శొంఠి, పిప్పళ్ళు, మిరియాలు, యవతొరము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార, ఆవనూనె, లేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ

* కబళ మన—నోటియం దునిచివొని నమలుట యన్యుట,

వండి రేగుబండంత ప్రాతస్సాయంకాలముల కబళముజేసిన కఫారోచకమును, జీలకఱ్ఱచు చూర్ణముజేసి యం దల్లపురసము, దాడిమపండ్లరసము, శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు, పంచదార, ఆవనూనె, లేనె - అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యవక్ష్వముగ వండి రేగుబండంత కబళముజేసిన నన్ని పాతారోచకమును హరించును.

శమయతి కేసర మరుచిం సలవణఘృతమాశు మాతులుంగస్య.

దాడిమచర్వణ మథవా చరకోరుచికారిసూచయమాస.

199

తా. మాదీఫలకేసరములు, నైంధవలవణము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు తగుమాత్రము నెయ్యిగలిపి ప్రాతస్సాయంకాలములయందు భక్షించినను, లేక పుల్లదాడిమగింజల బాగుగనమిలి భక్షించినను అరుచి శీఘ్రముగ నశించు నని చరక సంహితయం దుదహరింపబడియున్నది.

శర్కరా దాడిమం చాథ ద్రాక్షో ఖర్జూరమేవ చ,

కేసరం మాతులుంగస్య సింధునా మధునాపి వా.

200

అస్యవైరస్య శమనం భక్షయే త్కర్ష సమితమ్,

తా. దీప్తద్రాక్ష, ఖర్జూరము, మాదీఫలకేసరములు - వీనిని సమభాగములుగ దంచి అందు శర్కర, దాడిమపండురసము వైచి నైంధవలవణము నైనను, లేనెనైనను గలిపి లేహ్యవక్ష్వముగ వండి అదోకకర్షమును సేవించిన అరుచి హరించి జిహ్వాకు రుచి గలుగును.

విడంగచూర్ణం కర్షకం ఔద్రై శ్చతుర్గుణైర్యతమ్.

201

అసాధ్యమపి సంహన్యా దరుచిం వక్త్రధారణాత్,

తా. ఒకకర్షము వాయువిడంగములచూర్ణమునందు ౪ కర్షముల లేనె గలిపి కొంచెము వెచ్చజేసి గట్టియైనపిదప రేగుబండంతమాత్రముజేసి యదోకమాత్రము పుక్కిట నునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన అసాధ్యమైన అరుచి హరించును.

సితా వ్యోష కపిత్థానాం చూర్ణం ఔద్రేణ తద్వటిమ్.

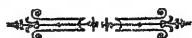
202

సర్వారోచకశాంత్యర్థం ధారయే ద్వదనాంబుజే.

తా. శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి అందు శర్కర, వెలగపండుగుజ్జా, లేనె గలిపి వక్ష్వముగ వండి మాత్రముజేసి పుక్కిట నునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన సమస్తమైన అరుచులు నశించును.

ద్వా వింశత ప్రకరణమ్.

త్రయోవింశప్రకరణము

విషరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. బాలచంద్రకళామౌళిం భుజగేంద్రవిభూషణం,
తారకం సచ్చిదానందం లింగమూర్తి మహం భజే. 1

తాత్పర్యము. బాలచంద్రుని శిరమున ధరించిన వాడును, సర్పములే యాభరణములుగ గలవాడును, జగత్తును దరింపఁజేయువాడును, సచ్చిదానందరూపుడును, లింగస్వరూపుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరా జని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క త్రయోవింశప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

—ॐ విషనిదానము ॐ—

అనేకవిషజీవానాం చూర్ణం ముఖివిమైర్యుతం,
మిశ్రితం నఖదంతైశ్చ లోహాద్యం చూర్ణసంచయమ్. 3

కృత్రిమం తు విషం ఖ్యాతం పక్షమాసా ద్విబాధతే,
ఆలస్యం కురుతే జాడ్యం కాసశ్వాసబలక్షయమ్. 4

రక్తస్రావో జ్వర శ్శోభా పీతచక్షుశ్చ లక్షణం, (బ్రహ్మగారుడే)

తా. అనేకవిషజంతువులు, ముఖమునందు విషముగల సర్పాదిజంతువిషములు, గోళ్ళు, దంతములు, లోహాదులు మొదలగువాని చూర్ణాదు లన్నాదులతోడ గలిపియుసంగుటయ కృత్రిమవిష మనంబడును. ఇది ౧౫ దినములకుగాని, ఒకమాసమునకుగాని విషమెక్కి బాధించును. దానిలక్షణము తెప్పి యసిన—ఆలస్యము, జాడ్యము, దగ్గు, ఉబ్బసము, బలక్షయము, రక్తస్రావము, జ్వరము, శరీరమునందు వాపు, నేత్రములయందు పసపు వర్ణము అనునవి యనుట.

—ॐ భీమరుద్రరసము ॐ—

మృతంస్వర్ణం శుద్ధసూతం శుద్ధం వై హేమమాక్షికమ్. 5

త్రయాణాం గంధకం తుల్యం మర్ద్యం కన్యాద్రవైర్ద్రినం,
తచ్ఛుష్కం ససితక్షౌద్రం మూషైకం లేహయేత్సదా. 6

వహ్నిమూలం శృతం క్షీరై రనుస్యార్థ ద్ధరనాశనం,

తా. స్వర్ణభస్మము, శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము-ఈమూటికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకము గలిపి కలబందరసముతో నొకదినము మర్దించి నీడ నెండించి మాషప్రమాణము మాత్రముజేసి యందొకదానిని పంచదార, తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించి వెంటడిగ పాలలో చిత్రమూలమును వైచి కాచి త్రాగిన కృత్రిమవిషము నివర్తించును.

శత్రూదియోగము ౭

శబీ పుష్కరమూలం చ పాచ్యం పారావపి త్తకమ్. 7

మత్పిబే చ్చీతలం పానే గరతృష్ణాజ్వరాపహం, (మాధవనిదానే)

తా. కచోరములు, పుష్కరమూలము, కాపురపుసిట్టచేదు-వీనిని సమభాగములుగ వండి శీతోదకముతో ద్రాగిన కృత్రిమవిషములు, దష్పి, జ్వరము నివర్తించును.

ఆభయాదిపటికములు ౮

వృష భూనింబ పత్రాణి పటోలం చ పలంపలమ్. 8

తోయేచాష్టగుణేక్వాథం పాదశేషం సమాహరేత్,

క్వాథ తుల్యం ఘృతం గవ్యం ఘృతార్థ మభయారసమ్. 9

ఘృతశేషం పచేత్సర్వం పానాన్విషహరం ఘృతం, (మాధవకల్పే)

తా. అడ్డసరము, నేలవేము, చేదుపొట్టాకు-వీనిని దినుసుకు పలిమెడుచొప్పున దంచి ౨౦ పలము లుదకముపోసి నాలవభాగముగ కషాయము గాచి దానికి సమముగ అవునెయ్యి, అవునేతికి సమముగ కరక్కాయలరసము గలిపి చిక్కగ వండి సేవించిన విషదోషము నివర్తించును.

సర్పాక్షియోగము ౯

సమూలపత్రం సర్పాక్షీం జలేన క్వథితాం పిబేత్. 10

సరమూత్రైశ్చ వా పిష్టాం పిబే త్వర్వగదాపహం, (ఆయుర్వేదే)

తా. సర్పాక్షిసమూలమును దంచి యుదకములో వైచి కషాయముగాచి త్రాగినను, లేక సర్పాక్షిని సరమూత్రముతో నూరి త్రాగినను సర్వవిషములు నివర్తించును.

విషచికిత్స ౧౦

న్యగ్రోధో రజనీ కుష్ఠం పిష్టాజ్వలం గృహధూమకమ్. 11

తండులీయకమూలేన కర్షం గరహరం పిబేత్, (అశ్వినికల్పే)

తా. మట్టి, వనపు, చెంగల్మొక్కొప్పు, కరుధూపము, చిట్టివేరు - వీనిని సమభాగములుగ నూరి కర్షప్రమాణమును సేతితో గలిపి సేవించిన విషదోషము నివర్తించును.

శిరీషం మేఘనాదం చ నవనీతసమన్వితమ్.

భల్లాతకం విషం హంతి లేపనేన త్తణా ధృవం, (అన్యశాన్తే

తా. దిరిసెనము, చిట్టి, జీడి-వీనిని నమభాగములుగ నూరి వెన్నలో గలిపి నము జేసిన విషము నిశ్చయముగ త్తణకాలములో నివర్తించును.

— కుక్కకాటునకు చికిత్సలు —

గుడ తైలార్కదుగ్ధస్య లేప శ్వానవిషం హరేత్.

పిష్టాపామార్గమూలం తు కర్తేకం మధునా లిహేత్,

శ్వానదప్టవిషం హంతి లేపా త్కుక్కుటవిష్టయా.

(భేషజకల్

తా. బెల్లము, నూనె, జిల్లేడుపాలు వీని నేకముజేసి లేపనము జేసినను, ప్రమాణము ఉత్తరణువేళ్ళను నూరి తేనెలో గలిపి భక్షించినను, లేక కఱచినస్థలవ కోడివిష్టమును లేపనము జేసినను, వెట్టికుక్క (నక్క) విషము నివర్తించును. (గో కాకరగడ్డను ౪౦ దినములు సేవించినను, లేక మంగ, బోడతరము-వీనిరసములో మూ నూనెబొట్టు గలిపి ౪౦ దినములు త్రాగినను వెట్టికుక్క, నక్క- విషములు నివర్తించును

నింబ కుటజబీజాని చందనాంబుజకేసరం,

క్షీరైః పిష్టం నిహంత్యాశు శ్వాన మారాలజం విషమ్.

(మాధవనిదా

తా. వేపవిత్తులు, కొడిసెవిత్తులు, చందనము, తామరగరులు-వీనిని పాలు నూరి త్రాగిన కుక్కకాటు (నక్కకాటు) పిల్లికాటు శిశువుముగ నివర్తించును. (తులము వెంట్రుకలను మంగలముతో వైచి మనిజేసి దానిలో నూనెగలిపి త్రాగిన లేక శరీరమునకు కాకరాకురసము పూసికొని స్నానముజేసినను వెట్టికుక్క, నక్క విషము నివర్తించును. కుక్క, నక్క విషములయం దొకవత్సరమువఱకు చప్పిడి వ కమును భుజించుటయేగాక స్త్రీసంగమము, ఆవాలు, మామిడికాయ అనువా వర్జింపవలయును.

— మూషకవిషచికిత్స —

శిలా తాళక కుష్ఠం చ భావ్యం నిర్గుండిజద్రవైః,

పానంమూషకదష్టానాం దంతతీవ్రవిషం హరేత్. (ఆయుర్వే

తా. శుద్ధిజేసిన శిలాజీతు, శుద్ధిజేసిన తాళకము, చెంగల్వకోస్తు-వీనిని వావిల రసముతో నూరి భావనజేసి త్రాగిన ఎలుకకాటు శిశువుముగ నివర్తించును.

చించాఫలసమాయుక్తం గృహధూమం పలార్ధకం,

పురాణాజ్యేన సప్తాహం లిహే దాఘవిషం హరేత్.

తా. చింతగింజలు, కరుధూపము - ఈరెండిని నూరి అరవలమును ప్రాతఃనేతితో గలిపి భక్షించిన ఎలుకకాటు హరించును.

శిరీషకుసుమం తక్రై ర్వత్సనాభయుతం పిబేత్,
విషం మూషకదష్టానాం శమమాప్నోతి తత్త్వణాత్. 18

తా. దీనినపుప్పు, శుద్ధిజేసిన నాభి - వీనిని చల్లతో నూరి త్రాగిన ఎలుక కాటు తత్త్వణమున నివర్తించును. (మఱియు వెంట్రుకలను త్రాడుగాపేసి ముడివేసి జిల్లేడు పాలనా నేడుమార్లు దడిపి చుంచెలుక కఱచినస్థలమున గాల్చి దానిపై జిల్లేడుచెక్క పొడి నద్దిన చుంచెలుకకాటు నివర్తించును.

తోవైర్వా నాగరం నస్యం పిబేద్వా ఘృతసైంధవం,
అర్కదత్తూరమూలంవా జలపానే విషాపహమ్. 19

తా. కొంకి నుదకముతో నూరి నస్యము జేయించినను, లేక శుద్ధిజేసిన నాభిని సైంధవలవణముతో నూరి త్రాగించినను, లేక జిల్లేడు, ఉష్ణైత్తశ్రివీనివేరు నుదకముతో నూరి త్రాగించినను విషము నివర్తించును.

❖ వృశ్చికవిషచికిత్స ❖

కాకజంఘ్రియమూలం చా ప్యారనాశేన పేషయేత్,
పానాద్వా లేపనాత్ప్రసవ విషం వృశ్చికజం హరేత్. 20

తా. నలుమసంఘిపేయను కలితో నూరి త్రాగినను, లేక దానిని గంధము దీసి కఱచినస్థలమున లేపనముజేసినను, లేలువిషము నివర్తించును. (మఱియు తంగేడుకొనల రసమునుద్రాగిన తేలుగఱచుటచేగఱగిన రక్తవపునము నివర్తించును.)

❖ ప్రభావతివటికములు ❖

హరిద్రా నింబపత్రాణి పిప్పలీమరిచానిచ,
విళంగం భద్రముస్తా చ జీరకం విశ్వభేషజమ్. 21

చిత్రకం సైంధవం కుఘం విషం పాతా హంతకీ,
సతాని సమగ్రాగాని హ్యజామూత్రేణ పేషయేత్. 22

చణాప్రమాణవటికా శ్చాయాశుష్కాశ్చ కారయేత్,
ఏకాముష్ణాదక్షైః శీత్యా విషూచీం చ వ్యపోహతి. 23

లూతవిసస్థిటభేదం చ గోమూత్రేణ విలేపయేత్,
అష్టా తక్రైణ సేవేత సర్పదప్టవిషం హరేత్. 24

సుహారక్షప్రవాహే తు శ్రీగంధేన సమం పిబేత్,
అర్కక్షీరయుతం లేప్యం వృశ్చికాదివిషం హరేత్. 25

హంతి పుష్పం చ పటలం రంభా కందరసాన్వితం,
 కాకమాచీరసైః పీత్వా తిమిరాణి వినాశయేత్.
 నీలికాయారసైర్భుక్తా రక్తాంగత్వం వినాశయేత్,
 గుడేన మిశ్రితం భుక్త్యా వాతరోగం వినాశయేత్.
 భృంగరాజరసైః పీత్వా శిరసో దాహనుద్భృతం,
 తండుళోదకసంమిశ్రం కాసకృచ్ఛం వినాశయేత్.
 గోమూత్రేణయుతం పీత్వా స్థిహరోగం వినాశయేత్,
 ఛాగక్షీరసమాయుక్తం వాటికాం చాశ్వగంధికామ్.
 పీత్వా మండలపర్యంతం రాజయత్స్య వినాశనం,

తా. మానీషసపు, వేపాకు, పిప్పలి, మిరియాలు, వాయువిడంగములు, భ
 ము సైలు, జీలకఱ్ఱ, శొంఠి, చిత్రమాలము, సైంధవలవణము, చెంగల్వకోస్తు, అతిః
 చిరుబొద్ది, కరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ భుల్వములలో నునిచి మేకపంచితముః
 సూరి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి యందొకదాని నుష్ణోదకముతో నే
 చిన విషాచియు, ఆపుపంచితముతో జాది లేపనము జేసిన లూత, విస్ఫోటకప్రణ
 లును, ఎనిమిదిమాత్రల చల్లతో నేవించిన పాముకాటును, చందనానుపానముతో
 ద్రాగిన మిక్కుటముగ రక్తముగారుటయు, జిల్లేడుపాలతో జాది లేపనముజేసిన తే
 మొదలగువాని విషంబులును, అరటిగడ్డరసముతో జాది నేత్రముల కంజనమువే
 కంటిపువ్వులును. పొరలును, కాచియాకురసానుసానముతోడ నేవించిన తిమిరరో
 బులును, నీలియాకురసముతోడ నేవించిన సర్వాంగముల రక్తమున్రవించుటయు, బెల్లః
 తోడ నేవించిన వాతరోగంబులును, గుంటగలగరాకురసానుసానముతోడ నేవించి
 శిరము మండుట (తలనొచ్చుట)యు, చిట్టియాకు రసానుపానముతోడ నేవించిన క
 సాధ్యంబులగు దగ్గులును, ఆపుపంచితముతోడ నేవించిన స్థిహరోగంబును, మేకపాల
 పెన్నేరుగడ్డచూర్ణమును, ఈయాషధమును గలిపి ఒకమండలమువఱకు నేవించిన రా
 యత్స్యయు నివర్తించును. (మఱియు నీప్రభావలిపికములు లేలు, పాము విషము
 హరింపుజేయుటయందు ప్రశస్తంబులు.)

❧ పులికొనుచికిత్స ❧

క. వెలగయు నావయు ముద్దగఁగలయంగ మర్దించియదియుఖాదముసేయ
 న్నిలలోమనుజులఁగఱచినపులికొనులవిషము విఱిగిపోవు మహాత్మా

❧ తాటిజెట్టికి చికిత్స ❧

గీ. ధారుణీచక్రమందునఁ దాటిజెట్టి, గొట్టెపామును మనుజులఁ గుట్టెనే;
 తెల్లచాటినుడక పెట్టిలేటనీరు, ద్రాగియదిగొట్టవలయునుదత్ ఫలమున

❧ విషప్రతివిషములు ❶ ❧

సీసమాలిక:—

ఊడుగగన్నేర్లకొగిగరక్తాయలు పొత్తిగడ్డయుసొంటిపొందుమీలు జీడిగింజదలంపఁ జెలఁగిమోదుగుపువ్వు ధరజెమ్ముపాలకుఁ దంగెడాకు ముసిడికినేరేడు మొగిలిచెక్కయుబొందుగర్పూరమునకునుగలగరాకు నేరేడుపండ్లకు నెఱిదుగ్ధమావకు నుసిరికపప్పు దా నుచితమగును దేనె కాజ్యమునకు ధీరత నుదకంబుఁ జిక్కుఁ దమ్ములమునఁ జింతపండు తాఁకినజీడికిఁ దగ దూలకోవిల యు మైత్తవెట్టి దా నుడుగువిధము తామరచూర్ణము తగఁ బుల్లపావిలి పరఁగ నాక్షణమునఁ బచ్చికడుగు తింత్రిణీఫలమునఁ దిలకింపఁ బసపును బెరుగుకు వేన్నీళ్ళు పెట్ట మేలు మామిడిజీడికి మహినారికడపాకు స్థిరము సున్నమునకుఁ దిప్పతీఁగె తెలికపిండికి నూనె తేటయటుకులగు సైంధవలవణంబు సరసమగును సొంటి షిప్పళ్ళకు సొరిది మిర్యాదలకు గ్రాలాటికడుగును గ్రోలగుణము కడఁగి యనుములకెల్లగంధంబుసిద్ధంబు దూలింపదెగడకుఁదుమ్మచెక్క పెసలు బెల్లమునకుఁ బసచల్లగుమ్మడి యలుఁగనికూటికి నావయండ్లు నూనెయింగువకొప్పు గానఁగేతకిరసంబడవిబీరకుము స్తలమరియుండు వత్సనాభులకెల్ల వరుసతో నాచిట్టి వెనఁ జేతరాసికి విరిగినార కందకు దమలపా కందమై విలసిల్లుఁ బనసపంటికి సొంటి బాగునాను గనకబీజములకుఁ గడునిమ్మరసమును జీలకఱ్ఱ నిడుండు చెన్నుమీఱఁ గడునిమ్మపండ్లకు ఖర్జూరఫలమును పొసఁగ సున్నమునకుఁ బసపుశుద్ధి నారికేళమునకు నలవరిబియ్యంబు మొనసి సువ్వలకెల్ల మొగలిరసము జిల్లేడుపాలకుఁ జెంచలిసీలాకు పాపాణములకెల్లఁ బ్రత్తిగింజ నల్లమందుకు సొంటి యల్లంబు సిద్ధంబు బలురక్కసికినెల్ల మలిమిడాకు నేతికిఁ బులిచల్ల నేర్పుతో సంగిల్లు జిల్లకు ద్రాగుడు జిల్లగింజ

గీ. లనుచునుగ్రవిషంబులవనినడఁచుఁ, జెలఁగుచునునిర్విషంబులఁజెప్పి రిట్లు, సిద్ధసారంబులందు దాఁ జెలువమైన, వైద్యశాస్త్రంబులందుల వరుసఁ దెలిసి.

❧ సర్పదష్టలక్షణము ❷ ❧

. బ్రాంతిర్హారాఘాతసారశ్చ శూలం షాంతిశ్చ కంపనమ్.

వాయువు శయనము వీనియందు పలుమారు ఇచ్చి, ద్వేషము, అవలీలలు కలుగుట, లేక శరీరము విరుచుట, శరీరమునొచ్చుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, గగుర్పొడుచుట, అన్నమునందు ఇష్టములేకుండుట, తమోగణముకలుగుట, సంతోషములేకుండుట, చలనైష్ట్యుట-ఈలక్షణములు జ్వరము జనించుటకు ముందుగలుగు. ఇవి రాబోయ్యెడి వాక సిత్తజ్వరములకు సామాన్యలక్షణంబులు. వాతజ్వరములలో తఱుచుగా అవలీలలు సిత్తజ్వరములలో నేత్రములయందుమంట, క్లేష్టజ్వరములలో అన్నద్వేషము కలుగు. ఇక రాబోయ్యెడి జ్వరములకు విశేషలక్షణంబులు.

తస్యస్రాగ్రూపమాలస్య మరతిర్నాత్ర గౌరవం,
అస్యవైరస్యమరుచిర్జ్వంభాసాస్రాకులాక్షతా. 176

అంగమర్దో విసాకోల్పప్రాణతా బహునిద్రతా,
రోమహర్షోపీనమనం పిండికోద్వేష్టనంక్లమః. 177

హితోపదేశేష్వతాంతిః ప్రీతిరాఘ్నపటూషణే,
ద్వేషోనిస్వాదుభక్ష్యేషు తథా బాలేషు తృప్తభృశమ్. 178

శబ్దాగ్నిశీతవాతాంబు ఛాయాఘ్నేష్వనిమిత్తతః,
ఇచ్ఛాత్వేషశ్చ తదపి జ్వరస్యావ్యక్తతా భవేత్. 179

(మాధవనిదానే

తా. అలస్యము, వస్తువులయందు ప్రీతిలేకుండుట. శరీరము బరువుగ నుండుట నోటియందు నీరసత్వము, అరుచి, అవలీల, నేత్రములయందు నిరుకమ్ముట, శరీరమునంద పొట్టు, అజీర్ణము, శరీరదౌర్బల్యము, అధికనిద్ర, గగుర్పొట్టు, శరీరము విరుచుట పిక్కులయందు నొప్పి, బడలిక, హితోపదేశములయందు దసూయ, పులుగు ఉప్పు కారష వీనియందు ప్రీతి, మధురపదార్థములయందును బాలరమందును ద్వేషము, మిగుల దప్పి, శబ్దము, అగ్ని, శీతవాతము, శీతోదకము, నీడ, ఎండ వీనియందు కారణము లేకనే ఒకానొకపుడు ఇచ్చి ఒకానొకప్పుడు ద్వేషము ఇవి జ్వరమునకు పూర్వరూపంబులు. (అనగా జ్వరముకలుగుటకు ముందు వైలక్షణములు కలుగును.) పిదప జ్వరప్రకాశముగా కనుపించును.

— వాతజ్వరలక్షణము —

సర్వాంగదుఃఖం శిరసోఽతిఘాతో మందోష్ణమత్యుష్ణమితి ప్రభావం,
కంపోవిబంధోమలమూత్రశుష్కం దంతోష్ణభాగేత్వచిక్చష్టవర్ణమ్
విజృంభణం శీతమరోచకంస్వాద్విష్టంభనంబంధరుజాచ సార్వేష్ట,

కానశ్వాసా తీవ్రదాహా లక్షణం గద్గదస్వరః, (బ్రహ్మగారుడే)

తా. భ్రాంతి, మూర్ఛ, అతిసారము, శూల, వాంతి, వణుకు, కానశ్వాసములు, తీవ్రమైనదాహము, హిసస్వరము-ఈలక్షణములవలన పాము గఱచిన దని తెలియ వలయును.

— పుత్రజీవియోగము —

పుత్రజీవీఫలే మజ్జా శీతతోయేన వేషయేత్. 31

లేపనే చాంజనే పానే నన్యే సర్వవిషాపహం,

తా. పుత్రజీవికాయలలోనిగుజ్జను శీతోదకముతో నూరి లేపనముజేసినను, నేత్రముల కంజనముజేసినను, లేక ద్రాగినను, లేక నన్యముచేయించినను సర్వసర్పదష్టవిషములు హరించును.

— విషహరచికిత్సలు —

స్థావరం జంగమం చైవ కృత్రిమం యోగజం తథా. 32

నిష్కమాత్రం నసం దేహా కాలదష్టోఽపి జీవతి,

తా. స్థావర, జంగమ, కృత్రిమవిషయములయం దొకనిష్కము పుత్రజీవి జేసమును ప్రతిదినమును సేవింపుచుండిన సర్వమైన పాములకాటు నివర్తించుటయేగాక కృష్ణస్పర్శదులకాటును నిస్సంశయముగ నివర్తించును.

ముసలీ టంకణం పానే కాలదష్టోఽపి జీవతి. 33

కటుకా ముసలీమూలం పిబే త్రోయం విషాపహం,

తా. నేలతాటిగడ్డరసములో వెలిగారముగలిపి త్రాగిన కృష్ణసర్పదష్టుడైనను జీవించును. లేక చేతిబీరవేళ్ళు, నేలతాటిగడ్డలు-వీనిని నూరి రసముదీసి త్రాగిన సర్వవిషములు హరించును.

జలేన లాంగలీకంద నన్యే సర్వవిషాపహమ్. 34

వారిణా టంకణం పీత మథవార్కస్య మూలకం,

తా. చెన్నచర్లగడ్డ నుదకముతో నూరి నశ్యముజేయించినను, లేక తుంగగడ్డలు, వెలిగారము-వీనిని నూరి త్రాగినను, లేక జిల్లేడువేరును నూరి త్రాగినను సర్వవిషములు హరించును. (లేక నేలగుమ్మడువేరు గంధమును భక్షించిన పేరులేని పాములవిషము హరించును. లేక పావరవేళ్ళరసమునుగాని, ఈశ్వరశెట్టు సమూలరసమునుగాని, లేక చిట్టివేళ్ళరసమునుగాని త్రాగిన విషములు నివర్తించును. కాసరగడ్డను బిళ్ళలుగ దరిగి జిల్లేడుపాలతో నేడుమార్లుభావనచేసి నీడ నెండించి ఓంఠగింజంత భక్షించిన సర్వవిషములు హరించును.

ఇతి సర్వవిషాదీనాం సర్వస్థానగతే తథా.

గోక్షీరై రజనీక్వాథం పిబే త్వర్వవిషాపహం,

తా. ఆవుపాలలో పచ్చిపనపు గలిపి కషాయముగాచి త్రాగిన సర్వస్థానముల జెందియుండు పాము మొదలగువానివిషము హరించును.

గోమూత్రై ర్నరమూత్రైర్వా పురాణేన ఘృతేన వా. 36

హరిద్రా పానమూత్రేణ విషం హంతి చరాచరం,

తా. పచ్చిపనపుపాడిని గోమూత్రముతోగాని, నరమూత్రముతోగాని, ప్రాతః నేతితోగాని సేవించిన స్థావర జంగమాది సర్వవిషములు హరించును.

అశ్వగంధా మేఘనాదో గోమూత్రే మహిపాక్షికమ్. 37

గృహధూమయుతం లేపా శివకంఠవిషాపహం,

తా. పెన్నేరుగడ్డ, చిట్టివేరు, మహిపాక్షిగుగ్గిలము, కరుధూపము-వీని నావుపంచితముతో నూరి లేపనముచేసిన కాలకూటవిషముగూడా హరించును.

పంచాంగ మశ్వగంధాయాః ఛాగమూత్రేణ పేషయేత్. 33

లేపనా న్నేహసం దేహా గోనసావిషనాశనం,

తా. పెన్నేరుసమూలమును మేకపంచితముతో నూరి లేపనముచేసిన దాసరి పాముగఱచిన విషము నిశ్చయముగ హరించును. (మఱియు అమావాస్య ఆదివారము నాఁడు భూతాంకుశపువేరును దెచ్చి దానిని పాముగఱచినచో గంధముదీసి అందు మూడు నూనెబొట్టు గలిపి త్రాగిన సర్వవిషములు హరించును.)

కర్కటీమూలలేపేన సర్పదప్త స్సుఖీభవేత్. 39

తా. ఆగాకరవేరును నూరి లేపనముచేసిన సర్పవిషము హరించును.

అలాటుబీజంచ కరంజబీజం కోశాతకీబీజ శిరీషబీజం,

గోమూత్ర పిష్టం పరమేతదిష్టం పానాదినా సర్వవిషాపహరమ్. 40

తా. చేదానుగవువిత్తులు, క్రానుగవిత్తులు, చేతిబీరవిత్తులు, దిరిసెనపువిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగ నావుపంచితముతో నూరి ఆవుపంచితములోనే గలిపి త్రాగిన సర్వమైన పాములవిషము నివర్తించును.

శ్వేతార్కమూలం కుటజస్యమూలం కోశాతకీహింగు వచాసమేతం,
అజేనమూత్రేణకటుత్రయం చ పిష్టం విషంహంత్యపికాలకూటమ్. 41

తా. తెల్లజిల్లేడువేరు, కొడిసెనపాల, చేతిబీరవిత్తులు, ఇంగుళ, వన, త్రికటుకములు-వీనిని సమభాగములుగ మేకపంచితముతో నూరి మేకపంచితములోనే గలిపి త్రాగిన కాలకూటాది సర్వవిషములు హరించును. (మన్నూరు కరక్కాయల భక్షించిన సమస్తమైన పాములవిషము హరించును.)

● నేత్రాంజనము ●

తా. కుంకుడుపం డొకభాగము, మంగవిత్తులు ౪ భాగములు, మిరియాలు ౧౫ భాగము-వీని నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దింబి కణికలుచేసి కలితోగాని, నిమ్మపండ్లరసముతోగాని చాచి కన్నులబెట్టిన సర్వమైన పామువిషము, సుఖజన్నుల నిశ్చయముగ హరించును.

సకలునకుఁ బక్షకునకును, బ్రకటముగ ననంతకును బద్ధకునకు వాసుకి శంఖపాల కర్కోటక ఘనపద్మకుల నాదటను వివరింతున్.

● అష్టఫణినిదాన, తద్వీజాక్షరౌషధంబులు ●

(అదివారమునాఁడు గఱచినపాము అనంతుఁ డనంబడును. అది గఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున మీగాలుమీఁద ఆ ఆ ఆ అనునక్షరముల వ్రాసి “అనంతరాలి హేలి విజయాయస్వాహా” అను మంత్రముతో నభిమంత్రించిన విషము పడును. మఱియు నీమంత్రముతోడనే ఉప్పును, నూనెను మంత్రించి త్రాగించిన నాది రమునాఁడు గఱచిన అనంతుఁ డనెడి పామువిషము దిగును. సోమవారమునాఁడు గఱచిన పాము వాసుకి యనంబడును. అది గఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున కాటికిలుమీఁద ఆ ఆ ఆ అను నక్షరముల వ్రాసి “వాసుకి వాసుకి వాసుకి హేలి విజయాయస్వాహా” అనుమంత్రముతో మోకాలుమీఁద దిగమంత్రించి గి కర్రయలహార్ణములో నెయ్యిగలిపి మంత్రించి త్రాగించిన సోమవారమునాఁడు గఱచిన పుకి యనుపామువిషము దిగును. మంగళవారమునాఁడు గఱచిన పాముపేరు తక్షకుఁ బడును. అదిగఱచినచోట వెలపట విషముండును. కావున కంఠస్థానమునందు లి లి అనునక్షరముల వ్రాసి “తక్షక తక్షక తక్షక హేలి హేలి హేలి విజయాయ స్వాహా స్వాహా దిగు దిగు ఓం గురుప్రసాదం” అనుమంత్రముతో మంత్రించి వేపాకును, చెక్కనునూలి రసముదీసి వైమంత్రముతో నభిమంత్రించి త్రాగించిన మంగళవారము గు గఱచిన తక్షకుఁడనే పామువిషము దిగును. బుధవారమునాఁడు గఱచిన పాము క్కటకుఁడనంబడును. అదిగఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున నాభిస్థానము హా అనునక్షరమును వ్రాసి “కర్కోటకా హిలి హిలి విజయా విజయాయస్వాహా రు ప్రసాదం” అని నాభియందు దిగమంత్రించి ఉప్పు, మిరియాలు, అను నూరి నీళ్లలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన బుధవారమునాడు న కర్కోటకు డను పామువిషము దిగును. గురువారమునాఁడు గఱచినపాము ఁ డనంబడును అది గఱచినచోట వెలపట విషముండును. కావున ఆ అనుబీజాక్ష

రమును తొమ్మనవ్రాసి “పద్మాఖ్యా హిలిహిలి విజయాయస్వాహాదిగు దిగు ఓం గురు ప్రసాదం” అని తొమ్మన దిగమంత్రించి పెన్నేరుగడ్డరసము నభిమంత్రించి త్రాగించిన గురువారమునాఁడు గఱచిన పద్మకుండను పామువిషము దిగును. శుక్రవారమునాఁడు గఱచిన పాము మహాపద్మకుండనంబడును. అది గఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున కంఠమున ఆ అనే బీజాక్షరమును వ్రాసి “మహాపద్మకా హిలి హిలి విజయాయ స్వాహా” అనుమంత్రముతో కంఠమున దిగమంత్రించి ప్రాతచింతపండును నీళ్ళతో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శుక్రవారమునాఁడు గఱచిన మహాపద్మకుండనే పామువిషము దిగును. శనివారమునాఁడు గఱచినపాము శంఖపాలకుండనంబడును. అదిగఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున నేత్రములమీఁద ఓం అనే బీజాక్షరమును వ్రాసి “శంఖపాల శంఖపాల హిలి హిలి విజయా విజయాయ స్వాహా” అనుమంత్రముతో నేత్రములపై నభిమంత్రించి బెల్లమును నీళ్ళలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారమునాఁడు గఱచిన శంఖపాలకుండను పామువిషము దిగును. శనివారము ప్రాద్దుగూకగా గఱచినపాము సకలఁడనంబడును. అదిగఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున నడితలమీఁద ఓం అనుబీజాక్షరమును వ్రాసి “కురికురి హిరిహిరి విజయావిజయాయస్వాహా” అనుమంత్రముతో నడితలమీఁద మంత్రించి నెయ్యి, అనువకట్టు, బెల్లము అను వాని నేకముజేసి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారమునాఁడు ప్రాద్దుగూరి గఱచిన సకలఁడను పామువిషము దిగును. ఇటుల బ్రహ్మగారుడ మనే శాస్త్రమునందు అష్టఫణినిదానంబులు, తద్బీజాక్షరౌషధంబులు చెప్పంబడియెను. బీజాక్షరము వ్రాసినచోటనే మంత్రించవలయును.)

❧ సర్వపాములకాటుకు మంత్రము ❧

అథోనాగోనేలో చిత్తబారోబోడాతేరో జాతిజింటిసిరి కావోసరోకాటూలూరేనో జ్యాణేతో జాతిఈశ్వరపార్వతింకరో కోటికోటికజ్జ.

❧ తేలుమంత్రము ❧

ఊరికి ఉత్తరాన ఉమ్మగిరిపర్వతం పర్వతంమీద చెట్టుక్రిందపుట్ట పుట్టలో మున్నూరుముచ్చుతేళ్లు, నన్నూరు నల్లతేళ్లు, ఏమూరు ఎఱ్ఱతేళ్లు, ఆర్నూరు ఆకుతేళ్లు, అందులో ఒక తేలు నిప్పైకుట్టు సీరై దిగు మీగురువునల్లెరు నాగేంద్రుడైన చల్లగదిగు.

యఃకృత్తికామూలవఖావిశాఖా సార్పాంతకార్ద్రాసుభుజంగదప్యః,
సవైనతేయేనసురక్షితోఽపి ప్రాప్నోతిమృత్యుం భయదం మనుష్యః.

తా. కృత్తిక, మూల, మఖ, విశాఖ, ఆశ్లేష, భరణి, ఆర్ద్ర నక్షత్రములయందు పాముచే గఱవబడినవాడు గరుత్మంతునిచే రక్షింపబడినను మృతిజెందును.

(సర్వసర్వవిషమునకు నాగముసిడిని నూరి త్రాగింపవలయును.)

పొడపాములవిషమునకు చికిత్స:—తిప్పతీగెవేరు, నాగమల్లెవేరు, ఊడుగవేరు, పుట్టపొదరువేరు, వస్త్రపూలితపువేరు, నీలివేరు, తీగెముషిణివేరు, మిరియాలు - వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి కుంకుడుగింజలంత మాత్రలుజేసి రేపుమాపుస్కొక్క నూత్ర సుష్ణోదకముతో సేవించిన పొడపాములవిషము హరించును. పథ్యము - వేసీళ్లన్నమును భుజింపవలయును.

వాపుకు:—జిల్లేడాకునుగాని, మారేడాకునుగాని నూరి కలితో. నుడికించి మూడేసి కట్టుగట్టి పిదప దిరిసెనపాకు, పుట్టపొదరాకు, జిల్లేడాకు అను వానిరసములలో మిరియపు చూర్ణము గలిపి వాపుపై లేపనముజేసిన పాముకాటువలన గలిగినవాపు నివర్తించును.

గాయమునకు చికిత్స:—జెముడువేరు, పుట్టపొదవేరు, జిల్లేడువేరు, నాగమల్లెవేరు, తీగెముషిణివేరు, పరిమవేరు, ముషిణిచిగుళ్ళు-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి మెత్తగనూరి ముద్దజేసి చిట్టాముదములోగలిపి లేహ్యవక్తముగ నుడికించి అందుమిరియాలు, చెంగల్వకోస్తు, కాచు అనువానిచూర్ణమును మూడుభాగములు గుగ్గిలచూర్ణమును మూడు భాగములు గలిపి మర్దించి గాయముపై నునిచి కట్టుగట్టిన పాముకాటువలన గలిగిన గాయము మానును. కల్లషం బుండిన కోతమందు వేయవలయును.

ఉల్లిపాము కాటునకు చికిత్స:—తిప్పతీగె, నాగముషిణివేరు, మారేడువేరు, ఇందుపువేరు, సెరిజవేరు, నీలివేరు, దిరిసెనపువేరు, తెల్లజిల్లేడువేరు, మిరియాలు-వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి ఇందుపుకాయగింజలంతమాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించిన ఉల్లిపామువిషము నివర్తించును. పథ్యము—చప్పిడి.

విషము కక్కుటకు చికిత్స:—కుంకుడువేరును నూరి కుంకుడుగింజలంత సేవించిన విషము కక్కును.

త్ర యో విం శ ప్ర క ర ణ మ్.

చతుర్వింశ ప్రకరణము

ఉన్మాదరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. అంబికాపతి మిశానం చంద్రశేఖర మచ్యుతం,

భస్మోద్ధూళితసర్వాంగం నీలకంఠ మహం భజే.

1

తా. పార్వతీవల్లభుడు, జగన్నియామకుడు, చంద్రునిశిరమున ధరించినవాడు, శాశరహితుడు, సర్వాంగమున భస్మము నలదికొనినవాడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,

వత్సోమి పృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను సీగ్రంథము యొక్క చతుర్వింశ ప్రకరణమును వచియింపుచున్నాడను.

జ్వరకర్షవిపాకము

నీచస్థితస్య భానోర్దశాక్షీ నాశోజ్వరశ్శిరోరోగః,

బంధనమహోగ్రపీడా కుష్ఠస్య చ దర్శనం చిహ్నమ్.

3

క్షీణేందుదశాయామప్యేవమ్.

(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. నీచుడుగనుండు సూర్యదశయందును, క్షీణచంద్రదశయందును, నేత్రనాశము, జ్వరము, శిరోరోగము, బంధనము, భయంకరమైనపీడ, కుష్ఠరోగము మొదలగునవి గలుగును.

సుహృద్బంధుసమాయాగో భూనిమిత్తం కలిర్భవేత్,

దేహపీడా జ్వరో వ్యాధి శ్శిఖమధ్యగతే బుధే.

4

శ నేరంతర్గతేవ్యేవమ్, తద్వైక్యతనిరాకృతయేజవహోమాదకంకుర్యాత్.

తా. కేతుదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండునపుడు స్నేహితులు, బంధువులు అనువారినబంధము, భూవిషయమునందు కలహము, శరీరపీడ, జ్వరము, వ్యాధి గలుగును. మఱియు శనిదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండగా వైఫల్యములే గలుగును. ఈయుపద్రవములు నివర్తింపుటకై జవహోమాదులను జేయవలయును.

వాక్యమ్. యేపునః పూర్వజన్తని క్రూరాః పిశునాస్తతస్తేన్యజన్తని

సతతం జ్వరిణస్సుభ్యః.

(కర్షవిపాకే)

తా. పూర్వజన్మమునందు కూర్మరూపై దుష్టుడైయుండువానికి తత్సంబంధపాత కమువలన రెండవజన్మమునందు సంతతజ్వరము గలుగును.

— శీతజ్వరకర్త విపాకము —

యేపునః కూరకర్తాణః పాపాః పిశునచేతసః,
తే భవేయు స్సదా శీతజ్వరవంతస్తదేనసా.

7

తా. కూరకర్తల సేయువాడు, పాపాత్ముడు, కొండెకాడు-ఇట్టివారికెల్ల పుడు, శీతజ్వరము గలుగును.

— శీతజ్వరశమనోపచారము —

శాంతయేఽయుతసంఖ్యాకం ప్రకుర్యాత్ప్రియతోజపం,
జాతవేదసమంత్రేణ బ్రాహ్మణా భోజయేత్తతః.
సురామాంసోపహారాద్యై ర్బలిస్సర్వత్ర శస్యతే,
సహస్రకలశస్నానం శతభోజనమేవ చ.
శీతజ్వరే పునఃకుర్యా దభిషేకం హరేర్బుధః,

8

9

తా. మైత్రేప్పంటిన శీతజ్వరశమనార్థమై “జాతవేదసే” అనుమంత్రమును వదివేలమార్లు జపించి బ్రాహ్మణభోజనమునుగాని, లేక మధ్యము, మాంసము అనుచాని వలన బలిదానముగాని జేయించవలయును. లేక వేయి కలశముల యుదకముతో దేవునికి నభిషేకమును సేయవలయును. లేక నూరుబ్రాహ్మణులకు భోజనంబైన నిడవలయును. లేక విష్ణువు నభిషేకమునైనను జేయించవలయును.

సహస్రకలశస్నానం రుద్రేణేశస్య కారయేత్.

10

బ్రాహ్మణా నోభిజయే చుక్త్యా జపేద్వై జాతవేదసం,

తా. శివునికి వేయి కలశములచే రుద్రాభిషేకము జేయించి శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయును లేక “జాతవేదసే” అనుమంత్రజపమునేని జేయించవలయును.

— జ్వరవైదికోపచారము —

వేదానాం శ్రవణం హితస్యచరణం విప్రస్యసంతర్పణం
కృష్ణస్యస్మరణం శుభస్యకరణం ద్రవ్యస్యసంతర్పణం,
అశ్వత్థభ్రమణం సురత్సధరణం దీనస్యసంతర్పణం
హన్యాదప్తవిధం జ్వరం కుముదినీనాథోయథోగ్రం తమః.

11

తా. వేదశ్రవణము, హితకరకార్యము, బ్రాహ్మణభోజనము, శ్రీకృష్ణస్మరణ, శుభకార్యము, ద్రవ్యదానము, అశ్వత్థప్రదక్షిణము, ఉత్తమరత్నధారణము, దీనుల పూషిం

చుట ఆనునుపచారములు “చంద్రుఁ డంధకారమును నశింపఁజేయు మాడ్కి” అష్టవిధ జ్వరముల నశింపఁజేయును.

సహస్రనేత్రస్యసహస్రబాహో స్సహస్రవక్త్రస్యసహస్రమూర్ధ్నిః,
సహస్రపాదస్యసహస్రనామ్న స్సహస్రనామ్నాంపతనం జ్వరఘ్నమ్

తా. పేయినేత్రములు, బాహువులు, ముఖములు, శిరములు, పాదములు, నామములుగల విష్ణుసహస్రనామపతనముజేసిన జ్వరము నశించును.

గణేశ్వరోవా గరుడేశ్వరోవా గౌరీశ్వరోవా దివనేశ్వరోవా,
మహేశ్వరోవా కులదైవతంవా తత్పూజనం తజ్జ్వరిణాం ప్రశస్తమ్.

తా. గణేశుండు, విష్ణువు, శివుండు, సూర్యుండు, గౌరి, లేక కులదేవత అనువా రిలో నెవరి నేని బూజించుటవలన జ్వరము నశించును.

❧ అతిసారకర్తవిపాకము ❧

స్తార్తాగ్నిం శమయేద్యస్తు సోఽతిసారయతో భవేత్,
అగ్నిరశ్చిత్సృచం జప్త్వా దశాంశం జహుయా త్తిలాన్. 14

సర్పిషాచాప్లుతా న్దద్యా ధిరణ్యం బ్రహ్మణాయ వై,
అగ్నిరశ్శీతి యాముక్చ తారతమ్యేన తాం జపేత్. 15

తా. బ్రహ్మణులుమొదలగువారి స్తార్తాగ్ని నాగ్నినవానికి అతిసారరోగము జనించును. దానిశమనార్థమై “అగ్నిరశ్చి” అనురుచమును రోగ తారతమ్యము నెఱింగి జపించి ఘృతయుక్తముగ తిలలతో, దశాంశహోమమును, బ్రహ్మణునకు సువర్ణదానమును జేయవలయును.

అతిసారీ సభవతి యస్త్రేతాగ్నివినాశకః,
సువర్ణేనాథ తామ్రేన కుర్యా త్ప్రీతికృతిం బుధః. 16

వహ్నే శ్శక్త్యనుసారేణ పలేనార్ధేనవా పునః,
తథా జ్వాలాకులాం రక్తచందనేన విలేపితామ్. 17

రక్తవస్త్రేణ సంవీతాం మేషసోమ్యపరిసృష్ఠతాం,
రక్తమాల్యైశ్చ సంఛన్నాం ముక్తాదామపరిష్కృతామ్ 18

కనకాచలవర్ణాభాం ద్వాదశార్కనిభాం శుభాం,
బ్రహ్మచర్యాన్వితే విస్త్రే కర్తనిష్ఠేఽగ్నిహోత్రిణి. 19

అంగుళీయకవస్త్రాద్యై ర్భూషితే తాం నివేదయేత్,
మంత్రేణానేన విధివ దగ్నిప్రీత్యర్థమాదృతః. (మతాంతరే) 20

తా. అగ్ని త్రయమును నశింపఁజేయువానికి అతిసారము జనించును. దాని నివా
ణార్థంబై సువర్ణపర్వతముతో సమానమైన కాంతి, ద్వాదశకూర్మలవంటికాంతిగ
అగ్నిప్రతిమను శక్త్యనుగుణ్యముగ నరపలమెత్తుబంగారుతోగాని, తామ్రముతోగా
మేషవాహనయుక్తముగ జేయించి రక్తచందనము, ఎఱ్ఱపస్త్రము, ఎఱ్ఱని ఘృష్ణమా
కలు, ముత్తయములహారము అనువానితో నలంకరించి పిదప బ్రహ్మచారినిగాని, లే
కర్తనిఘృడగు ఆహితాగ్ని విప్రునిగాని, ఊంగరములు, వస్త్రములు మొదలగువానిచే నల
కరించి పూజించి “ఐ. త్రేతారూపోఽగ్నిరీద్య స్త్వమంతతశ్చాసివైనృణామ్, త్వ
వేధప్రాక్తనం పాత మతిసారం వినాశయ, ఏవంకృత్వా నరస్సమ్యగతిసారం వ్యవ
హతి, నీరుజస్సనుభీనిత్యం దీర్ఘమాయుశ్చ విందతి” అను మంత్రముతో దానము జేయ
వలయును.

స్త్రీహంతావాతిసారీస్యా దశ్వత్థా రోపయేద్దశ,
దద్యాచ్చ శర్కరాధేనుం భోజయేచ్చ శతంద్విజా.

2

(గ్రంథాంతరే

తా. స్త్రీహత్యజేసినవానికి అతిసారరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ప
యశ్వత్థపుక్షముల స్థాపనముజేసి శర్కరాధేనుదానమును, సూర్యబ్రాహ్మణులకు సంతక
ణముజేయవలయును. (శర్కరాధేనుదానవిధానము రాజయత్నప్రకరణమున జెప్ప
బడియున్నది.

సంగ్రహణీకర్తవిపాకము ౧౭

అనన్యగతికాం భార్యా మదుష్టాం కారణం వినా,
పరిత్యజతి యస్సోఽపి గ్రహణీరోగవా న్భవేత్.

21

తా. *అనన్యగతిగలదై పవిత్రముగనుండుభార్యను కారణములేకనే వర్జించెడ
దుష్టమనుజునకు సంగ్రహణీరోగము జనించును.

సంగ్రహణీరోగశాంతి ౧౮

శివసంకల్పసూక్తస్య జపస్యాత్తత్ర శాంతయే,
అష్టోత్తరసహస్రం హి హిరణ్యంచ తథా మధు.
దద్యా ద్విత్తానుసారేణ సౌరమంత్రజపస్తథా,
ధేనుం సలక్షణాం దద్యా ద్వస్త్రాభరణసంయుతామ్.
పయస్వినిం గుణోపేతాం బ్రాహ్మణాయ కుటుంబినే,
వత్సాభరణసంయుక్తాం వస్త్రేణాభరణేనచ,

21

21

21

* గత్యంతరములేక.

తా. సంగ్రహణీరోగశమనార్థంబై శివసంకల్పసూక్తమును ౧౦౦౮ మార్గ
జపించి బ్రాహ్మణులకు సువర్ణమును, తేనెను శ్రీకృష్ణసూరముగ నొసంగవలయును. అటు
లనే సౌరమంత్రమునుకూడ జపింపవలయును. మఱియు సలక్షణ వస్త్రాభరణయుక్తంబై
గుణసంపత్తి, పాలుగలగోవును, వస్త్రాభరణములచే నలంకరింపఁబడిన నాయావు
దూడను, కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునకు దానం బియ్యవలయును.

—ॐ గుదరోగకర్తవిపాకము ॐ—

సురాలయే జలేవాపి సకృద్వేషం కరోతి యః,
గుదరోగో భవేత్తస్య పాపరూప స్సదారుణః. 26

మాసం సురార్చనేనైవ గోదానద్వితయేనచ,
ప్రాజాపత్యేనచై కేన శామ్యంతి గుదజారుజః. 27

తా. దేవాలయమునుగాని, లేక ఉదకమునుగాని నశింపఁజేసినవానికి భయం
కరమైన గుదరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ఒక మాసము దేవపూజనుజేసి
ఐండు గోదానములను, ప్రాయశ్చిత్తార్థముగ నొకప్రాజాపత్యకృచ్ఛము నియ్యవలయును.

—ॐ అర్శిరోగకర్తవిపాకము ॐ—

దత్వాథ వేతనం యోధ్యేత్యాదాయాపిచ వేతనం,
అథ్యాపయేచ్చ జహుయా జ్వేద్వార్శియుతో భవేత్. 28

తా. వేతనమునిచ్చి యధ్యయనము జేసినవానికిగాని, లేక వేతనముతీసికొని
యధ్యయనము జేసినవానికిగాని, లేక ద్రవ్యమునుదీసికొని హోమముజేసినవానికిగాని
అర్శిరోగము జనించును.

—ॐ స్వర్ణధేనుదానము ॐ—

బోధాయనోక్త మథవా స్వర్ణ ధేనుం ప్రకల్పయేత్,
సౌవర్ణిం గాం ప్రకుర్వీత పలేనార్థపలేనవా. 29

విత్తశాత్ర్యం నకుర్వీత కుర్వన్నేవఫలం లభేత్,
స్వర్ణశృంగీ రాప్యఖురాం నానానస్తైరలంకృతామ్. 30

గ్రహణాం ప్రీణనార్థాయ నవధాన్యాని నిక్షిపేత్,
హోమస్తు పూర్వవత్కార్యో గోవిందః ప్రియతామితి. 31

ఇదం విష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః విష్ణోర్ముక మతిబ్రువన్,
సమిధాజ్యచరూ స్తుత్వా పూర్ణాహుత్యంతమాచరేత్. 32

తతస్సాన్నత శ్శుచీరోగీ బ్రహ్మణం వేదపారగం,

- శ్రుతవృత్తోపనంపన్న మనుద్వేగకరం నృణామ్. 33
- భక్త్యాయుక్త స్సమానీయ పూజయే త్ప్రతిపూజకం,
అంగుళీయకవస్త్రాద్యై రుపానచ్చత్రకై రపి. 34
- మంత్రేణానేన పాత్రేఽస్తి కదద్యాద్రోగీజితాత్మవాక్,
గోవిందం మనసా ధ్యాయ స్థవాం మధ్యే స్థితం విభుమ్. 35
- బర్హపీడేనసంయుక్తం వేణువాదనతత్పరం,
గోపీజనైః పరివృతం వన్యపుష్పావతంసకమ్. 36
- గోవింద గోపీజనవల్లభేశ కంసాసురఘ్నత్రిదశేంద్రవంద్య,
గోదానతృప్తఃకురుమేదయాలో ప్యర్ఘస్యనాశంక్షపితారివర్గ. 37
- దానేనానేన విధివ దర్శశో జాయతే క్షయః,

తా. ఒక పలము బంగారుతోగాని, లేక అర్థపలము బంగారుతోగాని నొక గోవును జేయించి దానికి బంగారుకొమ్ములు, వెండిగిట్టలు కల్పించి వస్త్రపుష్పాదులతో నలంకరించి షోడశోపచారములచే బూజించి నవగ్రహస్త్రీత్యర్థముగ నవధాన్యములనునిచి నవగ్రహముల బూజించి “ఇదంవిష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః విష్ణోర్ముకం” అనుమంత్రత్రయముచే సమిధాజ్యచరువుల గంగు మార్దుగాని లేక గంగు మార్దుగాని రోగతారతమ్యాను గుణముగ విష్ణుస్త్రీత్యర్థమై హోమముజేసి పూర్ణాహుతి నొసంగి హోమమును పరిపూర్తి జేసి తదనంతరము రోగి స్నానముజేసి పరిశుద్ధుడై వేదపారగుడు, శాస్త్రజ్ఞానాచారసంపన్నుడు, శాంతుడునగు బ్రాహ్మణునికి అంగుళ్యాభరణ వస్త్రభత్రోపానహోదుల నొసంగి గంధపుష్పాదులచే బూజించి విష్ణుభక్తిగలవాడై “గోవిందం మనసా ధ్యాయక్” అను మంత్రముచే స్వర్ణ ధేనువును, నవగ్రహధాన్యములను దానముజేసిన అర్ఘ్యోర్గము నివర్తించును.

— మందాగ్నిహరవిధి —

- మందోదరాగ్నిర్భవతి సతిద్రవ్యేనవై యజేత్. 38
- ప్రాజాపత్యత్రయం కృత్వా భోజయే త్సశతం ద్విజాన్,

తా. ద్రవ్యముండునపుడు వైశ్వదేవాదిచిత్త్యుజ్జముల జేయకుండినవానికి అగ్ని మాంద్యరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మూడుప్రాజాపత్యకృచ్ఛప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని నూరు బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయును.

- గోమాంసభక్షణో మంద జతరాగ్నిర్భవేన్నరః. 39

ప్రాజాపత్యం చరే త్కృచ్ఛమతికృచ్ఛం తథైవచ,
అగ్నిమంత్రం జపేన్నిత్యం శ్రీసూక్తంచ విచక్షణః. (పారాశరే)40

తా. గోమాంసమును భక్షించినవానికి అగ్నిమాంద్యరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ, అతికృచ్ఛప్రాయశ్చిత్తములం జేసికొని “అగ్నిరశ్శీతి” అనుమంత్రమును, శ్రీసూక్తమును జపింపవలయును.

అకారణం గరం దత్వా ప్రమారయతి యఃపునః,
సమందాగ్నిర్భవేదేవ మృతకల్పశ్చ జాయతే. 41

యాతేరుద్రేతిసూక్తేన చరుంచ జుహుయాద్భుతం,
అష్టోత్తరశతం సమ్యక్తత్వాపస్యాపనుత్తయే. 42

తామగ్నివర్ణామితిచ జవేత్సూక్తం సహస్రకం,
భోజయేద్బ్రాహ్మణా సమ్యక్ కృత్వారింశత్సుఖీభవేత్. 43

(కర్తవిపాకసంగ్రహే)

తా. నిష్కారణముగ నొకనికి విషంబిడి జంపినవాడు అగ్నిమాంద్యరోగపీడితుడై మృతతుల్యుడై జనించును. తద్దోషనివారణార్థంబై “యాతేరుద్ర” అనుసూక్తముచే అన్నాజ్యములతో అష్టోత్తరశతహోమమును జేయవలయును. మఱియు “తామగ్నివర్ణం” అనుసూక్తమును సహస్రసంఖ్యజపముజేసి నలువదిబ్రాహ్మణులకు సంతర్పణము జేసిన సుఖము గలుగును.

— పాండురోగకర్తవిపాకము —

దేవద్విజద్రవ్యహారి పాండురోగీభవేన్నరః,
కృచ్ఛాగ్రితికృచ్ఛేకుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః. 44

కుర్యాత్కూశ్మాండహోమంచ స్వర్ణ చంద్రేణవాససే.
బ్రాహ్మణేభ్యో యథాశక్తి పాండురోగస్య శాంతయే. 45

తా. దేవబ్రాహ్మణులద్రవ్యము నపహరించినవానికి పాండు రోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛాగ్రితికృచ్ఛచాంద్రాయణకృచ్ఛప్రాయశ్చిత్తములగాని, కూశ్మాండహోమముగాని జేయవలయును. లేక చంద్రప్రతిమను స్వర్ణముతో జేయించి దానితోడ వస్త్రద్రవ్యముల శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణుల య్యగవలయును.

— శిరోవేదనాసహితపాండురోగహరవిధి —

అగ్నిష్టోమాదికర్తాణి ప్రక్రమ్య నసమాపయేత్,
సపాండురోగీ భవతి శిరోవేదనవాంస్తథా. 46

కృచ్ఛాగ్రితికృచ్ఛేకుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః,
శతంచ భోజయే ద్విప్రాన్తృప్తాన్నేన యథేషితమ్. 47

తా. అన్నిప్రోమాదికర్తల నారంభించి పరిసమాప్తి జేయకుండినవానికి కపాల
కూలయు క్తముగ పాండురోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛాత్రికృచ్ఛాచాం
ద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములగాని, నూరుబ్రాహ్మణులకు మృష్టాన్నయు క్తముగ సంతర్పణ
ముగాని జేయింపవలయును.

—౧౭ కామలారోగకర్తవిపాకము ౧౭—

కామలీ భక్తచోరస్స్యా తస్య వక్ష్యామి నిష్కృతిం,
కుర్యాచ్చ పక్షిరాజానం విష్ణోర్వాహనము త్తమమ్. 48

సువర్ణేన యథాశక్త్యా పక్షియోర్వా క్షికద్వయం.
నాసికాయాం తథా వజ్ర ముత్తరీయంచ రాజతమ్. 49

ఏవంకృత్వా గరుత్మంతం ఘృతద్రోణో షరిన్యసేత్.
శ్వేతవస్త్రేణ సంవేష్ట్య శ్వేతమాల్యై స్సమర్చయేత్. 50

సర్వశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞో వైష్ణవో ధర్మపాతకః,
బ్రాహ్మణస్తర్పితో భక్త్యా యజమానేన శక్తితః. 51

ఉపచారై స్తోడశభి ర్ద్విజమభ్యర్చయేత్తథా,

తా. అన్నమును దొంగిలించినవానికి కామలారోగము జనించును. తన్నివారణా
ర్థంబై యజమానుడు తనశక్త్యనుగుణముగ బంగారుతో విష్ణువాహనమైన గరుడ
పక్షినిజేయించి దాని రెండుతెక్కలపై రెండుముత్తియములగట్టించి నాసికమున నొక
వజ్రమును జెక్కించి రజశవస్త్రముతో నలంకరించి ద్రోణప్రమాణ ఘృతముపై నునిచి
తెల్లనివస్త్రమును ధరింపజేసి తెల్లనిపువ్వులచేతను, షోడశోపచారములచేతను గరుత్మం
తుని బూజించి సర్వశాస్త్రతత్వజ్ఞానముగలిగి ధర్మపతనము సేయునట్టి విష్ణుభక్తుని శక్త్యను
గుణముగ వస్త్రాభరణాదులచే నలంకరించి దానము సేయవలయును.

—౧౮ ప్రతిమాదానము ౧౮—

పీతాంగః కామలారోగః కపాలముసలాన్వితః. 52

పూజావిధానం త్వంతంకదేవదాతేత్యుదాహృతః,

తా. కామలారోగపీడితుడు కాంతియందు పసపుఛాయగలదిగ, హస్తములలో
కపాలముగులములు ధరించునట్టిదిగనుండు అంతంకదేవ ప్రతిమను జేయించి దానిం బూజించి
బ్రాహ్మణునకు దాన మొసంగవలయును.

—౧౯ రక్తపిత్తకర్తవిపాకము ౧౯—

మద్యపోరక్తపిత్తీస్యా త్సదద్యా త్సర్పిషాఘటమ్. 53

మధునోర్ధఘటంచైవ సహిరణ్యం విశుద్ధయే,

తా. మద్యపానము సేయువానికి రక్తపిత్తరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ఒకకుండనిండ ఘృతమును, దానితో నర్థకుండ తేనెను సువర్ణయుక్తముగ దానము జేయ వలయును.

చంద్రక్షేత్రే యథా భౌమో జాయతే మనుజస్తథా. 54
రక్తపిత్తేన దుర్నామ్నోనానావ్యాధిసమాకులః. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున చంద్రక్షేత్రమున అంగారకుండుండిన రక్తపిత్తము, అర్థస్స మొదలగు పలువిధరోగములు జనించును.

రక్తపిత్తం జ్వరం దాహ మగ్నివాయోరుపద్రవమ్. 55

లభతే నాత్ర సందేహ శ్చంద్రమధ్యే యథా కుజః,
భౌమమంత్రజపఃకారోఽహోమఃఖాదిరజై స్తిలైః. 56
ఘృతేనచ సమాయుక్తైః దానం రక్తవృషస్యచ,
(మతాంతరే)

తా. చంద్రమధ్యమున కుజుండు వచ్చియుండ రక్తపిత్తము, జ్వరము, దాహము, అగ్నివాతము అనువానియొక్క యుపద్రవంబులు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై అంగారకమంత్రజపమును, చంద్రసమిధలు, నువ్వులు, నెయ్యి అనువానితో హోమమును పఠింపి యెద్దుదానమును జేయవలయును.

— జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తచికిత్స ౧ —

బిల్వచందనబలాశణపుష్పైర్హింగులూకఫలినీవకులైశ్చ,
స్నానమద్భిరిదమగ్నియుతాభి ర్భౌమదూషణనివారణమూశు.

తా. బిల్వము, చందనము, ముత్తపపులగము, శణపుష్పము, హింగుళము, నల్ల అత్తి, పొగడకాయలు అనువానియుక్తముగ నుదకమును గాచిస్నానముజేయించిన చంద్రస్నానగత అంగారకదోషము శమించును.

— షయరోగకర్తవిపాకము ౨ —

బ్రహ్మహాత్యయరోగీస్యాత్మ యాస్యాత్మేత్రమారణే. 57

తా. బ్రహ్మహత్యవలనగాని, క్షేత్రము, తోట, స్త్రీలు మొదలగువానిని నశింపజేయుటవలనగాని షయరోగము జనించును.

— కదళీదానము ౩ —

కారయే త్కదళీం దివ్యాం పత్యైస్సర్వత్ర సంయుతాం,
ఫలపూగేన సంయుక్తాం సువర్ణస్య పలేనతు.

59

— కదళీదానము ౩ —

బ్రాహ్మణా నోఽభిజయేచ్ఛాపి భక్త్యై రానావిధై శ్శుభైః.

60

హోమంచ కారయే తత్ర పూర్వవద్బ్రాహ్మణేనచ,
తస్మై తాం కదళీం దద్యాద్వస్త్రాలంకారపూర్వికామ్.

పూజితాయ దరిద్రాయ ప్రతస్థాయా త్వవేదినే,
ధర్మజ్ఞాయాతిదాంతాయ మంత్రేణానేన తాం క్షయీ.

62

హిరణ్యగర్భపురుష పరాత్పరజగన్తయ,
రంభాదానేన దేవేశ క్షయం క్షపయ మే ప్రభో.

63

పుణ్యాహవాచనం కార్యం బ్రాహ్మణై ర్వేదపారగైః,
శిష్యైరిష్యైర్బంధుభిశ్చ సహభోజనమాచరేత్.

64

తా. క్షయోగి శక్త్యనుగుణముగ పలిమెడుబంగారుతో చుట్టుఆకులు, కాయలా, పువ్వులుగలిగియుండునటుల సుందరమైన యరటిచెట్టును జేయించి దాని చుట్టు వస్త్రమునుజూట్టి దారముతోబుధించి పలువిధపక్వాన్నములతోడ బ్రాహ్మణులకు భోజనందిడి హోమముజేసి అలంకారపూర్వకముగ పూర్వోక్తమైన యరటిచెట్టును దరిద్రుడు, ప్రతస్థుడు, ఆత్మజ్ఞుడు, శాంతుడునైన బ్రాహ్మణుని పూర్వోక్త హిరణ్యగర్భాదిమంత్రములతో బూజించి దాన మొసంగి పిదప వేదపారగులగు బ్రాహ్మణులతోడ పుణ్యాహవాచనమును, ఉత్తమబ్రాహ్మణయిష్టబంధుపంక్తిభోజనమును జేయవలయును.

❧ బ్రహ్మచర్యాదియోగము ❧

ధర్మశాస్త్రాణ్యవిజ్ఞాయ ప్రాయశ్చిత్తం దదాతి యః,
రాజయత్తౌ భవేత్తస్య రోగః పీడాలిదారుణః.

65

పూర్వోక్తేన విధానేన ప్రదద్యాత్ప్రతిరూపకం,
రాజయత్తౌకృతతను శ్శంఖోపాసితతర్జనిః.

66

తథా త్రినేత్రో దంష్ట్రాభ్యాం తరుణో హేతిభిర్యుతః,

తా. ధర్మశాస్త్రము తెలియక ప్రాయశ్చిత్తమును విధించెడివానికి కడుభయంకరమైన పీడగల రాజయత్త జనించును. తన్నివారణార్థంబై పూర్వోక్తవిధానముతో కృతమైన శరీరముగలదై తర్జనితో శంఖమును బట్టికొనినట్టుగ, మూడునేత్రములుగలదిగ, కోరపండ్లతో నమలునదిగ, తరుణావస్థగలదిగ, ఆయుధముల ధరించినదిగనుండు క్షయ రోగప్రతిమను జేయించి దానము చేయవలయును.

బ్రహ్మచర్యేణ దానేన తపసా దేవతార్చనైః.
సత్యేనాచారయోగేన రవిమండలనేపయా,

67

వైద్యవిప్రాచనాచ్చైవరోగరాజోనివర్తతే. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే) 68

తా. బ్రహ్మచర్యము, దానము, తపము, దేవపూజ, సత్యము, ఆచారము, సూర్య
స, వైద్యబ్రహ్మణపూజ అనువానివలన క్షయరోగము నివర్తించును.

కుష్ఠ కంఠూ వికారైశ్చ క్షయరోగ భగందరైః,
గజాదివాహనభయం భవేద్యస్వేనగే బుధే. (గ్రంథాంతరే) 69

తా. జననికాలమున సూర్యక్షేత్రమునందుగాని, లేక సూర్యనితోడగాని బుధుడు
10ధించియుండిన కుష్ఠపు, దురద, క్షయము, భగందరము, లేక ఏనుగు మొదలగు
వాహనములవలన భయము గలుగును.

— దేవపూజాదియోగము —

చంద్రక్షేత్రే యదాచాంద్రిజ్ఞాయతే యస్య జన్మని,
సజాతః క్షయరోగీస్యాత్కుష్ఠాదీనిచి పాండుతా. 70

తా. చంద్రక్షేత్రమునందు బుధయోగంబుండు లగ్నంబున జనించినవానికి క్షయ
రొగదేని, కుష్ఠపు, పాండు మొదలగు రోగంబులేని జనించును.

— శాస్త్రార్థము —

నిత్యం స్వదేవపూజా భక్తిరైభిషజ దేవతాగురుషు,
ఛాగలమాంసపయోశ్చ జీవతి యక్షీ చిరం ధృతిమాన్. 71

తా. ప్రత్యహము ఇష్టదేవతాపూజ, ఔషధము, దేవగురుభక్తి, మేకపాతు
నభక్షణము, క్షీరపానము అనువానివలన క్షయరోగి చిరకాలము జీవించును.

— గీతాద్యుపాయము —

గీతవాదిత్రకై స్త్విష్టైః ప్రియస్తులిభిరేవచ,
హర్షణాశ్వాసనైర్నిత్యైర్గురూణాం సముపాసనైః. 72

తా. గీతపద్యములు, ఇష్టకరపదార్థము, ప్రియకరమైనస్తుతి, అనందకరపదార్థ
ము, ఊరడింపుమాటలు, ప్రత్యహము గురూపాసన అను సుపాయంబులవలన క్షయ
మును శమింపజేయవలయును.

— కానకర్తవిపాకము —

ద్రవ్యాణిచాల్పసారాణాం స్తేయం కృత్వాన్యవేషతః,
చరేత్సంతపనం కృచ్ఛమిత్యేవం మనురబ్రవీత్. 73

తా. దుర్బలనియొక్క ద్రవ్యమును దొంగించువానికి కఫరోగము జనించును.
వారణార్థంబై సాంతపన, కృచ్ఛ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొనవలయునని మనువు
చెను.

త్రపుహారీచ పురుషో జాయతే శ్లేష్మలస్సదా,

ఉపోష్య దివసం సోఽపి దద్యా త్పులశతం త్రపు. (అన్యశ్చాస్త్రే) 74

తా. తగరమును దొంగిలించినవానికి కఫరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ఒకదిన మువవాసముజేసి నూరుపలములయెత్తు తగరమును దానము జేయవలయును.

నిత్యానుష్ఠానవిముఖః కఫరోగీ భవేన్నరః,

పరాభవం శుచాప్నోతీత్యాహ వై భగవాన్ యమః. 75

తచ్ఛాంతయే మాసమేకం యావకం భక్షయేన్నరః,

సహస్రనామపాఠశ్చ హోమశ్శాస్త్రోత్తరానుతమ్. 76

సామమంత్రేణ కుర్వీత చర్వాజ్యంచ హవిర్భవేత్, (మతాంతరే)

తా. సంధ్యావందనాది నిత్యకర్మల జేయకుండినవానికి కఫరోగము జనించును. మఱియు కఫమువలనగాని, లేక శత్రువులవలనగాని పీడగలుగునని యముడు వచించెను. తన్నివారణార్థంబై, ఒకమాసమువఱకుయావకాన్నభోజనమును, విష్ణుసహస్ర నామపఠనమును, సామమంత్రములతో నన్నాజ్యయుక్తముగ *అష్టోత్తరాయంతహోమమును జేయవలయును.

సూర్యేకులీరజాతే బుధేనదృష్టివిగతనేత్రః,

కఫమారుతరోగార్తః పరస్వహారివిలోలమలిచేప్యః. 77

(బోధితీశ్చాస్త్రే)

తా. జననకాలమున కర్కాటకరాశియందు సూర్యుడుండి బుధదృష్టియును కలిగియుండిన నష్టదృష్టిగలవాడుగ నేని, కఫవాతరోగయుక్తుడుగ నేని, లేక దొంగతనము, చంచలబుద్ధిగలవాడుగ నేని, చంచలకర్మల జేయువాడుగ నేని నగును.

— హిక్కాకర్త విపాకము —

యోక్యత్వా బ్రాహ్మణో భుంక్తే స్నానహోమజపాదికం,

సహిక్కారోగసంయుక్తస్తత్పాపస్యాపనుత్తయే.

చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా త్రీకృచ్చాంశ్చ సమాచరేత్,

తా. స్నానము, హోమము, జపాదికర్మలసేయక భోజనముజేసినబ్రాహ్మణునకు హిక్కారోగము గలుగును. తద్దోషనివారణార్థంబై మూడుచాంద్రాయణములను, మూడు ప్రాజాపత్య కృచ్చిపాయశ్చిత్తములను జేయవలయును.

— శ్వాసకర్త విపాకము —

కృతఘ్నో జాయతే మర్త్యః కఫవాన్ శ్వాసకాసవాన్.

79

ఉష్ణజ్వరీచ నిత్యంహి పిత్తరోగసమన్వితః,
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా త్పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్. 80

విష్ణోర్నామజపం కుర్యా త్పంచాశ ద్విప్రభోజనం,
విష్ణోర్నామజపం కుర్యా త్తథాచైవద్విజోత్తమాన్. 81
పూజయే ద్భోజయే ద్దద్యా త్తన్మనానాన్యమానసః,

తా. కృతఃస్మృత్యుడుగ నుండువానికి కఫము, శ్వాసము, దగ్గు, ఉష్ణజ్వరము, పిత్త రోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మూడుచాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసి ఏబదిబ్రాహ్మణులకు భోజనంబిది విష్ణునామములను జపించి బ్రాహ్మణుని పూజించి వానికి యథాశక్తిగ దక్షిణను దానముసేయవలయును.

కురుక్షేత్రాదిదేశేషు కాలేషు గ్రహణాదిషు.
మహాదానాని గృహ్ణీయాన్నిషిద్ధాన్యథవా స్వయం,
అపాత్రభూతో దాతృభ్యో నిషిద్ధేభ్యశ్చ మానవః. 83

సపామా శ్వాసకాపైశ్చ కుక్షిస్థకృమిభిస్తథా,
కంఠాత్పాదైవ వీడ్యేత తద్రోగస్య ప్రశాంతయే. 84

మహిషీం యమదైవత్యాం దద్యా ద్విత్తానుసారతః,
కామ్యం యద్దీయతే దానం తత్సమగ్రం సుఖావహమ్. 85

అసమగ్రంతు దోషాయ భవతీహ పరత్రచ,
జపేన్నారాయణస్యాథ నామ్నాంచైవ సహస్రకమ్. 86

హిరణ్యం రక్తవాసాంసి పంచాశ ద్విప్రభోజనం,
సహస్రకలశన్నానం ప్రకుర్యా ద్రోగశాంతయే. (హేమద్రా)

తా. కురుక్షేత్రాదిపుణ్యదేశములలో గ్రహణాదిపుణ్యకాలములయందు షోడశ మహాదానములనుగాని, నిషిద్ధవైతరణిగోదానాదులగాని జేయినను, అసర్వుఁడై దానమును జేయినను, నిషిద్ధులగువారలవలన దానమును జేయినను అట్టివారలకుగజ్జి, శ్వాసము, కాసము, కుక్షిరోగము, కృమిరోగము, దురద గలుగును. తన్నివారణార్థంబై యమదేవ తాక. మహిషీదానమును తనివిభవానుసారముగజేయవలయును. కామ్యకర్తనుసంపూర్ణ ముగ జేసినసుఖముగలుగును. సంపూర్ణము గాకుండినదుఃఖకరంబగుటయేగాక నిహపరముల యందును దోషహేతువగును. మఱియు విష్ణుసహస్రనామజపమును, సువర్ణరక్తవస్త్ర దానమును, ఏబది బ్రాహ్మణులకు సంతర్పణమును, సహస్రకలశన్నానమును జేయించ వలయును. దానివలన రోగము శమించును.

విశునో నరకస్యాంత్యే జాయతే శ్వాసకాసవాన్,
ఘృతం తేన ప్రదాతవ్యం సహస్రపలసంఖ్యయా. (కర్మకాండే)

తా. కొండెకాడు నరకాంతమునందు శ్వాసకాసరోగియై జనించును. తన్నివారణార్థంబై వెయ్యిపలముల నెయ్యిని దానముచేయవలయును.

— అరుచికర్మవిపాకము —

వా. శ్రద్ధాహీనోధనీప్యదాతా దానరతిర్వా తామసగుణాన్వితోయః,
సోఽరుచిమాన్ శూలీవా జాయతేతస్యప్రాయశ్చిత్తంకృచ్ఛమతి
కృచ్ఛం, చాంద్రాయణం వ్యస్తంసమస్తంవా వ్యాధితారతమ్యే
న కుర్యాత్, అత్రాశక్తాధనీచనిత్యంపంచాశద్బ్రాహ్మణభోజనం
ప్రతిదినం మృష్టాన్నేన కారయేత్ అత్రాప్యశక్తా. 89
జపం హోమం తథాతీర్థం స్నానంవాపి సమాచరేత్,
తీవ్రవైరాగ్యసంయుక్తః కుర్యాద్బ్రాహ్మణభోజనమ్. 90

తా. ధనవంతుడైయుండి శ్రద్ధాహీనముగ, అదాతగ, లేక దానముజేసినను తామసదానపరుడుగ నుండువానికి అరుచియేని శూలయేని గలుగును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛం, అతికృచ్ఛం, చాంద్రాయణముల సంపూర్ణముగగాని, లేక ఆయారోగ తారతమ్యమునకు దగినటుల ప్రాయశ్చిత్తమునుగాని జేయవలయును. మఱియు నీప్రాయశ్చిత్తముజేయుట కశక్తుడై ధనికుడుగ నుండువాడు ప్రతిదినము ఏబది బ్రాహ్మణులకు పిండివంటకములతోడ భోజనం బిడవలయును. ధనవిహీనుడుగ నుండువాడు జప, హోమ, తీర్థస్నానముల జేయవలయును. తీవ్రవైరాగ్యమును ధరించి బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడిన రోగముక్తుం డగును.

అతిపరిభూతక్షపణ స్సహజయుతో మానవో భవతి,
జీవేమందాగ్నివిజితో దుశ్చిత్తకః పాపకర్తాచ. 91

వా. దుశ్చికిత్స్యస్థానస్థితగురోః ప్రాగుక్తజపహోమస్నానాదికం విద
ధ్యాత్. (బోధిత్విశ్వాస్తే)

తా. జన్మకాలమున సహజస్థానమునందు క్రూరగ్రహములుండినను, లేక గురుహజస్థానమునందు క్రూరగ్రహములుండినను, మందాగ్ని, పాపకర్మ, శత్రువుచే జయింపఁడుట, దుశ్చిత్తత గలవాడుగ జనించును. దుశ్చికిత్స్యస్థానస్థితగురుదోషనివారణార్థంబై గ్రోవ్విక్తజపహోమాదిక్రియలం జేయవలయును.

— ఛర్దిరోగకర్మవిపాకము —

గా. యోబ్రాహ్మణాయ కేశకీటకాకసారమేయాద్యుపహతమన్నం జాన
న్నేవ ప్రమాదాత్ప్రియచ్ఛతి సచ్ఛర్దిమానన్యజన్తని. 93

తా. బ్రాహ్మణులకు పెంట్లుకలు, పురుగులు, కామలు, కుక్కలు అనువానివలన

దుష్టంబైన యన్నమును ఉన్నట్లుండై బుద్ధిపూర్వకముగ నొసంగెడివానికి మఱియొక జన్మమున ఛర్దిరోగము జనించును.

వా. విశ్వాసఘాతకీ ఛర్దియుతో భవతి. తదుపశాంతయే పంచాశద్భ్యాస్త్రాణభోజనం కారయేత్. అన్నదానంచయథాశక్త్యాజ్యయుక్తంచ కుర్యాత్. తతోపశాంతిర్భవతి. 94

తా. విశ్వాసఘాతకము జేయువానికి ఛర్దిరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై వివిధ బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయును. మఱియు శక్త్యనుగుణముగ ఘృతయుక్తముగ అన్నదానమును జేయవలయును.

రిపుస్థానే యదా స్యాతాం చంద్రశుక్రౌ తతో భవేత్,
ఛర్దిమాన్ మనుజస్తృష్టాః పృథ్వీలోకితే. 95
క్షీణచంద్రావలోకితు పృథ్వీస్థానస్థితో బుధః,
శుక్రబాధోపశాంతయేబుధస్యపూర్వోక్తమేనసకలం జపాది విద
ధ్యాత్.

తా. జననకాలమున నారవయింటిలో చంద్రశక్రలుండినను, లేక వారల దృష్టిగలిగియుండినను, ఛర్దిరోగంబేని తృష్ణారోగంబేని జనించును. లేక బుధుడు ఆరవస్థానమునందుండి వానికి క్షీణచంద్రునివై దృష్టిగలిగియుండిన ఛర్దిరోగంబేని లేక తృష్ణారోగంబేని కలుగును. శుక్రబుధదోషనివారణార్థంబై పూర్వోక్తజపాదుల నన్నిటినీ జేయవలయును.

తృష్ణాకర్తవిపాకము ౧౦

పథిచాధ్వపరిశ్రాంతం బ్రాస్తాణం గామథాపివా,
నపాయయే జ్వలం యస్తు సతృష్ణామూర్ఛితో భవేత్. 97

తా. బ్రాహ్మణుడుగాని, అవుగాని, మార్గమునందు బడలికచే దష్టివలన బీడింపంబడియుండ ఉదకము నొసంగకుండువానికి తృష్ణ, మూర్ఛ జనించును.

పానీయం పాయసం భక్త్యా శర్కరాఘృతసంయుతం,
ఇదమావశ్యతో దేయం మూర్ఛాతృష్ణోపశాంతయే. 98

తా. ఉదకము, పాలు, పంచదార, లేక ఘృతము అనువానిని బ్రాహ్మణులకు ముఖ్యముగ నొసంగి (తానును భుజించిన) మూర్ఛ, తృష్ణ హరించును.

దాహరోగకర్తవిపాకము ౧౧

వా. యః పునరగ్నో స్థివతి తం కపిలా నామ గ్రహో గృహ్లాతి. తత్తా

వర్ణము, చెమట, శ్వాసము దుర్గంధముగావెడలుట, అధికదప్పి-ఈలక్షణములు పితృజ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మ జ్వరలక్షణము

కాసశ్వాసా పీనసః కంఠశోషా దాహాభ్రాంతిశ్చేత్వేతవర్ణంబలాసం, తంద్రాకారో గౌరవర్ణంచగాత్రం వాఙ్మాధుర్యం వారిపూరం సలాలమ్. చింతాభీతిర్విద్ధితం మందవహ్నిం తాపస్వేదశ్శోషమాత్రం శిరోర్మిః స్నిగ్ధంగాత్రంఘృణంసారణంసాధ్యధేతుశ్లేష్మదోష్టితోయంజ్వరస్సాస్త్రిః (సిద్ధవిద్యాభూ

తా. దగ్ధ, ఎగరోజు, పీనస, కంఠశోష, దాహము, భ్రమ, కఫము తెల్లగుడుట, తంద్ర, శరీరము వసువువర్ణమై యుండుట, నోరు తియ్యగ నుండుట, అధికము జొల్లుకారుట, చింత, భయము, అగ్నిమాంద్యము, తాపము, చెమట, శోభ, అధికము మూత్రమువెడలుట, శిరస్సు నొచ్చుట, శరీరము నిగవిగలాడుచుండుట, కంఠములో గగుఱు మనుశబ్దము, అతిసారము-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మ జ్వర మని తెలియవలయు.

స్తైమిత్యం స్తిమితోవేగ ఆలస్యం మధురాస్యతా,
శుక్లమాత్రపురీషత్వక్ స్తంభేస్తృప్తిరథాపిచ. 2

గౌరవం శీతముక్లేదో రోమహరోఽతినిద్రతా,
ప్రతిశ్వాయో రుచిఃకాసః కఫజేఽత్క్లిచ్చశుక్లతా. (మతాంత

తా. శరీరము తడిగుడ్డచే గప్పుబడినటుల నిశ్చలముగ నుండుట, జ్వరమునకు మువేగము, కార్యములయందాలస్యము, నోరుతియ్యగ నుండుట, మూత్రపురీషములు చర్మతెల్లగ నుండుట, శరీరము స్తంభించుట, తృప్తిజేందినవానివలె అన్నమునం దభిలాశేకుండుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, శరీరము శీతలముగ నుండుట, ఓకర, గగురొచ్చుట, కడునిద్ర, పీనస, అరుచి, కాస, నేత్రములు తెలుపుబారియుండుట, ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మ జ్వర మని తెలియవలయు.

విశేషాదరుచిర్వాద్యం స్రోతోరోఘోఽల్పవేగతా,
ప్రశేఘో ముఖమాధుర్యం హృల్లేపశ్వాసపీనసః. 2(

హృల్లాసశ్చర్ధనంకాసస్తంభ శైత్యంతగాదిషు,
అంగేషు శీతపిటకా స్తంద్రోదరకఫోద్భవే. (బాహుళే) 2(

తా. మిగుల అరుచి, వాద్యము, స్రోతఃప్రతిబంధము, మలమూత్రాదులు కొంముగ వెడలుట, నోటియందు నీరుకారుట, నోరుతియ్యగ నుండుట, హృల్లేపము, శ్వాసవ

జ్వరశూలసర్వాంగదాహపీతనయనశ్చ భవతి. బలించ నిశిచతుష్పథే
పిష్టలాజాపిణ్యాకరుధిరతిలాశ్వగంధపుష్పైర్విశ్రేణ దద్యాత్. 99

గృహీష్టచ బలించేమం కపిలాఖ్యమహాగ్రహ,
ఆతురస్య సుఖం సిద్ధిం ప్రయచ్ఛ త్వం మహాబల. 100

తా. అన్నియందు నుమ్మివేయువానికి కపిలనామకమనుగ్రహముసోఁకి పీడించు
టచే తత్తుణమున జ్వరము, శూల, సర్వాంగదాహము, నేత్రములయందు పసపు వర్ణము
అనునుపద్మపంబులుగ లుగును. తన్నివారణార్థంబై నాలుగుత్రోవలనుధ్య పిండి, పేలాలు,
గానుగపిండి, రక్తము, నువ్వులు, పెన్నేరుగడ్డ, పువ్వులు అనువాని యుక్తముగ “గృహీష్టా
ష్టవ బలించేమం” అనుమంత్రముతో బలి నివ్వవలయును.

తనా భవతి భూపుత్రో రంద్రే భవతి భాస్కరః,
జన్తకాలే యదా యస్య సదాహజ్వరవాన్భవేత్. 101
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జన్మలగ్నమున అంగారకుఁడు, అష్టచుస్థానమున సూర్యుఁడుండిన దాహము,
జ్వరము గలుగును.

❧ ఉన్మాదరోగకర్తృవిపాకము ❧

మోహాయుశ్వా పరాన్యస్తు భుక్తే వస్తువిగర్హితం,
సోన్మాదవాతయుక్తస్య త్కృచ్ఛం చాంద్రాయణం తథా.
కుర్యాత్సరస్వతంనామ జవే బ్రాహ్మణసంతర్పణం,

తా. రెండవమనుజునికి మోహమును గలుగఁజేసి నిద్రమైన వస్తువును భక్షణ
జేయించినవానికి ఉన్మాదము, వాతపీడగలుగును. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణకృచ్ఛం
ప్రాయశ్చిత్తమునుగాని, సరస్వతీ నామజవమునుగాని జేయుటయేగాక బ్రాహ్మణసంతర్పణ
మును జేయవలయును.

❧ అపస్తాంకకర్తృవిపాకము ❧

గురౌ స్వామినివ స్తేయః ప్రతికూలం సమాచరేత్.
సోఽపస్తారి భవేత్తత్ర కుర్యాత్చాంద్రాయణం నరః, 103

తా. గురువు, లేక స్వామి వీరలవద్దనుండి ప్రతికూలముగ నడుచువానికి అపస్తాంక
రోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయును.

బ్రాహ్మణశ్వాసరోధేన హ్యపస్తారి భవేన్నరః. 104

వక్ష్యే తస్య ప్రతీకారం దానహోమక్రియావిధిం,

తా. బ్రహ్మణునియొక్క శ్వాసమును బుద్ధించినవానికి అపస్తారము గలుగును. దాని నివారణార్థంబై దానహోమక్రియాదుల జేయవలయును.

శనిభూసుతదినసాధనిధనస్థా యస్యజన్మకాలే సుఖః,

నానావ్యాధివధాదైః పీడాంచాపస్తారసంభవాం తస్య. 105

(జ్యోతిష్కాస్త్రే)

పా అష్టమస్థానస్థశనిమంగళసూర్యజనితాపస్తారశాంతయే గ్రహప్రీతయే పూర్వోక్తమేవ సకలం జపాది కుర్యాత్. 106

తా. జన్మకాలమున శని, అంగారకుఁడు, సూర్యుఁడు అష్టమస్థానమందుండిన సుఖవిధములైన రోగములుగాని, అపస్తారముగాని గలుగును. తన్నివారణార్థంబై గ్రహకృష్ణర్థముగ పూర్వోక్తజపాది సర్వోపచారములం జేయవలయును.

❧ వాతవ్యాధికర్తవిపాకము ❧

దేవానాం బ్రాహ్మణానాంవా ధనాపహరణాత్తథా,

స్వామిద్రోహా ద్వాతరోగీ భవేత్తస్యాపి నిష్కృతిః. 107

తా. దేవ బ్రాహ్మణులయొక్క ధనము నపహరించుటవలనగాని, స్వామిద్రోహము నలనగాని, వాతరోగము జరించును. కావున దానికి పరిహారము జేయవలయును.

❧ వాతరోగహరవిధి ❧

గురుప్రత్యర్థితాం యాతో వాతరోగీ భవేన్నరః,

నామమంత్రేణ కుర్వీత జపం హోమం చ శాంతయే. 108

తా. గురువును ద్వేషించువానికి వాతరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై ఉత్తరోత్తర జెప్పంబడు ఆచ్యుత, ఆనంత, గోవిందాదినామమంత్రములతో జపహోమముల జేయవలయును.

❧ ధనుర్వాతహరవిధి ❧

అనిచ్ఛం త్యక్షతాం యస్తు హ్యుపభుంక్తే పరస్త్రియం,

బలాదాక్రమ్య సనర స్వస్వసంధిషు వేదనామ్. 109

తీవ్రా మాహ్నీ త్యరుచిమాణా ధనుర్వాతయుతో భవేత్,

జ్వరీ తదుపశాంత్యర్థం మహిషీదాన మాచరేత్. 110

కృచ్చాఞ్చితికృచ్చాఞ్చి కుర్వీత ఛాంద్రాయణ మథాపరం,

సూర్యనామజపం చైవ శక్త్యైబ్రాహ్మణతర్పణమ్, 111

నామత్రయం జపే న్నర్హ్యో రోగశాంత్యర్థమాత్మనః,
సహస్రనామకంచాపి స్తోత్రం సమ్యగ్విధానతః. 112

అచ్యుతానంత గోవిందేత్యేతన్నామత్రయం ద్విజః,
అయుతలైతయూవృత్త్యా జపే ద్రోగస్య శాంతయే. 113

తా. ఇచ్చయీచని అక్షతయోనిగల పరస్త్రీతో బలాత్కారముగ సంగమము జేయువానికి సర్వసంఘలయందు తీవ్రవేదన, అరుచి, ధనుర్వాతము, జ్వరము మొదలగు రోగములు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మహిషీదాన, కృచ్ఛ, అతికృచ్ఛ, చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములను, సూర్యనామజపమును, శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రహ్మణ సంతర్పణమును, నామమంత్రజపమును, సహస్రనామ జపమును, విధాన పూర్వకముగ జేయుటయే గాక అచ్యుత, అనంత, గోవింద అనుమూడునామమంత్రముల ముప్పది వేలమార్లు జపముజేయవలయును.

❧ పక్షవాతహరవిధి ❧

సభాయాం పక్షపాలీచ జాయతే పక్షఘాతవాక్,
నిష్కత్రయమితం హేమ సదద్యాచ్చ ద్విజాతయే. 114

శ్రాధం చ వైష్ణవం కుర్యాదాత్మనో హితమిచ్ఛయా,
సప్తధాన్యాని దద్యాచ్చ గోదానం తత్ర కారయేత్. 115

తా. సభయందు పక్షపాతము జేయువానికి పక్షఘాతవాతము గలుగును. తన్నివారణార్థంబు మూడునిష్కములయెత్తు బంగారును బ్రహ్మణునికి దానముజేసి వైష్ణవ శ్రాధమును, సప్తధాన్యదానమును, గోదానమును జేయవలయును.

రక్తవస్త్రప్రవాళానాం హఠీస్యా రక్తవాతవాక్,
సవస్త్రాం మహిషీం దద్యా త్పద్మరాగసమన్వితామ్. 116

తా. ఎఱ్ఱనివస్త్రములను, పగడములను దొంగలించువానికి రక్తవాతముగలుగును, తన్నివారణార్థంబై పద్మరాగములతోడ వస్త్రయుక్తముగ మహిషీదానమును జేయవలయును.

❧ రక్తవాత రక్తపిత్తహరవిధి ❧

సవర్ణాగమనే వాతరక్తవాక్ జాయతే నరః,
సవర్ణాగమనే వాతపిత్తవానపి జాయతే. 117

లక్ష్మీనారాయణం రూపం సువర్ణేన ప్రకల్పయేత్,
పలేనవా తవర్ణేన తవర్ణేనాథవా ఘనః. 118

లక్ష్మీనారాయణం రూపం సర్వదా సర్వకామికం,

తా. సవర్ణస్త్రీతో సంగమముజేయువానికి వాతరక్తరోగంబేసి, లేక వాత పిత్తరోగంబేసి గలుగును. తన్నివారణార్థంబై నాలుగు, లేక రెండు, లేక ఒకరూపాయి యెత్తుబంగారుతో లక్ష్మీనారాయణ ప్రతిమను జేసి దానము జేయవలయును. మఱియు ఈలక్ష్మీనారాయణప్రతిమను సర్వకాలములయందును సర్వకామనావిషయములయందును దానము జేయందగును.

❧ వాతపిత్తహరవిధి ❧

లశునం గృంజనం తాలఫలం వాశ్నాతి యో ద్విజః. 119
సవాతపిత్తరోగీచ భవేచ్ఛాంద్రాయణం చరేత్,

తా. వెల్లుల్లి, గంజావి, లేక తాటిఫలము - వీనిని భక్షణముసేయు బ్రాహ్మణునికి వాతపిత్తరోగములు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయును.

అతిమారుతరోగార్తోపరస్వ హరీవిలోల మతిచేష్టః,
కర్కటసంస్థేభానౌ స్వపుత్రదృష్టే పుమాన్ పిశునః. 120
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున కర్కటకరాశియందు సూర్యుఁ డుండి శనివీక్షణమును గలిగియుండిన కొంటరితనము, వాతరోగము, చోరవృత్తి, చంచలదిత్తము గలుగును.

వాతపిత్తోద్భవాపీడా హీనజై రుగ్రవిగ్రహః,
విదేశగమనంచాపి సౌరిమధ్యే యదాశిభి. 121

తా. జననకాలమున శనిమధ్యమునందు కేతుసంబంధము గలిగియుండిన వాత పిత్తరోగము గలుగును. మఱియు హీనజాతిపలన భయంకరమైన కలహంబేసి, పరదేశ గమనంబేసి గలుగును.

❧ ఆమవాతకర్తవిపాకము ❧

వా. హుతాగ్నినిర్వాహకోహ్యమవాతవానితి వచనాత్, తదుక్తదోష శాంతయే అయుతసంఖ్యాకో గాయత్రీజపః. 122

తా. హోమాగ్ని నాచ్చినవానికి ఆమవాతము జనించును. తన్నివారణార్థంబై పది వేలమార్లు గాయత్రీజపమును జేయవలయును.

వా. అష్టమోగురురామస్యకర్తాచేతి వచనాత్, అష్టమస్థానస్థితగురు జనితామవాతరోగోపశాంతయే తత్ప్రీతయే పూర్వోక్తమేవ జపహోమపూజాదానాదికం కుర్యాత్, తేనోపశామ్యతి. 123
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున అష్టమస్థానమునందు బృహస్పతియుండువానికి అమవాతము గలుగును. తన్నివారణార్ధంబై పూర్వోక్తజపహోమ పూజాదానాదుల జేయవలయును.

—ॐ అజీర్ణ శూలకర్త విపాకము ॐ—

శూద్రస్యైవతు భుక్తాన్న మవ్రతస్య ద్విజస్యచ,
శూలవ్యాధి ర్భవేన్నిత్య మజీర్ణాచ్చాతిషీడితః.

తా. బ్రాహ్మణుఁడు శూద్రాన్నమునుగాని, లేక దుర్వృత్తిగల బ్రాహ్మణాన్నమును గాని భుజించిన నెల్లపుడు శూల, అజీర్ణము గలుగును.

—ॐ స్త్రీహశూల ॐ—

విశ్వస్తవిషదాతాచ స్త్రీహవాన్ జాయతే నరః. 125

తా. తనయందు విశ్వాసముగ నుండువానికి విషంబిడుటవలన స్త్రీహశూల గలుగును.

—ॐ జఠరశూల ॐ—

శ్రుతాధ్యయనసంపన్నం యాచితార మకించనం,
బ్రాహ్మణం దాంత మావళాయ దానార్థం న దదాతి యః. 126
సభవే జ్జఠరీశూలీ తథాథ్ధానీచ కర్హిచిత్,

తా. పేదాధ్యయనము సేయువాఁడు, శ్రోత్రియుఁడు, యాచకుఁడు, దరి ద్రుఁడు, శమదమాదిసాధనయుక్తుఁడు నగు బ్రాహ్మణుని బిలిపించి దానముజేయకుండిన వానికి జఠరశూల, కడుపుబ్బరము గలుగును.

—ॐ శమనము ॐ—

కృచ్చాగ్రితకృచ్చగ్చాంద్రాణి సకుర్యా ద్రోగయుక్తయే. 127

తా. జఠరశూలగలవాఁడు కృచ్చి, అతికృచ్చి, చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తము లజేసిన నది నివర్తించును.

—ॐ అరుచిశూల ॐ—

వా. శ్రద్ధాహీనో ధనవాన్ దానే ష్వరతి స్తా మవదానీ వాయస్సో
రుచిమాన్ శూలీజాయేతాత్రైషనిస్తారః. 128

తా. ధనవంతుఁడుగ నుండువాఁడు శ్రద్ధాహీనముగ గాని, లేక తామసముగ గాని దానముజేసిన అరుచి, శూల గలుగును.

—ॐ శమనము ॐ—

చాంద్రాయణం చాతికృచ్చగ్చ ప్రాజాపత్య మథాపరం,
హోమాద్యపిచ కుర్వీత వ్యాధ్యాదే రనురూపతః, 129

తా. ఆరుచి, శూల గలవాడు చాంద్రాయణ, అతికృచ్ఛ, ప్రాజాపత్య ప్రాయశ్చిత్తములగాని, రోగతారతమ్యానుగుణ్యముగ హోమాదులగాని జేయవలయును, సాక్షాద్ధంతి గవాదీని యః పునర్జననాంతరే, శిరోరోగీ శ్రోత్రరోగీ శూలీచారుచిమా నృవేత్. 130

తా. ఆవునుగాని లేక బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినిగాని జన్మాంతరమున స్వయముగ జంపినవారికి మస్తకశూల, కర్ణశూల, ఉదరశూల, లేక ఆరుచి గలుగును.

శమనము ౧౭

ఏతన్నివృత్తయే వర్షం ద్వివర్షంవా త్రివర్షకం, చరే ధృతవ్రతంచాంతే గోహిరణ్యాదికం దిశేత్. 131

తా. పూర్వోక్తమైన గోహత్యాదిదోషములు నివర్తించుటకై ఒక సంవత్సరం దీసి, లేక రెండు సంవత్సరంబులేని, లేక మూడుసంవత్సరంబులేని ఘృతవ్రతమును జేసి ఖంత్యమున, బ్రాహ్మణునికి ఆవును, సువర్ణమును దానము చేయవలయును.

కటిశూలకర్తవిపాకము ౧౮

గోగామీ కటిశూలీస్యా త్తస్య చాంద్రాయణం తథా, కృచ్ఛంబై వాతికృచ్ఛంచ జపం సౌరంచ నిర్దిశేత్. 132

తా. గోగమనము జేయువానికి కటిశూల గలుగును. తన్ని పారణార్థంబై చాంద్రాయణ, కృచ్ఛాతికృచ్ఛమునుగాని, సౌరజపమునుగాని చేయవలయును.

మైథునం శ్రుణుయా త్ప్రిత్రః కర్ణశూలీ భవేత్తు సః, న్యాయై చైవ బధిరః కించి త్కపాలేన సహ్యశబ్దవాక్. 133

తా. మాతాపితృమైథునము నాకర్ణించువానికి కర్ణశూలగాని, చెవిటితనముగాని, క కపాలమున అసహ్యమైన శబ్దముగాని గలుగును.

శమనము ౧౯

నిష్కవింశతికం దద్యాద్బ్రాహ్మణాయ కుటుంబినే, విష్ణుప్రకాశకా నుత్రా జవే ద్రోగోపశాంతయే. 134

తా. కర్ణశూల శమించుటకై కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునికి ఇరువది నిష్కముల యిత్తు సువర్ణదానమునుగాని, లేక విష్ణుదేవతాకమంత్రజపములుగాని జేయవలయును.

హస్తశూల ౨౦

పూర్వజన్మని నాస్తిక్యా త్సంధ్యాదిరహితో ద్విజః, హస్తశూలీ సంభవతి నిష్కద్వాదశకం దిశేత్. 135

తా. జన్మాంతరమున నాస్తికుడై సంధ్యాదికర్తల జేయకుడిన బ్రాహ్మణుని! హస్తశూల గలుగును. తన్నివారణార్థంబై ౧౨ నిష్క్రములయెత్తు బంగారమును దానము చేయవలయును.

— శమనము ౧ —

భోజయేద్బ్రాహ్మణాఞ్శుక్త్యా జపే తస్మిం హిరణ్యదః. 13

తా. హస్తశూలగలవాడు శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి సు:ర్ణమును దానముజేసి సౌరజపమును చేయవలయును.

— నయనశూల ౧ —

నగ్నాం పరస్త్రియం దృష్ట్వా సూర్యం వాస్తమయోదయే,
నేత్రశూలీ భవేత్సోపి నేక్షితుం క్షమతే దిశః. 13

తా. నిర్వాణముగ నుండునపుడు పరస్త్రిని జూచెడువానికిగాని, లేక ఊ:యాస్తమయకాలముల సూర్యవలొకము జేసెడివానికిగాని నేత్రమునందు శూలర:గము గలుగును. దానివలన దిక్కుల జూచుట కశక్యం బగును.

— శమనము ౧ —

వర్షోపేదేహి మంత్రేణ జపస్స్యా దప్తచాయుతం,
వయస్సుపర్ణాశ్రితచ మంత్రైస్సిం చేచ్ఛ వారిణా. 13

తా. నేత్రశూలరోగి, “వర్షోపేదేహి” అను మంత్రమును ౧౦౦౮ మార్గ జపించుటయేగాక “వయస్సుపర్ణా” అను మంత్రముతో ఆభిషేకమునగా చేయవలయును

— శూలకర్తవిపాకము ౧ —

శూలీఘరోపతాపేన జాయతే వపుషా తనుః,
సోఽన్నదానం ప్రకుర్వీత తథా రుద్రం జపేద్భుధః. 13

తా. పరునికి దుఃఖము గలుగజేసెడువానికి శూలరోగము జనించి శరీరమ:కృశించును. తన్నివారణార్థంబై అన్నదానమునుగాని, లేక రుద్రజపమునుగాని, చేయ:వలయును.

— ఆనాహ, ఉదావర్తకర్తవిపాకము ౧ —

వా. దేవద్విజత్సేత్రతటాకవల్లికకూపాదీనాం యోభేదనం కరోతి త:
వాయసోనామగ్రహో గృహ్లాతి. తల్లక్షణ మాథ్నానోదావర్తిజ:
రారుచిమా౯ పాదదాహీచ జాయతే. 14

తా. దేవబ్రాహ్మణుల భూమినివహరించినవానికిని, చెఱువులు, పుట్టలు, బావుల మొదలగువాని నశింపజేసినవానికిని, వాయసమనుగ్రహము సోఁచును. దానివలన కడ:పుబ్బరము, ఉదావర్తము, జ్వరము, అరుచి, అరకాలియందు మంట అనునవి గలుగును.

మధ్యేపాపగ్రహయో శ్చంద్రే మదనే స్థితేఽర్కజే జంతోః,
శ్వాసక్షయవిద్రధిగుల్మస్టీహాదివీడిత స్సనరః. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే.) 141

తా. జననకాలమునందు పాపగ్రహమధ్యమున చంద్రుఁ డుండి సప్తమస్థానమున శనియుండిన శ్వాసము, క్షయము, విద్రధి, గుల్మము, స్టీహాము మొదలగురోగములు గలుగును.

—౧౭ గుల్మరోగకర్తవిపాకము ౧౭—

గురుప్రత్యర్థితాం యాతో గుల్మవాక్ జాయతే నరః,
ఆచరే త్తన్నివృత్త్యర్థం మాసమేకం పయోవ్రతమ్. 142

తా. గురుతిరస్కారకార్యము జేయువానికి గుల్మరోగము జనించును. అది నివారించుటకై ఒకమాసము పయోవ్రతమును జేయవలయును.

—౧౮ హృద్రోగకర్తవిపాకము ౧౮—

ఉదక్యానీక్షితం భుక్త్వా జాయతే కృమిలోదరః,
గోమూత్రయావకాహార స్సప్తరాత్రేణ శుద్ధ్యతి. 143

తా. రజస్వలగా నుండు స్త్రీ యవలోకనముజేసిన యన్నమును భుజించుటవలన ఉదరమున క్రిములు జనించును. అది నివర్తించుటకై ఏడుదినములు గోమూత్రమును యవధాన్యమును భుజింపవలయును.

అభక్ష్య భక్షణేచైవ జాయంతే కృమయో హృది,
అథవా తద్విశుద్ధ్యర్థం ముపావసమున భీష్మపంచకమ్. 144

తా. అభక్ష్యపదార్థములను భుజించుటవలన ఉదరమున క్రిములు జనించును. తన్నివారణార్థంబై భీష్మపంచక ముపవాసమును జేయవలయును.

గజేచ నిహతేవాశ్వే కృమి కుక్షిస్తు జాయతే.

తా. ఏనుగును, లేక గుఱ్ఱమును జంపినవానికి ఉదరమున క్రిములు జనించును.

మృతే భర్తరి యానారీ నీలీవస్త్రం ప్రధారయేత్,
సామృతా నరకం యాతి కృమికుక్షీ స్తతఃపరమ్. 146

తా. పెనిమిటిమరణానంతరమున నీలీవస్త్రమును ధరించినస్త్రీ మరణానంతరము నరకము ననుభవించి రెండవజన్మమున కడుపులో క్రిమివీడగలరై జనించును.

పాటితహృదయో హిబుకే నిర్వాహనబాంధవార్తిసలిసౌఖ్యం,
బాల్యే వ్యాధితదేహో నఖరోషధరో భవే త్స్వగ్నిః. 147

(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమునందు నాలవయింటిలో శనిగ్రహంబుండిన తొమ్మనొప్పి బంధుపీడ, భార్యాసౌఖ్యము, బాల్యమునందు వ్యాధి, నఖకేశధారణముగలవాడై యుండును.

❧ మూత్రకృచ్ఛికర్త విపాకము ❧

గురుజాయాగభిమనా స్తూత్రకృచ్ఛిం ప్రజాయతే,
తేనాపి నిష్కృతిః కార్యా శాస్త్రదృష్టేన వర్తనా. 14
పశుయోనౌచ గమనా స్తూత్రకృచ్ఛిం ప్రజాయతే,
తిలపాత్రత్రయంచైవ సజద్యా దాత్త శుద్ధయే.

తా. గురుభార్యాసంగము జేసినవానికి మూత్రకృచ్ఛిము జనించును. తన్ని వారణార్థంబై శాస్త్రమున జెప్పబడియుండు ప్రకారము శాంతిచేయవలయును. పశు మైథునము జేయువానికి మూత్రకృచ్ఛిము జనించును. కావున నాత్మ శుద్ధ్యర్థ మూడుతిలపాత్రల దానము జేయవలయును.

జన్తకాలే యదాయస్య స్తరే భవతి భాస్కరః,
రాహుయుక్తః ప్రకురుతే మూత్రకృచ్ఛాగ్రిదికాం రుజమ్. 15
(బోధితీశ్వాస్తే)

తా. జన్మకాలమున సప్తమస్థానమునందు శనిరాహువులు గలవానికి మూత్రకృచ్ఛాగ్రిదిరోగములు జనించును.

❧ అశ్చరీకర్త విపాకము ❧

వా. పరస్త్రీగామీ హ్యపస్తారీ భవ త్యశ్చరీవాక్. 16

తా. పరస్త్రీగమనము సేయువానికి అపస్తారముగాని, అశ్చరీమూత్రకృచ్ఛముగాని జనించును.

❧ శమనము ❧

వా. స్వర్ణదానం కార్యం తస్య సర్వరోగే దానస్యోక్తత్వాత్. 17

తా. కావున వాని నివారణార్థమై స్వర్ణదానమును జేయవలయును.

వా. శూలప్రమేహపీడిత మశ్మర్యోపహతమాననంచాపి జనయ
రవిణాదృష్టో జీవగ్రహే చంద్రజపురుషం, గురుగ్రహవర్తమా
రవిదృష్టబుధజనితాశ్చరీరోగ ప్రతీకారపూర్వకం బుధప్రీతః
పూర్వోక్తమేవ జపాదికం కుర్యాత్ (బోధితీశ్వాస్తే.) 18

తా. జననకాలమునందు గురువుతోడ బుధుడు డుండి సూర్యునిచే జూడంబ

మండిన శూల, ప్రమేహము, అశ్మరీరోగము గలుగును. కావున వానిశమనార్థంబై
బధగ్రహస్తీత్యర్థము పూర్వోక్తజపాదులు చేయవలయును.

❧ ప్రమేహకర్తవిపాకము ❶ ❧

చాండాల్గమనా తస్యప్రమేహవ్యాధిమాన్భవేత్,
క్షుత్పిపాసాతురశ్చైవ జాయతే తస్యనిష్కృతః. 154

చాంద్రాయణత్రయం కుర్యాద్ద్యవమధ్యం తథాపరే,
జహాయా తస్మిషాచైతాః జపేంత్రాస్సమాహితః. 155

నా. ఇదమాపఃప్రవహతేతి. 156

తా. చండాల్స్త్రీగమనము జేయువానికి సర్వమేహరోగములుగాని, ఆకలి,
షి అనురోగములుగాని జనించును. కావున వానిశమనార్థంబై మూడుగువమధ్యచాం
ద్రాయణప్రాయశ్చిత్తములచేసి రెండవదినమున “ఇదమాపఃప్రవహతి” అనుమంత్రజప
మును, మఱియు నీమంత్రముతోడనే సహస్రాజ్యహోమముల జేయవలయును.

❧ శూలమేహకర్తవిపాకము ❷ ❧

తిర్యగ్గామీ సశూలేన ప్రమేహేనయుతో భవేత్,
కుర్యాత్సంతపనాదీని ప్రాయశ్చిత్తం యథావిధి. 157

తా. ఆవు, ఎనుము మొదలగుజంతువుల మైథునముజేసినవానికి శూలమేహము
నించును. తన్నివారణార్థంబైయథావిధిగ సంతపనాదిప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయును.

❧ వాతమేహకర్తవిపాకము ❸ ❧

పర్వవ్యవాయీ మనుజః కన్యాగామీ త్థైవచ,
వాతప్రమేహయుక్తస్సాన్యత్కర్మ చాంద్రాయణత్రయమ్.

తా. అమావాస్య, పూర్ణిమ మొదలగు పర్వతిథులయందు స్త్రీసంగమముగాని,
క కన్యాసంగమముగాని జేయువానికి వాతమేహము జనించును. తన్నివారణార్థంబై
మూడుచాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తములు చేయవలయును.

❧ మధుమేహకర్తవిపాకము ❹ ❧

మధుమేహీ మాతృగామీ సతతం జాయతే నరః,
పితృభార్యాభిగామీచ జలమేహీ నరాధమః. 159

యోగచ్ఛేద్యగినిం నిత్యమితుమేహీ భవేన్నరః,
ప్రాయశ్చిత్తం క్రమాదత్ర షడ్వర్షాణ్యథ పంచచ. 160

త్ర్యభిమిత్యాచరే త్సమ్యక్తతోరోగాత్ప్రముచ్యతే,

పీనస, హృల్లాసము, వాంతి, దగ్ధ, స్తబ్ధత్వము, చర్మము నఖము యీ మొదలగువాని యందు తెలుపువర్ణము, అవయవములయందు శీతపిటికలు, తంద్ర - ఈ లక్షణములు శ్లేష్మజ్వరమునందు కలిగియుండు.

❖ వాతపిత్తజ్వరలక్షణము ❶ ❖

తృష్ణామూర్ఛాభ్రమోదాహ స్వప్ననాశ శ్శిరోరుజా,
కంతాస్యశోషోవమధూ రోమహర్షోఽరుచిస్తమః. 204
పర్వభేదశ్చ జృంభాచ వాతపిత్తజ్వరాకృతిః. (మాధవనిదానే)

తా. దప్పి, మూర్ఛ, భ్రమ, సర్వాంగతాపము, నిద్రానాశము, తలనొప్పి, కంఠము ముఖము ఎండియుండుట, వాంతి, గగుర్పొడుచుట, అరుచి, అకస్తాత్మగా చీకట్లు కమ్ముకొనినట్లుండుట, కీళ్ళునొచ్చుట, ఆవలింతలు-ఈలక్షణములుగలది వాతపిత్తజ్వర మని తెలియవలయు.

శిరోర్దిమూర్ఛావమిదాహమోహః
కంతాస్యశోషోరతిపర్వభేదః,
ఉన్నిదితాత్మత్ భ్రమరోమహర్షాః
జృంభాతివాక్త్వంచచలాత్పిత్తాత్. (బాహులు) 205

తా. తలనొప్పి, మూర్ఛ, వాంతి, సర్వాంగతాపము, మోహము, గొంతు నోరు ఎండుట, పదార్థములయం దిచ్చలేకుండుట, కీళ్ళయందు నొప్పి, మిక్కిలముగా దప్పి, తాపము, భ్రమము, గగుర్పాటు, ఆవలింత, అధికముగా మాటలాడుట-ఈలక్షణములు వాత పిత్త జ్వరమునందు కలిగియుండును.

❖ శ్లేష్మ వాతజ్వరలక్షణము ❷ ❖

స్తైమిత్వం పర్వణాంభదోఽద్రాగౌరవమేవచ,
శిరోగ్రహః ప్రతిశ్యాయః కాసస్వేదాశ్రువర్తనమ్. 206
సంతానో మధ్యవేగశ్చ వాతశ్లేష్మజ్వరాకృతిః. (మతాంతరే)

తా. శరీరము తడిగుడ్డచే గవ్వబడినటుల నిశ్చలముగ నుండుట, కీళ్ళునొచ్చుట, తంద్ర, అంగములు జడముగ నుండుట, తలబరువుగ నుండుట, పీనసము, కాసము, స్వల్పముగా చెమటపట్టుట, శరీరములో సంతాపము, జ్వరమునకు మధ్యవేగము - ఈలక్షణములుగలది వాతశ్లేష్మ జ్వర మని తెలియవలయు.

తాపహాస్యరుచిపర్వశిరోరుక్చీనసశ్శృసనకాసవిబంధాః,

తా. మాతృగమనము చేసినవానికి మధుమేహమును, చవతితల్లిగమనముజేసిన వానికి జలమేహమును, సహోదరిగమనము జేసినవానికి ఇత్తుమేహమును జనించును. వానినివారణార్థంబై జెప్పబడిన ప్రాయశ్చిత్తములను క్రమముగ ఆరు, ఏడు, మూడు సంవత్సరములు జేయవలయును.

— ౧౬ ఉదరకర్ష విపాకము ౧౬ —

యోబ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం మధ్యేచైకం విభావయేత్. 161
సాధయే దురదవ్యాధియుక్తో భవతి మానవః,

తా. ఎవడు బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్రులలో నొకనినేయధికముగ భావించి సాధిం చెడినో అట్టివానికి ఉదరరోగము గలుగును.

— ౧౭ శమనము ౧౭ —

కుర్యాత్కృచ్చిం చాతీకృచ్చిం చాంద్రాయణ మథాపరమ్. 162
సహస్రకలశస్నాన మిశ్వరస్యతు కారయేత్,

తా. ఉదరరోగనివారణార్థంబై కృచ్చి, అతికృచ్చి, చాంద్రాయణానిప్రాయ శ్చిత్తములను, రుద్రునికి వెయ్యికలశములతో నభిషేకమును చేయవలయును.

— ౧౮ జలోదరకర్ష విపాకము ౧౮ —

రాజ్ఞావాతు నియుక్తేన నియుక్తో ధర్తనిశ్చయే,
పురోహితః ప్రాడ్వివాక స్సచివో వాన్యథా చరేత్. 163
జలోదరత్వం ప్రాప్నోతి తస్య వక్ష్యామి నిష్కృతిం,

తా. ధర్తనిర్ణయమునకై నియమింపబడిన రాజుగాని, లేక రాజుచే నియ మింపబడిన పురోహితుడుగాని, న్యాయాధిపతిగాని, మంత్రిగాని న్యాయవిరుద్ధముగ జరిగించిన జలోదరము గలుగును. దానికి శాంతిని వచించెదను.

— ౧౯ శమనము ౧౯ —

పయసా వర్తయే న్నాసత్రితయం వ్రతముత్తమమ్. 164
సహస్రకలశస్నానం మహాదేవస్యచైవహి,
భోజయేచ్చ శతంవిప్రా స్తుచ్యతే కిల్బిషాత్తతః. 165

తా. జలోదరశమనార్థంబై మూడుమాసములు పయోవ్రతమును, మహాదేవునకు సహస్రకలశస్నానమును చేయించి నూరుబ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయును.

— ౨౦ ఉదరకర్ష విపాకము ౨౦ —

గర్భపాతనజారోగా యక్ష్మస్త్రీహజలోదరాః,
తేషాం ప్రశమనార్థాయ ప్రాయశ్చిత్తమిదం స్మృతమ్. 166

తా. గర్భపాతము గలుగజేయుటచే యకృష్టిహ, జలోదరము జనించును. వాని శమనార్థమై ప్రాయశ్చిత్తమును వచించెదను.

శమనము ౧౭౭

ఏతేషు దద్యాద్విప్రాయ జలధేనుం విధానతః,
నువర్ణ రౌప్యతామ్రాణాం పలత్రయసమన్వితామ్.

167

తా. మైశెప్పెబడిన రోగశమనార్థంబై బ్రాహ్మణులకు విఘ్నక్రముగ మూడు పలములయెత్తు బంగారునేని, వెండినేని, తామ్రమునేని జలధేనువుతోడ దానముసేయ వలయును.

శ్రీహోదరకర్తవిపాకము ౧౭౮

భృతకాధ్యాపకోయస్తు కన్యాదూషణతత్పరః,
స్థీహవాక్ సుభవే ద్విప్రో జవే చ్ఛ్రీసూక్తమేవహి.

168

తా. వేతనముదీసికొని నధ్యయనము జేపెడువాఁడును, కన్యాదూషణము జేసెడి వాఁడును స్థీహరోగపీడితుండగును. తచ్ఛమనార్థంబై శ్రీసూక్తజపమును జేయవలయును.

శమనము ౧౭౯

అయుతత్రయసంఖ్యాకం స్థీహోదరవిముక్తయే,
ప్రత్యేచంచ భవే ద్ధోమ శ్చరుణా సర్పిషా పృథక్.

169

తా. స్థీహోదరముగలవాఁడు ముప్పదివేలమార్లు శ్రీసూక్తమును జపింపవలయును. మఱియు ప్రతిముక్కుచేతఅన్నాజ్యముల ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ హోమము జేయవలయును.

శోభకర్తవిపాకము ౧౮౦

అద్రౌమాగ్ధే నదీతీరే ఛాయాయాం ఫులినే నరః,
మూత్రం పురీషం వల్లీకే యత్ప్రముంచే జ్వలేపివా.

170

శ్వయంభువ్యాధిమాప్నోతీత్యేవమాహ సదాశివః,
ఇంద్రంవఇతిమంత్రంహి జవేదప్తోత్తరాయుతమ్.

171

అపొహిష్ఠీతి హోమస్సాస్య శ్చరుణా సర్పిషాయుతం,

తా. పర్వతము, మార్గము, నదీతీరము, నీడ, ఇసుకదిన్నె, పుట్ట, జలము అను వానియందు మూత్రమునుగాని, మలమునుగాని వినర్జనము సేయువానికి శోభరోగము గలుగునని మహాదేవుఁడు వచించెను. తద్గోషశమనార్థంబై “ఇంద్రంవఇతి” అనుమంత్రముతో ౧౦౦౦౮ అష్టోత్తరజపమును “అపొహిష్ఠీతి” అనుమంత్రముతో అన్నాజ్య హోమములను జేయవలయును.

శోభహరప్రతిమాదానము ౧౮౧

శోభః పంచకర స్థ్లిష్ఠో దశాస్య శ్చరచాతథ్యక్.

172

దధానం ఛురికా ఘంటాం కులిశంచ కృత స్తథా,

తా. శోభరోగమున విదుచేతులు, పదిముఖములు, క్రూరత్వము, బాణము, ధనుస్సు, కత్తి, గంట, వజ్రము అనువానిని ధరించుకొని శరీరము కృశించియుండునటులు రోగప్రతిమంజేసి దానముజేయవలయును.

❧ గళగండకర్త విపాకము ❧

గళగండి గణద్రవ్యహర్తా భవతి మానవః. 173

దానేన తత్ప్రీతికారం వత్సోమి శృణు భాస్కర,
మాణిక్యం పద్మరాగంచ వజ్రమౌక్తికమేవచ. 174

వైడూర్యం పుష్పరాగంచ నీలం మరకతం తథా,
ఏభిర్దాలాం ప్రకుర్వీత సూత్రమన్యత్ర రాజతమ్. 175

అలాభే మౌక్తికాద్యన్యతమైర్దాలాం ప్రకల్పయేత్,
స్వత్ర రాజతం సూత్రమితి వేదే ప్రకల్పితమ్. 176

తామ్రపాత్రే వినిక్షిప్య తిలానా ముపరిన్యసేత్,
తిలానాంచ పరీమాణం ద్రోణపంచకమిష్యతే. 177

వా. తతఃస్థం నవగ్రహాదిమహాశాంతిం కుర్యాత్. రత్నమాలాం పూజయిత్వా వేదశాస్త్రవిదే బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్.

తా. సముదాయద్రవ్యము నవహరించువానికి గళగండరోగము గలుగును. తన్ని వారణార్థంబై మాణిక్యము, పద్మరాగము, వజ్రము, ముత్తీయములు, వైడూర్యము, పుష్పరాగము, ఇంద్రనీలమణి, పచ్చలు అనువానినిగాని, వానిలో దొరికెడివానినిగాని వెండితీగెలో జేర్చి మాలికజేసి తామ్రపాత్రయం వైదుద్రోణములయెత్తు నుప్పులు పోసి దానిపై నామాలిక నునిచి నవగ్రహాది మహాశాంతింజేసి పూజించి వేదశాస్త్ర సంపన్నుండుగు బ్రాహ్మణునికి దానము జేయవలయును.

❧ గండమాలకర్త విపాకము ❧

అధ్యాపయతి శిష్యాంస్తు యః ప్రతార్యగురుస్తథా,
శిష్యో గురుం వంచయిత్వా యోధితే శృణుతస్యచ. 179

జాయతే గండమాలాఖ్యో రోగస్తదుపశాంతయే,
అభక్ష్యపానపాయీవా గండమాలి భవేన్నరః. 180

కృచ్ఛ్రిత్రయం ప్రకుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరం,
ఆష్టోత్తరసహస్రంతు జపే త్పురుషసూక్తకమ్. 181

సౌరమంత్రజపస్త్యచ్ఛక్తి బ్రాహ్మణభోజనం,

ఇతి కృత్వా నరస్సమ్యక్ గళగండా ద్విముచ్యతే.

182

తా. గురువు శిష్యుని వంచించి యధ్యయనము చెప్పటవలనగాని, లేక శిష్యుడు గురువును వంచించి యధ్యయనము సేయుటవలనగాని, లేక అభివ్యభిక్షణములవలన గాని, మద్యాదిపానములవలనగాని గండమాల జనించును. తన్నివారణార్థంబై మూడు కృచ్ఛములు, లేక చాంద్రాయణము, అష్టోత్తరసహస్రపురుషసూక్తజపము, లేక అష్టోత్తరసహస్ర సౌరమంత్రజపము, బ్రాహ్మణసంతర్పణ మొదలగు నుపచారముల సత్కర్మము గుణ్యముగ జేయవలయును.

శ్లో పదకర్తవిపాకము ౧౦

స్వగోత్రాయాభిగమనా స్థ్విపదీ జాయతే నరః,

యోన్యామసృక్ష్వ స్రవతి తత్ర చాంద్రాయణం చరేత్.

183

మాంసం పయోవ్రంతచైవ తస్మాద్రోగాత్ప్రీముచ్యతే,

తా. స్వగోత్రస్థితో సంగమముజేయువానికి స్థ్విపదరోగము జనించును. మరియు, స్థ్వి స్వగోత్రపురుషునితో సంగమముజేసిన యోనిచలన సత్కర్మాచము గలుగును. వానిశమనార్థంబై చాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తమును, ఒకమాసమువఱకు పయోవ్రతమును జేయవలయును.

శ్లో పదరోగప్రతిమోదనము ౧౧

శ్లీపదస్త్రిపదః కుంతః పతక్ తురధసంధరః.

184

తా. మూడుపాదములు, కుంతత్వము, వినుగకాలుగలదై దిగువబడినటులనుండు పట్టి శ్లీపదరూపప్రతిమను జేయుంచి దానముజేయవలయును.

శ్లో మస్తకప్రణకర్తవిపాకము ౧౨

జాత్యుత్తమస్త్రీగమనా జ్ఞాయతే మస్తకప్రణీ,

తత్పాతకవిశుద్ధ్యర్థం ప్రాజాపత్యవ్రతం చరేత్.

185

తా. ఉత్తమజాతిగలస్త్రీతో సంగమముజేయువానికి శిరమున ప్రణము గలుగును. తద్దోషనివారణార్థంబై ప్రాజాపత్యవ్రతమును జేయవలయును.

శ్లో భగందరకర్తవిపాకము ౧౩

స్వగోత్రస్థ్విప్రసంగేన జాయతేచ భగందరీ,

తేనాపి నిష్కృతిః కార్యా మేషీదానేన యత్నతః.

186

దేవానాం యోముఖం హవ్యవాహనస్సర్వపూజితః,

తస్మాత్త్వం వాహనం పూజ్యం దేవై స్సేంద్రైర్నహర్షిభిః.

187

భగందరః పూర్వకర్తవిపాకోత్థంతు యన్తమ,

తత్సర్వం నాశయ తీప్రం సౌఖ్యంచాపి ప్రవర్ధయ. 188

తా. స్వగోత్రస్త్రీతో సంగమము సేయువానికి భగందరము గలుగును. తన్ని వారణార్ధంబై (బుగారుగిట్టలు, మెడికొమ్మలు మొదలగువానితో నలంకరింపఁబడిన) మేకను “దేవానాం యోముఖం హవ్య” మనుమంత్రముతో స్తుతించి దానము చేయవలయును.

— ఉపదంశకర్త విపాకము —

మాతృగామీ భవేవ్యస్తు తస్య లింగం వినశ్యతి,
చాండాలీగమనేచైవ హీనకుష్ఠః ప్రజాయతే. 189

తస్య ప్రతిక్రియాం కర్తుం కుంభ ముత్తరతో న్యనేత్,
వా. తత్రోపరి కుచేరప్రతిమాం సౌవర్ణీం కృష్ణవస్త్రావృతాం మాల్యభూషితా మావాహనాది షోడశోపచారైః ప్రత్యహం పూజయేత్. అధర్వణవేదపారాయణం కుర్యాత్. సమాప్తే పారాయణే ప్రతిమా బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్. దానమంత్రః. 190

నిధీనా మధిపో దేవ శ్శంకరస్య ప్రియస్సఖా,
సౌమ్యాశాధిపతి శ్రీమూర్త మమసాపం వ్యపోహతు. 191

ఇమంమంత్రం సముచ్చార్యా ప్యాచార్యాయ యథావిధి,
దద్యాదేవం హీనకుష్ఠీ లింగనాశీచ శుద్ధ్యతి. 192

తా. మాతృగమనము సేయువానికి లింగనాశనము గలుగును. మఱియు చండాలస్త్రీగమనము సేయువానికి శ్వేతకుష్ఠపు గలుగును. తద్దోషనివారణార్ధంబై అన్నికి నుత్తరదిశయందు కలశమును స్థాపించి దానిపై బుగారుతో కుచేరప్రతిమం జేసి యునిచి నల్లనివస్త్రముగట్టి పుష్పమాలికలచే నలంకరించి ప్రతిదిన మావాహనాది షోడశోపచారములచే బూజించి దాని కెదురుగ అధర్వణవేదపారాయణమును జేసి సమాప్తియైన పిదప నాప్రతిమను “నిధీనా మధిపో దేవేత్యాది” మంత్రముతో యథావిధిగ నాచార్యునికి దానము జేసిన హీనకుష్ఠము, లింగనాశనరోగము నివర్తించును.

— కుష్ఠరోగకర్త విపాకము —

పరుషం భాషతే వర్ధ్యం సత్వద్గోషయుతో భవేత్,
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యాత్ప్రదద్యా దౌషధానిచ. 193
వైద్యకోక్తాని విప్రాయ శక్త్యా బ్రాహ్మణభోజనం,

తా. మఱియొకనితో కఠోరముగ, వ్యర్థముగ మాటలాడువానికి కుష్ఠరోగము గలుగును. తన్ని వారణార్ధంబై మూడుచాంద్రాయణ కృచ్ఛముల జేసి వైద్యశాస్త్రము

నందు జెప్పంబడియుండునాపధములను శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణుని కియ్యవలయును. మఱియు శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణసంతర్పణమును జేయవలయును.

— ౧౭ దుశ్చిర్త త్వహరము ౧౭ —

గురుతల్పగదోపాచ్చ గవిమైథునదోషతః. 194

దుశ్చిర్తాస్యాదసౌ కుర్యా ద్గురుతల్పాతిదేశతః,
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా త్తతోదోపా త్ప్రముచ్యతే. 195

తా. గురుభార్యతోగాని, లేక గోవుతోగాని సంగమముసేయువానికి కుష్టువు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మూడు చాంద్రాయణముల జేయవలయును.

— ౧౮ ముఖరోగ కర్తవిపాకము ౧౮ —

కూటసాక్షీ భవే ద్వక్తరోగీ శోణితపిత్తవాన్,
కృచ్ఛాగ్నికృచ్ఛాగ్ని కుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరమ్. 196

కుర్యా త్కూఠాండహోమంచ గాయత్రీ మయుతం జపేత్,
దద్యా ద్ధిరణ్యం ప్రీహింశ్చ ముఖరోగస్య శాంతయే. 197

తా. తప్పుసాక్ష్యము నెప్పెడువానికి ముఖరోగము, రక్తపిత్తరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛాగ్ని, అతికృచ్ఛాగ్ని, చాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని కూఠాండహోమమును, పదిజేలమారులు గాయత్రీజపమునుజేసి సువర్ణమును, ధాన్యమును దానము జేయవలయును.

— ౧౯ కర్ణరోగకర్తవిపాకము ౧౯ —

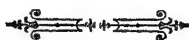
మాతాపితృగురూణాంచ దేవబ్రాహ్మణయో స్తథా,
శృణోతి సిందాం బుధ్యా యః కర్ణాభ్యాం తస్యశోణితమ్. 198

పూయంచైవ స్రవత్యస్య శాంతిః కృచ్ఛాచతుష్టయాత్,
హిరణ్యరక్తవస్త్రాణాం దానా ద్భూష్టాణభోజనాత్. 199
జపాద్ధోమాచ్చ భవతి సౌరమంత్రేణ శక్తితః.

తా. తల్లి, తండ్రి, గురువు, దేవతలు, బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినిందను బుద్ధి పూర్వకముగ వినుచుండినవానికి చెవియందు రక్తము, చీము, స్రవిండును. తన్నివారణార్థంబై నాలుగుప్రాజాపత్యకృచ్ఛాగ్నిప్రాయశ్చిత్తములంజేసి బంగారును ఎఱ్ఱనివస్త్రమును దానముసేయుటయేగాక బ్రాహ్మణసంతర్పణను, శక్త్యనుగుణముగ సౌరమంత్రజపహోమములను జేయవలయును.

చతుర్వింశ ప్రకరణమ్.

పంచవింశ ప్రకరణము

రసగంధకాది ద్రవ్యభుద్ధినిరూపణః

శ్లో. విశ్వనాథం జగన్నాథం లోకనాథం జగద్గురుం,
సర్వజ్ఞం పార్వతీనాథం లింగమూర్తి మహం భజే.

1

తా. సకలప్రపంచమునకు ప్రభువు, జంగమప్రపంచమునకు ప్రభువు, స్థావర ప్రపంచమునకు ప్రభువు, జగద్గురువు, సర్వజ్ఞుఁడు, లింగమూర్తిస్వరూపుఁడు నగు పార్వతీపతిని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమనెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క పంచవింశ ప్రకరణమును వదియింపుచున్నాఁడను.

౧౦ పారదోత్పత్తి ౧౦

స్కందా త్తారకహింసార్థం కైలాసే ప్రార్థితస్సురైః,
కరుణాత్మా మహాదేవః పార్వతీవల్లభః శ్శివః.

3

రతౌ శంభోః చ్యుతం రేతో గృహీతం వహ్నినా ముఖే,
క్షిప్తం తేన చతుర్దిక్షు తుమాయాం తత్పుష్పకృష్ణకృత్.

4

సౌమ్యాది దిక్త్రయస్యాంత ర్గౌరిశాపా స్స కార్యకృత్,
పశ్చిమాయాంతు యత్క్షిప్తం దిశి తత్సర్వకార్యకృత్.

5

ఏతోత్పత్తి స్సమాఖ్యాతా పారదస్య మనీషిభిః, (ఆయుర్వేదే)

తా. తారకాసురవధార్థమై కుమారస్వామిని జనింపజేయవలయునని కరుణాత్ముఁడును, మహాదేవుండును, పార్వతీవల్లభుండును నగునీశ్వరుని దేవేంద్రుఁడు మొదలగు సమస్తదేవతలు బ్రార్థింప నతండు కుమారస్వామి జననమిత్తార్థమై పార్వతితో సంభోగముజేయ వీర్యము పతనంబయ్యెను. దాని నన్ని గ్రహించి భరింపనేరక భూమి యందు విడిచిన నది నలుదిక్కులయందు వెవ్వెరుగ వ్యాపించెను. అం దుత్తర ప్రాగ్క్షిణ దిశలయందు పడినరసము గౌరిశాపముచే నిష్ఫలం బగుటంజేసి అది యేకార్థమునందు నుపయోగింపకుండును. పశ్చిమదిశయందు పడినరసము సమస్తకార్యములయందు పయోగించును. ఇత్యైతంగున రసోత్పత్తి క్రమము నాయుర్వేదవేత్తలచే జెప్పంబడియెను.

—ॐ రసభేదతల్లక్షణములు ॐ—

- రసౌ విప్రస్సితో రక్తః క్షత్రియః పీతదుగ్విశః. 6
 శూద్రః కృష్ణ ఇతిప్రోక్తో వర్ణభేదా చ్చతుర్విధః,
 బ్రాహ్మణః కల్ప్యతే కల్పే గుటికాయంచ బాహుకః. 7
 ధాతువాదే తథావైశ్య శూద్రశ్చేతరకర్తృణి,
 అంతస్సునీలోజహిరుజ్జ్వలాంగోమధ్యాహ్నసూర్యప్రతిమప్రకాశః,
 శస్తోభధూమ్రః పరిపాంశురశ్చ చిత్రస్తుయోజోరసకర్త సిద్ధ్యై 8

తా. పాదరసము వర్ణభేదములచే నాలుగువిధములు. అందు తెల్లగ నుండునది బ్రాహ్మణజాతి యనియు, ఎఱ్ఱగ నుండునది క్షత్రియజాతి యనియు, పచ్చగ నుండునది వైశ్యజాతి యనియు, నల్లగ నుండునది శూద్రజాతి యనియు జెప్పబడును. వానిలో బ్రాహ్మణజాతి కల్పవిషయమునందును, క్షత్రియజాతి గుటికలయందును, వైశ్యజాతి ధాతువాదమునందును, శూద్రజాతి యితరకర్తృలయందు నుపయోగించును. మఱియులోన నీలవర్ణము, వెలపట చాకచక్రముగలదై మధ్యాహ్నసూర్యనితో సమానమైన కాంతి గలదై ధూమ్రవర్ణము, తెలుపువర్ణము, చిత్రవర్ణము గలదై ప్రశస్తముగనుండు రసమును సర్వాషధములయందు నుపయోగింపందగును.

—ॐ రసమాహాత్మ్యము ॐ—

- అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తము త్తమం,
 ఆయుర్వేదోపదేశేన్స్తి రసశుద్ధిర్నిగద్యతే. 9
 శుష్కేంద్రనమహారాజిం యద్వద్దహతి పావకః,
 తద్వద్ధాతుగతా న్సూత సూతదోషా స్త్రయోదశ. 10
 దర్శనా ద్రసరాజస్య బ్రహ్మహత్యా వ్యపోహతి,
 స్పర్శనా నాశయే ద్దేవి గోహత్యాం నాశ్రసంశయః. 11
 కింపునర్భక్షణా ద్దేవి ప్రాప్యతే పరమంపదం,
 దోషహీనో రసోబ్రహ్మ మూర్ఖితస్తు జనార్దనః. 12
 మూరితో దుద్రరూపస్సాన్య ద్బద్ధస్సాక్షాన్తహేళ్యరః,
 వేధో దేహలోహభ్యాం సూత స్సాక్షాత్సదాశివః. 13

తా. ఇక నాయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము రసశుద్ధిని వచించెదను. “ఎండినకట్టెల సమూహము నగ్నిహోత్రుడు దహింపంజేయుభంగి” ధాతుగతదోషములను పాదరసము దహింపంజేయును. ఐనను రసమునందు ౧౩ దోషములు గలవు. మఱియు రసమును దర్శించుటవలన బ్రహ్మహత్యజనితదోషము నివర్తించును. దానిస్పర్శ

నమువలన గోహత్యజనితదోషము నిస్సంశయముగ నివర్తించి దానిసేవనవలన స్వర్గాది పరమపదములు గలుగును. దోషరహితమైనరసము బ్రహ్మస్వరూపము. మూర్ఖజేందింబుఁ బడినరసము విష్ణుస్వరూపము. భస్మముజేయఁబడినరసము రుద్రస్వరూపము. బంధింపఁబడిన రసముమహేశ్వరస్వరూపము దేహలోహములచే వేధింపఁబడినరసము సదాశివస్వరూపము.

— ౧౩, రసనామ భేదలక్షణతత్త్వయోజనము ౧ —

పారదో రసథాతుశ్చ, రసలోహో మహారసః,
చతుర్విధో రసో జ్ఞేయో రసేంద్ర ఇతి భేదతః. 14

ఆకృష్ట శ్చపలో రూక్షో రసేంద్రః పరికీర్తితః,
పారద శ్చుకవర్ణస్యా త్కించిత్కాల ఇవాదృతః. 15

ఆపీతకాంతి రూక్షశ్చ సూతకః పరికీర్తితః,
మయూరపింఛికాకారో రసకశ్చ విదుర్భుధాః. 16

రసేంద్రో రసకర్తాగ్రః పారదో రోగనాశనః,
సూతక స్సర్వకార్యార్థో రసో యోజ్యో రసాయనే. 17

తా. పారదము, రసథాతువు, రసలోహము, మహారసము అనునవి పాదరస నామంబులు. ఆరసము రసేంద్రము, పారదము, సూతకము, రసకము అన నాలుగు విధంబులు. అందొకింత నల్లగ, చుచలముగ, రూక్షముగ నుండునది రసేంద్రమనియు, చిలుకవన్నెగలదై యొకింత నలుపువర్ణముగ నుండునది పారద మనియు, ఒకింత పచ్చనై రూక్షముగ నుండునది సూతక మనియు, నెమలిపింఛపుఛాయగలదిగ నుండునది రసక మనియు జెప్పఁబడును. రసేంద్ర మనుదానిని రసకర్తలయందును, పారద మనుదానిని రోగ హరక్రియలయందును, సూతకమనుదానిని సర్వక్రియలయందును, రసకమను దానిని రసాయనమునందును గ్రహింపదగును.

— ౧౪ రసదోషాష్టకము ౧ —

ఉండినంచాపి కౌటిల్య మనవర్తంచ సంకరం,
షండత్వ పంగుకారిత్య సమలత్వగురుత్వతః. 18
సవిషత్వంచసూతస్య చాష్టదోషాః ప్రకీర్తితాః, (మాధవనిదానే)

తా. ఉండినదోషము, కౌటిల్యదోషము, అనవర్తదోషము, సంకరదోషము, షండత్వదోషము, పంగుదోషము, బరువుగనుండుటవలన మలదోషము, సవిషత్వదోషము అను నెనిమిది దోషములు రసమునందుండును (ఈదోషములు గలరసమును శుద్ధిజేయక ఔషధములలో బ్రయోగించినను, లేక సేవించినను రోగములు జనించును. అవెవ్వియనిన)

❧ దోషాష్టకము క్తపారదసేవజనితరోగములు ❧

ఉండినే శూలదోషస్యా త్కౌటిలేష్వస్యా త్కపాలరుక్. 19

అనవర్తే భ్రమశ్చైవ సంకరే ధాతుసంకరః,

షండత్వేస్యా దసంతానో పంగుత్వే దాహ కుష్టకృత్. 20

మలే జ్వరశ్చ మూర్ఛా చ విషత్వే చ శ్చయో భవేత్.

తా. ఉండినదోషమువలన శూలయు, కౌటిల్యదోషమువలన కపాలరోగంబును, అనవర్తదోషమువలన భ్రమయు, సంకరదోషమువలన ధాతుసాంకర్యంబును గలుగును. షండత్వదోషమువలన సంతానము గలుగకుండును. పంగుత్వదోషమువలన దాహంబేసి, హోగంబేసి గలుగును. మలదోషమువలన జ్వరము, మూర్ఛ గలుగును. విషదోషమున శరీరము శ్చయించును.

❧ రసదోషాష్టకము ❧

నాగో వంగో మహో వహ్ని శ్చాంచల్యం చ విషం గిరిః. 21

అసహ్యగ్నిర్తహదోషా నిషిద్ధాః పారదే స్థితాః, (ఆయుర్వేదే)

తా. రసమునందు నాగ, వంగ, మల, వహ్ని, చాంచల్య, విష, గిరి, అసహ్యలన నెనిమిదివిధములైన దోషంబు లుండును.

❧ రసదోషాష్టకజనితరోగములు ❧

జాడ్యం గండ స్తమో నాగా త్కుష్ఠం వంగా ద్రజో మలాత్. 22

దాహో వహ్నీ ర్భిజనాశ శ్చాంచల్యా చ్చరణం విషాత్,

గిరేస్సోఽగ్నిర్నసహతా దోషా స్తోహోఽభిజాయతే, 23

విషం వహ్ని ర్తలశ్చేతి దోషా ముఖ్యతమా స్త్రయః,

ఇమే మరణ సంతాప మూర్ఛానాం హేతవః క్రమాత్. 24

యశాగికా నాగవంగౌ ద్వా తౌ జాడ్యాధ్వానకుష్టదౌ,

తా. రసమునందలి నాగదోషమువలన జాడ్యము, గండమాల, తామసము గలుగును. వంగదోషమువలన కుష్టువును, మలదోషమువలన రజస్సును, అగ్నిదోషమువలన హేమమును, చాంచల్యదోషమువలన శుక్రనాశనమును, విషదోషమువలన మరణంబును, హోషమువలన శరీరమున పొక్కులును, అసహ్యగ్నిదోషమువలన మోహమును గలుగును. ఈయెనిమిదివిధములైన దోషములలో విష, వహ్ని, మలము లన మూడుదోషములు ముఖ్యంబులు. అట్లగుటచే నవి మరణము, సంతాపము, మూర్ఛ అనువానిని క్రమమున గలుగఁజేయును. మఱియు నాగ, వంగ దోషములు యోగార్థముగలవి యగుటం జూడ్యాధ్వానకుష్టువుల గలుగఁజేయును.

శీతజాడ్యతిమిరభ్రమతంద్రాశ్లేష్మవాతజనితజ్వరలింగమ్.

203

తా. తాపములేకుండుట, అరుచి, కీళ్ళయందునొప్పి, తలనొప్పి, పీనసము, శ్వాసము, కాసము, మలబంధము, శ్లేష్మము, జాడ్యము, తిమిరరొగము, భ్రమ, తంద్ర-ఈలక్షణములు శ్లేష్మవాతజ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మపిత్తజ్వరలక్షణము ౧౯

లిప్తతిక్తాస్యతాతంద్రామోహః కాశోరుచి స్తప్తా,
ముహూర్దాహోముహూశీతంశ్లేష్మపిత్తజ్వరాకృతిః. (మతాంతరే)

తా. నోరుఅంటుకొని చేదుగనుండుట, తంద్ర, మోహము, కాస, అరుచి, దప్పి, ప్రతిక్షణమునందు దాహము, ప్రతిక్షణమునందు శీతలము-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మపిత్తజ్వర మని తెలియవలయు.

ద్వంద్వజ్వరలక్షణము ౨౦

తృట్టమోహభ్రమదాహవీడతా స్వప్నహనిరతిశీర వేదనా,
రోమహర్ష మరుచిర్ద్వరంతథా శ్వాసకాసమితి కథ్యతేబుధైః. 210
స్వేదహానిభ్రమకంపశోషణం ద్వంద్వజ్వరమితి కథ్యతే శృణు.

(మాధవనిదానే)

తా. దప్పి, మూర్ఛ, భ్రమ, దాహము, నిదురరాకుండుట, అధికముగా తలనొప్పుట గగుర్పొడుచుట, అరుచి, కడుజ్వరము, శ్వాసకాసము, చెమటపట్టకుండుట, తబ్బిబ్బిలాడుట, వణుకుట, శోష - ఈలక్షణములు గలది ద్వంద్వజ్వర మని విద్వాంసులచే జెప్పబడినది.

సన్నిపాతజ్వరలక్షణము ౨౧

రాత్రౌ జాగరణం దివాచ కృశతా మూర్ఛాతిదాహో మరు
చ్ఛీతం స్వేదప్రలాపనం మగతృషాహాస్యంచ హృత్పీడనం,
కాసశ్వాసవిదాహతైత్యజ్వరితాతృష్ణా¹ శిరోరోధనం
జిహ్వదగ్ధకృశత్వ² మంగపులకం స్యా త్సన్నిపాతజ్వరే. 211

(మాధవనిదానే)

తా. రాత్రి మేల్కొనియుండుట, పగలు కృశించియుండుట, మూర్ఛ, శరీరము నొద్దు దాహము, వాతము ప్రకోపించియుండుట, చలిబెట్టుట, చెమటపట్టుట, అనంగతముగ మాటలాడుట, మదము, నవ్వుట, తొమ్మునొచ్చుట, లేక తొమ్ములో ముండుట,

1 శిరస్తోదనమ్ 2 కాయపులకమ్.

—ॐ రససప్తకంచుకదోషములు ॥—

నాగో వంగో మలాగ్ని ర్విష గిరి చపలా స్సప్తసూతస్యదోషాః
నాగా ద్గండాలిరోగం జనయతి బహుశః కుష్ట వంగే చ వంగాత్,
జ్ఞాత్వాజ్ఞానంచులాస్యాన్తరణమపివిషాద్దాహమోషశాచవహ్నిః
జాడ్యం శైలాచ్చ వీర్యచ్యుతిరపి చపలా త్పరదశ్శుభ్యతే న. 25

తా. రసమునందు నాగ, వంగ, మల, అగ్ని, విష, గిరి, చపలము లన సప్తకం
చుకదోషములు గలవు. అందు నాగదోషమువలన గండమాలయు, వంగదోషమువలన
కుష్టువును, మలదోషమువలన అజ్ఞానమును, విషదోషమువలన మరణంబును, అగ్నిదోషము
వలన దాహమోషములును, గిరిదోషమువలన జాడ్యమును, చపలదోషమువలన వీర్య
నాశనమును గలుగును. కావున రసమునందలి సప్తకంచుకదోషములు నివర్తించుటకై
తానిని శుద్ధిచేయవలయును.

—ॐ రససప్తకంచుకదోషతజ్జుశరోగములు ॥—

నాగం వంగం మలం వహ్ని శ్చాంచల్యం చ గిరి ర్విషం,
పారదే కించుకాస్సప్త సంతి నైసర్గికాయతః. 26

ఏతేతు సప్తదోషాశ్చ కుర్వంతి ప్రాణసంకటం,
నాగేన జాయతే గండం కుష్టం వంగేన జాయతే. 27

విషదోషా ద్భవేన్మృత్యు ర్గిరికే జాడ్యతామపి,
కంచుకే హన్యతే వీర్యం తస్మా ద్దోషవివర్జితః. 28

తా. పాదరసమున నాగ, వంగ, మల, అగ్ని, చాంచల్య, గిరి, విషజము లన
నేడు సప్తకంచుకదోషంబులు స్వాభావికముగ గలిగియుండును. కావున నట్టిసప్తవిధదోషం
బులుగల రసమువలన ప్రాణసంకటము గలుగును. మఱియు నాగదోషమువలన గండ
మాలయు, వంగదోషమువలన కుష్టువును, విషదోషమువలన మరణంబును, గిరిదోషమువలన
జాడ్యంబును, కంచుకదోషమువలన వీర్యనష్టంబును గలుగును. కావున నట్టిదోషములుగల
యశుద్ధమైన రసమును వర్జింపవలయును.

—ॐ రసశుద్ధాశుద్ధగుణములు ॥—

దోషహీనో యదాసూత స్తదా మృత్యు జరాపహః,
సాక్షా దమృతమప్యేష దోషయుక్తో రసో విషమ్. 29

తా. శుద్ధిచే దోషరహితంబైనరసము మృత్యువును, ముదిమిని హరింపజేయుట
యేగాక ప్రత్యక్షముగ నమృతగుణ్యంబై యుండును. దోషయుక్తరసము విషములో సహ
నంబై యుండును.

తస్మా దోషనివృత్త్యర్థం రసశుద్ధి ర్విధీయతే. 30

తా. కావున దోషము నివర్తించుటకై రసమునకు శుద్ధి విధింపఁబడుచున్నది.

— రసశుద్ధిక్రమము —

రసో గ్రాహ్య స్సునత్తత్రే పలానాం శతసమ్మితం,
పంచాశత్పంచవింశద్వాదశపంచైకమేవ వా. 31

పలా దూనో న కర్తవ్యో రససంస్కార ఉత్తమైః,

తా. రసమును మంచినత్వత్రమున నూకపలములుగాని, విబిషపలములుగాని, పువైయైదుపలములుగాని, పన్నెండుపలములుగాని, విదుపలములుగాని, ఒకపలముగాని ప్రహించి సంస్కారము జేయవలయును. విస నొకపలమునకు తక్కువగ జేయం జనదు.

— రససంస్కారమంత్రము —

అఘోరభి మంత్రేణ రససంస్కారపూజనమ్. 32

తా. అఘోరమంత్రముచే రసమును బూజించి సంస్కారము జేయవలయును.

అమంత్రితపదార్థానాం తేజో నిఘ్నంతి ధైరవాః. 33

తా. అమంత్రితపదార్థములయందలి తేజస్సును ధైరవు లవహరింతురు.

— రసదోషాప్తకనిపర్తకోపాయము —

అథాత స్సంప్రవక్ష్యామి దోషాప్తకనివారకం,
ఇష్టకా రజనీచూర్ణై స్షోడశాంశై రసస్యచ. 34

మధ్యే త్తప్తఖల్వే తజ్జంబీరోత్థైర్ద్రవై ర్దినం,
కాండికే తూలయే త్కూతం నాగదోషం విముంచతి. 35

విశాలాం కోలచూర్ణేన వంగదోషో వినశ్యతి,
రాజవృక్షో మలం హంతి చిత్రకో వహ్నిదూషణమ్. 36

చాంచల్యం కృష్ణధత్తుర స్త్రిఫలా విషనాశనం,
కటుత్రయం గిరిం హంతి హ్యసహ్యాగ్నిం త్రికంటకః. 37

తా. ఇక రసమునందలి అప్తదోషనివర్తకోపాయమును వదించెదను:—రసమున పదియారవభాగము ఇళికెకపొడిని, పసపుపొడిని జేర్చి నిమ్మపండ్లరసముతో నొక రసము తప్తఖల్వమున మర్దించి కలితో గడిగి రసమునందలి నాగదోషము నివర్తించును. రసమునకు పదియారవభాగము పాపరవేరు, ఊడుగ వేరు అనువాని చెక్కచూర్ణమును ర్చి నిమ్మపండ్లరసము బోసి యిగిరి పొడియగువఱకు మర్దించి కలితోగడిగిన రసము

నందలి వంగదోషము నివర్తించును. రేల వేరుచెక్క, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసము; మద్దించి కలితో గడిగిన రసమునందలి మలదోషము నివర్తించును. చిత్రమూలపుచెక్క చూర్ణము, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో గడిగిన అగ్నిదోషము నివర్తించును. నల్లయుష్మైత్తవేరుచెక్క, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో గడిగిన చాంచల్యదోషము నివర్తించును. త్రిఫలచూర్ణము, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో కడిగిన విషదోషము నివర్తించును. త్రికటుకచూర్ణము, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో గడిగిన గిరిదోషము నివర్తించును. పల్లెర వేళ్ళచూర్ణము, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మద్దించి కలితో గడిగిన అసహ్యగ్నిదోషము నివర్తించును.

— తప్తఖల్వలక్షణము —

ఖల్వే లోహమయేవాథ పాషాణోత్థేప్యథాపి వా,
అజాశక్యత్తుషాగ్నిశ్చ భూగర్భే త్రితయంతీవేత్. 38
తస్యోపరిస్థితం ఖల్వం తప్తఖల్వమితి స్మృతం,

తా. ఇనుముతో గాని, నల్లజనపరాతితో గాని ఖల్వమును జేయించి యేకాంత గృహమున గుంటత్రవ్వి యందు మేకపెంటికలు, ఉముక, అగ్నివైచి సెగతగులునటుల దానిపై ఖల్వము నునుచుటయ తప్తఖల్వ మనంబడును.

— రసగతసర్వదోషనివర్తకోపాయము —

ప్రతిదోషం కలాంశేన తత్రచూర్ణం సకన్యకమ్. 39
సువస్త్రగలితం ఖల్వే సూతే షీప్త్యా యథాక్రమం,
ప్రత్యేకం ప్రత్యహం యత్నా తస్మిన్ సర్వరాత్రిం విమర్దయేత్. 40
ఉద్ధృత్య చారనాశేన మృద్భాండే ఘోషయే త్సుధీః,
సర్వదోషవినిర్మక్త స్సప్తకంచుకవర్జితః. 41
జాయతే శుద్ధసూర్యం యోజయే ద్వైద్యకర్తణి,

తా. రససప్తకంచుకదోషనివారణార్థంబై వైద్యములలో ప్రతి దానియొక్క పదియారవ పాలుచూర్ణమును, కలబందను గలిపి యొక్కొకదినము నొప్పున నేడుదినములు నిమ్మపండ్లరసముతో రసమును మద్దించి మంటిపాత్రలలో నునిచి కలితో గడిగి ఆరినిచ్చి మంచినస్త్రములలో బోసి ఖల్వములో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నేడుమార్లు బిడపపలయును. కలితో గడుగునపుడు రసము నురుగువలె లేలును. (కావున నది క్రిందపోకుండా పదిలముగ గడుగవలయును.) ఇటులం జేసిన రసమునందలి సర్వదోషములు, సప్తకంచుకదోషములు నివర్తించి రసము శుద్ధంబగును. అట్టిదాని నౌషధములలో ప్రయోగింపవలయును.

—ॐ రసగతదోషతదుష్టద్రవములు ॐ—

మల శిఖి విషనామానో రసస్యనైసర్గికాస్త్రయో దోషాః,
మూర్ఛాం మలేన కరుతే శిఖినా దాహం విషేణ మృత్యుంచ.

(గ్రంథాంతరే)

తా. రసమునందు మల, శిఖి, విషములవలన మూడుదోషంబులు స్వాభావికముగ గియుండును. అందు మలదోషమువలన మూర్ఛ, శిఖిదోషమువలన దాహము, విషదోషవలన మృత్యువు గలుగును.

—ॐ రసశుద్ధి ॐ—

గృహకన్యా హంతి మలం త్రిఫలా శిఖి చిత్రకం,
విషం హన్యా త్తాళనేన మర్దయే త్సప్తవారకమ్. 43

తా. కలబుడవలుకు లిగురువఱకు నేడుమార్లు రసమును మర్దించి సీశ్యగడిగిన దోషంబును, త్రిఫలచూర్ణముతో నేడుమార్లు మర్దించి సీశ్యగడిగిన శిఖిదోషంబును, మూలపు చెక్కచూర్ణముతో నేడుమార్లు మర్దించి సీశ్యగడిగిన విషదోషంబునుంచును.

ఇష్టకాచూర్ణమాదాయ ఖల్వే మర్ద్యం రసం ద్రవైః,
విషాగ్ని రాజవృక్షస్య కృష్ణాచూర్ణై రసం ద్రవైః. 44

కుమార్యా స్త్రిఫలానాం చ కతకస్యచ గోక్షురైః,
యది సంశోధితం సూతం సర్వకర్తసు యోజయేత్. 45

తా. తొలత రసమును ఖల్వములలో నునిచి యిటికపొడితో మర్దించి గడుగఁ గును. ఇటులనే అతివసు, చిత్రమూలము, రేల, పిష్టలి అనువానిచూర్ణములలో గల రసము గలిపి మర్దించి సీశ్య గడుగ వలయును. మఱియు త్రిఫలములు, ఇండుపుగింజలు, సువేల్లు అనువానిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ చూర్ణముచేసి ప్రత్యేక ప్రత్యేక నిష్పకండ్లరసము, కలబందరసము గలిపి మర్దించి సీశ్యగడిగిన రసము శుద్ధియగును. దానిని సర్వయోగములయందు బ్రయోగింపం జనును.

రాజీరసోన మూషాయాం రసం షీప్త్యా విబంధయేత్,
వస్త్రేణ షోలికాయంత్రే స్వేదయే త్కాంజితై స్త్ర్యహమ్. 46

దిన్నైకం మర్దయే త్సూతం కుమారీసంభవై ర్ద్రవైః,
తథా చిత్రకజైః క్వాథై ర్నర్దయే దేకవాసరమ్. 47

కాకమాచీరసై స్త్వర్షద్దినమేకం చ మర్దయేత్,
త్రిఫలాయా స్తతః క్వాథైః రసో మర్ద్యః ప్రయత్నతః. 48

తత స్తేభ్యః పృథ క్కుర్యా త్సూతం ప్రత్యుశ్య కాంజితైః,
 తతః క్షిప్త్వా రసం ఖల్వే రసాదర్ధం చ సైంధవమ్.
 మర్దయేన్నింబుకరసై ర్దినమేక మనారతం,
 తతో రాజిరసోనశ్చ ముఖ్యశ్చ నవసాగరః.
 ఏతై రససమై స్తద్వత్సూతో మర్ద్య స్తుషాంబునా,
 తత స్సంశోష్య చక్రాభం కృత్వా క్షిప్త్వా చ హింగునా.
 ద్విస్థాలీ సంపుటే భూత్వా పూరయే ల్లనణేన చ,
 అభస్థాలీం తతో ముద్రాం దద్యా ద్దృఢతరాం బుధః.
 విశోష్యాగ్నిం విధాయాథో నిషించే దంబునోపరి,
 తతస్తు కుర్యా త్తీవ్రాగ్నిం తదధః ప్రహరత్రయమ్.
 ఏవం నిపాతయే దూర్ధ్వం రసో దోషవివర్జితః,
 అథోర్ధ్వం పిటరీమధ్యే లగ్నో గ్రాహ్యో రసోత్తమః.

తా. ఆవాలు, వెల్లుల్లి, యీరెంటిని నూరి మూసచేసి, అందున పాదరసము బో దానిపై వస్త్రముగట్టి డోలాయంత్రములూ కలితోడ మూడుదినములు పాకముచే పిదప నాపాదరసమును దీసి ఖల్వములూ బోసి కలబందరసము, చిత్రమూలకషాయము కాచియాకు అనువానిరసములూ ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినమును, త్రిఫలకషాయము నొకదినమును మర్దించి కలితో గడిగి ఖల్వము లూ బోసి దానికర్ధభాగము సైంధవలః ణముగలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకదినము మర్దించి పిదప ఆవాలు, వెల్లుల్లి, నవాసా రము అను నీమూడుద్రవ్యములను పాదరసమునకు సమముగ జేర్చి ఉముకనీటితో ముక్త యగువఱకు మర్దించి బిళ్ళజేసి ఎండించి దానిపై ఇంగుషను నూరి లేపనముజేసి కుండ లో నునిచి దానిపై నుప్పుపోసి మరియొకకుండను బోర్లగిలమూసి దళముగ చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండనెండించి పొయిమీఁద నునిచి పాకముజేయవలయును. వైకుండక శేడిమి తగిలిన నాపాదరసము కరిగి క్రిందపడును. కావున వైకుండపై నుదకమున బోయుచు గాఢాగ్నితో మూడుర్భూములు వండవలయును. అది చల్లారి న చీలమన్ను నుపాయముచే దీసి వైకుండయం దంటుకొని యుండురసమును దీసికొనవలయును. ఈ రసము దోషరహితంబై శుద్ధంబుగ నుండును.

కుమార్యాశ్చ నిశాచూర్ణై ర్దినం సూతం విమర్దయేత్,

పాచయే త్పాతనాయంత్రే * శుద్ధో భవతి పారదః.

55

తా. పాదరసములూ కలబందఱుకులు, చనపుపొడి గలిపి యొకదినము మర్దించి బిళ్ళచేసి దాని నటిక సంపుటములూ నునిచి సందు లేకుండునటుల దానిమూతిని

* శుద్ధంచ వినియోజయేత్.

హాని వస్త్రమృత్తిక లేపనముజేసి యెండనెండించుటచే పాతనాయంత్రమని పరఁగి
పదానిని పొయిమీఁద నునిచి దానిపై మఱియొక యటికను బోర్లగిలముూసి దానిపై
గుమాత్రముగ కుదురుగట్టి శీతోదకమును బోయుచుండవలయును. అది యుష్ణమైన
గానిందీసి పారబోసి మరల శీతోదకమును బోయవలయును. ఇటులంజేయుచుండిన
సము వైకుండయందు మంచువలె వ్యాపించును. పిదప నాపాతనాయంత్రమునకు
గ్రాయంబడియుండు చీలమున్న నుదకముతో దడిపి దీసి వైకుండ నంటియుండురసము
పండించి గీచి తీసికొని బట్టను బిడచవలయును. ఇత్తైఱంగుననే రెండు, లేక మూడుమారులు
పాతనాయంత్రమునం దిడి పక్వముచేసి దీసికొనిన రసము శుద్ధంబగును. అట్టిదానిని సర్వా
ధముల ప్రయోగింపం జనును.

❧ ఇంగిలీకములలో రసముదీయువిధము ❧

* పారిభద్రరసైః వేష్యం హింగుళం యామమాత్రకం,
జంబీరాణాం ద్రవైర్వాథ పాచం పాతనయంత్రకే.

తంసూతం యోజయేద్యోగే సప్తకంచుకవర్జితం, (గ్రంథాంతరే)

తా. నాలుగు పలముల ఇంగిలీకము నొకర్థూము వేపపేరు చెక్కరసముతో
గాని, లేక నిమ్మపండ్లరసముతోగాని మర్దించి పాతనాయంత్రమునం దిడి పాకముచేసిన
ప్తకంచుకదోషరహితమైన రసము జనించును. అట్టిరసము నౌషధములలో ప్రయోగిం
పంజనును.

❧ రసాజీర్ణమూలకోషద్రవములు ❧

తౌరంతీక్షణంభరారిచామ్లంచవర్జ్యంసూతో జీర్ణోజాయతే తేనయస్తాత్,
సూతేజీర్ణేనాభిదేశేషుశూలండాహణోమాంద్యంజాడ్యమాలస్యనిద్రా.
సత్వత్యాగోజాయతేబుద్ధినాశ స్తస్మాజీర్ణేకన్యకాంగవ్యమాజ్యం,
కందంచామ్లంమృద్వికాంసేవయేద్వాసూతోజీర్ణ స్సర్వదోషోవశాంతిః.

తా. ఉప్పు, తీక్షణకరపదార్థములు, పులుసు-పీని సధికముగ సేవింపంజనదు.—
అధికముగ సేవించిన రసము జీర్ణముగాక బొడ్డుక్రింద కూలించుట, ఒడలు నుండుట,
శిగ్నిమాంద్యము, జాడ్యము, ఆలస్యము, నిదుర, సత్వక్షయము, బుద్ధినాశనము మొదలగు
సపద్రవంబులు గలుగును. కావున రసము జీర్ణించువఱకు కలబందరసములో నావునెయ్యిని
లిపిగాని, లేక పుల్లనికందములగాని, లేక దీపద్రాక్షపండునుగాని సేవింపుచుండిన
సాజీర్ణమువలనగలిగిన సర్వదోషములు నివర్తించును.

❧ శిరోగతరసదోషనివర్తకోపాయము ❧

కార్పాసదళనిర్యాసై స్తండులీయరసేన వా.

అభ్రకం జీరకైర్ద్యుక్తం లోహచూర్ణం సశర్కరం,
రసవేధవినాశార్థం కుర్యాద్భైషజ్యము త్తమమ్.

60

తా. వైడిప్రత్తాకు రసములోగాని, చిట్టివేళ్ళ రసములోగాని, అభ్రకసిందూరము, జీలకఱ్ఱ, పంచదార గలిపి సేవించిన రసవేధలు నివర్తించును. మఱియు వైడిప్రత్తాకు రసములోగాని, చిట్టివేళ్ళ రసములోగాని లోహభస్మము, జీలకఱ్ఱ, పంచదార గలిపి రెండుమండలములు సేవించిన రసవేధలు నివర్తించును. ఇది యుత్తమమైనది.

ॐ రసమెక్కినందుకు చికిత్స ॐ

ఉ. ఆరయ దూడియాకురసమందున నేయియు బంచదారయు
న్మూరిచియు స్తరీచమును గూరిచి గ్రోలినమీద శైత్యపు
న్నీరును వేడినీళ్ళు తగ నిత్యమును స్థలమాడి బభ్రము
న్వారక నెయ్యి జావయు నవశ్యముసేయ యొనర్ప నెక్కిన
న్వారదరోగగర్వములు భంగములై చను ధారుణీస్థలిన్.

(ఈవద్యములోని యాషధమును రెండుమండలములు సేవింపవలయును.)

చ. నృపతరుపల్లవంబులును స్థిర్మలమైనను రూబలైలము
న్వివచన మొప్పుజేసియును వేమును రెండుతులాలయెత్తున
త్యేపటుగతి న్మరీరమున నద్దియు నెండనునుండి స్నానము
న్విపులముగా నొనర్చియును వేడియు బభ్రము గొట్టగింజిచే
గపటపుసూతరోగముల గర్వములన్నియు మాను నిర్ధరన్.
(ఈవద్యములోని యాషధమును రెండుమండలములు సేవించినను, లేక గంధక
తైలమును సేవించినను రసవేధలు మానును.)

ॐ రసతాపహరలేపనములు ॐ

ధాత్రీ కుమారీ సర్పాక్షి. కూక్తాండం భృంగరాజకం,
కాకమాచీ మేఘనాదౌ రంభాకందం సజీరకమ్.

61

కార్పాసం చామృతాచైవ జంబుకా బింబ తండులం,
నవనీతే సమం లేప్యం చందనే రసతాపనుత్. (ఆయుర్వేదే) 62

తా. ఉసిరికపప్పు, కలబంద, సర్పాక్షి, బూడిదగుమ్మడుకాయ, గుంటగలగర, నల్లకాచి, చిట్టివేరు, అరటిగడ్డ, జీలకఱ్ఱ, వైడిప్రత్తాకు, తిప్పటింగ, నేరేడుచెక్క, దొండాకు, పసిగడుగు - వీనిలో సమభాగములుగ రసముదీసి వెన్న, మంచిగంధము గలిపి శరీరమున లేపనముచేసిన రసతాపము నివర్తించును.

❧ రసతాపశివ ర్తకోపాయము ❧

జమ్బూత్వక్రిఫలాం బింబ కుమారీచ సమం పిబేత్,
రసతాపంమహాఘోరంనాశయేచ్ఛసుఖిభవేత్. (మాధవనిదానే)

తా. నేరేడుచెక్క, త్రిఫలములు, దొండాకు, కలబంద-వీనిలో, సమభాగము
రసముదీసి త్రాగిన కడుభయంకరమైన రసజనితశరీరతాపము నివర్తించును.

కుమారీరససంయుక్తం జీరకం తండులీయకం,
కార్పాసబీజకంచైవ నవనీతేన పేషయేత్. 64

చందనేన సమం కృత్వా ప్యాలేషో రసతాపనుత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. జీలకఱ్ఱ, చిట్టి, ప్రత్తిగింజలు, వెన్న, మంచిగంధము-వీనిని సమభాగము
గ్రహించి కలుబందరసముతో నూరి శరీరమున లేపనముజేసిన తల కెక్కిన రస
పములు నివర్తించును.

❧ రసమంత్రము ❧

“ఓం గోరుకుగోరుకునాథం । అటుగట్టునొనాశిచోళుసాక్షుచా
కోటికిర్కిణి దేవిఆకుకోటురం । రాం । ధరణి । హరణి । ఘృటకాభ
ః । సకలదేవి । సకలపూజాపాదం । పాదరసం । కీర్తాయం । గూర్తాం ।
డాతాం । నారాయణతాం । అల్లాతాం । తర్తిణితాం । తిర్తాతాం ।
హతిర్తాం । గోరుగోరుకునాథం” ॥ అనునీమంత్రముచే నభిమంత్రించి
శాషధసేవనను, లేపనశాషధముల నభిమంత్రించి లేపనములను జేయిం
లయును. (నిత్యనాథీయే)

❧ రసతాపములయందు షడ్వము ❧

రసజనితవిదాహ శ్శీతతోయావగాఢో
మలయజుఘనసారై ర్లేపనం మద్దవాతాః,
తరుణదధిచ తక్రం నారికేళీఫలాంబు
శీశిరమధురసాన్వై శీతమన్నం ప్రశస్తమ్. (సిద్ధవిద్యాభూః) 65

తా. పాదరసమువలన తాపముగలిగిన శీతోదకములలో స్నానముజేయుట, శ్రీ
కర్పూరముల లేపనముజేసికొనుట, చల్లనిగాడ్పులు, తీయనిపెరుగు, చల్ల, నారి
కాయనీరు, శీతకరరసములు, మధుకరరసములు, చల్లశివంటకము అనువానిని సేవిం
ప్రశస్తంబు.

❧ రసాషధసేవనయందు షడ్వము ❧

గోధూమ జీర్ణశాల్యన్నం గవ్యంక్షీరం ఘృతం దధి,

తండులీయక ధాన్యాకం పటోలాలాబు సైంధవమ్. 66

అభోదకం ముద్గరసం మాంసం జాంగలజం హితం,
ఉద్ధారే సతీచాత్యర్థం కృష్ణా మినాక్షి జీరకమ్. 67

ఆభ్యంగ మనిలక్షోభేతైలై ర్నారాయణాదిభిః,
ఆర్తిత శ్శీతతోయేన మస్తకే పరిషేచనమ్. 68

తృష్ణాయాం నారికేళాంబు ముద్గ యూషం సశర్కరం,
ద్రాక్షా దాడిమ కర్పూర కదలీనాం ఫలం హితమ్ 69

రసవేధా నివృత్త్యర్థం దధి క్షీరేక్షు శర్కరాః,
శైతోపచారై రన్యైశ్చ కర్తవ్యం స్యా ద్యథోచితమ్. 70

(మాధవనిదానే)

తా. గోధుమలు, ప్రాతబియ్యపువంటకము, ఆవునెయ్యి, ఆవుపాలు, ఆవు పెరుగు, చిట్టికూర, ధనియాలు, పొట్లకాయ, ఆనుగపుకాయ, సైంధవలవణము, మేఘగోదకము, పెసలకట్టు, జాంగలమాంసము అనువానిని సేవించుట, మిక్కుటముగ పమనంబులైన పిప్పలి, పొన్నగంటికూర, జీలకఱ్ఱ అనువానిని సేవించుట, వాతవికారము గలిగిన నారాయణతైలము మొదలగువానిచే నభ్యంగనముజేయుట, పీడగలిగిన శీతోదకములూ శిరస్సానముజేయుట, దప్పిగలిగిన నారికేళోదకము, పంచదారతోకూడియుండు పెసరకట్టు, ద్రాక్షపండ్లు, దాడిమపండ్లు, పచ్చకర్పూరము, అరటిపండ్లు, పెరుగు, పాలు, చెఱకు, పంచదార, ఇతరములైన శైతోపచారములు మొదలగువానిని యథోచితముగ జేయుట-ఇట్టి యుపచారములచే రసతాపము నివర్తించును.

◀ రసాషధసేవనయం దపధ్యము ▶

త్యజేత్కుశ్లాండ వార్తాకం వేత్త్రాగ్రం కారవేల్లకం,
మాషా న్నసూరనిష్పావం *కుభుత్థా న్నర్షపా స్తిలాక్. 71

బృహతీ రాజికా బిల్వం దివానిద్రాంచ మైథునం,
లంఘనోద్వర్తనస్నానం తామ్రచూడం సురాసవమ్. 72

జలమాంసారనాశంచ భోజనం కదలీదళే,
కాంస్యకం గురువిష్టంభి తీక్ష్ణోష్ణంచ భృశం త్యజేత్. 73

అపథ్యం సూతరాజస్య పురా ప్రోక్తం మహర్షిభిః,

తా. గుమ్మడుకాయ, వంకాయ, కెదురుగొమ్మ, కాకరకాయ, మినుములు, కనగలు, అనుములు, ఉలవలు, ఆవాలు, నువ్వులు, ములకకాయ, నల్లవాలు,

* కుభుత్థా లవణం తిలాక్-అనగా ఉలవలు, ఉప్పు, నువ్వులు,

హరేడుకాయ, పగటినిద్ర, స్త్రీసంగమము, లంఘనము, శరీరమర్దనము, స్నానము, డిమాంసము, కల్లు, ఆసవము, జలమాంసము, కలి, అరటియాకులూ భుజించుట, కంచు హస్తములూ భుజించుట, గురుకరపదార్థములు, మలబంధకరపదార్థములు, తీక్షణకరద్రవ్యములు, ఉష్ణకరద్రవ్యములు-ఇవి రససేవనజేయువారు కష్టభ్యుక్తరంబులు.

— గంధకోశపత్రి —

శ్వేతద్విపే పురా దేవ్యా స్తీరే క్షీరపయోనిధేః. 74

క్రీడంత్యా సుఖభి సార్థ మభవ త్ప్రసృతం రజః,
బహుళం తద్రజోతీవ సుగంధి సుమనోహరమ్. 75

క్షీరాల్ల వేతు సాధ్యా యద్దుకూలం రజసాన్వితం,
ధాతంచ సుఖభిస్తత్ర తజ్జాతం గంధకం రజః. 76

క్షీరాబ్ధిమథనే చాధాప్యమృతేన సహోబ్ధితం,
నిజగంధేన తా సర్వా హర్షయామాస దానవాః. 77

తతో దేవగణైరుక్తం గంధకాఖ్యో భవత్వయం,
రసస్య బంధనార్థాయ జారణాయ భవత్వయమ్. 78

యేగుణాః పారదే ప్రోక్తా స్తేచైవాత్ర భవంత్యితి,
ఇత్యేవం గంధకోనామ విఖ్యాతః క్షీతిమండలే. 79

బలినా సేవితః పూర్వం ప్రభూతబలహేతవే.
వాసుకేః కర్షక స్తస్య తన్తుఖజ్వలనాద్భ్రుతమ్. 80

వాసో గంధక గంధాశ్యా సర్వతో మిశ్రితం తతః,

తా. తొట్టి క్షీరముద్ర తీరమునందలి శ్వేతద్విపమునందు చెలికత్తెలతోడ కర్షితీదేవి క్రీడించునుండ రజస్వలై నందున కడుసుగంధముగ, మనోహరముగనుండునట్టి హోయుక్తవస్త్రమును చెలికత్తెలు క్షీరముద్రమునందుదికినందున రజస్సుగంధకముగ మ్రోసు. అది క్షీరాబ్ధిమథన కాలంబున సమృతముతోడ నుత్పన్నంబయ్యెను. మఱియు ది తనవాసనవలన సకలచైత్యులకు సంతోషము గలుగఁజేసెను. దేవతలు దీనికి గంధక ము పేరుపెట్టి రసబంధనార్థంబును, జారణార్థంబు నుపయోగించునటుల రసమునకుగల బంబులన్నియు దీనియందును గలిగియుండునటుల సాక్షిర్వాదముజేసిరి. అదిమొదలు నికి భూమండలమున గంధకమన్ని ప్రఖ్యాతిగలిగెను. దీనిని పూర్వకాలంబున బలిచక్రవర్తి చక్రార్థము భక్షణముజేసెను. పిదప మధనకాలమునందు వాసుకి నీడ్చునపుడు దాని ఖజ్వాలవలన గంధకముగరిగి భూమియందంతట చెదరెను. అదిమొదలు గంధకము భూమండలంబున లభించుచున్నయది.

శ్వాసకాసలు, విదాహించుట, శరీరము చల్లనైయుండుట, జ్వరము, దష్టి, తలనొచ్చుట, నాలుక పిడకవలెయెండి కృశించియుండుట, శరీరము గగుర్పొడుచుట-ఈలక్షణములు గలది నన్ని పాతజ్వర మని తెలియవలయు.

సర్వజోలక్షణైస్సర్వైః దాహోత్రచ ముహుర్దుహుః,
తద్వచ్ఛితం మహానిద్రా దివా జాగరణం నిశి. 212

సదావా నైవవా నిద్రా ముహుస్సేద్దోఽతివైవవా,
గీతన ర్తనహాస్యాదివికృతేహః ప్రవ ర్తనమ్. 213

సస్యతే కలుషే రక్తే భుగ్నే లులితపక్ష్యణీ,
అక్షీణీ పిండికాపార్శ్వమూర్ధపర్వాస్థిరుక్ భ్రమః, 214

స్వస్వనాసరుజౌకర్ణౌ కంఠశ్శూకైరివావృతః,
ఋదిగ్ధఖరాజిహ్వో గురు స్రస్తాంగసంధితా. 215

రక్తపిత్తకఫస్త్రీవో లోలనం శిరసోఽతిరుక్,
కోతానాం శ్యావరక్తానాం మండలానాంచ దర్శనమ్, 216

హృద్వ్యథామలసంసర్గః ప్రవృత్తిర్వాల్పశోపివా,
స్నిగ్ధాస్యతా బలభ్రంశః స్వరసాదః ప్రలాపితా. 217

దోషపాకశ్చిరాత్తంద్రా సతతం కంఠకూజనం,
సన్నిపాతమభిన్యాసం తంబ్రాయాచ్చ హృతౌజనమ్. (బాహుటే)

తా. సన్నిపాతజ్వరమునందు వాతాదిజ్వరములకు చెప్పియుండు లక్షణము లన్నియు కలిగియుండును. దీనియందు పలుమారు ఉష్ణము, పలుమారు శీతము, పగటియందు విశేషనిద్ర, రాత్రులయందు నిద్రలేకుండుట, లేక యెల్లపుడు నిద్రించుట, నిద్రలేకపోవుట, పలుమారు చెమటపట్టుట, అధికముగా చెమట, చెమటయేలేకుండుట, సంగీతము, నర్తనము, హాస్యము మొదలగు వికారచేష్టలుచేయుట, నేత్రములు కలకబారి నీళ్లతోగూడి యెఱ్ఱగా నుండుట, కంటితెప్పలు వంకరగా పోవుట, పిక్కలు పార్శ్వములు శిరము కీళ్ళు అడ్డులు వీనియందునొప్పి, భ్రమము, చెవులయందు ధ్వని, శూల, గొంతులో ముండ్లుగ్రచ్చుకొనినటు లుండుట, నాలుక కాల్పబడినటుల రూక్షగ నుండుట, శరీరబంధులు జారుట, కారియుమియునపుడు రక్తకఫములు వెడలుట, శిరమునందు వణుకు అధికనొప్పి, నల్లగ యెఱ్ఱగనుండు శోథములు, మండలములు కనుపించుట, తొమ్మనొప్పి, మలబంధము లేక కొంచె కొంచెముగా మలము వెడలుచుండుట, ముఖము మిసమినలాడుట, బలహీని, స్వరభంగము, పదురుట, బహుకాలముమీఁద దోషము

— ౧౭ గంధకలక్షణము ౧౭ —

గంధ శ్చతుర్విధః ప్రోక్తో ర క్తపీత స్పితోఽసితః. 81

రక్తో హేమక్రియా సూక్త శ్చకతుండనిభోపరః,
పీతశ్చ మలసారాభ్యో శ్రేష్ఠో రసరసాయనే. 82

శ్వేతోఽత్ర ఘృతికా ప్రోక్తో లేపనే లోహమారణే,
సుదుర్లభస్తు కృష్ణశ్చ స జరామృత్యునాశనః. 83

తా. గంధకము ఎఱుపువర్ణము, పసుపువర్ణము, శ్వేతవర్ణము, కృష్ణవర్ణము గలది యని నాలుగు విధంబులు. అందు రక్తవర్ణముగలదై చిలుకముక్కువంటి కాంతిగలదై యుండునది స్వర్ణక్రియయందు పయోగించును. అది కడుప్రశస్తంబు. పసుపువర్ణముగలది రసాయనోపయుక్తంబు. శ్వేతవర్ణముగలది ఘృతిక, లేప, లోహమారణములయందు పయోగించును. కృష్ణవర్ణము గలది జరామృత్యువుల బోకడచును. అది దొరకుట దుర్లభము.

— ౧౮ గంధకనామములు ౧౮ —

వైగంధక స్సుగంధశ్చ గంభీరో గంధకో బలి. (గ్రంథాంతరే) 84

తా. వైగంధకము, సుగంధకము, గంభీరము, గంధకము, బలి అనునవి గంధక నామంబులు.

— ౧౯ శోధనయోగ్యగంధకలక్షణము ౧౯ —

కపికచ్చునిభచ్ఛాయో నవనీతసమప్రభః,
సమృదుః కఠిన స్నిగ్ధ శ్రేష్ఠో గంధకఉచ్యతే. 85

తా. దురదగొండివిత్తుతో సమానముగ, వెన్నతో సమానమైన కాంతిగలదిగ, యదు కఠిన స్నిగ్ధములుగనుండు గంధకము శ్రేష్ఠంబు.

— ౨౦ గంధకశుద్ధి ౨౦ —

సాజ్యభాండే పయఃక్షిప్త్యా ముఖం వస్త్రేణ బంధయేత్,
తత్ప్రస్థే చూర్ణితం గంధం షిప్త్యా స్రావేణ శోధయేత్.
భాండం నిక్షిప్య భూమ్యంతరార్ధ్వ దేయం పుటం లఘు,
తతః క్షీరే ద్రుతం గంధం శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్. 87

తా. నేతికుండలో పాలుపోసి దానిమూతికి వస్త్రమునుగట్టి దానిపై గంధక శుద్ధము బ్రతిచి యాకుండమూతిని మూకుడుచేయూసి చీలమన్న లేపనము చేసి యెండించి అకుడుపఱుకు నొకగుంటలో పాతి దానిపై ఏరుసిడకలతో లఘుపుటంబిడిన నందలి

కము కరిగి పాలలో ప్రవించును. పిదప దానిని సాంగశీతలమున దీసి యావధము బ్రయోగించికొనవలయును.

వత్సూర కేతకీ లింగైః కుమార్యాథ పునర్నవైః,
మేఘనాదైశ్చ గోక్షీరై ర్ఘృతేన మధు గంధకమ్. 88
శోధనై ర్నిర్మలం సర్వయోగేషు పరివర్తయేత్,

తా. గంధకమును ఉష్ణైత్తాను, మొగలిచన్ను, లింగపొట్టి, కలబంద, గలిజేరు, అనువానిరసములొను, ఆవుపాలు, నెయ్యి, లేనె అనువానితోను, భూయంత్రమున సుజేసిన శుద్ధియగును. దానిని సర్వయోగములయందు సువయోగింపందగును.

— ౯౯ గంధకతైలము ౯౯ —

అర్కక్షీరై స్సుహిక్షీరై ర్వస్త్రం లేప్యంతు సప్తథా. 89
గంధకం నవనీతేన పిష్ట్యా వస్త్రం ప్రలేపయేత్,

శద్వర్తిర్జ్వలితా దండే దృఢం ధార్యాప్యశోముఖమ్. 90
తైలం పతే దధోభాండే గ్రాహ్యం యోగేషు యోజయేత్,

తా. జిల్లేడుపాలు, బొంతజెముడుపాలు అనువానిలో వస్త్రము నేడేసిమార్లు యొడించి గంధకమును వెన్నతో నూరి దానిపై లేపనముజేసి లావుగ వర్తిజ్జాట్టి లో వెలిగించి దృఢముగ తలక్రిందుగ బట్టికొని దాని కడుగున నొకపిడత నునిచిన గంధకతైలము ప్రవించును. దానిని సర్వావధములయందు గ్రహింపందగును.

— ౧౦౦ గంధకకల్పము ౧౦౦ —

నాతారి తైలసంయుక్తం గుగ్గులు త్రిఫలాన్వితమ్. 91
గంధకం రససంయుక్తం జరావ్యాధి వినాశనమ్.

సూసమాత్ర ప్రయోగేణ శృణు వత్స్యామి తద్గుణాన్. 92
ఋగో భగందరశ్చైవ తథా శ్లేష్మసముద్భవః,

ఋష్టాదశచ కుష్ఠాని రాజయత్సా తతైవచ. 93
మహాతశ్చ గుల్మంచ తథా సర్వవ్రణానిచ,

శ్యంతి వ్యాధయస్సర్వే గంధకస్య ప్రభావ తః. 94
క్షౌఢాసస్య ప్రయోగేణ శృణు వత్స్యామి తత్ఫలం,

గంధకస్యాశ్చ యేకేశావలీచై వావలంబినీ. 95
క్షణా దేవతుల్యశ్చ వృద్ధోఽపి తరుణాయతే,

వ్యదృష్టి సమాయుక్తో జీవే దాచంద్ర తారకమ్. 96
కుంచితఘనం కేశా దీర్ఘదృష్టిశ్చ జాయతే,

చలాదంతా మందదృష్టి ర్భుల శుక్రాది సంక్షయః.

97

నిర్జిత్య యావనం యాతి భ్రమరాశివ మూర్ధజాః,

దివ్యదృష్టి ర్తహతేజా వరాహాశివ కర్ణయోః.

98

చక్షుషా తార్క్య తుల్యైః సౌ బలేన బలివిక్రమః,

దృఢదంతో వజ్రకాయో ద్వితీయశివ శంకరః

99

తస్య మాత్రపురీషేణ శుల్బం భవతి కాంచనం,

(దేవీశాస్త్రే)

తా. ఆముదమున గుగ్గిలము, త్రిఫలములు, గంధకము, పాదరసము-వీనిని సమ భాగములుగ ఖల్వములూ నులిచి మర్దించి యొకమాసముపఱకు శరీరబలానుగుణముగ సేవించుచుండిన ముదిమి, ఆర్యస్సు, భంగదరము, క్లేష్టరోగములు, పదునెనిమిది కుష్టువులు, రాజయత్న, ఆహవాతము, గుల్మము, సర్వప్రణములు మొదలగు రోగముల నన్నిటిని గంధకము తన ప్రభావమువలన నశింపజేయును. మఱియు దీని నాణుమాసములు సేవించిన నరుండు దేవతలతో సమానుడై చంద్రనక్షత్రంబు లుండుపఱకు జీవించును. అంతేగాక యిది నెరసిన పెట్టుకలు, ప్రేమాడుచుండుచర్మము, కదలుచుండుదంతములు, దృష్టిహింసయము, బలక్షీణము, శుక్రక్షయము అనువానినన్నిటిని బోకడచి యావనమును గలుగజేయును. ముడిచికొనియుండు పెట్టుకలు దట్టముగ, పెట్టుకలు తుమ్మెదలవలె నల్లగ, దృష్టికి దివ్యముగ నుండుటయేగాక మహాతేజస్సుగలవాడై పండివలెనే సూక్ష్మమైన వినికిడిగలవాడుగ, గరుత్మంతునితో సమానమైన దృష్టిగలవాడుగ, బలములూ బలిచక్రవర్తితో సమానుడుగ, దృఢదంతములు, వజ్రదేహము గలవాడుగ, శంకరశంకరునితో తుల్యుడుగ నుండును. మఱియు వానిమలమాత్రములవలన నిశ్చయముగ తామ్రబుగారంబు లుత్పన్నంబులగును.

— శుద్ధగంధకగుఃము ౧౦ —

శుద్ధోగంధో హరే ద్రోగా౯ కుష్ట మృత్యు జరాదికా౯.

100

అగ్నికారి మహానష్టో వీర్యవృద్ధిం కరోతిచ,

తా. శుద్ధిజేయబడిన గంధకము కుష్టువు, మృత్యువు, ముదిమి మొదలగువానిని నశింపజేయుటయేగాక అగ్నిదీపమును, మిక్కుటముగ నుష్ణమును, వీర్యవృద్ధిని గలుగజేయును.

— అశుద్ధగంధకదోషము ౧౧ —

అశుద్ధగంధం కురుతేచ కుష్టం తాపం భ్రమం పిత్తరుజం తథైవ,
హాపం సుఖం వీర్యబలం నిహంతి తస్మాద్విశుద్ధోవినియోజనీయః.

తా. అశుద్ధగంధకము కుష్టువు, తాపము, భ్రమ, పిత్తరోగము వీనిని గలుగ

జేయుటయేగాక రూప, సుఖ, వీర్య బలముల సమీపజేయును. కావున నౌషధముల యందు శుద్ధిజేయఁబడిన గంధకమునే జేర్చవలయును.

❧ ఇంగిలీకశుద్ధి ౧౦ ❧

హింగుళం స్తన్యపయసా మర్దితం శుద్ధిమాఘ్నయాత్,
జంబీరఫలజట్రావై ర్మర్ద్యం శుద్ధి ర్భవిష్యతి. (గ్రంథాంతరే)

తా. ఇంగిలీకమును చనుపాలతోను, నిమ్మపొద్దరసముతోను మర్దించిన శుద్ధియగును. పిదప దానినౌషధములలో నుపయోగించును.

❧ ఇంగిలీకగుఱము ౧౧ ❧

హింగుళ స్సర్వదోషఘ్నో దీపనోఽతిరసాయనః,
సర్వరోగహరో వృష్యో జారణో హమామారణో.
హింగుళం మధురం తిక్త ముష్ణవాతకఘ్నపాపహం,

తా. ఇంగిలీకము సర్వదోషముల బోకడచి అగ్నిదీపనమును గలుగఁజేయుటయేగాక సర్వరోగహరరసాయనోపముక్తముగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, జారణలోహమామారణోపయుక్తముగ, మధురముగ, వగరుగ, ఉష్ణవాతమును బోకడచునదిగ నుండును.

❧ అశుద్ధఇంగిలీకదోషము ౧౨ ❧

అశుద్ధో దరదః కుర్యాత్కుస్తం కైబ్యం క్షయం భ్రమమ్.
మోహంచ శోధయే త్తస్మా చ్చుద్ధం వైద్యస్త హింగుళం,

తా. అశుద్ధమైన ఇంగిలీకము కుష్టువు, పుంస్తవహాని, శ్రమ, భ్రమ, మోహము వీనిని గలుగఁజేయును. కావున దానిని శుద్ధిజేయవలయును.

❧ తాళకోత్పత్తి ౧౩ ❧

సంధ్యాయాం సరిసింహేన హిరణ్యకశిపు ర్హతః.
తచ్ఛనిసమోభూ త్తాల స్తత్కౌ లేఖనాశ్రితః,

తా. తొన్నిసరిసింహమూర్తిసాయంకాలమున హిరణ్యకశిపుఁడను పేరుగలవైత్యుని వధించి వానిచుక్కల గీచినందున వానితో సమానకాంతిగల తాళకముత్పన్నంబయ్యెను.

❧ తాళకభేదములు ౧౪ ❧

హరితాళం ద్విధా ప్రోక్తం పత్రాఖ్యం పిండసంజ్ఞితమ్.
తత్పత్ర హీనం పిండాఖ్యం తయోః పూర్వం గుణాధికం,

తా. తాళకము పత్రాఖ్యము, పిండికము అన రెండువిధంబులు. వానిలో పత్రాఖ్యమనునది గుణాధిక్యముగలదిగ, పిండాఖ్యమనునది హీనగుణముగలదిగ నుండును.

* తయోరాద్యం గుణైశ్చైవ్యం తతో హీనగుణం పరమ్.

❧ తాళకనామములు ❶ ❧

హరితాళమలం తాళం గోదంత నటభూషణమ్.

10

పిండాలకం విస్త్రగంధం పిజరం కనక ప్రభం,

తా. హరితాళమలము, తాళము, గోదంతము, నటభూషణము, పిండాలకము, విస్త్రగంధము, పిజరము, కనక ప్రభము అనునవి హరిదళనామములు.

❧ తాళకశుద్ధి ❷ ❧

తాళకం కణశః కృత్వా దశాంశేన చ టంకణమ్.

10

జంబీరాణాం ద్రవైః టాళ్యం కాంజికైః టాళయేత్పునః,

వస్త్రే చతుర్థణే బధ్వా డోలాయంత్రే దినం పచేత్.

10

సంచూర్ణేనారనాశేన దినం కూశ్మాండజైరసైః,

తీలతైలైః పచేద్ద్యామం యామంచ త్రిఫలాజలైః.

11

త్రివారం తాళకం భావ్యం పిష్టా మూత్రైశ్చ కాంజికైః,

ఏవంద్వాదశభాపాచ్యం శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్.

11

తా. తాళకమును రేకులుగ నొలిచి దానికి పదియవభాగము వెలిగారము గలిగి నిమ్మపండ్లరసముతోను, కలితోను గడిగి నాలుగుమడతలుగల బట్టలో మూటగట్టి డోలాయంత్రమున కలి, నున్నపునీళ్ళు ఛోసి దానిచే నొకదినము, గుమ్మడుకాయరసముతో నొకదినము, నువ్వులనూనెతో నొకర్థమాము వండి పిడప త్రిఫలరసముతో నొక్క ర్థమాముచొప్పున మూడుమార్లును, గోమూత్రముతో నొక్కరర్థమాముచొప్పున మూడుమార్లును, కలితో నొక్కరర్థమాముచొప్పున మూడుమార్లును నూరి భావనజేసి డోలాయంత్రమున వండవలయును. ఇతైః అగున పన్నెండుమార్లు జేసిన తాళకము శుద్ధియగును. అట్టిదాని నొషధములలో బ్రయోగింపంజనును.

❧ తాళకభస్మము ❸ ❧

సదళం తాళకం శుద్ధం పునర్న వారసేనతు,

ఖల్వే విమర్దయే దేకం దినం పశ్చా ద్విశోషయేత్.

112

సంశోష్య గోళకం తస్య కుర్యా త్తంచ విశోషయేత్,

తతః పునర్నవాక్షీరై స్థాన్విర్ధతు ప్రపూరయేత్.

113

తత్ర తు గోళకం ధృత్వా పునఃస్థేనైవ పూరయేత్,

ఆకంఠం పిత్తరం తస్య పిథానం ధారయే స్తుభే.

114

దినాన్యంతరశూన్యాని పంచవహ్నిం ప్రదీపయేత్.

స్థాలీ చుల్యాం సమారోప్య క్రమాద్వహ్నిం వివర్ధయేత్.

115

ఏవం తు మ్రియతే తాళం మాత్రాతస్యైవ రక్తికా,
అనుపానాన్యనేకాని యథాయోగ్యం ప్రయోజయేత్. 116

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకమును శేకులుగ నొలిచి గలిజేయరసముతో నొకదినము
ంచి యుంటచేసి యెండించి దానిని బిండవలె చిన్ననినోరుగలమంటిపాత్రలో నుంచి
కంతమువఱకు గలిజేయరసమును బోసి దానిపై మూసి విడుదలము లహోరాత్రములు
యమించి నుంచి క్రమాన్నులతో నెడతెగక పండినతాళకము భస్మంబగును. అందుక
ంజయెత్తు ననుపానవిశేషములతో సేవించిన సర్వరోగములను హరింపజేయును.

❧ * తాళకగుణము ❧

శ్లేష్మవాతవిషరక్తభూతహృద్విషనంచ శీతలరుజాపహం,
స్నిగ్ధముష్ణజటుకంచ లేఖనం దుష్టవహి హరితాళముచ్యతే. 117

తా. తాళకము శ్లేష్మము, వాతము, విషము, రక్తపోషము, భూతపోషము -
హరింపజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనము గలుగఁజేసి శీతనీచము బోకవలయునగు,
ముగ, ఉష్ణముగ, కారముగ, లేఖనకారిగ, కష్టపుష్కహరింపజేయునదిగ నుండును.

❧ అశుద్ధతాళకదోషము ❧

అశుద్ధతాళ మాయుష్ముం కఫ మూరత మేహకృత్,
తాత స్ఫోటాంగసంకోచం కురుతే తేన శోభయేత్. 118

తా. అశుద్ధతాళకము ఆయువును క్షయింపజేయుటయుగాక కఫము, మోహము,
ము, శరీరతాపము, స్ఫోటకములు, అంగసంకోచము నీనిని గలుగఁజేయును. అందుక
శుద్ధిజేయవలయును.

❧ మణిశిలభేదము ❧

సునశ్చిలా త్రిధా ప్రోక్తా శ్యామాంగీ కరవీరకా,
ద్విఖండాఖ్యాచ తాసాంతు లక్షణాని నిబోధయ. 119

శ్యామా హింగుళవద్రక్తా కించిత్ప్రీతా విదీప్తికా,
రవీరా రక్తచర్ణా చూర్ణరూపాతిభారయుక్. 120

ంచిత్రక్తాచ గౌరాచ ద్విఖండా భారవత్తరా,
త్రివిధాసుద శ్రేష్ఠాస్యా త్కరవీరా మనశ్చిలా. 121

తా. మణిశిల శ్యామాంగి, కరవీర, ద్విఖండము లని మూడువిధములు. అందు
కమువలె నెఱ్ఱగ, ఒకింతపచ్చగ, కాంతిహీనముగ నుండునది శ్యామాంగి యనియెను,
చూర్ణముతో నమానముగ, కడుబరువుగ నుండునది కరవీర మనియు, ఒకింత

* తాళక మన - హరిదళము.

యెట్టిగ, పచ్చగ, కడుబరువుగ నుండునది ద్విఖండమనియు జెప్పబడును. వానిలో కర
వీరమునునది శ్రేష్ఠంబు.

❧ మణిశిలశుద్ధి ❧

సూక్ష్మవస్త్రద్వయోపేతం మనోగుప్తానుబంధనం,
పాచయే చ్ఛాగమూలేణ డోలాయంత్రే దినత్రయమ్. 122
పచనం కురుతే హ్యత్ర శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయం, (గ్రంథాంతరే)

తా. మణిశిలను సన్నమైన జమిలిబట్టలో మూటగట్టి మేకవంచితముతో మూడు
దినములు డోలాయంత్రమున వండిన నిశ్చయముగ శుద్ధియగును.

అగస్త్యపత్రతోయేన శృంగిబేరరసేనచ. 123
భృంగితోయేన పచ్యేత భావితం సప్తథా శిలా,

తా. మణిశిలను అగస్త్యయాకు, అల్లము, గుంటగలగర అనువానిరసముతో నేడేసి
మాఱు వండి ఏడేసిమాఱు భావనజేసిన శుద్ధియగును.

❧ గౌరీపాషాణశుద్ధి ❧

ద్విపలం గౌరీపాషాణం మద్భ్యం జంబీరవారిణా. 124
పిష్టం కృత్వా పటే బధ్వా డోలాయంత్రేణ బుద్ధిమాన్,
శిలాక్షురోదకే పాచ్యం భవే చ్ఛుద్ధి ర్వినిశ్చయః. 125

తా. రెండుపలములు గౌరీపాషాణమును నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి ముద్దజేసి
జమిలిబట్టలో మూటగట్టి సున్నపునీళ్ళతో డోలాయంత్రమున రెండురూపములు వండిన
శుద్ధియగును.

❧ ఉల్లిపాషాణశుద్ధి ❧

ఉల్లిపాషాణ సంశుద్ధిం వక్ష్యతే శాస్త్రనిశ్చితం,
చూర్ణీకృతం పటే బధ్వా శిలాక్షురోదకేనచ. 126
డోలాయంత్రే దినైకంతు పాచితంచ విశుద్ధ్యతి,

తా. ఉల్లిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి డోలాయంత్ర
మున సున్నపునీళ్ళతో నొకదినమువండిన శుద్ధియగును.

మధునా పాచయే ద్వామం శనైర్వృద్ధ్యగ్నా తతః. 127
ఉల్లిపాషాణశుద్ధిశ్చ భవేదేవం విశారదః, (అగ్నిమతే)

తా. ఉల్లిపాషాణమును తేనెలో వేసి యొకరూపము మందాగ్నితో మెల్లమెల్లగ
వండిన శుద్ధియగును.

❧ దొడ్డిపాషాణశుద్ధి ❧

గోమూత్రే దొడ్డిపాషాణం డోలాయంత్రే దినత్రయమ్. 128

పటే బద్ధ్వా తతోపాచ్యం సవ్యశుద్ధి ర్భవిష్యతి,

తా. దొడ్డిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి ఆవుపంచితముతో డోలాయంత్రమున మూడుదినములు వండిన శుద్ధియగును.

❧* విమలభేదము ❧

విమలం త్రివిధం ప్రోక్త హేమాఖ్యం తారపూర్వకమ్. 129

కాంస్యపూర్వం తథాచాల్యుల్లక్ష్యతే సర్వకామదం,

తా. స్వర్ణమాక్షికము, రావ్యమాక్షికము, కాంస్యమాక్షికము అని విమలము మూడువిధంబులు. ఇది సర్వకామ్యముల నిచ్చును.

❧ విమలలక్షణము ❧

వర్తలః కోణసంయుక్త స్స్నిగ్ధశ్చ ఫలకాన్వితః. 130

మరుత్పిత్తహరో వృషోఽవిమలశ్చ రసాయనః,

తా. రావ్యమాక్షికము గుండ్రముగ, కోణయుక్తముగ, దట్టముగ, ఫలకలుగ, వాతపిత్తముల హరింపజేయునదిగ, వీర్యవృద్ధికారిగ రసాయనోపయుక్తముగ నుండును.

❧ విమలశుద్ధి ❧

వాసా పునర్నవా సిందూవారకం యస్యకస్యచిత్. 131

రసేన స్వేదితం యామం విమలం నిర్మలం భవేత్,

తా. విమలమును అడ్డసరము, గలిజేరు, వావిలి అనువానిరసములలో జేనితోనేని డోలాయంత్రమున నొకదినమువండిన శుద్ధియగును.

పాటనా ద్విమలం భిన్నం సూక్ష్మవస్త్రేణ బంధయేత్. 132

అవిమూత్రే కాంజికేచ పృథ క్క్వధితవారిణి,

డోలాయంత్రే చతుర్యమం పాచయే చుద్ధిమాఘ్నయాత్.

(గ్రంథాంతరే)

తా. విమలమును పగులగొట్టి సన్నపుబట్టలో మూటగట్టి గొఱ్ఱపంచితముతోను, కలితోను ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నాలుగురూములు డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగును.

❧ మాక్షికోత్పత్తి, తద్భేదాదులు ❧

మాక్షికో ద్వివిధశ్చైవ మాక్షిక స్తారమాక్షికః,

తత్రాద్యః కన్యకుజ్ఞోత్థో దశవర్ణసువర్ణకః.

13

భిన్న దేశోపి తారోఽన్యః పంచవర్ణసువర్ణకః,

పాషాణబహుళశ్చాన్యోగుణై రల్పతరోహిసః.

(ఆయుర్వేదే

తా. స్వర్ణమాక్షికము, తారమాక్షికము అని మాక్షికము రెండువిధంబులు. అందు మొదటిది కన్యాకుజ్ఞమున జనించును. అది పనియవవన్నెబంగారుతో సమానమై (శ్రోణరహితంబై) యుండును. తారమాక్షికము భిన్న దేశమున జనించును. ఇది విదవవన్నె బంగారుముతో సమానముగ, బహుళమైన పాషాణముగలదిగ, అల్పగుణకారిగ నుండున

— ౧౧ మాక్షికనామములు ౧౧ —

ఆవర్తం మధు తుత్థం చ తాపిజం ధాతుమాక్షికం,

రాప్యమాక్షిక ధాతుశ్చమాక్షికం హేమమాక్షికమ్. (నిఘంటుః)

తా. ఆవర్తము, మధు, తుత్థము, తాపిజము, ధాతుమాక్షికము, రాప్యమాక్షికము మాక్షికము, హేమమాక్షికము అనునవి మాక్షికనామములు.

— ౧౨ మాక్షికశుద్ధి ౧౨ —

ఏరండతైల లుంగాంబు సిద్ధం శుద్ధ్యతి మాక్షికం,

వక్ష్వం వా కదళీకండ తోయేన ఘటికాద్యయమ్.

13

తప్తం క్షీప్తం వరాక్వాథే శుద్ధి మాయాత్రి మాక్షికం,

తా. మాక్షికమును చూర్ణముచేసి బట్టలో మూటగట్టి ఆముదము, మాదీఫలరసము అరటిగడ్డరసము అనునానిలో ప్రతిదానిచే రెండుగడియలు డోలాయంత్రమున వండి మాక్షికము శుద్ధియగును. లేక మాక్షికమును నిప్పులో కాచి త్రిఫలకషాయములో వే నను శుద్ధియగును.

(ఒకఁడలము మాక్షికమును లేనెతో మర్దించి ముద్దజేసి జమిలి బట్టలో మూటగట్టి ఊలవకట్టు, గోమూత్రము, కలి-వీనితో నొకర్థము ప్రత్యేకముగ డోలాయంత్రము వండిన శుద్ధియగును.)

(మాక్షికమును కలితో నొకదినము డోలాయంత్రమున నుడికించి చూర్ణముజే దాని నినుపపాత్రమునవేసి లేనె, నెయ్యిపోసి నొకదినంబునిచి నున్నచూర్ణముజేసి ఇ షపాత్రలోవైచి లేనె, నెయ్యిపోసి యొకదినము వండి జెముడుపాలతో నొకదినః భావనచేసి యెండించి నెయ్యి, లేనెతో నొకదినము మర్దించి అంధమూషలో నుని వండిన నందు గురివిందచాయవలె నత్వము దిగును.)

— ౧౩ మాక్షికసత్వపాతనము ౧౩ —

ఏరండోత్థేన తైలేన గుంజా త్కౌర్తంచ టంకణమ్.

14

1 మాక్షిక మన నిష్ఠ. 2 వర్మయేత్.

మర్దితం తస్యవాపేన సత్త్వం మాక్షికజం భవేత్,

తా. ఆముదము, గురివిందపలుకులు, లేనె, వెలిగారము - వీనినిజేర్చి నూరి మాక్షి
ముపై వైచి అగ్నిలో నునిచి యూదిన నందు సత్త్వము దిగును.

— ౧౭ మాక్షికగుణము ౧౭ —

శుద్ధంహితాప్యంసకలామయఘ్నంరసాదిభాతుంశ్చవరంప్రపుష్యేత్
దుర్దేహదేహక్షయమారకంచ గుణోత్తరంవృష్యరసాయనాగ్ర్యమ్,

తా. శుద్ధమైన మాక్షికము సర్వరోగముల హరింపఁజేసి రసాదిభాతువృద్ధిని గలు
పఁజేయునదిగ, దుష్టమేహమును, శరీరక్షయమును హరింపఁజేయునదిగ, గుణకారిగ,
వృద్ధికారిగ, రసాయనోపయుక్తముగ నుండును.

సువర్ణమాక్షికం స్వాదు తిక్తం వృష్యం రసాయనమ్. 140

చక్షుష్యం వార్తిహృత్కంఠ పాండు మేహ విషోదరం,
అర్చ శ్శీభవిషం కంఠా త్రిదోషానపి నాశయేత్. 141

తా. సువర్ణమాక్షికము రుచికరముగ, వగరుగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, నేత్రహితకారిగ,
ఁగావర్తి, కంఠరోగము, పాండువు, ప్రమేహము, విషదోషము, ఊదరము, మూల
వ్యాధి, వాపు, విషరోగము, దురద, త్రిదోషము - వీనిని హరింపఁజేయునదిగ నుండును.

— ౧౮ అఙ్గమాక్షికదోషము ౧౮ —

మందానలత్వంబలహానిముగ్రాం విష్టంభితానేత్రగదాన్ సకుష్ఠాన్
ఫాలస్యభేదవ్రణపూర్వకంచ శుభ్యాదిహీనంఖలుమాక్షికంతు

తా. అశుద్ధమాక్షికము అగ్నినూండ్లము, బలహాని, మలబద్ధము, నేత్రరోగము,
ఁబ్బువు, శిరోవ్రణము - వీనిని గలుగఁజేయును.

— ౧౯ కాసీసభేదములు ౧౯ —

వాలుకాఖ్యం పుష్పపూర్వం కాసీసం ద్వివిధం స్మృతం,
శ్యామ పాండురవర్ణంచ ద్వయోః పూర్వం గుణాధికమ్. 143

తా. వాలుకాసీసము, పుష్పకాసీసము లన కాసీసము రెండువిధంబులు. అందు
మొదటిది నలుపువర్ణము, రెండవది పాండువర్ణము గలవిగనుండును. వానిలో మొదటిది
ఁగాధిక్యతం జెందియుండును.

— ౨౦ కాసీససామములు ౨౦ —

కాసీసం ధాతుకాసీసం పాంసుకాసీస కేసరం,

జీర్ణంబగుట, తంద్ర, యెల్లపుడు కంఠమునందు గుద్దురుశబ్దము-ఈలక్షణములు కలియుండును. లేజస్సును నశింపజేయునట్టి యీసన్నిపాతము అభిన్యాస మనబడును.

—❶ దాహజ్వరలక్షణము ❶—

దాహః పిపాసా ముఖశోషణంచ ప్రలాపసంతాపమతీవ దుఃఖం,
మూర్ఛాపరిభ్రాంత్యుదరాగ్నిరోధ ఏతాని దాహజ్వరలక్షణాని. (సిద్ధరసార్ణవే

తా. సర్వాంగతాపము, దష్టి, నోరెండుట, అసంగతముగా మాటలాడుట తాపము, కడుదుఃఖము, మూర్ఛ, తబ్బిబ్బలాడుట, అగ్నిమాంద్యము-ఈలక్షణములు గల దాహజ్వర మని తెలియవలయు.

—❷ అజీర్ణజ్వరలక్షణము ❷—

జ్వరజృంభణహిక్మాశ్చ మందాగ్నిర్జ్వానునివ్యథా,
అప్లుస్వభావగంధశ్చాప్యజీర్ణజ్వరలక్షణమ్. (చరకే) 21

తా. జ్వరము, ఆవలింతలు, ఎక్కిళ్ళు, అగ్నిమాంద్యము, మోకాళ్ళు నొచ్చుట పులిలేసుపులు-ఈలక్షణములుగలది అజీర్ణజ్వర మని తెలియవలయు.

—❸ భూతజ్వరలక్షణము ❸—

అపస్తారో విరూపాక్షో జ్వరోత్యంతప్రలాపనం,
అతీవ భోజనే వాంఛా రోమహర్షశ్చ గాయితా,
హాస్యంచ నర్తనం తంద్రా స్యా ద్భూతజ్వరలక్షణమ్. 22
(మాధవనిదాన్

తా. అపస్తారము, వెట్టిచూపులు చూచుట, జ్వరము, మిక్కుటముగా వదురుట మిక్కుటముగా భుజించుటయం. దిచ్చగుగుట, శరీరము గగుర్పొడుచుట, పాడుట నవ్వుట, ఆడుట, తంద్ర-ఈలక్షణములుగలది భూతజ్వర మని తెలియవలయు.

—❹ అభిఘాతజ్వరలక్షణము ❹—

దూరవ్యాయామతోతీవ జాయతే జ్వరముత్కటం,
దాహస్సర్వాంగవైకల్యం నేవైదస్తంద్రా మత్తిభ్రమః. 22
శీతం తృష్ణాతిమోహశ్చ ప్రలాపో హృది వేదనా,
శ్రమస్సంధిరుజాకాస శ్చాభిఘాతజ్వరాకృతిః. 22

(మాధవనిదాన్

అన్యం మాల్యరసం పుష్పకాసీసం నేత్రభూషణమ్. 144

తా. కాసీసము, ధాతుకాసీసము, పాంసుకాసీసము, కేసరము, అన్యము, మాల్యరసము, పుష్పకాసీసము, నేత్రభూషణము అనునవి కాసీసనామంబులు.

— కాసీసశుద్ధి —

సకృద్భృంగాంబునా స్విన్నం కాసీసం నిర్మలం భవేత్. 145

తా. కాసీసమును గుంటగలగ రాకురసముతో వండిన శుద్ధియగును.

— కాసీససత్వపాతనము —

చతుర్విధంతు కాసీసం రక్తవీరసితానితం,
మద్దయే త్పిత్తవర్ణేన తిక్తకోశాతకీర్తనైః. 146

కాసమర్దద్రవైశ్చాపి మిత్రపంచకసంయుతం,
సత్త్వంచ యష్టికాయంత్రే ధ్వాతే సత్త్వం వినిశ్చితమ్. 147

తా. ఎఱుపు, వసపు, తెలుపు, నలుపు వర్ణభేదములవలన కాసీసము నాలుగువిధంబులు. వానిని మసిషి, గుఱ్ఱము, సెమలి, ఆవు, మత్స్యము-అనువానిచేదులతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ మర్దించి పిదప చేతిబిరాకురసము, కసివెదరాకురసము, తేనె, సెయ్యి, వెలిగారము, గురివిందపలుకులు, బెల్లము అనువానితోడను మర్దించి బిళ్ళచేసి యష్టికాయంత్రమునం దునిచి యూదిన నందు సత్త్వము కెడలును. (దానిని చూర్ణముచేసి పుటంబులిడిన సింహూరించును.)

— కాసీసగుణము —

కాసీస మష్ణం చతుష్యం కేశఘ్నం కుచరంజనం,
గర శ్లేష్మ హరం వాత వ్రణదోషవినాశనమ్. 148

తా. కాసీసము పుల్లగ, నేత్రహితకారిగ, వెంట్రుకల నశింపఁజేయునదిగ, స్తనరంజనకారిగ, విష, శ్లేష్మ, వాత, వ్రణదోషముల హరింపఁజేయునదిగ నుండును.

— గైరికభేదములు —

గైరికం త్రివిధం తత్ర రక్తంస్యా త్పూర్ణగైరికం,
పాషాణగైరికం చైకం తేషాం పూర్వం గుణాధికమ్. 149

తా. రక్తగైరికము, పూర్ణగైరికము, పాషాణగైరికము అన *గైరికము మూడు విధంబులు. అందు మొదటిది గుణాధిక్యంబు గలదిగ నుండును.

— గైరికశుద్ధి —

గైరికంతు గవాంధుగైర్భావితం శుద్ధిచూఘ్నయాత్,

తా. గైరికము నావుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగును.

— గైరికసత్వపాతనము ౧ —

గైరికం రక్తవర్ణేణ పీతవర్ణేణ భావితమ్. 150

సప్తాహం మర్దయే ద్ద్యమం మిత్రపంచకసంయుతం,
ఆధ్మాతం యష్టికాయంత్రే సత్త్వం ముంచతి నిర్మలమ్. 151

తా. కావిరాయిని మంజిష్ఠ, కుంకుమపువ్వు, లక్క, దాడింబకాయ, రక్తచంద్రము, దాసనము, ఎఱ్ఱగన్నేరు అనురక్తవర్ణములతోడను, కుసుంబ, మోదుగ, ఘనపు, మంజిష్ఠ, మ్రానిగోరింట అనుపీతవర్ణములతోడను నేడేసిదినములు భావనజేసి తేనె, నెయ్యి, వెలిగారము, గురువిదవలుకులు, బెల్లము అనుమిత్రపంచకముతోడ నొకర్పూము పుర్దించి విశ్వజేసి యష్టికాయంత్రమునం దునిచి యూచిన నందు నిర్మలముగ సత్త్వము వెడలును.

— గైరికగుణము ౧ —

గైరికం మధురం నేత్రం దీపనం రక్తపిత్తజిత్;
వాంతి తాప విషఘ్నంచ రజస్తంభ బలప్రదమ్. 152

తా. కావితాయి మధురముగ, నేత్రహితకారిగ, అగ్నిదీపనకారిగ, రక్తపిత్తముల హరింపజేయునదిగ, వాంతి, జ్వర, విషదోషముల బోకడచునదిగ, రజస్తంభనకారిగ, బలకారిగ నుండును.

— అంజనభేదములు ౧ —

పుష్ప నీల రస స్తోత్ర సౌవీరపడపూర్వకం,
అంజనం పంచధా ప్రోక్తం లక్షణాదిక్రమేణచ. (చరకే) 153

తా. పుష్పాంజనము, నీలాంజనము, రసాంజనము, స్తోత్రాంజనము, సౌవీరాంజనము అని అంజనములు లక్షణాదిక్రమమువలన నైదువిధంబులు.

— టంకణ, శంఖ, వరాటాంజన, గైరిక, కాసీన, భుజగశుద్ధి ౧ —

జంబీరాణాంధ్రవేచైవ మాతపే ధారయే ద్దినం,
శుద్ధ్యంతి టంకణం శంఖం వరాటాంజనం గైరికమ్. 154
కాసీనం భుజగంచైవ శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్,

తా. వెలిగారము, శంఖము, గవ్వలు, సౌవీరాంజనము, పుష్పాంజనము, నీలాంజనము, స్తోత్రాంజనము, రసాంజనము, కావితాయి, అన్నభేది, భూనాగము అనువాసిని నిమ్మపండ్లరసములొవైచి యొకదినము సూర్యపుటంబిడిన శుద్ధియగును. ఆట్టివాని నొకధములతో బ్రయోగింపంజనను.

—ॐ అంజనపంచకశుద్ధి ॥—

అంజనాని విశుద్ధ్యంతి భృంగజస్వరసేన చ.

155

తా. పూర్వోక్త అంజనపంచకమును గుంటగలగ రాతురసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగును.

—ॐ అంజనపంచకగుణము ॥—

పుష్పాంజనం సితం శుద్ధం హిమం సర్వాక్షిరోగజిత్,

నీలాంజనం కృష్ణవర్ణం నేత్రదోషక్షయాపహమ్.

156

* రసాంజనంతు పీతాభం విష నేత్ర వికారమత్,

స్రోతోంజనం పాండువర్ణం చక్షుష్యం సర్వరోగజిత్.

157

సౌవీరం రక్తవర్ణంచ నేత్రకండూ విషాపహం,

తా. పుష్పాంజనము తెల్లగ, శుద్ధముగ, శీతలముగ, సర్వ నేత్రరోగముల హరింపజేయునదిగ నుండును. నీలాంజనము నల్లగ, నేత్రదోషము, క్షయము-పీనిని బో కడచునదిగ నుండును. రసాంజనము పచ్చగ, విషదోషమును, నేత్రరోగమును బోకడచు నదిగ నుండును. స్రోతోంజనము పాండువర్ణముగ, నేత్రహితకరిగ, సర్వరోగముల బో కడచునదిగ నుండును. సౌవీరాంజనము ఎఱ్ఱగ, కంటిదురదను, విషదోషమును హరింపం జేయునదిగ నుండును.

—ॐ శిలాజతుత్పత్తి ॥—

నిదాఘే ఘృతసంతప్తా ధాతుసారం ధరాధరాః.

158

నిర్వాసవ త్వృణ్ముచంతి శిలాజతు ప్రకీర్తితం, (గ్రంథాంతరే)

తా. ఘృతము యెండచే తపింపబడుటవలన నందలిధాతుసారము బంకవలె గ్రమించిన శిలాజిత్తు అనంబడును.

—ॐ శిలాజతుభేదము ॥—

శిలాజతు ద్విధా ప్రోక్తం గోమూత్రం గోరసాయనమ్.

159

కర్పూరపూర్వకంచాన్యద్రక్తంచ పాండురం పరం,

తా. గోమూత్రశిలాజిత్తు, కర్పూరశిలాజిత్తు అని శిలాజిత్తు రెండువిధములు, అందు మొదటిది గోమూత్రవర్ణతుల్యముగ నుండును. కర్పూరశిలాజిత్తు యెఱుపుగ గాని, తెల్లగ గాని యుండును. అందు తెల్లనిది శ్రేష్ఠంబు.

తూరాష్టు గుగ్గులోపేత మాతపే స్థావయే ద్దినమ్.

160

* రసాంజనోత్పత్తి యెట్లనిన.—దార్పికాన్వధ మజాక్షీరే పాదపక్వం యథా ఘనమ్, తదా రసాంజనం ఖ్యాతం నేత్రయోః పరమంహితమ్.

స్వేదయే ధ్వుటికామాత్రం శిలాజతు విశుద్ధ్యతి,

తా. సిలాజిత్తు, సర్జత్కరము, యవత్కరము, టంకణత్కరము, నిమ్మపండ్లరసము, గ్గిలచూర్ణము - వీనితో నొకదినము యెండలో భావనజేసి యొకగడియ వండిన శుద్ధియగును.

— ౧౭ కర్పూరసిలాజిత్తుశుద్ధి ౧ —

కర్పూరశిలధాతుశ్చ మృణాళరసమర్దితః.

161

అథవోత్పలజైర్యామం సమ్యక్కుద్ధి ర్భవిష్యతి,

తా. కర్పూరసిలాజిత్తును తామరతూండ్ల రసముతో గాని, కలువగడ్డరసముతో గాని యొకరూము మర్దించిన శుద్ధియగును.

గోదుగ్ధై స్త్రిఫలాక్వాథై ర్భృంగద్రావైశ్చ మర్దయేత్.

162

ఆతపే దినమేకైకం తచ్ఛుష్కం శుద్ధతాం వ్రజేత్,

తా. కర్పూరసిలాజిత్తు నావుపాలు, త్రిఫలకషాయము, గుంటగలగరాకురసము - వీనితో నొకదినము యిరువభిల్వములతో మర్దించి యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

శిలాజతు పలనూత్రంచ మర్ద్యంచోత్పలజైరసైః.

163

ఆతపే ఘటికా స్సప్త శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయం,

తా. ఒక పలము సిలాజిత్తును కలువగడ్డరసముతో నేడుగడియలు భావనజేసి మెండనెండించిన శుద్ధియగును.

శిలాజతో ఘోడశాంశం మృద్వికా యష్టిచందనమ్.

164

నారికేలోదకం క్షిప్త్యా డోలాయంత్రేణ పాచయేత్,

తదుద్భృత్యాతపే శోష్యం తత్తద్రోగానుపానతః.

165

సేవనా త్వర్వరోగఘ్నం కాంతి పుష్టి బలప్రదం,

తా. సిలాజిత్తునకు పదియాఱవభాగము దీపద్రాక్షను, యష్టిమధుకమును, శ్రీగంధమును గలిపి నారికెడపుకాయనీళ్ళతో డోలాయంత్రమున నుడికించి దానిని దీసి యెండనెండించి యనుపానవిశేషములతో నేమించిన సర్వరోగముల హరింపజేయు టయేగాక శరీరకాంతిని, పుష్టిని, బలమును గలుగజేయును.

— ౧౮ శిలాజిత్తుగుణము ౧ —

శుద్ధోఽయం గిరితప్తకందరభవః పాండు ప్రమేహ జ్వర
స్థిహ శ్లేష్మ మరుద్భవాగ్ని సదన త్వగ్దోష శోషాపహః,
యక్షోన్మాదక శోఫ శర్మర కృమి హృన్మూలాప్లవిత్తాపహః
నశ్యే చోచ్చదర కామిలాశ్చరి జరాకృచ్ఛించ పామూపహః.

166

తా. శుద్ధజేయబడిన సిలాజిత్తు పాండువు, ప్రమేహము, జ్వరము, స్త్రీహము, శ్లేష్మరోగము, వాతరోగము, అగ్నిమాంద్యము, కుష్టువు, శోష, రాజయత్న, ఉన్మాదము, శోఫ, శర్మర, కృమిరోగము, అగ్నిమౌనోష్ఠి, మూలము, అప్లపిత్తము, ఉదరము, కామిల, అశ్మరి, ముదిమి, మూత్రకృచ్ఛము, గజ్జి వీనిని హరింపజేయును.

—ॐ అశుద్ధసిలాజతుదోషము ॐ—

అశుద్ధం దాహమూర్ఛంచ భ్రమపిత్తాస్త్రశోణితం,
శిలాజతు ప్రకురుతే మాంద్యమగ్నేశ్వ విద్ధిహమ్.

167

తా. అశుద్ధసిలాజిత్తు దాహము, మూర్ఛ, భ్రమ, పిత్తరక్తము, రక్తవికారము అగ్నిమాంద్యము, మలబద్ధకము మొదలగువానిని గలగంజేయును.

—ॐ శుద్ధశిలాజతుపరీక్ష ॐ—

వహ్నాక్షిప్త్యా భవేద్యస్తు లింగాకారో హ్యధూమకః,
తృణాగ్రేనాంభసి క్షిప్తే హ్యధో గలతి తంతువత్.

168

గోమూత్రగంధం మలినం శుద్ధం జ్ఞేయం శిలాజతు,
సాధారణరసం కేచి ద్రవసర్వైపయోగిచ

169

పూర్వశాస్త్రానుసారేణ వక్ష్యతే లక్షణాదికం,

తా. అగ్నిపై వేసినపాగ వెడలకుండుట, పాకకాలమునందు లింగాకారమును జేండుట, తృణాగ్రముతోనెత్తి యుదకములో వేసిన తంతువలె క్రిందికి వ్యాపించుట, గోమూత్రమువంటివానన వెడలుట-ఇట్టి లక్షణములవలన శుద్ధశిలాజతుని తెలియవలయును. ఈసిలాజిత్తును సాధారణరసమని కొందఱువైద్యకాస్త్రజ్ఞులు వచించెదరు. కావున దీనిని రసస్థానమున నుపయోగింపంజనును.

—ॐ సాధారణరసములు ॐ—

కంపిల్లో లవణం గౌరీపాషాణో నవసాగరమ్.

170

దరదో వహ్నిజారశ్చ గిరిసిందూరమేవచ,

కేదారిశృంగి చేత్యష్టౌ సాధారణసాస్త్యుతాః

171

తా. కంపిల్లము, సముద్రలవణము, గౌరీపాషాణము, నవాసాగరము, ఇంగిలీకము, వహ్నిజారము, గిరిసిందూరము, * కేదారిశృంగి అను నీ యెనిమిదియు సాధారణరసంబులు.

—ॐ కంపిల్లనామములు ॐ—

గిరిమృద్ధైరికం థాతూ రక్తాశ్చ రక్తశాంతికృత్. (నిఘంటు) 172

తా. గిరిమృత్, గైరికధాతు, రక్తాశ్వ, రక్తశాంతి అనునవి కంపిల్లనామములు.

❧ కంపిల్లభేదము ❶ ❧

ఇష్టకాచూర్ణసంకాశం సవిగోహి కథ్యతే,
సౌరాష్ట్రదేశఖనిజం కంపిల్లమితి కీర్తితమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. సౌరాష్ట్రదేశముయొక్కగనియందు జనించినది కంపిల్ల మనంబడును: అది యిటికపొడివలె నుండును. మఱియు నిదే విరేచనోపయుక్తంబుగ నుండును.

❧ కంపిల్లశుద్ధి ❷ ❧

స్వేద్యం హరితకీసారే కంపిల్లం శుద్ధతాం వ్రజేత్,

తా. కంపిల్లమును చూర్ణముజేసి బట్టలో ముటగట్టి డోలాయంత్రమున కరక్కాయల రసముతోగాని, లేక కలితోగాని నుడికించిన శుద్ధియగును.

❧ కంపిల్లగుణము ❸ ❧

కంపిల్లకో విరేకీస్యా త్కటూష్ఠాష్టో వ్రణనాశనః. 174

కఫ కాసార్తి హరించ కంతు కృమి హరో లఘు,

తా. కంపిల్లము విరేచనకారిగ, ఒకింత, కటూష్ఠముగలదిగ, వ్రణము, దగ్గు, ఉబ్బసము, జంతువులు, కృమిలు-వీనిని హరింపజేయునదిగ, లఘుకారిగ నుండును.

❧ బోళశుద్ధి ❹ ❧

పలమాత్రం కృష్ణబోళం రక్తంవా మద్దితం తతః. 175

ఆతపే కాంజకే యామం భావ్యం శుద్ధిర్భవిష్యతి,

తా. ఒకపలము నల్లబోళమునుగాని, లేక ఎఱ్ఱబోళమునుగాని కలితో మద్దించి యొకర్హాము యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

❧ మస్తకిశుద్ధి ❺ ❧

జంబీరనీరకై ర్వామం భావయే దాతపే తథా. 176

అథవా నరమూత్రేణ శుద్ధిర్భవతి మస్తకి,

తా. మస్తకిని నిమ్మపండ్లరసముతోగాని, లేక నరమూత్రముతోగాని యొకర్హాము భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

❧ కఫరిశుద్ధి ❻ ❧

కఫరీం పలమాత్రంచ చూర్ణం కృత్వా విమర్దయేత్. 177

నరమూత్రే సప్తయామం డోలాయంత్రే పచేత్తథా,

గోమూత్రేణ ద్వియామంచ పాచయే చ్చుద్ధిమాఘ్నయాత్. 178

అథవా ఘృతసంమిశ్రం పాచయేత్కఫరీశుచిః,

తా. పలప్రమాణము కఫరిని నూరి చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి నరమూత్రముతో నేడుర్పూములును, గోమూత్రముతో రెండుర్పూములును, డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగును. లేక దాని నావునేతిలోగలిపి వండినను శుద్ధియగును.

— మైలుతుత్తశుద్ధి ౧ —

మయూరతుత్థం సంమర్ద్యం దధ్నాచ సహయోజయేత్. 179

లోప్తైస్తప్తం కృతంచాథ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయం,

తా. మైలుతుత్తమును పెరుగుతో మర్దించి బిళ్ళజేసి పెంకులో నునిచి వెచ్చజేసిన శుద్ధియగును.

తుశస్య టంకణం పాదం చూర్ణయే న్నధుసర్పిషా. 180

తుత్తేన మిశ్రితం ధ్వాతం కోష్ఠయంత్రే దృఢాగ్నినా,

ద్రావితం మూచతీ సత్త్వం శుకతుండసమప్రభమ్. 181

తా. మైలుతుత్తమునకు నాలవభాగము వెలిగారము గలిపి చూర్ణముజేసి దానితో లేసె నెయ్యిలోజేర్చి కోష్ఠయంత్రమునందిడి దృఢాగ్నిలో నునిచి యూచిన ద్రవించి యందు ఆనశ్వుము వెడలను. ఆనశ్వుము ఓలుకముక్కు వన్నెతోసమానముగ నుండును.

— పాలతుత్తశుద్ధి ౧ —

పలమాత్రం ఊరతుత్థం చూర్ణం కృత్వా విమర్దితం,

పటే బధ్నా శిలాచూర్ణ తోయే పాట్యం విశుద్ధ్యతి. 182

తా. ఒకపలము పాలతుత్తమును నూరి చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి సున్నపునీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగును.

— గవ్వలు, శంఖములు పీనిశుద్ధి ౧ —

వరాట శంఖం గోమూత్ర కూక్షాండకరసద్రవైః,

అప్లే స్పృశాంజికాభిశ్చ డోలాన్విన్నం చ శుద్ధ్యతి. (ఆయుర్వేదే)

తా. గవ్వలు, శంఖములు పీనిని గోమూత్రము, గుమ్మడుకాయరసము, నిమ్మపండ్లరసము, కలి అనువానితో డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగును.

— సర్జితౌరశుద్ధి ౧ —

సర్జితౌరం కాంజీకేన మర్దయే ధృటికాద్వయం,

అథవా చ గవాం మూత్రే శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్. 184

తా. సర్జితౌరమును రెండుగడియలు కలితోగాని, లేక గోమూత్రముతోగాని మర్దించిన శుద్ధియగును.

—౧౭ సర్వక్షారగుణము ౧౭—

సర్వక్షారోఽగ్నిజననం గుల్ఫశూలనివారణమ్. 185

తా. సర్వక్షారము, అగ్నిమాంద్యము, గుల్ఫము, శూల-వీనిని హరింపజేయును.

—౧౮ యవక్షారశుద్ధి ౧౮—

యవక్షారం విమర్ద్యాక తండులోదకమిశ్రితం,
ఆతపే ఘటికామాత్రం క్షీపే చ్ఛుద్ధిర్భవిష్యతి. 186

తా. యవక్షారమును పసిగడుగుతో నొకగడియ మద్దించి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

—౧౯ యవక్షారగుణము ౧౯—

దీపనం కఫవాతేఘ్నం యవక్షారం వ్రణాపహం,

తా. యవక్షారము అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయుటయేగాక కఫ, వాత, వ్రణముల హరింపంజేయును.

—౨౦ పంచలవణశుద్ధి ౨౦—

సైంధవం కాంజికే భావ్యం భవే చ్ఛుద్ధిర్ఘటిద్వయే. 187

అథవా ఛాగమూత్రేణ పాచితం శుద్ధిమాప్నుయాత్,
నింబనీరేణ సౌవర్చం భావయే చ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్. 188

బిడాలవణకం తక్రే భావయే చ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్,
లవణం కాచకం జ్ఞేయం తింత్రిణీజల ఆతపే. 189

సముద్రలవణం లోష్ఠే తప్తం కుర్యా త్రియామకం,
సమ్యక్కుద్ధంభవేద్వైద్యస్త్యాషధేషుప్రయోజయేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. సైంధవలవణమును రెండుగడియలు కలితో భావనజేసి యెండనెండించినను, లేక గొఱ్ఱపంచితముతో వండినను శుద్ధియగును. సౌవర్చలవణమును నిష్కపండ్లరసముతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును. బిడాలవణమును పులిచల్లతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును. కాచలవణమును చింతామరసముతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును. సముద్రలవణమును పెంతుగో బోసి మూడురూములు పేయించిన శుద్ధియగును. ఇటుల శుద్ధి జేయఁబడినవాని నౌషధములలో ప్రయోగింపందగును.

లవణాని క్షౌళితాని సక్షారేణాంభసాతపే,
శోషితాని విశుద్ధ్యంతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః. (మతాంతరే) 191

తా. పంచలవణములక్షారోదకముతో గడిగి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

—౨౧ పంచలవణగుణములు ౨౧—

లవణం పంచధా భిన్నం సైంధవాదివిభేదతః,

- నైంధవం చత్కణం స్నిగ్ధం ఫలకం శ్రేష్ఠముచ్యతే. 192
 విశీర్యమాణఫలకం పాటలో నచ శస్యతే,
 నైంధవం కఫవాతఘ్నం నిద్రాకుక్షీరుజాపహమ్. 193
 సావర్చలం కృష్ణరక్తం గుల్మ శూల రుజాపహం,
 కించిత్ప్రిత్యం బిడా పాండు కుక్షీరోగ రుజాపహమ్. 194
 కాచోత్థం కాచవర్ణం చ కుక్షీరోగ వినాశనం,
 సాముద్రం కుక్షీరోగఘ్నం సర్వవాత వినాశనమ్. 195

తా. లవణములు నైంధవాది భేదములవలన గి విధంబులు. నైంధవలవణము నున్నగ, ఘనముగ, పలుకులుగ నుండును. ఇది ప్రశస్తమైనది. తనంతట తానే పలుకులై ¹పాటలవర్ణము గలదై యుండు నైంధవలవణ మప్రశస్తంబు. ఇది కఫ, వాత, నిద్ర, కుక్షీరోగముల బోకడచును. సావర్చలవణము కృష్ణరక్తవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక గుల్మ, శూలరోగముల హరింపజేయును. బిడావణము పాండురవర్ణముగ నుండుటయేగాక యొకింత పిత్తకారిగ నుండును. ఇది కుక్షీరోగము, శరీరపీడను బోకడచును. కాచలవణము కాచవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక కుక్షీరోగమును బోకడచును. సముద్రలవణము కుక్షీరోగమును, సమస్తవాతరోగములను బోకడచును.

❧ త్రికటుకశుద్ధి ❧

- శూతీం నిస్త్యక్తృతాంచాఫ శిలామూరం విలేపయేత్,
 నిక్షిపే దాతపే యామం సమ్యక్కుద్ధిర్భవే ధృవమ్. 196
 వైదేహీం చిత్రకరనే ²హ్యతపే భావయే త్తథా,
 సమ్యక్కుద్ధిర్భవే దేతాం రసయోగేషు యోజయేత్. 197
 మరీచ ముష్ణు తక్రేణ భావితం ఘటికాత్రయం,
 లోషేతత స్తప్తకృతం శుద్ధిర్భవతి మారిచమ్. (చింతామణౌ) 198

తా. శౌంతిపై బెరడునుదీసి కొత్తనున్నము బట్టించి రూము యెండనెండించిన శుద్ధియగును. సిప్పలిని చిత్రమాలరసముతో రెండుగడియలు భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగును. మిరియముల పులిచల్లతో మూడుగడియలు భావనజేసి పెంకుబోసి వేయించిన శుద్ధియగును. ఇటుల శుద్ధిచేయబడినవానిని రసాషధములయందు చేర్చి కొనవలయును.

❧ గజసిప్పలిశుద్ధి ❧

కాంజీకే భావితా యామం శుద్ధావారణ సిప్పలి,

1 ఎక్కుడు తెలుపుకలిసిన ఎఱుపువర్ణము. 2 నిక్షిపే ద్ధృటికాద్వయమ్.

అజామూత్రేణ భావ్యేత శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్.

తా. గజపిప్పళ్ళను కలితోగాని, లేక మేకపంచితముతోగాని, నొకర్పూము భావనచేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

—౧౭ నల్లమందు శుద్ధి—

గజకర్ణదలే బధ్వా ప్యఘేనం శోధయే ద్భిషక్,
డోలాయంత్రే యఃపూర్ణే పాచితం యామమాత్రకమ్.

200

(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. నల్లమందును బలురక్కసిపాకులూ నునిచి మూటగట్టి యావుపాలతో షోలాయంత్రమున నొకర్పూమువండిన శుద్ధియగును.

—౧౮ ఇగువశుద్ధి—

పద్మపత్రరసే యామ మాతపే భావితంవిదుః,
రామతం శుద్ధిమాప్నోతి రసయోగేషు యోజయేత్.

201

(చింతామణౌ)

తా. ఇగువను తామరపాకురసముతో నొకర్పూము యెండలో భావనచేసిన శుద్ధియగును. అట్టిదానిని రసయోగములలో నునిచికొనందగును.

—౧౯ జీలకఱ్ఱశుద్ధి—

ద్విజీరం కాంజికే తాపే క్షిపే ద్యామద్వయం పునః,
తతోఽగ్నినా క్వచి త్తప్తం కృత్వా శుద్ధిర్భవిష్యతి.

202

తా. జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ అను సీరెంటిని కలితో దడిపి రెండుర్పూములు ఎండ నెండించి యొకింత వేయించిన శుద్ధియగును.

—౨౦ ఆముదపువత్తులు, నేలదంతివిత్తులు వీనిశుద్ధి—

గంధర్వహస్తబీజాని నారికేళోదకాంతరే,
యామమత్వక్పచేచ్ఛుద్ధి ర్దంతబీజం పచేత్తథా.

203

తా. ఆముదపువత్తులు, నేలదంతివిత్తులు-వీనిపైపాట్టు దీసి బెంకాయ నీటితో నొకర్పూమువండిన శుద్ధియగును.

—౨౧ ముప్పిరిత్తులశుద్ధి—

బీజాని విషముప్యేష్ప చిల్లికామూలజే రసే,
పాచితం త్రిఘటిమాత్రం శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్.

204

తా. ముప్పిరిత్తుల నడ్డకత్తితో తునకలుగచేసి చిట్టివేళ్ళరసముతో మూడు గడియలు వండిన శుద్ధియగును.

తా. తనబలిమి సలిశ్రమించి కడుదూరము నడుచుటచే సలిశయముగా జ్వరము జనించుట. ఇది అభిఘాతజ్వర మనబడు. దానియందు దాహము, సర్వాంగములయందు బలక్షయము, చెమట, తంద్ర, తబ్బిబ్బుమాటలు, శరీరతైత్ర్యము, దష్పి, కడుమోహము, ప్రలాపము, హృదయమునందు వేదన, శ్రమ, కీళ్లయందు నొప్పి, దగ్గు ఇవి గలుగును.

తస్మిన్ జ్వరేతు ఋషభః ప్రాయో రక్తం ప్రదూషయన్,
నవ్యథా శోషవైవర్ణ్యం సరుజం కురుతే జ్వరమ్.

224

తా. అభిఘాతజ్వరమునందు వాతము తరుచుగా రక్తమును చెరిచి నొప్పి, శోష, వివర్ణత్వము, ఉపద్రవము వీనిని గలుగజేసి పిదప జ్వరమును కలుగజేయును.

— విషమజ్వరలక్షణము —

క్షుధామహాదాహభ్రమాజ్వరశ్చ ఊణంక్షణం శీతరుజామలాది,
ఊష్ణాతిమూర్ఛావిషమప్రలాపశ్చర్దిశ్చహృద్గుక్లమశూలమోహః.
క్వచిద్ధినేచ త్రిధినే చతుర్థే విషోవిదాహో వివిధజ్వరంస్యాత్,
ఏతచ్ఛ రూపం విషమజ్వరాణాం క్వచిద్ధినే ద్విప్రహిమంజ్వరశ్చ. 226

(బాహుటే)

తా. ఆకలి, కడుదాహము, భ్రమ, ప్రతిక్షణమునందు జ్వరమువచ్చుట, చలి బట్టుట, మలమూత్రములువెడలుట, శరీరము ఉష్ణముగనుండుట, కడుమూర్ఛ, తబ్బిబ్బు లాడుట, వాంతి, రొమ్మనొచ్చుట, బడలిక, శూల, మోహము, ఒకటవదినమునగాని మూడవదినమునగాని నాలుగవదినమునగాని విషమించి విదాహయుక్తమై పలువిధములుగ జ్వరమువచ్చుట, ఒకదినములో రెండు లేక మూడుమార్లు చలిబట్టి జ్వరము వచ్చుట - ఈలక్షణములుగలది విషమజ్వర మని తెలియవలయు. (మఱియు దీనియందు అసాధ్య నాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యంబనియు సాధ్యనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యంబనియు తెలియవలయు.)

క్షణేచోష్ణం క్షణేశీతం క్షణే జ్వరగతిస్తథా,
క్వచిద్ధిగహిమంవాపి ద్వితీయంచ తృతీయకమ్.

227

చలం చాతుర్థికంవాపి విషమజ్వరలక్షణం,

(నిత్యనాథీయే)

తా. క్షణములో ఊష్ణముగలుగుట, క్షణములో చలువపుట్టుట, క్షణములో జ్వరమువచ్చుట, ఒకదినములో రెండుమార్లు మూడుమార్లు నాలుగుమార్లు విడిచి విడిచి చలివచ్చుట - ఈలక్షణములుగలది విషమజ్వర మని తెలియవలయు.

❖ నేపాళశుద్ధి ❖

నిస్త్యచంచైవ నేపాళం కుమారీరసజేనచ,
గుడోదకేన గోక్షీరైర్గోఘృతేన పృథక్పృథక్.
పాచితం శుద్ధిమాప్నోతి వైద్యశాస్త్రవినిశ్చితం,

205

తా. నేపాళముల పై పొట్టు నొలిచి యందలి యగరుల దీసి కలుబందరసము, పానకము, ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి అనువానితో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నుడికించిన శుద్ధియగును.

❖ వసనాభిశుద్ధి ❖

విషంతు ఖండశః కృత్వా వస్త్రఖండేన బంధయేత్.
గోమూత్రమధ్యే నిక్షిప్య స్థాపయేదాతపే త్ర్యహం,
గోమూత్రంతు ప్రదాతవ్యం నూతనం ప్రత్యహం బుధైః.
త్ర్యహేతీతే తముద్భృత్య శోషయేన్నదువేషయేత్,
శుద్ధ్యత్యేవం విషంచైవ యోగ్యం భవతి చా ర్తిజితే.

206

208

తా. వసనాభిని తునకలుగ కత్తరించి బట్టలో మూటగట్టి యొకకుండలో వైచి అందు వసనాభి మునుగునటుల గోమూత్రము పోసి మూడుదినములు ఎండలో నుంచ వలయును. మఱియు కుండయందలి గోమూత్రమును ప్రతిదినము దీసివేసి క్రొత్తగ గోమూత్రమును బోయుచుండవలయును. ఇటుల మూడుదినములుచేసి నాలవదినంబున వసనాభిని బైటికి దీసి జక్కగ నెండించిన శుద్ధియగును. దీని నొషధములయందు చేర్చు నెడ జక్కగ చూర్ణము చేసి చేర్చవలయును. ఇది సర్వశీడల బోకడచును.

❖ సర్వద్రవ్యశుద్ధులు ❖

క్షీరాజ్యే గంధకం శుద్ధ్యే త్రాళం కూశ్మాండజైర్ద్రవైః,
ఆరనాళేన తుత్థంతు జంబీరాష్ట్రే మనశ్శిలా.
మయూరతుత్థం లుంగాష్ట్రే గోమూత్రేణ విషం హరేత్,
దంతిబీజాని పయసా కుశుత్తేనతు మాక్షికమ్.

209

210

అజామూత్రేణ వైక్రాంతం టంకణం కాంజీకేనతు,
జంబీరాష్ట్రేణ దుత్తూరం దరదం తేన శుద్ధ్యతి.

తీక్ష్ణం గోమూత్రకై శ్శుద్ధ్యే స్తుండకం త్రిఫలారసైః,
కృష్ణేరిమేదో జుబూత్వ గ్రనై ర్ధాత్రీఫలస్యచ.
ఆతపే శోషయిత్యాచా ప్యయోవారితరం భవేత్,
గైరికం తు గవాందుగ్ధే భావితం శుద్ధముచ్యతే.

212

213

అంజనాని విశుద్ధ్యంతి భృంగస్వరససేచనాత్,
 నరమూత్రే చాఖువిషం పచేద్దోలాఖ్యయంత్రకే 214
 యామమాత్రం విశోష్యాథ గోక్షీరే భావితం శుచిః,
 గౌరీపాషాణకం పీతం రసబంధపురస్సరః. 215
 హరిద్రాస్వరసే స్వీనో యామేన పరిశుద్ధ్యతి,

తా. గంధకము, ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి-వీనిలో నుడికించిన శుద్ధియగును. తాళకమును రేకులుగవొలిచి గుమ్ముడుకాయనీరులో నుడికించిన శుద్ధియగును. మైలుతుత్తమును కలితో నూరి ఎఱ్ఱనగువఱకు కాల్చిన శుద్ధియగును. మణిశిలను నిమ్మపండ్లరసముతో నుడికించిన శుద్ధియగును. పాలతుత్తమును మాడిఫలరసముతోనూరి ఎఱ్ఱనగువఱకు గాల్చిన శుద్ధియగును. శవసనాభిని గోమూత్రముతో మూడుదినములు నానబెట్టిన శుద్ధియగును. (నేపాళములు) నేలదంతివిత్తులు వీనిని మైపొట్టుదీసి పాలతో నుడికించిన శుద్ధియగును. మాక్షికమును ఉలవకట్టుతో నుడికించిన శుద్ధియగును. వైక్రాంతమును మేకమూత్రముతో వండిన శుద్ధియగును. వెలిగారమును కలితోనూరి కాల్చిన శుద్ధియగును. ఉష్ణైతవిత్తుల నిమ్మపండ్లరసముగా నానబెట్టిన శుద్ధియగును. ఇంగిలీకమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి యెండించిన శుద్ధియగును. ఇనుముగాని, లేక చిట్టెమునుగాని గోమూత్రముతో కాచిన శుద్ధియగును. ఉక్కును త్రిఫలకషాయముతో కాచిన శుద్ధియగును. ఇరుము ఉక్కు-వీనిని నల్లతుమ్మచెక్కరసము, నేరేడుచెక్కరసమును, ఉసిరికపండ్లరసము అనువానితో నూరి యెండనెండించిన శుద్ధియగును. పిదప దానిని చూర్ణముజేసి నీళ్ళవైచైచిన తేలును, కావిజాయి నావుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగును. అంజనపంచకముల గుటగలగరాకురసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగును. ఉల్లిపాషాణమును నరమూత్రముతో నొకర్పూము డోలాయంత్రమున వండి యావుపాలలో భావనజేసి యొడించిన శుద్ధియగును. గౌరీపాషాణమును రసబంధపురసములతో నొకర్పూమువండి పసపునీరును చల్లి యావిరికొల్పిన శుద్ధియగును.

❀ ద్రవ్యశుద్ధి, ఉపరసమాలిక ❀

శాలిధాన్యాన్లు సంఘృష్ట మభ్రకం శుద్ధమిష్యతే. 216
 విషం త్రిరాత్రముషితం గోమూత్రే శుద్ధమీరితం,
 అక్షౌంగారైశ్చ గోమూత్రే క్షీపే త్తప్తాయసం మలమ్. 217
 పురాతనం భూమికందం సప్తవారం విశుద్ధ్యతి,
 పలాశద్రవ తాళాభ్యాం వంగం భస్మీ భవేత్తణాత్. 218
 శిలార్కదుగ్ధతో నాగం తామ్రమాజ్యేన గంధకాత్,
 స్త్రీస్తన్యే హిగుళం తిక్ష్ణం తారం స్ఫుషీరతాపనాత్. 219
 నాగభస్మశిలాభ్యాం తు హేమధాత్వాదయస్తథా,

- అజామూత్రేణ లోహం తు శిలాగోమూత్ర భావితా. 220
 కఫరీ నరమూత్రేణ భావితా శుద్ధముచ్యతే,
 మాక్షికం కదళీతోయైః పాచయేత్తు భిషగ్వరైః. 221
 క్షీరేణ టంకణం చాథ గంధకం తు విపాచయేత్,
 కూశ్మాండనీరే తాళం చ తుత్థం జంబీరజైర్ద్రవైః. 222
 దీప్యకంచూర్ణతోయేన గౌరీం జంబీరవారిణా,
 సప్తాహం గవ్యతక్రస్థా విశుద్ధాస్యాదరాటికా. 223
 గోక్షీరమాషయూషాభ్యాం భావ్యే హింగుళ టంకణే,
 నిద్ధికామృతా ముస్తా వాసారిష్టకమూలకైః. 224
 త్రిఫలా క్వాథతోయేన గుగ్గులం శోధయే ద్భిషక్,
 అనుక్తానిచ సర్వాణి గోమూత్రేణ విభావయేత్. 225
 జంబీరనీరై స్సప్తాహం భావయిత్వా విశుద్ధ్యతి, (ఆయుర్వేదే)

తా. అభ్రకమును వడ్లు, పులికడుగు - వీనితోరుద్దిన శుద్ధియగును. వసనాభిని గోమూత్రముతో మూడుదినములు నానబెట్టిన శుద్ధియగును. ఇనుమును భూమిలోని ప్రాతబిట్టెమును, తానికట్టె నిప్పులో యేడుమార్లు కాచి యేడుమార్లు గోమూత్రముతో చల్లార్చిన శుద్ధియగును. వంగమును మోడుగరసము, తాళకము-వీనితో నూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగును. నాగమును మణిశిల, జిల్లేడుపాలు-వీనితో నూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగును. గంధకమును నేతితో నూరి తామ్రమువై లేపనముజేసి పుటంబులిడిన తామ్రము భస్మంబగును. ఇంగిలీకమును చనుబాలతోనూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగును. వెండి నెట్టగకాల్చి బొంతజెముడుపాలలో నద్దిన శుద్ధియగును. నాగభస్మము, మణిశిల-వీనితో స్వర్ణాదిధాతువులు భస్మంబులగును. లోహమును గొట్టెపంచితముతో పుటంబులిడిన భస్మంబగును. సిలాజిత్తు గోమూత్రముతో శుద్ధంబగును. కఫరీని నరమూత్రముతో భావనజేసిన శుద్ధియగును. మాక్షికమును అరటిరసముతో వండిన శుద్ధియగును. వెలిగారమును పాలతో వండిన శుద్ధియగును. గంధకమును పాలతో వండిన శుద్ధియగును. తాళకమును గుమ్మడుకాయనీటితో వండిన శుద్ధియగును. మైలుతుత్తమును నిమ్మపండ్లరసముతో వండిన శుద్ధియగును. ఓసుమును సున్నపునీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగును. గౌరీపాషాణమును నిమ్మపండ్లరసముతో వండిన శుద్ధియగును. గవ్వల నావుచల్లతో నేడుదినములు వండిన శుద్ధియగును. ఇంగిలీకము, వెలిగారము-వీని నావుపాలతోను, మినువకట్టుతోను భావనజేసిన శుద్ధియగును. గుగ్గిలమును ములక, తిప్పతీగె, తుంగము నైలు, అడ్డసరము, వేప అనువాని వేళ్ళరసముతోను, త్రిఫలకషాయముతోను వండిన శుద్ధియగును. మఱియు జెప్పబడిన సర్వద్రవ్యముల గోమూత్రము, నిమ్మపండ్లరసము - వీనిలో ప్రతిదానిచే నేడేసి దినములు భావనజేసిన శుద్ధియగును.

❧ కంకుష్ఠభేదము ❶ ❧

నాళికం రేణుకం చేతి కంకుష్ఠం ద్వివిధం మతమ్.

226

నాళికం పీతవర్ణం చా ప్యన్యం నీలం ప్రభం భవేత్,

తా. నాళికము, రేణుకము అని కంకుష్ఠము రెండువిధంబులు. అందు వచ్చుగ నొందునది నాళికమనియు, నీలముగ నుండునది రేణుకమనియు జెప్పబడును.

❧ కంకుష్ఠశుద్ధి ❷ ❧

కంకుష్ఠం శుద్ధిమాయాతి త్రిధా విశ్వాంబుభావితమ్.

227

తా. కంకుష్ఠమును శొంఠిరసముతో మూడుమార్లు భావనజేసిన శుద్ధియగును.

❧ కంకుష్ఠగుణము ❸ ❧

కంకుష్ఠం తిక్తకటుకం ²వీర్యేచ్ఛోష్ణం ప్రకీర్తితం,

³వ్రణోదావర్తశూలఘ్నం గుల్మస్థిహగదావహమ్.

228

తా. కంకుష్ఠము వగరు, కారము, ఉష్ణవీర్యముగలదిగ (కడులేఖనకారిగ), వ్రణము, ఉదావర్తము, శూల, గుల్మము, స్థిహమా (రసనోషము, జుతువులు) వీనిని పోకడచునదిగా నుండును.

❧ స్వర్ణాదినర్వణోహనామములు ❹ ❧

శుద్ధం లోహం కనకరజతం భానులోహాశ్చ సారం,

పూతిర్లోహోద్వితయముదితం నాగవంగాభిధానమ్.

229

మిశ్రం లోహం పిత్తలం కాన్యవర్తం

ధాతుర్లోహోత్సావి కారాస్త్యైతే.

230

తా. బంగారు, వెండి, తామ్రము, ఇనుము, రెండువిధములైన పూతిలోహములు, నాగము, వంగము అను నీయెనిమిది శుద్ధలోహంబులును, ఇత్తడి, కంచు, వార్తలోహము, ధాతులోహము అను నాలుగు మిశ్రలోహంబులును భూవికారంబులు.

స్వర్ణం తారం తామ్ర నాగం వంగం కాంతం చ తీక్ష్ణకం,

ముండంత మప్యథాలోహం కాన్యాగ్రం ఘోషకం త్రిధా.

231

ఉపలోహో స్సమాఖ్యాతా మండూరో మండకిట్టకం,

వత్స్వాదశఢాశోధ్యామార్యాస్తాస్యాః పుటాఃషు. (మతాంతరే)

తా. బంగారు, వెండి, తామ్రము, నాగము, తగరము, కాంతము, ఉప్పు, ఇనుము అను నీయెనిమిది ఆప్యలోహంబులనియు, కంచు, ఇత్తడి, ఘోషకము అను సీమూ

1 కంకుష్ఠ మన ముదారుగం. 2 తీక్ష్ణం చాతిలేఖనమ్. 3 గుల్మోదావర్త శూలఘ్నం రసజంతువ్రణావహమ్.

డు లోహముతోడ నామద్వయము చే వెలయును. చుండూరము, ముండకీప్తమును చిట్టెమును చేర్చుటచే నాలుగుగ నయ్యెడిలోహములు కృత్రిమలోహములనియు, ఊపలోహములనియు జెప్పబడును. ఈపన్నెండువిధములైన లోహముల శుద్ధిజేసి పుటంబులిడుటచే భస్మము జేయందగును.

— ౨౭ సర్వలోహశుద్ధి ౨౭ —

త్రితూరం పంచలవణం తప్తాచాప్లేన భావయేత్,
కాంస్యారఘోషపత్రాణి తేనపత్రాణి లేపయేత్.

233

తా. సర్వతూరము, యవతూరము, వెలిగారము, పంచలవణములు-వీనిని నివ్వుపండ్ల రసముతో నూరి కంచు, ఇత్తడి, ఘోషము అనువాని రేకులపై లేపనముజేసి నివ్వులో గాచి నివ్వుపండ్లరసములో నద్దిన నవి శుద్ధియగును.

తైలే కుశుత్థే గోమూత్రే ప్యారనాళాష్టు తక్రకే,
స్వర్ణాదిసర్వలోహానాం శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్.

234

తా. బంగారు మొదలగు సర్వలోహ రేకులకాచి నువ్వులనూనె, ఊలవకట్టు, గోమూత్రము, పుల్లనికలి, పులిచల్ల అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేడుమార్లు నద్దిన నవి శుద్ధియగును. మఱియు సీసము, తగరము అయి నీరెంటిని నేడేడుమార్లు కరిగించి నువ్వుల నూనె మొదలగువానిలో నేడేడుమార్లు పోసిన శుద్ధియగును.

— ౨౮ సర్వలోహభస్మక్రమము ౨౮ —

రుథ్వా గజపుటే పక్త్వా శుద్ధమాయాతి నాన్యథా,
తామ్రపర్ణవదేతేషాం కృత్వా సర్వత్ర యోజయేత్.

235

తా. శుద్ధిజేయబడిన సర్వమైన లోహ రేకులకు సమభాగముగ శుద్ధిజేసినగంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనూరి వానిపై లేపనముజేసి మూషలోనునిచి తామ్రము వలెనే గజపుటంబులిడిన సర్వలోహములు భస్మంబులగును. అట్టిభస్మముల సర్వప్రయోగములయందును వికొనందగును.

— ౨౯ నవలోహవివరము ౨౯ —

సువర్ణం రజతం తామ్ర మయో నాగం చ వంగకం,
రీతికా కాంస్య వర్తాని లోహా నవ తథా విదుః.

236

తా. సువర్ణము, రజతము, తామ్రము, ఇరుము, సీసము, తగరము, ఇత్తడి, కంచు, వర్తలోహము అనునవి నవలోహంబులు.

— ౩౦ సువర్ణ నామములు ౩౦ —

స్వరం సువర కనకోజ్వలకాంచనాని
కల్యాణహాటకహిరణ్యమనోహరాణి,

గాంగేయగైరికమహారజతాగ్నివీర్య

రత్నాంగహేతుతపనీయకభాస్కరాణి. (నిఘంటౌ) 237

తా. స్వర్ణము, సువర్ణము, కనకము, ఉజ్జ్వలము, కాంచనము, కల్యాణము, హాటకము, హిరణ్యము, మనోహరము, గాంగేయము, గైరికము, మహారజతము, అగ్నివీర్యము, రత్నాంగహేతు, తపనీయకము, భాస్కరము అనునవి సువర్ణ నామంబులు.

జాంబూనదం జాతరూపం హిరణ్యం హేమ హాటకం,

చామికరం చారుపుష్పం సువర్ణ స్వర్ణ కాంచనమ్. 238

తపనీయం శాతకుంభం రుక్తం కనకమేవచ,

మహారజత మాగ్నేయం గాంగేయంభర్తకర్బురమ్. (మతాంతరే) 239

తా. జాంబూనదము, జాతరూపము, హిరణ్యము, హేమము, హాటకము, చామికరము, చారుపుష్పము, సువర్ణము, స్వర్ణము, కాంచనము, తపనీయము, శాతకుంభము, రుక్తము, కనకము, మహారజతము, ఆగ్నేయము, గాంగేయము, భర్తము, కర్బురము అనునవి సువర్ణ నామంబులు.

— సువర్ణ శుద్ధి —

సువర్ణం రక్తమృతాన్నిచ లేపితం తాప్యశుధ్యతి,

తత్సువర్ణం దళం కృత్వా సూక్ష్మం కుర్యాద్విచక్షణః. 240

జంబీరనీరేణ హేమమాక్షికం మర్దితం భిషక్,

తద్దళే లేపితం దంతిపుటం దేయం శరావకే. 241

భస్మీభవతి శీఘ్రేణ నాత్ర కార్యా విచారణా,

తా. బంగారు నెఱ్ఱమున్నలో పొదిగి కొలిమిలో నూదిన శుద్ధియగును. పిదప గానిని సన్నపురేకులుగ జేయించి దానిపై హేమమాక్షికమును నిమ్రపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసి యెండించి మూకుడులోనుంచి దానిపై మఱియొకమూకుడునుమూసి మూడు చీలమున్నలిచ్చి మూడుగజపుటంబులిడిన బంగారము భస్మంబగును.

— సువర్ణ సిందూరవిధి —

తద్భస్మ రవిదుగ్ధేన చాశ్వత్థత్వగ్రహేణచ. 242

హింగుళం భస్మతుల్యంచ దత్వా తుల్యం విమర్దయేత్,

మర్కటిమూరజబ్రావై ర్హంసపాదిరసేనచ. 243

మర్దయే చ్చతుశ్చోయామాన్ పుటమారణ్యకోత్పలైః,

కరిసంజ్ఞం పంచదేయం సిందూరం భవతి ధ్రువమ్. 244

తా. ఆబంగారు భస్మమును జిల్లేడుపాలతోను, రావిచెక్కల రసముతోను

మద్దించి యాబంగారుభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకమునుజేర్చి ఖల్వములొ
నునిచి తీటకోవెల వేళ్ళరసము, హంసపాదియాకురసము అనువానితో నాలుగుర్నూములు
మద్దించి ఏరుషిడకలతో నైదుగజపుటంబులిడిన సువర్ణము శిశుముగ సిందూరించును.

—౧౬ ప్రకారాంతరసువర్ణ భస్మము ౧౬—

శుద్ధం స్వర్ణదళం కృత్వా చేతుకస్వరసేనచ,
గంధకం మద్దితం చాత్ర దళేకుర్యా ద్విలేపనమ్.
ఆతపే తాపయే త్త్రివ్రే తద్విలేప్య ముహుర్దుహుః,
అరణ్యోత్పలకే దత్వా పుటమేకం శరావకే.

245

గంధం తత్సర్వపాదాంశం పునర్దత్త్వైతుకేరసే,
పునఃపుటత్రయేపాచ్యం భస్మీభవతి హాటకమ్.

247

తా. శుద్ధిజేసినబంగారును రేకులుగ జేయించి వానిపై శుద్ధిజేసిన గంధకమును
చెఱుకు రసముతోనూరి లేపనముజేసి యెండ నెండించవలయును. ఇట్లు నేడుమార్దు లేప
నముజేసి యెండించి మూడుదులొనునిచి చీలనున్నులిచ్చి ఏరుషిడకలతో నొకగజపుటంబిడి
సాంగశితలమునదీసి యారేకులకు నాలవభాగము శుద్ధిజేసినగంధకమునుగ్రహించి చెఱుకు
రసముతోనూరి యేడుమార్దు కట్టించి యెండించి ఏరుషిడకలతో మూడుగజ పుటంబులిడిన
బంగారు భస్మంబగును. (ఇట్టిభస్మమును జ్ఞయరోగములయం దుపయోగింపఁదగును.)

—౧౭ స్వర్ణభస్మము ౧౭—

హేమ్నుః పాదం మృతం సూతం పిష్ట మ్మణ్లేన కేనచిత్,
పత్రే లిప్త్వా పుటేతచ్యా దప్తభి ర్క్రియతే ధ్రువమ్. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిజేసిన బంగారును రేకులుజేయించి సన్నముగ, టుకణపురేకులవలె
సూక్ష్మముగ కత్తిరించి దానికి నాలవభాగము రసభస్మమునుజేర్చి నిష్పవండ్లరసముతో
మద్దించి రేకులపై లేపనముజేసి యెండించి ప్రమిదలసంపుటములొ నునిచి చీలనున్నులిచ్చి
పుటంబిడి సాంగశితలమునదీసి యాసువర్ణపురేకులకు నాలవభాగము రసభస్మముగలిసి నిష్ప
వండ్లరసముతో మరల మద్దించి ఎనిమిదిపుటంబులిడిన సువర్ణము శుద్ధభస్మంబగును.

(శుద్ధిజేసిన బంగారు ఒకభాగము, శుద్ధిజేసిన రసభస్మము రెండుభాగములు -
ఇట్లు పిని నేకముజేసి యుడకముతో మద్దించి యందలి నీటిని వడిసి మద్దచేసి దాని
కర్ణభాగము శుద్ధిజేసిన గంధకమును, ఇంగిలీకమునుజేర్చి ప్రమిదలొ నునిచి చీలనున్ను
లేపనముజేసి పుటంబిడిన భస్మంబగును. పిదప దానికి కాలభాగము శుద్ధిజేసిన గంధక
మును, ఇంగిలీకమునుజేర్చి రెండుపుటంబులిడిన బంగారము శుద్ధముగ భస్మంబగును.)

—ॐ స్వర్ణద్రుతి ॐ—

ఇంద్రగోపకసూతంతు దేవదాళీఫలద్రవైః,

భావితంచైకవింశాహం ద్రుతే హేన్ని ప్రదాపయేత్. 249

కించిత్కించి త్వమాయాతి యావ త్త్రిష్ఠతి సూతవత్,

తా. ఇంద్రగోపపురుగులు, పాదరసము-వీనిచూర్ణమును దేవదాళీఫలరసముతో
౨౦ మార్లు భావనజేసి పిదప సువర్ణభస్మమును కరిగించి రసమువలె ద్రుతియగువఱకు నా
చూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండవలయును.

—ॐ సువర్ణభస్మగుణము ॐ—

మూరోఽన్తాదౌచ యత్క్షాణం గ్రహణీంచ విశేషతః. 250

నాశయే త్వర్వరోగాంశ్చ సాధ్యాసాధ్యాంశ్చ దుస్తరాన్,

తత్తద్రోగానుపానేన ప్రయుంజీత భిషగ్వరః. (ఆయుర్వేదే) 251

తా. సువర్ణభస్మము నాయారోగానుపానములతోడ నొసంగిన అసాధ్యంబులై
సాధ్యాసాధ్యంబులుగ నుండు సర్వరోగముల హరింపజేయుటయేగాక మూర్ఛ, ఉన్మా
దము, రాజయత్న, గ్రహణి అనువానిని విశేషముగ హరింపజేయును.

సుసర్జంతు భవే త్సాధు తిక్తం స్నిగ్ధం హిమం గురు,

బుద్ధివిద్యా స్మృతికరం విషహారిరసాయనమ్. (గ్రంథాంతరే) 252

తా. శుద్ధసువర్ణభస్మము వగరుగ, శీతకారిగ, జడముగ, బుద్ధి, కిద్యాస్మృతుల
గుంజేయునదిగ, రసాయనమువలన విషమును బోకడచునదిగ నుండును.

—ॐ స్వర్ణభస్మహరరోగములు ॐ—

ఏతద్భస్మసువర్ణజం కటు ఘృతో పేతం ద్విగుంజోన్మితం

లీఢం హంతి నృణాం క్షయాగ్ని సదనం శ్వాసంచ కాసారుచిం,

ఓజోధాతువివర్ధనం బలకరం పాండ్వామయధ్వంసనం

పథ్యం సర్వవిషాపహం గరహరం దుష్టగ్రహణ్యర్తిజిత్. 253

తా. సువర్ణభస్మములో రెండుగురిగంజలయెత్తును కటుకరోహిణి, ఘృతము అను
గానితోడ సేవించిన క్షయాగ్ని మాంధ్య, శ్వాస, కాసారుచుల హరింపజేయుటయేగాక
జోవుద్ధిని, ధాతువుద్ధిని, బలమును, శరీరారోగ్యమును గలుగంజేసి బాండ్లువు, సర్వవిష
ోషము, కృత్రిమవిషదోషము, దుష్టగ్రహణి అనువానిని హరింపజేయును.

—ॐ సువర్ణభస్మగుణము ॐ—

స్నిగ్ధం మేధ్యం విష గరహరం బృంహణం వృష్యమగ్ర్యం

యక్ష్యోన్తాదప్రశమనపరం రోగజాలప్రమాధి,

మేఘా బుద్ధి స్మృతి సుఖకరం సర్వనేత్రామయఘ్నం

రుచ్యందీ ప్రప్రశమనపరం స్వాదుపాకం సువర్ణమ్. (నిత్యనాథీయే)

తా. సువర్ణభస్మము స్నిగ్ధముగ, పరిశుద్ధముగ, విష కృత్రిమవిషముల బోకడ చునదిగ, శరీరపుష్టికారిగ, కడువీర్ధ్యస్పృధికారిగ, రాజయత్నోన్మాదముల హరింపజేయు నదిగ, రోగసమూహమును బోకడచునదిగ, మేఘ బుద్ధి స్మృతి సుఖముల గలుగం జేయునదిగ, సర్వనేత్ర రోగముల బోకడచునదిగ, రుచికారిగ, అగ్నిమాంద్యమును బోకడచునదిగ, పాకమువలన రుచికరముగ నుండును.

అశుద్ధసువర్ణభస్మగుణము ౧౦

సౌఖ్యం వీర్యం బలం హంతి రోగం వర్ణం కరోతి చ,

అశుద్ధ మమృతం స్వర్ణం తస్మాచ్ఛుద్ధం చ మారయేత్.

255

తా. అశుద్ధమైన సువర్ణభస్మము సౌఖ్య వీర్య బలముల బోకడచుటయేగాక రోగమును, దుష్టమైన వర్ణమును గలుగంజేయును. కావున బాగుగ శుద్ధిజేయఁబడిన సువర్ణము నే భస్మము చేయవలయును.

హేమపరీక్ష ౧౧

ఘర్షే కుంకుమసంకాశం ఛేదే సిందూరసన్నిభం,

శిరిషపాక కందాహే మార్దవే సికతోపమమ్.

256

స్వాదు స్నేహ నిభం స్నిగ్ధం పారదేన సమం గురు,

బహుమూలమితి ఖ్యాతం స్వర్ణం షడ్విధలక్షణమ్.

257

తా. ఒరసినకుంకుమవలె నెఱ్ఱగనుండుట, ఛేదించిన సిందూరమువలె నుండుట, కాచిన దిరసెన పుష్పమువంటి పాకముగలదై యిసుకవలె మృదువుగనుండుట, రుచి మెఱపు స్నిగ్ధముగలదిగ నుండుట, పాదరిసమువలె బరువుగ నుండుట, వెల యధికముగ నుండుట-ఈయాదులక్షణములు స్వర్ణమునం దుండును.

రజతనామములు ౧౨

రూప్యకం రజతం తారం త్రపుభీ రుధిరాహ్వయం,

కలధాతం తప్తరూపం రుధిరం చంద్రహాసకమ్. (నిఘంటౌ)

258

తా. రూప్యకము, రజతము, తారము, త్రపుభి, రుధిరాహ్వయము, కలధాతము, తప్తరూపము, రుధిరము, చంద్రహాసకము అనునవి రజతనామములు.

రజతశుద్ధి ౧౩

అథ రాప్యదళం పంథ్యా కిరోక్టీ కందికద్రవైః,

భావితం సప్తవారంచ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్. (చింతామణౌ)

259

తా. వెండిరేకుల కొలిమిలో కాచి గొడ్డుకాకరగడ్డరసముతో నేడుమార్లు అద్దిన శుద్ధియగును.

❧ రజతభస్మము ❧

తచ్చున్దం రజతం కృత్వా దళం సూక్ష్మం భిషగ్వరైః,
సీమంతినీ స్తవ్యదుగ్ధే మద్దతం కాకమాక్షికమ్. 260

విలేపితం తథాశోష్యం పుటమేకంచ మూషయా,
పాచ్యం వారణసంజ్ఞేన భస్మీభవతి నిశ్చయమ్. 261

అథవా స్వర్ణవ త్కుర్యా ద్రౌప్యం భస్మీ భవే ద్ధ్రివం,

తా. శుద్ధిజేసిన సన్నని వెండిరేకులపై కాకమాక్షికమును చనుబాలతో మెత్తగ నూరి పలుమారు పూసి యెండించి వజ్రమూషములో నునిచి ఏరుపిడకలతో గజపుటం బిడిన వెండి భస్మంబగును. లేక బంగారువలెనే పుటంబులిడినను వెండి భస్మంబగును.

❧ * రజతసిందూరము ❧

సమం తద్భస్మదరదం బర్బరాణాం శృతంజలమ్. 262

అర్కక్షీర వటక్షీరై ర్హంసపాది దురాలభాః,
గుడోదకైః పృథక్పర్జ్యం పృథక్సప్తపుటంగజే, 263

సిందూరం భవతి జ్ఞేయం సర్వకర్తసు యోజయేత్,

తా. రజతభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకమును జేర్చి తుమ్మచెక్క కషాయము, జిల్లేడుపాలు, మట్టిపాలు, హంసపాదియాకురసము, దూలగొండివేళ్ళ రసము, బెల్లపురసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినముచొప్పున మర్దించి ఏడు గజపుటంబులిడిన రజతభస్మము సిందూరించును.

❧ రజతద్రుతి ❧

శతథా నరమూత్రేణ భావయే ద్వేవదాళికామ్. 264

తచ్ఛూర్ణవాపమాత్రేణ ద్రుతిస్సస్య త్వర్ణతారయోః,

తా. దేవతాడిని నరమూత్రముతో నూరుమార్లు భావనజేసి దానిశూర్ణమును రజతభస్మములో పలుమారు వేయుచు నూడుచుండిన బంగారు, వెండిపీనియందు ద్రుతి వెడలును.

❧ రౌప్యభస్మానుపానములు ❧

భస్మీభూతం రజతమమలం తత్సమం వోష్యమభాను

స్పర్శై స్త్రుల్యం త్రికటుకవరం సార మాజ్యేన యుక్తం,

❖ విషమజ్వరోత్పత్తికారణము ❖

దోషోల్పాహితసంభూతో జ్వరోత్పత్త్యస్యవా పునః. 228
థాతు మనశ్చతమం ప్రాప్య కరోతి విషమజ్వరం, (మతాంతరే)

తా. జ్వరవిముక్తునికి అహితాహారాచారాద్యవధ్యసేవనలచే దోషము జనించు. దోషము మరల కొంచెము వృద్ధిచెంది రసాదిన తృధాతువులలో నేదైనా నొకదానిని నాశ్రయించి ఉత్పత్తిలోనే తృతీయాది విషమజ్వరములను గలుగజేయు. దోషము ఉత్పత్తికాలములో అల్పముగ నుండి కాలవిశేషమువలన బలవత్తరమై జ్వరము గలుగజేయు. బలవత్తరముగనుడిన నిత్యజ్వరమును గలుగజేయు.

థాతుస్థానగతైర్దోషై ర్జాయంతే విషమజ్వరాః (ఆయుర్వేదే)

తా. దోషములు రసాదిన తృధాతుగతంబులైన విషమజ్వరములు జనించు.

❖ విషమజ్వరభేదము ❖

సంతతస్పతతోఽన్యేద్యుస్తృతీయక చతుర్థకా, (ఆయుర్వేదే)

తా. సంతతము, సతతము, అన్యేద్యు (అనఁగా ద్వావిహికము), తృతీయకము (అనఁగా త్రావిహికము), చతుర్థకము (అనఁగా చాతుర్థికము) అని విషమజ్వరములు ఐదు విధంబులు. (దోషము రసగతంబైన సంతతజ్వరమును గలుగజేయు. రక్తగతంబయిన సతతజ్వరమును గలుగజేయు. మాంసగతంబైన ద్వావిహికజ్వరమును గలుగజేయు. మేదోగతంబైన త్రావిహికజ్వరమును గలుగజేయు. అస్థిమజ్జాగతంబైన అనేకరోగములతో గలసి మృత్యుతుల్యముగనుండు చాతుర్థికజ్వరమును గలుగజేయు.)

రసాశ్రితస్సంతతకో దివారాత్రం నముంచతి. 230

అహారాత్రే సతతకో ద్వాకాలా వసువర్తతే,

అన్యేద్యుష్కస్త్యహారాత్ర ఏకవారం ప్రవర్తతే. 331

తృతీయక స్తృతీయేహ్ని చతుర్థేహ్ని చతుర్థకః,

ముక్తేన్యేహ్ని చతుర్థోహ్ని చాతుర్థిక విపర్యయః. 232

తా. రసథాతువు నాశ్రయించి 2, 40 లేక 60 దినములవఱకు జేయుంబగలు పడువకుండుజ్వరము సంతత మనఁబడును. అహారాత్రమధ్యములో రెండుమార్లు (అనఁగా ఐదు రెండుమారులుగాని, రాత్రి రెండుమార్లుగాని, లేక ఐదు రెండుమారులుగాని, ఒకపూటలో రెండుమార్లుగాని) వచ్చుజ్వరము సతత మనఁబడు. అహారాత్రమధ్యములో ఒకమారువచ్చుజ్వరము అన్యేద్యుష్క మనఁబడు. మూడవ దినముల కొకమారువచ్చు జ్వరము తృతీయక మనఁబడు. నాల్గవదినముల కొకమారు వచ్చు

లీఢం ప్రాతః క్షపయతి నృణాం యత్త పాండుదరార్చ
శ్వాసా న్కా సా తిమిరజ హరం పి త్తరోగా నశేషాన్.

తా. నిర్మలమైన రజతభస్మమునకు సమముగ అభ్రకమును, తామ్రమును వానికన్నిటికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణమును, నెయ్యిగలిపి ప్రాతఃకాలమున నేవీక్షయము, పాండువు, ఉదరము, అర్చస్సు, శ్వాసము, కాసము, తిమిరరోగము, రోగము-వీనిని హరింపజేయును.

—ॐ రాప్యభస్మగుణము ॐ—

రాప్యం శీతం కషాయం చ స్నిగ్ధం వాతహరం గురు,
రసాయనవిధానేన సర్వరోగాపహరకమ్.

తా. రజతభస్మము శీతకారిక, కషాయముగ, స్నిగ్ధముగ, వాతమును హరిజేయునదిగ, బరువుగ, రసాయనమువలన సర్వరోగముల హరింపజేయునదిగ నుండ

రాప్యం స్నిగ్ధం కషాయామ్లం విపాకే మధురం పరం,
వయస్ స్థాపనం వృష్యం లేఖనం వాతపి త్తజిత్. (రసరత్నాక

తా. రజతము స్నిగ్ధముగ, కషాయముగ, పుల్లగ, విపాకమువలన మధురరంగలదిగ, విరేచనకారిక, వయస్థాపనకారిక, వీర్యవృద్ధికారిక, లేఖనక్రియం జేనదిగ, వాతపిత్తముల బోకడచునదిగ నుండును.

రాప్యం విపాకమధురం తువరామయఘ్నం

శీతం సరం పరమలేఖనకంచ వృష్యం,

స్నిగ్ధంచ వాత కఫజి జ్వత రాగ్నిదీప్తే

ర్బల్యప్రదం స్థిరవయస్కరణంచ వృష్యమ్. (ఆయుర్వేదే) 2

తా. రజతము విపాకమువలన మధురముగ, ఒగరుగ, రోగమును బోకడనదిగ, శీతలముగ, విరేచనకారిక, ఉత్తమమైన లేఖనక్రియాకారిక, వీర్యవృద్ధికారి స్నిగ్ధముగ, వాతకఫముల హరింపజేయునదిగ, జాతరాగ్నికి దీపనమును గలుగంజేనదిగ, బలకారిక, వయస్థాపనకారిక, సుఖకారిక నుండును.

—ॐ అశుద్ధరాప్యభస్మగుణము ॐ—

ఆయు స్సుఖం బలం హంతి తారం వీర్యంచ శుక్రజిత్,

అశుద్ధ మమృతం తారం శుద్ధం కార్యమతో బుద్ధైః.

26

తా. అశుద్ధరజతభస్మము ఆయువు, సుఖము, బలము, వీర్యము, శుక్రము వీనిని బోకడచును. కావున దానిని శుద్ధముగనే జేయవలయును.

❧ * తామ్ర నామములు ❧

తామ్ర మాదుంబరం శుల్బం పవిత్రం బ్రహ్మవర్ధనం,
రక్తలోహం మ్లేచ్ఛముఖం త్ర్యంబకం మిహిరాహ్వయమ్. 270
(నిఘంటూ)

తా. తామ్రము, ఔదుంబరము, శుల్బము, పవిత్రము, బ్రహ్మవర్ధనము, రక్త
లోహము, మ్లేచ్ఛముఖము, త్ర్యంబకము, మిహిరాహ్వయము అనునవి తామ్ర
నామంబులు.

తామ్ర మాదుంబరం శుల్బం తపనేష్ట ముదుంబరం,
త్ర్యంబకం చానువిందం చ రవిలోహం రవిప్రియమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. తామ్రము, ఔదుంబరము, శుల్బము, తపనేష్టము, ఉదుంబరము, త్ర్యం
బకము, అనువిందము, రవిలోహము, రవిప్రియము అనునవి తామ్ర నామంబులు.

❧ తామ్ర దోషము ❧

అశుద్ధతామ్రం వక్ష్యోమి తామ్రం చైవ మహావిషం,
విషస్య త్వేకదోషస్సాస్య దష్టౌ దోషాశ్చ శుల్బకే. 272

భ్రమో మూర్ఛా విదాహశ్చ ఛర్ది క్లేదన స్వేదనే,
సంతాపశ్చారుచిశ్చాప్తాశుభ్యేదోషాభవంతితే. (సిద్ధవిద్యాభూః) 273

తా. అశుద్ధతామ్రమున భ్రమ, మూర్ఛ, విదాహము, ఛర్ది, క్లేదము, స్వేదము,
సంతాపము, అరుచి అను సెనిమిదిదోషంబులుండును. అట్లగుటచే నొకేదోషముగలవిషము
నకన్న తామ్రమే విషంబు.

❧ అశుద్ధతామ్ర దోషము ❧

అశుద్ధతామ్ర మాయుష్మం కాంతిష్మం సప్తధాతుహీ,
వాంతి మూర్ఛా భ్రమోదేక నానారక్కుష్ట శూలకృత్. 274

తా. అశుద్ధతామ్రమువలన ఆయుఃషయము, కాంతి నశించుట, రసరక్తమాంస
త్వక్కుక్షమేదోమజ్జలను సప్తధాతునాశనము, వాంతి, మూర్ఛ, భ్రమ, నానావిధ
రోగములు, కష్టులు, శూల గలుగును. అట్లగుటచే దానిని శుద్ధిజేయవలయును.

❧ తామ్ర శుద్ధి ❧

తైల తక్రాదిశుద్ధస్య తద్దోషవినివృత్తయే,
శుల్బస్య శోధనం ప్రాజ్ఞైర్విశేషా త్సముదాహృతమ్. 275

స్నుహ్యర్క ఊర లవణ కాంజికై స్తామ్రపత్రకం,
లిప్తా ప్రతాఽన్య నిర్గుండీరపై సింఛే త్పునఃపునః.
వారాద్వాదశదాహత్వం లేపనా త్తామ్రసింఛనాత్,

2

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే

తా. ఖరీదుడుడ్డనుగాని, వారాణసియెబులనుగాని రేకులుగజేయించి కొఱ
తొలికాచి నువ్వులనూనె, పులిచల్ల మొదలగువానిలో నద్దుటచే తామ్రదోషమును
కడచి పిదప బొంతజెముడుపాలు, జీల్లేడుపాలు, పంచలవణములు, కలి - వీనిని
కులపై ప్రత్యేకప్రత్యేకముగబూసి యొడించి కొఱమిలోకాచి వావిలయాకురసము
నద్దవలయును. ఇటుల ప్రతిదానిని బూసి కాచి ౧౨ మార్లు అద్దిన తామ్రము శు
భగును. (మఱియు తామ్రమును ౧౨ మార్లు కాచి చింతాకురసములోను, తామ్రముః
హేనూక్షికమును నూరి షట్ట్రాచి వావిలయాకురసములోను నద్దవలయును.)

—౧౦ తామ్ర శుద్ధి ౧౦—

గోమూత్రేణ పచేద్యామం తామ్రపత్రం దృఢాగ్నినా.
శుభ్యతే నాత్ర. సందేహో మారణం కళ్యతేఽధునా,

2

తా. తామ్రపురేకుల గోమూత్రములోవైచి దృఢాగ్నితో నొకర్పూము కా
శుద్ధియగును. ఇంక దానిమారణమును వచించెదను.

—౧౦ తామ్ర భస్మము ౧౦—

సూక్ష్మాణి తామ్రపత్రాణి శృత్వా సంగ్వేదయేద్భుధః.

21

వాసరత్రయ మష్టేన తతఃఖల్వే వినిక్షిపేత్,

పాదాంశం గంధకం దత్వా యామ మష్టేన మర్దయేత్.

21

తతఃఉద్ధృత్య పత్రాణి లేపయే ద్విగుణేనచ,

గంధకే నామ్లపిష్టేన తస్యకుర్యాచ్చ గోళకమ్.

21

తతఃషిష్ట్యేచ మీనాక్షీం చాంగేరిం వా పునర్నవాం,

తత్కల్నేన బహిర్గోళం లేపయే ద్ద్విగుణోన్మితమ్.

21

ధృత్వా తద్గోళకం భాండే శరావేణచ రోధయేత్,

వాలుకాభిః ప్రపూర్యాథ విభూతిలవణాంబుభిః.

21

ధృత్వా భాండే ముఖే ముద్రా తతశ్శుల్భ్యాం విపాచయేత్,

క్రమపృథ్వాగ్నినా సమ్య గ్యావద్యామ చతుష్టయమ్.

21

స్వాంగశీతం సముద్ధృత్య మర్దయే త్సూరణద్రవైః,

యామైకం గోళకం తచ్చ నిక్షిపే త్సూరణోదరే.

21

మృదోవలేపః కర్తవ్యో సర్వతోఽంగుళనూత్రకః,
పాచ్యం గజపుటే ఊష్టం మృతం భవతి నిశ్చితమ్.

285

వమనంచ విరేకంచ భ్రమం క్షేద మథారుచిం,
విదాహ స్నేహ ముత్క్లేదం న కరోతి కదాచన.

286

తా. తామ్రమును పలచగ రేకులజేయించి మూడుదినములు నివృపండ్లరసములో నుడికించి యందుండి దీసి భల్వములో నునిచి దానికి నాలవఘోగము గంధకమును గలిపి నివృపండ్లరసముతో నొకర్పూము మర్దించి యాతామ్రరేకుల భల్వములోనుండి తీసి పిదప దానికి రెండింతలగంధకమును నివృపండ్లరసముతో నూరి యారేకులపై బూసి యొడించి యారేకుల మడిచి యుంటగ జేసి దానిపై పొన్నగంటి, పులిచింత, తెల్ల గలిజేరు అనువానికల్కములను రెండంగుళముల ప్రమాణము దళముగ ఘృద్ధపై లేపనము జేసి యొడించి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమునం దిడి దానికంతమువఱకు నిసుకపోసి దానిపై బూడిద, ఉప్పుసిల్ల చల్లి కుండమూలిని మూసి చీలమన్ను పూసి పొయిమోద నునిచి నాలుగుర్పూములు క్రమముగ నన్నిని వృద్ధి జేయుచు పాకముజేసి సాంగశీతలమున దీసి కందగడ్డరసముతో నొకర్పూము మర్దించి యుంటజేసి కందగడ్డలో నునిచి యాకందగడ్డపై నొకయంగుళ ప్రమాణము చీలమన్ను పూసి గజపుటంటిడిన తామ్రము బాగుగ భస్మంబగును. దీనివలన వాంతి, భ్రాంతి, భ్రమ, క్షేద, అరుచి, విదాహ, స్నేహ, ఉత్క్లేదములు గలుగకుండును.

❧ తామ్రభస్మము ❧

సూక్ష్మం తామ్రదళం విమర్ద్య పటునా యారేణ జంబీరజై
స్తస్త్యామర్ద్య మథో తదర్కపయసా లిప్త్యా దళే సప్తథా,
నిర్గుండ్యంబు హిమం రసేంద్రగలితం గంధేన దుగ్ధేన త
త్తుల్యేనాథ మృతం భవే త్సుచుటితం పంచామృతేన త్రిధా.

తా. తామ్రమును పలచగ రేకులజేయించి వానిపై పంచలవణములను, త్రితా రములను, నివృపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసి యొడించి ఏడుమార్లు కాచి వావిలి యాకురసములో నద్దవలయును. పిదప వానిపై జిల్లేడుపాలు పట్టించి ఏడుమార్లు కాచి వావిలియోకురసములో నద్దవలయును. (పిదప హేమమాక్షికమును నూరి పట్టించి నిప్పు లోకాచి వావిలియోకురసములో నద్దవలయును) ఇటులజేసిన తామ్రము శుద్ధియగును. పిదప యాతామ్రమునకు సమముగ రసమును, గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాల తోనూరి యారేకులపై బట్టించి పుటంటిడిన తామ్రము భస్మంబగును. ఆతామ్రభస్మ మును పంచామృతములతో మర్దించి మూడుపుటంటిడిన నందలి అష్టవిధదోషంబులు హరించును.

తామ్రభస్మ గుణము ౧౦

తామ్రం తిక్తంచ మధురం కషాయం లేఖనం లఘు,
విషపాకం సరం శీతం మారణం కఫ పిత్తజీత్.

238

తా. తామ్రభస్మము వగరుగ, మధురముగ, కషాయముగ, లేఖనకారిగ, లఘువుగ, విషపాకముగలదిగ, విరేచనకారిగ, శీతకారిగ, కఫ, పిత్తరోగముల హరింపజేయునదిగ నుండును.

వాంతి భ్రాంతి వివర్జితం జ్వర రుజా కుష్ఠాని పాండ్వామయం,
శూలం మేహ గుదాంకురానిలగదాక్ యుక్తానుపానై ర్జయేత్
భుక్తం స్థౌల్యజరాగ్నిమాంద్యశమనో వంధ్యాశమో వత్సరాత్.
(మతాంతరే)

తా. వాంతి భ్రాంతివివర్జితంబగుటచే శుద్ధమైన తామ్రభస్మమును యుక్తానుపానములతోడ సేవించిన జ్వరము, పీడ, కుష్టువు, పాండువు, శూల, మేహము, గుదరోగము, వాతము, స్థౌల్యరోగము, ముదిమి, అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపజేయుటయేగాక ఒకసంవత్సరము సేవించిన వంధ్యాత్వమునుకూడ బోకడచును.

అశుద్ధతామ్రభస్మ దోషము ౧౧

శుల్బం తనౌ నయతి దోష మశేష ధాతుక్
రోగాక్ కరోతి వివిధాంశ్చ నిహంతి కాంతిం,
కుష్ఠం రుజంచ విషమాక్ కురుతే విశేషాక్
పాకేన హీన మిహ వాంతి విరేచనంచ.

290

హంత్యాయురుచ్చైఃకురుతేవితాపం మూర్ఛావిధ త్రైహరతేచశుక్రం,
నానాగదానాం చ సహాయకారి హ్యశుద్ధశుల్బస్సచజీవహర్తా.

291

తా. అశుద్ధతామ్రము సర్వధాతుదోషము, పలువిధములైన రోగములు, కాంతి నాశనము, కుష్టువు, విషమజ్వరము, వాంతి, విరేచనము, ఆయుఃక్షయము, సంతాపము, మూర్ఛ, శుక్రనాశనము అనువానిని గలుగంజేయుటయేగాక యనేకరోగములకు సహాయకారియై తుదకు ప్రాణముల హరింపజేయును.

అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తము క్తమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేన్ద్రిక్ తామ్ర శుద్ధి ర్నిగద్యతే.

292

తా. ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము తామ్రశుద్ధిని వచించెదను.

తామ్రశుద్ధి ౧౨

గృహకన్యారసేనైవ భావయిత్వా పునఃపునః,

తతస్తత్తం మేఘనాదే భావయిత్వా పునఃపునః. 193

గంధకార్కక్షీరలేపం కృత్వా కృత్వా పుటత్రయం,
చూర్ణీభవతి తత్తామ్రం పునః ఖల్వే విమద్దయేత్. 294

ఫలత్రయకషాయేణ తతో నిక్షిప్త్య మూషయోః,
పునర్నర్ద్యం క్రమేణైవ దత్వా షోడశథా పుటమ్. 295

అనంతరం క్షీరసర్పి ర్మధుమూత్రై ర్దుహుర్దుహుః,
భావయిత్వా పుటం దేయం ప్రత్యేకం సప్తసక్తచ. 296

గృహకన్యారసేనైవ భావయిత్వా పునః పుటం,
దత్వా విచక్షణ శుచ్చర్ణం తద్భవేన్నాత్ర సంశయః. 297

ఏతైర్వివిధసంస్కారై శ్శుద్ధిదాహభ్రమం హరేత్,
వ్యోమై రేరండతై లేన కాంజికేనాథవా పునః. 298

నిష్కేణ సమ్మితే చూర్ణం గుల్మశూల ప్రశాంతయే,
ప్రయోగ స్సర్వరోగాణాం క్రమపథ్యేనచే దను. 299

తా. రాగిరేవల నేడుమార్దు కాచి కలుబందరసములతో నేడుమార్దును, పొన్న గంటిరసములతో నేడుమార్దును నద్దిన శుద్ధియగును. పిదప నారేవలపై శుద్ధగంధకమును జిల్లేడుపాటతో నూరి బట్టించి మూడుపుటలుబులిడిన భస్మంబగును. పిదప చూర్ణస్థమును ఖల్వములతో బోసి త్రిఫలకషాయముతో మద్దించి మద్దజేసి యెండించి మూసలో నునిచి పుటబిడవలయును. ఇత్తెఱంగుగ క్రమముగ ౧౬ మార్లు మద్దించి ౧౭ పుటలుబులిడి ఆపుపాలు, ఆపునెయ్యి, తేనె, గోమూత్రము అనువానిలతో ప్రతిదానిచే నేడేసిమార్లు మద్దించి మూసలో నునిచి నేడేసిపుటలుబులిడి పిదప కలుబందరసములతో మద్దించి పుట బిడవలయును. ఇట్టి సంస్కారములు జేయబడిన తామ్రభస్మములన శుద్ధిదాహభ్రములు గలుగకుండును. మఱియు రూకయెత్తు తామ్రభస్మమును మృదువుగ మద్దించి నిష్కప్రమాణము త్రికటుకమార్దూను పానముతోగాని, ఆముదముతోగాని, పరగోగాని క్రమపథ్యముగనుండి నేవించిన గుల్మశూలలు, సర్వరోగములు హరించును.

❧ తామ్రసిందూరము ❧

తతో భస్మ రవిక్షీరై ర్హంసపాచిరసేనచ,
స్య గ్రోధదుగ్ధైఃకాక్షీరే కషికచూర్ణప్రవేశచ. 300

అశ్వత్థపల్కులక్వాథే స్థితక్వాథేనమద్దయేత్,
ముహుర్దుహు సప్తపుటాన్ కుర్యాద్వారణసంజ్ఞయా. 301

సూర్యోదయసమం వర్ణం సిందూరం భవతి క్రువం,

వాంతి భ్రాంతి విరేకంచ న కరోతి కదాచన.

తా. తామ్రభస్మమును ఖల్వములో బోసి జిల్లేడుపాలు, హంసపాదరసము, మట్టిపాలు, మేకపాలు, దూలగొండివేళ్ళరసము, రావిచెక్కకషాయము, పట్టకషాయము అనువానిలూ ప్రతిదానిచే మర్దించి యేడేసి గజపుటంబులిడిన నూర్చునివలె సిందూరించును. దీనివలన వాంతి, విరేచనములు గలుగకుండును.

❧ తామ్రభస్మగుణము ❶ ❧

తామ్రం తీక్ష్ణోష్ణ మధురం కషాయం శీతలం సరం,
కఫ పిత్త క్షయం పాండు కుష్ఠఘ్నం చ రసాయనమ్.
శ్లేష్మ పిత్తహరంచైవ సర్వరోగనివారణం,
వ్రణాని శూల మర్చాసి మందాగ్నించ వినాశయేత్.

తా. తామ్రభస్మము తీక్ష్ణము, ఉష్ణము, మధురము, కషాయము, శీతల సరముగలదిగ, కఫ, పిత్త, క్షయ, పాండు, కుష్ఠపుల హరింపజేయునదిగ, రస నోపయుక్తముగ, శ్లేష్మపిత్తముల, సర్వరోగముల హరింపజేయునదిగ, వ్రణము, శూల అర్చస్సు, అగ్నిమాంద్యము-వీనిని నశింపజేయునదిగ నుండును.

❧ కాంస్యనామములు ❷ ❧

కాంస్య ఘోష ప్రకాశంచ కాంస్యఘోషశ్చ సంస్తృతమ్.

తా. కాంస్యము, ఘోషము, ప్రకాశము, కాంస్యఘోషము అనునవి కా నామంబులు.

❧ కాంస్యగుణము ❸ ❧

కాంస్యం కషాయానురసం విశదం లేఖనం సరం,
దృష్టిప్రసాదనం రూక్షం తిక్తం సిత్తకఫాపహమ్.

తా. కాంస్యభస్మము. కషాయముగ, పరిశుద్ధముగ, లేఖనకారిగ, సరవ శేత్రహితకారిగ నుండుటయేగాక రూక్షముగ, వగరుగ, పిత్తకఫముల బోక నదిగ నుండును.

❧ కాంస్యశుద్ధి ❹ ❧

తింత్రిణీపత్రజద్రావైః కాంస్యం భావ్యం త్రివారకం,
తతః కుళుత్థియూషేణ కాంస్యం శుద్ధం భవిష్యతి.

తా. కంచురు కాచి చింతాపరసములో మూడుమార్లు, ఉలవకట్టులో మూ మార్లు నద్దిన శుద్ధియగును.

❧ కాంస్యభస్మము ❺ ❧

శుద్ధం కాంస్యం దళం కృత్వా సమభాగం బలిం దదేత్,

మర్దితం చార్కదుగ్ధేన చాతపే తాపయే త్పునః. 308

మర్దితం సప్తవారేణ రవిదుగ్ధే పునఃపునః,

వజ్రమూషగతం పాచ్యం కాననోత్పలభూపుటే. 309

ఏవం సప్తపుటం దత్వా కాంస్యం భస్మ భవే ధ్రువం,

తా. శుద్ధిజేసినకంచును నన్నముగ తునకలుజేసి దానికి నమముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసి యెండనెండించి వజ్రమూషలో నునిచి ఏరు పిడకలతో భూపుటం బిడవలయును. ఇటుల నేడుమార్లు కంచుకునముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసి వజ్రమూషలో నునిచి యెండించి ఏరుపిడ కలతో నేడుపుటంబులిడిన కాంస్యము భస్మంబగును.

❧ కాంస్యసిందూరము ❧

తద్భస్మార్థం చ దరదం తదర్థం శుద్ధగంధకమ్. 310

తదర్థం పారదం దత్వా వటక్షీరేణ మర్దయేత్,

హంసపాదిరసాశ్వత్థ వల్కల క్వధితైరపి. 311

బర్బరత్వక్రమాయేణ పాలాశత్వగ్రనేనచ,

మర్కటీమూలజరసై ర్మర్దితం చ ముహూర్తవఙ్మ. 312

పునర్జంబీరనీరేణ మర్ద్యం సప్తపుటే పచేత్,

పుటే వారణసంజ్ఞే చ విశ్వకర్తృపుటేపి వా. 313

బాలసూర్యోదయసమం సిందూరం భవతి ధ్రువం,

తా. కాంస్యభస్మమున కర్థభాగము ఇంగిలీకమును, దానికర్థభాగము శుద్ధగంధ కమును, దానికర్థభాగము శుద్ధరసమును జేర్చి మఱిపాలు, హంసపాదిరసము, రావి చెక్కకషాయము, తుమ్మచెక్కకషాయము, మోడుగచెక్కరసము, దూలగొండివేళ్ళరసము, నిమ్మపండ్లరసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక్కమారు మర్దించి ఒక్కొక్క గజపుటము చొప్పున నేడుమార్లు గజపుటంబులిడినను, లేక కొలిమిలో నునిచి యూదినను కంచు భస్మము బాలసూర్యునివలె సిందూరించును.

❧ కాంస్యభస్మగుణము ❧

కాంస్యం కషాయ ముష్ణం చ లఘు రూక్షం చ తిక్తకమ్. 314

కఫ పిత్తరుజాం హంతి చాయుర్దేహబలాపహం,

తా. కాంస్యభస్మము కషాయముగ, ఉష్ణముగ, రఘువుగ, రూక్షముగ, వగ రుగ నుండుటయేగాక కఫపిత్తరోగముల హరింపఁజేయునదిగ ఆయుర్దేహబలకారిగ నుండును.

రీతి కా యుగళం రూక్షం తిక్తం చ లవణం పరమ్.

315

శోఫఘ్నం పాండు వాతఘ్నం బలవీర్యవిపర్ధనం,

తా. రాజరీతి, కాకతుండి అను రెండువిధములైన ఇత్తడిభస్మము రూక్షముగ, వగరుగ, ఉప్పుగ నుండుటయేగాక శోఫ, పాండు, వాతముల హరింపంజేయునదిగ, బల వీర్యకారిగ నుండును.

అశుద్ధకాంస్యదోషము

అశుద్ధ మమృతం లోహ మాయుర్వారి రుజాకరమ్.

316

హృత్ప్రీడాం దేహతాపం చ తస్మాచ్ఛుద్ధం చ మారయేత్,

తా. అశుద్ధమైన కాంస్యభస్మము ఆయుఃక్షయము, పీడ, అొమ్మనొప్పి, శరీర తాపము అనువానిని గలుగంజేయును. కావున బాగుగా శుద్ధిజేయఁబడిన కంచునేభస్మము నేయవలయును.

రీతికా కటు తీక్ష్ణం చ గుల్మ మేహ కఫాస్తజిత్.

317

సతి క్త లవణం భేది పాండు త్వక్క్రిమి వాతజిత్, (నిఘంటూ)

తా. ఇత్తడిభస్మము కారముగ, తీక్ష్ణముగ, గుల్మ, మేహ, కఫరక్తదోషముల హరింపంజేయునదిగ, వగరుగ, ఉప్పుగ, విరేచనకారిగ, పాండు, చర్మదోషము, క్రిమి, వాతముల బోకడచునదిగ నుండును.

ఇత్తడినామములు

పీతలోహం సింహాలకం కపిలం సౌఖ్య మారకమ్.

318

వర్తలోహం త్రిలోహం చ రాజరీతి ర్తహేశ్వరి,

తా. పీతలోహము, సింహాలకము, కపిలము, సౌఖ్యము, ఆరకము, వర్తలోహము, త్రిలోహము, రాజరీతి, మహేశ్వరి అనునవి ఇత్తడినామములు.

రీతికా పిత్తభా పీతలోహ శైవలకంచ తత్. (మతాంతరే)

తా. రీతిక, పిత్తభ, పీతలోహము, శైవలకము అనునవి ఇత్తడినామములు.

ఇత్తడిభస్మగుణము

రీతికా యుగళం రూక్షం తిక్తం చ లవణం రసే,

శోధనం పాండురోగఘ్నం కృమిఘ్నం వీర్యవర్ధనమ్.

320

తా. రాజరీతి, కాకతుండి అను ద్వివిధమైన ఇత్తడిభస్మము రూక్షముగ, వగరుగ, ఉప్పుగ, శోధనకారిగ నుండుటయేగాక పాండు, క్రిముల హరింపంజేసి వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయును.

కాంతలక్షణము

యత్పాత్రస్తే ప్రవిశతి జలే తైలబిందు ర్నదత్తో

హింగోర్దంధం విసృజతి జలం తిక్తతాం నింబుకల్క్మః,

పాచ్యం దుగ్ధం భవతి శిఖరాకారకం నైతిభూమిం

దగ్ధాంగాస్సృజ్య స్సజలచణకాః కాంతలోహం తదుక్తమ్, 321

తా. కాంతపాత్రయం దుదకముపాసి తైలబిందువును వైచిన వ్యాపించునుడుట, ఉదకము ఇంగువయొక్క వాసనవేయుట, నిమ్మపండ్లరసములో కాంతపాత్ర నునిచిన వగరుగ నగుట, మఱియు నాకాంతపాత్రలో పాలుకొచిన పొంగి బైలుపడక దానిలోనే పడుట, కాంతపాత్రనుకాచి సెనగలతడిసి దానిలోవేసిన సెనగలపై పొట్టు కాలిపోవుట- ఇట్టిలక్షణములుగలవి కాంతలోహ మనంబడును.

—౧౭ కాంతశుద్ధి ౧౭—

జంబీర జారనాశేచా ప్యామృతక్రేచ కాంతకం,

క్షిప్త్వా సప్తాతపే దేయం కాంతశుద్ధి ర్భవే త్సుధీః. 322

తా. సూదంటురాయిని విమ్మపండ్లరసము, కలి, పులిచల్ల అనువానిలో ప్రతిదాని యందు నేడేసిమార్లు వేసి నేడేసిగడియలు యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

—౧౮ కాంతభస్మము ౧౮—

తచ్చుద్ధం కాంతపాదాంశం గంధకం చ దదే ష్భిషక్,

అర్కక్షీరే విమర్ద్యాథ శిరాభేదిరసేన చ. 323

పలాశత్వగ్ర నేనైవ మర్ద్యం గజపుటే పచేత్,

ఏవం పుటత్రయే పాచ్యం కాంతం భస్మ భవే ధ్యౌవమ్. 324

తా. శుద్ధిజేసిన కాంతమునకు నాలవభాగము గంధకమును గ్రహించి చల్లేడు పాలు, కొండపిండివేళ్ళరసము, మోడుగ చెక్కరసము అను నీముఱిచే పేర్వేలుగ మర్దించి మూడుగజపుటంబులిడిన కాంతము భస్మంబగును.

—౧౯ కాంతసిందూరము ౧౯—

తద్భస్మార్థం చ దరదం దత్త్వా ఖల్వే విమ్మయేత్,

కపికచ్చామూలరసే మర్దితం దివసత్రయమ్ 325

రక్తమృతాన్ని వజ్రమూషాం కృత్వా తస్యాంతరా క్షిపేత్,

వస్త్రమృత్తికయా లేప్యం పాచ్యం గజపుటత్రయమ్ 326

కాంతం బాలోదయసమం సిందూరం భవతి ధృవం,

తా. కాంతభస్మమున కర్ధభాగము, ఇగిలీకమునుజేర్చి దూలగొండివేళ్ళరసముతో మూడుదినములు మర్దించి యెఱ్ఱగ మంటితో జేయబడిన వజ్రమూషలో నునిచి మూడుచీలమన్నులిచ్చి మూడుగజపుటంబులిడిన బాలసూర్యునివలె కాంతము సిందూరంబును.

జ్వరము చాతుర్థిక మనఁబడు. ఈచాతుర్థికజ్వరము నాలుగవదినంబున వచ్చి విడిచి విడవ దివసంబునవచ్చిన చాతుర్థికవిపర్యయము (అనఁగా పంచాహికము) అనఁబడు. (ఈవిషయ జ్వర సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱింగి చికిత్సించవలయు. చికిత్సించునెడల స్వచ్ఛందజ్వర ఘము నొసంగవలయు.)

జ్వరః పంచవిధః ప్రోక్తః మలకాలబలాబలాత్,
ప్రాయశ్చ సన్నిపాతేన భూయసా త్వపదిశ్యతే,
సంతత స్సతతోఽన్యేద్యుః తృతీయక చతుర్థకా. (బాహు ట్) 233

తా. వాతాదిదోషములు, ఆదానవిసర్గరూపమైన కాలము, వీని బలాబలముల వలన జనించుజ్వరము అయిదువిధములుగ నుండును. మఱియును సన్నిపాతముచే సంతతము, సతతము, అన్యేద్యుః, తృతీయకము, చతుర్థకము అని జ్వరములు నానావిధములుగ నుండును.

సంతతజ్వరోత్పత్తిక్రమము ౨౨

ధాతుమూత్ర శక్రద్వాహి ప్రోతసా వ్యాపి నోమలాః,
తాపయంతస్తమం సర్వాం తుల్యదూష్యాదివర్ధితాః. 234
బలినో గురవస్తబ్ధా విశేషేణరసాశ్రితాః,
సంతతం నిష్ప్రీతిద్వంద్వం జ్వరం కుర్యాత్సుదుస్సహమ్. 235

తా. తుల్యమగుదూష్యాదులు, ప్రకోపకరవస్తువులు వీనిచే వృద్ధిచెంది బలిష్ఠముగనుండు వాతాదిదోషములు రసాదిసప్తధాతువులను మలమూత్రములను వహించు నట్టి ప్రోతస్సలయందు వ్యాపించి సమస్తశరీరమును తపింపఁజేసి పిదప అజీర్ణరసము నాశ్రయించి బలమును గురుత్వమునుజేంది స్తబ్ధముగనై దుస్సహమైన సంతతజ్వరమును కలుగజేయును.

సంతతజ్వరక్రమము ౨౩

మలాః జ్వరోష్ణధాతున్నా సశీమం క్షపయే త్తతః,
సర్వాకారం రసాదీనాం శుద్ధ్యశుద్ధ్యాపివా క్రమాత్. 236
వాతపిత్తకస్తై స్సప్తదశద్వాదశవాసరాః,
ప్రాయోనుయాతి మర్యాదాం మోక్షాయచ వధాయచ. 237

తా. సంతతజ్వరము సర్వాంగములయందు వ్యాపించి మలమును రసాదిసప్తధాతువులను శీమములొ నిశ్శేషముగా నశింపఁజేయును. మఱియు నిది రసాదులయొక్క జీర్ణాజీర్ణ భేదములవలన యథాక్రమముగా వాత పిత్త కఫదోషములచే ఏడు, పది,

❧ కాంతదుతి ❧

సృగాల మేష కూర్మాది శిల్పాన్ని చ శిలాజతు. 327

ఏతత్సర్వం చూర్ణయిత్వా సుతప్తే కాంతచూర్ణకే,
భావయేద్ద్రవతాం యాతి యథాసూతం సునిర్మలమ్. 328

తా. నక్క, గొట్టె, తాచేలు మొదలగువానియెముకలను, సిలాజిత్తును చూర్ణము
జేసి కాంతచూర్ణము బాగుగాకాచి నీరగువఱకు నా చూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయు
చుండిన రసమువలె నిర్మలముగ దుతి దిగును.

❧ కాంతభస్మగుణము ❧

కాంతాయశకమనీయకాంతి జననం వాతామయారోచకం
యత్తృఘ్నం కఫనాశనం గరహరం దోషత్రయం నాశయేత్,
నానాకుష్ఠనిబర్హణం బలకరం వృష్యం వయస్సంభవం
సర్వవ్యాధిహరం రసాయనవరం భౌమామృతం నాపరమ్. 329

తా. ఆయస్కాంతభస్మము శరీరకాంతిని గలుగంజేయుటయేగాక వాతరోగము,
అరుచి, రాజయక్ష, కఫరోగము, కృత్రిమవిషము, త్రిదోషము, పలువిధములైన కుష్ఠరోగ
ములు-వినిసి హరింపజేసి బల, వీర్యవృద్ధి, వయస్సంభవముల గలుగంజేయును. మఱియు
నది సర్వవ్యాధులక బోగొట్టునట్టి రసాయనంబును, భూమియందమృతంబునై యుండును.

కాంతాయశకమనీయము తైమతరం శస్త్రం చిరాయుష్యదం
స్నిగ్ధం మేహహరం త్రిదోషశమనం శూలాదిమూలాపహం,
గుల్మస్థిహ మస్మగ్ధరక్షయహరం పాండుదర వ్యాధిను
త్తిక్తాఙ్గంహిమవీర్యకాంతిజననం కుష్ఠప్రమేహా జయేత్. 330
(మతాంతరే)

తా. కాంతభస్మము మనోహరముగ, కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ, ప్రశస్తమైనదిగ, దీర్ఘ
యువును గలుగంజేయునదిగ, మేహపిటికా త్రిదోష, శూల, మూల, గుల్మ, స్థిహ,
అస్మగ్ధర, క్షయ, పాండు, ఉదరముల హరింపజేయునదిగ నుండుటయేగాక, స్నిగ్ధముగ,
వగరుగ, శీతవీర్యముగలదిగ, శరీరకాంతికారిగ, కుష్ఠప్రమేహముల హరింపజేయునదిగ
నుండును.

❧ కాంతాభ్రసిందూరగుణము ❧

కాంతాభ్రం కఫవాతపిత్తజనితం క్షీణం చ స్థిహపహం
శుక్లాస్థి ప్రవరక్రపిత్తవికృతా న్నానావిధానామయం,

చర్దిం హృద్రుజ మామవాత మరుచిం మూర్ఛాం శిరోవిభ్రమం
పాండుంవింశతిమేహజాంచవికృతిం యోన్యామయంగుల్మజమ్. 331
కాస శ్వాస హలీమకాగ్నిశమనం శూలాతిసారం గరం

నానాక్షీ ప్రభవాంగదాహహరణం కంఠప్రరోగాన్ జయేత్,
కుష్ఠోన్మాద మపస్త్యుతి వ్రణహరం క్షుద్రామయం విద్రధిం
వృద్ధిం సప్తవిధం హలీమకగదం హన్యాత్తథానాహకమ్. 332

వాతం పిత్త కఫ జ్వరం గుదగదం శోషం గ్రహణ్యాసయం
వైసర్పిం వినిహంతి వాతరుధిరం స్థౌల్యామయం కామిలాం,
నానారోగహరానుపానసహితం యద్వ్యాజరా న్నాశయేత్

ద్వృష్యం పుష్టికరం రసాయనవరం జత్తూర్ద్వరోగాన్ జయేత్.
దంతానాం దృఢతాంకరోతిచికురాన్ భృంశైస్సమాన్ కుర్వతే
యే దేవా హ్యమృతం యథాచమనుజారక్షేచ్ఛతంచాయుషం,

మేధా బుద్ధి వివర్ధనం శుభకరం వర్ణప్రదం శ్రీకరం
పార్వత్యా వృషభధ్వజేన కథితం కాంతాభ్రసిందూరకమ్. 334

తా. కాంతాభ్రకములు, కఫ, వాత, పిత్తజనితకృశత్వ, క్షీహరోగముల హరిం
పంచేయునవిగ, శుక్లదోషము, అస్థిస్రావము, రక్తపిత్తవికారము మొదలగు నానావిధ
రోగములను, వాంతి, తొమ్మునొప్పి, ఆమవాతము, అరుచి, మూర్ఛ, తల దిరుగుట,
పాండువు, ఇరువదిమేహములవలన గలిగినవికారము, యోనిరోగము, గుల్మము, కాస
శ్వాసము, హలీమకము, అగ్నిహింద్యము, శూల, అతిసారము, కృత్రిమవిషదోషము,
పలువిధములైన నేత్రరోగములు, శరీరతాపము, కంఠరోగము, కుష్ఠవు, ఉన్మాదము,
ఆపస్తాంబము, వ్రణము, క్షుద్రరోగములు, విద్రధి, సప్తవృద్ధులు, హలీమకము, అనా
హము, వాత పిత్త కఫ జ్వరములు, మూలరోగము, శోష, గ్రహణి, విసర్పి, వాత
రక్తము, స్థౌల్యము, కామిల అనుబానిని హరింపంచేయునదిగ నుండుటయేగాక వానిని
ముక్తానుపానములతోడ నేవించిన సర్వరోగములను, ముదిమిని హరింపంచేసి వీర్య
పుద్గిని, శరీరపుష్టిని గలుగంచేసి జత్తూర్ద్వగశరోగముల బోకడచును. కాంతాభ్రకములు
శ్రేష్ఠమైన రసాయనంబులు. కాంతాభ్రకసిందూరము దంతములకు దృఢత్వమును, వెంట్రు
లకు తుమ్మెదలవంటివర్ణమును గలుగంచేయును. మఱియు “ అమృతము దేవతల రక్షిం
పచందంబున ” మనుజుల నూఱుసంవత్సరములవఱకు కాంతము రక్షింపుచుండును.
మఱియు దీనివలన మేధా, బుద్ధి, శుభము, వర్ణము, సంపత్తు గలుగును. ఈకాంతాభ్రక
ందూరములను శివుఁడు పార్వతికి నుపదేశించెను.

❧ లోహశుద్ధి ❶ ❧

లోహసిందూర శుద్ధ్యాది వత్స్యతే శాస్త్రసమ్మతం,
సూక్ష్మం చూర్ణీకృతం లోహం తిలతై లేన పాచయేత్. 335
తథోకజతాశయతం బర్బరత్వగ్గ్రనే పునః,
పాచ్యం తీవ్రతవే షీఘ్రం లోహశుద్ధిర్భవిష్యతి. (చింతామణౌ)

తా. లోహరాపాడిని నూనెలోవైచి యుడికించి నూనెపోవునటుల గడిసి తుమ్మ
చెక్కరసముతో నుడికించి యొకర్పూము యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

❧ లోహభస్మవిధి ❷ ❧

తతో భస్మవిధిం వత్స్యే తల్లోహం మద్దయే త్పునః,
జంబూత్వచోద్రవైర్నర్ద్యం పాచితం తద్ర నేన చ. 337
తతశ్చామలకద్రావై స్తింత్రిణీదశజైరపి,
శిగ్రూత్వచరన్నైర్వాపి గవాంమూత్రే ముహుర్నవహః 338
పాచితం మద్దితం లోహం రుద్ధ్వా గజపుటేన చ,
భస్మీభవతి తల్లోహం రసయోగేషు యోజయేత్. 339

తా. శుద్ధిజేసిన లోహపాడిని మెత్తగనూరి నేరేడు చెక్కరసముతో రెండు
ర్పూము లుడికించి మఱల మద్దించవలయును. ఇత్రైఱంగుననే దాని నుసిరికరసము చింతా
కురసము, మునగపట్టరసము, అవుపంచితము అనువానితో ప్రతిదానిచే నుడికించి మద్దించి
మూషలలో నునిచి చీలమన్న లేపనముజేసి గజపుటంటిడిన భస్మంబగును. ఇట్టిలోహభస్మం
బును రసయోగములలో నుపయోగించుంజనును.

❧ లోహసిందూరము ❸ ❧

తద్భస్మ త్రిఫలాద్రావై ర్నర్ద్యం మద్ద్యం పునఃపునః,
నన్యగ్రోధదుగ్ధాద్దుగ్ధై ర్నర్దితం సప్తవాసరమ్. 340
పాచ్యం గజపుటేవాపి విశ్వకర్మపుటేపి వా,
త్రిచత్వారిపుటండద్యాత్సిందూరంభవతిధ్నువమ్. (చింతామణౌ)

తా. లోహభస్మము త్రిఫలరసము, మఱ్ఱిపాలు, జిల్లేడుపాలు అనువానిచే నేడు
దీనములు మద్దించి గజపుటంటిడవలయును. ఇత్రైఱంగున మద్దించి ఏడుగజపుటంటిడినను,
తేక కొలిమిలో నునిచి యూదినను లోహము సిందూరించును.

❧ లోహశుద్ధి ❹ ❧

తాపయిత్వా తథాంగారే లోహపత్రం పునఃపునః,
నిర్వాపయే ద్దవాంమూత్రే తతశ్చార్చ్యం సముద్ధరేత్. 342

గోమూత్రే త్రిఫలాక్వాథే లోహచూర్ణం తతఃపచేత్,
పంచాశచ్చ పుటే తాభ్యాం సుశుద్ధం జాయతే యథా. 343
మత్స్యక్షీ చేంద్రవారూణీ హంసపాదికమాయకం,
దత్తూరచ్చదపత్రాణాం ద్రవేణ దరణేన చ. (ఆయుర్వేదే)

తా. తాటితొట్టిలో గోమూత్రము బోసి యందు ఉక్కురేకుల నెట్లగ కాల్చి
యద్దుచుండిన యారేకులు తునకలుగ తునిగి యాతొట్టిలో బడును. పిదప గోమూత్ర
మును వడిపి యంగలి ఉక్కుపాడిని దీసికొని పెంతులో బోసి గోమూత్రముతో నెట్లగ
వేయించవలయును. ఇటుల గోమూత్రముతో నేడుమాడ్డుచు, త్రిఫలకషాయముతో నేడు
మాడ్డును వేయించి ఖల్వములో బోసి గోమూత్రము, త్రిఫలకషాయము అనువానితో
ముద్దగనూరి పదిగజపుటాబులును, పొన్నగంటి, పాపర అనువానిరసముతో నూరి పదిగజపు
టాబులును వేయవలయును. పిదప దానికి పదియవభాగము ఇంగిలీకమునుజేర్చి హంస
పాదియాకు కషాయముతో మర్దించి పదిపుటాబులును, ఉమ్మైర్మాకురకము, అపదిమట్టై
రసము అనువానితో మర్దించి పదేసి పుటాబులును వేయవలయును. (ఇటుల నేబదిపుటాబులపై
లోహమునకు పదియవభాగము ఇంగిలీకముజేర్చి పంచదారపానకముతో మర్దించి ముద్దము
సారముగ పుటంటులిడిన లోహము శుద్ధముగ భస్మంబగును.)

— ౧౧ లోహద్రుతి ౧౧ —

గంధకం రక్తలవణం తుల్యం దేయం పునఃపునః,
ధూతానాం లోహచూర్ణానాం సర్వేషాం ద్రావణం ఘరమ్. 345

తా. గంధకము, ఎట్లఉప్పు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానిని లోహ
భస్మములో పలమాకు వేయుచు నన్నిలో నుసిచి యూదుచుండిన లోహము ద్రవించును.
మఱియు గంధకము, ఎట్లఉప్పు అనువానిచేతనే సర్వలోహములును ద్రవించును.

— ౧౧ లోహభస్మగుణము ౧౧ —

మృతాని లోహాని చ నేవితాని నిఘ్నంతి యుక్తాని మహామయాని,
అభ్యాసయోగాద్బృథదేహసిద్ధిం కుర్వంతి రుగ్బస్త్వజరావినాశినమ్. 346
(రసరత్నాకరే)

తా. లోహభస్మ సేవనవలన బలిష్ఠమైన రోగమును హరించును. మఱియు లోహ
భస్మము నెల్లపుడు సేవింపుచుండుటవలన శరీరదార్ఢ్యము గలుగుటయేగాక సకల రోగోత్ప
త్తిని, ముదిమిని బోకడచును.

ఆయుర్వీర్యం బలం దత్తే పాండుమేహం చ కుష్ఠజిత్,
ఆమవాతహరం లోహం వలీపలితనాశనమ్. 347
ఆయసం పాండురోగఘ్నం తీక్ష్ణముష్ణంచదీపనం, (నిత్యనాభీయే)

తా. లోహభస్మము ఆయుర్వీర్యబలముల గలుగఁజేయునదిగ, శరీరపాండువు, మేహము, కుష్టువు, ఆమవాతము, ముదిమి, పాండురోగము అనువానిని హరింపఁజేయునదిగ తీక్షణముగ, ఉష్ణముగ, దీపనకారిగ నుండును.

లోహం జంతువి కార పాండు పవన క్షీణత్వ పిత్తామయ
స్థౌల్యారోగ్య గ్రహణీ వికారకఫజి చోఽఘ ప్రమేహప్రణుత్,
గుల్మ స్థీహ విషాపహం బలకరం *కృష్ణాగ్నిమాంద్యాపహం
సౌఖ్యాలంబి రసాయనం మృతిహరం దృష్టేశ్చ కాంతిప్రదమ్.
(ఆయుర్వేదే)

తా. లోహభస్మము, జంతువికారము, పాండువు, వాతము, క్షీణత్వము, పిత్త
రోగము, స్థౌల్యము, మూలరోగము, సంగ్రహణి, కఫము, వాపు, ప్రమేహము, గుల్మ
ము, స్థీహము, విషదోషము, కుష్టువు, అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపఁజేయునదిగ,
సౌఖ్యకారిగ, శ్రేష్ఠమైన రసాయనముగ, మృత్యువును బోకడచునదిగ, దృష్టిప్రదముగ
నుండును.

ఆమవాతహరణేషు శోభనం పాండుమేహగదనాశనేగజః,
దుష్టకృష్ణపలితాస్త్ర వాతజి త్స్వాజ్జరామృతివలీవినాశనమ్. 349
కామలాకబలితక్షతక్షయం పాండుపాండురసుదేహమేహహః,
రూపసంపదముపైతి మానవో లోహమన్వహమహో లిహన్భిషక్.
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. లోహభస్మము ఆమవాతము, పాండువు, మేహము, కుష్టువు, వలీపలితములు,
రక్తవాతము, ముదిమి, మరణము, వశులు, కామిల, క్షతక్షయము, పాండురోగము, శరీర
పాండువర్ణము, మేహము-వీనిని నశింపఁజేయుటయేగాక ప్రతిదినము దానిసేవఁజేయు
వానికి రూపాతిశయమును గలుగఁజేయును.

అశుద్ధలోహదోషము

షండత్వకృష్ణామయమృత్యుదంభ వేద్ధ్యద్రోగశూలాకురుతేశ్చ రించ,
నానారుజానాంచతథాప్రకోపం కరోతిహృల్లాసమశుద్ధలోహమ్.
జీవహారిమదకారిచాయసం దేహహీనిమథతాఽకృద్భ్రవం,
పాటవంతననుతేశరీరకే దారుణాంహృదిరుజాంచయచ్ఛతి. 352

తా. అశుద్ధలోహము నశుంసకత్వము, కుష్టువు, మృత్యువు, హృద్రోగము,
శూల, అశ్మరి, పలువిధములైన రోగములు, తత్ప్రకోపము, హృల్లాసము (ఓకరింతలు),

* కాంతాజనానందకమ్—స్థ్రీలకానందకారిగ.

ఆయుఃక్షయము, మదము, దేహహాని, తాపము, అశక్తత, హృదయమున దారుణమైన
పీడ-పీనిని గలుగఁజేయును.

❧ కీటనామములు ❧

తీక్ష్ణం శస్త్రాయసం శస్త్రం పిండిం పిండాయసం శివం,
లోహకిట్టం తు కిట్టం స్యా ల్లోహచూర్ణ మయోమలమ్. 353
(నిఘంటూ)

తా. తీక్ష్ణము, శస్త్రాయసము, శస్త్రము, పిండము, పిండాయశము, శివము,
లోహకిట్టము, కీటము, లోహచూర్ణము, అయోమలము అనునవి చిట్టెమునామములు.

❧ కీటశుద్ధి ❧

అత్రోంగారైర్ధమేత్కిట్టం లోహజం తద్గవాంజలైః,
నేచయే త్తప్తతప్తం తత్సప్తవారం పునఃపునః. 354
మండూరో-యం సమాఖ్యాత శుద్ధం తీక్ష్ణం నియోజయేత్,

తా. చిట్టెమును కొలిమిలో నుంచి దానిబొగ్గుల నిష్ఠితో నూది యెఱ్ఱగ
కాల్చి తాటితోట్టిలో గోమూత్రముతోని యందు నేడుమార్లు చల్లార్చిన చిట్టి శుద్ధి
యగును. చిట్టకుండుదానిని మఱల కొలిమిలో నూది గోమూత్రముతో నద్దిన చిట్టి శుద్ధం
బగును. దీనినే మండూర మనియెదరు. ఈమండూరము నొషధములయం దుపయోగించఁ
జనును.

❧ కీటమండూరము ❧

గోమూత్రై స్త్రిఫలాక్వాచై స్తచోఘ్నం పాచయే చ్ఛనైః 355
లోహకిట్టై సుతప్తైతు యావత్తజ్జీర్యతి స్వయం,
తజ్జీర్ణం గ్రావభిః పేష్యం మండూరం తం ప్రయోజయేత్. 356

తా. త్రైప్రకారము శుద్ధిజేయఁబడిన చిట్టెమును గోమూత్రముతోను, త్రిఫల
కషాయముతోను నైచి యాకషాయము శోషించువఱకు మెల్లమెల్లగ వండి దానిం దీసి
కొని రోటిలోపోసి గోమూత్రముతో నేబదిమార్లు రుద్ది ఏబదిపుటంబులును, త్రిఫల
కషాయముతో నేబదిమార్లు రుద్ది యేబదిపుటంబులును వేసిన మండూరము సిద్ధంబగును.

❧ మండూరగుణము ❧

కిట్టం కటూష్ణం క్రిమిను త్పురాణం పాండు శోభజితీ,
క్షయాదిసర్వరోగఘ్నం సంస్కారా త్సర్వరోగజితీ. 357

తా. బాగుగ శుద్ధిజేయఁబడిన చిట్టెము కారముగ, ఉష్ణముగ నుండుటయే
గాక క్రిములు, పురాణజ్వరములు, పాండుశోఘలు, క్షయము, మొదలగు సర్వరోగ
ముల హరింపఁజేయును.

—ॐ మండూరగుణము ॐ—

యేగుణా మారితే ముండే తేగుణా ముండకిట్టకే,
తస్తాత్స్వత్త మండూరం రోగశాంతౌ నియోజయేత్. 353

తా. మండూరము లోహభస్మ సమానగుణము గలదియగుటంజేసి సర్వరోగముల
యందు దానినే ప్రయోగింపఁజనును.

—ॐ లోహవిశేషగుణము ॐ—

కిట్టా ధృశగుణం ముండం ముండా త్తీక్ష్ణం శత్రోన్వితం,
తీక్ష్ణా ల్లక్షగుణం కాంతం భక్షణా త్సురుతే బలమ్. 359
తస్తాత్కాంతంసదానేవ్యం జరామృత్యుహరంపరం, (ఆయుర్వేదే)

తా. మండూరముకంటె ముండలోహము పదింతలు గుణాధిక్యంబుగ, ముండ
లోహమునకన్న ఉక్కు నూరింతలు గుణాధిక్యంబుగ, ఉక్కుకన్న కాంతము లక్షగు
ణాధిక్యంబుగ, బలాధిక్యమును గలుగఁజేయునదిగ నుండును. కావున కాంతము నెల్లపుడు
సేవింపునుండిన ముదిమి, మృత్యువు హరించును. (ఉక్కువలెనే ఇనుపశుద్ధిని, తద్భస్మాను
లను జేయఁదగును.)

—ॐ ఇనుముపేష్ట ॐ—

ముండం ముండాయసం లోహ మయస్సారం శిలోద్భవత్. 360
ఆయసం కృష్ణలోహం చ హయం కృష్ణాయసం తథా, (నిఘంటూ)

తా. ముండము, ముండాయసము, లోహము, అయస్సారము, శిలోద్భవము,
ఆయసము, కృష్ణలోహము, హయము, కృష్ణాయసము అనునవి ఇనుముపేష్ట.

—ॐ ఇనుపభస్మ గుణము ॐ—

చక్షుష్యం కృష్ణలోహం తు కషాయం లేఖనం లఘు. 361
తీక్ష్ణోష్ణతి క్తకటుకం కుష్టరోగనివారణం,

తా. కృష్ణలోహము నేత్రహితకారిగ, కషాయముగ, లేఖనకారిగ, లఘువుగ
తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, వగరుగ, కారముగ, కుష్టరోగమును బోకడచునదిగ నుండును.

ముడిరకం హితకరం కఫవాత శూల

మూల ప్రమేహగద కామల సాండుహరీ,

గుల్తామ వాత జతరా ర్తిహరం ప్రదీప్తం

శోభావహృ హృదిగదం ఖలు శోష్ణశుద్ధిమ్. (సిత్యనాథీయే) 362

తా. ఇనుపభస్మము హితకరముగ, కఫవాత, శూల, మూల, ప్రమేహ, కామిల,
పాండు, గుల్త, ఆమవాతముల హరింపఁజేయునదిగ, జతరశీడలు బోకడచునదిగ, దీహన
కారిగ, శోభ, తొమ్మునొప్పి-వీనిని నశింపఁజేయునదిగ, శోష్ణశుద్ధికారిగ నుండును.

—ॐ భస్మసిందూరపరిక్ష ॐ—

న ధూమో నాపి వైవర్ణ్యం గంధంచాప్యగ్నిసంయుతం,
గురుర్లఘుతరం తోయే సిందూరభస్మలక్షణమ్. 363

తా. నిప్పుపైపేసిన పొగ వెడలకుండుట, నేలువర్ణమును జేందకుండుట, వాసన లేకుండుట, శబ్దముజేయకుండుట, జడముగనుండుట, ఉదకముపైవైచిన చులకనగ లేటట-ఇట్టిలక్షణములుగల సిందూరభస్మమును పరిశుద్ధం బని తెలియవలయును.

—ॐ తీక్ష్ణద్రుతి ॐ—

సురదాలిభవం భస్మ నరమూత్రేణ గాలితం,
త్రిస్సప్తవారం తత్తార వాపా తీక్ష్ణద్రుతిర్భవేత్. 364

తా. దేవదాలిబూడిచె నిరువది యొకమారు నరమూత్రమున వడియగట్టి త్తార ముగవండి తీక్ష్ణలోహమును కాచి దానిపై నాత్మారమును వేయుచుండిన తీక్ష్ణము ద్రవించి ద్రుతివలె నగును.

—ॐ లోహాష్టకద్రుతి ॐ—

గంధకం కాంత పాషాణం చూర్ణయిత్వా సమం సమం,
ద్రుతేచైవ ప్రతీవాపో దేయో లోహాష్టకం ద్రవేత్. 365

తా. గంధకము, కాంతము, పాషాణము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అష్టలోహభస్మముల కొలిమిలో నూది యాచూర్ణమును కొంచె కొంచెముగ వేయుచుండిన అష్టలోహములయందు ద్రుతి జనించును.

—ॐ లోహద్రుతి ॐ—

దేవదాల్యారనైర్భావ్యం గంధకం దినసప్తకం,
తేన ప్రవాపమాత్రేణ లోహో స్థిప్థంతి సూతవత్. 366

తా. దేవదాలిరసముతో గంధకము నేడుదినములు భావనజేసి లోహభస్మమును కొలిమిలో నూది దానిపై నాగంధకమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన లోహము పాదరసమువలె ద్రవించును.

—ॐ మృతలోహామృతీకరణము ॐ—

తోయై రష్టగుణైః క్వాభ్యం త్రిఫలా పలవంచకం,
ఘృతం క్వాభ్యం తుల్యంస్వా ధృతతుల్యం మృతాయసమ్.
పాచయే తామ్రసాత్రే తు లోహదర్వా విచాలయక,
మృద్వగ్నినా పచే త్తావ ద్యావజ్జీర్ణతి తద్దగ్నిః. 368
లోహతుల్యా శిలాయోజ్య సుసక్వ మవతారయేత్,

యోగవాహ మిదంఖ్యాతం మృతలోహం మహామృతమ్. 369
ఏవంకాంతస్య తీక్ష్ణస్య ముండస్యాపి విధిక్రమః,

తా. విదుషలముల త్రిఫలములు దంచి యం దెనిమిదింతలు నీళ్లుపోసి యెనిమిదవ భాగముగ కషాయము గాచి దానికి సమముగ ఘృతము, ఘృతమునకు సమముగ ఇనుప భస్మము గలిపి తామ్రపాత్రలోబోసి ద్రవము శోషించువఱకు ఇనుపగరిటెతో కలియ బెట్టుచు మృద్వగ్నిలో పాకముజేసి లోహమునకు సమముగ మణిశిలచూర్ణమును గలిపి పక్వముజేసి దించినివలయును. ఇది యోగవాహ మనంబడును. ఇట్లుల నమృతీకరణము చేయఁబడిన లోహభస్మము మహామృతతుల్యంబును. ఇతైజంగుననే కాంతభస్మము, తీక్ష్ణ భస్మము, ఇనుపభస్మము మొదలగు సర్వభస్మములకు నమృతీకరణము జేయందగును.

— సర్వలోహగుణములు —

హైమం వ్యోషయుతం త్రిదోషశమనం రౌప్యేన పితృమయం
తామ్రేణాపి కఫామయాంశ్చ వివిధాన్ శూలాన్ జయేల్లోహతః,
నాగేనాపి జయేచ్ఛ వంగసహితం మేహంశ్చ వజ్రమృతం
హేమగ్రాస నివృత్తచంచలగుణ శ్శుద్ధోనివృత్తోరసః. (ఆయుర్వేదే)

తా. సువర్ణభస్మమును త్రికటుకములతోడజేర్చి సేవించిన త్రిదోషమును, రజత భస్మముతోడేర్చి సేవించిన పిత్తరోగములును, తామ్రభస్మముతో జేర్చి సేవించిన క్లేష్టరోగములును, లోహనాగభస్మములతోడేర్చి సేవించిన పలువిధములైన శూలమును, వంగభస్మము, వజ్రభస్మము వీనితోడజేర్చి సేవించిన మేహరోగములును హరించును. శుద్ధిచేయఁబడిన రసము బంగారునుగ్రహించిన నందలిచాంచల్యగుణము నివర్తించిన దని తెలియవలయును.

— సీసముపేళ్ళు —

సీసం కంతుజడం రంగం సీసకం నాగసంజ్ఞకం,
యోగేష్టం నాగ మురగ స్తీరకం పరిపిష్టకమ్. (నిఘంటూ) 371

తా. సీసము, కంతుజడము, రంగము, సీసకము, నాగసంజ్ఞ, యోగేష్టము, నాగము, ఉరగము, తీరకము, పరిపిష్టకము-ఇవి సీసముపేళ్లు.

— అశుద్ధనాగవంగదోషము —

పాకహీనౌ నాగవంగౌ కుప్త గుల్మ రుజాకరౌ,
మేహ పాండుదరం *వాత కఫ మృత్యుకరౌ కిల. (నిత్యనాథీయే)

తా. అశుద్ధనాగవంగములవలన కుప్తవు, గుల్మము, పీడ, మేహము, పాండువు ఉదరము, వాతరోగము, క్లేష్టరోగము, మరణము గలుగును. కావున నాగవంగముః శుద్ధముగ జేయవలయును.

* వాతకఫపిత్తకరౌకిల.

❧ నాగశుద్ధి ❧

నిర్లంఢీ మూలమార్జితేన సార్కదుగ్ధేన లేపయేత్,
నాగపత్రం తు తచ్చుష్కం గ్రాసయిత్వా నిషేచయేత్, 373

నిర్లంఢీద్రవమధ్యే తు తతః పత్రం తు కారణేత్,
లిప్త్యా ద్రావ్యం పునస్సేచ్యం సప్తవారం విశుద్ధ్యతి. 374

తా. సీసపురేకులపై వావిలిచూర్ణమును జిల్లేడుపాలతో బాగుగనూరిలేపనముజేసి
యెండించి పిదప దానిని కరిగించి వాపిలియామరసములో బోయవలయును. ఇటుల నేడు
మార్లు సీసపురేకులకు లేపనము మొదలగు వానినిచేసిన సీసము శుద్ధియగును.

❧ నాగవంగశుద్ధి ❧

తిలతైలే చ గోమూత్రే హ్యరనాశాష్లు తక్రకే,
కులుత్థకే రవిక్షీరే ఛాగక్షీరే ముహుర్తుహుః. 375

దాలితో నాగవంగౌ ద్వౌ తేనద్యాతేన శుద్ధ్యతి, (చింతామణౌ)

తా. నాగవంగముల కరిగించి నూనె, ఆవుసంచితము, కలి, చల్ల, ఉలవకట్టు,
జిల్లేడుపాలు, మేకపాలు అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేసిమార్లు పోసిన నాగవంగ
ములు శుద్ధియగును.

❧ నాగభస్మవిధి ❧

తతోనాగం లోప్తమధ్యే వాసాద్రావాజమోదకే. 376

తాపయే ద్వాసకాకాస్తై ర్భస్మీ భవతి తక్షణాత్,

తా. శుద్ధిచేయబడినసీసమును పెగులలో పోసి అడ్డసరపాకురసమును, అజా
మోదరసమును పోయుచు అడ్డసరపుకట్టెతో వేయింపుచుండిన సీసము భస్మంబగును.
(లేక శుద్ధిచేయబడిన సీసపురేకులకు కలబందరసము నేడుమార్లు పూసి యెండించి
మూకుటిలో నునిచి కలబందపలుకులు వేయును నడ్డసరపుకట్టెతో వేయింపుచుండిన
సీసము భస్మంబగును.)

❧ నాగసిందూరము ❧

తద్భస్మవాసకరనే హ్యజామోదాద్రవేణ చ. 377

ముండిరనే తథా నుర్ద్యం పచేద్దశపుటే తథా,
ఫణివల్లిరనైర్నర్ద్యం పునర్దశపుటే పచేత్. 378

రుథ్వా గజపుటే పాచ్యం సింధూరం భవతి ధ్రువం,

తా. నాగభస్మమును అడ్డసరము, ఓమము, బోడతరపాకు అనువానిరసముతో

వస్త్రాండు దినములవఱకు అనుసరింపుచుండి పిదప జ్వరనివర్తివైనను, లేక మరణము వైనను గలుగజేయును.

ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా,
ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ.

238

— సంతతజ్వరకాలప్రమాణము —

తా. వాతసిక్తజ్వరములచే జనించినసంతతజ్వరములకు యథాక్రమముగా 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

— దోషక్షయవృద్ధులచే విషమజ్వరోత్పత్తికారణము —

కృశానాం వ్యాధిముక్తానాం మిథ్యాహారాదినేవినాం,
అల్పాపిదోషో దూష్యాదీక లభ్యాన్యతమతోఫలమ్.
సవిషక్షో జ్వరం కుర్యా ద్విషమం క్షయవృద్ధిభాక్.

239

తా. జ్వరాదివ్యాధులు నివర్తించి కృశించియుండువారలకు మిథ్యాహారాదినేవ నమువలన దోషము స్వల్పమై యుండినను, దూష్యములను జేంది వానిచుండి విశేషబల మును పొంది క్షయవృద్ధులనుజేందుచు విషమజ్వరమును గలుగజేయును. దీనియందు సన్ని పాతజ్వరములకు జెప్పియుండు దుర్గుణములు కలిగియుండును.

దోషఃప్రవర్తతే తేషాం స్వేకాలే జ్వరయన్ బలీ.

240

నివర్తతే పునశ్చైషః ప్రత్యనీకబలాబలః,

క్షీణేదోషే జ్వరస్సూక్ష్మః రసాదిష్వే బలీయతే.

241

లీనత్వా తాగ్మ్యవై వర్ణ్యజాడ్యాదీ విదధాతి సః,

తా. వైశిష్ట్యవారికి దోషములు తమతమ కాలములయందు బలమును జేంది విశేషముగా జ్వరమును గలుగజేయును. మరల నాదోషము విరుద్ధమైన యాహారాదులచే దుర్బలమై నివర్తించును. దోషము క్షయించుచుండగా జ్వరము సూక్ష్మరూపముగా రసాది ధాతువులయందు లయమును జేందుచుండును. మఱియు నాజ్వరము రసశేషమునందు లయించియుండుటవలన శరీరకృశత్వము, వైవర్ణ్యము, జాడ్యము యీ మొదలగువానిని కలుగజేయును.

— సంతతాదిజ్వరనిదానము —

ఆసన్నవివృతాస్యత్వా తోన్మితసాం రసవాహినామ్.

242

అశు సర్వస్య వపుషో వ్యాప్తిరోషేణ జాయతే,

పదిమార్లు మర్దించి ప్రమిదెలలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి పదిగజపుటంబులును తమలపాపరసముతో పదిమార్లు మర్దించి పదిగజపుటంబులును వేసిన నాగభస్మము సిందూరించును.

—ॐ నాగసిందూరవిధి ॐ—

చించాత్వగ్భస్మపాదాంశం దృతేనాగే వినిక్షిపేత్. 379

పాదయే ల్లోహపాత్రేణ సిందూరం జాయతే శుభం,
భస్మనా పూర్వవన్నాగం శాకస్య వారిజస్య చ. 380

సిందూరం జాయతే దివ్యం యథేష్టం నాత్ర సంశయః,
రక్తశాకిన్యపామార్థ కుటజస్య తు భస్మకం, 381

చతుర్థాంశం దృతేనాగే లోహదర్వాన్య నిఘ్నయేత్,
చండాగ్నినా దినైకం తు దత్త్వా మర్ద్యం దినత్రయమ్. 382

పూర్వవల్లోహపాత్రే తు సిందూరం జాయతే శుభం,
(ఆయుర్వేదే)

తా. నాగమును కరిగించి దానికి నాలవభాగము చింతబెరడు చూర్ణమును గలిపి లోహపాత్రలో వేయించిన సిందూరించును. మఱియు పూర్వమువలెనే నాగభస్మమును బాడిదెపాకు త్రూరములో వేయించిన నిస్సంశయముగ సిందూరించును. నాగమును కరిగించి దానికి నాలవభాగము * రక్తశాకి, ఉత్తరేణు, కొడిసె అనువానిబూడిదెలను గలిపి యిరువపాత్రలోబోసి యొకదినము గాఢాగ్నియందునిచి ఇరువగరిటెతో రుద్దుచుండిన భస్మంబగును. దానిని వైబూడిదెలతోడనే మూడుదినములు రుద్దుచుండిన సిందూరించును.

—ॐ సీసభస్మగుణము ॐ—

శతనాగబలం ధత్తే మృతనాగో రుజాపహః. 383

ఆయుఃకాంతిం వీర్యవృద్ధిం కురుతే నేవయేత్సదా,

తా. నాగభస్మము నూరుయేనుగుల బలమును గలుగంజేసి సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయే గాక ఆయుర్వృద్ధిని, కాంతిని, వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయును. కావున దానినెల్లపుడు సేవింపుచుండవలయును.

సీసం పుష్టికరం వాతపిత్తశ్లేష్మరుజాపనుత్. 384

తా. సీసము పుష్టిని గలుగంజేయునదిగ, వాత, పిత్త, శ్లేష్మరోగముల హరింపంజేయునదిగ నుండును.

— ౨౩ వంగశుద్ధి ౨ —

కార్యాసార్క కరంజధూర్తమునిజై ర్భల్లాతగుంజాగ్నికై
స్సుగ్వజ్జీహయగంధసూరణఫలై ర్హాలైశ్చ పత్రైః ఫలైః,
తక్రాక్షం బహుత ప్తఖర్పరగతం వంగం సిషించేస్తుహుః
యావత్పంచదినం చ శుద్ధ్యతి భిషగ్యోగే సదాయోజయేత్.

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. ప్రత్తియాకు, జిల్లేడు, క్రానుగ, ఉమ్మెత్త, అగినె, జీడి, గురిజ్జుచిత్తమూ
లము, బొంతజెముడు, నల్లేరు, పెన్నేరు, కంద అనువానివేళ్ళను, ఆకులను, కాయ
లను, మజ్జికతో ద్రోక్కి రసముదీసి చల్లగలిపి, వడియగట్టి తగరమును కరిగించి దానిలో
బలుమారు బోయుచుండవలయును. ఇటుల నైదుదినములుచేసిన తగరము శుద్ధియగును.
ఈప్రకారము శుద్ధిచేయఁబడిన తగరము నౌషధములయందు గ్రహింపఁజనును.

(వైప్రకారము శుద్ధిచేయఁబడిన తగరపురేకులపై కఫరిని నూరి లేపనముచేసి
యొడించి అగ్నిలోకాచిన తగరము భస్మంబగును. లేక తగరమును పెంకులో బోసి కరి
గించి అందాష్టుశిల గంధకమును, తాళకమును, సురాకారమును, సమభాగములుగ
చూర్ణముచేసి కొంచెకొంచెముగ వేయుచు వేపకట్టెతో వేయింపుచుండిన తగరము
భస్మంబగును.

అపామాన్దస్య చ టూరై ర్గోష్ఠే వంగం ప్రదాపయేత్,

భస్మీభవతి తద్భస్మం జంబునీరేణ మర్దయేత్.

386

పుట్రత్రయం చ దాతవ్యం సిందూరం భవతి ధృవం,

(చింతామణౌ)

తా. శుద్ధిచేయఁబడిన తగరమును పెంకులో బోసి కరిగించి యందు త్రరేణు
చూర్ణమునుపైచి వేయింపుచుండిన తగరము భస్మంబగును. దానిని సిమ్మపండ్లరసముతో
నూరి మూడుగజపుటంబు లిడిన సిందూరించును.

(శుద్ధతగరపురేకులపై కఫరిని నూరి లేపనముచేసి అగ్నిలోకాచిన తగరము భస్మం
బగును.)

— ౨౪ వంగభస్మగుణము ౨ —

సతి క్షలవణం వంగం పాండుఘ్నం క్రిమి * వాతనుత్.

387

లేఖనం పిత్తలం కించి త్వర్వమేహప్రణాహం,

తా. వంగభస్మము చేదుగ, ఉప్పుగ నుండుటయేగాక పాండు, క్రిమి, వాత,
ముల హరింపఁజేయునదిగ, లేఖనకారిగ, ఒకింతశిత్తకారిగ, సర్వమేహప్రణముల
బోకడచునదిగ నుండును.

వంగం తిక్తోష్ట హూక్షంచావ్యేతద్వాతప్రకోపనమ్.

388

మేహాన్తేష్ట త్తయఘ్నం చ మేహక్రిమికులాంతకం, (మతాంతరే)

తా. వంగభస్మము తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, రూక్షముగ, వాతప్రకోపకారిగ, మేహాన్తేష్ట, త్తయ, మేహక్రిముల బోకడచునదిగ నుండును.

—౧౬ లోహాష్టకభస్మవిధి ౧౬—

వంగం పలాశద్రవ తాళకేన నాగం పయస్యార్కమనశ్చిలేన. 389

శుల్బహ్యజ్జీరకగంధకేన తీక్ష్ణంచ నాగం పయహింగుశేన,

తారంచవజ్రిపయమూక్షికేణ హేమం శిలావర్తక నాగభస్మనా. 390

తా. వంగము మోసుగరసము, తాళకము అనువానివలనను, నాగము జిల్లేడు పాలు, మణిశిల అనువానివలనను, తామ్రము మేకపాలు, గంధకము అనువానివలనను, ఉక్కు, నాగము అను సీరెండును జిల్లేడుపాలు, ఇంగిలీకము అనువానివలనను, రజతము బొంతజెముడుపాలు, మాక్షికము అనువానివలనను, సువర్ణము, మణిశిల, నాగభస్మము అనువానివలనను భస్మంబగును.

తాళేనవంగం దరదేనతీక్ష్ణం నాగేన హేమం శిలయాచనాగం,

శుల్బంతథాగంధవరేణిత్వంతారంచమాక్షికవరేణహన్యాత్.

తా. తాళకముచే వంగంబును, ఇంగిలీకముచే లోహంబును, సీసముచే సువర్ణంబును, మణిశిలచే సీసంబును, గంధకముచే తామ్రంబును, మాక్షికముచే రావ్యంబును మృతించెందును.

—౧౭ హేమాదిభస్మపరీక్షగుణము ౧౭—

హైమం కపోతకంతాభ మృత్రకం గతచంద్రకం,

వాంతిభ్రాంతిహరం తామ్రం లోహం వారితరం శుభమ్. 392

తా. సువర్ణభస్మమును పావురసిట్టికంతవర్ణముతో సమానముగ, అశ్రకభస్మము తళుకులులేనిదిగ, తామ్రభస్మము వాంతి, భ్రాంతి వర్ణితముగ, లోహభస్మము నీళ్ళపై లేలునదిగనుండిన పరిశుద్ధంబులని తెలియవలయును.

హేమభస్మాదిశేషాణి ఉత్థానరహితాని చ,

నాన్యైత్యైత్యౌ గుణం కుర్యాద్భవేయ్యు ర్వాధిహేతవః. 393

తా. హేమాదిభస్మములు, ఇతరమైనభస్మములు మరల జనింపనుండిన సుగుణమును, అయుర్వృద్ధి గలుగఁజేయును. జనించిన రోగ హేతువగును.

—౧౮ సప్తధాతుభస్మపరీక్ష ౧౮—

సర్వమేవం మృతం లోహం ధాతవ్యం మిత్రపంచకైః,

ఇత్యేవం స్యా నిరుత్థానం నేవ్యవారితరం భవేత్. 394

తా. సర్వలోహభస్మములలో మిత్రపంచకమును చేర్చి యూనిన మరల జనింపక నుదకమువై వైచిన లేలుచునుండిన పరిశుద్ధాబులని యెఱింగి వానిని సేవింపవలయును.

— మిత్రపంచకము ౧ —

గుడ గుగ్గులు గుంజాజ్య సారమై వ్రంకణం సమం,
జీవనం మృతఘాతూనాం వైద్యశాస్త్రే ప్రకీర్తితమ్. 395

తా. బెల్లము, గుగ్గిలము, గురిగింజ, నెయ్యి, లేనె, మఱియు వెలిగారము-వీని తోడి మృతలోహములచేర్చి కొలిమిలో నూదిన నవి మరల జనించునని వైద్యశాస్త్ర మునందు జెప్పబడియున్నది.

మధుగుడ ఘృత గుంజా టంకణం పంచమిత్రకం, (మతాంతరే)

తా. లేనె, బెల్లము, నేయి, గురిగింజ, వెలిగారము అనునవి మిత్రపంచకములు.

— నిరుత్థాపనము ౧ —

గంధకంచోత్థితం భస్మ తుల్యం ఖల్వే విమర్దయేత్. 396

దినైకం కన్యకాద్రావై రుద్వా గజపుటే పచేత్,
ఇత్యేవం సర్వలోహానాం కర్తవ్యం తు నిరుత్థితమ్. 397

తా. జనించినభస్మమును, గంధకమును, నగభాగములుగ గ్రహించి కలుబంద రసముతో నొకదినము మర్దించి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమున్న లేచనముచేసి గజపుటం బిడుట చే సర్వలోహములను మరల జనింపకుండునటులం జేయవలయును.

— సూతాదిభస్మ గుణము ౧ —

సూతాద్గుణానంతకకోటింజై వ్యాభౌ సహస్రం కనకేశత్రైకం,
కాలేగుణాశీతితదర్థకాంతే రావ్యేచతుష్షష్టిజడేతదర్థమ్. 398

తా. రసమునకన్న వజ్రమునందు అనంతకోటి గుణములును, అభ్రకమునందు వెయ్యిగుణంబులును, సువర్ణమునందు నూఱుగుణంబులును, లోహమునం దెనుబదిగుణం బులును, కాంతమునందు నలువదిగుణంబులును, రజతమునం దరువదిసాలగు గుణంబు లును, సీసమునందు ముప్పదిరెండుగుణంబులును గలిగియుండును.

— అభ్రకభేదములు ౧ —

పినాకం దద్ధరం నాగం వజ్రంచేతి చతుర్విధం,
పినాకాద్యాస్త్రయో వర్జ్యా వజ్రం యత్నా త్సమాహరేత్. 399

తా. పినాకము, దద్ధరము, నాగము, వజ్రము అని అభ్రకము నాలుగు విధం బులు. అందు పినాకము మొదల మూడు అభ్రకంబులు వర్జ్యంబులు. వజ్రాభ్రకము శ్రేష్ఠంబగుటచే దానిని గ్రహింపవలయును,

— ౧౦ వజ్రాభ్ర కపరీక్ష ౧౦ —

వజ్రాభ్రకం తు వహ్నిస్థం నకించి ద్వికృతిం వ్రజేత్,
తస్మాద్వజ్రాభ్రకం యోజ్యం వ్యాధి వృద్ధత్వ మృత్యుజిత్. 400

తా. అభ్రకమును నిష్కల్లోసునిచి యూదిన కొంచెమైనను వికారముజేదకుండున దానిని వజ్రాభ్రకమని తెలియవలయును. ఇది రోగము, ముదిమి, మృత్యువు వీనిని హరిం పుండేయును కావున దానినే గ్రహింపవలయును.

— ౧౧ అభ్రకశుద్ధి ౧౧ —

ధమేద్వజ్రాభ్రకం వహ్న్నా తతః క్షీరే నిషేచయేత్,
భిన్నవత్త్రం తు తత్కృత్వా మేఘనాదామ్లజద్రవైః.
భావయే దష్టయామం తదేవం శుద్ధ్యతి చాభ్రకం, 401

తా. వజ్రాభ్రకమును మూకుటిలో బోసి కొలిమిలో నెఱ్ఱగ నగువఱకు నూది పాలతో జల్లాన్ని రేకులుగ నొలిచి చిట్టియాకు, తిప్పాకు, చింతాకు అనువానిరసము లలో నెనిమిదిరూములు భావనచేసిన వజ్రాభ్రకము శుద్ధియగును.

— ౧౨ ధాన్యాభ్రకవిధి ౧౨ —

అథవాభ్రస్య భ గౌ ద్వా ముస్తాశ్చైశ్చకం జలైస్సుహ.
త్రిదినం స్థాపయే త్పాత్రే సూక్ష్మం కృత్వా ప్రవేశయేత్,
బద్ధ్యా ధాన్యముతం వస్త్రే మర్దయే త్కంజికైస్సుహ.
అథో యద్గలితం సూక్ష్మం శుద్ధం ధాన్యాభ్రకం భవేత్, 402 403

తా. అభ్రకము రెండుభాగములు, తుంగమునై లొకభాగము-ఇటుల వీనినేకము జేసి యొకభాండములో వైచి యందుదకముపోసి మూడుదినములు నానబెట్టి మెత్తగ రుద్ది క్రొత్తబట్టలో కొంచెకొంచెముగ నునిచి చారడేసివడ్లు వేయుచు కలిసిబోయుచు దానికి క్రింద నొకకుండ నునిచి గంజియన్నమును రుద్దునటుల రుద్దిన అభ్రకము కరిగి మురికివలె క్రిందికుండలో దిగును. బట్టలో వడ్లుమాత్రము నిలుచును. బానలో దిగిన దానిని తేరనిచ్చిన పైన నల్లగతేలును. ఆనల్లనిళ్ళను వడిపి కుండలోనుండు శుద్ధమైన ధాన్యాభ్రకమును విఘాతవలె వడియగట్టిగాని, కలి యిగురునటుల కాచిగాని గ్రహించ వలయును.

అథాన్యత్సంప్రవత్యోమి సంక్షిప్తం సూక్తము త్తమమ్.
ఆయుర్యేదోపదేశేన్దస్తీ వోమభస్మ నిగద్యతే, 404

తా. ఇక నాయుర్యేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము అభ్రకభస్మమును వచించెదను.

అభ్రకభస్మము

కృత్వా ధాన్యాభ్రకం తత్తు శోషయిత్వా విమర్దయేత్. 405

అర్కక్షీరై ర్దినం ఖల్వే చక్రాకారం తు కారయేత్,
వేష్టయే దర్కపత్తైశ్చ సమ్యగ్గజపుట పచేత్. 406

పునర్నర్ద్యం పునఃపాచ్యం సప్తవారం ప్రయత్నతః,
తతో వటజటాక్వాథౌ స్తన్యద్దేయం పుటత్రయమ్. 407

మియతే నాత్ర సందేహ స్సర్వయోగేషు యోజయేత్,
మృతం త్వభ్రం హరే న్నృత్యం జరాపలితనాశనమ్. 408

అనుపానైశ్చ సంయుక్తం తత్తద్ద్రోగహరంపరం, (ఆయుర్వేదే)

తా. ఇటుల ధాన్యాభ్రకమును జేసినపిదప దానిం దీసి యెండించి ఖల్వములో బోసి జిల్లేడుపాలతో నొకదినము మర్దించి గన్నపువడియముల చేసి యెండించి మూకుటి కడుగున జిల్లేడాకులపఱచి యం దభ్రకవడియముల నునిచి దానిపై జిల్లేడాకులను వరు సగపఱచి దానిపై మఱియొక మూకుడునుమూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి మరల వైరసములచేతనే రుద్ది వడియములుచేసి యెండించి మునుపటి వలెనే యాకులబఱచి వైచ్రకారమే ఏడుగజపుటంబులిడి సాంగశీతలమున దీసి మఱ్ఱి యూడలకషాయముతో మరల మర్దించి వడియమునుజేసి మునుపటివలెనే యాకులబఱచి దానిపై మూకుడునుమూసి ఏడుగజపుటంబులిడిన ధాన్యాభ్రకము భస్మంబగును. దీనిని సర్వయోగములయం దునిచికొనదగును. మఱియు నభ్రకభస్మము నాయారోగానుపాన విశేషములతో సేవించిన మృత్యువు, ముడిమి-పీనిని హరింపజేయును.

అభ్రకసిందూరము

ఇత్థం కేచిన్తతం ప్రాహు ర్గగనస్య చ మారణమ్. 409

భేకరాజరసశ్చైవవాప్యహి శాకిరసస్తథా,
అశ్వగంధా సనిర్గుండీ రుదంతి విజయాద్రవైః. 410

శతావర్యా రసశ్చైవవాప్యాటరూషర సప్తథా,
బలాచాతిబలాచై న శాల్మలీ సత్త్వమేవ చ. 411

కూక్కుండకరసశ్చైవ ముస్తాయారసఏవ చ,
విదారి వరకందం చ తులసీ మదనం తథా. 412

భల్లూతకరసశ్చైవ ద్రాక్షాఫలరసస్తథా,
కటుంబరారసశ్చైవవాప్యర్కక్షీరం తదైవ చ. 413

ఉశీరం వాలుకం కుష్ఠం తథాలోహితపుష్పకం,

చంపకః కాకమాచీ చ గోక్షురం శతపత్రికా. 414

దాడిమీ కపికచ్చాక థాత్రీఫలరసస్తథా,
పునర్నవా తథా బ్రాహ్మీ చిత్రకస్య రసస్తథా. 415

ముండిరస శ్శిరీషస్య గుళూచ్యా స్పర్శరసస్తథా,
అభ్రకస్య పుటే దేయం ప్రత్యేకైకరసేన చ. 416

హన్యంతే సర్వరోగాణి తమసం భాస్కరో యథా,

తా. అభ్రకమారణవిధిని మఱియొందఱు వచించు తెఱుం గెట్లనిన—గుంటగలగర, బ్రహ్మదండివేరు, పెన్నేరుగడ్డ, వాడిలాకు, దూలగొండి, గంజానియాకు, పిల్లిపిచరవేళ్లు, అడ్డసరపాకు, ముత్తవపులగపువేళ్లు, పెద్దముత్తవపులగపువేళ్లు అనువానిరసములతోడను, బూరుగబంగకల్కముతోడను, గుమ్మడుకాయనిళ్ళలోడను, తుంగమునైలు, నేలగుమ్మడుగడ్డ, తులసియాకు, ముంగవేళ్ళు, జీడివేరు, ద్రాక్షమండు, కటుకరోహిణి (రుద్రజడ) అనువానిరసములతోడను, జిల్లేడుపాలు, వట్టివేరు, కురువేరు, చంగల్వొప్పు, వనపువ్వు, సంపంగివేరు అనువానికషాయములతోడను, కామంచి, పల్లెరువేరు, తామరగడ్డ, దాడిమాకు, దూలగోవెలవేరు, ఉసిరికపండు, గలిజేరువేరు, మఁడూకబ్రహ్మీ, చిత్రమూలము, బోడతరము, దిరిసెనపువేరు, విష్ణుతీగ అనువానిరసములతోడను, ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ అభ్రకమును మర్చించి బిళ్ళజేసి యెండించి ప్రతిదానిచే నొక్కొక గజపుటముచొప్పున పుటంబులిడిన అభ్రకము సింహురించును. అది “సూర్యం దంధకారమును బోకడచుభంగి” సర్వరోగముల బోకడచును.

శతపుటాభ్రకసిందూరము

పునర్నవా మేఘనాదద్రవై ధాన్యాభ్రకం దినమ్. 417

మద్భ్యం గజపుటే పాచ్యం చించాసూరణజైః పునః,
ద్రవైర్బుస్తా భవై ర్నర్ద్యం పృథగ్దేయం పుటత్రయమ్. 418

కాసనుర్దరనైః పంచగోమూత్రై స్త్రిఫలై రపి,
న్యగ్రోధక్వాథకై ర్నర్ద్యం కుర్యాద్దశపుటం పునః. 419

షట్పు జంబీరనీరేణ గోక్షీరేణ పుటత్రయం,
ఏవ మర్కదశై ర్వైష్ణవ దేయం దుధ్యాచ సంపుటేత్. 420

శతథా పుటితం భన్త జాయతే పద్మరాగవత్,
నిశ్చంద్రం జాయతే హ్యభ్రం యథాయోగేషు యోజయేత్. 421

(గ్రంథాంతరే)

తా. ధాన్యాభ్రకమును గలిజేరు, చిట్టి అనువానిరసములచే ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్చించి రెండుగజపుటంబు లిడవలయును. పిదప దానిని చింతాకు,

కందగడ్డ, తుంగము నైలు అనువానిరసములతో వెవ్వేలుగ మర్దించి మూడుగజపుటంబులును, కసివెందాకురసముతో మర్దించి విడుగజపుటంబులును, గోమూత్రము, త్రిఫలకషాయము-వీనితో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ మర్దించి విడుపుటంబులును, మణ్ణియూడలకషాయముతో మర్దించి పదిపుటంబులును, నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి ఆరుపుటంబులును, ఆవుపాలతో మర్దించి మూడుపుటంబులును వేయవలయును. ఇటుల పుటంబులిడిన పిదప అభ్రకమును బాగుగ మర్దించి వడియములుచేసి యెండించి జీల్లేడాకులలో నునిచి మూడుకులొబ్బి వైన ము కుడుమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి కెంపువలె నెఱ్ఱగనగు పఱకు ౧౦౦ గజపుటంబు లిడవలయును. ఇటులంజేసిని అభ్రకము నిశ్చంద్రకముగ సిందూరించును. దానిని సర్వయోగములయందు బ్రయోగింపఁజనును.

ముస్తా క్వాఢేన ధాన్యాభ్రం పంచవింశత్పుటే పచేత్.

గోమూత్రై స్త్రిఫలాక్వాఢైః పక్త్వాచ పూర్వవత్పచేత్. 422

పంచవింశత్పుటై రేవం కాసమర్దద్రవైః పచేత్,

దేయం పుటత్రయం క్షీరై ర్నర్దయేచ్చ పుటేపుటే. 423

నిశ్చంద్రం జాయతే హ్యాభ్రం జరా మృత్యు రుజాపహం,

(సిద్ధరసార్థ వే)

తా. ధాన్యాభ్రకమును తుంగము నైలు కషాయముతో మర్దించి ఇరువదియైదు పుటంబులును, గోమూత్రము, త్రిఫలకషాయము-వీనితో మర్దించి ప్రత్యేకముగ ఇరువదియైదుపుటంబులును, కసివెందాకురసముతో మర్దించి ఇరువదియైదుపుటంబులును, పాలతో మర్దించి పదిపుటంబులును వేసి పిదప లెస్సగ మర్దించి వడియములుజేసి యెండించి దానిని జీల్లేడాకులొగట్టి మూకుళ్ళలో నునిచి గజపుటంబులిడిన నిశ్చంద్రకముగ అభ్రకము సిందూరించును. దానిని సేవించిన ముదిమి, మృత్యువు, సర్వరోగములు హరించును.

ధాన్యాభ్రకం ద్రవైర్నర్ద్యం మత్స్యక్షీ తులసీద్రవైః.

మూలజైః కోకిలాక్షస్య కుమారీ శ్వేతమూర్వయాః, 424

వ్యాఘ్రాః పునర్న వాయాశ్చ దినమేతద్విమర్దయేత్. 425

కుంజరావైః పుటైస్స ప్త పిష్ట్యా పిష్ట్యా పచే త్పునః,

తద్వత్పంచామృతైః పాచ్యం పిష్ట్యా పిష్ట్యా తు సప్తథా. 426

ఏవం నిశ్చంద్రతాయాతి సర్వరోగేషు యోజయేత్, (మతాంతరే)

తా. ధాన్యాభ్రకమును పొన్నగంటి, తులసి, గోలిమిడివేళ్ళు, కలంబంద, తెల్ల చూగ, ప్రాకుడు, గలిజేరు, అనువానిరసములచే ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి వడియములుజేసి యెండించి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యేడేసి గజపుటంబు లిడవలయును. పిదప దానిని పంచామృతములతో మర్దించి ఏడేసిపుటంబు లిడవల

యును. ఇటులజేసిన నిశ్చంద్రకమువలె ఆ భక్తము భస్మంబగును. దానిని సర్వరోగముల
యందు బ్రయోగించవలయును. (ఆ భక్తభస్మము సిందూరించినపిదప దాని నమృతీకర
ణము జేయవలయును. ఎట్లనిన.)

— ౨౭ అమృతీకరణము ౨౭ —

సర్వేషాం ఘృతీతాభాణా మమృతీకరణం శృణు. 427

త్రి ఫలోత్థక పాయస్య పలాన్యాదాయ షోడశ,
గోఘృతస్య పలాన్యస్థౌ మృతాశ్రస్య తథాదశ. 428

ఏకీకృత్య లోహపాత్రే పాచయే నృదువపిన్నా,
ద్రవేజీర్ణే సమాదాయ సర్వయోగేషు యోజయేత్. 429

తా. ఆ భక్తభస్మమునకు అమృతీకరణమును వచించెదను. పదియారుపలముల
త్రి ఫలకపాయమును, ఎనిమిదిపలముల ఆవునెయ్యిని, పదిపలముల ఆ భక్తభస్మమును
లోహపాత్రలోపైచెవి యేకముచేసి మృద్వన్నియందు ద్రవమిగురువఱకు కాచి గ్రహింప
వలయును. అట్టిదానిని సర్వరోగములయందు దుపయోగింపందగును.

— ౨౮ అమృతీకృతా భక్తగుణము ౨౮ —

అనుపానం వినాహ్యశ్రం జరా మృత్యు ర్దౌఘాపహం,
యోజయే దనుపానైర్వా తత్తద్రోగహరం పరమ్. 430

తా. వైప్రకార మమృతీకరణము చేయఁబడిన ఆ భక్తమును అనుపానరహిత
ముగ నేవించిన ముదిమి, మృత్యువు, సర్వరోగములు వీనిని హరింపజేయును. మఱియు
అభీకరింపదూరమును అనుపానవిశేషములతో నేవించిన సర్వరోగముల హరింప
జేయును.

— ౨౯ అభీకభస్మగుణము ౨౯ —

మృతంచాశ్రం హరేద్రోగా స్తరా మృత్యు మనేకథా,
సేవితం దేహదార్ద్ర్యం చ రూపం వీర్యం విపర్ధయేత్. 431

తా. శుద్ధమైన అభీకభస్మము మృత్యువు, ముదిమి మొదలగు సర్వరోగముల
హరింపజేయుటయేగాక శరీరదార్ద్ర్యమును, రూపమును, వీర్యమును గలుగఁజేయును.

అభ్రపత్రం తు రోగఘ్నం ఖరత్వం జరనాశనం,
మృదుసత్త్వం మృత్యునాశం ద్రుతిసత్త్వ మతంద్రతామ్. 432

తా. అభీకభ్రపత్రములు రోగముల హరింపజేయును. ఖరత్వము ముదిమిని
బోకడచును. మృదుసత్త్వము మృత్యువును బోకడచును. ద్రుతిసత్త్వము ఆలస్యమును
బోకడచును.

అభ్రకగుణము ౧౦

గౌరీతేజః పరమమమృతం వాత పిత్త క్షయఘ్నం
ప్రజ్ఞాబోధి ప్రశమితజరం వృష్య మాయుష్య మగ్ర్యం,
బల్యం స్నిగ్ధం రుచిదమకఘం దీపనం శీతవీర్యం
తత్తద్వ్యోగై స్సకలగదహృద్యోమసూతేంద్రబంధి. 433

తా. అభ్రకభస్మము కడు అమృతతుల్యంబుగ, వాత, పిత్త, క్షయములను, ముదిమిచి హరింపజేయునదిగ, బుద్ధిప్రదముగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, ఆయుర్వృద్ధి, బలముల గలుగంజేయునదిగ, స్నిగ్ధముగ, రుచికారిగ, ఇంద్రియనిగ్రహమును బోకడచునదిగ, కఘమును హరింపజేయునదిగ, దీపనకారిగ, శీతవీర్యముగలదిగ, రసబంధనకారిగ నుండును.

అశుద్ధాభ్రకదోషము ౧౦

పీడాం విధత్తే వివిధాం నరాణాం
కుప్తం క్షయం పాండుగదం చ శోఘం,
హృత్పర్వపీడాశ్చ కరోత్యశుద్ధం
భ్రమృహితం జాతరపిహృత్పత్. 434

తా. అశుద్ధాభ్రకసేవనవలన పలువిధములైన పీడ, కుష్టువు, క్షయము, పాండువు, శోఘ, హృదయ, హృత్పర్వములయందు పీడ, భీమ, అగ్నిమాంద్యము గలుగును.

అభ్రకభస్మానుపానములు ౧౦

అభ్రకం తు నిశాచూర్ణం మధునా సహమిశ్రితం,
శతావరీచూర్ణయ్యుక్తం సర్వమేహేషు యోజయేత్. 435

అభ్రకం కాంతసంయుక్తం నవనీతవిమిశ్రితం,
సర్వవ్యాధిహరం పుంసాం కాంతివీర్యబలప్రదమ్. 436

అభ్రకం సైంధవం ద్రాక్షా మరీచేన విమిశ్రితం,
ఉష్ణోదకేన తత్పిత్వా సర్వాజీర్ణనిబర్హణమ్. 437

అభ్రకం రసభస్మస్యా నిశ్రితం మధునా విహేత్,
అత్యుగ్రసన్నిపాతఘ్నం మూర్ఛితం స్యాత్సముద్ధరేత్. 438

అభ్రకం మాగధీచూర్ణం కలిద్రుమఫలాని చ,
చూర్ణమేతత్సమోపేతం క్లేష్టరోగనిబర్హణమ్. 439

అభ్రకం తామ్రభస్మస్యా నిశ్రితం విజయాసహ,
యోజితం మాతులుంగస్య ఫలేన స్వరసేన చ. 440

సంతత స్సంతతస్తేన విపరీతో విపర్యయాత్. 243

విషమో విషమారంభాః క్రియాః కాలోనుషంగవాన్,
దోషో రక్తాశ్రయః ప్రాయః కరోతి సతతజ్వరమ్. 244

తా. అన్నరసాదులను వహించెడి ప్రోతోద్వారములు తెరవబడియుండుటవలన గాయన్నరసాదులు సమస్తశరీరమునందు వ్యాపించి స్వల్పముగ తీణముగనుండు దోషము సంతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇదియ సంతతజ్వరనిదానము. దీనియందు విరుద్ధాహారాపలవలన విషమజ్వరము కలుగును. రక్తము నాశ్రయించియుండుదోషము తరుచుగా సంతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇది ఒకయహోరాత్రము విడువకుండును. ఇదియ ఏకాకజ్వర మనబడును.

❧ ద్వ్యోహిక త్ర్యోహిక జ్వరనిదానము ❧

అహోరాత్రస్య సద్విస్య త్వకృదన్యేద్యురాశ్రితః,
తస్మిన్ మాంసవహానాడీ మేదోనాడీ తృతీయకే. 245

గ్రాహిపిత్తాన్తలాన్తూర్ధా త్రికస్య కఫపిత్తతః,
సప్యృహస్యానిలకఫా త్సచై కాహంతరస్త్వతః. 246

తా. జ్వరము మాంసవహానాడినాశ్రయించియుండిన మరుదినము జ్వరము కలుగును. ఇదియ ద్వ్యోహికజ్వర మనబడును. జ్వరములో నాడి నాశ్రయించియుండిన త్ర్యోహికజ్వరము కలుగును. దీనియందు పిత్తవాత సంస్థమువలన తలనొప్పి, కఫపిత్త సంస్థమువలన ముడ్డిపూసయందుపట్టు, కఫవాతసంస్థమువలన పీపుసందుపట్టు ఇవి లుగును. ఇది ఒకదినము విడిచి మరుదినమునందు కలుగును. దీనిని త్ర్యోహికజ్వర పనియెదరు.

❧ శుక్లగతజ్వరలక్షణము ❧

తిమిరకతినవాక్యం స్వేదమా రాఘ్రప్రలాపం
నయనజలదదృష్టిర్వాంతి లాలాస్యదేశే,
వికృతవిదహదేహే నష్టకాంతిః ప్రకుర్యా
ద్వివిధవిషవికారాన్ శుక్లయుక్తం జ్వరంచ. 247

తా. కండ్లు చీకట్లుకమ్ముట, కతినముగ మాటలాడుట, చెమట, మూర్ఛ, ప్రలాపముట, కండ్లయందు నీరుకారుట, వాతులగుట, నోటబొట్లుకారుట, శరీరము వికృతమైయుండుట, తాపయుక్తముగనుండుట, కాంతిహీనముగనుండుట—ఇట్టి విషవికారములు, శుక్లస్థలము-ఈలక్షణములుగలది శుక్లగతజ్వర మని తెలియవలయు. (దీనియందు)

- సర్వశూలం నిహంత్యాశు కథితం శూలపాణినా,
అభ్రకం రససిందూర మిశ్రితం హేమభస్మనా. 441
- సమభాగం ప్రకల్పేత రసేంద్రాగ్రేణ యోజయేత్,
క్షయం చ క్షయ పాండుం చ క్షయం నాశం చ కుంభకమ్. 442
- జయే స్తండలవర్ణంతం పూర్వకర్త విపాకతః,
అభ్రకం చ హరితక్యా శూర్పర్ణం గోమూత్ర పేషితమ్. 443
- గోమూత్రేణ పిబే న్నిత్యం మండలా త్పాండురోగజిత్,
ద్విగుణం సేవితం శోఫా కుంభకామిలయా సహ. 444
- నశ్యంతి త్రిగుణం సేవ్యం వాచిశే త్పథ్యభోజనం,
అభ్రకం లోహభస్మస్యా చ్ఛివా సవిమర్దితమ్. 445
- త్రింశత్పుటం పునర్దేయం తద్ర సేన పునఃపునః,
లవంగ మధుసుయుక్తం ధాతువృద్ధికరం పరమ్. 446
- సహస్రనారీ రమతే పురుషో వీర్యవా న్భవేత్,
అభ్రకం చ జపాపుష్పరసేన సహ భావయేత్. 447
- శతథా చ తథా జాజీ కుసుంబస్వరసేన చ,
శతథా మల్లికాపుష్పస్వరసే భావయే ద్దృఢమ్. 448
- శతథా శరపుష్పస్య భావయే త్స్వరసేన చ,
శతథా పంచకైఃపుష్పై స్వరసే భావయే ద్విషక్. 449
- తదభ్రకం భాగమేకం కుంకుమం తు ద్విభాగకం,
సురాకారం త్రిభాగంస్యా చ్ఛతుర్భాగం చ చందనమ్. 450
- ఏతత్సర్వం సమం కృత్వా మృగనాభి ర్విశేషతః,
హిమాంబునా మర్దితం స్యా చ్ఛతుర్వల్లమితం భవేత్. 451
- మధునా సేవితం నిత్యం యథేష్టాహారభోజనైః,
క్షీరాన్నం దాపయే త్పథ్యం ద్రాక్షా ఖర్జూరజం ఫలమ్. 452
- భక్షయే చ్ఛర్కరాదీ న్న్యా త్పిబే న్నిత్య మతంద్రితః,
ఆపాదమస్తకాంగాని లేపయే ద్స్వరచందనమ్. 453
- ఏవం సేవిత మానందం సర్వపిత్తం విశోధయేత్,
అభ్రకం వజ్రభస్మస్యా త్సంయోగం కురుతే భిషక్. 454
- మృగనాభిరపై ర్నర్ద్యం సేవితం మాషమాత్రకం,

మాషమాత్రం జయేన్ద్రత్వం పలీపలితనాశనమ్. 455

సర్వరోగా న్జయే తాప్రజ్ఞో బలవా న్విర్యవా శ్శవేత్,
అభ్రకం కలధాతస్య భస్మ ముక్తాఫలస్య చ. 456

తస్మి స్పృహశభస్తాపి భస్మమాక్షికమేవ చ,
తార్దతామ్రకభస్మం చ భస్మవైక్రాంతమేవ చ. 457

ఏతై ర్భస్మసమంచైవ వ్యోమభస్మవిమిశ్రితం,
సర్వపుష్పరినై ర్భావ్యం మాషమాత్రం సహార్ద్రకైః. 458

సర్వరోగనివృత్త్యర్థం దాపయే త్కరుణాకరమ్,
మధునా శ్లేష్మరోగస్య వాతస్యైరండతైలకైః. 459

పిత్తస్య సితసంయుక్తం పాండుశోభస్య మూత్రకే,
ఘృతేన శ్వాసకాశే చ శ్లేష్మరోగస్య మూగధీ. 460

ముస్తా నాగరయుక్తం చా ప్యలిసారం వినాశయేత్,

తా. అభ్రకభస్మమును పసపుచూర్ణము, తేనె, చల్లపిల్లిగడ్డలచూర్ణము అను వానితోడ సేవించిన సర్వమేహములు హరించును. అభ్రకభస్మమును కాంతభస్మమును, వెన్న అనువానితోడ సేవించిన సర్వరోగముల హరింపజేసి శరీరకాంతిని, వీర్యమును, బలమును గలుగజేయును. అభ్రకభస్మమును నైంధవలవణము, ద్రాక్షపండు, మిరియ ములు, ఉష్ణాదకము అనువానితోడ గలిపి సేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించును. అభ్రక భస్మమును రసభస్మము, తేనె అనువానిలో గలిపి సేవించిన అత్యుగ్రసన్నిపాతములు మూర్ఛ హరించును. అభ్రకభస్మమునకు సమముగ పిప్పలిచూర్ణమును, తాడికాయల చూర్ణమును గలిపి సేవించిన శ్లేష్మరోగములు హరించును. అభ్రకభస్మమును తామ్ర భస్మము, కరక్కాయ, మాదీఫలరసము అనువానితో జేర్చి సేవించిన సర్వకూలలు నివర్తించునని శివుండు వచించెను. అభ్రకభస్మమునకు సమముగ రససిందూరమును, సువ ర్ణభస్మమును గలిపి అల్లపురసముతో నొకమండలము సేవించిన పూర్వజన్తకర్తపరి పాకమువలన త్షయము, త్షయపాండువు, శరీరక్షయము, కుంభకామిల హరించును. అభ్రకభస్మము, కరకచూర్ణము - వీనిని గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడ నొకమండలమువఱకు సేవింపుచుండిన పాండురోగము హరించును. రెండింతల అభ్రక భస్మములో ఒకభాగము కరకచూర్ణమును గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్ర ముతోడనే సేవించిన పాండు, శోఫలును, మూడింతల అభ్రకభస్మములో ఒకభాగము కరకచూర్ణము గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడనే సేవించిన పాండు, శోఫ, కుంభ కామిలలును హరించును. దీనియందు షడ్భుజనముల వైద్యుండు విధింప

వలయును. అభ్యోకభస్మములూ లోహభస్మమును గలిపి కరక్కాయరసముతో మద్దింకి ముప్పదిపుటంబులిడి లవంగములు, లేనె అనువానియనుపాసముతోడ సేవించిన పుడఁ ఘండు వీర్యవృద్ధిగలవాడై వెయ్యిస్త్రీలతో రమించును. అభ్యోకమును దాసనపువ్వు జాజీపువ్వు, కుసుంబాపువ్వు, మల్లెపువ్వు, కుక్క-వాయంటపువ్వు అనువానిరసములూ ప్రతిదానిచే నూరేసిభావనలచొప్పున నేనూరు భావనలుజేసి యందొకభాగమున గ్రహించి అందు రెండుభాగములు కుంకుమపువ్వును, చూడుభాగములు సురాకామును, నాలుగుభాగములు చందనమును, పదిభాగములు కస్తూరిని కలిపి శీతోదకములూ మద్దించి నాలుగువల్లములంత మాత్రంజేసి లేనెశో ప్రతిదినము సేవింపుచు యథే ఘ్రాహారభోజనములను, పాలన్నమును, ద్రాక్షపండు, ఖర్జూరపండు, పంచదార మొదలగువానిని ప్రతిదిన మాంసమయముజేయక సేవింపుచుండుటయేగాక పాదము మొదల శరీరమువఱకు చందనమును బూసికొనిన సంతోషమును గలుగఁజేసి సర్వపిత్తరోగముల హరింపఁజేయును. అభ్యోకభస్మమును, వజ్రభస్మమును చేర్చి కస్తూరినీళ్లతో మద్దింకి మాషప్రమాణమును సేవించిన మృత్యువు, ముదిమి, సర్వరోగములు - వీనిని హరింపఁజేయుటయేగాక బల, వీర్యముల గలుగఁజేయును. సువర్ణభస్మము, ముత్తియముః భస్మము, షగడభస్మము, స్వర్ణమాక్షికభస్మము, రజతభస్మము, తామ్రభస్మము, వైక్రతభస్మము - వీనికన్నిటికి సమముగ అభ్యోకభస్మమును గలిపి దాసనపువ్వు, జాజీపువ్వు కుసుంబాపువ్వు, మల్లెపువ్వు, కుక్క-వాయంటపువ్వు మొదలగు సర్వపుష్పరసములతో భావనలుచేసి మాషప్రమాణమును అల్లపురసానుపాసముతోడ సేవించిన సర్వరోగముల నివర్తించును. ఈయోగము కరుణాకరమని చెప్పఁబడును. దీనిని లేనెతో సేవించిఁజ్లేష్మరోగములును, ఆమదముతో సేవించిన వాతరోగములును, పంచదారతో సేవించిఁ పిత్తరోగ, పాండు, శోఘ, బహుమూత్రములును, పుత్రముతో సేవించిన క్వాసకాములును, పిష్పలితో సేవించిన జ్లేష్మరోగములును, తుంగము సైలు, శొంఠి అనువానితో సేవించిన అతిసారములును హరించును.

— అశ్ర కానుపాసములు —

నిశ్చంద్రికమృతం యోగ్యం సేవ్యం సర్వగదేహుచ. 46

పిప్పలీ శర్కరాయుక్తం వాత పిత్త జ్వరాపహం,
ఘృతేన గృహధూమేన గగనం చిప్పికాసహమ్. 46

పంచసారేణ గగనం విషమజ్వరజి ద్వరం,
చాతుర్జాతం త్రిరాత్రం తు సన్నిపాతహరం పరమ్. 46

తథాహై సన్నిపాతఘ్నం వాతఘ్నం రక్తపిత్తజ్ఞే,

వాసారసేనగగనం * కాసశ్వాసం దురావహమ్. 464

క్షయరోగహరం శీఘ్ర మశ్వగంధి విసర్పిషు,
మయూరపింఛక్షారేణ మధునా ఛర్దిలుంతనమ్. 465

కపిఞ్ఢఫలసారేణ హిక్మారుచిహరం పరం,
భల్లాతకేన గగన మర్శోరోగహరం పరమ్ 466

ముస్తా నాగరక్వాఢేన సర్వాతీసారనాశనం,
ఇతి సాంగనుపాసాశ్రం సర్వరోగహరం పరమ్. 467

తా. తశుకులాలేకుండు అభ్రకభస్మమును సేవించిన సర్వరోగములు హరించును. మఱియు అభ్రకభస్మమును పిప్పలి, పంచదార అనువానితోడ సేవించిన వాతపిత్తజ్వరములను, నెయ్యి, కరుధూకము అనువానితోడ సేవించిన చిష్టికాకాసమును, పంచసారములతోడ సేవించిన విషమజ్వరములను, చాతుర్జాతక చూర్ణానుపానముతోడ మూడు దినములు సేవించిన నన్నిపాత, వాత, రక్తపిత్తములను, అద్దసరపాతురసముతో సేవించిన ఆసాధ్యమైన కాసశ్వాసములను, వెన్నేరుగడ్డచూర్ణముతో సేవించిన క్షయ, విసర్పిరోగములను, నెమలియికెభస్మము, లేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన ఛర్దియు, వెలగగుజ్జితో సేవించిన హిక్మారుచులును, డిడిగింజలకహయముతో సేవించిన అర్శోరోగంబును, తుంగము నైలు శొంఠి అనువానికహయముతో సేవించిన సర్వాతిసారములను హరించును. ఈయనుపానవిశేషములతోడ అభ్రకభస్మమును సేవించిన సర్వరోగములు నివర్తించును.

—ॐ రసాష్టదశసంస్కారవివరణము ॐ—

స్వేదనం మర్దనం మూర్ఛోత్థాపనం పాతనం త్రిధా,
బోధనం నియమంచైవ దీపనం చానువాసనమ్. 468

మారణం జారణంచైవ సారణం ప్రతిసారణం,
క్రమణం వేదనంచైవ దేహే యోగే చ శస్యతే. 469

తా. స్వేదనము, మర్దనము, మూర్ఛగము, ఉత్థాపనము, అధఃపాతనము, తిర్భక్తాపనము, ఉద్ధృష్టపాతనము, బోధనము, నియమము, దీపనము, అనువాసనము, మారణము, జారణము, సారణము, ప్రతిసారణము, క్రమణము, వేదనము, శరీరయోగము అనునవి రసాష్టదశసంస్కారంబులు.

—ॐ స్వేదనవిధి ॐ—

త్రూప్యణం లవణం రాజీ రజనీ త్రిఫలాద్ధృగ్కం,
మహాబలా నాగబలా మేఘనాదః పునర్నవా. 704

మేషశృంగీ చిత్రకం చ నవసారం సమంసమం,
 రసరస్య షోడశాంశేన సర్వం యుంజ్యా తృప్తకృత్పృథక్. 471
 ఏతత్సమస్తం వ్యస్తం వా పూర్వామైశ్చైవ వేషయేత్,
 లింపేదనేన కల్పేన వస్త్రేనాంగుళిమాత్రకమ్. 472
 తన్మధ్యే నిక్షిపే త్సుతం బధ్వా తత్ర దినం పచేత్,
 డోలాయంత్రే ఽప్లునంయుక్తే జాయతే స్వేదితో రసః. 473

తా. త్రికటుకములు, ఉప్పు, ఆవాలు, పసుపు, త్రిఫలములు, అల్లము, పెద్ద
 ముత్తపవులగము, నాగముత్తపవులగము, చిట్టిహార, తెల్లగలిజేరు, వడ్డి, చిత్రమూలము,
 నవాసారము అనువానిలో ప్రతిద్రవ్యమునుగాని, అందు దొరకినవానినిగాని రసము
 నకు పదియారవభాగము గ్రహించి ప్రత్యేకముగగాని, సముదాయముగగాని కలితో
 సూరి వస్త్రముపై అంగుళ ప్రమాణము లేపనముచేసి దాని మధ్యమున పాదరసమును బోసి
 వస్త్రములో మూటగట్టి దానిని డోలాయంత్రమున దగిలించి కలితో నొకదినము వండు
 టయు స్వేదన మనంబడును.

—ॐ మర్దనవిధి ॐ—

భిషగ్భి ర్నర్దయే చూచ్చైర్చిత్వా షోడశాంశతః,
 సూతస్య గాలితే వస్త్రే వక్ష్యమాణద్రవాదిభిః. 474
 గృహధూమేష్టికాచూర్ణం తథా దధి గుడాన్వితం,
 లవణాసురిసంయుక్తం క్షిప్త్వా సూతం ఏమర్దయేత్. 475
 జీర్ణాభ్రకం తథాజీర్ణ బీజసూతం తథైవ చ,
 గృహ్లాతి నిర్మలోరోగౌ గ్రానేగ్రానే విమర్దితః. 476

తా. కరుధూపము, ఇటికెరాయిపొడి, పెరుగు, బెల్లము, ఉప్పు, ఆవాలు
 జీర్ణాభ్రకము - వీనిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును రసమునకు పదియారవభాగముచేర్చి
 మర్దించి రసమును వస్త్రములోబోసి పిడిచిన సిర్పలమై శిశువుముగ రోగముల హరింప
 జేయును.

—ॐ మూర్ఛనవిధి ॐ—

సహా కన్యామలం హంతి త్రిఫలా వహ్నినాశినీ,
 చిత్రమూలం విషం హంతి తన్మాత్రంచ ప్రయత్నతః. 47
 మిశ్రితం మర్దయే త్సుతం సప్తవారేణ మూర్ఛయేత్,
 ఇత్థం సంమూర్ఛిత స్సూతో దోషహృన్యః ప్రజాయతే 47

తా. కలుబంద పాదరసమునందలి మలదోషమును, త్రిఫలములు పహ్నిదోషమును, చిత్రమూలము విషదోషమును హరింపఁజేయును. కావున మిశ్రిత పాదరసమును బండ్ల, త్రిఫలములు, చిత్రమూలము అనునాగిరసములతో ప్రతిదానిచే ఏడేసిమాడ్లు ద్రించిన రసము మూర్ఛం జెందును. ఇటుల మూర్ఛంజెందినరసము దోషరహితంబు.

—ॐ ఉత్తాపనవిధి ॐ—

జలై సోస్థారనాశైర్వా యోశనా దుత్థితో భవేత్,
అథవా పాతనాయంత్రే పాతనా దుత్థితో భవేత్. 479
ఉత్థితః కాంజికక్వాతైః యోశనీయ మతఃపరం,

తా. పాదరసమును ఉష్ణోదకముతోగాని, ఉష్ణముగనుండు కలితోగాని, కడిగి పోనిన ఉత్థితంబగును. లేక ఉష్ణపాతనాయంత్రమనందును ఉత్థితంబగును. ఉత్తానానంతరము రసమును ఉష్ణముగ నుండుకలితో గడుగవలయును.

—ॐ ఉష్ణపాతనవిధి ॐ—

భాగాస్త్రయో రసస్యార్కచూర్ణ మంశాంశనింబుకమ్ 430

తతస్సంమర్దయే ద్యావ త్తావ దాయాతి పిండతాం,
తత్పిండం తలభాండస్థ మూర్ధ్వభాండే జలం క్షీపేత్. 481

కృత్వా లంబాలకే యంత్రే దత్వావార్ద్రంహి మోదకం,
సంరోప్య చాగ్నిం మధ్యస్థం చతుర్థ్యమంహి బోధయేత్. 482

యుక్త్యర్థ్యభాండసంలగ్నం గృష్ణీయా త్పరదం తతః,
ఉర్ధ్వపాతన మిత్యుక్తం భిషగ్ని సూతశోధనే. 483

ససూతభాండవివర మన్యద్గతి భాండకే,
తథా సంధిర్ధ్వయోః కార్యాపాతనాయంత్రయంత్రకే. 484
యంత్రప్రమాణం వదనా ధురోరేయం విచక్షణః,

తా. పాదరసము మూడుభాగములు, జిల్లేడుపట్టమూర్ణము ఒకభాగము - ఇటుల వీనిని గ్రహించి అందొకింత నిమ్మపూడ్లరసము పోసి యుంటగ నగువఱకు మద్దించి దాని నధస్థితభాండమునం దునిచి వైభాండమునం దుదకముబోయుటచే దమరుకాయంత్రమన పరగెడుదానిని పొయ్యిమీద నునిచి వైభాండమునందు శీతోదకముపోయుచు నాలుగురూపములు మధ్యమాగ్నితో వండి వైకుండ నంటియుండురసమును యుక్తితో గ్రహింపవలయును. రసశోధనవిషయమున చేయంబడు సీక్రియనే ఉష్ణపాతన మనియెదరు. ఉష్ణపాతనాధస్థితభాండముఖములొ వైభాండముయొక్క ముఖమును చేర్చి

బాగుగ సంధిలేపనము చేయవలయును. యంత్రప్రమాణమును గురుముఖమువలన దెలి
కొనవలయును.

—ॐ అధఃపాతనవిధి ॐ—

త్రిఫలా శిగు శిఖిభి ర్గవణాసురిసంయుతైః. 48

నష్టపిష్టరసం కృత్వా లేపయే దూర్ధ్వభాండకే,

డూర్ధ్వభాండోదరం లిప్త్వా చాధోభాండే జలం క్షిపేత్. 49

సంధిలేపం ద్వయోః కృత్వా తద్యంత్రభువిపూరయేత్,

ఉపరిష్టాత్పుటే దత్తై జలే ఐతతి పారదః. 49

అధఃపాతన మిత్యుక్తం సిద్ధాద్యై సూతకర్తృణి,

తా. త్రిఫలములు, మునగ, చిత్రమూలము, ఉప్పు, అవాలు-వీనితోడ రసము
చేర్చి రసము గలియువఱకు ఖల్వమున మర్దించి డమరుకయంత్రముయొక్క వైపా
లోభాగమున దానినిబూసి క్రిందిపాత్రయందు దుదకముపోసి ఆరెండుపాత్రలచేర్చి సం
లకు బాగుగ చీలమన్ను లేపనముచేసి యొడించి యాపాత్రను భూమిలోపూడ్చి దాని
పుటంటిడవలయును. ఇటులచేసిన రసము జలముండు క్రిందిపాత్రయందు వడును. దీని
సిద్ధాదులు రసకర్తయందు అధఃపాతనమని వచించెదరు.

—ॐ తిర్యక్పాతనము ॐ—

ఘటేరసో వినిక్షేప్యో సజలం ఘటమగృహ్మ. 41

తిర్యక్చుఖం ద్వయోఃకృత్వా సమ్ముఖం రోధయేత్సుఖీః,

తదైవ చుల్యాం సుస్థాప్య యత్నతస్తంతతో భిషక్. 41

రససోఽజ్యాలయేద్వహ్నిం యావత్సూతో జలం విశేత్,

తిర్యక్పాతనమిత్యుక్తం సిద్ధైశ్చై వాష్టనాదిభిః. 4

మిశ్రితౌ నాగవంగౌ చ రసే విక్రయహేతుతః,

తాభ్యాం స్యా త్కృమిదోషస్తు తన్నక్షిః పాతనత్రయాత్. 4

ఏవం సుసంస్కృతస్మాతః పాతనావిధియత్నతః,

సర్వదోషవినిర్ముక్తో జాయతే నాత్ర సంశయః. 4

తా. యంత్రమునకు తగినటుల ఒకింత నిడుపుగనుండు కుండల గ్రహించి
దొకదానిలో పాదరసమును, మఱియొకదానిలో నుదకమునుపోసి అడ్డముగ ను
వానినిచేర్చి సాధులకు చీలమన్ను లేపనముచేసి రసముపోసినకుండను పొయిమీద
ముగ యుక్తితో నునిచి పాకముజేసిన రసమునీళ్ళలో బ్రవేశించును. దీనినేనాగార్జును
మొదలగుసిద్ధులు తిర్యక్పాతనమని వచించెదరు. ఇటుల యుక్తిచే మూడుమాడ్లుతిర్య

తనము చేయుటవలన రసమునందలి నాగ, వంగ, క్రిమిదోషములు నివర్తించును. ఈతిర్వ్య కాపతనవిధివలన రసమునందలి సర్వదోషములు నిస్సంశయముగ హరించును.

❧ బోధనము ❧

ఏవం కదగ్ధిత స్సూతః షండత్వ మధిగచ్ఛతి,
తస్మ క్తయేస్య క్రియతే బోధనం కథ్యతే హి తత్. 493

తా. వైప్రకారము శోధింపబడిన పాదరసమునందు షండత్వదోషం బుండును. అది నివర్తించుటకై బోధనక్రియను వచించెదను.

కదర్భ్యనేనైవ న స్రుంసకత్వ మేవంభవే దస్యరసస్యపశ్చాత్,
వీర్యప్రకర్షాయ చ భూర్జపత్రే న్వేద్యోజలే సైంధవమూర్ణగర్భే.

తా. రసమునకు వైజిష్ణంబడిన సంస్కారమువలన షండత్వదోషము గలుగును. తన్నివారణార్థంబును, రససామర్థ్యము వృద్ధిజేయటకును, రసమును భూర్జపత్రము, ఉదకము, సైంధవలవణము అనువానితో పాకము జేయవలయును.

❧ నియమనము ❧

సర్వాక్షి చించకా వంధ్యా భృంగాబ్ధ కనకాంబుభిః,
దినం సంస్వేదజ స్సూతో నియమాత్ఫిసితాం వ్రజేత్. 495

తా. పాదరసమును సర్వాక్షి, చింత, గొడ్డుకాకర, గుంటగలగర, తుంగము స్త్రైలు, ఉస్త్రైత్త అనువానిరసముతోగాని, లేక కషాయములతోగాని, ఒకదినము వండిన నియమన మనంబడును.

❧ సందిపనము ❧

కాసీసం పంచలవణం తదూర్ధ్వం నింబుకం రసం,
క్షిప్త్వా క్షిప్త్వాప దాతస్యం తాదృక్సైంధవఖేటకమ్. 496

గర్తే కృత్వా ధరాగర్భే దత్వా సైంధవసంయుతం,
ధూలి మష్టాంగుళిం దత్వా రాజికా మరిచాని చ. 497

ద్విశ్చిగుబీజ మేకత్ర టంకణేన సమన్వితం,
అలోఽద్య కాంజికే డోలాయంత్రే పాచ్యం దినైస్త్రిభిః. 498

దీపనం జాయతే సమ్యక్సూతరాజస్య జారణే,

తా. అన్నభేది, పంచలవణము-పీసిని గ్రహించి దానిపై పలుమారు నివృతపండ్ల రసమునుబోసి సైంధవలవణగడ్డను పగులకొట్టి అందు సైంధవలవణముతోడ పాదరసమును జేర్చి దానిపై పూర్వోక్త సైంధవలవణమును, నివృతపండ్లనంటించి దానిపై నెనిమిదంగుళముల ధూళినంటించి మునగవిత్తులు, చేదుమునగవిత్తులు, వెలిగారము అన

నీమూటిని నూరి మండకు లేపనముజేసి అందు కలినిబోసి దానిమధ్యమున దోలాయం, ముతో మూడుదినములు వండిన రసము జారణనంస్కారమునందు దీపనమగును.

(రసమున కష్టాదశసంస్కారములు జెప్పబడియుండినను “కేవలం మద్దితము నా స్థితిరతః పాతోఽపి భేదాన్వితో, బోధ స్సంయమనం ప్రదీపనమితి స్ఫుష్టాప్తః సంస్కృతిః, ఆస్యాపుష్కరస్సోపయోగికతయా త్వన్యానవిన్యస్యతే, గ్రంథేఽస్మి శ్రక్త్యతోపయోగవిరహః ద్విస్తారభీత్యాథవా.” అనుగ్రంథాంతరవచనప్రకారః స్వేదన, మర్దన, మూర్ఛన, ఉత్పాతన, పాతన, బోధన, సంయమన, ప్రదీపనముః సేవిమిది సంస్కారములు సరోద్భవయోగంబులగుటచే జెప్పబడియెను. తక్కినపదినంసారములు బౌషధోపయోగంబులు గాకుండుటంజేసియు, గ్రంథవిస్తరభీతింజేసియ జెప్పబడవయ్యెను.)

❧ రసభస్మము ❧

దత్వా వింశతిభాగకే జలధిజే సూతస్యభాగం దృఢం
ఖల్వే మర్ద్య చ కాంజీకేన సతతం యద్వా తతశ్చాంబునా,
ఉద్భృత్యాపి చ నితీవేచ్ఛ పుటయే దేవం యథేష్టోరస
స్సాముద్రైశ్చ సుమార్యతే చ లవణై రేవం ప్రకారేణ చ. 4

తా. ఒకపలము శుద్ధిచేసిన రసములో ఒకపలము సముద్రలవణమును గల యవి యిగురుపఱుకు మర్దింపవలయును. ఇతైఃసంగున ౨౦ పలములసముద్రలవణ మిగ వఱుకు పాదరసమును కలితో మర్దించి హండికాయంత్రమునందునిచి పాకముజేసినరస భస్మంబగును. ఆరసభస్మమును దీసికొని భస్మముగాకుండురసమును మరల లవణము, అనువానితో మర్దించి హండికాయంత్రమునం దునిచి పాకముజేసిన యారసము భస్మంబగును. రసము భస్మంబగుపఱుకు పైప్రకారమే మర్దనపాకముల జేయవలయును. (ఇ మైనరసమును గ్రహించుతెఱుం గెట్లనిన—రసభస్మమును, తీయనినీళ్ళను ఖల్వము బోసి మర్దించి యొకకుండలోబోసి దానినిండా యొదకముపోసి ౮ రృపాములు పేరని యందలియొదకమును వడిపిన క్రింద తెల్లగ రసభస్మము నిలిచియుండును. అందు మ నుదకముపోసి బాగుగగలికి నీళ్ళు తీయగనగుపఱుకు వడిపి క్రిందనుండు రసభస్మమును కొనిఖల్వమున నెండించి దంతపుకరాటములో నునిచిసోనవలయును. అట్టి రసభస్మము ౫ తులము, జాజికాయ ౧ తులము, జాపతి ౧ తులము, లవంగములు ౧ తులః పిప్పలి ౧ తులము, వాయువిడంగములు ౧ తులము, ఓమము ౧ తులః బెల్లము ౪ తులములు-ఇటుల వీనిసెల్ల నేకముజేసి మర్దించి మాత్రలుచేసి యందోఁ దానిని సాయంప్రాతఃకాలములయం దావునేతిలో నేపించి చప్పిడిపథ్యము నాచరింపు ఆవుపల్లనుద్రాగుచు నుండవలయును. దానివలన సర్వరోగములు హరించును.)

శుద్ధసూత స్తదర్థంతు శుద్ధగంధకవచ,
తయోః కజ్జలికాం కుర్యాద్దినమేకం విమర్దయేత్, 500
మృత్కర్పటవిలిప్తాయాం కుప్యాం కజ్జలికాం ఊషేత్,
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యా యావద్దినచతుష్టయమ్.
గృహ్ణీయా దూర్ధ్వస్థంలగ్నం సిందూరం రససన్నిధం,

తా. శుద్ధిచేసినరసము ఒకభాగము, శుద్ధిచేసినగంధకము అరభాగము - ఇటుల
వీనినేకముజేసి కజ్జలిగ నొకదినము మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి చీలమున్ను లేపనము
జేసి యెండించి వాలుకాయంత్రమునందిడి, నాలుగుదినములు పాకముచేసి సాంగశీతల
మునదీసి గాజుకుప్పెగొంతు నంటి యుండు రససిందూరమును గ్రహించవలయును.

ధూమసారం రసం తోరీ గంధకం నవసాగరమ్. 502

యామైకం మర్దయే దమై ర్భాగం కృత్వా సమంసమం,
కాచకుప్యాం వినిఊష్య తాంచ మృద్వస్తముద్రయా. 503

విలిప్య పరితోషస్త్రే ముద్రాం దత్వాచ శోషయేత్,
అథ సుచ్చిద్రపిఠరీ మధ్యే కుప్యాం నివేశయేత్. 504

పిఠరీం వాలుకాపూరై ర్భృత్వా చాకూపికాగళం,
నివేశ్య చుల్కాంతదధః కుర్యా ద్వహ్నిం శనైశ్శనైః. 505

తస్మా దప్యధికం కించిత్పావకం జ్వలయేత్క్రమాత్,
ఏవం ద్వాదశభిర్యామై ర్చియతే సూతకో.త్తమః. 506

సోఘటయే త్స్వాంగశీతం చాప్యూర్ధ్వకం గంధకం జయేత్,
అథస్థం మృతసూతంచ సర్వకర్త సు యోజయేత్. 507

తా. కరుధూపము, శుద్ధిచేసినరసము, పరికారము, శుద్ధిచేసినగంధకము, నవా
సాగరము-వీనిని సమభాగములంగ భిల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకరూము
మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి దానినోటికి బిరడవేసి చీలమున్ను లేపనముచేసి యెండించి
చట్టికి క్రిందిభాగమున దబ్బనముతో రంధ్రముచేసి యాచట్టిమధ్యమున గాజుకుప్పె
నునిచి కుప్పెగొంతువఱకు నిసుకబోసి యాచట్టిని పొయిమీఁదనునిచి లఘ్వగ్నితో
పాకముచేయుటయేగాక క్రమముగ నగ్నిని హెచ్చింపుచుండవలయును. ఇత్రైతగున
పన్నెండురూములు పాకముచేసి సాంగశీతమున కుప్పెనుదీసికొని యుక్తితో పగుల
గొట్టి దానినోటియందంటియుండు గంధకమును పరిగ్రహించి క్రిందయందురసభస్మమును
దీసికొని సర్వకార్యములయందుపయోగించుకొనవలయును.

జెఱునికి దోషధాతువులు కలిగెడినో వాడు మృత్యువుపాలగు. అటుగాక ధాతువు స్వస్థ గతిగా నడుచుచుండిన సాధ్య మని యెఱింగి చికిత్సించవలయు.

మరణం ప్రాప్నుయా త్తత్ర శుక్రస్థానగతే జ్వరే,

శేషసః స్తబ్ధతా మోక్ష శుక్రస్థనచ విశేషతః. (మతాంతరే) 248

తా. రసాదిస్తవ్తధాతుగతజ్వరములలో శుక్రస్థానమును జ్వరము నాశ్రయింపు చుండగా మరణము కలుగు. ఆజ్వరమధ్యములో మేఘము స్తబ్ధత్వమును జెందుటయేగాక విశేషముగా శుక్రస్థానమును, ఒకానొకపుడు కొంచెకొంచెముగా రక్తస్థానమును కలుగును.

— శుక్రగతజ్వరచికిత్స —

పునర్నవార్కమూలంచ బాలావార్తాకమూలకం,

కుశుత్థమూలం బృహతీ బర్బరం గ్రంథినాగరమ్.

249

కణచూర్ణమిదం ఖాదేచ్ఛుక్లజ్వరనికృంతనం,

తా. గలిజేరువేరు, జిల్లేడువేరు, నూసేముంతవేరు లేక ముత్తవపులగపువేరు, వంగవేరు, ఊలవవేరు, నేలములకవేరు, వాయంటవేళ్లు, మోడి, సొంటి-పీనిని నమ భాగములుగా దంచి కషాయము కాచి పిష్టలిహార్జముకలిపి సేవించిన శుక్లగతజ్వరము హరించు.

— అమజ్వరలక్షణము —

లాలాప్రనేకమృల్లాస హృదయాశుద్ధ్యరోచకా.

250

*తంద్రాలస్యవిపాకంచ గురుగాత్రాతిమూత్రకం,

అమజ్వరసలింగంస్యా న్నదద్యాత్తత్ర భేషజమ్.

(భేషజకల్పే)

తా. తంద్ర, ఆలస్యము, అన్నము అరగకుండుట, నోరు విరసముగనుండుట, అంగములు బరువుగ నుండుట, ఆకలి లేకుండుట, వలుమారు మూత్రమువెడలుట, అంగములు స్తంభించియుండుట, అధికజ్వరము - ఈలక్షణములుగలది అచక్వజ్వర మని తెలియవలయు. దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు. ఔషధము నిచ్చిన అధికముగా జ్వరముగలుగు. మఱియు శోధనీయ ఔషధములనుగాని లేక శమనీయ ఔషధములను గాని ప్రయోగించిన విషమజ్వరము కలుగును. అని పాతాంతరముగలదు.

* తంద్రాలస్య విపాకాస్య వైరస్యం గురుగాత్రతా, టున్నాశో బహుమూత్ర త్వం స్తబ్ధతా బలవాక్ జ్వరః, అమజ్వరస్య లింగాని నదద్యాత్తత్ర భేషజమ్, భేషజం హృదయదోషస్య భూయో జనయతి. జ్వరం, శోధనం శమనీయంచ కరోతి విషమజ్వరమ్,

కాకోదుంబరికాదుగ్ధై రసం కించి ద్విమద్దయేత్,

తద్దుగ్ధఘృష్టిహింగోశ్చ మూషాయుగ్ధం ప్రకల్పయేత్. 51

క్షిప్త్యా తత్సంపుటే సూతం తత్ర ముద్రాం ప్రదాపయేత్,

ధృత్వా తం గోళకం ప్రాజ్ఞో మృన్మాషా సంపుటేభికే. 52

పచేన్న్యదుపుటేనైవ సూతకోయాతి భస్మతాం, (మతాంతః)

తా. శుద్ధిచేసిన రసమును ఖల్వములోబోసి బ్రహ్మమేడిపాలతో యొకింత మద్దింపిదప ఇంగువను బ్రహ్మమేడిపాలతోనూరి రెండుమూసలుజేసి యందొకదానిని నొకింత మద్దించిన వైపాదరసమునునిచి దానిపై రెండవమూసను మూసి బాగుగచేయుంటజేసి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఏరుపిడకలతో లఘుపుబిడిన రసము భస్మంబగును.

అపామార్గస్య బీజానాం మూషాయుగ్ధం ప్రకల్పయేత్. 53

తత్సంపుటే న్యనే త్సూత మర్కదగ్ధ విమిశ్రితం,

ద్రోణపుష్పీ ప్రసూనాని విడంగ మిరిమేదకమ్. 54

ఏతన్మూర్జ్ణ మధశోచ్ఛిద్ధ్యం దత్వా ముద్రాం ప్రదాపయేత్,

తంగోళం ముద్రయే త్సమ్యక్ జృన్మాషా సంపుటే సుధీః. 55

ముద్రాం దత్వా శోషయిత్వా తతో గజపుటే పచేత్,

ఏవ మేకపుటేనైవ జాయతే సూతభస్మకమ్. 56

తా. ఉత్తరేణువిత్తులనూరి రెండుమూసలుచేసి అందొకదానిలో తుమ్మిపూ వాయువిడంగములీ, నల్లతుమ్మపట్ట అనునాని చూర్ణమునువైచి శుద్ధిచేసినరసవ జిల్లేడుపాలతో మద్దించి యాచూర్ణముపై బోసి దానిపై తుమ్మిపూలు మొదలగు చూర్ణమును వైచి మఱియొకమూతను మూసి సందులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి ష మూసలోనునిచి దానిపై మఱియొక మంటిమూతనుమూసి సందులకు చీలమన్ను లేప జేసి యెండించి గజపుటంటిడిన రసము భస్మంబగును.

— ౭ రససిందూరము ౭ —

పలద్వయం శుద్ధరసం పలార్థం శుద్ధగంధకం,

కర్పూరం నవసారంచ జంబీరేణ విమగ్దయేత్.

కాచకుప్యాం క్షిపేచ్చైవ మృత్కర్పఘృతౌ సప్తభా,

విలిప్య కాచకుష్పీంతా మాతవే శోషయేద్దృఢమ్.

చిద్రభాండే తతో కుష్పీం న్యనే త్సికతయంత్రకే,

కుప్పికాకంఠ మానేన పూజయే ద్దిప్తదేవతాః. 516

ఋచభోజ్యా కుమార్యశ్చ తతశ్శుల్కాం వినిక్షిపేత్,
పచే ద్యామాప్తకంచైవ కుప్పికాంచ ఊణేక్షణే. 517

సంశోధ్య పాచయేద్యంతే స్వాంగశీతం సముద్ధరేత్,
గ్రాహ్యంచ దరదాకారం దేవదానవదుర్లభమ్. 518

నేపయే ద్రోగనాశాయ తతో రోగానుపానతః,
వల్లంవా వల్లయుగ్గంవా మధునా కణయాసహ. 519

నేవితం కామినీకామం దర్శయే ద్రతికౌతుకం,
వీర్యబంధకర శ్శీఘ్రం యోషామదవినాశనమ్. 520

సిందూరం హరవీర్యసంభవమిదం రూక్షాగ్నిమాంద్యాపహం
యత్త్వాది ఊయ పాంశు శోఢ ముదరం గుల్మ ప్రమేహీపహం,
శూల స్త్రీహ వినాశనం జ్వరహరం దుష్టవ్రణాన్నాశయే
దర్శ్యాసి గ్రహణీభగందరగ్రహం ఛర్ది త్రిదోషహహమ్.

తా. శుద్ధిచేసినరసము రెండువలములు, శుద్ధిచేసినగంధకము అరవలము, నవాగరము అరకర్షము-ఇటుల వీని నేకముచేసి కజ్జలిగ మర్దించి నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి జుకుప్పెగో నునిచి దానిపై నేడుమాడ్లు చీలమన్ను లేపమముచేసి బాగుగ నెండనెంచి ఛిద్రముగల చాలుకాయంత్రమునం దునిచి యాగాజుకుప్పెకంతమువఱకు నిసుకసి ఇష్టదేవతాపూజచేసి ఐదుకుమారికల కన్నులబిడి పొయిమీఁద నునిచి వలమూరుప్పెను బరిక్షింపుచు నెనిమిదిర్పూములు పాకముచేసి సాంగశీతలమున దేవదైత్యులకు ర్లభంచై ఇంగిలీకమువలె నెఱ్ఱగనుండు రససిందూరమును గ్రహింపవలయును. ఇట్టి సిందూరములో ఒకటి, లేక రెండువల్లములప్రమాణము నాయారోగోక్తానుపానము డడనేని, లేనె, పిప్పలి అనువానితోడనేని నేనించిన సర్వరోగముల హరింపంజేయు మేగాక స్త్రీలకు శీఘ్రముగ సంతోషమును జూపించునట్టి వీర్యబంధనకారిగ, స్త్రీదమును హరింపంజేయునదిగ నుండును. మఱియు పాదరసమువలన జనించిన సీసిందూరు రూక్ష, అగ్నిమాంద్యము, రాజయత్న, ఊయము, పాండువు, శోఢ, ఉదరము, బ్లము, ప్రమేహము, శూల, స్త్రీహము, జ్వరము, దుష్టవ్రణము, అర్శస్సు, గ్రహణి, గందరము, గ్రహదోషము, వాంతి, త్రిదోషము అనువానిని హరింపంజేయును.

పలమాత్రం రసంశుద్ధం తావన్నాత్రంతు గంధకం,
విధివ త్కజ్జలీం కృత్వా న్యగ్రోధాంకురవారిణా. 522

భావనా త్రితయం దత్వా స్థాలీమధ్యే నిధాపయేత్,
విధాయ కచ్చపీయంత్రే వాలుకాభిః ప్రపూరయేత్. 523

— ౧౭ మాక్తికనామములు ౧౭ —

ముక్తాఫలం మాక్తికం శుక్తిజంస్యా త్రారాకారా తౌతిలాముక్తికాచ.
అంభస్సారం శీతలం నీరజంచ సక్షత్రం స్యాద్భిందురత్నంచ రత్నమ్.
(నిఘంటూ)

తా. ముక్తాఫలము, మాక్తికము, శుక్తిజము, తారాకారము, తౌతిలము, ముక్తికము, అంభస్సారము, శీతలము, నీరజము, సక్షత్రము, భిందురత్నము, రత్నము అనునవి ముత్తయముల పేర్లు.

— ౧౮ మాక్తికశుద్ధి ౧౮ —

కుండలీఫలజద్రావై ర్భావితం దివసత్రయం,
అథవా తింత్రీణీద్రావై శుద్ధిర్భవతి మాక్తికమ్. 537

తా. ముత్తయముల తెల్లఉప్పిపండ్లరసముతోగాని, చింతపండుపులుసుతోగాని (కుంకుడుపండ్లరసముతోగాని) మూడుభావనలుజేసిన శుద్ధియగును.

— ౧౯ మాక్తికభస్తము ౧౯ —

శుద్ధముక్తా ఫలశ్వేతబృహతీఫలజద్రవైః,
భావితం భూపుటే పాద్యం భస్తశుద్ధం భవిష్యతి. 538

తా. శుద్ధిజేసిన ముత్తయముల తెల్లములకపండ్లరసముతో భావనజేసి మూడు భూపుటనుచి చీలమన్ను లిచ్చి భూపుటంబిడిన శుద్ధభస్తంబగును.

— ౨౦ మాక్తికగుణము ౨౦ —

ముక్తాఫలం హిమం సర్వం తీక్ష్ణం చోష్ణం గదాపహం,
దీపనం వస్త్రీ శూలఘ్నం మనోజ్ఞం గ్రహదోషనుత్. 539

తా. ముత్తయములు శీతలముగ, స్వరభంగమును బోకడచునదిగ, తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణరోగములం బోకడచునదిగ, అగ్నిదీపనకారిగ, వస్త్రీశూలను బోకడచునదిగ, మనోజ్ఞముగ, గ్రహదోషమును బోకడచునదిగ నుండును.

— ౨౧ అశుద్ధవజ్రగుణము ౨౧ —

హృత్పార్శ్వస్వీడా శ్వయభు కుప్త గుల్మ రజాకరం
పాండుతాప గురుత్వంచ తస్మా చ్చుద్ధంచ మాయేత్. 540

తా. అశుద్ధవజ్రగుణములు హృత్పార్శ్వములయందు నొప్పి, వాపు, కుప్తపు, గుల్మము, పాండువు, తాపము, జడత్వము అనువానిని గలుగఁజేయును. కావున శుద్ధి జేయఁబడిన వజ్రములనే భస్తము జేయవలయును.

— ౨౨ వజ్రభేదములు ౨౨ —

శ్వేత రక్తం పీత కృష్ణం ద్వితీయా వజ్రజాతయః. 541

తా. తెల్లనివర్ణముగల వజ్రము బ్రాహ్మణజాతియనియు, ఎఱ్ఱనివర్ణముగలవజ్రము క్షత్రియజాతియనియు, పీతవర్ణముగలవజ్రము వైశ్యజాతియనియు, కృష్ణవర్ణముగల వజ్రము శూద్రజాతియనియు జెప్పబడును.

❧ వజ్రగుణము ❶ ❧

రసాయనం భవే ద్విప్ర శ్శుభ్రం సిద్ధ్యష్టదాయకం,

542

క్షత్రియో మృత్యుజి ద్రక్తం వలీపలితరోగహః,

ద్రవ్యకారి భవే ద్వైశ్యః పీతం దేహస్య జాడ్యకృత్,

543

కృష్ణ శూద్రో రుజాం హంతి వయస్త్సంభం కరోతిచ.

తా. తెల్లనివర్ణము చే బ్రాహ్మణజాతియని వరంగెడువజ్రము రసాయనములయందుపయోగించిన అప్యసిద్ధులు గలుగును. రక్తవర్ణముచే క్షత్రియజాతియని వరంగెడు వజ్రము మృత్యువును ముదిమిని, రోగములను హరింపజేయును. పచ్చనివర్ణముచే వైశ్య జాతియని వరంగెడువజ్రము. ద్రవ్యకారిగ నుండుటయేగాక శరీరజాడ్యమును గలుగంజేయును. నల్లనివర్ణముచే శూద్రజాతియని వరంగెడువజ్రము రోగముల బోకడది వయస్త్సంభనమును గలుగంజేయును.

❧ వజ్రజాతినిర్ణయము ❷ ❧

పుం స్త్రీ నపుంసకంచేతి లక్షణేనతు లక్షయేత్.

544

తా. వజ్రములయొక్క పురుష, స్త్రీ, నపుంసకభేదముల వానిలక్షణములవలన తెలియవలయును.

❧ వజ్రలక్షణ, తద్గుణముచు ❸ ❧

సువృత్తాః ఫలసంపూర్ణా నైజోయుక్తా బృహత్తరాః,

545

పురుషాహీరకా నైవ రేఖాబిందువివర్జితాః

రేఖాబిందుసమాయుక్తా షడస్రాస్త్రీ స్త్రీయస్పృతా,

546

త్రికోణాశ్చ సుదిర్ఘాశ్చ విజ్ఞేయాస్తే నపుంసకాః.

* పూర్వపూర్వమిమే శ్రేష్ఠాః పురుషాః రసబంధకాః,

547

శరీరకాంతిజనకాః భోగదా వజ్రయోషితః.

సపుంసకా హ్యల్పవీర్యాః కాముకా నృత్యవర్జితాః,

తా. గుండ్రముగ, సాపూర్ణమైన చలకలుగలవిగ, లేజోవంతముగ, పెద్దవిగ, కీఖలు, బిందువులులేనివిగ నుండువజ్రము పురుషజాతియనియు, రేఖలు బిందువులు నితోగూడి ఆరుకోణములుగలదై యుండువజ్రము స్త్రీజాతియనియు, మూడుకోణ

* సర్వేషు పురుషాశ్శ్రేష్ఠావేధకా రసబంధకాః.

ములుగలదై నిడుపుగనుండువజ్రము నపుంసకజాతియనియు తెలియవలయును. వానిలో ముందుముందుదిశ్రేష్ఠంబు. అందు పురుషవజ్రము రసబంధనకారిగ నుండును. స్త్రీవజ్రము శరీరకాంతికారిగ, బోగకారిగ నుండును. నపుంగకవజ్రము అల్పవీర్యముగలదిగ, కాముకులకు నశ్వమును బోకడచునదిగ నుండును.

—౧౭ స్త్రీత్వాదిజాతిభేదమువలన వజ్రోపయోగము ౧౭—

స్త్రీతు స్త్రీణాం ప్రదాతవ్యం క్షీణేక్షీణం తతైవచ.

518

సర్వేషాం సర్వదా యోజ్యః పురుషో బలవత్తరః.

తా. స్త్రీలకు స్త్రీవజ్రమును, నపుంసకులకు నపుంసకవజ్రమును, సమస్తమైన వారికి పురుషవజ్రమును బ్రయోగించిన బలవత్తరంబుగ నుండును.

—౧౮ వజ్రశుద్ధి ౧౮—

గృహీత్వాహ్ని శుభే వజ్రం వ్యాఘ్రికం దే వినిక్షిపేత్.

549

మహిషీనిష్ఠయా లిప్త్యాకరిషాగ్నౌ విపాచయేత్,

నిశాయాంతు చతుర్థ్యమం *నిశాంతే చాశ్వమూత్రకైః.

550

నేనయే త్పాచయేదేవం సప్తరాత్రేణ శుద్ధ్యతి,

తా. వజ్రములను శుభకరమైనదినమున గ్రహించి నేలములకపేరులో నునిచి బట్టె పేడలో పొదిగి ప్రాతయెరువు, ఉముక అనువానితో రాత్రికాలంబున నాలుగురూములు పుటబిడి ప్రాతకాలమున గుఱ్ఱపుమూత్రములో వేసి వానిం దీసికొని మనుషటి వలెనే నేలములకపేరులో నునిచి నాలుగురూములు రాత్రియందు పుటబిడి వానిం దీసి గుఱ్ఱపుమూత్రములో వేయవలయును. ఇటుల నేడుదినములు జేసిన వజ్రములు శుద్ధియగును.

కుశుత్థకోద్రవక్వాత్థై ర్దోలాయంత్రే విపాచయేత్.

551

వ్యాఘ్రికందగతం వజ్రం సప్తాహ్వాదిమలం భవేత్,

తా. వజ్రముల నేలములకపేరులో నునిచి ఉలవలు, ఆళ్ల అనువానికహయము లతో డోలాయంత్రమున నేడుదినములువండిన వజ్రములు శుద్ధియగును.

మేఘనాద శమీ శ్యామా శృంగీ మదనకోద్రవమ్.

552

కుశుత్థ వేతసం చాఖుక్లర్ణివై సింధువారకం,

ఏతేషాంచ జలక్వాత్థై ర్వజ్రం జంబీరమధ్యగమ్.

553

డోలాయంత్రే త్ర్యహం పాచ్య మేవం వజ్రం విశుద్ధ్యతి,

తా. వజ్రముల నిష్పచండులో నునిచి శిట్టి, జమ్మి, తెగడ, కర్కాటకశృంగి,

* యామిన్యంతే.

మంగ, అట్ల, ఉలవలు, ప్రబ్బలి, ఎలకచెవియాకు (అవిసె), వావిలి (శశ్వరివేరు) అనువాసికహాయములతో డోలాయంత్రమున మూడుదినములు పండిన వజ్రములు శుద్ధియగును.

❖ వజ్రభస్మము ౧౭ ❖

త్రివర్గనాగవల్యస్తు కార్పాసారూఢమూలికాః. 554

పిష్ట్యా తన్తధ్యగం వజ్రం కృత్వా మూహం నిరోధయేత్,
పచే ద్దజపుటే తచ్చప్రియతే సప్తథాపుటైః. 555

తా. మూడేండ్లతమలపాకులు, ప్రత్తివేళ్ళు-వీనిని నూరి మద్దచేసి దానిలో శుద్ధి చేసిన వజ్రముల నునిచి యాముద్దను *అంధమూషలో బెట్టి ఏడుగజపుటంబు లిడిన వజ్రములు భస్మంబగును.

వజ్రం మత్కుణరక్తేన సప్తథా పరిభాషితం,
వేష్టయే ద్భదరీపత్రై రుధ్వా గజపుటే పచేత్. 556
పునర్లేప్యం పునస్తాప్యం సప్తథా ప్రియతేచ తత్,

తా. వజ్రముల నల్లిసెత్తురుతో నేడుమార్లు భావనజేసి రేగాకులతో పొదిగి పైన చీలమన్ను లేవనముచేసి మూసలో నునిచి దానిపై చీలమన్ను పూసి ఏడుగజపుటంబు లిడిన వజ్రములు భస్మంబగును.

శుద్ధవజ్రం వజ్రవల్లిరనేన పరిభాషితమ్. 557
వజ్రమూహంతరే క్షిప్త్వా భస్మీభవతి తత్తుణాత్,

తా. శుద్ధిచేసినవజ్రముల నల్లైరురసములో నొకదినము నానబెట్టి వజ్రమూషలో నునిచి చీలమన్ను లేవనముచేసి ఏరుడిడకలతో గజపుటం బిడిన వజ్రములు భస్మంబగును.

❖ వజ్రభస్మగుణము ౧౮ ❖

వజ్ర మాయు ర్బలం రూపం దేహసౌఖ్యం కరోతిచ. 558
నేపితం హంతి రోగాంశ్చ మృతవజ్రం న సంశయః,

తా. వజ్రభస్మము ఆయువు, బలము, రూపము, శరీరసౌఖ్యము-వీనిని గలుగం జేయుటయేగాక దానిసేవనవలన సర్వరోగములను నిస్సంశయముగ హరింపంజేయును.

* అంధమూషాతుక రైవ్యా గోస్తనాకారసన్నిభా, సైవధిద్రాన్వితా మఖే గంభీరాసారూఢితా.

◀ ౧౦ వైక్రాంతోత్పత్తి ౧ ▶

దేవ్యాహతే మహాదైత్యే సుహిషాసురసంజ్ఞకే.

559

అస్యరక్తంతు పతితం యత్రయత్ర స్థితం భువి,
తత్రతత్ర తు వైక్రాంతం వజ్రకారం మహారసః.

560

వింధ్యస్య దక్షిణావాసే ఉత్తరే వాస్తి పర్వతః,
నికృతయతి లోహాని తేన వైక్రాంత మిష్యతే. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. మహిషాసురుడను నామముగల మహాదైత్యుని దేవి సహరించికపుడు వాని రక్తముపడిన స్థలమునందంతట వజ్రకారమైన వైక్రాంతము జనించెను. ఆవైక్రాంతపర్వతములు వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణభాగమునందు ఉత్తరభాగమునందు నున్నయవి. ఇది లోహముల భేదించునట్టి శక్తిగలవి యగుటచేసి వైక్రాంత మనంబడును.

◀ ౧౦ వైక్రాంతలక్షణము ౧ ▶

అప్తకం చాప్తఫలక ష్టటోణ మమృతో గురుః,

శుద్ధ మిశ్రితవర్ణశ్చ యుక్తో వైక్రాంత ఉచ్యతే.

562

తా. ఎనిమిదిభేదములు, ఎనిమిదివలకలు, ఆరుకోణములు, అమృతగుణము, శుద్ధ వర్ణము, బరువు, మిశ్రితవర్ణముగలది వైక్రాంత మనంబడును.

◀ ౧౦ వైక్రాంతభేదములు ౧ ▶

శ్వేతో రక్తశ్చ పీతశ్చ నీలః పారావతప్రభః,

శ్యామలః కృష్ణవర్ణశ్చ కర్పూరశ్చాష్టమో మతః.

563

తా. వైక్రాంతము తెలుపు, ఎఱుపు, పసుపు, నీలము, పావురపిట్టవర్ణము, శ్యామల వర్ణము, కృష్ణవర్ణము, కర్పూరవర్ణము అనువర్ణభేదములచే ఎనిమిదివిధంబులు.

◀ ౧౦ వైక్రాంతశుద్ధి ౧ ▶

త్రితూరైః పంచలవణై ర్వహామూత్రాఘ్నకద్రవైః,

మత్స్యతైలే ఘృతే తైలే ప్యేరండే కాంజికాన్వితే.

564

సప్తాహం డోలికాయంత్రే వ్యాఘ్రీకందగతం పచేత్,

సర్వవర్ణంతు వైక్రాంతం శుద్ధి మాయాతి నిశ్చయమ్.

565

తా. త్రితూరములు, పంచలవణములు, పస, సప్తవిధమూత్రములు, ఆఘ్నపంచకము, మత్స్యతైలము, నెయ్యి, నూనె, ఆముదము, కలి-వీసిని డోలికాయంత్రమున

చేర్చి నేలములక వేరు తొలచి యందు వైక్రాంతముల నునిచి పండిన సర్వవర్ణములుగల వైక్రాంతములు శుద్ధియగును.

❧ వైక్రాంతశుద్ధి, తద్భస్మనిధి ❧

వైక్రాంతం వజ్రవ చోఢ్యం నీలం శ్వేతంచ లోహితం,
హయమూత్రేణ తత్సంచే త్తప్తం తప్తం త్రిసప్తభా. 506

తత శ్చోత్తరవారుణ్యాః పంచాంగే గోళకే ఊషేత్,
రుధ్వా మూషాం పుటే పాచ్య ముద్భృత్య గోళకే పునః. 567
ఊష్ట్యా రుధ్వా పుటే దేవం సప్తభా భస్తతాం వ్రజేత్,

తా. నల్లగగాని, తెల్లగగాని, ఎఱ్ఱగగాని నుండు వైక్రాంతముల వజ్రములవలెనే శుద్ధిజేయవలయును. మఱియు వైక్రాంతము నెఱ్ఱగ నిరుపదియొకమారు కాచి గుఱ్ఱపు మూత్రములో ౨౦మారువేసి చల్లాగ్నిన శుద్ధియగును. పిదప దుష్టుపుసమూలమును ముద్ద నూరి దానిలో శుద్ధిచేసిన వైక్రాంతముల నునిచి యాముద్దను మూషలో నునిచి దానిపై మఱియొకమూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటబిడి, సాంగకలమునగిల్చి మరల వైక్రాంతముల పైప్రకారమే దుష్టుపుముద్దలోనునిచి యాముద్దను మూషలో చట్టి దానిపై మఱియొకమూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి నీడుగజపుటంబు తీడిన వైక్రాంతము భస్మంబగును.

❧ వైక్రాంతభస్మము ❧

వైక్రాంతం వజ్రవచోఢ్యం ధూతం సిక్తంచ మూత్రకే. 568
వజ్రవ స్మృతి మాయాతి వజ్రస్థానే నియోజయేత్,

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. వైక్రాంతమును వజ్రమువలెనే కొరిమిలో నూది గుఱ్ఱపుమూత్రములో నద్దుటచే శుద్ధిచేసి వజ్రమువలెనే భస్మముచేసి వజ్రస్థానమున నుపయోగింపందగును.

❧ వైక్రాంతద్రుతి ❧

కేతకీస్వరసం గ్రాహ్యం వైంధవం స్వర్ణపుష్పికా. 569
ఇంద్రగోఢకసంయుక్తం స్వర్ణభాండే వినిఊషేత్,
సప్తాహం స్వేదయే త్తస్మిక్ వైక్రాంతం ద్రవతాం వ్రజేత్. 570

తా. మొగలినన్నలరసము, వైంధవలవణము, రేలపువ్వు, * ఇంద్రగోపపురు
గులు - వీనితోడ వైక్రాంతమును చేర్చి బంగారుపాత్రలో నునిచి విడుదినములు పాకము
చేసిన వైక్రాంతము ద్రవించి ద్రుతివలె నగును.

❖ వైక్రాంతసత్వము ❶ ❖

వైక్రాంతం వజ్రకందంచ స్నుహ్యశ్చ పయసాసహ,
మహిషీనవనీతేన సత్కౌద్రం మద్దయే ద్దినమ్.

571

పూర్వవధమనాత్సత్వ మింద్రగోపనిభం భవేత్,

తా. శుద్ధిచేసినవైక్రాంతము ౧ భాగము, బొంతజెముడుగడ్డమార్లము ౧ భాగము
ఇటుల వీని నేకముచేసి బొంతజెముడుపాతిలో నొకదినము, బట్టెవెన్నతో నొకదినము,
లేనెతో నొకదినము మద్దించి బిళ్ళజేసి కోష్ఠయంత్రమునం దునిచి యూదిన ఇంద్రగోప
పురుగులఛాయవలె సత్వము దిగును. (లేక వైక్రాంతము రెండుభాగములు, అభక్ర
ద్రావక మొకభాగము-ఇటుల వీని నేకముజేసి మద్దించి బిళ్ళజేసి కోష్ఠయంత్రమునందునిచి
యూదిన సత్వము దిగును.)

❖ వైక్రాంతగుణము ❷ ❖

ఆయుఃప్రదంచ రసబంధకరంచ వృష్యం

వహ్నిప్రదం నిఖిరోగమదాపహారి,

దోషత్రయాపనయనం విషదోషహారి

వైక్రాంతకం ఖలు వపుర్బలలోహకారి.

572

తా. వైక్రాంతము ఆయుర్వృద్ధిని, రసబంధనమును, వీర్యవృద్ధిని, అగ్నిదీపనమును
గలుగఁజేసి సర్వరోగ త్రిదోష విషదోషముల హరింపఁజేయునదిగ, శరీరబలకారిగ,
లోహవేధనకారిగ నుండును.

❖ వైడూర్యనామములు ❸ ❖

వైడూర్యం కేతురక్తంచ కైతవం వాలవాయజం,

ప్రావృష్యం భద్రలోహంచ భద్రశబ్దాంకుర స్తథా.

573

తా. వైడూర్యము, కేతురక్తము, కైతవము, వాలవాయజము, ప్రావృష్యము,
భద్రలోహము, భద్రశబ్దాంకురము - ఇవి వైడూర్యనామములు.

* ఇంద్రగోపపురుగులు అనగా ఆకుద్రువురుగులు.

—౧౭ వైడూర్యశుద్ధి ౧—

వైడూర్యం వాజిమూత్రేణ కూశ్మాండస్వరసేనచ,
భావితం ద్విదినంచాక శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్.

574

తా. వైడూర్యము, గుఱ్ఱపుమూత్రములతో నొకదినము, గుమ్మడుపండురసములతో నొకదినము నానబెట్టిన శుద్ధియగును.

—౧౮ వైడూర్యభస్మము ౧—

తద్వైడూర్యం శిలాభేదిరసేన పరిభావితం,
విశ్వకర్తృపుటే దద్ధ్వా తీవ్రాగ్నౌ వజ్రమూషయా.
తతో గజపుటే పాచ్యం భస్మిభవతి నిశ్చయం,

575

తా. శుద్ధిచేసిన వైడూర్యములను *పిండికొండవేళ్ళరసముతో భావనజేసి కొలిమిలో నూది వజ్రమూషలో నునిచి దానిపై మఱియొకమూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటం బిడిన వైడూర్యము భస్మంబగును.

—౧౯ వైడూర్యభస్మగుణము ౧—

వైడూర్యం వజ్రతుల్యంతు సర్వరోగా న్యవృహతి.

576

తా. వైడూర్యము వజ్రతుల్యముగ, సర్వరోగములహరింపఁ జేయునదిగనుండును.

—౨౦ నీలశుద్ధి ౧—

ఖరమూత్రాంతరో ఊప్త్యా నీలం తీవ్రాతపే ఊపేత్,
భావితం దినమేకంచ నీలం శుద్ధం భవిష్యతి.

577

తా. నీలముల గాడిదెమూత్రములతోవైచి యొకదినము తీక్షణమైరయొడన భావనజేసిన శుద్ధియగును

—౨౧ నీలభస్మము ౧—

తన్నీలం లఱితం జీవాద్రవే భావ్యం త్రియామకం,
విశ్వకర్తృపుటే దద్ధ్వా భస్మిభవతి తత్తతాత్.

578

తా. శుద్ధిచేసిన నీలముల అక్షిపంజాకురసములతో మూడుర్హములు నానబెట్టి వజ్రమూషలోపోసి కొలిమిలోనునిచి యూదిన తత్క్షణమున నీలములు భస్మంబగును.

—౨౨ నీలగుణము ౧—

నీలం శీతం గురు స్నిగ్ధం మధురం పిత్తశనమ్.

579

* ఇదే పిండిబండ యనియు చెప్పంబడును.

తా. జొట్టుకారుట, ఓకరవచ్చునట్టుండుట, అొమ్ము జడముగ నుండుట, అరుచి, తంద్ర, ఆలస్యము, అన్నము అరగకుండుట, శరీరము బరువుగా నుండుట, అధికముగా మూత్రోత్సర్జనంబగుట - ఈలక్షణములుగలది ఆమజ్వర మని (అనగా అపక్వజ్వర మని) తెలియవలయు. దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు.

జ్వరోపద్రవతీక్షణత్వ మగ్ధానిర్భహుమూత్ర తా,
సప్రవృత్తిర్విజ్ఞేర్ణం నతుత్సామజ్వరాకృతిః. (బాహు) 252

తా. జ్వరమునకు చెప్పియుండు శ్వాస కాస మొదలగు పదియుపద్రవములు తీక్షణముగా నుండుట, బడలిక లేకుండుట, మూత్రము అధికముగా బైలువెడలుట, ప్రవృత్తి లేకపోవుట, మలము జీర్ణము కాకుండుట, ఆకలి లేకుండుట-ఈలక్షణములు ఆమజ్వరమునకు కలిగియుండును.

❧ పచ్యమాన జ్వరలక్షణము ❶ ❧

జ్వరవేగోధికాత్మస్థా ప్రలాపశ్శ్వసనం భ్రమః,
*మలప్రవృత్తిరేత్ క్లేశః పచ్యమానస్యలక్షణమ్. (పూజ్యపాదీయే)

తా. జ్వరవేగము, కడుదప్పి, ప్రలాపము, శ్వాస, భ్రమ, మలూత్సర్జనము, ఓకరవచ్చునట్టుండుట - ఈలక్షణములు గలది పచ్యమానజ్వర మని (అనగా పాక్షోన్తు ఖమైన జ్వర మని) తెలియవలయు.

❧ నిరామజ్వరలక్షణము ❷ ❧

క్షుత్తామతా లఘుత్వంచ గాత్రాణాం జ్వరమార్దవమ్,
దోషప్రవృత్తిరుత్సాహోనిరామజ్వరలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. ఆకలి, శరీరము కృశించుట, అంగములు లఘువుగ నుండుట, మందజ్వరము, వాతము అధోముఖం బగుట, మనస్సంతోషము - ఈలక్షణములు గలది నిరామజ్వర మని (అనగా వక్షమైనజ్వర మని) తెలియవలయు.

❧ ఆమాదిజ్వరకాలప్రమాణము ❸ ❧

ఆమజ్వరస్త్రిరాత్రంస్యా త్సప్తాహం పచ్యమానతా,
దోషహీనో దశాహార్ధ్వం నిరామమితికథ్యతే. 255

తా. జ్వరమునకు మూడుదినములు ఆమావస్థ యనియు, నాలుగవదినము మొదలు ఏడవదినమువఱకు పచ్యమానావస్థ యనియు, ఏడవదినము మొదలు పదిదినములవఱకు దోషనశ్యమానావస్థ యనియు, దానికి పిదప నిరామావస్థ యనియు తెలియవలయు.

* మలప్రవృత్తిరేత్ క్లేశః—మలము కడుకష్టముమీఁద వెడలుట,

తా. నీలము శీతలముగ, జడముగ, స్నిగ్ధముగ, మధురముగ, పిత్తనాశనకారిగ నుండును.

పుష్పరాగశుద్ధి ౧౦

పుష్పరాగం ఛాగమూత్రై ర్భావ్యం శుద్ధం భవిష్యతి,
తత్పుష్పరాగం పాషాణభేదిద్రావేణ భావితమ్.

580

విశ్వకర్తృపుటే దద్ధ్యా భస్మీభవతి తత్తణాత్,

తా. పుష్పరాగముల మేకపంచితములూ నొకరూము నానబెట్టిన శుద్ధియగును. శుద్ధిజేయఁబడిన పుష్పరాగముల కొమ్మనబిండియాకురసముతో భావనజేసి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్నులిచ్చి కొలిమిలో నూదిన తత్క్షణమున భస్మంబగును.

పుష్పరాగగుణము ౧౧

పుష్పరాగం పుష్టికరం క్లేష్టలం గురు శీతలమ్.

581

తా. పుష్పరాగము పుష్టికారిగ, క్లేష్టకారిగ, జడముగ, శీతలకారిగ నుండును.

మరకతనామములు ౧౨

స్త్రితో జాత్యా మరకతో రాహితేయోఽనురక్తకం,
హరిన్తణిశ్చ సౌవర్ణం బుధరత్నాంశుకధ్వజమ్.

582

గరళాయుర్వాయువశం గురుదం రుద్రస్మృతం, (నిఘంటౌ)

తా. మరకతము, రాహితేయము, అనురక్తము, హరిన్తణి, సౌవర్ణము, బుధరత్నము, అంశుకధ్వజము, గరళాయువు, వాయువశము, గురుదము, రుద్రస్మృతము అనునవి మరకతనామములు.

మరకతశుద్ధి ౧౩

క్షిప్త్వా విదారికం దాంతఃపుటే కౌక్కుటసంజ్ఞికే.
పాచితంచాథ తం నీత్వా భవే న్మరకతం శుచిః,

583

తా. పచ్చలను తొలిచిన నేలగుమ్మడుగడ్డలో నునిచి దానిపై చీలమన్ను వేసి కుక్కుటపుటంటిడి సాగశీతలమునదీసిన శుద్ధియగును.

మరకతభస్మము ౧౪

తతో మరకతం యద్రాసేన పరికల్పయేత్.

584

పాషాణభేదిద్రావేణ మర్దితంచ శరావకే,
పుటమేకం తతః పాచ్యం భస్మీభవతి తద్భ్రవమ్.

585

తా. శుద్ధిచేసినపచ్చల వ్రాకుడురసములూ భావనజేసి కొండపిండివేళ్ళరసముతో మర్చించి బిళ్ళజేసి యొడిచి మూకుళ్ళతో నునిచి చీలమన్నులూసి గతపుటంబిడిన భస్మంబగును.

❧ మరకతగుణము ❧

హరితం విశదం కాంతం లఘు గ్రాహి త్రిదోషజిత్. 586

తా. పచ్చలు పరిశుద్ధముగ, మనోహరముగ, లఘువుగ, మలబద్ధకారిగ, త్రిదోషములను బోకడచునదిగ నుండును.

❧ గోమేధికశుద్ధి ❧

తతో గోమేధికం వాజిమూత్రే భావ్యం దినత్రయం,
తతో విదారిస్వరనే భావ్యం శుద్ధిర్భవిష్యతి. 587

తా. గోమేధికమును గుఱ్ఱపుమూత్రములూ మూడుదినములు నానబెట్టి పిదప నేలగుఱ్ఱుడుగడ్డరసములూ నానబెట్టిన శుద్ధియగును.

❧ గోమేధికభస్మము ❧

శుద్ధగోమేధికం కృష్ణధుత్తూరద్రావ భావితం,
విశ్వకర్తృపుటే దద్ధావ త్రివారం భస్తచాఘ్నయాత్. 588

తా. శుద్ధిజేసిన గోమేధికముల నల్లయు మైత్తాకురసములూ మూడుమాడ్లు* భావన జేసి కొలిమిలూ నునిచి యూదిన భస్మంబగును.

❧ గోమేధికభస్మగుణము ❧

గోమేధికం కఫహరం దీపనం బలవర్ధనం,

తా. గోమేధికము కఫమును హరింపజేయుటయేగాక ఆగ్నిదీపనమును బలమును గలుగజేయును.

❧ ప్రవాళనామములు ❧

ప్రవాళోఽంగారకమణి ర్విద్రుమో బోధిపల్లవః (నిఘంటా) 589

తా. ప్రవాళము, ఆంగారకమణి, విద్రుమము, బోధిపల్లవము అనునవి ప్రవాళ నామంబులు.

❧ ప్రవాళశుద్ధి ❧

జంబీరనీరాంతరేణభావితం యామమాత్రకం,
ఉష్ణోదకే క్షౌళయిత్యా శుద్ధం భవతి విద్రుమమ్.

590

* భావన యన నానబెట్టుట.

తా. పగడముల నిష్కపండ్లరసములలో నొకర్పూము నానబెట్టి యుష్ణోదకముతో గడిగిన శుద్ధియగును.

❧ ప్రవాళభ స్తము ❧

తద్విద్రుమం రవిక్షీరై ర్భావితం దివసత్రయం,
ఏవం గజపుటే పాచ్యం భస్మీభవతి తత్త తాత్.

58

తా. శుద్ధిచేసినపగడములను జిల్లేడుపాలతో మూడుదినములు నానబెట్టి మూళ్ళలోబోసి చీలమన్నులిచ్చి గజపుటంటిడిన తత్ ఊణమున భస్మంబగును.

❧ ప్రవాళగుణము ❧

ప్రవాళంర క్తపి త్తఘ్నం రక్తాతీసారనాశనం,
ప్రదరం రక్తశూలఘ్నం గ్రాహి పై త్తవిनाశనమ్.

59

తా. పగడము రక్తపిత్త, రక్తాతీసార, ప్రదర, రక్తశూల మైత్యరోగముల హరింఁ జేయుటయేగాక మలబద్ధకారిగ నుండును. (పగడభస్మములో మామిడిచెక్కరసము, మూలనూనెబొట్టు గలిపి సేవించిన రక్తకుసుమములును, ఆరెచెక్కరసము, పంచదార, జీలక గలిపి సేవించిన రక్తకుసుమములును, చింతచిగురురసము, ఏడుమిరియములచూర్ణము గల సేవించిన తెల్లచీరెలును, ఆరెచెక్కరసముగలిపిసేవించిన తెల్లచీరెలును హరించును. వర్ష్యవ చప్పిడి.)

❧ రోగానుక్రమణిక ❧

ఆమదోష జ్వరే చాతీసారేచ గ్రహణీకృతే,
క్రిమిదోషే రక్తపిత్తైస్సద్గరే కామిలా హవీ.

60

పాండురోగే ఊయే గుల్తే జఠరాఝంసి విద్రధిః,
మూత్రకృచ్ఛాశ్చరీ మేహే వృద్ధ్యామృత్యుచదంశకే.

59

శ్వాసకాసేచ హిక్కాయాం ఛర్దో తృష్ణా హృదామయే,
శూలోదావర్త ఆనాహే మారుతే వాతశోణితమ్.

59

కుష్ఠే విసర్పి శోభేచ శ్లీపదేచ మదాత్యయే,
తున్యష్ఠీలక సోమేచ కర్ణనాసా గళస్ఫుటే.

69

ముఖగోగే శిరోరోగే నయనామయకే వ్రణే,
వ్రణేచ వివిధేవైవ భగందరగదే తథా,

59

- గ్రంథ్యర్బుదగదే తుద్రే సఫ్ఫటకే గుహ్యకే గదే,
పంథ్యాదోషే గర్భదోషే గర్భిణీ సకలామయే. 598
- ఆమోదరే స్థిహరోగే ఫ్టాల్యరోగేచ మర్కటే,
విషూచ్యాం వహ్నిమాంద్యే చాజ్ఞేర్ణే వై కాయదోషజే. 599
- జ్వరాశ్చ సప్తదోషాశ్చ సన్నిపాతా శ్రయోదశ,
సూతికా బాలరోగాణా మున్మాదాపస్పృతా వపి. 600
- మద మూర్ఛా గ్రహగదే సన్యాసకగదేపిచ,
ఇంద్రలుప్తే వలీరోగే ఛాయారోగే ఫిరంగికే 601
- స్వరభంగామయే లూతే చాఘ్నపిత్తగదేపిచ,
తథావరణవై త్రేవ విశ్వే భుజగదంశనే. 602
- మూషకాది విషాద్రోగే కృత్రిమాకృత్రిమే విషే,
చికిత్సాశ్వాపి పథ్యాని బీజపాషాణహేతుకే. 603
- పరిపాక స్వర్వరోగే పథ్యాపథ్యం చికిత్సితం,
రసలోహవిధిర్యత్ర రోగవర్గో యథాక్రమమ్. 604
- అసాధ్యసాధ్యరోగాశ్చ ప్రోక్తా స్సత్యం న సంశయః,
శ్రీనీలకంఠపంశాభిచంద్రమా బరవాహ్వయః 605
- అవోచం వృషరాజీయ మహం వై ద్యశిఖామణిః,
పంచవింశ త్ప్రేకరణై ర్యుక్తం విద్యత్సవోహరమ్. 606
- కలౌ హితకరం సృణాం సుర్యరోగనివారకమ్.

తా. అమూతిసారము, జ్వరాతిసారము, అతిసారము, గ్రహణి, కార్మ్యరోగము, కృమిరోగము, రక్తపిత్తము, అగ్నిగ్రహము, కామిల, హలీమకము, పాండువు, ఊయము, గల్లము, జతరరోగము, ఆర్యస్సవిద్రధి, మూత్రకృచ్ఛము, అశ్మరి ప్రమేహము, వృద్ధి రోగము, ఉపదంశము, శ్వాసము, కాసము, మొదలగున్దేష్ట రోగములు, ఎక్కిళ్ళు, ఛర్ది, తృష్ణ, హృద్రోగము, శూల, ఉదావర్తము, అనాహము, వాతరోగము, రక్తవాతము, కుష్టువు, విసర్పి, శోఫ, స్థిపదము, మదాత్మయము, తుని, ప్రతితుని, అస్థీలా, ప్రత్యస్థీలా, సోమరోగము, కర్ణరోగము, నాసారోగము, గండమాల (గళరోగము), ముఖ రోగము, శిరోరోగము, నేత్రరోగము, మండి, డొక్కమండి, వదనదోర్లంధ్యము, దంత రోగము, చనుమాదలు, జంతుక ప్రణము, మురికిసొన్నాది, నూతిపుండు, కరపాదరోగము, అష్టిసావము, మొదలగు నానావ్రణములు, భగందరము, గ్రంథి, అర్బుదము, క్షుద్ర రోగము, కాలసోఫ్ఫట, విషసోఫ్ఫటకములు, ఆస్యసోఫ్ఫటకము, గుహ్యరోగము, పంథ్యా దోషము, గర్భదోషము, గర్భిణీరోగములు, ఆమరోగము, ఉదరము, స్థిహము (జలకూ

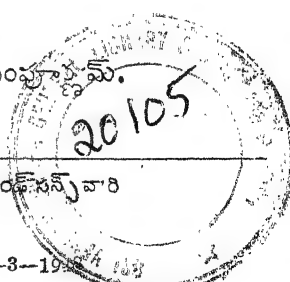
ర్షము), స్థాల్పరోగము, మర్కటీరోగములు, విషూచి, అగ్నిమాంద్యము, అజీర్ణము, కాయదోషము, జ్వరములు, సప్తవిధదోషములు (అష్టధాతునిదానము, మూత్రపరీక్ష), త్రయోదశసన్నులు, ప్రసూతిరోగము, బాలరోగము, ఉన్మాదము, అపస్తాంబము, మదము, మూర్ఛ, గ్రహదోషము, సన్యాసకము, ఇంద్రులస్తము, వలీరోగము, ఛాయారోగము, ఫిరంగిరోగము, స్వరభంగము, లూతప్రణము, ఆప్లవీత్యము, ఆవరణపీత్యము, సర్పవిషములు, ఎలుకవిషము, స్థావరజంగమవిషములు, అశుద్ధపారద, పాహణదోషములు, రసలోహ శుద్ధ్యాదులు, నవలోహభి సృజ్యద్దణంబులు, సర్వరోగపరిపాకంబులు, రోగసాధ్యసాధ్యంబులు, చికిత్సానుపాన పశ్చాత్తప్త్యంబులు మొదలగువానినిన్నిటిని గలిగియుండునటుల తీరగముద్రమునకు చంద్రుడై వైద్యశీఖామణియను బిరుదుచే వాసికెక్కిన బసవరాజను నేను కలియుగమున నరులకు జనించు సర్వరోగనివారణార్థంబై యిరువదియైదు ప్రకరణంబులుగల వృషరాజీయ మనునీగ్రంథమును సత్యముగ, నిస్సంశయముగ, పండిత మనోహరకరముగ రచించినాడను.

ఇతి శ్రీసీలకంఠచరణారవిందతీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహారపారిణి
 నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశికశిష్యోత్తమ
 నమశ్శివాయ నమస్త్రవపిత్ర
 కవితాచాతుర్ధురీణ వైద్యజనరోభూషణ
 శ్రీబసవరాజీయే అంగ్రతాత్పర్యసహితే రసగంధకాది ద్రవ్యశుద్ధి,
 ద్వాదశలోహశుద్ధి, తద్భస్మసిందూర
 మృతిక్రమ తత్సేవనానుపానమృతలోహమృతీకరణ
 హేమాదిపరీక్షాక్రమాభి కశుద్ధి
 తద్భస్మసింఘ్రితామృతీకరణ నవరత్న శుద్ధి
 తద్భస్మక్రమ తత్సేవనాగుణాదియుక్తం
 పంచవింశ ప్రకరణమ్.

బసవరాజీయనామకవైద్యశాస్త్రం సంపూర్ణమ్.

చెన్నపురి : వాఙ్మే రామస్వామిశాస్త్రులు అంకితస్థాని

‘వాఙ్మే’ ప్రెస్సున ముద్రితము.

—౧౭ త్వగ్తాది జ్వరలక్షణము ౧౭—

త్వగంతర్గతరక్తాస్థిమాంసథాతుగతజ్వరమ్,
ప్రవక్ష్యతే తన్నిదానం సువిజ్ఞేయమిదం బుధైః. 251
కించిన్తూత్రం జ్వరోదాహో నాడీ మందగతి ర్భవేత్,
కించిచ్ఛిరోవ్యథా జ్ఞేయం త్వగ్తజ్వరలక్షణమ్. (మాధవనిదానే) 251

తా. చర్మగత అంతర్గత రక్తగత అస్థిగత మాంసథాతుగత స్వరసిజదానంబుల వచించెద. —స్వల్పముగా మూత్రము వెడలంట, జ్వరము, దాహము, నాడీ మందము, నడచుట, ఒకింత తలనొచ్చుట - ఈలక్షణములు గలది త్వగ్తజ్వర మని తెలియవలయు.

—౧౮ అంతర్గతజ్వరలక్షణము ౧౮—

అంతర్దాహో బహిఃశీతం కౌటిల్యం సంతతజ్వరమ్,
క్షయః పాండుశ్చ బధిర మంతర్గతస్యలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 251

తా. కడుపులో మండుట, వెలపట శీతలముగ నుండుట, కుటిలముగ నుండుట, ఎక్కువ జ్వరము, శరీరము క్షయించి పాండురవర్ణముగ నుండుట, చెవుడు - ఈలక్షణములు గలది అంతర్గతజ్వర మని తెలియవలయు.

—౧౯ రక్తగతజ్వరలక్షణము ౧౯—

జ్వరోష్ణతా విదాహశ్చ మదాలస్య మతిశ్రమాః,
అంగవైకల్యమూర్ఛాపజ్వరోరక్తగతఃస్మృతః. (మాధవనిదానే) 251

తా. జ్వరోష్ణము, విదాహము, మదించినవానివలె నుండుట, అలస్యము, చిత్తభ్రమ, అంగములు నొచ్చుట, మూర్ఛ - ఈలక్షణములు గలది రక్తగతజ్వర మని తెలియవలయు.

రక్తనిష్ఠీవనం దాహో మోహశ్చద్దనవిశ్రమా,
ప్రలాపః పిటకా తృష్ణా రక్తప్రాప్తే జ్వరే నృణామ్. 260

తా. ఉమియునపుడు రక్తముపడుట, దాహము, మోహము, వమనము, భ్రాంతి పడచుట, పిటికలు, దష్టి - ఈలక్షణములు గలది రక్తగతజ్వర మని తెలియవలయు.

—౨౦ మాంసగతజ్వరలక్షణము ౨౦—

అతితీవ్రజ్వరశ్శ్వాస స్వేదస్తృష్ణాంగకవ్యథా,
తంద్రావిదాహపులకమూర్ఛామాంసగతజ్వరే. (సిద్ధవిద్యాభూః) 261

తా. కడుతీవ్రజ్వరము, శ్వాస, చెమట, దప్పి, అంగములయందునొప్పి, తంద్ర, హము, శరీరము పులకరించుట, మూర్ఛ - ఈలక్షణములు గలది మాంసగతజ్వర మని యవలయు.

పిండికోన్వేష్టనం తృష్ణా స్పష్టమూత్రపురీషతః,
ఉష్మాంతర్దాహవిక్షేపా గ్లానిస్యాన్తాంసగేజ్వరే. (మతాంతరే) 262

తా. పిక్కులయందు దండముచేఁ గొట్టబడినటుల వేదన, దప్పి, అధికముగా త్రపురీషములు వెడలుట, వెలుపట నూష్ణము, కడుపులో మంట, హస్తపాదములు పంటుట, గ్లాని - ఈలక్షణములు గలది మాంసగతజ్వర మని తెలియవలయు.

❧ అస్థిగతజ్వరలక్షణము ❧

పరిభ్రమశ్శోకవిదాహపూర్వం క్రోధోద్భవో గాత్రసకంపతృష్ణా
విషార్తిమజ్జారసరక్తమాంసజ్వరం కృశార్తిశ్చ శిరోర్తిశోషా. 263
రాత్రైక్వచిత్స్వేదదుజాజ్వరం స్యాదజీర్ణమందోష్ణపురీషబంధమ్,
బలక్షయోదోషమహాగదశ్చప్రారబ్ధజం హ్యస్థిగతజ్వరంస్యాత్. 264
(ఆయుర్వేదే)

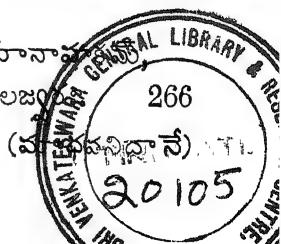
తా. శరీరము పరిభ్రమించుట, దుఃఖము, శరీరము విదాహించుట, కోపము, శరీర వణకుట, దప్పి, నోరు ఎండుట, మజ్జారస మాంస రక్తగత జ్వరములయందలి లు, శరీరము కృశించుట, తల నొచ్చుట, శరీరము శోషించుట, ఒకదినమురాత్రి టజ్వరము, అజీర్ణము, సన్నపుజ్వరము, మలము వెడలకుండుట, బలము క్షయించుట, జ్వరము - ఈలక్షణములు గలది అస్థిగతజ్వర మని తెలియవలయు. ఇది ప్రారబ్ధము జనించు.

భేదోష్ణాంకుంచనం శ్వాసో విరేకశ్చర్దిరేవచ,
విక్షేపణం చ గాత్రాణామేతదస్థిగతే జ్వరే. (మతాంతరే) 265

తా. ఎముకలు విరిగినటుల నొచ్చుట, ఎముకలు సంకోచమును జెందుట, శ్వాసము, సనము, ఓకర, అవయవములు వీడిన ట్టుండుట - ఈలక్షణములు గలది అస్థిగత జ్వర తెలియవలయు.

❧ కాలజ్వరలక్షణము ❧

దాహస్వేదహిమోద్భవం స్వరమితం హృచ్ఛాలమానాహము,
మూర్ఛాశోషశిరోవ్యధాచ జఠరే హంత్యాశుకాలజ్వరః.

తా. దాహము, చెమట, చలిపెట్టుట, స్వరము హీన మగుట, హృదయము శూలిఁ
చుట, కడుపుబ్బరము, మూర్ఛ, శోష, తల కడుపు నొచ్చుట - ఈలక్షణములు గలఁ
కాలజ్వర మని తెలియవలయు. ఇది మనుజుని కడుశీఘ్రముగా జంపును.

❧ చర్మగతజ్వరకాలప్రమాణము ❧

జ్వరం చర్మగతం యస్య సర్వాంగం శీతమాశ్రయేత్,
దశశాత్రవినిర్ముక్తో నరో జీవేన్ననిశ్చితమ్. (అశ్వినీనిఘంటా) 267

తా. చర్మగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు శీతలముగా నుండును. అది పదిదినము
లలో నివర్తించినను నివర్తించును, లేక చంపినను చంపును. (పదిదినములకు పిదప జీవించి
యుండిన చికిత్స చేయవలయు.)

❧ రక్తగతజ్వరకాలప్రమాణము ❧

దేహం పాండురవర్ణంచ రక్తశ్లేష్మవిజృంభణమ్,
నవజ్వరేచ సంతాపః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. (బాహుళే) 268

తా. రక్తగతజ్వరమునందు శరీరమునకు పాండురవర్ణము రక్తయుక్త శ్లేష్మ
స్రావము తొమ్మిదిదినములలో శరీరతాపము కలుగునని కాలజ్ఞానుఁడు వచించె. (ఈజ్వర
రోగి తొమ్మిదిదినములకు వైవస్వతనిలయంబునకేగును. అటుగాక వైవికమువలన జీవించి
యుండిన చికిత్స చేయవలయు.)

❧ మాంసగతజ్వరకాలప్రమాణము ❧

జ్వరం మాంసగతం యస్య సర్వాంగే కృశతా భవేత్,
ద్వాదశే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. 269
(మాధవనిదానే)

తా. మాంసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు కృశించి దిగబారినట్లుండిన రోగి
పన్నెండుదినములలో యమాలయంబున కేగు నని కాలజ్ఞానుఁడు వచించె. (అటుగాక
వైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స చేయవలయు.)

❧ రసగతజ్వరలక్షణము ❧

గురుతా హృదయోక్లేశ స్పృహనం ఛర్మరోచకా,
రసస్థే తు జ్వరే లింగం దైన్యంచాస్యోపజాయతే. (మాధవనిదానే)

తా. శరీరము జడముగ నుండుట, వాంఠివచ్చునటు లుండుట, స్థాని, ఓకర, అన్న
ద్వేషము, మనోవ్యధ-ఈలక్షణములు గలది రసగతజ్వర మని తెలియవలయు.

* శ్లేష్మస్రావ మనఁగా - తెమడ వెడలుట.

❖ రసగతజ్వరకాలప్రమాణము ❖

జ్వరం రసగతం యస్య సర్వాంగే జ్వరశ్చైత్యతః,
చతుర్థే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. (చరకే) 271

తా. రసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములయందు జ్వరము చలువనుట్టినయెడల నాలుగుదినములలో యమమందిరమున కేగు నని కాలజ్ఞానుఁడు వచించె. (అటుగాక వికమువలన జీవించియుండిన చికిత్సచేయవలయు.)

❖ ఆగంతుకజ్వరసిదానము ❖

ఆగంతురభిఘాతాభిషంగశాపాభిచారతః,
చతుర్థాత్రక్షతచ్ఛేదదాహాద్యైరభిఘాతజః. 272

తా. అభిఘాతము, తిరస్కారము, శాపము, అభిచారము-వీనివలన నాలుగువిధము గు ఆగంతుకజ్వరము జనించు. అం దభిఘాతజ్వరము - గాయము నరుకుచెట్టి దాహాదులు మొదలగువానివలన జనించును.

❖ అభిన్యాసజ్వరలక్షణము ❖

ప్రహాసో నర్తనం గానం ఘుర్జజృంభాశిరోరుజాః,
భ్రాషణ్యేష్టపృథివ్యద్విస్మయద్రక్తాక్షం రోమహర్షణమ్,
ఏభిస్తు లక్షణైశ్చైయా హ్యాభిన్యాసజ్వరాకృతః. 273

తా. నగుట, ఆడుట, పాడుట, బొబ్బరించుట, ఆవలించుట, తలనొచ్చుట, పొషధసేవనచే జ్వరము హెచ్చుట, కన్నులు ఎఱ్ఱపై యుండుట, గగుర్పొడుచుట-ఇలక్షణములుగలది అభిన్యాసజ్వర మని తెలియవలయు.

❖ కామజ్వరలక్షణము ❖

అవస్తుకాలేషి విమూఢబుద్ధి స్తేజోవిహీనత్వ మనంగతాపః,
నిరన్న కాంతాపి వివర్ణతాచ భవంతి కామజ్వరతాపితస్య. 274

తా. స్త్రీపురుషుల కన్యోన్యవిరహమువలన మూఢబుద్ధి, తేజోవిహీనము, మన్నగతాపము, అన్నమునం దిష్టములేకుండుట, శరీరము వివర్ణముగనుండుట - ఈలక్షణములు గలది కామజ్వర మని తెలియవలయు.

కామజే చిత్తవిభ్రంశ స్తంద్రాలస్య మభోజనం,
హృదయే వేదనాచాస్య గాత్రంచ పరిశుష్కతి. (మాధవనిదానే)

తా. చిత్తశ్రమ, తంద్ర, ఆలస్యము, అన్నమునం విచ్చలెకుండుట, హృదయమున వేదన, శరీరము శుష్కించుట - ఈలక్షణములు గలది కామజ్వర మని తెలియవలయు.

కామాన్తోహోరుచిద్దాహో స్త్రీనిద్రాధీధృతిక్షయః. (బాహుటే)

తా. కామజ్వరమునందు అరుచి మోహము సర్వాంగతాపము ఇవి కలుగుట, లజ్జ నిద్ర బుద్ధి తైర్యము ఇవి లేకుండుట-ఈలక్షణములు కలుగును.

— అసాధ్యజ్వరలక్షణము —

జ్వరో నిహంతి రక్తాక్షం ఊణాంగం హృది శూలినమ్,
సదా శ్వాసశ్చ స్వేదశ్చ శక్తిహీనం హతానలమ్. 277

తా. నేత్రము లెఱునై యుండుట, శరీరము కృశించుట, అొమ్ములో శూల, ఎల్లపుడు శ్వాసము, ఎల్లపుడు చెమట, సత్వము అగ్నిదీపము లేకుండుట - ఈలక్షణము గల జ్వరరోగి యమాలయంబున కేగు.

హేతుభి ర్బహుభి ర్జాతో బలహృద్బహులక్షణః,
జ్వరః ప్రాణాంతకృద్యశ్చ శీఘ్రిమింద్రియనాశనః. 278

తా. అనేకకారణములతో జనించి బలక్షయమును గలుగఁ జేసి స్వేదాద్యనేకదుర్లక్షణములతోఁగూడి శీఘ్రముగా ఇంద్రియశక్తిని నశింపఁజేయుచుండు జ్వరము ప్రాణాంతక మగు.

జ్వరః ఊణస్య శూన్యస్య గంభీరో దైర్ఘ్యరాత్రికః,
అసాధ్యోబలవాన్ యశ్చ కేశసీమంతకృజ్వరః. (మాధవనిదానే)

తా. శరీరము కృశించినవానికిఁగాని లేక శరీరము ఉబ్బియుండువానికిఁగాని గలిగినజ్వరము, వాతాదినాడిగమనము నెఱుంగుట కశక్యముగ నేని, అంతశ్చేద్యముగలదిగ నేని నుండుజ్వరము, దీర్ఘ కాలమువఱకు విడువక వేధింపుచుండుజ్వరము, బలవత్తరముగా నుండుజ్వరము, అకస్మాత్తుగా తలవెంట్రుకలను పాపటగా దీసికొనువానియొక్క జ్వరము ఇవి అసాధ్యంబులు.

ఆరంభాద్విషమోయస్య యస్యహా దైర్ఘ్యరాత్రికః,
ఊణస్యానిమిషాక్షస్య గంభీరో హంతి మానవమ్. 280

విసంజ్ఞస్తామ్యతే యస్తు శేతే నివతితోపివా,
శీతార్దితోతరుష్ణశ్చ జ్వరేణ మ్రియతే నరః. (అన్యశాస్త్రే) 281

తా. ఆరంభము మొదలు విషమముగా జనించినజ్వరము, అనేకదినములు విడువక వేధింపుచుండుజ్వరము, కృశించినవానికి జనించినజ్వరము, నిక్కబొడిచికొని యుండు నేత్రములగలవానికి అనువర్తించియుండు గంభీరజ్వరము - ఇవి మనుజుని జంపును. మఱియు దిగ్భ్రమించెంది బడలియుండుజ్వరితుఁడు, శయనించి మరల లేచుట కశక్తుఁడుగనుండు జ్వరితుఁడు, వెలుపట శీతబాధ లొనజ్వరవేగము గల జ్వరితుఁడు-వీరు మరణమును జేంచెదరు.

యోహృష్టరోమారక్తాక్షో హృదిసంఘాతశూలవాక్,
వక్త్రేణ వై వోచ్ఛ్వాసితి తం జ్వరో హంతి మానవమ్. 282

హిక్మాశ్వాసతృషాయుక్తం మూఢం విభ్రాంతలోచనమ్,
సంతతోచ్ఛ్వాసనం క్షీణం నరం తువయతి జ్వరః. 283

హతప్రభేంద్రియం తామ మరోచకనిషీడితమ్,
గంభీరతీక్ష్ణ నేగార్త జ్వరితం పరివర్జయేత్. (నిత్యనాథీయే) 284

తా. రోమాంచము ఎఱ్ఱనేత్రములు హృదయమునందు అస్థిలికాది వాత సమూహతుల్యమైన శూలగలవాఁడై ముఖమువలన శ్వాసము విడుచుచుండెడిజ్వరరోగి మరణముఁ జెందును. ఎక్కిళ్ళు, శ్వాస, దప్పి, మోహము, వెఱ్ఱిచూపులు, లేక నేత్రములు చక్రాకారములుగ దిరుగుట, ఎల్లపుడు ముఖమువలన శ్వాసము వెడలుట, శరీరము తుయించియుండుట - ఈలక్షణములు గలజ్వరరోగి యమాలయమున కేగును. లేజోవిహీనత, ఇంద్రియములకు శక్తిహీనత, కృశత్వము, అధికముగా అన్న ద్వేషము, గంభీరజ్వరము లేక తీక్ష్ణమైనజ్వరపీడ - ఇవి గలజ్వరరోగి మరణముఁ జెందును.

ప్రేతైస్సహ పిబేన్దద్యం స్వప్నేయః కృష్యతేశునా,
సఘోరం జ్వరమాసాద్య నజీవే న్న చ ముచ్యతే. 285

జ్వరః పూర్వాస్థికో యస్య శుష్కకాసశ్చ దారుణ్య,
బలమాంసవిహీనశ్చ యథాప్రేత స్తథైవ సః. 286

జ్వరోయస్యాపరాశ్లేతు శ్లేష్మాకాసశ్చ దారుణ్య,
బలమాంసవిహీనశ్చ యథాప్రేత స్తథైవ సః. 287

సహసా జ్వరసంతాప స్తృష్ణామూర్ఛా బలక్షయః,
విశ్లేషణంచ సంధీనాం ముమూర్షోరుపజాయతే, 288

గోసరే వదనాద్యస్య స్వేదః ప్రచ్యవతే భ్రువమ్,
లేపజ్వరోపసృష్టస్య దుర్లభం తస్యజీవితమ్. 289

స్వేదోలలాటే హిమవా న్నరస్య శీతార్ధితస్యాతిసుషిచ్ఛిలస్య,
 కంఠస్థితోయస్య సయాతి వక్షోనూనయమన్యైతిగృహం సమర్థః.
 యస్య స్వేదోతి బహుళః పిచ్ఛిలోయాతి సర్వతః,
 రోగిణశ్శీతగాత్రస్య తదా మరణమాదిశేత్. (మతాంతరే) 291

తా. జ్వరమధ్యమునందు ప్రేతలతోడ మద్యపానము చేసినటులేని, కుక్కలచే నీడుపవబడినటులేని స్వప్నముగాంచెడివాఁడు భయంకరమైన జ్వరరోగముగలవాఁడై మరణముచెందును. పూర్వాష్టామునందు దారుణమైనజ్వరము, కఫవిహీనమైనదగ్గు, బలహీని, మాంసక్షయముగల జ్వరితుఁడు యమాలయమునకేగు. అపరాష్టామునందు దారుణమైన జ్వరము, క్లేష్టముతోఁగూడినదగ్గు, బలహీని, మాంసక్షయము - ఇవిగలజ్వరితుఁడు యమునిం గాంచు. అకస్తాత్తుగా జ్వరసంతాపము, దష్టి, మూర్ఛ, బలక్షయము, సంధిశైథిల్యము - ఇవిగల జ్వరితునికి మరణము ఆసన్నమైనదని తెలియవలయు. ఉదయకాలములో ముఖమునందు స్వేదస్రావము, లేఘజ్వరవ్యాప్తి ఇవిగలజ్వరితుఁడు జీవించుట దుర్లభము. నుదుట చల్లని చెమటబట్టుట, అంగములు శీతలముగ శరీరము జిగటగ నుండుట, నోటిలో నుంచుకొనిన కబళము తొమ్మిలోనికి దిగకుండుట - ఈలక్షణములు గల జ్వరితుఁడు యమాలయమునకేగు. జిగటగ నుండుచెమట అధికముగా జనించి శరీరమంతట వ్యాపించుట, అంగములయందు చలువపుట్టుట - ఈలక్షణములుగల జ్వరితుఁడు కృతాంతునికడకేగు.

— ౯౯ సంగమదోషజ్వరలక్షణము ౧ —

సంగదోషస్య చిహ్నాని నేత్రరోగశ్శిరోవ్యథా,
 ఊరుషీడోదరేదాహ స్సంధిబంధస్తృషాజ్వరః. (గ్రంథాంతరే) 292

తా. నేత్రము లెఱ్ఱవై నీరు గారుచుండుట, తల తొడలు నొచ్చుట, కడుపులో మండుట, సంధులు బంధించి నట్టుండుట, దష్టి (ఆరాటము), జ్వరము - ఈలక్షణములు గలది సంగమజ్వర మని తెలియవలయు. (దీనియందు శుక్లగతజ్వరచికిత్సచేయవలయు.)

— ౧౦ విషాచిజ్వరలక్షణము ౧ —

విషాచికాజ్వరే చ్ఛర్ది ర్నాడీ మందగతి ర్భవేత్,
 అంతర్దాహో బహిశ్శీత మతిసారో జ్వరస్తథా. 293

తృష్ణాప్రలాపా భ్రాంతిశ్చ విజ్ఞేయా వైద్యపారగైః,
 చతుర్థే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. 294

తా. పమనం బగుట, నాడులు మందగించుట, లోపల విదాహము, వెలుపట శీత
లము, అతిసారము, జ్వరము, దస్మి, ఐదరుట, భ్రాంతి - ఈలక్షణములు గలది విషూచి
జ్వర మని ఆయుర్వేదవేత్తలు తెలిసికొనవలయు. ఇవి గలవాఁడు నాలుగుదినములలో
యమాలయంబున కేగు నని కాలజ్ఞానుఁడు వచించె.

❖ విషూచిజ్వరచికిత్స ❖

అరలుర్త ధితనిపీతం చించాతరుమూలఖాదిరరసంవా,
వినిహంత్యాశు విషూచిం సవిదాహం చూతవల్క్లలరసశ్చ. 295

తా. పెద్దమ్రానుచెక్కరసము, పెరుగు, కాచు - వీనినేని, లేక చింతవేరుచెక్క
రసము, పెరుగు, కాచు - వీనినేని, మామిడివేరుచెక్కరసము, పెరుగు, కాచు - వీని
నేని నేకముచేసి త్రాగిన విషూచిజ్వరములు హరించు.

సహతైలోప్యతైలోవా చించాపత్రభవో రసః,
మస్తకే నాభిదేశేచ తథా పాదద్వయేపిచ. 296

లేపితస్తత్తణాద్ధంతి సవిదాహం విషూచికామ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. చింతాకురసములో నూనెను కలిపిగాని కలవకగాని యారసమును శిరము
అరికాళ్ళు నాభి వీనియందు లేపనము పానము చేయించిన విషూచిజ్వరములు తక్షణ
మున హరించు.

❖ విషూచిజ్వరములకు అగ్నికుమారము ❖

రసేంద్రగంధం సహటంకణేన సమంవిషం యోజ్యమిదం త్రిభాగమ్,
కషద్ది శంఖావపిచ త్రిభాగౌ మరీచచూర్ణాష్టగుణం విదధ్యాత్. 297

సుచక్వజంబీరరసేనఘృష్టశ్శుద్ధో భవే దగ్నికుమార ఏషః,
విషూచికారోచకసన్నిపాతే దేయంద్విగుంజం యదివాప్యజీర్ణే.

శ్రీపర్ణఖండేన యథాబలం చ శీతంజలంచానుపి బోత్పరంతు. 299
(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినవెలిగారము - ఇవి సమ
భాగములు, శుద్ధిచేసిన నాభి 3 భాగములు, గవ్వలభస్మము, శంఖభస్మము, - ఇవి 3
భాగములు, మిరియములచూర్ణము ౮ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి
నిమ్మపండ్లరసముచే బాగుగా మర్చించి రెండుగురిగింజలం లేసి మాత్రలు చేసి నీడ నెండించి
యం దొకదానిని శరీరబలము నెఱిగి ప్రాతస్నానంకాలములయందు తమలపాకురసాను

పానముతో నేమించి పిదప శీతోదకమును త్రాగిన విహుచిజ్వరము అరుచి నన్నిపాతము అజీర్ణము ఇవి నశించును.

❧ కామిలాజ్వరలక్షణము ❶ ❧

కృష్ణంపీతం శకృన్స్తూత్రం తంద్రామోహశ్చ ఛర్దనమ్,
దాహోరుచి స్తథానాహో జ్వరస్సాన్యద్రక్తనేత్రతా. 300
అసాధ్యశ్వాసకాసాత్తు కామిలాజ్వరలక్షణమ్, (గ్రంథాంతరే)

తా. మలము నల్లగ మూత్రము పసుపువర్ణముగ వెడలుట, తంద్ర, మోహము, వాంతి, దాహము, అరుచి, కడుపుబ్బరము, నేత్రము లెఱ్ఱి నైయుండుట, జ్వరము - ఈ లక్షణములు గలది కామిలాజ్వర మని తెలియవలయు. దీనియందు శ్వాసకాసలు కలిగి గుండున యసాధ్యము.

❧ మేదోగతజ్వరలక్షణము ❷ ❧

భృశంస్వేద స్తృషామూర్ఛా ప్రలాపశ్శర్దిరేవచ.
దౌర్గంధ్యారోచకం గ్లాని ర్దేదస్థేచాసహిష్ణుతా, 301
(గ్రంథాంతరే)

తా. కడుచెడుట దప్పి మూర్ఛ ప్రలాపము వాంతి శరీరదౌర్గంధ్యము అన్న మునం దరుచి గ్లాని వేదన సహింపకుండుట - ఈలక్షణములు గలది మేదోగతజ్వర మని తెలియవలయు.

❧ మజ్జాగతజ్వరలక్షణము ❸ ❧

తమఃప్రవేశనం హిక్మా కాసః శైత్యం వమిస్తథా.
అంతర్దాహో మహాశ్వాసో మర్తభేదశ్చ మజ్జగే, 302
(మాధవనిదానే)

తా. ఓకటి కమ్మకొనిన ట్టుండుట, ఎక్కిళ్ళు, కాస, శరీరశైత్యము, ఓకర, అంతర్దాహము, మహాశ్వాసము, మృదయము పగిలిన ట్టుండుట - ఈలక్షణములు గలది మజ్జాగతజ్వర మని తెలియవలయు.

❧ జీర్ణజ్వరలక్షణము ❹ ❧

త్రిస్సప్తాహే వ్యతీతేతు జ్వరో యస్తనుతాం గతః.
స్థిహగ్నిసాదం కురుతే సజీర్ణజ్వర ఉచ్యతే, 303
(మతాంతరే)

తా. ఇరువదియొకదినముపాటు జ్వరము బలముగా నుండి పిదప సూక్ష్మంబై స్థిహ రోగమును అన్నిమాంద్యమును గలుగజేయునది జీర్ణజ్వర మని తెలియవలయు.

❧ గంభీరజ్వరలక్షణము ❺ ❧

గంభీరస్తు జ్వరో జ్ఞేయో హ్యంతర్దాహేన తృష్ణయా. 304

ఆనధ త్వేన దోషాణాం శ్వాసకాసోద్గమేనచ, (మాధవనిదానే)

తా. అంతర్దాహము, దష్ఠి, కడుదోషవృద్ధి, లేక మలబద్ధము, శ్వాసము, కాసము-
ఈలక్షణములు గలది గంభీరజ్వర మని తెలియవలయు.

తరుణాదిజ్వరప్రమాణము

ఆసప్తరాత్రం తరుణం జ్వరమాహు శ్చికిత్సకాః. 305

మధ్యమం దశరాత్రంతు హ్యతఙ్గోద్ధ్వం పురాణకమ్, (గ్రంథాంతరే)

తా. జ్వరమునకు ఏడుదినములు తరుణవయస్సు, పదిదినములు మధ్యమవయస్సు,
దానికిపైన వృద్ధాప్యము (అనగా పురాణము) అని తెలియవలయు.

సప్తాహాదాషధం కేచి దాహురన్యే దశాహతః. 306

ప్రాగర్పయతి సప్తాహా ద్విషవద్ధంతి మానవమ్, (గ్రంథాంతరే)

తా. జ్వరమున కొషధము కొందఱు ఏడుదినములకు పిదప మఱికొందఱు పది
దినములకు పిదప నిష్పవలయు నని వచించెదరు. ఏడుదినములలోపల జ్వరమున కొషధం
బిచ్చిన నది విషతుల్యంబై రోగిని జుపును.

బాలురకుజనించు నీరుచవ్వలలక్షణము తచ్చికిత్స

వచనము. బాలురకు శరీరము వాచి చర్మము పొట్టువలె నూడుచు పులి
నీరు గారుచు రోమము లెఱ్ఱ నైయుండిన నీరుచవ్వ లని తెలియవల
యు. దీనికి చికిత్స—బాలురతల్లి పావుశేరు కరివేపచెక్కరసములో
మిరియముచూర్ణము నూనె దీనినిగాని, లేక నల్లవరిబియ్యపువంటక
ములో నూనెనుగాని కలిపి పానముచేసి పిదప బాలురకు స్తన్యము
నివ్వవలయు. స్తన్యము నిచ్చునపుడు బాలురకును తాద్రాగిన
యశాషధమును బోయవలయు. ఇటుల జేయుటయేగాక బాలురతల్లి
చప్పిడిపథ్యము నాచరింపుచుండిన బాలురయొక్క నీరుచవ్వలు
హరించు.

సూతికాజ్వరలక్షణము

అంగమర్దో జ్వరః కంఠో పిపాసా గురుగాత్రతా. 307

శోక శ్శోషాతిశీతంచ సూతికాజ్వరలక్షణమ్, (మతాంతరే)

తా. శరీరమునందు నొప్పి, జ్వరము, కంపము, దప్పి, శరీరము బరువుగ నుండుట, దుఃఖము, శోభ, అతిచలువ- ఈలక్షణములు గలది సూతికాజ్వర మని తెలియవలయు. దీనినే కొందఱు సూతికావాత మని చెప్పెదరు. (దీనికి వాతరోగ ప్రకరణములలోఁ జెప్పి యుండు వాతవిధ్వంసిరసమునేని సంజీవనీరసమునేని బడబానలరసమునేని ప్రయోగింపవలయు.)

— శ్లోదధేదములు ౭ —

జ్వరేముక్తే మలేముక్తే ప్రాణేముక్తే సమీరణే. 308
సన్నిపాతోద్భవశ్చైవ, స్వేదోభవతి పంచమః,

తా. జ్వరమువిడుచుచెమట, మలమువిడుచుచెమట, ప్రాణమువిడుచుచెమట, వాతప్రకోపముమీడిచెమట, సన్నిపాతముమీడిచెమట - అని శ్లోదములు పంచవిధములు. ఇఁక వానిలక్షణంబుల వచించెద.

జ్వరముక్తేతు సర్వాంగే మలముక్తే లలాటకే. 309
ప్రాణముక్తేచ కంఠేచ సన్నిపాతే ముహుర్దుహుః,

తా. జ్వరము విడుచునపుడు సర్వాంగములయందు చెమట గలుగు. మలము విడుచునపుడు లలాటమునందు చెమట కలుగు. ప్రాణము విడుచునపుడు కంఠమునందు చెమట గలుగు. సన్నిపాతమునందు పలుమారు చెమట స్రవింపుచుండు.

— శ్లోదచికిత్స ౭ —

స్వేదోద్గమే కుళుత్థానాం భ్రష్టానాం చూర్ణకం తథా. 310

భూనింబయోరకస్తిక్తా వచాస్వాపకంరజః, 311
ఉద్ధూశం త్రిదోషోత్థే స్వేదే భిష్యందజజ్వరే.

తా. ఉలవలను వేయించి చూర్ణముచేసి అందు నేలవేము, ఔరము, కటుక రోహిణి, వస, ఆవాలు కలిపి శరీరమునకు లేపనమును చేసిన త్రిదోషజనితస్వేదము, అభిష్యందజ్వరజనితస్వేదము హరించును.

హరితకీంవా చణకం సంపిష్యద్వర్తయే న్దురః, 312
పశ్చాదేవం ప్రకుర్వంతి దేహస్వేదప్రళాంతయే.

తా. కరక్కాయలచూర్ణమునేని, లేక నెనగపప్పుచూర్ణమునేని శరీరమునకు లేపనము చేయించి పిదప పొడపత్రకహయమును పానముచేయించిన స్వేదదోషములు హరించు.

❧ జ్వరితునిమారకోపద్రవములు ❶ ❧

రక్తపిత్తం తథాకాస హిక్మా హృచ్చూలశ్వాసకాః,
మలరోధోఽతివిభ్రంశో జ్వరితానాముపద్రవాః. (నిత్యనాథీయే)

తా. వైశిష్టిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని రక్తముగ్రక్కుట, దగ్గి ఉమ్మి వేయునపుడు రక్తమువెంట తెమడ వెడలుట, ఎక్కిళ్ళు, రొమ్మనొప్పి, శ్వాస, మల మూత్రములు వెడలకుండుట, అధికముగా భ్రమమాటలాడుట - ఈదుర్లక్షణములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

శ్వాసమూర్ఛారుచి చ్చర్దితృష్ణాతీసారవిభ్రమాః,
హిక్మాకాసోంగభేదశ్చ జ్వరేచోపద్రవాదశ. 314

తా. వైశిష్టిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని శ్వాస, మూర్ఛ, అరుచి, వాంతి, దష్టి, అతిసారము, చిత్తభ్రమము, ఎక్కిళ్ళు, కాస, ఒడలునొప్పి-అను నీవది యుపద్రవములు గలిగి జ్వరమువిడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

కాసశ్వాసశ్చ హిక్మాచ శిరోరోగగళగ్రహణా,
ఛర్దిర్మూర్ఛాపృణీసారో జ్వరితానాముపద్రవా. (ఆయుర్వేదే)

తా. వైశిష్టిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని కాస, శ్వాస, ఎక్కిళ్ళు, మహా శిరోరోగము, నాలుక లోనికీడ్పుకొనుట, వాంతులు, మూర్ఛ, అతిసారము-అను నీయుప ద్రవములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

❧ జ్వరదశావస్థలు ❷ ❧

ప్రథమోహి హ్యౌషస్తారో ద్వితీయం ప్రేతభాషణం,
తృతీయ శ్చిత్తవిభ్రంశ శ్చతుర్థం శ్వాసమూర్ఛనమ్. 316

పంచమీ చోర్ధ్వదృష్టిశ్చ షష్ఠీచ రతికామనా,
సప్తమ స్త్వంగదాహశ్చ వక్త్రస్పర్శనమప్తమమ్. 317

నవమం స్విన్నగాత్రత్వం దశమం మరణం భవేత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. జ్వరమునకు పదియవస్థలు గలవు:—అం దవస్థారము మొదటియవస్థ, ప్రేత సంభాషణము రెండవయవస్థ, చిత్తభ్రమ మూడవయవస్థ, శ్వాసము మూర్ఛ నాలవ యవస్థ, ఊర్ధ్వదృష్టి ఏడవయవస్థ, రతికోరికె ఆఠవయవస్థ, శరీరములో విదాహము ఏడవయవస్థ, నాలుక లోనికీగుట ఎనిమిదవయవస్థ, శరీరమునందు చెమట ప్రవించుట తొమ్మిదవయవస్థ-ఇట్లు తొమ్మిది యవస్థలు గడచినపిదప పదియవది మరణావస్థ.

1 విద్ధిహాః, 2 వత్సంస్వరవిభేదనమ్ - వత్సంత్యచలకాంగకమ్.

— జ్వరరోగసాధ్యసాధ్యోపద్రవములు ౧ —

బలవాక్ స్వల్పదోషశ్చ జ్వరస్సాధ్యోనుపద్రవః. 318
ఉపద్రవయతో హంతి జ్వరోతీంద్రియనాశనః, (మాధవనిదానే)

తా. బలవంతుడుగా స్వల్పదోషయుక్తుడుగా శ్వాసాద్యుపద్రవరహితుడుగా నుండు జ్వరరోగి జీవించును. బలక్షయము ఉపద్రవముల కభివృద్ధి ఇంద్రియనాశము ఇవిగల జ్వరరోగి మృతిచెందును.

నిద్రాసౌఖ్యం భవేద్యస్య శరీరం సోద్యమం భవేత్. 319
ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని బుద్ధిః ప్రకృతిమాగతా,
శరీరే యస్య నైర్మల్యం సరోగీనైవనశ్యతి. (రసరత్నాకరే) 320

తా. నిద్రాసౌఖ్యము శరీరోద్దానము పంచేంద్రియములు తెలివిగ బుద్ధి నిర్వికారముగ శరీరము నిర్మలముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గల జ్వరరోగి జీవించును.

— జ్వరదిన ప్రమాణము ౧ —

పాతపిత్తకఫే సప్త దశ ద్వాదశవాసరాః,
ప్రాయోనుయాంతి మర్యాదాం మోక్షాయచ వధాయచ. 321
(నిత్యనాథీయే)

తా. వాతజ్వరమునకు ౭ దినములు, పిత్తజ్వరమునకు ౧౦ దినములు, శ్లేష్మజ్వరమునకు ౧౨ దినములు కాలప్రమాణము. అట్లుగట్టచే యాజ్వరములు వానివాని కాలక్రమముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును.

ఇత్యగ్ని వేశస్యచతం హారీతస్యాపిచ స్తుతం,
ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా. 322
ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ,
శుద్ధాశుద్ధజ్వరేకాలో దీర్ఘమప్యనువర్తతే. (అగ్నిమతే) 323

తా. వాతజ్వరమునకు ౧౪ దినములు, పిత్తజ్వరమునకు ౧౮ దినములు, శ్లేష్మజ్వరమునకు ౨౨ దినములు కాలప్రమాణము. అట్లుగట్టచే యాజ్వరములు వానివాని కాలక్రమముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును. శుద్ధాశుద్ధజ్వరములకు నిదియ కాలప్రమాణము. దీనినతిక్రమించి అనువర్తించియుండిన పురాణజ్వరముగ, ఇటుల అగ్నివేశుండును హారీతుండును పచించి,

వచనము. వాతపి త్తశ్లేష్మజ్వరము లొకరూపములొ వెలపట వ్యాపించిన ఏడు, లేక తొమ్మిదిదినములకు విడుచును. రెండవరూపమున వెలపట వ్యాపించిన పదకొండు, లేక పదమూడుదినములకు విడుచును. మూడవరూపమునగాని నాలవరూపమునగాని వెలపట వ్యాపించిన పదునేను, లేక ఇరువదియొకటవదినమున విడుచును.

సప్తరాత్రం వాతకేస్యా త్తద్రాత్రంచాపి పైత్తికే,

నవరాత్రం కఫేచైవ ద్వంద్వజే దశరాత్రకమ్.

324

జ్వరపాకో భవేదత్రహ్యథయాప్యజ్వరంహరేత్, (చింతానుశౌ)

తా. వాతజ్వరము ౭ దినములు, పిత్తజ్వరము ౬ దినములు, శ్లేష్మజ్వరము ౫ దినములు, ద్వంద్వజ్వరము ౧౧ దినములు వేధింపుచుండును. ఇవియ జ్వరముల ప్రమాణములు. ఈదినప్రమాణములలో జ్వరములు పాకముచెందిన హరించు. చెందకుండు దిన యాప్యమగు. (అనఁగా విడువక దీర్ఘకాలమువఱకు అనువర్తించియుండును.)

— జ్వరపాకక్రమము ౨ —

లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగముక్తం చికిత్సకః.

325

బహిరగ్నిర్యథాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథాక్రియాం,

ఔషధానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వా దద్యాచ్చికిత్సకః.

326

ధాతుత్పన్నాశ్చ యేదోషః అన్యాశ్చోక్తాయథాక్రమం,

అంతర్గతాశ్చ యేదోషా జ్వరరూపా బహిర్గతాః.

327

పునరామాశయగతా జ్వరపాకమవాప్యతే,

తన్తథే చాప్యపథ్యాని కురుతే జీర్ణముచ్యతే.

328

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిమోచనము నెఱిగి ఎవ్విధచికిత్సలచే బహిర్గత జ్వరము లోపల ప్రవేశించునో అవ్విధచికిత్సల వైద్యుడు చేయవలయు. అటుల చికిత్సించునెడ ఔషధములప్రభావము నెఱిగి బ్రయోగింపవలయు. ధాతుజనితదోషములను ఇతరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించినాఁడ. అంతర్గతదోషములు బహిర్గతములైనను జ్వరరూపంబులగు. బహిర్గతదోషములు మరల నామాశయగతంబులైన జ్వరము పాకమును జెందు. జ్వరపాకమధ్యమున యపథ్యంబులుసేసిన అజీర్ణరోగము జనించు.

— జ్వరితష్యలక్షణము ౩ —

జ్వరితో జ్వరముక్తోవా సాయాహ్నే పథ్యమాచరేత్,

తత్తద్దోషక్షయంకుర్యా దాదౌ దోషప్రవర్ధనమ్. 329
అన్నకాలేన భుంజానః క్షీయతే హన్యతేఽగ్రవా, (నిత్యనాథీయే)

తా. జ్వరితుడేని లేక జ్వరవిముక్తుడేని సాయంకాలమునందు షడ్యము నాచరింపవలయు. దానిచే నాచూదోషములు క్షయించు. పూర్వాహ్ణమున షడ్యము నాచరించినను, లేక గంజిత్రాగినను దోషములు వృద్ధిచెందు. షడ్యకాలమునందు షడ్యము సేయనివానికి శరీరకృశత్వంబేని, లేక మరణంబేని గలుగు.

❧ లంఘన క్రమము ❧

లంఘనం త్రివిధం ప్రోక్తం వాతపిత్తకఫే ష్వభ. 330

లంఘనం తూపవాసస్సాస్య ల్లంఘనం భోజనం లఘు,
లంఘనం శిశ్మషానీయం లంఘనం పరమాషధమ్. 331

(చింతామణౌ)

తా. లంఘనము వాతపిత్తజ్వేష్ణభేదంబులచే మూడువిధంబులు. అందు వాతజ్వరపీడితుడు ఉపవాసము సేయవలయు. పిత్తజ్వరపీడితుడు లఘువుగ భుజింపవలయు. జ్వేష్ణజ్వరపీడితుడు పలచనిగంజిని త్రాగవలయు. అట్టిలంఘనమే పరమాషధము.

❧ షడ్యక్రమము ❧

ఔషధేనవినా వ్యాధిః పథ్యాభ్యాసేన జీర్యతే,
నతు షడ్యవిహీనస్య త్వౌషధానాంశతైరపి. 332

పథ్యం దేయం యథాసాత్త్వ్యం తస్మాత్పథ్యం సమాచరేత్,
నతు షడ్యవిహీనస్య భేషజానాంశతైరపి. 333

శాకేషు తరుణం పథ్యం దధిపర్యుషితం హితం,
ధాన్యం వర్షాంతికం పథ్యం మాంసం సవ్యోహితం నృణామ్. 334

అశీతేవాంభసాస్నానం పయఃపానం వయస్త్రియః,
ఏతద్ధి మానవం పథ్యం స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజనమ్. 335

(గ్రంథాంతరే)

తా. ఔషధసేవ చేయకుండినను షడ్యము నాచరింపుచుండిన కడుశీఘ్రముగా రోగము నివర్తించును. షడ్యమును వర్జించి నూలుఔషధంబులు సేవింపుచుండినను రోగము శమించదు. కాబట్టి షడ్యములలో ప్రకృత్యనుగుణమైన షడ్యముల నాచరింపవలయు. నూలు ఔషధంబులు సేవించినను అవి షడ్యముతో సమానంబులు గావు. లేక

కారలు, పులిసినపెరుగు, ఒకసంవత్సరము మాగిన ధాన్యములు తత్కాలమున జంపినజంతు
కానము, ఉష్ణోదకస్నానము, తీరపానము, వయస్త్రిసంభోగము, సుఖమారమై యొకింత
కిడిగ నుండు నన్నము - ఇవి మానవులకు షఙ్కకరంబులు.

❧ షఙ్కోపయుక్తశాకములు ❧

పటోలఫలవార్తాక కూశ్మాండం కారవేల్లకం,
తండులీయకశాకంచ శాకమాచీజ్యరే హితమ్. 336

తా. పొట్లకాయ, లేతపంకాయ, ముదురుగుమ్మడికాయ, కాకరకాయ, చిట్టి
కార, కొయ్యతోటకూర, నల్లకాచికూర ఇవి జ్వరితులకు షఙ్కకరంబులు.

శాలయష్టష్టికాశ్చైవ పటోలం జాంగలామిషం,
మత్స్యక్షీముద్గయాపంచ తండులీయకవార్తికీ. 337
పక్షకూశ్మాండకుటజ మపక్వం కదళీఫలం,
లఘునవ్యంచ యద్భివ్యం పురాణంచ హితం సదా. (గ్రంథాంతరే)

తా. అఱువదిదినములకు ఫలించినవడ్డు, పొట్లకాయ, *జాంగలమాంసము,
న్నగంటికూర, పెనరకట్టు, చిట్టికూర, లేతపంకాయ, ముదురు గుమ్మడికాయ,
డిసెకాయ, లేత అరటికాయ, నవీనంబులై లఘువుగ నుండు ద్రవ్యములు, పురాణ
ద్రవ్యములు- ఇవి జ్వరితునికి ఎల్లపుడు హితకరంబులు.

❧ అషఙ్గద్రవ్యాధులు ❧

షష్టికానిచ సర్వాణి శాకాని హరితానిచ.
విదాహీన్యష్టవీర్యాణి జ్వరితః పరివర్జయేత్. 339

దివాసుప్తంచ సతతంస్నాన మభ్యంగ సంగమం,
వ్యాయామం రోషతాపంచ క్రోధంచాపి వివర్జయేత్. 340

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. అఱువదిదినములలో ఫలించిన సర్వ ధాన్యములు, పచ్చిఆకుకూరలూ, విదాహ
వస్తువులు, ఉష్ణవీర్యము గలవస్తువులు, పగటినిద్ర, స్నానము, ఆభ్యంగము, స్త్రీ
భోగము, సంచారము, రోషము, ఎండ మొదలగువానియొక్క సేవ, రోషము-వీనిని
గితుండు ఎల్లపుడు వర్జింపవలయు.

* మేకమాంసము.

—ॐ పురాణజ్వరములకు మాలినీవసంతరసము ॥—

రసకయుగళభాగం వేల్లజంచైకభాగం
 ద్వితయమపిచ ఖల్వే మద్దయేష్టశ్చక్షేన,
 భవతి జ్వరవిముక్తో నింబనీరేణతావత్
 జ్వరహర మథ కుర్యా న్నాలినీప్రాగ్వసంతమ్. 341
 జీర్ణజ్వరే ధాతుగతేఽతిసారే రక్తాన్వితే రక్తగవిట్స్వరూపే,
 జ్వరేఽస్థిగేమాంసగ తే పురాణే వల్లద్వయం దుగ్ధమతీవ పథ్యమ్.
 (నిర్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిజేసినకఫరి ౨ భాగములు, మిరియాలు ౧ భాగము - ఇటుల వీనిని ఖల్వములో వైచి వేపచెక్కరసముతో మూడుదినములు బాగుగా మర్దించి ఆఱు గురి గింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ, పిప్పళ్లు-వీని అనుపానయుక్తముగా సేవించిన జీర్ణ జ్వరము, ధాతుగతజ్వరము, జ్వరాతిసారము, రక్తయుక్తజ్వరాతిసారము, రక్తయుక్తమ లాతిసారజ్వరములు, అస్థిగత మాంసగతజ్వరములు, పురాణజ్వరములు హరించు. ఇది మాలినీవసంతరస మనబడు.

—ॐ పురాణజ్వరములకు రసకల్పములు ॥—

కఫరిం మద్దయేత్తిరైశ్చతురశీతియామకం,
 అనంతరం దివారాత్రం మద్దనేనామృతం భవేత్. 343
 మాషమాత్రం సానుపానం జ్వరం హంతి దినార్ధతః,
 (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఖల్వములో నుంచి ౮౪ ర్షూములు ఆవుపాలతో రేయుం బగలు ఎడతెగక మర్దించిన అమృతతుల్యం బగు. పిదప దానిని ఏడుగురిగింజలం లేసి మాత్రలు జేసి లేనె, పిప్పలి- వీని అనుపానయుక్తముగా సేవించిన పురాణజ్వరములు అర్ధదినములో నశించు.

కఫరిం శోధితాం కృత్వా మద్దయేచ్ఛ రసామృతైః. 344
 పంచాశదష్టాయామాన్వా ఏకమార్గంతు మద్దయేత్,
 అనుపానవిశేషేణ యామేన జ్వరనాశనమ్.(మతాంతరే) 345

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఖల్వములో నుంచి ఆవునేతితో ౮౪ ర్షూములు ఎడ తెగక మర్దించి నాలుగుగురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి పిప్పళ్ళు, లవంగములు వీని అను పానముతో సేవించిన పురాణజ్వరములు ఒకర్షూములో హరించు.

అర్కమూలరసేనైవ కఫరీం శమవేల్లజం,
మద్దయే దశీతియామం మాషమాత్రం వటికృతమ్. 346
గోమూత్రేణ తథా దద్యాద్యథా రోగప్రశాంతయే,
(మతాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసినకఫరి, మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి
వేల్చేడువేళ్ళరసము, గోమూత్రము వీనిచే ౮౦ రూములు బాగుగా మద్దించి వేడుగురి
ంజలంలేసి మాత్రలుజేసి లవంగములు పిప్పళ్ళు లేనె వీని అనుపానయుక్తముగా నేవించి
గన పురాణజ్వరములు హరించు.

కఫరీం శోధితాం కృత్వా సమగంధకమిశ్రితమ్. 347
అజాక్షీరేణ సంమర్ద్య హ్యాష్టాశీతికయామకం,
గవాంక్షీరేణ దాతవ్యం జ్వరమాంద్యాదిరోగకమ్. 348
శమయే ద్ఘటికానర్థే దేవానామన్మృతంయథా,

తా. శుద్ధిజేసినకఫరి, శుద్ధిజేసిన అష్టసారగంధకము - వీనిని సమభాగములుగా
ఖల్వములో నునిచి ౮౦ రూములు మేకపాలచేతను, ౮౦ రూములు ఆవుపాలచేతను
బాగుగా మద్దించిన దేవతలయమృతముతో తుల్యం బగు. పిదప దానిని నాలుగు గురిగిం
యెత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్ళు లేనె వీనియనుపానముతో నేవించిన పురాణ
రములు, అగ్నిమాంద్యము మొదలగునవి అరగడియలో హరించు.

కఫరీం ఘృతసంయుక్తాం నింబనీరేణ మర్దయేత్. 349
త్రింశత్రీణి దినాన్యస్య ప్రమాణమమృతోపమం,
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం శతాయుర్వజ్రదేహకృత్. 350

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఆవు నేతిచేతను, వేపచెక్కరసముచేతను, ముప్పదిమూడు
ములు బాగుగా మద్దించిన అమృతతుల్యం బగు. పిదప దానిని గురిగింజలంలేసి మాత్ర
జేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్ళు పంచదార వీని యనుపానయుక్తముగా నేవించిన జ్వరము
ర్తించుటయేగాక నూరుసంవత్సరంబు లాయువు, వజ్రదేహము గలవాడై యుండును.

కఫరీం మధుసంయుక్తాం గోక్షీరేణచ మర్దయేత్.
అహారాత్రం మండలంతు దినమేకంతు శోషయేత్. 351
మాషమాత్రం సానుపానం సోమరోగం హరేజ్వరం,

తా. శుద్ధిజేసినకఫరి తేనె అవుపాలు వీనిచే నలువదిదినములు రేయంబగులు ఎడ
తెగక మద్దించి ఒకదినము యొడించి ఏడుగురింజలం తేసి మాత్రలుజేసి తేనె సిప్ప
లితో సేవించిన సోమరోగము, జ్వరము ఇవి హరించును.

కఫరీం శిఖితోయేన చతురశీతియామకమ్.

35

అహోరాత్రంచ సంమర్ద్య భుంజీత మధుమిశ్రితం
రోగావసానకాలేతు మాషమాత్రం ప్రదాపయేత్.

36

యథోక్తం భోజనం కృత్వా దృఢకాయో భవష్యతి,

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఖల్వములో నునిచి మయూరశిఖికషాయముచే ర్
ర్థుములు రేయంబగులు ఎడ తెగక మద్దించి ఏడుగురింజలం తేసి మాత్రలుజేసి య
దొకదానిని తేనెతో నొసంగి జ్వరము విడుచునపుడు యథోక్తముగా భుజింపజేసి
జ్వరములు హరించుటయేగాక శరీరదార్ధ్యముకూడ గలుగును.

శతవత్సరవర్యంతం వజ్రదేహో భవిష్యతి.

37

రసం రక్తం త్వచం మాంసం మజ్జా మస్థికతం హరేత్,

(సిద్ధరసార్ణవః)

తా. వైద్యజ్ఞుని కఫరియోగములను సేవించిన పురాణజ్వరములు, రసము, రక్తం
మాంసము, చర్మము, మజ్జ, అస్థి- వీని నాశ్రయించి యుండు జ్వరములు హరించుటయే
గాక నూరుసంవత్సరములవఱకు వజ్రతుల్యదేహముగలవారై జీవించెదరని సిద్ధరసార్ణవః
నందు శంకరుడు వచియించె. కావున వైద్యజ్ఞుని కఫరియోగములను నాలుగు మాసము
సేవింపవలయు.

— ౩౮ కఫరిశుద్ధి ౩౮ —

కఫరీ పలమాత్రంతు చూర్ణంకృత్వా విమర్దయేత్.

38

సరమూత్రే సప్తయామాక్ డోలాయంత్రేపచేత్తతః,

గోమూత్రేణ ద్వియామంద పాచయేచ్ఛుద్ధిమాఘ్నయాత్.

39

అథవా ఘృతసంమిశ్రం పాచయేత్కఫరీశుచిః,

తా. పలప్రమాణము కఫరిని చూర్ణముచేసి ప్రాతటట్టలో మూటగట్టి 2 ర్థుము
సరమూత్రముచేత, ౨ ర్థుములు గోమూత్రముచేత డోలాయంత్రములో వ
నను, లేక అవునేతిలో వైచి ఏడుపొంగులు వచ్చువఱకు వండినను శుద్ధి యగు. ఇట్ల
శుద్ధిచేయఁబడినకఫరిని వైద్యజ్ఞుని యోగములయందును, సర్వావధములయందును స
యోగింపం దగు.

❧ జ్వరమురారి ❧

త్రిస్సప్తజంబీరజభావితఖర్పరస్య
చూర్ణం విమర్ద్య నవనీతసమానచూర్ణమ్,
వల్లద్వయం హరతి శర్కరయానుపానం
సద్యోజ్వరం జ్వరమురారిసమాఖ్యమేతత్. (ఆయుర్వేదే) 357

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములో నునిచి ౨౧ పర్యాయము నిమ్మపండ్లరసముచే
సనజేసి పిదప దానిని వెన్నలో సమానముగ నూరి చూర్ణముచేసి యం దాటు గుని
లప్రమాణమును శర్కరానుపానముచేగాని, తేనె పిప్పళ్లు వీనియనుపానముచేగాని
చిన జ్వరములు హరించు. ఇది జ్వరమురారి యనబడును.

హింగుళంచ విషం వ్యోషం టంకణం నాగరాభయా,
జయపాలసమాయుక్తం సద్యోజ్వరనివారణమ్. (బాహులే) 358

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసిననాభి, త్రికటుకములు, వెలిగారము,
తి, కరక్కాయ-వీనిని చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగా శుద్ధిచేసిన నేపాళచూర్ణమును
నూరి కలాయప్రమాణము మాత్రలుచేసి అల్లపుస్వరసముతో నిప్పించిన తక్షణ
నే జ్వరము నివర్తించును. (ఇది మఱియొకవిషయమైన జ్వరమురారి.)

❧ సర్వజ్వరాదిహరగుటికలు ❧

జాతీఫలం త్రికటుకం త్రిఫలం త్రిజాతం
ఖర్జూరద్రాక్షాగరువాలుకచందనాని,
తక్కోలధాన్యమధుజీరకమశ్వగంధా
చూర్ణం సమం సమనీతం గుళికాం ప్రకుర్యాత్. 359

భుక్తిః కరోతి సకలజ్వరపై త్యనాశం
శ్వాసం క్షయం హరతి పాండు ప్రమేహరోగాః,
జీర్ణజ్వరం సతతసంతతకం ప్రణాశం
రోగాన్నిహంతి కథితం వరపూజ్యపాదైః. (నిత్యనాథీయే) 360

తా. జాజికాయ 1 త్రికటుకములు, 2 త్రిఫలములు, 3 త్రిజాతకము, ఖర్జూరపు
స, ద్రాక్ష, అగరు, కూతురుబుడమ, చందనము, తక్కోలములు, ధనియాలు,

1 త్రికటుకమనగా శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు. 2 త్రిఫలము లనగా కర
య, తానికాయ, ఉసిరికె వరుగు. 3 త్రిజాతకము లనగా విలకులు, ఆకుపత్రి,
పుచ్చెక్క.

అతిమధురము, జీలకఱ్ఱ, పెన్నేరుగడ్డ - వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముజేసి దానికి సమముగా శర్కరను పాశుబట్టి యం దాచూర్ణమును కలిపి ఘుటికలుజేసి యందొకదానిని భక్షించిన సర్వజ్వరములు, వైత్యరోగములు, శ్వాస, క్షయము, పాండువు, ప్రమేహము, జీర్ణజ్వరము, సతతజ్వరము, సంతతజ్వరము-ఈరోగములు హరించునని శ్రేష్ఠుడగు పూజ్య పాదమహర్షి వచించె.

❧ జ్వరవైరివటుకములు ❶ ❧

రసోగంధకనాభీచ బీజమున్న త్తసంభవం,
ద్వేద్వేపలానిచై తాని హ్యేకంశుంతీచ పిప్పలీ. 361

ఏతాని పంచమరిచం మర్దయేద్దుడవారిణా,
గుంజామాత్రం ప్రకుర్వీత గుడేనైవ ప్రయుజ్యతే. 362

ఉష్ణోదకానుపానేన భేషజం జ్ఞానపారగైః,
జ్వరవైరితివిఖ్యాతం సర్వజ్వరవిनाశనమ్. (ఆయుర్వేదే) 363

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినవసనాభి, శుద్ధిజేసిన ఉష్ణేత్త పిప్లులు - ఇవి దినుసు ఒకటింటికి రెండేసిపలములు, సొంటి, పిప్పళ్ళు-ఇవి దినుసు ఒక టింటికి ఒక్కొక్కపలము, మిరియాలు విడుపలములు-ఇటుల వీనిసేల్ల ఖల్వములో నునిచి బెల్లపురసముచే బాగుగా మర్దించి గురిగింజలం లేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని బెల్లముతో నొసంగి పిదప బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు ఉష్ణోదకమును పానముచేయించిన విషువక వేధింపుచుండు నెట్టిజ్వరములైనను నలువదిదినములలో హరించు. ఇవి జ్వరవైరి వటుకము లనబడు. ఇవి సర్వజ్వరములను హరింపజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధిజేందినవి.

❧ జ్వరగజకేసరి ❷ ❧

జలదదరదయుక్తం శుద్ధసూతం సుగంధం
ప్రహరమధుసుపిష్ఠం వల్లయుగ్గంచ దద్యాత్,
జ్వరగజహరిసంజ్ఞం శృంగిబేరోదకేన
ప్రథమజ్వరితదాహే షీరభక్తంచ భోజ్యమ్. (చరకే) 364

తా. తుంగమునైలు, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన గంధ కము వీటిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి లేసెతో నొకరూము బాగుగా మర్దించి అటుగురిగింజలం లేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తొలుత జ్వరమువచ్చు నపుడు, అల్లపురసానుపానముతో నేవించి, అన్నమును షీరమిశ్రముగా భుజించిన సమస్త జ్వరములు హరించును.

❧ జ్వరములకు పంచాననరసము ❧

రసం గంధం వత్సనాభం టంకణం మాగధీసమం,
దుత్తారమూలజద్రావై ర్మర్దితం యామయుగ్మకమ్. 365

గుంజాప్రమాణవటుకాన్యనుపానవిశేషతః,
ఖాదేత్సర్వజ్వరం హంతి సన్నిపాతాం స్త్రయోదశ. 366

తత్త్వణేన వినశ్యంతి విషమం దోషనాశనం
పంచాననరసోనామ శంభునా పరికల్పితః. 367

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిననాభి, వెలిగారము, పిప్పళ్లు-
నిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉష్ణై త్తవేళ్యరసముచే రెండురూములు మర్దించి
10 జాప్రమాణము మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నిష్పించిన సర్వజ్వరములు.
3 సన్నిపాతములు తత్త్వణము నశించుటయేగాక విషమదోషములుకూడా మానును.
ది శివునిచే నిర్మింపఁబడిన పంచాననరసము.

❧ జ్వరగజాంకుశము ❧

రసాఘ్నిసారగంధంచ నేపాళం బీజటంకణం.
ఖజ్జలీనాంచ సంమర్ద్యం ముద్గమాత్రప్రమాణకమ్. 368

చణమాత్రంచ వాసీతం నాగవల్లీదళాన్వితం,
దేయం సర్వజ్వరం హంతి సంతతం తరుణజ్వరమ్. 369

పథ్యంచైవ ప్రదాతవ్యం దధిక్షీరేణ శర్కరా,
పూజ్యపాదమిదంప్రోక్తం సర్వజ్వరగజాంకుశమ్. (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసిన ఆఘ్నిసారగంధకము, శుద్ధిచేసిన నేపాళములు,
లిగారము-వీనివి ఖల్వములో నునిచి కఙ్గలివలె మర్దించి పెసరగింజలంత లేక సెనగగింజ
ంత మాత్రలుచేసి తమలపాకులో నునిచి యిష్పించిన సర్వజ్వరములు, సంతతజ్వరములు,
తరుణజ్వరములు ఇవి నశించును. పెరుగు, పాలు, శర్కర వీనిని పథ్యమునం దుపయో
చవలెను. ఇది పూజ్యపాదునిచేఁ జెప్పఁబడిన సర్వజ్వరగజాంకుశము.

❧ సర్వజ్వరములకు నారసింహరసము ❧

నేపాళగంధామృతపారదానాం సచూర్ణకానాం సమభాగయుక్తం,
జ్వరాంతకశ్శర్కరయాసమేతః రసోన్మసిం హేత్యమృతప్రసిద్ధః. 371

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసిననేపాళములు, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధనాభి, శుద్ధిచేసినపాద రసము-వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి పంచదారతోడ సిప్పించిన సర్వజ్వరములు నశించును. ఇది నారసింహరసము. అమృతమువలె ప్రసిద్ధమైనది.

❧ జ్వరములకు చండభానురసము ❧

సూత్రం త్రైగుణ్యగంధం పరిమితమమృతం తీక్ష్ణకం భానునేత్రం
హరితాశం తచ్ఛతుష్కం గగనమథయుగం మారిచం సర్వతుల్యమ్,
ఏతందద్యాన్ని హంతి జ్వరవనదహన స్తామసాహేః ఖగేంద్రః
కాసశ్వాసాపహంతాక్షయతరుదహనః పాండురోగాహంతా. 372
వాతవ్యాధీభసింహో హ్యుదర జలనిధే శ్శోషకో బాడబాగ్నిః
నష్టాగ్నేర్దిపకస్సాన్య జ్వర మలమహాక్లేశహృద్రోగహరీ,
మూలవ్యాధ్యంధకారప్రశమనతపనః కుష్ఠరోగాపహంతా
నామ్నాయం చండభాను స్సకలగదహరో భాషితం పూజ్యపాదైః.
(నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, లోహ భస్మము, తామ్రభస్మము-ఇవి దినుసు ఒకటింటికి మూడుభాగములు, శుద్ధిచేసిన తాళ కము ౪ భాగములు, అభ్రకభస్మము ౨ భాగములు, మిరియాలు ౧౯ భాగములు - ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి చిత్రమూలరసముచే నొకదినము బాగుగా మర్దించి గురిగింజ లం లేసిమాత్రలుజేసి నీడ నెండింపవలయు. జ్వర మనువనమునకు కార్చిచైచ్చి, సన్నిపాత ము లనుసర్పములకు గరుత్తంతుండై, కాసశ్వాసలఁ బోకడచునదియై, క్షయమనువృక్ష మునకు అగ్నియై, పాండురోగములఁజంపునదియై, వాతవ్యాధులను ఏనుగులకు సింహంబై, ఉదరరోగమనుసముద్రమును శోషింపఁజేసెడిబడబాగ్నియై, నష్టమైనజాతరాగ్నిని జ్వలింపఁ జేయునదియై, జఠరాగ్నితమలమువలన జనించినకడుక్లేశమును తొమ్మనొప్పిని అప హరించునదియై, మూలవ్యాధి యనుయంధకారమును బోకడచుటయందు సూర్యునితో సమానంబై, కుష్ఠరోగమును జంపునదియై, చండభాను అనుపేరం బరగు సీరసము సకల రోగముల హరింపఁజేయునని పూజ్యపాదమహర్షి వచించె. (దీనిని అల్లపురసముతో నొసంగిన జ్వరములు సన్నిపాతములు, త్రికటుకములతో నొసంగిన కాసశ్వాసములు, లేనె పిప్పలి వీనితో నొసంగిన క్షయరోగములు, జీలకఱ్ఱతో నొసంగిన పాండురోగములు, వెల్లుల్లి రసముతో నొసంగిన వాతవ్యాధులు, బెల్లము కరక్కాయ వీనితో నొసంగిన ఉదర రోగములు, పిప్పళ్ల ఉష్ణాదకము వీనితో నొసంగిన అగ్నిమాంద్యము, నేలదంతిరసముతో

నొసంగిన మలబద్ధకము, తేనెతో నొసంగిన తొమ్మనొప్పి, త్రిఫలకషాయముతో నొసంగిన మూలావ్యాధులు, తేనె పంచదార పీనితో నొసంగిన కుష్మరోగములు హరింపజేయును.

జ్వరనాశనరసము ౧౯

పారదం నిష్కమాత్రంస్యా ద్గంధకంచ ద్వినిష్కకం,
నిష్కంచ టంకణతొరం నిష్కంచై తాళకం తథా. 374

ఏతేషాం సమభాగాని దంతిబీజాని మద్దయేత్,
నాగవల్లీద శ్చనై తద్గంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 375

పథ్యం క్షీరోదనం దద్యా ద్రసోయం జ్వరనాశనః. 376

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసినపారదము ౧ నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిజేసినగంధకము ౨ నిష్కములు, శుద్ధిజేసినవెలిగారము ౧ నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిజేసినతాళకము ౧ నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిజేసిననేపాళమార్గము ౫ నిష్కములప్రమాణము - ఇటుల పీనిశెల్ల పల్వములతో వైచి అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజలతోలేసి మాత్రలుచేసి యందొక నానిని తమలపాకులతో నునిచి నేవించిన సర్వజ్వరములు హరించు. దీనియందు పాలతో శనమును భుజించుట పథ్యము-ఇది జ్వరనాశనరస మనబడును.

తరుణజ్వరాదిరసము ౨౦

నై పాలగంధం విషపారదంతు తుల్యం కుమారీస్వరసేనమద్దయేత్,
అన్యద్విగుంజాహి నితోదకేన ఖ్యాతోరసోయం తరుణజ్వరారిః. 377
దాతవ్యఏషాహని పంచమేవా ష్టమేధవాసప్తమ ఏవవాపి,
జాతేవిరేకే విగత్స్వరః స్యా త్పటోలముద్గాన్న నిషేవణేన. 378

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిజేసిననేపాళము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధినాభి, శుద్ధిపారదము-నిని సమభాగములుగా గ్రహించి కలబందరసముచే మర్దించి రెండు గురిగింజలప్రమాణమున శర్కరొదకముతో నిప్పింపవలయును. ఇది తరుణజ్వరాదిరస మనబడును. దీనిని స్వరము కనుపించిన ౫, లేక ౬, లేక ౭ యాదినములయందు నిప్పించవలయును. ఒకసారి రేచనమైనపిదప పొట్లకాయ, పెసరయన్నము పీనిని పథ్య మిప్పించిన జ్వరము వర్తించును.

* నిష్క మన ౨౮ లేక ౩౨ గురిగింజలయెత్తు.

—ॐ నవజ్వరేభసింహరసము ॐ—

శుద్ధసూతం తథా గంధ లాహం తామ్రంచ సీసకం,
మరిచం పిప్పలీ విశ్వం సమభాగానికారయేత్ . 3
అర్థభాగం విషం దత్వా మద్దయే ద్వాసరద్వయం,
శృంగిజేరాంబుపానేన దద్వాద్ధుంజాద్వయం భిషక్ . 3
నవజ్వరే మహాఘోరే ధాతుస్థే గ్రహణీగదే,
నవజ్వరేభసింహోయం సర్వజ్వరకులాంతకృత్ . (మాధవనిదా

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిగంధకము, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము, భస్మము, మిరియాలు, పిప్పళ్ళు, శొంఠి-వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి వీనికి భాగము శుద్ధనాభిని చేర్చి రెండుదినములు మద్దించి దారుణమైన నవజ్వరములు, ధ గతజ్వరము, గ్రహణీరోగము-వీనియందు రెండుగురిగింజలప్రమాణము అల్లపురస పానముతో నిష్పించిన సమస్తజ్వరములను నశింపజేయును. ఇది నవజ్వరేభసింహరస

—ॐ నవజ్వరములకు త్రిపురభైరవరసము ॐ—

విషటంకబలిష్ఠేచ్ఛదింతీబీజంక్రమాద్భవం,
దంత్యంబుమద్దితంయామం రసస్త్రీపురభైరవః .
వల్లం వ్యోమేణ చార్ద్రస్య రనేన సితయాభవా,
దత్తోనవజ్వరం హంతి మాంద్యామానిలశోఘహః .
హంతి శూలం సవిష్టంభ మర్శాంశీ క్రిమిజాగదా,
పథ్యం తక్రేణ భోక్తవ్యం రనేస్త్రి రోగహారిణి . (ఆయుర్వే

తా. శుద్ధిచేసిననాభి, వెలిగారము, శుద్ధగంధకము, తామ్రభస్మము, సే ములు - వీటిని క్రమముగా గ్రహించి దంతివేళ్ళరసముతో ఒకరూము మద్దించి యును. ఇది త్రిపురభైరవరస మనఁబడును. దీనిని వల్లప్రమాణము త్రికటుకముగాని లేక అల్లపురసముతోగాని లేక పంచదారతోగాని నిష్పించిన నవజ్వరము అగ్నిమాంద్యము, ఆమము, వాతము, శోఘ, శూల, మలబంధము, అర్శస్సు, రోగము వీటిని హరింపజేయును. రోగహరమైన యీరసమునందు మజ్జిగయన్నః భుజింపవలయు.

—ॐ జ్వరములకు వైష్ణవీరసము ॐ—

హింగుశం వత్సనాభంచ చక్రాంగీ కటుకత్రయం,
చిత్రమూలకమాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్ .

డోలాయంత్రే యామమాత్రం పచేన్నిష్పాదితో భవేత్,
ఆర్ద్రకస్యానుపానేన మాషమాత్రం జ్వరాపహాః.

386

ద్వంద్వజ్వరం సన్నిపాతం పురాణం విషమజ్వరం,
నాశయేదఖిలాన్ ఘోరా న్నామ్నాయం వైష్ణవీరసః.

387

(గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిచేసిన పసనాభి, కటుకరోహిణి, శొంతి, పిష్పశ్శు, మిరియాలు - వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి చిత్తమూల కషాయముచే మద్దించి పిదప డోలాయంత్రమున నునిచి ఒకరథూము వండి ఏడు గురి గింజలం తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్లపురసానుపానముతో నేవించిన జ్వరములు, ద్వంద్వజ్వరములు, సన్నిపాతములు, పురాణజ్వరములు, విషజ్వరములు హరించుటయేగాక భయంకరములుగ నుతిడు సమస్తరోగములుకూడా నివర్తించును. ఇదియ వైష్ణవీరస మనఁబడు.

❧ సర్వజ్వరములకు శీతభంజీరసము ❧

రసహింగుళగంధంచ నేపాళం మర్దితం త్రిభిః,
దంతీక్వాథేన సంమర్ద్య రసోజ్వరహరః పరః.

388

ఆర్ద్రకస్వరసేనాథ దాపయే ద్రక్షి కాద్వయం,
నవజ్వరం మహాఘోరం నాశయేద్ధ్యామమాత్రతః.

389

శీతతోయం పిబేచ్ఛాను ఇత్సుముద్గరసో హితః,
శీతభంజీరసోనామ్నా సర్వజ్వరకులాంతకృత్.

390

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిఇంగిలీకము, గంధకము, నేపాళము వీటిని దంతి వేళ్లకషాయముచే మూడుదినములు మద్దించి అల్లపుస్వరసములో రెండుగురిగింజలప్రమాణమును కలిపి యిష్పించి శీతోదకము, చెఱుకురసము, పెసరకట్టు వీటిని వెంటడిగా పానము చేయించిన ఒకరథూములోపల మిగుల దారుణమైన నవజ్వరములు నశించు. ఇది శీత భంజీరస మనఁబడు. సమస్తజ్వరములను నశింపఁజేయును.

❧ ముహూర్తములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజీరసము ❧

పారదం రసకం తాళం తుత్థం టంకణ గంధకం,
సర్వమేతత్సమం శుద్ధం కారవేల్లార్జ్వరనైర్దినమ్.

391

మర్దయే తైన కల్కేన తామ్రపాత్రోదరం లిపేత్,
అంగుళ్యాద్యర్థమానేన తంపచేత్సికతాహ్వయే. 392

యంత్రే యావత్సుఫటంత్యేవ వ్రీహయస్తస్య పృథ్వతః,
తామ్రపాత్రం సముద్భృత్య చూర్ణయే స్మరిచై స్సమమ్. 393

శీతభంజీరసోనామ ద్విగుంజం వాతికే జ్వరే,
దాతవ్యం పర్ణఖండేన ముహూర్తాన్నాశయేజ్వరమ్. 394

(రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, రసకము, తాళము, మైలుతుత్తము, వెలిగారము, గంధకము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి కాకరరసముచే నొకదినము మర్దించి రాగిపాత్రలో అరయంగుళ్య ప్రమాణము దళముగా పూసి * సికతాయంత్రములో నునిచి ఆయంత్రముయొక్క వెనక ప్రక్కయందు పడ్డనువేసి దళముగా ప్రేలునంతఃపఠకు పాకము చేసి పిదప నాతామ్రపాత్రనుతీసి మిరియాలను సమముగా చేర్చి చూర్ణముచేయవలయు. ఇది శీతభంజీరస మనఁబడును. దీనిలో రెండుగురిగింజల ప్రమాణమును వాత జ్వరమునందు తమలపాకులలో నిష్పించిన ఒకముహూర్తములో జ్వరము నశించును. (ఆరతులముల ప్రమాణముగల శుద్ధతామ్రముచే నొక తామ్రఖల్వమును చేయించి దానిలో రసాదిద్రవ్యకల్పమును ఒకతుల ప్రమాణము ప్రత్యేకముగా లేతవముచేసి మఱియొక తామ్రపాత్రచే మూసి ఇసుకపోసి పొయిమీఁదనునిచి అన్నిని జ్వలింపఁజేసి ఆ యిసుకలో పడ్డను వేసి ప్రేలుపఠకు పక్షముచేసిన నారసము సిద్ధమగును. పిదప దానిలో ౬ తులములు మిరియములను చేర్చి చూర్ణముచేసి ౨ గురిగింజలయెత్తును తమలపాకులో నునిచి నిష్పింపవలయునని ఉపదేశము చేయఁబడినది.

— జ్వరమునకు స్వచ్ఛందభైరవము —

సమభాగంచ సంగ్రహ్యం పారదామృతగంధకం,
జాతీఫలంచ భాగార్థం దత్వా కుర్యాచ్చ కజ్జలిమ్. 395

సర్వార్థం మాగధీచూర్ణం ఖల్వయిత్యా నిభాశయేత్,
గుంజాద్వయం త్రయంవాపి నాగవల్లీరసేనచ. 396

ఆర్ద్రకిస్వరసేనాపి ద్రోణపుష్పరసేనవా,
శీతజ్వరే సన్నిపాతే విషూచ్యాం విషనుజ్వరే. 397

పీనసేచ ప్రతిశ్యాయే జ్వరే జీర్ణే తథైవచ,

మందాగ్నౌ వమనేచైవ శిరోరోగేచ దారుణే. 398

ప్రయోజ్యో భిషజా సమ్యగ్ర స స్వచ్ఛందభైరవః,
పథ్యం దధ్యోదనం దద్యా ద్విక్ష్య దోషబలాబలమ్. 399

(భేషజకల్పే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినపసనాభి, శుద్ధిచేసినగంధకము ఇవి సమభాగములు, జాజికాయ పాదరసమున కర్థభాగము-ఇటుల వీనిని భిల్వమున కజ్జలిగా మర్దించి పిదప వైశిష్ట్యము కన్నుటి కర్థభాగము విప్పలిచూర్ణము కలిపి తమలపాకురసముచే బాగుగా మర్దించి రెండు, లేక, మూడుగురికింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తమలపాకుతోగాని అల్లపురసముతోగాని తుమ్మిపూలరసముతోగాని యొసరిన శీతజ్వరములు, సన్నిపాతములు, విషాచులు, విషమజ్వరములు, పీనసము, పడిశము, జీర్ణజ్వరము, వమనము, శిరోరోగము, అగ్నిమాంద్యము, తారుణరోగము హరించు. ఇవి స్వచ్ఛందభైరవ మనఁబడు. దీనిని వైద్యుఁడు బాగుగా నెఱింగి ప్రయోగింపవలయు. దీనియందు రోగబలాబలము నెఱింగి పెరుగన్నము నొసంగుట పథ్యము.

— త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంకుశము ౨౯ —

రసస్య ద్విగుణం గంధం గంధతుల్యం తు టంకణం,
రసతుల్యం విషం యోజ్యం మరిచం పంచథా విషాత్. 400

కట్ఫలం దంతిబీజంచ ప్రత్యేకం మరిచోన్మితం,
జ్వరాంకుశో రసోహ్యేష చూర్ణయేదతిచిక్షణమ్. 401
మాషైకేన నిహంత్యాశు జ్వరం జీర్ణం త్రిదోషజమ్,

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, దీనికి రెండింతలు గంధకము, దీనికి సమము వెలిగారము, రసమునకు సమము నాభి, రసమునకు గి భాగములు మిరియాల, కాయఫలము నేపాశములు ఇవి మిరియాలకు సమభాగము-ఇటుల వీని నన్నిటిని చేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసిన నది జ్వరాంకుశరస మనఁబడు. దీని నొకమాషప్రమాణము నిప్పించిన జీర్ణజ్వరము త్రిదోషజ్వరము నివర్తించును.

— అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరాంకుశము ౩౦ —

మరిచం టంకణం శంఖచూర్ణం పారద గంధకమ్. 402

శోధితం బ్రహ్మపుత్రంచ భాగమేకం వినిక్షిపేత్,
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం నాగవల్లీదళైస్సహ. 403

జ్వరాంకుశోరసోహ్యేష జ్వరమష్టవిధం జయేత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. మిరియాలు, వెలిగారము, శంఖచూర్ణము, శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, శుద్ధిచేసిననాభి ౧ భాగము వీనినన్నిటినిచేర్చి మర్దించి గురిగింజయెత్తు తమలపాతులూ నిష్పించిన ఎనిమిదివిధములగుజ్వరములు నివర్తించును. ఇది జ్వరాంకుశ మనఁబడును.

❧ విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము ౨౬ ❧

శుద్ధసూతం తథా గంధం కర్షమాణం నయేద్బుధః. 404

మహాషధం టంకణంచ హరితాళం తథా విషమ్,
రసార్థం మర్దయే త్థల్వే భృంగరాజరసేనతు. 405

త్రిదినం భావనాం దత్వా చతుర్థే వటికాం తతః,
కుర్యాచ్చణకమాత్రంచ షిప్పలీ మధుసంయుతః. 406

ఏషజ్వరాంకుశోనామ విషమజ్వరనాశనః, (రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము ఇవి కర్షప్రమాణము, సొంటి, వెలిగారము, శుద్ధహరిదళము, శుద్ధనాభి ఇవి రసమునకు అర్థభాగము, ఇటుల వీని నన్నిటినిచేర్చి ఖల్వములూపేసి మర్దించి గుంటగల రాకురసముతో మూడుదినములు భావనచేసి నాలవదినము నందు నెనగలంతమాత్రముచేసి షిప్పలి, తేనె వీని యనుపానముతో నిష్పించిన విషమజ్వరములు హరించును ఇది జ్వరాంకుశ మనఁబడును.

❧ భేదిజ్వరాంకుశము ౨౭ ❧

పారదం వత్సనాభంచ ప్రత్యేకం నిష్కసమ్మితమ్. 407

ద్వినిష్కం గంధకంచైవ టంకణంచ ద్వినిష్కం,
మరిచం పంచనిష్కంస్యా త్తణ్ణిష్కం దంతిబీజకమ్. 408

సింహీఫలరసైర్దర్ద్యం ద్వియామం శ్లక్షితాం నయేత్,
గుంజామాత్రం వటింకృత్వా ఛామాశుష్కంచ కారయేత్. 409
ఆర్ద్రకద్రవసంయుక్తం జ్వరేజీర్ణే ప్రయోజయేత్,
సర్వజ్వరహరం శీఘ్రీనామ్నా భేదిజ్వరాంకుశమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినపసనాభి ఇవి దినుసొకటింటికి నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినవెలిగారము ఇది దినుసొకటింటికి ౨ నిష్కములు, మిరియాలు ౫ నిష్కములు, శుద్ధిచేసిననేపాళములు ౬ నిష్కములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములూ నునిచి ౨ ఝాములు ములకపండ్లరసముచే బాగుగా మర్దించి గురిగింజ ౩౦తేసి మాత్రముచేసి నీడ నెండించి యం దొకదానిని అల్లపురసాశుపానముతో జ్వర

క్వకాలమునం దొసంగిన సర్వజ్వరములు కడుశీఘ్రముగ నశించు. ఇది భేదిజ్వరాంకుశ
నబడు.

❧ జ్వరములకు రాజచండీశ్వరరసము ❧

రసంగంధంవిషంశుల్బం వహ్ని నీరేణమర్దయేత్,
గుంజాప్రమాణకంచైవ దత్తం హంతి క్షణేజ్వరమ్. 411

తైలాభ్యంగం జలస్నానం తృష్ణార్తౌ తక్ర సేవనం,
గాత్రే చందనలేపంతు సుఖం తాంబూలచర్వణమ్. 412

ఇత్యుపానంచ పానీయం దై హానివివిధానిచ.

రాజచండీశ్వరో నామ రసానాము త్తమో త్తమః. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, తామ్రభస్మము
నిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి చిత్తమూలరసముచే నొకదినము
బాగుగా మర్దించి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో నొసంగిన తత్తణమున
వ్రము హరించు. లేనె పిష్పశ్లోతో నొసంగిన పురాణజ్వరములు నిశ్చయముగ హరించు.
ఋత్యుం నీయాషధసేవనకాలంబున తైలాభ్యంజనము, శీతోదకస్నానము, దప్పి గలిగిన
పంజిగను సేవించుట, శ్రీగంధలేపనము, తాంబూలసేవన, చెఱకురసమును పానము
య్యుట, శీతోదకపానము, ఇతరదేహోపచారములు వీని నాచరింపవలయును. ఇది రాజ
చండీశ్వరరస మనబడు. సర్వరసంబులలో కడుశ్రేష్ఠంబు.

❧ జ్వరములకు సూతరాజీయము ❧

సూతం షోడశతత్సమోదినకరస్తస్యార్థభాగోబలిః

తద్వత్సింధుజసూక్ష్మచూర్ణమృదితం *షడ్భాగక్రం టంకణం,

జంబీరస్వరసేన తద్దినకరే తప్తం సుచక్వం భవేత్

కాసశ్వాసగుల్మశూలముదరం పాండుజ్వరం నాశయేత్. 414

(రస్మరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిజేసినపాదరసము ౧౬ భాగములు, తామ్రభస్మము ౧౬ భాగములు
పంజిజేసినగంధకము ౮ భాగములు, నైంధవలవణము ౮ భాగములు, శుద్ధిచేసినవెలిగా
ము ౬ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి ఏకముజేసి ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్ల
సముచే నొకదినము బాగుగా మర్దించి యెండ నెండించిన పక్వంబగును. పిదప దానిని
పండ్లకాయెత్తుమాత్రలు జేసి లేనె పిష్పశ్లో వీని యనుపానముతో సేవించినను, లేక అల్లపు

* తస్యాంశకం టంకణం అనియు పాతాంతరముగలదు.

రసముతో నేవించినను, కానశ్వాసములు, గుల్మము, క్షూలములు, ఉదరరోగములు, పాండువు, పురాణజ్వరములు హరించు.

❧ జ్వరములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము ❶ ❧

భస్త్రసూతస్య సంగ్రహ్యం పలమేకం నియోజయేత్,
చతుష్పలం తామ్రభస్త్రగంధకంచ చతుష్పలమ్. 415

తాళకం పలమేకంతు పలమేకంతు టంకణం,
పలార్థం పత్సనాభంతు జంబీరాష్ట్రేనపేషయేత్. 416

చిత్రమూలరసేనాపి మర్దయిత్వా పృథక్పృథక్,
హంసపాదీరసేనాపి మర్దయేద్ద్యమమాత్రకమ్. 417

అయంకాలాగ్నిరుద్రస్యాన్నామ్నా రోగార్తినాశనః,
వ్రీహిమాత్రప్రయోగేణ జ్వరాః ఘోరాన్నివర్తయేత్. 418
రసేంద్రో హంతి చ వ్యాధీః రసస్సర్వత్ర పూజితః,

(పూజ్యపాదీయే

తా. రసభస్త్రము ౧ పలము, తామ్రభస్త్రము ౧ పలము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౪ పలములు, శుద్ధిచేసినతాళకము ౧ పలము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము ౧ పలము, శుద్ధిచేసినకననాభి ౪ పలము ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి నిష్పవండ్లరసము చిత్రమూల *రసము, హంసపాదియాకురసము-వీనిలో ప్రతివానిచే నొక్కొక్కరూప బాగుగా మర్దించి వరిగింజలం లేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతోగాని లేక పిప్పళ్లు, జీలకఱ్ఱ వీనియనుపానముతోగాని నేవించిన ఘోరజ్వరములు హరించు మఱియు నీరసము సర్వవ్యాధుల నశింపజేయుటచే సర్వత్ర పూజితమగు నున్నయది.

❧ జ్వరములకు నవరత్నాగ్నికుమారము ❷ ❧

పారదం కంచలవణం నవరత్నసమం సమమ్. 419

మర్దితం తేరుణద్రావైః ఖల్వమధ్యే దినద్వయమ్,
కాచకుప్యంతరే ఊష్ణా వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 420

షడ్వామాంతే సముద్భృత్య సూక్ష్మచూర్ణంతు కారయేత్,
అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగహరం పరమ్. 421

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య మిచ్ఛాసభ్యం ప్రదాపయేత్,

రసోహ్యగ్నికుమారోయం రత్నాభ్యేన భిషగ్వరైః. 422
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, పంచలవణములు, నవరత్నభస్మములు- వీనిని సమభాగముగా గ్రహించి ఉలిమిడివేళ్ళరసముచే రెండుదినములు మర్దించి గాఢాకు ష్పెలోనునిది వాలుకాయంత్రమునం దిడి ఆరుర్షూములువండి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముచేసి గురిజప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించు. దీనియందు ద్వాపద్యం బిడవలయు. ఇది నవరత్నాగ్నికుమారరస మనబడును.

❧ జ్వరములకు సిద్ధాగ్నికుమారము ❧

సశుద్ధపారదం గంధం టంకణం వత్సనాభికం,
అర్కపత్రరసైర్నర్మర్ద్యం వజ్రమూషాంతరే షీపేత్. 423

వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం పుటమేకం తు భూధరే,
సాంగశీతలముద్భ్రత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 424

సిద్ధాఖ్యోయమితిఖ్యాతో రసోహ్యగ్నికుమారకః, (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, వెలిగారము, వసనాభి-వీనిని జిల్లేడాకురసముచే గుగ్గమర్దించి వజ్రమూషలో నునిచి చీలమన్ను ఇచ్చి యామూషను వాలుకాయంత్రమునం దునిచి భూధరపుటం బిడి సాంగశీతలమున దీసి గుంజాప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించు. ఇది సిద్ధాగ్నికుమారరస మనబడును.

❧ జ్వరములకు లఘుగ్నికుమారము ❧

పారదం టంకణం గంధం తాళకంచ మనశ్శిలా. 425

సర్వం హంసపదిద్రావై ర్దినమేకంతు మర్దయేత్,
కాచకుప్యాం సివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 426

షడ్భామాంతే సముద్భ్రత్య దేయం గుంజానుపానతః,
విఖ్యాతమితి లఘుగ్నికుమారోయం మహారసః. (రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, వెలిగారము, అష్టసారగంధకము, తాళకము, మణిశిల వీని సమభాగములుగా జేర్చి హంసపాదియాకురసముచే నొకదినము మర్దించి గాఢాకు ష్పెలోనునిచి దానిపై చీలమన్ను పూసి వాలుకాయంత్రములో నునిచి ౬ ర్షూములు ది సాంగశీతలమునదీసి గురిగిజప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరము హరించు. ఇది లఘుగ్నికుమారరస మనబడును.

—ॐ పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనము ॥—

శుద్ధసూతం సమంగంధం సూతాంశం మృతమభ్రకం,
త్రిభిస్తువ్యైర్గవాంక్షీరై మర్దయేదాతపేభరే. 428

నిర్లండాశ్చ ద్రవైర్దర్శ్యం దినైకం తచ్చ గోళకం,
త్రియామం వాలుకాయంత్రే వ్యథ మూషాగతం పచేత్, 429

ఆదాయ చూర్ణయే త్తల్వే హ్యష్టమాంశం విషం క్షిపేత్,
త్రిలోచనరసోనామ్నా చేయం గుంజాద్వయం ద్వయమ్. 430

పంచకోలం పిబేచ్ఛానుపథ్యం ఛాగపయస్తథా,
సన్నిపాతం త్రిదోషోత్థం సాధ్యాసాధ్యం న సంశయః. 431

పశుగంధా పూతికర్ణి సిందువారకచిత్రకం,
మేషశృంగీహ్యపామార్గో గ్రంథికం త్ర్యాషణం వచా. 432

క్వాథ మష్టావశేషం తు సన్నిపాతాన్నిహంతి చ,
త్రయోదశవిధాంశైవ పురాణజ్వరనాశనమ్. 433

మృత్యుంజయకషాయేణ సారకాసానిహంతిచ, (పూజ్యపాదీయే

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి వానికిసముముగా ఆవుపాలుపోసి బాగుగా మర్దించి తీక్షణమైనయెండ నెండించి పిదప వావిలాకురసముచే ౧ దినము మర్దించి ముద్దచేసి మూలలోనుంచి వాలుకాయంత్రమునందిడి మూడుర్భూములువండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనుంచి దానికెనిమిదవభాగము శుద్ధిచేసిన నాభినికలిపి మర్దించి చూర్ణముచేసి రెండేసిగురిగింజలయెత్తు 1 పంచకోలకషాయానుపానముతో సేవించిన త్రిదోషమువలన జనించి సాధ్యాసాధ్యంబుగ నుండు సన్నిపాతములు నిర్మంశయముగా హరించు. ఇది త్రిలోచనరస మనబడు. మఱియు దీనిని నెమలిచెక్క, క్రానుగు, వావిలి, చిత్రమూలము, 2 మొక్కము, ఉత్తరేణి, మోడి, త్రికటుకములు, వస-వీనినివేసి అష్టావశేషముగా కాచబడిన కషాయానుపానముతో సేవించిన పదమూడు సన్నిపాతములు, పురాణజ్వరములు, అతిసారము, కాసము ఇవి హరించు. ఇది మృత్యుంజయకషాయ మనబడు. 3 యోషధసేవనకాలమునందు మేకపాలను వ్యథమునందు జేర్చికొనవలయును.

1 పంచకోలమనగా—పిప్పళ్లు, మోడి, చెవ్వము, చిత్రమూలము, సొండ్

2 ఇదే వద్దిచెక్క.

❧ సర్వజ్వరములకు సింహప్రతీపాలనము ❧

సూతం గంధక వత్సనాభ గరళం చైకైకభాగాన్వితం
సర్వం మర్దితహంసపాది స్వరనే గుంజేనమాత్రామితం,
తైలాభ్యంగజలోపచారకథితం పథ్యంచ దఢ్యోదనం
సర్వంకాంతి మనేకదోషశమనం సింహప్రతీపాలనమ్.

434

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, నాభి, గరళము. - వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి పెద్దహంసపాదియాకురసముచే మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి అనుపాన విశేషములతో నిప్పించిన అనేకదోషములచే జనించిన జ్వరములు శమించు. దీనియందు తైలాభ్యంగము, శీతజలోపచారము, పెరుగన్నభోజనము వీనిని చేయించవలయు. ఇది సింహప్రతీపాలన మనబడును.

❧ సర్వజ్వరములకు ఆనందభైరవము ❧

సౌభాగ్యహింగుళకణం గరళం మరీచం

సంమర్ద్య నిందకరనేన దినత్రయంచ,

ఆనందభైరవవటీ తువరీప్రమాణం

నానానుపానసహితం సకలామయఘ్నమ్. (నిత్యనాథీయే) 435

తా. శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, పిప్పళ్లు, శుద్ధిజేసిన వసనాభి, మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి వేపచెక్కరసముచే మూడుదినములు మర్దించి కందిగింజలంలేసి మాత్రలుచేసి యం దొకదానిని అనుపానవిశేషములతో నొసంగిన సర్వజ్వరములు హరించు. ఇది ఆనందభైరవ మనబడు. (దీనిని నేత్రముల కంజనముజేసిన సన్నిపాతములు హరించు.)

❧ ముహూర్తములో నవజ్వరములను హరించెడి రత్నగిరిరసము ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతతామ్రాభ్రహాటకం,

ప్రత్యేకం సూతతుల్యం స్యాత్సూతార్థం మృతలౌహికమ్. 436

లౌహార్థం మృతవైక్రాంతం మర్దయే ధ్వజంగజద్రవైః,

పర్పటిరసవత్పాచ్యం చూర్ణితం భావయేత్పథక్. 437

శిగ్రువాసకనిర్ధండ్లీ. వచాగ్నభృంగముండికైః,

ద్రాక్షామృతాజయంతీభి ర్దునిబ్రహ్మీసుతి క్తకైః. 438

కన్యాయాశ్చ ద్రవైర్భాచ్యం ప్రతివారై స్త్రిధాత్రిధా,

రుద్ధాలఘుపుటేసాచ్యా వాలుకాయంత్రమధ్యగా. 43
 యంత్రం నిరుధ్య యత్నేన సాంగశీతం సముద్భరేత్,
 చూర్ణం నవజ్వరే దేయం మాషచూత్రం లసస్యవై. 44
 కృష్ణాథాన్యసమాయుక్తం ముహూర్తాన్నాశయేజ్వరం,
 అయం రత్నగిరిర్నామ రసోయోగస్య వాహకః. (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, స్వ
 భస్మము - ఇవి ప్రత్యేకము సమభాగములు, లోహభస్మము రసములో ౪ భాగవ
 వైక్రంతభస్మము లోహభస్మములో ౪ భాగము - ఇటులగ్రహించి గుంటగలగరాకు
 ముచే మర్దించి పర్పటిరసమును చేర్చి పాకమునుచేసి పిదప దానిని చక్కగా చూర్ణముచే
 మునగ, అడ్డసరము, వావిలి, వస, చిత్రమూలము, గుంటగలగర, బోడతరము, ద్రా
 విష్ణుతీగ, తక్కిడు, మోదుగు, బ్రాహ్మి, చేదుపొట్ట, కలబాద - వీనిరసముల
 ప్రత్యేకముగా నొక్కొకదినము మూడుపర్యాయములుభావనచేసి మూకుళ్ళలో నుగి
 చీలచేస్సిలఘుపుటగిదిడి పిదప వాలుకాయంత్రమధ్యములో నునిచి పాకముచేసి సా
 శీతలమున దించుకొని చూర్ణముచేసి మాషప్రమాణమును పెప్పళ్ళు, ధనియాలు వీనియ
 పానముతోడ నిప్పించిన ఒకముహూర్తములో నవజ్వరములు నివర్తించును. ఇది రత్న
 రస మనఁబడును. యోగవాహకమైనది.

— సర్వజ్వరములకు చండేశ్వరరసము —

రసం గంధం విషం తామ్రం మర్దయేదేకయామకం,
 అర్ద్రకస్య రసేనైవ మర్దయే త్సప్తవారకమ్. 45
 నిర్ఘండాస్య స్వరసే పశ్చాత్తర్దయే త్సప్తవారకం,
 గుంజైకార్ద్రరసేనైవా దత్వా హంతి జ్వరం త్షణాత్. 46
 వాతజం పిత్తజం శ్లేష్మ ద్విదోషజమపి త్షణాత్,
 సుశీతలజలే స్నానం తృణైరై షీరభోజనమ్. 47
 ఆమ్రంచ పనఃపైవ చందనాగురులేపనం,
 ఏతత్సమో రసోనాస్తి వై ద్వానాం హృదయంగమః 48
 ఏషచండేశ్వరోనామ సర్వజ్వరకులాంతకృత్, (రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, నాభి, తామ్రభస్మము-వీటిని అల్లపురసము
 నొకర్థము మర్దించవలయు. ఇటుల నేడుపర్యాయములు మర్దించి పిదప వావిలియా
 స్వరసముచే నేడుపర్యాయములు మర్దించి గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురసముతో నిష్కి

న వాతము, పిత్తము, క్లేష్మము, ద్వంద్వదోషము, వీనివలన జనించిన జ్వరములు అతి
 ప్రమాదముగా నివర్తించును. మిగులశీతలముగ నుండు జలస్నానము, దష్పిగలిగిన క్షీర
 యము, మామిడిపండ్లను, పనసపండ్లను భుజించుట, చందనము, అగరు వీనిలేచనము
 నామొదలగువాటిని చేయించవలయు. దీనికి సమమైనరసము లేదు. ఇది వైద్యుల మన
 స్సు మిగుల సంతోషపఱచును. దీనికి చందేశ్వరరస మని నామము గలదు. ఇది సమస్త
 జ్వరకులమును హరింపజేయును.

— సర్వజ్వరములకు శ్రీ జయమంగళరసము —

హింగూలసంభవం సూతం గంధకం టంకణం తథా. 446

తామ్రవంగం మాక్షికంచ నైంధవం మఠించం తథా,
 సమంసర్వం సమాహృత్యద్విగుణం స్వర్ణభస్మకమ్. 447

తదర్థం కాంతలౌహంచ రూప్యభస్మాపి తత్సమం,
 ఏతత్సర్వం విచూర్ణ్యాభ భావయే త్కనకద్రవైః. 448

శేఫాలీదళజై శ్వాపి దశమూలరసేనచ,
 కిరాతతిక్తకక్వాథే న్రివారం భావయేత్సుధీః. 449

భావయిత్వా తతఃకుర్యాద్ధంజాద్వయమితాంపటీం,
 అనుపాసం ప్రయోక్తవ్యం జీరకం మధుసంయుతమ్. 450

జీర్ణజ్వరం మహాఘోరం చిరకాలసముద్భవం,
 జ్వరమప్తవిధం హంతి సాధ్యాసాధ్యమథాపివా. 451

పృథగ్దోషాంశ్చ వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్,
 మేదోగతం మాంసగత మస్థి మజ్జాగతం తథా. 452

అంతర్గతం మహాఘోరం బహిఃస్థంచ విశేషతః,
 నానాదోషోద్భవం చైవ జ్వరం శుక్రగతం తథా. 453

నిఖిలం జ్వరనామానం హంతి శ్రీశివశాసనాత్,
 జయమంగళనామాయం రసశ్రీశివనిర్మితః. 454

బలపుష్టికరశ్చైవ సర్వరోగనివర్తణః, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. ఇంగిలీకముఁగొ నెత్తబడి శుద్ధిజేయఁబడిన రసము, శుద్ధిజేసినగంధకము,
 స్థిజేసినవెలిగారము, తామ్రభస్మము, వంగభస్మము, హేమమాక్షికభస్మము, నైంధవ
 యము, మిరియాల-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, సువర్ణభస్మము ౨ భాగములు,
 అంతభస్మము, లోహభస్మము-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, రజతభస్మము ౨ భాగ

ములు-ఇటుల వీని నన్నిటిని భిల్లములలో నుంచి చూర్ణముజేసి ఉమ్మై తరసము, నల్లవావిలి యాకురసము, *దశమాలముల రసము, నేలవేముకషాయము-వీనిచే ప్రత్యేక ప్రత్యేక ముగా మూడేసిమారులు భావనజేసి పిదప ౨ గురిగింజలం తేసి మాత్రులుజేసి యందొక దానిని జీలకఱ్ఱ తేనె వీనియనుపానముతోడ నేవించిన కడుభయంకరమై దీర్ఘకాల ముగా వేధింపుచుండు జీర్ణజ్వరము, సాధ్యాసాధ్యముగనుండు ఎనిమిదివిధజ్వరములు, వాతాదులచే ప్రత్యేకముగా జనించినజ్వరములు, ద్వంద్వజ్వరములు, సన్నిపాతజ్వర ములు, విషమజ్వరములు, మేదోగత మాంసగత అస్థిగత మజ్జాగతజ్వరములు, కడు భయంకరమైన అంతర్గతజ్వరములు, బహిర్గతజ్వరములు, నానాదోషములచే జనించిన జ్వరములు, శుక్రగతజ్వరము - ఈమొదలగు సర్వజ్వరములను ఈశ్వరునియాజ్ఞచే హరింపజేయును. ఇది ఈశ్వరనిర్మితంబయిన జయమంగళరసము. ఇది బలమును పుష్టిని గలగఁజేయుటయే గాక సర్వరోగములనుకూడా హరింపజేయును.

—ॐ సర్వజ్వరములకు మృత్యుంజయరసము ॐ—

విషస్యైకం తథాభాగం మరిచం పిప్పలీకణా. 45౬

గంధకస్యతథాభాగం భాగంస్యాట్టంకణస్యవై,
సర్వత్ర సమభాగం స్యా ద్ద్విభాగం హింగుళం భవేత్. 45౯

జంబీరస్య రసేనాత్ర భావ్యం హింగుళశోధితం,
రసశ్చై త్సమభాగంస్యా ధ్ధింగుళం నేష్యతే తదా. 457

గోమూత్రశోధితం చాత్రం విషం సౌరవిశోధితం,
చూర్ణయేత్థల్వమధ్యేతు ముద్గమాత్రాం వటించరేత్. 45౯

మధునాలేహనం ప్రోక్తం సర్వజ్వరనివృత్తయే,
దధ్యుదకానుపాసేన వాతజ్వరనిబర్హణః. 45౯

ఆర్ద్రకస్వరసే పానం దారుణే సాన్నిపాతికే,
జంబీరరసయోగేన ఆజీర్ణజ్వరనాశనః. 46౧

అజాజీగుడసంయుక్తో విషమజ్వరనాశనః,
జీర్ణజ్వరే మహాఘోరే పురుషే యావనాన్వితే. 46

పూర్ణమాత్రా ప్రదాతవ్యా పూర్ణం వటిచతుష్టయం,
అతిక్షీణేతివృద్ధేవ శిశౌచాలపనయస్యపి. 46

* దశమాల మన—మారేడు, తక్కులి, దుందిలము, గుమ్మడు, కలిగొట్ట
కొలపొన్న, నేలపొన్న, చిన్నములక, పెద్దములక, పల్లెరు.

తూర్యమాత్రా ప్రదాతవ్యా వ్యవస్థాసారనిశ్చితా,
నవజ్వరే ప్రదానేచ యామైకాన్నాశయేజ్వరమ్. 463

ఆక్షిణేచ కఫాభావే దాహేవా వాతపైత్తికే,
సితాదద్యాత్ప్రియత్నేన నారికేళాంబునిర్భయమ్. 464

అయం మృత్యుంజయోనామ రసస్సర్వజ్వరాపహః,
అనుపానప్రభేదేన నిహంతి సకలాన్గదాః. (నిత్యనాథీయే) 465

తా. గోమూత్రములో శుద్ధిచేసిననాభి ౧ భాగము, మిరియాలు, పిప్పళ్ళు, రాడి, శుద్ధగంధకము - ఇవి దినుసుకు ౧ భాగము, వెలిగారము ౧ భాగము, నిమ్మ డ్లరసముచే శుద్ధిచేయబడిన ఇంగిలీకము వానికన్నిటికి ౨ భాగములు ఇటుల వీని న్నీటిని ఖల్వమునం దునిచి చక్కగా చూర్ణముచేసి పెసరగింజంతమాత్రము చేయ యును. దీనియందు నాభి మొదలైనవానికి సమభాగముగా రసమును చేర్చువత్సములో గిలీకమును చేర్పించును. ఈమృత్యుంజయరసమును సమస్తజ్వరములయందు తేసెలో ది నాకించవలయును. పెరుగు, ఉదకము వీనియనుపానముతో నిష్పించిన వాత జ్వరము, అల్లపురసముతో నిష్పించిన దారుణమైన సన్నిపాతజ్వరములు, నిమ్మపండ్ల యముతోడ నిష్పించిన అజీర్ణజ్వరము, జీలకఱ్ఱ బెల్లము వీనియనుపానముతోడ నిష్పిం చ విషమజ్వరము ఇవి నివర్తించును. దారుణమైన జీర్ణజ్వరమునందు యశావనవయస్సు ల పురుషునికి సంపూర్ణమాత్రగా (అనగా పెసరగింజంత) పరిమాణముగల నాలుగు మాత్రల నిష్పించవలయును. అతిక్షీణుడు, వృద్ధుడు, శిశువు, స్వల్పవయస్సుగలవారు ౩కి తుర్యమాత్రగా (అనగా పూర్ణమాత్రలో నాలవభాగము) నిష్పించవలయును. పజ్వరములయం దిష్పించిన ౧ రూములోపల జ్వరము నివర్తించును. వాతశిత్తమువలన రించిన తాపమునందు పంచదారతోను పైమాత్ర నిష్పించి నారికేళోదకమును భయము క ప్రయత్నముతో నిష్పించవలయును. ఇది మృత్యుంజయరస మనబడును. సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును. మఱియు నిది అనుపానభేదముచే సమస్తరోగములను పోగొట్టును.

❧ తరుణాదిజ్వరములకు ప్రళయానలరుద్రరసము ❧

హింగులోతరసంభాగం ద్వైభాగానిచ గంధకం,
బాణభాగాభ్రగోదంతం కాలభాగం మనశ్శిలా. 466

టంకణం నేత్రభాగంచ రసితం ఋతుభాగికం,
ఏకభాగంచ నేపాళం ద్వైభాగంచ హలాహలమ్. 467

దరదం చార్థభాగంచ లోహం తామ్రంచ భాగికం,
సర్వంఖలోద్ధరే స్థాప్యం ఊరేణార్కస్యమద్దయేత్. 468

సింధువారాగ్నిడుత్తూరజంబీరః కారవల్లికా,
గంధతాళవిషమ్లేచ్ఛ భాగాగ్రం నిఊపేద్భుభః. 469

దశమూలకషాయేణ మద్దయే ద్వామయుగ్మకం,
పంచకోలకషాయేణ మద్దయే ద్వామమాత్రకమ్. 470

నిఊప్య తామ్రపాత్రేణ ద్వాయామా వాలుకాగ్నినా,
సాంగశీతలముద్భృత్య వల్లమాత్రకమేవచ. 471

యోజయేత్తరుణోపేతే దోషవాతజ్వరేపి చ,
పిత్తవాతగతేచైవ ప్రత్యహం తరుణేపి వా. 472

చాతుర్థిక త్రిరాత్రేచ అన్యత్ర వివిధజ్వరః,
అమందాద్దీపనం జ్ఞేయో దాహస్వేదోల్బణం జయేత్. 473

పయశ్శూల్యోదనం పథ్యం దధితక్ర సమన్వితం,
సితయామిశ్రతోయేన నారికేళాంబునా తథా. 474

కదలీఫలపక్వాని పునస్సర్వేషు నాళితః,
తాంబూలచందనోన్మిశ్రం దేయోదద్యా ధ్విషగ్వరైః. 475

వాపీకూపతటాకానాం స్నానంకుర్యాద్యథేచ్ఛయా,
ప్రళయానలరుద్రాభ్యో రసఃకోలాగ్నిభైరవః. (ఆయుర్వేదే) 476

తా. ఇంగిలీకములోనుండి తీయఁబడినరసము (అనఁగా బాలరసము) ౧ భాగము, గంధకము ౨ భాగములు, తాళకము అభ్రకము ఇవి ౫ భాగములు, మణిశిల ౩ భాగములు, వెలిగారము ౨ భాగములు, ఉల్లిపాషాణము ౬ భాగములు, నేపాళ ము ౧ భాగము, హలాహల మను విషము ౨ భాగములు, ఇంగిలీకము ౪ భాగములు, లోహమండూరము ౧ భాగము, తామ్రభస్మము ౧ భాగము - వీనినిన్నిటిని శుద్ధి చేసి ఖల్వమునం దునిచి జిల్లేడుపాలతో మద్దించి పిదప వావిలాకు, చిత్తమూలము, ఉష్ణైత్త, నిమ్మ, కాకర వీనిరసములతో మద్దించి అందులో గంధకము, తాళకము, నాభి, ఇంగిలీకము వీటిని మునుపుచెప్పిన భాగములచొప్పున చేర్చి దశమూలకషాయముచే ౨ రూములు, పంచకోలకషాయముచే ౧ రూము మద్దించి తామ్రపాత్రలో నునిచి రెండురూములు వాలుకాయంత్రములో పాకముచేసి సాంగశీతలమున దీని వల్లప్రమాణము నేవించిన తరుణజ్వరములు, దోషజ్వరములు, వాతజ్వరములు,

పిత్తవాతజ్వరములు, ప్రత్యహమునుండు తరుణజ్వరములు, చాతుర్థికజ్వరములు, త్రాసిక జ్వరములు, పలువిధములైన ఇతరజ్వరములు ఇవి యన్నియు హరించు. మఱియు అగ్ని మాంద్యము, దాహము, మిక్కుటముగా స్వేదము ఇవికూడా హరించును. శాల్యన్నమును పాలు పెరుగు మజ్జిగ వీనిసహితముగా భుజించవలయును. పంచదారపానకమునుగాని, నారికేళోదకమును గాని పానముచేయించవలయును. ఆరటిపండ్లు మొదలగువానినికూడా భుజింపవచ్చును. తాంబూలభక్షణము, చందనలేపనము వీనిని వైద్యుఁడు చేయించ వలయును. కోనేరు, నుయ్యి, తటాకము-వీనియందు యథేచ్ఛగా స్నానము చేయించ వలయును. ఇది ప్రళయానలరుద్రరస మనియు, కాలాగ్నిభైరవ రసమనియు యెఱుఁ బడును.

❧ సర్వజ్వరములకు తరుణార్కరసము ౨ ❧

గంధకం టంకణం చాభ్రం నాభిదుష్కృతబీజకం,
కృష్ణసర్పస్య గరళం రక్తచందన పంగకమ్. 477

ఏతాని సమభాగాని సర్వత్ర సమహింగుళం,
మాతులుంగరపైర్చర్మ్యం త్రిదినంచ మహామృదు. 478

వటికాకా సర్వమాత్రేణ హ్యనుపానవిశేషతః,
తరుణార్కరసోఘ్నత సర్వజ్వరనివారణః. (ఆయుర్వేదే) 479

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము, వెలిగారము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిననాభి, ఉష్ణైత్త లు, నల్లత్రాచువిషము, రక్తచందనము, పంగభస్మము-ఇవి సమభాగములు, వీని స్నిటికిని సమము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము - ఇటుల వీని నన్నిటిని చేర్చి మాదీఫలరసముచే యాడుదినములు మృదువుగా మర్దించి ఆవగింజలం లేసి మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషము చేసి చిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించు. ఇది తరుణార్కరస మనఁబడును.

❧ అసాధ్యజ్వరాదులయందు కల్పతరురసము ౩ ❧

రసం గంధం విషం తామ్రం సమభాగం ప్రచూర్ణయేత్,
భావయేత్పంచభిః పిత్తైః క్రమశః పంచవాసరమ్. 480

నిర్లంఢీ స్వరసేనైవ మర్దయేత్సప్తవాసరం,
ఆర్ద్రాకస్య రసేనైవ భావయేచ్ఛ త్రిధాపునః. 481

సర్వపాభావటీకార్యా ఛాయయా పరిశోషితా,
తతస్సప్తవటీయోజ్యా యావన్న త్రిగుణాభవేత్. 482

వయోగ్నిదోషగం బుధ్వా ప్రయోజ్యాభిషజాంవరైః,

అనుపానంచోష్ణజలం కజ్జలీపిప్పలీయుతమ్. 485

పానావశేషే ప్రస్వాశ్య వస్త్రైరాచ్ఛాదయేన్నరం,
ఘర్తాభ్యాగమనం యావత్తతోరోగౌత్పముచ్యతే. 484

రోగిణం స్వపయిత్యాతు భోజయేత్సనితం దధి,
ఏషకల్పతరుర్నామ రసః పరమదుర్లభః. 485

అసాధ్యం చిరకాలోత్థం జీర్ణంచ విషమజ్వరం,
హంతి జ్వరాతిసారౌచ గ్రహణీం పాండు కామలామ్. 486

నదేయ శ్వాసకాసేచ శూలయుక్తే నరేతథా,
గోషనీయః ప్రయత్నేన నదేయో యస్య కస్యచిత్. 487

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, విషము, తామ్రధస్తము, వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి చక్కగ చూర్ణముచేసి పంచపిత్తములచే (అనగా మత్స్యము, ఎనుబోతు, నెమలి, ఆడవిపంది, మేకపోతు వీనిపిత్తములచే) యథాక్రమముగా అయిదుదినములు భావనచేసి పిదప వావిలిన్వరసముచే ఏడుదినములు, అల్లపున్వరసముచే మూడుదినములు భావనచేసి మర్దించి అలాలంతమాత్రము చేసి నీడ నెండించిదోషము, వయస్సు, జఠరాగ్ని వీని బలము నెఱిగి సమర్థుడగువై ద్యుండు ఏడుమాత్రల నిష్పించి ఉష్ణోదకము, పిప్పలీన్వరసమువీనిని అనుపానముచేయించి రోగిని పదుండబెట్టి చెమటకలుగు వఱకు వస్త్రమును కప్పి నిద్రించునటుల చేయవలయును. పిదప పంచదార, పెరుగు వీనితోడ వధ్యము నిష్పించవలయును. ఇది కల్పతరురస మనఁబడును. మిగుల దుర్లభమైనది. అసాధ్యజ్వరము, చిరకాలజ్వరము, జీర్ణజ్వరము, విషమజ్వరము, జ్వరాతిసారము, గ్రహణి, పాండువు, కామిలవీనిని హరించుకలయును. శ్వాసకాసములు శ్చాలి వీనితోగూడియుండు జ్వరమునందు దీనిని నిష్పించుజనదు. దీని నితరులకు ఇవ్వకుండా మిగుల ప్రయత్నముతో రహస్యముగా కాపాడవలయును.

❖ జ్వరములకు అర్ధనారీశ్వరరసము ❖

గోరీశిలా హింగుళ మధ్రకంచ తారంచ తామ్రంచ బలించసూతం,
విషంచ నేపాళ మదోత్పటంచ వల్లీఫలం కర్పరి మైలతుత్థమ్. 488
సర్వంచ చూర్ణం శిఖిమత్స్యపిత్తేసంభావయేత్వగ్నిభవేంద్రవారిణా,
హలాహలాదంతిచ మజ్జతోయై దినేనమర్ద్యం పరిభావశోషయేత్.
అజోత్తరస్తస్యపయోమిళిత్యాయామార్థవామాన్యజ్వరంనిహన్యాత్,

అర్థంశరీరం వపుభవ్యమన్యే మహాద్భుతం వైద్యవివాదకాలే.
తథామజో దక్షిణదుగ్ధమిశ్రే ఉభేచ పతాగతయే జ్వరంహరేత్.
కథితా హ్యజనాథేన రహస్యం చిత్రకారిణా,
అర్ధనారీశ్వరోనామ రసస్సేవోఽరసాయనః. (ఆయుర్వేదే) 491

తా. శుద్ధిజేసిన గౌరీపాహణము, ఇంగిలీకము, అభ్రకభస్మము, రజతభస్మము, తామ్రభస్మము, గంధకము, రసము, నాళి, నేపాళములు, కస్తూరి, మిరియాలు, పాలు తుత్తము, మైలుతుత్తము-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి చూర్ణముచేసి నెమలిచేదున, చేపచేదున మర్దించి చిత్రమూలరసము, నాళికాయము, పెద్దపాపరసము, దంతివేళ్ల రసము, జాజికాయలరసము వీనిచే నొక్కొకదినము మర్దించి, భావనచేసి యెండించి వైద్య వివాదకాలమునందు మేకకఉత్తరపు చనుపాలతో నిష్పించిన నాలుగు ఘడియలకు వామ భాగమునందుండు జ్వరములు మానును. పిదప మేకయొక్కదక్షిణవైపు చనుబాలతో లిపి యిష్పించిన రెండుపార్శ్వములయందలిజ్వరము మానును. ఇది అజనాథునిచేఁ జిప్పబడిన అర్ధనారీశ్వరరసము. ఇది మిగులశ్రేష్ఠమైనది. ఉత్తరస్తన్య మనఁగా ఎడమ స్తన్ను, దక్షిణస్తన్యమనఁగా కుడిచన్ను.

రసగంధామృతంచైవ సమం శుద్ధం చ టంకణం,
మర్దయే త్థల్వమధ్యేతు యావత్స్యాత్కజ్జలప్రభమ్. 492

నకులారిముఖే ఊష్ణా మృదాసంచేష్టయేద్భుషిః,
స్థాపయే న్నృణ్ణయేపాత్రే ఉద్ధావ్ధో లవణం ఊషేత్. 493

భాండవక్త్రం నిరుధ్యాభ చతుర్యామం దృఢాగ్నినా,
స్వాంగళైత్యం సముద్ధృత్య ఖల్వేకృత్వాతు కజ్జలీమ్. 494

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం నస్యం కర్తవ్యో జయేత్,
వామభాగే జ్వరం హంతి తత్త త్తాల్లోకకౌతుకమ్. 495

కుర్యాద్దక్షిణభాగేన చారోగ్యం నిశ్చితం భవేత్,
గోష్ణాద్గోష్ణతమం ప్రోక్తం గోషనీయం ప్రయత్నతః. 496

అర్ధనారీశ్వరోనామ రసోయం కథితో భువి, (మతాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, గంధకము, నాళి, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము-వీటిని సమ భాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో వైచి యావత్తును కజ్జవలె మర్దించి నకులారి ఖములోనునిచి వెలవట చీలమన్ను చేసి మట్టికుండలో ఉప్పుపోసి అందులోనునిచి మైన పుష్పాని కుండనోరుమూసి నాలుగురూములు దృఢాగ్ని చే వక్షముచేసి సాంగళితల

మున దీసి ఖల్వములో నునిచి చక్కగానూరి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి యెడమప్రక్క కొకమాత్రను నన్యముచేయించిన తత్త్వణమే వామభాగమునందుండుజ్వరము నివర్తించును. కుడిప్రక్కచేయించిన నిశ్చయముగా ఆరోగ్యము గలుగును. ఇది మిగుల రహస్యమైనది. దీనిని ప్రయత్నము చే రక్షించవలయు. ఇది ఆర్థనారీశ్వరరస మనఁబడును.

❧ ఆమజ్వరాదులకు అగ్నికుమారరసము ❧

మరిచోగ్రాకుష్ఠముస్తైః సర్వైరేవ సమం విషమ్. 497

షిష్ట్యాచార్ద్రరసేనైవ పటికా రక్తికామితా,
ఆమజ్వరే ప్రథమతః శుంథ్యాచ మధుషిష్టయా. 498

ఆర్ద్రకస్య రసేనాశి నిర్గుండాశ్చ కఫజ్వరే,
షీనసేచ ప్రతిశ్యాయే ఆర్ద్రకస్యచ వారిణా. 499

అగ్నిమాంద్యే లవంగేన శోఘేన దశమూలకః,
గ్రహణ్యాం సహ శుంథ్యాచ దశమూలాతిసారకే. 500

సామేచ థాన్యశుంఠీభ్యాం పక్షేచ కుటజం మధు,
సన్నిపాతజ్వరారంభే షిష్టల్యార్ద్రకవారిణా. 501

కంటకార్యా రసైః కాసే శ్వాసే తైలం గుడాన్వితం,
పీత్వా వటిద్వయం రోగీ స్వాస్థ్యం సముపగచ్ఛతి. 502

సర్వేషామేవ రోగాణా మామదోషప్రశాంతయే,
అగ్నివృద్ధికరోనామ్నా విఖ్యాతోఽగ్నికుమారకః. (సిద్ధరసార్ణవే) 503

తా. మిరిమాల, వస, చెంగల్వకోస్తు, తుంగము స్తైలు-వీరికన్నిటికి సమము వాళి ఇటుల వీనినిగ్రహించి అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజప్రమాణముమాత్రలు చేయవలయు. దీనిని ఆమజ్వరమునందు తొలుత శొంఠి, తేనె వీనియనుపానముతోడను, పిదప అల్లపురసముతోడను, కఫజ్వరమునందు వావిలిరసముతోడను, షీనసము ప్రతిశ్యాయము వీనియందు అల్లపురసముతోడను, అగ్నిమాంద్యమునందు లవంగములతోడను, శోఫ రోగమునందు దశమూలములతోడను, గ్రహణీరోగమునందు శొంఠితోడను, అతిసారమునందు దశమూలములతోడను, అజీర్ణజ్వరమునందు ధనియాలు, శొంఠి వీనియనుపానముతోడను, పక్షజ్వరమునందు కొడినెవెత్తులు తేనె వీనియనుపానముతోడను, సన్నిపాతజ్వరారంభమునందు షిష్టల్య, అల్లపురసము వీనియనుపానముతోడను, కాసమునందు వ్రాకుడురసముతోడను, శ్వాసమునందు నూనె బెల్లము వీనియనుపానముతోడను ౨ మాత్రల నిష్పించిన రోగికి సౌఖ్యము కలుగును. మఱియు సమస్తరోగములయందును

అమదోషము నివర్తించుటకై వీని నిష్పింపవలయును. ఇది అగ్నికుమారరస మనఁబడును. ఇది జాతరాగ్నిని వృద్ధిజేయును.

❧ సర్వజ్వరాతిసారముంకు మేఘనాదరసము ❧

తారం కాంఠ్యం మృతం తామ్రం త్రిభిస్తుల్యంచ గంధకం,
క్వాథేన మేఘనాదరస్య పిష్టా మథ్వా పుటేపచేత్. 504

షడ్భిఃపుటైర్భవేత్పిష్ఠో మేఘనాదో జ్వరాపహః,
భక్షయే త్వర్ణఖండేన విషమజ్వరనాశనః. 505

అస్యమాత్రాద్విగుంజాశ్శ్యా త్వథ్యం దుగ్ధౌదనం హితం,
నాగరాతి విషాముస్తా భూనింబామృత వత్సకైః. 506

సర్వజ్వరాతి సారఘ్నం క్వాథమస్యానుపాయయేత్,
తరుణం వా జ్వరం జీర్ణం తృప్త్యాం దాహంచ నాశయేత్. 507

తా. రజతభస్మము, కంచుభస్మము, తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగములు, ఈ ఘాటికి సమము శుద్ధిజేసినగంధకము-వీనిని చిట్టికూరకషాయముచే బాగుగా మర్దించి బిళ్ల కీసి యెండ నెండించి మూకుటిలోనునిచి వీలమన్న ఇచ్చి పుటమువేయవలయు. ఇటులనే పిష్టియాశుకషాయముచే మరల మర్దించి విదుపుటములువేసిన శుద్ధం బగు. సిదప వీనిని యెండు గురిగింజలయెత్తు తమలపాకులతో నునిచి సేవించిన విషమజ్వరములు హరించు. వీనిని యెంతి, అతివస, తుంగము నైలు, నేలవేము, తిప్పతీగె, కొడిసె - వీనికషాయానుపానముతో సేవించిన సమస్తజ్వరాతిసారములు, తరుణజ్వరము, జీర్ణజ్వరము, దష్టి, దాహము వి హరించు. ఇది మేఘనాదరస మనఁబడు. దీనియందు పాలతోగూడిన యన్నమును బజించుట పథ్యము.

❧ చాతుర్థికజ్వరములకు చాతుర్థికారరసము ❧

హరితాశం శిలాతుత్థం శంఖచూర్ణం చ గంధకం,
సమాంశం మర్దయేత్థల్వే కుమారీరససంయుతమ్. 508

శరావసంపుటే కృత్వా దత్త్వా గజపుటేపచేత్,
కుమారికారసేనైన వల్లమాత్రా వటికృతా. 509

దత్తా శీతజ్వరం హంతి చాతుర్థంతు విశేషతః,
మరీచఘృతయోగేన తక్రం పీత్వా చరేద్వటిమ్. 510

ఏతయా వమనంభూత్వా జ్వరస్తస్థాద్వినశ్యతి, (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన హరిదళము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల, శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము, శంఖ చూర్ణము, శుద్ధిజేసిన గంధకము-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములలో నునిచి కలబందరసముచే మద్దించి యెండ నెండించి మూవళ్లలో నునిచి చీలమన్ను ఇచ్చి గజ పుటంబిడి సాంగశీతలమున గ్రహించి మరల కలబందరసముచే మద్దించి మూడుగురింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేవించిన శీతజ్వరములు, విశేషముగా చాతుర్థిక జ్వరములు హరించు. మిరియములచూర్ణమును ఘృతమును మజ్జిగలో కలిపి పానముజేసి పిదప ఒకమాత్రను నేవించిన వమనంబై జ్వరము హరించు.

— సర్వజ్వరములకు చింతామణిరసము —

రసం గంధం మృతం తామ్రం మృతమథం ఫలత్రికమ్. 511

త్రూషణం దంతిబీజం చ సమంఖల్వే విమద్దయేత్,
ద్రోణపుష్పి రనై రాభవ్యం శుష్కం తదుపపాలితమ్. 512

చింతామణిరసో హ్యేష త్వజీర్ణే శస్యతే సదా,
జ్వరమప్తవిధం హంతి సర్వశూలనిఘాదనమ్. 513

గుంజై కంవా ద్విగుంజంవా దేయమార్ద్రకవారిణా, (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, తామ్రభస్మము, కరక తాండ్ర యుసిరికెలు, శొంతి పిప్పలి మిరియాలు, శుద్ధిజేసిననేపాళములు - వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములలో నునిచి తుమ్మిపూలరసముచే మద్దించి దానిరసముచేతనే భావనజేసి యెండించి రోగబలాబలము నెఱిగి ఒకటి, లేక రెండుగురింజలప్రమాణమును అల్లపు రసానుపానముతో నేవించిన అజీర్ణ జ్వరమును, అప్తవిధజ్వరములను, సమస్తశూలలను బోక డచును. ఇది చింతామణిరస మనబడును.

— సర్వజ్వరహరకషాయము —

భార్జ్యబ్ద పర్వాటక ధన్వయాసవిశ్వా

భూనింబకుష్ఠకణసింహామృతవాసాకషాయః,

జీర్ణజ్వరం సతతసంశతకం నిహన్యా

దన్యేద్యుకం సహతృతీయచతుర్థకంచ. 515

తా. గంటుభారంగి, తుంగగడ్డలు, శర్పాటకము, * రేగటిదూల, సొంటి, నేల వేము, చెంగల్వోడ్డు, పిప్పళ్లు, నేలములక, తిప్పతీగ, అడ్డపుసరపుటి నెలు-వీనిని సమ భాగములుగా దంచి కషాయముపెట్టి నేవించిన సర్వజ్వరములు హరించు.

* ఇదే దురదగొండి.

శీతజ్వరహరకషాయములు ౧౭

రామలక్ష్మణసీతాశ్చ రావణేన విభీషణః,
కుంభకర్ణ సమాయుక్తం కషాయం సముపాచరేత్. 516
జానకీచూర్ణసంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనం, (మాధవనిదానే)

తా. నేలవేము, లక్ష్మణపంజి, పర్వాటకము, పెద్దమ్రాగు, తానికాయ, బలు రక్కసి - వీనిని కషాయముబెట్టి అందు విప్పలిచూర్ణము కలిపి త్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

మత్స్య కూర్మ వరాహశ్చ నారసింహశ్చ వామనః, 517
రామో రామశ్చ రామశ్చ బుద్ధకః కల్కి మేవచ,
అవతారేణ సంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనమ్. 518

తా. కటుకరోహిణి, నందివృక్షము, పెన్నేరుదుంపలు, అడ్డసరము, ఊమిగు, తెల్లగరికె, నేలవేము, చిట్టాముదపువేళ్లు (కలుక్రాసుగు), రావిచిగుళ్లు, చిత్రమూలము - వీనిని కషాయముబెట్టి త్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

శీతజ్వరమునకు తుద్రాదికషాయము ౧౮

తుద్రాధాన్యకశుంఠీభిః గుడూచీ ముస్తకద్యుతైః,
రక్తచందన భూనింబ పటోల వృషపుష్కరైః. 519
కటుకేంద్రయవారిష్టభార్గీపర్పటకై స్సమైః,
క్వాథం ప్రతినిషేవేత సద్యశ్శీతజ్వరచ్ఛిదమ్. 520

తా. వ్రాకుడు, ధనియాలు, సొంటి, తిప్పతీగె, తుంగము నైలు, పద్మకము, రక్త చందనము, నేలవేము, చేతిపొట్ట, అడ్డసరము, పుష్కరమూలము, కటుకరోహిణి, కొడిగి, వేప, గంటుభారంగి, పర్వాటకము-వీనిని సమభాగములుగా చేర్చి కషాయము కాచి బుష్పించిన శీతజ్వరము తక్షణమే నివర్తించు.

సర్వజ్వరములకు భూనింబాదికషాయము ౧౯

భూనింబదారుదశమూలమహశాషధాబ్జ
తిక్తేంద్రబీజధనకేభకణాకషాయః,
తంద్రాప్రలాపకసనారుచిదాహమోహ
శ్వాసాదియుక్తమఖిలం జ్వరమాశు హంతి. 521

తా. నేలవేము, దేవదారు, దశమూలములు, సొంటి, తుంగము నైలు, చేతిపొట్ట, డిసెబిత్తులు, ధనియాలు, ఏనుగపిప్పళ్లు - వీని కషాయము, తంద్ర, పటవరింత, కాసము

అరుచి, సర్వాంగతాపము, మోహము, శ్వాసము - ఈ మొదలగువానితోగూడియుండు
దారుణమయినజ్వరములనన్నిటిని అతిశీఘ్రముగా హరింపఁజేయును.

❧ విషమజ్వరములకు దార్వాద్యదికషాయము ❧

దార్విదాహకలింగలోహితలతాశమ్యాకపాతాసతీ
శౌండివీరికి రాతకుంజరకణత్రాయంతికాపద్మకైః,
చక్రాధాన్యకనాగరాక్షసరళాశీఘ్రంబుసింహీశివా

వ్యాఘ్రీపర్వటదర్శమూలకటుకానంతామృతాపుష్కరైః. 522

ధాతుత్థం విషమం త్రిదోషజనితం ఏకాహికం ద్వ్యాహికం,
పీతోహంతి మహాన్యధం బహురుజం సద్యఃప్రలాపాన్వితమ్. 523

తా. మ్రానివసపు, దేవదారు, కొడిసె, రక్తచందనము, కస్తూరి, రేల, విష
బొద్ది, కహోరములు, పిప్పళ్లు, పిల్లిపీచర, నేలచేము, వసుగుపిప్పళ్లు, కలుక్రాసుగు, పద్మ
కము, చక్రా, ధనియాలు, సొంటి, తానికాయ, సరళదేవదారు, శీఘ్రా, జలము, నేల
ములక, కరక్కాయ, వ్రాకుడు, పర్వాటకము, దర్భవేళ్లు, కటుకరోహిణి, సుగంధ
పాల, తిప్పతీగె, పుష్కరమూలము - వీనితోసిద్ధముచేయఁబడిన కషాయము నిష్పించిన
ధాతుజనితము, విషమము, త్రిదోషజనితము, ఏకాహికము, ద్వ్యాహికము-యీమొద
లగుజ్వరములు, పలవరింత, అధికశూల, పీడ వీనితోగూడియుండు దారుణజ్వరములు -
ఇవి అతిశీఘ్రముగా హరించును.

❧ శ్లేష్మజ్వరాదులకు దశమూలకషాయము ❧

శాలిపర్ణి పృశ్నిపర్ణి బృహతీద్వయగోక్షురైః,
బిల్వాగ్నిమంధశోణాక కాశ్చరీ పాటలాయుతైః.

524

దశమూలమితిఖ్యాతం క్షుధితం తజ్జలం పిబేత్,
పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తం వాతశ్లేష్మహరం పరమ్.

525

సన్నిపాతజ్వరం హంతి సూతికాదోషనాశనమ్,

ఉత్కంఠగ్రహపార్శ్వార్థి తంద్రామస్తకశూలహృత్. 526

తా. కొలపొన్న, నేలపొన్న, చిన్నములక, పెద్దములక, పల్లెరు, మారేడు,
తక్కలి, దుండిలము, నేలగుమ్మడు, కలిగొట్టు-వీరివేళ్లు దశమూలము లనఁబడును. వీని
కషాయమును పిప్పలిచూర్ణ సహితముగా నిష్పించిన వాతశ్లేష్మజ్వరము, సన్నిపాతజ్వరము,
సూతికాదోషము, మెడపట్టు, పార్శ్వశూల, తంద్ర, తలనొప్పి వీటిని శీఘ్రముగా
హరింపఁజేయును.

కఫరోగమునకు కట్ఫలాదికషాయము ౧౮౭

కట్ఫలాంబుద భార్జిభి ధాన్యరోహిష పర్వతైః,

వచా హరీతకీ శృంగీ దేవదారుమచాపధైః.

527

క్వాథః కాసజ్వరం హంతి శ్వాసశ్లేష్మగళగ్రహాన్,

తా. కాయఫలము, తుంగముపైలు, గంటుభారంగి, ధనియాలు, కామంచిగడ్డి, పర్వాటకము, వస, కరక్కాయ, కర్కాటకశృంగి, దేవదారు, సొంటి-వీనికషాయము కాసయు క్తజ్వరము, శ్వాసము, శ్లేష్మము, మెడపట్టు వీటిని హరింపఁజేయును.

కఫాదిజ్వరములకు శృంగ్యాదికషాయము ౧౮౮

శృంగీ దారు నిశాసురాహ్వమభయ భార్జీచ విశ్వోషణం

ముస్తా పర్వట కట్ఫలంచ సవచామస్తుంబరం కత్తృణం,

క్వాథం యోద్రయుతం పిబేచ్ఛ కఫజే కానే త్తయే పీననే

శ్వాసే వాతయుతే జ్వరేచ వమనే హిక్మాను పితౄమయే.

528

తా. కర్కాటకశృంగి, మృత్తానివసపు, దేవదారుచెక్క, కరక్కాయ, గంటు గారంగి, సొంటి, తుంగముపైలు, పర్వాటకము, క్షాయఫలము, వస, ధనియాలు, కామంచిగడ్డి-వీనికషాయమును లేనెవహితముగా పానముచేయించిన కఫమువలన జనింపన క్వాసము, త్తయము, పీనము, శ్వాసము, వాతజ్వరము, వాంతి, ఎక్కిగిళ్ళ, పిత్త రోగము వీటిని శమింపఁజేయును.

త్రిదోషజ్వరమునకు తుద్రాదికషాయము ౧౮౯

తుద్రామృతానాగరపుష్కరాహ్వైః

కృతః కషాయః కఫమారుతోత్తరే,

శ్వాసకాసారుచి పార్శ్వశూలే

జ్వరే త్రిదోషప్రభవే ప్రశస్యతే.

529

తా. వ్రాకుడు, తిప్పతీగె, సొంటి, పుష్కరమూలము - వీటికషాయము శ్లేష్మవాత శోషము, శ్వాసకాసములు, అరుచి, పార్శ్వశూల, వీనితోఁగూడియుండు త్రిదోష తజ్వరమును నివర్తింపఁజేయును.

అష్టవిధజ్వరాదులకు వృద్ధతుద్రాదికషాయము ౧౯౦

తుద్రానింబపటోలచందనఘనై స్త్రిక్తామృతాపద్మకైః

వాసావేసణశుంథిపుష్కరజటాభూనింబభాగ్ధ్యాసహ,

బీజంకుష్మధమావకం కృమిరుజం కాసం వమిం కామలం

క్వాథం చాష్టనిధం జ్వరం కఫమరుత్పిత్రం సదాహం జయేత్. 530

తా. వ్రాకుడు, వేము, పొట్ట, చందనము, తుంగము నైలు, చేతిపొట్ట, తిప్ప తీగ, పద్మకము, అడ్డసరము, వేసనము, సొంటి, పుష్కరమూలము, జటామాంసి, నేల వేము, గంటుభారంగి, వేగిస, చెంగలవ్వికోష్ఠ, దురదగొండి-వీనితోగము కృమిరోగము, కాసము, వాంతి, కామిల, అష్టవిధజ్వరములు, సర్వాంగతాపముతో గూడియుండు కఫవాతపిత్తము వీనిని నశింపజేయును.

❖ అజీర్ణాదిజ్వరములకు కిరమాలాపంచకకషాయము ❖

ఆరగ్యధం గంధకతిక్తముస్తా హరితకీభిః క్వధితః కషాయః,
సామే సశూలే కఫవాతయుక్తే జ్వరేహితో దీపనపాచనశ్చ. 531

తా. రేల, మునగ, నేలవేము, తుంగము నైలు, కరక్కాయ - వీనితో సిద్ధము చేయఁబడిన కషాయము అజీర్ణము, శూల, కఫవాతము వీనితోఁగూడియుండు జ్వరమును హరింపజేయుటయేగాక అన్నిదీప్తిని ఆమపాకమును కలుగజేయును.

❖ వాతపిత్తజ్వరములకు పరిచభద్రకషాయము ❖

పర్పటాద్వామృతావిశ్వా కై రాతం సాధితంజలం,
పంచభద్రమిదంజ్ఞేయం వాపి త్రజ్వరాపహమ్. 532

తా. పర్పటకము, తుంగము నైలు, తిప్పతీగ, శొంతి, నేలవేము-వీనితో సిద్ధము చేయఁబడిన కషాయము పంచభద్ర మనఁబడును. ఇది వాతపిత్తజ్వరమును బోకడుచును.

❖ వాతజ్వరమునకు శత్యాదికఫాయము ❖

శతీ పుష్కరమూలం చ భారీ శృంగీ దురాలభా,
గుడూచీ నాగరాపాతా కిరాతం కటురోహిణీ. 533

శ్రిష్ట శత్యాదిజః క్వాథః సర్వవాతజ్వరాపహః,
కాసాదిశోఫయుక్తేషు దద్యాత్సోపద్రవేషు చ. 534

తా. కచోరములు, పుష్కరమూలము, గంటుభారంగి, కర్కాటకశృంగి, దురద గొండి, తిప్పతీగ, సొంటి, వివబొద్ది, నేలవేము, కటుకరోహిణి-వీనితో సిద్ధముచేయఁ బడినకషాయము శత్యాదికషాయ మనఁబడును. ఇది సమస్తవాతజ్వరములను పోగొట్టును. కాసము, శోఫ, ఉపద్రవములు వీనితోఁగూడియుండు జ్వరమునందు హిత కరము,

— శ్లేష్మజ్వరాదులకు బృహచ్చక్వాదికషాయము —

శరీరటోలద్వినిశోగ్రగంధా వాసాకిరాతం దశమూలధారా,
సహచరీ భార్జివరీ సశృంగీ రాష్టేంద్రబీజం సురదారుశిగ్రుః.

దురాలభాధాన్యకశుంఠిపాతా సురేంద్రకల్పం స హితకీఢః,
త్రాయంతికైంద్రీకటుకాగదంచ కషాయమేషాం విహితస్సవాయా.

శ్లేష్మజ్వరే కాససశ్వాసశూలే వాతాధికే రోగిణి శీతకేచ,
చిరజ్వరే దుష్టమలగ్రహేపి నూనం హితోయం సతతం శాంతిః.

తా. కచోరములు, పొట్ట, సునుపు, మ్రునిపసుపు, వన, అడ్డసరము, వేపపట్ట, పరప్పటము, సూలములు, ధారా, ములుగోరింట, గంటుభారంగి, నిల్లిపీచర, కర్కాటాకృత్, రాన్నము, కొడిసెవిత్తులు, దేవదారు, మునగ, దురదగొండి, పులిమింజీర, పొయ్యి, గొడ్డి, సరళదేవదారుచెక్క, కరక్కాయ, కలుక్రానుగు, పెద్దపావ, కలకంజ, ల్వకోష్ఠ-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడిన కషాయము శ్వాససశ్వాసములను నివర్తింపఁడు. శ్లేష్మజ్వరము, శ్వాసకాసములు, శూల, వాతప్రసాపజ్వరము, శీతజ్వరము, పులిమింజీరము, దుష్టమలబంధము వీటిని హరింపఁజేయును.

— వాతజ్వరమునకు సటోలానికషాయము —

సటోలీచ గుడూచీచ ముస్తాచైవధమాసకం,
నింబత్వక్పర్పటం తిక్తా భూనింబ త్రిఫలావృషాః.

సటోలాదిరయం క్వాథో వాతజ్వరహరస్తస్మిత్తః.

తా. పొట్ట, తిప్పతీగె, తుంగముస్తైలు, దురదగొండి, వేపపట్ట, పరప్పటము, గొట్ట, నేలవేము, త్రిఫలములు, అడ్డసరము-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడిన కషాయము వాతజ్వరమును నివర్తింపఁడు. ఇది వాతజ్వరమును హరింపఁజేయును.

— వాతకఫజ్వరమునకు వృద్ధముస్తానికషాయము —

ముస్తా గుడూచీ సహనాగరేణ వాసాజలం పర్పటకం చ పథ్యా,
సుద్రాచదుస్సర్పర్యయతః కషాయః వీతో హితో వాతకఫజ్వరే చ.

తా. తుంగముస్తైలు, తిప్పతీగె, కొంతి, అడ్డసరము, చట్టివేరు, పరప్పటము, గాయ, దురదగొండి, వ్రాకుడు-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడిన కషాయము వాతకఫజ్వరమును నివర్తింపఁడు.

— పిత్తజ్వరమునకు గుడూచ్ఛాదికషాయము —

గుడూచీ నింబ ధాన్యాకం పద్మకం రక్తచందనం,

ఏష సర్వజ్వరం హంతి గుఢాచార్యదిస్తు దీపనః.

541

తా. తిప్పతీగె, వేము, ధనియాలు, పద్మకము, రక్తచందనము - వీనితో సిద్ధము చేయఁబడినకషాయము గుఢాచార్య యనఁబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను హరింపఁ జేయును. అగ్నిదీప్తిని కలుగఁజేయును.

—ॐ పిత్తజ్వరమునకు త్రాయమాణాదికషాయము—

త్రాయంతీ పర్వటాశీర తిక్తా భూనింబ దుస్సన్నశా,
కషాయో మధుసంయుక్తః పిత్తజ్వరవిनाశనః.

542

తా. కలుక్రాసుగు, పర్వటకము, పట్టివేరు, చేదుపొట్ట, నేలవేము, దురదగొండి - వీనితో సిద్ధముచేయఁబడిన కషాయమును లేనెసహితముగా నిష్పించిన పిత్తజ్వరము నివర్తించును.

—ॐ పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయమాణాదికషాయము—

త్రాయంతీద్రయపావాస్తాభిన్నా తిక్తపటోలకైః,
నింబ దుస్పర్భభూనింబ సమ్యక్పద్మకపర్పటైః,
అష్టావశేషితః క్వాథం పిత్తశ్లేష్మజ్వరాశనః.

543

తా. కలుక్రాసుగు, కొడిసె, అడ్డసరము, తిప్పతీగె, చేదుపొట్ట, వేము, దురద గొండి, నేలవేము, పద్మకము, పర్వటకము - వీటిని చేర్చి అష్టావశేషముగా క్వాఠంచేయఁబడిన కషాయము పిత్తశ్లేష్మజ్వరమును నివర్తించును.

—ॐ విషమజ్వరమునకు వాసాదికషాయము—

వాసాక్షుద్రామృతోముస్తా శుంతిథాత్రి సమాక్షికః,
విప్పలీ చూర్ణసంయుక్తో విషమజ్వరనాశనః.

544

తా. అడ్డసరము, త్రాచుడు, తిప్పతీగె, తుంగము నైలు, సొంటి, ఉసిరికెవరుగు, వీనికషాయమును లేనె విప్పలీచూర్ణ సహితముగా నిష్పించిన విషమజ్వరము నివర్తించును.

—ॐ ఏకాహికజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము—

పటోలం త్రిఫలా నింబ ద్రాక్షశమ్భాకవాళకైః,
క్వాథం సితామధుయుతం విభేదేకాహికజ్వరే.

545

తా. పొట్ట, త్రిఫలములు, వేము, ద్రాక్ష, రేల, అడ్డసరము - వీనికషాయమును పంచదార లేనె వీనిసహితముగా పానముచేసిన ఏకాహికజ్వరము నివర్తించును.

—ॐ త్రాహికజ్వరమునకు గుఢాచ్యూదికహాయము ॐ—

గుఢాచీ థాన్యముస్తాభి శ్చందనోశీరనాగరైః, *
కృతం క్వాథం ప్రిజేత త్తోద్ర సితాయుక్తం జ్వరాతురః. 546

తృతీయజ్వరనాశాయ తృష్ణా దాహనివారణం,
సీతోమరిచమూర్ఛేన తులసీపత్రగోరపః. 547

ద్రోణపుష్పీ రసోవాపినిహంతి విషమజ్వరాత్. 548

తా. తిప్పతీగ, ధనియాలు, తుంగమునైలు, చంద్రనము, వట్టిపేరు, సొంటి -
నీనితో సిద్ధముచేయఁబడిన కహాయమును లేనె పంచదార వీనిసహితముగా నిప్పించిన
త్రాహికజ్వరము, ధష్ణి, శ్వాదాంగతాపము ఇవి నివర్తింపఁచును. మేఱియ్య తులసీపత్రస
ములోగాని లేక తుమ్మిపూలరసములోగాని మిరియాలచూర్ణమును కలిపి హానముచేయుచిన
విషమజ్వరము హరంఁపును.

—ॐ పురాణజ్వరములకు మహాలవంగాదిచూర్ణము ॐ—

భృంగం నాగాంగకైలా మరిచ మగధజా నాగరం వాజిగంధా
భృంగం స్యాదేకభాగం ద్వయహరికుసుమం ద్రావిళీ వేదభాగా,
మూరిచం చాష్టభాగం తదపి మగధజా భాగశష్టోదశోక్తాః
ద్వాత్రింశచ్చృంగిబేరం చతురధికయుతా వాజిగంధావ షష్ఠీః.
ఏతేషాం సూక్ష్మచూర్ణం సమసితసహితం సోష్ణధారం కఫఘ్నం
పిత్తఘ్నం పాండుగుల్మ జ్వరగురుగుదజారోచకాజీర్ణనాశమ్,
భృంగశ్వాసాదిహిక్మా జ్వరజఠరమహాశ్వాసహృద్గ్రోహాశం
భృంగాఖ్యంచైకబాహుం సకలగదహరంభాషితం పూజ్యపాదైః.

(పూజ్యపాదీయే)

తా. లవంగపువెక్క ౧ భాగము, నాగకేసరములు ౨ భాగములు, వీలకులు ౪
భాగములు, మిరియాల ౫ భాగములు, పిప్పళ్లు ౧౬ భాగములు, సొంటి ౩౨ భాగ
ములు, * తొమ్మిదోలుగడ్డ ౬౪ భాగములు-ఇటుల వీనినిచూర్ణముజేసి దానికిఁగలదు
పంచదార గలిపి ఉష్ణోదశముతోనేని ఉష్ణధారలతోనేని సేవించిన కఫము, పిత్తము,
పాండువు, గుల్మము, పురాణజ్వరము మూలపాల్గి, అరుచి, అజీర్ణము, భృంగశ్వాసము,
గ్రీష్మ, జ్వరము, ఉదరరోగము, మహాశ్వాసము, అమ్మనొప్పి, ఏకబాహుజనితపాత

* ఇదే పెన్నేరుగడ్డయనియుఁ జెప్పఁబడు.

రోగము - ఈమొదలగు సర్వరోగములు హరించు నని పూజ్యపాదమహర్షి వచి
ఇది లవంగాదిచూర్ణము.

❧ పురాణజ్వరక్షయోదులకు ఏలాదిచూర్ణము ❧

ఏలా త్వక్ష్వత్త నాగా మరిచ మగధజా నాగరం కుందురుష్కం
తక్కిలం కోష్ఠజాతీఫలమమృతలతాసార భూనింబవాసాః,
యష్టిద్రాక్షాకచోరం మలయజఖదిరం క్షీరవారం ప్రియంగుః
ప్రీతేరం ధాన్యజాతీ శతకుసుమవచాభార్జిముస్తాశ్చ తిక్తమ్. !

సర్వసమ్యక్సూచార్ణం సమసితసహితం శ్లేష్మపిత్తజ్వరఘ్నం
పిత్తం వై పాండురోగార్క్షయమదగుదజారోచకాగుల్మజ్వరం,
హంతి శ్వాసాదిహిక్మాజ్వరజతరమహాకాసహృద్రోగనాశం
ఏలాద్యం యోగరాజం సకలజనహితం భాషితం పూజ్యపాదైః.

(పూజ్యపాదైః)

తా. ఏలకులు, * దాచినిచెక్క, ఆకుపత్రి, నాగకేసరములు, మిరియా
పీఘళ్ళు, కుందురుష్కము, తక్కిలము, చంగల్వకోష్ఠ, జాజికాయ, తిప్పనత్తు,
వేము, అడ్డసరపుటీనెలు, యష్టిమధుకము, దీపద్రాక్ష, కచోరములు, శ్రీగంధ
చండ్రచెక్క, మనుబాలవేళ్లు, ప్రేంకణము, కురుజేరు, కొలిమెర్లు, జాజీమొ?
చామంతులు, వస, గంటుభారంగి, తుంగము నైలు, కటుకరోహిణి - వీనిని సమభా
లుగాగ్రహించి సూక్ష్మచూర్ణముచేసి దానికి సమాము పంచదార గలిపి ఉష్ణాదకమ
సేవించిన శ్లేష్మపిత్తజ్వరములు, పిత్తము, పాండురోగము, క్షయరోగము, మఱ
మూలవ్యాధి, ఆరుచి, గుల్మము, పురాణజ్వరములు, శ్వాసకాసలు, ఎక్కిళ్లు, అం
జ్వరము, మహాశ్వాసము, అగ్నిమృదాన్ని ఇవి నశించును. ఇది ఏలాదిచూర్ణ మనఁబడు.
శ్లేష్మమైసయోగము సర్వజనులకు హితకర మని పూజ్యపాదమహర్షి వచించె.

❧ ఏకాహికాదిజ్వరములకు నింబాదిచూర్ణము ❧

నింబపత్రవరాహ్యోష యవానీ లవణత్రయం,
క్షారోదిగ్వహ్నిరామేషు త్రినేత్రకమశోశకాక్ష.
సర్వమేకం కృతం చూర్ణం ప్రత్యూషే భక్షయేన్నరః,
ఏకాహికం ద్వ్యాహికం చ తథా త్రిదినసజ్వరమ్.

* ఇదే లవంగపుచెక్క.

చాతుర్థకం మహాఘోరం సతతం సంతతం దివా,
ధాతుస్థం చ త్రిదోషోత్థం జ్వరం హంతి న సంశయః.

555

తా. వేపాకు ౪ భాగములు, త్రిఫలములు ౩ భాగములు, త్రికటుకములు ౩ భాగములు, ఓమము ౫ భాగములు, మూడువిధములయిన లవణములు ౩ భాగములు, తూరము ౩ భాగములు-ఇటుల వీని నన్నిటి నొకటిగాజేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసి ప్రాతః కాలమునందు భక్షించిన ఏకాహిక, ద్వాహిక, త్రాహిక, చాతుర్థికజ్వరములు, దారుణమైన సతత సంతతజ్వరములు, దివాజ్వరము, ధాతుగతజ్వరము, త్రిదోషజ్వరము-ఇవి యన్నియు నివర్తింతును.

❧ జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము ❧

కాలీయకం తు రజనీ దేవదారు వచాఘనం,
అభయాధన్వయాసం చ శృంగీ తుద్రా మహాషధమ్.

556

త్రాయంతీ పర్పటం నింబం గ్రంథికం బాలకం శతీ,
పౌష్కరం మాగధీ మూర్వా కుటజం మధుయష్టికా.

557

శిగ్రూద్భవం సేంద్రయవం వరదార్ద్రీ కుచందనం,
పద్మకం సరళోశీర త్వచం సౌరాష్ట్రీకా స్థిరా.

558

యవాన్యతివిషాబిల్వం మరిచం గంధపత్రకం,
ధాత్రీగుడూచీ కటుకం సచిత్రకపటోలకమ్.

559

కలశీచైత్ర సర్వాణి సమభాగానికారయేత్,
సర్వద్రవ్యసృచార్థంతు కై రాతం సంప్రకల్పయేత్.

560

ఏతత్సుదర్శనం నామ జ్వరాస్తంతి న సంశయః,
పృథగ్దోషాంశ్చ వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్.

561

ప్రాకృతం వైకృతం చాపి సౌమ్యం తీక్ష్ణమథాపి వా,
అంతర్గతం బహిష్ఠం చ నిరామం సామమేవ చ.

562

జ్వరమష్టవిధం హంతి సాధ్యాసాధ్యమథాపి వా,
నానాదోషోద్భవం చైవ వారిదోషభవం తథా.

563

మిరుద్ధభేషజభవం జ్వరమాశు వ్యపోహతి,
స్థిహానం యకృతం గుల్మం హంత్యేవశ్యం నసంశయః.

564

యథా సుదర్శనం చక్రం ధానవాసాం నిషాదనం,
తథా జ్వరాణాం సర్వేషా మిదమేవ నిగద్యతే.

565

తా. మానిషసువు, పసువు, దేవదారు, వన, తుంగము నైలు, కరక్కాయ
దురదగండి, కర్మాటకశృంగి, వ్రాకుడు, సొంటి, కలుక్రానుగు, పర్వాటకము, వేము,
గ్రంథితగరము, వట్టివేరు, కచోరములు, పుష్కరమూలము, సిప్పళ్ళు, చాగ, కొడిసె,
యష్టిమధుకము, మునగవిత్తులు, కొడిసెపాల, చల్లిసిల్లిగడ్డలు, మ్రానిషసువు, తుచంద
నము, పద్మకము, దేవదారు, వట్టివేరు, లవంగపట్ట, కావిరాయి, ముయ్యాకుపొన్న,
వేరాసానిషమము, అతివన, మారేడు, మిరియాలు, గంధపత్రి, ఉసిరికె, తిప్పతీగె,
కటుకరోహిణి, శీత్రమూలము, పొట్ట, నక్కతోకపొన్న-పిని నన్నిటిని సమభాగము
లుగా చేర్చి దీనితో సగము నేలవేమును చేర్చి చూర్ణము చేయవలయును. ఇది సుదర్శన
చూర్ణ మనబడు. ఇది ప్రత్యేకదోషములచే జనించిన జ్వరములను, విషమజ్వరము,
ప్రాకృతజ్వరము, నిరామజ్వరము, సామజ్వరము, సాధ్యజ్వరము, అసాధ్యజ్వరము, పలు
దోషములచే జనించినజ్వరములు, ఇలదోషమువలన జనించినజ్వరము, విరుద్ధోషమువలన
జనించినజ్వరము, స్థిహము, యక్ష్మత్తు, గుల్మము-ఈ మొదలగు రోగములను సుదర్శన
చక్రము అనురులను నశింపజేసినటువలెనే నశింపజేయును.

— సర్వజ్వరములకు జ్వరజైరవచూర్ణము —

- నాగరంత్రాయమాణా చ పిచుమందం దురాలభా,
పథ్యాముస్తాం వచాడారు హ్యస్మిశృంగి శతావరి. 566
- పర్పటం సిప్పలీమూలం విశాలాపుష్కరం శిటి,
మూర్వాకృష్ణా హరిద్రే ద్వే లోద్ధ్రచందనముత్పలమ్. 567
- కుటజన్యపరం వల్లం యష్టిమధుకచిత్రకం,
శోభాంజనం బలాచాతివిషాచ కటురోహిణీ. 568
- ముసలీపద్ద కాష్ఠం చ యనానీశాలపర్ణికా,
మరిచంచామృతాబిల్వం భాలంపంకస్యపర్పటి. 569
- తేజపత్రం త్వచం థాత్రి పృశ్నిపర్ణి పటోలకం,
గంధకం పారదం లోహ మభ్రకం చ మనశ్శిలా. 570
- ఏతేషాం సమభాగేన చూర్ణ మేవ వినిర్దిశేత్,
తదర్థం ప్రక్షిపేత్తత్ర చూర్ణం భూనింభసంభవమ్. 571
- మాత్రామస్య ప్రయుంజీత దృష్ట్యా దోషబలాబలమ్,
చూర్ణం భైరవసంజ్ఞంతు జ్వరాన్వంతి న సంశయః. 572
- పృథగ్దోషాంశ్చ వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్,

ద్వంద్వజాః సన్నిపాతోత్థాః మానసానస్సినాశయేత్, 573

ప్రాకృతం వైకృతం చైవ సౌమ్యం తీక్ష్ణమథాపి వా,
అంతర్గతం బహిఃస్థం చ నిరామం సామమేవ చ. 574

జ్వరమష్టవిధం హంతి సాధ్యాసాధ్యం న సంశయః,
నానాదోషోద్భవం చైవ వారిదోషభవం తథా. 575

విరుద్ధభేదజభవం జ్వరమాశు వ్యపోహతి,
అగ్నిమాంద్య యక్తత్ స్థిహ పాండురోగ మరోచకమ్. 576

ఉదరాణ్యాంత్రవృద్ధిం చ రక్తపిత్తత్వగామయం,
శ్వయంభుం చ శిరశ్శూలం వాతామయరుజాం హరేత్. 577

జ్వరభైరవసంజ్ఞం తు భైరవేణ కృతం శుభం,

తా. శొంఠి, కలుక్రానుగు, వేము, దురదగొండి, కరక్కాయ, తుంగము నైలు, వస, దేవదారు, ప్రాకుడు, కర్కాటకశృంగి, పిల్లిపీఠర, పర్వాటకము, మోడి, పాపర, పుష్కరమూలము, కచోరములు, చాగ, పిప్పళ్లు, పసుపు, మ్రానిపసుపు, లొడ్డుగు, చందనము, నల్లకలువ, కొడిసెయిత్తులు, లవంగపట్ట, యష్టిమధుకము, చిత్రమూలము, మునగ, ముత్తవపులగము, అతివస, కటుకరోహిణి, నేలతాటిగడ్డలు, పద్మకాష్ఠము, తురాసాని ఓమము, కోలపొన్న, మిరియాలు, తిప్పతీగ, లేతమారేడు, పద్మకము, పర్వాటకము, లేజపత్రము, లవంగపుచెక్క, ఉసిరికె, నేలపొన్న, పొట్ల, శుద్ధిచేసినగంధకము, రసము, లోహభస్మము, అభ్రకభస్మము, మణిశిల-వీని నన్నిటిని సమభాగములుగా చేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసి దీనికి ఆర్ధభాగము నేలవేముచూర్ణము కలిపి దోషబలానుసారముగా ప్రయోగించిన వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు, ద్వంద్వదోషములు, నన్ని పాతదోషము, విషమజ్వరము, ప్రాకృతము, వైకృతము, సౌమ్యము, తీక్ష్ణము, అంతర్గతము, బాహ్యము, నిరామము, సామము, సాధ్యాసాధ్యజ్వరములు, నానాదోషములవలన జనించిన జ్వరములు, జలదోషమువలన జనించిన జ్వరము, విరుద్ధోషభవమువలన జనించినరోగము, అగ్నిమాంద్యము, యక్తత్వ, స్థిహము, పాండువు, అరోచకము, ఉదరరోగములు, ఆంత్రవృద్ధి, రక్తపిత్తము, చర్మరోగము, వాపు, శిరశ్శూల, వాతరోగము వీని నన్నిటిని హరింపజేయును. ఇది భైరవచూర్ణ మనఁబడును. ఇది భైరవునిచే జెప్పఁబడినది.

— సర్వజ్వరములకు ఆమలక్యాదిచూర్ణము —

ఆమలం చిత్రకం పథ్య పిప్పలీ సైంధవం తథా. 578

చూర్ణితోయం గణోజ్ఞేయః సర్వజ్వరహరః పరః,
భేదీరుచికరశ్లేష్మహంతా దీపనపాచనః.

579

తా. ఉసిరికె, చిత్రమూలము, కరక్కాయ, పిప్పళ్లు, సైంధవలవణము వీని నన్నిటి నొకటిగఁజేర్చి చేయఁబడిన చూర్ణము సర్వజ్వరములను పోఁగొట్టును. దోషములను భేదించును. రుచిని పుట్టించును. శ్లేష్మమును పోఁగొట్టును. అగ్నిదీపనము, జీర్ణము వీటిని కలుగఁజేయును.

❧ దుష్టజ్వరములకు హరీతక్యాదిచూర్ణము ❧

హరీతకీ నింబపత్రం నాగరం సైంధవోవలః,
ఏషాం చూర్ణం సదా ఖాదేద్దుర్జ్వలజ్వరశాంతయే.

580

తా. కరక్కాయ, వేపాకు, శొంఠి, సైంధవలవణము, చిత్రమూలము వీని చూర్ణమును సేవించిన జలదోషమువలన జనించిన దుష్టజ్వరములన్నియు శమించును.

❧ దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాతాదిచూర్ణము ❧

కిరాతతిక్తాత్రివృదంబుపిప్పలీ విడంగవిశ్వాకటురోహిణీరజః,
నిహంతి లిఢం మధునాతిసత్వరం సుదుస్తరం దుర్బలదోషజం జ్వరమ్.

తా. నేలవేము, తెగడ, నీరుపిప్పళ్లు, వాయువిడంగములు, శొంఠి, కటుక రోహిణి-వీని చూర్ణమును తేనెతో నాకించిన దుష్టజలదోషముచే జనించిన జ్వరము అతి శీఘ్రముగా నివర్తించును.

❧ జ్వరములకు లాఠాదితైలము ❧

లాఠౌరససమం తైలం తైలాన్తస్తు చతుర్థణం,
అశ్వగంధనిశాదారు కాంతికుష్ఠాబ్జచందనమ్.

582

సమూర్వారోహిణీ రాస్నా శత హ్వో మధుకైస్సమం,
సిద్ధం లాఠౌదికం నామ తైలమంగేన లేపితమ్.

583

సర్వజ్వరగ్రహోన్మాద మూర్ఛాఘ్నారనాశనం,
యక్షరాక్షసభూతఘ్నం గర్భిణీనాం హితం విదుః

584

తా. లక్క వీసెడుతెచ్చి నాలుగువీసెల ఉదకముపోసి చతుర్భాగావశేషముగా కషాయము కాచి వడియగట్టి ఆకషాయమునకు సమము నూనె నాలుగింతలు అవుపెరుగు మిఁదినీళ్లు నొకబాసలొక బోసి పెన్నేరుగడ్డ, మానిమసపు, దేవదారుచెక్క, రేణుకలు, చెంగలవ్వికోష్టు, తుంగమునైలు, శ్రీగంధము, చాగగడ్డలు, కటుకరోహిణి, దుంప

రాష్ట్రము, సదాపాతు, అతిమధురము ఇవి ప్రత్యేకము తులప్రమాణము చూర్జించి వేసి తైలవ్యమున దించుకొనవలయును. ఇది లాక్షాద్దితైల మనబడును. ఇది అభ్యంజనాదులచే నమస్తజ్వరములు గ్రహపీడ ఉన్మాదము మూర్ఛ అపస్తారము యక్షరాక్షసభూతాది పీడ వీటిని హరింపఁజేయును. గర్భిణీస్త్రీలకు మిగుల హితకరమైనది.

❖ శీతజ్వరాదులకు హస్తీకర్ణికతైలము ❖

హస్తీకర్ణి బలాదుష్పృష్ఠీలీరాన్నాసురద్రుమైః,
గాంధారి సహదేవీ చ తులసీ సింధువారకః. 585

పుష్కగ్దశపలం యుణ్ణం జలద్రోణే విపాచయేత్,
శతుర్భాగావశేషేన్స్తిక్త తైలం ప్రస్థద్వయం క్షిపేత్. 586

గాంధారిస్వరసం తైలం తుల్యం తక్రాధకద్వయం,
లాక్షాయాస్వరసం చైవ తైలం తుల్యం ప్రదాపయేత్. 587

వత్సకాలివిషా ముస్తా రాన్నా కాంతిపటోలికా,
కుష్మక్రైడర్యకృమిజి త్పాతాదార్వి కటుత్రయమ్. 588

పిప్పలీమూల చవికా లశునం గృహధూమకం,
పుష్కక్ర్షం విచూర్ణ్యాథ శనైర్కృద్వగ్ని నా పచేత్. 589

యాతేనరక్షశ్రోతాయ నవవస్త్రేణ పేషయేత్,
తతైలం శ్రేష్ఠమభ్యంగపానేన నవకర్తసు. 590

శీతజ్వరం నిహంత్యాశు పురాణజ్వరమేవ చ,
ఏకాహికం ద్వాహికం చ త్రాహికం చ చతుర్థకమ్. 591

విషమం చ త్రిదోషం చ హంతి సత్యం న సంశయః,
తా. బలురక్కుసి ౪ వీసెలు, ముత్తవపులగము, తీటకసింద, నీలివేళ్ళు, దుంప

రాష్ట్రము, దేవదారు, తక్కెడ, సహదేవి, తులసి, వావిలి వీటిని ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా గల పలములచొప్పున గ్రహించి తునకలుచేసి నాలుగుఃఖ్లునీళ్ళు పోసి చతుర్భాగావశేషముగా కషాయముకాచి దానిలో ౨ ప్రస్థములు సువ్వులనూనె, తక్కెడాకు స్వరసము ౨ ప్రస్థములు, తక్రము ౨ అధకములు, లక్కస్వరసము ౨ ప్రస్థములు వీటిని చేర్చి కాచవలయు. కాగునపు డందు కొడిసెపాలవిత్తులు, అతివన, తుంగము నైలు, దుంప రాష్ట్రము, రేణుకలు, వెణ్ణిపొట్టు, చెంగల్వొళ్ళోష్టు, కరివేపాకు, వాయువిడంగములు, అగరుసొంటి, మ్రానివనపు, త్రికటుకములు (ఓమము, చిత్రమూలము, లవంగపువెక్కు, కటుకరోహిణి, కచోరములు, అగరుచెక్క, మంజిష్ఠి, సదాప, తక్కిలాలు, గంటు

భారంగి, మోడి, చవ్వము, వెల్లుల్లి, కరుధూపము వీటిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకము కర్ష
ప్రమాణము గ్రహించి చూర్ణముజేసి వైచి మృద్వన్నిచే మెల్లగ పక్వముచేసి నూతన
వస్త్రముచే వడియకట్టవలయును. ఈతైలము అశ్యంగము పానము మొదలగు కర్మ
యందు మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఇది శీతజ్వరము, పురాణజ్వరము, ఏకాహికము, ద్వాదశా
హికము, త్రాసాహికము, చతుర్థకము, విషమము, సన్నిపాతము వీటిని నిస్సంశయముగా
హరింపజేయును.

— సర్వజ్వరములకు అంగారకతైలము —

మూర్వా లాఠా హరిద్యే ద్వేమంజిష్ఠా సేంద్రవారుణీ. 592

బృహతీ సైంధవం కుష్ఠం రాన్నా మాంసీ శతావరీ,
ఆరనాశాథకే నైవ తైలప్రస్థం విపాచయేత్. 593

తైలమంగారకం నామ సర్వజ్వరవినాశనం,

తా. చాగ, లక్క, పసుపు, మాంసపసుపు, మంజిష్ఠి, పెద్దపాపర, నేలములక,
సైంధవలవణము, చెంగల్వకోళ్లు, దుంపరాన్నము, జటామాంసి, పిల్లిపీచర, వీటినిచేర్చి
అథక ప్రమాణము ఆరనాశముతోడ ఒకప్రస్థమునూజి పోసి పక్వముచేయవలయును. ఇది
అంగారకతైల మనబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును.

— జ్వరములకు లాఠాదితైలము —

లాఠా హరిద్రా మంజిష్ఠా కల్కై నైలం విపాచయేత్. 594

షడ్గుణేనారనాశేన దాహశీతజ్వరాపహం,

తా. లక్క, పసుపు, మంజిష్ఠ వీటికల్కమును చేర్చి అధభాగములు ఆరనాశములో
తైలమును పోసి పక్వముచేయవలయును. ఇది తాపజ్వరము శీతజ్వరము వీనిని బోగొట్టును.

— విషమజ్వరములకు మహాలాఠాదితైలము —

లాఠారసాథకే ప్రస్థం తైలస్య విపచేద్విషక్. 595

మస్త్యాధకసమాయుక్తం పిష్టాచాత్ర సమారపేత్,
శతపుష్పం హరిద్రాం చ మూర్వాం కుష్ఠం హరేణుకమ్. 596

కటుకాం మధుకం రాన్నా మశ్వగంధాం చ దారుచ,
ముస్తకం నందనం చైవ పృథగక్షసమానకైః. 597

ద్రవ్యైరేతైస్తు తచ్చిద్ధమభ్యంగస్తాగుతాపహం,
విషమూఖ్యా జ్వరా సర్వా ఆశ్వేవ ప్రశమం నయేత్. 598

కాసం శ్వాసం ప్రతిశ్వాసయం శుంధూచౌర్ధంధ్యగౌఢవం,
త్రికప్పష్టకటిశూలం గాత్రాణాం కుట్టణం తథా. 599

పాపాలక్షిప్తప్రశమనం సర్వగ్రహనివారణం,
అశ్విభ్యాం నిర్మితం శ్రేష్ఠం తైలం లాక్షాదికం మహత్. 600

లాక్షాయాః షడ్గుణం తోయం దత్త్వైకవింశతివారకం,
పరిస్రావ్య జలం గ్రాహ్యం కేం వా క్వాధ్యం యథోచితమ్. 601

తా. అధికప్రమాణము లక్ష్మరసములొన నువ్వులనూనె, ప్రస్థముపొసి పెరుగు
మీడినట్లు అధికప్రమాణముచేర్చి, సదాప, పసుపు, చాగ, చెంగల్వకోష్ఠ, రేణుకలు, కలు
కరోహిణి, యష్టిమధుకము, దుంపరాస్తుము, పెన్నేరుగడ్డ, దేవదారు, తుంగముపైలు,
చందనము వీనిని ప్రత్యేకము అక్షప్రమాణము గ్రహించి కల్పము చేసి దానిలో చేర్చి
పక్వముచేయవలయును. దీనిని అభ్యంగముచేసికొనిన వాతము, సమస్తవిషమజ్వరములు
ఇవి శీఘ్రముగా శమించును. మఱియు కాసము, శ్వాసము, పీనసము, దురద, దుర్గం
ధము, గురుత్వము, ముడ్డిపూస వీవు నడుము వీనియందలిశూల, అవయవములయందు
పోట్లు ఇవియన్నియు నివర్తించును. పాపము, అలక్షి, సమస్తగ్రహపీడ ఇవియును
శమించును. ఇది మహాలాక్షాదితైల మనబడును. అశ్వినీదేవతలచే నిర్మింపబడినది.
మిగులశ్రేష్ఠమైనది. లక్ష్మన ఆరుభాగము లధికముగనుండు ఉదకములోవైచి మర్దించి
౨౦ పర్యాయము వడియకట్టిగాని లేక లక్ష్మను నలియగొట్టి ఎనిమిదింతల ఉదకములో
వైచి పాదావశేషముగా కషాయముకాచిగాని యెత్తుకొనవలయును. ఇది లక్ష్మరస
మనబడును.

శీతజ్వరమునకు కట్టరత్నైలము

సువర్చికానాగరకుష్ఠమూర్ఖా లాక్షానిశాలోహితయష్టికాభిః,
తైలం జ్వరే షడ్గుణతక్రనిధిమభ్యంజనాచ్ఛితవిదాహమత్స్యాత్.
దధ్నస్సపారకస్యాత్ర తక్రమకట్టరమిష్యతే. 603

తా. సువర్చికా, శొంఠి, చెంగల్వకోష్ఠ, చాగ, లక్ష్మ, పసుపు, రక్తచందనము,
యష్టిమధుకము, తైలము-వీటిని ఆరుభాగము లధికముగ మరడు మజ్జిగలో పక్వముచేయ
వలయును. ఇది అభ్యంజనమువలన శీతజ్వరమును పోగొట్టును. మొగడతో గూడిన
పెరుగులో నుండి తీయబడినమజ్జిక కట్టర మనబడును.

వికాహికాదివిషమజ్వరములకు ముఖకట్టరత్నైలము

శుక్తారనాలై దధిమస్తుతక్రః ఫలాంబుభాగైః సమం హితైల్యః

కృష్ణాదికలైర్భుదువహ్నిసిద్ధ మభ్యంజనం వాతకఫజ్వరాణామ్.
ఏకాహికద్విత్రచతుర్థకానాం మాసార్థమాసద్వయమాసికానాం,
నివారణంతద్విషమజ్వరాణాంత్రైలంతుషట్కట్టరకం మహత్సన్యత్.

తా. శుక్తము, ఆరనాళము, పెరుగుమీడిమిగడ, మజ్జిగ, త్రిఫలదకము వీటికి సమముగా తైలము-వీనినన్నిటిని జేర్చి దానిలో కృష్ణాదికలమును అనగా “కృష్ణా చిత్రకవద్గ్రంథా వాసకం వికషాఘనమ్, గ్రంథికైలేచాతివిషా రేణుకంచ కటుత్రయమ్, యవానీ గోష్ఠనీ వ్యాఘ్రీ భూనింబం బిల్వచందనమ్, భాస్తి శ్యామా శివాధాత్రి స్థిరా మూర్ధా స జీరకా, సర్వపం హింగుకటుకీం విడంగంచ సమాంశకమ్, ఏషకృష్ణాదికోనామ గణోజ్వరవినాశనః.” అనెడివచన ప్రకారము పిప్పళ్లు, చిత్రమూలము, వస, అడ్డసరము, మంజిష్ఠి, తుంగము నైలు, గ్రంథికగరము, ఏలవులు, అతివస, రేణుకలు, త్రికటుకములు, కురాసాని ఓమము, ద్రాక్ష, వ్రాతుడు, నేలవేము, మారేడు, చందనము, గంటుభారంగి, కరక్కాయ, ఉసిరికె, ముమ్మూకుపాన్న, చాగ, జీలకఱ్ఱ, ఆవాల, ఇంగువ, కటుకరో హిణి, వాయువిడంగములు వీటిని సమాంశములుగా చేర్చి నల్లగుగంధిపాలకలము పోసి మృద్వగ్ని చేసిద్ధముచేయవలయును. ఇది బృహత్కట్టరతైల మనబడును. దీనినభ్యంజనము చేసికొనిన వాతకఫజ్వరములు, ఏకాహికము, ద్వైహికము, త్రైహికము, చాతుర్థికము, మాసికము, అర్థమాసికము, మాసద్వయము యీ మొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును. ఇది విషమజ్వరములను పోగొట్టును.

— విషమజ్వరములకు బృహత్పిష్టలాగ్నితైలము —

పిప్పలీ ముస్తకం ధాన్యం నైంధనం త్రిఫలా వచా,
యవానీ చాజమోదా చ చందనం పుష్కరాహ్వయమ్. 606

శతీ ద్రాక్షా గవాక్షీ చ శాలిపర్ణీ త్రికంటకం,
భూనింబారిష్టపత్రాణి మహానింబం నిద్ధికా. 607

గుడూచీపుష్పివర్ణి చ బృహతీ దంతి చిత్రకా,
దార్ద్రీ హరిద్రా వృక్షాం పర్వటం గజపిప్పలీ. 608

ఏతేషాం కార్షికైః కలైః నైలప్రస్థం విపాచయేత్,
దధికాంజితక్రైశ్చ మాతులుంగరస్యై స్తథా. 609

స్నేహమాత్రాసమైరేభిశ్చనైర్మృద్వగ్నినా పచేత్,
సిద్ధమేతత్ప్రయోక్తవ్యం జీర్ణజ్వరమపోహతి. 610

ఏకజం ద్వంద్వజం చైవ దోషత్రయసముద్భవం,
సంతతం సతతాన్వేద్య స్తృతీయకచతుర్థకాః. 611

మాసజం పక్షజం చైవ చిరకాలానుబంధినం,
సర్వాంస్తా న్నాశయత్యాశు పిష్పల్యాద్యమిదం మహత్. 612

తా. పిష్పళ్లు, తుంగమునైలు, ధనియాలు, వైంధవలవణము, త్రిఫలములు, పసు, కురాసానిఓమము, అజామోదము, చందనము, పుష్కరమూలము, కచోరములు, వ్రాక్ష, పాపర, కోలపొన్న, పల్లెరు, నేలచేను, వేపాకు, పెనువేప, ప్రాకుడు, తిప్పకగె, నేలపొన్న, నేలములక, దంతి, చిత్రమూలము, మ్రానిపసపు, వృక్షాష్టము, పర్వాచకము, ఏనుగుపిష్పళ్లు వీటిని ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణముచొప్పున గ్రహించి కల్కము చేసి ౧ ప్రస్థము తైలములో కలిపి పెరుగు, కాంజికము, మజ్జిగ, మాతులుంగరసము వీటిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క ప్రస్థముచొప్పునచేర్చి మెల్లగ మృద్వగ్నిచే చక్కముచేయవలయును. ఇది మహత్పిష్పల్యాదితైల మనబడును. దీనిని ప్రయోగించిన జీర్ణజ్వరము, ఎకజము, ద్వంద్వజము, త్రిదోషజము, సంతతము, అన్వేద్యక, తృతీయకము, చతుర్థకము, మాసజము, పక్షజము, చిరకాలానువర్తి మొదలగు జ్వరము లన్నియు నివర్తించును.

❧ ఏకాహికాదిజ్వరములకు లాక్షాభూతాంకుశతైలము ❧

భూతాఘ్ని స్వరసం ప్రస్థ మజాక్షీరం చ తత్సమం,
భృంగీ నిర్లంఢికాచైవ తక్కారీ తులసీద్వయమ్. 613

అశ్వగంధీ కాకజంఘీ హస్తికర్ణి శతావరీ,
లాక్షారసం ప్రయోజ్యం తు బలా తైలాధకం తథా. 614

ఏతేషాం స్వరసం గ్రాహ్యం ప్రస్థ ప్రస్థం పృథక్పృథక్,
శనైర్మృద్వగ్నినా పక్త్వా కల్కద్రవ్యాణి దాపయేత్. 615

కటుకోశీరలశునం చందనం దేవదారు చ,
క్రిమిఘ్నమరిచం ముస్తా పంచకోలం త్రిజాతకమ్. 616

ఏతేషాం కర్షమాత్రాణి తైలయుక్తేన యోజయేత్,
ద్విదండాన్నవ్యవస్త్రేణ పిష్టస్యాద్యహువీడయేత్. 617

పానలేపనసన్వేన పురాణజ్వరనాశనం,
ఏకాహికం ద్వ్యాహికం చ త్ర్యాహికం చ చతుర్థకమ్. 618

పక్షాంతజ్వరమాసాంతం వర్షాంతేతిజ్వరం హరం,

సర్వతే విషమం హంతి శిశూనాం పరమాపథమ్, 61

తా. మహాశిశూనారసముం ప్రస్థము, మేకపాలుం ప్రస్థము, గుంటగలగ రాకురసముం ప్రస్థము, వావిలియాకురసముం ప్రస్థము, తక్కిడాకురసముం ప్రస్థము భూతులసివేళ్ళకమాయముం ప్రస్థము, మంచి తులసివేళ్ళకమాయముం ప్రస్థము, పెన్నేరుగడ్డలరసముం ప్రస్థము, చీకివెలగాకురసముం ప్రస్థము, బలంరక్కసిగడ్డ రసముం ప్రస్థము, పిల్లిగడ్డలరసముం ప్రస్థము, చతుర్థావశేషముగా కాచి వడియబోసు కొబడిన లక్కకమాయముం ప్రస్థము, చిట్టాముదము క ప్రస్థములు - ఇటుల పీనినన్ని టివి ఒకబానట్లా భోసి - వక్యముగువఱకు కాచి అందులో కటుకరోహిణి, వట్టివేళ్ళ తెల్లగడ్డలు, శ్రీ గంధము, దేవదారువట్ట, మాయువిడంగములు, మిరియాల, తుంగ మునైలు, వంచకోలముల్కు త్రిశాతకములు-ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కతులమునొప్పున కూర్చి తైలపాకముగావండి నూతనవస్త్రముచే వడియగట్టిని పానము లేవనము వ్యసము పీనియర్లు ధువయోగించిన పురాణజ్వరములు ఏకాహికము, ద్వాహికము, త్రాహికము, చాతుర్థికము, పంచోతము, మాసాంతము, వర్షాంతము, విషమము-ఈమొదలగు జ్వరము లన్నియు నివర్తించును. ఇవి శిశువులకు మిగుల హితకరమైనది.

జ్వరములకు హస్తీకర్మతైలము

హస్తకర్మ సమూలేన తుణ్ణా ద్రోణాంభసీ పచేత్, 620
చతుర్థాగావశేషేఽస్తి కల్పద్రవ్యాణి దాపయేత్.

భూనింబకుప్తయప్త్యావ్యా గుళూచీ కంటకారికా, 621
శతావరీ మార్బిద్రా చ ప్రత్యేకం కర్షమాత్రకం,

తైలం ప్రస్థం పయస్తల్యం ఘటమధ్యే వినిక్షిపేత్. 622
ఖరపాకయుతం తైలం సర్వజ్వరహరం పరం,

పురాణజ్వరమత్స్యగ్రం సూతికాజ్వరనాశనమ్. 623

తా. బలంరక్కసిగడ్డలుతెచ్చి తునకతునకలుగ తరిగి ఒకద్రోణప్రమాణము ఉదకముపోసి చతుర్థావశేషముగా కమాయముకాచి వడియబోసి, ప్రస్థము నూనె, ప్రస్థము ఆవుపాలు పోసి అందులో గంటభారంగి, తుంగము సైలు, వర్షాటకము, దురద గొండి, శొంఠి, నేలవేము, కొఱ్ఱు, అతిమధురము, తిప్పతీగ, ములక, పిల్లిగడ్డలు, వసుపు- ఇవి ప్రత్యేకము తులప్రమాణము చూర్చించి వేసి ఖరపాకముగా తైలముకాచి సేవించిన సహజజ్వరములు, దారుణమైన పురాణజ్వరములు, సూతికాజ్వరము ఇవి నివర్తించును.

❧ జ్వరాదులకు క్రమకాదిరసాయనము ❧

హేమాంభోధరచందనం త్రికటుకం జాతీప్రియాళం కుహా
మజ్జాపత్రిసుగంధి జీరకయుగం శృంగాటకం వంశజమ్,
జాతీకోశలవంగధాన్యకన్ముతం ప్రత్యేకకర్షద్వయం
హవ్యం గోకుడుపం సితార్ధతులయా ధాత్రీవరీయంజలీ. 624

పూగస్యాప్తపలాన్యులూఖలవరే సంకుట్య చూర్ణీకృతం
క్షీరస్యాప్తసంయుతం కృతమిదం మందాగ్నినా తత్ప్రచేత్,
ఖాదేత్ ప్రాతరిదం జ్వరామయహరం దాహంచ పిత్తం జయేత్
నాసాస్యాక్షిగుదప్రవాహరుధిరం యద్రోమకూపచ్యుతమ్. 625

యత్క్షాక్షీణబలక్షతాగ్నినిలయం ఛర్దిప్రమేహార్శసా
రేతోవృద్ధికరం రసాయనవరం గర్భప్రదం యోషితామ్,
మూత్రాఘాతవినాశనం బలకరం క్షీణాంగపుష్టిప్రదం
పూగీపాకమిమం ప్రశస్తదివనే కుర్యాత్తథా భక్షయేత్. 626

తా. నాగకేసరములు, తుంగము నైలు, శ్రీగంధము, త్రికటుకములు, జాజికాయలు, సారపప్పు, త్రిఫలములోనిపప్పు, లవంగపుచెక్క, ఏలకులు, ఆకుపత్రి, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, పరికెగడ్డలు, వెదురుపప్పు, జాపత్రి, లవంగాలు, ధనియాలు ఇవి ప్రత్యేకము ౨ తులములచొప్పునచేర్చి చేసినచూర్ణము ౮ పలములు రోటిలోవేసిచక్కగా చూర్ణించిన చిగినపువ్వులచూర్ణము-ఈరెండుచూర్ణములకు ఎనిమిదింతలు ఆవుపాలు, ఉసిరికెపండ్లరసము, పిల్లిగడ్డలరసము-ఇవి ప్రత్యేకము అంజలిక ప్రమాణము, ఆవునెయ్యి కుడువము, పంచదార ౫౦ పలములు- ఇటుల వీనినన్నిటిని చేర్చి మృద్వగ్నిచే రసాయన పాకముగా పండి ప్రాతఃకాలమునందు సేవించిన జ్వరము, సర్వాంగతాపము, ముక్కునోరు కండ్లు గుదము వీనియందు రక్తము స్త్రవించుట, రోమకూపములునుండి రక్తము వెడలుట, క్షయరోగము, బలక్షయము, మందాగ్ని, ఛర్ది, ప్రమేహము, అర్శస్సు-ఈ మొదలగు రోగములను నివర్తింపఁజేయును. రేతస్సును వృద్ధిజేయును. స్త్రీలకు గర్భమును కలుగఁజేయును. మూత్రాఘాతమును పోఁగొట్టును. బలము, పుష్టి వీనిని కలుగఁజేయును. ఈరసాయనమును శుభదినమునందుచేసి పుచ్చుకొనవలెను.

❧ జ్వరములకు ఎఱ్ఱవాలుదులేహ్యము ❧

రక్తవాతారిమూలత్వక్ సహస్రపలమానకం,
కుండలీదహనం వ్యోషాకరంజమరిమేదకమ్. 627

ఖట్వవృక్షకణామూలం వాసుణం జలవృక్షకం,
తాపనం ద్రువమూలంచ ద్రవ్యాణ్యేతాని నిక్షిపేత్. 621

ద్రోణే చతుష్టకే తోయే పాచయేద్ధాథవహ్నినా,
తస్మిన్ మధుగుడైస్తుల్యైః పచేత్సూక్ష్మాగ్నినా పునః. 622

కణమూల మజామోదం పిప్పలీ చవ్యనాగరం,
దీప్యచిత్రకకుష్టం చ నాగరం గజపిప్పలీ. 623

వ్రణదారువిళంగాని చూర్ణ మేషా సమాంశకం,
దీపాగ్నినా పచేత్తస్మిన్ ఊష్ణా మధుసమన్వితమ్. 624

పూర్వపథాన్యమధ్యేతు పుత్రం దద్యాత్ భక్షయేత్,
కర్షమాత్రప్రమాణేన జ్వరం సర్వాణి దాహజితే. 625

గార్గేయనిర్మితం వాలావడస్యాల్లేహ్యము త్తమం,

తా. ఎఱ్ఱవారుడుచెక్క ౧౦౦ పలములు, నల్లఉప్పి ౧ పీసె, చిత్రమూలము ౧ పీసె, త్రికటుకములు ౭ పీసెలు, కానుగచెక్క, తుమ్మచెక్క, ఖట్వమనుతీగ, మోడి మొగలింగచెక్క, ఆరదొండవేళ్ళు - ఇవి దినుసు కొకటింటికి పీసె ౧-ఇటుల నీదిన సుల నన్నిటిని బాసలో వేసి యెనమందుము ఉదకముదోసి గాఢాగ్నిచే అష్టావశేషముగ కషాయము కాచి వడియబోసి, అందు పాతబెల్లము ౫౦ పలములు కలిపి సూక్ష్మాగ్నిచే పాకము రానిచ్చి, మోడి, ఓమము, పిప్పళ్ళు, చవ్యము, శొంఠి, ఖురాసాని ఓమము చిత్రమూలము, కోష్ఠ, గజపిప్పళ్ళు, దేవదారుచెక్క, వాయువిడంగములు ఇక దినుసు ఒకటింటికి ౨ పలములచొప్పున చూర్ణించివేసి, సూక్ష్మాగ్నిచే పక్వముచేసి పిదప ౧ పీసె లేనెబోసి ధాన్యమధ్యమునందు పుటంబిడి కర్షప్రమాణము సేవించిన సమస్తజ్వరములను తాపమును నివర్తించును. ఇది గార్గేయునిచే చెప్పబడిన ఎఱ్ఱ వారుడులేహ్యము.

— సహదేవిఘృతము —

సహదేవీరసప్రస్థం ఘృతప్రస్థం నివేదితమ్. 633

రోహిణీ చ ప్రకుంచం చ ఊరప్రస్థం విపాచయేత్,
నేనితం విషమం రూక్షం శీతజ్వరనివారణమ్. 634

సహదేవిఘృతం నామ శరీరబలవర్ధనం,

తా. సహదేవిరూకురసము ౧ ప్రస్థము, నెయ్యి ౧ ప్రస్థము, కటుకరోహిణి ౧ కుంచము, పాలు ౧ ప్రస్థము-ఇటుల వీనినెల్ల కలిపి పాకముచేసి చిక్కణపాకముగ

వడియకట్టుకొని సేవించిన విషమజ్వరములు, రూక్ష, శీతజ్వరములు హరించును. ఇది సహజేవిఘ్నత మనఁబడును. శరీరమునకు బలము నిచ్చును.

❧ తీరషట్పలఘ్నతము ❧

పంచకోలై స్ససింధూత్థైః పలితైః పయసా సమమ్. 635

సర్పిఃప్రథం శృతం స్తీహ విషమజ్వరగుల్మన్తః,

తా. పంచకోలములు, నైంధపలవణము, మిరియాలు వీటికి సమముగా ఆవుపాలు, ఘృతము ౧ ప్రథమ-వీటినిన్నిటినిచేర్చి కాచి సిద్ధముచేయవలయును. ఇది స్తీహము, విషమజ్వరము, గుల్మము వీటిని బోఁగొట్టును.

❧ దశమూలషట్పలఘ్నతము ❧

అత్ర ద్రవాంతరానుక్తేః తీర మేవ చతుర్ధణమ్. 636

ద్రవాంతరేణ యోగేహి తీరం స్నేహసమం భవేత్.

దశమూలీరసే సర్పిః సతీరం పంచకోలకైః. 637

సత్కారైర్నంతి తత్సిద్ధం జ్వరకాసాగ్నిమాందతాః,

వాతపిత్తకఫవ్యాధీన్ స్తీహానం చాపి పాండుతామ్. 638

తా. దశమూలరసము, ఘృతము, తీరము, పంచకోలములు, తొరము-వీటినిచేర్చి సిద్ధముచేయవలయు. ఈఘృతము జ్వరము, కాసము, అగ్నిమాంద్యము, వాతపిత్తకఫ రోగములు, స్తీహము, పాండువు వీటిని బోఁగొట్టును. ఘృతపాకమునందు వేర్బుద్రవ ద్రవ్యమును చేర్చునటుల చెప్పబడినచో ఆవుపాలను నాలుగుభాగములు చేర్చుకొన వలయును. ద్రవద్రవ్యము చెప్పియుండినచో పాలను ఘృతమునకు సమముగాఁ జేర్చు కొనవలయును.

ప్రథమప్రకరణమ్.

ద్వి తీ య ప్ర క రణ ము

సన్నిపాతనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త “మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రధంతే” అను భగవత్ప్రభావ్యకారవచనప్రకారము గ్రంథమధ్యమునందు తన కిష్టదేవత యగు ఈశ్వరసమస్కారాత్మకమంగళమును “కృత్తివాసం పురారాతిం” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాఁడు:—

కృత్తివాసం పురారాతి చంద్రకాసురభంజనం,
భర్గం శైలసుతాధీశం నీలకంఠమహం భజే.

1

తాత్పర్యము. గజచర్మాంబరధరుఁడు, త్రిపురాంతకుఁడు, అంధకాసురసంహారకుఁడు, సర్వలోకపూజితుఁడు, పార్వతీవతియు నగు నీలకంఠుని నేను భజింపుచున్నాఁడను.

శ్రీనీలకంఠవంశాద్భిచంద్రమాబసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథమునందు రెండవప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

— సన్నిపాతోత్పత్తికారణము —

నిరూపణేన దోషస్య నిదానం కథ్యతే పురః,
పితృ తు కటుకాపాద్యం మధురాష్టాన్నరత్నఘా.

3

సంకరాద్వ్యవస్థరూపం తు సర్వజం సన్నిపాతకం,
ఋతుదోషగ్రహవేశ విషదుగ్ధానకోపతః.

4

జ్వరగ్రహపీడాభి రతిపాపానుషంగతః,
గర్భస్రావాచ్చ నారీణాం సన్నిపాతసముద్భవః.

5

తా. తొలుత సన్నిపాతస్వరూపమును వానికారణమును వచించెద—మిక్కుటముగా కారమును సేవించుటవలన పిత్తమును, మధురమును సేవించుటవలన వాతమును, పులుసును సేవించుటవలన క్లేష్మమును ప్రకొఱిచు. మఱియు దానిని సంకరముగా సేవించుటవలన ధాతువులకు ద్వంద్వరూపము గలుగు. సర్వరసములను మిక్కుటముగా

సేవింతుటవలన సన్నిపాతములు జనించు. మఱియు ఋతుదోషము, గ్రహముసోతుట, విషసంబంధము, పాలదోషము, జన్మనక్షత్రపీడ, సూర్యాదిగ్రహపీడ, అతిపాపము, గర్భస్రావము-వీనివలనకూడా సన్నిపాతము జనించును.

— శ్రయోదశసన్నిపాత సామాన్యనిదానము —

ఆమస్నిగ్ధోష్ణతీక్ష్ణైః కటుమధురసురాతాపసేవాకషాయైః

కామక్రోధాతిరూక్షైర్దురుతరపిశితాహారసాహిత్యశీలైః,

శోకవ్యాయామచింతాగ్రహగణవనితాత్యంతసంగప్రసంగైః

ప్రాయఃకుప్యంతి పుంసా మధుసమయశరద్వర్షణే సన్నిపాతాః. 6

(మతాంతరే)

తా. పులుసు, స్నిగ్ధోష్ణము, అత్యుష్ణకారముగల వదార్థసేవన, మద్యము, ఎండ, ఒగరు వీనిసేవనవలనను, కామక్రోధములవలనను, అతిరూక్ష, కడుబడత్వముగల వదార్థసేవనవలనను, ఆకంతభోజనము, మాంసభిక్షణము, శీతవదార్థసేవన, శోకము, శ్రమ, చింత, పికాచబాధ, అత్యంత స్త్రీసంభోగము యీ మొదలగువానివలనను, చైత్రము, వైశాఖము, ఆశ్విజము, కార్తికము, శ్రావణము, భాద్రపదము అను ఋతుదోషముల వలనను, మనుజులకు తఱచుచుగా సన్నిపాతములు ప్రకోపించును.

గ్రహశాపధ విషక్రోధ చింత భీతి స్థిరస్కృతిః,

గ్రహత సన్నిపాతస్సన్ధ్య ద్భయతో మరుదాశ్రయః. 7

(ఆయుర్వేదే)

తా. పికాచపీడ ఔషధము విషము శోపము - చింత భీతి తిరస్కారము మొదలగువానివలనను సూర్యాదిగ్రహసంబంధమువలనను సన్నిపాతము జనించును. భయవడుట వలన వాతజ్వరము జనించును.

శోపక్రోధేన పిత్తస్యా ద్యాతు శాపాభిచారజౌ,

సన్నిపాతజ్వరౌ ఘోరౌ తావసాధ్యతమా మతౌ. 8

తా. శోపక్రోధమువలన పైశ్యము ప్రకోపించును. శాపము, అభిచారము వీని వలన భయంకరములైన సన్నిపాతము జ్వరము జనించును. ఈరెండును అసాధ్యములు.

— సన్నిపాతసామాన్యలక్షణము —

రాత్రౌ జాగరణం దివాచ కృశతా మూర్ఛాతిదాహో మరుత్

శీతం స్వేదప్రలాపనం మదతృషా హాస్యం చ హృత్పీడనం,

కాసశ్వాస విదాహ శైత్య జ్వరితా తృష్ణా శిరోరోధనం
జిహ్వదగ్ధకృశత్వ మంగపులకం స్యా త్సన్నిపాతజ్వరే.

(సిద్ధవిద్యాభూ

తా. రాత్రి మేల్కొనియుండుట, పగలు కృశించియుండుట, మూర్ఛ, శరీరః
సంసు కడుదాహము, వాతము ప్రకోపించియుండుట, చలిబెట్టుట, చెమటపట్టుట,
అసంగతముగ మాటలాడుట, మదము, నగుట, తొమ్మనొచ్చుట, లేత తొమ్మల
మండుట, శ్వాసకాసలు, విదాహించుట, శరీరము చల్లనైయుండుట, జ్వరము, దష్టి
శిరస్సనొచ్చుట, నాలుక పిడకవలె యెండి కృశించియుండుట, శరీరము గగుర్పొ
చుట ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వర మని తెలియవలయు.

సంధ్యస్థిమూర్ధ్నిరుద్ధాహ శీతతంద్రా రుచిభ్రమాః,

కంతకూజనకణ్ఠార్తిరక్తదృగ్భుగ్ననేత్రతా.

1

రక్తనిష్ఠీవనం మూర్ఛా తృష్ణా నిద్రాక్షయోనిశి,

జిహ్వదగ్ధాఖరస్పర్శాశ్వామారక్తాంగరోధితా.

1

విపాకే మూఢతాచేతి సన్నిపాతజ్వరాకృతిః,

(ఆయుర్వేదే

తా. కీళ్లు, ఎముకలు, తల నొచ్చుట, దాహము, శైత్యము, తంద్ర, అరుచి, దబ్బ
లాడుట, హీనస్వరము, చెవులు గడియలుపడుట, కన్నులకొనలు ఎఱ్ఱనైయుండుట,
నేత్రములు క్రుంగియుండుట, నెత్తురు ఉమియుట, మూర్ఛ, దష్టి, రాత్రులయంద
నిదురపట్టకుండుట, నాలుక కాలినట్టుగ బిరుసుగ నల్లగ ఎఱ్ఱగనుండుట, శరీరము బద్ధ
గించియుండుట - ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయు. మఱియ
సన్నిపాతజ్వరము ముదిరిన శరీరమునకు మరుపుగలుగు.

మిశ్రితే లక్షణే జాతే జ్వరస్సన్య త్సన్నిపాతికః.

12

క్షణే దాహః క్షణే శీత మస్థిసంధి శిరోరుజా,

సాస్త్రావే కలుషే రక్తే నిర్భుగ్నే చాపి లోచనే.

13

సస్వనౌ సరుజౌ కర్ణౌ కంతశ్శూకైరివాప్యతః,

తంద్రా మోహః ప్రలాపశ్చ శ్వాసః కాసోఽరువిర్భ్రమః.

14

పరిదగ్ధా ఖరస్పర్శా జిహ్వప్రస్తాంగతావరం,

స్థీవనం రక్తపిత్తస్య కఫేనోన్మిశ్రితస్య చ.

15

శిరసోలోడనం తృష్ణా నిద్రానాశో హృది వ్యథా,

స్వేదమూత్రపురీషాణాం చిరాద్దర్శనమల్పశః.

16

కృత్యం నాతిగాత్రాణాం ప్రతతం కంఠకూజనం,
కోతానాం శ్యావరక్తానాం మండలానాం చ దర్శనమ్. 17
మూకత్వం స్తోతసాంపాతో గురుత్వముదరస్య చ,
చిరాత్పాకశ్చదోషాణాం సన్నిపాతజ్వరాకృతిః. (మాధవనిదానే)

తా. జ్వరములలో వాతసి త్తక్షేప్తసాంకర్యలక్షణములు గలిగియుండిన సన్నిపాత జ్వరమని తెలియవలయు. వానిలక్షణము లెన్నియనిన— ప్రతిక్షణమున దాహము, ప్రతిక్షణమున శీతలము, ఎముకలు కీళ్లు శిరస్సు వీనియందు శూల, కండ్లయందు నీరు గారుట, నేత్రములు కలకబారియుండుట, నేత్రము లెఱ్ఱనైయుండుట, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, లేక నిక్క బొడిచికొనియుండుట, చెవిలో శబ్దము, పోట్లు, కులికెలో ముండ్లు పారినట్లుండుట, తంద్ర, మోహము, పదురుట, శ్వాసము, కాస, అరుచి, భ్రమ, నాలుక కాలినబొగ్గువలె నల్లనై బిరునై ముండ్లుబారియుండుట, శరీరము మిక్కుటముగా ప్రేలుట, రక్తమిశ్రితములేక పిత్తమిశ్రితకఫమును స్వల్పముగా ఉమియుట, తలవిసురుట, దస్పి, నిదురపట్టకుండుట, అొమ్ములో వేదన, దీర్ఘకాలముమీఁద చెమట మూత్రము మలము కొంచెముగా వెడలుట, శరీర మధికముగా కృశించుకొనుట, కడుపీనస్వరము, మండలాకారంబై నలుపు ఎఱుపువర్ణములుగలదద్దులు శరీరమున నగుపడుట, మందముగ మాటలాడుట, లేక మాటలాడకనేయుండుట, చెవులు వినరాకుండుట, నేత్రములకు దృష్టి లేకుండుట, ఆకలి లేకుండుట, వాతసి త్తక్షేప్తములు దీర్ఘకాలముమీఁద పక్షులు లగుట - ఈలక్షణములు గలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయు.

అంగవ్యథా శిరోరుక్నాన్యద్దాహస్సర్వాంగనేత్రయోః,
నేత్రే శోణితపీతాభే మూర్ఛాభ్రాంతిప్రలాపకమ్. 19
హృచ్చాలం గుంభనం హిక్మా కాసస్యా ద్రోమహర్షణం,
సన్నిపాతజ్వరే ఘోరే వై ద్యోజానాతి నిశ్చయత్. 20
(మతాంతరే)

తా. శరీరమునందు వేదన, శిరమునందు పోట్లు, సర్వాంగములు నేత్రములు మండుట, నేత్రము లెఱ్ఱ లేక పచ్చగనుండుట, మూర్ఛ, భ్రాంతి, పదురుట, అొమ్ము నొమ్ముల *దగ్గు త్రికయుండుట, ఎక్కిళ్లు, దగ్గు, గగుర్పొడుచుట-ఈలక్షణములుగలది భయంకరమైన సన్నిపాతజ్వరమని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయు.

* దగ్గు త్రిక అనగా గద్గదస్వరముతో మాటలాడుట.

—ॐ అసాధ్యసన్ని పాతసామాన్యనాడిలక్షణము ॐ—

కాష్ఠభారస్య మధ్యేతు చుంచూగమనవద్భవేత్,
కుటిలం శిథిలం మందం సూక్ష్మం చ చపలం తథా. 21
సన్నిపాతోద్భవానాడి విజ్ఞేయా సా తథాబుధైః, (చింతామణౌ)

తా. పదమూడుసన్ని పాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి కట్టెల
మోపునడుమ చుంచుపాతినటులను, కుటిలముగను, తెగినటుల ఖండఖండములుగను,
మందముగను, సూక్ష్మముగను, చపలముగను, నడచుచుండిన రోగి మృత్యుచెందు నని
తెలియవలయును.

—ॐ మృత్యుధాతులక్షణము ॐ—

నాడి డమరుకాకారా దినే మృత్యుర్ద్ధినత్రయే. (మతాంతరే) 22

తా. నడిమి ప్రేలికింద కడపటి ప్రేలికింద నాడి డమరుకమువలె నడచుచుండిన
రోగి ఒకదినములోగాని మూడుదినములలోగాని మృత్యుచెందును.

—ॐ సన్ని పాతజ్వర సామాన్య ప్రమాణము ॐ—

దోషే విబధ్ధే నష్టేగ్న సర్వసంపూర్ణలక్షణః,
సన్నిపాతజ్వరోసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యస్తతోఽన్యథా. 23
సప్తమే దివసే ప్రాప్తే దశమే ద్వాదశేషి వా,
పునర్నారోతరో భూత్వా శమనం యాతి హంతి వా. 24
ఏతైశ్చ ద్విగుణైర్వాపి మోక్షాయ చ వధాయ చ, (నిత్యనాథీయే)

తా. పితృదిదోషములు మలాదిదోషములు బద్ధగించుట, జాతరాగ్ని నశించుట,
పాతాదులయొక్క సర్వదోషములు సంపూర్ణముగా నుండుట - ఈలక్షణములుగల సన్ని
పాతజ్వరము అసాధ్యం బనియు, దోషప్రవృత్తి ఒకింత అగ్ని దీపనము సర్వలక్షణము
లలో కొన్నిలక్షణములు ఇవి మాత్రము గలిగియుండిన కష్టసాధ్యం బనియు తెలియ
వలయు. సన్ని పాతము 2 లేక ౧౧ లేక ౧౨ దినములకు కడు ఉగ్రంబై శాంతి చెంది
నను జెందును. లేక చంపినను చంపును. అటుకాదేని ౧౪-౨౦-౨౧ దినములకు శాంతి
చెందినను జెందు, లేక చంపినను చంపు.

వాక్యము: మాధవనిదానము, ఆయుర్వేదము, నిత్యనాథీయము,
వైద్యచింతామణి - వీనియందలి త్రయోదశ సన్ని పాత నిదానంబులను,
వానిసాధ్యాసాధ్యంబులను, కాలప్రమాణంబును, ఉపద్రవములను,
చికిత్సానుపానంబులను సంగ్రహించెద.

—ॐ సన్నిపాతనామతత్సాధ్యాసాధ్యములు ॐ—

సంధిక స్తాంద్రికశ్చైవ దుస్సాధ శ్చిత్తవిభ్రమః. 25

కష్టసాధ్యః కంఠకుబ్జః కర్ణికో జిహ్వకస్తథా,
కష్టాత్కష్టతరో జ్ఞేయో రుద్ధాహో హంతి మానవమ్. 26

అంతకో భుగ్ననేత్రశ్చ రక్తప్టీవీ ప్రలాపకః,
శీతాంగశ్చాప్యభిన్యాస స్వటాస్యాస్య సప్తమారకాః. 27

(మాధవనిదానే)

తా. సంధికము, తాంద్రికము, చిత్తవిభ్రమము, కంఠకుబ్జము, కర్ణికము, జిహ్వ, రుద్ధాహము, అంతకము, భుగ్ననేత్రము, రక్తప్టీవి, ప్రలాపము, శీతాంగము, అభిసము అను నీపదమూడును సన్నిపాతనామంబులు. అందఱు సాధ్యంబులు, తక్కివిడు మారకంబులు. అందు సంధికము, తాంద్రికము, చిత్తవిభ్రమము ఇవి కష్టస్యంబులు. కంఠకుబ్జములు, కర్ణికము, జిహ్వకము ఇవి కడుకష్ట సాధ్యంబులు. రుద్ధాహము మారకంబు. తక్కినవి అటును సాధ్యంబులు. (ఇక వాని సాధ్యాసాధ్యంబులంగుటకు తగినలక్షణంబుల వచించెద.)

—ॐ సంధికసన్నిలక్షణము ॐ—

అంగశోఢో వాయుకఫౌ తంద్రా శూల ప్రజాగరాః,
సంధికాఖ్యే సన్నిపాతే బలహానిశ్చ జాయతే. (మాధవనిదానే)

తా. అంగములు వాచుట, వాతోపద్రవములు కలిగియుండుట, కఫముపడుట, శూల, నిదురపట్టుకుండుట, సత్త్వము క్షయించుట-ఈలక్షణములు కలిగి అంగములు చియిండునది సంధికసన్ని యని తెలియవలయు.

పూర్వరూపకృతశూలసంభవం *శోఢవాతబహువేదనాన్వితం,
శ్లేష్మతాపబలహానిజాగరం సన్నిపాతమితి సంధికం వదేత్. 29
(ఆయుర్వేదే)

తా. వాపు, శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, తఱుచుగ పొరలుట, శ్లేష్మ, తాపము, సంతాపము, సత్త్వము క్షయించుట, నిదురపట్టుకుండుట - ఈలక్షణములు పూర్వరూపజనితశూలతోగూడి అంగములు శోభించియుండునది సంధికసన్నియని వువలయు.

శరీరం పూర్వవచ్ఛూలం శోఢవాతం చ వేదనా,

కథస్తంద్రామతాపంచ సంధికే సాన్నిపాతకే. (నిత్యనాథీయే) ౩

తా. శరీరము పూర్వమువలెనేయుండుట, శూల శోభ గలిగియుండుట, శరీరప
నందు వాతోసద్రవములు వేదన కథము తంద్ర తాపము ఈలక్షణములుగలది సంధి
సన్నియని తెలియవలయును.

సదాస్యం శ్లేష్మణా పూర్ణం శూలం నాసాతివేదనా,
శోకస్సాస్యలక్షణం జ్ఞేయం సంధికే సాన్నిపాతకే. (చింతామణౌ

తా. ఎల్లపుడు నోరు శ్లేష్మపూరితముగ నుండుట, శూల, నాసికములలో కడ
వేదన, కన్నులయందు నీరుగారుట ఈలక్షణములుగలది సంధికసన్నియని తెలియవలయు
(ఇందు శుభకరనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యము. అశుభకరనాడులు కలిగియుండి
అసాధ్యము. ఆశుభాశుభనాడులను అప్రధాతువు నిదానమువలన తఱచుగా నెఱుంగ
వలయు.)

— తాంద్రికసన్నిలక్షణము ౨ —

తంద్రా శూల జ్వర శ్లేష్మ తృష్ణాచ ఛర్ది కంఠరుక్,
ఉత్కణ్ఠాస్యా దనశనం తాంద్రికే శ్వాసకః కఫః. (మాధవనిదానే

తా. తంద్ర, శూల, జ్వరము, శ్లేష్మము, దష్టి, వాంతులు, మెడనాచియుండుట
బొంగుపోయినటుల మాటలాడుట, అన్నమునం దిచ్చలేకుండుట, శ్వాసము, తెనుఁ
వెడలుట- ఈలక్షణములుగలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియ
వలయు.

ప్రభూతా తంద్రార్తి జ్వర కఫ విపాసాకులతరో
భవేచ్ఛామా జిహ్వ పృథులకఠినా కంటకవృతా,
అతీసార శ్వాసః క్లమథ పఠితాప శ్మృతిరుజో
భృశం కంఠేషాడ్యం శయనమనిశం తాంద్రికగదే. (ఆయుర్వేదే) 34

తా. అధికముగా తంద్ర, శూల, జ్వరము, తెనువెడలుట, దష్టివలన రోగి
కడుపీడితుఁడుగ నుండుట, నాలుక నల్లవై దళమై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట, అతి
సారము, శ్వాస, బడలిక, శరీరముమండుట, చేవి వినరాకుండుట, మిక్కిలిముగా కంఠము
నందు జడత్వము, రేయుంబగులు పరుండియుండుట - ఈలక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువ
కుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

అతితంద్రా జ్వర శ్వాస శ్మృతస్తాపోఽతీసారతృప్త,
స్థూలకణ్ఠాయుతిశ్వాసా జిహ్వ కఠినకంటకా.

శ్రుతిస్వల్పాకఫశ్చేతి తాంద్రికేసాన్నిపాతికే, (నిత్యనాథీయే)

తా. విడువనితంద్ర జ్వరము శ్వాస శ్రమ చేతులు కాళ్ళు మండుట, అతిసారము దప్పి కుతికె బొంగురుపోవుట, నాలుక నలుపువర్ణముగలచై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట, చెవుడు, పొడిదగ్గు-ఈలక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియవలయు.

బద్ధప్రలాపస్తంద్రాచ జిహ్వశ్యామా సకంటకా. 35

కఠినా నిర్ద్రివా శుష్కం సంతాప శ్వాతిసారకః,
శ్వాసః కంఠా ర్వివర్ణశ్చ తోయం ప్రవతి లోచనే. 36

జ్వరమత్యుత్కటం చైవ తాంద్రికేసాన్నిపాతికే, (చింతామణౌ)

తా. వదురుట, తంద్ర, నాలుక నల్లచై ముండ్లుబారి కఠినమై ద్రవము లేకుండుట, శరీరము శుష్కించుట, తాపము అతిసారము శ్వాస శరీరమునందు దురద, నేత్రములు విశాలమై పెద్దవిగనుండుట, కన్నులయందు నీరుగారుట, తీవ్రజ్వరము-ఈలక్షణములుగలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియవలయు.

— ప్రలాపసన్నిలక్షణము —

ప్రలాపకంపరుక్ప్రజ్ఞా నాశవై కల్యవిభ్రమాః. 37

ప్రలాపః ప్రాణహంతాచవిలాపోగ్రజ్వరాదిభిః, (మాధవనిదానే)

తా. ప్రలాపము కంపము వేదన మతిమరుపు శరీరము వికలమైయుండుట, తబ్బి బ్బులాడుట, ఏడ్చుట, శరీరమునందు బొటిమెలు, ఉగ్రజ్వరము-ఈలక్షణములు గలిగి ఏడ్చుచు వదురుచు నుండిన ప్రలాపసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది ప్రాణములను హరించును.

కంపప్రలాప¹ పరితాపనకంతపీడా

²శోభప్రవాతప్రతికః పనమానచింతా,

ప్రజ్ఞాప్రణాశవికలః ప్రచురప్రవాదః

క్షీప్రం ప్రయాతి పితృపాలపదం ప్రలాపీ. (ఆయుర్వేదే) 38

తా. శరీరము వణుకుట, ప్రలాపించుట, సంతాపము, కుతికనొచ్చుట, శోభ, శరీరము వాతపూరితముగనుండుట, గాలినిశోరుట, ప్రజ్ఞాఽహీనతచే శరీరము గురు తెరుగ

1 పరితాపనశీర్షపీడా=కపాలమునందు పీడగలుగుట. 2 పౌష్ఠప్రభావపవమాన పరోన్మచింతా=గంభీరముగా మాటలాడుట, తనసుఖమునుగోరి పరులదుఃఖమునకు వ్యసనపడుట.

కుండుట, అధికముగ వదురుట - ఈలక్షణములు గలిగి ఏడ్పుచు వదురుచు నుండిన ప్ర
పసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది గలవాఁడు కడుసీఘ్రముగా పితృలోకమున కేగును

ప్రలాపకంపా భ్రాంతిశ్చ ప్రజ్ఞానాశోఽతితాపవాక్,

పాదశోభాంగపీడా చ వికలః ప్రతివాదితా.

జ్ఞేయం ప్రలాపకేచిహ్నం సన్నిపాతో నికృంతకః, (నిత్యనాథీయే

తా. వదురుట, శరీరము వణకుట, భ్రమమాటలాడుట, అజ్ఞానము, అతితాపవ
పాదములు శోభించుట, శరీరము నొచ్చుట, శరీరము గురు తెరుగ కుండుట, ప్రతివా
చుట - ఈలక్షణములు గలది ప్రలాపసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపు

కంపప్రలాపసంతాపా వాతశ్చైష్టప్రజాయతే.

హిక్మా తావజ్జ్వరశ్చైవ ప్రలాపే సాన్నిపాతికే, (చింతామణే

తా. శరీరము వణకుట, వదురుట, సంతాపము, శరీరము నొచ్చుట, దగ్గ
ఎక్కిళ్ళు, తావజ్జ్వరము - ఈలక్షణములు గలది ప్రలాపసన్ని యని తెలియవలయు.

— చిత్తవిభ్రమసన్నిలక్షణము —

ప్రలాపో నర్తనం హాస్యం నాసాపీడా మదభ్రమాః.

వైకల్యం కోపసం గానం దుస్సాధ శ్చిత్తవిభ్రమః,

(మాధవనిదానే

తా. ప్రలాపించుట, నృత్యము నలుపుట, నగుట, ముక్కు నలుచుకొనుట, మ
మెక్కియుండుట, తబ్బిబ్బులాడుట, శరీరము గురు తెరుగకుండుట, కోపము, పాడు
ఈలక్షణములు గలిగి యెల్లప్పుడు చిత్తభ్రమ గలిగియుండునది చిత్తభ్రమసన్ని య
తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము.

మదో మోహో భ్రమ స్తాపో హాస్య గీత ప్రలాపనమ్.

నృత్యం వికలతా పీడా వికటాక్షో విచక్షణాః,

లక్షణై స్సన్నిపాతోఽయం జ్ఞాతవ్య శ్చిత్తవిభ్రమః. (ఆయుర్వేదే.

తా. శరీరము మదమెక్కుట, మోహము, భ్రమ, తాపము, నగుట, పాడుట
వదురుట, అడుట, శరీరము గురు తెరుగకుండుట, శరీరపీడ, వెట్టిచూపుట, తెలివిగల వాని
వలె నుండుట - ఈలక్షణములుగలది చిత్తవిభ్రమసన్ని యని తెలియవలయును.

యది కథమపి పుంసాం జాయతే కాయపీడా

భ్రమ మద పరితాపా మోహా వైకల్యభావా,

వికటనయనహాసో నృత్తగీత ప్రలాపా

హ్యభిదశతి నసాధ్యం కేహి చిత్తభ్రమాఖ్యమ్. (నిత్యనాథీయే) 44

తా. ఉష్ణైత్తకాయదినినవానివలె పిచ్చిమాటలాడుట, భ్రమ, శరీరము మదమెక్కుట, సంతాపము, మోహము, శరీరము గురుతెరుగవండుట, ఉఱిమిచూచుట, నగుట, ఆడుట, పాడుట, వదురుట-ఈలక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

సర్వావయవవైకల్యం వాతపిత్తప్రకోపనం,

భ్రమమోహా భ్రుకుటిలో గీతనృత్యప్రలాపనమ్.

45

మహాఘోరస్సన్ని పాతో జ్ఞాతవ్యశ్చిత్తవిభ్రమః. (చింతామణౌ)

తా. సర్వావయవములు వైకల్యమును జేదియుండుట, వాతపిత్తములు ప్రకోపించుట, భ్రమ, మోహము, కనుబొమలు ముడిపడుట, పాడుట, ఆడుట, వదురుట-ఈలక్షణములు గలది కడుభయంకర మైన చిత్తవిభ్రమసన్ని యని తెలియవలయు.

❧ జిహ్వకసన్నిలక్షణము ❧

శ్వాసకాస పరితాప విహ్వలో మిలితాక్షీచ కఫావృతం ముఖం,

నిశ్శ్వాసక బధిరమూకలక్షణ శ్శాంతకృద్భవతి యస్సజిహ్వకః. 47

(మాధవనిదానే)

తా. శ్వాసకాసలు, సంతాపము, మతిచాంచల్యము, నేత్రములు మూతలుపడుట, నోట కఫము వెడలుట, నిట్టూర్పు, వాతము వెడలుట, చెవుడు, మూగతనము-ఈలక్షణములు గలిగి నాలుక కఠినమై ద్రవములేక ముండ్లు పారియుండునది జిహ్వకసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపును.

శ్వసనకాసపరితాపవిహ్వలః కఠినకంటక వృతాచ జిహ్వకా,

బధిరమూకబలహానిలక్షణో భవతి కష్టతరసాశ్శ్వాజిహ్వకః. 48

(ఆయుర్వేదే)

తా. కాసశ్వాససంతాపములచే మతిచాంచల్యము, నాలుక కఠినమై ముండ్లు పారియుండుట, చెవుడు, మూకత్వము, సత్త్వము క్షయించుట-ఈలక్షణములుగలది జిహ్వకసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

కంటకాకఠినాజిహ్వ కాసశ్వాసాలివిహ్వలః,

మూకో బధిరతాతాపో బలహాని ర్విలక్షణైః.

49

జిహ్వకస్సన్ని పాతోఽయం కష్టసాధ్యం విదుర్బుధాః,

(నిత్యనాథీయే)

తా. నాలుక కఠినమై ముండ్లు పారియుండుట, కాసశ్వాసలు, మతిచాంచల్యము
మూకత్వము, చెవుడు, తాపము, సత్వక్షయము, మరణచిహ్నములు - ఈలక్షణములు
గలిగి నాలుక కఠినమై ముండ్లు పారియుండునది జీవాకసన్నియని తెలియవలయు. ఇ
కష్టసాధ్యము.

నిశ్శ్వాసో వేగసంతాపా కాసః కఠినజిహ్వాకా. 5

కంటకా శ్వామవగ్నా చ మాకత్వం బధిరో జడః,

జీవాకసన్నిపాతోఽయ మసాధ్యం చ వినిర్దిశేత్. (చింతామణి

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసము, తాపము, దగ్గు, నాలుక కఠినమై నల్లవై ముండ్లు పా
రియుండుట, స్వల్పముగ మాటలాడుట, లేక మాటలాడకనేయుండుట, చెవుడు, జ
త్వము-ఈలక్షణములుగలది జీవాకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

— కర్ణికసన్నిలక్షణము ౧ —

జ్వరోగ్రతాపకర్ణార్తి గ్రంథిః క్రోధః ప్రలాపనం,

శ్వాసకాసప్రసేకాస్సృజః కర్ణికః కృచ్ఛ్రసాధ్యకః. 5

(మాధవనిదాన

తా. ఉగ్రజ్వరము, తాపము, చెవికొనలు వాచుట, గ్రంథులుపుట్టుట, కోపమ
వదురుట, శ్వాసకాసలు, నోటిలో నీరుగారుట - ఈలక్షణములుగలిగి కర్ణమూలము
యందు వాపుకలిగియుండునది కర్ణికసన్నియని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

ప్రలాప శ్రుతి హాసకంతగ్రహంగ

వ్యథా శ్వాసకాసప్రసేకప్రభావం,

జ్వరం తాపకర్ణాంతయోర్గల్గపీడా

బుధాః కర్ణికం కష్టసాధ్యం వదంతి. (ఆయుర్వేదే) 5

తా. వదురుట, చెవుడు, మతికబట్టికొనినట్టుండుట, శరీరమునందు వ్యధ, శ్వా
దగ్గు, జొట్టుకారుట, జ్వరము, సంతాపము, చెవి చెక్కుళ్లు పీనిమూలములయందు వాపు
ఈలక్షణములుగలది కర్ణికసన్నియని తెలియవలయు. దీనిని పండితులు కష్టసాధ్య మ
వచించెదరు.

జ్వరః కర్ణాంతశోపా చ శ్వాసకంప్రలాపనం,

స్వేదఃకంతగ్రహస్తాపా హృల్లాసోఽంగవ్యథాపి చ. 5

కర్ణికే సన్నిపాతే చ లక్షణాని చ పండితైః. (నిత్యనాథీయే

తా. జ్వరము, కర్ణమూలములయందు వాపు, ఉబ్బసము, శరీరకంపము, వదురుట, చెమట, కంఠముపట్టికొనినట్టుండుట, తాపము, హిరణ్యచ్ఛునట్టుండుట, శరీరమునందు సూదులచే బొడుచునటుల వ్యధ-ఈలక్షణములుగలది కర్ణి కసన్నియని పండితులు తెలిసికొనవలయు.

ప్రలాప జిహ్వస్ఫుటన హిక్కా కాసాంగకంపనమ్. 55
కర్ణాంతశోఢస్తాపశ్చ కర్ణి కేసాన్ని పాతికే, (చింతామణౌ)

తా. వదురుట, నాలుక పగిలియుండుట, ఎక్కిళ్ళు, దగ్గు, శరీరకంపము, చెవి కొనలు వాచుట, తాపము, పలుమారులేచుట - ఈలక్షణములుగలది కర్ణి కసన్నియని తెలియవలయు.

❧ పూర్వోక్తసన్ని పాతసాధ్యనాడిలక్షణము ❧

సువ్యక్తతా నిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవ చ. 56
అచంచల మమందత్వం సర్వం సల్లక్షణం శుభం, (ఆయుర్వేదే)

తా. మైజెష్టుబడిన నాటుసన్ని పాతములలో నాడి స్వస్థానము విడనాడకను, నిర్మలముగను, కొటిల్చరహితంబుగను, సూక్ష్మతావిహీనంబుగనుండిన యాసన్ని పాతములు సాధ్యములని తెలియవలయును.

❧ సాధ్యసన్ని పాతవివరణము ❧

సంధిక స్తాంద్రికశ్చైవ ప్రలాప శ్చిత్తవిభ్రమః. 57
జిహ్వకః కర్ణికశ్చైవ షట్సాధ్యాశ్చ ప్రకీర్తితాః, (గ్రంథాంతరే)

తా. సంధికము, తాంద్రికము, ప్రలాపము, చిత్తవిభ్రమము, జిహ్వకము, కర్ణికము-అను నీయాటుసన్ని పాతములు సాధ్యంబులు. (అట్లగుటచే వానికి చికిత్సజేయవలయు.)

❧ అసాధ్యసన్ని పాతవివరణము ❧

రుద్దాహ మంతకో భుగ్ననేత్రం స్యా త్కంఠకుబ్జకః. 58
రక్తస్థివీ శీతగాత్ర మభిన్యాసశ్చ దారుణాః,
సన్నిపాతా ఇమే సప్తా ప్యసాధ్యాః పరికీర్తితాః. (గ్రంథాంతరే)

తా. రుద్దాహము, అంతకము, భుగ్ననేత్రము, కంఠకుబ్జము, రక్తస్థివి, శీతాంగము, అభిన్యాసము-అను నీయేడుసన్ని పాతములు అసాధ్యంబులు. (అట్లగుటచే వానికి తఱచుచుగా చికిత్సజేయంజనదు.)

— రుద్దాహాసన్నిలక్షణము ౧౯ —

శోభ ప్రలాప మోహాగ్నిమాంద్యం శ్రాంతిస్తృషా భ్రమః,
రుద్దాహే శ్వాసశూలౌచ కంఠమన్యారుజా తథా.

60

(మాధవనిదానే)

తా. శరీరమువాచుట, ప్రలాపము, మోహము, అగ్నిమాంద్యము, బడలిక, దప్పి తబ్బిబ్బులాడుట, ఉబ్బునము, శూల, పెడ పెడతలనరము వీనియందు వేదన-ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్దాహాసన్ని యని తెలియవలయు.

మోహస్తాపః ప్రలాపశ్చ వ్యథాకంఠే భ్రమః క్షమః,
వేదనాతితృషా జాడ్యం శ్వాసస్త్యైశ్చ లక్షణైః.

61

• కష్టాత్కష్టతరం జ్ఞేయం రుద్దాహాసాన్నిపాతికః, (ఆయుర్వేదే)

తా. మోహము, తాపము, పదురుట, కుతిక పగిలి నొచ్చుట, శరీరము చక్ర కారముగ దిరుగుట, బడలిక, పొరలుట, కడుదప్పి, శరీరజాడ్యము, శ్వాస - ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్దాహాసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది కడు అసాధ్యము.

ప్రలాప పరితాపన ప్రబలమోహ మాంద్యశ్రమాః

పరిభ్రమణ వేదనావ్యధితకంఠమన్యారుహనుః,

నిరంతరతృషాకర శ్శ్వసన శూల హిక్మాకులః

సకష్టతరసాధనో భవతి హంతి రుద్దాహకః.

(నిత్యనాథీయే) 62

తా. పదురుట, సంతాపము, కడుమోహము, అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో మంట, శ్రమ, శరీరము తిరుగుట, కంఠము పెడతలనరము చెక్కిళ్ళ వీనియందు వేదన, ఎల్లపుడు దప్పి నిట్టూర్పులు శూల ఎక్కిళ్ళ - ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలియుండునది రుద్దాహాసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగిని జంపును.

ప్రలాపతాపా మోహశ్చ కంఠే వై వేదనాభ్రమః,

వేదనాతితృషాకాసో జాడ్యకంఠప్రలాపనమ్.

63

స్వేదో లలాటకంఠే చ రుద్దాహేసాన్నిపాతికే,

(చింతామణౌ)

తా. పదురుట, తాపము, మోహము, కుతికపగిలి నొచ్చుట, శరీరము తిరుగుట, పొరలుట, కడుదప్పి, కాసము, శరీరజాడ్యము, శరీరకంఠము, మొరజెట్టుట, లలాటము కుతిక వీనియందు చెమట-ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్దాహాసన్ని యని తెలియవలయును.

అంతకసన్నిలక్షణము 64

అంతర్దాహ శిరఃకంప హిక్మా రోదనవిభ్రమాః. 64
తమంతకం విజానీయా దసాధ్యశ్చాప్రతిక్రియః, (మాధవనిదానే)

తా. కడుపులోదాహము, శిరఃకంపము, ఎక్కిళ్లు, ఏడ్పుట, తబ్బిబ్బులాడుట - ఈలక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుమంటలు గలిగియుండునది-అంతకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము. అట్లగుటచే దానికి చికిత్సయే లేదు.

దాహ మోహ శిరఃకంప హిక్మా కాసాంగ కంపనమ్. 65
సంతాపశ్చాత్తనోజ్జేయ శ్చాంతకే సన్నిపాతకే. (ఆయుర్వేదే)

తా. దాహము, మోహము, శిరఃకంపము, ఎక్కిళ్లు, దగ్గు, శరీరము వణకుట, అత్తకు సంతాపము-ఈలక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుతాపము గలిగియుండునది అంతకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

దాహం కరోతి పరితాపనమాతనోతి
మోహం దదాతి విదధాతి శిరఃప్రకంపం,
హిక్మాం కరోతి కసనం చ సమాతనోతి
జానీహి తం విబుధవర్జితమంతకాఖ్యమ్. (నిత్యనాథీయే) 67

తా. దాహము, సంతాపము, మోహము, తలవణకుట, ఎక్కిళ్లు, వాంతి - ఈలక్షణములుగలిగి అంతకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

సదాహ మోహ స్తాపశ్చ శిరఃకంపః ప్రలాపనం,
వాంతిర్నిక్కాజ్వరశ్చైవ హ్యంతకే సన్నిపాతకే. (చింతామణౌ)

తా. దాహము, మోహము, సంతాపము, తలవణకుట, వదరుట, వాంతి, ఎక్కిళ్ళు, జ్వరము - ఈలక్షణములుగలిగి అంతకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

భుగ్న నేత్రసన్నిలక్షణము 68

అక్షిభంగ శ్రుతేర్భంగః ప్రలాప శ్వాసవిభ్రమాః,
భుగ్నదృష్టిం విజానీయా దసాధ్యం కంతశోషవత్. 69

తా. నేత్రములయందు మిటిమిటిచూపు, చెవులు వినరాకుండుట, ప్రలాపము, శ్వాసము, తబ్బిబ్బులాడుట, కంతశోష - ఈలక్షణములుగలిగి నేత్రములు క్రుంగియుండునది భుగ్ననేత్రసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

జ్వరబలాపచయ శ్రుతిశూన్యతా
 శ్వసనభుగ్నవిలోచనమోహితాః,
 ప్రలవన భ్రమ కంపన శోకవాన్
 త్యజతి జీవితమాశు సభుగ్నదృక్.

(ఆయుర్యేదే)

తా. జ్వరమువలన బలక్షయము, చెవులు వినరాకుండుట, నిట్టూర్పు, వాతః
 విడుచుట, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, మోహము, వదరుట, శరీరము దిరుగు
 శరీరకంపము, దుఃఖించుట-ఈలక్షణములుగలది భుగ్న నేత్రసన్నియని తెలియవలయు
 ఇది యసాధ్యం బగుటచే రోగి కడుశీఘ్రముగా ప్రాణంబులు విడుచును.

శ్వసనం లోచనే భుగ్నే శ్రుతిశూన్యం జ్వరాధికం,
 మోహ ప్రలాపనా కంపా భ్రమో నిద్రాపి లక్షణైః.

7

జ్ఞాతవ్యో భుగ్న నేత్రోయం సన్నిపాత స్సుదారుణః,

(నిత్యనాథీయే)

తా. శ్వాస, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, చెవులు వినరాకుండుట, జ్వరా
 కృము, మోహము, ప్రలాపము, శరీరకంపము, భ్రమ, మైకము - ఈలక్షణములుగల
 భుగ్న నేత్రసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

భుగ్నం విలోచనద్వంద్వం బాష్పంస్తవతి సంతతమ్.

72

నిరీషణేన రహితం ప్రలాపభ్రమకంపనం,

జ్ఞాతవ్యో భుగ్న నేత్రోఽయం సన్నిపాత స్సుదారుణః.

73

(చింతామణౌ)

తా. నేత్రములు క్రుంగియుండుట, నేత్రములయందు యెల్లప్పుడు నీరుగురుట,
 నేత్రములకు చూపులేకుండుట, వదరుట, భ్రమయుట, వణకుట-ఈలక్షణములు గలది
 భుగ్న నేత్రసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

◀ కంఠకుబ్జసన్నిలక్షణము ౭ ▶

హనుకంఠశిరశ్శూలో మోహ కంప జ్వరానిలాః,

మూర్ఛా దాహ ప్రలాపాస్సుప్తి రిత్యాద్యాః కణ్ఠకుబ్జకే.

74

(మాధవనిదానే)

తా. చెక్కిళ్ళను మెడయు శిరమును శూలిండుట, మోహము వణకుట జ్వరము
 ఊర్ధ్వశ్వాసము మూర్ఛ దాహము ప్రలాపము- ఈలక్షణములుగలిగి మెడ కుదియబడి
 యుండునది కంఠకుబ్జసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

శిరో ర్థికంతగ్రహదాహమోహ కంపజ్వరారక్తసమీరణార్థి,
హనుగ్రహస్తాపవిలాపమూర్ఛా స్యాత్కంతకుబ్జః ఖలు కష్టసాధ్యః.
(ఆయుర్వేదే)

తా. తలనొచ్చుట, మెడకుదియబడుట, దాహము, మోహము, వణకు, జ్వరము, క్తవాతసంబంధపీడ, చెక్కిళ్ళు కిట్టుకొనుట, సంతాపము, వదరుట, మూర్ఛ-ఈలక్షణములుగలది కంతకుబ్జసన్నియని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

కంతగ్రహశా జ్వరో మూర్ఛా దాహః కంపో విలాపనం,
మోహస్తాపశ్శిరో ర్థిశ్చ వాతార్తః ప్రలపన్ శ్వసన్. 76
(నిత్యనాథీయే)

తా. కంఠము కుదియబడుట, జ్వరము మూర్ఛ దాహము వణకు ఏడ్చుట, మోహము తాపము శిరోవేదన వాతప్రకోపము, వదరుట, నిట్టూర్పులు విడుచుట - ఈలక్షణములుగలది కంతకుబ్జసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

మోహ దాహశా శిరఃకంపః కణ్ఠకుబ్జశ్చ మూకతా,
విలాప స్తాపనం మూర్ఛ త్వంగశ్చై థిల్యకం కః. 77
చర్దిర్విక్కా గుంభనంచ హ్యుత్తమాంగవ్యథా తతః,
స ఏవ సన్నిపాతో ఽయం జ్ఞాతవ్యః కణ్ఠకుబ్జకః. (చింతామణౌ) 78

తా. మోహము, దాహము, తలవణకుట, మెడ కుదియబడుట, మూకత్వము, లపించుట, తాపము, మూర్ఛ, శరీరము శైథిల్యమునుజెందుట, దగ్గు, వాంతి, ఎక్కిళ్ళు, గ్గు త్రికపడుట, తలనొచ్చుట-ఈలక్షణములుగలది కంతకుబ్జసన్నియని తెలియవలయు.

— రక్తప్రసవసన్నిలక్షణము —

రక్తచర్ది భ్రమ శ్వాసా అజ్ఞానాథ్వాన హిక్కికా,
ఆరక్తమండలం శ్యామం రక్తప్రసవీ యమాలయమ్. 79
(మాధవనిదానే)

తా. నెత్తురుగ్రక్కుట, తబ్బిబ్బులాడుట, ఉచ్ఛ్వాసము అజ్ఞానము కడుపుబ్బము ఎక్కిళ్ళు, శరీరము నల్లనై రక్తమండలములు గలిగియుండుట - ఈలక్షణములు లగి రక్తము గ్రక్కుచుండిన రక్తప్రసవసన్నియని తెలియవలయు. ఇది గలవాడుయమా యంబున కేగు.

రక్తప్రసవీ జ్వర పమి తృషా మోహ శూలాతిసారా

హిక్కా ధ్వాన భ్రమణ దవధు శ్వాస సంజ్ఞాప్రణాశాః,
శ్యామారక్తాధికతరరసనా మండలోత్థానరూపా
రక్తప్రీవీ నిగదిత ఇహప్రాణహంతా ప్రసిద్ధః. (అయుర్వేదే) 81

తా. రక్తముగ్రమ్మట, జ్వరము వాంతి దప్పి మూర్ఛ శూల అతిసారము ఎక్కిళ్ళ కడుపుబ్బరము, శరీరము చక్రాకారముగదిరుగుట, సంతాపము, శ్వాస, తెలివిలేకుండుట నాలుక నల్లగగాని ఎఱ్ఱగగాని లేక మండలములుగలదిగగాని యుండుట-ఈలక్షణముల గలది రక్తప్రీవిసన్నియని తెలియవలయు. ఇది ప్రాణహానిని చేయుటయందు ప్రసిద్ధి చెందినది.

రక్తప్రీవన సంమూర్ఛా జ్వర మోహ తృషా భ్రమాః,
వాంతిర్విక్లాతీసారశ్చ సంజ్ఞానాశో వ్యథాశ్వాసః. 81
మండలా శ్యామరక్తాశ్చ దాహస్పృశ్యక్షణాని వై,
జ్ఞాతవ్య సన్నిచాతోఽయం రక్తప్రీవీతిఘాతుకః. (నిత్యనాథీయే.

తా. రక్తముగ్రమ్మట, మూర్ఛ జ్వరము మోహము దప్పి, శరీరము తిరుగుట వాంతి ఎక్కిళ్ళ అతిసారము, తెలివిలేకుండుట, *వ్యధ, శ్వాస, శరీరమునందు నల్లగ గాని ఎఱ్ఱగగానియుండు మండలములు, జనించుట, దాహము-ఈలక్షణములుగలది రక్త ప్రీవీ సన్నియని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపును.

జిహ్వోష్ణసోఫీటనా చైవ రక్తంప్రవలి వేగతః,
జ్వరతృష్ణా మోహమూర్ఛా హిక్కాతీసారవిభ్రమాః. 82
కాశశ్శిరోభ్రమః కంపో జిహ్వ శ్వామూ సకంటకా,
రక్తప్రీవీ సన్నిచాతో విజ్ఞేయ శ్చాతిభీషణః. (చింతామణౌ) 83

తా. నాలుక వెదవులు పగిలి తీవ్రముగా రక్తముగారుట, జ్వరము దప్పి మోహము మూర్ఛ ఎక్కిళ్ళ అతిసారము దగ్గు, తబ్బిబ్బులూడుట, తలతిరుగుట, వణకుట, నాలుక నల్లవై ముండ్లుపారియుండుట-ఈలక్షణములుగలది రక్తప్రీవిసన్నియని తెలియ వలయు. ఇది కడుభయంకరమైనది.

❖ తాంగసన్నిలక్షణము ❖

ఉగ్రతాపక్లమశ్చైత్యం ఛర్ద్యతీసారవేగవాక్,
శోకంపభ్రమశ్వాస శీతగాత్రాద్యవద్రవాః. (మాధవనిదానే)

* వ్యధ అనగా - నూదులచే బొడుచునటుల శరీరమునందు పేదన.

తా. లోన ఉగ్రమైనతాపము లేక కడుశైత్యము బడలిక వాంతి, అధికముగా విరేచనములగుట, శోకము వణకు శ్రమ ఎగయూపిరి - యీమొదలగులక్షణములు గలిగి శరీరమంతయు చల్లగనుండునది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు.

హిమసదృశశరీరో వేషభుక్వాసహిక్మా
శ్విధిలితసకలాంగః ఖిన్ననాదః ప్రలాఙః,
క్లమభదవధుకాసచ్ఛర్ద్యతీసారశోకా
స్వరితమృణహేతు శ్శీతగాత్రప్రభావాత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట, శరీరము వణకుట, క్వాస ఎక్కిళ్ళు, సర్వాంగములు శిథిలములై యుండుట, స్వరభంగము ప్రలాపము అనాయాసముగా శ్రమ లోన ఉగ్రసంతాపము దగ్గు వాంతి అతిసారము దుఃఖము - ఈలక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు. దీనియందు శరీరము శీతలముగానుండుటచే ఇది త్వరిత మృణమునకు హేతుకరంబగును.

శరీరం హిమశీతం చ ఛర్ద్యతీసారకంపనం,
క్షీణనాడ్యంగతాపశ్చ హిక్మాక్వాసక్లమశ్రమా. 87
సర్వాంగశిథిలో హంతి శీతాంగస్సన్ని పాతకః, (నిత్యనాథీయే)

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట, వాంతి అతిసారము వణకు నాడి క్షీణించియుండుట, శరీరతాపము ఎక్కిళ్ళు క్వాస బడలిక శ్రమ, సర్వాంగములు శిథిలముచెందుట - ఈలక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపును.

సర్వాంగం చంద్రవచ్ఛీతం కాసశ్శ్వాసశ్చ జాయతే. 88
హిక్మా సర్వాంగశైథిల్యం వాంతి సంతాపమూర్ఛనం,
అతిసారోంగకంపశ్చ శీతాంగే సన్ని పాతకే. (చింతామణౌ)

తా. సర్వాంగములు చంద్రునివలె చల్లగనుండుట, కాసశ్వాసలు ఎక్కిళ్ళు సర్వాంగములయందు శైథిల్యము వాంతి సంతాపము మూర్ఛ అతిసారము శరీరకంపము - ఈలక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు.

అభిన్యాససన్నిలక్షణము

కరపాదతలే దాహః ప్రజ్ఞాహానిశ్చ జాయతే,
జానీయాత్తమభిన్యాసమాయుర్వేదవిశారదః. (మాధవనిదానే)

తా. అరికాట్ల అరిచేతులు మంట, తెలివితేమండంట - ఈలక్షణములుగలది అభి
న్యాససన్నియని ఆయుర్వేదవేత్తయగువాఁ డెఱుంగవలయు.

దోషత్రయస్థిగ్ధముఖత్యనిద్రా వైకల్యనిశ్చేష్టనకష్టవాచః,
బలప్రణాశ శ్శ్వసనాదినిగ్రహాభిన్యాసఉక్తో నను మృత్యుకల్పః.
(ఆయుర్వేదే)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు ప్రకోపించి పలుమా రెగిరెగినడుచుట, ముఖము
నిగనిగలాడుట, నిదురపట్టకుండుట, చేష్ట లుడిగియుండుట, కడుకష్టముమీఁద మాట
లాడుట, బలిమిహారపడుట, శ్వాసనాదులు వెడలక బిగబట్టుట - ఈలక్షణములు గలది
అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయు. ఇది మృత్యుతుల్యముగ నుండు.

త్రిదోషం చ ముఖం స్థిగ్ధం నిద్రావైకల్యకంపనే,
నిశ్చేష్టనమతిశ్వాస మందాగ్నిబలహానయః.
మృత్యుతుల్యం హ్యభిన్యాసం సన్నిపాతం సులక్షయేత్,
(నిత్యనాథీయే)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు సంకరముగ నడుచుట, ముఖము మెఱయుట, నిదుర
పట్టకుండుట, వణకుట, చేష్ట లుడిగియుండుట, అతిశ్వాస అగ్నిమాంద్యము బలము
క్షయించుట-ఈలక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయు. ఇది మృత్యు
తుల్యమని ఊహింపవలయు.

దోషత్రయం జ్వరశ్వాస సిగ్ధాస్యమతినిద్రతా.
అంగవైకల్యతాపశ్చ బలహాని స్పృహజటః,
అత్యుత్కట స్సన్నిపాతో హ్యభిన్యాస స్సుదారుణః.
(చింతామణౌ)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులుగలసి ప్రకోపించుట, జ్వరము, శ్వాస, ముఖము
మెఱయుట, అధికనిద్ర, అంగములయందునొప్పి, తాపము, బలముక్షయించుట, దస్పి,
జాడ్యము - ఈలక్షణములుగలిగి భయంకరముగ నుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియ
వలయు. ఇది యసాధ్యము.

— సన్నిపాతభేదములు —

తద్ద్విధా దాహశీతాది దాహద్వాష్ట్రత్తాపరే,
అభిన్యాసో భవేదేశ స్సన్నిపాతాస్త్రయోదశ.
(శారీరే) 95

తా. సన్నిపాతములు దాహాదిశీతాదిభేదములచే ద్వివిధంబు. అందు దాహాదిలక్షణములతోగూడిన సన్నిపాతములు ఆఱు. శీతాదిలక్షణముతోగూడిన సన్నిపాతములు ఆఱు. అభిన్యాసం బొకటి. అని సన్నిపాతములు పదమూడు.

శీతాదిసన్నిపాతవివరణము 96

సంధిక స్తాంద్రికో జిహ్వ కర్ణిశ్చ ప్రలాపకః,
చిత్తవిభ్రమక శ్శీతాః కఫవాతోత్తరాః స్మృతాః. 96

తా. సంధికము, తాంద్రికము, జిహ్వకము, కర్ణికము, ప్రలాపము, చిత్తవిభ్రమము-అను నాఱుసన్నిపాతములు శీతాదిలక్షణముల క్తంబులై శ్లేష్మవాతప్రకోపములు లవిగనుండు. అట్లగుటచే నవి సాధ్యములు.

దాహాద్యుగ్రసన్నిపాతవివరణము 97

భుగ్నాక్షో రక్తనిష్ఠీవీ శీతాంగోఽంతక ఏవ చ,
కణ్ఠకుబ్జశ్చ రుద్ధాహో దాహాద్యాభూతసి త్తకాః. 97

తా. భుగ్ననేత్రము, రక్తనిష్ఠివి, శీతాంగము, అంతకము, కంఠకుబ్జము, రుద్ధాహము-అను నాఱుసన్నిపాతములు దాహాదిలక్షణములతోగూడి కేవల పితృధిక్యము లై యుండు. ఈ ఆఱు నసాధ్యములు.

అంతర్దాహో బహిశ్శీతో నిహంత్యేష త్రయోదశ,

తా. అంతర్దాహ బహిశ్శీతంబులుగలది అభిన్యాససన్నిపాతము. ఇది పదమూడవ ంఖ్యుగలదిగ నుండు. ఇది మనుజుని జంపును.

త్రయోదోషా స్సమాక్షిప్త్య చేష్టాభగ్నై నచేతసా.
అభిన్యాసే ప్రకుప్యంతి తేన జంతుర్వృతోపమః, 98

తా. వాతశ్లేష్మములు మూడును బ్రకోపించి సమానంబులైన చేష్టావిహీనం బులై మనస్సుతోగలసిక్రమముచు దప్పియుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయు. ఇది నిశ్చయముగా మనుజుని జంపును.

సన్నిపాతదినప్రమాణము 99

సంధిక స్సప్తదివస మంతకో వాసరాః దశ. 99

రుద్ధాహో వింశతిం వారాన్నిభ్రమస్తేకవింశతిం,
పక్షమేకం శీతగాత్ర స్తాంద్రికః పంచవింశతిమ్. 100

అథవా వాసరాః సప్త కంఠకుబ్జత్రయోదశ,
త్రిమాసం కర్ణికశ్చైవ భుగ్ననేత్రో దినాష్టకమ్. 101

రక్తప్రీవీ దశదినం ప్రలాపస్యా చ్చతుర్దశ,
జిహ్వకష్టోదశదిన మభిన్యాసోర్ధమాసకమ్.

102

ఇత్థంహి సన్నిపాతానాం ప్రమాణం పరికీర్తితం, (గ్రంథాంతరే)

తా. సంధికనన్నికి 2 దినములు, అంతకనన్నికి ౧౦ దినములు, రుద్దాహనన్నికి ౨౦ దినములు, చిత్తవిభ్రమనన్నికి ౨౧ దినము, శీతాంగనన్నికి ౧౫ దినములు తాంద్రికనన్నికి ౨౫ దినములు లేక 2 దినములు, కంఠఘట్టనన్నికి ౧3 దినములు, కర్ణికనన్నికి 3 మాసములు, భుగ్గునేత్రనన్నికి ౮ దినములు, రక్తప్రీవినన్నికి ౧౦ దినములు ప్రలాపనన్నికి ౧౪ దినములు, జిహ్వకనన్నికి ౧౬ దినములు, అభిన్యాసనన్నికి ౧౯ దినములు కాలప్రమాణంబు. (అట్లగుటచే సంధికము, తాంద్రికము, ప్రలాపము, చిత్తవిభ్రమము, జిహ్వకము, కర్ణికము అను నాఱుసాధ్యునన్నిపాతములు వైచిత్ర్యముబడి కాలక్రమముగా నివర్తించినను నివర్తించు. లేక చంపినను చంపు. అంతకము, రుద్దాహము, శీతాంగము, కంఠఘట్టము, అభిన్యాసము, రక్తప్రీవి, భుగ్గునేత్రము అను నేడ అసాధ్యునన్నిపాతములు వానివాని కాలక్రమముగా తఱుచుగ జంపును.)

— త్రయోదశనన్నిపాతవిశేషములు ౧౩ —

ఏకోల్బణాస్త్రయస్తేషు ద్వ్యుల్బణాశ్చ తథేతి షట్. 10

త్ర్యుల్బణాశ్చ భవేదేకో విజ్ఞేయః సకుసప్తమః, 10

ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చషట్. 10

సన్నిపాతజ్వరవైశ్యవం స్యుర్విశేషాస్త్రయోదశ, 10

విస్ఫారకశ్చశుకారీ కంపనో బభ్రుసంజ్ఞకః. 10

శీఘ్రకారీ తథాభల్లః సప్తమః పుటపాలకః, 10

సమ్మోహకః పాలకశ్చ యామ్యః క్రకచిత్తత్యపి. 10

తతః కర్కటకః ప్రోక్తస్తతో వై దాచికాభిధః,

తా. వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతము, పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతము, క్లేషకముగల సన్నిపాతము, వాతపిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతము, వాతక్లేషాధిక్యముగల సన్నిపాతము, పిత్తక్లేషాధిక్యముగల సన్నిపాతము, వాతపిత్తక్లేషాధిక్యముగల సన్నిపాతము, వాతము వృద్ధిచెంది పిత్తము సమముగ కఫము క్షీణముగనుండు సన్నిపాతము, వాతము సమముగ పిత్తము వృద్ధిచెంది కఫము క్షయించియుండు సన్నిపాతము, వాతక్షయించి పిత్తము వృద్ధిచెంది కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతము, వాతవృద్ధిచెంది పిత్తముక్షయించి కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతము, వాతము సమము

పిత్తము క్షయించి కఫము వృద్ధిచెందియుండు సన్నిపాతము - ఇటుల సన్నిపాతములు ౧౩ విధంబులుగ నుండును. వీనికి యథాక్రమముగా విస్ఫారకము ఆశుకారి కంపనము బభ్రు శీఘ్రకారి భల్లము పుటపాలకము సమ్మోహకము పాలకము యామ్యము క్రకచము కర్మటకము వైదారికము అని నామంబులు గలవు.

❧ విస్ఫారకసన్నిపాతలక్షణము ❧

శ్వాసః కాసో భ్రమో మూర్ఛా ప్రలాపో మోహవేషధూ. 107

పార్శ్వస్య వేదనా జృంభా కషాయత్వం ముఖస్య చ,
వాత్తోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్. 108

ఏషవిస్ఫారకోనామ్నా సన్నిపాత స్సుదారుణః,

తా. శ్వాసము, కాసము, భ్రమము, మూర్ఛ, పలవగింత, మోహము, వణకు, ప్రక్కకూల, ఆవులింత, నోరు వగరుగ నుండుట-ఈలక్షణములు వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది విస్ఫారకసన్నిపాత మనఁబడును. మిగుల దారుణమయినది.

❧ ఆశుకారిసన్నిపాతలక్షణము ❧

అతిసారో భ్రమో మూర్ఛా ముఖపాకస్తథైవ చ. 109

గాత్రే చ బిందవోరక్తా దాహోఽతీవ ప్రజాయతే,
పిత్తోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్. 110

భిషగ్భి స్సన్నిపాతోఽయ మాశుకారీ ప్రకీర్తితః,

తా. అతిసారము, భ్రమ, మూర్ఛ, ముఖపాకము, శరీరమునందు రక్తబిందు వులు, సర్వాంగములయందు అధికతాపము-ఇవి పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది ఆశుకారిసన్నిపాతమని వైద్యులచే జెప్పఁబడును.

❧ కంపనసన్నిపాతలక్షణము ❧

జడతా గద్గతా వాణీ రాత్రౌ నిద్రా భవత్యపి. 111

ప్రస్తభే నయనే చైవ ముఖమాధుర్యమేవ చ,
కఘోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్. 112

మునిభి స్సన్నిపాతోఽయ ముక్తః కంపనసంజ్ఞకః,

తా. జాడ్యము, గద్గదభాషణము, రాత్రులయందు నిద్రించునపుడు నేత్రములు స్తబ్ధములుగ నుండుట, నోరు తియ్యగ నుండుట-ఈలక్షణములు కఘాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది కంపనసన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పఁబడును.

— బ్రహ్మసన్నిపాతలక్షణము —

వాతపితృధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి. 113

తస్యజ్వరో మదస్తృష్ణా ముఖశోషః ప్రమీలకః,
ఆధ్వానారుచితంద్రాశ్చ కాసశ్వాస శ్రమశ్రమూః. 114

మునిభిర్భభునామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః,

తా. వాతపితృధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు జ్వరము, మదము, దష్టి, నోరు ఎండుట, తంద్ర, కడుపుబ్బరము, అరుచి, కాసశ్వాసములు, శ్రమ, శ్రమము ఇవి కలుగును. ఇది బ్రహ్మసన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పబడును.

— శీఘ్రకారి సన్నిపాతలక్షణము —

వాతశ్లేష్మాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి. 115

తస్య శీతజ్వరో మూర్ఛా తుత్తృష్ణా పార్శ్వనిగ్రహః,
శూలమస్విద్యమానస్య తద్రాశ్వాసశ్చ జాయతే. 116

అసాధ్య స్సన్నిపాతోఽయం శీఘ్రకారీతి కథ్యతే,
నహి జీవత్యహారాత్ర మేతేనావిప్లవిగ్రహః. 117

తా. శీతజ్వరము, మూర్ఛ, ఆకలి, దష్టి, పార్శ్వములయందు పట్టు, శూల, చెమటలేకుండుట, తంద్ర, శ్వాసము-ఇవి వాతశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది శీఘ్రకారిసన్నిపాత మనబడును. చికిత్సయం దసాధ్యము. ఒక ఆహారాత్రములోపల మనుజుని జంపును.

— భల్లసన్నిపాతలక్షణము —

పిత్తశ్లేష్మాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి,
అంతర్దాహో బహిశ్శీతం తస్యతృష్ణా ప్రవర్ధతే. 118

తుద్యతే. దక్షిణేపార్శ్వే ఉరశ్శీర్షగళగ్రహః,
స్థీనలిక్లేష్వపిత్తం చ కృచ్ఛాతోఽతశ్చ జాయతే. 119

విడ్భేదశ్వాసహికాశ్చ వర్ధంతే న ప్రమీలకాః,
ఋషిభిర్భల్లనామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః. 120

తా. శరీరముయొక్క లోభాగమునందు విశేషతాపము, వైభాగమునందు శీతము, విశేషదష్టి, శుడిపార్శ్వమునందు పొట్టు, తొమ్ము శిరము కంఠము వీనియందు పట్టు, శ్లేష్మపిత్తము, కారీయుమియుట, కోఠమునందు నొప్పి, మలబంధము, శ్వాసము,

ఎక్కిళ్లు, తంద్ర-ఇవి పిత్తజ్వేష్టాధిక్యముగల సన్ని పాతమునందు కలిగియుండును. ఇది భల్లసన్ని పాతమని ఋషులచేఁ జెప్పబడును.

❀ కూటపాలకసన్ని పాతలక్షణము ❀

సర్వదోషోల్బణో యస్య సన్ని పాతః ప్రకుప్యతీ,
త్రయాణామపి దోషాణాం తస్యరూపాణి లక్షయేత్. 121

వ్యాధిభోగ్య దారుణశైచివ వజ్రశస్త్రాగ్నిసన్నిభః,
కేవలోచ్ఛ్వాస పరిమ స్తస్థిభాంగ స్తస్థిభ్రలోచనః. 122

త్రిరాత్రాత్పరమేతస్య జంతోర్హరతి జీవితం,
తదవస్థం తు తం దృష్ట్వా మూఢో వ్యాహరతేజనః. 123

ధర్మితో రాక్షసై ర్నాన మవేళాయాం చరంతి యే,
అంబయాబ్రువతే కేచిత్ యక్షీణ్యా బ్రహ్మరాక్షసైః. 124

పిశాచై ర్లహ్యైశ్చైచ తథావైర్నస్తకే హతం,
కులదేవార్చనాహీనం ధర్మితం కులదైవతైః. 125

నక్షత్రపీడామపరే గరకర్షేతిచాపరే,
సన్ని పాతమిమం ప్రాహు ర్భిషజః కూటపాలకమ్. 126

తా. వాతాదిత్రిదోషప్రకోపాధిక్యముగల సన్ని పాతమునందు ప్రకోపించి యుండు వాతాదిత్రిదోషములలక్షణము లన్నియు కలిగియుండును. ఇది అన్ని వ్యాధుల కంటె మిగుల దారుణమయినది. దీనియందు పెద్దయూపిరి, విశేష మైనదప్పి, అవయవము లును నేత్రములును స్తంభములుగనుండుట-ఈలక్షణములు కలిగియుండు. ఇది మూడుదిన ములలోపల రోగియొక్క ప్రాణమును హరింపఁజేయును. ఈసన్ని పాతము కలిగియుండు వానిని చూచి కొందఱు మూఢులు అకాలములో సంఛరించునట్టి రాక్షసగ్రహములు సోఁకినవనియు, కొందఱు చాముండాది గ్రహములు సోఁకినవనియు, కొందఱు బ్రహ్మ రాక్షసగ్రహములు సోఁకినవనియు, కొందఱు పిశాచగ్రహము సోఁకినదనియు, కొందఱు యక్షగ్రహము సోఁకినదనియు, కొందఱు కులదేవతలను పూజింపకుండుటవలన జనించిన చేష్టయనియు, కొందఱు నక్షత్రపీడయనియు, కొందఱు విషప్రయోగమువలన జనించిన దనియు, మఱికొందఱు మారణాది ప్రయోగమువలన జనించినదనియు పఱించెదరు. ఇది కూటపాలకమను సన్ని పాతమని వైద్యశాస్త్ర వేత్తలు పఱించెదరు.

❀ సంమోహసన్ని పాతలక్షణము ❀

ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు వాతపిత్తకపైశ్చయః,

తేనరోగాస్త పవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః.

1

ప్రలాపాయాస సంమోహ కంప మూర్ఛారతి భ్రమాః,

ఏకపక్షాభిఘాతశ్చ తత్రావ్యేతే విశేషతః.

1

ఏషసంమోహకోనామ్నా సన్నిపాత స్సుదారుణః,

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తము సమముగా కఫము తయించినదిగా నుండునన్నిపాతమునందు పలవరింతు, ఆయాసము, మోహము, వణకు, మూర్ఛ, అభ్రమము, ఒకపార్శ్వమునందు శూల-ఇవి జనించుచుండును. ఇది సమైహానసన్నివేశమనఁబడును. మిగుల దారుణమయినది.

❧ పాలకసన్నిపాతలక్షణము ❧

మధ్యప్రవృద్ధహీనైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చయః.

1

తేనరోగాస్తపవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః,

మోహప్రలాపమూర్ఛాస్య ర్త్వన్యాస్తంభః శిరోగ్రహః.

1

కాసః శ్వాసో భ్రమశ్చంద్రా సంజ్ఞానాశో హృదివ్యథా,

భేభ్యోరక్తంవిసరతి సంరక్తస్తబ్ధనేత్రతా.

1

తత్రావ్యేతేవిశేషాస్సుర్మత్స్యర్ధర్వాక్ త్రివాసరాత్,

భిషగ్భి సన్నిపాతోఽయం కథితః పాలకాభిధః.

1

తా. వాతము సమముగానుండి పిత్తము వృద్ధిచెంది కఫము తయించియుండునన్నిపాతమునందు మూర్ఛ, పలవరింతు, మోహము, మన్యాస్తంభము, తలనొకాసము, శ్వాసము, భ్రమము, తంద్ర, ప్రజ్ఞాహీని, త్రిష్టునోషి, నేత్రాదీందిద్వారములనుండి రక్తమువెడలుట, నేత్రము లెఱ్ఱగ స్తబ్ధముగనుండుట - ఈలక్షణములు గలుగును. ఇది పాలకసన్నిపాతమని వైద్యులచే జెప్పఁబడును. ఇది ముదినములలోపల మరణమును కలుగజేయును.

❧ యామ్యసన్నిపాతలక్షణము ❧

హీనప్రవృద్ధమధైర్యైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చయః,

తేనరోగాస్తపవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః.

హృదయం దహ్యతేచాస్య యకృత్ప్రిహంత్రిపుష్పసాః,

పంచత్యత్యర్థమూర్ధ్వాధః పూయశోణితనిర్గమః.

శీర్ణాదంతాశ్చ మృత్యుశ్చ తత్రావ్యేతద్విశేషతః,

భిషగ్భి సన్నిపాతోఽయం యామ్యానామ్నా ప్రకీర్తితః.

1

తా. వాతము హీనమై పిత్తము ప్రవృద్ధమై కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతము నందు హృదయమునందు మంట, యకృత్తు, క్షీహము, ఆత్రము, పుష్పసము-ఇవి పాకమునుజెందుట, ఊర్ధ్వాభోమార్గముగా చీము రక్తము వెడలుట, దంతములు రాలి పడుట, శీఘ్రముగా మరణము కలుగుట-ఈలక్షణములు కలిగియుండును. ఇది యామ్య సన్నిపాతమని వైద్యులచే జెప్పబడినది.

—ॐ క్రకచసన్నిపాతలక్షణము ॐ—

ప్రవృద్ధహీనమద్యైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చ యః,
తేనరోగాస్తవవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః. 136

ప్రలాపాయాస సంమోహ కంప మూర్ఛారతి భ్రమాః,
మన్యాస్తంభేన మృత్యుస్యాన్యత్తత్రాప్యేతద్విశేషతః. 137
భిషగ్భి సన్నిపాతోఽయం క్రకచః సంప్రకీర్తితః,

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తము త్తయించి కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతమునందు చలవరింత, ఆయాసము, మోహము, వణకు, మూర్ఛ, అరతి, భ్రమము-ఇవికలుగుటయేగాక మన్యాస్తంభముచే మరణము సంభవించును. ఈసన్నిపాతము క్రకచమనుపేరఁ బరఁగునని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు వచింపుచున్నారు.

—ॐ కర్మటకసన్నిపాతలక్షణము ॐ—

మధ్యహీనప్రవృద్ధైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చ యః. 138

తేనరోగాస్తవవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః,
అంతర్దాహో విశేషోఽత్ర శవచక్షుం నశక్యతే. 139

రక్తమాలక్తకేనేవ లక్ష్యతే ముఖమండలం,
ఇత్యేనాకర్షితః శ్లేష్మా హృదియాన్నప్రసించ్యతే. 140

ఇషుజేవాహతం పార్శ్వం తుద్యతే ఖన్యతే హృది,
ప్రమీలక శ్వాసహిక్మా వర్ధంతేతు దినేదినే. 141

జిహ్వోదగ్ధా ఖరస్పర్శా గళః సూక్తైరివావృతః,
విసర్గం నాభిజానాతి కూజేచ్ఛాపి కపోతవత్. 142

అతీవ శ్లేష్మణాపూర్ణః శుష్కరక్తోష్ణతాలుకః,
తంద్రా నిద్రాతియోగార్తో హతవాఙ్మహతద్యుతిః. 143

న రతిం లభతే నిత్యం విషరీతానిచేచ్ఛతి,
ఆయుమ్యతే చ బహుశో రక్తం స్థీవతి చాల్పశః. 144

ఏషకర్కటకోనామ్నా సన్నిపాత స్సుదారుణః,

తా. వాతము సమముగా పిత్తము క్షయించినదిగా కఫము వృద్ధిచెందినది నుండు సన్నిపాతమునందు మిగుల దారుణమైన అంతస్తాపము, ముఖము విశేషము నెఱ్ఱగనుండుట, యెంతకారీయుమిసినను కఫము వెడలకుండుట, హృదయము బాణము కోట్లబడినట్టు విశేషమునొప్పితో గూడియుండుట, కండ్లు చెక్కుకొనిపోవుట, ఎక్కిళ్ల అడుగడుగుకు వృద్ధిచేచుచుండుట, నాలుక నిప్పుతోకాల్పబడినట్టుకు కఠినస్పర్శముగ దిగునుండుట, కంఠము ముండ్లచే కప్పబడినటులుండుట, శ్వాసము వెడలనపుడు పాళ పిట్టశబ్దమువలె కంఠమునందు ధ్వనిగలుగుట, నోరు కఫముచే పూరింపబడి లోడాడ పెరి యెండి రక్తవర్ణముగనుండుట, తంద్ర, అధికనిద్ర, మాటలు బయటికిరాకుండుట, శరమునందు కాంతి తగ్గియుండుట, ఎల్లపుడు ఉత్సాహములేకుండుట, అపశ్యవస్తువుల యందు విశేషముగా నిచ్చగలుగుట, కారీయుమియునపుడు రక్తము స్వల్పస్వల్పము వడుట - ఇట్టివిక్షణములు కలిగియుండును. ఇది కర్కటక మనఃబడును. మిగుల దారుణమైనది.

❧ వైదారికసన్నిపాతలక్షణము ❧

హీనమధ్యప్రసృద్ధైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చ యః.

14

తేనరోగాస్తవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః,

అల్పశూలం కటితోదో మధ్యేదాహో రుజాభ్రమః.

14

భృశంక్లమః శిరోవస్తి మన్యాహృదయవాగ్రుజః,

ప్రమీలక శ్వాసకాస హిక్మాజాడ్యవిసజ్జతాః.

14

ప్రథమోత్పన్నమేనం తు సాధయంతి కదాచన,

ఏతస్మిన్ సన్నివృత్తే తు కిర్ణమూలే సుదారుణః.

14

పిటకో జాయతే జంతో ర్యథాకృచ్ఛ్చేణ జీవతి,

సవైదారికసంజ్ఞోఽయం సన్నిపాత స్సుదారుణః.

14

త్రిరాత్రాత్పరమేతస్య వ్యర్థమాషధకల్పనం,

తా. వాతము క్షయించి పిత్తము సమమై కఫము వృద్ధిచెందియుండు సన్నిపాతమునందు స్వల్పశూల, నడుమునొప్పి, తొమ్మనందు శూల, భ్రమ, విశేషముగా బలం లిక, శిరము వస్తి వెడతల పెద్దనరము హృదయము నోరు వీనియందు శూల, తంద్ర శ్వాసకాసములు, ఎక్కిళ్ళు, జడత్యము, ప్రజ్ఞ లేకుండుట - ఈలక్షణములు కలిగియుండును ఇది జనించినతోడనే చికిత్సించిన ఒకానొకపుడు శమించును. శమించినతోడనే కర్ణ మూలమునందు ధారుణమయిన పిటకజనించును. దీనిశేత ప్రాణాంత్యమయినకష్టము కల

గును. ఇది వైదారికసన్నిపాత మనబడును. దీనియందు మూడుదినములకుపైన చికిత్స చేయుట నిష్ఫలము.

❖ సన్నిపాతసప్తవిధదోషమారకోపద్రవములు ❖

జ్వరస్తీర్ణోఽథవా శీత మథవాల్పజ్వరోఽపి వా. 150

నేత్రాంతో రక్తరహితో పాణిపాదసఖాస్తథా,
నేత్రే కాంతివిహీనే చ నశ్రుతో సాగరధ్వనిః. 151

స్వేదహీనజ్వరశ్చైవ హ్యథవా స్వేద ఉత్కటః,
ముఖే కాంతిస్తతోహీనా నేత్రే భుగ్నోఽథవాకృశే. 152

నాభి హృన్నాసికా పాద పాణి చైత్యం శిరోవ్యథా,
ఊర్ధ్వశ్వాసో ధనుర్వాతో హిక్కా సర్వాంగకంపనమ్. 153

శిరఃకంపోఽప్యున్తారః కఫః కంఠం సమాగతః,
గంధస్వాదుం నజానాతి మలం కపిలవర్ణకమ్. 154

శిథిలా చపలాచైవ నాడీ కుటిలసూత్రకా,
ఆదాపి త్రగతిర్నాడీ తతో వాతగతిర్భవేత్. 155

తతశ్లేష్మగతిర్నాడీ చక్రవర్ధ్నిమతే ముహుః,
మందనాడీ భవేద్యస్య హ్యసాధ్యం భవతి భ్రువమ్. 156

సరోగీ నిధనంయూతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః,
సాధ్యాసాధ్యవిధిం జ్ఞాత్వా చికిత్సేత్పండితస్త్వయమ్. 157

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. ఆతితీవ్రజ్వరము, లేక శరీరమునకు శీతలము, లేక స్వల్పజ్వరము, నేత్రాంతములు రెప్పలు పాదములు హస్తములు నఖములు వీనియందు రక్తములేకుండుట, నేత్రములు కాంతిహీనములైయుండుట, చెవులలో సముద్రపుధ్వని వినురాకుండుట, చెమట లేని జ్వరము, లేక ఆగనిచెమట, ముఖమున కాంతిలేకుండుట, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, నేత్రములు కృశించి సూక్ష్మంబులైయుండుట, బొడ్డు హృదయమునాసిక కాళ్ళు చేతులు కడుచల్లనైయుండుట, కడుతీవ్రమైనశిరోరోగము, ఎగయూపిరి, ధనుర్వాతము, ఎక్కిళ్లు, శరీరమంతట వణకు, తలవణకు, అపస్తారము, కుతికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట, పరిమళద్రవ్యములవాసన నాసికకు తెలియకుండుట, మలము కపిలవర్ణముగ వెడలుట, నాడి మూడుచ్రేళ్ళక్రింద ఖండఖండములుగ నేని లేక చపలముగ (మెఱపువలె) నేని, లేక కుటిలమై వేగముగ నేని నడుచుట, వాతశ్లేష్మనాడులు మూడునుగలసి తంతివలె

నేకముగనడుచుట, నాడి ముందుగా పిత్తగతి వెనక వాతగతి దానికివెనక జ్వేష్ణగతి గలదై నడుచుట, పలామారు చక్రమువలె దిరుగుట, మందగతిగా నడుచుట, ఈదుర్గుఃములలో ఒకటి 'రెండు మూడు సర్వసన్ని పాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను జనిచిన వానితోడ మ్రైంజేర్చిన వికారములును గూడియుండిన అసాధ్యంబగుటచే ఆరోగ్యమరణముచెందును. అట్లగుటంజేసి సన్ని పాతసప్తవిధదోషసాధ్యాసాధ్యముల సెటింగి వైదవేత్తయగుపండితుండు చికిత్సజేయవలయు.

జ్వరోనిహంతి రక్తాక్ష మక్షౌమం హృది శూలినం,
సదాశ్వసంతం స్విద్యంతం శక్తిహీనం హతానలమ్. (అశ్వినీకల్పే

తా. నేత్రములు రక్తోద్రిక్తములై యుండుట, శరీరము కృశింపకుండుట, తొవ్వునొప్పుట, ఎల్లపుడు శ్వాసమువెడలుట, ఆరిరబంకచెనుట, సత్వములేకుండుట, అగిమాంద్యము - ఈలక్షణములు పదమూడు సన్ని పాతజ్వరములలోను సప్తవిధదోషములలోను గలిగియుండిన ఆరోగి మరణముచెందునని యెఱింగి చికిత్స జేయంజనదు.

జిహ్వశ్యామూ ముఖంశూతి త్తమక్షినిమజ్జతి,
ఖగాశ్చ మూర్ఛిరిష్యంతి యస్య రోగాంశ్చపర్వయేత్. (ఆయుర్వేదే

తా. నాలుక నల్లగనుండుట, నోరు కంపువేయుట, నేత్రములు పగిలి పుయ్యుండుట, తలమీద పక్షితన్నుట - ఈలక్షణములు పదమూడు సన్ని పాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను గలిగిన ఆరోగి బ్రతుకండని యెఱింగి చికిత్స జేయంజనదు.

సుశీతా హరితా యస్య రోమకూపాశ్చ సంవృతాః,
అన్లుాభిలాషస్సతతం మృత్యుమాప్నోతి తత్వతః. (నిత్యనాథీర

తా. శీతలద్రవ్యాహారములను గోరుట, రోమకూపములు మూసికొనుట, పులమీద నభిలాషగలుగుట - ఈలక్షణములు ఏరోగమందుగలిగినను రోగి బ్రతుకండెలియవలయు.

❖ రోగారిష్టప్రిథివారనక్షత్రములు ❖

ఉరగశతభిషాద్ద్రాస్వాతిమూలాత్రిపూర్వా
భరణిపితృవిశాఖాభానుభౌమార్కజానాం,
ప్రతిపవచతుర్థీద్వాదశీచాపిషష్ఠీ
హరిహరవిధిరేకో రోగిణాం కాలమృత్యుః. (జ్యోతిషగ్రం

తా. ఆశ్రేష, శతభిష, ఆర్ద్ర, స్వాతి, మూల, పుబ్బ, పూర్వాషాఢ, పూర్వాద్ర, భరణి, మఖ, విశాఖ, ఆదిత్యవారము, మంగళవారము, శనివారము, పాడ

నవమి, చవితి, ద్వాదశి, షష్ఠి-ఈతిథివారసత్వములు మూడును గూడినదినమునం దెవనికి జ్వరమువచ్చెడినో వానికి కాలమృత్యువు ఆసన్నమైన దని తెలియవలయు.

❀ రోగోత్పత్తిశుభాశుభసత్వములు ❀

కృత్తికాసు యదాకశ్చి జ్వరాది ప్రతిపద్యతే,
నవరాత్రం దదాపీడా త్రిరాత్రం రోహిణీషుచ. 162

మృగశీర్షే పంచరాత్ర మార్ద్రా ప్రాణభయం తథా,
పునర్వసూ చ పుష్యశ్చ సప్తరాత్రం విధీయతే. 163

నవరాత్రం తథాశ్రేషాః శ్వశానాంత మఘాసుచ,
ద్వామాసౌ ఫల్గునీచైవ హ్యుత్తరాసు త్రిపంచకమ్. 164

హస్తేవ జాయతే షతుం చిత్తాచైవార్ధమాసకం,
మాసద్వయం తథాస్వాతీ విశాఖే పంచవింశతిః. 165

అనూరాధా దశ ప్రోక్తా జ్యేష్ఠాచైవార్ధమాసకం,
మూలేన జాయతే మోక్షః పూర్వాషాఢాస్త్రిపంచకమ్. 166

ఉత్తరే దినవింశత్యా ద్వామాసౌ శ్రవణే తథా,
ధనిష్ఠాయా మర్గమాసో వారుణే చ దశాహకమ్. 167

పూర్వాభాద్రపదే మోక్ష ఉత్తరాసు త్రిపంచకం,
రేవతీ సప్తరాత్రం చ హ్యక్షణారాత్రం తథాశ్విని. 168

భరణీ తత్తణే నైవ మరణం తు న సంశయః, (గ్రంథాంతరే.)

తా. కృత్తికాసత్వమున గలిగిన జ్వరాదులు తొమ్మిదిరాత్రులును, రోహిణీయందు మూడురాత్రులును, మృగశీర్షయం దైదురాత్రులును పీడించును. ఆర్ద్రాయందు ప్రాణభయమును గలుగఁజేయు. పునర్వసు పుష్యమినక్షత్రములజనించిన జ్వరాదులువిడురాత్రులును, ఆశ్లేషాసత్వమున తొమ్మిదిరాత్రులును పీడించు. మఖాసత్వమున జనించిన జ్వరాదులు మరణమును గలుగఁజేయు. పుబ్బాసత్వమునజనించిన జ్వరాదులు రెండు మాసములును, ఉత్తరాసత్వమున పదిహేనుదినములు, హస్తాసత్వమున ఒకపక్షమును, చిత్తాసత్వమున అర్ధమాసమును, స్వాతీసత్వమున రెండుమాసములును, విశాఖాసత్వమున ఇరువదియైదుదినములును, అనూరాధాసత్వమున పదిదినములును, జ్యేష్ఠాసత్వమున పదిహేనుదినములును పీడించు. మూలాసత్వమున జనించినరోగము పదిహేనుదినములలోను, పూర్వాషాఢాసత్వమున పదిహేనుదినములలోను, ఉత్తరాషాఢాసత్వమున ఇరువదిదినములలోను, శ్రవణాసత్వమున రెండుమాసములలోను, ధనిష్ఠా

నక్షత్రమున పదిహేనుదినములలోను, శతభిషానక్షత్రమున పదిదినములలోను నివర్తించును. పూర్వాభాద్రపదానక్షత్రముల జనించినరోగము పదిహేనుదినములును, రేవతీనక్షత్రమున ఏడుదినములును, అశ్వినినక్షత్రమున ఒక యహోరాత్రమును పీడించి పిదప నివర్తించు. భరణీనక్షత్రమున నిస్సంశయముగా తత్క్షణమున మరణమును గలుగఁజేయు.

❧ దూతలక్షణ, రోగసాధ్యసాధ్యములు ❧

పూర్వత్ర పశ్చాత్తైర్వత్సామ్ ముత్తరస్యాం తథాదిశీ. 169
భాషతే దూతకో యత్ర శుభం భవతి నిశ్చయం, (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. రోగివద్దనుండి వచ్చినదూత వైద్యునికి తూర్పుభాగమునందేని, పశ్చిమ భాగమునందేని, నిర్వతిభాగమునందేని, ఉత్తరభాగమునందేని నిలువఁబడి వైద్యుని బిలిచిన ఆరోగి జీవించునని తెలియవలయు.

యామ్యే చాగ్నేయ వాయువ్యేవైశాన్యే యది సంస్థితః. 170
దూతోపి భాషతే జ్ఞేయ మశుభం నిశ్చితం తథా,

తా. మఱియు రోగివద్ద నుండివచ్చినదూత వైద్యునికి దక్షిణభాగమునందేని, ఆగ్నేయభాగమునందేని, వాయువ్యభాగమునందేని, ఈశాన్యభాగమునందేని నిలువఁబడి వైద్యునితో సంభాషించిన రోగి మరణముచెందునని వైద్యుఁ డెఱుంగవలయు.

❧ సన్నిపాతసప్తవిధదోషసాధ్యలక్షణములు ❧

అథ సాధ్యగుణాన్వక్ష్యే శ్రోతవ్యం భిషజోత్తమ. 171

ఇందీవరసమనేత్రం ముఖం తారేశసన్నిభం,
సమదాతుగత్పాదీ సర్వః కోకిలసన్నిభః. 172

తుతం తుథా మూర్ధ్ని కంఠా రన్న వాంఛా తనుర్లఘుః,
దంతాః కుందనిభాభాసా జిహ్వసద్రవమార్దవా. 173

యవాగూప్రాశనేన్వేదః కర్ణయో శ్రవణంసమం,
ఘ్రాణేగంధసమజ్ఞానే పాణిపాదతలోష్ఠతా. 174

సఖపక్షాక్షిరేఖాసు రక్తసంపూర్ణతా యదా,
జ్ఞాత్వా చైవం సుఖం సాధ్యం చికిత్సేత్పండితో భిషక్. 175

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. ఇక త్రయోదశసన్నిపాత సప్తవిధదోషసాధ్యగుణముల వచించెద. ఓవైద్యోత్తముఁడా ! వినుము: నేత్రములయందు నల్ల కలువరేకులవంటి కాంతి,

సుఖము చంద్రునితో సమానముగనుండుట, నాడికి సమగమనము, స్వరము కోకిలస్వరముతో సమానముగనుండుట, తుమ్మలు, అన్నమునం దిచ్చు, శరీరము చులకనగనుండుట, పంతులయందు మొల్లలవంటి కాంతి, నాలుక ద్రవయుక్తమై వృదువుగనుండుట, పంజీత్రాగునపుడు చెమట, కర్ణములయందు ఘోషము సమముగ వినిపించుట, ఇరురాసికలయందు పరిమళేంద్రవ్యములవాసన సమముగా నెఱుంగవచ్చుట, కాళ్లు చేతులు కష్టముగనుండుట, నేత్రములు రెప్పలు గోళ్లు హస్తరేఖలు ఇవి రక్తపూరితముగనుండుట-ఈలక్షణములు పదమూడు సన్నిపాతములలోను, సప్తవిధదోషములలోను జనించి నాడి స్పష్టగతిగా నడుచుచుండిన సాధ్యమని యెఱిగి పండితుఁడు చికిత్సజేయవలయు.

❖ అపథ్యజనితసప్తవిధదోషలక్షణము ❶ ❖

తంద్ర మూర్ఛ భ్రమో మోహః ప్రలాపో హృది వేసనం,
అపథ్యదోషావిజ్ఞేయా వైద్యవిద్యావిశారదైః. (మాధవకల్పే) 176

తా. తంద్ర మూర్ఛ భ్రమ మోహము ప్రలాపము హృద్మయ అదురుట - ఈ లక్షణములు గలిగిన అపథ్యదోషమని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు తెలిసికొనవలయు.

❖ స్త్రీసంగమదోషలక్షణము ❷ ❖

తరుణజ్వరమధ్యేతు యవతీ సంగమే తథా,
జాయతే వారుణోదోషో హ్యంగవైకల్యకంపనమ్. 177
వక్షోంతరే చ సంతాపః ప్రలాపస్తాపవిభ్రమా,
పాణిపాదతలే శీతం దోషః స్త్రీసంగమే స్తృతః. (మాధవనిదానే)

తా. తరుణజ్వరమధ్యములలో స్త్రీసంభోగము సేయుటచే దారుణమైనదోషముండు. దానియందు అంగవైకల్యము వణకు హృద్మయలొమంట ప్రలాపము తాపము ప్రిబుబుమాటలు హస్తపాదములయందు వైత్రము గలుగు-ఈలక్షణములుగలది స్త్రీసంగమదోషమని తెలియవలయు.

❖ విషమదోషలక్షణము ❸ ❖

జ్వరసంతాపవేగశ్చ నాడీ కుటిలవేగతా,
అంతర్దాహో మదో మూర్ఛా విషమే దోషకతే. 179
(మాధవనిదానే)

తా. జ్వరము కడుసంతాపము అంతర్దాహము మదము మూర్ఛ గలిగి నాడి కుటిలవేగముగ నడుచుచుండిన విషమదోషమని తెలియవలయు.

—ॐ విషమశీతదోషలక్షణము ॐ—

దినే ద్విత్రీ చతుర్వారం ముహూర్ణీతం ముహూర్ణద్వారః,
దాహో మోహ శ్శిరోరుక్ష్ణ జిహ్వ కఠినకంటకా. 18

దోషం విషమశీతం వై జానీయాద్వై ద్యపారగః, (గ్రంథాంతరే.

తా. ఒకదినములో రెండు మూడు నాలుగు పర్యాయములు చలి, జ్వరము వచ్చుట, దాహము మోహము తలనొప్పి గలుగుట, నాలుక కఠినమై ముండ్లుపారియుండుట-ఈలక్షణములుగలది విషమశీతదోషమని వైద్యవేత్తయగువాఁ డెఱుంగవలయు.

—ॐ వీతజిహ్వకదోషలక్షణము ॐ—

జిహ్వపీతా సోఫీటశుమ్కా గ్రంథికా జ్వరవిభ్రమాః. 18

*మూర్ఛామూకత్వగుంభం చ వీతజిహ్వకలక్షణం, (గ్రంథాంతరే

తా. నాలుక పచ్చగనుండుట, నాలుక ముండ్లుపారియుండుట, చెవులసంధి లలో గడ్డలుకట్టుట, జ్వరము, తబ్బిబ్బలాడుట, మూర్ఛ, మూగతనము, డగ్గుత్తికపడుట ఈలక్షణములుగలది వీతజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు.

—ॐ రక్తజిహ్వకదోషలక్షణము ॐ—

జిహ్వచ రక్త వర్ణాస్సాన్య త్కంటకద్రవసంయుతా. 18

జ్వరతృష్ణా విదాహం చ రక్తజిహ్వకలక్షణం, (మాధవనిదానే

తా. నాలుక ఎఱ్ఱగనుండుట, నాలుక ముండ్లుపారి ద్రవయుక్తముగనుండుట జ్వరము, దప్పి, శరీరతాపము-ఈలక్షణములుగలది రక్తజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు.

—ॐ కృష్ణజిహ్వకదోషలక్షణము ॐ—

కృష్ణాజిహ్వ చ కఠినా కంటకా దాహవిభ్రమా. 18

శ్వాసఃకంఠూర్తదస్త్రష్టా స్యాద్దోషః కృష్ణజిహ్వకః,
(మాధవనిదానే

తా. నాలుక నల్లనై కఠినమై ముండ్లుపారియుండుట, తాపము, తబ్బిబ్బలాడుట, శ్వాసము, శరీరమున దురద, శరీరము గురుతెరుగఁగుండుట, దప్పి-ఈలక్షణములుగలది కృష్ణజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు.

—ॐ శ్వేతజిహ్వకదోషలక్షణము ॐ—

జిహ్వేశ్వేతా సోఫీటగళ ఇచ్చంగవై కల్యకంపితా. 18

* మూర్ఛగుంభసహితాశ్చ వీతజిహ్వకలక్షణమ్—మూర్ఛ, డగ్గుత్తిక, ఎక్కిగలుగుట.

భ్రమస్వేదాతిసారాశ్చ హ్యుద్ధారశ్చిత్తవిభ్రమః,
క్షణేక్షణే మతిర్హూర్హా శ్వేతజిహ్వకలక్షణమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. నాలుక తెల్లగనుండుట, గొంతులో ఉడికి పగిలినట్టుండుట, శరీరము నొచ్చుట, వణకుట, భ్రమ, చెమట, అతిసారము, ఓకర, చిత్తభ్రమ, ప్రతిక్షణమునందు మఱపు, మూర్ఛ-ఈలక్షణములుగలది శ్వేతజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు.

❧ సప్తవిధదోషదినప్రమాణము ❧

ఇతిసప్తవిధాదోషాః ప్రమాణం చార్థమాసకం,
అథవా సప్తదివసం విజానీయాశ్చిషగ్వరః. (మాధవనిదానే) 186

తా. వైద్యజ్ఞులైన సప్తవిధదోషములకు పదియైదుదినములుగాని ఏడుదినములుగాని కాలప్రమాణమని వైద్యుడడు తెలిసికొనవలయు. (ఆకాలము గడచినపిదప రోగి జీవించియుండిన చికిత్స చేయవలయు. అసప్తవిధదోషములు తరుణమునందు జనించిన ఏడుదినములకు జంపును. తరుణము గతించినపిదప జనించిన పదియైదుదినములకు జంపును. అట్లగుట జేసి ఏడుదినములుగాని, పదియైదుదినములుగాని గతించిన వైవబలము గలవారు జీవించినను జీవించెదరు.)

❧ ఔషధప్రయోగకాలము ❧

క్షణాద్దోషాద్యవస్థాయాం కుర్యాద్భేషజయోగకృత్,
తా. దోషించినపుడే యాషధం బియ్యవలయును.

❧ సప్తవిధదోషమారకోపద్రవములు ❧

హీనస్వరో గుదభ్రంశః కాసశ్వాససమాకులః,
హృదిశోభో భవేత్తస్య కుక్షిశూలో న జీవతి, (గ్రంథాంతరే) 187

తా. హీనస్వరము * గుదభ్రంశము, కుతికలో క్లేష్టము అడ్డపడుట, శ్వాస, శరీరము గురుతెరుగకుండుట, అొమ్మువాచుట, కడుపులో ప్రబలమైన శూల - ఈలక్షణములు సప్తవిధదోషములలోను సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన ఆట్టిరోగి యమాలయమున కేగు నని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

యోహృష్టరోమా రక్తాక్ష స్పహిక్కశ్వాసశూలవాక్. 188
విభ్రాంతలోచనం మూఢం జ్వరితం పరివర్జయేత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. రోమములు గగుర్పొడుచుట, నేత్రములు రక్తొద్రిక్తములుగ నుండుట, ఎక్కిళ్లు, ఎగయూపిరి, కడుపులో ప్రబలమైనశూల, నేత్రములు చక్రాకారముగ దిరు

* గుదభ్రంశ మనగా - అసనము బైటికి వెడలుట.

గుట, శరీరము గురు తెరుగకుండుట - ఈలక్షణములు పదమూడుసన్ని పాతములలోను సప్త విధదోషములలోను కలిగియుండిన రోగి యమమందిరమున కేగునని తెలియవలయు.

రాత్రైతాపా దివాశీతం వాతార్తిర్వ్యాల్పజల్పకః.

189

కృష్ణాజిహ్వతిరక్తవా శిరస్తోదో నశస్యతే, (పూజ్యపాదీయే)

తా. శరీరము రాత్రులయందు తాపయుక్తముగనుండుట, పగటియందు చల్లగ నుండుట, ధనుర్వాతము, స్వల్పముగా మాటలాడుట, నాలుక నల్లగగాని కడు ఎఱ్ఱగ గాని నుండుటయేగాక ముండ్లుపారి పిడకవలెనుండుట, శిరము నిలువకుండుట - ఈలక్షణములలో ఒకటిగాని కొన్నిగాని సప్తవిధదోషములలోను పదమూడు సన్ని పాతములలోను కలిగియుండిన రోగి జీవించుట దుర్లభమని యెఱింగి చికిత్సచేయం జనదు.

భగ్నగ్రీవా తథాస్థిటో మూర్ఛా వాతః క్షణేక్షణే.

190

ఊర్ధ్వశ్వాసో భవేద్యస్య కఫః కణ్ఠే న జీవతి, (మాధవనిదానే)

తా. మెడ నిలువకుండుట, కుతికలొక పగిలియుండుట, ప్రతిక్షణమునందు మూర్ఛ, ధనుర్వాతము, ఎగయూపిరి, కుతికలొక స్లేష్మము అడ్డపడుట-ఈలక్షణములు సప్త విధదోషములలోను పదమూడు సన్ని పాతములలోను కలిగియుండిన రోగి బ్రతుకండని తెలియవలయు.

అంగుళీనాం నఖానాం చ దంతానాం పక్షణాం తథా.

191

నాస్తిచేద్రక్తవర్ణత్వం తస్య మృత్యుర్నసంశయః,

తా. విరోగమునందు ప్రేళ్ళుతుద, గోళ్ళు, వండ్లచిగుళ్లు, చెవులు నీనియందు రక్తము లేకుండునో అట్టిరోగి నిశ్చయముగా మృతిచెందునని తెలియవలయు.

అంగకంపా గతేర్భంగో ముఖం కుంకుమసన్నిభమ్.

192

ముఖే నారిచ నిశ్వాస స్పృశ యాతి యమాలయం,

చిరాత్ప్రేవృద్ధిరోగస్తు భోజనేవ్యసమర్థకః.

193

భగ్నగాత్రో భవేద్యస్తు సద్యస్తాజ్యో భిషగ్వరైః,

ఇత్యేవం లక్షణం జ్ఞాత్వా చికిత్సాం కారయేద్భుధః.

194

తా. శరీరము వణకుట, నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట, ముఖము ఎఱ్ఱగనుండుట, నోట నీరుగారుట, శ్వాస - ఈలక్షణములు గలరోగి యమాలయంబున కేగు. మఱియొ రోగికి రోగములు క్రమముగా వృద్ధిచెందుచుండుట, అన్నము దిగకుండుట, శరీరము

శిథిలముచెందుట - ఈలక్షణములుగల రోగిని వైద్యుడు వర్ణింపవలయు. ఇటుల రోగ సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱిగి బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడు చికిత్సజేయవలయు.

అనిలోయాతి పిత్రే చ పిత్రయోతి కఫాలయే,

కఫశ్చ కంఠమాయాతి దుర్లభం తస్యజీవితమ్. (నిత్యనాథీయే) 195

తా. నాభికి క్రిందిభాగముననుండు హతము ప్రకోపించి నాభికి వైభాగమున నుండు పిత్రస్థానమునుచెందును. అందువలన పిత్రము ఉద్రిక్తమై తొమ్మునందుండుజ్వేష్ట స్థానమును చెందు. అందువలన జ్వేష్టము ప్రకోపించి కుతిక నడ్డగించును. దానివలన రోగి మరణము చెందును.

క్షీణేంద్రియస్య చాసత్వ కాసశ్వాసోద్గమశ్చ చ,

జ్వరాదౌ విషమో యస్య యస్య దీర్ఘాశ్చ రాత్రయః. 196

తీక్షణవేగార్తిరూక్షస్య తం ఘ్నంతిజ్వరితం ధృవమ్. (బైరవక లేపే)

తా. సప్తవిధదోషములలోను సన్నిపాతములలోను చక్షురాది పంచేంద్రియ క్షయము, బలహీని, ఎగయూపిరి, కుతికలో జ్వేష్టప్రతిబంధము, లోలంత విషమజ్వరము తీవ్రవేగము, రూక్షకలిగి దీర్ఘకాలమువఱకు కనువర్తించియుండిన రోగి మరణము చెందు నని తెలియవలయును.

❧ సన్నిపాతసప్తవిధదోషమృత్యునాడీలక్షణము ❧

చాంచల్యం దోషదుష్టత్వం కాశిన్య మతిమందతా.

197

వక్రత్వ మతిశూక్తత్వం స్వస్థానత్యాగ ఏవ చ,

యన్యైతాని చ దృశ్యంతే సయాతి యమమందిరమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. పదమూడుసన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి చంచలముగ త్రిదోషసంకరముగ కశిన్యముగ అతిమందముగ వక్రముగ, లేక అలి సూక్తముగ నడుచుచు స్వస్థానమును విడనాడియుండిన రోగి యమాలయమున కేగునని తెలియవలయు.

❧ అసాధ్యరోగచికిత్సావశ్యకత్వము ❧

యావత్కంఠగతాః ప్రాణాః యావన్నశ్యతిచేంద్రియం,

తావచ్చికిత్సా కర్తవ్యా కాలస్య కుటిలాగతిః. (నిత్యనాథీయే)

తా. ఈశ్వరేచ్ఛాకర్తృగణుల నెఱుఁగుట కెవ్వారికి నశక్యముగానుండుటచే ప్రాణములు కంఠగతం బగువఱకును ఇంద్రియములు నశించువఱకును అసాధ్యరోగములయందు కూడా చికిత్సజేయవలయు.

❧ సత్వైద్యలక్షణము ❧

వ్యాధేస్తత్వపరిజ్ఞానం వేదనాయాశ్చ నిగ్రహః,

ఏతదై వైద్యస్య వైద్యత్వం న వైద్యః ప్రభురానుమః. 200

తా. వైద్యుడు రోగతత్వము నెఱిగి రోగమువలనజనించిన వేదనలను పోకడు చుటయందు సమర్థుడగునేకాని ఆయువునొసంగుటకు సమర్థుడు కానేరడు.

— సప్తవిధదోషసన్నిపాతసాధ్యలక్షణములు —

భిషగ్భేషజయోస్సమ్యక్ విశ్వాసస్తస్త్వంగకేశశుచిః,
నిద్రాసౌఖ్యం ప్రీతిహర్షౌ శరీరం సోద్యమం భవేత్. 201

ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని సరోగీ నైవ నశ్యతి,
సౌమ్యదృష్టిర్భవేద్యస్య శ్రోత్రే వక్త్రేచ స్వచ్ఛతా. 202

పాణిపాదం భవేదుష్ణం జిహ్వా యస్యచ కోమలా,
స్వేదహీనో జ్వరో యస్య *కాసశ్వాసో న వర్తతే. 203

కంఠోఽపి కఫహీనస్తు స రోగీ నైవ నశ్యతి,
చైతన్యం సకలం యస్య గంధస్వాదస్స్పృటం భవేత్. 204

సర్వపూరితకంఠస్తు స జీవతి న సంశయః,
ఏతాని విపరీతాని యస్య స్యుర్న స జీవతి. 205

తా. వైద్యునియందు ఔషధమునందు శ్రద్ధ, శరీరశుచి, సుఖముగా నిద్ర బట్టుట, వస్తువులయం దాసక్తి సంతోషము, కార్యములయందు ప్రవృత్తి, పంచేంద్రియములకు పటుత్వము - ఈలక్షణములుగలరోగి జీవించునని తెలియవలయు. మఱియు సౌమ్యదృష్టి, చెవులు బాగుగా వినిపించుట, నోరు దోషరహితమై నిర్మలముగనుండుట, కాళ్లు చేతులు ఉష్ణముగనుండుట, నాలుక మృదువై ద్రవయుక్తముగనుండుట, బంక చెమట లేకుండెడిజ్వరము, కాసశ్వాసలు లేకుండుట, కుతికణి తెమడలేకుండుట, సర్వాంగ ములయందు ఎఱుకగలిగియుండుట, ముక్కున పరిమళద్రవ్యములవాసన తెలియవచ్చుట, కంఠస్వరము చెడక బాగుగానుండుట - ఈలక్షణములుగలిగి నాడి స్వస్థగతిగా నడుచుచుండిన ఆరోగి నిశ్చయముగా జీవించునని ఎఱింగి చికిత్సజేయవలయు. మఱియు మైఁజెప్పిన లక్షణములకు విపరీతలక్షణములు కలిగియుండిన ఆరోగి వై వస్యతనీలయంబున కేగునని యెఱింగి చికిత్స జేయంజనదు.

— సన్నిపాతసప్తవిధదోషములకు కాలకూటరసము —

రుద్రసంఖ్యామృతంచైవ త్రిభాగం సూతమేవ చ,
గంధకం పంచభాగం చ శిలాయాఋతుభాగకమ్. 206

* నాసాశ్వాసః ప్రవర్తతే.

తామ్రభస్మచతుర్భాగం ఋషిభాగం చ టంకణం,
తాళకం నవభాగం చ వహ్నిమూలం తథైవ చ. 207

త్రిఫలా చ త్రికటుకం దశద్వాదశకం తథా,
హింగుభాగైకసంఖ్యాన ముగ్రగంధా తథైవ చ. 208

ఏవం ఖల్వేవ సంస్థాప్య హ్యర్ద్రగం వహ్నిమూలకం,
జంబీరలశునంచైవ శార్దూలగ్ర్యర్కమూలకమ్. 209

లాంగలీహంసపాదేన సింధుర్నాగదశేన చ,
అంకోలశిగ్రుమూలాని ప్రత్యేకం యామమాత్రకమ్. 210

పంచకోలకహయేణ పంచమూలేన మర్దయేత్,
గుంజామాత్రం వటిం కృత్వా శృంగిజేరం పిబేదను. 211

అసాధ్యం సన్నిపాతం చ సర్వజ్వరహరం వరం,
సప్తదోషావినాశశ్చ సన్నిపాతకులం హరేత్. 212

స్నానంకుర్యాత్ప్రియత్నేన శ్రీగంధం లేపమాచరేత్,
పథ్యం దధోద్ధదనం చైవ ఖర్జురాదిఫలైరపి. 213

తాంబూలచర్మణం కుర్యాత్ప్రేమేణైవం సమాచరేత్,
కాలకూటరసోనామ్నా త్వీశ్వరేణైవ భాషితమ్. 214

భిషగ్వరాశ్చకుర్వీరక రోగాణాం కులనాశకృత్, (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిజేసిన నాభి ౧౧ భాగములు, శుద్ధిజేసిన పాదరసము ౩ భాగములు, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౫ భాగములు, శుద్ధిచేసిన మణిశిల ౬ భాగములు, తామ్ర భస్మము ౮ భాగములు, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము ౬ భాగములు, శుద్ధిచేసిన తాళ కము ౯ భాగములు, చిత్రమూలము ౯ భాగములు, త్రిఫలములు ౧౦ భాగములు, త్రికటుకములు ౧౨ భాగములు, ఇంగువ ౧ భాగము, వస ౧ భాగము-ఇటుల వీసిని ఖల్వములో నునిచి అల్లము, చిత్రమూలము, నిమ్మపండ్లు, వెల్లుల్లి, బండిగురువెండచెక్క, కాణుమునగ, జిల్లేడు వేళ్లు, చన్నచర్లగడ్డ, హంసపాదియాకు, వావిలూకు, తమలపాకులు, ఊడుగ వేళ్లు చెక్క, మునగ వేళ్లు చెక్క-వీనిరసములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నొక్కొక రూపము బాగుగామర్చించి పిదప పంచకోలకహయముతో నొకదినము పంచమూలకహయ ముతో నొకదినము మర్చించి గురిగింజలం లేసిమాత్రముజేసి యందొకదానిని అల్లపు రసానుపానముతో నేవించిన అసాధ్యసన్నిపాతములు, సప్తవిధదోషములు, సర్వజ్వర ములు, సన్నిపాతసమూహము నశించు. మఱియు దీనియందు శీతోదకస్నానము, శ్రీగంధ

లేవనము, పెరుగన్నమును భుజించుట, ఖడ్గారాదిఫలభక్షణము, తాంబూలచర్మణము-
వీనిని క్రమముగా నాచరింపవలయును. ఇది ఈశ్వరునిచే వచింపబడిన కాలకూటరసము.
దీని క్రమము నెఱిగి వైద్యోత్తములు ప్రయోగించిన నన్నిపాతాదిరోగసమూహమును
నశింపజేయును.

—ॐ సన్నిపాతభైరవము ॐ—

తాళకం గంధకం సూతం వత్సనాభం త్రిభిస్సమమ్. 215

శిలాచ టంకణం చైవ సర్వత్ర సమహింగుళం,
మర్దితం చిత్రజుబీరే ణార్ద్రగ్రీవేన దినత్రయమ్. 216

అనుపానవిశేషేణ సన్నిపాతకభైరవం,
త్రిదోషంచాతిసారం చ కఫపాండుమరోచకమ్. 217

కుక్షిశూలముదావర్తసన్నిపాతనికృంతనం,

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకము, గంధకము, రసము-ఇవి సమభాగములు, వీనినిసమము
నాభి, మణిశిల, వెలిగారము - ఇవి తాళకముతో సమము, వీనికన్నిటికి సమము ఇంగి
లీకము. వీటిని చిత్రమూలరసముతో నొకదినము నివృత్తంబురసముతో నొకదినము అల్లపు
రసముతో నొకదినము మర్దించి మినుకగింజలంత మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో
నిప్పించిన త్రిదోషాతిసారములు కఫపాండువు ఆరోచకము కుక్షిశూల ఉదావర్తము సన్ని
పాతములు ఇవి హరించును. ఇదియ సన్నిపాతభైరవము.

—ॐ సన్నిపాతాదులకు అపుటాగ్నికుమారము ॐ—

రసస్యభాగా శ్చత్వారో వంగంచాష్టప్రకల్పయేత్. 218

చత్వారో మరిచం గంధం విషకం చ త్రిభాగకం,
ద్వాదశశుభ్రికం గ్రాహ్యం సర్వంచూర్ణం ప్రకల్పయేత్. 219

అపుటాగ్నికుమారోఽయం దీయతే గుంజమాత్రకం,
ఆర్ద్రగ్రీవస్వరసస్యాద్యం సన్నిపాతజ్వరాపహమ్. 220

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము ౪ భాగములు, వంగభస్మము ౮ భాగములు, మిరి
యాలు ౪ భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౪ భాగములు, శుద్ధిచేసిన వసనాభి ౩ భాగ
ములు, పటిక ౧౨ భాగములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములొనునచి అల్లపురసముతో మర్దించి
గురిగింజలం చేసి మాత్రలుచేసి అల్లపురసానుపానముతో నేవించిన ౧౩ సన్నిపాతములు
సప్తవిధదోషములు నశించు, ఇది అపుటాగ్నికుమార మనబడు.

❧ సన్నిపాతములకు రాజాగ్నికుమారము ❧

రసం గంధామృతం తుల్యం త్రిక్షౌరౌదుంబరస్సనూ,
హంసపాదిద్రవే ఖల్వే మద్ధితం దివసత్రయమ్. 221

కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ విలేప్య వస్త్రమృత్తికాం,
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యా రస్తైర్మృద్వగ్నినా తతః. 222

ద్విషడామం సమధృత్య చూర్ణయే న్నాషమాత్రకం,
ఆర్ద్రగ్రస్యానుపానేన సర్వరోగా న్నిహంతి చ. 223

రసోహ్యాగ్నికుమారాఖ్యో యోగోఽయం రసభూపతిః,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, గంధకము, వసనాభి-ఇవి సమభాగములు. త్రిక్షౌరములు, మేడి వీనిని వైఁజెప్పిన వస్తువులకు సమముగా గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి వాలుకాయంత్రమున మృద్వగ్నిచే ౧౨ రూములుపండి సాంగశీతలమునదీసి నూరి చూర్ణము చేసి మాషప్రమాణము అల్లపురసముతో నిచ్చిన సన్నిపాతజ్వరములు సమస్తరోగములు హరించును. ఇదియ రాజాగ్నికుమార మనఁబడును.

❧ సన్నిపాతములకు నవలోహాగ్నికుమారము ❧

సంశుద్ధపారదం తుల్యం భస్మలోహాష్టకం సమమ్. 224

అర్కమూలకషాయేణ మద్ధితం దినపంచకం,
కూపికాయాం నివేశ్యాథ విలేప్య వస్త్రమృత్తికామ్. 225

మృద్వగ్నినా వాలుకాభి ర్ద్వాదశప్రహరం పచేత్,
సాంగశీతలముద్ధృత్య మద్ధితం చూర్ణయే త్తతః. 226

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం సర్వరోగో వినశ్యతి,
సన్నిపాతోఽతిశీఘ్రేణ సర్వజ్వరహరం పరమ్. 227

ప్రఖ్యాతం నవలోహాఖ్యం రసో హ్యాగ్నికుమారకః,

తా. శుద్ధిచేసినరసము, సువర్ణభస్మము, రజితభస్మము, వంగభస్మము, లోహభస్మము, నాగభస్మము, తామ్రభస్మము, కంచుభస్మము, ఇత్తడిభస్మము-వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో వేసి జిల్లేడువేళ్ళకషాయముచే అయిదుదినములు మర్దించి గాజుకుపైలోబెట్టి చీలమన్ను చేసి వాలుకాయంత్రమునం దుంచి మృద్వగ్నిచే ౧౨ రూములు పండి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి గురిగింజయెత్తును అనుపానవిశేషముచే నిచ్చిన సమస్తరోగములు హరించును. సన్నిపాతములు సర్వజ్వరములు - ఇవి అతిశీఘ్రముగా నివర్తించును. ఇది నవలోహాగ్నికుమారరస మనఁబడును.

❧ సన్నిపాతములకు ప్రతాపాగ్నికుమారము ❧

పారదం శుల్బభస్మం చ విషం మరిచ నాగరమ్. 228

త్రితారం పంచలవణాన్యేభిర్నద్యాద్ధృక్ కద్రవైః,
కాచకుప్యాంతరే ఊష్టా మృదాచాలేషయేద్భహిః. 229

ఏష మృద్వగ్నినా పాచ్యః వాలుకాయంత్రకే దినే,
సాంగశీతలముద్భృత్య దశమాంశం విషం ఊషేత్. 230

సూక్ష్మచూర్ణీకృతం ఖల్వే గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్,
సన్నిపాతం నిహంత్యాశు ఆర్ద్రకద్రవసంయుతమ్. 231

ప్రతాపాగ్నికుమారోఽయం సర్వరోగహరం పరం,

తా. శుద్ధిచేసినరసము, తామ్రభస్మము, నాభి, మిరియాలు, సొంటి, త్రితారములు, పంచలవణమువీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి అల్లపురసముచే మర్దించి గాజుకుప్పెలోబెట్టి చీలమన్నుపూసి వాలుకాయంత్రమునం దిడి ఒకదినము మెల్లనిమంటను వండి సాంగశీతలమునదీసి దీనికి వదియవపాలు నాభిచేర్చి మెత్తగానూరి గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురసముతో నిచ్చిన సన్నిపాతములు శీఘ్రములో నశించును. ఇది సర్వరోగములను హరింపఁజేసెడి ప్రతాపాగ్నికుమారము.

❧ దివ్యాగ్నికుమారము ❧

హరవీర్యం విషంతుల్యం మద్వ్యం వహ్నికషాయకే. 232

మూషాయాం భూధరేపాచ్యం వాలుకాయంత్రకే దినం,
సాంగశీతలముద్భృత్య కటుతై లేన భావయేత్. 233

పాదాంశమమృతం ఊష్టా మర్దితం నీలికాద్రవైః,
గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం సర్వేషాం సన్నిపాతనుత్. 234

సువివ్యాగ్నికుమారోఽయం ప్రాణినాం ప్రాణదాయకః,

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము, వసనాభి - వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి చిత్రమూలవేళ్లకషాయముచే నూరి గుటికలుచేసి మూలలోబోసి వాలుకాయంత్రమునం దిడి ఒకదినము భూధరపుటమువేసి సాంగశీతలమున దీసి సొంటి పిప్పలి మిరియాలు వీనిలో తైలముతీసి దానిచేమర్దించి జొవధమునకు నాలవపాలు నాభిచేర్చి నీలియాకురసముచే మర్దించి రెండుగురిగింజప్రమాణమునిచ్చిన సమస్తసన్నిపాతములు హరించును. ఇది దివ్యాగ్నికుమారము. ఇది ప్రాణులకు ప్రాణము నిచ్చును.

సన్నిపాతములకు మహాతరుణార్కము

- అభ్రకం గంధకం తామ్రం టంకణం నాగ వంగకమ్. 235
 మాక్షికం లోహభస్మం చ మాక్షికం చ ఫణిర్విషం,
 జాంబూనదోన్మత్తబీజం ప్రవాళం రక్తచందనమ్. 236
 తపక్షిరీ చ కస్తూరీ సరోహిరమనశ్శిలా,
 ఏతత్సర్వం సమాంశాని సర్వతుల్యం తు నాభకమ్. 237
 సర్వేతద్ధమర్థంస్యా త్తత్సర్వరూపస్య హింగుళం,
 సర్వం ఖల్వే వినిక్షిప్య మాతులుంగరసేన చ. 238
 మర్దయే త్త్రిదినం ఖల్వే నవనీతసమం మృదు,
 మూలకస్య చ బీజాని మాత్రాద్వంద్వం ప్రయోజయేత్. 239
 ఉద్ధతాఽ వినిహంత్యాశు సన్నిపాతాఽ స్త్రయోదశ,
 పుంసాంతు జనితాఽ దోషాఽ స్త్రీణాం దోషం చ నాశయేత్. 240
 సర్వరోగా వినశ్యంతి హ్యనుపానవిశేషతః,
 మహాతరుణార్కనామాయం బాలదోషప్రశాంతికృత్. 241

తా. అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, నాగభస్మము, వంగభస్మము, హేమమాక్షికము, లోహభస్మము, ముత్తేపు భస్మము, త్రాచునిషము, సువర్ణభస్మము, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణే త్తవిత్తులు, చగడభస్మము, రక్తచందనము, తపక్షిరీ, కస్తూరీ, శుద్ధిచేసిన రక్తమనోశిల - ఇవి సమభాగములు. వీనికి సమము శుద్ధిచేసిన నాభి, నాభికిసమము శుద్ధిచేసిన ఇంగుళికము - ఇటుల వీనినన్నిటిని ఖల్వమునందునిచి మాదీఫలరసముచే మూడుదినములు వెన్నవలె మృదువుగా మద్దించి ముల్లంగి గింజలంతమాత్రముచేసి ౨ మాత్రలను అనుపానవిశేషములతో నిచ్చిన ప్రశోపించియుండు ౧౩ సన్నిపాతములు మానును. మఱియు పురుషులకు జనించియుండు దోషములు స్త్రీలకు జనించియుండుదోషములు హరించును. ఇది మహాతరుణార్క మనఁబడును. ఇది బాలరోగములనుకూడా శమింపఁజేయును.

సన్నిపాతములకు సమగరళతరుణార్కము

- గోదంతం హింగుళం తుల్యం ద్వయోస్తుల్యం హలాహలం,
 త్రయాణాం గరళం తుల్యం గరళం కృష్ణసర్పజమ్. 242
 మాతులుంగరసైర్నర్ద్యం దినమేకం తు కజ్జలి,
 ముద్గప్రమాణవటికాన్నారికేభోదకేన చ. 243

దాతవ్యం సన్నిపాతార్తే తతశ్చైత్యముపాచరేత్,
తరుణార్కరసో నామ మృత్యుం జయతి నిశ్చయః.
మృత్యువక్త్రగతంవాపి రోగిణం జీవయేద్ధృవం,

244

తా. తాళకము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము-ఇవి సమభాగములు; ఈరెంటికిసమము హలాహలమనువిషము. ఇది దొరకనియెడల నాభి; ఈమూటికి సమము గరళము, నల్లత్రాచువిషము. వీనిని మాదీఫలరసముచే నొకదినము మర్దించి కజ్జలిచేసి పెసరగింజ లంతమాత్రముచేసి కొబ్బెరకాయనీరుతో నొసంగి కైత్యోపచారము చేయుచుండిన సకల మయిన సన్నిపాతములు హరించును. ఇది తరుణార్కరస మనఁబడును. ఇది మృత్యువును నిశ్చయముగా హరింపఁజేయును. మరణముచెందినవానినికూడా శివు)ముగా జీవింపఁ జేయును.

— సన్నిపాతాదులకు అమృతసంజీవనీరసము —

శుద్ధసూతం విషం గంధం హింగుళం కటురోహిణీ.

245

భృంగరాజస్య నీరేణ మర్దయే ద్వివసత్రయం,

మాషమాత్రాం వటిం కుర్యా ద్ద్రాకస్యాచుపాసతః.

246

దేయంహ్యమృతసంజీవిరసోఽయం సన్నిపాతసుత్,

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, కటుకరోహిణి - వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి గుంటగలిజే రాకురసముచే 3 దినములు బాగుగా మర్దించి 1 మాష ప్రమాణము మాత్రముచేసి యం దొకదానిని అల్లపురసముతో నేవించిన ౧3 సన్నిపాతములు, సప్తవిధ దోషములునశించు.

— సన్నిపాతాదులకు ఆనందభైరవము —

హింగుళం చ విషం వ్యోమం మరీచం టంకణం కణాః,

247

మాతులుంగరపైర్నర్ద్యం రసమానందభైరవం,

కాసశ్వాస క్షయే గుల్మే ప్రమేహే విషమజ్వరే.

248

తృష్ణాయాం గ్రహణీరోగే వ్యజీర్ణే సన్నిపాతకే,

గుంజైకం తు ప్రదాతవ్యం రసమానందభైరవమ్. (మాధవకల్పే)

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిచేసిననాభి, 2 త్రికటుకములు, మిరియాలు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, పిప్పళ్ళ-వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి మాదీఫల

1 మాషమన—ఎనిమిది, లేక ఏడుగురిగింజలయెత్తు.

2 త్రికటుకములనఁగా—సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు.

రసముచే నాలుగురూపములు బాగుగా మర్దిచి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని అల్లపురసముతో నేవించిన కానశ్వాసములు, క్షయములు, గుల్మములు, ప్రమేహములు, విషమజ్వరములు, దప్పి, గ్రహణిరోగము, అజీర్ణము, ౧౩ సన్నిపాతములు, సప్తవిధదోషములు నశించు.

హింగుళం చ చతుర్భాగం టంకణం వసుసమ్మితం,
కణాచ వత్సనాభం చ ప్రత్యేకమిన్ద్రుభ్యయా. 250

ఆర్ద్రకస్యరసేనైవ దినాని త్రిణి మర్దయేత్,
ఆర్ద్రకస్యరసేనైవ గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 251

సర్వేషు సన్నిపాతేషు రసమానందభైరవం, (నిత్యవాఢీయే)

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము ౪ భాగములు, వెలిగారము ౮ భాగములు, పిష్పిర్లు ౧౨ భాగములు, నాభి ౧౨ భాగములు - ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముచే మూడుదినములు మర్దించి గురిగింజంతమాత్రలుచేసి అల్లపురసముచే నిచ్చిన సమస్తసన్నిపాతములు హరించును. ఇది ఆనందభైరవరస మనఁబడును.

❖ సన్నిపాతములకు బ్రహ్మస్త్ర రసము ❖

ద్వితుత్థం శ త్రిపాహణం గంధకం చ శిలావిషమ్. 252

నేపాళం దరదం చాభ్రం నైంధవం మరిచం విడం,
త్రిక్షారం టంకణం హింగు సర్వతుల్యం తు పారదమ్. 253

బ్యోతిష్టత్యాస్తు తైలేన మర్దయేద్దినపంచకం,
డోలాయంత్రే దినే పాచ్యా నీత్వా ఖల్వే విమర్దయేత్. 254

మయూర మహిషీ మత్స్య వారాహ చాఘగ పన్నగాః,
శశకా జంబుకా శ్వాస ఏభిఃపితైస్తు భావయేత్. 255

గుంజామాత్రం తురేభిత్వా బ్రహ్మద్వారే వినిక్షిపేత్,
నశ్యంతి తత్తజ్జేనైవ సన్నిపాతం సుదారుణమ్. 256

మూకాపస్తార బధిరా హిక్కా శ్వాస వివాశనం,
బ్రహ్మస్త్రాయం రసో ఖ్యాత స్సన్నిపాతకులాంతకః. 257

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, పాలతుత్తము, ఉల్లిపాహణము, గోరీపాహణము, దొడ్డిపాహణము, గంధకము, మణిశిల, నాభి, నేపాళములు, ఇంగిలీకము, అభ్రక భస్మము, నైంధవలవణము, మిరియాలు, బిడాలవణము, సర్వక్షారము, యవక్షారము,

సజ్జికారము, వెలిగారము, ఇంగువ - వీనికి సమము శుద్ధిచేసిన పాదరసము, వీనినన్నిటిని ఖల్వములో నునిచి వెక్కుడుబిత్తల తైలముతో గి దినములు మర్దించి డోలాయం త్రమునవండి మరల ఖల్వములోనునిచి నెమలి, ఎనుబోతు, రోహితమను మత్స్యము, పంది, మేక, పాము, చెవులపిల్లి, నక్క, శునకము - వీని చేదులచే వెవ్వేరుగ మర్దించి కత్తితో బ్రహ్మరంధ్రమునుగీరి వైరసమును గుంజామాత్రమునునిచిన తత్క్షణముననే దారుణమైన సన్నిపాతములు మానును. మఱియు మూగతనము, అపస్తారము, చెవుడు, ఎక్కిళ్ళు, క్వాసము-వీనినికూడా హరింపజేయును. ఇది బ్రహ్మస్త్రరస మనఁబడు. సన్నిపాతఫలమును నశింపజేయును.

— సన్నిపాతాదిసర్వరోగములకు శీతాంశురసము ౨౬ —

- కునటీ శుద్ధతాళం చ తద్యుగ్మం వ్యోషకం భవేత్,
మర్దయేన్నింబనీరేణ గుంజాయుగ్మం తు సేవయేత్. 258
- అనుపాసం మధుపథ్యా పృష్ఠవారి తథార్ద్యకం,
శీతజ్వరం సన్నిపాతం కామిలా పంచగుల్మకే. 259
- సర్వం శ్వాసం చ కాసం చ హ్యుదరే పూర్వరోగజిత్,
సన్నిపాతం తథాఛర్ది మశీలేవాతవైత్తకే. 260
- శూలం శూకా జీర్ణశూలం నాభా కుక్షౌచ విద్రధిం,
ఆధ్వానానాహ విష్టంభం తాపం సర్వాంగదాహాకమ్. 261
- జంగమస్థావరవిషం హిక్మాం దీప్తేశ్చ కారణం,
శోషం చ భ్రమ మూర్ఛాంచ తిమిరం చానువిధ్యతి. 262
- మర్దితం నిబతోయేన లేపితం గజచర్మకం,
విసర్పి మణ్డలేచైవ తుమాచర్మవ్యపాహతి. 263
- నేవితం లేపితం కుర్యా ద్వేధితం గ్రంథి మర్బుదం,
లేపితం దంతరోగాంశ్చ జిహ్వ నేత్రరుజస్తథా. 264
- అర్కవత్తరసైః కర్ణే కర్ణరోగస్య నాశనం,
నిర్ధండి మిశ్రితం నస్య మపస్తారం శిరోరుజామ్. 265
- అంజనం సర్వమాత్రం చ నేత్రరోగవినాశనం,
మామం చ సన్నిపాతానాం కామిలా జ్వరశీతకే. 266
- ధనుర్వాతం తథాభూతం శేషరోగే చ కా కథా,

భాషితం రేవణేనైవ రసం శీతాంశునామకమ్. (రేవణసిద్ధభాష్యే)

తా. శుద్ధిజేసిన నేపాళమణిశిల, శుద్ధిజేసిన తాళకము ఇవి దినుసు కొక్కొక భాగము, త్రికటుకములు ౨ భాగములు - ఇటుల వీనిని భల్లములో నుంచి వేపచెక్క రసముతో బాగుగా మర్చించి ౨ గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యం దొకదానిని తేనె, కరక్కాయచూర్ణము, ఉష్ణాదకము, అల్లపురసము వీని యనుపానముతోడ నేవించిన శీతజ్వరములు, సన్నిపాతపాండువు, కామిల, విదుగుల్తములు, సమస్తకానశ్వాసలు, ఉదరరోగపూర్వరూపములు, సన్నిపాతములు, వాంతి, ఎనుబదివాతములు, నలువది పిత్తరోగములు, శూల, శూకరోగము, పరిణామశూల, నాభికుత్సలయందు జనించెడి బల్లలు, కడుపుబ్బరము, ఆనాహవాతము, విష్టంభము, తాపము, సర్వాంగముల దాహము 1 స్థావర 2 జంగమవిషములు, ఎక్కిళ్ళు, అగ్నిమాంద్యము, శోఫ, భ్రమ, మూర్ఛ, తిమిరరోగము హరించు. మఱియు దీనినే వేపాకురసముతో చాది లేపనము చేసిన గజచర్మము, విసర్పి, మండలకుప్తము, శరీరమున పొట్టువలె చర్మము ఊడెడి రోగము హరించు. మఱియు గ్రంథులు, అర్బుదము-వీనియందు కత్తివాట్లువేసి వేప రసముతో నూరి లేపనము జేయుటయేగాక దానినేపనమకూడా జేయుచుండిన గ్రంథులు అర్బుదము హరించు, మఱియు వేపరసముతో నూరి దంతరోగములయందు లేపనము చేసిన దంతరోగములు, జిహ్వరోగములు, నేత్రరోగములు హరించును. జిల్లేడాకురస ముతో నూరి చెవిలోబోసిన కర్ణరోగములు, వావిలూకురసముతో నూరి నస్యముచేసిన అపస్మారము (కాకిసోమాలు), శిరోరోగములు-నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి ఆవగింజంత కన్నులయందు కలికమువేసిన నేత్రరోగములు, మాషప్రమాణము అల్లపురసముతో నొసంగిన ౧౩ సన్నిపాతములు, సప్తవిధదోషములు, కామిలలు, శీతజ్వరములు, ధనుర్వాతము, భూతచేష్టలు హరించు. ఇట్టి ప్రలలరోగములనే హరింపజేయుచుం డగొతక్కినరోగములనుగుఱించి వచింపనేల ? ఇది రేవణసిద్ధునిచే చెప్పబడిన శీతాంశు రసము.

— సన్నిపాతములకు మృతోత్థాపనరసము ౨ —

శుద్ధసూతం ద్వీధాగంధం శిలా చ విష హింగుళం,
మృతకాంతాభ్ర తామ్రాయః తాళకం మాక్షికం సమమ్. 268
అస్తు వేతస జంబీర చాంగేరిణాం రనేన చ,

1 స్థావరవిష మనఁగా—వసనాభి మొదలగువానివిషము. 2 జంగమవిష మనఁగా - పాము, తేళ్ళు, ఎలుకలు, సాలెపురుగు మొదలగువానికాటుచే జనించువిషము.

నిర్గుండి హస్తీశుండోశ్యశ్చ ద్రవైర్దర్శ్యం దినత్రయమ్. 269

రుద్ధ్వాతు భూధరే పాచ్యో దినాంతే తం సముద్ధరేత్,
చిత్రకస్య కషాయేణ మర్దయే త్ప్రహరద్వయమ్. 270

మాషమాత్రం ప్రదాతవ్యం హిగువ్యోషార్ద్రకద్రవైః,
సకర్పరానుపానంస్యా స్తృతస్యోత్థాపనరసే. 271

వీడితం సన్నిపాతేన గతంవాపి యమాలయం,
తత్తుణా జ్ఞప్తయత్యేష పథ్యం క్షీరైః ప్రయోజయేత్. 272

(గ్రంథాంతరే.

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు శుద్ధిచేసిన మణిశిల, శుద్ధిజేసిన వననాభి, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, కాంతభస్మము, అభ్రః భస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన తాళకము *హేమమాక్షికభస్మము - ఇవి దినన కొక్కొక్కభాగము. ఇట్లుల వీనినెల్ల భిల్లములో నునిచి పుల్లప్రబ్బలి, నిష్కపండ్లు, పుః చింతాకు, వావిలి, హస్తీశుండి-వీనిరసములచే మూడుదినములు మర్దించి బిళ్ళచేసి ఎండింకి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమున్ను లేపనముజేసి భూధరయంత్రమున ౧ దినము శాకమ జేసి దినాంతమున సాంగశీతలమున దీసి చిత్రమూలకషాయముచే ౨ రుహములు మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవింపవలయు. సేవించునెడ హింగ పత్రి, త్రికటుకములు, అల్లము-వీనికల్కములతో పచ్చకర్పూరము గలిపి సేవింపవలయు ఇది మృతోత్థాపనరస మనబడు. ఇది సన్నిపాతముచే వీడింపబడుచుండురోగిని, లేఁ మృతుడైనరోగిని క్షణమాత్రములలో నజీవునిగ జేయును. దీనియందు పాలన పథ్యముగ గ్రహింపవలయును.

— సన్నిపాతములకు మృతసంజీవినిరసము —

శుద్ధసూతం ద్విభాగంధం ఖల్వే తత్కజ్జలీకృతం,
అభ్రలోహకయోర్భస్మ తామ్రభస్మసమంసమమ్. 273

విషం తాళం వరాటీ చ శిలా హింగుల చిత్రకం,
హస్తీశుండి చాతివిషా త్ర్యాషణం హేమమాక్షికమ్. 274

చూర్ణం విమర్దయేద్ద్రావై రార్ద్రకస్య దినత్రయం,
నిర్గుండి విజయాద్రావై స్త్రీదినం మర్దయేత్పునః. 275

కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకే పచేత్,
ద్వియామాంతే సముద్భృత్య మర్దయేద్దార్ద్రాద్రవైః. 276

మృతసంజీవినీనామ రసోఽయం శంకరోదితః,
మృతోఽపి సన్నిపాతార్తో జీవత్యేవ న సంశయః. 277

నాతఃపరతరం కించి త్సన్నిపాతహరో రసః, (అన్యశాస్త్రే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు-ఇటుల వీనిని ఖర్వములో నునిచి కజ్జలివలె మర్దించి అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి, శుద్ధిజేసిన తాళకము, గవ్వలభస్మము, శుద్ధిజేసిన మణిశీల, శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికభస్మము - వీనిని దినుసాకటింటి కొక్కొకభాగము చొప్పున చూర్ణముజేసి కలిపి అల్లపురసముచే 3 దినములు, నావిలియాకురసముచే 3 దినములు, తక్కెడరసముచే 3 దినములు మర్దించి కాచకుప్యేలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండుర్దూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి మరల అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతో నేవించిన సన్నిపాతముచే పీడితుఁడుగ నుండువాఁడును, మృతిజేందినవాఁడును, నిస్సంశయముగా జీవించును. ఇది శివునిచే వచించఁబడిన మృతసంజీవినరసము. సన్నిపాతములను హరించఁజేయుటయందు దీనికంటె శ్రేష్ఠంబైనయాషధం బెద్దియులేదు.

❖ సన్నిపాతాదులకు మృతసంజీవనరసము ❖

హింగూలభాగా శ్చత్వారో జైపాలస్య త్రయోమతాః. 278

ద్వాభాగౌ టంకణస్యాపి భాగైకమమృతస్య చ,
తత్సర్వం మర్దయేచ్ఛ్చక్షుం శుష్కం యామం భిషగ్వరః. 279

శృంగిబేరాంబునా మర్ద్యం వ్యోషచిత్రకనైంధవైః,
యామద్వయమితస్తాపం హృత్యేష న సంశయః. 280

ఘనసారససారేణ చందనేన విలేపనం,
విదద్యాత్కాంస్యపాత్రేణ వీజయేద్రోగిణం భిషక్. 281

శాల్యన్నం తక్రసహితం భోజయే దిందుసంయుతం,
సన్నిపాతే మహాఘోరే త్రిదోషే విషమజ్వరే. 282

ఆమవాతే వాతగుల్ఫే శూలే స్లిప్ని జలోదరే,
శీతపూర్వే దాహపూర్వే విషమే సంతతజ్వరే. 283

అగ్నిమాంద్యే చ వాతా చ ప్రయోజోన్మయం ససోత్తమః,
మృతసంజీవనో నామ విఖ్యాతో రససాగరే. 28

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము ౪ భాగములు, నేపాళములు 3 భాగములు, పె
గ్గారము ౨ భాగములు, వసనాభి ౧ భాగము-వీనినన్నిటిని నన్నగనూరియెండించి అల్లక
రసము చే ౧ ర్ఘుము మద్దించి త్రికటుకములు, చిత్రమూలము, సైంధవలవణము
వీనిచే ౨ ర్ఘుములు మద్దించి యిప్పించిన తాపము నివర్తించును. వచ్చకర్పూరసహి
ముగా చందనలేపనము, కంచువిననకణ్ణితో విసురుట, మజ్జిగ, సైంధవలవణము, పి
తోడ శాల్యన్నభోజనము ఈ మొదలగువానిని చేయింపవలయు. దీనిని దారుణమై
నన్నిపాతము, త్రిదోషజ్వరము, విషమజ్వరము, ఆసువాతము, వాతగుల్మము, కూల
ప్రీహము, జలోదరము, శీతపూర్వజ్వరము, దాహపూర్వజ్వరము, విషమసంతతజ్వరము
అగ్నిమాంద్యము, వాతము-వీనియందు ప్రయోగింపవలయును. ఇది మృతసంజీవన మః
రససాగరమునందు చెప్పబడినది.

—ॐ సన్నిపాతములకు మహాగంధసూర్యరసము ॐ—

గంధే శౌలశునాంభోభిః మద్దయేద్యామమాత్రకం,
తస్యోదకేన సంయుక్తం నస్యం తత్ప్రతిబోధయేత్. 281
మరిచేన సమాయుక్తం హంతి తంద్రా ప్రలాపకం,

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము, పాదరసము-వీటిని వెల్లుల్లిరసముచే నొకర్ఘుము
మద్దించి వెల్లుల్లిరసముతో కలిపి నస్యముచేయించిన మార్క నివర్తించును. మిరియాలతో
నొసంగిన తంద్ర, పలవరింత ఇది నివర్తించును.

—ॐ సన్నిపాతములకు సూచికాముఖరసము ॐ—

రుచకం చాభ్రగంధం చ నేపాళం చ మనశ్శిలా. 286

కర్పరీ మైలతుత్థం చ తాళకం టంకణం తథా,
దధదం సైంధవం చైవ సర్వతుల్యం తు పారదమ్. 287

మధుబీజస్య త్రైలేన మద్దితం వివసత్త్రయం,
డోలాయంత్రే పచేద్యామం తన్నీత్వా ఖల్వమధ్యకే. 288

కృష్ణసర్పస్యపిత్తేన భావితం దివసద్వయం,
బ్రహ్మద్వారే తురేణైవ ఊతం గుంజా విమర్శితమ్. 289

జంబీరనీరేయుఃజిత సన్నిపాతాన్నిహంతి చ,
హిక్కాం మూర్ఛాం చ కంఠం చ మూకత్వం బధిరస్య చ. 290

కాసాన్ స్తథోర్ధ్వశ్వాసం చ మధువాతం నికృంతనం,

సూచికాముఖనామోఽయం రసః ప్రాణప్రదాయకః.

291

తా. సావర్చలవణము, అశ్రుకభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, నేపాళములు, మణిశిల, కర్పూరి, మైత్రాకుత్తము, పాలకుత్తము, తాళకము, వెలిగారము, ఇంగిలీకము, సైంధవలవణము ఇవి సమాంశములు. వీనికి సమము పాదరసము. ఇటుల వీనినిన్నిటిని చేర్చి ఇష్టవిత్తులతైలముచే 3 దినములు మర్దించి డోలాయంత్రమున ఒకరూము వండి ఖల్వఘ్రాలో నునిచి నల్లత్రాచుపిత్తాన రెండుదినములు భావనచేసి బ్రహ్మరంధ్రమును గీరి గురిగించెత్తును నివృపండ్లరసములో కలిపి ఆగారమునందు రాయుచుండిన సన్ని పాతములు హరించును. మఱియు ఎక్కిళ్ళు, మూర్ఖు, వణకు, మూగతనము, చెవుడు, కాసము, ఊర్ధ్వశ్వాసము, మధువాతము-వీనినికూడా హరింపజేయును. ఇది సూచికాముఖరస మనఁబడును. ఇది ప్రాణులకు ప్రాణమునిచ్చును.

❧ సన్ని పాతములకు బేతాళరసము ❧

రసం గంధం విషంచైవ మరిచం చ సమాంశకం,

మర్దయేచ్ఛిలయా తావద్యావజ్జయేత కజ్జలమ్.

292

గుంజాద్వయప్రమాణేన హరేద్వాదశసజ్జకం.

సాధ్యాసాధ్యం నిహంత్యాశు సన్ని పాతం సుదారుణమ్.

293

ష్టానేషు లిప్తదేహేషు మోహగ్రస్తేషు దేహిషు,

దాతుమర్హతి బేతాళో యమదూతనివారకః.

294

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, గంధకము, నాళి, మిరియాలు-వీటిని సమాంశములుగా గ్రహించి కాటుకవలెనగువఱకు చక్కగా రాతిచే మర్దించి ౨ గురిగించల ప్రమాణము నిష్పించిన సాధ్యాసాధ్యముగ మిగుల దారుణముగనుండు ౧౨ విధములైన సన్ని పాతములు నివర్తించును. బడలిక, శరీరము జారిపోవుట, మోహము కప్పకొనుట - యీలక్షణములు కలిగియుండునపుడు దీనిని రోగికి ఇష్పింపవలయును. ఇది బేతాళరస మనఁబడును. ఇది యమదూతల నడ్డగించును.

❧ సన్ని పాతములయందు సూచికాభరణరసము ❧

విషం పలమితం సూతః శాణకశ్చూర్ణయే ద్వయం,

తచ్ఛూర్ణం సంపుటే కృత్వా కాచలిప్రతరావయోః.

295

ముద్రాం కృత్వాథ సంశోష్య శతశ్చుల్యాం నివేశయేత్,

వహ్నిం శ్వనైః శనైకుఢ్యా త్ప్రహరద్వయసంఖ్యయా.

296

- తతఉద్ధాట్య తన్నుద్రా ముపరిసృశరావకాత్,
సంలగ్నో యోభవేద్ధూమః తం గృహ్ణీయాచ్ఛనైశ్శనైః. 297
- వాయుస్పరో యథానస్యా తతఃకూప్యాం నివేశయేత్,
యావత్సూచ్యాముఖే లగ్నం కూప్యానిర్యాతి భేషజమ్. 298
- తావన్నాత్రో రసో దేయో మూర్ఛితే సన్నిపాతని,
క్షురేణ ప్రచ్ఛితే మూర్ఛి తత్రాంగుళ్యా చ ఘర్షయేత్. 299
- రక్తభేషజసంపర్కా న్మూర్ఛితోఽపి హి జీవతి,
తదైవ సర్పదష్టోఽసి మృతావస్థోఽపి జీవతి. 300
- యదా తాపో భవేత్తస్య మధురం తత్ర దీయతే,

తా. శుద్ధిచేసిన విషము గ వలము, రసము గ శాలము-ఇట్లు వీనిని చక్కగా చూర్ణముచేసి ప్రమిదవైన ప్రమిద మూసి వానిపై కాచమృత్తికను పూసి యెండించి పోయిమిదనునిచి ౨ రూములవఱకు మెల్లమెల్లగా నిప్పును జ్వలింపఁజేసి విషవ దానిని గ్రహించి వైన పూసియుండుమట్టిని తీసివేసి వైప్రమిదలో నంటియుండుబొగను గాలి సంబంధములేకుండా మెల్లగా నెత్తి ఊచుకొని సూదికొనచే నెత్తిన యంతవచ్చునో అంతప్రమాణముగల బొషధమును మూర్ఛితోఁగూడియుండు సన్నిపాతరోగియొక్క శిరమునందు కత్తితోగీరి బొషధము నునిచి వ్రేళ్ళచే రాచవలయును. బొషధము రక్తముతో సంబంధించినతోడనే దారుణమయిన మూర్ఛను గలంగ జేసియుండు సన్నిపాత రోగము తత్క్షణమే నివర్తించును. పాముకాటుచే మరణావస్థ జేందియుండువానికి బొషధమును పూర్వోక్తప్రకారము ప్రయోగించినవాఁడు తత్క్షణమే జీవించును. శిరమునందు మంట గలిగినతోడనే మధురబొషధమును ప్రయోగింపవలయును.

— సన్నిపాతములకు రసరాజేంద్రరసము —

- సూతస్యశుద్ధస్యపలం పలంతామ్రమయో రజః. 301
- అభ్రం నాగం పలం వంగం పలం గంధక తాళకం,
పలం శుద్ధవిషం చూర్ణం సర్వమేకత్ర కారయేత్. 302
- మద్దయే త్కాకమాచ్యాశ్చ పత్రసార రసేన చ,
మత్స్య వారాహ మాయూర ఛాగ మాహిషపి త్తకైః. 303
- మద్దయే ఛ్చిన్న భిన్నం చ త్రికటారంబుభిస్తథా,
అర్చకస్యరసైః పశ్చాత్ శతవారా స్తుహుర్దుహుః. 304
- సిద్ధోఽయం రసరాజేంద్రో ధన్వంతరి ప్రకాశితః,

- గుంజామాత్రం రసం దద్యాత్సురసా రససంయుతమ్. 305
 మేఘధారాప్రవాహేన ధారితం వారి మస్తకే,
 అనివారో యదా దాహ స్తదా దేయా చ శర్కరా. 306
 భోజనం దధిసంయుక్తం వారమేకం తు దాపయేత్,
 ఈశ్వరేణ హతః కామః కేశవేన చ దానవః. 307
 పావకేన హతం శీతం సన్నిపాతరసస్తథా.

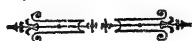
తా. శుద్ధిజేసిన రసము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, అబ్రకభస్మము, నాగ
 భస్మము, వంగభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తాళకము, శుద్ధిచేసిన నాభి-ఇవి వినుసు
 కొక్కొక పలుము. వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి కాకమాచిరసము, మత్స్యములు,
 పంది, నెమలి, మేక, బజ్జె-వీని పిత్తములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నూరి పిదప త్రికటు
 కహాయముచేతను, అల్లపునర్దరసముచేతను పలుమారు భావనచేయవలయును. ఇది ధన్వం
 తరిచే జెప్పబడిన రసరాజేంద్ర మనఁబడును. దీనిని గురిగింజప్రమాణము తులసీరస
 సహితముగా నిష్పింపవలయును. వానిని వర్ష ధారలయందు నిలిపియు తాపము శమించ
 కుండిన శర్కరను ఇష్పించవలయును. ఒకపూట పెరుగన్నమును భుజింప జేయవల
 యును. ఈశ్వరుఁడు మన్నఁగుని, విష్ణు వసురులను, అగ్ని శీతమును నాశముజేసినటుల
 నీరసము సన్నిపాతములను నాశముచేయును.

ద్వి తీ య ప్ర క ర ణ మ్.

తృతీయ ప్రకరణము

కాయదోషమనోదోషమూత్రపఠీతౌక్రమలక్షణాదయః

అవతరణిక. ఇప్పుడు గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమమునందు తనకిష్టదేవత యగువీర భద్రునకు నమస్కారాత్మక మంగళమును “దక్షయజ్ఞాపహారం చ” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాఁడు. —

దక్షయజ్ఞాపహారం చ సర్వదేవమదాపహం,
వీరచూడామణిం వీరం వీరభద్రమహం భజే.

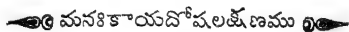
1

తాత్పర్యము. దక్షయజ్ఞసంహారము, ఇంద్రాది సర్వదేవతలమదమును బోకద చినవాఁడు, శూరాగ్రగణ్యుఁడు, ప్రభాకలితుఁడు నగు వీరభద్రుని నేను భజింపు చున్నాఁడను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభి చంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజు అని పేర్కొనఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీగ్రం థమునందు మూడవ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

కాయస్య దోషా వాతాద్యా మనసస్తు రజస్తమః,
దోషా ఏవహి సర్వేషాం రోగాణామేవ కారణమ్.

3

* రాగాదయో మనోరోగాః కాయరోగా జ్వరాదయః,

(మాధవనిదానే)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు దేహజనితంబులు. రాజసతామసములు మనోజని తంబులు, దేహజనిత వాతపిత్తశ్లేష్మములు, మనోజనిత రజస్తమోగుణములు-ఇవి సర్వ ప్రాణులకు ద్వివిధరోగములకు కారణభూతంబులు. రాగాదులన మనోరోగంబులు, జ్వరా దులన దేహజరోగంబులు.

* దాహాదయో,

❧ వాతస్థానములు ❶ ❧

పక్వాశయ కటి స్పృశిత్రాస్థి స్పర్శనేంద్రియమ్. 4

స్థానం వాతస్య తత్రాపి పక్వాధానం విశేషతః,

తా. పక్వాశయము, పిఱుగు, తొడలు, చెవులు, అస్థులు, త్వగింద్రియము - ఇవి వాతమునకు స్థానంబులు. అయినను వాతం బధికముగా పక్వాశయముననే నెలకొని యుండుటంజేసి పక్వాశయమే వాతమునకు ముఖ్యస్థానము.

❧ పిత్తస్థానములు ❷ ❧

నాభి రామాశయ స్వేదో లసికా రుధిరం రసః. 5

దృక్స్పర్శనం చ పిత్తస్యం నాభిరత్ర విశేషతః,

తా. బొడ్డు, ఆమాశయము, చెమట, చొంగ, రక్తము, రసధాతువు, శీతోష్ణ జ్ఞానసహితనేత్రములు - ఇవి పిత్తమునకు స్థానంబులు. అయినను పిత్తం బధికముగా నాభి యందే నెలకొనియుండుటంజేసి నాభియే పిత్తమునకు ముఖ్యస్థానము.

❧ క్లేష్టస్థానములు ❸ ❧

ఉరః కంఠ శ్చిరః క్లోమాపర్వాణ్యా మాశయాద్రసః. 6

మేదోఘ్రాణం చ జిహ్వ చ కఫస్య సుతరామూరః,

తా. హృదయము, కంఠము, శిరము, మెదడు, కీళ్లు, బొడ్డునైవేననుండు రసము, క్రొవ్వు, నాసికము, నాలుక - ఇవి క్లేష్టమునకు స్థానంబులు. అయినను క్లేష్టం బధికముగా హృదయముననే నెలకొనియుండుటంజేసి హృదయమే క్లేష్టమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

❧ వాతాదిధాతువుల అవస్థావిశేషము ❹ ❧

చయోవృద్ధిస్వధామ్యేవ కోపస్తూన్తార్థ గామితా. 7

శమస్వస్థానసమతా తత్రైవావచయః క్షయః,

తా. వాతపిత్తక్లేష్టములు తమతమస్థానములయందు వృద్ధిజెందుట చయోవృద్ధి యనియు, వృద్ధిజెందినస్థానము విడనాడి నాడులయందు డోర్ధ్వముగా నడుచుచుండిన ప్రతోపావృద్ధి యనియు, తమతమస్థానములయందు సమముగనుండిన శమావృద్ధి యనియు, తమతమ స్థానములయందు హీనదశనుజెందిన క్షయోవృద్ధియనియు జెప్పబడును.

❧ వాతాదిదోషాద్యవస్థలక్షణము ❺ ❧

ప్రాతోరోఢో బలభ్రంశో గౌరవానిలమూఢతే. 8

అలస్యాపక్తి నిష్ఠీవ మలశం గారుచిక్లమాః,

లింగం మలానాం సామాన్యం నిరామాణాం వివర్యయః.

9

తా. నాడీద్వారములు బంధించుట, బలము క్షయించుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, వాతము బాగుగా స్ఫురింపకుండుట, ఆలస్యము, అజీర్ణము, కారీయమియుట, మలబద్ధకము, అరుచి, బడలిక-ఇవి దుష్టమైన వాతాదులకు సామాన్యలక్షణములని తెలియ వలయు. వాతాదులు నిర్ధుష్టంబులుగ నుండిన వైలక్షణములు లేకయుండును.

❧ వాతవికారములు ❶ ❧

స్రంసతాపవ్యధాస్వాపా స్సాదరుక్తోదభేదనం,
సంగేచ భంగస్సంకోచో వర్తంత స్రావదర్శనమ్.

10

పారుష్యకంపా వాతస్య శోషస్పందనవేష్టనం,
స్తంభః కషాయరసతా వర్ణ శ్యామోఽరుణోపి వా.

11

తా. శరీరము సోలుట, మండుట, సూదులచే బొడిచినటులుండుట, నిదుర, శరీర కృశత్వము, శోషాదిరోగములు, వేదన, శరీరము నలియగొట్టినటుల నొచ్చుట, సంభోగమున భంగపడట, శరీరము సంకోచమును జెందుట, కనురెప్పకొనలు విఱివియై నీడ గ్రమ్ముట, శరీరమునందు వణకు పరుసదనము, శరీరము ఎండుట, శరీరము కడలుట, శరీరము చుట్టికొనుట, శరీరము స్తంభించుట, నోరు ఒగరుగ నుండుట, శరీరము నలుపు వర్ణముగ నేని ఎఱ్ఱగ నేని యుండుట - ఈలక్షణములుగలిగిన వాతవికారములని తెలియవలయును.

❧ పిత్తవికారములు ❷ ❧

పిత్తస్య దాహరోగోష్ణా భుక్తాశనవిపాకతా,
స్వేదః ఖేదః స్పృతిః క్రోధ శ్శమనం మూర్ఛనం మదః.
కటుకామరసో వక్త్రే పాండురస్త్వచి వర్ణతః,

12

తా. దాహము, ఉష్ణాధిక్యరోగము, భుజించినయన్నము పక్ష్యముగాకుండుట, చెమట, శరీరమునందు బడలిక, స్పృతి, కడుకోపము, శరీరశైత్యము, మూర్ఛ, మదము నోరు కారముగ గాని పుల్లగ గాని యుండుట, శరీరము *పాండురవర్ణముగ నుండుట - ఈ లక్షణములుగలిగిన పిత్తవికారములని తెలియవలయును.

* తెలుపు పచ్చన గలరంగు.

శ్లేష్మవికారములు

శ్లేష్మణ స్నేహ కారిన్య కందూ శీతత్వగౌరవమ్.

13

బంధోపలేప స్తైమిత్వ శోభో వర్షణి నిద్రితం,

వర్ణ శ్వేతో రసస్సాద్వదు గ్లవణం చిరకారితా.

14

తా. శరీరము మెఱయుట, కఠినమైయుండుట, దురదగొనుట, శరీరము చల్లగ బరువుగా నుండుట, శరీరము ధాతుసంధులు దృఢమై గట్టిగ నుండుట, శరీరము జిగటగ నిశ్చలముగనుండుట, శరీరము వాచుట, నిదుర, శరీరము తెల్లనైయుండుట, నోరు తీపిగ నేని ఉష్ణగనేని యుండుట, మందముగ పనిసేయుట - ఈలక్షణములు గలిగిన శ్లేష్మ వికారములని తెలియవలయును.

దోషలక్షణముల నెఱుంగునుపాయము

ఇత్యజేషామయవ్యాపి యదుక్తం దోషలక్షణమ్,

దర్శనస్ఫుర్శనప్రశ్నై స్తత్సమ్యగుపలక్షయేత్,

15

తా. వైద్యుఁబడిన క్రమప్రకారము నకలరోగవ్యాపక దోషలక్షణములను దర్శన స్ఫుర్శన ప్రశ్నలచే నెఱుంగందగును.

ఋతుభేదమువలన వాతాదులకు అవస్థావిశేషము

చయప్రకోపప్రశమా వాయోగ్రిష్టాదిషు త్రిషు,

వర్షాదిషు చ పిత్తస్య శ్లేష్మణ శ్శిశిరాదిషు.

16

తా. గ్రీష్మముమొదలు మూడుఋతువులయందు వాతమునకు క్రమముగా చయ ప్రకోప శమనావస్థలు గలుగు. వర్ష ఋతువుమొదలు మూడుఋతువులయందు పిత్తము నకు క్రమముగా చయ, ప్రకోప, శమనావస్థలు గలుగు. శిశిరఋతువుమొదలు మూడు ఋతువులయందు శ్లేష్మమునకు క్రమముగా చయ, ప్రకోప, శమనావస్థలు గలుగు.

శరీరశరోగముల కౌషధభేదవివరణము

శోధనం శమనంచేతి సమాసాదౌషధం ద్విధా,

శశీరజానాం రోగాణాం క్రమేణ పరమాషధమ్.

17

తా. సర్వరోగములకు ఔషధము, శోధనము, శమనము అని ద్వివిధంబులు. అందు శరీరజనిశరోగములకు ఈరెండును క్రమముగా పరమాషధంబులు.

వస్త్రీ ర్విరేఖో వమనం తథా త్రైలం ఘృతేం మధు,

తా. 1వ స్తి, 2వ రేచనము, 3వ మనోపయుక్త బౌషధములు, శోధనౌషధంబులు. నూనె, నెయ్యి, తేనె-ఇవి శమనౌషధంబులు. ఈరెంటిని శరీరజనిత రోగములయందు ఉపయోగించవలయును. (మనోజనిత రోగములయందు బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు ధైర్యము నవలంబించి రోగియొక్క యభిప్రాయము నెఱిగి తదనుగుణముగా చికిత్స చేయవలయు.)

❖ వాతాదిదోషచికిత్సాభేదవివరణము ❖

ద్విధాచోపక్రమస్తేషాం తర్పణం చాపతర్పణమ్.

18

బృంహణం లంఘనంచేతి తత్పర్యాయముదాహృతం,

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మరోగములయందు ద్వివిధచికిత్సలఁ జేయవలయును. ఎట్లన్న తర్పణము, అపతర్పణము అను రెండుక్రియలను, 4 బృంహణము, లంఘనము అను నీరెండు క్రియలను క్రమముగా జేయవలయును.

బృంహణం యద్బృహత్వాయ లంఘనం లాఘవాయ చ.

19

బృంహణం లంఘనం చైవ వాయోః పిత్తకఫస్య చ,

తా. పుష్టికొఱకు బృంహణక్రియను, లఘువుకొఱకు లంఘనక్రియను జేయించవలయు. మరియు వాతపిత్తశ్లేష్మములయందు బృంహణలంఘనముల జేయించవలయును.

1 వ స్తి యనఁగా—చివ్వునగొట్టములలో త్రైలాదిరూపౌషధముల నాకర్షించుటకై దానిమధ్యమభాగమున బంధింపఁబడి అభోభాగమునందు కర్ణికాకారముగా, అంధాకర్ణింపఁబడిన త్రైలాదుల వెలివఱచుటకై అగ్రభాగమునందు గుండ్రముగా నిర్మింపఁబడి చివ్వునగ్రోవిలో బంధింపఁబడియుండుదండపే వ స్తియనఁబడును. ఆప స్తికర్త అనువాసనము, నిరూహము అని ద్వివిధంబులు. అందు ఘృతత్రైలాది స్నేహములను చివ్వునగ్రోవితో గొట్టుట అనువాసనవ స్తికర్త యనియు, కషాయము పాలు త్రైలము వీనిని చివ్వునగ్రోవితో గొట్టుట నిరూహవ స్తి యనియు జెప్పఁబడును.

2 పక్వాపక్వంబులుగ నుండు నన్నాదుల పచనముజేసి వెలివఱచెడి తెల్లతెగడ మొదలగునవి విరేచనౌషధ మనఁబడును.

3 అపక్వరూపముగ నుండు పిత్తశ్లేష్మముల హృదయమున నడ్డగించి వానియందలి దోషసంబంధమైన జలాదుల ఊర్ధ్వముఖముగా వెలివఱచెడి మ్రంగకాయ మొదలగునవి శమనౌషధ మనఁబడును.

4 బృంహణమన—శరీరమునకు బౌషధాదులచే పుష్టిని గలుగజేయుట.

—ॐ లంఘనభేదము ॐ—

శోధనం శమనంచేతి లంఘనం ద్వివిధం భవేత్. 20

ఔదరం యద్బహిర్దోష శోధనం తచ్చ ంవధా,

తా. లంఘనము శోధనము, శమనము అని ద్వివిధంబులు. అందు అంతర్గతబాహ్య గతదోషములకు శోధనము విదువిధంబులు.

—ॐ దోషభేదముచే రోగభేదములు ॐ—

ఏకేనైవ చ దోషేణ త్ర యో ద్వాభ్యామపి త్రయః. 21

త్రిదోషైరపి చైకస్యా దేవం సప్తవిధో గదః,

తా. సర్వరోగములు ఏకదోషజనితము, ద్విదోషజనితము, త్రిదోషజనితము అని ఏడువిధంబులు. అందు వాతము, పిత్తము, క్లేష్మము-వీనివలన ప్రత్యేకముగా జనించినవి ఏకదోషజనితంబులు. వాతక్లేష్మము, వాతవైత్యము, పిత్తక్లేష్మము-వీనివలన జనించినవి ద్వంద్వదోషజనితంబులు. వాతపిత్తక్లేష్మమాలవలన జనించినవి త్రిదోషజనితంబులు.

—ॐ సర్వరోగ సాధ్యాసాధ్యవివరణము ॐ—

ప్రయోగశ్శమయేద్వాధి మన్యామయముదీరయేత్. 22

నాసావశుద్ధశుద్ధస్తు శమయేన్న సమీరయేత్, (నిత్యనాథీయే)

తా. ఔషధప్రయోగముచే శుద్ధరోగములు (అనగా ఏకదోషజనితరోగములు) హరించును. మఱియు అశుద్ధరోగములయందు (అనగా ద్వంద్వదోషములయందు త్రిదోషజనితరోగములయందు) ఔషధము బ్రయోగించిన నితరరోగములు జనించును. అట్లుగుటజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సజేయవలయును. అశుద్ధరోగములు కుదురుట దుర్లభం బగుటచే చికిత్స జేయంజనదు.

—ॐ మూత్రపరీక్షాక్రమతత్సాధ్యలక్షణములు ॐ—

గృహీత్వా రోగిణో మూత్రం సూర్యాతాపే నిధాపయేత్. 23

తస్య మధ్యే క్షిపే తైలం తన్మూత్రం చ పరీక్షయేత్,

యదా వికాస మాప్నోతి తదా సాధ్యం భవిష్యతి. 24

బిందురూపేణ మధ్యస్థ మసాధ్యం తైలమాదిశేత్,

(సిద్ధవిద్యాభూః.)

తా. రోగియొక్క మూత్రమును కుండపెంకులోబట్టి ఎండలోనుంచి దాని మధ్యమున నూనెబొట్టువైచి పరీక్షించిన వికసించెనేని రోగిము సాధ్యమనియు, వికసించక భిందురూపముగనుండిన రోగం బసాధ్యంబనియు తెలియవలయును.

తైలబిందు ర్యదా మూత్రే వికాసం కురుతే స్వయమ్. 25

స్వరూపం తస్య వత్స్యామి శుభాశుభవినిర్ణయం,
తైలబిందు ర్యదా మూత్రే మత్స్యాకారం భవేద్ధృవమ్. 26
నిర్దోషం చ తదా నూనం మోక్షణం చైవ కారయేత్,

తా. మైత్రేబిందుర్యదా మూత్రము మూత్రమునందు వైచిన తైలబిందువు వికసింపుటచే జెందునట్టిభేదముల, వానిశుభాశుభముల వచించెద. ఆతైలబిందువు మత్స్యాకారమును జెందిన రోగము నిశ్చయముగా సాధ్య మని యెఱింగి చికిత్సించవలయును.

సర్వదా సకలే పాత్రే ప్రాసాదం గజచామరమ్. 27

చత్రం చ తోరణాకారం తైలబిందుశుభ ప్రదం,
(మాధవనిదానే)

తా. మైత్రకారము రోగి మూత్రములో వేయఁబడిన తైలబిందువు మూత్రమంతట వికసించినను, లేక మేడ, విసుగు, వింజామరము, గొడుగు, తోరణము - దేనియొక్క రూపము నేని జెందినను, రోగము నిశ్చయముగా సాధ్య మని తెలియవలయును.

ప్రాత రుత్థాయ మతిమాక మూత్రం పశ్యేన్నిరంతరమ్. 28

మృణ్మయే తైలశ్చే స్వచ్ఛే పాత్రే దృష్ట్వా శుభాశుభం,
తస్య ధ్యే నితీపే తైలం యథాసాధ్యం విచారయేత్. 29

(మాధవకల్పే)

తా. బుద్ధిమంతుఁ డగువైద్యుఁడు రోగిమూత్రమును పరీక్షించవలయు నని నిశ్చయించునపుడెల్ల వానిని ప్రాతఃకాలమున మేలుకొలిపి స్వచ్ఛమై తైలసంబంధము లేకుండెడి మట్టిపాత్రయందు మూత్రమును విసర్జించునటులచేసి దానిమధ్యమున నొక తైలబిందువువైచి రోగసాధ్యాసాధ్యంబుల బరీక్షించవలయును. ఎట్లన్నః—

బిందురూపేణ మధ్యస్థం తైలంచేత్కృచ్ఛసాధ్యతాం,
వికాసతే యదా తైలం సుఖసాధ్యం సమావేశేత్. 30

(గ్రంథాంతరే)

తా. మైత్రమైత్రకారము మూత్రమునందు వేయఁబడినతైలము బిందురూపముగ నుండిన రోగము కష్టసాధ్య మనియు, వికసించిన సుఖసాధ్య మనియు తెలియవలయు.

చత్రపర్వతవృక్షాణాం ప్రాసాదోష్ట్ర గజపృశ్చ చ,
రూపైస్సమాని సాధ్యం స్యాత్తైలబిందుః ప్రకాశతే. 31

(గ్రంథాంతరే)

తా. మూత్రమునందు వేయబడినతైలము గొడుగు, వర్షతము, వృక్షము, మేడ, లూటిపిట, ఏనుగు-వీనిలో దేనియొక్కరూపమునేని జేదినరోగము సాధ్య మని తెలియ వలయును.

వల్లీ మృదంగ మనుజ భాండ చక్ర మృగాదిభిః,
సమో వికాసతే బిందుః కృచ్ఛ్రసాధ్యం సమాదిశేత్. 32
(ఆయుర్వేదే)

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు తీగె, మద్దెల, నరాకారము, భాండాకారము, చక్రాకారము, సింహము మొదలగువానిలో దేనియాకారము గలదిగ నేని వికసించిన రోగము కష్టసాధ్య మని తెలియవలయును.

ప్రాతరగ్రభవాం ధారాం త్యక్త్వా మూత్రస్య రోగిణః,
తత్ర తైలలవం షిప్త్వా సాధ్యాసాధ్యం విచారయేత్. (శారీరే)

తా. ప్రాతఃకాలమునందు రోగియొక్క మూత్రప్రథమధారను వర్జించి మధ్య ధారను గ్రహించి ఎండలోనుంచి తైలబిందువునువైచి రోగసాధ్యాసాధ్యముల బరీక్షింప వలయును.

భద్రపీత పృథు దర్పణ ఛత్రం పద్మ శంఖసహ చామర వీణాః,
కుండలాకృతి భవేద్యది తైలం యస్యమూత్ర పతితం సతుసాధ్యః.

తా. మూత్రమునందువేసిన తైలబిందువు భద్రపీతము, అటకులు, అద్దము, గొడుగు, పద్మము, శంఖము, చామరము, వీణ, కుండలము-వీనిలో దేనియొక్కరూపము గలదిగ నేని గన్పట్టిన రోగము సాధ్యమని తెలియవలయును.

❧ అసాధ్యమూత్రపరీక్ష ❧

చతుష్పాదం త్రిపాదం చ ద్విపదం చైవ దృశ్యతే,
ఏకపాదం యదా బిందు ర్మృత్యుదః కథితో బుధైః. 35
నరశ్శిరో విహీనస్తు గాత్రం స్తంభసమాకృతః,
ఏతద్రూపవిభేదాచ్చ ధ్రువం మృత్యుః ప్రజాయతే 36
(నిత్యనాథీయే)

తా. మూత్రమునందువేసిన తైలబిందువు నాలుగుభండములుగ నేని, మూడు భండములుగ నేని, రెండుభండములుగ నేని, ఒకభండముగ నేని గనుపించిన రోగి మృతి జేందునని బుధులు వచించెదరు. మఱియు నాతైలబిందువు శిరోవిహీననరాకారముగ నేని,

శరీరాకారముగ నేని, స్తంభాకారముగ నేని గన్పించిన రోగి మృతిజెందు నని తెలియ వలయును.

శస్త్ర ఖడ్గ ధనుశ్చైవ త్రిశూలం ముసలాయుధమ్,
లగుడాకృతికం తైలం తత్తణం వా గతాయుషమ్.

37

(మాధవనిదానే)

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు శస్త్రము, ఖడ్గము, విల్లి, త్రిశూలము, రోంకలి,
* భిండివాలము-వీనిలో దేనియొక్కరూపము గలదిగ నేని గన్పట్టిన రోగి తత్తణమున
మృతిజెందు నని తెలియవలయును.

సృగాల సర్ప మార్జాల ఖడ్గ బాణ ట్టలాయవత్,
వ్యాఘ్ర మర్కట సింహానాం సాదృశ్యాస్తృత్యుమాఘ్నయాత్. 38
(మాధవకల్పే)

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు నక్క, పాము, పిల్లి, ఖడ్గము, బాణము, ఎనుబోతు,
పులి, సింహము, వానరము-వీనిలో దేనియొక్కరూపము గలదిగ నేని గన్పట్టిన రోగి
కాలాంతకునికడ కేగు నని తెలియవలయును.

సర్ప వానర బిడాల మూషికా సూకరాకృతి భవేద్యది చిహ్నం,
వృశ్చికాకృతి భవేదధస్తదా యస్య మూత్రపతితం స గతాయుః. 39
(మతాంతరే)

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు సర్పము, వానరము, పిల్లి, ఎలుక, పంది, లేలు -
వీనిలో దేనియొక్కరూపము గలదిగ నేని గన్పట్టినను, లేక లోన మునిగినను, రోగి
యొక్కాయువు తీయించిన దని తెలియవలయును.

పక్షీ కూర్మో వృష సింహ స్నూకర సర్ప వానరౌ,
బిడాలౌ వృశ్చికశ్చైవ చిద్రత్వేపి తక్షణే చ.
నిమజ్జనాత్తైలబిందో స్తదా మృత్యుర్ధ్రవం భవేత్,
(ఆయుర్వేదే)

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు పక్షి, తాండేలు, ఆంబోతు, సింహము, పంది, సర్పము,
వానరము, మార్జాలము, లేలు-వీనిలో దేనియొక్కరూపము గలదిగ నేని, చిద్రూపములు
గలదిగ నేని గన్పట్టినను, లేక లోన మునిగినను రోగి నిశ్చయముగా మరణము జెందునని
తెలియవలయును.

* భిండివాల మన—ఇనుప అలగు కఱ్ఱసాగు.

నాగవల్లీదళం కుంభసన్నిభం హస్తీ వాలకైః. 41

వృష వానర మండుకం మూత్రం పశ్యేన్నజీవతి,
(మాధవనిదానే)

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు తమలపాకు, కుండ, ఏనుగు, తోక, ఆబోతు, వానరము, కప్ప-వీసిలో దేనియొక్కరూపము గలదిగ నేని గన్నట్టిని రోగి బ్రతుకండని తెలియవలయును.

తైలబిందుర్యదా మూత్రే చాల నీలేంద్రగోపకమ్. 42

ప్రేతలోకస్య గమనం ధ్రువం జ్ఞేయం చికిత్సకైః, (గ్రంథాంతరే)

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు జల్లెడవలె, ఇంద్రగోపపురుగులవలె నుండిన రోగి ప్రేతలోకమున కేగునని వైద్యుఁ డెఱుంగవలయును.

— దీర్ఘరోగియొక్క మూత్రపరీక్షాక్రమము —

ప్రవృద్ధరోగిణాం వైద్యో మూత్రోత్పన్నం తు కారయేత్. 43

భాస్కరోదయవేళాయాం ప్రకాశే స్థాపయేద్ధృవం,

లోడయిత్వా చ తత్సమ్యక్తతోమాత్రం పరీక్షయేత్. 44

శ్వేతకాచమయే పాత్రే ధృత్వా మూత్రం పరీక్షయేత్,

తృణేన తిలతైలస్య బిందుమాత్రం క్షిపేత్తదా. 45

వాతేన మండలం యాతి పిత్తతో బుద్బుదాయతే,

కఫేన బిందుమాయాతి త్రిదోషే తు నిమజ్జతి. 46

తా. నిర్తలమై తెల్లగనుండు గాజుపాత్రయందు దీర్ఘరోగము గలవానిని వైద్యుఁడు మూత్రోత్పన్నము జేయించి ఆమూత్రమును సూర్యోదయమున ఎండయందునిచి బాగుగా కలియఁబెట్టి అందోకతృణముచే నూనెబిందువునువేసి రోగమును పరీక్షించవలయును. పరీక్షించునపుడు మూత్రస్థబిందువు మండలాకారమును జెందిన వాత రోగమనియు, బుద్బుదాకారమును జెందిన పిత్తరోగమనియు, చిన్నచిన్నబిందువులయొక్క యాకారమునుజెందిన కఫరోగమనియు, లోన మునిగిన త్రిదోషమనియు తెలియవలయును.

— రోగవిశేషముల మూత్రలక్షణము —

అధోబహుళమారక్తం మూత్రమాలోక్యతే యదా,

వదంతి తదతీసారలింగం వై లింగవేదినః.

47

జలోదరసముద్భూతం మూత్రం ఘృతకణోపమం,

ఆమవాతే వసాతుల్యం తక్రతుల్యం తు జాయతే.

48

వాతజ్వర సముద్భూతం మూత్రం కుంకుమపింజరం,

మలేన పీతవర్ణం చ బహుళం చ ప్రజాయతే. (గ్రంథాంతరే) 49

తా. పాత్రయందలి మూత్రము ఆధోభాగమునందు మిగుల రక్తవర్ణముగలదిగ నుండిన అతిసారరోగమనియు, నేతికణములవలెనుండిన జలోదరమనియు, వసతో సమానంబుగ నేని, మజ్జితో సమానంబుగ నేని నుండిన ఆమవాతరోగమనియు, కుంకుమవలె నెఱుగ నేని, ఎఱువధికముగాగల ఘృతరంగు గలదిగ నేని, మలయుక్తమై పీతవర్ణము గలదిగ నేని యుండి అధికముగా వెడలుచుండిన వాతజ్వరమనియు తెలియవలయును.

పీత స్వచ్ఛం చ జాయేత మూత్రం పిత్రోదయే సతి,

సమథాతో పునః కూపజలతుల్యం ప్రజాయతే.

50

మూత్రం చ కృష్ణతాం యాతి క్షయరోగాకులస్య చ,

క్షయరోగో భవేద్యస్య త మసాధ్యం వినిర్దిశేత్.

51

ఉధ్వం పీతమధోరక్తం మూత్రం వైద్యవరస్తదా,

పిత్తప్రకృతినంభూత సన్నిపాతస్య లక్షయేత్.

52

యన్యేతురస సంకాశం మూత్రం నేత్రే చ పింజరే,

రసాధిక్యం విజానీయాన్నిర్దిశేత్తస్య లంఘనమ్.

53

పీతం చ బహుళం చైవ హ్యమవాతాత్ప్రజాయతే,

రక్తం స్వచ్ఛం చ యస్తూత్రం తజ్వరాధిక్యలక్షణమ్.

54

ధూమ్రవర్ణం యదామూత్రం జ్వరాధిక్యం వదేత్తదా,

కృష్ణమచ్ఛం చ జానీయాత్సన్నిపాతజ్వరోద్భవమ్.

55

(గ్రంథాంతరే)

తా. మూత్రము పసుపువర్ణముగలదిగ, స్వచ్ఛముగ నుండిన పిత్తజ్వరమనియు, కూపజలతుల్యముగ నుండిన సమథాతువనియు, కృష్ణవర్ణంబుగ నుండిన క్షయరోగమనియు తెలియవలయును. అట్టిక్షయరోగము అసాధ్యము. మఱియు నాపాత్రలోనిమూత్రము వైభాగమునందు పీతవర్ణము గలదిగ, ఆధోభాగమునందు రక్తవర్ణము గలదిగ నుండిన పిత్తప్రకృతినంభూతసన్నిపాతరోగమనియు తెలియవలయును. మఱియు మూత్రము

చెఱుకునకుల్యంబుగ, నేత్రములు ఎఱుపధికముగాగల వచ్చురంగుగలదిగ నుండిన రసాధిక్యరోగమని యెఱింగి లంఘనము వేయవలయును. మఱియు మూత్రము వచ్చువర్ణము గలదై అధికముగా వెడలుచుండిన ఆమవాతరోగమనియు, తేటకలదై రక్తవర్ణముగ నేని ధూమ్రవర్ణముగ నేని యుండిన జ్వరాధిక్యమనియు, నిర్మలమై కృష్ణవర్ణముగ నుండిన సన్నిపాతజ్వర మనియు తెలియవలయును.

❧ వాతాదిరోగమూత్రలక్షణము ❶ ❧

కఫే స్వచ్ఛతరం శీతం కేనబుద్బుదసంయుతం,
ఘృతోదకసమం వాతే మిశ్రైర్మిశ్రగుణం భవేత్. 56
(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శ్లేష్మరోగియొక్క మూత్రము నిర్మలముగ శీతలముగ, పిత్తరోగియొక్క మూత్రము నురుగు బుగ్గలు పీనితో గూడినదిగ, వాతరోగియొక్క మూత్రము ఘృతము ఉదకము పీనితో తుల్యముగ, ద్వంద్వరోగియొక్క మూత్రము మిశ్రలక్షణములు గలదిగ నుండును.

వాయోశ్చ పాండురం మూత్రం రక్తవర్ణం చ పైత్తికే,
అథవా పీతవర్ణం చ కామిలాయాం తథైవ చ. 57
శ్వేతవర్ణం కఫానాం చ మిశ్రితం ద్వంద్వజం భవేత్,

తా. వాతరోగియొక్క మూత్రము పాండువర్ణముగ, పిత్తరోగియొక్క మూత్రము రక్తముగ, లేక పీతవర్ణముగ, కామిలారోగియొక్క మూత్రము వచ్చుగ, శ్లేష్మరోగియొక్క మూత్రము తెల్లగ, ద్వంద్వరోగియొక్క మూత్రము మిశ్రవర్ణముగ నుండును.

❧ దీర్ఘరోగిమూత్రలక్షణము ❷ ❧

రక్తధారా దీర్ఘరోగే కృష్ణా తు మర్షణాంతికే. 58
సౌవీరస్య సమం మూత్రం మాతులుంగ సమప్రభం,
తైలతుల్యం భవేన్నూత్రం నిత్యం సహజపిత్తజమ్. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. మూత్రము రక్తవర్ణముగ నుండిన దీర్ఘరోగమనియు, నలుపువర్ణముగ నుండిన మరణము జెందుననియు, సౌవీరతుల్యముగ నేని మాతులుంగరసతుల్యముగ నేని తైలతుల్యముగ నేని యుండిన వైశ్యరోగమనియు తెలియవలయును.

❧ ప్రకారాంతర అసాధ్యమూత్రలక్షణము ❸ ❧

అతిరక్తం మేహరోగే జ్వరే హరిద్రవర్ణకం,

జ్వరే వా మేహరోగే వా వ్యసాధ్యం బహుమూత్రకమ్. 60

(నిత్యనాథీయే)

తా. మూత్రము కడురక్తవర్ణముగ వెడలిన మేహరోగం బనియు, పచ్చగవెడలిన జ్వరరోగం బనియు, జ్వరమునందేని మేహరోగమునందేని బహుమూత్రము గలిగిన రోగి మృతిజెందుననియు తెలియవలయును.

యస్య మూత్రం స్రవేత్తైలం మధుమద్యం స్రవేత్తదా,

యమేన క్రియతే శీఘ్రం పాలితః పశుపాలకః.

61

తా. ఏరోగియొక్క మూత్రము తైలము, లేనె, కల్లువలె వెడలెడినో అట్టిరోగి కడు శీఘ్రముగా మరణము జెందును.

తృ తీ య ప్ర క ర ణ మ్.

చతుర్థ ప్రకరణే

క్షయరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

అవశరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విఘ్నబాహుళ్యశంక గలవాడై తనచే జేయంబడు సీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తి జేందునిమిత్తము గ్రంథమధ్యమమున తన కిష్టదేవతయగు పరమేశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును “బ్రహ్మవిష్ణుసురాధీశ” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాఁడు.—

బ్రహ్మవిష్ణుసురాధీశ సేవ్యపాదసరోరుహం,
పరాత్పరతరం దేవం నీలకంఠమహం భజే.

1

తా. చతుర్థులుండ, విష్ణువు, దేవేంద్రుండ అనువారలచే సేవింపబడునట్టి పాదపద్మములుగలవాఁడును, హిరణ్యగర్భునకంటె పరుఁడును, స్వయంప్రకాశస్వరూపుఁడునగు పరమేశ్వరుని నేను భజింపుచున్నాఁడను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్స్యామి పృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీ గ్రంథమునందు నాలుగవ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

—ॐ క్షయరోగోత్పత్తికారణము ॐ—

రసరక్తగతం మాంస మజ్జాగోఽస్థిగతో జ్వరః,
ఏతన్న ధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగస్తు తదోచ్యతే.
ధాతుగ శ్చేత్వపథ్యాని కురు తే తత్త యో భవేత్,

3

(ఆయుర్వేదే)

తా. రసగత, రక్తగత, మాంసగత, మజ్జాగత, అస్థిగత జ్వరములు జనించిన నట్టితరి నవధ్యంబులుసేసిన నవి ధాతుగతంబు లగును. ధాతుగతంబున నవధ్యంబులు సేసిన క్షయరోగము జనించు. (ఆక్షయరోగము రసగత, రక్తగత, మాంసగత, మజ్జాగత, అస్థిగతములన వైదుషిధంబులు. అందు శరీరాశ్రితరసము క్షయించుచుండిన రసగత

క్షయమనియు, రక్తము క్షయించుచుండిన రక్తగతక్షయమనియు, మాంసము క్షయించుచుండిన మాంసగతక్షయ మనియు, మజ్జ క్షయించుచుండిన మజ్జాగతక్షయమనియు, అస్థులు క్షయించుచుండిన అస్థిగతక్షయమనియు తెలియవలయును.)

❧ క్షయరోగకారణీభూతపాపములు ❧

స్త్రీహత్యా గురుహత్యాభాం తతైవ బ్రహ్మహత్యయా. 4
సజ్జనానాం విరోధేన రాజయత్త్వా ప్రజాయతే, (కర్తృవిపాకే)

తా. స్త్రీహత్య, గురుహత్య, బ్రహ్మహత్య, సజ్జనవిరోధము అనువానివలన పదకొండుక్షయరోగములు జనించునని కర్తృవిపాక మను గ్రంథమున జెప్పబడి యున్నది.

❧ క్షయరోగస్వరూపము ❧

అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః. 5

రాజయత్త్వా క్షయశ్శోషో రోగరాజ ఇతి స్మృతః,

తా. అనేకరోగంబులతోఁగూడి తనకు ముం దనేకరోగంబులు గలదై సకల రోగంబులకు ప్రభువై యుండునదియే 1 రాజయత్త్యయని, 2 క్షయమని, 3 శోషయని చెప్పబడును.

❧ క్షయరోగపరివారము ❧

క్షయరోగే జ్వరో రాజా తస్య పత్నీ తు కామిలా. 9

చమూపతిః పాండురోగో రక్తపిత్తం తు పుత్రకః,

సఖ్యా శోఫాతినారా చ మంత్రిణౌ శ్వాసకాసకౌ. 7

గూఢచారా వాతపిత్తే వాజినౌ వాంతికారుచి,

గ్రహణ్యరోగ్ని గుల్మశూలా గాయకా స్తూర్యవాదకాః. 8

అనేకరోగానుగతో బహురోగపురస్సరః,

ఏవంవిధప్రకారేణ క్షయో భవతి రోగరాట్. 9

అసాధ్యోఽయం మహారోగో సహస్రదివసావధి, (ఆయుర్వేదే)

తా. జ్వరము రాజుగ, ఆరాజుకు కామిలారోగము భార్యగ, పాండురోగము

1 సర్వరోగములకు రాజుగనుండుటవలన రాజయత్త్య యనంబడును. 2 శరీరము నందలి జాతరాగ్నియొక్క సర్వక్రియల క్షయంబుజేయుటవలన క్షయ మనంబడును. 3 రసము, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, మజ్జ, అస్థి, శుక్రము అను సప్తధాతువుల శోషంబుజేయుటవలన శోష యనంబడును.

సేనాధిపతిగ, రక్తపిత్తము పుత్రుడుగ, శోఫాతిసారములు స్నేహితులుగ, శ్వాసకా
సలు మంత్రులుగ, వాతపిత్తములు గూఢచారులుగ, వాంత్సరుచులు అశ్వములుగ,
గ్రహణ్యర్థస్సలు గుల్మశాలలు గాయకులుగ, వాద్యములు వాయించువారుగ గలజై
అనేకరోగములతోఁగూడి తనకు ముందచేకరోగంబులు గలజై రోగాధిపతియై యుండు
నదియే క్షయరోగమని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము. అట్లగుటంజేసి దీనికి వెయ్యి
దినములు ప్రమాణము.

— ప్రకారాంతరక్షయరోగోత్పత్తికారణము ౧౦ —

వేగరోధాత్త యాచైవ సాహసాద్విషమాశనాత్. 10

త్రిదోషో జాయతే యత్క్షా గదో హేతు చతుష్టయాత్, (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. వాతమూత్రపురీషాదివేగము నడ్డగించుట, అతిమైథునము, ఉపవాసము,
అసూయ, దుఃఖము ఈమొదలగువానివలన ధాతువులు క్షయించుట, బలిష్ఠమై యుద్ధా
దులచే త్కోభగలుగుట, నానావిధాన్నాపానముల విషమముగ భుజించుట ఈనాలుగు
కారణములవలన త్రిదోషములు ప్రకోపించి ఒక యత్క్షరోగమును జనింపజేయును.
(వైజ్ఞేషిన్ వేగరోధాది నాలుగుకారణములవలన వాతము ప్రకోపించును. దానివలన
అగ్నిదుష్టంబై పిత్తజ్వలముల ప్రకోపంపజేయును. మఱియు వైజ్ఞేషిన్ బడినవేగరోధాది
నాలుగుహేతువులమధ్యములలో అసంఖ్యాతీతమైన హేతువులు అంతర్భావమును జెంది
యుండును.

కఫప్రధానైర్దోష్టైస్తు రుద్ధేషు రసవర్జ్వు. 11

అతివ్యవాయి నోవాపి క్షీణోరేతస్యనంతరాః

క్షీయంతే ధాతవస్సర్వే పతశ్శుష్కతి మానవః. 12

తా. కఫమే ముఖ్యముగగల వాతాదిదోషములు రసవాహినులగు ధమనుల నడ్డ
గించుటవలన రసము హృదయమునుజెంది యచ్ఛుటనే దుష్టంబై నోటిమార్గముగ బైలు
వెడలును. అందుచే రసధాతువు, రసధాతువువలన రక్తము, రక్తధాతువువలన మాంసము,
మాంసధాతువువలన మేదస్సు, మేదోధాతువువలన మజ్జ, మజ్జాధాతువువలన అస్థులు,
అస్థులవలన శుక్రము క్రమముగ క్షయించి అనులోమక్షయమును గలుగంజేయును.
మఱియు అతిమైథునమువలన పురుషునికి శుక్రము, శుక్రమువలన అస్థులు, అస్థులవలన
మజ్జ, మజ్జవలన మేదస్సు, మేదస్సువలన మాంసము, మాంసమువలన రక్తము, రక్తమువలన
రసము క్షయించి ప్రతిలోమక్షయమును గలుగంజేయును. పీడప నరుండు శుష్కించును.
కార్యభూతముయిన శుక్రము క్షయించుటవలన కారణీభూతములైన మజ్జాదిధాతువులును

క్షయించును. ఎట్లునఁగా:—కాలిన ఇసుపగుండును తడిభూమియందునుచుటచే దానికి చుట్టునుండుతడిని యది శోషింపఁజేయుచందంబున శుక్రము క్షయించుటవలన వాతము ప్రకోపించి సమీపముననుండు మజ్జాదిధాతువుల శోషింపఁజేయును.

—ॐ క్షయరోగ రూపములు ॐ—

భక్తద్వేషో జ్వర శ్వాసః కాస శ్శోణితదర్శనం,
స్వరభేదశ్చ జాయేత షడ్రూపం రాజయత్క్షణి.

13

తా. అన్నద్వేషము, జ్వరము, దగ్ధ, దిబ్బసము, నెత్తురుగ్రమ్మట, స్వరభేదము అన నీయాఱును రాజయత్క్షరూపంబులు.

—ॐ రాజయత్క్షలక్షణము ॐ—

అంసపార్శ్వభితాపశ్చ సంతాపః కరపాదయోః,
*సత్త్వహానిశ్చ దౌర్బల్యం రాజయత్క్షణి లక్షణమ్.

14

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. భుజశిరోపార్శ్వముల సంతాపముగలుగుట, చేతులు కాళ్ళు మండుట, సత్త్వము క్షయించుట, దౌర్బల్యము గలుగుట ఈలక్షణములు గలది రాజయత్క్షయని తెలియవలయును.

అగ్నిమాంద్య బలహీనతా జ్వరా శ్వాసకాస కృశదేహితాశ్వసః,
పాకహాని గురు వాంతి రేచనం రోగ రాజపరిపాకలక్షణమ్.

15

(మాధవనిదానే)

తా. అగ్నిమాంద్యము, బలహీని, జ్వరము, శ్వాసకాసలు, శరీరకృశత్వము గలుగుట, నిట్టూర్పు వాతము పెడలుట, భుజించినయన్నము జీర్ణముగాకుండుట, శరీరము బరువుగనుండుట, వమన విరేచనంబు లగుట-ఈలక్షణములచే క్షయరోగము ముదిరినదని తెలియవలయును.

—ॐ వాతక్షయలక్షణము ॐ—

సంకోచ్చ స్పృంధపార్శ్వనాం స్వరభేదజ్వరభ్రమాః,
వాతజే యత్క్షణి జ్ఞేయం లక్షణం చాతిశీతతా,

(చరకే) 16

తా. భుజపార్శ్వములు నొచ్చుట, స్వరము హీనమగుట, జ్వరము భ్రమగలుగుట, శరీరము కడుచల్లగనుండుట ఈలక్షణములుగలది వాతక్షయమని తెలియవలయును.

* జ్వరస్పృంధంగగత్తైవ లక్షణం రాజయత్క్షణి = సర్వాంగములజ్వరముగలది రాజయత్క్షయని తెలియవలయును.

❖ పిత్తక్షయలక్షణము ❖

జ్వరదాహాతిసారాశ్చ రక్తవాంతిశ్చమోమహాః,
వీర్యస్తంభో రతిఃక్షీణా లక్షణం పిత్తజే త్తయే. (సిద్ధసంగ్రహే) 17

తా. జ్వరము దాహము అతిసారము గలుగుట, నెత్తురుగ్రమ్మట, మిక్కుటముగ అలసటగలుగుట, వీర్యము స్తంభించుట, రతిక్రియలు క్షయించుట ఈలక్షణములు గలది పైతృక్షయమని తెలియవలయును.

❖ శ్లేష్మక్షయలక్షణము ❖

గురుత్వం శిరస శ్చర్ధి కాసః కంఠే తథారుచిః,
ఊర్ధ్వశ్వాసశ్చ విజ్ఞేయం లక్షణం కఫజే త్తయే. (మాధవనిదానే) 18

తా. తలనొచ్చుట, పమనంబగుట, తులికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట, అరుచి, ఎగఊపిరిగలుగుట ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయును.

❖ సన్నిపాతక్షయలక్షణము ❖

వాత పిత్త క్షయై ర్యస్య లక్షణై స్సంయుతో యదా,
సన్నిపాతాన్నితో జ్ఞేయః కష్టసాధ్యః క్షయస్తథా. 19
(ఆయుర్వేదే)

తా. వాత, పిత్త, శ్లేష్మ, క్షయలక్షణంబులు గలది సన్నిపాతక్షయమని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యములు.

❖ వాతశ్లేష్మక్షయలక్షణము ❖

స్వరభేదః కఫః కంఠే శూలం శ్వాసశ్చ ఛర్దనం,
వాతశ్లేష్మభవో యత్క్షాజ్ఞాత్వైవం తు చికిత్సయేత్. 20
(మాధవనిదానే)

తా. స్వరభేదముగలుగుట, కంఠములో శ్లేష్మముకట్టుట, కడుపులో శూలగలుగుట, ఎగఊపిరిగలుగుట, పమనంబగుట ఈలక్షణములుగలది వాతశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయును.

❖ వాతపిత్తక్షయలక్షణము ❖

స్వరభేదో జ్వరో దాహో శూలం ఛర్దిహ్యరోచకం,
వాతపిత్తాత్తకో యత్క్షా రాజరోగో మహాబలః. (సిద్ధసంగ్రహే) 21

తా. స్వరభేదము జ్వరము దాహము కడుపులో శూల పమనము ఆరోచకము

శలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతపిత్తక్షయమనియు కడుబలిష్ఠమైన రాజయత్న
యనియు తెలియవలయును.

❖ పిత్తశ్లేష్మక్షయలక్షణము ❖

ఆలస్యం బహునిద్రా చ స్వబ్బదాహాః ప్రమో జ్వరః,
వాంతి శోణితపూరశ్చ పిత్తశ్లేష్మోద్భవే త్తయే. (భేషజకల్పే) 22

తా. ఆలస్యము కడునిద్ర యొకింతదాహము భ్రమ జ్వరముగలుగుట, నెత్తురు
గ్రక్కుట ఈలక్షణములుగలది పిత్తశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయును.

❖ రక్తపిత్తక్షయలక్షణము ❖

స్వరభేషోఽనిలశ్శూలం సంకోచశోఽర్చపార్శ్వయోః,
జ్వరదాహాతిసారాశ్చ రక్తపిత్తస్య యత్క్షణః. 23

తా. కంఠస్వరము చెడుట, శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, కడుపులో
శూలగలుగుట, లోతోడలు పార్శ్వములు నొప్పుట, జ్వరము దాహము అతిసారము
గలుగుట, నెత్తురుగ్రక్కుట ఈలక్షణములుగలది రక్తపిత్తక్షయమని తెలియవలయును,
(ఇది అసాధ్యము.)

❖ తుతక్షయలక్షణము ❖

వక్త్రే విభంగ స్వరభంగయోగ స్వల్పజ్వరః పాణి పదేషు దాహః,
రక్తాన్వితఛర్ద్దితిసారముక్తః ప్రోక్తశ్చ యత్క్షణక్షయక్షణశ్చ. 24
(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. నోరు పొక్కియుండుట, లేక మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట, కంఠ
స్వరము చెడుట, స్వల్పజ్వరము గలుగుట, చేతులు కాళ్లు మండుట, రక్తయుక్తముగ
గ్రక్కుట, పారుట - ఈలక్షణములుగలది తుతక్షయమని తెలియవలయును. (ఇది
అసాధ్యము.)

❖ రోగరాజక్షయలక్షణము ❖

ఆగ్నిమాంద్యం జ్వరం శైత్యం ఛర్ది శ్శోణిత పూయయోః,
సత్వహానిశ్చ దౌర్బల్యం రోగరాజస్య లక్షణమ్. (సిద్ధసాన్త వే) 25

తా. ఆగ్నిమాంద్యము జ్వరము శైత్యము గలుగుట, రక్తమునేని చీమునేని
గ్రక్కుట, సత్వము క్షయించుట, దౌర్బల్యము గలుగుట ఈలక్షణములుగలది రోగ
రాజక్షయమని తెలియవలయును. (ఇది అసాధ్యము.)

❧ రక్తక్షయలక్షణము ❧

మందాగ్ని శ్చర్దనం మోహ రక్తత్విజ్ఞాత్రనేత్రకః,
మాంసగ్రంథ్యర్బుదగ్రంథి ముఖదౌర్గంధ్యమేవచ. 26
కంఠశ్చుష్కతి మాంసం చ రక్తక్షయాయమాలయమ్,

తా. మందాగ్నిగలుగుట, వమనంబగుట, మోహముగలుగుట, మూత్రము రక్త
వర్ణముగనుండుట, నేత్రముల నెత్తురు ఊట్టిబడుట, మాంసగ్రంథులు జనించుట, నోరు
దుర్గంధముగనుండుట, కంఠము శోషించుట, శరీరమాంసము కృశించుట ఈలక్షణములు
గలది రక్తక్షయమని తెలియవలయును. ఇదిగలరోగి యమాలయంబున కేగును.

❧ చతుర్విధక్షయలక్షణము ❧

త్రివిధస్సౌత్తయో దోషైర్ద్వయైర్హేతుచతుష్టయాత్. 27
ధాతుక్షయాద్వేగరోధా తస్మాదాస్వాషమాశనాత్,
ఆగంతుకక్షయో జ్ఞేయ శ్చతుర్థో వైద్యపారగైః. 28
తస్య రూపాణి వైస్వర్యం కాసశ్వాసోఽరుచిచ్ఛర్జరః,
బల మాంసక్షయః పార్శ్వ శిరోరుగ్రేచనం వమిః. 29
కంఠపార్శ్వరుజానాహ రక్తశ్చ చ్ఛర్ది పీనసః,
నిహంతి పూయనిష్ఠీవో హ్యతిసారో హతిస్వరః. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. విరుద్ధాహారవిహారములవలన వాతవైశ్యక్తేష్వములు ప్రకోపించి వాత
క్షయము, పిత్తక్షయము, క్లేష్వక్షయము అని మూడువిధములైన క్షయరోగము గలుగం
చేయును. ధాతుక్షయము, మలమూత్రప్రతిబంధము, సాహసము, *విషమాశనము అను
నాలుగుకారణములవలన ఆగంతుకక్షయమును జనించు. ఈఆగంతుకముతోడ క్షయ
రోగములు నాలుగువిధంబులని సిద్ధవిద్యాభువనెడు గ్రంథమున జెప్పబడియున్నయది.
వానియందు స్వరహీనము, కాసశ్వాసములు, అరుచి, జ్వరము, బలక్షయము, మాంస
క్షయము, పార్శ్వములయందు నొప్పి, మిక్కుటముగ శిరమునందు నొప్పి, వమనము,
కుతికయొక్క పార్శ్వములయందు నొప్పి, కడుపుబ్బరము, రక్తమును గ్రక్కుట,
పీనసము, దగ్ధనపుడు చీముపడుట, అతిసారము, హీనస్వరముగలుగుట ఈలక్షణములతోఁ
గూడియుండెడి నాలుగువిధములైన క్షయరోగములు రోగిని జంపును.

❧ ఏకాదశక్షయలక్షణములు ❧

సాహసో వేగ సంక్రోధ శ్చుక్లాభిన్నేహనం క్షయః,

* విషమాశనమన—నానావిధాన్న పానముల విషమముగ సేవించుట.

- అన్నాహారవిధేస్త్యాగ శ్చత్వారో రాజయత్క్షణః. 31
- రూపం భవిష్యత స్తత్ర ప్రతిశ్చాయస్తు సంక్షయః,
ప్రసావే ముఖసూధుర్యం తపనం వహ్ని నాశనమ్. 32
- స్తాల్యరోగ స్తథానాహ శోభావప్యశుభే క్షణం,
మక్షికాత్పణకేశాది ప్రాణవాయు స్త్వపానగః. 33
- హృల్లాసశ్చర్దిరరుచీ రసతోఽపి బలక్షయః,
పాణ్యోశ్చ శోఘఃపదయో శ్శ్చపశ్చ క్షీణశుక్లతా. 34
- బాహ్యప్రమానభిజ్ఞానం కాయే భీభత్సదర్శనం,
పీనస శ్వాసకాసాది మూర్ధస్వర దుజారతిః. 35
- ఊర్ధ్వవిస్రంసనం శోఘో రక్తఛర్దిస్తు కోష్ఠగః,
యోనిపార్శ్వగుదే శూలం సంధికో భవతి జ్వరః. 36
- ఏకాదశసమరూపాణి జాయంతే రాజయత్క్షణ, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. సాహసము చేయబూనుట, కార్యములయందు కడువేగముగలుగుట, శుక్లము క్షయించుట, లేక చమురువలెగారుట, అన్నమునం దిచ్చలేకుండుట - ఈనాలుగును ముందుగలుగబోయెడి పదకొండువిధములైన రాజయత్క్షణకు పూర్వరూపంబులు. అవి జరించినపిదప పడినెము, మూత్రకృచ్ఛముగలుగుట, నోరు తీసిగనుండుట, శరీరము విహరించుట, అగ్నినశించుట, స్థూలరోగము, కడుపుబ్బరముగలుగుట, ముఖము వాచుట, వికారముగజూచుట, మెట్టుకలు మక్షికాత్పణవర్ణసమానంబులుగ నుండుట, ప్రాణవాయువు అపానవాతముతోగలియుట, హిర, లేక ఎక్కిళ్లు హంతి అరుచి గలుగుట, రసధాతుక్షయమువలన సత్వము క్షయించుట, కాళ్ళుచేతులు వాచుట, శరీరము శోషించుట, శుక్లము క్షయించుట, శరీరమున స్పర్శజ్ఞానములేకుండుట, శరీరము ఘోరముగ గనుపించుట, పీనసము, శ్వాసకాసాదులుగలుగుట, తలనొచ్చుట, కుతికలో నొచ్చుట, చేనియం దిష్టములేకుండుట, నోట మలమువెడలుట, శరీరము వాచుట, నెత్తురు గ్రమ్ముట, కోష్ఠవాతముగలుగుట, యోనిపార్శ్వములు గుదస్థలము శూలించుట, సంధివాతము జ్వరము గలుగుట ఈలక్షణంబులన్నియు ఏకాదశక్షయలకు గలవని తెలియవలయును.

— ఊయరోగలక్షణము —

మందాగ్నిర్బలహీనతా కృతతను శ్వాసశ్చ కాసభ్రమౌ
హృచ్ఛాలం వమనంప్రవాహస్వరదుక్కుంప స్తవజీర్ణం తృషా,

దాహో విస్తృతహస్తీమూత్రగళరు క్షీతం శిరోర్నిర్జ్వరః
మూర్ఛార్తిస్తభపీనసం జడగతి వ్యేతత్తయే లక్షణమ్. (చరకే)

తా. మందాగ్నిగలుగుట, సత్వములేకుండుట, శరీరము కృశించుట, కాసశ్వాసములు భ్రమ తొమ్మునొప్పి వాంతులు అతిసారము స్వరభేదము వణకు అజీర్ణము దప్పి దాహము గలుగుట, ఏనుగుమూత్రమువలెనే మూత్రం బధికముగ వెడలుట, కుతి కలో నొచ్చుట, చలువగలుగుట, తలనొచ్చుట, జ్వరము మూర్ఛ పీనసము జడత్వము గలుగుట-ఇవియన్నియు క్షయరోగలక్షణంబులని తెలియవలయును.

— ౧౭ క్షయోపద్రవములు ౧౭ —

సీ. క్షయకుపద్రవ మతిసారంబు గృశమైన
దేహంబు గన్నులు దెల్ల నగుట
కడుపెండి వెన్నునఁ గలయుట మోహంబు
నట్టేంద్రియంబు వ్రణాలుగలుగు
దగ్గును శూల యూర్ధ్వశ్వాసస్వరహీన
మై కాళ్ళువాచుట మఱియు దాన
నంగమెల్లను శుష్క మగుట ముక్కున నెత్తు
రోలుకుట ధాతుక్షయోర్తి యగుట

గీ. క్షయలకెల్లను నీరోగజాల మున్న
నదిప్రయాసంబు ధన్వంత్రికై నఁగాని
మాన్సరా దనిచెప్పె బల్తాటు నీల
కంఠకొట్టూరువై ద్యసంఘం బెఱుంగ.
అనేకోపద్రవయుతం పాదయోః ప్రసృతం నరం,
నారీం శోఘముఖీం హంతి కుక్షిగుహ్యపుభావషి. (నిత్యనాథీయే)

తా. ఏపురుపునికి క్షయరోగముతోడ అనేకోపద్రవములుగూడి కాళ్ళయందు వాపు, స్త్రీకి ముఖమునందు వాపు, స్త్రీపురుషులకు కడుపు, మర్మస్థలము అను వానియందు వాపుగలిగియుండెడినో, అట్టివారు మరణము జెందుదురని తెలియవలయును.

జ్వరాతిసారశోఘానాం శ్వయథా చ తథా క్షయే,
ఆననం హస్తపాదం చ విశేషాద్యస్యశుష్యతి.
స్వయోనావపి దేహే చ సామాన్యాద్యాతి పంచతాం,

39

(నిత్యనాథీయే)

తా. ఊయరోగములలో జ్వరాలిసారంబేని శోఫయేని ముదిరినను, లేక ముఖము కాళ్లు చేతులు శుష్కించి యోని శరీరము వాచియుండినను, అట్టిఊయరోగి మరణము జేందునని తెలియవలయును.

నాసికాచ్యుతర క్తశ్చ మేహపాండ్వామయీక్షయీ. 40

సద్యోపి ముంచతిస్రాణాన్ సత్యమేవ న సంశయః, (మతాంతరే)

తా. మేహ, పాండు, ఊయరోగముగలవారికి ముక్కుచెదిరి రక్తముగారు చుండిన వారు నిస్సంశయముగ తత్క్షణంబున ప్రాణంబుల విడిచెదరు.

శోషోదరారోగ్యే గ్రహణీ జ్వరగుల్తా హ్యుపద్రవాః. 41

తా. ఊయరోగంబులలో శోష, ఉదరము, మూలవ్యాధి, గ్రహణి, జ్వరము, గుల్తము అను నుపద్రవములు గలిగినరోగి మృతిజేందునని తెలియవలయును.

విఘాచీ శ్లేష్మ హీనాంగ మతిసార ప్రవీడితం,
శూల శుష్కాదరం చైవ యత్క్షాణం పరివర్జయేత్. 42

ఉధ్వశ్వాసాతిశుక్లాక్షీ భిన్న కాంస్యహతస్వరః,
అతిమేహః కృశో మందో హీనబుద్ధిబలేంద్రియః. 43

ప్రణాంగశోషహిక్మావాక్ ఊయీ యాతి యమాలయం,
తథాస్వాపి ప్రకర్తవ్యా చికిత్సా జీవితావధి. (మాధవనిదానే) 44

తా. విఘాచి, కఫము, అంగహీనము, అతిసారము, శూల, శుష్కాదరము, ఎగయూపిరి, శేత్రములు తెల్లవై రక్తవిహీనములుగనుండుట, స్వరము పగిలినకంచుపాత్ర ధ్వనితో తుల్యముగనుండుట, కడుమేహము, శరీరకృశత్వము, శరీరమాంద్యము, బుద్ధిమాంద్యము, బలక్షయము, ఇంద్రియక్షయము, వ్రణములు, శరీరము ఎండుట, ఎక్కిళ్లు అను నుపద్రవములలో దేనితోనేని, లేక అనేకరోగంబులతోనేని గూడియుం డెడిక్షయరోగి యమాలయంబునకేగును. ఐనను ఊయరోగి జీవించియుండువఱకు చికిత్సం జేయవలయును.

— ఊయవికాదశరూప పద్యూప, త్రిదోష, శోషవివరణము —

స్వరభేదోనిలాచ్ఛాలం సంకోచశ్చాసపాశ్వయోః,
జ్వరో దాహోఽతిసారశ్చ పితృర్తక్తస్య చాగమః. 45

శిరసోఽప్యతిథారశ్చాప్యభక్తచ్ఛంద ఏవ చ,
కాసః కంఠస్యచోర్ధ్వసో విజ్ఞేయః కఫకోపతః. 46

ఏకాదశభిరేతైర్వా ప్షడ్భిర్వాపి సమన్వితం,

కాసాతిసారపార్శ్వార్తి స్వరభేదారుచిజ్వరైః.

47

త్రిభిర్వా పీఠం లింగై ర్జ్వరకాసాస్పృగామయైః,

జిహ్వచోఽపార్ధితం జంతుమిచ్ఛం సు విపులం యశః. (ఆయుర్వేదే)

తా. వాతశి త్తక్షేష్ణసంకరమువలన జనించు సన్నిపాతము సర్వలక్షణసంపూర్ణముగ నుండుచుండును, సన్నిపాతమువలన జనించిన క్షయరోగము సర్వలక్షణ సంపూర్ణముగ నుండును - అందు వాతప్రకోపమువలన స్వరభేదము, శూల, భుజపార్శ్వములు ఈడ్చికొనుట, పిత్తప్రకోపమువలన జ్వరము, దాహము, అతిసారము, రక్తము గ్రక్కుట, క్షేష్ణప్రకోపమువలన శిరోభారము, అన్నద్వేషము, దగ్గు, కంఠమున నొప్పి అన నీవదనొండులక్షణములుగలిగి మాంసక్షయముతోఁగూడియుండు క్షయరోగిని, లేక కాసము, అతిసారము, పార్శ్వములు ఈడ్చికొనుట, స్వరభేదము, అరుచి, జ్వరము అను నీఆణులక్షణములు గలిగి మాంసక్షయముతోఁ గూడియుండు క్షయరోగిని, లేక జ్వరము, దగ్గు, రక్తముగ్రక్కుట - అను నీమూడులక్షణములుగలిగి మాంసక్షయముతోఁ గూడియుండు క్షయరోగిని మిక్కుటముగ యశమునుగోరెడి వైద్యుఁడు వర్జింపవలయును.

❧ సర్వరోగభేదవివరణము ❧

ఏకేనైవ చ దోషేణ త్రయో ద్వాభ్యామపి త్రయః,

త్రిదోషైరపి చైకస్యా దేతైస్సప్తధో గదః.

49

తా. సర్వరోగములు ఏకదోష, ద్విదోష, త్రిదోషజనితము లన నేడువిధంబులు. అందు వాత, పిత్త, క్షేష్ణములవలన ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ జనించినవి ఏకదోషజనితంబులు. వాతక్షేష్ణ, వాతవైత్య, పిత్తక్షేష్ణములవలన జనించినవి ద్వంద్వదోషజనితంబులు. వాత పిత్తక్షేష్ణములవలన జనించినవి త్రిదోషజనితంబులు.

❧ రోగసాధ్యాసాధ్యములు ❧

ప్రయోగశ్శమయేద్వాస్థి మన్యామయమువీరయేత్,

నాసావశుద్ధశుద్ధస్తు శమయేన్న సమీరయేత్. (నిత్యనాథీయే) 50

తా. ఔషధప్రయోగము శుద్ధభాగము (అనఁగా ఏకదోషజనితభాగము) లను మార్చింపం జేయు నేగాని యితరరోగముల గలుగం జేయకుండును. మఱియు అశుద్ధరోగముల (అనఁగా ద్వంద్వరోగముల త్రిదోషజనితరోగముల) ఔషధము ప్రయోగించిన ఇతర రోగములు జనించును. అట్లుగుటంజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సం జేయవలయును. అశుద్ధ రోగములు కుదురుట దుర్లభం బగుటచే వానికి చికిత్స జేయంజనదు.

—ॐ ఊయరోగములకు తాళకసిందూరము ॐ—

- శుద్ధతాళస్య భాగం చ సుధాచూర్ణం సమాంశకం,
రక్తకార్పాససారేణ మర్దయిత్వా దినత్రయమ్. 51
- మూషాయాన్ని ఊపేత్సర్వం సప్తవారం పుటం భవేత్,
సిందూరం హరితాళస్య ఛేంద్రగోపప్రభం భవేత్. 52
- ఏతత్సర్వం సమాలోఽఽ నానారోగేషు యోజయేత్,
పత్రవల్లీరసైర్యుక్తం శ్లేష్మక్షయవినాశనమ్. 53
- గోక్షురస్వరసైర్యుక్తం రక్తక్షయవినాశనం,
నారికేళరసైర్యుక్తం వాతశ్లేష్మవినాశనమ్. 54
- హరితకీచూర్ణయుక్తం శ్వాసక్షయవినాశనం,
విప్పలీచూర్ణయోగేన కాసక్షయవినాశనమ్. 55
- శితయా మధునా యుక్తం వైత్తక్షయవినాశనం,
నిర్దుండీచూర్ణసంయుక్తం కఫజ్వరవినాశనమ్. 56
- నవనీతేన సంయుక్తం హిక్కాఛర్దినివారణం,
మంజరీసారసంయుక్తం చాతుర్థికవినాశనమ్. 57
- అర్జునత్వక్కుర్ణయుక్తం శుక్లమేహవినాశనం,
కార్పాసబీజచూర్ణేన బహుమూత్రం ప్రణశ్యతి. 58
- శంఖచూర్ణేన సంయుక్తం గ్రహణీసారనాశనం,
ఉన్నతసారసంయుక్తం క్రిమికుష్ఠం వినశ్యతి. 59
- అపామార్దస్య సారేణ గుదరోగో వినశ్యతి,
వృశ్చికాళిరసైర్యుక్తం మేహం కృచ్ఛ్రం వినశ్యతి. 60
- ధూపచూర్ణేన సంయుక్తం గ్రహణీదోషనాశనం,
శుక్లకందేన సంయుక్తం గ్రహణీ శూలనాశనమ్. 61
- దాడిమీసుమసారేణ హిక్కా గ్రహణీనాశనం,
ఏతత్సమాంశకం చూర్ణం మయోక్తం భాషితం తథా. 62
- తాళసిందూరయోగేన నానారోగహరం పరం, (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకము, సున్నము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమున నుంచి వైడిప్రతిపులులరసాన మూడుదినములు మర్దించి వజ్రమూషలో నుంచి 2 లఘుపుటములువేసిన తాళకము ఆరుద్రపురుగులవలె నెఱ్ఱగ సిందూరించును. పిదప

నావజ్రమూషలోని సిందూరమును గీచి యెత్తుకొని సర్వరోగములయం దుపయోగింప వలయును. మఱియు నాసిందూరములూ రెండు * చిన్నములయెత్తును రుద్రజఙ్గాకు రసముతో నొసంగిన క్లేష్టక్షయమును, ఏనుగువల్లెరురసముతో నొసంగిన రక్తక్షయమును, టెంకాయనీరుతో నొసంగిన వాతక్లేష్టక్షయమును, కిరక్కాయచూర్ణముతో నొసంగిన శ్వాసక్షయమును, పిప్పలిచూర్ణముతో నొసంగిన కాసక్షయమును, చీనాపంచ దారతోనేని తేనెతోనేని నొసంగిన వైశ్యక్షయమును, నల్లవావిలియాకుచూర్ణముతో నొసంగిన క్లేష్టజ్వరమును, వెన్నతో నొసంగిన ఎక్కిళ్ళను వాంతులును, తులసియాకు రసముతో నొసంగిన చాతుర్థికజ్వరమును, మద్దిచెక్కచూర్ణముతో నొసంగిన శుక్ల మేహమును, ప్రత్తివిత్తులచూర్ణముతో నొసంగిన బహుమూత్రమును, శంఖచూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణి అతిసారములును, ఉష్ణైత్తరసముతో నొసంగిన క్రిమి కుష్ఠరోగములును, ఉత్తరేశిరసముతో నొసంగిన గుదరోగమును, తేలుమణియాకు రసముతో నొసంగిన మేహరోగమును మూత్రకృచ్ఛమును, అగరుగంధపుచెక్క చూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణిదోషమును, అతివసచూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణి శూలమును, దానివృపువృలరసముతో నొసంగిన ఎక్కిళ్ళతోఁ గూడియుండు గ్రహణి రోగమును నశించును. వైయనుపానములను సిందూరమునకును సమముగ నుంచినవలయును. మఱియు నీతాళకసిందూరము నానారోగముల హరింపఁజేయుటయందు కడు శ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నది.

— త్తయపాండుకామిలకు శ్రీమదగ్నికుమారము ౭ —

తుల్య గంధకపారదావమృతకం శుల్బం చ తుల్యంశకం
ఖల్వే హంసపదీరసే దినయుగం సంమర్ద్య యత్నాత్తతః,
కృత్వా కాచమయే ఘటే చ వటికా స్సంతాప్య సూర్యాంశుభిః
తద్రద్ధానన మంగుళీపరిమితం చేలం మృదా వేష్టయేత్. 64
భాండే వాలుకయా త్రిభాగభరితే ఊర్వా ఊపేద్వాలుకాం
భాండాస్యం తు నిరుధ్య వాసరయుగం గాఢాగ్నిముద్దీపయేత్,
ఉత్తార్య స్వశరీరశీతల మతో వేదాంశతుల్యమృతం
తుల్యంశైశ్చ మరీచచూర్ణనికరై స్సంయోజ్య గుంజామితమ్. 65
దేయం నాగలతాదశేన సహితం చూర్ణం తథా ఖాదయే
చ్ఛ్రీమానగ్నికుమారో రసవరో నిశ్శేషరోగాఃపహః,

* చిన్న మన నాలుగుగురివెండగింజలయెత్తు.

శ్వాసకాస త్తయ పాండు కామిలా శూల వాత వమిరోగభూపతిః,
సన్నిపాత మలిదారుణజ్వరా హంతి హంత రసభూపతిః త్తణాత్.

(చింతామణౌ)

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, తామ్రభస్మము - వీనిని సమ భాగములుగ భిల్వమున నునిచి రెండుదినములు హంసపాచియాకురసముచే బాగుగ మర్దించి మాత్రలు చేసి ఎండ నెండించి గాజుకుప్పెలో బోసి దానిమూతిని బలపపు బిరడచే మూసి ఏడుచీలమున్నులిచ్చి ఎండించి తుండకు మూడుభాగములు యిసుక పోసి అం దాగాజుకుప్పె నునిచి దానిపై మరల నిసుకబోసి వాలుకాయంత్రమున రెండు దినములువండి సాంగశీతలమున దీసి దానికి నాలుగవపాలు శుద్ధిచేసినవసనాభి, వసనాభికి సమము మిరియపుమార్జము కలిపి యందొక గురిగింజ ప్రమాణమును తమలపాకులో నునిచి నేవించిన శ్వాసకాసలు, త్తయరోగములు, పాండువులు, కామిల, శూల, వాతములు, వాంతులు, సన్నిపాతములు, పురాణజ్వరములు (అప్లువైత్యములు, శోఫలు) మొదలగు సర్వరోగముల నది తత్తణమున నిశ్శేషముగ బోకడుచును. ఇది శ్రీమదగ్నిశుమార మనియు, రసభూపతియనియు జెప్పబడును.

—ॐ త్తయాదిసర్వరోగములకు పూర్ణచంద్రోదయము ॐ—

పలం మృదుస్వర్ణదళం రసేంద్ర పలాప్తకం పోడశగంధకస్య,
శోణైస్సుకా ర్వాసభవైః ప్రసూనైస్సర్వవిమర్ద్యాభకుమారి కాద్భిః.
తత్కాచకుంభే నిహితం ప్రగాఢే *మృత్పర్పటీభి ద్వివసత్రయం చ,
వచేత్క్రిమాగ్నౌ సికతాఖ్యయంత్రే తతోరజః పల్లవరాగరమ్యమ్.
నిగృహ్యచైతచ్చ పలం పలం చ చత్వారి కర్పూరరజస్తథైవ,
జాతీఫలం శోషణమింద్రపుష్పం కస్తూరికాయా ఇహ శాణమేకమ్.
చంద్రోదయోఽయం కథితోఽస్యమాషోభుక్తోహివల్లిదళమధ్యవర్తి,
మదోత్కటానాం ప్రమదాశతానాం గర్వాధికత్వంశ్లథయత్యకాండే.
ఘృతేం ఘనీభూతమతీవ దుగ్ధం †మృదూనిమాంసాని సమండకాని,
మాషాన్నపిష్టాని భవంతి పథ్యా న్యానందదాయీన్యపరాణిచాత్ర.
వలీ పలితనాశనస్తనుభృతాం వయస్తంభన
స్సమస్తగదఖండనః ప్రచురరోగపంచాననః,
గృహేపి గృహభూపతిర్భవతి యస్య చంద్రోదయ

* మత్కన్పితైస్తద్వివసత్రయంచ.

† గురూణి మాంసాని సమస్తకాని.

స్వ పంచశరదర్శితో మృగదృశాం భవేద్వల్లభః. 72

రతికాలే రతాంతేవా నేవితవ్యో రసోత్తమః,
మానహానిం కరోత్యేష ప్రమదానాం సునిశ్చితమ్. 73

కృత్రిమం స్థావరం చైవ జుగమంచాపి యద్విషం,
నవికారాయ భవతి సాధకేంద్రస్య వత్సరాత్. 74

యథామృత్యుంజయాభ్యాసా స్తృత్యుంజయతి దేహినాం,
తథాయం సాధకేంద్రస్య జరామరణనాశనః. 75

ఇంద్రపుష్పం లవంగం స్యాత్కర్పూరశుశుమద్రవం,
తంత్రాంతరే ప్రసిద్ధోఽయం మకరధ్వజనామతః. (గ్రంథాంతరే) 76

తా. శుద్ధిచేయఃబడి సూక్ష్మముగ కత్తిరించబడిన కుందనపురేకులు ౧ పలము, శుద్ధిచేసిన పాదరసము ౮ పలములు, శుద్ధిచేసిన ఆమ్లసార శిలాగంధకము ౧౬ పలములు. ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వమున నునిచి ఎఱ్ఱిప్రత్తిపువ్వులరసమున ఒకదినము బాగుగ మర్దించి పదప మఱియొకదినము కలబందరసముచే మర్దించి సెనగగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి పెండించి గాఢుపైలో బోసి చీలమన్ను లేవనముచేసి వాలుకాయంత్రమున నునిచి ప్పును, తీక్షణ్ణ గాఢాగ్నులచే మూడుదినములువండి సాంగశీతలమునదించి యందలి యోష్యమును దీసి చూచిన యది చిగురుటాకువర్ణకుల్యముగ నుండవలయును. అటు లుండిన శ్వాంతలైన దని యెఱింగి యందు దినును కొక్కపలముచొప్పున పచ్చకర్పూరమును, గాజికాయలను, షిష్పళ్లను, లవంగములను * శాణాప్రమాణము కస్తూరిని గలిపి మర్దించవలయును. ఇదియ పూర్ణచంద్రోదయ మనంబడును. దీనిని మాషప్రమాణము తమలసాసలో నునిచి నేవించిన మదిచిన నూరుగురు స్త్రీలగర్భము నణచుటయందు శక్తిగల వాఁడుగ నగును; మఱియు నిది ముదిమిని సమస్తరోగములను బోకడచి వయస్తంభనమును లుగంజేయుటయేగాక బలిష్ఠమైన క్షయోద్యోగములనే ఏనుగులకు సింహముగనుండును. ఈపూర్ణచంద్రోదయము గృహపతి గృహమును రక్షింపుచుండుచందంబున శరీరమును క్షింపుచుండును. మఱియు దీనిని నేవించువాఁడు కామముచే గర్వితుఁడై స్త్రీలకు లగుల సంతోషమును గలుగంజేయుచుండును. మఱియు దీనిని సురత కాలంబునగాని సురకాంతమునగాని నేవించెడువాఁడు మదిచిన స్త్రీలయొక్కగర్భమును నిశ్చయముగ పోకడుచును. మఱియు దీనినొకసంవత్సరమువఱకు నేవించెడివానికి కృత్రిమస్థావరజంగమములువలన యెవ్విధవికారంబును గలుగకుండును. మృత్యుంజయరస నేవనవలన

* శాణ మన ర మాషములయెత్తు.

మృత్యువు గలుగకుండుచందంబున దీనిపేవనవలన జరామరణములు గలుగకుండును. దీని
యందు పేరిననెయ్యి, అధికముగ పాలు, మృదుకరమాంసములు, మిగడ, మాషాన్నము,
కిండివంటలు మొదలగు తనకిష్టపదార్థముల సేవించుట పశ్యకరము.

— ఓయాదులకు మహాదగ్నికుమారము —

- గంధకేన ద్వికరేణ శుద్ధసూతేన తావతా,
విధాయ కజ్జలీం శ్లఙ్ఘా మేకవాసరమర్ధనాత్. 77
- కర్షమాత్రం విషం దత్వా మర్ధయిత్వా దృఢం తథా,
హంసపాదిరసం దత్వా స్తోకం స్తోకం ముహుర్ముహుః. 78
- కుడవార్ధమిదం పశ్చాద్దోలీకృత్య విచక్షణః,
కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య శుల్బంచాన్తికా ప్రదాపయేత్. 79
- దేవీశాస్త్రే ఘనఃప్రోక్షం చూర్ణితం కాంచనం విషం,
ఊర్ధ్వాథో గోశకానాం హి కాచకుప్యాం వినిక్షిపేత్. 80
- నిక్షిపేత్కజ్జలీమధ్యే యథా శ్వాసో న జాయతే,
తతశ్చ ద్వ్యంగుళేనైవ మృదా కుప్యం విలిప్య చ. 81
- విశోష్య వాలుకాయంత్రే సూత్రస్థానప్రకాశితే,
అథోముఖం ఘటీం ఊర్ధ్వాక్షిపేదుపరి వాలుకామ్. 82
- నిరుధ్య భాండవక్త్రం చ చుల్యా మారోప్య యత్నతః,
పహ్నిం ప్రజ్వాలయేత్సార్ధదినం క్రమవివర్ధితమ్. 83
- సాంగశీతం సమాకృప్య సహతామ్రేణ మర్దయేత్,
పలార్ధం మారిచం సూక్ష్మం కర్పార్ధం వత్సనాభకమ్. 84
- వినిక్షిప్య విమర్ద్యాక ఊషేద్ద్రవ్యం కరండకే,
నందినాథ సమాదిప్తం రసతుల్యం మరీచకమ్. 85
- వత్సనాభం చ కర్పార్ధం మిశ్రయేత్ప్రతిచూర్ణితమ్.
నిర్దిష్టోఽగ్నికుమారకో రసవరో దేయస్తథా నందినా 86
- సద్యో వైద్యయశః ప్రభూతఫలదస్సర్వామయధ్వంసనః,
నిత్యం పాచనదీపనో రుచికర శ్రీఘ్రిం గుణోత్కర్షకృ
చ్ఛాలీభోజన తోయభక్ష సుఖద శ్రేష్ఠో రసానాం ప్రభుః. 87
- మందాగ్నిం కఫపాతజ ఊయగదం నిశ్శేషశూలామయం
శ్వాసం కాసగదం తథా కఫ మరుజ్జ్వర్తిం చ పాండుం తథా,

శోషం నాతగదాన్తహాకఫరుజః కంఠామయం సర్వశః
సామాం చ గ్రహణిం హరేత్థలు రతిం కుర్యాచ్చ పల్లాన్వితః. 88

*కణయాసితయాజ్యేన దాతవ్యోఽయం మహారసః,
వాయుముఖ్యేషు రోగేషు వాయుసంసర్గకేష్వపి. 89
నందినాథే పునఃప్రోక్త స్తత్తద్రోగహరః పరః,
నిహంతి సకలాం రోగా నచసానవిశేషతః. 90

రసజనితవిదాహే శీతతోయాభిషేకో
మలయజఘనసారై ర్లేపనం మందవాతః,
తరుణరధిచయుక్తం నారికేళస్య నీరం
మధురశిశిరవాతశ్శీతమన్యచ్చ శస్తమ్. (దేవీశాస్త్రే) 91

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ కర్షములు, శుద్ధిచేసినరసము ౨ కర్షములు-ఇటుల
పీసిని గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి ఒకదినము కఙ్గలిగ మర్దించి అందు కర్షప్రమాణము
శుద్ధిచేసిన వసనాభిని కలిపి మరల దృఢముగ మర్దించి హంసపాదియాకుసరమును
కుడవార్ధపరిమితముగ జేకొని కొంచెకొంచెముగ వేయుచు పలుమారు మర్దించి
మాత్రలుచేసి యెండించి పిదప గాజుకు ప్పెలోపల దేవకాంచనపు చూర్ణమును,
శుద్ధిచేసిన వసనాభిచూర్ణమును వైచి, దానిపై నామాత్రల నునిచి ఆమాత్ర
లకు నడుమ తామ్రభస్మమును, మరల దానిపై దేవకాంచనపు చూర్ణమును, శుద్ధిచేసిన
వసనాభిచూర్ణమును వైచి, సందులేకుండునటుల దానిమూతిని బలపపురాలిచే మూసి
రెండంగుళముల దళప్రమాణము చీలమన్ను లేపనముచేసి ఎండించి దేవీశాస్త్రము
యొక్క సూత్రస్థానమున జెప్పబడిన వాలుకాయంత్రములో నునిచి దానిపై నిసుక
బోసి ఒకకుండను దానిపై బోర్లించి ఆరెండుకుండలమూతులు బంధించి చీలమన్ను లేప
నముచేసి యెండించి కడుజాగరూకతతో పొయిమీఁద నునిచి మృదు తీక్షణ గాఢాగ్ను
లచే క్రమముగ ౧౨ రూములు పాకముచేసి చల్లారినపిదప నందలిగాజుకు ప్పెను
దీసికొని తామ్రభస్మముతోడ ఖల్వమున మర్దించి అందు మిరియములచూర్ణము అర్ధ
పలము, శుద్ధిచేసిన వసనాభిచూర్ణము అర్ధకర్షప్రమాణము కలిపి ఒకభరణియం దునిచి
కొనవలయును. ఇటుల రసమునకు సమముగ మిరియములచూర్ణమును, అర్ధకర్షము
శుద్ధిచేసిన వసనాభిని కలుపుటచే నిర్దుష్టంబై శ్రేష్ఠంబుగ నుండు మహదగ్నికుమార

మను సీరసము తమలపాతుతోడ సేవింపబడిన పాచనము, అగ్నిదీపనము, రు
గుణాధిక్యము అనువానిని గలుగఁజేయు ననియు, అగ్నిమాంద్యము, కఫవాతజనితక్ష
రోగములు, శూల, శ్వాసము, కాసము, కఫము, వాతరోగములు, పాండువు, శో
షనుబదివాతములు, క్లేష్మరోగములు, కంఠరోగము, అమయుక్తగ్రహణి మొద
లర్వరోగముల హరింపఁజేయుటవలన తత్కాలమునందే వైద్యులకు యశస్సు
గలుగఁజేయు ననియు, పిష్టశృచార్థము పంచదార, నెయ్యి, అనువానితో సేవి
బడుటవలన వాతమే ముఖ్యముగ గలరోగముల వాతసంబంధమువలన జనించినరోగవ
హరింపఁజేయు ననియు, మఱియు అనుపానవిశేషములవలన నకలరోగముల హరిం
జేయు ననియు, నందినాథీయ మను గ్రంథమున జెప్పబడియున్నది. ఈరససేవన
ముల సంతాపము జనించిన శీతోదకసోన్ననము, పచ్చకర్పూరముతోగూడి శీతకరణ
నుండు చందనలేపనము, ఒకింత వాతసేవన, నూతనమైన పెరుగు, టెంకాయకీ
మధురద్రవ్యములు, శీతకరద్రవ్యములు, ఇతర శీతద్రవ్యములు అనువానిని కే
చుట హితకరం బగును. ఇదియ మహదగ్నికుమార మనంబడును. ఇది నకల రసముల
కడుక్రేష్టంబు. దీనియందు మంచితాల్యన్నమును, మంచి ఉదకములను, మంచిభ
ములను, పథ్యముగ గ్రహింపవలయును.

❧ మండూరగుణము ❧

మండూర కఫవాతఘ్నం శోఫ పాండు క్షయాపహమ్.

(మూఢవనిదా

తా. మండూరమును లేనె, పిష్టలితో సేవించిన క్లేష్మము, వాతము, శీ
పాండువు, క్షయరోగము హరించును.

❧ క్షయాదులకు జీర్ణమండూరచూర్ణము ❧

జీర్ణం మండూరచూర్ణం పశుసలిలయుతం భృంగరాజార్కవాసా
మతన్యక్షీ మేఘనాదేతురకులిశలతాబ్రహ్మమూర్వామృతానా
వర్షాభూ శిగు నీలీ హపుష బహుదళా శేఫకన్యాద్రికానాం
భృష్టం శ్రేష్ఠం రసేన త్రికటువరనిశా దారు దార్వ్యగ్నివేత్తైః.
ఏభిస్తుల్యం సమాంశం దధి మధు పయసా కోష్ఠ తోమార్ద్రానీ
ప్రాతఃపీత్వానిహన్యాత్తు యకసనశుభశ్వాససాండ్వగ్నిమాంద్యా
(అశ్వినీక

తా. పాతచిట్టము నెఱ్ఱగ కాల్చి గోమూత్రముతో ఏడుమారులు చల్చ

స్థియగును. పిదప దానిని దంచి చూర్ణముచేసి గుంటగలగర, జిల్లేడాకులు, అడ్డసర , పొన్నగంటియాకు, చిట్టియాకు, నీరుగొలిమిడి, నల్లేరు, మండుకబ్రష్టి, మట్టలు, తిప్పతీగె, గలిజేరు, మునగచెక్క, నీలియాకు, బోడతరము, సంబ , హవిలి, కలబంద, అల్లము, దుష్టుపాకు, పసపు అను వానిరసముతో ప్రతి చే ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ రుబ్బి ప్రతిదానిచే నైదేసిపుటంబులచొప్పున నూలు బులిడవలయును, ఇటుల నూలుపుటంబులిడిన నది శుద్ధం బగును. పిదప సొంటి, మిరియాలు, కరక తాండ్ర యుసిరికెలు, పసపు, మ్రానిపసపు, దేవదారు, చిత్రము, వాయువిడంగములు అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికిసమముగ ండూరముచు గలిపి ప్రతిదినము పదిచిన్నములయెత్తును పెరుగు, పాలు, కోష్ఠుము, అల్లపురసము, అనువానితో చేనితోనేని ప్రాతఃకాలమున నేవింపుచుండిన రోగములు, కాసము, శోఫ, శ్వాసము, పాండువు, అగ్నిమాంద్యము హరించును. పండ్వారము క్షయ, పాండు, శోఫల హరింపంజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధిం నది.)

— సర్వక్షయములకు కాంతవల్లభరసము —

- కాంతం షోడశభాగం చ చతుర్దశమయోరజః,
కిట్టం చ ద్వాదశం చైవ దశభాగం తు టంకణమ్. 95
- మనశ్శిలాప్తభాగం చ షడ్భాగం చ శిలాజతు,
సర్వేణ చ సమం సూతం గంధకంచాపి తత్సమమ్. 96
- ఆర్ద్రమూషోదరే న్యన్య వాలుకాయంత్రకే క్షిపేత్,
పాచయేత్సప్తరాత్రం తు సంగ్రహ్యం సూక్ష్మచూర్ణితమ్. 97
- నేనితం మధునాయుక్తం నిష్కార్ధేన సమన్వితం,
పాండురోగ క్షయం గుల్మ గ్రహణీరోగనాశనమ్. 98
- కాసం శ్వాసం జ్వరం ఛర్ది స్తీహోదర మరోచకం,
మందాగ్ని కుష్ఠరోగం చ మూలరోగం భగందరమ్. 99
- వాతశూలహరం వృష్య మత్యంతమతిదీపకం,
తుష్టిపుష్టికరం కాంతివర్ధనం బలవర్ధనమ్. 100
- కాంతవల్లభనామ్నాయం విష్ణునా స్మరితం పురా,
సర్వపాండు క్షయంచైవ లోకస్యారోగ్యకారణమ్. 101

(నిత్యనాథీయే)

తా. కాంతభస్మము ౧౬ భాగములు, ఉక్కురాపొడి ౧౪ భాగములు,
 * మండూరము ౧౨ భాగములు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము ౧౦ భాగములు, శుద్ధిచేసిన
 మణిశిల ౮ భాగములు, శుద్ధిచేసిన కర్పూరశిలాజిత ౬ భాగములు, శుద్ధిచేసిన పాద
 రసము ౬౬ భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౬౬ భాగములు - ఇటుల వీనినెల్ల
 ఖల్వమున నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో బాగుగమర్చించి † అద్ద్ర)మూషలోగాని గాజు
 కుప్పెలోగాని ఉనిచి హలుకాయంత్రమున విడుదినములు వండి సాంగశీతలమున ఖల్వ
 మున నునిచి మర్చించి చూర్ణముచేసి యం దర్ధనిష్కప్రమాణమును ప్రత్యహము ప్రాత
 స్నాయంతకాలముల తేనెతో నేవింపుచుండిన పాండువు, శ్మయరోగము, గుల్మము,
 గ్రహణీరోగము, కాసశ్వాసలు, జ్వరము, వాంతులు, క్షీహోదరము, అరుచి, అగ్ని
 మాంద్యము, కుష్ఠవు, మూలవ్యాధి, భగందరము, వాతశూల హరించుటయేగాక కడు
 పిర్యవృద్ధి, అగ్నిదీప్తము, మనస్సంతోషము, శరీరపుష్టి, కాంతి, బలము అనునవి సహా
 గలుగును. ఇది విష్ణువుచే సిద్ధింపబడిన కాంతవల్లభరస మనంబడును. మఱియు నిది
 సర్వపాండువుల, శ్మయముల హరింపజేసి లోకమున కారోగ్యము గలుగజేయు
 చుండును.

— శ్మయరోగములకు లోకనాథరసము —

- వరాట తుల్యమండూరం తదర్థం తీక్ష్ణలోహకం,
 తత్పాదాంశం మృతం సూతం సూతద్విగుణగంధకమ్. 102
- ఖల్వోదరే వినిక్షిప్య మర్దయే ద్ధివసత్రయం,
 వర్షాభూ మూలసారేణ వజ్రవల్లీరసేన చ. 103
- వాసాసాతలకేనాపి చిత్రమూలేన మర్దయేత్,
 గోళకంచాతపే శోష్యం దినాంశం తు వినిక్షిపేత్. 104
- శరావేణ చ మృద్వగ్నౌ కుక్కుటిపుటపద్భవేత్,
 సూక్ష్మచూర్ణం తతః కృత్వా తత్సమం మారిచం రజః. 105
- భావనానంతరం ద్రవ్యం నాగవల్లీరసార్ద్రకం,
 భృంగరాజం చ నిర్గంఢీ ముంఢీ శిగ్రురసస్తథా. 106
- త్రిఫలారసభావేన ఛాయాశుష్కం తు కారయేత్,

* మండూర మన—ప్రాతచిప్తము.

† అద్ద్ర)మూష యన—ఆవము (నూళ)లో నుంచని మూస.

నిష్కార్థం మధునా లేహ్యం యామేయామే చ భక్షయేత్. 107

క్షయం క్షయకృశం వ్యాధీకృతపిత్తకఫోద్భవాన్,
కాసశ్వాస ప్రతిశ్వాస శోభ పాండు గదాదికాన్. 108

హలీమకంచాస్థిగతం వినీహంతి చ సత్త్వరం,
దీపనం వీర్యవృద్ధిం చ కారయేన్నాత్ర సంశయః. 109

లోకనాథరసో నామ శంభునా పరికీర్తితః, (పూజ్యపాదీయే)

తా. గవ్యభస్మము ౧ భాగము, మండూరము ౧ భాగము, లోహభస్మము ౪ భాగము, రసభస్మము, లేక శుద్ధిచేసిన రసము ౭ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౧ భాగము - ఇటుల పీనినెల్ల ఖల్వమున నునిచి గలిజేరువేళ్ళు, నల్లేరు, అడ్డసరము, సంబరేణు, చిత్రమూలము అనువానిరసములచే మూడుదినములు బాగుగ మర్దించి నెనగగించి లంతేసి మాత్రలచేసి ఒకదినము ఎండించి మూకుడులో నునిచి దానిపై నొకమూకుడు మూసి బాగుగ పీలమన్ను లేపనముచేసి కుక్కుటపుటం బిడవలయును. లేక ఒకర్పూము వఱకు పొయిమీఁదనై నావండవలయును. పిదప నామాత్రల సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణము చేసి దానికి సమముగ మిరియములచూర్ణము కలిపి తమలపాకు, అల్లము, గుంటగలగరాకు, వావిలి, బోడతరము, మునగచెక్క, కరకతాండ్రయునిరికెలు అనువాని రసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ భావన చేసి అర్ధనిష్కప్రమాణము మాత్రలచేసి నీడ నెండించి తేనెతో ప్రతిర్పూమున సేవింపుచుండిన క్షయరోగము, క్షయము వలన జనించిన శరీరకృశత్వము, వాతపితృశ్లేష్మమువలన జనించిన కాసశ్వాసలు, పీనసము, శోభ, పాండువు మొదలగు రోగములు, హలీమక, అస్థిగతజ్వర, అగ్నిమాంద్య రోగముల నిస్సంశయముగ హరింపఁజేసి వీర్యవృద్ధిని సహా గలుగఁజేయును. ఇది శివునిచే జెప్పబడిన లోకనాథరస మనంబడును. (వైజిప్సిక యౌషధముల నన్నింటిని సర్వక్షయ రోగములయం దుపయోగింపవలయును. తాళకసిందూరము నొసంగునెడ దానియనుపానముల నెఱింగి ప్రయోగింపవలయును.)

❧ క్షయరోగములయందు షడ్భ్యము ❧

పురాణశాస్త్రోదనముద్గయాపా ఘృతామృతే వాస్తుకమేఘనాదౌ,
కూక్తాండశిగ్రూ లఘురుచ్యభోజ్య క్షయేషుషభ్యంసముదాహరంతి.

తా. ప్రాతరాజనపుబియ్యపువంటకము, పెసరకట్టు, మేకనెయ్యి, మేకపాలు, చక్రవర్తపుకూర, చిట్టికూర, ముదురుగుమ్మడికాయ, మునగకూర, లఘువై రుచికరముగ నుండు ద్రవ్యములు క్షయరోగులకు షడ్భ్యకరంబులు.

కుళుత్తయూపోనిలహః శర్కరాశ్చరిభేదనః,
తూని ప్రతూని నిరసో గుల్మ మేహ ఊయాపహః.

111

తా. ఉలవకట్టు వాతరోగము, శర్కరాశ్చరి, తూని, ప్రతూని గుల్మరోగము, మేహరోగము, ఊయరోగము గలవారలకు వ్యభిక్తరంబులు.

❖ ఊయరోగములయం దవ్యభిక్తములు ❖

వర్జయేల్లవణం హింగు గవాంతక్రం సదాపయేత్,
క్షీరమాజ్యదధిక్వాథ పథ్యవర్గ ఊయేఽహితః.

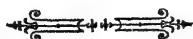
112

తా. లవణము, ఇంగువ, ఆవుచల్ల (ఆవుమజ్జిగ), పాలు, నెయ్యి, పెరుగు, పగరుగలద్రవ్యములు, ఊయరోగుల కవ్యభిక్తములు.

చ తు ర్థ ప్ర క ర ణ మ్.

పంచమ ప్రకరణే

పాండురోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విష్ణుబాహుశ్యశంకగలవాడై తనచే జేయబడు సీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తి జేందుటకై తనకిష్టదేవతయగు ఈశ్వర నమస్కారాత్మకమంగళమును “నందీశ శేషశీతాంశు” అను శ్లోకముచే జేయు చున్నాడు.—

నందీశ శేష శీతాంశు సింహ కర్పూర సారసైః,

చందనేన చ తుల్యాంగం నీలకంఠమహం భజే.

1

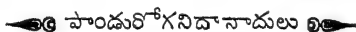
తా. నందీశ్వరుడు, ఆవిశేషుడు, చంద్రుడు, సింహము, కర్పూరము, సారస పక్షి, చందనము అనువానితో తుల్యశరీరముగల నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,

వత్స్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములతో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను సీగ్రంథముయొక్క యైదవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

పాండురోగాః స్పృతాః పంచ వాతశ్చైత్తకస్థై స్త్రయః,

చతుర్థ సన్నిపాతేన పంచమో భక్షణాన్తృదః.

3

వ్యాయామో లవణం చాఘ్న మతితీక్ష్ణం చ మృత్స్నగా,

సేవనాచ్చ దివాస్వాపా జ్ఞాయతే పాండుర స్త్వచి.

4

ఆపక్వం మూత్ర విటీప్రేతం మృత్తికా భక్షణాధికం,

నిష్ఠీవనం త్వచి స్ఫోటో విజ్ఞేయం పూర్వలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. పాండురోగములు వాత, పిత్త, క్షేష్ఠ, సన్నిపాత, మృతాండువులన నైదువిధంబులు. మిక్కుటముగ సంచారాదులు సేయుటవలన, ఉష్ణ, పులుసు కడు తీక్షణద్రవ్యములు, మృత్తిక, కల్లు అనువానిని మిక్కుటముగ సేవించుటవలన, వగటి నిద్రవలన, రక్తముద్రవ్యంబై చర్మము పాండురవర్ణముగ నగును. అందుభుజించినయన్నము

జీర్ణము గాక విరేచనంబు లగుట, మలమూత్రములు పచ్చగ వెడలుట, అధికముగ చున్న దినుటయుం దిచ్చ గలుగుట, కారి ఉమియుట, శరీరము ఎండి చర్మము పిడుట, లే శరీరము గాచరైయుండుట ఈలక్షణములు ముందుగలుగబోయెడి పాండురోగమునఁ పూర్వరూపంబులు.

❧ వాతపాండురోగలక్షణము ❧

త్వజ్ఞాత్ర నయనాదీనాం రౌక్ష్యం కృష్ణారుణాభతా,
వాతపాండ్వామయే కంఠతోదానాహ భ్రమాదయః.

(మాధవనిదానే

తా. చర్మము మూత్రము నేత్రములు మొదలగునవి రౌక్షగ నేని, నల్లగ నేఁ ఎఱ్ఱగ నేని యుండుట, వణకు, సూదులచే బొడుచునటుల వేదన, కడుపుబ్బరము, భ్రమ మొదలగునవి గలుగుట ఈలక్షణములు గలది వాతపాండు వని తెలియవలయును.

❧ పిత్తపాండురోగలక్షణము ❧

పీత మూత్ర శక్యన్నేత్రోదాహ తృష్ణా జ్వరాన్వితః,
భిన్నవిట్కోతిపీతాభః పిత్తపాండ్వామయీ నరః.

(మాధవనిదానే

తా. మూత్రము మలము నేత్రములు పచ్చగ నుండుట, దాహము దప్పి జ్వరః గలుగుట, అధికముగ మలము వెడలుట, శరీరము కడుపచ్చగ నుండుట ఈలక్షణము గలది పిత్తపాండు వని తెలియవలయును.

❧ క్షేష్ట పాండురోగలక్షణము ❧

కఫ ప్రసేక శ్వయభు తంద్రాలస్యాతిగౌరవైః,
పాండురోగీ కఫాచ్ఛుక్తైస్తృజ్ఞాత్ర నయనాననైః.

(మాధవనిదానే

తా. తెమడవెడలుట, వాపు తంద్ర ఆలస్యము గలుగుట, శరీరము కడుబరుగ నుండుట, చర్మము మూత్రము నేత్రములు తెల్లగ నుండుట ఈ లక్షణములు గలది పాండువని తెలియవలయును.

❧ సన్ని వాతపాండురోగలక్షణము ❧

జ్వరారోచక హృల్లాస తృష్ణా ఛర్ది క్షమాన్వితః,
పాండురోగీ త్రిభిద్దోమై స్త్రాజ్యః క్షీణోహంతేద్రియః.

(గ్రంథాంత

తా. జ్వరము అరుచి ఓకర దస్మి వాంతి బడలిక గలుగుట, మైజెష్టుబడిన వాత, పిత్త, క్లేష్మ పాండురోగలక్షణము లన్నియు గలిగియుండుట, శరీరము త్షయించుట, ఇంద్రియములు స్వస్థవిషయగ్రాహక శక్తివిహీనములుగ నుండుట ఈలక్షణములు గలది నన్ని పాతపాండు వని తెలియవలయును. ఇదిగలరోగికి చికిత్స చేయంజనదు. ఐనను ఛత్తురాదీంద్రియములకు స్వస్థవిషయగ్రాహకశక్తి గలిగియుండిన చికిత్స చేయవలయును.

౧౦ మృత్యాండురోగలక్షణము ౧౦

మృత్తికాదనశీలస్య పాండురోగస్సుదుస్సహః,
జాయతే క్రిమికుష్ఠం చ హ్యతిసారస్సకృత్కః. 10
శూనాక్షీ కూటగండభ్రూ శ్శూనహస్తాది మేహానః,
అతిశ్వేతోఽతిదగ్ధాంగ శ్చర్ది మూర్ఛా తృషాన్వితః. 11
(మాధవనిదానే)

తా. మిక్కుటముగ మన్నభక్షించుటవలన పాండురోగము జనించును. అందు పురుగులు కుప్పపు అతిసారము గలుగుట, ఒకానొకపుడు తెమడవెడలుట, కనుచెప్పలు చెక్కిళ్ళు కనుబొమలు హస్తములు తొడలు పాదములు నాభి మేహానము ఉబ్బియుండుట, శరీరము తెలుపుబారియుండుట, శరీరము మండుట, వాంతులు మూర్ఛ దస్మి గలుగుట ఈలక్షణములు గలది మృత్యాండు వని తెలియవలయును. ఇది ఆసాధ్యము.

౧౧ ప్రకారంతరపాండురోగలక్షణము ౧౧

నయనధవళకాంతిస్వేదనం జాడ్యరూపం
శ్వయంభు వమన మాంద్యం చాంగశోషాతిసారం,
అరుచి జఘనజాడ్యం క్లేష్మ నిద్రాతిపిత్తం
శ్రమ భ్రమణ విదాహం షోడశై తాని పాండా. (నిత్యనాథీయే)

తా. నేత్రములు తెల్లగనుండుట, చెమట, శరీరజాడ్యము, వాపుగలుగుట, వమనంబగుట, శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, శరీరము శోషించుట, అతిసారము అరుచి గలుగుట, పిణుడులయందు జాడ్యముగలుగుట, దగ్ధ నిదుర కడువైత్యము అలసట గలుగుట, శరీరము దిరుగుట, కడుదాహము గలుగుట ఈషడహారు లక్షణములు గలది పాండురోగ మని తెలియవలయును.

నయనధవళకాంతి స్వేదనం జాడ్యరూపం
షవనపదకరాగ్ని త్వంగశోషస్తైవ,

అరుచిరసలమాంద్యం శ్లేష్మనిద్రా ప్రయుక్తిః
భ్రమణ మతివిదాహో ద్వాదశై తాని పాండా. (సిద్ధరసాన్లవే)

తా. నేత్రములు తెల్లగనుండుట, చెమట శరీరజాడ్యము గలుగుట, శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, కాళ్ళు చేతులు మండుట, శరీరము వాచుట, అరుచి అగ్ని మాంద్యము దగ్గు నిద్ర భ్రమ గలుగుట, శరీర మధికముగ మండుట ఈపన్నెండులక్షణములు గలది పాండురోగ మని తెలియవలయును.

వివర్ణతా శరీరస్య శ్వయధుః కార్మ్యమేవ చ,
సత్వహానిస్తథాలస్యం పాండురోగస్య లక్షణమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము వివర్ణముగ నుండుట, శరీరము వాచుట, శరీరము కృశించుట, సత్వము లేకుండుట, ఆలస్యము గలుగుట ఈ లక్షణములు గలది పాండురోగ మని తెలియవలయును.

నిస్సార శ్శిథిలేంద్రియోఽల్పవచనం శూనాక్షీకూటస్తథా
శ్వాసః కర్ణరవోగ్నిసాధనయుతో హ్యక్ష్యప్రమేదస్తవః,
కాసో దృష్టి విహీనతా నిశి తనౌ కార్మ్యం చ నిష్ఠీవనం
థాతూనాం శిథిలత్వ మంగగురుతా పీతాన్వితః పాండురః. 15
(ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము నిస్సత్త్వవగ నుండుట, ఇంద్రియములు త్నయించుట, మాటలాడుటకు శక్తి లేకుండుట, కనుచెప్పలు ఉబ్బుట, శ్వాసము గలుగుట, చెవిలో గింగురింగు మగుట, అగ్నిమాంద్యముగలుగుట, నేత్రముల నీరు పుసి గారుట, దగ్గుగలుగుట, రాత్రుల నేత్రములకు దృష్టి లేకుండుట, శరీరము కృశించుట, తఱచుగ ఉమియుట, సప్తధాతువులు శిథిలంబు లగుట, శరీరము వాచుట, శరీరము పసపుపారియుండుట ఈలక్షణములు గలది పాండురోగ మని తెలియవలయును.

❖ పూర్వోక్తపంచపాండురోగమారణోపద్రవములు ❖

తంద్రా దాహో రుచి శ్శుద్ధి మూర్ఛాద్ధానాతిసారవాణ్,
పాండుదం తేక్షణనఖిః పాండుసంఘాతదర్శనః. 16
ఏభిశ్చలక్షణైర్మృక్తం వర్జయేత్పాండురోగిణం, (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. తంద్ర దాహము అరుచి వాంతులు మూర్ఛ కడుపుబ్బరము అతిసారము గలుగుట, దంతములచిగుళ్లు నేత్రములు గోళ్లు పాండురవర్ణముగ నుండుట, సర్వ

వస్తువులు పాండురవర్ణముగ నగునడుట-ఈలక్షణములు మైఁజేప్పిన పంచవిధపాండు రోగములలో దేనియందు గలిగియుండినను ఆ పాండురోగిని వర్జింపవలయును.

పాండుదంతనఖోయస్తు పాండునేత్రశ్చ యో భవేత్. 17

పాండుసంఘాతదర్శి చ పాండురోగీ వినశ్యతి, (చింతామణౌ)

తా. దంతములచిగుళ్ళు గోళ్ళు నేత్రములు అనునవి రక్తహీనంబులై పాండుర వర్ణముగనుండినను, లేక సర్వవస్తువులు పాండురవర్ణముగ గనుపించినను, ఆపాండు రోగి బైవస్వతనిలయంబున కేగు నని తెలియవలయును.

పాండురోగే శ్వయంధుమాఽపీతాక్షీనఖవాంస్తథా. 18

తంద్రా దాహోఽరుచిశ్చర్దిః పాండురోగీ వినశ్యతి, (పూజ్యపాదీయే)

తా. శరీరము వాచియుండుట, నేత్రములు గోళ్ళు పసపుపారియుండుట, తంద్ర తఱుచుగ దాహము అరుచి గలుగుట, వమనం బగుట ఈ లక్షణములుగల పాండురోగి యమధర్మరాజును గాంచు నని తెలియవలయును.

నాసికాస్త్రితరక్తశ్చ మేహపాండ్వామయీ ఊయీ 19

సద్యో విముంచతి ప్రాణాన్ సత్యమేవ న సంశయః,

తా. మేహ, పాండు, ఊయరోగములయందు ముక్కు-బెవిరి రక్తము గారు చుండిన రోగి నిస్సంశయముగ తత్క్షణమున ప్రాణముల విడుచును.

నిస్సారతాతినిష్ఠీన శ్రమశూనాక్షి కూటతాః. 20

ధాతునాం శిథిలత్వం స్యా దసాధ్యం పాండులక్షణం, (రసరత్నాకరే)

తా. శరీరము సత్వవిహీనమై యుండుట, తఱుచుగ నుమియుట, అలసట గలు గుట, కనురెప్ప లుబ్బియుండుట, సప్తధాతువులు శిథిలంబులై యుండుట ఇవి అసాధ్య పాండురోగలక్షణము లని తెలియవలయును.

ధాతుక్షయసమాయుక్త శ్చర్ది శోఘాద్యుపద్రవః. 21

పీతభాసా సమాలోకః పాండురోగీ త్యజేదసూక్, (ఆయుర్వేదే)

తా. సప్తధాతువులు క్షయించుట, వమనంబు లగుట, శరీరము వాచుట, శరీ రము పసపుపారియుండుట, సర్వవస్తువుల పచ్చగఁగాంచుట ఈ లక్షణములు గల పాండు రోగి ప్రాణముల విడనాడు నని తెలియవలయును.

ఉ. ఇంద్రియనష్టి ధాతువులు హీనతఁ బొందుట పాండురోగముల్
తంద్రయరోచి ఛర్దియును దాహము మూర్ఛయుఁగండ్లుపండులున్
సాంద్రము తెల్పు పచ్చ యతిసారము ముక్కున నెత్తురోల్కుటల్
చంద్రునకైన మాన వివి సత్యము చెప్పెదఁ దాఁకెనేనియున్.

— ౧౭ రోగసాధ్యాసాధ్యవివరణము ౧౭ —

ప్రయోగశ్శమయేద్వ్యాధి మన్యామయముదీరయేత్. 22
నాసావశుద్ధశుద్ధస్తు శమయేన్న సమీరయేత్, (నిత్యనాథీయే)

తా. ఔషధప్రయోగము శుద్ధరోగము (అనఁగా ఏకదోషజనితరోగము)లను
ఘరింపఁజేయునేగాని ఇతరరోగముల గలుగఁజేయకుండును. మఱియు అశుద్ధరోగ
ములను (అనఁగా ద్వంద్వరోగములను త్రిదోషజనితరోగములను) ఔషధముఁ బ్రయో
గించిన ఇతర రోగములు జనించును. అట్లగుటఁజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సఁజేయవల
యును. అశుద్ధరోగములు కుదురుట దుర్లభంబగుటచే వానికి చికిత్సఁజేయఁజనదు.

— ౧౮ పాండురోగచికిత్సారంభక్రమము ౧౮ —

పాండ్వామయే పిబేత్సర్పిరాదౌ కల్యాణశాహ్వయమ్. 23
ఉద్ధ్వశుద్ధిమధశ్శుద్ధింవిధ్యుక్తం త్వాచరేత్తతః, (శారీరనిఘంటౌ)

తా. పాండురోగికి తొలుత కల్యాణఘృతమును పానము చేయించి పిదప వమన
విశేచనంబుల కొనంగి శాస్త్రోక్తముగ ఔషధసేవలను జేయింపవలయును.

— ౧౯ వాతపాండువునకు రససిందూరభూషణము ౧౯ —

శుద్ధసూతం స సిందూరం పలైకైకం విమర్దయేత్. 24

వాసారసేన యామైకం త లేకుర్యా చ్చ చక్రికాం,
అపక్వాం కారయేన్నాపా మున్న తాం ద్వాదశాంగుళామ్. 25

తన్నధ్యే గంధకం శుద్ధం షీపే త్వలచతుష్టయం,
పూర్వోక్తాం చక్రికాం వక్త్రే దత్వా రుద్ధా పుటే లఘు. 26

జీర్ణే గంధే సముద్ధృత్య చక్రికాం తాం విచూర్ణయేత్,
చూర్ణాద్దశగుణం యోజ్యం మృతలోహం చ మర్దయేత్. 27

లశునస్య దశాంశేన చణమాత్రా వటికృతా,
వాతపాండుహరస్సిద్ధో రససిందూరభూషణః. (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము, సిందూరము - వీనిని దినుసు కొక్కొకపలము
చొప్పున ఖల్బమున నునిచి అడ్డసరపురసము చే నొకరఘాము మర్దించి అఱచేతిలో

బిళ్ళజేసి పన్నెండంగుళములపొడవుగల ¹అవ్యక్తమూషను గ్రహించి దానిలోపల నాలుగు వలములు శుద్ధిచేసిన గంధకమును వైచి దానిపై ఈబిళ్ళ నునిచి మూషయొక్కమూతిని బలవపుబిళ్ళతో మూసి చీలమన్ను లేవనముచేసి మూసయందలి గంధకము జీర్ణం బగు వఱకు లఘుపుటంబిడి యాబిళ్ళను దీసి ఖల్వమున నునిచి చూర్ణముచేసి దానికి పదింతలు లోహభస్మము గలిపి ఈ యాషధమునకు పదియవభాగము వెల్లుల్లిపాయల గలిపి మర్దించి సెనగగింజలంలేసి మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో సేవించిన వాతపాండువు హరించును. ఇది రససిందూరభూషణ మనంబడును.

మండూరం చూర్ణితం శ్లక్ష్యం గోమూత్రైః ²ప్రగుణే పచేత్,
త్రూషణం త్రిఫలా ముస్తం విశంగం చవ్య చిత్రకమ్. 29

దార్వీ గ్రంథీ ధేవదారు తుల్యం సర్వం విచూర్ణయేత్,
చూర్ణం మండూర తుల్యం చ పాకకాలే విమిశ్రయేత్. 30

భక్షయే త్కర్షమాత్రం చ జీర్ణాంతే తక్రభోజనం,
పాండు శోఫ హలీమం చ హ్యూరుస్తంభం చ కామిలామ్. 31

అర్ఘాసి హంతి శీఘ్రం చ హంసమండూర కాహ్వయం,
(అన్యశాస్త్రే)

తా. ²మండూరమును దంచి మృదువుగ చూర్ణముచేసి దాని కెనిమిదింతలు గోమూత్రము పోసి పాకము చేయవలయును. పాకకాలంబున త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, తుంగము నైలూ, వాయువిడంగములు, చవ్యము, చిత్రమాలము, మ్రానికసపు, ధేవదారు అను వానిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముచేసి పై మండూరమునకు సమముగ వైచి బాగుగ కలియబెట్టి పాకముజేసి కర్షప్రమాణము మాత్రలుజేసి సేవింప వలయును. సేవించిన యాషధము జీర్ణంబైనపిదప మజ్జిగ అన్నమును భుజింపవలయును. ఇట్లు చేసిన పిత్తపాండువు, శోఫలు, హలీమకము, ఊరుస్తంభవాతము, కామిలారోగము, మూలవ్యాధి శీఘ్రముగ నశించును. ఇదియ హంసమండూర మనంబడును.

❧ శ్లేష్మ పాండువుకు మండూరపటుకములు ❧

నిశాదార్వీత్వచం చవ్యం గ్రంథికం ధేవదారు చ. 32

వ్యోమం చ నవకంచైతచ్చూర్ణయే ద్ద్విగుణం తతః,
మండూరం చాంజననిధం సర్వతోఽప్తగుణే షీవేత్. 33

పృథజ్విపచ్య గోమూత్రే వటకీకరణక్షమే,

1 అవ్యక్తమూషయన—అర్ధమూష. 2 మండూరమన—ప్రాత ఇనుపచిట్టెము.

ప్రక్షిప్త వటికాః కుర్యా త్రాం ఖాదే తక్రభోజనమ్. 9.
 ఏతామంధూరవటికా అగదాః పాండురోగినాం,
 కుష్ఠాస్సగ్రజకం శోఘా మూరుస్తంభ మరోచకమ్. 10
 అర్ఘాంసి కామిలాం మేహం స్థిహానం శమయంతి చ, (మతాంతరే

తా. మంధూరమును కాటుకవలె చూర్ణముచేసి యామంధూరమునకు 4
 క్రిందజెప్పబడు ద్రవ్యములచూర్ణమునకును ఎనిమిదింతలు గోమూత్రముపోసి మాత్ర
 జేయుటకు వక్రంబగువఱకు పాకముజేసి అందు వనపు, మ్రనివనపు, లవంగపుచెక్క
 చవ్యము, కానుగచెక్క, దేవదారుచెక్క, త్రికటుకములు అనువానిని సః
 భాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి వై మంధూరమున కర్ధభాగము కలిపి రేగుపండం
 మాత్రలుచేసి సేవింపుచుండిన పాండువులు, కుష్ఠవులు, శోఘలు, రజశ్శూలలు, ఊ
 స్తంభవాతము, ఆరుచి, మూలరోగము, కామిల, మేహము, స్థిహారోగము హరించున
 ఇవియు మంధూరకవటకము లనంబడును. సేవించిన యాషధము జీర్ణంబైనపిదప మజ్జి
 యన్నమును భుజింపవలయును.

— మృత్యాండువుకు స్వయమగ్నిముఖమంధూరము —

మంధూరం ద్వాదశపలం గోమూత్రేఽష్టగుణే పచేత్.
 పంచకోలం దేవదారు ముస్తం వ్యోషం ఫలత్రయం,
 విడంగం పలమాత్రం తు పాకాంతే చూర్ణితం క్షిపేత్.
 పాయయే దక్షమాత్రం తు తక్రేణ సహబుద్ధిమాకా,
 పాండు ఘందాన్ని గ్రహణీ శోఘా ర్ఘాంసి హలీమకమ్.
 ఊరుస్తంభం క్రిమిస్థిహా గళరోగం చ నాశయేత్,
 అసాధ్యం శ్వయంభుం హంతి పాండురోగం చిరోద్భవమ్.
 స్వయమగ్నిముఖం నామ మృత్యాండా చ ప్రశస్తకం,

(గ్రంథాంతః)

తా. ౯౬ పలముల గోమూత్రములో సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేయఁబడిన ౮
 పలముల మంధూరమును వైచి పాకముచేసి అందు *పంచకోలములు, దేవదారు, తు
 ముస్తైలు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, వాయువిడంగములు - అనువానియొక
 చూర్ణమును దినుసు కొక్కొక పలము చొప్పున పాకాంతమున వైచి కలియఁబెట్టి గ
 కాయలంఠేసి మాత్రలుజేసి యం దొకదానిని మజ్జికతో సేవింపుచుండిన మృతా

* పంచకోలమన—పిప్పళ్ళు, మోడి, చెవ్వము, చిత్రమూలము, శొంఠి.

దువు, అగ్నిమాంద్యము, గ్రహణీరోగము, వాపు, మూలవ్యాధి, హలీనుకము, ఊరు
స్తంభవాతము, క్రిమిరోగము, ప్లీహరోగము, గళరోగము, అసాధ్యమైనవాపు, దీర్ఘ
కాలముగ జనించియుండు పాండురోగము నశించును. ఇదియ స్వయమగ్నిముఖమంధూర
మనంబడును. ఇది మృత్యాండువులకు కడుప్రశస్తము.

❧ సన్ని పాతపాండువుకు సిద్ధమంధూరము ❶ ❧

మంధూరస్య పలాన్యప్తౌ గోమూత్రేఽష్టగుణే పచేత్. 40

పునర్నవా త్రివృద్వ్యోషం విడంగం దేవదారుకం,
ద్వివిశే పుష్కరం వహ్ని దంతీ చవ్యం ఫలత్రికమ్. 41

తుటజస్య ఫలం తిక్తా పిప్పలీ మూల ముస్తకం,
విషం చ ప్రతికర్షం తు చూర్ణయిత్వా విమిశ్రయేత్. 42

మంధూరస్య చ పాకాంతే హ్యక్షమాత్రావటీ కృతా,
పాండు ¹ శోఫోదరానాహ శూలార్కుః క్రిమి గుల్మసుత్. 43

ఇత్యేవం సిద్ధమంధూరం సర్వపాండువినాశకృత్. (సూత్రస్థానే)

తా. ౬౪ ఫలముల గోమూత్రములో సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేయఁబడిన ౮
ఫలముల మంధూరమును వైచి పాకముజేసి అందు గలిజేరు, శుద్ధిచేసినతెగడ, త్రికటుక
ములు, వాయువిడంగములు, దేవదారు, వసపు, మ్రానివసపు, పుష్కరమూలము, చిత్ర
మూలము, నేలదంతి, చవ్యములు, త్రిఫలములు, కొడిసెవిత్తులు, చేదునీరవిత్తులు, మోడి,
తుంగము నైలు, అతివస అనువానియొక్క చూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణముచొప్పున
మంధూరపాకకాలమున కలిపి గచ్చకాయలం లేసి మాత్రలుజేసి యం దొకదానిని
సేవించిన పాండువు, వాపులు, ఊదరరోగములు, కడుపుబ్బరము, శూలలు, మూలవ్యాధి,
క్రిమిరోగము, గుల్మములు హరించును. ఇదియ సిద్ధమంధూర మనంబడును. ఇది సర్వ
పాండువుల హరింపజేయును. (వైఃజ్ఞినిన నైదువిధపాండురోగభేదముల శాస్త్రోక్తముగ
నెఱింగితగిన యకాషధంబుల సేవించిన సర్వపాండువులు హరించును.)

❧ సర్వపాండ్వాదులకు చించాదికషాయము ❷ ❧

కాలలోహశక లేనవాథవా తన్త లేన సహ తింత్రిణీదత్తైః,
క్వాథితాంబు సకలావినాశయే ద్వ్యర్థపాండుగదశోఫకామిలాః.

(అశ్వినీకల్పే)

తా. చింతాకును దంచి అందు ఇనువతునకలగాని, లేక చిట్టెచూర్ణమునుగాని

వైచి కహాయము కాచి వడియగట్టి దానిలో పిప్పలిచూర్ణము కలిపి సేవించిన ముదిరిన పాండువులు, వాపులు, కామిలలు మొదలగునవి హరించును.

— సర్వపాండువులకు లఘుచించాదిలేహ్యము —

చించాపత్రతులా మర్దతులాం కృష్ణలోహశకలానాం,
ద్విద్వోణేంబుని విపచే ద్వసుభాగశ్చితేచ గుడపలాన్యత్ర. 45
ప్రక్షిప్య పంచవింశతి మార్ద్రకశకలాని షోడశపలాని,
వృశ్చికవరదకరసం ప్రస్థం విపచ్యం సాంద్రతరంతత్ర. 46
త్రికటుక జీరక చూర్ణం చతుష్పులం తత్సమం చ మండూరం,
దత్వావతార్యథాన్యే నిథాయ పక్షం యథానలం లీఢమ్. 47
వినిహంతి పాండు శోఫ గ్రహణీ మేహాన్ స్త్రీహానాహాః,
అయమశ్విభ్యాం దిప్టో హస్తశ్చించాదిలేహ్యకస్సమ్యక్. 48

(అశ్వినీకల్పే)

తా. చింతాకు ౧౦౦ పలములు, ఇనుపతునకలు ౫౦ పలములు-ఇటుల వీనిని నొకభాండమున వైచి అందు ఎనమందుము ఉదకము బోసి ఒకతూము శేషించునటుల చిక్కగ కహాయము గాచి వడియగట్టి అందు బెల్లము ౨౫ పలములు, వైబొబ్బరతీసిన అల్లపుతునకలు ౧౬ పలములు, తేలునుణియాకురసము ౧ కుంచెడు, త్రిఫల కహాయము ౧ కుంచెడు వైచి లేహపక్వముగ కాచి యందు సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు, జీలకఱ్ఱ అనువానిని దినుసు కొక్కొకపలముచొప్పున చూర్ణము జేసివైచి అందు ౪ పలములు సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేయబడిన మండూరమును కలిపి పొయిమీదనుండి దించి చల్లార్చి ౧౫ దినములు ధాన్యరాశియందునిచి యందుండి దీసి అగ్నిబలానుగుణ్యముగ సేవింపుచుండిన ముదిరినపాండువులు, వాపులు, గ్రహణీరోగములు, మేహములు, స్త్రీహారోగము, కడుపుబ్బరము హరించును. ఇదియ అశ్వినీదేవతలచే జెప్పబడిన లఘు చించాదిలేహ్యము. (ఇది పాండు, శోఫల హరింపజేయుటయందు కడు ప్రసిద్ధి జేసినది.)

— పాండువులకు ప్రకారాంతరలఘుచించాదిలేహ్యము —

పాదాంశై ర్లోహశకలై శ్చించాపత్రతులాంసహ,
పచేజ్జలేష్టగుణితే తస్మిన్ పాదావశేషితే. 49
పక్షే గుడతులాం సమ్యక్ సార్థప్రస్థాద్ధికాన్వితాం,
ఆతపే జీరకం వ్యోషం ప్రత్యేకం పలపంచకమ్. 50

తత్సమంచాపి మండూరం ఔద్రం ప్రస్థం చ నిక్షిపేత్,
లఘుచించాదిలేహ్యోఽయం సర్వపాండు నిబర్హణః.

51

అనాహ మరుచి శోఘ కాసశ్వాస మహోదరం,

హలీమకం కామిలాం చ సర్వంచైవ వ్యహోహతి. (అశ్వినీకల్పే)

తా. చింతాకు ౧౦౦ పలములు, ఇనుపతునకలు ౨౫ పలములు - ఇటుల వీనిని నొకభాండములో వైచి యం దెనిమిదింతలు ఉడకముబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయము గాచి వడియకట్టి అందు ౧౦౦ పలములు బెల్లము, వైపొట్టుతీసిన అల్లపుతునకలు ౨౪ పలములు వైచి లేహ్యపక్వముగా కాచి అందు జీలకఱ్ఱ, శొంఠి, పిప్పలి, మిరి యాలు అనువానిని దినుసు ఒకటింటికి ౫ పలములచొప్పున చూర్ణము జేసివైచి కలియఁ బెట్టి అందు ౨౦ పలములు శుద్ధమండూరమును కలిపి చల్లాన్ని పిదప నందు కుంచెడు లేనె సోసి బాగుగ కలియఁబెట్టి ౧౫ దినములు ధాన్యరాశియందునిచి ప్రతి దినము నాలుగుమాడలయెత్తు లేహ్యమును నేవింపుచుండిన సమస్తపాండువులు, కడు పుబ్బరము, అరుచి, శోఘ, కాసశ్వాసములు, మహోదరము, హలీమకము, కామిలలు హరించును. ఇదియ లఘుచించాదిలేహ్య మనంబడును. మఱియు నిది పాండువు, వాపు, కామిల, హలీమకము అను నీరోగముల బోకడచును.

— సర్వపాండువులకు మహోచించాదిలేహ్యము —

చించాపత్రతులార్థ మాయసరబో వహ్నిస్త్యజై వార్ద్రకం
తస్యార్థం పృథగే తదర్థముదితం దేవం చ పానర్షణం,
పాతానాయకపుంఖ ధాన్యకుటజ ద్రాక్షాః పృథక్ ప్రస్థకాః
చవ్యగ్రంథి దశాంఘ్రియశ్చ ఖడపః క్వాథే తురాస్తి గుడమ్. 52
చాక్లేరీదళ మాతులుంగ-రసయోః ప్రస్థం తథా పాచయేత్
వేల్లత్ర్యాషణ జీరకం త్రుటి శటి త్వక్పత్రకం పాలికం,
మండూర ద్విపలాయస త్రిపలికే ఔద్రేణ యోజ్యం తథా
నేవ్యోఽయం చిరపాండు శోఘ శమన శ్చించాదిలేహ్యోమహాః.

(గ్రంథాంతరే)

తా. చింతాకు ౧౦౦ పలములు, ఇనుపరాపాడి, చిత్రమూలము ఇవి దినుసుకు ౫౦ పలములు, అల్లము, దేవదారు, గలిజేరువేళ్ళు, చిరుబొద్దివేళ్ళు ఇవి దినుసుకు ౨౫ పలములు, ములువెంపలివేళ్ళు, కొతిమెద్దు, కొడిసెచెక్క, ద్రాక్షపండు ఇవి దినుసుకు ౧౬ పలములు, చవ్యము, పిప్పలీమూలము ఇవి దినుసుకు ౪ పలములు, దశమూలములు

దినుసుఒకటింటికి ౪ పలములు-ఇటుల వీనిని గ్రహించి వీనికన్నిటికి నాలుగింతలు (అనగా వైద్యసంప్రదాయ ప్రకారము ముప్పందుము) నీళ్ళుపోసి చతుర్థాంశముగ చిక్కగ కషాయము కాచి వడియగట్టి అందు ౧౦౦ పలములు బెల్లము కలిపి వడబోసి అందు పులిచింతాకురసము కుంచెడు, మాదీఫలరసము కుంచెడు పోసి బాగుగ కలిపి లేవ్యాపాకముగ వండి అందు వాయువిడంగములు, త్రికటుకములు, జీలకఱ్ఱ, పిలకులు, కచూరములు, దాచినీచెక్క, తాళినెపత్రి అను వానియొక్క చూర్ణము దినుసు కొక్కొక పలము, మండూరము ౨ పలములు, లోహభస్మము ౩ పలములు లేవ్యాపాకమున వైచి సాంగశీతలమున లేనె కలిపి సేవించిన ముదిరిన పాండువు శోఫలు హరించును. ఇదియ మహాచించాదిలేవ్యా మనంబడును.

— పాండువులకు రక్షాకర్మాదులు —

ద్యుంగుళేఽధః కూర్పరతో దహే త్రామ్రశలాకుయా,
చించాదిలేవ్యాద్వితయం ప్రయోజ్యం పాండురోగిణామ్. 55
(గ్రంథాంతరే)

తా. పాండురోగముల మోచెయ్యికి రెండంగుళములకుదిగువ త్రామ్రశలాకుతో రక్షలు జేయుటయే గాక లోనికి చించాదిలేవ్యామునేని, మహాచించాదిలేవ్యామునేని నొసంగవలయును.

— హలీమకవివరము —

వాతపిత్తసముద్భూతః పాండురోగో హలీమకమ్. 56
తా. వాతపిత్తములచే జనించిన పాండువు, హలీమక మని చెప్పబడును.

— హలీమకలక్షణము —

యదాతు పాండురవర్ణస్యా ధరిత శ్వావశీతకః,
బలోత్సాహక్షయస్తంద్రా మందాగ్నిత్వం మృదుర్జ్వరః 57
స్త్రీష్యహర్షోఽంగమర్దశ్చ దాహ తృష్ణారుచిర్భిమాః,
హలీమకం తదా తస్య విద్యాదనిలపిత్తతః. (గ్రంథాంతరే)

తా. పాండురోగమధ్యమున శరీరము ఆకుపసుపువర్ణము, కషిలవర్ణము, లేక పసుపువర్ణముగలవై బలము, ఉత్సాహము అనునవి నశించి తంద్ర, అగ్నిమాంద్యము, స్వల్పజ్వరము, స్త్రీసంభోగమునం దిచ్చలేకుండుట, ఒడలు నొప్పి, దాహము, దష్టి, అన్న ద్వేషము, భ్రమ అనునవి గలిగియుండిన వాతపిత్తములచే జనించిన హలీమక మని తెలియవలయును.

❖ పాండువులకు త్రిఫలాయసచూర్ణము ౭ ❖

త్రిఫలా ద్వికరంజాగ్ని కుండలీ చూర్ణ సంయుతం,
పాండురోగీ విజేల్లోహ రజస్తక్రేణ మండలమ్. (లోహతంత్రే)

తా. కరక తాండ్ర యుసిరికెలు, క్రానుగచెక్క, నెమలిచెక్క, చిత్రమూలము నల్లఉప్పిచెక్క వీనిని పమభాగములుగ చూర్ణము చేసి యందు తగుమాత్రము లోహ భస్మము కలిపి మజ్జిగతో ఒకమండలము సేవించిన పాండువు, శోఫలు హరించును.

❖ పాండువులకు సహాయసచూర్ణము ౮ ❖

వ్యోమాగ్ని వేల్ల త్రిఫలా తుల్యం భసితమాయసం,
సహాయసమిదం చూర్ణం ప్రశస్తం పాండుశోభినామ్. 60
(చింతామణౌ)

తా. త్రికటుకములు, చిత్రమూలము, వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ లోహభస్మము కలిపి, యందొక తులమును ప్రతిదినము మజ్జిగతో సేవింపుచుండిన పాండువు, శోఫలు హరించును. (క్షయరోగ ప్రకరణమున జెప్పబడిన కాంతవల్లభరసము నేని, లోకనాథరసము నేని సర్వపాండువులయందు బ్రయోగింపం దగును.)

❖ సర్వపాండువులకు పూర్ణచంద్రరసము ౯ ❖

ద్వికర్షం శుద్ధసూతం చ గంధకం చ ద్వికర్షకం,
లోహభస్మ పలంచాభ్రం జారితం చ పలాశకమ్. 61

ద్వితోలం రజతం చైవ వంగభస్మ ద్వికర్షకం,
సువర్ణం తోలకం చైవ తామ్రం కాంస్యం చ తత్సమమ్. 62

జాతీఫలం చేంద్రపుష్ప మేలాం భృంగం చ జీరకం,
కర్పూరం వనితా ముస్తం కర్షం కర్షం పృథక్పృథక్. 63

సర్వం ఖల్వతలే క్షిప్త్వా కన్యారసవిమర్దితం,
భాసయిత్వా వరీతోయై రుబుకానాం రృనైస్తథా. 64

ఏరండపత్రై స్సంవేప్త్య ధాన్యే రాత్రిం దివోషితం,
ఉద్ధృత్య మర్దయిత్వా తు వటికాం వల్లసమ్మితామ్. 65

ఖాదేచ్చ వటికా మేకాం షర్ణఖండేన సంయుతాం,
సర్వవ్యాధివినాశాయ కాశీనాథేన నిర్మితః. 66

పూర్ణచంద్రరసో నామ్నా సర్వరోగేషు యోజయేత్,

- బలో రసాయనో వృక్షో వాణీకరణ ఉత్తమః. 67
- ఆయమష్టీలికాం హంతి కాసశ్వాస మరోచకం,
ఆమశూలం కటిశూలం హృచ్చూలం పంక్తిశూలకమ్. 68
- అగ్నిమాంద్య మజీర్ణం చ గ్రహణీం చిరజాం పరాం,
ఆమవాతం చాష్టుపిత్తం భగందరమపి ద్రుతమ్. 69
- కామిలాం పాండురోగం చ ప్రమేహం వాతశోణితం,
వాతఃపరతరం శ్రేష్ఠో విద్యతే వాణికర్షణి. 70
- రసస్యాస్య ప్రసాదేన నరో భవతి నిర్లదః,
మేధాం చ లభతే వాగ్మీ తుష్టిపుష్టిసమన్వితః. 71
- మదనస్య సమాకాంతిర్న దనస్యసమం బలం,
గీయతే మదనే నైవ మదనస్యసమం వపుః. 72
- ప్రియాం చైవ రతిప్రాయాం పశ్యేచ్ఛ మదనాకులం,
స్త్రీణామప్యనపత్యానాం దుష్టలానాం చ దేహీనామ్. 73
- క్షీణానా మల్పశుక్రాణాం వృద్ధానాం వాతరేతసాం,
ఓజస్తేజస్కరశ్చాయం స్త్రీషు కామవివర్ధనః. 74
- అభ్యాసేన నిహంతి మృత్యుపలితం సర్వామయధ్వంసనః,
వృద్ధానాం మదనోదయోదయకరః ప్రాధాంగనాసంగమే,
నిత్యానందకరస్తథాతిసుఖదో భూపై స్సదా నేవ్యతే
దృష్ట స్సిద్ధఫలో రసాయనవరః శ్రీపూర్ణచంద్రో రసః. 75

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ఇవి దినుసుకును రెండుకర్షణములు, లోహభస్మము, జారణము చేయబడిన అభ్రకభస్మము, ఇవి దినుసు కొక్కొక్క వలము, రజతభస్మము అ తులములు, వంగభస్మము అ కర్షణములు, సువర్ణభస్మము, తామ్రభస్మము, కంచుభస్మము - ఇవి దినుసుకొక్కొక్కతలము, జాబికాయ, లవంగములు, ఏలకులు, లవంగపుచెక్క, జీలకఱ్ఱ, పచ్చకర్పూరము, వనితా, తుంగము నైలు - ఇవి దినుసు కొక్కొక్కవలము - ఇటుల వీనినెల్ల భిల్వమున నునిచి కలబందరముతో మర్దించి విదప విల్లిపీచరము, ఆముదపువేళ్ల అనువానిరసములలో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ భావనచేసి మద్దచేసి ఆముదపాకులలో చుట్టి ధాన్యరాశియం దొక టేయుంబగ లునిచి విదప దానిని యందుండి తీసి మరల మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కలపలపాకులలోనునిచి నేదించిన సర్వరోగములు హరించును.

ఇదియ దివోదాసునిచే నిర్మించబడిన పూర్ణచంద్రరస మనంబడును. దీనిని సర్వరోగముల
బ్రయోగింపం దగును. ఈ రసాయనము బలమును, వీర్యవృద్ధిని, మైథునశక్తిని గలుగం
జేయుటయే గాక అష్టిలికవాతము, కాన్సత్వాసలు, అరుచి, ఆమశూల, కటిశూల,
అగ్నిమౌనాస్పి, పంక్తిశూల, అగ్నిమాంద్యము, అజీర్ణము, చిరకాలముగ నుండు గ్రహణి
రోగము, ఆమవాతము, ఆప్తుశీర్షము, భగందరము, కామిల, పాండువు, ప్రమేహము,
వాతరక్తము అను వానిని సగా కడుశీఘ్రముగ పోకడుచును. *వాడీకరణమునకు దీనికన్న
క్రేష్టంబైన యకాషధం బెద్దియులేదు. ఈరస సేవనవలన నరుండు సర్వరోగవిముక్తుం
డగుటయే గాక మేధ, వాక్పటత్వము, సంతోషము, శరీరపుష్టి, మన్మథునితో సమాన
మైన శరీరకాంతి, బలము గలవాడుగ సగా నగును. మఱియు వానికి స్త్రీలయం దత్యా
సక్తియు, వానియందు స్త్రీలకు కడు ఆసక్తియు గలుగును. దీనిని గోద్రాలుగ నుండు
స్త్రీసేవించిన సంతానంబును, దుర్బలులుగ నుండువారు సేవించిన బలంబును, శరీరకృశ
త్వము, అల్పశుక్రవృద్ధావృము, వాతదుష్టశుక్రము గలవారు సేవించిన ఓజస్సు,
లేజస్సును గలుగును. దీనిని స్త్రీలు సేవించిన వారికి కామోద్రేకము గలుగును. మఱియు
దీని సేవనవలన మరణము, ముదిమి, సర్వరోగములు హరించి వృద్ధులు కామోద్రేకము
గలవారై మదించిన స్త్రీలను సురతమున తృప్తిపరచెదరు. మఱియు నీరసమును రాజులు
ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన వారికి కడుసౌఖ్యము వాటిల్లును. ఈరసము నిశ్చయముగ
ఫలమును గలుగంజేయును.

❖ పాండురోగఫలకు శోభానుశరసము ❖

తామ్రపత్రం త్రిభాగేన రసగంధేన లేపయేత్,
నింబద్రవేణ సంయోజ్య సూర్యతాపే వినిక్షిపేత్. 76
ఉద్ధావో గంధకం దత్వా పాచయే దతియత్నతః,
మత్స్యాక్షీ మర్దితం కృత్వా మృద్భాండే వాలుకే షిపేత్. 77
యామమాత్రం చ పక్త్వైవం సాంగశీతలముద్ధరేత్,
గుంజామాత్రం వటిం కృత్వా పృథుయా గుడుసంయుతామ్. 78
అర్చకస్య రసేనాపి శోభ పాండు విభేదనం,

* వాజి శుక్రం తదస్యాస్త్రీలివాజీ అవాజీవాజీ క్రియతే పురుషోనేనేతి వాజీ
కరణమ్. ఖో. యేన వారిషం సామర్థ్యం వాజీవల్లభతే నరః, యేనవాప్యధికం వీర్యం వాజీ
కరణమేవ తత్.

శోఘాంకుశరసో నామ్నా లోకానాం హితకారకః.

79

(జాతుకర్ణ నిఘంటా)

తా. శుద్ధిజేసిన రాగిరేకులు 3 భాగములు, శుద్ధిజేసిన రసము 3 భాగములు, శుద్ధిజేసిన గంధకమును గ్రహించి వేపాకురసములలో బాగుగ మర్దించి లేపనముజేసి ఎండనెండించి మూకుటిలో నుంచి వానికి ఊర్ధ్వార్ధభాగముల గంధకము నుంచి చీల మన్ను వ్రాసి పాకము జేసి మరల పొన్నగంటియామరసములలో మర్దించి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని కరక్కాయచూర్ణము, బెల్లము అనువానితో గాని, ఆల్లపురసములతో గాని సేవించిన శోఘ, పాండువులు హరించును. ఇదియ శోఘాంకుశరస మనంబడును.

శోఘముద్గరరసము ౭౭

రసం గంధం మృతం తామ్ర పథ్యా వాలుకగుగ్ధులు,
సమమాజ్యేన సంయుక్త గుళికాః కారయేత్తతః. 80

ఏకై కాం సేవయేద్వైద్య శిశోఘపాండ్వపనుత్తయే,
సీతలం చ బలం దేయం తక్రంచాయం వివర్ణయేత్. 81

శోఘముద్గరనామ్నాయం పూజ్యపాదేన నిర్మితః, (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, కరక్కాయలు, కూతురుబుడమ, శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి నేతితో బాగుగ మర్దించి ఐదు చిన్నములయెత్తుమాత్రలు జేసి యందొకదానిని సేవించిన పిదప శీతోదక మును పానముజేసిన శోఘ, పాండువులు హరించును. ఇదియ పూజ్యపాదనిచే నిర్మించు బడిన శోఘముద్గరరస మనంబడును. దీనియందు మజ్జిగను; పులుసును వర్ణించవలయును.

శుష్కపాండులక్షణము ౭౮

పాండురోగే భవేత్కార్ష్యం శుష్కపాండుం వినిర్దిశేత్.
(మాధవనిదానే) 82

తా. పాండురోగములలో శరీరము ఎండియుండిన శుష్కపాండు పని తెలియ వలయును.

శుష్కపాండువులకు కాలవిధ్వంసనరసము ౭౯

పారదం త్రిఫలం దత్వా గంధకే త్రిపలాత్తకే,
పచేద్యామం చ చుల్యాం తు చూర్ణయిత్వా తతః పునః. 83

గుళూచీ సారమాథాయ శుష్కం సప్తపలాత్తకం,
మర్దయిత్వా తతస్సర్వం మధునా గుళికాకృతమ్. 84

వాసాపత్రైస్సమాబధ్య మధుభాండే వినిక్షిపేత్,
ఏకై కాం భక్షయేన్నిత్యం శుష్కపాండువినాశనః. ౯5
కాలవిధ్వంసనో నామప్యసాధ్యం శ్వయంభుం జయేత్,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 3 భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము 3 భాగములు ఇట్లుల వీని నేకముజేసి మర్దించి మూకుళ్ళలో నునిచి బాగుగ చీలమన్ను లేపనముజేసి ఒకరూము వండి సాంగశీతలమున చూర్ణముజేసి యందు తిప్పనత్తు 2 భాగములు కలిపి తేనెతో మర్దించి మాత్రలుజేసి అడ్డసరపాకులలో నునిచి బంధించి తేనెకుండయందునిచి యం దొక్కొకమాత్రచూపున ప్రత్యహము ప్రాతస్నానంకాలముల సేవింపుచుండిన శుష్కపాండువు, అసాధ్యశోఫలు హరించును. ఇదియ కాలవిధ్వంసనరస మనబడును.

శుష్కపాండుక్షయలకు త్రైలోక్యసుందరరసము ౭౯

భాగారసస్య చత్వారో గంధకస్య చ పంచ చ. 86

ముసలీ త్రిఫలాచైవ త్రికటుర్తోచ సంజ్ఞకః,
గుళుచి సత్వకంచైవ పంచ పంచ పృథక్పృథక్. 87

అభ్రకస్య షడష్టౌ చ లోహస్య పరికీర్తితాః,
చూర్ణయిత్వా చ తత్సర్వం భావయే దతియత్నతః. 88

చతుష్షష్టికవారం చ త్రిఫలాక్వాథతస్తథా,
తదర్థం భృంగరాజస్య తదర్థం శిగ్రుమూలతః. 89

ద్రవేణ చిత్రమూలస్య తదర్థం గృహకన్యయా,
ఆర్ద్రకస్య ద్రవేణాపి భావనా పరికీర్తితా. 90

త్రైలోక్యసుందరోనామ్నా శుష్కపాండుక్షయాపహః,
అష్టవల్లం ప్రదద్యాత్పదశ ద్వాదశరాభిషక్. 91

మధునాసితయావాపి ఘృతేన కణయాపివా,
ఏవంచించాసమాయుక్తం శోఫ పాండు వినాశనమ్. 92

పథ్యం మృగాంశవద్దద్యా ద్భక్ష్యం సర్వం వివర్జయేత్,
(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము ౪ భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౫ భాగములు, నేలతాటిగడ్డలు, కరక తాండ్ర యుసిరికెలు, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాల, బూరుగ, పిప్పనత్తు అనునానిచూర్ణము దినుసు కొకటింటికి ౫ భాగములు, అభ్రకసిందూరము ౭ భాగములు, లోహభస్మము ౮ భాగములు-ఇట్లుల వీనినెల్లఱిఖల్వమున వైచి చూర్ణము

జేసి త్రిఫలాకషాయముచే ౬౮ భావనలు, గుంటగలగరామకషాయముచే ౩౨ భావనలు, మునగవేళ్ళరసముచే ౧౬ భావనలు, చిత్రమూలము, కలబంద, అల్లము అను వానిరసములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ ఎనిమిదేసి భావనలుజేసి పిదప ఎనిమిది, లేక పని, లేక పన్నెండు వల్లముల ప్రమాణము మాత్రముజేసి యందొకదానిని తేనె, పంచదార, ఘృతము అను వానితోనేని, చింతాకురసము పిప్పలితోనేని సేవింపుచుండిన శుష్కపాండువు, క్షయములు, వాపులు హరించును ఇదియ త్రైలోక్యసుందరరస మనంబడును. దీనియందు సర్వభక్ష్యముల వర్జించి మృగాంకరసములో జెప్పబడిన పథ్యము నాచరింప నలయును.

గంధకం టంకణం సూతం త్రికటు త్రిఫలా సమమ్. 93

నవద్రవ్యాణి వైతాని లోహ కీట్టం సమాంశకం,
గోమూత్రే ద్విగుణే పక్త్యా తత్సమం మిశ్రితం గుడమ్. 94

భక్షయే త్కొలమాత్రం తు శాల్యమ్ తక్రభోజనం,
అనంతగుణమందూరం క్షయపాండువినాశనమ్: (అన్యశాస్త్రే) 95

తా. ౯ భాగముల చిట్టెపుచూర్ణములో ౩౬ భాగములు గోమూత్రము పోసి కాచి అందు శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు అనువానిచూర్ణము దినుసుకొక్కొకభాగముచొప్పున ౯ భాగములు, ప్రాతబెల్లము ౧౮ భాగములు వైచి పాకముజేసి రేగుపదంత మాత్రముజేసి సేవింపుచుండిన క్షయము, పాండువు హరించును. ఇదియ అనంతగుణమందూరము. పథ్యము - దీనియందు మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయును.

— ౧౭ పాండురోగములయందు షడ్యము —

భోజనం సాత్త్వ్యకం శాలి యవ గోధూమ ముద్గకం,
జాంగలాని చ మాంసాని గోపయో మాహిషం ఘృతమ్. 96

వృష్టా పటోలం వేత్రం చ పృథులం శాక ద్రాక్షకం,
దాడీమంచాపి ఖర్జూరం ఫలాన్యామలకాని చ. 97

పంచమూలం సింధువారి పిబేద్వాతాదికే తథా,
సర్వేషాం పాండురోగాణాం మాహిషం తు ఘృతం హితమ్. 98

(మాధవనిదానే)

తా. శరీర ప్రకృతికనుగుణముగనుండు భోజనము, ప్రాతపద్ధు, యవలు, గోధుమలు, పెసలు, జాంగలహంసము, ఆవుపాలు, బట్టెనెయ్యి, అడ్డసరము, పొట్లకాయ,

దురుగొమ్ము, పర్వాటకము, తోటకూర, ద్రాక్షపండు, దానిమ్మపండు, భర్జూరపండు, నిరికెపండు, మారేడు, నెల్లికూర, గుమ్మడుబద్ద, దుందిలము, కలిగొట్టు, నదీజలము - వి వాతాది సర్వపాండురోగములయందు వ్యభిక్షరంబులు.

— ౧౦ పాండురోగముల వ్యభిక్షములు ౧ —

గురుద్రవ్య విదాహాని తిలం ముద్గాన్నమేవ చ,
గ్రామ్యముపోతకీంచాపి మాంసాని పరివర్జయేత్. 99

సర్వేషాం పాండురోగాణాం మాహిషం తు ఘృతం హితం,
ఇతి సామాన్యతః ప్రోక్తం పాండురోగే చికిత్సకైః. 100

తా. గురుద్రవ్యములు, విదాహకరవస్తువులు, నవ్వులు, పులగము, ఊరబచ్చలి కూర, మాంసములు ఇవి పాండురోగములయందు అవ్యభిక్షరంబులు. సర్వపాండురోగముల బ్రత్యేకేయై హితకరము. ఇటుల పాండురోగముల చికిత్సకులచే వ్యభిక్షములు సామాన్యముగ జెప్పబడియె.

— ౧౧ పాండురోగచికిత్సావిధానము ౧ —

పాండురోగేషు కుశల శ్శోభోక్తం చక్రయా క్రమమ్. 101

తా. బుద్ధిమంతుఁ డగువై ద్యుఁడు పాండురోగములయందు సగా శోభచికిత్సలనే జేయవలయును.

— ౧౨ శోభనిదానము ౧ —

నీత్వానిలో రుధిరపిత్తకఫాః ప్రదుష్టో
బాహ్యస్సిరాః ప్రకుపితాః సచ తైర్నిరుద్ధః,
త్వజ్ఞాంస సంశ్రయమలం వితనోతి శోభం
సోత్సేధసంహతమథోకిల శోభమాహుః. 102

కర్నవ్యాధిశ్శతృప్తీర్జ్వలనాక్షారోష్ణశీతాశనా
చోఘ్నకస్వప్నసురాతిమాంసరతితస్సంక్షోభణాద్వాహనాత్,
ఊర్ధ్వాధశ్చ సిరాసురోధకుపితః స్థిత్యానిలో మధ్యగః
సోత్సేధం పరిసర్పిణం వితనుతే శోభం చ సర్వాంగగమ్ 103

శ్వయంభుర్యస్య పాదస్థో ఘనఃపాదా నిషీడయేత్,
శోఫస్సక్తిని వైషమ్యం తం భిషక్పరివర్జయేత్. (అశ్వినీకల్పే) 104

తా. సర్వకారణముచే దుష్టమైనవాతము రక్తపిత్తకఫముల దోషయుక్తంబులుగ జేసి బైటిసిరల జెందునటులంజేయును. విదప వాతము పూర్వోక్తరక్తపిత్తకఫములచే నడ్డ

గింపబడినదై త్వజ్ఞాంసములయం దున్నతముగ, కఠినముగ నుండువాపును గలుగంజేయును. ఇదియ శోభరోగ మనంబడును. మఱియు ప్రారబ్ధకర్మమువలన వ్యాధిచే జనించెడి కృశత్వమువలన అత్యుష్ణము, లవణము, కారము, ఉష్ణము, శీతలముగల పదార్థసేవనవలన శోకము, నిద్ర, కడుముద్యపానము, కడుమాంసభక్షణము అనువానిసేవనవలన, శోరికలవలన, శరీరశ్రమవలన, అధికముగ భారమును మోయుటవలన వాతము నిరలయొక్క ఊర్ధ్వాధఃప్రదేశములయందు పూర్వోక్తరక్తపిత్తకఫములచే నడ్డగింపబడుటంజేసి ప్రశోపించినదై శరీరమంతట వ్యాపించి ఉన్నతమైనశోఫను గలుగంజేయును. మఱియు ఎవనికి పాదములయందు వాపు దిగి గట్టియై వేదనను గలుగంజేయుచు మరల తొడలయందు వ్యాపించుచు నుండెడినో, అట్టివానిని వైద్యుడు వర్ణింపవలయును.

రక్తపిత్తకఫావ్యాయుద్ధప్రోదుష్టాః బహిస్సిరాః,
నీత్వా రుధగతిస్తైర్ని కుర్యాత్త్వజ్ఞాంససంశ్రయమ్.
సోత్సేధం సంహతం శోఫం తమాహుర్నిచయాదతః,

105

(గంథాంతరే)

తా. వాతము దుష్టంబై స్వకారణముచే దుష్టంబులైన రక్తపిత్తకఫముల బాహ్య నిరల జెందునటులంజేసి వానిచే నడ్డగింపబడిన గతిగలదై త్వజ్ఞాంసాశ్రితముగ నుండు వాపును గలుగంజేయును. ఆవాపు పొడవుగ, కఠినముగ నుండును. మఱియు నిది రక్తయుక్తత్రిదోషసంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి నన్నిపాతాత్మక మని చెప్పింబడును.

శోఫవిభాగము ౨

సర్వం హేతువిశేషైస్తు రూపభేదాన్నవాత్మకమ్.

106

దోషైః పృథగ్ద్వయై స్సర్వై రభిఘాతాద్విషాదసి,

తా. ఆవాపు కారణభేదజనిత కార్యభేదములవలన వాత, పిత్త, క్లేష్మ, వాత పిత్త, పిత్తక్లేష్మ, క్లేష్మ వాత, నన్నిపాత, అభిఘాత విషసంబంధమువలన తొమ్మిది విధంబులుగ నగును.

శోఫపూర్వరూపము ౩

తత్పూర్వరూపం దవధు స్సిరాయామోఽంగగౌరవమ్.

107

తా. సంతాపము గలుగుట, నిరలు ఈడ్చినటుల నొచ్చుట, శరీరజడత్వము గలుగుట ఈలక్షణములవలన వాపు జనించు నని తెలియవలయును.

శోఫకారణము ౪

శుద్ధ్యామయా భక్తకృశా బలానాం తూరామృతీష్ణోష్ణగురూపనేవా,

దధ్యామమృచ్ఛాకవిరోధి ధుష్టగరోపపృష్టాన్ననిషేచనం చ. 108
అర్ఘాస్యచేష్టా నచ దేహశుద్ధి ర్ఘోషఘాతోవిషమాప్రసూతిః,
విఘోషచారః ప్రతికర్తృణాం చ నిజస్య హేతుశ్శ్వయభోః ప్రదిప్తః.

తా. పమనవిరేచకాది శోధనము, జ్వరాదిరోగములు, విరుద్ధభోజనము, ఉపహాసము ఈ మొదలగువానివలన కృశించినవారలు, మఱియు సత్వక్షయముగలవారలు, ఉష్ణ, పులుసు, కారము, ఉష్ణము, జడముగల వదార్థముల సేవించుటవలనను, పెరుగు అపక్వద్రవ్యములు, మృత్తిక, ఆకుకూరలు, తీరమత్స్యాది విరుద్ధపదార్థములు, దుష్టాన్నము, విషసంబంధముగల అన్నము ఈ మొదలగువానిని సేవించుటవలనను, మూలవ్యాధి, సంచారాదులు సేయకుండుట, పమనవిరేచనములచే శోధనార్హం బగుదోషముల శోధింపకుండుట, హృదగూది మర్మస్థలముల దోషములు కుపితంబగుటచే ఉపఘాతము గలుగుట, ఆమగర్భప్రసవము, విరుద్ధప్రసవము, పమనాచిక్కలయందు విరుద్ధోపచారంబులు సేయుట ఈ మొదలగువానివలనను వాపు జనించును.

శోఫసామాన్యలక్షణము ౧౧

సగౌరవం స్యాదనవస్థితత్వం సోత్సేధమాష్టాథ సిరాతనుత్వం,
నలోమహర్షశ్చ వివర్ణతా చ సామాన్యలింగం శ్వయభోః ప్రదిప్తమ్.

తా. శరీరజడత్వము చంచలచిత్తము శరీరమున ఉబ్బు దాహము గలుగుట, నరములు ఉబ్బుట, గగుర్నొడుచుట, శరీరము వివర్ణముగ నుండుట ఈలక్షణములు శోఫలయందు సామాన్యముగ గలిగియుండునని తెలియవలయును.

వాతజశోఫలక్షణము ౧౨

చలస్తనుత్వకృరుషోఽరుణోఽనిత
స్పృహప్తిహర్షార్తియుతోఽనిమిత్తతః,
ప్రశామ్యతి ప్రోన్నమతి ప్రపీడితో
దివాబలీ స్యాచ్ఛ్వయభుస్సమీరణాత్.

111

తా. వాపు చంచలముగ చర్మము పలచగ కఠినముగ ఎఱ్ఱగ లేక నల్లగ నుండుట, స్పృహజ్ఞానము లేకుండుట, జిలజిల యను వేదనగాని గగుర్నొడుగుగాని గలిగి కారణము లేకనే శమించుట, అణచిన తక్షణమున వైకిలేచుట, పగటియందు వాపు ప్రాబల్యముగ నుండుట ఈలక్షణములుగలది వాతజశోఫ యని తెలియవలయును.

పిత్తజశోఫలక్షణము ౧౩

వృదు స్సగంధోఽనిత పీత రాగవాణ్

భ్రమ జ్వర స్వేద తృషా మదాన్వితః,
యశ్చైవ్యతే స్పర్శరుగక్షీరాగకృ
తృప్తి త్తశోఘో భృశ దాహపాకవాన్.

112

తా. మృదువుగ, ఒకింత గంధయుక్తముగ, నల్లగ, చనపుగ, ఎఱ్ఱగ నుండుట, భ్రమ, జ్వరము, చెమట, దప్పి, ఉన్నాదము, తాపముగలుగుట, తాఁకిన నొచ్చుట, నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట, కడుముంటలు, పాకముగలుగుట ఈలక్షణములుగలది పిత్తజ్వరోఘయని తెలియవలయును.

◀౧౦ క్లేష్ట జ్వోఘలక్షణము ౧▶

గురుః స్థిరః పాండురరోచకాన్వితః
ప్రనేకనిద్రావమివహ్నిమాంద్యకృత్,
సకృచ్ఛృజస్తప్రశమో నవీడితో
నచోన్న మేద్రాత్రి బలీ కఫాత్తకః.

113

తా. జడముగ, స్థిరముగ, పాండురవర్ణముగ నుండుట, అన్న ద్వేషము గలుగుట, జొట్టుకారుట, నిద్ర, ఓకర, అగ్ని మాంద్యము గలుగుట, చిరకాలముమీఁదట ఉత్పత్తినాశనముల జెందుట, అణచిన వైకిలేవకుండుట, కఫము రాత్తులయందు వృద్ధిని జెంది నాడుల నడ్డగించి రోగికి దేహాన్వేషమును, చేష్టావిహీనతను గలుగఁజేయుటవలన వాపు బలవత్తరముగ నుండుట, చగటియందు కఫమునకు బలము లేకుండుటంజేసి స్తోత్ర స్ఫులకు ప్రతిబంధము, చేష్టావిహీనత లేకుండుట-ఈ లక్షణములుగలది క్లేష్టజ్వరోఘయని తెలియవలయును.

◀౧౧ ద్వంద్వజ, సన్నిపాతజ్వోఘలక్షణము ౧▶

నిదానాకృతీసంసర్గా చ్ఛ్వాసయథుస్సాన్యద్విద్విదోషజః,
సర్వాకృతీస్సన్నిపాతా చ్ఛోఘో వ్యామిశ్రలక్షణః.

114

తా. రెండురెండు దోషవికారములు, లక్షణములు గలిగియుండిన ద్వంద్వ జ్వరోఘయనియు, వాతాదిసర్వదోషలక్షణములు గలిగియుండిన సన్నిపాతజ్వరోఘయనియు తెలియవలయును.

◀౧౨ అభిఘాతజ్వోఘలక్షణము ౧▶

అభిఘాతేన శస్త్రాది ఛేదఛేదక్షతాదిభిః,
హిమూనిలోదధ్యనిలై ర్భల్లాతకపికచ్చుజైః.
రసై శ్శూకై శ్చ సంస్పర్శాచ్ఛ్వాసయథుస్సాన్యద్విద్విదోషవాన్,

115

భృశోష్ట్రాలోహితాభాసః ప్రాయశః పిత్తలక్షణః. 116

తా. కాష్ఠాదులచే ప్రహరించుట, శస్త్రానులచే నరుకుట, బద్దలుసేయుట, లేక గాయపఱుచుట, చలిగాలి, నముద్రపుగాలి, జీడిగింజరసము, దురదగొండిరసము, ముల్లు అను వాని సంబంధమువలన శరీరమున వాపు జనించి కడుదాహము, ఎఱుపువర్ణము, తఱుచుగ పిత్తశోఫలక్షణములు గల్గియుండుట ఈలక్షణములు గలది అభిఘాతశోఫ యని తెలియ పలయును.

❧ విషజశోఫలక్షణము ❧

విషజస్సవిషప్రాణి పరిసర్పణమూత్రణాత్, 117
దంష్ట్రాదంతనఖాఘాతా దవిషప్రాణినామపి.

విష్ణాత్రశుక్రోపహత మలవద్వస్త్రసంకరాత్, 118
విషవృక్షానిలస్పర్శా ద్ధరయోగావచూర్ణనాత్.
మృదుశ్చలోపలంబీచ శీఘ్రోదాహరుజాకరః,

తా. విషజంతువులు శరీరముపై బరుగిడుటచేనేని, లేక వానిమూత్రము శరీరముపై బడుటచేనేని, లేక విషవిహినజంతువులయొక్క కోరలు, లేక దంతములు, నఖములు అనువాని అభిఘాతముచేనేని, లేక విషప్రాణులయొక్క మల, మూత్ర, శుక్లములచే తడి సిన వస్త్రమును ధరించుటచేనేని, లేక విషవృక్ష విషవాత స్పర్శచేనేని, లేక విషసంబంధముగలవస్తువును శరీరముపై పూయుటచేనేని విషశోభ జనించును. ఆశోభ మృదువుగను, చంచలముగ, ప్రేలునదిగ, శీఘ్రోత్పత్తి, దాహము, పీడ గలదిగ నుండును.

❧ వాతాదిస్థానవిశేషమువలన శోఫోత్పత్తిక్రమము ❧

దోషాశ్శ్వయధు మూర్ధ్వం హి కుర్వంత్యామాశయస్థితాః. 119

పక్వాశయస్థా మధ్యేతు వర్చస్థానగతాస్త్యధం, 120
కృత్స్న దేహమనుప్రాప్తాః కుర్మ్యస్సర్వసంతథా.

తా. వాతసి త్తక్షేష్టములు ఆమాశయగతంబులైన అొమ్ముకుప్రైభాగమున, పక్వాశయగతంబులైన అొమ్ము, పక్వాశయము అనువానికి మధ్యభాగమున వాపును గలుగంజేయును. మఱియు మలాశయగతంబులైన పక్వాశయము మొదలు పాదపర్యంతము వాపును గలుగంజేయును. మఱియు శరీరమంతట వ్యాపించిన సర్వాంగముల వాపును గలుగంజేయును.

❧ అసాధ్యశోఫలక్షణము ❧

శ్వాసః పిపాసా ఛర్దిశ్చ దౌర్బల్యం జ్వరయేవ చ,

యస్య చాన్నేరుచిర్నాస్తి శోభనం పరివర్జయేత్ .

121

తా. శ్వాసము, దమ్మి, ఓకర, దౌర్బల్యము, జ్వరము, అన్న ద్వేషముగల శోభ రోగిని వర్జింపవలయును.

ఆననం హస్త పాదం చ పుంసి శోభః ప్రవర్తతే,

పునఃపునః ప్రకారేణాప్యసాధ్యః పరికీర్తితః. (నిత్యనాథీయే) 122

తా. ఏవురుషనికి ముఖము, కాళ్లు, చేతులు అనువానియందు వాపు జనింప నివృత్తింపుచు మరల వాచుచునుండెడినో, అట్టిరోగియొక్క శోభ యసాధ్యంబని తెలియ వలయును.

ఆననం హస్త పాదం చ కుక్షి గుహ్య వృభావపి,

స్త్రీణాం శోభః ప్రవర్తతే హ్యసాధ్యః పరికీర్తితః. (సిద్ధసంగ్రహే)

తా. స్త్రీకి ముఖము, చేతులు, కాళ్లు, కడుపు, మర్మస్థలము అనువానియందు వాపు జనించినను, లేక నివృత్తించి మరల వాచినను, ఆస్త్రీయొక్క శోభ యసాధ్యం బని తెలియ వలయును.

గౌరవం చ జ్వరం తృష్ణా మద స్వేదోఽగ్నిమందతా,

మూత్రకృచ్ఛాతిసారం చ ఛర్దిశ్చ శ్వయథౌ భవేత్ . 123

(అశ్వినీకల్పే)

తా. శరీరము బరువుగ నుండుట, జ్వరము దమ్మి గలుగుట, శరీరము గురు తెలుగుండుట, చెమటపట్టుట, అగ్నిమాంద్యము, మూత్రకృచ్ఛము, అతిసారము, వాంఠ గలుగుట ఈలక్షణములు గలవాపులు అసాధ్యములని తెలియవలయును.

— శోభమారోపద్రవములు —

అనేకోపద్రవయుతం పాదయోః ప్రసృతం నరం,

నారీం శోభ ముఖీం హంతి కుక్షి గుహ్య వృభావపి. (మతాంతరే)

తా. ఏవురుషనికి శోభరోగముతోడ అనేకోపద్రవంబులు గూడి కాళ్లయంద వాపు, స్త్రీకి ముఖమునందు వాపు, స్త్రీపురుషులకు కడుపు, మర్మస్థలము అనువానియంద వాపు గలిగియుండెడినో, అట్టివారు మరణముజేందుదురని తెలియవలయును.

జ్వరాతిసార శోఘానాం శ్వయథౌ చ తథాక్షయే,

ఆననం హస్త పాదం చ విశేషాద్యస్యశుష్కత్యతి. 124

స్వయోనావపి దేహే చ సామాన్యద్యాతిఁచతామ్,

(నిత్యనాథీయే)

తా. పాండు, క్షయరోగములలో జ్వరాతిసారంజేసి, శోఫయేని ముదిరినను, లేక ముఖము, కాళ్లు చేతులు శుష్కించి యోని శరీరము వాచియుండినను అపాండు క్షయ రోగులు మరణముజెందుదురని తెలియవలయును. (మఱియు అనేకోపద్రవములతో గూడి యుండు శోఫలు అసాధ్యంబు లనియు, తక్కినవి సాధ్యంబు లనియు తెలియవలయును)

క. చిరుచెమట దప్పి మూత్రము

నరికట్టుట పచ్చ నగుట యతిసారంబుకా

జ్వరమును వాంతియుఁ గలయా

గురుశోఫలు మానవనుచుఁ గొట్టురుచెప్పెన్.

— శోఫారసము —

స్వచ్ఛసూతేన గంధేన కృతా కజ్జలికా శుభా. 127

తతశ్శుల్బం సకాంతం చ రాజావర్తశ్చ రాప్యకం,

¹అభ్రకం చ శిలాతాళం విషం వ్యోష సరాజితాః. 128

విషతిందుక బీజాన్ని ప్రత్యేకం రససమ్మితం,

సర్వమేకత్ర సంయోజ్య చూర్ణయిత్వా తతఃపరమ్. 129

భృంగరాజరసం దత్వా మర్దయే ద్దివసద్వయం,

శోషణం కారయేత్తేన దాతవ్యా చణకోపమా. 130

రసశ్శోఫారి నామాయం ప్రోక్తమందారభైరవే. 131

స్థూల్యం రోగ మరోచకాన్ని సదనం శోఫం చ పాండ్వామయం

స్లిహం చ గ్రహణీం చ మూలక రుజాం వాతం తథావాహకం,

హిక్కా శ్వాస కఫానిలం క్రిమి యక్ష్మచ్ఛూలం చ జీర్ణజ్వరం

సర్వాన్వాతకఫామయాంశ్చ హరతి ష్టిప్రం త్రిదోషామయాన్.

(భైరవకల్పే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము పీనిని సమముగ ఖల్వమున నునిచి కజ్జలిగ మర్దించి యందు తామ్రభస్మము, కాంతభస్మము, ²రాజావర్తపు తాయి భస్మము, రజితభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల, శుద్ధిజేసిన తాళకము, శుద్ధిజేసిన పసనాభి, త్రికటుకములు, గంఢెన, శుద్ధిజేసిన ముప్పిరింజలు, చిత్రమూలము అనువానిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును పాదరసమునకు సమముగ వైచి గుంటగలగ రాకు రసముతో రెండుదినములు మర్దించి సెనగగింజలం లేసి మాత్రలు జేసి యెండించి

లేనతో నేవించిన ఘాలరోగము, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము, శోఫ, పాండువులు, స్త్రీహారోగము, గ్రహణిరోగము, మూలరోగము, కడుపుబ్బరము, ఎక్కిళ్లు, శ్వాస, కఫరోగము, వాతరోగము, కృమిరోగము, యకృద్రోగము, శూల, జీర్ణజ్వరము, సమస్త వాతకఫములచే జనించినరోగములు, త్రిదోషజనితరోగములు కడుశీఘ్రముగ హరించును. ఇదియ మందారబైరవగ్రంథమున జెప్పబడిన శోఫారస మనంబడును.

❖ శోఫలకు వజ్రమండూరము ❖

సూక్ష్మచూర్ణం తు మండూరం గోమూత్రే పాచయే ద్దినం,
వజ్రవల్లిం సమాంశం చ చించా త్వక్తారసంయుతామ్. 133
భక్షితంచాక్షమాత్రం తు హ్యసాధ్య శ్వయంభుం జయేత్,
(మాధవనిదానే)

తా. మండూరమును సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి గోమూత్రములూవైచి ఒకదినము వండి పిదప నామండూరమును గ్రహించి దానికి సమముగ నల్లైరుబూడిదెను, చింత చెక్కలబూడిదెను కలిపి గచ్చకాయలంతేసి మాత్రలుజేసి నేవింపుచుండిన అసాధ్య శోఫలు హరించును. మఱియు పాండురోగమున జెప్పబడిన బింబాదికహయమును సహా శోఫరోగములూ నేవింపం దగును.)

❖ శోఫలకు కిట్టాదికహయము ❖

కిట్టామలకషాయేణ పాండుం శోఫం చ కామిలామ్. 134
చించా కిట్ట కషాయేణ శోఫ పాండు గడం హరేత్,
(ఆయుర్వేదే)

తా. ప్రాతచిట్రైమును, ఉసిరికెపప్పును కషాయము గాచి అందు సిందూరము గలిపి నేవించిన పాండువు, శోఫ, కామిల హరించును. మఱియు చింతాకును, ప్రాతచిట్రైమును కషాయముగాచి యందు సిందూరముగలిపి నేవించిన పాండువు, శోఫ హరించును. (మఱియు పాండురోగములయందు జెప్పబడిన కాంతవల్లభరసము, లోకనాథ రసము, మండూర కల్పములు, లోహాభస్మము, చించాదిలేహ్యము అనువానిలూ దేనినేని నేవించిన శోఫలు హరించును.)

❖ శోఫలకు తింత్రిణీమండూరము ❖

తింత్రిణీ కణసంయుక్తం మండూరం యోజయేత్తతః. 135
పీత్వా చ హరతే శీఘ్రం శోఫ పాండు యయాదికం, (బాహుళే)

తా. చింతాకు రసము పావునేరు, సింపుళ్లు ఒకవరహాయెత్తు, మండూరము ఒక

వరహాయేత్తు-ఇటుల వానినెట్ల నేకముజేసి నలువదిదినములు నేవింపుచుండిన శోఫ, పాండువు, క్షయములు, పురాణజ్వరములు హరించును. పథ్యము—వాయుంటికూరను, కాల్యన్నమును భుజింపవలయును.

—౧౩ శోఫలకు రసభూపతి ౧౩—

రసగంధామృతం తుల్యం తీక్ష్ణనూదుంబరం సమమ్. 136

హంసపాదిద్రవైః ఖల్వే మర్దితం దివసత్రయం,
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ లేపయే ద్వస్త్రమృత్తికామ్. 137

వాలుకాయంత్రకే క్షిప్వా శనైర్మృద్వగ్నినా పచేత్,
ద్విషణ్డ్యమం సముద్భృత్య చూర్ణయే న్నాషమాత్రకమ్. 138

ఆర్ద్రకాస్యానుపానేన సర్వశోఫం నిహంతి చ,
రసోహ్యగ్నికుమారాఖ్యో యోగోఽయం రసభూపతిః. 139

(చింతామణౌ)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసినవననాభి, ఉక్కుభస్మము, తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమున వైచి హంసపాదియాకు రసముతో మూడుదినములు మర్దించి గాజుకు ప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమున పండ్రెండురౌములు సూక్ష్మగ్నిచే పండి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముచేసి యందు మాషప్రమాణమును అల్లపురసానుపానముతో నొసంగిన సర్వ శోఫలు హరించును. (ఇదియ అగ్నికుమారమని రసభూపతి యని జెప్పబడును.)

—౧౪ శోఫలయందు పథ్యము ౧౪—

పురాణశాలి గోధూమ పటోలం తండులీయకం,
థాత్రీపృథ్వీకర్షురసి ద్రాక్షా దాడిమ చందనమ్. 140

తక్రం మధు మధూకే చ శోభానాం హితమావిదుః,
(మాధవనిదానే)

తా. ప్రాతపద్మ, గోధుమలు, పొట్లకాయ, చిట్టికూర, ఉసిరికె, గలిజేరుకూర, చేతరాసికూర, ద్రాక్షపండ్లు, దానిమ్మపండ్లు, శ్రీగంధము, ఆవుచల్ల, ఇష్పపువ్వు, తేనె ఇవి శోఫరోగులకు పథ్యకరంబులు.

—౧౫ శోఫలయం దపథ్యము ౧౫—

దధి నిమ్బావ కట్వమ్లు మత్స్య మద్య విదాహినః. 141

తిలా స్ఫువశ్చ మాషశ్చ శోభానా మహితం విధుః,

తా. పెరుగు, చిక్కుడుకాయ, అనపకాయ, కారము, పులుసు, మత్స్యములు కల్లు, విదాహాకరద్రవ్యములు, నువ్వులు, పప్పు, మినుములు ఇవి శోభరోగుల కవధ్యంబులు

— ౧౭ కామిలా నిదానము ౧ —

పాండురోగేషు యే వాత పిత్త కాసాస్తతో భవేత్. 14

హరిద్రయా నమం చక్షు ర్ముఖమూత్రమలం తథా,

దాహో విపాకో దౌర్బల్య మరుచిశ్చ ప్రజాయతే. 14

కామిలా సాతికాలేన జాయతే కుంభకామిలా, (మాధవనిదానే

తా. పాండురోగ వాతపిత్తశ్లేష్మలక్షణము లన్నియు గలిగియుండుట, ముఖ నేత్రములు మూత్రము మలము పసపుసారియుండుట, దాహము గలుగుట, అన్న పీర్ణముగావండుట, దౌర్బల్యము అరుచిగలుగుట-ఈలక్షణముగలది కామిల యని తెలియవలయును. ఇది దీర్ఘకాలం బుండుటచే * కుంభకామిలగ పరిణమిల్లును.

— ౧౮ కుంభకామిలా లక్షణము ౧ —

కృష్ణ సీత శక్ర స్తూత్ర తంద్రా మోహాశ్చ ఛర్దనమ్. 14

దాహోఽరుచిస్తథానాహ జ్వరోవై రక్తనేత్రతా,

అసాధ్యా శ్వాసకాసశ్చ విజ్ఞేయా కుంభకామిలా. 14

(మాధవనిదానే

తా. మలము నల్లగ, మూత్రము పచ్చగ వెడలుట, తంద్ర మోహము వాదాహము అరుచి కడుపుబ్బరము జ్వరము గలుగుట, నేత్రము లెఱ్ఱగ నుండుట, శ్వాసకాసలు గలుగుట-ఈలక్షణములగలది కుంభకామిల యని తెలియవలయును.

— ౧౯ కామిలా సాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు ౧ —

దగ్ధమాంస రుధిరాతిపిత్తతః కామిలా భ్రమ తృషా విదాహినీ,

సీతనేత్ర బలవత్క్యపేక్షయా శోభవత్యపిత కుంభకామిలా. 1

కామిలా హంతి రక్తాక్షం రక్తమూత్రం హతానలం,

(అశ్వినీకలే

తా. పిత్తోద్రేకమువలన రక్తమాంసములు ఉడికి శరీరము దిరుగుచు దాతావముగలిగిన కామిలారోగమని తెలియవలయును. ఇది ఉపేక్షవలన ప్రబలమై నేముల పసపువర్ణమును శరీరమున శోభను గలుగఁజేసి కుంభకామిల యని చెప్పబడు

* కుంభకామిలయన క్షోభము నాశ్రయించియుండు కామిల.

అందు నేత్రములు, మూత్రము ఎఱ్ఱనై అగ్నిదీపనము లేకుండిన రోగి జీవింపఁడని యెఱింగి చికిత్స జేయఁజనదు. మఱియు పైదుద్గుణంబులు లేకుండిన రోగము సాధ్యమని యెఱింగి చికిత్స జేయవలయును.

❧ కామిలకు పంచాస్యరసము ❧

రసభస్మాశ్ర కాంతార్క తీక్షణతాళక మాక్షికమ్. 147

దేవదారు ద్రవైః పిష్ట్యా దినైకం తత్సమం సమం,
పాచయే ద్వాలుకాయంత్రే త్రిదినాంతే సముద్ధరేత్. 148

¹అమృతోత్పలకల్తార కందేన క్షీరసంయుతం,
పిష్టం యష్ట్యంభసాయామం మాషం క్షౌద్రసితాయుతమ్. 149

రసః పంచాస్యనామ్నాయం నేవయే త్కుంభకామలీ,
(చికిత్సాసారసంగ్రహే)

తా. రసభస్మము, అశ్రకభస్మము, కాంతభస్మము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిజేసిన తాళకము, ²హేమమాక్షికభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమున నునిచి ఒకదినము దేవదారుచెక్కరసముతో మర్దించి కుప్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున మూడుదినములు దీపాగ్నిచే వండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి అందు తిప్పతీఁగె, కలువగడ్డలు, తామరగడ్డలు అనువానిచూర్ణమును కలిపి పాలు, అతి మధురకషాయము వీనితో ఒకర్పూము మర్దించి మాషప్రమాణమంతేసి మాత్రలుజేసి తేనె పంచదారలతోగాని (నల్లగంటెనవిత్తుల చూర్ణముతో గాని, గలిజేరువేళ్ల రసము మిరియములు పంచదార అనువానితోగాని, తెల్లదొంటెన రసము, పాలు అనువానితోగాని, కుప్పెంటాకురసము, పెరుగు అనువానితోగాని) సేవించిన కుంభకామిల హరించును. ఇదియ పంచాస్యరస మనంబడును.

❧ శిలాజిత్వాది వటికములు ❧

శిలాజతుశ్చ గోమూత్రం మండూరంచాథ మాక్షికమ్. 150

లోహభస్మ చ నిష్కం వా నేవయే త్కుంభకామలీ, (సిద్ధరస్వాప్త వే)

తా. శుద్ధిజేసిన శిలాజత్తు, మండూరము, హేమమాక్షికభస్మము, లోహభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతో మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలుజేసి సేవించిన కుంభకామిల హరించును.

1 అమృతోత్పలకందాతిబలాక్షేత్ర పలంయుతమ్. 2 హేమమాక్షిక మన పెండి

—ॐ కామిలకు మంత్రము ॐ—

అగ్రతో నారసింహశ్చ పృథ్వీతో వాయునందనః.

151

ఉభయోర్బాహుధన్వంత్రే సహితౌ రామలక్ష్మణౌ,

తా. ఈమంత్రముచే కామిలారోగిని మంత్రించుచు త్రొత్తకంచుగిన్నెలో పుడి నెడు నీళ్లుపోసి దానియందు ఛాయను జూచునటులంజేసి అట్టితరి రెండుసూదుల దెచ్చి వానితోసలబట్టికొని వైకంచుగిన్నెలో ముంచుచు నీమంత్రమును ముమ్మారు జెప్పుచు వాని ముఖము మొదలుకొని పాదములవర్యంతము దిగదుడిచి యందలి నీరును పదిలము నేయ వలయును. మఱియు కామిలారోగము హరించువఱకు దిగువ్రాద్దున మంత్రింపుచుండ వలయును. అగిన్నెలోనినీరు విరుగకుండిన కామిల మానుననియు, విరిగిన మాన దనియు తెలియవలయును.

—ॐ కామిలకు రక్షకర్త ॐ—

ఘటికా మణిబంధే చ దహే త్సూక్ష్మశలకయా.

152

వలయం చ సువర్ణస్య తామ్రస్య రజతస్య వా, (అగ్నిమతే)

తా. ఇరుమణికట్ల తిరుగువారలయందు, రెండుచీలమండలయొక్క కీళ్లయందు బంగారుశలకుతోనేని, రాగిశలకుతోనేని, వెండిశలకుతోనేని వలయాకారంబుగ రక్షలుచేసిన కామిల మానును. మఱియు దీనియందు పాండురోగమున జెప్పుబడిన పథ్యములనే నాచరింపవలయును.

—ॐ హలీమకకులాంతకరనము ॐ—

శుద్ధసూతామృతం గంధం హరితాశం మనశ్శిలా.

153

ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,

వాసా ఖదిర దుత్తూర రసేన పరిభావయేత్.

154

ప్రత్యేకం చ దినం యామం వాలుకాయంత్రకే పచేత్,

సాంగశీతల ముద్ధృత్య పంచపిత్తేన భావయేత్.

155

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య మనుపానం పిబేదను,

త్రికటు త్రిఫలాచైవ లజ్జాశు గిరికర్ణికా.

156

అపామార్గశ్చ సురసా నిర్గుండి కర్షమాత్రతః,

క్వాథ మష్టావశేషం తు పీయమానం హలీమకమ్.

157

నాశయే త్సర్వరోగాంశ్చ కామిలా పాండు శోఫజిత్,

(గంధాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసినపాదరసము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన హరిదళము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమున నునిచి అడ్డసరము, చంద్ర, ఉష్ణైత్త అనువాని రసములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్క దినము మర్దించి భావనజేసి తుప్పెలో నునిచి ఒకర్హాము వాలుకాయంత్రమున వండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి చేప, కాటుబజ్జె, నెమలి, అడవిపంది, మేక అనువానిచేదులచే భావనజేసి గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, కరక తాండ్రయుసిరకెలు, అంతరదామర, తెల్లగంటెన, ఉత్తరేణి, మంచితులసి, వావిలి అనువానిని దినుసు ఒకటింటికి కర్షప్రమాణముచొప్పున గ్రహించి ఉడకముపోసి అష్టావ శేషముగ కషాయముకాచి దీనిచే నౌషధమును సేవించిన హలీమకము, కామిల, పాండు పులు, శోఫ మొదలగు సర్వరోగములు హరించును.

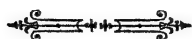
హలీమకే పాండురోగ చికిత్సాకారయేద్భిషక్. (గ్రంథాంతరే)

తా. హలీమకమునకు పాండురోగ చికిత్సలే జేయవలయును.

ప ఖ్వా మ ప్ర క రణ మ్.

షష్ఠ ప్రకరణే

వాతరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త తనచే జేయఁబడు సీగ్రంథమునందు షష్ఠప్రకరణమును రచించఁబూని యది నిర్విఘ్నముగ పఠనమాప్తి జేందుటకై తన కిష్టదేవతయగు ఈశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును “వృషేంద్రగామినం శంభుం” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వృషేంద్రగామినం శంభుం సర్వేశం భక్తవత్సలం,
భూతేశం లోకకర్తారం నీలకంఠమహం భజే.

1

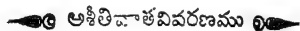
తాత్పర్యము. శ్రేష్ఠమైన వృషభమూ నెక్కి సంచారము సేయువాఁడు, సుఖకరుఁడు, జగదీశ్వరుఁడు, భక్తులయందు వాత్సల్యము గలవాఁడు, భూతములకు ప్రభువు, జగత్సృష్టిస్థితిసంహారకుఁడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీ నీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,

వత్సామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరగముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజు అని పేర్కొనఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమను సీగ్రంథముయొక్క యాటవప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

ఊర్ధ్వవాతం శిరోవాతం పక్షుఘాతం చ సార్వకం,
అర్ధాంగ కంఠవాతం చ హఞ్మారుస్తంభం తక్షణే చ.

3

కిక్కుసం శోణితం వాతం హ్యేష్టుం చ కఫవాతకం,
సాధ్యవాతం ధనుర్వాతం తిమిరం కంఠవాతకమ్.

4

కాకవాతం శీతవాతం నయనోదరవాతకం,

నాసావాతం ముఖావాతం వాతంచావయవాంగకమ్.

5

జిహ్వోంగం నరవాతం చ కర్ణవాతం నిరుధ్య చ,

ఆనువాతం చ త్వగ్వాత మణువాతం తక్షణే చ,

6

- అంగభ్రమణకం చైవ మలబద్ధం చ గుల్మకం,
 మూత్రబద్ధం బాహుకంపం స్కంధవాతం తథైవ చ. 7
- ఆధ్యవాతం ధూమవాతం విధూమం భోగవాతకం,
 కటివాతం తు తద్వచ్చ శుక్లవాతం చ పాంశుకమ్. 8
- సంధివాతం గృధ్రవాతం గుల్ఫవాతం తథైవ చ,
 మందవాతం జానువాతం జంఘావాతం చ పాదకం. 9
- కంధరంచాంగులీవాత మనులోమం విలోమకం,
 సుప్తవాతం కోష్ఠవాతం వస్తివాతం చ శుష్కకమ్. 10
- స్థానవాతం కుక్షివాత మస్థివాతం చ మజ్జకం,
 ఏకాంగకం క్షీణవాత వసావాతకసంజ్ఞకమ్. 11
- మధువాతం త్సుధావాతం శృంఖలం సింహిటవాతకం,
 స్నాయు ప్రసూతివాతం చ హృదీర్ణాతపవాతకమ్. 12
- అగ్నివాతం తథానామ్నా స్వరహీనం చ ఖంజకం,
 కళావాతం దండవాతం క్షతవాతం చ పంగుకమ్. 13
- దధివాతం తథోన్మాద మశీతిర్వాతసంజ్ఞికాః,

తా. ఊర్ధ్వవాతము, శిరోవాతము, పక్షిణాతవాతము, పార్శ్వవాతము, అర్ధాంగ
 వాతము, కంపవాతము, ఊరు స్తంభవాతము, కిక్కినవాతము, రక్తవాతము, ఆప్లవాతము,
 కఫవాతము, సాధ్యవాతము, ధనుర్వాతము, తిమిరవాతము, కంఠవాతము, కాకవాతము,
 శీతవాతము, నయనవాతము, ఉదరవాతము, నానావాతము, ముఖవాతము, అవయవాంగ
 వాతము, జీహ్వోంగవాతము, నరవాతము, కర్ణవాతము, ఆప్లవాతము, త్వగ్వాతము, అణు
 వాతము, అంగ భ్రమణవాతము, మలబద్ధవాతము, గుల్మవాతము, మూత్రబద్ధవాతము,
 బాహుకంపవాతము, స్కంధవాతము, ఆధ్యవాతము, ధూమవాతము, విధూవాతము,
 భోగవాతము, కటివాతము, శుక్లవాతము, పాంశువాతము, సంధివాతము, గృధ్రవాతము,
 గుల్ఫవాతము, మందవాతము, జానువాతము, జంఘావాతము, పాదవాతము, కంధర
 వాతము, అంగులీవాతము, అనులోమవాతము, విలోమవాతము, సుప్తవాతము, కోష్ఠ
 వాతము, వస్తివాతము, శుష్కవాతము, స్థానవాతము, కుక్షివాతము, అస్థివాతము, మజ్జా
 వాతము, ఏకాంగవాతము, క్షీణవాతము, వసావాతము, మధువాతము, త్సుతవాతము,
 శృంఖలవాతము, సింహిటవాతము, స్నాయుకవాతము, ప్రసూతివాతము, అజీర్ణవాతము,
 ఆతపవాతము, అగ్నివాతము, స్వరహీనవాతము, ఖంజానాతము, కళావాతము, దండ

వాతము, క్షుతవాతము, పంగువాతము, దధివాతము, ఉన్నాదవాతము అని వాతరోగములు ఎనుబదివిధంబులు.

❧ వాతాదిప్రకోపజనితరోగభేదములు ❶ ❧

న వాతేన వినా శూలం న కంఠాః క్లేష్టనా వినా. 14

న పిత్తేన వినా ఛర్దిః సాజీర్ణేన వినా జ్వరః,

తా. వాతము ప్రకోపించకనే శూలయు, క్లేష్టము ప్రకోపించకనే కంఠదయు, పైత్యము ప్రకోపించకనే ఛర్దియు, అజీర్ణము లేకనే జ్వరమును గలుగదని తెలియ వలయును.

❧ వాతరోగనిదానము ❷ ❧

రూక్షశీతాల్పలఘున్న వ్యవాయాతి ప్రజాగరైః. 15

విషమృదుపచారాచ్చ దోషాస్యకాన్యవణాదపి,
లంఘన ¹ష్ణవనాత్వద్వ్యాధ్యామాతివిచ్ఛేదనైః. 16

థాతూనాం సంక్షయ్యాద్భింతా శోకరోగాతికర్షణాత్,
వేగసంధారణాదామాదభిఘాతాదభోజనాత్. 17

మగ్నబాధాద్గజోష్ఠాశ్చ శీఘ్రయానాదినేవనాత్,
దేహేస్త్రోతాంసి రిక్తాని పూరయిత్వానిలో బలీ. 18

కరోతి వివిధాన్ వ్యాధీన్ సర్వాంగై కాంగసంశ్రయాన్,
సంకోచః పర్వణాంస్తంభో భంగోష్ఠ్థాం పర్వణామపి. 19

రోమహర్షః ప్రలాపశ్చ పాణిపృష్ఠశిరోగ్రహః,
ఖాంజ్యపాంగుల్యకుబ్జత్వం శోభాంగానా మనిద్రతా. 20

గర్భశుక్లరజోనాశ స్పృందనం గాత్రసుష్టతా,
శిరోనాసాక్షి జత్రాణాం గ్రీవాశ్చాస్మాపి హుండనమ్. 21

భేదస్తోదార్చితాక్షిపా ²మోహశ్చాయాస ఏవ చ,
మోటనంచైవ గ్రీవాశ్చాస్మాసస్పర్శాంగతోదనమ్. 22

ఏవంవిధాని రూపాణి కరోతి కుపితోఽనిలః,
తత్ర కోష్ఠాశ్చితే దుష్టే నిగ్రహో మూత్రవర్చసోః. 23

హేతుస్థానవిశేషాచ్చ భవే ద్రోగవిశేషకృత్,

1 ష్ణవనాత్వద్వ్యాధ్యాసాదతివిచ్ఛేదనైః. 2 ముహుశ్చాయాసఏవ చ.

❶ పార్శ్వశూలం, భ, మో మోహ; కరోతి కుపితోఽనిలః.

సుస్మి గైస్సుఖయేద్దేహం సోష్ణస్నేహం చ పాయయేత్. 24

యూషైశ్చైర్ఘృతైస్సామైః పయోభిస్సర్వరసైః,
భోజయేద్దేచయేత్స్విద్యే స్తృదుస్నేహాక్తభేషజైః. 25

క్షీరైర్వాతారితైలం వా పిబేచ్ఛుద్ధికరం భవేత్, (మాధవనిదానే)

తా. రూక్ష, శీతలము, అల్పప్రమాణము, లఘుత్వముగల యన్నమును భుజించుట, కడుమైథున, జాగరణ, విషమోపచారముల సేయుట, దోషము అనఁగా—కఫ పిత్త మలమూత్రాదులను, రక్తమును స్రవించజేయుట, దాటుట, నదులయందుడుట, మిక్కుటముగ మార్గము నడుచుట, (కడు ఆయాసముజెందుట), దుముకుట మొదలగు కడువిరుద్ధచేష్టలుసేయుట, రసరక్తాదిధాతువులు క్షయించుట, చింత, దుఃఖము, రోగము అనువాసిని జెందుట, మిక్కుటముగ కృశించుట, మలమూత్రముల బంధించుట, ఆసుమన—రసధాతువు దుష్టంబై వాతమార్గము నడ్డగించుట, కాష్ఠాద్యభిఘాతము నెందుట, ఉపహాసము సేయుట, హృదయాదిమర్మములయందు దభిఘాతము గలుగుట, వీనుగు, ఒంటె, గుఱ్ఱము మొదలగువానివైచుండి భూమివైబడుట - ఈ మొదలగు కారణములవలన వాతము ప్రకోపించి బలిష్ఠమై శరీరమునందలి రక్తములైననాడుల పూరింపంజేసి సర్వాంగమునేని, లేక ఏకాంగమునేని నాశ్రయించి నానావిధ వాతరోగముల జనింపజేయును. మఱియు సంధులయందు సంకోచము, స్తంభనము, అస్థిసంధులయందు భిన్నంబగునటుల పీడ, గగుర్పాటు, కబ్బిబ్బుమాటలు, చేతులు, పీపు, శిరము అనువానియందు వట్టు, కుంటితనము, పిచ్చుకుంటితనము, కుబ్జత్వము, అంగములయందు వాపు, నిద్రాభంగము, గర్భము ధరింపకుండుట, శుక్ర రజో రక్తములు నశించుట, శరీరము వణకుట, శరీరము మొద్దుపొరియిండుట, కేశశ్రవణము, కణత, లలాటము అనువానియందు పగులుట, ఘోషేంద్రియము నశించుట, నేత్రములదృష్టి లేకుండుట, తొమ్మడుచుకొనుట, మెడ స్తంభించుట, పెదవులు, దంతములు, కంఠము మొదలగు వానియందు పగులుట, నూదులచే బొడుచునటుల పీడ, ఆత్మేషవాతము, మోహము, ఆయాసముగలుగుట, మెడ యాడ్చికొనుట, శ్వాసము, సర్వాంగము వేదన, (పార్శ్వములయందు శూల, మోహము) గలుగుట—ఈలక్షణములు వాత ప్రకోపమువలన గలుగును. కోష్ఠాశ్రితవాతము దుష్టంబైన మలమూత్రముల నడ్డగించును. మఱియు ప్రకోపించిన వాతము కారణస్థానభేదములవలన నానావిధ వాతరోగముల గలుగంజేయును. వాతరోగికి కోమలములగు ద్రవ్యములచే శరీరసౌఖ్యమును గలుగంజేయుటయేగాక - ఉష్ణములగు స్నేహద్రవ్యములపానమును, * యూషము, తైలము,

* యూష మన పెసలు, ఉలవలు మొదలగువానికట్టు.

ఘృతము, పుట్లనిద్రవ్యములు, సాలు, స్వరసములు, రసవశేషద్రవ్యములు అనువాసి భోజనమును, స్వేదనక్రియయును, మృదుకర ద్రవ్యములు, స్నేహము అనువాసి లేపనమును, రేచనమును, తీరము, వాతాంతైలము అనువాసి సేవనను జేయింపవలయును. ఈ ఉపచారములచే వాతరోగము శమించును. ఇవియ వాతరోగమునకు సామాన్యోపచారములు.

❖ వాతసాధ్యసాధ్యములు ❖

పార్శ్వస్థానవిశేషాచ్చ భవే ద్రోగవిశేషకృత్. 26

ధనురాదిరసాధ్యస్తు ద్వంద్వలక్షణకస్తథా,
స్థాననామానురూపేణ లింగభేదా ద్వినిర్దిశేత్. 27

శుద్ధవాతహతం పక్షం కృచ్ఛసాధ్యతమం విదుః,
హనుస్తంభార్దితాక్షేప పక్షఘాతాపతానకాః. 28

కాలేన మహతా సాధ్యా హ్యసాధ్యాశ్చ చిరంగతాః,
(ఆయుర్వేదే)

తా. ఒకపార్శ్వము నాశ్రయించియుండువాతము, ధనురాదివాతములు, ద్వంద్వవాతములు, స్థాననామానుగుణమువలన లక్షణములవలన అసాధ్యము లనియు, శుద్ధవాతము (అనగా ఏకదోషజనిత వాతరోగము) వలన జనించిన పక్షవాతము కష్టసాధ్యమనియు, హనుస్తంభము, అర్దితము, అక్షేపము, పక్షఘాతము, అపతానకము అను వాతరోగములు కాలక్రమముమీదట సాధ్యంబు లనియు, కడుదీర్ఘకాలమునుండిన అసాధ్యము లనియు తెలియవలయును. (ఇంక జ్వరముతోగూడిన ఏకాదశ వాతలక్షణముల వచించెదను.)

❖ ధూమవాతలక్షణము ❖

విషూచికా వాంతి విదాహకాశ్చ జ్వరోతి తృష్ణాప్యతిసారకశ్చ,
పిత్తంచ మూర్ఛాభ్రమణంవికారో ధూమంచ వాతంతు వదంతితద్దాః.
(మాధవనిదానే)

తా. విషూచి, వాంతులు, శరీరమున విదాహము, కడుదప్పి, అతిసారము గలుగుట, పిత్తము ప్రకోపించుట, మూర్ఛ, భ్రమగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరమును గూడి శరీరము తెలుపుపారియుండిన ధూమవాత మని ఆయుర్వేదవేత్తలు వచించెదరు. (దీనియందు పంచవక్తరసమును సేవింపవలయును.)

—ॐ ధూమవాతమునకు త్రిఫలాదిచూర్ణము ॥—

ఏరండతైలం త్రిఫలా గోమూత్రం చిత్రకం విషం,
ఏకమాసం ఘృతైః పానం ధూమవాతం వినాశయేత్. 30

తా. కరక్కాయ, తానికాయ, ఉసిరికెపప్పు, చిత్రమూలము, అభివన వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఆముదము, గోమూత్రము, నెయ్యి అనువానిలోగలిపి ఒకమాసము నేవించిన ధూమవాతము హరించును.

—ॐ విధూమవాతలక్షణము ॥—

శరీరే తు విదాహశ్చ జ్వరస్యోత్కటసంభవః,
శిరశ్శూలం రక్తనేత్రం విధూమం వాతకం విదుః. 31
(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము విదాహించుట, శిరము నొచ్చుట, నేత్రము తెఱ్ఱగ నుండుట, ఈలక్షణములతోడ ఉత్కృష్టమైన జ్వరము గలిగి శరీరమున తెల్లని పొట్టురాలుటయే విధూమవాతమని తెలియవలయును.

—ॐ విధూమవాతమునకు వాతాదిరసము ॥—

అష్టాభాగా రసస్యాపి విషం తిందో స్తథైవ చ,
గంధకస్య తథైవాష్టా కటుత్రయ ఫలత్రయమ్. 32

వహ్ని పత్రక ముస్తానాం వచాశ్వగంధయోరపి,
రేణుకా విష కుష్మానాం పిప్పలీమూలకస్య చ. 33

ఏకైకం తు భవేద్భాగ మింద్రదారో స్తథైవ చ,
చతుర్వింశద్ధడేచాత్ర వటకా చణకాకృతిః. 34

వాతారిరస నామాయం విధూమవాతనాశకమ్. 35

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము ౮ భాగములు, కలిలో మూడుదినములు నానబెట్టి ఎండించి విషముష్టిగింజలు ౮ భాగములు, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౮ భాగములు, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, కరక్కాయలబెరడు, తానికాయలబెరడు, ఉసిరికెపప్పు, చిత్రమూలము, ఆకుపత్రికె, తుంగమ సైలు, వన, * డొమ్మడోలుగడ్డ, రేణుకలు, శుద్ధిజేసిన వననాభి, చెంగల్వకోస్తు, పిప్పలీ మూలము, పాపటవేరు, అనువానిచూర్ణము దినును ఒకటింటికి ఒక్కొక్కభాగము-ఇటుల వానినెల్ల గ్రహించి యందు బెల్లము ౨౪ భాగములువైచి బాగుగ వర్దించి సెనగగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి యందు దొకదానిని అవు

నెయ్యి, మిరియములచూర్ణము, అనువాని యనుపానముతో సేవించిన విధూమవాతము హరించును. ఇదియ వాతారిరస మనంబడును. (మఱియు నీరస మే ఎనుబదివాతముల హరింపజేయునని గ్రంథములయందు జెప్పబడియున్నయది.)

❖ ఏకాంగవాతలక్షణము ❖

వాతాధికం జ్వరవిదాహ వికార కంపం
దేహాతిదుఃఖ గతిషీడిత వాంతిదోషం,
శుష్కాంగకం చ శిరసో భ్రమణం తుతం చ
నిష్ఠీచనం మలనిరోధనకుక్షిదాహమ్. (మాధవనిదాణే) 36

తా. వాతము ప్రకోపించుట, శరీరము మండుట, శరీరమున వికారము గలుగుట, శరీరము వణకుట నొచ్చుట, నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట, వాంతిగలుగుట, అవయవములు ఎండుట, తల దిరుగుట, తుమ్ములు గలుగుట, కారి యుమి నేయుట, మలము వెడలకుండుట, కడుపులో మండుట, తలక్షణములతోడ జ్వరమును గలిగి శరీరములో సగము వాతపూరితముగ నుండునదియే ఏకాంగవాతమని తెలియవలయును. (ఇది ఆసాధ్యము.)

❖ ఏకాంగవాతమునకు స్పర్శారిరసము ❖

రసభాగో భవేదేగో గంధకౌ ద్విగుణో మతః,
ద్వాదశబ్రహ్మబీజానాం విషతిందోస్తథైవ చ. 37
త్రిదినం కాంజికే క్షిప్త్యా శోధయే ద్విషతిందుకాకా,
ఏకీకృత్య తతశ్చూర్ణం మధునా లోడయే త్తతః. 33
స్నిగ్ధభాండే నిధాయాథ ధాన్యరాశౌ వినిక్షిపేత్,
మాసాదూర్ధ్వం తతస్తస్య ఖాదయే ద్ధుళికాద్యయమ్. 39
ఏకాంగవాతమత్యర్థం ఖంజకం చ వివర్జయేత్,
షణ్ణాసేన తు నేవేత రసం స్పర్శారికాహ్వయమ్. 40

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, మోదుగ విత్తులు ౧౨ భాగములు, కలిలో మూడుదినములు నానబెట్టబడిన ముప్పిరింజలు ౧౨ భాగములూ-ఇట్లు పీచెల్ల భిల్లమున నునిచి చూర్ణముజేసి తేనెలో కలిపి నున్నది కొత్త కుండలో నునిచి ధాన్యరాశిలో నొకమాసం బిడి పిదప నందు చెందుగుళికెలచొప్పున ఆరు ఘోనములు సేవించిన ఏకాంగవాతము, ఖంజకవాతము హరించును. ఇదియ స్పర్శారిరస మనంబడును. (మఱియు నీనియందు వాతారిరసము నేని రసకర్పూరము నేని సేవింపందగును.)

❧ కఫవాతలక్షణము ❸ ❧

దేహశోభో జ్వరఃకార్య్యం కాశశ్చ హ్యల్పభాషితా,
దేహస్థూలం చ వహతి కఫవాతస్య లక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. శరీరము వాచుట, శరీరము కృశించుట, హీనస్వరము గలుగుట, శరీరము స్థూలించుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరము దగ్గు గలుగుటయే కఫవాత మని తెలియ వలయును.

❧ కఫవాతారసము ❹ ❧

మృతసూతం తీక్ష్ణకాంతం తాళం మాక్షిక గంధకం,
తుల్యంశం మర్దయేత్థల్వే వాతారేంద్రాగ్రోద్భవైః. 42

భృంగజైః కాకమాచ్యుత్థైః గరిక్ణాన్య ద్రవైర్ద్వినం,
మర్దితం భాండగం రుద్ధ్వా పచేన్నందాగ్ని నా దినమ్. 43

వ్యోమోగ్నిగంధకవిషం సూరాణాభయటంకణం,
సమాంశం చూర్ణితం మిశ్రం తుల్యంశం పూర్వపాచితమ్. 44

త్రిదినం మర్దయేద్ద్రావై ర్ఘండి నిర్ఘండి భృంగజైః,
అప్టగుంజామితం ఖాదే త్కఫవాత నికృంతనమ్. 45

తా. రసభస్మము, 'లా'హభస్మము, శాంతభస్మము, శుద్ధిజేసిన తాళకము, హేమ మాక్షికభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమున నునిచి ఆముదపుడెట్లు, అల్లము, గుంటగలగర, కాచాకు, తెల్లగంటెన అనువాని రసములతో ఒక్కొక్కదినము ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ మర్దించి ముద్దచేసి కుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి క్రమక్రమము మందాగ్నిలో ఒకదినము వండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో వైచి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ శొంఠి, సిప్పలి, మిరియాలు, చిత్ర మూలము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిననాభి, కంఠగడ్డ, కరక్కాయ, శుద్ధిజేసిన పెలి గారము అనువాని చూర్ణమునుకలిపి బోడతరము, వావిలి, గుంటగలగర అనువాని రసము లతో మూడుదినములు మర్దించి ఎనిమిదిగురిగింజలం లేసి మాత్రలాజేసి యందొకదానిని అనుపానవిశేషములతో సేవించిన కఫవాతము హరించును.

❧ జిహ్వోగ వాతలక్షణము ❺ ❧

జిహ్వోగబంధనం దోషో జ్వర తృష్ణా పరిశ్రమం,
మూకబాధిర్యతాపం చ జిహ్వోగవాతలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. దష్మిగలుగుట, తబ్బిబ్బులాడుట, మూగతనముగలుగుట, చెవులు వినరాకుండుట, తాపము గలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి నాలకు లోనికిడ్చి కొనుటయే జిహ్వంగవాతమని తెలియవలయును.

❧ జిహ్వంగవాతాంకుశరసము ❶ ❧

సూతం పంచపలం ప్రోక్తం పలంస్యా త్తామ్రభస్మకం,
జంబీరాణాం ద్రవై పిష్టం సూతతుల్యం చ గంధకమ్. 47

నాగవల్లీరసైః పిష్టం కాచే పిష్టం ప్రకల్పయేత్,
రుద్ధ్యా లఘుపుటే పాచ్యం త్రూషణేన సు మిశ్రితమ్. 48

జిహ్వంగకంపవాతారో భక్షయేత్తద్విగుంజకం,

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౫ పలములు, తామ్రభస్మము ౧ పలము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౫ పలములు-ఇటుల పీనిని గ్రహించి నిష్కపండ్లరసముతోను, తమలపాకుల రసముతోను మర్దించి గాజుకు పెల్లలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి లఘుపుటంటిడి సాంగ శీతలమునదీసి ఖల్వముననునిచి మరల మర్దించి దానికిసమముగ శొంఠి, సిప్పలి, మిరియాలు అనువానిచూర్ణమును కలిపి యందు రెండుగురిగింజలయెత్తును నేవించిన జిహ్వంగవాతము, కంపవాతము నశించును.

❧ స్కంధవాతలక్షణము ❷ ❧

సతాపం దృష్టిహీనాంగం శిరోభ్రమణకంపనమ్. 49

సజ్వరం శూలికంతశ్చ స్కంధవాతస్య లక్షణం, (మాధవనిదానే.

తా. శరీరము వెచ్చగనుండుట, నేత్రములు కనుపడకుండుట, అంగములు హిఃములై యుండుట, తలదిరుగుట, శరీరము వణకుట-ఈ లక్షణాంబులతోడ జ్వరమును గలిగి కంతము శూలించుటయే స్కంధవాతమని తెలియవలయును.

❧ కంధరవాతలక్షణము ❸ ❧

దాహ శుష్కాంగ సోఘం చ తంద్రా నిద్రా మతిభ్రమః. 50

జ్వరతృష్ణా వికారోఽయం వాతకంధరలక్షణం, (మాధవనిదానే

తా. తాపము గలుగుట, శరీరము కృశించుట, అపయవములు వాచుట, తంద్ర నిదురగలుగుట, తబ్బిబ్బులాడుట, దష్మిగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము గలిగి మె కొంకులు నొచ్చుటయే కంధరవాతమని తెలియవలయును.

❧ స్కంధవాతమునకు వాతముద్గరరసము ❹ ❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం టంకణం చ మనశ్శిలా.

ధూర్తబీజం సమం ఖల్వే హంసపాదిరనేన చ,
మద్దితం కజ్జలీం కృత్వా శరావే సంపుటే వచేత్. 52
స్నుహీక్షీరేణ సంమర్ద్య మత్స్యపిత్తేన భావయేత్,
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం స్కంధవాతం వినశ్యతి. 53

తా. పాదరసము, వసనాభి, గంధకము, వెలిగారము, మణిశిల, ఉష్ణైత్తవిత్తులు
పీనిశెల్ల శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి హంసపాదియావరసముతో మద్దించి
ముద్దచేసి మూకుళ్లలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమున నాలుగు
ర్షాములు వండి సాంగశితలమున దీసి మరల ఖల్వమువైచి జేసుడుపాంతో మద్దించి
పిదప చేపచేదుతో భావనజేసి గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి అనుపాన విశేషములతో
సేవింపుచుండిన స్కంధవాతము (కంధరవాతము) హరించును.

— ౫౩ స్కంధవాతమునకు ఇంద్రవారుణికాదిఘటికలు ౫౩ —

ఇంద్రవారుణికామూలం మాగధీ గుడసంయుతం,
భక్షయే త్కర్షమాత్రం తు స్కంధవాతహరం భవేత్. 54

తా. పావరవేరు, పిప్పళ్లు అనువానిమార్జములతో బెల్లము కలిపి బాగుగ మద్దించి
కర్షప్రమాణము సేవించిన స్కంధవాతము (కంధరవాతము) హరించును.

— ౫౪ పాదవాతలక్షణము ౫౪ —

మోహనం ఘాత తంద్రం చ జ్వరశూలం చ కంపనం,
అక్షిశూలం కర్ణశూలంశిరశూలం చ గుహ్యకమ్. 55
కటిశూలం పాదశూలం పాదవాతస్యలక్షణం, (మాధవనిదానే)

తా. మోహము, శరీరమున పోట్లు, తంద్ర, కడుపులో శూల, వణకుగలుగుట,
నేత్రములు, చెవులు, శిరము, మర్మస్థలము, మొల అనువానియందు శూలగలుగుట
ఈలక్షణములతోడ జ్వరమును గలిగి పాదములు శూలించుటయే పాదవాతమని తెలియ
వలయును.

— ౫౫ పాదవాతమునకు స్వచ్ఛందనాయకరసము ౫౫ —

మృతసూతం మృతం లోహం గంధకం తాళ మాక్షికమ్. 56
పథ్యా శృంగీ విషం త్రూష మగ్నిచంధం చ టంకణం,
తుల్యం ఖల్వే దినం మర్ద్యం ముండి నిర్ఘండిజద్రవైః. 57
ద్విగుంజవటికాం ఖాదే త్పాదవాతం వినశ్యతి,

తా. రసభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, హేమమాక్షికభస్మము, కరక్కాయలు, కర్కాటకశృంగి, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాల, నెల్లి, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమున నునిచి బోడతరము, వావిలి అనువానిరసములతో ఒకదినము బాగుగ మర్దించి రెండు గురిగింజలు లేసి మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషముతో సేవింపుచుండిన పాదవాతము హరించును. (మఱియు సీవాతమున రసకర్పూరము, ఉప్పి, పరంగిచెక్క అనువానియొగ మునుకూడ సేవింపందగును.)

❧ మధువాతలక్షణము ❧

జ్వరః పాండుశ్చ హిక్మా చ నాసికాకుసుమం తథా. 5
దేహ కంఠూ శ్చిరః కంఠూః కఫస్యాన్తధువాతకే,
(మూధవనిదానే)

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, యెక్కిళ్లు గలుగుట, ముక్కున నెత్తుర గారుట, శరీరమన శిరమున దురదగలుగుట, దగ్ధగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము గలిగి నోరు తీసిగ నుండుటయే మధువాతమని తెలియవలయును.

❧ మధువాతహరఘటికలు ❧

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం హింగుళం చ శిలాజతు. 5
గుగ్గులం వర్ధమానం వా మాక్షికేన గుడేన వా,
పథ్యా శుంఠ్యమృతా క్వాథ పిప్పలీచూర్ణమిశ్రితమ్. 6
భక్షయేన్నిష్కమాత్రం తు మధువాతం విनाశయేత్,

తా. పిప్పలి, మోడి, శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము, కర్పూరశిలాజిత్తు, శుద్ధిచేసి గుగ్గిలము, అముదము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమున వైచి అందు లేసెగాని బెల్లవ గాని కలిపి మర్దించి నిష్కప్రమాణము లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కరక్కాయ శొంఠి, లిప్పతీగె అనువాని కషాయానుపానములతో పిప్పలిచూర్ణముకలిపి సేవించిన మధువాతము హరించును.

❧ వస్త్రీవాతలక్షణము ❧

సజ్వరంచాగ్నిమాంద్యం చ నిద్రాభంగవిదాహకృత్. 6
మహావరోధనం దుఃఖం శిరోభంగః పరిభ్రమః,
అతిమూర్ఛాతిశీతం చ వస్త్రీవాతస్య లక్షణమ్. (మూధవనిదానే)

తా. అగ్నిమాంద్యము గలుగుట, లేక కడుపులో మండుట, నిదుర రాకుండుట

విదాహము గలుగుట, శరీరము మిక్కుటముగ బద్ధకించుట, తలనొప్పి గలుగుట, తల దిరుగుట, కడుమూర్ఛ గలుగుట, శరీరము కడుచల్లగనుండుట, ఈలక్షణములతోడ తీవ్ర జ్వరముగలిగి పొత్తికడుపు నొచ్చుటయే వస్త్రీవాతమని తెలియవలయును.

❧ వస్త్రీవాతమునకు స్వచ్ఛందభైరవరసము ❶ ❧

శుద్ధసూతం విపంచాభ్రం హింగుళం బలితాళకం,
తుల్యం తుల్యం ఖల్వమధ్యే షీపేన్దర్ద్యం దినత్రయమ్. 63

హంసపాదికపాయేణ కుక్కుటీపుటపాచితం,
చూర్ణం కృత్వా తతో దేయం మత్స్యకూర్తవరాహాకే. 64

పిత్తే దినత్రయం భావ్యం మాషమార్ద్రానుపానతః,
వస్త్రీవాతం నిహంత్యాశు చాత్యుగ్రం నాశయేద్ధృవమ్. 65

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన వననాళి, ఆభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీ కము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము-పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకు కషాయముతో మూడుదినములు బాగుగ మద్దించి కుక్కుట పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వమునవైచి చూర్ణముచేసి చేప, తాచేలు, అడవిపంది అనువానిచేదులలో ప్రతిదానిచే ఒక్కొక్కదినముచొప్పున మూడుదినములు భావనచేసి మాషప్రమాణమంటేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానముతో సేవింపుచుండిన అత్యుగ్రమైన వస్త్రీవాతము హరించును.

❧ తుతవాతలక్షణము ❷ ❧

తుతఘాతశ్చ దౌర్బల్య మన్న ద్వేషో వికారితా,
అగ్నిమాంద్యం జ్వరం తృష్ణా తుతవాతస్య లక్షణమ్. 66

తా. సత్వము తుయించుట, అన్నద్వేషము, శరీరమున వికారములు, అగ్ని మాంద్యము, లేక కడుపులో మంట, దప్పిగలుగుట, ఈలక్షణములతోడ జ్వరమును గలిగి తరుచుగ తుష్టులుగలుగుటయే తుతవాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై రస కర్పూరమునేని, వాతారిరసమునేని సేవింపవలయును.) వైడ్యేశ్వరబడిన పదకొండును జ్వర వాతములు. వానిలో శుభకరనాడులు గలిగియుండిన సాధ్యమని యెఱింగి చికిత్సించ వలయును.

❧ శృంఖలవాతలక్షణము ❸ ❧

దేహం చ పాండు శుష్కం చ నిద్రానాశ శ్చిరోవ్యథా,

వాంతి ర్హిక్కా చ విసోఢీట శృంఖలవాతలక్షణమ్.

67

(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, శరీరము కృశించుట, నిదురపట్టుకుండుట, తలనొచ్చుట, వాంతులు, ఎక్కిళ్ళు గలుగుట-ఈలక్షణములతోడ శరీరమున కంతులు కట్టుటయే శృంఖలవాతమని తెలియవలయును.

శృంఖలవాతమునకు త్రిగుణాభ్యురసము ౭౭

శుద్ధసూతం విషం గంధం చాశ్రకం చాప్లువేతసం,

ద్విదినం భావయే త్థల్వే హంసపాదిరనైస్తథా.

68

కాచకుప్యాన్ని వేశ్యాథ కుక్కుటీ పుటపాచితం,

భావితం మత్స్యపి త్రేన ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా.

69

అనుపానవిశేషేణ శృంఖలవాతనాశనం,

పథ్యం క్షీరోదనం దేయం నారికేళజలైస్తమ్.

70

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి, శుద్ధిజేసినగంధకము, అశ్రకభస్మము, అప్లువేతసము-వీనినెల్ల సమభాగములుగ భిల్వములతో నునిచి హంసపాదియాకురసమున రెండుదినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి మరల భిల్వములతో నునిచి చేపచేడున భావనచేసి రెండుగురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని వసకషాయముతోనేని, ఒరగొమ్మచెక్కరసము, మిరియములు, అనువానితోనేని సేవించిన శృంఖలవాతము హరించును. దీనియందు పాలు అన్నమును, టెంకాయరసముతో తడుపఁబడినయన్నమును భుజించుట పథ్యకరంబును. (మఱియు నీశృంఖలవాతమున రసకర్పూరమును అనుపానముగ గ్రహింపవలయును.)

విసోఢీటవాతలక్షణము ౭౮

దేహస్య భ్రమణం చైవ హిక్కాతీవ శిరోభ్రమః,

నేత్రశూలం మహారోగో విసోఢీటవాతలక్షణమ్.

71

(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము తీరుగుట, ఎక్కిళ్ళు గలుగుట, మిక్కుటముగ తలతిరుగుట, నేత్రములు శూలించుట, కడుపీడగలుగుట - ఈలక్షణములతోడ శరీరమున మంటలు, చెమట, కాయలు గలుగుటయే విసోఢీటవాతమని తెలియవలయును. (వాతము హరించుటకై శృంఖలవాతచికిత్సనే జేయవలయును. మఱియు రసకృష్ణవేయవలయును.)

❧ స్నాయుకవాతలక్షణము ❶ ❧

దేహస్యస్ఫుటితం పుంసాం హ్యంగవైకల్యపీడనం,
దేహశోఘో నేత్రశూలం స్నాయువాతస్యలక్షణమ్.

72

(మాధవనిదానే)

తా. అంగములు నొచ్చుట, శరీరమున పీడగలుగుట, శరీరము వాచుట, నేత్రములు నొచ్చుట-ఈలక్షణములతోడ శరీరము పగులుటయే స్నాయుకవాతమని తెలియవలయును.

❧ స్నాయుకవాతమునకు పంచాననకల్పము ❷ ❧

మృతంసూతం తథాగంధం కాంతం చాభ్రకమేవ చ,
తామ్రభస్మమృతం సమ్యక్ నిష్కార్థం శిఖితుత్థకమ్.

73

సింధువారస్య భృంగస్య పత్రచూర్ణం పలత్రయం,
ఖాదిరం ద్విపలం చైవ సర్వం సంచూర్ణ్య నిక్షిపేత్.

74

స్నిగ్ధభాండే వినిక్షిప్య ద్వికాలం భక్షయేత్సుధీః,
నిష్కార్థమాత్రం సేవేత్ పథ్యం తక్రౌదనం హితమ్.

75

లవణ తూరకామ్లాని వర్జయిత్వా నిషేవయేత్,
చిరకాలసముద్భూతం వాతం స్నాయుకసంజ్ఞితమ్.

76

నాశయేన్నాత్ర సందేహో ముక్తకంచూరగా ఇవ,

తా. రసభస్మము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, కాంతభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధ తామ్రభస్మము ఇవి దినుసొకటింటికి నాలుగేసితులములు, శుద్ధి జేసిన మైలుతుత్తము అర్ధనిష్కప్రమాణము, వాచిలియాకుచూర్ణము, గుంటగలగరాకు చూర్ణము, చండ్ర చెక్కచూర్ణము ఇవి దినుసొకటింటికి ౨ పలములు ఇటుల వానినెల్ల నేకముజేసి మద్దించి నున్ననిక్రొత్తకుండలో నుంచి సాయంప్రాతఃకాలముల అర్ధనిష్కప్రమాణము చొప్పున ఉష్ణోదకముతో సేవింపుచుండిన చిరకాలముగ బాధింపుచుండు వాతకంతులు హరించి శరీరము కూసమువిడిచినపామువలె నగును. దీనియందు ఉప్పు, కారము, పులును, మైథునము మొదలగు వానిని వర్జించి మజ్జిగయన్నమును భుజించుట పథ్యకరములు.

❧ స్నాయుకవాతమునకు భుజగరాజచూర్ణము ❸ ❧

తాపసదుమమాలస్య త్వక్తోష్ణా చూర్ణితా పునః,
క్రమాత్తదర్థం మరిచం తదర్థం చ లవంగకం,

77

సర్వం సమాంశకం చూర్ణం శర్కరాసహితం భజేత్. 78

ఉష్ణోదకేన సంమిశ్ర మథవా ఘృతసంయుతం,
నవాతపిటకా హంతి వినిధాన్ వాతసంభవాన్. 79

నాశయేన్నాత్ర సందేహో ముక్తకంచూరగాఢవ,

తా. గారవేళ్ల చూర్ణము ౧ శేరు, మిరియపుచూర్ణము ౪ శేరు, లవంగపుచూర్ణము పావుశేరు - ఇటుల వీనిస్థైర్య నేకము చేసి దానికి సమముగ పంచదారగలిపి సాయంప్రాతః కాలముల పూటకు ఒకటిన్నరతులముచొప్పున ఉష్ణోదకముతో నేసి, లేక ఆవునేతితో నేసి సేవింపుచుండిన వాతముపలనబుట్టిన నానావిధవాతపిటికలు హరించి శరీరము కూసము విడిచినపామువలె నగును. (మఱియు సీచూర్ణ సేవన కాలమున పూటకు రెండువీసములయెత్తు పప్పుకర్పూరమును గలిపి సేవింపవలయును.)

◀ గృధ్రవాతలక్షణము ▶

స్థలనం వాత శోఫా చ కరపాద విదాహకృత్. 80

స్వేదో మూర్ఛా భ్రమస్తృష్టా గృధ్రవాతస్థలక్షణం,
(గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, శరీరము వాచుట, చేతులు, కాళ్లు నుండుట, చెమట, మూర్ఛ, తబ్బిబ్బుమాటలు, దష్పిగులుగుట - ఈలక్షణములతోడ ఇంద్రియము స్థలనంబగుటయే గృధ్రవాతమని తెలియవలయును. (దీనియందు పూర్ణ చంద్రోదయము నేని, చింతామణిరసము నేని సేవింపవలయును.)

◀ గృధ్రవాతమునకు ద్రాక్షాదిఘటకలు ▶

ద్రాక్షా యష్టిక కర్జూర మేలా త్వక్పత్ర కేసరమ్. 81

మధు కులీ చందనం చ ముసలీ కందమేవ చ,

ప్రియాళు మజ్జాసంతుల్యం సర్వాంశం జాతికాఫలమ్. 82

సిందూర మష్టభాగం చ నవనీతేన మిశ్రితం,

మహావీర్యకరో వృద్ధి వనితాశతసంగమమ్. (సిందూరమణిదర్పణే)

తా. ద్రాక్షపండ్లు, ఆతిమధురము, ఖర్జూరపండ్లు, ఏలకులు, లవంగపుచెక్క, ఆకుపత్రికె, నాగకేసరములు, లేసె, తంగేడుపత్తులు, శ్రీగంధము, నేలతాటిగడ్డలు, మొరలిబంక - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వానికి సమముగ జాజికాయలు, మైవానికన్నిటి కెసిమిదవభాగము సిందూరము గలిపి ఖల్వమున మర్దించి ఆసిందూర ములలో ప్రాతఃకాలమున చిన్నప్రమాణము సాయంకాలమున చిన్నప్రమాణంబుండు

నటుల మాత్రముజేసి వానిని ఆవువెన్నతో ఒకసంవత్సరము సేవింపుచుండిన నష్టవీర్య దోషము హరించి వీర్యవృద్ధిని, దండవృద్ధిని, నూలుగురు స్త్రీలతో రమించుశక్తిని గలుగం జేయును. (మఱియు దీనిని సేవించునపుడు ఆవనూనె, పులుసు, స్త్రీసంగమము ఈ మొదలగు వానిని వర్జించి మధురాహారముల సేవింపవలయును.)

❧ పాంశువాతలక్షణము ❧

స్థలనం పాయు మేధ్రే చ కరపాద విదాహకృత్,
స్వేదో మూర్ఛాభ్రమ స్తృష్ణా పాంశువాతస్య లక్షణమ్. 84

తా. చేతులు కాళ్ళు మండుట, చెమట, మూర్ఛ గలుగుట, తబ్బిబ్బులాడుట, దష్పిగలుగుట-ఈలక్షణములతోడ ఆసనమేధ్రముల వీర్యము స్త్రవించుటయే పాంశు వాతమని తెలియవలయును. (ఈవాతమునందు వాతగజాంతుశరసమునేని, వాతారిరసము నేని, సిందూరమును జిబిలికెవేళ్ళ రసముతోనేని సేవించిన నది హరించు నని నిత్యనాథీ యమున జెప్పబడియున్నది. స్త్రీసంగమమున వీర్యము స్థలితమై శరీరము చలువ గొనుట, చెమట, మూర్ఛ, బుగులుగలుగుట, శరీరము వణకుట, కాళ్ళుతీసుట - ఈలక్షణములుగలది స్థలనవాత మని తెలియవలయును. దీనియందు వాతగజాంతుశరసమునేని, వాతారి రసమునేని బ్రయోగింపవలయును.)

❧ శుక్లవాతలక్షణము ❧

ఇంద్రియం పుంస్త్యవర్జ్యం చ విదాహం చ వికారితాం,
అంతర్వాయుః ప్రకుర్వీత శుక్లవాతస్య లక్షణమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము మండుట, శరీరమున వికారము గలుగుట, అంతర్వాతము ప్రకౌపించుట - ఈలక్షణములతోడ శుక్రము లోన నింకిపోవుటయే శుక్లవాత మని తెలియవలయును.

❧ శుక్లవాతమునకు ఫణిపతిరసము ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం చాభ్రకం లోహభస్మకం,
తామ్రభస్మ సమం మద్ద్యం జంబవీరేణ సంయుతమ్. 86

ద్విదినం గుళికా కారా కౌచకుప్యాం వినిషీపేత్,
విలేప్య మృత్తికావస్త్రం వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 87

షడ్యామాంతే సముద్భృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్,
అనుపానవిశేషేణ శుక్లవాతం నిహంతి చ. 88

తా. శుద్ధి చేసిన పాదరసము, శుద్ధి చేసిన గంధకము, అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ జల్వమున నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో రెండుదినములు మర్దించి ముద్దచేసి గాజాకుప్పెలో నునిచి చీలమున్ను లేపనము కే ఎండించి చాలాకాయంత్రమున నునిచి అఱురూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి ౭ గురిగింజదుత్తు డొషధమును తీటకోవిలవేశ్య చూర్ణముతో నేని, లేక నెయ్యి, మిరియ చూర్ణముతో నేని సేవించిన శుక్లవాతము హరించును.

—౧౭ నష్టేంద్రియనిదానము ౧౭—

ఉష్ణద్రవ్యాణి పథ్యాని హ్యుష్ణవీర్యం చ జాయతే,
వీర్యేణ తేన మేహశ్చ మేహరోగ స్స ఉచ్యతే. ౬
మేహ౨పి వీర్యనాశశ్చ చికిత్సాం కురుతే భిషక్,
పూర్ణచంద్రోదయం పేయం క్షీణరేతోహరం పరమ్. ౭

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు శరీరమున కవ్యభ్యకరంబులు. వానివలన ఉష్ణవీర్యముః ఉష్ణవీర్యమువలన మేహరోగంబును, మేహరోగమువలన వీర్యనష్టమును గలుగును. - వీర్యనష్టమునకు పూర్ణచంద్రోదయమును ఒకసంవత్సరము సేవించిన నది హరించున (మఱియు ఇంద్రియస్థలము గలిగిడి సర్వవాతములయందును పూర్ణచంద్రోదయము సేవించవలయును.)

—౧౮ నష్టేంద్రియమునకు వాతాంతకరసము ౧౮—

హేమూర్క క్షాంత లోహాభ్రం సూతభస్మ చ గంధకం,
వైక్రాంతం విద్రుమం చైవ తారం తాళసమన్వితమ్. ౧
సుముహూర్తై ఖల్వమధ్యే చిత్రమూలస్య చ ద్రవైః,
చతుర్యామం చ సంమర్ద్యం ఛాయాశుష్కం చ కారయేత్. ౨
కుక్కుటీ పుటపాకేన సాంగశీతలముద్ధరేత్,
ఇదం చ చూర్ణితం శ్లేష్మం తదర్థం సూతభస్మకమ్. ౩
సూతతుల్యం మృతం తాళం సర్వం ఖల్వే విమర్దయేత్,
చిత్రకార్ద్రాకనీరేణ నిద్ధంఢీ వారుణీ ద్రవైః. ౪
వాసాజంబకనీరేణ సప్తభావ్యం పృథక్పృథక్,
గుంజామాత్రప్రయోగేణ కణా మధ్యాజ్యసంయుతమ్.
సుప్తవాతం వాతశూలం వేదనా వాతమేవ చ,
స్నాయు కంపం గాత్రభంగం పక్షిఘాతం హనుగ్రహమ్.

వాయోర్ధ్వార్ఘం చ తిమిరం వాతాశీతం చ నాశయేత్,

వంధ్యా చ లభతే గర్భం నప్తం వీర్యం ప్రశస్యతే.

97

వాతాంతకరసో నామ్నా సర్వరోగనివారకః,

లోకోపకరణార్థాయ హ్యశ్వినీదేవనిర్జితః. (ఆయుర్వేదే) 98

తా. సువర్ణభస్మము, తామ్రభస్మము, కాంతభస్మము, లోహభస్మము, అశ్రకభస్మము, రసభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము, వైక్రాంతభస్మము, వగడభస్మము, రజితభస్మము, తాళకభస్మము-వీనిని సపభాగములుగ మంచిముహూర్తమున ఖల్వమున నుంచి నాలుగు రూములు చిత్రమూలరసముతోమర్చించి బిళ్ళజేసి నీడనెండించి కుక్కుటపుటంటిడి సాంగ శీతలమున దీసి సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేసి దానికి అర్ధభాగము రసభస్మము, తాళకభస్మము కలిపి చిత్రమూలము, అల్లము, వావిలి, చాగ, అడ్డసరము, నిమ్మకాయ ఆసువాని రసములలో ప్రతిదానిచే ఏడేసిమార్లు మర్చించి ఏడేసిమార్లు భావనజేసి గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పిప్పలిచూర్ణముతోనేని, లేసెతోనేని, నేలెతోనేని యొసంగిన సుప్తవాతము, వాతశూలము, వేదనావాతము, స్నాయకవాతము, కంపవాతము, గాత్రభంగవాతము, పక్షుభూతవాతము, హనుగ్రహవాతము, మూర్ఛాచ్ఛవాతము, తిమిరవాతము ఈ మొదలగు ఎనుబదివాతములు నశించుటయేగాక గోధ్రూగ సుండుస్త్రీ గర్భమును ధరించును. మఱియు నప్తవీర్యము నగా కాంతిజెందును. ఇది లోకోపకారమునకై అశ్వినీదేవతలచే సర్వరోగనివారణార్థంబై నిర్మింపబడిన వాతాంతకరసము.

— సూతికావాతలక్షణము —

అంగమర్దో జ్వరఃకంఠో విపాసా గురుగాత్రతా,

శోకశ్శోభోఽతిశీతం చ సూతికావాతలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 99

తా. శరీరమంతయు నొచ్చుట, శరీరము గగుర్పొడుచుట, దర్శిగలుగుట, శరీరము బరువై యుండుట, కండ్లనీరుగురుట, శరీరమున శోభగలుగుట, శరీరము కడుచల్లగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలిగి జ్వరమును, కంపమును గలిగియుండుటయే సూతికావాతమని తెలియవలయును.

— సూతికావాతమునకు బడబాసలరసము —

శుద్ధసూతం చైకభాగం తామ్రభస్మ చ తత్సమం,

ద్విభాగం గంధకం చైవ త్రిభాగం చ కటుత్రయమ్.

100

పహ్నినామాచైకభాగం కోష్ఠభాగం చ తత్సమం,

జ్యోతిరముఖీరనైర్వర్ణం బదరాస్థిప్రమాణకమ్.

101

బడబాసలనామాయం సూతికావాతనాశనః

102

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, తామ్రధన్యము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, త్రికటుకములు ౩ భాగములు, చిత్రమూలము ౧ భాగము, చెంగల్వకోష్ఠు ౧ భాగము-ఇటుల వీసినెల్ల ఖల్వమున నునిచి నెమలిచెక్కరసమున ఒక దినము మర్చించి రేగుగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మినువకట్టు, వెల్లుల్లి రసము, అనువాని యనుపానముతోనేని, లేక తీటకశిందవేశ్వరసానుపానముతోనేని, లేక ములువెలగచెక్కరసము, మిరియపు చూర్ణముతోనేని సేవించిన ప్రసూతివాతము హరించును. (మఱియు ప్రాణేశ్వరరసమునుగాని, లేక సంజీవనీరసమునుగాని సేవించిన ప్రసూతి వాతము హరించును.)

— సూతికావాతమునకు వాతవిధ్వంసకరసము —

రసం గంధకం నాగ వంగం చ లోహం

తథా తామ్రజం వ్యోమనిశ్చంద్రకం చ,

కణా టంకణం చోషణం నాగరం వై

పృథగ్భాగమేకం క్షిపే త్థల్వమధ్యే.

103

తతో వత్సనాథం చతుష్కార్థభాగం

దృఢం మద్దయే ద్యోష్టపజైశ్చ త్రివారం,

వరాచిత్రైశ్చ రార్కకుష్మేస్త్రైశ్చ త్రివారం

పృథగ్భావయే *సింధువారార్ధ్రవానైః.

104

తథా మోహినీజంబనీరైః పృథగ్నైః

మహాకా వాతవిధ్వంసకోఽయం రసశ్చ,

సమీరేచ శూలే తథా శ్లేష్మరోగే

గ్రహణ్యాం తథా సన్నిపాతే చ మూకే.

105

అపస్తార మాంద్యే చ శీతే చ పిత్తే

క్షీహోదరే కుష్మరోగే చ దద్యాత్,

స్త్రియస్సూతికా వాతరోగే తదైవ

ద్విగుంజం ప్రదద్యాదిమం సూతరాజమ్. (మాధవనిదానే) 106

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, సీసభస్మము, తగరభస్మము, లోహ భస్మము, తామ్రభస్మము, తఖుకులు లేని అభ్రకభస్మము, పిష్పశ్మ, శుద్ధిజేసిన వెలి గారము, మిరియాలు, శొంఠి-ఇవి దినుసుకొక్కభాగము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి ర్భాగము-ఇటుల వీనిని ఖల్వమున నునిచి శొంఠి, పిష్పశ్మ, మిరియాలు అనువాని కషాయ ములతో మూడుపర్యాయములును, నేలతాటిగడ్డలరసము, చిత్రమూలరసము, గుంటగలగ రాకురసము, చెంగలవ్వికోష్ఠకషాయము అనువానితో మూడుమాడ్లును, వావిలియాకు, అల్లము, అడ్డసరము, గంజానూకు, నిమ్మపండ్లు అనువానిరసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకము గను మద్దించి భావనజేసి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి యందు రెండుగురిగింజలయెత్తును అనుపానవిశేషములతో సేవింపుచుండిన వాతరోగము, శూల, క్లేష్మరోగము, గ్రహణి, సన్నిపాతము, మూకవాతము, అవస్థారము, అగ్నిమాంద్యము, శితపిత్తము, స్త్రీహోదరము, కుష్ఠపు హరించును. (లేక నక్కపీటాకురసములో పిష్పలిగలిసి సేవింపుచుండిన ప్రసూతి వాతము హరించును.) ఇదియ రసములలో శ్రేష్ఠమయిన వాతవిధ్వంసక రసము.

❧ త్వగ్వాతలక్షణము ❧

దేహస్ఫోటనసర్వాంగ పాదమూల విదారణం,
కరపాద విదాహశ్చ త్వగ్వాతస్యచ లక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 107

తా. సర్వాంగములు కాళ్ళు పగులుట, చేతులు కాళ్ళు మండుట- ఈలక్షణ ములతోడ శరీరముపగులుటయే త్వగ్వాతమని తెలియవలయును. (దీనియందు రసకర్షా రమునేని, బోడతరపాకురసముతో వాతారిరసమునేని నలువది దినములు సేవింపవలయును.)

❧ భోగవాతలక్షణము ❧

విధూమం చ విదాహశ్చ హ్యన్యకంపశ్చ దేహినాం,
విస్పృష్టం వాయుకోపశ్చ హ్యంగవైకల్యకారితా. 108
నేత్రశూలం శిరశ్శూలం భోగవాతస్య లక్షణం, (ఆయుర్వేదే)

తా. పులిలేనుపులుపచ్చుట, శరీరము విదాహించుట, శరీరము పులుసుకంపువేనుట, శరీరము వణకుట, వాయువు ప్రకోపించుట, అంగములు నొచ్చుట, నేత్రములు శిరము శూలించుట-ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము నర్బమువలె ముడుచుకొనుటయే భోగవాతమని తెలియవలయును.

❧ భోగవాతమునకు ఏరండమూలచూర్ణము ❧

స్థూలైరండకమూలస్య కర్షం ఘృష్టా జలైః పిబేత్. 109

భోగవాతవికారం చ సర్వవాతం చ వాశయేత్,

తా. పెద్దాముదపువేళ్ళను దంచి చూర్ణముజేసి కర్షప్రమాణములు ప్రాచినీళ్ళలో కలిపి నలువదిదినములు సేవించిన భోగవాతము, సర్వవాతములు హరించును. (దీనియందు కాలాగ్నిరుద్ధరసమును సగా సేవింపందగును.)

—ॐ భోగవాతమునకు రసకర్పూరము ॐ—

రసకర్పూరమమృతం వాతాశీతివినాశనమ్.

110

తా. రసకర్పూరము అమృతకుల్యంబగుటచే ఎనుబదివాతముల హరింపం జేయు నని సర్వశాస్త్రములు జెప్పుటంజేసి భోగవాతమున సేవింపవలయును.

—ॐ కిక్కునవాతలక్షణము ॐ—

కటిప్రదేశశూలం చ మహాశూలావరోధనం,

పాదే పీడా శిరో ఘ్రాణే కిక్కునవాతలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 111

తా. శరీరమంతట శూలించుట, లేక శరీరమంతట పట్టుకొనుట, పాదములు నొచ్చుట, తల శూలించుట, ముక్కునొచ్చుట - ఈలక్షణములుగలిగి మొలచుట్టు శూలించుటయే కిక్కునవాతమని తెలియవలయును.

—ॐ కిక్కునవాతమునకు మహాకర్పూరము ॐ—

రసకర్పూరమమృతం వాతాశీతివినాశనం,

మహాకర్పూరనేవేయం కిక్కునవాతనాశనీ.

112

తా. రసకర్పూరము అమృతసమానంబగుటచే ఎనుబదివాతముల హరింపం జేయును. అట్లగుటంజేసి కిక్కునవాతము హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయును. మఱియు రసకర్పూరము వేయవలయును.

—ॐ కటివాతలక్షణము ॐ—

కటిభంగో వికారశ్చ మహాశూలం చ క్రోధకృత్,

అపస్తారీ చ దుర్భాషీ కటివాతస్య లక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 113

తా. మొలచుట్టు పగులగొట్టునటుల నొచ్చుట, శరీరవికారము, కడుకోషము, అపస్తారము గలుగుట, దుర్భాషలూడుట - ఈలక్షణములు గలిగి మిక్కుటముగ నడుము శూలించుటయే కటివాతమని తెలియవలయును.

—ॐ కటివాతమునకు వాతకేసరీరము ॐ—

హింగుళం వత్సనాభం చ చక్రాంగీం త్రికటుం వచాం,

చిత్తమూలకమాయేణ సమభాగం విమర్శయేత్.

114

డోలాయంత్రే పచేద్యామం కటివాతం నిహంతి చ,

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి, కటుకరోహిణి, త్రికటుకములు, వస - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వమున నునిచి చిత్తమూలకమాయముతో మర్దించి ముద్దజేసి డోలాయంత్రమున ఒకర్పూము వండి సేవన లేవనముల సేయుచుండిన కటివాతము హరించును. (ఈకటివాతము హరించుటకై కిక్కునవాత చికిత్సలను సగా చేయవలయును.)

— ౧౭ మలబద్ధవాతలక్షణము ౧౭ —

పక్షసూర్యావగ్నితాపో మూత్రబంధ ఇతిస్పృతః.

115

అనాహశ్చ శిరఃకంఠో మలబద్ధస్య లక్షణం, (మాధవనిదానే)

తా. తొమ్ము తొడలు మండుట, మూత్రము వెడలకుండుట, కడుపుబ్బుట, తల వణకుట ఈలక్షణములుగలిగి మలము బంధించుటయే మలబద్ధవాతమని తెలియవలయును. (ఇది 1యావ్యము.)

— ౧౮ మలబద్ధవాతమునకు వాకుచ్ఛాదిచూర్ణము ౧౮ —

శతశోభావితం మూత్రం భావయేత్తేనవాకుచీమ్.

116

పలద్యయం శారిబా చ తథా కృష్ణతిలాన్వితం,

కైడర్యం శంఖపుష్పీ చ సమభాగం విచూర్ణయేత్.

117

ఉష్ణోదకే పిబేచ్ఛూర్ణం మలబద్ధం వినాశయేత్,

తా. భావించివిత్తులు ౨ పలములు, గూడపాల, నల్లనువ్వులు, 2 పెద్దప్రూను చెక్క, కట్టచెక్క వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి అనేకమారులు వడియ కట్టబడిన మేకమూత్రముతో భావనజేసి ఉష్ణోదకముతో ప్రాతఃకాలమున సేవించిన మలబద్ధవాతము హరించును.

— ౧౯ మూత్రబద్ధవాతలక్షణము ౧౯ —

అనీహతా మూత్రవిదాహికాచ కంఠావరోధో గుదకీలకం చ,

ఆత్మానము క్తంహృదయాచరోధో మూత్రం విబద్ధంత్యితి వాతవిద్భిః. (గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము వెలవెలబారుట, మూత్రద్వారము మండుట, మెడ పట్టుకొనుట,

1 యావ్య మన— శరీరముండువలకు మానకుండురోగములు.

2 ఇదే గుమ్ముడులేకు అనియు జెప్పబడును.

మూలవ్యాధి గలుగుట, తొమ్ముపట్టుకొనుట - ఈలక్షణములతోడ కడుపుబ్బి మూత్రము వెడలకుండుటయే మూత్రబద్ధవాతమని తెలియవలయును. (ఇది యావ్యము.)

❧ మూత్రబద్ధవాతమునకు వాతవిద్రావణరసము ❶ ❧

సూతాశ్రుతామ్ర తీక్ష్ణం చ మృతం తాళక గంధకం,
భారీ శుంఠీ వచా ధాన్యా కట్ఫలం చాభయావిషమ్. 119

మధ్యం పర్పటకద్రావై ర్నిష్కైకం భక్షయే ద్వటీం.
మూత్రబద్ధవినాశాయ సర్వవాతప్రశాంతయే. 120

తా. రసభస్మము, అశ్రుభస్మము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, తాళక భస్మము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, గంటుభారంగి, శొంఠి, వస, కొతిమిడ్లు, *పెద్ద గుమ్ముడు, కరక్కాయలు, అతివస వీనిని సమభాగములంగ భిల్వమున నునిచి పర్పటక రసముతో ఒకదినము మద్దించి నిష్కప్రమాణమంత మూత్రలంచేసి నేవించిన మూత్రబద్ధవాతము, సర్వవాతములు హరించును.

❧ ఊరు స్తంభవాతలక్షణము ❷ ❧

ఊరు స్తంభశ్చ మేఢే చ గుదే పాదే చ శూలకం,
రక్తవాంతిర్నఖే శూల మూరువాతస్య లక్షణమ్. 121

తా. మేఢము గుదము పాదములు శూలించుట, నెత్తురు గ్రక్కుట, గోళ్లు నొచ్చుట - ఈలక్షణములతోడ తొడలు స్తంభమువలె కదలక శూలించుటయే ఊరు స్తంభవాతమని తెలియవలయును. (ఇది ఆసాధ్యము.)

దేహం చ పాండురం మూత్రం దేహనేత్రే చ కంఠనం,
శరీరే చ వికారోయ మూరువాతః ప్రకీర్త్యతే. (గ్రంథాంతరే) 122

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, మూత్రము పాండురవర్ణముగ వెడలుట, శరీరము వణకుట, నేత్రములు తిరుగుట, శరీరము వికారముగ నుండుట, ఈలక్షణములగలిగి తొడలు కదలక శూలించుటయే ఊరువాతమని తెలియవలయును. (ఇది ఆసాధ్యము. ఈవాతము హరించుటకై రసకర్పూరమును నేపింపవలయును.)

❧ ఊరు స్తంభవాతమునకు వాతగజాంకుశరసము ❸ ❧

అష్టభాగారసస్యాపి విషలిందోస్తథైవ చ,
గంధకస్య త్రిభాగం చ కటుత్రయపలత్రయమ్. 123

* ఇదే గుమ్ముడులేకు అనియు జెప్పబడును.

గుంజామాత్రం వటీం ఖాదే దశీతివాతనాశనం,
వాతగజాంకుశో నామ్నా హ్యాయుర్జ్వలంతం నిహంతి చ. 124

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము ౮ భాగములు, మూడుదినములు కలిలో నానఁబెట్టిన విషముష్టిగింజలు ౮ భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౮ భాగములు, త్రికటుకములు ౩ భాగములు, త్రిఫలములు ౩ భాగములు - ఇటుల వీనిని ఖల్వమున నునిచి నిమ్మపండ్ల రసముతో బాగుగ మర్దించి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి యందు మూడుమాత్రలను నెయ్యి, మిరియపుచూర్ణానుపానముతో నొసంగిన ఊరు స్తంభవాతము మొదలగు ఎనుబది వాతములు హరించును.

❧ తిమిరవాతలక్షణము ❧

దేహం తిమిరయుక్తం చ గజదేహోపసంభవేత్,
దేహతాపశ్చాంకశోహో తిమిరవాతలక్షణమ్. (మాధవకల్పే) 125

తా. శరీరము ఏనుగుచర్మమువలె నుండుట, శరీరము మండుట, అంగములు శోషించుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరమున చీమలు ప్రాంకినటుల తిమిరి గలుగుటయే తిమిర వాతమని తెలియవలయును. (ఇది యావ్యము. మఱియు పంగువాతప్రకరణమున జెప్పించిన ప్రభావతివటికముల నల్లకాచాకు రసముతోనేని లేక ఉన్నానప్రకరణమున జెప్పించబడు గంధకపిష్టమునేని ఆరునెలలు సేవించిన తిమిరవాతము హరించును.)

❧ కంపవాతలక్షణము ❧

కరపాదతలే కంపో దేహభ్రమణ దుఃఖితే,
నిద్రాభంగో మతిః క్షీణా కంపవాతస్య లక్షణమ్. 126

తా. చేతులు కాళ్లు వణకుట, శరీరము తిరుగుట, కడుదుఃఖము గలుగుట, నిదుర పట్టకుండుట, జ్ఞానము లేకుండుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము వణకుటయే కంపవాతమని తెలియవలయును. (ఇది యావ్యము.)

❧ కంపవాతమునకు విజయశైవరసము ❧

మృతసూతం మృతం తామ్రం మర్ద్యం గోకంటకద్రవైః,
ఏకవింశతివారం చ శోష్యం పేష్యం పునఃపునః. 127
చణమాత్రవటీం కుర్యాత్క్రంతవాతం వినాశయేత్,

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి పట్టేరువేళ్లరసముతో మర్దించి ఎండింపవలయును. ఇటుల ౨౧ దినము మర్దించి ఎండించి

శనగగింజలం లేసి మాత్రలజ్జేసి దుంపరాన్నముతోగాని, నెయ్యి, మిరియపుచూర్ణముతోగాని, ఆరునెలలు నేవించిన కంపవాతము హరించును. (దీనియందు చప్పిడిపథ్యము నాచరించవలయును.)

❧ బాహుకంపవాతలక్షణము ❧

ఏకబాహుప్రకంపశ్చ వికారశ్చాపి దేహినామ్.
మహాదుఃఖం దివారాత్రే బాహుకంపస్య లక్షణం,

128

తా. శరీరవికారముగలుగుట, జేయుంబగలు కడుదుఃఖము గలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి ఒకచెయ్యి వణకుటయే బాహుకంపవాతమని తెలియవలయును. (ఇది యాఘ్యము.)

❧ బాహుకంపవాతమునకు మాషతైలము ❧

మాషప్రథే హ్యపామష్టే పాకేస్తికా పాదశేషితే.
జీవనీయ మివీవ్యోష రాష్నా యష్ట్యాహ్వనైంధవైః,
ఆత్మగుప్తాయుతం తైలం ప్రథం క్షీరం చతుర్థణమ్.
వస్త్రీకం చాపబాహుం చ బాహుకంపం వినాశయేత్,

129

130

తా. ౪ శేర్లు మినుముల నొకభాండములో వైచి దానికెనిమిదింతలు నీళ్ళుపోసి చతుర్థాంశముగ కాచి అందు పాలకూర, పిన్నసదాప, త్రికటుకములు, దుంపరాన్నము, యష్టిమధుకము, సైంధవలవణము, దూలగొండివిత్తులు అనువానిచూర్ణము దినుసుకు పావు శేరు, నూనె ౪ శేర్లు, పాలు ౧౬ శేర్లు కలిపి చిక్కగ కాచి శరీరమునకు మర్దనచేయుచుండిన వస్త్రీవాతము, అపబాహువాతము, బాహుకంపవాతము హరించును.

❧ బాహుకంపవాతమునకు కార్పాసతైలము ❧

కార్పాసాని కుభృత్థానాం క్వాథం తైలం పయోన్వితమ్.
సైంధవం చిత్రకాభ్యాం చ స్నిగ్ధం తదపబాహుకే,

131

(గ్రంథాంతరే)

తా. ప్రత్తివిత్తులు ౪ శేర్లు, ఉలవలు ౪ శేర్లు, పీనిలో 3౨ శేర్లు ఉదకము పోసి ౮ శేర్లు మిగులునటుల కషాయము కాచి అందు నూనె ౪ శేర్లు, పాలు ౧౬ శేర్లు కలిపి చిక్కవండి దించునపుడు సైంధవలవణము, చిత్రమూలము అనువానిచూర్ణము దినుసుకు పావుశేరువంతున కలిపి శరీరమునకు లేపనము నేయుచుండినను, (లేక ఈతాకును మేక పాలలో వైచి కాచి ఒకసంవత్సరమువఱకు నేవింపుచుండినను) అపబాహుకవాతము హరించును.

శీతవాతలక్షణము

దేహేతిశీతలం మార్ఘా నేత్రభ్రమణమేవ చ.

132

కంఠశూలం శిరశూలం శీతవాతస్య లక్షణం,

(ఆయుర్వేదే)

తా. మూర్ఛలుగుట, నేత్రములు శరీరము తిరుగుట, మెడ శిరము శూలిండుట-
ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము కడు శీతలముగనుండుటయే శీతవాతమని తెలియవలయును.

(ఇది యాప్యము.)

శీతవాతమునకు అగ్నికుమారరసము

సూతభస్మై కభాగం చ శుల్బభస్మ తథైవ చ.

133

విషం చ తత్సమం గ్రాహ్యం గంధకం ద్విగుణీకృతం,

త్రికటు త్రిఫలాచైవ సర్వమేకత్ర మర్దయేత్.

134

నిర్లంఢీ ధావనీ వహ్ని వ్యాఘ్రీ పాతాళకం తథా,

కర్కోటీ కాకమాచీ చ ఇంద్రం వారుణికా తథా.

135

ఏతేషాం స్వరసం గ్రాహ్యం భావయే దేకవింశతి,

రసోహ్యగ్నికుమారాఖ్యః ప్రత్యక్షం పరమేశ్వరి.

136

సన్నిపాతే త్రిదోషే చ శీతాంగే వాతబంధనే,

యమాలయస్య కర్తవ్యం సూచికాగ్రప్రమాణకమ్.

137

సన్నిపాతహరం చైవ శీతజ్వరనివర్తకం,

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన, వసనాభి ఇవి దినుసు కొక్కొక
భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, త్రికటుకములు ౧ భాగము, త్రిఫల
ములు ౧ భాగము-ఇట్లుల వీని ఖల్వమునం దునిచి వావూకు, నేలములకనేళ్ళు, చిత్ర
మూలము, ఎఱ్ఱి ఆముదపువేళ్ళు, దూసరితీగె, గొడ్డుకాకర, నల్లకాచాను; పావటపేళ్ళు
అనువానిరసములతో ఇరువదియొకమారు మర్దించి భావనజేసి మిరుపగింజలంత మాత్రలు
జేసి అల్లపురసముతో నొసంగిన సన్నిపాతము, త్రిదోషము, శీతాంగవాతము, నాశపట్టు
హరించును. మఱియు సన్నిపాత శీతజ్వరములవలన యమాలయమున కేగుటకు ఉచ్చుఖు
డుగ నుండువానియొక్క నడినెత్తియందు వెంట్రుకలు తీసి ఈయగ్నికుమారమును సూచ్య
గ్రప్రమాణంబునిచి నెత్తురుతో గలియువఱకు వ్రేలితో బాగుగ రుద్దిర వాడు జీమించును.
ఈఅగ్నికుమారరసము పరమేశ్వరునిచే పార్వతికి జెప్పబడియొడిది. (మఱియు దీనిని
నెయ్యి మిరియపు చూర్ణానుపానముతో నేని లేక శొంఠి గుడానుపానముతో నేని లేక
కారుమునగగడ్డరసానుపానముతో నేని లేక సొంటి వెల్లుల్లిరసానుపానముతో నేని నేవించి

నను లేక వైత్యప్రకరణమున జెప్పబడు బడబాగ్నిరసమును సేవించినను శీతవాతము హరించును.)

—ॐ సిరావాతలక్షణము ॐ—

సార్వాంగం చ సిరాదుఃఖం శరీరంచ చ రాచరమ్. 138

దేహః పాండుశ్చ పీతశ్చ సిరావాతస్య లక్షణం, (ఆయుర్వేదే)

తా. ఆవయవములు నొచ్చుట, శరీరము దౌర్బల్యముగ నుండుట, శరీరము పాండు రవర్ణముగ గాని, పచ్చగ గాని నుండుట-ఈలక్షణములు గలిగి నరములు నొచ్చుటయే సిరా వాతమని తెలియవలయును. (దీనియందు వాతగజాంశశరసమునేని, రసకర్పూరమునేని సేవింపవలయును.)

—ॐ సిరావాతమునకు ఏరండాదికషాయము ॐ—

ఏరండమూలం లశునం శుంఠీ దార్ద్య పునర్నవా. 139

ససిప్పలీ కృతక్వాథం సిరావాతహరం పరం,

తా. ఆముదపువేళ్లు, వెల్లుల్లిపాయలు, సొంటి, మ్రానివనపు, గలిజేరువేళ్లు, పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి సేవించిన సిరావాతము హరించును.

—ॐ సిరావాతమునకు దేవదార్వాదికషాయము ॐ—

దేవదారు బలావిశ్వ సై రేయై స్సాధితం జలమ్. 140

పాయయే తైలమిశ్రం తు సిరావాతవికారనుత్,

తా. దేవదారు, ముత్తపపులగము, సొంటి, ములుగోరింట పీనిని సమభాగములుగ కషాయము కాచి వడియకట్టి అందు నాలుగుబిందువులు ఆముదము కలిపి త్రాగిన సిరా వాతము హరించును.

—ॐ నయనవాతలక్షణము ॐ—

నయనే కంపరోగశ్చ శిరోభ్రమణమారుతమ్. 141

ఉష్ణాశ్రుసహితం నేత్రం నయనే వాతలక్షణం,

(ఆయుర్వేదే)

తా. నేత్రములు అదరుట, తల తిరుగుట, శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, నేత్రములు మండుట, నేత్రముల నీరుగారుట-ఈలక్షణములు గలిగి నేత్రములు నొచ్చు టయే నయనవాతమని తెలియవలయును. (మఱియు పరంగిచెక్కును, సాయంప్రాతఃకాల ముల సేవింపుచు తియ్యనికూరలు, అన్నము, కందిపప్పు వీనిని భక్షింపుచుండినను-లేక రస కర్పూరమును సేవింపుచుండినను నయన వాతము హరించును.)

❧ నాసావాతలక్షణము ❧

పూరితం కుసుమం ఘ్రాణే నిర్వేదన మహాభయమ్. 142

శిరోభ్రమణ పిత్తం చ నాసావాయా ప్రకీర్తితం,

తా. శరీరము దుర్బలముగ నుండుట, కడు భయముగలుగుట, తల వణకుట, శరీరము పిత్తాధిక్యముగనుండుట-ఈలక్షణములు గలిగి నాసికము పూరించి నెత్తురుగారుటయే నాసావాతమని తెలియవలయును (ఇది హరించుటకై మఱ్ఱియూడలచూర్ణమునుసస్యము సేయవలయును).

❧ నాసావాతమునకు నస్యము ❧

శర్కరా తిల కల్కాభ్యాం నాసాఘ్రాణం ప్రయోజయేత్. 143

గళూఛ్యాః పుటపాకం తు నిష్పిడ్యానేననావయేత్,

నాసాయాం చ శిరోహృద్యం నాసావాయుర్విసశ్యతి. 144

తా. పంచదార, సువ్వులు వీనిని కల్కముగపండి దానిని బట్టలో నునిచి నస్యము చేసినను లేక తిప్పతీడగెను కుమ్ములోకుక్కి యందు రసముతీసి ముక్కులోపిండినను నాసావాతము, శిరోవేదన హరించును.

❧ నాసారక్తమునకు నస్యము ❧

గుడ నాగరయోః కల్కా కోష్ఠ్యతోయేననావనం,

స్వరపైర్భ్రృంగ రాజస్య త్ర్యాపణేనచనావనమ్.

145

నాసావాతే శిరోమధ్యే లేప్యం రక్తం విసశ్యతి,

తా. నాసావాతమున బెల్లము, సొంటి వీనిని ఉష్ణోదకముతోనూరి కల్కముచేసి నస్యముచేసినను, లేక సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు - వీనిని గుంటగలగరాకు రసముతోనూరి నస్యముచేసినను, లేక శిరోమధ్యమున లేపనముచేసినను నాసారక్తము హరించును.

❧ ముఖవాతలక్షణము ❧

నిష్ఠీవనం కృశత్వం చ ముఖనాసాత్కఘస్య చ.

146

దేహకంఢూశ్చ శ్వాసశ్చముఖవాతః ప్రకీర్తితః, (మాధవనిదానే)

తా. శరీరము కృశించుట, శరీరమున దురద, ఉబ్బసము గలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి ముక్కున నోట తెమడగారుటయే ముఖవాతమని తెలియవలయును.

❧ ముఖవాతమునకు చతుర్భుజసము ❧

మృతసూతాభ్రకం తుత్థం రాజావర్తం శిలాజతు,

147

గుగ్గులుశ్చ శిలాచైవం సమాంశం మధుమిశ్రితం
భక్షయే న్నాపమేకం తు ముఖవాతప్రశాంతయే.

148

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, కలుపురాయి, శుద్ధి
జేసిన శిలాజిత్తు, శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల పీనిని సమభాగములుగ లేనెలా
మర్దించి మాషప్రమాణము లేసి మాత్రలుజేసి భక్షించిన ముఖవాతము శమించును.

—ॐ ముఖవాతమునకు విశంగాదిచూర్ణము ॐ—

విశంగ హింగ్వపామార్గ బీజ నక్తాహ్వాసర్వవైః,
అగ్నింపురస్తాన్నిక్షిప్య ముఖవాతే చ ధూపయేత్.

149

తా. వాయువిశంగములు, ఇంగువ, ఉత్తరేణివిత్తులు, ఆనాలు-పీనిని చూర్ణము
జేసి అగ్నిలో వేసి పొగబట్టిన ముఖవాతము హరించును.

—ॐ ఉదరవాతలక్షణము ॐ—

ఉదరం శూలబద్ధం చ బాహుకంఠశ్శిరోవ్యథా,
నిద్రానాశోఽతిపీడా చ ఉదరవాతలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. చేతులు వణకుట, శీతలనొచ్చుట, నిదురవట్టకుండుట, శరీరమున పీడ
గలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి కడుపు శూలించి బంధించుటే ఉదరవాత మని తెలియ
వలయును.

—ॐ కుక్షివాతలక్షణము ॐ—

కుక్షిశూలం శోఫ పాండు శిరోభ్రమణకం తథా,
నేత్రభ్రమో నాభిశూలం కుక్షివాతస్య లక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

151

తా. శరీరము వాచుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, తల నేత్రములు
తిరుగుట, బొడ్డుక్రింద శూలించుట - ఈలక్షణములు గలిగి కడుపు శూలించుటయే కుక్షి
వాతమని తెలియవలయును. (ఉదర, కుక్షివాతములకు ఏకచికిత్సం జేయవలయును.)

—ॐ అశీతివాతములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము ॐ—

శుద్ధసూతం విషం గంధ మజామోదం ఫలత్రయం,
సుజ్జయేరం యవయేరం వహ్నినైంధవజీరకమ్.

152

సౌవర్చలం విశంగాని టంకణం చ కటుత్రయం,
విషముష్టి స్పర్శసమో జంబీరైర్చర్దయేద్దినమ్.

153

మరీచమాత్రవటికా హ్యగ్నిమాంద్యం ప్రణాశయేత్,

అశీతివాతజ్ఞా రోగా గుల్మంచ గ్రహణీ గదాన్.

154

రసః కాలాగ్నిరుద్రోయం పూజ్యపాదేన నిర్మితః,

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, శుద్ధిచేసిన గంధకము, అజా మోదము, త్రిఫలములు, సర్జిత్రారము, యవతొరము, చిత్రమూలము, సైంధవలవణము, జీలకఱ్ఱ, సోవర్ణలవణము, వాయువిడంగములు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, త్రికటుకములు, వీనినెల్ల సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ మూడుదినములు కలిలో నానబెట్టబడిన విషముష్టివిత్తుల చూర్ణమును కలిపి ఖల్వమున నిమ్మపండ్లరసముతో ఒక దినము మద్దించి మిరియపుగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి నెయ్యి, మిరియపుచూర్ణము అను వ్వాని యనుపానముతో నొసంగిన అగ్నిహింద్యము, కుక్షీవాతము మొదలగు ఎనుబది వాతములు, గుల్మము, గ్రహణీ హరించును. ఇదియ పూజ్యపాదునిచే వచింపబడిన కాలాగ్నిరుద్రరసము.

❖ అజీర్ణ వాతలక్షణము ❖

మలస్యబంధోఽవయవేన దుఃఖం జంఘాదిపాదే శిరశ్శూలశోషం,
మందాగ్నియోగో హ్యరుచి క్లమం చ హ్యజీర్ణివాతం ప్రవదంతి
తద్దాః. (మూఢవనిదానే)

తా. మలము బద్ధకించుట, అవయవములు నొచ్చుట, పిక్కలుమొదలు పాద ములవఱకు శూలిండుట, తల నొచ్చుట, శరీరము ఎండుట, అగ్నిహింద్యము, అరుచి, బడలిక గలుగుట-ఈలక్షణములుగలిగి భుజించినయన్నము అరిగి అరగకుండుటయే అజీర్ణ వాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వాతగజాంకుశరసమునేని, లేక రసభస్మ మునేని సేవింపవలయును.)

❖ ఆప్టువాతలక్షణము ❖

అరుచిశ్చాప్టువాతశ్చ మందాగ్నిర్నాభిశ్శూలనం,
గురూకరత్యపీడా చ హ్యాప్టువాతస్య లక్షణమ్. (మూఢవనిదానే)

తా. అరుచిగలుగుట, అన్నము అరగకుండుట, బొడ్డులో శూలిండుట, శరీరము బరువుగనుండుట, శరీరమునొచ్చుట - ఈలక్షణములుగలిగి పులిలేనుపులు వచ్చుటయే ఆప్టు వాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై త్వయప్రకరణమున జెప్పబడిన శ్రీ మదగ్నికుమారమును సేవింపవలయును.)

❖ ఆప్టువాతమునకు విషతిందుకత్తైలము ❖

విషతిందుకవృక్షస్య ఫలసారస్య ప్రస్థకం,

ద్యావ్యథకే నారనాశేన సంమిత్రాలోడ్య యత్నతః.

157

జంబీరనీరం ద్విప్రస్థం ప్రస్థం తద్భీజమార్ఘకం,

ప్రస్థ మేరండత్రైలం చ ద్విప్రస్థం తిలత్రైలకమ్.

158

తావత్కషాయం తత్రైలం నవవస్త్రేన డోలితమ్.

159

సర్వాంగసంధ్యస్థిగతాప్లువాయు కఫామయేచానిలఘోరశూలే,

విలోమవాయాచనులోమవాయా స్తంభే ధనుర్వాతృతి ప్రశస్తమ్.

తా. నాలుగుసేర్ల విషముష్టివిత్తులలో ముప్పదిరెండు సేర్లు జొన్నలకలిపోసి ౧౨ సేర్ల కషాయము కాచి కొత్తవస్త్రమున పడియగట్టి అందు నివృపండ్లరసము ౮ సేర్లు, విషముష్టివిత్తుల చూర్ణము ౪ సేర్లు, ఆముదము ౪ సేర్లు, నువ్వులనూనె ౮ సేర్లు కలిపి త్రైలవర్ణముగ కాచి, శరీరమున లేవనము జేయుచుండిన సర్వాంగవాతము, సంధివాతము, అస్థివాతము, అప్లువాతము, కఫవాతము, ఘోరమైన వాతనొప్పులు, విలోమవాతము, అనులోమవాతము, ఊరు స్తంభవాతము, ధనుర్వాతము మొదలగునవి హరించును.

—౧౭ అనులోమ వాతలక్షణము ౧౭—

శిరః కంఠాశ్చ దేహాశ్చ పాండురశ్చర్దనం భ్రమః,

స్వేద మూర్ఛా భయం చైవ ధాతుశోషో వికారకృత్.

161

హాస్యం నిద్రాతిశ్వాసశ్చ హ్యనులోమస్య లక్షణం,

(ఆయుర్వేదే)

తా. శిరమున దురద గలుగుట, శరీరము * పాండురవర్ణముగ నుండుట, వాంతి, భ్రమ, చెమట, మూర్ఛ, భయము గలుగుట, ధాతువులు శోషించుట, శరీరవికారము, నగవు, కడునిద్ర, కడుశ్వాసము గలుగుట-ఈలక్షణములతోడ వెనుకకు పంగదీయుటయే అనులోమవాతమని తెలియవలయును. (దీనియందు తీవ్రమైనతీవులు గలిగిన రోగి మృతి జెందుననియు, మెల్లనితీవులు గలిగిన రోగి జీవించుననియు తెలియవలయును.)

—౧౮ అనులోమవాతమునకు వాతసమ్మోహనరసము ౧౮—

శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం వ్యోషం గంధక టంకమ్.

162

సైంధవం ధూర్తబీజం చ తుల్యం తుల్యం విచూర్ణయేత్;

త్రిదినం మర్దయే త్థల్వే కారవల్లిరసేన చ.

163

వజ్రమూషాంతరే షీప్త్యా కాచకుప్యా మథాపి వా,

వాలుకాయంత్రకే పక్త్వా ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్.

164

* పాండురవర్ణమున—తెలుపువన్నె, లేక తెలుపు పచ్చన గలరంగు.

ఏతత్సర్వం సమాదాయ మత్స్యపిత్తేన భావయేత్,
మాషమాత్రం నిషేవేత హ్యనులోమం నిహంతి చ.

165

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, ఆశ్ర కభస్మము, త్రికటుకములు, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, సైంధవలవణము, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తులు- వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి భల్వములో నునిచి కాకరాకురసముతో మూడు దినములు మర్దించి వజ్రమూషలోగాని గాజుకుప్పెలోగాని నునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండురూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి భల్వములో నునిచి చేపకేదుతో భావనజేసి మాషప్రమాణమంతేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తీటకసిందవేళ్ళ రసముతో చేసి, వావిలాకురసముతోనేని సేవించిన అచులోమవాతము హరించును.

❧ విలోమవాతలక్షణము ❧

ఆతితంద్రాప్యతిశ్వాసః పాండుతా నేత్రహలకృత్,
స్వేదో హిక్కాతివాంతిశ్చ విలోమవాతలక్షణమ్.

166

తా. కడుతంద్ర, కడుశ్వాసము. గలుగుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, నేత్రములు శూలించుట, చెమట, ఎక్కిళ్ళు, వాంతి గలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి ముందరికి వంగదీయుటయే విలోమవాత మని తెలియవలయును. (మఱియు దీనియందు తీపులు తీవ్రముగ నుండిన రోగి వృత్తిజెందు ననియు, మెల్లగ నుండిన జీవించు ననియు తెలియవలయును.)

❧ విలోమవాతమునకు సిహనాదరసము ❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం సమం మణిశిలారసం,
దంతబీజం సమంఖల్వే మర్దయే ద్దీవసద్వయమ్.

167

కారవల్లీరసై స్సమ్యక్ క్షుటపాకే చ యోజయేత్,
ఉద్భృత్య చూర్ణయే త్తల్వే ద్వియామంచానుపానతః.

168

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం విలోమవాతనాశనం,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసినమణి శిల, శుద్ధిచేసిన కఫరి ఇవి సమభాగములు-వీనికి సమముగ నేలదంతిపిత్తులచూర్ణము కలిపి భల్వమున నునిచి కాకరాకురసముతో రెండుదినములు మర్దించి అరూములు వాలుకాయంత్రమున పాకముచేసి పాంగశీతలమున దీసి భల్వములో చూర్ణముచేసి గురిగింజ

ప్రమాణమును వావిలాకురసముతో నేసి, తీటకసిందరసముతో నేని సేవింపుచుండున విలామ వాతము హరించును.

— ౧౭ ధనుర్వాతలక్షణము ౧ —

ధనుశ్చ కంపనం మూర్ఛా హ్యగ్నిమాంద్యం ప్రలాపకమ్. 169
మృత్యుతుల్యాని చిహ్నాని ధనుర్వాతస్య లక్షణం,
(మాధవనిదానే)

తా. వణకుట, మూర్ఛ, అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో మంట, ప్రలాపము గలుగుట, మృతిజెందినట్లు కనుపించుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము విల్లువలె వంగి యుండుటయే ధనుర్వాతమని తెలియవలయును. (ఇది ఆసాధ్యము.)

— ౧౮ ధనుర్వాతమునకు అగ్నికర్షాదిచికిత్స ౧ —

శరీరం జాయతే ఘోర మగ్నివైద్యం చకారయేత్. 170
పాదాదికంఠపర్యంతం సంధిదేశే శలాకయా,
వీరండ్రైలత్రిఫలా గోమూత్రం చిత్తకం విషమ్. 171
మూషకస్య ఘృతైః పానం ధనుర్వాతం వినాశయేత్,

తా. వైద్యజ్ఞుఁబడిన ధనుర్వాతమున శరీరము మహాఘోరముగ నుండును. కావున పాదము మొదలు కంఠమువఱకు సంధిప్రదేశముల శలాకుతో అగ్నివైద్యమును సేయుటయేగాక త్రిఫలములు, చిత్తములము, అతివస అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి అందు ఆముదము, గోమూత్రము కలిపి సేవించినను, లేక మినపకట్టులతో నేతిని కలిపి సేవించినను ధనుర్వాతము హరించును.

— ౧౯ కంఠవాతలక్షణము ౧ —

సద్యోమృత్యుః కంఠవాత శ్శిరోభంగః ప్రలాపనమ్. 172
వాంతీరక్షస్య కంపశ్చ కంఠవాతస్య లక్షణం,

తా. ప్రలాపించుట, నెత్తురుగ్రక్కుట, శరీరము వణకుట-ఈలక్షణములు గలిగి కంఠము, తలబ్రద్దలుచేసినట్లుల నొచ్చుటయే కంఠవాతమని తెలియవలయును. ఇది జనించునపుడే రోగిని చంపును. (దీనియందు వాతగజాంకుశరసమును సేవింపదగును.)

— ౨౦ పక్షిఘాతవాతలక్షణము ౧ —

శిరసః పాదపర్యంత మర్థాంగే పార్శ్వశూలకృత్. 173
మహాశూలం దివారాత్రౌ పక్షిఘాతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము మొదలు పాదపర్యంతమును, ఒక పార్శ్వమున కూలించుట, రేయుంబగులు శరీరము మిక్కుటముగ నొచ్చుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క అర్ధపార్శ్వము పగులగొట్టునటులనొచ్చుటయే పక్షఘాతవాతమని తెలియలయును. (ఇది సూప్యము.)

పార్శ్వమధ్య శరీరస్య కంపస్యాత్కుటీశూలనమ్. 174

నేత్రామయవిరోధశ్చ భంగస్యాత్పక్షఘాతకః, (ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరార్ధపార్శ్వము వణకుట, కడుపులో కూలించుట, నేత్రరోగము గలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క అర్ధపార్శ్వము పగులగొట్టునటుల నొచ్చుటయే పక్షఘాతవాతమని తెలియవలయును. (ఇది యాప్యము, మఱియు వీనితోడ స్వరమును సంబంధించియుండిన రోగి మృతిజెందును. జ్వరము సంబంధించకుండిన చికిత్సగ జేయవలయును. చికిత్సించునెడ రసకర్పూరమును సేవింపఁ జేయవలయును. రసఉబ్బను వీయవలయును)

❦ పక్షఘాతవాతమునకు కాలకంఠరసము విశా

శుద్ధసూతం విషం గంధం మరీచం టంకణం కణా. 175

ధూర్తబీజం చ త్రిఫలా సమభాగం చ ఖల్వకే, తిందుకో బృహతీ ఘల్లు సోమవల్లీ కపిత్థకః. 176

ఆర్ద్రకం భృంగరాజం చ ద్రవైర్భావ్యం దినత్రయం, కాచకుప్యం విలేప్యాథ వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 177

యానుద్వయం చ మందాగ్నౌ సాంగశీతలముద్ధరేత్, వారాహ ఛాగపిత్తే చ భావయేచ్చ దినద్వయమ్. 178

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం పక్షఘాతం వినాశయేత్, త్రికటు త్రిఫలా క్వాభ మనుపానం పిబేత్సదా. 179

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, శుద్ధిజేసిన గంధకము, మిరియాలు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, పిప్పళ్ళు, ఉష్ణైత్తవిత్తులు, త్రిఫలములు - వీనిని సమభాగములుగ మార్జము చేసి ఖల్వములో నునిచి నల్లతుమికి, పెద్దములక, బ్రహ్మమేడి, భావంచి విత్తులు, వెలగ, అల్లము, గుంటగలగర అనువానిరసములతో మూఁడుదినములు మర్దించి భావనచేసి ముద్దజేసి గాజుశుభ్రలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున రెండురూములు ముదాగ్నితో పండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వమున నునిచి అడవివంది, మేక అనువానిచేదులతో రెండుదినములు భావనచేసి గురిగింజలం లేసి

మాత్రం జేసి యందొకదానిని త్రికటుకములు త్రిఫలములు, అనునాని కహిను హానముతో సేవించిన పక్షపూతవాతము హరించును. (మఱియు ఔషధమును ఒకవేరందేసి, ఆరుమాసములేని సేవించక వాతరోగములు హరింప వని శాస్త్రములయందు చెప్పుబడియున్నయది.)

అర్థాంగవాతలక్షణము ౧౭

అర్థాంగం బాహుకంపశ్చ నిద్రానాశం మేవ చ,
హృదయాగ్నిర్మలంబద్ధ మర్థాంగవాతలక్షణమ్. 1:

తా. బాహువులు వణకుట, నిదుర పట్టకుండుట, కడుపులో మంట, మలః బంధించుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరములో అర్థభాగము ఈడ్చికొనియుండుట అర్థాంగవాతమని తెలియవలయును. (ఇది యావ్యము. దీనియందు పక్షపూతవాతచికిలం జేయవలయును.)

పార్శ్వవాతలక్షణము ౧౮

దేహస్య శీతలం పార్శ్వే పున్తాదశ్చ శిరోభ్రమః,
కర్ణనేత్రే చ విస్ఫోటః పార్శ్వవాతస్య లక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 1:

తా. ఉన్నాదము గలుగుట, తల తిరుగుట, చెవులు, నేత్రములు నొచ్చుట - లక్షణములు గలిగి శరీరములో అర్థపార్శ్వము చల్లగనుండుటయే పార్శ్వవాతమని తెలియవలయును. (ఇది యావ్యము. దీనియందు వాతగజాంతుశరసమును సేవింపవలయును.)

శిరఃపార్శ్వే చ శూలం చ నేత్రకర్ణే తు మందతా,
కర్ణాంతరే మహాశూలం పార్శ్వశూలాదిదోషకృత్. 1:

తా. శిరముయొక్క ఒకపార్శ్వము శూలించుట, నేత్రములకు చూపులేకుండు చెవుల వివరాకుండుట, చెవిలో మిక్కుటముగ పోట్టుపొడుచుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క ఒకపార్శ్వమున శూలాదిదోషములు కలుగుటయే పార్శ్వవాతవలె తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వాతగజాంతుశరసమును సేవింపవలయును.)

ఆతపవాతలక్షణము ౧౯

పాండుశ్చ దృష్టి ర్భ్రమణం వికారః
ప్రాణస్యహానిర్భయతాపసంభవః,
దుఃఖాతిషేడా కుటిలం వ్యధా చ
శరీరత్యాతపవాతలక్షణమ్. (మాధవకల్పే) 1:

తా. నేత్రములు పాండురవర్ణముగ నుండుట, శరీరము తిరుగుట, శరీరము వికారముగ నుండుట, ప్రాణహీని, దుఃఖము, మహాసంకటము గలుగుట, పలువిధములైన యుపద్రవములు గలుగుట-ఈలక్షణములతోడ నహింశుట కశక్యమైనతాపము గలుగుటయే అతపవాతమని తెలియవలయును. (ఇది యాప్యము.)

అతపవాతమునకు వాతకాద్ధులరసము ౧౬

విషం సూతాభ్రకం గంధ వచా హింగుళ సైంధవం,
లవంగం పిప్పలీమూలం తుల్యంతుల్యం విమర్దయేత్. 184

దినం హంసపదీద్రావైః కుక్కుటీపుటపాచితం,
చూర్ణిక్వతం తతో దేయ మనుపానవిశేషతః. 185

అతపవాతనిర్మక్తి స్తమస్సూర్యోదయే యథా,

తా. శుద్ధిచేసినవసాభి, శుద్ధిచేసినరసము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, అతివస, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, సైంధవలవణము, లవంగములు, మోడి - వీనిని సమభాగములుగ భిల్లములో నునిచి హంసపాచియాకురసముతో ఒక దినము మద్దించి కుప్పెలో నునిచి మూడురథూములు కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశితలమున దీసి చూర్ణము జేసి గురిగింజంతయత్తును నెయ్యి మిరియపుచూర్ణముతో నొసంగిన “సూర్యుడుదయించుటచే నంధకారము నశించుభంగి” అతపవాతము నశించును.

అగ్నివాతలక్షణము ౧౭

అగ్ని దేహవికారయంతి మనుజా మూర్ఛా విదాహ శ్శిరో
భంగస్సృచ్చ తథాశరీరమలినా శ్శుష్కాంగతా కోపితా,
ఆయుర్వర్ధనదో బలక్షయకరః కాంతిం వినా మానుషా
హ్యగ్నివాతమిమం వదంతి మునయో ధాత్రీచరం మారుతమ్. 186

(గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరవికారము, మూర్ఛ, విదాహము, తలనొప్పి, శరీరమాలిన్యము, శరీరకృశత్వము, కోపము, *ఆయుర్వృద్ధి, దౌర్బల్యము గలుగుట, శరీరము కాంతివిహీనముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము అగ్నివలె మండుచు మనుజుల పీడింపుచుండునది అగ్నివాతమని మునీశ్వరులచే జెప్పబడియేడిది. (ఇది యాప్యము.)

అగ్నివాతమునకు వీరభద్రరసము ౧౮

మృతంసూతం మృతంతామ్రం మర్దయే త్కంటకీద్రవైః,

* ఆయుర్వృద్ధియన-చంపక బాధించుట.

ఏకవింశతివారం వై శోష్యం వేష్యం పునఃపునః. 187

చణమాత్రాం వటిం ఖాదే త్వర్వాంగేచాగ్నివాతకే,
స్వర్ణక్షీరీ విషా వహ్నికా వారిణా వేషయేత్సమమ్. 188

ఈషన్తాత్రస్మితే పాచ్యం లేపాద్వాతో వినశ్యతి,

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము - వీనిని ఖల్వములో నునిచి పట్టేరువేళ్ళరసముతో మద్దించి ఎండింపవలయును. ఇటుల ఇరువదియొకమారు మద్దించి ఎండించి శనగ గింజలం లేసి మాత్రలుజేసి సేవించుటయేకాక రెడ్డినానబ్రాలు, అతివస, చిత్రమూలము అనువానిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి ఉదకముతో నూరి అందు ఒకింత ఘృతము కలిపి పాకము చేసి శరీరమునకు లేపనముజేసిన అగ్నివాతము నశించును.

❧ ఆధ్యవాతలక్షణము ❧

వర్షాణి జతరే దాహ శ్శిరో నేత్రే భ్రమస్తథా. 189

పాదశూలం కర్ణశూల మాధ్యవాతస్యలక్షణం,

(మాధవనిదానే)

తా. కడుపులో మండుట, తల వణకుట, కన్నులు తెరుగుట, కాళ్ళయందు శూల, చెవిలో పోట్లుగలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరమున గాబెలుకట్టుటయే ఆధ్యవాతమని తెలియవలయును.

❧ ఆధ్యవాతమునకు ప్రభావతీవటికములు. ❧

భాగమేకం తు కర్పూరం తదర్థం శుద్ధగంధకమ్. 190

తత్సమాని విడంగాని జాతీపత్రలవంగకం,
జాబీఫలం తథాచైలా వ్యోషంచాపి సమంసమమ్. 191

శ్లేష్మచూర్ణమిదం సర్వ మర్థయే ద్యమమాత్రకం,
గుడేన మాషమాత్రం తు వటికాం కారయేద్బుధః. 192

ఇయం ప్రభావతీ నామ్నా హ్యధ్యవాతవినాశకృత్. 193

తా. రసకర్పూరము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౪ భాగము, వాయు విడంగములు ౪ భాగములు, లవంగము, జాషత్రి, జాబీకాయ, వీలకులు - ఇవి దినుసు ఒకటింటికి ఒక్కొక్కభాగము, త్రికటుకములు ౧ భాగము-ఇటుల వానినెల్ల గ్రహించి చూర్ణముచేసి అందు బెల్లము కలిపి ఒకర్థుమా మద్దించి మాషప్రమాణమంటేసి మాత్రలుజేసి సాయుప్రాతఃకాలములయం దొక్కొకమాత్రచొప్పున నాలుగుమాసములు నేతితో సేవింపుచుండిన ఆధ్యవాతము హరించును.

శుక్లవాతలక్షణము

దేహశ్చ పాండు శ్రమమూరుతౌ చ
మూర్ఛాకంప భ్రమ తాపయుక్తః,
స్వేదశ్చ తృష్ణా బధిరత్వయోగ
శుష్కం చ వాతం ప్రవదంతి తద్ధాః. (మాధవనిదానే) 194

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, బడలిక, శరీరమున వాతోష్ణద్రవములు, మూర్ఛ, వణకు, భ్రమ, తాపము, చెమట, దప్పిగలుగుట, చెవులు వినరాకుండుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము ఎండియుండుటయే శుక్లవాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై ఆధ్వవాతచికిత్సనేని వాతగజాంతుశరసము సేవననేని చేయవలయును.)

సుప్తవాతలక్షణము

భయం బీభత్సతా రౌద్రం శోషః కర్ణాంతరుగ్భవేత్,
మూర్ఛా కంప భ్రమ స్వేదా స్సుప్తవాతం వినిర్దిశేత్. 195
(మాధవనిదానే)

తా. భయపడుట, చిత్తవికారము, శోషము గలుగుట, శరీరము ఎండిట, చెవి కొనలయందు పీడ, మూర్ఛ, వణకు, భ్రమ, చెమట గలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి స్ఫుర్భక్షానము లేకుండుటయే సుప్తవాతమని తెలియవలయును.

సుప్తవాతమునకు కనకసుందరరసము

శుద్ధం చ పారదం శుల్బం గంధకం టంకణం కణా,
కాకజంఘా కషాయేణ దిన మేం తు మర్దయేత్. 196

డోలాయంత్రే పచే ద్యామం సమ్యక్తీవ్రాగ్నినా తతః,
ఆర్ద్రకస్యానుపానేన మాషమాత్రం పిబేదను. 197

సుప్తవాతం నిహంత్యాశు సర్వవాతనికృంతనః,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, పిష్టుట్ల-పీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి వెలమనదివేళ్ల కషాయముతో ఒకదినము మర్దించి ముద్దచేసి డోలాయంత్రమున ఒకరూము గాఢాగ్నితో వండి మాషప్రమాణమును అల్పపురసముతో సేవించిన సుప్తవాతము హరించును. (మఱియు దీనినే శుక్లవాతము నందురు, ఎనుబదివాతములయందును సేవించవలయును.)

— సందివాతలక్షణము —

శరీరం గంధలిప్తం చ శూలం వాయుప్రకోపతః. 198

దేహే చ వికృతిశ్చైవ రోమహర్షో విలాసనం,

అంగసంధిషు వీడా చ సంధివాతస్య లక్షణమ్. 199

తా. శరీరము గంధముచే పూయబడినటు లుండుట, వాతప్రకోపమువలన శూల గలుగుట, శరీరమున గాఢెలుకట్టుట, గగుర్పొడుచుట, ప్రలాపించుట - ఈలక్షణములు గలిగి అవయవసంధులు నొచ్చుటయే సంధివాతమని తెలియవలయును.

— సంధివాతమునకు రత్నగర్భపోటలీరసము —

శుద్ధసూతం విషం గంధం హింగుళం కటురోహిణీ,

లోహ తామ్ర మయోభస్మ తాళకం చ మనశ్శిలా. 200

అర్కమూలకషాయేణ మద్ధితం వటకీకృతం,

కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ లేపయే ద్వస్త్రమృత్తికామ్. 201

త్రియామం వాలుకాయంత్రే పచే న్నృద్వగ్నినా తతః,

గుంజామాత్రం ప్రయంజితే సంధివాతం నిహంత్యలమ్. 202

తా. శుద్ధి చేసినరసము, శుద్ధి చేసినవసనాభి, శుద్ధి చేసిన గంధకము, శుద్ధి చేసిన ఇంగి లీకము, కటుకరోహిణి, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము, మండూరము, శుద్ధి చేసిన తాళ కము, శుద్ధి చేసినచుణిశిల-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి జీల్లేడుపేళ్ళ కషాయ ముతో ఒకదినముమర్దించి గాఢుక ప్పెగ్గా నునిచి చీలవన్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలు కాయంత్రమున మూడురూములు మృద్వగ్నిలోవండి యం దొక గురిగింజప్రమాణ మును నెయ్యి, మిరియపు చూర్ణముతో నేసి, లేక ఓషుము వన అనువాని కషాయముతో నేని సేవించిన సంధివాతము హరించును.

— సాధ్యవాతలక్షణము —

రోమహర్షణకంచైవ శిరోభ్రమణ శూలకం,

కర్ణ బాధిర్య మజ్ఞానం సాధ్యవాతం వినిర్దిశేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. గగుర్పొడుచుట, తలతిరుగుట, శరీరము శూలించుట, చెవులు వినరాకుం డుట, అజ్ఞానము గలుగుట-ఈలక్షణములు గలది సాధ్యవాతమని తెలియవలయును. (ఇది యాప్యము. దీనియందు పూర్వోక్తసంధివాతచికిత్సనే చేయవలయును.)

— శిరోప-తలక్షణము —

శిరోవాతే చ హృచ్ఛూలం రోమహర్షో విశోషణం,

దాహ స్వర్వాంగనేత్రే చ శిరోవాతస్య లక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. అొమ్మనొచ్చుట, రోమములు గగుర్పొడుచుట, శరీరము ఎండుట, సర్వాంగములు నేత్రములు మండుట - ఈలక్షణములు గలిగి తలనొచ్చుటయే శిరోవాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమునేని కాలాన్నిరుద్రరసమునేని సేవింపవలయును.)

● స్వరహీనవాతలక్షణము ●

ఆతపో దేహశుష్కత్వం స్వరహానిశ్చ కంపనం,
పరిభ్రమః కర్ణశూలం స్వరహీననిరీక్షయేత్. (గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము ఉడుకుట, శరీరము శుష్కించుట, శరీరము వణకుట, తబ్బిబ్బులాడుట, చెవిలో శూలగలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి స్వరహీనమై పలుకుటయే స్వరహీనవాతమని తెలియవలయును.

● స్వరహీనవాతమునకు వాతకులాంతకత్తెలము ●

రసం గంధశిలా తాళచూర్ణం మద్ధ్యం చ కాంజికైః,
లిప్త్యా వస్త్రే కృతాం వర్తిం తైలాక్తాం జ్వాలయేన్ముఖాత్. 206

స్తావయేద్ద్రాహయే తైలమధఃపాత్రే ఘృతైస్సహ,
తతైలం లేపయేత్పత్రే నాగవల్యాస్తు భక్షయేత్. 207

స్వరహీనవికారఘ్నం సర్వవ్రణహరం పరం,

తా. రసము, గంధము, శిలాజిత్తు, తాళకము-వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములో నుంచి కలితో మర్దించి వస్త్రమునకు లేపనము జేసి ఎండించి వర్తిగజాట్టి నూనెలోతడిసి దీపము ముట్టించి దానిక్రింద నొకపాత్ర నుంచిన అందు నూనె వడియును. పిదప దానిలో ఆవునెయ్యి కలిసి తమలపానునకు లేపనముజేసి, భక్షించిన స్వరహీనవాతమును, లేపనముజేసిన సర్వవ్రణములును హరించును.

● రక్తవాతలక్షణము ●

రక్తవాంతిశ్చ హిక్మా చ మూర్ఛా దాహశ్చ కంపనమ్. 208
దేహకాంతిహర స్వేదో రక్తవాతస్య లక్షణం,

తా. నెత్తురు గ్రుక్కుట, ఎక్కిళ్లు, మూర్ఛ, దాహము గలుగుట, శరీరము వణకుట, శరీరకాంతి నశించుట, చెమటగలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి నెత్తురుగ్రుక్కుటయే రక్తవాతమని తెలియవలయును.

❧ రక్తవాతమునకు వాతాంతకరసము ❧

శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం విషం త్రికటుకం సమమ్. 20

చిత్తమూలకషాయేణ దినం మద్ధ్యం చ వాసయా,
అర్కమూలకషాయేణ దినం జంబీరనీరకైః. 21

డోలాయంత్రే యామమాత్రం మాషమాత్రం చ భక్షయేత్,
క్షీణవాతం విహంత్యాశు రక్తవాతం వినాశయేత్. 21

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి, అభ్రకభస్మము, అతివస, త్రికటుకములు-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి చిత్తమూలకషాయము, అడ్డసరపాకరసము, జిల్లేడువేళ్లకషాయము అనువానిలో ప్రతిదానిచే ఒక్కొక్కదినంబును, నిమ్మపండ్రిరసముతో ఒకదినంబును మద్దించి ముద్దచేసి డోలాయంత్రములో ఒకర్పూము పాకము జేసి మాషప్రమాణము తేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని నీరుగొలిమిడి కషాయాన పానముతో నొసంగిన రక్తవాతమును, నెయ్యి, మిరియపుచూర్ణాదుపానముతో నొసంగిన క్షీణవాతమును హరించును.

❧ క్షీణవాత లక్షణము ❧

క్షీణే చ వాతే శిరసోవ్యధా చ నాసానఖే దుఃఖితషంగశూలం,
దివా చ రాత్రౌ చ విసప్తనిద్రః కపాలనేత్రే చ వివృద్ధశూలమ్. 212

తా. తలనొచ్చుట, నాసికము గోళ్లు శూలించుట, అంగములునొచ్చుట, తేయుఁ బగులు నిదురపట్టకుండుట, కపాలము నేత్రములు మిక్కుటముగ నొచ్చుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము కృశించుటయే క్షీణవాత మని తెలియవలయును. (క్షీణ శిరోవాతములు హరించుటకై రక్తవాతచికిత్సచేసి, లేక రసకర్పూరసేవనచేసి చేయవలయును.)

❧ ఖంజావాతలక్షణము ❧

జాగరశ్చ దివా నిద్రా హ్యజీర్తిశ్చాగ్నిమాంద్యకం,
అంగవై కల్యణిశ్చేష్టం ఖంజావాతస్య లక్షణమ్. 213
(ఆయుర్వేదే)

తా. రాత్రులు నిదురపట్టకుండుట, పగులు నిద్రించుట, అన్నము జీర్ణముగా కుండుట, అగ్నిమాంద్యము, లేక కడుపులో మంటగులుగుట, అంగములు నొచ్చుట, శరీరము గురు తెరుగకుండుట-ఈలక్షణములు గలిగి కుంటితనము గలుగుటయే ఖంజావాతమని తెలియవలయును,

❧ ఖంజావాతమునకు వాతవృజ్రసము ❧

అశ్రుకం గంధకం సూతం విష వ్యోషక సైంధవం,
హింగుళం చ విళంగం చ పిప్పలీమూల చిత్రకమ్. 214

దినం హంసపదీద్రావైః కుక్కుటీపుటపాచితం,
చూర్ణం కృత్వా తతో దేయం హ్యనుపానవిశేషతః. 215
మాషమాత్రం చ నేవేత ఖంజావాతం వినాశయేత్,

తా. అశ్రుకభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, త్రికటుకములు, సైంధవలవణము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, వాయువిడంగములు, మోడి, చిత్రమూలము-పీనిసినమభాగములుగ భల్లములతోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో ఒక దినము మర్దించి కుక్కుటపుటం బిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముచేసి యందొకమాష ప్రమాణమును నెయ్యితోనేసి, మిరియపుచూర్ణముతోనేసి, దుంపరాన్నపు చూర్ణముతో నేసి నేవించిన ఖంజావాతము హరించును. (మఱియు దీనినే కళావాతమునందును నేవించుదగును.)

❧ కళావాతలక్షణము ❧

శరీరం పాండురంచాన్యే వైవర్ణ్యం రక్తనేత్రతా.
కృష్ణజిహ్వ చ శూలం చ కళావాతస్య లక్షణం, 216

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట, ముఖము వివర్ణమైయుండుట, నేత్రము తెఱ్ఱగ, నాలుక నల్లగనుండుట, శరీరము శూలించుట - ఈలక్షణములుగలిగి స్త్రీరజస్సను, శుక్రమును జెరుపునదియే కళావాత మని తెలియవలయును.

❧ కళావాతమునకు వాసాచిత్తైలము ❧

వాసా గళూచీ చతురంగుళానా మేరండతైలేన పిజ్జేశ్క మాయం,
క్రమేణ సర్వాంగవిమర్దనం చ కళాఖ్యవాతస్య వినాశకంస్యాత్. 217

తా. అడ్డసరము, తిప్పతీగె, రేల-నీలిని కషాయముకాచి యందాముదము కలిపి నేవించుటయేగాక శరీరమునకు లేవనము సగాజేసిన కళావాతము హరించును. (మఱియు దీనియందు ఖంజావాతచికిత్సనుకూడ జేయందగును.)

❧ అవయవాంగవాతలక్షణము ❧

అవయవాంగే వాతశూలం దేహేచ్ఛాగ్నివిదాహకం,
మలమూత్రవినాశశ్చ నిద్రానాశ శ్శిరోవ్యథా. 218

తా. శరీరమంతట నొచ్చుట, శరీరమంతయు మండుట, మలమూత్రములు వెడల

కుండుట, నిదురపట్టకుండుట, తలనొచ్చుట-ఈలక్షణములు గలిగి సర్వాంగములు నొచ్చుటయే అవయవాంగ వాతమని తెలియవలయును.

❧ అవయవాంగ వాతమునకు వైరేచనకల్పము ❧

పయనైరండజంత్రైలం పిబే ద్దోషహరం పరం,
హరీతక్యాస్త్రయోభాగా భాగనైస్సంధవకృష్ణయోః. 219

ఏతద్గుష్టాంబునా పీతం చూర్ణమాశు విరేచయేత్,
అవయవాంగం సన్నిపాతం వాతశూలహరం పరమ్. 220

తా. ఆవుపాలు, ఆముదము వీని నేకముజేసి త్రాగినను, లేక కరక్కాయలు 3 భాగములు, నైస్సంధవలవణము, పిష్టప్లు ఇవి దినునుకు ఒక్కొక్కభాగము - ఇటుల వాని నేకముజేసి ఉష్ణోదకముతోనూరి త్రాగినను, శీఘ్రముగ విరేచనంబులై అవయవాంగ వాతము, సన్నిపాతము, వాతశూల హరించును. (మఱియు ఈ అనుపానములతో ఆమ వాతమున జెప్పబడిన పంచవక్త్రరసమును సేవించిన అవయవాంగ వాతము హరించును.)

❧ స్త్యానవాతలక్షణము ❧

మహావాతం భవే ద్దేహే దివారాత్రా చ శూలనం,
సదా నిరశనం స్వేద స్త్యానవాతస్య లక్షణమ్. 221

తా. వాతము అధికముగ ప్రకోపించుట, తేయింబగలు మిక్కుటముగ అంగములు శూలించుట, ఎల్లపుడు ఆఠకిలేకుండుట, చెమట గలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరసంధులు శూలించి ఆలస్యమును గలుగజేయునదియే స్త్యానవాతమని తెలియవలయు.

❧ స్త్యానవాతమునకు వాతోన్మూలనరసము ❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం ధూర్తబీజం త్రిభిస్సమం,
పంచకోలకషాయేణ మర్దయే ద్దీపసద్వయమ్. 222

మూషయో ర్భూధరే పాచ్యం సాంగశీతం విచూర్ణయేత్,
మత్స్యసిత్తే భావయేచ్చ మర్దయే ద్దీపసద్వయమ్. 223

పంచకోలకషాయేణ గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్,
స్త్యానవాతం హరేచ్ఛీఘ్రం సర్వవాతవికారనుత్. 224

తా. రసము, పసనాభి, గంధకము - వీనిని శుద్ధిచేసి వానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తుల చూర్ణమును కలిపి ఖల్వములో నుంచి పంచకోలకషాయముతో రెండు దిన

ములుమద్దించి మూసణోనునిచి దానిపై మరియొకమూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి భూధరయంత్రముతో పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముచేసి చేపచేదుతో రెండుదినములు భావనచేసి మద్దించి గురిగింజలం లేసి మాత్రలు జేసి పంచకోలకషాయానుపానముతో సేవింపుచుండిన స్త్రానవాతము, సర్వవాతములు కడుశీఘ్రముగ హరించును.

❧ గుల్ఫవాతలక్షణము ❶ ❧

శరీరం పాండువర్ణం చ కటిదేశే చ తాపనం,
శిరశ్శూలం నేత్రశూలం గుల్ఫశూలం విదాహికా. 225
తన్నిద్రాం నాశయేద్రాత్రై గుల్ఫవాతస్య లక్షణమ్,
(గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట, మొలచుట్టు మండుట, శిరము నేత్రములు శూలించుట, శరీరము విదాహించుట, రాత్రులయందు నిదురకట్టకుండుట - ఈలక్షణములు గలిగి చీలమండలు వాచి కడుశూల గలుగుటయే గుల్ఫవాత మని తెలియఁపలయును. (ఇది హరించుటకై రసకాబ్బ వేయవలయును. మఱియు రసకర్పూరమును సేవింపవలయును.)

❧ గుల్ఫవాతమునకు ప్రాణవల్లభరసము ❷ ❧

రసం విషం విషం చాభ్రం గంధకం చ మనశ్శిలా. 226
మద్దితం పర్పటద్రావై ర్వజ్రమూషాంతరే ఊషేత్,
భూధరే పుటపాకం చ సాంగశీతలముద్ధరేత్. 227
ఖల్వమధ్యే వినిఊష్య మత్స్యజశిఖిషి త్తైకైః,
భావితం యామమాత్రం తు గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 228
గుల్ఫవాతం నిహంత్యాశు సర్వవాతవికారనుత్,

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినవననాళి, అతివస, ఆచ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసినమణిశిల- వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పర్పటరసముతో రెండుదినములు మద్దించి వజ్రమూషలో నునిచి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చేప, మేక, నెమలి, అనువాని చేదాలతో ఒకర్పూము భావన జేసి గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన గుల్ఫవాతము. సర్వవాతములు కడుశీఘ్రముగ హరించును.

అంగుళీవాతలక్షణము ౨౯

దేహే తాప శ్చాంగుళీనాం దాహశ్చ కరపాదయోః.

299

అంగుళ్యః కుబ్జరూపేణ హ్యంగుళీవాతలక్షణం,

తా. శరీరము మండుట, చేతులవ్రేళ్ళయందు కాళ్ళవ్రేళ్ళయందు మంటలు పోట్లు గలుగుట, ఈలక్షణములు గలిగి వ్రేళ్లు కుబ్జత్వమును జెందుటయే అంగుళీవాత మని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వాతగజాంకుశరసమును పిప్పళ్ళు, మోడి అనువానికషాయానుపానముతోగాని, లేక నీరుగొట్టియాకురసము, జీలకఱ్ఱ అనువానితోగాని సేవింపవలయును. మఱియు రసకర్పూరమునుగాని, లేక మేహవ్రణప్రకరణమున జెప్పబడు పరంగిచెక్క యోగములో శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకమును కలిపిగాని సేవింపవలయును. ఆపరంగిచెక్క యోగమును సేవించునపు డందు జెప్పబడినవర్గముల నాచరింపవలయును.)

జానువాతలక్షణము ౩౦

జాను శుష్కత్వ కంపాచ వాంతి ర్హర్షా పరిభ్రమః

230

హృద్దాహో జానుశూలం చ జానువాతం వినిర్దిశేత్,

తా. మోకాళ్ళు ఎండుట, శరీరము వణకుట, వాంతులు మూర్ఛ గలుగుట, తబ్బిబ్బలాడుట, అొమ్ములోమండుట-ఈలక్షణములు గలిగి మోకాళ్లునొచ్చుటయే జాను వాతమని తెలియవలయును. (ఇది నివృత్తిండుటకై వాతగజాంకుశరసమునేని, రసకర్పూరమునేని సేవింపవలయును.)

జంఘావాతలక్షణము ౩౧

భీతభీతం చాతిశూలం రోమహర్షో నిరీక్షణమ్.

231

భ్రూమధ్యే శూలనం మూర్ఛా జంఘావాతస్యే లక్షణం,

తా. కడుభీతిగలుగుట, శరీరమున పోట్లుపొడుచుట, శరీరము గగుర్పొడుచుట, రెప్పపాటువేయక చూచుట, కనుబొమలనడుమ శూలించుట, మూర్ఛిల్లుట-ఈలక్షణములు గలిగి సిక్కులు శూలించుటయే జంఘావాతమని తెలియవలయును.

జంఘావాతమునకు లక్ష్మీవిలాసరసము ౩౨

శుద్ధసూతం విషం గంధం నేపాళం దరదం సమమ్.

232

చిత్రమూలకషాయేణ డోలాయంత్రే దినం పచేత్,

మత్స్యసి త్తేన సంశోధ్య ద్వియామం చ విమర్దయేత్.

233

స్నూహి క్షీరే దినం మర్ద్యం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా,

జంఘావాతం నిహంత్యాశు హ్యనుపానవిశేషతః.

234

తా. రసము, వసనాభి, గంధకము, నేపాశములు, ఇంగిలీకము-వీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిజేసి ఖల్వములో నునిచి ఒకదినము చిత్రమూలకషాయముతో మర్దించి డోలా యంత్రమున ఒకదినము వండి సాంగశీతలమున దీసి మరల ఖల్వములో నునిచి చేప చేదుతో రెండుర్థాములును, బ్రహ్మజేముడుపాలతో ఒక దినమును మర్దించి, రెండు గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి ఆరుమాసములు బోడతరపాతురసములో మిరియపుచూర్ణమును గలిపి సేవింపుచుండిన జంఘావాతము హరించును.

అస్థివాతలక్షణము ౨౯

దేహస్యకంఠసం మూర్ఛా న్వేద దాహగ్నిమాంద్యకం,

శ్రోత్రేతిబధిరత్వం చ హ్యస్థివాతస్య లక్షణమ్. (గంధాంతరే) 235

తా. శరీరము వణకుట, మూర్ఛిల్లుట, చెమట, తాపము, అగ్నిమాంద్యము, చెవుడుగలుగుట-ఈలక్షణములుగలది అస్థులు మిక్కుటముగ నొచ్చుటయే అస్థివాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై ఒకవత్సరమువఱకు వైఞ్ఞేష్ఠింబడు గంధకకల్పము నేని వాతగజాంకుశరసము నేని సేవింపవలయును.)

కాకవాతలక్షణము. ౩౦

హస్తేపాదే చ కంఠశ్చ శిరోభ్రమణకం తథా,

నేత్రభ్రమణకంచైవ కాకవాతస్య లక్షణమ్. (పారిజాతే) 236

తా. చేతులు, కాళ్లు వణకుట, తల, నేత్రములు దిరుగుట-ఈలక్షణములు గలిగితలదిరిగి భూమిపైబడుటయే కాకవాతమని (కాకిసోమాలని) తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వైఞ్ఞేష్ఠింబడు గంధకకల్పమునేని, టెంకాయనీరులో సిందూరము కలిపి యేని, సిందూరము, కానుగవిత్తులు, పిప్పలి అనువాని చూర్ణమునేని, ఆరుమాసములు సేవింపవలయును.)

భ్రమణవాతలక్షణము ౩౧

భ్రమణే మారుతే శీఘ్రం మూర్ఛా తృష్ణా వికారకృత్,

అంగశోభోదరం గుల్మం దేహశోషశ్చ లక్షణమ్. (కౌముద్యామ్)

తా. దష్టిగలుగుట, శరీరము వికారముగ న్నిండుట, అంగములు వాచుట, ఉదర గుల్మరోగములు గలుగుట, దేహము శుష్కించుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము తిరిగి మూర్ఛిల్లుబడుటయే భ్రమణవాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై ఒకవత్సరము వఱకు గంధకకల్పమును సేవింపవలయును.)

—ॐ భ్రమణవాతమునకు విష్ణుపరాక్రమరసము ॥—

- శుద్ధపారద గంధం చ టంకణం చ విషం సమం,
త్రిక్షారం సైంధవం తుల్యం సర్వం ధుత్తూరజైర్ద్రివైః. 238
- మర్దితం గోశకీకృత్య కుక్కుటీపుటపాచితం,
ఖల్వమధ్యే వినిక్షీప్య మత్స్య వారాహ పిత్తకే. 239
- భావితం మాషమాత్రం చ దేయం శీతోదకం త్వను,
సన్నిపాతే జ్వరే శ్వాసే దోషే విషమశీతకే. 240
- అపస్తారే ధనుర్వాతే కంపవాతే చ మూర్ఛకే,
తత్త్వజ్ఞేన నిహంత్యాశు ఇచ్ఛాపథ్యం ప్రదాపయేత్. 241
- మనుష్యాణాం హితార్థాయ సర్వరోగభయాపహాః,
విష్ణునా కథితః పూర్వం రసో విష్ణుపరాక్రమః. 242

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన వసనాళి, * త్రిక్షారములు, సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి ఉష్ణైత్తాకురసముతో మర్దించి ఘుటికలుచేసి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి మఱల ఖల్వములోనుంచి చేప, అడ్డవిపంది అనువానిచేదులతో భావనజేసి మాషప్రమాణ మంటేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని శీతోదకము, లేక రేలవేరుగంధము, శ్రీగంధము అనువాని యనుపానములలో దేసితోనేని సేవింపుచుండిన సన్నిపాతము, జ్వరము శ్వాసము, విషమశీతదోషము, అపస్తారము, ధనుర్వాతము, కంపవాతము, భ్రమణవాతము మొదలగునవి తత్త్వజ్ఞమున హరించును. దీనియం దిచ్ఛాపథ్యము నాచరింపవలయును. సర్వ రోగములు హరించి మనుజులకు హితముకలుగుటకై విష్ణుపరాక్రమమును రసమును పూర్వ కాలమున విష్ణువు వచించెను. (ఈ భ్రమణవాతము హరించుటకై వాతగజాంకుశ రసమున కూడా సేవింపందగును.)

—ॐ భ్రమణాదివాతములకు గంధకకల్పము ॥—

- పట్వలం గంధచూర్ణం చ త్రిఫలా చిత్రతండులాః,
శుంఠీమరీ చ వైదేహీ షణ్ణిష్కం చ పృథక్పృథక్. 24
- చిత్రకం చ పలైకం తు చూర్ణితం వస్త్రగాలితం,
ఏకనిష్కం ద్వినిష్కంవా పయసాజ్యసిత్తైః పిబేత్. 24
- సర్వరోగవినిర్ముక్తో మృగ రాజపరాక్రమః,

* త్రిక్షారము లన—సర్జక్షారము, యవక్షారము, టంకణక్షారము.

- దీర్ఘాయుః కుంజరబలో వివా పశ్యతి తారకాః. 245
 దివ్యదేహో బలీభూత్వా ఖేచరత్వం ప్రపద్యతే,
 తస్య మూత్రపురీషాణి శుల్బం భవతి కాంచనమ్. 246
 హంత్యష్టాదశకుష్మాని గ్రహణీశ్చ చతుర్విధాః,
 మందాగ్ని మతిసారం చ గుల్మ మష్టవిధం తథా. 247
 అశీతిం వాతరోగాంశ్చ హ్యర్శాన్సప్తవిధాని చ,
 మనుష్యాణాం హితార్థాయ పూజ్యపాదేన నిర్మితః. 248

తా. శుద్ధిజేసిన ఆమ్లసారశలగంధకము ౬ పలములు, త్రిఫలములు, వాయువిడం
 గములు, శొంఠి, మిరియములు, పిప్పళ్లు అనువానిచూర్ణము దినుసుఒకటింటికి ౬ నిమ్మ-
 ములు, చిత్రమూలపుదూర్ణము ౧ పలము-ఇటుల పీనినెల్ల వస్త్రగాలితం బొనర్చి నేకము
 జేసి యందొక నిమ్మ-ప్రమాణంబునేని, రెండునిమ్మముల ప్రమాణంబునేని, ఆవుపాలు,
 ఆవునెయ్యి, శర్కర అనువానిలో దేనితోనేని ఆరుమాసములవఱకు సాయంప్రాతః
 కాలముల సేవిపుచుండిన సర్వరోగవిముక్తుండై సింహముతో సమానమైన పరాక్రమము
 దీర్ఘాయువు, పినుగుతో సమానమైనబలము, వగటియందు నక్షత్రముల గౌరవతగినదృష్టి,
 నుందరమైన దేహము, శరీరదార్ఢ్యముగలవాడై ఆకాసమున సంచరించువాడుగ, రాగిని,
 బంగారును ఊత్పత్తిజేయఁదగిన మూత్రపురీషముల విసర్జించువాడుగ నగును. మఱియు
 నీగంధకల్పసేవనవలన ౧౮ కుష్ఠపులు, ౪ విధగ్రహణులు, అగ్నిమాంద్యము, అతి
 సారము, ౮ విధగుల్మరోగములు, ౮౦ వాతరోగములు, ౮ విధమూలరోగములు హరిం-
 చును. దీనిని మనుష్యులహితార్థంబై పూజ్యపాదుఁడు వచించెను. (దీనియందు చప్పిడి
 యన్నము, ఆవుపాలు, ఆవుపల్ల అనువానిని సేవింపుట వధ్యకరములు.)

❧ పంగువాతలక్షణము ❧

- గృహీతోరుద్వయః పంగౌ గతిభంగశ్చ వాతకే. 249
 (సిందూరమణిదర్పణే)

తా. రెండుతోడలు బంధింపఁబడి నడుచుటకు శక్తిలేకుండుటయే పంగువాతమని
 తెలియవలయును. దీనినే కొందఱు చచ్చువాత మనియు వచించెదరు. (ఇది నివర్తించుట
 కై గంధకల్పమును ఆరునెలలు సేవింపవలయును)

❧ పంగువాతమునకు ప్రభావతీవటికలు ❧

- హరిద్రా నింబపత్రాణి పిప్పలీ మరిచాని చ,
 విడంగం భద్ర ముస్తా చ జీరకం విశ్వభేషజమ్. 250

- చిత్రకం నైంధవం కృష్ణం విషం పాతా హరీతకీ,
ఏతాని సమభాగాని హ్యజామూత్రేణ వేషయేత్. 251
- చణప్రమాణవటికా శ్చాయాశుష్కాశ్చ కారయేత్,
ఏకాహ్యుష్ణోదకైః పీతా విఘాతీం చ వ్యహాహతి. 252
- లూతవిఘ్నీటభేదే చ గోమూత్రేణ విలేపయేత్,
ఉషామూలేన పీతాచే త్వర్పదప్యవిషం హరేత్. 253
- మేహే రక్తప్రవాహే చ శ్రీగంధేన సమం పిబేత్,
అర్కుక్షీరేణ సంలిప్తా వృశ్చికస్య విషం హరేత్. 254
- హంతి పుష్పం చ పటలం *రంభాకందరసాన్వితా,
కాకమాచీరసైః పీతా తిమరాణి వినాశయేత్. 255
- నీలికాయా ర్హస్తి రక్తా రక్తాక్షీత్వం వినాశయేత్,
గుడేన భక్షితాచైవ వాతరోగం వినాశయేత్. 256
- భృంగరాజరసైః పీతా శిరోదాహం హరేద్భృశం,
తండులోదకసంయుక్తా కాసం కృచ్ఛ్చం వినాశయేత్. 257
- గోమూత్రేణ యుతా పీతా ప్లీహరోగం వినాశయేత్,
ఛాగక్షీరసమాయుక్తా పటికా సాశ్వగంధికా. 258
- పీతా మండలవర్జంతం రాజయత్క్తవినాశిని,

తా. ధనపు, మంచివేపాకు, పిప్పళ్లు, మిరియాలు, వాయువిడంగములు, తుంగ
ము నైలు, జీలకఱ్ఱ, సొంఱి, చిత్రమూలము, నైంధవలవణము, చెంగల్వకోస్తు, అతివన
శిరుబొద్ది, కరక్కాయలు-వీనిని సమభాగాములుగ చూర్ణముజేసి ఖల్వములో నుంచి మే
మూత్రముతో నాలుగురూపాలు మర్చించి, శనగగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి నీడనెండిం
యందొకదానిని ఉష్ణోదకముతో సేవించిన విఘాదియు, గోమూత్రముతో నూ
లేపనముచేసిన లూత, విఘ్నీటక ప్రణములును, నాగురువేరుగంధముతో సేవించి
సర్పవిషములును, శ్రీగంధముతో సేవించిన ప్రమేహములును, కుసుమరోగములన
జిత్తేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసిన తేలుకఱ్ఱచిన్నవిషంబును, అరటిగడ్డరసముతో నూ
నేత్రముల కంజనముచేసిన కంటిపువ్వులును, పటలములును, నల్లకాచాకురసముతో
సేవించిన నేత్రములయందు జనించు తిమిరరోగంబును, నీలియాకురసముతో నూరి నే
ముల కంజనముచేసిన రక్తోద్రేకమును, నేత్రదోషంబును, బెల్లముయొక్క అనుపానముతో

సేవించిన వాతరోగంబులును, గుంటగలగరాకురసముతో సేవించినశిరోవాతము, శిరోజనిత తాపమును, పశికడుగుతో సేవించిన కాసమును, మూత్రకృచ్ఛములును, గోమూత్రముతో సేవించిన స్త్రీహారోగంబును, మేకపాలు *డొమ్మడోలుగడ్డ చూర్ణము అను వానితో నలువదిదినములు సేవించిన క్షయరోగంబును హరించును. (మఱియు దీనినే శిరుబొద్దిపేళ్లకహాయముతో సేవించిన జ్వరములును, ప్రసూతిరోగములును, బెల్లముతో ఆరు మాసములు సేవించిన పంగువాతమును, భ్రమణవాతమును, తిమిరవాతమును హరించును.)

❧ పక్ష, అర్దితవాతములకు భృంగాదినస్యము ❧

భృంగైరండక నిర్ధుండోఽమత్స్యక్షీ చార్కపత్రకమ్. 259
సత్రైలమరిచం నస్యం పక్షఘాతార్దితేషు చ,

తా. గుంటగలగర, ఆముదపుకొనలు, వావిలికొనలు, పొన్నగంటియాకు, జిల్లేడు కొనలు-పీనిని సమభాగములుగ నూరి కల్కముచేసి అందు మిరియపుచూర్ణము, నూనె కలిపి నస్యముజేసిన పక్షఘాతవాతము, అర్దితవాతము హరించును.

❧ మూర్ఛావాతమునకు మధూకాదినస్యములు ❧

మధూకపిష్టం సితయా చ యుక్తం
స్తన్యేన నస్యం వినిహంతి మూర్ఛం,
స్తన్యేన హితు స్వరసేన నస్యం
సుచందనంచైవ నిహంతి మూర్ఛమ్. 260

తా. ఇప్పసిండి, పంచదార అనువానిని చనుబాలతోనూరి నస్యముజేసినను, లేక చనుబాలు, చెఱకురసము, శ్రీగంధము అనువాని నేకముజేసి నస్యముజేసినను మూర్ఛావాతము హరించును. (మఱియు జిల్లేడుకొనలనస్యముచేసిన కూరవేసి భూమిపైబడే మూర్ఛారోగములు హరించును.)

❧ అర్దితాదివాతములకు కాశ్చర్యాదినస్యము ❧

కాశ్చరీ చవ్యకుష్ఠం చ లవంగం దారు సైంధవం,
పిప్పలీనస్యకం హంతి హ్యర్దితం చ హనుగ్రహమ్, 261

తా. కవ్వపుగుమ్మడుకొనలు, చవ్యము, చెంగల్వకోష్ఠ, లవంగములు, దేవదారు, సైంధవలవణము, పిప్పలి - పీనిని సమభాగములుగ నూరి నస్యముచేసిన అర్దితవాతము, హనుగ్రహవాతము హరించును.

* ఇదే పెన్నెరుగడ్డ యనియు జెప్పబడును.

❧ మూర్ఖాదులకు కుంకుమాదినస్యము ❧

కుంకుమం ఘృతసంయుక్తం మూర్ఖా పిత్తవికారసుత్,
శిరోభ్రమహారం శ్రేష్ఠం నస్యం వై నాత్ర సంశయః,

262

తా. కుంకుమపువ్వును తేనెలోకలిపి నస్యముచేసిన మూర్ఖు, పైత్యవికారము, తల
తిగుగుట నిస్సంశయముగ హరించును.

❧ వాతాదిరోగములకు త్రికటుకాదినస్యము ❧

త్రూషణం చిత్తకం చైవ లాంగలీ చేంద్రవారుణీ,
వచా మధుకబీజాని తత్ర పాతా నదీఫలమ్.

263

తాళకం వత్సనాభం చ అంకోల డారయగ్ధకం,
ఏవం పంచదశైతాని సమభాగాని కారయేత్.

264

సూక్ష్మచూర్ణీకృతుంచైవ నిర్ధంఢీ తింత్రిణీరసైః,
ఆర్ద్రాకస్వరసై ర్మద్యైః త్రివిధైశ్చ విచక్షణః.

265

ఏవం నస్యం ప్రదాతవ్య మర్కమూలరసేన చ,
అపస్తారం చ హృద్రోగం వాతసంకులమేన చ.

266

ధనుర్వాతం భ్రమం హంతి హ్యున్నాదం సన్నిపాతకం,
పూజ్యపాదకృతో యోగోనరాణాం హితకామ్యయా.

267

(పూజ్యపాదీయే)

తా. త్రికటుకములు, చిత్తమూలము, చెన్నుచెర్లగడ్డ, పాపరవేళ్లు, వస, ఇష్టు
గింజలు, శిరుబొద్దివేళ్లు, సముద్రపాలవిత్తులు, శుద్ధిజేసినతాళకము, శుద్ధిచేసిన వససాభి,
ఊడుగకొనలు, సర్వతూరము, యవతూరము - ఈపదిహేనుదినసులను సమభాగములుగ
జేకొని సూక్ష్మముగ చూర్ణముచేసి వావిలి, చింతాకు, ఆల్టము అనువానిరసములతో ఒక
దినము మర్దించి శనగగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి ఎండనెండించి యుండొకదానిని జీల్లేడు
వేళ్లరసముతో నూరి నస్యముచేసిన అపస్తారము, హృద్రోగము, వాతరోగముచేత శరీరము
గురుతెరుగక పడేరోగములు, ధనుర్వాతము, భ్రమణవాతము, ఉన్నాదము, సన్నిపాతము
నశించును. ఇది లోకహితార్థమై పూజ్యపాదునిచే నిర్మింపఁబడియెను.

❧ దండవాతలక్షణము. ❧

దండవత్ స్తంభతే యస్మిన్ మందాగ్నిశ్చాతిశీతతా,
అపస్తారశ్చ తంద్రా చ కఫః పాండుశ్చ స్వాపితా.
ఉదరం గంధలేపేన శూలం వాయుశ్చ దండకః,

268

తా. అన్నిమాంద్యము, కడుతైత్యము, అపస్మారము, తంద్ర, దగ్గుగలుగుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, నిదురగలుగుట, ఉదరమున శ్రీగంధము పూసికొనినటులనే వాసనవచ్చుట, శూల గలుగుట-ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము దండమువలె స్తంభించి యుండుటయే దండవాతమని తెలియవలయును.

❧ దండవాతమునకు విజయభైరవరసము ౧ ❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం మరీచం నాగరం సమమ్. 269

త్రితూరం పంచలవణం వేషయే దార్ద్రకద్రవైః,
కాచకుప్యంతరే త్విప్త్వా శనై ర్మృద్వగ్నినా పచేత్. 270

సాంగశీతం సముద్ధృత్య దశమాంశం విషం త్వివేత్,
సూక్ష్మచూర్ణం కృతం ఖల్వే గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 271
అర్ద్రకద్రవసంయుక్తం దండవాతం వినాశయేత్,

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసిననాభి, శుద్ధిచేసినగంధకము, మిరియాలు, సొంటి, నర్జత్తారము, యవత్తారము, టంకణత్తారము, *పంచలవణములు - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణముచేసి ఖల్వములో నునిచి అల్లపురసముతో ఒకదినము మద్దిచి గాజు కుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి మూడుజాములు మృద్వగ్నిలో వండి సాంగశీతమన దీని మరల ఖల్వములో నునిచి దానికి పదియవభాగము శుద్ధిజేసిననాభి కలిపి బాగుగ మద్దించి గురింజుత అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన దండవాతము (అమవాతము, అజీర్ణ వాతము) హరించును.

❧ మందవాతలక్షణము ౨ ❧

పాండురశ్చ భ్రమో మూర్ఛ స్వేదః కంఠే పరిభ్రమః. 272
వాంతిదోషో వికారశ్చ మందవాతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, తబ్బిబ్బలాడుట, మూర్ఛ, కుతికె యందు చెమట గలుగుట, శరీరము తిరుగుట, వాంతి, ఓకరకలుగుట - ఈలక్షణములు గలది మందవాతమని తెలియవలయును.

❧ మందవాతమునకు కాలకంటకరసము ౩ ❧

శుద్ధసూతం మృతం గంధం చాభ్రకం తీక్ష్ణతామ్రకమ్. 273
హంసపాదిగనైర్మర్ద్యం కాచకుప్యాం నివేశయేత్,

* పంచలవణములన—నైంధవలవణము, సౌవర్ణలవణము, బిడాలవణము, కాచలవణము, సముద్రలవణము అనునవే.

వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం షడ్వామాంతే సముద్ధరేత్. 27
మాషమాత్రప్రయోగేణ మందవాతో వినశ్యతి,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, ఆ భ్రకభస్మము, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి హంసపాదియాకురముతో ఒకదినము మర్దించి గాజాకుష్మేలో నునిచి చీలమున్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాళకాయంత్రమున ఆఱుర్పూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి మాషప్రమాణమును మినుకట్టు, వెల్లుల్లిరసము అనువాని అనుపానముతో సేవించిన మందవాతము హరించును.

❧ కోష్ఠవాతలక్షణము ❧

దేహక్షయో హరిద్రాచ స్వేదో హీనమలస్తథా. 27
అగ్నిమాంద్యం వికారశ్చ కోష్ఠవాతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము కృశించుట, శరీరము చురుపువర్ణముగ నుండుట, చెమట, అగ్నిమాంద్యము, కడుపులో వికారముగలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి అల్పముగ మలము వెడలటయే కోష్ఠవాతమని తెలియవలయును.

సతతం చాగ్నిమాంద్యం చ శోభాతీసారసంభవః. 27
దేహం చ పాండురం మూత్రం కోష్ఠవాతస్య లక్షణం,
(గ్రంథాంతరే)

తా. ఎల్లపుడు అగ్నిమాంద్యముగలుగుట, శరీరము వాచుట, అతిసారముగలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, మూత్రము పాండురవర్ణముగ వెడలుట - ఈలక్షణములుగలది కోష్ఠవాత మని తెలియవలయును.

❧ కోష్ఠవాతమునకు స్వచ్ఛందజైరవరసము ❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం నేపాళం విష చిత్రకమ్. 27
అర్కమూలకషాయేణ మర్దయే ద్యామమాత్రకం,
డోలాయంత్రే పచేద్యామం గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 278
కోష్ఠవాతవినాశస్య త్వష్టవాతవికారమత్,

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసిననాళి, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన నేపాళములు, అతివస, చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి జిల్లేడువేళ్ళ కషాయముతో ఒకర్పూము మర్దించి డోలాయంత్రములో ౧ ర్పూము వండి గురిగింజ ప్రమాణము సేవించిన కోష్ఠవాతము, సర్వవాతములు నశించును.

❧ గుల్మవాతలక్షణము ❶ ❧

అజీర్ణిర్భోజనే భంగో కుక్షీశూలం శిరోవ్యధా.

279

ధాతుశోషో వికారశ్చ గుల్మవాతస్య లక్షణం,

తా. అన్నము అరగకుండుట, భోజనమునం దిచ్చలేకుండుట, తలనొచ్చుట, ధాతువులు శోషించుట, శరీరము వికారమును జెందుట - ఈలక్షణములు గలిగి కడుపులో శూలించుటయే గుల్మవాత మని తెలియవలయును.

❧ గుల్మవాతమునకు త్రివిక్రమరసము ❷ ❧

శుద్ధసూతా మృతం తామ్రం శిలాతాళం చ గంధకమ్.

280

కుష్ఠం మహాబలాపథ్యా శిఖికంఠం విచారికా,

ఏరండతైలం సంయోజ్య దినమేకం తు మద్దయేత్.

281

పునర్నవార్దవేణై న హ్యనుపానేన వై తథా,

గుంజామాత్రాం పటీం ఖాదే ధుల్మవాతం నిబర్హణమ్.

282

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినపసనాభి, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధిచేసినగంధకము, చెంగల్వకోష్ఠ, ముత్తవపులగపువేళ్లు, కరక్కాయలు, శుద్ధిచేసిన మయిలతుత్తము, నేలగుమ్మడుగడ్డ - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముగోనునిచి ఆముదముతో ౧ దినము మద్దించి గురిగించిత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని గలిజేరుసానుపానముతో సేవించిన గుల్మవాతము హరించును.

❧ మజ్జావాతలక్షణము ❸ ❧

సర్వాంగశోభః కంఠశ్చ హిక్కావై ఛర్దనం తథా.

తీవ్రభ్రమణశూలం చ మజ్జావాతస్య లక్షణమ్.

283

తా. సర్వాంగములు వాచుట, శరీరము వణకుట, ఎక్కిళ్లు, వాంతి గలుగుట, శరీరము తిరుగుట, శూలగలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి ఎముకలలోని క్రొవ్వు శోషించుటయే మజ్జావాత మని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వాతారిరసము నేని, పాత గజాంకుశరసము నేని సేవింపవలయును.)

❧ క్షతవాతలక్షణము ❹ ❧

ఆనాహో మూత్రకృచ్ఛ్చం చ హ్యంగదాహశ్చ కంఠసం,

నాభిశూలం కుక్షీశూలం క్షతవాతస్య లక్షణమ్.

284

తా. కడుపుబ్బుట, మూత్రము దిక్కికబొట్టుగ వెడలుట, అవయవములు మం

డుట, శరీరము వణుకుట - ఈలక్షణములు గలిగి బొడ్డు, కడుపు కూలించుటయే తుత వాతమని తెలియవలయును.

❧ వసావాతలక్షణము ❧

గాత్రే శోషశ్చ నేత్రే చ నిద్రాభంగశ్శిరోవ్యథా,
నాసాశూలం శిరశ్శూలం వసావాతస్య లక్షణమ్.

285

తా. శరీరము వాచుట, నేత్రములు ఊబ్బుట, నిదుర రాకుండుట, తలనొచ్చుట, ముక్కు, తల కూలించుట-ఈలక్షణములు గలిగి మాంసములోని శ్రోవ్య శోషించుటయే వసావాతమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వాతారిరసము నేని, వాతగజాంకుశ రసము నేని నేవించవలయును.)

❧ అణువాతలక్షణము ❧

అణువాతే కుబ్జరూప మంగేషు పరిషీడనః,
గాత్ర భేదో గతేర్భంగో హ్యణువాతస్య లక్షణమ్.

286

తా. శరీరము స్వల్పమగుట, కుణుచతనము గలుగుట, అవయవములు నొచ్చుట, శరీరము విఠిచిహొనుట, నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట-ఈలక్షణములు గలిగి నడుమునులోప లికి వంగదీయుటయే అణువాతమని తెలియవలయును. (ఇది యావ్యము. ఇది హరించుట కై వాతగజాంకుశరససేవనను, విషతిందుకత్తైలలేవనమును చేయుచుండవలయును.)

❧ దధివాతలక్షణము ❧

అక్షిశూలం కర్ణశూలం నాసాశూలం శిరోభ్రమః,
హిక్మాతిసారకంచైవ దధివాతస్య లక్షణమ్.

287

తా. నేత్రములు కర్ణములు ముక్కు, కూలించుట, తల తిరుగుట, ఎక్కిళ్ళు. అతిసారము గలుగుట-ఈలక్షణములు గలది దధివాత మని తెలియవలయును.

❧ దధివాతారిరసము ❧

రస గంధక నేపాళం సమం ఖల్వే విమర్దయేత్,
చిత్తమూలకషాయేణ డోలాయంత్రేణ పాచయేత్.
గుంజామాత్రం పాయయేత్తు దధివాతం వివశ్యతి,

288

తా. రసము, గంధకము, నేపాళములు-వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వము లో నుంచి చిత్తమూలకషాయముతో ఒకదినము మర్చించి డోలాయంత్రమున పండి ఒక గురిగింజయెత్తును నేవించిన దధివాతము హరించును.

❧ కర్ణవాతలక్షణము ❧

కర్ణవాతే చ బాధిర్యం మహాశూలేన వీడనమ్.

289

అహోరాత్రం చ దుఃఖంస్యా ద్దేహశోషః ప్రకీర్తితః,

తా. చెవులునొచ్చుట, తేయింబగలు దుఃఖించుట, శరీరము కృశించుట-ఈలక్షణములు గలిగి చెవులు వినరాకుండుటయే కర్ణవాతమని తెలియవలయును.

❧ కర్ణవాతహర్తైలము ❧

శేషాష్టులిలకై రండ కుమారీ కులమిశ్రితైః.

290

తతో నిరూహో వాతఘ్నః కల్కస్నేహైర్నిరూహయేత్,

కర్ణవాతం నిహంత్యాశు బాధిర్యం చ వినాశయేత్.

291

తా. నల్లవావిలి, ఆష్టువేతనము, నువ్వులనూనె, ఆముదము, కలబందగుజ్జా, చాకుడు-వీనిని కల్కముగ వండి చెవిలో * నిరూహప స్తినంస్కారము చేసిన కర్ణవాతము, చెవుడు కడుశీఘ్రముగ హరించును.

❧ బధిరవాతలక్షణము ❧

వాతేన బధిరో జాతః తథా శ్రోత్రధ్వనిర్భవేత్,

కర్ణవాతహరం తైలం ప్రయోక్తవ్యం పలాయతే,

292

తా. వాతమువలన చెవుడు, చెవులయందు ధ్వని గలిగిన బధిరవాత మని తెలియవలయును. ఇది హరించుటకై వైజెప్పబడిన కర్ణవాతహర్తైలమును ప్రయోగింపవలయును.

❧ కర్ణవాతమునకు దశమూలతైలము ❧

క్వాథశ్చ దశమూలాలానాం ఛాగక్షీరం చ తత్సమం,

తీలతైలం ద్వయోస్తుల్యం పాచ్యం తైలావశేషితమ్.

293

తత్తైలం నిక్షిపేత్కర్ణే బాధిర్యం నాశయేద్ధృవం,

తా. దశమూలములు (అనఁగా మారేడు, గుమ్మడు, తక్కలి, కలిగొట్టూ, దుందిలము, కోలపొన్న, నేలపొన్న, నేలములక, పెద్దములక, పల్లెరు) అనువాని పేళ్ళను దండి కషాయముకాచి వడియఁగట్టి దానికినమముగ మేకపాలుగలిపి ఈ రెంటికినమముగ నువ్వులనూనె కలిపి తైలముపాకముగ (అనఁగా తైలము శేషించువఱకు) వండి దానిని చెవిలో బోసిన చెవుడు, ధ్వని కడుశీఘ్రముగ హరించును.

* నిరూహ మన—కషాయము, పాలు, తైలము అనువానిని చిమ్మనగొట్టముతో చిమ్ముట.

—ॐ కర్ణశూలవాతలక్షణము, తచ్చికిత్స ॐ—

కర్ణశూలం పవనజం ఊపేచ్ఛోత్రే రసాశనమ్.

294

వాతఘ్నసాధితం సర్విః శోష్ణం కర్ణం చ పూరయేత్,
మహతః పంచమూలస్య కాష్ఠాత్మమేన వేష్టితాత్.

295

తైలసిక్తాత్ప్రదీప్తాగ్నే స్నేహస్సవ్యోరుజాపహః,

తా. వాతమువలన చెవులయందు శూల గలుగును. దానియందు అన్నరసమును, ఆవునెయ్యిని విడిచి చెవిలోఁ బోసినను, లేక వాతహరద్రవ్యయుక్తముగ కాంచబడిన ఘృతమును చెవిలోఁ బోసినను, లేక మారేడు, చిత్రమూలము, పెద్దమ్రాను, గుమ్మడు, కలిగొట్టు అను మహాపంచమూలములయొక్క కాష్ఠములకు పట్టువస్త్రము చుట్టి నూనెతో తడిసి జ్వాలగ దీపము ముట్టించి యందు స్రవించెడితైలమును చెవిలోఁ బోసినను చెవినొప్పి తక్షణమున హరించును.

—ॐ ఉన్మాదవాతలక్షణము ॐ—

ప్రలాపకృత్తథాశోషీ భూతావేశవికారకృత్.

296

దిగంబరస్తన్మతిభ్రంశ ఉన్మాదస్సన్యచ్చ మారుతః,

తా. వదరుట, శోషగించుకొనుట, దయ్యముపట్టినట్టుగ దిగంబరుడుగ నుండుట స్తన్మతి లేకుండుట - ఈలక్షణములును, ఉన్మాదమున గలిగియుండుటయే ఉన్మాదవాః మని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై ఉన్మాదప్రకరణమునఁ జెప్పబడు విషయ గుళికలనేని, వర్షటీరసమునేని సేవింపవలయును.)

—ॐ ఊర్ధ్వవాతలక్షణము ॐ—

ఉపరోధో మలం బద్ధ ముచ్ఛ్వాస శ్వాసకాసకా.

297

అన్నం ఊణం చ మందాగ్ని రూర్ధ్వవాతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము బద్ధకించుట, మలము బంధించుట, అన్నమునం దిచ్చ లేకుండుట అగ్నిమాంద్యము గలుగుట - ఈలక్షణములతోడ ఉచ్ఛ్వాసము, లేక శ్వాసకాసలు కలుగటయే ఊర్ధ్వవాత మని తెలియవలయును. (ఇది అసాధ్యము.)

—ॐ ఊర్ధ్వవాతమునకు వాతారసము ॐ—

క్రమోత్తరగుణం శుద్ధం రసం గంధ ఫలత్రయమ్.

29

చిత్రకం గుగ్గులం మర్ద్యం పంచైరండకతైలజైః,

పున్నాగం బృహతీయగ్గం దేవదారు సుచూర్ణకమ్.

29

ఏతత్పూర్వోషధసమం మర్దయే ద్వావమాత్రకం,

కర్షం ఖాదే త్పిబే త్క్వాథం నాగరై రండమూలజమ్. 300

అభ్యంగై రండతై లేన పృష్ఠే స్వేదం చ కారయేత్,
విరేచనం భవేత్తేన స్నిగ్ధముష్ణం చ భోజయేత్. 301

రసోవాతారి నామాయ మూర్ధ్వవాతం చ నాశయేత్,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము ౧ మాడలయెత్తు, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ మాడలయెత్తు, కరక్కాయలు 3 మాడలయెత్తు, తానికాయలు ౪ మాడలయెత్తు, ఉసిరికపప్పు ౫ మాడలయెత్తు, చిత్రమూలము ౬ మాడలయెత్తు, శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలము ౭ మాడలయెత్తు-ఇటుల నీనినెల్ల ఖల్వముఁగో నునిచి విదుమాడలయెత్తు అముదముపాసి మద్దించి పిదప దానికి సమముగ నురపొన్న, నేలములక, వాళుడు, దేవదారు అనువానిమూర్జమును కలిపి మరల ఒకర్పూమువఱకు మద్దించి కర్షప్రమాణమంటేసి మాత్రలు చేసి యందొకదానిని శొంతి, అముదపువేళ్లు అనువానికషాయానుపానముతో నేవనను, అముదముతో అభ్యంజనమును, స్వేదస్నానము గలుగునటుల నీవునందు మద్దనను చేయించిన ఉర్ధ్వవాతము హరించును. మఱియు నీయాషధసేవనవలన ఒకమారు విరేచనమగును. పిదప స్నిగ్ధమై ఒకింత ఉష్ణముగ నుండు భోజనమును భుజింపంజేయవలయును.

❧ ఆమవాతలక్షణము ౨ ❧

దేహం చ పాండురం మూత్రం తృష్ణా ఛర్దిశ్చ నేత్రకమ్. 302

పీతవర్ణం భవే దుష్ణ మామవాతస్య లక్షణం,

తా. శరీరము, మూత్రము పాండురవర్ణముగ నుండుట, దప్పి, నాంతి గలుగుట, నేత్రములు వచ్చగ, శరీరము ఉష్ణముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలది ఆమవాతమని తెలియవలయును.

జంఘూరు త్రికసంధీనాం వ్యథా హృన్నాభిపాదకే. 303

తృష్ణా శోషో విషూచిశ్చ ప్యామవాతస్య లక్షణం,

(గ్రంథాంతరే)

తా. పిక్కలు, లోడలు, ముడ్డిపూస, సంధులు, హృదయము, నాభి, పాదములు అనువానియందు వేదన గలుగుట, దప్పి గలుగుట, శరీరము ఎండుట, విషూచి గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది ఆమవాతమని తెలియవలయును.

❧ ఆమవాతనివర్తకోపాయము ౨ ❧

పంచవక్త్రరసో దేయో ద్విగుంజం తత్ప్రశాంతయే. 304

దద్యాదేరండతై లేన రసంవాతారిమేవ చ,

తా. వైఁడెప్పబడు పంచవక్త్రరసములో రెండుగురిగింజల ప్రమాణమును సేపించినను, లేక ఆముదములో వాతారిధనమును గలిపి సేపించినను ఆమువాతము హరించును.

— ఆమువాతమునకు పంచవక్త్రరసము —

శుద్ధసూతం సమం గంధం మరీచం టంకణం కణా.

305

మద్దయే ధూర్తజద్రావై ద్దినమేకం విశోషయేత్,

పంచవక్త్రరసో నామ్నా ద్విగుంజం సన్నిపాతజిత్.

306

అర్కమూలకషాయం చ సవ్యోషమనుపాయయేత్,

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధము, మిరియాలు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి ఉష్ణైత్తరసముతో ఒకదినము మద్దించి ఎండించి రెండుగురిగింజల ప్రమాణమును జీల్లేడువేళ్ల కషాయము, త్రికటుకచూర్ణము అను వాని యనుపానముతోడ సేపించిన ఆమువాతము, సన్నిపాతము హరించును.

— ఆమువాతమునకు ఏరండతైలము —

ఆమువాతగజేంద్రస్య శరీరవనచారిణః.

307

ఏకషవాగ్రణిర్హంతా ఏరండస్నేహకేసరి,

తా. శరీరమున వనమున సంచరించునట్టి ఆమువాత మను నేరుగురు ఆముద మను సింహము నశింపంజేయుచున్నయది.

— ఒరుగువాతమునకు చికిత్స —

సీ. వెనువజ్రనీలీయు బీరము గురిజాకు

రసము మిర్యము నూనె రవిదినమున

నొక్కటి రేగొట్టిచెక్క మిర్యము ద్రాగి

తెరలగా విడెము సంధిల్ల నొకటి

తగు గువ్వగుత్తాకుద్రవమును విరియంబు

గోఘృతంబున నేవఁ గూడ నొకటి

మేదిని నీలాకు మేకపాలును గాచి

చెన్నుమీఱంగ నేవఁ జేయ నొకటి

గీ. నమలి చైక్కయః బిష్పలి నమరః ద్రాగి
యొరుగుదిక్కున గంధంబు నొరయ నొకటి
రమణతో బుడ్డ కాచాకురసము నెయ్యి
మిరియముల మానుచుండుఁ దా నొరుగు వాయు.

❖ వాతప్రకోపలక్షణము ❖

పార్శ్వసంకోచ శూలార్తి స్పంధిభంగోఽతిశీతతా. 309

అంగశోఢః ఖరశ్శ్వాసము స్వాసో వాతాత్ప్రజాయతే,

తా. శరీరపార్శ్వము సంకోచమును జెందుట, శూల గలుగుట, కీళ్లు నొచ్చుట, శరీరము చల్లగనుండుట, అంగములు వాచుట, అంగములు బిరుసై నల్లగనుండుట, నిదుర గలుగుట-ఈలక్షణములవలన వాతము ప్రకోపించిన దని తెలియవలయును.

❖ వాతేశమనోపచారములు ❖

స్వేదాభ్యంగైః కటుతూరైః స్నేహైర్వా భోజనైర్ఘృతైః. 309

తైలై రసౌషధైర్ద్రవ్యైర్క్వారతం నాశయేద్భిషక్,

తా. మతీయు వాతప్రకోపమును, స్వేదస్నానము, అభ్యంజనము, కారము, తైలము, స్నేహము, ఉష్ణాన్నభోజనము, వాతోపయుక్తఘృతములు, తైలములు రసౌషధములు-ఈమొదలగు వానివలన వైద్యుండు పోకడచవలయును.

❖ సర్వవాతములను స్వచ్ఛందశైరమము ❖

శుద్ధసూతం మృతం లోహం తాప్యం గంధక తాళకమ్. 310

పథ్యాగ్నిమంథనిర్గుండీ త్రూషణం టంకణం విషం,

తుల్యాంశం మర్దయేత్థల్వే దినం నిర్గుండీకాద్రవైః. 311

ముండిద్రావై రేకదినం ద్విగుంజం వటకీకృతం,

భక్షయేత్సర్వవాతారో నామ్నా స్వచ్ఛందశైరవః. 312

రాస్నా మృతా దేవదారు శుంఠి వాతారితుల్యకం,

గుగ్గులుం సర్వతుల్యాంశం కుట్టయేద్ధృతపాచితమ్. 313

కర్షం చ భక్షయేచ్ఛాను స్వవాతహరం పరం,

తా. శుద్ధిజేసినరసము, లోహభస్మము, స్వర్ణమాక్షికభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, కరక్కాయ, వెల్లి, వావిలి, త్రికటుకములు, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి - వీనిని సమభాగములంగ భల్వములో నునిచి వాచిలొకురసముతో నొకదినము, భోడతరపాకురసముతో నొకదినము మర్దించి రెండు గుళింజలం లేసి

మాత్రలు చేయవలయును. ఇదియ స్వచ్ఛందతైరవ మనంబడును. దుంపరాన్నచూర్ణము, తిప్పతీగచూర్ణము, దేవదారుచూర్ణము, శొంథిచూర్ణము, ఆముదము అనువానిని సమ భాగములుగ గ్రహించి దానికి సమముగ శుద్ధి చేసిన గుగ్గిలపుచూర్ణమును వైచి అందు నెయ్యి గలిపి వండి కర్షప్రమాణమును జేకొని దానిలో పై స్వచ్ఛందతైరవమును గలిపి రెండు మండలములు సేవింపుచుండినను, లేక (రసకాఢ్య వేసినను) నర్హవాతములు హరించును.

— ౧౦ అశీతివాత సామాన్యలక్షణము ౧౦ —

అశీతిర్వాతరోగాశ్చ జాయంతే వాతకోపతః.

314

రుక్తోదభేదసంకోచ శోష వేష్టనలక్షణాః,

(శారీరనిఘంటా)

తా. విరుద్ధాహారచేష్టలవలన వాతము ప్రకోపించి * ఎనుబదివాతముల గలుగం జేయును. అందు పీడ, పోట్లు, బద్దలు సేయునట్లుల వేదన, శరీరసంకోచము, శరీర కార్యము, శరీరము మెలిపడుట ఈలక్షణములు గలుగును.

— ౧౧ మతాంతరస్థాశీతివాతములలో బలవత్తరములైనవాతములు ౧౧ —

ఆయామద్వయదండకార్దిత హనుస్రంస వ్రణాయామరు

జ్జిహ్వస్తంభకళాయఖంజవికృతిస్సా గృధ్రసీ విశ్వచి,

ఖల్లీస్యాదవతంత్ర తానకగదా పంగుశ్చ ఖంజః క్రమా

దూరుస్తంభ శిరోగ్రహవపి తథాక్షేపాంఘ్రిదాహమయాః. 315

వాతకంటకగదోపబాహుకం క్రోష్టుశీర్షమథపాదహర్షరుక్,

పక్షుఘాతమఖిలాంగవాతసు జ్వరతేషు బలవత్తరా ఇమే. 316

తా. అంతరాయామము, బహిరాయామము, చండకము, అర్దితము, హను స్రంసము, వ్రణాయామము, జిహ్వస్తంభము, కళాయఖంజము, గృధ్రసీ, విశ్వచి ఖల్లి, అపతంత్రకము, అపతానకము, పంగువు, ఖంజము, ఊరుస్తంభము, శిరోగ్రహము, ఆక్షేపకము, పాదదాహము, వాతకంటకము, అపబాహుకము, క్రోష్టుశీర్షము, పాదహర్షకము, పక్షుఘాతము, సర్వాంగవాతము అను నిరుపదియైదును అశీతివాతములలో బలవత్తరము లని తెలియవలయును.

* ఈవాతప్రకరణమునం దశీతివాతనామ లక్షణములు జెప్పబడియెను. ఏనను వానికి మతాంతరమువలన నామ, లక్షణభేదములు గలిగియున్నయవి. వానిలో ఇందుఁ జెప్పబడిని గాని వాతలక్షణముల సచట నుదహరించిన గ్రంథవిస్తరం బగునను భీతిచేఁ జేప్పబడవలయును. కావున వాని నామ, లక్షణముల శారీరనిఘంటుమొదలగు గ్రంథ ములవలన తెలిసికొనవలయును.

— బలవత్తరవాతలక్షణములు —

సూత్రమ్. వేగైరంతరానమితాంగోఽంతరాయాముః. వేగైర్భూ
హిరానమితాంగో బహిరాయాముః. తేన దశరాత్రం నజీవతి. మందవేగే
న తు జీవేత్. దండవత్ స్తబ్ధసర్వాంగో దండకః, తం భిషగ్వర్జయేత్.
వక్రితవక్త్రార్థోద్ధితః స్తబ్ధహనుర్హనుస్రంసః. ప్రణప్రకోపాదంతర్భహి
శ్చ వేగై రానమితాంగో ప్రణాయాముః, తే భిషక్పరివర్జయేత్. దండ
వత్ స్తబ్ధజిహ్వాజిహ్వాస్తంభః. ముక్తసంధిప్రబంధనః కళాయఖంజః,
గృహీతైకచరణో గృధ్రసీ, సా బాహూ చేద్విశ్వాచిః పాదే బాహూచ
ఖిన్నీ, అంతర్భహిశ్చ వేగైర్మితాంగోఽపతంత్రః, తేన దశరాత్రం నజీ
వతి, మందవేగేన తు జీవేత్. అపతంత్రకవదపతానకః, తంత్రాయం విశే
షః, హృద్వనిలేషిణుక్తే సుఖిభవేత్. సతుసాధ్యః, గృహీతసంక్లిద్వయః
పంగుః, గృహీతైకసంక్లిః, ఖంజః, దండవత్ స్తబ్ధోరుః ఊరుస్తంభః, గృహీ
తగ్రీవా శిరశ్శిరోగ్రహః. అనుక్రమం వేగైః పరితస్సమాక్షిప్తాం ఆక్షే
పకః. పాదదాహకత్వాదంఘ్రిదాహః, నకంటకగమనో వాతకంటకః.
అఙ్గోముఖ బాహూరపబాహూకః. జానుమధ్యాదికరుజాశోఘః క్రోష్టు
శీర్షకః. సుప్త్యాహృష్టపాదః పాదహర్షః. హతైకపక్షః పక్షఘాతః. భగ్న
సర్వాంగ సర్వాంగవాతః. (శారీరసూత్రస్థానే) 317

తా. వాతము అంగమునాశ్రయించి శరీరమును విల్లువలె వంగతీయునది అంత
రాయామవాత మనియు, వీపు నాశ్రయించి శరీరమును విల్లువలె వంగతీయునది బహి
రాయామవాతమనియుఁ జెప్పబడును. ఇవి బనించిన వనిదినములకు రోగి మృతిజెందును.
అయినను వానియందు తీపులు మందముగనుండిన రోగి జీవించును. శరీరమును కట్టవలె
స్తంభింపజేయునది దండకవాత మనంబడును. ఇది అసాధ్యమగుటజేసి దానియందు
వైద్యుఁడు చికిత్స జేయజను. వాతము ముఖము నాశ్రయించి నగమునోరును వంక
రగజేయునది అద్రితవాతమనియు, దవడలనాశ్రయించి వానిని జారునటులం జేయునది
హనుస్రంపవాతమనియుఁ జెప్పబడును. ప్రణప్రకోపమువలన శరీరమును లానిసికిగాని,
వెలుపలికిగాని, వంగతీయునది ప్రణాయామవాతమనంబడును. ఇది అసాధ్యమగుటజేసి
వైద్యుఁడు వర్జింపఁబడును. పాతము వాగ్వాహినిగిరిలయందుఁ బ్రవేశించి నాలుకను

దండమువలె స్తంభింపజేయునది జిహ్వస్తంభవాత మనియు, శరీరసంఘటన వదలిం శరీరమును, కాళ్ళను వణకింపుచు ఖంజరీపిట్టవలె వంకరగ నడుచునటులం జేయున కళాయఖంజవాత మనియు, ఒకపాదముయొక్క సిరల నాశ్రయించి కదల నుండుంజేయునది గృధ్రనీవాతమనియు, ఒకహస్తముయొక్క స్థూలసిరలయం బ్రవేశించి అందుండి భుజములయందు వ్యాపించి హస్తమును కదలక బంధిం జేయునది విశ్వాచివాతమనియు, కాళ్ళచేతులయందు వ్యాపించి శూలను గలుగ జేయునది ఖల్లివాత మనియు జెప్పబడును. వాతము ఊర్ధ్వముఖంబై లోపల వెలుఁ పేసనను, తాపమును గలుగంజేయుచు శరీరమును వంగఁజేయునది అపతంత్రకవ మనంబడును. ఇది గలవాడు పదిదినములకు మృతిచెందును. అయినను దానియందు మెఱ తీపులు గలిగియుండిన వాడు జీవించును. అపతంత్రకవాతలక్షణములు గలదే అపతా వాత మనంబడును. అయినను దానియందు తొమ్మిది నొప్పి లేకుండిన రోగి జీవించును. అసాధ్యము. వాతము రెండురొండల బ్రవేశించి తొడలయందలి స్థూలనరంబుల తొడల బంధింపజేయునది వంగువాత మనియు, ఒకరొండియందు బ్రవేశించి ఒకతొ యందు వ్యాపించి కుంటితనము గలుగంజేయునది ఖంజవాత మనియు, తొడలయం బ్రవేశించి గురియవలె స్తంభింపజేయునది ఊరుస్తంభవాత మనియు, మెడ, తల వీ కదలక బంధింపజేయునది శిరోగ్రహవాతమనియు, సిరలజొచ్చి ఏనుఁగుమోదకూర్పుఁ వాని శరీరము కదలుభంగి శరీరమును పలుమారు కదలునటులం జేయునది ఆక్షేపక మనియు, నడిచిన అరకాళ్లు ముడుచునటులం జేయునది పాదదాహవాత మనియు, చీన ముండ్లు నాటునటుల నొచ్చునటులం జేయునది కంటకవాత మనియు, చే తల క్రిందుగజేయునది అపబాహుకవాతమనియు, రక్తాశ్రితమై మోకాలినడుమ నొప్పిని వాపును గలుగంజేయునది క్రొవ్వుశీర్షవాతమనియు. కఫాశ్రితమై కాళ్ళయ గిలిగించలవలె తిసురును గలుగంజేయునది పాదహర్షవాతమనియు, అర్థాంగమునఁ బ్ర శించి సంభింపభముల వదలించి శరీరముయొక్క ఒకపార్శ్వమును చేతనారహితం జేయునది పక్షిభూతవాతమనియు, విరగఁగొట్టుబడినటుల సర్వాంగములయందు నొ గలుగంజేయునది సర్వాంగవాత మనియు జెప్పబడును.

❧ బలవత్తరవాతోపచారము ❧

ఏతేదాహక్రియాసాధ్యా అగ్నివైద్యమతఃపరమ్.

తా. వైద్యుఁబడిన వాతములు అగ్నికర్తృవలన సాధ్యములు. అట్లగుటఁ బ్రాగ్వికర్తృల వచించెదను.

— వాతములకు రక్షాదికర్మలు —

సూత్రమ్. ఆయామద్వయాపతంత్రకాపతానకాక్షేపకేషు శిరో
లలాట కర్ణమూల గ్రీవాగ్రపృథమధ్యత్రికవక్షోజంఘాప్రదేశేషు సంద
హేత్ అర్థితే గ్రీవాగ్రవప, హనుస్తంనే హనుమూలయోరేవ. జిహ్వ
స్తంభే కర్ణమూలయోరేవ. కళాయఖంజే సంధిబంధనేషు. గృధ్ర
స్థానం జానోదార్ధ్యం వా చతురుంగుళే. విశ్వాచ్యాంహస్తే తద్వత్.
ఖల్యాం తద్వత్పాదహస్తయోః. సక్తిమధ్యేపంగౌ. తద్వత్పంజే. వాతకం
టకే గుల్ఫానధోద్వ్యంగుళే అపబాహుకే భుజశిరసోద్వ్యంగుళే.
భుజానుకపాలస్య పరితః క్రోష్టు శీర్షకే, ఊరు స్తంభే తన్తధ్యవప. పాద
దాహే న దాహః. శిరోగ్రహే గ్రీవాగ్రవప. పాదహస్తే న దాహః,
పక్షుభూతేషు పక్షయోరేవ, సర్వాంగవాతే న దాహః. 319

తా. అంతరాయము, బహిరాయము, అపతంత్రకము, అపతానకము
అక్షేపకము అను నీ ఐదువాతములందు శిరము, లలాటము, కర్ణమూలము, మెడ, నడిపిళ్ళ,
ముడ్డిచూస, తొమ్ము, పిక్కలు అనువానియందును, అర్థితవాతమున మెడకు మైభోగమునం
దును రక్ష వేయవలయును. హనుస్తంసవాతమునందు చెక్కిళ్ళమూలములయందుగాని, లేక
పెద్దచెవిగుంబ మొదటిగుంటలొగాని, లేక క్రిందిపెదవిగుంటలొగాని రక్ష వేయవలయును.
జిహ్వస్తంభవాతమునందు చెవికొలకులయందును, కళాయఖంజవాతమున కీళ్ళయందును
రక్షలు వేయవలయును. గృధ్రసివాతమున మోకాలియొక్కనాలుగు అంగుళములకుపైన
గాని, లేక వెనుకనుగాని రక్ష వేయవలయును. విశ్వచివాతమున చేతి నడిమకీలుకు
ముందరగాని, లేక వెనుకనుగాని రక్షలు వేయవలయును. ఖల్లివాతమునందు మోకాళ్ళు,
మోచేతులు అనువానిముందర, వెనుక రక్షలు వేయవలయును పంగువాతము, ఖంజ
వాతముఅనువానియందు తొడలమధ్యమునందును, వాతకంటకవాతమున చీలమండలకు
రెండువ్రేళ్ళక్రిందను, అపబాహుకవాతమున భుజశిరస్సులకు రెండువ్రేళ్ళక్రిందను,
క్రోష్టుశీర్షవాతమున మోకాలిచిప్పతిరుగువాటియందును, ఊరు స్తంభవాతమున తొడల
నడుమను రక్షలు వేయవలయును. పాదదాహవాతమున రక్షలు వేయంజనదు.
శిరోగ్రహవాతమున మెడకుదను రక్షలు వేయవలయును. పాదహస్తవాతమున రక్షలు
వేయంజనదు. పక్షుభూతవాతమున ఇరుప్రక్కల రక్షలు వేయవలయును. సర్వాంగ
వాతమున రక్షలు వేయంజనదు.

సూత్రమ్. ఆయామయోస్సిరావేధం వమనం చ కుర్వాత్. 320

తా. అంతరాయాను బహిరాయానువాతములయందు సిరావేధనను, వమనమును జేయించవలయును.

సూత్రమ్. త్వజ్ఞాంసశోణితగతేష్వనిలేషు శృంగైరస్రం విస్తా
వయేత్. 321

తా. త్వగ్గత, మాంసగత, రక్తగత వాతములయందును త్రొమ్మున శృంగములతో రక్తమును స్రవించువలయును. (కంటియొక్కనల్లగుడ్డు మీఁదికెగదీయుచు కంటికి ముందర అదురుచుండువాతమున కంటియొక్క క్రింద యెముకమీఁద కదురుతో నడ్డముగ రక్షవేయవలయును. కాళ్ళయందు దీడ్పుగలిగిన చీలమండయొక్క కీలువెనుక చంద్రాకారముగ రక్షవేయవలయును. మోకాలు, మోమెయ్యి, ముంజేయ్యి అనువానిలో దేనియందేని వాపు గలిగియుండిన నూనె పట్టించి ఏడు తడిబట్టలుచుట్టి దానిపై అగ్నికర్ప సేయఁబడు వాఁడుపడినములు సాయంప్రాతఃకాలముల అగ్నికర్ప సేయవలయును. నొప్పిగల కంటి యొక్కనకుబ్బామీఁద రెండువ్రేళ్ళకుపొడవున కదురుతో అడ్డముగ రక్షవేసిన నేత్రము లెఱ్ఱపైసోట్టు పొడుచుచు నీరుకారుచుండు నేత్రవాతము హరించును. కుడికన్న తెల్లగ ఆవిరై నీళ్లు గారుచు నొప్పితో గూడి కప్పుకొనుచు వచ్చుచుండిన ఎడమకాలియొక్క విదువ్రేళ్ళనాశ్రయించి యుండుకీళ్ళయందును, ఎడమకన్న అయినయెడల కుడికాలి యొక్క విదువ్రేళ్ళయందుండు కీళ్ళయందును అడ్డముగ రక్షవేయవలయును. గుఱ్ఱపు మోర్లకు జిట్టెడుకొలిచికదురుతో అడ్డముగ రక్షవేయవలయును. డబురుకవాతమున వెలుతురునారతో త్రాడుపేసి దానిని కాఁగిననూనెలోముంచి మోకాలికి రెండంగుళములప్రదేశమున రక్షవేయవలయును. మఱియు డబురుకమైన మోకాలియొక్క వెలుపటికంటికి విదంగుళములకు దిగువరక్ష వేయవలయును. మఱియు డబురుకమైన కాలియొక్క చీలమండనంధిలో అడ్డముగ కదురుతో చంద్రాకారముగ రక్షవేయవలయును.)

[శుద్ధిజేసిన నాభి, మేకపెంట్లుకలబూడిద, మిరియాలు వీనిని దినును కొకటింటికి ఒకతులముచొప్పున. ఖల్వములో నునిచి కరివేపాకురసముతో మర్దించి గురిగింజలం తేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని విదుచిన్నములకరివేపాకురసముతో సేవించిన ఒరుగు వాతము, సర్వవాతములు, మూర్ఛ హరించును.]

ఉ. మేలుచికిత్సఁ గోరి విను మేదిని బ్రహ్మజెముండుఁబాలునుకొ
నాలుగుసేరు లాముదము నాలుగువేరులుఁ గూర్చి యందులో
నేలపుదంగెడాకుపొడి నీరులిగడ్డల సర్ధసేరునుం

గ్రాలగఁ దైలపాకముగఁ గాఁచియు వాతశరీరనొప్పిపైఁ
దాలిమిఁ బూసి కాఁచినను దత్తణమాత్రన మాను నిమ్మగన్.

— ౩౨ సర్వవాతములకు అర్కాగ్నితైలము ౩౨ —

అర్కక్షీర మజాక్షీరం నిస్సంధీ తిం త్రిణీరసః,
తిలతైలసమాయుక్తం వాతాశీతివినాశనమ్. 322

తా. జిల్లేడుపాలు, మేకపాలు, వావిలామరసము, చింతామరసము, నూనె వీనిని
సమభాగములుగ కలిపి ఒకకుండలో బోసి తైలబద్ధముగ తాచి శరీరమునకు లేపరముచేసి
మద్దింపుచుండిన ఎరుబదివాతములు హరించును.

— ౩౩ తైలపాకలక్షణము ౩౩ —

నాంగులి గ్రాహితా కల్కే నన్నే హేగ్నా చ శబ్దితా,
వర్ణాపకం పంచ యదా తదైతచ్ఛ్రీమాహరేత్. 323

తా. కల్కము వ్రేళ్లకు అంటుకొనునకుండుట, అగ్నియగు నైచిన చుట్టటశబ్దము
లేకుండుట, విజాతీయశబ్దస్వర్యవర్ణరసగంధములు గలుగుట—ఈలక్షణములవలన తైలము
బద్ధమైన దని యెఱింగి దానిని కీఘ్రముగ దించవలయును.

పాకస్తు త్రివిధో మందః చిక్కణః ఖరచిక్కణః,
మందః కల్కసమే కిళ్ళే చిక్కణో మదనోపమే. 324
కించిత్సీదతి కృష్ణే చ వర్తమానేతు పశ్చిమః,

తా. తైలపాకము మందము, చిక్కణము, ఖరచిక్కణము అన మూడు విధం
బులు. అందున్నేహకిట్టము కల్కముతో సమముగనుండిన మందపాకమనియు, మైనముతో
సమముగనుండిన చిక్కణపాకమనియు, ఒకింత చెడినను లేక నలుపువర్ణమును జేదినను
ఖరచిక్కణపాకమనియు తెలియవలయును.

ఖరోమణిరవః కాంస్యే మృదుః పిచునివర్తికా. 325

చిక్కణస్సర్పమాత్రేణ నిమ్నభావం ప్రపద్యతే,
మృదుర్నస్యే ఖరోఽభ్యంగే పానే వస్తా చ చిక్కణః. 326

(మతాంతరే)

తా. మఱియు స్నేహకిట్టమును ఉంటగజేసి కంచుపాత్రముపైపైచిన మణివలెనే
ధ్వనికలిగిన ఖరపాకమనియు, వ్రేళ్లతోనలిపిన వర్తియొక్క ఆకారమును జేదిన మృదు
పాక మనియు, ఉంటచేసి చ్రేళ్లతోనదిమిన బద్ధముబడిన చిక్కణపాక మనియు తెలియ

వలయును. తైలమును నన్యమునకు మృదువుగను, అభ్యంజనమునకు భరముగను, పానవస్తి కర్తలకు చిక్కణముగను పాకము సేయవలయును.

❧ వాతరోగములయందు షష్ఠ్యము ❧

కూశ్మాండ మాష వార్తాక బృహతీ కారవేల్లకం,
వాస్తుకం కాస మర్దం చ పృశ్ని కాళి పునర్నవమ్. 327

కృష్ణాః కుశుత్థా గోధూమా నైలా తిక్తకటాలకం,
మూలకం వత్సకం చైవ దుండుకం కతకం తథా. 328

తక్కారీ సూరణీ ముండి మిసీ జీరకరామతం,
పురాణథాన్యమభ్యంగం మిత్రవర్గోఽనిలామయే. 329

తా. బూడిదెగుమ్మడుకాయ, మినుములు, మకాయ, ములకకాయ, కాకరకాయ, చక్రవర్తికూర, కసివెండకూర, తూటికూర, గలిజేరుకూర, నల్లఉలవలు, గోధుమలు, నూనె, చేతిపొట్ట, ముల్లంగి, కొడిసెకాయ, దుందిలపుకాయ, మొక్కపుకాయ, తక్కులి, కంద, బోడతరము, పెద్దసదాప, జీలకఱ్ఱ, ఇంగువ, ప్రాతబియ్యము, అభ్యంజనస్నానము ఇవి వాతరోగములయందు షష్ఠ్యకర్తృబులు.

❧ వాతరోగములయందు షష్ఠ్యములు ❧

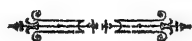
శీతా బు శాకలః కంద త్రపు సాలాబు ముద్గకం,
గ్గురూణి చాభిష్యందీని నిష్పావోర్వారునర్వపమ్. 330

కరీరాణి తథా నింబో నవథాన్యం చ లంఘనం,
మృణాలీ యరసీ నింబ తిక్తబింబ హిమాలయః. 331

కోశాచీద్యయంచైవ పవనాశీత్రవః.

తా. శీతోదకిము, మూడాకులగడ్డ, దోసకాయ, ఆనవకాయలు (ఆనంగా సొరకాయ), పెసలు, గురుకరద్రవ్యములు, కఫకరపదార్థములు, అనుములు, నక్కదోసకాయ, ఆవాలు, వెదురుమొలకలు, వేపపండ్లు, క్రొత్తధాన్యము, ఉపవాసము, తామరతూండ్లు, చాతలసికూర, కరివేము, చేదుదొండకాయ, శీతలప్రదేశము, బీరకాయ, నేలిబీరకాయ ఇవి రం వాతరోగములయందు షష్ఠ్యంబులు.

ష ష ఠ ప్ర క ర ణ మ్.

సప్తమప్రకరణే

పితృరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

అవతరణిక. గ్రంథకర్త తనచే జేయంబడునీగ్రంథమునందు సప్తమప్రకరణమును వచింపం బూని నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తిజేందుటకై తనకిష్టదేవతయగు ఈశ్వరనమ స్కారాత్మకముగళమును “శూలినం మేరు కోదండం” అనిష్టోకముచే జేయుచు చున్నాఁడు:—

శ్లో. శూలినం మేరుకోదండం పద్మలోచనసాయకం,

త్రిపురాసురసంహారం నీలకంఠమహం భజే.

1

తాత్పర్యము. శూలహస్తుడై మేరుపర్వతమే ధనస్సుగ గలవాడై శ్రీమహా విష్ణుచే బాణముగ గలవాడై త్రిపురముల జయించిన నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,

వయ్యోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అనిపేర్కొనంబడిననేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ యను నీగ్రంథమునందు సప్తమప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

— చతుర్వింశతి వైత్యవివరణము —

ఆవర్ణం చ వివర్ణం చ సూర్యవర్ణం చ కామిలా,

ఆఘం రక్తం చ నేదశ్చ హ్యన్తత్ర పాండ్రసర్పికమ్.

3

కరపాదం చ శీతం చ మూర్ఛా మధుర కుసుమకం,

క్రోధశ్రంశశ్చిరః తుచ్ఛ తృష్ణా దుర్భాసచర్షణీ.

4

దుర్గంధం మదనం పిత్తం చతుర్వింశతివైత్రకం,

పూర్వాచార్యైరిదం ప్రోక్తం శాస్త్రమార్గవిచారణాత్.

5

(మాధవనిదానే)

తా. ఆవర్ణవైత్యము, వివర్ణవైత్యము, సూర్యవర్ణవైత్యము, కామిలవైత్యము, ఆఘవైత్యము, రక్తవైత్యము, నేదవైత్యము, ఉన్నాదవైత్యము, పాండ్రవైత్యము, విసర్పివైత్యము, కరపాదవైత్యము, శీతవైత్యము, మూర్ఛావైత్యము, మధురవైత్యము, కుసుమ

వైత్యము, శ్రోధవైత్యము, శ్రావ్యవైత్యము, శిరఃవైత్యము, క్షుధావైత్యము, తృష్ణావైత్యము, దుర్భావవైత్యము, చర్మవైత్యము, దుర్గంధవైత్యము, మదనవైత్యము, అన వైత్యరోగములు అక విధంబు లని వైద్యశాస్త్రానుసారముగ పూర్వాచార్యులు వచించిరి.

స్వేదః కాంతిహరం తృష్ణా ప్యతిదుర్గంధదేహతా,
దేహస్తు సీతస్వర్వాంగ మావర్ణం పై త్తమాదిశేత్.

6

(మాధవనిదానే)

తా. చెమట, దష్పిగలుగుట, శరీరము పచ్చగ నుండుట, సర్వాంగముల కంతులు గట్టుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము కాంతివిహీనముగ నుండుటయే ఆవర్ణపైత్య మని తెలియవలయును.

అంగదాహ శిరో దాహః పాదదాహ శ్శిరోభ్రమః,
మూర్ఛా భ్రమో మనస్తాపో హృది సంతాపవేదనమ్.

7

శంఖ స్వేదశ్చ పాండుత్వం శోషః క్లేశో ముహూర్భయం,
సర్వేంద్రియేషు దౌర్బల్య మావర్ణపైత్యలక్షణమ్. (చరకే) 8

తా. శరీరము, శిరము, పాదములు మండుట, తల తిరుగుట, మూర్ఛ, భ్రమ, మనస్తాపముగలుగుట, అొమ్ములు మండుట, కడుపునొమ్ముట, కుతికెక్కింద చెమటపట్టుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, శోష క్లేశము గలుగుట, పలుమారు భయపడుట, శ్రోతత్వక్షేత్రజిహ్వఘ్రాణేంద్రియ వాక్పాదపాణిపాయుగుహ్యేంద్రియములను దశేంద్రియములు దౌర్బల్యమును జెందుట. (అనగా శ్రోతేంద్రియదౌర్బల్యమున చెవులలో ధ్వనులుగలుగుట, చెవులు గడియలుపడుట, చెవుడుగలుగుట, త్వగింద్రియ దౌర్బల్యమున చర్మముమండుట, శరీరము అదురుట, శరీరము ఉబ్బుట, శరీరమున పొట్టువలె రాలుట, శరీరము పగులుట, శరీరమున దురద గలుగుట, నేత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున నేత్రములు మండుట, నిమర పట్టకుండుట, దృష్టిమధ్యమగుట, జిహ్వేంద్రియదౌర్బల్యమున నాలుక పడునులేక బిరునైయుండుట, వాంతి, అరుచి, ఉమలుగలుగుట, ఘ్రాణేంద్రియదౌర్బల్యమున ఘృక్కున నీరుగారుట, తుమ్ములు గలుగుట, సర్వము బంధించుట, దురద గలిగి కణ తలు నొమ్ముట, వాగింద్రియదౌర్బల్యమున వాక్కున జడత్వము ఆవలంతులు గలుగుట, తేనుపులు పమ్ముట, పాదేంద్రియదౌర్బల్యమున కాళ్ళయందు సత్వములేకుండుట, కాళ్లు తీయుట, కాళ్లుకృశించుట, పాణింద్రియదౌర్బల్యమున చేతులుమండుట, తరతరలాడుట, పాయ్వింద్రియదౌర్బల్యమున బొడ్డు గుండె వీనిమధ్యమున గుబులుజనించి కడుపు కుతికె నీనియందు మెదలుట, ఉబ్బనమువలన కుతికె పట్టుకొనుట, కడుపు ఉబ్బుట, మలము

బంధించుట, మూత్రంబధికముగ వెడలుట, గుహ్యేంద్రియదౌర్బల్యమున వీర్యము స్థలనంబగుట)- ఈలక్షణముకలది ఆవర్ణపైత్య మని తెలియవలయును. (ఇది ఊర్ధ్వగతమైన శంకువత్సరంబులేని, లేక మూడువత్సరంబులేని శరీరమున నెలకొని బాధింపుచుండును.)

❧ ఆవర్ణాదిపైత్యములకు వైత్యాంతకర్తవ్యము ❸ ❧

మృతసూతాశ్రముండార్క తీక్షణం మాక్షిక తాళకం,
గంధకం వర్దయే త్తుల్యం యష్టి ద్రాక్షామృతద్రవైః. 9

జలమంటపకః పాతాద్రవైః క్షీరవిదారికా,
మర్దయేచ్ఛ దినం ఖల్వే సితా క్షౌద్రయుతావటీ. 10

నిష్కమాత్రీ నిహంత్యాశు పిత్తం పిత్తజ్వరం క్షయం,
దాహ తృష్ణా శమశ్శోషం హంతి పిత్తాంతకో రసః. 11

సితాక్షీరం పిబేచ్ఛాను యష్టిక్వాళం సితాన్వితం,
పిబేద్వా పిత్తశాంత్యర్థం శీతతోయేన వాలుకమ్. 12

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, ఇనుపభస్మము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిజేసిన మాక్షికము, శుద్ధిజేసిన తాళకము, శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి యష్టిమధకము, ద్రాక్షపండు, తిప్పతీగె, *నీరుతూటు, విషబొడ్డి, పాలుగల నేలగుమ్మడిగడ్డ అనువానిరసములతో ఒక దినము మర్దించి నిష్కప్రమాణమంత పటికములు జేసి యందోకదానిని పంచదారతోగాని లేక లేనెతోగాని లేక పంచదార పాలు అనువానితోగాని లేక పంచదారతోగూడియుండు యష్టిమధక కషాయముతోగాని లేక కూతురుబుడమ చూర్ణములో శీతోదకమును కలిపి దానిని సేవింపిన ఆవర్ణపైత్యము మొదలగు ఇరువదినాలుగు వైత్యములు, పిత్తజ్వరము, క్షయరోగము, దాహము, దష్టి, శోష హరించును. (మఱియు ఆవర్ణపైత్యము ఊర్ధ్వగతం బైనదాని నిదారణార్థంబై ఈవైత్యాంతకర్తవ్యమును ఒక వత్సరంబేని లేక ఆరుమాసములేని సేవింపవలయును.)

❧ ఆవర్ణాదిపైత్యోపచారము ❹ ❧

తప్త్యిందూరం వినిక్షీప్య గుంజామాత్రప్రమాణకం,
వాలుకం శీతతోయేన హ్యశువర్ణాదివై త్యజితే. 13

తా. కూతురుబుడమను శీతోదకముతో నూరి పావుసేరురసమును పిడిచికొని యందు

* ఇదే నీళ్ళమీద బలిసిన పాకెడుకూర యునియు జెప్పబడును.

గురిగింజుత సిందూరము కలిపి నాలుగుమాసములు నేవించిన ఆపర్ణాది వైత్యములు శిఖు) ముగ హరించును.

❖ వివర్ణవైత్యలక్షణము ❶ ❖

రోమనాశ శ్చిరఃకంప స్సర్వాంగం స్ఫుటితం భవేత్,
రోమహర్షణకం శూలం వివర్ణం ప్రైత్తమాదిశేత్.

14

(మాధవనిదానే)

తా. రోమములు నశించుట, తల వణకుట, శరీరమంతట పగులుట, గగుర్పొడుచుట, కడుపులో శూలిండుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము వివర్ణమై యుండుటయే వివర్ణవైత్యమని తెలియవలయును.

❖ వివర్ణవైత్యమునకు బడబాగ్నిరసము ❷ ❖

పారదం గంధకంచైవ భస్మలోహాష్టకం సమం,
కుమారీ స్వరసేనైవ మర్దితం యామమాత్రకమ్.

15

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం వివర్ణపిత్తనాశనం,
నిహన్యా త్సగ్వపిత్తార్తిం యోగోఽయం బడబాగ్నికః.

16

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, ఉక్కు-భస్మము, ఇనుపభస్మము, తగరభస్మము, నాగభస్మము, రజతభస్మము, సువర్ణభస్మము, తామ్రభస్మము, కాంతభస్మము-పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి కలబందరసముతో ౧ రూపము మర్దించి గురిగింజులం లేసి మాత్రలు చేసి యందొకదానిని పిష్పలితో నేవించిన సర్వవైత్యములు, వివర్ణవైత్యము హరించును. ఇదియ బడబాగ్నిరస మనంబడును.

❖ ఊర్ధ్వగత పిత్తలక్షణము ❸ ❖

నాభికాసాశయస్నేదః ప్రైత్తమూర్ధ్వగతం స్పృతమ్.

17

తా. బొడ్డు, గుండె వీని మధ్యమున చెరుటగలిగిన పిత్తము ఊర్ధ్వగతమైన దని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై బడబాగ్నిరసమునేని, వైతాంతకరసమునేని, పాణి బద్ధరసమునేని నాలుగుమాసములు నేవించవలయును.)

❖ సూర్యవర్ణవైత్యలక్షణము ❹ ❖

సూర్యోదయేచ దృష్టినాం భ్రమణంచైవ మూర్ఛనం,
అతితీవ్రగతిద్వాహ సూర్యవర్ణే చ ప్రైత్తకే.

(చరకే) 18

తా. మూర్ఛ, పలుమారు దాహము గలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి సూర్యోదయమును చూచినతోడనే శ్రేత్రములు తిరుగుటయే సూర్యవర్ణవైత్య మని తెలియవలయును.

❧ సూర్యవర్ణవైశ్యమునకు వ్యుగజరసము ❧

శుద్ధసూతం సమం గంధం టంకణం చ మనశ్శిలా,
ఏలా తక్కిల జాజీ చ సమభాగం చ ఖల్వకే. 19

శతావరీకషాయేణ దివసం మద్దయే ద్ద్వధం,
శర్కరా మధుసంయుక్తం సూర్యవర్ణం నిహంతి చ. 20

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, ఏలకులు, తక్కిలపుట్టు, జాజికాయ - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నుంచి పిల్లి పీచరవేళ్లకషాయముతో ఒకదినము మద్దించి గురిగింజలం లేసి మాత్రలు జేసి యందొక దానిని జీలకఱ్ఱ పంచదార అనువానితో నేసి, లేక లేన చక్కెరతో నేసి సేవించిన సూర్య వర్ణవైశ్యము వారింతును.

❧ కామిలావైశ్యలక్షణము ❧

ముఖే హరిద్రావర్ణశ్చ చక్షుషో రతిపాండుతా,
మలం నిరశనం తృష్ణా కామిలా వై త్తలక్షణమ్. 21

తా. ముఖము పచ్చగుండుట, మలము వెడలకుండుట, ఆకలి లేకుండుట, చష్మి గలుగుట - ఈ లక్షణములు గలిగి నేత్రములు పొడుపవర్ణముగ నుండుటయే కామిలావైశ్య మని తెలియవలయును.

యచ్ఛంఖం యేనదృష్టంస్యా త్తచ్ఛంఖం పీతమాప్నుయాత్,
తదేవ కామిలాత్వం చ ఏవముక్తం పురాతనైః. (గ్రంథాంతరే)

తా. శంఖమును పచ్చగ గాంచెడువాడు కామిలారోగియని పూర్వము వచించి.

❧ కామిలావైశ్యమునకు కపర్దకరసము ❧

రసభస్మ సమం గంధ మేలా వాలుక టంకణం,
అమృతోశీరకుష్ఠాబ్దాః సమభాగం విచూర్ణయేత్. 23

ఆర్ద్రకస్య రసైః ఖల్వే ద్వియామాంతం విమర్దయేత్,
జీరకస్యకషాయేణ ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా. 24

కామిలా పిత్తనాశాయ దాహశాంతిహరః పరః,

తా. రసభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, ఏలకులు, కూతురుబుడమ, శుద్ధిచేసిన వెలి గారము, తిప్పనత్తు, పట్టివేళ్ళు, చెంగల్వకోష్ఠు, తుంగగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములలో నుంచి అల్లపురసముతో రెండుయ్యములు మద్దించి ౨ గురిగింజ

లంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱకషాయముతో సేవించిన కామిలాపైత్యము, దాహము హరించును.

❖ ఆఘ్నపైత్యలక్షణము ❖

అఘ్నోద్ధారస్తథా తృష్ణా వ్యరుచి స్వరహీనతా.

25

జీహ్వవాత్పరిదోషశ్చ హ్యఘ్నపైత్యస్య లక్షణం,

తా. దష్టి, అరుచి, హీనస్వరముగలుగుట, నాలుక నోరు కంపువేయుట-ఈలక్షణములు గలిగి పులిలేనపులు వచ్చుటయే ఆఘ్నపైత్యమని తెలియవలయును.

❖ ఆఘ్నపైత్యమునకు సుధానిధిరసము ❖

గంధకం పారదం చాబ్ర మేహ గ్రంథిక కేసరమ్.

26

సమభాగయుతం ఖల్వే జీరకేణ చ మర్దితం,

కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ ద్వియామంతు తుహగ్నినా.

27

సాంగశీతలముద్ధృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా,

శర్కరా మధుసంయుక్త మాఘ్నపైత్యవికారనుత్.

28

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన రసము, అబ్రకభస్మము, ఏలకులు, గ్రంథికతగరము, నాగకేసరములు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి జీలకఱ్ఱరసముతో ఒకదినము మర్దించి, గాజుకుప్పెలో నునిచి ఉముకమంటలో ౨ రూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి ౨ గురిగింజలయెత్తుచు లేనెతోగాని, భేక పంచదారతోగాని సేవించిన ఆఘ్నపైత్యము హరించును.

❖ స్వేదపైత్యలక్షణము ❖

అతిస్వేదం చ దౌర్బల్యం దేహేఽంగం జలపూరితం,

అగ్నిమాంద్యం దృఢాక్షిణౌ స్వేదపైత్యం వినిర్దిశేత్.

29

తా. శరీరము దుర్బలముగ నుండుట, అంగముల నీరుపూరించి యుండుట, అగ్నిమాంద్యము, శరీరమున మిక్కుటముగ పీడ గలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరమంతట మిక్కుటముగ చెమట స్రవించుటయే స్వేదపైత్యమని తెలియవలయును.

❖ స్వేదపైత్యమునకు అమృతేశ్వరరసము ❖

రసం గంధం షత్సనాభం వాసా త్రికటుకం వచా,

జీరకం చిత్రకం శుంఠీ త్రిఫలా చ సమంసమమ్.

30

తతస్తప్త్యైవమధ్యస్థం త్రియామం మద్దయే ద్విషక్,

కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ త్రిదినం మందవహ్నినా,

31

సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా,
శర్కరా మధుసంయుక్తం స్వేదవైత్తవికారనుత్ .

32

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన నాభి, అద్దసరము, త్రికటుకములు, వస, జీలకఱ్ఱ, చిత్రమూలము, శొంఠి, త్రిఫలములు-నీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి 3 ర్షూములు నిమ్మపూడ్డరసముతో మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి మందాగ్నిలో 3 దినములు పాకము చేసి సాంగశీతలమున దీసి ౨ గురింజలయెత్తును పంచదారతోగాని, లేక తేనెతోగాని సేవించిన స్వేదవైత్త్యము హరించును.

❧ స్వేదవైత్త్యమునకు మృతసంజీవనీరసము ౧❧

మారీచం టంకణం సూతం మాక్షికం కాంతలోహకం,
అభ్రకం చ సమూశాని ఐహ్నిక్వాభేన మర్దయేత్ .

33

కాచకుప్పాం వినిక్షిప్య వాలుకాయంత్రపాచితం,
మరీచార్ద్రకసంయుక్తం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా.

34

పథ్యం క్షీరోదనంచైవ తాపే దద్యాత్సశర్కరం,
ప్రాతఃకాలే తు సేవేత్ సద్యస్వేదో విముంచతి.

(చరకే) 35

తా. మిరియాల, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, రసభస్మము, శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము, కాంతభస్మము, లోహభస్మము, అభ్రకభస్మము-నీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూలకహయముతో మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున ౧ ర్షూము వండి అందు రెండుగురింజలయెత్తును మిరియపుచూర్ణము, అల్లపు రసము అను వానియనుసానముతో ప్రాతఃకాలమున సేవింపుచుండిన స్వేదవైత్త్యము తత్క్షణమున హరించును. దీనియందు పాలఅన్నమును భుజించుట షడ్భ్యకరము. తాపము జనించిన వైషణ్యములో పంచదారనుకూడా కలిపి భక్షింపవలయును.

❧ ఉన్నాదవైత్త్యలక్షణము ౧❧

విదాహశ్చ వికారశ్చ వాంతిర్హారాః పరిభ్రమః,
మలమూత్రం త్యజే చ్ఛీఘ్ర ముత్తత్యైవ చ దోషకృత్ .

36

తా. శరీరము విదాహించుట, వికారము వాంతి, మూర్ఛగలుగుట, శరీరము తిరుగుట, మలమూత్రములు శీఘ్రముగ వెడలుట-ఈలక్షణములు గలిగి ఉన్నాదపుమాటలాడుటయే ఉన్నాదవైత్త్య మని తెలియవలయును.

❧ ఉన్మాదవైత్త్యమునకు చండజైరవరసము ❧

రసభస్మ త్రయో భాగా హేమభస్మైకభాగకం,
టంకణం రవిదుగ్ధేన సర్వం తుల్యం చ ఖల్వైకే. 37

ద్వియామం మద్దయే తృమ్య గుడ్భృత్య గోశకం తథా,
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ సప్తవస్త్రం మృదా లిపేత్. 38

వాలుకాయంత్రమధ్యస్థం ద్వియామం మందవహ్నినా,
సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజం వటకీకృతమ్. 39

శర్కరా మధుసంయుక్త మున్నత్తపై తనాశకృత్,

తా. రసభస్మము 3 భాగములు, సువర్ణభస్మము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన వెలిగా
రము ౪ భాగములు-ఇటుల పీనిని ఖల్వములో నునిచి జిల్లేడు పాలతో రెండురూములు
మద్దించి ఉంటజేసి గాజుకుప్పెలో నునిచి ఏడుచీలమున్ను లిచ్చి వాలుకాయంత్రమున
మందాగ్నితో రెండురూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి రెండుగురిగింజలయెత్తుచు
పంచదారతోగాని, లేక లేనెతోగాని నేవించిన ఉన్మాదవైత్త్యము హరించును.

❧ ఉన్మాదవైత్త్యమునకు పిప్పలీఘృతము ❧

పిప్పలీ. ద్విగుణం సర్పి సర్పిహ్నో ద్విగుణం సీతా. 40

సీతాయా ద్విగుణం టౌద్రం టౌద్రస్వాప్తగుణం పయః,
ఏతద్ధి పాచితంచైవ ప్రాతరుత్థాయ భక్షయేత్. 41

ఉన్మాదం చ విదాహం చ సర్వపై త్తవికారునుత్,

తా. నెయ్యి ౨ భాగములు, లేనె ౮ భాగములు, పాలు ౬౪ భాగములు-ఇటుల
వాని నేకముజేసి నూత్నాగ్నితోవండి ఘృతము లేనె వక్ష్యమగునపు డందు పిప్పలిచూ
ర్ణము ౧ భాగము, పంచదార ౪ భాగములు కలిపి దించుకొని ప్రాతఃకాలమున ఒకటి
న్నరతులముచొప్పున నేవింపుచుండిన ఉన్మాదవైత్త్యము, విదాహము, సర్వవైత్త్యములు
హరించును.

❧ పుండరీకవైత్త్యలక్షణము ❧

దేహమాంతం పుండరీకం రోమహర్షణకండుతా. 42

ఉష్ణాతిశయనం తృష్ణా పుండరీకే చ వై త్తకే,

తా. గగుర్పొడుచుట, శరీరమున దురద గలుగుట, శరీరము కడు ఉష్ణముగ

నుండుట, దష్టిగలుగుట-ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమున తెల్లదామరపువ్వువంటి దద్దులు
గలుగుటయే పుండరీకవైత్యుని తెలియవలయును.

❖ పుండరీకవైత్యమునకు విశ్వమూర్తిరసము ❖

శుద్ధసూతం సమం గంధం తామ్రభస్మ మనశ్శిలా. 43

చందనం త్రిఫలా వాసా కుష్ఠ జీరక దీప్యకం,
ఏతాని సమభాగాని హంసపాదిరసేన చ. 44

తతస్సర్వం ఖల్వరుధ్యే త్రిదినం మద్దయే ద్భిషక్,
తతస్తు గోళకం కృత్వా వజ్రమూషాంతరే ష్టివేత్. 45

భూధరేయంత్రకే పాచ్యం సాంగశీతలముద్ధరేత్,
ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం పుండరీకైత్యవశనమ్. 46

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల,
శ్రీగంధము, త్రిఫలములు, అడ్డసరము, చెంగల్వకోష్ఠు, జీలకఱ్ఱ, ఓమము-వీనిని సమభాగ
ములుగ ఖల్వములలో నునిచి హంసపాదియాకురసముతో 3 దినములు మద్దించి ఊటచేసి
వజ్రమూసలో నునిచి భూధరయంత్రమున పుటబిడి సాంగశీతలమున దీసి రెండు గురిగిం
జలయెత్తును ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన పుండరీకవైత్యము హరించును.

❖ కరపాదపిత్తలక్షణము ❖

కరపాదవిదాహశ్చావయవానాం చ శోషకృత్,
మధ్యే పిత్తస్య తృష్ణా చ కరపాదే చ వైతృకే. 47

తా. అవయవములు ఎండుట, దష్టిగలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి ఆరికాళ్లు ఆరి
చేతులు మండుటయే కరపాదవైత్యుని తెలియవలయును.

❖ సర్వవైత్యములకు పాణిబద్ధరసము ❖

గంధకం పారదంచైవ భస్మలోహాష్టకం సమం,
జీరకస్య కషాయేణ మర్చితం యామమాత్రకమ్. 48

కుప్పికాయాం వినిక్షిప్య వాలుకాన్నిప్రయోజితం,
గాఢాగ్నో త్రిదినంచైవ సాంగశీతలముద్ధరేత్. 49

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం వైత్యే పాదకరే స్మృతం,
నిహన్యా త్వర్వపిత్తార్తిం యోగోఽయం పాణిబద్ధకః. 50

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన రసము, ఉక్కుభస్మము, తగరభస్మము, రజత
భస్మము, స్వర్ణభస్మము, ఇనుపభస్మము, నాగభస్మము, తామ్రభస్మము, కాంతభస్మము-వీనిని

సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి జీలకఱ్ఱకషాయముతో ఒకర్పూము మర్దించి గాజుకు ప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున మూడుదినములు గాఢాగ్నిలో వండి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజలయెత్తును లేనె, పిప్పలిచూర్ణముతోనేని, లేక ఉసిరికెరసము, పంచదార పీనితోనేని సేవించిన కరపాదవైత్యము మొదలగు సర్వవైత్యములు హరించును.

శీతవైత్యలక్షణము ౨౦

అరుచి శీతమంగేషు మందాగ్ని ర్భ్రమ కోపితా,
మహాపిత్తం చ మూర్ఛా చ శీతపిత్తం వినిర్దిశేత్. (చరకే) 51

తా. అరుచి, అగ్నిమాంద్యము గలుగుట, తబ్బిబ్బులాడుట, కోపము, కడు వైత్యము, మూర్ఛగలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము కడుశీతలముగ నుండుటయే శీత వైత్యమని తెలియవలయును.

శీతవైత్యమునకు పూర్ణాభ్రసము ౨౧

శుద్ధసూతం సమం గంధ మభ్రకం చ మనశ్శిలా,
మర్దితం వరుణా ద్రావై ర్నర్దయే ద్దీవసద్వయమ్. 52
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకే పచేత్,
షడ్వామాంతే సముద్భృత్య సూక్ష్మచూర్ణం తు కారయేత్. 53
ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం శీతవైత్తనివారణం,

తా. శుద్ధజేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల- పీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి చూర్ణముచేసి ఉలిమిడిచెక్కరసముతో రెండు దినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున ౬ ర్పూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి మర్దించి సూక్ష్మచూర్ణముచేసి రెండు గురిగింజలయెత్తును లేనె, పిప్పలితోనేని, లేక నెయ్యి, మిరియపు చూర్ణముతోనేని ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన శీత వైత్యము హరించును. (మఱియు సీశీతవైత్యము హరించుటకై బడబాగ్నిరసమునేని, లేక పాణిబద్ధరసమునేని, స్వయమగ్నిరసమునేని సేవింపవలయును.)

మూర్ఛవైత్యలక్షణము ౨౨

అతిమూర్ఛాతిశీతం చ మూర్ఛం నచ ప్రతీక్ష్యమ్.
అతితృష్ణాంగశోషశ్చ మూర్ఛాపిత్తే చ విభ్రమః, (చరకే) 54

తా. కడుమూర్ఛగలుగుట, శరీరము కడుచల్లగనుండుట, కడుదస్సిగలుగుట, అంగ

ములు శోషించుట, భ్రమగలుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి ప్రతిక్షణమున మూర్ఛ గలుగుటయే మూర్ఛావైత్యమని తెలియవలయును.

❧ మూర్ఛావైత్యాంకుశరసము ❧

శుద్ధపారద గంధం చ టంకణం చాభ్రభస్మకమ్. 55

ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,
భద్రము స్తకషాయేణ మ్దయే త్రిదినం తథా. 56

కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య పుటమేకం తు భూధరం,
సాంగశీతలముద్ధృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 57

మూర్ఛాపి త్తవినాశాయ సర్వవైత్తనివారణం,

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము, అశ్రుక భస్మము-పీసిన సమభాగములంగ ఖల్వములో ననుచి తుంగము నైలకషాయముతో మూడు దినములు మద్దించి గాఢుకొప్పెలో ననుచి భూధరయంత్రమున పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి మరల ఖల్వములో ననుచి తుంగము నైలకషాయముతో మద్దించి గురిగింజలంతమాత్రము జేసి యందొకదానిని నారికడపుకాయనీరుతో సేవించిన మూర్ఛావైత్యము, సర్వవైత్యములు హరించును. (సింధూగమును నారికడపుకాయ నీరుతో సేవించిన మూర్ఛావైత్యము హరించును.)

❧ మధురవైత్యలక్షణము ❧

అరుచి ర్మధురోద్రేక ఉషఃకాలే చ శోషితా. 58

శిరోభ్రమణమాధుర్యం ఛర్ది రోష్ణాం చ హర్షణం,
(మాధవనిదానే)

తా. నోరు రుచిలేకుండుట, ఉషఃకాలమున శోషముగలుగుట, చలతిరుగుట, పాంతిగలుగుట, రోమములు గగుర్పొడుచుట-ఈలక్షణములు గలిగి నోరు తీపిగనుండుటయే మధురవైత్యమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై బడబాగ్నిరసమునేసి, పాణిబద్ధరసమునేసి సేవింపవలయును.)

❧ మధురపిత్తమునకు వైత్యకజాంకుశరసము ❧

శుద్ధగంధక టంకం చ తాళకం చ మనశ్శిలా. 59

సర్వం హంసఃకీ ద్రావై ర్దినమేకం విమర్దయేత్,
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం షడ్యామాంతం నిరుధ్య చ. 60

దేయా గుంజానుపానేన మధుపిత్తం వినాశయేత్,

తా. గంధకము, వెలిగారము, తాళకము, మణిశిల-వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి *హంసపాదీయాకురసముతో ఒకదినము మద్దించి గాజుకు పైలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున ౬ ఝాములు వండి గురిగింజయెత్తును అనుపానవిశేషములతో సేవించిన మధురసి త్రము హరించును.

—౧౭ కుసుమవైత్యలక్షణము ౧౭—

ఆతాపో నాసికా రక్త మతితృష్ణా ప్రవీడనమ్.

61

కృచిచ్ఛణితవాహశ్చ కుసుమం శీరసంభవం,

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శరీరము మండుట, కడుదప్పి గలుగుట, ఒకానొకపుడు నోటనుండి నెత్తురు వెడలుట-ఈలక్షణములు గలిగి ముక్కున నెత్తురు గారుటయే కుసుమవైత్య మని తెలియవలయును. ఇది శీరమున జనించును.

—౧౮ నాసికాకుసుమవైత్యవివరణము ౧౮—

శిరశ్శూలే తు సంజాతే వాతాద్ధ్రాణాదస్మక్రస్పవేత్.

62

దాడిమీపుష్పదూర్వాశ్చ రసకర్పూరమాక్షికం,

సమం దుగ్ధం శిరోభ్యంగే నన్యే పానే సితా మధు.

63

దాపయే త్ప్రీత్యరోగాచ్చ శిరశ్శూలేతు దారుణే, (అశ్వినీకల్పే)

తా. తలనొచ్చి ముక్కున నెత్తురుగారుటయే వాతకుసుమవైత్యమనియు, శీరమున మంటగలిగి శీరము. శూలింపు ముక్కున నెత్తురుగారుటయే వైత్యకుసుమమనియు తెలియవలయును. వానియందు దానిమ్మపువ్వులను, గరికెవేళ్ళను పాలతోనూరి రసము విడిచివోని అందు రసకర్పూరము, శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము అనువానిని సమముగా కలిపి ఆభ్యంజనము, నన్యము సేయుటయే కాక పంచదారను, త్రేనెను కలిపి సేవించిన రెండువిధములైన కుసుమవైత్యములు హరించును.

—౧౯ నాసికాకుసుమములకు ఉదంబరాదికల్పము ౧౯—

ఉదంబరఫలం పక్వం ఘృతపక్వం సితాయుతమ్.

64

ఏలా మరీచ సిందూరై ర్భక్తం స్యాద్ర క్తశాంతయే, (చరకే)

తా. మేడిపండ్లు, పంచదార, ఏలకులు, మిరియాలు అనువాని చూర్ణములూ ఆపు నెయ్యి కలిపి వండి అందు సిందూరమునునిచి సేవించిన నాసికాకుసుమములు హరించును.

* హంసపాదీయాకు—అనగా చెట్టుతట్టాకు.

❧ నాసికాకుసుమములకు గజకేసరీరసము ❧

శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం గంధకం హింగు తాళకమ్. 65

ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిషీపేత్,
మర్దయే ద్భృంగనీరేణ కాచకుప్యాంతరే షీపేత్. 66

వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం దినైకం మందపహ్నినా,
సాంగశీతలముద్భృత్య చణమాత్రం చ భక్షయేత్. 67

సుమసి త్వనివాళాయ సర్వపి త్వనివాళకః, (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినపసనాళి, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసిన తాళకము-వీనిని సమభాగాములుగ భల్వముగా నునిచి గుంటగలగరాకురసముతో ఒకదినము మద్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి ఒకదినము మందాగ్నిలో వాలుకాయంత్రమున వండి సాంగశీతలమున దీసి శనగగింజప్రమాణమును లేనేతోగాని, లేక నేతితోగాని నేమించిన కుసుమపైతృములూ, సర్వపైతృములు హరించును.

❧ నాసికాకుసుమములకు నస్యము ❧

నస్యం దాడిమపుష్పేష్తో రసో దూర్వా భవోఽథవా. 68

ఆస్తూర్ధితః పలాంఢోర్వా నాసికాచ్యుతర క్షజిత్, (బాహుః)

తా. దానిమ్మపువ్వు, గరికెవేళ్ళు అనువానినిగాని, లేక గరికెవేళ్ళు, మామిడి పప్పు అనువానినిగాని, (లేక ఇప్పపువ్వు, తెల్లనీరుల్లిగడ్డ అనువానినిగాని) చనుదాలతో నూరి నస్యము చేసినను, లేక తెల్లనీరుల్లిగడ్డకు కుమ్మలో కుక్కి ఉడికించి రసముతీసి నస్యముచేసినను నాసికాకుసుమములు హరించును. (లేక జమ్మి నలను మూడు మిరియపు గింజలను ఉదకముతో నూరి నస్యముజేసినను, లేక పట్టుబట్టకాల్పినమసినీ, గవ్వలభస్మమును, వైడిప్రత్తిపువ్వులరసముతో నూరి నస్యముచేసినను, లేక నాసికాచాతదిశిత్సలం జేసినను నాసికాకుసుమములు హరించును.)

❧ క్రోధపైతృలక్షణము ❧

సదాచ తామసాచారో దుర్బాహ తీవ్రతాగుణః. 69

శిరోభ్రమణదోషశ్చ క్రోధసి త్తం వినిర్ధితే,

(మాధవనిదానే)

తా. దుర్బాపలాదుట, అన్ని పనులయందు తీవ్రముగ నడుచుట, తలతిరుగుట-ఈలక్షణములు గలిగి ఎల్లప్పుడు తానుసక్రియల నేయించుడుటయే క్రోధపైతృ మని తెలియవలయును.

శ్రోధవైత్యమునకు నారాచరసము ౭౭

రసభస్త్ర సమం గంధం విషం మరిచ నాగరమ్. 70

త్రిక్షౌరం పంచలవణం సమభాగం చ ఖల్వకే,
జీరకస్య కషాయేణ ద్వియామాంతం విమృద్ధయేత్. 71

కాచకుప్యాంతరే క్షీప్త్వా వాలుకాయంత్రకే పచేత్,
శనై ర్మృద్వగ్నినా పాచ్యం సాంగశీతలముద్ధరేత్. 72

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం శ్రోధపిత్తం వినశ్యతి,

తా. రసభస్త్రము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన నాభి, మిరియాలు, శొంతి, త్రిక్షౌరములు, పంచలవణములు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముగా నునిచి జీలకఱ్ఱ కషాయముతో రెండుర్థాములు మద్దించి గాజుకు పెల్లలో నునిచి చీలమన్ను లేచనముచేసి వాలుకాయంత్రమున మృద్వగ్నిలో ౪ ర్థాములు పెల్లగవండి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజప్రమాణమును తేనెతోగాని, లేక జీలకఱ్ఱ, పంచదార అనువాని యనుపానముతోగాని సేవించిన శ్రోధవైత్యము హరించును. (మఱియు దీనినే ఆమ్లవైత్యమునందును సేవింపవగును.)

శ్రంశవైత్యలక్షణము ౭౮

అపభ్రంశో మతిస్తంభ స్సదాచింతా నిరీక్షణమ్. 73

సంభాషణమతిక్రోధా ద్భ్రంశపిత్తస్య లక్షణం,

(మాధవనిదానే)

తా. ఎరుగనటులుండుట, సదాచింతించుట, రెప్పపాటువేయక చూచుట; కడు కోపముగ మాటలాడుట - ఈలక్షణములుగలిగి తబ్బిబ్బలాడుటయే భ్రంశపిత్తమని తెలియవలయును.

భ్రంశవైత్యమునకు భృంగరాజచూర్ణము ౭౯

భేకరాజరసే ప్రస్థే సాధితం మరిచాంజలిమ్. 74

అభయా పిప్పలీభార్గి నైంధనం పుష్కరాహ్వయం,

అక్షప్రమాణకం చూర్ణం మిశ్రయిత్వా మధుప్లుతమ్. 75

భక్షయేత్ప్రతిరోగత్యై భ్రంశపిత్తం నియచ్ఛతి,

తా. అంజలిప్రమాణముగల మిరియాలను ఒక ప్రస్థము గుంటగలగరాకు రసముతో భావనజేసి ఎండించి చూర్ణముచేసి అందు కరక్కాయలు, పిప్పళ్ళు, గంటుభా

రంగి, వైంధవలవణము, పుష్కరమూలము అనువానిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును ఆక్ష ప్రమాణము గలిపి గచ్చకాయంతచూర్ణమును ప్రాతఃకాలమున లేనెతో సేవించిన భ్రంశపిత్తము హరించును.

శిరఃపిత్తలక్షణము ౭౯

శిరోశ్రమణ సంతాప మరుచ్యాప్యతిపీడనమ్. 76

ఆమ్లాద్ధారశ్చ హృద్రోగ శ్శిరఃపిత్తస్య లక్షణం,

తా. శరీరతాపము, కడు అరుచిగలుగుట, పులితేనుపులు వచ్చుట, అగ్నిష్టు నొచ్చుట-ఈలక్షణములుగలిగి తలతిరుగుటయే శిరఃపైత్యమని తెలియవలయును.

శిరఃపిత్తమునకు వైత్యకాలాంతకరణము ౮౦

శుద్ధసూతం సమం గంధం నేపాళం దరదం విషమ్. 77

ఖల్వచ ధేన్య వినిక్షిప్య వహ్నిమూలకమాయకే, మద్దితం తద్ద్వియామం చ డోలాయంత్రే దినం పచేత్. 78

స్నుషీక్షిరే విమద్ద్యాథ ద్వియామం ఖల్వమధ్యకే, గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం శిరఃపిత్తం నియచ్ఛతి. 79

తా. రసము, గంధము, నేపాళములు, ఇంగిలీకము, నాఫి-వీనిని శుద్ధి జేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూల కషాయముతో రెండురూపాలు మద్దించి చిత్రమూలకషాయముతోనే ఒకదినము డోలాయంత్రమున వండి బొంత జేయుచు పాలతో రెండురూపాలు మద్దించి గురిగింజంత మాత్రముజేసి యందొకదానిని ఆవునెయ్యి సున్నపులేటనీరు అనువానితోగాని, లేక బొల్లిబూసురకషాయము, ఏడ్చిరి అనువానితోగాని, లేక జీలకఱ్ఱ, పంచదార అనువానితోగాని సేవింపుచుండిన తిరః పైత్యము హరించును.

క్షుధావైత్యలక్షణము ౮౧

క్షుధా శీఘ్రాతిభుంజీత దేహమాంతం విదాహికా, నేత్రసౌలం తథా హిక్మా క్షుధాపిత్తస్య లక్షణమ్. 80

తా. కడుశీఘ్రముగ మిక్కుటముగ భుజించుట - శరీరమంతట విదాహించుట, నేత్రములు కూలించుట, ఎక్కిళ్ళుగలుగుట, ఈలక్షణములుగలిగి మిక్కుటముగ ఆకలి గలుగుటయే క్షుధావైత్యమని తెలియవలయును.

క్షుధావైత్యమునకు పిత్తభంజనరణము ౮౨

రస గంధాభ్రకం తుల్యం దినమేకం విమద్దయేత్,

భృంగరాజరనే ఖల్వే వజ్రమూషాంతరే షీవేత్, 81
 కుక్కుటీపుటపాకే చ సాంగశీతలముద్ధరేత్,
 అర్ద్రకస్యానుపానేన గుంజామాత్రం పిబేత్తథా. 82
 ఊధాపి త్తవినాశస్యా త్వస్యపి త్తవినాశః,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, అభ్రకభస్మము-పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకురసముతో ఒకదినము మద్దించి వజ్రమూషలో గాని, గాజుకుప్పెలోగాని నునిచి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలముర దీసి గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురసముతో సేవించిన ఊధావైత్యము సర్వవైత్యములు హరించును.

—౧౩ తృష్ణావైత్యలక్షణము ౧—

ఉషఃకాలేచాతితృష్ణా శీతలస్య సముద్భవః. 83
 కుక్షౌ కంఠే విదాహశ్చ తృష్ణావై త్వస్య లక్షణం,

తా. చలువపుట్టుట, కడుపు, కంఠము వీనియందు విదాహించుట - ఈలక్షణములు గలిగి ప్రాతఃకాలమున కడుదప్పిగలుగుటయే తృష్ణావైత్యమని తెలియవలయును.

—౧౪ తృష్ణావైత్యమునకు వైత్యహింసకరసము ౧—

విషం మణిశిలా సూతం గంధకం టంకణం కణా. 84
 ధూర్తబీజం సమం ఖల్వే దినం హంసపదీరనే,
 మద్దితం కజ్జలీం కృత్వా శరావసంపుటే పచేత్. 85
 స్నుహీక్షీరేణ సంమర్ద్యం గుంజామాత్రం పిబేదను,
 సర్వవై త్తవినాశస్యా త్తృష్ణాపి త్తం చ నశ్యతి. 86

తా. శుద్ధిచేసిన నాభి, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, పిప్పళ్ళు, శుద్ధిచేసిన ఉచ్చైత్తవిత్తులు - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదీయాకురసముతో ఒకదినము కజ్జలిగ మద్దించి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి పాకముజేసి సాంగశీతలమున దీసి మరల ఖల్వములో నునిచి బొంతజెముడుపాలతో మద్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కురువేరు కహాయానుపానముతోగాని, లేక ఉసిరికెరసముతోగాని సేవించిన తృష్ణావైత్యము సర్వవైత్యములు హరించును.

—౧౫ తృష్ణావైత్యమునకు నారికేళయోగము ౧—

నారికేళస్య తోయేన సంమిశ్రం కదళీఫలం,

భ్రమ తృష్ణా జ్వరహరం వృష్యం చతుష్కము త్తమమ్. 87

తా. నారికడపునీరులో అరటిపండును కలిపి సేవించిన భ్రమ, తృష్ణాపిత్తము, జ్వరము హరించుటయేగాక వీర్యవృద్ధి నేత్రములకు హితము సగా గలుగును.

— తృష్ణావైత్యమునకు ధాన్యకాదియోగము —

ధాన్యకం కుష్ఠ పిష్ఠం చ నారికేళజలం సితా,
పీతం వై త్తవికారే తు తృష్ణావై త్తవినాశనమ్. 88

ధారోష్ణం శర్మరాయ క్తం పిబేత్ప్రాతర్నరో యది,
కామిలా దాహశమనం రూక్షా తృష్ణాహరం తథా. 89

తా. కొలిమెద్దు, చెంగల్వొకోష్ఠ - వీనిని చూర్ణముజేసి నారికడపుకాయనీరులో కలిపి అందు శర్మరవైచి పానముచేసిన తృష్ణావైత్యము హరించును. లేక ధారోష్ణములో శర్మర కలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవించిన కామిల, దాహము, రూక్ష, తృష్ణా వైత్యము హరించును.

— దుర్భావవైత్యలక్షణము —

శరీరకాన్యాయుక్తశ్చ సర్వసంగవివర్జితః,
స్వప్నో భ్రంశో వపుశ్శీర్ణ దుర్భావవై త్తకం విదుః. 90

తా. శరీరము కృశించుట, ఏవస్తువయం దానక్తి లేకుండుట, దుస్వప్నముల గాంచుట, శరీరము కైఢిల్యమును జెందుట - ఈలక్షణములు గలిగి దుర్భావలాడుటయే దుర్భావవైత్యమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై ఆపర్ణాదివైత్యచికిత్సలం జేయ వలయును.)

— చర్మవైత్యలక్షణము —

జహ్వంగే చర్మ శీర్ణ త్వం కరపాదోష్ఠకాదికే,
శీఘ్రకండ్వబలం హిక్మా చర్మపి త్తస్యదోషజాః. 91

తా. నాలుక, శరీరము, చేతులు, కాళ్ళు, పెదవులు మొదలగువనియందు చర్మము పూడుట, శరీరమున కడుదురద గలుగుట, సత్వములేకుండుట, ఎక్కిళ్లు గలుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి చర్మముపూడుటయే చర్మవైత్యమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయును. మఱియు రసఉబ్బను వేయ వలయును.)

— చర్మవైత్యమునకు నిత్యవిధ్వంసనరసము —

శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం త్క్రిమణం గంధ టంకణం,

ధూర్తబీజం నైంధవం చ తుల్యం తుల్యం విచూర్ణితమ్. 92

ఖల్వమధ్యే వినిక్షిప్త్య కటిల్లద్రవమర్థితమ్,
వజ్రపూషా గతం కృత్వా వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 93

ద్వియామాంతే సముద్భృత్య మాషమేవానుపానతః,
భక్షయే చ్చర్మవైతే తు సర్వవై త్తనివారణమ్. 94

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన నాభి, అశ్రుకభస్మము, త్రికటుకములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు, నైంధవలవణము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి కాకరాకురసముతో మర్దించి కుష్మేలో బెట్టి వాలుకాయంత్రమున రెండుయ్యూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి మాషప్రమాణమును హంసపాదీయాకురసము, పావుసేదనాటూకు, తులము మేక నెయ్యి, మిరియపుమార్గము అనువాసితోగాని, లేక బోడతరపాకురసముతోగాని, లేక తేనె, వంచదారతోగాని నేపించిన చర్మవైత్యము సర్వవైత్యములు హరించును.

— దుర్గంధవైత్యలక్షణము ౧ —

దేహం దుర్గంధ మలినం తథా స్వేదశ్చ సాండురం,
కుక్షౌపుష్టం బహిశ్శీతం దుర్గంధే పిత్తకే విదుః. 95

తా. శరీరము కడుమలినముగ నుండుట, చెమట గలుగుట, శరీరము పాండుర వర్ణముగ నుండుట, కడుపులో మండుట, వెలపట శీతలముగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము దుర్గంధముగ నుండుటయే దుర్గంధవైత్యమని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై వైత్యాంతకరసమునుగాని, లేక బడబాగ్ని రసమునుగాని నేవించవలయును.)

— మదనవైత్యలక్షణము ౧ —

దేహస్య మరసం మూర్ఛా స్వేదస్యా చ్చర్మపీడితం,
శిరోనేత్రభ్రమశ్చైవ మదనపిత్తలక్షణమ్. 96

తా. మూర్ఛ, చెమట గలుగుట, చర్మమునూడుట, తల, నేత్రములు తిరుగుట - ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము మదమెక్కినట్లుండుటయే మదనవైత్యమని తెలియవలయును.

— మదనవైత్యమునకు శ్రీరామబాణరసము ౧ —

శుద్ధసూతం విషం చాభ్రం దినం ఖల్వే విమర్దయేత్,
కాకజంఘా కషాయేణ డోలాయంత్రే ద్వియామకమ్. 97

అద్ధికస్యానుపానేన మదనపైత్తనాశనమ్.

93

తా. శుద్ధిచేసినరసకర్పూరము, శుద్ధిచేసినవనాభి, అభ్రకభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి ఒకదినము వెలుమసంధికహయముతో మర్దించి డోలాయంత్రములో రెండుర్పూములు వెలుమసంధికహయముతోడనే పండి గురిగింబ ప్రమాణమును అల్లపురసానుపానముతో నేపించిన మదనపైత్త్యము హరించును.

❧ విసర్పివైత్త్యలక్షణము ❸ ❧

సిద్ధం చ సర్వాంగగ మభ్రవర్ణః క్రోధోఽతికంఠూరరుచి ర్తపీయసీ,
చిరప్రవృత్తి ర్బలహీనతా చ విసర్పిపిత్తం తదసాధ్యకం విదుః. 99
(ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము మెరయుట, కోపము, శరీరమున కడు దురద, కడు అరుచి, చనుల యం దాలస్యముగలుగుట, సత్వములేకుండుట - ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమంతట తోలు శిబ్బెమువలె రాలుటయే విసర్పివైత్త్యమని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము.

విస్తీర్ణమండలై స్సాంద్రైః ఖంఠూభి శ్శోణితప్రభైః,
శీతసిత్తం విజానీయా త్తచ్చికిత్సితముచ్యతే. (నిత్యనాథీయే) 100

తా. శరీరమున వెడలుపాటి మండలములుగలిగి దళమై దురదతోగూడి ఎఱ్ఱవై యుండుటయే శీతసిత్తవిసర్పి యని తెలియవలయు. (ఇది యావృష్టు.) ఇంక దానికి చికిత్సను వచించెదను.

❧ విసర్పి వైత్త్యమునకు పిత్తకులాంతకరసము ❹ ❧

రస గంధామృతం తీక్ష్ణం తుల్యమాదుంబరం సమం,
హంసపాదరసైః ఖల్వై మర్దితం దివసత్రయమ్. 101

కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ విలేప్య వస్త్రమృత్తికాం,
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం శనైర్మృద్వగ్నినా తథా. 102

ద్వియామం చ సముద్ధృత్య చూర్ణయే న్నాపమాత్రకం,
జీరకస్యానుపానేన విసర్పిపైత్తనాశనమ్. 103

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిననాభి, ఈమృభస్మము, తామ్రభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి హంసపాదరసముతో మూడుదినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనుంచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున రెండుర్పూములు మృద్వగ్నిలో పండి సాంగకీతలమున దీసి ఖల్వములో నుంచి మోదుగచెక్కరసముతో మర్దించి మాషప్రమాణమంత మాత్రులుజేసి అందోక

దానిని జీలకఱ్ఱకషాయానుచానముతో గాని, లేక చంద్రచెక్కరసముతో గాని లేక చంద్ర
చెక్క తగరంచివిత్తులు అనువానికషాయముతో గాని నాలుగుమాసములు సేవింపుచుండిన
శీతవైత్యవినర్పి హరించును. (మఱియు దీనిని లేసె పిప్పలితో సేవించిన గుబులు గల
వైత్యములు హరించును.)

శీతవైత్యవినర్పికి లేపనములు ౧౦

తూరసింధూత్థతై లేన గాత్రాభ్యంగం ప్రయోజయేత్,
శీతవైత్తవినాశాయ యోగోఽయం కథితో బుధైః.

104

తా. యవతూరము, సర్జితూరము, సైంధవలవణము, నూసె కలిపి శరీరమునకు
లేపనము సేయుచుండిన శీతవైత్యవినర్పి హరించును.

అభ్యంగం తిక్తతై లేన శీతస్యోష్ణాంబుభిర్ని శి.

105

తా. చేతివీరవిత్తులతైలముతీసి శరీరమునకు లేపనముజేసికొని రాత్రులయం దుష్టో
దకములలో స్నానముచేసిన శీతవైత్యవినర్పి హరించును.

సిద్ధార్థరజనీకల్పం ప్రసన్నాటతిలై స్సహ,
తిక్తతై లేన సంమిశ్రం పిత్తోద్వర్తనకే హితమ్.

106

తా. ఆవాలు, పసపు, తరగంచివిత్తులు, నువ్వులనూసె-వీనిని సమముగ కల్పము
చేసి అందు చేతివీరవిత్తుల తైలమును కలిపి మూడునెలలు లేపనము సేయుచుండిన శీత
పిత్తవినర్పి హరించును.

కపిత్థ శిగ్రుపత్రంచ నవనీతం సమంయుతం,
ముహూర్తద్వర్తనం చైవ శీతపిత్తహరం షరమ్.

107

తా. వెలగాకురసము, మునగాకురసము, వెన్న వీని సేకముచేసి శరీరమునందు
వలూమారు లేపనముసేయుచుండిన శీతపిత్త వినర్పి హరించును. (ఇది హరించుటకై గంధక
కల్పమును సగా సేవింపదగును.)

రక్తవైత్యలక్షణము ౧౧

అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తము త్తమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేన్ద్రిక రక్తపిత్తం నిగద్యతే.

108

తా. ఇక ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము రక్తపిత్తలక్షణమును సంక్షి
ప్తముగ వచించెదను.

ఉష్ణాష్టు లవణ తూర కటుభిః పిత్తదూషణైః,

యక్ష్మణీహాశ్రితం రక్తమూర్ధ్వంచాధఃప్రవర్తతే. (ఆయుర్వేదే)

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు, పులుసు, ఉప్పు, యవతూరము, సర్వతూరము, కారము, పిత్తవికారద్రవ్యములు - ఈ మొదలగువానిసేవనవలన ¹యకృత్తు ²స్థిహములయందు రక్తము ప్రవేశించి ఊర్ధ్వాధోముఖములుగ వెడలుటయే రక్తపైత్య మని తెలియవలయును.

❧ రక్తపైత్యవర్ణవివరణము ❧

వాతే శ్యామారుణం రూక్షే శోణితం తనుఫేనిలం,
కఫజ స్నిగ్ధ మాపాండు పిచ్చిలం బహుళం తథా. 110

తా. వాతజనితరక్తము నలుపుగ, ఎఱ్ఱగ, పిత్తజనితరక్తము సూక్ష్మమైన నురుగుగలదిగ, స్నిగ్ధముగ, శ్లేష్మజనితరక్తము చిక్కగ, ఒకింతతెలుపుగ, బంకగ అధికముగ నుండును.

❧ రక్తపిత్తసాధ్యాసాధ్యములు ❧

అథోగమానిలం యాప్య మసాధ్యం శ్లేష్మమూర్ధ్వగం,
కఫానిలసముద్భూతం దుశ్చికిత్స్యం ద్విమూర్గమ్. 111

తా. వాతజనితరక్తము గుదద్వారమువలన వెడలును. ఇది యాప్యము. శ్లేష్మజనితరక్తము నోటివలన వెడలును. ఇది సాధ్యము. ఏకకాలంబున వాతశ్లేష్మములు ప్రవేశించి గుదము, నోరు అనువానిమూలముగ వెడలును. ఇది అసాధ్యము.

❧ రక్తపిత్తనివర్తకోపాయములు ❧

విధేయం రక్తపిత్తే చ యథాశక్తివిలంఘనం,
అథోగే వమనం శస్త్ర మూర్ధ్వగేతు విరేచనమ్. 112

తా. రక్తపైత్యము నివర్తించుటకై శక్త్యనుగుణముగ లంఘనమును, రక్తము అధోముఖముగ బ్రవర్తించిన వమనమును, ఊర్ధ్వముగ బ్రవర్తించిన విరేచనమును జేయింపవలయును.

❧ జ్వరాదులయందు చికిత్సానిషేధకాలము ❧

జ్వరే తథాతిసారే చ రక్తపైత్తే దృగామయే,
ఆదా నప్రతికర్తవ్యం వ్యాధివేగశ్చ దుర్జయః. (చరకే) 113

తా. జ్వరము, అతిసారము, రక్తపిత్తము, నేత్రరోగము ఇవి జనించునపుడు వానియందు వేగం బధికముగ నుండుటవలన తొలుతనే చికిత్స జేయరాజనదు.

1 యకృత్తన కడుపులోని క్లోమముక్రింద నుండెడి నల్లనిమాంసదళము. 2 స్థిహ మన హృదయమునకు వామభాగమునందుండెడి ఖచ్చనిమాంసము.

—ॐ ప్రకారాంతరర క్తవైశ్యలక్షణము ॐ—

ఘర్న వ్యాయామ శోకాధ్య వ్యవాయై రతిసేవిత్తైః,
తీక్ష్ణోష్ణ తూర లవణై రమైః కటుభిరేవ చ.

114

పిత్తం విదగ్ధం స్వగుణైర్విదహత్యాశు శోణితం,
తతః ప్రవర్తతే రక్త మూర్ధ్వవాధో ద్విధాపి వా.

115

(నిత్యనాథీయే)

తా. మిక్కుటముగ ఎండలో సంచరించుట, అయాసము జెందుట, దుఃఖం
చుట, మార్గము నడచుట, మైథునము సేయుట, మిరపకాయలు మొదలగు తీక్ష్ణపదా
ర్థములను, అగ్నితాపమును, యవతౌరము, ఉష్ణ, పులుసు, కారము గలద్రవ్యము
లను మిక్కుటముగ నేవించుట, వీనివలన పిత్తము ప్రకోపించి శీత్రముగ ద్రవించి దుర్గం
ధయుక్తమై శీత్రముగ రక్తమును తపింపజేసి ఊర్ధ్వమార్గమువలనగాని, లేక అధో
మార్గములవలనగాని, లేక ఇరుమార్గములవలనగాని స్రవించుపంజేయును.

—ॐ ఉర్ధ్వధోగత రక్తపిత్తలక్షణము ॐ—

ఉర్ధ్వం నాసాక్షికర్ణాన్యైర్దేధ్రయోనిగుదైరధః,
కుపితం రోమకూపై శ్చ సమ స్తైస్తత్ప్రవర్తతే.

116

తా. మఱియు రక్తపిత్తము, ఉర్ధ్వగతంబైన ముక్కు, నేత్రములు, చెవులు,
నోరు అనువానివలనను, అధోగతంబైన మేధ్రము, యోని, గుదము అనువానివలనను,
మిక్కుటముగ కుపితంబైన సర్వరోమకూపములవలనను రక్తము స్రవించును.

—ॐ వాతాదిరక్తపిత్తలక్షణము ॐ—

సాంద్రం సపాండు సన్నేహం పిచ్ఛిలం చ కఫాన్నితం,
శ్వామూరుణం సఫేనం చ తనుయాక్షం చ వాతికమ్.

117

రక్తపిత్తం కషాయాభం కృష్ణ గోమూత్రసన్నిభం,
మేఘకాగారధూమాభ మంజనాభం చ వై త్తికమ్.

118

సంస్పృష్టలింగం సంసర్గా త్రిలింగం సాన్నిపాతికం,
ఉర్ధ్వగం కఫసంస్పృష్ట మధోగం మారుతానుగమ్.

119

ఉర్ధ్వం సాధ్య మధో యాప్య మసాధ్యం యుగపద్ధతం,
యేనచోపహతో రక్తం రక్తస్త్రితేషామూనప్రక్షయజ్ఞ

120

పశ్యేద్దృశ్యం వియచ్ఛాపి తోచేచ్ఛసాధ్యమనశ్శయమ్,

(చరకే)

తా. రక్తపిత్తమున రక్తము దట్టముగ, ఒకింత పాండురవర్ణముగ, చమురుతో తుల్యముగ, బంకగ నుండిన క్షేష్ణయుక్తరక్తపిత్తమనియు, నలభుగ, ఎఱ్ఱగ, ఒకింత నరుగుతో గూడినదిగ, లేటగ, రూక్షముగ నుండిన వాతికరక్తపిత్తమనియు, మట్టి పాదరి అనువాని కషాయవర్ణముగ, నల్లగ, గోమూత్రముతో తుల్యముగ, నెమలియీకై, లేక కరుదూపము, లేక కాటుక అనువానితో తుల్యముగ నుండిన వైత్తికరక్తపిత్తమనియు, రెండువర్ణములుగలదిగ నుండిన ద్వంద్వజనితరక్తపిత్తమనియు, మూడువర్ణములు గలదిగ నుండిన త్రిదోషజనితరక్తపిత్తమనియు తెలియవలయును. మఱియు ఊర్ధ్వముగ రక్తము వెడలిన క్షేష్ణగుణమనియు, అధోముఖముగ వెడలిన వాతగుణమనియు తెలియవలయును. మఱియు రక్తము ఊర్ధ్వముగ వెడలిన సాధ్యము. అధోముఖముగ వెడలిన *యాప్యము. ఊర్ధ్వాధోముఖములుగ వెడలిన అసాధ్యము. మఱియు రక్తపిత్తమువలన పీడితుఁడుగ నుండు మానవుఁడు ఘటపటాచి వస్థువులను, ఆకాశమును ఎఱ్ఱగ గాంచిన వానియొక్క రక్తపిత్తము నిస్సంశయముగ అసాధ్యమని తెలియవలయును.

❧ ప్రకారాంతరరక్తపిత్తలక్షణము ❧

వాంతీరక్తస్య హిక్మా చ తాంబూలస్య చ వర్జనమ్. 121

దృఢాస్యాద్దేహశీడా చ రక్తవైత్తవికారకే, (అశ్వినికల్పే)

తా. సెత్తురు గ్రక్కుట, ఎక్కిట్ల గలుగుట, తాంబూలమునం దిచ్చలేకుండుట, శరీరమున దృఢమైనశీడ గలుగుట-ఈలక్షణములుగలది రక్తవైత్తమని తెలియవలయును.

❧ మేఘమున ప్రవింపుచుండు రక్తపిత్తమునకు ఉపచారము ❧

రక్తాతిసారకర్తాణి ప్రయోజ్యాని భిషగ్వైరై,

రక్తప్రవాహికే కృత్స్నం మేఘగే సన్నియోజయేత్. 122

తా. మేఘమున రక్తము ప్రవింపుచుండిన రక్తాతిసారచికిత్సలం జేయవలయును.

❧ అస్వగ్ధరోగవివరణము ❧

అపత్యమార్గగం స్త్రీణాం రక్తపిత్తమృగ్ధరం,

తదేవ ప్రదరం ప్రోక్తం క్రియాకార్యాప్రవైత్తకే. (మతాంతరే)

తా. స్త్రీలకు రక్తవైత్తము యోనిమార్గముగ వెడలుచుండిన అస్వగ్ధరమనియు ప్రదలమనియు జెప్పబడును. ఇదిహరించుటకై రక్తవైత్తరోగచికిత్సలం జేయవలయును.

❧ సర్వరక్తవైత్తములకు రక్తమారేశ్వరరసము ❧

సూతం గంధం మృతం స్వర్ణం రసం సిందూర కాంతకం,

* యాప్య మన-సాధ్యసాధ్యము.

అభ్రకం సర్వద్విగుణం తామ్రభస్మ ద్విభాగకమ్. 124

వంగం నాగం తథా రౌప్యం ప్రత్యేకం సూతసామ్యకం,
లోహభస్మ త్రిభాగం చ ముండసిందూరకం తథా. 125

సర్వం ఖల్వే వినిశ్చిప్య మర్థయే దతియత్నతః,
ఋక్షార యష్టికా ద్రాక్షౌ మధుపుష్పశతావరి. 126

లోధ్ర కాశ్మర్య ప్రిభేర పద్మకేసరపద్మకం,
మృణాల చందనోశీర నీలోత్పలఘనం సమమ్. 127

శ్రీగంధం వాలుకం కుస్తం బలా శాల్మలిమూలకం,
రంభా కందం గోక్షురకం మాధవీసహదేవికా. 128

పరూషణ కషాయేణ భావయే చ్చతవారకం,
వల్లప్రమాణకం చైవ శర్కరామృతశర్కరైః. 129

భక్షయే ద్ఘృతమిశ్రం తు రక్తపిత్తహరం పరం.
సర్వవైత్తహరో నృణాం రక్తమారేశ్వరో రసః. 130

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, సువర్ణభస్మము, రససిందూరము, కాంతభస్మము - ఇవి దినుసు కొక్కొకభాగము, అభ్రకసిందూరము ౧౦ భాగములు, తామ్రభస్మము ౨ భాగములు, వంగభస్మము, నాగభస్మము, రజతభస్మము ఇవి దినుసు కొక్కొకభాగము, లోహభస్మము, ఇనువభస్మము ఇవి దినుసు ఒకటింటికి ౩ భాగములు - ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి ఋక్షారపండు, యష్టిమధుకము, దీపద్రాక్ష, ఇష్టపుష్ప సిల్లిపీచరవేళ్ళు, లొద్దుగచెక్క, కవ్వపుగుమ్మడుచెక్క, తురువేరు, తామరఅగరులు, షడ్మకాష్మము, తామరతూడ్డు, రక్తచందనము, వట్టివేళ్ళు, నల్లకలువగడ్డలు, కుంగమునైలు, శ్రీగంధము, కూతురుబుడమ, చెంగల్వకొప్పు, ముత్తవపులగపువేళ్ళు, బూరుగవేళ్ళు, అరటిగడ్డ, పల్లెరువేళ్ళు, పువ్వులగురివెండ, సహదేవి, పేరిత అనువానిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి దీనిచే నూరుమార్లు మర్దించి ఎండించి నూరుమార్లు భావనచేసి రెండుపల్లములం లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పంచదార, తిప్పనత్తు, ఆవునెయ్యి అనువానియనుపానముతోడ నేవించిన రక్తవైత్త్యము, సర్వవైత్త్యములు హరించును. (మఱియు నిది ఆవర్ణవైత్త్యమునకు ప్రసిద్ధ మగుటంజేసి దానియందు సగా బ్రయోగించదగును.)

—●— రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము —●—

తత్సిందూరం వినిశ్చిప్య గుంజామాత్రప్రమాణకం,

మృద్వికేన సితాయుక్తం రక్తపిత్తహరం పరమ్.

131

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. సిందూరము, దీపద్రాక్షపండు, పంచదార అనువాని నేకముచేసి మర్దించి వించినను (లేక ఈయనుపానముతోడనే పూర్ణచంద్రోదయమును సేవించినను) రక్తపైత్యమును హరించును.

❧ రక్తపిత్తమునకు రసభస్మకల్పము ❧

రసభస్మకనిష్కుం చ షడ్భాగం మృద్వికాసితా,
క్షయ కాస తృషా ఛర్ది రక్తపిత్తవికారజిత్.

132

తా. రసభస్మము నిష్కుప్రమాణము, దీపద్రాక్ష, పంచదార ఇవి ౬ నిష్కుములు-టుల వీనిని మర్దించి ౩౦ మాత్రలుచేసి యందొకదానిని అడ్డనరపాకురసము, లేనె అనుగానీతో సేవించిన క్షయ, కాస, దష్ఠి, వాంతి, రక్తపైత్యము హరించును.

❧ రక్తపిత్తమునకు పైత్యముద్గరరసము ❧

పారదం హింగులీకం చ హ్యార్ధ్యయంత్రే చ మేళయేత్,
కుక్కుటాండరసో భాగో టంకణ త్కారమేవ చ.

133

గంధకస్య తథా భాగో మృతేన పరిమర్దయేత్,
సిద్ధం రసం సమాధాయ జీరతోయేన దాపయేత్.

134

మాషత్రయం ప్రతిదినం గ్రహణీ రక్తదోషనుత్,
జ్వరదాహావినాశశ్చ రక్తపిత్తనిబర్హణః.

(చరకే) 135

తా. రసము, ఇంగిలీకము-వీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిజేసి మర్దించి ఊర్ధ్వయంత్రములో నునిచి రెండురూపములు పాకముజేసిన రసము వైకుండయందు వ్యాపించును. ఇట్టిసంస్కారముచే శుద్ధమైన పాదరసమును సాంగశీతలమున గ్రహింపవలయును. అట్టి పాదరసము, తొడిగుడ్డరసము, టంకణత్కారము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి బాగుగమర్దించి మూడుమాషములం లేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని బీలకణ్ణికమాయముతోగాని, లేక దీపద్రాక్ష, లేనె, పంచదార అనువానితోగాని, లేక ఖర్జూరపండు, లేనె అనువానితోగాని సేవించిన గ్రహణి, రక్తదోషము, జ్వరము, దాహము, రక్తపైత్యము హరించును.

❧ రక్తపిత్తములకు మహాచంద్రకళారసము ❧

ప్రత్యేకం తోలమానేన * సూతకాంతాభభస్మకం,

* సూతకం తామ్రభస్మకమ్=రసము, తామ్రభస్మము.

- సమంసమం గంధకం చ కృత్వా కజ్జలికాం తథా. 11
- ముస్తా మాలతి దూర్వాభిః కేతకీ స్తనవారిణా,
సహదేవ్యాః కుమార్యాశ్చ పర్పటస్య చ వారిణా. 12
- మృణాళస్య శతాహ్వయా శ్శతావర్యారసేన చ,
భావయిత్వా ప్రయత్నేన దివసేదినసే పృథక్. 13
- క్షిపే ద్ధుళూచికా సత్త్వం పగ్నతోశీర మాగధి,
శ్రీగంధం శారిబై తేషాం సమాంశం సూక్ష్మచూర్ణితమ్. 13
- ద్రాక్షాదికకషాయేణ సప్తథా పరిభావయేత్,
ఛాయాయాం పరిశోష్యాథ పట్యః కార్యాశ్చణోపమాః. 14
- అయం చంద్రకళా నామ రసేంద్రః పరికీర్తితః,
సర్వపై త్తగదధ్వంసీ వాతపై త్తగదాపహః. 14
- అంతర్బాహ్యమహాదాహ విధ్వంసోఽయం మహారసః,
గ్రీష్మకాలే శరత్కాలే విశేషేణ ప్రశస్యతే. 14
- కురుతే నాగ్నిమాంద్యం చ మహాతాపజ్వరం హరేత్,
శోషం మూర్ఛాం హరత్యాశు స్త్రీణాం రక్తం మహాస్రవమ్. 14
- ఊర్ధ్వాధో రక్తపిత్తం చ రక్తవాంతిం విశేషతః,
మూత్రకృచ్ఛాణి సర్వాణి నాశయేన్నాత్ర సంశయః. 14

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, కాంతభస్మము, అత్రికభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి కాటుకతో సమానముగ మద్దించి పిడప భద్రమునైలు, విజాజీపువ్వులు, గరికెవేళ్ళు, మొగలించును, సహదేవి, కలబంద, పర్పటకము, తామరతూండ్లు, అడవిసదాప, పిల్లిపీచరవేళ్లు అనువానిని శీతోదకముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకములుగ దంచి రసముతీసి ప్రతిదానితో ఒక్కొక్కదినము మద్దించి అందు తిప్పునట్లు, పర్పటకము, పట్టివేళ్ళు, పిప్పళ్లు, శ్రీగంధము, గూడపాల అనువానిని సశుభాగములుగ చూర్ణముజేసి కలిపి దీనిని ద్రాక్షపండు, ఖర్జూరపండు. పంచదార, ఇచ్చుపువ్వు, తేనె, తవక్షీరి, యష్టిమధుకము అనువానికషాయముతో ఏడుదినములు భావన చేసి నీడనెండించి శనగగింజలు లేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని దీపద్రాక్షపండు, తేనె అనువానియనుపానముతోడ ఆరు మాసములు నేవించిన సర్వవైత్ర్యములు, వాతపిత్తబ్లినితరోగములు, కడుపులో మంట, కలపట తారము, కడుకాహము, అగ్నిమాంద్యము,

కడుతాపజ్వరము, శోష, మూర్ఛ అనురోగములును, జాజికాయల చూర్ణయుక్తముగ పాకముచేయఁబడిన గోఘృతానుపానముతోడగాని, లేక మామిడిచెక్కరసములో నున్నపునీరు మూడునూనె బొట్టు కలిపిగాని, సేవించిన తునుమరోగములును, భిక్షూర పండు, లేన లేక గుమ్మడుపండు, లేన అనువానిలో దేనితోగాని సేవించిన ఊర్ధ్వ గత, అగోగతర క్షైత్ర్యములును, రక్తవాంతులును, మూర్ఛయు, సర్వమూత్రకృచ్ఛములును, గుబులుగలవైత్ర్యములును, అస్థిస్రావరోగములును హరించును. ఈచంద్రకళారసము రక్తపిత్తముల బోకడుచుటయందు కడుప్రసిద్ధి జెందియున్నది. మఱియు నీరసము గ్రీష్మశరత్కాలములయందు విశేషముగ ప్రశస్తంబులు. (మఱియు దీనిని లవంగపుచూర్ణయుక్తముగఁ జేయఁబడిన చిన్నంగినమూలము, ఇంగువ, కరక్కాయ అనువానికషాయముతోడగాని, లేక లవంగపు చూర్ణయుక్తముగఁ జేయఁబడిన చిన్నంగియాకులరసముతోడగాని, లేక రేలగంధము, పేల్చినఇంగువ, నైంధవలవణము, మిరియాలు, శొంఠి - అను వానిచూర్ణముతోడగాని, లేక డీడిగింజల చూర్ణముతోడగాని ఆరునెలలు భక్షించిన గుబులుగల వైత్ర్యములు హరించును.

❧ రక్తపిత్తమునకు వేణుపత్రాదికషాయము ❧

వేణుపత్రోశీరముస్తాః కేశీదాడిమవాలుకం,

క్యాఘోనాగరమిశ్రస్తు రక్తపిత్తనిబర్హణః.

145

తా. వెదురాకు, వట్టివేళ్ళు, తుంగగడ్డలు, కురువేరు, దానిమ్మకాయ, కూతురు బుడమ-వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి అందు శొంఠి చూర్ణము గలిపి పానముచేసిన రక్తవైత్ర్యము హరించును.

❧ రక్తపిత్తమునకు ఆలక్తకల్పము ❧

ఆలక్తకరసం తౌద్రం రక్తవాంతిహరం భవేత్.

146

తా. లక్క, లేనె కలిపి సేవించిన రక్తవైత్ర్యము హరించును.

❧ రక్తపిత్తమునకు కాకతుండ్వాదిచూర్ణము ❧

పుష్యారేకా కాకతుండ్వాస్తు మూలం గోక్షీరభావితం,

రక్తవాంతిహరం పేయం ప్రత్యహం నిష్కునిష్కుకమ్.

147

తా. పుష్యమినక్షత్రము ఆదివారము కూడిన దినమునందు బండిగురిజవేరు చెక్కను దెచ్చి చూర్ణముజేసి ఆపుపాలతో ఏడుమారులు భావనచేసి ప్రతిదినము నిష్కుప్రమాణమును సేవింపుచుండిన రక్తపిత్తము హరించును.

❖ రక్తపిత్తమునకు చందనాదిఘృతము ❶ ❖

చందనసారకషాయవివక్షం శారిబయా మధుకేన సుసర్పిః,
శర్కరయా మధుకేన చ మిశ్రం శోణితపిత్తమహాహతి సద్యః. 148
తా. రక్తచందన కషాయములూ నుగంధిపాల, ఇష్పపువ్వులు, నెయ్యి కలిపి
ఘృతపక్షముగ కాచి అందు శర్కర, తేనె కలిపి నేవించిన తత్క్షణము రక్తపిత్తము
హరించును.

❖ రక్తపిత్తమునకు ఉశీరకాదిచూర్ణము ❷ ❖

ఉశీరం తగరం శుంతీ కంకోలం చందనద్యయం,
లవంగం పిప్పలీమూలం తృణైలా నాగకేసరమ్. 149
ముస్తామలకకర్పూరం తవక్షీరీ చ పత్రకం,
కృష్ణాగరుసమం చూర్ణం సితాస్యాదప్తమాంశకమ్. 150
రక్తవాంతిం హృదస్తాపం నాశయేన్నాత్ర సంశయః,

తా. పట్టివేళ్లు, గ్రంథితగరము, శొంతి, కంకోలములు, శ్రీగంధము, రక్తచందనము, లవంగములు, మోడి, పిప్పళ్ళు, వీలకులు, నాగకేసరములు, తుంగమునైలు, ఉసిరికపప్పు, కర్పూరము, తవక్షీరి, ఆకుపత్రికె, కృష్ణాగరువీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణము చేసి దాని తెనిమిదవభాగము పంచదార గలిపి పిల్లియడుగంత భక్షించిన రక్తవాంతి, అొమ్ములూ మంట నిస్సంశయముగ హరించును.

❖ రక్తపిత్తమునందు వ్యభిజ్ఞములు ❸ ❖

ముద్గ గోధూమ షష్టికాశాలీ జాంగలజామిషమ్. 151
వక్రకూక్తాండవత్తూర పటోలం తండులీయకం,
ద్రాక్షా దాడిమ ఖర్జూరం థాత్రీఫలఘృతం మధు. 152
ప్రదరే రక్తపిత్తే చ వ్యభిజ్ఞ ఉదాహృతః,

తా. పెసరకట్టు, గోధుమలు, అరువైదినములకు ఫలించినవడ్లు, జాంగలమాంసము, ముదురుగుమ్మడుకాయ, పొన్నగంటికూర, పొట్లకాయ, చిట్టికూర, ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండు, ఖర్జూరపండు, ఉసిరికపప్పు, ఆవునెయ్యి, తేనె ఇవి రక్తవైత్యరోగులకు కుసుమరోగులకు వ్యభిజ్ఞకరములు.

❖ రక్తపిత్తమునం దవ్యభిజ్ఞములు ❹ ❖

కట్వమ్మ లవణ యౌరం మత్స్య మద్య విదాహినః. 153

మాహానిష్పావలిలజ కుళుత్థ లళునం దధి,
ప్రదరేరక్త పిత్తే చ హ్యపథ్యమితి కథ్యతే.

154

తా. కారము, పులుసు, ఉప్పు, ఔరము, మత్స్యములు, మద్యము, విదాహకర
ద్రవ్యములు, మినుములు, అనుములు, ఆవాలు, నూనె, ఉలపలు, వెల్లుల్లి, పెరుగు-ఇవి
రక్తవైత్యరోగులకు, కుసుమరోగులకు అపథ్యకరంబులు.

— ఆఘ్నవైత్యలక్షణము ౧ —

అథాన్యత్సంప్రవత్యౌమి సంక్షీప్తం సూక్తము త్రమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేన్ద్రస్తి న్నాఘ్నపిత్తం నిగద్యతే.

155

విరుద్ధదుష్టాఘ్నవిదాహి పిత్తప్రకోపి పానాన్నభుజో విదగ్ధం,
పిత్తం స్వహేతుపచితం పురాయ తదాఘ్నపిత్తం ప్రవదంతి సంతః.

(ఆయుర్వేదే)

తా. ఇక ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము ఆఘ్నపిత్తోత్పత్తిని సంక్షిప్త
ముగ వచించెదను. విరుద్ధక్షీరమత్స్యద్యాహారములు, పులుసు, విదాహకరద్రవ్యములు
అనువానిసేవనవలన, వర్షాదిముతువులవలన, పిత్తముప్రకోపించి భుజించిన యన్నాదులు
జీర్ణముగాక పులితేనుపులు వచ్చుటయే ఆఘ్నవైత్య మని తెలియవలయును.

ఆఘ్నాత్పిత్తాచ్ఛిరో ర్విజ్వరిత తనువపుః కోష్ఠ హృత్కంఠదాహ
స్వేదో మూర్ఛా పిపాసా కఫసహిత పమిశ్చాఘ్నశేషో రసస్య,
వాచా ఘ్రాణేన తస్తిక జఠరముపగతే చాఘ్నశేషస్యవాంతి
స్తిక్తాఘ్నోద్ధార కంఠా బహువిధపిటకా మండలాన్యాఘ్నపిత్తే. 157

తా. తలనొచ్చుట, జ్వరము గలుగుట, శరీరము కృశించుట, లోకడుపు, హృద
యము, పెడ అనువానియందు తాపము గలుగుట, చెమట, మూర్ఛ, దప్పి గలుగుట,
శ్లేష్మమును పులుసును గ్రక్కుట, కడుపులో వ్యాపించిన ఆఘ్నపిత్తమువలన నోరు ముక్కు
అనువానియందు పులుసు వెడలుట, చేదుగ పుల్లగ తేనుపులు వచ్చుట, దురద,
పలువిధపిటికలు మండలములు గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది ఆఘ్నవైత్య మని తెలియ
వలయును.

అవిపాకక్లమోల్లేశలిక్తాఘ్నోద్ధారగౌరవైః,

అరుచిః కంఠతృద్ధాహ మోహ మూర్ఛాః క్వచిద్భిమః.

158

తిక్తాఘ్న కటుకోద్ధార శ్వాసహృల్లాసతాపత్వట్,

ప్రలాపః కుక్షిరోధశ్చ హ్యఘ్నపిత్తస్యలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. అన్నము జీర్ణము గాకుండుట, ఆయాసము గలుగుట, శరీరము పగులుట చేదుగ, పుల్లగ తేనుపులు వచ్చుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, అరుచి గలుగుట, కంఠము ఎండుట, తాపము, మోహము, మూర్ఛ, ఒకానొకప్పుడు భ్రమగలుగుట, చేదుగ పుల్లగ, పగరుగ పమనము సేయుట, శ్వాస, ఓకర గలుగుట, ప్రలాపించుట, కడుపులో శూలించుట-ఈలక్షణములు గలవి ఆఘ్లుపైత్యమని తెలియవలయును.

ఆఘ్లోద్ధా రాఘవమనం శిరో ర్విష్ణ్వరితం వపుః,
ఆఘ్లుపిత్తస్య లింగాని స్వేద తృష్ణా విమార్శనమ్. 160
తత్కృచ్ఛ సాధ్యం ప్రత్యగ్రం దుశ్చికిత్సం పురాతనం,
(చికిత్సాసారసంగ్రహే)

తా. పులితేనుపులు గలిగి పులుసును గ్రక్కుట, తలనొచ్చుట, జ్వరము, చెమట, దిద్ది, మూర్ఛ గలుగుట - ఈలక్షణములు గలవి ఆఘ్లుపైత్య మని తెలియవలయును. ఇది లేతగ నుండిన కష్టసాధ్యము. ముదిరి వాత, పిత్త, క్లేష్మయుక్తంబై జ్వరయుక్తంబై యుండిన అసాధ్యము.

— ౧౭ ఊర్ధ్వాఘోముఖాఘ్లుపిత్తమునకు ఉపచారము —

ఊర్ధ్వాఘ్లుపిత్తే వమనం విరేచనమథోగతే. 161
సర్వత్రానశనం శస్త్రం నిరూహం చ ప్రశస్యతే,
కఫపిత్తాప్రశమనం యచ్చ పానాన్న భేషజమ్. 162

తా. ఆఘ్లుపిత్తము ఊర్ధ్వముఖంబైన పమనమును, ఆఘోముఖంబైన విరేచనమును, ఊర్ధ్వాఘోముఖంబైన లంఘనమును, నిరూహవస్త్రీకర్తమును, మఱియు క్లేష్మపిత్తరక్తశమనోపయుక్తపానాన్న సేవనను చేయించి దానిని పోగడవలయును.

— ౧౮ ఆఘ్లుపిత్తమునకు సంజీవరసము —

రస గంధక తామ్రం చ కాంతభస్మ సమాంశకం,
ముసలీరస సంమర్ద్ధ్యం కాచకుప్త్యాం వినిక్షిపేత్. 163

పాచయే ద్వాలుకాయంత్రే ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్,
సిందూరం త్రిఫలా వ్యోషం ఔరం లవణపంచకమ్. 164

హింగు గుగ్గులు వహ్ని చ కుబేరాక్షశ్చ టంకణం,
దీప్యత్రయం చ జాతిశ్చ సూరణం విశ్వవత్సకమ్. 165

శిగుద్వయం తథాపుంఖి వ్యాఘ్నే త్రయఃకటోలకం,

- రాక్షసీ వజ్రవల్లీ చ కటభిక్షురపీలుకమ్. 166
- సమభాగాని సంచూర్ణ్య ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,
గృంజనస్య శృంగబేర జంబీరరసభావనా. 167
- నిష్కార్థం మధునా లేహ్యం యామేయామే చ భక్షితం,
ఆఘ్నిపిత్తం నిహంత్యాశు సర్వవ్యాధిహరః పరః. 168
- కుర్యాత్ప్రాణపరిత్రాణం సంజీవరసఉత్తమః,

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, కాంతభస్మము వీనిని సమభాగములగా ఖల్వములో నునిచి నేలతాటిగడ్డ రసముతో మర్దించి మాత్రలుచేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలో బోసి వాలుకాయంత్రమున రెండురూములు వండి సాంగశితలమున దీని ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముచేసి అందు సిందూరము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, త్రిక్షారములు, పంచలవణములు, ఇంగువ, శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి, గుగ్గలము, చిత్రమూలము, గచ్చపలుకులు, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము, ఖురాసాని, ఓమము, మంచి ఓమము, అజామోదము, జాబికాయలు, అడవికంద, అడవియల్లము, కొడిసెపాల, మునగ గడ్డ, కారుమునగగడ్డ, ములువెంపలివేళ్లు, నేలములకవేళ్లు, పెద్దములకవేళ్లు, రామములకవేళ్లు, చేతిపొట్ట, బలురక్కసిగడ్డ, నల్లేరు, ఒరగొమ్మ, నేలగొలిమిడి, గాడిద గడపరవేళ్లు అనునాని చూర్ణమును ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ రసప్రమాణము కలిపి మర్దించి వెల్లుల్లిచాయలరసము, అల్లము, నిమ్మపండ్లు అనువానిరసములలో ప్రతిదానితో మూడుమార్లు భావనజేసి ప్రతిరూమునందు అర్ధనిష్కప్రమాణమును తేనెతోగాని, లేక తమలపాకుతో నేని భక్షించి ఉష్ణోదకమును పానము చేసిన ఆఘ్నివైత్యము, గ్రహణి, అజీర్ణము, గుల్మకూల మొదలగు సర్వరోగములు శీఘ్రముగ హరించును. ఇది ప్రాణముల రక్షించుటచే సంజీవరస మనబడును. (దీని సేవనవలన నీరు వెడల కుండిన దొండాకురసమును పానము సేయవలయును.)

— ఆఘ్నిపిత్తమునకు పిత్తభంజనరసము —

- పారదం గంధకం ఆమ్రం ముసలీరసమర్దితమ్. 169
- కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య వాలుకాయంత్రకే తథా,
పచేద్భిషక్చ సంచూర్ణ్య ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్. 170
- త్రిక్షారం పంచలవణం హింగు గుగ్గులు కుష్ఠకం,
కటుత్రయం చ త్రిఫలా గంధారీ జాతికద్యయమ్. 171

దీప్యత్రయం త్రి ఘేనం చ ముసాంబ్రం విషవత్సకం,
ఏలాద్వయం చ సౌభాగ్యం కుబేరావహ్నిమూలకమ్. 172

తంత్రితీ ఫలగ్రంథీ చ చూతం దాడిమఖం పలం,
సమభాగాని సంచూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యేవినిక్షిపేత్. 173

భావయే త్సప్తవారం చ శృంగబేర రసేన చ,
నిష్కార్ధం మధునాలేహ్యం యామేయామే చ భక్షయేత్. 174

ఆప్లుపిత్తం నిహంత్యాశు గ్రహణీ చ వినశ్యతి, (చరకే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి నేలతాటిగడ్డలరసముతో మద్దించి మాత్రలుజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలో బోసి వాలుకాయంత్రమున రెండుర్రుములు వండి సాంగశీతలమున దీసి అందు త్రిక్షౌరములు, పంచలవణములు, నేతితోపొంగించిన ఇంగువ, శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి, గుగ్గిలము, చంగల్వకోస్తు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, గంజావివిత్తులు, జాజికాయలు, జాపత్రి, ఓమము, ఖురాసాని ఓమము, అజామోదము, పోస్తుకాయ, గస గసాలు, నల్లమండు, ముసాంబ్రము, అలివన, కొడిసెపాల, ఏలకులు, బొంతయేలకులు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, గచ్చుకలుకులు, చిత్రమూలము, చింతయానెలు, మయీఫలములు, కాచు, మోడి, మామిడిపప్పు, దానిమ్మకాయ అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి కలిపి ఏడుమార్లు అల్లపురసముతో భావనజేసి అర్ధనిష్కప్రమాణమును ప్రతిర్రుమున లేనెతో సేవింపుచుండిన ఆప్లుపైత్యము, గ్రహణి (ఛర్ది, అజీర్ణము) హరించును.

❧ ఆప్లుపిత్తమునకు లీలావిలాసరసము ❶ ❧

శుద్ధసూతం తథా గంధం మృతతామ్రాభరుచ్ఛకమ్. 175

తుల్యంశం మద్దయేద్యామం రుథ్వా సాచ్యం లఘాపుటే,
అక్షం ధాత్రిం చ పథ్యాం చ క్రమవృద్ధ్యా విపాచయేత్. 176

జలేనాష్టగుణేనైవ గ్రాహ్య మప్రావశేషితం,
అనేన భావయేత్పూర్వం వ్యసూతం పునఃపునః. 177

పంచవింశతివారం చ తావతాభృంగజైర్ద్రవైః,
సంశోష్య భక్షయేద్ద్రావైః పంచగుంజం మధుప్లుతమ్. 178

రసోలీలావిలాసోఽయ మాప్లుపిత్తం నియచ్ఛతి, (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, సౌవర్చలవణము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి నిష్కపండ్లరసముతో ఒక

రూఘము మద్దించి గాఙ్గకుప్పెలో నునిచి లఘుపుటంబిడి పిదప ౧ భాగము గచ్చపలుకు
లును, ౨ భాగములు ఉసిరికపప్పును, 3 భాగములు కరక్కాయలును దంచి వానికెనిమి
దింతలు నీళ్ళుపోసి, అష్టాశేషముగ కషాయముకాచి యాకషాయముతో ౨గి మార్డును,
గుంటగలగరాకురసముతో ౨గి మార్డును వైయావధమును ఖల్వములో మద్దించి
ఎండించి చూర్ణముజేసి అందు ౫ గురిగింజలయెత్తులో గురిగింజయెత్తుసీదూరము, తేనె
కలిపి సేవించిన కడుదుర్లుటమైన ఆఘవైత్యములు హరించును.

❖ ఆఘవైత్యమునకు ప్రాణేశ్వరరసము ❖

- గంధకాభ్రం సమం సూతం వారాహీ రసమద్దితమ్. 179
కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య ముఖం ఖండేన రోధయేత్,
పాచితం వాలుకాయంత్రే ద్వియామాంత్రే సముద్ధరేత్. 180
సిందూరం వత్సనాభం చ త్రిఫలా వ్యోష చిత్రకం,
త్రిక్షారం పంచలవణం హింగు గుగ్గులు దీప్యకమ్. 181
అజామోదంచేంద్రయవం పృథగ్రసమైర్ఘ్యతం,
అద్ధికస్య ద్రవేణైవ భావయేత్సప్తవారకమ్. 182
ద్విమాషమనుపానేన ద్విపలేనోష్ణవారిణా,
అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగాక్ విनाశయేత్. 183
అభిన్యాసం చాఘ్నివిత్రం గ్రహణీ పాండు గుల్మజిత్,
కాసశ్వాసం చ స్లీహం చ జ్వరాతీసారమేవ చ. 184
వాతశూలం చ మందాగ్నిం సర్వజ్వరవినాశకః,
కుర్యాత్ప్రాణపరిత్రాణ మయం ప్రాణేశ్వరో రసః. 185

(రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన రసము-వీనిని సమభాగములగ ఖల్వములోనునిచి నేలతాటిగడ్డలరసముతో మద్దించి మాత్రలుచేసి గాఙ్గకుప్పెలో పోసి బలపపుబిల్లచే దానిమూతినీమూసి వాలుకాయంత్రమున రెండురూఘములు వంసాంగశితలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి అందు సిందూరము, శుద్ధిచేసిననాభి, త్రిఫలముల త్రికటుకములు, చిత్రమూలము, త్రిక్షారములు, పంచలవణములు, ఇంగువ, శుచేసిన మహిసాక్షిగుగ్గిలము, ఓమము, ఖురాసానీఓమము, కొడిసెపాల-అనువానిలో ప్రదానిచూర్ణమును రసమెత్తు కలిపి అల్లపురసముతో 2 మార్డు భావనచేసి రెండు మాఘులయెత్తును తేనెతో సేవించినను లేక తమలపాకులో నునిచి భక్షించి చేరెడు ఉ

దకమును త్రాగినను, అభిన్యాసము, ఆఙ్ఘ్రైత్యము, గ్రహణి, పాండువు, గుల్మము, కాస
శ్వాసలు, క్షీహరోగము, జ్వరాతిసారము, వాతశూలలు, అగ్నిమాంద్యము, సర్వజ్వరములు
హరించును. ఇది ప్రాణముల రక్షించుటచే ప్రాణేశ్వరరసమని చెప్పబడును.

— ఆఙ్ఘ్రైత్యమునకు మహాప్రాణేశ్వరరసము —

గంధకాభ్రం సమం సూతం వారాహీ రసమర్దితం,
హంసపాదిరసేనాపి మర్దయే త్రిదినం మృదు. 186

కాచకుప్యాంతరే క్షిప్త్యా తన్తుఖం చ నిరుధ్య చ,
పాచయే ద్వాలుకాయంత్రే తథా యామచతుష్టయమ్. 187

సాంగశీతలమూదాయ మర్దయేదేభిరాషడైః,
పంచకోలం చ త్రిక్షౌరం జీరకద్వయ దీప్యకమ్. 188

మరీచాన్ పంచలవణం గుగ్గులుం చ విషద్వయం,
త్రిజాతకం లవంగం చ వరారాన్నాశ్వగంధికా. 189

జంబీరార్ద్ర గ్రీభృంగాణాం రపై స్సంమర్దయేత్పుథక్,
సప్తరాత్రం తతో గుంజాప్రమాణం పటకీకృతమ్. 190

తత్తద్ద్రోగేననుపానేన సేవయేత్సర్వరోగజిత,
సన్నిపాత మభిన్యాసం ధనుర్వాతం చ తాంద్రికమ్. 191

కాసశ్వాసాగ్నిమాంద్యం చ పాండుకామలిషీనసాన్,
శోఘం గుల్మం తథార్చాంసి క్షయం చ గ్రహణీ గదాన్. 192

జ్వరకుష్ఠ ప్రమేహం చ నాశయేన్నాత్ర సంశయః,
సర్వేషాం పిత্তరోగాణాం మహాప్రాణేశ్వరో రసః. (శారీరే)

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసినరసము - వీనిని సమభాగము
లుగ ఖల్వములలో నునిచి నేలతాటిగడ్డలరసము, హంసపాదియాకురసము వీనితో మూడు
దినములు నున్నగమర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి దానిమూలినిమూసి వాలుకాయంత్రమున
ర ర్పూములువండి సాంగశీతలమునదీసి అందు విప్పట్లు, మోడి, చవ్వము, చిత్తమూలము,
శొంఠి, సర్జక్షౌరము, యవక్షౌరము, టంకణక్షౌరము, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, ఓమము,
మిరియాలు, పంచలవణములు, శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి, గుగ్గిలము, శుద్ధిజేసిన నాభి, ఆతి
వస, లవంగపుచ్చెక్క, ఏలకుడు, లవంగపత్రిక, లవంగములు, త్రిఫలములు, దుంపరా
న్నము, డొమ్మడోలుగడ్డ అనువానిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును రసమునకు సమముగ కలిపి
నిమ్మపండ్లు, అల్లము, గుంటగలగర అనువాని రసములలో ప్రతిదానిలో ఏడుదిన

ములు మద్దించి గురిగించుట లేని మాత్రములేని అనుపానవిశేషములతో సేవించిన నన్ని పాతము, అభివ్యాసము, ధనుర్వాతము, తాంధ్రికనన్ని, కాసశ్వాసలు, అగ్నిమాంద్యము, పాండువు, కామిల, పీనసము, శోభ, గుల్మము, మూలవ్యాధి, క్షయరోగము, గ్రహణి, జ్వరము, కుష్ఠము, ప్రమేహము, ఆఘ్నేత్యము మొదలగు సర్వవైత్యరోగములు హరించును.

❧ ఆఘ్నేత్యమునకు రసభస్మాదికల్పము ❧

మృతసూతార్కలోహానాం తుల్యం పథ్యాం విచూర్ణయేత్,
మాషత్రయం లిపేత్క్షౌద్రేణాఘ్నేత్యప్రశాంతయే. 194

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము-ఇవి దినుసు కొక్కొకతులము, కరక్కాయలు 3 తులములు-ఇటుల వాని నేకముజేసి తేనెలో కలిపి మూడుమాషముల యెత్తును సేవించిన ఆఘ్నేత్యము హరించును.

❧ ఆఘ్నేత్యమునకు అభ్రకాదికల్పము ❧

మృదాభ్రకం మృతం లోహం క్షౌద్రేర్నిహ్యద్విగుంజం,
ఫలత్రయం పటోలం చ తిక్త్వా క్వాభం సితాయుతమ్.
ఆఘ్నేత్యహరంచాశు పిబేచ్ఛద్దిం జ్వరం జయేత్, 195

తా. అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము-వీనిని తేనెతో సేవించినను లేక త్రిఫలములు, చేతిపొట్ట, కటుకరోహిణి - వీనిని కషాయముకాది పంచదార కలిపి త్రాగినను, ఆఘ్నేత్యము, ఛర్ది, జ్వరము శీఘ్రముగ హరించును.

❧ ఆఘ్నేత్యమునకు తామ్రాదికల్పము ❧

మృతతామ్రంచైకగుంజం మధునా సహ భక్షయేత్.
ద్రాక్షాం పథ్యాం సనుం ఖాదేన్నధునాచాఘ్నేత్యజిత్, 196

తా. గురిగించుత తామ్రభస్మముచుగాని, లేక ద్రాక్షపండు, కరక్కాయ అను వానిని సమముగ చూర్ణముచేసిగాని తేనెతో సేవించిన ఆఘ్నేత్యము హరించును.

❧ * ఛర్దినిదానము ❧

దుష్టైర్దోషైః పుభక్సర్వైర్భిభత్సాలోకనాదిభిః. 197

ఛర్దయః పంచవిజ్ఞేయాస్తాసాం లక్షణముచ్యతే,
అతిద్రవై రతిష్ఠిగ్ధై రహృద్వై ర్గవజై రపి. 198

* అన్నపానాదులయందు ద్వేషము గలిగి పమనం బగుటయే ఛర్దిరోగ మనం బుడును.

అకాలేచాతిమాత్రైశ్చ తథా సాత్వైశ్చ భోజనైః,

శ్రమాద్భయాదథోద్వేగా వజ్జిర్ణాత్కృమిదోషతః.

19

సార్యాశ్చాపన్న సత్త్వాయా స్తథాతిదుతమశ్నతః, (ఆయుర్వేదే

తా. కడుద్రవము, స్నిగ్ధముగలపదార్థములు, మనస్సుకు ఇంపుగాని పదార్థములు, లవణపదార్థములు అనువానిసేవనవలన, అకాలభోజనము, లేక అధికభోజనము లేక శరీరప్రకృతికనుగుణముగాని భోజనము అనువానివలన, శ్రమ, భయము, దుఃఖము అజీర్ణము, క్రిమిదోషము, గర్భిణీస్త్రీలకు గలుగు గర్భవీడ, అతితీవ్రభోజనము అనువానివలన వాత పిత్త క్లేష్టములు ప్రకోపించి వాతఛర్ది, పిత్తఛర్ది, క్లేష్టఛర్ది, అరోచకఛర్ది, ఆగంతుకఛర్ది అన విదువిధ ఛర్దల గలుగంజేయును.

❧ ఛర్దిపూర్వరూపము ❧

హృల్లాసోద్ధారసంరోధౌ ప్రనేకో లవణస్తనుః.

200

ద్వేషోన్నపానే చ భృశం వమీనాం పూర్వలక్షణం,

తా. ఓకరగలుగుట, తేనుపులు వచ్చుట, మలమూత్రములు వెడలకుండుట, నోట నీరుగారుట, నోరు కొంచెము ఉప్పుగ నుండుట, అన్నపానములయందు మిక్కుటముగ ద్వేషము గలుగుట-ఈలక్షణములవలన ఛర్దిరోగము జనించు నని తెలియవలయును.

❧ ఛర్దలయందు సామాన్యోపచారము ❧

అస్యాం చ లంఘయే త్పూర్వం ముహుః కార్యం విరేచనమ్.

తా. వైరజెప్పబడిన అయిదువిధ ఛర్దలయందు తఱచుచుగ లంఘనమును, విరేచనమును చేయించవలయును.

❧ వాతఛర్దిలక్షణము ❧

ఛర్దిర్భవేత్కృష్ణకషాయఃఫేనై

ర్దుహలర్దుహల శ్శూలకకుక్షిదాహా

వాతోద్భవాం ఛర్దిమిమాం బ్రువంతి

వక్త్రే చ శోషోఽశ్వినిముఖ్యే వైద్యాః. (ఆయుర్వేదే)

202

తా. నల్లగ, పగరుగ, నురుగుగ గ్రక్కుట, పలుమారు శూల, కడుపులో మంట గలుగుట, నోరు ఎండుట - ఈలక్షణములు గలది వాతఛర్ది యని అశ్వినిదేవతలు వచించెదరు.

❖ వైత్యచర్మిలక్షణము ❶ ❖

మూర్ఛాపిపాసాముఖశోషశీర్ష తాల్వక్షిసంతాపమోహభ్రమార్తః,
 సీతం భృశోష్ణం హరితంసతిక్తం ధూమ్రంచ పిత్తేనవమేత్సదాహమ్.

తా. మూర్ఛ, దష్పి గలుగుట, ముఖము వాడియుండుట, తల, దవడలు, నేత్రములు మండుట, అజ్ఞానము, భ్రమ గలుగుట; వచ్చగ, కడుఉష్ణముగ, ఆకుపసరువర్ణముగ, పగరుగ, ఊదావర్ణముగ, దాహాయుక్తముగ గ్రక్కుట - ఈలక్షణములు గలది వైత్యచర్మి యని తెలియవలయును.

❖ శ్లేష్మచర్మిలక్షణము ❷ ❖

వాంతోఽరుణో యత్రవర్ణః పిచ్చిలః పూతిశీతలః,
 శ్లేష్మాచర్మవికారోఽయం మునిభిః పరికీర్తితః. (సిద్ధసంగ్రహే) 204

తా. ఎఱ్ఱగ, బంకగ, దుర్గంధముగ, చల్లగ వమనం బగుట - ఈలక్షణములు గలది శ్లేష్మచర్మి యని తెలియవలయును.

❖ చర్మ్యరుచిలక్షణము ❸ ❖

హృచ్ఛాచల పీడనయుతం వమనేన పిత్తా
 తృష్ణాహ శోష బహుళం సతతం ప్రలాపః,
 శ్లేష్మాధికం హ్యరుచికం వమిరోగకేతు
 వైవర్ణ్యమోహజడతాగురుకంపనం చ. 205

తా. పిత్తప్రకోపమువలన వమనంబై అొమ్మనొచ్చుట, దష్పిగలుగుట, ఎల్లపుడు శరీరము మండుట, శోష, కడుప్రలాపము, శ్లేష్మాధిక్యము, అరుచి గలుగుట, ముఖము నెల్లబోవుట, మోహము, జడత్వము, మిక్కుటముగ వణకు గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది చర్మి ఆరోచక మని తెలియవలయును. (చర్మిరోగము త్రిదోషలక్షణయుక్తంబుగ నుండిన అసాధ్యము. ద్వంద్వలక్షణయుక్తంబుగ నుండిన యావ్యము. ఏకదోషలక్షణయుక్తంబుగ నుండిన సాధ్యము.)

❖ ఆగంతుకచర్మిలక్షణము ❹ ❖

బీభత్సజాదౌ హృదజాఽమజాచ
 యాఽసాత్మ్యజావా కృమిజాచ యాపి,
 సా పంచమీ తాం చ విభావయేత్తు
 దోషోచ్చయేణైవ యథోక్తమాదా.

తా. రోతపదార్థదర్శనము, వేవిశ్చ, అజీర్ణము, శరీరమున కనుగుణ్యముగా భోజనము, గర్భస్థక్రిములు - అను సీయైదు కారణములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకపించి విదవది యగు ఆగంతుకచర్దిని గలుగంజేయును, మఱియు దీనియందు వాతాదిచలక్షణములే గలిగియుండును,

❧ అసాధ్యభర్దిలక్షణము ❧

విస్వేదమాత్రాంబువహాని వాయుః
 స్రోతాంసి సంరుష్య యదోర్ధ్వమేతి,
 ఉత్పన్నదోషస్య సమాచితం తం
 దోషంసముద్ధూయ నరస్యకోష్ఠాత్. 20

విణ్మాత్రయో స్తత్సమగంధవర్ణం
 తృటిశ్వాసకాసార్తియుతం ప్రసక్తం,
 ప్రచ్ఛర్దయే ద్దుష్టమిహాతివేగా
 త్తమార్దితశ్చాశు వినాశమేతి. 21

తా. వాయువు - పురీషము, స్వేదము, మూత్రము, ఉదకము అనువా? వహింపుచుండు స్రోతస్సుల నడ్డగించి ఉర్ధ్వముఖంబై మలమూత్రసమానగంధవములు గలతై దప్పి, శ్వాసమును, దగ్గును గలుగంజేయునదియై నరునియొక్క కోములోనుండి లేచి కఫమునుగాని, లేక పిత్తమునుగాని పలుమారు కడువేగముగ ముఃబగునటుల జేయుచున్నయది. ఇట్టివమనముచే వీడితుండుగ నుండువాండు కడుశీఘ్రము నశించును.

❧ వాతభర్దియందు ఉపచారము ❧

క్షీరోదకసమాపీతా ఛర్దిర్వాతేన సంభవా,
 స నైంధవం పిబేత్సర్పి ర్వాతఛర్దినివారణమ్. 2

తా. పాలు, నీళ్ళు, వసపువర్ణము - వీనివలె వమనంబైన వాతభర్ది యని తెలివలయును. ఇది నివర్తించుటకై నెయ్యిలో నైంధవలవణమును కలిపి నేవలయును.

❧ వాతభర్దికి విశంగాదిచూర్ణము ❧

విశంగం నైంధవోపేతం సౌవర్చలకటుత్రయం,
 భక్షయేత్తథునా చైవ వాతఛర్ది ఛిదంజనః. 2

తా. వాయువిడంగములు, నైంధవలవణము, సౌవర్చలవణము, త్రికటుకములు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెతో సేవించిన వాతఘర్ది హరించును.

❖ పిత్తఘర్దియందు ఉపచారములు ❖

చందనం చాక్షమాత్రం చ నియోజ్యామలకే రసే,
పిబేన్నాక్షిక సంయుక్తం పిత్తఘర్ది వినాశనమ్. (ఆయుర్వేదే) 211

తా. అక్షప్రమాణము శ్రీగంధములూ ఉసిరికరసము, తేనె కలిపి సేవించిన ప్రైత్యఘర్ది హరించును.

హారీతకీనాం చూర్ణం తు లిహేన్నాక్షికసంయుతం,
అథోర్ధ్వే చ కృతే దోషే ఘర్దిస్తేన వినశ్యతి. 212

తా. కరక్కాయలపొడిని తేనెతో భక్షించిన ఉర్ధ్వాధోగతదోషములు, ప్రైత్యఘర్ది హరించును.

❖ కఫఘర్దికి పిష్టులాదియోగము ❖

కఫాన్వితాయాం పవనోత్థితాయాం సపిష్పలీసర్ష పనింబతోయం,
పిబే త్తైథానైంధవసంప్రయుక్తం ఘర్ద్యాంకఫామాశయశోధనం చ.

తా. పిష్టుట్ల, ఆవాలు, నైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఊచివేపచెక్కరసముతో సేవించిన క్లేష్మ వాతఘర్ది హరించును. మఱియు నిది కఫమును, అమాశయమును శోధించును.

❖ కఫఘర్దియందు కషిత్థాదికల్పము ❖

కషిత్థం మాలతీపత్ర పిష్పలీ మరిచాన్వితం,
శర్కరా మధుసంయుక్తం క్లేష్మఘర్దియుతో జనః (ఆయుర్వేదే) 214

తా. వెలగాకురసములూ జాజిపువ్వు, పిష్పలి, మిరియాలు అనువానిచూర్ణమును పంచదారను, తేనెను కలిపి సేవించిన క్లేష్మఘర్ది హరించును.

మధునా మాతులుంగం చ లాజ పిష్పలికాన్వితం.
కషిత్థం రజనీమార్ణం కఫఘర్ది వినాశనమ్. (శారీరే) 215

తా. పుల్లమాడిఫలపువండ్లరసము, పేలపుసత్తు, పిష్పళ్ళు వీనిని తేనెతోగాని, లేక వెలగపండ్లగుఱ్ఱలూ పసుపుచూర్ణమును కలిపిగాని సేవించిన కఫఘర్ది హరించును.

❖ పంచఘర్దులకు పూర్ణచంద్రోదయసిందూరము ❖

తుల్యంతుల్యం రసం గంధం ఖల్వచుధ్యే వినిక్షిపేత్,
కషిత్రమూలసారేణ మద్దితం చ దినత్రయమ్. 216

- వటికాం ఛాయయా శుష్కాం భాండమధ్యే వినిపేక్షిత్,
కాచకుప్యాం వినిషిష్య వాలుకాభిః ప్రపూరయేత్. 217
- దీపాగ్నౌ చ ద్విషణ్డ్యామం సాంగశీతం సముద్ధరేత్,
కపిత్థ మూలసారేణ త్రిదినం మద్దయే త్కృమాత్. 218
- బిల్వమూలకమాయేణ మద్దయే త్రిదినం పునః,
చాతుర్దాతకకర్పూర లవంగకుసుమాన్వితమ్. 219
- సర్వం రససమంచైవ మేళయిత్వాథ చూర్ణకం,
లాజచూర్ణసితామిశ్రం మధునా సహ సేవయేత్. 220
- వల్లద్వయమితం సూతం వమనస్తంభనం తథా,
కాసాదిపంచఛర్దీనాం హ్యరుచేర్నాశకస్తథా. 221
- హృద్రోగం స్వరభంగం చ మందాగ్నిం చ నివారయేత్,
పూర్ణచంద్రోదయో నామ నిర్మితశ్శూలపాణినా. 222
- (సిందూరమణిదర్పణే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి వెలగవేళ్ళరసముతో మూడుదినములు మద్దించి వటికములుచేసి నీడ నెండించి గాజుకుప్పెలో నునిచి కుండఁగో నిసుకపోసి దానిపై కుప్పె నునిచి వన్నెండు రూములు దీపాగ్నితో వండి సాంగశీతలమున దీసిచూచిన యది సిందూరించును. పిదప దానిని ఖల్వములో నునిచి వెలగవేళ్ళరసముతో 3 దినములు, మారేడువేళ్ళకషాయముతో 3 దినములు మరల మద్దించి అందు సిందూరమునకు సమముగ విలకులు, ¹లవంగపుచెక్క, ² ఆకుపత్రికె, నాగకేసరములు, పచ్చకర్పూరము, లవంగములు అనువాని చూర్ణమును కలిపి రెండువల్లముల ప్రమాణమును పేలపుసత్తు, పంచదార, తేనె వీనితో నేపించిన వమనము, కాసశ్వాసములు, పంచఛర్దులు, అరుచి, హృద్రోగము, స్వరభంగము, మందాగ్ని హరించును. ఇదియ శూలపాణిచే నిర్మింపఁబడిన పూర్ణచంద్రోదయ సిందూరము.

— ఛర్దులకు ఊషణాదిచూర్ణము ౨ —

- ఊషణా చ. కపిత్థాబ్ద త్వగేలాపత్రకం సమం,
సక్షౌద్రం చ రసోరాగ స్సప్తైతే ఛర్దినాశకాః. 223

1 ఇదే దాచినిచెక్క యనియు జెప్పబడును. 2 ఇదే లవంగపత్రి యనియు జెప్పబడును.

తా. పిష్పశ్శు, వెలగపండ్లగుఱ్ఱు, తుంగముస్తైలు, దాచినిచెక్క, ఏలకులు, ఆకు పత్రికె, సిందూరము అను నీ ఏడుద్రవ్యముల చూర్ణముచేసి లేనెతో నేమించిన వాంతి హరించును.

❧ ఛర్దులకు లాజాదికల్పము ❧

లాజచూర్ణం సితాయుక్తం సిందూరం మధునా సహ,
లిహ్యత్సకలరోగేషు ఛర్దిస్తేన విసశ్యతి. 224

తా. పేలపుసత్తు, పంచదార, సిందూరము వీనిని లేనెతో నేమించిన సర్వవైత్య వికారములు, వాంతి హరించును.

❧ సర్వఛర్దులకు బిల్వాదిలేహ్యము ❧

త్రింశత్పలం బిల్వమూల మర్ధకుంభాంభనా పచేత్,
అష్టభాగావశేషేఽస్త్రిక్ ఓషాయమనతారయేత్. 225

త్రింశత్పలం గుడం దత్వా కించిత్పక్వం చ కారయేత్,
త్రిపలం శృంగిజేరస్య మరీచస్య చతుష్పలమ్. 226

పిప్పల్యాః కుడవార్ధం చ చవినాయాః ప్రకుంచకమ్,
ముష్టిం తాళీసపత్రస్య ముష్ట్యర్ధం కేసరస్య చ. 267

ద్విపలం పిప్పలీమూలం చిత్రకస్య పలం తథా,
పృథక్త్రీజాతకం చైవ కర్షం జీరపలద్వయమ్. 228

చూర్ణం తస్త్రిక్ వినిక్షిప్య యుక్త్వా పుష్పరసం క్షిపేత్,
ఏతద్బిల్వాదికం లేహ్యం సర్వఛర్దినివారణమ్. 229

హృద్రోగ కామిలా గుల్మ గ్రహణ్యరుచి సేనసం,
హిక్కా కాస క్రిమి శ్వాస స్తీహానాహ గరామయాన్. 230

అర్ఘాంసి పాండురోగం చ హన్యాత్కలే నిషేవితః,

తా. ముప్పదిపలములు మారేడువేళ్ళను చిదియగొట్టి ఒకభాండములో వైచి తూమెడునీళ్ళుబోసి ఎనిమిదవభాగముగ కషాయము కాచి అందు బెల్లము 30 పలములు కలిపి చిక్కగ కాచి పిదప నందు శొంతిచూర్ణము 3 పలములు, మిరియాలచూర్ణము ౪ పలములు, పిప్పలిచూర్ణము ౨ పలములు, చవ్యపుచూర్ణము ౧ పలము, తాళిసె పత్రిచూర్ణము ౧ పలము, నాగకేసరములచూర్ణము ౪ పలము, మోడిచూర్ణము ౨ పలములు, చిత్రమూలచూర్ణము ౧ పలము, ఏలకులచూర్ణము ౧ పలము, లవంగపుచెక్క చూర్ణము ౧ పలము, ఆకుపత్రికచూర్ణము ౧ పలము, బీలకఱ్ఱచూర్ణము ౨ పలములు

వైచి బాగుగ కలియబెట్టి కించిదుష్టముగ నుండునపు డందు లేనెబోసి బాగుగ
యథోక్తకాలమున సేవింపుచుండిన సర్వఛర్దులు, హృద్రోగము, కామిల, గుల్మ
గ్రహణి, అరుచి, పీనసము, ఎక్కిళ్లు, కాసము, క్రిమిరోగము, శ్వాసము, స్త్రీహరోగ
కడుపుబ్బరము, విషదోషము, మూలరోగము, పొండువు హరించును.

❧ సర్వఛర్దులకు లఘువిల్వాదిలేహ్యము ❶ ❧

విల్వార్థాధకమంభసోర్ధకలశే పక్వా చతుర్థాంశకం
తస్మిన్ జీర్ణగుడం చ షోడశపలం మిశ్రీకృతం చూర్ణితం,
కన్దాంశం ఘనధాన్యజీరకతృటి త్వక్లేసర త్రూషణం.
లీఢం ఛర్దురుచి ప్రసేకశమనం శ్వాసాగ్నిమాంద్యం జయేత్ .

తా. ముప్పదిరెండుపలములు మారేడు వేళ్ళను దంచి తూమెడునీళ్లు బోసి న
భాగముగ కషాయము కాచి అందు ప్రాతబెల్లము ౧౬ పలములు కలిపి లేహ్యపక్వః
కాచి అందు తుంగము పైలు, కొతిమిడ్లు, జీలకఱ్ఱ, ఏలకులు, దాచినిచెక్క, నాగ
ములు, త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు ౧ పలముచొప్పున వైచి బా
కలియబెట్టి సేవించిన సర్వవాంతులు, అరుచి, ఎల్లప్పుడు నోట నీరు గారుట, శ్వాస
అగ్నిమాంద్యము హరించును.

❧ ఛర్దులకు కృష్ణాదికల్పము ❷ ❧

కృష్ణా లాజ కపిత్థాష్లు కోల మజ్జా త్రిజాతకైః,
వాసా పుష్పేద్భవం వారి గుడ్డూచీ కాండజం జలమ్. 2
సత్కారస్సాధితో యోగ స్సర్వఛర్ది నిబర్హణః,

తా. అడ్డసరపు పువ్వులరసములోగాని, లేక తిప్పతీగెరసములోగాని, పిష్ట
పేలపుసత్తు, పెంగగుజ్జు, రేగువప్పు, ఏలకులు, లవంగపుచెక్క, ఆకుపత్రిక అను
చూర్ణమును లేనెను కలిపి సేవించిన సర్వఛర్దులు హరించును.

❧ ఛర్దులకు కార్పాసాస్థికల్పము ❸ ❧

కార్పాసాస్థి తృటి కృష్ణా రాజచూర్ణేన శర్కరామ్. 2
లిహ్యచ్ఛర్ది వినాశాయ రహస్యమిదముత్తమం,

తా. ప్రత్తిగింజలపలుకులు, ఏలకులు, పిప్పళ్లు, పేలపుపిండి - వీనిచూర్ణప
శమభాగములుగ కలిపి సేవించిన ఛర్ది హరించును. ఇది రహస్యమైన క్రియ (తెల్లనిజు
నలె వమనం బగుచుండిన శుద్ధిచేసినహరిదళమును అపువెన్నతోనూరివస్త్రమునకు పట్టి

వర్తిజేసి దీపము ముట్టించిన యందు తైలము స్రవించును. దానిని తమలపాకునందు లేపనము జేసి భక్షించిన తెల్లనిజున్నువలె పమనంబగుట హరించును.)

❧ ఛర్దలయందు లేపనము ❧

గీ. నెమలియాకలమసియును విమలముగను
వసుధఁ జెంగల్వక్రోష్టువు మసియుఁ గూర్చి
గవ్వబూడిదె దేనెయుఁ గలిపి కంఠ
మందుఁ బూసిన వాంతులు మానునపుడు.

❧ ఛర్దియం దనుపానములు ❧

జాతీ లవంగకం లాజ మధుకం శర్కరా మధు.

234

పథ్యా గుళూచికా సత్వ మేలా వై కాంజికం తథా,
మాతులుంగం కపిత్థం చ చిల్వమూలం కరంజకమ్.

235

ఏతాని వాంతినాశాయ రసరాగానుపానతః, (నిత్యనాథీయే)

తా. జాడీకాయలు, లవంగములు, పేలాలు, యష్టిమధుకము, పంచదార, తేనె, కరక్కాయలు, తిప్పసత్తు, ఏలకులు, కలి, మాదీఫలరసము, వెలగపండు, మారేడుపేరు, కానుగచెక్క-వీనిని సిందూరసేవనకాలంబున ఛర్దిరోగములయందు దనుపానములుగ నునిచి కొనవలయును.

❧ ఛర్దులకు ఏలాదిచూర్ణము ❧

ఏలా లవంగ గజకేసర కోల మజ్జా
లాజ ప్రియంగు ఘనచందన * పిప్పలీనాం,
చూర్ణం తథా చ మధునా సహ సేవ్యమానం
ఛర్దం నిహంతి కఫమారుతపిత్తజాతామ్.

237

తా. ఏలకులు, లవంగపత్రి, నాగ కేసరములు, రేగుపలుకులు, పేలపుసత్తు, ప్రేగ కణము, తుంగము నైలు, చందనము, పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి తేనెతో సేవించిన శ్లేష్మవాతపిత్తములవలన జనించిన ఛర్ది హరించును.

❧ ఛర్ద్యరోచకమునకు కుస్తుంబరీచూర్ణము ❧

ఘృతే కుస్తుంబరీచూర్ణం పాచయే చ్చర్కరాయుతం,
ఏలామరిచసంయుక్తం ఖాదేదరుచిశాంతయే.

238

తా. కొలిమెద్దు, వీలకులు, మిరియాలు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి పంచదార నెయ్యి గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవించిన అరోచకఛర్ది హరించును.

❧ ఛర్ద్యరోచకహరయోగములు ❶ ❧

భ్రష్టకుస్తుంబరీకం చ నిస్తుషం శర్కరాయుతం,
ఖాదేదరుచిశాంత్యర్థ మార్ద్రకం వాసమాక్షికమ్.

239

(మాధవనిదానే)

తా. పొట్టుతీసివేయించిన కొలిమెద్దుచూర్ణములలో పంచదార గలిపి సేవించినను లేక అల్లపుముక్కలను తేనెలో నానబెట్టి భక్షించినను అరుచి ఛర్ది హరించును.

❧ ఛర్ద్యరోచకమునకు ధాన్యకలేహ్యము ❷ ❧

ధాన్యకం జీరక సితా ఘృత మగ్నివిపాచితం,
అరుచే ర్ద్దోషశమనం వాంతిపి త్తవినాశనమ్.

240

తా. కొలిమెద్దు, జీలకఱ్ఱ-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి పంచదార ఆవు నెయ్యి కలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవించిన ఛర్ది వాంతి పిత్తము హరించును.

❧ * ఛర్ద్యరోచకమునకు ఖండాంగ్రికలేహ్యము ❸ ❧

విత్వగార్ద్రకఖండాంశ్చ సూక్ష్మా౯ పశ్చాచ్ఛ కారయేత్,
పలపోడశకం యావ ద్లవ్యసర్పిషి భర్జయేత్.

241

పలద్వాదశకే యావద్ధారవర్ణం భవేత్తతః,
చూర్ణ మావాప్య మారీచం నిష్కద్వాదశమానతః.

242

కృష్ణాష్టనిష్కం తన్మూలం చతుర్నిష్కం సమావవేత్,
వంశాఖ్యజాతిఫలయోస్తృటిశుంఠోఽః పృథక్ పృథక్.

243

చిత్రకం రసనిష్కంస్యా తృశ్చాత్థండస్య పోడశ,
పలాని సమ్యగాలోడ్య ఛూర్ణా ఉద్భృత్య తత్పునః.

244

ప్రాతఃకాలేచైకకర్షం హన్యా శ్చర్ది మరోచకం,
దీపనస్యక్షయం హన్యా త్పాచనం పుష్టివర్ధనం.

245

రాజ్ఞం చ సుకుమారాణాం ప్రశస్తం చాఘ్నిపిత్తకే,

తా. పదియాఱుపలములు పొట్టువొలిచిన సూక్ష్మపు అల్లపుతునకలను ౧౨ పల

* ఈలేహ్యపాకకాలంబున తొలుత పంచధారను పాకుబట్టిన పిదప వేయించిన అల్లపుతునకలను, తక్కినవానిచూర్ణమును వైచి వండి పొయిమిదనుండి దించి నెయ్యి లోని బాగుగ కలియఁబెట్టవలయును.

మలయాపునేలితో నెఱ్ఱగ వేయించి అందు మిరియములచూర్ణము ౧౨ నిష్కములు, పిప్పళ్ళచూర్ణము ౮ నిష్కములు, మోడిచూర్ణము ౪ నిష్కములు, వెదురుబియ్యము లేక వెదురుప్ప, జాజికాయ, ఏలకులు, శొంఠి అయివానిచూర్ణము దినుసుకు ౪ నిష్కములు, చిత్రమూలపు చూర్ణము ౧౧ నిష్కములు, పంచదార ౧౬ పలములు గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి బాగుగ కలియబెట్టి ప్రాతఃకాలమున కర్షప్రమాణమును సేవింపుచుండిన ఛర్మరోచకము, అగ్నిమాంద్యము, హంతి, ఆమ్లసిత్తము హరించుటయే గాక పాచనము, బలము సహా గలుగును. ఇది రాజులకు సుకుమారులకు ప్రశస్తములు.

❧ మూర్ఛానిదానము ❧

క్షీణస్య బహుదోషస్య విరుద్ధాహారసేవినః. 246

వేగాఘాతాదభీమాతా ద్ధీనసత్వస్య వా పునః, కరణాయతనేషాఽగ్రా బాహ్యేష్వాభ్యంతరేషు చ. 247

నివిశంతే యదా దోషా తథా మూర్ఛంతి మానవాః, సంజ్ఞావహాసు నాడిషు పిహితా స్వనిలాదిభిః. 248

తమోఽభ్యుపైతి సహసా సుఖదుఃఖవ్యపోహకృత్, సుఖదుఃఖవ్యపోహశ్చ నరః పతతి కాష్టవత్. 249

మోహో మూర్ఛేతి తామాహు షడ్విధా సా ప్రకీర్తితా, వాతాదిభి శ్శోణితేన మద్యేన చ విషేణ చ. 250

షట్స్వప్నేతాసు పిత్తం తు ప్రభుత్వేనావలిష్ఠతే,

తా. క్షీణుడై పలుదోషములతోఁ గూడియుండునరుఁడు విరుద్ధాహారముల సేవించుటవలన మలమూత్రముల బంధించుటవలన, కాష్టాదులచే నభీమాతము జెందుట వలన లేక సత్వగుణాయముగల నరునియొక్క శ్రోత్రాది బాహ్యేంద్రియముల యందు, అభ్యంతరమనోవహనాడులయందు, లేక కర్మేంద్రియజ్ఞానేంద్రియములయందు, వాతాదిదోషములు ప్రవేశించుటవలన, మనుజుఁడు మూర్ఛజెంది సుఖదుఃఖజ్ఞానరహితుడై భూమిపై కాష్టమువలె ద్రెళ్లును. (మూర్ఛ యనఁగా సంజ్ఞావహనాడులయందు వాతాదిదోషము లావరించుటవలన సుఖదుఃఖజ్ఞానమును నష్టపరచెడి అజ్ఞాన మకస్తోతుగ ప్రాప్తంబగుటయ. ఇది వాతజమూర్ఛ, పిత్తజమూర్ఛ, శ్లేష్మజమూర్ఛ, రక్తజమూర్ఛ, విషజమూర్ఛ, మద్యజమూర్ఛ, అన ఆరువిధంబులు. ఈ ఆరుమూర్ఛలయందును పిత్తము రాజుగ నుండును.

❧ పూర్వరూపము ❧

హృత్పీడా జృంభణం గ్లాని స్సంజ్ఞా దౌర్బల్యమేవ చ. 251
సర్వాసాం పూర్వరూపాణి యథాస్వం చ విభావయేత్,

తా. హృదయమున పీడ, ఆవలంతలు, వసునము, బడలిక భ్రాంతి అనునవి సర్వమూర్ఖులకు పూర్వరూపములు. ఈమూర్ఖులక్షణముల వాతాదిభేదములవలన తెలియవలయును.

❧ వాతజమూర్ఖులక్షణము ❧

నీలం వా యది వా కృష్ణ మాకాశమథవారుణమ్. 252

పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి శీఘ్రం చ ప్రతిబుధ్యతే,
వేపథుశ్చాంగమర్దశ్చ ప్రవీడా హృదయస్య చ. 253

కార్మ్యంశ్చామారుణాఛాయా మూర్ఖాయే వాతసంభవే,

తా. ఆకాశమును నీలవర్ణముగ, నల్లగ లేక ఎఱ్ఱగ గాంచుట, మూర్ఖిల్లుట, కడు శీఘ్రముగ తెలివినచ్చుట, శరీరము వణకుట, చిడలు విరుచుట, మిక్కుటముగ అొమ్ము నొచ్చుట, శరీరము కృశించుట, శరీరవర్ణము నల్లగగాని, లేక నీలముగగాని ఉండుట - ఈలక్షణములు గలది వాతజమూర్ఖు యని తెలియవలయును.

❧ పిత్తజమూర్ఖులక్షణము ❧

రక్తహరితవర్ణం వా వియతీతమథాపి వా. 254

పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి సన్నేదశ్చ ప్రబుధ్యతే,
సపిపాస స్పృశంతాపా రక్తపీతాకులేక్షణః. 255

సంభిన్నవర్ణః పీతాభో మూర్ఖాయే పిత్తసంభవే,

తా. ఆకాశమును ఎఱ్ఱగ, లేక ఆకుపసుపు వర్ణముగ లేక పసుపువర్ణముగ గాంచి తక్షణమున మూర్ఖిల్లుట, తెలివినగునపుడు చెనుట, దప్పి, సంతాపము గలుగుట, నేత్రములు ఎఱ్ఱగ, లేక పసుపువర్ణముగ నుండుట, మలము పచ్చగ వెడలుట, శరీర కాంతి పసుపువర్ణముగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలది పిత్తమూర్ఖు యని తెలియవలయును.

❧ కఫజమూర్ఖులక్షణము ❧

మేఘసంకాశ మాకాశ మావృతం వా తమోఘనైః. 256

పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి చిరాచ్చ ప్రతిబుధ్యతే,
గురుభిః ప్రాశ్నతై రంగై ర్యథై వాచ్యైః చర్షణా. 257

సప్రసేకస్సహృల్లాసో మూర్ఛాయే కఫసంభవే,

తా. మేఘములచేగాని, లేక చీకటిచేగాని గఘ్నంబడినటుల ఆకాశమును గాంచి తక్షణమున మూర్ఛిల్లి దీర్ఘ కాలముమీఁద తెలివిని జేందుట, శరీరముపై దట్టమైన వస్త్రముగాని, లేక పచ్చి చర్మముగాని, కఘ్నంబడినటు లుండుట, ముఖమువలన చొంగకారుట, వాంతివచ్చునటు లుండుట - ఈలక్షణములు గలవి కఫజమూర్ఛ యని తెలియవలయును.

❧ సన్నిపాతజమూర్ఛలక్షణము ❧

సర్వాకృతిస్సన్నిపాతా దపస్తారభవాగతః.

258

స జంతుం పాతయత్యాశు వినా బీభత్సచేష్టితైః,

తా. వాతసి తక్లేష్టలక్షణయుక్తంబై నోట నురుగుకారుట, పండ్లకొరుకుట, నేత్రములు త్రిప్పుట - ఈమొదలగు అపస్తారలక్షణవిహీనంబై రెండవ అపస్తారమువలె నుండునది సన్నిపాతమూర్ఛ యనంబడును. (ఇది వాతాదిమూర్ఛలలో అంతర్భావము జేందియుండుటవలన అరుగ గణనము చేయఁబడియ్యెను.)

❧ రక్తమూర్ఛ సంప్రాప్తి ❧

పృథివ్యాపస్తమోరూపం రక్తగంధస్తదన్వయః.

259

తస్తాద్రక్తస్యగంధేన మూర్ఛంతి భువి మానవాః,

ద్రవ్యస్వభావశ్చేత్యేకే దృష్ట్వా యదభిముహ్యతి.

260

తా. పృథ్వి, ఉదకములు తమోగుణవిశిష్టములు, మఱియు రక్తముయొక్క గంధమును పృథ్వి ఉదకసంబంధము గలదిగ నుండుటంజేసి తమోగుణవిశిష్టంబు, దానంజేసి తామసప్రాధాన్యము గలవారలు రక్తగంధమువలన మూర్ఛంజేందెదరు. రక్తగంధము రాక రక్తమును చూచినమాత్రముననే మూర్ఛిల్లుట ద్రవ్యస్వభావగుణ మని కొందఱు వచించెదరు.

❧ విషమద్యజనిత మూర్ఛావివరణము ❧

గుణాస్తీవ్రతరత్వేన స్థితాస్తు విషమద్యయోః,

తవవతస్తాదాభ్యాంతు మోహశాస్యాతాం యథేరితౌ.

261

తా. తైశాదులయందు (క్లో. లఘురూక్షమాశునిశరం వ్యవాయితీక్షణం వికాసి సూక్ష్మం చ, ఉష్ణమనిర్దేశ్యరసం దశగుణముక్తం విషంతల్ జ్ఞేయః) అనఁగా లఘు, రూక్ష, ఆశు, విశద, వ్యవాయి, తీక్షణ, వికాసి, సూక్ష్మ, ఉష్ణ, అనిర్దిశ్యరసము లగు నీవదిగుణంబు

లలో కొన్ని తీవ్రముగ నుండుటవలన మూర్ఖులుగకుండును. మఱియు మైజెప్పబడిన పదిగుణంబులు విషమద్యములయందు కడుతీవ్రతరములుగ నుండుటవలన మైజెప్పబడిన ప్రకారము మోహము గలుగును. విషమద్యములలో విషము జీర్ణము జేందకుండును. దానంజేసి విషసంబంధమువలన బనించిన మోహము స్వయముగ వదలక బాధింపుచుండును. మద్యము జీర్ణముజేందును. దానంజేసి మద్యమువలన బనించిన మోహము స్వాభావికముగ శాంతముజేందును.

— రక్తజాదిమూర్ఖాలక్షణము —

స్తబ్ధాంగదృష్టిస్త్వపుజాగ్రూహో చ్ఛ్వాసశ్చ మూర్ఛితః,
మద్యేన విలపక్ శేతేః షష్టవిభాగితమానసః. 262

గాత్రాణి విక్షిప్తా భూమా జరాం యావన్నయాలి తత్,
వేషభు స్స్వప్నతృప్తాస్స్వప్తమశ్చ విషమూర్ఛితే. 263
వేదితస్యం తీవ్రతరం యథాస్వం విషలక్షణైః,

తా. శరీరము నేత్రములు స్తంభించుట, శ్వాసము అస్పష్టముగ వెడలుట, మద్య పానమువలన తఱచుగ మాటలాడుట, నిద్రించుట, స్మృతి లేకుండుట, భ్రమించుట, మద్యము జీర్ణము కాకుండువఱకు భూమిపైబడి కాళ్ళను చేతులనుగొట్టుట - ఈలక్షణములుగలది రక్తజమూర్ఖయని తెలియవలయును. కంపము, నిద్ర, దప్పి, అజ్ఞానము అను వానితోగూడినదై సుశ్రుతకల్పస్థానమున చెప్పబడిన మూల, పత్ర, క్షీరాదిసేవనవలన జనించెడి విషలక్షణయుక్తంబై యుండునది విషజమూర్ఖ యనంబడును.

— మూర్ఖు, భ్రమ, తంద్ర, నిద్ర అనువానిభేదములు —

మూర్ఖా పి త్తతమః స్థాయా రజః పితృనిలాద్భ్రమః.
తమోవాతకఘా తంద్రా నిద్రా శ్లేష్మతమో భవా, 264

తా. మూర్ఖురోగమున పిత్త, తమోగుణములు ప్రజలముగ నుండును. రజోగుణపిత్తవాతములవలన భ్రమ గలుగును. తమోగుణవాతకఘములవలన తంద్ర గలుగును. కఘము, తమోగుణము అనువానివలన నిదుర గలుగును.

— తంద్రాలక్షణము —

ఇంద్రియాధేక్ష్యసంప్రాప్తి ర్గౌరవం జృంభణం క్లమః.
నిద్రార్తస్యేవయస్యైతే తస్య తంద్రాం వినిర్దిశేత్, 265

తా. ఇంద్రియములకు స్వస్వవిషయగ్రాహికశక్తివిహీనత, శరీరగౌరవము, ఆవలంబు, బడలిక అనునవి నిద్రార్తపురుషునికి గలుగునటుల జాగ్రదవస్థయందుండువానికి

గలిగిన తంద్ర యని జెప్పబడును. (చరకే. “శ్లో. యదా తు మనసి క్షాంతే కర్తా త్తానః క్షమాన్వితాః, విషయేభ్యో నివర్తంతే తదా స్వపితి. మానవః.” అనఁగా నెపుడు మనస్సు ఇంద్రియములు బడలి విషయగ్రాహకశక్తివిహీనంబులుగ నుండెడినో అపుడు నిదుర గలిగిన దని తెలియవలయును. (భృమయొక్కలక్షణము ప్రసిద్ధం బగుటచేనిచట జెప్పబడదయ్యెడు.)

దోషేషు మదమూర్ఛాద్యా గతవేగేషు దేహినామ్.

266

స్వయమేవోపశామ్యంతి సన్యాసేనౌషధై ర్విన్యా,

తా. దోషములయొక్కవేగము శమించిన మదమూర్ఛాదులు తమంతటతామే శమించును. మూర్ఛాది వృత్తిరక్తసన్యాసమునందైతేనో దోషములయొక్కవేగము ఔషధము లేకయే శమించనేరదు.

— సన్యాసలక్షణము —

వాగ్దేహమనసాం చేష్టా ఆక్షిప్యాతిబలామలాః.

267

సన్యస్యంత్య బలం జంతుం ప్రాణాయతనమాశ్రితాః,

సనాసం న్యాససంన్యస్తః కాష్ఠీభూతో మృతోపమః.

268

ప్రాణై ర్విముచ్యతే శీఘ్రం ముక్త్యా సద్యఃఫలాం క్రియాం,

తా. కడుబలిష్ఠమైన దోషము వాగ్దేహ మనోవ్యాపారములకు ప్రతిబంధమును గలుగఁజేసి హృదయమున నెలకొని దుర్బలులైనవారిని మోహింపఁజేయునది సన్యాస మనంబడును. దీనివలన పీడితుఁడుగ నుండువాఁడు భూమిపై కాఠ్యమువలె ద్రైఘ్నియ. దీని యందు సూడులతో పొడుచుట, యంత్రములతో త్రిప్పుట, దీపపువ్వుతీనిముట్టించి గాసిపొగను నాసికాద్వారములయందునుచుట - యీమొదలగు చికిత్సలను చేయవలయును. అట్లు చేయనియెడల శీఘ్రముగా మృతిజెందును.

— సర్వమూర్ఛలకు శిరీషబీజాద్యంజనము —

శిరీషబీజం సింధూర్థం వచా మారీచా మాగధి.

269

మనశ్శిలాం సమంచైవ బస్తమాత్రేణ వేషయేత్,

తత్కల్కేనాంజయేన్మూర్ఛాం సన్నిపాతోద్భవాం జయేత్.

270

తా. దిరిసెనపువ్వులు, సైంధవలవణము, వస, మిరియాలు, పిప్పళ్ళు, రక్తమణి శిల-పీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి గొఱ్ఱెమూత్రముతో మర్చించి కల్కము చేసి కన్నులఁబెట్టి సన్నిపాతమూర్ఛ హరించును.

❧ వాతాదిస్వస్థాస్వస్థతాలక్షణము ❧

దోషాయుక్తశ్చ సుఖకృద్దోషాయుక్తో సుఖావహః,

హృదయే నాభిమధ్యే చ జాయతే పిత్తకోపతా. (ఆయుర్వేదే) 271

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు తమతమ స్థానములయందుండిన శరీరము సుఖకరముగ నుండును లేక ఒకటితోనొకటి గలసియుండిన అనేకరోగముల గలుగఁజేయును. అొమ్ము, బొడ్డు-పీసినడుమ గుబులాజనించిన పిత్తము ఊర్ధ్వగత మైనదని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము. (ఇది నివర్తించుటకై బడబాగ్నిరసమునుగాని, లేక ప్రాణిబద్ధరసమునుగాని, లేక వైత్యాంతకరసమునుగాని, లేక ఆముదము, తిప్పనత్తు, మిరియమునుగాని లేక. గచ్చపలుకులనుగాని లేక చిన్నంగిరసములలో నెయ్యి, మిరియపుచూర్ణము, చింతపులుసు అనువానిని కలిపిగాని సేవింపవలయును. మఱియు దీనియందు పిత్తాంతకరసము, మహాద్రాక్షాదిచూర్ణమును ప్రసిద్ధముగాన సేవింపవలయును.)

❧ పిత్తప్రకోపకారణము ❧

అతికట్వమ్ల తీక్ష్ణోష్ణ శుష్క శాకాత్పురాన్నతః,

విషమాశన కోధాగ్ని ధూమఘర్తాధ్వనేవనాత్, 272

శరద్ధీష్టోద్ధమే పిత్త ప్రకోపా జాయతే నృణాం,

వాంతి భ్రాంతిక్లమా మూర్ఛా ప్రలాపాఽతిశిరోరుజా. 273

దాహాఽరుచి స్తృషా దోషాః పిత్తాస్య్యరతిదారుణాః,

శీతలై ర్మధురాహారై స్సాన్నినపానైరుపాచరేత్. 274

తా. కడుచేదు, పులుసు, తీక్ష్ణపదార్థములు, ఉష్ణపదార్థములు, ఎండినకూరలు, దుష్టాన్నము అనువానిసేవనవలన, విషమాశనము, కడుకోపము, అగ్నితాపము, పొగ, ఎండ, మార్గము నడుచుట అనువానివలన, శరద్ధీష్టకాలములవలన, వైత్యము ప్రకోపించి వాంతి, భ్రాంతులు, బడలిక, మూర్ఛ, ప్రలాపము, తలనొప్పి, తాపము, అరుచి, దప్పి అనులక్షణములతో గూడినదై దారుణములగు ౨౪ వైత్యరోగముల జనింపఁజేయును. వానియందు శీతలద్రవ్యసేవన, మధురద్రవ్యములయొక్కసేవన, సాన్నినపానములు హితకరంబులు.

శిరోర్దిమూర్ఛా వమిదాహమోహాఃకంపాఽతిశోషారుచివర్షభేదాః,

ఉన్నిద్రతా తృడ్భ్రమరోమహర్ష జృంభాతివాక్చాపి మదశ్చ పిత్తే.

(మతాంతరే)

తా. తలనొచ్చుట, మూర్ఛ, వాంతి, మోహము, కంపము, కడుకోప, అరుచి గలుగుట, వ్రేళ్ళగణపులు నొచ్చుట, నిదుర పట్టుకుండుట, (మిక్కుటముగ ఆకలి గలు

గుట) దప్పి, భృమ గలుగుట, శరీరము గగుర్పడుచుట, ఆవలింతలు గలుగుట, త్వరపడి మాటలాడుట, శరీరము గురు తెరుగకుండుట-ఈలక్షణములుగలది వైత్యరోగమని తెలియ పలయును. (వై: జెప్పబడిన పిత్తరోగనిదానాదుల బాగుగా నెఱింగి చికిత్సించవలయును.

❧ వాతవైత్యగుఱులు గలరోగములకు త్రివిక్రమరసము ❧

సూతం గంధం మృతం తామ్రం శిలా తాళం చ శోధితం,
కృష్ణా నాగబలా పథ్యా శ్రీఖండం చ విదారికా. 276

ఏరండం మర్దయే త్తుల్యం ద్రవై శ్చాగ్నిపునర్నవైః,
నిష్కమాత్రం వటీం ఖాదే ద్వాతపి త్తహరం భవేత్. 277
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన శిలా జిత్తు, శుద్ధిచేసిన తాళకము, పిష్టభృ, జీబిలికవేళ్లు, కరక్కాయలు, శ్రీగంధము, నేల గుమ్మడుగడ్డ, ఆముదపువేరు - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చిత్తమూల రసముతోను, గలిజేరువేళ్ళరసముతోను మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలు జేసి తేనెతో సేవించిన వాత పిత్త సంకలితరోగములు, గుఱులుగలరోగము హరించును. (లేక ఇది నివర్తించుటకై వైతాంతకరసమునుగాని, లేక ద్రాక్షాదిచూర్ణమునుగాని సేవించందగును.)

❧ వాతవైత్తమూర్ఖలకు ప్రచండబైరవరసము ❧

పలాని పంచ సూతస్య పలం వై తామ్రచూర్ణకం,
జంబీరాణాం ద్రవైః పిష్టం సూతతుల్యం చ గంధకమ్. 278

నాగవల్లీద్రవైః పిష్టం తామ్రపాత్రే ప్రదాపయేత్,
రుద్ధ్వా లఘుపుటే పాచ్యం త్రూషణై స్సమమిశ్రితమ్. 279
అర్థాంగకంపవాతార్తో భక్షయేత్తు ద్విగుంజకం,
దాహ సంతాప మూర్ఛాసు వాయుపి త్తసమన్వితే. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము ౫ భాగములు, తామ్రభస్మము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౫ భాగములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసము, తమలపాకు రసము వీనితోమర్దించి తామ్రపాత్రలోగాని (లేక కుప్పెలోగాని) నునిచి దానిమూతిని మూసి లఘుపుటంటిడి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణమును గలిపి రెండు గురిగింజలయెత్తును సేవించిన అర్థాంగవాతము, కంపవాతము, దాహము, శరీరతాపము, మూర్ఛ, వాత వైత్య సంకలితరోగములు (గుఱులుగలరోగములు) హరించును.

❧ వాత, శ్లేష్మ సంకలితమునకు గగనగర్భికారసము ❶ ❧

సూతాథ్ర తీక్షణ తామ్రం చ మృత తాళక గంధకం,
భారీ శుంఠీ వచా ధాన్యా కట్ఫలం చ విషా భయమ్. 28

మర్ద్యం పర్పటికా ద్రావై ర్నిష్కం వై భక్షయే ద్వటిం,
వాత శ్లేష్మ హర త్యాశు వటిగగనగర్భికా. 29

తా. రసభస్మము, అథ్ర కభస్మము, ఉక్కుభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసి తాళకము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, గంటుభారంగి, సొంటి, వస, కొతిమెర్లు, గుముడి తేకు, శుద్ధిచేసిన నాభి, కరక్కాయలు - వీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నుని పర్పటికరసముతో మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలుచేసి తేనెతో సేవించిన వా శ్లేష్మ సంకలితరోగములు హరించును.

❧ వాతవైత్ర మూర్ఛాహరకల్పములు ❷ ❧

క. కానుగవిత్తులు పిప్పలి, వేసీళ్లను నూరి ద్రాగ వేగమె మఱి ౭
మేననునంటినమూర్ఛల, నానాంటను సంహరించు నయగుణశీల

గి. బొడ్డుకాకరగడ్డయుఁ బొడియుఁ జేసి
గలిపి నీటను ద్రావంగఁ గడిదియైన
మూర్ఛగణముల నిర్మూలముగ హరించు
నగ్ని మిడతలుకడి మ్రగ్గినట్లు వేగ.

క. శ్రీగంధ రేలగంధము
బాగుగ మఱి చారెడేసి భక్షణసేయక
నాగాభరణునికృపచే
వేగంబున మాను మూర్ఛవితతులు ధాత్రిన్.

[మణుగు నమిలివేళ్ళచెక్క, మణుగు వావిలివేళ్ళ, ఆయాకు, అడ్డెడు తెల్ల ౬ వలు-ఇవి కూడా కుండనుబెట్టి నలుతూములనీళ్ళుపోసి అష్టావశేషముగా కషాయముగ అది వడియబోసి అందు రెండుసేర్లు నూనెపోసి అది లేహముగానువండి ముప్పాతికయొక్క వెల్లుల్లిపాయలమర్ద కలిపి ఆరునెలలు సేవించేది. మూర్ఛ, కుండేటితెవులు, తీపు, వాతములు మానును. ఆకుదీసిన ఉలపపప్పు, మునుగకూర, కందిపప్పు సేవించేది ఈయోగము మాకు లభించిన గ్రంథములయందు సంస్కృత శ్లోకవిహీనంబై ఔషధ సిద్ధిగ ననుగుణ్యంబై గన్పట్టుచుండినను గ్రంథస్థబగుదాని వదలనేరక యిందు ముద్ర సిందినారము.

ముండిపంచాంగచూర్ణం వా తత్తద్దోగం వినాశయేత్ ,
తచ్ఛూర్ణం క్షీరమధునా సర్వమూర్ఛాహరం పిబేత్ . 283

తా. కర్షప్రమాణ బోడతర సమూలచూర్ణమును ఆవుపాలలోగాని, లేక లేనెతో
గాని ప్రత్యహము నేవింపుచుండిన సర్వమూర్ఛలు, ఆయారోగములు హరించును.

❧ మూర్ఛలకు నస్యము ❧

మధూకపిష్టం సితయా చ యుక్తం
స్తన్యేన నస్యం వినిహంతి మూర్ఛాం,
స్తన్యేన హితుస్వరసేన నస్యం
సచందనం చైవ నిహంతి మూర్ఛామ్ . (నిత్యనాశీయే) 284

తా. ఇష్టపిండి, పంచదార-పీనిని చనుబాలతో నూరి నస్యముజేసినను, లేక చను
బాలు, చెఱువరసము, శ్రీగంధము పీనిని నస్యముజేసినను మూర్ఛ హరించును.

కుంకుమం శర్కరాయుక్తం ఘృతేన పయసా తథా,
మూర్ఛావికారదోషఘ్నం వాయుజోన్మాదపిత్తజిత్ ,
(ఆయుర్వేదే) 285

తా. కుంకుమపువ్వు, పంచదార, ఆవునెయ్యి, ఆవుపాలు - పీనిని నస్యముగాని
లేక నేవనగాని జేసిన మూర్ఛ, వాతోన్మాదము, పిత్తము హరించును.

నారీపయ స్సమధుకం శర్కరామాక్షికం ఘృతం,
మూర్ఛా మద వికారఘ్నం వాయుజోన్మాదపిత్తజిత్ . 286

తా. చనుబాలు, యష్టిమధుకము, పంచదార, లేసె, నెయ్యి, నస్యము జేసిన
మూర్ఛ, మదము, వాతోన్మాదము, పిత్తము హరించును.

కుంకుమం ఘృతసంయుక్తం మూర్ఛా పిత్తవికారఘ్నత్ ,
శిరోభ్రమహరం శ్రేష్ఠం నస్యం వై నాత్ర సంశయః . 287

తా. కుంకుమపువ్వును ఆవు నేతితో నూరి నస్యము జేసిన మూర్ఛ, పిత్తము, తల
తిరుగుట, నిస్సంశయముగ హరించును.

క. జిల్లేడుకొనలరసమును

సల్లలితము ముక్కుదొండ్ల సరగునఁ బోయె
వెల్లి యగు మూర్ఛరోగము
లెల్లను దా మానుసుష్టి యిలలో వెలయన్ .

ॐ వైత్తరోగములయందు షష్ఠ్యము ॐ

పురాణశాలి గోధూమ పటోలం తండులీయకం,
ధాత్రీ వయస్థా ర్ఘరసీ ద్రాక్షా దాడిమ చందనమ్. 288
చతుర్వింశతిపై త్రే తు నేవితం చ హితం సదా,

తా. ప్రాతవడ్డు, గోధూమలు, పొట్లకాయ, చిట్టికూర, ఉసిరికపప్పు, పొన్న
గంటికూర, చాతలాసికూర, ద్రాక్షపండు, దానిమ్మపండు, శ్రీగంధము-ఇవి అర వైత్త
రోగములయందు షష్ఠ్యకరంబులు.

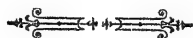
ॐ వైత్తరోగములయందు షష్ఠ్యము ॐ

దధి క్షీర గుడం సర్పి ర్త్వాప నిష్పావ సర్వపమ్. 289
విదాహి గురువస్తూని వ్యాయామః శ్రోథ ఆతపః,
చతుర్వింశతిపై త్రే చ వ్యూపభ్యం సముదాహృతమ్. 290

తా. పెరుగు, పాలు, బెల్లము, నెయ్యి, మినుములు, అనుములు, ఆవలు,
విదాహకరద్రవ్యములు, గురుకరద్రవ్యములు, సంచారము, శ్రోపము, ఉష్ణము, ఎండసేవ
ఇవి అర వైత్తరోగములయందు షష్ఠ్యకరంబులు.

సప్తమప్రకరణమ్.

అష్టమ ప్రకరణమ్

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విష్ణుబాహుళ్యశంకగలవాడై తనచే జేయంబడు నీగ్రంథము నిర్విష్ణుముగ పరిసమాప్తిచెందుటకై గ్రంథమధ్యమున తనకీష్టచేవతయగు ఈశ్వరునియొక్క నమస్కారాత్మక మంగళమును “ఖట్వాంగధారిణం రుద్రం” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఖట్వాంగధారిణం రుద్రం చంద్ర సూర్యాగ్నిలోచనం,
విష్ణునల్లభ మీశానం దేవదేవమహం భజే. 1

తాత్పర్యము. ఖట్వాంగమే యాయుధముగ గలవాఁడు, చంద్ర సూర్యాగ్నిలే నేత్రములుగ గలవాఁడు, విష్ణువునకు ప్రియకరుఁడు, సకలైశ్వర్యసంపన్నుఁడు, సర్వదేవతలకు ప్రభువు నగు ఈశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్యోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠపంశ మనెడిక్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథముయొక్క అష్టమ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

☞ కాసరోగనివానము ☞

ధూమోపఘాతాద్రజసప్తదైవ వ్యాయామరూక్షాన్ననిషేవణాచ్ఛ,
విమార్గగత్వాదపి భోజనస్య వేగాసరోథాత్తవధోస్తథైవ. 3

ప్రాణోహ్యుదానానుగతః ప్రదుష్టస్సంభిన్న కాంస్యస్త్వనతుల్యఘోషః,
నిరేతివక్త్రాత్సహసా సదోషో మనీషిభిః కాసఞ్చతి ప్రదిష్టః. 4

(ఆయుర్వేదే)

తా. ముఖ, నాసికాద్వారముల పొగ దుమ్ము ప్రవేశించి శ్వాసము నడ్డగించుట, మిక్కుటముగ సంచారము మొదలగు వాసని నేయట, రూక్షాన్నముల ప్రతిదినము సేమించుట, కడుతీవ్రముగ భుజించుటవలన అన్నము విరుద్ధమార్గమును జెందుట, (అనగా కొరబోవుట) మలమూత్రముల తుమ్ముల నడ్డగించుట—ఈకారణములవలన ప్రాణవాయువు

మిక్కుటముగ దుష్టులై ఉదాసవాతమును దోషయుక్తముగ జేసి దానితోడంగలసి కఫ
పిత్తయుక్తలై పగిలినకంచుపాత్రతో తుల్యమైన శబ్దము గలదై వాద్వాదరంబుననుండి
అకస్మాత్తుగ బైలువెడలును. దీనినే విద్యజ్ఞులు 1 కాస మని వచించెదరు.

— ౧౭ కాసరోగభేదవివరణము ౧౭ —

పంచకాసాః స్పృతా వాత పిత్త శ్లేష్మ త్తత త్తయైః,
క్షయా యోషేక్షితాస్సర్వే బలిసశ్చోత్తరోత్తరమ్.

5

(మాధవనిదానే)

తా. కాసరోగము, వాత, పిత్త, శ్లేష్మ, త్తత, త్తయమువలన నైదువిధంబులు.
వానియం దొషగోపచారము సేయబడకుండుటచే సర్వభాతువులు త్తయించి ఒకదాని
కన్న నొకటి బలవత్తరముగ నగును. (అనగా వాతకాసాపేక్ష యాపిత్తకాసము, పిత్త
కాసాపేక్ష యాశ్లేష్మకాసము, శ్లేష్మ కాసాపేక్ష యాత్తతకాసము, త్తతకాసాపేక్ష యా
త్తయకాసము జరించు ననుట.)

— ౧౮ కాసరోగ పూర్వరూపములు ౧౮ —

పూర్వరూపం భవేత్తేషాం శూకపూర్ణగళాస్యతా,
2 కంఠే కంఠాశ్చ భోజ్యానా మసరోధశ్చ జాయతే.

6

(నిత్యనాథీయే)

తా. కంఠము, నోరు, పీచయందు ముండ్లుబారుట, కంఠఘ్రాణి దురదగలుగుట,
కంఠములో అన్నమునిగకుండుట-ఈలక్షణములవలన కాసముజనించునని తెలియవలయును.

— ౧౯ వాతకాసలక్షణము ౧౯ —

వాతకాసే కంఠశూలం మూర్ధ్ని పారోష్ఠ్యదరే2పి చ,
తౌమాననం బలక్షీణం భిన్న కాంస్యస్వరస్తథా.

7

తా. కంఠము, శిరము, పార్శ్వములు, కడుపు శూలించుట, ముఖము కృశిం
చుట, సత్వము త్తయించుట, సర్వము పగిలిన కంచుపాత్రతో తుల్యముగ నుండుట-ఈలక్ష
ణములు గలది వాతకాస మని తెలియవలయును.

— ౨౦ వైత్యకాసలక్షణము ౨౦ —

ఉరోదాహాః 3వక్తశోష స్థితాస్యత్వం జ్వరస్తృషా,
కటుతిక్తం వమిశ్చోష్ణం వీతం చ పిత్తకాసకే. (మాధవనిదానే) 8

1 కాస మనదగ్గు. 2 కంఠే కంఠార్భవేచ్ఛైవ భుక్తా రోధశ్చ జాయతే
3 రక్తశోషరక్తము శోషించుట.

తా. త్రిమూలః మండుట, నో రెండుట, నోరు చేదువేయుట, జ్వరము, దష్టి గలుగుట, కారముగ ఒకరుగ ఉష్ణముగ పచ్చగ వాంతి యగుట, చకారమువలన శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట- ఈలక్షణములు గలది పిత్తకాసమని తెలియవలయును.

శ్రీష్ట్ర కాసలక్షణము ౧౭

శిరో ర్దికఫపూర్ణాస్యం హృద్దాహా గురుతారుచి,

కానే సాంద్రకఫః కంఠా శ్లేష్మకాసస్య లక్షణమ్.

9

తా. తల నొచ్చుట, ముఖము కఫముచే పూయంబడినటు లుండుట, త్రిమూలః మండుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, అరుచిగలుగుట, దగ్గిన దట్టముగ కఫము వెడలుట, శరీరమున దురద గలుగుట- ఈలక్షణములు గలది శ్లేష్మ కాస మని తెలియవలయును.

క్షృత కాసలక్షణము ౧౮

పర్వభేద జ్వర శ్వాస తృష్ణా వై స్వర్ణశీడితః,

స పూర్వం కాసతే శుష్కం తతః స్థీవతి శోణితమ్.

10

పారావత్యవాకూర్జక కాసవేగాత్తు తోద్భవే,

(ఆయుర్వేదే)

తా. వేళ్ళగణపులు నొచ్చుట, జ్వరము, ఉబ్బసము, దష్టి గలుగుట, బొంగుపోయినటుల మాటలాడుట, తొలుత పొడిదగ్గరిగి పిదప రక్తము నుమియుట, క్షృతకాస వేగమువలన పావురపిట్టవలె గుర్గురుశబ్దమును జేయుట- ఈలక్షణములు గలది క్షృతకాస తెలియవలయును.

క్షయ కాసలక్షణము ౧౯

గాత్రశూలం జ్వరో దాహా మోహః ప్రాణాయ శ్శ్వసన్.

11

శుష్కం నిష్ఠీవయే త్కచ్చా త్సపూయం శోణితం చ యః,

ఇత్యేష క్షయజః కాస స్సాధ్యో బలవతాం క్వచిత్.

12

క్షీణానాం దేహనాశాయ సవవా సాధ్యతాం వ్రజేత్,

(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము నొచ్చుట, జ్వరము, తాపము, మోహముగలుగుట, ప్రాణవాతము క్షయించుట, వాతప్రకోపమువలన మిక్కుటముగ నిట్టూర్పువాయువు వెడలుట, పొడిదగ్గరిగలుగుట, కష్టముమీద చీము నెత్తురుతో గూడియుండుకఫమును ఉమియుట- ఈలక్షణములు గలది క్షయకాస మని తెలియవలయును. ఇది సత్త్వముగలవారిలో ఒక నొకనికి సాధ్యం బగును. సత్త్వము లేకుండువానికి అసాధ్యం బగును.

ॐ కాసరోగసాధ్యసాధ్యములు ॐ

కాసః పంచవిధ స్తత్రః శుష్కః వాతాత్మకే మతః.

1

వైత్రికే దాహసంయుక్త శ్లేష్మికే పీనసాన్వితః,

క్షతేభిఘాతాదురసి క్షయజస్తు క్షయాశ్మితః.

1

యాప్యః క్షతసముద్భూతః క్షయకాసో న సిద్ధ్యతి,

తా. వైఃజేష్వరడిన ప్రకారము కాసరోగము ౫ విధములు. అందు వాతకామున పొడిదగ్గుగాని, లేక శరీరకృశత్వముగాని గలిగియుండును. (ఇది సాధ్యము.) పి-కాసమున సర్వాంగములయందు తాపము గలుగును. (ఇది సాధ్యము) శ్లేష్మకాసము పీనస గలుగును. (ఇది సాధ్యము.) క్షతకాసమున అభిఘాతమువలన అొమ్మునందలి రక్తన-చేడి దగ్గు గలుగును. ఇది యాప్యము. క్షయకాసమున క్షయరోగలక్షణములు గలుగున-ఇది అసాధ్యము.

ॐ పంచకాసాదులకు అమృతాంకరసము ॐ

రస గంధ త్రికటుకం గ్రంథికం చవ్యతిచక్రమ్.

1

అమృతం లవణం తుల్యం భృంగస్వరసవృద్ధితం,

గుంజామాత్రాశ్చ పటికాః పంచకాసాన్ విनाశయేత్.

1

అమృతాంకరసో నామ్నా వింశతి శ్లేష్మరోగజితః,

అశీతివాతరోగాంశ్చ నాశయేన్నాత్ర సంశయః. (మూధవనిదానే)।

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, త్రికటుకములు, మోడి, చవ్యచ-చిత్రమూలము, శుద్ధిజేసిన నాభి, వైంధవలవణము-పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముల-నునిచి గుంబగలగరాకురసముతో బాగుగ వర్దించి గురిగించుత మాత్రలుజేసి యం దొ-దానిని తేనె, పిప్పలితో సేవించిన ౫ కాసములు, ౨౦ శ్లేష్మరోగములు, ౮౦ వ-రోగములు, చకారమువలన గళరోగము, తాలరోగము, శిరోరోగము, కర్ణజ-నాసారోగము నిస్సంశయముగ హరించును.

ॐ తిలాదిలేహ్యము ॐ

తిలా భల్లాతకం పథ్యా గుడంచేతి స మాంశకం,

దుర్నామ శ్వాసకాసఘ్నం స్లీహ పాండు రుజాఃపహమ్.

(నిత్యనాథీర)

తా. ఎఱ్ఱనువ్వులు, శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు, కరక్కాయలు - పీనిని సమభ-ములుగ చూర్ణముజేసి వానికి గవముగ ఔల్లమును గ్రహించి పాకుబట్టి యం

చూర్ణమును గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి ప్రత్యహము నాలుగునూడల యెత్తునుగాని, లేక ధరణమెత్తునుగాని, లేనెతో సేవింపుచుండిన మూలరోగము, శ్వాసకాసలు, స్త్రీహరోగము, పాండువు హరించును. (లేక ఈగ్రంథములలో జ్వరప్రకరణమునందు జెప్పబడిన చండభానురసమునుగాని, లేక సూతరాజీయ మను రసమునుగాని సేవించిన కాస శ్వాసములు హరించును.

❧ చిత్రకాదిలేహ్యము ❧

- చిత్రకం పిప్పలీమూలం వ్యోషం ముస్తా దురాలభా,
శతీ పుష్కరమూలం చ శ్రేయసీ సురసా వచా. 19
- భార్గి చిన్నరుహా రాన్నా కర్కటాఖ్యాచ కర్షికా,
కల్కొగ్నిదగ్ధద్వితులం కషాయే పలవింశతిః. 20
- మత్స్యండికాయా దశవా సర్పిషః కుడవం పచేత్,
సిద్ధే శీతే పృథక్క్షౌద్ర పిప్పలీ కుడవాన్వితమ్. 21
- చతుః పలం తు గాక్షీర్యా శ్చూర్ణం తత్ర ప్రదాపయేత్,
లేహాయే త్కాస హృద్రోగ శ్వాస గుల్మ నివారణమ్. 22
- (ఆయుర్వేదే)

తా. చిత్రమూలము, మోడి, త్రికటుకములు, తుంగము సైలు, *దురదగొండి వేరు, కచోరములు, పుష్కరమూలము, కర్కాయలు, తులసి, వస, గంటుభారంగి, తిప్పతీగి, నన్నరాన్నము, కర్కాటకశృంగి-వీనిలో ప్రతిదానిని కర్షప్రమాణము గ్రహించి కల్కముజేసి అందు ౨౦౦ పలములయెత్తు నీళ్ళుపోసి ౨౦ పలములు శేషించునటుల కషాయము కాచి వడియగట్టి అందు ౧౦ పలములయెత్తు ఖండ శర్కర, కుడవప్రమాణము నెయ్యి కలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి చల్లారినపిదప లేసె ౧ కుడవము, పిప్పలిచూర్ణము ౧ కుడవము, వెదురుప్పు ౪ పలములు వైచి కలియఁబెట్టి సేవించిన కాసము, తొమ్మనొప్పి, శ్వాసము, గుల్మము హరించును.

❧ అగస్త్యహరితక్యవలేహ్యము ❧

- దశమాలీ స్వయం గుస్తా శంకపుష్పీ శతీ బలా,
హస్తీపిప్పల్యపామార్ద పిప్పలీమూలచిత్రకమ్. 23
- భార్గి పుష్కరమూలం చ ద్విపలాంశం యవాధకం,

* ఇచే తీటకసింద, మఱియు ఇచే దూలగొండి యనియు జెప్పబడును.

- హరితకీ శతం చైవ జలే సంచాధకే వచేత్. 24
 యవేస్విన్నేకమాయే చ పూతేతచ్ఛాభయాశతం,
 వచేద్దడతులాం దత్వా కుడఃం చ పృథగ్మృతమ్. 25
 తైలం పిప్పలిచూర్ణం చ సిద్ధే శీతే చ మాక్షికం,
 లిహ్యద్వేచాభయే నిత్య మతః ఖాదేద్రసాయనమ్. 26
 వలిం చ పలితం హన్యా ద్వర్ణాయుర్బలవర్ధనం,
 పంచకాసాన్ డ్యూన్ శ్వాసాన్ హిక్మాం చ విషమజ్వరాన్. 27
 హన్యాత్తథాగ్రహణ్యరో హృద్రోగారుచిషీనసాన్,
 అగస్త్యఃపితం ధన్య మిదం శ్రేష్ఠం రసాయనమ్. 28

తా. దశమూలములు, దురదగొండివిత్తులు, శంఖపుష్పి, కచ్చారములు, ముత్తవ
 పులగపువేళ్ళు, ఏనుగపిప్పళ్ళు, ఉత్తరేణి, మోడి, చిత్రమూలము, గంటుభాగంగి,
 పుష్కరమూలము-ఇవి దినుసు ఒకటింటికి ౨ పలములు, యవధాన్యము ఆధకప్ర
 మాణము, కరక్కాయలు ౧౦౦ పలములు - ఇటుల వీనినెల్ల నొకభాండములో నైచి
 అందైదు ఆధకముల ప్రమాణము నుటకము పోసి కషాయము కాచవలయును. ఆభాండ
 మందలి యవలు ఒక్కమైనతోడనే కషాయమును వడియగట్టి యందు కరక్కాయలు
 ౧౦౦ పలములు, బెల్లము ౧౦౦ పలములు, నెయ్యి ౪ పలములు, నూనె ౪ పల
 ములు, పిప్పలిచూర్ణము ౪ పలములు, కలిపి లేహ్యవక్త్యముగ వండి దించుకొని చల్లాన్ని
 పిదప ౪ పలములు లేనె పోసి బాగుగ కలియబెట్టి నేలితో ముగిసకుండయందునుచి
 ప్రత్యహము రెండుకరక్కాయల నేవింపుచుండిన ముదిమి, పంచకాసముల్లు, డ్యూ
 రోగము, శ్వాసము, ఎక్కిళ్ళు, విషమజ్వరము, గ్రహణి, మూలరోగము, తొమ్మ
 నొప్పి, అరుచి, పీనసము - ఇని నశించుటయేగాక శరీరకాంతి, ఆయుర్వృద్ధి, బలము
 నహి గలుగును. ఈ హరితకీలేహ్యరసాయనము అగస్త్యులచే జెప్పబడియెను.

— ఇంద్రవారుణికాదిచూర్ణము —

- ఇంద్రవారుణికా సూతం దేవదారు కటుత్రయం,
 శర్కరాసపితం ఖాదే చ్ఛాన్వసకాసహరం పరమ్. 29
 (మాధవనిదానే)

తా. పాపరకేరు, దేవదారు, త్రికటుకములు, పంచదార - వీని చూర్ణమును
 దినుసు ఒకటింటికి ఒకటిన్నర తలముచొప్పున గ్రహించి అందు రసభస్మము ౧౦ చిన్న
 ములయెత్తు కలిపి ౨౦ దినములు లేనె, పిప్పలి వీనియనుపానముతో నేవింపుచుండిన
 శ్వాసలు కాసలు హరించును.

— స్వయమగ్నిరసము —

- శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం కుర్యాత్థల్వే చ కజ్జలీం,
తయోస్సమం తీక్ష్ణమార్ణం ¹మర్దయే త్కన్యకాద్రవైః. 30
- ద్వియామాంతే కృతం గోళం తామ్రపాత్రే వినిషీపేత్,
ఆచ్ఛద్యైరండపత్రేణ ²యామాంతేఘృష్టతాం వ్రజేత్. 31
- ధాన్యరాశ్యా న్యసేత్పశ్చాద్ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్,
సంపేష్య గాలయేద్వస్త్రే సద్యోవారితరం భవేత్. 32
- త్రికటు త్రిఫలాచైలా జాతీఫల లవంగకం,
⁴ఏతేషాం నవభాగానాం సమం పూర్వోచితం భవేత్. 33
- సంచూర్ణ్య లోడయే త్తైద్రై ర్భక్ష్యం నిష్కద్వయం తథా,
స్వయమగ్నిరసో నామక్షయకాసనిశ్చంతకః. 34
- ఇంద్రవారుణికామూలం భృంగీకృష్ణా తిలైస్సహ,
భక్షయే త్క్షయకాసారో నిష్కమాత్రప్రశాంతయే. 35

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు-ఈరెంటిని ఖల్వములో నునిచి కాటుకవలె మర్దించి దానికి సమముగ ఉక్కుభస్మము కలిపి కలబంద రసముతోగాని, లేక ఇండుపుకాయరసముతోగాని, రెండురూపములు మర్దించి ముద్దజేసి రాగిసంపుటములో నునిచి దానిపై ఆముదపాకులుజాఱి ఒకరూపముపఱకు నునిచిన ఉష్ణం బగును. పిదప దానిని ధాన్యరాశియందు రెండురూపములుగాని (లేక రెండుదినములుగాని) ఉనిచి యందుండి తీసి ఖల్వములో మెత్తగ నూరి వస్త్రగాళితముజేసి నీళ్ళపై వైచిన నది లేలును పిదప ఈలోహచూర్ణమునకు సమముగ త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, ఏలకులు, జాజికాయ, లవంగములు అను నీతోమ్మిది షస్త్రువులయొక్క చూర్ణమును గలిపి తేనెలో వైచి కలియబెట్టి రెండు నిష్కములయెత్తున సేవింపుచుండినను, లేక నిష్కప్రమాణమును పెట్టిపుచ్చువేరు, గుంటగలగర, పిప్పళ్లు, నువ్వులు అనువాని అనుపానముతోడ సేవింపుచుండినను క్షయకాసము హరించును.

1 మర్దయే త్కతకద్రవైః. 2 యామాంతేఘృష్టతా భవేత్. 3 ద్విదిశాంతే.

4 ఏషాం చ పరభాగానాం సమం పూర్వరసోభవేత్ - ఇటులను పాఠాంతరములు గలవు.

❧ వాతకాసమునకు భూతాంకుశరసము ❧

- శుద్ధసూతస్య భాగైకం ద్విభాగం శుద్ధగంధకం,
భాగత్రయం మృతం తామ్రం మరీచం దశభాగకమ్. 36
- మృతాభస్య చతుర్భాగం భాగమేకం విషం ఊషేత్,
భూతాంకుశస్య భాగైకం సర్వమాష్లేన ¹మర్దయేత్. 37
- ²యామం భూతాంకుశో నామ మామైకం వాతకాసజిత్,
అనుపాసం లిహేత్తాద్రై విభీతకఫలత్వచః. 38
- వ్యోషాత్వామలకీభారీ వ్యాఘ్రీభిః క్వధితం జలమ్,
కాసానశేషాంశ్చ చిరా త్పీతమాశు వ్యపోహతి. 39
- మామైకంచ లిహేత్తాద్రై రక్తకాసం నియచ్ఛతి,

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, తామ్రభస్మము 3 భాగములు, మిరియాలు ౧౦ భాగములు, అభ్రకభస్మము ౪ భాగములు, శుద్ధిజేసిన నాభి ౧ భాగము, భూతాంకుశము ౧ భాగము - ఇటుల వీనినిల్ల భిల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకరూపము మర్దించి మాషమెత్తు మాత్రలుజేసి యందొకదానిని లేసెతో నేవించి వెంబడిగ తానికాయలబెరడు, త్రికటుకములు, ఉసిరిక వరుగు, గంటుభారంగి, నేలములకవేళ్లు అనువానికషాయమును త్రాగిన దీర్ఘకాలముగ బాధింపుచుండు వాతకాసము మొదలగు సర్వకాసములు శీఘ్రముగ హరించును. మఱియు నీభూతాంకుశరసములో మాషప్రమాణమును లేనె (పిప్పలి) తోడ నేవించిన రక్త కాసము హరించును.

❧ వింశతి శ్లేష్మరోగవివరణము ❧

- పూర్వోకాసః క్షయః కాసో రక్తకాసశ్చ చిప్పికా. 40
- వాతకాసః పైత్తకాస క్షతకాసశ్చ శుక్తికా,
ఆమకాసః సాండుకాసః కృష్ణకాస స్తదైవ చ. 41
- శ్లేష్మకాసో దధికాసః కాసశ్చ శ్లేష్మజిహ్వకః,
కంఠజిహ్వోపజిహ్వ్యా చ హంతిజిహ్వకకాసకః. 42
- ఉర్ధ్వకాస శ్లేష్మభంగ శ్లేష్మకుష్మశ్చ సంజ్ఞితః,
ఇత్యేతే వింశతిః కాసాః వక్ష్యామి విధివత్క్రమాత్. 43

(మాధవనిదానే)

తా. పూర్వకాసము, ఊయకాసము, రక్తకాసము, చిష్పికాకాసము, వాత
కాసము, పైత్తకాసము, క్షతకాసము, శుక్తికాకాసము, అమకాసము, పాండు
కాసము, కృష్ణకాసము, శ్లేష్మకాసము, దధికాసము, శ్లేష్మజీహ్వకాసము, కంఠజీహ్వక
కాసము, ఉపజీహ్వకాసము, జీహ్వకాసము, (ఇది చంపును) డోర్ధ్వకాసము, శ్లేష్మ
భంగాళికాసము, శ్లేష్మతుష్ఠకాసము - ఆన నీయురువదియు శ్లోష్ట్రోగము లని తెలియ
వలయును.

— శ్లోష్ట్రకాసలక్షణము ౧ —

జన్మప్రభృత్యవీర్యం చ సతతం కాసవీడనం,
అనారోగ్యం ప్రభాతేచ పూర్వకాసస్యలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 44

తా. కాసము జనించినది మొదలు ఇంద్రియములకు సత్వము లేకుండుట, ఎల్ల
పుడు దగ్గు కలిగియుండుట, లేక మూల్గుచుండుట, ప్రాతఃకాలమున మిక్కుటముగ దగ్గు
గలుగుట-ఈలక్షణములు గలది పూర్వకాస మని తెలియవలయును.

— శ్లోష్ట్రకాసమునకు కాసకర్తరసము ౧ —

అమృతే పారదం గంధం నేపాళం చ సమాంశకం,
అర్కమూలకషాయేణ మర్దయేద్యామమాత్రకమ్. 45
డోలాయంత్రే ద్వియామాంతం పాచితం చ సముద్ధరేత్,
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం పూర్వకాసం నియచ్ఛతి. 46

తా. నాళి, రసము, గంధకము, నేపాళములు - వీరినెల్ల శుద్ధిజేసి సమభాగము
లుగ భిల్వముతో నునిచి జిల్లేడువేళ్ళ కషాయముతో నొకర్థము మర్దించి జిల్లేడువేళ్ళ
కషాయముతోడనే రెండుర్థములు డోలాయంత్రమున వండి గురిగించి తేసిమాత్రలు
జేసి యందొకదానిని తేసె, పిప్పలితో నేవింపుచుండిన పూర్వకాసము హరించును.

— శ్లోష్ట్రకాసలక్షణము ౧ —

దేహం శుష్కం చాంగ కుష్ఠ మన్నం క్షీణం చ పాండుతా,
శిరోభ్రమశ్చ హిక్కా చ ఊయకాసస్య లక్షణమ్. 47
(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము శుష్కించుట, శరీరము కుష్ఠరోగము పెట్టినట్టులుండుట, అన్న
మునం దిచ్చలేకుండుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, తలదిరుగుట, ఎక్కిళ్ళు
గలుగుట-ఈలక్షణములతోడ దగ్గును గలిగియుండిన ఊయకాస మని తెలియవలయును.
(ఇది అసాధ్యము.)

దేహం శుష్యతి శూలరోగసహితం కుక్షివ్యథారోచకం
హిక్మా శుక్లవినాశగద్గదగళం కంపాగ్నిమాంద్యం జ్వరః,
శ్లేష్మాగ్రంథి నిభశ్చ దుఃఖవిపులం మాంసస్య నిష్ఠీననం
శ్వాసశ్చ క్షయకాసలక్షణమిదం వై వర్ణ్యతృష్ణాన్వితమ్.

48

(ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము కృశించుట, శూల గలుగుట, కడుపు నొచ్చుట, అరుచిగ నుండుట, ఎక్కిళ్ళు గలుగుట, శుక్లము నశించుట, దగ్గు త్రికవడుట, శరీరము వణకుట, అగ్ని మాంద్యము, జ్వరము గలుగుట, కఫము ఉంటులుగట్టి వెడలుట, చక్కారమువలన కఫము కంపువేయుట, కడుషీడగలుగుట, ఉపిసిన సెత్తురు గడ్డలుగట్టి వెడలుట, శ్వాసము గలుగుట, శరీరమున కాంతిలేకుండుట, దప్పి గలుగుట-ఈలక్షణములు గలది క్షయకాస మని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము. (ఎనను దీనియందు స్వయమగ్నిరసమును బ్రయోగింపందగును.)

— రక్తకాసలక్షణము ౪౯ —

శోణితశ్లేష్మయుక్తాః హృద్దాహః కాంతహీనతా,
ఉష్ణాతిశయరూక్షే చ రక్తకాసే బలక్షయః.

(చరకే) 49

తా. దగ్గిన కఫమువెంట సెత్తురుపడుట, ముక్కున సెత్తురు గారుట, తొమ్మిటా మండుట, శరీరమున కాంతిలేకుండుట, శరీరము కడు ఉష్ణముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలది రక్తకాసముని తెలియవలయును (దీనియందు జ్వరము, బలక్షయము గలిగియుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన సాధ్యము. ఈరక్తకాసము హరించుటకై మైంజేష్టుబడిన ఘౌతాః కుశరసములూ మాషప్రమాణమును లేసె, పిప్పలితో సేవింపవలయును.)

— వృష్ణాదికషాయము ౫౦ —

వృషోషభాభ్యాం వృషపిప్పలీభ్యాం
వృషోషణాభ్యాం చ కృతాక కషాయాక,
క్రమేణ వాతాదిసముద్భవేషు
రక్తే చ కాసే సముదాహరంతి.

50

తా. అడ్డసరము, శొంఠి, అనువాసికషాయము వాతరక్తకాసములను, అడ్డసరము, పిప్పళ్లు అనువాసికషాయము పిత్తరక్తకాసములను, అడ్డసరము, మిరియాల అనువాసికషాయము శ్లేష్మ రక్తకాసములను హరింపజేయును. (మేక, ఆవు అనువా పంచితములను 'రెండు అడ్డల ప్రమాణము గ్రహించి అందు రేలచెక్క ౧౦ కలముల

చంద్రపేరుచెక్క ౧౦ పలములు వైచి చాతుర్భాగము కషాయము గాచి పడియగట్టి అందు త్రికటుకములు, చవ్యము, గంటుభారంగి, అక్కలకట్ట, దుంపరాన్నము, లవంగములు, త్రిఫలములు, కలబందనుంపలు, అభ్రకభస్మము - అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు సన్నాని (రెండుడబ్బుల) యెత్తుగలిపి లేహ్యవక్తముగ వండి సాంగశీతలమున తగుమాత్రము లేసెపోసి బాగుగ కలియబెట్టి సాయంప్రాతఃకాలముల ఉసిరికకాయంత సేవింపుచుండిన రక్తకాసము హరించును.)

❖ చిప్పికాకాసలక్షణము ❶ ❖

వక్త్రే దుర్గంధతా కాంతి రరుచి ద్దురుగాత్ర తా,
దేహకాంతిహారః కుష్ఠో మందాగ్నిశ్చిప్పికాసకే. (చరకే) 51

తా. నోరు కంపువేయుట, శరీరము మెఱయుట, అరుచి గలుగుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, శరీరకాంతి చెడుట, శరీరము కుష్ఠరోగము పట్టినటు లుండుట, అగ్నిమాంద్యము గలుగుట-ఈలక్షణములతోడ దగ్గున గలిగియుండిన చిప్పికాకాస మని తెలియవలయును. (దీనియందు ధాతుక్షయము ప్రధానముగ నుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన సాధ్యము.)

❖ చిప్పికాకాసమునకు సర్వాంగసుందరరసము ❷ ❖

శుద్ధసూతం విషం గంధం శుద్ధతాళక మాక్షికం,
ఏతాని సమభాగాని ఖల్వముధ్యే వినిక్షిపేత్. 52

హంససాదిర నేనైవ ద్వియామం మర్దయేద్దృఢం,
కాచకుపాఢ్యం నివేశ్యాథ వాలుకాఢః ప్రపూరయేత్. 53

సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా,
చిప్పికాసం నిహంత్యాశు సర్వకాసం నియచ్ఛతి. 54

సర్వాంగసుందరో హ్యేష రోగరాజనిశ్చంతనః,
దశభిర్నరిచై ర్యుక్తాం పథ్యాం సిష్ట్యాంభసా తథా. 55

నాభిజానాతి కాసం చ నిద్రా సుఖకరం పరం,

తా. రసము, నాభి, గంధకము, తాళకము, *హేమమాక్షికము-వీనిస్థల శుద్ధిచేసి సమభాగాములుగ ఖల్వములలో నునిచి హంసపాదీయాకురసముతో రెండురూములు బాగుగ మర్దించి గాఢాకుష్మలలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండురూములు మృద్వగ్నితో వండి సాంగశీతలమున దీసి యందు రెండుగురిగింజలయెత్తును పదిమిరియాల, ఒక

* హేమమాక్షిక మన-బంగారునిష్ఠ.

కరక్కాయ అనువానిని ఉదకముతో నూరి దానియనుపానముతోడ సేవించిన చిప్పి కాకానము, నర్వకానములు, త్తయరోగము హరించును. మఱియు సీయాషధసేవన వలన కాసోషద్రవరహితుండై సుఖముగ నిద్రించును. (కరక్కాయమార్జము ౪ సేరు, ఉప్పు ౪ సేరు, అక్కలకట్టి, దుంపరాన్నము, పంచకోలములు అనువానిచూర్ణము దిను నుకు ౧౪ తులము ఇటుల వానినెల్ల సేకముజేసి గుంటగలగరాకురసముతో మర్చించి * భావనజేసి ప్రతిదినము ఉసిరికకాయంతమార్జమును లేనెతో సేవింపుచుండిన చిప్పి కాకానము హరించును.)

మండూరం కఫవాతేఘ్నం దీపనస్య వివర్ధనమ్.

56

తా. మండూరమును గంజితోడత్రాగిన వాతకాసము హరించుటయేగాక అన్ని దీపనము సహా గలుగును.

❖ వాతకాసలక్షణము ❖

హృచ్చంఖమూర్ఛోదరపార్శ్వశూలీ యామాననః క్షీణబలస్వరాజాః,
ప్రస్తక్షవేగస్తు సమీరణేన భిన్నస్వరః కాసతిశుష్కమేవ. 57
(ఆయుర్వేదే)

తా. హృదయము, కణత, శిరము, ఉదరము, పార్శ్వములు వీనియందు శూల గలుగుట, నో రెండుట, బలము, స్వరము, ధాతువులు వీనియొక్క లేజన్యు త్తయించుట, పలుమారు దగ్గుట, స్వరభేదము, పొడిదగ్గు గలుగుట-ఈలక్షణములు-గలది వాతకాసమని తెలియవలయును.

❖ రుద్రపర్వటీరసము ❖

శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం సంమర్ద్యం లోధ్రజద్రవైః,
వాతాదిరార్ద్రకం భృంగీ కాకమాచీ ద్వికర్ణికా. 58
దినైకం మర్దయే త్థల్వే పాచయే త్పర్పటిం తథా,
ద్వయోః పాదం మృతం తామ్రం క్షిప్త్వా మృద్వగ్ని నాపచేత్. 59
రక్తవర్ణం భవే ద్భావ త్తావద్ధర్వాస్య ప్రచాలయేత్,
ప్రక్షిపే త్కుదళీపత్రే స్థాప్యస్నిగ్ధపుటే పునః. 60
ఆచ్ఛాద్య తేన యోగేన ప్యాధశోషార్ధ్వం చ గోమయం,
దగ్ధం విచూర్ణయే త్పశ్చా చూర్ణ పాదం విషం క్షిపేత్. 61
రుద్రపర్వటికా హ్యేషా దేయాగుః జాద్వయం ద్వయం,

* భావన యన- ఊరబెట్టుట.

చూర్ణితం కటునిర్గుండా మూలం నిష్కద్వయం పిబేత్. 62

భృంగరాజరసేనైవ లిహేద్వా మధునా సహ,

వాతకాసం నిహంత్యాశు సర్వధైవ న సంశయః. 63

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ భాగములు-ఈరెంటిని కాటుకవలె నూరి లూడ్డుగచెక్కరసము, ఆముదపువేళ్ళు, అల్లము, గుంటగలగర, కాచియాకు, తెల్లగంటెన, నల్లగంటెన-అనువాని రసములతో ఒకదినము ఖల్వములో మర్దించి సన్నగ బిళ్ళజేసి అన్నివై నునిచి అప్పడమువలె కాల్చి దానికి నాలవభాగము తామ్రభస్మము గలిపి మర్దించి చూర్ణముజేసి మూకుటిలో నునిచి మందాన్నిని ఎఱ్ఱగ నగు వజ్రకు గరిటెతో వేయించి లేత అరటియాకులో నునిచి పొట్లము గట్టి గోమయములో పొదిగి లఘుపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి దానికి నాలవభాగము శుద్ధిచేసిన నాభి గలిపి మర్దించి రెండుగురిగింజలయెత్తును రెండునిష్కములయెత్తు చేతిపొట్ల, వావిలి వేరు-అనువాని చూర్ణానుపానముతోడగాని లేక గుంటగలగరాకు రసానుపానముతోడగాని లేక లేనె యనుపానముతోడగాని నేవించిన వాతకాసము నిస్సంశయముగ హరించును.

❧ వైత్యకాసలక్షణము ❧

ఉరోవిదాహ జ్వరవక్త్రశోమై రభ్యర్థిత స్తిక్తముఖస్తృషార్కః,

పిత్తేనపీతాని వమేత్కటూని కాసేనపాండుః పరిదహ్యమానః. 64

(చరకే)

తా. అొమ్ములో మండుట, జ్వరము గలుగుట, నోరెండుట, నోరు చేదుగనుండుట, కడుదప్పి గలుగుట, పచ్చగ కారముగ వమనం బగుట, దగ్గు గలుగుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, శరీరమున తాపము గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది వైత్యకాస మని తెలియవలయును.

శిరఃకంఠో భ్రమ స్నేహద శ్చర్దిదోషశ్చ క్షీణతా,

తృష్ణా చ శ్లోష్ట్రశమనం మూర్ఛా వై వైత్తకాసకే. 65

(గ్రంథాంతరే)

తా. తల వణకుట, తబ్బిబ్బులాడుట, చెమట, హంటి గలుగుట, సత్వములేకుండుట, దప్పి గలుగుట, ఒకింతదగ్గు, మూర్ఛగలుగుట-ఈలక్షణములు గలది వైత్యకాసమని తెలియవలయును.

❧ విజయభైరవరసము ❧

రసభాగో భవేదేకో గంధకో ద్విగుణో మతః,
త్రిభాగా పిప్పలీ గ్రాహ్యో చతుర్భాగా హరితకీ. 66

విభీతః పంచభాగస్తు వాసా షడ్గుణికామతా,
భారీః సప్తగుణా గ్రాహ్యో త్వేతచ్ఛూర్ణం ప్రకల్పయేత్. 67

బర్బరక్వాళమాంవాయ భావయే దేకవింశతి,
విభీతకీప్రమాణేన మధునా గుళికాక్రియా. 68

ఏకైకాం భక్షయే త్ప్రీతః కాసశ్శాసవివాశనీ,
బ్రహ్మణా నిర్మితో హ్యేష రసో విజయభైరవః. (రసరత్నాకరే) 69

తా. శుద్ధిచేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ భాగములు, పిప్పళ్ళు ౩ భాగములు, కరక్కాయలు ౪ భాగములు, తానికాయలబెరడు ౫ భాగములు, అడ్డ సరపుఈనెలు ౬ భాగములు, గంటుభారంగి ౭ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి చూర్ణముజేసి వాయింటాకు కషాయముతో ౨౧ మారు భావనచేసి తానికాయ గింజలంత మాత్రలుజేసి ఎండించి యందొకదానిని ప్రాతఃకాలమున తేనెతో సేవించిన సర్వకాసశ్శాసములు హరించును. ఇది బ్రహ్మచే నిర్మింపబడియెను.

❧ త్రినేత్రకరసము ❧

భస్మతామ్రాభ్రతీక్ష్ణానాం కాసమర్దవరీరసైః,
మునిజై ర్వేతసాష్టేన దినం మర్ద్యం సుపిండితమ్. 70

*నిష్కార్థం పిత్తకాసార్తో సర్వకాసం నియచ్ఛతి, (పూజ్యపాదీయే)

తా. తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, ఇసుకభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ భల్మములో నునిచి కసివెండ, పిల్లిపీచరవేళ్ళు, అవిశాకు, పుల్లప్రబ్బలి అనువాని రసముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి రెండుగురిగింజలంతగా లేక అర్ధనిష్కప్రమాణముగాని మాత్రలుజేసి ఎండించి యందొకదానిని సేవించిన వైత్ర్య కాసము, సర్వకాసములు హరించును.

❧ క్షతకాసలక్షణము ❧

ఆతివ్యవాయ భారాధ్వ యుద్ధాశ్వగజనిగ్రహైః.
రూక్షస్యోరఃక్షతం వాయు ర్గ్రహీత్వా కాసమావహేత్, 71

* ద్విగుంజం పిత్తకాసార్తో భక్షయచ్ఛ త్రినేత్రకమ్. ఇటులను పాఠాంతము.

సపూర్వం కాసతే శుష్కం తతఃష్ణివేత్సశోణితమ్. 72

కంఠేన రుజతాత్యర్థం విభిన్నేనైవ చోరసా,
సూచీభిరివ తీక్ష్ణాభి స్తుద్యమానేన శూలినా. 73

దుఃఖస్స ర్చేన శూలేన భేదపీడాభితాపినా,
పర్వభేదజ్వరశ్వాస తృష్ణా వై స్వర్యపీడితః. 74

పారావతఇవాకూజ న్నాసవేగాత్తు తోద్భవాత్. (సిద్ధరసాన్లవే)

తా. అతిమైధునముజేయుట, కడుభారమును మోయుట, మిక్కుటముగ మార్గము నడచుట, మల్లయుద్ధముసేయుట, గుఱ్ఱము ఏనుగు మొదలగునవి పరుగులిడునపుడు వాని నడ్డగించిపట్టుట- ఈకారణమువలన రూక్షగలపురుషునియొక్క అొమ్ముపగిలి దాని యందు వాతము ప్రకోపించి దగ్గురు గలుగంజేయును. ఈకాసరోగము జనించుటకు ముందు పొడిదగ్గు గలిగి పిదప రక్తయుక్తముగ కఫముపడుట, కంఠము మిక్కుటముగ నొచ్చుట, అొమ్ము పగిలిన ట్టుండుట, అొమ్ములూ సూదులచే బోడుచునటుల శూలగలు, గుట, శూలవలన అొమ్ములూ స్పర్శసహనము లేకుండుట, పార్శ్వములయందు గొడ్డలితో గొట్టునటుల తాపయుక్తమైన శూల గలుగుట, సంధులు పగిలినటు లుండుట, జ్వరము, శ్వాసము, దప్పి, స్వరభేదము గలుగుట, క్షతజన్యకాస వేగమువలన పావురపుపిట్టవలె గుర్గురుశబ్దముసేయుట-ఈలక్షణములు క్షతకాసమున గలుగును.

❧ క్షతకాసమునకు తాలేశ్వర రసము ❧

రసపాదం మృతం తారగ శిలాతాప్యం చతుర్గుణమ్. 75

ఇక్షువాసా రసాభ్యాంచ మర్దయే త్ప్రహరద్వయం,
ద్వియామం వాలుకాయంత్రే స్వేద్యమాదాయ చూర్ణయేత్. 76

గుంజాద్వయం నిహంత్యాశు కాసం *శ్వాసం క్షతోద్భవం,
రసస్తాలేశ్వరోనామ్నా హ్యనుపానంచ కథ్యతే. 77

వచాకుష్ఠహరిద్రాభి సైన్ధవం టంకణం విషం,
పాతాచ లాంగలీ వ్యోషం చాక్షం ప్రత్యేకభాగకమ్. 78

భావితం భృంగసారేణ దినైకం తంచ భక్షయేత్,
మాషం తాలేశ్వరోనామ్నా హిక్కావై స్వర్యకాసజితే. 79

దాడిమం త్రిఫలా వ్యోషం త్రయాణాంచ సమం గుడం,
చూర్ణితం భక్షయేత్కర్షం క్షతకాసాపను త్తయే. (అయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము ౧ భాగము, రజతభస్మము పాతికభాగము, శుద్ధిజేసినమణిశిల ౨ భాగములు, శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము ౨ భాగములు- ఇటుల వీనిని ఖల్వమునా నునిచి చెఱికు, అడ్డసరము అనువాని రసముతో రెండు ర్ఘూములు మర్దించి గాజు తుప్పె లో నునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండు ర్ఘూములు వండి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణము జేసి రెండుగురిగింజలయెత్తును వస, చెంగల్వకోష్ఠ, వసపు, నైంధవలవణము, వెలిగారము, ఆతివస, చిరుబొద్ది, చెన్న చెర్లగడ్డ, త్రికటుకములు అనువానిని అక్షప్రమాణము ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి గుంటగలగరాకురసముతో ఒకదినము భావనజేసి ఈ చూర్ణానుపానముతోడ సేవించిన ఊతమువలన జనించిన కాసశ్వాసములు హరించును. మఱి యు దీనిని మాషప్రమాణము పైయనుపానముతోడ సేవించినను ఎక్కిళ్లు, స్వరభంగము, కాసము హరించును. మరియు గాడిమబెరడు, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు అనువానిని చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ బెల్లము కలిపి కర్షప్రమాణానుపానముతోడ పై తాతేశ్వర రసమును సేవించిన ఊతకాసము హరించును.

శుక్తికాస లక్షణము ౧౭

శుక్తికానేచ మందాగ్నిః కంలేచ శ్లేష్మసంస్థితిః,
అంగానాంచైవ వైకల్యం శుక్తికాసం విదుర్బుధాః. 81
(మాధవనిదానే)

తా. అగ్నిమాంద్యము గలుగుకు, కుతికలో తెమడనిలుచుట, అవయవములు శిథిలంబులగుట- ఈలక్షణములు గలది శుక్తికాకాస మని చెలియవలయును.

సూర్యరసము ౧౮

రసమేకం ద్విధాగంధం త్రితాస్యం పంచతాళకం,
సర్వశుద్ధం విచూర్ణ్యాథ చతుర్భాగం మృతాభ్రకమ్. 82

వచా కుష్ఠ హరిద్రాగ్ని టంకణం నైంధవం విషం,
పాతాచ లాంగలీ వ్యోషం సర్వం ప్రత్యేక కర్షకమ్, 83

భావితం భృంగసారేణ ద్వివైకం తంచ భక్షయేత్,
మాషం సూర్యరసోనామ *శుక్తికా సంజయేత్తతః. 84

పిప్పల్యాసహ నిర్ఘండాః క్వాఢంచానుప్రపాయయేత్,
అష్టగుంజామితాభక్ష్యో విఖ్యాతా రసపర్పటీ. 85

* హిక్మా-వైస్వర్యకాసజిత్ = ఎక్కిళ్లు, స్వరభంగము, శుక్తికాకాసము మను.

త్రికంటమూల శుంతీచ హ్యజాక్షీర సమోదకం,

క్షీరావశిష్టం తం క్వాథం సకణం పాయయేన్నిశి. (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, శుద్ధి చేసిన స్వర్ణమాక్షికము ౩ భాగములు, అభ్రకభస్మము ౪ భాగములు, శుద్ధిచేసినతాళ కము ౫ భాగములు- ఇటుల వీని నెల్ల నేకముజేసి యందు వస, చెంగల్వకోష్ఠ, వసపు చిత్రమూలము, టంకణాక్షరము, సైంధవలవణము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, చిరుబొద్ది, చన్న చర్లగడ్డ, త్రికటుకములు అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణముచొప్పున గలిపి గుంటగలగరాతురసముతో ఒకదినము భావనజేసి మాషప్రమాణమును పన్నెండు పిప్పళ్ళు, వావిలియాకు అనువానికహాయముతోడ నేవించినను, లేక ౮ గురిగింజలయెత్తు రస బర్పటిని నేవించి బల్లెరువేళ్ళు, శొంఠి అనువానిని దంచి యందు మేకపాలు, మేక పాలుకు సమముగ నుదకము పోసి పాలుకేషించువఱకు కహాయముకాచి యందు పిప్పలి చూర్ణమును గలిపి రాత్రులయందు త్రాగినను, శుక్తికాకాసము హరించును.

అమకాసలక్షణము ౨౭

అతిశీతంచ కాసశ్చ దధ్యాహారవివర్జితః,

శిరోర్ధి క్షీణతా తృష్ణా ప్యామకాసస్య లక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. కడుశీతలము, దగ్గు గలుగుట, పెరుగన్నమునం దిచ్చ లేకుండుట, తల నొచ్చుట, శరీరము కృశించుట, దప్పి గలుగుట-ఈలక్షణములు గలది అమకాస మని నెలియవలయును. (ఇది కష్టసాధ్యము.)

అమకాసమునకు చంద్రామృతరసము ౨౮

శుద్ధసూతా మృతం గంధం నేపాళంచ సమాంశకం,

అర్కమూలకపాయేణ మర్దితం చ త్రియామకమ్, 88

డోలాయంత్రే యామమాత్రం పాచితం చ సముద్ధరేత్,

గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య మామకాసం నియచ్ఛతి. 89

అయం చంద్రామృతో నామ చంద్రనాథేన నిర్మితః,

తా. రసము, నాభి, గంధకము, నేపాళములు- వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి జిల్లేడువేళ్ళ కహాయముతో మూడుర్ఘాములు మర్దించి ముద్దజేసి జిల్లేడువేళ్ళకహాయముచే డోలాయంత్రమున నొకర్ఘాము వంటి గురిగింజంతమాత్రము జేసి ఎండించి యందొకదానిని నేవించిన అమకాసము హరించును. ఇది చంద్రనాథునిచే నిర్మింపబడియెను.

పాండుకాసలక్షణము ౧౬

దేహేచ పాండురచ్ఛాయా రాత్రౌ శ్లేష్మసముద్భవః. 9

దివా శ్లేష్మనినాశశ్చ పాండుకాసస్య లక్షణం. (మతాంతరే

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట, రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గు గలుగుట, వగటియందు దగ్గులేకుండుట-ఈలక్షణములు గలది పాండుకాస మని తెలియవలయును.

పాండుకాసమునకు కాససంహారభైరవము ౧౭

మృతసూతం సమంచాభ్రం హింగుళం విషతాళకమ్. 9

తుల్యంతుల్యం ఖల్వమధ్యే షీవేన్తర్ద్యం దినద్వయం,
హంసపాదికపాయేణ కుక్కుటిపుటపాచితమ్. 9

చూర్ణీకృతం చ తత్సమ్యక్ జ్ఞాషమాత్రం ప్రదాపయేత్,
పాండుకాసవినాశస్య త్వర్వకాసక్షయో భవేత్. ౯

శ్రీమద్దహననాథేన కాససంహారభైరవః,
రసోఽయం నిర్మితో యత్నాల్లోకరక్షణహేతవే. 9

(మాధవనిదానే

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిచేసిన నాళి శుద్ధిచేసినతాళకము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకు కపి యముతో రెండుదినములు మర్దిచి కుక్కుటపుట బిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణవ జేసి మాషప్రమాణమును తేనె, షిప్పలితో నేవించిన పాండుకాసము, సర్వకాసముల హరించును. ఇది గహననాథునిచే లోకహితార్థమై నిర్మింపబడియెను.

కృష్ణకాసలక్షణము ౧౮

రాత్రౌ శ్లేష్మప్రకోపశ్చ నిద్రాభోగవివర్జితః, ౯

రాత్రౌ దుఃఖం చ కృష్ణత్వం కృష్ణకాసస్య లక్షణమ్. ౯

(పూజ్యపాదీయే

తా. రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గు గలుగుట, నిదుర పట్టకుండుట రాత్రులయందు దుఃఖము గలుగుట, శరీరము నలుపుబారియుండుట-ఈలక్షణములుగల కృష్ణకాస మని తెలియవలయును.

కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రఘటిక ౧౯

విషసూతాభ్రకం గంధం వ్యోషం హింగుళ సైంధవం,

లవంగం పిప్పలీమూలం తుల్యంతుల్యం విమర్దయేత్ . 96

దినం హంసపదీద్రావైః కుక్కుటీపుటపాచితమ్,
చూర్ణీకృతం తతో దేయం మాషమాత్రం భిషగ్వరైః . 97

కృష్ణకాసం నిహంత్యాశు సర్వకాసం నియచ్ఛతి,

తా. శుద్ధిజేసిననాభి, శుద్ధిచేసినరసము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసినగంధకము, త్రికటుకములు, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, సైంధవలవణము, లవంగములు, మోడి- వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములతో నునిచి హంసపాదియాకురసముతో నొకదినము మర్దించి కుక్కుటపుటంటిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును. తేనె, పిప్పలితో సేవించిన కృష్ణకాసము, సర్వకాసములు శీఘ్రముగ హరించును.

శ్లేష్మకాసలక్షణము ౧౮

శ్లేష్మప్రకోపితః కంఠ స్ఫుటతం రోగవిగ్రహః . 98

దివారాత్రప్రకోపశ్చశ్లేష్మకాసం వినిర్దిశేత్ , (బాహుతే)

తా. కుతికలో తెమడకట్టుట, ఎల్లపుడు శరీరమున శ్లేష్మము వ్యాపించియుండుట, తేయుంబగలు దగ్గు గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది శ్లేష్మవాత మని చెలియవలయును.

శ్లేష్మకాసమునకు బోళబద్ధరసము ౧౯

రసభస్మ విషం తుల్యం బోళాద్యం ద్విగుణం మతమ్ . 99

బోళతాళక పాతాగ్నికరోక్కిటీ మాక్షికం నిశా,
కంటకారీ యవక్షౌరం లాంగలీ జీర సైంధవమ్ . 100

మధూకసారం సంచూర్ణ్యం సప్తాహం చార్ద్రకద్రవైః,
ఛాయాయాం భావయే త్పశ్చాత్సప్తాహం చిత్రకద్రవైః . 101

గుటికాబదరాకారా శ్లేష్మకాసాపనుత్తయే,
భక్షయే ద్బోలబద్ధోఽయం రసస్సాచ్చాప్సపాండుజితే . 102

కటుత్రయం పావకదేవదారు రాస్నావిడంగ త్రిఫలామృతానాం,
చూర్ణం సమాంశం సీతయాసమేతం కాసంజయేద్విష్టుగ దేవదైత్యాకా .
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. రసభస్మము, శుద్ధిచేసిననాభి ఇవి సమభాగములు - బోళము, శుద్ధిచేసిన

* హరిదళము, చిరుబొద్ది, చిత్రమూలము, నేతిబీరవిత్తులు, శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము,

వసపు, వ్రాతుడు, యవతొరము, చన్నచర్లగడ్డ, జీలకఱ్ఱ, నైంధవ లవణము, యష్టిమధకము అనువానిచూర్ణము దినుసుకు రెండుభాగములు- ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి అల్లపురసముతో నేడుదినములు మర్దించి నీడ నెండించి విదవ ఏడుదినములు చిత్రమూరసముతో భావనజేసి రేగుగింజలంతమాత్రము జేసి యందొకదానిని త్రికటుకములు చిత్రమూలము, దేవదారు, దుంపరాన్నము, వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు, తిక్క, తీగె అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి, దానికి సమముగ వంచదార గలికి ఈయనపానముతోడ నేవించిన “విష్ణుమూర్తియొక్కగదాయుధము ధైత్యుల నిర్మూలము జేయుధంగి శ్లేష్మకాసము, క్వాసము, పాండువు వీనిని నిర్మూలముజేయును.

—ॐ దధికాసలక్షణము ॐ—

శ్లేష్మద్రేకశ్చ రోగేచ దధిభుక్తివివర్జితః,

రాత్రౌ శ్లేష్మో దివా నిద్రా దధికాసస్య లక్షణమ్. (మాధవనిదానే

తా. దగ్గు గలుగుట, పెరుగునం దిచ్చు లేకుండుట, రాత్రులయం దధికముగదగ్గు పగటియందు నిద్ర గలుగుట- ఈలక్షణముగలది దధికాస మని దెలియవలయును.

—ॐ దధికాసమునకు కాసవిధాననరసము ॐ—

రస గంధక పిప్పల్యో హరీతక్యక్షవాసకం,

యష్ట్యుత్తరం సమంచూర్ణం బర్బరక్వాథభావితమ్, 10

ఏవం పింశలివారేణ భావయత్వా విచూర్ణయేత్,

భక్షయే న్నధునాచైవ దధికాసం విసాశయేత్. 10

విధాననరసోహ్యేష మహాదేవే భాషితః,

తా. శుద్ధి చేసినరసము, శుద్ధి చేసినగంధకము, పిప్పళ్ళు, కరక్కాయలు, గచ్చపలకులు, అడ్డనరము, యష్టిమధకము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వామింటాక కషాయముతో ౨౦ మారులు భావనజేసి ఎండించి చూర్ణముజేసి మాడయెత్తును లేనెత్ నేవించిన దధికాసము హరించును.

—ॐ శ్లేష్మజీహ్వక కాసలక్షణము ॐ—

జిహ్వచాపి సమండలా సపిటిక్ దేహేచ కండూర్భవేత్

తిక్తశ్లేష్మవివర్ణశీర్ణతనుతా పీడా హ్యసంభాషితా,

నిర్నిద్రత్వ మహర్నిశం చ చలతా కర్ణేచ బాధిర్యకం

ఏషశ్లేష్మకజిహ్వకస్తు గదిత శ్చైషహ్యసాధ్యో భవేత్. 10

(అముర్యేజే

తా. నాలుకయందు మండలములు, పొక్కులు గలుగుట, శరీరమున దురద గలుగుట, కఫము ఒగరుగ వెడలుట, శరీరము వివర్ణముగ శిథిలముగ నుండుట, మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట, నిదురపట్టకుండుట, తేయింబగలు దిరుగుచుండుట, చెవులు వినరాకుండుట-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజీహ్వక కాస మని దెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము.

శిలాతాళకరసము ౧౮

త్రికంటకరసైర్భావ్యం తాళకంచ మనశ్శిలా,
దినం వాసారసైః పిష్టా వాలుకాయత్రంపాచితమ్. 108

ద్వియామాంతే సముద్భృత్య తత్తుల్యం చ కటుత్రయం,
నిర్లంఢీమూలచూర్ణం చ త్రూపతుల్యం విచూర్ణయేత్. 109

శిలా తాళరసో నామ్నా మూషైకం శ్లేష్మజిహ్వకే,
వైజయంతీజయాక్వాథ మాక్షికేనైవ కాసజిత్. 110

త్రిశూలీమూలజక్వాథ త్రికటోస్స్యచ్ఛ కాసజిత్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసినతాళకము, శుద్ధిజేసినమణిశిల-వీనిని సమభాగములగ ఖల్వములో నునిచి అడ్డసరపాకురసముతో నొకదినము మద్దించి పల్లెరువేళ్ళరసముతో ఒకదినము భావనజేసి గాజుకుప్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండురూములు వండి సాంగ శీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి దానికిసమముగ త్రికటుకచూర్ణము, త్రికటుకచూర్ణమునకు సమముగ వావిలివేళ్ళచూర్ణము గలిపి మద్దించి యందు మాషప్రమాణమును తక్కిలి, కరక్కాయ - అనువాని కషాయములో తేనె గలిపి ఈయను పానముతోడగాని లేక పల్లెరువేళ్ళకషాయములో త్రికటుకచూర్ణమును గలిపి ఈయనుపానముతోడగాని నేవించిన శ్లేష్మజీహ్వక కాసము హరించును.

కంఠజిహ్వక కాసలక్షణము ౧౯

గరళాజిహ్వకా శ్లేష్మావాంతి ర్హార్యా పరిశ్రమః 111

నిద్రాభంగో విహారశ్చ కంఠజిహ్వకలక్షణం, (అశ్వినీనిఘంటా)

తా. నాలుక విషతుల్యముగ నుండుట, దగ్గు గలుగుట, వాంతి, మూర్ఛ, బడలిక గలుగుట, నిదుర పట్టకుండుట, తిరుగులాడుచుండుట - ఈలక్షణము గలది కంఠజిహ్వక కాస మని దెలియవలయును.

భృంగరాజగుటికలు ౨౦

భృంగ రాజస్య పత్రంత్రుచూర్ణితం మధునా సహ.

112

వసపు, వ్రాకుడు, యవతొరము, చన్నచర్లగడ్డ, జీలకఱ్ఱ, సైంధవ లవణము, యష్టిమధకము అనువానిచూర్ణము దినుసుకు రెండుభాగములు- ఇటుల వీనిని భిల్లుములో నునిఁ అల్లపురసముతో నేడుదినములు మద్దించి నీడ నెండించి పిదప ఏడుదినములు చిత్రమూరసముతో భావనజేసి రేగుగింజలంతమాత్రము జేసి యందొకదానిని త్రికటుకములు చిత్రమూలము, దేవదారు, దుంపరాన్నము, వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు, తిప్ప తీగె అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి, దానికి సమముగ పంచదార గలి ఈయనుపానముతోడ నేవించిన “విష్ణుమూర్తియొక్కగదాయుధము దైత్యుల నిర్హులప జేయుభంగి జ్ఞేష్ఠకాసము, కావసము, పాండువు వీనిని నిర్హులముజేయును.

❧ దధికాసలక్షణము ❧

శ్లేష్ఠదేక్షశ్చ రోగేచ దధిభక్తివివర్జితః,

రాత్రో శ్లేష్ఠా దివా నిద్రా దధికాసస్యలక్షణమ్. (మాధవనిదానే

తా. దగ్ధ గలుగుట, పెరుగునం దిచ్చు లేకుండుట, రాత్రులయం దధికముగదగ్ధ పగటియందు నిద్ర గలుగుట- ఈలక్షణముగలది దధికాస మని చెలియవలయును.

❧ దధికాసముఁకు కాసవిధానసరసము ❧

రస గంధక పిప్పల్యో హరితక్యక్షవాసకం,

యష్ట్యుత్తరం సమంచూర్ణం బర్బరక్వాథభావితమ్, 10!

ఏవం పింశతివారేణ భావయిత్వా విచూర్ణయేత్,

భక్షయే న్నధునాచైవ దధికాసం వివాశయేత్. 10!

విధానసరసోహ్యేష మహాదేవే భాషితః,

తా. శుద్ధి చేసినరసము, శుద్ధి చేసినగంధకము, పిప్పళ్ళు, కరక్కాయలు, గచ్చుపలకులు, అడ్డసరము, యష్టిమధుకము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వామింటాకి కషాయముతో ౨౦ మారులు భావనజేసి ఎండించి చూర్ణముజేసి మాడయెత్తును లేనెతో నేవించిన దధికాసము హరించును.

❧ శ్లేష్ఠజిహ్వక కాసలక్షణము ❧

జిహ్వచాపి సమండలా సపిటికా దేహేచ కంఠూర్భవేత్

తిక్తశ్లేష్ఠవివర్ణశీర్ణతనుతా పీడా హ్యసంభాషితా,

నిర్నిద్రత్వ మహర్నిశం చ చలతా కర్ణేచ బాధిర్యకం

ఏషశ్లేష్ఠకజిహ్వకస్తు గదిత శ్చైషహ్యసాధ్యో భవేత్. 10!

(అష్టమ ప్రకరణే)

తా. నాలుకయందు మండలములు, పొక్కులు గలుగుట, శరీరమున దురద గలుగుట, కఫము ఒగరుగ వెడలుట, శరీరము వివర్ణముగ శిథిలముగ నుండుట, మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట, నిదురపట్టకుండుట, జేయింబగలు దిరుగుచుండుట, చెవులు వినరాకుండుట-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజిహ్వక కాస మని దెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము.

శిలాతాళకరసము ౧౮

త్రికంటకరనైర్భావ్యం తాళకంచ మనశ్శిలా,
దినం వాసారనైః పిష్టా వాలుకాయత్రంపాచితమ్. 108

ద్వియామాంతే సముద్భృత్య తత్తుల్యం చ కటుత్రయం,
నిర్లంఢీమూలచూర్ణం చ త్ర్యుషతుల్యం విచూర్ణయేత్. 109

శిలా తాళరసో నామ్నా మూషైకం శ్లేష్మజిహ్వకే,
వైజయంతీజయాక్వాథ మాక్షికేనైవ కాసజిత్. 110
త్రిశూలీమూలజక్వాథ త్రికటోస్సస్యచ్చ కాసజిత్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసినతాళకము, శుద్ధిజేసినమణిశిల-వీసిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి అడ్డసరపాకురసముతో నొకదినము మద్దించి పల్లెరువేళ్ళరసముతో ఒకదినము భావనజేసి గాఙుతుప్పెలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున రెండుయూములు పండి సాంగ శీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి దానికిసముముగ త్రికటుకచూర్ణము, త్రికటుకచూర్ణమునకు సముముగ వావిలివేళ్ళచూర్ణము గలిపి మద్దించి యందు మాషప్రమాణమును తక్కిలి, కరక్కాయ - అనువాని కషాయములో లేనె గలిపి ఈయను పానముతోడగాని లేక పల్లెరువేళ్ళకషాయములో త్రికటుకచూర్ణమును గలిపి ఈయనుపానముతోడగాని నేమిచిన శ్లేష్మజిహ్వక కాసము హరించును.

కంఠజిహ్వక కాసలక్షణము ౧౯

గరభాజిహ్వకా శ్లేష్మావాంతి ర్హారాః పరిశ్రమః
నిద్రాభంగో విహారశ్చ కంఠజిహ్వకలక్షణం, (అశ్వినీనిఘంటౌ) 111

తా. నాలుక విషతుల్యముగ నుండుట, దగ్గు గలుగుట, వాంతి, మూర్ఛ, బడలిక గలుగుట, నిదుర పట్టకుండుట, తిరుగులాడుచుండుట - ఈలక్షణము గలది కంఠజిహ్వక కాస మని దెలియవలయును.

భృంగరాజగుటికలు ౨౦

భృంగ రాజస్య పత్రంతుచూర్ణితం మధునా సహ.

గోళకం ధారయే ద్వక్త్రే కంఠజిహ్వం విశాయేత్,

తా. గుంటగలగారాకుచూర్ణములూ తేనె గలిపి ముద్దజేసి దానిని నోటిలో నునిచికొని రసముమ్రొంగుచుండిన కంఠజిహ్వకాసము హరించును.

❧ దంతీధూమపానము ❧

దంతిమూలస్య ధూమం వా నిర్గంఢీంచాపి యోజయేత్. 113

కంఠజిహ్వం నిపాంత్యేన ధూమపానేన తత్తత్రాత్,

తా. నేలదంతివేళ్ళనుగాని, చావిలియాకునుగాని ఎండించి చూర్ణముజేసి అగ్నిలో వైచి పొగను పానముజేసిన తత్తత్రాత్ కంఠజిహ్వకాసము హరించును.

❧ ఉపజిహ్వకాసలక్షణము ❧

జిహ్వపరి తథా జిహ్వ పృష్ఠక్షీణస్తథైవచ. 114

రాత్రౌశ్లేష్మప్రకోపశ్చ పుష్కజిహ్వకలక్షణం, (ఆయుర్వేదే)

తా. నాలుకపై నాలుక మొలచిన ట్టుండుట, అన్నమును భుజించుటకు శక్తి లేకుండుట, రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గు గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది ఉప జిహ్వకాస మని చెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై కృష్ణకాసమునకుఁ జెప్పబడిన రసేంద్రస్థుటికను ఆరునెలలు సేవింపవలయును. మఱియు ఉపజిహ్వకాసము పురుషు నికి జనించినయెడల మడిచన్న మొనకు మూడువేళ్ళక్రింద చంకలోరక్షవేయవలయును. స్త్రీకైనయెడల ఎడమచన్న మొనకు మూడువేళ్ళక్రింద చంకలోరక్షవేయవలయును. లేక చిత్రమూలపువేళ్ళనుబోవును చిచ్చి కట్టగగట్టి దానిపై కొఱ్ఱలపిండిని మెత్తి దానిపై రావియాకులవిస్తరిని పొదిగి దానిపై పుట్టుమన్ను మెత్తి ఎండించి పుట్టుమన్ను ఇటికె నగువలకు పుటంబిడి దీసి యందలిపిండిని ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన నాలుగుమాస ములలో ఉపజిహ్వకాసము హరించును.

❧ జిహ్వకాసలక్షణము ❧

శ్లేష్మలేపశ్చ జిహ్వయాః క్షీణవాక్క్రశతా తథా. 115

నిద్రా హాని ర్నిశి శ్లేష్మా జిహ్వకాసస్య లక్షణం, (చరకే)

తా. నాలుక కఫముచే పూయంబడినటు లుండుట, మాటలాడుటకు శక్తి లేకుం డుట, శరీరము కృశించుట, నిదుర పట్టుకుండుట, రాత్రులయందు దగ్గుగలుగుట-ఈలక్ష ణములుగలది జిహ్వకాసమని తెలియవలయు.

❧ జిహ్వకాసమునకు నీలకంఠరసము ❧

సూతకం గంధకం లోహం విషం చిత్రకపత్రకమ్.

వరాంగం రేణుకా ముస్తా గ్రంథికం నాగకేసరమ్,
ఫలత్రికం త్రికటుకం శుల్బం తుల్యం తథైవచ. 117

ఏతాని సమభాగాని గుడో ద్విగుణముచ్యతే,
సంమర్ద్య గుటికాం కృత్వా భక్షయే చ్ఛణమాత్రకమ్. 118

జిహ్వకానే తథాగుల్తే ప్రమేహే విషమజ్వరే,
మూత్రకృచ్ఛే మూఢగర్భే వాతరోగేచ దారుణే. 119

నీలకంఠరసో నామ శంభునా నిర్మితస్స్వయమ్,

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, లోహభస్మము, శుద్ధిజేసిననాభి, చిత్రమూలము, ఆకుపత్రిక, లవంగములు, రేణుకలు, తుంగముస్తలు, మోడి, నాగ కేసరములు, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, తామ్రధస్తము ఇవి సమభాగములు-వీనికన్ని టికి రెండింతలు బెల్లము- ఇటుల నేకముచేసి బాగుగ మర్దించి సెనగలంతమాత్రము జేసి సేవించిన జిహ్వకాసము, గుల్తము, ప్రమేహము, విషమజ్వరములు, మూత్రకృచ్ఛము, మూఢగర్భము, దూరుణమైన వాతరోగము- వీనిని హరించుజేయును ఈనీలకంఠరస మును ఈశ్వరుడు స్వయముగ గల్పించెను.

❧ ఊర్ధ్వకాసలక్షణము ❧

ఆకర్షణంచ తీవ్రేణ వాయునా శ్లేష్మస్తథా. 120

మహామేఘాశ్శత్రవస్స్యుర్ధ్వశ్లేష్మప్రవీడితః, (చరకే)

తా. తీవ్రమైనవాతము శ్లేష్మము నాకర్షించుట (అనఁగా ఉబ్బసము గలుగుట), మేఘము లావరించియుండునపుడు మిక్కుటముగ ఉబ్బసముగలుగుట - ఈలక్షణములు గలది ఊర్ధ్వకాస మని చెలియవలయును. (దీనినే కొందఱు మేఘరంజి యనియు వచించెదరు.)

❧ ఊర్ధ్వకాసమునకు కాసకేసరివటికములు ❧

గంధం త్రికటుకం చాభ్రం రోహిణీ తాళకం సమమ్. 121

పంచకోలకపాయేణ మర్దయే ద్విసత్రయం,
ఘోషయే ద్భూధరే పాచ్యం సాంగశీతం సముద్ధరేత్, 122

మధునాచానుపానేన హఝ్యార్ధ్వకాసం వినశ్యతి,

తా. శుద్ధిజేసినగంధకము, త్రికటుకములు, అభ్రకభస్మము, కటుకరోహిణి, శుద్ధిజేసినతాళకము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి పంచకోలకపాయ మున

మతో మూడుదినములు వర్షించి మాసలో నునిచి చీలమన్ను లేవనము జేసి భూధర
యంత్రమున పుటంబిడి సాంగశితలమునదీసి గురిగింజుతయెత్తును తేనెతో ఒకసంవత్సరము
సేవింపుచుండిన ఊర్ధ్వకాసము (అనఁగా ఉబ్బనము) హరించును.

— ౧౩ ఊర్ధ్వకాసమునకు అంకోలాదిచార్లము ౧౩ —

అంకోలస్య పలాన్యప్తౌ త్రిగుణైర్వరిచైస్సహ.

123

తథాలిహ్యచ్చ తచ్చార్లం మధురాచోర్ధ్వకాసకే,

తా. ఊసుగచెక్క ౮ పలములు, మిరియాలు ౨౪ పలములు - వీనిని దంచి
చార్లముజేసి తేనెతో సేవించిన ఉబ్బనము హరించును.

ఆ. ఉసిరికాయపప్పు నొప్పగునల్లేరు

సిందురంబుఁ గూర్చి జెలువు మీఱ

దాని నొక్కయేడు పూని సేవించిన

సకలరోగసమితి సచుసేపోవు.

(బాహటము)

క. బలురక్కసి నల్లేరును

జెలువుగ మఱి యుప్పుఁ గూర్చి సేవించినచో

సెలపాటుమేఘురంజిని

కులమెల్లను వేగ నడచు గోతిగమనా.

ఆ. సొంటి పంచదార సున్న పురాళ్ళలో

బట్ట ముల్లెఁ గట్టివెట్టి నీరు

వోసి వండి దించి పూని సిందూరంబు

సేవ. జేయ మాను శీఘ్రముగను.

— ౧౪ శ్లేష్మభంగాశీలక్షణము ౧౪ —

ఆవిశ్లేష్మలఃకంఠా దంగే పీతం చ నేత్రయోః.

124

బాధిర్యం శ్లేష్మణాప్రోక్తం భ్రమ మూర్ఛా శ్రమ క్లమాః,

స్వాద్రూపం శ్లేష్మణాజిహ్వా భంగాళిశ్లేష్మకే తథా. (అన్యశాస్త్రే)

తా. నోట మేకతెమడవలెవెప్పుట, శరీరము నేత్రములు వచ్చగ నుండుట, శ్లేష్మ
ప్రకోపమువలన చెవుడు గలుగుట, తబ్బిబ్బులాడుట, మూర్ఛ, శ్రమ, ఆయాసము
గలుగుట, నాలుక శ్లేష్మముతో పూయంబడినటు లుండుట - ఈలక్షణములు గలవి శ్లేష్మ
భంగాళి యని చెలియవలయును.

—ॐ సర్వకాసములకు స్వర్ణభూపతి ॐ—

శుద్ధసూతం సమం గంధం మృతశుల్బం తయోస్సమమ్,
అభ్ర లోహకయోర్భస్మ కాంతభస్మ సువర్ణజమ్. 126

రాజతం చ విషం సామ్యకృష్ణకూసతసమం భవేత్,
హంసపాదీరనైర్నర్ద్యం దినమేకం వటికృతమ్. 127

కాచకుస్మాం వినిఱ్ఱిష్య మృదా సంలేపయేద్భూషిః,
శుష్కా సా వాలుకాయంత్రే శనైర్నర్పద్వగ్నినా పచేత్. 128

చతుర్థంజామితం దేయం పిష్పల్యాద్విద్రవేణతు,
క్షయం త్రిదోషజం హంతి సన్నిపాతాం స్త్రయోదశ. 129

ఆనువాతం ధనుర్వాతం శృంఖలావాతమేవచ,
ఆధ్యవాతం పంగువాతం కఫవాతాగ్నిమాంద్యమత్. 130

కటివాతం సర్వశూలం నాశయేన్నాత్ర సంశయః,
గుల్మశూలముదావర్తం గ్రహణీమతిదుస్తరామ్. 131

ప్రమేహ ముదరం సర్వామశ్శరీరీం మాత్రవిద్యగ్హం,
భగందరం సర్వకుష్ఠం విద్రధిం మహతీం తథా. 132

శ్వాసం కాస మజీర్ణంచ జ్వర మప్తవిధం తథా.
కామిలాం పాండురోగం చ శిరోరోగం చ నాశయేత్. 133

అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగా నివనాశయేత్,
యథా సూర్యోదయే నశ్యేత్తమస్సర్వగతం తథా. 134

సర్వరోగవినాశాయ సర్వేషాం స్వర్ణభూపతిః, (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసినగంధకము ౧ భాగము, తామ్ర
భస్మము ౨ భాగములు, అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, కాంతభస్మము, స్వర్ణ
భస్మము, రజతభస్మము, శుద్ధిచేసినవసనాభి- ఇవి దినుసాకటింటి కొక్కొకభాగము-
ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి హంసపాదీయాకురసముతో ఒకదినము మర్దించి
ముద్దజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలో నునిచి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి
వాలుకాయంత్రములో నునిచి మందాగ్నితో మెల్లగవండి సాంగశీతలమున దీసి నాలుగు
గురిగింజలయెత్తును పిష్పల్లు, అల్లపురసము అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన సన్ని
పాతక్షయము, ౧౩ సన్నిపాతములు, ఆనువాతము, ధనుర్వాతము, శృంఖలావాతము,
ఆధ్యవాతము, పంగువాతము, కఫవాతము, అగ్నిమాంద్యము, కటివాతము, సర్వశూలము,

గుల్మకూల, ఉదావర్తము, కడుబలిష్ఠమయిన గ్రహణీరోగము, ప్రమేహము, సర్వ ఉదరరోగములు, అశ్మరీరోగము, మూత్రకృచ్ఛము, మలబద్ధము, భగందరము, సర్వ కుష్ఠములు, బలిష్ఠమైన విద్రధులు, శ్వాసము, కాసము, అజీర్ణము, రా విధములైన జ్వరములు, కామిల, పాండురోగము, శిరోరోగము, “సూర్యుడుదయించుటవలన అంధకారము నశించుభంగి” నిష్కంశయముగ నశించుటయేగాక అనుపానవిశేషములవలన సర్వరోగముల నశిరిష్టాజేయును.

❧ శ్లేష్మభంగాళికాసమునకు సిద్ధిగికాదిచూర్ణము ❶ ❧

నిద్దిగికామామలకాస్థికం చ హింగూషణాభ్యాంమధునాచయుక్తం,
లిహ్యన్నరశ్చాపనపిఞ్చిత్తశ్శ్లేష్మాళిభంగం వినిహంతి శీఘ్రమ్, 136

తా. రామములకవండు, ఉసిరికపప్పు, ఇంగువ, పిప్పళ్లు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణ చేయుచి తేనెతో సేవించిన మూలరోగము, శ్లేష్మభంగాళికాసము శీఘ్రముగ హరించును.

❧ కుష్ఠకాసలక్షణము ❷ ❧

అత్యుద్భృతోప్యనాకారో ప్యంగవైకల్యదుఃఖితా,
కంఠూశ్చ దేహపాండుశ్చ శ్లేష్మకుష్ఠస్య లక్షణమ్. 137
(మాధవనిదానే)

తా. ఉలికిపడుట, ఆకారముచెడుట, అంగములు నొచ్చుట, శరీరమున దురద గలుగుట, శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలవి కుష్ఠకాస మని తెలియవలయును.

❧ కుష్ఠకాసమునకు అగ్నిరసము ❸ ❧

శుద్ధసూతం విషం గంధం శిఖి తుత్థంచ టంకణమ్,
దరదం తాళకంచైవ సమభాగాని కారయేత్, 138
పునర్నవామూలరపై ర్మరితం ప్రహరత్రయమ్,
పాదయే ద్యామమాత్రంతు డోలాయంత్రేచ బుద్ధిమాన్. 139
గుంజాద్వయం తథా నిత్యం శ్లేష్మకుష్ఠవినాశనః,
భక్షయేన్నధునా హంతి కాసమగ్నిరసోహ్యయమ్. 140
(రసరత్నాకరే)

తా. రసము, గంధకము, మైలుతుత్తము, వెలిగారము, ఇంగిలీకము, తాళకము - వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి గలిజేరువేళ్ళరసముతో మూడు

రూపములు మద్దించి గలిజేరువేళ్ళరసముతో డోలాయంత్రమున నొకరూపము వండి
రెండుగురికింజలయెత్తును లేనెతో బ్రతిదినము సేవింపుచుండిన కుష్ఠకాసము హరించును.

❧ సర్వకాసములకు ఊద్రాదిలేహ్యము ❧

వ్యాఘ్రిశతంస్యా దభయాశతంచ ద్రోణేజలస్యప్రపచేత్కషాయమ్,
తులాప్రమాణేన గుడేన యుక్తం పక్వాభయాభి స్సహతాభిరత్ర.
శీతేక్షివేత్తన్యధునః పలాని పలానిచ త్రీణికటుత్రయస్య,
త్వక్పత్రకైలాగరుకేసరాణాం చూర్ణాత్పలంచేతి విదేహదృష్టః. 142
ఊద్రావలేహః కఫజాన్వికారాన్ సశ్వాసశోషానసి పంచకాసాన్,
హిక్మామురోరోగమపస్తృతించ హత్వా వివృద్ధిం కురు తేనలస్య.
(మాధవనిదానే)

తా. నేలములకవేళ్ళు ౧౦౦ పలములు, కరక్కాయలు ౧౦౦ పలములు -
ఈ రెంటిని చిదియగొట్టి ద్రోణప్రమాణము నీళ్లు పోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాచి
వడియగట్టి అందు ప్రాతబెల్లము ౧౦౦ పలములు గలిపి వైకషాయములోని కరక్కా-
యల నిందువైచి పక్వముజేసి చల్లారినపిదప యందు తేనె ౬ పలములు, త్రికటుక
చూర్ణము ౩ పలములు, లవంగవట్ట, ఆకుపత్రిక, ఏలకులు, అగరు, నాగకేసరములు
అనువానిచూర్ణము దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవింపు
చుండిన శ్లోష్ట్రోగములు, గి శ్వాసములు, శోష, గి కాసములు, ఎక్కిళ్లు, రొమ్మునొప్పి,
అపస్తారము వీనిని నశింపజేసి అగ్నిదీపనమును గలుగజేయును.

❧ సర్వకాసములకు మహాఊద్రాదిలేహ్యము ❧

వ్యాఘ్రిమూలం తులాచైవ పంచకోలం తదర్ధకం,
తదర్ధం గ్రంథికంచైవ భౌర్జ రాన్నా పృథక్పలమ్. 144
హరితక్యా శ్శతంచైవ ద్వికుంభం జలమేవచ,
వాసాభృగం చ నిర్గుండీ కురంట ఊద్రమేవచ. 145
స్వరసం ప్రస్థ మేకైకం ప్రస్థం గో ఛాగమూత్రయోః,
పురాణగుడమాదాయ తులామేకాం నిధాపయేత్. 146
త్రికటు త్రిఫలా గ్రంథి చాతుర్జాతకనైంధవం,
ద్విత్వారం పంచలవణం టంకణం రామతం పృథక్. 147
పలంపలం వినిక్షేప్యం కాసానాం వింశతిం జయేత్,
మహాఊద్రాదికోనామ లేహ్యరాజో న సంశయః. (మతాంతరే)

తా. నేలములకవేళ్లు ౧౦౦ పలములు, ¹పంచకోలములు ౫౦ పలములు, మోడి ౨౫ పలములు, గంటుభారంగి, దుంపరాన్నము - ఇవి దినుసుకోక్కొక పలము, కరక్కాయలఔరడు ౧౦౦ పలములు - ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి ౨ కుంభముల నీళ్లు పోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాచి అందు అడ్డపరపాకు, గుంటగలగరాకు, వావిలి యాకు, ములుగోరింటాకు, నేలములకవేళ్ళు ఆనువానిరసముల దినుసొకటింటి కొక్కొక ప్రస్థము, ఆవుపంచితము, మేకపంచితము దినుసుకోక్కొక ప్రస్థము, ప్రాతబెల్లము ౧౦౦ పలములు గలిపి వక్ష్వంబగునపు డుండు త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, మోడి, ²చాతుర్జాతకములు, సైంధవలవణము, యవత్కారము, సర్జత్కారము, ³పంచలవణములు, పేల్చిన వెలిగారము, పేల్చినయిగువ అనువానిని దినుసుకోక్కొక పలము చొప్పున గలిపి లేహ్యవక్ష్వముగ వండి దించుకొని సేవించిన ౨౦ కాసములు హరించును. ఇది సర్వలేహ్యములలో శ్రేష్ఠమైనది.

— ౨౭ మేఘురంజిదగ్గునకు చికిత్స ౨౭ —

క. చేదయినబీరవిత్తుల, మోదంబున వేడినీళ్ళ ముద్దుగనూరక
వేదన నొందక త్రాగిన, భేదించును మేఘురంజి పీనసమానున్. 148

తా. శరీరదార్థ్యముగలవారు ౨౭ చేదుబీరవిత్తులగాని, లేక ౧౬ చేదుబీరవిత్తులగాని, ఉష్ణోదకముతోనూరి ఉబ్బసము గలిగినప్పుడు త్రాగిన వమనంబులై విత్తులు పడును. సిద్ధప శొంఠియుక్తముగ మజ్జిగయన్నమును భక్షించిన వాంతులు నిలుచును.

— ౨౮ అసాధ్యజ్వేర్న రోగోపద్రవములు ౨౮ —

కపాల జిప్సికా శూలం జ్వరః పాండుశ్చ నేత్రయోః,
రోమహర్షః ప్రతిశ్వాసోఽప్యసాధ్యో నాస్తి భేషజమ్. 149
(ఆయుర్వేదే)

తా. కపాలము నాలుక కూలించుట, జ్వరము గలుగుట, నేత్రములు పాండురవర్ణముగ నుండుట, రోమములు గగుర్పొడుచుట, మిక్కుటముగ శ్వాసము గలుగుట - ఈలక్షణములు గల కాసరోగి జీవించుట దుర్లభ మని డెలియవలయును

1 పంచకోలము లన సిప్పలి, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శొంఠి. 2 చాతుర్జాతకము లన ఏలకులు, లవంగపుచెక్క, ఆకుపత్రిక, నాగకేసరములు. 3 పంచలవణము లన సైంధవలవణము, కాచలవణము, సముద్రలవణము, సౌవర్ణలవణము, ధిడాలవణము,

❖ కాసములకు కడళీఫలయోగము ❶ ❖

వికారశ్లేష్మణా జాతే భక్షయే త్కడళీఫలం,
మర్దితై ర్మరిచైస్సార్ధం హంతి శ్లేష్మచిరంతనమ్.

150

తా. ఆరటిపండులో మిరియపుచూర్ణము గలిపి సేవించిన దీర్ఘకాలముగ నుండు కాసరోగములు హరించును.

❖ కాసరోగములయందు పథ్యము ❷ ❖

శాలిషష్టిక గోధూమ మాష ముద్గ కుళుత్థకాః,
ఛాగ్యాః పయోర్ఘృతం బింబీ వార్తాకం బాలమూలకమ్.

151

కాస మర్దక జీవంతి వాస్తుకం బీజపూరకం,
గోస్తనీ లశునం లాజా వ్యోష ముష్ణోదకం మధు.

152

పథ్య మేతద్యథా దోష ముక్తం కాసగదాతురే,
(ఆయుర్వేదే)

తా. ౬౦ దినములకు ఫలించిన ధాన్యము, గోధుమలు, మినుములు, పెసల పప్పు, ఉలవలు, మేకపాలు, మేకనెయ్యి, దొండకాయ, లేతనంకాయ, లేతముల్లంగి, కసివెద, పాలకూర, చక్రవర్తపుకూర, మాడిఫలము, ద్రాక్షపండు, వెల్లుల్లి, పేళాలు, త్రికటుకములు, ఉష్ణోదకము, లేనె - ఇవి కాసరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

పటోల మిసి ఝిల్లిక వాస్తుకం బాలమూలకమ్.

ఝరసీ తిక్తకంచైవ బాలంచ కడళీఫలం,

కుటజం పక్వకూర్మాండం కషాయ కటు తిక్తకమ్.

154

మధూకం తండులీయంచ పయో వింశతికాసినాం,

(మాధవనిదానే)

తా. పొట్లకాయ, పిన్నపదాప, కొయ్యతోటకూర, చక్రవర్తపుకూర, లేత ముల్లంగి, చాతలాసికూర, చేతివీర, లేతఅరటికాయ, కొడిసెకాయ, ముదురు గుమ్మడు కాయ, ఒగరు, కారము, చేదుగలపదార్థములు, ఇప్పుపున్న, చిట్టికూర, పాలు - ఇవి ౨౦ కాసములయందు పథ్యకరంబులు.

❖ కాసరోగములయందు దపథ్యము ❸ ❖

మైథునం స్నిగ్ధ మధురం దివా స్వాపః పయో దధి.

155

పిష్టాన్నం పాయసాదీని కాసీధూమంచ వర్జయేత్, (ఆయుర్వేదే)

తా. స్త్రీసంగము, జీగట గల పదార్థములు, మధుర పదార్థములు, పాయందు నిద్రించుట, పాలు, పెరుగు, పిండివంటకములు, పాయసము మొదలగునవి, పొగయం దుండుట - ఇవి కానరోగములయం దవధ్యకరంబులు. అట్లుగుటంజేసి వీని నివర్తింపవలయును.

మత్స్యస్థలాబు చ వార్తాకం కందాష్టుం తిలతైలకమ్. 156

ఉపోతకీ దధి క్షీరం మహిషం శుష్కరూక్షకం,
తథా వింశతికానేషు త్యజే ధ్రువ్యాణి బుద్ధిమాన్. 157

(మాధవనిదానే)

తా. మత్స్యములు, ¹అనుపకాయ, వంకాయ, కందగడ్డ, పులుసు, నూనె, బచ్చలికూర, బఱ్ఱ పెరుగు, బఱ్ఱపాలు, ఎండిన ద్రవ్యములు, రూక్షపదార్థములు - ఇవి ౨౦ కానములయం దవధ్యకరంబులు. కావున వీనిని వర్జింపవలయును.

— ౨ శ్వాసనిదానము ౨ —

మహార్యచ్చిన్నతమక త్సుద్రభేదైస్తు పంచథా,
భిద్యతే సమహావ్యాధి శ్వాసయేకోఽపి శేషతః. 158

(ఆయుర్వేదే)

తా. ఒకశ్వాసరోగమే మహత్తు, ఊర్ధ్వము, చిన్నము, తమకము, త్సుద్రము అన నైదువిధంబులుగ నగును.

— ౩ శ్వాసరోగపూర్వరూపములు ౩ —

ప్రాగ్రూపం తస్య హత్పీడా శూల మాధ్వానమేవచ,
ఆనాహో వక్త్రవైరస్యం శంఖనిస్తోదవచ. 159

తా. హృదయమున పీడ, శూల గలుగుట, కడు పుబ్బుట, కడు పీడ్చుట, నోరు చేదుగ నుండుట, కణతయందు బొడుచునటుల పీడ గలుగుట-ఇవి శ్వాసరోగమునకు పూర్వరూపంబులు.

— ౪ మహాశ్వాసలక్షణము ౪ —

ఉద్ధూయమానవాతోయ శ్శబ్దవద్ద్యుఖితో నరః,
ఉచ్చైశ్శ్వసితి సంరుద్ధో మత్తర్షభశ్చవానిశమ్. 160

ప్రణప్తజ్ఞానవిజ్ఞానస్తథా విభ్రాంతలోచనః,
విస్తభ్యాన్యోనో బద్ధ మూత్రవర్షా విశీర్ణవాక్. 161

1. అనుపకాయ అనఁగా-సొరకాయ. 2 శ్వాస మనవిగయూపిరి.

దీనః ప్రశస్యతంచాస్య దూరా ద్విజ్ఞాయతే భృశం,
మహాశ్వాసోపసృప్తస్తు క్షీప్రమేవ విషద్యతే. (మాధవనిదానే) 162

తా. వాతము వైకి ఈడువఁబడుటవలన మనుజుఁడు కడుదుఃఖితుఁడై “మదిం
చిన నృపభమును బంధించుటవలన గొప్పశబ్దమును చేయుమాడ్కి” శ్వాసమును విడు
చుచు తేయుం బగలు శ్వాసమువలన పీడితుఁడుగ నుండుట, శాస్త్రము, శాస్త్రార్థనిశ్చ
యము నశించుట, ఒకానొకపుడు నేత్రములు తిరుగుట, నేత్రములు, నోరు తెరచి
కొని జడముగ నుండుట, జలమలాదులు వెడల కుండుట, మాట్లాడుటకు శక్తి లేకుండుట,
లేక మాట్లాడినను హీనస్వరముగ మాటలాడుట, మనస్సు ఖిన్నం బగుట, దూరముగ
నుండునపుడే శ్వాసవేగము తెలియవచ్చుట - ఈలక్షణములు గలది మహాశ్వాస మని
తెలియవలయును. ఇది గలనాడు నశించును.

❧ ఊర్ధ్వశ్వాసలక్షణము ❧

ఊర్ధ్వం స్వనితియో దీర్ఘం నచ ప్రత్యాహరత్యధః,
శ్లేష్మావృతముఖస్తోతాః క్రుద్ధగంధవహద్రితః. 163

ఊర్ధ్వదృష్టి ర్విపశ్యంశ్చ విభ్రాంతాక్షితస్తతః,
ప్రముహ్యన్వేదనార్తశ్చ శుష్కాస్యోఽరతిపీడితః. (ఆయుర్వేదే)

తా. దీర్ఘ కాలమువఱకు ఊర్ధ్వశ్వాసము వెడలుచుండుట, ఊర్ధ్వశ్వాసమును
దించుటకు శక్తి లేకుండుట, నోరు, నేత్రములు, నాసికారంధ్రములు, కర్ణరంధ్రములు
కఫముచే నడ్డగింపబడుట, వాతప్రకోపమువలన పీడితుఁడై పొడవుగజూచుచు చంచల
మైన దృష్టితో ఇటు అటు చూచుట, మూర్ఛ, వేదన అనువానివలన కడుపీడితుఁడుగ
నుండుట, నోరెండుట, ఎల్లపుడు దేనియం దాసక్తిలేకుండుట - ఈలక్షణములు గలది
ఊర్ధ్వశ్వాస మని తెలియవలయును.

❧ శ్వాసాఘోముఖనిషేధకారణము ❧

ఊర్ధ్వశ్వాసే ప్రకుపితే హృదశ్వాసో నిరుధ్యతే,
ముహ్యతస్తామ్యతశ్చోర్ధ్వం శ్వాసస్తస్యైవ హంత్యసూక్. 165

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసము ప్రకోపించుటవలన అధశ్వాసము నడ్డగింపబడును. (అనఁగా
హృదయమునందే నడ్డగింపబడు ననుట) లేక శ్వాస మనఁగా నఘోముఖమును జెందకుం
డును. దానివలన రోగి మోహమును, బడలికను జెందును. ఈయూర్ధ్వశ్వాసము ప్రాణ
ముల హరింపజేయును.

❧ ఛిన్నశ్వాసలక్షణము ❧

యస్తు శ్వసితి విచ్ఛిన్నం సర్వప్రాణేన పీడితః,
 నవాశ్వసితి దుఃఖారో మర్తచ్ఛేదరుగర్థితః. 166
 ఆవాహ స్వేద మూర్ఛారో దహ్యమానేన వస్తిరా,
 విప్లుతాక్షః పరిక్షీణ శ్వస్నో రక్తైకలోచనః. 167
 విచేతాః పరిశుష్కాస్యో విసర్జః ప్రలపన్నరః
 ఛిన్నశ్వాసేన విచ్ఛిన్న స్పశీఘ్రం విజహత్యసూక్. 168

తా. సిలిపి నిలిపి శ్వాసములు విడుచుట, శక్తికొలదిశ్వాసమును విడువయత్నించి నను సాధ్యపడ కుండుట, లేక క్లేశమును జెంది శ్వాసమును విడుచుట, అొమ్ములో గొడ్డ లితో భేదించునటుల పీడ గలుగుట, కడుపుబ్బరము, చెమట, మూర్ఛ అనువానితో పీడిం పఁబడుట, పొత్తికడుపుసందు మండుట, నేత్రములను గిరిగిరి త్రిప్పుట, లేక సత్త్వహీ నుడై నేత్రములు చలించక నిట్రబొడిచికొనుట, శ్వాసమును పలుమారు విడుచుటవలన త్షయించుట, ఒకనేత్రము ఎఱ్ఱగ నుండుట, మనస్సు ఖిన్న మగుట, నోరెండుట, కాంతి చెడుట, వదురుట, సంభింబధములు శిథిలంబు లగుట-ఈలక్షణములు గలది ఛిన్నశ్వాస మని తెలియవలయును. ఇది గలవాఁడు కడుశీఘ్రముగ ప్రాణముల విడుచును.

❧ తమకశ్వాసలక్షణము ❧

ప్రతిలోమం యదావాయు స్సోస్థితాంసి ప్రతిపద్యతే.
 గ్రీవాంశిరశ్చ సంగృహ్య శ్లేష్మాణం సముదీర్యచ. 169
 కరోతి వీనసం తేన నిరుద్ధో ఘుర్ఘురం తథా,
 అతీవ తీవ్ర వేగంచ శ్వాసం ప్రాణప్రపీడకమ్,
 ప్రతామ్యతి సవేగేన త్రస్యతే సన్నిరుద్ధ్యతే,
 ప్రమోహం కాసమానశ్చ సగచ్ఛతి ముహూర్తహః. 170
 శ్లేష్మణ్యముచ్యమానేతు భృశం భవతి దుఃఖతః,
 తస్యైవచ విమోహంతే ముహూర్తం లభ తే సుఖమ్. 172
 తథాస్యోర్ధ్వం సతేకంతః కృచ్ఛాచ్ఛక్నోతి భాషితుం,
 సచాపి నిద్రాం లభతే శయాన శ్వాస్వసపీడితః. 173
 పార్శ్వే తస్యావగృహ్లాతి శయానశ్చ సమీరణః,
 ఆసీనో లభతే సౌఖ్య ముష్ణంచైవాభినందతి 174
 ఉచ్ఛ్రితాక్షో లలాటేన స్విద్యతా భృశమార్తిమాన్,

విశుష్కాస్యో ముహుశ్వాసో ముహుశ్చైవాపధమ్యతే. 175

మేఘాంబుశీతప్రాగ్వాతై శ్లేష్మలైశ్చ వివర్ధతే,

సయాప్యస్తమకశ్వాస స్సాఘోవాస్యాన్నవృద్ధితః. (చరకే) 176

తా. వాతము మెడ, శిరము అనువాని నాశ్రయించి అసోముఖముగ స్తోత్రో మార్గములం జెంది కఫమును బ్రకోపింపజేసి కఫమువలన నడ్డగింపఁ బడినదై పడినె మును, గొంతులో గురగురశబ్దమును గలుగఁజేయుచు కడుతీవ్రవేగయు క్షమైనహృదయ ప్రసీదకమైన శ్వాసమును గలుగఁజేయుట, దాని వేగమువలన మోహమును జెంది మిక్కిటముగ దుఃఖించుట, నిశ్చేష్టితుం డగుట, పలుమారు దగ్గుటవలన మోహమును జెందుట, కఫము వెడలకుండునపుడు కడుపీడం జెందుట, కఫము వెడలిన సిదప కొంత కాలము సుఖముగ నుండుట, మరల కంఠములో కఫము చేరుటవలన దురద గలుగుట, కడుకష్టముచే మాటలాడుట, శ్వాసపీడవలన పరుండినను నిదుర రాకుండుట, పరుండి యుండినను వాతము ఇరు పార్శ్వముల నీడ్చుట, కూర్చుండియుండిన సుఖముగ నుండుట, ఉష్ణపదార్థసేవనవలన సుతోషమును జెందుట, కంఠ్ఠుబ్బుట, నుదుట చెమటపట్టుటవలన కడుపీడం జెందినటుల తోఁచుట, నోరెండుట, పలుమారు శ్వాసము వెడలుట, ఏనుగుపై గూర్చుండియుండువాని శరీరము కదలునటుల పలుమారు కదలుట, మేఘములు, వర్షము, చలి, తూర్పుగాలి, కఫకరపదార్థసేవన అనువానివలన శ్వాసము వృద్ధి జెందుట-ఈ లక్షణములు గలది తమకశ్వాసమని తెలియవలయును. ఇది న్యూఘ్రము. నూతనముగజనిం చిన సాధ్యము.

శ్లో తుద్రశ్వాసలక్షణము ౨౨

రూక్షాయాసోద్భవః కోష్ఠే తుద్రోవాత ముదీరయేత్,

తుద్రశ్వాసోనసోత్యర్థం నుఃఖేనాంగప్రబాధకః. 177

హీనస్తి నసగాత్రాణి నచ దుఃఖో యథేతరే,

సచ భోజనపానానాం నిరుణద్ధ్యచితాంగతిమ్. 178

నేంద్రియాణాం వ్యథాంచాపి కాంచిదాపాదయేద్రుజం,

తా. రూక్షపదార్థసేవన, ఆయాసము వీరివలన ఒకింత శ్వాసము జనించి కోష్ఠగత వాతము నూర్ణముగజేసి కడుదుఃఖమును, శరీరమున కెవ్విధమైన బాధను, ప్రాణవియో గమును, ఉర్ధ్వశ్వాసాదులయందు గల దుఃఖములును గలుగఁజేయక భోజనపానాదిక ములగతిని నిరోధింపక, ఇంద్రియముల కెవ్విధమైన వృధయును గలుగఁజేయక నుండునది తుద్రశ్వాస మనంబడును.

శ్లో కానససాధ్యసాధ్యావిచారము ౧౮౦

ససాధ్యుడొకఁ బలిస స్సర్వేచావ్యక్తలక్షణాః. 179
 తుద్రసాధ్యతమ స్తేషాం తమకః కృచ్ఛాడవ్యతే,
 త్రయశ్శాసా న సిద్ధ్యంతి తమకో దుర్బలస్యచ. (ఆయుర్వేదే) 180

తా. తుద్రశ్శాసము సాధ్యము. మఱియు సత్వముగలవానియొక్క మహా శ్వాసాదులు అల్పలక్షణయుక్తంబులుగనుండిన 'సాధ్యంబు. అందు తుద్రశ్వాసము కడు సాధ్యంబు. మఱియు తమకశ్వాసము కష్టసాధ్యంబు. మహాత్ము, ఊర్ధ్వము, ఛిన్నము అను నీమూడుశ్వాసములు సంపూర్ణలక్షణ యుక్తంబులుగ నుండిన ఆసాధ్యంబులు. మఱియు దుర్బలునికి జనించిన తమకశ్వాసము నగా ఆసాధ్యంబు.

శ్లో రోగసంప్రాప్తి, తల్లక్షణములు ౧౮౧

యదా ప్రోతాంసి సంరుద్ధ్య మారుతః కఫపూర్వకః,
 విష్వగ్వ్రజలి సంరుద్ధ స్తహదాశ్వాక రోతి సః. 181

ప్రణప్తజ్ఞాన విజ్ఞాన స్తథా విభ్రాంతలోచనః,
 ఊర్ధ్వం శ్వసితి యో దీర్ఘం నచ ప్రత్యాహరత్యధః. 182
 శ్లేష్మేవృతముఖ ప్రోతా హ్యార్ధ్యదృష్ట్యాచ పశ్యతి,
 ఆనాహస్వేదమూర్ఛారో భృశంభవతిదుఃఖతః (మాధవనిదానే). 183

తా. వాతము కఫయుక్తమై ప్రాణాన్నోదకముల వహించు ప్రోతోహర్షముల నడ్డగించి విరుద్ధమార్గముగలవై సర్వశరీరమునవ్యాపించి శ్వాసరోగమును గలుగఁజేయును. అందు శాస్త్రజ్ఞానము, శాస్త్రార్థజ్ఞానమునశించుట, శేత్రములు దిరుగుట, దీర్ఘకాలము వఱకు ఎగయూపిరి విడుచుట, ఎగయూపిరిని దించుటకు శక్తి లేకుండుట, నోరు, కర్ణ నాసికారంధ్రములు, శేత్రములు పీనియందు శ్లేష్మము వ్యాపించియుండుట, పొడవుగ జూచుట, కడు పుబ్బుట, చెఱుట, మూర్ఛ, కడుదుఃఖము గలుగుట-అను నీలక్షణములు గలుగును.

శ్లో కానససామాన్య లక్షణములు ౧౮౨

శ్వాసః పంచవిధస్తత్ర మహాశ్వాసో మహాస్వనః,
 ఊర్ధ్వశ్వాస శోచ్యోర్ధ్వదృష్టి శ్చిన్నో విచ్ఛిన్నసంజ్ఞకః. 184
 తమోభ్రమ ఘనశ్చైవ తుద్రాభ్యో మందవేదనః,
 తుద్రసాధ్య స్తమో యాప్య శ్చేషాః ప్రాణహరా స్త్రయః. 185
 (ఆయుర్వేదే)

తా. పూర్వోక్తపంచవిధశ్వాసములలో మిక్కుటముగ శబ్దము గలది మహాశ్వాస మనియు, ఊర్ధ్వదృష్టి గలది ఊర్ధ్వశాస మనియు, నిలిచి నిలిచి శ్వాసమువచ్చునది ఛిన్నశ్వాస మనియు, సేత్రములు గనుపడక భ్రమసిన ట్లుండునది తమకశ్వాస మనియు, స్వల్పముగ నొప్పిగలది క్షుద్రశ్వాసమనియు తెలియవలయును. అందు క్షుద్రశ్వాసము సాధ్యము. తమకశ్వాసము యాప్యము. మహాశ్వాసము, ఊర్ధ్వశ్వాసము, ఛిన్నశ్వాసము అను నీమూడు వృత్తుప్రదంబులు.

శ్వాసోపద్రవములు

కాసవృద్ధ్యా భవే చ్ఛ్వాసః పూర్వైర్వా దోషకోపలైః,
ఆమాతిసార పమకు తృష్ణా పాండు జ్వరై రపి. 186

ఉరస్త కురుతే శ్వాసో హ్యమాశయసముద్భవః,
ప్రాగ్రూపంచ భవేత్తేహం పార్శ్వశూల మరోచకమ్. 187

ఆనాహ శృంఖభేదశ్చ తత్రాయాసశ్చ భోజనే,
ప్రేరితః ప్రేరయే త్కుద్రం స్వయం సశమయేత్తురత్. 188

అతీవ తీవ్రవేగశ్చ శ్వాసః ప్రాణిప్రసీదనః,
ప్రశామ్యతి నవేగశ్చ హ్యాంతర్వేగనిషీడితః. 189

పూర్వరూపీ భవేచ్ఛ్వాసః స్సవృద్ధః కృశదేహితా
త్రయశ్శ్వాసా నసిధ్యంతి చైతవ ప్త్యాపద్రవాః. 190

తా. కాసము వృద్ధిచెందుటవలనగాని, లేక వాత, పిత్త, క్లేష్మములు ప్రకోపించుటవలనగాని, శ్వాసము జనించి ఆమాతిసారము, ఓకర, ఓప్పి, పాండువు, జ్వరము అనునానితో గూడి తోడ్చు నాశ్రయించి ఆమాశయములోనుండి శ్వాసమును గలుగఁ జేయును. వానిపూర్వరూపము లెవ్వి యనిన. — ప్రక్కశూల, అరోచకము, కడుపుబ్బరము గలుగుట, కులికలో క్లేష్మముగట్టి పగిలినటుల నొచ్చుట, శ్వాసమువలన అన్నమును కడువలేక యుండుట, వాతగ్రస్తమై తొలఁత క్షుద్రశ్వాసమును గలుగఁ జేసి తాను శమింపకుండుట అనునవియు — ఈపూర్వరూపములతోడ శ్వాసము వృద్ధిఁ జెంది శరీరము గృశించియుండినచ, లేక కడుతీవ్రవేగముగల శ్వాసము జనించి ప్రాణుల పీడించుచుండినను, లేక శ్వాసవేగము శమింపక అంతర్వేగము గల శ్వాసము గలిగి యుండినను ఈలక్షణములుగలమూడుశ్వాసరోగములు అసాధ్యములని తెలియవలయును. (ఈలక్షణములు లేకుండెడిశ్వాసరోగములే సాధ్యములు యెఱింగి చికిత్సించవలయును.)

అతిసందితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశస్యచ,

వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్య తివ్యవాయినః. 191

అసాం యాసా సముత్పన్నా హిక్మా హంత్యాశు జీవితం, .
సర్వేషు రోగినాశ్చాయ హిక్మేయం శీఘ్రకారిణి. 192

హిక్మా శ్వాసౌ యదాతౌ ద్వా మృత్యుకాలే కృతాలయా,

తా. కడుసంచిత దోషము గలవానికి, అన్న ద్వేషమువలన గృహించినవానికి, పలు
విధరోగమువలన శరీరక్షయముగలవానికి, వృద్ధునికి, మిక్కుటముగ మైథునముసేయు
వానికి, సాధ్యహిక్మలలో గేది జనించినను అది వానిని శీఘ్రముగ జంపును. మఱియు
సర్వరోగములయం దెక్కిళ్ళుజనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందును. మఱియు ఎక్కి
ళ్లు, శ్వాసము అను నీరెండును మృత్యుకాలమునందే జనించును.

❧ ఊర్ధ్వశ్వాసమునకు సూర్యావర్తరసము ❧

సూతార్థం గంధకం మర్ద్యం యామైకం కన్యకాద్రవైః. 193

ద్వయోస్తుల్యం తామ్రపత్రం పూర్వకల్పేన లేపయేత్,
దినైకం హండికాయంత్రే పక్వమాదాయ చూర్ణయేత్. 194

సూర్యావర్తో రసోనామ ద్విగుంజం శ్వాసజిహ్వవేత్,
ఇంద్రవారుణికామూలం దేవదారు కటు*త్రయమ్. 195

శర్మరాసహితం ఖాదే దూర్ధ్వశ్వాసప్రశాంతయే,
నిష్కైకాం లేహయేద్వాపి ఊద్రేణ కటురోహిణీమ్. 196

శ్వాసం చారోచకం హంతి మరిచం దాడిమం గుడం,

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౪ భాగము ఈరెం
టిని ఖల్వములో నునిచి కలబందరసముతో నొకర్థము మర్దించి ౧౪ భాగము శుద్ధి
జేసిన తామ్రపురేకులకు లేపనముజేసి ఎండించి హండికాయంత్రమున ఒకదినము పండి
సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముజేసి రెండగురిగిలబలయెత్తును నేవిం
చిన శ్వాసమును, పాపరవేరు, దేవదారు, త్రికటుకములు, పంచదార అనువాని చూ
ర్ణానుపానముతోడ నేవించిన ఊర్ధ్వశ్వాసమును, నిష్కప్రమాణము కటుకరోహిణి
చూర్ణము, లేనె అనువాని యనుపానముతోడగాని, లేక నిష్కప్రమాణము మిరి
యూలు, దాడిమకత్తులు, బెల్లము అనువానిని నూరి దాని యనుపానముతోడగాని నేవిం
చిన శ్వాసమును, ఆరోచకమును హరించును.

శ్లో నర్వశ్వాసములకు ఉదయభాస్కర రసము ౧౯౭

ధాన్యాభ్రం సూతకం గంధం శ్వేతాపామార్గజద్రవైః. 197

తుల్యంశం మద్దయే చ్చాయఃపాత్రే పాతనకే పచేత్,

ఊర్ధ్వలగ్నం తతో గ్రాహ్యం రసో హ్యుదయభాస్కరః. 198

శ్వాసం యంచవిధం హంతి ¹ గుంజామాత్రం పిబేదను,

తా. ధాన్యాభ్రకము, రసము, గంధకము-వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి తెల్లయు త్రరేణురసముతో నొకదినము మర్దించి ఇరుపపాత్రలో నునిచి పాతనాయంత్రమున పాకముచేసిన నది యూర్ధ్వయంత్రమున కైగయుండు. దానిని దీసికొని యందొకగురిగింజయొత్తును నిమ్మప్రమాణము కటుకరోహిణి, లేనె అనువాని యనుపానముతోడగాని, నిమ్మప్రమాణము మిరియాలు, దాడిమవిత్తులు, బెల్లము అనువానిని నూరి ముద్దచేసి దానితోడగాని సేవించిన గి శ్వాసములు, అరోచకము హరించును.

శ్లో శ్వాసములకు గంధకయోగము ౧౯౮

గంధకం మరిచం సాజ్యం పిబే ² చ్చాప్యసకపాపహమ్. 199

గంధకం ఘృతపానేన శ్వాసక్షతక్షయాపహం,

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము, మిరియాలు వీనిని నేతితో నూరి సేవించిన శ్వాస కాసలు హరించును. శుద్ధిచేసిన గంధకమును నేతితోడ సేవించిన శ్వాసము, క్షతక్షయము హరించును.

శ్లో శ్వాసములకు భాగ్యైదికషాయము ౧౯౯

భార్యే వచా భాను శివా హరిద్రా

వాసామృతా నాగర ధాన్యకానాం,

క్వాభోజయేచ్ఛాప్యసమిమం ప్రసిద్ధం

తథాచ నిద్రా సుఖయాపునయాచ్య. 200

తా. గంటుభారంగి, వస, జిల్లేడువేరు, కరక్కాయలు, చనపు, అడ్డసరపుయంశలు, తిప్పతీగె, కొంకి, కొతిమెద్దు-వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి సేవించిన శ్వాసములు హరించుటయేగాక నిద్రాసుఖమును గలుగును.

శ్లో శ్వాసములకు విభీతకాదికషాయము ౨౦౦

విభీతభాస్వగ్ని చవిశ్వభాగ్యై కణాభయా ముస్తకృతఃకషాయః

వమింహారేచ్ఛాస్వసమిమంపి బేచ్చప్రవృద్ధకాసం ప్ర బలాంచహిక్కామ్.

తా. తానికాయలు, జిల్లేడువేరుపట్టు, చిత్రమూలము, శొంతి, గంటుభారంగి
సిప్పళ్ళు, కరక్కాయలు, తుంగమునైలు- వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము
గాచి నేవించిన చాంతి, శ్వాసము, ప్రబలమైనకాసము, ప్రబలమైనఎక్కిళ్ళు హరించును.

— శ్వాసాదులకు కంటకార్యావలేహము —

కంటకారీ తులాం ద్రోణ నీరే పక్వా కషాయకం,
పాదశేషం గృహీత్వా చ తస్మింశ్శూర్ణానిదాపయేత్. 202

పృథక్పలాని చైతాని గుడూచీ చవ్యచిత్రకాః,
ముస్తం కర్కట శృంగీచ త్రూషణం ధన్వయాసకః. 203

భారీ రాస్నా శరీచైవ శర్కరా పలవింశతిః,

ప్రత్యేకంచ పలాన్యప్తౌ ప్రదద్యాద్ధృతతైలయోః 204

పక్వా లేహత్వ మానీయ శీతే మధుపలాప్తకం,
చతుఃపలంతు గాక్షీర్యాః షిప్పలీనాం చతుఃపలమ్. 205

క్షీప్తా నిదధ్యా త్సుదృఢే మృణ్మయే భాజనే శుభే,
లేహోఽయంహంతహిక్కార్తిశ్వాసకాసానశేషతః. (ఆయుర్వేదే)

తా. నూరు పలముల వ్రాకుడువేళ్ళుచుదంచి ద్రోణప్రమాణము గల నుదకమునందు
వైచి నాలవభాగము మిగులనటుల కషాయము గాచి వడియగట్టి అందు తిప్పతీగె, చవ్య
ము, చిత్రమూలము, తుంగమునైలు, కర్కటకశృంగి, త్రికటుకములు, దురదగొండి,
గంటుభారంగి, * సన్నరాస్నము, కచ్చారములు అనువానిచూర్ణము దినుసొకటింటి
కొక్కొకపలము, పంచదారి ౨౦ పలములు, నెయ్యి ౮ పలములు, తెల్లఆవనూనె ౮
పలములు గలపి లేహ్యకవ్యముగ వండి చట్టారినదిదప లేనె ౮ పలములు, వెదురువ్వు ౪
పలములు, షిప్పలిచూర్ణము ౪ పలములు గలపి మంచిమట్టిపాత్రలో నునిచి నేవించుచుం
డిన ఎక్కిళ్ళు, శ్వాస, కాసములు నిశ్శేషముగ హరించును.

— సర్వశ్వాసములకు భార్యీగుడము —

శతం సంగృహ్య భార్యీస్తు దశమాల్యాస్తథా శతం

శతం హరితకీనాంచ పచేత్తోయే చతుర్గుణే. 207

పాదావశేషే తస్మింస్తు రసే వస్త్రనిషీడితే,

ఆహ్లాద్యచ తులాం పూతాం గుడన్యాప్యభయాం తతః. 208

* ఇచే దుంకురాస్నము.

పునఃపచేత్తు మృద్ధగ్నా యావల్లేహత్వమేతి తత్,
శీతే చ మధున స్తత్ర పట్టులాని వినిషీపేత్. 209

త్రికటు త్రిసుగంధంచ పలమాత్రం పృథక్పృథక్,
యవతూరం కర్షయుగ్తం సంచూర్ణ్య ప్రక్షిపేత్తతః. 210

భక్షయే దభయా మేకాం లేహస్యార్థపలం తథా,
శ్వాసం సుదారుణం హంతి కాసం పంచవిధం తథా. 211

ఆర్ఘాంస్యరోచకం గుల్మం శక్యద్భేదం క్షయం తథా,
స్వరవర్ణప్రదోహ్యౌష జత రాగ్నేః ప్రదీపనః. 212

నామ్నా భార్గ్య గుడః ఖ్యాతో భిషగ్భిస్సకలైర్చతః. (నిత్యనాథీయే)

తా. గంటుభారంగి, దశమూలములు, కరక్కాయలు. వీనిని దినుసుకు ౧౦౦
* పలములు చొప్పున నొకభాండములోవైచి ౧౨౦౦ పలములు నీళ్ళుపోసి నాలవభాగము
మిగులునటుల కషాయము గాచి వడియగట్టి యందు బెల్లము ౫౦ పలములు, కరక్కాయలు ౫౦ పలములు వైచి మరల మందాగ్నితో చిక్కగనగువఱకు పాకముజేసి చల్లా
రినపదవ లేనె ౬ పలములు, త్రికటుకములు, దాచినిచెక్క, ఆకుపత్రిక, నీలకులు
అనువాని చూర్ణము దినుసు కొక్కొకపలము, యవతూరచూర్ణము ౨ కర్షములు కలిపి
లేహ్యమును సిద్ధపఱచి యందర్థపలమును, ఒకకరక్కాయను ప్రతిదినమును ప్రాతఃకాల
మున నేవించిన భయంకరమైన శ్వాసము, ౫ విధకాసములు, మూలవ్యాధి, అరోచకము,
గుల్మము, అతిసారము, క్షయము. వీనిని నశింపజేయుటయే గాక స్వరము, వర్ణము, అగ్ని
దీపనము అనువానినిసహా గలుగజేయును. ఈ భార్గ్యగ్నిగుడము సకలవైద్యసమృతము.

శ్వాసములకు నాసాద్యవలేహము ౨౭

వాసా తులామష్టగుణేచ నీరే విపాచ్యతాం పాదజలేనపాకం,
తుణ్ణాధకంతద్విపచేచ్ఛివానాంఖండాప్రయోజ్యాస్సకలస్యతుల్యాః.
తతస్సముత్తార్య పలానిచాప్తౌ తౌద్రస్యచ ద్వే కిల పంశజాయాః,
క్షిపేత్తథా మాగధికా పలార్థం పలంచతుర్జాతభవంప్రయోజ్యమ్.
యోజ్యం పలార్థం శ్వసనేచకాసే క్షయేస్రపిత్తే కఫపీనసేచ,
హృద్రోగకార్యే కిల విద్రధాచ మ్యుగ్రక్షతేశోణితవాంతికోపే.

(ఆయుర్వేదే)

తా. నూరుపలముల అడ్డసరములలో ౮౦౦ పలములు సీట్లుపోసి చతుర్థాంశముగ కషాయము గాచి అందు కరకచూర్ణము ఆధక ప్రమాణము గలిపి గట్టియగువఱకు మరల పాకముచేసి దానిని దించి ఛల్లారినపిదప తేనె ౮ పలములు, వెదురుఘృతచూర్ణము ౨ పలములు, పిప్పలిచూర్ణము ౪ పలము, చాతుర్జాతకచూర్ణము ౧ పలము కలిపి అగ్రపలమును సేవించుచుండిన శ్వాస కాసములు, క్షయము, రక్తసిక్తము, కఫము, వీనసము, హృద్రోగము, కృశత్వము, విద్రధి, ఉరఃక్షతము, రక్తవాంతి వీనిని హరింపఁజేయును.

సర్వశ్వాసములకు శ్వాసకాశేశ్వరరసము ౧౧

మృతంశంగం మృతంలోహం మృతార్కం మృతమభ్రకమ్,
శుద్ధసూతం తథా గంధం మాఝీకం హింగుళం విషమ్. 217

జాతీఫలం లవంగం చ త్వగేలా నాగకేసరం,
ఉన్నత్తకస్య బీజాని జైపాలం రాత్రిదుర్లభమ్. 218

ఏతాని సమభాగాని మరిచం హరనేత్రకం,
సర్వం తద్వ్యాఖీవే త్థల్వే లోహదండేన మర్దయేత్. 219

తావచ్చూర్ణీకృతం ధీమాన్ యావత్సుతం నదృశ్యతే.
శక్రాసవస్య స్వరసే ర్భావనాచైకవింశతిః. 220

ద్విగుంజాఘృతమామాత్రా హ్నోర్ద్రీకస్వరసైర్యతా,
తదర్ధం బాలవృద్ధేషు పథ్యం దేయం తథోచ్యతే. 221

పంచశ్వాసాన్ క్షయం కాసం రాజయత్త్వనివారణం,
శ్వాసకాశేశ్వరో నామ దేవానామపి దుర్లభః. 222

తా. పంగభస్మము, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన సువర్ణమాఝీకము, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసినవసనాభి, జాజికాయ, లవంగములు, దాచినిచెక్క, ఏలకులు, నాగకేసరములు, శుద్ధిజేసిన ఉన్నెత్తవిత్తులు, శుద్ధిచేసిన నేపాళములు, పసపు, కచోరములు ఇవి సమభాగములు, మిరియాలు 3 భాగములు - వీనినెల్ల ఖల్వములలో నుంచి రసము దెలియకుండువఱకు లోహదుడముతో మర్దించి కొడిసెరసముతో ౨౧ మారు భావన జేసి పయోవంతులు రెండుగురిగి జలయెత్తును, బాల వృద్ధులు ఒక గురిగింజయెత్తును, అల్లపుసరసములలో సేవించి షడ్యముగ నుండిన ౫ విధశ్వాసములు, శరీరక్షయము, కాసము, రాజయత్త్వ వీనిని నశింపఁజేయును. ఈశ్వాసకాశేశ్వరరసము లభించుట దేవతలకు సహ దుర్లభము.

హిక్మాసిదానము ౨౨౩

విదాహి గురు విప్లంభి రూక్షాభివ్యంది భోజనైః,
శీతపానాశనస్నానైర్విక్మా భవతి ధావనాత్.

223

(మాధవనిదానే)

తా. దాహజనక ద్రవ్యములు, జడకర ద్రవ్యములు, మలబద్ధకర రూక్షకరద్రవ్యములు, జిగటగలపదార్థములు వీనిని భుజించుటవలన, శీతాన్న పానముల సేవించుటవలన, శీతోదకములూ స్నానము జేయుటవలన, పరుగులిడుటవలన ఎక్కిళ్ళు జనించును.

హిక్మాభేద, తత్సంప్రాప్తి ౨౨౪

అన్నజాం యమలాం తుద్రాం గంభీరాం మహతీం తథా,
వాయుఃకఫేనాసుగతం పంచహిక్మాః కరోతి హి.

224

తా. వాతము కఫముతో గలసి అన్నజహిక్మా, యమశహిక్మా, తుద్రహిక్మా, గంభీరహిక్మా, మహాహిక్మా అన నైదువిధములైన హిక్మల గలుగఁజేయును.

హిక్మాపూర్వరూపములు ౨౨౫

కంఠో రసో ద్ధరుత్వంచ పదనస్య కషాయతా,
హిక్మానాంపూర్వరూపాణి కుక్షేరాటోఽపవచ. (ఆయుర్వేదే)

తా. కంఠము, తొమ్ము అనువానియందు జడత్వముగలుగుట, నోరు వగరుగ నుండుట, కడుపులో ఆరాటము గలుగుట-ఇవి హిక్మాకు పూర్వరూపములు.

అన్నజహిక్మలక్షణము ౨౨౬

పానాన్నైరతిసంభుక్తై స్సహసా వీడితోఽనిలః,
హిక్మయత్కూర్ధ్వగో భూత్వా తాం విద్యా దన్నజాం. భిషక్. 226

తా. అన్న పానాదుల మిక్కుటముగ సేవించుటవలన వాతం బకస్తాత్తుగ వీడిండు బడినదై క్షూర్ధ్వగతంబై ఎక్కిళ్ళను గలుగఁజేసిన అన్నజహిక్మ యని తెలియవలయును.

యమశహిక్మలక్షణము ౨౨౭

చిరేణ యమలై ర్వైగై ర్వా హిక్మా సంప్రవర్తతే,
కంఠయంతీశిరోగ్రీవాం యమలాంతాంఽనిర్దిశేత్. (మాధవనిదానే)

తా. చిరకాలముమీఁద ఎక్కిళ్ళు చెండుగ గలసి కడుతీవ్రముగ వచ్చుట, శిరము కంఠము వణుకుట- ఈలక్షణములు గలది యమశహిక్మ యని తెలియవలయును.

శ్లో తుద్రహిక్కాలక్షణము ౨౨

ప్రకృష్టకాలై ర్యావేగై ర్మందై స్సమభినర్తతే,
తుది కానామ సా హిక్కా జత్రుమూలాత్ప్రేధావతి, 228
(నిత్యనాథీయే)

తా. చిరకాలముమీఁద ఎక్కిళ్ళు మందవేగముగ పచ్చుట, * జత్రుమూలముల లోనుండి జనించుట-ఈలక్షణములు గలది తుద్రహిక్క యని తెలియవలయును.

శ్లో గంభీరహిక్కాలక్షణము. ౨౩

నాభిప్రవృత్తా యా హిక్కా ఘోరా గంభీరనాదినీ,
అనేకోపద్రవవతీ గంభీరానామ సా స్పృతా. 229

తా. ఎక్కిళ్ళు బొడ్డువద్దనుండి లేచి గంభీరశబ్దమును గలుగఁజేయుట, దప్పి, జ్వరము మొదలగు పలు నుపద్రవములతోడగూడి భయంకరముగ నుండుట - ఈలక్షణములుగలది గంభీరహిక్క యని తెలియవలయును.

శ్లో మహాహిక్కాలక్షణము. ౨౪

మర్తాణ్కుటీర్షీడయంతీవ సతతం యా ప్రవర్తతే,
మహాహిక్నేతి సాజ్ఞేయాసర్వగాత్రప్రకంఠినీ. (ఆయుర్వేదే) 230

తా. అొమ్మ, నాభి, పొత్తికడుపు మొదలగు మర్తస్థలములయందు పీడగలుగుట, ఎల్లపుడు ఎక్కిళ్ళుపచ్చుట, సర్వాంగములు వణకుట-ఈలక్షణములు గలది మహాహిక్క యని తెలియవలయును.

శ్లో హిక్కాస్వరూప తత్సాధ్యసాధ్యములు. ౨౫

యమళా యుగళై ర్వేగై ర్మహా మహాతీర్థనిః,
గంభీరానాభిసంభూతా తుద్రాఖ్యా మందవేగినీ. 231
అన్నజాపి తత్తైవస్యా త్పుర్వాస్తిస్రోవివర్జయేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. ఎక్కిళ్లు వేగముతోగూడి జంటగ వెడలిన యమళహిక్క యనియు, మహాధ్వనితో గూడి వెడలిన మహాహిక్క యనియు, నాభినుండి వెడలిన గంభీరహిక్క యనియు, మందవేగముతో గూడి పలుమారు వెడలుచుండిన తుద్రజహిక్క యనియు, అన్నపానాదులవలన ఎక్కిళ్లు జనించిన అన్నజహిక్కయనియు తెలియవలయును. అందు యమళహిక్క, మహాహిక్క, గంభీరహిక్క అన నీమూడు నసాధ్యంబులు. తుద్రహిక్క, అన్నజహిక్క అన నీరెండును సాధ్యంబులు.

* జత్రుమూలము లన మెడకొంతులు.

అసాధ్యహిక్మాలక్షణము ౭౭

ఆయుష్యతే హిక్మతో యస్య దేహాః
దృష్టిశ్చర్ధ్వం తామ్యతే యస్య నిత్యం,
క్షీణోన్నద్విత్ ఔతి యశ్చాతిమాత్రం
తా ద్వా చాంత్యా వర్జయే ద్దిక్మామానా. 232

తా. ఊద్రజ, అన్నజములకు సాధ్యహిక్మాలలో సగా ఎక్కిళ్ల వేగమువలన
నేత్రములు విస్తరించి ఊర్ధ్వదృష్టి గలిగి ఎల్లప్పుడు మోహమునుజెందుచుండు హిక్మా
రోగిని, శరీరక్షయము అన్నద్వేషము పలుమారు ఎక్కిళ్ళు గలహిక్మారోగిని వైద్యుడు
వర్జింపవలయును.

అతినంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృతస్యచ,
వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యాతివ్యవాయినః, 233
ఆసాం యాసా సముత్పన్నా హిక్మా హంత్యాశు జీవితమ్,
(గ్రంథాంతరే)

తా. కడుసంచితదోషముగలవానికి, అన్నద్వేషమువలన కృశించినవానికి, పలువిధ
ములైన రోగములవలన శరీరకృతస్వముగలవానికి, వృద్ధునికి, అతి మైథునముసేయువానికి
సాధ్యహిక్మాలలో నేదిజనించినను యది వానిని శిఘ్రిముగు జుపును.

హిక్మాలకు మేఘుడంబరరసము ౭౮

తంక్షలీయద్రవైః పిప్లం సూతతుల్యంచ గంధకమ్. 234

*వజ్రమూషాగతం పాచ్యం భూధరేంద్రం సముద్ధరేత్.
దశమూలకషాయే భావయే త్ప్రహరద్వయమ్. 235

గుంజాద్వయం హరణ్యేష హిక్మాం శ్వాసం జ్వరం కిల,
అనుసానేన దాతవ్యో రసోఽయం మేఘుడంబరః. 236

నాగరం పిప్పలీ భార్గీ పుష్కరం కర్షకం శతీ,
శర్కరాష్టగుణం చూర్ణ మయపానం ప్రకల్పయేత్. 237

(మాధవనిదానే)

తా. రసము, గంధకము వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి
చిట్టివేళ్ళరసముతో మద్దించి వజ్రమూషలో. నునిచి భూధరయంత్రమున పుటంబిడిన

* వజ్రమూషాగతంచైవ భూధరే భస్మతాం ప్రజేత్.

నది భస్మంబగును. పిదప దానిని సాంగశీతలమున దీసి మఱల ఖల్వములో నునిచి దశమూల కషాయముతో రెండురూములుభావనజేసిరెండుగురిగింజలయెత్తునుశాంతి, పిష్పశర్మ, గంటు భారాగి, పుష్కరమూలము, (దీనియభావమున నేలములకవేళ్లు) కచ్చారములు—వీనిని దినుసును కర్షప్రమాణము చొప్పున చూర్ణముజేసి దీనికెనిమిదవపాలు పంచదార గలిపి యాయనుపానముతోడ నేమిచిన ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము, జ్వరము హరించును. (మఱియు నీరసమును చిట్టివేళ్ల రసముతో నేమిచిన యమశహిక్క హరించును.)

❧ హిక్కలకు యోగవాహకరసము ❧

రసస్యతుల్యభాగేన తామ్రభస్మప్రకల్పయేత్,
జంబీరోద్ధ్రవైర్నర్ద్యం దినాంతే తత్సముద్ధరేత్. 238

బద్ధా వస్త్రోటికాయంత్రే తుల్యం గంధేన పాచయేత్.
ఏవంతు షడ్గుణం కార్యం తతః పిష్టం సముద్ధరేత్. 239

పాషాణభేదిమత్యాక్షీ ద్రవైః పిష్టంతు మర్దయేత్,
తద్గోళం లేపయేచ్ఛృణ్యం కల్నే పాషాణభేదినః. 240

మత్యాక్ష్యాశ్చ ఘనం లేప్యం దత్వా పాతనయంత్రకే,
స్వేదయే ద్యాయమాత్రంతు రసోఽయం యోగవాహకః. 241

గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం హిక్మా వైస్వర్యశ్వాసజిత్,
దశమూలం విజేచ్ఛాను కుళుత్థంచ కషాయకమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము—వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి నిష్పంచుండ్రసముతో నొకదినము మర్దించి బట్టలోమూటగట్టి వేష్టికాయంత్రములో నునిచి ఆంజీతలగంధకము జీర్ణంబగువఱకు పుటంబిడి ఖల్వములో నునిచి * కొండసిండివేళ్లు, పొన్నగంటివేళ్లు—వీనిరసములతో ప్రత్యేకముగ మర్దించి ముద్దజేసిదానిపైకొండపిండాకును నూరి లేపనముజేసి ఎండనెండించి పాతనాయంత్రమున నొకరూము పుటంబిడి సాంగ శీతలమున దీసి రెండుగురిగింజలయెత్తును దశమూలకషాయముతోగాని, ఉలవకషాయము తోగాని నేమిచిన యమశహిక్క మొదలగు సర్వహిక్కలు, స్వరభంగము, శ్వాసము హరించును.

❧ హిక్కలకు గంధామృతరసము ❧

రసం గంధక తైలేన మర్దయే త్పాదటంకణం,
తత్పిండం బంధయే ద్యస్త్రై గంధకార్యంచ పూర్వవత్. 243

* ఇదే సిండిబంధయనియు జెప్పబడును.

చూర్ణం వై వేష్టికాయంత్రే యావజ్జీర్ణతీ పద్మణః,
అయంగంథామృతో నామ్నా రసో హిక్కావినిశకః. 244
గుంజాత్రయం లిహేత్త్వా దైః కషాయంచ చ విజేదను,
అమృతాన్ని కుభుత్థానాం పాయయేత్క్వధితైర్జలైః. 245
(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము గంధకతైలముతో మర్దించి పిదప రసమునకు నాలవభాగము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము గలిపి మరల మర్దించి బట్టలో నుంచి మూటగట్టి దీరించి శుద్ధిచేసిన గంధకములో బెట్టి వేష్టియృత్రమున ఆంతులగంధకము జీర్ణంబగువఱకు పుటంబిడి మూడుగురింబలయెత్తును తేనెతో సేవించి తోడనే తిప్పతీగె, చిత్రమూలము, ఉలవలు అనువాని కషాయమును ద్రాగిన ఎక్కిళ్లు హరించును.

ॐ హిక్కలకు సిద్ధి కారియోగము ॐ

నిదిగి కాం చామలకప్రమాణాం
హింకూ కణాభ్యాం మధునాచ యుక్తాం,
లిహ్యన్నరశ్వాసనవీడితశ్చ
హిక్కాం జయత్యేష బలాత్క్షణేన. 246

తా. ఉసిరికకాయంత్ర నామమేష్టముద్దలో పేల్చిన ఇగువ, పిప్పళ్ళు అను వానిచూర్ణమును, తేనెను గలిపి సేవించిన శ్వాసము, ఎక్కిళ్లు తతక్షణమున హరించును.

ॐ హిక్కలకు కుభీరాదికషాయము ॐ

కుభీర మధుకం ధాన్య మేలాచోశీర కోలకం,
వరా బిల్వయుతం క్వాథం హిక్కా ఛర్ది నివారణమ్. 247

తా. కర్కాటకశృంగి, యష్టిమధుకము, కొలిమెద్దు, ఏలకులు, వట్టివేరు, తక్కోల్లలపుట్టు, త్రిఫలములు, మారేడువేరు-వీరిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి సేవించిన ఎక్కిళ్లు, వాంతి హరించును.

ॐ హిక్కలకు విభీతకాదికషాయము ॐ

విభీతకాద్ధామలవిశ్వభార్గ్య కణాభయాసాధిత మంబుషీతం,
సమీరణ శ్వాస వమిం హరేచ్ఛ ప్రబద్ధకాసం ప్రబలాంచ హిక్తామ్.
తా. తానికాయలు, తుంగము నైలు, ఉసిరికపప్పు, శొంఠి, గంటుభారంగి, పిప్పళ్లు

కరక్కాయలు-వీసిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముగాచి నేమించిన వాతము, శ్వాస, వాంతి, ప్రబలమైనకాసములు, ఎక్కిళ్ళు హరించును.

❧ హిక్కలకు వ్యాఘ్రాద్వికషాయము ❶ ❧

వ్యాఘ్రీ దురాలభా భార్గీ బిల్వ మజ్జా త్రికంటకైః,

కషాయశ్చానుపానం చ ఔద్రం హిక్కాతిశ్వాసజిత్.

2

తా. ములకవేళ్లు, రేగటిదూలవేళ్లు, గంటుభూరుగి, మారేడుగుఱ్ఱు, పల్లెరు-వీ సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి యం దొకింతలేనె వైచి నేమించిన ఎక్కిళ్ళి ప్రబలమైన శ్వాసము హరించును.

❧ హిక్కలకు మయూరసింధయోగము ❷ ❧

మయూరసింధభస్మాపి మధుకంచ కణాయతం,

కులీరరక్తే సంమర్ద్య మధునా వాసితాయుతమ్.

2

గండ్మాషం కురుతే ఔష్రం హిక్కామాశు వినాశయేత్,

(మాధవనిదా)

తా. నెమలియాకలభస్మము, యష్టిమధుకము, పిప్పళ్ళు - వీసిని సమభాగముల భిల్వములోనుంచి ఎండ్ర కాయరక్తముతో మర్దించి లేనె గాని లేక పంచదారగాని క గండ్మాషముజేసిన ఎక్కిళ్ళు శీఘ్రముగ హరించును.

❧ హిక్కాహరయోగములు ❸ ❧

కర్కటీఫలం యష్టి మయూరస్యచపింఛజమ్.

2

భస్త్రభ్రమరగేహంచ హ్యాపామ్మాస్య బీజకం,

మధునా యోజితం దేయం హిక్కామాశు వినాశయేత్.

2

తా. ఎండ్ర కాయబొక్కలలోని యుదకము, యష్టిమధుకము, నెమలియాః భస్మము, తుమ్మెదలగూడు, ఉత్తరేణివిత్తులు అనువానిలో దేనినైనా లేనెతోగూర్చి నేమించి ఎక్కిళ్ళు శీఘ్రముగ హరించును.

క. వెలిగార మాకుపత్రిక, నిల దాచినిచెక్క కోప్పు వేలికిచూర్ణం

బులుచేసి లేనెతోడను, నెలమిని నేమిప హిక్కలెల్లనుమానున్.

2

❧ హిక్కలకు మధూచ్ఛిష్టాధుమపానము ❹ ❧

మధూచ్ఛిష్టం సర్జరసం ఘృతం మనశ్శిలాసమం,

ధూమపానే హరే ధ్విక్కాం ధూమైర్వా శిఖిసత్తజైః. 253
(మాధవనిదానే)

తా. మైనము, గుగ్గిలము, మణిశిల - వీనిని సమభాగములుగ గాని, లేక సెమల
యికలుగాని, ఆవునేతిలో దడిపి నిప్పులో వైచి దానిపొగను ద్రాగిన ఎక్కిళ్ళు హరించును.

క. గోశృంగంబును భుజగపు
కూసంబును నెమలితెక్క గుగ్గులమును మే
ల్వాసిపన పగరుగంధము
గోసర్పల ధూమ్ర సేవఁ గూలును హిక్కల్.

తా. ఆవుశొమ్మ, పాముకూసము, నెమలియాకలు, గుగ్గిలము, పసపు, శ్రీగం
ధము, కృష్ణాగరు-వీనిని ఆవునేతిలో దడిపి అగ్నిలో వైచి దానిపొగను ద్రాగిన ప్రబల
మైన ఎక్కిళ్ళు హరించును.

— హిక్కలయందు పథ్యము —

కచోరం పుష్కరం యోషం మాతులుంగాష్టువేతసం,
శాలిషష్టిక గోధూమ యవ ముద్గ కుళుత్థకమ్. 254
నిద్రా హిక్తా శ్వాస కాస పిపాసాశ్చ వినాశయేత్,
(మాధవనిదానే)

తా. కచోరములు, పుష్కరములము, త్రికటుకములు, మాదీఫలము, పుల్ల
ప్రబులి ౬౦ దినములకు ఫలించెడివడ్డు, గోధూమలు, యవలు, పెసలు, ఉలవలు,
నిద్ర-ఇవి హిక్తా శ్వాస కాస తృష్ణారోగములయందు పథ్యకరంబులు.

— హిక్కయందు పథ్యము —

విష్టంభీని విదాహీని రూక్షాణి కఫదాని చ. 255

నిష్పానమాష పిణ్యాక వారిజానూషమామిషం,
అవిదగ్ధం దంతకాష్టం వస్తి మత్స్యంశ్చ సర్వపాన్. 256

ఆమ్ల తుంబీఫలం కందం తైలభ్రష్ట ముపాతేకీం,
గురుశీతం చాన్నపానం హిక్కారోగి వివర్జయేత్. 257

తా. మలబద్ధకరద్రవ్యములు, వెదురు మొలక, మద్యము, మరీచము మొద
లగు విదాహకరద్రవ్యములు, రూక్షకరద్రవ్యములు, కఫకరద్రవ్యములు, అనుములు,

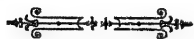
మిరుములు, తెలికపిండి, నీటిలో జనించిన ద్రవ్యములు, ఊటభూమిలో జనించిన జంతు మాంసము, చక్కము చేయబడని ద్రవ్యములు, దంతకాష్ఠము, *వస్త్రీకర్త, మత్స్యములు, ఆవాలు, పులుసు, ఆనుగపుకాయ, గడ్డలు, సూనెతో వేయించబడిన ముట్టుబచ్చలి కూర, జడముగ శీతకరముగ నుండు అన్నపానములు - వీనిని ఎక్కిళ్ళుగలవారు వర్జింప వలయును.

అష్టమ ప్రకరణమ్.

* చిప్పనగొట్టములో తైలాదుల నాకర్షించుటకై దానిమధ్యభాగమున బంధింపబడి నధోభాగంబున కర్ణికలవలెను, అం దాకర్షింపబడిన తైలాదుల బైలుపరుచుటకై నగభాగంబున గుండ్రముగను నిర్మింపబడి చిప్పనగోవిలో బంధింపబడి యుండు దండమే వస్త్రీ యనంబడును. కావున దానిలో రోగోపయుక్తతైలాదుల నాకర్షించుకొని గుదమేధ)ముల బ్రయోగించుటయ వస్త్రీకర్త యనంబడును.

న వ మ ప్ర క ర ణ మ్

మేహరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. సర్వజ్ఞం సచ్చిదానందం లోకనాథం జగద్గురుం,
వ్యోమకేశం భవానీశం రాజభూషమహం భజేః.

1

తాత్పర్యము. సర్వజ్ఞుడు, సచ్చిదానందస్వరూపుడు, లోకేశుడు, జగద్గురువు, ఆకాశమే కేశములుగఁ గలవాఁడు, పార్వతికి ప్రభువు, శిరమున చంద్రుడే భూషణముగఁ గలవాఁడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీ గ్రంథముయొక్క నవమప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

— మేహరోగనిదానము —

నవాన్న దధి మద్యాంబు గుడ ధూమ నిషేవణాత్,
దూషయంతి పలం మేద శ్చుక్లం మజ్జాం రసం రజః.

3

జాయంతే వింశతిరైహా దశసాధ్యాః కఘోఢితాః,
పిత్తోఢితాశ్చ షడ్వాప్యా శ్చతురో మారుతా త్యజేత్.
సాధ్యాక్ యాప్యా నసాధ్యాంశ్చ క్రమేణేథం వినిర్దిశేత్,

4

(ఆయుర్వేదే)

తా. క్రొత్తయన్నము, పెరుగు, మద్యము, ఉదకము, దెల్లముతో జేయఁబడిన ద్రవ్యములు, పొగ అనువానిని మిక్కుటముగ నేవించుటవలన మాంసము, మేదస్సు, శుక్లము, మజ్జ, రసము, రక్తము దుష్టంబులై ఇరువదిఘేహముల జనింపఁజేయును. అందు వదిమేహములు స్లేష్మజనితంబులు. ఆరు వైశ్యజనితంబులు. నాలుగు వాతజనితంబులు. అట్లగుటఁ జేసి స్లేష్మమువలన జనించిన ఐదిమేహములు సాధ్యంబులు. వైశ్యమువలన జనించిన ఆరుమేహములు కష్టసాధ్యంబులు. వాతమువలన జనించిన నాలుగు మేహములు

అసాధ్యంబులు. ఈ క్రమానుగుణ్యముగ మేహరోగముల సాధ్య కష్టసాధ్య అసాధ్యతః
ముల నెఱుంగదగును.

ఆస్వాసుఖం స్వప్నసుఖం దధిని గ్రామ్యాదకానూపరసాః పయాంసీ
సవాన్నపానం గుడవైకృతం చ ప్రమేహమేతుః కఫకృచ్ఛ సర్వమ్
(మతాంతతే

తా. సుఖముగ కూర్చుండుట, నిద్రాసుఖమును జేందుట, పెఱుగును ద్రాగుట
ఊరు, ఉడకము అనువానియందలి ప్రాణలయొక్క మాంసరసమును, పాలును, క్రి
యన్నమును, క్రిత్తయుడకమును, బెల్లముతో జేయబడిన భక్ష్యములను, లేక బెల్లన
యొక్క వికారముగల పదార్థములను, కఫకర సర్వపదార్థములను మిక్కుటముగ నేఱ
చుట - ఈకారణములవలన ప్రమేహము జనించును.

—● కఫాదిమేహసంప్రాప్తి —●

మేదశ్చ మాంసం చ శరీరజం చ క్లేదం కఫో వస్తిగతః ప్రదూష్య,
కరోతి మేహం సముదీర్ణ ముష్ణైస్తానేవ సితం పరిదూష్యచాపి.

క్షీణోశుదోషేష్యవకృష్యథాతూన్యదూష్యమేహంస్కరుతేఽనిలశః
సాధ్యః కపోత్థాదశపిత్తజష్టాద్యాప్యానసాధ్యంపవనాచ్ఛతుష్కః
సమక్రియత్వాద్విషమక్రియత్వాన్తహత్యయత్వాచ్ఛయథాక్రమం
(నిత్యనాథీర

తా. వస్తిగతకఫము మేదస్సును, మాంసమును, శరీరమునందలి క్లేదమును జె
క్లేష్టమేహమును గలుగఁజేయును. ఇవిధంబున ఉష్ణపదార్థసేవనవలన సితము ప్ర
పించి వైఠిష్యబడినమేదాదులం జెరిచి సితమేహమును గలుగఁజేయును. సిత
ములు క్షయింపుచుండ వాతము వసామజ్ఞాదిధాతువుల నాకర్షించివోని వాని జె
వస్తియొక్క ముఖమునందు జేర్చి వాతజమేహమును గలుగఁజేయును. అందు పదిమే
ములు కఫజనితంబులు. అవి సమక్రియ (అనఁగా కఫముయొక్క కటుతిక్తాదిక్రియ
మేదస్సు మొదలగు వానియొక్క కటుతిక్తాదిక్రియలు, వ్యాధిబలము సమానంబుల
నుండుటచే సమక్రియత్వము) గలవి యగుటజేసి సాధ్యంబులు. ఆరుమేహాః
సితజనితంబులు. అవి విషమచికిత్సలవలన (అనఁగా సితమును హరింపఁజేసెడి
మధురాది ద్రవ్యములవలన మేదస్సును, మేదోవృద్ధి హరింపఁజేసెడి ఉష్ణకటు
ద్రవ్యములవలన సితమును) పృథ్విచెందుటచే క్రియావైషమ్యముగలవి యగుటఁ
యాధ్యంబులు. నాలుగుమేహములు వాతజనితంబులు - అవి గంభీరములైన మ

ధాతువుల నాకర్షించి కడుపీడను గలుగఁజేయుటవలన, విషక్తుక్రియగలవి యగుటవలన
అసాధ్యంబులు.

❧ మేహరోగభేదములు ❶ ❧

ఉదకేతు సాంద్ర సురా సికతా శుక్ల శీతశం,
పిష్ట లాలాతిమూత్రం చ త్వర హరిద్ర రక్తకమ్. 9

మంజిష్ఠా నీల కాలాశ్చ వసా మజ్జా మధూత్థితం,
హస్తమేహో వింశతిస్సుష్కరాత్వా వర్ణేన లక్షయేత్. 10

(ఆయుర్వేదే)

తా. ఉదకమేహము, ఇత్తుమేహము, సాంద్రమేహము, సురామేహము, సిక
తామేహము, శుక్లమేహము, శీతమేహము, పిష్టమేహము, లాలామేహము, బహు
మూత్రమేహము, త్వరమేహము, హరిద్రామేహము, రక్తమేహము, మంజిష్ఠామేహము,
నీలమేహము, కాలమేహము, వసామేహము, మజ్జామేహము, మధుమేహము, హస్త
మేహము అని మేహములు ఇరువదివిధంబులు. వానిలక్షణముల వర్ణనమువలన చెలియ
వలయును.

క ఖ జ ని త ద శ మే హ ము లు

❧ ఉదకమేహలక్షణము ❷ ❧

స్వచ్ఛం బహునితం శీతం నిర్లంఘ ముదకోపమం,
1జ్ఞేయశోధకమేహోఽయం కించిదావిలపిచ్ఛిలమ్. 11

తా. మూత్రము నిర్లఘముగ, అధికముగ, తెల్లగ, చల్లగ, గంధవిహీనముగ,
ఉదకతుల్యముగ, దికింత కలగినట్లుగ, జిగుగ వెడలిన ఉదకమేహమని తెలియవలయును.

❧ ఇత్తుమేహలక్షణము ❸ ❧

ఇక్షోరసమివాత్మ్యం మధురంచేతుమేహత,

తా. మూత్రము చెఱుకురసతుల్యంబై కడుమధురముగ వెడలిన ఇత్తుమేహ మని
తెలియవలయును.

❧ సాంద్రమేహలక్షణము ❹ ❧

సాంద్రీభవే త్వర్యపితం 2సాంద్రమేహం తదుచ్యతే. 12

1 మేహతుదకమేహేన కించిదావిలపిచ్ఛిలమ్. 2 సాంద్రమేహేన మేహతి.

తా. మూత్రము విడిచిన నొకర్హామునకు పేరిన సాంద్రమేహ మని తెలియవలయును.

— సురామేహాలక్షణము ౧ —

సురామేహీ సురాతుల్య మువర్యద్ధ మథో ఘనం,

తా. మూత్రము కల్లువలె వెడలుట, మూత్రమువై నిర్మలముగ, అడుగునగట్టి నుండుట - ఈలక్షణములుగలది సురామేహ మని తెలియవలయును.

— సికతామేహాలక్షణము. ౧ —

మూత్రాణ్ణాన్నికతామేహీ సికతారూపిణో మలాన్.

తా. మూత్రకణములు ఇసుకవలెవెడలిన సికతామేహ మని తెలియవలయును.

— శుక్లమేహాలక్షణము ౧ —

శుక్లాభం శుక్లమిశ్రం వా శుక్లమేహీ ప్రమేహతి,

తా. మూత్రము శుక్లమువలెగాని, లేక శుక్లయుక్తముగగాని వెడలిన ఈ మేహ మని తెలియవలయును.

— శీతమేహాలక్షణము ౧ —

శీతమేహీ సుబహుశో మధురం ¹చాతిశీతలమ్.

తా. మూత్రము మాధుర్యము, కడుశీతలము గలవై పలుమారు వెడలిన శీతమేహ మని తెలియవలయును.

— విష్ణుమేహాలక్షణము ౧ —

సంహృష్టరోమాఽప్తేన విష్ణవద్భహుళం నితం,

తా. మూత్రము కలిసినపిండివలె దట్టమై తెల్లగ వెడలుట, మూత్రోత్సర్జనంబున రోమములు నిట్రపొడిచికొనుట - ఈలక్షణము గలది విష్ణుమేహ మని తెలియవలయును.

— శనైశ్చనైశ్చనైశ్చహాలక్షణము ౧ —

శనైశ్చనైశ్చనైశ్చహీ మందం మందం ప్రమేహతి.

తా. మూత్రము మెల్లగ మెల్లగ, మందమందముగ వెడలిన శనైశ్చనైశ్చహమని తెలియవలయును.

❖ లాలామేహలక్షణము ❶ ❖

లాలాతంతయుతం మూత్ర లాలామేహేన పిచ్ఛిలం,

తా. మూత్రము చొంగవలె తంతియు క్తముగ, జిగటగ వెడలిన లాలామేహ మని తెలియవలయును.

❖ బహుమూత్రలక్షణము ❷ ❖

శోషస్తాపోంగకార్శ్యం చ బహుమూత్రం తృషాభ్రమః. 16

అస్వాస్థ్యసర్వగాత్రేషు మేహోఽయం బహుమూత్రకః,

తా. శోష, తాపము గలుగుట, మూత్రము అధికముగ వెడలుట, దప్పి, భృష గలుగుట, సర్వావయవముల సత్త్వములేకయుండుట - ఈలక్షణములు గలది బహుమూత్ర మేహ మని (గ్రంథాంతరేణ శనైర్రేహ మని) తెలియవలయును.

పి త్త జ ని త ప క్షే హ ము లు

❖ తూరమేహలక్షణము. ❸ ❖

గంధవర్ణరసస్పర్శైః తూరేణ తూరతోయవత్. 17

తా. మూత్రము తూరోదకమువలె గంధ, వర్ణ, రుచి, స్పర్శలు గలదిగ వెడలిన తూరమేహ మని తెలియవలయును.

❖ హరిద్రమేహలక్షణము ❹ ❖

హరిద్రమేహీ కటుకం హరిద్రా సన్నిభం దహత్,

తా. మూత్రము కారముగ, పసపుసర్ణముగ, తాపయుక్తముగ వెడలిన హరిద్రా మేహ మని తెలియవలయును.

❖ రక్తమేహలక్షణము ❺ ❖

విస్రముష్ణం సలవణం రక్తాభం రక్తమేహతః. 18

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ, ఉష్ణముగ, ఉప్పుగ, రక్తమువలె నెఱ్ఱగ వెడలిన రక్తమేహ మని తెలియవలయును.

❖ మంజిష్ఠామేహలక్షణము ❻ ❖

విస్రం మాంజిషమేహేన మంజిష్ఠాసలిలోపమం,

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ, మంజిష్ఠాఘాయమువంటి ఛాయగలదిగ వెడలిన మంజిష్ఠామేహ మని తెలియవలయును.

—ॐ నీల, కాలమేహలక్షణములు ॥—

నీలమేహేన నీలాభం కాలమేహీ మపీనిభమ్.

19

తా. మూత్రము నీలవర్ణముగ నెడలిన నీలమేహ మనియు, బొగ్గువలె నల్లగ నెడలిన కాలమేహ మనియు తెలియవలయును.

వా త జ ని త చ తు ర్నే హ ము లు

—ॐ మజ్జామేహలక్షణము ॥—

మజ్జాభం మజ్జిమిశ్రంవా మజ్జామేహీ మువచర్తుహుః,
వసామేహచికిత్సాయా తాం చికిత్సాం చ కారయేత్.

20

తా. మూత్రము మజ్జితో సమానవర్ణముగ గాని, లేక మజ్జాయు క్తముగ గాని పలు మారు నెడలిన మజ్జామేహ మని తెలియవలయును. దీనియందు వసామేహచికిత్సం చేయవలయును.

—ॐ వసామేహలక్షణము ॥—

వసామేహీ వసామిశ్రం వసాభం మూత్రయేన్దుహుః,

తా. మూత్రము క్రొవ్వుతో గలసిగాని, క్రొవ్వుతో సమానముగ గాని, పలుమారు నెడలిన వసామేహ మని తెలియవలయును.

—ॐ హస్తీమేహలక్షణము ॥—

హస్తీమత్తథవాజస్రం మూత్రం వేగవివర్జితమ్.
సలనీకం విబద్ధం చ హస్తీమేహీ ప్రమేహతి,

21

తా. మూత్రము మదించిన యేఱుగుమదముతో సమానంబై ఎల్లప్పుడు వేగరహితముగ, త్వష్టారసమధ్యగతరసయు క్తముగ, నిలచినిలచి నెడలిన హస్తీమేహ మని తెలియవలయును.

—ॐ మధుమేహలక్షణము ॥—

మధుమేహే మధుసమం మధునా తస్యలక్షణమ్.

22

తా. మూత్రము తేనెవలె నెడలుట, చీమలు ఈగులు ఆవరించుట - ఈలక్షణములు గలది మధుమేహ మని తెలియవలయును.

కషాయమధురం రూక్షం తౌ ద్రమేహం వదేద్బుధః. (మతాంతరే

తా. మూత్రము ఒగరుగ, మధురముగ, బంకగ నెడలిన తౌద్రమేహ మని తెలియవలయును.

❧ వింశతిమేహపూర్వరూపములు ❶ ❧

శీతప్రసక్తం గళతాలుశోషో మాధుర్యమాస్యేకరపాదదాహః,
భవిష్యతో మేహగుణస్వరూపం మూత్రేభిధావంతి పిపిలికాశ్చ,
అనిష్టాహారచేష్టాభ్యాం స్యాన్తేహమయవింశతి. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శీతలపదార్థములయం దిచ్చు గలుగుట, కంఠము, దవడలు ఎండుట, నోరు
తీసిగ నుండుట, చేతులు కాళ్లు మండుట, మూత్రము విడచినస్థలమునందు గండుపీమలు
ప్రాకుట-ఇని గలుగుచోయెడి మేహరోగమునకు లక్షణంబులు. వైఁశేష్యబడిన ఇరువది
మేహములు విరుద్ధాహారచేష్టలవలన జనించును.

❧ వాతాదిమేహవిభాగము ❷ ❧

చత్వారో వాతజా మజ్జా వసా తౌద్రేభసంజ్ఞికాః,
తౌరహారిద్ర మంజిష్ఠా నీల కాలాశ్చ రక్తజమ్. 24

తోయేక్షుసికతా పిష్ట శుక్లసాంద్ర సురా శనైః,
శీతలం బహుమూత్రత్వం దశమేహః కపోద్భవాః. 25

తా. మజ్జామేహము, వసామేహము, మధుమేహము, హస్తీమేహము అను
నాలుగు మేహములు వాతజనితంబులు. తౌరహారిద్రమేహము, హారిద్రమేహము, మంజిష్ఠా
మేహము, నీలమేహము, కాలమేహము, రక్తమేహము అన నారుమేహములు పిత్తజని
తంబులు. ఉదకమేహము, ఇక్షుమేహము, సికతామేహము, పిష్టమేహము, శుక్లమేహము,
సాంద్రమేహము, సురామేహము, శనైరేహము, శీతమేహము, బహుమూత్ర (లాహు)
మేహము అను పదిమేహములు క్లేష్టజనితంబులు.

❧ క్లేష్టమేహోపద్రవములు ❸ ❧

అవిపాకోఽరుచచ్ఛర్ది జ్వరః కాస స్పీనసః,
ఉపద్రవాః ప్రజాయంతే మేహానాం కఫజన్తనామ్. 26

తా. భుజించినయన్నము జీర్ణము గాకుండుట, అరుచి, వాంతి, జ్వరము, కఫ
ముతోగూడిన దగ్గు, పడిసెముగలుగుట - ఈయుపద్రవములు కఫజనితమేహములయందు
గలుగును.

❧ వైత్ర్యమేహోపద్రవములు ❹ ❧

వస్త్రీ * మేహనయోస్తోదో ముష్కావదరణం జ్వరః,
దాహస్తృష్ణామేహమూర్ఛా విడ్భేదః పిత్తజన్తనామ్. 27

* మేహనయోశ్శూలమ్.

తా. పొత్తికడుపు, మేథ్రము అనువానియందు సూదులచే బొడుచునటుల పీడ గలుగుట, వృషణములయందలి చర్మమువండి పగులుట, జ్వరము, తాపము, దష్టి గలుగుట, పుల్లని తేనుపులు వచ్చుట, మూర్ఛ గలుగుట, మలము ద్రవముగ వెడలుట-ఈయుపద్రవములు పిత్తమేహములయందు గలుగును.

❧ వాతమేహోపద్రవములు ❶ ❧

వాతజానా ముదావర్త కంఠహృద్గ్రహలోలతాః,
శూలమున్నిద్రతాశోషః కాసశ్వాసశ్చ జాయతే.

28

తా. ఉదావర్తరోగము గలుగుట, కంఠము తొమ్ము బంధించుబడినటు లుండుట, సర్వరసభక్షణమునం దిచ్ఛ, శూల, నిద్రాభంగము, శోష, పొడిదగ్గు, శ్వాసము గలుగుట - ఈయుపద్రవములు వాతజమేహములయందు గలుగును.

❧ అసాధ్యమేహలక్షణము ❷ ❧

యథోక్తోపద్రవావిప్లవో హ్యతిప్రస్తుత¹వేననా,
షిటికా వీడితం² ఘోరం ప్రమేహో హంతి మానవమ్.

29

తా. మైజెష్టుబడిన అనిపాకాద్యుపద్రవయుక్తుడై, మూత్రమును మిక్కుటముగ, వేదనాయుక్తముగ విసర్జించువాడై, ఉత్తరోత్తరజెష్టుబడు శరావికాదిషిటికాయుక్తుడైయుండు మేహరోగి మృతి జెందు నని తెలియవలయును.

❧ మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష ❸ ❧

వాతపిత్తకఫమేహసముత్థం మూత్రమగ్నిక్వధితం¹ ఋషాకాత్,
పంచసప్తవభాగతః క్రమాత్కల్కముద్భవతి² చేత్తదసాధ్యమ్.
(నిత్యనాథీయే.

30

తా. వాతమేహరోగియొక్క మూత్రమును వెడల్పుమూతిగల పెంకులోబట్ట నన్నపునెగను మాడకుండా కల్కమువలె గాచిన చిక్కనై విదవభాగము శేషించి కరగ వలెనుండిన అసాధ్యంబనియు, పిత్తమేహరోగియొక్క మూత్రము ఏడవభాగము శేషించి బెల్లపుకరగువలె నుండిన అసాధ్యంబనియు, క్లేష్ట మేహరోగియొక్క మూత్రము తొమ్మిద భాగము శేషించిన అసాధ్యం బనియు తెలియవలయును.

❧ మూత్రపరీక్ష ❹ ❧

అతిరక్తం మేహరోగే జ్వరే హరిద్రవర్ణకం,

జ్వరే వా మేహరోగే వా ప్యసాధ్యం బహుమూత్రకమ్. 31
(నిత్యనాథీయే)

తా. మూత్రము కడురక్తవర్ణముగ వెడలిన మేహరోగం బనియు, పచ్చగవెడలిన జ్వరరోగం బనియు, జ్వరమునందేని మేహరోగమునందేని బహుమూత్రము గలిగిన ఆసాధ్యం బనియు తెలియవలయును.

యస్యపూత్రం స్రవేత్తైలం మధుమధ్యం స్రవేత్తదా,
యమేన నీయతే శీఘ్రం కారితః పశుపాలకః. (సిద్ధరసార్ణవే) 32

తా. ఏరోగియొక్క మూత్రము తైలము, లేనె, కల్లువలె వెడలెడినో అట్టిరోగి కడుశీఘ్రముగ మృతిజెందు నని తెలియవలయును.

❧ అసాధ్యమేహోపద్రవములు ❧

అరుచిశ్చాంగమర్దశ్చ తృష్ణా కాస భ్రమాస్తథా,
శూలేన పిటికా కంఠాః ప్రమేహాణా ముపద్రవాః. 33
(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. అరుచి గలుగుట, శరీరము నొచ్చుట, దప్పి దగ్గు గలుగుట, భ్రమమాట లాడుట, పొక్కులు జనించి శూల దురద గలుగుట-ఇవి అసాధ్యమేహోపద్రవము లని తెలియవలయును.

❧ మేహరోగపూర్వరూపములు ❧

స్వేదోఽంగగంధ శ్శిథిలత్వగంగే శయ్యాసనస్వప్న సుఖాభిలాషః,
హృన్నేత్రజిహ్వశ్రవణోపదాహా ఘనాంగతాకేశనఖాతివృద్ధిః,
శీతప్రియత్వంగళతాలుశోషోమూఢుర్యమాన్యే కరపాదదాహాః,
భవిష్యతో మేహగుణస్యలింగం మూత్రే భిధావంతి పిపీలికాశ్చ,
తృష్ణాప్రమేహోమధురస్పచోఽమధూపమస్వాద్వివిధోవికారః.
(మాధవనిదానే)

తా. శరీరమున చెమటపట్టుట, వాసనవేయుట, చర్మమూడుట, పడక ఆసనము నిద్ర అనువానియం దిచ్చగలుగుట, హృదయము, నేత్రములు, జిహ్వ, చెవులు అను వానియందు తాపము, శరీరమున ఒకింతజడత్వము గలుగుట, వెంట్రుకలు, గోళ్లు వృద్ధి జెందుట, శీతపదార్థములయం దిచ్చ, గొంతు, లోదొడ అనువానియందు శోష గలుగుట, నోరు తీసిగ నుండుట, చేతులు, కాళ్లు మండుట, మూత్రమున చీములుగాని, లేక ఈగలుగాని వ్యాపించుట, దప్పి గలుగుట, మూత్రమూ తీసిగ, జిగురుగ నుండినచై తేనెలో

తుల్యం చైర పలువిధ వికారములతో గూడియుండుట - ఇవి కలుగబోయెడి మేహమునకు పూర్వరూపములు.

ఆన్యే స్వాదు స్తృషా దాహో దంతేషు మలసంచయః,
దేహేచిక్కణతా వాపి విదాహః పాణిపాదయోః.

37

ప్రభూతనీలమూత్రత్వం మేహలక్షణమగ్రజం, (అశ్వినీ)

తా. నోరు తీసిగ నుండుట, దప్పి గలుగుట, శరీరము ఘండుట, దంతములు కడు పాచి గలుగుట, శరీరము మినమినలాడుట, కాళ్లు చేతులు మండుట, మూత్రము నీల వర్ణము గలపై మిక్కుటముగ వెడలుట - ఈలక్షణములు గలుగబోయెడి మేహమునకు పూర్వరూపములు.

— మేహపిటికోపద్రవములు —

ముఖేపాయా చ మేఢ్రి చ హస్తే పాదే తక్తైః చ.

38

హృన్మస్తకే పృష్ఠదేశే పిటికా మరణాంతికం, (పూజ్యపాదీయే)

తా. ముఖము, గుదము, మేఢ్రిము, హస్తము, పాదము, అొమ్ము, మస్తకము, వీచు అనువానియందు మేహపిటికలు జనించి ఆయామేహోపద్రవములతో గూడి వేధింపుచుండిన అట్టిమేహరోగి మృతిజెందు నని తెలియవలయును.

— ప్రమేహపిటికాభేదము —

శరావికా కచ్చపికా జాలినీ వినతాలజీ.

39

మసూరికా సర్వపికా పుత్రిణీ సవిదారికా,

విద్రధిశ్చేతి పిటికాః ప్రమేహోవేక్షయాదశ.

40

సంధిమర్శసు జాయంతే మాంసలేఖచ ధామసు, (పూజ్యపాదీయే)

తా. మేహరోగము నుపేక్షించుటవలన శరావిక, కచ్చపిక, జాలినీ, వినత, అలజీ, మసూరికా, సర్వపిక, పుత్రిణీ, విదారిక, విద్రధి - అని దశవిధమేహ పిటికలు, సంధులు మర్శస్థలము, మాంసస్థానము అనువానియందు జనించును.

— సర్వపిటికాలక్షణములు —

అంతోన్నతా చ తద్రూపా నిమ్మమథ్యాశరావికా.

41

సదాహకూర్త సంస్థానాజ్ఞేయాకచ్చపికా బుధ్ధిః,

జాలినీ తీవ్రదాహః తు మాంసజాలసమావృతా.

42

అవగాఢరుజోక్లేదా పృష్ఠేవాపుష్పదరేపి వా,

మహాతీ పిటికా సీలా సా బుధై ర్విసతాస్సృతా. 43

రక్తానితాస్ఫోటవతీ దారుణాత్వలజీభవేత్,
మసూరదళసంస్థానా విజ్ఞేయా తు మసూరికా. 44

గౌరసర్వపసంస్థానా తత్ప్రమాణా చ సర్వశీ,
మహాత్యల్పచితాజ్ఞేయా పిటికాచాపి పుత్రిణీ. 45

విదారకందవద్వృత్తా కఠినా చ విదారికా,
విద్రధే ర్లక్షణైర్మృక్తా జ్ఞేయా విద్రధికాతు సా. 46

తా. చుట్టూ మూతుడువలె మబ్బుగ, మధ్యమున గుండ్రముగ నుండుపిటిక కరావికయనియు, తాచేటిసిఁపువలెనుండినదై మంటలతో గూడియుండునది కచ్చపిక యనియు, తీవ్రమైన మంటలతోగూడి మాంసజాలములతో వ్యాప్తమైయుండునది జాలిని యనియు, వీఁపువైనగాని, లేక కడుపువైనగాని లోతుగ పిటికలు జనించి వీడతో గూడి నవై గొప్పవియై నీలవర్ణముగలవై యుండునవి వినత యనియు, ఎఱ్ఱనై, లేక తెల్లనై సన్నపిటికలతో వ్యాప్తమై భయంకరముగనుండునది అలజియనియు, చిఱుసెనగపప్పుతో సమానముగనుండునది మసూరిక యనియు, తెల్ల ఆవాలయొక్క సమూహమువలె జనించి తత్ప్రమాణతుల్యంబుగనుండునది సర్వపికయనియు, ఒకటి పెద్దకురువై దానిచుట్టు సన్నని కురుపులుగలది పుత్రికయనియు, నేలగుమ్మడుగడ్డవలె గుండ్రముగ, కఠినముగ నుండు నది విదారికయనియు, విద్రధిలక్షణంబులుగలది విద్రధిక యనియు జెప్పబడుచు.

అసాధ్యపిటికాలక్షణము

పిటికామర్తహృత్పృష్ఠస్థానాం సగుద మూర్ధ్ని వా,
పర్వపాదకరస్థాశ్చ ఘ్నంతి తీవ్రం ప్ర మేహినమ్. 47

తా. అొమ్ము మొదలగు మర్తస్థానములు, వీఁపు, భుజశిరస్సులు, గుదము, శిరము, ప్రేష్ఠ, పాదములు, ముంజెయ్యి, చకారమువలన చండ్లు, ముఖము అనువానియందు మేహ పిటికలు జనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందునని తెలియవలయును.

మేహపిటికాచికిత్స

అన్యస్థానోత్థితాం చైవ జలూకాభిర్హరేదస్మక్,
పక్వాని పాట్య మతిమా స్వీణవత్సముపాచరేత్. 48

తా. వైఁజెప్పబడిన స్థానములయందుగాక ఇతరస్థలముల మేహపిటికలు జనించిన జలగలచే రక్తమును స్రవించుచేసి *పంచపల్లవముల నూరి దానిపై గట్టుకట్టు

* పంచపల్లవము లన మామిడి, రావి, మట్టి, బ్రహ్మమేడి, జువ్వి అనువానిచిగుళ్లు.

వలయును. మఱియు నాపిటికలు వక్ష్వంబులైన వానిని భేదించి మేహవ్రణమువలెనే చీకిత్యం జేయవలయును.

చ. శిరమునఁ జండ్ల వీఁపునను జేతులఁ గాళ్ళను గీళ్ళయందున
న్నరమున సంసయుగ్మమున నొయ్యన మోమున మేధ్రమందునం
జీటుచిటుపొమ్కు లుబ్బినను జెన్నుగ మేహము మానదంచు ను
స్థిరముగ నీలకంఠకుల శేఖరుకొట్టురుచెప్పె లెస్సగన్.

— అసాధ్యమేహలక్షణములు —

జాతః ప్ర మేహీనుధుమేహినా యో వసాధ్యరోగస్సహివీజదోషాత్,
ఏచాపి కేచిత్కులజావికారాభవంతితాంశ్చ ప్రవదంత్యసాధ్యాన్. 49
(ఆయుర్వేదే)

తా. మధుమేహివలన జనించిన పురుషునికి మేహరోగము గలిగిన నది వీజ దోషమువలన అసాధ్యం బగును. (ఇచట మధుమేహుని శబ్దము సామాన్యమేహపర్యాయం బని తెలియవలయును.) మఱియు వంశపరంపర జనించు కుష్ఠాదిరోగములు సగా అసాధ్యంబులు.

— మర్తస్థానవివరణము —

భూమధ్యే మార్ధిమధ్యే చ కంఠే చ శిరసస్తథా,
హృదయే నాభిమధ్యేచా వ్యష్టిర్వృషణయోరపి. 50
గుల్ఫయో ర్జంఘయోః కట్యాం పాదాంగుష్ఠేవ్యవస్థితం,
తర్జన్యాం బాహుమూలే చ మర్తస్థానం చతుర్దశే. 51

తా. కనుబొమలమధ్యప్రదేశము, శిరోమధ్యప్రదేశము, కంఠము, శిరము, హృదయము, నాభిమధ్యప్రదేశము, నేత్రములు, వృషణములు, చీలమండ, పిక్కలు, నడుము, కాలిబొట్టనప్రేలు, జుట్టనప్రేలు, చంక అనునీవదునాలుగును మర్తస్థానంబులు. అట్లగుటం జేసి వానియందు మేహపిటికలు జనించిన అసాధ్యంబులు.

— మేహకులాంతకరణము —

సూతం నంగం మృతం తుల్యం మృతాథ్రం సూతికాత్రి థా,
లశునం సర్వతుల్యస్యాన్నిస్త్యగేకత్ర మర్దయేత్. 52
బరరాభాం వటీం కుర్యాన్నామ్నా మేహకులాంతకః,
లశునం హ్యజమాత్రం చ తద్వయం హ్యనుదాషయేత్, 53
(మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము ౧ భాగము, పంగభస్మము ౧ భాగము, అభ్రకభస్మము ౩ భాగములు, వెల్లుల్లిపాయలు ౫ భాగములు-ఇటుల వీని నేకముజేసి మర్దించి రేగుగింజ లంత మాత్రముజేసి యందొకదానిని వెల్లుల్లిపాయలరసము, మేకమూత్రము అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన సర్వమేహములు హరించును.

❧ మధుమేహమునకు లోభాగ్నికషాయము ❧

లోభ ముస్తాభయం తుల్యం కట్ఫలం చ జలైస్సహ,
క్వాథయిత్వా పిబేచ్ఛాను మధునా మధుమేహజిత్.

54

తా. లొడ్డగచెక్క, తుంగమునైలు, కరక్కాయలు, గుమ్మడు లేకు - వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి యం దొకింత లేనె గలిపి నేవించిన మధుమేహముశమించును.

❧ సర్వమేహములకు హరగౌరీసృష్టిరసము ❧

శుద్ధసూతం చతుర్భాగం సూతార్థం ¹మృతమశ్రకం,
గంధకం చ ద్వయోస్తుల్యం మస్తునా మర్దయేద్దినమ్.

55

గోళకం బంధయేద్వస్త్రే ²వాలుకాయంత్రగం పచేత్,
మందాగ్నినాపచేత్తావద్యావ త్తప్తాశ్చ వాలుకాః.

56

స్పృష్టుం నశక్వాస్తప్తాస్తా స్తదుద్ధృత్య విచూర్ణయేత్,
థాత్రీఫలరసేభావ్యం సప్తథా గోతురస్య చ.

57

³శ్లక్షణచూర్ణం తతఃకృత్వా వింశద్భాగాన్ప్రకల్పయేత్.
భాగైకం పూర్వజం చూర్ణం సర్వం క్షీరేణ గోళయేత్.

58

నిష్కద్వయవతీం కుర్యాద్ధృతమధ్యే విపాచయేత్,
సాంగశీతాం తథా ఖాదేష్విత్యహం పాదితాం ఘృతైః.

59

మహిషీక్షీరకరైక మనుపానం చ స్వదా,
హరగౌరీసృష్టిరస స్సర్వమేహకులాంతకః.

60

దుగ్ధోదనం ఘృతం పథ్యం కాకం బింబఫలం భవేత్,
(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౪ భాగములు, అభ్రకభస్మము (లేక తామ్రభస్మము) ౨ భాగములు, శుద్ధిజేసినగంధకము ౬ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి పెరుగుమీఁది మిగడతో నొకదినము మర్దించి ముద్దజేసి బట్టలో మూటగట్టి వాలుకా

యంత్రమునం దిడి ఇసుకనుతాకిన దానియుష్ణము జేలికి సహించుకుండువఱకు మందాన్నిని వండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వమునం దిడి చూర్ణముజేసి ఉసిరికెపండ్లరసముతో 2 దినములు, పల్లెరురసముతో 2 దినములు భావనజేసి సూక్ష్మచూర్ణముగావించి దానిని ఇరు వదిభాగములుగ విభజించి యందు ప్రతిభాగమును పాలలో గలిపి యుంటలుజేసి ఘృతముతో వండి సాంగశీతలమున రెండునిష్కములంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కర్ణప్రమాణము బట్టెపాల యనుపానముతోడ ప్రతిపూట సేవించిన సర్వమేహములు హరించును. దీనియందు పాలయన్నము, నెయ్యి, దొండకాయహార వీనిని భుజించుట వ్యభ్యక్తరంబులు.

— ౧౭ మేహములకు చంద్రప్రభావటికములు ౧ —

మృతసూతం చ కాసీస మేలా జాతీఫలం జటా. 61

మధుకం మధుయష్టి చ ధాత్రీ దాడిమ శర్కరా,
కర్పూరం ఖాదిరం సారం శతాహ్వ కంటకారికా. 62

ఆమ్లవేతసతుల్యాంశం దినైకం లాంగలీద్రవైః,
భావయే నైషదుగ్ధైశ్చ నాగవల్యా దినం దినమ్. 63

వటికా బదరాకారా నామ్నా చంద్రప్రభావటీ,
భక్షయే త్రిప్ర¹మేహార్త స్సర్వమేహకులాంతకః. 64

ధాత్రీపటోల² సింబానాం కషాయం వా ఘృతాన్వితం,
సక్షౌద్రం పాయయేచ్ఛాను సర్వమేహపను త్తయే. 65

(మాధవనిదానే

తా. రసభస్మము, శుద్ధిచేసిన అన్నభేది, ఏలకులు, జాజికాయ, జటాహంః ఇష్పుపువ్వు, యష్టిమధుకము, ఉసిరికెపప్పు, దాడింబయెలుపు, కంచదార, కర్పూరము చంద్రబుక, సదాప, వ్రాకుడు, పుల్లప్రబ్బలి - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముల నునిచి చన్నచెర్లగడ్డరసముతో నొకదినము, మేకపాలతో నొకదినము, తమలపాకు రసముతో నొకదినము భావనజేసి రేగుగింజత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఉసిరికెపప్పు పొట్టి, వేము అనువానికషాయములలో నొకింత నెయ్యిగాని లేక తేనెగాని గలిపి సేవించి సర్వమేహములు హరించును.

— ౧౮ హరిద్రమేహమునకు మేహహరరసము ౧ —

మృతసూతం మృతంతామ్రం తారభస్మ చ హాటకం,

హంసపాదిగనేనైవ సమభాగం చ ఖల్వకే. 66

దిన్దైకం మద్దయేద్దోళం కాచకుప్యాం నివేశయేత్,
వాలూకాయంత్రకే చైవ ద్వియామం చ విపాచయేత్. 67

సాంగశీతలముద్భృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్,
పంచాంగం నింబతుల్యానాం కషాయమనుపాయయేత్. 68

హరిద్రమేహం సంహంతి సర్వమేహకులాంతకః,

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, వెండిభస్మము, స్వర్ణభస్మము - వీనిని సమభాగములంగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకురసముతో నొకదినము మద్దించి ముద్దజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలో నునిచి వాలూకాయంత్రమున రెండురూములు, వండి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజయెత్తును వేపాకు, వేపపువ్వు, వేపకాయలు, వేపచెక్క, వేపవేరు అనువానికషాయానుపానముతోడ సేవించిన హరిద్రామేహము, సర్వమేహములు హరించును.

❧ మంజిష్ఠామేహమునకు విద్యావాగీశ్వరరసము ❧

శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం విష టంకణ గంధకమ్. 60

మృతలోహాష్టకంచైవ కర్షమాత్రం చ ఖల్వకే,
జంబీరోస్తత్తవాసాభి స్త్రికటు త్రిఫలేన చ. 70

యామమాత్రం తు ప్రత్యేకం మద్దయిత్వా తు గోళకం,
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ సప్తవస్త్రం మృదా బహిః. 71

లవణపూరితయంత్రే చ త్రిదినం మందపిన్నానా,
సాంగశీతలముద్భృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 72

ఆర్ద్రక్రిస్వానుపానేన మంజిష్ఠాయా నిస్సృతనం,
విద్యావాగీశ్వరోనామ్నా రసేంద్రగి పరికీర్తితః. (రసరత్నాకరే) 73

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి, అభ్రకభస్మము, అతివస, పేప్పిన వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, స్వర్ణభస్మము, వెండిభస్మము, తామ్రభస్మము, వంగభస్మము, సీసభస్మము, కాంతభస్మము, ఉక్కుభస్మము, ఇసుకభస్మము-వీనిని దిను సొకటింటికి కర్షప్రమాణముచొప్పున ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లు, ఉమ్మెత్త అడ్డసరము, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు అనువానిరసముతో ప్రత్యేకముగ నొక్కొకరూము మద్దించి ముద్దజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి విడుచీలమన్ను లిచ్చి

లవణపూరితయంత్రమున మూడుదినములు మందాన్నితో వండి సాంగశితలమున నీసి గురి గింజయెత్తురు అట్లపురసానుపానముతో నేవించిన మంజిష్ఠామేహము హరించును. ఇది సర్వరసములలో కడుశ్రేష్ఠంబైనది.

— ౭౭ నీలమేహమునకు హరిశంకరరసము ౭౭ —

మృత¹తామ్రాభ్రకం తుల్యం థాత్రిపలనిజైర్ద్రవైః,
సప్తాహం భావయే త్థల్వే యోగో²యం హరిశంకరః. 74

మాషమేకం వటిం ఖాదే స్నీలకాలప్రశాంతయే,
మహానింబస్య బీజాని ³మర్దయే త్తండులోదకైః. 75

సప్యతం పాయయేచ్చాను హ్యసాధ్యం సాధ్యయేత్తుణాత్,
అన్యేనైవానుపానేన ⁴పంచవక్త్రరసోహితః. 76

తా. తామ్రభస్మము (లేక రసభస్మము), అభ్రకభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి ఉసిరికమండ్లరసముతో నేడుదినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సాయంప్రాతఃకాలముల పెద్ద వేపవిత్తల బియ్యపుకడుగుతో నూరి నేతిలో గలిపి యాయనుపానముతోడ నేవించిన అసాధ్యమైన నీలమేహము, కాలమేహము తత్క్షణమున హరించును. ఈమేహములయం దీయనుపానముతోడనే పంచవక్త్రరసమునుకూడ నేవింపదగును.

— ౭౮ రక్తమేహమునకు వేదవిద్యారసము ౭౮ —

రసభస్మ త్రిభాగం చ భాగైకం తారభస్మకం,
మృతమభ్రం చ లోహం చ కాసీసంతు మనశ్శిలామ్. 77

ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,
నిర్గుండి ముసలీ వాసా జయాజైర్గ్నిమంథజైః. 78

అభయార్ద్రకజైర్మర్ద్యం సప్తాహం చ పృథకృపృథక్,

1 సూతాభ్రకం. 2 పూర్వప. 3 పంచవక్త్రరసము-“జ్ఞో. శుద్ధసూతం సమం గంధం మరీచం టంకణం కణాః, మర్దయేద్ధూర్జద్రావైర్దినమేకం చ శోషయేత్, పంచ వక్త్రరసోనామ ద్విగుంజం సర్వమేహజిత్.” తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, మిరియాల, పేల్చిన వెలిగారము, పిప్పళ్ళు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి ఉష్ణేత్తాకురసముతో నొకదినము మర్దించి రెండుగురింజలంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి యందొకదానిని నేవించిన సర్వమేహములు హరించును.

తద్దోళం కూపికాయంత్రే షడ్భామం తు తుషాగ్నినా. 79

ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం రక్తమేహ ప్రశాంతయే,
నింబబీజకమాయం చ బోళయుక్తం పిబేదను. 80

వేదవిద్యారసోనామ్నా రక్తమేహకులాంతకః, (సిద్ధరస్నాన్త వే)

తా. రసభస్మము 3 భాగములు, రజతభస్మము, అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, కాసీసము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల - ఇవి దినుసు శొక్కోక భాగము - ఇటుల వీని నెల్ల భిల్వములలో నునిచి వావిలి, నేలతాటిగడ్డలు, అడ్డసరము, తక్కిలి, నెల్లి, కరక్కాయ, అల్లము అనువానిరసముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కదినము మర్దించి ముద్దజేసి కూపికాయంత్రములో నునిచి ఉముకమంటను ౩ రూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి రెండుగురిగింజలయెత్తును వేపవిత్తులు, బోళము అనువానికషాయాను పానముతోడ ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన రక్తమేహము వారించును.

❧ మేహబద్ధరసము ౨ ❧

భస్మసూతం మృతంకాంతం శీతక్షభస్మ శిలాజతు. 81

తుత్థం తావ్యం శిలా వ్యోషం త్రిఫలాం కోలబీజకం,
కపిత్థం రజనీచూర్ణం శిభ్రంగరాజేన భావయేత్. 82

వింశద్వారం విశోష్యాథ మధుయుక్తం లిహేత్సదా,
నిష్కమాత్రం హరేస్తేహా నైహబద్ధరసో మహాః. 83

మహానింబస్యబీజాని శిష్ట్యా పట్నమితాని చ,
పలతండులతోయేన ఘృతనిష్కద్యయేన చ. 84

ఏకీకృత్య పిబేచ్చాను హంతి మేహం చిరంతనం,

తా. రసభస్మము, కాంతభస్మము, ఉక్కుభస్మము (లేక ఇనుపభస్మము), శుద్ధిచేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు, శుద్ధిచేసిన కర్పూరీతుత్థము, స్వర్ణమాక్షికభస్మము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, ఊడుగవిత్తులు, వెలగవంటిదేనము, వసపుచూర్ణము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములలో నునిచి గుంటగల రాకురసముతో ౨౦ మార్లు భావనజేసి ఎండించి తేనెతో నిష్కప్రమాణమును సేవించి వెబడిగ ఆగునిష్కములయెత్తు పెద్దవేపవిత్తులను పలిమెడుబియ్యపు కడుగుతో నూరి యందు రెండునిష్కములయెత్తు నెయ్యంగలిసి సేవించిన చిరకాలముగనుండు మేహము వారించును.

1 కాశీస మన అన్నభేది. 2 ముండ. 3 తుల్యం భావ్యం తు భృంగిణా. 4 పక్షిష్కం పేషితాని చ. 5 స్వర్ణమాక్షిక మన బంగారునిష్ఠ.

— సర్వమేహములకు వేదవిద్యావటికములు —

పార్దాభ్రక కాంతానాం నాగభస్మసమం సమమ్. 85

దినం బ్రహ్మీరనై ర్నర్ద్యం స్వేద్యం తస్యకమాయకైః,
దినైకం వాలుకాయంత్రే వస్త్రే బధ్వా విపాచయేత్. 86

ఉద్ధృత్య చూర్ణయేత్ శ్లక్ష్యం ¹రాజావర్తం శిలాజతు,
తాప్యం మండూర వైక్రాంతం కాసీసం తుల్యమేవ చ. 87

²సమం పూర్వరసం కృత్వా సర్వం చూర్ణం ప్రకల్పయేత్,
ముస్తా చందన పున్నాగ నారికేళస్య మూలకమ్. 88

కపిత్థ రజనీ దార్ద్ర చూర్ణం సర్వం సమం భవేత్,
జంబీరాణాం ద్రవైర్నర్ద్యం ద్వియామం వటికీకృతమ్. 89

వేదవిద్యావటినామ్నా ³భక్షణాత్సర్వమేహజిత్,
మధు ధాత్రీరసంచాను తౌద్రైః క్వాఢో గుళూచికా. 90
అంకోలస్య తు బీజానాం రాత్రౌ దాహహరం పిబేత్,

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, కాంతభస్మము, నాగభస్మము- వీనిని సమ భాగములుగ భిల్వములో నునిచి మోదుగచెక్కిరసముతో నొకదినము మద్దించి మద్దచేసి బట్టలోగట్టి మోదుగకషాయముతోడనే డోలాయంత్రమున నొకదినము వండి ఎండించి గాజాకుష్మలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున మరల నొకదినము వండి సాంగశితలమున దీసి మరల భిల్వములో నునిచి సూక్ష్మముగ చూర్ణము గావించి యందు రాజవర్తము, శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తుభస్మము, స్వర్ణమాక్షికభస్మము, మండూరము, వైక్రాంతము, కాసీసము అనువానిలో ప్రతిదానిని వై రసభస్మమునకు సమముగ గలిపి చూర్ణముజేసి దీనిలో తుంగమునైలు, శ్రీగంధము, సురభాన్న, నారికెడపువేళ్ళు, వెలగ, పసపు, మ్రానిపసపు అనువాని చూర్ణమును సమభాగములుగ గలిపి నిమ్మపండ్ల రసముతో రెండుర్పాములు మద్దించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని లేసె, ఉసిరికపండ్ల రసము అనువాని యనుపానముతోడగాని, లేక తిప్పతీగె కషాయములో లేసె గలిపి యాయనుపానముతోడగాని సేవించిన సర్వమేహములు హరించును. రాత్రులయందు శరీరమున తాపము గలిగిన యది హరించుటకై ఊడుగుదిత్తులకషాయము గాచి పానముసేయవలయును.

1 జారితామ్రం. 2 సర్వం సర్వసమంచూర్ణం కల్పయేచ్ఛ తతఃపునః. 3 భక్షణాదిక్షుమేహజిత్.

శీతమేహమునకు నాగేంద్రఘటికలు

మృతనాగస్య భాగైకం భాగైకేన వృషాభయా. 91

*దార్శ్వకోలఫలం థాత్రీ హ్యక్షబీజం పలంపలం,
కనకస్యఫలద్రావైః పిష్ట్యా తద్గుళికాకృతా. 92

నాగేంద్రఘటికా ఖ్యాతా తక్రైః పీతా చ మేహజితౌ,
నిశామృతా ద్వినిష్కం చ మధునా లేహయేదను. 93

వేదవిద్యావటీనాత్ర హ్యనుపానం చ యోజయేత్,
(పూజ్యపాదియే)

తా. సీనభస్మము, అడ్డనరము, కరక్కాయలు, మ్రానిపసపు, ఊడుగవిత్తులు, ఉసిరికపప్పు, గచ్చపలుకులు - వీనిని దినము కొక్కొకపలముచొప్పున ఖల్వములో నునిచి మోదుగుకాయలరసముతో మర్చించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మజ్జిగతోగాని, లేక రెండునిష్కములప్రమాణము వనపు, తిప్పతీగె అనువాని చూర్ణమును తేనెతో గలిపి యీ యనుపానముతోగాని సేవించిన శీతమేహము హరించును. లేక వైశిష్ట్యంబడిన వేదవిద్యావటీకములను ఈయనుపానముతోనే సేవించిన శీతమేహము హరించును.

పిష్టమేహమునకు మేహరిరసము

వంగభస్మ మృతంసూతం తుల్యం తౌదై ర్విమర్దయేత్. 94

ద్విగుంజం లేహయేన్నిత్యం హంతి మేహం చిరంతనం,
గుంజామూలం పిబేచ్ఛాను క్షీరైరేవ ప్రశామ్యతి. 95

తా. వంగభస్మము, రసభస్మము - వీనిని సమభాగములగు ఖల్వములో నునిచి తేనెతో మర్చించి రెండుగురిగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించి వెంట డిగ గురిజవేరువెక్కును పాలతోనూరి త్రాగిన ద్విర్ణకాలముగ నుండు పిష్టమేహము శమించును.

శుక్లమేహమునకు మేహద్విరదసింహరసము

పారదాభ్రకయో ర్భస్మ మృతలోహాష్టకం సమం,
టంకణం చైవ మధ్వాజ్యం ప్రత్యేకం సూతతుల్యకమ్. 96

చండాలీరాక్షసీపుష్పై ర్ద్విం మర్ద్యం నిరుభ్య చ,

* దార్శ్వకోలఫలం అనగా రేగుపండు.

మూషాయాం ¹భూధరేపక్ష్యం దినైకం తంచ చూర్ణయేత్. 97

మేహద్విరదసింహో²యం రసఃశ్చ దైర్ఘ్యమాషకం,
లిహేచ్ఛానుపిజేత్తక్తైర్నిష్కైకం టంకణం సదా. 98

పంచవక్త్రసోప్యత్ర దేయశ్శుక్రప్రమేహజితే, (మాధవకల్పే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, స్వర్ణభస్మము, రజతభస్మము, తామ్రభస్మము, నాగభస్మము, వంగభస్మము, కాంతభస్మము, ఉమ్మభస్మము, లోహభస్మము, పేల్చిన వెలిగారము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి తేనె, నెయ్యి, నీలి, బలురక్తసిఫువులు అనువానిరసములతో నొక్కదినము మద్దించి మద్దజేసి ఎండించి మూసలో పెట్టి ఒకదినము భూధరపుటంబిది సాంగశితలమున దీసి చూర్ణము జేసి యందు రెండుమాషములయెత్తును ప్రతిదినము తేనెతో సేవించినతోడనె సిక్కు మెత్తు వెలిగారమును మజ్జితో నూరి త్రాగిన శుక్లమేహము హరించును. ఈశుక్లమేహము హరించుటకై పంచవక్త్రరసమునైనను సేవింపందగును.

— సాంద్రమేహచిత్స —

థాత్రీఫలరసంవాళ హరిద్రామాక్షికాన్నితమ్. 99

దార్విముస్తా దేవదారు త్రిఫలా క్వాథితే జలే,
యోజయే దనుపానేన మేహబద్ధరసోపి వా. 100

దేయశ్చ సాంద్రమేహం తు నాశయే న్నాత్రసంశయః,

తా. వై. జెప్పబడిన మేహబద్ధరసమును ఉసిరికపండ్లరసము, పచ్చివన, తేనె అనువానియనుపానముతోడగాని, లేక మూనివనపు, తుంగమునైలు, దేవదారు, త్రిఫలములు అనువాని కషాయానుపానముతోడగాని సేవించిన సాంద్రమేహము నిస్సంశయముగ హరించును.

— సురామేహమునకు మృగమాలరసము —

మారితంత్రపుసంసీసం ¹దగ్ధం హరిణశృంగకమ్. 101

కార్పాసబీజమజ్జా చ తుల్య మంకోలబీజకం,
వేషయేన్నహిషీతక్తైర్దినైకం వటకీకృతమ్. 102

మాషద్వయం సదాఖాదే నృగమాలా ప్రమేహజితే,
అక్షపాతాభయాదార్వి కషాయ మనుపాయయేత్. 103

తా. వంగభస్మము, సీసభస్మము, ఇజ్జితొమ్మభస్మము, ప్రత్తిపలుకులు, ఊడుగ

పలుకులు - వీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి బట్టెమజ్జితో నొకదినము మద్దించి రెండుమాషములంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని గచ్చపలుకులు, శిరుబొద్ది, కరక్కాయలు, మ్రానిపసపు అనువాని కషాయానుపానముతోడ సేవించిన సురా మేహము హరించును.

❧ లాలామేహమునకు నిత్యారోగ్యైశ్వరరసము ❧

సూతం మృతాభ్ర వంగాభ్యాం తుల్యభాగం ప్రకల్పయేత్,
మహానిబోధపంచానాం చూర్ణం యోజ్యం త్రిభిస్సయమ్. 104

మధునా లేహయేన్ద్రాపం లాలామేహస్యశాంతయే,
సక్షౌద్రరజసింవాత్ర లిహ్యేన్నిష్కృత్యం సదా. 105

అసాధ్యం నాశయే నైహం నిత్యారోగ్యైశ్వరో రసః,
(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, వంగాభస్మము ఇవి సమభాగములు - ఈ మూడింటికి సమము పెద్దవేపచెక్క, దానివిత్తులు, దానిపువ్వులు, దానియాకులు, దాని వేరు - వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును లేనెతో సేవించిన శీతమేహము హరించును. మఱియు మూడుసిష్కములయెత్తురు ఒకరూ పాయయెత్తు పసపుచూర్ణము, లేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్యమేహములు హరించును.

❧ లాలామేహచికిత్స ❧

శీతమేహస్తు బహుళో మధురచ్ఛాతిశీతలః. 106

ద్విగుంజం దాపయేదత్ర రసమానందబైరవం,
పాతార్జునం విడంగానాం కషాయం మధుసంయుతమ్. 107

అనుపానం ప్రయుంజీత శీతమేహస్యశాంతయే,

తా. శీతమేహము బహుళముగ, మధురముగ, కడుశీతలముగ ప్రవించును. ఇది నివర్తించుటకై రెండుగురిగింజలయెత్తు *ఆనందబైరవరసమును శిరుబొద్ది, ఏటిమద్ది, వాయువిడంగాములు అనువానికషాయములో ఒకింత లేనెగలిపి సేవింపవలయును.

*ఆనందబైరవము—“స్థో. హింగుళం చ విషం వ్యోషం గంధకం టంకణం సమమ్, జంభీరఫలజడ్రావైరర్ద్యం యామచతుష్టయమ్, గుంజైకం చ ప్రదాతవ్యం రసో వ్యోనందబైరవః.” తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసిన నాభి, త్రికటు కములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము, వెలిగారత్నారము - వీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి నివ్యవండ్లరసముతో నాలుగురూములు మద్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి సేవింపవలయును.

❧ బహుమూత్రమునకు తాళకేశ్వరరసము ❧

మృతసూతం మృతంవంగం మృతంలోహాభ్రకం సమమ్. 108

మర్దయే న్నధునాచాహ్ని రసోఽయం తాళకేశ్వరః,
1 మాషమేకం లిహేత్తా దై ర్భహుమూత్రాపనత్తయే. 109

ఉదంబరఫలం పక్వం చూర్ణితం కర్షమాత్రకం,
సంలిహేన్నధునాసార్థ మనుపానం సుఖావహమ్. 110

ముద్గామలకమూషేణ పథ్యం దేయం సతక్రకం,

తా. రసభస్మము, పంగభస్మము, లోహభస్మము, అభ్రకభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్విములూ నునిచి తేనెతో నొకదినము మర్దించి మాషమెత్తు మాత్రలు జేసి యందొకదానిని కర్షప్రమాణము మేడిపండ్లచూర్ణము, తేనె అనువానియనుపానము తోడ సేవించిన బహుమూత్రము హరించును. మఱియు పెసలు, ఉసిరికపళ్ళు అనువాని శియూషమును తక్రయ క్తముగ జేసి సేవించుట పథ్యకరంబులు.

❧ బహుమూత్రమునకు ఆహుల్యాదిపుటపాకము ❧

ఆకుల్యాయాః ప్రవాళాశ్చ ముకుళాస్సమఘాగకాః. 111

రంభా కేసరసంయుక్తా స్సంవేష్ట్య కదలీదలైః,
కృష్ణమృత్తికయాలిప్య పుటపాకే విపాచితమ్. 112

కడుష్ణకల్కం సంమర్ద్య తైలమధ్యే వినిక్షిపేత్,
కుక్కుటాండప్రమాణం తు భక్షయే న్నధునా సహ. 113

మాసమాత్రప్రయోగేణ మూత్రరోగం నిహంతి చ,

(నిత్యనాథీయే)

తా. నేలతంగేడుచిగుళ్ళు, నేలతంగేడు మొగ్గలు, అరటికేసరములు - వీనిని సమ భాగములుగ నూరి ముద్దజేసి అరటియాకులూ నునిచి దానిపై రేగటిమన్ను మెత్తి మాడ కుండా పుటంబిడి ఒకింత యుష్ణముగనుండునపు దండుండి తీసి మర్దించి ముద్దజేసి తెల్ల యావనూనెలో నునిచి కొడిగుడ్డంతప్రమాణమును తేనె యనుపానముతోడ ఒకమాసము వఱకు ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన బహుమూత్రము హరించును.

❧ బహుమూత్రచికిత్సలు ❧

సీ. తనరారు నవభాగమును మాషపిష్టంబు

నుర్వి షడ్భాగంబు పూర్వగుడము

క్రముకంబు లక్కలకట్టయు రెండేసి
భాగము ల్లూర్చి యింపార గున్న
చింతగింజలపొట్టు చెన్నొంద నొక్కొక్క
భాగంబు మఱియుఁ బర్పాటకంబు
సురలవంగంబులు సొంపుగ నభయంబు
నొక్కొకభాగంబు నునిచి కల్వ

గీ. మందు భల్లాతకీబీజ మమరఁ గూర్చి
త్రొక్కి యుంటలుచేసియుఁ దులము నరయు
ననుభవము చల్లయన్నంబు నారగింప
మహిని బహుమూత్రవ్యాధులు మానుచుండు.

సీ. ప్రాచినీరును శుభ్రభస్మంబు దులమెత్తు
దగ మూడుదినములు ద్రాగవలయు
మఱియు జీతలపచ్చి బెఱుడు గంధము నావు
పాలతో మూన్నాళ్లు గ్రోలవలయుఁ
బెనుజీడిగింజల బెల్లము మూడేసి
నేరులు గూరిచి చెన్నుమీఱఁ
గను రసకర్పూరమును నేడు చిన్నాల
నఱిత్రొక్కి నేయియు నాముదంబుఁ

గీ. దైలమును నేరు బావులు దేనెఁ గూర్చి
క్రమము దప్పక లేహ్యపాకముగ వండి
తులము భక్షింప బహుమూత్రములు దొలంగు
భుజగరిపుఁ జూచి పాములు పోవునట్లు.

మ. మొదల నోవ్విమము జీడిగింజ లభయమ్ము నైండుభాగమ్ములుం
బదిభాగంబులు నింబఁర్ల వితతు ల్పాత్రంబున న్నండి యిం
పాదవం జూర్ణముచేసి యాషధము సంభోగింపఁ బథ్యంబుచే
విదితంబై బహుమూత్రజాలగదము వ్యిఖ్యాతిగా మానదే.

సీ. భాండంబులో నావుపాలువోసియుఁ బాత
వస్త్రంబుగట్టి తద్వస్త్రమందుఁ

దిలపిష్టచూర్ణంబు దీరుగా జెన్నంగి
 యాకుముద్దను వేడ్క నమరఁగాను
 నుంచి పాకముచేసి యొనర యారసముతోఁ
 బంచదారయు వంగభస్తమునను
 జేర్చి నేపించియు జెన్నొండఁ బభ్యంబు
 నాపిష్టమును నన్న మనుభవింప

గీ. వాసికెక్కిన బహుమూత్రవర్గములును
 దేహతాపంబుచే గల్లు దాహములును
 శాంతిఁ బొందును నత్యంతసమ్మదంబు
 నై సుఖంబున నుండుదు రనుదినంబు.

క. మరి నాగరంబు నే రం
 తరదామరపాకుచూర్ణతతియుఁ దులంబుకొ
 వరగోక్షీరంబులతోఁ
 బరిపాకతఁ గ్రోలఁ బోవు బహుమూత్రంబుల్.

క. చెలువార వంగభస్తము
 వెలిగారముఁ దేనెతోడ వెలయఁగఁ గ్రోలకొ
 నల కందికట్టుచే లో
 పలికిం గొన మానిపోవు బహుమూత్రంబుల్.

సీ. పరగ విష్ణుక్రాంత పసిగడ్డుతో నూరి
 జీలకఱ్ఱయు శీతవారిసేవ
 మదనబుడుతలము మఱి గడుగున నూరి
 జీలకఱ్ఱయు శీతవారిసేవ.

వరసురాకారంబు ధర నింబఫలసార
 మునఁ ద్రాగ మానును మూత్రకృచ్ఛ
 మరయ కవ్వపుగుమ్మడాకుపిసికిననీళ్ళు
 పంచదారయుఁ బెట్టి పాన మొకటి

గీ. యమరఁ జిన్నంగియాకు శీతాంబుచింత
 బెరడు గంధంబు నచ్చంపుబట్టెనెయ్యి

యనుభవించిన రక్తమేహములు దోలఁగూఁ
బధ్యములు చేయవలయును భవ్యముగను.

— ౧౭ బహుమూత్రమునకు జాత్యాదివటికములు ౧౭ —

జాతీఫలైకభాగంతు జాతీపత్రం తథా మహత్. 114

అథేన మేకభాగంతు ద్విభాగం దీప్యకం తథా,
గాంధారిచ చతుర్భాగం ఖల్వమధ్యే వినిషీవేత్. 115

నారికేలోదకేనాథ మర్దయే త్రిదినం దృఢం,
చణకస్యప్రమాణంతు మండలం భక్షితం యది. 116

మధురాహారభోజీతు బహుమూత్రప్రశాంతయే. (నందినాథీయే)

తా. జాజికాయ, జాపత్రి, పెద్దములక, నల్లమందు-ఇవి దినముకొక్కభాగము, ఖురాసానిపీనుము ౨ భాగములు, గంజావియాకు ౪ భాగములు-ఇటుల వీరినెల్ల ఖల్వములో నునిచి కొబ్బరికాయనీటితో మూడుదినములు దృఢముగ మర్దించి సెనగగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి ఒకమండలమువఱకు సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండిన బహుమూత్రము హరించును. షడ్యము, మధురాహారముల భుజింపవలయును. (పావుసేరు ఉత్తరేణియాకురసములో ఆరతులము మిరియపుచూర్ణము గలిపి త్రాగిన రక్తమేహము హరించును. మఱియు రక్తమేహమునందు చంద్రకళారసమునుకూడ సేవింపదగినను.)

— ౧౮ పంగావలేహయోగము ౧౮ —

మారితం త్రపుసంసీసం హరిణశృంగమాకులమ్. 117

కర్పాసనాకులీతక్రం మహిషం చ ప్రమేహజిత, (సిద్ధరసాల్లవే)

తా. పంగభస్మము, సీసభస్మము, ఇణ్ణికొమ్మగంధము, ప్రత్తిపలుకులు, తంగేడు విత్తులు-వీనిని సమభాగములుగ నూరి, బఱ్ఱ మజ్జిగలో గలిపి త్రాగిన మేహరోగములు హరించును.

పిచుమందస్య నిర్వాసం ధాత్రీక్వాఢేన వేషితం,

శిలాధాతుసమాయుక్తం శుక్లమేహవినాశనం,

తా. మంచి వేపబంకను ఉసిరికపప్పుకషాయముతో నూరి పదిచిన్నములయెత్తు కర్పూరశిలాజిత్తుభస్మము గలిపి నలువది దినములు సేవించిన శుక్లమేహము హరించును.

— ౧౯ మేహములకు పసంతకుసుమాకరము ౧౯ —

పృథగ్ద్వౌ హాటకం చంద్రం త్రయోవంగాహి కాంతజమ్. 119

చత్వారస్సుతమధ్రంచ ప్రవాళం మాక్షికం తథా,

భావనా గవ్యదుగ్ధేక్షు వాసాశ్రీద్విజలైర్నిశా. 120

మోచకందరనైస్సప్త క్రమాద్భావ్యం పృథక్పృథక్,
శతపత్రరసేనైవ మాలత్యాః కుసుమైస్తథా. 121

పశ్చాచ్ఛృంగమదైర్భావ్య సుసిద్ధోరసరౌట్భవేత్,
కుసుమాకరవిఖ్యాతో వసంతపదపూర్వకః. 122

వల్లద్వయమితస్సేవ్య స్సితాజ్యమధుసంయుతః,
వలీలతహృన్దేధ్యః కామద స్సుఖదస్సదా. 123

మేహఘ్నః పుష్టినశ్చేష్ఠః పరం వృష్యో రసాయనః,
ఆయుర్వృద్ధికరః పుంసాం ప్రజాజననముత్తమమ్. 124

క్షయకాసతృప్తోన్మాద శ్వాసర క్తవిషార్తిజిత్,
సితాచందనసంయుక్త మఘ్నపిత్తాదిరోగజిత్. 125

హంతిపాండ్వామయాశ్శూలాశ్శ మూత్రఘాత్రాశ్శరీంహరేత్,
యోగవాహిత్యదం సేవ్యం కాంతిశ్రీర్బలవర్ధనమ్. 126

సుసాత్త్వమిష్టభోజీచ రమయేత్ప్రేమదాశతం,
మదనం మదయన్తదముజ్వలయన్ప్రేమదానివహానతివిహ్వలయన్,
సురతైస్సుఖదైర్గతివివ్యచనై ర్భవసారజుషామయమేవసుహృత్. 127

(ఆయుర్వేదే)

తా. సువర్ణభస్మము ౨ భాగములు, రజతభస్మము ౨ భాగములు, వంగభస్మము ౩ భాగములు, సీసభస్మము ౩ భాగములు, లోహకాంతభస్మము ౩ భాగములు, రసభస్మము ౪ భాగములు, అభ్రకభస్మము ౪ భాగములు, వగడభస్మము ౪ భాగములు, ముత్రియభుభస్మము ౪ భాగములు-ఇట్లుల వీనినెల్ల భిల్వములోనునిచి ఆవుపాలు, చెఱుకు, అడ్డసరము అనువాని కషాయములతోను, చందనము, వట్టివేరు, కురువేరు, వసపు అనువాని కషాయములతోను, అరటిగడ్డ, దామెర, జాజిమొగ్గలు అనువానిరసములతోను వెవ్వేరుగ ఏడేసిమార్లు భావనజేసి పిదప కస్తూరితో భావనజేసిన వసంతకుసుమాకరమును పేరంబరంగు నీయాషధము శ్రేష్ఠంబైనదిగ నగుచున్నయది. పిదప అందు రెండుపల్లములయెత్తును శర్కర, నెయ్యి, తేనె అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన ముదిమి, మేహము, క్షయము, కాసము, దప్పి, ఉన్మాదము, శ్వాసము, రక్తవిషదోషములు, పాండువులు, శూలము, మూత్రాఘాతము, అశ్మరి అనురోగముల హరింపంజేయుటయేగాక కామసుఖము, పుష్టి, వీర్యవృద్ధి, ఆయుర్వృద్ధి, ప్రజోత్పత్తి, కాంతి, బలము అనువానిని

సగా గలుగంజేయును. మఱియు సీరసాయనమును పంచదార, చందనము అనువానియను
పానముతోడ సేవించిన ఆప్లుషిత్వాదిరోగములు హరించును. షడ్భ్యములేక యథేష్టముగ
భుజింపుచు నీయాషధమును సేవింపుచుండిన నూరుగురు స్త్రీలతో రమించుటకు దగిన
శక్తిగలవాడై కడుకామాతురుడై కడుసుఖకర సురతములవలన మదోన్మత్తుడై స్త్రీల
మదము నణించువాడై యుండును. కావున సంసారసుఖము నెఱింగినవానికి యాషధము
స్నేహితునివలె హితమును సేయుచుండును.

సర్వ మేహములకు మహావంశేశ్వరరసము ౧౭

వంగం కాంతం చ గగనం హేమపుష్పం సమంసమమ్. 128

కుమారీరసతో భావ్యం సప్తవారం భిషగ్యైః,
ఏషవంశేశ్వరోనామ ప్రమేహా వింశతీంజయేత్. 129

మూత్రకృచ్ఛం సోమరోగం పాండురోగం మహాశ్మరిం,
రసాయనవరశ్రేష్ఠో నాగార్జునవినిర్జితః. 130

తా. వంగభస్మము, లోహకాంతభస్మము, అబ్రకభస్మము, నేలతంగేడువిత్తులు-
వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములొనునచి కలబందరసముతో నేడుమార్చు భావనజేసి రోగ
బలానుగుణ్యముగ సేవించిన ౨౦ మేహములు, మూత్రకృచ్ఛము, సోమరోగము, పాండు
రోగము, అశ్మరి అనువానిని హరింపజేయుటయం దీరసాయనము శ్రేష్ఠం బైన దని
నాగార్జునుడు వచించెను.

మేహకుంజర కేసరీరసము ౧౮

రసగంధాయు సాభ్రాణి నాగం వంగం సువర్ణకం,
వజ్రకం పూక్తికం సర్వ మేకీకృత్య విచూర్ణయేత్. 131

శతావరీరసేనైవ గోళకం శుష్కమాతవే,
తథాశుష్కం సముద్భృత్య శరావే సుదృఢే టిపేత్. 132

సంధిలేపం మృదాకుర్యా ద్ధర్తాయాం గోమయాగ్నినా,
పుటేద్యావచ్చతుర్యామ ముద్భృత్య స్వాంగశీతలమ్. 133

శ్లేష్మం ఖల్వే వినిఘ్నీష్య గోళంతం మద్దయేద్దృఢం,
దేవబ్రాహ్మణపూజాం చ కృత్వా ధృత్వా చ కుప్యకే. 134

ఖాదేద్వల్లద్వయం స్రాత శీతంచాచుపిబెజ్జలం,
తథా సర్వప్రమేహంశ్చ జయేన్తాసప్రయోగతః. 135

తుష్టిం తేజోబలం వర్ణ శుక్రస్మద్ధిం చ దారుణం,

అగ్నేర్బలం వితనుతే మోహకుంజరకేసరి.

136

దివ్యం ససాయనం శ్రేష్ఠం నాత్ర కార్యా విచారణా, (అన్యశాస్త్రే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, లోహభస్మము, అభ్రకభస్మము, సీసభస్మము, వంగభస్మము, సువర్ణభస్మము, వజ్రభస్మము, ముత్తయపుభస్మము-వీరినెల్ల నమ భాగములుగ భిల్లముగా నునిచి పిల్లిపీచరవేళ్ళరసముతో మర్మించి బిళ్ళజేసి ఎండనెం డించి దృఢమైన శరావములయం దునిచి దానిచుట్టు చీలమున్ను లేవనముజేసి గుంట్రవ్వి దానిలో నునిచి నాలుగురూములు అవుపిడకలతో పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి దేవ, గురు, బ్రాహ్మణ, అతిథుల పూజించి భిల్లములో నునిచి బాగుగ మర్మించి చూర్ణముజేసి కుప్పెలో నునిచిగొని యందు రెండువల్లములయెత్తుచు ప్రాతఃకాలమున సేవించి ఒకింత శీతోదకమును వెంబడిగ ద్రాగవలయును. ఇటుల నొకమాసమునఱకు సేవింపుచుండిన సర్వ మేహముల హరింపజేసి సంతోషము, లేజస్సు, బలము, వర్ణము, వీర్యవృద్ధి, అగ్నిదీప నము అనువానిని నిస్సంశయముగ గలుగజేయును. ఇది శ్రేష్ఠంజైన రసాయనంబుగ నున్నయది.

❧ పంచగోహరసాయనము ❧

మృతాశ్రం కాంతలోహం చ నాగవంగౌ విశోధితౌ. 137

యథోత్తరం భాగవృథ్యా భిల్లమధ్యే వినిఱి వేత్,
తలపోటేన వారాహ్యా శతాపర్యా హిమాంబునా. 138

భావనాత్ర ప్రకర్తవ్యా యామం యామం పృథక్పృథక్,
చణమాత్రం వటిం కృత్వా నవనీతేన సేవయేత్. 139

ప్రాతరుత్థాయ విధినా సర్వమేహకులాంతకః,
శాల్యన్నం చ పటోలం చ తండులీయక వాస్తుకమ్. 140

మత్స్యక్షీ ముద్గయాపంచాప్యవ్వం కదళీఫలం,
అర్ఘాంసి గ్రహణీదోష మూత్రకృచ్ఛారీప్రణుత్. 141

కామిలాం పాండుశోభం చాప్యపస్తారం ఊతక్షయాకా,
రక్తకాసం నిహంత్యాశు పంచలోహరసాయనమ్. 142

(సిద్ధరసార్ణ వే)

తా. అభ్రకభస్మము ౧ భాగము, లోహకాంతభస్మము ౨ భాగములు, సీస భస్మము ౩ భాగములు, వంగభస్మము ౪ భాగములు-ఇటుల వానిని భిల్లములో నునిచి కంగేడు, నేలతాటిగడ్డలు, పిల్లిపీచరవేళ్లు, రక్తచందనము అనువానికషాయములలో ప్రతి

జూనిచే నొక్కొకరూము మద్దించి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ప్రాతః కాలమున వెన్నతో నేవించిన సర్వమేహములు హరించును. మఱియు దీనియందు పరిపంట కము, పొట్లకాయ, చిట్టికూర, చక్రవర్తికూర, పొన్నగంటికూర, పెసరకట్టు, అరటికాయ అనువానిని భుజించుట పథ్యకరము. మఱియు నీయకాషధనేవనవలన మూలరోగము, సంగ్రహణి, మూత్రకృచ్ఛము, అత్తరి, కామిల, పొండుపు, వాపు, అపస్తాంబము, తుత త్తయము, రక్తకాసము హరించును.

❧ సర్వమేహములకు చంద్రోదయరసము ❧

అభ్రకం గంధకం సూతం వంగభస్మ సమాంశకం,
ఏలా శిలాజతుంచైవ రంభాసారేణ మర్దయేత్.

143

ప్రమేహః నివృంశతి హన్యా త్కామిలా పిత్తనాశనః,

తా. అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన రసము, వంగభస్మము, ఏలకులు, శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములతో నునిచి అరటి గడ్డరసముతో మద్దించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేవించిన ౨౦ ప్రమేహములు, కామిల, పిత్తరోగము హరించును.

❧ మేహశూలక ❧

క. తాళకపువంగభస్మము, క్రాలగ దంగేడు పంచకంబును ధరణి-
గ్రోలంగ శుద్ధకట్టులు, కూలారినమేహశూలకలముదోలంగున్.

పంచపాచిచంపకమాలికః—

ఉలిమెడువేళ్లు పల్లెరును నొప్పగుకొమ్మనఁ బిండివేరును
వెలసినభూమి ధాత్రి ములవేరులనాములు దోసవిత్తులు
బలుపసిగడ్డతో మరియు బాగుగ మర్దనచేసి శీఘ్రము
జెలుపుగ వంగభస్మమున నేవను మాచును శుద్ధకట్టులు
బలుమలు మేహదోషములు సాయు నిజంబుగ ధారుణిస్థలిన్.

❧ అసాధ్యమేహపిటికాలక్షణము ❧

గుదే హృది శిరస్యంసే పృష్ఠే మర్తసు చోత్థితాః.

144

సోపద్రవాదుర్బలాగ్నిః పిటికాః పరివర్జయేత్, (మాధవనిదానే)

తా. గుదము, హృదయము, శిరము, భుజిశిరస్సులు, పీపు, మర్మస్థలము అను వానిపై మేహపిటికలు జనించి “శ్లో. తృట్యానసమాంససంకోచా మేహహిక్మామద జ్వరాః, విసర్పమర్తసంరోధాః పిటికానామ్మపద్రవాః.” అనఁగా దప్పి, పొడిదగ్గు,

మాంససంకోచము, మోహము, ఎక్కిళ్లు, మదజ్వరము, విసర్పి, మర్తస్థలములయందు కట్టు అను నుపద్రవములు గలవాడై అగ్నిదీపనములేకుండెడి పిటికారోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును. (మఱియుతంత్రాంతరసములయందు “స్లోరజఃప్రసేకాన్నారీణాం మాసి మాసి విశుద్ధ్యతి, కృత్స్నం శరీరం దోషాంశ్చ న ప్రమేహంత్యతస్త్రియః.” అనగా స్త్రీలు ప్రతిమాసమునందు ఋతువగుటవలన నర్వశరీరదోషములు శుద్ధంబులగును. దానం జేసి స్త్రీలకు ప్రమేహము జనించుట లేదనియు, జనించియుండుట నిదివఱ కెవ్వరికి ననుభవసిద్ధంబుగ లేదనియు, తదితరరోగములు జనించుట అసంభవములనియు జెప్పబడి యున్నయది. దినన సీవిషయము వాదాస్పదముగ నున్నయది. దీనినెవ్వరు విశదముగ నిర్ణయము జేయలేదు.)

మర్తస్థానం నే గుదే పాణ్యో స్తనే సంధిఘపాదయోః.

145

పిటికా యది జాయంతే ప్రవహీ నచ జీవతి,

తా. మర్తస్థలములు, భుజశిరస్సులు, గుదము, చేతులు, స్తనములు, కీళ్లు, పాదములు అనువానియందు మేహపిటికలు జనించిన అమేహరోగి జీవించడని తెలియవలయును.

❖ మేహపిటికాచికిత్సాక్రమము ❶ ❖

శరావికాదిపిటికా శ్శోభవత్సముపాచరేత్.

146

అపక్వప్రణవత్సం సాక్షాత్ప్రసూపమేవ చ,

పిటికా స్సంధిజాతాశ్చ త్వరయా రక్తముద్ధరేత్.

147

జ్వాలాకాలాబుశ్చౌగైర్వా పచనైర్వా చికిత్సకైః, (ఆయుర్వేదే)

తా. శరావికాది మేహపిటికల శోభవలెనే చికిత్సించవలయును. పిటికలయందపక్వప్రణపూర్వరూపములే గలిగియుండును. సంధిజనితపిటికలయందు జలగలు, సారకాయబుట్టలు, కొమ్మలు అనువానిచే శీఘ్రముగ రక్తమునైన ప్రవింపం జేయవలయును. లేక వానిని పడునటులంజేసియైన చికిత్సించవలయును.

❖ మేహప్రణచికిత్స ❷ ❖

అరుష్కరాఖ్యబీజాని చాతుర్జాతం సమంతథా.

148

రసభస్త తడర్థం చ గంధకం ట్టాద్రమర్దితం,

ఖాద్యం ఘృతే సనిష్కార్థం మేహప్రణప్రశాంతయే.

149

తా. జీడివలుకులు, ఏలకులు, దాచినిచెక్క, ఆకుపత్రిక, సాగకేసరములు ఇవి దినుసుకు సమభాగములు-వీనికర్థభాగము శుద్ధిజేసిన రసభస్తము, శుద్ధిజేసిన గంధకము - ఇటుల నీనిశ్శుభ్ర ఖల్వములనునది లేనెతో మర్దించి అర్ధనిష్కప్రమాణము మాత్రలు జేసి

యందొకదానిని సాయంప్రాతఃకాలముల నొకమాసమువఱకు సేవించుచుండిన మేహ పిటికలు హరించును. పథ్యము: చప్పిడియున్నము, ఆవుపాలు, ఆవుమజ్జిగ వీనిని సేవించ వలయును.

మ. పాసంగక్ష్ణేచ్ఛము నాపు వెన్నయును దాంబూలీసహాదేవియు
న్నొసంగక్ బంగరు ప్రత్తియాకురసము న్నింపార మర్దించియుక్
వసుధ నైలుఫిరంగిచెక్కతునుక ల్వన్వంబుగాఁ బోకలుక్
వసగాఁగఁడును రెండునేర్లు నిడి యాభాగాలు మిశ్రించి సం
తస మొందక్ విడియంబు నేయఁ జనుగోత నైహగ్రంథ్యాదులుక్.

క. వెలుమసంధ్యాకురసమును
దిలసారము రెండుఁ గూర్చి తెలివిగఁ ద్రాగక్
నెలకొన్న మేహవ్రణములు
దొలఁగును రవిగన్నఁ దమము దొలఁగినరీతిక్.

— మేహములయందు పథ్యము —

పురాణశాలి గోధూమ షష్ఠీ జాంగలజామిపం,
పిణ్యాకం తిలజం తక్రం నవనీతముపాదకీ. 150

తండులీయక ధుత్తూరం జీవంతీ శిగ్రువల్లవం,
ముద్గ మాపా మృతా థాత్రీ పటోలం వత్సకం మధు. 151

బౌదుంబరఫలం బాల మవక్ష్వం కదళిఫలం,
రంభాప్రసూనం గాంగేరీ ఝరసీ డుండుకం తథా. 152

కవితం మేషశృంగీ చ ముష్కకం కతకం తథా,
కారవల్యాఖుకర్ణి చ తక్తవర్గాణియానిచ. 153

వ్యాయామన్నానమభ్యంగం ప్రమే హేషు హితం సదా.

(మాధవనిదావే)

తా. ప్రాతబియ్యము, గోధూమః, ఒందినములకు ఫలించెడివడ్డు, జాంగల మాంసము, తెలికపిండి, మజ్జిగ, వెన్న, బచ్చలికూర, చిట్టికూర, పొన్నగంటికూర, మనుబాలకూర, లేతమునగకూర, పెసరకట్టు, తిప్పలేగ, ఉసిరికకాయ, పొట్లకాయ కొడిసెకాయ, లేనె, మేడికాయ, లేతఅరటికాయ, అరటిపువ్వు, పులిచింత, చాతలా సికూర, దుందిలపుకాయ, వెలగపండు, వడ్డికూర, మొక్కపుకాయ, ఇండుపుకాయ,

కాకరకాయ, ఎలుకచెవికూర, చేదుగలపదార్థములు, సంచారము, అభ్యంజనస్నానము, వీనిని సేవించుట మేహరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

❧ మేహములయందు దవ్యము ❧

దధి మధు గుడసర్పిః క్షీర మాప్లుంచ హింగు
లవణ లశున నిద్రా సంగమం మత్స్యమాంసం,
తిలసర్ప వశంతీ నారికేలాంబు సిప్థం
బృహతి పనస కందం మేహినాం శత్రువర్గః.

154

తా. వెఱుగు, కల్లు, బెల్లము, నెయ్యి, పాలు, పులుసు, ఇంగువ, ఉప్పు, వెల్లుల్లి
కుగటినిద్ర, స్త్రీసంగమము, మత్స్యమాంసము, నువ్వులు, ఆవాలు, శొంఠి, టెంకాయ
యసీరు, పిండివంటకములు, ములకకాయలు, పనసపండు, కందగడ్డ- ఇవి మేహరోగము
లయందు దవ్యకరంబులు.

❧ మూత్రకృచ్ఛానిదానము ❧

వ్యాయామ తీక్ష్ణ రూక్షాచ్చ మద్య మత్స్యతిసేవనాత్,
అజీర్ణాదతివేగాచ్చ మూత్రకృచ్ఛాస్తకం భవేత్. (చరకే)

తా. మిక్కుటముగ సంచారము సేయుట, తీక్ష్ణము, రూక్షముగలపదార్థములు,
కల్లు, మత్స్యములు వీనిని మిక్కుటముగ సేవించుట, అన్నము జీర్ణము గాకుండుట,
గుఱ్ఱము మొదలగువాని నెక్కి కడువేగముగ సంచరించుట- ఈకారణములవలన ఎనిమిది
విధములైన మూత్రకృచ్ఛములు జనించును.

❧ వాతమూత్రకృచ్ఛలక్షణము ❧

మూత్రాష్టిలాఢ్యవేత్పీడా కష్టాస్తూత్రాయతే ముహూః,
మేధ్రీవంక్షే వేదనా చ కృచ్ఛో వాతాధికో భవేత్. 156

తా. కడువేదనాయుక్తమై కడుకష్టము మీఁద వలువూరు కొంచెకొంచెముగా
మూత్రము వెడలుట, మేధ్రీము, అండసంధులు, చకారమువలన పొత్తికడుపు, మూ
త్రాశయము అనువానియందు లీనమైనవేదన గలుగుట- ఈలక్షణములగుట వాతమూత్ర
కృచ్ఛ మని చెలియవలయును.

❧ వైశ్యమూత్రకృచ్ఛలక్షణము ❧

పీతం రక్తం సరుద్గాహం మూత్రకృచ్ఛిం చ పిత్తశం,
శీతలే చావగాహశ్చ పిత్తే యోజ్యం సుశీతశమ్.

157

తా. పోట్లతోగూడి పచ్చనివర్ణముగాని, లేక ఎఱ్ఱనివర్ణముగాని గలదై నిష్కవతె

మండుచు కొంచెకొంచెముగ మూత్రమువెడలిన పిత్తజ్వరము త్రకృచ్ఛమని తెలియవలయును. దీనియందు శీతోదకముగాఁ గ్రుంతుట, శీతలవదార్థముల నేవించుట హితకరము.

— శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛలక్షణము ౧ —

వస్త్రా లింగే గురుత్వం చ మూత్రే పిచ్ఛిలతాకఘాత్,
శ్లేయథుశ్చ భవే త్కృచ్ఛం వమనస్వేదనం జయేత్.

158

(రసరత్నాకరే)

తా. పొత్తికడుపు, మేఘము వాచి జడముగనుండుట, మూత్రము జీగటగ వెడలుట - ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛమని తెలియవలయును. దీనిని వమనస్వేదన శ్రియలచే శమింపజేయవలయును.

— శుక్లమూత్రకృచ్ఛలక్షణము ౧ —

ఆధ్వానవాతం శూలం చ మూత్రసంగం కరోతి చ,
అశ్శరీహేతుకం పూర్వం మూత్రాఘాతోహ్యయం భవేత్. 159
సశుక్లం మూత్రయేత్కృచ్ఛా దిదంచాశ్చ రిలక్షణం,

తా. వెన్నునుగుదియదీయుట, లేక కడుపుబ్బుట, మేఘములూ శూలగలుగుట, మూత్రోత్సర్జనము గాకుండుట, ఈమూత్రాఘాతము అశ్శరీరోగోత్పత్తికి కారణంబుగ నగుట, మూత్రముతోడ శుక్రధాతువు కొంచెకొంచెముగ స్రవించుట ఈలక్షణములు గలది శుక్రమూత్రకృచ్ఛమని తెలియవలయును. మఱియు నీలక్షణములే అశ్శరీకృచ్ఛము నందు సగా గలిగియుండును.

— వాతకుండలిమూత్రకృచ్ఛలక్షణము ౧ —

మూత్రమల్పంచ రంధ్రార్థి రాధ్వానం గురుకండుతా. 160
సరుజం మూత్రరోధశ్చ కృచ్ఛోఽయం వాతకుండలీ,
(మాధవనిదానే)

తా. మూత్రద్వారమున మూత్రము వెడలుకపుడు చురుకుగలిగి ఒక్కొక్క-బొట్టుగ స్రవించుట, వెన్నును గుదియదీయుట, జడత్వము, దురదగలుగుట, పొత్తికడుపు నందు వాతవేదన, మూత్రప్రతిబంధము గలుగుట - ఈలక్షణములుగలది వాతకుండలీ మూత్రకృచ్ఛమని తెలియవలయును.

— శల్యజమూత్రకృచ్ఛలక్షణము ౧ —

మూత్రవాహిషు శల్యేన క్షతే ష్యభిహతేషు చ.
మూత్రకృచ్ఛం తదా ఘాతా జ్ఞాయతే భృశదారుణం,

161

వాతకృచ్ఛేణ తుల్యాని తస్యలింగాని లక్షయేత్. (అయుర్వేదే)

తా. మూత్రమును వహించు ప్రోతస్సులయందు శల్యము బ్రవేశించుటవలన గాయముగాని, లేక దెబ్బగాని గలుగుటచే కడుదారుణమైన మూత్రకృచ్ఛముజనించును. ఇదియు శల్యజమూత్రకృచ్ఛమనఁబరంగు. దీనియందు వాతమూత్రకృచ్ఛ లక్షణంబులే గలిగియుండును.

— పురీషజమూత్రకృచ్ఛలక్షణము —

శక్యతస్తు ప్రతీమాతా ద్వాయుర్విగుణతాంగతః,
ఆధ్వానం వాతసంగంచ మూత్రసంగం కరోతి చ.

163

తా. మలము బంధించుటవలన వాతము వికారమునుజేంది ఆధ్వానము, వాతశూల, మూత్రప్రతిబంధము అనువానిని గలగంజేసిన పురీషజమూత్రకృచ్ఛ మని తెలియవలయును.

— సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛలక్షణము —

వాతపిత్తకఫే చిహ్నం వాదు క్తంచ పృథక్పృథక్,
తత్సమస్తంభవేద్యత్ర సకృచ్ఛాస్సన్నిపాతికః.

(నిత్యనాథీయే)

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మ మూత్రకృచ్ఛములకు ప్రత్యేక ప్రత్యేకంబుగ జెప్పంబడిన లక్షణంబులన్నియుం గలది సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛమనఁబడును. కడువేగముగలచై మూత్రం బొక్కొకబొట్టుగ వెడలుట, మూత్రము వెడలునపుడు మేఘములో నొప్పుట, పొత్తికడుపులో గడ్డలుకట్టి మెదలుట, పచ్చగగాని, ఎఱ్ఱగగాని, మూత్రమువెడలుట మేఘములో పొట్టుపొడుచుట, దస్సిగలుగుట, తఱుచుగ మూత్రము కొంచెకొంచెముగ వెడలుట, మేఘము వాచుట, అన్నము జీర్ణము గాకుండుట, శరీరమువాచుట, నవనంబులు గుట - ఈలక్షణంబులంగల మూత్రకృచ్ఛిరోగి యమాలయంబున కేగునని తెలియవలయును.

అప్తస్యూత్రకృచ్ఛాణి రూక్షా తీక్ష్ణోష్ణఖాదనాత్,
వాతాత్పశూలం నవతి మూత్రం పితైవ దాహకృత్.

164

కఫేన శీతలం సాంద్రం దుశ్చికిత్స్యం త్రిదోషజం,
రక్తజం రక్తసంస్థావి శుక్లసంస్థావి శుక్లజమ్.

165

అశ్లాశ్శరీ వస్తిగతా భిన్నా సా శర్కరాశ్శరీ.

(అయుర్వేదే)

తా. తీక్ష్ణద్రవ్యములు, రూక్షద్రవ్యములు, ఉష్ణకరభోజనము - వీనినిసేవించు నపున పినిమిదివిధములగు మూత్రకృచ్ఛములు జనించును. అందు మేఘమున శూలగ

మూత్రం బోక్మకబొట్టుగ వెడలిన వాతమూత్రకృచ్ఛి మనియు, మూత్రము వెడలు నపుడు మేఘమున నగ్నివలె మండుచుండిన వైత్యమూత్రకృచ్ఛి మనియు, మూత్రము చల్లగ దట్టముగ వెడలిన క్లేష్టమూత్రకృచ్ఛి మనియు తెలియవలయును. త్రిదోషమూత్ర కృచ్ఛిం బసాధ్యంబు. రక్తజమూత్రకృచ్ఛిమున రక్తము ప్రవిచును. శుక్లజమూత్ర కృచ్ఛిమున శుక్లముగాని, లేక మూత్రము శుక్లవర్ణముగగాని ప్రవిచును. పౌత్తికడుపు నందు రాళ్ళు జనించి మూత్రద్వారము నడ్డగించిన మూత్రకృచ్ఛిత్వ రి యనియు, ఇసుకవలె మూత్రమువెడలిన శర్మరాశ్చరిమూత్రకృచ్ఛిం బనియు తెలియవలయును. కావున ఈయెనిమిదివిధములైన మూత్రభేదములవలన, తట్టక్షణములవలన వానిసాధ్య సాధ్యంబుల నెఱింగి చికిత్సంజేయవలయును.

ప్రయోగశ్శమయేద్వాద్యధి మన్యామయముదీరయేత్, 167
వ్యాధినాశావశుద్ధస్థు శమయేన్న సమీరయేత్, (సిద్ధసంగ్రహే)

తా. ఔషధప్రయోగమువలన ఏకదోషజనితరోగములు హరించును. మఱియు ద్వంద్వ, త్రిదోషజనితరోగములయం ఔషధమును బ్రయోగించిన తదితరరోగములు జనించును. అట్లగుటంజేసి ఏకదోషజనితంబులగు వాత, పిత్త, క్లేష్ట, మూత్రకృచ్ఛిము లకే చికిత్సం జేయవలయును. ద్వంద్వ, త్రిదోషజనితమూత్రకృచ్ఛిములు తుదురుట దుర్లభం బగుటచే వానియందు చికిత్స జేయంజనదు.

❧ వాతమూత్రకృచ్ఛిమునకు మూత్రకృచ్ఛింతకరసము ❧

1 మృతంసూతం తామ్రభస్మ శిఖితుత్థం చ టంకణమ్. 168

శతావరీరసేనైవ దినైకం మర్దయేద్దృఢం,
తద్దోశం సార్వపేతైలే పాచ్యం యామం చ చూర్ణయేత్. 169

మూత్రకృచ్ఛింతకః టౌద్రై ర్దేయం గుంజాచతుష్టయం,
భక్షణాన్నాత్ర సందేహో మూత్రకృచ్ఛిం నిహంత్యలమ్. 170

తులసీ తిలపిణ్యాకం బిల్వం మూలం తుషాంబునా,
కరైకమనుపానేన వాతకృచ్ఛింతకోభవేత్. (మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, పేల్చిన వెలిగారము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములతో నునిచి పిల్లిపీచరవేళ్ళరసముతో నొకదినము

1 శతావరీరసేపిష్టా మృతసూతంచ తామ్రకమ్, శిఖితుత్థం చ తుల్యంశం దినైకం మర్దయేద్దృఢమ్. 2 సురయావాసువర్చలైః.

బాగుగమర్చించి ముద్దజేసి ఆవనూనెతో నొకరూమువరకు వండి చూర్ణముజేసి నాలుగురిగింజలయెత్తును లేనెతో సేవించిన రూత్రకృచ్ఛములు హరించును. లేక ఈమూకృచ్ఛాంతకరసమును తులసియాకు, గానుగపిండి, మారేడువేరుపట్టు అనువానిని కర్ణమాణము గ్రహించి ఉమకనీటితో ద్రొక్కి *నౌటాకు ప్రమాణము రసము దీసి యనుపానముతోడ నాలుగుమాసములు సేవించుచుండిన వాతమూత్రకృచ్ఛముహరించును.

❧ వైత్యమూత్రకృచ్ఛమునకు లఘుగాకేశ్వరరసము ❧

రసభస్మ చ భాగైకంచతుష్కం శుద్ధగంధకం,
పిష్ట్యా వరాటికాః పూర్వార్వా రసపాదం చ టంకణమ్. 1
క్షీరేణ పిష్ట్యా రుధ్వాస్యం భాండే రుధ్వా పుటే పచేత్,
స్వాంగశీతం పిచూర్ణ్యాథ లఘులోకేశ్వరోరసః. 1
చతుర్ధంజో ఘృతైర్దేయో మరీచైకోసనిశతిః,
ధాత్రిమూలం పలైకం తు హ్యజాక్షీరేణ పాచయేత్. 1
శర్కరాభావితంచానుసీతం కృచ్ఛహరం పరం, (ఆయుర్వే

తా. రసభస్మము ౧ భాగము, శుద్ధజేసిన గంధకము ౪ భాగములు - ఇవిని ఖల్వములో నుంచి మర్చించి గవ్వలలోనుంచి పాదరసమునకు ౪-వ భాగవెలిగారమును మేకపాలతో నూరి గవ్వలమూతులపై మెత్తి గట్టికుండలో నుంచి మూతి మూకుడుచే మూసి చీలమన్ను లేవనముజేసి మాడకుండా లఘుపుటంబిడి నె శీతలమున దించి యందలిగవ్వల దీసి మర్చించి చూర్ణముజేసి నాలుగు గురిగింజలయె! నెయ్యి, ౧౯ మిరియములు అనువానియనుపానముతోగాని, లేక ఒకపలము ఉజ్జేల్చు నూరి పావుసేరు మేకపాలలో గలిపి కాచిగాని, లేక శర్కరతో భజేసిగాని సేవించిన పిత్తమూత్రకృచ్ఛము హరించును.

❧ పిత్తమూత్రకృచ్ఛమునకు యష్టాదికహాయము. ❧

యష్టి గోక్షురకం పథ్యా విదారీచ కశేరుకమ్.
కషాయం ససితా త్కౌద్రం రసభస్మయుతం పిచేత్,
మూత్రకృచ్ఛం హరత్యాశు సప్తాహాత్పిత్తసంభవమ్.

తా. అతిమధురము, పల్లెరు, కరక్కాయలు, నేలగుమ్మడు, నెమ్మటములు వానికహాయములో శర్కర, లేనె రసభస్మము గలిపి ఏడుదినములు ద్రాగిన :

* నౌటాకు అన సేరున కెనిమిదవభాగము.

మూత్రకృచ్ఛము శీఘ్రముగహరించును. (నీరుకట్టువ్యాధియందు నాలుగు గురిగింజలయెత్తు లఘులొకేశ్వరరసమును, కమికెడు అందుగాకు, పాలెడు ఉసిరికపప్పు, నాటాపప్రమాణము జీలకఱ్ఱ అనువానికషాయానుపానముతోడ సేవించిన నీరుకట్టువ్యాధి హరించును.

❧ శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛమునకు చక్రధరరసము ❶ ❧

సూతం స్వర్ణంచ వైక్రంతం మృతం తుల్యం విమర్దయేత్,
చాండాలీ రాక్షసీద్రావైర్ద్వియామాంతం చ గోశకమ్. 177

శుక్లం బద్ధ్యా పుటేచ్ఛాహః కరీషాగ్నౌ మహాపుటే,
మాషమాత్రం లిహేత్తైద్రైర్దూత్రకృచ్ఛిం ప్రశాంతయే.
జయంతీంవాజయాం శ్లేష్మకృచ్ఛిమత్తండులోదకైః,

(నూధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, స్వర్ణభస్మము, వైక్రంతభస్మము - వీనిని సమభాగములగా ఖల్వములొ నునిచి వీని బలురక్కసిగడ్డ అనువానిరసములతో రెండురూములు మర్దిం చి యుంటజేసి నీడ నెండించి దానిని మూసలొ నునిచి పీలమున్ను లేచనముచేసి ఏఱు పిడకలతో నొకదినము పెద్దపుటంటిడి మాషప్రమాణమును లేనెతో సేవించిన మూత్ర కృచ్ఛము, లేక తక్కులివేరునుగాని, కరకాయనుగాని బియ్యపుకడుగుతో నూరి ఈయనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛము హరించును.

❧ శుక్లమూత్రకృచ్ఛమునకు చికిత్స ❷ ❧

రసః పాషాణభేదీచ రజనీ గుడకాంజికైః. 179

అశ్వినై వానుపానేన మూత్రాఘాతాశ్చరీ ప్రణుత్,

తా. ఉత్తరోత్తరజెష్ఠంబడు పాషాణభేది యమరసమును వనపుమార్గము, ఛెల్లము, కలి అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన మూత్రఘాతము, శుక్లాశ్చరి హరించును.

❧ మూత్రకృచ్ఛమునకు తిలాదిక్షారము ❸ ❧

తిలాపామార్గ కదళి పాలాశ యవసంభవః. 180

దగ్ధ్వా తద్భస్మ చాదాయ వస్త్రఘాతజలైః కురు,

జలే శుష్కేతు తత్క్షారం ద్వినిష్కం మూత్రకృచ్ఛినుత్. 181

(ఆయుర్వేదే)

తా. సువ్వులదంటు, ఉత్తరేణు, అరటి, మోదుగ, యవలదంటు - వీనిని సమ భాగములుగ గాల్చి బూడిదజేసి నీళ్ళలో గలిపి వస్త్రగాలిజము చేసి నీరిగురువర కెండించి

యందు రెండునిష్కములయెత్తును పాచినీళ్ళతో సేవించిన వాతకుండలి మూత్రకృచ్ఛము హరించును.

❧ సన్ని పాతమూత్రమునకు ద్రాక్షాదికషాయము ❧

ద్రాక్షా శరీ బలా యష్టి క్వాథం చందనసంయుతం,
వైక్రాంతభస్మ సంపీత్వా కృచ్ఛింహంతి త్రిదోషజమ్.

182

తా. ద్రాక్షపండు, నల్లయతివన, ముత్తపపులగము, యష్టిమధుకము, శ్రీగంధము- వీనిని సమభాగములుగ కషాయము గాచి యందు వైక్రాంతభస్మము గలిపి సేవించిన సన్ని పాతమూత్రకృచ్ఛము హరించును. (మూత్రకృచ్ఛమునుహరించుటకైవైక్రజేష్ఠు బడిన చంద్రకళారసమును సగా సేవింపదగును.)

❧ మూత్రకృచ్ఛములయందు షడ్భ్యము ❧

షటోలం మత్స్యక్షీ దధి మధుర బింబీఫలగుడం
కుమారీ కూళ్తాండం త్రపుసమభవోర్వారుకఫలం
సితా రంభాపుష్పం ఘృతపనసథాత్రీద్రుమఫలం
సముద్ధాజీవంతిహిమ మఖిలకృచ్ఛేషు విహితమ్. (మాధవనిదానే)

తా. పొట్లకాయ, పొన్నగంటిహార, ఆవు పెరుగు, మధురపదార్థములు, దొండకాయ, బెల్లము, కలబంధ, ముదురుగుమ్మడుకాయ, ములుదోస, నక్కదోసకాయ, పంచదార, అరటిపువ్వు, నెయ్యి, పనసపండు, ఉసిరికకాయ పెసలు, పాలహార, శీతోదకము ఇవి సర్వమూత్రకృచ్ఛములయందు షడ్భ్యకరంబులు.

❧ మూత్రకృచ్ఛములయం దష్టభ్యము ❧

తిల సర్వ ప విణ్యాకం సతైలం బృహదీద్వయం.
అత్యుష్ణం హింగు లవణ మాతపం మత్స్యసూరణమ్.
ఆఘ్నం షడ్యవిదాహ్యాన్నం కరీరం విసిమాషకం,
పునర్నవం సతాంబూలం కృచ్ఛే వింశతిశత్రవః.

184

185

తా. నువ్వులు, ఆవాలు, తెలికపిండి, నూనె, చిన్నములక, పెద్దములక, అత్యుష్ణకరపదార్థములు, ఇంగువ, ఉప్పు, ఎండ, మత్స్యములు, కందగడ్డ, పులుసు, మద్యము, విదాహకరమైన యన్నము, వెదురుమొలక, సదాప, ఉడ్డులు, గలిజేరు, తాంబూలము అను నీయిరువదియు మూత్రకృచ్ఛములయం దష్టభ్యకరంబులు.

❧ మూత్రాఘాతనిదానము ❧

జాయంతే కుపితై ర్దోషై ర్దూత్రాఘాతా స్త్రయోదశి,

స్తాయో మూత్రవిఘాతాద్యైర్వాతకుండలికాదయః. 186
(ఆయుర్వేదే)

తా. మూత్ర, పురీష, శుక్రాదివేగముల నడ్డగించుట, రూక్షాన్నాదుల భుజించుట-వీనివలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి వాతకుండలికాది పదమూడువిధములైన మూత్రాఘాతముల గలుగఁజేయును.

❧ వాతకుండలికాలక్షణము ❧

రూక్ష్యాద్వేగవిఘాతాద్వా వాయుశ్చస్తా సవేదనః,
మూత్ర మావిశ్య చరతి విగుణః కుండలీకృతః. 187
మాత్రమల్పల్పమథవా సరుజం సంప్రవర్తతే,
వాతకుండలికాం తాం తు వ్యాధిం విద్యాత్సుదారుణమ్. 188

తా. రూక్షకరపదార్థముల సేవించుటవలనగాని, లేక మల మూత్ర శుక్రవేగముల నడ్డగించుటవలనగాని, వాతము ప్రకోపించి వస్త్రగతంబై వేదనను గలుగఁజేయుచు మూత్రమును ప్రతిబంధించి వ్యత్యస్తముగలదై కుండలాకారముగ దిరుగుచు మూత్రము కొంచెకొంచెముగ చురుకుయుక్తముగ వెడలింపఁజేయునది వాతకుండలీమూత్రాఘాతమని తెలియవలయును. ఇది భయంకరమైనది.

❧ అస్థీలాలక్షణము ❧

ఆధ్మాపయః వస్తి గుదం రుథ్వా వాయుశ్చలోనతాం,
కుర్యాత్తీవ్రాఠ్రిమస్థీలాం మూత్ర మార్గావరోధినిమ్. 189

తా. వాతము పొత్తికడుపు నుప్పించుఁజేసి గుదము నడ్డగించి చంచలముగ, ఉన్నతముగనుండు అస్థీలమును గలుగఁజేసి మూత్రమార్గము నడ్డగించిన వాతాస్థీలయని తెలియవలయును.

❧ వాతవస్తిలక్షణము ❧

వేగం విదారయేద్యస్తు మూర్ఘస్సాస్య ద్వ్యాకులోనరః,
నిరుణాద్ధి ముఖం తస్య వస్త్రైర్వస్త్రీగతోఽనిలః. 190
మూత్రసంగో భవేత్తేన వస్తి కుక్షీ నిషీడితః,
వాతవస్తి సస్విజ్జేయో వ్యాధిః కృశ్నిప్రసాధనః. (నిత్యనాథీయే)

తా. మూర్ఘుడైనవనునజుడు మూత్రమును బంధించుటవలన పొత్తికడుపు నందలివాతము వస్తిముఖము నడ్డగించి మూత్రమును ప్రతిబంధించి వస్తి, కుక్షీ అనువాని యందు వీడను గలుగఁజేయుచుండిన వాతవస్తియని తెలియవలయును. ఇదికష్టసాధ్యము.

❧ మూత్రాతీతలక్షణము ❶ ❧

చిరం దారయతో మూత్రం త్వరయా నప్రవర్తతే,
మేహమానస్య మందంవా మూత్రాతీతస్య ఉచ్యతే.

19'

తా. దీర్ఘకాలమువఱకు మూత్రమును బంధించి యుంచుటవలన శీఘ్రముగ నెలక మెల్లమెల్లగ వెడలిన మూత్రాతీతమని తెలియవలయును.

❧ మూత్రజతరలక్షణము ❷ ❧

మూత్రస్య వేగేభిహతే తదుదావర్తహేతుకః,
అపానః కుపితో వాయు రుదరం పూరయేద్భృశమ్.
నాభేరధస్తాదాక్థానం జనయే తీవ్రవేదనం,
తన్మూత్రజతరం విద్యా దధోవస్తినిరోధజమ్

19'

19

తా. మూత్రవేగము నడ్డగించుటవలన ఉదావర్తరొగమునకు శారణభూతమై యపానవాతము బ్రకౌపించి మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరమును, బొడ్డుకింద ఆధ్వానమున గలుగంజేయుట, మిక్కుటముగ వేదనను గలుగంజేయుట, అసోవస్తివేగము నడ్డగించుట ఈలక్షణములు గలది మూత్రజతరమని తెలియవలయును.

❧ మూత్రోత్సంగలక్షణము ❸ ❧

వస్తావాఽప్యథవా నాశే మణౌవా యస్య దేహినః,
మూత్రంప్రవృత్తం సజ్జేత సరక్తంవా ప్రవాహతః.
స్రవేద్భునైరల్పమల్పం సరుజంవాథ నీరుజమ్,
విగుణానిలజో వ్యాధి స్సమూత్రోత్సంగసంజ్ఞితః. (మాధవకల్పే

19'

తా. దుష్టమైనవాతము వెడలినమూత్రమును వస్తిమధ్యమునందు గాని, లే మేఢ్రమునందుగాని, లేక మేఢ్రముయొక్క యగ్రభాగమునందుగాని జేర్చుటచే ముక్కి ముక్కి బలాత్కారముమీఁద మూత్రమును వెడలింపంజేయుటవలన వాతము వస్తిజనించి మెల్లమెల్లగ, కొంచెకొంచెముగ, * దాహయుక్తముగ, లేక దాహవిహీనముగ రక్తమును స్రవింపంజేసిన మూత్రోత్సంగమని తెలియవలయును.

❧ మూత్రక్షయలక్షణము ❹ ❧

రూక్షస్యక్లాంతదేహస్య వస్తిగౌ పిత్తమారుతౌ,
మూత్రక్షయం సరుద్దాహం జనయేతాం తదాహ్వయమ్,

19'

తా. రూక్ష మలినదేహముకల పురుషునియొక్క వస్తియందుండు వాతపిత్తముల వలని మూత్రము క్షయించి చురుకు మంటల గలుగంజేయుచుండిన మూత్రక్షయ మని తెలియవలయును.

❧ మూత్రగ్రంథిలక్షణము ❧

అంతర్వస్తిముఖే వృత్తః స్థిరోఽల్ప స్సహసా భవేత్,
అశ్చ రీతుల్యరుగ్గంధి ర్హూత్రగ్రంధి స్స ఉచ్యతే.

198

తా. వస్తియొక్క ముఖమునందు గుండ్రముగ, స్థిరముగ, చిన్నదిగ నుండుగ్రంథి యకస్తాత్తుగ జనించి అశ్చరితో తుల్యమైన పీడను గలుగంజేయుచుండిన మూత్రగ్రంథి యని తెలియవలయును.

❧ మూత్రశుక్రలక్షణము ❧

మూత్రతస్య స్త్రియం యాతో వాయునా శుక్రముద్ధతం,
స్థానాద్యతం మూత్రయతః ప్రాకృశ్చాద్వా ప్రవర్తతే.
భస్మాదక ప్రతీకాశం మూత్రశుక్రం తదుచ్యతే, (మాధవనిదానే)

199

తా. మూత్రము వచ్చినపుడు దానిని విశ్చింపక స్త్రీసంగమము సేయుటవలన వాతము శుక్రము నెగరగొట్టి స్థానభ్రష్టముజేసి మూత్రము వెళుటనపుడు తొలుతగాని, లేక కడవటగాని, నీళ్ళలో భస్మము గలవలెబడినచందంబున వెడలింపంజేసిన మూత్ర శుక్ర మని తెలియవలయును.

❧ ఉష్ణవాతలక్షణము ❧

వ్యాయామాధ్యాతవైః పిత్తం వస్తిం ప్రాప్యానిలాయుతమ్.
వస్తిం మేఢం గుదంచైవ ప్రదహేత్సానివయేదభః,
మూత్రం హరిద్రమథవా సరక్తం రక్తమేవ వా.
కృచ్ఛాత్పునః పునర్జంతో రుష్ణవాతం వదంతి తం,

200

201

తా. మిక్కుటముగ వ్యాయామము సేయుట, మార్గమునడుచుట, ఎండలోసంచ రించుట - ఈకారణములవలన పిత్తము ప్రకోపించి వస్తిగతంబై వాతముతోడం గలసి వస్తి, మేఢం, గుదములయందు మంటను గలుగంజేయుచు కష్టముమీఁద మూత్రమును పలుమారు పచ్చగ, లేక రక్తయుక్తముగ, లేక ఎఱ్ఱగ వెడలింపంజేసిన ఉష్ణవాత మని తెలియవలయును.

❧ మూత్రసాదలక్షణము ❧

పిత్తం కఘోవా ద్వావాపి సంహన్యేతేఽనిలేన చ్చేత్.

202

కృచ్చాన్త్రం తదా వీతం రక్తం శ్వేతం ఘనం సృజేత్,
సదాహం రోచనా శంఖచూర్ణవర్ణం భవేత్తు తమ్.

204

శుష్కం సమస్తవర్ణంవా మూత్రసాదం వదంతి తం,

తా. వాతము పిత్తమునుగాని, లేక కఫమునుగాని, లేక పిత్తకఫముల రెంటినిగాని గట్టిగ జేయుటవలనమూత్రము శుష్కించి స్వల్పమై పసపుగ, లేక ఎఱ్ఱగ, లేక తెలుపుగ, కష్టముమీద వెడలుట, మూత్రమును విడుచునపుడు మండుట, మూత్రము భూమిపై బడి యెండిన గోరోచనము, శంఖచూర్ణము అనువానివర్ణముతో సమానముగగాని, లేక సర్వ వర్ణములుగలదిగగాని యుండుట-ఈలక్షణములుగలది మూత్రసాదమని తెలియవలయును.

— విద్విఘాతలక్షణము ౨ —

రూక్ష దుర్బలయో ర్వాతే నోదావర్తం శక్పద్యదా.

మూత్రస్రోత్రోఽనుపద్యేత విద్విస్పృష్టం తదా సరః,

విద్గంధం మూత్రయేత్కృచ్చా ద్విద్విఘాతం వినిర్ది శేత్.

205

తా. రూక్ష, దౌర్బల్యము గల పురుషునియొక్క వాతమలముల నూర్ధ్వముఖం బుగజేసి మూత్రవాహినులగు నాడులం జేందించి మూత్రమార్గమువలన మలముయొక్క వాసనగలమూత్రమును కడుకష్టముమీద వెడలింపజేసిన విద్విఘాత మని తెలియ వలయును.

— వ స్తికుండలలక్షణము ౨ —

ద్రుతాధ్వలంఘనాయానై రభిగాతాత్ప్రసీడనాత్,

స్వస్థానాద్వస్తిరుద్వృత్త స్థూల స్తిష్ఠతి గర్భవత్.

206

శూలస్పందనదాహారోబిందుబిందుం స్రవత్కృషి,

పీడితస్తు సృజేద్ధారాం సంరంభోద్వేషనార్తిమాక.

207

వ స్తికుండలమాహుస్తం ఘోరం శస్త్రవిషోపమం,

పవనః ప్రబలం ప్రాయో దుర్నివార మబుద్ధిభిః.

208

తస్మిన్ పిత్తాన్వితే దాహ శూలం మూత్రవివర్ణతా,

శ్లేష్మణా గౌరవం శోఘ స్నిగ్ధం మూత్రం ఘనం సితమ్.

209

శ్లేష్మరుద్ధబిలో వ స్తిః పిత్రోదీర్ఘేన సిద్ధతి,

అవిశాంతబిలస్సాధ్యో న చ యః కుండలీకృతః.

210

స్వాద్యస్తా కుండలీభూతే తృణోహశ్వాస ఏవచ,

(ఆయుర్వేదే)

తా. శీఘ్రముగ మార్గమున నడుచుట, దుముకుట, ఆయాసముజేందుట, తాయి, కట్టె అనువానివలన ఘాతంజేందుట, పిసుకుట - ఈకారణములవలన వస్త్రస్వస్థానమును విడనాడి పొరలి యుట్టి గర్భమువలె కఠినమైనకూల, కంపనము, తాపము అనువానితోడంగూడి యొక్కొకబొట్టుగ మూత్రమువెడలుట, వస్త్రని బలాత్కారముగ పిసుకుట వలన మూత్రధార పెద్దదిగవెడలుట, వస్త్రయందు తొందరగలుగుట, పొర్లాడుట, వీడగలుగుట - ఈలక్షణములుగలది వస్త్రకుండలమూత్రాఘాతమని తెలియవలయు. ఇదిశస్త్ర విషతుల్యంబై భయంకరముగనుండును. ఇందు వాతము తఱుచుగ ప్రబలంబై యుండును. దానంజేసి మందబుద్ధిగలవై ద్యుడై దీని నివారించుజేయుట కసమర్థుండుగ నుండును. మఱియు దీనియం దన్యదోషసంబంధమువలన గలుగు లక్షణంబు లేవి యనిన—పిత్తయుక్తంబున దాహము, కూల, మూత్రవివర్ణత గలుగును. కఫయుక్తంబున జడత్వము, వాళు గలిగి మూత్రము దట్టముగ, గట్టిగ, తెల్లగ వెడలును. వస్త్రముఖమును కఫము నడ్డగించి పిత్తోద్రేకముగనుండిన అసాధ్యం బనియు, వస్త్రముఖము నడ్డగింపబడక కుండలీకృతముగాకయుండిన సాధ్యంబనియు, వస్త్రకుండలీభూతమై దప్పి, మోహము, శ్వాసము అనువానితోఁ గూడియుండిన అసాధ్యం బనియు తెలియవలయును.

❧ మూత్రాఘాతమునకు ముస్తాదిచూర్ణము ❧

సదాభద్రాశ్చ భిన్నాలం శతావర్యాశ్చ చిత్రకమ్. 211

రోహిణి రోకిలాక్షౌచ ట్టౌచస్తూలత్రికంటకం,
శ్లక్ష్యం పిష్ట్యా సురాపీతం మూత్రాఘాతనిషాదనమ్. 212

(చికిత్సాసారసంగ్రహే)

తా. తుంగగడ్డలు, కొండపిండిపేళ్లు, చల్లసిల్లిగడ్డలు, చిత్రమాలము, కటుక రోహిణి, నీరుగొప్పివిత్తులు, తామరవిత్తులు, సన్నపల్లెరుకాయలు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి యందొకతులమును మద్యముతో గలిపి సేవించిన మూత్రాఘాతము నశించును.

❧ మూత్రాఘాతమునకు క్షీరయోగము ❧

శృతశీతం పయోమాంసీ చందనం తండులాంబునా,
పిబేత్సశర్కరం శ్రేష్ఠ ముష్ణవాతే సశోణితే. 213

తా. ఆవుపాలను జక్కుగ కాచి చల్లాన్ని యందు జటామాంసిచూర్ణము, శ్రీగం

ధపుచూర్ణము, బియ్యపుకడుగు, పంచదార-వీనిని తగుమాత్రముగ గలిపి పుచ్చుకొనిన నుష్ణ వాతముచే జనించిన రక్తయుక్తమూత్రాఘాతము హరించును.

త్రికంటకైరండశతావరీభి స్స్నిగ్ధం పయో వాతమయే సశూలే,
గుడప్రగాధంసఘృతంపయోవా రోగేషు కృచ్చాదిషుశస్తమేతత్.

తా, సన్నపల్లెరుకాయలు, ఆముదపువేళ్లు, చల్లపిల్లిగడ్డలు - వీనిని సమభాగములుగదంచి కషాయముగాచి త్రాగిన వాతముచే జనించి పొట్లతోగూడియుండెడి మూత్రాఘాతము నశించును. మఱియు పాలలో బెల్లము, నెయ్యి, కలిపి త్రాగిన మూత్రకృచ్ఛము లన్నియు నశించును.

❧ * అశ్మరీరోగ భేదములు ❧

వాతపిత్తకవైస్త్రిస శ్చతుర్థి శుక్లజా మతా,
ప్రాయశ్లేష్టాశ్రయాస్సర్వా హ్యశ్మర్యస్సర్వమోపమాః. 210
(మాధవనిదానే.

తా. వాతాశ్మరి, పిత్తాశ్మరి, శ్లేష్మాశ్మరి, శుక్లాశ్మరి అన అశ్మరీరోగములు నాలుగు విధములు. ఈనాలుగును తఱచుగ శ్లేష్మాశ్రితంబులై మృత్యుతుల్యంబులుగ నుండును.

❧ అశ్మరీసామాన్యలక్షణము ❧

సామాన్యలింగం రుజ్నాభినేవనీ వస్త్రి మూర్ధసు,
విశీర్ణధారం మూత్రంస్యా త్తయామార్గనిరోధనే. 211
తద్వ్యపాయీత్సుఖం మేహే దచ్చం గోమేధకోపమం,
తత్సంక్షోభాత్తలేపాస్ర మాయాసాచ్చతిరుగ్భవేత్. 212

తా. నాభి, అగ్నిసంధులు, వస్త్రియొక్క అగ్రము అనువానియందు శూల గలగుట, అశ్మరీసంబంధమువలన మూత్రద్వారము నిరోధింపఁబడి ఛిన్నాభిన్నములు మూత్రము వెడలుట, అశ్మరి వెడలినపిదప మూత్రము కష్టములేక స్వచ్ఛముగ, గోవేధకమణి వర్ణతుల్యముగ వెడలుట, అశ్మరీసంబంధమువలన వస్త్రియందు గాయము గలిగిన మూత్రము రక్తమిశ్రితముగ వెడలుట, బలాత్కారముగ మూత్రమున

* అశ్మరి యన మూత్ర, శుక్రములు ఘనీభవింప జూయివలె నగుటయు, ఏరోమునం దిట్టితాయి మూత్రద్వారము నిరోధించి కడుకష్టముమీఁద మూత్రమును వెల్లింప జేసెడినో అది యశ్మరీరోగ మనంబడును.

విడుచుటవలన క్లేశము, పీడ గలుగుట - ఇవియ అశ్మరీరోగములయందు సామాన్య లక్షణములు.

❧ వాతాశ్మరీలక్షణము ❶ ❧

తత్రవాతాశ్మరీశార్యైర్దో దంతాః ఖాదతి వేపతే,
మృద్నాతి మేహనం నాభిం పీడయత్యనిశం క్వణన్. 218
సానిలం ముంచతి శక్రస్తుహుర్దేహతి బిందుశః,
శ్యావారూక్షాశ్మరీచాస్య స్యాచ్చితా కంటకైరివ. (ఆయుర్వేదే)

తా. కడు పీడగలుగుట, దంతముల కటకటగొరుకుట, వణుకుట, నేర్పొమును బిసికి కొనుట, బొడ్డును గోకుట, దుఃఖమువలన, తేయుంబగలు బొబ్బిడుట, మూత్రమును విడుచునపుడు వాతముతోడ మలొత్పర్జనముజేయుట, బొట్టుబొట్టుగ మూత్రమును విడుచుట, అశ్మరీ నీలవర్ణముగ, రూక్షముగ, ముండ్లుగలదిగ నుండుట - ఈలక్షణములుగలవి వాతాశ్మరీ యని తెలియవలయును.

❧ పిత్రాశ్మరీలక్షణము ❷ ❧

పిత్తేన దహ్యతే వస్తిః పచ్యమానఃప్రవౌష్ణవాః,
భల్లాతకాస్థిసంస్థానా రక్తా పీతా సితాశ్మరీ. 220

తా. పొత్తికడుపులో మండుట, ఊరమువలన కాల్యులడినటుల తాపము పెంచున గలుగుట, పొత్తికడుపుపై హస్తమునునిచిన వేడిగనుండుట, అశ్మరీ బీడిగియుండుట, పచ్చ పలెనుండినదై యెఱ్ఱగ గాని, లేక పసుపువర్ణముగ గాని, నల్లగ గానియుండుట - ఈలక్షణములుగలవి పిత్రాశ్మరీ యని తెలియవలయును.

❧ శ్లేష్మాశ్మరీలక్షణము ❸ ❧

వస్తిర్నిస్తుద్యతేషవ శ్లేష్మణా శీతలాగురుః,
అశ్మరీ మహతీ శ్లేష్మా మధుసర్ణాథవాసితా. 221

తా. పొత్తికడుపు పొడవంబడినటుల నుండుట శీతలముగ, బడముగ నుండుట, అశ్మరీ పెద్దదిగ నునుపుగలదిగ లేనెఱ్ఱముగలదిగ, లేక తెల్లగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలవి శ్లేష్మాశ్మరీ యని తెలియవలయును.

ఏతాభవంతి బాలానాం తేషామపి చ భూయసా,

ఆశ్రయోపచయాల్పత్వా ద్గ్రహణాహరణే సుఖాః. 222

తా. బాలురు గురుత్వము, మధురము, శీతలము, స్నిగ్ధము గలయాహారముల భుజించుటవలన వాత, పిత్త, శ్లేష్మద్యశ్మరులు తఱచుచుగ బాలురకును ఇనించుట గలదు.

ఐనను వారలయొక్కవస్త్రీ చిన్నదిగ, వృద్ధిజేందనిదిగ నుండుటవలన దానిని బట్టికొని ఈడ్చిదీయుటకు సులభసాధ్యంబుగ నుండును.

శ్రుక్తాశ్చ రీలక్షణము ౧౭

శ్రుక్తాశ్చ రీతు మహతాం జాయతే శుక్ర ధారణాత్,
స్థానాచ్ఛ్చుతమము క్తంహి ముష్కయోరంతరేఽనిలః. 223

శోషయత్పువసంహృత్య శుక్రం తచ్ఛుష్కమశ్చరీ,
వస్త్రీరుక్మచ్రమూత్రత్వ ముష్కశ్వయథుకారిణీ. 224

తస్యాముత్పన్నమాత్రాయాం శుక్ర మేతి విలీయతే,
ఏడితే త్వవకాశేఽస్తి న్నశ్చ ర్యేవచ శర్మరా. 225

తా. యావనానంతరము శుక్ర ధారణమువలన శుక్రము ఘనీభవించి మైథున కాలమునందు స్వస్థానమునుండి వెడలి పూర్తిగ మైథునము సేయబడకుండుటచే విసర్జనముగాక శిశ్న, వృషణములయందు వాతముచే జేర్చబడి శోషింపంజేసి శుక్రాశ్చరి గనై దానినంబంధమువలన వస్త్రీయందు శూల, మూత్రకృచ్ఛి, వృషణములయందు వాపుగలిగి ఆవాపు గలిగిన తల్క్షణముననే శుక్రమువెడలుట, మేఘ) వృషణమధ్యములయందు దదిమిన చలచనగుట - ఈలక్షణములు గలది శుక్రాశ్చరి యని తెలియవలయును. ఇదియే సికతాశ్చరిగ, శర్మరాశ్చరిగ నగుచున్నదని నిశ్చయింపవలసియున్నది. శర్మర, సికత అను నీరెండశ్చరులయందు భేదంబు గలదు. ఎట్లనిన-శర్మరాశ్చరి లావుగనుండును. సికతాశ్చరి సన్నగ నుండును.

అశ్చరీమారకోపద్రవములు ౧౮

*మూత్రరోధ స్త్రుషా చర్ది పాండు ర్హృత్ప్రీషితా క్లమః,
అశ్చరీ మారయత్యాశు సికతా శర్మరాన్వితా. 226

తా. మూత్రము వెడల కుండుట, దప్పి, వాంతి గలుగుట, శరీరము పాండుర వర్ణముగ నుండుట, అొమ్మలో మండుట, బడలిక గలుగుట - ఈలక్షణములతో గూడి యుండు శర్మరాశ్చరి, సికతాశ్చరి రోగిని శిఘ్రముగ మృత్యువుపాలు గావించును.

మిశ్రేణ వాతపిత్తస్య గంధకృచ్ఛిజ్వరాచుచి. 227

* త్రిశూలనాభివృషణం బద్ధమూత్రం రుజాన్వితమ్, అశ్చరీక్షవయత్యాశు శర్మరాసికతాన్వితా. అనియు పాఠాంతరము కలదు. వృషణములు వాచుట, మూత్రము వెడలకుండుటచే వేదన గలుగుట,

తా. వాతసిక్త, పిత్తశ్లేష, శ్లేష్మవాత, అశ్మరీరోగములలో మూత్రము దుర్గంధముగ వెడలుట, మేహోపద్రవములు, జ్వరము, అనుచి గలిగియుండుట - ఈలక్షణములుగల అశ్మరీరోగములు అసాధ్యంబు లని తెలియవలయును.

అశ్మర్యామతిరోధాయాం దారావస్త్యాదికేషుచ,

ఆమయేషు యథాదోష మిమమేవోపచారయేత్.

223

(మాధవనిదానే)

తా. వాతాద్యశ్మరులయందు మూత్రధార, వస్త్ర మొదలుగునవి అడ్డగించబడకుండినను, లేక వాతాదిదోషముల దుష్టంబులు గాకుండినను సాధ్యమని యెఱింగి చికిత్సించవలయును. దారుణముగానుండు అశ్మరీరోగములు దినేదిసే పృథ్వింజెందుచుండును. అశ్మరీరోగములు అసాధ్యంబులు.

—ॐ అశ్మరికి పాహణభేదరసము ॐ—

శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం శిఖతుత్థం రసోపమమ్,

శ్వేతా పునర్నవావాసా గిరికర్ణీరసోద్భవైః.

229

ప్రతిద్రావై త్త్ర్యహం మర్ద్యం శుష్కం తచ్చారుసంపుటే,

స్వేదయే ద్వాలకాయంత్రే దినైకం తం విచూర్ణయేత్.

230

రసఃపాహణభిన్నాను ద్విగుంజో హ్యశ్మరీహరః,

గౌపాల కర్కటే దుగ్ధం భూథాత్రీఫలవేషితమ్.

231

కుళుత్థక్వాథ సంపీత మనుపానం ప్రశస్యతే.

సఘృతైరోక్షురక్వాథం రాత్రౌ తైలేన లేహయేత్.

232

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన ఆమ్లశిలగంధకము ౨ భాగములు, శుద్ధిజేసినమైలుతుత్తము ౧ భాగము - ఇటుల పీనిని ఖల్వములో నునిచి తెల్లగలిజేసు వేళ్ళు, అడ్డసరపాకు, గండెన అనువానిరసములలో ప్రతిదాని చే మూడేసిదినములు మర్దిచి నీడ నెండించి గాజుకుపెల్లో నునిచి వాలుకాయంత్రమున నొకదినము మందాగ్నిలోపండి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముజేసి రెండుగురిగింజలయెత్తుచు బడదుపేరు, నేలయుసిరికవేరు అనువానిని పాలతోనూరి యీ యనుపానముతోగాని, లేక ఉలవకషాయానుపానముతోగాని, లేక పల్లేరుకషాయములో నెయ్యి గలిపిగాని సేవించిన అశ్మరీరోగములు హరించును. రాత్రియందైనయెడల పల్లేరుకషాయములో తెల్లఆపనూనె ఘోషధము గలిపి సేవించవలయును.

◀ ౧౭ అశ్టరీరోగమున శిలాదిచూర్ణము ౧౭ ▶

శిలాజతు తథా ద్రాక్షా దంతిపాషాణభేదకం,
నీశావహ్నాభయం తుల్యం మూషైకం చాశ్చరీహరమ్. 233

బాలానా మర్థమాషంఛ హ్యసుపానమిదం భవేత్,
తిలకాండస్య వై భస్మ క్షిపే న్నిష్కద్వయం పిబేత్. 234

తా. శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు, ద్రాక్షపండ్లు, నేలదంతివిత్తులు, కొండపిండి పేరు, పచ్చిపసపు, చిత్రమూలము, కరక్కాయ-వీనిని నవభాగములుగా దంచి చూర్ణముజేసి యావనముగలవారు మాషమెత్తును, బాలు రర్థమాషమెత్తును, రెండు నిష్కములయెత్తు నువ్వులతోరాసుపానముతోగాని (లేక లేమిడిచెక్కరసము, వారకొమ్ము చెక్కరసము, పిప్పలి, మోడి అనువానియనుపానముతోడగాని) సేవించిన అశ్టరీహరించును.

నీ. వెన్నయు ములుదోసవిత్తులు వంగభస్మముఃగూర్చిసేవింపమానునొకటి పంచదారయు హంసపాదియాగును జీలకఱ్ఱ త్రపుభస్మంబుజుట్టు నొకటి రాయపురీశర్కరయను గుండు త్తరేణువు వంగభస్మము నూ రియొకటి ఖండశర్కర నాచుదొండయు నలజీలకఱ్ఱవంగంబుతోఁగలయ నొకటి

గీ. వెలయు శీతాంబుచిటుబొద్దివేళ్ళరసము
వంగభస్మంబు సేవింప వరుస నొకటి
రూఢి కెక్కిన యశ్చరీరోగతతులు
పథ్యముగ నున్న మానును తథ్యముగను.

◀ ౧౮ పాషాణ వజ్రరసము ౧౮ ▶

శుద్ధసూతం ద్విధా గంధం ద్రవై శ్చేత్ పునర్నవైః,
మర్దయిత్వా దినం ఖల్వే రుధ్వా తం భూధరే పచేత్. 235

దినాంతే తత్సముద్భ్రత్య చూర్ణయే దితిచిక్కణం,
పాషాణభేదసంయుక్తం చూర్ణతుల్యం ద్విమాషకమ్. 236

భక్షయే దశ్చరీం హంతి రసః పాషాణవజ్రకః,
గోపాలకర్మణీ మూల క్వాథం మధుయుతం పిబేత్. 237

గోకంటకశుభా భద్రా మూలక్వాథం పిబేన్నిశి, (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసినగంధము ౨ భాగములు - ఈరెంటిని ఖల్లములో నుంచి తెల్లగలిజేరువేరురసముతో నొకదినము మర్దించి కుప్పెలో

నునిచి భూధరయంత్రమునం దిడి దానిమూతినిమూసి ఒకదినము పుట్రుబిడి సాంగశితల
మున దీసి సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ కొండపిండివేళ్ళచూర్ణము గలిపి
రెండుమాషములయెత్తును పగటియందు బుడమవేరుకషాయములతో తేనెగలిపి యాయను
పానముతోడను, రాత్రులయందు పల్లెరుకాయ, పెడురుప్ప, భద్రమునైలు అనువాని
కషాయానుపానముతోడను నాలుగుమాసములు నేవించిన నాలుగువిధములైన అశ్మరీ
రోగములు హరించును.

శుక్లాశ్మరీచికిత్స ౧౯

యేలా హిగుయుతం ఊరం సర్పిరిశ్రం పిజేన్నరః. 238

మూత్రదోషవిశుద్ధ్యర్థం శుక్లాశ్మరీ హరంపరమ్, (మతాంతరే)

తా. ఆవుపాలలో విలకులు, ఇగుప, నెయ్యి కలిపి త్రాగిన మూత్రదోషము,
శుక్లాశ్మరీ హరించును.

శుక్లాశ్మరీకి శ్వదంష్ట్రాదియోగము ౧౯

శ్వదంష్ట్ర మాతులుంగాన్ని శోభాంజన కరంజకమ్. 239

శుక్లాశ్మరీహరం శ్రేష్ఠం మూత్రకృచ్ఛిహరం పరమ్,

తా. విరుగుపల్లెరు, మాదీఫలము, చిత్రమూలము, కారుమునగ, క్రాసుగ-వీనిని
సమభాగములుగా నుదకముతోనూరి నేవించిన శుక్లాశ్మరీ, మూత్రకృచ్ఛిము హరించును.

శర్కరాశ్మరీచికిత్స ౧౯

సింధువారనిశాదార్వి దారయే నైఢ్శర్కరాః. 240

నారికేళాంబునాపీతం తయోకల్కంచ తద్దణమ్,

క్వాథో వరుణమూలస్య తత్కల్కేన చ సంయుతః. 241

వీతో నివారయే త్వద్య శర్కరాశ్మరీ కామపి, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. వావిలి, వసపు, మ్రానివసపు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేవించి
నను, లేక ఆచూర్ణమును టెంకాయనీళ్ళతోనూరి కల్కముజేసి ద్రాగినను, లేక మైచూర్ణ
మును కల్కముజేసి ఉలిమిడివేళ్ళకషాయముతో జేర్చి త్రాగినను శర్కరాశ్మరీ, మూత్ర
కృచ్ఛిము తత్క్షణమున హరించును.

రసోమృగాక్షి పత్రోత్థో నిశా తీక్ష్ణరజోన్వితః. 242

ప్రతీతః సాతయత్యాశు దుస్తరాం శర్కరాశ్మరీం,

తా. పాహరాకురసములలో వసపు, మండురము గలిపి త్రాగిన ప్రబలమైన
శర్కరాశ్మరీ శీఘ్రముగ హరించును.

శర్కరాశ్చ రికి తిలాదితైరము ॥

తిలాపామార్గకదళీ పాలాశయవసంభవః.

243

తైరః పేయో విమూల్రేణ శర్కరాస్వశ్చ రీషుచ,

తా. నువ్వులదంటు, ఉత్తరేణి, అరటి, మోదుగు, యకలదంటు - వీనిని నమ భాగములుగ గాల్చి తైరముజేసి గొట్టెమూత్రముతో సేవించిన శర్కరాశ్చ రి హరించును.

అశ్చ రికి విహదివటికములు ॥

విషం పాషాణభేదశ్చ తైరస్సింధూత్థగోజలమ్.

244

పటీః కృత్వాశ్చ రీ హంతి సప్తరాత్రం పిబేదను,

జయంత్యావా జయాయావా తండులోదకపానతః

245

అశ్చ రిం హంతి నోచిత్రం మూత్రకృచ్ఛ్చం మహాద్భుతమ్,

తా. ఆతివన, కొవ్వునపిండివేళ్ళు, యవతైరము, సైంధవలవణము - వీనిని నమ భాగములుగ గోమూత్రముతోనూరి మూత్రముజేసి తక్కులివేరునుగాని, లేక కరక్కాయనుగాని దియ్యపుకడుగుతోనూరి యీయనుపానముతోడ సేవించినములు సేవించిన అశ్చ రి, మూత్రకృచ్ఛము హరించును.

అశ్చ రికి త్రివిక్రమరసము ॥

తామ్రభస్మత్వజాక్షీరే పాచ్యం తుల్యే ఘృతే పచేత్.

246

తత్తామ్రం శుద్ధసూతంచ గంధకంచ సమంసమమ్,

నిర్బండు్యత్థప్రవైర్నర్ద్యం దినం తద్గోళముద్ధరేత్.

247

1 దినైకం వాలుకాయం త్రే పాచ్యం యోజ్యం ద్విగుంజకమ్,

బీజపూరస్యమూలంతు సజలంచానుపాయయేత్.

248

రసస్త్రివిక్రమో నామ్నా 2 మాసైకంచాశ్చ రీప్రణుత్,

తా. తామ్రభస్మమును మేకపాలలో వైచి కాచి దానికి సమముగ నెయ్యిపోసి పాకముజేసి పిదప తామ్రభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము కలిపి వావిలియాకురసముతో నొకదినము మర్దించి యుంటజేసి వాలుకాయం త్రమునం దునిచి ఒకదినము పాకముజేసి రెండుగురిగింజలయెత్తును ఒకమాసమువఱకు మాదీఫలపువేరు కషాయానుపానముతోడ సేవించుచుండిన అశ్చ రి హరించును.

అశ్చ రిరోగములయందు షడ్వము ॥

కుభుత్త ముద్దగోధూమా జీర్ణ శాలీ యవాహితాః.

249

ధన్వామిషం తండులీయం జీర్ణం కూశ్మాండకంఫలమ్,
అద్ధకం యవశూకశ్చ పథ్య మశ్చ రిరోగినామ్ (మాధవనిదానే)

తా. ఉలవకట్టు, పెసరకట్టు, గోధుమలు, ప్రాతబియ్యము, యవలు, నిర్జలదేశ
మున జనించు జంతుమాంసము, చిట్టికూర, ముదురుగుమ్మడుకాయ, అల్లము, యవతౌ
రము-ఇవి అశ్మరీరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

వస్తీర్విరేకో వమనం చ లంఘనం స్వేదోవగాహోపిచవారిసేచనమ్,
యవాశుభ్రుత్థాశ్చపురాణశాలోమద్యానిధన్వాండజసంభవోరసః.
పురాణకూష్మాండఫలంచదూలోగోకంటకోవారుణశాకమార్ద్రకమ్,
పాషాణభేదోయవశూకవైణవాః భిత్వాసమాకర్షణమశ్చ నామపి.
ఏతానిసర్వాణిభవంతిసర్వదా ముదేత్తశ్మరీరోగనివీడితాత్మనామ్,
(మతాంతరే)

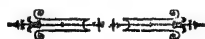
తా. వస్తీకర్ష, విరేచనము, వమనము, లంఘనము, చెమటతీయుట, స్నానము,
శరీరముపై నీళ్ళుచిలకరించుట, యవలు, ఉలవలు, ప్రాతబియ్యము, మద్యము, నిర్జలదేశ
మున జనించుజంతుమాంసరసము, ప్రాతగుమ్మడికాయ, చిట్టిశాకము, పల్లెరు, ఉలిమిడి
కూర, అల్లము, కొండసిండివేరు, యవతౌరము, పెదురుమొలక, భేదించి మూత్రస్థాన
మునందుండు తాయిని వెలిపఱచుట-ఇవి ఎల్లపుడు అశ్మరీరోగములయందు హితకరములని
పథ్యవర్గములో జెప్పబడియున్నయది.

❧ అశ్మరీరోగములయందు పథ్యము ❧

మూత్రశుక్రశ్చమలస్యరోధం విప్లవభిరూక్షంగురుచాన్నపానమ్.
విరుద్ధపానాశనమశ్మరీవాన్ప్రవర్జయే తస్యతతంచాప్రమత్తః.
(మాధవనిదానే)

తా. మూత్ర శుక్ర మలవేగముల నడ్డగించుట, మలబద్ధిరొన్నమును, రూక్ష
గలయన్నమును జడత్వముగలయన్నమును సేవించుట, విరుద్ధపానాన్నముల సేవించుట-
ఇవి అశ్మరీరోగములయందు పథ్యకరంబులగుటచే వానిని ముఖ్యముగ వర్జింపవలయును.

న వ మ ప్ర క ర ణ మ్.

ద శ మ ప్ర క ర ణ ము.

శ్లోకః. మహాదేవం విరూపాక్షం శంకరం పరమేశ్వరమ్,
దేవేశం కరుణాపాంగం జగదీశమహం భజే.

తా. మహాదేవుడు, విరుపాక్షుడు, శంకరుడు, కరుణారసయుక్తమైనకడకంట
చూపుగలవాడు, జగదీశ్వరుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

తా. నీలకంఠవంశమనెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పెండ్లి
నంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములతో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథము
యొక్క దశమప్రకరణమును వచించుచున్నాడను.

❧ గ్రహణీరోగనిదానాదులు ❧

అత్యాశనా దజీర్ణాచ్చ వేగరోధాతిమైథునాత్,

అతిసారే నివృత్తేషి హ్యాహితాహార సేవనాత్.

అగ్నిమాంద్యం భవే తేన గ్రహణీసంభవో నృణాం,

సామవత్సం సరక్తంవా ముహూర్బద్ధం ముహూర్ద్దావమ్.

సగంధం స్రవతే మిశ్ర మాలస్యం తృడ్బలక్షయః,

చిరాద్భుక్తస్య పాకశ్చగ్రహణీపూర్వలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. మిక్కుటముగ భుజించుట, అన్నముజీర్ణముకావండుట, మూత్రమును బం
ధించుట, మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగముసేయుట, అతిసారము నివృత్తింబినతోడనే అహి
తకరభోజనముల సేవించుట-ఈ కారణములవలన అగ్నిమాంద్యము జనించి గ్రహణీరోగ
ము గలంగఁజేయును. అం దన్నము కొంతవత్సంబై కొంతవత్సంబుగాక మలముతో గలసి
గాని, మల రక్తములతో గలసిగాని, పలుమారు బద్ధకముగగాని, ద్రవముగగాని, దుర్గం
ధముగగాని, మిశ్రముగగాని వెడలును, ఆలస్యము, దష్ఠి, బలక్షయము, భుజించిన
యన్నము దీర్ఘకాలముమీఁద పాకము జేరుదుట-అను నీలక్షణంబులు గలిగిన గ్రహణీ
రోగము జనించునని తెలియవలయును,

❖ వాతగ్రహణిలక్షణము ❶ ❖

కంఠశోషశ్చ హృత్పీడా తృష్ణా కాస విఘాచికే,
అన్నే జీర్ణే సదాధ్యానం భుక్తే రుగ్వంక్షణే భవేత్. 6
చిరాద్దుఃఖం ద్రవం శుష్కం తన్వామం శబ్దఘనవత్,
పునఃపునస్సృజేద్వర్షః కాసశ్వాస మజీర్ణతా. 7
గ్రహణీ వాతజా జ్వేయా దీపనై స్తా ముపాచరేత్,
(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. కంఠము శోషించుట, హృదయపీడ, దప్పి, దగ్గు, విఘాచిగలుగుట, అన్నము జీర్ణముగాకుండునపుడు భుజించుటయం దిచ్చు గలుగుట, గజ్జలలో వేదన గలుగుట, మలము ద్రవముగ, శుష్కముగ, అల్పముగ, ఆమయుక్తముగ, శబ్దము, నుఱుగు అనువాని యుక్తముగ, సావకాశముమీఁద పీడతోగూడి కలుమారు వెడలుట, కాసము, శ్వాసము, అజీర్ణముగలుగుట- ఈలక్షణములుగలది వాతగ్రహణియని తెలియవలయును. దీనియందగ్నిదీపనమును గలుగఁజేసెడి చికిత్సలం జేయవలయును.

❖ వైశ్యగ్రహణిలక్షణము ❷ ❖

పూత్యం ఘ్నాద్ధార హృత్కుంఠ దాహో స్తృటృచ్ఛసరుక్లమాః. 8
అజీర్ణం పీతనీలాభం సిత్తాద్వై¹ స్రవతి ద్రవం,
సమయే క్రేచయేత్క్వథైః సిత్తోత్థాంచ స్రవాహికామ్. 9
మధురై శ్శీతలై ర్ద్రవైర్వా ర్నాతిహృత్తై రుపాచరేత్,

తా. దుర్గంధముగ పులిలేనుపులువచ్చుట, తొమ్ము, కుతిక అనువానియందు మండుట, దప్పి, శ్వాసము, శ్రమ, అజీర్ణముగలుగుట, మలము పచ్చగ, నల్లగ, ద్రవముగ వెడలుట- ఈలక్షణములుగలది వైశ్యగ్రహణియని తెలియవలయును. దీనియందు వమన రేచనకర కషాయముల నివ్వందగును. మఱియు మధురము శీతలము గల ద్రవ్యములు, కడురూక్షవిహీనద్రవ్యములు అనువానిచే నుపచరింపవలయును.

❖ శ్లేష్మగ్రహణిలక్షణము ❸ ❖

కాస నిఘ్నీవనం ఛర్దిః మధురాస్య మరోచకమ్. 10
భిన్నామ² శ్లేష్మమిశ్రంచ సార్యతేచోదకంగురు,
దుష్టోమధురఉద్ధారః³ పీనసశ్చ కఫాదికే. 11

1 సార్యతే ద్రవమ్. 2 శ్లేష్మసంస్పృష్ట గురువర్షః ప్రసర్తనమ్. 3 సదనం స్త్రీష్వ హర్షణమ్-అనఁగాశరీరము శిథిలంబగుట. స్త్రీయం దిచ్చలేకుండుట,

అకృతస్యాపి దౌర్బల్య మాలస్యంచ కఘాత్తుకే,
 శ్లేష్మకే పంచశర్తాణి కర్తవ్యాణి బలాధికే.

12

బలహీనేనకర్తవ్యం దీపనైః పాచనైర్హితం,

ఏతాని వైద్యనాథేన రోగిశ్లేశ ప్రశాంతయే

(ఆయుర్వేదే)

తా. దగ్గియుమియుట, పమనంబగుట, నోరు తీసిగనుండుట, అరుచిగలుగుట, మలము భిన్నంబై ఆకుశ్లేష్మయు క్తంబై యుదకమువలె ద్రవముగ, జడముగ చెడలుట, వికారముగ, మధురముగ, హింకరింతులగుట, పీనసగలుగుట, శరీరము కృశింపకయే దౌర్బల్యము, అలస్యముగలుగుట - ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మగ్రహణియని తెలియవలయును. దీనియందు రోగికి బలముగలిగియుండిన పంచకర్తలను, బలము లేకుండిన దీపనపాచనకరకర్తలనుచేయుట హితకరంబు. అట్లగుట జేసి, వైద్యశ్రీఘ్నలగువారు రోగశమనార్థంబై వైద్యజ్ఞులైన చికిత్సలు జేయవలయును.

—ॐ ద్వంద్వ, త్రిదోష, గ్రహణీ లక్షణములు —

మిశ్రితే ద్వంద్వజా జ్ఞేయా త్రిదోషే సర్వరూపిణీ.

14

తా. వాతపిత్తాది ద్వంద్వలక్షణములంగలది ద్వంద్వగ్రహణియనియు, వాత పిత్త శ్లేష్మలక్షణములంగలది త్రిదోషగ్రహణియనియు తెలియవలయును. (ఇవి యసాధ్యములు.)

—ॐ అమవాతగ్రహణీలక్షణము —

సుప్తిః పార్శ్వార్చితాయస్య గళజ్వలఘటధ్వనిః,

ప్రవర్తతే ఘటీయంత్రా త్వశబ్దం మందవేదనమ్.

15

ద్వాత్రింశద్దినసాద్వాపి పక్షాంతాసాచ్చ వాసరాత్,

అమస్రావస్స ఫేనశ్చ స్నిగ్ధం శుద్ధం ఘనం స్రవేత్.

16

దివా కోషో నిశా శాంతి శ్శుష్కకంపాంగకృద్భవేత్,

గ్రహణీ హ్యమవాతేన దుశ్చికిత్సాన్య భిషగ్వరైః.

(చరకే)

తా. నేత్రములు మసకగనుండుట, ఒకపార్శ్వమున శరీరము గడలకయుండుట, మలము వెడలుటకుముందు కడుపులో గడబిడయను శబ్దముగలిగి కుండలతో గుమ్మరించు నటుల శబ్దముగలదై కొంచెముగ వేదనగలదై అధికముగ వెడలుట, ముప్పది రెండుదినము లకుగాని, అపిశబ్దమువలన పదిదినములకుగాని, లేక ౧౫ దినములకుగాని, లేక ఒకమాసము నకుగాని, చకారమువలన ప్రతిదినముగాని, లేక ఎనిమిదిదినముల కొకమారుగాని,

అమము నుఱుగుతోగూడి దట్టముగ, నిర్మలముగ, బిరుసుగ వెడలట, పగటియందు బ్రకాశించి రాత్రులయందు శాంతిజేందుట-ఈలక్షణములతో శరీర మెండి వణకుచుండిన అమవాత గ్రహణియని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము. (ఇది వాతగ్రహణిలో నంత ర్భావమును జెందియుండును.)

❧ గ్రహణిభేదములు ❶ ❧

నష్టాగ్నిద్వాపితై ర్దోషైః పృథక్స్వై శ్చతుర్విధా,
గ్రహణ్యాలక్షణం తాసాం చికిత్సాచాతిసారవత్.

18

తా. వాత, పిత్త, క్లేష్టములు ప్రత్యేకములుగ దుష్టములై గాని, లేక త్రిదోషములు దుష్టములై గాని, జాతరాగ్నిని జెరచి నాలుగువిధ గ్రహణుల గలుగఁజేయును. వీని లక్షణములను వైజ్ఞేష్ఠంబుజిన ప్రకారము తెలియవలయును. మఱియు దీనియం దతిసార చికిత్సలనే జేయవలయును.

❧ గ్రహణిరోగోపచారక్రమము ❷ ❧

గ్రహణ్యా మబలోఽగ్నిర్హి న తస్య గ్రహణీబలం,
తస్మాదతిప్రయత్నేన వహ్ని మేవ ప్రదీపయేత్.

(బాహుళ్యే) 19

తా. అగ్నిదౌర్బల్యమువలన గ్రహణి జనించును. గ్రహణి యగ్నికి బలకరము కానేరదు. (అనఁగా గ్రహణివలన మిక్కుటముగ యగ్నిమాంద్యము గలుగుట) కావున గ్రహణిరోగమున సర్వప్రయత్నములచే యగ్నిదీపనమును గలుగఁజేయవలయును. (ద్వంద్వదోషములవలన జనించిన గ్రహణులు కష్టసాధ్యంబులు. త్రిదోషగ్రహణులు అసాధ్యంబులు.)

❧ అతిసారనిదానము ❸ ❧

విరుద్ధాతిగురు స్నిగ్ధ రూక్షోష్ణాద్యశనాదిభిః.

అగ్నిం హత్వా తథా దోషై రతిసారః ప్రవర్తతే.

20

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. విరుద్ధపదార్థములు, కడుజడఁకరపదార్థములు, జిగటగలపదార్థములు, రూక్ష కరపదార్థములు, ఉష్ణకరపదార్థములు మొదలగువానిని సేవించుటవలన వాత, వైత్ర్య, క్లేష్టములు ప్రకోపించి జాతరాగ్నిం జెరచి అతిసారమును గలుగఁజేయును.

❧ అతిసారభేదములు ❹ ❧

ఏతైశ్చ సమస్తైస్తు దోషై శ్శౌకాద్భయాదపి,

షడ్విధైః పంచబోధవ్యైస్తస్య లక్షణముచ్యతే.

21

తా. వాతాతిసారము, పితృతిసారము, శ్లేష్మతిసారము, సన్నిపాతాతిసారము, శోకాతిసారము, భయాతిసారము అన ఆతిసారములు ఆఱునిధంబులు. వానిలక్షణంబు తెలియనిన:—

❖ వాతాతిసారలక్షణము ❶ ❖

*అరుణం ఘేనిలం రూక్ష మల్పమల్పం ముహుర్దుహుః,
సామం సశూలశబ్దశ్చ సారోవాతాత్పవర్తతే. (సిద్ధసంగ్రహే) 2:

తా. మలము ఎఱ్ఱనై నులుగుతోగూడి యుష్ణముగ, బంక, శూల, శబ్దము *ఆన వానియు క్తముగ, పలుమారులు కొంచెకొంచెముగ వెడలిన వాతాతిసార మని తెలియ వలయును.

❖ వైతాతిసారలక్షణము ❷ ❖

అరుణం హరితం పీతం నీల దుర్గంధసంయుతం,
శూల సంతాప సాకాశ్చ తాపశ్చ కరపాదయోః,
మూర్ఛాన్వేద పిపాసాశ్చ పితృతిసారలక్షణమ్. 2:

(మూధవనిదానే.

తా. మలము దుర్గంధమై ఎఱ్ఱగగాని, లేక ఆకుపసరువర్ణముగగాని, లేక పసపు వర్ణముగగాని, లేక నీలవర్ణముగగాని వెడలుట, శూల, శరీరతాపము, ఆననమున పాకము గలుగుట, చేతులు, కాళ్లు మండుట, మూర్ఛ, చెమట, దష్టి గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది పితృతిసారమని తెలియవలయును.

❖ శ్లేష్మతిసారలక్షణము ❸ ❖

శుక్లం సాంద్రం సకఢం స్లేష్మణాతు
విస్త్రంశీతం హృష్టరోమా మనుష్యః. 24

తా. మలము తెల్లగ, గట్టిగ కఢమిశ్రితముగ, ఆమగంధయు క్తముగ, చల్లగ వెడలుట, రోమములు గగుర్పొడుచుట - ఈలక్షణములుగలది కఫాతిసారమని తెలియ వలయును.

❖ సన్నిపాతాతిసారలక్షణము ❹ ❖

వారాహస్నేహ మాంసాంబు సదృశం సర్వరూపిణం,

* శ్లో. అరుణం ఘేనిలం రూక్ష మల్పమల్పం ముహుర్దుహుః, శక్పదామం సరు క్షుణ్ణ మారుతేనాతిసార్వతే, ఇట్లును పాఠాంతరము గలదు.

కృచ్ఛసాధ్య మహీసారం విద్యాద్దోషత్రయోద్భవమ్.

25

తా. మలము పందిక్రొవ్వుతో తుల్యముగ గాని, లేక మాంసముగఁజేసిన నీళ్ళవలె గాని వెడలుటయేగాక వైరజేష్టుఁబడిన వాతాదిదోషలక్షణయుక్తంబై యుండిన నన్ని పాతాతిసారమని తెలియవలయును. (ఇది కష్టసాధ్యము.)

శోకాతిసారలక్షణము

తైస్తిర్భావై శ్శోచతోఽల్పాశనస్య బాహ్యేష్టావైవహ్నిమావిశ్యజంతోః.
కోష్ఠంగత్వా ఊభయే తస్యరక్తం తచ్చాధస్తాత్కాకణంతీప్ర కాశమ్.
నిర్గచ్ఛేద్వైవిడ్విమశ్రంహ్యనిద్వా నిర్గంధంవా గంధవద్వాతిసారః,
(ఆయుర్వేదే)

తా. ధనబంధునాశనాదికములచే దుఃఖించుటవలన అన్నము హీనమై దానివలన ధాతుక్షయముగలవానియొక్క శరీరమునందలి యూష్ణము నేత్రనాసాగళాదులయందు వ్యాపించియుండు జలముతోడంగలసి కోష్ఠగతంబై జాతరాగ్నికి మాంద్యమును గలుగం జేసి రక్తమును ఊభవరచి (ఊభయనఁగా రక్తమునందు ఉష్ణద్రవత్వముల గలుగఁజేసి) గురిగించవలె నెఱుంగుండు. రక్తమును మలమిశ్రితముగ గాని, లేక మలరహితమై గంధ విహీనముగ గాని, లేక దుర్గంధయుక్తముగ గాని స్రవింపఁజేసిన శోకాతిసారమని తెలియ వలయును. ఇది వాతపిత్తములవలన జనించు నని ఆయుర్వేదవేత్త లగువారందఱు వచించెదరు.

శోకాతిసారకృచ్ఛసాధ్యత్వము

శోకోత్పన్నో దుశ్చికిత్సోఽతిమాత్రం

రోగో వైద్యైః కష్టపష ప్రదిష్టః.

27

తా. శోకాతిసారమున శోకము శాంతిజెందుటకు ముందు ఔషధమువలన శాంతి గలుగనేరదు. అట్లగుటంజేసి దీనిని కష్టసాధ్యమని వైద్యులు వచించెదరు.

రక్తాతిసారలక్షణము

పిత్తకృంతి యదాత్యర్థం ద్రవ్యాణ్యశ్చాతి పైత్తికే,

తదోషజాయతేఽభీష్టం రక్తాతిసారఉల్బణః.

28

తా. పిత్తాతిసారముగలిగి యుండునపుడుగాని, లేక పిత్తాతిసారపూర్వలక్షణం బులు గలిగియుండునపుడుగాని, పిత్తకరద్రవ్యముల మిక్కుటముగ గాని, లేక ఎల్లపుడు గాని సేవించుటవలన, బలిష్ఠమైనరక్తాతిసారము జనించి పలుమారు వెడలును. మఱియు నది వాతాదిదోషములవలన ఎఱుపు, నలుపు మొదలగువర్ణములుగ వెడలునని కొందఱు

వచించెదరు. (ఈరక్తాతిసారము నేడవదిగవచించిన షట్త్వసంఖ్యకు బాధకముగలుగును. దానంజేసి దీనిని పితృముయొక్క అవస్థాభేదమని జెప్పందగి యున్నది.)

❧ ఆమాతిసారలక్షణము ❧

అన్నాజీర్ణాత్ప్రద్రుతాః షోభయంతః
కోష్ఠం దోషా ధాతుసంఘాత మలంశ్చ,
నానావర్ణం నైకశస్సారయంతి
సూలోపేతం షషమేనం వదంతి.

29

తా. అన్నము జీర్ణముగాకుండుటవలన త్రిదోషములు స్వమార్గమును విడనాడి కోష్ఠగతంబులై షోభను గలుగంజేసి రక్తాదిధాతువులను, పురీషాదులను పలుమారు గుడ ద్వారమువలన ననేకవర్ణములుగ ప్రవింపజేయుచు కడుపును విశేషముగ నులియ పెట్టుచునుండునది ఆమాతిసార మనంబడును. ఇది ఆరవసంఖ్యగలదిగనుండును.

ఆతిసారే జ్వరేచైవ రక్తపిత్తే దృగామయే,
ఆదౌ నప్రతికుర్వీత వ్యాధివేగో హి దుస్తరః.

30

(మాధవనిదానే)

తా. ఆతిసారము, జ్వరము, రక్తపిత్తము, నేత్రరోగము-ఇవి జనించునపుడే చికిత్స జేయంజనదు. అటుజేసిన నవి ప్రబలంబులై చికిత్స కస్వర్తంబులగును.

❧ అసాధ్యాతిసారలక్షణములు ❧

జ్వరాతిసార శ్శోభాంతే శ్వయంథా చ తథా షయే,
దుర్బలస్య విశేషేణ కాయే సంతాపీడనమ్.

31

హస్తసాదాంగులీసంధి ప్రవృద్ధిర్దూత్రనిగ్రహః,
ఆఘ్లానంచ తృషా ఛర్దిః పురీషస్యాతిచోష్ణతా.
విశేషేణ నరం వృద్ధ ముష్ణాతీసారిణం త్యజేత్,

32

తా. జ్వరము, శోభ, వాపు, షయము అనువానియంతమున గ్రహణ్యాతిసార ములు జనించినను, లేక దుర్బలునికి గ్రహణ్యాతిసారములు జనించినను, లేక గ్రహణ్యాతి సారములు గలిగియుండునపుడు శరీరతాపము, చేతులు, కాళ్లు, ప్రేష్టు, సంధులు అను వానియందు వాపు, మూత్రప్రతిబంధము, కడుపుబ్బరము, దష్టి, వాంతి, మలమువెడలు నపుడు కడుమంట గలిగియుండినను, లేక వృద్ధునికి గ్రహణ్యాతిసారములు జనించినను, లేక గ్రహణ్యాతిసారములు ఉష్ణముగ వెడలుచుండినను అసాధ్యంబు. అట్లుగటచేవారిని వర్జింపవలయును.

క్షౌద్ర స్నేహమపి తూర తోయపూయేన మాంసకృత్. 33

నానావర్ణోత్కటం పూతి శక్యన్కార్యే నసిధ్యతి,
(సిద్ధసాంసంగ్రహే)

తా. తేనె, స్నేహము, ఉప్పునీరు, చీము, మాంసము అనువానితో తుల్యముగ
గాని, నానావర్ణయుక్తంబై దుర్గంధముగగాని, మలము వెడలెడి గ్రహణ్యుతిసారములు
అసాధ్యంబులు.

మిశ్రంచ కృష్ణవర్ణంచ బహువర్ణంతు రక్తకమ్. 34

దుర్గంధం జ్వరయుక్తంచాప్యసాధ్య మతిసారకం,

తా. మలము మిశ్రవర్ణముగగాని, లేక నల్లగగాని, లేక నానాధవర్ణములుగ
గాని లేక రక్తవర్ణముగగాని వెడలుట, దుర్గంధము వేయుట - ఈలక్షణములుగల అతి
సారముతోడ జ్వరమును గలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

ఏరండతైలవర్ణంచ మాంసమాక్షికయోస్తథా. 35

స్వసనారంచ దుర్గంధ మసాధ్య మతిసారకం. (చింతామణౌ)

తా. మలము ఆముదము, మాంసముగడిగిననీళ్లు, తేనె - అనువానివర్ణములతో
సమానమై శబ్దయుక్తమై వెడలుట, మలము కడుదుర్గంధమువేయుట - ఈలక్షణములుగల
యతిసారము అసాధ్యంబు.

పక్వజాంబవసంకాశం యకృత్ప్రిండనిభం తను. 36

ఘృత తైల వసా మజ్జా వేసవార పయో దధి,

మాంసథావన తోయాభం కృష్ణం నీలారుణప్రభమ్. 37

మేచకం కర్బురం స్నిగ్ధం చంద్రకోపగతం ఘనం,

కుణపం మస్తులుంగాభం దుర్గంధం కుఢితం బహు.

తృష్ణా దాహోరుచి శ్వాస హిక్కా పార్శ్వస్థి శూలినం,

సంమూర్ఛా రతిసంమోహయుక్తం పక్వవళీగుదమ్. 39

ప్రలాపయుక్తంచ భిష గ్వర్జయే దతిసారిణం, (ఆయుర్వేదే)

తా. పండిన నేరేడుపండువర్ణముగ, యకృత్ప్రిండముతో సమానముగ, (అనగా
నల్లగ, ఎఱ్ఱగ) నెయ్యి, నూనె, శ్రీవృష్టి, మజ్జ, * వేసవారము, పాలు, పెరుగు, మాంసము
గడిగిననీరు అనువానివర్ణములుగలదిగ, పిత్తాతిసారమునందు దప్ప తక్కినయతి

* వేసవార మన-మాంసమునందుండు నెముకలదీసి దంచి పెరుగు, పాలు, మిరి
యాలు, ఏలకులు వేసి చేసెడిపదార్థము.

సారములలో కాటుకవలె నల్లగ, నీలవర్ణముగ, ఎఱ్ఱగ, మృదంగమునకు పూసెడికావలె నలుపుకాయవర్ణముగ, మెఱయుచు బలువిధవర్ణములుగలదిగ, ధాతువులయొచమురు సునిచుటవలన నెమలితెక్కలతో సమానమైన ఛాయగలదిగ, గట్టిగ, శఃవలె దుర్గంధముగ, మత్తకమునందుండు చమురుతో తుల్యముగ, ఖళ్ళిపోయిన దుర్గంధముగలదిగ నుండినదై విశేషముగ మలమునెడలుట, దప్పి, తాపము, ఉద్రేకము, ఉబ్బనము, ఎక్కిళ్లు, ప్రక్కటెముకలయందు పోట్లు, మనోమోహము గుట, దేనియొదిచచ్చలేకుండుట, ఇంద్రియములకు మోహముగలుగుట, గుదము కళినియుండుట, వదరుట-ఈలక్షణములుగల యతిసారరోగిని వైద్యుడు వ్యవలయును.

అసంవృతగుదం ఊణం దురాధ్వానముపద్రుతమ్.

గుదే పక్ష్యే గతోష్ఠాణమతిసారిణ ముత్సృజేత్, (మాధవనిదా

తా. ఆననము తెరచికొనియుండుట, బలము, శరీరవృద్ధిలేకుండుట, మిక్కిముగ కడుపుబ్బరము, శోభాద్యుపద్రవములు గలుగుట, గుదపాకారంభకపిత్తము యుండునపుడునగా శరీరము చల్లగనుండుట, లేక అగ్నినష్టమైయుండుట-ఈలక్షణముల యతిసారరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును.

శోభం శూలం జ్వరం తృష్ణా శ్వాసం కాసమరోచకమ్.

ఛర్దిం మూర్ఛాచ పిత్కాంచ దృష్ట్యాతీసారిణం త్యజేత్,

తా. వాపు, శూల, జ్వరము, దప్పి, శ్వాసము, దగ్గు, అన్నద్రేవము, వామూర్ఛ, ఎక్కిళ్లు గలయతిసారరోగిని వర్జింపవలయును.

శ్వాస శూల పిపాసార్తం ఊణం జ్వరనివీడితమ్.

విశేషేణ నరం వృద్ధ మతిసారో వినాశయేత్,

తా. శ్వాసము, శూల, దప్పి గలవానికి, సత్వక్షయముగలవానికి, జ్వరమున కడువీడితుండుగ నుండువానికి, వృద్ధునికి అతిసారము జనించిన వారలు మృతి జెందెద

ద్విధా సర్వాతిసారశ్చ స్యాదామః పక్ష్యత్యపి.

మజ్జతేచ శక్యత్రోయే పక్ష్యం తత్త్వవతేంద్రభసి,

(సిద్ధసారసంగ్రహే

తా. ఆమ, పక్ష్యాతిసారములన అతిసారము రెండువిధములు. అం దావసారమున మలమును నీళ్ళలోపేసిన ముసుంగును. ఇది అసాధ్యము. పక్ష్యాతిసారమునః మును ఉదకములోపేసిన లేలును. ఇది సాధ్యము.

అతిసారసామాన్యోపచారము ౧౯

తత్రాదౌ వమనం కార్యం లంఘనం చ యథాబలమ్. 44
లంఘితాయ హితం పేయం తక్రం వై విశ్వసాధితం,

తా. అతిసారమునందు తొలుత వమనమును, సత్వానుగుణ్యముగ లంఘనమును జేయించి పిదప శొంఠియు క్తముగ కాచబడినచల్లను పానము చేయించవలయును.

గ్రహణ్యతిసారోపచారవిధి ౨౦

గ్రహణ్యామతిసారేచా ప్యఘ్నేన మాతృవత్పుషేత్. 45

తా. గ్రహణ్యతిసారరోగులను నల్లమందు తల్లివలె బోషించుచుండుగావున నల్ల మందుగలసిన యాషధములవలననే గ్రహణ్యతిసారముల హరింపజేయవలయును.

వాతగ్రహణికి బడబాముఖరసము ౨౧

శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతతామ్రాభ్రటంకణం,
సాముద్రంచ యవతౌరం సర్జానైంధవ నాగరమ్. 46

అపామార్దన్యచ తౌరం పాలాశం వరుణద్వయం,
ప్రత్యేకం శూతతుల్యాంశం చుక్లికాష్లేన మర్దయేత్. 47

హస్తీశుంఢ్యా ద్రవై శ్చాప్నీ మర్దయిత్వా పచేల్లఘు,
మామైకం భక్షయేన్నిత్యం రసోఽయం బడబాముఖః. 48

పాతా త్రికటు పథ్యాగ్ని శారిబా బృహతీద్వయం,
త్రితౌరేంద్ర యవా జాజీ తుల్యం లవణపంచకమ్. 49

ఆరనాళైః పిఠేచ్ఛాను వాతోత్థాంగ్రహణీం జయేత్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, టంకణతౌరము, సాముద్రలవణము, యవతౌరము, సర్జతౌరము, నైంధవలవణము, శొంఠి, ఉత్తరేణుతౌరము, మోదుగతౌరము, ఉలిమిడి, పాపర పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ ములూ నునిచి పులిచింతరసముతో నొకదినము, హస్తీశుండిరసముతో నొకదినము మర్దించి లఘుపుటుబిడి మాషమెత్తును చిరుబొద్ది, త్రికటుకములు, కరక్కాయ, చిత్రమూలము, గూడపాల, పిన్నములక, పెద్దములక, సర్జతౌరము, యవతౌరము, టంకణతౌరము, కొడిసె పాల, జాజీకాయ, పంచలవణములు - అనువాసిని సమభాగములుగ కలిపి నూరి యీ యనుపానముతోడ నేసించిన వాతగ్రహణి హరించును.

— వాతగ్రహణికి వజ్రకవాటరసము —

మృతసూతాశ్రకం గంధం యవతౌరం సటంకణమ్. 50

అగ్నిమంథం వచాం కుర్యా త్సుతతుల్యానిమా న్సుధీః,
తతో జయంతీ జంబీర భృంగద్రావై ర్విమద్దయేత్. 51

త్రివాసరం తతో గోశం కృత్వా సంశోష్య ధారయేత్,
లోహపాత్రే శరావంచ దత్వోపరి విముద్రయేత్.

అధోవహ్నిం శనైః కుర్యా ద్యామార్థం తత ఉద్ధరేత్,
రసతుల్యా మతివిషాం దద్యా న్తోచరసం తథా. 53

కపిత్థవిజయాద్రావై ర్భావయే త్సప్తథా పృథక్,
థాతకీంద్రయవా ముస్తా లోధప్రతివిషావృతాః. 54

ఏతద్ద్రావై ర్భావయిత్వా దినైకంచ విశోషయేత్,
రసో వజ్రకవాటాభ్యో మామైకం మధునా లిహేత్. 55

వహ్నిం శుంతీ విడం బిల్వం లవణం చూర్ణయేత్సమం,
పిబేద్మణ్ణాంబునాచాను * వాతజాం గ్రహణీం జయేత్. 56

(మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము, యవతౌరము, టంకణ తౌరము, కూరనెల్లి, వస-పీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి తక్కిన, నిమ్మ పండు, గుంటగలగరాకు అనువాని రసములతో మూడుదినములు మద్దించి ముద్దజేసి ఎండించి ఇసుపగిన్నెలో నునిచి దానిపై మూడు మూస్కిచీలమున్ను లేపనముజేసి మందా గ్నితో ఝూమువఱకు మెల్లగవండి సాంగశీతలమునదీసి మరల భిల్వములోనునిచి రస భస్మప్రమాణము అతివసన, బూరుగబంకను కలిపి వెలగ, గంజావియాకు అనువాని రసములతో గేడుమార్డు ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా భావనలుజేసి పిదప ఆరెపువ్వు, కొడి సెపాల, తుంగము నైలు, లొడ్డుగ, అతివస, తిప్పతీగ అనువానిరసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కదినము భావనజేసి యెండించి మాషప్రమాణమును లేనెతో సే వించి మెబడిగ చిత్రమూలము, శొంఠి, వాయువిడంగములు, మారేడుబెరడు, సైంధవల వణము అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఉష్ణోదకముతో నూరి త్రాగిన వాత గ్రహణి నశించును.

* సర్పజాం.

❖ వైశ్యగ్రహణికి చిత్రాంబరసము ❖

శుద్ధసూతం మృతంచాభ్రం గంధకం మర్దయే త్సమం,
లోహపాత్రే ఘృతాభ్యక్తే ఊణం మృద్వగ్నినా పచేత్. 57

చాలయే ల్లోహదండేన త్వవతార్యనిభావయేత్,
త్రిదినం జీరకక్వాఠైర్దాపైకం భక్షయే త్సదా. 58

గ్రహణీ శాంతి మాయాతి సర్వోష్ణద్రవసంయుతా,
రసః చిత్రాంబరోనామ గ్రహణీగ్రహహృన్దతః. 59

శమయే దనుపానేనా ప్యామశూలం ప్రవాహికాం,
(రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము-పీరిని సమభాగములు గ ఖల్వములోనునిచి మర్దించి చెయ్యిపూసిన ఇరుచుగిన్నెలోనునిచి మృద్వగ్నిని నొకక్షణమువండి ఇరుచుకాడలో బాగుగ గలియబెట్టి దించి జీలకఱ్ఱకషాయముతో 3 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమును ఎల్లపుడు సేవించుచుండిన సర్వోష్ణద్రవములతోగూడి యుండు సిత్తగ్రహణి హరించును. మఱియు సీరసము అను పానవిశేషమువలన ఆమశూల, ప్రవాహిక అనువానినిసగా. హరింపజేయును.

❖ శ్లేష్మగ్రహణికి అర్కలోకేశ్వరసము ❖

శుద్ధసూతం పలం మర్దన్య మర్కఙ్గీరై ర్దినావధి. 60

ద్విపలం గంధకంచాభ్ర మహాశంఖం పలాష్టకం,
ద్వయం వహ్నిరనైర్భావ్యం శోష్యం వేష్యం దినత్రయమ్. 61

మేళయే త్పూర్వసూతేన సర్వార్థం టంకణం ఙ్గీవేత్,
అర్కఙ్గీరైః పునస్సర్వం యామైకం మర్దయే ద్దృఢమ్. 62

తచ్ఛుష్కంచ నివేశ్యాభ భాండే రుథ్వా పుటే పచేత్,
చతుర్దంజామితం ఖాదే న్నరీచాజ్యేన సంయుతమ్. 63

అర్కలోకేశ్వరోనామ గ్రహణీ రోగనాశకః,
దేయం దివోదనం పథ్యం విజయా సగుడం నిశి 64

తా. పలప్రమాణము శుద్ధిజేసినరసమును ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడుపాలతోనొక దినము మర్దించి పిదప ౨ పలములు శుద్ధిజేసినగంధకము, ౧ పలములు పెద్దశంఖమును చూర్ణముజేసి చిత్రమూలరసముతో 3 దినములు భావనజేసి ఎండించి మూడుదినములు మర్దించి, మర్దించియునిచిన వైరసముతోడంగలిపి అన్నిటికి సగము వెలిగారమును జేర్చి

జిల్లేడుపాలతో నొకరూము బాగుగమర్చించి ఎండనెండించి కుండలలో నునిచి దాని చీలమున్ను లేపనముజేసి లఘుపుటబిడి నాలుగు గురిగింజలయెత్తును ప్రాతఃకాలము షిరియపుచూర్ణము, నెయ్యి అనువానియనుపానముతోడను, రాత్రులయందు గంజ యాకు, బెల్లము అనువానియనుపానముతోడను సేవించిన క్లేష్టగ్రహణి హరించును. 6 యందు పగటియందుమాత్ర మన్నమును భుజింపవలయును.

❧ త్రిదోషగ్రహణికి కుటజాద్యవలేహ్యము ❧

కుటజత్వక్పలశతం జలేద్రోణే విపాచయేత్,
అష్టభాగావశేషం తు కషాయ మవతారయేత్. 6

వస్త్రపూతం పునఃక్వాథం పచే ల్లేహత్వ మాగతం,

భల్లాతకవిడంగాని త్రికటు *త్రిఫలా తథా. 6

రసాంజనం చిత్రకంచ కుటజస్యఫలానిచ,

వచా మతివిపాం బిల్వం ప్రత్యేకంచ పలంపలమ్. 6

త్రింశత్పలం గుడంచైవ చూర్ణీకృత్య నిధాపయేత్,

మధునఃకుడవం దద్యా ధృతస్యకుడవం తథా. 6

లేహో2యం శమయత్యర్శో యస్యరక్తసముద్భవం,

వాతికం పైత్తికంచైవ క్లేష్టికం సాన్నిపాతికమ్. 6

యేచ దుర్నామజ్జా రోగా స్తాన్ సర్వా న్నాశయత్యపి,

అమ్లుపి త్తమతీసారం పాండురోగ మరోచకమ్. 7

గ్రహణి మార్తనం కార్మ్యం శ్వయంధుం కామిలామపి,

అనుపానం ఘృతం దద్యా న్నధుతక్రం జలం పయః. 7

అనేకరోగనాశాయ కౌటజో లేహ్యఉచ్యతే,

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే

తా. నూరుపలముల కొడిసెచెక్కనునంచి యందు ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుపోక యష్టావశేషముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి మరల దానిని చిక్కగకాచి అందు శుద్ధ జేసిన జీడిగింజలు, వాయువిడంగములు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, రసాంజనము చిత్రమూలము, కొడిసెపండ్లు, వస, అతివస, మారేడుబెరడు, అనువానిచూర్ణము దినున

* హరితక్యా ప్రయోభాగా శివా ద్వాదశభాగికా, మఢ్యాగాస్ఫురిన్విభితస్య త్రిసలేయం ప్రక్షీర్తితా, అనగా కరక్కాయలు 3 భాగములు, ఉసిరికపప్పు ౧౭ భాగములు, తానికాయ ౬ భాగములుచేరిన త్రిఫలము లనంబడు ననుట.

కొక్కొకపలము, బెల్లము కిం పలములు, తేనెకుడవము, నెయ్యికుడవము కలిపి
లేవ్యాశక్యముగవండి నాలుగుమాడలయెత్తుచు నేవించుచుండిన రక్తార్థస్సు, వాత, పిత్త,
క్షేప్త, సన్నిపాతములవలన జనించిన మూలరోగములు, మూలరోగమువలన జనించిన
తదితరరోగములు, ఆప్లస్తిత్తము, అతిసారము, పాండువు, ఆరుచి, గ్రహణి, రజస్సం
బంధములవలన జనించినరోగము, కృశత్వము, వాపు, కామిల హరించును. మఱియు
దీనిని నెయ్యి, తేనె, మజ్జిగ, ఉదకము, పాలు అనువాని యనుపానములతోడ నేవించి
తదితరసర్వరోగములు హరించును.

అనువాతగ్రహణికి గ్రహణ్యాంకుశరసము ౭౭

శుద్ధసూతం సమంగంధం సూతార్థం మృత మభ్రమ్. 72

మర్దయే న్నాతులుంగాద్భిః పేష్యం శోష్యంచ సప్తథా,
త్రూషణం నీలికామూలం దుత్తూరస్యచ బీజకమ్. 73

ప్రత్యేకం సూతతుల్యం స్యా త్సర్వం తద్విజయద్రవైః,
శ్వేతాపరాజితాకన్యా మత్స్యక్షీ కాకమాక్షికా. 74

ఆర్ద్రకం పర్పటిపహ్ని ధ్వజలీచ రుదంతికా,
ద్రవై ర్దినత్రయం భావ్యం మాషమాత్రంచ భక్షయేత్. 75

గ్రహణ్యాంకుశశోనామ్నా హ్యసాధ్యంచాపి సాధయేత్,
ద్విఫలం జీరకక్వాథ మనుపానంచ పాయయేత్. (మతాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము ఇవి దినుసుకొక్కభాగము. అభ్రక
భస్మము, భాగము-ఇటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి మాదీఫలరసముతో నేడుమార్గ
మర్దించి ఏడుమా యెండించి అందు త్రికటుకములు, నీలివేళ్ళు, ఉష్ణైర్ద్రవిత్తులు అనువాని
చూర్ణమును దినుసుకొక్కభాగము చొప్పున కలిపి గంజావియాకు, తెల్లగంటెన,
కలుబంద, పొన్నగంటి, కాచియాకు, అల్లము, పర్పటికము, చిత్రమూలము, నేల
తాటిగడ్డలు, రుదంతి అనువానిరసములతో మూడుదినములు భావనజేసి మాషప్రమాణ
మును తెండుపలముల జీలకఱ్ఱ కమాయానుపానముతోడ నేవించిన అసాధ్యగ్రహణి
హరించును.

అనుకుతారసము ౭౮

జాజీఫలం త్రికటుకం టంకణం రస గంధకం,

నిర్యాసం వత్సనాభంచ ముస్తా కుటజ చిత్రకమ్.

వరాచాతివిషారోచ నిర్యాసమౌరరామతం,

సర్వం సంమర్ద్య విజయా స్వరసేన దినత్రయమ్.

78

వల్లప్రమాణవటికాం శుంఠీద్రావానుపానతః,
ఆమశూల మతీసారం గ్రహణీంచ చిరంతనామ్.

79

ఏష ఆమకుతారాఖ్యో రసస్త్రైలోక్యపూజితః,

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. జాజికాయ, త్రికటుకములు, పేచ్చినవెలిగారము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధి
జేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినవల్లమందు, శుద్ధిజేసినవసనాభి, తుంగమునైలు, కొడిసెపాల,
చిత్రమూలము, త్రిఫలములు,, అతివస, బూరుగబంక, యవక్షారము, నేతిలో పొంగిం
చిన ఇంగువ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి గంజావియామరసముతో 3 దిన
ములు మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలుచేసి శొంఠికషాయానుపానముతో సేవించిన
ఆమశూల, అతిసారము, చిరకాలముగనుండు గ్రహణి హరించును. ఈ ఆమకుతారరసము
త్రిలోకములయందు శ్రేష్ఠమైనదిగ నున్నది.

— గ్రహణులకు ఆనందరసము —

జాతీఫలం హింగుళ సైంధవంచ వరాట శుంఠీ విష హేమబీజమ్.80

సపిప్పలీకం వటికాం ప్రకుర్యాద్ధత్తూరమూలస్యరసేన మర్ద్యం;

గుంజాప్రమాణం జతరామయఘ్నం నిహంతి వాతం కఫశూలకంచ.

ఆమాతిసారం గ్రహణీవికారం నిహంతి శుష్కం సితయాసమేతమ్,

రసోఽయ మానందఙ్గతి ప్రదిప్యః గ్రహణీగదానాం యమసాణిదండః.

(చరకే)

తా. జాజికాయ, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, సైంధవలవణము, గవ్వలభస్మము,
శొంఠి, శుద్ధిజేసినవసనాభి, ఉష్ణైత్తవీత్తులు, పిప్పళ్లు, - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
లోనుంచి ఉష్ణైత్తవేళ్ళరసముతో మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి
సేవించిన జతరరోగము, వాత, కఫ, శూలలు హరించును. మఱియు దీనిని పంచదార
యనుపానముతోడ సేవించిన ఆమాతిసారము, గ్రహణీవికారము, శరీర కార్యము
హరించును. మఱియు నిది గ్రహణులకు యమునిదండమువలెనే భయంకరమైయుండును.

పితృధికగ్రహణ్యాంతు కపిత్థాష్టకమిష్యతే,

కఫవాతోత్తరాయాం తు పాతాతక్రం హరీతకీ.

83

తా. వైలోయి ద్రేకగ్రహణుల హరింపజేయుటయందు కపిత్థాష్టకంబును, క్షేప్త
వాతోద్రేకగ్రహణులయందు పాతాతక్రహరీతకీయును శ్రేష్ఠంబులు.

❧ పితృధిక గ్రహణి కపిత్థాష్టము ౧ ❧

యవానీ పిప్పలీమూల చాతుర్జాతక నాగరం,
మరిచాగ్నిజలం జాజీ ధాన్యసౌవర్చలం సమమ్. 84

ద్విగుణం జలకాంబష్ఠా సమం గావరకాత్వచం.
వృక్షాష్టథాతకీ కృష్ణా బిల్వ దాడిమ దీప్యకమ్. 85

త్రిగుణం షడ్గుణసితం కపిత్థాష్టగుణీకృతం,
చూర్ణాతిసార గ్రహణీ క్షయగుల్మాగ్ గళామయాగ్. 86

* కాసశ్వాసాగ్నిమాంద్యార్ఘ్యః పీనసారోచకం జయేత్,

తా. ఓమము, మోడి, నిలకులు, ఆకుపత్రిక, దాచినిచెక్క, నాగకేసరములు, శొంఠి, మిరియాలు, చిత్రమూలము, మరువేరు, జీలకఱ్ఱ, కొతిమెర్లు, సౌవర్చలవణము - ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, తుంగమునైలు, శిరుబొద్ది, ముంజివ్వ, లవంగపుచెక్క ఇవి దినుసుకు రెండుభాగములు, ఫులిచింత, ఆరెపువ్వు, పిప్పళ్లు, మారేడు, దాడింబకాయ, ఖురాసాని వోమము ఇవి దినుసాకటింటికి 3 భాగములు, పంచదార ౬ భాగములు, నెలగపండ్ల గుఱ్ఱ ౮ భాగములు - ఇట్లుల వీనినెల్లదంచి చూర్ణముజేసి నేపించిన అతిసారము, గ్రహణి క్షయము, గుల్మము, కంఠరోగము, కాసశ్వాసములు, అగ్నిమాంద్యము, మూలవ్యాధి, పీనస, అరుచి హరించును.

❧ గ్రహణులకు తక్రాభయము ౧ ❧

పాతాకరంజ యుగ్తాగ్ని శరపుంఖా పునర్నవా. 87

కృష్ణనింబ మహానింబ లశునం బర్బరం సచేత్,
పృథగ్దశపలం ద్రోణీ జలే పాదావశేషితమ్. 88

కాంస్యపాత్రం దధిపటు ప్రస్థం ద్విప్రస్థకాంజికం,
క్షిప్త్వా తన్దధ్యఖండాని పథ్యా త్వక్చ శతద్వయమ్. 89

తద్వచ్చ నాగరం తైలం ఘృతంచ కుడవద్వయం,
సుసిద్ధే లేహ్యతాం యాతే యవానీ జరకద్వయమ్. 90

హింగు వ్యోష యవ త్వారం ద్విపలంచ విచూర్ణితం,
సమవాప్య తతః ఖాదే తక్రేణాలోద్యవా పిబేత్. 91

ఇయం తక్రాభయా హంతి సకలాగ్ గ్రహణీ గదాగ్;
షడ్విధానప్యతీసారా నజీర్ణాగ్ వివిధానపి. 92

* కాసశ్వాసారుచీ హిక్మాగ్ కపిత్థాష్టమిదం జయేత్,

అగ్నిమాంద్యంచ గుల్మంచ శీఘ్రం హన్యాన్న సంశయః,

(మాధవనిదానే)

తా. శిరుబొడ్డివేరు, క్రానుగచెక్క, నెమలిచెక్క, చిత్రమూలము, ములువెంపలి వేరు, గలిజేరువేరు, కరివేపాకు, పెద్ద మ్రానుచెక్క, నెల్లుల్లి, వామింట - వీనిని దిను సొకటింటికి పదిపలములచొప్పున గ్రహించి దంచి ద్రోణ ప్రమాణము నీళ్లుపాసి నాలవభౌ గము శేషించునటుల కషాయముగాచి పడియగట్టి అందు పెరుగుక ఆధకము, సైంధవలవణ ము, ఒక ప్రస్థము, బియ్యపుకడుగు ౨ ప్రస్థములు, ౨౦౦ కరక్కాయలబెరడు చూర్ణము కరక్కాయలకునునుముగ శొంతిచూర్ణము కలిపి పిదప తెల్లతివనూనె, నెయ్యి, రెండుకుడ వములువైచి మృద్వగ్నిలో లేవ్యావక్ష్వముగకాచి అందు ఓమము, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, నే తితో పొంగించిన ఇంగువ, త్రికటుకములు, యవతైరము అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు ౨ పలముచొప్పున కలిపి ఒకపాత్రలోనునిచి ప్రతిదినము కర్దమెత్తును అను పానరహిత ముగాగాని, లేక పల్లయొక్క యనుపానముతోడగాని సేవించిన నర్వగ్రహణులు, ఆరు విధములైన అతిసారములు, సర్వాజీర్ణములు, అగ్నిమాంద్యము, గుల్మము శీఘ్రముగ హరించును.

— ౨౭ గ్రహణీరోగోపచారవిశేషములు ౨౭ —

దీపనీయాని సర్వాణి చూర్ణానిష్టఘృతానిచ.

93

ప్రవిభజ్య యథావస్థం యోజయే ద్గ్రహణీగదే,

తా. దీపనకరసర్వచూర్ణములు, అష్టిప్తములు, ఘృతములు - వీనిని గ్రహణీరోగ ములయం దవస్థాంతరభేదముల నెఱింగి ప్రయోగింపవలయును.

— ౨౮ సర్వాతిసారములకు పథ్యాదిపటికములు ౨౮ —

పథ్యా విశ్వపున ర్నవాగులికణా పూతీకయుగ్గం యుషా

వారాపాటలికా కలాయ కదళం పుంఖిజలప్రస్థకే,

క్వాథే హింగుక దీప్యకం త్వతివిషా వ్యోమం పల్కార్థం పృథక్

క్షిప్త్యా మాక్షికపాద మాధకయుగం తక్రంచ యోజ్యం తతః.

తద్వద్యోజ్యపలాష్టకంచ కుటజం షష్టిం క్షిపేచ్ఛాభయాః

చూర్ణీకృత్యఘృతంసుయోజ్య కుడవంతద్వప్త తైలం క్షివేత్,

తద్వన్నాగరచూర్ణ కేససహితం వాలంచ జాతీఫలం

మూరించ పలంపలం సువిపచేత్పూగ ప్రమాణావతీః

లిహ్యన్నిత్యమిమాం వటింతు మధునా సర్వాతిసారాంజయేత్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. కరక్కాయ, శొంఠి, గలిజేరు, తంగేడు, పిప్పళ్లు, నెమలిచెక్క, క్రానుగు, జిబిలికవేళ్ళు, నేలతాటిగడ్డలు, కలిగొట్టు, నెనగాకు, ములువెంపలివేళ్ళు - వీనిని సమభాగములుగ దంచి ప్రస్తప్రమాణ ముదకముపోసి చిక్కగకషాయముకాచి వడియగట్టి అందు ఇంగువ, ఓమము, అతివన, త్రికటుకములు అనువానిచూర్ణము దినుసుకు అరపలము, తేనె కషాయమున నాలవభాగము, మజ్జిగ ౨ ఆధకములు, కొడిసె చూర్ణము ౮ పలములు, ౬౦ కరక్కాయలచూర్ణము, నెయ్యి ౧ కుడవము, ఆవనూసె ౧ కుడవము, శొంఠిచూర్ణము ౧ కుడవము, వట్టివేరు, జాజికాయ, మిరియాలు అనువానిచూర్ణమును దినుసు కొక్కొకపలముచొప్పున కలిపి పాకముజేసి పోకలంతమాత్రముజేసి యందొకదాసిని తేనెతో నేమించిన సర్వాతిసారములు (గ్రహణులు) హరించును.

—ॐ గ్రహణులకు పూతికాదియోగము ॐ—

పూతీక శర పుంఖాగ్ని శుంఠీ చవ్య పునర్నవైః,

బిల్వ ముస్తాలుకకణా మూలపాతారసోన్మకైః.

96

నక్తమాలకళార్జ్జివా కై డర్యక్షుద్రకంటకైః,

క్వాథ మష్టావశేషంతు లవణం మథితం తథా.

97

థాన్యాష్టుమాధకం పథ్యా శతం సింధుపలాష్టకం,

పునారసాంతం విపచే ధ్వాదశాహం విచక్షణః.

98

సుచూర్ణితైః ప్రతీవాత్య ప్రత్యేకం కర్ష సమ్మితం

త్వక్పత్రవహ్నివోషాబ్ద పాతా దీప్యకథాన్యకైః

99

కర్కోట హింగుళం చైలా నిశా ద్విత్వారజీరకైః,

మోచాహ్వ బర్బరీ దంతి వచా తిందుక సైంధవైః.

100

భక్షయే త్ప్రతిరుత్థాయ భుక్తాంతేచ మితాశనః,

సర్వశూల గ్రహణ్యరోఘ్ని వహ్నిమాంద్య మరోచకమ్.

101

జాతరం క్రిమిజాలంచ పాండురోగం కఫాత్తకం,

ఆనాహ శూల స్త్రీహంచ హంతి చక్రమివాసురాన్.

102

(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. * నెమలిచెక్క, ములుగెంపలిచేళ్లు, చిత్రమూలము, సొంటి, చవ్వము, గలిరువేరు, మాఠేడు, తుంగము నైలు, తంగేడు, అగరులు, మోడి, శిరుబొద్ది, వెల్లుల్లిపాయల క్రానుగచెక్క, పెద్దగురిజవేరు, పెద్దమ్రాసుచక్క, నేలములక-వీనిని సమభాగములుగ దం మణుగుసీరుపోసి ఎనిమిదవభాగముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అందు ఉప్పు, మగ, పులిగడుగు అనువానిని దినుసొకటింటికి ఆధక ప్రమాణము-౧౦౦ కరక్కాయలచెరడ ౮ పలములు నైంధవలవణము గలిసి ౧౧ దినములు చిక్కగవండి దించివొని యందు ఆకుపత్రిక, చిత్రమూలము, త్రికటుకములు, తుంగము నైలు, శిరుబొద్ది, ఓనుము, కొలిమెర్ ఆకాకర, ఇంగువ, వీలకులు, చునపు, సర్వకౌరము, జీలకఱ్ఱ, బూరుగబంక, వామింట, నేదంతి, వస, ముచ్చుతుమికి, నైంధవలవణము అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు కర్ష ప్రమాముచొప్పున కలిపి నాలుగుమాడలయెత్తున ప్రాతఃకాలమున నేవించి పిదప మితముగ న్నమును భుజించిన సర్వకూలలు, గ్రహణులు, మూలవ్యాధులు, అగ్నిహింద్యము, అరిచకము, ఉదరమునందలి క్రిములు, పొండుపులు, కఫరోగము (అనఁగా దగ్గు), ఆనాహుష పార్శ్వకూల, స్త్రీహరోగము - వీనిని “విష్టుచక్రము ననురుల నాశనముజేయుభంగి” నశనముజేయును.

❧ గ్రహణ్యుతిసారములకు అగ్నికర్షవిధి ❧

శృణు దేవి ప్రవక్ష్యామి దేవత్వం కథయ స్సమే,
అగ్నివైద్య మతఃకార్యం శృణుష్వాంతలోచనే. 10
ఇత్యాదేశేన మతిమాణో దహేల్లోహశలాకయా,
వీణాస్థివమాలే శక్రాభం నాభేచ్ఛ ద్వ్యంగుళాదధః. (శారీరే) 10

తా. వైయాపదముల సేవనవలన గ్రహణ్యుతిసారములు నివర్తింపకుండిన అగ్నికర్షను జేయవలయునని ఈశ్వరుడు పార్వతి కువదేశించినందున ఇనుపశలాకునుకాల్చి ముడ్డిపూసటెముకతిరుగువారల చక్రాకారముగను, బొడ్డుకురెండు ప్రేళ్ళక్రింద నడ్డమును రక్షవేయవలయును (కూలపుట్టి గ్రహణ్యుతిసారములు నివర్తింపకుండిన బొడ్డుదిరుగువార రక్షవేయవలయును. ఈ గ్రహణ్యుతిసార సాధ్యాసాధ్యముల నెఱింగి అం దసాధ్యములగు వానిని వర్జించి సాధ్యంబులగువానికే చికిత్సంజేయవలయును.

❧ వాతాతిసారమునకు కనకసుందరరసము ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం మరీచం టంకణం కణా,

* ఇదే నెమలడుగుచెక్క.

స్వర్ణ బీజం సమం మర్ద్యం భృంగిద్రావై ద్విసార్థకమ్. 105

సూతతుల్యం విషం యోజ్యం రసః కనకసుందరః,

దేయం గుంజాద్వయం హంతి వాతాతీసారమద్భుతమ్. 106

దధ్యన్నం దాపయే తృప్య మాజంవాథ గవాందధి,
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసితరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, మిరియాలు, వెలిగారము, పిప్పళ్లు, శుద్ధిజేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు, శుద్ధిజేసిననాభి - వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగర్రాకురసముతో ౨ యోజములు మర్దిచి రెండుగురిగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తేసె, పిప్పలితో నేవించిన వాతాతీసారము హరించును. పథ్యము - మేక పెరుగన్నమునుగాని, లేక ఆవుపెరుగన్నమునుగాని భుజింపవలయును.

❧ వాతాతీసారహితకరద్రవ్యములు ❶ ❧

భంజీ శాల్మలి రక్తాక్షి కపిత్థం దాడిమాన్యథ. 107

స్త్రేష్ఠాటో బదరీవాథ క్షీరిణీవాకుచీశివా,

తక్కారీవా బలీచైషాం బాలపత్రాణి వా పునః. 108

పక్వాని వ్యంజనార్థాయ యోజయే దతిసారిణామ్. 109

తా. భారంగి, బూరుగ, గుగ్గిలము, వెలగ, దాడింబ, విరిగి, తేగు, పాల చెట్టు, భావంచి, కరక, తక్కెడ వీనిలేతయాకులనుగాని, లేక ముదిరినమాకులనుగాని యథా రోగ్యముగ కూరగవండి భుజించుట వాతాతీసారమునందు హితకరము.

❧ సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు మృతసంచీవనీరసము ❷ ❧

కర్పూరం రసగంధకంచ దరదం తీక్ష్ణోద్భవం భస్మకం

కాలేయేంద్రయవాజమోద హుతభుక్ష్మిచాస్థికం థాతకీ,

ఏలామాంసి లవంగ శాల్మలి మలం జాతీఫలం టంకణం

నీకాసింధుభవం విషం సమమిదం ప్రత్యేకనిష్కాన్వితమ్. 110

సర్వేషాం సదృశంచ బిల్వఫలకం కాంతాభ్రసిందూరకం

సిందూరంచ సఫేనకంచ తులితం దుత్తూరబీజం క్షిపేత్,

భంగాపత్రక కోకిలాక్షసహితం సర్వంచ చూర్ణీకృతం

దుత్తూరస్వరసేన సంతతమిదం సమృద్ధయేద్యామకమ్. 111

జంబీరస్వరసేన మర్దితమిదం గుంజాప్రమాణావటీ

సేవ్యాచేన్నధునా జయేద్భృశమిమం రక్తాతీసారం పరం,

సర్వంచ గ్రహణీగదేషు సహజే మ్వామాతిసారేషుచ
తద్వచ్చూలయుతాంశ్చ దుస్తరతరాణ నానాతిసారాణ్యయేత్.

(సిద్ధరసార్ణ వే)

తా. కర్పూరము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, ఇనుపభస్మము, కస్తూరివసపు, కొడిసెపాల, అజామోదము, చిత్రమూలము, చింతగింజలు, ఆరపువ్వు, ఏలకులు, జటామాంసి, లవంగములు, బూరుగబంక, జాచికాయ, వెలిగారము, సముద్రఫలపురిత్తులు, సైంధవలవణము, శుద్ధిచేసిననాభి - ఇవి దినుసుకొకటింటికి నిమ్మ ప్రమాణము - వీరికన్నిటికిసమము మారేడుబేసము, కాంతభస్మము, అభ్రకసిందూరము, రససిందూరము, శుద్ధి చేసిననల్లమందు, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తులు, శుద్ధిచేసిన గంజావియాకు, నీరుగొలిమిడివిత్తులు అయినానిచూర్ణము - ఇటుల వీనినెల్ల భిల్వములోనునచి ఉష్ణైత్త పేళ్యరసముతో నొకర్పూము, నిమ్మపండ్లరసముతో నొకర్పూము వర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తేనెతో నేవించిన రక్తాతిసారము, సర్వగ్రహణులు, సహజాతిసారము, ఆమాతిసారము, శూలతోగూడి అస్థాధ్యములుగనుండు పరిమిథాతిసారములు హరించును.

❖ గ్రహణులకు మరీచపటికములు ❖

దుత్కారమూలజం కల్కం మరీచ్యాచ సమన్వితం,
ఇమాం గుంజద్వయాం మాత్రాం తైలయుక్స్వయేన్నరః. 113
మలవేగం రుణద్వైత త్సేతుబంధఇవోదధిం,

తా. ఉష్ణైత్తవేళ్ల కల్కమునకు సమముగ మిరియపుచూర్ణముగలిపి మర్దించి రెండు గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి తైల ఆవనానెతో నేవించిన “సముద్రమును శ్రీరాములు వారధి కట్టినభంగి” గ్రహణ్యుతిసారములు బంధించును.

❖ గ్రహణ్యుతిసారాదులకు మదవారణసింహరసము ❖

సురభిపారదహింగుళచిత్రకాణ గగనభ్రష్టసుటంకణజాతికాణ,
కనకబీజమథోఽతివిషా కటుత్రయ హరితేభస్మసుదీప్యకాణ. 114
గరళ బిల్వ కపిత్థ కళింగకాణ నలదమోచక దాడిమ థాతకీ,
జలదశాల్వలి పిచ్చయుతాణసమాణకనకసామ్యమఫేనమిదందృఢమ్.
కనకపత్రరసైః పరిమర్దయే న్దరిచ మానవటీ మధుసంయుతా,
వినిహరేన్ద్రహణీగదముత్కుటం జ్వరయుతామసతీంచవిషూచికామ్

అగ్నిమాంద్య మథ శూల విబంధకం
గుల్మశూల మథ పాండు మమందకం,
సరుధిరానుమతీవ సముత్కటం

గ్రహణికా మదవారణసింహకః. (ఆయుర్వేదే) 117

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, చిత్రమూలము, అభ్రకభస్మము, పేల్చినవెలిగారము, జాజికాయలు, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తులు, అతివస, త్రికటుకములు, కరక్కాయమసి, ఓమము, శుద్ధిచేసిననాభి, మారేడుగుజ్జా, వెలగబేసము, కొడిసెకాయ, వట్టివేరు, అరటిదుంప, దాడింబకాయ, ఆరెపువ్వు, తుంగము నైలు, బూరుగబంక, శుద్ధిచేసిననల్లమందు .. వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి ఉష్ణైత్తానురసముతో మద్దించి మిరియపుగింజలంత మాత్రలుచేసి తేనెతో నేవించిన ప్రబలమైన గ్రహణులు, జ్వరముతోగూడి దుష్టముగనుండు విషాది, అగ్నిమాంద్యము, శూల, మలబద్ధము, సర్వగుల్మశూలలు, తీవ్రమైన పాండురోగములు, దారుణమైన రక్తస్రావముతోగూడియుండు ఆమము - వీనిని హరింపజేయును.

సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు లోకనాథరసము ౧౬

శుద్ధసూతం విషం గంధం టంకణం లోహభస్మకమ్,
జాతీఫలం ధాతకీచ వరాంగం చిత్రమూలకమ్. 118

జీరకం నాగరం సింధు చూతబీజం సపిప్పలీ,
మోచాపిచ్చం బిల్వ మజ్జా ముస్తాచాతివిషా పృథక్. 119

సప్తభాగ మఫేనంచ సర్వతుల్యం మృతాభ్రకం,
దుత్తూరత్వక్కుపాయేణ మర్దితం యామమాత్రకమ్. 120

బదరాస్థి సమం ఖాదే ద్వహ్నిదీప్తికరం పరం,
అనుపానవిశేషేణ గ్రహణీంచ చిరంతనామ్. 121

సర్వాజీర్ణప్రశమన మనుపానంచ మాక్షికం, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, శుద్ధిచేసినగంధకము, వెలిగారము, లోహభస్మము, జాజికాయ, ఆరెపువ్వు, లవంగపువెక్క, చిత్రమూలము, జీలకఱ్ఱ, కొంతి నైంధవలవణము, మామిడిపప్పు, పిప్పళ్లు, బూరుగబంక, మారేడుబేసము, తుంగము నైలు; అతివస - ఇవి దినుసు కొక్కొక భాగము, శుద్ధిచేసిననల్లమందు 2 భాగములు, వీనికన్నిటికిననుము అభ్రకభస్మము-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నల్లఉష్ణైత్త పేళ్లకట్ట కషాయముతో నొకర్పూముమద్దించి రేగుపండంత మాత్రలు చేసి అనుపాన

పానవిశేషములతో సేవించిన అగ్నిమాంద్యము, చిరకాలముగ నుండు సర్వ గ్రహణులు (అతి సారములు) హరించును. మఱియు దీనిని తేనెతో సేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించును.

— ౧౭ కనకసుందరరసము ౧౭ —

హింగుళం మరిచం గంధం పిప్పలీ టంకణం విషమ్. 122

కనకస్యచ బీజాని సమాంశం విజయాద్రవైః,
ముద్దయే ద్ద్యామమాత్రంతు చణమాత్రా వటికృతా. 123

భక్షణాద్ద్రహణీం హంతి రసః కనకసుందరః,
అగ్నిమాంద్యం జ్వరం తీవ్ర మతిసారంచ నాశయేత్. 124

దధ్యన్నం దాపయే త్పుష్యం తథా తక్రోదనం చరేత్,

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, మిరియాలు, శుద్ధిచేసిన గంధకము, పిప్పళ్లు, వెలి గారము, శుద్ధిచేసిన నాభి, శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తులు - వీనిని సమభాగములగ భిల్వ ములొనునిచి గంజావియాకురసముతో నొకరూపము మద్దించి నెనగింజలంత మాత్రలు జేసి సేవించిన అగ్నిమాంద్యము, తీవ్రజ్వరము, సర్వాతిసారములు, గ్రహణులు హరించును. దీనియందు పెరుగు లేక మజ్జిగయన్నమును భుజించుట వ్యభిక్షకము.

— ౧౮ గ్రహణీగజకేసరిరసము ౧౮ —

పారదం వ్యోమ గరళం హింగుళం సురభిర్బలిః. 125

ఆయసం టంకణంచైవ ధూర్తబీజం సవత్సకం,
వ్యోషా చిత్రకజాజీచ వయస్థా దగ్ధభస్మచ. 126

అజామోదా ప్రతివిషా కుజేరాక్షీ తథైవచ,
కపిత్థ బిల్వ పైశాచ మేతేచ సమభాగినః. 127

ఏతత్సమ మఫేనంచ దుత్తూరరసమర్దితం,
వాసరం మర్దితం కల్మషం మరిచస్య ప్రమాణతః. 128

మాక్షికేణా లిహేదేవం శుంతీరససమన్వితం,
జ్వరాలిసార గ్రహణీ గుల్మ శూల మజీర్ణకమ్. 129

రక్తాలిసార ప్రదరం విషూచీ పాండురోగనుత్,
దీపనం కురుతేఽతీవ గ్రహణీ గజకేసరీ. (ఆయుర్వేదే) 1౩౦

తా. శుద్ధిజేసినరసము, అశ్రుకభస్మము, శుద్ధిజేసిన నాభి, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, ఉక్కుభస్మము, వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన ఉష్ణైత్తవిత్తులు, కొడిసెపాల,

త్రికటుకములు, చిత్రమూలము, జాజికాయ, కరక్కాయలమసి, అజామోదము, అతి
వసు, గచ్చపలకులు, వెలగపంటిజేసము, మారేడుజేసము, లేక మారేడుపిండెలు, బూరుగ
బంక - వీనిని సచుభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనునిచి దానికి సమముగ శుద్ధి
జేసిన నల్లమందుగలిపి ఉష్ణైత్తవేశ్వరసముతో నొకదినము మద్దించి మిరియపుగింజలంత
మాత్రముజేసి యందొకదానిని లేనెతోగాని, లేక శొంఠిరసముతోగాని నేవించిన
జ్వరము, అతిసారము, గ్రహణులు, గుల్మము, శూల, అజీర్ణము, రక్తాతిసారము, ప్రద
రము, విషాచి, పాండువు వీనిని హరింపజేసి మిక్కుటముగ అగ్నిదీపనమును గలుగం
జేయును.

అతిసారాదులయందు పథ్యము

పటోల కుటుజా జాజీ చుక్రికా కదలీఫలం,
బిల్వం దధిచ ఛాగ్యాశ్వు తైల కైడర్య వాస్తుకమ్, 131
నిద్రాకరంచ శాకం చ కషిత్తం తువరీరసం,
అతిసారే గ్రహణ్యాంవా రంభాపుష్పం హితం విదుః. 132
(మాధవనిదానే)

తా. పొట్లకాయ, కొడిసెకాయ, జాజికాయ, పులిచింత, అరటిపండు, మారేడు
కాయ, మేకపెరుగు, తెల్లఅవనూనె, పెద్దమ్రానుచెక్క, చక్రవర్తిహార, నిద్ర, క్రాసు
గచిగుళ్లు, వెలగపండు, కందికట్టు, అరటిపువ్వు-ఇవి గ్రహణ్యతిసారములయందు హిత
కరంబులు.

అతిసారాదులయందు దృఢ్యము

తిల నిష్పావ కూశ్మాండ కర్కోటక ముపోడికీ,
అలాబు కంద పూపంచ మాంసం మద్యం గుడం హిమమ్. 133
అమ్లాంబుసాన తాంబూలం స్నానం జాగర సంగమం,
గ్రహణీష్వతిసారేషు త్యాజ్యం మానం గురూణి చ. 134

తా. నువ్వులు, అనుములు, గుమ్మడుకాయ, కాకరకాయ, బచ్చలికూర, అను
గపుకాయ, కందగడ్డ, పిండిపంటకములు, మాంసము, కల్లు, బెల్లము, శీతకరవస్తువులు,
పులుసు, మిక్కుటముగ నీరు ద్రాగుట, తాంబూలము, స్నానము, జాగరణము, స్త్రీ
సంగమము, కొవము, జడకరపదార్థములు - వీనిని గ్రహణ్యతిసారములయందు వర్జింప
వలయును.

ద శ మ ప్ర క ర ణ మ్.

ఏ కాదశప్రకరణము

ఉదరరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో శంకరం నిర్మలాకారం బాలచంద్రకళాధరం,
స్థాణుం చోమాపతిం శర్వం భజేహం మల్లికార్జునమ్. 1

తాత్పర్యము. సుఖకరుఁడు, నిర్మలస్వరూపుఁడు, బాలచంద్రకళాధరుఁడు, ఆచం
చుఁడు, పార్వతీనల్లభుఁడు, శర్వుఁడు నగుమల్లికార్జునుని నేను భజియించెదను.

శ్రీనీలకంఠపంచాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వయోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠపంచమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజుని పేర్కొ
నబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము
యొక్క ఏకాదశప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

❖ ఉదరనిదానము ❶ ❖

రోగాస్పర్శ్యేపి మందేఽగ్నౌ సుతరా ముదరాణిచ,
అశీర్ణా న్మలినై శ్చాపై నై ర్జాయంతే మలసంచయాత్. 3
(ఆయుర్వేదే)

తా. అగ్నిమాంద్యము త్రిదోషజనితంబగుటచే సర్వరోగములు జనించుటకు
కారణంబగుచుండును. అందు ఉదరహా ముఖ్యముగ జనించును. మఱియు అశీర్ణము, మలి
నాశ్శము (అనఁగా విరుద్ధాద్యశనాదికములు), మలసంచయము, (అనఁగా దోషపురీషా
దులసంచయము) అనువానివల్లనకూడా ఉదరరోగము జనించును.

❖ ఉదరసంప్రాప్తి ❷ ❖

రుథ్వా స్వేదాంబువాహీని దోషా స్ప్రోతాంసి సంచితాః,
ప్రాణాగ్న్యపానా స్సందూష్య జనయంత్యుదరం నృణామ్. 4

తా. వాతాదిదోషములు స్వేదము, ఉదకము అనువానిని వహించుచుండు
స్రోతస్సులయందు సంచితంబులై వృద్ధింజెంది ప్రాణవాయువు, అగ్ని, అపానవాయువు
అనువానిని కడుదుష్టయుక్తంబుగజేసి మనుజులకు ఉదరరోగమును గలుగఁ జేయును.

—ॐ ఉదరరోగసామాన్యరూపము ॐ—

ఆఘానం గమనే శక్తి ర్దౌర్బల్యం దుర్బలాగ్నితా,
శోఫస్పదనమంగానాం సంగో వాతపురీషయోః.

5

దాహస్తంద్రాచ సర్వేషు జతరేషు భవంతిహి, (మాధవనిదానే)

తా. కడుపుబ్బుట, నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట, దౌర్బల్యము, అగ్నిమాంద్యము, వాపు, అంగములయందు క్షానిగలుగుట, వాతము, మలము బద్ధగించుట, తాషము, తంద్ర గలుగుట - ఈలక్షణములు సర్వోదరములయందు గలుగును.

—ॐ ఉదరసామాన్యలక్షణము ॐ—

యేన శుష్కతి సర్వాంగం జతరం వర్ధతే భృశమ్.

6

ఉదరం తం విజానీయా త్తదష్టవిధముచ్యతే, (శారీరే)

తా. సర్వాంగములు కృశించి మిక్కుటముగ కడుపుబ్బిన ఉదరరోగమని తెలియవలయును. ఆ యుదరరోగములు ౮ విధములు.

—ॐ ఉదరరోగవిశేషలక్షణములు ॐ—

పుకద్ధోమైస్సమస్తైశ్చ స్థిహబద్ధక్షతోదకైః.

7

సంభవంత్కుదరాణ్యప్టే తేషాం లింగం పుకకచ్చుణు,

క్షతమూర్ధ్వమథోబద్ధ ముదకంతు సమంతతః.

8

నాభేః స్థిహో వామపార్శ్వే దోషజం దోషలక్షణం,

సాధ్యం స్థిహం చైకదోషం శేషం త్యాజ్యం చతుష్టయమ్.

9

(ఆయుర్వేదే)

తా. వాతోదరము, పిత్తోదరము, క్లేష్తోదరము, త్రిదోషోదరము, స్థిహోదరము, బద్ధోదరము, క్షతోదరము, జఙ్ఘోదరములన ఉదరరోగము ౮ విధములు. వానిలక్షణముల ప్రత్యేకముగ వచించెద వినుము. బొడ్డుకు మైభాగమున జనించునది క్షతోదరమనియు, బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున జనించునది బద్ధోదరమనియు, బొడ్డుకుచుట్టూ జనించునది జఙ్ఘోదరమనియు, బొడ్డు కెడమ పార్శ్వమున జనించునది స్థిహోదరమనియు, వాత పిత్త క్లేష్టములవలన జనించునది దోషజోదరమనియు, వాతపిత్త-క్లేష్టలక్షణయుక్తంబై జనించునది త్రిదోషోదరమనియు తెలియవలయును. అందు స్థిహోదరము, వాత, పిత్త, క్లేష్టోదరములు అనునీనాలుగును సాధ్యములు. తక్కినవి నాలుగును అసాధ్యములు.

— ఉదరరోగసామాన్యచికిత్స ౧ —

ఉదరాణి మలం భృత్వా బహుశో రేచనం హితం,
లఘునాదిక మేగండ్లతైలం తత్ర ప్రశస్యతే.

10

(నిద్రసార్థ వే)

తా. వైదజేష్ణుబడిన యెనిమిదియుదరములు మలాధిక్యమువలన జనించును. అట్లు గుటంజేసి వానియందు తఱచుగ లఘునాద్యేగండ్లతైలమువలన విరేచనము చేయించుట ప్రశస్తంబు.

— వాతోదరలక్షణము ౧ —

తత్ర వాతోదరే శోఘః పాణి పన్నాభి కుక్షిషు,
కుక్షీ పార్శ్వోదర *కటి సవ్యభంచ కృశాంగతా.
ముహుర్దుహుశ్చ సంతాపో శుష్కకాసేన లక్షయేత్,

11

(మతాంతరే)

తా. మీకేతులు, మీగాళ్లు, నాభి, కుక్షి అనువానియందు శోఘగలుగుట, కుక్షి, పార్శ్వములు, కడుపు, కటి ప్రదేశము అనువానియందు నూదులతో బొడుచునటుల వేదనగలుగుట, శరీరము కృశించుట, పలుమారు సంతాపము, పొడిదగ్గు గలుగుట-ఈలక్షణములు గలది వాతోదర మని తెలియవలయును.

— వైతోదరలక్షణము ౧ —

జ్వరో మూర్ఛాచ తృష్ణాపశా కటుకాన్యంచ జృంభణమ్. 12
భ్రమోఽతిసార స్వేదశ్చ పిత్తజ్వోదరలక్షణం, (మాధవనిదానే)

తా. జ్వరము, మూర్ఛ, దప్పి, తాపము గలుగుట, నోరు చేదుగ నుండుట, ఆప ల్లింజలు గలుగుట, తద్బిబ్బలాడుట, అతిసారము, చెమటగలుగుట-ఈలక్షణములు గలది పిత్తోదర మని తెలియవలయును.

— శ్లేష్మోదరలక్షణము ౧ —

శ్వయభు ర్గౌరవం నిద్రా కాసశ్వాసశ్చ పాండుకృత్. 13
ఉదరం స్తిమితం స్నిగ్ధం శీతస్పర్శః కఘోదరే,

తా. వాపు గలుగుట, శరీరము జడముగ నుండుట, ఎల్లప్పుడు నిదురగలుగుట, దగ్గు, ఉబ్బసముగలుగుట, చర్మాదులు తెల్లగ నుండుట, కడుపు కదలక మెఱయుచుండుట, కడుపుదాకిన చల్లగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మోదరమని తెలియవలయును.

* కటి పృష్ఠరుక్పర్థభేదనమ్.

సన్నిపాతోదరలక్షణము ౧౦

త్రిదోషలక్షణైర్వ్యక్తం సన్నిపాతోదరం భవేత్.

14

దేహంచ పాండురం మూత్ర మగ్నిరక్షణము త్రయం,

(మాధవనిదానే)

తా. వాత, పిత్త, క్లేష్టలక్షణము లన్నియుగలది సన్నిపాతోదరమని తెలియవలయును. దానియందు శరీరము, మూత్రము, పాండువర్ణముగ నుండును. మఱియు “రాగాస్పర్శేఽపి చందేగ్నో సుతరా ముదరాణిచ” అను వచనప్రకారము ఉదరమునకు మందాగ్నియే ప్రధానము. అట్లగుటఁజేసి దీనియందు ముఖ్యముగ నగ్నిదీప్తికరములగు నౌషధముల నొసంగవలయును.

జలోదరలక్షణము ౧౧

ఉదరం సజలం యస్య వర్ధతే శ్వేయథుస్తథా.

హస్తపాదే కృశత్వం చ స్యాజ్జలోదరలక్షణం, (మాధవనిదానే)

తా. ఉదరంబంతయు జలయుక్తమై మిక్కుటముగ పెరుగుట, బొడ్డువాయుట, చేతులు కాళ్లు కృశించుట-ఈలక్షణములుగలది జలోదరమని తెలియవలయును.

స్లిహోదరలక్షణము ౧౨

స్లిహోదరంకీర్తయతో నిబోధవిదాహ్యాభిష్యందిరతస్యజంతోః,

ప్రదుష్టమత్యర్థమసృక్కుఫశ్చ స్లిహాభివృద్ధిం కురుతః ప్రవృద్ధౌ. 16

స్లిహోత్థమేతజ్జతరం పదంతి తద్వామపార్శ్వే పరివృద్ధిమేతి,

విశేషతస్సీదతిచాతురోఽత్ర మంసజ్వరాగ్నిః కఫపిత్తలింగైః. 17

ఉపద్రుతః క్షీణబలోఽతిబాండుః స్లిహోదరం సాధ్యమితిబ్రువంతి

తా. స్లిహోదరలక్షణమును వచించెదను వినుము. 1 విదాహకరపదార్థముల 2 అభిష్యంది పదార్థముల ఎల్లపుడు సేవించుటవలన రక్తకఫములు మిక్కుటముగ దుష్టులులై వృద్ధిజేంది ఎడమపార్శ్వమున స్లిహాభివృద్ధి గలుగఁజేయును. దీనినే స్లిహోదరమని వచించెదరు. అందు మిక్కుటముగ శరీరకైఠిల్యము, స్వల్పజ్వరము, అగ్నిమాంద్యము, కఫపిత్తోదరలక్షణములు, బలక్షయము, శరీరమున తెలుపువర్ణము గలుగును. ఈస్లిహోదరము సాధ్యము.

1 విదాహి యన - వంశకరీరాదులు. 2 అభిష్యంది యన-దధ్యాదిజిగటపదార్థములు.

స్థిహానాం పృష్ఠదేశేవ రక్తస్రావం చ కారయేత్.

18

(రసరత్నాకరే)

తా. స్థిహాదరమున వీపునందు రక్తస్రావము జేయింపవలయును.

❧ బద్ధగుదోదరలక్షణము ❧

యస్యాంత్రమన్నైరుపలేపిభిర్వాబాలాశ్చభిర్వాపిహితంయథావత్,
సంచీయతే తస్యమలస్పదోష శ్శనైశ్శనైస్సంకరవచ్చనాడ్యామ్. 19
నిరుధ్యతే తస్యగుదేపురీషం నిరేతి కృచ్ఛాదతిచాల్పముల్పం,
హృన్నాభిమధ్యే పరివృద్ధిమేతి తస్యోదరం బద్ధగుదం వదంతి. 20
(ఆయుర్వేదే)

తా. జిగటగుండు అన్నశాకకాలూకాదిపదార్థసేవనవలన, సూక్ష్మమైనతాళ్ళు
ఉదరమున బ్రవేశించుటవలన మలవాహినులగు ప్రేగులడ్డనింపబడి దానివలన వాతపిత్త
క్షేష్ణములు దుష్టంబులై వానితోడ మలముకలసి గుదస్థానమునందుండు బోలునరముల
యందు ఊడవబడిన కుప్పవలె క్రమముగ సంచితంబై కడుకష్టముమీద కొంచెకొంచె
ముగ బైలువెడలును. దానివలన నుదరము, హృదయము, నాభి అనువాని మధ్యమున
(అనగా అన్నపాకస్థానమున) వృద్ధిజెందును. దానినే బద్ధగుదోదరమని వచించెదరు.

❧ శ్మతోదరలక్షణము ❧

శల్యం తథాన్నోపహితం యదంత్రం భుక్తంభినత్త్యాగతమన్యథావా,
తస్మాత్సురితోంత్రాత్సలిలప్రకాశస్రాన్వనస్సపేద్యైగుదతప్తభూయః.
నాభేరధశ్శోదరమేతి వృద్ధిం నిస్తుద్యతేదాల్యతిచాతిమాత్రం,
ఏతత్పురి స్త్రాప్యదరంప్రదిప్తం శ్మతోదరంకీర్తయతో నిబోధ. 22

తా. శల్యములన కంటకశర్కరాదు లన్నముతోడంగలసి పక్వాశయగతంబైయం
దుండి బైలువెడలునపుడు నాడులయం దడ్డముగ ప్రవేశించుటవలనగాని, లేక ఆవలిం
తచేగాని మిక్కుటముగ భుజించుటవలనగాని ప్రేగులు భిన్నంబులై వానిభిద్రములవలన
పలుమారు ప్రవించెడునీరు గుదము, ప్రేగులు అనువానియందు పూరితంబై బొడ్డుకుక్రింద
ఉదరమును గలగంజేయును. ఇదే శ్మతోదరమనియు, పరిస్త్రాప్యదరమనియు, గ్రంథాం
తరణి భిద్రోదరమనియు జెప్పబడును. దానియందు సూదులతో బొడుచునటుల, బద్ధలు
సేయునటుల మిక్కుటముగ వేదనగలుగును. దీని నుపేక్షించుటవలన నిదియ శిఘ్రముగ
జలొడరంబగును.

❧ జలకూర్మోదరలక్షణము ❧

జలకూర్మంతు తంవిద్యా శ్లేష్మవాయుసముద్భవః,
సచ కృచ్ఛ్రప్రయత్నేన స్త్రీహోదరగుణాన్వితః.

23

(మతాంతరే)

తా. శ్లేష్మవాతమువలన జనించి స్త్రీహోదరలక్షణయు క్తంబై కూర్మాకారమైన నుదరముగలదియే జలకూర్మోదర మనంబడును. (ఇది కష్టసాధ్యము. ఇది జలహోదరమునం దంతర్భావమును జెందియుండును.)

❧ ఆష్టోదరసాధ్యసాధ్యములు ❧

జన్మనైవోదరం సర్వం ప్రాయఃకృచ్ఛ్రతనుం విదుః,
బలినస్తదజాతాంబుయత్నసాధ్యం నవోత్థితమ్. (సిద్ధరసార్థ వే)

తా. ఉదరరోగంబులన్నియు నుత్పత్తిమొదలుకొని తఱచుగ కష్టసాధ్యంబులు. ఐనను సత్వముగలవానికి నవీనముగ జనించిన అజాతోదకోదరము కడుప్రయత్నము వలన సాధ్యంబగును. అజాతోదకోదరలక్షణం బెద్దియనిన (చరకే. శ్లో. “అశోభ మరుణా భాసం సశబ్దం నాతిభారికమ్, సదాగుడగుడాయంతం సిరాజాలంగవాక్షితమ్, నాభిం విప్లభ్యపాయాతు వేగం కృత్వా ప్రణశ్యతి, హృద్యం క్షణకటి నాభీగుదం ప్రత్యేక శూలినః, కర్కశం శృజతోపానం నాతిమందేచ పావకే, లోలస్య విరసేచాస్యే మూత్రేల్పే సంహలే వశి, అజాతోదకమిత్యేతే ర్యుక్తం విజ్ఞాయ లక్షణై” రితి. అనఁగా వాపు, లేక ఎఱువై శబ్దముతోగూడి బరువులేక ఎల్లపుడు గుడుగుడుశబ్దముతో గూడి గవాక్షిరూపముగు సిరలతో వ్యాప్తంబైయుండ అపానవాతము నాభిలోనుండి లేచి గుదస్థానమువఱకు వ్యాపించియుండు వేగముతోగూడినదై తొమ్ము, గజ్జలు, కటిప్రదే శము, బొడ్డు, గుదము అనువానియందు శూలను గలుగంజేయుచు గుదస్థానమును కఠిన ముగజేయుచు కుక్షి మిక్కుటముగ వృద్ధిజేసి నీటిచే పూరింపబడినతోలుతిత్తిని తాకిన నెట్టిస్పర్శ, ఊిభ కల్లనో అట్టివానితో తుల్యంబై యగ్నిమాంద్యము, అరుచి, ఆల్పమూత్రము, మలబద్ధము అనువానితో గూడియుండునది అజాతోదకోదరమని తెలియ వలయుననుట.

పక్షాద్బద్ధగుదం తూర్ధ్వం సర్వం జాతోదకం తథా,
ప్రాయో భవ త్యభావాయ చిద్రాంతం చోదరం నృణామ్. 25
(అయ్యుర్యేదే)

తా. బద్ధగుదోదరము గాగి దినములకుపిదప నసాధ్యంబగును. ఇతైఱింగుననే సరోదరములు నీచైనయెడల మృత్యుప్రదంబులగును. మఱియు ఛిద్రాంత్రోదరము తఱుచు మృత్యుప్రదంబు. ఐనను ఒకానొకపుడు ¹శల్కచికిత్సవలన గాని, లేక శస్త్రచికిత్సవలన గాని ఉదకపూరితం బగు ఛిద్రాంత్రము, బద్ధగుదము సాధ్యంబులగును.

❧ ఉదరాసాధ్యులక్షణములు ❧

శూనాక్షం కుటిలోపస్థ ముపక్లిన్నతనుత్వచం,
బల శోణిత మాంసాగ్ని పరిక్షీణం చ వర్ణయేత్.

తా. నేత్రములుబ్బట, శిశ్నము వంకరగనగుట, చర్మము క్లేదయు క్తమై పల్లనుండుట, సత్వము రక్తము మాంసము జాతరాగ్ని క్షయించుట - ఈలక్షణములు/యుదరరోగిని వర్ణింపవలయును.

పార్శ్వభంగాన్నవిద్వేష శోభాతీసారవీడితం,
²బలశోణిత మాంసాగ్ని క్షీణం చోదరిణం త్యజేత్.

(మతాంత)

తా. పార్శ్వములు వగిలినటులుండుట, అన్నద్వేషము, వాపు, అతిసారము గగుట, సత్వము, రక్తమాంసములు క్షయించుట, అగ్నిహింసము గలుగుట - ఈలక్షణములుగల యుదరరోగిని వైద్యుఁడు వర్ణింపవలయును.

❧ వాతోదరమునకు అగ్నికుమారరసము ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం శుద్ధతాళం మనశ్శిలా,
తుల్యంశం చిత్రమాలంఛ కీయామం దుత్తారజైర్ద్రవైః.
జంబీరైశ్చ తథా మర్ద్యం తదోశం శ్రావసంపుటే,
రుద్ధా ఒహిర్తాపపిష్టై స్తయోగ్లేప్యంఛ సంపుటమ్.
గోధూమపిష్టికావాళ విలేప్యావస్తమృత్తికా,

1 బహువిధములగుతృణములు, కాష్ఠములు, పాషాణములు, లోహములు, వగడ్డలు మొదలగునవి శరీరమునుండి వెడలకుండిన వానిని యంత్ర, శస్త్ర, ఔరాగవలన వెలికిందీయు నుపాయంబును వ్రణనిశ్చయమును బోధించునది శల్క మనంబడ ఈశల్కచికిత్స సుశ్రుతమున జెప్పబడియున్నది. చూడుడు.

2 విరిక్తంచాపుష్పదరిణం పూర్వమాణం వివర్ణయేత్ = విరేచనముజేయించిన ! నగా కడుపుబ్బట. 3 యవమాసూరజైర్ద్రవైః.

విశోష్య పాచయేద్యంత్రే ద్విషద్యామం సువాలుకే. 30

క్రమవృథ్యాగ్నినా పాచ్యం స్వాంగశీతం సముద్ధరేత్,
దశమాంశం విషం దత్వా విషాంశం మృతతామ్రకమ్. 31

జ్వాలాముఖీద్రవై స్వర్వం భావయిత్వా త్రిసప్తథా,
త్రూషణంచ సహైవార్ద్రై ద్రవైర్భావ్యం త్రిసప్తథా.

రసోహ్యాగ్నికుమారోఽయం నేవ్యం గుంజాద్వయం సదా,
తాంబూలపత్రసంయుక్త ముదరం వాతగుల్మజిత్. 33

కాకజంఘా కషాయంచ హ్యానుపానం సదాపిబేత్,
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినతాళకము, శుద్ధిజేసినమణి శిల, చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ భల్వములోనునిచి ఉష్ణైత్తాకు, నిమ్మపండు అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక్కరూము మర్దించి ముద్దజేసి మూతుళ్లలో నునిచి వానిచుట్టు మినుపపిండినిగాని, లేక గోధుమపిండినిగాని మెత్తి పిదప హానిచుట్టు చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమునందునిచి మృదు, మధ్య, గాఢా గ్నులతో క్రమముగ ౧౨ రూములువండి సాంగశీతలమున దీసి భల్వములోనునిచి దానికి పదియవభాగము శుద్ధిజేసిననాభి, నాభిజినముగ తామ్రభస్మము గలిపి జ్వాలా ముఖరసముతో ౨౧ మారుభావనజేసి అందుత్రికటుకచూర్ణముగలిపి అల్లపురసముతో ౨౧ మారు మరల భావనచేసి యందు రెండుగురిగింజలయెత్తును తమలపాకులో నునిచి నేవించి తోడనే వెలుమసంధిపేరుకషాయమునుద్రాగినవాతోదరము, గుల్మము హరించును.

౨౨ వాతోదరమునకు వ్యోషాదిగణచూర్ణము ౨౨

కటుత్రయం వచా హింగు యవతౌరం విషద్వయమ్. 34

చవ్య తిక్త విడంగాని గజాహ్వాలవణాని చ,
గ్రంథిబిల్వాజమోదంచ గణోవ్యోషాదికస్తథా. 35

ఏతాని సమభాగాని సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్,
లేహ్య మేరండత్రైలేన తచ్ఛూర్ణం బుద్ధిమాన్నరః. 36

బిడాలపతకంచైవ పిబేద్వాకోష్ఠవారిణా,
వాతోదరవినాశాయ సర్వోద్దరవినాశకృత్. 37

తా. త్రికటుకములు, వస, ఇంగువ, యవతౌరము, అతివస, శుద్ధిజేసిననాభి, చవ్యము, చేదుపొట్టి, వాయువిడంగములు, ఏనుగపిప్పలి, ఖంచలవణములు, గ్రంథితగ

రము, మారేడు, ఓమము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బిడాలపతక ప్రమాణమును ఆముదముతోగాని, లేక యొకింత ఉష్ణోదకముతోగాని నేవించిన వాతోపరము, సర్వోదరములు హరించును.

❧ వైత్యోదరమునకు తైలశ్శాస్త్రసంగ్రహము ❧

శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం మృతాశ్రం సైంధవం విషం,
కృష్ణజీరం విడంగంచ గుడూచీ సత్యమేవచ.

*వాసాపైవ యవతారం ప్రత్యేకం స్యాద్రసాఢకం,
నిర్గుండికాద్రవై శ్చాహ్ని చీజపూరరనైర్దినమ్.

మర్దయే చోఢయే తోయం రసస్త్రైలోక్యసుందరః,
గుంజాద్వయం ఘృతైర్లఘ్యం వై త్యోదరకులాంతకమ్.

40

పలైకం చిత్రకం శ్లఙ్ఘం ద్విగోమూత్రశక్యజ్వలైః,
పాచ్యం పాదాచశేషం చ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్.

41

పలైకం చ యవతారం ష్టిప్తావత్త్వావతారయేత్,
తత్కార్షికం పిబేచ్ఛాను స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజయేత్.

42

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ భాగములు, అభ్రక భస్మము, శుద్ధిజేసిన సైంధవలవణము, శుద్ధిజేసిన నాభి. నల్లజీలకఱ్ఱ, చాయువిడంగములు, తిప్పనత్తు, అడ్డనరము, లేక వస, యవతారము ఇవి దినుసుకర్ణభాగము - ఇటుల వీని నెల్ల భిల్వములొనునిది వావిలియాకురసముతో నొకదినము, మాదీఫలరసముతో నొక దినము మర్దించి ఎండించి రెండుగురిగింజలయెత్తును నేతితో నేవించి తోడనే ఒక పలము చిత్రమూలమును సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి ౨ పలములు గోమూత్రము, ౨ పలములు గోమయరసము గలిపి నాలవభాగముగ గాది అందు ప్రథమప్రమాణము ఘృతము, ౧ పలము యవతారము గలిపి పాకముజేసి దించుకొని కర్షప్రమాణమును పాకముజేసిన వైత్యోదరము హరించును. మఱియు స్నిగ్ధమై యుష్ణముగ నుండునన్నమును భుజింప వలయును.

❧ శ్లేష్మోదరమునకు వైశ్వానరీవటికములు ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతార్కాయశ్శిలాజతు,
రసాయనం ప్రకర్తవ్యం రసస్య ద్విగుణం విషమ్.

43

త్రికటు శ్చిత్రకం కుష్ఠం నిర్దుండి ముసలీరజః,
అజమోదాం విషాంశేన ప్రత్యేకంచ ప్రకల్పయేత్. 44

పంచాంగ నింబక్వాథేన భావనాచైకవింశతిః,
భృంగరాజరసై స్సప్త దత్వా ఔద్రేణ లోడయేత్. 45

భక్షయే ద్భదరీమాత్రాం వటికాం తాం దివానిశి,
శ్లేష్మోదరం నిహంత్యాశు నామ్నా వైశ్వానరీవటి.
దేవదార్వగ్నిమూలస్య కల్కం క్షీరేణ పాయయేత్,
భోజనం వ్యోషదుద్ధేన కుళుత్థస్య రసేన వా. (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిచేసినశిలాజిత్తు - ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, శుద్ధిచేసిననాళి, త్రికటుకములు, చిత్రమూలము, చంగల్వకోష్ఠు, వావిలి, నేలతాటిగడ్డలు, పసపు, ఓమము - ఇవి దినుసు కొకటింటికి రెండుభాగములు - ఇటుల వీనినెల్ల భిల్వములోనునిచి వేపచెక్క, దాని పువ్వులు, కాయలు, ఆకులు, వేళ్లు అనువానికషాయముతో ౨౧ మారులు, గుంటగల గరాకురసముతో ౭ మార్లును భావనజేసి తేనెగలిపి కలియబెట్టి రేగు పండ్లంతమాత్రము జేసి యందొకదానిని దేవదారు, చిత్రమూలము అనువానిలో పాలుపోసి కల్కముగ గాచి యీయనుపానముతోడ సాయంప్రాతఃకాలములయందు సేవించుచుండిన శ్లేష్మోదరము హరించును. భోజనమునందు త్రికటుకయుక్తముగ గాచబడిన పాలనుగాని, ఉలప కట్టునుగాని జేర్చికొనవలయును.

— సన్ని పాతోదరమునకు బృహదగ్నిమృఖమార్గము —

సర్జతౌరం యవతౌరం భల్లాతం గజపిప్పలీం,
అజమోదా వచా ముస్తా దేవదారు విశంగకమ్. 48

పాతాదారు నిశా హింగు థాత్రీ దాడిమ పుష్కరం,
వృద్ధదారు త్రివృచ్చించా యవానీ జీరకద్వయమ్. 49

కర్పూరం నాగరం భార్గి మరిచం చాష్లువేతనం,
మండుూర మభయా శుంఠీ చాతుర్జాతకరంజకమ్. 50

ఆరగ్వధం తథా పంచలవణాని విమార్ణయేత్,
శిగుబ్రహ్మత్వచాతౌరం వారుణీపత్రచించికామ్.
తిలకాండం కోకిలాక్షం ఘోరంచై వాపమార్గజం,
తుల్యాంశం మాతులుంగమ్మై రాభనాత్రయభావిశమ్. 52

ముస్తాక్వాదై స్త్రిథా భావ్య మార్ద్రోఽథద్రవైస్త్రిథా,
బృహదగ్నిముఖోనామ్నా కర్తైకముదరాపహమ్.

53

గోమూత్రైర్వా సురాభిర్వా హ్యేరనాశైరథాపివా,
సన్నిపాతోదరంచైవ గుల్మం హంతి త్రిదోషజమ్.

(మాధవనిదానే)

తా. సర్వతౌరము, యవతౌరము, శుద్ధిజేసినజీడివిత్తులు, ఏనుగపిప్పళ్లు, అజా
మోదము, వస, తుంగము నైలు, దేవదారు, వాయువిడంగములు, శిరుబొడ్డి, మ్రానివసపు,
వసపు, ఇంగున, ఉసిరికవరుగు, దాడిమబెరడు, పుష్కరమూలము, వృద్ధదారు, (బొడ్డి
యాకు) తెగడ, చింతచెక్కలతౌరము, ఓమము, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, కర్పూరము, శొంఠి,
గంటుభారంగి, మిరియాలు, పుల్లప్రబ్బలి, చిట్టెపుపాడి, కరక్కాయ, శొంఠి, చాతుర్దాశ
కములు, క్రాసుగుచెక్క, రేలచెక్క, పంచలవణములు, కారుమునగతౌరము, మోదుగ
చెక్కతౌరము, అడవికలిగిట్టాకుతౌరము, చించాతౌరము, నువ్వులతౌరము, గోలిమిడి
తౌరము, ఉత్తరేణుతౌరము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి మాదీఫలరసము
తుంగము నైలకహయము, అల్లపురసము అనువానితో ప్రతిదానిచే మూడేసిమార్లు భావన
జేసి కర్షప్రమాణమును గోమూత్రముతోగాని, సురతోగాని నేవించిన సన్నిపాతోదరము,
త్రిదోషజనితగుల్మము హరించును.

స్నుహీక్షీరేణ సంభిన్నం పిప్పలీచూర్ణభక్షణం,

సప్తాహే శమనం యాతి చిరజాతం జలోదరమ్.

55

తా. పిప్పలిచూర్ణమును బొంతజముడుపాలతో తడిపి ఎండించి గి చిన్నముల
యెత్తును దియ్యపుకడుగుతో 2 దినములు నేవించిన చిరకాలముగనుండు జలోదరము
హరించును.

— ౫౬ జలోదరమునకు వహ్నివీర్యరసము —

చతుస్సూతంచ గంధోష్ఠే రజనీ త్రిఫలా శిలా,

ప్రత్యేకంచ ద్విభాగంస్యా త్రిపున్నేపాలచిత్రకమ్.

56

ప్రత్యేకంచ త్రిభాగంస్యా త్ర్యూషణం జీరదంతికా,

ప్రత్యేక మష్టభాగంస్యా దేశీకృత్య విచూర్ణయేత్.

57

జయంతిస్సుకృయోభృంగీ వహ్నివాతారిత్తైలకైః,

ఏక్షైకేనక్రమాద్భావ్యం సప్తవారం పృథక్పృథక్.

58

వహ్నివీర్యరసోసామ నిష్కముష్ణజలైః పితేత్,

విరేచనం భవేత్తేన తక్రభుక్తం ససైంధవమ్.

59

దినాంతే దాపయే త్పథ్యం వర్జయే చ్చీతలంజలం,

సర్వోదరహరః ప్రోక్తో మూఢవాతహరః పరః. (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౮ భాగములు, శుద్ధిజేసినగంధకము ౮ భాగములు, పసపు, త్రిఫలములు, శుద్ధిజేసినమణిశిల ఇవి దినుసుకు ౨ భాగములు: శుద్ధిచేసిన తెగడ, శుద్ధిచేసిన సేపాళములు, చిత్రమూలము ఇవి దినుసుకు 3 భాగములు, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు డీలకట్ట, నేలదొంతిచెక్కఇవి దినుసుకు ౮ భాగములు-వీనినెల్ల దంచి చూర్ణముజేసి తక్కులి, బొంతజెముడుపాలు, గుంటగలగర, చిత్రమూలము, ఆముదము అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నేడేసిమార్లు క్రమముగ భావనజేసి నిష్క్రప్రమాణమును ఉష్ణోదకముతో నేవించిన విరేచనమై జలోదరము, సర్వోదరములు, మూఢవాతము హరించును. పథ్యము మూడవర్షామున మజ్జిగలో సైంధవలవణమును గలిపి దీనితోడ నన్నమును భుజింప వలయును. మఱియు నీయకాషధ సేవనకాలమున శీతోదకమును వర్జింపవలయును.

❧ స్త్రీహోదరమునకు పంకేశ్వరరసము ❧

సూతభస్మ వంగభస్మ పలైకైకం ప్రకల్పయేత్,

మృతం తామ్రం గంధకంచ ప్రత్యేకంచ పలంపలమ్.

61

అర్కుక్షిరైర్ద్వినం మర్ద్యం సర్వం తన్తోశశీకృతం,

రుఢ్యాధ భూధరే పాచ్యం పుటై కేన సముద్ధరేత్.

62

ఏష పంకేశ్వరోనామ స్త్రీహగుల్తోదరం జయేత్,

ఘృతైర్లంజాద్వయం లేహ్యం నిష్కం శ్వేతపునర్నవామ్.

63

గవాంమూత్రంపిబేచ్ఛాను రజనీంవా గవాంజలైః,

పంచాంగం దేవదారోస్తు చూర్ణం కర్షం శివాంబునా.

64

మాషమాత్రం పిబేద్యస్తు స్త్రీహస్తస్య కరోతి కిం,

తా. రసభస్మము, వంగభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసినగంధకము-వీనిని దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున ఖల్వములోనుంచి జిల్లేడుపాలలో నొకదినము మర్దించి ముద్దజేసి మూకుళ్ళలోనుంచి క్రింద, పైన చీలమన్ను లేవనముజేసి భూధరపుటంబిడి స్నాంశితలమునదీసి రెండుగురిగింజలయెత్తును నేతితో నేవించి తోడనే నిష్క్రప్రమాణము తెల్లగలిజేరువేరు చూర్ణమునుగాని, లేక పసపుచూర్ణమునుగాని గోమూత్రములోగలిపి నేవించిన స్త్రీహోదరము, గుల్మము హరించును. లేక కర్షప్రమాణముదేవదారు *పంచాంగముల

* పంచాంగములన-ఆకు, వేరు, విత్తులు, పువ్వులు, పట్టు అనునవియ.

చూర్ణమును ఉసిరికపండ్లరసముతో గలిసి మాషప్రమాణము పై నౌషధమును గలిసి సేవిం
చిన క్షీహోదరము హరించును.

— ౧౭ సర్వోదరములకు బ్రహ్మపటికములు ౧౭ —

విడంగం దాడిమం కుష్ఠం ¹నింబత్వ గ్ధహనం వచా. 65

త్రూపం పాతా దేవదారు నిశా వ్యాఘ్రనఖాభయా,
రేణుకం రోహిణీచైలా త్రివృత్ప్రత్యేకకార్షికమ్. 66

నేపాళబీజచూర్ణంచ దంతిమూలం పలంపలం,
బ్రహ్మదండిరసప్రస్థం ప్రస్థమాజ్యం పురాతనమ్. 67

పూర్వకల్మయతం పాచ్యం మృద్వగ్నోచ సుపాచితం,
భక్షయే ద్బదరాకారాం నిత్యబ్రహ్మపటిం శుభామ్. 68

చతుష్షష్ఠ్యుదరవ్యాధీన్ సాధ్యాసాధ్యాన్నిహంత్యలం,
(ఆయుర్వేదే)

తా. వాయువిడంగములు, దాడిమవరుగు, చెంగల్వతోష్ఠ, వేపపట్ట, చిత్రమూల
ము లేక శ్రీగంధము, వస, త్రికటుకములు, శిరుబొద్ది, దేవదారు, పసపు, ²వ్యాఘ్రనఖ
ము, కరక్కాయలు, రేణుకలు, కటుకరోహిణి, ఏలకులు, తెగడ- వీనిని దినుసుకు కర్షప్ర
మాణముచొప్పున ఖల్వములలోనుంచి చూర్ణముచేసి ౧ పలము శుద్ధి చేసిన నేపాళచూర్ణము
ను, ౧ పలము నేలదంతివేళ్ళచూర్ణమును, ఒక ప్రస్థము బ్రహ్మదండివేళ్ళరసముతో నూరి
కల్మము చేసి వైచూర్ణముతోగలిపి ౧ ప్రస్థము ప్రాతనెయ్యిని చేర్చి మృద్వగ్నితో ఐక్య
ముగవండి రేగుపండంత ప్రతిదినము సేవించుచుండిన సాధ్యాసాధ్యోదరములు, గుల్మము,
శూల, విద్రధి మొదలగు ౬౪ ఉదరరోగములు హరించును.

— ౧౮ ఉదరములకు కదళీయోగము ౧౮ —

గోదుగ్ధే కదళీపత్రం పిష్టమతఃపుటం పచేత్. 69

తద్భస్మాదకపానైన సమస్తోదరనాశనం, (మాధవనిదానే)

తా. అరటివరుగును ఆవుచాలతోదడిసి ముద్దగనూరి పుటంబిడిన భస్మంబగును.
అభస్మమును సుదకములో గలిపి త్రాగిన సర్వోదరములు హరించును.

— ౧౯ ఆనాహరోగనిదానము ౧౯ —

ఆమంశకృద్వా నిచితం క్రమేణ భూయోవిబద్ధం విగుణానిలేన,
ప్రవర్తమానంనయథాస్వమేనంవికారమానాహముదాహరంతి.

తస్మిన్ భవంత్యామసముద్భవేతు తృష్ణా ప్రతిశ్చాయశిరోవిదాహః,
 ఆమాశయేశూలమగ్నోగురుత్వంహృత్తన్తింభఉద్ధారవిఘాతనంచ.
 స్తంభకటీ పృష్ఠపురీషమూత్రే శూలంచ మూర్ఛాశక్యతశ్చ ఛర్దిః,
 శ్వాసశ్చ పక్వాశయజే భవంతి తథాలసోక్తానిచ లక్షణాని. 72

(ఆయుర్వేదే)

తా. దుష్టవాతమువలన ఆమముగాని, లేక పురీషముగాని, క్రమముగ సంబిత్తమై పలుమారు బద్ధగింపబడినదై స్వమార్గమునందు బాగుగా బ్రవర్తించక వికారమును గలుగంజేయుచుండునది ఆనాహ మనంబడును. ఆమమువలన జనించిన ఆయానాహమునందు దష్టి, పడినెము, తలయందు తాపము, ఆమాశయమున శూల, జడత్వము, అొమ్మడచుట, తేనుపులు వెడలకుండుట, నడుము, వీపు, మలము, మూత్రము స్తంభించుట. శూల, మూర్ఛ గలుగుట, మలమును గ్రక్కుట, శ్వాసము-ఈలక్షణంబులు గలుగు. పక్వాశయమున జనించిన ఆనాహమునందు అలసరోగోక్తలక్షణంబులుగలుగును. (అలసరోగలక్షణంబు లెవ్వియనిన—“క్లో. కుక్షీరానహృతేత్యర్థం ప్రతామ్యేత్పరిఘాజి, నిరుద్ధో మారుత త్తైచివం కుక్షేపుపరిఘావతి, వాతవరోఽగ్నిరోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవేదపి, తస్యాలసకమాచ ప్తే తృష్ణోద్ధారాతు యస్యచ.” అనగా మిక్కుటముగ ప్రక్కలు స్తంభించుట, ప్రజ్ఞా విహీనుడై భూమిపైబడి గొప్పధ్వనితో బొబ్బలిడుట, వాతమున కధోముఖివ్యాప్తిలేక నడ్డగింపబడుటవలన కుక్షీవైభాగము, హృదయము, కంఠము, మొదలగువానియందు వాతము సంచరించుట, వాతము, మలము బంధింపబడుట, మిక్కుటముగ దష్టి, తేనుపులు గలుగుట- ఈలక్షణములుగలది ఆలసక మనంబడుననుట.)

ఆనాహమత్యుగ్రరుజంసశబ్దంకృత్వానిలోఽంత్రేద్వయమార్గరోఘాత్,
 అపూపయుక్తో జఠరోయతిస్యా దానాహమాద్యాఃపరిచక్ష కేచ. 73

(చరకే)

తా. విరుద్ధములగు నన్న పానాదిసేవనలవలన వాతము ప్రకోపించి ఉద్ధాహ్నికో మార్గప్రతిబంధముగలదై ప్రేగులయందు శబ్దమును, కడుపుయంకరమైననొప్పి గలుగంజేయుచు అపూపాకారముగ గడుపును నుబ్బునటులంజేయునది ఆనాహరోగమని పెద్దలు వచించెదరు.

— ఉదావర్తనిదానము —

రూక్షైః కోద్రవముద్గచూర్ణచణకైః క్రుద్ధోఽనిలోధస్నిరాక
 రుథ్వా వర్త్యమలంచ శోష్యకురుతే షణ్ణాత్రసంగం తతః,

హృత్ప్రేక్ష్యక వ స్తిమ స్తకరుజం సశ్వాసకాసజ్వరం
గచ్ఛన్నూర్ధ్వమసౌహి శూనమరుచిః కంఠాహల్యదావ ర్తకృత్.
(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. రూక్షకర్ద్రవ్యములు, కొఱ్ఱలు, పెసలు, జొన్నలు, నెనగలు, అనువానిని మిక్కుటముగ భుజించుటవలన వాతము ప్రకౌశించి అధోగతసిరలబంధించి మలము నూర్ధ్వముగ జేసి ఎండించి మలమూత్రముల నడ్డగించి తొమ్ము, వీపు, కణతలు, పొత్తి కడుపు, శల అనువానియందు నొప్పిని, శ్వాసము, క్వాసము, జ్వరము, శోఫ, అరుచి, కంఠముః నవ (ఆనగా ఓకరింతలు) అనువానిని గలుగఁజేసి యూర్ధ్వముఖంబై ఉదావర్త రోగమును గలుగఁజేయును. (ఉదావర్త మన మలము నోటినుండి వెడలుట.)

వాయుః కోష్ఠానుగోరూక్ష కమాయ కటుతి క్తకైః,
భోజనైః కుపితస్సద్య ఉదావర్తం కరోతిచ. 75

వాతమూత్రపురీషాశ్రు కఫమేదోవహానివై,
స్తోతాంస్యదావర్తయతి పురీషంచాతివ ర్తయేత్. 76

తతోహృద్వస్తి శూలారో హృల్లావాత్స్యతిషీడితః,
వాతమూత్రపురీషాణి కృచ్ఛేణ లభతే నరః. 77

శ్వాసకాస ప్రతిశ్ఛాయ దాహ మోహ తృషా జ్వరాః,
వమి హిక్కా శిరోరోగ మనశ్శ్రవణవిభ్రమాన్. 78

బహూనన్యాంశ్చలభతే వికారా న్వాతకోపహాః, (మతాంతరే)

తా. రూక్ష, వగరు, కారము, చేదుగలవదార్థముల భుజించుటవలన కోష్ఠగత వాతము ప్రకౌశించి తత్క్షణమున ఉదావర్త రోగమును గలుగఁజేయును. మఱియు వాతము మూత్ర, మల, అశ్రు, కఫ, మేదస్సుల వహించుచుండు స్తోతోహర్దములయందు వ్యాపించి మలమును శోషింపజేసి ఉర్ధ్వముగ వెడలించజేయును. దానివలన హృదయము, పొత్తి కడుపు అనువానియందు మిక్కుటముగ శూల, ఓకర, అస్వాభ్య్రము గలిగి మల మూత్ర వాతములు కడుకష్టముమీఁద వెడలుటయేగాక శ్వాసము, దగ్గు, పడినెము, తాపము, మోహము, దప్పి, జ్వరము, వాంతి, ఎక్కిళ్లు, శిరోరోగము, మనస్సునకు భ్రాంతి, మందముగ వినుట - ఈ మొదలగు పలువిధ కారములు వాతప్రకోపమువలనగలుగును.

— ఉదావర్తాసాధ్యలక్షణము —

తృష్ణార్ధితం పరిక్లిప్తం ఊణం శూలై రుపద్రుతమ్.

శక్యద్వమంతం మతిమా నుదావ ర్తినముత్స్పృశేత్ ,

తా. దప్పి, స్లేశము, త్వయము, శూల అనువానివలన పీడితుడై మలమును వదు
నము సేయునట్టిఉదావ ర్తరోగిని బుద్ధిమంతుడగువైద్యుడు వర్జింపవలయును.

ఆనాహవదుదావ ర్తం విధినా సముపాచరేత్ .

80

ద్వయేహితం విశేషేణ చూర్ణమగ్నిముఖం సదా,

తా. ఆనాహచికిత్సలనే ఉదావ ర్తమునందునగా జేయందగును. మఱియు ఆనా
హోదావ ర్తములయందు అగ్నిముఖచూర్ణము విశేషముగ హితకరంబు.

❖ అగ్నిముఖచూర్ణము ❖

చిత్రకాతివిషా కుష్ఠ హింగు సౌవర్చలం వచా.

81

మాగధీ పౌష్కరం భారీ యవానీ విశ్వభేషజం,

యవతూరం విడంగాని మరిచం గంధిశౌండికమ్.

82

ఏతాని సమభాగాని సర్వతుల్యా హరితకీ,

ఏతదగ్నిముఖంనామ చూర్ణమాశు సుఖావహమ్.

83

శుంత్యంబునా కోష్ఠజలైః ప్రాతస్తేనయ్యం ఘృతేనవా,

హాన్యాదజీర్ణమానాహం జ్వరోదావ ర్తకుండలి.

84

అర్ఘాంసి గ్రహణీదోషం క్షీహాధ్ధానంచ దారుణం,

హిక్మాంశ్వాసం జయేత్కాసం దీపయేచ్ఛ హుతాశనమ్.

85

వస్తి హృన్నాభి కోష్ఠస్థం మహాంతం దోషసంచయం,

నిర్హరేద్వివిధంచాన్నం భస్మీభవతి తత్త తాత్.

86

తా. చిత్రమూలము, అతివన, చెంగల్వకోష్ఠు, ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, వన,
పిప్పళ్లు, పుష్కరమూలము (దీనియభావంబున నేలములకవేళ్ళు) గంటుభారంగి, ఆమము,
శొంఠి, యవతూరము, వాయువిడంగములు, మిరియాలు, మోడి, గజపిప్పళ్ళు వీనిని సమ
భాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ కరక్కాయలచూర్ణము గలిపి ఒకటి,
లేక రెండుమాడలయెత్తును శొంఠిరసముతోగాని, లేక ఉష్ణోదకముతోగాని, లేక అవు
నేలితోగాని ప్రాతఃకాలమున సేవించిన అజీర్ణము, ఆనాహము, పురాణజ్వరములు, ఉదా
వ ర్తము, వాతకుండలి, అర్చున్లు, గ్రహణి, భయంకరమైన క్షీహోదరము, కడుపుబ్బరము,
ఎక్కిళ్ళు, శ్వాసకాసములు, పొత్తికడుపు, అొమ్ము, నాభి, కోష్ఠము అనువానియందు
వాత పిత్త క్లేష్మసంకలితములవలన జనించురోగములు, అగ్నిమాంద్యము వీనిని హరింపజేసి

వలువిధాన్ముల భక్షించినను తత్క్షణమున భస్మంబగునటులంజేయును. ఇది అగ్నిముఖ
చూర్ణ మనంబడును. దీనిసేవనవలన కడుసుఖము గలుగును.

— ఆనాహోదావర్తములకు యోగసారరసము —

సూతం గంధం విషం తామ్రభస్మ నేపాళ తాళకం,
తూరత్రయం పటోలంచ పంచకోలం సరామతమ్. 87

శంఖచూర్ణం సమాలోడ్య జంబీరాష్ట్రేన మర్దయేత్,
లశునస్య కషాయేణా ప్యక్ష జేనగ సేనచ. 88

తాంబూలవల్లీ నిర్దుండీ మాతులుగార్భక ద్రవైః,
తతశ్చ పటికాం మాషమాత్రాం కృత్వా ప్రయోజయేత్. 89

సర్వగుల్మేషు శూలేషు శ్వాసకాసోదరేషుచ,
ఆనాహోచాప్యదావర్తే సన్నిపాతేచ దారుణే. 90

యోగసారసోహ్యేష జాతుకర్ణేన నిర్మితః, (జాతుకర్ణే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసిననాభి, తామ్రభస్మము, శుద్ధి
జేసిననేపాళములు, రేకులుగ వొలిచి శుద్ధిజేసినతాళకము, యవతూరము, పర్ణతూరము, టంకణ
తూరము, చేదుపొట్ట, పంచకోలములు, ఇంగువ, శంఖభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ
ములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసము, వెల్లుల్లిపాయలకషాయము, గచ్చవిత్తులరసము, తమలపాకు
రసము, వావిలాకురసము, మాడిఫలరసము, అల్లపురసము అనువానితో బాగుగమర్చించి
మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషములతో సేవించినసర్వగుల్మములు, శూల
లు, శ్వాసకాసములు, ఉదరములు, ఆనాహము, ఉదావర్తము, దారుణమైనసన్నిపాతము
నశించును. (తవ్వెడుజొన్నకలిలో మూడుబొట్టు ఉమ్మెత్తాకురసము గలిసి త్రాగిన ఇరు
వాయికట్టక మూత్రము వెడలుటయేగాక రక్తమూత్రమునగావరించును. ఈతవేళ్ళకషా
యము గిద్దెడు, కొమ్మనపిండివేళ్ళరసము తవ్వెడు, ములుదోసవిత్తులు సోలెడు-వీనినెల్ల
నేకముజేసి సోలెడురసములో నస్కానియెత్తు పంచదార, ఒకతులము జీలకఱ్ఱ, ఒకతులము
ఏలకులు, మాడయెత్తు శుద్ధిచేసిన నేపాళపుగింజలుగ్రహించి యుదకముతో నూరిగలిసి
సేరు రసమును త్రాగిన బంధింపబడినమలమూత్రములు వెడలును.)

ఉదావర్తే సమభ్యజ్య స్విన్నగాత్రముపాచరేత్. 91

ఆనాహోచ తథాకార్యం వస్త్యావర్తేశ్చ కర్మణా,

తా. ఉదావర్తము, ఆనాహము అనువానియందు శరీరమునకు చమురు బట్టించి
గాచి చెమటను స్రవించుజేయుటయేగాక వస్త్రకర్తంజేసి సిద్ధప ఆసనములో భేదనవర్తి
నునిచి ఫలమును వెడలించుజేయవలయును.

ఉద్ధారస్యావరోధేతు సైంహికం ధూమమాచరేత్. 92

ఫర్ది నిగ్రహసంజాతే వమనం లంఘనం హితం,
విరేచనంచాత్రమతం తైలేనాభ్యంజనం హితమ్. 93

వస్తిశుద్ధికరై స్స్నిగ్ధం చతుర్ధణజలంపయః, (మతాంతరే)

తా. తేనుపుల నడ్డగించుటవలన జనించిన ఉదావర్తమున స్నిగ్ధపదార్థము నన్నియందుపైచి దానిధూమము పానముసేయవలయును. వాంతిని నడ్డగించుటచే జనించిన ఉదావర్తమున వమనము, లంఘనము, విరేచనము, తైలాభ్యంజనము అనువానిని మఱియు వస్తిశుద్ధికరౌషధయుక్తముగ గాచబడిన కషాయములో నాలవభాగము పాలుగలిపి దాని సేవనను జేయించవలయును.

— ఉదావర్తమునకు నారాచమార్దము —

ఖండంఽలం ప్రవృత్తాక్షః కృష్ణాకర్షద్వయంచూర్ణం,
ప్రాగ్భోజనస్యమధునా బిడాలపతకం నరోలిహ్యేత్. 94

ఏతద్ధాధపురీషే జ్ఞేయంవిజ్ఞేరుదావర్తే,

మధురం నరపతియోగ్యం చూర్ణం నారాచకంనామ్. (చరణే) 95

తా. ఖండశర్కర ౧ పలము, శుద్ధిచేసిన తెగడచూర్ణము అక్షప్రమాణము, పిప్పలి చూర్ణము ౨ కర్ణములు- ఇటుల వానినెల్ల నేకముజేసి భోజనాత్పూర్వము బిడాలపతకమును (అనగా ఒకరూపాయయెత్తును) తేనెతో భక్షించిన మలబద్ధమును, ఉదావర్తమును హరించును. ఇవి మధురముగనుండుటచే భూపతులకు యోగ్యంబు.

— ఫలచూర్ణము —

ఫలంచమూలంచవిరేచనోక్తంహింగ్వర్కమూలందశమూలమగ్ర్యం,
స్నుక్చిత్రకశ్చేతిపునర్నవాచ తుల్యాని సర్వైర్లవణాని పంచ. 96

న్నేహౌస్సముద్రైస్సహ జ్వరాణి సశంఖసంధౌ విపచేత్సులిప్తే,
పక్వం సువిప్లం లవణంతదన్నైః పానైస్తథానాహారుజామయఘ్నమ్.

తా. రేచనకరములైన ఫలములు, లేక వేళ్ళు, ఇగువ, జిల్లేమవేరు, దశమూలములు, త్రిఫలములు, జెముడు, చిత్రమూలము, గలిజేరు ఇవి సమభాగములు, వీనికి సమము పంచలవణములు-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి శంఖమునందునిచి దానిసంఘటకు ఉప్పు పేలాలును నేతితోనూరి పూసి పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి అన్నముతోడగాని, లేక యుదకముతోడగాని సేవించిన అనాహము హరించును,

—౧౭ తుంబురుచూర్ణము ౧౭—

తుంబురుశ్చాభయా హింగు పౌష్కరం లవణత్రయం,
యవానీచ యవతౌరం విడంగేన సమానిచ. 98

త్రివృత్తిగుణితం చూర్ణం విజేదుష్ణేనవారిణా,
ఆనాహముదరాణ్యస్తౌ విద్భృంధంచాపి నాశయేత్. 99

తా. ధనియాలు, కరక్కాయ, ఇంగువ, పుష్కరమూలము సైంధవలవణము, బిడాలవణము, కాచలవణము, ఓమము, యవతౌరము, వాయువిడంగములు అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి 3 భాగములు శుద్ధిచేసిన తెగడచూర్ణము గలిపి ఉష్ణోదకముతో సేవించిన ఆనాహము, సర్వోదరములు, మలబద్ధము నశించును.

—౧౮ భేదవత్తి ౧౮—

గోమూత్ర ఛర్దఫలరామరదంతికై శ్చకంకుష్ఠనైఘవబిడై శ్చగుడప్రగాడైః,
ఆగారధూపసహితైరితివస్త్రలేపా ద్వర్తిర్లుదేగ్రధితపిడ్వటికామయఘ్నః.
(అన్యశాస్త్రే)

తా. మ్రంగపండు, ఇంగువ, నేలదంతికెక్క, కంకుడుపండు, సైంధవలవణము, బిడాలవణము, బెల్లము, కరుధూపము-వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతో నూరి కోకబట్టకుప్పట్టించి వత్తిజేసి ఆసనమునం దునిచిన ఉంటగట్టి వెడలకుం డెడిమలము సగా వెడలును.

త్రివృత్తౌ హరీతక్య స్త్రిచతుః పంచభాగతః,
గుళికాగుదతుల్యాస్య ద్విద్భృంధనగదాహహః. 101

తా. తెగడ 3 భాగములు, పిప్పళ్ళు 4 భాగములు, కరక్కాయలు 4 భాగములు-ఇటుల వానిని కలితోనూరి గుదద్వారమునకు దగినటుల యుంటజేసి ఆసనములూ నునిచిన బంధింపబడియుండుమలము వెడలును.

—౧౯ విద్రధినిదానము ౧౯—

త్వగ్రక్తమాంసమేదాంసి ప్రదూష్యాస్థిన మౌశ్రితాః,
దోషాశోధంశవైర్ఘోరం జనయంత్యుచ్చితాభృశమ్. 10

మహాశూలం రుజావంతం వృత్తంవాప్యభవాయతం,
సవిద్రధిరితిఖ్యాతో విజ్ఞేయష్టద్విధశ్చ సః 10

పుథగ్దోషై స్సమస్తైశ్చ తే తేనాప్యసృజాతథా,
షణ్ణామషిహి తేషాంతు లక్షణం సంనిగద్యతే. (ఆయుర్వేదే) 10

తా. వాతాదిదోషములు కడుదుష్టములై అస్థులనాశ్రయించి త్వక్, రక్త, మాంస, మేదస్సులంజెఱచి ఉత్పత్తియగునపుడే కడుకూల పీడతోగూడి అస్థిపర్యంతము వ్యాపించియుండు మూలమునుగలదై గుండ్రముగగాని, లేక నిడుపుగగానియుండు భయం కరమైనవాపును మెల్లమెల్లగ గలుగంజేయును. ఇదియ విద్రధి యనంబడును. ఇది వాత, పిత్త, క్షేష్ణ, సన్నిపాత, తుత, రక్తములన నారువిధంబులు. ఇంక వాని లక్షణంబుల వచించెదను.

❧ వాతవిద్రధిలక్షణము ❧

కృష్ణోరుణోవా విషమో భృశమత్స్యర్థవేదనః,
చిత్రోత్థాన ప్రపాకశ్చ విద్రధిర్వాతసంభవః.

తా. నల్లగాని, ఎఱ్ఱగాని, విషమమన బకానొకపుడు సన్నగ, ఒకానొకపుడు లావుగ నుండినదై కడువేదనాయుక్తమై జనించిన పలువిధములైన ఉత్పత్తిపాకములతో గూడియుండునది వాతవిద్రధియని తెలియవలయును.

❧ పిత్తవిద్రధిలక్షణము ❧

ఘోర్దుంబరసంకాశ శ్యామలో జ్వరదాహవాక్,
క్షిప్రోత్థాన ప్రపాకశ్చ విద్రధిః పిత్తసంభవః. (చరకే) 106

తా. పండినయ త్రిండువలెగాని, లేక నలుపువర్ణముగగాని నుండినదై జ్వరదాహములతోడంగూడి తీవ్రమైన ఉత్పత్తిపాకములం గలది పిత్తవిద్రధి యని తెలియవలయును.

❧ క్షేష్ణవిద్రధిలక్షణము ❧

శరావసదృశః పాండు శ్శీతస్నిగ్ధోల్పవేదనః,
చిరోత్థాన ప్రపాకశ్చ విద్రధిః కఫసంభవః. 107

తా. మూకుడుతో సమానమైనయాకారము, పాండురవర్ణము, శీతలము, స్నిగ్ధత్వము, అల్పవేదనగలదై సావకాశముమీఁద ఉత్పత్తిపాకములం జెందునది కఫవిద్రధియని తెలియవలయును.

❧ పండిన విద్రధియొక్కస్రావము ❧

తనుపీతసితాశ్చైషామాస్రావాః క్రమశః స్పృతాః, 108

తా. వైఁజెప్పఁబడిన వాత, పిత్త, క్షేష్ణవిద్రధులు పండినయెడల వానియందు వాతాది క్రమముగ, సన్నగ, పసపువర్ణముగ, తెల్లగ స్రావము గల్గును.

❧ సన్నిపాతవిద్రధిలక్షణము ❧

నానావర్ణరుజా స్రావో ఘంటాలో విషమోమహాః,

విషమం పచ్యతేచాపి విద్రధిస్సన్నిపాతికః.

109

(మాధవనిదానే)

తా. పలువిధములైనపీడ, స్రావముగలుగుట, గంటవలెనుండుట, చిన్నదిగగాని, విష మముగ (అనఁగా అసాధ్యముగనుండుట) పెద్దదిగనుండుట, విషమపాక మన (కొంతభాగ ము చిరకాలముమీఁద మఱికొంతభాగము తీవ్రముగ, గంభీరముగ, ఉత్తానముగ, పొడవు గ క్రిందుగ పండుట) ఈలక్షణములు గలవి నన్ని పాతవిద్రధి యని తెలియవలయును.

— అభిఘాతజవిద్రధిలక్షణము ౧౯ —

తైస్త్వై ర్భావై రభిహితేక్షతేవా పథ్యకారిణః,
క్షతోష్ట్రావాయువిస్ఫుత స్సరక్తం పిత్తమిరయేత్.

110

జ్వరస్తృష్టాచ దాహశ్చ జాయంతే తస్య దేహినః,
అగంతువిద్రధిర్జ్వయః పిత్తవిద్రధిలక్షణః.

111

తా. కాష్ఠలోష్ఠ పాహణాదికములవలన అభిఘాతముగాని, లేక గాయముగాని గలిగియుండునపుడు అపథ్యము చేయుటవలన వాతము బ్రకోపించి తన్మాంబున వృద్ధిజేం దిన క్షతోష్ట్రరక్తసహితంబై, పిత్తమును బ్రకోపింపంజేసి జ్వరము, దప్పి, తాపము అనువా నిని గలుగంజేయుచు పిత్తవిద్రధిలక్షణయుక్తంబైయుండిన అభిఘాతజవిద్రధియని చెలి యవలయును.

— రక్తవిద్రధిలక్షణము ౨౦ —

కృష్ణాస్ఫిటావృతశ్యావస్తీవ్రదాహరుజాకరః,
పిత్తవిద్రధిలింగస్తు రక్తవిద్రధి రుచ్యతే.

112

తా. నల్లనిబొటకములతో వ్యాప్తంబై శ్యావబవర్ణము, తీవ్రమైనతాపము, పోటు, జ్వరము గలదై పిత్తవిద్రధిలక్షణయుక్తంబైయుండునది రక్తవిద్రధి యనంబడును.

పవనేన స్తనసిరా స్సంవృతాః ప్రాప్యయోషితాం,
ఘృతానాం గర్భిణీనాంతు సంభవే ఛ్యవ్యయథుర్ఘనః.
స్తనేః స్త్రియస్సదుగ్ధేవా బాహ్యవిద్రధిలక్షణః,
నాడినాంసూక్ష్మవక్త్రత్వాత్కన్యానాం నసజాయతే. (ఆయుర్వేదే)

113

తా. ప్రసవించిన స్త్రీలయొక్కగాని, లేక గర్భిణీస్త్రీలయొక్కగాని పాలతోఁగూ డియుండు స్తనములయందు వాతము బ్రకోపించి సిరలంబెంది వానిముఖముల సంకుచితం బులుగచేసి బాహ్యవిద్రధి లక్షణంబులుగల కఠినమైనవాపును గలుగంజేయును. ఇదియు

స్తనవిద్రధియనంబడును. కన్యకలయొక్క స్తననాడీముఖములు సూక్ష్మంబులుగ నుండుటవలన వారలకీ స్తనవిద్రధి జనింపకుండును. (ఇది వాతాదివిద్రధులయందే అంతర్భావమును జేందియుండును.)

❧ అంతర్విద్రధిలక్షణము ❧

పృథక్సంభూయవాదోషాః కుపితా గుల్మరూపిణం,
వల్చికవత్సమున్నద్ధ ముతఃకుర్వంతి విద్రధిమ్.

115

తా. శరీరమధ్యమున వాతాదిదోషములు ప్రత్యేకములుగగాని, లేక ఒకటిగ చేరి గాని ప్రకోపించి గుల్మరూపంబై పుట్టవలెపెరిగి విద్రధిని గలుగంజేయును. ఇదియ అంతర్విద్రధి యనంబడును.

❧ విద్రధిస్థానములు ❧

గుదేవస్తిముఖేనాభ్యా కుక్షౌవంక్షణయోస్తథా,
వృక్కయోష్ణీహ్నియకృతి హృదయేక్లోమ్నిచాస్యథ.

ఏషాముక్తాని లింగాని బాహ్యవిద్రధిలక్షణైః,

గుదేవాతనిరోధస్తు వస్తా కృచ్ఛాల్పమూత్రతా.

నాభ్యాం హిక్మా తథాటోః కుక్షౌ మారుతకోపనం,

కటిపుష్టగ్రహస్తీవో వంక్షణోత్థేచ విద్రధౌ.

వృక్కయోః పార్శ్వసంకోచ స్తీహ్నిచ్చాచ్ఛాసావరోధనం,

సర్వాంగప్రగ్రహస్తీవో హృది కంపశ్చ జాయతే.

119

శ్వాసో యకృతి హిక్మాచ క్లోమ్నివే పీయతే పయః,

(మాధవనిదానే)

తా. గుదము, మూత్రద్వారము, బొడ్డు, కుక్షి, అండసంధులు, కుక్షిపిండము, స్తీహము, యకృత్తు, హృదయము, క్లోమము (విపాసాస్థానము) అను నీ స్థలములయందు విద్రధి జనించి బాహ్యవిద్రధిలక్షణయుక్తంబైయుండు విద్రధి గుదమధ్యమున జనించిన వాతమునకు ప్రతిబంధముగలుగును. పొత్తికడుపుమధ్యమునజనించిన కష్టముమీఁద కొంచె కొంచెముగ మూత్రమువెడలం. నాభిమధ్యమునజనించిన ఎక్కిళ్ళు రుజాపూర్వకమైనతో భగలుగును. ప్రక్కలయందు జనించిన వాతము బ్రకోపించును. గజ్జలమధ్యమున జనించిన నడుము, వీచు ఇవి బలముగనీడ్చును. కుక్షిపిండమధ్యమున జనించిన పార్శ్వములయందీడు పుగలుగును. స్తీహస్థానమునజనించిన ఎగయూసి నడ్డగింపంబడును. హృదయమునజనించిన

సర్వాంగముల సీమపు కంఠనము గలుగును. యకృత్తుమధ్యమునజనించిన శ్వాసము, ఎక్కిళ్ళు గలుగును. క్లోమస్థానమునందు జనించిన పలుమారు ఉదకపానమునం దిచ్చగలుగును.

❧ విద్రధిసావనిర్గమనము ❶ ❧

నాభేరుపరిజాః పక్వా యాంత్యార్థ్యమితరేత్వథః.

120

అధస్రు తేషు జీవేత్తు స్రు తేషార్థ్యం న జీవతి,

తా. నాభికి వైరజనించినవిద్రధిపండినయెడల ముఖమువలన నాస్రావముగలుగును. (నాభికిక్రిందుగ జనించినవిద్రధియందు గుదద్వారమువలన స్రావముగలుగును. నాభియందు జనించినవిద్రధియం దిరుమార్గములుగ స్రావముగలుగును) విద్రధియం దస్థోభాగము వలన స్రావముగలరోగి జీవించుననియు, ఉర్ధ్వభాగమువలన స్రావము గల రోగి మృతి జెందునని తెలియవలయును.

❧ విద్రధిసాధ్యాసాధ్యములు ❷ ❧

హృన్నాభిన స్తివర్జ్యంయే తేషు భిన్నేషు బాహ్యతః.

121

జీవేత్కదాచిత్పురుషో నేతరేషు కథంచన,

సాధ్యావిద్రధయః పంచ వివర్జ్య సాన్నిపాతికః.

ఆమపక్వవిద్రధ్యం తేషాంశోభవదాదిశేత,

తా. అొమ్ము, నాభి, పొత్తికడుపు అను సీస్థానములయందుగాక తక్కినస్థానముల (అనగా స్త్రీహము, క్లోమము మొదలగుస్థానముల) విద్రధి జనించి వెలపట పగిలినయెడల ఒకానొకపుడు రోగి జీవించు. హృన్నాభివస్తువులయందైనయెడల రోగి మృతి జెందును. మఱియు వైఃజేష్టులైన నైదువిద్రధులు సాధ్యంబులు. నన్నిపాతవిద్రధి అసాధ్యంబు. వానిలో ఆమ, పక్వ, విదగ్ధావస్థలు మూడును వాపువంటివని తెలియవలయును.

❧ అసాధ్యవిద్రధిలక్షణము ❸ ❧

ఆధ్వాతం బద్ధనిష్క్యందం ఛర్ది హిక్కా తృషాన్నితమ్.

123

రుజా శ్వాససమాయుక్తం విద్రధి ర్నాశయేన్నరం,

తా. విద్రధియందు కడుపుబ్బరము, మూత్రప్రతిబంధము, వాంతి, ఎక్కిళ్లు, దష్టి, పోట్లు, శ్వాసము అనునవి గలిగిన రోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

కోష్ఠే బహిర్వాహితరు కోఘో విద్రధిరుచ్యతే.

124

విద్రధిర్హంతి హిక్కువాక్ శ్వాసవాక్ నాభిదేశతః,

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. కోష్ఠమునకు లోపగాని, లేక వెలుపలగాని కడునొప్పి, వాపు గలిగిన విద్రధి యనంబడును. దీనియందు ఎక్కిళ్ళు, క్వాసము, నాభిలోనుండి జనించిన రోగి మృతిజెందును.

— విద్రధిసామాన్యచికిత్స ౧ —

గుదే వాతనిరోధంతు వస్తా కృచ్చ్రాల్పమూత్రతామ్. 125
కురుతే విద్రధిః పుంసాం తస్యాదౌ రక్తమోక్షణం,
(మాధవనిదానే)

తా. గుదము, వస్త్రీ అనుష్ఠలముల పురుషునికి జనించిన విద్రధియందు వాత ప్రబంధము, అల్పమూత్రత్వము క్రమముగ గలుగును. దానియందు తొలుత రక్తస్రావమును చేయింపవలయును.

— వాతవిద్రధిచికిత్స ౨ —

క్వాథే వరుణవల్క్లస్య పిబేద్వా సైంధవం తథా, 126
శిలాజతుసమం హింగు మసాధ్యం విద్రధిం జయత్,
(మాధవనిదానే)

తా. సైంధవలవణము, శిలాజిత్తుభస్మము, ఇంగువ - వీనిని సమభాగములుగ నునిచికొని ఉలిమిడివేళ్ళకహయముతో సేవించిన అసాధ్యవిద్రధులు హరించును.

క్వాథం శిగ్రోర్వచాయాశ్చ హింగు సైంధవచూర్ణకైః. 127
సంయుక్తం పాయయే చ్ఛాంత్త్యై విద్రధిరోగపీడితం,

తా. ఇంగువ, సైంధవలవణము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి మునగ చెక్క, వన అనువాని కహయములోగలిపి సేవించిన విద్రధిహరించును.

— చిత్తకాదిలేహ్యము ౩ —

చిత్తమూలస్య త్వక్పంచాధక ధన్వయాసవాసాపాతాచ,
ఉగ్రాపునర్నవాద్వయ శిగ్రు త్వగ్భలాభూపీలనిర్లంఢ్యః.
చవ్యారూషేంద్రయవఖదిరసార కంశుకత్రిఫలా,
ద్వికరంజం త్రివృద్ధం త్రిపుష్కరకణమూలసహచరైరండాః.
పుథకప్లానేయేషాం సప్త దశమూలకస్య పృథగ్ద్విపలంచ,
సర్వమిదం ద్వాదశద్రోణే జలేచ పాచయేద్విధినా. 130
అష్టాంశేనశేషితే తస్మిన్నవవస్త్రపరిసృతం భవతి,
క్వాథేతథావైర్విశతపలం గుడంచ నిక్షిపేత్సమ్యక్. 131

శోశామృతాకుమారీ తపస్వినీ మధుహంతభుక్పథ్యాచ,
అర్ధగ్రకరజనీపునర్నవాగోమయరసంచ మిశ్రయేత్తత్ర.

132

గవాంమూత్రం సర్పిస్తైలంచ పృథక్పృథక్సృష్టంచాదాయ,
అభయానాంచసహస్రంగోమూత్రస్విన్నంజర్ఘరితంలోడ్వశనైర్భూయః.
ఏతద్ధర్మ్యాలోడ్వ విపచే దవతార్యహింగు శుంతి మరీచకణానాం,
పృథక్ప్రీపలానాం చూర్ణమయోరజసష్టటృలాని తత్రావపేత్, 134
శీతేతతోమధునః ప్రస్థచతుష్కం తద్ధాన్యేనిధావయేత్పక్షం,
ఏతత్కాంకాయనేన కథితోయం కబలగ్రహం లేహయేత్పాశ్రితః
ఏతద్దుల్తాః పరంచ నిహన్యాద్వివిధాని దారుణాని,
శూలాన్యస్థీలానాహతయ విషనుజ్వరతృడ్విద్రధీంశ్చాపి. 136

(ఆయుర్వేదే)

తా. చిత్తమూలపువట్ట గి ఆధకములు, రేగటిదూల. అడ్డసరము, శిరుబొడ్డి, నెల్లుల్లి, తెల్లగలిజేరు, ఎఱ్ఱగలిజేరు, మునగపట్ట, ముత్తపపులగము, ముచ్చతుమికి, వావిలి, చవ్యము, నల్లబీడి, కొడిసెపాల, కాచు, ములుమోడుగ, త్రిఫలములు, క్రానుగచెక్క, సెయ్యిచెక్క, తెగడ, నేలదలి పుష్కరమూలము (దీనియభావంబున అముదపువేట్ల), మోడి, గొరింట, అముదపువేట్ల-ఇవి దినుసుకు 2 పలములు, దశమూలములు (అనఁగా మారేడు, గుమ్మడు, తక్కలి, కలిగొట్టు, కోలపొన్న, నేలములక, నక్కపొన్న, పెద్దములక, పల్లెరు) ఇవి దినుసుకు 1 పలములు - ఇటుల వానినెల్ల దంచి ౧౨ ద్రోణముల యుదకముపోసి ఎనిమిదవభాగముగ కషాయముగాచి శ్రోతవస్త్రములో వడియగట్టి అందు ౨౦౦ పలముల బెల్లము, నేలివీర, తిప్పతీగ, కలబంద, తపసివేరు, ఇళ్ళపువ్వు, చిత్తములము, కరక్కాయలు, అల్లము, పసపు, గలిజేరు అనువానిమార్గము, గోమయరసము, గోమూత్రము, సెయ్యి, తెల్లఆవనూనె, - ఇవి దినుసుకు ౪ సేరులు గలిపి పిదప ౧౦౦౦ కరక్కాయలను విత్తులుదీసి గోమూత్రములో నానబెట్టి ఎండించి వైదానిలో బాగుగగలిపి గరిటెకాడతో గలియబెట్టుచు పాకముజేసి దించునపుడు ఇంగువ, కొంతి, మిరియాలు, సిప్పట్ల అనువానిమార్గము దినుసుకు 3 పలములు, ఉక్కుపొడి ౬ పలములక గలిపి సాంగశీతలమున ౪ ప్రస్థములు లేసెపోసి, ధాన్యరాశియం. దొకపక్షంబునిచి ప్రాతఃకాలమున ఒకరూపాయయెత్తును సేవించిన గుల్లము, దారుణమైన పలవిధశూలులు, అష్ఠీలము, ఊయము, విషనుజ్వరము, దప్పి, విద్రధి హరించును. ఇది కాంకాయనునివలన జేష్ఠంబడియెను.

విద్రావ ప్రణవత్సర్వం కర్త కుర్యాద్భిషగ్వరః.

137

తా. విద్రావరోగమును ప్రణమువలెనే చికిత్సించవలయును.

— రక్తవిద్రావధియం దుపచారము —

రక్తాధికస్థితౌ వస్త్యాం పిత్తవిద్రావధివత్క్రియా,
 న్యగ్రోధన్యత్వచైవ మంజిష్ఠాయాః కషాయకమ్.
 ఆరగ్వధకషాయేణ నిశావహ్నినికుంభకం,
 పిష్టా ఖాదే జ్వయే తైన విద్రావధించ రజోఽధికమ్.

138

(మాధవనిదానే)

తా. పొత్తికడుపునందు జనించు రక్తవిద్రావధియందు పిత్తవిద్రావ చికిత్సంజేయ వలయును. మట్టిపట్ట, మంజిష్ఠ అను నీరెంటిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి త్రాగినను, లేక వసపు, చిత్రమూలము, పెద్దమ్రానుచెక్క అనువానిని రేలచెక్కకషాయ ముతోనూరి త్రాగినను రక్తవిద్రావ హరించును.

— పిత్తవిద్రావధియం దుపచారము —

కటుకం వత్సకోశీర భూనింబాతివిషాకణా,
 ముస్తాచందనదార్యౌచ భూనింబోశీరవత్సకమ్.
 పద్మా దురాలభా శుంఠి వత్సకత్వగ్విపాచితం,
 రక్తా పిత్తాతిసారఘ్నం పిత్తవిద్రావశానమ్.

140

141

తా. కటుకరోహిణి, కొడిసెపాల, పట్టివేరు, అతివస, నేలవేము, పిష్పిళ్ల-పీని సమభాగములుగ దంచి కషాయముగాచి త్రాగినను, లేక తుంగము సైలు, శ్రీగంధము, మ్రానివసపు, నేలవేము, పట్టివేరు, కొడిసెపాల, పద్మకాష్ఠము, దురదగొండి, శొంఠి, కొడిసెచెక్క-పీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముగాచి త్రాగినను, రక్త, పిత్తాతిసారములు, పిత్తవిద్రావ హరించును.

— శ్లేష్మవిద్రావధికి త్రివృతాదితైలము —

త్రివృతాప్యగ్ని సింధూకం దంతి బిల్వకుళుభకం.
 కర్ణాంశం ప్రస్థగోమూత్రే తిలతైలం చతుష్పలమ్.
 పాచ్యం తైలాపశేషంతు కఫజే లేపనం హితం,

142

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన తెల్ల తెగడ, చిత్రమూలము, వావిలి, నేలదంతి, మారేడు, ఉల వలు-ఇవి దినుసుకొక్కొక్కకర్షము, గోమూత్రము ౧ ప్రస్థము, నువ్వులనూనె ౪ పల

ములు-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తైలము శేషించువఱకుగాచి విద్రధులయందు లేప నముజేసిన శ్లేష్మ విద్రధి హరించును.

❧ అరిమేదాదిఘృతము ❧

అంజలిశాచిరిమేదత్వక్నాధ్యాప్యష్టగుణేఽంభసి.
కుడవం తత్ర వైథాత్రీ స్వరసః క్షీరకం ఘృతం,
కర్నాశం కల్మితం తిక్తా త్రాయంతీ ధన్వయాసకః.
ముస్తాచామలకీచైవ జీవంతీ చందనోత్పలం,
పచేదేకత్ర సుయోజ్య తద్ఘృతం పాయయేజ్జయేత్.
విద్రధించ సగుల్తంచ దాహ మోహ జ్వరం తథా,
తృణ్ధూర్చా ఛర్ది హృద్రోగాః పిత్తరక్తం సకామలమ్.

146

తా. సికతాంజలిప్రమాణము నల్ల తుమ్మచెక్కను దంచి ౮ అంజలిప్రమాణము నీళ్లలో వైచి కషాయముగాచి అందు ఉసిరికపండ్లరసము, ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి అను వానిని దినుసుకొక్కొకకుడవమును, చేతివీర, కలు క్రాసుగువేరు, రేగటిదూల, తుంగ ముస్తైలు, ఉసిరికపవ్వు, మనుబాల, శ్రీగంధము, కలువగడ్డలు అనువానికల్కమును దినుసుకొక్కొక కర్నప్రమాణమును గలిపి చక్కగ (అనఁగా ఘృతపక్వముగ) వండి సేవించిన శ్లేష్మవిద్రధి, గుల్మము, చకారమువలన విసర్పి, తాపము, మోహము, జ్వరము దప్పి, మూర్ఛ, వాంతి, అొమ్మునొప్పి, పిత్తరక్తము, కామిల హరించును.

❧ ఉదరరోగములయందు షఢ్యము ❧

కుశుత్థావాస్తు బృహతీ ద్విపటోలం పునర్నవా,
పక్వకూర్మాండకతక మిసీ హింగు సజీరకమ్.
గవ్యం తక్రం పృశ్ని కాళీ మూడి నారంగ బిల్వకం,
స్నేహాస్థీలోదరానాహ గుల్మ విద్రధిమిత్రకమ్. (మాధవనిదానే)

తా. ఉలవకట్టు, తోటకూర, లేక చక్రవర్తికూర, ములకకాయ, పొట్లకాయ చేతిపొట్ట, గలిజేరుకూర, ముదిరిన గుమ్మడుకాయ, ఇండుపుకాయ, సదాప, ఇంగువ జీలకఱ్ఱ, ఆవుచల్ల, కోపొన్న, బోడతరము, నారంగిపండు, మారేడుపండు - ఇవి స్నేహము, అస్థీము, ఉదరము, ఆనాహము, గుల్మము, విద్రధి అనువానియందు షఢ్య కరములు.

—ॐ ఉదరరొగములయం దవధ్యము १—

నింబధాన్యాని నిష్పావ శాలూరం పిష్టవైకృతం,
తథా పిండాలపిణ్యాక మాంసం మధురసంభవమ్.

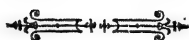
149

అలాబూ దధిచామ్లాని కలుషాణి గురూణిచ,
స్థీహాస్థీలోదరానాహ గుల్మవిద్రధిశ త్రవః.

150

తా. వేపపండు, క్షౌతిమెద్దు, అనుములు, కలుషగడ్డలు, పిండివంటకము, *చార
కంద, తెలికపిండి, మాంసము, మధురజనితమద్యవిశేషములు, అనుగవుకాయ, పెరుగు,
పులుసు, కల్తషద్రవ్యములు, గురుకరద్రవ్యములు - ఇవి స్థీహము, అస్థీము, ఉదరము,
ఆనాహము, గుల్మము, విద్రధి అనువానియం దవధ్యకరంబులు.

ఏ కా ద శ ప్ర క ర ణ మ్.

ద్వాదశ ప్రకరణము.

తృష్టారోగనిదానలక్షణచిత్వాదయః

శ్లోకః. నీలకంఠం మహాదేవం తారకం కరుణార్ణవం,
దేవేశం భక్తమందార మప్తమూర్తిమహం భజే.

1

తా. మహాదేవుడు, సంసారతారకుడు, కరుణారసపరిపూర్ణుడు, సర్వదేవతలకు ప్రభువు, భక్తులకోర్కె, నీడేర్పువాడు, అప్తమూర్తిస్వరూపుడు నగునీలకంఠుని నేను భజించుచున్నాఁడను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమణిడి తీరణముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పెక్కు సంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములగా కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము యొక్క దాద్యశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

— తృష్టానిదానము —

భయశ్రమాభ్యాంబలసంక్షయాద్వాప్యూర్ధ్వంచితంపి త్తవివర్ధనైశ్చ,
పిత్తంసవాతంకుపితంసరాణాం తాలుప్రపన్నంజనయేత్పిపాసాత్. 3
(ఆయుర్వేదే)

తా. భయము, శ్రమ, బలక్షయము, పిత్తమును ప్రకోపించుచేసేడి క్రోధము, ఉపవాసము మొదలగువానివలన స్వస్థానమున జేరియుండు పిత్తవాతములు ప్రకోపించి ఉర్ధ్వగతంబై బాదాడను (అనఁగా పిపాసస్థానమును) జేంది దప్పిని గలుగఁజేయును.

— తృష్టాసామాన్యలక్షణము —

జిహ్వ బహిర్గమన కర్కశ కంఠజిహ్వ
కాంతిప్రలాపముఖశోషజూభిలాషా,
ద్వేషాశనేంద్రియమనస్సర్వరహానితంద్రా
సామాన్యలక్షణమిదం కథితం తృషాస్యాః.

4

తా. నాలుక బయటెడలుట, కంఠము, నాలుక బిరుసుగ నుండుట, కాంతి జేడుట, ప్రలాపించుట, నోరెండుట, నీరుద్రాగుటయం దిచ్చగలుగుట, అన్నజ్యేషము.

గలుగుట, పంచేంద్రియములు సత్వవిహీనంబులుగ నుండుట, మనస్సు, కంఠస్వరము చెడుట, తంద్రగలుగుట - ఇవియ తృష్ణారోగసామాన్యలక్షణంబులు.

❧ వాతజతృష్ణలక్షణము ❶ ❧

క్షౌమాస్యతామారుతసంభవాయాం తోదస్తథాశంఖశిరస్సుచాపి,
స్రోతోనిరోధో విరసంచవక్త్రం శీతాభిరద్భిశ్చ వివృద్ధిమేతి. 5
(నిర్ధరసార్థ వే)

తా. ముఖ మెండి దీనుఁ డగుట, కణతి, మస్తకము అనువానియందు సూదులతో బొడుచునటుల పీడగలుగుట, రసవాహినీనాడులు, ఉదకవాహినీనాడులు అడ్డగింపంబడుట, ముఖము విరసంబగుట, శీతోదకమును ద్రాగిన దప్పి వృద్ధిజెందుట, చక్షరము వలన నిదురపట్టకుండుట - ఈలక్షణములుగలది వాతజతృష్ణయని దెలియవలయును.

❧ పిత్తజతృష్ణలక్షణము ❷ ❧

మూర్ఛాఛన్నవిద్వేష విలాపదాహో రక్తేక్షణత్వం ప్రతతశ్చశోషః,
శీతాభిలాషో ముఖతిక్తతాచ పిత్తాత్తికాయాం పరిదూయనంచ.

తా. మూర్ఛ, అన్నద్వేషము, తఱుచుమాటలా, తాపము, నేత్రములయందెఱుపు వర్ణము, కడుశోష, శీతపదార్థములయందు దిచ్చగలుగుట, ముఖము చేదువేయుట, సంతాపముగలుగుట - ఈలక్షణములుగలది పిత్తజతృష్ణయని తెలియవలయును.

❧ కఫజతృష్ణలక్షణము ❸ ❧

బాష్పావరోధాత్కఫసంవృతేఽగ్నౌ తృష్ణాబలానేనభవేత్తథాతు,
నిద్రాగురుత్వం మధురాస్యతాచ తృష్ణార్దితశ్శుష్కతీచాతిమాత్రమ్.
(మాధవనిదానే)

తా. స్వకారణమువలన బ్రహ్మసింహినకఫము జాతరాగ్నినాచ్ఛాదించుటచే దాని వేడిమి నడ్డగింపఁబడినదై అగ్నిముఖంబై ఉదకమును వహించుచుండు స్రోతస్సుల శోషింపఁజేసి కఫతృష్ణను గలుగఁజేయును. దానియందు నిద్ర, జడత్వము గలిగి నోరు తీసిగనుండును. ఈతృష్ణవలన పీడింపఁబడినవాఁడు కడుశోషంబుజెందును.

❧ క్షతజతృష్ణలక్షణము ❹ ❧

క్షతస్యరుక్తోఽణితనిర్గమాభ్యాం తృష్ణాచతుర్థీక్షతజామతాతు,

తా. శస్త్రాదికములవలన క్షతముగలవానికిపీడ, రక్తస్రావము గలుగును. వాని వలన క్షతజతృష్ణ జనించును. ఇది నాలుగవదిగనుండును. (క్షత మన గాయము.)

సబాహ్యభ్యంతరం దేహం ప్రదహే న్దందచేతనః, 16
 సుశుష్కగళతాల్వోష్ణో జమ్బ్వం నిష్కృప్య వేపతే,
 (సిందూరమణిగర్పణే)

తా. దప్పి నడ్డగించుటవలన ఉదకరూపమైన ధాతువు తయించి దానివలన
 పిత్తోష్ణము వృద్ధింజెంది శరీరమునకు లోచల, వెలసల దాహమును గలుగంజేయును. దానం
 జేసి రోగి జ్ఞానశూన్యండగుటయేగాక గొంతు, లోదొడ, పెదవి అనువానియందు శోష
 గలవాడై నాలుకను బైటికిదీసి కదలించుచుండును.

— శస్త్రపూతజదాహలక్షణము ౧ —

అస్పృజాపూర్ణకోవృష్య దాహోన్యస్సాస్యత్సదుస్సహః. 17

తా. శస్త్ర ప్రహారమువలన రక్తము కోవృషమున (అనగా హృదయాదులయందు)
 నిండి దాహమును గలుగంజేయును. ఇదియ శస్త్రజ్వరదాహ మనంబడును. ఇది కడు
 నసాధ్యము.

— ధాతుక్షయజ్వరదాహలక్షణము ౧ —

ధాతుక్షయోత్థో యోదాహ స్తేన మూర్ఛా తృషాన్వితః,
 తామస్వరః క్రియాహీన స్ససీదే ర్భృశశీడితః. 18

తా. రసాదిధాతువులు తయించుటవలన దాహము జనించును. దానియందు
 మూర్ఛ, దప్పి, స్వరభంగము, నిశ్చేష్టత, కడుషీడ గలవాడై మృతిజెందును.

— ఉతజదాహలక్షణము ౧ —

ఉతజోనశ్చ తశ్చాన్య శ్శోచతోవాప్య నేకథా,
 తేనాంతర్దహ్యతేత్యర్థం తృష్ణా మూర్ఛా ప్రలాపవాక్. 19

తా. ఉతమువలన జనించినదాహములో అన్న ద్వేషముగలుగును. లేక పలువిధము
 లుగ దుఃఖించుటవలన లోచల మిక్కుటముగ దాహముజనించును. దానియందు దప్పి,
 మూర్ఛ, తఱుచుమాటలు గలుగును.

— మర్తాభిఘాతజదాహలక్షణము ౧ —

మర్తాభిఘాతజోవృష్టి సోఽసాధ్య స్సప్తమోమతః,
 సర్వసంచ వద్ధాస్య శ్శీతగాత్రస్య దేహినః. 20

తా. మర్తముపై చెబ్బదగుటవలన దాహముజనించును. ఇది అసాధ్యము. ఈ
 దాహము విడవసంఖ్యగలదిగనుండును. సర్వదాహములయం చెవసే శరీరము వెలచుటచల్లగ
 నుండెడినో, అట్టివానియొక్క సర్వదాహముల వర్ణింపవలయును.

—ॐ తృష్ణకు పునర్జవాదికల్పము ॐ—

పునర్నవాహ్యపామార్గమూలకం జీ కర్షయం,
తక్రపిష్టం పిబేచ్ఛాపి ముఖతోషప్రశాంతయే. 21
(చిక్తాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. గలిజేరువేరు, ఉత్తరేణివేరు, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ-వీనిని సమభాగములుగ మజ్జితోనూరి ద్రాగిన దష్పిహరించును.

పర్పటి మాగధీమూలం పిచమందార్ద్రకర్షవైః,
మర్దయిత్వా వటికార్యా ముఖశోషప్రశాంతయే. 22
(మాధవనిదానే)

తా. పర్పటికము, మోడి - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వేపచెక్క, అల్లము అనువానిరసములతోనూరి మాత్రలుజేసి సేవించిన దష్పిహరించును.

—ॐ తృష్ణకు ఖర్జూరాదికషాయము ॐ—

¹ఖర్జూర యష్టి కాశ్శీర మృద్వికా షర్దకేసరం,
థాత్రీపరూపం వ్యాప్తీచ బలా ²ద్వయంచ చందనమ్. 23

మధూకపుష్పకాశ్శర్కం తోయైశ్చైవ చతుర్ధశైః,
వర్షం పద్యపితం రాత్రా స్థితా భాండేనవేద్యథే. 24

లాజాచూర్ణప్రతీవాపం శర్కరా మధుసంయుతం,
తృష్ణా దాహహరం పానే జాతీపుష్పానివాసితమ్. 25
మూర్ఛా దాహ భ్రమం హంతి దీప్తం గృహ మివాంబునా,
(ఆయుర్వేదే)

తా. ఖర్జూరపండ్లు, యష్టిమధుకము, కుంకుమపువ్వు, ద్రాక్షపండ్లు, తామరయగరులు, ఉసిరికపప్పు, పెద్దయిత, పెద్దములక-సిన్నములక, ముత్తవపులగము, పెద్దముత్తవపులగము, శ్రీగంధము, ఇష్పపువ్వు, గుమ్మడు-వీనిని సమభాగములుగ దంచి నాలుగింతలు నీళ్ళుపోసి నాలవభాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి కొత్తకుండలో నుంచి అందు పేలపుసత్తు, పంచదార, తేనె గలిపి జాజిపూలువైచి ఒకరాత్రియునిచి సేవించిన “అగ్నిచే దహింపంబడుచుండు గృహము నుదకమువలన శాంతిజెందుచందంబున” దష్పి, తాపము, మూర్ఛ, భ్రమ అనునవి శాంతి జెందును.

1 ఖర్జూరోశీరమృద్వికం షర్దకం షర్దకేసరమ్, 2 యష్టిక.

ॐ తృష్ణకు వాలుకాదిలేహ్యము ॥

ద్వాత్రింశతాపలైస్తోయైః పలైకం వాలుకం పచేత్. 26
పాదశేషం వస్త్రపూతం లాజాసక్తుసితామధు,
యుక్తం లేహ్యం నిహంత్యాశు దాహ తృష్ణా మదాత్యయాక.

తా. 3-౨ పలముల నుదకములతో నొకపలము కూతురుబుడమనువైచి యారవభాగముగ కషాయముచుగాచి వడియగట్టి అందుపేలపుసత్తు, పంచదార, తేనె గలిపి లేహ్య చక్రముగవండి సేవించిన తాపము, దప్పి, మదాత్యయరోగము శీఘ్రముగ హరించును.

ॐ దాహమునకు నైంధవకల్పము ॥

నిష్కైకం నైంధవం చూర్ణం సురాపలచతుష్టయం,
పిబేత్సద్యశ్శమంయాతి మద్యపానోత్థదాహకమ్. 28

తా. నిష్కైకమాణము నైంధవలవణమును ౪ పలముల కల్లులతోగలిపి సేవించిన మద్యపానమువలన జరించిన తాపము తల్క్షణమున హరించును.

ॐ తృష్ణకు దధిమస్తుకల్పము ॥

దధిమస్తు గుడం టౌద్రం మద్యంచైవాప్లుకాంజితైః,
సఘృతై స్సక్తుభి స్తృష్ణాం ప్రాతఃపానాత్త్యహజ్యయేత్. 29

తా. పెరుగుమీడిమీగడ, టెల్లుము, తేనె, మద్యము, పులిసినకలి, నెయ్యి, పేలపు సత్తు-వీనిని ప్రాతఃకాలమున సేవించిన మూడుదినములలో దప్పి హరించును.

ॐ యవసక్తుకల్పము ॥

యవబీజోత్థసక్తానాం సనైంధవసువర్చలం,
సజీరకం జలం వీతం సానాత్యయహరం షరమ్. 30

తా. యవలపేలపుసత్తు, నైంధవలవణము, సౌవర్చలవణము, జీలకఱ్ఱ-వీనిని సమ భాగములుగ నుదకములతోనూరి ద్రాగిన మద్యపానమువలన జరించినదాహము హరించును.

ॐ వాతతృష్ణకు బదర్యాదికల్పము ॥

కోల దాడిమవృక్షౌష్ణ మాతులుంగద్రవం పృథక్,
పలైకం హపుషా శుంఠీ యవానీ జీరకస్సమమ్. 31
స్తోకం షీప్త్యా పిబేచ్ఛామే హతతృష్ణాత్యయం హరేత్,

(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. రేగుపండు, దాడిమపండు, చింత, మాదీఫలము-అనువానియొక్కరసమును

దినును కొక్కొకపలముచొప్పున గ్రహించి అందు బోడతరము, శొంఠి, ఓసుము, జీలకఱ్ఱ అనువానిచూర్ణమును దినుసుకర్థపలముచొప్పున గలిసి నేవించిన వాతతృష్ణ హరించును.

❖ తైత్తిర్యతృష్ణకుసితాదికల్పము ❖

సితా దాడిమ ఖర్జూర ద్రాక్ష చవ్య పరూషకమ్. 32

ప్రతిచూర్ణంతు కర్షకం పలమాత్రంతు సక్తుకం

ఉదకం మదిరాచైవ ప్రతియోజ్యం పలత్రయమ్. 33

పిత్తతృష్ణాత్యయంచాశు పిబే చ్చాంతి మహాపున్నయాత్,

తా. పంచదార, దాడిమకండు, ఖర్జూరపండు, ద్రాక్షపండు, చవ్యము, చిట్టితరండు అనువానిని దినుసుకు కర్ష ప్రమాణముచొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి ఒకపలము పేలపు నత్తు గలిసి అందు నీళ్ళు, కల్లు, మూడుమూడుపలములు గలిసి నేవించిన పిత్తతృష్ణ శిఘ్రముగ హరించును.

❖ శ్లేష్మజతృష్ణకు శారిబాదికషాయము ❖

శారిబా ధాన్యకం ద్రాక్ష వాలుకం చందనం సమమ్. 34

సర్వతుల్యం భవే త్తాజా స్వర్వం తోయై శ్చతుర్థజైః,

పాదశేషం పచేత్పితం ససితం శ్లేష్మజాం జయేత్. 35

తా. మనుబాల, కొలిమెద్దు, ద్రాక్షపండు, కూతురుబుడమ, శ్రీగంధము-వీనిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ పేలపునత్తుగలిసి యాయన్నిద్రవ్యములకు నాలుగింతలు నీళ్లుపోసి చతుర్థాశముగ కషాయముగాచి పంచదారగలిసి త్రాగిన శ్లేష్మజతృష్ణ హరించును.

❖ తృష్ణకు చందనాదికల్పము ❖

చందనం శారిబా ద్రాక్ష ముస్తా బదరకం సమం, 36

సర్వతుల్య స్తథాలాజా ద్విరష్టగుణితైర్జలైః.

అష్టావశేషకం పాచ్యం సితా తౌద్రయతం పిబేత్, 37

ఛర్దిం తృష్ణాం నిహంత్యాశు తౌద్రై ర్వామక్షీ కామలమ్.

అత్యంతమద్యపానేన తంహరే ద్దాహమేవహి, 38

తృష్ణాం భ్రాంతిం క్లమం శోషం తథా పానాత్యయం హరేత్. 38

(ఆయుర్వేదే)

తా. శ్రీగంధము, గూడపాల, ద్రాక్షపండు, తుంగమునైలు, రేగుపండు-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, పేలాలు ౫ భాగములు, ఉదకము ౧౬౦ భాగములు - ఇట్లులవాని

శ్లో నేకముజేసి ఎనిమిదవ భాగముగ కషాయముగాచి పడియగట్టి పంచదారగాని, లేక
తేనెగాని కలిపి త్రాగిన వాంతి, దప్పి హరించును. మైనము, లేనె గలిపి త్రాగిన కడుము
ద్రవపానమువలన జనించినతాపము, దప్పి, భ్రాంతి, శ్రమ, శోష, పానాత్యయరోగము
హరించును.

ధాన్యకం జీరకం కేళీ హ్యుశీరం చందనం ఘనం.

శీతకర్పూరకం కుష్ఠం మధుకంచ మృణాలకమ్. .

39

పంచత్వక్ష్ణువాః పంచ ధాత్రీఫల పటాదికం,

ఇదంస్యా దనుపానేన దాహశాంతికరం పరమ్.

40

(సిద్ధసంగ్రహే)

.తా. కొలిమెర్లు, జీలకఱ్ఱ, కురువేరు, శ్రీగంధము, పట్టివేరు, తుంగమునైల, పచ్చకర్పూరము, చెంగల్వొత్తూ, అతిమధురము, తామరతూండ్లు, పంచత్వక్ష్ణులు, పంచపల్లవములు, ఉసిరికపండు, పటాదులు అనువానియొక్క యనుపానమువలన దాహము శమించును.

❧ తామ్రానికరసము ❧

త్రామం చక్రికయాబద్ధం సూతం తాళం సత్తుత్థకం,

వటాంకురరపైర్నర్ద్యం తృష్ణా హృద్వల్లమాత్రతః.

41

తా. తామ్రధస్తము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినతాళకము, శుద్ధిజేసిన మైలు
తుత్తము-వీనిని మట్టిచిగుళ్ళరసముతో మర్దించి బిళ్ళచేసి ఎండించి పుటంబిడి వల్లవ్రమాణ
మును నేవించిన దప్పి హరించును.

❧ రసాదిచూర్ణము ❧

రసగంధకకర్పూరై శ్చై లోశీరమరిచకైః,

ససితైః క్రమచ్ఛ్చదైశ్చ సూక్తం కృత్వా త్వహర్తుభే.

42

త్రిగుంజాప్రమితం ఖాదే త్విభే త్వర్యసి తాంబుచ,

భృశం తృష్ణాం నిహంత్యేవ మశ్విభ్యాంచ ప్రకాశితమ్.

43

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ భాగములు, పచ్చ
కర్పూరము ౩ భాగములు, శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు ౪ భాగములు, పట్టివేరు ౫ భాగములు

1 పంచత్వక్ష్ణులన—మట్టి, రావి, అత్తి, జువ్వి, మామిడి అనువాని ఫట్టలు

2 పంచపల్లవములన ఘామిడి, నేరేడు, వెలగ, మాదీఫలము, మారేడు అనువాని ఓగుళ్ళు

మిరియాలు ౬ భాగములు, పంచదార ౭ భాగములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి, మెత్తగానూరి ౩ గురిగింజలయెత్తును ప్రాతఃకాలమున సేవించి పింబడిగ ఓకరాత్రి యుంచ బడినసీరును ద్రాగిన అత్యంతమైన దష్టి హరించును. ఇది అశ్విసీదేవతల చే ప్రకటించబడి యెను.

❧ తృష్ణాహరయోగము ౧౮ ❧

రోగోపసర్గజాతాయాం ధాన్యాంబుససితం మధు,
వటప్రరోహయష్ట్యాహ్వా కణా మధుకృతా వటీ. 44
ముఖస్థాచిరకాలోత్థాం తృష్ణాం హన్యా త్సుదుస్తరాం,

తా. రోగమువలన దస్విగలిగిన ధనియాలసీళ్ళలో తేనె, పంచదార గలిపిత్రాగవల యును. లేక మణ్ణిచిగుళ్ళనుగాని, లేక లేతమణ్ణియూడలు, అతిమధురము, పిష్పశ్శు అను వానినిగాని నూరి యుంటజేసి పుక్కిలియం దునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన చిరకాలముగ జనించి యసాధ్యంబుగనుండు దష్టి హరించును.

❧ ఔద్రాదిగంఢూషము ౧౯ ❧

సఔద్రమామ్ర జంబూత్థం పిబే త్క్వాథం సుఖోష్ణకమ్. 45
సతృష్ణో మధునా కుర్యా ద్గంఢూషాన్ సలిలాశ్రితం,

తా. మామిడి, నేరేడు, అనువానినిసమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి తేనె వైచి చల్లార్చి త్రాగినను, లేక తేనెలోసిట్కుగలిపి పుక్కిలించి యుమిసిననుదష్టిశమించును.

❧ దాహమునకు చంద్రకళారసము ౨౦ ❧

గగనదరదయుక్తం శుద్ధసూతంచ గంధం
ప్రహరమధుసపిష్టం వల్లయుగ్తం నరోద్యాత్
జ్వరహరగదసింహో శృంగబేరోదకేన
ప్రథమజనితదాహం తక్రభుక్తంచ భోజ్యమ్. (నిత్యనాథీయే)

తా. అభ్రకభస్మము, శుద్ధిజేసిన ఇరిగిలీకము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధ కము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి తేనెతో నొకరూము మద్దించి రెండు వల్లముల యెత్తును అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన వాతప్రకోషమువలన గలిగిన దాహ ము, జ్వరము శమించును. షణ్మము మజ్జికయన్నమును భుజింపవలయును. ఇది గదసింహ రస మనియు జెప్పబడును.

❧ రసాదిగుటికలు ౨౧ ❧

రసబలిఘనసారచందనానాం సనలదనేవ్యపయోదభీవనానామ్,

అపహరతిగుటిముఖస్థితేయం సకలసముత్థితదాహమాశ్రయేత్తామ్.

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధకర్పూరము, చందనము జటా మాంసి, వట్టివేరు, తుంగము స్తైలు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేలిలోగలిపి యుంటలుజేసి నోటియందునిచొనిన త్రిదోషమువలనజనించిన దాహము హరించును. కావున నీరసాదిగుటికలను ఎల్లప్పుడు నోటియందునిచొనవలయును.

—౧౭ మృతసంజీవనీగుటికలు ౧౭—

మధుయష్టి లవంగంచ శిలాజతు తృటిస్తథా,

సహస్రభావనా కార్యా నవతండులవారిణా. 48

యామమాత్రం దృఢం మద్ద్య వటికోల సమాస్తృతా,

కృష్ణకార్పాసనీరేణ తృష్ణా దాహ జ్వరా జయేత్. 49

మూర్ఛాద్యముగ్రరోగంచ వాతం పిత్తంచ నాశయేత్,

మృతసంజీవనీ ప్రోక్తా పూజ్యపాదైరుదీరితా. (సిద్ధరసాల్లవే) 50

తా. అతిమధురము, లవంగములు, శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు, ఏలకులు అనువానినిసమ భాగములుగ చూర్ణముజేసి క్రొత్తదియ్యపుకడుగుతో ౧౦౦౦ మార్లు భావనజేసి పిదప నొకరూము బాగుగమద్దించి రేగుబండంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నల్లప్రతి యూరసానుపానముతో నేవించిన దష్టి, దాహము, జ్వరము, మూర్ఛ మొదలగు భయంకరరోగములు, వాతజ, పిత్తజరోగములు నశించును. ఇది పూజ్యపాదునిచే జేప్పం బడియెను.

—౧౮ ఖర్జురాదిచూర్ణము ౧౮—

ఖర్జురామలబీజాని పిప్పలీచ శిలాజతు,

ఏలా మధుక పాషాణ చందనోర్యారుబీజకమ్. 51

ధాన్యకం శర్కరాయుక్తం పాతవ్యం యష్టివారిణా,

అంగదాహం లింగదాహం గుదజం ఊణశుక్రజమ్. 52

శర్కరాశ్చరి శూలఘ్నం వృష్యం బలకరం పరం,

నాశయే స్తూత్రరోగాంశ్చ తథా శుక్రభవానపి. 53

తా. ఖర్జురము, ఉసిరికపరుగు, పిప్పళ్ళు, శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు, ఏలకులు, అతి మధురము, కొండసిండివేరు, చందనము, దోసవిత్తులు, కొలిమెద్దు, పంచదార - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అతిమధురకషాయానుపానముతోడ త్రాగిన శరీరము, మేధ్రము, గుదము అనువానియందలితాపము, శుక్రక్షయమువలన జనించిన తాపము,

శర్కరాశ్చరి, శూల, మూత్రరోగము, శుక్లదోషమువలన జనించినరోగము - వీనిని హరింపజేసి వీర్యవృద్ధిని, బలమును, గలుగజేయును.

❧ పిత్తజదాహమునకు చికిత్స ❧

పిత్తజ్వరహరై స్సరైః పిత్తదాహే విధిర్నతః. 54

తా. పిత్తజదాహమునందు సంపూర్ణముగ పిత్తజ్వరనాశనకరచికిత్సలం జేయవలయును. (అత్తిపాలను పంచదారలోకలిపి భక్షించిన దాహము హరించును.)

❧ చందనాదిచూర్ణము ❧

చందనోశీర కుష్మాబ్ధ థాత్రీ చోరక ముత్పలం,
మధుకం మధుపుష్పంచ ద్రాక్షా ఖర్జూరకం తథా. 55

చూర్ణం కృత్వా సమసితం ప్రాతశ్శీతాంబునాపిబేత్,
రక్తపిత్తం తథాశ్వాసం వైత్తం గుల్మం సముద్ధరేత్. 56

అంగదాహం శిరోదాహం శిరో విభ్రమమేవచ,
కామలాంచ ప్రమేహంశ్చ వైత్తజ్వరవినాశనమ్. 57

చందనాద్యమిదం చూర్ణం పూజ్యపాదేన భాషితం,

(భైరవకల్పే)

తా. చందనము, వట్టివేరు, చెంగల్వనోష్ఠ, తుంగమునైలు, ఉసిరికవరుగు, కచ్చారములు, కలువగడ్డలు, అతిమధురము, ఇచ్చుపువ్వు, ద్రాక్షపండు, ఖర్జూరము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ పంచదారగలిపి ప్రాతఃకాలమున నొక రాత్రియుంచబడిన నుదకముతోడద్రాగిన రక్తపిత్తము, శ్వాసము, పిత్తగుల్మము, అంగతాపము, శిరోదాహము, తలదిరుగుట, కామిల, ప్రమేహము, పిత్తజ్వరము హరించును. ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పబడియెను.

❧ పునర్నవాదితైలము ❧

శ్వేతంపునర్న వామూలం పలశతమితం శుభమ్. 58

కృష్ణాజ్యదుగ్ధమధ్యేచ వేషయేదాథకే భిషక్,
తత్సమం తిలతైలంచ పృథగ్గ్రన్థ్యాని యోజయేత్. 59

ధూపం షోడశభాగంచ నురీచాష్టవరాళకం,
కచోరోశీరకం శ్వేతం కృష్ణాశీరస్తథైవచ. 60

మంజిష్ఠం రంగచూర్ణంచ శ్రీగంధం రక్తచందనం,
కృష్ణాగరుంచ రుద్రాక్షా న్పలమేకం ప్రయోజయేత్. 61

- తచ్చార్జ్యం తైలమధ్యేచ నిషివే త్పాచయే త్సుధీః,
మేహారికాష్టయుక్తేన పాచయే త్కోమలాగ్నినా. 62
- సుపక్వం తైలముద్భృత్య రాత్రాపంగంచ మర్దయేత్.
అంగశూలం చాంగదాహః స్నేత్రరోగా న్సవీనసాన్. 63
- పాండు కామల ముష్ణాని సూతికా సన్నిపాతజిత్,
కరదాహః న్పాదదాహః స్తంద్రాం కటి సమీరజాన్. 64
- క్షయ కుష్మాంశ్చ కంఠాంశ్చ గజకర్ణాదికం తథా,
శిరోరోగా న్భ్రమీ నిత్తం నేత్రాణాం దృష్టిగోచరమ్. 65
- తథైవామృతతుల్యంచ జ్వరాణాం జీర్ణినామపి,
అస్థిగంతు జ్వరంచైవ మేహజ్వరప్రళాంతయే. 66
- సర్వాంగే మర్దనం చైవ మంగళస్నానమాచరేత్,
శివోదితమిదం తైల మశ్విభ్యాం గోచరికృతమ్. 67
- స్వరోగహరంచైవ దుర్లభం భిషజాం భువి,
సాధయేద్దురుముఖేనైవ సిద్ధిర్భవతి నాన్యథా, 68

(పూజ్యపాదీయే

తా. ౪౦౦ రూపాయలయెత్తు తెల్లగజ్జెరువేరును, ౨౫౬ రూపాయలయెత్త నట్లావునెయ్యి, నట్లావుపాలు అనువానితో నూరి అందు నుష్టలనూనె ౪౦౦ రూపాయల యెత్తు, కరుధూపము ౧౬ రూపాయలయెత్తు, మిరియాలు, లవంగపుచ్చెక్క ౮ భాగములు, కచోరములు, పట్టివేరు, కురువేరు, మంజీష్ఠ, కాచు, చందనము, రక్తచందనము, కృష్ణాగరు రుద్రాక్ష అనువానిచూర్ణము దినసాకటింటికి ౪ రూపాయలయెత్తుచోప్పున గలి మేహారికాష్టములతో మందాగ్నితో తైలపక్వముగ గాచి దించుకొని రాత్రుల సర్వాం మునందు మర్దనముజేసికొని మంగళస్నానముజేసిన అంగశూల, అంగతాపము, స్నే రోగములు, పడినెము, పాండురోగము, కామిల, శరీరమునందలియష్టము, బాలింతర గము, సన్నిపాతము, చేతులు కాళ్ళు మండుట, తంద్ర, కటివాతము, క్షయము, కుష్టము దురద, గజకర్ణము, మస్తకరోగము, భ్రమ, పిత్తము, నేత్రరోగము, దృష్టిరోగము, జీః జ్వరము, అస్థిగతజ్వరము, మేహజ్వరము-పీనిని హరింపజేయును. ఈతైలము పూర్వము ఈశ్వరునిచే జెప్పించబడియెను. దాని నశ్వినీదేవతలు ప్రసిద్ధపఱచిరి. మఱియు నీతైలప సర్వరోగముల హరింపజేయును. ఇదిభూమియందుండు వైద్యులకులభించుట దుర్లభము

ఈతైలమును గురుముఖముగ నెఱింగిన ఔషధసిద్ధి గలుగును. తద్విపరీతంబున సిద్ధి గలుగ గోరదు.

సర్వాంగే చందనాలేప శృంగధ్ర కస్తూరికాయుతః,
సితనీరజలేపోవా ధారాగారనివేశనమ్.

69

తా. పచ్చకర్పూరము, కస్తూరి అనువానితో గూడియుండు శ్రీగంధమును పూసి కొనినను, లేక తెల్లతామరపువ్వుల ధరించినను, లేక జలయంత్రములు గలగృహమున నెవనించుచుండినను తాపము హరించును.

❧ తృష్ణారోగములయందు పథ్యము ❧

భృష్టముద్దైర్న సూరైర్వా చణకైర్వా కృతోరసః,

రంభాపుష్పం తక్రకూర్చం ద్రాక్షౌ పర్పట వాలకమ్.

70

కపిత్థం మాలికా కోలం కూశ్మాండక ముపోదికా,

ఖర్జూరం దాడిమం ధాత్రీ కర్కటీలదంబుచ.

71

జంబీరం కిరమర్దశ్చ బీజపూరో గవాంపయః,

మధూకపుష్పం ప్రీబేరం తిక్తాని మధురాణిచ.

72

బాలతాళాంబు శీతాంబు పయః పేయ ప్రపానకం,

మాక్షికం సరసీతోయం శతాహ్వ నాగ కేసరమ్.

73

ఏలా జాతీఫలం పథ్యా కుస్తుంబరి కుచందనం,

ఘనసారో గంధసారః కౌముదీ శిశిరోఽనిలః.

చందనార్ద్రప్రియాశ్లేషో ముక్తాభరణధారణః,

గాహనం లేపనంచాస్య పథ్యమేతత్త్రపాతురే.

75

(మాధవనిదానే)

తా. వేయించిన పెసలు, చిఱుసెనగలు, సెనగలు అనువానితో చేనితోనైనను జేయబడినకట్టు, అరటిపువ్వు, మజ్జిగ, జాన్ను, ద్రాక్షపండు, పర్పటకము, వట్టివేరు, వెలగపండు, పువ్వులదండ, రేగుపండు, గుమ్మడుకాయ, బచ్చలికూర, ఖర్జూరపండు, దాడింబపండు, ఉసిరికపండు, దోసకాయ, పారేసీరు, సిమ్మపండు, ఓకఫలము, మాదీఫలము, ఆవుపాలు, ఇబ్బపువ్వు, కురువేరు, చేదుగలరసము, మధురరసము, లేకతాటిసీరు, శీతోదకము, పాలు, పానకము, తేనె, చెరువులోనినీరు, చల్లపిల్లిగడ్డలు, నాగకేసరములు, ఏలకులు, జాడికాయ, కరక్కాయ, కొతిమెర్లు, రక్తచందనము, పచ్చకర్పూరము, కచూరములు, వెన్నెల, చల్లనిగాలి, చందనముపూసికొనిన స్త్రీలయొక్కయాలిగనము,

ముత్యాలహారముల ధరించుట, నదులయందు స్నానముజేయుట, లేవనము-ఇవి తృష్ణారోగమునందు పథ్యకరంబులు.

❧ తృష్ణారోగమునం దపథ్యము ❧

స్నేహంజనం స్వేదనధూమపానం వ్యాయామనస్యాతపదంతకాప్తం,
గుర్వన్నమష్టుం లవణం కషాయం కటుత్రికం దుష్టజలానితీక్షణమ్. 76

తా. శరీరమునకు తైలముపూసికొనుట, అంజనమువేసికొనుట, చెమటదీయుట, ధూమపానముసేయుట, మిక్కుటముగ సంచరించుట, నస్యముసేయుట, ఎండలోదిరుగుట, చెడ్డదంతకాప్తము, జడాన్నము, పులుసు, ఉప్పు, ఒగరుగలరసములు, శొంఠి, విప్పిలి, మిరియాలు, చెడ్డనీరు, కారము అనువానిసేవంజేయుట-ఇవి యన్నియు తృష్ణారోగమునం దపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయును.

❧ దాహరోగమునందు పథ్యము ❧

శాలయష్టష్టికా ముద్గా మసూరా శృణకా యవాః,
ధన్వమాంసరసాలాజా మండంవై సక్తువాసితా. 77

శతధాతం ఘృతం దుగ్ధం నవనీతం పయోభవం,
కూశ్మాండం కర్కటీ మోచా పనస స్వాదు దాడిమమ్. 78

పటోల పర్పటీ ద్రాక్షా ధాత్రీ ఫల పరూషకం,
బింబీ తుంబీ తథాపేతః ఖర్జూరం ధాన్యకం మిసీ. 79

బాలతాలం ప్రియాళంచ శృంగాటంచ కనేరుకం,
మధూకపుష్పం హీరారం పథ్యా తిక్తాని సర్వశః. 80

సితాప్రదేహః భూవేశ్వ నేకోఽభ్యంత్రంగావగాహనం,
ఘల్లోత్పలదళక్షౌమ శయ్యాశీతలకాననమ్. 81

కథావిచిత్రాగీతాని వాద్యం మంజుశభాషణం,
ఉశీరచందనోలేప శ్శీతాంశు శ్శిశిరోఽనిలః. 82

ధారాగృహం ప్రియాస్పర్శో ప్రతీరం హిమవాలుకం,
సుధాంశురశ్చయస్నానం మణయో మధురోరసః. 83

పూర్వోక్తాని విధేయాని పిత్తహరిణి తానిచ,
ఇతి దాహవతాం నృణాం పథ్యవర్గ ఉదాహృతః. 84

(మాధవనిదానే)

తా. ౬౦ దినములకు ఫలించెడివడ్డు, పెసలు, చిఱునెనగలు, నెనగలు, యవలు, మిట్టభూమియందలి జంతుమాంసరసము, బాజమండము, పేలపిండి, పంచదార, నూరు మార్లు ఉడకముతో గడుగఁబడినఘృతము, పాలు, పాలయందు తీయఁబడిన వెన్న, బూడిదగుమ్మడుకాయ, దోసకాయ, ఆరటిపండు, పనసపండు, తీసిగలదాడిమపండు, పొట్లకాయ, పర్వాటకము, ద్రాక్షపండు, ఉసిరికయొలుపు, పెద్దయీతపండు, దొండకాయ, అసుపకాయ, అల్లము, ఖర్జూరపండు, ధనియాలు, సదాప, లేతతాటిముంజలు, సారపప్పు, పొకెగడ్డ, నెమ్ముటములు, పంచదార, శీతపదార్థలేషణము, భూగృహము, సేచనము, అభ్యంజనస్నానము, వికసించిన కమలములయొక్క శయ్యవై పరుండుట, పట్టుమెత్తవైపరుండుట, చల్లనితోట, చిత్రకథలను, సంగీతమును, వాద్యమును వినుట, మంచుమాటలాడుట, వట్టిపేరువినకఱ్ఱలయొక్కగాలిని సేవించుట, చందనమును బూసికొనుట, వెన్నెల, చల్లనిగాలి, జలగృహము, స్త్రీలయొక్కయాలింగనము, ఏటిగట్టునందు గూర్చుండుట, పచ్చకర్పూరము, చంద్రకిరణము, స్నానము, రత్నధారణము, మధురరసము, పూర్వోక్తశీతనాశనకరయోగములు . ఇవియన్నియు దాహరోగమునందు పథ్యకరంబులు.

❧ దాహరోగమునందపథ్యము ❧

విరుద్ధాన్యన్న పానాని క్రోధో వేగవిదారణం,
శ్రమన్యవాయు మాథ్నానం ఔరం పిత్తకరాణిచ. 85
వ్యాయామ మాతపం తక్రం తాంబూలం మధురామతం,
వ్యవాయు కటు ట్క్రోష్ణాక్ దాహవాక్ పరివర్జమేత్. 86

తా. క్షీరమత్స్యదివిరుద్ధమును, విరుద్ధాపానమును సేవించుట, క్రోధమును జెందుట, మలమూత్రాదులవేగము నడ్డగించుట, శ్రమ, స్త్రీగమనము, కడుపు నుబ్బించెడి పదార్థములు, ఔరము, పిత్తకరపస్తవులు-వీనిని మిక్కుటముగ సేవించుట, మిక్కుటముగ సంచారముసేయుట, ఎండ, మజ్జిగ, తాంబూలము, లేనె, ఇంగువ, చేదు, కారము, ఉష్ణము గలపదార్థములు వీనిని సేవించుట-ఇవి దాహరోగమునందపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే పానాని పరివివలయును.

1 లాజమండ మన—ఒకభాగము పేలాలలో ౧౪ భాగములసీరుపోసి పేలాలు ద్రవించి గంజిగనగువఱకు నుడికించుటయ. 2 సేచన మన—శీతోదకము మొదలగు పానాని శరీరముపై చలకరించుటయ.

— హృద్రోగనిదానము —

అత్యుష్ణాష్టుకమాయంచ హ్యతిస్త్రీవ్యసనం తథా,
హృది బాధాం ప్రకుర్వంతి హృద్రోగం తం ప్రచక్షతే. 87
(మాధవనిదానే)

తా. అత్యుష్ణము, పులుసు, ఒగరుగల ద్రవ్యములను మిక్కుటముగ నేపించుట, మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగమునేయుట-వీనివలన అొప్పునందు పీడజనించును. ఇదియ హృద్రోగ మనంబడును. (హృద్రోగ మన అొప్పునొప్పి.)

— హృద్రోగభేదములు —

హృద్రోగః పంచభా దోమైః పృథక్సర్వైశ్చ జాతుభిః,
వాతాత్సశూలం హృదయం పితృద్దాహసమన్వితమ్. 88
కఫతోఽతిగురు స్తస్యభిం సర్వతే స్ఫర్వలక్షణం,
సత్యాజ్యః క్రిమిభిశోఽప్థో హ్యతికంఠాసమన్వితః. 89

తా. విరుద్ధాహారవిహరములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి వాతజ, పిత్తజ, క్లేష్టజ, నన్ని పాతజ, కృమిజములన నైదువిధములైన హృద్రోగములను గలుగంజేయును. అందు వాతమువలన జనించిన హృద్రోగములో అొప్పునందు నొప్పి గలుగును. పిత్తమువలన జనించినదానిలో అొప్పులో తాపము గలుగును. క్లేష్టమువలన జనించినదానిలో వాత, పిత్త, క్లేష్టలక్షణంబులు గలిగియుండును. ఇది అసాధ్యము. * క్రిములవలన జనించినదానిలో మిక్కుటముగ దురదగలుగును. (ఏకదోషమువలన జనించిన హృద్రోగములే సాధ్యంబులు. వైదోష, త్రిదోషములవలన జనించిన హృద్రోగములు అసాధ్యంబులు.)

మారుతాద్ధృదయం యస్య స్ఫుటితం చాతివేదనం,
పితృన్తూర్చాక్షమస్వేదో ముఖశోషః ప్రజాయతే. 90
శ్రమోఽపచిత్స మందాగ్నిః కఫస్రావః కఫాధికే,
మిశ్రితం ద్వంద్వజం జ్ఞేయం సర్వలింగం త్రిదోషజమ్. 91

తా. వాతజహృద్రోగమున అొప్పు పగిలినటుల మిక్కుటముగ నొచ్చును. పిత్త హృద్రోగమున మూర్ఛ, బడలిక, చెమట గలిగి ముఖము వాలి నట్లుండును. క్లేష్టజహృద్రోగమున శ్రమ, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము గలిగి నోటినుండి కఫము వెడలును. ద్వంద్వ హృద్రోగమున రెండేసిదోషలక్షణంబులు గలిగియుండును. త్రిదోషజహృద్రోగమున వాత, పిత్త, క్లేష్టలక్షణంబు లన్నియు గలిగియుండును. (ఇది అసాధ్యము.)

❧ కృమిహృద్రోగలక్షణము ❧

విద్యాత్రిదోషంత్యపిసర్వలింగం తీవ్రార్తితోదంక్రిమిజంసకండుకమ్.
ఉల్లేఖదస్థీవనగ తోదశూలం హృల్లాసకస్తమః,
అరుచి శ్వాసనేత్రత్వం శోషశ్చ కృమిజే భవేత్. 93

తా. తీవ్రమైనపీడ, శూల, దురద గలుగుట, నోటిలో నీ రూరుట, ఉమియుట,
సూదులతో బొడుచునటుల పీడ గలుగుట, ఓకరింతలు గలుగుట, అరుచి, నేత్రముల
యందు నలుపువర్ణము, శోష గలుగుట- ఈలక్షణములు క్రిమిజహృద్రోగమునగలుగును.

❧ హృద్రోగోపద్రవములు ❧

క్లోమసాదో భ్రమశ్శోషో జ్ఞేయాస్తేషా ముపద్రవాః,
క్రిమిజే క్రిమిజాతీనాం శైష్టికాణాం చ యేమతాః. 94
సంస్తంభ స్పృజ్వరం ఘోరం రూక్ష స్పర్శా సహం గురు,
ఆధ్వాన క్షుత్ హృష్కంత వాతవిష్ణా త్రరోధతా. 95
తంద్రారోచకశూలాని తస్య లింగాని నిర్దిశేత్,

తా. పిపాసాస్థానమున బడలిక, భ్రమ, శోష గలిగిన హృద్రోగోపద్రవము లని
తెలియవలయును. మఱియు క్రిమిజహృద్రోగమున “క్లో. హృల్లాసమాస్యప్రవణమతి
పాకమరోచకమ్, మూర్ఛాఛర్ది తృషానాహ కార్యశ్వయథుషీనసాన్.” (అనగా
ఓకరింతలు, నోట నీరుగారుట, అన్నము పాకముగాకుండుట, అరుచి, మూర్ఛ, వాంతి,
దప్పి, కడుపుబ్బరము, శరీరకృశత్వము, వాపు, పీనసము అన కఫజక్రిమిరోగోపద్రవంబు
లును, శరీరస్తంభనము, భయంకరమైనజ్వరము, హృదయమున రూక్ష, జడత్వము
గలిగి యుష్ణస్పర్శను సహించ లేకుండుట, కడుపుబ్బరము, కడుపు, తొమ్మ, కంఠము,
అపానవాతము, మలమూత్రములు అడ్డగించబడుట, తంద్ర, అరుచి, శూల అను గుఱ
ద్రవంబులును గలుగును.

❧ హృద్రోగమునకు రసాయనము ❧

రసగంధాభ్రభస్మాని పార్థవృక్షత్వగంబునా. 96
ఏకవింశతిథా ఘర్తే భావితాని విధానతః,
మాషమాత్రమిదం చూర్ణం మధునాసహ లేహయేత్. 97
వాతజం పిత్తజం శ్లేష్మ సంభూతం వా త్రిదోషజం,
క్రిమిజుచాపి హృద్రోగం నిహంత్యేవ నసంశయః. 98

(ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, గంధకభస్మము, అభ్రకభస్మము-పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి ఎండయందునిచి మద్దిచెక్కరసముతో ౨౧ మారు భావనజేసి మాషప్రమాణమును తేనెతో సేవించిన వాత, పిత్త, క్లేష్ట, త్రిదోష, క్రిమిజహృద్రోగములు నిస్సంశయముగ హరించును.

❧ వైత్తహృద్రోగమునకు పంచసారరసము ౧౮ ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం థాత్రీఫలద్రవైర్ద్ధినం,
యష్టి ఖర్జూర ద్రాక్షాణాం క్వాథేన మర్దయేద్ధినమ్ 99
పంచసారరసోనామ భక్షయే న్నాషమాత్రకం,
థాత్రీచూర్ణం సితాచాను పితృహృద్రోగశాంతయే. 100
(మతాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసినరస, గంధకములను సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి ఉసిరికపండ్లరసముతో నొకదినము, యష్టిమధుకము, ఖర్జూరపండు, దీపద్రాక్ష అనువాని కషాయముతో నొకదినము మర్దించి మాషమెత్తుమాత్రలు జేసి ఉసిరికపప్పుచూర్ణము, పంచదార అనుశానియనుపానముతోడ సేవించిన వైత్తహృద్రోగము హరించును.

❧ క్లేష్టహృద్రోగమునకు హృదయార్ణవరసము ౧౮ ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతం తామ్రం ద్వయోస్సమం,
మర్దయే త్రిఫలాద్రావైః కాకమాచీద్రవైర్ద్ధినమ్. 101
చణమాత్రాం వటిం ఖాదే ద్రసోఽయం హృదయార్ణవః,
కాకమాచీఫలం శుష్కం త్రిఫలాపలసంయుతమ్. 102
ద్వాత్రింశతాపలైస్తోయైః క్వాథ మష్టావశేషకం,
అనుపానం పిబేచ్ఛాంత్యై హృద్రోగేచ కఫాత్థితే. 103
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము-ఇవిసమభాగములు, ఈరెంటికిసమము తామ్రభస్మము-ఇటుల వానినేకముజేసి త్రిఫలములు, నల్లకాచాకు అనువానిరసములతో నొకదినము మర్దించి నెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఎండిన నల్లకాచి పండ్లు, త్రిఫలములు అనువానిని దినుసుకొక్క క పలముచొప్పున దంచి 3౨ పలములు నీళ్ళుపోసి అష్టావశేషముగ కషాయముగాచి యాయనుపానముతోడ సేవించిన క్లేష్టహృద్రోగము హరించును.

హృద్రోగమునకు గుంజాభద్రరసము ౭

నిమ్మత్రయం శుద్ధసూతం నిమ్మద్వాదశగంధకం,
గుంజాబీజంచ పణ్ణిష్కం నింబబీజం జయాతథా. 104

ప్రత్యేకం నిమ్మమాత్రంతు సమం నేపాళబీజకం,
జయా జంబీర ధుత్తూర కాకమాచీ ద్రవైర్ద్విసమ్, 105

మద్ద్యం సర్వం రసం కుర్యా ధృత్తైర్గుంజాద్వయం లిహేత్,
గుంజాభద్రరసోనామ హింగు సైంధవసంయుతమ్. 106

శమయత్యేవ కించిత్ర మురస్తంభంచ దుస్సహం,
అర్కక్షీరేణ సింధూత్థం లేపావక్షసి దాపయేత్. 107

పద్మకేసరకం ద్రాక్షా నింబబీజం జయాతథా,
తుల్యం చతుర్ధణం క్షీరం క్షీరాత్త్రయం చతుర్ధణమ్, 108

క్షీరావశేషంచ పచేత్సత్తౌద్రం పాయయేద్భిషక్,
ఉదరాణి క్షతంచైవ హృద్రోగం రక్తపిత్తనుత్. 109

(ఆయుర్వేదే)

శుద్ధిజేసినరసము 3 నిమ్మములు, శుద్ధిజేసినగంధకము ౧౨ నిమ్మములు, గురి
గింజలు ౬ నిమ్మములు, వేపవిత్తులు ౧ నిమ్మము, తక్కులివిత్తులు ౧ నిమ్మము, శుద్ధి
జేసిననేపాళములు ౧ నిమ్మము-ఇట్లు వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి తక్కులి, సిమ్మపండు,
ఉమ్మెత్తాను, నల్లకాచాకు అనువానిరసములతో నొకదినము మర్దించి రెండు గురిగింజలంత
మాత్రలుజేసి నెయ్యి, ఇంగువ, సైంధవలవణము అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన
కడుదు స్తరమైన హృద్రోగము హరించును. మఱియు సైంధవలవణమును జిల్లేడుపాలతో
నూరి తొమ్మిదందు లేవనము జేసిన దుస్తరమైన హృద్రోగము హరించును. తామరకేస
రములు, ద్రాక్షపండు, వేపవిత్తులు, తక్కులి అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి
పానికి నాలుగింతలు ఆవుపాలు, ఆవుపాలకు నాలుగింతలు నీళ్ళుపోసి పాలుకేషించు
నటులగాది అందొకింతలేసే, రెండుగురిగింజలయెత్తుబొషధమునుగలిపి సేవించిన ఉదరము,
గాయము, హృద్రోగము, రక్తపిత్తము హరించును.

హృద్రోగమునందు పథ్యము ౭

స్వేదో విరేకో వమనంచ లంఘనం వస్తిర్విలేప శ్చిరరక్తశాలయః,
మృగాపిజం జాంగలసంజ్ఞయాన్వితం యూషారసాముద్ధకుళుత్థసంభవాః.
పురాణకూక్ష్మాండరసానదాడిమం శమ్యాకశాకంతు పటోలకంచ,

ఏరండతైలం గగనాంబునైంధవ మాజావితక్రంచ పురాతనోగుడః.
శుంఠీ యవానీ లతుసం హారితకీ కుష్ఠంచ కుస్తుంబరు కృష్ణమార్ద్రకం,
సౌవీరశుక్లం మధువారుణీరసః కస్తూరికా చందనకం ప్రమాణమ్.
తాంబూలమవ్యేషగణస్సఖాభవే న్నర్త్యస్యహృద్రోగనిషీడితాత్మనః,
(మాధవనిదానే)

తా. చెమటదీయుట, విరేచనము, వసునముజేయుచుట, లంఘనమువేయుట, వస్త్రీ
కర్తంజేయుట, లేవనములజేయుచుట, కడుప్రాతశ్శెట్టిబియ్యపువంటకము, అడవియందుండు
పశుపక్షులమాంసము, పెసరకట్టు, ఉలవకట్టు, ప్రాతగుమ్మడుకాయ, మామిడికాయ,
దాడిమపండు, జేలాకు, పొట్టికాయ, ఆముదము, వానసీరు, నైంధవలవణము, మేక,
గొట్టె అనువానిమజ్జిగ, ప్రాతబెల్లము, శొంఠి, ఓమము, వెల్లుల్లి, కరక్కాయ, చెంగల్వ
కోష్ఠు, కొలిమెర్లు, మిరియాలు, అల్లము, కలి, తెల్లనితేనె సాఁరాయి, కస్తూరి, చంద
నము, తాంబూలము, అనునవి హృద్రోగమునందు పథ్యకరంబులు.

❧ హృద్రోగమునం దపథ్యము ❧

తృట్ఫర్దిమూ త్రానిలశుష్క కాసోద్గరశ్రమశ్వాసవిడ శ్రవేగాఽ,
సింధ్వీందువింధ్యాద్రినదీజలాని మేషీపయోమృప్తజలంకషాయం.

తా. దప్పి, వాంతి, మూత్రము, వాతము, పొడిదగ్గు, తేనుపు, శ్రమ, శ్వాసము,
మలము, రోదనము అనువానివేగము నడ్డగించుట, సింధునది, హిమాలయము, వింధ్య
పర్వతము అనువానియొక్క జలము, బట్టెపాలు, దుష్టజలము, ఒగరు (ఉప్పు, కారము,
దంతకాష్ఠము, రక్తమోక్షణము) ఇవి హృద్రోగమునం దపథ్యకరంబులు.

❧ విషాచీలక్షణము ❧

వివిధైర్వేదనాభేదై ర్వాయుర్వైభృశకోపితః. 114
సూచీభివ గాత్రాణి విధ్యతీతి విషాచికా, (మాధవనిదానే)

తా. వాతము మిక్కుటముగ బ్రకోపించుటవలన పలువిధ వేదనాభేదములు
గలిగి సూదులతో బొడుచునటుల శరీరమును వేధించునది విషాచి యనంబడును.

❧ వాతవిషాచీలక్షణము ❧

తత్ర శూల భ్రమానాహ కంపస్తంభాదయోఽనిలాత్. 115

తా. కడుపునొచ్చుట, శ్రమగలుగుట, కడుపుబ్బుట, శరీరము వణకుట. శరీరము
స్తంభించుట-శూలక్షణములు గలది వాతవిషాచి యని చెలియవలయును,

❧ వైత్తవిహచీలక్షణము ❧

పితృజ్వరోఽతీసారశ్చ తంద్రా తృప్తిలపాదయః,

తా. జ్వరము, అతిసారము, తంద్ర, దష్టి గలుగుట, వదరుట - ఈలక్షణములు గలది పితృవిహచి యని తెలియవలయును.

❧ క్షేష్టవిహచీలక్షణము ❧

కఫాచ్ఛద్యంగ గురుతా వాక్సంగః క్షీచనాదయః.

116

విషూచ్యా మతివృద్ధామూం పారిదాహః ప్రశస్యతే,

సదాహశ్చాపదాచైవం విధివచ్ఛిపచారయేత్.

117

తా. వమనంబు లగుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, నోరు బంధింపబడి మాట లాడుటకు శక్తిలేకుండుట, నోట జొల్లు గారుట - ఈలక్షణములుగలది క్షేష్ట విహచియని తెలియవలయును. విహచి మిక్కుటముగ వృద్ధిజెందిన మడమలుమొదలు పాదముల వఱకు రక్ష చేసి యథావిధిగ చికిత్సింపవలయును.

❧ విహచ్యుప్తవ్రమము ❧

నిద్రానాశో రతిః కంపా మూత్రాఘాతో విసంజ్ఞతా,

అమీ ఉపద్రవా ఘోరా విషూచ్యాం పంచదారుణాః.

118

తా. నిద్రాభంగము, వివదార్థమునం దిచ్ఛలేకుండుట, వణకు, మూత్రప్రతిబంధము, మూర్ఛ-అనుసీయైదును విహచియందు దారుణోపద్రవము లని తెలియవలయును.

❧ అసాధ్యవిహచీలక్షణము ❧

శూలం విరేక వమన మానాహో దాహ తాపనం,

విషూచ్యాం షట్ప్రకారేణ మృత్యురేవ నసంశయః.

119

(ఆయుర్వేదే)

తా. వైచెప్పంబడిన విహచులలో శూల, విరేచనము, వాంతి, కడుపుబ్బరము, దాహము, తాపము అను నాఱువద్రవములు గలిగిన రోగి నిస్సంశయముగ మృతిజెందును.

రసనాదంతనఖాధరకృష్ణతా నయనమజ్జనకంప శ్రుతిక్షయః,

స్తృతివినాశనకం శిథిలాంగ తా మరణకారణమేతి విషూచికా.

(మాధవకల్పే)

తా. నాలుక, దంతములు, గోళ్ళు, పెదవులు నల్లగ నుండుట, శ్రేణులు గుంటలుపడ్డుట, శరీరము వణకుట, చెవులు ఛినరాకుండుట, స్తృతి లేకుండుట, అవయవ

ములు శిథిలంబులగుట-ఈలక్షణములు విషూచిరోగమునందు గలిగిన మరణము గలుగునని తెలియవలయును. (ఈమధ్యుణములు లేకుండెడి విషూచులే సాధ్యంబులని యెఱింగి చికిత్సంపవలయును.)

❧ అలసకలక్షణము ౧❧

కుక్షిరాసహ్యతేత్యర్థం ప్రతామ్యేత్పరికూజతి,
నిరుద్ధోమారుతశ్చైవ సమం కుతౌ వుపరిధావతి. 121
వాతవరోచి నిరోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవేదపి,
తస్యాలసకమాచప్యే తృష్ణోద్ధారౌతు యస్యచ. (ఆయుర్వేదే)

తా. మిక్కుటముగ కడుపుబ్బుట, మోహమును జెందుట, దీనముగ శబ్దించుట, అజీర్ణమువలన వాతం బభోముఖప్రతిబంధము గల దై హృదయకంఠాదులయందు సంఘరించుట, వాత మలములు మిక్కుటముగ బంధింపబడుట, దప్పి, తేనుపులు గలుగుట-ఈ లక్షణములు గలది అలసకరోగమని తెలియవలయును.

❧ విలంబికాలక్షణము ౧❧

దుష్టంతు భుక్తం కఫమారుతాభ్యాం
ప్రవర్తతేనోర్ధ్వమధశ్చ యస్యాం,
విలంబికాంతాం భృశదుశ్శిక్తితస్య
మాచక్షతే శాస్త్రవిదః పురాణాః. 123

తా. కఫ, వాతములవలన భుజించినయన్నము దుష్టంబై ఊర్ధ్వముగగాని, లేక అభోమార్గముగాని, వెడలకుండిన విలంబికయని తెలియవలయును. దీని నాయుర్వేద వేత్తలు అసాధ్యమని వచించెదరు.

❧ అసాధ్యవిషూచి, అలసకలక్షణము ౧❧

యశ్శ్చాస్యవదంతోష్ఠనఖోల్పసంజ్ఞో వమ్యుద్దితోఽభ్యంతరయాతనేత్రః,
తౌమస్వరస్సర్వవిముక్తసంధి ర్షాయాన్నరోసౌపుసరాగమాయః.

తా. దంతములు, పెదవి, గోళ్ళు నల్లనగుట, ఒకింత తెలివిగలిగియుండుట, వాంతి గలుగుట, నేత్రములు లానికేగుట, హీనస్వరముగలుగుట, సర్వసంఘలు శైథిల్యమును జెందుట-ఈలక్షణములుగల విషూచి, అలసకరోగులు మృతిజెంచెదరు.

❧ విషూచులకు చికిత్స ౧❧

విషూచా మతివృద్ధాయాం * మస్తుదేయం ముహూర్తహుః,

* తక్రం దధిసమం జలమ్.

దధి తక్రం సదా శీఘ్రం పేయం జీవనహేతవే.

125

(మాధవనిదానే)

తా. అధికముగవృద్ధిజేసిన విషాచులయందు పెరుగుమీడినీళ్ళు, పెరుగు, చల్ల అనువానితో చేనినిగాని పలుమారుత్రాగిన రోగి జీవిండును.

గాఢం ప్రచ్ఛద్దనం ప్రాక్షలవణ సలిలై ర్భృంగతోయేననస్యం
చించాపత్రాంభసా సత్రికటు పటుయుతేనాగ్నినా పారిదాహః,

కల్కం శుంఠీ కణానామపి శృతసలిలైః పేయమగ్నిప్రకోపః.

లుంగామైర్వ్యోషనక్తాహ్వాయఫలరజనీత్యంజనంస్వాద్విషాచ్యామ్.

తా. విషాచులయందు తొలుత గాఢముగ వసునముచేయించి విదప నైంధవలవణమును నీళ్ళతోనూరి గుంటగలగరామరసముతోగలిపి నస్యముజేయించినను, లేక చింతామరసముతో త్రికటుకములు, నైంధవలవణము గలిపి నస్యము జేయించినను, లేక మడమలయందు రక్షలువేసినను విషాచి హరించును. మఱియు త్రికటుకములను నూరి కల్కముజేసి ఉష్ణోదకములతోగలిపి త్రాగిన విషాచి హరించి అగ్నిదీపనము గలుగును. త్రికటుకములు, క్రాసుగపిత్తులు, వసపు- వీనిని మాదీఫలరసముతో నూరి అంజనమువేసిన విషాచి హరించును.

అగ్నిముఖరసము

సూతం గంధం పిషం తుల్యం మద్దయేధార్ద్రాకద్రవైః,

అశ్వత్థచించాపామార్గ త్వరః త్వరౌచ టంకణమ్.

127

జాతీఫలం లవంగంచ త్రికటు త్రిఫలాసమం,

శంఖత్వరం పంచషట్కం హింగు జీరం ద్విభాగకమ్.

128

మద్దయే దప్లుయోగేన గుంజామాత్రం పటికృతా,

పాచనీ దీపనీ సద్యో జీర్ణశూల విషాచికాః.

129

హిక్కాం గుల్మం చోదరంచ నాశయే న్నాత్రసంశయః,

రసేంద్రసంహితాయాంచ నామ్నా పిష్పిముఖో రసః.

130

(నిత్యనాథీయే)

తా. రసము, గంధకము, వసనాభి-వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ భిల్వములొననిచి అల్పపురసముతో మర్దించి, అందు రావి, చింత, ఉత్తరేణు అనువాని త్వరములను, యవత్వరము, సర్జత్వరము, వెలిగారత్వరము, జాజికాయ, లవంగములు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, శంఖభస్మము, యవత్వరము అనువాని చూర్ణములను, పుష్కర

మూలము, సర్వతొరము, మోదుగు, నువ్వలదంటు, యవలు అనువానితొరములను సః
భాగములుగ గలిపి దానితో ఇంగువ, జీలకఱ్ఱ అనువానిని ౭ భాగములు జేర్చి నిః
పండు, పులిచింత మొదలగు పుల్లనిద్రవ్యములరసములతో మర్దించి గురుగింజితమాత్ర
జేసి సేవించిన అజీర్ణము, శూల, విఘాచిక, ఎక్కిళ్లు, గుల్మము, ఉదరము అను వాని
నిస్సంశయముగ హరింపజేసి పాచన దీపనముల గలుగజేయును.

శంకపటిక ౧౦

చించాశ్వత్థ స్నుహి తొర మపామార్గార్కకం తథా,
లవణం పంచ సంగృహ్య తతో లవణంచకాః. 13

పైంధవాద్యాః సమాదాయ సర్వమేతత్పలద్వయం,
ద్వాకర్షాచ పృథక్కార్య తథావై శంఖమార్ణతః. 14
ఫలత్రయాచ్చ కరైకం ద్వికర్షంతు లవంగకం,

ఏతత్సర్వం సమాసాద్య శ్లక్ష్యచూర్ణీకృతం శుభమ్. 15

భావయే దప్లుయోగేన సప్తథాచ ప్రయత్నతః,
రసశృంఖవటీనామ సేత స్సర్వరోగజితే. 16

గుంజామాత్రమిమంఖాదే ద్భవే ద్దీపనపాచనం,
అజీర్ణం వాతసంభూతం పిత్తశ్లేష్మభవంతథా. 17

విషూచీం శూలమానాహం హన్యా దత్ర న సంశయః,

(మాధవనిదానే

తా. చింత, రావి, జెముడు, ఉత్తరేణు, జిల్లేడు అనువానితొరములు, పంచలవ
ములు- ఇవి దినుసు కెసిమిది రూపాయలయెత్తు, శంఖభస్మము ౨ రూపాయలయెత్తు
త్రిఫలములు ౧ రూపాయయెత్తు, లవంగములు ౨ రెండురూపాయలయెత్తు-ఇటుల వీ
స్లెల్ల దంచి చూర్ణముజేసి నిమ్మరండ్లరసముతో నేడుమార్లు భావనజేసి ఒక గురిగింజయె
త్తును సేవించిన సర్వరోగములు, వాత, పిత్త, కఫములవలన జనించినఅజీర్ణము, విఘాచి
శూల, ఆనాహము- వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపజేయుటయేగాక దీపన, పాచనము
లనగా గలుగజేయును.

సంజీవనీగుటికలు ౧౧

విడంగం నాగరం కృష్ణా పథ్యా వహ్ని విభీతకాః. 18

వచా గుడూచీ భల్లాతౌ విషంచాత్ర ప్రయోజయేత్,
ఫతాని సమభాగాని గోమూత్రేనైవ వేషయేత్, 19

గుంజాభాం వటికాం కుర్యా ద్వవ్యాదాద్వ్రకజైరసైః,
ఏకామజీర్ణయుక్తస్య ద్వేవిపూచ్యాం ప్రదాపయేత్.

138

తిస్త్రోభుజంగదష్టస్య చతస్రస్సన్నిపాతినః,
గుటికా జీవనీనామ్నా సంజీవయతి మానవమ్.

139

తా. వాయువిడంగములు, శొంఠి, పిప్పలి, కరక్కాయ, చిత్తమూలపుష్పట్ట, తానికాయ, వస, తిప్పతీగె, జీడి, అతివస-వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి గోమూత్రముతో భిక్షమున మర్దించి గురిగించితమాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో నొక మాత్రను సేవించిన అజీర్ణమును, రెండుమాత్రలు సేవించిన విఘాచిని, మూడుమాత్రలు సేవించిన సర్పవిషమును, నాలుగుమాత్రల సేవించిన సన్నిపాతమును హరింపజేయును. ఇవి మనుజునకు సంజీవితలుల్యంబుగ నుండుటచే సంజీవని యని జెప్పబడును.

— విలంబిక, అసలక చికిత్స —

విలంబికాలసకయో రూర్ధ్వాధశ్శోధనం హితం,
నాశేన ఫలవర్త్యచ తథా శోధనభేషజైః.

140

దండాద్యలసకేఘ్నైః రయమేవ క్రియాక్రమః,

తా. విలంబిక, అసలకము అను నీరెండురోగములయందు వమనము, విరేచనము చేయించుట హితకరంబు. మఱియు ఫలవర్తి, శోధనౌషధము హితకరంబు. మఱియు దండాద్యలసకరోగమునందుకూడ ఈచికిత్సలనే జేయవలయును.

— అగ్నిమాంద్యనిదానము —

మంద స్తీక్ణోఽథ విషమ స్సమశ్చేతి చతుర్విధః.

141

కఫపిత్తైనిలాధిక్యాత్తత్సామ్యాజ్ఞాతరోఽనలః, (మాధవనిదానే)

తా. కఫ, పిత్త, వాతాధిక్యమువలనగాని, లేక వాసినమత్స్వమువలనగాని, జాతరాగ్నికి నాలుగవస్థలు గలుగును. అవేవియనిన—కఫమువలనమాంద్యావస్థ, పిత్తమువలన తీక్ష్ణావస్థ, వాతమువలన విషమావస్థ, త్రిదోషసమత్వమువలన సమావస్థ అనునవియ.

— అగ్నిమాంద్యస్వరూపము —

విషమో వాతజాః రోగాః తీక్ష్ణం పిత్తనిమిత్తజాః.

142

కరోత్యగ్నిస్తథా మందో వికారాః కఫసంభవాః,

తా. విషమాగ్ని వాతజన్యములైన ౮౦ రోగములయందు దేవైననొకరోగమును, సామాన్యజ్వరాతిసారములను గలుగజేయును. తీక్ష్ణాగ్ని పిత్తజన్యములైన ౪౦ రోగముల

యందు ఓష, చోషాదికరోగములలో దేనికేని గలుగంజేయును. మందాగ్నికఫజన్యము
తైన ౨౦ రోగములయందు దాలస్యాదుల గలుగంజేయును.

— సమాగ్నినిలక్షణము ౧౮ —

సమాసమాగ్నేయశితా మాత్రాసమ్యగ్విపచ్యతే. 143

స్వల్పాపి నైవ మందాగ్నే ర్విషమాగ్నేస్తు దేహినః,
కదాచి త్పచ్యతే సమ్యక్ కదాచి న్నవిపచ్యతే. 144

మాత్రాతిమాత్రాప్యశితా సుఖం యస్య విపచ్యతే,
తీక్ష్ణాగ్నిరితి తం విద్యాత్సమాగ్నిశ్రేష్ఠ ఉచ్యతే. 145

తా. సమాగ్నియందు భుజించినయాహారము బాగుగ పచనంబగును. మందాగ్ని
యందు అల్పాహారమును భుజించినను పచనము గాకుండును. విషమాగ్నియందు దోకపుడు
బాగుగ పచనంబై మఱియొకపుడు పచనము గాకుండును. తీక్ష్ణాగ్నియందు మిక్కుటముగ
భుజించినను సుఖముగ పచనంబగును. కావున సర్వాగ్నులలో సమాగ్నియే శ్రేష్ఠంబు.
(భస్తక మనునగ్ని తీక్ష్ణాగ్నికి వ్యతిరిక్తంబు. కడుతీక్ష్ణాగ్నియే భస్తక మనుపేరం బరగు నని
చరక గ్రంథమున జెప్పబడియున్నది). ఎట్లనె—

— తీక్ష్ణాగ్నిలక్షణము ౧౯ —

నరే క్షీణకఫే పిత్తం కుపితం మారుతానుగం,
సోష్ణణా పాచకస్థానే బలమగ్నేః ప్రయచ్ఛతి. 146

తదాలబ్ధబలం దేహం రూక్షయే త్సానిలోనలః,
అభిభూయ పచత్యన్నం తైక్ష్ణ్యాదాశు ముహూర్తహః 147

పక్త్వాన్నం సతతో ధాతుః శోణితాదీః పచత్యసి,
తతో దౌర్బల్య మాతంకం మృత్యుంచోపానయేత్పరమ్. 148

భుక్తేన్నే లభతే శాంతిం జీర్ణమాత్రే ప్రతామ్యతి,
తృట్కాస దాహ మోహస్సుస్య ర్వాధయోఽత్యగ్ని సంభవాః. (చరకే)

తా. కఫము క్షయించుటవలన ప్రకోపించినపిత్తము వాతముతో గలసి ఊష్ణ
సహితముగ వర్తమానపాచకస్థానమును జెంది అగ్నికి బలమును గలుగంజేయుచుండ
ఆయగ్ని వాతసహాయమువలన ప్రబలి శరీరమున రూక్షను గలుగంజేయును. మఱియు అగ్ని
తనతీవ్రమువలన భుజించిన యన్నమును శీఘ్రముగ పచనముజేసి తథనంతరము రక్తాది

ధాతువులసహా పలుమారు పచనము సేయును. దానివలన సత్వహాని, రోగము, మరణము సగా గలుగును. మఱియు నన్నము పచనమైనతోడనే మరల భుజించిక సుఖకరంబుగ నుండును. ఐనను అన్నము జీర్ణమైనతోడనే మూర్ఛజెందు ఈయత్యగ్నియందు మూర్ఛ, దష్ఠి, దగ్ధ, దాహము గలుగును.

ఆత్మానం శిరసో జాడ్యం స్తైమిత్యం ఛర్ద్యరోచకం,
ఆలస్య మాస్యవై వర్ణ్యం సర్వంచై వాగ్నిమాంద్యజమ్. 150
(మాధవనిదానే)

తా. కడుపుబ్బుట, తలలో జాడ్యముగలుగుట, శరీరము మ్రానువలెనుండుట, వాంతి, అరుచి, ఆలస్యముగలుగుట, ముఖము వివర్ణంబగుట - ఈలక్షణములన్నియు నగ్నిమాంద్య మువలన గలుగును.

❧ ఆజీర్ణ రోగ భేదములు ❧

ఆమం విదగ్ధం విష్టబ్ధం కఫపిత্তానిలై స్త్రీభిః,
అజీర్ణం కేచి దిచ్ఛంతి చతుర్థం రసశేషతః. 151
అజీర్ణం పంచమం కేచి నిర్దోషం దినపాకిచ,
వదంతి షషించాజీర్ణం ప్రాకృతం ప్రతివాసరమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. కఫ, పిత్త, వాతములవలన క్రూరముగ ఆమాజీర్ణము, విదగ్ధాజీర్ణము, విష్టభాజీర్ణము అన మూడు అజీర్ణములు జనించును. మఱియు ఆహారరసశేషమువలన నాలప యజీర్ణము జనించు నని కొందఱు వచించెదరు. మఱియు జేయింబగళ్లలో పచనం బగు నపుడు కడుపుబ్బరము మొదలగునవి లేకుండిన విదవయజీర్ణమని కొందఱిమతము. మఱియు బ్రతిదినము స్వాభావికముగ (అనగా వికృతిజన్యముగాక) నుండునది ఆరవది యని కొందఱు వచించెదరు. (భుజించినయన్నము పచనంబగుననిమిత్తము సుశ్రుతమున జెప్పబడి యుండు కొన్నియూచారముల ప్రతిదినము తప్పక నాచరింపవలయు నని బోధించెడినిమిత్తము ఈయారవయజీర్ణము జెప్పబడియె. అ వెప్పి యనినః—“శ్లో. భుక్త్వై శతవదం గచ్ఛే ద్వామపార్శ్వేన సంవిశేత్ । శబ్దరూపరసస్పర్శగంధాశ్చమనఃః ప్రియాక్ । భుక్తవా సుపసేవేత తేనాన్నం సాఘ తిష్ఠతి.” అనగా భోజనానంతరము నూరు అడుగుల నడచి ఎడమపార్శ్వముగ నరుండుట. మనస్సుకు ప్రియకరమైనశబ్ద, రూప, రస, స్పర్శ, గంధాదుల సేవించుట - వీనివలన అన్నము బాగుగ పచనమును జేందుననుట.)

—ॐ ఆజీర్ణ కారణము ॐ—

అత్యంబుపానాద్విషమాశనాశ్చ సంధారణాత్స్వేషవిపర్యయాశ్చ,
కాలేషి సాత్త్వ్యం లఘుచాపి భుక్త మన్నం నపాకం భజతే నరస్య.
ఈర్ష్యాభయక్రోధపరిక్షితేన లబ్ధేనశుద్ధైన్యనిషీడితేన,

ప్రద్యేషయుక్తేనచ సేవ్యమాన మన్నం నసమ్యక్పరిపాకమేతి. 154

తా. మిక్కుటముగ నీరు ద్రాగుట, ఆకాలమున భుజించుట, మలమూత్రాది
వేగముల నడ్డగించుట, యగటియందు నిద్రించుట - ఈకారణములవలన భోజనకాలమును
స్నిగ్ధోష్ణాదిగుణయుక్తంబై శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యంబై చులకనగ నుండునన్నమును
భుజించినను బాగుగ వచనము జెందకుండును. మఱియు *ఈర్ష్య, భయ, క్రోధముల
యొక్క వ్యాప్తివలన, టాభ, శోక, దైన్యములయొక్క - వీడవలన మత్సరయుక్తంబుగ
నుండువాడు భుజించినయన్నము బాగుగ వచనముగాకుండును. (ఈర్ష్య, భయ, క్రోధా
దులు మానసికదోషాజీర్ణవిషయమై జెప్పబడియున్నవని కొందఱు వచించెదరు.)

—ॐ ఆమాజీర్ణలక్షణము ॐ—

తత్రామే గురుతోల్లేద శ్శోధో గండాక్షిరూటగః,
ఉద్ధారశ్చ యథాభుక్త మవిదగః ప్రసర్తతే. 155

తా. శరీరమున జడత్వము, ఉల్లేదము గలుగుట, చెక్కిళ్లు, నేత్రములు అనువాని
యందు వాపుగలుగుట, భుజించినటుల తేనుపులు వచ్చుట - ఈలక్షణములు గలది ఆమా
జీర్ణ మని తెలియవలయును.

—ॐ విదగ్ధాజీర్ణలక్షణము ॐ—

విదగ్ధేభ్రమ తృణారాఘః పితౄశ్చ వివిధా రుజః,
ఉద్ధారశ్చ సధూమాప్లు స్వేదో దాహశ్చ జాయతే. 156

తా. భ్రమ, దస్వి, మూర్ఛగలుగుట, పిత్తమువలన పలువిధ పిషు చోషాదికవీడలు
గలుగుట, పొగయుక్తముగ, తేనుపులువచ్చుట, శరీరమున చెమట, దాహము గలుగుట -
ఈలక్షణములు గలది విదగ్ధాజీర్ణ మని తెలియవలయును.

—ॐ విష్టభాజీర్ణలక్షణము ॐ—

విష్టభే శూల మద్ధానం వివిధా వాతేవేదనాః,
మలవాతాప్రవృత్తిశ్చ స్థంభో మోహోఽంగవీడనమ్. 157

* ఈర్ష్య మన-ఒకనిమేలు నోర్చుకుండుట.

తా. కూల, కడుపుబ్బరము, పలువిధవాతభేదాదిరూపవేదనలుగలుగుట, మలము, వాతము బంధించుట, శరీరము స్త్రాభించుట, మోహము, అంగపీడనము (అనగా ఆమ వాతలక్షణము) గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది విష్టభ్రాజీర్ణ మని దెలియవలయును.

❧ రసశేషజీర్ణలక్షణము ❧

రసశేషేన్నవిద్వేషో హృదయా శుద్ధిగౌరవే. 158

తా. అన్నద్వేషము, హృదయమున అస్వస్థత, శరీరజడత్వముగలది రసశేషజీర్ణ మని తెలియవలయును.

❧ వాతాజీర్ణలక్షణము ❧

విప్రంభో వమనం భ్రాంతిస్తద్వాహః పూరిగంధతా,
ముఖే శోషస్తృషాత్రిశ్చ వాతాజీర్ణస్యలక్షణమ్. 159
(మాధవనిదానే)

తా. మలబద్ధము, వాంతి భ్రమ, తొమ్ములో మంట, ముఖమున దుర్గంధము, శోష, దప్పి, పీడ గలిగిన వాతాజీర్ణ మని తెలియవలయును.

❧ పిత్రాజీర్ణలక్షణము ❧

రేచనం జతరే శూలం వమనంచ ముహుర్ముహుః,
హస్తపాదాతిసంకోచః పైత్తాజీర్ణస్యలక్షణమ్. 160

తా. విరేచనములు, కడుపులోకూల, పలుమారు వమనము, హస్త పాదముల యందు సంకోచము గలిగిన పిత్రాజీర్ణ మని దెలియవలయును.

❧ శ్లేష్మాజీర్ణలక్షణము ❧

వాంతిర్భ్రాంతిర్దుభే న్వేదో జడతా నీతతా తథా,
కాష్ఠవజ్జయతే దేహః కఫాజీర్ణస్యలక్షణమ్. 161

తా. వాంతి, భ్రమ, ముఖమునందుచెమట, జడత్వము, శీతలముగలుగుట, శరీరము కొయ్యబారుట - ఈలక్షణములు గలిగిన శ్లేష్మాజీర్ణ మని దెలియవలయును.

❧ అజీర్ణోపద్రవములు ❧

మూర్ఛాప్రలాపో వమకుః ప్రనేకస్పదనం శ్రమః,
ఉపద్రవాభవంత్యేతే మరణంచాప్యజీర్ణతః. 162

తా. మూర్ఛ, తలుచుమాటలు, ఓకర, నోటనీరూరుట, శరీరశైథిల్యము, బడసేక. అను నీయవద్రవములు అజీర్ణమువలన గలుగును. మఱియు అజీర్ణము మిక్కుటముగ బ్రక్రోశించుటవలన మరణము సగా గలుగును.

—ॐ ఆజీర్ణమునకు ముఖ్యకారణము ॐ—

అనాత్మవంతః పశువన్ముంజతే యేఽప్రమాణతః,
రోగానీకస్య తే మూల మజీర్ణం ప్రాప్నువంతి హిః. 16

తా. అత్యాశచే జ్ఞానశూన్యుడై పశువువలె మిక్కుటముగ తినుటవలన అనేక రోగములకు మూలంబైన అజీర్ణరోగము జనించును.

—ॐ ఆజీర్ణహరయోగములు ॐ—

లవణం కాంజికంచైవ గుడం జంబీరపల్లవం,
పిబేదజీర్ణశాంత్యర్థం వజ్రక్షౌర్యం యథాజలైః. 16
నింబ కాసుంబత్రైలేన మర్దనంచ ప్రశస్యతే, (మాధవనిదానే

తా. ఉప్పు, కలి, బెల్లము, నిమ్మగుళ్లు-వీనిని సమభాగములుగ నూరి భక్షించునను, లేక బ్రహ్మజెముడుబూడిదను నీళ్ళలోగలిపి త్రాగినను, లేక వేపవిత్తులనూనెనుగాని లేకకుసుమవిత్తులనూనెనుగాని, శరీరమునకు లేపనము జేసినను అజీర్ణములు హరించును

—ॐ ఆజీర్ణహరకల్పము ॐ—

లాజాచూర్ణయుతం క్షౌద్రం పథ్యాదేయం ప్రయత్నతః. 16
జాతీఫలస్య సంచూర్ణం ద్విగుంజం పర్వటీరసం,
పిబేచ్ఛీతలతోయేన తథాఽజీర్ణప్రశాంతయే. 16

తా. పేలపుసత్తు, తేనె, కరక్కాయలు అనువానిని నేవించినను, లేక జాజికాయ చూర్ణములూ రెండుగురిగింజలయెత్తు పర్వటీరసమునుగలిపి శీతోదకముతోడ నేవించినను అజీర్ణము హరించును.

—ॐ ఆజీర్ణములకు పథ్యాదిచూర్ణము ॐ—

పథ్యా పలత్రయం చూర్ణం త్రికటుంచ పలత్రయం,
పలైకం పిప్పలీమూలం త్వగేలాపత్రకం పృథక్. 16
కర్నాంశం చూర్ణితం యోజ్యం పంచవింశత్సలైర్లడైః,
పలార్ధపటికాం ఖాదే త్వర్వాజీర్ణప్రశాంతయే. 16

తా. కరక్కాయలు 3 పలములు, త్రికటుకములు 3 పలములు, మోడి ౧ పలము లపంగపట్ట, ఏలకులు, అకుపత్రిక-ఇవి దినుసుకొక్కొక్కకర్షము-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణము జేసి ఖల్వములూ నునిచి ౨౫ పలముల బెల్లము గలిపి మద్దించి అరపలిమెడుచొప్పు మాత్రముజేసి నేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించును.

—౧౭ సర్వాజీర్ణములకు అగ్నికుమారరసము ౧౭—

శుద్ధసూతం విషం గంధం ప్రతినిష్కృత్రయం త్రయం,
మరిచం సర్వతుల్యంస్యా త్కంటకారీఫలద్రవైః. 169

మర్దయే ద్భావయే త్రేన భావనాచైకవింశతిః,
దేయాగుంజాద్వయం ఖాదే తస్యాజీర్ణప్రశాంతయే. 170

విషూచికాం నిహంత్యాశు రసోహ్యగ్నికుమారకః,
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిచేసిననాభి, శుద్ధిచేసిన గంధకము-ఇవి దినుసుకు 3 నిష్కములు, మరియాల ౯ నిష్కములు-ఇటుల పీనిని ఖల్వములో నునిచి నేలములక పండ్లరసముతో ౨౦ మారు మర్దన, భావనలుజేసి రెండుగురిగింజలయెత్తును అల్లపురసము తో సేవించిన సర్వాజీర్ణములు, విషూచి శీఘ్రముగ హరించును.

—౧౮ అగ్నికుమారరసము ౧౮—

రసేంద్రగంధౌ సహటంకణేన సమంవిషంయోజ్యమిహత్రిభాగమ్.

కపర్దికం శంఖమిహత్రిభాగం మరిచకుత్రాప్తగుణంప్రదేయం,

సుపక్వజంబీరరసేనఘస్రం సిద్ధోభవేదగ్నికుమారవషః.

1 విషూచికారోచకస్పన్నిపాతే 2 దేయాద్విగుంజావటికాస్త్యజీర్ణే,

శ్రీసర్లఖండేన యథా బలంచ శీతంజలంచానుపిబేత్సరంతి.

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, పేల్చినవెలిగారము - ఇవి దినుసు కొక్కొకభాగము, శుద్ధిచేసిననాభి, గవ్వలభస్మము, శంఖభస్మము - ఇవి దినుసు ఒకటింటికి 3 భాగములు, మిరియములచూర్ణము 2 భాగములు - ఇటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి బాగుగపండిన నిమ్మపండ్లరసముతో నొకదినము మర్దించి లోగబలాను గుణ్యముగ రెండుగురిగింజలయెత్తును తమలపాకులతో నునిచి భక్షించి వెంబడిగ చారెడు శీతోదకమును త్రాగిన విషూచి, అరుచి, సన్నిపాతములు, అజీర్ణములు హరించును.

—౧౯ క్రవ్యాదరసము ౧౯—

ద్విపలం గంధకం శుద్ధం ద్రావయిత్వా వినిఱివేత్,

పారదం పలమానేన మృతశుల్బయశీ పునః.

తేన మానేన సంమిశ్రయంచాంగుళదశే ఱివేత్,

1 'విషూచికాజీర్ణ సమీరణాచై' - మఱియు 'దద్యాద్విబంధేగ్రహణీగదేచ, అనియు పాఠాంతరములు గలవు. 2 దద్యాద్విపల్లం వటికాస్త్యజీర్ణే.

- తతో విచూర్ణ్య యత్నేన నిక్షిప్తాయసపాత్రకే. 175
- ఛుల్యా నివేశ్య యత్నేన జ్వాలయే స్పృదుచాలనం,
ప్రస్థమాత్రం రసం సమ్యగ్జ్వంబీరస్య ప్రయోజయేత్. 176
- సంమర్ద్యం పంచకోలోత్తైః కషాయై స్సాన్లువేతసైః,
భావనాఖిలు దాతవ్యా పంచాశత్ప్రమితాస్తథా. 177
- భృష్టటంకణచూర్ణేన తుల్యేన సహ మేళయేత్,
తదర్థం కృష్ణలవణం సర్వతుల్యం మరీచకమ్. 178
- సప్తథా భావయే తృశ్చ చ్చృణకమౌరవారిణా.
తతస్సంశోష్య సంపిష్య కుప్యాస్తు జఠరే షివేత్. 179
- అత్యర్థగురుమాంసాని గురుభోజ్యాన్యనేకశః,
భక్షిత్వా కంఠపర్యంతం చతుర్వల్లవితం రసమ్. 180
- కట్వమ్మతక్రసహితం పిబేత్తదనుపానతః,
క్షిప్రం తజ్జీర్యతే భుక్తం జాయతే దీపనం పునః. 181
- రసః క్రవ్యాదనామాయం ప్రోక్తోమగధానభైరవైః,
సింహలక్షోణిపాలస్య భూరిమాంసప్రియస్యచ.
దష్ట్రోగ్రోమాంసమాసాద్య భైరవానందయోగినా,
కుర్యాద్దీపనముద్భృతంచ పవనం దుష్టామయోచ్ఛృణం
తుందస్థౌల్యనిబర్హణం గదహతిం మూలార్తికూలాపహం,
గుల్మస్థీహావినాశనం గ్రహణికా విధ్వంసనం ప్రంసనం
వాతగ్రంథిమహోదరాపహరణం క్రవ్యాదనామారసః. 183

(భైరవకల్పే)

తా. శుద్ధిచేసి కరగించిన అష్టసారగంధకము ౨ పలములు, శుద్ధిచేసినరసము ౮ పలము, తామ్రభస్మము, ఇనుపభస్మము-ఇవి దినుసుకొక్కపలము. ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముజేసి ఆముదపాకులోజాట్టి ఇనుపపాత్రలో నుంచి వానిపైమఱి యొకయినుపపాత్రనుమూసిబొయిమీదనుంచి మృద్వన్నితో పాకముజేసిఅందొక ప్రస్థము నిమ్మకండ్లరసముపోసి ఇగురునటులగాంచి మరల మర్దించి పంచకోలముల దినుసుకొక్క తులముచొప్పున దంచి కషాయముగాంచి దానితోడను, పుల్లప్రబ్బలి రసముతోడను మద్దనభావనలు చేయవలయును. ఇటుల యాభై మద్దనలు, భావనలుజేసి దానికినమముగ పేల్చిన కెలిగారమును, పీచికన్నిటికినమము మిరియములచూర్ణమును గలిపి, నెనగబూడిద

నీశ్వతో నేడుభావనలుజేసి పిదపనూరి ఎండించి గాజుకుప్పెలో నునిచి పాకముజేసి నాలుగువల్లములయెత్తును నైంధవలవణము, పులసినచల్ల అనువానియనుపానముతోడ సేవించి కంఠపర్యంతము మిక్కుటముగ గురుమాంసముల, అనేక గురుభోజనముల భక్షించిన నవి శీఘ్రముగజీర్ణంబై అగ్నిదీపము గలుగును ఈ క్రవ్యాదరసము మంత్రాన భైరవునిచే జెప్పబడియెను. మఱియు దీనిని భైరవానందయోగి బహుమాంసప్రియుండగు సింహులద్వీపపురాజుకుంజెప్పెను. ఇయ్యది అగ్నిదీపమును గలుగంచేయుటయేగాక ప్రకోపించిన వాతమును, దుష్టరోగములను, కడపు పెరుగుట, శరీరతాపము, మూలరోగము, శూల, గుల్మము, స్త్రీహము, గ్రహణి, ప్రసంగము, వాతగ్రంథులు, మహోదరము అనురోగములను హరింపజేయును.

❖ అగ్నిముఖయోగము ❖

కుడవద్వయంకణాయాః మరీచాశ్చత్వారిచ కుడవాని,
కుడవత్రయం కృశానో నై న్నధవస్యకుడవచతుష్టయంహరీతకాః.
విశ్వోపథ సౌవర్చల బిడాలకానాం పృథద్వికుడవం,
కుడవాష్టతకాంజికే ఊప్వా సాంద్రం యథాభవేద్విపచేత్. 185
దధాగ్నిముఖనామాయం ప్రియమజీర్ణేగ్నిమాంద్యశూలహరః.

తా. పిప్పళ్ల ౨ కుడవములు, మిరియాలు ౪ కుడవములు, చిత్రమూలము 3 కుడవములు, నైంధవలవణము 3 కుడవములు, కరక్కాయలు ౪ కుడవములు, శొంఠి, సౌవర్చలవణము, బిడాలవణము - ఇవి దినసొకటింటికి ౨ కుడవములు-ఇటుల వానినెల్ల దంచి చూర్ణముజేసి అందు ౧౦౮ కుడవములు కలిపి పోసి ముద్దయగు నటుల పాకముజేసి సేవించినఅజీర్ణము, అగ్నిమాంద్యము, శూల-వీనిని హరింపజేయును.

❖ అగ్నికుమారరసము ❖

శుద్ధసూతం విషం గంధం త్రిక్షౌరం పటుపంపకం,
దశకం తుల్యతుల్యాంశం భర్జితా విజయాఘృతైః.
దశానాం తుల్యభాగానాం తస్యార్ధం శిగుర్రమూలకం,
తత్సర్వవిజయాద్రావై శిగుర్రచిత్రకభృంగజైః. 188
ద్రవైర్దినద్వయం మద్ధ్యం రుధ్వా భాండే పచేల్లఘ్న,
దీపాగ్నినాతు యామైకం శుద్ధపక్వం సముద్ధరేత్. 189
సప్తథాచార్ద్రకద్రావై శ్చిత్రకైర్భాసయేద్భిషక్,
దీప్యకోఽగ్నికుమారోఽయం నిష్క్రేకం మధునా లిహేత్. 190

ప్రతికర్షం గుడం శుంఠీ మనుస్యాదగ్ని దీపనః,

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిచేసిననాభి, శుద్ధిజేసినగంధకము, త్రిక్షారములు, పంచలవణములు, దశమూలములు (అనగా మారేడు, పెద్దగుమ్మడు, తక్కులి, కలిగొట్టు, దుందిలిము, కోలపొన్న, నక్కపొన్న, చిన్నములక, పెద్దములక, పల్లెరు అనువానిమూలములు) ఇవి సమభాగములు, దశమూలములకు సమము నేతితో పేయించిన గంజావియాకు, దానిలోనగము మునగపేళ్లు ఇటుల వానినెల్ల ఖల్వములో నునిచి గంజావియాకు, మునగ, చిత్రమూలము, గుంటగలగర అనువానిరసములతో రెండుదినములు మర్దించి కుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి కుండలోనునిచి దీప్తాగ్నితో నొకర్పూము లఘుఘటాబిడి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి అల్లము, చిత్రమూలము అనువానిరసములతో ఏడేడుమార్లు భావన చేసి నిష్కృతమాణమును తేనెతో సేవించి వెంబడిగ బెల్లము, శొంఠి అనువానిని కర్షప్రమాణము చొప్పున నూరి కల్కముచేసి త్రాగిన అగ్నిమాంద్యము హరించును.

❧ అగ్నిమాంద్యవటికములు ❶ ❧

మృతసూతం విషం గంధ మజామోదా ఫలత్రయమ్. 191

సజ్జక్షారం యవక్షారం ఐహ్నినైంధవజీరకం,
సువర్చలం విడంగాని సాముద్రం త్రూషణం సమమ్. 192

విషముష్టిం సర్వతుల్యం జంబీరాష్లేన వేషయేత్,
మరిచాభాం వటీం ఖాదే ద్వహ్నిమాంద్యప్రశాంతయే. 193

పథ్యా శుంఠీ గుడంచానుపలార్థం భక్షయేత్సదా,
అగ్నిమాంద్యవటీం ఖాదే త్వర్వాజీర్ణప్రశాంతయే. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, శుద్ధిజేసిననాభి, శుద్ధిజేసినగంధకము, ఓషధులు, త్రిఫలములు, సర్జక్షారము, యవక్షారము, చిత్రమూలము, నైంధవలవణము, జీలకఱ్ఱ, సౌవర్చలవణము, వాయువిడంగములు, సముద్రలవణము, త్రికటుకములు - ఇవి సమభాగములు వీని కన్నిటికి సమము పెనుముష్టిచెక్కు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి నిష్కృతపండ్ల రసముతో మర్దించి మిరియపుకింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కరక్కాయ, శొంఠి, బెల్లము, అనువానిని సమభాగములుగా నూరి ఆర్ధఫలము ముద్దజేసి యాయను పానముతోడ ప్రత్యహము సేవించుచుండిన అగ్నిమాంద్యము, సర్వాజీర్ణములుహరించును.

❧ అగ్నిమాంద్యమువకు క్షారావిపటికములు ❷ ❧

త్రిక్షారం పంచలవణం మరీచం పంచకోలకం,

అజామోదం తథా హింగు మాతులుంగస్తవై స్సమమ్.
కోలదాడిమతోయైర్వా మర్దితం గోశక్కితం,
కర్నంచ భక్షయేన్నిత్యసప్తాహం వహ్నిదీప్తయే.

196

తా. సర్జితౌరము, యవతౌరము, టంకణతౌరము, పంచలవణములు, మిరియాలు, పిప్పళ్ళు, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శొంఠి, ఓసుము, ఇంగువ-పీసిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి మాదీఫలరసముతో మర్దించి పిదప రేకుపండ్లరసముతోగాని, లేక దాడింబపండ్లరసముతోగాని మర్దించి కర్నప్రమాణము మాత్రలుజేసి ఏడుదినములు సేవించిన అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయును.

❖ అగ్నిమాంద్యమునకు తామ్రభస్మయోగము ❖

మృతతామ్రం కణాచూర్ణం తుల్యం తౌదైర్విమిశ్రితం,
నిష్కార్ధం భక్షయేన్నిత్యం దుష్టవహ్నిం ప్రదీపయేత్.

197

తా. తామ్రభస్మము, పిప్పళ్ళు-పీసిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనెలో గలిపి అర్ధనిష్కప్రమాణమును ప్రత్యహము సేవించుచుండిన దుష్టమైన అగ్నిమాంద్యమును హరింపంజేయును.

❖ అగ్నిమాంద్యమునకు ఆర్ద్రకల్పము ❖

ఆర్ద్రకస్య రసం తౌద్రం పలమాత్రం విజేదను,
యథేష్టం ఘృతమాంసాని సద్యో భవతి పావకః.

198

తా. ఒకపలము అల్లపురసములో నొకపలము. తేనె గలిపి సేవించి పిదపయథేష్టముగ సేవించి, మాంసమును భక్షించిన తత్క్షణమున అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయును.

గోమూత్రే భృంగవాసానాం స్వరసేషు పృథక్పృథక్,
సప్తవారంచ మండూరం భృష్టా సంచూర్ణ్య సూక్ష్మమ్
తచూర్ణం వ్యోషచూర్ణేన సంమాశేన ఘృతాన్వితం,
కేవలంవా నిషేవేత శీతలంచాశు నాశయేత్.
జిర్ణజ్వరం పాండురోగం శోభంచానలసాధనం,

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. ప్రాతచిట్టెమును చూర్ణముజేసి కొలిమిలో నునిచి యూని గోమూత్రము, గుంటగలగర, అడ్డసరము అనువానిరసములలో ప్రతిధానిలో నేడేసిమార్లు వైచి పిదప దాని నెండించి సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణము గలిపి

గాని. లేక కలవక గాని నేతితో సేవించిన శీతలము, పురాణజ్వరము, పాండువు, శోఫ
వీనిని హరింపంజేయుటయేగాక అగ్నిదీపమును గలుగంజేయును.

❧ చింతామణిరసము ❶ ❧

రసం గంధం మృతం శుల్బం మృతమథం ఫలత్రికమ్. 20

త్రూషణం జమపాలంచ సమం ఖల్వే విమర్దయేత్,
ద్రోణపుష్పీరసే భావ్యం శుష్కం తద్వస్త్రగాలితమ్, 205

చింతామణిరసో హ్యేష హ్యజీర్ణే శస్యతే సదా
జ్వరమప్తవిధం హంతి సర్వశూలహరః పరః. 206

గుంజైకంవా ద్విగుంజంవా హ్యమవాతహరఃపరః, (ఆయుర్వేదే,

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము
త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, శుద్ధిజేసిన నేపాళవిత్తులు - వీనినెల్ల సమభాగములుగ భిల్వ
ములో నునిచి తున్నిపూలరసముతో మర్దించి భావనజేసి ఎండించి వస్త్రగాలితము జేసి
యొకగురిగింజయెత్తునుగాని, లేక రెండుగురిగింజలయెత్తునుగాని సేవించిన సర్వాజీర్ణములు
ఎనిమిదివిధములైన జ్వరములు, సర్వశూలలు, ఆమవాతము హరించును.

❧ ఆదిత్యరసము ❷ ❧

దరదంచ విషం గంధం త్రికటు త్రిఫలాసమమ్. 204

జాతీఫలం లవంగంచ లవణానిచ పంచవై,
సర్వమేకీకృతంచూర్ణ మష్టుయోగేన సప్తథా. 205

భావయిత్వా వటీ కార్యా గుంజార్ద్రప్రమితాబుధైః,
రసోహ్యదిత్యసంజ్ఞోఽయ మజీర్ణక్షయకారకః. 206

భుక్తనూత్రం పాచయతి జఠరానలదీపనః,

తా. శుద్ధిచేసిన ఇగిలీకము, శుద్ధిచేసిననాభి, శుద్ధిచేసినగంధకము, త్రికటుక
ములు, త్రిఫలములు, జాజికాయ, లవంగములు, పంచలవణములు, - వీనినెల్ల సమభాగ
ములుగ భిల్వములోనునిచి * ఆష్టువర్గరసముతో నేడుమార్లు భావనజేసి అరగురిగింజ
యెత్తును సేవించిన అజీర్ణమును హరింపంజేయుటయేగాక అగ్నిదీపమునుసగా గలుగం
జేసి దేనిని భక్షించినను పచనంబగునటులంజేయును.

❧ అజీర్ణబలకాలానలరసము? ❸ ❧

ద్విపలం శుద్ధసూతంచ గంధకంచ సమంమతమ్. 207

* ఆష్టువర్గమున రేగు, దాడిమ, పులిచింత, పుల్లప్రబ్బలి, మాదీఫలము అనునవి,

- తౌహం తామ్రం హరితాశం విషం తుష్ణం సవంగకం,
పలప్రమాణంచ పృథగ్లవంగం టంకణం తథా. 203
- దంతిమూలం త్రీవృచ్ఛార్థ మేకైకం పలసమ్మితం,
అజామోదా యవానీ చ ద్విత్వారలవణానిచ. 209
- పృథగర్థపలం గ్రాహ్య మేకీకృత్యచ భావయేత్,
అర్ధక్రస్వరసేనైవ వింశతిః పంచకోలజైః. 210
- దశథా భావయేత్తోయై ర్దుడూచీనాం రసైర్దశ,
సర్వార్థం మరిచం దత్వా కాచకుప్యాంచ ధారయేత్,
చణమాత్రం వటిం కృత్వా ఛాయాయాం పరిశోషయేత్,
రసోఽజ్జిన్ణ బలకాలానలపష ప్రకీర్తితః.
అనేకకాలనష్టాగ్నే ర్దీపనః పరమస్తస్మృతః,
ఆమవాతకులధ్వంసీ స్థిహపాండుగదాపహః.
ప్ర మేహానాహవిష్టంభ సూతికాగ్రహణీ హరః,
శ్వాసకాసప్ర తిశ్శాయ యక్షుక్షయవినాశనః. 214
- ఆఘ్నిత్యంతం శూలంచ భగందర గుదోద్భవౌ,
అష్టోదరాణి స్థిహంచ యకృతం హంతి దారుణమ్. 215
- ఆకంఠం భోజయిత్వాతు ఖాదయేచ్ఛ రసోత్తమౌ,
అర్ధయామేన తత్సర్వం భస్మీభవతి నిశ్చితమ్. 216
- చతుర్విధరసోపేతం మహాభోజనమిచ్ఛతః,
భోజస్య నృపతేః కాంతౌ భోజనే కృపయా కృతః. 217
- గహనానందనాథేన సర్వలోకహితైషికా,

తా. శుద్ధి చేసినరసము ౨ పలములు, శుద్ధి చేసినగంధకము ౨ పలములు, లోహ భస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధి చేసిన తాళకము, శుద్ధి చేసిన నాభి, శుద్ధి చేసిన మైలుతుత్తము, తగరభస్మము, లవంగములు, పేల్చినవెలిగారము, దంతివేరు, శుద్ధి చేసిన తెగడ-ఇవి దినుసు కొక్కొకపలము, అజామోదము, ఓమము, సర్వక్షారము, యవక్షారము, పంచలవణములు ఇవి దినుసు కర్థపలము - ఇటుల వానినెల్ల ఖల్వములు నునిచి ఆఘ్నిపురసముతో ౨౦ భావనలు, పంచకోలములరసముతో ౧౦ భావనలు లిప్తులీకారముతో ౧౦ భావనలుజేసి ఈ యాషడమున కర్థభాగము మిరియపువార్జముగలిపి సెవగలంత మాత్రలుజేసి గాజుపాత్ర లోనునిచి నీడనెండించి యందొకదానిని నేనించిన చిరకాలముగనుండు అగ్నిమాంద్యము.

అనువాతము, స్త్రీహము, శాండువు, ప్రమేహము, అనాహము, మలబద్ధము, సూతిక్వాహణి, కాసము, శ్వాసము, పడినెము, త్తయరోగము, శరీరకృశత్వము, అష్టుషిత్రము, శూభగందరము, మూలరోగము, ఎనిమిదివిధములైన యుదరములు, దారుణమైన యకృష్టికములు - పీనిని హరింపజేయును. మఱియు నిది తృప్తిగ భుజింపబడిన యన్నసంతయు అర్ధరూములతోపల జీర్ణము గావించును. మఱియు సీరసము భక్ష్య భోజ్య లేహ్య, శోష్య, రసయుక్తమైన మహాభోజనమునం దిచ్చగల భోజమహారాజుకు మిక్కుటముగ భోజనేచ్ఛను గలుగజేయుటకై సర్వలోకహితమును గోరునట్టి గహనానాథునిచే జెప్పబడియెను.

శంఖద్రావకము ౨

లవణాని తథా యోరః ప్రత్యేకం పంచభాగకాః. 2.

కాసీసుం టంకణం తుశ్థం గంధకం నింబకద్రవం,
తిలాపామార్గజం యోరం ప్రత్యేకం వేదభాగకమ్. 2.

నవసాగర సారాస్త్రీ నిర్జికా నేత్రభాగికాః,
ఏతత్సర్వం సమాలోడ్య భావ్యం జంబీరసీరతః. 2.

సరంద్రే నలికాయంత్రే యామయుగ్గం విపాచయేత్,
శంఖద్రావో భవేదేష స్సర్వాజీర్ణనికృంతనః. 2.

లోహపాషాణశంఖానాం ద్రావకోఽయం న సంశయః,

తా. పంచలవణములు, 1 సర్వక్షారములు - ఇవి దినుసుకు ౫ భాగములు, శుద్ధిజే
అన్నభేది, వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, నిమ్మపండ్లరసః
నువ్వులక్షారము, ఉత్తరేణుక్షారము-ఇవి దినుసుకు ౪ భాగములు, నవసాగరము, :
కారము, లేక తోవరిమన్ను, సర్వక్షారము-ఇవి దినుసుకు ౨ భాగములు-ఇటుల పీని
నేకముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి రుద్రముతోగూడియుండు నళి
యంత్రమున రెండురూములు పాకముజేసిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగును.

1 సర్వక్షారములను—మొక్కము, కొడిసె, మోదుగ, ఏసి, దేవదారు, త
రేల, జిల్లేడు, బొంతజేముడు, కలిగొట్టు, క్రూగు, అడ్డసరము, అరటి, చిత్రమూల,
నేలమడుగుమ్రూ, పిష్టికాంచనము, ఏడాకులయరటి, కూరనెల్లి, పూసగురువింద,
అనువానివేళ్ళను, ఫలమును, ఆకులను, కొమ్మలను ప్రత్యేకముగ కాల్చి బూడిచె శే
వలయు ననుట.

సర్వాజీర్ణముల నశింప చేయుటయే గాక ఇనుము, తాయి, శంఖము అనువానినిసగా నిస్సంశయముగ ద్రవీకరించును.

అజీర్ణములయందు పథ్యము

జైష్టికే వమనంపూర్వం వైత్తికే మృదురేచనం, 222

వాతికే స్వేదనంవాథ యథావస్థం హితంచ తత్, నానాప్రకారవ్యాయామో దీపనాని లఘూనిచ. 223

బహుకాలసముత్పన్నా ముద్గా లోహితశాలయః, విలేపో లాజమండశ్చ మండో ముద్గరసప్తథా. 224

ఏణోబ్బి శ్శశోలావః క్షుద్రమత్యాశ్చ సర్వశః, శాలిం శాకంచ వేత్తాగ్రం వాస్తుకం బాలమూలకమ్. 225

లశునం వృద్ధకూష్మాండం నవీనం కదలీఫలం, శోభాంజనం పటోలంచ వార్తాకం లలదంబుజమ్. 226

కర్కోటకం కారవేల్లం బార్హతంచ మహార్ద్రకం, ప్రసారణీచచాంగేరి తక్థైవ సువిషణ్ణకమ్. 227

ధాత్రీఫలం నాగరంచ దాడిమం యవ పర్పటాః, ఆమ్లవేతస జంబీర మాతులుంగాని మాక్షికమ్. 228

నవనీతం ఘృతం తక్రం సౌవీరక తుషోదకం, ధాన్యామ్లం కటుతైలంచ రామతం లవణం తథా. 229

యవానీ మరిచం మేంధీ ధాన్యకం జీరకం దధి, తాంబూలం తప్తసలిలం కటుతిక్తో రసోపివా. 230

మందానలేప్యజీర్ణేచపథ్యమేతన్నృణాంభవేత్, (మాధవనిదానే)

తా. జ్వేష్టాధిక్యమువలన అగ్నిమాంద్యము, అజీర్ణము, విషాది, భస్మకము అను నవి జనించును. ఏనను వానియందు తొలుత వమనము జేయించవలయును. మఱియు.పిత్తాధిక్యమున మృదువుగ రేచనమున కొసంగవలయును. వాతాధిక్యమున స్వేదనక్రియం జేయవలయును. ఇటులం జేసినహితకరంబుగ నుండును. మఱియు పలువిధములైన వ్యాయామములు, దీపన లఘుకర శాకావికములు, దీర్ఘకాలముమీఁద ఫలించెడి పెసలా, ఎఱ్ఱబియ్యము, పేలాలమండము, పెసల మండము, జింక, సెమలి, కుందేలు, లావుకపక్షి, సన్నజాతిమత్స్యములు అనువానిమాంసము, గొలుగుతూర, వెదురుగొమ్మ, చక్రవర్తపుకూర,

లేతముల్లంగిగడ్డలు, వెల్లుల్లి, పండినగుమ్మడుకాయ, క్రొత్తఅరటికాయ, మునగకాయ, పొట్లకాయ, వంకాయ, తామరయగరులు, నక్కదోసకాయ, కాకరకాయ, బార్ల తము, అల్లము, గొంతెమగోరుకూర, పులిచింత, సువిషణ్ణకము, ఉసిరికకాయ, శొంఠి, గానింబ, యవలు, పర్వాటకము, పుల్లప్రబ్బలి, నిమ్మపండు, మాడిఫలము, లేసె, వెన్న, సెయ్యి, మజ్జిగ, రేగుపండు, కలి, కూటిసీళ్లు, కారము, నూనె, ఇగువ, లవణము, ఓముము, మిరియాలు, మొతులు, కొలిమెద్దు, జీలకఱ్ఱ, పెరుగు, తాంబూలము, కాచిననీరు, చేదు, ఒగరుగలరసము ఇవి అగ్నిమాంద్యము, అజీర్ణము అనువానియందు షడ్భక్తరంజులు.

— అజీర్ణములయం దషడ్భక్తము ౨ —

విరేచనాని విణ్ణాశ్ర హతవేగవిధారణమ్. 23

అతిరిక్తంచాధ్యశనం జాగరం విషమాశనం,
రక్తస్రవణం శింబిధాన్యం మత్స్యమాంస ముపాదకమ్, 23

జలపానంచ విష్టంభం జాంబవత్సర్వశాలుకం,
కూర్చికాం మోరటం క్షీరం కిలాటీ దుష్టవారిచ. 23

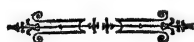
విరుద్ధాసాత్మ్యపానానాం విష్టంభీని గురూణిచ,
అగ్నిమాంద్యేష్యజీర్ణేచ సర్వాణి పరివర్జయేత్. 23

తా. రేచనము, మల మూత్ర అపానవాతముల బంధించుట, అధికము భుజించుట, జాగరణము, విషమాశనము, రక్తస్రావము, శింబిధాన్యము, మత్స్యమాంసము బచ్చలికూర, జలపానము, సెనగలుమొదలగు కడుపునుబ్బించెడి షడార్థములు, నేరేడ కలువదుంపలు మొదలగుసర్వదుంపలు, ఈనిన యేడుదినములకుపిదప పితుకబడినయా పాలు, జున్ను, విరిచినపాలు, విరుగుడుజున్ను, దుష్టమైనవి, విరుద్ధమైన అన్నపాములు, మలబద్ధకర్ద్రవ్యములు, జడపదార్థములు, అగ్నిమాంద్యము, అజీర్ణము అనువాయం దషడ్భక్తరంజులు.

ద్వాదశశ్రుతరణమ్.

త్రయోదశప్రకరణము.

కుష్ఠరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. మహాదేవం మహాత్మానం దేవేశం శేషభూషణం,
శంకరం ప్వాతీనాథం నీలకంఠమహం భజే.

1

తాత్పర్యము. దేవతలలో పెద్దవాఁడు, మహాత్ముఁడు, దేవతలకు ప్రభువు, నాగా భరణుఁడు, భక్తులకు సుఖమునిచ్చువాఁడు, పార్వతీవల్లభుఁడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనం బడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథముయొక్క త్రయోదశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాఁడను.

—ॐ కుష్ఠనిదానము ॐ—

విరోధీన్యన్నపానాని ద్రవస్నిగ్ధగురూణిచ,
భజతా మాగతాం ఛర్దిం వేగాంశ్చాన్యైః ప్రతిఘ్నతామ్.

3

వ్వాయామ మతిసంతాప మతిభుక్త్వా నిషేవినాం,
శీతోష్ణలంఘనాహారాః క్రమం ముక్త్వా నిషేవినామ్.

4

ఘృత్తశ్రమభయార్తానాం ద్రుతం శీతాంబునేవినాం,
అజీర్ణాధ్యశనానాంచ పంచకర్తాపచారిణామ్.

5

నవాన్నదధిమత్స్యాని లవణామ్లనిషేవితాం,
మాషమూలకపిష్టాన్న తిలక్షీరగుడాశినామ్.

6

వ్యవాయంచాప్యజీర్ణేనై నిద్రాంచ భజతాం దివా,
విప్రా గురూ ధర్షయతాం పాపం కర్తవ్యమర్హతామ్.

7

వాతాదయస్త్రయోదుష్టా స్త్వగ్రక్తం మాంసమంబుచ,
దూషయంతి సకుష్టానాం సక్షో ద్రవ్యసంగ్రహః.

8

అతః కుష్ఠాని జాయంతే సప్తచైకాదశైవచ, (ఆయుర్వేదే

తా. ఊరమత్యాదివిరుద్ధాన్న పానములు, ద్రవము, స్నేహము, జడత్వముగల
యన్న పానములు సేవించుట, వాంతి మూత్రపురీషాదివేగముల నడ్డగించుట, భుజించిన
తోడనే మిక్కుటముగ వ్యాయామముసేయుట, ఎండఁగొదిరుగుట, శీతలము, ఉష్ణ
ముగలయాహారములను, లంఘనమును చెప్పబడిన క్రమమునకు విరుద్ధముగ సేవించుట,
వేడి, శ్రమ, భయము అనువానివలన పీడితుడై తత్క్షణమునశీతోదకమును ద్రాగుట,
అపక్వమైన యన్నమును భుజించుట, భుజించినతోడనే మరల భుజించుట, పచన,
విరేచన, వస్త్రీ, స్వేద, నస్య, పంచకర్మల జేయునపు డుపచారముజేయుట, నవీనాన్నము,
తెరుగు, మత్స్యములు, ఉప్పు, పులుసు, ఉద్దలు, ముల్లంగి, పిష్టాన్నము, నువ్వులు,
పాలు, బెల్లము, అనువానిని సేవించుట, భుజించినయన్నము జీర్ణముగుటకుముందు మైథు
నము సేయుట, కగటియందు నిద్రించుట, గురుబ్రాహ్మణుల దిరస్కరించుట, పాపకర్మలు
సేయుట-ఈకారణమువలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి దుష్టంబులై త్వగ్రక్త
మాంసోదకములం జెఱచి కుష్టురోగమును గలుగఁజేయును. మఱియు కుష్టురోగము జనిం
చుటకు వాత, పిత్త, క్లేష్మములు, త్వగ్రక్తమాంసోదకములు అను నీయేడును ముఖ్య
కారణభూతంబులు. అట్లుగుటచే పదునెనిమిదికుష్టువులు జనించుచున్నయవి. అందు మహా
కుష్టువులు 2, తుద్రకుష్టువులు. ౧౧.

— కుష్టురోగపూర్వరూపము —

అతిశ్లక్ష్యఖరస్పర్శ స్వేదా స్వేదవివర్ణతాః. 9

దాహః కంఠాస్త్యచిచ్ఛాప స్తోదః కోరోన్నతిః క్లమః,
వ్రణానామధికం శూలం శీఘ్రోత్పత్తిశ్చిరస్థితిః. 10

రూఢానామపి రూక్షత్వం నిమిత్తైర్వేపి కోపనం,
రోమహర్ష్ణో సృజః కార్ష్యం కుప్తలక్షణమగ్రజమ్. 11

తా. కుష్టురోగము గలుగబోయెడిస్థలమునుదాఁకిన మిక్కిలి నున్నగఁగాని, లేక
గరగరయనిగాని యుండుట, అస్థానమున చెమటబట్టుట, లేకపట్టుకుండుట, అస్థలము
విపర్ణంబై తాపము, దురదగలుగుట, చర్మమున స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుట, పొడిచి
నటుల పీడగలుగుట, కందిరిగగరచినటుల దద్దులులేచుట, ఆయాసమునుజెందకనే శ్రమ
గలుగుట, వ్రణమున మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట, వ్రణము శీఘ్రముగ జనించి చిర
కాలంబుండుట, పుట్టిన వ్రణము రూక్షగనుండుట, క్రిందినిమిత్తమువలన ప్రకోపించుట,
రోమాంచముగలుగుట, రక్తము నల్లగనగుట-ఇవియకుష్టురోగమునకు పూర్వరూపంబులు.

—ॐ కుష్ఠరోగభేదములు ॐ—

పుండరీకం సవిసోఘటం సామాన్యం గజచర్మకం,
కాకణం కచ్చకం ఋశ్యజిహ్వకం చాప్తమం స్పృతమ్. 12

గళితంచ మహాకుష్ఠం కాపాలం చాప్యదుంబరం,
మండలంచ విచర్పాఖ్యం వై పాదీ కీర్తిభం తథా. 13

చర్మదద్రు తథా సిద్ధ శతారుష్యం దశాప్తకం,
శ్వీత్రికాఖ్యం విసర్పంచ వింశద్భేదాః ప్రకీర్తితాః. 14

(మాధవనిదానే)

తా. పుండరీకకుష్ఠము, విసోఘటకుష్ఠము, సామాన్యకుష్ఠము, గజచర్మకుష్ఠము, కాకణకుష్ఠము, కచ్చకకుష్ఠము, ఋశ్యజిహ్వకుష్ఠము, గళకుష్ఠము అన నీయెనిమిదియు మహాకుష్ఠములు. కాపాలకుష్ఠము, ఉదుంబరకుష్ఠము, మండలకుష్ఠము, విచర్పకుష్ఠము, వైపాదికకుష్ఠము, కిర్తిభకుష్ఠము, చర్మదద్రుకుష్ఠము, సిద్ధకుష్ఠము, శతారుష్యకుష్ఠము అని కుష్ఠరోగములు ౧౮ విధంబులు. మఱియు శ్వీత్రకుష్ఠము, విసర్పకుష్ఠము అన నీరెంటితోడ కుష్ఠరోగము ౨౦ విధంబులు.

—ॐ పుండరీకకుష్ఠలక్షణము ॐ—

పుండరీక 1దళా కాగం శ్వేతం రక్తాద్ధనం గురు,
2క్లేదం కండూ స్పరాగంచ పుండరీకం కఫాదికే (మాధవనిదానే). 15

తా. తామరకేసులవలెనుండుట, రక్తమువ్యాపించియుండువఱకు తెలుపుగ, దట్టముగ, బరువుగ నుండుట, నీరుగారుచుండుట, దురదగలుగుట, మధ్యమున రక్తవర్ణముగనుండుట-ఈలక్షణములుగలవి పుండరీకకుష్ఠమని దెలియవలయును. ఇది కఫాధిక్యము వలన జనించును. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

—ॐ విసోఘటకుష్ఠలక్షణము ॐ—

సోఘట కండూ తీవ్రదాహ మరుణం స్నిగ్ధ సాండురం,
పాణి కుక్షీ రుజాక్లేదం కుష్ఠవిసోఘటలక్షణమ్. 16

తా. సోఘటకము, దురద, తీవ్రదాహముగలుగుట, ఎఱ్ఱగనుండుట, మెఱయుచుండుట, సాండురవర్ణముగనుండుట, చేతులు, కడుపు అనువానియందు పీడగలుగుట, నీరుగారుట-ఈలక్షణములుగలవి విసోఘటకుష్ఠమని దెలియవలయును. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

❖ పామాకుష్టలక్షణము ❶ ❖

సూక్ష్మాశ్చ బహ్వ్యః పిటకా స్నానవతో గుణాత్సితాః,
దాహాః కంఠాః కఫాజ్ఞాతా పామేత్యుక్త్వా చికిత్సయేత్. 17
(మాధవనిదానే).

తా. సూక్ష్మమైన పిటికలు మిక్కుటముగ గలిగియుండుట, పిటికలయందు తెల్లని పులిసిరుగారుట, తాపము, దురదగలుగుట-ఈలక్షణములుగలది పామాకుష్టమని తెలియవలయును. ఇది కఫమువలన జనించును. (ఇది మహాకుష్టము.)

❖ గజచర్మకుష్టలక్షణము ❷ ❖

1 అన్వేదం ఘనకంఠాశ్చ యన్తత్యశకలోపమం,
2 బహుళం హస్తీచర్మాభం తత్కృష్ణం గజచర్మకమ్. 18
(మాధవనిదానే)

తా. చెమటకట్టకుండుట, మిక్కుటముగ ఉదరముగలుగుట, మత్స్యపుతునకల వలె నధికముగ నుండుట, ఏనుగచర్మముతో సమానముగ నలుపువర్ణముగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది గజచర్మకుష్టమని తెలియవలయును. (ఇది వాతశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించును. ఇది మహాకుష్టము.)

❖ కాకకుష్టలక్షణము ❸ ❖

యత్కాకచంచుకావర్ణం సపాకం శీఘ్రవేదనం
త్రిదోషలింగం తత్కృష్ణం కాకణం నైవసిద్ధ్యతి. 19
(మాధవనిదానే)

తా. కాకిముక్కతో సమానమైన పర్ణముగలదిగ నుండుట, ఒకింతపాకము, శీఘ్రవేదనగలుగుట, త్రిదోషలక్షణయుక్తముగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది కాకకుష్టమని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము. (ఇది మహాకుష్టము.)

❖ కచ్ఛత్వకుష్టలక్షణము ❹ ❖

రక్తం స్నిగ్ధం ఘనం శ్యామ మతికంఠా కఫోద్భవం,
ఊరు కక్ష కటీష్వేపం కచ్ఛత్వకుష్టకాహ్వయమ్. 20
(మాధవనిదానే)

తా. ఎఱ్ఱని మెరియుచుండుట, ఘనమైన నల్లగ నుండుట, కడుదురదగలుగుట, తొడలు, చంక, మొల అనువానియందు జనించుట-ఈలక్షణములుగలది కచ్ఛత్వకుష్టమని తెలియవలయును.

—ॐ ఋష్యజిహ్వకుష్ఠలక్షణము ॐ—

కర్కశం రక్తపర్యంత మంతశ్శ్యామం సవేదనం,
యద్దృశ్యజిహ్వ సంస్థాన మృశ్యజిహ్వం తదుచ్యతే. 21

తా. కఠినముగనుండుట, చుట్టూ నెఱ్ఱగనుండుట, మధ్యనల్లగనుండుట, వేదనతో
గూడియుండుట, దుష్పినాలుకవంటి యా కారముగలదిగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలది
ఋష్యజిహ్వకకుష్ఠ మని తెలియవలయును. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

—ॐ గళకుష్ఠలక్షణము ॐ—

జిహ్వకా కృష్ణవర్ణాయా హంతి సత్యం త్రిమాసకే,
పాదయోశ్చ తథా తాపో వలిస్త్యంగుళికాపివా. 22
నాసాప్రస్వరభంగంచ గళత్కుష్ఠం త్రిదోషజం,
(మాధవనిదానే)

తా. నాలుక నల్లగనుండుట, కాళ్ళయందు తాపము గలుగుట, మూడంగుళముల
ప్రమాణము వఱకులుగలిగియుండుట, ముక్కున నెత్తురుగారుట, స్వరము జేడుట - ఈలక్ష
ణములుగలది గళత్కుష్ఠమని తెలియవలయును. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే మూడుమాస
ములలో నిశ్చయముగ జుపును. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

—ॐ కపాలకుష్ఠలక్షణము ॐ—

కృష్ణారణకపాలాభం యద్రూక్షం ¹కర్కశంతను.
²వాతోత్థతోదబహుళం కాపాలకుష్ఠమిదృశం,
(మాధవనిదానే)

తా. నల్లనిచుచ్చలు, ఎఱ్ఱనిచుచ్చలు గలుగుట, రూక్షముగ, బిరుసుగ, సూక్ష్మముగ
నుండుట, సూదులతో బొడుచునటుల మిక్కుటముగ పీడగలుగుట - ఈలక్షణములు
గలది కపాలకుష్ఠ మని తెలియవలయును. (ఇది అసాధ్యము.) ఈకుష్ఠము వాతాధిక్యము
వలన జనించును.

—ॐ శౌదుంబరకుష్ఠలక్షణము ॐ—

రుగ్దాహ రాగ కండాభిః పిత్రోత్థం లోమపింజరమ్.
ఉదుంబరఫలాభాసం కుష్ఠమశౌదుంబరం వచేత్, (మాధవనిదానే)

తా. శూల, మంట, ఎఱుపువర్ణము, దురద అనువానితో వ్యాప్తమైయుండుట,

వెంట్రుకలు *పీతరక్తాధిక్యముగ నుండుట, మేడిపండుచాయవలెనుండుట-ఈలక్షణములు గలది ఔందుంబరకుష్ఠమని తెలియవలయును. ఇది పిత్రాధిక్యమువలన జనించును.

—౧౭ మండలకుష్ఠలక్షణము ౧౭—

శ్వేతం రక్తం స్థిరం స్త్రావనం స్నిగ్ధముత్పన్నమండలమ్. 25
కృచ్చ్ర మనోన్యసంయుక్తం కుష్ఠం మండల ముచ్యతే,
(మాధవనిదానే)

తా. తెల్లగ, ఎఱ్ఱగ, కఠినముగ, దట్టముగ, స్నిగ్ధముగ, మండలాకారముగనుండుట, మండలము లూకదానితోనొకటి గూడియుండుట-ఈలక్షణములు గలది మండలకుష్ఠమని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము-ఈమండలకుష్ఠము కఫాధిక్యమువలనజనించును.

—౧౮ ప్రసూతికుష్ఠలక్షణము ౧౮—

అంగతోదో మండలాశ్చ దేహస్పర్శ నవిందతి. 26
తథా మారుతపిత్రోత్థం కుష్ఠం ప్రసూతికా క్వచిత్,
(మాధవనిదానే)

తా. అంగములలో సూదులతో బొడుచునటుల వేదన, మండలము గలుగుట, శరీరమున స్పర్శజ్ఞానములేకుండుట-ఈలక్షణములుగలది ప్రసూతకుష్ఠమని కొందఱు వచించెదరు. ఇదే గ్రంథాంతరేణ మహాకుష్ఠమని జెప్పబడును. ఇది వాతపిత్తప్రకోపము వలన జనించును.

—౧౯ విచర్చికకుష్ఠలక్షణము ౧౯—

శ్వేత రక్తా ఘనా క్లిన్నా వాతపైతోద్భవా బహు. 27
సకంఠూ దాహసంయుక్తజ్వేయం కుష్ఠం విచర్చికా,
(మాధవనిదానే)

తా. దట్టమైన మచ్చలుగలిగి తెల్లగ ఎఱ్ఱగనుండుట, నీరుగారుచుండుట, దురద, మంట గలుగుట- ఈలక్షణములుగలది విచర్చికకుష్ఠమని తెలియవలయును. ఇది తఱచుగ వాతపిత్రాధిక్యమువలన జనించును.

—౨౦ వైపాదికకుష్ఠలక్షణము ౨౦—

శ్లేష్మవాతోద్భవం కుష్ఠం స్ఫుటితం తీవ్రవేదనమ్. 28
రూక్షోరుణం పాణిపాదం ఖ్యాతం వైపాదికం వదేత్,
(మాధవనిదానే)

తా. పగిలియుండుట, తీవ్రమైన వేదనగలుగుట, చేతులు కాళ్ళు ఉష్ణముగ ఎఱ్ఱగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది వైపాదికకుష్ఠమని తెలియవలయును. ఇది వాత శ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించును.

❧ కిట్టిభకుష్ఠలక్షణము ❸ ❧

శ్వావం కీణం ఖరస్పర్శం సకండా పరుషం ఘనమ్. 29
వాతశ్లేష్మోద్భవం ఖ్యాతం కిట్టిభం కుష్ఠమిదృశం,
(మాధవనిదానే)

తా. మచ్చలు నీలవర్ణముగ బిరుసుగనుండుట, దురదగలుగుట, రూక్షగ దళముగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది కిట్టిభకుష్ఠమని తెలియవలయును. ఇది వాతశ్లేష్మాధిక్యము వలన జనించును.

❧ చర్మదళకుష్ఠలక్షణము ❹ ❧

రక్తం శూలం ఖరం కండాః క్లేదస్ఫిటం దళత్యపి. 30
స్పర్శం సహ్యం ఘనం స్నిగ్ధం కుష్ఠం వై చర్మకం వదేత్,
(మాధవనిదానే)

తా. ఎఱ్ఱనిమచ్చలుగలుగుట, శూలయుక్తమై బిరుసుగనుండుట, దురదగలుగుట, నీరుగారుట, బొబ్బలు లేచుట, పగులుట, తాకిన వేదనలేకుండుట, దట్టముగనుండుట, మెఱయుట-ఈలక్షణములుగలదిచర్మదళకుష్ఠమని తెలియవలయును. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

❧ దద్రుకుష్ఠలక్షణము ❺ ❧

కండామద్భి స్సరాగై శ్చ గంధై రలసకంచితమ్. 31
పిటికా మండలాశ్శుభ్రా దద్రూః పిత్తకఫోద్భవం,
(మాధవనిదానే)

తా. ప్రణములు దురదతోగూడి ఎఱ్ఱగనుండుట, అలసకమువలెనే వ్యాపించి యుండుట, పిటికలు గుండ్రముగ తెల్లగనుండుట-ఈలక్షణములుగలది దద్రుకుష్ఠమని తెలియవలయును. ఇది కఫపిత్తప్రకోపమువలన జనించును. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

❧ సిద్ధకుష్ఠలక్షణము ❻ ❧

శ్వేతం తామ్రంచ తనుయ ద్రజోఘృప్తం విముంచతి. 32
*వాత శ్లేష్మోద్భవం సిద్ధ మలాబుకుసుమోపమం,
(మాధవనిదానే)

తా. తెలుపు, ఎఱుపుగలిగిన సూక్ష్మపువ్వులుగలుగుట, ఒరసికొనిన పిండివలె

రాలుట, అనుగవువులతో సమానముగనుండుట (తఱుచుగ తొమ్మిదవదే జనించుట) - ఈలక్షణములు గలది సిద్ధకృష్ణ మని తెలియవలయును. (ఇది వాతక్లేష్టాధిక్యమువలన జనించును.)

శతారుద్యుకృష్ణలక్షణము ౧౦

రక్తశ్యామం ఖునం క్లేదం స్నిగ్ధం కండ్వాద్దిదాహకమ్. 33

పిత్తశ్లేష్మాత్థితం కృష్ణం శతారుద్యం బహువ్రణం,

(మాధవనిదానే)

తా. మచ్చలెఱుపుగ, నలుపుగ, దట్టముగనుండుట, నీరుగారుచుండుట, మెఱయుచుండుట, దురద, శూల, మంట, అనేక వ్రణములుగలుగుట-ఈలక్షణములు గలది శతారుద్యుకృష్ణమని తెలియవలయును. ఇది పిత్తశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించును.

శ్వేత్రకృష్ణలక్షణము ౧౧

శంఖవర్ణం భవేచ్ఛివ్రే సాధ్యం సర్వాంగగోపివా. 34

శుష్కంవై కృశ్ణసాధ్యంచ గుహ్యాపాణితలానుగం,

అగ్నిదగ్ధమసాధ్యం స్యాత్తథా వర్జ్యం చిరంతనమ్. 35

(మాధవనిదానే)

14. తా. *శ్వేత్రకృష్ణము శంఖవర్ణముగలదై సర్వాంగముల వ్యాపించి యుండిన అసాధ్యంబనియు, శరీరమంతట వ్యాపించి శరీరముకృశించియుండిన కష్టసాధ్యంబనియు, గుహ్యము, అరచెయ్యి అనువాసయందు జనించి అగ్నివలె మండుచుండిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయును. మఱియు చిరకాలముగనుండు కుష్టువునగా అసాధ్యంబు. (ఇది వాతసిత్తాధిక్యమువలన జనించును.)

కుష్టురోగసాధ్యసాధ్యములు ౧౨

ఉదంబరం తత్సదృశం శ్వేత్రంస్యా చ్ఛంఖసన్నిభం,
కాకణం పక్వగుంజాభం చర్తాఖ్యం గజచర్మవత్. 36

పుండరీకం స్వసంజ్ఞాభం ఋశ్యజిహ్వం తథైవచ,
బహువ్రణం శతారుద్య మేకాఖ్యం మత్స్యశుక్తివత్. 37

పాణిభేద శ్చర్మదళం పాదభేదో విపాదికా,
దశైతాని నసాధ్యంతే శేషాణ్యప్తౌచ సాధ్యవత్. 38

కపాల మసితం రూక్షం విసఫీటాఖ్యం విసర్పవత్,
కిట్టిభం కిణవచ్ఛ్యామం దద్రుస్యాత్త్వచిపాకితా. 39

తుంబీపుష్పనిభం సిద్ధ స్నిగ్ధం స్యా న్నండల స్థిరం,
విస్ఫోటదారుణా పామా సామస్రావా విచర్చికా.

40

తా. ఉదుంబరకష్ణపు మేడిపండువర్ణముగ, శ్వేత్రకుష్ణపు శంఖవర్ణముగ, కాకణకుష్ణపు పండిన గురివిండవర్ణముగ, గజచర్మకుష్ణపు ఏనుగుతోలుతో సమానముగ, పుండరీకకుష్ణపు తెల్లతామరపువ్వుతో సమానముగ, ఋశ్యజిహ్వకుష్ణపు దుష్పినాలుకతో సమానముగ, శతౌరుమృకుష్ణపు బహువ్రణయుక్తముగ, ఏకాభ్యకుష్ణపు మినుచిప్పతో సమానముగ, చర్మదళకుష్ణపు నరచేతులు దళమై పగిలినట్టుగ, నైపాచికకుష్ణపు కాళ్లు పగిలినట్టుగ నుండును ఈపదియు నసాధ్యంబులు. కపాలకుష్ణపు నల్లనైరూక్షముగ, విస్ఫోటకకుష్ణపు విసర్పితో సమానముగ, కిట్టిభకుష్ణపు మచ్చలతోగూడి నల్లగ, దస్త్రకుష్ణపు పొక్కులతో గూడినదిగ, సిద్ధకుష్ణపు సొరపువ్వుతో సమానముగ, మండలకుష్ణపు మెరుపు, కాతిన్యముగలదిగ, పామాకుష్ణపు దారుణమైన పొక్కులతోగూడి నదిగ, విచర్చికాకుష్ణపు పులిసిరును కార్చునదిగనుండును. ఈ యెనిమిదియు సాధ్యంబులు.

— కుష్ఠరోగచికిత్సాక్రమము —

• స్విన్నస్నిగ్ధస్యమోక్తవ్యాః కుష్ఠినో బలినస్సిరాః,
కుష్ఠీ వక్షః క్షతం పాత్యం శృంగాలాబు జలూకకైః.
పునఃపునశ్చ వమనం రేచనంచ ముహూర్తుహుః,

41

తా. సర్వకుష్ణపులయందు దార్ధ్యముగలవానికి శరీరమున జెనుట దీసి చమరు బట్టించి సిరావేధనుగాని, లేక తొమ్మన గత్తివాట్లువేసి కొమ్ములు, సొరకాయబుట్టులు, జలగలు అనువానితో రక్తస్రావమునుగాని జేయించవలయును. మఱియు కుష్ఠరోగమున పలుమారు వమన విరేచనంబుల కొసంగవలయును.

సర్వేషాం కుష్ఠినామాదౌ పంచకర్మ సమాచరేత్.

42

పక్షేపక్షేచ వమనం మాసేమాసే విరేచనం,

షణ్ణాసేచ సిరామోక్షః నస్యం సప్తదినాంతరే.

43

ఇదం చిరస్థిరే కారం లేపనంచ త్ర్యహం చరేత్,

తా. చిరకాలముగనుండు సర్వకుష్ణపులయందు తొలుత పంచకర్మలు అనగా, ప్రతి పక్షమునకొకతూరి వమనంబును, ప్రతిమాసమునకొకతూరి విరేచనంబును, ఆరుమాసములకొకతూరి * సిరామోక్షణమును, ఏడుదినములకొకతూరి నస్యంబును, మూడుదినములకొకతూరి లేపనమును చేయవలయును.

❧ వాతాదిభేదకుష్టలక్షణము ❧

వాతజం సక్రిమిశ్యామం వేదనారుణవర్ణవత్. 44

సదాహం స్వేదసంయుక్తం రక్తం కుష్మంతు పిత్తజం,

స్నిగ్ధకం పిచ్చిలం గౌరం కంఠాయుక్తంచ శీతలమ్. 45

లక్షణం కఫకుష్మస్య సంమిశ్రంతు త్రిదోషజం,

తా. వాతమువలన జనించిన కుష్టువు క్రియలతోగూడి వేదనాయుక్తమై నల్లగ
గాని, లేక ఎఱ్ఱగగాని యుండును. పిత్తజకుష్టువు తాపము, చెమట, ఎఱుపువర్ణముగలదిగ
నుండును. స్లేష్మజకుష్టువు మెరుపు, బాక, గౌరవర్ణము, నవ, శీతలముగలదిగనుండును.
త్రిదోషజకుష్టువు వాత, పిత్త, కఫలక్షణయుక్తంబుగనుండును. (అది అసాధ్యము.)

❧ కుష్టరోగసాధ్యసాధ్యంబులు ❧

సాధ్యం త్వగ్రక్తమాంసస్థం వాతశ్లేష్మాధికంచ యత్. 46

మేదసి ద్వంద్వజం యాప్యం వర్జ్య మజ్జాస్థి సంశ్రితం,

క్రిమి హృల్లాస మందాగ్ని సంయుక్తం యత్త్రిదోషజమ్. 47

ప్రభిన్నం ప్రస్తుతాంగంచ రక్తనేత్రం హతస్వరం,

పంచకర్మగుణాతీతం కుష్మంహంతీహకుష్ఠినమ్. (ఆయుర్వేదే) 48

తా. త్వక్, రక్త, మాంసధాతువులవఱకు వ్యాపించియుండుకుష్టువును, వాతకఫ
ములు ప్రధానంబుగనుండు కుష్టువును సాధ్యంబులు. మఱియు మేదోధాతుగతకుష్టువు,
ద్వంద్వజకుష్టువు యాప్యంబులు. మఱియు మజ్జ, అస్థులవఱకు వ్యాపించియుండుకుష్టువు,
శుక్రధాతుగతకుష్టువు, మఱియు క్రిమి, హృల్లాసము, మందాగ్ని అనువానితో గూడి
యుండు కుష్టువు, త్రిదోషజకుష్టువు అసాధ్యంబులు. కుష్టము పగిలి నీరుగారుచుండుకుష్టు
రోగియు, ఎఱ్ఱనినేత్రములుగాని, లేక పీనస్వరముగాని గలకుష్టురోగియు, పమనవిరేచ
శాదిపంచకర్మల కనర్హుండగు కుష్టురోగియు మృతిజేంచెదరు.

❧ అసాధ్యకుష్టలక్షణము ❧

గుహ్యపాణితలోష్ఠేషు జాతమవ్యచిరంతనం,
శర్జనీయం విశేషేణ కిలాసం సిద్ధిమిచ్ఛతా. 49

తా. గుహ్యము, అరచెయ్యి, పెదవి అనువానియందు కుష్టువు తత్కాలమున
జనించినను దానిని విశేషముగ వర్జింపవలయును. మఱియు యిచ్చుగోరెడువైద్యుఁడు
కిలాసకుష్టువునునగా వర్జింపవలయును.

ద్విలింగంచ భవేత్కుష్ఠం విశేషేణ త్యజేద్భిషక్,
బహుపద్రవసంయుక్త మసాధ్యముదితం బుధైః.

50

తా. మఱియు ద్వంద్వలక్షణముతో గూడియుండు కుష్ఠపులను వైద్యుడు వర్జింపవలయును. మఱియు పలు ఉపద్రవములతో కూడియుండు కుష్ఠరోగం బసాధ్యంబని ఆయుర్వేదవేత్తలు వచించెదరు.

సంసర్గజరోగములు

ప్రసంగా ద్ధాత్రసంస్పర్శాన్ని శ్వాసాత్సహ భోజనాత్,
సహశయ్యాసనాచ్ఛాపి వస్త్రమాల్యానులేపనాత్.

కుషంజ్వరశ్చ *శోషశ్చ నేత్రాభిష్యందవవచ,

ఔషసర్గిరోగాశ్చ సంక్రామంతి నరాన్నరమ్. (మాధవనిదానే) 52

తా. కుష్ఠపు జ్వరము, ధాతుశోష, నేత్రరోగముగలవారితో సాంగత్యము చేయుట, వారిశరీరమును దాఁకుట, వారియొక్క శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు సోఁకుట, ఏక పాత్రలో భుజించుట, ఒకటిగ పరుండుట, ఒకయాసనమున నేకముగ గూర్చుండుట, వారుధరించిన వస్త్రములను, పుష్పములను ధరించుట, వారు తాఁకిన గంధమును బూసి కొనుట-ఈకారణములవలన పూర్వోక్తకుష్ఠాదిరోగములు ఒకనివద్దనుండి మఱియొకని కంటును.

శ్వేతకుష్ఠపుకు భృగ్యాదిచూర్ణము

భృంగీ వహ్ని త్రిఫలా వచాకణా వాకుచీ బ్రహ్మశుంఠీ సోకోష్ఠం,
భల్లాతాచాశ్వగంధా శిఖిరకవిశాషోడశీభస్మసూతమ్.

53

కాన్యేపాత్రేరజశ్చ త్రిఫలజయుతం ప్రాతరుత్థాయ పీతం,
షణ్ణాసాద్రోగహారి ఫలితవలితహృత్స్వర్ణ దేహీ శరీరీ.

54

(చింతామణౌ)

తా. గుంటగలగర, చిత్రమూలము, త్రిఫలములూ, వస, పిప్పళ్ళూ, భావంచీవిత్తులు, మండూకబ్రహ్మ, మలయాశపుశొంఠి, చెంగలవ్వికోష్ఠ, శుద్ధిజేసినజీడిగింజలు, పెన్నేరుగడ్డ, శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము, శుద్ధిచేసిననాళి, పసపు, రసభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి త్రిఫలకషాయముతో భావనజేసి ఎండించి కాంతపుగిన్నెలోనునిచి ప్రాతఃకాలమున ప్రత్యహము ధరణమెత్తుమార్గమును నేవించి మెబడిగ చారెడు త్రిఫలకషాయమును పానముసేయవలయును. ఇటుల నారుమాసములు

నేయుచుండిన శ్వేతకుష్టువు, వలీపలితములు హరించి బంగారుఛాయతో తుల్యమైన శరీరము గలుగును.

శ్వేతకుష్టువునకు పశుపతిచూర్ణము ౧౬

సురతరుకృతమాలా వ్యాలదారుర్వరాచ
తపనకనకపుష్పీచాపి గౌరీవిశాలా,
సమకృతశశిరేఖా సూతభస్తాపి భుక్త్యా
పశుపతికృతచూర్ణం శ్వేతకుష్ఠం నిహంతి. (మాధవనిదానే) 55

తా. దేవదారు, రేల, చిత్రమాలము, త్రిఫలములు, జీడిగింజలు, నేలతంగేడు, నమూలము - ఇవి పావుసేరు, పసపు నౌటాకు, పాపరసేరు నౌటాకు, వీనికన్నిటికి నమము క్రాసుగ ద్భవిత్తులు - ఇటుల వీనినెల్లదూచి చూర్ణముజేసి యొకతులము చూర్ణములో వీని మెత్తురసభస్మముగలిపి ఆవునేతితో ప్రతిదినము సేవించుచుండిన నారుమాసములకు శ్వేత కుష్టువు హరించును. ఇది శివునిచే జెప్పబడియెను.

గీ. తామ్రభస్మంబు తెలగాచు తపనదుగ్ధ
మునను మర్దించి యచోష్ణటః బూయవలయు
మేడయెటు వాముదపుకాయమీఁదిపాట్టు
సెగనుగాచిన మానును శ్వేతకుష్టు.

పుండరీకకుష్ఠమునకు సర్వాంగసుందరరసము ౧౭

విష్ణుక్రాంతా దేవదాళీ సర్వాక్షి తండులీ మునిః,
నీలీ బ్రహ్మీ పలాశంచ యథాలాభం ద్రవం హరేత్.
ద్విత్రాణామేవ నిర్వాసై స్సూతకం మద్దయే ద్దినం,
సూతైకం ద్విగుణం గంధ మేకీకృత్య ట్టణం పచేత్.
లోహపాత్రేధృతం యావ త్తథా శుల్బాబ్రకామృతం,
కర్పూరంచైవ ప్రత్యేకం సూతపాదాంశకం ట్టివేత్.
పుండరీకం హరేన్నిష్క- మనుపానవిశేషతః. (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౨ భాగములు - ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి విష్ణుక్రాంతము, డావరడంగి, సర్వాక్షి, చిట్టి, అవిసె, నీలి, మండుకట్రస్తి, మోడుగ అనువానిలో దొరకినవానిని గ్రహించి రసముతీసి ప్రతిదానితో నొక్కొకదినము మర్దించి అందు వైడజ్ఞేయబడిన వృక్షములలో రెండు, లేక మూడువృక్షములయొక్క బంకనువైచి మరల మర్దించి ముద్దజేసి ఇనుకగిన్నెలోనునిచి

క్షణికాలము పాకముజేసి భిల్వములో నునిచి అందు తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిననాభి, కర్పూరము, అనువానితో ప్రతిదానిని రసమునకు నాలవభాగము గలిపి మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రముజేసి బాడిదెపాకురసముతో (ఒకటిన్నరవస్పరము) సేవించుచుండిన పుండరీకకుష్ఠము హరించును.

❧ ఉదుంబరకుష్ఠమునకు కనకసంకోచరసము ❧

మృతతామ్రాభ్రకం తుల్యం ద్వయోస్సూతం చతుర్గుణమ్. 59

యామైకం మర్దయే త్థల్వే రాష్ట్రవిష్టంచ గోళకం,

త్రిభిస్తుల్యం శుద్ధగంధం లోహపాత్రాంతరే క్షిపేత్. 60

తన్నధ్యే గోళకం పాచ్యం యావజ్జీర్ణంతు గంధకం,

తావన్నద్వగ్నినా యత్నా త్సముద్భృత్య విచూర్ణయేత్. 61

గుగ్గులుం నింబ పంచాంగం త్రిఫలాచ మృతం విషా,

పటోలం ఖాదిరంసారం వ్యాధిఘాతం సమంసమమ్. 62

చూర్ణితం మధునాలేహ్యం నిష్కచూదుంబరౌపహం,

(మాధవనిదానే)

తా. తామ్రభస్మము ౧ భాగము, అభ్రకభస్మము ౧ భాగము, రసభస్మము ౮ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల భిల్వములోనునిచి విష్ణుక్రాంతము, డావరడంగి, సర్పాక్షి, చిట్టి, అదిసె, సీలి, మండుకబ్రహ్మి, మోమగ, అనువానిరసముతో నొక్కొకరూము మర్దించి యుంటజేసి ౧౦ భాగములు శుద్ధిజేసినగంధకమును ఇరుపగిన్నెలోవైచి దానిపై యుంటనునిచి దానిపై మరల గంధకమువైచి జీర్ణంబగువఱకు మృద్వగ్నితోవండి సాంగ శీతలమునదీసి భిల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షిగుగ్గులము, వేపపువ్వు, తానికాయలు, దానియాకు, దానిపట్ట, దానివేరు, త్రిఫలములు, శుద్ధిచేసిననాభి, అతి వస, చేతిపొట్ట, కాచు, రేల అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి గలిపి నిష్కప్రమాణమును లేనెతో (సాయంప్రాతఃకాలములయందు ౧౮ మాసములు) సేవించిన ఉదుంబరకుష్ఠము హరించును.

❧ శ్విత్రకుష్ఠమునకు చంద్రప్రభావరసము ❧

శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం మర్ద్యం నింబమయూయోః. 63

ద్వయోద్భ్రావై స్సగోమూత్రై ద్దినం వాకుచికాద్రవైః,

ముస్తా పిండితకం క్షిప్త్వా తం రుద్ధ్వా భూధరే పుటేత్. 64

సాంగశీతం సముద్భృత్య చూర్ణాద్ధశగుణం క్షిపేత్,

తథాచ వాకుచీబీజం గోమూత్రే మర్దయే ద్దినమ్ 65

ద్వినిష్కాం వటికాం ఖాదే చ్చిత్తకృతకృతవివాశిని,
ఖ్యాతాచంద్రప్రభాహ్యేషా కుర్యాత్తక్రేణ భోజనమ్. 66

కాకోదుంబరికామూలం జలైర్ఘృష్టం పిబేదచు, (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసినగంధము ౨ భాగములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి వేప, చెవలియాకు అనువానిరసములతో నొక్కొకదినము మర్దించి పిదప గోమూత్రముతోను, భావంచాకురసముతోను మర్దించి, తుంగముపైలు మ్రుగవేళ్లు అను వానిచూర్ణమును గలిపి, భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణము జేసి దానికివదింతలు భావంచీత్తులచూర్ణముగలిపి గోమూత్రముతో నొకదినము మర్దించి రెండుసిక్కుములంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించి మెంబడిగ బ్రహ్మపేడివేరు నుదకముతోనూరి దానిరసమును ద్రాగిన ౧౮ మాసములకు శ్వేతకుష్టువు హరించును. పథ్యము మజ్జిగన్నమును భుజింపవలయును. (మఱియు చిత్రమూలమును నిష్కపండు రసముతో గంధముదీసి సురాకారముగలిపి లేపనముజేసిన శ్వేతకుష్టువును నశించును.)

—౧౦ కాకణకుష్టువునకు సూర్యకాంతరసము ౧—

పలత్రయం మృతం తామ్రం సూతమేకం ద్విగంధకమ్. 67

త్రికటు త్రిఫలాచూర్ణం ప్రత్యేకం స్యాత్పలంపలం,
నిర్గుండీచార్ద్రకద్రావై ర్వహ్నిద్రావై ర్విమర్దయేత్. 68

దిన్దైకం తం నిరుధ్యాక తుషాగ్నైచ పచేద్దినం,
సముద్భృత్య విహాణ్డ్యాక వాకుచీత్తైలమర్దితమ్. 69

త్రిదినం భావయేత్తేన నిష్కమాత్రంచ భక్షయేత్,
కుష్టుంచ కాకణం హంతి సర్వకుష్టుం నిహంత్యలమ్. 70

తా. తామ్రభస్మము 3 పలములు, శుద్ధిచేసినరసము ౧ పలము, శుద్ధిచేసిన గంధ కము ౨ పలములు, త్రికటుకములు ౧ పలము, త్రిఫలములు ౧ పలము-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనునిచి వావిలాకు, అల్లము, చిత్రమూలము అనువానిరసము లతో నొక్కొకదినము మర్దించి ఇరుపగి న్నెలోనునిచి వైరమూసి వరియుముకతో నొక దినము పాకముజేసి సాంగశీతలమునదీసి మరల ఖల్వములోనునిచి భావంచీత్తుల తైల ముతో మర్దించి మూడుదినములు భావనచేసి నిష్కమాత్రమాణముచొప్పున ౧౮ మాస ములు సేవించుచుండిన కాకణకుష్టువు మొదలగు సర్వకుష్టువులు హరించును.

❖ కాకణకుష్ఠపునకు కరంజతైలాదిలేపనము ❖

తైలం కరంజబీజోత్థం వహ్ని సైంధవగాహితం,
చూర్ణితం లేపయే ద్ధృతి శీఘ్రమేవతు కాకణమ్. 71

తా. చిత్రమూలము, సైంధవలవణము అనువానిచూర్ణమును క్రాసుగవిత్తులతైలములో గలిపి లేపనము సేయుచుండిన కాకణకుష్ఠపు శీఘ్రముగ హరించును.

❖ గజచర్మకుష్ఠపునకు లంకేశ్వరరసము ❖

పల్లెకం శుద్ధసూతంచ కర్షకం శుద్ధగంధకం,
గంధతుల్యం మృతం తామ్రం సూతాంశం మర్దయేద్విషమ్. 72

సర్వతుల్యం పునర్గంధం దద్వా కింబిద్విమర్దయేత్,
ఘృతాభ్యక్తైలోహపాత్రే పచేద్ద్యమం సముద్ధరేత్. 73

రంభపత్రే పుటీచాథ పాచయే త్పర్పటిం యథా,
మాషైకం చూర్ణితం ఖాదే ద్దజచర్మ నియచ్ఛతి. 74

• నిష్కైకం వాకుచీం టౌద్రై ర్లేహ్యైర్యం గజచర్మణి,

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ పలము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౧ కర్షము, తామ్రభస్మము ౧ కర్షము, శుద్ధిచేసిననాభి ౧ పలము-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి మర్దించి దీనికినమముగ గంధకముకలిపి ఒకింత మరల మర్దించి నెయ్యిపూసినయినుపగిన్నెలో నునిచి యొకర్పూమువండి. దించికొని సాయం త్రమున అరటియాకులోబిళ్ళజేసి యునిచి నన్నపు మంటను నప్పుడమువలె గాల్చి చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును సేపించి వెంబడిగ నిష్కప్రమాణము భావించి విత్తులచూర్ణములో తేనెగలిపి సేపించుచుండిన గజచర్మ కుష్ఠపు హరించును.

❖ విచర్మికాకుష్ఠాంతకరసము ❖

శుద్ధసూతం విషం గంధం తుల్యం తాప్యం శిలాజతు. 75

శుబ్బం తీక్ష్ణం మృతం లోహం సర్వం మర్ద్యం దినత్రయం,
కాకమాచీ దేవదాళ్యోః కర్కోటస్యద్రవైర్ద్రృఢమ్, 76

శోషయే ద్భాధరే పాచ్యం త్రిదినంతు తుషాగ్నినా,
ఆదాయ భావయేచ్ఛాహ సైలైర్వాకుచిపంభవైః. 77

నిష్కార్థం లేహయేత్క్షౌద్రైః రసః కుష్ఠనికృంతనః,
భల్లత వాకుచీ పథ్యా విడంగం చిత్రకం తథా. 78

జీరకం బదరీమూలం కటుతై లేంగు దేనత్తు,

భక్షయే దనుపానేన హంతి కుష్ఠం విచర్షికామ్. (ఆయుర్వేదే) 79

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిననాభి, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినస్వర్ణ మాక్షి కము, శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు, తామ్రభస్మము, ఉప్పుభస్మము, ఇనుపభస్మమువీనిని సమ భాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నల్లకాచాకు, డావరడంగి, గొడ్డుకాకర అనువానిరస ములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము చొప్పున 3 దినములు మర్దించి ఎండించి మూసలో నునిచి ఉసుకతో మూడుదినములు భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి భావించివిత్తుల తైలముతో నొకదినము భావనజేసి అర్ధనిమ్మ ప్రమాణము లేనెతో సేవించి మెబడిగ శుద్ధి జేసిన జీడిగింజలు, భావం చివిత్తులు, కరక్కాయ, వాయువిడంగములు, చిత్తమూలము, జీలకఱ్ఱ, రేగువేరు అనువానిచూర్ణములతో తెల్లఆవనూనెగాని, * కటుతైలముగాని, ఇంగుదీతైలముగాని గలిపి సేవించిన ౧౮ మాసములకు విచర్షికకుష్ఠపు హరించును.

❧ ఋష్యజిహ్వకకుష్ఠపునకు శైలేంద్రరసము ❧

శుద్ధసూతం సమం గంధం కాంతభస్మ విషం తథా,

వాకుచీ త్రిఫలచూర్ణం నింబ వహ్ని గుళూచిజైః.

80

దినం భృంగీద్రవై ర్నర్ద్యం వాకుచ్యాశ్చ కషాయకైః,

భక్షయే ల్లోహపాత్రస్థం కర్షార్థం జిహ్వకాప్రణుత్.

81

గుంజాభల్లాతతైలాభ్యాం నిష్కం వాకుచిచూర్ణకం,

లేపయే దనుపానేన సర్వకుష్ఠవినాశనః. (పూజ్యపాదీగౌ) 8.

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, కాంతభస్మము, శుద్ధిజేసిననాభి భావంచివిత్తులచూర్ణము, త్రిఫలచూర్ణము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వేమ, చిత్తమూలము, తిప్పటింగె, గుంటగలగర అనువానిరసములతో ప్రతిదానితోడను భావంచివిత్తుల కషాయముతోడను, ఒక్కొకదినము మర్దించి ఇనుపగిన్నెలోనునిచి అ కర్షమును సేవించుటయేగాక గురిగింజవిత్తులు, జీడివిత్తులు అనువానితైలములతో నిమ్మ ప్రమాణము భావంచివిత్తులచూర్ణముగలిపి శరీరమునకు లేపనముజేసిన ఋష్యజిహ్వ కుష్ఠపు మొదలగు సర్వకుష్ఠపులు హరించును.

* కటుతైలమన—శ్లో. పృథ్వీకామూల జీమూతా దంతీ కవచ శిగుజ్జ్వ నింబాతనీకరంజార్క హస్తకర్ణింగుదీ భవమ్, శంఖసి నింబకం తైలం తైలం జ్యోతిష తీకృతమ్, కుసుంభసర్ప పోద్భూతం తైలం సౌవర్చలం తథా. (ఇవియ కటుతైలములు.

శ తారుష్యకుష్ఠపునకు లంకాధిపేశ్వరరసము

సూతాశ్ర శుల్బభస్తాని గంధం, ¹తాప్యం శిలాజతు,
ఆమ్లవేతస తుల్యాంశం చామైన మర్దయే త్తతః. 83

మథ్యాజ్యాభ్యాం వటీః కుర్యా ద్ద్విగుంజం భక్షయే త్సదా.
శుష్కం శతారుషం హంతి రసో లంకాధిపేశ్వరః. 84

త్రిఫలా నింబ మంజిష్ఠా వచా పటోలమూలకం,
కటుకీ రజనీతుల్యం క్వాథోఽయమనుపానతః. 85

తా. రసభస్తము, అభ్రకభస్తము, తామ్రభస్తము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధి
చేసిన హేమమాక్షికభస్తము, లేక శుద్ధిచేసినతాళకము, శుద్ధిచేసినశిలాజిత్తు - పీనిని
సమభాగములుగ భవ్యములలో నుంచి పీనికి సమముగ పుల్లప్రబ్బలిమార్జముగలిపి నిమ్మ
పండ్లరసము, లేనె, నెయ్యి అనువానితో మూడురూములు మర్దించి రెండుగురింజల
యెత్తు మాత్రలుజేసి యందొకదానిని త్రిఫలములు, వేము, మంజిష్ఠ, వస, చేతిపొట్ట
వేరు, ఆకాకర, పసపు అనువానికషాయమునుపానముతోడ సాయంప్రాతఃకాలముల
సేవించిన శ తారుష్యకుష్ఠము హరించును.

కచ్చకకుష్ఠపునకు కుతారరసము

సూతాశ్ర శుల్బ కాంతానాం మృతానాం గంధకం సమమ్
తేషాం చతుర్థణం చాజ్య మేతత్క్వాథై ర్విపాచయేత్. 86

అమృతా ముసలీ ముండి హస్తీకర్ణి శతావరీ,
అయం పంచామృతక్వాథో ఘృతాచ్ఛాతుర్దణో భవేత్. 87

మాక్కువామృతజీవంతీ విదార్యాశ్చ కషాయకం,
పూర్వాంశం నిక్షిపే జ్వరే తస్మిన్ జిర్ణమిదం భవేత్. 88

ఘృతావశేషకం పక్త్వా సదా సేవేత బుద్ధిమాన్,
సర్వకుష్ఠా ని హంత్యాశు కచ్చకంచ వ్యపాహతి. 89

(మాధవనిదానే)

తా. రసభస్తము, అభ్రకభస్తము, తామ్రభస్తము, కాంతభస్తము - ఇవి
దినుసుకొక్కభాగము, శుద్ధిచేసినగంధకము ర భాగములు, నెయ్యి 3౨ భాగములు,
పంచామృతమన - తిప్పటిగె, నేలతాటిగడ్డలు, బోడతరము, సముద్రపాడపాకు,
పిల్లిపీచర అనువానికషాయము ౧౨౮ భాగములు గలిపి ఘృతము కేషించుటలు గాచి

దీనికి నాలుగింతలు గుంటగలగర, తిప్పతీగె, మనుచాల, నేలగుమ్మడు అనువానికహయమును గలిపి అది జీర్ణంబై ఘృతము శేషించువఱకు మరల గాచి నేవించిన కచ్చవకుష్టువు హరించును.

— మండలకుష్టువునకు సర్వేశ్వరరసము ౧ —

శుద్ధసూతం చతుర్థంధం పలం యామం విమర్దయేత్ .

మృతతామ్రాభ్రలోహనాం హింగుళించ పలంపలమ్ .

90

జంబీరోస్త త్తవాసాభి స్నుహ్యార్కముష్టిజైర్ధ్రైవైః ,

మర్ద్యం హయారిజద్రావైః ప్రత్యేకంచ దినందినమ్ .

91

ఏవం సప్తదినం మర్ద్యం తద్దోళం వస్త్రవేష్టితం ,

వాలుకాయంత్ర¹కే పాచ్యం త్రిదినం లఘునాగ్నినా .

92

ఆదాయ చూర్ణయేచ్ఛచ్ఛ్నం పలైకం యోజయేద్విశం ,

ద్విపలం పిప్పలీచూర్ణం మిశ్రం సర్వేశ్వరో రసః .

93

ద్విగుంజం లేహయేత్తైద్రై స్నుప్తమండలకుప్తనుత్ ,

వాకుచీం దేవదారుంచ కర్షమాత్రం విచూర్ణితమ్ .

94

లిహదేరండతై లేన చానుపానం సుఖావహం ,

(మాధవనిదాన)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ పలము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౪ పలములు - ఈరెంట ఖల్వములోనునిచి ఒకరూము మర్దించి అందు తామ్రభస్మము, అశ్రకభస్మము, లోః భస్మము, శుద్ధిచేసినఇరిగిళము అనువానిని దినుసుకొక్కపలముచొప్పున గలిపి నిమగ్ధరసము, ఉష్ణైత్రాకురసము, అద్ధసరపాకురసము, బొంతజేముడుపాలు, జిల్లేడుపాముష్టిచెక్క, గన్నేరు అనువానిరసములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము వంతున దినములు మర్దించి ముద్దజేసి బట్టలోగట్టి దానిపైచీలమన్ను లేపనముచేసి లఘుగ్నిలో మూడుదినములు వాలుకాయంత్రమున పాకముజేసి యందుండితీసి మరల ఖల్వమున నునిచి నున్నగ చూర్ణముజేసి శుద్ధిచేసినసాభిచూర్ణము ౧ పలము, పిప్పలీచూర్ణము పలములు గలిపి రెండుగురిగింజలయెత్తును లేనతో భక్షించి వెంబడిగ కర్షప్రమాణ భావంచి, దేవదారు అనువాని రసముతో సాముదముగలిపి త్రాగిన మొద్దుబారియుం మండలకుష్టువు హరించును.

❖ వై పాచికకుష్ఠపునకు మహాకాశరసము ❶ ❖

శుద్ధసూతం మృతం తామ్రం కుష్ఠం గంధక టంకణమ్. 95

పిప్పలీచ సమం మద్ద్యం మాతులుంగద్రవైర్ద్రినం,

త్రిఫలాం సర్వతుల్యాంశ మేకీకృత్యచ భక్షయేత్. 96

నిమ్మైకం చ లిహేచ్ఛామ మృద్భాండే వాకుచీరసం,

కుష్ఠం వై పాచికం హంతి మహాకాశరసాహ్వయమ్. 97

ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం తథా విజయపర్పటీం,

మాలార్జునం పటుర్వహ్ని శాల్మలీ భృంగముండికాః. 98

కురంట నింబ పంచాంగం నిర్గుండీ వాకుచీరసం,

మధ్యాజ్యైర్లేహయేత్కుర్వ మరుస్యా త్వర్వకుష్ఠజిత్. 99

తా. శుద్ధిచేసినరసము, తామ్రభస్మము, చెంగలవ్వికోష్ఠు, శుద్ధిచేసినగంధకము, వెలిగారము, పిప్పళ్లు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మాడిఫలరసముతో నొక దినము మద్దించి దానికిసమముగ త్రిఫలచూర్ణముగలిపి మద్దించి మట్టిపాత్రలో నునిచి నిమ్మప్రమాణమును భావంఁచివిత్తుల రసానుపాసముతోడ సేవించిన వై పాచిక కుష్ఠపు హరించును. మఱియు మాలార్జునము, (కాచు), సైంధవలవణము, చిత్రమూలము, బూరుగ, గుంటగలగర, బోడతరము, గోరింట, వేపపువ్వు, దానికాయలు, ఆకు, చెక్క, వేరు, వావిలి, భావంచివిత్తులు - వీనిని సమముగ కర్షప్రమాణము గ్రహించి తేనె, సెయ్యి వీనితోనూరి రెండుగురిగింజలయెత్తు విజయపర్పటీరసమునుగలిపి సేవించిన గర మాసములకు సర్వకుష్ఠపులు హరించును.

❖ విస్ఫోటకకుష్ఠపునకు బడబాసలరసము ❷ ❖

సూతకస్యపలేద్వేచ చత్వారీ గంధకస్యచ,

వాలుకాయంత్రపక్వంతు జాయతే భస్మసూతకమ్. 100

అస్యసూతస్య భాగైకం టంకణం సప్తమాంశకం,

గంధకంచ ఊపే తత్ర శుల్బచూర్ణం తథైవచ. 101

శాగరం కుష్ఠచూర్ణంచ పిప్పలీచూర్ణ మేవచ,

మాతులుంగరసైర్భావ్యం లేహయే న్నధుసర్పిషా. 102

సప్తసప్తప్రయోగేణ హంతి కుష్ఠాప్తకం దశ,

షణ్ణాసంచ ప్రయోగేణ దేహసిద్ధిః ప్రజాయతే. 103

సంవత్సరప్రయోగేణ భవే దీశ్వరసన్నిభః

తస్యమాత్రపురీషాణి శుల్బం భవతి కాంచనమ్.

104

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౨ పలములు, శుద్ధిచేసినగంధకము ౪ పలములు - ఈ రెంటిని ఖల్వములోనునిచి మర్చించి కుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున పాకముజేసిన రసము భస్మంబగును. పిదప నారసభస్మము ౧ సేరు, పేల్చిన వెలిగారము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శొంఠి, చెంగల్వకోష్ఠు, పిప్పలి అనువానిలో ప్రతిద్రవ్య చూర్ణము రసభస్మమున కేడవభాగము గలిపి మాదీఫలరసముతో భావనజేసి ప్రతిదినము ౫ చిన్నములయెత్తును లేనె, సెయ్యి అనువానియనుపానముతోడ నేడేసిదినములచొప్పున నేడుమార్గు సేవించిన ౧౮ కుష్టువుల హరింపజేయును. మఱియు దీనిని ౬ మాసములు సేవించుచుండిన కాయసిద్ధిగలుగును. ఒకవత్సరము సేవించుచుండిన ఈశ్వరునితో సమానుండగుటయేకాక వానిమాత్రపురీషములయందు తామ్రస్వర్ణము లుత్పత్తియగును.

— పామాకుష్టుబికిష్ణ ౨ —

వాకుచ్యస్తైలలేపేన తైలైర్వా రాజవృక్షజైః,
పుత్రజీవోత్థితైలైర్వా లేపః పామాం వినాశయేత్.

105

(ఆయుర్వేదే)

తా. భావంబివిత్తుల తైలమునుగాని, లేక తేలతైలమునుగాని, లేక పుత్రజీవితైలమునుగాని లేపనముజేసిన పామాకుష్టువు హరించును.

గంధకం తిలతైలేన నిష్కమాత్రం సదా పిబేత్,
క్షీరశాల్యన్నభోజ్యంచ పామా కంఢూహరం పరమ్.

106

తా. నువ్వులనూనెలో నిష్కప్రమాణము శుద్ధిచేసినగంధకమును గలిపి పానము జేసిన పామాకుష్టువు, దురద హరించును. ష్యము పాలతోడ పరిబియ్యపు వంటకమును భుజింపవలయును.

— కపాలకుష్టువునకు సోమేశ్వరరసము ౨ —

శుద్ధసూతం మృతంచాభ్రం గంధకం మర్దయే త్సమమ్,
దినం నిర్గుండికాద్రావై రుధ్వాహ్ని భూధరేపచేత్.

107

ఉద్భృత్య వాకుచీతైలే వాకుచ్యవా కషాయకే,
దినైకం భావయేద్ధర్మే నిష్కమాత్రంతు భక్షయేత్.
వాకుచీం కాకమాచీంచ త్రిఫలాం చూర్ణయే త్సమం,

108

మధ్యాజ్యే కర్షమాత్రంచ లేహయే దనుపానకమ్, 109
కపాలం విషమం కుష్మం హంతి సోమేశ్వరో రసః, (నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసినగంధకము-వీనిని సమభాగము
బంగ ఖల్వములో నునిచి వావిలియాకురసముతో నొకదినము మద్దించి మూసలో నునిచి
దానిమూతినిమూసి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి భావంచవిత్తుల తైలముతోగాని,
లేక భావంచినమూల కషాయముతోగాని, నొకదిన పెండలో నునిచి భావనచేసి నిమ్మ-
ప్రమాణమును భావంచవిత్తులు, కాచాకు, త్రిఫలములు అనువాని యొక్క కర్షప్రమాణ
చూర్ణములూ లేసె, నెయ్యి గలిపి ఈయనుపానముతోడ భక్షించిన కపాలకుష్టువు, విషమ
కుష్టువు హరించును.

—మండలకుష్టువునకు విద్యాధరరసము —

శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం లోహపాత్రే క్షణం పచేత్, 110
శీతలం చూర్ణయే త్థల్వే బధ్వా వస్త్రే చతుర్థణే.

శోషయే త్పాచయే త్పశ్చాద్దశాంశం వత్సనాభకం, 111
క్షిప్త్వా సర్వంత్రయహం భావ్యం తైలైర్వాకుచిజైర్భవేత్.

గుద్గులు త్రిఫలాగంధం సమమేరండతైలకే, 112
ద్వినిష్క మనుపానంస్యాన్నిష్కం మండలకుష్టునత్.

(ఆయుర్యేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౨ భాగములు-ఈరెంటిని
ఖల్వములోనునిచి మద్దించి ఇరువగిన్నెలో నునిచి క్షణకాలమువండి చల్లారినపిదప
ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముజేసి నాలుగుమడతలుగల బట్టలోనునిచి పీలమన్ను లేపనము
జేసి యెండించి పాకముజేసి పిదప ప్రయోషధమునకు పదియవభాగము శుద్ధిజేసినసాభి
గలిపి భావంచవిత్తులతైలముతో మూడుదినములు భావనజేసి నిమ్మ-ప్రమాణమును శుద్ధి
చేసిన మహిసాక్షిగుగ్గిలము, త్రిఫలములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము-వీనిని సమభాగములుగ
నాముదముతో మద్దించి రెండునిష్కములయెత్తు ముద్దజేసి ఈయనుపానముతోడ నేవిం
చిన మండలకుష్టువు హరించును.

—కీటిభకుష్టువునకు వజ్రపాణిరసము —

శుద్ధసూతం మృతంచాభ్రం మృతం తామ్రం విషం సమం, 113
మర్దయే ద్వాకుచీతైలే యామైకం కృతగోళకమ్.
ద్విగుణే పాచయే ద్గంధే సతైలే లోహపాత్రకే,

గంధతైలే విజ్ఞేతే తద్గోళాంశం మృతాయసమ్.

పంచాంగ నిబంధనం మధునా గోళకీకృతం,

నిష్కైకం క్షిప్తభం హంతి వజ్రపాణి ర్నహరసః.

115

నిశాకణా నాగరంచ వేల్చిత్రక తాప్యకం,

క్రమోత్తరగణం పిష్ట్యా గోమూలేణ పిబేదను.

116

(మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిననాభి వీనిని సమ భాగములుగ ఖల్వములో నునిచి భావంచవిత్తుల తైలముతో నొకరూము మర్దించి ముద్ద చేసి ఇసుపగిన్నెలో నునిచి దానికిరెండింతలు శుద్ధిజేసినగంధకము, తెల్ల ఆవనూనె గలిపి గంధకము, తెల్లఆవనూనె, జీర్ణమగువరకువండి ముద్దచేసి దానికి సమముగ ఆయోభస్మము, వేపపంచాంగములచూర్ణము గలిపి తేనెతో మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలుచేసి యందొకదానిని సేవించి వెంబడిగ వసపు ౧ భాగము, పిష్ట్య ౨ భాగములు, శొంఠి ౩ భాగములు, పెద్దప్రానుచెక్క ౪ భాగములు, చిత్రమూలము ౫ భాగములు, శుద్ధిజేసిన హేమమక్షికము ౬ భాగములు-ఇటుల వీనిని గోమూత్రముతో నూరి త్రాగిన క్షిప్తభ కుష్టువు హరించును.

❖ దద్రుకుష్టువునకు పారిభద్రరసము ❖

మూర్ఛితం సూతకం ధాత్రీఫలం నింభర్య చాహరేత్.

తుల్యాంశం ఖదిరక్వాథై ర్దినం మర్ద్యంచ భక్షయేత్.

117

నిష్కైకం దద్రుకుష్టుః పారిభద్రాహ్వయో రసః,

మయూరముష్కత్యౌరం శుద్ధసూతంచ గంధకమ్.

త్ర్యూషణం టంకణం సర్జ తామ్రచూర్ణం సమం దినం,

మేషశృంగీర్ద్రవైర్ద్యం లేపా దద్రువినాశనమ్. (రసరత్నాకరే

తా. మూర్ఛించెందిన రసము, ఉసిరికపండు, వేపపండు-వీనిని సమభాగములు; ఖల్వములోనునిచి తెల్లతుమ్మచెక్కపాయనుతో నొకదినము మర్దించి నిష్కప్రమాణమ మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించుటయేగాక సెమలిచెక్కతొరము, మొక్కపుచ్చెట్ల తొరము, శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, త్రికటుకములు, వెలిగారము, సర్జతా ము, తామ్రభస్మము అనువానిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మొక్కపుచ్చెక్క ముతో ౧ దినము నూరి శరీరమున కారుమాసములు లేవనముచేసిన దద్రుకుష్టు హరించును.

— ౧౭ సిద్ధ కుష్టువునకు పారదాదిలేచనము ౧ —

పారదం టంకణం గంధం మూలకాద్వైవయోద్భవైః,

దినం మర్ద్యంచ తల్లేపా త్సిద్ధహంతి మహాద్భుతమ్.

120

(మాధవనిదానే)

తా. రసము, వెలిగారము, గంధకము, - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి ముల్లంగి, అల్లము అనువానిరసములతో నొకదినము మర్దించి శరీరమున కారు మాసములు లేచనముజేసిన సిద్ధ కుష్టువు హరించును.

— ౧౮ భేతాశరసము ౧ —

అభ్రకం మృతలోహంచ శుద్ధసూతం శిలాజత్తు,

తాప్యం ¹చాంకోలబీజాని త్రిఫలా మునలీసమమ్.

121

నవ్యోషం చూర్ణితం లేహ్యం మధునా నిష్కమాత్రకం,

మాసైకం నాశయే త్సిద్ధ భేతా లో ²యం మహారసః.

122

(మాధవనిదానే)

తా. అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు, స్వర్ణమాక్షికభస్మము, ఊడుగచిత్తులు, లేక భావించిచిత్తులు, త్రిఫలములు, నేలతాటిగడ్డలు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు త్రికటుకచూర్ణము గలిపి నిష్కప్రమాణమును తేనెతో నొకనెలసేపించిన సిద్ధ కుష్టువు హరించును.

— ౧౯ విచర్చికాకుష్టువునకు కుష్ఠనికృంతనరసము ౧ —

శుద్ధసూతం విషం గంధం తుల్యం తాప్యం శిలాజత్తు,

శుల్బం తీక్షణం మృతం లోహం సర్వం మర్ద్యం దినత్రయమ్.

కాకమాచీ దేవదాళ్యోః కర్కోట్యాశ్చ ద్రవైర్ధృఢం,

రుధ్వాప్ని భూధరే పాచ్యం త్రిదినంతు తుషాగ్నినా.

124

నిష్కార్ధం లేహయేత్తై దైరసః కుష్ఠనికృంతనః,

భల్లాత వాకుచీపథ్యా ²విడంగం లాంగలీ తిలః.

125

జీరకం బందరీమూలం తీతుల్యం తుల్యం గుడంసమం,

భక్షయే దనుపానేన హంతి కుష్ఠం విచర్చికామ్.

(శారీరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిజేసిననాభి, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము, శుద్ధిచేసినశిలాజిత్తు, తామ్రభస్మము, ఉక్కుభస్మము, లోహభస్మము-వీనిని సమ

భాగములుగ భిల్వములలో నునిచి కాచివేశ్వరసముతో నొకదినము, డావరడంగిచెక్క సముతో నొకదినము, కాకరాకురసముతో నొకదినము ముద్దించి ముద్దజేసి మూసలోనువి దానిమూతిని మూసి ఒకదినము భూధరపుటములోగాని, లేక మూడుదినములు ఉము మంటలోగాని పాకముజేసి అర్ధనిష్కమును తేనెతోడగాని, లేక జీడివిత్తులు, భావం విత్తులు, కరకవఱ్ఱ, వాయువిడంగములూ, చెన్నచర్లగడ్డ, నువ్వులు, జీలకఱ్ఱ, రేగువేరు ఇవి సమభాగములు వీసికన్నిటికి సమము బెల్లముగలిపి త్రొక్కిముద్దజేసి యీయఁ పానముతోడగాని ౧౮ మాసములు సేవించుచుండిన విచర్పిక కుష్ఠము హరించును.

గీ. కోలముక్కిచెక్క నాలుగుభాగాలు

వోమమొక్కపాలు ప్రేమతోడ

సిందురంబు గూర్చి సేవింప మానును

గుప్తువ్యాధులెల్ల గుఱలయమున.

క. వారిజపుచెక్కరసమునఁ బేరెన్నిక సిందురంబు బిప్పలి మోడిక
గూరిచి సేవించినచో, మారాడెడికుష్ఠ గండమాల లడంగున్.

గీ. కలియుగంబున మున్నూట కరకకాయ

లించుకని చూడఁబోవక యేపుమీఱ

మడలం బారగించ భూమండలమున

గండమాలలుఁ గుప్తురోగములు మాను.

— కుప్తురోగమునకు రసభస్మయోగము —

గంధకస్యపలే ద్వేతు సూతకస్య పలం తథా,

కచ్చయంత్రగతం పక్వం లేహయేన్ద్రధుసర్పిషా.

127

మాషమాత్రప్రయోగేణ కుష్ఠం దహతి దారుణం,

(మాధవకల్పే)

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము ౨ పలములు, శుద్ధిచేసినరసము ౧ పలము - ఈ రెంటిని భిల్వములలో నునిచి ముద్దించి కచ్చపయంత్రమున పాకముజేసిన భస్మంబగును అందు మాషప్రమాణమును అడ్డుగయెత్తు తేనెతోగాని, లేక నేతితోగాని ౧౮ మాసములు సేవించిన దారుణమైన కుష్ఠమును హరింపజేయును.

గంధకం త్రిఫలాయుక్తం ఘృతేన మధునా సహ.

128

భక్షితం తు మహారోగాన్ హంతి మాషేన దారుణం,

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము, కరక్కాయ, తానికాయ, ఉసిరికవరుగు - వీనిని

దినుసుకొక్కొకసేరుచొప్పున గలిసి ప్రతిదినము మాషమెత్తును నేతితోగాని, లేక లేనై తోగాని ౧౮ మాసములవఱకు సేవించుచుండిన *మహారోగముల హరింపజేయును. (లేక ఈ గ్రంథములో జెప్పబడిన గంధకకల్పమును సేవించినను సర్వకుష్టువులు హరించును.)

— ౧౩ కుష్ఠములకు బడబాసలరసము ౧౩ —

హింగూలసంభవం సూతం గంధకం మృతతామ్రకమ్. 129

సమ్యక్సూతం తథాకాంతం వంగంచాపి శిలాజతు,
తుత్థం రసాంజనంచైవ తాళకం శుద్ధమేవచ. 130

వరాటకంచాపితుల్యం నేపాళం ద్విగుణీకృతం,
హాపుషా పంచలవణం పంచైవ కటుకానిచ. 131

విడంగం పిప్పలీమూలం ప్రియంగు రజమోదకం,
ద్వాత్వారా కుష్ఠమేలాచ లవంగం జీరకద్వయమ్. 132

శటీదంతీ త్రివృచ్చైవ త్రిఫలా గజపిప్పలీ,
సర్వమేకత్ర సంచూర్ణ్య భావయే త్రిఫలాజలైః. 133

సప్తథా లఘుపాషాణే ప్రచండాతపశోషితం,
హరితకీ రసేనాథ పునఃసంచూర్ణ్య యత్నతః. 134

పంచరక్తీప్రమాణంతు వటికాం కారయేద్భిషక్,
నీకై కాం ఖాదయేత్స్పృత శృంగజేరసాస్లుతామ్. 135

హంతి కుష్ఠం తథామేద ఆమమారుతమేవచ,
శ్లీపదం గండమాలాంచ గళగండం భగందరమ్. 136

నాడీదుష్టప్రణంచైవ హ్యంత్రవృద్ధిం చ దారుణం,
ఆమ్లపిత్తం రక్తపిత్తం పక్తిశూలం హలీమకమ్. 137

వాతరక్తం వాతకఫ ముపదంశం ససీనసం,
పంచగుల్తాని స్తథానాహం స్లీహ శోఫ జ్వరానపి. 138

ఉదరాణి తథాకాసాన్ రసోఽయం బడబాసలః, (ఆయుర్వేదే)

* ఙ్గో. వాతవ్యాధ్యశ్చరీకుష్ఠ మేహోదరభగందరాః, అర్శాసి గ్రహణీత్య ప్తా మహారోగాః ప్రకీర్తితాః. వాతరోగము, అశ్మరి, కుష్టువు, మేహము, ఉదరము, భగందరము. అర్శస్సు, గ్రహణి అన నెనిమిదియు మహారోగంబులు.

తా. ఇంగిలీకముగా దీయబడినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, తామ్రభస్మము, రఫభస్మము, కాంతభస్మము, వంగభస్మము, శుద్ధిచేసినశిలాజిత్తు, శుద్ధిచేసిన మైలు తుత్తము, * రసాంజనము శుద్ధిచేసినతాళకము, గవ్వలభస్మము-ఇవి సమభాగములు-వీనికి రెండింతలు శుద్ధిచేసినసేపాళములు, బోడతరము, పంచలవణములు, పంచకటుకములు, వాయువిడంగములు, మోడి, ప్రేంకణము, అజామోదము, సర్వక్షౌరము, యవక్షౌరము, చెంగల్వకోస్తు, నీలకులు, లవంగములు, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, కచ్చూరములు, దంతి పేరు, శుద్ధిచేసిన తెగడ, త్రిఫలములు, ఏనుగపిప్పలి - ఇటుల వీనినెల్లదంచి చూర్ణము చేసి త్రిఫలరసముతో నేడుమారులు భావనచేసి దళములేని పెంకులోనునిచి తీక్షణమైన యెండ నెండించి మరల కరక్కాయలరసముతో మద్దించి గిరక్తికాప్రమాణములంత మాత్రముచేసి యందొకదానిని ప్రాతఃకాలమున అల్లపురసములో గలిపిసేవించిన నగ్న కుష్మములు, మేదోరోగము, ఆమవాతము, స్త్రీపదము, గండమాల, కంఠగండమాల, భగందరము, పాడీప్రణము, దుష్టవ్రణము, దారుణమైన ఆత్మవృద్ధి, ఆప్టపిత్తము, రక్తజిత్తము, సక్తిశూలము, హలీమకము, వాతరక్తము, వాతకఫము, ఉపదంశము, పీనసము, పంటగుల్మములు, అనాహము, స్త్రీహము, శోఫ, జ్వరము, ఉదరరోగములు, కాసము - వీనిని హరింపంజేయును.

— తాళకభస్మయోగము —

అపామార్గస్యభస్మాని ఘటే నిక్షిప్య యత్తుతః. 139

తన్తథేన్త తాళకం క్షిప్వా పచేద్ద్వాదశయామకం,
ధవళం జాయతే భస్మ సర్వకుష్ఠనివారణమ్. 140

సర్వవాతప్రళమనం సర్వరోగనివారణా, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. ఉత్తరేణుబూడిచెను నీళ్ళతోనూరి పెద్దయుంటగజేసి యెండించి దానిని దొలిచి శుద్ధిచేసినతాళకముతో నిండించి దానిపై ఉత్తరేణుబూడిచెను దళముగ మెత్తి దానిముఖముల చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండించి అడుగున రంధ్రము జేయబడిన కుండలోనునిచి ౧౨ రూములువండిన తాళకము తెల్లగ భస్మంబగును. అందొకభాగమును రెండుభాగములు పిప్పలిచూర్ణములలో గలిపి తెల్లఆవనూనెతోగాని, లేక తేనెతో

* రసాంజనమన—మూనిపసపురు అష్టమాంశముగ కషాయముగాచి దానికిసమముగ మేకపాలుపోసి గట్టియగువఱకు నినువబాణలిలో గాచి యెండించి చూర్ణము జేయుట.

గాని సేవించిన ౧౮ కుష్ఠములు. ౧౦ వాతరోగములు, సర్వరోగములు, వీనిని హరిం పంజేయును.

కునటీ తాళకం తుల్యం స్నుహీక్షీరేణ మర్దితమ్. 141

కృత్వా తచ్చక్రికాం శోష్య కింశుకస్యతు భస్మనా,
ఖర్పరీం ఘటమాత్రంచ విధాయాస్తిక్ నివేశయేత్. 142

చక్రికోపరిచించాద్య తూరైశ్చుల్యాం విపాచయేత్,
పూరితంచ ఘటీయంత్రే తూరేణైవ పిథాయచ. 143

క్రమాగ్నినాచైకదినం సాంగశీతశముద్ధరేత్,
సంమర్ద్యచ వ్రీహిమాత్రం శర్కరేణ ఘృతేనవా. 144

ప్రాతస్నాయం ప్రదాతవ్యం సర్వవాతవికారజిత్,
వాతగ్రంథా ధాతుశోషే ప్రసృతౌ రసవైకృతౌ. 145

అష్టాదశసు కుష్ఠేషు గవ్యాజ్యం దధి తక్రకం, (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకమునకు సమముగ శుద్ధిచేసిన మణిశిల మార్జముగలిపి బ్రహ్మ జేముడుపాలతో మర్దించి బిళ్ళచేసి యెండించి మోడుగతూరమును నూరి, మూకుడువలె నోరు వెడల్పుగ నుండునటుల నొకకుండనుజేసి అందు చింత మొదలగువానితూరముల వరచి దానిపై తాళకపుబిళ్ళల నునిచి దానిపై చింత మొదలగువాని తూరములవరచి మఱియొకకుండలోనునిచి దానినిండ చింత మొదలగువాని తూరములుపోసి గట్టించి బాగుగ చీలమన్ను లేపనముజేసి పొయిమీఁదనునిచి క్రమాగ్నులతో నొకదినమువండి యందలి తాళకపుబిళ్ళల సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి మర్దించిన తెల్లగ భస్మం బగును. ఈ తాళకభస్మములో పరిగింజయెత్తును పంచదారతోగాని, లేక నేతితో గాని, సాయంప్రాతఃకాలముల సేవించుచుండిన ౧౦ వాతరోగములు, వాతగ్రంథులు, సప్తధాతువులు శోషించుట, వాపు, రసవైకృతము, ౧౮ కుష్ఠములు - వీనిని నశిం పంజేయును. షణ్మయః ఆవునెయ్యి, పెరుగు, చల్ల - వీనిని సేవింపవలయును. (శుద్ధిచే సిన తాళకమును ఖల్వములోనునిచి నివృత్తపండ్లరసముతో నొకదినము, వేపాకురస ముతో 3 దినములు మర్దించి నిడుపుగ కణికలుజేసి యెండించి పిదప ఏపివిభూతిని యుంటగగట్టి దానిందొలిచి అందు తాళకపుకణికెలనునిచి దానిపై ఏపిబుడిచెఱిసి గట్టించి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి ఎండించి ౪ ర్షాములువండిన భస్మంబగును. ఇట్టి తాళకపుభస్మములో నొకభాగమును గ్రహించి దానితోడ రెండుభాగముల పిప్పలి చూర్ణమునుగలిపి తేనెతోనూరి సేవించిన క్షయము, పాండువు, చిష్పికాకాసము,

అతిసారము, వాతరోగము, కుష్ఠము - వీనిని హరింపజేయును. వధ్యము-నల్లవరిబియ్యపు
పంటకము, నెయ్యి, తోటకూర - వీనిని భజింపవలయును.)

జేహీ కిలానే సంజాతే కండ్వావా చర్తవీడితమ్. 146

కాసమర్దకబీజాని మూలకానాం తథైవచ,
గంధపాషాణమిశ్రాణి సిద్ధహంతి న సంశయః. 147

తా. శరీరమున శిబ్బముగలిగి దురదవలన భర్తము పొట్టువలె రాలుచుండిన
దురదగొండివిత్తులు, ముల్లంగివిత్తులు, గంధకము, ఉల్లిపాషాణము - వీనినుదకముతో నూరి
లేపముజేసిన శిబ్బము నిస్సంశయముగ హరించును.

— ౧౪౮ గంధకోత్పత్తి, తత్సేవనాక్రమము —

శృణు దేవి ప్రవక్ష్యామి యత్రోత్పన్నశ్చ గంధకః,
తమహం కథయిష్యామి శృణుష్వా యతలోచనే. 148

అమృతోదోత్థితస్సాక్షాద్దవ్యతేజా మహాగుణః,
వీతశ్చైవ తథాశ్వేతః కపోతశ్చ తృతీయకమ్. 149

ఆరక్తశ్చ చతుర్థస్సాస్త్రి తక్రమోత్తరగుణం ప్రియే,
తస్యగంధస్య గంధేన సోహితాశ్చాపి దానవాః, 150

గంధకో నామ తేనైవ విఖ్యాతః క్షితిమండలే,
తథాక్రమగుణాశ్చైవ భవంతి గిరిజాపతి. 151

తత్రక్షేత్రోత్థితస్యైవ శుద్ధిం కుర్యాద్విచక్షణః,
తత్రానీతక్రమేనైవ తృతీయంప సమాహితః. 152

*వమనం రేచనం కుర్యాత్కర్తవ్యస్యచ నిశ్చయః,
క్రియాం కృత్వా ప్రయత్నేన శుచిర్గంధం సమాచరేత్. 153

శుభే ముహూర్తే నక్షత్రే హ్యర్చయిత్వా జగద్గురుం,
విధినైవతు సుప్రాజ్ఞః కర్తవ్యో నిత్యమేవహి. (సిద్ధరసార్థవే). 154

తా. ఓపార్వతీ! గంధకము జనించునట్టిస్థలమును వచించెద వినుము. గంధకము
క్షీరముద్రయన జనించి దివ్యమైనతేజస్సు, మహాగుణసంపత్తి గలచై వనపువర్ణము,
శుభ్రవర్ణము, కపోతవర్ణము, ఒకింతరక్తవర్ణము అన నాలుగు విధంబులుగలచై ఒకదా
నికంటె నొకటి గుణాధిక్యము గలదిగనుండును. ఈగంధకముయొక్క పరిమళమువలన
దానపులు మోహితులైనందున దీనికి గంధకమును నామము భూమండలమునగలిగెను. ఇటు

* వమనం రేచనం పూర్వం శుద్ధించైవ సమాచరేత్.

లనే పర్వతమున జనించినగంధకమునగా నాలుగు విధంబులుగలవై ఒకదానికంటె నొకటి గుణాధిక్యము గలదిగనుండును. భూమియందు జరించిన నాలుగువిధములగు గంధకముల లోమూడవదియైన కపోతక మనుదానిని బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు క్రమముగ శుద్ధిచేసి రోగికి మనునవిరేచనంబులు చేయించి తాను స్నానాదులచే శుద్ధుడై సుముహూర్త నక్షత్రంబున విధి ప్రకారము జగద్గురువును బూజించి గంధకకల్పము నొసంగవలయును. మఱియు గంధకకల్పము నొసంగునపుడెల్ల యీవిధినే వైద్యుడాచరింపదగును.

❧ గంధక సేవనయందు పథ్యావధ్యంబులు ❧

భోజ్యానిచ ప్రవత్యోమి త్యాజ్యాని వివిధానిచ,
షష్టికాశ్చ తథాశాలోః గోధూమాశ్చ విశేషతః. 155

జాంగలానీచ మాంసాని *లాఘవాని ప్రదాపయేత్,
ఏనం ముద్గాసితా స్పర్షి స్పితాక్షీరం మధూత్కరమ్. 156

ఏనం భోజ్యం తథాపథ్యం మయాఖ్యాతం వరాననే,

తా. గంధక సేవనకాలమున ౬౦ దినములకు ఫలించినవడ్డబియ్యము, గోధుమలు, జాంగలమాంసము, లఘుకరద్రవ్యములు, నల్లపెసలు, నెయ్యి, పంచదార, పాలు, మద్యము అనువానిని వధ్యమునందు గ్రహింపవలయును. సుందరమైన ముఖముగల యోషార్థుల! ఇటుల పథ్యావధ్యంబులు నాచే జెప్పబడియెను.

❧ గంధక సేవనోపయుక్తమంత్రము ❧

అథ మంత్రం ప్రవత్యోమి గంధకస్య చ భక్షణే. 157

ఓం నమోఽమృతశిఖాయ అమృతరూపజీవనే,
దానవేంద్రేణచాజ్ఞాత అమృతత్వం దేహిస్వాహా 158

తా. గంధకమును సేవించునపుడు “ఓంనమో” అనుమంత్రమును బరింపవలయును.

❧ కుషరోగమునకు గంధకకల్పము ❧

గంధకస్య పలంచైవ సూతకస్య పలం తథా,
గగనస్య పలంచైవ హేటకస్య పలం తథా. 159

నీలాంజనం పలంచైవ త్రిఫలానాం పలత్రయం,
ద్విసప్తకంతు పక్షంవా షణ్తాసంవా ప్రయోగతః. 160

వలీపలితనిర్దుక్తో సర్వరోగవివర్జితః,
దివ్యదృష్టిః ప్రవర్తేత జీవే దద్భాయతం నరః. 161

వారాత్రితైలసంయుక్తం త్రిఫలా గుగ్గులేనచ,

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసినరసము,, అభ్రకభస్మము, స్వర్ణభస్మము, శుద్ధిచేసిననీలాంజనము - ఇవి దినుసుకొక్కవలము, త్రిఫలములు 3 వలములు - ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి ఆముదము, త్రిఫలములు, శుద్ధిచేసినమహిసాక్షిగుగ్గిలము అనువాని గాని సేవించిన వలీపలిత విముక్తుండై సర్వరోగవివర్జితుండై దివ్యదృష్టిగలవాడై పది వేల సంవత్సరములు జీవించును.

గంధకస్య పలంచైకం రసస్యార్థం ఓషేత్తథా.

162

కుమారీరససంఘృష్టం దినైకం గోళక్షీకృతం,

అంధమాషాకృతం ధూతం లేహయే న్నధుసర్పిషా.

163

మాషమాత్రప్రయోగేణ జరాదారిద్యనాశనం,

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము ౧ వలము, శుద్ధిచేసినరసము ౪ వలము - ఈరెంటిని కలబందరసముతో నొకదినము కాటుకవలె మర్దించి ముద్దజేసి అంధమాషలోనునిచి సంధిలేపనముచేసి నిప్పులో బెట్టి యూది దానిని దీసి మాషప్రమాణమును లేసె లేక నేతితో భక్షించిన జరాదారిద్యముల హరింపజేయును.

గంధకస్య పలే ద్వేతు సూతకస్య పలం తథా.

164

కచ్చయంత్రగతం పక్వం లేహయే న్నధుసర్పిషా,

మాషమాత్రప్రయోగేణ కుష్ఠం హంతి దారుణమ్.

165

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము ౨ వలములు, శుద్ధిచేసినరసము ౧ వలము-ఈరెంటిని కజ్జరిగ నూరి కచ్చపయంత్రములో నునిచి పాకముజేసిన భస్మంబగును. అందొకమాష ప్రమాణమును లేసె, నేతితో భక్షించిన దారుణమైనకుష్ఠమును హరింపజేయును.

త్రిఫలా గంధకం చూర్ణం భృంగరాజసమన్వితం,

సంవత్సరప్రయోగేణ జీవే ద్వర్షశతం నరః.

166

తా. త్రిఫలములు, శుద్ధిచేసినగంధకము - వీనిని చూర్ణముజేసి గుంటగలగరాకు రసముతో నొకవత్సరమువఱకు సేవించుచుండిన ౧౦౦ వత్సరములు జీవించును.

గంధకస్య పలంచైవ పిబే త్త్రిగేణవానిశి,

అర్థమాసప్రయోగేణ హంతి కంఢూం విచర్పికామ్.

167

తా. ఒకవలము శుద్ధిచేసినగంధకమును రాత్రులయందు పాలలో వైచి కాచి అర్థమాసమువఱకు సేవించుచుండిన దురద, విచర్పిక, కుష్ఠము హరించును.

ఘృతం గవ్యం పలంచైవ తదర్థంచైవ సూతకం,
గంధకం పలమాత్రేణ జరావ్యాధివినాశనమ్.

168

వాచస్పతిసమో బుద్ధ్యా షణ్ణాసాచరణేనతు,

తా. ఆవునెయ్యి ౧ పలము, శుద్ధిచేసినరసము ౪ పలము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౧ పలము-ఇటుల వీనినేకముజేసి ౬ మాసములు సేవించిన ముదిమిని హరింపఁజేయుట యేగాక బృహస్పతితో సమానమైన బుద్ధిని గలుగఁజేయును.

గంధకం త్రిఫలాయుక్తం ఘృతేన మధునా సహ,
భక్షితంతు మహారోగం హంతి మానేన దారుణం,

169

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము, త్రిఫలములు-వీనిని చూర్ణముజేసి నేతితోగాని, తేనెతోగాని ఒకమాసమువఱకు సేవింపుచుండిన దారుణమైన కుష్టువు హరించును.

— స్వర్ణకరణవిధి —

గంధకంచాంధమూషస్థం సబీజంచైవ మర్దితమ్.

170

భూమిస్థం మాసమేకంతు తారం భవతి కాంచనం,

తా. శుద్ధిచేసినగంధకమును కాలకూటము, వత్సనాభి, శృంగము, ప్రదీపనము, హోహాలము, బ్రహ్మపుత్రము, హరిద్రము, సత్తకము, సౌరాష్ట్రము అను మహావిషం బులచే మర్దించుబడి సప్తకంచుకదోషరహితముగ చేయఁబడినరసమును నేకముజేసి కాటుకవలె మర్దించి అంధమూషలో నునిచి ఒకమాసము భూస్థాపనముజేసి దానిని గరిగించి వెండితోడ గలిపిన బంగార మగును.

— గంధకకల్పసేవనానుహితము —

అభ్రకం హరబీజంచ షడంశేనతు కాంచనమ్.

171

ఘృతం ప్రసృతమూషాయాం గంధకేన సుసంయుతం,

మూషాం త్యక్త్వా సమారోపే దూర్ధ్వంతు భగవద్రసః.

172

రాజికార్ధార్ధమాత్రేణ పర్వతానపి వేధయేత్,

రాజసర్పపమాత్రేణ తద్రసం యది భక్షితమ్.

173

భేదరత్న మవాహ్నీతి క్రీడతే నిర్జరైస్సహ,

తా. అభ్రకభస్మము, మైత్రకారము శుద్ధిచేయఁబడినరసము-ఈరెంటికి నారవ భాగము సువర్ణభస్మము, శుద్ధిచేసినగంధకమును గ్రహించి విశాలమైనమూషలోనునిచి యూదిన రసము పక్షివలె పొడవుగ నెగురును. విదప నారసములలో రాజికార్ధప్రమాణ

మును సేవించిన పర్వతముల భేదింపఁదగిన జలము గలవాఁడగును. మఱియు తెల్లఁబడిన జంతసేవించిన దేవత్యమును జెంది చేవతలతో గ్రీడించును.

తుల్యాయనం తథా సూతం గంధరాజేన రంజితమ్.

174

మేఘుంచ ఘటియంత్రేణ తూరేణైవ పిథాయచ,
క్రమాగ్నినా పైకదినం సాంగశీతలముద్ధరేత్.

175

సంమర్ద్యంచ వ్రీహిమాత్రం శర్కరేణ ఘృతేనవా,
ప్రాతస్సాయం ప్రదాతవ్యం సర్వవాతపికారజిత్.

176

వాతగ్రంథా ధాతుశోషే ప్రసారే రసవైకృతా,
అష్టాదశసు కుష్ఠేషు గవ్యాజ్యం దధితక్రకమ్.

177

తా. ఇనుపభస్మము, శుద్ధిచేసినరసగంధకములు, తామ్రభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ మర్దించి ఘటికాయంత్రములో నునిచి దాసని చింతమొదలగువానితూరములతో మూసి క్రమాగ్నులతో నొకదినము వండి సాంగశీతలమున దీసి మర్దించి వడ్లగింజంతను శర్కరతోగాని, నేతితోగాని, సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండిన సర్వవాతవికారములు, వాతగ్రంథంబులు, ధాతుశోష, అతిసారము, రసవైకృతము, ౧౮ కుష్టువులు-వీనిని హరింపజేయును. అపునెయ్యి, అపుపెరుగు, అపుచల్ల-వీనిని వధ్యమునందునిచికొనవలయును.

— సువర్ణకరణవిధి ౨ —

హేమ్యై రికసంయుక్తం సమాంశం గంధకం రసం,
దేవద్రాళీరసేనైవ తారం భవతి కాంచనమ్.

178

తా. బంగారు, కావీరాయి-ఇవి దినుసుకొక్కభాగము, శుద్ధిచేసినరసగంధకములు దినుసుకు ౨ భాగములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి దావరడంగిరసముతో మర్దించి మెడిపై లేపనముచేసి పుటంబిడిన బంగార మగును.

సూతకేనసమాయుక్తం ధాత్రీగంధకసంయుతం,
సంవత్సరప్రయోగేణ చిరాయుః పురుషో భవేత్.

179

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినవైదికాయగంధకము - ఈరెంటిని మర్దించి పుటంబిడిన రసభస్మం బగును. ఈరసభస్మమును నొకవత్సరము సేవింపుచుండిన నరుఁడు దీర్ఘాయువు గలవాఁడగును.

తారం సుగంధంసహషాడశాంశం శుల్బంభవేత్సూర్యశశాంకవర్ణం,
ఘయూరకేణ సంయుక్తం సాంధురోగం వినాశయేత్.

180

మహాకాలాయసంయుక్తం హరేత్కుష్ఠాన్యశేషతః,

తా. రజతభస్మము, శుద్ధిచేసిననల్లగంధకము - ఇవిసమభాగములు - ఈరెంటికి ౧౬ వ భాగము తామ్రభస్మము గలిపి మర్దించి పుటంబిడిన సూర్యచంద్రవర్ణతుల్యంబుగ నగును. దీనిని బ్రహ్మమేడిచూర్ణముతోగలిపి భక్షించిన పాండువును, మహామణిచేక్క చూర్ణముతోడఁజేర్చి భక్షించిన కుష్టువులును హరించును.

శుల్బస్య గగనస్యాపి హేమథాతో రథాపి వా. 181

సమాంశం విష్టకం కృత్వా అంధమూషా నివేశితం,
నింబపంచాంగసంయుక్తం కుష్ఠ మకాదుంబరం జయేత్. 182

శశిరేఖాసమాయుక్తం కల్పయుద్జాయతే నరః. 183

తా. తామ్రభస్మము, అశ్రుకభస్మము, సువర్ణభస్మము. వీనిని సమభాగములుగ నూరి ముద్దజేసి అంధమూషలో నుంచి పుటంబిడి వేపసమూలానుపానముతోడ భక్షించిన ఔదుంబరకుష్ఠమును హరింపజేయును. మఱియు దీనిని తిప్పనత్తుతోడ భక్షించిన నొక కల్పకాలమువఱకు జీవించును.

— ౧౭ గంధకరసాయనము ౧ —

శుద్ధోబలిర్దోపయసావిభావ్య తతశ్చతుర్జాతగుడూచికాభిః,
పథ్యాక్షుధాత్రైషధభృంగరాజైర్భావోష్ఠ్యైష్టవారంపుకగార్ద్రకేణ.
సిద్ధేసితాంయోజయతుల్యభాగాంరసాయనంగంధకసంజ్ఞితంస్యాత్,
ధాతుక్షయం మేహగణాగ్నిమాంద్యం శూలంతథాకోష్ఠగతాంశ్చరో
కుష్ఠాన్యథాష్టాదశభేదవంతి నివారయత్యేవచ రాజయోగం, [గాణ.
కర్షోన్నితం సేవితమేతి మర్త్యో వీర్యంచపుష్టిం బలవాక్ ప్రదీప్తిమ్. 186
వమనం రేచనం పూర్వం శుద్ధించైవ సమాచరేత్,
జాంగలానితు మాంసాని ఛాగలాని ప్రయోజయేత్. 187

(ఆయుర్వేదే)

తా. ఆవుపాలతో శుద్ధిచేయఁబడిన గంధకమును చాతుర్జాతకములు, తిప్ప తీగె, కరక్కాయ, గచ్చపలుకులు, ఉసిరికపరుగు, శొంఠి, గుటగలగర, అల్లము అను వానిరసములలో ప్రతిదానిచే నెనిమిదేసిపూర్ణ భావనజేసి విదళ దానికి సమముగ పంచ దార గలిపిన గంధకరసాయన మనంబడును. దీని కర్షప్రమాణము సేవించిన ధాతుక్షయము, సర్వమేహములు, అగ్నిమాంద్యము, శూల, కోష్ఠగతోష్ఠద్రవములు, సర్వకుష్టువులు మొదలగు బలిష్ఠమైన రోగముల హరింపజేయుటయేగాక పరాక్రమము, పుష్టి,

బలము-వీనిని సహా గలుగఁజేయును. మఱియు నీరసాయనము నిచ్చుటకుముందు వమన, రేచనముల కొసంగవలయును. మఱియు జాంగలమాంసమును, మేకమాంసమును, భోజనమునందు జేర్చికొనవలయును.

యావనాశంచ తక్రంచ వ్యంజనం తైలపాచితం,
దుగ్ధం మాహిషసర్పిశ్చ లవణంచ వివర్జయేత్. 188

తథా తీక్ష్ణకషాయాశ్చ కాంజికం కేవలం తథా,
అత్యుష్ణంచాతిశీతంచ ననేవేత కదాచన. 189

యవాన్నం త్సుద్రధాన్యాని విషమాన్నం వ్యవాయకం,
సంజాతంచ పతేద్విర్యం తస్మాత్సర్వం పరిత్యజేత్. 190

స్త్రియం యానాధిరోహంచ వహ్నించైవ తాతపం తథా,
యదిదం పరమం గుహ్యం తతఃప్రీత్యా మయోదితమ్. 191

గోపనీయం ప్రయత్నేన నదేయం యస్యకస్యచిత్,
అమృతంచ తథాచైవ శుద్ధం కృత్వాతు గంధకమ్. 192

అమృతం విధిసంయుక్తం విధిహీనంచ తద్విషం,
యస్తు వై భక్షయే న్తోహా త్సాధక స్సిద్ధికాంక్షయా. 193

సమూఢో గంధకం ప్రాప్య ఊప్రం పశ్యే ద్యమాలయం,

తా-వై యోగములను సేవించునపుడు జొన్నలు, మజ్జిగ, నూనెతో చేయఁబడిన పదార్థములు, బఱ్ఱెపాళ, బఱ్ఱెనెయ్యి, లవణము, తీక్ష్ణద్రవ్యములు, కషాయద్రవ్యములు, కలి, అత్యుష్ణము, అతిశీతలముగలద్రవ్యములు, యవాన్నము, త్సుద్రధాన్యములు, విషమాన్నము,*వ్యవాయకద్రవ్యములు, స్త్రీసంపర్కము, వాహనము, అగ్ని, ఎండ అనువానిని వర్జింపవలయును. ఇట్లుజేయనియెడల శుక్రమునష్టంబగును. ఓపార్వతీ! ఇట్టి మహారహస్యముగల యాయోగములను ప్రీతివలన నీకు నేను వచించితిని. కావున దీని నెవ్వరికింజెప్పక రహస్యముగనుంచు కొనుము. క్రమముగ శుద్ధిచేయఁబడిన గంధకమును సేవించిన ఆవృతప్రాయంబగును. విధివిహీనముగ సేవించిన విషతుల్యం బగును. గంధకభక్షణ యందిచ్చుగలవాఁడు అజ్ఞానమువలన దానిని విధివిహీనముగ భక్షించిన యమాలయంబున కేగును.

గంధకస్య పలం న్యస్య సూతకస్య పలం తథా. 194

నాగస్యతు పలంచైవ టంకణస్య పలం తథా
కన్యాపలత్రయం చైవ విషాణస్య పలత్రయమ్. 195

* వ్యవాయకద్రవ్యములను-గంజావి యాకు, నల్ల మందు మొదలగునవియ.

ద్విసప్తకా ద్విశేషేణ పఞ్చాసాత్తు ప్రజాయతే,
దివ్యశృష్టిః ప్రవర్తేత జీవే దాచంద్రతారకమ్.

196

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినరసము, నాగభస్మము, వెలిగారము - ఇవి దినుసుకొక్కొకపలము, కలబంద 3 పలములు, దుష్పికొమ్ముభస్మము 3 పలములు ఇటుల వీని నేకముజేసి ౧౮ దినములు భక్షించిన సర్వకుష్ఠపులు హరించును. మఱియు దీనిని ౬ మాసములు భక్షించిన దివ్యశృష్టిగలవాడై చంద్రసూర్యులందువఱకు జీవించును.)

గంధకం త్రిఫలాయుక్తం మధురత్రయమిశ్రితం,
భక్షయే త్ప్రతితదత్యాయ వలీవలితశాంతయే.

197

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకముతో త్రిఫలచూర్ణముగలిపి పంచదార, తేనె, నెయ్యి అనువాని యనుపానముతో ప్రాతఃకాలమున నేవించిన వలీవలితములు హరించును.

❧ కుష్ఠపులయందు పథ్యము ❧

శాలీయ యన గోధూమా శ్శాన్త్యమాకాశ్చ ప్రియంగవః,
ముద్గా మసూరా స్తువరీ తిక్తశాకాని జాంగలమ్.

198

వరాహటోల ఖదిర నింబశ్చ బృహతీఫలం,
కస్తూరీ గంధసారశ్చ కుంకుమంచ సరామతమ్.

199

యథాదోషం సమస్తాని పథ్యాన్యేతాని కుష్ఠినాం,

(మాధవనిదానే)

తా. ప్రాతవడ్డు, యవలు, గోధూములు, చామలు, కొఱ్ఱలు, పచ్చపెనలు, చిఱునెనగలు, కందులు, చేదుగలకూరలు, జాంగలమాంసము, పిల్లిపీచర, పొట్లకాయ, చండ్ర, వేపపువ్వు, నేలములకపండ్లు, కస్తూరి, చందనము, కుంకుమపువ్వు, ఇంగువ-ఇవి కుష్ఠపులయందు దోహదుగుణ్యముగ పథ్యకరంబులు.

❧ కుష్ఠపులయందు దపథ్యము ❧

అన్నపానం హితం కుష్ఠే నత్వస్థులవణోషణమ్.

200

దధి నుగ్ధగుడం సూప తిలమాషా త్యజేన్నరః,

తా. పులుసు, ఉప్పు, కారము గలయన్నపానములు, పెరుగు, పాలు, బెల్లము, పప్పు, నువ్వులు, మినుములు-ఇవి కుష్ఠరోగమునం దపథ్యకరంబులు.

❧ విసర్పనిదానము ❧

లవణాన్లు కటూష్ణాది సంసేవా దోషకోపతః.

201

విసర్ప స్సప్తథా జ్ఞేయ స్సర్వతః పరిసర్పణాత్, (మాధవనిదానే)

తా. ఉప్పు, పులుసు, కారము, ఉష్ణము మొదలగుపదార్థముల సేవించుటవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి ఏడువిధములైన విసర్పరోగముల గలుగజేయును. ఇది సర్వశరీరమునందు వ్యాపించుటచే విసర్ప మనంబడును.

రక్తం లసీకా త్వజ్ఞాంసం దూష్యం దోషాస్త్రయో మలాః. 202
విసర్పాణాం సముత్పత్తౌ విజ్ఞేయా స్సప్తధాతవః,

తా. రక్త, రస, త్వజ్ఞాంసములు, వాత పిత్త శ్లేష్మములు దుష్టంబు లగుటవలన సప్తధాతువులయందు విసర్పరోగము జనించును.

❧ వాతవిసర్పలక్షణము ❧

వాతాత్కుళుత్థ సదృశా సోఘీటాస్సృశ్చాగ్నిదగ్ధవత్. 203

సంజ్ఞానాశో వ్యథా శోషో నిద్రాతిశ్యాసకజ్వరాః,
యథా వాతజ్వరే చిహ్నం తథా వాతవిసర్పికే. 204

విరేచ వమనంచైవ లేచనా సృగ్విమోక్షణైః, (మాధవనిదానే)

తా. ఉలవలతో సమానముగ పొక్కులు గలిగి కాలినట్టు లుండుట, ప్రజ్వలే కుండుట, వేదన, శోష గలుగుట, మిక్కుటముగ నిదుర, ఉబ్బసము, జ్వరము, వాత జ్వరచిహ్నము గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది వాతవిసర్పియని తెలియవలయును. దీని యందు రేచన, వమనముల కొనంగుటయేగాక. లేచనములను, జలగలవలన రక్తస్రావమును జేయింపవలయును.

❧ పైత్తవిసర్పలక్షణము ❧

పిత్తాత్పిత్తజ్వరే యస్య చిహ్నం ద్రుతగతిస్తథా. 205

తా. పిత్తజ్వరలక్షణంబులన్నియుం గలిగి పిత్తధాతువు తీవ్రముగ నడుచుచుండిన పైత్తవిసర్పియని తెలియవలయును.

❧ శ్లేష్మవిసర్పలక్షణము ❧

కఫాత్కంఠూయతన్నిగ్ధః కఫజ్వరసమానరుక్, 206

తా. దురద, మెఱుపు, శ్లేష్మజ్వరలక్షణములు గలిగియుండిన శ్లేష్మవిసర్పి యని తెలియవలయును.

❧ సన్నిపాతవిసర్పలక్షణము ❧

సన్నిపాతసముత్థశ్చ స్వరూపసమన్వితః. 206

తా. వాత, పిత్త, శ్లేష్మవిసర్పలక్షణంబు లన్నియుం గలది సన్నిపాతవిసర్పి యని తెలియవలయును.

—ॐ కర్దమవిసర్వలక్షణము ॐ—

కఫపిత్తాజ్జ్వరస్తంభో నిద్రా తంద్రా శిరోరుజః,
అంగావసాద విక్షేప ప్రలాపారోచక శ్రమః. 207

మూర్ఛాగ్నిహానిర్భేదోష్ణాం పిపాసేంద్రియగౌరవం,
ఆమోహవేశనం లేప స్సోగ్రతసాం సవిసర్పతి. 208

ప్రాయేణామాశయం గృష్ణో నైకదేశం నచాలిరుక్,
పిండకై రివకీర్ణోతి పీతలోహితపాండురైః. 209

స్నిగ్ధోసితో మేచకాభో మలినశ్శోభవాక్ గురుః,
గంభీరపాకః ప్రాజోష్ఠ్యా స్పృష్టః క్షిన్నోవదీర్యతే. 210

పంకవచ్ఛిర్ణమాంసశ్చ స్పృష్టస్నాయుసిరాగణః,
శవగంధిశ్చవీసర్పః కర్దమాఖ్య ముశంతి తమ్. (సిద్ధరసార్ణవే) 211

తా. కఫ, పిత్తములవలన తాపము గలుగుట, శరీరము స్తంభించుట, నిద్ర, తంద్ర, తలనొప్పి, శరీరమున బడలిక గలుగుట, కాళ్ళుచేతు లీడ్చుట, తఱుచుగ వదరుట, ఆరుచి, శ్రమ, మూర్ఛ, అగ్నిమాంద్యము గలుగుట, ఎముకలు పగిలినటుల నొచ్చుట, దప్పి, ఇంద్రియములయందు జడత్వము గలుగుట, ఆమముపడుట, ముఖాదిస్రోతస్సులయందు కఫము నిండి లేపనముజేయబడినటు లుండుట, ఆమాశయ ముపై జనించి కడువేదనారహితంబై పసపు, ఎఱుపు, తెలుపువర్ణముగల మొటిమలతో గూడినదై సర్వశరీరమునందు వ్యాపించియుండుట, మెఱయుచు నల్లనై సెమలికన్నుల యొక్కవర్ణముగలదై మలయుక్తమై వాపు, జడత్వము అనువానితో గూడియుం డుట, లోనం బండుట, మిక్కుటముగ యూష్ణముగలిగియుండుట, అదిమినతోడనే చెమ్మగలుగుట, చిట్టిన ట్టుండుట, బురదవలెనే మాంసము శిథిలంబై సిరాస్నాయు వులు తెరచికొనియుండుట, సీసగ వాసనజేయుట - ఈలక్షణములు గలది కర్దమవిసన్ని యని తెలియవలయును.

—ॐ గ్రంథివిసర్వలక్షణము ॐ—

కఫేన రుద్ధః పవనః భిత్వా తం బహుథా కఫం,
రక్తంవా వృద్ధరక్తస్య త్వక్సిరాస్నాయమాంసగమ్. 212

దూషయిత్వాచ దీర్ఘాణు వృత్తస్థూలఖరాత్తనాం,
గ్రంథీనాం కురుతే మాలాం రక్తానాం తీవ్రరుద్ధ్వరామ్. 213

శ్వాసకాసాలిసారస్య శోష హిక్మా వమీ భ్రమైః,

మోహవై వర్ణ్యమూర్ఖంగ భంగాన్ని సదనై ర్యతామ్. 214
 ఇత్యయం గ్రంథివీసర్పః కఫమూరుతకోపజః, (పూజ్యసాదీయే)

తా. స్వకారణమువలన ప్రకోపించిన కఫముచే నడ్డగింపఁబడిన వాతము కఫమునుగాని, లేక పృథ్విబొందినరక్తముగాని భేదించి చర్మము, సిరలు, స్నాయువులు, మాంసము అనువానిఁజేరించి దోషయుక్తముగ జేసి పొడవుగ, చిన్నదిగ, గుండ్రముగ, లావుగ, గరగరగ, ఎఱ్ఱగనుండు గ్రంథులసరమును గలుగఁజేయుట, వానియందు మిక్కుటమైనశూల, బలమైనజ్వరము, శ్వాసము, దగ్గు, అతిసారము, నోరెండుట, ఎక్కిళ్ళు, వాంతి, భ్రమ, భ్రాంతి, వైవర్ణ్యము, మూర్ఛ, ఒడలువిరుపు, అగ్నిమాంద్యము గలుగుట-ఈలక్షణములుగలది గ్రంథివినర్పియని తెలియవలయును. ఇది కఫవాతప్రకోపమువలన జనించును.

— అగ్నివిసర్పలక్షణము —

వాతపితృజ్వరచ్ఛర్ది మూర్ఛాతీసారత్పద్భ్రమైః. 215

అస్థిభేదాగ్నిసదన తమకారోచకై ర్యతః,
 కరోతి సర్వమంగంచ దీప్తాంగారావక్కిర్ణవత్. 216

యంయందేశం విసర్పశ్చ విసర్పతి భవేచ్ఛ సః,
 శాంతాంగారాసితో నీలో రక్తోవాశూపచీయతే. 217

అగ్నిదగ్ధఇవసోఘై శ్శీఘ్రగత్వా ద్రుతంచ సః,
 మర్తానుసారీ విసర్ప స్నాన్య ద్వాతోఽతిబలస్తతః. 218

వ్యధేతాంగం హరేత్సంజ్ఞాం నిద్రాంచ శ్వాసమీరయేత్,
 హిక్మాంచ సతతోఽవస్థా మీదృశీం లభతే నరః. 219

క్వచిచ్ఛర్తా రతిగ్రస్తో భూమిశయ్యాసనాదిషు,
 చేష్టమానస్తతఃక్లిష్టో మనోదేహసముద్భవామ్. 220

దురోబ్ధా మశ్నుతే నిద్రాం సోఽగ్నివీసర్పఉచ్యతే,

(ఆయుర్వేదే)

తా. వాతపితృమువలన గలిగిన విసర్పమునందు జ్వరము, వాంతి, మూర్ఛ, అతిసారము, దప్పి, ఒడలువిరుచుట, ఎముకలువిరిగినటుల నొచ్చుట, అగ్నిమాంద్యము, నేత్రములయందు మబ్బు, అన్నద్వేషము అనునవి గలుగును. దానిసంబంధమువలన సర్వశరీరముపై నిప్పులుపోసినటులండుట, కిసర్పి వ్యాపించుచుండుస్థలమున నల్లగ, నీలముగ, ఎఱ్ఱగనుండునదై త్వరితముగ వాపుగలుగుట, అగ్నిదగ్ధంజైనటుల మైన బొబ్బలు

తేచి శీఘ్రగతిగలచై కడుతీవ్రముగ హృదయమునుజెందుట, లేక వాతము కడుబలిష్ఠం బగుటవలన శరీరమున వ్యధను గలుగంజేయుట, సంజ్ఞను నిద్రను నశింపంజేయుట, శ్వాసమును వృద్ధిపఱచుట, ఎక్కిళ్ళుగలుగుట, భూమిమీదగాని, లేక పడకమీదగాని గూర్చుండినను సుఖముగలుగకుండుట, సంచారమువలన క్లేశముగలుగుట, మనోదేహములకు క్లేశమువలనగలిగెడు దుర్బోధనిద్ర (అనగా మరణరూపకమైననిద్ర) ప్రాప్తంబగుట - ఈలక్షణములుగలది అగ్నివిసర్పియని తెలియవలయును.

❧ తజవిసర్పలక్షణము ❶ ❧

బాహ్యహేతోః క్షతాత్కుర్ధిస్తరక్తం పిత్తమీరయః. 221

విసర్పం మారుతః కుర్యాత్కుఃఖత్తసదృశైశ్చితం,
స్ఫోటైశ్చోక జ్వర రజా దాహాధ్యం శ్యావశోణితమ్. 222

తా. బాహ్యకారణమువలన గాయముగలిగి దానివలన వాతము ప్రకోపించి రక్తసహితపిత్తమును వ్రణమునందుజేర్చి విసర్పమును గలుగంజేయుట, దానిపై ఉలవలతోసమానమైన శ్యామలవర్ణముగల కురుపులు, వాపు గలుగుట, జ్వరమువచ్చుట, శూల, దాహముగలుగుట, రక్తము, శ్యామలవర్ణముగనుండుట - ఈలక్షణములు గలది తజవిసర్పి యని తెలియవలయును.

❧ విసర్పోపద్రవములు ❷ ❧

జ్వరాతిసార. వమఘృతృణ్ణాంసదరణం క్షమః,
అరోచకా విపాకౌచ విసర్పాణా ముపద్రవాః. 223

తా. జ్వరము, అతిసారము, వాంతి, దష్టి గలుగుట, మాంసము పగులట, అనాయాసముగ శ్రమ, అరుచి గలుగుట, అన్నము జీర్ణముగాకుండుట అనునవియ విసర్ప రోగపద్రవంబులు.

❧ విసర్పసాధ్యలక్షణము ❸ ❧

సిద్ధ్యంతి వాతకఫపిత్తకృతా విసర్పా
స్పర్వాత్తకః క్షతకృతశ్చ నసిద్ధిమేతి,
పిత్తాత్తకోఽంజనవపుశ్చ భవే దసాధ్యః,
కృచ్ఛాశ్చ మర్శసు భవంతి హి సర్వవే. 224

తా. వాత, పిత్త, కఫములవలన గలిగిన విసర్పము సాధ్యము. సన్నిపాత, క్షతములవలన గలిగినవిసర్పము అసాధ్యము; పిత్తమువలనగలిగిన విసర్పములూ ఒడలు నల్లగ నగుటవలన నసాధ్యంబు. మర్శస్థానమునగలుగు సర్వవిసర్పములు కష్టసాధ్యంబులు.

అంతర్బహిశ్చ విసోభితై ర్విసర్పి స్సాన్న్య ద్విసర్పణాత్,
సామాన్యం తస్య సంస్థానం సజ్వర శ్శోభ దాహరుక్. 225
అంతఃకృచ్ఛోబహిస్సాన్న్యో దుశ్చికితోన్య ద్విరాశ్రయం,
(అయుర్యేదే)

తా. లోపల, వెలుపల పొక్కులు వ్యాపింఘటవలన విసర్పి యనంబడును. దీని యందు జ్వరము, వాపు, దాహము, వేదన గలిగియుండుట సామాన్యలక్షణము, లోనఁ బుట్టిన విసర్పి కష్టసాధ్యము. వెలపటజనించిన విసర్పిసాధ్యము. లోన, వెలపట జనించినది యసాధ్యము.

❧ విసర్పలకు కాలాగ్నిరుద్ర రసము ❧

సూత కాంతాశ్ర తీక్ష్ణానాం భస్మమాఢిక గంధకమ్. 226

వంధ్యా కర్కోటకీద్రావై స్తుల్యం మర్ద్య దినావధి,
వంధ్యా ¹కర్కోటకీ కందే ఊస్త్యా లేప్యం మృదా బహిః. 227

భూధరాభ్యో పుటే పాచ్యం దినైకం తద్విచూర్ణయేత్,
దశమాంశం విషం యోజ్యం మాషమాత్రంతు భక్షయేత్. 228

రసః కాలాగ్నిరుద్రోయం దశాహేన విసర్పనుత్,
షిప్పలీ మధుసంయుక్త మనుపానం ప్రకల్పయేత్. 229

(మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, కాంతభస్మము, అభికభస్మము, ఉక్కుభస్మము, శుద్ధి జేసిన హేమమాఢికము, శుద్ధిజేసినగంధకము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గొడ్డుకాకరాకురసముతో నొకదినము మర్దించి ముద్దజేసి మధ్యమున చిద్రము జేయఁబడిన గొడ్డుకాకరగడ్డలో నునిచి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి యొకదినము భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముజేసి దానికి పదియవ భాగము శుద్ధిజేసినసాభిని గలిపి మర్దించి మాషప్రమాణమును షిప్పలి, లేనె అనువాని యనుపానముతోడ పదిదినములు నేవించిన వాతవిసర్పి హరించును.

❧ వైత్తవిసర్పికి ప్రపాండరీకాదిలేపనము ❧

ప్రపాండరీక మంజిష్ఠా పద్మకోశీర చందనైః,
¹మేషశృంగీ సమంయష్ఠీ క్షీరమిశ్రం ప్రలేపయేత్. 230

1 కర్కోటకీకాం షిష్ట్యా స్థాప్యం లేప్యం మృదా బహిః.

2 కయష్ఠీందీవరైః షితే క్షీరశిష్టైః ప్రలేపనమ్.

దినసప్తప్రయోగేణ విసర్పం వైత్తికం హరేత్, (శారీరే)

తా. అంతరదామర, మంజిష్ఠ, పుష్కరమూలము, వట్టివేరు, శ్రీగంధము, ఒడ్డి, యష్టిమధుకము - వీనిని సమభాగములుగ శాలతోనూరి యేడుదినములు శరీరమున లేప నముజేసిన పి త్తవిసర్పి హరించును.

క. చందనమును జమ్బూకును, చందనమును గూడపాల సద్యోఘృతమున పొందించి త్రాగి యలఁచిన, సందియమును లేదు వేవిసర్పము మానున్.

— శ్లేష్మవిసర్పికి మదవాదిచూర్ణము —

మదనం మధుకం నింబం వత్సకస్య ఫలానిచ. 231

* అనేన వమనం దేయం విసర్పౌ కఫసంభవే, (మాధవనిదానే)

తా. మ్రంగ, ఇష్ట, వేము, కొడిసెకాయ, - వీనిని సమముగ చూర్ణముజేసి వమనమునకొసంగిన శ్లేష్మవిసర్పములు హరించును.

— శ్లేష్మపిత్తవిసర్పికి వాసాగరరసము —

శుద్ధసూతం విషం గంధం మృతాశ్రం టంకణం శిలామ్. 232

ముసలీం హయమారంచ ప్రత్యేకంచ విమర్దయేత్,
ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం శ్లేష్మపిత్తవిసర్పనుత్. 233

దురాలభా పర్పటికం పటోలం కటుకీ తథా,
త్రిఫలా గుగ్గులూం తుల్యం కషాయ మనుపాయయేత్. 234
(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసిననాభి, శుద్ధిచేసినగంధకము, అభ్రకభస్మము, వెలిగారము, శుద్ధిచేసినమణిశిల - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి తాటిగడ్డల రసముతో నొకదినము, గన్నేరురసముతో నొకదినము మర్దించి ౨ గురిగింజలయెత్తును దురదగొండి, పర్పాటకము, చేలిపొట్ట, కాకర, త్రిఫలములు, శుద్ధిచేసిన గుగ్గులము - వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి ఈయనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మ పిత్తవిసర్పములు హరించును.

— శ్లేష్మవాతవిసర్పికి చికిత్స —

సూతం గంధం దగ్ధశంఖం మాక్షికంచ శిలాజతు,
ద్వినిశాచామృతాచైవ తుల్యాంశం నీలికారసైః. 235
మధ్యాజ్యాభ్యాం సహపేష్యం విసర్పే లేపయేత్తథా,

దేయః కాలాగ్నిరుద్రోత్ర రసం గుంజాద్వయం హితమ్. 236
పటోల త్రిఫలా నింబం మధునా లేహయేదను,

తా. రసము. గంధకము, కాల్చినశంఖము, హేమమాక్షికము, శిలాజిత్తు, పచ్చిపసపు, మ్రానిపసపు, తిప్పతీగె - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములొనుసించి నీలి యాకురసము, లేనె, నెయ్యి అనువానితో మర్దించి విసర్జియందు లేపనముజేయుట యేగాక రెండుగురిగింజలయెత్తు కాలాగ్నిరుద్ర రసమును చేతిపొట్టవిత్తులు, త్రిఫలములు, వేపచిగుళ్ళు - వీనిని లేనెతోనూరి యాయనుపానముతోడ సేవించిన క్షేప్తవాతవిసర్జులు హరించును.

❧ వాతపిత్తవిసర్జికి గుళూచ్ఛ్యాదిలేపము ❧

గుళూచీ పిచుమందాంబు బదరేంద్రయవాంబుదాః. 237
విసోఫ్ఫటం నాశయంత్యాశు వాయుపిత్తవిసర్పకం,

తా. తిప్పతీగె, వేము, కురువేరు, రేగు, కొడిసెపాల, తుంగమునైలు - వీనిని సమభాగములుగ నూరి లేపనముజేసి విసోఫ్ఫటకము, వాత, పిత్త, విసర్జులు హరించును.

❧ విసర్పమునకు శోభాంజనాదిలేపము ❧

శోభాంజనం గంధమూలం లవణం కాంజీకైస్సహ. 238
లేపాత్స్నాయుగతం హంతి విసర్ప మతిదుస్సహం,

తా. మునగచెక్క, కురువేరు, ఉప్పు - వీనిని కలితోనూరి శరీరమున లేపనము జేసిన కడుదుస్సహమైన స్నాయుగతవిసర్జిని హరింపజేయును.

❧ సన్నిపాతవిసర్పమునకు చికిత్స ❧

రసః కాలాగ్నిరుద్రోత్ర మధుమాగధిమిత్రమ్. 239
పటోల నింబవాసాశ్చ సప్తవర్ణి ఫలత్రికం,
గుళూచీ కటుకీ ముస్తా ఏభిస్సంపాచయేద్ధృతమ్. 240
పానాశ్చ లేపనా ధంతి సవిసోఫ్ఫటం విసర్పకం,

తా. కాలాగ్నిరుద్ర రసమును లేనె, పిప్పలితో సేవించినను, లేక చేతిపొట్ట, వేము, అడ్డసరము, ఏడాకులయరటిగడ్డ, త్రిఫలములు, తిప్పతీగె, కాకర, తుంగము నైలు అనువానిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి నేతిలోగలిపి వండి సేవన, లేపనముల జేయుచుండినను బొబ్బలతోగూడియుండు విసర్జి హరించును. (శ్రీగంధము, చందనపుచూర్ణము, గూడపాలగంధము, జమ్మియాకురసము, ఆవునెయ్యి - వీనిని సమముగ

గలిపి అందు సగమును పానముజేసి తక్కినసగమును శరీరమున లేపనముజేసిన సర్వ విసర్పులు హరించును.)

❖ విసర్పివచారక్రమము ❶ ❖

తత్ర వై శోధనం శస్త్రం తథా శోణితమోక్షణమ్. 241

ప్రశస్త్రం సర్వవిసర్పౌ పర్ణీనాం వా చతుష్టయం,
బలాత్రయంవా సఘృతం పానలేపనసేచనైః. (అశ్వనీనిఘంటా)

తా. వైజ్ఞేష్ఠబడిన సర్వవిసర్పులయందు వమన, విరేచనములు, రక్తస్రావము జేయుచుట ప్రశస్త్రము; మఱియు కోలపొన్న, ముయ్యాకుపొన్న, కారుపెనలు, కారు మినుములు వీనిని సమముగ కషాయముగాచి అం దావునెయ్యి గలిపిగాని, లేక. *బలాత్రయమును కషాయముగాచి అందావునెయ్యిగలిపిగాని, సేవన, లేపన, సేచనములు జేయుచుండిన సర్వవిసర్పులు హరించును.

చక్షేతు ప్రణనిర్దిష్టాం చికిత్సాం కారయేద్భిషక్. 243

తా. విసర్పులు చక్షుంబులైన వైద్యుడు ప్రణచికిత్స జేయవలయును.

❖ ప్రపున్నాటాదిలేపము ❷ ❖

ప్రపున్నాటబీజం నిశానింబపత్రం నవంవైకపాలం తథైవాభయాచ,
స్నుహీపత్రతోయేనపిష్ట్యాప్రలేపః క్షణాద్దేహదద్రువిసర్పాపహంతా.

తా. తగిరినెబ్బలు, వసపు, వేపాకు, కొత్తచిల్లపెంకులు, కరక్కాయలు - వీనిని జెముడాకురసముతోనూరి (ఛటుదామెరవైన) మంగలకత్తితోగీచి లేపనముజేసిన ఛటుదామెర, దద్రువు, విసర్పులు తత్క్షణమున హరించును.

(శొంఠి, మిరియాలు, నల్లేరు, తేనె, నువ్వులు, ఆవాలు, తగిరినెబ్బలు, ఓమము, వెల్లుల్లి, పంచదార - వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతోనూరి ఛటుదామెరను రేగ గోకి దానిపై లేపనము జేసినను, లేక నాగమల్లెవేరును నిమ్మపండ్లరసముతో గంధము దీసి లేపనముజేసినను, లేక ఛటుదామెరను మంగలకత్తితో రేగగోకి బిట్టవేరును కలితో గంధముదీసి లేపనముజేసినను, లేక రేలొనలు, వెల్లుల్లి, చిన్నంగివేరు, కరక్కాయ, మైలుతుత్తము - వీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో గంధముదీసి ఛటుదామెరను రేగగోకి లేపనముజేసినను, లేక ముప్పాళికయెత్తు తగిరినెబ్బలను, ముప్పాళికయెత్తు కరకషణును, సీరు కలియని ఒకసేరు బఱ్ఱెపాలలో మూడుదినములు నానబెట్టి యం దరతులము మణిశిల,

* బలాత్రయమన - ముత్తవపులగము, పెదముత్తవపులగము, నాగబలయనునవి.

ముప్పాతికయెత్తు బెల్లము గలిసి బాగుగనూరి చేగగోకి పటుదామెరపై లేవనముజేసినను,
పటుదామెర మానును. ఈక్రియల నొకమండలమువఱకు జేయవలయును.

❧ విసర్పమునందు పథ్యము ❧

పురాణ యవ గోధూమ కంగు షష్టికశాలయః,
ముద్గా మసూరా శృణకా స్తువరోశ్య జాంగలోరసః. 245

నవనీతం ఘృతం ద్రాక్షా దాడిమం కారవేల్లకం,
వేత్రాగ్రం కులకం థాత్రీ ఖదిరో నాగకేసరః. 246

ద్రాక్షా శిరీష కర్పూరం చందనం తిలలేపనం,
యథాదోషం పథ్యమిదం నేవితవ్యం విసర్పిభిః. (మాధవనిదానే)

తా. ప్రాతయవలు, గోధుమలు, కొఱ్ఱలు, ౬౦ దినములకు ఫలించెడివడ్లు,
పెసలు, చిరుసెనగలు, కందులు, జాంగలమాంసరసము, వెన్న, నెయ్యి, ద్రాక్షపండు,
దాడిమపండు, కారకాయ, వెనురుగొమ్ము, చిట్టితుమికికూర, ఉసిరికపండు, చంద్ర,
నాగకేసరములు, ద్రాక్ష, దిరిసెనము, కర్పూరము, చందనము, నువ్వులు అనువానిలేవ
నము దోషినుగుణ్యముగ విసర్పిరోగమునందు పథ్యకరంబులు.

❧ విసర్పమునం దపథ్యము ❧

వ్యాయామ మహ్నిశయనం సురతిం ప్రవాతం
క్రోధం శుచం వమనవేగవిధారణంచ,
గుర్వన్నపాన మఖిలం లశునం కుశుత్థాన్
మాషాం స్తిలాన్ సకలమాంసమజాంగలంచ. 248

స్వేదం విదాహి లవణామ్లు కటుాని మద్య
మర్కప్రభామపి విసర్పగదీ త్యజేత్తత్,

తా. సంచారము, పగలునిద్ర, మైథునము, గాలి, క్రోధము, దుఃఖము, వమన,
మల మూత్రవేగధారణము, జడాన్నము, జడకరమైనపానము, వెల్లుల్లి, ఉలవలు, మిను
ములు నువ్వులు, అరణ్యమునందలి సర్పజంతుమాంసము, చెమటదీయుట, విదాహకర
ద్రవ్యములు, ఉప్పు, పులుసు, కారము, మద్యము, ఎండ - వీనిని విసర్పిరోగములవారు
వర్జింపవలయును.

నీ. వాయువిడంగ లవంగము లేలకుల్ జాపత్రి కాచును జాజికాయ
ప్రాతకొబ్బెరకడుఁబ్రాత బెల్లంబును బోకలు త్రికటంబువోమపొట్టు
పిప్పలిమూలంబు వెనజీడిగింజలు గులులైనయట్టి యాకొడిసెపాల

యిన్ని యుసమకూర్చి యిన్ని యు సమభాగములు గూర్చి త్రొక్కియుఁ
గీ. లమరఁజేసియు మండలం బవనియందు [బొసఁగమాత్ర]

శ్వేతరోగంపుమనుజులు నేవఁజేసి
పరఁగఁ బథ్యంబు లుండినఁ బాటిపోవుఁ
బ్రళయమేఘుని వాయువు తొలచునట్లు.

—ॐ విసోఢకనిదానము ॐ—

కట్టవ్వు లీట్లో వ్వువిదాహి రూక్ష టైరజీర్ణాధ్యశనాతపైశ్చ,
తథర్తుదోషేణ విపర్యయేణ కుప్యంతి దోషాః పవనాదయస్తు.
త్వచమాశ్రిత్య తే రక్త మాంసాస్థీని ప్రదూష్యచ,
ఘోరాః కుర్వంతి విసోఢీటాన్ సర్వాన్ జ్వరపురస్సరాన్. 250
(మాధవనిదానే)

తా. కారము, పులుగు, లీట్లము, ఉష్ణము, విదాహము, రూక్ష, టైరము గల
రసముల సేమించుటవలనగాని, లేక అజీర్ణమువలనగాని, లేక అధికముగ భుజించుటవలన
గాని, ఎండ బుతువిపర్యయదోషము అనువానివలనగాని, వాతాదిదోషములు దుష్టంబులై
చర్మము నాశ్రయించి రక్త, మాంసము, అస్థులం జెరచి కడుభయంకరమైన కురుపుల గల
గంజేసిన విసోఢక మనంబడును. దానియందు జ్వరము గలిగియుండును. (సర్వవిసోఢక
కములకు రక్తపిత్తములే ముఖ్యకారణంబులు.)

—ॐ విసోఢకస్వరూపము ॐ—

అగ్నిదగ్ధనిభా సోఢీటా స్సజ్వరా రక్తపిత్తజాః,
క్వచిత్సర్వత్రవా దేహే విసోఢీటా ఇతి తే స్మృతాః. 251

తా. రక్తపిత్తమువలన గలిగిన సర్వవిసోఢకములయందు తొలుత జ్వరముగలిగి
అగ్నివలన గాల్చుబడినట్టి కాంతిగల విసోఢకములు శరీరముయొక్క నొకప్రదేశము
నందుగాని, లేక సర్వశరీరమునందుగాని జనించును. దీనినే విసోఢక మనియెదరు.

—ॐ వాతవిసోఢకలక్షణము ॐ—

శిరోరుక్మాల భూయిష్ఠం జ్వర తృట్పర్వభేదనం,
సకృష్టనర్ణ తాచేతి వాతవిసోఢకలక్షణమ్. 252

తా. కపాలము నొచ్చుట, కురుపులయందు కడుశూలగలుగుట, జ్వరము, దష్టి
గలుగుట, సంధులుపగిలినటుల నొచ్చుట, కురుపులు నల్లగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలది
వాతవిసోఢక మని తెలియవలయును.

❧ శి త్తవిస్ఫోటకలక్షణము ❶ ❧

జ్వర దాహ రుజా స్రావ పాక తృష్ణాభిరన్వితం,
పీత లోహిత వర్ణంచ పి త్తవిస్ఫోటకలక్షణమ్.

253

తా. జ్వరము, దాహము, పోట్లు, స్రావము, పాకము, దప్పి గలుగుట వచ్చున గాని, లేక ఎఱ్ఱగ గానియుండుట-ఈలక్షణములు గలది శి త్తవిస్ఫోటకమని తెలియవలయును.

❧ కఫవిస్ఫోటకలక్షణము ❷ ❧

ఛర్ద్యరోచక జాడ్యాని కంఠా కాశిన్య పాండుతాః,
ఆవేదన శ్చిరాత్పాకీ సవిస్ఫోటః కఫాత్తకః.

254

తా. వాంతి, అరుచి, జడత్వము, దురద, కాశిన్యముకలుగుట, తెల్లగ నుండుట, అల్పవేదన, చిరకాలముమీఁద పాకము - ఈలక్షణములుగలది కఫవిస్ఫోటకమని తెలియ వలయును.

❧ కఫశి త్తవిస్ఫోటకలక్షణము ❸ ❧

కంఠా ద్దాహో జ్వర శ్చర్ది రేతై స్తు కఫపై త్తికః.

255

తా. దురద, దాహము, జ్వరము, వాంతి గలిగిన కఫశి త్తవిస్ఫోటకమని తెలియ వలయును.

❧ వాతశి త్తవిస్ఫోటకలక్షణము ❹ ❧

వాతపి త్తకృతో య స్తు కురుతే తీవ్ర వేదనాం,

తా. మిక్కుటముగ పోట్లుగలిగిన వాతశి త్తవిస్ఫోటకమని తెలియవలయును.

❧ కఫవాతవిస్ఫోటకలక్షణము ❺ ❧

కంఠా నైమిత్య గురుభి ర్జానీయా త్కఫవాతికమ్.

256

తా. దురద, స్తబ్ధత్వము, జడత్వముగలది వాతకఫవిస్ఫోటకమని తెలియవలయును.

❧ సన్ని పాతవిస్ఫోటకలక్షణము ❻ ❧

మధ్యే నిమ్నాన్నతోఽంతేచ కఠినోఽల్పప్ర పాకవాక్,
దాహ లాలా తృషా మోహ ఛర్ది మూర్ఛారుజో జ్వరః
ప్రలాపో వేపథు స్తంద్రాసోఽసాధ్యశ్చ త్రిదోషజః,

257

తా. మధ్యప్రదేశముపల్లముగ, చుట్టూ మిట్టగ, కఠినముగ గాని, లేక యొకింతపం డినట్టుగగాని యుండిన త్రిదోషజవిస్ఫోటకమని తెలియవలయును. దానిస్వంబంధమువలన దాహము, జొల్లుగారుట, దప్పి, మోహము, ఓకర, మూర్ఛ, పోట్లు, జ్వరము, తఱు చుమాటలు, కంఠము, మబ్బు అనునవి గలుగును. ఈవిస్ఫోటక మసాధ్యము.

❖ రక్తజ విసఫ్ఫిటకలక్షణము ❖

రక్తారక్తసముత్థానా గుంజా ఫలనిభా స్తథా. 258

వేదితవ్యాస్తు రక్తేన పైత్తికేనచ హేతునా,
నతే సిద్ధిం సమాయాంతి సిద్ధైర్మౌగశతైరపి. 259

తా. గురిగింజవలె నెఱుఁగెనై పిత్తదోషయుక్తంబై రక్తదూష్కంబై యుండునది రక్తజవిసఫ్ఫిటకమని తెలియవలయును. దీనియం దనేకోపచారములంజేసినను సాధ్యంబు గాకుండును.

❖ విసఫ్ఫిటకసాధ్యసాధ్యలక్షణము ❖

ఏకదోషోత్థిత స్సాధ్యః కృచ్ఛసాధ్యో ద్విదోషజః,
సర్వరూపాన్వితో ఘోర స్త్వసాధ్యో భూర్యుపద్రవః. 260

తా. ఏకదోషవిసఫ్ఫిటకము సాధ్యము. ద్విదోషజవిసఫ్ఫిటకము కష్టసాధ్యము. త్రిదోషజనితంబై యనేకోపద్రవయుక్తంబై భయంకరముగనుండు విసఫ్ఫిటక మసాధ్యము.

❖ విసఫ్ఫిటకోపద్రవములు ❖

హిక్మా శ్వాసోఽరుచి స్తృష్ణా *చాంగసాదో హృదివ్యథా
విసర్ప జ్వర హృల్లాసా విసఫ్ఫిటానా ముపద్రవాః. 261

తా. ఎక్కిళ్ళు, ఉబ్బసము, అరుచి, దప్పి, ఒడలు గృశించుట, ఊమ్మనొప్పి, విసర్పము, జ్వరము, నోట కారముగ నీళ్ళూరుట-ఇవి విసఫ్ఫిటకోపద్రవము లని దెలియవలయును.

❖ విసఫ్ఫిటకమునందు సామాన్యోపచారము ❖

తత్రాదా లంఘనం కార్యం వమనం ఽథ్యభోజనం,
యథాదోషం బలం వీక్ష్య ప్రోక్తం యుక్తంచ రేచనమ్. 262
(ఆయుర్వేదే)

తా. విసఫ్ఫిటకమున తొలుత లంఘనముజేయించి పిదప వమనమున కొసంగి పథ్యకరమైన భోజనముల భుజింపంజేయవలయును. మఱియు, విసఫ్ఫిటకదోషబలము నెఱింగి యథాయోగ్యముగ విరేచనము జేయించవలయును.

❖ ద్విపంచమూలాదికషాయము ❖

ద్విపంచమూలం రాస్నాచ దార్ప్య శీరం దురాలభాం,
సామృతం ధాన్యకం ముస్తాం క్వాళయిత్వా కృతం పిబేత్. 263

* చాంగమర్ష్ణో.

విస్ఫోటం వాతసంభూతం హంత్యేతన్నాత్ర సంశయః,

తా. దశమూలములు, నన్నరాన్నము, మ్రానివసపు, వట్టివేరు, దురదగొండి, తిప్పిలేక, ధనియాలు, తుంగము నైలు-వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి త్రాగిన వాతవిస్ఫోటకము నిస్సంశయముగ నశించును.

— ద్రాక్షాదికషాయము —

ద్రాక్షా కాశ్మర్య ఖర్జూర పటోలారిష్టవాసకైః.

264

లాజా కుశక దుస్సపైర్ఘైః క్వాథ శర్కరయా యుతః,

విస్ఫోటం పిత్తజం హంతి సోపద్రవ మసంశయమ్.

265

తా. ద్రాక్ష, గుమ్మడు, ఖర్జూరము, చేతిపొట్ట, వేప, అడ్డసరము, పేలాలు, చిట్టితుమికి, దురదగొండి-వీనిని కషాయముగాచి అందు శర్కరగలిపి త్రాగిన ఉపద్రవ ముతోగూడియుండు పిత్తవిస్ఫోటకము నిశ్చయముగ హరించును.

— భూనింబాదికషాయము —

భూనింబ నింబ యాసాశ్చ త్రిఫలేంద్రసవాసకాః,

పిచుమందః పటోలీచ క్వాథ మేషాం సశర్కరమ్.

266

పీత్వా విముచ్యతే నూనం కఫవిస్ఫోటకా న్నరః,

తా. నేలవేము, వేము, దురదగొండి, త్రిఫలములు, కొడిసెపాలవిత్తులు, అడ్డసరము, కటునింబ, చేతిపొట్ట-వీనిని కషాయము గాచి అందు పంచదారగలిపి త్రాగిన కఫ విస్ఫోటకము హరించును.

— ద్వాదశాంగకషాయము —

కిరాత తిక్తకారిష్ణ యష్టాహ్యంబుద పర్పటైః.

267

పటోల వాసకోశీర త్రిఫలా కౌటజై శ్శృతం,

ద్వాదశాంగం నరః పీత్వా విస్ఫోటేభ్యో విముచ్యతే.

268

ద్వంద్వజేభ్య త్రిదోషోత్థ రక్తజేభ్యో హితాశనః,

తా. నేలవేము, వేము, అతిమధురము, తుంగము నైలు, వర్షాటకము, చేతిపొట్ట, అడ్డసరము, వట్టివేరు త్రిఫలములు, కొడిసెపాలవిత్తులు-వీనిని కషాయము గాచి త్రాగిన ద్వంద్వ, త్రిదోష, రక్తదోషములవలనగలిగిన విస్ఫోటకము హరించును. మఱియు దీని యందు లఘుకరముగ నుండుపదార్థముల నేవించుట పథ్యకరము.

— ఆమృతాదికషాయము —

ఆమృతవృషపటోలం ముస్తకం సప్తవర్ణం

ఖదిరసనీతవేత్రం నింబపత్రం హరిద్రే,

శృతమితి సవిసర్పాక్ కుష్ఠ విసోఫ్ఫట కంఢూ

రపనయతి మసూరిం శీతపిత్తజ్వరంచ.

269

తా. తిప్పతీగె, అడ్డసరము, చేతిపొట్ట, తుంగము నైలు, ఏడాకులరటి, చండ్ర వెదురుగొమ్ము, వేపాకు, ఘసపు, మ్రానిపసపు-వీనిని కషాయము గాచి పంచదార గలిపి త్రాగిన విసర్పి, కుష్టువు, విసోఫ్ఫటకము, దురద, మసూరిక, పిత్తజ్వరము హరించును.

❧ పటోలాదికషాయము ❧

పటోలామృత భూనింబ వాసారిష్టక వర్షయైః,

ఖదిరాష్ట్రయుతైః క్వఘో విసోఫ్ఫటజ్వరశాంతయే.

270

తా. చేతిపొట్ట, తిప్పతీగె, నేలవేము, అడ్డసరము, వేము, పర్వాటకము, ఖదిరాష్ట్రకము-వీనిని కషాయముగాచి త్రాగిన విసోఫ్ఫటకము, జ్వరము హరించును. (ఖదిరాష్ట్ర కమన—చండ్ర, త్రిఫలములు, చేతిపొట్ట, తిప్పతీగె, అడ్డసరము, వేము అనునవి.)

❧ విసోఫ్ఫటకములయందు వ్యభ్యము ❧

విసోఫ్ఫటక హితార్థాయ నేవయేచ్ఛ య వాదిభిః,

ముద్గాఢకి ముసూరాణాం రసైర్వా విశ్వసంయుతైః,

271

సునిషణ్ణకవేత్త్రాగ్రం తండులీయకటిల్లకైః,

కులకా భీరుకై రేభి స్సచర్పటసతీనకైః.

272

తిక్తయూషసమాయుక్తై ర్భోజనం సంప్రయోజయేత్,

(నూధవనిదానే)

తా. యవలు, పెసలు, కందులు, చిఱునెనగలు-వీనికట్టుతో శొంథిచూర్ణమును గలిపిగాని, చెంచలికూర, వెదురుగొమ్ము, చిట్టికూర, కాకరకాయ, చిట్టితమ్మకు, పిల్లిపీచర, పర్వాటకము, లంకలనెడువడ్డు, చేదుగలయూషము అనువానినిగాని విసర్పి రోగమునందు భుజించుట వ్యభ్యకరము.

❧ విసోఫ్ఫటకములయం దవ్యభ్యము ❧

తిలాన్తామాక్ కుభృత్థాంశ్చ లవణాష్టు కటూనిచ.

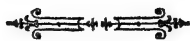
273

విదాహి హక్ష ముష్ణంచ విసోఫ్ఫటీ పరివర్జయేత్.

తా. నువ్వులు, ఉడ్డులు, ఉలవలు, ఉప్పు, పులుసు, కారము, దాహకరపదార్థములు, రూక్ష, ఉష్ణము-వీనిని విసోఫ్ఫటకరోగముగలవారు వర్జింపవలయును.

త్రయోవశ ప్రకరణమ్.

చతుర్థశ ప్రకరణము.

శ్లో. శ్రీజంగమేశపాదాబ్జభృంగం శుద్ధం మహేశ్వరం,
సర్వజ్ఞం సకలాధారం బసవేశ మహం భజే.

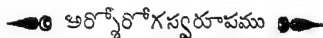
1

తాత్పర్యము. జంగమేశ్వరుని పాదపద్మముల సేవించువాఁడు, శుద్ధుఁడు, మహేశ్వరుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు, సకలజగత్తున కాధారభూతుఁడు నగు బరమేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వై ద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశము నెడి తీరనముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిననేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథముయొక్క చతుర్థశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాఁడను.

అర్ఘాసి శుకజిహ్వశ్చ కౌక్కుటం జలుక స్తథా,
ప్లక్షౌదుంబరసంకాశా న్యేతాన్యర్ఘాసి పంచచ.

3

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే.)

తా. కొన్నిమూలరోగములు చిలుకనాలుక, కోడిజొట్టు, జలగ, జావ్వికాయ మేడికాయ అనువానితో తుల్యములుగనుండును. ఇటుల మూలరోగం బైదువిధంబులు

బింబీ కర్కంధు ఖర్జూర కార్వాసీ ఫలసన్నిభాః,
కేచిత్కదంబపుష్పాభాః కేచిత్సిద్ధార్థకోపమాః.

4

బహుస్రావీచోష్ఠజిహ్వ శంబూకావర్తతుల్యభం,
భేషజయోరశస్త్రాగ్ని *సాధ్యానాంచ ప్రశస్యతే

5

తా. మఱియు మూలరోగములు దొండపండు, రేగుపండు, ఖర్జూరకాయ ప్రత్తికాయ, అనువానితో తుల్యములుగ, కొన్ని కడిమిపువ్వులతో తుల్యములుగ, మఱి కొన్ని ఆవాలతో తుల్యములుగ, ఎల్లపుడు స్రావముగలవిగ, లాటిపిటనాలుకతో

* సాధ్యత్వం యావ్యముచ్యతే.

సమానములుగ, న త్తగుణ్యతో సమానమైనవలయములు గలవిగనుండును. అందు సాధ్యంబులుగనుండు అర్హిరోగముల ఔషధ, ఔర, శస్త్రాగ్నికర్మలవలన జీకిల్పింపవలయును.

❧ శస్త్రోపయు క్తయంత్రలక్షణము ❧

బాలానాం గోస్తనాకారం యంత్రకం చతురంగుళం,
సహి పంచాంగుళం పుంసాం ప్రమదానాం షడంగుళమ్. 6

ద్విచ్ఛిద్రమర్శసాం వేధే వ్యేకచ్ఛిద్రంతు కర్తణి,
అధస్తం త్ర్యంగుళం చిద్ర మంగుష్ఠోదరవిస్తృతమ్. 7

తా. మూలరోగోపయు క్తయంత్రము గోస్తనాకారముగలదై షట్టికొనుటకు క్రిందిభాగమున మూడంగుళములపొడవు అంగుష్ఠోదరప్రమాణమైన వెడల్పుగలదై రెండుఛిద్రములుగలదిగ నుండవలయును. మఱియు నాలుగంగుళములపొడవుగల యంత్రముతో బాలరకును, ఐదంగుళములపొడవుగలదానితో పురుషులకును, ఆరంగుళముల పొడవుగలదానితో స్త్రీలకును చికిల్పింపవలయును. మఱియు రెండుఛిద్రములుగలయంత్రమును మూలరోగమును వేధించుటయందును, ఒకఛిద్రముగలదానిని శస్త్రకర్మయందును నుపయోగింపందగును.

❧ అర్హిరోగసామాన్యగుణములు ❧

అరోచకాగ్నిమాంద్యంచ హ్యంత్రకూజనమేవచ,
గుల్మం స్థిహంచ శ్వయంభు ర్నేత్రే కర్ణధ్వనిర్భ్రమః. 8

అస్థీలక ముదావర్తో మలబంధస్తథైవచ,
కటూర్మరు వంక్షణి శూలం జ్వరమన్నేచ ద్వేషితా. 9

శోషా వివర్ణతా దేహే హ్యర్శసాం లక్షణం విదుః,

తా. అరుచి, అగ్నిమాంద్యము, ప్రేగులరచుట, గుల్మము స్థిహము, నేత్రముల యందు వాపు, చెవిలో ధ్వనిగలుగుట, ఒడలుదిరుగుట, అస్థిలికావాతము, ఉదావర్తము గలుగుట, మలము బద్ధించుట, నడుము, తొడలు, గజ్జలు అనువానియందు శూలగలుగుట, జ్వరము, అన్నద్వేషము, శోష, శరీరవైవర్ణ్యము గలుగుట-ఇవియ మూలరోగమున సామాన్యలక్షణంబులు.

❧ అర్హిరోగభేదములు ❧

అర్కాంసి షట్ప్రకారాణి రక్తదోషా త్రిదోషతః. 10

జాయంతే మూర్ఛతా త్పిత్తా త్కఫాద్ధ్వంద్వాద్వళిత్రయే,
(మాధవనిదానే)

తా. రక్షార్థస్సు, త్రిదోషార్థస్సు, వాతార్థస్సు, పితృార్థస్సు, క్షేష్టార్థస్సు, ద్వంద్వార్థస్సు అను మూలరోగ మారువిధంబులు.

❧ అఱ్యోరోగసాధ్యసాధ్యములు ❶ ❧

ఏకదోషోష్ఠితం బాహ్యం సుఖసాధ్యం తథాచిరాత్. 11

ద్వంద్వజం యాప్యకంచైవ కృచ్ఛ్రసాధ్యం భిషగ్వైః; 12

అంతర్వర్తి త్రిదోషోష్ఠా న్యసాధ్యార్థాంసి తానిచ.

కుర్వంతి సర్వరోగాంశ్చ తస్మాద్యత్సేన తజ్జయేత్,

తా. మూలరోగము ఏకదోషమువలనగాని, లేక వెలగటివళియందుగాని జనించుచుండినను, మఱియు జనించి చిరకాలముగాకయుండినను సుఖసాధ్యంబు. ద్వంద్వదోషమువలన జనించిన మూలరోగము కష్టసాధ్యం బగుటచే యాప్యంబు. అంతర్వయందు జనించిన మూలరోగంబును, త్రిదోషమువలనజనించిన మూలరోగంబును అసాధ్యంబులు. మఱియు మూలరోగము సర్వరోగోత్పత్తికి కారణంబగుటచే దానిని సర్వప్రయత్నములవలన హరింపంజేయవలయును.

❧ అఱ్యోరోగపూర్వరూపము ❷ ❧

విష్టంభో జతరాటోప శ్చార్థాంసి గ్రహణీతథా. 1

కార్య ముద్గారబాహుళ్యం పూర్వలక్షణముచ్యతే,

తా. అన్నము, జీర్ణముగాకుండుట, కడుపుబొంగుడగుడశబ్దముగలుగుట, గ్రహరోగముగలుగుట, శరీరము కృశించుట, మిక్కుటముగ ఓకరింతలుగలుగుట-ఇవి అఱ్యోరోగపూర్వలక్షణములు.

❧ వాతార్థస్సునకు కారణము ❸ ❧

కటు తిక్తకషాయైశ్చ రూక్షతీక్ష్ణైశీతవైః. 1

భోజనైర్లంఘనైర్వాపి మద్యమైశునసేవనైః,

జాయంతే హ్యంకురైశ్చామై శ్శుష్కార్థాంసిచమారుతాత్.

తా. కారము, చేదు, వగరు, రూక్ష, తీక్ష్ణము, కడుశీతలముగల పదార్థము భుజించుట, ఉపవాసముసేయుట, మిక్కుటముగ మద్యపానము, స్త్రీసంభోగముసేయుట-ఈకారణములవలన నల్లనై శుష్కమైన మొలకలతో గూడియుండు వాతార్థజనించును.

❧ వాతార్థస్సులక్షణము ❹ ❧

బింబ సర్పప కార్పాస బీజవ త్సుప్తితౌననః,

సశబ్దధూమసంయుక్తం స్తోకంవాళ ప్రవాహికా 16
విప్లంభదాహకం శూలం నానారోగాశ్చ మామతాత్,

(ఆయుర్వేదే)

తా. మొలకలు దొండపండు, ఆవలు, ప్రత్తిగింజ అనువానితో సమానంబై
లియుండుట, గుదమున శబ్దముగలుగుట, పొగవెడలుచుండుట, పలుమారు కొంచె
ంచెముగ విరేచనము లగుట మలము బద్ధగించుట, మంటలు, శూల, పలువిధరోగములు
గుట. ఈలక్షణములుగలది వాతార్థస్సని తెలియవలయును.

—ॐ వాతార్థకారణ తల్లక్షణములు ॐ—

కట్వప్లు లవణోష్ణాని వ్యాయామాగ్న్యతపశ్రమాః. 17

సేవనా త్వవ్రతే రక్తం నీలవీతోష్ణవర్చసః,
రక్తానీలా స్సితాః పీతా మృదవశ్చాంకురాస్తథా. 18

దాహ పాక జ్వర స్వేద తృణ్వారాః పిత్తజ్వరసాం, (చరకే)

తా. కారము, పులుసు, ఉష్ణ, ఉష్ణము, వ్యాయామము, అగ్ని, ఎండ, శ్రమ
నువానిసేవనవలన రక్తముగారుట, మలము నల్లగ, పచ్చగ, ఉష్ణముగవెడలుట, ఎఱ్ఱగ,
ల్లగ, తెల్లగ, పచ్చగ, మృదువుగ నుండు మొలకలు జనించుట, మంట, పాకము,
జ్వరము, చెమట, దప్పి, మూర్ఛ, కలుగుట - ఈలక్షణములుగలది పిత్తార్థ స్సని తెలియ
లయును.

—ॐ జ్వేష్టార్థనిదాన, తల్లక్షణములు ॐ—

అతిశీతగురుస్నిగ్ధ తౌరామ్యస్య నిషేచణాత్. 19

శ్లేష్మోల్బణాత్ స్థిరం శుభ్రం పిత్తార్థః గోస్తనోపమం,
స్పర్శే కంఠ్యాః ప్రియం స్నిగ్ధం నానారోగకరం కిల. 20

వసాభసకఫప్రాయః పురీషా స్సప్రవాహికాః,
జ్వేష్టార్థస్సాహేయేషాం రక్తమోక్షాత్పుష్కావహమ్. 21

శ్లేష్టార్థసాంగుదే పార్శ్వే రక్తమోక్షం జలూకయా,
కృత్వాచార్మరసైర్లైప్యం దాహశ్చాత్రపి శస్యతే. 22

(నిద్రవిద్యాభూః)

తా. కడుశీతలము, జడము, స్నిగ్ధము, తౌరము, పులుసుగలపదార్థముల సేవన
చుటవలన శ్లేష్మము బ్రకొపించి కఠినముగ, తెల్లగ, పచ్చగ, గోస్తనాకారముగ నుండు
మొలకల గలుగంజేయుట, తాఁకిన నవ శమించుట, మెఱయుచుండుట, పలువిధరోగ

మలకు గారణంబుగ నుండుట, మలము మాంసముకొవ్వతో సమానముగ ఆమయుక్త ముగ నీరుతో సమానముగ వెడలుట-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మార్కస్సని చెలియవలయును. దీనియందు రక్తస్రావమును జేయించుట సుఖకరము. మఱియు దీనియందు గుదపార్శ్వ మున జలగలతో రక్తస్రావమును జేయించుటయే గాక జిల్లేడుపాలలేపనమును, దాహకర్తను సహజేయుట ప్రశస్తంబు.

—ॐ అస్థిభేదలలితము ॐ—

గుదద్వారా తృప్తదేశే జాయంతే పాండురాంకురాః,
లలితాస్తే విశుష్యంతే మూలరోగస్య లక్షణమ్. 23
శ్లేష్మార్కసామయం భేదో హన్యార్థేపరసాయనైః,
(పూజ్యపాదీయే)

తా. గుదమునకు వైభాగమున మృదువైన తెల్లనిమొలకలు జనించి శుష్కించును. ఇదియ మూలరోగలక్షణము, ఇది శ్లేష్మార్కస్సని భేదముగలదిగ నుండును. దీనిని లేపన రసాయనములచే హరింపజేయవలయును.

—ॐ ద్వంద్వ, త్రిదోషారోలక్షణము ॐ—

మిశ్రితే ద్వంద్వజం జ్ఞేయం సర్వరూపం త్రిదోషజమ్. 24
నస్తవంతే నభిద్యంతే స్నిగ్ధపాండుత్వగాదయః, (మూఢవనిదానే)

తా. రెండుదోషలక్షణములుగలది ద్వంద్వజార్కస్సనియు, వాత, పిత్త, శ్లేష్మ లక్షణయుక్తంబై స్రావభేదనరహితంబై చర్మాదులు మెఱయుచు, పాండురవర్ణముగ నుండిన త్రిదోషార్కస్సనియు తెలియవలయును.

—ॐ రక్తారోలక్షణము ॐ—

రక్తోల్బణ గుదే కీలాః పిత్తాకృతసమన్వితాః. 25
శృంగదైశ్శోణితస్తావో హ్యథో వాయు ర్నగచ్ఛతి,
వాతపిత్తకఫాహ్లాత్ర ద్వంద్వజాశ్చ త్రిదోషజాః 26
లక్షణైః పూర్వవద్ధాత్వా చిక్త్వా శోణితార్కసాం,
(భేషజకల్పే)

తా. గుదమున రక్తము స్రవించుట, మొలకలు పిత్తార్కలక్షణయుక్తంబులుగ నుండుట, వాత మథోముఖముగ సంచరింపకుండుట, పూర్వోక్తవాత, పిత్త, శ్లేష్మ, ద్వంద్వ, త్రిదోషలక్షణయుక్తంబుగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది రక్తార్క స్సని చెలియవలయును. దీనియందు కొమ్ములు, సారకాయబుట్టులు మొదలగువానిచే రక్తస్రావమును

జేయించుటయేగాక వాత,పిత్త,శ్లేష్మ,ద్వంద్వ, త్రిదోషార్హచిత్సలనుసహజ జేయవలయును.

—ॐ అర్హ్యోగసామాన్యలక్షణములు ॐ—

మాంసకీలాని గుదజా న్యర్హాంసి మునయో విదుః. 27

తదస్రజంచ సహజం దోషజం సాన్నిపాతికం,
సామాన్యలక్షణం తేషాం మలస్రంసోఽగ్నిమందతా. 28

నిస్సారతా వివర్ణత్వం సకలామయసంభవః, (మతాంతరే)

తా. గుదమున మాంసపు మొలకలుజనించిన అర్హస్సని మునులు వచించెదరు. అది రక్తజ,సహజ,పిత్తజ,వాతజ,శ్లేష్మజ,సన్నిపాతజములన నారువిధంబులు. అందు మలము వలచగవెడలుట, అగ్నిమాంద్యము గలుగుట, సత్త్వములేకుండుట, శరీరము వివర్ణంబగుట, సర్వరోగోత్పత్తికి గారణంబుగనుండుట - అనునవి సామాన్యలక్షణములు.

దోషజం రక్తజం సాధ్యం శిష్టేద్వేతు పరిత్యజేత్. 29
(మతాంతరే)

తా. అం దేకదోషమువలన జనించిన అర్హస్సు రక్తార్హస్సుసాధ్యంబులు. ద్వంద్వజ త్రిదోషార్హస్సులు అసాధ్యంబులు.

—ॐ అసాధ్యార్హ్యపద్రవములు ॐ—

హస్తపాదే ముఖే నాభౌ శోభా వృషణయోర్ధదే,
హృత్పార్శ్వశూలమోహంచ ఛర్దిస్తృష్ణా జ్వరారుచి. 30
రక్తాతిసారో రుక్మార్హ్య మర్హాంసి మారయంతి తం,
(బాహుః)

తా. చేతులు, కాళ్లు, ముఖము, నాభి, వృషణములు, గుదము అనువానియందు వాపుగలుగుట; అొమ్ము, పార్శ్వములు శూలించుట; మోహము, వాంతి, దిద్ది, జ్వరము, అరుచి, రక్తాతిసారము, పీడ, శరీరకృశత్వముగలుగుట-ఈయుపద్రవములు గల అర్హ్యోగోగులు మరణము జెందెదరు.

సహజాని త్రిదోషాణి యానిచాభ్యంతరాం వలిమ్. 31

జాయంతేఽర్హాంసి సంశ్రిత్య తాన్యసాధ్యాని నిర్దిశేత్,

తా. జననకాలము మొదలు స్వాభావికముగ గలిగియుండు అర్హస్సు, త్రిదోషార్హస్సు, లోనివశలయందు జనించుయుండు అర్హస్సు అసాధ్యంబులు.

హృత్పార్శ్వశూలం సంమోహ శ్చద్ది రంగస్య రుద్జ్వరః. 32
తృష్ణా గుదస్య పాకశ్చ నిహన్యు ర్గుదజాతురం,

తా. హృదయ పార్శ్వములయందు శూల, ఇంద్రియమనస్సులయందు మోహము, వాంతి, శరీరశూల, జ్వరము, దప్పి, గుదప్రణము-ఈలక్షణములతో గూడియుండు మూలరోగి మృతిజెందును.

తృష్ణారోచక శూలార్త మతిప్రసృతశోణితమ్. 33

శోఘాతిసారసంయుక్త మర్ఘాంసి త్పయంతి హి,

తా. దప్పి, ఆరుచి, శూల, కడురక్తస్రావము శోఘ అతిసారముగల మూలరోగి మృతిజెందును.

❧ అర్ఘ్యోరోగసుఖసాధ్యలక్షణము ❧

బాహ్యయాంతు వలౌ జాతా న్యేకదోషోబ్బణానిచ. 34

అర్ఘాంసి సుఖసాధ్యాని నచరోత్పత్తితానిచ,

తా. వెలపటివళియందు జనించిన మూలరోగము, ఏకదోష ప్రకోపమువలన జనించిన మూలరోగము, ఒక సంవత్సరకాలము గతించకుండెడి మూలరోగము సుఖసాధ్యంబులని తెలియవలయును.

❧ అర్ఘ్యోరోగకృచ్ఛసాధ్యలక్షణము ❧

ద్వంద్వజాని ద్విత్రియాయాం వలౌ యాన్యాశ్చితానిచ. 35

కృచ్ఛసాధ్యాని తాన్యావళిః పరిసంవత్సరాణిచ,

తా. ద్వంద్వదోషమువలన జనించిన అర్ఘస్సు, రెండవవళియందు జనించిన అర్ఘస్సు, ఒకసంవత్సరకాలము గతించిన అర్ఘస్సు కష్టసాధ్యంబులని తెలియవలయును. (మఱియు వెలపట ద్విదోష ప్రకోపమువలన జనించిన అర్ఘస్సు, మఱియు ఏకదోష ప్రకోపమువలన రెండవవళియందు జనించిన అర్ఘస్సు కష్టసాధ్యంబులు.)

❧ అర్ఘ్యోత్పత్తికి స్థానాంతరము ❧

మేఘాదిష్యపి వత్స్యంతే యథాస్వం నాభిజాన్యపి. 36

గండూపదాస్యరూపాణి పిచ్ఛిలాని మృదూనిచ,

తా. మేఘము, నాసిక, కర్ణములు, మొదలగువానియందు దోషభేదమువలన అర్ఘస్సు (అంకురము) జనించుచున్నదని ముందుగ జెప్పందగియున్నది. అత్రైతంగుననే నాభియందునహా అర్ఘస్సు జనించి అందు ఎఱ్ఱముఖముతో సమానముగ, జీగుగ, మృదువుగ నుండును.

—ॐ వాతార్కస్సునకు అర్హకుతారరసము ॐ—

శుద్ధసూతం పలై కంతు ద్విపలం శుద్ధగంధకమ్. 37

మృతం తామ్రం మృతం లోహం ప్రత్యేకంచ పలత్రయం,
త్రూషణం లాంగలీ దంతీ చిత్రకం ¹పీలుకం తథా. 38

ప్రత్యేకం ద్విపలం యోజ్యం యవతౌరంచ టంకణం,
ఉభే పంచపలే యోజ్యే సైంధవం పలపంచకమ్. 39

ద్వాత్రింశత్పలగోమూత్రం స్నుహీక్షీరంచ తప్సమం,
²మృద్వగ్నినా పచే త్సమ్యక్ శ్నాన్యాం యావత్సుసిండితమ్. 40
మాషద్వయం సదాఖాదే ద్రసో హ్యర్క కుతారకః,

(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧, పలము; శుద్ధిజేసినగంధకము ౨ పలములు, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము-ఇవి దినుసుకు ౩ పలములు, త్రికటుకములు, చెన్నచర్లగడ్డ, నేలదంతి, చిత్రమూలము, దొండ, లేక పుష్కరమూలము-ఇవి దినుసుకు రెండేసిపలములు, యవతౌరము, టంకణతౌరము-ఇవి ౫ పలములు, సైంధవలవణము ౫ పలములు-ఇటుల వీసినెల్ల ఖల్వములో నునిచి నూరి చూర్ణముజేసి గోమూత్రము ౩౨ పలములు, బొంత జెముడుపాలు ౩౨ పలములు గలిపి మృద్వగ్నితో ముద్దయగువఱకు బాగుగవండి రెండు మాషములయెత్తును ఎల్లపుడు సేవించుచుండిన మూలరోగము హరించును.

— వచా హింగు విశంగాని సైంధవం జీర నాగరైః. 41

మరీచం పిప్పలీ కువ్థం పథ్యాచ హ్నయ జమోదకం,
క్రమోత్తరగుణం చూర్ణం సర్వేషాం ద్విగుణం గుడమ్. 42
అక్షం ముద్గజలైశ్చాను పిబే ద్వాతార్కసా జయేత్,

తా. వన ౧ భాగము, ఇంగువ ౨ భాగములు, వాయువిడంగములు ౩ భాగములు, సైంధవలవణము ౪ భాగములు, జీలకఱ్ఱ ౫ భాగములు, శొంఠి ౬ భాగములు, మిరియాలు ౭ భాగములు, పిప్పళ్ళు ౮ భాగములు, చెంగల్వకోష్ఠ ౯ భాగములు, కరక్కాయ ౧౦ భాగములు, చిత్రమూలము ౧౧ భాగములు, ఓమము ౧౨ భాగములు-ఇటుల వీసినెల్ల చూర్ణముజేసి దీనికిరెండింతలు బెల్లముగలిపి మద్దించి అక్షప్రమాణమును భక్షించి వెంబడిగ పెసరుసీరుత్రాగిన వాతార్కస్సు హరించును.

1 పుష్కరంతథా. 2 మృద్వగ్నినా పచే త్సర్వం యావత్తచ్చ సుసిండితమ్.

❧ సీతార్థస్సనకు రాజవల్లభరసము ❧

లోహభస్మ విశంగాని త్రిఫలాని శిలాజతు. 43

స్మృషణం పిప్పలీమూలం చవ్యం కృష్ణతిలాస్సమం,
లోహస్య త్రిగుణం వహ్ని ర్లోహా ద్భల్లాతకీ తథా. 44

చాతుర్జాతంచ లోహాంశం సర్వస్య ద్విగుణం గుడం,
కర్షం భుక్త్వా నిహంత్యాశు వ్యారోశ్చ మందాగ్ని పాండుకమ్.

శ్వాసం భగందరం కాసం శ్వయంధంచ వినాశయేత్,

తా. లోహభస్మము, వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు, శుద్ధిచేసినహిడిత్తు, త్రికటుకములు, మోడి, చవ్యము, నల్లనువ్వులు-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, ఉత్తమాలము 3 భాగములు, శుద్ధిచేసినహిడిబిత్తులు 3 భాగములు, ఏలకులు, లవంగములు, ఆకుపత్రిక, నాగకేసరములు-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము-ఇటుల వీని నెల్ల చూర్ణముచేసి దీనికి రెండింతల బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణమును నాలుగు మాసములవఱకు సేవించుచుండిన సీతార్థస్సు, అగ్నిమాంద్యము, పాండువు, శ్వాసము, భగందరము, కాసము, వాపు వీనిని హరింపజేయును.

❧ సామాన్యచికిత్స ❧

సూరణం కాసమర్దంచ శిగ్రు వార్తాక వాలుకమ్. 46

సుపక్వం యోజయేచ్ఛాకం పథ్యం గోధూమ తండులం,
కుసుంభ మృదుపత్రాణి హ్యరనాశేన వేషయేత్. 47

భక్షయేచ్ఛాకవచ్చాంత్రై స్వయమగ్నిరసస్తథా,
నిష్కృత్రయంత్రయం నిత్యం గుంజంవానందభైరవమ్. 48

(రసరత్నాకరే)

తా. కండగడ్డ, తీటకసిండు, మునగ, వంకాయ, కూతురుబుడమ-వీనిని పక్వముగ వండి భుజింపవలయును. పథ్యము-గోధూమలను, బియ్యపువంటకమును భుజింపవలయును. మఱియు లేతకుసుంబచిగుళ్ళను కలితోనూరి శాకమువలెనే భక్షింపవలయును. మఱియు మూడునిష్కములయెత్తు స్వయమగ్నిరసమునుగాని, లేక గురిగింజయెత్తు ఆనందభైరవమునుగాని ప్రత్యేకము సేవింపవలయును.

కాకతుండిం ద్ర వారుణ్యోద్ధేవదాళ్యాశ్చ బీజకం,

సగుడం గుదలేవేన మూలరోగహరం షరమ్.

49

తా. పెద్దగురిజవేరు, పావర, డావరడంగివిత్తులు, బెల్లము-వీనిని నూరి గుదము నందు లేపనము చేసిన మూలరోగము హరించును.

—ॐ సూరణాదిలేపనము ॐ—

సూరణం రజనీ వహ్ని టంకణం గుడమి శ్రి తం,
పిష్ట్యరనాశకై శ్లేపో హంత్యర్హాంసి మహాంత్యపి. 50

తా. కండ, వసపు, చి త్రమూలము, వెలిగారము, బెల్లము-వీనిని కలితోనూరి లేపనముజేసిన త్రిదోహర్మస్సు మొదలగు బలిష్ఠములైన అర్హస్సులు హరించును.

—ॐ నింబాదిలేపనము ॐ—

నింబాశ్వత్థస్య పత్రాణం లేపో దుర్నామనాశనః,
ఆరనాశేనవాహన్యా త్సగు డాశటుతుంబి కా. 51

తా. వేపాకు, రావియాకు-వీనిని నూరి లేపనముజేసినను, లేక చేదుసొరాకు, బెల్లము-వీనిని కలితోనూరి లేపనముజేసినను మూలస్వాధి హరించును.

—ॐ స్నుహ్యదిలేపనము ॐ—

స్నుహ్యగ్నిలాంగలీ దంతిమూలై శ్లేపోఽర్హసాం హితః,

తా. బొంతజెముడుపాలు, చి త్రమూలము, చెన్నచర్లగడ్డ, దంతివేరు - వీనిని నూరి మూలరోగమునందు లేపనముజేయుట హితకరంబు.

—ॐ అర్కాదిలేపనము ॐ—

అర్కం పయ స్సుధాకాండం కటుకాలాబుపల్లవాః. 52

కరంబో బస్తమూత్రేణ లేపనం శ్రేష్ఠ మర్హసాం,

తా. జిల్లేడుపాలు, జెముడుపాలు, కటుకరోహిణి. చేదుసొరచిగుళ్ళు, క్రానుగ విత్తులు - వీనిని మేకమూత్రముతోనూరి మూలరోగమునందు లేపనముజేయుట కడు శ్రేష్ఠకరంబు.

—ॐ న్యగ్రోధపత్ర ప ము ॐ—

దగ్ధా న్యగ్రోధపత్రాణి తై లేన సహ లేపయేత్. 53

తా. మఱ్ఱియాకులగాల్చి బూడిదజేసి నూనెతో మర్దించి లేపనముజేసిన మూల రోగము హరించును.

—ॐ దేవదాళ్యాదిలేపనము ॐ—

దేవదాల్యాశ్చ బీజాని సైంధవేన సుచూర్ణితం,

ఆరనాశేన లేహోఽయం మూలరోగనివృత్తయే. (శారీరే) 54

తా. డావరడంగివిత్తులు, సైంధవలవణము - వీనిని కలితో నూరి లేవనముజేసిన మూలరోగము హరించును.

❧ త్రిదోషార్కస్పృశకు వైక్రాంతాఖ్యరసము ❧

మృతసూతాభ్రవైక్రాంత కాంత తామ్రం సమంసమం,
సర్వతుల్యేన గంధేన మద్ద్యం భల్లాతకాన్నితమ్. 55

దిన్దైకం తద్ద్రవైరేవ వటీం కుర్యాద్విగుంజకాం.
భక్షయేద్ధుదజాక హంతి ద్వంద్వజంచ త్రిదోషజమ్. 56

ప్రత్యష్టముసలీ వహ్ని భాగాః కుష్టస్య షోడశ,
పిప్పలీ పిప్పలీమూలం ఊపే ద్భాగద్వయం ద్వయమ్. 57

చతుష్కంతు విడంగస్య మరిచం కటుశుంఠికా,
బ్రహ్మదండి తదైకైకం చూర్ణితం ద్విగుణం గుడమ్. 58

కర్దూశం భక్షయేచ్ఛాచు హ్యరోరోగప్రశాంతయే,
వైక్రాంతాఖ్యో రసోనామ సాధ్యాసాధ్యార్కశాంతయే. 59

(రసరత్నాకరే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, వైక్రాంతభస్మము, కాంతభస్మము, తామ్ర భస్మము-వీనిని సమభాగములగు ఖల్వములో మనిచి వీనికి సమముగ శుద్ధిచేసినగంధక చూర్ణము, శుద్ధిచేసినజీడిగింజలచూర్ణము కలిపి జీడివిత్తులతైలముతో నొకదినము మర్దించి రెండుగురిగింజలంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని నేలతాటి గడ్డలు ౮ భాగములు, చిత్రమూలము ౮ భాగములు, చెంగల్వకోష్ఠు ౬ భాగములు, పిప్పళ్ళు, మోడి, రెండేసి భాగములు, వాయువిడంగములు ౪ భాగములు, మిరియాలు, చేతివీర, శొంఠి, బ్రహ్మదండి - ఇవి దినుసుకొక్కభాగము-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లముగలిపి కర్దప్రమాణానుసానముతో నేవించిన అర్కస్సు, ద్వంద్వార్కస్సు, త్రిదోషార్కస్సు, సాధ్యాసాధ్యార్కస్సులు హరించును.

❧ అభ్రకహరీతకీ ❧

మృతాభ్రకపలం వింశ స్మృతలోహస్య పంచకం,
గంధకస్య పలం పంచ త్రిభి ర్ద్విగుణమాఊకమ్. 60

పథ్యా శతపలం యోజ్యం ధాత్రీపలశతద్వయం,
సర్వమేకత్ర తచ్ఛూర్ణం జంబీరై ర్భావయేద్ధినమ్. 61

భృంగీ పునర్నవాద్రావైః *కుమారై ర్దుడసంయుతైః,
భల్లాతవహ్నికోరంపై ర్హస్తీశుండితు లాంగలి. 62

క్షీరిణీ జలకుంభీచ ప్రత్యేకం ప్రత్యహం ద్రవైః,
భావయే వృద్ధయేదిత్యం మధ్యాజ్యాభ్యాం విలోలయేత్. 63

స్నిగ్ధభాండే స్థితం ఖాదే న్నిత్యం నిష్కద్యయం ద్యయం,
సిద్ధశాబరయోగోఽయం త్రిదోషార్కాంశీ నాశయేత్. 64

(మాధవనిదానే)

తా. అభ్రకభస్మము ౨౦ పలములు, లోహభస్మము ౫ పలములు, శుద్ధిచేసినగంధకము ౫ పలములు, స్వర్ణమాక్షికము ౬౦ పలములు, కరకబెండు ౧౦౦ పలములు, ఊసిరికపప్పు ౨౦౦ పలములు-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి నిమ్మపండ్లరసముతో ౧ దినము భావనచేసి యెండించి విడవ గుంటగలగర, గలిజేరు, కలబంద, బెల్లము, జీడిపలుకులు, చిత్రమూలము, గోరింట, హస్తీశుండి, ఏనుగుపిప్పళ్లు, చెన్నచర్లగడ్డ, తవక్షీరి (అడవిబత్తెపాలు), చేదాసుగ అనువానిరసములతో ప్రతిదాసినో నొక్కొకదినము మర్దించి భావనచేసి తేనె, నెయ్యి, గలిపి నేతితో మూగిన కుండలోబెట్టి ప్రతిదినము రెండునిమ్మముల యెత్తును నేవించుచుండిన త్రిదోషార్కస్సు హరించును. ఈయోగము సిద్ధశాబరనిచే జెప్పబడియెను.

❧ అశ్వారోగములకు సూరణవటికములు ❧

పలాని పంచ పథ్యాయాః పలం మరిచకం తథా,
పిప్పలీ పిప్పలీమూల చవ్య చిత్రక నాగరమ్. 65

పలవృద్ధిక్రమేనైవ యవతౌరం పలత్రయం,
సూరణస్య పలాన్యస్తౌ తథా భల్లాతకస్యచ. 66

గుడేన గుళికాం కుర్యా దక్షమాత్ర ప్రమాణకామ్,
సా భక్షితా హరత్యర్శ శ్వామృతక్రానుపానతః. 67

కాంకాయనేన కథితం శస్త్రయోరాగ్ని భీరుణః,

తా. కరకబెండు ౫ పలములు, మిరియాలు ౧ పలము, పిప్పళ్ళు ౧ పలము, మోడి ౨ పలములు, చవ్యము ౩ పలములు, చిత్రమూలము ౪ పలములు, శొంతి ౫ పలములు, యవతౌరము ౪ పలములు, కందగడ్డ ౮ పలములు, శుద్ధిచేసినజీడిగింజలు ౮ పలములు-ఇటుల వీనినెల్ల దంచి చూర్ణముచేసి బెల్లముగలిపి త్రొక్కి అక్షప్రమాణము

* పాతాళగరుడాకులైః=మాసరితీఁగ, నేలతంగేడు.

మాత్రలుచేసి పుల్లనిచల్లతో నొకవత్సరముఁజూతు నేమించుచుండిన అర్హ్యోగము హరించును. ఈయోగమును కాంకా యనుఁడనువాఁడు శస్త్రతూర్గాన్నికర్తలకు భయపడువారి నిమిత్తమై వచించెను.

— అర్హ్యోగచికిత్స —

అరుష్కరే మూలరోగే చిత్రకం వాప్యరుష్కరమ్.

63

తా. చిత్రమూలమునుగాని, లేక శుద్ధిచేసినజీడిగింజలనుగాని నేవించిన వేదనతో గూడియుండు అర్హ్యోగము హరించును. (లేక నేలగొలిమిడిమార్జము ౧ భాగము, చానమల్లెచూర్ణము ౧ భాగము, పిప్పళ్ళు ౪ భాగము, మోడి ౪ భాగము-ఇటుల వీనినెల్ల సేకముచేసి నేవించినను, లేక పుల్లకందనునూరి వెన్నతో నేవించినను వేదనతో గూడియుండు అర్హ్యోగము హరించును. షడ్వ్యము పుల్లకందవంటకమును భుజింపవలయును. మఱియు చానమల్లెను నేతితో వేయించి దానితోడ కమ్మకెడన్నమును భుజింపవలయును.)

— రక్తార్శస్యనకు భజ్జాతకామృతము —

భల్లాతక చతుష్పత్తిపలం దుగ్ధంచ తత్సమం,
దుగ్ధా చ్చతుర్ధణం వారి పాచ్యం దుగ్ధావశేషకమ్.

69

దుగ్ధతుల్యం పుత్రం యోజ్యం పుత్రపాదం సితాం ఊవేత్,
మథు ధాత్రీ సితాతుల్యం సితార్ధ మభయార్దజః.

70

మృతలోహం గుడూచ్యాశ్చ ప్రత్యేక మభయార్ధకం,
ఊవే త్నిగ్ధఘటే సర్వం ధాన్యరాశౌ నివేశయేత్.

71

సప్తాహదుద్ధృతం తత్తు ఖాదే నిష్కృత్రయం త్రయం,
భల్లాతకామృతంనామ హంతి రక్తార్శసాం కిల.

72

తూరతీక్ష్ణం నభో క్తవ్యం తైలాభ్యంగంచ వర్జయేత్,

(సూత్రస్థానే)

తా. శుద్ధిచేసిన ౬౪ పలముల జీడిగింజలతో ౬౪ పలములపాలు, ౨౫౬ పలముల నీళ్ళుపోసి పాలు మిగులునటుల కాచి ఆ పాలకు సమముగ నెయ్యి, నేతికి నాలవ భాగము పంచదార, పంచదారయెత్తు తేనె, ఉసిరికపప్పు, పంచదార కర్ధభాగము కరక్కాయలపొడి, కరకపొడి కర్ధభాగము లోహభస్మము, లోహభస్మమునకు సమము తిప్ప తీగ చూర్ణముగలిపి నేతితో మాగినకుండలో నునిచి ధాన్యరాశిలో ౭ దినంబు లిడి ఘూడేసినిష్కములయెత్తును నేవించుచుండిన రక్తార్శస్య హరించును. దీనిసేవనకాలంబును

ఉష్ణు, తీక్ష్ణద్రవ్యము, త్రైభుజంజనము అనువానిని వర్జింపవలయును. (రక్తార్భస్సు హరించుటకై యోగరూజగుగ్గులమును సగా నేవింపవలయును.)

— ౭౭ అర్యోరోగోపచారము ౭౭ —

అర్భస్సు చ గుడంచైవ కాళోదుంబరికాన్వితమ్. 73

ముండాద్యర్ధరసంచైవ ఖాదిరం చ ప్రయోజయేత్,

తా. బెల్లము, బ్రహ్మమేడికాయలరసము అనువానిలో గాని, లేక బోడతరరసము, అల్లపురసము అనువానిలో గాని, లేక చంద్రచెక్కరసములో గాని సిందూరము గలిపి నేవించిన అర్యోరోగము హరించును.

— ౭౮ ఔషధసేవకాలనియమము ౭౮ —

క్షయార్భ శ్శూలరోగే చ గుల్ఫే మాస చతుష్టయమ్. 74

తా. క్షయము, అర్భస్సు, శూల, గుల్మము గలవారలు తత్తద్రోగోక్తౌషధముల ౪ మాసములవఱకు నేవింపవలయును. (వైః జెప్పబడిన ఔషధములవలన అర్యోరోగము మానకుండున మాడయెట్లు గౌరీపాషాణమును, కమికెడు మంచివేపకొనలను ఉదకము తో ౪ రూములు నూరి ౮ దినములు వట్టించి అన్నియందుకాచిన అర్భస్సులు ఊడి పడును. పిదప వేపాకు నుడికించి కట్టిన ప్రణము మానును.)

— ౭౯ గౌరీపాషాణలేపము ౭౯ —

గౌరీపాషాణైకకర్షం స్నుహీకాండే వినిక్షిపేత్,
సాచయే త్పుటపాకేన తత ఈర్ధృత్య యత్నతః. 75

రేవాచినీచ కువ్థం చ కల్మీకృత్య త్రయం సమం,
లేపయే త్తేనచార్ఘాసి నివార్యంతే న సంశయః. 76

తా. జెముడుకాడలయం దొకకర్షప్రమాణము గౌరీపాషాణము నునిచి *పుటపాకముతో షక్యముజేసి పిదప దానితోడ రేవల్పిన్ని, చెంగల్వకొప్పు, సన్నరాన్నము అను వానిని సమభాగములుగ జేర్చి మర్చించి కల్మముజేసి లేపనముచేసిన మూలరోగము నిస్సంశయముగ హరించును.

* పుటపాక మన—పచ్చివనస్పతులను దంచి ముద్దజేసి దానిని గుమ్మడు, మట్టి, నేరేడు మొదలగువానియాకులలో దేనిచేనైనను జుట్టి రెండంగుళముల ప్రమాణంబైనను, అంగుళప్రమాణంబైనను మన్ను లేపనముజేసి యది యెఱ్ఱగనగువఱకు పిడకలపుటంబున నునిచి పిదప దానియందుండి తీసి వైమంటిని ఆకులను నూడతీసి లోపలిముద్దను బిసికి రసమును దీసికొనుట యగును.

—ॐ అర్ఘ్యోరోగహరయామము ॐ—

అర్కమూలం శమిపత్రం నృకేశా స్సర్వకంచుకః,
మార్జాలచర్తసాజ్యం చ గుదే ధూపోర్భసా హితః. (చరకే) 77

తా. జిల్లేడువేళ్ళు, జమ్మియాకు, మనుజునిపెట్టుకలు, నాగుబాముకూసము, పిల్లి చర్తము - వీనిని చూర్ణముజేసి నేతితోదడిపి ౪౦ దినములు ఆసనమున పొగవేసిన అర్ఘ్యోరోగములు హరించును. మఱియు ఎండిన ఏడుపందికొక్కులచర్తము, సోలెడు మంచివేటవత్తులు, తులముతాళకహు - వీనిని చూర్ణముచేసి కానుగకాయలగాల్చి నిష్పజేసి దానిపై నీచూర్ణమును వైచి ౭ దినములు రేపుమాపు ఆసనమున పొగవేయుచుండిన అర్ఘ్యోరోగములు మానును. పిదప గచ్చుకొనల నానుదముతో దడిపి వెచ్చజేసి రేపుమాపు ఆసనమున కట్టుగట్టవలయును. మఱియు నాసనమునుపసపునీళ్ళతో గడుగుచుండవలయును. నేల గొలిమిడియాకురసములూ మిరియపు చూర్ణము, ఆవునెయ్యి గలిపి త్రాగవలయును. చప్పిడియన్నము, అవుపాలు - వీనిని షడ్భ్యమునం దునిచికొనవలయును. మఱియు పందిపురీషమును పొగవేసిన అర్ఘ్యోరోగము హరించును.

—ॐ కపిత్థాదియోగము ॐ—

కపిత్థ బిల్వ మజ్జాశ్చ శుంఠీ సైంధవకం సమం,
పిబే తక్రేణ చార్ఘాసి ప్రవాహం గ్రహణీ జయేత్. 78

తా. వెలగగుజ్జ, మారేడుగుజ్జ, శొంఠి, సైంధవలవణము - వీనిని సమభాగములుగ చల్లతోనూరి సేవించిన అర్చస్సు, అతిసారము, గ్రహణి హరించును.

—ॐ మూలరోగమునందుషభ్యము ॐ—

కతకకందపటోలపునర్నవం తక్రమాజ్యనవనీతరామతం,
మరిచకం సురదాగుఫలంతథా పటుబృహతీద్వయజీవనీవచా. 79
సమసివవ్యముదుంబరవాస్తుకం ఇతిహితం గుదకీలగ దేషు చ. 80

తా. ఇందుపుకాయ, కందగడ్డ, పొట్లకాయ, గలిజేరుకూర, ఆవుచల్ల, ఆషాఢాయ, ఆవువెన్న, ఇంగువ, మిరియాలు, దేవదారుకాయలు, సైంధవలవణము, చిన్నములకకాయలు, పెద్దములకకాయలు, మనుబాలకూర, పస, చేతలాసికూర, లేతమేకాయ, చిట్టికూర - ఇవి అర్ఘ్యోరోగమునందు షభ్యకరంబులు.

—ॐ మూలరోగమునం దషభ్యము ॐ—

పిండాల మాష పిణ్యాక్ దధీ మత్స్యలిశీతలం,
అలాబూ వార్తకంచైవ పిష్ట బిల్వ ముపోదకీ. 81

హిమాంబు సూపమాంసాని కఠినం కుక్కుటాసనం,

అశ్వాద్యారోహణం స్నాన మపథ్యం ప్రాహురర్హసామ్: 82

తా. చారకంద, మినప్పప్పు, తెలికపిండి, పెరుగు, మత్స్యములు, కడుశీతకర ద్రవ్యములు, అనుగవుకాయ, పంకాయ, పిండివంటకము, మారేడుకాయ, బచ్చలికూర, శీతోదకము, పప్పు, మాంసము, కఠినపదార్థములు, గొంతుగూర్చుండుట, గుఱ్ఱము మొదలగువాని నెక్కుట, స్నానము - ఇవి అర్హోరోగమునం దవధ్యకరంబులు.

❧ * ఉపదంశరోగనిదానము ❧

హస్తాభిఘాతాన్న ఖదంతఘాతా దథావనాద్రత్యతివేదనాద్యా,
యోనిప్రదోషాచ్చ భవంతి శిశ్నే పంచోపదంశావివిధాపచారైః.

(నిత్యనాభీయే)

తా. చేతులతోబిసుకుట, గోళ్ళతోగీచుట, దంతములతో గొరుకుట - ఈమొదలగువానియొక్క యభిఘాతమువలన సురతానంతరము మేఢ్రమును గడుగక నుపేక్షించుట, కడుమైథునముసేయుట, యోనిదోషము, చకారమువలన దుర్గంధముగల యుదకముతో గడుగుట - ఈకారణముల వలన శిశ్నమున గి విధములైన ఉపదంశరోగములు జనించును.

శేఘోపర్యుపదంశస్సస్య త్వచ పంచవిధస్త్వన్మతః,

స్తబ్ధమేఢ్రోఽతిరుగ్వాతా త్పితౄద్రక్తాతిదాహవాన్. 84

కఫాత్కాతిన్యకంఢూవాక్ రక్తజః పిత్తలక్షణః,

సర్వలింగస్త్రిదోషాఖ్య స్సతు లింగవినాశకః. (మతాంతరే) 85

తా. మేఢ్రముమీద వాత, పిత్త, క్లేష్మ, రక్త, త్రిదోషజములన నైధువిధములైన యుపదంశరోగములు జనించును. అందు వాతోపదంశమున మేఢ్రము ప్రాసవడి కడునొప్పితో గూడియుండును. వైత్రోపదంశమున మేఢ్రము ఎఱ్ఱనై మంటలతోగూడియుండును, క్లేష్మోపదంశము నమేఢ్రము కఠినమైదురదతోగూడియుండును. రక్తోపదంశమున వైత్రోపదంశలక్షణయు క్తంబుగ నుండును. త్రిదోషోపదంశమున మేఢ్రము నశించును. (ఇది అసాధ్యము.)

❧ వాతోపదంశలక్షణము ❧

సతోదభేదస్ఫురతై స్సకృత్తై స్సోస్ఫురైర్వ్యవస్థేత్పవనోపదంశం,

తా. మేఢ్రమున నల్లనికురుపులు జనించి సూదులతో బొడుచునటుల వేదన, పగుళ్లు, చలనము అనునవి గలిగియుండిన వాతోపదంశ మని చెలియవలయును.

—ॐ పితృ, రక్షోపదంశలక్షణములు ॥—

పీతై ర్భవంశైరయ్యుతై స్సదాపైః పితౄనరక్తాత్పిశితావభావైః. 86

తా. పసపువర్ణముగలకురుపులు జనించి కడుస్రావము, మంటలు గలిగియుండిన పిత్రోపదంశ మనియు, మాంసమువంటి ఎఱ్ఱనికురుపులు జనించిన రక్షోపదంశ మనియు చెలియవలయును.

—ॐ కఫోపదంశలక్షణము ॥—

సకండురైశ్శోధయుతైర్నహద్భి శ్శుక్తైర్ననస్రావయుతైః కఫేన,

తా. దురద, వాపు అనువానితోడంగూడి తెల్లనివర్ణముగల పెద్దకురుపులవలన వ్యాధ్యై గట్టిగ చీమును గార్చుచుండిన కఫోపదంశమని చెలియవలయును.

—ॐ సన్నిపాతోపదంశలక్షణము ॥—

నానావిధస్రావరుజోపపన్న మసాధ్యమాహుస్త్రిమలోపదంశమ్. 87

తా. పలువిధస్రావవేదనలంగలది సన్నిపాతోపదంశ మని చెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము.

—ॐ అసాన్యోపదంశలక్షణము ॥—

విశీర్ణమాంసం కృమిభిః ప్రజగ్ధం ముష్కానశేషం పరివర్జయేత్తు,

తా. శిథిలమై మాంసముగల ఉపదంశరోగిని, క్రిములవలన మేఘము భక్షించు బడి పుషణములుమాత్రము శేషించియుండు ఉపదంశరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును.

సంజాతమాత్రేనకరోతిమూఢః క్రియాం నరోయోవిషయేప్రసక్తః.

కాలేన శోధ క్రిమి దాహపాకై ర్విశీర్ణశిశ్నోమియతే సతేన,

తా. ఉపదంశరోగము జనించినతోడనే చికిత్సంజేసికొనక విషయాసక్తుడై యుండు మూర్ఖపురుషునియొక్క మేఘము కొంతకాలమున్నకు పిదప వాపు, పురుగులు, తాపము, పాకము అనువానితోడంగూడి శిథిలం బగును. దానివలన ఆయుపదంశరోగి మృతిజెందును.

—ॐ లింగవర్తిలక్షణము ॥—

అంకురై రివ సంఘాతై రుపర్యుపరి సంస్థితైః,

క్రమేణ జాయతే వర్తి స్తామ్రచూడశిఖోపమా.

కోశస్యాభ్యంతరే సంధౌ సర్వసంధిగతాపి వా,

లింగవర్తిరితిఖ్యాతా లింగార్క ఇతిచాపరే. 90

కుళుత్థాకృతయః కేచి త్కేచి త్వద్దదభోపమాః,

మేఢ్రీసంధౌ నృణాం కేచి త్కేచి త్వర్వాశ్రయాస్తస్సృతాః. 91

రుజా దాహార్తి బహుళా స్తృష్టా తోదసమన్వితాః,

స్త్రీణాం పుంసాం చ జాయంతే హ్యుపదంశా స్సుదారుణాః. 92

తా. మేఢ్రీముపై మాంసపుములక లాకదానిపై నొకటి జనించిన కోడిజుట్టువలె వర్తిగనై పృష్ఠణములకు లోనగాని, లేక సర్వసంధులయందుగాని జనింపుచున్నయవి. ఈరోగమును లింగవర్తియనియు, కొందఱు లింగార్కమనియు వచించెదరు. అందు కొన్ని ఉలవలతో సమానముగ, కొన్ని తామరదళముతో సమానముగ కొన్ని మేఢ్రీసంధులయందుగాని, మఱికొన్ని సర్వశరీరమునందుగాని జనించి త్రిదోషజన్యంబుగ నుండుటచే మిక్కుటముగ వేదన, తాపము, కడుపీడ, దప్పి, సూదులతో బొడుచునటుల వేదన అనువానితోడం గూడియుండును. మఱియు త్రిదోషజన్యంబై దారుణముగ నుండును. నీ యుపదంశము స్త్రీపురుషుల కిరువురికి జనించుట గలదు.

❧ ఉపదంశమునకు ప్రక్రియ ❧

స్నిగ్ధస్విన్న శరీరస్య మేఢ్రీమధ్యే సిరావ్యథః,
జలూకా పాతినంవాస్యా దూర్ధ్వాధశ్శోభనం తథా. 93

సద్యోహి హృతదోషస్య రుక్ష్ణోపా వ్రుషశామ్యతః,
పాకోరక్ష్యః ప్రయత్నేన శిశ్నక్షయకరోహి సః. 94

తా. సర్వాంగమున చమరుపట్టించి గాచి మేఢ్రీమధ్యముననుండు సిరను వేధించుటవలనగాని, లేక జలగలవలనగాని రక్తమును స్రవించుచు జేసి పిదప పమనవిరేళనంబుల కొసంగిన దోషము నివర్తించి తత్క్షణమున రుక్ష్ణోభలు హరించును. మఱియు సిరావ్యథ వలనగాని, జలగలవలనగాని గలిగిన వ్రణమును ప్రయత్నపూర్వకముగ మాన్పవలయును. తల్లాంబున మేఢ్రీము నశించును.

❧ లింగరోగచికిత్స ❧

షక్వం విపాట్య మతిమాణ వ్రణావ త్సముపాచరేత్. 95

తా. ఉపదంశము షక్వంబైనపిదప మేఢ్రీమునందలి దుర్దాంసమును చివ్వి వ్రణము వలెనే బుద్ధిమంతుడగువాఁడు చికిత్సం జేయవలయును.

❧ లింగరోగహరలేపనములు ❧

మహాశంఖం జలైఃపిష్టా తేన లింగం ప. లేపయేత్,

లింగరోగం నిహంత్యాశు లేపోయెం వ్యాధినాశకః.
కుష్టం పూగం వచా తోయై స్సారం వా ఖాదిరోద్ధితం,
జలైర్ఘృష్టం ప్ర లేపోయెం లింగరోగహరః పరమ్.
తాళయే త్రిఫలాక్వాతైః పక్వం లింగం పునఃపునః,
తచ్ఛూర్ణలేపమాత్రేణ చాంకురం చ జయేద్ధృవమ్.

తా. పెద్దశంఖము నుదకముతో జాచి లింగమునందు లేపనముజేసిన లింగరోగి శీఘ్రముగ నశించును. లేక చెంగల్వకోష్ఠ, పోకచెక్క, వన పీనిసిగాని, కాగాని నీళ్ళతో నూరి లింగముమీద లేపనముజేసి లింగరోగము హరించును. లేక పక్వమైనపిదప త్రిఫలకషాయముతో లింగమును పలుమారు గడిగిన లింగముయొద్ద వాపు హరించును. లేక త్రిఫలముల గాల్చి మసిజేసి దానినివట్టించిన మేధ్యమున అంకురములు నిశ్చయముగ హరించును.

సగంధక ఘృతైర్లేప్యం పక్వం లింగం సుఖావహం,
నింబం ఖదిర మంజిష్ఠ చూర్ణం వా లేపయేజ్జయేత్.
పటోదుంబర మశ్వత్థ చూత జంబూ త్వచం సమం,
జలైః క్వాభ్యం చ తేనైవ తాళయే ల్లింగపాకనుత్.

తా. గంధకమును నేలితో వండి పక్వమైన లింగముపై లేపనముజేసినను, నేపాకు, చండ్రచెక్క, మంజిష్ఠ - వీనిచూర్ణమును లేపనముజేసినను, లేక మట్టి, కేరావి, మామిడి, నేరేడు అనువానిచెక్కలను సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి యుదాదాపోసి కషాయముగాచి దానిచే లింగమును గడుగుచుండినను లింగపాకము హరించును.

కుమారీరససంపిష్టం జీరకం లేపయేచ్చ రుక్,
లేన దాహశ్చ పాకశ్చ శాంతిమాప్నోతి నిశ్చితమ్.

తా. కలబందరసముతో తెల్లజీలకఱ్ఱను నూరి లేపనముజేసిన లింగరోగము, రోగమునందలి నొప్పి, మంట, పాకము నిశ్చయముగ శమించును.

— పంచారవిందకఘృతము —

మృణాళం పద్మబీజాని నాళం పద్మం చ కేసరం,
సర్వం సక్తపలం కుర్యా త్రింశత్పలం చ గోఘృతమ్.
ఘృతా చ్చతుర్ధణం క్షీరం ఘృతశేషం విపాచయేత్,
పాకాంతే చూర్ణ మేషాం చ క్షిప్త్వా తదవతారయేత్.
సాయయే ల్లింగరోగఘ్నం ఘృతం పంచారవిందకం,

తా. ఆవునెయ్యి 30 వలములు, ఆవుపాలు ౧౨౦ వలములు - వీనిని గలిపి నెయ్యి చేపించునట్లు గాచి పాకాంతమున తామరగడ్డలు, తామరవిత్తులు, తామరతూండ్లు, దానిపువ్వులు, దానికేసరములు అనునైదుదినుసులను నేడేసివలములు గ్రహించి చూర్ణము చేసి వైచి దించుకొని నేవింపుచుండిన లింగరోగమును హరించును.

తుత్తం ¹గైరిక కాసీసం శిలాతాళం రసాంజనమ్. 104

సారాష్ట్రీ నైంధవం వైలాం ²లోధ్రకం రేణుపుష్పకం,
పిష్ట్యా ఔద్రేణ సంయోజ్య లేహలింగరుజాపహః. 105

(మాధవనిదానే)

తా. మైలుతుత్తము, కావీరాయి, అన్నభేది, శిలాజీతు, తాళకము, రసాంజనము, తోవరిమన్ను, నైంధవలవణము, ఏలకులు, బొద్దుగచ్చెక్క, రేణుకలు-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణముచేసి లేనెతో గలిపి లేపనముచేసిన లింగవీడ హరించును.

లిలకల్కం ఔద్రయుతం లేహలింగరుజాపహః,

తా. నువ్వులకల్కములో లేనెగలిపి లేపనముచేసిన లింగరోగము హరించును.

— సర్వకవచంశములకు వ్యాధిహరణరసము —

హింగులోత్థరసం భాగం ద్వౌభాగౌ రసకర్పూరం,
రసతుల్యం బలిం దద్యాత్ త్వల్యమధ్యే తు కజ్జలీమ్. 106

దక్షిణాండే మృత్పూటం పంచ వాలుకాయంత్రగం పచేత్,
దిన్నైకం తు క్రమాగ్నౌ తు స్వాంగశీతం సముష్ణరేత్. 107

పూజయే ద్దురువిప్రాదీ న్యథారోగం ప్రయోజయేత్,
గుంజా చతుష్టయం ఖాదే న్నాగవల్లీదళైర్మృతమ్. 108

షండోఽపి లభతే పుంస్త్యం వాజీకరణ ముత్తమమ్,
అపుత్రః పుత్ర మాప్నోతి జీవేచ్ఛ శరదాంశతమ్. 109

వలీపలితహృచ్చూలం వాతశ్లేష్మ నిబర్హణం,
అయంవ్యాధిహర సూత్రః పూజ్యపాదేన నిర్మితః. 110

తా. ఇంగిలీకముఖో, దీయబడిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన రసకర్పూరము ౨ భాగములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౧ భాగము-ఇట్లు వీనిని ఖల్వములో నునిచి మూడు దినములు మర్దించి కజ్జలిచేసి దానిని కాండిగుడ్డులో నునిచి దాపై గీచీల మన్నులిచ్చి ఒకదినము వాలుకాయంత్రమున క్రమాగ్నులతో పండి సాంగశీతలమున

దీసి గురుబ్రాహ్మణుల బూజించి నాలుగుగురిగింజలయెత్తును రోగబలానుగుణ్యముగ తమల పాకులలో నునిచి సేవించిన ఉండత్వము, ముదిమి, తొమ్మునొప్పి, కఫవాతము, ఉపదంశము- వీనిని హరింపజేసి పుంసత్వమును, ఆపుత్రునికి సంతానంబును, ౧౦౦ సంవత్సరంబు లాయువును, మిక్కుటముగ వీర్యవృద్ధిని గలుగజేయును. ఈరసము పూజ్యపాదుని చే జేప్పంబడియెను.

— సూతాదిపటికములు ౧౧ —

శుద్ధసూతం చ భల్లాతం పిప్పలీమూలపిప్పలీ,
ఆకల్లకం జాలిపత్రీ ఖురకం దేవపుష్పకమ్. 111

మర్దయే త్సమభాగేన పురాణగుడమి శ్రితం,
ఉపదంశేష సర్వేషు స్రమాణం రక్తికావటి. 112

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, జీడి, మోడి, పిప్పళ్ళు, ఆక్రలకట్ట, జాపత్రీ, వంగభ స్తము, లవంగములు - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి ప్రాతబెల్లము గలిపి మర్దించి గురిగింజుత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించిన సర్వమైన ఉపదంశములు హరించును.

— ఉపదంశకుతారము ౧౨ —

కంకుష్ఠం కుష్ఠకంచైవ తోలైకం తు పృథక్పృథక్,
తోలార్థం తుత్థకం గ్రాహ్యం శృంగబేరరసేన తు. 113

మర్దయిత్వా పటికార్యా బదరాస్థిమితాభిషక్,
శృంగబేరరసేనైవ సాయంప్రాతశ్చ భక్షయేత్. 114

మధురాష్లుం మత్స్య దుగ్ధం కూక్తాండం చ వివర్జయేత్,
ఉపదంశకుతారోఽయం రసస్సర్వత్ర పూజితః. 115

తా. ముదారసింగు ౧ తులము, చెంగల్వకోష్ఠ ౧ తులము - శుద్ధిజేసిన మైలుతు త్థము ౪ తులము - ఇటుల పీనినేకముజేసి అల్లపురసముతో మర్దించి రేగువి త్రంతమాత్రలు చేసి సాయంప్రాతః కాలముల అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన ఉపదంశము హరించును. దీనిసేవన కాలంబున మధురము, పులుసు, మత్స్యములు, పాలు, గుమ్మడుకాయ ఆను వానిని వర్జింపవలయును. ఈరసము సర్వత్ర పూజింపబడును.

— రసగంధకకజ్జలి ౧౩ —

కర్షమాత్రం రసం శుద్ధం ద్వికర్షం గంధకం స్తృతం,
విధివ త్కజ్జలీం కృత్వా తచ్చ గోఘృతసంయుతమ్. 116

మాషమాత్రం ప్రతిదినం దద్యాదేవ త్రిసప్తకం,
గోధూమాన్నం ఘృతం పథ్యం కారయే ల్లవణం వినా. 117
ఉపదంశాపహ శ్రేష్ఠో యోగో మునిభిరీరితః,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము ౧ కర్షము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ కర్షములు-ఈరెంటిని కాటుకవలె మర్చించి మాషమెత్తును ఆవునేతితో గలిపి ౨౧ దినము సేవించిన ఉపదంశము హరించును. దీనియందు లవణమును వర్జించి గోధూమాన్నమును, నెయ్యిని సేవింప వలయును.

—౧౮ బాలహరీత క్యాదియోగము ౧౮—

బాలపథ్యా పలైకం చ తుశ్థం శాణమితం తథా. 118

నింబద్రవేణ సంమర్ద్యం దృఢం సప్తదినాని వై,
గుటికాం చణకప్రాయాం ఛాయాశుష్కాంతు కారయేత్. 119

శీతోదకానుపానేన నిత్యమేకాం ప్రదాపయేత్,
ఘృతాణా మేకవింశత్యా ముచ్యతే తూషదంశతః. 120

శాలి గోధూమ ముద్గాశ్చ గోసర్పిః పథ్యమీరితం,

తా. కరకపిండలు ౪ రూపాయలయెత్తు, శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము ౪ రూపాయలయెత్తు-ఈరెంటిని నిమ్మపండ్లరసముతో ౭ దినములు భావనజేసి మర్చించి నెనగగింజంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి శీతోదకముతో ౨౧ దినము సేవించిన ఉపదంశము హరించును. దీనియందు వరిబియ్యపువంటకము, గోధూమాన్నము, పెసలు, ఆవునెయ్యి అనువానిని పథ్యమునందు జేర్చికొనందగును.

—౧౯ పారదాచిలేపము ౧౯—

పారదం గంధకం తాళం దరదం చ మనశ్శిలామ్. 121

పృథక్కర్షం ద్వికర్షం చ ముద్గారం శంఖజీరకం,
విఢాయ కజ్జలీం శ్లేష్ణాం మర్దయే త్సురసారసైః. 122

ఛాయాశుష్కం తతఃకృత్వా పునరున్మత్తజద్రవైః,
విమర్ద్యాథ వటీకార్యా హల్యపదంశే ప్రయోజయేత్. 123

గోఘృతేన ప్రలేపో2యం ప్రశానాం రోపణే హితః,

తా. రసము, గంధకము, తాళకము, ఇంగిలీకము, మణిశిల-ఇవి దినుసు కొక్కొక కర్షము, 'ముదారుసింగు, సీమరాతినార్-ఇవి దినుసుకు రెండుకర్షములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి కాటుకవలె నూరి పిదప తులసియాకురసముతో మర్చించి నీడనెండించి

మరల ఉచ్చైతామరసముతో, మద్దించి యంశజేసి అవునేతితో చాది లేపనము
ఉపదంశము హరించుటయేగాక వ్రణమును మాంసపూరితంబగును.

—౧౦ త్రిఫలాదిప్రత్యక్షనము ౧౦—

త్రిఫలాయాః కషాయేణ భృంగరాజసేన వా.

వ్రణప్రత్యక్షనం కుర్యాదుపదంశప్రశాంతయే,

తా. త్రిఫలకషాయముతోగాని, లేక గుంటగలగర కషాయముతోగాని ఉ
శమును గడిసిన శమించును.

—౧౧ శూకదోషనిదానము ౧౧—

అక్రమా చ్ఛేఫసో వృద్ధిం యోఽభివాంఛతి మూఢధీః.

వ్యాధయ స్తస్యజాయంతే దశచాష్టౌ చ శూకజాః,

తా. మందబుద్ధివలన క్రమవిహీనుడై మేధ్యుని లావుగ్గవలయును న
యిచ్చచే విషజుతువును (అనగా జలమునందుండుకప్పను) లేపనము సేయుటవలన,
యోని సంబంధమువలన, యోనిలో వెంట్రుకలుగల స్త్రీసంబంధమువలన ౧౦ విధము
శూక రోగములు జనించును.

—౧౨ సర్వపికలక్షణము ౧౨—

గౌరసర్వప్రసంస్థానా శూకదుర్బుగ్న హేతుకా.

పిటికా శ్లేష్మవాతాభ్యాం జ్ఞేయా సర్వపికాచసా,

తా. జలమునందుండుకప్పను లేపనముసేయుటవలన, దుష్టయోనిసంబంధమువ
కఫవాతములు ప్రకౌశించి తెల్లయావాలప్రమాణముగలకురుపు మేధ్యమున గలు
జేయును. ఇదియ సర్వపిక మనంబడును.

—౧౩ అస్థీలికాలక్షణము ౧౩—

కఠినావిషమైర్బుగ్నై ర్వాయునాస్థీలికా భవేత్.

తా. అప్రశస్తమైన శూకముల లేపనము సేయుటవలన వాతము బ్రకౌశి
గుండ్రముగ, కఠినముగ నుండుకురుపుల గలుగంజేయును. ఇదియ అస్థీలిక మనంబడును

—౧౪ గ్రథితలక్షణము ౧౪—

శూకై ర్యత్పూరితం శశ్వద్గ్రథితం నామ తత్కఠాత్,

తా. ఎల్లప్పుడు శూకముల లేపనముసేయుటవలన కఫము ప్రకౌశించి మేధ్య
పై గంట్లు జనించును. ఇది గ్రథిత మనంబడును.

*శూకము అనగా జలమునందుండుకప్ప.

—౧౭ కుంభికాలక్షణము ౧౭—

కుంభికా ర క్తసిత్తోత్థా జాంబవాస్థినిభాశుభా. 128

తా. శూక లేపనమువలన రక్తసిత్తము ప్రకృష్టించి నేరేడువిత్తులపంటి నల్లని కురుపుల గలుగఁజేయును. ఇదియ కుంభిక మనంబడును.

—౧౮ అలఙ్గలక్షణము ౧౮—

తుల్యజాం త్వలఙ్గం. విద్యా ద్యథా ప్రోక్తాం విచక్షణైః,

తా. శూక లేపనమువలన ప్రమేహపిటికానిదానమున జెప్పబడిన అలఙ్గలక్షణ తుల్యంబైయుండు కురుపులు జనించిన అలఙ్గ యనంబడును.

—౧౯ మృదితలక్షణము ౧౯—

మృదితం వీడితం యత్తు సంరబ్ధం వాతకోపతః. 129

తా. శూక లేపనానంతరము మేధ్రమును బిసుకుటవలనగాని, లేక అదుముట వలనగాని, వాతము ప్రకృష్టించి మేధ్రమునవాపు గలుగఁజేసి మృదిత మనంబడును.

—౨౦ సంమూఢపిటికాలక్షణము ౨౦—

పాణిభ్యాం భృశసంమూఢే సంమూఢ పిటికా భవేత్,

తా. లేపనానంతరము చెండుచేతులతో మేధ్రమును మిక్కుటముగ బిసుకుట వలన నోరులేకుండు పిటికలు జనించును. ఇదియ మూఢపిటిక యనంబడును.

—౨౧ అవమంథలక్షణము ౨౧—

దీర్ఘబహ్వశ్చ పిటికా దీర్ఘంతే మధ్యతస్తుయాః. 130

సోఽవమంథః కఘా సృగ్భ్యాం వేదనా రోమహర్షకృత్,

తా. శూక లేపనమువలన కఘరక్తము ప్రకృష్టించి పొడవుగ; మిక్కుటముగ, మధ్యమధ్య పగిలినవిగ నుండు కురుపుల మేధ్రముపై గలుగఁజేయును. దానిసంబంధము వలన, వేదన, రోమాంచము గలుగును. ఇదియ అవమంథ మనంబడును.

—౨౨ పుష్కరికాలక్షణము ౨౨—

పిత్తశోణితసంభూతా పిటికా పిటికాచితా. 131

పద్మకర్ణకసంస్థానా జ్ఞేయా పుష్కరికాచసా,

తా. శూకదోషజనితపిత్తరక్తమువలన కురుపులు జనించి పండి చుట్టు నన్నని కురుపులతో వ్యాప్తంబై ఒకటిగ జేరుటవలన కమలముయొక్క కర్ణికమువలె గనుపించును. ఇదియ పుష్కరిక యనంబడును.

—౧౩ స్పర్శహానిలక్షణము ౧౩—

స్పర్శహానిం తు జనయే చోఽఞ్చితం శూకదూషితమ్. 132

తా. శూకలేపనమువలన రక్తము దుష్టమై చర్మమున స్పర్శజ్ఞానము లేకుండు నటులంజేయును. ఇదియ స్పర్శహాని యనంబడును.

—౧౪ ఉత్తమాలక్షణము ౧౪—

ముద్గమాషోద్గమారక్తా రక్తపిత్తోద్భవా శ్రయాః,
వ్యాధిరేషోత్తమానామ శూకా జీర్ణ నిమిత్తజః. 133

తా. శూకమునకు పలుమారు లేపనము సేయుటవలన రక్తపిత్తము కుపితమై పెసలు, ఉద్దులు అను వాని ప్రమాణముగలదై యెఱ్ఱగ నుండుకురుపుల మేధ్రమున గలుగం జేయును. ఇదియ ఉత్తమ మనంబడును.

—౧౫ శతపోనకలక్షణము ౧౫—

చిద్రైరణుముఖైర్లింగం చితంయస్య సమంతతః,
వాతశోణితజో వ్యాధి ర్విజ్ఞేయ శ్శతపోనకః. 134

తా. శూకదోషజనితవాతరక్తమువలన లింగముపై ననేక సూక్ష్మముఖములుగల చిద్రములు గలిగిన శతపోనక మనంబడును.

—౧౬ త్వక్వాకలక్షణము ౧౬—

వాతపిత్తకృతో యస్తు త్వక్వాకో జ్వర దాహవాన్,

తా. శూకదోషజనిత వాతపిత్తమువలన మేధ్రముయొక్క చర్మము పండి జ్వర దాహములు గలిగిన త్వక్వాక మనంబడును.

—౧౭ శోణితార్బుదలక్షణము ౧౭—

కృష్ణైస్సోఘై స్సరక్తాభిః పిటికాభి ర్నిపీడితమ్. 135

యస్యవాస్తు రుజాచోగ్రా జ్ఞేయం తచోఽఞ్చితార్బుదం,

తా. శూకదోషమువలన మేధ్రముపై నల్లగ, లేక ఎఱ్ఱగనుండుకురుపులు జనించి వ్రణస్థానమున మిక్కుటముగ పోట్లుగలిగిన శోణితార్బుద మనంబడును.

—౧౮ మాంసార్బుదలక్షణము ౧౮—

మాంసదోషేణ జానీయా దర్బుదం మాంససంభవమ్. 136

తా. శూకదోషముచే మాంసము దుష్టంబగుటవలన మాంసార్బుదము జనించును.

—౧౩ మాంసపాకలక్షణము ౧౩—

శీర్ష్యంతే యస్యమాంసాని యస్యసర్వాశ్చ వేదనాః,
విద్రావ్యతం మాంసపాకం తు సర్వదోషకృతం భిషక్. 137

తా. శూకదోషమువలన మేధామునందలి మాంసము శీర్ష్య ఊడిపడి పలువిధ పీడల గలుగఁజేయుచుండిన మాంసపాక మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—౧౪ విద్రావ్యలక్షణము ౧౪—

విద్రావ్యం సన్నిపాతేన యథోక్త మభినిర్దిశేత్,

తా. శూకదోషమువలన జనించి విద్రావ్యోగనిదానమున జెప్పబడిన సన్నిపాత విద్రావ్యలక్షణతుల్యంబై యుండునది విద్రావ్య యనంబడును.

—౧౫ తిలకాలకలక్షణము ౧౫—

కృష్ణాని చిత్రాణ్యథవా శూకాని సవిషాణి తు. 138

పాతితాని పచంత్యాశు మేధ్యం నిరవశేషతః,

కాలాని భూత్వా మాంసాని శీర్ష్యంతే యస్యదేహినః. 139

సన్నిపాతసముత్థాంస్తు తాన్విద్యా త్తిలకాలకాః,

తా. నల్లగ లేక చిత్రవిచిత్రమైన ఛాయగలవిగనుండు విషశూకముల లేవనము సేయుటవలన తత్క్షణమున మేధ్యంబంతయు పండి అందలిసర్వమాంసము తిలవలె నల్లనై రాలిన తిలకాలక మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—౧౬ అసాధ్యశూకదోషలక్షణము ౧౬—

తత్ర మాంసార్బుదం యచ్చ మాంసపాకశ్చ యస్త్వృతః. 140

విద్రావ్యశ్చ న సిద్ధ్యంతి యేచ స్యు స్తిలకాలకాః,

తా. శూకదోషములూ మాంసార్బుదము, మాంసపాకము, విద్రావ్య, తిలకాలకము అనునవి అసాధ్యంబులు.

—౧౭ శూకదోషచికిత్స ౧౭—

హితం చ సర్పిషః పానం పథ్యంచాపి విరేచనమ్. 141

హితశ్శోణితమోక్షశ్చ శూకరోగేషు దేహినాం,

తా. శూకరోగమున ఘృతపానము, విరేచనము, రక్తమోక్షణము హితకరంబులు.

—౧౮ సార్వ పచికిత్స ౧౮—

ఉల్లిఖ్య సార్వపి తిలపత్రేణాథ ప్రలేపయేత్. 142

తిందుక త్రిఫలా లో ధైర్గోమూత్రపరివేషితైః,

తా. సార్వ షణ్మను శూకదోషమున నువ్వులయాకుతో *లేఖనక్రియ జేసి తుమికి త్రిఫలములు, లాద్దుగచెక్క అనువానిని గోమూత్రముతో నూరి లేపనము సేయ వలయును.

—ॐ అష్ఠీలికాచికిత్స ॐ—

అష్ఠీలాయాం హృతే రక్తే శ్లేష్మగ్రంథిక్రియాం చరేత్. 143

తా. అష్ఠీలికమును శూకరోగమున రక్తస్రావముజేయించి శ్లేష్మగ్రంథివలెనే చికిత్సింపవలయును.

—ॐ గ్రంథికచికిత్స ॐ—

స్వేదయే ద్గ్రంథితం యచ్చ నాడీ స్వేదేన బుద్ధిమాన్,
సుభోష్టై రుపనాహైశ్చ వ్రణోక్తై రుపనాహయేత్. 144

తా. గ్రంథితమును శూకదోషమున బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు గొట్టముతో శాకమునిచ్చి చెమటను దీయుటయేగాక వ్రణమునకై జెప్పబడియుండు కట్టను సుభోష్ణముగ దీనియందును గట్టవలయును.

—ॐ కుంభికాచికిత్స ॐ—

కుంభికాయాం హరేరక్తం పక్వాయాం శోధితే వ్రణే,
తిందుక త్రిఫలా లో ధైర్గోమూత్రైః సైలం చ రోపణమ్. 145

తా. కుంభికమును శూకదోషమున రక్తమును దీయవలయును. అది పండినయెడల వ్రణశోధనక్రియం జేసి సిదప తుమికి, త్రిఫలములు, లాద్దుగుచెక్క అనువానిలేపనమును, మఱియు నాద్రవ్యములతో సిద్ధముజేయబడిన తైలలేపనమును జేసిన వ్రణము మానును.

—ॐ అలజికాచికిత్స ॐ—

అలజ్యాం హృతరక్తాయాం పూర్వపక్వ క్రియా క్రమః,

తా. అలజి యను శూకదోషమున వైద్యుడబడిన ప్రకారము రక్తమును దీసి కుంభికమువలెనే చికిత్సింపవలయును.

—ॐ అవమంథచికిత్స ॐ—

క్రియేయ మవమంథేపి రక్తం శోధ్యం యథోభయోః. 146

* లేఖనక్రియ యన రుద్ధుట.

తా. అవమంథమును శూకరోగమున పూర్వోక్తకుంభిక అలజీవతేనే రక్తస్రావమును జేయింపవలయును.

❧ పుష్కరీమూఢపిటికాచికిత్స ❧

క్రమః పిత్తవిసరోప్పేక్షః పుష్కరీ మూఢయో ర్హితః,

తా. పుష్కరికము, మూఢపిటికము అను నీరెండు శూకదోషములయందును పిత్తవిసర్పమునకై జెప్పబడిన చికిత్సం జేయవలయును.

❧ ఉత్తమాఖ్యాంశూకరోగచికిత్స ❧

ఉత్తమాఖ్యాం తు పిటికాం సంస్వేద్య బహుశో ఘృతైః. 147

కల్పచూర్ణైః కషాయైశ్చ తౌ ద్రయ్యుక్తై రుపాచరేత్,

తా. ఉత్తమాఖ్యమును శూకరోగమున విశేషముగ నొత్తడమునిచ్చి పిదప ఘృతకల్పచూర్ణకషాయములలో మద్యమునుజేర్చి దానితో నుపచరించవలయును.

❧ శతపోనకచికిత్స ❧

రసక్రియా విధాతవ్యా లిఖతే శతపోనకే. 148

పుథకృత్వాదిభి స్సిద్ధం తైలం దేయ మనంతరం,

తా. శతపోనకమును శూకరోగమున తొలుత లేఖనక్రియంజేసి పిదప పారదక్రియను జేయుటయేగాక శాలిపర్ణి మొదలగు వానియుక్తముగ సిద్ధము జేయబడిన తైలము నొసంగవలయును.

❧ త్వక్వాక, స్పర్శహాని, మృదితములకు చికిత్స ❧

త్వక్వాకే స్పర్శహానా చ సేచయే స్పృశితే పునః. 149

బలాతై లేన కోష్ఠేన మధురై శ్శోచనాహయేత్,

తా. త్వక్వాకము, స్పర్శహాని, మృదితము అను శూకరోగములయందు మందోష్ణముగల బలాతైలమువలన సేచనక్రియంజేసి వానిపై మధురౌషధముల నునిచి కట్టుగట్టవలయును.

❧ తిలకాలకచికిత్స ❧

తిలకాలం సఘుల్లిఖ్య తురేణ లఘుపాణినా.

150

భిషజా ధాత్రిక ర్తవ్య స్పద్యోవ్రణవినిర్జితః,

తా. తిలకాలకమును శూకరోగమును మంగలకత్తితో లఘువుగ గీచి సద్యోవ్రణచికిత్సం జేయవలయును. (ఇటులనే మాంసార్బదము, మాంసపాకము, విద్రధి అను వానిని సగా చికిత్సింపందగును.)

—ॐ ఉపదంశములయందు పద్యము ॐ—

చుద్దిర్విరేకో ధ్వజమధ్యనాడి వేధోజలూకా పరిపాతనం చ,
సేకః ప్రలేహో యవశాలయశ్చ ధన్వామిషం ముర్ధరసో ఘృతాని.
కటిల్లకం శిశుప్రలం పటోలం శాలిం చ శాకం నవమూలకం చ,
తిక్తం ఘాయం మధుకూపవారితైలం చ హన్యా దుపదంశరోగమ్.

తా. పమనవిరేచనముల జేయుచుట, లింగమధ్యమున నుండు సిరను వేధించుట, జలగల నంటించుట, నేవన లేపనములంజేయుట, యవధాన్యము, అరణ్యసంబంధమైన మాంసము, పెసరకట్టు, నెయ్యి, కాకరకాయ, మునక్కాయ, పొట్లకాయ, పరియన్నము, * కాకము, లేతముల్లంగి, చేదు, వగరు, తీసిగలరసములు, బావినీళ్ళు, నూనె-ఇవి యుపదంశరోగమున పథ్యకరంబు లగుటచే ఉపదంశరోగమును హరింపజేయును.

—ॐ ఉపదంశాదులయందు పద్యము ॐ—

దివానిద్రా మాత్ర వేగం గుర్వన్నం మైథునం గుడం,
వ్యాయామ మష్టం తక్రం చ వర్జయే దుపదంశవాక్. 153

తా. వగలునిద్రించుట, మాత్ర వేగము నడ్డగించుట, జడాన్నమును నేవించుట, మైథునమునేయుట, బెల్లమును భుజించుట, వ్యాయామమునేయుట, పులసు, మజ్జిగ అనువానిని నేవించుట-ఇవి యుపదంశరోగమునం దపథ్యకరంబు లగుటచే వానిని వర్జింప వలయును.

—ॐ అంధవృద్ధినిదానము ॐ—

క్రుద్ధోనూర్ధ్వగతి ర్వాయు శ్శోభశూలకర శ్చరత్,
ముష్కో వంక్షణతః ప్రాప్య ఫలకోశాభివాహినిః. 154
ప్రవీడ్య ధమనీర్వృద్ధిం కరోతి ఫలకోశయోః,

తా. అన్నపానాది వైషమ్యమువలన అధోముఖముగ సంచరించువాతము దుష్టంబై వృషణములయందు వ్యాపించి వాపును, శూలను గలంగంజేయుచు గజ్జలమూలముగ వృషణకోశములయందు వ్యాపించెడి నాడుల దుష్టంబులుగ జేసి వృషణములయందలి విత్తులలో నొకటివైనను, లేక రెంటివైనను, వృద్ధిజేయుచున్నయది.

*కాక మన—బచ్చలిమొనలగు ఆకుకూరలు, అరటిమొదలగు వానిపువ్వులు, పెదురుగొమ్మ మొదలగునవి, ములక, లవంగము మొదలగువానిపట్టలు, గుమ్మడు మొదలగువానికాయలు, కంద మొదలగువానిగడ్డలు, పులిచింత మొదలగువానిచిగుళ్ళు, కందులు మొదలగువానిపప్పు, హస్తీకాకము మొదలగువానికాడలు అనునవి,

అండవృద్ధిభేదములు ౧౦

దోషాస్త్రమేదో మూత్రాంత్రై స్సవృద్ధి స్సప్తథా గదః. 155
మూత్రాంత్రజావప్యనిలా ధేతుభేదస్తు కేవలం,

తా. అండవృద్ధి వాతజము, పిత్తజము, క్లేష్టజము, రక్తజము, మేదోజము, మూత్రజము, అంత్రజము, (అనఁగా నరములు దిగబడుట) అని యేడువిధంబులు. అందు మూత్రజము, అంత్రజము అన నీ రెండువృద్ధులు వాతమువలన జనించును. ఐనను కారణముమూత్రము వేరుగ నుండును.

వాతాద్యండవృద్ధిలక్షణము ౧౧

వాతపూర్ణదృతిస్ఫురో రూక్షో వాతా దహేతురుక్. 156

పక్షోద్బంధరసంకాశః పిత్తాద్దాహోష్ట పాకవాన్,
కఫాచ్ఛితో గురుస్నిగ్ధః కంఠామాన్ కఠినోల్బరుక్. 157

కృష్ణస్ఫటావృతః పిత్తావృద్ధలింగశ్చ రక్తజః,
కఫవన్దేదసోవృద్ధి ర్మృదుస్తాలఫలోపమః. 158

తా. వాయువువలన పూరింపఁబడినతి త్తిని దాఁకిన యెట్టిస్ఫుర్కలుగునో, అట్టి స్ఫుర్కతో దుల్యంబై రూక్ష, నిష్కారణముగ నొప్పి గలదై యుండునది వాతజవృద్ధియని యు, మేడిపండుతో సమానంబై తాదము, ఉష్ణము, పాకము అనువానితోడంగూడి యుండునది పిత్తజవృద్ధి యనియు, గల్లగ, జడముగ, నునుపుగ, దురదగ, కాఠిన్యముగ, అల్పవేదనగలదిగ నుండునది క్లేష్టజవృద్ధియనియు, నల్లనికురుపులతో వ్యాప్తంబై పిత్త వృద్ధిలక్షణయు క్తంబై యుండునది రక్తజవృద్ధియనియు, కఫలక్షణయు క్తంబై మృదువుగ, పండిన తాళిఫలమువలె నల్లనిఛాయగలదిగ, గుండ్రముగ నుండునది మేదోజవృద్ధి యనియు తెలియవలయును.

మూత్రవృద్ధిలక్షణము ౧౨

మూత్రధారణశీలస్య మూత్రజస్సతు గచ్ఛతః,
అంభోభిః పూర్ణదృతివ త్క్షోభం యాతి సరుజ్జ్వయః. 159
మూత్రకృచ్ఛిమథస్నాన్యచ్ఛ చలయస్ఫులకోశయోః,

తా. మూత్రము నడ్డగించెడి యభ్యాసముగలవానియొక్క అండము నడుచు చుండునపుడు రక్తముతో నిండింపఁబడిన తోలుతిత్తివలె క్షోభ, ఒకింతనొప్పి, చేతితో దాఁకిన మృదుశ్వముగలదై మూత్రము సాధారణముగ వెడలక అండతిత్తులయందు పూరితంబై ఇటునటు చలించుచుండిన మూత్రవృద్ధి యని తెలియవలయును.

ॐ ఆం త్ర వృద్ధిలక్షణము ॥

వాతకోపిభిరాహారై శ్శీతతోయావగాహనైః. 160

ధారణే రణభారాధ్య విషమాంగప్రవర్తనైః,
క్షోభణైః క్షుభితోఽన్యైశ్చ క్షుద్రాంత్రావయవం యదా. 161

పవనో విగుణీకృత్య స్వనివేశాదధోనయేత్,
కుర్యాద్వంతణసంధిస్థో గ్రంథ్యాభం శ్వయంభుం తదా. 162

తా. వాతమును బ్రక్షోపింపంజేసిడి యాహారముల సేవించుట, శీతోదకములతో గ్రంథుట, ఉష్ణశీత మలమూత్రాదివేగము నడ్డగించుట, మలమూత్రాదులయొక్క అప్రాప్త వేగమును ప్రేరణసేయుట, కడుభారమును మోయుట, బహుదూరము నడచుట, పక్షముగ నడుచుట మొదలగు కార్యములసేయుట, ఇతరులచే జేయంబడు బలవద్విగ్రహాదుల వలన క్షోభంజెందుట-ఈ కారణములవలన వాతము బ్రక్షోపించి సన్ననిప్రేగులయొక్క నొకభాగము నాశ్రయించి వానిసంకోచమునుగాని, లేక స్వస్థానముననుండి క్రిందికి దిగు నపుడు గజ్జలసంధులయందు గంటువలె వాపుచుగాని గలుగంజేయుచున్నది.

ॐ ఉపేక్షిత అండవృద్ధిపరిణామము ॥

ఉపేక్షమాణస్యచ ముష్కవృద్ధి మాథానరు క్షంభవతీంసవాయుః,
ప్రసీడితోఽంతస్స్వనవాస్ప్రియాతి ప్రధ్వాపయన్నేతిపునశ్చముక్తః. 163

తా. వాపు, పోట్లు, ఉడుపుగల అండవృద్ధియందు చికిత్సంజేయక నుపేక్షించుటవలన అండముచుట్టిన యందలివాతము కోకో యను శబ్దమును జేయుచువైకేగును. దానినివిడిచిన మరల నా వాయువు దిగి అండమునందు వాపును గలుగంజేయును.

ॐ అసాధ్యాండవృద్ధిలక్షణము ॥

క్షుద్రాంత్రావయవాన్లేసా న్ముష్కయో ర్వాతసంచయాత్,
ఆం త్ర వృద్ధిసాధ్యోఽయం వాతవృద్ధిసమాకృతిః. 164

తా. సన్ననినరములయొక్క సంబంధమువలన, అండమునందు వాతముజేరుట వలన, వాతవృద్ధిలక్షణయుక్తంబై జనించునట్టి ఆం త్ర వృద్ధిసాధ్యము. (ఈ అండవృద్ధి నే కొందరు కురంటమనియు, ఆం త్ర వృద్ధియనియు వచించెదరు. మఱియు గ్రంథాంత రములయందు అండవృద్ధినిదానంబున వర్తనదానంబును చెప్పంబడియున్నయది. ఎట్లనిన ('శ్లో. అత్యభివృద్ధి గుర్వాను సేవనా నివృథయంగతః, కఠోతి గ్రంథివచ్ఛభం దోషో వంక్షణసంధిషు, జ్వరశూలాంగతాహార్తి తం వర్ధమితి నిర్దిశేత్.' అనగా అత్యంత

స్తోతస్సాస్మి, జడము, ఆముము గలయన్నమును సేవిచుటవలన వృద్ధిచెందినదోషము గజ్జలయొక్క సంఘలయందు గంటువలె వాళును గలుగంజేయుచున్నయది. దాని వలన జ్వరము, పోట్లు, శరీరమున జిలజిల అనునవి గలుగును. ఈరోగమును వర్ణమని వచించెదరు.)

❧ దార్వాద్యహిమార్జము ❧

చూర్ణం దార్వాద్య హరిద్రాయా గవాంమూత్రేచ నిష్కం,
పిబే చ్చిరోద్ధితాం హంతి చాంత్రవృద్ధిం న సంశయః. 165

తా. మ్రానివసపు, వసపు - వీనిని చూర్ణముజేసి నిష్కప్రమాణమును గోమూత్రములలో గలిపి త్రాగిన చిరకాలముగనుండు ఆంత్రవృద్ధి హరించును.

❧ వృద్ధినాశనరసము ❧

రసగంధౌ సమా తాభ్యాం ద్విగుణం హేమమాక్షికం,
పథ్యారసేన త్రిదినం రుబుతై లేన వాసరమ్.
మర్దితం సిద్ధిమాయాతిరసేంద్రో వృద్ధినాశనః, 166

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము-ఇవి దినుసుకొక్కొక్కభాగము, శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము ౨ భాగములు-ఇట్లు వీనిని ఖల్వములో నునిచి కరక్కాయకహయముతో 3 దినములు, ఆముదముతో నొకదినము మర్దించి సిద్ధముజేసి దానిని సేవించిన అండవృద్ధి నశించును.

❧ అజాజ్ఞాదిలేపనము ❧

అజాజీ హపుషా కుశ్మం గోమయం బదరాన్వితమ్.
కాంజికేన తు సంపిప్తం కుర్యా ద్వర్శప్రలేపనం, 167

తా. జీలకఱ్ఱ, సోపు, చెంగల్వకోస్తు, ఆవుపేద, రేగు-వీనిని కలితో నూరి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి, ముష్కరోగము, ఆంత్రవృద్ధి హరించును.

❧ లాఘాదీలేపనము ❧

లాఘౌ కరంజబీజంచ శుంఠీ దారు సగైరికమ్.
కుందరంచ సనుం కృత్వా చూర్ణయే న్నతిమాణ్ భిషక్,
కాంజికేన తు సంపేష్యో ముష్కశ్వయధునాశనః. 168

తా. లక్క, క్రానుగవిత్తులు, శొంఠి, దేవదారు, కావిరాయి - ఇవి సమభాగములు-వీనికి సమఘు కుందురుగడ్డిచూర్ణమును గలిపి కలితో మర్దించి కించిదుష్టముజేసి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి నశించును.

❖ అసాధ్యం త్రవృద్ధిలక్షణము ❖

వృద్ధి స్సప్తవిధా జ్ఞేయా ఫలకోశవిదూషణాత్,
ఆం త్రజాద్ధాతవ స్తిస్సాన్యచ్ఛాన్యసహౌనశ్చితి. (మాధవనిదానే

తా. అపానవాతము ప్రకోపించిన సప్తవృద్ధుల గలుగఁజేయును. అపానవాతవ
అంధములయందు వ్యాపించి దోషయుక్తంబుగజేసి వస్త్వియందు ప్రేగుల నుద్బించిన
లేక శ్వాస, శూల అనువానిని గలుగఁజేసినను ఆం త్రవృద్ధిరోగము అసాధ్యము.

లశునాదిక మేరండతైలం వృద్ధివినాశనం,
స్రావయే స్తూత్రజాం వృద్ధి మాం త్రవృద్ధిం దహేద్భిషక్. 17
(మాధవనిదానే

తా. లశునాద్యేరండతైలము సర్వవృద్ధుల హరింపఁజేయును. మూత్రవృద్ధియంద
శలాకుతోడంబాడిచి నీరును ప్రవింపఁజేయవలయును. ఆం త్రవృద్ధియందు రక్షవేద
వలయును.

పిత్రే రక్తం స్రావయేచ్ఛ జలూకాభి ర్విశేషతః, (శారీర

తా. పితృమువలనజనించిన ఆం త్రవృద్ధియందు జలగలచేత రక్తమును బైలుపు
వలయును. (పాదములయందు శూలజనించి పాదములయొక్క వెనుకటిపార్శ్వము
భుజమునందు వ్యాపించి యందుండి వృషణములా జొచ్చి ఆవృషణనరముల ఎఱ్ఱలవ
జాట్టికొనునటులంజేసి వానినుద్బించిన పాదవృద్ధి యనంబడును. శిరమునం దొకపార్శ్వ
మున శూల జనించి భుజములమూలముగ వృషణములందు జొచ్చి ఒకవీజమును ప్రక
వాటుగ నొరగదీసిన పార్శ్వవృద్ధి యనంబడును. ఒకవృషణం బుద్బి హరించిన ఒకవీ
మనంబడును.)

❖ సప్తవృద్ధిచికిత్సలు ❖

సప్తవృద్ధిషు కర్తవ్యం కరంజార్క పునర్నవైః. 17
పురందరలతాభిర్వా లేపనం శోభనాశనం,

తా. క్రామగాకు, జిల్లేడాకు, గలిజేరాకు అనువానినిగాని, లేక పావరపేరు
గాని నూరి సప్తవృద్ధులయందు లేపనముజేసిన వాపు హరించును.

మూలై రేరండనిర్గుండి నాసారేయశృతం జలమ్. 17
నైంధవైరండతైలాధ్యం సప్తవృద్ధిషు సాయయేత్,

తా. చిట్టాముదపువేరు, వావిలివేరు, మొలుగోరింటవేరు - వీనిని సమభాగముల

దంచి కషాయము గాచి అందు నైంధవలవణము, అముదము కలసి త్రాగిన సప్తవృద్ధులు హరించును.

సరామతం కుబేరాక్షి కుళుత్థలశునైర్వృతమ్. 174

సలిలం ఘృతసంయుక్తం సప్తవృద్ధిషు పాయయేత్,
ఇంద్రవల్లి ప్రసారిణ్యోః క్వాథస్సౌ త్సప్తవృద్ధిజిత్. 175

మహిషాక్షస్య చూర్ణంతు శర్కరామధుసంయుతం,
షిబే ద్దుఘాచీక్వాథేన సప్తవృద్ధ్యవశాంతయే. (మతాంతరే)

తా. ఇంగువ, గచ్చపలుకులు, ఉలవలు, వెల్లుల్లి-వీనిలో నుదకముపోసి కషాయము గాచి అందు నెయ్యి గలిపి త్రాగినను, లేక పాపరవేరు గొంతెముగోరువేరు-వీనినికషాయముగాచి త్రాగినను, లేక తిప్పతీగకషాయముతో శుద్ధిజేసిన మహిషాక్షి గుగ్గిలచూర్ణమును, పంచదారను, తేనెను గలిపి త్రాగినను సప్తవృద్ధులు హరించును.

మోరటమూలకషాయవిమిశ్రంహింగుమహాషధసైంధవకృష్ణాః,
చూర్ణమిదం ప్రపిబేచ్ఛ దినాదౌ సప్తవృద్ధి మపహంతి చ సద్యః.
సువర్చకంసైంధవహింగుజీరకైః కరంజయుగ్మశ్రవణాహ్వాభేషజైః,
కటుత్రికైశ్చూర్ణయంతంపయః షిబేత్తరోతిముష్ణంకరిముష్ణసన్నిభమ్.

తా. చాగవేరు కషాయములో ఇంగువ, శొంఠి, సైంధవలవణము, పిప్పళ్ళు అను వానిచూర్ణముగలిపి ప్రాతఃకాలమున త్రాగిన తత్క్షణమున సప్తవృద్ధులు హరించును. సోవర్చలవణము, సైంధవలవణము, ఇంగువ, జీలకఱ్ఱ, క్రానుగచెక్క, నెమలిచెక్క, బోడతరము, శొంఠి, త్రికటుకములు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి పాలలో గలిపి త్రాగిన వృషణములు ఏనుగువృషణములవలె చిన్నవిగ నగును.

జటిలాముండిశిగ్రూచ చించాపత్రరసాథకే,

తైలం ప్రస్థం పచేల్లేపా త్సప్తవృద్ధిమహాహతి. 179

తా. అధకప్రమాణము చింతాకురసముతో నొకప్రస్థము నూనె గలిపి తైలము శేషించునటుల గాచి అందు వస బోడతరము, మునగచెక్క అనువానిచూర్ణమును గలిపి దించికొని ఆరుమాసములు లేవనముసేయుచుండిన సప్తవృద్ధులు హరించును. (సప్తవృద్ధుల యందు బెండాకును, పుట్టమన్నును నూరి దానితో నాలుగుగడియలు నొత్తడము నిచ్చి కట్టుగట్టవలయును. ఇటుల నాలుగుమాసములు చేసిన కోడిగుడ్లముట్టువలె స్రవించెడి సప్తవృద్ధులు హరించును.)

గీ. వెలయ నీచేతరాసియు వేశ్వరసము

మిరియమునుగూర్చి వేగమ మెసంగ నొకటి

చెలగి దుశ్చేరుగంధంబు సేవతూడి

యాకు కబళాన బుడ్డలు నడగిపోవు.

కరైకం తిలతైలం తు పలైకం చాచ్చికద్రవం,

యఃపిజే త్ప్రైతరుత్థాయ తస్యాంత్రవృద్ధిహృద్భవేత్. 18

(మాధవనిదానే

తా. కర్షప్రమాణము నూనెలో ఒకపలము అల్లపురసము గలిపి ప్రాతఃకాలము
త్రాగిన ఆంత్రవృద్ధి హరించును.

గోమూత్ర మేరండతైలం ఛాగమాంసరసస్తథా,

త్రిఫలా క్వాథ తుల్యాంశం తైలశేషం విపాచయేత్. 18

తత్తైలంతు పిజే త్కర్ష మాంత్రవృద్ధిప్రశాంతయే,

తా. గోమూత్రము, మేకమాంసరసము, త్రిఫలములు-నీనిని సమభాగములు
కషాయముగాచి దీనికి సమముగ నాముదము గలిపి చిక్కగ గాచి కర్షమెత్తును సేవించి
ఆంత్రవృద్ధి హరించును.

ఆంత్రవృద్ధౌ మహావృద్ధౌ శస్యతేచ పునర్నవా. (శారీరే) 18

తా. ఆంత్రవృద్ధి, మహావృద్ధులయందు గలిజేరాకు నుడికించి ఆరునెలలు క్ష
గట్టుట ప్రశస్తంబు. (లేక ఆంత్రవృద్ధియందు చక్రాకారముగ రక్ష వేయవలయును. మూ
వృద్ధియందు దానిం జించి కార్షవలయును. ఆసనవృషణములమధ్యమున నడ్డముగ రక్ష
సిన బుడ్డ హరించును. మఱియు బీజముయొక్కనరము ఎఱ్ఱవలె జుట్టుకొని దిరుగుచుండి
దానియందును రక్షవేయవలయును.

ఆంత్రవృద్ధిహరం పానం మాయూరై స్తిత్తిరిద్రవైః,

వాతాంత్రైకొక్కుటం పాచ్యం తద్రసం పానభోజనే. 18

మోజయే దాంత్రవృద్ధ్యాంత్రో శమచూష్నతి నాన్యథా,

(మాధవనిదానే

తా. సెమలి, తిత్తిరివక్షి అనువానిరసములం త్రాగిన ఆంత్రవృద్ధి హరించును
మఱియు కోడిరసమును పానభోజనములయం దుపయోగించుకొనిన వాతాంత్రవృ
శమించును.

చక్షూసం సేవయేన్నిత్యం సప్తవృద్ధిహరం పరమ్. 18

18

తా. మైజెష్టుబడిన యశాషధముల నారుమాసములు ప్రత్యహము సేవించుచు కబళములం గట్టుచుండిన సప్తవృద్ధులు హరించును.

❧ ఆంత్రివృద్ధియందు షష్ఠ్యము ❧

సంశోధనం వ స్తికస్యగ్విమోక్ష స్వేదఃప్ర లేహోఽరుణశాలయశ్చ, ఏరండతైలం సురభీజలంచ ధన్వామిషం శిగు ఫలం పటోలమ్, 185 పుసర్న వాగోక్షురకాగ్నిమంథ తాంబూలపథ్యారసనారసోనం, వాంతి స్తథాగృంజనకంమధూని కౌంభంఘృతంత వృజలంచత క్రమ్. అర్ధాకృతిర్వంక్షణయోశ్చదాహోవ్యత్యాసతోబాహుసిరావ్యధశ్చ, యథామయంశస్త్రవిధిశ్చవర్గో దుర్వర్త్యవృద్ధ్యామయినాంసుఖాయ.

తా. విరేచనముజేయించుట, వ స్తికర్తంజేయుట, రక్తముదీయుట, చెమటనుదీయుట, లేపము, ఎఱ్ఱబియ్యము, ఆముదము, గోమూత్రము, నిర్బలప్రదేశమునందలి జంతు మాంసము, మునగకాయ, పొట్లకాయ, గలిజేరు, పల్లెరు, కూరనెల్లి, తాంబూలము, కరక్కాయ, సన్నరాన్నము, వెల్లుల్లి అనువానిని సేవించుట, వమనముసేయించుట, ఎఱ్ఱ ఉల్లిగడ్డ, తేనె, కుండలోనినెయ్యి, ఉష్ణోదకము, మజ్జిగ అనువానిని సేవించుట-అండ సంఘలయం దర్థచంద్రాకారముగ గొల్లువేయుట, కుడితట్టు వృద్ధిజేందియుండిన ఎడమచేతియొక్కసిరను వేధించుట, ఎడమతట్టును కుడిపార్శ్వము చేతియొక్కసిరను వేధించుట, శస్త్రముజేయుట-ఇవి షర్త, అండవృద్ధి అనువానియందు హితకరంబులు.

❧ ఆంత్రివృద్ధియందు షష్ఠ్యము ❧

అనూపమాంసానిదధీనిమాషాః పిష్టాన్నదుష్టాన్నముపాదికాంచ, గురూణిశుక్రోత్థితవేగరోధ స్ఫుర్వర్త్యవృద్ధ్యామయినామమిత్రమ్.

తా. జలముగలప్రదేశమునందుండు జంతుమాంసము, పెరుగు, ఉడ్డులు, పిష్టాన్నము, దుష్టమైన యన్నము, బచ్చలికూర, గురుకరపదార్థములు అనువానిని సేవించుట, శుక్రవేగము నడ్డగించుట-ఇవి షర్త, అండవృద్ధి అనువానియందు హితకరంబులు.

వేగాహతిః పృష్ఠయానం వ్యాయామం మైథునం తథా,

అత్యాశనమథాధ్వాన ముపవాసం పరిత్యజేత్. (మతాంతరే)

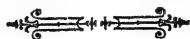
తా. మలమూత్రవేగము నడ్డగించుట, గుఱ్ఱము మొదలగువాని నెక్కి సంచరించుట, శ్రమనుజెందుట, మైథునముసేయుట, మిక్కుటముగ భుజించుట, మార్గమునడుచుట, ఉపవాసముసేయుట-ఇవి అండవృద్ధిగలవారు వైద్యులవలయును.

చతుర్దశ ప్రకరణమ్.

పంచదశ ప్రకరణము.

శ్లో. సర్వజ్ఞం జగదాధారం శూలహస్తం నగేశ్వరం,
ముక్తిప్రదాయకం దేవం నీలకంఠ మహం భజే.

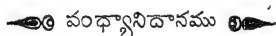
1

తా. సర్వజ్ఞుడు, జగత్తున కాధారభూతుడు, శూలహస్తుడు, కైలాసపర్వత మనకధిపతి, ముక్తిప్రదాత, స్వయంప్రకాశభూతుడు నగునీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి ధీరఃకముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము యొక్క పంచదశ ప్రకరణమును వఱించుచున్నాడను.

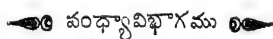

అష్టదోషా స్త్రియః పుంసాం నవమీ శుక్లహీనతా,
రక్తపిత్తమరుచ్ఛ్లేష్మ సన్నిపాతాభిచారకృత్.

3

దేవగ్రహకృతాదోషారేతోహీనస్తతఃపుమాన్, (నిత్యనాథీయే)

తా. స్త్రీపురుషులకు రక్తదోషము, పైత్యదోషము, వాతదోషము, క్లేష్మదోషము, సన్నిపాతదోషము, అభిచారదోషము, దేవద్రోహదోషము, గ్రహకోపదోషము అను నీ యెనిమిదిదోషంబులు సహజంబుగ జనించును. ఐనను పురుషులకు మాత్రము లొప్పుదపది యగు శుక్లహీనతదోషం బొకటి యధికంబుగ జనించును.

మృతవంధ్యా జన్మవంధ్యా కాకవంధ్యాతు మోచికా.
గర్భస్రావీతి గీయంతే దోషైరేతైర్యుతః స్త్రియః,

4

తా. మృతవంధ్య, జన్మవంధ్య, కాకవంధ్య, కదళీవంధ్య అన వంధ్యులు నాలుగువిధంబులు. (అందు సంతానముగలిగి మృతిజేందిన మృత్యువంధ్యయనియు, సంతానమే గలుగకుండిన జన్మవంధ్యయనియు, రెండుసంతానములబడసి గొడ్డాలైన స్త్రీ కాక వంధ్యయనియు, ఒకసంతానము బడసి గొడ్డాలైన స్త్రీ కదళీవంధ్యయనియు జేష్ఠంబును) మఱియు పూర్వోక్తదోషములవలన స్త్రీకి గర్భస్రావమును గలుగును.

ఏతద్దోషాంశ్చ విజ్ఞాయ తతఃకర్త సమాచరేత్

5

తా. వైవాతాదిదోషముల నెఱింగి చికిత్స చేయవలయును.

—ॐ వాతదుష్టార్తపలక్షణము ॐ—

అతిస్వచ్ఛశరం రక్తం తద్వదంభోజపన్నిభమ్,
కటిశూలం భవేద్యస్యా యోనిశూలంచ సజ్వరమ్.

6

మారుతస్య వికారోఽయ మాషధం తత్ర కథ్యతే,

తా. ఋతుకాలమున వెడలెడు రక్తము నిర్మలమై ఎఱ్ఱతామరపువ్వువంటి వర్ణము గలవైయుండుట, రొంటిశూల, యోనిశూల, జ్వరము గలుగుట-ఈలక్షణములతో గూడి యుండునది వాతజదోషమని తెలియవలయును. దానికి నౌషధమును వచించెదను.

—ॐ వాతార్తవమునకు త్రివృదాదియోగము ॐ—

త్రివృదేరండచూతానాం మూలం క్షీరేణ పాయయేత్.

7

పంచాహం సప్తరాత్రంవా యావత్సృవతి శోణితమ్,

తా. శుద్ధిజేసినతెగడ, ఆముదపువేరు, మామిడివేరు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ప్రత్యహము ౪ మాడలయెత్తును ఆవుపాలలో గలిపి ౫ దినములుగాని, లేక ౭ దినములుగాని, లేక, స్రవించెడురక్తము నిలుచువఱకుగాని నేవించుచుండిన యోని శుద్ధంబగును.

—ॐ వాతదుష్టార్తపచికిత్స ॐ—

వాతాద్యోనౌ విశుద్ధాయాం లక్షణా క్షీరసంయుతా.

8

నస్యపానేచ దాతవ్యా తేన సా లభతే సుతమ్,

పురుషం దక్షిణే ఘ్రాణే వామే కన్యాం మనోహరాం.

9

యస్య వాతాహతం పుష్పం ఫలం తస్యా న విద్యతే,

తా. వైయాతాషధసేవనవలన యోనిగతవాతదోషము శుద్ధంబైనపిదప లక్షణ పంజినమూలమును చూర్ణముజేసి నస్యమును ౪ మాడలయెత్తును ఆవుపాలలో గలిపి పానమును జేయించవలయును. కుడిముక్కునందు నస్యముజేయించిన పురుషశిశువును, ఎడమ ముక్కునందు నస్యముజేయించిన సౌందర్యవతియైన స్త్రీశిశువును గనును. వాతదోషము వలన పుష్పము హతమైనస్త్రీకి సంతానము గలుగ నేరదు.

—ॐ క్లేష్టదోషలక్షణము ॐ—

ఏవం క్లేష్టాని వాతేన తస్య రూపం నిగద్యతే.

10

పిచ్చిలం బహుళం రక్తం నాభిశూలం తు దారుణమ్,

తా. వైశ్ణవబడిన వాతదోషలక్షణంబులే శ్లేష్మదోషమునందును గలిగి యుండును. ఐనను శ్లేష్మదోషమున ఋతుకాలరక్తము బంకగ, అధికముగ, బొడ్డులో దా మైన శూలయుక్తముగ స్రవించుచుండును.

❧ శ్లేష్మదోషమునకు అర్కమూలాదియోగము ❧

అర్కమూలం ప్రియంగుశ్చ కుంకుమం నాగకేసరమ్.
బలాచాతిబలా ఛాగీ క్షీరం పీత్వా దినత్రయం,
విశుద్ధాయాం తథా యోనౌ దద్యాన్తాత్రే మహాషధమ్.

తా. జిల్లేడువేరుపట్ట, ప్రేంకణపుపువ్వు, కుంకుమపువ్వు, నాగకేసరము త్తవపులగము, పెద్దము త్తవపులగము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి మేకలో గలిపి 3 దినములు త్రాగిన యోని శుద్ధింబగును. పిదప శొంఠిని గోమూత్రమునూరి సేవించవలయును.

లక్షణాం గోపయోయుక్తాం నన్యే పానే ప్రదాపయేత్,
తేన స్త్రీ లభతే పుత్రం లక్షణాధ్యం సుపండితమ్.

తా. లక్షణపంజి సమూలమును చూర్ణముజేసి నాలుగుమాడలయెత్తును ఆః లలో గలిపి త్రాగుటయేగాక ఈచూర్ణమునే ఆవుపాలతో నన్యముజేసిన గోద్రావై లక్షణవంతుడగు, సుపండితుడగు కొడుకుని గనును.

❧ పిత్తదోషలక్షణము ❧

వక్ష్వజంబూఫలాకారం కృష్ణం స్రవతి శోణితం,
కటిసూలేన సంతాపో హ్యేతత్పిత్తస్య లక్షణమ్.

తా. ఋతు కాలంబున రక్తము నేరేడువలె నల్లగ స్రవించుట, నడుము నొచ్చు శరీరము మండుట - ఈలక్షణములుగలది వైశ్యరక్తదోష మని చెలియవలయును.

❧ పిత్తదోషమునకు ఉత్పలాదియోగము ❧

ఉత్పలం తగరం కువ్థం యష్టిమధుక చందనం,
అజాక్షరేణ సంవేష్య దాపయే త్పంచవాసరమ్.

తా. నల్లకలువగడ్డ, గ్రంధితగరము, చెంగల్వకోళ్లు, యష్టిమధుకము, శ్రీ ధము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి మేకపాలలోగలిపి 7 దినములుగాని, రక్తస్రావము నిలుచువఱకుగాని, త్రాగుటయేగాక నన్యముగా చేసిన వైశ్యరక్తదోషముని హరించును.

— సన్ని పాతదోషలక్షణము —

సన్ని పాతహతే పుష్పే కృష్ణ ముష్ణంచ శోణితం,
కుక్షీ నాభ్యుదరే శూలం నిద్రాతీవ్రాంగభంగతా.

16

తా. పుష్పముచెడి రక్తమునలుపుగ, ఉష్ణముగ స్రవించుట, కుక్షీ, నాభి, ఉదరము అనువానియందు శూల గలుగుట, నిదుర గలుగుట, శరీరము మిక్కుటముగ నొచ్చుట - ఈలక్షణములగలది సన్ని పాతరక్తదోష మని తెలియవలయును. (ఇది యసాధ్యము.)

— సన్ని పాతదోషమునకు ఉత్పల దియోగము —

ఉప్పలం తగరం కుష్ఠం యష్టిచూతం చ రాక్షసీం,
చందనం ఛాగదుగ్ధేన దాపయే త్వంచవాసరమ్.

17

తా. నల్లకలువగడ్డలు, గ్రంథితగరము, చెంగల్వతోపు, యష్టిమధుకము, మామిడిపేరు, బలురక్కసిగడ్డ, శ్రీగంధము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నాలుగు మాడలయెత్తుచు మేకపాలలోగలిపి ౫ దినములు త్రాగిన యోని శుద్ధంబగును. (పిదప తెల్లజిల్లేడుపేరు, తెల్లగంటెనపేరు, గొల్లజిడ్డుపేరు, గొడ్డుకాకరనుంపలు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఆవుపాలలోగలిపి త్రాగుటయేగాక నస్యము సగా జేయవలయును. ఋతుకాలంబున స్త్రీసంగమంబొనర్చిన రోగములుహరించి సంతానముగలుగును. మఱియు మైశ్మిలబడిన పంధ్యారోగములయందు ఉత్తరాభిముఖుడై చంద్రగిరికి నుద్రప్వీ 'ఓం సర్వార్థసాధినైస్వాహా' అనుమంత్రమును జపించుచు చంద్రవేరును బెరికి దానిని "ఓం కుమారజననైస్వాహా" అనుమంత్రముతో నభిమంత్రించి త్రాగింపవలయునని గ్రంథాంతరమున జెప్పబడియున్నది. పంధ్యారోగములయందు దౌషధము నొసంగునపుడు "ఓం కుమారజననైస్వాహా" అనుమంత్రమును నభిమంత్రింపవలయును.

— స్త్రీపురుషనపుంసకోత్పత్తికారణము —

రక్తాధిక్యే భవేత్ స్త్రీ చ శుక్లాధిక్యే భవేత్ పుమాన్,
తత్సమత్వేతు పండశ్చ పుంసో రేతః క్షయేబలా.
గర్భం గృహ్లాతి నో వస్తా శుక్లవృద్ధౌ మహాషధమ్,

18

తా. స్త్రీకి రక్తాధిక్యమువలన ఆడుశిశువును, శుక్లాధిక్యమువలన మొగశిశువును, శుక్లశోణిత సమత్వంబున నపురసకుండును జనించును. శుక్లహీనతగల పురుషునివలన స్త్రీకి గర్భము నిలువకుండును. కావున శుక్లహీనతగలపురుషునికి వీర్యవృద్ధికౌషధముల నొసంగందగును.

శుక్రవృద్ధికి ధాత్రిఫలాదియోగము

ధాత్రిఫలోద్భవం చూర్ణం రనేచేక్షోస్సుభావితమ్.

19

శర్కరా మధుసంయుక్తం గోక్షీరం వై పితృన్మరః,

శుక్లం ప్రవర్ధతే తేన పుంసాం ప్రక్షీణతేజసామ్.

20

తా. ఉసిరికపప్పును చూర్ణముజేసి చెఱుకురసముతో ౨౧ మార్లు భావనచేసి నీడ నెండించి దానిని నమముగ పంచదార, తేనె గలిపి సేవించి వెంటడిగ ఆవుపాలను త్రాగవలయును. ఇట్లు ౨ మండలములు జేసిన రేతోదోషము హరించుటయేగాక శుక్ర వృద్ధిగలిగి సంతానమును గలుగును.

పిబేత్కల్యాణఘృతకం వంధ్యాచ లభతే సుతం, (నిత్యనాథీయే)

తా. గొర్రెలు కల్యాణఘృతమును సేవించిన సంతానము గలుగును.

కల్యాణఘృతము

విశాలా త్రిఫలా కాంత దేవదా ర్వేలవాలుకమ్

21

స్థిరానంతా హరిద్రేద్వే శారిభేద్వే ప్రియంగుకా,

నీలోత్పలైలా మంజిష్ఠా దంతి దాడిమ కేసరమ్.

22

విడంగం పుశ్పిపర్ణి చ కుష్ఠం చందనపత్రకం,

తాలీసపత్రం బృహతీ మాలత్యాః కసుమం సమమ్.

23

అష్టావింశతిభిః కల్పే సితా మక్షిసమన్వితం,

చతుర్దశం జలం దత్వా ఘృతం ప్రస్థం విపాచయేత్.

24

అపస్తారే జ్వరే కాసే శోషే మందాసలే షుయే,

వాతరక్తే ప్రతిశ్యాయే తృతీయక చతుర్థకే.

25

మూత్రకృచ్ఛేషు సర్వేషు విసర్వే దాహకేషు చ,

కంఠూపాండ్వామాయాస్తాద వింశ నైహజ్వరేషుచ.

26

భూతావేశేషి చింతాయాం తద్గదే కామచేతసాం

శస్త్రం స్త్రీణాంచ వంధ్యానాం ధన్య మాయుర్బలప్రదమ్.

27

అలక్ష్మీ పాపరక్షోఘ్నం సర్వగ్రహనివారణం,

కల్యాణఘృత మేతద్ధి శ్రేష్ఠం త్రిభువనేశచ.

28

తా. పెద్దపావర, త్రిఫలములు, మామిడివిత్తులు, దేవదారు, కూతురుబుడమ, మయూకుపొన్న, దురదగండి, చనపు, మ్రానివనపు, సుగంధిపాల, నల్లసుగంధిపాల, పేంకణము, నల్లకలువగడ్డలు, ఏలకులు, మంజిష్ఠి, దంతివేరు, దాడిమచిగుళ్ళు, వాయు

విడంగములు, కోలపొన్న, చెంగల్వకోస్తు, శ్రీగంధము, లవంగపత్రిక, తాళిశపత్రి, పెద్దములక, చిన్నములక, జాజీపువ్వులు-అను సీ ౨౮ ద్రవ్యములను సమభాగములుగనూరి కల్కముజేసి నాలుగింతలునీళ్ళు, ఘృతము ౧ ప్రస్థము గలిపి ఘృతావశేషముగ గాచి పంచదార, లీనె గలిపి సేవించిన అవస్థారము, జ్వరము, కాసము, శోష, అగ్నిమాం ద్యను, క్షయము, వాతరక్తము, పీచు, త్రాపిక, చాతుర్ధికజ్వరములు, సర్వమూత్ర కృచ్ఛములు, విసర్పి, తాపము, దురద, పాండురోగము, ఉస్తాదము, ౨౦ మేహములు, జ్వరములు, భూతావేషము, చింత, స్వరభంగము, కామమువలన గలిగినరోగము - వీనిని హరించుండేయును. దీనిసేవనవలన ఆయుర్బుద్ధి, బలము గలుగుటయేగాక అభాగ్యము, పాపము, బ్రహ్మరక్షస్సు, సర్వగ్రహములు సగా దొలంగును. మఱియు వంధ్యాస్త్రీ గర్భమును ధరించును. ఈకల్యాణఘృతము త్రిలోకములయందు కడుశ్రేష్ఠంబు. (ఈ కల్యాణఘృతసేవనవలన గర్భిణిస్త్రీయొక్క సంతానము జీవించును. వెణుతురువేళ్ళరస ముతో నూనెగలిపి తైలపక్వముగ గాచి దానిని సేవించినను, లేక వెణుతురువేళ్ళరస ముతో ఆవునెయ్యి గలిపి ఘృతపక్వముగ గాచి ఏడవమాసమున సేవించినను, ఘృత వంధ్యాత్వము హరించును. వెణుతురువేళ్ళచెక్క, కారీపవనశ్శు, పెద్దమానిచక్క, చేత లాసి అనువానిరసముతో నూనెగలిపి కాచి సేవించిన మృతవంధ్యాస్త్రీసంతానము జీవించును.)

౨౭ కాకవంధ్యకు విష్ణుక్రాంతయోగము ౨౭

పూర్వం పుత్రవతీ యా సాక్వచిద్వంధ్యా భవేద్యది,
కాకవంధ్యాతు సా జ్ఞేయా చికిత్స తస్య కథ్యతే. 29

విష్ణుక్రాంతం సమూలాంతు పిష్ట్యా క్షీరైశ్చ మాహిషైః,
మహిషీ నవనీతేన ఋతుకాలేతు భక్షయేత్, 30

ఏవం సప్తదినం కుర్యా ద్వత్సయుక్తాచ పూర్వవత్,
గర్భంచ లభతే నారీ కాకవంధ్యా శుభప్రదమ్. 31

తా. తొలత బుత్రనభియై కొంతకాలమునకు బిడప గొడ్డాలైన స్త్రీకాక వంధ్య యనంబడును. దానికి చికిత్స వచించెదను. విష్ణుక్రాంతసమూలమును నీడ నెండించి చూర్ణముజేసి బఱ్ఱపాలతో భావనజేసి బఱ్ఱవెన్నతో ౭ దినములు ఋతుకాలమునందు కాకవంధ్య సేవించిన శుభప్రదమగు సంతానము గలుగును. మఱియు పలుమారులు గర్భ మును ధరించుచుండును.

— వంధ్యులకు మహాద్రాక్షాదిచూర్ణము —

- ద్రాక్షా దాడిమ ఖర్జూర చాతుర్జాత కటుత్రయం,
తవక్షీరీ నారికేళం చందనం మకధం శివమ్. 32
- ప్రియాలు మజ్జా స్రావేర ముశీరం జాతిపత్రకం,
విదారీ గోక్షురం మోచా కపికచూభవం తథా. 33
- జాతీఫలంచ తక్కోలం రుక్షాపాస్త్రీలవంశజం,
యవమజ్జా లోధ్రపుష్పం ముస్తా నాగబలా శణా 34
- ద్విజీరకే హ్యజామోదం మిశ్రా తాళీసపత్రకం,
నైంధవం థాన్యకం భార్గి శృంగీ భృంగీ పునర్నవా. 35
- అరుష్కరామ్రబీజంచ సమ్యజ్జారితమృత్రకం,
ఏతత్సర్వం సమం కృత్వా ద్విగుణాం శర్కరాం ష్టిపేత్. 36
- అస్యచూర్ణస్య కర్షాంశగ ఘృతక్షీరయుతం పిబేత్,
దినపూర్వే తథా పశ్చాద్దృతుకాలే విశేషతః. 37
- క్షయంచ రక్తపిత్తంచ పాదదాహ మన్యగ్రం,
వినిహంతి ప్రమేహంచ సోమరోగంచ శర్కరామ్. 38
- మూత్రాఘాతం మూత్రకృచ్ఛ్చిం వాతకుండలికాం తథా,
వాంత్యరోచక మత్స్యగ్రం శ్వాస కాస జ్వర భ్రమమ్. 39
- పీనసంచ ప్రతిశ్యాయం క్షీహానం చోదరామయం,
ఆఘ్నిపిత్తాంగదాహంచ థాతునాశం జరామయమ్. 40
- సర్వం దుర్నాగురోగంచ తథా పాండుక కామిలం,
హృద్రోగంచ శిరశ్శూల మానాహ మతిదారుణమ్. 41
- కంఠూతిం శీతపిత్తంచ విబంధా ద్వివిధానపి,
సంసేచ్యం భేషజంచైవ వృద్ధోపి జనయేత్సుతమ్. 42
- పుత్రం సర్వగుణోపేతం శతాయుష మనామయం,
మృతగర్భాచ యా నారీ యాచ గర్భావసారిణీ. 43
- సాపి సూతే సుతం తద్వన్నారాయణపరాయణం,
వంధ్యాపి లభతే పుత్రం వృద్ధోపి తరుణాయతే. 44
- తురంగమివ సందృప్తో మాతంగబలవిక్రమః,
సదాభేషజ్య నేవీయో భవేన్దారుతివిక్రమః. 45

మహాద్రాక్షాదిచూర్ణోఽయం సర్వరోగనికృంతనః, (ఆయుర్వేదే)

తా. ద్రాక్షపండు, దాడింబపండు, భర్జూరపండు, చాతుర్ద్వారకములు; త్రికటుకములు, అడవిబఱ్ఱపాలు, కొబ్బరి, శ్రీగంధము, యప్తిమధుకము, ఉసిరికపప్పు సారపప్పు, కురువేరు, పట్టివేళ్లు, జాపత్రి, నేలగుమ్మడుగడ్డ, పల్లెరు, అరటిగడ్డ, దూల గొండివిత్తులు, జాచికాయ, తక్కిలపుట్టు, చెంగల్యకొమ్మ, మినుములు, నువ్వులు, వెనురు బియ్యము, యవబియ్యము, లొడ్డుగపువ్వు, తుంగమునైలు, జిబిలికవేళ్ళు, జనప విత్తులు, నల్లజీలకఱ్ఱ, జీలకఱ్ఱ, అజామోదము, మెంతులు, తాళిశపత్రి, సైంధవలవణము, కొతిమెర్లు, గంటుభారంగి, కర్కాటకశృంగి, గుంటగలగర, గలిజేరువేళ్ళు, జీడిపలుకులు, మామిడిపలుకులు, శ్రుకులేకుండు అభ్రకసిందూరము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు పంచదార గలిపి కర్ణ మెత్తును అవునేలితోగాని, ఆవుపాలతోగాని, ఋతుకాలము మొదలుకొని నాలుగు మాసములు ప్రాతస్నానం కాలమున సేవించి ఉయము, రక్తపిత్తము, పాదదాహము, అస్మగ్ధరము, ప్రమేహము, సోమరోగము, మూత్రశర్కర, మూత్రాఘాతము, మూత్రకృచ్ఛిము, వాతకుండలి, అత్యుగ్రమైనశాంతి, అరుచి, శ్వాసకాసలు, జ్వరము, భ్రమ, వీనస, పడిశము, స్త్రీహము, ఉదరరోగము, ఆమ్లపిత్తము, అంగదాహము, రసాదిధాతునాశనము, ముదిమి, సర్వార్థస్పృలు, పొండుపు, కామిల, అొమ్మనొప్పి, తలనొప్పి, కడుదారుణమైన కడుపుబ్బరము, దురద, శీతపిత్తము, మలమూత్రబద్ధము - వీనిని హరింపజేయును. దీనిసేవనవలన వృద్ధుడు సహా పుత్రోత్పత్తిని గలుగజేయఁదగిన వీర్యవృద్ధిగలవాఁడగును. మఱియు మృతగర్భముగలస్త్రీ, గర్భస్రావముగలస్త్రీ సర్వగుణయుక్తుడై రోగవిహీనుడై నారాయణభక్తిగలవాడై నూరువత్సరంబులు జీవింపదగినపుత్రునింగనును. మఱియు దీనిసేవనవలన గొడ్డలుసగా పుత్రునింగనును. మఱియు వృద్ధులుసగా యౌవనముగలవారై గుఱ్ఱముతో సమానమైనగర్వము, ఏనుగుతో సమానమైనబలము, వరాక్రమము గలవారలయ్యెదరు. దీనిని సదా సేవించుచుండువాఁడు హనుమంతునితో సమానమైన బలముగలవాఁడగును. ఈద్రాక్షాచూర్ణము సర్వరోగముల హరింపజేయును.

వంధ్యా కర్కోటకీ మూల చూర్ణం గోపయసా తథా.

46

ఋతుస్నాతా ప్రియం వీతా గర్భపాతం నివారయేత్,

తా. నాలుగుమాడలయెత్తు గొడ్డుకాకరచూర్ణమును ఆవుపాలలో గలిపి ఋతుకాలమునందు సేవించిన గర్భపాతము హరించును,

❖ మంధ్యలకు మంజీష్ఠాదిఘృతము ౪❖

మంజీష్ఠామధుకోత్పలం ద్విబృహతీకాంత్యశ్వగంధామృతా
తిక్తాగ్రాహిక హింగు గ్రంథితగరం రుక్మాంచనీ పద్మకమ్,
సిద్ధం భాస్కరకాక్షలోచనవృషా శుక్లామృతే పాచతాః
శార్జ్యమ్ స్వరసేషు గర్భజననం వంధ్యా ప్రసూతే సుతం,

తా. మంజీష్ఠ, యష్టిమధుకము, నల్లకలువ, చిన్నములక, పెద్దములక, రేణుకలు, పెన్నేరుగడ్డ, తిప్పతీగె, చేతిపొట్ట, వెలగ, ఇంగున, గ్రంథితగరము, చెంగల్వకోస్తు, వసపు, తామరతూండ్లు, జిల్లేడు, గచ్చుచలుకులు, నారికేళము, అడ్డనరము, నేలగుమ్మడు, కాకిదొండ - వీనిలో సమభాగములుగ రసముదీసి నేతిలోవైచి ఘృతపక్వముగ కాచి సేవించిన మంధ్యత్వము, మృతవంధ్యత్వము హరించి పుత్రుని గనును.

❖ తిలాదియోగము ౪❖

తిలాశ్వ శర్కరాః పద్మకందేన మధునాన్వితాః,
భక్షితా ధారయత్కేవ పతంతం గర్భ మంగనా. (నిత్యనాథీయే)

తా. ఎఱ్ఱువులు, పంచదార, తామరగడ్డలు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి జుంటితేనెలో గలిపి సేవించిన గర్భస్రావముగల స్త్రీ గర్భము ధరించును.

❖ గర్భపాతమునకు లజ్జాశుయోగము ౪❖

లజ్జాశు ధాతకీపుష్ప ముత్పలం మధు లోధ్రకం,
ఋతుస్నాతస్త్రియా వీతం గర్భపాతం నివారయేత్. 49

తా. ముడుగుదామర, ఆరెపువ్వు, నల్లకలువగడ్డలు, యష్టిమధుకము, లొద్దుగ చెక్క - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఆవుపాలలోగలిపి ఋతుస్నానముచేసిన నాలవదినమున సేవించిన గర్భస్రావము గలుగకుండును.

సమభాగసితాయుక్తం శాలితండులచూర్ణకం,
ఉదంబరశిఫా క్వాథం వీతం గర్భ స్సరక్షితః. (మతాంతరే) 50

తా. పంచదార, రాజనబియ్యపుసిడి - వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి మేడిచెట్ల యొక్క యూడలకహయమ లో సేవించిన గర్భస్రావముగల స్త్రీకి గర్భము స్థిరము నిలుచును. (యష్టిమధుకము, తామరగడ్డలు, పంచదార - వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి మర్చించి ఉదకములో గలిపి త్రాగిన గర్భస్రావము గలుగకుండుటయేగాక మంటలు శమించి చల్లగ నుండును.)

ఉత్పలాదియోగము

ఉత్పలోత్పల శాలూర శ్యామా లోద్రక చందనం,
తండులోదకపీతం చ గర్భస్రావం నివారయేత్.

51

తా. నల్లకలువగడ్డలు, కలువగడ్డలు, సుగంధిపాల, లాద్దుగచెక్క, శ్రీగంధము-
వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బియ్యపుకడుగులతో గలిపి సేవించిన గర్భస్రావము
గలుగక గర్భము స్థిరముగ నిలుచును.

అమ్రమూలయోగము

అమ్రకామూల మాహృత్య పిష్ట్యా షీరేణ పాయయేత్,
నారిణాం నష్టపుష్పాణాం తథా రక్తంప్రవర్తయేత్. (మతాంతరే)

తా. మామిడివేరుచెక్కను అవుపాలతో నూరి త్రాగిన రజోనష్టముల స్త్రీలకు
రజస్సు బైలు వెడలును.

గర్భస్థక్రిమినాశకరయోగము

పత్రం నిథాయజతరే పరిబంధనేనపాతాళమూలజనితం నిశిసప్తవారం,
శూలానిసూక్ష్మబహుళక్రిమయఃపతంతీస్త్రీణామపత్యకరబీజహరశ్చకీటః.
(మాధవకల్పే)

తా. దూసరితీగెయాకులను కడుపువై నునిచి రాత్రులయం జేడుదినములు గట్టిన
యోనిశూల హరించుటయేగాక కడుపులో మిక్కుటముగ గర్భనాశకరముగ నుండు
సూక్ష్మమైన యనేకపురుగులు, పుత్రోత్పత్తికి కారణభూతమైనబీజమును పానముజేసెడి
పురుగులు ఊడిపడును. (పల్లెరువేరు, మట్టిచెక్క, రావిచెక్క, మేడిచెక్క, యష్టిమధు
కము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు శర్కర, పాలు గలిపి త్రాగిన స్త్రీల
బుతుశూల, రక్తశూల హరించి గర్భము నిలుచును.)

అభయాదియోగము

అభయా దీప్యకం హింగు కృష్ణజీరక సైంధవం,
యవతౌరార్కమూలాని వర్షాభూ వ్యోషమక్షకమ్.

54

లశునం చ సమాంశేన ఛాగషీరేణ సేవయేత్,
తత్త్రిరం పాయయే ద్వంధ్యా మృతుకాలేచ సేవయేత్.

55

రక్తశూలం యోనిశూలం పిత్తశూలం తద్దైవ చ,
మక్కుల్లశూలకంచైవ సర్వశూలహరం పరమ్. (సిద్ధివిద్యాభూః) 56

తా. కరక్కాయలు, ఓమము, ఇంగువ, నల్లజీలకఱ్ఱ, నై ంధవలవణము, యవతొరము, జిల్లేడువేరుచెక్క, గలిజేరువేరు, త్రికటుకములు, గచ్చపలుకులు, వెల్లుల్లిపాయలు-వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి మేకపాలతో నేడుమార్లు మర్దించి భావనజేసి నీడ నెండించి నాలుగుమాడలయెత్తును మేకపాలతో ఋతుకాలము మొదలు నాలుగుమాసములు గొడ్డ్రాలు సేవించిన యోనిశూత, పిత్తశూల, మక్కల్లశూల మొదలగు సర్వశూలలు హరించును.

శంఖద్రావ మితిఖ్యాత మృతుకాలే తు సేవయేత్,

రక్తశూలం యోనిశూలం సర్వశూలం నిబర్హయేత్.

57

తా. ప్రసిద్ధమైన శంఖద్రావకము ఋతుకాలము మొదలుకొని సేవింపుచుండిన రక్తశూల, యోనిశూల, సర్వశూలలు హరించును. (మఱియు సర్వశూలలు హరించుటకై గుదికాలులోపల చీలమండకు మూడుప్రేళ్ళప్రదేశమున రక్ష (గొల్లు) వేయవలయును. మఱియు పంథ్యారోగనిదానమున పురుషునికి జనించు రేతోహీనదోషము హరించి వీర్యవృద్ధిగలుగుటకై జెప్పబడిన చికిత్సలనే గర్భస్రావముగల స్త్రీలకును జేయందగును.)

గీ. మెట్టదాసరి తాఁబేటిమీఁద దీప

ముంచఁ దలవెళ్ళు నదియును ద్రుంచి మసియుఁ

జేసివెన్నయుఁ జేరిచి పూసెనేని

కాంతలకు యోనిదుర్తాంసగణము లడఁగు.

శ్లో. అకస్తా త్పృథమే మానే గర్భే భవతి వేదనా,

గోక్షీరే వేషయే త్తుల్యం పద్మకోశీర చందనమ్.

58

పలమాత్రం పిబేన్నారీ త్వాద్యగర్భస్థిరో భవేత్, (నిద్ధరస్థా వే)

తా. అకస్తాత్తుగ ప్రథమమాసమున గర్భవేదనగలిగిన బైబదామర, పట్టివేరు, శ్రీగంధము-వీనిని సమభాగములుగ నావుపాలతోనూరి ఒకపలమెత్తును సేవించిన ప్రథమ మాసమున గర్భిణిస్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించి గర్భము స్థిరముగ నిలుచును.

— రెండవమాసగర్భచికిత్స —

నీలోత్పలమృణాళంచ శశి కర్కటశృంగికమ్.

59

మానే ద్వితీయే గోక్షీరైః పీత్వా శామ్యతి వేదనా,

తా. నల్లకలువగడ్డ, తామరతూండ్లు, బొల్లిపూసవిత్తులు, కర్కాటకశృంగి-వీనిని సమభాగములుగ నావుపాలతోనూరి ఒకపలమెత్తును సేవించిన రెండవమాసమున గర్భిణీ స్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించి గర్భము స్థిరముగ నుండును.

❧ మూడవమాసగర్భచికిత్స ❧

శ్రీఖండం తగరం కుప్తం మృణాళం పద్మ కేసరమ్. 60

పిబే చ్చీతోదకైః పిష్టం తృతీయే వేదనావతీ,

తా. శ్రీగంధము, గ్రంధితగరము, చెంగల్వోష్ఠ, తామరతూండ్లు, తామర అగరులు-వీనిని సమభాగములుగ శీతోదకముతోనూరి ఒకపలమెత్తును త్రాగిన మూడవ మాసమున గర్భిణి స్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించును.

❧ నాలవమాసగర్భచికిత్స ❧

నీలోత్పలమృణాళాని గోతురం సకశేరుకమ్. 61

చతుర్థమాసే గోక్షీరైః పిబే చ్చామ్యుతి వేదనా,

తా. నల్లకలువగడ్డలు, తామరతూండ్లు, పల్లెరు, నెమ్మటములు- వీనిని అవుపాలతో నూరి పావుసేరెత్తును త్రాగిన నాలవమాసమున గర్భిణి స్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించును.

❧ ఐదవమాసగర్భచికిత్స ❧

పునర్నవాథ కాకోభీ తగరం నీలముత్పలమ్. 62

గోక్షీరైః పంచమే మాసే గర్భక్లేశహరం పిబేత్,

తా. గలిజేరు, కాకోభి, గ్రంధితగరము, నల్లకలువమంచలు-వీనిని సమభాగములుగ నావుపాలతోనూరి త్రాగిన ఐదవమాసమున గర్భిణి స్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించును.

❧ ఆరవమాసగర్భచికిత్స ❧

సితా కపిత్థ ముజ్జిష్ట శీతతోయేన పేషయేత్. 63

షష్ఠే మాసే గవాంక్షీరైః పిబే చ్చామ్యుతి వేదనా,

తా. పంచదార వెలగపంటిచేసము, ముజ్జిష్ఠ-దీనిని శీతోదకముతోగాని, లేక నావుపాలతోగాని నూరి త్రాగిన ఆరవమాసమున గర్భిణి స్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించును.

❧ ఏడవమాసగర్భచికిత్స ❧

కచోరం పాష్కరం మూలం తోమైర్వా నీలముత్పలమ్. 64

పీత్వాత్తు సప్తమేమానే పిష్టాక్షరైః ప్రశామ్యతి,

తా. కచోరములు, పుష్కరములము, నల్లకలువగడ్డలు-వీనిని సుదకముతోగాని, ఆవుపాలతోగాని నూరి త్రాగిన నేడవమాసమున గర్భిణిస్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించును.

❧ ఎనిమిదవమాసగర్భచికిత్స ❧

యష్టి పద్మాక్షకం ముస్తా కశేరు గజపిప్పలీ.

65

నీలోత్పలం గవాంక్షరైః పిబే న్నానాష్టకే సతీ,

తా. యష్టిచుధుకము, బయలుదామర, గచ్చుపలుకులు-తుంగమునైలు, నెమ్మటములు, గజపిప్పళ్ళు, నల్లకలువగడ్డలు-వీని నావుపాలతో నూరి త్రాగిన నెనిమిదవమాసమున గర్భిణిస్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించును.

❧ తొమ్మిదవమాసగర్భచికిత్స ❧

విశాలాబీజ మంకోలం మధునా సహ లేవయేత్.

66

వేదనా నవమేమానే శమమాప్నోతి నిశ్చయం,

నవమే మధుకానంతా శారిబాః పయనా పిబేత్.

67

తా. పావరవిత్తులు, ఊడుగవిత్తులు-వీనిని లేనెలలోనూరి కడుపువై బూసిన తొమ్మిదవమాసమున గర్భిణిస్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన నిశ్చయముగ హరించును. మఱియు యష్టిచుధుకము, దురదగొండి, సుగంధిపాల-వీనిని పాలతోనూరి త్రాగవలయును.

❧ పదియవమాసగర్భచికిత్స ❧

పిష్టాత్తు శర్కరాం ద్రాక్షాం సత్కౌద్రం నీలముత్పలం,

పాయయే ద్దశమేమాసి గవాంక్షరైః ప్రశాంతయే.

68

తా. పంచదార, ద్రాక్షపండ్లు, నల్లకలువగడ్డలు-వీనిని పాలతోనూరి లేనెలలోగలిపి నేవించిన పదియవమాసమున గర్భిణిస్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించును.

❧ గర్భశూలహరచికిత్స ❧

పద్మకందస్రుతం వారి సక్షీరం పాయయే ద్వధూమ్,

గర్భ స్రావహారం శ్రేష్ఠం శర్కరామిశ్రితం నిశామ్.

69

బలాశుంఠోశ్చ నిక్వాథం గర్భిణీ సర్పిషా సహ,

తై లేనవా సమం పీత్వా గర్భశూలా త్పీముచ్యతే.

70

తా. తామరదుంపలదంచి రసముదీసి అంధు పాలు, పంచదార, పసుపు గలిపి స్త్రీ

సేవించిన గర్భస్రావము హరించును. మఱియు ముత్తవపులగమును, శొంఠిని నూరి యుడికించి నేతితోగాని, లేక నూనెతోగాని సేవించిన గర్భశూల హరించును.

బలా నాగర చిత్త్రాణాం క్వాథం పాఠాగ్నిమంథయోః,
పీత్వా విముచ్యతే సాజ్యం గర్భిణీగర్భశూలతః (మాధవనిదానే)

తా. ముత్తవపులగము, శొంఠి, చిత్త్రమూలము, శిరుబొడ్డి, కూరనెల్లి-వీనిని కషాయముగాచి అందు నెయ్యి గలిపి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీయొక్క శూలలు హరించును.

శుంఠీ బిల్వ బలా క్వాథం భ్రష్టనైంధవసంయుతమ్,
సరామతం పిబే త్వర్షి ర్గర్భిణీశూలనాశమ్. (మాధవనిదానే) 72

తా. శొంఠి, మారేడువేరు, ముత్తవపులగము-వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముగాచి అందు పేల్చిన నైంధవలవణము, ఇంగువ, నెయ్యి గలిపి సేవించిన గర్భిణీశూలలు మానును.

ఆర్ద్రక క్వథితం సిద్ధం సక్షీరాజ్య గుడం పిబేత్,
పిష్పలీచూర్ణసంయుక్తం గర్భిణీశూలనాశనమ్. (అన్యశాస్త్రే) 73

తా. అల్లపుకషాయములో పాలు, నెయ్యి, బెల్లము, పిష్పలీచూర్ణము గలిపి సేవించిన గర్భిణీశూలలు హరించును.

❧ అహిపత్యమార్గము ❧

ధాత్రీవిడంగంత్రిసుగంధముస్తా వ్యోషంచపథ్యాత్రివృతంత్రిభాగమ్,
చూర్ణంసమంశర్కరమానమేత రుష్ణోదకేనైవ పిబేన్నిహంతి. 74
శూలాగ్నిమాంద్యంగుదజాంకురాణి కుష్ఠప్రమేహక్రిమిగర్భశూలమ్,
వాతంచపైత్తంచకఫంచపాండు హృద్రోగమాశుత్వహివత్యచూర్ణమ్.

తా. ఉసిరికపప్పు, వాయువిడంగములు, వీలకులు, లవంగపుచెక్క, ఆకుపత్రిక, తుంగమునైలు, త్రికటుకముఱి-కరక్కాయలు, వీనిచూర్ణము దినుసుకొక్కొకభాగము, తెగడచూర్ణము 3 భాగములు-ఈరెంటికి సమముగ పంచదారగలిపి యుష్ణోదకముతో సేవించిన విరేచనంబై శూల, అగ్నిమాంద్యము, మూలరోగము, కుష్ఠపు, ప్రమేహము, క్రిములు, గర్భశూల, వాత, పిత్త, కఫ, పాండువులు, హృద్రోగము వీనిని హరింపంజేయును.

❧ యోనిశూలచికిత్స ❧

యోనౌ క్రిమాచ సంజాతే తేన శూలం భవేద్వదా,

తన్నామక్రిమిశూలంచ కర్తవ్యం భిషగుత్తమైః.

నింబద్రావై స్సుసంపిష్టం నింబైరండస్యభీజకమ్,

యోనిశూలహరక్షీప్తం గోశకంయోనిమధ్యగమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. యోనియందు క్రిములుజనించి దానివలన శూలగలిగిన క్రిమిశూల యనం బడును. దీని నివారణార్థంబై వైద్యుడు చికిత్సంజేయవలయును. ఎట్లనిన—వేపవిత్తులు, ఆముదపునప్పు-వీనిని వేపాకురసముతోనూరి ముద్దజేసి యోనియందు ధరించుజేయువల యుననుట.

సోమరాజీ దేవదారు నిశా నింబా స్సమాంశకాః,

తచ్చ పిష్ట్యా ప్రలేపోయంయోనిశూలహరఃపరః (అశ్వినీకల్పే)

తా. భావంచివిత్తులు, దేవదారు, మంచినపు, వేపాకు-వీనిని సమభాగములుగ నూరి యోనియందు లేపనముజేసిన యోనిశూల హరించును.

లశునం గృహధూమంచ విశాలంచ విశంగకం

కంటకారి ఫలరసైః పిష్ట్యా యోనిం ప్రలేపయేత్.

71

క్రిమిశూలహరం ఖ్యాతం సప్తరాత్ర మసంశయం

తా. వెల్లుల్లిపాయలు, కరుధూపము, పావర, వాయువిడంగములు-వీనిని సః భాగములుగ ఖల్వములో నుంచి నేలములకవండ్లరసముతో నూరి యోనియం దేదండి ములు లేపనముజేసిన యోనియందలి క్రిమిశూల నిస్సంశయముగ హరించును.

❧ యోనిదుర్గాంసనిదానతచ్ఛికిత్స ❧

గుహ్యవాయురథమన్తధస్తలం సంపిశేద్భవతి నుష్టమాంసకం

తత్ర వాతహరఛాదనేనవా ఛాదయేదితరభేషజేన కిమ్.

తా. అపానవాతము యోనిగతమైన యోనియందు దుర్గాంసము జనించు దానియందు నెయ్యిచరిమి వాతహరమైన యాకులుబెట్టి కట్టుగట్టినను, (లేక కాల బ్రహ్మమేడికాయలద్రోక్కి యుడికించి కట్టుగట్టినను) యోనిదుర్గాంసము హరించును.

యస్యావాతాహతం పుష్పం వ్రణదుర్గంధ వీడితమ్,

తత్ర దోష స్సవిజ్ఞేయ స్తతః కర్త సమాచరేత్.

తా. ఏస్త్రీకి వాతదోషమువలన పుష్పముచెడి యోనియందు వ్రణముపుట్టి యధము గలిగియుండుడినో, ఆట్టిస్త్రీయొక్కదోషమును బాగుగ నెఱింగి చికిత్సంపవల

జాతీ నింబ పటోలపత్ర కటుకా దార్వీ నిశా శారిబా
మంజిష్ఠాభయ తుత్థ సిక్థ మధుకై ర్మక్తాహ్వాబీజై స్సమైః,
సర్పిస్సిద్ధమనేన సూక్ష్మవదనే యోనౌ సదా స్రావిణీ
దుర్గంధశ్చ రుజా వ్రణానిచ గదా శ్శుద్ధ్యంతి లేపేనచ. 82
నిత్యం ప్రత్యుళితం కుర్యా ద్యోనిదుర్గంధనాశనమ్,

తా. జాపత్రి, మంచివేపకొనలు, చేతిపొట్లకు, చేతిబీరపలుకులు, మ్రానివసపు, పసపు, గూడపాల, మంజిష్ఠ, కరక్కాయలు, మైలుతుత్తము, మైనము, యష్టిమధుకము, క్రానుగవిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగగూర్చి నేతనివండి యోనియందుబూసిన యోనిసంకుచితదోషము, సదా యోనియందు స్రావము, యోనిదుర్గంధము, యోనిశూల, యోనివ్రణము శుద్ధియై మానును. కావున ప్రతిదినమును గడిగి లేపనము జేయవలయును. (యోగరాజగుగ్గలమును సేవీంపవలయును.)

— ౧౭ గుదభ్రంశచికిత్స ౧ —

గుదభ్రంశం ఘృతాభక్తం వాతమై రుపనాహయేత్. 83

తా. వాతదోషము గుదగతంబైన గుదభ్రంశము గలుగును. దానియందు నెయ్యి చుమి లోనికి ద్రోసి వాతహరమైన యాకులం గట్టవలయును. (లేక బ్రహ్మమేడికాయల గాని, అంతరదామరనుగాని, కాలువడి త్రొక్కి యుడికించి కట్టుగట్టవలయును. ఈ యుపచారములచే గుదభ్రంశము హరించును.

— ౧౮ పుష్పావరోధనిదానము ౧ —

వాతోల్బణాచ్చ యోనిస్థం పుష్పస్థానచలం భవేత్,
పుష్ప రోధనమిత్యుక్తం తన్నామ మునిపుంగవైః. 84

తా. వాతము ప్రకోపించి యోనిగతంబై పుష్పస్థానమును తొలగించి నొప్పిగి గలుగంజేసిన పుష్పావరోధనమని మునులు వచించెదరు.

లాంగలీకందచూర్ణంచ మూలం వాహ్యపమార్గజమ్,
ఇంద్రవారుణికామూలం యోనిస్థం పుష్పరోధనుత్. 85
(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. చెన్నచర్లగడ్డ, ఉత్తరేణువేరు, పావరవేరు-వీనిలో దేనినో నూరి ముద్ద జేసి యోనియందునిచికోసిన పుష్పావరోధము నివృత్తించును. తిలమూలకషాయేణ బ్రహ్మదండీయమూలకమ్,

యష్టి త్రికటుకం చూర్ణం క్వాథయుక్తంచ పాయయేత్. 86
పుష్పరోధే రక్తగుల్లే స్త్రీణాం పథ్యం ప్రశస్యతే, (మాధవనిదానే)

తా. బ్రహ్మదండివేశ్వరు నువ్వులవేశ్వకషాయముతో నూరి పుష్పావరోధనము నందు లేవనము చేయుటయేగాక నువ్వులవేశ్వకషాయములో యష్టిమధుకము, త్రికటుకములు అనువానిచూర్ణమునుగలిపి సేవించిన పుష్పావరోధము, రక్తగుల్మము నివృత్తించును. తిలక్వాథే గుడం వ్యోషం తిలభార్జియుతేఽపివా. 87

పాతేరక్తస్రవే గుల్లే నష్టపుష్పే చ పాయయేత్, (అశ్వినీకల్పే)

తా. నువ్వులకషాయములో బెల్లము, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు అనువానినిగాని, లేక నువ్వులు, గంటుభారంగి అనువానిలో బెల్లమును, త్రికటుకచూర్ణమునుగాని గలిపి సేవించిన గర్భపాతము, రక్తస్రావము, గుల్మము, పుష్పావరోధనము నివృత్తించును.

చణకానాం రసంచైవ శృతం క్షీరఘృతేనవా. 88

శర్కరా మధుసంయుక్తం రక్తదోషహరం పిబేత్,

తా. నెనగకట్టుతో పాలు, నెయ్యి గలిపి కాచి పంచదారగాని, తేనెగాని కలిపి సేవించిన రక్తదోషము (పుష్పావరోధము) హరించును.

షణ్ణాసం సేవయేన్నిత్యం పుష్పరోధో నివర్తితే. 89

తా. పుష్పావరోధము నివర్తించుటకై ఆరుమాసములవఱకు పూర్వోక్తాషధముల సేవింపవలయును.

—ॐ గర్భిణీజ్వరచికిత్స ॐ—

వయస్థా శారిబూ పాతా తోయతోయద నాగరైః,

శృతం శీతం పిబేద్వారి గర్భిణీజ్వరనాశనమ్.

తా. కరక్కాయలు, గూడపాల, శిరుబొడ్డి, కురువేరు, తుంగమునైలు, శొంఠి-పీనిని సమముగ దంచి కషాయముగాచి షణ్ణాన్ని త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీజ్వరము హరించును.

—ॐ గర్భిణ్యతిసారచికిత్స ॐ—

దురాలభా బలాపాతా నాగరాంబుద సంశృతమ్,

గర్భిణీం పాయయేత్తోయమతిసారేషుసర్వదా. (మాధవనిదానే)

తా. దురదగొండి, ముత్తవపులగము, శిరుబొద్దివేరు, తుంగమునైలు, శొంఠి-
వీనిని కషాయముగాచి త్రాగిన గర్భిణిస్త్రీ అతిసారము హరించును.

❧ గర్భిణీశోఫచిక్రిత ❧

పునర్న వార్ద్రకక్వాథం సత్తీర మనిశం పిబేత్,
శోభోదావర్త గుల్తాశ్చ శ్వాంత్యర్థం గర్భిణీ నిశి. 92

తా. గలిజేరువేరు, అల్లము-వీనిని కషాయముగాచి అందు పాలుగలిపి రాత్రుల
యందు త్రాగిన గర్భిణిస్త్రీశోఫ, ఉదావర్తము, గుల్తము, అర్భస్సు హరించును.

వర్నాభూమూల నిర్యాసం సఘృతం గుడసంయుతం,
గర్భిణీం పాయయే దేతచ్ఛోభోదావర్తనాశనమ్. 93

తా. గలిజేరువేరును కషాయముగాచి నెయ్యి, బెల్లము కలిపి త్రాగిన గర్భిణిస్త్రీ
శోఫలు, ఉదావర్తము హరించును.

❧ గర్భిణీకాసరోగచిక్రిత ❧

చూర్ణం వై మరిచానాంతు సితా తౌద్ర ఘృతై స్సహ,
లిహ్యో త్కాసహరం సఖ్యం గర్భిణీనాం ప్రశస్యతే. (మాధవకల్పే)

తా. మిరియపుచూర్ణము, పంచదార-వీనిని లేనెలొగాని, నేతిలొగాని గలిపి
సేవించిన గర్భిణిస్త్రీదగ్గు హరించును.

❧ గర్భిణీశ్వాసచిక్రిత ❧

స్వరసం మాతులుంగస్య పిప్పలీ మరిచాన్వితం,
గర్భిణీం పాయయే ద్యుక్త్యా శ్వాసహృద్రోగ కాసహృత్. 95
(ఆయుర్వేదే)

తా. మాదీఫలరసముతో పిప్పలిచూర్ణము, మిరియపుచూర్ణము గలిపి సేవించిన
గర్భిణిస్త్రీశ్వాసము, హృద్రోగము, కాసము హరించును.

శృంగీ భార్జ్యవచా వ్యోషా గిరిమృత్కటుకాభయాః,
గర్భిణీశ్వాసకాసస్య పిబేత్సఘృతమాక్షికాః. (ఆయుర్వేదే)

తా. కర్కాటకశృంగి, గంటుభారంగి, వస, త్రికటుకములు, కావిరాయి,
కటుకరోహిణి, కరక్కాయలు-వీనిని సమభాగములుగ నూరి కల్కముజేసి అందు
నెయ్యిగాని, లేక లేనెగాని కలిపి సేవించిన గర్భిణిస్త్రీ కాసశ్వాసలు హరించును.

—ॐ గర్భిణీరక్తపిత్తచికిత్స ॐ—

ద్రాక్షా స్థిరా బలా ధాత్రి వాసా మధుక వాలుకం,
క్వాథః క్షీర యవాగూర్వా గర్భిణ్యా రక్తపిత్తజిత్.

97

తా. ద్రాక్షపండు, ముయ్యాకుపొన్న, ముత్తవపులగము, ఉసిరికపప్పు, అడ్డసరపు టీసెలు, యష్టిమధుకము, హుతురుబుడమవీనిని కషాయముగాచి గాని, లేక ఆద్రవ్యముల దంచి పాలుపోసి యవాగుగాచిగాని సేవించిన గర్భిణీస్త్రీ రక్తపిత్తము హరించును.

—ॐ గర్భిణీనాసారక్తచికిత్స ॐ—

ఉదుంబరఫలక్వాథం ఘృతైః షక్యం సితాయుతం,
ఏలా మరిచ నేవ్యైశ్చ తోయతోయదనాగరైః.

98

శృతమేతత్పిబేద్వారి గర్భిణీనాసరక్తజిత్,

తా. మేడిపండుకషాయముతో నెయ్యి, పంచదార గలిపి షక్యముజేసిగాని, లేక ఏలకులు, మిరియాలు, వట్టివేరు, కురువేరు, తుంగము సైలు, శొంతి - వీనిని కషాయముగాచిగాని సేవించిన గర్భిణీస్త్రీలకు ముక్కునగారెడిరక్తము హరించును.

—ॐ గర్భిణీఛర్దిచికిత్స ॐ—

బిల్వ లాజాంబునేవ్యైశ్చ విభేచ్ఛర్దిషు గర్భిణీ.

99

తా. మారేడువేరు, పేలాలు, కురువేరు, వట్టివేరు - వీనికల్కములు త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీవాంతులు హరించును.

మధుకోశీరసిద్ధంవా ద్రాక్షా మధుకసాధితం,

పీతం సశర్కరం స్త్రీణాం ఛర్దిం దాహరుజాం జయేత్.

100

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. యష్టిమధుకము, వట్టివేరు అనువావి కషాయములోగాని, లేక ద్రాక్ష పండ్లు, యష్టిమధుకము అనువాని కషాయములోగాని పంచదారగలిపి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీవాంతులు, దాహము హరించును.

—ॐ గర్భిణీఅగ్నిమాంద్యచికిత్స ॐ—

అజామోదాశ్యగంధాభ్యాం జీరకం షిప్పలీద్వయం,

సక్షౌద్రం సగుడం లేహ్యం గర్భిణ్యా వహ్నిదీపనమ్.

101

(మాధవనిదానే)

తా. ఓమము, పెన్నేరుగడ్డ, జీలకఱ్ఱ, షిప్పలి, మోడి - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి లేనె, బెల్లము గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీలయొక్క

అగ్నిమాంద్యము హరించును. (స్త్రీకి ప్రసవించినపిదప అగ్నిమాంద్యము తఱచుగ జనించును. తన్ని వారణార్థంబును, గ్రహణ్యతీసారములు జనించిన తన్ని వారణార్థంబును ఆఘ్రువైత్యమునకై జెప్పబడిన మహాసంజీవనరసమునుగాని, లేక ప్రాణేశ్వరరసమునుగాని సేవింపవలయును. దీనిచే బాలింతరోగములు హరించును.)

❧ గర్భణీవాతచిక్త ❶ ❧

విల్వాగ్ని మంథపక్వంవా పాటలీ నాగరేణవా,
సిద్ధం క్షీరం రసోవాపి గర్భణీవాతరోగనుత్.

102

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. మారేడువేరు, కూరనెల్లి అనువానినేని, లేక కలిగొట్టు, శొంఠి అనువాని నేని పాలయుక్తముగ కాచిగాని, లేక కల్కముజేసిగాని సేవించిన గర్భణీస్త్రీవాతరోగము హరించును.

అథవా దశమూలాంబు విశోష్ణషణసమాయుతం,
దేవదారు బలా రాన్నా శుంత్వైరండక సాధితమ్.

103

నలిలం తైలసంమిశ్ర మనిలార్తా సదాపిబేత్,

తా. మారేడు, కూరనెల్లి, గుమ్మడు, తక్కులి, కలిగొట్టు, దుందిలము, కోల పొన్న, నెక్కపొన్న, పెద్దములక, నేలములక - అను నీదశమూల కషాయములూ శొంఠి, పిప్పలిచూర్ణము గలిపి సేవించిన గర్భణీస్త్రీ వాతనొప్పులు హరించును. లేక దేవదారు, ముత్తపపులగము, దుంపరాన్నము, శొంఠి, ఆముదపువేరు-వీనిని కషాయము గాచి యం దాముదపుబొట్టు గలిపి త్రాగిన గర్భణీస్త్రీ వాతనొప్పులు హరించును. (ఇక ప్రసవానంతరముగలుగు వాతములకు చికిత్స వచించెదను.)

❧ సూతికావాతమునకు బడబానలరసము. ❷ ❧

శుద్ధసూతస్య భాగస్యా త్తామ్రచూర్ణంచ తత్సమమ్.

104

ద్విభాగం గంధకంచైవ త్రిభాగంచ కటుత్రయం,

వహ్నితత్పరభాగైకం కుష్ఠం భాగసమన్వితమ్.

105

జ్వాలాముఖీరసై ర్నర్ద్యం బదరాస్థి ప్రమాణకం,

బడబానలకః ప్రోక్తః ప్రసూతీవాతనాశనః. (రసరత్నాకరే)

106

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, తామ్రభస్మము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౩ భాగములు, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, చిత్రమూలము, చెంగల్వకోస్తు ఇవి దినుసుకొక్కభాగము. - ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములూనుచి జ్వాలాముఖీరసముతో ర రూములు మర్దించి రేగువిత్తంత వటికముజేసి యందొకదానిని ఆపునెయ్యి, మిరియ పుచూర్ణము అనువానితోగాని, లేక మినువకట్టు, నెల్లుల్లిరసము అనువానితో నూనెబొ

బొట్టు వైచి ఈయను పానముతోడగాని, లేక నీరుగొలిమిడాకురసము, మిరియపుచూర్ణము అనువానితోగాని సేవించిన ప్రసూతివాతము హరించును. (లేక ప్రసూతివాతమున వాత విధ్వంసనీరసమునైనను సేవింపందగును.)

❧ గర్భిణీస్త్రీలకు పథ్యము. ❧

ముద్గ గోధూమ షష్టికశాలి జాంగలజారసాః,
బిల్వ కూశ్మాండే షత్తూర షటోలం బాలమూలకమ్. 107

కారవేల్లక వార్తాక జీవంతీ తండులీయకం,
ద్రాక్ష దాడిమ ఖర్జూరం క్షీరం తక్రం ఘృతాన్నితమ్. 108
లఘుపథ్యంచయద్భ్యవ్యంగర్భిణ్యాహితముచ్యతే (మాధవనిదానే)

తా. పెసలు, గోధుమలు, ౬౦ దినములకు ఫలించెడివడ్డు, జాంగలమాంసరసము, మారేడుకాయ, ముదురుగుమ్మడుకాయ, పొన్నగంటిహార, పొట్లకాయ, లేతముల్లంగి గడ్డలు, కాకరకాయ, పంకాయ, మనుబాలహార, చిట్టిహార, ద్రాక్షపండు, దాడింబ పండు, ఖర్జూరపండు, అవుపాలు, చల్ల, నెయ్యి, లఘుకరద్రవ్యములు, మఱియు పథ్య కరద్రవ్యములు-ఇవి గర్భిణీస్త్రీలకు పథ్యకరంబులు.

❧ గర్భిణీస్త్రీలకు అపథ్యము. ❧

అతివ్యాయామ నిద్రాచ భారస్య పహనం పరమ్. 109

అథ జాగరణం స్వప్నః కఠినే కుక్కుటాసనం,
శోక క్రోధ భయం వేగం పీడా వమన రేచనే. 110

ఉపవాసశ్చ తీక్ష్ణోష్ణం గురువిష్టంభిభోజనం,
రక్తం నిశ్శ్వాసనం శ్వేతైశ్చ శయనం మద్యమాహిషమ్. 111
ఉత్తానశయనం యచ్చ గర్భిణీతు త్యజేత్సదా,

తా. మిక్కుటముగ సంచారము సేయుట, పగలు నిద్రించుట, కడుభారమును మ్రోయుట, జాగరణసేయుట, కఠినాసనమున నిద్రించుట, గొంతుగూర్చుండుట, విడ్చుట, కోపమును జేండుట, భయపడుట, మలకూత్రవేగము నడ్డగించుట, పీడంజేండుట, వమనవిరేచనములకు సేవించుట, ఉపవాసము సేయుట, ఎండలో దిరుగుట, నిష్ఠానెగ యం దుండుట, గురుకరద్రవ్యములను, మలబద్ధకరద్రవ్యములను సేవించుట, రక్తమును దీయుట, నిట్టూర్పువాతమును విడుచుట, పల్లములో గూర్చుండుట (నేలపై బరుండుట), కల్లును, బట్టెపెరుగును ద్రాగుట, వెల్లకిల బరుండుట-ఇవి గర్భిణీస్త్రీల కపథ్యకరంబు లగుటచే వానిని వర్జింపవలయును.

పంచదశ ప్రకరణమ్.

పోడ శక్రకరణము.

అస్పృగ్ధరరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. శంభుం పినాకినం బాలచంద్రభూషం కృపార్ణవమ్,
సర్వపాపహరం నిత్యం నీలకంఠ మహం భజే. 1

తా. సుఖస్వరూపుఁడు, పినాక మరుభసుస్సు ధరించినవాఁడు, చంద్రశేఖరుఁడు, కరుణాపరిపూర్ణుఁడు, సర్వపాపకముల బోకడచువాఁడు, అద్యంతరహితుఁడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పెండ్లి నంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క పోడశక్రకరణమును వచించుచున్నాఁడను.

❖ అస్పృగ్ధరనిదానము. ❖

శాకోపవాసా దతిమైథునాచ్చ విదాహిభి శ్చాప్రమతీమదుష్టమ్,
ప్రవర్తతేయోనిషునాదశాలిహ్యస్పృగ్ధరంతంప్రబలంహివిద్యాత్
(ఆయుర్వేదే)

తా. మిక్కుటముగ కూరల భుజించుట, ఉపవాసముసేయుట, అతిమైథునము సేయించుకొనుట, దాహకరద్రవ్యముల సేవించుట-ఈ కారణములవలన రక్తము మిక్కుటముగ జెడి శబ్దముతోగూడి యోనిమూలముగ ప్రవించును. ఇదియ అస్పృగ్ధర మనంబును. (అస్పృగ్ధర మన కుసుమరోగము.)

❖ వాతాద్యస్పృగ్ధరలక్షణము. ❖

వాతాత్సశూలం సంజాతం సఫేనం కింశుకం భవేత్,
పితౄచ్చ రక్తం కృష్ణం వా రక్త ముష్ణం ధృతజ్వరమ్. 4
పాండువర్ణం కఫాద్రక్తం పిచ్చిలం బహుళం స్థిరం,
త్యజే స్థూర్ఛాజ్వరయుతం త్రితయం సాన్నిపాతకమ్. 5
(ఆయుర్వేదే)

తా. శూలగలుగుట, రక్తము నుఱుగుతోగూడి మోడుగపువ్వువర్ణముగ వెడలుట- ఈలక్షణములుగలది వాతాస్పృగ్ధరమనియు, రక్తము ఎఱ్ఱగ, లేక నల్లగ వెడలుట, ఉష్ణముగ, రూక్షముగ నుండుట-ఈలక్షణములుగలది పితృాస్పృగ్ధరమనియు, రక్తము పాండురవర్ణమై జిగటగ, విస్తారముగ, గట్టిగ వెడలిన జ్ఞేష్ఠాస్పృగ్ధరమనియు, వాత, పిత్త, జ్ఞేష్ఠాస్పృగ్ధరలక్షణములం గలది సన్నిపాతాస్పృగ్ధరమనియు తెలియవలయును. ఈసన్నిపాతాస్పృగ్ధరం బసాధ్యము. ఈనాల్గువిధములైన అస్పృగ్ధరములలో దేనియందేని మూర్ఖజ్వరము గలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

వాతాత్మశూలం రుధిరం పిత్తే నీలం జ్వరాన్వితమ్,

కఫాత్పిచ్ఛం త్రిలింగంతు త్యజే త్వర్వం జ్వరాన్వితమ్. 6

అపథ్య వర్తగం స్త్రీణాం రక్తపిత్త మస్పృగ్ధరమ్,

శాల్యన్నం పయసః పానం శీతం శస్త్రం విరేచనమ్. 7

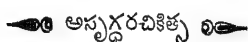
(మాధవనిదానే)

తా. యోని శూలించి రక్తము వెడలిన, వాతాస్పృగ్ధరమనియు, నీలముగ, ఉష్ణముగ వెడలిన పితృాస్పృగ్ధరమనియు, బంకగవెడలిన జ్ఞేష్ఠాస్పృగ్ధరమనియు, వాత, పిత్త, జ్ఞేష్ఠాస్పృగ్ధరలక్షణంబులం గలది సన్నిపాతాస్పృగ్ధరమనియు తెలియవలయును. ఈసన్నిపాతాస్పృగ్ధరం బసాధ్యము. కుసుమరోగములయం దపథ్యము సేయుటవలన రక్తపితృాస్పృగ్ధరము జనించును. (మఱియు జ్వరముగాని, లేక త్వయముగాని, లేక శ్వాసముగాని, లేక త్వయోపద్రవంబులుగాని గలకుసుమరోగిని వర్జింపవలయును.) కుసుమరోగమున శాల్యన్నమును, పాలను సేవించుట ఘోరకరంబు. మఱియు కుసుమరోగమున చక్షు విరేచనమున కొసంగవలయును.

అపథ్యదోషిత స్త్రీణాంవై రక్తపిత్తమస్పృగ్ధరం,

తదేవ ప్రదరం ప్రోక్తం క్రియాకార్యాస్తవైత్తకే. (నిత్యనాథీయే)

తా. అస్పృగ్ధరరోగములలో స్త్రీలు అపథ్యంబులుజేసిన రక్తపితృాస్పృగ్ధరము జనించును ఇదియ ప్రదరరోగ మనంబడును. ఇది హరించుటకై రక్తపిత్తచికిత్సం జేయవలయును.

ససితం శైలనిర్యాసం పీతం తండులవారిణా,

అస్పృగ్ధరం నిహంత్యాశు సుపర్ణ ఇవ పన్నగాన్.

తా. మాడయెత్తు శుద్ధిజేసినకిలాజిత్తు, పంచదార - ఈరెంటిని బియ్యపుకడుగుతో నూరి త్రాగిన “గరుత్తంతునిచే సర్పములు హతంబు లగుచందంబున” కుసుమరోగములు హతంబులగు. (లేక నేతిపీరాకురసముతో రాయపురిపంచదార, జీలకఱ్ఱచూర్ణము గలిపి త్రాగిన కుసుమరోగములు హరించును.)

పద్మకేసరసంస్మృత్యం నవనీతం సహోభ్రకం,

సీతా సనాథం జయతి మహావేద మస్పృగ్ధరమ్.

10

తా. తామరయగరులు, లొద్దగచెక్క-పీనిని నూరి ఆవువెన్న, పంచదార గలిపి సేవించిన ప్రబలమైన కుసుమరోగములు హరించును.

గీ. ఆరెచెక్కలయూటయు నందుఁ బంచ

దారయును నూనెఁ జేరిచి త్రాగ నొకటి

జాతిఫలములఁ దగ నావు నేత వండి

కడఁగి సేవింపఁ గుసుమరోగములు మాను.

సీ. శ్రీకరంబుగ గొల్లజిడ్డియాకురసంబు బట్టె పెద్దన ననుపాన మొప్పు
నరుదొండపులి సేరు నాకురసంబుచు బట్టె పెద్దన ననుపాన మొప్పు
జేకొని దుచ్చేరునాకురసంబును బట్టె పెద్దన ననుపాన మొప్పు
రక్తమండలపాకు రససంయుతముచేసి బట్టె పెద్దన ననుపాన మొప్పు

గీ. రమణతోఁ బొట్ల బెండాకురసము పెరుగు

సరవిగా రావిచెక్కరసంబు పెరుగు

పథ్యముగ నారగింపంగ భవ్యముగను

గామినీజాలకుసుమరోగములు మాను.

సీ. వెండియు కొమ్మపండివేళ్ళరసంబు దగఁ బంచదారతోఁ ద్రాగవలయు
నరయఁగఁ జిన్నంగియాకురసంబును దగఁబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు
సన్నపావలిమున్నజొన్నలకడుగును దగఁబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు
వెలగయాకురసంబు వెసజీలకఱ్ఱయుఁదగఁబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు

గీ. మేలుగా రేఁగుకంతులు మేకపాలు

చౌటపరిఘాకురసమును ఛాగదుగ్ధ

పానములు సేయునప్పుడు పథ్యమున్నఁ

గామినీజాలకుసుమరోగములు మాను,

— ౧౦ ప్రదరాంతకరసము ౧ —

శుద్ధసూతం తథా గంధం శుద్ధ వంగక రూప్యకం,
ఖర్పరంచ వరాటంచ శాణతోలం పృథక్పృథక్.

11

తృతీయతోలకం గ్రాహ్యం లోహచూర్ణం దదేత్సుధీః,
కన్యానీరేణ సంమర్ద్య దినమేకం భిషగ్వరః.

12

అసాధ్యప్రదరం హంతి భక్షణా న్నాత్ర సంశయః, (చరకే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, తగరభస్మము, రజతభస్మము, శుద్ధి
జేసిన కఫరి, గవ్వలభస్మము - ఇవి దినుసొకటింటికి శాణప్రమాణము, లోహభస్మము
తులములో మూడవభాగము - ఇటుల వీనిసెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములో నునిచి కలబంద
రసముతో నొకదినము మర్దించి మాత్రలుజేసి సేవించిన అసాధ్యప్రదరము నిస్సంశ
యముగ హరించును.

— ౧౧ కుసుమములకు బాలసూర్యోదయము ౧ —

సూతం త్రైగుణ్యగంధం పరిమితమమృతం భానుతీక్ష్ణంచ నేత్రం
ఆరూఢం తచ్ఛతుర్థం గగనశరయుతం మారీచం సర్వతుల్యం,
ఏతం దద్యాన్ని హంతి జ్వరవనదహనం శ్వాసకాసంచ ఛర్దిం
పాండుష్టిహప్రమేహంక్షయగుదజరుజంలింగదోషంచ పుంసామ్. 13
నారీణాం యోనిదోషం బహువిధప్రదరాం మూత్రకృచ్ఛించ సర్వం,
నామ్నాయం బాలసూర్యోదయ కుసుమహరగ్భ్యాపితోఽయం
మునీంద్రైః. (చరకే) 14

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసినగంధకము 3 భాగములు, శుద్ధి
జేసినవసనాభి 3 భాగములు, తామ్రభస్మము, ఉక్కుభస్మము - ఇవి దినుసుకు ౨
భాగములు, ఇంగువ ౪ భాగము, అశ్రకభస్మము ౫ భాగములు, మిరియాలు ౧౬౪
భాగములు - ఇటుల వీనిసెల్ల ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముజేసి ఐదుచిన్నములయెత్తును
(అవునేతితోగాని, లేక జాజికాయచూర్ణముతోగాని, లేక మేడిచెక్కరసముతో
గాని, లేక ఆరచెక్కరసముతోగాని, లేక తత్తద్రోగానుగుణ్యానుపాన విశేషములతో
గాని) సేవించిన జ్వరము, శ్వాసకాసములు, వాంతి, పాండువు, స్త్రీహములు, ప్రమే
హము, క్షయము, మూలవ్యాధి, ఉపదంశాదిలింగరోగములు, యోనిదోషము, ప్రద
రము మొదలగు కుసుమరోగములు, సర్వమూత్రకృచ్ఛములు - వీనిని హరింపజేయును.

(మఱియు సీబాలసూర్యోదయమును తామరయగరులు, ఆవువెన్న, పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన శుశుమరోగము హరించును.

చంద్రకళారసము

ప్రత్యేకం ¹కర్షమాత్రం స్యాత్సూతం ²తామ్రం తథాభ్రకం,
ద్విగుణం గంధకం చైవ కృత్వా కజ్జలికాం శుభామ్. 15
ముస్తా దాడిమదూర్వోత్తైః కేతకీస్తనజద్రవైః,

సహదేవ్యాః కుమార్యాశ్చ పర్పటస్యాపి వారిణా. 16

రామశీతలికాతోయై శ్శతాపర్యారసేన చ,
భావయిత్వా ప్రయత్నేన దివసే దివసే పృథక్. 17

తిక్తా గుడూచికా సత్త్వం పర్పటోశీర మాగధీ,
శ్రీగంధం శారిబాచైహం సమాంశం సూక్ష్మచూర్ణితమ్. 18

ద్రాక్షాదికకషాయేణ సప్తథా పరిభావయేత్,
తతో ధాన్యాశ్రయం కృత్వా వట్యః కార్యాశ్చణోపమాః. 19

అయం చంద్రకళానామ్నా రసేంద్రః పరికీర్తితః,
సర్వపిత్తగదఘ్నంసీ వాతపిత్తగదాపహః. 20

అంతర్బాహ్యే మహాదాహ విధ్వంసన మహాఘనః,
గ్రీష్మకాలే శరత్కాలే విశేషేణ ప్రశస్యతే. 21

కురుతే నాగ్నిమాంద్యం చ మహాతాపజ్వరం హరేత్,
భ్రమం మూర్ఛాం హరత్యాశు స్త్రీణాం రక్తం మహాస్తుతిమ్. 22

ఊర్ధ్వాధో రక్తపిత్తం చ రక్తవాంతిం విశేషతః,
మూత్రకృచ్ఛాణి సర్వాణి నాశయేన్నాత్ర సంశయః. 23

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, తామ్రభస్మము, లేక కాంతభస్మము, ఆ భ్రకభస్మము-ఇవి దినుసుకు కర్షప్రమాణము, శుద్ధిజేసిన ఆమ్లశిలగంధకము ౬ కర్షములు- ఇట్లు నానినెల్ల ఖల్వములో నునిచి కాటుకవలె మర్దించి పిదప భద్రమునైలు, దాడిమపండు, గరికెవేళ్ళు, మొగలిచన్ను, సహదేవి, కలబంద, పర్పటకము, తామరతూడ్డు, అడవిసదాప, పిల్లి పీచర అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము భావనజేసి దానికి సమముగ చేతివీర, తిప్పనత్తు, పర్పటకము, వట్టివేరు, పిప్పళ్ళు, శ్రీగంధము, గూడపాలవేరు అను

1 తోలమాదాయ సూతం. 2 కాంతం.

వానిని సమభాగములుగ సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి గలిపి పిదప త్రాక్షపండు, ఖర్జూర పండు, పంచదార, ఇప్పపువ్వు, లేనె, తపక్షిరి, యష్టిచుడుకము అనువానికహాయముతో నేడుదినములు భావనజేసి నెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి ౧౫ దినములు ధాన్యరాశియందునిచి ద్రాక్షపండు, లేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన సర్వసిత్తరోగములు, వాతసిత్తరోగము, లోన మిక్కుటముగ తాపము, వెలుపటితాపము, అగ్నిమాంద్యము, కడుతాపజ్వరము, భీమ, మూర్ఛ, అధికమైన స్రావముగల కుసుమరోగములు, డోర్ధావధోగతరక్తసిత్తములు, రక్తపువాంతి, సర్వమూత్రకృచ్ఛములు-వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపం జేయును. మఱియు నీరసముచు గ్రీష్మ శరత్కాలములయందు సేవించుట కడు ప్రశస్తంబు. లేక ఈరసమును జాజికాయ, నెయ్యి- వీనిని నేతితో వండి యాయనుపానముతోడగాని, లేక ఖర్జూరపండు. లేనె అనువానితోగాని, లేక గుమ్మడుపండు, లేనె అనువానితోగాని సేవించిన కుసుమరోగములు, అస్థిస్రావము, రక్తసిత్తము, హరించును. లేక కరక్కాయచూర్ణము, అభ్రకభస్మము, పంచదార, సిందూరము-వీనిని సేవించినను, లేక పూర్వోక్త బాలసూర్యోదయరసమునకు మహాచంద్రకళారసము ననుపానముగ జేసి సేవించినను, అస్థగ్రరము, అస్థిస్రావము-వీనిని హరింపంజేయును. మామిడిచెక్కరసములతో 2 నూనెబొట్టు, ౪ సున్నపుబొట్టు గలిపి త్రాగిన యెట్టికుసుమరోగమైనను హరించును.

— సిందూరాదిపటికములు —

సిందూరం గోస్తనీ టౌద్రం భక్ష్యతే మాసపంచకం,
అస్యగ్ధరాస్థిప్రదరం శామ్యతేనాత్ర సంశయః. (సిందూరమణిదర్పణే)

తా. దీపద్రాక్షపండు, చందరిము (అనగా సిందూరము) వీనిని లేనెతో మర్దించి మాత్రలుజేసి ౫ మాసములు సేవించిన కుసుమరోగము, అస్థిస్రావము-వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయును.

— పాతాదిఘృకము —

పాతాగైరికమోచదాడిమ మహానింబప్రియంగ్వంబుదైః
ద్రాక్షోదంబరచందనాగరువిషాహోధ్రాంబుజంబృన్ధిభిః,
హపృష్టైస్తైర్గుసలీమృణాలకదలీకందాన్నితైస్సాధయేత్
సక్షీరం తు జపారనే ఘృతమిదం స్త్రీణాం మహాశోణితమ్.

25

(మాధవనిదానే)

తా. శిరుబొద్ది, కావిరాయి, బూరుగబంక, దాడింబపండు, పెద్దవేపచెక్క, ప్రేంకణము, కురుకేరు, ద్రాక్షపండు, పేడిచెక్క, స్త్రీగంధము, అగరు, అతిపన, లొద్దగు

చెక్క, పట్టివేరు, నేరేడుపలుకులు, బోడతరపాకు, నేలతాటిగడ్డలు, తామరతూండ్లు, ఆరటిదుంపలు-పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వానికి నాలుగింతలు దాసానిపువ్వులు గలిపి పీని కన్నీటికి రెండింతలు ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి గలిపి షక్వముగ వండి నాలుగు మాడలయెత్తును సేవించిన కుసుమరోగములు హరించును.

౨౭ జంబూదిఘృతము ౨౭

ఆదాయ శుష్కం జంబూనా మాఢకం సాధుకుట్టితం,
వల్కలస్య ద్రోణజలే పక్త్వా పాదావశేషితే. 26

దధిమస్తు గుడంచైవ ఘృతం పాతాళగారుడం,
ప్రస్థంప్రస్థం ప్రదాతవ్యం కల్కం కుడవ మావవేత్. 27

బిల్వం స మధుకం లోఢ్ర మోచం పద్మం సకేసరం,
ద్రాక్షా కుటజబీజాని థాతకీ కుసుమం తథా. 28

ఖర్జూరం నాగపుష్పం చ సమంగా దాడిమీఫలం,
పాతా ముస్తాజమోదం చ చూత జంబూఫలం తథా. 29

కశేరుక కపిత్థం చ కారభిః పృశ్నివర్జితా,
వత్తైః పక్త్వైశ్శుభే భాండే ప్రయోజ్యం భిషగుత్తమైః. 30

రక్తపిత్తమతీసారం సరక్తంచాప్యస్పృగ్ధరం,
యోనిదోషాస్థినిస్రావం రక్తార్శశ్చవినాశయేత్. (పూజ్యపాదీయే)

తా. ఆఢక ప్రమాణ మొడిన నేరేడుపట్టును జిదియగొట్టి ద్రోణప్రమాణము నీళ్లు పోసి నాలపభాగముగ కషాయము గాచి అందు పెరుగుమీడిమిగడ, బెల్లము, ఆవు నెయ్యి, దూసరతీగెరసము అనువానిని దినుసు కొక్కికప్రస్థము చొప్పున గలిపి పిదప నందు మారేడువరుగు, ఇప్పుపువ్వు, లాద్దుగచెక్క, బూరుగుబంక, తామరయగరులు, ద్రాక్షపండు, కొడినెపాలపిత్తులు, ఆరేపువ్వులు, ఖర్జూరపండు, సంపంగిపూలు, మంజిష్ఠ, దాడింబపండు, శిరుబొద్ది, తుంగము నైలు, అజామోదము, మామిడివరుగు, నేరేడుపలు కులు, నెమ్మటములు, వెలగపండు, ఇలిందవేరు, నక్కతోకపాన్న అనువాని కల్కమును దినుసుకు కుడవప్రమాణముచొప్పున గలిపి షక్వముగ వండి సేవించిన రక్తపిత్తము, రక్తా తీసారము, అస్పృగ్ధరము, యోనిదోషము, అస్థిస్రావము, రక్తార్శస్సు హరించును.

౨౮ కుసుమరోగ చికిత్స ౨౮

జంబూదుంబరవల్కలం ఖసిరజాసారం ప్రసూనం తథా
నారికేళభవం చ కృష్ణకదళికందం తథా తండులం,

లాటాచూర్ణవిమిశ్రితం మధుయుతం రాత్రినీతం పాయయేత్,
గర్భాపుకృదరాస్తసి త్తసికతా మేహైర్భృశం వీడితాన్. 32
(మాధవనిదానే)

తా. నేరేడుచెక్క, మేడిచెక్క, చండ్రకొనలు, నారికడపుపువ్వు, నల్లయరటిగడ్డ, బియ్యము, లక్క- వీనిని సమభాగములుగ మార్గముచేసి తేనెలో గలిపి యొకరాత్రి యునిచి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీయొక్క రక్తస్రావము, ప్రదరము (అనగా చీరవ్యాధులు), రక్తపిత్తము, సికతామేహము హరించును.

❧ అష్టిసావలక్షణము ❧

సీ. వసుధ విష్ణుక్రాంతరసము లవంగంబు జీలకఱ్ఱయు వండి నేవ నొకటి
మేడిచెక్కలపూటతోడ లవంగంబు నేలకి గూరిచి క్రొల నొకటి
వెన వైడిప్రత్తాకు రసజాతిఫలలవంగంబు లేలకి జీలకఱ్ఱ నొకటి
యేడుతాడులకల్లు నేడు నేరులనూనె బెల్లంబుమిరియంబునెల్ల మూడు

గీ. నేరులును గూర్చి వేడ్కగ నేవ నొకటి
ఆరయ నేయకాషధంబైన వసుధవించి
పథ్యములు నేయ మానును దధ్యముగను
గొటిలంబైన కుసుమరోగంబులెల్ల.

గీ. తమిదసిండిని జెన్నునఁ దడిపి కొన్ని
కుడుములుగ వండి యవియును గోవునేత.
రాయపురిఁచదారయు రమణతోడఁ
బాసములు నేయఁ గుసుమరోగములు మాను.

ఉ. చిక్కనిజీడిగింజ లొక నేరును నోమపుపొట్టు నేరునుం
జక్కెర పాతకొబ్బెరయుఁ జయ్యన రెండును రెండుపావులున్
ద్రొక్కి కలంగపత్రమును తోరపుచిక్కుడుపత్రతోయమున్
మక్కువ నేతితో గొనఁగ మానును గాంతలయెట్టుజీరలున్.

❧ అష్టిసావలక్షణము ❧

శుభ్రంర క్తంవాథవాశారవర్ణ మచ్ఛంవిస్రంయోనిజంస్రావమాహుః,
అష్టిసావంతస్థిమజ్జాపకర్ష మాంత్రేషీస్యాచోఽపశూలప్ర దం చ. 33
(మాధవనిదానే)

తా. రక్తము తెల్లగగాని, లేక * శారవర్ణముగగాని, లేక లేటగగాని, గలదై

* శారవర్ణ మన—ఎచ్చగువచ్చనిరంగు గల నీలవర్ణము.

దుర్గంధముగ యోనిమార్గముగ వెడలిన అస్థిస్రావ మనంబడును. ఇది యస్థులయందలి మజ్జ నాశక్షించి ప్రేగులయందు శోషను, శూలను గలుగంజేయును.

అస్థిస్రావనిదానము ౨౯

భవే ద్రసావిదాహేన యథా తద్వర్ణమార్తవం,
తదస్థిస్రావ మాఖ్యాత మతికార్మ్యప్రదర్శనమ్. 34

తా. స్త్రీకి రసవిదాహమునలన రక్తము రసవర్ణముగ బైలువెడలిన అస్థిస్రావ మనం బడును. దీనియం దధికముగ శరీరము గృశించును. (మఱియు అస్థిస్రావరోగమున జ్వర ముగాని, లేక ఊయోషప్రపములుగాని, లేక శ్వాసముగాని, లేక మహోషప్రపంబులు గాని గలిగియుండిన యసాధ్యం బనియు, లేకుండిన సాధ్యం బనియు జెలియవలయును. మఱియు సాధ్యంబుగా నుండు అస్థిస్రావరోగము నివర్తించుటకై నాలుగుమాసములు పూర్ణచంద్రోదయమును సేవింపవలయును.)

శతావరీఘ్నతము ౩౦

పచేద్భృతస్య ద్విప్రస్థం శతావర్యారసాధకే,
ఆఢకం మహిషక్షీరం ప్రస్థం గోక్షురకం తథా. 35

ప్రస్థం చ మాషయాషస్య దత్వా కల్మీకృతైర్ఘటైః,
శారిబా మధుకం ద్రాక్ష చందనోశీరవత్సకైః 36

ముస్తయాచ మృణాళేన కాకోల్యాదిగణేన చ,
పరూష పద్మకింజల్క సమంగోత్పలకర్షకైః 37

సిద్ధేపూతే షీపే త్ప్రీస్థం సితాయా మాఘికస్య వా,
ఏతత్సమ్యక్ప్రియుంజీత ప్రదరేఽస్థిం వినిశ్చతా. 38

అంతర్దాహే రక్తపితైః షీణే ర్ఘోసి వైత్తకే,
మూత్రకృచ్ఛ్రిక్షయోన్తాదే తృష్ణాయాం బృంహణం పరమ్. 39

తా. ఆపునెయ్యి ౨ ప్రస్థములు, పిల్లిపీచరవేళ్ళరసము ౨ ఆఢకములు, బట్టె పాలు ఆఢకము, పల్లేరురసము ౧ ప్రస్థము, మినువకట్టు ౧ ప్రస్థము - ఇట్లు పీని నెల్ల గట్టి బానలా బోసి అందు గూడపాలు, యష్టిమధుకము, ద్రాక్షపండు, శ్రీగంధము, పట్టివేరు, కొడిసెపాల, తుంగమునైలు, తామరతూండ్లు, కాకోల్యాదిగణములూ జెప్పబడిన ద్రవ్యములు, ఖర్జూరపండు, తామరకేసరములు, మంజిష్ఠ, నల్లకలుశదుంపలు అను వానికల్పమును దినును కొక్కొక్కకర్షముచొప్పున గలిపి వక్షముగ గాచి వడియగట్టి అందు భంబదారగాని, లేనెగాని యొకప్రస్థము గలిపి సేవించిన ప్రదరము, అస్థిస్రావము, అంత

ద్వాపము, రక్తసిత్తము, ఊరేతోదోషము, పిత్తరోగము, మూత్రకృచ్ఛము, క్షయము, ఉన్నాదము, దష్టి - వీనిని హరింపజేయుటయేగాక శరీరపుష్టిని సగా గలుగఁజేయును.

❧ ముసల్యాదికషాయము ౧౬ ❧

ముసలిఖదిరామలకీ త్రికంటక జంబూత్వగ్వరీక్వాళః,

అస్థిస్థానం ప్రదరం ప్రవాహికాసప్రిత్యమాశునాశయతిద్రువమ్.

. (ఆయుర్వేదే)

తా. నేలతాటిగడ్డలు, చంద్రచెక్క, ఉసిరికెఱ్ఱ, పల్లేరు, నేరేడుచెక్క, పిల్లిపీచరపేరు - వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి త్రాగిన అస్థిస్థానము, ప్రదరము, ప్రవాహిక, రక్తసిత్తము శీఘ్రముగ హరించును.

❧ బలాదికషాయము ౧౭ ❧

బలా చిన్నరహః ధాత్రీ వల్కలం చారిమేదకం,

క్వాథోఽస్థగ్రపితృస్థగస్థిస్థావనిషూదనః. (మతాంతరే) 41

తా. ముత్తపపులగము, తిప్పతీగె, ఉసిరికెఱ్ఱ, తెల్లతుమ్మకొనలు - వీనిని కషాయముగాచి త్రాగిన ప్రదరము, రక్తసిత్తము, అస్థిస్థానము (తెల్లపీరరోగము) వీనిని హరింపఁజేయును. (లేక ఆరెదొండవేరుగంధములతో కొలిమెర్లు, పిప్పలి ఆనువాని చూర్ణముగాని, లేక యోగరాజగుల్లమునుగాని గలిపి సేవించిన అస్థిస్థానము హరించును.)

ఉ. తంగెడువేరుచెక్కయు నుదారత నల్లనిప్రత్తియాకులుకొ
సంగతి నుత్తరేణుపురసంబును నొక్కొక ద్రవ్యమందునకొ
వంగవిభూతి శర్కరయు వర్యమరీచము గూర్చి నేవచే
తం గడువేగ మాను వసుధాస్థలి కాంతలచీరరోగముల్.

సీ. గొడ్డుకాకరచెట్టుగడ్డరసంబును జల్లయు వంగభస్తంబు నొకటి
కువలయంబును దుప్పికొమ్మగంధంబును జల్లయువంగభస్తంబునొకటి
వెలసినతం గేడుపిత్తులచూర్ణంబు చల్లయు వంగభస్తంబు నొకటి
మీఱిన యాదొండవేరును గొలిమెర్లు చల్లయు వంగభస్తంబు నొకటి

గీ. చెలంగి యాయకాషధంబును నేవఁజేసి
పథ్యముగ నున్న మానును బరగ వేగ
వ్యాధులెల్లను ధరణి నవశ్యముగను
తేలువిషమెక్కి మంత్రాన దిగినయట్లు.

గీ. తాటిరేకులచూర్ణంబు తగినపంచ
దార మిరియంబు గూర్చియుఁ ద్రాగినపుడే
మీననేత్రలకడుపులలోన నున్న
పలువిధంబులఁ దెల్లజీరలు దొలంగు.

— ౨౭ కుసుమరోగమునందు పథ్యము ౨ —

ముద్గ గోధూమ షాష్టికశాలి జాంగలజారసాః,
పక్వకూశ్మాండ పత్తూర పటోలం తండులీయకమ్. 42
ద్రాక్ష దాడిమ ఖర్జూరం థాత్రీఫలఘృతం మధు,
ప్రదరే రక్తపితృచ పథ్యవర్గ ముదాహృతమ్. (నూధవనిదానే) 43

తా. పెసరకట్టు, గోధుమలు, ౬౦ దినములకు పండినవడ్లు, జాంగలమాంసరసము, ముదురుగుమ్మడుకాయ, పొన్నగంటికూర (కొయ్యతోటకూర), పొట్లకాయ, చిట్టికూర, ద్రాక్షపండు, దాడింబపండు, ఖర్జూరపండు, ఉసిరికెపండు, నెయ్యి, తేనె - ఇవి కుసుమ రక్తపిత్తరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

పయసా ముద్గయూషేన భోజనంస్యాదస్పృగ్ధరే,
ఉదుంబరశలాటూని దుగ్ధం మధు పిబేత్తథా. 44
అస్పృగ్ధరవినాశాయ తథాస్పృషీత్తశాంతయే, (అన్యశాస్త్రే)

తా. పాలయుక్తముగ గాచబడిన పెసరకట్టు, ముదిరిన *మేడికాయలు, అవు పాలు, తేనె - ఇవి అస్పృగ్ధర పిత్తరోగములయందు హితకరంబులు.

— ౨౮ కుసుమరోగమునందు దపథ్యము. ౨౮ —

కట్వప్లు లవణ త్వార మత్స్య మద్య విదాహినః.
మాషా నిష్పావ తిలజ కుళృత్థం లశునం దధి,
ప్రదరే రక్తపితృచా ప్యచథ్యమితి కథ్యతే. 45
46

తా. కారము, పులుసు, ఉప్పు, త్వారములు, మత్స్యములు, కల్లు, విదాహకర ద్రవ్యములు, మినుములు, అనుములు (చిక్కుడుకాయ), నువ్వులు, ఉలవలు, వెల్లుల్లి పాయ, పెరుగు - ఇవి ప్రదర, రక్తపిత్త, అగ్నిప్రావరోగములయందు దపథ్యకరంబులు.

— ౨౯ యోనివ్యాపత్తినిదానము ౨౯ —

వింశతి ర్వాప్యపదో యోనే ర్నిర్దిష్టా రోగసంగ్రహే,
మిథ్యాచారేణతాస్త్రీణాం ప్రదుష్టేనార్తవేన చ. 47

జాయంతే బీజదోషాచ్చదైవాచ్చశృణుతాః పృథక్, (ఆయుర్వేదే)

తా. యోనిదోషములు ౨౦ విధములనీ రోగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నయది. ఇవి మిథ్యాసోరవిహారములవలన, దుష్టరక్తమువలన, బీజదోషమువలన, దైవయోగమువలన స్త్రీలకు జనించును. వానిలక్షణములఁ బ్రత్యేకముగ వచించెదను.

సాఫేనిలముదావృత్తా రజః కృచ్ఛ్చేణ ముంచతి. 48

వంధ్యాం దుష్టార్తవాం విద్యా ద్విప్లుతాం నిత్యవేదనం,
పరిపుతాయాం భవతి గ్రామ్యధర్మేణ గృహ్యశమ్. 49

వాతలా కర్కశా స్తబ్ధా శూల నిస్తోదపీడితా,
చతస్పష్వపిచాద్యాసు భవం త్యనిలవేదనాః. 50

తా. యోనివలన నార్తవము నులుగుతోగూడి కడుకష్టమువలన వెడలిన ఉదావర్త మనంబడును. ఆర్తవము దుష్టంబగుటవలన వంధ్య యనంబడును. ఎల్లపుడు వేదనగలిగి యుండిన విప్లుత మనంబడును. మైథునమువలన కడుపీడ గలిగిన పరిపుత మనంబడును. - కాఠిన్యము, శూల గలిగియుండిన వాత మనంబడును. మఱియు వైకజ్ఞేబడిన ఉదావర్త. వంధ్య, విప్లుత, పరిపుతములను నాలుగు యోనిరోగములయందు వాతవేదన గలిగి యుండును.

సదాహం క్షీయతే రక్తం యస్యాస్యా లోహితక్షయా,
సవాతముద్వమేద్బీజం వామినీ రజసాన్వితమ్. 51

ప్రస్రంసినీ స్రవతే తు క్షోభితా దుఃప్రజాయినీ,
స్థితం స్థితం హంతి గర్భం పుత్రఘ్నీ రక్తసంక్షయాత్. 52

అత్యర్థం పిత్తలామోని ద్దాహపాకజ్వరాన్వితా,
చతస్పష్వపిచాద్యాసు పిత్తలింగోచ్చయో భవేత్. 53

తా. యోనివలన వేడిగ, అధికముగ రక్తమువెడలిన లోహితక్షయ మనంబడును. రజోయుక్తశుక్రము వాతయుక్తముగ స్రవించిన వామినీ యనంబడును. యోనిస్థానము వలన నార్తవము భ్రష్టంబైన ప్రస్రంసినీ యనంబడును. దీనియందు మర్దనవలన సగాబగుగా స్రావము గలుగకుండును. దానంతేసి దుఃఖప్రసవమునకు కారణం బగును. యోని యందు రక్తక్షయమువలన గర్భము నిలువకుండిన పుత్రఘ్నీ యనంబడును. యోని కడు దాహయుక్తమై పండి జ్వరయుక్తముగనుండిన పిత్తభ యనంబడును. వైకజ్ఞేబడిన రక్తక్షయ, వామినీ, స్రంసినీ, పుత్రఘ్నీ అనునాలుగు యోనిరోగములయందు పిత్తలక్షణంబులే యధికముగ గలిగియుండును.

అత్యానందాతసంతోషం గ్రామ్యధర్మేణ గచ్ఛతి,
కర్ణిన్యాం కర్ణికా యోనౌ క్లేష్టాశ్చ గృహ్యం ప్రజాయతే. 54

మైథునాచరణాత్పూర్వం పురుషా దతిరిచ్ఛ్యతే,
బహుశ శ్చాతిచరణా తయోర్భీజం న విందతి. 55

శ్లేష్మలా పిచ్ఛిలాయోనిః కంఠాయుక్తాతిశీతలా,
చతస్పృష్వపిచాద్యాసు శ్లేష్మలింగోచ్ఛ్చయో భవేత్. 56

తా. దృఢమైథునమువలననగా సుఖమును జెందకుండెడియోని అత్యానంద మనంబడును. యోనియందు కఫరక్తమువలన కమలముయొక్క మిద్దెవలె మాంసకందము గలిగిన కర్ణిక యనంబడును. పురుషునికి సురతమువలన సుఖము గలుగుటకుముందే ద్రవించి విరామమును జెందెడియోని చరణ మనంబడును. పలుమారు రతికేళిం చేలినను ద్రవింకుక పురుషునికిబిదప ద్రవించెడియోని అతిచరణ మనంబడును. (చరణ అతిచరణదోషములుగల యోనియందు గర్భధారణము గలుగకుండును. బంకగ, కంఠాయుక్తముగ, కడుచల్లగ నుండుయోని శ్లేష్మల మనంబడును. పూర్వోక్త అత్యానంద, కర్ణిక, చరణ, అతిచరణములను నాలుగు యోనిరోగములయందు కఫలక్షణములే యధికముగ గలిగియుండును.)

అనార్తవా స్తనీ పండి ఖరస్పృం తు మైథునే,
అతికాయగృహీతాయా స్త్వరుణ్యాస్త్వండినీ భవేత్. 57

వివృతాతిమహాయోని స్సూచీవక్త్రాతిసంవృతా,
సర్వలింగసముత్థానా సర్వదోషప్రకోపజా. 58

చతస్పృష్వపి చాద్యాసు సర్వలింగనిదర్శనం,
పంచాసాధ్యాభవంతిహ యోనయ స్సర్వదోషజాః. 59

తా. ఋతువు, స్తనములు లేక మైథునకాలమున గరగరగనుండు భగముగల స్త్రీ పండిని యనంబడును. యౌవనముగల స్త్రీకి స్థూలమైన లింగసంబంధమువలన యోనియండుమువలె బైలుకెడలిన అండిని యనంబడును. యోనిముఖము కడువివృతంబై యండిన మహాయోని యనంబడును. కడుసంకుచితమైన ద్వారముగలయోని సూచీవక్త్ర మనంబడును. సర్వదోషములయొక్క ప్రకోపమువలన సర్వలక్షణంబులుంగలయోని సాన్నిపాతిక మనంబడును. మఱియు పూర్వోక్త పండిని, అండిని, మహాయోని, సూచీవక్త్రము ఆను నాలుగును యోనిరోగములలో సర్వదోషలక్షణంబులు గలిగియుండుటవలన నా నాలుగును, త్రిదోషమువలన జనించిన వైదవది యగు సాన్నిపాతికయోనిరోగంబును ఆసాధ్యంబులు.

—ॐ కదంబాదికషాయము ॐ—

కదంబమూలవల్కలం చ ఖదిరాంగార మిశ్రితం,

మాసం నారీపిబేత్కాశ్వాభం యోనిశూల నిపీడితా. (మాధవనిదానే)

తా. మొగులుకడిమివేరుపట్ట, చంద్ర, గుంటగలగర-వీనిని కషాయము గాచి యొకమాసము స్త్రీ త్రాగిన యోనిశూల హరించును.

రాన్నాశ్వగంధా వాసాభి శ్శృతం వా శూలనుత్పయః,
వాసోపకుంచికా జాజీ వచా రాన్నా చ చిత్రకమ్. 61

యవానీ సైంధవం తౌరం పిష్ట్యాయుక్తం ఘృతేన తు,
మర్త్యయోనిజశూలఘ్నం వేయముష్ణోదికాదిభిః. (మాధవనిదానే)

తా. సన్నరాన్నము, పెన్నేరుగడ్డ, అడ్డసరము-నీనిని పాలలో వైచి గాచి త్రాగి నను, లేక అడ్డసరము, నల్లజీలకఱ్ఱ, జాజికాయ, వస, సన్నరాన్నము, చిత్రమూలము, ఓమము, సైంధవలవణము-వీని నుష్ణోదకముతో నూరి యందు నెయ్యి గలిపి త్రాగినను, మర్త్యస్థానములయందలి శూల, యోనిశూల హరించును.

పేటికామూల లేపాచ్చ యోనిగ్భిన్నా ప్రశామ్యతి. 62

తా. పేటికామూలమును నూరి లేపనముజేసిన యోనిపగుళ్ళు మానును.

— ఫలఘృతము —

మంజిష్ఠా మధుకం కుష్ఠం త్రిఫలా శర్కరా బలా,
మేవా పయస్యా కాకోలీయూలంచై వాశ్వగంధజమ్. 64

అజమోదా హరిద్రేద్వే తథా కటుకరోహిణీ,
ఉత్పలం కుముదం ద్రాక్షా కాకోలా చందనద్వయమ్. 65

ఏతేషాం కార్షికైర్భాగై ర్ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్,
శతావరీరసం తౌరం ఘృతాద్దేయం చతుర్గుణమ్. 66

సర్పిరేతన్నరః పీత్వా స్త్రీషు నిత్యం వృషాయతే,
పుత్రాన్సంజనయేన్నారి మేఘాధ్యాన్ప్రియదర్శనాన్. 67

యాచైవాస్థిరగర్భాస్యా ద్యాచవా జనయేత్ప్రతం,
స్వల్పాయుషం వా జనయే ద్యాచకన్యాం ప్రసూయతే. 68

యోనిదోషే రజోదోషే పరిస్తావే చ శస్యతే,
ప్రజావర్ధన మాయుష్యం సర్వగ్రహనివారణమ్. 69

నామ్నా ఫలఘృతం హ్యేత దశ్వీభ్యాం నిర్మితం పురా, (అశ్వినే)

తా. మంజిష్ఠ, అతిమధురము, చెంగల్వకోష్ఠ, త్రిఫలములు, పంచదార, ముత్యవ ఫలము, మేద, పిన్నపాల, లేలునుణివేరు, పెన్నేరుగడ్డ, అజామోదము, పసపు,

స్థూనీపసపు, కటుకరోహిణి, నల్లకలువగడ్డలు, తెల్లకలువగడ్డలు, ద్రాక్షపండు, కాకొళి, ఊరకాకొళి, చందనము, రక్తచందనము-వీనిలో ప్రతిదానిని కర్షప్రమాణము గ్రహించి కల్కముజేసి ప్రష్ణప్రమాణము నేతిలో గలిపి నేతికి నాలుగింతలు పిల్లిపేరవేశ్వరసము, పాలు గలిపి ఘృతము శేషించునటుల గాచి పురుషుఁడు సేవించిన వీర్యవృద్ధిగలవాఁడై ప్రతిదినము స్త్రీతో సంభోగముసేయును. మఱియు దీనిని గర్భస్రావము, మృతప్రసవము గలస్త్రీ, అల్పాయువుగల సంతానమును పుట్టించెడిస్త్రీ, కన్యకల ప్రసవించెడి స్త్రీ సేవించిన మేధ, సౌందర్యముగల పుత్రులం గనును. ఈఘృతము యోనిరోగము, రజోదోషము (పరిస్రావదోషము, సర్వగ్రహదోషములు)-వీనిని హరింపజేసి సంతానవృద్ధిని, ఆయువును గలుగజేయును. ఈఫలఘృతము అశ్వినీదేవతలవలన నిర్మింపబడియెడిది.

— సిద్ధార్థకాదిఘృతము —

- సిద్ధార్థకం వచా బ్రాహీ శంఖపుష్పీ పునర్నవా. 70
 పయస్యా త్రిఫలా కుష్ఠం తథా కటుకరోహిణీ,
 శారిబా ద్వయయష్టాహ్వ చోరకం సుమనోలతా. 71
 వృషాపుష్పం సమంజిష్ఠా దేవదారు ర్తహళాషధం,
 పిప్పల్యా భృంగరాజంచ నిశా శ్యామా సువర్పలా. 72
 దశమూల మపామార్గ మశ్వగంధా శతావరీ,
 జలద్రోణే పచే దేతా న్భాగై ర్ద్విపలకైరమాణా. 73
 తత్కమాయం పరిస్రావ్య ఘృతస్యార్థాథకే పచేత్,
 పాచితం తద్భ్రతం యుక్త్వా గామత్ర్యాచాభిమంత్రితమ్. 74
 ద్విమాసగర్భిణీ నారీ షణ్ణాసాదుపయోజయేత్,
 సర్వజ్ఞం జనయే త్పుత్రం సర్వామయవివర్జితమ్. 75
 అస్యప్రభావాత్కుక్షిస్థ స్ఫుటవాగ్వాహరత్వపి,
 యోనిదుష్టాశ్చ యానారోగ్యై రేతో దుష్టాశ్చ యేనరాః. 76
 వంధ్యాపి లభేతేగర్భం శూరంపండితమానినం, (మాధవనిదానే)

తా. తెల్లవాలు, వస, మండుక బ్రహ్మీ, శంఖపుష్పి, గలిజేరు, పిన్నపాల, త్రిఫలములు, చెంగలవ్వికోష్ఠు, కటుకరోహిణి, * గూడపాల, నల్లగూడపాల, అతిమధురము, చోరకము, జాబీటీగె, అడ్డసరపుపువ్వులు, మంజిష్ఠ, దేవదారు, శొంఠి, పిప్పలి, గజపిప్పలి, గుంటగలగగ, వసపు, నల్ల తెగడ, సావర్పలవణము, దశమూలములు, ఉత్తరేణు, పెన్నేరు

* ఇదే సుగంధిపాల.

గడ్డ, పిల్లిపీచర-వీనిని దినుసుకు రెండుపలములచొప్పున దంచి ద్రోణ ప్రమాణ ముదకము పోసి కహాయము గాచి వడియగట్టి ఆధక ప్రమాణము నెయ్యిగలిపి ఘృతము కేషించునటులగాచి గాయత్రీమంత్రముతో నభిమంత్రించి గర్భముధరించిన రెండుమానములుమొదలారప మానమువఱకు సేవించిన సర్వరోగవివర్జితురాలై సర్వజ్ఞుడైన పుత్రునిం గనును. ఈఘృత మయొక్క ప్రభావమువలన గర్భమందలి శిశువుకు స్ఫుటమైనవాక్కు గలుగును. మఱియు నది స్త్రీయొక్కయోనిరోగమును, పురుషునియొక్క శుక్రదోషమును హరింపం జేయును. మఱియు గొడ్డలైనస్త్రీ గర్భముధరించి పండితుడగు కొమరునిం గనును.

— ౭౭ వచాద్యవలేహము ౭౭ —

వచోపకుంచికా జాజీ కృష్ట్యా వృషభ నైంధవమ్. 77

ఆజమోవా యవతౌర చిత్రకిం శర్కరాన్నితం,

పిష్ట్యా ప్రసన్నయాలోడ్య ఖాదే త్తద్భుతభర్జితమ్. 78

యోనిపార్శ్వతిహృద్రోగ గుల్మారోగ వినివృత్తయే,

తా. వన, నల్లజీలకఱ్ఱ, జీలకఱ్ఱ, పిష్టభృ, అడ్డనరము, నైంధవలపణము, ఆజా మోదము, యవతౌరము, చిత్రమాలము, అనువానిమార్గమును నేతిలోవేయించిశర్కర గలిపి ప్రసన్నమును పేరుగల మద్యముయొక్క యనుపానముతోడ సేవించిన యోనిపార్శ్వభాగమునందలి శూల, హృద్రోగము, గుల్మము, అర్బుస్సు-వీనిని హరింపంజేయును.

— ౭౮ యోనికందనిదానము ౭౮ —

దివా స్వప్నా దతిక్రోధా ద్వాయామా దతిమైథునాత్. 79

క్షతాచ్చ నఖదంతాద్యై ర్వాతాద్యాః తుషితామలాః,

పూయశోణితసంకాశం లకుచాకృతినన్నిభమ్. 80

ఉత్పద్యతేయదాయోనౌనామ్నాకందస్సయోనిజః.(నూధవనిదానే)

తా. వగలు నిద్రించుట, కడుక్రోధమును, శ్రమను జెందుట, అతిమైథునము నందు బ్రవర్తించుట, నఖదంతాదులవలన యోనియందు గాయము దగులుట-ఈకారణ ములవలన యోనియందు నాతాదిదోషములు ప్రకోపించి చీము, రక్తము అనువానితో దుల్యమైనవర్ణము, నిష్పపండుయొక్క ప్రమాణముగలదై గుండ్రముగనుండు మాంసపు యుంటలను గలుగంచేసిన నది యోనికంద మనంబడును.

— ౭౯ వాతయోనికందలక్షణము ౭౯ —

యాక్షం వివర్ణం స్ఫుటితం వాతకందం వినిర్దిశేత్. 81

తా. రూక్ష, వివర్ణముగలిగి పగిలియుండిన వాతయోనికందమని తెలియవలయును.

—ॐ యోనికందచికిత్స ॐ—

గైరికామ్రాస్థి జతర రిజన్యం జినకట్ఫలాః,
పూరయే ద్యోనిమేతేషాం చూర్ణైః తౌద్రసమాన్వితైః. 82

త్రిఫలాయాః కషాయేణ సత్కౌద్రేణ చ సేచయేత్,
ప్రమదా యోనికందేన వ్యాధినా పరిముచ్యతే. 83

తా. కావిరాయి, మామిడిపప్పు, పసపు, సురమతాయి, కాయఫలము-వీనిని చూర్ణముజేసి తేనెలోగలిపి యోనియందు ధారణముజేసినను, లేక త్రిఫలకషాయముతో తేనె గలిపి సేచనముజేసినను యోనికందము హరించును.

—ॐ ఆఖుతైలము ॐ—

ఆఖోర్తాంఠం సపది బహువా సూక్ష్మఖండీకృతం త
తైలేపాచ్యం ద్రవతి నియతం యావదేతేన సమ్యక్,
తత్తైలాక్తం వసనమనిశం యోనిభాగే దధానా
సత్యేం వ్రీడా జనక మబలా యోనికందం నిహంతి. 84

తా. ఎలుకమాంసముయొక్క సన్ననితునకల నూనెలోవైచి ద్రవించి తైలముతో గలియువఱకుగాచి దానిలో వస్త్రము దడిపి యోనియందు ధరించిన లజ్జాకారక యోని కందము హరించును.

—ॐ పిత్తజయోనికందలక్షణము ॐ—

దాహరాగజ్వరయుతం విద్యా త్పిత్తాత్తకం తు తం,

తా. దాహయుక్తముగ, ఎఱ్ఱగ, తాపయుక్తముగ నుండిన పైత్తకయోనికందమని తెలియవలయును.

—ॐ కఫజయోనికందలక్షణము ॐ—

నీలపుష్పప్రతీకాశం కంఠూమంతం కఫాత్తకమ్. 85

తా. నీలపుష్పవర్ణముగ కంఠూయుక్తముగ నుండిన కఫజయోనికంద మని తెలియవలయును.

—ॐ నన్ని పాతజయోనికందలక్షణము ॐ—

శర్వలింగసమాయుక్తం సన్ని పాతాత్తకం వదేత్,

తా. పూర్వోక్త వాత, పిత్త, కఫలక్షణయుక్తముగ నుండిన సన్ని పాతకయోని కంద మని తెలియవలయును.

— ౧౭ గుడూచ్చాదివర్తి ౧౭ —

గుడూచీ త్రిఫలా దంతి క్వాథేన పరివేషితైః.

86

పిప్పలీ మరిచై ర్వామై శ్శతాహ్వ కుష్ఠ సైంధవైః,

వర్తిస్తుల్యా ప్రదేశిన్యా ధార్యా యోనినిశోధినీ.

87

తా. తిప్పలీ, త్రిఫలములు, దంతివేరు-వీనికహయముతో పిప్పళ్ళు, మిరియాలు, ఉడ్డలు, పిల్లిపీచర, చెంగల్వకోళ్ళు, సైంధవలవణము అనువానిని నూరి వస్త్రమునకు బట్టించి జాట్టున వ్రేలులావంత వర్తిజేసి యోనియందు ధరించిన యోనిరోగము హరించి యోని స్వచ్ఛముగ నగును.

— ౧౮ పిష్టజంబూకలేపము ౧౮ —

పిష్టజంబూక సంపిష్టం పక్వం తింతిండిసంయుతం,

లేపమాత్రేణ నారీణాం యోనికందహారం పరమ్.

88

వా. పిష్టజంబూకమును (పీతలోఁద్రమును) దంచి చూర్ణముజేసి చింతపండులొ గలిపి పక్వముగ వండి యోనిపైఁబూసిన యోనికందము హరించును.

— ౧౯ గర్భపాతనిదానము ౧౯ —

భయాభిఘాత తీక్ష్ణోష్ణపానాశన నివేనణాత్,

గర్భః పతతి రక్తస్య సహూలం దర్శనం భవేత్. (ఆయుర్వేదే) 89

తా. భయము, అభిఘాతము-వీనిం జెందుట, తీక్ష్ణము, ఉష్ణముగలయన్నోదకముల సేవించుట-ఈ కారణములవలన శూలయుక్తముగ గర్భస్రావము, రజోదర్శనము గలుగును.

— ౨౦ గర్భస్రావపాతనకాలము ౨౦ —

ఆచతుర్థా త్తతోమాసా త్ప్రసవేద్దర్శవిద్రవః,

తతస్థిరశరీరస్య పాతః పంచమషష్ఠయోః.

90

తా. నాలుగుమాసములవఱకు గర్భము ద్రవముగ నుండును. ఇది ప్రవించిన స్రావమునంబడును. ఐదవ, లేక ఆరవమాసమున గర్భము కఠినంబుగ నుండును. ఇది పడిన గర్భపాత మనంబడును.

— ౨౧ గర్భస్రావకారణము ౨౧ —

గర్భోఽభిఘాత విషమాసనవీడనాద్యైః

పక్వం ద్రుమాచివ ఫలం పతతి క్షణేన.

91

తా. అభిఘాతము, విషమముగ గూర్చుండుట, వీడ మొదలగు కారణములవలన “పక్వమైన ఫల మొకింత యభిఘాతమువలన వృక్షముననుండి పడుచందంబున, గర్భము స్వస్థానమునందుండి తత్క్షణమున పతనం బగును.”

— ౧౧ గర్భపాతోపద్రవములు ౧౧ —

ప్రసంసమానే గర్భేస్యాద్దాహ శ్శూలశ్చ పార్శ్వయోః,
పృష్ఠరుక్ప్రదరానాహౌ మూత్రసంగశ్చ జాయతే. 92

తా. గర్భస్రావకాలంబున దాహము, పార్శ్వ, పృష్ఠములయందు శూల, ప్రద
రము, ఆనాహము, మూత్రప్రతిబంధము అను నుపద్రవంబులు గలుగును.

— ౧౨ స్థానానంతరగతగర్భోపద్రవము ౧౨ —

స్థానాత్స్థానాంతరే తస్మి స్ప్రియాత్యపి చ జాయతే,
ఆముపక్వాశయాదౌ తు ఊర్భపూర్వాహ్యుపద్రవాః. 93

తా. గర్భము స్వస్థానముననుండి చలించి యితరస్థానగతమైన ఆము, పక్వాశయ
ములయందు ఊర్భపూర్వకమైన యుపద్రవములు గలుగును.

— ౧౩ ప్రతిమాసగర్భాపద్రవములు ౧౩ —

మధుకం శిగురీజం చ పయస్యాసురదారు చ,
అశ్శంతకః కృష్ణతిలా స్తామ్రవల్లీ శతావరీ. 94

వృక్షాదనీ పయస్యా చ లతాచోత్పల శారిబా,
ఆనంతా శారిబా రాస్నా పద్మా మధుకమేవ చ. 95

బృహతీద్వయకాశ్చర్యః క్షీరీశ్చంగాస్త్యచో ఘృతమ్,
పృశ్నిషర్ణీ బలా శిగురీ శ్వదంష్ట్రా మధుపర్ణికా. 96

శృంగాటకం చిరం ద్రాక్షా కనేరు మధుకం సీతా,
సపైతా స్పయసా యోగా న్నర్ధశ్లోకసమాపనాత్. 97

క్రమాత్సప్తసు మాసేషు గర్భే స్రవతి యోజయేత్,
వాక్యమ్. ఏతా ఓషధయః కర్షమితాశ్శీతతోయేన సంవిష్య పల
మితేన దుగ్ధే నాలోడితాః పాతవ్యాః. 98

తా. ప్రథమమాసమున గర్భపాతము గలిగిన అతిమధురము, మునగవిత్తులు, క్షీర
కాకోళి, దేవదారు అనువానిని, రెండవమాసమున అశ్శంతకము, నల్లనువ్వులు, మంజిష్ఠ,
ఓల్లిపీచర అనువానిని, మూడవమాసమున బదనిక, క్షీరకాకోళి, నల్లకలువ, సుగంధిపాల
అనువానిని, నాలుగవమాసమున దురదగొండి, సుగంధిపాల, సన్నరాన్నము, ముణుగుదామర,
అతిమధురము అనువానిని, ఐదవమాసమున చిన్నములక, పెద్దములక, నేలగుమ్మడు,
స్కాటకశృంగి, దాల్చిని, నెయ్యి అనువానిని, ఆరవమాసమున కోలపొన్న, ముత్తవపుల
ము, మునగ, పల్లెరు, గుమ్మడు అనువానిని, ఏడవమాసమున పరికెగడ్డ, తామరతూండ్లు,

ద్రాక్షపండ్లు, కచోరములు, అతిమధురము, శర్కర అనువానిని, ప్రతిమాసమున కొక కర్షప్రమాణము చొప్పున నెచ్చించి శీతోదకముతో నూరి పలమెత్తు పాలలో గలిపి త్రాగిన గర్భపాతము గలుగకుండును.

❧ గర్భపాతమునకు లజ్జాభుకాదికషాయము ❧

లజ్జాభు ధాతేశుష్ప ముత్పలం మధులోధ్రకం,
జలస్థయాస్త్రియాపీతం గర్భపాతం నివారయేత్. (మాధవనిదానే)

తా. అంతరదామర, ఆరెపువ్వు, నల్లకలువ, అతిమధురము, లాద్దగ-వీని కషాయముగాచి స్త్రీని సీశ్వలో గూర్చుండబెట్టి పానముచేయించిన గర్భపాతము హరించును.

❧ గర్భపాతమునకు శర్కరాదియోగము ❧

శర్కరాబిసతిలంసమాంశకం మాక్షికేనసహభక్ష్యతేయదా,
నాస్త్రి గర్భపతజోద్భవం భయం పాపభీతిరివ తీర్థసేవయా. 100

తా. శర్కర, తామరతూండ్లు, నువ్వులు-వీనిని సమభాగములుగ నూరి తేనెయనుపానముతోడ భక్షించిన తీర్థసేవన జేయువారలకు పాపభీతి లేకుండుచందంబున గర్భపాతభీతి గలుగకుండును.

❧ గర్భచలనమున హీరేరాదికషాయము ❧

హీరేరాతివిషా ముస్తా మోచశక్తై శ్శృతంజలం,
దద్యాద్గర్భే ప్రచలితే ప్రదరే కుక్షిరుజ్యపి. 101

తా. వట్టిపేరు, అతివన, తుంగముస్తైలు, బూరుగబంక, కొడిసెపాలవిత్తులు-వీనిని కషాయము గాచి త్రాగిన గర్భచలనము, ప్రదరము, శూల హరించును.

❧ మూఢగర్భలక్షణము ❧

మూఢః కరోతి పవనః ఖలు మూఢగర్భం
శూలం చ యోనిజత రాదిషు మూత్రసంగమ్. 10

తా. కుంతితగతిగలవాతము యోని, కడుపు అనువానియందు శూలను, మూత్రప్రతిబంధమును గలుగంజేయుటవలన గర్భము బైలువెడలకుండును. ఇనియ మూఢగర్భమనంబడును.

❧ మూఢగర్భగతి, తద్బేదములు ❧

భుగ్నోఽనిలేన విగుణేన తతస్సగర్భ
స్సంఖ్యామతీత్య బహుధా సముపైతి యోనిం,
ద్వారం నిరుధ్య శిరసా జత రేణ కశ్చి

❧ తా. మూఢగర్భగతి, తద్బేదములు ❧

ఏకేన కశ్చిదపరస్తు భుజద్వయేన
తిర్యగ్ధతో భవతి కశ్చి దవాఙ్ముఖోఽనన్యః,
పార్శ్వ్యాపవృత్తగతిరేతి తథైవ కశ్చి
దిత్యష్టథా గతిరియం హి పరా చతుర్థా.

104

సంకీలకః ప్రతిఖురః పరిఘోఽథ బీజ
స్తేషూర్ధ్వబాహుచరణై శ్చిరసాచ యోనిం,
సందీచయో భవతి కీలకవత్సకీలో

105

దృశ్యైః ఖురైః ప్రతిఖురస్సహికాయసంగీ.

గచ్ఛేద్భుజద్వయశిరా స్సచ బీజకాఖ్యో

యోనౌ స్థిత స్సపరిఘః పరిఘేన తుల్యః. (ఆయుర్వేదే) 106

తా. విగ్రహవాతముఁడన గర్భము విఘరీతమై అడ్డమై అగేకవిధములుగ యోని
ద్వారముల జెందును. అది ముఖముగ నెనిమిదివిధంబులు. ఎట్లనిన—గర్భము యోనిముఖ
మును మస్తకమువలననడ్డగించుట, ఉదరముచే నడ్డగించుట, శరీరము పొద్దుటచే సంకు
చిత దేహముగలదై యడ్డగించుట, ఒకభుజముతోగాని, లేక రెండుభుజములతో గాని
యడ్డగించుట, అడ్డమైన ముఖముగలదై యడ్డగించుట, అధోముఖమై యడ్డగించుట,
పార్శ్వభంగమువలన మశ్చినగతిగలదై యడ్డగించుట—ఈప్రకారముగ యోనిముఖము
నకు గర్భమువలన ఎనిమిదివిధములైన గతులు గలుగును. (రెండవప్రకారముగ గతిగల
గర్భమును వచించెదను.) గర్భమునకు సంకీలకము, ప్రతిఖురము, పరిఘము, బీజము అను
నాలుగువిధములైన గతులు గలుగును. అందు గర్భము హస్తపాదముల పొడవుగ నునిచి
కొని శిరమును ముందుగ జేసికొని యోనిముఖమునుజెంది గూటమువలె ద్వారమునం
దుండిన సంకీలకమనియు, హస్తపాదములు గొరిసెలవలె బైట గనుపించుచు తక్కిన
శరీరము లాననే దగులుకొనియుండిన ప్రతిఖురమనియు, రెండుభుజములు, తల ముందుగ
గలదై దగులుకొనియుండిన బీజకమనియు, గడియవలె యోనిముఖమునం దడ్డపడి
యుండిన పరిఘమనియు తెలియవలయును.

—ॐ అసాధ్యమూఢగర్భలక్షణము ॐ—

అపవిద్ధశి రాయా తు శీతాంగీ నిరపత్రపా,

నీలోత్థితసీరాహంతి సాగర్భం సచ తాం తథాః.

107

తా. మెడవిరిగినటుల నిలువకుండుట, శరీరము చల్లగనుండుట, ప్రజ్ఞ లేకుండుట,
ప్రక్కలయందు పచ్చనివర్ణము లేక నీలవర్ణముగల సిరలు వ్యాపించియుండుట - ఇట్టి

లక్షణములు గల గర్భిణిగాని, లేక దానియొక్క గర్భముగాని మృతిచెందు నని తెలియ
వలయును,

— ౧౦ గర్భమూలలక్షణము ౧౦ —

గర్భాస్పందనమావీనాం ప్రణాశశ్చాస్యసహండుతా,
భవేదుచ్ఛ్వాసపూతిత్వం శూనతాంతర్మతే నిశౌ.

108

తా. గర్భము చలింప కుండుట, ప్రసవశ్చేదన నిలుచుట, బిడలు కపిలవర్ణముగ
గాని, లేక తెల్ల వర్ణముగ గాని యుండుట, శ్వాసోచ్ఛ్వాసములయందు దుర్గంధము జేయుట,
కడుపుబ్బుట-ఈలక్షణములవలన లోన గర్భము మృతి చెందిన దని తెలియవలయును.

— ౧౧ గర్భమరణహేతువు ౧౧ —

మానసాగం తు భిర్తా తు రుపతాపైః ప్రవీడితః,
గర్భో వ్యాపద్యతే కుఱ్ఱో వ్యాధిభిశ్చ ప్రవీడితః.

109

తా. మాతయొక్క మానసిక, ఆగంతుకదుఃఖములవలన గాని, లేక వ్యాధివలన
గాని, గర్భవీడగలిగి గర్భము గర్భాశయమున మృతి జెందును.

— ౧౨ ఆసాధ్యగర్భిణిలక్షణము ౧౨ —

యోనిసంవరణం సంగః కుఱ్ఱో మక్కల్లవచ,
హన్య స్త్రియం మూఢగర్భే యథోక్తాశ్చాప్యసద్రవాః.

110

తా. వాయువుయొక్క సంబంధమువలన యోని సంకోచంబగుట, ప్రక్కల
యందు గర్భము దగులుకొనియుండుట, మక్కల్లశూల, ఆక్షేపకము, కానము, శ్వాసా
ద్యుప్రద్రవములు గలుగుట-ఈలక్షణములు గల గర్భిణి మృతిచెందునని తెలియవలయును.

— ౧౩ వికృతాకృతిగర్భలక్షణము ౧౩ —

ఋతున్నాతా తు యానారీ స్వప్నే మైథునమాచరేత్,
ఆర్తవం వాయురాదాయ కుఱ్ఱో గర్భం కరోతి హి.

111

మాసిమాసి వివర్ధత గర్భిణ్యా గర్భలక్షణం,
కలలం జాయతే తస్యా వర్జితం వైత్రికైర్దృఢైః.

112

సర్వవృద్ధిక కూశ్లాండ వికృతాకృతయశ్చయే,
గర్భాశ్చైతే త్రయశ్చైవ జ్ఞేయాః సాపకృతో భృశమ్.

113

తా. ఋతున్నానము జేసినదినమున మైథునము జేయఁబడినటుల స్వప్నముగాఁ
చెడి స్త్రీయొక్క వాతము రక్తమును గ్రహించి ప్రక్కలయందు గర్భమువలె పిండాకృతిగఁ
జేసి ప్రతిమానమున వృద్ధి జెందింపుచు సర్వగర్భలక్షణయు క్తంబుగ నేయును. ఐనను ధాన్

యందు పితృగుణసంబంధంబు లగు అస్థులు, మెట్టుకలు మొదలగునవి లేకుండుటంజేసి
సర్పము, తేలు, గుమ్మడుకాయ మొదలగువానిలో నేజైన నొకదానియొక్క యాకా
రముగలదిగ నగును. ఈమూఁడాకృతులు గలగర్భము పాపకృతం బని డెలియందగును.

— ౧౭ యోనిసంవరణలక్షణము ౧౭ —

వాతలాన్యన్న పానానీ గ్రామ్యధర్మం ప్రజాగరం,
అత్యర్థం సేవమానాయా గర్భిణ్యా యోనిమార్గజః. 114

మాతరిశ్వా ప్రకుపితో యోనిద్వారస్య సంవృతిం,
కురుతే రుద్ధమార్గత్వా పునరంతర్గతోఽనిలః. 115

నిరుణ్ధ్యాశయద్వారం పీడయ న్నర్భసంస్థితిం,
నిరుద్ధవదనోఽఛ్వాసో గర్భశ్చాశు విపద్యతే. 116

ఉఛ్వాస రుద్ధ హృదయాం నాశయత్యథ గర్భిణీం,
యోనిసంవరణం నామ వ్యాధి మేతం ప్రచక్షతే. 117

అంతక ప్రతిమం ఘోరం నార భేత్తు చికిత్సితుం, (మాధవనిదానే)

తా. వాతకర అన్న పానములు, మైథునము, జాగరణము అనువానిని మిక్కుట
ముగ గర్భిణి సేవించుటవలన యోనిమార్గమునందు వాతము ప్రకోపించి యోనిముఖ
మును సంకుచితముగ జేసి దానివలన లోనం బ్రవేశించి గర్భాశయముఖము నడ్డగించి పీడను
గలుగంజేయును. దానివలన గర్భముయొక్క నోరును ముక్కు నడ్డగించంబడి శ్వాసో
ఛ్వాసములు వెడలక గర్భమునేని, లేక గర్భిణియొక్క శ్వాసోఛ్వాసములు బంధింపఁ
బడుటవలన గర్భిణి నేని నశింపంజేయును. ఈరోగమును యోనిసంవరణ మని వచించెదరు.
ఇది యమునితో తుల్యంబగుటచే చికిత్సానర్హంబు.

— ౧౮ వాతసంకుచితగర్భలక్షణము ౧౮ —

వాతేన గర్భసంకోచా త్వ్రీసూతిసమయేపి వా, 118

గర్భం నజనయే న్నారీ తస్యాశ్శృణు చికిత్సితం,
కుట్టయే న్నుసలేనైషా కృత్వా ధాన్య ములూఖలే. 119

విషమంచాసనం యానం సేవేత ప్రసవార్థినీ,

తా. ప్రసవకాలమున వాతమువలన గర్భము సంకోచమును జెంది ప్రసవము
గాకుండిన రోగిణిలో ధాన్యమువేసి రోకలితో చాటాకాలమువఱకు దంచునటులం జేయ
వలయును. మఱియు విషమమైనయోసనమును సేవించునటులం జేయవలయును.

— ౧౯ కృష్ణదిలేపము ౧౯ —

కృష్ణా వచాచాపి జలేన పిష్ట్యా నైరండ్లైలాఖలునాభిలేపాత్

సుఖప్రసూలిం కురుతేఽంగనానాం నిషీడితానాం బహుభిః ప్రమాదైః.

తా. పిచ్చుళ్ళు, వన పీని నుదకముతో నూరి అం దాముదము గలిపి బొడ్డుపై లేప నముజేసిన కడుప్రమాదమువలన మిక్కుటముగ పీడజేందుచుండుస్త్రీ సుఖముగ ప్రస వించును.

— ౧౦ మాతులుంగాదిలేవము ౧౦ —

మాతులుంగస్యమూలం తు మధుకం సంయుతం తథా,
ఘృతేన సహితం పీత్వా సుఖం నారీ ప్రసూయతే. 121

తా. మాదీఫలపువేరు, అతిమధురము అనువానిచూర్ణమును నేతిలో గలిపి త్రాగిన స్త్రీ సుఖముగ బ్రసవించును.

— ౧౧ ఇత్తుమూలబంధము ౧౧ —

ఇక్షోరు త్తరమూలం నిజతనుమానేన తంతునా బధ్వా,
కటివిషయే గర్భవతీ సుఖేన సూతే విలంబతేనాసి. 122

తా. చెఱకుయొక్క ఉత్తరపుశట్టువేరును తనంత పొడవుగలనూలుతో బంధించి నడుమునందుగట్టుకొనిన ఆలస్యములేక స్త్రీ సుఖముగ బ్రసవించును.

— ౧౨ సుఖప్రసవము ౧౨ —

తాశస్యచో త్తరం మూలం స్వప్రమాణేన తంతునా,
బధ్వా కట్యాం తు నియతం సుఖం నారీ ప్రసూయతే. 123

తా. తాటిచెట్టుయొక్క ఉత్తరపుశట్టువేరును తనంతపొడవుగల నూలుతో బంధించి నడుమునందు గట్టికొనిన స్త్రీ సుఖముగ బ్రసవించును.

— ౧౩ అపామార్గబంధము ౧౩ —

ప్రత్యక్షుప్యోః పారిభ ద్రస్యయద్వా
మూలంయేద్వా కాకజంఘా సముత్థం,
కట్యాం బద్ధం యోషితాం సత్ప్రసూలిం
యోగే యుక్త్వా సంహృతం సాధుకుర్యాత్. 124

తా. తెల్లయుత్తరేణువేరు, వేళవేరు, వెలుమసంధివేరు అనువానిలో దేనిని గాని శుభవారనక్షత్రయోగములయందు చెచ్చి నడుమునందు గట్టికొనిన స్త్రీ సుఖముగ బ్రసవించును.

— ౧౪ గర్భోద్ధరణవిధి ౧౪ —

హస్తేన సర్పిపాక్షేన యోనే రంతర్గతేన సా,
మృతేతు గర్భే గర్భిణ్యా యోనౌ శస్త్రం ప్రవేశయేత్. 125

శస్త్రశాస్త్రార్థనిపుణా లఘుకూస్తాభయోజ్ఞితాః, (ఆయుర్వేదే)

తా. గర్భమున శిశువు మృతిజేందిన శస్త్రశాస్త్రార్థనిపుణుండు, హస్తలాఘవముండు నగువైద్యుండు హస్తమునకు నెయ్యినిబూసికొని భయవిహీనుడై శస్త్రమును యిందు బ్రవేశింపం జేసి మృతగర్భమును ఛేదింపవలయును.

పచేతనం తు శస్త్రేణ న కథంచన దారయేత్. 126

పదార్యమాణో జననీ మాత్తానంచాపి మారయేత్,
రోవేక్షేత మృతం గర్భం ముహూర్తమపి పండితః. 127

పచాశు జననీం హంతి ప్రభూతాన్నం యథా పశుం,

తా. గర్భస్థశిశువు జీవించియుండిన సాహసాదులచే ఛేదింపజనదు. అటుజేసిన శస్త్ర, గర్భిణీస్త్రీ నశించెదరు. మఱియు మృతగర్భమును బుద్ధిమంతుఁ డగువైద్యుండు కాలంబైన నుపేక్షింపం జనదు. ఏలనిన, మిక్కిటముగ పశువుచే భుజింపబడిన పక్షిము జీర్ణముగాక దానిం జంపుచందంబున శిశువు గర్భిణిని జంపును.

— మృతగర్భచ్ఛేదనవిధి ౧ —

యద్యదంగం హి గర్భస్య యోనౌ సజ్జతి తద్భిషక్. 128
సమ్యగ్వినిర్హరేచ్ఛిత్యా రక్షేన్నారీం ప్రయత్నతః,

తా. యోనిద్వారమున దగులుకొనియుండు మృతశిశువుయొక్క అంగముల జాగ్రత్తగా ఛేదించి వెలిపరచి స్త్రీని రక్షింపవలయును.

— సూతికారోగనిదానము ౧ —

అంగమర్దో జ్వరః కంపః శిపాసా గురుగాత్రతా. 129

శోథ శృంఖలాతిసారౌ చ సూతికారోగలక్షణం,
మిథోఽపచారౌ తస్యోక్తేశాద్విషమాజీర్ణభోజనాత్. 130

సూతికాయాశ్చ యేరోగా జాయంతే దారుణాస్తుతే,
వాయుః ప్రకుపితః కుర్యాత్సంరుధ్య రుధిరం చ్యుతమ్. 131

సూత్యాస్తు హృచ్చిరో వస్త్రీ శూలం మక్కుల్లసంజ్ఞకం,
జ్వరాతిసార శోఘాశ్చ శూలానాహ బలక్షయాః. 132

తంద్రారుచి ప్రసేకాద్యాః కఫవాతామయోద్భవాః,
కృచ్ఛసాధ్యాహితే రోగాః క్షీణమాంసబలాగ్నితః. 133

తే సర్వే సూతికానామ్నా రోగాస్తే చాపుష్పద్రవాః,

తా. ఒడలునొప్పి, జ్వరము, వణకు, దస్సి, శరీరమున జరుపు, వాపు, శూల, విరేచనములు-ఈలక్షణములు గలిగిన సూతికా (బాలింత)రోగ మని చెలియవలయును. మఱియు బాలింత యగు స్త్రీకి అన్యధోపచారములం జేయించుటవలనగాని, క్లేశమువలనగాని, లేక దుష్టున్న పానములవలనగాని, విషమాశనము, అజీర్ణభోజనము మొదలగు వాని సేవనవలనగాని కడుభయంకరమైన సూతికారోగము జనించును. మఱియు నీసూతికారోగంబున వాతము ప్రకోపించి స్వస్థానమువలన విడువఁబడినరక్తము నడ్డగించి బాలింతయొక్క హృదయము, మస్తకము, పొత్తికడుపు అనువానియందు శూలను గలుగంజేయును. ఈశూల మక్కల్లక మనుపేరం బరగును. మఱియు జ్వరము, విరేచనములు, వాపు, శూల, కడుపుబ్బరము, ఆశక్తత, కఫవాతరోగములవలన గలిగిన తంద్ర అన్నద్యేషము, నోటిలో నీ రూదుట-ఇట్టివికారంబులు గలిగిన కఫవాతమువలన సూతికారోగ మని చెలియవలయును. అందు మాంసము, బలము, అగ్ని తీణించియుండిన కష్టసాధ్యంబులు. ఇవియన్నియు సూతికారోగములనియు, సూతికోపద్రవము లనియు చెలియందగును.

❧ సూతికారోగసామాన్యచికిత్స ❧

సూతికారోగశాంత్యర్థం కుర్యాద్వాతహరిం క్రియామ్. 134

తా. సూతికారోగము శమించుటకై వాతనాశకరచికిత్సం జేయవలయును.

❧ అమృతాదికషాయము ❧

అమృతానాగరసహచర భద్రోత్కటపంచమూలకంజలదః,

శృతశీతం మధుయుక్తం శమయత్సచ్చిరేణ సూతికాతంకమ్. 135

తా. తిప్పతీగె, శొంతి, ములుగోరింట, వావిలి, లవంగవట్ట, పంచమూలములు, తుంగము సైలు—వీనిని కషాయము గాచి చల్లాబ్బి యొకింత తేనె గలిసి త్రాగిన తత్క్షణమున సూతికారోగము హరించును.

❧ దేవదార్వాదికషాయము ❧

దేవదారు వచా కుష్ఠం షిప్పలీ విశ్వభేషజం,

కట్ఫలం ముస్తభానింబ తిక్తా ధాన్యహరితకీ. 136

గజకృష్ణా చ దుస్సర్పా గోతురం ధన్వయాసకం,

బృహత్యతివిషా చిన్నా కర్కటం కృష్ణజీరకమ్. 137

సమభాగాన్వితై రేతై స్సింధురామతసంయుతైః,

క్వాథ మష్టావశేషం తు ప్రసూతాం పాయయేత్ స్త్రీయమ్. 138

శూల కాస జ్వర శ్వాస మూర్ఛా కంఠ శిరోర్ధిభిః,

యుక్తంప్రలాప తృడ్డాహ తంద్రాతీసార వాంతిభిః. 139

నిహంతిసూతికారోగం వాతపిత్తకఫాన్నితం, (సిందూరమణిదర్పణే)

తా. దేవదారు, పస, చెంగలవ్వకోష్ఠు, పిప్పళ్ళు, శొంఠి, గుమ్మడులేకు, తుంగము నైలు, నేలవేము, కటుకరోహిణి, ధనియాలు, కరక్కాయ, గజపిప్పలి, రేగటిడూల, పల్లెరు, దురదగొండి, నేలములక, అతివస, తిప్పత్రిక, కర్కాటకశృంగి, నల్లజీలకఱ్ఱ-వీనిని సమభాగములుగ దంచి అష్టావశేషముగ కషాయము గాచి అందు నైంధవలవణము, నేతిలో పొంగించబడిన ఇంగువ గలిపి బాలింత త్రాగిన శూల, కాసము, జ్వరము, శ్వాసము, మూర్ఛ, పణకు, తలనొప్పి, వదరుట, దప్పి, దాహము, తంద్ర, అతిసారము, వాంతులు అనువానితో గూడియుండు సూతికారోగమును, త్రిదోషజనిత సూతికారోగమును హరింపజేయును.

❧ వజ్రకాంజికము ❧

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చవ్యం శుంఠీ యవానికా. 140

జీరకేద్వే హరిద్రే చ బిడా సౌవర్చలం తథా,
ఏతై రేవాషధైః పిష్టై రారనాళం విపాచయేత్. 141

ఆమవాతహరం వృష్యం కఫఘ్నం వహ్నిదీపనం,
వజ్రకం కాంజికం నామ స్త్రీణా మగ్నివివర్ధనమ్. 142
సూతికారోగశమనం శూలఘ్నం క్షీరవర్ధనం,

తా. పిప్పలి, మోడి, చవ్యము, శొంఠి, ఓమము, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, పసళ్ళు, మూనిపసళ్ళు, బిడాలవణము, సౌవర్చలవణము-వీనిని దంచి సమముగ గలిపి కాచి స్త్రీత్రాగిన ఆమవాతము, కఫము, బాలింతరోగము, శూల-వీనిని హరింపజేయుటయేగాక వీర్యవృద్ధిని, అగ్నిదీపనమును, స్తనములయందు పాలయొక్కవృద్ధిని గలుగజేయును.

❧ గర్భవిలాసరసము ❧

రస గంధక తుత్థం చ త్ర్యహం జంబీర మర్దితమ్. 143

త్రిర్భావితం త్రికటునా దేయం గుంజా చతుష్టయం,
గర్భిణ్యా శూలవిష్టంబ జ్వరాజీర్ణేషు కేవలమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసము, గంధకము, మైలుతుత్థము-వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో మూడుదినములు మర్దించి పిదప త్రికటుకకషాయముతో మూడుభావనలుచేసి నాలుగుగురిగింజలయెత్తును సేవించిన గర్భిణీశూల విష్టంభము, జ్వరము, అజీర్ణము హరించును.

❧ గర్భచింతామణిరసము ❧

జాతీఫలం టంకణం చ వ్యోషం ఔత్యేంద్ర రక్షకం,

- తచ్చూర్ణం సమభాగేన మర్దితం ప్రహరద్వయమ్ 145
 జంబీరరసయోగేన వటీం కుర్యాద్విచక్షణః,
 గుంజాద్వయం ప్రమాణేన కృత్వా వైద్యః ప్రయత్నతః. 146
 అర్ద్యకస్య రసేనైవ భక్షయే దుష్టవారిణా,
 నిహంతి సూతికారోగం భాస్కర స్త్రిమిరం యథా. 147

తా. జాడికాయ, వెలిగారము, త్రికటుకములు, బల్లరక్కసి, కొడిసె, మంకు
 మపువ్వు-వీనిచూర్ణమును సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి రెండుర్థాములు నిమ్మ
 పండ్డరసముతో మర్దించి రెండుగురిగింజలంత మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతోగాని, లేక
 ఉష్ణోదకానుపానముతోగాని నేవించిన సూర్యుఁ డుదయించుటచే నంధకారము దొలంగు
 భంగి సూతికారోగము దొలంగును.

- రసం తాళం తథా లోహం ప్రత్యేకం కర్షమాత్రకం,
 కర్షత్రయం తథాచాభ్రం కర్పూరం వంగ తామ్రకం. 148
 జాతిఫలం తథా వ్యోషం గోక్షురం చ శతావరి,
 బలాతిబలయోర్ద్వాలం ప్రత్యేకం తోలకం శుభమ్. 149
 వారిణా వటికాకార్యాద్విగుంజఫలమానతః,
 సన్నిపాతం నిహంత్యాశు స్త్రీణాంచైవ విశేషతః. 150
 గర్భిణ్యాజ్వరదాహం చ ప్రదరం సూతికామయం, (మతాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, లోహభస్మము-ఇవి దినుసుకు కర్ష
 ప్రమాణము, అభ్రకభస్మము 3 కర్షములు, కర్పూరము, వంగభస్మము, తామ్రభస్మము,
 జాడికాయ, త్రికటుకములు, పల్లెరు, చల్లపిల్లిగడ్డలు, ముత్తవపులగపువేరు, పెద్దముత్తవ
 పులగపులేరు-ఇవి దినుసుకు తులప్రమాణము-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి ఉష్ణో
 దకముతో మర్దించి రెండుగురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నేవించిన విశేషముగ స్త్రీలయొక్క
 సన్నిపాతము, గర్భిణిస్త్రీ జ్వరదాహములు, ప్రదరము, సూతికారోగము హరించును.

—ॐ బృహద్గర్భచింతామణిరసము ॐ—

- సూతం గంధం తథా స్వర్ణం లోహం రజత మాక్షికమ్. 151
 హరితాళం వంగభస్మా పృథక్ సమభాగకం,
 భావనాఖిలు దాతవ్యా రసైరేషాం పృథక్పృథక్. 152
 బ్రాహ్మీ వాసా భృంగరాజ పర్పటం దశమూలకం,
 సప్తథా భావయే ద్వైవద్యో గుంజామానం వటీంచరేత్. 153

గర్భచింతామణిరయంపూర్వవత్కథితాగుణాః, (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, స్వర్ణభస్మము, లోహభస్మము, రజతభస్మము, స్వర్ణమాక్షికము, శుద్ధిచేసినతాళకము, తగరభస్మము, అభ్రకభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి మండూకబ్రహ్మి, అద్ధరసము, గుంటగలగర, పర్వాటకము, దశమూలములు అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నేడేసిమార్లు భావనజేసి గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి సేవించిన పూర్వోక్తగర్భచింతామణిరసముతో జెప్పబడిన రోగముల హరింపజేయును.

❧ గర్భవిరోధరసము ❧

త్రిభాగం త్రికటుం దేయం చతుర్భాగం చ హింగుళమ్. 154

జాతీరోశం లవంగం చ ప్రత్యేకం చ త్రికర్షకం,
సువర్ణమాక్షికం చైవ పల్వార్ద్రం ప్రక్షిప్తే ద్భుధః. 155

జలేన మర్దయిత్వాథ చణమాత్రా వటికృతా,
నిహంతి గర్భిణీరోగం భాస్కరస్తిమిరం యథా. 156

తా. త్రికటుకములు 3 భాగములు, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము ౪ భాగములు, జాజి మొగ్గలు, లవంగములు ఇవి దినుసుకు 3 కర్షములు, శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము ౪ పలము - ఇట్లుల వీనినెల్ల భిల్వములోనునిచి ఉష్ణోదకముతో మర్దించి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి సేవించిన సూర్యుఁ డుదయించుటచే నంధకారము దొలంగుభంగి, గర్భిణిరోగము హరించును.

❧ బృహత్సూతివిరోధరసము ❧

శుంఠ్యాభాగో భవేద్రో ద్వ్యాభాగౌ మరిచస్య చ,
పిప్పల్యాశ్చ త్రిభాగంస్యా దర్ధభాగం చ రోమకమ్. 157

జాతీరోశస్య భాగౌ ద్వ్యా ద్వ్యాభాగౌ తుత్థకస్య చ,
సింధువారజలేనైవ మర్దయే దేకయామతః. 158

మధునా సహ భోక్తవ్యం సూతికాతంకనాశనమ్. (నిత్యనాభీయే)

తా. శొంతి ౧ భాగము, మిరియాలు ౨ భాగములు, పిప్పలి 3 భాగములు, పాదరలవణము ౪ భాగము, జాజిమొగ్గలు ౨ భాగములు, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్థము ౨ భాగములు - ఇట్లుల వీనిని భిల్వములో నునిచి వాణిలాకురసముతో నొకరూపము మర్దించి మాత్రలుజేసి తేనెతో సేవించిన సూతికారోగము హరించును.

❧ సూతికారిరసము ❧

రస గంధక కృష్ణాశ్రం తదర్థం మృతతామ్రకమ్. 159

చూర్ణితం మర్దయే ద్యత్నా ద్భేకప్రర్థిరసేన చ,

ఛాయాశుష్కా వటికార్యా ద్విగుంజా ఫలమానతః. 160

క్షీర త్రికటునాయుక్తా సూతికాతంకనాశినీ,
జ్వరం తృష్ణారుచీ శోథం హంత్యసాధ్యం న సంశయః. 161

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన కృష్ణాభ్రకము-ఇవి నును కొక్కొక్కభాగము, తామ్రభస్మము ౪ భాగము-ఇటుల వీనిని చూర్ణముజేసి ఖల్వ యలో నునిచి మండుకపర్ణిరసముతో మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి పందొకపానిని త్రికటుకములపాలతో నూరి యీయనుపానముతోడ సేవించిన అసాన్మైస సూతికారోగము, జ్వరము, దష్టి, అరుచి, శోథ - వీనిని నిశ్చయముగ హరింప యును.

❀ సూతికాహరరసము ❀

లవంగం రస గంధౌ చ యవతౌరం తథాభ్రకం,
లోహం తామ్రం సోమకం చ పలమానం సమాహరేత్. 162

జాతీఫలం కేసరామ్లు వరాంగై లేయ ముస్తకం,
ధాతకీంద్రయవా సాతా శృంగీ బిల్వం చ వాలకమ్. 163

కర్ణప్రమాణం సంచూర్ణ్య సర్వమేకత్ర కారయేత్,
బదరాస్థ్యా ప్రమాణేన వటికాం కాలయేత్సుధీః. 164

గంధాలికాపత్రరసై రనుపానం ప్రదాపయేత్,
సర్వాతిసారశమనం సర్వశూలనివారణమ్. 165

సూతికా శోథ పాడుఘ్నం సర్వజ్వరనివారణం, (ఆయుర్వేదే)

తా. లవంగములు, శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, యవతౌరము, భ్రకభస్మము, తామ్రభస్మము, గుమ్మడు - ఇవి దినుసు కొక్కొక్కపలము, జాజికాయ, గాదీఫలము, లవంగపుచెక్క, కూతురుబుడమ, తుంగమునైలు, ఆరెపువ్వు, కొడిసెపాల, రుబొద్ది, కర్కాటకశృంగి, మారేడువేరు, కురువేరు - ఇవి దినుసుకు కర్ణప్రమాణము - టుల వీనినెల్ల నేకముజేసి యుష్ణోదకముతో నూరి రేగుగింజంత మాత్రలుజేసి తృణకుగ మరసముతో సేవించిన సర్వాతిసారములు, సమస్తశూలలు, బాలింతరోగము, వాపు, గాండుపు, సర్వజ్వరములు - వీనిని హరింపజేయును.

❀ స్తనరోగనిదానము ❀

సక్షీరౌవాప్యదుగ్ధౌ వా దోషః ప్రాప్య స్తనౌ స్త్రియః. 166

ప్రదూష్య మాంసరుధిరే స్తనరోగాయ కల్పతే,
పంచానామపి తేషాం హి రక్తజం విద్రధిం వినా. 167

లక్షణాని సమానాని బాహ్యవిద్రధిలక్షణైః, (మాధవనిదానే)

తా. వాతాదిదోషంబులు దుష్టంబులై గర్భిణికిగాని, లేక ప్రసవించిన స్త్రీకిగాని, సులయందు జేరి వానియందలి మాంసరక్తముల జెఱచి వాత, పిత్త, కఫ, సన్నిపాత తుకభేదములవలన నైదువిధములైన స్తనరోగముల గలుగంజేయును. ఇవి రక్త ధిలక్షణహీనంబులై తక్కినవి బాహ్యవిద్రధిలక్షణయుక్తంబులై యుండును.

— స్తనరోగచికిత్స —

లేపా విశాలపూలేన హఃతి పీడాం స్తనోత్థితామ్. 168

తా. పావరవేరును గంధముదీసిగాని, (లేక అడవిప్రత్తిగింజలనేని, లేక సొరకాయనేని, గోధుమగంజితో నూరిగాని) లేపనముజేసిన స్తనసంబంధమైనపీడ హరించును.

— వాతాదిదుష్టదుగ్ధలక్షణము —

కషాయం సలిలప్లావి స్తన్యమూరుతదూషితం,
కట్వష్టు లవణం పీత రాజమత్పిత్తసంజ్ఞితమ్. 169

కఫదుష్టం ఘనం తోయే నిమజ్జతి సుపిచ్ఛిలం,
ద్విలింగం ద్వంద్వజం విద్యా త్వర్వలింగం త్రిదోషజమ్. 170

తా. ఒగరుగ, నీళ్ళలోవేసిన తేలునదిగ నుండుపాలు వాతదుష్ట మనియు, కార, పుల్లగ, ఉప్పుగ, వైన పచ్చనిరేఖలుగలదిగ నుండుపాలు పిత్తదుష్ట మనియు, నీళ్ళలోవేసిన మునుగునదిగ, బంకగనుండుపాలు కఫదుష్ట మనియు, రెండుదోషములం గలపాలు ద్వంద్వదుష్ట మనియు, మూడుదోషలక్షణములంగలది త్రిదోష మనియు తెలియవలయును.

— వాతరోగ స్తన్యచికిత్స —

జాతే వాతాత్తకే స్తన్యే దశమూలం త్ర్యహం పిబేత్,
వాతవ్యాధిహరం సర్పిః సీత్యా మృదువిరేచయేత్. 171

తా. వాతదోషమువలన స్తన్యము దుష్టంబైయుండిన ఘూడుదినములు దశల కషాయమును పానము జేయించుటయేగాక వాతహరఘృతపానమువలన లఘువుగ పనంబులు చేయించవలయును.

— శుద్ధదుగ్ధలక్షణము —

అదుష్టం చాంబునిక్షిప్త మేకీభవతి పాండురం,
మధురం చావివర్ణం చ తత్ప్రసన్నం వినిర్దిశేత్. 172

తా. పాలను ఉదకములోవేసిన నీళ్ళతో గలసి తెల్లగ, మధురరసముగలదిగ నై యు జెందకుండిన శుద్ధమైన దని తెలియవలయును.

—ॐ కఫదుష్టస్తన్యచికిత్స ॐ—

కఫే దుష్టే ఘృతం వేయం యష్టి సైంధవసంయుతం,
రామపుష్పై స్తనౌ లింపే చ్చిశోశ్చ దశనచ్ఛదౌ.

173

సుఖమేవం వమేద్బాలః కఫకోపశ్చ శామ్యతి,

తా. కఫమువలన స్తన్యము దుష్టమైన అతిమధురచూర్ణమును, సైంధవలక్షణ చూర్ణమును నేతితో గలిపి త్రాగించుటయేగాక అశోకపుష్పమును నూరి స్తనములయందును, శిశువుయొక్క పెదవియందును, లేవనముజేసిన శిశువునకు సుఖముగ వమనంబై కఫప్రకోపము శమించును.

—ॐ సిత్తస్తన్యదుష్టచికిత్స ॐ—

పిత్తే దుష్టే మృతా భీరు ఁటాలం నింబ చండనమ్.

174

ధాత్రిం కుమారం చ పిబే క్వాథయిత్వా సశర్కరం,

తా. సిత్తమువలన స్తన్యము దుష్టమైన తిప్పతీగె, పిల్లిపీచర, చేదుపొట్టు, వేప, చండనము అనువానిని కషాయము గాచి అందు శర్కరగలిపి స్త్రీ, శిశువు లిరువురికి పానము జేయింపవలయును.

—ॐ స్తన్యజననవిధి ॐ—

భూమికూశ్చాండమూల్యక్షీరపిష్టస్య యో రసః

175

పిబే త్సశర్కరం తస్యాః క్షీరం బహువివర్ధతే,

తా. నేలగుమ్మడుగడ్డను పాలతో నూరి దానిరసమును పిండికొని అందు శర్కర గలిపి త్రాగిన పాలు పృథ్విజెందును.

—ॐ శతావరీపానము ॐ—

శతావరీ క్షీరపిష్టా పీతా స్తన్యవివర్ధినీ.

176

కవోష్ణం కణయా పీతం క్షీరం క్షీరవివర్ధనం,

తా. పిల్లిపీచరవేళ్ళను పాలతో నూరి త్రాగినను, లేక మందోష్ణముగనుండు పాల యొక్క పిష్పలిచూర్ణము గలిపి త్రాగినను పాలు పృథ్విజెందును.

—ॐ సోమరోగనిదానము ॐ—

శోకాచ్ఛ్రిమాద్వైవనితాలిసంగా ద్దరేణచాపఃతుభితాస్రవంతి,

దేహస్థితావస్థిముఖం ప్రపన్నాహ్యరుత్కరానిర్దతగంధవర్ణాః.

177

శీతాశ్శితాస్తేనముఖోష్ణతాలు శోషశ్చిరశ్శూలమశక్తతా చ.

జిహ్వవిలేహోవివిధైశ్చభక్త్యైరత్మపితామూర్ఘనజృంభత్పిష్టా.

178

భవే ద్దేహో యమాదేహో నిశ్చేష్టః కష్టఆమయః,

సోమరోగమితి ప్రాహుః దేహసారక్షయంవృణామ్. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శోకము, శ్రమ, అతిమైథునము, విషదోషము అనువానివలన శరీరమం తట చ్యాపిం చియుండునుదకము తోభంజెంది స్రవించి వస్త్రీగతంబై వేదనతోగూడి గంధ వర్ణహితంబై నిర్మలమై చల్లగ మూత్రద్వారమువలన బైలువెడలును. అందు ముఖము, పెదవి, దవడలు ఎండుట, తలలో సూదులతో బొడుచునటుల నొచ్చుట, సత్వము లేకుండుట, నాలుక బంకగనుండుట, పలువిధభక్ష్యముల సేవించినను తృప్తిలేకుండుట, మూర్ఛ, ఆవలింతలు; దప్పి గలుగుట, శరీరమున నోర్పులేకుండుట, చేష్టావిహీనుఁ డగుట అనునీలక్షణాబులు గలుగును. ఇదియ సోమరోగ మనంబడును. ఇది కష్టసాధ్యము. దీని యందు శరీరమునందలి బలము క్షయించును.

— సోమరోగ చికిత్స —

ధాత్రీఫలస్య స్వరసేన రంభాఫలం మధూకం ససితం పిబేద్వా,
పీతంమధూకం మధుకం విదారిమాషంచదుద్దైస్సహసోమరోగీ.

(భేషజకల్పే)

తా. ఉసిరికపండురసముతో అరటిపండు, ఇప్పుపువ్వు, పంచదార గలిపి త్రాగి నను, లేక ఇప్పుపువ్వు, యష్టికుడుకము, నేలగుమ్మడు అనువానియొక్క మాషప్రమాణ చూర్ణమును పాలలో గలిపి త్రాగినను సోమరోగము హరించును.

ఉశీరం వాలుకా పత్రం కుష్ఠం ధాత్రీ చ మౌసలీ,
నీలా చ రేణుకా ద్రాక్షా కుంకుమం నాగకేశరమ్. 181

పద్మకేశరకందం చ కర్పూరం చందనద్వయం,
వ్యోషా మధూకం లాజాశ్చ హ్యశ్వగంధా శతావరి. 182

గోతురం కర్కటాఖ్యం చ జాతీ తక్కిలమేవ చ,
ఏతాని సమభాగాని ద్విగుణా మృతశర్కరా. 183

మధ్యాజ్యసితయాయుక్తం భక్షయే త్ప్రితరుత్థితః,
క్షయం చ రక్తపిత్తం చ పాదదాహ మస్పృగ్ధరమ్. 184

మూత్రాఘాతం మూత్రదోషం కృచ్ఛం వై వాతకుండలీం,
వినిహన్యా త్ప్రేమహంచ సోమరోగం హలీమకమ్. 185

సర్వాంగదాహశమనం రక్తస్రావామయేషు చ, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. పట్టివేరు, కురువేరు, అకుపత్రిక, చెంగల్వకోష్ఠ, ఉసిరికవరుగు, నేలతాటి గడ్డలు, ఏలకులు, రేణుకలు, ద్రాక్ష, కుంకుమపువ్వు, నాగకేశరములు, తామరకేశర ములు, తామరగడ్డలు, కర్పూరము, చందనము, రక్తచందనము, త్రికటుకములు, ఇప్పు పువ్వు, పేలాలలు, పెన్నేరుగడ్డ, పిల్లిపీచర, పల్లేరు, కర్కాటకశృంగి, జాచిమొగ్గలు,

తక్కిలపుట్టు - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చెడింతలు తిప్పనత్తు గలిసి తేనె, నెయ్యి, పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ ప్రాతఃకాలమున సేవించిన త్షయము, రక్తపిత్తము, కాళ్ళమండలు, అస్యగర్భము, మూత్రాఘాతము, మూత్రదోషము, మూత్ర కృచ్ఛము, వాతకుండలి, ప్రమేహము, సోమరోగము, హలీమకము, సర్వాంగ తాపము, రక్తసావరోగములు - వీనిని హరింపజేయును.

❧ గర్భిణీరోగములయందు పథ్యము ❧

శాలయష్టష్టికా ముద్గ గోధూమా లాజసక్తవః. 186

నవనీతం ఘృతం క్షీరం రసాస్పమధుశర్కరాః,
పనసం కాదళం ధాత్రి డ్రాక్షాష్టం స్వాదుశీతలమ్. 187

కస్తూరీ చందనం మాలా కర్పూరం మధులేపనం,
చంద్రికాన్నాన మభ్యంగో మృదుశయ్యా హిమానిలాః. 188

సంతర్పణం ప్రియాశ్లేషో విహారాశ్చ మనోరమాః,
ప్రియంకరంచాన్న పానంగర్భిణీనాం హితం సదా. (మాధవనిదానే) 189

తా. ౧౦ దినములకు ఫలించెడి పడ్లబియ్యము, పెసలు, గోధుమలు, పేలపిండి, వెన్న, నెయ్యి, పాలు, తేనె, పంచదార అనువానితో గూడియుండురసములు, చనస పండు, అరటిపండు, ఉసిరికపండు, పుల్లద్రాక్షపండు, తీపిగలపదార్థములు, శీతకరపదార్థములు, కస్తూరి, చందనము, పుష్పమాల, కర్పూరము, తేనె, లేపనము, పెన్నెల, స్నానము, అభ్యంగనము, మృదువుగ నుడువడక, చల్లనిగాలి, తృప్తికరమైన యన్నము, ప్రియాలింగనము, మనోహరమైనవిహారము, ప్రియమైనయన్న పానములు - ఇవి గర్భిణీ రోగములయందు చెల్లపుడు హితకరంబులు.

❧ గర్భిణీరోగములయందు దపథ్యము ❧

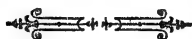
స్వేదనం వమనం క్షౌరం కదన్నం విషమాశనం,
అపథ్యమిద ముద్ధిష్టం గర్భిణీనాం మహర్షిభిః. 190

సూతికాభ్యేషం రోగేషు వాతశ్లేష్మోద్భవేషు చ,
తత్ర రోగానుకల్పేన పథ్యాపథ్యాని నిర్దిశేత్. 191

తా. వేడిగా నొత్తడము నిచ్చుట, వాంతి, క్షౌరము, కుత్సితాన్నము, విషమాశనము - ఇవి గర్భిణీస్త్రీల కపథ్యకరంబులు. మఱియు సూతికారోగము, వాతకఫాత్మక రోగము అనువానియందు యుక్తానుసారముగ పథ్యము నొసంగవలయును.

షో డ శ ప్ర క ర ణ మ్.

సప్తదశ ప్రకరణము.

నేత్రరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. వీరభద్రం విరూపాక్షం నారసింహమదాంతకం,
అహిభూషం శుభాకారం భజేహం వీరశేఖరమ్.

1

తాత్పర్యము. విషమదృష్టిగలవాడు, నృసింహునిమదము నణచినవాడు, సర్పములే భూషణముగఁగలవాడు, మంగళకర్మమైన యాకారముగలవాడు, శూరాగ్రగణ్యుడు నగు వీరభద్రుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠమైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క సప్తదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

— నేత్రరోగసంఖ్య —

కృష్ణే పంచనవైవసంధిషు దశత్రీణ్యత్ర శుక్లేఽఖలే,
జాతాష్టాదశవర్తజాః ఖలు చతుర్వింశాస్తథా వింశతిః,
సప్తాతంతయుతౌ శ్చతుర్నవతి రిత్యక్ష్యోరశేషామయాః
యోవేత్తివ్యవహర్తు మేషవిదుషామగ్రేసమర్థోభవేత్. (సిద్ధపార్థవే)

తా. నేత్రములయందు జనించురోగములు ౯౪ విధంబులు. అందు కంటినల్లగుడ్డు నందు ౫, సంధులయందు ౯, తెల్లగుడ్డునందు ౧౩, నేత్రములయందంతట ౧౬, కంటి టెప్పలయందు ౨౪, నేత్రనాడులయందు ౨౭, అన ౯౪ విధంబులు. వీనిభేదముల నెఱింగి చికిత్సించువాడే వైద్యులలో శ్రేష్ఠుడును.

— అభివ్యందభేదము —

వాతపిత్తకఫాద్రక్తాదభివ్యంద శ్చతుర్విధః,
తత్ర తానుచిత్రైః పత్రైర్భగ్నీయా త్రిదిపం భిషక్. (సిద్ధపార్థవే)

తా. * అభివ్యందము వాత, పిత్త, క్షేష్ఠ, రక్తభేదములవలన నాలుగువిధంబులు. (అందు వాతాభివ్యందమున నేత్రము లెఱునై నీరు గారుచు పోట్లతో గూడియుండును. పిత్తాభివ్యందమున కన్ను లెఱునై కడుమంటలతోడం గూడి మెరమెరలాడుచుండును. క్షేష్ఠాభివ్యందమున కండ్లు పుసిగట్టి దురదతో గూడియుండును. రక్తాభివ్యందమున కండ్లలో

* అభివ్యంద మన - నేత్రముల నీరు గార్చుట.

దుర్జ్వాసము పెరిగియుండును.) వానియందు దోలత క్రానుగాకును గట్టి పిదప ఉమ్మె కును, తమలపాకును మూడుదినములు గట్టిక నేత్రాభివ్యంధము ఛారించును.

❧ నేత్రరోగనిదానము ❧

ఉష్ణాభిత ప్తస్యజలప్ర వేశా దూరేక్షణాత్స్వప్నవిపర్యయాచ్చు,
స్వేదేత్రజోధూమనిషేనణాచ్చ ఛర్దేర్విఘాతాద్వమనాతియోగా
ద్రవాన్నపానాతినిషేనణాచ్చ విఘ్నాత్ర వాతక్రమనిగ్రహాచ్చ,
ప్రసక్తసంరోదనశోకశోపా చ్ఛిరోభిఘాతాదతిమద్యపానాత్.
తథాబుతూనాంచవిపర్యయేణక్లేశాభిఘాతాదతిమైథునాచ్చ,
బాష్పగ్రహత్సూక్ష్మనిరీక్షణాచ్చ నేత్రేవికారాస్తనయంతిదోషాః.

(ఆయుర్వే

తా. ఎండలో నొడలిని గాచికొనినపిదప శీతోదకముతో బ్రవేశించుటః
(అనఁగా శరీరము చలివలన వ్యాప్తంబై శరీరమునందలి ముష్ణమూర్ధ్వగతంబై నేత్ర
యందలి తేజస్సును పరాభవపఱచి నేత్రరోగమును గలుగఁజేయుననుట) దూరః
నుండు పదార్థములం జూచుట, స్వప్నవిపర్యయము (అనఁగా పగలు సిద్ధించుట, రా
యందు జాగరణముసేయుట), కండ్లయం దావిరి దగులుట, లేక చెమటపట్టి కంటి
జీర్ణంబగుట, కంటిలో దుమ్ముపడి యందు నిలిచియుండుట, పొగదగులుట, వాంతి వే
నడ్డగించుట, అధికముగ వమనంబులగుట, ద్రవముగనుండు నన్నపానాదుల మిక్
ముగ నేపించుట, చుల, మూత్ర, అపానవాతవేగము నడ్డగించుట, ఎల్లపుడు కం
విడుచుట, దుఃఖించుట, శోపమునుజెందుట, తలమై నభిఘాతమును జెందుట, మిక్
ముగ మద్యపానముసేయుట, శీతకాలమున ఉష్ణము, ఉష్ణకాలమున శీతలము గలు
క్లేశము (అనఁగా మనోదుఃఖమునుగాని, లేక కామాదిదుఃఖములనుగాని) జెందుట,
ఘాతము (అనఁగా పీడనుగాని, లేక దుఃఖమునుగాని) జెందుట, మిక్కుటముగ మై
ముసేయుట, కంటిసిరుయొక్క వేగము నడ్డగించుట, సూక్ష్మపదార్థములం జూచుట -
కారణములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకొపించి నేత్రరోగములను గలుగఁజేయు
యవి. మఱియు (సుశ్రుతే. స్తో. "సిరాసుసారిభిర్దోషైః ద్విగుణైరూర్ధ్వమాశ్రి
జాయంతే నేత్రభాగేమరోగాః పరమదారుణాః." అనఁగా ప్రకొపించిన వాతా
షములు కంటిసిరలయందు వ్యాపించి వాత, పిత్త, కఫ, రక్త, సన్నిపాత, ఆగంతకభే
లవలన ౭౬ విధంబులుగ భయంకరమైన నేత్రరోగముల గలుగఁజేయుననుట సుశ్రు
చార్యునియొక్కమతము.)

❧ అభివ్యంధరోగములు ❧

వాతా త్పితృత్కఫా ద్రక్తా దభివ్యంధ శ్శతృర్విధః,

ప్రాయేణ జాయతే ఘోర స్వర్వనేత్రామయాకరః.

8

తా. అభివ్యంధోరోగము వాత, పిత్త, కఫ, రక్త భేదములవలన నాలుగువిధం బులు. వానివేదనను నహించుట గడునశక్యము. ఇది అభిమంథాది సర్వనేత్రరోగములకు నుత్పత్తిస్థానంబు. (ఇక సర్వనేత్రములయందు జనించు రోగముల వచించెదను)

— వాతాభివ్యంధలక్షణము ౧ —

నిస్తోదనస్తంభవరోమహర్ష పారుష్యశిరోభితాపః,

విశుక్కుభావ శ్శిశిరాశ్రుతాచ వాతాభిపన్నే నయనేభవంతి.

తా. నూదులతో బాడుచునటుల పీడగలుగుట, నేత్రములు జడముగనుండుట, శరీరమున రోమాంచముగలుగుట, కంటిజెప్ప లూరసికొనుట, కఠినముగ నుండుట, శిరము వేడిగనుండుట, నేత్రము తెండియుండుట, నేత్రములయందు చల్లనినీరు గారుట-ఈలక్షణములుగలది వాతాభివ్యంధమని తెలియవలయును.

— పిత్తాభివ్యంధలక్షణము ౨ —

దాహస్త్రపాకౌశిశిరాభినందో ధూమాయనంబాష్పసముచ్చ్రయశ్చ

ఉష్ణాశ్రుతాపీతకనేత్రతాచ పిత్తాభిపన్నే నయనేభవంతి

10

తా. మిక్కుటముగ నుండుట, నేత్రములచుట్టు కురుపులు జనించుట, నేత్రములయందు శీతపదార్థమును పూయుటయం దిచ్చగలుగుట, నేత్రముల పొగ వెడలుట, నేత్రములయందెల్లపు డొకింతవేడిగ నీరు ప్రవిండుట, నేత్రములు పచ్చగనుండుట - ఈలక్షణములుగలది పిత్తాభివ్యంధమని తెలియవలయును.

— కఫజాభివ్యంధలక్షణము ౩ —

ఉష్ణాభినందోగురు తాక్షిశోధః కంఠూపదేహవలీశీతతాచ,

ప్రావోబహుఃపిచ్ఛిలవచాపి కఫాభిపన్నే నయనేభవంతి.

11

తా. కంఠకావిరి నివ్వవలయున నెడియిచ్చ, జడత్వము, నేత్రములయందు వాపు, దురదగలుగుట, నేత్రములు బుకగ చల్లగ నుండుట, మిక్కుటముగ బుకగనుండు నీరు గారుట-ఈలక్షణములుగలది కఫాభివ్యంధమని తెలియవలయును.

— రక్తాభివ్యంధలక్షణము ౪ —

తామ్రాశ్రుతాలోహితనేత్ర తాచ రాజ్యస్సమంతాదతిలోహితాశ్చ

పిత్తస్యలింగానిచయానితాని రక్తాభిపన్నే నయనే భవంతి.

12

తా. కంటిలో నెఱ్ఱనినీరు గారుట, నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట, కంటిచుట్టు యెఱ్ఱగనుండురేఖలు వ్యాపించియుండుట, పిత్తాభివ్యంధలక్షణయుక్తంబుగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలది రక్తాభివ్యంధమని తెలియవలయును.

వృద్ధైరేతై రభిష్యందై ర్న రాణామక్రియావతాం,

తావంత స్త్వధిమంథాస్త్వర్నయన్తే తీవ్ర వేదనాః. (గ్రంథాంతరే)

తా. అభిష్యందరోగమున ఉపచారము సేయంబడకుండుటచే వృద్ధిజెంది రభిషములైన * అధిమంథరోగముల గలుగంజేయును. దానిసంబంధమువల్లన తీవ్రములయందు తీవ్రవేదన గలుగును. అధిమంథసామాన్యలక్షణము.

ఉత్పాట్యత ఇవాత్యర్థం నేత్రం నిర్వృత్యతే తథా,

శిరస్సోర్ధంచ తం విద్యా దధిమంథం స్వలక్షణైః.

14

తా. శిరముయొక్క అర్థభాగము వగలగొట్టినటుల నొచ్చుట, కండ్లలో నిసుకపోసినటుల గడువేదనగలుగుట, రోగ ప్రభావమువలన నర్థతలయందు వేదనగలుగుట - ఈలక్షణములగలది అధిమంథమని తెలియవలయును. మఱియు దీనియందు వాతాభివ్యంధలక్షణములే గలిగియుండును.

❧ దోషభేదమువలన కాలావధి ❧

హన్యాదృష్టిం శ్చైష్టికస్సప్తరాత్రాద్యోధీమంథోరక్షజఃపంచరాత్రాత్
షడ్రాత్రాద్వావతికోవైనిహన్యాన్నిభ్యాచారాత్రైత్తికస్పద్యవప.

తా. శ్చైష్టిక అధిమంథము 3 దినములకు, రక్షజ అధిమంథము ౫ దినములకు వాతిక అధిమంథము ౬దినములకు, వైత్తిక అధిమంథము మిథ్యోపచారములవలన తత్కాలమున(అనఁగా మూడుదినములలో) కండ్లదృష్టిని నశింపఁజేయును. (కావున లంఘన, ప్రతీపాదిక్రియార్థంబై అంజననిషేధార్థంబై వ్యాధిస్వభావమునుబట్టి కాలావధిజెప్పబడియెను.

❧ ఆమనేత్రలక్షణము ❧

ఉదీర్ణవేదనం నేత్రం రాగోద్రేకసమన్వితం,

ఘర్ష నిస్తోద శూలాశ్రు యుక్త మామాన్వితం విదుః.

1

తా. నేత్రములు మిక్కుటముగ వేదనాయుక్తంబులై కడునెఱ్ఱనై యిసుకపోనటుల గరగరలాడుచు సూదులతో బొడుచునటుల వేదనగలవై చురుకుతోగూడ నీరగోర్పుచుండిన ఆమయుక్తనేత్రములని తెలియవలయును. (ఈలక్షణము అంజనాది నిరోధముకొఱకై, లఘున్నము నిచ్చుటకై జెప్పబడియెను.)

❧ నిరామలక్షణము ❧

మందవేదనతా కంఠా స్పంరంభాశ్రు ప్రశాంతతా,

ప్రసన్నవర్ణతాచాక్ష్యో స్పంపకృం దోషమాదిశేత్.

1

* అధిమంథ మన కండ్లు కలకబారి పోట్లు గలుగుట.

తా వేదన, దురద తగ్గి వాపుతీసి నేత్రములు నిర్మలముగనుండిన దోషముఁ కక్ష్మ మైనదని తెలియవలయును.

❧ శోఫయు క్తఅక్షిపాతలక్షణము ❧

కంఠూపదేహశ్రుయుతః పక్షోద్బంధసన్నిభః,
సంరంభీ పచ్యతే యస్తు నేత్రపాక స్సశోఫజః.
శోఫహీనాని లింగాని నేత్రపాకే త్వశోఫజే,

18

తా. నేత్రములయందు వాపు జనించి పండుటవలన పండిన మేడిపండుతో సమానంబై దురదగలిగి జిగటగ నీరు గారిన శోఫజన్యనేత్ర పాకమని తెలియవలయును. మఱియు వాపులేక నేత్ర పాకముకలిగి తక్కినలక్షణములతో గూడియుండిన త్రిదోష జనితఅధిమంథమని తెలియవలయును.

❧ వాతాధిమంథలక్షణము ❧

ఉవేక్షణాదక్షియదాధిమంథో వాతాత్తకస్సారయతిప్రసహ్య,
రుజాభిర్గ్రాభిరసాధ్యవీష హతాధిమంథఃఖలునేత్రరోగః.

19

తా. వాతజ అధిమంథమునకు జికిత్సంజేయక నుపేక్షించుటవలన నేత్రములు శోషించి దానివలన సూదులతో బొడుచునటుల వేదన, తాపము మొదలగు కడూపీడలు గలుగును. ఇదియ హతాధిమంథ మనంబడును. ఈ నేత్రరోగం బసాధ్యము.

❧ వాతపర్యయలక్షణము ❧

వారంవారంచ పర్యేతి భ్రువా నేత్రేచ మారుతః,
రుజశ్చ వివిధాస్తీవా స్పృజ్జేయో వాతపర్యయః.

20

తా. వాతము క్రమముగ పలుమారు కనుబొమలయందుజేరియందుండి నేత్రము లయందు పలుమారు వ్యాపించి పలువిధములైన తీవ్రపీడల గలుగఁజేసిన వాతపర్యయ మనంబడును.

❧ శుష్కాక్షిపాకలక్షణము ❧

యత్కూణితం దారుణరూక్షవర్ణ సందహ్యతేచావిలదర్శనంచ,
సుదారుణాయత్ప్రతిబోధనేచ శుష్కాక్షిపాకోపహతంతడక్షి.

తా. నేత్రములు మూతపడి తెప్పలు కఠినంబులై రూక్షముతోగూడినవై మంటలుపెచ్చుట, నేత్రములు లోనికేగుట, తెరచుట కశక్యంబగుట-ఈలక్షణములు గలది శుష్కాక్షిపాకమని తెలియవలయును. ఇది రక్తదోషమువలన గలుగును.

❧ అన్యతోవాతలక్షణము ❧

యస్యావటూకర్ణ శిరోహనుస్థో మన్యాయతోవాప్యనిలోఽన్యతోవా,

కుర్యాద్రుజంవై భ్రువిలోచనేన తమన్యతో వాతముదాహరంతి. ౧

తా. ముచ్చిలిగుంట, చెవులు, శీర్షము. *కటుమర్లు, పెడతల, పెద్దనరము అనువా-
యందేని, ఇతరస్థలములయందేని యుండువాతము కనుబొమలమధ్యమునగాని, నే-
నేత్రములయందుగాని తోడ, భేదాదిపీడల గలుగఁజేయును. ఈరోగమును అన్యత
వాతమని వచించెదరు.

— ఆష్టాధ్యుషితలక్షణము ౧ —

శ్యావం లోహితపర్యంతం సర్వంచాక్షి ప్రపచ్ఛతే,
సదాహ శోభం సస్రావ మష్టాధ్యుషితమష్టుతః.

తా. మధ్యమున నొకింత నీలవర్ణముగ, చుట్టు ప్రక్కల యెఱ్ఱగనుండినదై స-
నేత్రము పండుట (పండుట అనగా వనపుఛాయగల కురుపులులేచుట), ఒకింతతాపః
వాపు గలుగుట, నీరుగారుట-ఈలక్షణములుగలది ఆష్టాధ్యుషితమని తెలియవలయు
ఇది పులుసుగల భోజనాదుల మిక్కుటముగ నేవించుటవలన జనించును.

— సిరోత్పాతలక్షణము ౧ —

అవేదనా వాపి సవేదనావా యస్యాక్షిరాజ్యోహిభవంతితామ్ర-
ముహుర్విరజ్యంతిచయాస్సతాదృ గావ్యధిస్సిరోత్పాతఇతి ప్రదిప్టః

తా. నేత్రమునందుండుసిరలు వేదనారహితంబులై గాని, లేక వేదనాయు-
బులై గాని, యెఱ్ఱనై పలుమారు అధికాధికముగ యెఱ్ఱగ నగుచుండిన సిరోత్పాతః
తెలియవలయును. (ఇది రక్తదోషమువలన జనించును.)

— సిరాహర్షలక్షణము ౧ —

మోహాత్సిరోత్పాతఉపేక్షితస్తు జాయేతరోగస్తు సిరాప్రహర్షః,
తామ్రాసమచ్ఛం స్రవతిప్రగాఢం తథానశశోత్యభివీక్షితుంచ

తా. అవివేకమువలన సిరోత్పాతరోగమునకు జిశ్ఞంజేయక ఉపేక్షించు
సిరాప్రహర్షమనురోగము జనించును. దీనియందు నేత్రములయం దెఱ్ఱగ, స్వచ్ఛః
నీరును గార్చుచుండుటవలన నేత్రములు తెరచి చక్కగ చూచుట కశక్యంబుగ నుండ
(ఇటుల నేత్రమునందంతట జనించును. ౧౬ విధంబులగు రోగలక్షణంబుల జె-
బడియెను.)

నల్లగుడ్డునందు జనించురోగములు

— సప్తజాతుక్రలక్షణము ౧ —

నిమగ్నరూపంతుభ వేద్ధిక్వణ్ణే సూచ్యేవవిధం ప్రతిభాతియదైవ

* కటుమర్లు అనగా—కంటికిందమొదలుకొని చెక్కిళ్ళపార్శ్వభాగము.

స్రావం స్రవేదుష్ణమతీవయచ్చ తత్సప్రణంశుశ్రుముద్యాహరంతి

తా. (నేత్రములయొక్క నల్లగుడ్డునందు జనించురోగము సప్రణశుక్ల మనండును.) నేత్రములయొక్క నల్లగుడ్డునందు పువ్వుజనించి లోన మునిగినట్లుగ, మధ్య గాగమున సూదితో బెజ్జమువేయఁబడినట్లుగ నుండినదై అత్యుష్ణముగ, మిక్కుటముగ యను గార్చుచుండిన సప్రణశుక్ల మనంబును. (దీనిలో పీడగలిగియుండును. తృతమున డగలుగుట సహజంబే యను నేత్రములవంటి సుకుమారస్థలంబున గలిగెడి విశేషపీడను హించుట కశక్యంబని భోజాదికులు వ్రుణించెదరు. ఈవ్రణశుక్లం బసాధ్యము. యన నవ స్థాభేదమువలన ఒకానొకపుడు సాధ్యంబగును. అవస్థాభేదం బెద్ది యనిన.

అవస్థాభేదసాధ్యశుక్ర వివరణము

దుష్టేస్సమీపేనభవేత్తుయత్తు వచావగాఢం వచసంస్రవేద్ధి,
అవేదనంవా నచయుగ్తశుక్రం తత్స్నిగ్ధిమాయాతి కదాచిదేవ 27

తా. పువ్వు దృష్టికి సమీపమున గలుగక, లేక లోతుగ వ్యాపించక, లేక కడు గ్రావము పోట్లులేకయుండెడి శుక్ర మొకానొకప్పుడు సాధ్యంబగును. మఱియు రెండు శుక్రములు జనించిన యసాధ్యంబు.

అప్రణశుక్ర లక్షణము

స్యంధాత్తకంకృష్ణగతం సచోషం శంఖేందుకుందప్రతిభావభాసం,
వైహాయసాభ్రప్రతనుప్రకాశ మథాప్రణంసాధ్యతమంవదంతి.

తా. అభివ్యంధమువలన జనించి కంటియొక్క నల్లగుడ్డునందు చోషముతో గాడి శంఖము, చంద్రుడు, మొల్లపువ్వు అనువానివలెనే తెల్లనై ఆకాశమునందుండు హిమమువలె సూక్ష్మప్రకాశముగలదై ప్రణరహితంబై యుండుశుక్రము సుఖసాధ్యమని చించెదరు.

అప్రణశుక్రకృచ్ఛసాధ్యత్వము

గంభీరజాతంబహుళంచశుక్రం చిరోత్థితంవాపివదంతికృచ్ఛమ్. 29

తా. కంటినల్లగుడ్డునందు రెండుపొరలకులోన జనించి వికాలంబై బహుకాలము కు ముందు జనించియుండు శుక్రము కష్టసాధ్యంబు.

అప్రణశుక్రసాధ్యత్వము

విచ్ఛిన్నమధ్యంపిశితావృతంవా చలంసిరాసూక్ష్మమదృష్టికృచ్చ,
ద్విత్వగతం లోహితమంతతశ్చ చిరోత్థితంచాపి వివక్షనీయమ్. 30

తా. శుక్రయొక్క మధ్యమునందుండు మాంసముకరిగి దానివలన చిత్రము అనఁగా మధ్యమునందు కల్లము) గలదిగగాని, లేక శుక్రమునకుచుట్టూ మాంసము

పెరిగి చలనముగలదిగగాని నుండినదై సిరలవలన వ్యాప్తంబగుటవలన సూక్ష్మమై దృష్టిని నశించు జేయుచు రెండవపటమునందు వ్యాపించి చుట్టుప్రక్కలెట్లునై జనించి చిరకాలం బైయుండు శుక్రము అసాధ్యంబు. అట్లగుటచే దానిని వర్జింపవలయును.

— ౧౩ ప్రకారాంతర అవణశుక్రాసాధ్యత్వము ౧౩ —

ఉష్ణాశుపాతఃపిటికాచనేత్రే యస్మిన్భవేన్దుర్గనిభంచశుక్రం,
తద్యథ్యసాధ్యం ప్రవదంతి కేచిదన్యచ్ఛయత్తిత్తిరిపక్షేతుల్యమ్.

తా. నేత్రములయొక్క రెండవపటమునందు శుక్రము వ్యాపించుటవలన కడుపేడిమిగ అశువులు స్రవించుటయేగాక సన్ననిగుల్లలవలన వ్యాప్తంబై పెసరపప్పుతో సమానంబైన శుక్రముగలిగిన యసాధ్యము. మఱియు నాశుక్రము తిత్తిరిపక్షేయొక్క టెక్కవర్ణముతో సమానముగనుండిన అసాధ్యమని కొందఱు వచించెదరు.

— ౧౪ అక్షిపాకాత్యయలక్షణము ౧౪ —

శ్వేతస్సమాక్రామతీసర్వతోహి దోషేణయస్యాసితమండలంతు,
తమక్షిపాకాత్యయమక్షిపాకం సర్వాత్తకంవర్జయితవ్యమాహుః.

తా. కంటియొక్కనల్లగుడ్డునందు దోషసంబంధమువలన గుడ్డునందంతటశుక్రము వ్యాపించిన సన్నిపాతజ అక్షిపాకాత్యయ మనంబడును. ఇది అసాధ్యంబగుటచే వైద్యుఁడు వర్జింపవలయును.

— ౧౫ అజాకాజాతలక్షణము ౧౫ —

అజాపురీషప్రతిమోరుజావాక్ సలోహితోలోహితపిచ్ఛిలాశ్రుః,
విగ్రహ్యాకృష్టంప్రచయోభ్యువైతి తచ్ఛాజకాజాతమితివ్యవస్థేత్.

తా. నల్లగుడ్డుయొక్క మూడవపారయందు నాశ్రయించియుండెడి మేదస్కు ఊటగనై నల్లగుడ్డును పగులఁగొట్టి యెండిన గొట్టెపెంటికవలె నున్నతమై నొప్పి లదై యొకింత నెట్లునై ఎఱ్ఱగ, చిక్కగ, నీరును గార్చుచుండిన అజకాజాత మనంబడును (ఇటుల కంటినల్లగుడ్డునందు జనించు నేత్రరొగములు జెప్పబడియె.)

దృష్టిగతతిమిరరొగములు

— ౧౬ ప్రథమపటలస్థదోషలక్షణము ౧౬ —

ప్రథమేపటలే యస్య దోషాదృష్ట్యాం వ్యవస్థితః,
అవ్యక్తానిచ రూపాణి కదాచిదథ పశ్యతి.

3

తా. నేత్రముయొక్క మొదటిపటమున (అనగా అంతటికి లోపల, వాతా దోషములు వ్యాపించి దృష్టికి వైన నుండును. దానివలన నొకానొకపుడు ఘటపటా పదార్థములు స్పష్టములుగ గనుపించును.

❖ ద్వితీయపటలస్థదోషలక్షణము ❖

- దృష్టి ర్భృశం విహ్వలతి ద్వితీయం పటలంగతే,
మక్షికా మశకా న్కేశా న్జాలకానిచ పశ్యతి. 35
- మండలాని పతాకాంశ్చ మరీచిం కుండలానిచ.
పరిష్కవాంశ్చ వివిధా న్నర్జమభ్రం తమాంసిచ. 36
- దూరస్థానిచ రూపాణి మన్యతేచ సమీపతః,
సమీపస్థాని దూరేచ దృష్టే ర్గోచరవిభ్రమాత్. 37
- యత్తు వానపిచాత్పర్థం సూచీపాశం న పశ్యతి,

అ. 'మండలపటలమున దోషము వ్యాపించుటవలన దృష్టికి పదార్థము బాగుగ గనుపించునందును. ఇట్లనిన నేత్రములకెదుట ఈగలు, దోమలు, వెంట్రుకలు, వలలు, మండలము, పతాకము, కిరణము, కుండలము, నానాప్రకారముగ కప్పలుమొదలగు నతి సుమనస్కరముల, నర్జము, మబ్బు, అంధకారము, ఇది లేకుండునపుడు దృష్టికగుప యిది, దివ్యదృష్టివలన దూరముననుండు పదార్థములు సమీపముగ సమీపముగనుం డునదాదర్శములు దూరముగనుండునటుల దోచుట, కడుప్రయత్నముజేసినను సూచిముఖ ము గనుపించునందుట-అనునీలక్షణములు గలుగును.

❖ తృతీయపటలస్థ తిమిరలక్షణము ❖

- దృష్టిం పశ్యతి నాథస్థా త్తృతీయం పటలంగతే.
మహాంత్యపి చ రూపాణి ఛాదితానీవచాంపరైః,
కర్ణనాసాక్షిహీనాని వికృతానీచ పశ్యతి. 38
- యథాదోషంచ రజ్యేత దృష్టిర్దోషే బలీయసి,
అథక్లేమో సమీపస్థ దూరస్థం చోపరిస్థితే 40
- పార్శ్వస్థితే పుష్టోషే పార్శ్వస్థం నైవ పశ్యతి,
సమంతతస్థితే దోషే సంకులీనీవ పశ్యతి. 41
- దృష్టిమధ్యస్థితే దోషే మహద్భ్రష్టంచ పశ్యతి,
ద్విధా స్థితే ద్విధా పశ్యే ద్బహుధా వా నవస్థితే. 42
- దోషే దృష్టిస్థితే తర్య గేకంవై మన్యతే ద్విధా,

అ. మూడవపటలమున దోషము వ్యాపించుటవలన పాదవుగనుండు పదార్థ ములు గనుపించుట, క్రిందనుండుపదార్థములు గనుపించునందుట, పెద్దవిగనుండుపదార్థ ములు చక్రముతో గప్పబడినటుల గనుపించుట, ముఖాలు ముక్కు, చెవులు, కండ్లు లేరీవారుగ, వికారరూపము గలవారుగ గనుపించుట, రక్తమాంససేదాదికసహాయ

మువలనగాని వాతాదిదోషములు బలిష్ఠంబులగుచుండ దృష్టికి వాతాదిదోషములవలె, ఎఱుపు, పసపు, తెలుపు వర్ణములు గలుగుట, దోష మధోభాగమునందుండుటవలన సమీపముననుండు పదార్థములు బాగుగ గనుపించకుండుట, వైభాగమునం దుండుటవలన దూరముగనుండు పదార్థములు బాగుగ గనుపించకుండుట, ప్రక్కలయందుండుటవలన ప్రక్కలయందుండుపదార్థములు బాగుగ గనుపించకుండుట, దోషంబంతట వ్యాపించి యుండుటవలన పదార్థము లాకదానితో నొకటి జేరియుండునటుల గనుపించుట, దృష్టిమధ్యమునందుండుటవలన స్థూలపదార్థములు చిన్నవిగ గనుపించుట, రెండుస్థల లయందు దోషము నిలిచియుండుటవలన రెండురెండుపదార్థములుగ గనుపించుట, దోష మచంచలముగ నుండుటవలన నొకపదార్థం బనేకరూపములు గలదిగ గనుపించుట, దృష్టిగతదోషము అడ్డముగ నుండిన ఒకపదార్థము రెండుగ గనుపించుట-అను నీలక్షణములు గలుగును.

❧ చతుర్థపటలస్థతిమిరలక్షణము ❧

తిమిరాఖ్య స్సవై రోగశ్చతుర్థపటలంగతః. 43

రుణద్ధి సర్వతో దృష్టిం లింగనాశమతఃపరం,
అస్తిన్నపి తమోభూతే నాతిరూఢే మహాగదే. 44

చంద్రాదిత్యౌ సనక్షత్రా వంతరిక్షేచ విద్యుతః
నిర్తలానిచ తేజాని భ్రాజిన్లునిచ పశ్యతి. 45

తా. వాతాదిదోషములు నాలవపటలమును జెందుటచే తిమిర మనుపేరం బరం గుచు దృష్టి సంతట నడ్డగించును. ఇదియ *లింగనాశన మనంబడును. ఇది వృద్ధింజెంద కుండు కాలమున ఆకాశమున చంద్ర, సూర్య, నక్షత్రములు, మెఱుపులు, నిర్తలముగ దీప్తతేజములుగలవిగ గనుపించును.

❧ ప్రకారాంతరలింగనాశస్వరూపము ❧

సవవలింగనాశస్తు నీలికా కాచ సంజ్ఞితః,

తా. తృతీయపటలమున జెందియుండు కాచబిందువు నుపేక్షించుటవలన యది నాలవపటలమును జెందిన లింగనాశనమనియు, నీలికాయనియు జెప్పంబడును. ఇది అసాధ్యము.

తత్ర వా తేన రూపాణి భ్రమంతీవ హి పశ్యతి. 46

ఆవిలా న్యరుణాభాని వ్యావిధ్ధానీవ మానవః,
పితౌ నాదిత్య ఖద్యోత శక్రచాప తటిద్గణాః. 47

*ఇంద్రియశక్తిని నశింపజేయుటచే లింగనాశన మనంబడును.

నృత్యతలైశ్చ శిఖన స్వర్వం నీలంచ పశ్యతి,
కఫేవ పశ్యే ద్రూపాణి స్నిగ్ధానిచ సితానిచ. 48

సలిలస్థావితానీవ పరిజాడ్యాని మానవః,
పశ్యే ద్రక్షేన రక్తాని తమాంసి వివిధానిచ. 49

ససితా న్యథ కృష్ణాని పీత న్యపిచ మానవః,
సన్నిపాతేన చిత్రాణి విప్లుతానిచ పశ్యతి. 50

బహుభాద ద్వితావాపి సర్వాణ్యేవ సమంతతః,
హీనాంగాన్యధికాంగాని జ్యోతీంష్యపిచ పశ్యతి, 51

తా. మైత్రేష్ణుబడిన సర్వపటలములయందు వ్యాపించియుండు వాతదోషము వలన రూపము దిరుగునట్లుగ, కల్పవముగ, ఎఱ్ఱగ, వంకరగ గనుపించును. పిత్తదోషము వలన సూర్యుడు, మిణుగురుపురుగు, ఇంద్రధనస్సు, మెఱుపు అనువానిని, నృత్యముసలు పురట్టి నెమళ్ళను, సర్వవస్తువులను నీలముగ గాంచును. కఫదోషమువలన స్నిగ్ధముగ, తెల్ల గ, నీటిలో ముంచి తీసినట్లుగ, మందముగ గనుపించును. రక్తదోషమువలన ఎఱ్ఱగ, ఒకింత తెల్లగ, నల్లగ, పసుపుగ గనుపించును. సన్నిపాతదోషమువలన చలువిధవర్ణములుగ, వివరి తముగ (అనగా ఒకవస్తువు రెండుగగాని, లేక అనేకరూపములుగగాని) గనుపించును. మఱియు జ్యోతిస్సులు హీనమైన అంగములుగలవిగగాని, లేక అధికాంగములుగలవిగగాని, నానాప్రకారములుగగాని గనుపించును.

❧ పరిష్కాయకలక్షణము ❧

పిత్తం కుర్యాత్పరిష్కాయ మార్పితం రక్తతేజసా,
పీతాదిశస్త్రధోద్యోతా న్రవించాపి సపశ్యతి. 52

వికీర్యమాణా స్థద్యోతైర్వృత్తాం స్తేజోఽభిరేవచ,

తా. పిత్తమరక్తబలమతో మిశ్రమమై పరిష్కాయ యను తిమిరరోగమును గలు గంజేయుచున్నయది. దానిసంబంధమువలన దిక్కులు, ఎండ, సూర్యుడు, వనపువర్ణముగ, మఱియు వృక్షములు మిణుగురుపురుగులు, లేజస్సు అనువానితో వ్యాప్తంబైనవిగ గను పించును.

❧ రాగభేదమువలన లింగనాశవివరము ❧

పక్ష్యామి పద్విధం రాగైర్లింగనాశ మతఃపరమ్. 53

రాగోఽరుణోమారుతజఃప్రదిప్తోఽస్థాయీచనీలశ్చైతత్త్రైవపితౄత్
కఫాన్పితశ్శోణితజస్సరక్త స్సమస్తదోషప్రభవోవిచిత్రః. 54

తా. వర్ణభేదసంఖ్యవలన లింగనాశన మనురోగము ఆరువిధంబులగును. అందు వాతజలింగనాశనం బెఱ్ఱగనుండును. పిత్తజలింగనాశనము పచ్చగ, నీలముగనుండును. కఫజ

లింగనాశనము తెల్లగనుండును. రక్తజలింగనాశనం బెఱ్ఱగనుండును. సర్వదోషజలింగనాశనములు పలువిధపర్ణములు గలవిగ నుండును.

❧ పరిష్కారముగాగదోషలక్షణము ❶ ❧

అరుణం మండలం దృష్ట్యాం స్థూలకాచారుణప్రభం,
పరిష్కారానిరోగేస్యాన్ మూయి నీలంచ మండలమ్. 55
దోషక్షయో త్కదాచిత్స్య త్వయం తత్ర ప్రదర్శనం,

తా. పరిష్కారానిరోగమునందు దృష్టికివైన లావుగ, గాఢవలె నెఱ్ఱగ నుండుమండలము జనించి పచ్చగ, నీలముగ నుండును. దానియందు దోషము తగ్గినయెడల ఒకానొకప్పుడు నేత్రములుతనంతట తానేగనుపించును. (ఇచట దోషశబ్దమునకు కొందఱుజన్మాంతరకర్తృమనియు వదించెదరు.)

❧ దృష్టిమండలగతరాగలక్షణము ❷ ❧

అరుణం మండలం వాతా చ్ఛంచలం పరుషం తథా. 56

పితౄ న్దండలమానీలం కాంస్యాభం పీతమేచచ,
శ్లేష్మణా బహుళం స్నిగ్ధం శంఖ కుందేందు స్థాండురమ్. 57

చలత్పద్మపలాశస్థ శ్శుకో బిందురివాంభసః,
మృద్యమానేచ నయనే మండలం తద్విసర్పతీ 58

ప్రవాళపద్మపత్రాభం మండలం శోణితాత్మకం,
దృష్టిరాగో భవే చ్ఛిత్రో లింగనాశే త్రిదోషజే. 59

యథాస్వం దోషలింగాని సర్వేష్వేవ భవంతి హి,

తా. వాతమువలన దృష్టిమండలము ఎఱ్ఱగ, చంచలముగ గరగరగనుండును. పితృమువలన ఒకింతనీలముగ, కాంస్యమువంటి పర్ణముగలవిగ, లేక పసపుపర్ణముగలవిగ నుండును. కఫమువలన విస్తారముగ, జీగటగ, శంఖము, మొల్లపువ్వు, చంద్రుడు అనవానివలె తెల్లగ నుండును. మఱియు కన్నులనలచిత తామరాకుపై కదలుచుండు తెల్లని నీటిబిందువులవలె ఇటునటు నీరు కదలుచుండును. రక్తమువలన దృష్టిమండలము పగడమవలెగాని, లేక ఎఱ్ఱతామరపుష్పమువలె నెఱ్ఱగగానియుండును. త్రిదోషజలింగనాశనమున విచిత్రఛాయగల మండలములుగలుగును. మఱియు సర్వలింగనాశనరోగమునం దాయారోగదోష లక్షణములు గలుగును.

❧ దృష్టిరోగసంఖ్య. ❸ ❧

షడ్లింగనాశాష్టడిమేచరోగా దృష్ట్యా శ్రయాష్టట్పుష డేవచస్యః. 61

తా. పూర్వోక్తమైన ౬ విధములైన లింగనాశనంబులును, ఉత్తరోక్త జెప్పబడు ౬ విధములైన పిత్తవిదగ్ధదృష్టిదిరోగంబులును జేరి ౧౨ విధములైన దృష్టిరోగంబులంగ నగును.

— ౧౦ పిత్తవిదగ్ధదృష్టిలక్షణము. ౧౦ —

పిత్తేన దుష్టేన గతేన వృద్ధిం వీతాభవే ద్యస్య సరస్యదృష్టిః,
వీతానిరూపాణిచ తేనపశ్యే త్సవై నరః పిత్తవిదగ్ధదృష్టిః. 61

తా. పిత్తము దుష్టంబగుటవలన వృద్ధిజేంది దృష్టియందు పసుపువర్ణమును గలుగం జేయును. దానిసంబంధమువలన సర్వపదార్థములు పచ్చగ గనుపించును. ఇదియ పిత్తవిదగ్ధ దృష్టి యనబడును.

— ౧౧ దివాంధ్యలక్షణము. ౧౧ —

ప్రాప్తేత్పతీయంపటలంబదోషే దివానపశ్యేన్ని శివీక్షతే సః,
రాత్రౌసశీతానుగృహీతదృష్టిః పితౄల్పభావాదపితానిపశ్యేత్. 62

తా. మూడవపటలమునందు పిత్తదోషము వ్యాపించుటవలన పగటియందు నేత్రములు గనుపించకుండును. రాత్రియందు చల్లగనుండుటచే పిత్తము కొరవడును. దానివలన రాత్రులయందు నేత్రములు గనుపించును. ఇదియ దివాంధ్య మనంబడును.

— ౧౨ కఫవిదగ్ధదృష్టిలక్షణము. ౧౨ —

తథానరశ్చేష్టవిదగ్ధదృష్టి స్తాన్యేవశుక్లానిహిమన్యతేతు,
తా. అటులనే కఫవిదగ్ధదృష్టిగలవానికి సర్వపదార్థములు తెల్లగ గనుపించును.

— ౧౩ నక్తాంధ్యలక్షణము. ౧౩ —

త్రిషుస్థితోయఃపటలేషదోషో నక్తాంధ్యమూపాదయతిప్రసహ్యః.
దివాససూర్యానుగృహీతదృష్టిఃపశ్యేత్తురూపాణికఫాల్పభావాత్,

తా. కఫముమూడవపటలమును జేందుటవలన నక్తాంధ్యము జనించును. అందు సూర్యునితాపమువలన పగటియందు కఫము కొరవడుటచే పగటియందు నేత్రములు గనుపించును.

— ౧౪ ధూమదర్శలక్షణము. ౧౪ —

శోకజ్వరాయాసశిరోభితాపై రభ్యాహతాయస్సనరస్యదృష్టిః.
ధూమ్రాంస్తథాపశ్యతీసర్వభావా స్సధూమదర్శీతినరఃప్రదిప్యః,

తా. శోకము, జ్వరము, ఆయాసము, మస్తకతాపము అనువానివలన పిత్తము బ్రకొపించి దృష్టియందు వికారమును గలుగంజేయుటవలన సర్వపదార్థములు పొగచే నావరింపబడినటుల గనుపించును. ఈరోగము శోకవిదగ్ధదృష్టి యని జెప్పబడును.

(అందు సర్వవస్తువులు వగటియందుమాత్రము పొగగవిన్నటుల గనుపించును. రాత్రి యందు పిత్తము కొరవడుటవలన నిర్మలములుగ గనుపించును.)

—౧౭ హ్రస్వదృష్టిలక్షణము. ౧౭—

యోహ్రస్వజాడోద్భవసేషకృచ్ఛాద్ధృస్వానూరూపాణిచతేనపశ్యేత్.

తా. దోషము దృష్టిమధ్యగతంబగుటవలన వగటియందు లావుగనుండు పదార్థములు సన్నగగనుపించిన హ్రస్వదృష్టి యనంబడును. (ఈరోగము పిత్తమువలన జనించును.)

—౧౮ నకులాంధ్యలక్షణము. ౧౮—

విద్యోతతేయస్యనరస్యదృష్టిర్దోషాభివన్నానకులస్యయద్వత్,

చిత్రాణిరూపాణిదివాసపశ్యేత్సవైవికారోనకులాంధ్యసంజ్ఞః.

తా. దృష్టిదోషముచే వ్యాప్తంబై ముంగినదృష్టితో సమానంబై వగటియందు పలువిధరూపములుగ నగుపడుచూడిన నకులాంధ్య మనంబడును.

—౧౯ గంభీరదృష్టలక్షణము. ౧౯—

దృష్టిర్విరూపాశ్వసనోపస్యష్టా సంకోచమభ్యంతరతత్త్వయాలి,

రుజువగాఢంచ త మక్షిరోగం గంభీరికేతిప్రపదంతి తద్జ్ఞాః. 67

తా. దృష్టి వాతమువలన వికృతంబై లోన సంకోచముగలదై పొట్టితో గూడి యుండిన గంభీరదృష్టి యనంబడును.

—౨౦ ఆగంతుకలింగనాశనము. ౨౦—

బాహశ్శాపునర్హ్యవిహసంప్రదిష్టౌ నిమిత్తతశ్చాప్యనిమిత్తతశ్చ,

నిమిత్తతస్తత్రశిరోభితాపా జ్ఞేయస్త్వభివ్యందనిదర్శనస్యః. 68

తా. అభిహూతలింగనాశనము చెందువిధంబులు. అందొకటి యేదోయొకకారణంబునను, చెందవది నిష్కారణంబునను జనించును. అందు విషవృక్షపుష్పమువైసుండివచ్చిన గాలియొక్క స్ఫుర్ణవలన తల తపించి యుష్ణము కండ్లకు దిగి కండ్లు కానరాకుండం జేయునది శిరోభితాప మనంబడును. ఇది నిమిత్తజన్యము. దీనియందు రక్తాభివ్యందలక్షణములే గలుగును.

—౨౧ అనిమిత్తజలింగనాశనము. ౨౧—

సురస్తి గంధర్వమహారగాణాం సందర్శనేనాపిచభాస్కరస్య,

హన్యేతదృష్టిర్ననుజప్యయస్య సలింగనాశ స్త్వనిమిత్తసంజ్ఞః. 69

తత్రాక్షినిస్పృష్టమివావభాతి వై డూర్యవర్ణామిమలాచదృష్టిః,

తా. దేవ, ఋషి, గంధర్వ, మహానగ్న, సూర్యాదుల సురిమిజూచుటవలన దృష్టి కష్టంబైన అనిమిత్తజలింగనాశనమని పరగి నేత్రములు స్వచ్ఛముగ, దృష్టి శ్యామలవర్ణముగ నుండును. (ఇటులు దృష్టిగత తిమిరరోగలక్షణంబులు జెప్పబడియెను.)

కంటితెల్లగుడ్డునందు జనించురోగములు.

❧ * అర్చారోగభేదములు ❶ ❧

ప్రస్తార్యైర్తనుస్తీర్ణం శ్యావం రక్తనిభం సితే,
సశ్వేతం మృదుశుక్లార్థ శుక్లే తద్వర్ధతే చిరాత్. 70

పద్మాభం మృదురక్తార్థ యన్తాంసం చీయతే సితే,
పృథుమృద్వధిమాంసార్థ బహుళంచ యక్ష్మన్నిభమ్. 71

స్థిరం ప్రస్తారిమాంసార్థం శుష్కంసాన్న్యర్థపంచమం,

తా. అర్చారోగం ఐదవిధంబులు. అందు కంటియొక్క తెల్లనిభాగముపై కీటగ, విస్తీర్ణముగ నల్లగ ఎఱ్ఱగనుండుమాంసము జనించిన ప్రస్తారికమనియు, తెల్లగ, పృథువుగనుండుమాంసము జనించిన కాళక్రమమున వృద్ధింజెందిన శుక్లార్థమనియు, గామరవలె నెఱ్ఱగ, మృదువుగనుండుమాంసము జనించిన రక్తార్థమనియు, విస్తీర్ణముగ, పృథువుగ, యక్ష్మత్తువలె ఘాలముగ, నల్లగ గణపించిన అధిమాంసార్థమనియు కఠినంబై ప్రసరించునదియై స్రావరహితంబై యుండుమాంసము జనించిన సాన్న్యర్థమనియు కిప్పుబడును.

❧ శుక్తిరోగలక్షణము ❷ ❧

శ్యావాస్యైః పిశితనిభాస్తృ బిందవోయే
శుక్త్యాభా స్పితనియతా స్సశుక్తిసంజ్ఞః. 72

తా. కంటియొక్క తెల్లగుడ్డుపై నల్లగ, మాంసతుల్యముగ ముత్యపుచిప్పవర్ణ పుల్యముగ, బిందువులుజనించిన శుక్తి యనబడును.

❧ అర్జునలక్షణము. ❸ ❧

ఏకోయశ్శశరధిరోపమశ్చ బిందుశుక్లస్థోభవతితదర్జునంచదంతి.

తా. కంటియొక్క తెల్లనిభాగమున రక్తమువలె నొకబిందువు జనించిన అర్జున యనబడును.

❧ పిష్టకలక్షణము. ❹ ❧

శ్లేష్మమారుతకోపేన శుక్లేమాంసం సమున్నతం,
పిష్టవ త్పిష్టకం విద్ధి మలాక్తాదర్యసన్నిభమ్. 74

తా. కఫవాతముల ప్రకోపమువలన నేత్రములయొక్క తెల్లనిగుడ్డునందు పిండి వలె తెల్లగనుండు మాంసము జనించిన పిష్టక మనబడును. ఇది మలయుక్తమైన యద్దము వలె కనుపించును.

—ॐ సిరాజాలక్షణము. ౭ॐ—

జాలాభఃకతినశిరోమహాంతస్సర క్తస్సంతానస్త్యతథిమాజాలసంజ్ఞితస్త్యు,

తా. కంటియొక్క తెల్లని గుడ్డునందు కతినముగ, గొప్పగ, ఎఱ్ఱగనుండు ¹సిరలు వ్యాపించి వలతో సమానంబై యుండిన సిరాజాల మనంబడును.

—ॐ సిరాజపిటికలక్షణము. ౭ॐ—

శుక్లస్థా స్థితపిటికా స్థిరావృతాయా

స్తాబ్రూయా దస్థితసమీపజా స్థిరాజాః.

75

తా. కంటియొక్క తెల్లని గుడ్డుపైనుండు నల్లని భాగమునకు సమీపమున సిరలు వ్యాపించి తెల్లనై నన్ననికురుపులు గలుగఁజేసిన సిరాజపిటిక యనంబడును.

—ॐ బలాసలక్షణము. ౭ॐ—

కాంస్యాభోమృదురథవారిబిందుకల్పో

విజ్ఞేయో నయనసిలే బలాససంజ్ఞః,

తా. కంటియొక్క తెల్లని భాగమున కంచుతో సమానమైన కాంతిగలదిగ, కతినముగ, లేక నీటిబిందువుతో తుల్యముగనుండు గ్రంథి జనించి యొకింతయుబిడ్డి గుండ్రముగనుండిన బలాసమనంబడును. (ఇటుల కంటి తెల్లగుడ్డునందు జనించురోగములు జెప్పబడియెను.)

—ॐ పూయాలసలక్షణము ౭ॐ—

పక్వ శ్శోభ స్సంధిభో యస్సతోద

స్సప్రేత్పూయం పూతిపూయాలసాః.

76

తా. నేత్రసంధియందు వాపు జనించి పండి సూదులతో పొడుచునటుల వేదనతోడఁగూడి దుర్గంధముగ చీమును గార్చుచుండిన పూయాలస మనంబడును.

—ॐ ఉపనాహలక్షణము. ౭ॐ—

గ్రంథిర్నాలోక్యప్తిసంధావపాకీ కండుప్రాయోనీరుజస్తూపనాహాః.

తా. నేత్రసంధియందు లావుగ, ఒకింతపక్వముగలదిగ, కడుదురదతో గూడినదిగ, వేదనారహితముగ నుండు గ్రంథి జనించిన ఉపనాహ మనంబడును.

—ॐ నేత్రనాడీలక్షణము. ౭ॐ—

గత్వా సంధీ నశ్రుమార్గేణ దోషాః

కుర్యన్సాన్నివాక లక్షణై నైస్వ రువేతాక,

¹ సిర యన భోలునరము,

తం హి స్రావం నేత్ర నాడిలి వైకే
తస్యాలింగం కీర్తయిష్యే చతుర్థా.

78

తా. వాతాదిదోషములు * అశ్రువులయొక్క మార్గమువలన సంధులయందు ప్రవేశించి తమతమలక్షణములతోడంగూడి స్రావము గలంగఁజేసిన నేత్రనాడి యని కొందఱు వచించెదరు. అది నాలుగువిధములు. ఎట్లనినః—

పాకస్సంధౌ సుప్రవేద్యస్తుపూయం పూయాస్రావోసౌగదస్సర్వజస్తు,
శ్వేతంసాంద్రంపిచ్ఛులంసంప్రవేధి శ్లేష్మస్రావోసౌవికారోమతస్తు. 79
రక్తస్రావశ్శోణితాద్యోవికారస్సృవేదుష్ణంతత్రరక్తంప్రభూతం,
హరిద్రాభంశీతముష్ణంజలంవాపిత్తాస్రావస్సంప్రవేత్సంధిమథ్యాత్. 80

తా. నేత్రసంధియందు వాపు జనించి పండి చీమును గార్చుచు నన్ని పాతాత్మక యుక్తంబై యుండిన పూయస్రావ మనంబడును. మఱియు తెల్లగ, గట్టిగ, బంకగ చీమును గార్చుచుండిన శ్లేష్మస్రావి యనంబడును. రక్తప్రకోపమువలన వికేషముగ, ఊష్ణముగ నేత్రమువలన రక్తస్రావముగలది రక్తజస్రావ మనంబడును. నేత్రసంధుల యందు పసపుచాయగ, లేక పచ్చగ, ఊష్ణముగ నీరు గార్చుచుండునది పిత్తజస్రావ మనంబడును.

❖ పర్వణి అలడలక్షణములు. ❷ ❖

తామ్రాతస్త్విదాహపాశోపపన్నా జ్ఞేయావైద్యైః పర్వణీవృత్తశోధా,
జాతాసంధౌ శుక్లకృష్ణేఽలడిస్యాత్తస్మిన్నేవఖ్యాపితాపూర్వలింగైః.

తా. కంటియొక్క తెల్లనిసంధివైగాని, లేక నల్లనిసంధివైగాని, ఎఱ్ఱగ, చిన్న విగ, గుండ్రముగనుండు పిటికలు జనించి తాపయుక్తమై పండిన పర్వణియనియు, అస్థానంబుననే పూర్వోక్తమగు ప్రమేహాటికాలక్షణయుక్తంబై పెద్దవిగనుండుపిటికలు జనించిన అంజి యనియు జెప్పబడును.

❖ క్రిమిగ్రంథిలక్షణములు. ❸ ❖

క్రిమిగ్రంథిర్వర్తనఃపక్ష్యాశ్చ కంఠాంకుర్యుఃకృమయస్సంధిజాతాః,
నానారూపావర్తశుక్లాంతసంధౌ చరంత్యంతర్నయనందూషయంతః

తా. కంటిజెవులయందును, జెప్పుజెంట్లుకల సంధులయందును, పలువిధములైన క్రిములు, దురదజనించిన గ్రంథి యనంబడును. మఱియు నది కంటియొక్క తెల్ల భాగమునందలి సంధులయందు వ్యాపించి కంటియొక్క లోభాగమును జెరచి లోన దిరుగుచుండిన క్రిమిగ్రంథి యనంబడును.

* అశ్రువులన—కంటినిరు,

—ॐ వర్తరోగము, ఉత్సంగపిటికాలక్షణము. ॐ—

అభ్యంతరముఖి తామ్రా బాహ్యతో వర్తతత్పయా,
సోత్సంగోత్సంగపిటికా సర్వజా స్థూలకండురా.

83

తా. కంటియొక్క లోభాగమున ముఖముగల కురుపుజనించి ఎఱ్ఱై, కఠినంబై, దురదతో కూడినదై, కంటిరెప్పలయొక్క బైటిమధ్యభాగమున నుబ్బియుండిన ఉత్సంగ పిటిక యనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—ॐ కుంభికాలక్షణము. ॐ—

వర్తంతే పిటికాద్ధాంతా భిద్యంతేచ స్రవంతిచ,
కుంభికబీజసదృశాః కుంభికా స్సన్నిపాతజాః.

తా. కంటియొక్క యొకపార్శ్వమున దాడిమవిత్తువలెనుండు కురుపు జనించి యదిమిన నుబ్బుచు పగిలి మసినలె స్రావమును గలుగంజేయుచుండిన కుంభిక యనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—ॐ పోథకీలక్షణము ॐ—

స్రావిణ్యః కండురాగురోష్ఠ్య రక్తసర్వపసన్నిభాః,
రుజావంత్యశ్చ పిటికాః పోథక్యఇతి కీర్తితాః.

85

తా. రెప్పలయొక్క లోభాగములో ఎఱ్ఱావాలప్రమాణముగల కురుపులు జనించిన రక్తమును గార్చుచు దురదతోగూడి జడత్వము, కడునొప్పిగలవైయుండిన పోథకి యనంబడును.

—ॐ వర్తశర్కరాలక్షణము ॐ—

పిటికాయా ఖరాస్థూల సూక్ష్మాభిరభిసంవృతా,
వర్తస్థా శర్కరానామ సరోగో వర్తమాషకః.

86

తా. కంటియందు కఠినముగ, లావుగ నుండు కురుపుజనించి చుట్టునన్నని కురుపులవలన వ్యాప్తంబైయుండిన వర్తశర్కర యనంబడును. ఇది కంటిరెప్పలం జెరచును.

—ॐ ఆరోష్ణవర్తలక్షణము. ॐ—

ఉర్వారుబీజప్రతిమాః పిటికా మందవేదనాః,
శ్లెష్మాః ఖరాశ్చ వర్తస్థా స్తదరోష్ణవర్త కీర్త్యతే.

87

తా. కంటిరెప్పలయందు దోసవిత్తులతో సమానంబులుగ, అల్పవేదన, నునుపు, కాఠిన్యము కలవిగనుండు కురుపులు జనించిన ఆరోష్ణవర్త మనంబడును.

—ॐ శుష్కారోష్ణలక్షణము. ॐ—

దీప్తాంకురః ఖరస్తన్ద్రౌ దారుణోఽభ్యంతరోద్భవః,

వ్యాధిరేఖోఽతివిఖ్యాత శుష్కస్కారోనామ నామతః. 88

తా. కంటిలోపల పొడవుగ, గరగరగ, కఠినముగ, దుఃఖకరముగ నుండు మాంసపు మొలక జనించిన శుష్కార్థ మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

— ౭౭ అంజనలక్షణము ౭౭ —

దాహ తోదవతీ తామ్రా పిటికావర్తసంభవా,
మృద్వీ మంద రుజా సూక్ష్మా జ్ఞేయా సాంజననామికా. 89

తా. దాహము, పోట్టు అనువానితోడంగూడి ఎఱ్ఱగ, మృదువుగ, చిన్నదిగ, ఒకింతవేదన గలదిగనుండు కురుపు రెప్పలయందు జనించిన అంజన మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

— ౭౮ బహుళవర్తలక్షణము ౭౮ —

వరోపచీయతే యస్య పిటికాభి స్సమంతతః,
సవర్ణాభి స్థిరాభిశ్చ వివ్యా ద్బహుళవర్తతత్. 90

తా. రెప్పలయొక్క నర్మప్రదేశము చర్మముతో సమానముగ, కఠినముగ నుండు కురుపులవలన వ్యాప్తంబై యుంట్రియుండిన బహుళవర్త మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

— ౭౯ వర్తబంధలక్షణము ౭౯ —

కంఢూమతాల్పతోదేన వర్తశోభేన యో నరః,
నసమం ఛాదయేదక్షీ యత్రాసో వర్తబంధకః. 91

తా. రెప్పలు వాది దురద, ఒకింతవేదన అనువానితోడం గూడియుండుట వలన మూయుట కనుకూలించకుండిన వర్తబంధ మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

— ౮౦ క్లిష్టవర్తలక్షణము ౮౦ —

మృద్వల్పవేదనం తామ్రం యద్వర్త సమమేవ చ,
అకస్మాచ్చ భవే ద్రక్తం క్లిష్టవర్తేతి తద్విదుః. 92

తా. నేత్రములయొక్క క్రిందిరెప్పలు, మైరెప్పలు, ఏకకాలంబున మృదువుతై అల్పవేదనగలవై ఎఱ్ఱనై యకస్మాత్తుగ గడునెఱ్ఱగనైన క్లిష్టవర్త మనంబడును. ఇది కఫరక్తమువలన జనించును.

— ౮౧ వర్తకర్దమలక్షణము ౮౧ —

క్లిష్టం పునః పిత్తయుతం శోణితం విదహే ద్యదా,
తవాగ్నిన్నత్వ మాపన్న ముచ్యతే వర్తకర్దమః. 93

తా. పూర్వోక్తక్లిష్టవర్తమునందు మరల పిత్రయుక్తరక్తం బెల్లు డుడిగెనో అల్లు డది బురదవలె నగును. ఇదియ వర్తకర్దమ మనంబడును. ఇది పిత్రాధికనన్ని పాతము వలన జనించును.

❧ శ్యావవర్తలక్షణము ❧

వర్తయద్బాహ్యతోఽంతశ్చ శ్యావం శూనం స వేదనం,
తదాహు శ్యావవర్తేతి వర్తరోగవిశారదాః.

94

తా. రెప్పలయొక్క పైభాగము, లోభాగము నట్లనై వాచి పోట్లతో గూడి యుండిన శ్యావలర్త మనంబడును. ఇది వాతాధిక త్రిదోషమువలన జనించును.

❧ ప్రక్లిన్నవర్తలక్షణము ❧

అరుజం బాహ్యత శూనం వర్తయస్య నరస్య హి,
ప్రక్లిన్నవర్త తద్విద్యాత్ స్థిన్నమత్యర్థమంతతః.

95

తా. టెప్ప యొకింతవేదన వెలవట వాపుగలదై టెప్పకొలుకులకు నమీపమున మిక్కుటముగ చితచితలాడుచుండిన ప్రక్లిన్నవర్త మనంబడును. ఇది కఫాధిక్యమువలన జనించును.

❧ అక్లిన్నవర్తలక్షణము ❧

యస్య ధాతాన్యధాతాని సంబధ్యంతే పునఃపునః,
వర్తాన్యపరిపక్వాని విద్యాదక్లిన్నవర్తతత్.

96

తా. కంటిటెప్పలం గడిగినను లేక గడుగున్నను, బంకవలె వలుమారు కరచు కొని-లోభాగము పుడక చీముతోగూడకనుండిన అక్లిన్నవర్త మనంబడును.

❧ వాతహతవర్తలక్షణము. ❧

విముక్తసంధి నిశ్శేష్టం వర్తయస్య నమీల్యతే,
ఏతద్వాతహతం వర్త జానీయా దక్షిచింతకః.

97

తా. టెప్పసంధులు వీడుటవలన కన్నులు చెరచుటకు, మూయుట కశక్యంబై చిన్నదియై టెప్పలు మూతపడకుండిన వాతహతవర్త మనంబడును.

❧ అర్బుదలక్షణము ❧

వర్తాంతరస్థం విషమం గ్రంథిభూత మవేదనం,
ఆచక్ష తేఽర్బుదమితి సరక్త మవిలుచితమ్.

98

తా. టెప్పలయొక్క లోభాగము మందవేదనగలదై ఒకింత యెఱ్ఱనై శిఘ్రముగ వృద్ధిజేందునదియై విషమమై దానియందు గ్రంథిజనించిన అర్బుద మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—ॐ నిమేషలక్షణము. ॐ—

నిమేషిణి స్మిరా వాయుః ప్రవిష్టో వర్తసంశ్రయః,
ప్రచాలయతి వర్షాని నిమేషంనామ తం విదుః.

99

తా. తెప్ప నాశ్రయించియుండు వాయువు నిమేషోన్నేషముల జేయునట్టి సీర
లయందుజేరి రెప్పల గడలింపుచుండిన నిమేష మనంబడును.

—ॐ శోణితార్కలక్షణము. ॐ—

వర్తస్థో యో వివర్ధతే లోహితో మృదురంకురః,
తద్రక్తజం శోణితార్క చిన్నం చిన్నం ప్రవర్ధతే.

100

తా. రక్తసంబంధమువలన రెప్పలయొక్క లోభాగమున యెఱ్ఱగ, మృదువుగ
నుండు మొలకలు జనించిన శోణితార్క మనంబడును. దీనిని పలుమారు గోసినను మరల
మరలబె దగుచుండును.

—ॐ లగణలక్షణము. ॐ—

అపాకీ కఠిన స్థూలో గ్రంధిర్వర్త భవో రుజః,
సకంఢాః పిచ్చిలః కోల సంస్థానో లగణస్తు సః.

101

తా. రెప్పలయందు రేగుకాయవలె కఠినముగ, స్థూలముగ, కంఠాయుక్త
ముగ జిగటగ నుండుగ్రంధి జనించిన లగణ మనంబడును. ఇది కఘాధిక్యమువలన జనిం
చును. దీనియందు పోట్లు, పాకము (పూడుట) లేకుండును.

—ॐ బిసవర్జలక్షణము. ॐ—

త్రయోదోషా బహి శ్శోభం కుర్య చ్చిద్రాణి వర్తనోః,
ప్రసవత్యంతరుదకం బిసవ ద్బిసవ ర్త తత్.

102

తా. దోషత్రయ ప్రకోపమువలన రెప్పల వైభాగము వాచి చిద్రములతోగూడి
తామరతూండ్లవలె లోన నీరును గార్చుచుండిన బిసవర్జ మనంబడును.

—ॐ కుంచనలక్షణము. ॐ—

వాతాద్యావర్తసంకోచం జనయంతి యదా మలాః,
తదా ద్రష్టుం న శక్నోతి కుంచనంనామ తద్విదుః.

103

తా. ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములు రెప్పలను చిన్నవిగజేసిన నేత్రములనుచెరచి
చూచుట కశక్యంబగును. ఈరోగము కుంచనమనియు, లేక కృఘ్నోన్మీలనమనియు
జెప్పంబడును.

—ॐ పక్షకోపలక్షణము. ॐ—

ప్రచాలితాని వాతేన పక్ష్యాణ్యక్షి విశంతి హి,

ఘృష్యంత్యక్షే ముహు స్తాని సంరంభం జనయంతిచ. 104

అసితే సితభాగేన మూలకోశా త్వతంత్యసి,
పత్మకోప స్సనిజ్జేయో వ్యాధిః పరమదారుణః. 105

తా. వాతముచే కంటిరెప్పలు చలించఁజేయఁబడుటవలన వెంట్రుకలు కంటిలో ప్రవేశించి పలుమారు తెల్లగుడ్డునందుగాని, నల్లగుడ్డునందుగాని యొరసికొనుటచే వాపుగలిగి వెంట్రుకలు మూలమునుండి వదలును. ఇదియ పత్మకోప మనియు, అథవా ఉప పత్మమనియు జెప్పబడును. ఇది కడుభయంకరమైనది.

❧ పత్మశాతలక్షణము ❧

వ ర్తపత్మాశయగతం పిత్తం రోమాణి శాతయేత్,
కంఠూం దాహంచ కురుతే పత్మశాతం తమాదిశేత్. 106

తా. రెప్పలు, రెప్ప వెంట్రుకలు - వీనిమూలమునందుండిపిత్తము ప్రకోపించుట వలన వెంట్రుకలూడి రెప్పలయందు దురదను, దాహమును గలుగజేసిన పత్మశాత మనఁబడును.

❧ త్రికటుకాద్యంజనము. ❧

కటుత్రయంచాపిఫలత్రయంచ జ్యోతిష్తతీవేల్లకరంజబీజం,
ప్రపాండరీకంమధుకంచతామ్రం సింధూద్భవంచైవటికంచశంఖమ్.
రసాంజనంగైరికచందనేద్యే ద్రాక్షానిశాశాబరలోధ్రకంచ,
తుళ్యంచపీతాహ్వయరోహిణీచ పేష్యంకరంజస్వరసేనసర్వమ్. 108
తుళ్యాదిరేకోద్విగుణోరసాదిః ప్రపాండరీకాదిగణంత్రిభాగం,
శేషంచతుర్భాగమిదినిహన్యా ద్వర్తిస్సనేత్రస్సకలాంశ్చరోగః.
కాచంచపుష్పంపటలంవ్రణంచ దుర్ధాసకంఠూపిటకంకుకూనం,
దాహంచరాగంచనిశాంధతాంచ తథాధిమంథంవినిహంతిశీఘ్రమ్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. త్రికటుకములు, కరకతాండ్రయుసిరిశలా, వెక్కుడువిత్తులు, వాయు విడంగములు, క్రానుగకీత్తులు - ఇవి దినుసుకు నాలుగేసిభాగములు, ప్రపాండరీకము, అతిమధురము, తామ్రభస్మము, నైంధవలవణము, పటిక, శంఖము - ఇవి దినుసుకు 3 భాగములు, రసాంజనము, కావిరాయి, శ్రీగంధము, రక్తచందనము, ద్రాక్షపండ్లు, పసపు, తెల్లలొడ్డుగ, లొడ్డుగ - ఇవి దినుసుకు రెండేసిభాగములు, మైలుతుత్తము, మ్రానివసపు, కటుకరోహిణి - ఇవి దినుసుకొక్కభాగము, ఇటులవానినెల్ల ఖల్వములూ నుచి క్రానుగచెక్కరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి ఉదకముతో జాచి కన్నునబెట్టిన కాచము, పువ్వులు, పటలములు, వ్రణములు, దుర్ధాసము, దురదలు,

పొక్కులు, కూనలు, కంటియందు మంట, కంటియెఱుపులు, రేజీకటి, అధిమంధము మొదలగు సర్వనేత్రరోగములను తీవ్రముగ హరింపజేయును.

—౧౭ కతకాద్యంజనము ౧౭—

కతకస్యఫలం శంఖ సైంధవం త్రూషణం సితా,
ఘనో రసాంజనం ట్టాద్రం విడంగాని మనశ్శిలా. 111

కుక్కుటాండకపాలంచ ఖల్వమధ్యే వినిఱిపేత్,
సర్వమేతత్సమం క్షిత్వా నారిఱిరేణ పేషయేత్. 112

తిమిరం పటలం కాచ మర్చశుక్రం వ్యపోహతి,
కంఠా క్లేదార్బుదం హంతి మలం బాహ్యం జయేత్తతః. 113
(మాధవనిదానే)

తా. చిల్లిగింజ, శంఖము, సైంధవలవణము, త్రికటుకములు, పంచదార, సముద్రపునురుగు, రసాంజనము, తేనె, వాయువిడంగములు, మణిశిల, కోడిగ్రద్దు పెంతులు-ఫీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చనుబాలతో మర్చించి కణికలుజేసి నిమ్మపండ్ల రసముతో పాచి కన్నులపైఱిన (వర్ణరోగము, కండ్లదృష్టిని పోగొట్టెడిరోగము) తిమిరము, * పటలము, కాచము, అశ్వరోగము, కంటిపువ్వులు, దురద, నీరుగారుట, నేత్రార్బుదము, కండ్లపుసి హరించును.

—౧౮ గరుడాంజనము ౧౮—

తృటిచ మరిచ తుత్థం సైంధవం హరిఘనం
పటిక దరద శంఖం చందనం కుష్ఠ లాఱా,
రజని సరకపాలం కుక్కుటాండం కుసట్యా
కతకశశిసురాహ్యత్వార్కశైలం సరాశమ్. 114

అజపయసిచ వర్షామీనదృగ్భృంగినీలి
సలిలజ విజయాభిర్ఘృతం సప్తవారం,
తిమిర పటల కాచం ధూమదృక్పాంధకారం
కుకున కుసుమ క్లేదం సిందురం నేత్రపాకమ్. 115
గరుడసదృశదృష్టిం నిర్మలత్వం ప్రభావం
మనుజుహితకరార్థం భాషితం పూజ్యపాదైః. (పూజ్యపాదీయే)

తా. విలకులు, మిరియాలు, శుద్ధిజేసినమైలుతుత్తము, సైంధవలవణము, సముద్రపునురుగు, పటిక, ఇంగిలికము, శంఖము, శ్రీగంధము, చెంగలవ్వుకోస్తు, లక్కబియ్యము,

వసపు, మనుజునితలపుట్టె, కోడిగుడ్డు పెంకులు, మణిశిల, చిల్లగింజలు, పచ్చకర్పూరము, దేవదారు, రసాంజనము, గుగ్గిలము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములొనునిచి మేకపాలు, గలిజేరు, పొన్నగంటి, గుంటగలగర, నీలి, తెల్లకలవ, తక్కులి, అనువానిరసములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకమారు మర్దించి కణికలుజేసి ఉడకముతో చాది కన్నులబెట్టిన తిమిరము, పొరలు, కాచము, పొగగప్పినకన్నులు, గనుపించినకన్నులు, కూనలు, కంటి పువ్వులు, కంటిపుసి, కంటియెఱుపు, నేత్రపాకము హరించి గరుడునితో సమానమైనదృష్టి, సైర్వల్యము గలుగును. ఇది లోకహితార్థమై పూజ్యపాదునిచే జెప్పబడియెను.

— నయనామృతము —

కర్పూర మంజనం తుత్తం యర్ఘ్య పీతక రోహిణి,
వరాటం సైంధవం వ్యోషం ఘనం మధుక చందనమ్. 117
శంఖంచ తత్సమం పిష్ట్యా మాతులుంగరనేనతు,
మధుసర్పిర్యతంచైవ వ్యంజనం నయనామృతమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. పచ్చకర్పూరము, శుద్ధిజేసిన సావీరాంజనము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, రసాంజనము, మ్రానివసపు, కటుకరోహిణి, గవ్వలు, సైంధవలవణము, త్రికటుకములు, సముద్రపుసురుగు, యష్టిమధుకము, శ్రీగంధము, శంఖము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములొనునిచి మాదిఫలరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి లేనెత్తోగాని, లేక నేతితోగాని, చాది కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములు హరించును.

— గరుడాంజనము —

కలేక సైంధవతుత్తకటుత్రయం పటికశంఖవరాటరసాంజనం,
కునటితామ్రమయోహిమరోహిణీ జలధిఘనవచాన్యకరోటికా.
ఉరగపారదటంకణమంజనం త్రిఫలయామధురోచనకంయుతం,
కరజవల్కరనేననువేషితం గరుడదృష్టిసమంకురు తే దృతమ్. 120
(రసరత్నాకరే)

తా. చిల్లగింజలు, సైంధవలవణము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, త్రికటుకములు, పటిక, శంఖము, గవ్వలు, రసాంజనము, రక్తమణిశిల, తామ్రభస్మము, ఇనుపభస్మము, పచ్చకర్పూరము, కటుకరోహిణి, సముద్రపుసురుగు, వస, మనుజునితలపుట్టె, నీసభస్మము, రసభస్మము, వెలిగారము, సావీరాంజనము, కరకతాండ్రయసిరికలు, యష్టిమధుకము, గోరోజనము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములొనునిచి క్రాసుగచెక్కరసముతో బాగుగ మర్దించి కణికలుచేసి నీళ్ళతోచాది కన్నులబెట్టిన గరుత్మంతునితో సమానమైన దృష్టి గలుగును.

◀◀ నేత్రరోగమునకు రసక్రియ ౧౧ ▶▶

పారదో విద్రుమం నాగ కాసీసంచ రసాంజనం,
నైంధవం త్రూషణం తామ్రం తుత్థం గైరిక లోధకమ్. 121

పుత్రజీవీ శిలా ముస్తా గిరికర్ణ్యభయా సమం,
చించా సౌవీరకం శుద్ధంనింబపత్ర ద్రవైస్థి తమ్. 122

పిష్ట్యాతామ్రతలేటా ద్రైః రిక్తాచార్త శుక్లజిత, (మాధవనిదానే)

తా. రసభస్మము, చగడము, సీసభస్మము, కాసీసము, రసాంజనము, నైంధవలవణము, త్రికటుకములు, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్థము, కావిరాయి, లొడ్డుగ చెక్క, పుత్రజీవీవిత్తులు, శుద్ధిజేసిన మణిశిల, తుంగమునైలు, తెల్లగంటెనవిత్తులు, కరక్కాయ, చింతగింజలు, శుద్ధిజేసిన సౌవీర్రాజరసము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి వేపాకురసముతో మర్దించి ముద్దజేసి తామ్రపాత్రలో నునిచి లేనెఱిసి రాగిగిన్నెతో మర్దించి కణికలుజేసి లేనెతోచాది కన్నులబెట్టిన అర్చము, కంటిపువ్వులు, హరించును.

◀◀ నేత్రాంజనము ౧౨ ▶▶

కణా సౌవీర కర్పూర నాగ పారద తీక్షణకమ్. 123

విషంచ లోహపాత్రేతు నంద్యావర్తరసై ర్దినం,
మర్దయే ల్లోహముష్ట్యాథ పటికం చూర్ణితం షీవేత్. 124

మర్దితం మర్దయేద్భూయోవ ర్తిశ్శుక్లాఘ్నపి త్తజిత, (ఆయుర్వేదే)

తా. పిష్పిళ్ళు, సౌవీరాంజనము, కర్పూరము, సీసభస్మము, రసభస్మము, ఇనుపభస్మము, శుద్ధిజేసిన రసనాభి-వీనిని సమభాగములుగ ఇనుపపాత్రములో నునిచి నంద్యావర్త పురసముతో నొకదినము ఇనుపగుండుతో మర్దించి పటికచూర్ణము గలిపి, మరల మర్దించి కణికలుజేసి దుండించి కన్నులబెట్టిన కంటిపువ్వులు, ఆఘ్నపిత్తము హరించును.

◀◀ తామ్రాద్ధాంజనము ౧౩ ▶▶

మృతతామ్రం సథాన్యాశ్రం శిఖితుత్థంచ ఖర్పరీ. 125

దశనిష్కం పృథక్చూర్ణ షేఠీత్యచ ఖర్పరే,
షీప్త్యా మందాగ్నినా పాచ్యం తద్దర్భే శుద్ధగంధకమ్. 126

దత్వాల్పమల్పం భూయోహిరుధ్వా ధూమం ప్రయత్నతః,
చూర్ణితం జాయతే శుద్ధం త్రింశత్కర్తు గంధకమ్. 127

సముత్తార్థ షీవే త్తోయే ప్రస్థమాత్రేతు మర్దయేత్,

తజ్జలంచాన్యభాండస్థం కృత్వాథః కిట్టివర్జితమ్. 128

తజ్జలంచాతపే శోష్యం ఘనీభూతే విమిశ్రయేత్,
శిఖతుత్థం శిలాచూర్ణం కర్నాంశం వస్త్రగాలితమ్. 129

మథ్యాజ్యస్తన్యతో ఖ్యాతం సర్వనేత్రరుజాపహం,
(మాధవనిదానే)

తా. తామ్రభస్మము, ధాన్యాభ్రకము, మైలుతుత్థము, శుద్ధిజేసినకఫరి-వీనిని దిను సుకు ౧౦ నిష్క్రములయొత్తుచోప్పున చూర్ణముగావించి నేకముజేసి మూకుడులో నునిచి పొయిమిడబెట్టి అందు శుద్ధిజేయఁబడి చూర్ణముచేయఁబడిన ౩౦ కర్నముల గంధకమును పలుమారు కొంచెకొంచెముగ జేయుచు దానిపొగ బైలువెడలుకుండునటుల పై మూకు డుమూలిని మఱియొకమూకుడుచే మూయుచు గంధకబంతయు జీర్ణంబగువఱకు పాక ముచేసిన శుద్ధంబగును. పిదప దానిని సాంగశితలమున దీసి ఒక ప్రస్థముసీళ్ళలో కలిపి మర్దించి సీళ్ళకడుగుననుండు మట్టున వర్జించి మఱియొక కుండలోచాసి గట్టియగువఱకు ఎండ నెండించి అందు కర్నప్రమాణము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్థమును, శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తును చూర్ణముగావించి వస్త్రగాలితముజేసి గలిపి కణికలుజేసి తేనెతోగాని, లేక నేతితోగాని, లేక చనుపాలతోగాని చాది కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములు హరించును.

❧ రసాంజనాద్యంజనము ❧

శుక్లార్తజే విషంకృష్ణాయుక్తం గోమూత్రభావితమ్. 130

సాముద్రఫేనం పటికం కురువింద రసాంజనం,
కూర్తప్యృతంచ తుల్యాంశం సర్వాంశంచ మనశ్శిలా. 131

శిలాయాద్విగుణం వ్యోషం వ్యోషాద్విగుణసైంధవం,
లోహచూర్ణం విషంచైవ ప్రత్యేకం సైంధవాంశకమ్. 132

పిష్ట్యా టౌద్రయుతం చాజ్యం పిల్లశుక్లార్తకం జయేత్, (చరకే)

తా. అతివస, పిప్పళ్ళు-ఈరెంటిని గోమూత్రముతో భావనజేసి చాది కన్నుల బెట్టిన కంటిపువ్వులు, సీరుగారుట హరించును. మఱియు సముద్రపురుగు, పటిక, ఇంగి లికము, రసాంజనము, తాఁబేటిపిచ్చుపుట్టె ఇవి సమభాగములుగ వీనికిసమము శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల, రక్తమణిశిలకు రెండింతలు త్రికటుకములు, దానికి రెండింతలు సైంధవలవణము, సైంధవలవణమునకు సమము లోహభస్మము, లోహభస్మమునకు సమము అతివస- ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తేనెతోగాని, లేక నేతితోగాని, నూరి కణికలుజేసి కన్నుల బెట్టిన కంటిపుసి, కంటిపువ్వులు, అర్త్రరోగము-వీనిని హరింపఁజేయును.

—ॐ సైంధవాద్యంజనము ॐ—

సైంధవం సూతకం నాగం ధాత్రీచూర్ణం రసాంజనమ్. 133

కణాఘృతం సితాక్షౌద్రం నాగవల్లీదళద్రవైః,

కాంస్యపాత్రే తామ్రముష్ట్యా దినమేకం విమద్దయేత్. 134

వర్తింకృత్వాంజనేహంతి సర్వనేత్రగదామయా, (హాంధవనిదానే)

తా. సైంధవలవణము, రసభస్మము, సీసభస్మము, ఉసిరికపప్పుచూర్ణము, రసాంజనము, పిష్టఘృత-వీనిని సమభాగములుగ కంచుపాత్రలో నునిచి నెయ్యి, పంచదార, శకము, లేనె, తమల పాకురసము అనువానితో నొకదినము రాగిగుండుతో మద్దించి కలుజేసి కన్నుల బెట్టిన కంటిపుసి, పువ్వు, ఎఱుపు, దురద మొదలగు సర్వనేత్రగములు హరించును.

—ॐ తారకాద్యవటికముల ॐ—

తారం తామ్రం రసం తుత్థం ఖర్పరీ పీతరోహిణీ. 135

రసాంజనం కాంస్యశంఖం హంసపాద్యాద్రవైర్దినం,

వర్తింకృత్వాంజనాద్ధంతి సమస్తం నేత్రజామయమ్. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. వెండిభస్మము, తామ్రభస్మము, రసభస్మము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్థము, శుద్ధిజేసినకఫరి, మానిపసపు, కటుకరోహిణి, రసాంజనము, కంచుభస్మము, ఖము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదీయాకురసముతో ఒకదినము మద్దించి కణికలుజేసి నీళ్ళలో జాది కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములు హరించును.

—ॐ గజకేసరి ॐ—

మనశ్శిలా హతంనాగం నాగాద్విగుణ తుత్థకం,
కించిత్కర్పరకం మర్ద్యం ద్రోణపుష్పరసైర్దినమ్. 137

వర్తిరేషా హ్యభిష్యంది నాశాయ గజకేసరీ, (చరకే)

తా. శుద్ధిజేసిన మణిశిల, సీసభస్మము, సీసభస్మమునకు రెండింతలు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్థము, ఒకింత పచ్చకర్పరము-వీనిని ఖల్వములో నునిచి తుమ్మిపూలరసముతో ఒకదినము మద్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన అభిష్యందము హరించును.

—ॐ చంద్రకాంజనములు ॐ—

తుత్థం తామ్ర మయోరజో మధు వచాక్షీరం వరం సైంధవం

శంఖ వ్యోష విళంగ సూతకతకం దార్ద్రీచ న్యగ్రోధకమ్,

ధాత్రి తాళ కరంజ మంజనయుతం చామైశ్చ యంగద్రవైః
పుష్పం నేత్రపికారకాశ్చ హరతీ చంద్రస్యవాక్చంద్రకమ్.

138

(చంద్రభాష్యే)

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, తామ్రభస్మము, ఇరుపభస్మము, యష్టిమధుకము, వస, పాలతుత్తము, లవంగములు, సైంధవలవణము, శంఖము, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, రసభస్మము, చిల్లగింజలు, మ్రానివసపు, మణ్ణియూడలు, ఊసి రికపప్పు, శుద్ధిజేసిన తాళకము, క్రాసుగవిత్తులు, నీలాంజనము - వీనిని సముభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతోను, మాదీఫలరసముతోను మర్దించి కణికలుజేసి నీళ్ళతోజాచి కన్నులబెట్టిన పువ్వులు, సర్వనేత్రరోగములు హరించునని చంద్రుడు వచించెను.

పటికం లోభ్ర రసాంజనం చ తగరం తుత్థం తథానాగకం
రసకం సైంధవ నక్తమాల మధుకం వ్యోషం విడంగం సమం,
పథ్యా భృంగక మాతులుంగకరసైః రక్తే చ నేత్రే క్షిపేత్
పటల పుష్పక కాచకండుహరతీ చంద్రస్యవాక్చంద్రకమ్.

139

(చంద్రభాష్యే)

తా. పటిక, లాద్దుగచెక్క, రసాంజనము, తగరభస్మము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, సీసభస్మము, శుద్ధిజేసిన కఫరి, సైంధవలవణము, క్రాసుగవిత్తులు, యష్టిమధుకము, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు, కరక్కాయ - వీనిని సముభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరరసము, మాదీఫలరసము అనువానితో మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన కంటియెఱుపులు, పొరలు, పువ్వులు, కాచము, దురద-వీనిని హరింపం జేయునని చంద్రుడు వచించెను.

కతక మణిశిలాహ్వ ధాత్రి కాక్షీరతుత్థం
దరద మధుక లోభ్రం తాళకాఖ్యం సవీరం,
త్రికటుకద్వికరంజం దారు దార్వీ సవేల్లం
పటిక మముద శంఖం తామ్రనాగాభ్రకాంతమ్.

140

కునటిమణిశిలా వై తాళకం తృష్ణకం చ
జలధిలవణాశేనం ధైరికాఖ్యం చ సర్వం,
సరసపటక విశ్వా భృంగకం చార్ద్రక్రికంఛా
వ్యమృత మధు ఘృతై స్సాస్వి త్కల్పితం నేత్రవర్తి.
పటల తిమిర పుష్పం కండుకం లోహితం చ

141

శ్వయంభు జలనిబర్హం చంద్రవాక్చంద్రకం చ. (చంద్రభాష్యే) 142

తా. చిట్టగింజ, శుద్ధిజేసిన మణిశిల, ఉసిరికపప్పు, శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము, శుద్ధిజేసిన ఇరిగిలకము, యష్టిమధుకము, లొడ్డుగచెక్క, శుద్ధిజేసిన తాళకము, శుద్ధిజేసిన సోపీరము, త్రికటుకములు, క్రాసుగచెక్క, నెమలిచెక్క, దేవదారు, మ్రానిపసుపు, మిరియాలు, చటిక, తెల్లకలవ, శంఖము, తామ్రభస్మము, నాగభస్మము, అభిరభస్మము, కాంతభస్మము, శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల, శుద్ధిజేసిన తాళకము, పిప్పళ్ళు, ఉప్పు, సముద్రపుసురుగు, కావిరాయి-పీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి మట్టియూడలు, శొంఠి, గుంటలగగర, అల్లము అనువాని రసములతో మద్దించి కణికలుజేసి ఆవు వెన్నతోగాని, తేనెతోగాని, నేతితోగాని చాది కన్నులబెట్టిన కంటిపొరలు, తిమిరములు, కంటిపువ్వులు, దురద, ఎఱుపు, కంటివాపు, నీరుగారుట-పీనిని హరింపజేయునని చంద్రుడు వదించెను.

—● నయనామృతము ౧౬ —

మయూరతుత్తం సింధూత్తం తుత్తం ఘనం రసాంజనం,
టంకణం మరిచం తుల్యం జంబీర రసవేషితమ్. 143

త్రిరాత్రం తామ్రపాత్రస్థం కాచార్తపటలాపహం,
కంఠా వ్రణహరం నామ్నానయనామృతము త్తమమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, సింధవలవణము, శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము, సముద్రపుసురుగు, రసాంజనము, వెలిగారము, మిరియాలు-పీనిని సమభాగములుగ తామ్రపుపాత్రలో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు మద్దించి కన్నుల బెట్టిన కాచము, అర్చము, పొరలు, దురద, వ్రణము హరించును.

—● ఖర్పూర్యాద్యంజనము ౧౭ —

ఖర్పరి తుత్త రసాంజన ఘనం శంఖ శిలా సపునర్నవత్రిఫలా,
నింబరసేన విమర్ద్య చ వటికాః కాచ తిమిరపటలాని చ పుష్పమ్. 145
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, రసాంజనము, సముద్రపుసురుగు, శంఖము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల, తెల్లగలిజేరు, త్రిఫలములు-పీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో బాగుగ నూరి కణికలుజేసి నీళ్ళతోజాది కన్నులబెట్టిన కాచము, తిమిరము, పొరగప్పినకంఠు, కంటిపువ్వు హరించును.

—● తిలపుష్పాంజనము ౧౮ —

మరిచం ఖర్పరీచైవ తిలపుష్పం తృణైవ చ,
ఏక్షైకం ద్విగుణం ప్రోక్తం జంబనీరేణ వేషయేత్. 146

నాశయే త్తిమిరం కంఢూం పటలా న్యర్బుదానిచ,
అతిరక్తాని మాంసాని హ్యేకాత్రేణ నాశయేత్. (బాహు) 147

తా. మిరియాలు ౨ భాగములు, శుద్ధిజేసినకఘరి ౪ భాగములు, నువ్వులపువ్వు ౮ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి నివృత్యంధ్రసముతో మర్దించి కణికలు జేసి కన్నులబెట్టిన ¹తిమిరములు, దురద, కంటిపొరలు, అర్బుదము, కంటి ఎఱుపు, దుర్దాంసము ఒకదినములో హరించును.

—ॐ మరిచాంజనము ౨—

మరిచామలకం కరంజబీజం క్రమవృద్ధ్య త్తరభృంగతోయవ ర్తిః,
తిమిరంపటలంనిహంతికాచం సుకృతంకర్తయథాకృతం భవేత్తత్. 148
(ఆయుర్వేదే)

తా. మిరియాలు ౧ భాగము, ఉసిరికవరుగు ౨ భాగములు, క్రామగవిత్తులు ౩ భాగములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకురసముతో నూరి కణికలు జేసి సేత్రములయం దంజనమువేసిన కానరానికన్నులు, పొరలు, కాచము, జస్తాంతర సుకృతకర్తవలన హరించును.

—ॐ చంద్రప్రభాంజనము ౨—

ఘేనంచముండంతకస్యబీజం నారంకపాలంసహకుక్కుటాండం,
మనశ్శిలా మాగధసంప్రయుక్త మాజన్మజాతం కుసుమం నిహంతి.
(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. సముద్రపునరుగు, ఇనుపభస్మము, చిల్లగింజ, నరునికపాలము, కోడిగుడ్డ తెంకులు, శుద్ధిజేసిన మణిశిల-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి జీలకఱ్ఱ కషాయముతో నూరి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన జనించినది మొదలుకొని యుండుకంటిపువ్వులు హరించును.

—ॐ చంద్రోదయవర్తి. ౩—

²హరిద్రా నింబపత్రాణి పిప్పలీ మరిచానిచ,
³విభీతక కరంజాని శంఖ నాభి ర్త్తనశ్శిలా. 150
⁴ఏతాని సమభాగాని హ్యేకాత్రేణ వేషయేత్,
⁵నాశయే త్తిమిరం కంఢూం పటలా న్యర్బుదానిచ. 151

1 తిమిర మన కండ్లు గానరాకుండుట. 2 హరితకీ వచాకుష్ఠం. 3 విభీతకస్య మజ్జాచ. 4 సర్వమే తత్సమం కృత్వా. 5 వారికంఢూంచ తిమిర మర్బుదం పటలానిచ, అతిరక్తాని మాంసాని పుష్పం వర్జనిహంతిచ.

అపి త్రివార్షికం శుక్రం మాసేనైకేన నాశయేత్,

అధికానిచ మాంసాని రాత్ర్యంధత్వం తత్రైవచ.

152

వర్తిశ్చంద్రోదయానామ నృణాం దృష్టినిశోధిసి, (ఆయుర్వేదే)

తా. పసపు, వేపచిగురు, పిప్పళ్ళు, మిరియాలు, తానికాయలలోనివలుకులు, క్రానుగవిత్తులు, శంఖము, శుద్ధిజేసిననాభి, శుద్ధిజేసినమణిశిల-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నుంచి మేకపంచితముతోనూరి కణికలుజేసి నీళ్ళతోజాచి కన్నులబెట్టిన కండ్లు కానరాకుండుట, దురద, పొరలు, అర్బుదము, మూడువత్సరములుగ నుండుకంటిపువ్వులు, దుర్దాసములు, రేణికటి-వీని నొకమాసములో హరింపజేయును.

☞ నేత్రరోగములకు దావాద్యంజనము ☞

దావ్యంజన పటలం క్షాచం పిల్లం రక్తం తథాద్దనమ్.

153

స్రావార్త నక్తరోగాణి కంఠాక్షేదం వ్యపోహతి,

యూధికా ఘర్షణం శూలం వర్షరోగం వినాశయేత్.

154

నాశయే చ్చుక్కరోగాంశ్చ విజానీయా ద్విశేషతః, (శారీరే)

తా. రసాంజనము కన్నులబెట్టిన కంటిపొరలు, కాచము, కంటిపుసి, ఎఱుపు, అద్దనము, నీరుగారుట, అర్చరోగము, రేణికటి, దురద కండ్లుంటుకొనుట-వీనిని హరింపజేయును. మఱియు అడవిమొల్లగంధమును కన్నులబెట్టిన కంటినొప్పి, వర్షరోగము, పువ్వులు-వీనిని హరింపజేయును.

☞ గిరికర్ణికాద్యంజనము ☞

నితగిరికర్ణిమూలం బీజం పుష్పాణి వేషయేద్వర్తిమ్.

155

శఖం నిశాభయం శుంతీ గతమపి చక్షుర్నివర్తయేత్, (అన్యశాస్త్రే)

తా. తెల్లగంటెనవేరు, దానివిత్తులు, పువ్వులు, శంఖము, పసపు, కరక్కాయ, శాంతి - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి గంటెనవేరురసముతో మర్దించి కన్నుల బెట్టిన పోయినకన్నులుకూడ మరల వచ్చును.

☞ నహారికావర్తి ☞

అశీతి స్థిలపుష్పాణి మరిచానిచ పోడశ.

156

పంచాశ జ్జాతిపుష్పాణి షష్టిః సిప్పలితండులూః,

*ఇయం చంద్రప్రభానామ వర్తిస్థిమిరనాశిసి. (మతాంతరే)

తా. నువ్వులపువ్వులు ౮౦, మిరియాలు ౧౬, జాచిపువ్వులు ౫౦, పిప్పలి బియ్యము ౬౦-ఇటుల వీనినెల్ల నూరి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన తిమిరములు హరించును.

* నిహనుమారికావర్తి ర్గతం చక్షుర్నివర్తయేత్, పోయినకండ్లుకూడా మరల వచ్చును.

శిలాద్యంజనము ౧౦

శిలా మాగధి కర్పూరం పురాణం తింత్రణీఫలం,
కరంజం సూరసూత్రేణ దివానక్షత్రదర్శనమ్. (సూరసూత్రే) 153

తా. శుద్ధిజేసినమణిశిల, విష్ణుశ్మ, పచ్చకర్పూరము, ప్రాతమితపండు, క్రానుగ
విత్తులు-వీని నుదకముతో నూరి కన్నులబెట్టిన పగటియందు నక్షత్రములు గనుపించును.

నారికేళాంజనము ౧౦

దార్శివరా మధుక మంభసి నారికేళే
పక్షాష్టభాగ పరిశిష్టరసం పునస్తతే,
సాంద్రం విపాచ్య శశి నైంధవమాక్షికాఢ్యం
హంత్యర్థకాచ తిమిరార్చుద వర్జ్యరోగౌ. (భేషజకల్పే) 159

తా. మ్రానివసపు, కరక తాండ్ర యుసిరికలు, యష్టిమధుకము-వీనిని దిను
సొకటింటి కొక్కొకపలముచొప్పున నలగగొట్టి కుంచెడు నారికేళపుకాయ నీటిలో
వైచి ఎనిమిదవభాగము కేషించునటుల కషాయము గాచి మఱియొకకుండలోపోసి
సన్నపునెగను సోలెడు కేషించునటుల గాచి చల్లార్చి యందు నాలుగు మాడలయెత్తు
పచ్చకర్పూరము, మాడలయెత్తు నైంధవలవణము, ఐదుచిన్నములయెత్తు లేనె గలిపి కన్నుల
బెట్టిన ఆర్తము, కాచము, తిమిరము, ఆర్బుదము, వర్జ్యరోగము (నీరుగారుట)-వీనిని
హరింపఁజేయును.

నేత్రరోగములకు మహానారికేళాంజనము ౧౦

మధుకవరా దార్శికాం పృథక్పలానాం నారికేళసలిలస్య,
ప్రథ్థే విపచే దేతత్తుల్యాంశం తత్పునః పచే త్పాత్రే. 160
తుత్థం శశి ఘనైరిక సింధూత్థ రసాంజనాని మరిచంచ,
పృథక్పృథక్ క్వాదనిష్కం షీపే దాలోడ్య మాక్షిక విప్లవమ్.
అంజన మఖిలేనేత్రే షడధికనవతిం నిహంత్యాశు, (ఆయుర్వేదే)

తా. యష్టిమధుకము, కరక తాండ్ర యుసిరికలు, మ్రానివసపు-వీనిని దిను
సొక్కొకపలముచొప్పున దంచి ౧ ప్రథ్థపు నారికేళపుకాయ నీటిలో వైచి ఎనిమిదవ
భాగము మిగులునటుల కషాయము గాచి మఱియొకకుండలోపోసి సన్నపునెగను మరల
గాచి గి పలములుగ దిండికొని చల్లార్చి పిదప యందు శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్థము, పచ్చ
కర్పూరము, సముద్రపురుగు, కావిరాయి, నైంధవలవణము, రసాంజనము, మిరియాలు

* యుంజాద్వైజార్తి తిమిరాల్లిపు పిత్తజేషు-నేత్రమువలనగోగిన నేత్రవణ
ము, తిమిరము.

అనువాది చార్జమును దినసుకు కాలనిష్కముచొప్పున గలిపి తేనె ఒకటిన్నర తులము పోసి కన్నులబెట్టిన ౯౬ నేత్రరోగములు హరించును.

శంఖాదిపటికములు ౭౭

శంఖస్యభాగా శ్చత్వార స్తదర్థం చ మనశ్శిలా. 162

మనశ్శిలార్థం మరిచం మరీచార్థం చ * సైంధవం,

అజాక్షిరేణ సంమర్ద్య ఘటికాం కారయే న్బుధః. 163

నిశాంధ్యం తిమిరం కాచం పుష్పాణి పటలాని చ,

అతిమాంసాని రక్తాని సప్తరాత్రేణ నాశయేత్. 164

వారిణా తిమిరం హంతి హ్యర్బుదం హంతి మస్తునా,

పిచ్చటం మధునా హంతి స్త్రీక్షిరేణ తథార్జునమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. శంఖము ౪ భాగములు, శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల ౨ భాగములు, మిరియాలు ౧ భాగము, సైంధవలవణము ౪ భాగము-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మేకపాలతో మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన రోజీకటి, కండ్లు గానరాకుండుట, కాచము, కంటి పూలు, పొరలు, దుర్భాంసములు, కంటి యెఱుపులు ఏడుదినములలో హరించును. నీళ్ళతో జాదివేసిన తిమిరము హరించును. పెరుగుమీఁది నీళ్ళతో జాదివేసిన అర్బుదము హరించును. తేనెతో జాదివేసిన పిచ్చటమును నేత్రరోగము, చనుబాలతో జాదివేసిన అర్జునము హరించును.

పుష్పాంజనము ౭౮

మంజిష్ఠా మధుకోత్పలం దధి కణా త్వక్చవ్య గోరోచనం
మాంసీ చందన శంఖకం గిరిమృదా తుత్థం సపుష్పాంజనం,
సర్వంచైవ సమాన మంజనమీదం యోజ్యం సదా చక్షుషాం
కంఠూం క్లేదమలం చ శోణిత రుజం పిల్లం చ శుక్లాహమ్. 166

తా. మంజిష్ఠ, అతిమధురము, కలువపువ్వు, పెరుగు, పిప్పలి, లవంగపట్ట, చవ్యము, గోరోచనము, జటామాంసి, చందనము, శంఖము, కావిరాయి, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, పుష్పాంజనము - వీనిని సమభాగములుగ నూరి నేత్రములయందు సదా అంజనమువేయుచుండిన దురద, నీరుగారుట, కంటిపుసి, ఎఱుపు, కంటినొప్పి, పిల్లము, శుక్రము హరించును.

గోదంతాద్యంజనము ౭౯

గోదంతం కుక్కుటాండం మకరజదశనం శంఖచూర్ణం వరాటం
సారంగోద్భూతదంతా జలధిమలయుతం తామ్రచూర్ణం సతుత్థమ్.

* పిప్పలి.

కర్పూరం రాన్నకం వై పటిక మణిమధూచ్ఛిష్ట మందాగ్నిఘృష్టే
పుష్పంచార్ధార్ధనం త త్తిమిర పటలకం కాచకం హంతి నేత్రే. 167

తా. ఆవుయొక్కదంతము, కోడిగుడ్డుపెంకులు, మొసలిదంతము, శంఖచూర్ణము, గవ్వలచూర్ణము, బింకపండ్లు, సముద్రపునరుగు, తామ్రచూర్ణము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, పచ్చకర్పూరము, సన్నరాన్నము, చంద్రకాంతమణి, జాంటిమైనము - వీనిని పాత్రలో నిడి మందాగ్నివై నునిచి బాగుగ మర్దించి పిదప నిమ్మపండ్లపులుసుతో మర్దించి కణికలుజేసి నేత్రములయం దంజనమువేసిన కంటిపువ్వులు, అర్కము, అర్జునము, తిమిరము, కంటిపొరలు, కాచము వీనిని హరింపంజేయును.

— ధాత్ర్యంజనము —

ధాత్రీ పథ్యా విభీతానాం ఫలమజ్ఞా విచూర్ణితం,
వారిణాపూరితంచక్షు స్తిమిరంహంతునిర్భరమ్. (మాధవనిదానే) 168

తా. ఉసిరికపప్పు, కరక్కాయ, తానికాయ - వీనిపప్పును చూర్ణముజేసి నిమ్మ పండ్లరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి నేత్రములయం దంజనమువేసిన కండ్లలో నీరుగా రుట, తిమిరము హరించును.

— ఉత్పలాద్యంజనము —

ఉత్పలం నైంధవం రక్తచందనం త్రిఫలా తథా,
నిశాంధ్యం తిమిరం హంతి పటలం చక్షురంజనమ్. 169

తా. కలువపువ్వులు, నైంధవలవణము, రక్తచందనము, త్రిఫలములు - వీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి అంజనమువేసిన రేజీకటి, తిమిరము, కంటిపొరలు హరించును.

— అర్ధచంద్రోదయము —

కర్పూరం పటికం శంఖం చందనం మధు శారిబా,
మంజిష్ఠా రజనీ ద్వేచ కతకం గైరికం సమమ్. 170

సర్వై స్సమం చ తుత్థం చ జంబీరరసమర్ధితం,
రాత్ర్యాంధ్యం తిమిరం కంఠూం పటలం కాచమేవచ. 171

వర్షాంతే జాయతే పుష్పం మాసేనైకేన శామ్యతి,
అర్ధచంద్రోదయో నామ్నా సర్వనేత్రే రుజాపహః. 172

తా. పచ్చకర్పూరము, పటిక, శంఖము, చందనము, యష్టిమధుకము, గూడ పాల, మంజిష్ఠ, పసపు, మ్రానిపసపు, చిల్లగింజ, కావిరాయి-ఇవి సమభాగములు, వీని కన్నిటికి సమము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము - ఇట్లుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్ల రసముతో మర్దించి అంజనమువేసిన రేజీకటి, తిమిరము, దురద, పొరలు, కాచము,

కంటిరెప్పకొనయందు జనించురోగము, పువ్వులు మొదలగు సర్వనేత్రరోగములు ఒకమాసములో హరించును. (శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము మూడేగానులయెత్తు, శుద్ధిచేసిన కఫరి ౧ తులము, శుద్ధిచేసినపటిక ౧ తులము, పదిజీడిగింజలమసి - ఇటుల వీనినెల్ల నిమ్మపండ్లరసముతో మర్చించి రాగితట్టలో నునిచి ఆప్రవేన్న గలిపి రాగిముంతతో మరల మర్చించి ౨౩ దినములు కరాటమున నునిచి పిదప దానినిదీసి మరల మర్చించి మరల కరాటమున ౩౩ దినము లునిచి కన్నులబెట్టిన నేత్రరోగములు, మాదకండ్లు, దూలమూదలు, తిమిరమాదలు, పుంసిమాదలు, నీరుగారుట, దురద, కామిల, పసరుకామిల, చేజీకటి, పటలములు, శిరోవాతములు, కపాలకూలలు, కన్నులదురుట, పక్షాహూతము, శిరోవాతము, దుర్భాసము, కంటియెఱుపు, నిల్వపుకండ్లు, పిల్లములు, అభివ్యంధము హరించును.

—ॐ కాయకండ్లకు చికిత్స ॐ—

సీ. వెనుచేకు తాళకంబును రక్తమణిశిల పసపును మిరియంబు పటిక శంఖ గంధకసారంబు సైంధవలవణంబు సమభాగములుగూర్చి జంబుఫలము సారంబుతో నూరి సరవిగా మర్చించి కణికలుచేసియుఁ గన్నుఁగవల గంధంబుదీసియుఘటియింపఁగాఁగాయకన్నులుదుర్భాసగతులుపారలు

గీ. గప్ప నవియును నెఱుఁగనికన్నుఁగవలు
నిశి విరిసి నీరు గా రెడినేత్రములును
గంటిపువ్వులు మానుఁ బ్రఖ్యాతముగను
బ్రజలకెల్లను నానందప్రచురముగను.

సీ. ఘనతామ్రభస్మంబు గరక కాయలుజీడిగింజలమసియును మంజులముగ వెన్నతోఁగూరిచి వెన రాగిముంతవై దగ మద్దనముచేసిధరణియందు నక్షిరోగులకండ్ల నమరంగవైచిన కామిళ్ళు మాదలు కండ్లదూల మాదలు తిమిరంపుమాదలుపుసిమాదదుర్భాసరేచిక్కుదురదకండ్లు

గీ. నేత్రవాతంబు లెఱుపులు నేత్రశూల
పక్షవాత శిరోవాత పసరుకామి
లలు కపాలంపుశూల లత్యలఘుశున్ని
గండమాలలు మరి నూతిపుండ్లడంగు.

—ॐ నేత్రరోగములకు నృపవల్లభతైలము ॐ—

ఏరండమూలం తగరం శతాహ్వ జీవంతిరాస్నాసహస్రైంధవంచ,
భృంగం విడంగం మధుయష్టికంచ విశ్వోషధంకృష్ణతిలస్యతైలమ్.

అజాపయశ్చైవ విమిశ్రితంచ చతుర్థణం భృంగరసంచ యుక్తమ్,
షడ్బిందవోనాసికయోర్విధేయా శ్శిఖుం నిహన్యశ్శిరసోవికారాన్.
చ్యుతాంశ్చకేశాన్ పలితాంశ్చదంతాన్ దుర్గంధమూలాంశ్చవ్యపా
కరోతి, సువర్ణదృష్టిప్రతిమంచచక్షు శ్శిరోర్తినాశంచకరోతిసన్మ్యుక్.
(మాధవనిదానే)

తా. అముదపువేరు, గ్రంథితగరము, సదాశ, మనుబాల, దుంపరాన్నము, నైంధవలవణము, గుంటగలగర, వాయువిడంగములు, యష్టిమధుకము, శొంఠి - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి యందు నల్లనువ్వులనూనె, మేకపాలు, శిలాజిత్తు, నూనెను నాలుగింతలు గుంటగలగరాకురసము గలిపి చిక్కగ తైలము ౬ బిందువులను నస్యముజేయించిన శిరోరోగమును శిఖుముగ నశింపంజేయును. మఱియు రాలి పోయినవెంట్రుకలు మరల మొలచును. నెరిసినవెంట్రుకలు నల్లగనగును. దంతమూలముల యందలి దుర్గంధము హరించును. నేత్రరోగములు మాని గరుత్తంతునితో సమానమైన దృష్టిగలుగును. తలనొప్పి హరించును.

❧ యష్టాదితైలము ౧౯ ❧

యష్టికుఠ్త మధూ కచోరక వరా గోపీ విదారీ బలా
మోచాంభోరుహకంద కేసర నతం శీతాంబు పాండుత్పలైః,
శ్రీఖండేనయుతై శ్శృతం తిలభవం ధాత్రీ గుళూచీ జయా
భాద్రదుగ్ధసమం శిరోనయనజా న్నస్యాత్సమస్తాన్ గదాన్. 176

తా. యష్టిమధుకము, చెంగల్వకోస్తు, ఇష్టువులు, కచోరములు, పిల్లిపీచర, గూడపాల, నేలగుమ్మడుగడ్డ, ముత్తవపులగము, పెద్దముత్తవపులగము బూరుగబుక, తామరగడ్డలు, తామరగరులు, గ్రంథితగరము, కురువేరు, తెల్లకలువగడ్డ, శ్రీగంధము, ఉసిరికపవ్వు, తిప్పతీగె, కరక్కాయలు - వీనిని సమభాగములుగ దంఢకహయము గాచి దానికి సమముగ మేకపాలు, నూనె గలిపి చిక్కగాచి నస్యము చేయించిన సర్వశిరోరోగములు, కంటినొప్పి, సర్వనేత్రరోగములు హరించును. (తిప్పతీగెకు, గుంటగలగరాకు, దొండాకు, తులసియాకు, నేలతులసియాకు, పొన్నగంటాకు అనువానియొక్కరసము దినుసుకొక్కభాగము, నైయ్యి ౬ వ భాగము గలిపి చిక్కగాచి నస్యముజేయించిన నేత్రరోగములు హరించును.

❧ నేత్రరోగములయందు పథ్యము ౧ ❧

కాలితండుల గోధూమ ముద్గ నైంధవ గోఘృతమ్,

గోపయశ్చ సిదా తౌద్రం పథ్యం నేత్రగదే స్మృతమ్. 177

తా. పరిబియ్యము, గోధుమలు, పెసలు, సైంధవలవణము, ఆపునెయ్యి, ఆవు
లము, పంచదార, తేనె ఇవి నేత్రరోగములయందు పథ్యకరములు.

—● నేత్రరోగములయందు పథ్యము —●

సర్వశాక మథ తుష్యం చతుష్యం శాకపంచకమ్,
జీవంతీవాస్తు మత్స్యక్షీ మేఘనాదః పునర్నవా. 178

అచతుష్యం భవేచ్ఛాక మచ్చతుష్యం సురా దధి,
కథావై హింగు లవణం విణ్యాకం పిష్టమాషకమ్. 179

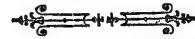
స్నానవ్యాయామతానీయం తాంబూలం క్రోధఆతపః,
తేజోనిరీక్షణం జ్వాలా మక్షిరోగీ వివర్జయేత్. 180

తా. మనుబాల, చక్రవర్తికూర, పొన్నగంటికూర, చిట్టికూర, గలిజేరు అను
రైతుతప్ప తక్కినయాకుకూరలు, సర్వమైన యాకుకూరలు, కల్లు, పెరుగు, ఇంగువ,
శనీ, తెలికపిండి, పిండిపంటకములు, స్నానము, సంచారము, ఉదకపానము, తాం
బూలము, శోపము, ఎండ, తేజస్సునుజూచుట, అగ్నిశ్శాల - వీనిని నేత్రరోగము గల
వారు వర్జింపవలయును.

స ప్త ద శ ప్ర క ర ణ మ్.

అష్టాదశ ప్రకరణము

స్థాల్పరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః .

శ్లో. భూతేశం సర్వభూతేశం నాయకం సర్వనాయకమ్,
దేవం దేవ మహాదేవం శంభుమూర్తి మహం భజే. 1

తా. భూతప్రేతపిశాచాదులకు ప్రభువు, పృథివ్యాది పంచభూతములకు ప్రభువు, నాయకుడు, సర్వప్రపంచమునకు నాయకుడు, సర్వదేవతలకు దేవుడు, మహాదేవుడు నగుపరమేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములతో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క అష్టాదశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాడను.

— స్థాల్పరోగనిదానము —

అవ్యాయామ దివాస్వప్న శ్లేష్మాహారనిషేవణాత్,
*సన్నైహై ర్మధురై ర్దాంపై ర్దేదో వర్ధతి నాన్యథా. 3

మేదసావృతమార్గత్వా త్పుష్కం త్యన్యేన థాతవః,
మేదస్తు చీయతే యస్తా దశ క్త స్సర్వకర్తసు. (మాధవనిదానే) 4

తా. సంచారము సేయకుండుట, పగలు నిద్రించుట, కఫకరపదార్థములసేవించుట, స్నేహయుక్తపదార్థములగాని, లేక జిగటగలపదార్థములగాని, లేక మధుకరరసములగాని సేవించుట, మిక్కుటముగ మాంసమును భుజించుట - ఈకారణములవలన మేదోరోగము జనించును. మఱియు, మేదస్సుచే మార్గము లడ్డగింపబడుటవలన నితరధాతువులు వృద్ధిజేందకుండును. దానంజేసి స్థాల్పరోగముగలవాడైనర్వకర్తలయందు అశక్తుడగును. (రసవాహినీరోగమార్గములయందు మేదస్సు వ్యాపించి అస్థిమొదలగువానికి శుక్రమునకు పోషణను గలుగంజేయకుండుటవలన మేదస్సు అధికాధికముగ వృద్ధిజేందును.)

* మధురోఽన్నరశః ప్రాయ స్సేషహస్తేదో వివర్ధతే.

—౧౭ స్థాల్యరోగలక్షణము ౧౭—

స్థూలత్వం తుందవృద్ధిశ్చ త్సుద్రశ్వాసః క్రమాద్భవేత్,
 అతిస్వేదోఽల్పదౌర్గంధ్య మల్పప్రాణోఽల్పమైథునః. 5
 ఆహారః పచ్యతే శీఘ్రం పునఃకాంత్యభి భోజనమ్,
 వికారాంశ్చాశ్నుతే ఘోరాః కాంశ్చి త్కాలవ్యతిక్రమాత్. 6
 అతిస్థాల్య తృషా మోహ జ్వరం వాథ భగందరమ్,
 వ్రణం కృచ్ఛ్రం మేహకుష్ఠం కాసం శ్వాసం కరోతిచ. 7
 తత్ర మేదోఽనిలక్షేష్ట నాశనం సర్వమిష్యతే,
 శ్వామా యవకుళౌత్తాన్నం ముద్గాన్నై స్సముపాచరేత్. 8
 మధూదక్షై స్సురాపానై ర్లఘురూక్షోష్ణభోజనైః,
 కటుతిక్త కషాయాతిచింతా వ్యాయామ జాగరైః. 9
 లంఘనై రుపవాసై ర్వా స్థాల్యరోగముపాచరేత్,

తా. శరీరము బలిసి కడుపు పెరిగి త్సుద్రశ్వాసము గలుగుట, మిక్కుటముగ చెమటబట్టుట, శరీర మొకింత కంపువేయుట, బలము తగ్గుట, మైథునశక్తి లేకుండుట, కొంతకాలము గడచినపిదప భయంకరములగు కొన్నివాతాదివికారములు గలుగుట, అతిస్థాల్యము గలుగుట, దష్టి, మోహము, జ్వరము, భగందరము, వ్రణములు, మూత్ర కృచ్ఛ్రము, మేహము, కుష్ఠపు, దగ్ధ, ఉబ్బనము గలుగుట, మేదోరోగమువలన మేదస్సు, వాతక్షేష్టములు మొదలగునవియన్నియు నశించుట—ఈలక్షణంబుల స్థాల్యరోగమున గలుగునని తెలియవలయును. దీనిని చాతులవంటకము, యవలు, ఉలవయన్నము, పెసరపులగము, పానకము, సురాపానము, లఘువై రూక్షకరమై యుష్ణముగ నుండు వంటకము, కారము, ఒగరు, చేదుగలద్రవ్యములు, మిక్కుటముగ జింటించుట, వ్యాయామము, జాగరణము, లంఘనము, లేక ఉపవాసము అనువానివలన నుపచరింప నలయును.

—౧౮ మేదోవృద్ధిలక్షణము ౧౮—

త్సుద్రశ్వాస తృషా మోహ స్వప్న క్రథనసాధనైః. 10
 యుక్తః తుత్సేద్విదదౌర్గంధ్యై రల్పప్రాణోఽల్పమైథునః,

తా. మేదస్సు వృద్ధింజెందుచుండ త్సుద్రశ్వాసము, దష్టి, మోహము, నిద్ర, అకస్మాత్తుగ శ్వాసమునకు ప్రతిబంధము, లేక నిద్రించునపుడు బలముగ గురకలు విడుచుట, శరీరమున బడలిక, తుమ్ములు, చెమట, దౌర్గంధ్యము, అల్పశక్తి, అల్పమైథునము అనునవి గలుగును.

మేదస్తు సర్వభూతానా ముదరే శ్వస్థిమ స్థితమ్.
అతవోదరే వృద్ధిః ప్రాయో మేదస్వినో భవేత్,

11

తా. మేదస్సు విశేషముగ సర్వప్రాణులయొక్క యుదరమధ్యమునందును, అస్థులయందు నుండును. దానివలన మేదస్సుగలపురుషునికి విశేషముగ నుదరము వృద్ధిం జేందును.

—ॐ స్థూలలక్షణము ॐ—

మేదో మాంసాతివృద్ధత్వా చ్చులస్థిగుదర స్తనః.

12

అయథోఽపచయోత్సాహో నగోఽతిస్థూల ఉచ్యతే,

తా. మేదస్సు మాంసము మిక్కుటముగ వృద్ధింజేందుటవలన నరునియొక్క స్థిక్కు, ఉదరము, స్తనములు నడుచునపుడు దిగబడి కదలుట, మునుపటివలె శరీరవృద్ధి, ఉత్సాహము లేకుండుట-ఈలక్షణములుగలిగిన స్థూలరోగమని చెలియవలయును.

—ॐ మేదరోగాసాధ్యత్వము ॐ—

మేదస్యతీవ సంవృద్ధే సహనై వానిలాదయః.

13

వికారాః దారుణాః కృత్వా నాశయంత్యాశు జీవితమ్,

తా. మేదస్సు మిక్కుటముగ వృద్ధింజేందుటవలన వాతాదిదోషములు దుష్టం బులై యకస్థాత్తుగా భయంకరవికారముల (అనఁగా ప్రమేహ, పిటికా, జ్వర, భగం దర, విద్రధివాతరోగముల) గలుగఁజేసి తీవ్రముగ ప్రాణముల హరింపఁ జేయును.

—ॐ చవ్యాదిచూర్ణము ॐ—

సచవ్య జీరక వ్యోష హింగు సౌవర్చలానలాః.

14

మధునాస క్తవఃపీతా మేదోఘ్నా వహ్నిదీపనాః, (మాధవనిదానే)

తా. చవ్యము, జీలకఱ్ఱ, త్రికటుకములు, ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, చిత్రమూలము-వీనిని చూర్ణముజేసి తేనెతో సేవించిన స్థాల్యము, అగ్నిహృంద్యము హరించును.

—ॐ త్రికటుకాదిచూర్ణము ॐ—

త్రూషణం కటుకం శిగ్రు బృహతీ కంటకారికా.

15

శాలిషర్ణి పృశ్నిపర్ణి వారాహీచ సువర్చలమ్,

ద్వినిశాతివిషా హింగు యవానీ జీరకద్వయమ్.

16

విళంగం హపుషా ధాన్యా సర్వం మేదోత్థితం జయేత్,

తా. త్రికటుకములు, కటుకరోహిణి, కారుమునగ, చిన్నములక, పెద్దములక కోలపోన్న, నక్కలోకపొన్న, నేలతాటిగడ్డలు, సౌవర్చలవణము, వసపు, మ్రానివసపు-అతివస, ఇంగువ, కొడిసేపాల, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, వాయువిడంగములు, బోడతరము,

కొలిమెద్దు-వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణము చేసి (దీనికి సమముగ లోహభస్మమును గలిపి నాలుగుమాడలయెత్తును లేనెతో) సేవించిన స్థాల్యరోగము హరించును.

— ౧౭ గుళూచ్యాదిచూర్ణము ౧౭ —

గుళూచీ మభయాం ముస్తా ట్టోదైః కర్షం లిహేదను. 17
(అన్యశాస్త్రే)

తా. తిప్పతీగె, కరక్కాయలు, తుంగము నైలు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి (దీనికి సమముగ లోహభస్మమును గలిపి) కర్షమెత్తును లేనెతో సేవించిన స్థాల్యరోగము హరించును.

— ౧౮ తామ్రభస్మయోగము ౧౮ —

మృతతామ్రం కణా ట్టోద్రం మాషమాత్రం నియోజయోత్, 18
(మతాంతరే)

తా. తామ్రభస్మము, పిప్పళ్ళు-వీనిని నూరి లేనెతో మాషమెత్తును సేవించిన స్థాల్యరోగము హరించును.

— ౧౯ జయంత్యాదిచూర్ణము ౧౯ —

వత్సామలకచూర్ణేన జయంతీవా జయాభయా. 19
భషయే న్నాశయేత్ స్థాల్యం మదమేదోత్థితా గదాః,

తా. కొడిసెపాల, ఉసిరికపప్పు, తక్కలి వీనినిగాని, లేక తక్కలి, కరక్కాయ అనువాసినిగాని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణము చేసి (ఉదకముతో) సేవించిన స్థాల్యరోగము హరించును.

— ౨౦ గుగ్గుల్యాదిచూర్ణము ౨౦ —

గుగ్గులు త్రిఫలా త్రూషం వహ్ని ముస్తా విడంగకమ్. 20
తుల్యంశం భక్షయేత్కర్షం మేదశ్లేష్మ మదాత్యనుత్, (బాహుతే)

తా. శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షిగుగ్గులము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, చిత్రమూలము, తుంగము నైలు, వాయువిడంగములు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి కర్షమెత్తును (లేనెతో) సేవించిన మేదస్సు, శ్లేష్మరోగము, మదాత్యయము హరించును.

— ౨౧ గంధకకల్పము ౨౧ —

గంధకం మధుతైలంచ కర్షమాత్రం లిహేత్సదా. 21
మేదో వాత కఫం హంతి మాసమాత్రే న సంశయః, (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకమును ఇప్పనూనెతో మర్దించి కర్షమెత్తును సేవించిన నొక మాసములో స్థాల్యరోగము, వాతకఫరోగములు నిశ్చయముగ హరించును.

—ॐ స్థూలాంతకరసము ॐ—

పంథ్యా కర్కటకీకంద ద్రవైర్దర్శ్యం దినత్తయమ్. 21

తాళకంచ మృతంతామ్రం ద్విగుంజం మధునా లిహేత్,
పిబే త్రారోదకంచాను స్థాల్యరోగం వినాశయేత్. 22

(పూజ్యపాదీయే)

తా. శుద్ధిచేసినతాళకము, తామ్రభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములూ నునిచి గొడ్డుకాకరగడ్డరసముతో మూడుదినములు మర్దించి రెండుగురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొకదానిని లేసెతో భక్షించి వెంబడిగ ఉప్పునీరును త్రాగిన స్థాల్యరోగము హరించును.

—ॐ స్థాల్యరోగహరోపాయములు ॐ—

శ్రమ చింతా వ్యవాయాధ్వ టౌద్ర జాగరణం స్త్రియః,
హంత్యవశ్యమతిస్థాల్యం యవశ్యామాకభోజనమ్. 23

తా. శ్రమ, చింత, మైథునము, మార్గగమనము, లేసె, జాగరణము, స్త్రీ, యవలు, శ్యామపంటకము అనునానిసేవనవలన స్థూలరోగము హరించును.

—ॐ బడబాగ్నిరసము ॐ—

శుద్ధసూతం మృతంతామ్రం తాళం బోళ సమంసమమ్,
అర్కక్షీరై ర్దినం మర్ద్యం టౌద్రై నైహ్యం ద్విగుంజకమ్. 24

బడబాగ్నిరసోనామ స్థాల్యబృందం నియచ్ఛతి,
పలం టౌద్రపలం తోయ మనుపానం పిబేత్సదా. 25

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసినతాళకము, రక్తబోళము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములూ నునిచి జిల్లేడుపాలతో నొకదినము మర్దించి రెండుగురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి లేసెతో సేవించి వెంబడిగ నొక *వల్లప్రమాణ ముదకములూ పలప్రమాణము లేసెగలిపి త్రాగిన స్థాల్యరోగము హరించును.

—ॐ రసభస్మయోగము ॐ—

రసభస్మ వల్లమాత్రం లీఘా మధునా పిబేదశుటౌద్రమ్,
కోష్ఠాంబునా సమేతం తత్థేన్ద్ర్యం మేదకృతం జయతి. 26

తా. వల్లప్రమాణ రసభస్మమును లేసెలోకలిపి సేవించి వెంబడిగ సుభోష్ణముగ నుండు నుదకములూ లేసెగలిపి త్రాగిన స్థూలరోగము హరించును.

* పల మన - నాల్గురూపాయలయెత్తు.

శ్రీమూర్తిరసము ౧౯

సూతం గంధ మయోభస్త సమం సంయోజ్య భావయేత్,
నిర్దుండిపత్రతోయేన ముసలీకంద వారిణా. 27

తత స్నిద్ధ మముం మాషమాత్రం రసమనుత్తమం,
లోధ్ర తౌద్రేణ చాశ్నీయాచూర్ణం మాఘోన్జితం హితమ్. 28

త్రికటు త్రిఫలా పంచలవణా వల్లుజంచ తత్,
మేద శోథాగ్ని మాంద్యామ వాతశ్లేష్మగదప్రణుత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, లోహభస్తము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వావిలియాకు, నేలతాటిగడ్డలు అనువానిరసములో ప్రదిదానిచే భావనచేసి మాషమెత్తును, మాషమెత్తు లొద్దగచూర్ణము, తేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించి పిదప త్రికటుకములు, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, త్రిఫలములు, పంచలవణములు, భావించివిత్తులు అనువానిచూర్ణమును భక్షించిన మేదస్సు, వాఘ్ర, అగ్నిమాంద్యము, అమవాతము, కఫరోగము-వీనిని హరింపంజేయును.

మేదోరోగమునందు పథ్యము ౨౦

చింతా శ్రమం జాగరణం వ్యవాయం ప్రోద్వర్తనం లంఘనమాతపశ్చ,
హస్త్యశ్వయానం భ్రమణం విరేకః ప్రచ్ఛర్దనం చాప్యథతర్పణంచ. 30

పురాతనావైణవకోరదూష శ్యామాకనీవారప్రియంగుచూర్ణాః,
యవాకుళుత్థాశ్చణకామసూరా ముద్గాస్తువర్యస్తుమధూనిలాజాః. 31

కటూనితిక్తానికషాయకాని తక్రంసురాపింగళమత్స్యవీప,
దద్ధానిదార్తాకఫలానిచాపి ఫలత్రయంగుగ్ధులుపాలసంచ. 32

కటుత్రయం సర్వపత్రైలమేలా తౌరాణిసర్వాణ్యపిచాక్షత్రైలమ్,
పత్రోత్థశాకాగరుదీపనాని ప్రతస్తనీరాణీశిలాజతూని. 33

ఏతానిసర్వాణినిమేవితానిమేదోగదంసత్వరమాక్షిపంతి, (ఆయుర్వేదే)

తా. చింత, శ్రమ, జాగరణము, స్త్రీసంగమము, నలుగుబెట్టుకొనుట, లంఘనము, ఎండ, ఏనుగు, గుఱ్ఱముమొదలగువానినెక్కి సంచరించుట, విరేచనము, వాంతి, * తర్పణక్రియ, ప్రాతమెదురుబియ్యము, ఆరికలు, చామలు అనుధాన్యము, నీవారధాన్యము, కొఱ్ఱలు, జొన్నలు, యవలు, ఉలవలు, శనగలు, చిఱుశశగలు, పెసలు, కందులు, తేనె, పేలాలు, కారము, చేదు, ఒగరు గలరసములు, మజ్జిగ, మద్యము, పింగళవర్ణముగల మత్స్యములు, జేయించినవంకాయలు, త్రిఫలములు, గుక్కిలము

* తర్పణ మన తృప్తికర మగునౌషధములతో జికిత్సించుట.

పాయసము, త్రికటుకములు, తెల్లవనూనె, ఏలకులు, సర్వతౌరములు, గచ్చనూనె, ఆకుకూరలు, అగరు లేపనములు, ఓమము, ఉష్ణోదకము, శిలాజిత్తు అనువాని సేవనవలన మేదోరోగము హరించును.

❧ మేదోరోగమునం దవధ్యము ❶ ❧

స్నానం రసాయనం శాలీక్షా గోధూమాక్షా సుఖశీలతాం,
క్షీరేక్షువికృతిం మాషాక్షా స్తాహిత్యం స్వేదనానిచ. 34

మత్స్యం మాంసం దివానిద్రాం సుగంధా న్నధురాణిచ,
అతిమాత్రంతు పచితం త్వశేషా ద్వమనక్రియామ్. 35

స్వభావస్థా త్వమన్విచ్ఛక్తా మేదస్వీ పరివర్జయేత్,

తా. స్నానము, రసాయనము, శాలిబియ్యము, గోధుమలు, సుఖము, పాలు, చెఱుకువలన నుత్పత్తిజేయఁబడువదార్థములు, ఉడ్డులు, తృప్తికరభక్షణము, చెమట దీయుట, మత్స్యములు, మాంసములు, పగటినిద్ర, సుగంధపదార్థములు, మధురాన్నము, చిమిడినయన్నము, వమనము-వీనిని మేదోరోగముగలవారు వర్జింపవలయును.

❧ కార్యమునం దుపచారము ❷ ❧

కృశానాం బృంహణం దేయం సర్వపానాన్న భేదజైః.
నిద్రాచైవ దివారాత్రౌ ఛాగమాంసాశనం సదా, (ఆయుర్వేదే) 36

తా. కార్యరోగమున హితకరాన్నపానాద్యోపధములవలన బృంహణక్రియను జేయుచుటయేగాక రేయంబగు నిద్రించునటులం జేయవలయును. మఱియు మేక మాంసము నెల్లపుడు భుజింపంజేయవలయును.

❧ కృశత్వమునకు పూర్ణచంద్రరసము ❸ ❧

మృతసూతాభ్ర లోహానాం శిలాజతు విశంకమ్. 37

తాప్యం తౌద్రం సమం సర్పి రేకీకృత్య విమర్దయేత్,
పూర్ణచంద్రసోనామ మాషైకం భక్షయేత్సదా. 38

శాల్మలీపుష్పచూర్ణంతు తౌద్రం కర్షం లిహేదను,
దుర్బలో బలమాప్నోతి మాషై కేన యథా శశీ. 39

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు, వాయు విడంగములు, శుద్ధిజేసినస్వర్ణమాక్షికము, లేనె, నెయ్యి-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ ములో నుంచి మర్దించి మాషప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కర్షప్రమాణము బూరుగపువ్వుచూర్ణములూ లేనె కలిపి ఈయనుపానముతోడ నొకమాసమువఱకు నేపించుచుండిన శరీరదార్ధ్యముగలిగి చంద్రునివలె వృద్ధింజెందును.

—ॐ కార్యప్రోటకరసము ॐ—

రసభస్మ ద్విధా గంధ ముభౌ మద్వై గవాంజలైః,

తేన పీతవరాటాని పూరయిత్వాథ టంకణమ్.

40

అశ్వగంధి పలైకంతు గవాంక్షీరైః పిబేదను,

కార్యప్రోటమితి ఖ్యాతం దుర్బలే బలదాయకమ్. (సిద్ధరసార్ణవే) 41

తా. రసభస్మము ౧ భాగము, గంధకము ౨ భాగములు—ఈరెంటిని ఖల్వములూ నునిచి అవుపంచితముతో మర్దించి పచ్చనిగవ్వలలో నునిచి దానిపై వెలిగారమును నూరి మెత్తి పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి యందొక గురిగింజయెత్తును సేవించి వెంబడిగ నొక పలము పెన్నేరుగడ్డచూర్ణములూ నావుపాలు కలిపి త్రాగిన కృశత్వము హరించి బలము గలుగును.

ముసలీ హయ గంధాభ్యాం మామైకం సితయాయుతం,

భక్షయిత్వా పిబేచ్ఛాను ష్టిరాజ్యం శర్కరాయుతమ్.

42

పుష్టిప్రదం కృశానాం తు దుర్బలత్వం నియచ్ఛతి, (మాధవదానే)

తా. నేలతాటిగడ్డ, పెన్నేరుగడ్డ, పంచదార-వీనిని సమభాగములుగజేర్చి మాష ప్రమాణమును, పాలు, నెయ్యి, పంచదార అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన శరీర కృశత్వము హరించి పుష్టిగలుగును.

విష్ణుక్రాంతా మూలకంతు ఖాదేన్దుప్తిం బలం భవేత్.

43

బ్రహ్మదండ్యాశ్చ పాదాగ్రం ష్టిరం పీత్వా బలప్రదం,

(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. విడికెడు విష్ణుక్రాంతపువేరును పావుసేరు అవుపాలతోనూరి సిందూరము కలిపి సేవించినను, లేక బ్రహ్మదండివేరును అవుపాలతోనూరి సిందూరము గలిపి సేవించినను కృశత్వము హరించి బలము గలుగును.

—ॐ కృశత్వరోగముగలవారికి ఉద్వర్తనము ॐ—

రసం గంధం సమం శుద్ధం విష్ణుక్రాంతాద్రవైర్ద్రుమ్.

44

అలక్తాగ స్తిజద్రావై స్త్రీస్తన్యేన విమర్దయేత్,

మథ్యాజ్యయవసంయుక్త మేతదుద్వర్తనం హితమ్.

45

కార్యం జయతి షణ్ణాసా ల్లేపనా న్నేదనం తథా, (రసరత్నాకరే)

తా. రసము, గంధకము-వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములూ నునిచి విష్ణుక్రాంతరసముతో నొకదినము మర్దించి పిదప లత్తుకకషాయము, అగ స్తిరసము, చనుబాలు

అనువానితో మద్దించి తేనె, నెయ్యి కొడిసెపాలు కలిపి ఆరుమాసములు శరీరమునకు లేపనము సేయుచుండిన కృతత్వము, స్థూల్యరోగము హరించును.

— ౭ ఉద్వర్తనము —

భూతాంకుశస్య మూలంతు కృష్ణగోమాత్ర వేషితమ్. 46

అంగేషూద్వర్తనం నిత్యం వృద్ధి పుష్టి బలం భవేత్,

తా. భూతాంకుశపువేరును నల్లాపు పంచితముతోనూరి ప్రతిదినము శరీరమున లేపనము సేయుచుండిన కృతత్వము హరించి వృద్ధి, పుష్టి, బలము గలుగును.

— ౮ మదాత్యయనిదానము —

యే విషస్యగుణాః ప్రోక్తా స్తేషి మద్యే ప్రతిష్ఠితాః. 47

తేన మిథోఽపయ క్తేభ భవత్యుగ్రో మదాత్యయః,

కింతు మద్యం స్వభావేన యథైవాన్నం తథా స్త్యతమ్. 48

అయుక్తియుక్తం రోగాయ యుక్తియుక్తం యథామృతం,

(ఆయుర్వేదే)

తా. విషమునకు చెప్పబడిన షడిగుణములు మద్యమునగదుండును. అట్లగుటంజేసి మద్యమును విధివిహీనముగ పానము సేయుటవలన నుగ్రమైన మదాత్యయరోగము జనించును. మఱియు మద్యము స్వభావమువల్ల నన్నముతో దుల్యతలై యుండును. ఐనను విధివిహీనముగ పానము సేయుటవలన రోగము జనించును. విధిపూర్వకముగ పానముజేసిన నన్నమువలె నమృతతుల్యంబగును. ఎట్లన—“శ్లో. ప్రాణాః ప్రాణభృతా మన్నం తదయుక్త్యా నిహం త్యనూఁ, విషం ప్రాణహరం తచ్చ యుక్తియుక్తం రసాయనమ్.” అనఁగా సర్వప్రాణులయొక్క ప్రాణ మన్నాశ్రయంబై యుండుటచే నన్నమే ప్రాణస్వరూపంబు. ఐనను దానిని ప్రమాణాతీతముగ భుజించిన ప్రాణముల నశింపజేయును. మఱియు విషము సగా ప్రాణమును హరింపజేయును. ఐనను దానిని యథాశాస్త్రముగ సేవించిన నది రసాయనతుల్యంబై శరీరధారణమును సేయుచుండునుట. దానికి ప్రమాణంబై యునిన, “శ్లో. విధినామాత్రయాకాలే హితైరన్నైర్మథాబలమ్, ప్రహృష్టోయశిభేన్ద్యం తస్య స్యాదమృతం యథా, స్నిగ్ధైస్పదవైర్ధాన్యైశ్చ భిక్ష్యైశ్చ సహసేవితమ్, భవే దాయుఃప్రకర్షాయ బలాయాపచయాయచ.” యథోక్తవిధిగ ప్రమాణానుగుణ్యముగ యథాకాలమునందుగాని, లేక శరీరప్రకృతికనుగుణ్యముగగాని సేవింపబడినయన్నము బలమును గలుగజేయును. ఇత్రైఱంగుననే మద్యము స్నిగ్ధమై ప్రకృతి కనుగుణ్యమై యుండును. అనఁగా మాంసయుక్తముగగాని భిక్ష్యయుక్తముగగాని సేవింపబడినమద్య మమృతతుల్యంబై సంతోషమును, ఆయుర్వృద్ధిని, బలమును, వృద్ధిని గలుగజేయును.

కామ్యతా మనసస్తుష్టి స్తేజో విక్రమవీచ.

49

విధివ త్స్వేద్యమానేతు మద్యే సంలి హితాగుణాః,

తా. మద్యమును విధిపూర్వకముగ సేవించిన సౌందర్యము, మనస్సంతోషము, ఉత్సాహము, పరాక్రమము-వీనిని గలుగఁజేయును. (అహారమును వర్జించి యెల్లప్పుడు మద్యమును పానము సేయుచుండుటవలన పలువిధవికారములు జనించి శరీరమును నశించుచుండును.

❧ వాతమదాత్యయలక్షణము ❧

హిక్మా శ్వాస శిరఃకంప పార్శ్వశూల ప్రజాగరైః.

50

విద్యా దృఢహృప్రలాపస్య వాతప్రాయం మదాత్యయం,

తా. ఎక్కిళ్ళు, శ్వాసము, తలవణుకు, పార్శ్వశూల, నిద్రాభంగము, కడుప్రలాపము అనునీలక్షణంబులుగలిగిన వాతమదాత్యయమని తెలియవలయును.

❧ పిత్తమదాత్యయలక్షణము ❧

త్పష్టా దాహ జ్వర స్వేద మోహాతీసార విభ్రమైః.

51

విద్యా ధ్వితవర్ణస్య పిత్తప్రాయం మదాత్యయం,

తా. దస్పి, దాహము, జ్వరము, చెమట, మోహము, అతిసారము, వ్రమ, శరీరమున కాకుపనపువర్ణము అనునీలక్షణంబులుగలిగిన పిత్తమదాత్యయమని తెలియవలయును.

❧ కఫమదాత్యయలక్షణము ❧

ఛర్ద్యరోచక హృల్లాస తంద్రా స్తైమిత్వ గౌరవైః.

52

విద్యా చ్ఛేతపరీతస్య కఫప్రాయం మదాత్యయం,

తా. వాంతి, అరుచి, జొల్లుగారుట, తంద్ర, స్తబ్ధత్వము, జడత్వము, శీతప్రాబల్యము అనునీలక్షణంబులుగలిగిన కఫమదాత్యయమని తెలియవలయును.

❧ త్రిదోషజమదాత్యయలక్షణము ❧

జ్ఞేయ త్రిదోషజశ్చపి సర్వలింగై ర్మదాత్యయః.

53

తా. వాత, పిత్త, క్షేష్ట, మదాత్యయ లక్షణములంగలది త్రిదోషజమదాత్యయమని తెలియవలయును.

❧ అసాధ్యమదాత్యయలక్షణము ❧

హీనోత్తరాష్ట్ర మతిశీత మమందదాహం

తైలప్రభాస్య మతిపాన హతం త్యజేత్తు,

జిహ్వాష్ట్ర దంత మసితం త్వగవాపి నీలం

పీలేచ యస్య నయనే దుధిరప్రభేవా.

54

తా. వైపెదవి యొకింత న్యూనమై వ్రేలాడుచుండుట, శరీరముయొక్క వెలు పలిభాగము చల్లగ, లోభాగము తాపయుక్తముగ నుండుట, ముఖముపై నూనెపూసిన టుల మినమినలాడుచుండుట-ఈలక్షణములుగల మద్యపానరోగిని నాలుక, పెదవి, దంత ములు నల్లగ, లేక నీలవర్ణముగ నుండుట, నేత్రములు పచ్చగ, లేక రక్తవర్ణముగ నుండుట-ఈలక్షణములుగల మద్యపానరోగిని వైద్యుడు వర్ణింపవలయును.

హిక్మ జ్వరౌ వమఘ వేపఘ పార్శ్వశూలాః,

కాస భ్రమా వపిచ పానహతం త్యజేత్తు.

తా. ఎక్కిళ్ళు, జ్వరము, వాంతి, వణుకు, పార్శ్వశూల, దగ్గు, భ్రమ మొదలగునుష్కర్మములు మిక్కుటముగ మద్యపానము సేయువానికి జనించిన వానిం జంపును.

❧ మదాత్మయరోగచికిత్స ❧

మదాత్మయ శ్వాతిమదః తత్ర మద్యం ప్రదాపయేత్,

వ్యోషా సౌవర్చలోపేతం సక్తుభిర్వా సమాయుతమ్.

56

(నూధవనిదానే)

తా. మద్యపానమువలన గడమదము గలిగిన మదాత్మయ మనంబడును. దాని యందు త్రికటుకములు, సౌవర్చలవణము అనువాని యుక్తముగగాని, పేలపిండియుక్తముగ గాని మద్యమును పానము జేయించవలయును.

మదాత్మయే నింబనీరం సితాయుక్తంచ దాపయేత్.

57

తా. వేపామరసములో షంఠదారకలిపి సేవించిన మదాత్మయము హరించును.

❧ వాతమదాత్మయమునకు సౌవర్చలాదియోగము ❧

మద్యం సౌవర్చల వ్యోషయుక్తం కింబిజ్జలాన్వితం,

జీర్ణమద్యాదౌ దాతవ్యం వాతపానాత్మయాపహమ్.

58

తా. మద్యము, సైంధవలవణము, త్రికటుకములు అనువాని నేకముజేసి యందొ కింత యుదకముగలిపి మద్యపాన జీర్ణానంతరము త్రాగిన వాతమదాత్మయముహరించును.

❧ సూక్తశృంగ్యాదియోగము ❧

సూక్త సౌవర్చల శృంగీ త్ర్యాషణార్ద్రక దీపకైః,

మద్యం పీత్వా జయత్కుగ్రం పవనోత్థం మదాత్మయమ్.

59

తా. కలి, సైంధవలవణము, కర్కాటకశృంగి, త్రికటుకములు, అల్లము, ఓమము

అనువానిచూర్ణమునకు సమముగ మద్యముగలిపి త్రాగిన భయంకరమైన వాతపానా త్మయమును హరింపజేయును.

—ॐ తుద్రామలకాదియోగము ॐ—

తుద్రామలక ఖర్జూర పరూషక హిమం పిబేత్,
సితా విమిశ్రితం వీతం పానాత్యయవికారనుత్. 60

తా. నేలయుసిరికె, ఖర్జూరము, * ఫలాసాపండ్లు, పచ్చకర్పూరము, పంచ దార అనువాని నేకముజేసి మద్యములోగలిపి త్రాగిన పిత్తపానాత్యయవికారమును హరింపజేయును.

—ॐ కఫమదాత్యయోపచారము ॐ—

పానాత్యయే కఫోత్థేతు వమనాయ ప్రదాపయేత్,
యథా బలం లంఘనంచ దీపనీయాషథానిచ. 61

తా. కఫమువలన జనించిన పానాత్యయమున వమనము, శక్త్యనుగుణ్యముగ లంఘనము, ఆగ్నిదీప్తికరాషధసేవనము అనువానిని జేయింపవలయును.

—ॐ సన్నిపాతమదాత్యయోపచారము ॐ—

సర్వజే సర్వమేవేదం ప్రయోక్తవ్యం చికిత్సితమ్. 62

తా. త్రిదోషమువలన జనించిన మదాత్యయమున వైఃశెప్పబడిన సర్వచికిత్సలం జేయవలయును.

మథితం గోదధిసహితం తైలం కర్పూరసంమిశ్రం,
ఆస్వాద్య పీత మాశు ఉపయతి పానాత్యయం రోగమ్. 63

తా. ఆవుపెరుగు, నూనె-వీనినేకముజేసి బాగుగ జిలికి అందు కర్పూరము గలిపి నస్యపానములు జేయించిన పానాత్యయరోగము తత్క్షణమున హరించును.

మద్యం పీత్వా యదివా తత్తణమేవ లేహ్య శర్కరా సఘృతా,
మదయతి న జాతు మద్యం మనాగపి ప్రథితవీర్యమపి. 64

తా. మద్యపానానంతరము పంచదార, నెయ్యి-వీనినేకముజేసి భక్షించిన బలిష్ఠం వైన మద్యమునగా వీర్యవిహీనంబగును.

—ॐ మదాత్యయమునందు పథ్యము ॐ—

సంశోధనం సంయమనం స్వపనం లంఘనం శ్రమః,
సంవత్సరసముత్పన్నా శాలయ వృష్టికాయవాః. 65
ముద్గాశ్చ మాష గోధూమా లాపతి త్తిరికాదయః,

వేసవారో విచిత్రాన్నం హృద్యం మద్యం పయస్సితా.

66

తండులీమం పటోలంచ మాతులుంగం పరూషకం,

ఖర్జూరం దాడిమం దాత్రీ నారికేళంచ గోస్తనీ.

67

సర్పిపురాణం కర్పూరం ప్రతీరం శిశిరోఽనిలః,

థారాగ్రహం చంద్రపాదా మణయో మిత్రసంగమః.

68

తౌమాంబరం ప్రియాశ్లేషో గీతం వాదిత్ర ముద్ధతం,

శీతాంబుచందనంస్నానం సేవ్య మేతన్న దాత్యయే. (మాధవనిదానే)

తా. విశేషనము, రతిబంధము, నింద్ర, లంఘనము, సంచారము, ఒకసంవత్సరము మాఁగిన ప్రాతపండ్లు, ఒం దినములకు ఫలించెడు యవధాన్యము, పెసలు, ఉడ్డులు, గోఘ మిలు, లావుకపిట్టమాంసము, తిత్తిరిపక్షి మొదలగువాని మాంసములు, వేసవారము, కిచ్చిడి, ప్రియకరమైన మద్యము, పాలు, చుంచదార, చిట్టికూర, పొట్లకాయ, మాడి ఫలము, ఫలాసాపండ్లు, ఖర్జూరము, దానివృషండ్లు, ఉసిరికపప్పు, టెంకాయ, ద్రాక్ష పండ్లు, ప్రాతనెయ్యి, కర్పూరము, నదీతీరము, చల్లనిగాలి, జలమందిరము, చంద్రకిరణములు, మణిహారములు, మిత్రసమాగమము, పట్టువస్త్రములు, ప్రియాలింగనము, సంగీతము, వాద్యములు, శీతోదకము, చందనము, స్నానము అనునవి మదాత్యయరోగమున హితకరంబులు.

❧ మదాత్యయమునం దషభ్యము ❧

స్వేదోఽంజనం ధూమపానం నావనం దంతఘర్షణం,

తాంబూలంచాప్యపథ్యంస్యా న్న దాత్యయవికారిణామ్.

70

తా. చెమటదీయుట, అంజనము, ధూమపానము, నస్యము, దంతధావనము, తాంబూలము అనునవి మదాత్యయమునం దషభ్యకరంబులు.

❧ నాసారోగనిదానము ❧

ఆనహ్యతే యస్యవిశుష్యతేచ ప్రక్షిద్యతే ధూప్యతిచైవనాసా,

నవేత్తి యోగంధరసాంశ్చజంతు ర్జ్వలంవ్యవస్యేత్సతుషీనసేన.

71

తం చానిలశ్లేష్ఠభవం వికారం బ్రూయాత్ప్రతిశ్యాయసమానలింగమ్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. ముక్కుడచికోనుట, ఎండుట, ముక్కులో నీరుగారుట, పొగవెడలునటుల సంతాపముగలుగుట, గంధరసము తెలియకుండుట-ఈలక్షణములుగలది పీనస మని తెలియవలయును. ఈవాతశ్లేష్ఠజ్వితార్ము ప్రతిశ్యాయతుల్యలక్షణయుక్తంబై యుండును.

— సాసారోగచికిత్స —

సర్వేషు పీనసేష్వాదా నివాతాగారగో భవేత్,
శిరసోఽభ్యంజనై స్సేద్విదైర్నైర్విర్తందోష్ణభోజనైః. 72
వమనై ర్ఘృతపానైశ్చ యథాదోష ముపాచరేత్,

తా. సర్వపీనసరోగములయందు తొలుత వాతవిహీనస్థలము, మస్తకాభ్యంజనము, స్వేదకర్మ, నస్యము, మందోష్ణభోజనము, వమనము, ఘృతపానము అనువానిచే దోషానుగుణ్యముగ నుపచరింపవలయును.

— సర్వపీనసములకు చికిత్స —

సర్వేషు సర్వకాలం పీనసరోగేషు జాతమాత్రేషు,
మరిచం గుడేన దధ్నా భుంజీత నాసుఖం లభతే. 73

తా. సర్వపీనములయందు పెరుగుల మిరియాలపొడి, బెల్లము కలిపి యెల్లపుడు సేవించుచుండిన సర్వపీనసములు హరించి నుఖము గలుగును.

— గుడాదియోగము —

గుడ మరిచవిమిశ్రం పీత మాశు ప్రకామం
హరతి దధి నరాణాం పీనసం దుర్నివారం,
యదితు సఘృత మన్నం శ్లక్ష్య గోధూమచూర్ణైః
కృత ముపహర తేఽసౌ తత్కుతోన్యవకాశః. 74

తా. బెల్లము, మిరియాలచూర్ణము-పీని నొకటిగ చేర్చి పెరుగులొకలిపి త్రాగిన దుర్నివారమైన పీనసమును శీఘ్రముగ హరింపజేయును. మఱియు నేతితోగూడియుండు గోధూమచూర్ణాన్నమును భుజించిన పీనసము హరించును.

— వేల్లగోధూమయోగము —

వేల్లగోధూమ భోజీచ నిద్రాకాలేచ శీతలం,
జలం పిబతి యో రోగి పీనసా న్దుష్యతే నరః. 75

తా. మిరియాలపొడిని, గోధూమాన్నమును భక్షించి శయనించునపుడు శీతోదకమును త్రాగిన పీనసము హరించును.

— పూతినస్యలక్షణము —

దోషైర్విదగ్ధైర్నశతాలుమూలే సంమూర్ఛితోయస్యసమీరణస్తు,
నిరేతిపూతిర్బుఖనాసి కాభ్యాం తంపూతినస్యం ప్రవదంతి రోగమ్.

తా. గొంతు, లోదొడ అనువానిమధ్యమున దుష్టమైనపిత్తరక్తాది దోషములతో

వాతము మిశ్రమమై నోరు, ముక్కు అనువానియందు దుర్గంధముగతో జైలుపెడలిన
పూతినన్య మనంబడును.

—౧౭ వ్యాస్తీతైలము ౧—

వాఘ్నీ దంతి వచా శిగ్రు సురసా వ్యోష సైంధవైః,
సిద్ధం తైలం నసి క్షిప్తం పూతినాసా గదాపమామ్.

77

తా. నేలములక, దంతివేరు, వస, మునగ, నన్నరాన్నము, త్రికటుకములు,
సైంధవలవణము అనువానికల్పములోగాని, లేక కషాయములోగాని తైలము కలిపి వక్క
ముజేసి నన్యముజేయించిన పూతినాసరోగము హరించును.

—౧౮ శిగ్రుతైలము ౧—

శిగ్రు సింహీ నికుంభానాం బీజై స్సవ్యోష సైంధవైః,
బిల్వపత్రరసే సిద్ధం తైలం స్యాత్పూతినన్యమత్.

78

తా. మునగవిత్తులు, నేలములకవిత్తులు, నాగదంతివిత్తులు, త్రికటుకములు,
సైంధవలవణము, మారేడాకులరసము-వీనిలో తైలముపోసి పాకముచేసి నన్యముచేయించిన
పూతినాసారోగము హరించును.

—౧౯ నాసాపాకక్షణము ౧—

ఘృణాశ్రితంపి త్తమయాంషికుర్యా ద్యస్మిన్వికారేబలవాంశ్చపాకః,
తన్నాసికాపాకమితివ్యచస్యే ద్విక్లేదకోథావళవాపియత్ర.

79

తా. నాసికము నాశ్రయించియుండు, పిత్తము దుష్టంబగుటవలన నాసికములో
వ్రణము జనించి లోనపండి చీముచే తడిసి దుర్గంధముగ న్రావము కలిగిన నాసాపాక
మనంబడును.

—౨౦ సర్జకాదిఘృతము ౧—

సర్జాఘ్ననోదుంబరవత్సకానాం త్వచాకషాయైః పరిథావనేన,
కషాయకల్మైరపిచేభిరేవ సిద్ధం ఘృతం ఘృణినిపాకనాశి.

౮౦

తా. సర్జరసము, మద్ది, అత్తి, కొడిసె అనువానిపట్టలను కషాయముకాచి దానిచే
నాసావ్రణమును గడుగుటయేగాక వైద్రవ్యములయొక్క పట్టలకషాయములోగాని, లేక
కల్మములోగాని ఘృతము గలిపి పాకముజేసి త్రాగిన నాసాపాకము హరించును.

—౨౧ వ్యోషాదిపటికములు ౧—

వ్యోషా చిత్రక తాళీస తిత్తిడీ చాఘ్న వేతసం,
సచవ్యా జాజి తుల్యాంశ మేలా త్వక్పత్ర పాదికమ్
వ్యోషాదికమిదం ఘృతం పురాణగుడమిశ్రితం,

81

వీనస శ్వాస కాసఘ్నం రుచిస్వరకరంపరమ్.

82

తా. త్రికటుకములు, చిత్రమూలము, తాళిశపత్రి, చింత, పుల్లప్రబ్బలి, చవ్యము, బీలకఱ్ఱ-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, ఏలకులు, లవంగవట్ట, లవంగస్త్రీ-ఇవి దినుసుకు కాలుభాగము-ఇట్లుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి ప్రాతబెల్లములలో గలిపి యుంటలు చేసి భక్షించిన పక్షిసము, ఉబ్బసము, దగ్గు-వీనిని హరింపంజేసి నోటికి రుచిని గలుగం జేయును.

❧ పాతాద్విరజనము ❧

పాతాద్విరజనీ మూర్వా పిప్పలీ జాతిపల్లవైః,
ఏభిశ్చ తైలం సంసిద్ధం నస్యతః వీనసాపహమ్

83

తా. అగరుశొంఠి, లేక విషబొద్ది, కపపు, మ్రానికపపు, చాగవేరు, పిప్పలి-వీని కషాయములలో జాబియాకురసమును, తైలమును గలిపి చిక్కగ గాచి నస్యముజేయించిన వీనసము హరించును.

❧ పూయరక్తలక్షణము ❧

దోషైర్విదగ్ధైరథవాపిజంతో ర్లలాటదేశేభిహతస్యతైస్తై,

నాసాస్రవేత్పూయమస్యగ్విమిశ్రంతంపూయరక్తంప్రవదంతిరోగమ్.

తా. వాతాదిదోషములు దుష్టంబులగుటచేగాని, లేక నుదిటియందు దెబ్బతగులు టచేగాని ముక్కునందు చీము, రక్తము స్రవించిన పూయరక్త మనంబడును.

❧ పూయరక్తచికిత్స ❧

పూయాస్త్రై రక్తపిత్తఘ్నైః కషాయా నావనానిచ,

పాకదాహాదిరోగేషు శీతలే పాదికా క్రియాః.

85

తా. చీము, రక్తము స్రవించెడి నాసారోగమున రక్తపిత్తహరకషాయములు నస్యములు మొదలగువానితో జికిత్సింపవలయును. మఱియు దానియందు పాకదాహాదిలు గలిగియుండిన శీతకరలేపనము, సేకము మొదలగువానితో జికిత్సింపవలయును.

❧ షడ్బిందుఘృతము ❧

భృంగం లవంగం మధుకంచ కోష్ఠం సచాగరం గోఘృతమిశ్రితంచ,

షడ్బిందునాసాస్థిగతంచ వీనసం శిరోగతం రోగశతం నిహంతి.

86

తా. గుంటగలగర, లవంగములు, యష్టిమధుకము, చెంగలవ్వికోష్ఠ, శొంఠి అను వాని కషాయములలో నావునెయ్యికిలపి షక్యముజేసి యం దారుబిందువులను నస్యముచేయించిన నాసాస్థిగతవీనసము, శిరోరోగము మొదలగు సర్వరోగములు హరించును.

❧ ఉపధులక్షణము ❶ ❧

ఘ్రాణాశ్రితే మర్తణిసంప్రదుష్టో యస్యానిలోనానికయానిరేతి
కఫానుయాతోబహుశోఽతిశబ్దం తంరోగమాహుఃక్షవధుంవిధి

తా. నాసికము నాశ్రయించియుండు శృంగాటకమును మర్తస్థానముః
వాతము దుష్టంబై కఫముతో గలసి గొప్పశబ్దమును నేయుచు నాసికమువలన బై
లిన 1 ఉపధు వనంబడును.

❧ శుక్యాందిఘృతము ❷ ❧

శుంతీ కుష్ఠ కణా బిల్వ ద్రాక్షా కల్కా కషాయవత్,
త్రైలం షక్వ మథాజ్యంవా నస్యా త్త వధునాశనమ్.

తా. శొంతి, చెంగల్వకోష్ఠ, పిప్పళ్ళు, మారేడు, ద్రాక్ష అనువాని కల్కము
గాని, లేక కషాయములోగాని నూనె, లేక నెయ్యి గలిపి షక్వముజేసి నస్యముచేయిః
క్షవధు నశించును.

❧ ఆగంతుకక్షవధులక్షణము ❸ ❧

తీక్ష్ణోపయోగాదతిజఘ్రితోవాభావాన్కటూనర్కనరీక్షణాద్వా
సూత్రాదిభిర్వాతరుణాస్థిమర్త ణ్యుద్ధాటితేఽన్యఃక్షవధుర్నిరేతి.

తా. అవాలుమొదలగు తీక్ష్ణవదార్థముల సేవించుటచేత నేని లేక 2 కారముగల
ర్థముల పీల్చుటచేతనేని, లేక సూర్యునిజూచుటచేతనేని, లేక నాసికములో వర్తిను
టచేతనేని తరుణాస్థిమర్తము (అనగా ఫణామర్తము) చలితంబై ఆగంతుకక్షవధును
గంజేయును. మఱియు ఆగంతుక, దోషజక్షవధులు చెందును సమానంబులు.

❧ భ్రంశధులక్షణము ❹ ❧

ప్రభ్రశ్యతే నాసికయాహియస్య సాంద్రోవిదగ్ధో లవణాఃకఫశ్చ,
ప్రాగ్గంచితోమూర్ధనిసూర్యతప్తే తం భ్రంశధుంవ్యాధిముదాహరం.

తా. పూర్వము శిరమునందు సంచితంబై యుండుకఫము సూర్యతాపముచ
ద్రవించి గట్టిగ, రక్తాధికపీతవర్ణముగ, ఉప్పుగ, నాసికారంధ్రమువలన నధికముగ వెడ
భ్రంశధు వనంబడును.

❧ దీప్తనాసాలక్షణము ❺ ❧

ఘ్రాణేభృశందాహసమన్విలేతు వినిస్సరేధూమశ్చవేహవాయుః,
నాసాప్రదీప్తేవచయస్యజంతో ర్వాధిగింతుతందీప్తముదాహరంతి

1 ఉపధుప్తవన తుష్టు. 2 కార మన శొంతి, వస, పిప్పలి మొదలుగునవి.

తా. నాసికము కడుతాపయు క్తమై యుండ వాతము పొగవలె బైలువెడలుచు నాసికమునకు బ్రదీప్తిని కలుగఁజేయుచుండిన దీప్తనాసారోగ మనంబడును.

❧ దీప్తనాసాచికిత్స ❧

నస్యంహితంనింబరసాంజనాభ్యాం దీప్తేశిరస్వేదనమత్రశస్త్రం,
నస్యేకృతేక్షీరజలావనేకాశంసంతిభుంజితచముద్గయాషైః. 92

తా. వేపరసము, రసాంజనము అనుచానియొక్కనస్యమును, కుంభీశాకములవలన నొకింత స్వేదమును, నస్యానంతరము పాలను, నీరును జేర్చి నేచనమును జేయించుటయే గాక పెసరకట్టును పథ్యమునం దొసంగిన దీప్తనాసారోగమును హరింపఁజేయును.

❧ ప్రతీనాహలక్షణము ❧

ఉచ్ఛ్వాసమార్గంతు కఫ స్సవాతో
రుంధ్యా త్ప్రతీనాహ ముదాహరేత్తమ్. 93

తా. వాతసహితకఫము ఉచ్ఛ్వాసమార్గము నడ్డగించుటవలన నాసికారంధ్రముల శ్వాసము బాగుగ బ్రవర్తించుకండిన ప్రతీనాహ మనంబడును.

❧ ప్రతీనాహచికిత్స ❧

నాసావనాహే కర్తవ్యం పానం గవ్యస్య సర్పిషః,

తా. ఆవునెయ్యిని పానముజేయించిన ప్రతీనాహము హరించును.

❧ నాసాస్రావలక్షణము ❧

ఘృణాద్ధనః షీకసితస్తనుర్వా దోషస్సృవేత్సృవముదాహరేత్తమ్.

తా. నాసికమువలన గట్టిగ, పసపుష్కలముగ, లేక తెల్లగ, లేటగ కఫము స్రవించిన నాసాస్రావ మనంబడును.

❧ నాసాస్రావచికిత్స ❧

నాసాస్రావే ఘృణాయో శ్శూర్ణయుక్తం

నాడ్యాదేయం చావపీణాశ్చ పథ్యాః,

తీక్ష్ణా స్థూమా న్దేవదార్వాగ్ని కాభ్యాం

మాంసంచాజం పథ్యమత్రాదిశంతి.

95

తా. నాసాస్రావమునందు కరక్కాయచూర్ణమును గొట్టముతో ప్రయోగించుట, * అవపీడనము, దేవదారు, చిత్రమూలము మొదలగువానియొక్క తీక్ష్ణకరధూమ

* అవపీడన మన శొంఠి, మిరియాలు, వన మొదలగు తీక్ష్ణకరాషధముల నూరి కల్కము జేసి నాసికములలో పెండుట.

ములు - వీనిచే నుపగరింపవలయును. మఱియు దీనియందు పేకమాంసమును భుజించుట వ్యభిచరంబు.

—౧౩ నాసాపరిశోషలక్షణము ౧౩—

ఘ్రాణాశ్రితేస్తోతసిమారుతేన గాఢంప్రదీప్తే పరిశోషితేచ,
కృచ్ఛాచ్ఛ్వసేదూర్ధ్వమథశ్చజంతు ర్యస్త్విస్సనాసాపరిశోషఉక్తః.

తా. వాతమువలన నాసికాద్వారములు మిక్కుటముగ తపించి యొండుటచే నరుండు కడుకష్టముమీఁద క్రింద, వైన శ్వాసమునువిడిచిన నాసాపరిశోష మనంబడును.

—౧౪ నాసాపరిశోషచికిత్స ౧౪—

నాసాశోషే క్షీరపానం ససితంచ ప్రసస్యతే.

97

తా. నాసాశోషమున పాలలో పంచదారకలిపి పానముసేయుట ప్రశస్తంబు.

—౧౫ అవక్వషీనసలక్షణము ౧౫—

శిరోగురుత్వ మరుచి రాసాస్థాన స్తనుస్త్వరః,
తూమః స్త్రీచే త్తథాభీష్ట మామషీనసలక్షణమ్.

98

తా. శిరము జడముగ నుండుట, అరుచి గలుగుట, నాసికములో నుండి లేటసీరు గారుట, స్వరము హీనం బగుట, పలుమారు నాసికములయందుండి చీమిడి నాకర్షించి యుమియుట - ఈలక్షణములు గలది అవక్వషీనస మని తెలియవలయును.

—౧౬ అవక్వషీనసలక్షణము ౧౬—

ఆమలింగాన్వితస్త్వేష్టా ఘనస్త్వేషు నిషజ్జతి,
స్వరవర్ణవిశుద్ధిశ్చ పరిపక్వస్య లక్షణమ్.

99

తా. పూర్వోక్త అవక్వషీనసయందు క్తంబై యుండుకఫము ఘనీభవించి నాసికము మీదలగువానిస్తోతస్సులయందు నిలుచుట, స్వరవర్ణములు స్పష్టములుగ నుండుట - ఈలక్షణములు గలిగిన పీనసము పక్వంబైన దని తెలియవలయును.

—౧౭ ప్రతిశ్ఛాయాత్పత్తి ౧౭—

సంధారణాజీర్ణరజోఽతిభాషా క్రోధర్తువైషమ్యశిరోఽభితాపైః,
ప్రజాగరస్వప్ననవాంబుశీతా వశ్శాయకై రై ఘనబాష్పసేకైః.
సంస్థానదోషేశిరసిప్రవృద్ధో వాయుఃప్రతిశ్ఛాయముదీరయేత్తు,

తా. మలమూత్రాదివేగముల నడ్డగించుట, జీర్ణము గాకుండుట, ముక్కులోదుమ్ము ప్రవేశించుట, మిక్కుటముగ మాటలాడుట, శోషముసేయుట, ఋతువుమారుట, ఎండ వలన శిరము తపించుట, జాగరణముసేయుట, వగలు నిద్రించుట, క్రొత్త నీరు త్రాగుట,

శీతపదార్థములను, మంచును సేవించుట, మిక్కుటముగ మైథునముసేయుట, శేత్రములయందు నీరుకారుట - ఈకారణములవలన మూలాధారమైనకఫము శీరమున ఘనీభావమునుజెందుటచే వాతము ప్రకోపించి పడిశమును గలుగఁజేయును. ఈకారణములవలన తల్క్షణమున పడిశము గలుగును.

❧ ప్రతిశ్యాయోత్పత్తికారణము ౧౮ ❧

చయంగతాఘాతనిమారుతాదయఃపృథక్సమస్తాశ్చతైవశోణితం,
ప్రకుప్యమానావివిధైఃప్రకోపనై స్తతః ప్రతిశ్యాయకరాభవంతి.

తా. శీరమున ప్రత్యేకముగ వాతాదిదోషములు, సర్వదోషములు, రక్తము సరిచి తంబులై బలవద్విగ్రహదివాన్వహ్నదికారణములవలన ప్రకోపించి ప్రతిశ్యాయమును గలుగఁజేయును.

❧ ప్రతిశ్యాయపూర్వరూపములు ౧౯ ❧

క్షవప్రవృత్తి శ్శిరసోఽతిపూర్ణతా
స్తంభోఽగమర్ధః పరిహృష్టరోఽమతా,
ఉపద్రవాశ్చాప్యపరే పృథగ్విధా

నృణాం ప్రతిశ్యాయ పురస్సరాస్తృతాః.

102

తా. తుమ్ములువచ్చుట, తల బరువుగ నుండుట, శరీరము స్తంభించుట, శరీరము నొచ్చుట, గగుర్పొడుచుట, పలువిధరోగములు (అనఁగా ఘృణాహూమాయనాదికములు) గలుగుట-ఇవియ ప్రతిశ్యాయమునకు పూర్వరూపములు.

❧ ప్రతిశ్యాయచికిత్స ౨౦ ❧

ప్రతిశ్యాయేషు సర్వేషు గృహం వాతవివర్జితం,
వస్త్రేణ గురుణోష్ణేన శిరసా వేప్తనం హితమ్.

103

తా. సర్వప్రతిశ్యాయములయందు వాతవిహీనస్థలమునం దుండుట, దళముగ ఉష్ణముగ నుండు వస్త్రముల శీరమునకు జాట్టుట హితకరంబు.

❧ బాలమూలకయూషము ౨౧ ❧

బాలమూలకయూషశ్చ కుళిత్రోత్థశ్చ పూజితః,

స్వేద ఉష్ణం హిమం భోజ్యం పాచనాయ ప్రసస్యతే.

104

తా. ప్రతిశ్యాయమునందు లేతముల్లంగి, ఉలవలు అనువానియూషము, స్వేదకర్ష, ఉష్ణకఠిభోజనము, శీతోదకము అనువాని సేవనవలన ప్రతిశ్యాయము పక్షవంబగును.

❖❖ పిష్పల్యాదినస్యము ❶❖

తతః షక్యం కథం జ్ఞాత్వా హరే చ్ఛీర్షవిరేచనైః,
పిష్పల్య శ్చిగ్రుబీజాని విడంగం మరిచానిచ.
అవశీడః ప్రశస్తోఽయం ప్రతిశ్ఛాయనివారణః,

105

తా. కథము, షక్యమైనవిదవ మస్తకరేచనము చేయించి దానిని దీసివేయవలయును. మఱియు పిష్పల్లే, మునగపిత్తులు, వాయువిడంగములు, మిరియాల-పినిని నస్యము జేయించవలయును. ఇవి ప్రతిశ్ఛాయమును హరింపజేయుటయందు ప్రశస్తంబులు.

❖❖ వాతప్రతిశ్ఛాయలక్షణము ❶❖

ఆనధాపిహితానానా తనుస్రావప్రసేకీనీ.
గళతాలోవ్యస్తశోషశ్చ నిస్తోద శ్శంఖయోరపి,
భవేత్స్వరోపఘాతశ్చ ప్రతిశ్ఛాయేఽనిలాత్తజే.

తా. ముక్కుకట్టంబడినటు లుండుట, అడచికొనియుండుట, లేటగ నీరు గారుట, గొంతు, లాదాడ, పెదవి యెండుట, కణతలలో పొడుచునటు లుండుట, గొంతులో ఘుర్గురకబ్బముగలుగుట - ఈలక్షణములుగలది వాతప్రతిశ్ఛాయ మని తెలియవలయును.

❖❖ వాతజప్రతిశ్ఛాయచికిత్స ❶❖

వాతికేతు ప్రతిశ్ఛాయే పిబే త్సర్పిర్యథాక్రమం,
పంచభి ర్లవణై స్సిద్ధం ప్రథమేన గణేనచ.

108

తా. పంచవణయుక్తముగగాని, లేక పంచమూలయుక్తముగగాని సిద్ధము జేయఁబడిన ఘృతమును పానముజేసిన వాతజప్రతిశ్ఛాయము హరించును.

❖❖ పిత్తప్రతిశ్ఛాయలక్షణము ❶❖

ఉష్ణ స్పీతక స్సానివో ఘ్రాణా త్స్రీవతి వైత్తికే,
కృశోఽలిపాండు స్సంతప్తో భవే దుష్ణాభిషిడితః.
సఘామమగ్నిం సహసా వమతీ వచ నాసయా,

తా. నాసికమునుండి వేడిగ, చుప్పవర్ణముగ స్రావము గలుగుట, దానిసంబంధము కలన శరీరముకృశించి కడు తెల్లగనుండుట, దాహముగలుగుట, ఉష్ణమును సహించలేకుండుట, నాసికమువలన పొగతోడ నగ్ని వెడలునటులుండుట - ఈలక్షణములుగలది వైత్తికప్రతిశ్ఛాయ మని తెలియవలయును.

❖❖ చికిత్స ❶❖

హితం పిత్తప్రతిశ్ఛాయే పాచనార్థం ఘృతం పయః.

110

శృంగబేరేణ పయసా శృంగబేర మథాపివా,

తా. పిత్తజప్రతిశ్ఛాయమునందు పాచనార్థమై నెయ్యి, పాలు, అల్లపురసము అనువాని నేకముజేసిగాని, లేక పాలలో అల్లపురసము కలిపిగాని పానము చేయుచుట హితకరంబు.

— కఫజప్రతిశ్ఛాయలక్షణము ౧ —

ఘ్రాణాత్కఫః కఫకృతే శ్వేతశీతస్సవే ద్భవః. 111

శుక్లావభాస శ్శూనాక్షో భవే ద్ధరుశిరానరః.

కంఠ తాల్వోష్ఠ శిరసాం కండూభి రభిషీడితః. 112

తా. నాసికమువలన చీమిడి తెల్లగ, శీతలముగ, మిక్కుటముగ పలుమారుకారుట, శరీరము తెల్లగనగుట, కండ్లుబ్బుట, తలబరువుగనుండుట, గొంతు, లోదోడ, పెదవి, శిరము అనువానియందు దురదగలుగుట - ఈలక్షణములు గలదికఫజప్రతిశ్ఛాయ మని తెలియవలయును.

— చికిత్స ౧ —

కఫజే సర్పిషా స్నిగ్ధం తిల మాష విపక్వయా,
యవాగ్వపాయయిత్వాతు శ్లేష్మఘ్నం క్రమమాచరేత్, 113

తా. కఫజనాసారోగమున తొలుత ఘృతమువలన స్నిగ్ధముగజేసి పిదప నువ్వులు, ఉడ్డులు అనువానియుక్తముగ సిద్ధముజేయఁబడిన యవాగును పానముజేయించి కఫహరౌషధముల నొసంగవలయును.

— ధూమపానవర్తి ౧ —

దార్పింగుద నికుంభైశ్చ కిణిహ్య సరళేనచ,
వర్తయోత్ర కృతా యోజ్యా ధూమపానే యథావిధి. 114

తా. నూనివనపు, గారెవట్ట, దంతి, ఉత్తరేణు, సర్పరసము-నీని నుదకముతో నూరి వస్త్రమునకు బట్టించి వర్తిజేసి యథావిధిగ ధూమపానము సేయవలయును.

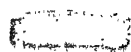
— సన్నపాతనాసారోగలక్షణము ౧ —

భూత్వా భూత్వా ప్రతిశ్ఛాయో యస్యాకస్తా నివర్తతే,
సంకృవా ప్యకృవా సతు సర్వభవస్సన్నితః. 115

తా. పడినెము పలుమారు జరించి పండిగాని, లేక పండక నకస్తాత్తుగగాని నివర్తింపని త్రిదోషజప్రతిశ్ఛాయ మనంబడును.

— దుష్టప్రతిశ్ఛాయలక్షణము ౧ —

ప్రక్షిద్యతే పునర్నాసా పునశ్చ పరిశుష్కతి,

పునరానన్యతేచాపి పునర్విశ్రీయతే తథా. 116

నిశ్వాసో వాతిదుర్గంధో నరో గంధం న వేత్తిచ,
ఏవం దుష్ప్రతిశ్ఛాయం జానీయా త్కృచ్ఛసాధనమ్. 117

తా. నాసికము పలుమారు తడిసిన ట్టుండట, మర్లల నెండుట, మర్లల నాసిక ముడఁకొనుట, మర్లల నాసికము దెరఁకొనుట, దుర్గంధముగ నిశ్వాసము బైలువెడలుట, వానన తెలియకుండుట-ఈలక్షణములు గలది దుష్ప్రతిశ్ఛాయ మనంబడును. ఇది కష్ట సాధ్యము. (ఈ ప్రతిశ్ఛాయ మైచింటిలో నవస్థాభేదము గలదిగ నుండుటం జేసి ఆరవదిగ గణనము చేయందగదు.)

❧ చిత్రకహరీతకీరసాయనము ❧

చత్వార్య త్రి శతాని చిత్రక జటాయు క్షంచమూలమ్మతా
థాత్రిణా ముదకర్తణే త్రిభిరపాం ద్రోణైశ్చ సంక్వాథయేత్,
పాదస్థే క్వథనే గుడస్యచ శతం పథ్యాథకేనాన్వితం
పక్తవ్యం శృతశీత లేచ వధునః ప్రస్థార్థమాత్రం షీవేత్. 118

వ్యోషస్య త్రిసుగంధికస్యచ షలా న్యత్రైవ షట్ప్రక్షీవేత్
తౌరస్యార్థపలం రసాయనమిదం సంనేవ్యతే సర్వదా,
శోష శ్వాస మలావకాశ వమధు శ్లేష్మ ప్రతిశ్ఛాయభిః
క్షీణోరఃక్షత హిక్మికా కఫశిరోరోగ ప్రనష్టాగ్ని భిః. 119

తా. చిత్రమూలము, పంచమూలములు, తిప్పతీగె, ఉసిరికపరుగు-వీనిని ౪౦౦ పలములు గ్రహించి 3 ద్రోణముల నుదకములతో వైచి చతుర్థాంశముగ కషాయము కాచి దించికొని అందు ౧౦౦ పలముల బెల్లము, అథక ప్రమాణము కరక్కాయలు వైచి పాక ముచేసి చల్లారినపిదప ౪ ప్రస్థము లేనె, ౬ పలములు త్రికటుకములు, త్రిసుగంధములు, ౪ పలము యవతూకము గలిపి సదా నేవించుచుండిన శోష, శ్వాసము, మలబద్ధము, వాంతి, దగ్గు, పడినెము, కృశత్వము, ఉరఃక్షతము, ఎక్కిళ్లు, కఫశిరోరోగము, మందాగ్ని-వీనిని కూరింపజేయును.

❧ హింగాద్వదితైలము ❧

హింగు వ్యోష విడంగ కట్ఫలవచా రుక్షీక్ష్యగంధై ర్యతైః
లాతూ శ్వేతపునర్న వాబ్జకుటజైః పుష్పద్భవై స్సౌరభైః,
ఇత్యేభిః కటుతైల మేతదనలే మందే సమాత్రం శృతం
పీతం నాసికయా యథావిధి భవే న్నాసామయేభ్యో హితమ్.

తా. ఇంగువ, శొంతి, మిరియాలు, పిప్పళ్లు, వాయువిడంగములు, కాయఘలము

(గుమ్మడులేకు), వస, చెంగల్వొప్పు, నల్లమునగ, లక్క, తెల్లగలిజేరు, తుంగమునైలు, కొడిసెవిత్తులు, లవంగములు అనువాసికమాయములొగాని, లేక కల్పములొగాని తెల్లవ నూనె, గోమూత్రము కలిపి మందాన్నితో పాకముజేసి యథావిధిగ నస్యము జేయించిన నాసారోగము హరించును.

❧ పీనససామాన్యచికిత్స ❧

రక్తపిత్తంచ శోభశ్చ తథార్కాంస్యర్బదానిచ,
నాసికాయాన్ముఖేతేషాం స్వంస్వం కుర్యా చ్చికిత్సితమ్. 121

తా. రక్తపిత్తము, వాపు, అర్బుస్సు, అర్బుదము అనురోగములు నాసికమున జనించిన ఆయారోగోక్తచికిత్సం జేయవలయును.

గృహధూమ కణా దారు ఘోర నక్తాహ్వ నైంధవైః,
సిద్ధం శిఖరిబీజైశ్చ తైలం నాసార్కసాం హితమ్. 122

తా. కరుధూపము, పిప్పళ్ళు, దేవదారు, యవఘోరము, నఖము, నైంధవలవణము, ఉత్తరేణివిత్తులు- వీనితో తైలమును షక్వముగ జేసి నాసికములొ వైచిన నాసార్కస్సు హరించును.

❧ కరవీరాదితైలము ❧

రక్తస్య కరవీరస్య పుష్పం జాతేశ్చ మల్లికా,
తిలతైలం సమంత్యైః షక్వం నాసార్కసాం హితమ్. 123

తా. ఎఱ్ఱగన్నేరుపువ్వులు, జాబిపువ్వులు, మల్లెపువ్వులు-వీనితో సమముగ తిలతైలమును షక్వముజేసి నాసికములొ వైచిన నాసార్కస్సు హరించును.

❧ నాసాశోషోపచారము ❧

నాసాశోషే క్షీరసర్పిః ప్రధానం తైలం సిద్ధంచాణుతై లేననస్యే,
సర్పిఃపానంభోజనంజాంగలైశ్చస్వేహస్వేదైస్సైహికశ్చాత్రధూమః.

• తా. నాసాశోషమున పాలు, నెయ్యి, నూనె అనువాసితో ముఖ్యముగ నుపచరింపవలయును. మఱియు ఆణుతైలముయొక్క నస్యము, ఘృతపానము, జాంగలమూరిన యుక్తభోజనము, స్నేహయుక్తద్రవ్యములచే చెమటను వెడలించుజేయుట, స్నేహయుక్తధూమము హితకరంబులు.

❧ రక్తప్రతిశ్ఛాయలక్షణము ❧

రక్తజేతుప్రతిశ్ఛాయే రక్తస్రావః ప్రవర్తతే,
తామ్రాక్షశ్చ భవే జ్వంతు రురోఘాతప్రవీడితః.
దుర్గంథోచ్ఛ్వాసపథనో గంధానపి నవేత్తి సః, 125

తా. ముక్కులోనుండి రక్తము ప్రవించుట, నేత్రము లెఱ్ఱగ నగుట, ఉరఃకుత పీడతో సమానమైన పీడగలుగుట, ఉచ్ఛ్వాసము, నోరు అనువానియందు కంపువేయుట, వాసన తెలియకుండుట-ఈలక్షణములుగలది రక్తజప్రతిశ్యాయ మనంబడును.

—ॐ చికిత్స ॐ—

రక్తపిత్తోద్భవే వేయం సర్పిర్మధుకరైశ్శృతమ్. 126

తా. రక్తపిత్తమువలన గలిగిన ప్రతిశ్యాయమును తుమ్మెదలకషాయము గాచి అందు నెయ్యి గలిపి పాకముజేసి దానిని త్రాగవలయును.

—ॐ ధాత్రీ లేపము ॐ—

సర్పిషాఘృష్టయా ధాత్ర్యా శిరసోలేపతః క్షణాత్,
నాసాయాంసంప్రసృతంచ రుధిరంచ వినశ్యతి. 127

తా. నేతితో ఉసిరికవరుగునునూరి శిరమున లేపనముచేసిన నాసికారక్తము తత్క్షణమున హరించును.

—ॐ ప్రతిశ్యాయసామాన్యచికిత్స ॐ—

విడంగం సైంధవం హింగు గుగ్గులు స్సనునశ్శిలః,
ప్రతిశ్యాయే వచాయుక్తం సక్తుధూమం పిబేన్నరః. 128

ఏతచ్చ చూర్ణ మాఘ్రితం ప్రతిశ్యాయం వినాశయేత్,

తా. వస, పేలపిండి అనువానియొక్కధూమమును ప్రాశనముజేసి పిదప వాయు విడంగములు, సైంధవలవణము, ఇంగువ, గుగ్గిలము, మణిశిల అనువానిచూర్ణమును మూటగట్టి వాసనచూచుచుండిన ప్రతిశ్యాయము హరించును.

—ॐ సక్తుధూమము ॐ—

ఘృతతైలసమాయుక్తం సక్తుధూమం పిబేన్నరః
సధూమస్యా త్ప్రతిశ్యాయ కాస హిక్క హరః పరః, 129

తా. నెయ్యి, నూనె-వీరిలో పేలపిండిని కలిపి దానిధూమమును ప్రాశనముజేసికొనె పడినెము, దగ్గు, ఎక్కిళ్ళు హరించును.

—ॐ ధూమచూర్ణము ॐ—

ప్రతిశ్యాయే పిబేధూమం సర్వం గవ్యసమాయుతమ్.
చాతుర్దాతకచూర్ణంవా ఘ్రియంవా కృష్ణజీరకం, 130

తా. అన్నిపడినెములయందు అవునేతిలో యుక్తమైన ద్రవ్యముల గలిపి ధూమ ప్రాశనము చేయవలయును. మణియు చాతుర్దాతకములగాని, లేక నల్లజీలకఱ్ఱనుగాని చూర్ణముచేసి బట్టలో గట్టి వాసనజూడవలయును.

●● నవసాగరయోగము ౧●●

ప్రతిశ్యాయేషు సశిరః పీడేషు నవసాగరమ్. 131

సమానం కాలికాచూర్ణం సూక్ష్మచంచూర్ణితం ద్వయమ్,

గుంజామాత్రంతు తచ్చూర్ణం నస్యప్రథమనం చరేత్. 132

నశ్యంత్యనేన యత్నేన ప్రతిశ్యాయశిరోరుజః,

తా. శిరమున శూలయుక్తముగ ప్రతిశ్యాయముగ లగిన నవసాగరము, సున్నము-
వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి ఖల్వములో నునిచి నూరి గురిగించుదురు నాసికము * ప్రథ
మనస్యముజేసిన పడిసెము, మస్తకశూల-వీనిని హరింపం జేయును.

●● ప్రతిశ్యాయహరనస్యము ౨●●

వచాయా శ్చూర్ణ మాఘ్రాయ వాససా పోటలీకృతమ్. 133

కారవీం స్త్రబద్ధాం వాప్రతిశ్యాయ మపోహతి,

తా. వనసుగాని, లేక ఓరుముగాని, చూర్ణముజేసి బట్టలో గట్టి వాసనను బీల్చిన
పడిసెము, హరించును.

●● శత్యాదిచూర్ణము ౩●●

శరీ సామలకీ వ్యోషచూర్ణం సర్పి ర్గుడాన్వితమ్. 134

హరేద్ధోరం ప్రతిశ్యాయం పార్శ్వ హృద్వస్తి శూలనుత్,

తా. కిచ్చిలిగడ్డ, ఉసిరికవరుగు, త్రికటుకములు-వీనిని చూర్ణముజేసి, నెయ్యి,
బెల్లము-వీటిలోగలిపి భక్షించిన కడుభయంకరమైన పడిసెము, పార్శ్వము, తొమ్మ, వస్త్ర
అనువానియందలిశూల హరించును.

●● అసాధ్యప్రతిశ్యాయలక్షణము ౪●●

సర్వదా ప్రతిశ్యాయాం నరస్యాప్రతికారిణః. 135

దుష్టతాం యాంతి కాలేన తదానాథ్యా భవంతిచ,

మూర్ఛంతి క్రిమయశ్చాత్ర వ్యేతాన్నిధౌ స్తథా నవః. 136

క్రిమిజో య శిరోరోగ స్తుల్యంతేనాస్యలక్షణం,

తా. సర్వప్రతిశ్యాయముల నుపేక్షించుటవలన కాలాంతరమున దుష్టంబులై,
అసాధ్యంబులై, తెల్లగ, నున్నగ, సన్నముగ నుండుక్రిములు. నాసికములో జన్మించును.
దానియందు క్రిమిజ శిరోరోగలక్షణంబులు గలుగును.

* ప్రథమనస్యమున ఆరుగుళములపొడవు, అగ్రమున రెండురుద్రములు గల
గొట్టమును సరళముగ జేయుచి అందు చూర్ణమును వైచి నాసికమునం దునిచి ముఖవాత
ముతో నూదుట.

❧ శ్రీశ్యామోపేక్షజవికారములు ❧

బాధిర్యమాంధ్యమఘృత్యం ఘోరాంశ్చనయనామయాన్. 137

శోభాగ్నిసాదకాసాదీ స్వప్రదాకుర్వంతి పీనసాః,

తా. సర్వపీనసముల వృద్ధిచెందిన చెవుడు, మందదృష్టి, వానస తెలియకుండుట, భయంకరమైన సేత్రరోగము, వాపు, అగ్నిమాంధ్యము, దగ్గు మొదలగునవి గలుగును.

❧ శ్రీమినాసాచికిత్స ❧

శ్రీమిఘ్న యేక్రమాః ప్రోక్తాస్తా నైవ శ్రీమిఘయోజయేత్.

థావనాని శ్రీమిఘ్నాని భేషజానిచ బుద్ధమాన్,

తా. శ్రీమిరోగోక్తబౌషధములవలనను, శ్రీమినాశకరోషధములవలనను, శ్రీమి జనాసారోగమును గడుగుటయేగాక శ్రీమినాశకరోషధముల సేవనను జేయించవలయును.

❧ శ్రీమిహరచికిత్స ❧

రక్తమ్రస్వరస శ్శుద్ధ ప్రకృణ సహ నస్యతః. 139

తస్య పర్ణాణి పిష్ట్యాన చ బద్ధీయా న్నాసికాముఖే,

పతంతి కీటకా స్సద్వ్యోయోగోఽయం త్రిదినే హితః. 140

పీనసా స్తుచ్యతే రోగీ శతశోఽనుమితం త్విదం,

తా. ఎఱ్ఱగోగురార స్వరసమును వడియగట్టి మజ్జిగ లో కలిపి నస్యముజేయించుట యేగాక ఎఱ్ఱగోగాకును నూరి నాసికాముఖమున నునిచి కట్టుగట్టవలయును. ఇటుల మూడు దినములు జేసిన తల్ తీణమున పురుగులు, వడిసెము హరించును. ఇవి యనుభవసిద్ధంబులు.

❧ నాసారోగములయందు షణ్ణిము ❧

స్వేద స్నేహ శ్శిరోఽభ్యంగః పురాణాయవశాలయః, 141

కుళుత్థ ముద్గయో ర్యూషో గ్రామ్య జాంగలజారసాః,

వార్తాకం కుళకం శిగు కర్కోటం బాలమూలకమ్. 142

లశునం దధి తస్తాంబు వారుణీచ కటుత్రయం,

కట్వప్లు లవణం స్నిగ్ధ ముష్ణంచ లఘుభోజనమ్. 143

నాసారోగే పీనసాదౌ సేవ్యమేతద్యథామలం, (మాధవనిదానే)

తా. స్వేదము, స్నేహము, మస్తకాభ్యంగజనము, పాతయవలు, బియ్యము, ఉల వలు, పెసలు అనువానియూషము, గ్రామ్యమాంస రసము, జాంగలమాంస రసము, వం కాయ, చేలిపొట్ట, మునగకాయ, మారేడుకాయలు, లేతముల్లంగి, వెట్టిల్లి, పెరుగు,

ఉష్ణోదకము, మద్యము త్రికటుకములు, కారము, పులుసు, ఉప్పు, జీగటగలపదార్థములు, ఉష్ణహా, లఘుకరభోజనము - ఈమొదలగువానిని నాసారోగమునందు దోహదు గుణ్యముగ పథ్యమునందు గ్రహింపదగును.

—ॐ నాసారోగములయందపథ్యము ॐ—

స్నానం క్రోధం శక్పస్తూత్ర వాతవేగ్గా శుచం ద్రవమ్. 144

భూమిశయ్యాంచ యత్నేన నాసారోగీ పరిత్యజేత్,

తా. స్నానము, క్రోధము, మల, మూత్ర, వాతవేగముల నడ్డగించుట, శోకము, ద్రవపదార్థములు, భూమిపై బరుండుట - వీనిని నాసారోగములు గలవారు ప్రయత్న పూర్వకముగ వర్జింపవలయును.

—ॐ పీనసరోగనిదానము ॐ—

పూయం స్రవతి దుర్గంధం నాసాయా మతితాపకృత్. 145

తత్రైషధం ప్రదాతవ్యం శ్వేతజీర సితాద్రవైః,

ఘృతాక్తం కుంకుమం ఘృష్టం నన్యే త్పీనసరోగనుత్. (శారీరే)

తా. ముక్కున కడుతాపముగలిగి దుర్గంధముగ చీముకారిన తెల్లజీలకఱ్ఱ, పంచ దార - వీని నుదకముతో నూరిగాని, లేక కుంకుమపువ్వును నేతితో నూరిగాని, నస్యము జేయించిన మురికిపీనసములు హరించును. (దుందిలపుచెక్క, అనుములు-వీనిని వండి భక్షించిన మురికిపీనసములు, నాసికా వ్రణములు హరించును)

—ॐ పీనసరోగభేదములు ॐ—

రక్తం పీతం తథా శ్వేతం నీలం హరిద్ర మిశ్రితం,

పూయం స్రవతి దుర్గంధం పీనసాఖ్యంచ సప్తకమ్. 147

తా. రక్తవర్ణము, పీతవర్ణము, శ్వేతవర్ణము, నీలవర్ణము, హరిద్రవర్ణము, మిశ్రవర్ణము, పూయవర్ణము అని పీనసములు ౭ విధములు. ఇవి దుర్గంధములగ స్రవించును.

—ॐ పీనసహరనస్యములు ॐ—

ఉష్ణోదకేనవా నస్యం పిప్పలీ నాగరం నిశా,

దేవదారుపల్లార్ద్రేణ గుంజైకం శీతవారిణా. 148

సప్తాహే పీనసం హంతి నాసారోగంచ నాశయేత్. (అశ్వినీకల్పే)

తా. పిప్పళ్లు, శొంకి, పుంపు-వీని నుష్ణోదకముతో నూరి నస్యముజేయించిన పీనసములు హరించును, మఱియు దేవదారుపండు, అల్లము - వీనిని శీతోదకముతో నూరి గురిగించి ప్రమాణములు ౭ దినములు నస్యముజేయించిన పీనసము, నాసారోగము హరించును. (మఱియు ఫాపరహండును నస్యముజేయించిన పీనసము హరించును.)

❖ ద్రాక్షాదిన్నేహము ❶ ❖

ద్రాక్షా శుంతీ విశంగాని పిప్పలీ కుష్ఠ చూర్ణితమ్. 149

తతో దశగుణై స్తోయైః క్వాథయే త్వాదశేషితం,
ఘృతం చూర్ణసమం క్షిప్తా వ్వా ప్యాజంవా తిలతై లకమ్. 150

న్నేహావశేషం తత్పాచ్యం నన్యే న్నాసామయం జయేత్,
(మాధవనిదానే)

తా. ద్రాక్షపండ్లు, శొంతి, వాయువిడంగములు, పిప్పళ్లు, చెంగల్యకోళ్లు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి పదింతలు ఉదకముపోసి నాలవభాగముగ కషాయముగాచి అందుపై చూర్ణమునకు సమముగ మేకనెయ్యినిగాని, నువ్వులనూనెనుగాని గలిపి న్నేహావశేషముగగాచి నన్యముజేయించిన నాసారోగము హరించును.

❖ జీవంత్యాదికషాయము ❷ ❖

ద్వాత్రింశత్పలదుగ్ధంతు పాచయే త్సమవారిణా. 151

జీవంతి దశకం చూర్ణం తస్మి న్దశపలం క్షివేత్,
క్వాథశేషం హరేత్పాదం నన్యేత్ప్రసనాశనమ్. (మాధవనిదానే)

తా. మనుబాల, దశమూలములు - వీనిని దినుసుకు పలముచొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి పాలు 3-౨ పలములుగలిపి నాలవభాగముగ కషాయముగాచి నన్యముజేయించిన పీనసములు హరించును.

అశ్వగంధాదితై లేన నన్యే న్నాసారుజం హరేత్.
నై రేయకాదితై లేన శిరోలేపాచ్చ తం జయేత్. (సిద్ధరసాన్త వే)

తా. అశ్వగంధాదితైలమునుగాని, లేక నై రేయకాదితైలమునుగాని, నన్యము, అభ్యంజనము జేయించిన పీనసము హరించును.

❖ కణాదినన్యము ❸ ❖

కణా నైంధవకం పిష్ట్యా హ్యృష్ణనీరేణ నన్యతః,
నాసా శ్రవణవాతంచ కంఠవాతంచనాశయేత్. (పూజ్యపాదీయే)

తా. పిప్పలి, నైంధవలవణము-వీని నుష్ణోదకముతోనూరి నన్యము జేయించిన పీనసము, చెవిసొప్పి, కంఠవాతము హరించును.

కృష్ణజీరం వస్త్రబద్ధమాఘ్రీతం పీనసప్రణుత్,
ఆఘ్రీయ రజనీధూమం సద్యశ్శ్లేష్మహరం భవేత్. 155

అర్కమూలకృతం నన్యం కామిలాం దుస్సహం హరేత్,
తా. నల్లజీలకఱ్ఱను బట్టలో మూటగట్టి వాసన చూచిన పీనసము హరించును.

మఱియు వసపు పొగ నాహారాదించిన దగ్గు తల్క్షణమున హరించును. జీర్ణేడువేరును నస్యము జేయించిన ప్రబలమైన కామిల హరించును.

నిర్దుండిరసమాత్రేతు తైలప్రస్థం విపాచయేత్. 156

త్రిఫలా త్ర్యూషణంచైవ జీరకద్వయ సైంధవం,
పునర్నవామూ మూలంచ మాయూరం బీజమేవచ. 157

కల్మీశ్చత్య ప్రదాతన్య మజాక్షీరంచ దాపయేత్,
నస్య మేతప్ప్రియోక్తవ్యం నాసారోగవినాశనమ్. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. వాపిలియాకురసము ౧ ప్రస్థము, నూనె ౧ ప్రస్థము - వీనిరో త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, తెల్లజీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, సైంధవలవణము, తెల్లగలిజేరువేరు, నెమలివిత్తులు అనువాని కల్కమును, ౨ కేర్లు మేకపాలను గలిపి తైలవత్సముగకాచి నస్యముజేయించిన నాసారోగము హరించును.

❧ నస్యములు ❧

క. అల నాగరసపుగడ్డయు, దిలసారము గూర్చి వండి తెలివిగ ధర లో
గులకు న్నరి నస్యంబులు, సలువంగను మురికిసీనసంబులు మానుకా.

గీ. మోద మలరంగ విను ముసిమోరగడ్డ
త్రోక్కి యదియును దైలంబుతోడ వండి
నవయుచున్నట్టి ధరణిమానవులకెల్ల
నస్యములుచేయ మురికిసీనలు మాను.

❧ విడంగాదిచూర్ణము ❧

విడంగ త్ర్యూషణం హింగు గుగ్గులుంచ మనశ్శిలాం,
అభయాచూర్ణమాఘ్రాయ ప్రతిశ్శ్యాయాత్ప్రముచ్యతే (ఆయుర్వేద)

తా. వాయువిడంగములు, త్రికటుకములు, గుగ్గిలము, మణిశిల, కరక్కాయ - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అహారాదించిన పీనసము హరించును.

ఉష్ణోదకై ర్దుడం శుంఠీ చూర్ణంపా సైంధవం కణాః,
ఉష్ణోదకే ఘృతం నన్యే ధ్వాణేచే త్ప్రీనసం హరేత్. 160

తా. బెల్లము, శొంఠి అనువానినిగాని, లేక సైంధవలవణము, పిప్పలి అనువానినిగాని, ఉష్ణోదకముతోనూరి నస్యముజేయించినను, లేక ఉష్ణోదకముతో నెయ్యి గలిపి నస్యముజేయించినను పీనసము హరించును. (గుంటగలగర, దొండ, వావిలి, అల్లము, అడ్డసరము, వసపు, ఉష్ణికాయ, దుంపరాన్నము, మిరియాలు, శొంఠి అను

వాని కల్కములో నూనె గలిపి తైలకస్వముగ కాచి నస్యముజేయించిన పీనసములు హరించును.)

మ. గలిజేరు స్తులిదొండ వావిలియు లోకఖ్యాతిగా నున్నయా
నలముక్కడ్డరసంబు నూనె పసపు న్నాద్యంబు వ్రచ్చిత్తయు
నె్వలయ న్నిందుల రాస్సము న్నిరియము న్విశ్వంబులు న్నిండి యిం
పలరం దైలము వండి నస్యములు చేయం బీనస ల్లానవే.

❖ నాసికారోగ్యలక్షణము ❖

నాసికారంధ్రయశ్చైవ హ్యజస్తనవదుద్భవేత్,
తన్నామ మునిభిః ప్రోక్తం నాసికార్యశ్చి త్త్రునమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. నాసికారంధ్రములయందు మేకచండ్రవలె జనించిన నాసికార్యస్సుని ము
నులు వచించెదరు.

❖ నాసికార్యనివర్తకోపాయము ❖

నాసారంద్రేఽంగులీ స్థాప్య నాసికార్యశ్చ పీడితం,
వక్త్రే ప్రవిప్లం యుక్త్యా వై సాతయే ద్వాస్యధివేదిభిః. 162

తా. నాసికారంధ్రములలో వ్రేళ్ళను బ్రవేశించుజేసి యదిమిన కొననాలిక
వద్దగాని, లేక అంగిటియందుగాని నాసికార్యస్సు దిగును. దానిని వ్రేళ్ళతోబట్టికొని
యుక్తిచే త్రొంగివేయవలయును.

అశ్వగంధాదితైలేన నస్యే న్నాసార్యసో హరం,
ఆహింసపత్రం లఘునం మరీచంచ తథా స్పృతమ్, 163

తా. అశ్వగంధాదితైలమును నస్యముజేయించినను, లేక ఆరెదొండతైలములో
వెల్లుల్లిపాయలు, మిరియాలు గలిపి మర్దించి గి మార్లు నస్యము జేయించినను నాసికా
ర్యస్సు (ముక్కున చీముగారుట) హరించును.

❖ పీనసరోగములయందు పథ్యము ❖

లఘున్నం స్నిగ్ధలవణ ముష్ణభోజన మార్ద్రకం,
పక్షిమౌసం గుడం క్షీరం చణకా స్రీకటోత్కటమ్. 164
బాలమూలక జోయూష కుళుత్తస్యచ పూజితం,

తా. లఘుకరాన్నము, సముద్రలవణము, వేడివంటకము, అల్లము, పిట్టమాం
సము, బెల్లము, పాలు, శనగలు, త్రికటుకములు, లేతముల్లంగి యుక్తముగ గాచం
ఘడినయూషము, ఊలవకట్టు, సుకారమువలన పెనర్లకట్టు - ఇవి పీనసములయందు పథ్య

కరంబులు. (మఱియు ఒత్తడమునిచ్చుట, పొగ నాఘా)శించుట పీనసములయందు ప్రశస్తంబు.)

శిరోరోగభేదములు ౧౯

శిరోరోగాశ్చ జాయంతే వాతపిత్తకపైస్త్రిభిః. 165

సన్నిపాతేన రక్తేన క్షయేణ కృమిభిస్తథా,
సూర్యావర్తానంతవాతార్ధావభేదకశంఖకైః. 166

తా. వాత, పిత్త, కఫ, సన్నిపాత, రక్త, క్షయ, క్రిమి, సూర్యావర్త, అనంతవాత, అర్ధావభేదక, శంఖములన గగ విధములైన శిరోరోగంబులు జనించును. వానిలక్షణంబు లెవ్వియనిన—

వాతజశిరోరోగలక్షణము ౧౯

యస్యానిమిత్తం శిరసోరుజశ్చ భవంతి తీవ్రానిశిచాతిమాత్రం,
బంధోపతాపైః ప్రశమశ్చ యత్ర శిరోఽభితాపస్ససమీరణేన.

తా. కారణములేకయే యకస్థాత్తుగ తలనొచ్చుట, రాత్రులయందు మిక్కుట ముగనొచ్చుట, కట్టువలనగాని, లేక ఆవిరిపట్టుటవలనగాని, తలనొప్పి శమించుట - ఈ లక్షణములుగలది వాతశిరోరోగమని తెలియవలయును.

యస్యోష్ణమం గారచితంతథైవ భవేచ్ఛిరోదహ్యతివాక్షీనానా,
శీతేనరాత్రౌపభవేచ్ఛుశ్చ శిరోఽభితాపస్సతు పిత్తకోపాత్.

తా. మస్తకముపై నిష్పజల్లినటుల తపించుట, నేత్రములు నాసికము అనువాని యం దావిరివెడలుట, శీతకరపదార్థములవలనగాని, లేక రాత్రులయందుగాని శమించుట - ఈలక్షణములుగలది పిత్తప్రకోపమువలన గలిగిన శిరశ్శూలయని తెలియవలయును.

కఫజశిరోరోగలక్షణము ౧౯

శిరోభవేద్యస్యభోపదిగ్ధం గురుప్రతిస్తబ్ధమథోహేమంచ,
శూనాక్షీకూటంవదనంచయస్య శిరోఽభితాపస్సకఫప్రకోపాత్.

తా. శిరము కఫమువలన పూయబడినటులుండుట, బరువుగనుండుట, బంధిం పబడినటులుండుట, చల్లగనుండుట, కంటితెప్పలు, ముఖము ఊబ్బుట - ఈలక్షణములు గలది క్లేష్టజశిరశ్శూలయని తెలియవలయును.

సన్నిపాతశిరోరోగలక్షణము ౧౯

శిరోఽభితాపే త్రితయప్రవృత్తే సర్వాణిలింగాని సముద్భవంతి,

తా. వాత, పిత్త, కఫశిరోరోగలక్షణంబులన్నియు గలది సన్నిపాతశిరోరోగ మని తెలియవలయును,

❧ రక్తజ శిరోరోగలక్షణము ❧

రక్తాత్మకః పిత్తసమానలింగ స్పృశాసహత్వం శిరసోభవేచ్ఛ.

తా. పిత్తజ శిరోరోగలక్షణయుక్తంబై శిరమున స్పృశసహనము లేకుండునది రక్తజ శిరోరోగమని తెలియవలయును.

❧ క్షయజ శిరోరోగలక్షణము ❧

అస్యగ్వసాశ్లేష్వసమీరణానాం శిరోగతానామిహసంక్షయేణ,
క్షవప్రవృత్తిశ్శిరసోఽభితాపః కష్టోభవే దుగ్రరుజోఽతిమాత్రమ్.
సంస్వేదనచ్ఛద్దనధూమనవైశ్య రస్యగ్వమోక్షైశ్చవివృద్ధిమేతి,

తా. శిరమునందలి రక్తము, వస, కఫము, వాయువు క్షయించుటవలన కష్టకఠినమైన కడుభయంకరమైన మస్తకశూల జనించి మిక్కుటముగ తుమ్ములు నచ్చుట, శిరము తీసిండుట, స్వేదనక్రియ, హంతి, ధూమపానము, నస్యము, రక్తస్రావము అను వాని వలన వృద్ధింజెందుట - ఈలక్షణములుగలది క్షయజ శిరోరోగమని తెలియవలయును.

❧ కృమిజ శిరోరోగలక్షణము ❧

నిస్తుద్యతేయస్యశిరోఽతిమాత్రం సంభక్త్యమాణంస్ఫురతీనచాంతః
ఘ్రాణాచ్ఛగచ్ఛేద్ధృధిరంసపూయంశిరోఽభితాపఃకృమిభిస్సఘోరః,

తా. శిరమున సూదులతో పొడుచునటుల మిక్కుటముగ పీడగలుగుట, శిరము నందలి మెదడు పురుగులవలన భక్షింపబడునటులుండుట, శిరములో మిక్కుటముగ చలించునటులుండుట, ముక్కువలన చీముతోడ రక్తము ప్రవిండుట, ముక్కులోనుండి క్రిము లొకానొకప్పుడు వెడలుట - ఈలక్షణములుగలది కృమిజ శిరోరోగమని తెలియవలయును. భయంకరమైన ఈరోగము ప్రాణముల హరింపజేయును.

❧ సూర్యావర్తలక్షణము ❧

సూర్యోదయంహృప్రతిమందమంద మక్షిభ్రువంరుక్సముపైతిగాఢా,
వివర్ధతేచాంశుమతాసహౌవ సూర్యాప్రవృత్తై వినివర్తతేచ,
శీతేనశాంతిలభతేకదాచి దుష్టేనజంతుస్సఖిమాష్ణుయాద్వా. 174
సర్వాత్మకంకష్టతమంవికారం సూర్యావర్తం త ముదాహరంతి,

తా. సూర్యోదయము మొదలు నేత్రములు, కనుబొమలు, మెల్లమెల్లగనొచ్చుటకు ప్రారంభించి సూర్యుడు వృద్ధిజెందునటులనే శూలయు వృద్ధిజెంది అస్తంగతుడగు సూర్యునిచందంబున కొంచుకొంచమున శూలతగ్గుచు సూర్యాస్తమయకాలమునకు
• నిశ్చేపంబగుట, ఒకానొకప్పుడు శీతోపచారమువలనగాని, లేక ఉష్ణోపచారమువలనగాని సఖిముగలుగుట, నన్ని పాతవికారముగ నుండుట - ఈలక్షణములుగలది సూర్యావర్త ఘనీ తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

అనంతవాతలక్షణము ౧౯

దోషాస్తుదుష్టాస్త్రయవవమన్యాం సంవీధ్యగాఢంసరుజాంసుతీవ్రాం.
కుర్వంతిసాక్ష్యబ్రువిశంఖదేశే స్థితింకరోత్వాశ్రువిశేషతస్తు,
గండస్యపార్శ్వేచకిరోతి కంఠం హనుగ్రహంలోచనజాంశ్చరోగౌ
అనంతవాతం త ముదాహరంతి దోషత్రయోత్థం శిరసోవికారం,

తా. వాత, పిత్త, కఫములు దుష్టంబులై పెడయొక్క పెనకటినిర నాశ్రయించి బలముగ నీడ్చుచు నేత్రములు, కనుబొమలు, కణతల అనువానింజేంది కడుతీవ్రమైనవీడను గలుగఁజేయుట, దానిసంబంధమువలన చువలయొక్క పార్శ్వములు మిక్కుటముగ వణుకుట, చెక్కిళ్ళు కొట్టికొనుట, నేత్రరోగము గలుగుట. ఈలక్షణములు గలది అనంతవాతమని తెలియవలయును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

అర్థావభేదలక్షణము ౨౦

రూక్షాశనాత్యధ్యశన ప్రాగ్వాతావశ్య మైథునైః,
వేగసంధారణాయాస వ్యాయామైః కుపితోఽనిలః. 177
కేవల సుకఠోవార్థం గృహీత్వా శిరసో బలీ,
మన్యాభ్రా శంఖ కర్ణాక్షి లలాటేఽర్థేతి వేదనామ్. 178
శస్త్రారణినిభాం కుర్యా త్తీవ్రాంసోఽర్థావభేదకః,
నయనం వాజవా శ్రోత్ర మభివృద్ధో వినాశయేత్. 179

తా. రూక్షాన్నమును సేవించుట, అజీర్ణముగ నుండునపుడు భుజించుట, తూర్పుగాలి, మంచు, మైథునము వీనిని సేవించుట, మలమూత్రవేగము నడ్డగించుట, శ్రమ, వ్యాయామము-ఇవి మొదలగువానివలన వాతముగాని, లేక వాతకఫముగాని ప్రకోపించి అర్థశిరము నాశ్రయించి పెడతల, పెద్దనరము, కనుబొమ, కణత, చెవి, నేత్రము, లలాటము అనువానియొక్క నొకపార్శ్వమునందు వ్యాపించి బలిష్ఠమై శస్త్రముతో బొడుచునటులగాని, లేక నగ్నిదీసెడికెఱ్ఱుచు మథించుచులులగాని తీవ్రవేదనను గలుగఁజేసిన అర్థావభేదక మనంబడును. ఇది మిక్కుటముగ వృద్ధింజేందిన ఆభాగముయొక్క నేత్రమునుగాని, లేక చెవినిగాని నశింపఁజేయును.

శంఖలక్షణము ౨౧

పిత్త రక్తానిలా దుష్టా శంఖదేశే విమూర్ఛితాః,
తీవ్రరుద్దాహ రాగంహి శోథం కుర్వంతి దారుణమ్. 188
సశిరో విషవద్వేగీ నిరుంధ్యాశు గళం తథా,
త్రిరాత్రాజ్జీవితం హంతి శంఖకోనామ నామతః. 181

త్ర్యహజ్జీవతి ధైర్యజ్యం ప్రత్యాఖ్యాయాస్యకారయేత్,

తా. పిత్తము, రక్తము, వాతము అనునవి దుష్టంబులై (కఫముతో గలసి మిక్కుటముగ వృద్ధింజేంది) కణతలయందు వ్యాపించి మిక్కుటముగ పోట్లను, మంటను, ఎఱుపువర్ణమై భయంకరమైన వాపును గలుగంజేయును. ఈవాపు విషవేగముగలవై మస్తకమువలన గొంతువఱకు వ్యాపించి శీఘ్రముగ గొంతునుబట్టికొని మూడుదినములలో మనుజుని జంపును. అదియ శంఖక మనంబడును. రోగి మూడుదినములకు పిదప జీవించియుండిన సాధ్యుని యెఱింగి బుద్ధిమంతుడగువై ద్యుఁడు చికిత్సంజేయవలయును.

❧ వాతజశిరోరోగచికిత్స ❧

శిరోఽభిఘాతేఽనిలజే వాతవ్యాధివిధిం చరేత్.

182

ఘృతేనాక్తంశిరోరాత్రౌపిభేద్యాపంపయోనువా, (మాధవనిదానే)

తా. వాతజశిరోభిఘాతమునందు వాతరోగికి చికిత్సంజేయవలయును. మఱియు రాత్రియందు శిరమున నెయ్యిఁకట్టించి యూషమునుగాని, లేక పాలనుగాని పానము జేయింపవలయును.

❧ ఏరండాదిలేపనము ❧

ఏరండచక్ర మర్ధోఽథబీజం పిష్టానాశక్తైః.

183

లలాటే లేపనాద్ధంతి వాతకోపశిరోరుజం,

తా. అముదపువీత్తులు, తగిరిశవీత్తులు-వీనిని పుల్లనికలితోనూరి నుదుటియందు లేపనముజేసిన వాతజశిరోరోగము హరించును.

వాతజాతశిరోరోగే స్నేహస్వేదవిమర్దనమ్.

184

పానాహారోఽనాహచ్చ కుర్యాద్వాతమయాపహః,

తా. వాతజశిరోరోగమున వాతనాశకఁ స్నేహమువలన స్వేదము, మర్దనము, పానము, ఆహారము, కట్టుకట్టుట మొదలగునుపచారముల సేయవలయును.

❧ కుష్ఠాదిలేపనము ❧

కుష్ఠ మేరండమూలంచ నాగరం తక్రవేషితమ్.

185

కటూష్ణంచ శిరఃపీడాం మాత్రాలేపనతో హరేత్,

తా. చెంగలవ్వికోష్ఠ, అముదపువేరు, శొంఠి - వీనిని మజ్జిగతోనూరి యుడికించి కొంచుముష్ణముగ, దళముగ లేపనముజేసిన వాతజశిరఃకుల హరించును.

కుష్ఠ మేరండమూలంచ లేః కాంజికవేషితః.

186

శిరోఽర్థిం వాతజాం హన్యాత్పుష్పంవా ముచుకుందజం,

తా. చెంగల్వకోష్ఠ, ఆముదపువేరును అనువానినిగాని, లేక ముచుకుందపూలను గాని కలితోనూరి లేపనముజేసిన వాతజలికూలహరించును.

❧ వాతజలిరోగోగహరప స్తికర్మ ❧

వేళిరోవ్యాపితచ్చర్మ షోడశాంగుళముచ్చితమ్. 187

తేనవేష్ట్య శిరోధస్తా న్నాషకల్కేన లేపయేత్,
నిశ్చలసోమ్యపవిష్టస్య తైలైః కోష్ఠైః ప్రపూరయేత్. 188

ధారయేదారుజశ్శాంతే ర్యామం యామార్దమేవవా,
శిరోవస్తి ర్నరత్యేష శిరోరోగంచ వాతజమ్. 189

హనుమన్నాక్షికణ్ణానా మద్దితం మూర్ధకంపనం,
వివాభోజనమేవైష శిరోవస్తి ప్రయుజ్యతే. 190

పంచాహం షడహంవాపి సప్తాహంచైవ మాచరేత్,

తా. శిరోరోగమున శిరమునకుతగిన ౧౬ అంగుళములపొడవు, పెడల్పుగఱ తోలును తలయందు టొప్పివలెజుట్టి దానిచుట్టు ఉడ్డిమిండిని లేపనముజేసి రోగినికూర్చుం డఁబెట్టి నూనెను కాచి హితోష్ణముగ నుండునపు డందుపోసి తలనొప్పి శమించువఱకు గాని, ఒకర్థూముగాని, లేక అర్థర్థూముగాని ధరింపజేయుటయు శిరోవస్తి యనం బడును. ఈశిరోవస్తిని ౫ దినములేని, లేక ౯ దినములేని, లేక ౭ దినములేనిజేసిన వాత మువలనగలిగిన శిరోరోగము, చెక్కిళ్ళు, పెడతల, పెద్దనరఘులు, నేత్రములు, చెవులు అనువానియందు గలుగురోగములు, అర్దితవాతము, తలవణుకువీరిని హరింపజేయును. ఈశిరోవస్తిని భోజనాత్పూర్వమే జేయించవలయును.

❧ పిత్తజలిరోగచికిత్స ❧

పితృత్తకే శిరోరోగే స్నిగ్ధం సమ్యగ్విరేచనమ్. 191

మృద్వికాత్రిఫలేక్షూణాం రసైః క్షీరై ర్ఘృతైరపి,

తా. పిత్తజలిరోగమున ద్రాక్షమండ్లు, త్రిఫలములు, చెఱుకు అనువానిరసము లచేతను, పాలు, నెయ్యి అనువానిచేతను బాగుగ విరేచనము జేయించవలయును.

❧ కుముదాదిబంధనము ❧

కుముదోత్పలపద్మానాం శీతానాం చందనాంబుభిః. 192

స్ఫుర్కాస్సుఖాశ్చపనా సేవ్యాదాహృత్తిశాంతయే,

తా. తెల్లకలువ, నల్లకలువ, కమలము అనువానిపై చందనోదకమును చల్లి మస్త కమునందు కట్టుగట్టి సుఖకరమైనగాలిని యనుభవించుజేసిన దాహము, పోటు శమించును.

—ॐ కఫజ శిరోరోగ చికిత్స ॐ—

శైష్టికే చందనై రూక్షై నైవస్వేదాదికారయేత్.

193

తా. కఫజ శిరోరోగమున చందనము, రూక్షకర్ద్రవ్యములు అనువానిలేవనమును, స్వేదాదిక్రియలు చేయవలయును.

—ॐ హరేణుదిలేవనము ॐ—

హరేణు నతశ్చై లేయ ము నైలాగరు దారుభిః,

మాంసీ రాస్నీరుబూక్షైశ్చ శోష్ణో లేపః కఫార్తినుత్.

194

తా. రేణుకలు, గ్రంథితగరము, శిలాజిత్తు, తుంగమునైలు, ఏలకులు, కృష్ణాగరు, దేవదారు, ఒటామాంసి, సన్నరాన్నము, అముదప్రవేరు-వీనిని నూరి యుడికించి హితోష్ణముగ లేవనము చేసిన కఫజశిరోరోగము హరించును.

—ॐ ప్రపున్నాటాదిలేవనము ॐ—

శుంఠీ కుష్ఠ ప్రపున్నాట దేవకాష్ఠై స్సమాహితైః,

మూత్రపిష్టై స్సుఖోష్ణైశ్చ లేపశ్చేష్టశిరో ర్తినుత్.

195

తా. శొంఠి, చెంగల్వతోష్ఠ, తగిరినెవిత్తులు, దేవదారు, మహిసాక్షిగుల్లిలము - వీనిని అవుపంచితముతో నూరి యుడికించి సుఖోష్ణముగ లేవనము చేసిన కఫమువలన జనించిన మస్తకశూలను హరింపజేయును.

—ॐ సాన్నిపాతకశిరోరోగ చికిత్స ॐ—

సన్నిపాతసముత్థేఽత్ర ఘృతం తైలంచ వస్తయః,

ధూమనస్య శిరోరేఖో లేపస్వేదాద్యమూచరేత్.

196

తా. సన్నిపాతశిరోరోగమున నెయ్యి, నూనె అనువానితో శిరోవస్త్రి చేయించుటయేగాక నాసికమున ధూమపానమును జేయించవలయును. మఱియు మస్తకరేచనము, స్వేదము, లేవనము మొదలగుక్రియలను చేయించవలయును.

స్వేదనం ఘృతగోధూమై ర్నిర్గుండాః క్వథితేనవా,

సన్నిపాతోద్భవాం హంతి పీడాం హి హితపాచనైః.

197

తా. సన్నిపాతశిరోరోగమున ఘృతగోధూమలనుగాని, లేక వావిలిగాని, కషాయముకాచి దానివలన స్వేదనకర్తను జేయించుటయేగాక హితకర్తమైన పాచనమునకు నహం యుసంగిన సన్నిపాతశిరోరోగము శమించును.

—ॐ రక్తజశిరోరోగ చికిత్స ॐ—

రక్తజే పిత్తవత్సర్వం భోజనా లేప నేచనం,

శీతోష్ణయోశ్చ విన్యాసో విశేషా ద్రక్తమోక్షణమ్.

198

తా. సర్వపిత్తనాశకరభోజనము, లేపనము, సేచనము, శీతోష్ణవదార్థముల శిరమున ధరించుట, విశేషముగ రక్తస్రావమును జేయించుట - ఈ మొదలగువానిని రక్తజశిరోరోగమున జేయవలయును.

—౧౭ కృష్ణదిలేపము ౧—

కృష్ణాంబు శుంతీ మధుక శతాహ్వోత్పలవాలకైః,
జలపిష్టై శ్శిరోలేప స్సద్యశ్శూలనివారణః

199

తా. పిప్పలి, వట్టివేరు, శొంఠి, అతిమధురము, పిల్లిపీచర, నల్లకలువ, కురువేరు - వీని నుదకముతో నూరి మస్తకమున లేపనముజేసిన తత్క్షణమున శూల హరించును.

—౧౮ నాగరాదినస్యము ౧—

నాగరకల్కవిమిశ్రం క్షీరం నన్యేన యోజితం పుంసా,
నాసాదోషోద్భూతాం శిరోరుజం హంతి తీవ్రాంచ.
శిరోర్ధిం నాశయత్యాశు పుష్పంవా ముచుకుందజం,

200

తా. శొంఠికల్కములూ పాలు గలిపి నన్యముజేయించిన పలువిధదోషములవలన గలిగిన తీవ్రమైన మస్తకశూల శిఘ్రముగ హరించును.

—౧౯ దాడింబాదియోగములు ౧—

శిరశ్శూలే తు సంజాతే నాసారక్తం స్రవేద్యది.
దాడిమీపుష్ప దూర్వోత్థ రసం కర్పూరమాక్షికం,
క్షుమం దుగ్ధం శిరోమద్దం నన్యే పానే సితా వయః.

201

202

తా. దాడింబపువ్వు, గరికె అనువానిరసమునుగాని, లేక కర్పూరము, తేనె, పాలు అనువానినిగాని, శిరోమద్దనము, నన్యము, పానముజేయించిన మస్తకశూలవలన గలిగిన రక్తస్రావము హరించును. మఱియు పానముసేయునెడల దానియందు పంచదార, పాలు కలుపవలయును.

—౨౦ ఉదంబరఫలయోగము ౧—

ఉదంబరఫలం పక్వం ఘృతపక్వం సితాయుతం,
ఏలా మరీచ సంయుక్తం భుక్తం స్యాద్రక్తశాంతయే.
కంటకారీఫలరసం లిప్తా హంతి శిరోరుజం,

203

తా. పండిన ఆ తిపండులూ నెయ్యి, పంచదార కలిపి పాకముజేసి ఏలకులు, మిరియాలు గలిపి భక్షించిన నానీకారక్తస్రావము హరించును. మఱియు ములకపండ్లలో రసముదీసి శిరమున లేపనము చేసిన మస్తకశూల హరించును.

—ॐ సింహాదిగుర్గులము ॐ—

నిబత్వ క్రిఫలా వాసా చూర్ణం కటుపటోలికా. 204

తోయై శ్చతుర్గుణే క్యాథే సాదాంశం వస్త్ర గాలితం,
ఆదాయ గుర్గులుం తుల్యం క్షిప్త్వా తస్మి న్నుపపచేత్. 205

పిండితా భక్షయే త్కర్షం స్నిగ్ధముష్ణం చ భోజయేత్,
వాతశ్లేష్మోత్థితాం పీడాం దుస్సహంప శిరోరుజమ్. 206

తా. వేపపట్ట, త్రిఫలములు, అడ్డసరము, చేతిపొట్ట - వీనిని సమభాగములుగ దంచి నాలుగింత లుదకముబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాది వడియగట్టి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలముగలిపి గట్టియగువఱకు మరల గాది ప్రతిదినమొకకర్ష మెత్తును సేవించుచుండిన వాతకఫలములవలనగలిగిన దారుణమైన మస్తకశూలను హరింపజేయును. దీనియందు స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణముగనుండు భోజనమును భుజింపజేయువలయును.

—ॐ శిగు పత్రాదిలేపము ॐ—

శిగు పత్రరసై ర్మర్ద్యం మరీచం మూర్ధశూలజిత్. 207

తా. మునగాకురసముతో మిరియములను నూరి లేపనముజేసిన మస్తకశూల హరించును.

—ॐ పిప్పల్యాదినస్యము ॐ—

పిప్పలీ సైంధవం పాచ్యం తైలే నాజ్యేన నస్యతః,
శిరశ్శూలం నిహంత్యాశు తమస్సూర్వోదయో యథా. 208

తా. పిప్పళ్లు, సైంధవలవణము-వీనిహార్ణమును నూనెలోగాని, లేక నేతిలోగాని గలిపి పాకముజేసి నస్యముజేయించిన సూర్వోదయమువలన సంధికారము హరించు భంగి మస్తకశూల శిఘ్రముగ హరించును.

—ॐ కృమిజశిరోరోగచిక్ష ॐ—

కృమిజే తు శిరోరోగే వ్యోష నక్తాహ్వ శిగుజైః,
ఆజామూత్రేణ సంపిష్టై ర్మస్యం క్రిమిహరం పరమ్. 209

తా. త్రికటుకములు, క్రానుగపట్ట, మునగపట్ట-వీనిని మేకపంచితముతో నూరి నస్యముజేయించిన క్రిమిజశిరోరోగము హరించును. ఇది క్రిముల నశింపజేయుటయందు కడుక్రేవ్యంబైనదిగ నున్నయది.

—ॐ విడంగాది తైలము ॐ—

విడంగం సర్వకా దంతీ హింగు గోమూత్ర సంయుతం,

వివక్షం సార్వపం తైలం కృషిఘ్నం నస్యతః స్పృతమ్. 210

తా. వాయువిడంగములు, సర్జితౌరము, దంతివేరు, ఇంగువ-వీని నాపుపంచితము నూరి కల్కముజేసి అందు తెల్లవనూనెగలిపి కాచి నస్యముచేయించిన క్రిమిజ శిరో రోగము హరించును.

— సూర్యావర్తచికిత్స —

సూర్యావర్త ప్రశమనం పాయయే త్వగుడం హవిః, తిలదుగ్ధప్రలేపేన సూర్యావర్తం జయేత్యహత్. 211

తా. నెయ్యిలో బెల్లముగలిపి త్రాగినను, లేక నువ్వులను పాలతోనూరి లేపనము సినను మూడుదినములలో సూర్యావర్తము హరించును.

— సూర్యావర్తశిరోరోగచికిత్స —

సూర్యావర్తే సిరా వేధో నావనం క్షీరసర్పిషోః, హితః క్షీర ఘృతాభ్యాస స్తాభ్యామేవ విరేచనమ్. 212

తా. సూర్యావర్తమును శిరోరోగమున నిరను వేధించుటయేగాక పాలు, నెయ్యి నువానియొక్కనస్యమును పానము చేయించవలయును. మఱియు వానిచేతనే విరేచనము చేయించవలయును.

— సూర్యావర్తరసము —

మృతసూతాభ్రకం తీక్ష్ణం ముండం తామ్రం మృతం సమం, స్నుహీక్షీరే దినం మర్ద్యం పిండితం మాషమాత్రకమ్. 213

మధునా మర్దితం భక్షేల్లోహపాత్రే దినేదినే, సప్తాహే త్వర్ణవర్తాదీక శిరోరోగాన్నివారయేత్. 214

సూర్యోదయరసానామ్నా సర్వమూర్ధగదాపహః,

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, ఇనుపభస్మము, తామ్రభస్మము, వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి బొంతజముడుపాలతో నొకదినము, తేనె నొకదినము మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రముచేసి లోహపాత్రలో నునిచి ప్రతి రము సేవించుచుండిన నేడుదినములలో సూర్యావర్తము మొదలగు సర్వశిరోరోగములు, ర్థతలనొప్పి వీనిని హరింపజేయును.

— మహాలక్ష్మీవినాశనీరసము —

లోహ మభ్రం విషం ముస్తం త్రిఫలా త్రికటుం తథా. 215

ధుత్తూరం వృద్ధదారుం చ. బీజమింద్రాశనస్య చ, గోక్షురకర్షయం చైవ పిష్పలీమూలమేవ చ. 216

ఏతేషాం సమతాచూర్ణం రసైర్ద్వత్పూరకస్య చ,
నిష్పిష్య వటికా కార్యా బదరాస్థిప్రమాణతః. 217

అనుపాసం ప్రయోక్తవ్యం శుంతీచూర్ణం ద్విమాషకం,
ఆర్ద్రకస్య రసం చైవ తోలకద్వయమేవచ 218
మహాలక్ష్మీవినాశోఽయం సన్నిపాతనివారకః,

తా. లోహభస్మము, అభ్రోకభస్మము, అతివస, తుంగమునైలు, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, ఉష్ణైత్తవిత్తులు, బొడ్డివిత్తులు, ఇంద్రాశనము, పల్లెరు, ఏనుగపల్లెరు, మోడి - వీనిని సమభాగములగు ఖల్వములొనునిచి ఉష్ణైత్తరసముతో మర్దించి రేగుగింజంతమాత్రము చేసి యందొకదానిని రెండుమాషములయెత్తు శొంతిచూర్ణముపానముతోగాని, లేక రెండుతులములయెత్తు అల్లపురసముతోగాని సేవించిన సన్నిపాతాత్మక మస్తకశూల హరించును.

❧ దశమూలాలాదినస్యము ❧

దశమూలీకషాయంతు సర్పి సైన్సంధవసంయుతమ్.
నస్య మధ్ధావభేదఘ్నం సూర్యావర్తం శిరోర్దినుత్, 219

తా. దశమూలములకషాయములో సెయ్యి, సైంధవలవణముగలిపి నస్యముచేయించిన అర్ధతలనొప్పి, సూర్యావర్తము, మస్తకశూల వీనిని హరింపంచేయును.

❧ శారిబాదిలేపము ❧

శారిబోత్పలకుష్మాని మధుకం చాన్లువేషితమ్.
సర్పి సైలయుతో లేపః సూర్యావర్తార్ధభేదయోః, 220

తా. సుగంధిపాలవేరు, నల్లకలువగడ్డలు, చెంగల్వకోష్ఠు, అతిమధురము - వీనిని అష్టద్రవ్యములతో నూరి అందు సెయ్యి, నూనె గలిపి లేపనము చేసిన సూర్యావర్తము, అర్ధతలనొప్పి హరించును.

❧ భృంగరాజాలాదినస్యము ❧

భృంగరాజరసశ్చాగ క్షీరతుల్యోర్కృతాపితః.
సూర్యావర్తం నిహంత్యాశు నస్యేనైవ ప్రయోగరాట్, 221

తా. గుంటగలగర రసమునకు సమముగ మేకపాలుగలిపి సూర్యపుటంబిడి నస్యము చేయించిన సూర్యావర్తము శీఘ్రముగ హరించును.

❧ అనంతవాతశిరోగచిక్షు ❧

అనంతవాతే కర్తవ్య స్సూర్యావర్త హితోవిధిః.
సిరావేధశ్చ కర్తవ్యోఽనంతవాతప్రశాంతయే, 222

తా. అనంతవాతమున సూర్యావర్త నివారణార్థమై జేష్టుంబడియుండు చికిత్సలను, సిరావేధనమును జేసిన అనంతవాతము శమించును.

శుంభాదినస్యము ౧౮

శుంభాదినస్య మజాక్షీరే కృతం తద్ధి శిరోర్ధినుత్. 223

తా. శింశిని మేకపాలతో జాచి నస్యముజేయించిన తలనొప్పి హరించును.

కుంకుమపుష్పము ౧౯

కుంకుమం పుష్పసంయుక్తం నన్యే దర్శశిరో వ్యథాం,
నాశయే త్తత్రా దేవహిత మేతద్ధిరోరుజి. 224

తా. కుంకుమపుష్పము నేతితోనూరి నస్యముజేయించిన తత్క్షణమున అర్ధతలనొప్పిని హరింపజేయును. ఇది తలనొప్పియందు కడుహితకరంబు.

గాంధారాదినస్యము ౨౦

గాంధారిచ జటామాంసి పుష్పేన సహ పాచయేత్,
తదాజ్యం నస్యమాత్రేణ నిహం త్యర్థశిరోరుజమ్ 225

తా. గంజాచి జటామాంసి అనువానికల్కములతో నెయ్యిగలిపి కాచి నస్యముజేయించిన తక్షణమున అర్ధతలనొప్పి హరించును.

శుభ్రాదినస్యము ౨౧

అర్ధావభేదే శుభ్రదలోద్భవం రసంసుదూర్వారసమిశ్రితంచ,
నన్యేనయుక్త్యాపురుషస్తుబుద్ధిమాణ శిరోరుజంనాశయత్స తత్తత్రా. 226

తా. కందియాకులు, గరిక అనువానిరసములను నస్యముజేయించిన తత్క్షణమున అర్ధతలనొప్పి హరించును.

విడంగాదినస్యము ౨౨

విడంగాని తిలాణ కృష్ణాణ సమాణ పిష్ట్యా విలేపయేత్,
నస్యంచాథాచరే త్తస్మా దర్ధభేదం వ్యపాహతి. 227

తా. వాయువిడంగములు, నల్లనువ్వులు-వీనిని సమభాగములుగ నూరి లేపన, నస్యములు జేయించిన అర్ధతలనొప్పి హరించును.

గిరికర్ణాదినస్యము ౨౩

గిరికర్ణీఫలం మూలం సజలం నస్యమాచరేత్,
మూలంవా బంధయే త్కర్ణే నిహం త్యర్థశిరోరుజమ్. 228

తా. తెల్లగంటెనవిత్తులనుగాని, లేక దానివేరునుగాని ఉదకముతోనూరి నస్యముజేయించినను, లేక దానివేరును చెవిలోగట్టినను అర్ధతలనొప్పి హరించును.

—ॐ మరీచాదిలేపము ॥—

మరీచం భృంగజైర్ద్రావై ర్మరిచం శాలితండులైః,
అర్థశీతవ్యథాం హంతి లేపోవా శుంతివారిణా.

229

తా. మిరియాలనుగాని, లేక మిరియాలు, బియ్యము అనువానినిగాని గుంటగలగ రాకు రసముతోనూరి లేపనముజేసినను, లేక శాంతిని ఉదకముతోనూరి లేపనముజేసినను అర్థతలనొప్పి హరించును.

—ॐ శారిబాదిలేపనము ॥—

శారిబా కుష్ఠ మధుక వచా కృష్ణోత్పలై స్తథా,
లేప స్సకాంజిక స్నేహ సూర్యవర్తార్థభేదయోః.

230

తా. సుగంధిపాలవేరు, చెంగల్వకోస్తు, అతిమధురము, వచ, పిప్పలి, నల్లకలువ వీనిని కలితోగాని, నేతితోగాని నూరి లేపనముజేసిన సూర్యవర్తము, అర్థతలనొప్పి హరించును.

—ॐ దుగ్ధమద్దనాదినస్యము ॥—

నీతోఽలయుతం ఘృష్టం మదనం గోపయోఽన్వితం,
నస్యతోఽనుదితే సూర్యే నిహంత్యే వార్థభేదకమ్.

231

తా. ఖండశర్కర, మ్రంగకాయ-దీనిని చూర్ణముజేసి అపుపాలతో గాచి సూర్యవర్తమును తలనొప్పి దగులుటకు ముందు నస్యముజేయించిన సూర్యవర్తము, అర్థతలనొప్పి హరించును.

—ॐ శకాదియోగము ॥—

శశముండరసం పీత్వా మరిచైరవచూర్ణితం,
భోజనాదౌతు సప్తాహ త్సూర్యవర్తార్థభేదకా.
హంతి సర్వాత్తకా శీఘ్రదుఃఖదౌ భృశదారుణౌ,

తా. బాలితబోశము, బోడతరము అనువానిరసములలో మిరియపుచూర్ణము గలిపి వీడుదినములు భోజనాత్పూర్వము త్రాగిన కడుపీడతోగూడి భయంకరముగనుండు అర్థావభేదకము, నన్ని పాతకసూర్యవర్తము వీనిని హరింపంజేయును.

—ॐ దార్యాదిలేపము ॥—

దార్ద్రీ హరిద్రా మంజిషా సనిబోశీర పద్మకమ్.
సితత్ప్రలేపనం కుర్యా చ్ఛుంఖకస్య ప్రశాంతయే,

233

తా. మ్రానివపపు, వసపు, మంజిష్ఠి, వేపవేరు, పట్టివేరు, పద్మకాష్ఠము-వీనిని నూరి లేపనముజేసిన శంకము హరించును.

— బలాదిలేచము ౧ —

బలా నీలోత్పలం దుర్వా తిలాఃకృష్ణాః పునర్నవా. 234
శంఖకేఽనంతవాతేచ లేపస్సర్వశ్శిరో ర్ధిమత్,

తా. ముత్తవపులగము, నల్లకలువ, గరిక, నల్లనువ్వులు, తెల్లగలిజేరు-వీనిని నూరి లేపనముజేసిన శంఖకము, అనంతవాతము, సర్వము స్తకరోగము-వీనిని హరింపజేయును.

— కరంజాదిచూర్ణవిరేచనము ౧ —

కరంజ శిగ్రుబీజాని పత్రకం సప్తపత్వచః 235
సర్వేషాం శీర్షరోగాణా మేతచ్ఛీర్ష విరేచనం,

తా. క్రానుగవిత్తులు, మునగవిత్తులు, లవంగపత్రి, తెల్లవాలు, లవంగపట్ట-వీని చూర్ణముతో శిరోవిరేచనము జేయుచుట సర్వశిరోరోగములయందు ప్రశస్తము.

— గుడాదినస్యము ౧ —

నావనం సగుడం విశ్వం పిప్పలీ నైంధవాంబునా. 236
భుజస్తంభాదిరోగేషు సర్వమూర్ధగదేషుచ,

తా. బెల్లము, అల్లపురసము, పిప్పలి, నైంధవలవణము-వీనినుదకముతో నూరి నస్యముజేయించిన భుజస్తంభాదిరోగములు, సర్వశిరోరోగములు-వీనిని హరింపజేయును.

— శర్కరాదినస్యము ౧ —

సశర్కరంకుంకుమమూఙ్గభ్రష్టం నస్యంవిధేయంపవనాస్సగుత్థే. 237
భూశంఖకర్ణాక్షిశిరోఽర్ధశూలే దినాభివృద్ధిప్రభవేచరోగే,

తా. నేతితో పేయించబడిన కుంకుమపువ్వులు పంచదారలోగలిపి నస్యముచేయించిన వాతరక్తములవలన కనుబొమలు, కణతలు, చెవి, నేత్రములు అనువానియందు గలుగుశూల, అర్ధశలనొప్పి, ప్రాదెక్కినట్టెల్ల వృద్ధిజేంచెడి శూల హరించును.

— క్షీరాదినస్యము ౧ —

గుడ నాగరకల్కస్య నస్యం మస్తకశూలనుత్. 238
నాగరకల్కవిమిశ్రం క్షీరం నస్యేన యోజితం నృణాం,
నానాదోషోద్బూతాం శిరోరుజం హంతి తీవ్రతరామ్. 239

తా. బెల్లము, శొంతి అనువానికల్కమును నస్యముచేయించిన తలనొప్పిని హరింపజేయును. మఱియు శొంతికల్కములో పాలుగలిపి నస్యము చేయించిన కలువిధదోషములవలన గలిగిన దాదుణమైన తలనొప్పిని హరింపజేయును.

— నీలోత్పలాదితైలము ౧ —

నీలోత్పల కణా యష్టై చందనం పుండరీకకం, 240
ప్రతినిష్క చతుష్కంస్యా తైలం షోడశకం పలమ్.

చతుష్పట్టిపలం ధాత్రీఫలానాం రసమాహారేత్,
 పచే త్రైలావకేషంతు నన్యే నాభ్యంజనేన వా.
 యోజ్యం హంతి శిరస్తోదం పలితంచ వినాశయేత్,

తా. నల్లకలువ, పిప్పలీ, అలిమధురము, చందనము, తెల్ల తామరపువ్వు-ఇవి దిను
 ఒకటింటికి ర నిష్కములు, నువ్వులనూనె ౧౬ పలములు, ఉసిరికకాయలరసము ౬౪ ప
 ములు- ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తైలపక్వముగాచి నన్యము, అభ్యంజనము జేయించి
 మస్తకశూల, పలితము వీనిని హరింపంజేయును.

❖ శిరోరోగమునందు పథ్యము ౨ ❖

స్వేదోనస్యం ధూమపానం విరేకో లేపస్యేకోలంఘనంశీర్షవస్త్రి,
 రక్తోన్మక్తిర్వహ్నికర్మోఽనాహో జ్వర్ణంసర్పిశ్శాలయష్టప్తికాశ్చ. 24
 యూషోదుగ్ధంధన్వమాంసంపటోలంశిగ్రద్ద్రాక్షావాస్తుకంకారవేల్లం
 ఆమ్రధాత్రీ దాడిమంమాతులుంగంతైలం తక్రంకాజకంనారికేళమ్
 పథ్యామృత్యంభృంగరాజశుమారీ ముస్తోశీరంచంద్రికాగంధసారాః,
 కర్పూరంచఖ్యాతిమానేషవర్గస్సేవ్యోమరైశ్శీర్షరోగేయథాస్వమ్

తా. ఆవిరిమొదలగువానిచే చమటదీయుట, నస్యము, ధూమపానము, విరే
 నము, లేపనము, సేచనము, లంఘనము, శిరోవస్త్రి, రక్తస్రావము, రక్షవేయుట, కట్టు
 గట్టుట, ప్రాతనెయ్యి, అరువదిదినములకు ఫలించినవియ్యము, యూషము, పాలు, అడ
 మృగమాంసము, పొట్లకాయ, మునక్కాయ, ద్రాక్షపండ్లు, చక్రవర్తిహార, కాక
 కాయ, మామిడికాయ, ఉసిరికకాయ, దాడింబకాయ, మాదీఫలము, నూనె, మజ్జి
 కలి, టెంకాయ, కరక్కాయ, చెంగల్వకోష్ఠ, గుంటగలగర, కలబంద, తుంగము పైల
 పట్టివేరు, వెన్నెల, చందనము, కర్పూరము-ఇవి శిరోరోగమున పథ్యకరములు.

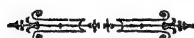
❖ శిరోరోగమునందు దపథ్యము ౨ ❖

క్షవం జృంభాం మూత్ర బాష్పం నిద్రా విడ్వేగ మంజం,
 దుగ్ధం నీరం విరుద్ధాన్నం విరుద్ధజలమజ్జనమ్. 24
 దంతకాష్ఠం దివానిద్రాం శిరోరోగీ పరిత్యజేత్.

తా. తుమ్మలు, ఆపలింతలు, మూత్రము, కంటిసిరు, నిద్ర, మలవేగము, వీనినె
 గించుట, అంజనము, పాలు, ఉదకము, విరుద్ధాన్నము, దుష్టమైనయదకములూ సా
 ముజేయుట, దంతకాష్ఠము, పగటినిద్ర-ఇవి శిరోరోగమున అపథ్యకరములగుటచే
 వానిని వర్జింపవలయును.

అష్టాదశ ప్రకరణమ్.

ఏకోనవింశ ప్రకరణము

గుల్మరోగనిదానలక్షణచిత్తాదయః

శ్లో. కందర్పనాగపంచాస్యం గజదైత్యవినాశనం,
మహాతాండవశాలీనం లింగమూర్తి మహం భజే. 1

తా. మన్మథజయశీలుండు, గజాసురసంహారకుండు, నటనప్రియుండు, లింగ స్వరూపుండు నగు ధర్మేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాభిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్స్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను సీగ్రంథము యొక్క ఏకోనవింశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాడను.

— గుల్మరోగనిదానము ౧ —

దుష్టావాతాదయోఽత్యర్థం మిథ్యాహారివిహారితః,
కుర్వంతి పంచధాగుల్మం కోష్ఠాంతర్గ్రంథిరూపిణమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. మిథ్యాహారివిహారిమువలన వాత, పిత్త, క్లేష్మములు మిక్కుటముగ ప్రకొపించి కోష్ఠమధ్యమున గ్రంథిరూపమైన అయిదువిధములైన గుల్మముల గలుగంజేయును.

— గుల్మరోగభేదములు ౨ —

తేషాం పంచవిధం స్థానం పార్శ్వహృన్నాభివస్తయః,
సశోణితైః పృథగ్ద్వంద్వ స ఘాతైః కేచిదప్టథా. 4

తా. ఇరుపార్శ్వములు, హృదయము, నాభి, పొత్తికడుపు ఆనునవి యైదును గుల్మమునకు స్థానంబులు. మఱియు రక్తగుల్మము, వాతగుల్మము, పిత్తగుల్మము, క్లేష్మగుల్మము, వాతపిత్తగుల్మము, వాతక్లేష్మగుల్మము, పిత్తక్లేష్మగుల్మము, సన్నిపాతగుల్మము అను గుల్మము లెనిమిది విధంబులని కొందఱు వచించెదరు.

— గుల్మరోగసామాన్యరూపములు ౩ —

ఆరుచిః కృచ్ఛ్రీ *విణ్మాత్ర మగ్నిమాంద్యాంత్రకూజనం,
ఆనాహశ్చోర్ధ్వవాతత్వం సర్వగుల్మేషు లక్షయేత్. 5

*విణ్మాత్రం వాతేనాంత్రకూజనమ్=వాతప్రకొపమువలన ప్రేగు లఱచుట.

తా. అరుచిగలుగుట, మలమూత్రములు కడుకష్టముమీఁద వెడలుట, అగ్నిమాం
ద్యము గలుగుట, వాతమువలన ప్రేగు లఱచుట, కడుపుబ్బుట, వాతమూర్ఛముఖంబగుట -
ఈలక్షణములు సర్వగుల్మములయందు సాధారణంబుగ నుండును.

❖ వాతగుల్మలక్షణము ❖

యస్థానసంస్థానరుజావికల్పం విద్వాతసంగంగళవక్త్రశోషం,
శ్వావారుణత్వం శిశిరజ్వరం చ హృత్కుక్షిపార్శ్వసశిరోరుజం చ. 6
కరోతిజీర్ణేత్యధికం ప్రకోపం భుక్తేమృదుత్వం సముపైతియశ్చ,
వాతాత్సగుల్మోనచత్రరూక్షం కషాయతిక్తం కటుశందిశేన్న. 7

తా. ఒకానొకపుడు నాళి, వస్తిపార్శ్వములు అనువానియందు వ్యాపిం
చుట, ఒకానొకప్పుడు సూక్ష్మముగ, లావుగ, గుండ్రముగ, లేక పొడవుగ నుండుట,
ఒకానొకప్పుడు మృదువుగ, మఱియొకప్పుడు కఠినముగ, చలావిధవేదనలు గలదిగ
నుండుట, మలవాతముల నడ్డగించుట, కఠము, నోరు ఎండుట, శరీరము నీలవర్ణయుక్త
ముగగాని, తేక ఎఱ్ఱగగాని యుండుట, శీతజ్వరము గలుగుట, హృదయము, కడుపు,
పార్శ్వములు, భుజశిరస్సులు అనువానియందు శూల గలుగుట, అన్నము జీర్ణంబైన
పిదప మిక్కుటముగ బ్రకోపించుట, భోజనానంతరము మృదువగుట - ఈలక్షణములు
గలది వాతగుల్మమని తెలియవలయును. దీనియందు రూక్షము, వగరు, చేదు, కారము
గలపదార్థముల సేవింపఁజేసినను సుఖము గలుగకుండును.

❖ వైత్తగుల్మలక్షణము ❖

జ్వరస్తృష్టాంగతాపశ్చ వ్యన్నేజీర్ణైతిశూలతా,
స్పర్శాసహోభ్రమస్వేదః వైత్తగుల్మస్యలక్షణమ్. (ఆయుర్వేదే) 8

తా. జ్వరము, దస్పిగలుగుట, అవయవములు మండుట, అన్నము జీర్ణంబగు
నపుడు కడుపు మిక్కుటముగ శూలించుట, తాఁకిన నోర్చుకుండుట, భ్రమ, చెమట
గలుగుట - ఈలక్షణములుగలది వైత్తగుల్మమని తెలియవలయును.

❖ క్షేష్ణగుల్మలక్షణము ❖

శీతజ్వరశ్చ హృల్లాసః కాసో హృద్వేగ గౌరవం,
ఉన్నతం కఠినంతూక్తం కఫగుల్మస్య లక్షణమ్. 9

తా. శీతజ్వరము, ఓకరింతలు, దగ్గుగలుగుట, టొమ్మదరుట, శరీరము జడ
ముగ నుండుట, గుల్మము పొడవుగ, కఠినముగ నుండుట - ఈలక్షణములుగలది క్షేష్ణ
గుల్మమని తెలియవలయును.

❖ ద్వంద్వ, సన్నిపాతగుల్మలక్షణము ❖

మిశ్రితే ద్వంద్వజగుల్మం సర్వలింగం త్రిదోషజం,

వాతపితృధికే గుల్మే దాతవ్య శ్శిఖిబాడబః. (అశ్వినికల్పే) 10

తా. వాతపిత్త, వాతశ్లేష్మ, పిత్తశ్లేష్మలక్షణంబులంగలది ద్వంద్వగుల్మమనియు, వాత, పిత్త, శ్లేష్మలక్షణంబులంగలది త్రిదోషగుల్మమనియు తెలియవలయును. వీని యందు శిఖిబాడబరసము నొసంగవలయును. (పూర్వోక్తపంచగుల్మములలో ద్వంద్వ త్రిదోషగుల్మము లసాధ్యంబులు. ఏకదోషజనితగుల్మములు సాధ్యంబులు.)

— రక్తగుల్మలక్షణము —

ఆమగర్భస్సవేచ్ఛాథ యానారీ ముంచతి క్వచిత్, వాయుఃప్రగృహ్య తద్రక్తం రక్తగుల్మం కరోతి చ. 11

పుంసాం చ రక్తఘాతేన రక్తపితృధికే క్వచిత్, పిత్తగుల్మం యథాచిహ్నం తథైవస్యాద్రుజాధికమ్. 12

సకూలం గర్భివత్పిండం గర్భవల్లక్షణం భవేత్, చికిత్సేద్దశమేమాసే పుంసాంచేత్తత్తణే భవేత్. 13

గతప్రసవకాలాయై నార్యాగుల్మశ్చ సంభవేత్, స్నిగ్ధస్విన్నశరీరాయై దద్యాత్స్నేహవిరేచనమ్. (ఆయుర్వేదే) 14

తా. స్త్రీ యవక్వగర్భము ప్రవించినపుడుగాని, లేక ఒకానొకప్పుడు గర్భ స్రావము జేయించికొనినపుడుగాని, అవశ్యము, సేయుటవలన వాతము బ్రహ్మించి రక్తమునుజేర్చి రక్తగుల్మమును గలుగజేయును. మఱియు పురుషులకు రక్తఘాతము వలనగాని, లేక ఒకానొకప్పుడు రక్తపితృధిక్యమువలనగాని, రక్తగుల్మము జనించి పిత్త గుల్మలక్షణయుక్తంబై యుండును. వినను దానియందు వేదవమాత్రం బధికంబై శూల, గర్భపిండాకారము, గర్భలక్షణములు గలిగియుండును. రక్తగుల్మము స్త్రీకి జనించిన పది మాసములు గడచినపిదప జికిత్సం జేయవలయును. పురుషునికైన తత్క్షణమున జికిత్సం జేయవలయును. మఱియు బ్రసవించిన స్త్రీలకు హితకరభోజనములు సేయుటచే తఱచుగ రక్తగుల్మము జనించును. తన్నివారణార్థంబై శరీరమునకు చమురుబట్టించి చెమటం దీయు టయేగాక స్నేహముచే విరేచనమును జేయించవలయును.

నవప్రసూతాహితభోజనాయా యాచామగర్భంవిసృజేదృతౌ వా, వాయుర్హితస్యాఃపరిగృహ్యరక్తం కరోతిగుల్మంసరుజంసదాహమ్. వైత్తస్యలింగేనసమానలింగం విశేషణంచావ్యపరంనిబోధ, యస్సృందతేపిండతపనాంగై శ్చిరాత్సకూలస్సచుగర్భలింగః. 16

సరాధిరఃస్త్రీభవవగుల్మో మాసేవ్యతీతేదశమేచికిత్సః, (మతాంతరే)

తా. నవీనముగ బ్రసవించిన స్త్రీ యవధ్యకర భోజనముల సేయుటవలన గాని, అవశ్య గర్భవాతమువలనగాని, ఋతుకాలమున నవధ్యకరభోజనము సేయింపుటవలనగాని, వాతము ప్రసోపించి ఋతుకాలరక్తమును గ్రహించి దాహపీడల గలుగజేయుచు పూర్వోక్తపిత్తగుల్మలక్షణయుక్తంబై రక్తగుల్మమును గలుగజేయును. ఐనను దీనియందు మఱియొక విశేషముగలదు. అదెద్దియనిన - ఈరక్తగుల్మము అవయవయుక్తంబై చలింప శూలతోగూడి గర్భలక్షణయుక్తంబై (అనగా ఋతు పుడుగుట, నోటిలో నీళ్ళూరుట, స్తన్యముయొక్క యగ్రభాగము నల్లగనగుట - ఈమొదలగు రోగస్వభావలక్షణయుక్తంబై దీర్ఘకాలమువఱకు గుండ్రముగనే చలింపుచుండును. ఈరక్తగుల్మము స్త్రీలచే జనించును. దీనియందు పదియవమాసము గడచినపిదప జీకిత్సంజేయవలయును. (మఱియు దీనినే కొందరు గర్భమనియు, మఱికొందరు రక్తగుల్మమనియు వచించెదరు. ఈసంశయము పదిమాసములు గడచుటకుముందు నివర్తిగాకుండుటచే నది వఱకు చికిత్సచేయంజనదు. మఱియు ౬ లేక ౧౦ యవమాసము సాధారణముగ బ్రసూతికాలంబులు. ఐన నిది రక్తగుల్మమునందు భేదంబగును. కావున “శ్లో. యస్యైంద్రే పిండిత ఏవనాంగైః” ఇత్యాది విశేషలక్షణములు గనుపించుటవలన సంశయము నివర్తయగును. మఱియు గర్భమెల్లపుడు ప్రత్యేక అవయవములవలన శూలను గలుగజేయక చలింపుచుండును. రక్తగుల్మము తద్వ్యతిరేకంబుగ నుండును. జ్వరము జీర్ణంబైనపిదప క్షీరపానవిరేచనములు హితకరంబులగు చందంబున పదిమాసములు గడచినపిదప సుఖసాధ్యంబగుటచే తదనంతరము జీకిత్సంపవలయునని జెప్పబడియెను. మఱియు గ్రంథాంతరములయందు “శ్లో. రక్తగుల్మే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్” అనగా రక్తగుల్మమునకు పదిమాసములు గడచిన పిదపనే పురాణత్వము సంభవించిన సుఖసాధ్యంబగునని జెప్పబడియున్నది.)

ఋతుకాలేపివాగర్భే సృతేరాదాహశూలవత్,

రక్తగుల్మం ప్రజాయేత గర్భలింగాభిసూచకః.

17

నార్యాలోహితగుల్మంస్యా త్సూతికాలేగ తేభిష్క,

చికిత్సేత యథాశాస్త్రం శమయే న్నాత్ర సంశయః. (గ్రంథాంతరే)

తా. స్త్రీలకు ఋతుకాలమునందుగాని, గర్భస్థావము గలిగినపుడుగాని, దాహశోలయుక్తముగ రక్తగుల్మము జనించును. దానియందు గర్భలక్షణములే గలిగియుండును. స్త్రీకిజనించిన రక్తగుల్మమునందు ప్రసవకాలము గడచినపిదప శాస్త్రోక్తముగ చికిత్సంజేసిన నిస్సంశయముగ శమించును.

— అసాధ్యరక్తగుల్మలక్షణము —

కూర్తోన్నతం సిరారుద్ధం గుల్మం బహుగదాలయం,

వివర్జయే ద్భిషగ్దూరా త్పాణ్యంప్రీ నాభిశోభితా.

19

తా. రక్తగుల్మము తాఁజేలువలె నున్నతమై నరములతో వ్యాప్తంబై జ్వరా ద్యుపద్రవములతోగూడి చేతులు, కాళ్ళు, బొడ్డు వాచియుండిన నాస్త్రీని వైద్యుఁడు చికిత్సయందు పట్టించవలయును.

❧ రక్తగుల్మచికిత్స ❧

అతిప్రవృద్ధమస్తంతు భిన్నేగుల్మే నివారయేత్,
ప్రయత్నలోభిషక్తూర్ణ మస్పగ్ధరచికిత్సయా.

20

తా. రక్తగుల్మము పగిలిన రక్తం బధికముగ స్త్రవింతును. దానియందు వైద్యుఁడు శీఘ్రముగ ప్రదరచికిత్సం జేయవలయును.

❧ అసాధ్యగుల్మలక్షణము ❧

సంచితః క్రమశో గుల్మో మహావాస్తుపరిగ్రహః,
కృతమూలస్సిరానద్ధోయదాకూర్త ఇవోన్నతః.

21

దౌర్బల్యారుచిహ్వల్లాస కాసచ్ఛర్ద్వరతి జ్వరైః,
తృష్ణా తంద్రా ప్రతిశ్యాయై ర్యజ్యతే నససిద్ధ్యతి. (మాధవనిదానే)

తా. గుల్మము క్రమక్రమముగ వృద్ధింజెంది యుదరము నంనంతట వ్యాపించి ధాతుగత మూలముగలదై సిరలవలన వ్యాప్తంబై తాఁజేటిపింపువలె పొడవై దౌర్బల్యము, అన్నద్వేషము, హృల్లాసము, దగ్గు, వాంతి, ఆసంతోషము, జ్వరము, దప్పి, తంద్ర, పడిసెము మొదలగులక్షణములుగలదై యుండిన నసాధ్యంబని తెలియవలయును.

గృహీత్వా సజ్వరం శ్వాస ఛర్ద్వతీసారపీడితం,
హృన్నాభి¹ హస్తపాదేషు శోథః క్షుణ్ణిగుల్మినమ్.

22

శ్వాసశ్శూలం పిపాసాన్నవిద్వేషో గ్రంథిమూఢతా,
జాయతే దుర్బలత్వం చ గుల్మినాం మరణాయ వై. (అయుర్వేదే)

తా. పనున, విరేచనములవలన పీడితుఁడగు గుల్మరోగికి హృదయము, నాభి, హస్తములు, పాదములు అనువానియందు వాపును, జ్వరమును గలిగిన మృతిజెందునని తెలియవలయును. మఱియు ఉబ్బునము, శూల, దప్పి, అన్నద్వేషము గలుగుట, ²గుల్మ

1 వస్త్రీ. 2 అతర్విద్రధి, గుల్మము అనువానియొక్కస్థానము, ఆకృతినమ్నానంబు లుగ నుండుటవలన నెవ్విధభేదంబును గనుపించకుండును. ఏనను గుల్మము ముష్టిప్రమాణము గలదిగ, విద్రధి గుల్మమునకన్న పెద్దదిగ నుండునని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్న యది. గుల్మము నిరాశ్రయంబై యుండుటవలన పాకవిహీనంబగును. విద్రధి మారశరక్తముల నాశ్రయించి యుండుటవలన పాకమునుజెందును.

మయొక్క ఉంట యకస్యాత్మగ గనుపించకుండుట, శక్తి నశించుట - ఈలక్షణములుగల గుర్తొగికి మరణం బాసన్నమైనదని తెలియవలయును.

— ౧౮ రక్తగుల్ల చికిత్స ౧౮ —

అభేనం హింగుసంయుక్తం రక్తగుల్ల వినాశనమ్. (మాధవనిదానే)

తా. నల్లమందు, ఇంగువ-వీనిని సమభాగములుగ నూరి మాషమెత్తును ఆవు ఔన్నతో మూడుమండలములు సేవించిన రక్తగుల్లము హరించును.

— ౧౯ రక్తగుల్లమునకు పారదాదివటికములు ౧౯ —

పారదం శిఖతుర్థం చ నేపాళం గంధకం సమం,

ఆరగ్వధఫలం కృష్ణాం వజ్రక్షీరేణ వేషయేత్.

26

¹ మాషమాత్రం వటిం ఖాదేత్ శ్రీణాం గుల్తోదరప్రణుత్,

² బింబీఫలరసంచాను పథ్యం దధ్యోదనం హితమ్.

27

రక్తోదరం హరేత్సైవ కఠినం లేపనేన తు,

రుధిరేతు ప్రవృత్తేషి రక్తపిత్తహరిక్రియా.

28

కార్యవాతరుజారానాం సర్వవాతహరిక్రియా, (పూజ్యపాదీయే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము, శుద్ధిజేసిన నేపాళములు, శుద్ధిజేసిన గంధకము, రేలగుట్ట, పిష్టభృగ్-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి బొంత జేయుదుపాలతో నొకదినము మర్దించి మాషమెత్తును (ఉసిరికపండ్లరసముతోగాని) లేక దొండపండు రసముతోగాని, (లేక చింతాక రసముతోగాని) మూడుమండలములు సేవించిన రక్తగుల్లము హరించును. పథ్యము పెరుగుపంటకమును భుజింపవలయును. ఈవటికల సేవనవలననే రక్తగుల్లము హరించును. అటుగాక తాయివలె కఠినంబుగ నుండినను లేపనమును సేయవలయును. అది పగిలి రక్తము ప్రవించుచుండిని రక్తపిత్తప్రకరణమున జేప్పంబడిన రక్తపిత్త చికిత్సలం జేయవలయును. వాతగుల్లమునందు వాతప్రకరణమున జేప్పంబడిన సర్వవాతహరక్రియలం జేయవలయును.

— ౨౦ లశునాదికహయము ౨౦ —

లశునం కింశుకం బిల్వం శ్రావయిత్వా స హింగుకమ్.

29

ప్రాతఃకాలే నిషేవేత రక్తగుల్లహరం వరం,

తా. వెల్లుల్లిపాయలు, మోదుగచెక్క, మారేడువరుగు అనునాదికహయములతో ఇంగువ కలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవించిన రక్తగుల్లము హరించును.

1 ధాత్రీఫలరసైః ఖాదేత్ శ్రీణాం రక్తోదరం హరేత్. 2 చించాదశరసంచానుపథ్యం దధ్యోదనం హితమ్.

కణాదికషాయము ౨౭

కణాశతాహ్వద్వికరంజదారు భార్గీ కుశుత్థంసతిలై స్సువక్ష్వం,
తథారసోనాయుతసిద్ధమంభ స్సహింగుకల్కం హతరక్తగుల్మమ్. 30
(రసరత్నాకరే)

తా. పిష్పశ్శు, సదాప, క్రానుగచెక్క, సెమలిచెక్క, సరళదేవదారు, గంటు
గి, ఊలవలు, నువ్వులు, వెల్లుల్లిపాయలు-వీనిని సమభాగములుగ కషాయముగాచి
వకల్కము గలిపి నాలుగుమాసములు ద్రాగిన రక్తగుల్మము హరించును.

తిలాదికషాయము ౨౮

తిలక్వాఢో గుడ ఘృత వ్యోష భార్గీరజోఽన్వితః,
సీతో రక్తభవేగుల్మై నష్టేపుష్పే చ యోషితః. (మాధవనిదానే) 31
తా. నువ్వులకషాయములో బెల్లము, నెయ్యి గలిపి త్రికటుకములు, గంటుభా
వసపు అనువానిచూర్ణమును నాలుగుమాడలయెత్తు గలిపి నాలుగుమాసములు
చిన రక్తగుల్మమును, నష్టరజస్సును హరింపజేయును.

రక్తగుల్మమునకు కరంజలవణము ౨౯

కరంజస్యత్వచంక్షుణ్ణాం ద్వితులాపరిసమితాం,
ద్విద్రోణీ కాంజకే పక్త్వా తస్మి న్నష్టావశేషితే. 32
లవణస్య చతుఃప్రస్థా ద్విప్రస్థం లశునస్యచ,
ప్రత్యేక మాధకం దద్యా దజాక్షీరస్య మస్తునః. 33
దద్యా త్పుథగ్ద్వికుడవం తైలస్య చ ఘృతస్య చ,
సమ్యక్పాకేతు సకలే చూర్ణాన్యేతాని దాపయేత్. 34
సచిత్రకం త్రికటుక మజామోదా పునర్నవా,
హింగు సౌవర్చలం చవ్యం యవతౌరం బిడం తథా. 35
ముక్కుకారుష్కుకతౌరం తింత్రిణీ బ్రహ్మవృక్షయోః,
బ్రాహ్మిసోమారగ్వథానాం స్నుహీతౌరం తథైవ చ. 36
జీరకద్వయసంయుక్తం చూర్ణ మేషాం పలద్వయం,
కరంజలవణంనామ స్నిగ్ధభాండస్థితంచ తత్. 37
గుల్మాక్షిల క్షీహ శూల రక్తగుల్మం వినాశయేత్, (ఆయుర్వేదే)

తా. ౨౦౦ పలములు క్రానుగచెక్కను దంచి ౨ ద్రోణములప్రమాణము కలి
అష్టావశేషముగ కషాయము గాచి వడియగట్టి అందు ఉప్పు ౪ ప్రస్థములు, వెల్లుల్లి

౨ ప్రథమము, మేకపాలు ౧ ఆఢకము, పెరుగుమీఁదిమీఁగడ ౧ ఆఢకము, నూనె ౧ కుడవము, నెయ్యి ౧ కుడవము గలిపి బాగుగ పాకముజేసి చిత్రమాలము, త్రికటు కములు, ఓమము, గలిజేరువేరు, ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, చవ్వము, యవతొరము, బిడాలవణము, మొక్కము, నల్లజీడి, చింత, మోదుగచెక్క, మండుకబ్రష్టి, పుష్ట తీగ లేక బొల్లిపూస, రేల, జెముడు అనువాని తొరములు, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ అనువానిని దినుసుకు రెండుపలములచొప్పున గలిపి నేతితో మూగిన కుండయందుంచి నేమించిన గుల్మము, అష్ఠీలము, స్త్రీహము, శూల, రక్తగుల్మము-వీనిని హరింపజేయును. (మఱియు ౫ చిన్నములయెత్తు ఇంగువను అవువెన్నలో గలిపి సాయంప్రాతఃకాలముల నేమించిన రక్తగుల్మములు హరింపజేయును.)

వాతగుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము ౩౮

పల్లెకం పంచలవణం బాణం తుత్థం చ ఖర్పరీమ్. 38

ప్రటకీ కుడవార్థం చ తదర్థం నవసాగరం,
కాసీసం టంకణం సర్జ యవతొరం పలార్దకమ్. 39

సర్వమేకత్ర సంయోజ్యం డమరుయంత్రస్యమధ్యగే,
ఛుల్క్యాం ప్రరోహయేత్తత్తు జ్వాలయేత్థదిరేంధనైః. 40

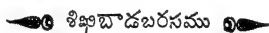
ద్రావితం తత్సమాదాయ తేజోరూపం జలప్రభం,
ద్రావయే దఖిలాఞ్ ధాతూఞ్ వరాటాంశ్చ నసంశయః. 41

శంఖద్రావకాఖ్యతో గుల్మోదరహరఃపరః,
భిక్షితం కరుతేచైవ కాయపుష్టిం నిరోగతామ్. 42

వాతానాం సర్వశూలం చ పంచగుల్మం నిహంతి చ, (ఆయుర్వేదే)

తా. పంచలవణములు దినుసు కొక్కొకపలముచొప్పున ౫ పలములు, శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్థము ౫ పలములు, శుద్ధిజేసిన కఫరీ ౫ పలములు, ఒకటి ౫ కుడవము, నవాసాగ రము పాతికకుడవము, అన్నభేది, పేల్చినవెలిగారము, సర్జతొరము, యవతొరము-ఇవి దినుసుకు ౫ పలము-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముగావించి నేకము జేసి యొకకుండలో వైచి దానికంతమునకు దగినసారాయిబట్టిని దగిలించి పొగపోకుండునటుల వానినందుకు చీల మన్ను లేపనముజేసి యెండించి సారాయిబట్టి పైభాగమున మఱియొకకుండను బొట్టించి నందులేకుండునటుల చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించుటచే డమరుకయంత్రమని పరఁ గడుదానిని పొయిమీఁద నుంచి చంద్రకట్టెతో నరజామువఱకు పాకమునెయించు వై కుండపై తడివస్త్రమునువేసి యాదకమును బోయుచుండిన పైసారాయిబట్టియొక్క నొక తుండముగుండ బోయుచుండు యుదకమును మఱియొకకుండముగుండా దేజోరూపమై యుదకస్వరూపముగనుండు శంఖద్రావకమును వ్రుంచును. దానిని గాజుకు పైలోగాని, లేక గాజుగిన్నెలోగాని గ్రహించి ప్రతిదినము యాగాణియెత్తును ఓమపుపాట్టులో గలిపి

దంతములకు తగలక అంగుటిలో వేసుకొని మ్రింగిన రక్తగుల్తము, ఉదరములు, వాతరోగములు, సర్వశూలలు, పంచగల్తములు మొదలగు సర్వరోగముల హరింపజేయుటయే గాక శరీరపుష్టిని, నిరోగత్వమును గలుగజేయును. మఱియు నీద్రావకములో సువర్ణాది సర్వధాతువుల, గవ్వలవైచిన సిస్సంశయముగ ద్రవించును. (ఈశంఖద్రావకమును మూడుమండలములు సేవించిన యేయాగ్నధమువలన నివర్తింపక బాధింపుచుండు అనాధ్యశూలలు, గల్తములు హరించును. మఱియు దీనినే తుని, ప్రతితునివాతములయందును సేవింపదగును. దీనిసేవనవలన కడుపులో మంట గలిగిన పెరుగన్నమును మూడుకబళములు భుజింపవలయును.)

మారితం సూత తామ్రాభ్రం గంధకం మాఝీకం సమమ్. 43

మర్దయే చ్చిత్రకద్రావై ర్యవక్షారయుతం దినం,
త్రిగుంజం భక్షయేన్నిత్యం నాగవల్లీదళేనవా. 44

వాతగుల్తహరః ఖ్యాతో రసోఽయం శిఖిబాడబః,
హింగు సౌవర్చలం త్ర్యుషం సింధు దాడిమ దీప్యకైః. 45

పుష్కరాజాజిఘాన్యాకై రస్తువేతసచిత్రకైః,
అశ్వగంధా వచాచైవ నిర్గుండి సకచోరకైః. 46

ప్రతిచూర్ణైః కర్షమాత్రైః ప్రస్థంప్రస్థం ఘృతం దధి,
పాచ్యం ఘృతావశేషం చ ప్రలార్ధ మనుశీలయేత్. 47

వాతగుల్తం తథా శూల మానాహం చ వినాశయేత్,

(నిత్యనాథీయే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, అశ్రుకభస్మము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాఝీకము, యవక్షారము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూలరసముతో నొకదినము మర్దించి మూడుగురిగింజలంతమాత్రము జేసి యందొకదానిని తమలపాకుతోడ ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన వాతగుల్తము, లేక ఇంగువ సౌవర్చలవణము, త్రికటుకములు, నైంధవలవణము, దాడింబబెరడు, హిమము, పుష్కరమూలము, జీలకఱ్ఱ, కొతిమెర్లు, పుల్లప్రబ్బలి, చిత్రమూలము, పెన్నెరుగడ్డ, వన, వావిలి, కచోరములు అనువానిని దినముకు కర్షప్రమాణముచొప్పున చూర్ణముజేసి నెయ్యి ౧ ప్రస్థము, పెరుగు ౧ ప్రస్థము బోసి ఘృతము శేషించునటుల గాచి అర్ధపలప్రమాణముగల యీ ఘృతానుపానముతోడ సేవింపుచుండిన వాతగుల్తమును శూలను, కడుపుబ్బరమును హరింపజేయును.

—ॐ గుల్ల శూలలకు శంఖద్రావకము ॐ—

నైంధవం చ యవతూరం పటకీ సురసారకమ్. 48

కాసీసం నవసారం చ సమభాగం తు కాతయేత్,
మద్దయే ధ్వుటికామాత్రం పాచ్యం పాతనయంత్రకే. 49

శంఖద్రావరసోనామ సర్వవ్యాధివినాశకృత్,
పంచకాసా తథా శ్వాసా త్తయరోగం సుదారుణమ్. 50

మన్యాస్తంభం కంతరోగం గుల్ల శూల జ్వరాపహం,
అగ్నిం చ కురుతే దీప్తం తేజోవృద్ధి బలప్రదమ్. (సిద్ధరసాన్తవే) 51

తా. నైంధవలనణము, యవతూరము, పటక, నూరాకారము, శుద్ధిజేసిన ఆన్న భేది, నవాసాగరము-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి యొకగడియ మర్చించి పాతనాయంత్రమునం దునిచి వండిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగును. దీనిని ఓమపు పొట్టుతో ఆరతులముచొప్పున ప్రతిపూట సేవించుచుండిన సర్వశూలలు, (వాతగుల్మము, రక్తగుల్మశూలలు, ఋతుశూల, సప్తశూలలు) పంచకాసములు, శ్వాసములు, భయంకర మైన త్తయరోగము, మన్యాస్తంభము, కంతరోగము, గుల్లశూల, జ్వరము-వీనిని హరిం పంజేయును. మఱియు దీనిసేవనవలన అగ్నిదీవనము, తేజోవృద్ధి, బలము గలుగును.

—ॐ వైత్తగుల్మమునకు దుండామరరసము ॐ—

శుద్ధసూతం సమంగంధం సూతాంశం మృతతామ్రకం,
పంచాంగం శాకవృక్షస్య ద్రవై ర్నర్ద్యం దినత్రయమ్. 52

సర్వాప్యైశ్చ ద్రవై శ్చాప్నో రుధ్వా లఘుపుటే పచేత్,
పంచథా భూధరేపాథ చూర్ణం నేపాళతుల్యకమ్. 53

*ద్విగుంజం భక్షయేచ్ఛాజ్ఞైః పిత్తగుల్మప్రశాంతయే,
ద్రాక్షా హరితకీ క్యాధ మనుపానం ప్రకల్పయేత్. 54

రసో డండామరోనామ పిత్తగుల్మం నియచ్ఛతి, (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము-వీనిని సమభాగములుగ భిల్వములో నునిచి గుమ్మడుటెకుచెక్క, దానికాయలు, పువ్వులు, ఆకులు, వేరు ఆనువాని రసములతో మూడుదినములు మర్చించి పిదప సర్వాప్షిరసముతో నొకదినము మర్చించి భూధరయంత్రమునందునిచి లఘుపుటం బిడవలయును. ఇటుల విదుమార్దుమర్చించి విదుమార్దు లఘుపుటంబిడి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన నేపాళపువ్వుల గలిపి మర్చించి రెండు, లేక మూడుగురిగింజలయెత్తును నేతితో గాని, లేక ద్రాక్షపండు,

కరక్కాయ అనువానికషాయముతో గాని, అరుమాసములవఱకు నేర్పించుచుండిన పిత్త గుల్మము నిశ్చయముగా హరించును.

❧ శ్లేష్మగుల్మమునకు విద్యాధరరసము ❧

గంధకం¹ తాళకం తాప్యం² మృతతామ్రం మనశ్శిలామ్. 55

శుద్ధసూతం చ తుల్యాంశం మర్దయే ద్భావయేద్దినం,
షిష్పల్యాస్తు కషాయేణ వజ్రీక్షీరేణ భావయేత్. 56

నిష్కార్ధం భక్షయే త్త్వాదై ర్గల్లం స్తీహం వినాశయేత్,
రసో విద్యాధరో నామ గోమూత్రం చ పిబేదను. 57

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధిచేసిన సువర్ణమాక్షికము, లేక తరగపుడన్నము, తామ్రభస్మము లేక అచ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, శుద్ధిజేసిన రసము-వీనిని సమభాగములుగ భుల్వములలో నునిచి షిష్పలికషాయముతో నొక దినము మర్దించి భావనచేసి పిదప బొంతజేయుడుపాలతో 2 దినములు భావనచేసి అరసిష్కప్రమాణముత పటికములుచేసి యందొకదానిని తేనెతో సేవించి వెంబడిగ గోమూత్రమును ద్రాగిన గుల్మము, స్తీహరోగము హరించును.

❧ కాంచనమోహనరసము ❧

మృతంసూతం మృతంతామ్రం కాంచన్యా మర్దయేద్రనైః,
అర్కవజ్రీరసేనైవ దినాంతే పటకీకృతమ్. 58

గుంజైకం గుడసంయుక్తం తథా గంధ సువర్పలం,
నిష్కైకం గుల్మశాంత్యర్థం రసః కాంచనమోహనః. 59

విశాలా కటుకా ముస్తం కుష్ఠ మింద్రయవం సమం,
చూర్ణయే ద్వేవదారుం చ కర్ణైకం మధునా లిహేత్. 60

గుల్లోదరజ్వరం తాప మనుపానం నిహం త్యలం, (నిద్ధరస్పాల్గవే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము వీనిని ఉష్ణైత్తాకు, జిల్లేడు, బొంతజేయుడు అనువానిరసములతో నొకదినము మర్దించి నిష్కప్రమాణము బెల్లము, శుద్ధిజేసినగంధకము, సౌవర్పలవణము గలిపి మగల మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని పానర, త్రికటుకములు, తుంగమునైలు, చెంగల్వకోష్ఠ, కొడిసెపాల, దేవదారు అనువాని చూర్ణములలో కర్ణప్రమాణమును తేనెలో గలిపి యీయనుపానముతోడ సేవించిన గుల్మములు, ఉదరములు, జ్వరము, తాపము-వీనిని హరింపజేయును.

—౧౭ తూని, ప్రతితూనులక్షణము ౧౭—

పక్వాశయాత్మకమజస్సమీరో వృద్ధోగుదోపస్థమతీనత్యుద్యాత్,
తూనీభవేత్సాపరివృత్త్యగచ్ఛన్నప్రయాతిప్రతితూనికేతి. (ఆయుర్వేదే)

తా. విదుద్ధాహారవిహారములవలన వాతము బ్రక్రోపించి క్రమముగ పక్షమూత్రాశయములంజెంది గుదోపస్థలయందు నూదులతో బొడుచునటుల కడువేదనను గలుగఁ జేసిన తుని యనంబడును. ఈతునియే గుహ్యోపస్థములయందు ప్రక్రోపించి * ప్రతిలామముగ సంచరింపుచు పక్వాశయనుజేందిన ప్రతితూని యనంబడును.

—౧౮ అష్ఠీలా, ప్రత్యష్ఠీలానిదానము ౧౮—

అష్ఠీలానాహలింగాతుగ్రంధీరూర్ధ్వసమన్వితః,
తిర్యక్తథాకృతినైసప్రత్యష్ఠీలాశిరోపమా. (ఆయుర్వేదే)

తా. సంచరింపుచుగాని, లేక సంచరింపక కఠింబుగ గాని నుండుగ్రంధీనాభిక్రిందిభాగమున పొడవుగజనించి అనాహలక్షణయుక్తంబైయుండిన అష్ఠీలమనంబడును. ఇదియే జఠరమున నడ్డముగ జనించి తాయివలె కఠినంబై వేదనతోగూడి వాత, మలమూత్రముల నడ్డగింపుచుండిన ప్రత్యష్ఠీల మనంబడును.

. ఇమావాతస్యగుల్మోక్తవిధిగా సముపాచరేత్. 63

తా. పూర్వోక్తతుని, ప్రతితుని, అష్ఠీల, ప్రత్యష్ఠీలవాతములయందు గుల్మచికిత్సలం జేయుటయే గాక శంఖద్రావకముయొక్క సేవనను సహజేయింపవలయును.

—౧౯ వాతికపరిణామశూలలక్షణము ౧౯—

ఆధ్దానాటోపనిష్ఠాత్రవిబంధారతివేపనైః,
స్నిగ్ధోష్ణోపశమప్రాయం వాతికం తద్వదేద్బుధః. (ఆయుర్వేదే)

తా. కడుపుబ్బరము, కడుపులో గుడగుడకల్లము, మలమూత్ర ప్రతిబంధము, అస్పృశ్యత, కంపము గలిగి స్నిగ్ధోష్ణపదార్థసేవనవలన తరుచుగ శాంతి జెందునది వాతికపరిణామశూలయని తెలియవలయును.

—౨౦ వైత్రికపరిణామశూలలక్షణము ౨౦—

తృష్ణాదాహారతిస్వేదకట్వస్థులవణోత్తరం,
శూలం శీతశమప్రాయం వైత్రికం లక్షయేద్బుధః. 65

తా. దస్పి, దాహము, అస్వాస్థ్యము, చెమటగలుగుట, కారము, పులును, ఉప్పుగలపదార్థములయం దిచ్చగలుగుట, శీతకఠపదార్థములవలన శాంతి జెందుట-ఈలక్షణములు గలవి పిత్తజపరిణామశూలయని తెలియవలయును.

* ప్రతిలామ మన క్రిందినుంచి వైకేగుట.

శ్లేష్మపరిణామశూలలక్షణము ౭౭

ఛర్ది హృల్లాస సంమోహం స్వల్పరుగ్గీర సంతతి,
కటుతిక్తోపశాంతం చ తచ్చ జ్ఞేయం కిఘాత్కమ్. 66

తా. ఓకర, హృల్లాసము, ఇంద్రియమోహము మిక్కుటముగ గలుగుట, ఒకింత వేదనగలుగుట, శూల దీర్ఘ కాలమువఱకుండుట, కారము చేదుగలవదార్థములవలన శాంతి జేందుట - ఈలక్షణములుగలది కఫజశూల యని తెలియవలయును.

శూలనిదానము ౭౮

యానాభిఘాతా చోఽఘాతాఽపృథిభాషణ మైఘనాత్,
రూక్షాన్న శుష్కశాకాశ్చ కషాయ తిక్తనేపనాత్. 67
తేనవాయుర్భవేత్కుద్ధః కురు తే శూల మప్యథా, (మాధవనివానే)

తా. గుఱ్ఱము మొదలగువాని నెక్కి సంచరించుట, అభిఘాతమును జేందుట, దుఃఖించుట, మిక్కుటముగ మాటలాడుట, మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగమునీయుట రూక్షగలయన్నమును, ఎండినకూరలను, కారము, చేదుగలవస్తువులను మిక్కుటముగ సేవించుట - ఈ కారణములవలన వాతము బ్రకోపించి యెనిమిదివిధములైనశూలల గలుగం జేయును.

వాతశూలలక్షణము ౭౯

హృత్పాపర్శ్వ పృష్ఠత్రిగ్వస్తా ముహూ ప్రోదో ముహూ శ్శమః. 68
వర్షాశీతాగమే తీవ్రం క్రుద్ధం భవతి మారుతాత్,
అభ్యంగమద్దనస్వేదై స్సిగ్ధోష్ణైరోఽభజనై శ్శమేత్. 69

తా. టొమ్మ, పార్శ్వములు; వీచు, ముడ్డిపూస, వస్త్రీ అనువానియందు బలమారు శూలించి పలుమారు శమించుట, వర్ష శీతకాలములయందు శూల మిక్కుటముగ బ్రకోపించుట - ఈలక్షణములుగలది వాతజశూలయని తెలియవలయును. ఇది అభ్యంగజనము, శరీరమద్దనము, స్వేదము, సిగ్ధోష్ణభోజనము అనువానివలన శమించును.

వైత్తశూలలక్షణము ౮౦

తృణ్ణూర్ఘా న్వేద రుకోఽపా నాభి వస్త్రీఘ వేదనా,
మథ్యాహ్నా చార్ధరాత్రే చ శూలం వైత్తాధికం భవేత్. 70
స్వాదుశీతలమిష్టానై శ్శమ శ్శీతాగమే భవేత్, (ఆయుర్వేదే)

తా. దప్పి, మూర్ఘ, చెమట, పీడ, శోష గలుగుట, నాభి, పొత్తికడుపు అను వానియందు శూలించుట, మథ్యాహ్నకాలము, అర్ధరాత్రి. చకారమువలన అన్నము జీర్ణమయ్యెడి కాలము, శరత్కాలము-వీనియందు మిక్కుటముగ శూలగలుగుట-ఈలక్షణ

ములుగలది పితృజశూల యని చెలియవలయును. ఇది రుచికరమై శీతకరమైన పదార్థసేవన వలన, మృష్టాన్న సేవనవలన, మఱియు శీతకాలమునందు శమించును.

❧ శ్లేష్మజశూలలక్షణము ❧

శ్వాసశ్చ కాస హృల్లాసా శూలం సూర్యోదయే ఘనమ్. 71
వసంతే శిశిరే భుక్తే దూష్యతే కఫజం విదు, (చుక్కే)

తా. ఉబ్బునము, దగ్గు, ఓకరింతలు గలుగుట, సూర్యోదయకాలమున మిక్కుటముగ శూలించుట, వసంత, శిశిరఋతువులయందును, భోజనానంతరమును మిక్కుటముగ బ్రకొపించుట- ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజశూల యని తెలియవలయును.

❧ ద్వంద్వ, త్రిదోషశూలలక్షణము ❧

మిశ్రితం ద్వంద్వజం జ్ఞేయం కష్టసాధ్యం క్వచిద్భవేత్. 72
త్రిభిశ్చ లక్షణైర్ద్యుక్త మసాధ్యం సాన్నిపాతకం,

తా. రెండేసిదోషలక్షణములం గలది ద్వంద్వశూలయనియు, మూడుదోషలక్షణములం గలది సన్నిపాతశూలయనియు తెలియవలయును. (మఱియు “ఏకదోషాత్థితస్యా ధ్యో” ఇత్యాది గ్రంథాంతరపచనమువలన ఏకదోషమువలన జనించినశూల సాధ్యంబులు.) రెండుదోషములవలన గలిగినశూల కష్టసాధ్యంబులు. సన్నిపాతమువలన జనించినశూల అసాధ్యంబులు.

❧ శూలాత్పత్తిస్థానములు ❧

వాతాత్తకం వస్త్రీకతం వదంతి పితృత్తకం చాపివదంతి నాభ్యాం,
హృత్పార్శ్వకుక్షౌకఫసన్నివిష్టం సర్వేషు దేశేషు చ సన్నిపాతాత్. (గ్రంథాంతరే)

తా. పొత్తికడుపునందు వాతజశూలయు, నాభియందు పితృజశూలయు, అొమ్మ పార్శ్వములు, కుక్షి అనువానియందు శ్లేష్మజశూలయు, పూర్వోక్తసర్వప్రదేశములందు సన్నిపాతశూలయు జనించును.

❧ ఆమశూలలక్షణము ❧

కఫశూలే యథాచిహ్నం తథాటోపస్య వర్ధనం,
ఆనాహశ్చ ప్రసేశ్చ హ్యమశూలస్య లక్షణమ్. (నిత్యనాథీయే)

తా. శ్లేష్మశూలలక్షణయుక్తంబైయుండుట, మిక్కుటముగ కడుపులో గుడగుడ శబ్దము, కడుపుబ్బరము (చకారమువలన వాంతి, ఓకరింతలు, జడత్వము, నిశ్చలత్వము) గలుగుట, నోటియందు జొల్లుగారుట-ఈలక్షణములుగలది ఆమశూలయని చెలియవలయును.

— ౭౭ పరిణామశూలలక్షణము ౭౭ —

భుక్త జీర్ణతి యచ్ఛూలం తదేన పరిణామజం,
వాతపిత్తకఫాధిక్యం విజ్ఞేయం పూర్వలక్షణైః. (పూజ్యపాదీయే)

తా. భుజించినయన్నము జీర్ణంబగునపుడు గలిగెడిశూల పరిణామశూల యనంబడును. దీనియందలి వాత, పిత్త, క్లేష్టాధిక్యములను పూర్వోక్తవాతాది శూలలక్షణములవలన తెలియవలయును.

— ౭౮ మృత్యుశూలలక్షణము ౭౮ —

వాతజం శ్రవణే రక్తం నేత్రాజ్ఞే చ హరిద్రతా,
భ్రమో మూర్ఛా ప్యనిద్రత్వ మతిమూత్రం చ మృత్యుకే. 76
(ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరమున నొప్పి మొదలగువాతోపద్రవములు గలుగుట, చెవిలో నెత్తురు గారుట, కన్నులు పచ్చనగుట, తబ్బిబ్బులాడుట, మూర్ఛగలుగుట, నిదురబట్టకుండుట, మూత్రం బధికముగ వెడలుట-ఈలక్షణములుగలది మృత్యుశూలయని తెలియవలయును. (ఇవియ ఏనిమిదివిధములైనశూలలు)

— ౭౯ పక్తిశూలలక్షణము ౭౯ —

వేదనాతితృషా మూర్ఛా ప్యానాహో గౌరవాదుః,
కాసశ్వాసౌచ హిక్మా చ *పక్తిశూలస్థలక్షణమ్. (మతాంతరే)

తా. శరీరమున వేదనగలుగుట, కడుదిప్పి మూర్ఛ, కడుపుబ్బరము, జడత్వము, అరుచి, కాసశ్వాసములు, ఎక్కిళ్లుగలుగుట, ఈలక్షణములు గలది పక్తిశూల యని తెలియవలయును.

— ౮౦ శూలోత్పత్తిస్థానములు ౮౦ —

వాతాశ్రయేవాతజశూలజన్త నాభౌచపిత్తప్రభవంసవాహం,
వక్షస్థలేస్థాత్కఫజన్త శూలస్థ చిహ్నం ప్రవదంతి వైద్యాః.
(రసరత్నాకరే)

తా. వాతశూల వాతస్థానము నాశ్రయించి జనించును. పిత్తశూల బొడ్డునాశ్రయించి తాపముతో గూడియుండును. క్లేష్టశూల అొమ్ము నాశ్రయించి జనించును.

— ౮౧ ద్వంద్వశూలౌత్పత్తిస్థానములు ౮౧ —

వస్తా హృతౌర్శ్వా పృష్ఠేషు సశూలః కఫవాతీః,
కుక్షౌ హృన్నాభిపార్శ్వేషు సశూలః కఫవైత్తికః.
దాహ జ్వరకరో ఘోరో విజ్ఞేయో వాతవైత్తికః,

79

* శూలస్థోపద్రవాః స్వభాతాః

తా. వస్త్రీ, తొమ్ము, పార్వములు, వీవు అనువానియందు జ్ఞేష్ఠవాతన్వంద్యములవలన శూల జనించును. కుక్షి, హృదయము, నాభి, పార్వము అనువానియందు జ్ఞేష్ఠి త్తద్వంద్యమువలన శూల జనించును. వస్త్రీ, నాభి అనువానియందు దాహ, జ్వరయు క్తంబై భయంకరమైన శూల వాతసిత్తమువలన జనించును.

— శూలసాధ్యసాధ్యములు ౭౯ —

ఏకదోషోద్భితసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధోఽద్విదోషజః. ౯౦

సర్వదోషోద్భితోఽహోర స్త్యసాధోఽభూర్మ్యపద్రవః,
సర్వేష్వేతేషుశూలేషు హ్యేవమజంచాలిధారుణమ్. (భేషజకల్పే)

తా. ఏకదోషమువలన జనించినశూల సాధ్యంబులు. ద్వంద్వదోషమువలన జనించిన శూల కష్టసాధ్యంబులు. త్రిదోషమువలన జనించిన భయంకరమైన “జ్ఞో. వేదనాతితృషా మూర్ఛాహ్వోహ్వనాహోగౌరవారుచీ, కాసశ్వాసశ్చహికాచ శూలస్యోపద్రవఃస్తన్వి తాః.” అనగా వేదన, కడుదప్పి, మూర్ఛ, కడుపుబ్బరము, జటత్వము, అరుచి, శ్వాస కాసములు, ఎక్కిళ్ళు అన పలువిధములైన యుపద్రవములతోగూడియుండు శూలలు అసాధ్యంబులు. మఱియు సర్వశూలలలో ఆమశూల కడు నసాధ్యంబులు.

— వాతశూలలకు ఉదయభాస్కరరసము ౯౧ —

భస్మసూతం మృతంచాశ్రం శిలా గంధక తాళకం,
హింగుకం కుష్ఠ ముస్తం చ తుల్యం చూర్ణం విభావయేత్. 82

స్నుహ్యన్తత్తస్య నిగ్గండి¹ మహారాష్ట్రద్రవైః పృథక్,
ప్రతిర్ద్రావై ద్దినం భావ్యం శుష్కం తద్దోళకీకృతమ్. 83

వస్త్రే బధ్నా మృదా లేవ్యం శుష్కం కృత్వా పుటే పచేత్,
²చతుర్యార్థమార్థమూత్రేషు తమావాయ విచూర్ణయేత్. 84

³గుంజాష్టఘృతశుంథిభ్యాం లేహ్యశోచయభాస్కరః,
వాతశూలప్రశాంత్యర్థం తిలకౌరం⁴ సకుష్ఠకమ్. 85

మధునా లేహయేచ్ఛానుమూలం వా కాకతుండజం,
పంచకోలాభయాక్వాథం పిప్పలీ చూర్ణసంయుతమ్. 86

పటుఃకట్యూరుశూలేషు మందాగ్నా చ విశేషతః,
సదేయస్సప్తలవణో గుల్మే చ మలబంధనే. 87

తైలయు క్తశ్చ సర్వేషు వాతశూలం చ నశ్యతి, (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిన శిలాజీత్తు, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, ఇంగువ, కంకుష్ఠము, తుంగము నైలు-వీనిని సమభాగములుగ భల్వములో నునిచి చూర్ణముచేసి బొంతజేయుదుపాలు, ఉష్ణైత్త, వావిలి, పెద్దములక అను వానిరసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము భావనజేసి ఎండించి ముద్దచేసి దానిపై బట్టజుట్టి మన్నుపూసి యెండించి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి పాకమైనను జేయవలయును. లేక కుష్మేలో నునిచి రక్క యూమువఱకు పుటమైనను వేయవలయును. ఇట్లు జేసినపిదప దానినిదీసి చూర్ణముజేసి ౮ గురిగింజలయెత్తును నెయ్యి, శొంఠి అనువాని యనుపానముతోగాని, కర్షప్రమాణము నువ్వులక్షైరము, చెంగల్య కోష్ఠ-వీనిని లేనెలో గలిపి యీయనుపానముతోగాని, లేక ఎఱ్ఱగురిజవేరు చూర్ణము పానముతోగాని, లేక పిప్పళ్లు, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శొంఠి, కరక్కాయ అనువానికషాయములో పిప్పలిచూర్ణము గలిపిగాని సేవించిన వాతశూల హరించును. మఱియు మైయాషధమును నైంధవలవణానుపానముతో సేవించిన నడుము, తొడ అనువానియందలి శూల, అగ్నిమాంద్యము వీనిని విశేషముగ హరింపజేయును. మఱియు దీని సుష్పలో గలిపి సేవించిన వాతగుల్మము, మలబద్ధము వీనిని హరింపజేయును. నూనెతో సేవించిన సర్వాంగ వాతశూలల హరింపజేయును. (మఱియు దీనినే తుని, ప్రతితుని, అష్టిల, ప్రత్యష్టిల అనురోగములయందును సేవింపదగును.)

శూలదావానలరసము

- చించాక్షౌర శ్శుద్ధశంఖచూర్ణం లవణపంచకమ్. 88
- క్షౌరః పంచాగ్ని సంభూతః పృథగర్థపలాన్వితః,
మరీచం మాగధీ శుంఠీ హింగుచ ద్విపలం తథా. 89
- పారదం గంధకం తామ్రం విషంచార్థపలం పృథక్,
సర్వం జంబీరసీరేణ మర్ద్యం తద్ధివసక్రయమ్. 90
- కోలప్రమాణాం వటికాం పంచగవ్యఘృతాన్వితం,
లేహయే చూఘలశాంత్యర్థం ఘృతాన్నం భోజనం తథా. 91
- లశునకవృథితం దేయం దధ్యాజ్యం గవ్యమేవవా,
పథ్యం నిత్యం ప్రయుంజీత సర్వశూలనిబర్హణమ్. 92
- హృచ్చూలం పార్శ్వశూలంచా జీర్ణశూలం చ గుల్మజం,
అనాహస్థీహ ముదర మశ్లేరీ శర్కరాపహః. 93
- క్షయంచైవ న సందేహో నేవయే ద్వాద్యధిహారకః,
శూలదావానలో నామ్నా పూజ్యపాదేన భాషితః. 94

(మాధవనిదానే)

తా. చింతకూరము, శుద్ధిజేసిన శంఖభస్మము, పంచలవణములు, పంచాగ్నులకూరము - ఇవి దినుసుకు ౫ పలము, త్రికటుకములు, ఇంగువ-ఇవి దినుసుకు ౨ పలములు, శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన నాభి-ఇవి దినుసుకు ౫ పలము-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములలో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో మూడుదినములు మర్దించి రోగుచందంత మాత్రలుజేసి *పంచగవ్యముతోగాని, ఘృతముతోగాని నేవించిన సర్వశూలలు, అఱ్ఱముశూల, పార్శ్వశూల, అజీర్ణశూల, గుల్మములు, కడుపుబ్బరము, స్త్రీహారోగము, ఉదరములు, శర్కరాశ్మరి, ఉదయము-వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపజేయును. ఐద్యము ప్రతిదినము నేతివంటకమును, వెల్లుల్లిపాయలకషాయమును, షేకపెరుగునుగాని లేక ఆవు పెరుగునుగాని నేవించవలయును.

— శూలకుతారరసము ౭ —

టంకణం పారదం గంధం త్రిఫలా వ్యోష తాళకం,
విషం తామ్రం చ నేపాళం భృంగస్వరసమర్థితమ్. 91
ద్విగుంజమాత్రా పటికా మరీచే నార్ద్రాక్షేణ వా,
సర్వశూలకుతారోఽయం విష్ణుచక్రమివాసురాన్. (శారీరే.

తా. వెలిగారము, శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, శుద్ధిజేసిన తాళకము, శుద్ధిజేసిన నాభి, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన నేపాళములు. వీనిని సమభాగములుగ. ఖల్వములలో నునిచి గుంటగలగరాకురసముతో మర్దించి రెండుగురింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మిరియపుమార్గముతోగాని, లేక అల్లపురసముతోగాని నేవించిన “విష్ణుచక్ర మసురుల నాశనము జేయుభంగి” సర్వశూలల హరింపజేయును.

— వైత్తశూలకు ముస్తాదిమండురము ౭ —

మండురం చూర్ణితం కృత్వా ముస్తా బదరమూలకం,
కణా శుంఠీ యవకూరం పంచానాం సమచూర్ణకమ్. 92
చూర్ణతుల్యం చ మండురం గోమూత్రాష్టగుణం భవేత్,
తత్తుల్యంచ గవాంక్షీరం పచే న్నృద్వగ్నినా శనైః. 93
పిండితం కోలమాత్రం తు భక్షయే చూలనుద్భవేత్,
ప్రాతర్నాథ్యాహ్న రాత్రౌ చ భక్షయే ద్వటికాత్రయమ్. 94
మాంసం పిష్ఠం చ గుర్వన్నం మాషాదీంశ్చ వివర్జయేత్,
(రసరత్నాకరే

* పంచగవ్య మన గోమయము, గోమూత్రము, పాలు, పెరుగు, నెయ్యి.

తా. తుంగమునైలు, రేగువేరు, పిప్పలి, శొంఠి, యవక్షారము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికిసమముగ మండూరచూర్ణమును గలిపి ఎనిమిదింతలు గోమూత్రము, గోమూత్రమునకు సమముగ ఆవుపాలుపోసి మృద్వన్నితో మెల్లగ వండి రేగుగింజలంతమాత్రము చేసి ప్రాతఃకాలమున, మధ్యాహ్నకాలమున, రాత్రికాలమున మూడు మాత్రలు సేవింపుచుండిన శూలలు హరించును. సర్వశూలయందు మాంసము, పిండి వంటకములు, జడాన్నము, మినుములు మొదలగువాని వర్జింపవలయును.

—● కుజేరాక్షాదిచూర్ణము ●—

ధనదనయనమజ్జా టంకణై ర్హింగు సింధూ
రుచక మరిచ శృంఠీ దీప్య పథ్యా కణానాం,
క్రమశశ్శితచ వృద్ధం చూర్ణ ముష్ణాంబునాచ
జనయతి జఠరాగ్నిం సర్వశూలం నిహంతి. (సిందూరమణిదర్పణే)

తా. గచ్చపలుకులు, కెలిగారము, ఇంగువ, నైంధవలవణము, మాదీఫలము, మిరియాలు, శొంఠి, ఓమము, కరక్కాయ, పిప్పళ్ళు - వీనిని క్రమముగ నెచ్చించి చూర్ణముచేసి నాలుగుమాడలయెత్తును ఉష్ణోదకముతో సేవించిన సర్వశూలల హరింపం జేయుటయే గాక అగ్నిదీపనమును సహా గలుగఁజేయును.

—● గోమూత్రమండూరము ●—

గోమూత్రసిద్ధం మండూరం త్రిఫలాచూర్ణ సంయుతం,
విలిహే స్తధుసర్పిర్భ్యాం శూలం హంతి త్రిదోషజమ్. 101

తా గోమూత్రయుక్తముగ గాచి సిద్ధముజేయఁబడిన మండూరమునకు సమముగ త్రిఫలచూర్ణమునుగలిపి తేనెతోగాని, లేక నేతితోగాని సేవించిన త్రిదోషజశూల హరించును.

—● శ్లేష్మశూలలకు శూలసింహపటికములు ●—

విషాకర్షం వచాకర్షం త్రికటు త్రిఫలాచ షట్,
భార్గీ ముస్తా విడంగానాం ప్రతికర్షం చ *చూర్ణయేత్. 102

గుడేన సర్వతుల్యేన గుటికా చణమాత్రకా,
శూల సింహప్రయోగోఽయం కఫశూలహరం భవేత్. 103
(ఆయుర్వేదే)

తా. అతివన, వన, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, గంటుభారంగి, తుంగము నైలు, వాయువిడంగములు, చిత్రమూలము - వీనిని దినుసు కొక్కొక కర్ణముచొప్పున దంచి

* చిత్రకమ్.

చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ బెల్లము గలిపి మర్దించి శెవగలంతమాత్రముజేసి సేవించిన
జ్యేష్ఠముల హరించును.

— ఆమశూలకు షణ్ముఖరసము ౧ —

1 శుద్ధసూతం సమంగంధం సూతాంశం మృతతామ్రకం,
సౌవర్చలం చ సూతాంశం జంబీరై ర్దినసప్తకమ్. 104
మర్దయే దాతపే తీవ్రే రుథ్వా లఘుపుటత్రయం,
దత్వాదాయ తు తచ్ఛాల్లే సూతాంశం త్రికటుం షీవేత్. 105
షణ్ముఖోఽయం రసోనామ 2 త్రిగుంజ మామశూలజీత్,
ఏరండతైలం షడ్భాగం లఘునస్య దశాష్టకమ్. 106
ఏకంహింగా త్రిసింధూత్థం సర్వమేకత్ర మర్దయేత్,
త్రినిష్కం భక్షయే చ్ఛాను చామశూలప్రశాంతయే. 107
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, సౌవర్చలవణము
వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో 2 దినములు మర్దించి
తీక్ష్ణమైన ఎండ నెండించి ప్రమిదెలలో నుంచి 3 లఘుపుటంబు లిడి చూర్ణముజేసి రస
మునకు సమముగ త్రికటుకచూర్ణముగలిపి మూడుగురిగింజలయెత్తును భక్షించి వెంబడిగ
౧౮ భాగములు వెల్లుల్లిపాయలు, ౧ భాగము ఇంగువ, 3 భాగములు నైంధవలవణము -
వీనిని మర్దించి మూడునిష్కములయెత్తు నుంటజేసి ౬ భాగము లాముదములో గలిపి
త్రాగిన ఆమశూల హరించును.

— పరిణామశూలకు త్రివృతాదియోగము ౨ —

త్రివృత్కణాభయాచూర్ణం సగుడం చోష్ణవారిణా,
జయే ద్దినముఖే నేవ్యం శూలం చ పరిణామజమ్. 108

తా. తెగడ, పిప్పళ్ళు, కరకపప్పు వీనిని చూర్ణముజేసి ప్రాతబెల్లము గలిపి యుష్ణ
దకముతో నుదయమున సేవించిన పరిణామశూల హరించును.

— సర్వశూలకు సర్వేశ్వరపటికములు ౩ —

విశ్వ మేరండతైలేన హింగా సౌవర్చలాన్వితం,
మృతసూతకసంయుక్తం భక్షితం సర్వశూలహః. 109
పక్తిశూలం తథైవాన్నద్రవశూలం చ సర్వశః, (మాధవనిదానే)
తా. శొంఠి, ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, రసభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ

ఖల్వములో నునిచి అముదముతో మద్దించి వల్లప్రమాణమంత నూత్రలుజేసి ఒకమండలము సేవించిన పక్షిశూల, అన్నద్రవశూల మొదలగు సర్వశూలల హరింపజేయును.

❧ మృత్యుశూలకు తొరయోగము ❶ ❧

వంధ్యా లాంగలికామూలం శంఖం చ ద్విగుణం తయోః. 110

త్రయాణాం భావయేచ్ఛార్ణం త్రయహం జంబీరజద్రవైః,
రుధ్యా గజపుటే పాచ్యం తత్తారం మరిచైర్ఘృతైః. 111

కర్షమాత్రం పిబేచ్ఛాలా త్తక్షణా న్నక్తి మాఘ్నయాత్,
(మాధవనిదానే)

తా. గొడ్డుకాకరగడ్డ, చన్నచర్లగడ్డ-ఇవి సమభాగములు, శంఖచూర్ణము ౨ భాగములు-ఇటుల వానిని ఖల్వములో నునిచి నివృత్తపండ్లరసముతో ౩ దినములు భావన జేసి మూకుటిలో నునిచి చీలమన్ను లేవనముజేసి గజపుటం బిడిన యది తొరంబగును. దానిలో కర్షప్రమాణమును మిరియపుచూర్ణము, నెయ్యి అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన మృత్యుశూల తక్షణమున హరించును.

❧ సర్వశూలలకు వైశ్వానరవటికములా ❷ ❧

నైంధవం నాగరం ముస్తా నవభాగం పృథక్పృథక్. 112

ప్రత్యేకం లశునం హింగు కుబేరాక్షి త్రయంత్రయం,
ఏకాంశం భస్మసూతం చ తైలేనైరండజేన చ. 113

క్వాథితం సర్వశూలఘ్నం స్త్రీహాన్ వై శ్వానరో భవేత్,

తా. నైంధవలవణము, శొంఠి, తుంగము నైలు-ఇవి దినుసుకు ౯ భాగములు, వెల్లుల్లి, ఇంగువ, గచ్చపలుకులు-ఇవి దినుసుకు మూడుభాగములు, రసభస్మము ౧ భాగము-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముజేసి అముదములో గలిపి వండి మాత్రలుజేసి శక్త్యనుగుణ్యముగ సేవించిన (గుల్తము) సర్వశూలలు, స్త్రీహము వీనిని హరింపజేయును.

❧ శూలాదులకు గజకేసరీరసము ❸ ❧

శుద్ధసూతం ద్విభాగంధం యామైకం మద్దయే ద్దృఢమ్. 114

ద్వయోస్తుల్యం శుద్ధతామ్రం సంపుటే తన్నిరోధయేత్,
ఊర్ధ్వాధో లవణం దత్వా మృదాభండే ధారయే ధ్విషక్. 115

తతో గజపుటే పక్త్వా స్వాంగశీతం సముద్ధరేత్,
సంపుటం చూర్ణయే త్సూక్ష్మం పర్ణఖండే ద్విగుంజకమ్. 116

భక్షయే త్సర్వశూలార్తో హింగు శుంఠీ సజీరకం,

వచా మరిచజం చూర్ణం కర్న ముష్ణజలైః పిబేత్ .

117

అసాధ్యం నాశయేచ్ఛూలం రసోఽయం గజకేసరి, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము. శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ భాగములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి యొకయూము బాగుగ మర్దించి దీనిని మూడుభాగములు శుద్ధి చేయఁబడిన తామ్రపుడబ్బిలో నునిచి దానివైమూసి యొకకుండయడుగున సగమువఱకు నుప్పుపోసి దానిమధ్యమున వైతామ్రపుడబ్బినునిచి మరల దానివై యుప్పుపోసి మూతిని మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి డబ్బితోడ సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి రెండుగురిగింజలయెత్తును తమలపాకులో నునిచి భక్షించి వెంబడిగ ఇగువ, శొంతి, జీలకఱ్ఱ, వస, మిరియాలు అనువానిచూర్ణములో కర్న ప్రమాణమును ఉష్ణోదకములో గలిపి త్రాగిన సర్వశూలలు, అసాధ్యమైనశూలలు వీనిని హరింపంజేయును.

శూలారిరసము ౨౭

రస గంధం సమం కృత్వా తామ్రం తుల్యం నియోజయేత్ . 118

మరిచం నాగరం హింగు వచాజాజ్యగ్నిమూలకం,

మార్కవస్వరసేనైవ దినం సూక్ష్మం విమర్దయేత్ . 119

బదరాస్థిప్రమాణేన వటికాః కారయే ద్భిషక్,

శూలం గుల్మ ముదావర్తం వాతరోగం నిహంతి చ. 120

రసశూలారిరిత్యేష వహ్నిమాంద్యనిషాదనః,

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, మిరియాలు, శొంతి, ఇగువ, వస, జాజీకాయలు, చిత్రమూలము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకురసముతో నొకదినము బాగుగ మర్దించి రేగుపండంతమాత్రమిచ్చేసి ఆరు మాసములు సేవింపుచుండిన సర్వశూలలు, గుల్మములు, ఉదావర్తము, వాతరోగములు, అగ్నిమాంద్యము వీనిని హరింపంజేయును.

శూలాంతకరసము ౨౮

మృణాల చందనం యష్టి గుళూచీ వాలుకం తథా. 121

ఏతత్సర్వం సమంచూర్ణం చూర్ణాంశం శర్కరాం క్షిపేత్,

సిందూరం వల్లమాత్రేణ తండులోదకపానతః. 122

పైత్తశూల విదాహకా చ సర్వశూలం ప్రశామ్యతి, (నిత్యనాభీయే)

తా. తామరతూండ్లు, శ్రీగంధము, యష్టిమధుకము, తిప్పతీగె, కూతురుబుడమ వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగ పంచదారగలిపి పల్లప్రమాణమును సిందూరయుక్తముగ గడుగుతో సేవించిన పైత్తశూల, తాపము, శర్వశూలలు హరించును.

— ౧౭ ప్రక్కశూలచిత్త ౧౭ —

1. ఇల్లింద యుత్తరేణుల, పల్లవరసమందు జాతిఫల జాపత్తుల్
వెల్లుల్లి భృంగి యేలకి, సుల్లభ మావాలు పక్కశూలలు మానున్.

తా. ఇల్లిందకొనలరసము నాటాకు, ఉత్తరేణుకొనలరసము నాటాకు, జాజికాయ, జాపత్రి, వెల్లుల్లి, గుంటగలగర, వీలకులు, లనంగములు, ఆవాలు-వీనిని నూరి మూడుపూటలు త్రాగిన ప్రక్కశూల హరించును.

— ౧౮ సర్వశూలలకు గజాంకుశము ౧౮ —

నిష్కృత్రయం శుద్ధసూతం ద్వినిష్కం శుద్ధటంకణమ్. 123

గంధకం పంచనిష్కంచా వ్యేకనిష్కంచ ముస్తకం,
చతుర్నిష్కం చ నేపాళం తత్సమం మృతతామ్రకమ్. 124

సర్వతుల్యం తిలతూరం వృక్షామ్ల తూరచిత్రకం,
తద్వత్పలాశకతూరం షణ్ణిష్కం త్ర్యాష సైంధవమ్. 125

యవతూరం ద్వినిష్కం చ బిడా సౌవర్చ కాచకం,
సముద్రలవణం చైవ పిప్పలీ చ త్రినిష్కకమ్. 126

చిత్రమూలరసైర్యుక్తం దినైకం చ విమర్దయేత్,
సప్తథా చణకతూర మార్ద్రక ద్రవమర్దితమ్. 127

ద్విగుంజాం వటికాం ఖాదే దార్ద్రకస్య చ వారిణా,
గుల్తాష్ఠీలా స్థీహ శూల ప్రత్యష్ఠీలా తునీ ద్వయమ్. 128

ఉదరం సప్తవృద్ధిం చ శోభ పాండ్వామయం తథా,
సర్వరోగాః హరేచ్ఛీఘ్రిం రసశూలగజాంకుశః. (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 3 నిష్కములు, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము ౨ నిష్కములు, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౫ నిష్కములు, తుంగమునైలు ౧ నిష్కము, శుద్ధిచేసిన నేపాళములు ౪ నిష్కములు, తామ్రభస్మము ౪ నిష్కములు, నువ్వులతూరము ౧౯ నిష్కములు, చింతతూరము, చిత్రమూలతూరము, మోదుగతూరము-ఇవి దినుసుకు ౬ నిష్కములు, త్రికటుకములు, సైంధవలవణము, యవతూరము-ఇవి దినుసుకు ౨ నిష్కములు, బిడాలవణము, సౌవర్చలవణము, కాచలవణము, సముద్రలవణము, పిప్పళ్లు-ఇవి దినుసుకు 3 నిష్కములు, సెనగతూరము 2 నిష్కములు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూల రసముతో నొకదినము మర్దించి పిదప ఆల్లపురసముతో మర్దించి రెండు గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని ఆల్లపురసముతో మూడుమండలములు సేవించిన పంచ

గుల్మములు, అష్టీలము, స్త్రీహము, అష్టశూలము, ప్రత్యష్టీలము, తుని, ప్రతితుని, ఉదరము, సప్తవృద్ధులు, శోభ, పాండువు మొదలగు సర్వరోగముల శీఘ్రముగ హరింపజేయును. (శూల, గుల్మ నివారణార్థంబై మహాదగ్ని కుమారమును సేవింపవలయును. వైద్యజ్ఞులైన యామధములవలన శూలగుల్మములు నివర్తించునట్లైన ఇంకఁ జెప్పఁబడు శంఖద్రావకమును సేవింపవలయును.

శంఖద్రావకము ౧౭

త్రితౌరం పంచలవణం పటకీ సురకారకం,
కాసీసం నవసారం చ తిలచించాపమార్గకమ్. 130
ఏతాని సమభాగాని ఘటిమాత్రం విమర్దయేత్,
పాచయేత్తద్ద్యయంత్రేణ మృదువహ్నా తథా భిషక్. 131
శంఖద్రావరసో నామ సర్వశూల వినాశకృత్,
పంచకాసాః పంచగుల్మాః క్షయకాసాః వినాశయేత్. 132
మన్యాస్తంభం కంఠరోగం హృద్రోగం సర్వశూలజీత్,
అగ్నిం చ కురుతే దీప్తం తేజోవర్ణ బలప్రదః. (ఆయుర్వేదే

తా. సర్జితౌరము, యవతౌరము, టంకణతౌరము, పంచలవణములు (అనగా సైంధవలవణము, సౌవర్ణలవణము, బిడాలవణము, కాంచలవణము, మంచలవణము) పటక, సురాకారము, కాసీసము, నవసారము, నువ్వులతౌరము, చింతతౌరము, ఉరేణుతౌరము-వీనిని సమభాగాములుగ ఖల్వములో నునిచి యొకర్థము మర్దించి కుండలో బోసి దశముగ చీలమన్నబూసి మునుపటివలెనే సారాయిబట్టిని తగిలించి మృద్వగ్నితో వండిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగును. దానిలో నరతులమును హిమపుష్పాట్టులో గలి దంతములకు తగులక అంగిటిలో వేసుకొని (ఆరుమాసములవఱకు) మ్రింగుచుండిన పంచకాసములు, పంచగుల్మములు, క్షయకాసము, మన్యాస్తంభము, కంఠరోగము, హృద్రోగము, సర్వశూలము-వీనిని హరింపజేసి అగ్నిదీపనము, తేజస్సు, వర్ణము, బలము అవానిని సహా గలుగజేయును.

మహాశంఖద్రావకము ౧౮

రంభా చించాగ్ని భూషీలు కేతక్యపి తథైవ చ,
సాల కాలం చ భూథాత్రీ శిగ్రుమూల హరిప్రియమ్. 133
శరపుంఖి చ నీలీ చ తిలకావ్యం చ బర్బరా,
అర్జునవ్యయ దారూచా ప్యర్కశల్యపునర్నవమ్. 134
నిర్దిష్టా వింశతిః తౌరా శ్శంఖద్రావం సుపాచయేత్,
తౌరాశ్చ వింశతిః స్తోక్తా లవణానాం చ పంచకమ్. 135

- పటకీ నవసారంచ త్కారద్వయ త్రిటంకణం,
తుత్థత్రయం శిలా తాళం గంధకం సజ్జకారకమ్. 137
- పాషాణంచ తు కాసీసం మూత్రవర్గం తథైవచ,
భూతౌరం గృహధూమాఖ్యం సర్వం సంస్థాప్యయే త్సమమ్. 138
- ఆప్లువర్తై స్తథా మాసం భావయేచ్ఛ ముహూర్తహంః,
తేజోయంత్రే విధానేన పాకసిద్ధిం విచక్షణః. 139
- మూత్రవర్గంచ తోయాభం వరాటి శంఖకం ద్రవేత్,
పారదేన చ సంయుక్తం వాతరోగే చ యోజయేత్. 140
- గుల్ఫద్వాదశకం హంతి హ్యుదరాణి తథైవచ,
శీతజ్వరం పురాణం చ శోభం సర్వాంగమారుతమ్. 141
- ప్రమేహాన్ వింశతిం హంతి మూత్రకృచ్ఛ్చం తథైవచ,
గజవాజినరాణాంచ పశుపక్షీమృగేషు చ. 142
- సర్వరోగహరం చైత త్కశ్యపేన చ భాషితం,
శంఖద్రావమిదం నామ్నా సర్వరోగేషు శస్యతే. (నూధవనిదానే)

తా. అరటిపట్ట, చింతచెక్క, చిత్రమూలము, ముచ్చతుమికి, మొగిలి, ఏపిచెక్క, కలిగొట్టు, నేలయసిరిక, మునగ వేరు, కణిపిచెక్క, ములువెంపలి, నీలి, నువ్వులదంటు, వాయింట, ఏరుమద్ది, నల్లమద్ది, దేవదారు, జిల్లేడు, ఉత్తరేణు, గలిజేరు అనువాని తౌరములు, పంచలవణములు, షటిక, నవాసారము, యవతౌరము, సర్జతౌరము, వెలి గారము, సురాకారము, గురిజాకారము, శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్థము, శుద్ధిజేసిన పాలతుత్థము, శుద్ధిజేసిన కఫరితుత్థము, శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల, శుద్ధిజేసిన తాళకము, శుద్ధిజేసిన గంధకము, సబ్బు, పాషాణము, అన్నభేది, *మూత్రవర్గములో చెప్పబడిన 2 విధమూత్రములు, చౌటితౌరము, కరుధూపము-వీనినెల్ల సమభాగములు గ్రహించి ఆప్లువర్గముతో నొకమాసమువఱకు పలుమారు భావనజేసి తేజోయంత్రమునం దునిచి వండిన మూత్రవర్గతుల్యంబై నీరువలె నుండు శంఖద్రావక మొడునును. అందు గవ్వల, శంఖములపేసిన ద్రవించును. ఆశంఖద్రావకములలో శుద్ధిజేసినరసమునుగలిపి సేవించిన వాతరోగములును, ఓమపుటొట్టుగలిపి సేవించిన ౧౨ విధములయిన గుల్ఫములును, పన్నెండుఉదరములును, శీతజ్వరములును, పురాణజ్వరశోఫలును, సర్వాంగవాతములును, విశంతిమేహములును, మూత్రకృచ్ఛములును హరించును. ఇది ఏనుగులకు, గుఱ్ఱములకు, నరులకు, పశువులకు, పక్షులకు, మృగములకు గలుగు సర్వరోగముల హరింపజేయు నని కశ్యపమహర్షి

వచించెను. (తెల్లనిచవుడును ఉప్పుగవండి అందొకతులముఱో అరతులము సురాకారము, పావుసేరు ఉదకము గలిపి త్రాగిన ఉమిసేవాంతులు, గుల్మశూలలు హరించును. ఈశంభు ద్రావకము సర్వరోగములయందు కడుప్రశస్తంబు.

— ౧౧ గుల్మదులయందు షోఢ్యము ౧౧ —

కుశభ్ర వాస్తు బృహతీ సపటోల పునర్నవం,
పక్వకూర్మాండ కతక మిసి హింగు సజీరకమ్. 142
గవ్యం తక్రం పృశ్నికాళి ముండి నారంగ బిల్వకం,
స్థీహాస్థీలోదరానాహ గుల్మవిద్రధిమిత్రకమ్. (మాధవనిదానే)

తా. ఉలవకట్టు, (తోటకూర) చక్రవర్తికూర, పెద్దములక, చిన్నములక, పొట్టకాయ, గలిజేరుకూర, ముదురుగుమ్మడుకాయ, ఇండుపుకాయ, సదాపకూర, ఇంగువ, జీలకఱ్ఱ, ఆవుచల్ల, కోలపొన్న, బోడతరము, నారదబ్బకాయ, మారేడుపండు-ఇవి స్థీహము, అష్ఠీలము, తుని, ప్రతితుని, ఉదరము, ఆనాహము, గుల్మశూల, విద్రధి అనువానియందు షోఢ్యకరంబులు.

— ౧౨ గుల్మదులయందు షోఢ్యము ౧౨ —

నింబ ధాన్యాక నిష్పావశాలుకం పిష్టకైః కృతం,
సిత పిండాల్ పిణ్యాకం మాంసం నూతనసంభవమ్. 146
అలాబూ దధి చాఘ్లాని కఠినాని గురూణి చ,
స్థీహాస్థీలోదరానాహ గుల్మవిద్రధిశత్రవః. 147

తా. వేపపండు, కొతిమెర్లు, అనుములు, తామర మొదలైన నవానిగడ్డలు పిండి వంటకము, తెల్లనిచారకంద, తెలకపిండి, నవీనమాంసము, అనుగపుకాయ, పెలుగు, పులుగు, కఠినద్రవ్యములు - ఇవి స్థీహము, అష్ఠీలము (ప్రత్యష్ఠీలము), ఉదరము, ఆనాహము, గుల్మశూల, విద్రధి అనువానియందు షోఢ్యకరంబులు.

ఏ కో న విం శ ప్ర క ర ణ మ్.

వింశ ప్రకరణము

ఉన్మాదరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. ధైరవం ధైరవాకారం వీరం వీరేశ్వరం ప్రభుం,
రుద్రం రుద్రగణాధీశం వీరభద్ర మహం భజే. 1

తా. ధైరవుడనే పేరుగలవాడు, భయంకరస్వరూపుడు శూరుడు, వీరేశ్వరుడు, జగత్పతిభువు, రుద్రుడు, రుద్రగణాధిపతి అగు వీరభద్రుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమునెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజునిపేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము యొక్క వింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అథాన్యత్సంప్రవత్సోమి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేఽస్మి న్నున్మాదం తు నిగద్యతే. (ఆయుర్వేదే)

తా. ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము ఉన్మాదనిదానము సంక్షిప్తముగ వచియించెదను.

— ఉన్మాదనిదానము —

మదయంత్యుద్గతాదోషా యస్తాదున్మార్గమశ్రితః,
మానసోఽయమతోవ్యాధి రున్మాదఙ్గతి కథ్యతే. 4

తా. దోషములు పృథ్విజెంది స్వమార్గమును విడనాడి అన్యమార్గముల (అనగా మనోపమాదముల) నాశ్రయించుటవలన మనస్సునందు భ్రమజనించి ఉన్మాద మనంబడు ఈరోగము మానసికదోషమువలన జనించును.

— ఉన్మాదభేదములు —

ఏకైకశ స్వర్వశశ్చ దోషైరత్యర్థమూర్ఛితైః,
మానసేన చ దుశభేన స పంచవిధ ఉచ్యతే. 5

విషాద్భవతి షష్టశ్చ యథాస్వం తత్ర భేషజం,
సచాప్రవృద్ధస్తరుణో మదసంజ్ఞాం బిభర్తి చ. 6

తా. వాత, పిత్త, క్లేష్మములు ప్రత్యేకములుగ ప్రకోపించుటవలనగాని, లేక నన్ని పాతదోషమువలనగాని, లేక మానసికదుశ్ఖిమువలనగాని, ఉన్మాదం యైదు విధము లగును.

మఱియు విషసంబంధమువలన ఆరవదియగు ఉన్మాదము జనించును. దీనియందు తగుమైన చికిత్సలం జేయవలయును. ఇవి యధికముగ వృద్ధిజెందక తరుణులులైన మదమని వచిం చెదరు.

—ॐ ఉన్మాదకారణము ॐ—

చోరై ర్నరేంద్రపురుషైః కరిభిస్తథాన్యైః
విధ్వంసితస్య ధననాశకులక్షయైర్వా,
గాఢం క్షుతి ర్తనసిజప్రహితోఽధికంవా
జాయేతచోత్కటతరో మనసో వికారః.

7

తా. చోరులు, రాజకీయపురుషులు, ఏనుగులు, పులి మొదలగు దుష్టుజంతువులు అనువాసివలనగాని, ధననాశకులక్షయమువలనగాని, మనస్థవికారమువలనగాని, అంతః కరణమున బలమైన ఖేదము జనించి దానివలన బలిష్ఠమైన మనోవికారము జనించును.

—ॐ ఉన్మాదకారణ, తత్సంప్రాప్తి ॐ—

విరుద్ధదుష్టాశుచిభోజనాని ప్రధర్షణం దేవగురుద్విజానాం,
ఉన్మాదహేతుర్భయహర్ష పూర్వోమనోభిఘాతోవిషమాశ్చచేష్టాః.
తైరల్పసత్వస్యమలాఃప్రదుష్టా బుద్ధేర్నివాసంహృదయంప్రదూష్య,
స్రోతాంస్యధిషాయమనోవహాని ప్రమోహాయంత్యాశునరస్యచేతః.

తా. విరుద్ధదుష్టాన్నమును (అనఁగా విషయుక్తాన్నమును), అమంగళికరాన్నమును సేవించుట, దేవ గురు బ్రాహ్మణుల తిరస్కరించుట, భయము, సంతోషము అను వాని సంబంధమువలన మనసునందు తంద్రగలుగుట, విషమచేష్ట (అనఁగా వంకరగ నడుచుట, మాటలాడుట మొదలగునవి, బలవంతునితో యాడ్పులాడుట) - ఇవిమొదలగు కారణములవలన నల్పసత్వగుణముగల పురుషునియొక్కవాతాదిదోషములు బ్రకృ పించి వృద్ధిజెంది బుద్ధికి స్థానముగ నుండుమనస్సును జెఱచి మనోవహస్రోతస్సులంజెం అంతఃకరణమును మోహింపంజేయును.

—ॐ ఉన్మాదస్వరూపము ॐ—

ధీవిభ్రమస్సత్వపరిష్లవశ్చ పర్యాకులాదృష్టిరధీరతాచ,
అబద్ధవాక్తవ్యంహృదయంచశూన్యంసామాన్యమున్మాదగదస్యచిహ్నమ్.

తా. భ్రమ, మనశ్శూన్యచల్యముగలుగుట, దృష్టిచలించుట, భయముగలుగుట అసంబద్ధముగ మాటలాడుట, హృదయము శూన్యంబగుట (అనఁగా విచారణశక్తి లేక డుట) - ఉన్మాదమున సామాన్యలక్షణంబులని తెలియవలయును.

—ॐ వాతజోన్మాదలక్షణము ॐ—

దూక్షుల్బశీతాన్నవిరేకఘాతుక్షయోపవాసైరనిలోఽతివృద్ధః,

చింతాదిదుష్టహృదయంప్రదూష్యబుద్ధింస్మృతించాపినిహంతిశీఘ్రమ్.
అస్థానహాసస్తితనృత్యగీత వాగంగవిక్షేపణరోదనాని,
పాదుష్యకార్య్యరుణవర్ణతాచ జీర్ణేబలంచానిలజస్వరూపమ్. 12

తా. రూక్షము, అల్పము, శీతలముగలయన్నమును సేవించుట, విరేచనములు జేయించుట, దాతువులు తీయించుట, ఉపవాసముసేయుట - ఈకారణములవలన వాతం బధికముగ వృద్ధింజెంది చింతాదియుక్తంబైనమనస్సును గడుదుష్టయుక్తంబుగజేసి బుద్ధిస్మృతుల శీఘ్రముగ నశింపంజేయుట, నిష్కారణముగ నవ్వుట, ఒకింతహాస్యము సేయుట, ప్రసక్తములేకుండునపుడు నృత్య, గీత, భాషణముల నలుపుట, శరీరము కుదిరించుట, ఏడ్చుట, కఠినముగనుండుట, శరీరము గృశించుట, శరీరకాంతి యెఱ్ఱగ నగుట, ఆహారము పరిపాకమునుజెందుచుండ రోగబలమెచ్చుట - ఈలక్షణములుగలది వాతజోన్మాదమని తెలియవలయును.

❧ పిత్తజోన్మాదలక్షణము ❧

అజీర్ణకట్వస్థువిదాహ్యాశీలై ర్భజ్యైశ్చితంపిత్తముదీర్ణవేగం,
ఉన్మాదమత్యుగ్రమనాత్మకస్యహృదిస్థితంపూర్వదాశుకుర్యాత్. 13
అమర్ష సంరంభవినగ్నభావా స్సంతప్తనాభి ద్రవణౌష్ణ్యరోషాః,
ప్రచ్ఛాయశీతాన్నజలాభిలాషాః పీతాస్యతాపిత్తకృతస్యలింగమ్.

తా. ఉడికియుండకనుండుభోజనమును, కారము, పులుసు, విదాహము, ఉష్ణము గలభోజనమును సేయుటవలన అణగియుండు పిత్తము తీవ్రముగలేచి అజీర్ణేంద్రియపురుషునియొక్క హృదయమునుజెంది పూర్వమువలెనే కడుసుగ్రమైన ఉన్మాదమును తత్తణమున గలుగంజేయును. దానివలన నోర్పులేకుండుట, ఆర్థాటముసేయుట, దిగంబరుండుగనుండుట, పరల భయపరచుట, పరుగెత్తుట, శరీర ముష్ణముగనుండుట, కోపమునుజెందుట, నీడలో గూర్చుండుటయందు, శీతాన్నమును శీతజలముసేవించుటయం దిచ్చగలుగుట, ముఖము పసపువర్ణముగనుండుట అను నీలక్షణంబులు గలుగును.

❧ కఫజోన్మాదలక్షణము ❧

సంపూరణైర్నందవిచేష్టితస్య సోష్ఠాకఘోమర్షణిసంప్రవృద్ధః,
బుద్ధింస్మృతించాపుష్పహంతిచిత్తంప్రమోహాయన్సంజనయేద్వికారం
వాక్చేష్టితంమందమరోచకశ్చ నారివివిక్తప్రియతాతనిద్రా,
ఛర్దిశ్చలాలాచబలంచభుక్తే నఖాదిశౌక్ల్యంచ కఘాదికేస్యాత్. 16

తా. తృప్తికరపదార్థముల భక్షించి శ్రమనుజెందకుండు పురుషునియొక్కపిత్తయుక్తకఫము హృదయమున మిక్కుటముగ వృద్ధింజెంది బుద్ధి, స్మృతి, చిత్తము అనువానిని నశింపంజేయుటచే మోహింపంజేసి ఉన్మాదరూపవికారమును గలుగంజేయుటవలన

వ్యాపారము (అనగా మాటలు మొదలగునవి) మందమగుట, అన్నద్యేషము, స్త్రీల యందును, ఏకాంతవాసమునందును యిచ్చగలుగుట, కడునిద్ర, వాంఠిగలుగుట, నోట జొల్లుగారుట, భోజనానంతరము రోగము ప్రకౌషించుట, గోళ్ళు, చర్మము, మూత్రము, నేత్రములు మొదలగునవి తెల్లగ నుండుట - ఈలక్షణములుగలది కఫజోన్మాదమని తెలియ వలయును.

❧ సన్నిపాతోన్మాదలక్షణము ❶ ❧

యస్సన్నిపాతప్రభవోఽతిఘోరస్సర్వైస్సమస్తైరపి హేతుభిస్సన్యత్ సర్వాణిరూపాణి బిభర్తితాదృగ్విరుద్ధభైషజ్యవిధివివర్జ్యః. 17

తా. వాతాదిదోషములన్నియు తమతమ కారణములచే ప్రకౌషించి సర్వదోష లక్షణయుక్తంబై కడుభయంకరమైన సన్నిపాతోన్మాదమును గలుగంజేయును. కావున వాతాదిదోషములకై జ్వేషుంబడిన ప్రత్యేకచికిత్సలు పరస్పరవిరుద్ధంబులగుటచే దాని యందు చేయంజనదు. అయినను అనిద్దేశ్యకారణోత్పత్తిగల యీసన్నిపాతమునందు త్రిదోషహరమైన ఆమలకాదులచే జీకిల్పింపవలయును.

❧ శోకజోన్మాదలక్షణము ❷ ❧

చోరైర్నరేంద్రపురుషై రరిభిస్తథానై
ర్విత్రాసితస్య ధనబాంధవసంక్షయాద్వా,
గాఢంక్షతేమనసిచప్రియమారంసో
రాయేత చోత్కటతరోమనసోవికారః.
చిత్తంబ్రవీలిచమనోఽనుగతంవిసంజ్ఞో
గాయత్యథోహసతిరోదితిచాతిమూఢః,

18

తా. దొంగలు, రాజపురుషులు, శత్రువులు, ఇతరులు వీరివలన భయమునుజెందుటవలనగాని, లేక తనకిష్టురాలగు స్త్రీతో సంభోగము సేయుటయం దిచ్చయించుటవలనగాని, అంతఃకరణము బలమై భేదమును జేచియుండ మనస్సునందు భయంకరమైన వికారము జనించి దానివలన పలువిధములుగ మాటలాడుచు మనోమర్శంబును తెలియఁ బరచుట, జ్ఞానము వివరీతంబగుట, పాడుట, నవ్వుట, ఏడ్పుట, కడుమాఢ్యమును జెందుట - ఈలక్షణములు గలది శోకజోన్మాదమని తెలియవలయును.

❧ విషజోన్మాదలక్షణము ❸ ❧

రక్తేక్షణో హతబలేంద్రియభాస్సుదీన
శ్వావాననో విషకృతేన భవేద్విసంజ్ఞః.

19

తా. నేత్రము లెఱ్ఱగనగుట, బలము, ఇంద్రియములు, శరీరకౌతి నశించుట, మిక్కుటముగ దీనుడౌట, ముఖముపై నలుపుఛాయగలుగుట, సుజ్ఞనశించుట - ఈ లక్షణములుగలది విషజ్యోన్మాదమని తెలియవలయును.

❧ అసాధ్యోన్మాదలక్షణము ❧

అవాఙ్ముఖ స్తూన్తుభోవా క్షీణమాంసబలోనరః,
జాగరూకో హ్యసం దేహ ఉన్మాదేన వినశ్యతి.

20

తా. తలపంచినొనియుండుట, లేక తల వైకెత్తుకొనియుండుట, శరీరమాంసము, బలము క్షయించుట, నిదురపట్టకుండుట - ఈలక్షణములుగల యున్మాదరోగి నిశ్చయముగ మృతిజెందును.

❧ భూతజ్యోన్మాదలక్షణము ❧

అమర్త్యవాగ్విక్రమవీర్యచేష్టా జ్ఞానాదివిజ్ఞానబలాదిభిర్యః,
ఉన్మాదకాలోనియతశ్చయస్య భూతోత్థమున్మాదముదాహరే త్తమ్.

తా. మనుజునకు వ్యతిరిక్తంబైనవాక్కు, పరాక్రమము, శక్తి, శరీరవ్యాపారము, తత్త్వజ్ఞానము, శిల్పాదికజ్ఞానము, స్మృత్యాదిజ్ఞానము మొదలగునవి యున్మాదకాలమున నియతముగగలిగిన భూతజ్యోన్మాదమని తెలియవలయును. (భూతశబ్దమువలన సుత్తరోత్తర జెప్పబడు దేవతలను సహా చెలియవలయును.)

❧ భూతోన్మాదలక్షణము ❧

ప్రలాపో బహుధా యస్య కృతం కార్యం చ విస్తరేత్,
గర్జతీ వాదతే హంతి క్వచి త్తీక్షణం చ పాపకృత్.

22

భూతోన్మాదోదితం చిహ్నం వాతోన్మాదే క్వచిత్త్వస్థితం,
రక్షయేచ్ఛృంఖలాబంధైః మూలేచ గాఢయేత్కచైః.

23

సర్వాంగం తప్తలోహైర్వాబోధార్థం దర్శయేన్భయం,
పుత్రదారపితామాతా తస్యాగ్రే సాతయేత్త్వస్థితౌ.

24

చోరరాజభయంచాస్య బోధయే ద్విస్తృతం పురః,

రసైర్ధూపాంజనై ర్ననైః స్నేహభోజ్యై రుపాచరేత్. 25
(మాధవనిదానే)

తా. పలువిధములుగ ప్రలాపించుట, చేసినపనిని మరచుట, బొబ్బలిడుట, నిష్కారణముగ వాదించుట, కొట్టుట, ఒకానొకపుడు మిక్కుటముగ పాపకృత్యముల జేయుట - ఈలక్షణములుగలది భూతోన్మాదమని తెలియవలయును. అందు కొన్నిలక్ష

ణంబులు వాతోన్మాదమునందును గలిగియుండును. ఇది నివర్తించుటకై సంకిర్ణవేయవలయును. వెంట్రుకలనీడ్చి కట్టవలయును. ఇనుము నెఱ్ఱగకాల్చి ప్రజ్ఞగలుగుటకై సర్వాంగముల జూపించుట చే భయపరచవలయును. మఱియు ప్రజ్ఞగలుగు నిమిత్తము వానియెదుట పుత్రుడు, భార్య, తండ్రి, తల్లి మొదలగువారిని త్రోయవలయును. మఱియు చోర భయము, రాజభయము సదా గలుగునటులం జేయవలయును. మఱియు రసములు, ధూపములు, అంజనములు, నస్యములు స్నేహయుక్తభోజనము అనువానివలన జికిల్పించవలయును.

అతీవ హాసముల్లాసం వికారాత్ కురుతే బలాత్,

క్షణే స్వస్థః క్షణే భూతోన్మాదస్య లక్షణమ్.

26

తా. తఱుచుగా నగుట, సంతోషమును జెందుట, పటవిధవికారములజేయుట, క్షణకాలము స్వస్థుంబగుండుట, క్షణకాలంబెఱుంగుండుట - ఈలక్షణములుగలది భూతోన్మాదమని తెలియవలయును. (దీనియందు తత్తరత్ర జెప్పబడునస్యముల నేడు మార్లు జేయించుటయేగాక రాత్రులయందు మహేశ్వరధూపమును, లోనికి సూర్యోదయరససేవనను జేయించవలయును.

❧ దేవగ్రహోన్మాదలక్షణము ❶ ❧

సంతుప్తశ్శుచిరతిదివ్యమాల్యగంధోనిస్తంద్ర స్త్యవితథసంస్కృతప్రభాషితేజస్వీస్థిరనయనోవరప్రదాతా బ్రహ్మణోభవతినరస్సదేవజాప్తః.

27

తా. ఎల్లపుడు సంతోషముగనుండుట, పవిత్రుడైయుండుట, శరీరమున దివ్య పుష్పమాలికలధరించుట, గంధలేపనములు జేసికొనుట, నిదురబట్టుకండుట, సత్యమున సంస్కృతమును మాటలాడుట, తేజస్సుగలుగుట, స్థిరదృష్టిగలుగుట, వరముల నొసంగుట బ్రాహ్మణులయందు ప్రీతిగలుగుట-ఈలక్షణములు గలది దేవగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయును. (దేవశబ్దమువలన గణమాతృకాదికములనుగూడ నెఱుంగందగును.)

❧ అసురగ్రహోన్మాదలక్షణము ❷ ❧

సంస్వేదీద్విజగురుదేవదోషవక్తా జిహ్వాక్షోవిగతభయోవిమార్గదృష్టిః
సంతుష్టోనభవతిచాన్నపానజాతైర్ద్రష్టాత్తాభవతినదేవశత్రుజాప్తః.

28

తా. శరీరమున జెమటగారుట, బ్రాహ్మణ, గురు, దేవతలయందు దోషము నారోపించుట, వక్రముగజూచుట, భయపడకుండుట, వేదవిరుద్ధమార్గమునందు బ్రవర్తించుట, అధికముగ నన్నపానములసేవించినను తృప్తిజెందకుండుట, దుర్బుద్ధిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగిన అసురగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయును.

—ॐ గంధర్వగ్రహోన్నాదలక్షణము ॐ—

హృష్టాత్తాపులిసవనాంతరోపసేవీ స్వాచారఃప్రియపరిగీతగంధమాల్యః,
సృత్యన్వైప్రహసతిచారుచాల్పశబ్దం గంధర్వగ్రహపరిషీడితోమనుష్యః.

తా. మనస్సంతోషముగలుగుట, ఇసుకదిన్నెలు, ఉద్యానవనములు వీనియందు
సంచరించుట, అనింద్యమైన యాచారము నాచరించుట, గాన, గంధ, పుష్పములయం
దిచ్ఛగలుగుట, సృత్యము సలుపుట, నవ్వుట, మధురముగ, నల్పముగ మాటలాడుట -
ఈలక్షణములుగలది గంధర్వగ్రహోన్నాదమని తెలియవలయును.

—ॐ యక్షగ్రహోన్నాద లక్షణము ॐ—

తామ్రాక్షఃప్రియతనురక్తవస్త్రధారి గంభీరోద్రుతగతిరల్పవాక్సహిష్టుః,
తేజస్వీవదతిచ కిందదామికస్తే యోయక్షగ్రహపరిషీడితోమనుష్యః. 30

తా. నేత్రము తెఱ్ఱగనుండుట, సుందరమై, సూక్ష్మమై ఎఱుపురంగులదైయుండు
వస్త్రములధరించుటయం దిచ్ఛగలుగుట, గంభీరముగ (ధీరముగ) నుండుట, కీఘ్రిముగ
నడుచుట, మితముగ మాటలాడుట, ఓర్పు తేజస్సు గలుగుట, ఎవని కేదియిత్తునని వచిం
చుట-ఈలక్షణములుగలది యక్షగ్రహోన్నాద మని తెలియవలయును.

—ॐ పితృగ్రహోన్నాదలక్షణము ॐ—

ప్రేతానాంసదిశతిసంస్తరేషుపిండాభ్రాంతాత్తాజలమపిచాపసవ్యవస్త్రః,
మాంసేపున్ద్రీలగుడపాయసాభికామస్తద్భక్తోభవతిపితృగ్రహభిజుప్తః.

తా. దర్భపై పితృదేవతలకు పిండము నిచ్చుట, భ్రాంతిని జెందుట, మైవస్త్రము
నవసవ్యముగధరించి తర్పణమువిడుచుట, మాంసభక్షణము, నువ్వులు, బెల్లము, పరమా
న్నము అనువానియందిచ్ఛ, పితృభక్తిగలుగుట-ఈలక్షణములు గలది పితృగ్రహోన్నాద
మని తెలియవలయును. (దీనియందుగాని, ఇతరభూతోన్నాదములయందుగాని రోగిగోరెడి
సర్వపదార్థముల నివ్వందగును.)

—ॐ సర్పగ్రహోన్నాదలక్షణము ॐ—

యస్తూర్వాం ప్రసవతి సర్పవత్కదాచి
తృక్విణ్యౌ విలిహతి జిహ్వయా తథైవ,
క్రోధాభిర్భుగుడ దుగ్ధపాయసేపు
ర్విజ్ఞేయో భవతి భుజంగమేన జుప్తః.

32

తా. సర్పమువలె (అనగా తొమ్మితో) భూమిపై నొకానొకపుడుసామలాడుట,
ఔలపటిపెదవులను సర్పమువలె నాలుకతో నాకుట, కడుకోపమునుజెందుట, లేనె,

బెల్లము, పాలు, పాయసము అనువానిసేవనయం దిచ్చగలుగుట - ఈలక్షణములుగలిగిన
సర్వగ్రహోన్మాద మని తెలియవలయును.

❧ రాక్షసగ్రహోన్మాదలక్షణము ❶ ❧

మాంసాస్పగ్నివిధసురావికారలిపున్నిర్గజ్జోభృతమతి నిష్ఠురోఽతిశూరః,
క్రోధాభుర్విపులబలోనిశావిహారి శౌచద్విడ్భవతిసరాక్షనైర్దృహీతః. 33

తా. మాంసము, రక్తము, పలువిధములైన మద్యములు అనువాని నిచ్చయించుట,
లజ్జలేకుండుట, కడునిష్ఠూరముగ మాటలాడుట, కడుశౌర్యము, కోపము, కడుబలము
గలుగుట, రాత్తులయందు మిక్కుటముగ సంచరించుట, శుచిత్వమునందు మిక్కిలి యస
హ్యపడుట - ఈలక్షణములుగలిగిన రాక్షసగ్రహోన్మాద మని తెలియవలయును.

❧ పితృచజుష్టలక్షణము ❷ ❧

* ఉద్ధస్తఃకృపపరుషశ్చిరప్రలాపీ దుర్గంధౌభృశమశుచిస్తథాతిలోలః,
బహ్వశీవిజనవనాంతరోపసేవీ వ్యాచేర్భ్రమతిరుదృఃపితృచజుష్టః. 34

తా. హస్తమును పొడవుగ నెత్తుట, లేక దిగంబరుడుగ నుండుట, లేజస్సులేకుం
డుట, చిరకాలమువఱకు తఱుచుగ వదురుట, శరీరమున దుర్గంధము వెడలుట, కడు
సమంగళముగ నుండుట, అన్నపానముల నిచ్చగించుట, అన్నపానముల మిక్కుటముగ
సేవించుట, వనమునం దేకాంతముగ నుండుట కిచ్చగించుట, విరుద్ధచేష్టలు సేయుట,
రోదనముసేయుచు సంచరించుట - ఈలక్షణములుగలిగి పితృచోన్మాద మని తెలియవల
యును. (హింస, క్రీడ, సత్కారము అనుమూడుకారణములవలన గ్రహముసోకును.
అందు హింసించుటకై పట్టెడిగ్రహము నివర్తించుట యసాధ్యము.)

❧ దేవగ్రహగ్రహణకాలము ❸ ❧

దేవగ్రహః పౌర్ణమాస్యా మసురా స్సంధ్యయౌరవి,
గంధర్వాః ప్రాయశోఽష్టమ్యాం యతౌశ్చ ప్రతిపద్యథ. 35
పితృగ్రహః స్తథాదర్శే పంచమ్యా మసిచోరగాః
రక్షాంసి రాత్రౌ వైశాచా శ్చతుర్దశ్యాం విశంతిహి. 36

తా. దేవగ్రహము పౌర్ణమియందును, అసురగ్రహము సంధ్యయందును,
గంధర్వగ్రహము అష్టమియందును, యక్షగ్రహము పాడ్యమియందును, పితృ
గ్రహము అమావాస్యయందును, సర్పగ్రహము పంచమియందును, రాక్షసగ్రహము
రాత్రియందును, పితృగ్రహము చతుర్దశియందును మనుజులకు సోకును. (కావున

అయాతిథులవలన నాయాగ్రహముల నెఱింగి తత్తదుపయుక్తకాలి, బలి, దానముల నాయాతిథులయందు సేయుటకై జెప్పబడియెను.)

— శరీరాశ్రితగ్రహదృష్టకారణము —

దర్పణాదీ న్యథాచాయా శీతోష్ణం ప్రాణినోయథా,
స్వమణిం భాస్కరాంశుశ్చ యథాదేహంచ దేహధృక్. 37
విశంతి నచ దృశ్యంతే గ్రహస్తద్వచ్ఛరీరిణాం,

తా. అద్దము మొదలగువానియందు ప్రతిబింబమును, ప్రాణులయందు శీతోష్ణమును, సూర్యకాంతమణులయందు సూర్యకిరణములును, శరీరమున జీవుఁడును చేరుచందంబున ప్రాణులయొక్క శరీరమునందు గ్రహములుజేరి గనుపించకుండును.

— అపస్తారసామాన్యలక్షణము —

తమఃప్రవేశ స్సంరంభో దోషోద్రేకౌ హతస్త్పతిః. 38
అపస్తార ఇతి జ్ఞేయో గదో ఘోర శ్చతుర్విధః,

తా. చీకటి ప్రవేశించినటుల దోచుట, వికారముగ నేత్రములదిష్టచు హస్తపాదముల పిదలించుట, దోష ప్రాబల్యమువలన జ్ఞానము నష్టంబగుట - ఈలక్షణములు గలది భయంకరమైన అపస్తారమని తెలియవలయును. ఇది వాత, పిత్త, క్లేష్ట, సన్నిపాత భేదములవలన నాలుగువిధంబులు.

— అపస్తారపూర్వరూపములు —

హృత్కంఠ శ్శూన్యతా స్వేదో ధ్యానం మూర్ఛాప్రమాథతా.
నిద్రానాశశ్చ తస్తింస్తు భవిష్యతి భవంత్యథ,

తా. హృదయమున కంపముగలుగుట, ఏమియు దోచకుండుట, చెమటపట్టుట, చింత, మూర్ఛ, ఇంద్రియమోహము, నిద్రాభంగముగలుగుట - ఇవియ అపస్తారమునకు పూర్వరూపంబులు.

— వాతాపస్తారలక్షణము —

కంపతే ప్రదశే ద్దంతా న్ఘనోద్వామిశ్వసిత్యపి. 40
పరుషారుణకృష్ణాని పశ్యేద్దూపాణిచానిలాత్,

తా. వణకుట, పండ్లుకొఱుకుట, నోటివలన నురుగుగారుట, శ్వాసము గలుగుట, మనుజులు కాశిన్యము, ఎఱుపు, నలుపువర్ణములంగలవారుగ గనుపించుట - ఈలక్షణములు గలది వాతాపస్తారమని తెలియవలయును.

— పిత్తాపస్తారలక్షణము —

వీతఫేనాంగవక్త్రాక్షః వీతాస్మగ్రూపదర్శనః. 41

సత్యజ్ఞోష్ణానలవ్యాప్త లోకదర్శీ చ వై త్తికః,

తా. నోటిలో పసపుగ నురుగుగారుట, శరీరము, ముఖము, నేత్రములు పసపు ఛాయగలవిగనుండుట, వస్తువులు పసపు, ఎఱుపువర్ణములుగలవిగ గనుపించుట, తృష్ణోష్ణ యుక్తుండైయుండ నగ్నివలన జగత్తు వ్యాప్తంబైయుండునటులం గాంచుట-ఈలక్షణములు గలది వైత్తాపస్తారమని తెలియవలయును.

— శ్లేష్మజాపస్తారలక్షణము ౧౯ —

శుక్ల ఫేనాంగవక్త్రాక్ష శీతో హృష్టాంగజో గురుః.

42

పశ్యత్ శుక్లాని రూపాణి ముచ్యతే జ్వైష్టికశ్చిరాత్,

తా. నోటినురుగు, శరీరము, ముఖము, కన్నులు తెల్లగనుండుట, శరీరము చల్లగ నుండుట, గగుర్పొడుచుట, శరీరము జడముగనుండుట, సర్వపదార్థములు తెల్లగ గను పించుట (లేక తెల్లగనుండు పురుషుఁడు తనవద్దికి పరుగులిడుచు పచ్చునటులం గాంచు ట, దీర్ఘ కాలముమీఁద విడుచుట-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజాపస్తారమని తెలియవలయును. శ్లేష్మజాపస్తారము దీర్ఘ కాలముమీఁద విడుచుననుటవలన వాతశీతాపస్తారంబులు శీఘ్రముగ విడుచునని తెలియవలయును.)

— సన్ని పాతాపస్తారలక్షణము ౨౦ —

సర్వైరేతై స్సమనైశ్చ లింగై ర్జేయస్త్రిదోషజః.

43

అపస్తారస్సచాసాధ్యో యఃక్షీణస్యానవశ్చయః,

తా. పూర్వోక్తవాత, పిత్త, శ్లేష్మలక్షణములం గలది త్రిదోషాపస్తారమని తెలియ వలయును. ఇది యసాధ్యంబులు. మఱియు క్షీణపురుషునికి జనించిన యపస్తారంబును, జీర్ణంబైనయపస్తారంబును అసాధ్యంబులు.

— అసాధ్యపస్తారలక్షణము ౨౧ —

ప్రతిస్ఫురంతం బహుశః క్షీణం ప్రచలిత భ్రువమ్.

44

నేత్రాభాం చ వికుర్వాణ మపస్తారో వినాశయేత్,

తా. చలుమారు వణకుట, శరీరము గృశించియుండుట, కనుబొమల నెగర వేయుట, నేత్రముల వికారముగ ద్రిప్పుట-ఈలక్షణములుగల యపస్తారరోగి యముని గాంచునని తెలియవలయును.

పక్షాద్వా ద్వాదశాహాద్వా మాసాద్వా కుపితామలాః.

45

అపస్తారాయ కుర్వంతి వేగం కించిదథోత్తరం,

తా. దోషములు ప్రకొపించి ౧౫ దినములకుగాని, లేక ౧౨ దినములకుగాని, ఒకమాసమునకుగాని, అపస్తారమును గలుగఁజేయును. (అందు వాతాపస్తారము ౧౨ దిన

ములకు, పిత్తాపస్తారము ౧గి దినములకు, క్లేష్టాపస్తారము 3౦ దినములకు జనించును. “ద్వాదశకాహానంతరంపక్షం” అని జెప్పబడియుండ దొలుత పక్షమును జెప్పటవలన దీర్ఘ కాలమునకు దోషము వృద్ధిజేంచుచున్నదని యూహింపం దగియున్నయది. “కించిధో త్తరం” అనుపదమువలన దోషము తనతారతమ్యమువలన జెప్పబడిన కాలమునకు ముందే వేగముగలదియగునని సూచింపబడియొడిది. ఐనను వేగమును గలుగఁజేసి యపస్తారముల కారంభమై యుండుదోషము సర్వకాలమునందు శరీరము నాశ్రయించియుండ వేగమునేయక పన్నెండుదినముల కాలమునందు మాత్రము వేగమునేయుటకు గారణం. బెదియని యూహింపందగియున్నయది. ఐనను, “జ్ఞో. దేవేవర్షత్యపి యథా భూమా బీజానికానిచిత్, శరద్విప్రతిరోహంతి తథావ్యాధినముచ్చియః.” అనువచనప్రకారము విత్తనమువలన సంకురము జనించుటకు లేజన్మ, వాయువు, పృథివి, ఉదకము అనునవి సహాయంబులైయుండ మధ్యకాలమున జనింపక కాలవిశేషమువలన జనించుచందంబున దోషములును కాలానుగుణ్యముగ బ్రకోషమును జేందును. ఈకారణంబులే చాతుర్థికాది జ్వరములయందును సంబంధించునని తెలియవలయును.)

— సామాన్యచికిత్స —

యచ్చోపచిశ్యతే కించి దపస్తారే చికిత్సితమ్. 46

ఉన్మాదే తచ్చ కర్తవ్యం సామాన్యాద్దోషదూష్యయోః,

తా. ఉన్మాదాపస్తారములయందు దోషదూష్యములు సమానంబులుగ నుండుట వలన సపస్తారమునకై జెప్పబడిన సర్వచికిత్సల ఉన్మాదమునందును జేయందగును.

ఆశ్వాసయే త్సుహృద్వాక్యైర్బ్రూయా దిష్టవినాశనమ్. 47

దర్శయే దదృశ్యతం కర్త తాడయేశ్చ కళాదిభిః,

తా. ఉన్మాదముగలవాని నుత్తమమైనమాటలవలన నూరడించవలయును. మఱియు వానికి ప్రియకరముగనుండు వస్తువు నశించినదనిగాని జెప్పవలయును. లేక నదృశ్యతచేష్టల జూపించవలయును. కొరడాలు మొదలగువానిచే గొట్టవలయును.

కషికచ్చాఘ్నాథవా తప్త లోహ తైల జలైః స్పృశేత్. 48

వక్త్రాభిధానే కూపే వా సతతం చ నివేశయేత్,

పరస్పరప్రతిద్వంద్వై రేభిరేవ శమం నయేత్. 49

జలాగ్నిద్రుమశైలేభ్యో విషమేభ్యశ్చతం సదా,

రక్షేదున్మాదినంచైవ సద్యఃప్రాణహరం హి తత్. 50

తా. ఉన్మాదముగలవానికి దురదగొండినిగాని, లేక గాఢచిన్ యిరుమునుగాని, నూనెనుగాని, లేక నీళ్ళనుగాని తాఁకించవలయును. లేక కాఁచినలోహదులను నోటిఱా పోయునటులనైనను భయము జూపవలయును. మైజెప్పబడిన పరస్పరవిరుద్ధకృత్యముల

వలన నున్నాదరోగిని స్వాధీనపరచికొనవలయును. మఱియు నీళ్ళు, నిప్పు, వృక్షములు, పర్వతము, విషమస్థలము అనునవి సద్యశిప్రాణహరంబు లగుటచే వానివలన నున్నాదరోగిని సంరక్షింపవలయును.

— భూతభైరవరసము —

రసస్సతాలస్సశిరస్సలోహ స్సోత్తోఽంజనంసార్కమిదంహిగంధం,
పిష్టాజమూత్రేణసమంసమస్తా ద్వేయోద్విభాగోఽథబలిఃపచేచ్ఛ. 51
లోహేక్షణం హంతిఘృతేనమాషోఽపస్తారమస్మోన్తదమానసత్వం,
పిబేదనుత్ర్యాషణహింగుయు క్తంసర్పిర్నమూత్రంరుచకేనసార్థమ్.
భూతోన్తాదేషు సర్వేషు రసోఽయం భూతభైరవః,
స్వర్ణజైః తంచభిర్బిజై ర్దేయ స్సర్పి ర్విమిశ్రితః. 53

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, లోహభస్మము, సురమతాయి, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము-వీనిని సమభాగములుగ భిల్లములొ నునిచి గొట్టెమూత్రముతో మర్చించి దీసికెరెండింతలు శుద్ధిచేసినగంధకమును లోహపాత్ర యం దునిచి వైయావధములు గలిపి వండి ఒకమాషమెత్తును నేతితోడ సేవించిన అప స్తారము, ఉన్నాదము వీనిని హరింపంజేయును. దీనిసేవనానంతరము త్రికటుకములు, ఇంగువ అనువానిచూర్ణమును ఘృతానుపానముతోడగాని, లేక నైంధవలవణమును నరమూ త్రానుపానముతోడగాని, లేక గి ఉష్ణైత్తవిత్తులను నేతియనుపానముతోడగాని సేవింప వలయును.

యేచ స్యుర్భువి గుహ్యకాశ్చ ప్రమథా స్తేషాంసమారాధనం,
దేవబ్రాహ్మణపూజనం చ సయయే దున్నాదమాగంతుకమ్. 54

తా. దేవయోని విశేషులగు గుహ్యులు, ప్రమథగణములు, ఇంద్రాదిదేవతలు, బ్రాహ్మణులు, వీర్లును బూజించుటచే ఆగంతుకోన్నాదము శమించును.

— అపస్తారగజాంకుశము —

హింగు సౌవర్చలం వ్యోషా గోమూత్రేణ పృథగ్దినం,
చూర్ణితం నిష్కమాత్రం తు సూతరాజేన సంయుతమ్. 55
అజాజ్యేన తు దేయం స్యాత్సరోన్వన్నాదవిनाశనం,
గదితం సప్తరాత్రేణ హ్యపస్తారగజాంకుశమ్. 56

తా. ఇంగువ, సౌవర్చలవణములు, త్రికటుకములు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి గోమూత్రములో నొకదినము నానబెట్టి మరుదినము ఎండించి చూర్ణము చేసి నిష్కప్రమాణము రసభస్మము గలిపి మేకనేతితో విడుదినములు సేవించిన సరోన్వ న్నాదములు, అపస్తారము వీనిని హరింపంజేయును.

—ॐ అపస్తారమునకు భూతభైరవరసము ॐ—

మృతసూతార్కలోహం చ తాశం గంధం మనశ్శిలాం,
స్తోతోఽంజనం చ తుల్యాంశం నరమూత్రేణ మర్దయేత్. 57

తద్దోశద్విగుణం గంధం లోహపాత్రే క్షణం పచేత్,
పంచగుంజామతం ఖాదే దపస్తారహరం ఘృతైః. 58

హింగు సౌవర్చలం త్ర్యాషం నరమూత్రేణ సర్పిషా,
కర్షమాత్రం పిబేచ్ఛాను రసోఽయం భూతభైరవః. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధి
చేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, స్తోతోఽంజనము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో
నుంచి నరమూత్రముతో మర్దించి ముద్దచేసి దానికి రెండింతలు శుద్ధిచేసిన గంధకమును
గలిపి ఇనుపగిన్నెలో నుంచి తీణకాలము వండి ౫ గురిగింజలయెత్తును నేతితోగాని, లేక
ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, త్రికటుకములు అనునానిని నరమూత్రముతో నూరి కర్ష
మెత్తును నేతితోగాని నేవించిన అపస్తారము హరించును.

—ॐ అపస్తారమునకు ఇంద్రబ్రహ్మవటికములు ॐ—

మృతం సూతాభ్రకం తీక్ష్ణ¹ మారం కాంస్యం మృతం సమం,
పద్మకేసరసంయుక్తం దివైకం మర్దయేద్ద్రవైః. 60

²స్పృహ్యగ్నివిజయైరండ వచా నిష్పావసూరజైః,
నిర్గుండాశ్చ ద్రవైర్నర్ద్యం తద్దోశం పాచయేత్పునః. 61

కర్ణికా స్వప్నాత్థేన తైలేన గంధసంయుతం,
యామం పక్వా సముద్భృత్య చణమాత్రా వటికృతా. 62

ఇంద్రబ్రహ్మవటినామా భక్షయేద్దార్ద్రకద్రవైః,
దశమూలకషాయం చ కణాయుక్తం పిబేదను. 63

అపస్తారం నిహంత్యాశు యథా సూరోదయస్తమః,

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. రసభస్మము, అభ్రకభస్మము, లోహభస్మము, ఇత్తడిభస్మము, కంచుభస్మము
(లేక రజితభస్మము, శుద్ధిచేసిన సువర్ణమాక్షికము, శుద్ధిచేసినవసనాభి), పద్మకేసరములు-
వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి బొంతజెముడుపాలు, చిత్రమూలము, కర
క్కాయ, ఆముదపువేరు, వస, అనుపాకు, కంద, వావిలి అనువానిరసములతో ప్రతి
దానిచే నొక్కొకదినముచొప్పున మర్దించి ముద్దచేసి దానిని మరల పసుమనూనె, ఆవ

1 తారతాప్యవిమం. 2 స్పృహ్యగ్నివిజయైరండవధ్యా = బొంతజెముడుపాలు,
చిత్రమూలము, గంజావి, ఆముదపువేరు, కరక్కాయ.

నూనె, గంధకతైలము అనువానితో నొకరూపము వండి దించుకొని నెనగగింజయెత్తును అల్లపురసముతోగాని, లేక మారేడు, గుమ్మడు, దుందిలము, తక్కిలి, కలిగొట్టు, పిన్న పొన్న, నక్కపొన్న, పెద్దములక, నేలములక, వల్లేరు అనువానిచెక్కల సమభాగములుగ దంచి కషాయముగాంచి అందు పిప్పలిచూర్ణముగలిపి యాయనుపానముతోడగాని నేవించిన “సూర్యుడుదయించుటచే నంధకారము దొలగుభంగి” అపస్తారము శిశుముగ నివర్తించును.

❧ అపస్తారములకు బ్రాప్తిఘృతము ౧❧

బ్రాప్తి ముండి వచా కుఃస్థం సనీలోత్పల విప్పలీ. 64

వైంధవంచ సరుం భావ్యం బ్రాప్తిద్రావై స్త్రీసప్తకం,
తస్తాచ్చతుర్ధణం చాజ్యం బ్రాప్తిద్రావం ఘృతాచ్చతుః. 65

ఘృతశేషం పచేత్సర్వ మిదం బ్రాప్తి ఘృతం స్తృతం,
అపస్తారం హరత్యాశు సర్వరోగకులాంతకమ్. (మాధవనిదానే)

తా. బ్రహ్మదండి, బోడతరము, వస, చెంగల్వకోష్ఠ, నల్లకలువగడ్డ, పిప్పలి, వైంధవలవణము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి బ్రహ్మదండిరసముతో ౨౧ మార్లు భావనచేసి ముద్దచేసి దానికి నాలుగింతలు నెయ్యి, నేతికి నాలుగింతలు బ్రహ్మదండి రసము గలిపి ఘృతము శేషించువఱకుగాచి నేవించిన అపస్తారము (ఉస్తాదము) మొదలగు సర్వరోగముల శిశుముగ హరింపజేయును.

❧ బ్రాప్తిఘృతము ౨❧

చతుష్పక్షిపలం బ్రాప్తి నిజద్రావం సమాహరేత్,
ద్వాత్రింశత్పలకం చాజ్యం త్రివృద్ధతీం కటుత్రయమ్. 67

ఆరగ్వధం శంఖపుష్పం ప్రియంగు సరిశంగకం,
ప్రతిక్షర్షం ఊపే చూర్ణం పచే చూర్ణం దృఢే ఘటే. 68

పలమాత్రం పిబేన్నిత్యం యావత్పలచతుష్టయం,
భూతోన్మాద మపస్తారం బ్రాప్తిఘృత మిదం హరేత్. 69

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. మోదుగచెక్కరసము ౬౪ పలములు, నెయ్యి ౩౨ పలములు, శుద్ధిచేసిన తెగడ, నేలదంతి, త్రికటుకములు, రేలకట్ట, కట్టచేరుకట్ట, ప్రేంకణము, వాయువిడంగములు-వీనిని దినుసుకు కర్షప్రమాణముచొప్పున చూర్ణముచేసి నేతిలోగలిపి వండిపలము మొదలు నాలుగుపలములవఱకు రోగబలానుగుణ్యముగ బ్రతిదినము పానము చేయించిన భూతోన్మాదము, అపస్తారము హరించును.

— భూతోన్నాదచిత్తాన్నక్రమము —

బుధ్వా దోషం నయస్సాస్యత్వ్యం దేశం కాలం బలాబలం,
చికిత్సిత మిదం కుర్యా దున్నాదే భూతదోషజే. 70

తా. భూతోన్నాదమున దోషము, వయస్సు, శరీరప్రకృతి, దేశము, కాలము, బలము, దౌర్బల్యము అనువానిని బుద్ధివలన బాగుగ నెఱిగి చికిత్సించవలయును.

దేవర్షి శిష్యగంధర్వై రున్నత్రేషుచ బుద్ధిమాణా,
త్యజే న్నస్యాంజనాదీని తీక్ష्ణాణి క్రూరకర్తవ్యం,
సర్విపానం సూర్యజవహోమ మంత్రాదిరిష్యతే. 72

తా. దేవ, శిష్య, గంధర్వోన్నాదములయందు బుద్ధిమంతుడగువాఁడు నస్యము అంజనము మొదలగు తీక్ష్ణకరమైన క్రూరకర్తవ్యవర్జించి ఘృతపానమువలన సూర్యజవహోమ మంత్రాదులవలన నుపవరింపవలయును.

పూజాబలుపహరశాంతివిషయో హోమేష్టిమంత్రక్రియా
దానం స్వస్త్వయనం వ్రతాదినియమ స్సమ్యగ్జ్ఞాపా మంగళం,
ప్రాయశ్చిత్తవిధాన మంజలిరథో రత్నైషధీధారణం
భూతానా మధిపశ్య విష్టపపతే ర్గౌరీపతే రర్చనమ్. 73

తా. పూజ, బలి, కానుక, శాంతి, హోమము, యాగములు, మంత్రించడము, దానము, ఆశీర్వాదము, వ్రతాదినియమములు, జపము, మంగళాపరణము, ప్రాయశ్చిత్తము, నమస్కారము, రత్నములు, ఓషధులు - వీనిని ధరించుట, భూతాధిపతియగు నీశ్వరునిపూజ-వీనిచే భూతాదిగ్రహవీడను హరింపజేయవలయును.

మాషైకం భక్షయేన్నిత్యం పితే ద్బాప్తిశ్చుతం హ్యను,
సర్వభూతగ్రహా హంతి రసమానందభై రవమ్. 74

తా. మాషప్రమాణము ఆనందభైరవరసమును బ్రాప్తిశ్చుతానుపానముతోడ ప్రతిదినము నేవించుచుండిన సర్వభూతగ్రహోన్నాదములు హరించును.

— హింగాద్విధిఘృతము —

హింగు సౌవర్చలం త్రూపం పంచానాం పలపంచకం,
చతుష్షష్టిజలంచాజ్యం గవాం మాత్రం చతుర్ధణమ్. 75
ఘృతశేషం పచేత్పర్వం తథా పానే ప్రయోజయేత్,
భూతోన్నాద మపస్తారం నాశయే ద్భ్రష్టరాక్షసమ్. (బాహు) 76

తా. ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, త్రికటుకములు-వీనిని దినుసుకు గి పలముల చొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి నెయ్యి ౬౪ పలములు, నేలికి నాలుగింతలు గోమూత్రము

గలిపి ఘృతము శేషించునటుల గాచి సేవించిన భూతోన్మాదము, అపస్తారము బ్రహ్మ రక్షస్సు-వీనిని హరింపంజేయును.

—ॐ భూతోన్మాదాపస్తారములకు విజయఘృతము ॐ—

ఉగ్రగంధా పలం పంచ పటోలం పర్పటం తథా,
పిప్పలీ శృంగబేరంచ పంచ పంచపలం తథా. 77

బ్రాహ్మీరసశ్చ ప్రథార్థం ఘృతప్రస్థే విపాచయేత్,
త్రిఫలా త్రికటూశీర లళునం పంచకోలకమ్. 78

ఏతన్నిష్కం ప్రయుంజీత యథాగ్ని బలమాత్రయా,
భూతోన్మాద మపస్తారం వాతకం పైత్తికం జ్వరమ్. 79

శైష్టికం సాన్నిపాతంచ శీతకం విషమజ్వరం,
పానమాత్రేణనశ్యంతి ప్రాచ్యతేవిజయంఘృతమ్. (నిత్యనాథీయే)80

తా. ఓనుపుపొట్టు, చేతిపొట్టు, పర్పటకము, పిప్పళ్లు, అల్లము - వీనిని దినుసుకు గి పలము చొప్పున చూర్ణము జేసి అందు మోదుగచెక్కరసము ౪ ప్రస్థము, నెయ్యి ప్రస్థము, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, వట్టివేరు, వెల్లుల్లిపాయలు, పంచకోలములు అనువాసిచూర్ణమును దినుసుకొక్కరినిష్కముచొప్పున గలిపి ఘృతపక్వముగ గాచి అగ్నిబలానుగుణ్యముగ సేవించిన భూతోన్మాదము, అపస్తారము, వాత, పైత్తిక, శైష్టిక, సన్నిపాత, శీత, విషమజ్వరములు హరించును.

—ॐ గంధకపిష్టి ॐ—

గంధకం పలమాదాయ తులసీరసమర్దితం,
త్రిదినం గోజలే పాచ్యం డోలాయంత్రే ప్రయోజయేత్, 81

తత్సమం పారదం దత్వా చార్ద్రాకేణ దినత్రయం,
అష్టమాంశేన నేపాశం తత్ర విన్యస్య వారిభిః. 82

ఆర్ద్రాకస్య త్ర్యహం మర్ద్యం భవేద్గంధకపిష్టకం,
తత్పిష్టకం ప్రయుంజీత చతుర్వల్లప్రమాణకమ్. 83

సప్తవారప్రయోగేణ సోన్మాద తిమిరం జయేత్,
వాతశ్లేష్మాంతరాక రోగాక హన్యావత్ర న సంశయః. 84

తా. ఒకపలము శుద్ధిజేసినగంధకమును ఖల్వములో నునిచి తులసియాకురసముతో 3 దినములు మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి రెండుమడతలుగల బట్టలో మూటగట్టి గో మూత్రముతో డోలాయంత్రమున వండి వైగంధకమునకు సమముగ శుద్ధిచేసినరసమును జేర్చి ఖల్వములో నునిచి అల్లపురసముతో మూడుదినములు మర్దించి యెండించి ఔషధ

మున కెనిమిదవభాగము శుద్ధిజేసిన నేపాళము గలిపి అల్లపురసముతో 3 దినములు మర్చించి కరాటములో నునిచి పూటకు నాలుగువల్లములయెత్తును బోడతరము, బ్రహ్మ దండి అనువానిరసానుపానముతోడ నేడుదినములు సేవించిన తిమిరముతో గూడియిండు ఉన్నాదములు, వాతశ్లేష్మమువలన జనించినరోగములు నిస్సంశయముగ హరించును. (మఱియు బ్రహ్మిణ్యుతానుపానముతోడగాని, లేక పంచగవ్యస్ఫుతానుపానముతోడగాని, లేక విజయస్ఫుతానుపానముతోడగాని, లేక కల్యాణస్ఫుతానుపానముతోడగాని లేక దశమూల కషాయానుపానముతోడగాని, లేక అల్లపురసానుపానముతోడగాని, లేక పిప్పలితోడగాని సేవించిన సర్వోన్నాదములు హరించును. దీనియందు శీతకరద్రవ్యములు, బజ్రసెయ్యి, బజ్రపాలు, బోడతరపుకూర అనువానిని సేవించుట కడుప్రశస్తంబు.)

❖ అపస్తారోన్నాదములకు విజయగుళికలు ❖

సూతంచ గంధకం లోహం విషం చిత్రక పత్రకం,
విళంగం రేణుకా ముస్తా వైలా గ్రంథిక కేసరమ్ 85

కటుత్రయంచ త్రిఫలా నేపాళం శుల్బభస్మకం,
ఏతాని సమభాగాని గుడ ద్విగుణసంయుతమ్. 86

సర్వం తద్గుటికాం కృత్వా చణకానాం ప్రమాణతః,
ఏకైకాం భక్షయేన్నిత్యం తాసాం మధ్యే విచక్షణః. 87

కాసే శ్వాసే యే గుల్మే ప్రమేహే విషమజ్వరే,
తృణాయాం గ్రహణీరోగే శూలపాండామయేషు చ. 88

ఘృతకృచ్చే మూఢవాతే గర్భరోగేచ దారుణే,
క్రిమిరోగేచ మందాగ్నౌ పీనసే హ్యుదరేషుచ. 89

అర్కస్సు చాతినారేషు కుక్షిరోగే గళగ్రహే,
కంఠూగదే హృద్రజాయాం హిక్మాయ మార్ధ్వవాతకే 90

ఆపస్తారే తథోన్నాదే రక్తవృద్ధౌచ దారుణే,
సర్వాంగేషుచ కుష్ఠేషు నిఖిలా స్వశ్శరీషుచ. 91

లూతాయాం సన్నిపాతేషు సర్పదప్తేచ/వృశ్చికే,
హస్తపాదాదిరోగేషు సర్వేషు ఘృటికాహితా. 92

జయాఖ్యాభక్షితాయేయం బ్రహ్మణాచోదితేశ్వరే. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, లోహభస్మము, శుద్ధిజేసిననాభి, చిత్రమూలము, ఆకుపత్రక, వాయువిడంగములు, రేణుకలు, తుంగమునైలు, ఏలకులు, గ్రంథికగరము, నాగకేసరములు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, శుద్ధిజేసిననేపాళ

ములు, తామ్రభస్మము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లముగలిపి నాలుగురూములు మద్దించి నెనగగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి ప్రతిదినము నందొక్కొకమాత్రను సేవించిన కాసము, శ్వాసము, క్షయము, గుల్మము, ప్రమేహము, విషమబ్బరము, దప్పి, గ్రహణి, శూల, పాండువు, మూత్రకృచ్ఛము, మూఢపాతము, భయంకరమైన గర్భరోగము, క్రిమిరోగము, మందాగ్ని, పీనసము, ఉదరములు, అర్భస్సు, అతిసారము, కుక్షిరోగము, గళగ్రహము, దురద, తొమ్మునొప్పి ఎక్కిళ్లు, ఊర్ధ్వవాతము, అపస్తారము, ఉస్తాదము, దారుణమైన రక్తవృద్ధిరోగము, సర్వాంగకుష్ఠము, సర్వాక్షరులు, లూత, సన్నిపాతము, సర్ప వృశ్చిక దష్టవిషములు, హస్తపాదాదులయందలి రోగము మొదలగువానినన్నింటిని హరింపజేయునని ఈశ్వరునికి బ్రహ్మ వదించెను.

— ఆపస్తారోస్తాదములకు ప్రసిద్ధమైన నస్యములు —

షిష్ట్యాహ్యపామార్దఫలానినస్యం గోవారిణాబుద్ధివిబోధనాయ,
ఏవంకుసుంభస్వరసేనయుక్తం తమిస్త్రబృందంశమయేచ్ఛశీఘ్రమ్.

(పూజ్యపాదీయే)

తా. ఉత్తరేణువీర్తులను గోమూత్రముతోగాని, లేక కుసుంబాభువ్వలస్వరసము తోగాని నస్యముజేయించిన ఆపస్తారము, ఉస్తాదము శీఘ్రముగ హరించును.

త్రికటుం చిత్రకంచైవ లాంగలీం చేద్రవారుణీం,
వచా మధుకబీజాని తథా పాతా నదీఫలమ్.

తాళకం వత్సనాభంచాప్యంకోలతూర యుగళకం,
ఏవం పంచదశస్త్రోక్తా న్నమభాగాంశ్చ కారయేత్.

95

సూక్ష్మచూర్ణీకృతం చైవ నిర్గుండీ తింత్రీణీరసైః,
ఆర్ద్రాకస్వరసైర్ముక్తం త్రివిధైశ్చ విచక్షణాః.

ఏవం నస్యం ప్రదాతవ్య మర్కమూలరసేనచ,
ఆపస్తారం చ హృద్రోగం వాతసంకులమేవచ.

ధనుర్వాతం గ్రహంచై వాపున్యాదం సన్నిపాతజిత్,
పూజ్యపాదకృతోయోగః సరాణాం హితకారణాత్.

98

(పూజ్యపాదీయే)

తా. త్రికటుకములు చిత్రమూలము, చన్నచర్లగడ్డ, పాపరవేరు, వస, ఇష్పగింజలు, చిరుబొద్దివేరు, సముద్రపొడవీర్తులు, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధిచేసిన నాభి, ఊడుగ కొనలు, సర్వకారము, యవతూరము-ఈపదియైదుదీనునుల సమభాగములుగ చూర్ణము

కీసి ఖల్వములో నునిచి వానిలియాకురసము, చింతాకురసము, అల్లపురసము అనువాని రోగాని, లేత జిల్లేడువేళ్ళరసముతోగాని మర్దించి తలవ్రేలునటుల వెల్లకిల మంచుపై పరుండబెట్టి నాలుగుదినములు నస్యముజేయించిన అపస్తారము, తొమ్మనొప్పి, వాతరోగము, ధనుర్వాతము, గ్రహదోషము, ఉస్తాదము, సన్నిపాతములు (కాకిసోహలు, కుండేటితెగులు) మొదలగురోగముల హరింపజేయునని పూజ్యపాదమహాముని హానవహితార్థమై వచించెను. (మఱియు ఈనస్యములజేయించుచు లోపలికి నొషధసేవం జేయించుచుండిన అపస్తారములు, ఉస్తాదములు హరించును.

ఉ. తెల్లమినాలనేతను ధృతిం దలనంటి జలంబువోసియుం
జిల్లేడునున్నచిల్కలవిశీర్షములం దొలగించి యందులో
వేళ్ళజముంచి వేచియును వేగిర మార్ధ్రిరసానఁ గల్పియున్
సల్లలితంబు నస్యములు సల్పిన మానును దత్తురంబులున్.

తా. ఆదిత్యవారముతో గూడియుం డమావాస్యయందుగాని, లేక ఆదిత్యవారము నాడుగాని, జిల్లేడు మిడతలదెచ్చి వానితలదీసి వానిగర్భములో మిరియముల నునిచి యెండించి చూర్ణముజేసి రెండు నెనగరింజలెత్తును ఖల్వములో నునిచి అల్లపురసముతో బాగుగ నూరి యందు మూడు నూనెబొట్టు గలిపి నాలుగుమారులు నస్యము జేయించుట యేగాక పూర్వోక్తాషధములలో దేనియొక్కసేవననేని జేయించిన అపస్తారము, ఉస్తాదము హరించును. మఱియు పూర్వోక్తచతుర్విధనస్యములు అపస్తారోస్తాదముల హరింపజేయుటయందు ప్రసిద్ధంబులగుటచే వానిలో ప్రతిదానిచే నాలుగుమారులు నస్యము జేయించిన అపస్తారోస్తాదములు హరించును.

- క. నింబఫలఖండములలో, పంబినచూర్ణంబు నల్లప్రత్తాకురసం
బుంబోసిమఱియునొకమా, సంబున్ భుజియింపమానుజాందసములువే.
క. ఇలజీలకఱ్ఱసొంటియుం, దులములును సమంబుం గూర్చి తుదిజంబఫలం
బులపులును గలిపి త్రాగినఁ, దలకును జనిపోవు మేటిదత్తురంబుల్.
క. వెసనిమ్ము కణిపిచెక్కల, రసమును మిరియంబుగూర్చి రమణనుగ్రోల్క
వసుధను నుస్తాదంబుల, పసచెడి భువి మానిపోవు బ్రజలకునెల్లెన్.
క. తెల్లగలిజేరువేరును, మొల్లంబుగ బ్రహ్మదండిమూడగుకాయ
ల్లలపురసమున నస్యము, సల్లలితిముజేయ మానుం జాందసములువే.

— అపస్తారములకు విజయపర్వటిరసము —

సూత గంధక తామ్రాణి సమభాగాని కారయేత్,
సూతపాదేన చాతవ్యం వత్సనాథం భిషగ్వరః.

కృత్యా కజ్జలికాంతారం సూతతుల్యం వినిక్షిపేత్,
గంధకం మర్దయే త్పశ్చ త్కజ్జలీ జాయతే తథా. 100

ఘృతాభ్యక్తేతు తచ్చూర్ణం పచే దాయసభాజనే,
ఏవం ద్రవత్వ మాయాతి తతో మోచదశే షీపేత్. 101

పచనే నోపదేశేన కర్తవ్యః పర్పటిరసః,
రోగశాంత్యై ప్రయోక్తవ్యో హ్యష్టగుంజా ప్రమాణతః. 102

దత్తూరబీజసంయోగా న్నహోన్మాద విశోధకః,
అపస్తారం నిహంత్యాశు వ్యోష నింబదళై స్సహ. 103

పర్పటిరసగుంజాష్టే బ్రాహ్మి ఘృతసమన్వితం,
ఖాదయే ద్రోగిణం వైద్యో హ్యపస్తారాపను త్తయే. 104

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, తామ్రభస్మము-ఇవి సమభాగములు, శుద్ధిజేసినవసనాభి రసమునకు నాలవభాగము, రజితభస్మము రసమునకు సమభాగము- ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి కాటుకవలె మర్దించి పిదప దీనికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకమును గలిపి మరల కాటుకవలె మర్దించి యినుపపాత్రములోవైచి ఒకింత నెయ్యి గలిపి వండిన నది ద్రవించును. దాని నరిటాకులో నునిచి అప్పుడమువలె నిప్పులో గాల్చి చూర్ణముజేసి యెనిమిదిగురింజల యెత్తును ఊష్ణైత్తవిత్తుల చూర్ణానుపానము తోడ సేవించిన గొప్పయున్నాదమును హరింపజేయును. మఱియు త్రికటుకములు, వేప యిగుళ్ళు అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన అపస్తారమును శీఘ్రముగ హరింపం జేయును. మఱియు నెనిమిదిగురింజలయెత్తు పర్పటిరసము బ్రాహ్మిఘృతానుపానము తోడ సేవించిన అపస్తారము హరించును.

బ్రాహ్మి శుంఠీ వచా కుష్ఠం నీలోత్పలక సైంధవం,
షిప్పలీమషి సంచూర్ణ్య బ్రాహ్మి ద్రావేణ భావయేత్. 105

సప్తథా నవనీతేన సంక్షిప్త్వా వివచేద్భ్రుతం,
నన్యే దున్నాదశాంత్యర్థ మపస్తారంచ నాశయేత్. 106

తా. బ్రహ్మదండి, శొంఠి, వస, చెంగల్వకోష్ఠు, నల్లకలువ, సైంధవలవణము, షిప్పళ్ళు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బ్రాహ్మిరసముతో నేడుమార్లు భావనజేసి వెన్నలోగలిపి ఘృతముగ గాచి నన్యముజేయించిన ఊన్నాదము, అపస్తారము హరించును.

వరాహకర్ణరక్తేన కరోగ్మిన్యా నన్యమాచరేత్,
అథవా సరమూత్రేణ హ్యున్నతస్యాపి నన్యతః 107

తా. పందిచెవిరక్తముతో గొడ్డుకాకరగడ్డను నూరి నన్యముజేయించిన అపస్తారము

ఉన్నాదము హరించును. ఉష్ణైత్తవిత్తును సరమూత్రముతో నూరి నస్యము జేయించిన ఉన్నాదము, అపస్తారము హరించును.

శ్వేతాపరాజితాదినస్యము ౧౧

శ్వేతాపరాజితామూలం విజయామూలమేవచ,
సరమూత్రేణ సంపిష్య నస్యం వాతసుదద్భుతమ్. 108

తా. తెల్లగంటెనవేరు, కరకవేరు-వీనిని సరమూత్రముతో నూరి నస్యముజేయించిన వాతాపస్తారము హరించును.

ఉన్నత్తకాసనాస్థీని ఘృష్ట్యాతేనేనవాకుచీం,
శ్వేతాపరాజితామూలం కర్ణేధార్యం సదాబుధైః. 109

నిర్గుండీ దండకం చిత్వా హ్యపస్తారో విముచ్యతే,
పర్పటిరసగుంజాష్ట్రా దుత్తూరబీజపంచకమ్. 110

గోఘృతేనచ సంయోజ్య ఖాదయోన్నాదనోదనే,
సఘృతం మాషమండంచ పాయయేద్భుతదృగ్ధకమ్. 111

నింబతైలం సమాదాయ లింపే దాపాదమస్తకం,
గుర్వన్నం పాయసం దద్యా చ్చుష్కంశాకంచ వర్జయేత్. 112

యద్వా సంరక్షయేత్తం త ద్యావచ్ఛాంతిం నగచ్ఛతి,
మాహేశ్వరాఖ్యధూపంచ ఘ్రీవయేత్సతతం నిశి. 113

తా. ఉష్ణైత్తవిత్తులు, వేగినవిత్తులు, భావించిత్తులు, తెల్లగంటెనవేరు, వావిలి కాడలు-వీనిలూ దేనినైనను నూరి చెవిలూ నునిచికోనిన అపస్తారము హరించును. మఱియు నెనిమిదిగురిగింజలయెత్తు పర్పటిరసమును, గి ఉష్ణైత్తవిత్తుల చూర్ణమును ఆవునేతిలూ గలిపి యాయనుపానముతోడగాని, లేక నేతితో గూడియుండు మినుపకట్టుయొక్క యనుపానముతోడగాని నెయ్యి, పాలు అనువానియనుపానముతోడగాని నేవించిన ఉన్నాదము హరించును. మఱియు నున్నాదరోగికి పాదము మొదలు శిరమువఱకు వేప నూనెను లేపముజేయుటయేగాక జడాన్నమును, పాయసము నొసంగవలయును. ఎండిన కూరల నొసంగంజనదు. మఱియు నున్నాదము శమించువఱకు ఉన్నాదరోగిని కడుబాగ రూకతతో గాపాడవలయును. రాత్రులయందు మహేశ్వరధూపము నొసంగవలయును.

మహేశ్వరధూపము ౧౨

శ్రీవేష్ట దారు బాష్ణికం ముస్తా కటుకకం నిశా,
సర్పపా నింబపత్రాణి చందనం త్రిఫలా వచా. 114
బృహతీ సర్పనిర్మోక కర్పాసాస్థి యవాతుషం,

గోశృంగం బస్త్రరోమాణి బద్ధి పింఛం బిడాలనిట్. 115

ఛాగరోమ మృతంచేతి బస్త్రమూత్రేణ భావితం,
ఏషమాహేశ్వరో ధూప స్సర్వగ్రహణివారకః. 116

తా. సర్వరసము, జీవదారు, ఇంగువ, తుంగమునైలు, కటుకరోహిణి, వసపు, ఆవాలు, వేపాకు, చందనము, త్రిఫలములు, వస, నేలములక, పామహాసము, ప్రత్తి విత్తులు, యవలపొట్టు, అవుశిమ్మ, గొట్టెవెంట్రుకలు, నెమలియొకెలు, పిల్లివిష్టము మేకవెంట్రుకలు, నెయ్యి-వీనినేకముజేసి గొట్టెమూత్రముతో భావనజేసి ధూపమువేసిన సర్వగ్రహములు నివర్తించును.

—ॐ భూలోన్మాదములకు మంత్రము ॐ—

జోరీజోరీ బ్రహ్మనుజోరీ వ్రుపరేవిఖుపణిరేవుఖు | జాయీరే విఖు |
ఉతరేనునఖారే|తుజేశిద్దు|దేవాగురువాచి|శిద్దు|టంగురుప్రసాదమ్||

తా. అనునీమంత్రముతో నివ్వకాయల మంత్రించి తినిపించవలయును. మఱియు నీమంత్రముతో వేడిసిళ్ళను, చున్నిళ్ళను మంత్రించి పోయవలయును.

ఇంద్రవారుణికామూల మారనాశేన మేషితం,
అపస్తారహరం నస్యం భూతప్రేతపృ కింపునః. 117

తా. పాపరవేరును కలితో నూరి నవ్యముజేయించిన అపస్తారము (ఉన్నాదము) భూతప్రేతములు నివర్తించును. మఱియు నీనస్యములను ౯ మార్లు జేయించవలయును. అపస్తారోన్నాదరోగ సాధ్యసాధ్యంబుల నెఱింగి సాధ్యంబులగు వానినే జీకిత్సింపవలయును. పూర్వోక్త ఔషధములు కష్టసాధ్యములగు నపస్తారోన్నాదములనగా హరింపంజేయును. మఱియు నపస్తారోన్నాదనివారణార్థంబై పంచగవ్యఘృతమును, కల్యాణఘృతమును సేవింపదగును.

—ॐ అపస్తారోన్నాదములయందు షడ్వము ॐ—

పత్తూర శాలి గోధూమ ముద్గ యూష మృతాదయః,
థాత్రీ పటోల కూశ్మాండ తండులీయక వాస్తుకమ్. 118
కషిత్థం దాడిమం ద్రాక్షౌ లఘుపిత్తహరాణిచ,
ఉన్నాదే చిత్తవిభ్రంశే హ్యపస్తారే హితం విదుః. (మాధవనిదానే)

తా. పొన్నగంటిహూర, లేక నెమలిజుట్టాకు, రాజనపుబియ్యము, గోధుమలు, పెసరకట్టు, నెయ్యి మొదలగునవి, ఉసిరికకాయ, పొట్టకాయ, ముదురుగుమ్మడుకాయ, చిట్టిహూర, చక్రవర్తపుహూర, వెలగపండు, దాడింబపండు, ద్రాక్షపండు, లఘుకరద్రవ్యములు, పిత్తహరద్రవ్యములు-ఇవి ఉన్నాదము, చిత్తశిథిలము, అపస్తారము అను వానియందు షడ్వకరంబులు.

—ॐ అపస్థారోగ్నాదములయం దపథ్యము ॐ—

మద్యం విరుద్ధాశన ముష్ణభోజనం నిద్రాత్తుభాత్యట్టుతవేగధారణం,
తిక్తానితీక్ష్ణానిభిషక్సమాచిశే దున్నాదరోగోపహతోహిగర్హితమ్. 120

తా. మద్యము, విరుద్ధాన్నము, ఉష్ణకరభోజనము-వీనిని సేవించుట, నిద్ర, ఆకలి,
దష్టి, తుమ్ములు, మలమూత్రవేగము-వీని నడ్డగించుట, చేదు, తీక్ష్ణమైనద్రవ్యముల
సేవించుట-ఇవి యపస్థారోగ్నాదములయం దపథ్యకరములు.

—ॐ మరణసూచకములు ॐ—

క. ఆయు రవసానకాలం, బేయనువులఁదెలియవచ్చునెఱిగింపుము గాం
గేయ యరిష్టాగ్ధమనము, లేయసశకునములు సూచి యెఱుంగంగఁ
దగున్.

వ. అనినఁ గుమారం డతనికిట్లనియె.

గీ. వామనాసాపుటమున నెవ్వనికేని
గాలి యుచ్చాఽస్వసనిశ్వాసగతిఁ జరించుఁ
బింగళానాడి నడువదు వెద్దయేని
వాఁడు మూఁడబ్దములకు నిర్వాణమొందు.

గీ. బండె మూఁడహోరాత్రంబు లొండెనేని
రెండహోరాత్రములు సంచరించుహేళి
నరుని కెవ్వని కొక్కవత్సరముగాని
బ్రదుకఁడంద్రు సుధర్మణీప్రాణనాథ.

క. నాసాపుటయుగమునని, శ్వాసోచ్చాఽస్వాసానిలములు సరియై నడచున్
వాసరములెవ్వరికిఁబది, మాసత్రితయమునవాఁడుమరణముఁబొందున్.

క. ప్రాణానిల మెవ్వరికిని, ఘ్రాణపుటియుగ్ధకమునఁబ్రవహింపకసంనన్.
క్షీణమయినోరవెడలునొ, బ్రాణమతఁడు దొఱుగువాసరత్రితయము

గీ. అదరిపా శ్చైవ్వఁ డీక్షించు నాకసమున
హోటకపుఁగృష్ణపింగళుఁ డై నపురుషుఁ
డాతనికి వత్సరత్రయం బవధి సూపె
బ్రాణధారణమున కిల్వలాసురారి.

ఉ. తుమ్మును నింద్రియంబు నిజతోయమలంబులు నొండెనొండె మూ
త్రమ్ము మలమ్ము దుమ్ము బలదాఽఽధ్యము సాలక యెవ్వఁడేని నొ
త్తే

క్కుమ్మడినుత్సృజించునతఁడుండఁడు ప్రాణముతోడఁ గూడి యే
కమ్మగువత్సరమ్ము గడఁగాచినపిమ్మట వాసరార్థమున్.

ఉ. కానఁ డరుంధతికొ ధ్రువునిఁ గానఁడు విష్ణుపదత్రయంబునుం
గానఁడు మాతృమండలము గానఁడు గన్నులు గల్గియేని యే
మానవుఁ డమ్మనుష్యునకు మానము లాటు విరామ మొందఁగాఁ
గానఁగవచ్చుఁ గుంభభవకాలునిబంధురసౌరవీధికల్.

గీ. దృఢవివేకయరుంధతీదేవి జిహ్వ
నాసికాగ్రంబు ధ్రువుఁ డిల్వలాసురారి
విష్ణుపదమది భ్రూమధ్యవీధి యనఘ
మాతృమండల మక్షిపద్దము మునీంద్ర.

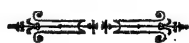
సీ. అసితాదివర్ణంబు నామ్లాదిరసమును నన్యభాభావంబు నందెనేని
దంతోష్ఠకంధరాతాలుజిహ్వగ్రంబు లొండొక్కవర్ణంబు నొందెనేని
గరజేంద్రియంబులుగనుదోయికొలుకులుధూమధూమ్రత్వంబుదొరసె
నాఖండరీయకంబగుధనుఃఖండంబు నభముపై రేయగన్పట్టెనేని [నేని

గీ. నాటుమాసములకు మర్త్యుడఁ స్తమించు, వడిగ నేతెంచి యూసరవ
ల్లితొండ, పాదములనుండి తలదాఁక బ్రాంకెనేని, నతఁడు షాన్తాస
ములఁ జూచు యమునిమొగము.

గీ. జలకమాడినపిమ్మటఁ జరణములను, హృదయమున నీళ్ళు వేగంబయి
గురఁబారు, దర్పణమునీడదోచు నాతామ్రకాంతి, నెవ్వనికి వాఁడు
నార్పెల్ల నేగుదివికి.

వ. మఱియు. ఛాయాప్రకంపంబు మతిభ్రంశంబు చంద్రద్వయసూర్య
ద్వయదర్శనంబు పగలు తారకావీక్షణంబు రాత్రి దారకానభివీక్ష
ణంబు గంధర్వనగరావలోకనంబు పిశాచనృత్తవీక్షణంబు శ్రవణ
ధ్వనిహాని స్వప్నంబునందుఁ బిశాచ ఖర వాయుస భూతప్రేత శునక
గృధ్ర గోమాయుబాధ పాశురాశి యూపదండవల్లీకారోహణంబు
దైలాభ్యంగనముండనంబులు మరణసూచకంబులు. (కాశీఖండే)

వింశ ప్రకరణమ్.

ఏకవింశ ప్రకరణము.

భగందరరోగనిదానలక్షణచిత్పాదయః

శ్లో. భూరథం మేరుకోదండం వేదాశ్వం పురనాశకం,
సర్వలోకపతిం శంభుం లింగమూర్తి మహం భజే. 1

తాత్పర్యము. భూమియే రథముగలవాఁడు, మేరువర్షతమే ధనస్సుగలవాఁడు, వేదములే యశ్వములుగలవాఁడు, త్రిపురసంహారకుఁడు, సర్వలోకములకు ప్రభువు, లింగస్వరూపుఁడు నగు ఈశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరా జనిపేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయ మను సీగ్రంథము యొక్క ఏకవింశ ప్రకరణమును వచించుచున్నాఁడను.

— భగందరోత్పత్తి ౧ —

తుథార్తస్తు న భుంజిత తృష్ణారో న పిబేజ్జలం,
తృష్ణారో జాయతే గుల్మీ తుథార్తస్తు భగందరీ. (నిత్యనాథీయే)

తా. ఆకలి గల్గినపుడు భుంజింప కుండుటవలన భగందరరోగంబును, దప్పి గలిగినపు డుదకమును పానము సేయకుండుటవలన గుల్మరోగంబును జనించును.

— భగందరస్వరూపము ౨ —

గుదస్య ద్వ్యంగుశేదేశే పార్శ్వతః పిటికార్తికృత్,
భిన్నో భగందరో జ్ఞేయ స్సచ పంచవిధో మతః. (మాధవనిదానే)

తా. గుదమునకు ప్రక్కన రెండంగుళములప్రదేశమున నొకకురుపు జనించి మిక్కుటముగ పొట్టతోగూడి పగిలిన భగందర మనంబడును. ఇది ఐదువిధంబులు.

— భగందరపూర్వరూపములు ౩ —

కటీ కపాల నిస్తోద దాహ కండూ రుజాదయః,
భవంతి పూర్వరూపాణి భవిష్యతి భగందరే. 5

తా. నడుము, తలపుట్టె వీనియందు పొట్టుగలుగుట, మంట, దురద మొదలగు నుపద్రవములు గలుగుట- ఈలక్షణములవలన భగందరము జనించు నని తెలియవలయును.

—ॐ భగందరభేదములు ॐ—

నాతాద్భిన్నా రుణోవర్ణః పితృద్రక్షో భగందరః,
కఫాచ్ఛ్చ్యోతో ఘనస్రావః కంఢూ కఠినతాయుతః,
శంబూకావర్తవన్నాడీ పిటికా గోస్తనాకృతిః,
బహువక్త్ర స్సప్తవేద్రాఢః క్రిమియుక్త స్త్రిదోషజః,
బేదాసీర్వద్యదా పక్వం రేతో మూత్ర పురీషకం,
వసావ త్స్రవతే పక్వం కష్టసాధ్యో భగందరః,
త్రిదోషోత్థోఽప్యసాధ్యశ్చ త్తతజశ్చ విశేషతః,
అథ సర్వప్రయత్నై న పాకః కారోభ్య భగందరే. (ఆయుర్వేదే

తా. చలి యెఱ్ఱగ నుండిన వాతభగందరమనియు, రక్తవర్ణముగనుండిన రై
భగందరమనియు, తెలుపు, కడుసావము, దురదగలదై కఠినంబుగనుండిన క్లేష్టభగంద
మనియు, నాడి నత్తగుల్లవలె జుట్టుకొని, గోస్తనాకారమై పిటికలతో వ్యాప్తంబై యు
డిన శంబూకావర్త భగందరమనియు, పెక్కురంధ్రములతో గూడి మిక్కుటము
పులిసిటిని గార్చుచు క్రిమియుక్తంబైయుండిన త్రిదోషభగందరమనియు తెలియవ
యును. భగందరమును చికిత్సించక నూపేక్షించుటచే పండి, రేతో, మూత్ర, పురీషము
వనవలె స్రవింపంజేయును. ఇటులనుండిన భగందరము కష్టసాధ్యము. త్రిదోషజ భగంద
మసాధ్యము. త్తతజ భగందరము కడు నసాధ్యము. ఐనను భగందరములను సర్వప్రయత్న
ములచే పండునటులం జేయవలయును.

—ॐ శతపోనకభగందరలక్షణము ॐ—

కషాయరూక్షైరతిరోషితోఽనిల స్త్వపానదేశేపిటికాంకరోతియాం,
ఉపేక్షణాత్పాకముపైతిదారుణం రుజాచభిన్నా రుణఘనవాహినీ. 1
తత్రాగమోమూత్రపురీషరేతసాం ప్రణైర నేకైశ్శతపోనకంవదేత్,

తా. ఒగరు రూక్ష గలపదార్థసేవనవలన మిక్కుటముగ వాతము ప్రకోపిం
గుదస్థానమున కురుపును గలుగంజేయును. అది యుపేక్షించఁబడుటవలన భయ
కరమైన పాకముగలదై చలి పోటుతోడి ఎఱ్ఱనై నులుగుతో గూడిన చీమును స్రవి
పంజేయుచు ననేక వ్రణములుగలదై వానిభిద్రములవలన మూత్రమలశుక్లముల స్రవి
పంజేయుచుండిన శతపోనక మనంబడును. ఇది జల్లేడవంటిభిద్రములు గలది యగుటంజే
శతపోనకమని చెప్పంబడును.

—ॐ ఉష్ణశిరోధరభగందరలక్షణము ॐ—

ప్రకోహనైఃపిత్తమతిప్రకోపితం కరోతిరక్తాంపిటికాంగుదా శ్రితాం,
తడాశుపాకాహిమశ్రూయవానీం భగందరంతూష్ప్రశిరోధరంవదేత్

తా. పిత్తకరపదార్థశేవనవలన పిత్తం బధికముగ ప్రకొపించి గుదస్థానమున ఒంటెమెడతో సమానమైన యెఱ్ఱనికురుపును గలుగంజేయును. అది తీవ్రముగ పండి వేడిగ చీమును స్రవింపంజేయును. ఇదియ ఊష్ణశిరోధర భగందర మనంబడును.

❧ పరిస్రావీభగందరలక్షణము ❧

కంఠూయనో ఘనస్రావీ కఠినో మందవేదనః,
శ్వేతావభాసః కఫజః పరిస్రావీ భగందరః.

12

తా. కఫజభగందరమున దురదగలుగుటవలన గట్టిగ చీము స్రవించుట, కురుపు కఠినముగనుండుట, ఒకింత పోటుగలుగుట, తెల్లగనుండుట-ఈలక్షణములుగలది పరిస్రావీభగందరమని తెలియవలయును.

❧ శంబూకావర్తభగందరలక్షణము ❧

బహువర్ణ రుజాస్రావాః పిటికా గోస్తనోపమాః,
శంబూకావర్తవన్నాడీ శంబూకావర్తకోవతః.

13

తా. ఆవుచండ్లవలె ననేకకురుపులుజనించి పలువిధములైనవర్ణములు, వేదన, స్రావము గలదిగనుండుట, ప్రణము నత్తగుల్లయందలి నుడితో సమానముగ నుండుట-ఈ లక్షణములుగలది శంబూకావర్తభగందరమని తెలియవలయును.

❧ ఉస్తార్గిభగందరలక్షణము ❧

క్షతాక్షుతిః పాయుగతా వినర్ధతే
హ్యుపేక్షణాత్స్యః కృమయో విదార్యతే,
ప్రకుర్వతే మార్గ మనేకథాముఖై
ర్వృణైస్తదస్తార్గిభగందరం వదేత్.

14

తా. ముండ్లు మొదలగువాని యభిఘాతమువలన గుదపమీపమునందు గలిగిన గాయము నుపేక్షించుటవలన వృద్ధిజెంది గుదముపఱకు వ్యాపించి పురుగులతోగూడి పగిలి యనేకచిద్రములుగల ప్రణములచే వ్యాప్తంబై యుండిన ఉస్తార్గిభగందర మనంబడును. (ఇదే క్షతజభగందరమనియు జెప్పంబడును.)

❧ భగందరసాగ్ధ్యాసాధ్యలక్షణము ❧

ఘోరా స్సాధయితుం దుఃఖా స్సర్వపవ భగందరాః,
తేష్వసాధ్య స్త్రిదోషాత్థః క్షతజశ్చ విశేషతః.

15

తా. సర్వభగందరము లసాధ్యంబులు. వానిలో త్రిదోషజభగందరము కడు నసాధ్యము, క్షతజభగందర మన్నిటికన్న మిక్కిలి యసాధ్యము.

—ॐ అసాధ్యభగందరలక్షణము ॥—

వాతమూత్రపురీషాణి క్రిమయ శ్శుక్రమేవచ,
భగందరా త్ప్రిస్తవంతి నాశయంతి త మాతురమ్. 16
తథాపి తస్య కర్తవ్యా చికిత్సా జీవితావధి,

తా. భగందరమువలన వాత మూత్ర, పురీష, క్రిమి, శుక్రములు నెడలిన రోగి; మృతిజెందునని తెలియవలయును. ఐనను జీవించియుండువఱకు చికిత్సం జేయవలయును.

—ॐ రవితాండవరసము ॥—

శుద్ధసూతం ద్విభాగంధం కుమారీరసమర్దితమ్. 17
త్ర్యహంతే గోళకం కృత్వా హండికాంతే నిరోధయేత్,
తయోస్సమే తామ్రపాత్రే శుద్ధేచ తామ్ర లేపితే. 18
తం భాండం భస్తానాపూర్య చుల్యాం తీవ్రాగ్ని నాపచేత్,
త్రియామాంతే సముద్భృత్య చూర్ణయే త్స్వాంగ శీతలమ్. 19
జంబీరస్య ద్రవైః పిష్టైర్గురభ్యా సప్తపుటే పచేత్,
గుంజైకం మధునాజ్యేన లిహ్యద్ధంతి భగందరమ్. 20
ముసలీ లశునం చానుప్యారనాశేయుతం పిబేత్,
కర్తవ్యం మధునాహారం, దివాస్వాపంచ మైథునమ్. 21
వర్జయే చ్ఛీతమాహారం రసేఽస్తి రవితాండవే, (మాధవనిదానే.

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసినగంధకము ౨ భాగములు-వీనిఁ
ఖల్వములోనునిచి కలబందరసముతో 3 దినములు మర్దించి ముద్దజేసి పైరసగంధకములకు
సమముగ శుద్ధిజేసినతామ్రమును గ్రహించి డబ్బిజేసి దానిలో నాముద్ద నునిచి దానిపై
మూసి సందులకు లేపనముజేసి హండికాయంత్రమునందునిచి దానినిండా బూడిదపోక
పొయిమీఁదనునిచి తీవ్రాగ్ని చే 3 యాములుపండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి
చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో 2 మార్లునూరి 2 మార్లుపుటంబిడి యం దొకగురిగిం
యెత్తును లేసెతోగాని, నేతితోగాని, లేక నేలతాటిగడ్డలు, వెల్లుల్లిపాయలు అనువానిని
కలితోనూరి యాయనుపానముతోడగాని నేవించిన భగందరము హరించును. ఈరససేవన
కాలంబున మధురాహారముల జేయవలయును. వగటినిద్ర, స్త్రీసంగమము, శీతకరాహార
ములు అనువానిని వర్జింపవలయును.

—ॐ భగందరములకు రసకర్పూరయోగము ॥—

రసకర్పూర మాజ్యేన లిహే ద్భృతి భగందరమ్. 22
ముసలీ లశునం చాను హ్యారనాశేయుతం పిబేత్,

తా. రసకర్పూరమును నేతితో సేవించి వెంబడిగ నేలతాటిగడ్డలను, కెల్లులిపాయలను కలితో నూరి త్రాగిన భగందరము హరించును. (లేక తక్కులివేరుచూర్ణము, నెల్లివేళ్ళ చూర్ణము దినుసును ౪ తులములు, రసకర్పూరము ౪ తులము-ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి గూడపాలవేళ్ళరసముతో మద్దించి ౮౦ మాత్రలుజేసి ౪౦ దినములు రేపుమాపు ఆవునేతితోడ సేవించిన భగందరము, లూతప్రణము హరించును.)

❧ అపక్వభగందరచికిత్సాక్రమము ౨ ❧

స్రావ్యం రక్తం వ్రణే జాతే జలూకంవా ప్రదాపయేత్. 23

లాంగలీ కృష్ణదుత్తార విషముష్టించ లేపయేత్,

నిర్గుండాశ్శ్చ ద్రవైః పిష్టైః లేపయేద్వార్కమూలకమ్. 24

అపక్వో జీర్యతే గ్రంథీ రక్తమోక్షే కృతేఽపి వా,

తా. అపక్వమైన భగందరప్రణమున సొరకాయబుట్టులు మొదలగువానిచేగాని, లేక జలగలవలనగాని, రక్తమునుదీసి చన్నచర్లగడ్డ, నల్లఉమ్మెత్త, విషముష్టి అనువానిని నూరిగాని, లేక జిల్లేడువేళ్ళను వావిలియాకురసముతో నూరిగాని లేపనము జేసిన మానును.

❧ వాతభగందరములకు విశంగాదివటికములు ౩ ❧

విశంగేంద్రయవం కృష్ణా స్త్రిభి ర్ద్విగుణగుగ్గులుమ్. 25

త్రిపలాం గుగ్గులాంశాంచ ఘృతేన సహ మేళయేత్,

భక్షయే న్నధునా కర్షం మారుతోత్థభగందరే. 26

తా. వాయువిడంగములు, కొడిసెపాల, పిప్పళ్లు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షిగుగ్గులము, గుగ్గులమునకు సమము కరక తాండ్రయుసిరికల చూర్ణము గలిపి నేతితో మద్దించి కర్షప్రమాణమును లేనె యను పానముతోడ సేవించిన వాతభగందరము హరించును.

❧ వైత్తభగందరచికిత్స ౪ ❧

పిత్తాధిక్యే ప్రదాతవ్యో రసోఽయం రవితాండవః,

వాకుచీబిజచూర్ణంచా వ్యనుస్యాదుష్టవారిణౌ (ఆయుర్వేదే) 27

తా. పూర్వోక్తరవితాండవరసములో భావం విత్తులచూర్ణమును గలిపి ఉష్ణోదకముతో సేవించిన వైత్తభగందరము హరించును.

❧ క్షేప్తభగందరచికిత్స ౫ ❧

సంమర్ద్యాశ్చ కఫోత్తస్య దాతవ్యో రవితాండవః,

ఛాయాశుష్కం దేవదారు నిష్కార్ధం లవణం ఽలమ్. 28

పిష్ట్యా కోష్ఠజలైః పీత్వా పృథుపానేన తం జయేత్,

తా. నేలితో మర్రింబుబడిన పూర్వోక్త రవితాండవరసమును సేవించి దేవదారు చెక్కను నీడనెండించి చూర్ణముచేసి యం దర్థనిష్కములలో ఒకపలము ఉప్పుగలిపి ఉష్ణోదకానుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మ భగందరము హరించును.

—ॐ జయంత్యాదిచూర్ణము ॐ—

జయంతీంవా జయాం ఖాదే త్సద్యో హంతి త్రిదోషజమ్. 29
(అశ్వినిక లేపే)

తా. తక్కులివేరు, కూరనెల్లిచెక్క-వీనిని దంచి చూర్ణముజేసి సేవించిన త్రిదో షజ భగందరము తల్క్షణమున హరించును.

—ॐ యష్ట్యాదిలేపనము ॐ—

యష్టికాచామృతా శుంఠీ పటపత్రం పునర్నవా,
జలైః పిష్ట్యా ప్రలేపోఽయుః పిత్తోత్తేతుభగందరే. 30

తా. అతిమధురము, తిప్పలీగ, శొంఠి, మట్టియాకు, గలిజేరు-వీనినుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన వైత్తజ భగందరము హరించును.

—ॐ శ్లేష్మ భగందరమునకు కాంచన్యాదిలేపనము ॐ—

కాంచనీ ద్వి నిశా ముండి మంజిషా చ శతావరీ,
గంధకం ధాతకీపుష్పం తుల్యం లవణపంచకమ్. 31
కన్యాద్రవయుతో లేపః కఘోత్థేచ భగందరే, (ఆయుర్వేదే)

తా. దేవకాంచనము, పసపు, మూనిపసపు, బోడతరము, మంజిష్ఠ, పిల్లిపీచర, గంధ కము, ఆరెపువ్వు, పంచలవణములు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములలో నునిచి కలబంద రసముతోనూరి లేపనముజేసిన శ్లేష్మజభగందరము హరించును.

—ॐ విస్యందనతైలము ॐ—

నైంధవం చిత్రకం దంతీం పలాశం చేంద్ర వారుణీమ్.
గోమూత్రేఽష్టగుణే పచ్యా ద్ద్రావ్యమష్టావశేషితం,
క్వాథపాదం ష్టిపేత్తైలం కృష్ణాయన రజోఘృతమ్. 33
పచే త్తైలావశేషంచ తేన లేప్యం భగందరం,
అసాధ్యం సాధయత్యాశుః క్వం క్రిమికులాన్వితమ్. 34

తా. నైంధవలవణము, చిత్రమూలము, నేలదంతి, మోదుగ, పాపర-వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి ఎఱ్ఱమిదింతలు గోమూత్రము గలిపి అష్టావశే షముగ కషాయము గాచి వడియగట్టి దానికి నాలభభాగము నూనె, నూనెకు సమము

అయస్కాంతచూర్ణము, అయస్కాంత చూర్ణమునకు సమము నెయ్యిగలిపి చిక్కగ
వండి లేపనముజేసిన అసాధ్యభగందరములు, పురుగులతోగూడియుండు భగందరములు
శిఘ్రముగ హరించును.

❧ విడంగదిలేపనము ❧

విళంగం త్రిఫలచూర్ణం పిప్పలీ మధుతైలకం,
లేపాద్భగందరం హంతి క్రిమియుక్తం న సంశయః. (చుకే) 35

తా. వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు, పిప్పళ్ళు-వీనిని సమభాగములుగ దంచి
చూర్ణముజేసి తేనె, నూనె గలిపి లేపనముజేసిన క్రిములతోగూడియుండు భగందర
ములు (పులిసీరును గార్చెడి భగందరములు) నిశ్చయముగ హరించును.

❧ దార్దీకవర్తి ❧

స్నుహ్యర్కదుగ్ధ దార్దీభి ర్వర్తిం కృత్వా ప్రయోజయేత్,
భగందరవ్రణే శాంత్యై యోజ్యా నాడీవ్రణేషు చ 36

తా. బొంతజెముడుపాలు, జిల్లేడుపాలు-వీనితో మూనిపనపును నూరి వస్త్రమునకు
బట్టించి వర్తిజేసి భగందరనాడీవ్రణములయం దునిచిన భగందరములు, నాడీ వ్రణ
ములు హరించును.

❧ నిశాదివర్తి ❧

నిశాం సైంధవ సిద్ధార్థ టౌద్ర గుగ్గులు సంయుతాం,
వర్తిర్భగందరే యోజ్యా తథా నాడీవ్రణేషు చ. 37

తా. పనపు, సైంధవపలహము, తెల్లవాలు, గుగ్గిలము - వీనిని సమభాగములుగ
చూర్ణముజేసి తేనెలోగలిపి బట్టమవట్టించి వర్తిజేసి భగందరనాడీవ్రణములయం దునిచిన
భగందరములు, నాడీ వ్రణములు హరించును.

❧ శ్వానాస్థిలేపనము ❧

భూతాంకుశశస్యమూలంతు ఖరరక్తేన సంయుతం,
శ్వానాస్థి లేపనాచ్చాఘ్ర శీఘ్రం హన్యా ద్భగందరమ్. 38
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. భూతాంకుశపువేళ్ళను చూర్ణముజేసి అందు గాడిదనెత్తురుచే గలిపి కుక్క
యెముకనుజాది లేపనముజేసిన శిఘ్రముగ భగందరములు హరించును.

❧ కాలాగ్నిరుద్రరసము ❧

శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతనాగం సతుత్థకం,
జీరకం సైంధవం తుల్యం తిక్తకోశాతకీద్రవైః. 39

పిష్టం తల్లేపనాద్ధంతి భక్షణాచ్చ భగందరం,

రసఃకాలాగ్ని నామాయం ద్విగుంజం మృత్యుజి ద్భవేత్,

40

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, నాగభస్త్రము, శుద్ధిచేసినమైలు తుత్తము, జీలకఱ్ఱ, నైంధవలవణము - వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చేదు బీరాపరసముతో మర్చించి రెండుగురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొకదానిని భక్షిం చుటయేగాక లేపనమును జేయుచుండిన మృత్యుతుల్యముగనుండు భగందరము (నర్మ భగందరప్రణములు) హరించును.

— సర్వప్రణములకు రసరాట్టు —

కస్తూరీ హిమరశ్మి కుంకుమ సితా జాతీఫలం హాటకం

చాంపేయం వృష హేమబీజ విజయాయష్టి జయంతీ విషమ్.

41

ప్రత్యేకం వల్ల మానం ఘృతమధుసహితం లిహ్యమానం దినాంతే

కించిస్తూర్ఘ్నం భజంతే హరతిచ సమయే భక్షయే దిక్షుఖండాన్,

స్త్రీణాం గర్వాధికారం గమయతి సకలం వీర్యపాతం నయాతి

లింగాంతో యాతివృద్ధిం స్థిరతరవపుషాం స్తంభకృద్యోగినిభగ్నమ్.

సర్వాంగం సంధివాతం బహువిధప్రణతా గ్రంథిలూతా స్ఫుటంతి

పూయం దుర్గంధలూతా స్రవతిచ బహుళం తీవ్రదుఃఖేనయుక్తం,

దాహంమోహంచ తృష్ణాంత్యయక్రిమి కృశతాంషీనసం పాండురోగాన్

గుల్మార్ధానంచ శూలాగ్రహణి గుడ రుజం కుష్ఠరోగం నిహంతి.

43

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. కస్తూరి, పచ్చకర్పూరము, కుంకుమపువ్వు, కుచదార, జాజికాయ, స్వర్ణ భస్త్రము, నాగకేసరములు, డొప్పడోలుగడ్డ, ఉష్ణైత్తవిత్తులు, గంజావిత్తులు, యష్టి మధుకము, తక్కులివిత్తులు, శుద్ధిచేసిననాభి - వీనిని దినుసును వల్లప్రమాణముచొప్పున ఖల్వములోనునిచి (రసకర్పూర మొకభాగము గలిపి మర్చించి ౨ వీసములు రస కర్పూర ముండునటుల) మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేతితోగాని, లేక తేనెతో గాని, ౪ మండలములు సేవించిన సర్వాంగ సంధివాతము, బహువిధ ప్రణములు, గ్రంథులు, లూతపగిలి చీముగారుట, దుర్గంధమైన లూత, అధికముగ చీముగారుట, కడుదుఃఖము, దాహము, మోహము, దష్టి, త్వయము, క్రిములు, శరీరకృశత్వము, పీనస, పాండువు, గుల్మము, ఆర్ధానము, శూల, గ్రహణి, భగందరము, కుష్ఠపు - వీనిని హరింపంజేయును. మఱియు దీనిసేవనవలన నొకింత మూర్ఛగలిగిన దానినివారణార్ధమై చెఱుకుతుంటును భక్షింపవలయును. మఱియు దీనిని సేవించెడివాఁడు దృఢశరీరిగ

నుండిన కడువీర్యస్తంభనము గలవాడై స్త్రీలతోరమించి వారిగర్వమును హరింపం జేయుటయేగాక వృద్ధిజెందిన లింగముగలవాడై యోనిని భగ్నముసేయును. (వధ్యము- పగటియందు ఆవుచల్లతోగూడియుండు అన్నమును, రాత్రియందు ఊరాన్నమును చప్పిడివంటకమును సేవింపవలయును.)

❧ ప్రణాంతకరసము ❧

దరదంచైకభాగంతు పద్యభాగంచాపి గంధకం,
సూతరాజేనచైకేన తదర్థం మృతనాగకమ్. 44

హంసపాదిరనైర్వర్ణ్యం పుటమేకంచ చూర్ణితం,
గుడాజ మరిచం మిశ్రం ప్రాతఃకాలేచ సేవయేత్. 45

ప్రణ కీటక కుష్ఠాని మండలానిచ నాశయేత్,
ప్రణరాజఇతిఖ్యాతో దుష్టప్రణహరఃపరః. (ఆయుర్వేదే) 46

తా. శుద్ధిజేసినఇంగిలీకము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసినగంధకము ౬ భాగములు, శుద్ధిజేసినరసము ౧ భాగము, నాగభస్మము ౪ భాగము - ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి హంసపాదియాకురసముతో మద్దించి మాత్రలుజేసి యెండించి కుప్పెలో నునిచి లఘు పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముజేసి పూటకు ౮ చిన్నముల యెత్తును ౪ మండలములు బెల్లము, ఆవునెయ్యి, మిరియపురూర్ణము అనువానియనుపానముతోడ ప్రాతఃకాలమున సేవించిన ప్రణములు, క్రిములు, మండలకుష్టువు, దుష్టప్రణములు హరించును. (వధ్యము - చప్పిడివంటకము, పాలన్నము-వీనిని భుజింపవలయును.)

❧ యోగరాజగుగ్ధలము ❧

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చవ్య చిత్రక నాగరైః.
పాతా విశం గేంద్రయవైః హింగు భార్గీ వచాన్వితైః. 47

స్వపాలివిషా జాడీ జీరకై రేణుకాయుతైః,
గజకృష్ణాజమోదాచ కటుకామూర్వమిశ్రితైః. 48

పచుభాగాన్వితై రేతై స్త్రిఫలా ద్విగుణాన్వితైః,
త్రిఫలాసహితై రేతై స్సమభాగంచ గుగ్ధులమ్. 49

ఏతచ్ఛార్ద్రకృతం శ్లక్ష్యం షఢునాచ పరిపుతం,
యోగరాజ ఇతిఖ్యాతో భక్షయే తస్మైతదర్థితః.
అర్కాని వాతగుల్మంచ పాండు శోభ మరోచకం,
నాభిశూల ముదావర్తం ప్రమేహం వాతశోణితమ్. 51

కుష్ట క్షయ మపస్తారం హృద్రోగం గ్రహణీగదం,
మహాచ్ఛాయస్త్విమాంద్యంచ శ్వాస కాస భగందరమ్.

52

సంతతాభ్యాసయోగేన వలీపలితనాశనం,

రేతోదోషం యోనిదోషం సర్వదోషం వినాశయేత్.

53

తా. పిష్టభృ, మోడి, చెవ్యము, చిత్తమూలము, శొంఠి, శిరుబొద్ది, వాయు విడంగములు, కొడిసెవిత్తులు, ఇంగువ, గంటుభారంగి, వస, తెల్లవాలు, అతివస, జాజి కాయ, జీలకఱ్ఱ, రేణుకలు, గజపిప్పలి, ఓమము, కటుకరోహిణి, చాగదుంపలు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు త్రిఫలచూర్ణము, వీనికన్నిటియెత్తు శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షిగుగ్గిలము గలిపి బాగుగ చూర్ణముచేసి తేనెపొసిత్త్రొక్కి తానికాయలంతమాత్రముచేసి ౪ మండలములు ప్రాతస్నాయంకాలములయందు సేవించిన అర్యస్సు, వాతగుల్మము, పాండువు, శోఫలు, ఆరుదీ, నాభిశూల, ఉదావర్తము, ప్రమేహములు, రక్తవాతము, కుష్టువు, క్షయము, అపస్తారము, హృద్రోగము, గ్రహణి, అగ్నిమాంద్యము, శ్వాసము, కాసము, భగందరము, ముదిమి, శుక్రదోషము, యోని దోషము మొదలగు సర్వదోషముల హరింపజేయును. (మఱియు దీనిని చిన్నమెత్తు సిందూరము, పావుసేరు నక్కపీటాకురసము, ౧ తులము మిరియపుచూర్ణము అనువాని యను పానముతోడగాని, పావుసేరు డొమ్మడోలుగడ్డరసము, ౧ తులము మిరియపు చూర్ణము, చిన్నమెత్తు సిందూరము అనువాని యనుపానముతోడగాని ౪ మాసములు సేవించిన భగం దరవ్రణములు మానును.)

❖ వ్రణలక్షణము ౭ ❖

ఏకదేశోత్థిత శ్శోభో ప్రణానం పూర్వలక్షణం,

పద్విధస్వాస్త్వ త్పుంశకస్సర్వరక్తాగంతునిమి త్తజః.

54

శోథాః షడేతే విజ్ఞేయాః పాగుక్తై శ్శోభలక్షణైః,

విశేషః కథ్యతే తేషాం పక్వాపక్యవినిశ్చయే.

(ఆయుర్వేదే)

తా. వ్రణము జనించుటకు ముం దేదైన నొకచో వాపుజసించి వాత, పిత్త, క్షేప్త, నన్నిపాత, రక్త, అగంతుకభేదములవలన నాణువిధంబులు గలదిగనై పూర్వోక్త శోఫలక్షణయుక్తంబై యుండును. అట్లగుటంజేసి వానిపక్వాపక్వాద్యవస్థల నిశ్చయించుటకు దగిన విశేషలక్షణంబుల వచియించెదను.

❖ వ్రణపాకలక్షణము. ౮ ❖

విషమం పచ్యతే వాతా త్పిత్తోత్థశ్చాచిరంచిరం,

కఫజః పిత్తవచ్చోభో రక్తాగంతుసముద్భవః.

తా. వ్రణము వాతదోషమువలన విషమపాకము (అనఁగా కొన్నిస్థలముల చుడి

పగడకుండుట) గలదిగనుండును. పితృదోషమువలన శిశువుగ వండును. కథదోషము వలన చిరకాలముమీఁద వండును. రక్త ఆగంతుక దోషములవలన పితృమువలెనే శిశువు ముగ వండును.

— ౭౭ అపక్ష్వప్రణలక్షణము ౭౭ —

మందోష్ఠతాల్పశోభత్యం కాఠిన్యం త్వక్సవర్ణతా,
మందవేదనతాచైవ శోభానా మామలక్షణమ్.

57

తా. వాపువుదాఁగిన నొకింత యుష్ణంబుగనుండుట, ఒకింతవాపు జనించి కఠినం బుగనుండుట, ఛాయ వివర్ణము గావండుట, ఒకింతపోటుగలిగియుండుట-ఇవియన్నియు అపక్ష్వప్రణలక్షణంబులని తెలియవలయును.

— ౭౮ పశ్యమానప్రణలక్షణము ౭౮ —

దహ్యతే దహనేనేవ ఔరేణేవచ పచ్యతే,
పిషీలికాగణేనేవ దశ్యతే చిద్యతే తథా.

58

భిద్యతేచైవ శస్త్రేణ దండేనేవచ తాడ్యతే,
పీడ్యతే పాణినేవాంత స్సూచీభిరివ తుద్యతే.

59

సోషాచోషో వివర్ణస్స్యా దంగుళేవవాపాత్యతే,
ఆసనే శయనే స్థానే శాంతిం వృశ్చికవిధవత్.

60

నగచ్ఛే దాతతశ్శోభో భవే దాద్ధానవస్త్రీవత్,
జ్వరస్తృష్టారుచిశ్చైవ పశ్యమానస్యలక్షణమ్.

61

తా. ప్రణము పక్ష్యంబగుచుండ అగ్నితో గాల్చబడినటుల వుండుట, ఔరము నునిచినటుల చినుచినులాడుట, చీనులు గొరికినటుల నొచ్చుట, లేక శస్త్రముతోఁచేదింపం బడినటులగాని, చీల్చింబడినటులగాని, లేక కఱ్ఱతో గొట్టబడినటులగాని, లేక చీలితో బిసుకంబడినటులగాని, లేక లోపల సూదులతో బొడువంబడునటుల గాని వేదనగలవై తాపముతోఁగూడియుండుట, అగ్నితో వేయించబడినటుల పీడగలుగుట, వర్ణముమారుట, వ్రేళ్ళతో జేల్చింబడినటులండుట, కూర్చుండునపుడు, పరుండునపుడు, నిలువంబడియుం డునపుడు లేలుగుట్టినటుల వేదనగలిగి ఎల్లపుడు శమింపకుండుట, వాపుబుట్టవలన నీడు వఱబడిన వస్త్రీవలై జ్వరము, దప్పి, అరుచి అనువానియుక్తంబైయుండుట-ఈలక్షణంబు లు గలవి పశ్యమానప్రణముని తెలియవలయును.

— ౭౯ పక్ష్వప్రణలక్షణము ౭౯ —

వేదనోపశమ శ్శోభో లోహితోఽల్పో నచోన్నతః,
ప్రాదుర్భావో వలీనాంచ తోదః కంఠా ర్దుహర్దుహః.
ఉపద్రవాణాం ప్రశమో నిమ్నతా స్ఫుటనం త్వచః,

62

వస్తావివాంబుసంచార స్వాస్య చోఘోఽంగుళిపీడితే.

63

పూయస్య పీడయత్యేక మంతమంతేచ నీడితే,

భక్తాకాంతౌ భవేచ్ఛైవ శోభానాం పక్వలక్షణమ్.

64

తా. వేదనశమించుట, వాపెట్టినై యొకింత ప్రసరించుట, శ్రుంగుట, పొడిచినటు లుండుట, పలుమారు దురదగలుగుట, పిత్తమువలన గలిగిన దాహోద్యుష్ప్రవములు శమించుట, వాపునందు పల్లముపడుట, చర్మముపగులుట, వాపును నేలతో నదిమినవస్థియందుండునీటివలె చీము యిటునటు చలించుట, అవయవముయొక్క యొక ప్రచేశమునణచిన చీము లోనికేగుట, ఆన్నమునం దిచ్చగలుట-ఈలక్షణములవలన వ్రణము పక్వమైన దని తెలియవలయును.

❖❖ దోషత్రయసంబంధ ప్రణాపాకము. ❖❖

సర్వేఽనిలాద్రుగ్నవినానపిత్తం పాకఃకఫంవాపివినానపూయః,

తస్మాద్దినర్వేపరిపాకకాలే పచంతి శోభాస్త్రిభిరేవదోషైః.

65

తా. వాతములేకనే పొట్టును, పిత్తములేకనే దాహంబును, కఫములేకనే చీమును గలుగనేరదు. కావున సర్వశోఫలు పరిపాకకాలంబున త్రిదోషయుక్తంబైపండును. (రక్తపాక లక్షణంబై ట్లనిన—శ్లో. “కఫజేషుచ శోభేషు గంభీరం పాక మేత్యసృక్, పక్వం స్నిగ్ధం తతస్పృష్టం యత్రస్యాత్మిన్నశోఫతా, త్వక్సావర్ణ్యం రుజోఽల్పత్వం ఘనస్పర్శిత్వ మశ్వవత్, రక్తపాకమితి బ్రూయాత్తం ప్రాజ్ఞో ముక్తనంశయః.” అనగా కఫజువ్రణములయందు రక్తము గూఢముగ పాకముచెందుట, పక్వమైన పిడప నునుపుగ నుండుట, వ్రణము స్పష్టముగ ద్రవించుట, వివర్ణము గాకుండుట, ఒకింతవేదనగలుగుట, తాఁకిన తాయినవలె నుండుట-ఇవి రక్తపాకలక్షణము లని వైద్యపేత్తలు నిస్సంశయముగ వచించెదరు.)

❖❖ పూయానిర్గమనపరిణామము ❖❖

కక్షంసమాసాద్యయథైవవహ్ని ర్వాయీగరితస్సందహతి ప్రసహ్య,

తథైవపూయోప్యవినిస్సృతోహిమాంసంసీరాస్సన్నియుచఖాదతిహ.

తా. అగ్ని వాయువుసహాయముచే పొదరిల్లుచు భస్మముజేయుచందంబున, చీము వెలిబడకుండుటచే వ్రణము తపించి మాంసము, సిరలు, స్నాయువులు అను వానిని భక్షించును.

❖❖ వ్రణవైద్యగణదోషము ❖❖

ఆమం విదహ్యామానంచ సమ్యక్పక్వంచ లక్షణైః,

జానీయాత్సభవే ద్వైద్య శ్శేషాత్తస్కరవృత్తయః.

67

తా. ప్రణమయొక్క యపక్వ, పచ్చమాన, పాకావస్థల బాగుగ నెఱుంగు వాడే వైద్యుడు. తక్కినవారలు తస్కరవ్యాపారులని తెలియందగును.

—ॐ అనిశ్చితప్రణవైద్యదోషము ॐ—

యశ్చింత్యానుమజ్ఞానా ద్యశ్చ పక్వ ముపేక్షతే,
శ్వపచావివ మంతవ్యా తా వనిశ్చితకారిణౌ.

68

తా. అజ్ఞానమువలన నపక్వముగనుండు ప్రణము పక్వమైనదని యెఱింగి భిన్నపఱచెడి వైద్యుడును, లేక పక్వమైయుండు ప్రణము నుపేక్షించెడి వైద్యుడును చండాలురతో సమానులని తెలియవలయును.

—ॐ శారీరప్రణభేదము ॐ—

ద్విధా ప్రణః పరిజ్ఞేయ శ్శారీరాగంతుభేదతః,
దోషైరాద్యస్తయోరన్య శ్శస్త్రాదిక్షతసంభవః.

69

తా. ప్రణము శారీర, ఆగంతుక భేదములవలన రెండువిధంబులు. అందు మొదటిది యగు శారీరమును ప్రణము వాతాదిదోషములవలన జనించును. రెండవదియగు ఆగంతుక ప్రణము శస్త్రాదులగాయమువలన గలుగును.

—ॐ వాతకప్రణలక్షణము ॐ—

స్తబ్ధః కఠినసంస్పర్శో మందస్రావో మహారుజః,
తుద్యతే స్ఫురతి శ్శ్యావో వ్రణో మారుతసంభవః.

70

తా. జడముగ నుండుట, తాఁకిన కఠినముగ నుండుట, కొంచెముగ స్రావము, మిక్కుటముగ పోట్లు గలుగుట, పొడిచినటులు వేదనతో గూడియుండుట, స్ఫురించుట, నల్లగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలది వాతప్రణమని తెలియవలయును.

—ॐ ప్రైతికప్రణలక్షణము ॐ—

తృష్ణా మోహ జ్వర క్లేద దాహ దుష్టావదారణైః,
ప్రణం పిత్తకృతం విద్యా ద్గంధై స్సాన్నివైశ్చపూలికైః.

71

తా. దశ్పి, మోహము, జ్వరము, చెయ్య, తాపము గలుగుట, చీల్చబడినటులు వేదన గలుగుట, కంపువేయుట దుర్గంధముగ స్రావము గలుగుట - ఈలక్షణములు గలది పిత్తప్రణమని తెలియవలయును.

—ॐ కఫజప్రణలక్షణము ॐ—

బహుపిచ్ఛగురుస్నిగ్ధ స్త్రిసితో మందవేదనః,
పాండువర్ణోఽల్పసంక్లేదీ చిరపాకీ కఫోద్భవః.

72

తా. కడుజిగుటగ, జడముగ, దట్టముగ, నిశ్చలముగ, మందవేదన గలదిగ, తెల్లని

వర్ణము గలదిగనుడుట, కొంచెముగ స్రావముగలుగుట, దీర్ఘకాలముమీఁద పండుట - ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజవ్రణమని తెలియవలయును.

— ౭౩ రక్తజ, ద్వంద్వజవ్రణలక్షణము ౭౩ —

రక్తో రక్తస్రవీరక్తాద్విస్త్రిజస్యాన్తదన్వయైః.

73

తా. రక్తవర్ణముగలరక్త రక్తమును స్రవించుచేయుచుండువ్రణము రక్తజవ్రణ మనబడును. ఏకదోష రక్తసంబంధములవలన జనించునది ద్వంద్వజవ్రణమనియుద్విదోష రక్తసంబంధములవలన జనించునది సన్నిపాతజవ్రణమనియు చెప్పబడును.

— ౭౪ సుఖవ్రణలక్షణము ౭౪ —

త్వజ్ఞాంసజ స్సుఖే దేశే తరణస్యానుపద్రవః,

ధీమతోఽభినవః కాలే సుఖసాధ్య స్సుఖప్రణః.

74

తా. చర్మము, మాంసము, మర్మరహితస్థలములు అనువానియందు జనించి జ్వర తృష్ణాద్యుపద్రవరహితంబై యావనము, యుక్తాయుక్తవివేకజ్ఞానము గల పురుషులకు హేమంత, శిశిరకాలములయందు జనించినదియై యుండు నూతనవ్రణము సుఖవ్రణమని తెలియందగును. ఇదిసుఖసాధ్యంబు.

— ౭౫ కృచ్ఛ్రసాధ్యసాధ్యలక్షణము ౭౫ —

గుణైరన్యతమైర్హీన స్తతః కృచ్ఛ్రో వ్రణస్తృతః,

సర్వైర్విహీనో విజ్ఞేయ స్సోఽసాధ్యోనిరుపక్రమః.

75

తా. పూర్వోక్త “త్వజ్ఞాంసజేత్వాది” శ్లోకోక్తగుణములలో తక్కువగనుండు గుణములంగల వ్రణము కష్టసాధ్యంబనియు, సర్వగుణరహితంబైయుండువ్రణ మసాధ్యం బనియు తెలియవలయును. ఇట్టి యసాధ్యవ్రణములకు జీకిత్సచేయందగదు.

— ౭౬ దుష్టవ్రణలక్షణము ౭౬ —

పూతిపూయాతిదుష్టా సృక్రాస్యతృగీ చిరస్థితిః,

దుష్టవ్రణోఽతిగంధాః శుద్ధలింగవివర్యయః.

76

తా. దుర్గంధముగ చీమును, చెడినరక్తమును స్రవించుచేయుచు దీర్ఘకాలమువఱ కువైన నుబ్బుగ, లోన బోలుగ నుండినదియై అసహ్యమైనగంధము, వికారమైనవర్ణస్రావ వేదనాయుక్తంబై శుద్ధవ్రణలక్షణవిహీనంబై యుండునది దుష్టవ్రణమని తెలియవల యును.

— ౭౭ శుద్ధవ్రణలక్షణము ౭౭ —

జిహ్వతలాభోఽతిమృదు శ్శృణ్వసీన్ధిగోఽల్పవేదనః,

శుచ్యవస్థో నిరాస్రావ శుద్ధో వ్రణఇతి స్మృతః.

77

తా. నాలుకయొక్క వైభాగమువంటి కాంతిగలదిగ, కడుమృదువుగ, సున్నగ, స్నిగ్ధముగ నుండినదియై అల్పవేదనాయుక్తమై ఉబ్బుమొదలగునవి లేక పొక్కులతో దోషరక్తాదిస్రావరహితంబై యుండునది శుద్ధవ్రణ మని తెలియవలయును.

❖ ప్రణరోహణలక్షణము ❖

కపోతవర్ణప్రతిమా యస్యాంతాః క్లేదఙ్గరితాః,
స్థిరాశ్చపిటికావంతో రోహతీతతమాదిశేత్.

78

తా. చుట్టూ పావురపిట్టవర్ణముతో సమానంబై *క్లేదరహితంబై పగులక వ్యాప్తంబై యుండువ్రణము బాగుగ మొలుచు నని తెలియవలయును.

❖ బాగుగ తేలినవ్రణలక్షణము ❖

రూఢవర్తానమద్గ్రంథి మశూన మరుజ వ్రణం,
త్వక్సవర్ణం సమతలం సమ్యగూఢం తమాదిశేత్.

79

తా. ముఖము బాగుగ నగుపడుట. కరువువై నుబ్బు, వాపు, పోట్లు లేకుండుట, చర్మముతో సమానవర్ణము గలదిగ నుండుట, నాలుకతోగాని అరచేతితోగాని సమానముగ నుండుట - ఈలక్షణములు గల వ్రణము బాగుగ పండి తేలినదనియు తెలియవలయును.

❖ ప్రణకృచ్ఛసాధ్యలక్షణము ❖

కుష్ఠీనాం విషజుష్టానాం శోషితాం మధుమేహీనాం,
వ్రణాః కృచ్ఛ్రేణ సిధ్యంతి యేహంచాపి వ్రణేవ్రణాః.

80

తా. కుష్ఠపు, విషము, క్షయరోగము, మధుమేహముగల పురుషునికి జనించిన వ్రణము కష్టసాధ్యము. మఱియు వ్రణముపై మఱియొక వ్రణము జనించిన నదియును కష్టసాధ్యంబు.

❖ సాధ్యసాధ్యవ్రణలక్షణము ❖

వసాం మేదోఽథమజ్జానం మస్తులుంగంచ యస్సవేత్,
ఆగంతుజో వ్రణస్సిధ్యే న్నసిధ్యే ద్దోషసంభవః.

81

తా. క్రొవ్వు, మేదస్సు, మజ్జ, మస్తకస్నేహము - వీనిని వెడలింపజేసెడి వ్రణము ఆగంతుకజనితంబై యుండిన సాధ్యంబు; దోషజనితంబైయుండిన ససాధ్యంబు.

❖ అసాధ్యవ్రణలక్షణము ❖

మద్యాగుర్వాజ్య సుమనః పద్మ చందన చంపకైః,
సుగంధా దివ్యగంధాశ్చ ముమూర్షాణాం వ్రణాస్తృతాః.

82

తా. మద్యము, ఆగురు, నెయ్యి, పుష్పము, కమలము, చందనము, సంపంగి పువ్వు, లేక చమత్కారిక పారిజాతాదిక పుష్పము అనువానియొక్క సువాసనను వెడలించుండేయుచుండు వ్రణమువలన రోగి మృతి జెందునని తెలియవలయును.

యేచ మర్తసు సంభూతా భవం త్యత్యర్థవేదనా,
దహ్యాంతే చాంతరత్యర్థం బహిశ్శీతాశ్చ యేవ్రణాః. 83

దహ్యాంతే బహిరత్యర్థం భవం త్యంతశ్చ శీతలాః,
ప్రాణ మాంస క్షయ శ్వాస కాసారోచకపీడితాః. 84

ప్రవృద్ధపూయరుధిరా వ్రణా యేషాంచ మర్తసు,
క్రియాభి సృమ్యగారభా నసిద్ధ్యంతిచ యేవ్రణాః. 85

వర్జయేదేవ తా వైద్యస్సంరక్ష న్నాత్సనో యశః, (మతాంతరే)

తా. మర్తస్థానమున జనించి కడువేదన గలుగఁజేయుచుండు వ్రణంబును, లోనతాపము, వెలపట శీతలముగల వ్రణంబును, వెలపట తాపము లోన శీతలముగల వ్రణంబును, బలమాంసములు క్షయించి శ్వాసము, దగ్గు, ఆరోచకము అనువానితో గూడి విశేషపీడను గలుగఁ జేయుచుండు వ్రణంబును, మర్తస్థానమునందు జనించి చీమును, రక్తమును మిక్కిలిమటుగ గార్చుచుండు వ్రణంబును, బాగుగ జీకిత్యజేయఁ బడియు సాధ్యముగాకుండు వ్రణంబును యశస్సును గోరెడువైద్యుఁడు వర్జింపవలయును.

❧ వ్రణావచారము ❧

వ్రణే శ్వయంధు రాయాసా త్సచ రాగశ్చ జాగరాత్. 86
తాచ రుక్చ దివా స్వాపా త్తాశ్చ మృత్యుశ్చ మైథునాత్,

తా. ఆయాసమువలన వ్రణమునందు వాపును, జాగరణమువలన వాపును, ఎఱుపువర్ణమును, వగటియందు నిద్రించుటవలన వాపును ఎఱుపువర్ణమును పోట్లును, మైథునమువలన వాపును, ఎఱుపువర్ణమును, పోట్లును మరణమును గలుగఁజేయును.

❧ వ్రణివర్జ్యద్రవ్యములు ❧

ఆప్లు దధిచ శాకంచ హూంసమాసూపవారిజమ్. 87
జీరం గురూణిచాన్నాని వ్రణీతు పరివర్జయేత్,

(మాధవనిదానే)

తా. పులుసు, పెరుగు, ఆకుకూరలు, జలజంతుమాంసము, జీలకఱ్ఱ, గురుకరాన్నములు - వీనిని వ్రణరోగముగలవారు వర్జింపవలయును.

❧ వాతవ్రణమునకు మాతులుంగాది లేవనము ❧

మాతులుంగాన్నిమంథౌచ సురదారుమహాషధమ్. 88

అహింసాచైవ రాస్మాచ ప్రలేపో వాతశోఽపహః,

తా. మాదీఫలము, కూరనెల్లి, దేవదారు, శొంఠి, నారంజి, సన్నరాన్నము - వీనిని నూరి వ్రణమునందు లేపనముజేసినను, లేక వర్తిజేసి నెక్కించినను, వాతవ్రణము మానును.

— ౧౭ గంభీరవ్రణమునకు అభయాదిలేపనము ౧౭ —

అభయా త్రివృతా దంతీ లాంగలీ మధు సైంధవః.

89

సుషవీపత్ర ధత్తూర కర్ణమోట కు లేరకాః,

పృథగేతే ప్రలేవేన గంభీరవ్రణశోషణాః.

90

తా. కరక్కాయ, తెగడ, నేలదంతి, చెన్నచర్లగడ్డ, లేనె, సైంధవలవణము, కాకరాకు, ఉమ్మెత్తాకు, కర్ణమోట; గగ్గెరాకు - వీనిలో దేనినేని నూరి లేపనము జేసిన గంభీరవ్రణము శోషించును.

— ౧౮ మనశ్శిలాదిలేపనము ౧౮ —

మనశ్శిలా సమంజిష్ఠా సలాత్మా రజనీద్వయం,

ప్రలేప స్సఘృత తౌద్ర స్త్వగ్విశుద్ధికరస్తన్మృతః.

91

తా. మణిశిల, మంజిష్ఠ, లక్క, పనపు, మానిపనపు - వీనిచూర్ణమును నెయ్యి, లేనె అనువానిలో గలిపి లేపనముజేసిన చర్మము శుద్ధింబగును.

— ౧౯ వ్రణక్రిములకు కరంజాదిలేపనము ౧౯ —

కరంజారిష్టనిర్లంఘీ రసోహన్యా ద్వృణక్రిమీన్,

తా. క్రాసుగ, వేప, వావిలి - వీనిరసముల లేపనముచేసిన వ్రణము, క్రిములు హరించును.

— ౨౦ పటోలాదికషాయము ౨౦ —

పటోలీ నింబపత్రాణాం క్వాథ స్సంతుశనే హితః.

92

తతస్సంరోపణే శస్త్ర స్థిలానాం మధుకాస్త్వితః,

తా. చీటిపొట్ల, వేపాకు-వీనికషాయముతో వ్రణముల గడుగుట ప్రశస్తము. మఱియు నువ్వులకల్కములో లేనె గలిపి లేపనముజేసిన వ్రణములు కుదురుగట్టి మానును.

— ౨౧ చిరబిల్వాదిలేపనము ౨౧ —

చిరబిల్వ స్తథాదంతీ చిత్రకో హయమారకః,

కపోత కంక గృధ్రాణాం మలలేవేనదారణమ్.

93

తా. క్రాసుగ, చిత్రమూలము, దంతి, గన్నేరు అనువానివేళ్ళనుగాని, లేక,

పాపురసిట్ట, రాపులుగు, గడ్డ అనువానిమలమును గాని లేవనము జేసిన వ్రణము పగులును.

—ॐ దంతీమూలాది లేవము १८—

దంతీమూలక చిత్రత్వ క్నుహ్యార్కపయసా గుడః,
భల్లాతకాస్థికాసీన సైంధవైద్ధారణస్తనృతః.

94

తా. దంతిపేరు. చిత్రమూలపుపట్ట, బొంతజముడుపాలు, జిల్లేడుపాలు, బెల్లము, జీడివిత్తులు, అన్నభేది, సైంధవలవణము - వీనిని నూరి లేవనముజేసిన వ్రణము పగులును.

—ॐ యవాది లేవము १९—

యవ గోధూమ చూర్ణంచ సత్కారం దారణం పృథక్,
హరిద్రా భస్మ చూర్ణాభ్యాం ప్రలేపో దారణః పరః.
అజవిట్టారమృజ్యంచ ప్రలేపో వ్రణదారణః,

95

తా. యవలు, గోధుములు - వీనిపిండిలో త్కారముగలిపి లేవనముజేసినను, లేక పసపు మసిలో నున్నముగలిగిగాని, లేక మేకపెంటికలబూడిద త్కారములో సాంబర లవణముచుజేర్చిగాని, లేవనముజేసినను వ్రణము పగులును. ఇది కడుశ్రేష్ఠంబు.

—ॐ ప్రతౌళనము २०—

తతః ప్రతౌళనే క్వాథః పటాలీ నింబపత్రజః.

96

ఆనిశుద్ధే విశుద్ధే తు స్యగ్రోథాదిత్యగుద్భవః,
పంచమూలీ ద్వయం వాతే స్యగ్రోథాదిశ్చ వైత్తికే.

97

ఆరగ్వథాదికో యజ్వః కఫజే సర్వకర్తను,

తా. వ్రణమును చేలిపొట్ట, వేపాకు అనువానికహాయముతోడను, శుద్ధ అశుద్ధవ్రణములను మట్టి మెదలగువాని పట్టలకహాయముతోడను, వాతవ్రణమును దశమూల కహాయముతోడను, పిత్తవ్రణమును మట్టి మొదలగువానిపట్టల కహాయముతోడను, కఫవ్రణముచు రేల మొదలగువాని కహాయముతోడను గడుగవలయును.

—ॐ శోధనరోపణవిధి २१—

తిల సైంధవ యష్ట్యాహ్వ నింబపత్ర నిశాయుతైః.

98

త్రివృత్తధుయుతైః పిప్లైః ప్రలేపో వ్రణశోధనః,

తిలకల్క స్ఫలవణో ద్వేహరి ద్రే త్రివృద్భుతమ్.

99

మధుకం నింబపత్రాణి లేపస్సస్య ద్వీణశోధనః,

తా. నువ్వులు, సైంధవలవణము, అతిమధురము, వేపాకు, పసపు, మ్రానిపసపు, డ - వీనిని చూర్ణముజేసి లేనెతో మర్దించి లేపనముజేసిన వ్రణము శుద్ధంబగును. కియు నువ్వులకల్కములూ, ఉప్పు, పసపు, మ్రానిపసపు, తెగడ, అతిమధురము, కాకు అనువానిచూర్ణమును నేతిని గలిపి లేపనముజేసిన వ్రణము శుద్ధంబగును.

—౧౭ దుష్టవ్రణలేపనము ౧౭—

నింబ కోలకపత్రాణి లేపస్నాస్య ద్వ్యణశోధనః. 100

నింబపత్ర తిలైః కల్కో మధునా కృతశోధనః,
నింబపత్రం తిలా దంతీ త్రివృత్తైస్సంధవమాక్షికమ్. 101

దుష్టవ్రణప్రళమనో లేప శోధనకేసరీ,

తా. వేపాకు, రేగాకు అనువానినిగాని, నువ్వులకల్కములూ వేపాకుచూర్ణము, లేనెను గలిపిగాని, లేక వేపాకు, నువ్వులు, దంతిపేరు, తెగడ, సైంధవలవణము అనువానిని లేనెలూ గలిపిగాని లేపనముచేసిన దుష్టవ్రణము శమించును.

—౧౮ నింబాదిశోధనము ౧౮—

నింబపత్ర మధుభ్యాంతు యుక్త స్సంశోధన స్త్వన్మతః. 102

ఏకంవా శారిబామూలం సర్వవ్రణవిశోధనం,

తా. వేపాకు, లేనె - వీనిని నూరి లేపనముచేసినను, లేక సుగంధిపాలవేరును శారి లేపనము చేసినను సర్వవ్రణములు శుద్ధంబు లగును.

—౧౯ పారదాదిమలహరఘృతము. ౧౯—

రస గంధకయో శుచ్చార్ణం తత్సమం మర్దశంఖకమ్. 103

సర్వతుల్యంతు కంపిల్లం కించి త్తుత్థసమన్వితం,
సర్వం సంమేళయే ద్దత్వా ఘృతం సర్వచతుర్థణమ్. 104

పిచుష్టుతం ప్రదాతవ్యం దుష్టవ్రణనిషాదనం,
నాడీప్రణహరంచైవ సర్వవ్రణనిషాదనమ్. 105

యేవ్రణా సప్రశామ్యంతి భేషజానాం శతేనచ,
అనేనతే ప్రశామ్యంతి సర్పిషా స్వల్పకాలతః. (ఆయుర్వేదే) 106

తా. రసము, గంధకము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములూ నునిచి కాటుకవలె శారి దానికి సమముగ ముదారుసింగును గలిపి మర్దించి వీనికన్నిటికి సమముగ కంపిల్లము, కింత మైలుతుత్థముగలిపి బాగుగనూరి దానికి నాలుగింతలునెయ్యిగలిపి దానిలోప్రత్తిని డిపి వ్రణముపై నునిచిన దుష్టవ్రణము శుద్ధంబగుటయేగాక నాడీవ్రణములు, సర్వ వ్రణములను నశింపంజేయును. మఱియు ననేకౌషధములవలనసగా శాంతిచెందకుండునట్టి వ్రణం బీఘృతమువలన స్వల్పకాలములూ శాంతిచెందును.

❧ రసాదిస్ఫుటము ❧

రస గంధక సిందూర రాశ కంపిల్ల ముద్ధకం,
తుత్తం ఖాదిరకం చూర్ణం సర్వం ఘృతచతుర్థణమ్. 107

యుక్త్యా సంమేళ్య పిచునా ప్రణేదేయం విజానతా,
సర్వప్రణప్రశమనం ఘృతమేతన్న సంశయః. 108

తా. రసము, గంధకము, సిందూరము, సర్జరసము, కంపిల్లము (గుగ్గిలము), ముదా రసింగు, మైలుతుత్తము, కాచు-వీసిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి నాలుగింతలు నెయ్యి గలిపి దానిలో ప్రత్తివద్ది ప్రణమువై వైచిన సర్వప్రణములు నిశ్చయముగ హరించును.

❧ హస్తదంతలేపనము ❧

హస్తదంతం జలే ఘృష్టం బిందుమాత్రప్రలేపనం,
అత్యంతకఠినేచాపి శోఫే పాచనభేదనమ్. 109

తా. ఏనుగుదంతము నుదకముతో నూరి యందొకబిందువును ప్రణముయొక్క ముఖమువై నునిచిన కడుకఠినముగ నుండు ప్రణము పండి పగులును.

❧ విడంగాదిగుగ్గులుపటికములు ❧

విడంగ త్రిఫలా వ్యోష చూర్ణం గుగ్గులునాసమం,
సర్పిషా వటికాః కుగ్గ్యా త్వాదే ద్వాహితభోజనః. 110

దుష్టప్రణాపచీ మేహ కష్ట నాడీ విశోధనః,

తా. వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు - ఇవి సమభాగములు, వీసికన్నీటికి సమము శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము ఇటుల వీసి నెల్ల నేకముచేసి ఖల్వములో నునిచి నేతితో మర్చించి యుంటలుచేసి ష్డ్యముగనుండి నేవింపుచుండిన దుష్టప్రణము, అపచి, మేహము, కష్టవు, నాడీప్రణము-వీసిని హరింపజేయును.

❧ అమృతాదిగుగ్గులము ❧

అమృతా పటోలమూల త్రికటు త్రిఫలాక్రమిఘ్నానాం,
కృత్వా సమభాగచూర్ణం తత్త్వల్యో గుగ్గులుర్యోజ్యః. 111

ప్రతివాసరమేకై కాం ఖాదేదథాక్షిపరిమాణాం,
జేతుం ప్రణవాతాస్త్రం గుల్తోదర పాండు శోథాదీన్. 112

తా. తిప్పటికె, చేతిపొట్లవేరు, త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, వాయువిడంగ ములు-వీసిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానినిసమముగ శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలమును గలిపి మర్చించి అక్షప్రమాణము మాత్రలుచేసి యందొకదానిని ప్రతిదినము నేవించుచుండిన ప్రణము, వాతరక్తము, గుల్మము, ఉదరము, పాండువు, వాఙ్మ హరించును.

—౧౭ జాత్యాదిపుతము ౧౭—

జాతీపత్ర పటోల నింబ కటుకా దార్వి నిశా శారిబా
మంజిష్ఠాభయ తుత్థ సిక్థ మధుకై ర్నక్తాహ్వబీజై స్సమైః,
సర్పి స్సిద్ధ మనేన సూక్ష్మవదనా మర్తాశ్రితా స్సావిణో
గంభీరా స్సరుజో వ్రణాస్సగతికాశ్శుద్ధ్యంతి రోహంతిచ. 113

తా. జాపత్రి, చేతిపాట్ల, వేప, కటుకరోహిణి, మ్రానివసపు, వసపు, సుగంధి
పాలవేరు, మంజిష్ఠ, కరక్కాయ, మైలుతుత్థము, మైనము, అతిమధురము, క్రానుగ
విత్తులు-పీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము గాచి దానిలో నెయ్యి గలిపి చిక్కగ
వండి లేపనముచేసిన మర్తస్థానముపై జనించి యనేకసూక్ష్మముఖములవలన స్రావము
జేయుచుచు లోన నొప్పిగలదై లోననే చలించునదియైయుండు వ్రణమును శుద్ధపఱ
చుటయేగాక మానునటులనగా జేయుచున్నది.

—౧౮ సర్జకాదిపుతము ౧౮—

సర్జకాచ యవత్కారః కంపిలంచ హరేణుకా,
టంకణం శ్వేతఖిరం తుత్థచూర్ణంచ గోఘృతైః. 114
సర్వం సమాంశం సంచూర్ణ్య మర్దయేత్ప్రహరం దృఢం,
సర్జకాద్యమిదం సర్పి స్సర్వవ్రణహరం పరమ్. 115

తా. సర్జకారము, యవత్కారము, కంపిల్లము, రేణుకవిత్తులు, వెలిగారము, తెల్ల
కాచు, మైలుతుత్థము-పీనినెల్ల సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఖల్వములో నునిచి ఆవు
నేతితో నొకర్పూము బాగుగ మర్దించి లేపనముజేసిన సర్వవ్రణముల హరింపంజేయును.
(మఱియు నది క్రిములు, దురద-పీనిని నశింపంజేసి చర్మమునకు మంచివర్ణమును సగా
గలుగంజేయును.)

—౧౯ లఘునాదిలేపము ౧౯—

లఘుసేనాథవా దద్యా లేపనం క్రిమినాశనమ్. 116

తా. తెల్లగడ్డను నూరి లేపనముజేసిన క్రిములు నశించును.

—౨౦ నింబకత్రాదిధూపము ౨౦—

నింబపత్ర వచా హింగు సర్పి ర్లవణ సైంధవైః,
ధూపనం కృమి రక్షోఘ్నం వ్రణ కంఠూ రుజాపహమ్. 117

తా. వేపాకు, వస, ఇంగువ, నెయ్యి, ఉప్పు, సైంధవలవణము-పీనిని చూర్ణము
జేసి వ్రణములయందు ధూపముచేసిన క్రిములు, రక్షస్సు, వ్రణము, దురద, పీడ
హరించును.

❧ ప్రణలేపనములు ❶ ❧

సప్తదశదుగ్ధకల్క శృమయతి దుష్టప్రణం ప్రలేపేన,
మధుయుక్తా శరపుంఖా సర్వప్రణరోపణః కథితా. 118

పంచవల్కులచూర్ణైర్వా శుక్తిచూర్ణ సమాయుతైః,
థాతకీ లోధ్రచూర్ణైర్వా లేపా రోపణకఃపరః. 119

తా. ఆకుజెముడుపట్టును పాలతోనూరి లేపనముజేసిన దుష్టప్రణము శమించును. లేక తెల్ల వెంపలిచూర్ణమును తేనెలో గలిపి లేపనముజేసిన సర్వప్రణములు మాంస పూరితంబులగు. మఱియు పంచవల్కులచూర్ణమునుగాని, కప్పచిప్పసున్నము, ఆరెపువ్వు, లొద్దగ వీనిచూర్ణమునుగాని లేపనము జేసిన ప్రణములు మాని మాంసపూరితంబులగును.

❧ అయోరజాదిలేపము ❷ ❧

అయోరజ స్సకాసీసం త్రిఫలా కుసుమానిచ,
ప్రలేపః కురుతే దార్వాన్య నద్యఏవ నవత్వచి. 120

తా. ఇనువపొడి, అన్నభేది, త్రిఫలములు, లవంగములు, మ్రాసివసపు - వీనిని నూరి ప్రణమయొక్కనూతనచర్మముపై లేపనము సేయుట హితకరంబు.

❧ ఆగంతుక ప్రణనిదానము ❸ ❧

నానాథారాముఖై శృన్వై రానాస్థాననిపాతితైః,
భవంతి నానాకృతయో ప్రణా స్తాంస్తాన్నిబోధమే. 121

(ఆయుర్వేదే)

తా. పలువిధములైన పదునుముఖములుగల యాయుధములచే శరీరమయొక్క పలువిధస్థానములయందు తగులుదెబ్బలవలన జనించునట్టి పలువిధములైన నాకృతులుగల ప్రణముల వచించెదను.

❧ ఆగంతుక ప్రణభేదములు ❹ ❧

భిన్నం భిన్నం తథావిధం ఊతంపిచ్ఛితమేవ,
ఘృష్టమాహం స్తథాషష్ఠం తేహం వక్ష్యామి లక్షణమ్. 122

తా. భిన్నము, భిన్నము, విధము, ఊతము, పిచ్ఛితము, ఘృష్టము అని ప్రణము లొఱువీధంబులు. వానిలక్షణముల వచించెదను.

❧ భిన్నలక్షణము ❺ ❧

తీర్థ క్షిన్నమృజుర్వాపి యోప్రణస్త్యాయతో భవేత్,
గాత్రస్యపాతనం తద్ధి భిన్న మిత్యభిధీయతే. 123

తా. శరీరమున నాయుధప్రహారముచే అడ్డముగ, వక్రముగ లేక పొడవుగ నైన ప్రణామ భిన్న మనంబడును.

—ॐ భిన్నలక్షణము ॐ—

శక్తి కుంతేషు ఖడ్గాగ్ర విషాణై రాశయోహతః,
యత్కించి త్ప్రపతే తద్ధి భిన్నలక్షణమువ్యతే. 124

తా. శక్తి (బల్లము), కుంతము, బాణము, కత్తియొక్కకొన, విషాణము (దంతము కొమ్ము) అనునాయుధముల చే కోవ్వమునందు పొడువంబడుటవలన నొకింతరక్తము ప్రవహించిన భిన్న మనంబడును.

—ॐ కోవ్వలక్షణము ॐ—

స్థానాన్యామగ్నిపక్వానాం మూత్రస్య రుధిరస్యచ,
హృద్బంధుకః పుష్పసశ్చ కోవ్వ ఇత్యభిధీయతే. 125

తా. అమ, అగ్ని, పక్వ, మూత్ర *రక్తాశయములు, తొమ్ము, మలాశయము, పుష్పసము అనునీష్ఠలంబులు కోవ్వ మనంబడును.

—ॐ కోవ్వభేదలక్షణము ॐ—

తస్మిన్ భిన్నే రక్తపూర్ణే జ్వరో దాహశ్చ జాయతే,
మూత్రమార్గ గుదాన్యేభ్యో రక్తం ఘ్రాణాచ్చ గచ్ఛతి. 126

మూర్ఛా శ్వాసతృషాద్ధాన మభక్తచందవపచ,
విణ్మాత్ర వాతసంగశ్చ న్యేదాస్రావోఽక్షిరక్తతా. 127

లోహ గంధిత్వ మాస్యస్య గాత్ర దార్ద్రంధ్యమేవచ,
హృచ్చూలం పార్శ్వయోశ్చాపి విశేషం చాత్ర మే శృణు. 128

తా. కోవ్వము భిన్నమై రక్తముచే నిండియుండ జ్వరము, దాహము, మూత్ర మార్గ, గుద, ముఖ, నాసికములవలన రక్తస్రావము, మూర్ఛ, శ్వాసము, దష్పి, కడుపుబ్బ రము, అన్నద్వేగము, మల, మూత్ర, వాతప్రతిబంధము, మిక్కుటముగ చెమట, నేత్రము లయం చెఱుపువర్ణము, నోటియం దినుపవాసన, శరీరదార్ద్రంధ్యము, హృదయము, పక్కలు అనువానియందు శూల అను లక్షణంబులు గలుగును. ఐనను దీనికన్న విశేషముగ గలుగునట్టి లక్షణంబుల వచించెదను.

—ॐ ఆమాశయస్థితరక్తలక్షణము ॐ—

ఆమాశయస్థే రుధిరే రుధిరం ఛర్దయత్యపి,
అధ్వాన మతిమాత్రంచ శూలంచ భృశదారుణమ్. 129

తా. ఆమాశయమునందు రక్తముజేరియుండ రక్తవమనము, మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరము, కడుభయంకరమయిన శూల గలుగును.

❖ పక్వాశయస్థ రక్తలక్షణము ❖

పక్వాశయగతేచాపి రుజా గౌరవమేవచ,
అధఃకాయే విశేషేణ శీతతాచ భవేదిహ.

130

తా. పక్వాశయమునందు రక్తముజేరియుండ, శూల, జడత్వము, నడుముయొక్క క్రిందిభాగమునందు విశేషముగ శీతలము గలుగును.

❖ విధ్విలక్షణము ❖

సూక్ష్మాస్య శల్యాభిహతం యదంగం త్వాశయం వినా,
ఉత్తుండితం నిర్గతంవా తద్విధ్విమితి నిర్దిశేత్.

131

తా. సూక్ష్మమైనముఖముగలశల్యముచే ఆమాశయముగాక తక్కినయంగములయందు పొడువబడుటవలన బైలువెడలిన శల్యముగలవిగ గాని, ముఖముగలవిగ గాని యుండిన విధ్వి మనంబడును.

❖ త్తప్రణలక్షణము ❖

నాతిభిన్నం నాతిభిన్న ముభయోర్లక్షణాన్వితం,
విషమం ప్రణమంగేషు తస్య తం త్వభినిర్దిశేత్.

132

తా. అంగము అతిభిన్నముగాక అతిభిన్నముగాక యుండుటచే భిన్నభిన్నలక్షణయుక్తంబై మిట్టపల్లముగలదైయుండిన త్తప్రణ మనంబడును.

❖ సిద్ధితప్రణలక్షణము ❖

ప్రహరపీడనాభ్యాంతు యదంగం పృథుతాంగతం,
సాసీతత్పిచ్ఛితం విన్యా న్నజ్ఞా రక్తపరిప్లవమ్.

133

తా. దెబ్బలవలనగాని, బండిమొదలైనవానిచే నలుగుటవలనగాని, అంగము విస్తరించి యెముకలతోగూడి మజ్జారక్తములయొక్క చేరిమిచే ప్రణభావముగలదై యుండిన సిద్ధిత మనంబడును.

❖ ఘృష్టలక్షణము ❖

ఘృష్టా దభిఘాతాద్వా యదంగం విగతత్వచం,
ఉషాస్రావాన్వితం తద్ధి ఘృష్ట మిత్యభినిర్దిశేత్.

134

తా. ఒరసికొనుటవలనగాని, లేక అభిఘాతమువలనగాని శరీరముయొక్కవైచర్యము వీడి మంటతోగూడి రక్తము స్రవించుచుండిన ఘృష్ట మనంబడును.

శల్యవ్రణలక్షణము ౧౯

శ్యావంశశోభంపిటికాన్వితంచ ముహుర్ముహుశ్శోణితవాహినంచ,
మదూద్ధతంబుద్బుదతుల్యమాంసం వ్రణంశల్యంసరుజంవదంతి. 135

తా. వ్రణము నీలవర్ణము, వాపుగలకురుపులతో వ్యాప్తంబై పలుమారు రక్తమును స్రవించుచేయుచు మృదువుగ నుండినదై నీటిబుగ్గవలె వైకి లేచినటువంటి మాంసముగలదై వేదనతో గూడియుండిన శల్యవ్రణ మనంబడును.

శోష్ణభేదలక్షణము ౧౯

త్వచోతీత్యసిరాదీని భిత్వావా పరిహృత్యవా,
కోష్ఠేప్రతిష్ఠితం శల్యం కుర్యా దుక్తా నుషద్రవాన్. 136

తా. శల్య మేడుచురములకు లోభాగమున బ్రవేశించి నరములు, మాంసము, చోలునరములు, ఎముకలు-పీనిని భిన్నముజేసిగాని, లేకభిన్నముసేయకగాని శోష్ణమును జెందిన శోష్ణభేదముని తెలియవలయును. దానియందు వైఃజెప్పబడినశల్యవ్రణోషద్రవంబులు గలుగును.

అసాధ్యశోష్ణభేదలక్షణము ౧౯

తత్రాంతర్లోహితం పాండు శీతపాదకరాననం,
శీతోచ్ఛ్వాసం రక్తనేత్ర మానద్ధం పరివర్జయేత్. 137

తా. ఎవనికి రక్తములోన సంచితంబై పాండువర్ణముగ, కాళ్లు చేతులు చల్లగ నుండునో, శ్వాసము చల్లగ వెడలునో, నేత్రము లెఱ్ఱవైయుండునో, కడుపుబ్బరము గలిగియుండునో అట్టివారు యమాలయంబున కేగుదు రని తెలియవలయును.

మర్తక్షతసామాన్యలక్షణము ౧౯

భ్రమఃప్రలాపః పతనంప్రమోహో విచేష్టనంగ్లానిరఘోష్ణతాచ,
ప్రస్తాంగతామూర్ఛసమూర్ధ్వవాత స్తీవ్రారుజోవాతకృతాశ్చతాస్తాః
మాంసోదకాభంరుధిరంచగచ్ఛే త్సర్వేంద్రియాఘోరమస్తదైవ,
దశార్ధసంఖ్యేష్యథవిక్షతేషు సామాన్యతోమర్తసులింగముక్తమ్.

తా. భ్రమ, తఱుచుమాటలు, భూమివైబడుట, ఇంద్రియమనోమోహము గలుగుట, కాళ్లుచేతులు విదిలించుట, బడలిక, ఉష్ణముగలుగుట, అంగసంఘటాడినటుల వేదనగలుగుట, మూర్ఛ, ఎగయూపిరి, వాతజన్యతీవ్రపీడగలుగుట, రక్తము మాంసము కడిగిననీళ్ళవలె స్రవించుట, సర్వేంద్రియవ్యాపారము నశించుట-ఈలక్షణములు సామాన్యముగ ఉత్తరత్రజెప్పబడు మర్తములైన మాంస, సిర, స్నాయు, ఆస్థి సంఘటయొక్క క్షతములనటన గలుగును.

—ॐ మర్త్యరహితసిరావిధ్ధలక్షణము ॥—

సురేంద్రగోపప్రతిమం ప్రభూతం రక్తంస్తవేత్తక్షయజశ్చవాయుః,
కరోతి రోగాన్వివిధాన్యథోక్తాన్ సిరాసువిధ్ధాస్వభవాక్షతాసు.

తా. సిరసు బొడుచుటవలనగాని, లేక దానియందు గాయము తగులుటవలనగాని ఇంద్రగోప పురుగువర్ణమువలె నెఱ్ఱనైన రక్తము మిక్కుటముగ ప్రవించిన మర్త్యరహిత సిరాసిద్ధమని తెలియవలయును. (మఱియు ఆరక్తక్షయమువలన వాతము ప్రకోపించి పలువిధములైన ఆక్షేపకారోగముల గలుగఁజేయును.)

—ॐ స్నాయువిధ్ధలక్షణము ॥—

కౌబ్జ్యంశరోరావయవావసాదః క్రియాస్వశక్తి స్తుములా రుజశ్చ,
చిరాద్వైరోహతీయస్యచాపితంస్నాయువిధ్ధంపురుషంవ్యవస్యేత్.

తా. కుబ్జత్వము, శరీరమునందు బడలిక, పనిచేయుట కశక్తత, కడువేదనగలిగి కాయము దీర్ఘకాలముమీఁద మాంసపూరితమైన స్నాయువిధ్ధమని తెలియవలయును.

—ॐ సంధివిధ్ధలక్షణము ॥—

శోథాభివృద్ధిస్తుములారుజశ్చ బలక్షయఃపర్వసుభేదశోథా,
క్షతేషుసంధిష్వచలాచలేషు స్యాత్సర్వకర్తోపరమశ్చలింగమ్. 142

తా. చలనముగాని, లేక అచలనముగాని గలసంధులయందు గాయము దగులుట వలన వాపుగలిగి వృద్ధిజెందుట, మిక్కుటముగ వేదనగలుగుట, సత్త్వము కొరవడుట, సంధులయందు భేదంబుబడినటులనే పీడగలుగుట, వాచుట, ఏమనిని జేయుటకు టోచ నుండుట—ఈలక్షణములవలన సంధియందు గాయముదగిలినదని తెలియవలయును.

—ॐ ఆస్థివిధ్ధలక్షణము ॥—

ఘోరారుజోయస్యనిశాదినేషు సర్వాస్వవస్థాసుచనైతిశాంతి,
భిషగ్విశ్చిద్విదితార్థసూత్ర స్తమస్థివిధ్ధంపురుషం వ్యవస్యేత్. 143

తా. రేయుంబగులు భయంకరమైన పీడగలిగి బాగ్రదాది సర్వావస్థలయందు శాంతిజేందకుండిన వైద్యకాస్తవేత్తయగువాఁడు ఆస్థులయందు గాయముదగిలినదని తెలియవలయును.

—ॐ సిరాదిమర్త్యవిధ్ధలక్షణము ॥—

యథాస్వమేతానివిభావయేచ్ఛ లింగానిమర్త్యస్వభితాడితేషు,

తా. సిరాదిమర్త్యస్థానములయం దభిఘాతముగలిగిన పూర్వోక్తభ్రమప్రలాపే త్యాదిలక్షణములవలన తెలిసికొనవలయును. మఱియు చకారమువలన ఈలక్షణంబులును, సామాన్యలక్షణంబులును గలుగు నని తెలియందగును.

—ॐ మాంసమర్తస్థలక్షణము १८—

పాండుర్వివర్ణ స్పృశితంపేత్తి యోమాంసమర్తస్వభితాడితస్యైత్.

తా. పాండురవర్ణము, వైవర్ణ్యము, స్పృశ్యజ్ఞాన శూన్యతగలవాడై యుండిన మాంసమర్తమునందు గాయముగలిగిన దని తెలియవలయును.

—ॐ సర్వప్రణోపద్రవములు १९—

విసర్పః పక్షుఘాతశ్చ సిరాస్తంభోపతానకః,

మోహోన్మాదప్రణ రుజా జ్వర స్తృష్ణా హనుగ్రహః. 145

కాస శ్చర్ది రతీసారో హిక్మా శ్వాస స్పవేపథుః,

ఘోడశోపద్రవాః ప్రోక్తా వ్రణానాం వ్రణచింతకైః. 146

తా. విసర్పము, పక్షుఘాతము, సిరాస్తంభము, అపతానకము, మోహము, ఉన్మాదము, ప్రణమునందు పీడ, జ్వరము, దస్పి, * హనుగ్రహము, దగ్ధ, వాంతి, అతి సారము, ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము, పలుకు అను పదునారు ఉపద్రవంబులు వ్రణములయందు గలుగునని వ్రణవేత్తలగువారు పదించెదరు.

—ॐ అగంతుకప్రణచిత్త २०—

యష్టిమధుకయుక్తేన కించిదుష్ణేన సర్పిషా,

మత్వాగంతుప్రణం వైద్యై ర్ఘృతక్షౌద్ర సమన్వితమ్. 147

శక్త్యాక్రియా ప్రయోక్తవ్యా పిత్రకొష్ఠానా నిశి,

తా. అగంతుకప్రణమునందు అతిమధురమార్థమును నేతిలో గలిపి యొకింత యుష్ణముజేసి లేపనము జేయవలయును. మఱియు శక్త్యనుగుణ్యముగ నొకింత పిత్తకర, రక్తశోధనకర, ఉష్ణకరపదార్థములను నెయ్యి, లేనె, అనువానియుక్తముగ జేసి రాత్రుల యందుపచరింపవలయును.

—ॐ అగంతుకప్రణసామాన్యచిత్త २१—

బుధ్వాగంతుప్రణం వైద్యో ఘృతక్షౌద్ర సమన్వితమ్. 148

శీతాంక్రియాం చరేదాశు రక్తపిత్రోష్ఠనాశినీం,

తా. వైద్యుడు అగంతుకప్రణలక్షణమును బాగుగ నెఱింగి రక్త, పిత్త, ఉష్ణ నాశకర, శీతకరక్రియలను నెయ్యి లేనె అనువానియుక్తముగ జేయవలయును.

కుద్ధే సద్యోప్రణే కుర్యా దూర్ధ్వం చాథశ్చ శోధనమ్. 149

లంఘనం చ బలం జ్ఞాత్వా భోజనంచాస్రమోక్షణం,

తా. ప్రణోపిచియుండు ఆగంతుక ప్రణమలయుండు వసున, విశేచన, లంఘన, భోజన, రక్తమోక్షణముల ప్రణబలానుగుణ్యముగ జేయుంచవలయును.

— గౌరాదిఘృతము ౧౯ —

గౌరా హరిద్రా మంజిషా మాంసీ మధుక మేవచ. 150

ప్రపాండరీకం హ్రిజేరం నతం ముస్తం సచందనం,
జాతీ నింబ పటోలంచ కరంజం కటురోహిణీ. 151

మధూచ్ఛిష్టం మధూకంచ మహామేదా తన్ద్రైవచ,
పంచవల్కలతోయేన ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్. 152

ఏతద్దౌరాశికం సర్పి స్రస్వప్రణవిశోధనం,
ఆగంతుకాశ్చ సహజా స్సుచిరోత్తాశ్చ యే ప్రణాః. 153

నాడీప్రణశ్చ విషమో నశ్శ్చం తేవ నసంశయః,

తా. గోరోచనము, వసపు, మంజిష్ఠ, జటామాంసి, అతిమధురము, ప్రపాండ రీకము, కరువేరు, గ్రంథితగరము, తుంగము సైలు, చందనము, జాజి, వేచ, చేపొట్ట, క్రానుగవిత్తులు, కటుకరోహిణి, మైనము, ఇష్ప, మహామేద, పంచవల్కములు-పీనిని దంచి కషాయముగాచి అందొక ప్రస్థము నెయ్యిగలిపి ఘృతపక్వముగ గాచి లేపనముజేసిన సర్ప ప్రణములు, ఆగంతుక ప్రణములు, సహజ ప్రణములు, దీర్ఘకాలముగనుండు ప్రణములు, నాడీప్రణములు, దుష్టప్రణములు-పీనిని నిస్సంశయముగ హరించు జేయును.

— జాత్యాదితైలము ౨౦ —

జాతీ నింబ పటోలానాం నక్తమాలస్య పల్లవాః. 154

సింధికం మధుకం కుష్ఠం ద్వే నిశే కటురోహిణీ,
మంజిషా పద్మకం లోధ్ర మభయా నీలమత్పలమ్. 155

తుత్థకం శారిబాబీజం నక్తమాలస్యచ షీపేత్,
ఏతాని సమభాగాని విష్ట్యా తైలం విపాచయేత్. 156

విషప్రణసముత్తేషు సోఘికేషుచ కచ్చుషు,
కంఠా విసర్పరోగేషు కీటదష్టేషు సర్వథా. 157

సద్యశ్చస్త్రప్రహారేషు దగ్ధవిద్ధక్ష తేషుచ,
సఖదంతక్షతే దేహే దుష్టమాంసావఘ్నణే. 158

భక్షణార్థమిదం తైలం హితం శోధనరోపణం,

తా. జాజియాకు, వేపాకు, చేతిపొట్టాకు, క్రాసుగాకు, మైనము, అతిమధురము, చెంగల్వతోష్ణు, పసుపు. మ్రానిపసపు, కటుకరోహిణి, మంజిష్ఠ, పద్మకాష్ఠము, లూద్దుగ, కరక్కాయ, నల్లకలువగడ్డలు, మైలుతుళ్లము, సుగంధిపాలవేరు, కానుగవిత్తులు-వీనిని సమభాగములగ గ్రహించి నూరి కల్కముజేసి అందు తైలముగలిపి చిక్కగగాచి సేవించిన విషమవ్రణము, సర్వస్ఫోటకములు, గజ్జి, దురద, వినష్పము, పురుగుకాటు, శస్త్రప్రహారమువలన తత్కాలమునగలిగిన గాయము, కాలంటవలన గలిగిన గాయము, పొడుచుటవలన గలిగినగాయము, నఖదంతమువలన గలిగినగాయము, శరీరమునందలి దుష్టమాంసమును భేదించుటవలన గలిగిన గాయము, ఒరిపిడివలన గలిగిన గాయము పరిశుద్ధమై మాంసపూరితంబయి మానును.

❧ దూర్వాదితైలము ❧

దూర్వాస్వరస సుసిద్ధం తైలం కంపిల్ల కేనవా.

159

దార్శిత్వచశ్చ కల్కేన ప్రథానం వ్రణరోపణం,

తా. గరికరసములోగాని, కంపిల్లరసములోగాని, లేక మ్రానిపసపుపట్టకల్కములోగాని, తైలముగలిపి చిక్కగగాచి లేపనముజేసిన వ్రణము మాని మాంసపూరితంబగును. ఇది శ్రేష్ఠంబయినది.

❧ ఆమాశయభేదోపచారము ❧

ఆమాశయస్థే రుధిరే వమనం పథ్య ముచ్యతే.

160

పక్వాశయాస్థే దేయంచ విరేచన మసంశయం,

తా. గాయము తగులుటవలన ఆమాశయమునందు రక్తముజేరియుండిన వమనమును, పక్వాశయమునందు రక్తముజేరియుండిన నిస్సంశయముగ విరేచనమును జేయించవలయును.

❧ విపరీతకమల్లతైలము ❧

సిందూర కుష్ఠ విష హింగు రసోన చిత్ర

బాణాంస్థి లాంగలిక కల్కవిషక్వతైలం,

ప్రాసాదమంత్ర హుతహుంకృతతుత్థ ఫేనః

గ్నీన్నవ్రణ ప్రశమనో విపరీతమల్లః.

161

ఖడ్గాభిఘాత గురుగండ మహాపదంశ

నాడీవ్రణవ్రణ విచర్చిక కుష్ఠ పాచూః,

ఏతాన్ని హంతి విపరీతకమల్లనామ

తైలం యథేష్టశయానాసనభోజనస్య.

162

తా. సిందూరము, చెంగల్వతోష్ణు, నాభి, ఇంగువ, వెల్లుల్లిపాయలు, చిత్రమా

లము, తెల్లవెంపలి, చెన్నచర్లగడ్డ, హరిదళము, మైలుతుళ్ళము, పేలాలు, నల్లమందు-
వీనిలూ తెల్లముగలిసి కాచి ప్రణములయందు లేపనముజేసిని స్రావముగల ప్రణముల శమిం
పంజేయును. మఱియు వివరితమల్లకనును నీతేలలేపనమువలన కత్తిగాయము, పెద్ద
గంటులు, భయంకరమైన ఉపదంశము, నాడీప్రణములు, ప్రణము, విచర్చిక, కుష్టువు,
గజ్జి హరించును. దీనియందు బద్ధనియమములు లేవు.

— ౧౭ సప్తవింశతిగుగ్గులము ౧౭ —

త్రికటు త్రిఫలా ముస్తా విడంగామృత చిత్రకేకం,
వటోలం పిప్పలీమూలం హపుషా సురదారుచ. 163

తుంబురుం పుష్కరం చవ్య విశాలా రజనీద్వయం,
బిడం సౌవర్చల త్కారం సైంధవం గజపిప్పలీ. 164

యావంత్యేతాని సర్వాణి తావ ద్విగుణగుగ్గులుః,
కోలప్రమాణాం వటికాం భక్షయే న్నధునాసహ. 165

కాసం శ్వాసం తథా శోఫ మర్శానిచ భగందరం,
హృచ్ఛాలం పార్శ్వశూలంచ కుక్షీ వస్తి గుడే రుజమ్. 166

అశ్లేరి మూత్రకృచ్ఛాగ్నిచ పాన్యంత్రవృద్ధి తథా క్రిమిన్,
చిరజ్వరోపసృష్టానాం క్షతోపహతచేతసామ్. 167

ఆనాహంచ తథోన్మాదం సర్వకుష్టోదరాణిచ,
నాడీదుష్టప్రణా స్సర్వాః ప్రమేహాః శ్లీపదం తథా. 168

ధన్వంతరీకృతోహ్యేష స్సర్వరోగనిషాదనః,
సప్తవింశతికోనామ గుగ్గులుఃప్రథితోమహాన్. 169

తా. త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, తుంగము నైలు, వాయువిడంగములు, శుద్ధి
జేసిననాభి, చిత్రమూలము, చెలిపొట్టు, మోడి, బోడతరము, దేవదారు, ధనియాలు,
పుష్కరములము, చవ్యము, పెట్టిపుచ్చ, పసపు, మూనివసపు, బిడాలవణము, సౌవర్చ
లవణము, సర్వకారము, యవత్కారము, సైంధవలవణము, ఏనుగుపిప్పలి-వీనిని సమభాగము
లుగ చూర్ణముజేసి దానికి రెండింతలు శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలమునుగలిపి, మర్దించి రేగుగింజంత
మాత్రలుజేసి తేనెతో నేమించిన దగ్గు, ఉబ్బసము, వాపు, మూలవ్యాధి, భగందరము,
టొమ్మనొప్పి, పార్శ్వశూల, లోకడుపు పొత్తికడుపు గుడము ఆనువానియందలిశూల,
అశ్లేరి, మూత్రకృచ్ఛము, ఆంత్రవృద్ధి, క్రిములు, పురాణజ్వరము, గాయము, కడు
పుబ్బరము, ఉన్మాదము, సర్వకుష్టువులు, సర్వోదరములు, దష్టనాడీప్రణములు, ప్రమే
హము, శ్లీపదము వీనిని హరింపంజేయును. ఇది సర్వరోగవిनाశనార్థంబై ధన్వంతరిచే
జేప్పంబడియెను. ఇది కడు శ్రేష్ఠంబయినది.

—౧౭ * నాడీప్రణ నిదానము ౧౭—

యశ్శోభ మామ మతిపక్వ ముపేక్ష తేఽజ్ఞో
యోవాప్రణం ప్రచురపూయ మసాధువృత్తిః,
అభ్యంతరం ప్రవిశతి ప్రవిదార్య తస్య
స్థానాని పూర్వవిహితాని తతస్సపూయః.
తస్యాతిమాత్రగమనాద్గతిరిష్యతేతు
నాడీవయద్వహతి తేనమతాతునాడీ.

170

171

తా. మూర్ఖమనుజుఁడు చూడినవాపు నవక్వ మని యెఱింగి యుపేక్షించుటవలన గాని, లేక చీము నిండియుండు ప్రణము నుపేక్షించుటవలనగాని దానియందు చీము పూర్వోక్త త్వజ్ఞాంసాదికస్థానములంజెంది భేదించి మిక్కుటముగ లోని కేగుటవలన ఏక మార్గముగలదై దానివలన చీము నాడివలె గారుచుండిన నాడీప్రణ మనంబడును.

—౧౮ నాడీప్రణభేదములు ౧౮—

దోషైస్త్రిభిర్భవతిసాపుక గేకశశ్వసంమూర్చితై రవిచళల్యనిమి త్తతోన్యా,
తా. నాడీప్రణము వాత, పిత్త, క్లేష్మ, సన్నిపాత, శల్యజములన వైదు విధంబులు.

—౧౯ వాతనాడీప్రణలక్షణము ౧౯—

తత్రానిలాత్పరుషసూక్ష్మముఖిసశూలా ఫేనానువిద్ధమధికంప్రవతిక్షపాసు.

తా. ముఖము రూక్షముగ, సన్నగనుండుట, శూలగలుగుట, రాత్రులయందు నులుగుతోగూడినస్రావము మిక్కుటముగ గలుగుట-ఈలక్షణములు గలది వాతనాడీ ప్రణమని తెలియవలయును.

—౨౦ పిత్తనాడీప్రణలక్షణము ౨౦—

పిత్తాత్తుత్పడ్జ్వరకరిపరిదాహాయక్తాపీతంప్రవత్యధికముష్ణమహాస్పృశాపి,

తా. దస్పి, జ్వరము, దాహముగలుగుట, చీము పసపువర్ణము, ఉష్ణముగలదై పగ టియం దధికముగ ప్రవిందుట-ఈలక్షణములుగలది పిత్తనాడీప్రణమని తెలియవలయును.

—౨౧ కఫజనాడీప్రణలక్షణము ౨౧—

జ్ఞేయా కఫా ద్భహుఘనార్జున పిచ్ఛిలాస్తా,
స్తబ్ధా సకండుర రుజా రజనీప్రవృద్ధా.

173

తా. చీము గట్టిగ, తెల్లగ, బంకగ వెడలుట, జడముగనుండుట, దురద, పీడ

* నాడీప్రణ మన నారికురుపు.

గలుగుట, రాత్రిలయం దధికముగ చీముస్రవించుట - ఈలక్షణములుగలది శ్వేషజనాడీప్రణమని తెలియవలయును.

శల్మజనాడీప్రణలక్షణము ౧౭

నష్టంకథంచదనుమార్గముదీరితేమి స్థానేషుశల్మమచిరేణగతింకరోతి,
సాఫేనిలంమథితముష్ణమస్పృగ్విమిశ్రం స్రావంకరోతినహసాసరుజంచ
నిత్యమ్.

174

తా. కంటకాదిశల్మములు చర్మముమొదలగువానియందు ప్రవేశించి యగుపడక నియమములైన వేగక్షయాదికారణరహితంబులై సూక్ష్మమార్గముగలవై శల్మజప్రణమును గలుగంజేయును. దానియందు స్రావము నులుగుగ, వేడిగ, రక్తయుక్తముగ వెడలుటయే గాక మధించబడినటుల పోట్లును గలిగియుండును.

సన్నిపాతజనాడీప్రణలక్షణము ౧౮

దాహ జ్వర శ్వసన మూర్ఛన వక్త్రశోషా
యస్యాం భవంతి విహితానిచ లక్షణాని,
తామాదిశే త్వవనపిత్తకఫప్రకోపా
ద్ధోరా మసుక్షయకరీమివ కాశరాత్రిమ్.

175

తా. దాహము, జ్వరము, శ్వాసము, మూర్ఛ, నోరెండుట అనులక్షణంబులును, పూర్వోక్తవాత, పిత్త, కఫప్రకోపమువలన గలిగెడి లక్షణంబులును గూడియుండిన సన్నిపాతజనాడీప్రణమని తెలియవలయును. ఇది భయంకరమై ప్రాణముల హరింపంజేయుట యందు కాశరాత్రితో సమానంబైయుండును.

నాడీప్రణసాధ్యాసాధ్యలక్షణము ౧౯

నాడీత్రిదోషప్రభవానసిధ్యే చ్ఛేషాశ్చతస్రఃఖిలు యత్నసాధ్యాః.

తా. సన్నిపాతజనాడీప్రణం బసాధ్యము. తక్కినవి నాలుగును యత్నమువలన సాధ్యంబులగును.

నాడీప్రణసామాన్యచిక్ష ౨౦

నాడిచాం గతి మన్వీక్ష్య శస్త్రీణోత్పాట్య కర్తవీత్,

సర్వప్రణక్రమం కుర్యా చ్ఛోధనారోపణాదికమ్.

177

కృశదుర్బల భీరాణాం నాడిమర్తాశ్రితాతుయా,

క్షౌరమాత్రేణ సంఛిద్యాన్నశస్త్రేణ కదాచన.

178

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడడు నాడిగతినెఱింగి శస్త్రముచే దానింజీల్చి సర్వప్రణములయందు జేయునటులనే శోధన, రోపణాదిక్రియలం జేయవలయును. మఱియు కృశత్వము, సత్వహీని, భయముగలవారలకు జనించిన నాడీప్రణమును, మర్త

స్థలములయందు జనించిన నాడీప్రణామమును, క్షారమువలన ఛేదనము జేయవలయునేగాని శస్త్రమువలన నెఱుఁగుచున్న ఛేదనము జేయం జనదు.

❧ వాతనాడీప్రణామచిత్తావళయము ❧

నాడీం వాతకృతాం సాధు పాటితాం లేఖయే ద్భిషక్, 179
ప్రత్యక్షుష్పిఫలయుతై స్తిలైః పిష్టైః ప్రలేపయేత్.

తా. వాతనాడీప్రణామమును శస్త్రముతో జీల్చి లేఖనక్రియంజేసి దానిపై తెల్లయుత్తరేణువిత్తులను, నువ్వులను నూరి లేపనము జేయవలయును.

❧ పిత్తజనాడీప్రణామాలకు తిలాదిలేపము ❧

పై త్తికం తిల మంజిష్ఠా నాగదంతి నిశాహ్వయైః, 180
తా. పిత్తజనాడీప్రణామమునందు నువ్వులు, మంజిష్ఠ, నాగదంతి, పసపు - వీనిని నూరి లేపనము జేయవలయును.

❧ కఫజనాడీప్రణామాలకు తిలాదిలేపము ❧

స్తైష్ఠికం తిల యష్టా హ్వానికుం భారిష్ట సైంధవైః. 180
తా. కఫజనాడీప్రణామమునందు నువ్వులు, అతిమధురము, నాగదంతి, వేప సైంధవలవణము - వీనిని నూరి లేపనము జేయవలయును.

❧ శల్మనాడీప్రణామాలకు తిలాదిలేపము ❧

శల్మజాం తిల మంజిష్ఠా మధ్వాజ్యైః శ్లేపయే స్తుహుః, 181
తా. శల్మనాడీప్రణామమునందు నువ్వులు, మంజిష్ఠ వీనిని లేసె, నేతితో నూరిపలు మారు లేపనము జేయవలయును.

❧ నాడీప్రణామచిత్తావళయము ❧

అదౌ భగ్నం విధిత్యాతు సేవయే చ్ఛితవారిణా. 181

పంకేనా లేపనం కార్యం బంధనంచ కుశాన్వితం, 182
ఆ లేపనార్థం మంజిష్ఠా మధుకం చాఘ్నపేషితమ్.

శతధాత ఘృతోన్మిశ్రం శాలిపిష్ఠంచ లేపనం, 183
నాడీనాం గతిమన్వీక్ష్య శస్త్రేణోత్సాట్య కర్షయేత్.

తా. అభిఘాతాదికములవలన యెముకలు విడిగిన దానిపై తొలుత శీతోదకమును పోసి తదనంతరము శస్త్రాదికములతో సిరలకపాయము గలుగకుండునట్లు శరీరమున గుచ్చికొనియుండు శల్మముల యుక్తితోదీసి దానిపై ఎఱుమన్నును బూసి దర్భల నునిచి

కట్టుగట్టి పిదప మంజిష్ఠను, అతిమధురమును నిమ్మపండ్లరసముతోనూరి లేపనముజేసి పిదప నూరుమాడ్లు కడుగుబడిన నేతిలో బియ్యపు పిండిని గలిపి లేపనము జేయవలయును.

❧ జాత్యాదివర్తి ❶ ❧

జాత్యర్కశమ్యాకకరంజదంతీ సింధూత్థసావర్చలయావశూకైః,
వర్తికృతాహుత్యచిరేణనాడింస్నుక్షీరపిష్టాసహసైంధవేన. 184

తా. జాడి, జిల్లేడు, రేల, క్రాసుగ, దంతివేరు, సైంధవలవణము, సావర్చలవణము, యవత్కరము - వీని నుదకముతోనూరి వస్త్రమునకు బట్టించి వర్తిజేసిగాని, లేక జెముడు పాలతో సైంధవలవణమునునూరివర్తిజేసిగాని ప్రణమునం దునిచిన నాడీప్రణము శీఘ్రముగ హరించును.

❧ నిర్గుండితైలము ❷ ❧

సమూలపత్రాం నిర్గుండిం పీడయిత్వా రసేనతు,
తేన సిద్ధం సమంతైలం నాడీదుష్టప్రణాపహమ్. 185

తా. వావిలిసమూలమును దంచి రసముదీసి దానిని సమముగ నూనె గలిపి తైలప క్షముగకాచి లేపనముచేసిన దుష్టనాడీప్రణము హరించును.

❧ నరాస్థితైలము ❸ ❧

నరాస్థితైలలేవేన స్ఫుటిత శ్శుష్యతి వ్రణః,
తా. మనుజునియొక్కయొముకలనూనెను లేపనముజేసిన ప్రణము జగిలి యెండును.

❧ విడంగాదిగుగ్గులు ❹ ❧

విడంగ త్రిఫలా వ్యోష చూర్ణం గుగ్గులునాసమమ్. 186

సర్పిషా వటికాం కుర్యాత్సాదేద్వాహితభోజనః,
దుష్టప్రణాపచీ మేహ కుష్ఠ నాడీ విశోధనః. 187

తా. వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు, త్రికటుకములు-వీనిని చూర్ణముజేసి దీనికిసమముగ శుద్ధిజేసిన గుగ్గులమునుగలిపి నేతితో మర్దించి యుంటలుచేసి సేవించిన దుష్టప్రణము, ఆపచీ, మేహము, కుష్టువు, నాడీప్రణము హరించును. దీనియందు చన్నిడి పథ్యము నాచరింపవలయును.

❧ ఆరగ్వధాదివర్తి ❺ ❧

ఆరగ్వధ నిశా కోల చూర్ణాజ్య తౌద్రసంయుతౌ,
సూత్రవర్తిర్వ్రణేయోజ్యా శోధనీగతినాశినీ. 188

తా. రేల, చనపు, రేగుకాయ వీనిని చూర్ణముచేసి నెయ్యి, తేనె గలిపి దానిలో నూలుతోపేడినవర్తిని తడిపి ప్రణములూ నునిచిన ప్రణశుద్ధంబై దానిగతిహరించును,

—శుద్ధగుల్మ్యాది లేపము ౨—

గుద్ధులు స్త్రిఫలా వ్యోమై స్సమాంశై శ్చాజ్యయోజితః,
నాడిదుష్టవ్రణంచాపి జయేదపి భగందరమ్. 189

తా. శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షిగుద్ధిలము, స్త్రిఫలములు, త్రికటుకములు-సీనిని సమ
భాగములుగ భిల్వములతో నునిచి నేతితో నూరి లేపనముజేసిన దుష్టనాడీవ్రణమును,
భగందరమును హరింపంజేయును.

—సర్వవ్రణములయందు పక్ష్యము ౩—

యవషష్టిక గోధూమ పురాణాసితశాలయః,
మసూర తువరీ ముద్గయూషశ్చ మధు శర్కరః. 190

విలేపీ లాజమండశ్చ జాంగలా మృగపక్షిణః,
ఘృతం తైలం షటోలంచ వేత్రాగ్రం బాలమూలకమ్. 191

వార్తాకం కారవేల్లంచ కర్కోటీ తండులీయకం,
ఏతత్పథ్యం నరై స్సేవ్యం యథావస్థయథామలమ్. 192

వ్రణశోధే వ్రణే సద్యోవ్రణే నాడీవ్రణేషుచ,

తా. యవలు, ౬౦ దినములకు ఫలించినవడ్డబియ్యము, గోధుమలు, నల్లనిప్రాత
బియ్యము, చిటుసెనగలు, కందుల, పెసలు అనువాని యూషము, లేనె, పంచదార,
విలేపి, పేలాలయొక్కమండము, జాంగలచేళములతోని పశుపక్షిమాంసము, నెయ్యి,
నూనె, పొట్లకాయ, వెదురుమొలక, లేతముల్లంగి, పంకాయ, కాకరకాయ, ఆకాకర
కాయ, చిట్టిహూర-ఇవి వ్రణశోధనము, వ్రణము, సద్యోవ్రణము, నాడీవ్రణము అను
వానియందు పథ్యకరంబులు. అట్లుగుటంజేసి వాని నాయూరోగావస్థాభేదముల, దోషభేద
ముల నెఱింగి యథాయోగ్యముగ పక్ష్యమునం దునిచిశోపలయును.

—వ్రణములయందు విష్యము ౪—

రూక్షామృతీతలవణంవ్యవాయ మాయాసముచ్చైఃపరిభాషణంచ,
ప్రియాసమాలోకనమహ్నినిద్రాంప్రజాగరంచంక్రమణంనితాంతమ్.
శోకంవిరుద్ధాశనమంబుపానం తాంబూలశాకానిచఫలైవత్రవంతి,
అజాంగలం మాంసమసాత్మ్యమన్నంవివర్జయేత్తంసతతంప్రయత్నాత్.

తా. రూక్షము, పులుసు, కీతలము, ఉష్ణగలరసములు, మైథునము, శ్రమ, బిగ్గ
రగ నూటలాడుట, స్త్రీలంజూచుట, పగటినిద్ర, రాత్రులయందు జాగరణము, కడు
సంచారము, శోకము, విరుద్ధాశనము, ఉదకపానము, విడెము, ఆకుహారలు, జలచర

జంతుమాంసము, శరీర ప్రకృతి కనుగుణముగానియన్నము-ఇవియన్నియు ప్రణమలయం దపభ్యక్తరంబులగుటచే వానిని ప్రయత్న పూర్వకముగ వర్జింపవలయును.

—ॐ అగ్నిదగ్ధప్రణనిదానము ॐ—

వాక్యమ్. తత్ర స్నిగ్ధం రూక్షం వాశ్రిత్య ద్రవ్య మగ్నిర్దహతి, అగ్నిసం తప్తాహి స్నేహ సూక్ష్మమార్గానుసారిత్యాత్, త్వగాదీ ననుప్రవి శ్యాశు దహతి, తస్మాత్స్నేహ దగ్ధేంఽధికారుజో భవంతి, తత్ర ప్లుప్తం దుర్దిగ్ధం సమ్యగ్దగ్ధ మతిదగ్ధంచేతి చతుర్విధం భవత్యగ్నిదగ్ధమ్. 195

తా. అగ్నిస్నిగ్ధ, రూక్ష ద్రవ్యాశ్రితంబై దహనముసేయును. మఱియు అగ్ని చే తపింపబడిన తైలము సూక్ష్మమార్గములవలన (అనగా రోమకూపములవలన) త్వజ్ఞాంసాది సప్తధాతువులయందు ప్రవేశించి శిశువుముగ దహింపంజేయును. కావున స్నేహదగ్ధమున అధికమైన వేదనలుగలుగును. ఆయగ్నిదగ్ధము ప్లుప్తము, దుర్దిగ్ధము, సమ్యగ్దగ్ధము, అతిదగ్ధము అని నాలుగు విధంబులు.

—ॐ విశేషజ్ఞానము ॐ—

వాక్యమ్. తత్ర వివర్ణమాత్ర ప్లుప్త్యతే తత్ ప్లుప్తమ్, యత్రోత్తిషంతి సోఫీటా స్తీవ్రదాహవేదనా శ్చిరాచ్ఛోషశామ్యంతి తద్దుర్దిగ్ధమ్, సమ్యగ్దగ్ధ మవగాఢం తాశఫలవర్ణం సుస్థితం పూర్వలక్షణయుక్తం, అతిదగ్ధంతు త్వజ్ఞాంసావలంబన గాత్రవిశ్లేషణ సిరా స్నాయు సంధ్యస్థి వ్యాపాదేనాతిమాత్రవేదనా జ్వరదాహపిపాసామూర్ఛా శ్వాసోపద్రవాభవంతి, ఇతి ప్లుప్తాదిభేదేన వహ్నిదగ్ధశ్చతుర్విధో వ్రణో భవతి. 196

తా. అందు చర్మము వివర్ణంబగువఱకు కాలిన ప్లుప్తమనియు, కాలినదానిపై బొబ్బలుగలిగి తీవ్రదాహవేదనాయుక్తంబై దీర్ఘ కాలముమీఁద శాంతిజేరిన దుర్దిగ్ధ మనియు, లోతైన మూలముగలదై తాటిపండుతో తుల్యమైనవర్ణముగలదై బొబ్బలతో చ్యాప్తంబై కడుదాహవేదనాయుక్తంబై యుండిన సమ్యగ్దగ్ధమనియు, చర్మమాంసముల దహింపంజేయుటచే వాని నూడునటులంజేసి సిరలు, స్నాయువులు, సంధులు, అస్థులు అనువానింజెఱచి కడువేదనను, జ్వరమును, మంటను, దప్పిని, మూర్ఛను, శ్వాసమును గలుగంజేసిన అతిదగ్ధమనియు తెలియవలయును. ఈభేదములవలన అగ్నిదగ్ధప్రణము నాలుగువిధంబులు.

—ॐ అగ్నిదగ్ధప్రణఙ్గీకృత్య ॐ—

పుష్టస్యాగ్ని ప్రశమనే కార్యముష్ణం తథౌషధం,

- శీతాముష్ణాం చ దుర్దగే క్రియాం కుర్యా త్తతఃపునః. 197
 ఘృతాలేపనసేకాంస్తు శీతాన్యేవాస్యకారయేత్,
 అతిదగ్ధే విశీర్ణాని మాంసాన్యధ్యత్వ శీతలామ్. 198
 క్రియాం కుర్యాచ్చ తాం కాలే శాలితండులకంఢనైః,
 తిందు క్యాశ్చ కషాయైర్వా ఘృతమిత్రైః ప్ర లేపయేత్. 199
 సమ్యగ్దగ్ధేతుగాక్షీరి ప్లక్షచందన గైరికైః,
 సామంతై స్సర్పిషాయుక్తై రాలేపం కారయేద్భిషక్. 200

తా. పుష్టాగ్నిశమశార్థంబై ఉష్ణకరాపధముల లేపనముసేయవలయును. దుర్దగ్ధమున శీతకర్మక్రియలనుగాని, లేక ఉష్ణకర్మక్రియలనుగాని జేసి తదనంతరము ఘృతాదులయొక్క లేపనము, సేచనము మొదలగు శీతకర్మక్రియలను జేయవలయును. అతిదగ్ధమున జిఘ్రిలంబై వ్రేలుచుండు మాంసమును ఛేదించి శీతకర్మక్రియలను, పరిబియ్యపుసిండిని నల్ల తుమికపట్టకషాయముతోడంజేర్చి నేతనిగలిసి లేపనమును జేయవలయును. సమ్యగ్దగ్ధమున పెదురుపు, మట్టి, చందనము, కావిరాయి, తిప్పతీగె అనువానికల్కములతో నెయ్యిగలిపి కాచి లేపనము సేయవలయును.

పథ్యాదిలేపము

- పథ్యా కర్దమ జీరక మధు సింధుక సర్జ మిశ్రితో లేపః,
 గవ్యం ఘృత మపహరతిచ పావకజనితం వ్రణం సద్యః. 201

తా. కరక్కాయ, బురద, జీలకఱ్ఱ, అతిమధురము, మైనము, గుగ్గిలము - వీనిని నూరిగాని, లేక అవునేతినిగాని లేపనము జేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము శమించును.

సుధాదిలేపము

- సుధాం పురాతనీం దధ్నోవారిణా పరివేషితాం,
 లేపనం తైలదగ్ధస్య విసోఢిటవ్యాధినాశనమ్. 202

తా. ప్రాతసున్నమును పెరుగుమీఁది తేటనీటితో నూరి లేపనముజేసిన వేడి నూనెవలన గలిగిన బొబ్బలు మానును.

దగ్ధయవచూర్ణము

- దగ్ధయవభస్మచూర్ణం తిలతైలాక్తం ప్ర లేపనాదచిరాత్,
 హరతి శిఖిదాహదగ్ధం భూయోభ్యంగాద్వ్రణంచాశు. 203

తా. యవలనుగాల్చి మసిజేసి నువ్వులనూనెలోగలిపి పలుమారు లేపనముజేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము శిఘ్రముగ మానును.

—౧౭ చందనాదితైలము ౧౭—

చందనం వటశృంగాశ్చ మంజిష్ఠా మధుకం తథా,
ప్రపాండరీకం దుర్వాచ పతంగం థాతకీ తథా. 204

ఏతైస్తైలం విపక్తవ్యం గోక్షీరేణ సమాయుతం,
అగ్నిదగ్ధే వ్రణేశేష్ఠం తత్త తాద్రోపణం పరమ్. 205

తా. చందనము, మట్టియూడకొనలు, మంజిష్ఠ, అతిమధురము, ప్రపాండరీకము, గరిక, రసకర్పూరము, ఆరెపువ్వు అనువానికల్కములూ అవుపాలు, నూనె కలిపి చిక్కగ తైలముకాచి లేపనముజేసిన అగ్నిదగ్ధప్రణము తత్తణమున మాంసపూరితంబై మానును.

—౧౮ పటోలాదితైలము ౧౮—

సీద్ధం కషాయ కల్కాభ్యాం పటోల్యాః కటుతైలకం,
దగ్ధప్రణమజా ప్రావ దాహ విసోఫీటనాశనమ్. 206

తా. చేలిపొట్లకషాయములూగాని, లేక దానికల్కములూగాని తెల్లవనూసెను గలిపి చిక్కగకాచి లేపనముజేసిన అగ్నిదగ్ధప్రణమునందలిపీడ, ప్రావము, మంటలు, బొబ్బలు వీనిని హరింపజేయును.

—౧౯ మధూచ్ఛిష్టాదితైలము ౧౯—

మధూచ్ఛిష్టం సమధుకం లోధ్రం సర్వరసం తథా,
మూర్వా చందన మంజిష్ఠం షిష్ట్యా సర్పిర్విపాచయేత్. 207

సర్వేషా మగ్నిదగ్ధానాం ప్రణరోపణము త్తమం,

తా. మైనము, అతిమధురము, లొద్దుగ, గుగ్గిలము, గరిక, చందనము, మంజిష్ఠ అనువానికల్కములూ నెయ్యిగలిపి చిక్కగకాచి లేపనముజేసిన అగ్నిదగ్ధప్రణము లన్నియు మాంసపూరితంబుతై మానును.

—౨౦ లాతవ్రణలక్షణము ౨౦—

భ్రమ శ్వాస జ్వరం దాహం మూర్ఛా ఘూర్ణం సకంపనమ్. 208

శూలం దృష్టి ర్మహారౌద్రం లూతాః కుర్వంతి దేహినాం,

(మాధవనిదానే)

తా. భ్రమ, ఊబ్బసము, జ్వరము, దాహము, మూర్ఛగలుగుట, ఒడలుదిరుగుట, శరీరమువణకుట, శూల, కడుభయంకరమైన దృష్టిగలుగుట-ఈలక్షణములుగలది లాతవ్రణమని తెలియవలయును. (దీనియందు వాత, వైత్త, క్లేష్ట, త్రిదోషభేదంబులుగలగియుండును.)

❧ త్రిదోషజలూతలక్షణము ❧

భ్రువోర్మధ్యే గళే హస్తే స్తనే కంఠేచ మూర్ధని 209

హృది పృష్ఠే మర్తణీచ లూతస్సాన్యత్తు త్రిదోషజః,
అసాధ్య కష్టసాధ్యవా జ్ఞాత్వా వైద్యఉపాచరేత్. 210

తా. కనుబొమలయొక్క మధ్యప్రదేశము, గళము, హస్తములు, స్తనములు, కంఠము, శిరము, హృదయము, పీపు అను మర్తస్థలములయందు వ్రణములు జనించిన త్రిదోషలూతయని తెలియవలయును. వీనియొక్క అసాధ్య, కష్టసాధ్యముల నెఱింగి వైద్యుడు చికిత్సంపవలయును.

❧ అసాధ్యలూతలక్షణము ❧

పక్షజంబూఫలాకారం తథారక్తం స్రవేద్యది,
దంతోష్ఠం శ్యావలం యస్య లూతదోషీ న జీవతి. 211

తథాపి తస్య కర్తవ్యా చికిత్సా జీవితావధి,

తా. నేరేడుపండువర్ణముగలదై రక్తమును గార్చుచు దంతములు, పెదవి నల్లనై యుండిన అట్టిలూతరోగి మృతిచెందునని తెలియవలయును. వినను జీవించి యుండు వఱకు చికిత్సంజేయవలయును.

❧ వాతలూతచికిత్స ❧

ఉత్పలం చందనం కుషం జీవంతీం శుంఠి పాటలామ్. 212

మదనం బిల్వ నిర్గుండీ దమనం బ్రహ్మదండికాం,
నఖంచ తగరంచైవ వేతసం వరుణం తథా. 213

జలే సిష్ట్యా ప్రలేపోఽయంవాతలూతనివారణం, (నూధవనిదానే)

తా. నల్లకలువ, శ్రీగంధము, చెంగల్వకోట్టు, మనుబాల, శొంఠి, కలిగొట్టు, ముంగవేరు, మారేడు, వానిలి, దవనము, బ్రహ్మదండి, నఖము, గ్రంథితగరము, ప్రబ్బలి, ఉలిమిడి - వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి లేవనముజేసిన వాత లూతవ్రణము హరించును.

❧ వాతలూతకు లాంగల్యాదిలేపము ❧

లాంగలీ భానుమూలంచ గ్రహధూమాజమూత్రకమ్. 214

దుత్తూరస్యఫలే క్షిప్త్యా లేపోలూపవినాశకృత్,

తా. చన్నచర్లగడ్డ, జిల్లేడువేరు, కరుధూపము - వీనిని మేకపంచితముతోనూరి ఉష్ణైత్తకాయలతోనునిచి పుటంబిడి నూరి లేవనముజేసిన వాతలూతవ్రణము మానును.

—ॐ వైత్తలూతచందనాదిలేపము ॐ—

చందనం చోత్పలం ముస్తాం లాంగలీం శుంఠి రేణుకామ్. 215
వాలుకం మధుయస్థీంచ కుసుంభవల్కలాన్వితం,
తుల్యం పిష్ట్యా జలైర్లేపః పిత్తలూతప్రశాంతయే. (ఆయుర్వేదే)

తా. చందనము, నల్లకలువదుంపలు, తుంగమునైలు, చన్నచర్లగడ్డ, శొంఠి, రేణుకలు, కూతురుబుడమ, యష్టిమధుకము, కుసుంబపట్ట-వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన వైత్తలూతప్రణము మానును.

—ॐ శ్లేష్మలూతకు శ్లేష్మాటకాదిలేపము ॐ—

శ్లేష్మాట శారిబా ముస్తా వరుణం నాగపుష్పికాం,
వహ్ని పాటల పాఠాశ్చ పలం వంశత్వచం సమమ్. 217
జలైః పిష్ట్యా ప్రలేపోఽయం కఫలూతప్రశాంతయే, (చరకే)

తా. విరిగిచెక్క, గూడపాల, తుంగమునైలు, ఉలిమిడి, నాగసంపంగి, చిత్రమూలము, కలిగిట్టు, చిరుబొద్ది - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ వెదురుపీచుగలిపి ఉష్ణోదకముతోనూరి లేపనముజేసిన శ్లేష్మలూతప్రణముమానును.

—ॐ త్రిదోషజలూతకు మదనాదిలేపము ॐ—

మలం కౌక్కుట పారావం హింగూ మదన తాళకమ్. 218
వంశత్వ గ్గిరకర్ణీంచ రేణుకంచ మనశ్శిలాం,
జలే పిష్ట్యా ప్రలేపోఽయం లూతం హంతి త్రిదోషజమ్. 219

తా. కోడివిష్టము, పావురసిట్టవిష్టము, ఇంగువ, మ్రంగవేరు, హరిదళము, వెదురుపీచు, తెల్లగంటెన, రేణుకలు, మణిశిల - వీనిని సమభాగములుగ నుష్ణోదకముతోనూరి లేపనముజేసిన త్రిదోషలూతప్రణము మానును.

—ॐ జ్యోతిష్పతీలేపము ॐ—

జ్యోతిష్పతీంచ కర్కోటీపల్లవం వేషయే జ్వలైః,
లేపోలూతాన్నిహంత్యాశు సప్తరాత్రైర్నసంశయః. 220

తా. వెక్కుడుతీగ, డావరడంగిగుళ్ళు, లేక చేతివీరచిగుళ్లు - వీని నుష్ణోదకముతోనూరి 2 దినములు లేపనముజేసిన త్రిదోషలూతప్రణము నిస్సంశయముగ శీఘ్రముగ మానును.

—ॐ సర్పాక్షిలేపము ॐ—

నరమూత్రేణ సర్పాక్షీం పిష్ట్యా లేపంతు కారయేత్,
అసాధ్యాం సాదయేల్లూతాం త్రిదోషోత్థా వినిర్దిశేత్. 221

తా. సర్పాక్షిమూలమును నరమూత్రముతోనూరి లేపనముజేసిన అసాధ్యమైన త్రిదోషలూతప్రణము మానును.

— ౧౦ గోబిహ్వదిలేపము ౧౧ —

గోబిహ్వపల్లవాః పాతా మూలం తోయేన పేషయేత్,
లేపేన నాశయేత్ ప్లాత మసాధ్యాం విషజిహ్వాలామ్.

222

తా. బరివెకచిగుళ్లు, శిరుబొద్దివేరు వీని నుష్ణోదకముతోనూరి లేపనముజేసిన అసాధ్యమైన త్రిదోషలూతప్రణము, విషజిహ్వక మానును.

(జాబికాయ, జాపత్రి, పిప్పలి, మోడి, లవంగములు, కాంచు, ఓమము, ఖురా సానిఓమము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములొనునిచి ఒకతులము రసకర్పూరము గలిపి ఉష్ణోదకముతో మర్దించి రెండువీసములయెత్తు రసకర్పూరము తూగునటులమాత్రంజేసి రెండుమండలములు ప్రాతస్నాయంకాలముల నొక్కొక్కమాత్రంచొప్పన అవునేతితో సేవించిన సర్వలూతప్రణములు, భగందరము, గండమాల, మేహప్రణములు మొదలగు సర్వప్రణములు హరించును. ఈయాషధ సేవనకాలంబున చప్పిడివంటకమును భుజింప వలయును. మఱియు భగందరప్రణివివారణార్థంబై చెప్పబడియుండు రవితాండవరసమును, కాలాగ్నిరుద్రరసమును, రసకర్పూరమును లూతప్రణములయందును ప్రయోగింపందగును.)

(ఓం నమో భగవతే రుద్రాయ-ఓం సురామహద్విష్ణుమదనివహ హంసురసుర అష్టహేనేనిక ప్రచసూదహనూపచమాను రహణాంస్వాహం. అనుమంత్రముతో లూతప్రణములను మంత్రంపవలయును. మఱియు సర్వోషధముల నొసంగునపుడామంత్రమునే పఠింపవలయును.)

— ౧౧ భుజపత్రబంధము ౧౨ —

కుంకుమం చందనం క్షీరైః శిష్టైః మంత్రమిదం లిఖేత్,
భూర్జపత్రేచ తద్ధార్యం గళేవా బాహుమూలకే.

223

లూతాన్ హంతి న సందేహో బంధయే చ్ఛేత్తసూత్రకైః,

(మూధవనిదానే)

తా. కుంకుమ, శ్రీగంధము-వీనిని పాలతోనూరి భుజపత్రపాకుపై మ్రోజెప్పుట బడినమంత్రమునువ్రాసి దానిని మడిచి తెల్లదారమున బంధించి మొడయందుగాని, లేక నందిటియందుగాని గట్టికొనిన సర్వలూతప్రణములు నిస్సంశయముగ హరించును.

❧ * చర్చి చికిత్స ❧

క. మురదారుసింగు వెన్నయు, సరవిగ మర్దించి వేడ్కు జయ్యన ధరణి
న్నరులకుఁబ్రామినయప్పుడె, సురుచిరముగ మానుమురికిసొన్న రుల్లెన్.

క. ఆవొండవేరు గంధము, పాదుగ నావాలముద్ద భక్షణ నేర్పెన్
వేదేశునికృపచేతను, నాదము లేనట్టికప్పునాగుగుమానున్.

❧ మర్కటీరోగోత్పత్తి ❧

దేవేషు ధావమానేషు హ్యంధ కాసుర సంయుగే.

224

రుద్రకోపానలోత్పన్నా మర్కట్యా వేదనోత్పటాః,

(నిత్యనాథీయే)

తా. తొల్లి దేవతలు అంధకాసురునితో యుద్ధముజేసినపుడు పరాజితులైనందున
రుద్రకోపాన్నివలన అత్యుత్పాతమైన వేదనగల మర్కటీరోగములు జనించెను. అవెవ్వ
యనిన. —

❧ మర్కటీరోగ భేదములు ❧

జిహ్వికా పద్మినీ నందా వాసిని మోహిని తథా.

225

దాహిని కాళరాత్రి చ షోభిణీ చాష్టరంఖ్యయా,

తా. జిహ్విక, పద్మిని, నంద, వాసిని, మోహిని, దాహిని, కాళరాత్రి, షోభిణి
అని మర్కటీరోగములు ౮ విధములు.

❧ జిహ్వికామర్కటీలక్షణము, తచ్చికిత్స ❧

సిద్ధార్థసదృశాకార జిహ్వికానామ మర్కటీ.

226

తృణధాన్య నిశా దార్వి పిష్ట్యా తండులవారిణా,

తథా తస్య ప్రదాతవ్యో లేపోయం విషనాశనః.

227

మంత్రేణ శంభుదేవస్య దినేపోహతి తద్విషం,

తా. తెల్లవాలవలె తెల్లనిపొక్కులు జనించిన జిహ్వికయను పేరంబరగుమర్కటి
యనంబడును. దానియందు దూసరిబియ్యము, పసపు, మ్రానిపసపు అనువాసిని సమ
భాగములుగ పసిగడుగుతోనూరి “ఓం హ్రం హ్రీం ఘం స్వాహా” అను శంభుదేవమం
త్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముజేసిన జిహ్వికయను మర్కటీరోగముయొక్క విష
మొకదినములో మానును.

❧ పద్మినీమర్కటీలక్షణము ❧

రక్తదద్దురసంకాశం గాత్రం యస్య ప్రదుష్కతే.

228

పద్మినీమర్కటీనామ దాహః కంఠా ర్విదాహితా,

తా. శరీరమున నెఱ్ఱనిద్రువలె జనించి శరీరమునంతయు జెఱచి తాపము, దురద, మంటలు గలిగియుండిన పద్మినీమర్కటీ యనంబడును.

— పద్మినీమర్కటీకి పునర్నవాదిలేపము —

పునర్నవోద్భవంమూలం సప్తపర్ణిం సమంతథా.

229

గోమూత్రా ధారనాశేన పిష్ట్యా లేపో విషావహః,

తా. తెల్లగలిజేరువేరు, ఏడాపలయరటివేరు-వీనిని సమభాగములుగదంచి ఆవు పంచితముతోను, కలితోను నూరి “ఓం ముంచముంచ ఇతిస్వాహా” అనుమంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముజేసిన పద్మినీయను మర్కటీరోగము హరించును.

— సందామర్కటీలక్షణము —

ఆగ్నేయస్ఫోటకాకారం యద్ధాత్రం సాతు నందికా.

230

శూల దాహః జ్వరం కంపంయాతిగాత్రం సవేదనం, (మాధవనిదానే)

తా. శరీరమున నగ్నిదగ్ధముతో సమానమైన బొబ్బలు లేచుట, శూల, తాపము జ్వరము, శరీరకంపముగలుగుట, శరీరమునొచ్చుట - ఈలక్షణము గలది సందయను మర్కటీరోగమని తెలియవలయును.

— సందామర్కటీకి పద్మపత్రాదిలేపము —

పద్మపత్రోశీరకంచ శ్వేతచందన ముత్పలమ్.

231

శీతతోయేన పిష్ట్యానులేపో మంత్రం సుఖావహం,

తా. తామరాకు, పట్టివేరు, శ్రీగంధము, కలువగడ్డ-వీనిలో జేసినేని కితోదకముతో నూరి “ఓంస్వాహా, భూర్భువస్వాహా, హంస్వాహా” అనుమంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముజేసిన సందయను మర్కటీరోగము హరించును.

— వాసినీమర్కటీస్వరూపము —

వక్త్రంచ పింగళం కృష్ణా జ్వలితాగ్నినిభేక్షణా.

232

వింశదంఘ్రి మహారోద్రీ వాసినీనామ మర్కటీ,

తా. ముఖము పింగళవర్ణముగలదిగ, శరీరము నలుపువర్ణముగలదిగ, అగ్నివలె జ్వలించుచుండు నేత్రములుగలదిగ, ఇరువది పాదములుగలదిగ, మహాభయంకరముగ నుండునది వాసినీయను మర్కటీదేవతయని తెలియవలయును.

— వాసినీమర్కటీలక్షణము —

ఆగ్నేయస్ఫోటకాశ్చైవ జాయంతే తద్విషాధికే.

233

విధ్యంతి సర్వగాత్రాణి పూతిగంధముఖం భవేత్,

తా. అగ్నితో దగ్ధంబైనటుల సోఫటకములు జనించి విషమించినపుడు శరీరంబంతయు సూదులతో బొడుచునటుల వేదనగలుగుట, ముఖము దుర్లంధముగ నుండుట- ఈలక్షణములుగలది వాసినియను మర్కటీరోగమని తెలియవలయును.

❧ వాసిసీమర్కటీకి ఈశ్వర్యాదిలేపము ❧

ఈశ్వరీ నింబపత్రాణి శ్వేతాకాశా కుశాస్తథా. 234

కషాయైః పంచభి ర్ధాతే తల్లేపశ్చ సుఖావహాః,

తా. ఈశ్వరివేరు, వేపాకు, గరికెవేరు, కుశదర్భవేరు-వీనిసమభాగములుగ నుదకముతోనూరి యిదిగవ నుదహరించెడి పంచత్వక్కుల కషాయముతో మర్కటీరోగమును గడిగి అభిమంత్రించి లేపముజేసిన వాసినియను మర్కటీరోగము హరించును.

❧ పంచత్వక్కులకషాయము ❧

ఉదుంబర వటాశ్వథ చూత ప్లక్షసముద్భవాః. 235

త్వక్పంచకకషాయేణ శివమంత్ర శ్చివోదితః,

తా. మేడి, మట్టి, రావి, మామిడి, జువ్వి యను పంచత్వక్కుల దంచి కషాయముగాచి దానితో మర్కటీరోగమును గడుగవలయును. మఱియు దానిని 'ఓం నమో భగవతే రుద్రాయ హరహర గచ్ఛతు విషం స్వాహా' అనుమంత్రముతో నభిమంత్రించి పూర్వోక్త ఔషధములను లేపనము జేయవలయును.

❧ మోహినీమర్కటీస్వరూపము ❧

బహుపాదా మహాకాయా బహురూపా విషోత్కటా. 236

మోహినీనామ విజ్ఞేయా విద్ధో ధత్తేన జీవితం,

తా. అనేకపాదములు గొప్పశరీరము పెక్కురూపములుగలదై కడువిషముతో గూడియుండునది మోహినీమర్కటీదేవతయని తెలియవలయును. ఇది సోఁచిన మనుజుడు జీవింపడు.

❧ మోహినీమర్కటీలక్షణము ❧

రోమాంచోఽథ జ్వరో దాహో స్వేదో నిద్రాండవర్ధనమ్, 237

రక్తాంగం శ్వయంభుశ్చేతి తయా దష్టస్య లక్షణం,

తా. గగుర్పాటు, జ్వరము, దాహము, చెమట, నిద్రాశంగముగలుగుట, అండములు వృద్ధిజెందుట, శరీరము రక్తవర్ణముగ నుండుట, శరీరము వాచుట-ఈలక్షణములు

—ॐ దాహిసీమర్కటిలక్షణము ॐ—

అగ్నితుల్య బృహత్పాదా దురంతా గరళోత్కటా.

238

దాహిసీ చాపరాధీతా మూర్ఖా దాహోఽలిదారుణః,

తా. అగ్నివలెనుండుచు గొప్పపాదములుగలదై మృత్యుప్రదంబై అత్యుత్కటమైన విషముతో నూడి యుండునది దాహిసీమర్కటి యనంబడును. అదిసోఁకిన మూర్ఖ, కడుభయంకరమైన దాహము గలుగును.

—ॐ మోహిసీమర్కటిదిక్ష్ప ॐ—

గర్దభాండ ప్రియంగూచ శ్వేతచందన చిత్రకమ్.

శిఖి నీహోత్పలంచాపి త్వాలేపా హంతి తద్విషం,

తా. కలుజావ్వి (ధరణివేరు), ప్రేంకణము, శ్రీ గంధము, చిత్రమాలము, మయూరశిఖి, నల్లకలువగడ్డ-వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో మెత్తగనూరి “ఓం నమో రుద్రాయ, హేనవే గౌరీవతయే మహావక్షరాజాయ షష్టిపాలేనహరవిషంజాహహ” అనుమంత్రముతో నభిమంతించి లేపనముజేసిన మోహిని యను మర్కటిరోగము హరించును.

—ॐ కాళరాశ్రీమర్కటిస్వరూపము ॐ—

శుక్లా కృష్ణా ఘనాంఘ్రిశ్చ రోమాంచావిషవన్తదా.

240

కాళరాశ్రీస్తయాదప్తే నమంత్రం నచ భేషజం.

తా. తెల్లగ గాని, లేక నల్లగ గానియుండుట, పాదములు బరువు గలిగియుండుట, రోమములు నిక్కబొడి బిళిని యుండుట, గడువిషతుల్యముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలవి కాళరాశ్రీమర్కటియని తెలియవలయును ఇది సోఁకిన మంత్రేష్ధములులేవు.

—ॐ షోభిణీమర్కటిస్వరూపము ॐ—

బహుపాదాన్వితా శ్వేతా రక్తపాదా నచేక్షణా.

241

షోభిణీపాచ విజ్ఞేయా సఫటతోదప్రణాదయః,

తా. అనేకపాదములతో నూడియుండుట, తెల్లగనుండుట, ఎఱ్ఱనిపాదములు గలవిగ నుండుట, దృష్టిలేకుండుట-ఈలక్షణములుగలది షోభిణీమర్కటియని తెలియవలయును. ఇది సోఁకిన బొబ్బలు, సూదులతో బొడుచునటులచేదని, ప్రణాములు మొదలగునవి గలుగును.

—ॐ షోభిణీమర్కటిచికిత్సాక్రమము ॐ—

కషాయైః క్షౌశనం త్వగ్భిస్సింధు మధ్వాజ్య లేపనమ్.

242

పశ్చాచ్ఛిన్నే శ్వరిమూలం మధుపర్ణి శతావరీ,

చందనోదక పిష్టానాం చందనం లేపనం హితమ్.

243

సమంత్ర మాషధం ప్రోక్తం మర్కటీవిషనాశనం,

తా. మర్కటీరోగమును మంత్రవృత్తుల కహాయముతోగడిగి నైంధవలవణము లో లేసె, నెయ్యిగలపి లేపనముజేసి తదనంతరము తిప్పతీయె, ఈశ్వరివేరు, గుమ్మడు వేరు, పిల్లిపీచర అనువానిని సమభాగములుగ శ్రీ గంధపురసముతోనూరి లేపనముజేసిన ఊఁభిణియును మర్కటీరోగము హరించును. (మఱియు నెనిమిదివిధములైన మర్కటీ రోగములయందు పూర్వోక్త ఔషధలేపనమును, మంత్రాభిమంత్రముల నొక మండలము గాని, లేక రెండుమండలములుగాని జేయవలయును.) వానిచే మర్కటీరోగవిషములు హరించును.

— అర్బుదరోగనివానము ౨౩ —

గాత్రప్రదేశే క్వచిదేవదోషా స్సంపూర్ణితామాంసమసృక్ష్మాదూష్య, వృత్తంస్థిరంమందరుజంమహంత మనల్పమూలంచిరవృద్ధిపాకమ్. 244

కుర్వంతి మాంసోచ్ఛ్రయమత్యగాధం తదర్బుదంశాస్త్రవిదోవదంతి, అర్బుదే గ్రంథిస త్కుర్యా ద్వేధితం సుతరాం హితమ్. 245

(మాధవనిదానే)

తా. ప్రకొపించిన దోషములు శరీరమునంచేసిన నొకభాగమున మాంసరక్తము లం జెఱచి గుండ్రమై స్థిరమై యొకింత నొప్పిగలదై గొప్పదియై లోతుగ వ్యాపించిన మూలముగలదై చిరకాలముమీఁద వృద్ధిజెంది లోతుగలదైయుండు గ్రంథులవలెనే సిరా వేధన సేయుట కడుహితకరంబు. (అర్బుదమున పొరగడ్డ.)

— అర్బుదరోగలక్షణము ౨౪ —

మృదుస్థూలస్తథా శోఘః క్వచిద్ధాత్రే ప్రకాశితః, సుజాత మర్బుదం జ్ఞేయం చిరాద్వృద్ధిశ్చ పాకకృత్. భవేత్తం పోచయే చోఽఘం లేపనైః పాకకారకైః,

తా. శరీరమునం చేసిన నొకభాగమున మృదువుగ, గొప్పదిగనుండు వాపు జనించి మెఱయుచు చిరకాలముమీఁద బాగుగ వృద్ధిజెంది పాకమును జేచిన అర్బుద మనంబడును. దీనిని పాకోపయంత్రలేపనమువలన పాకము చేయింపవలయును.

— అర్బుదభేదములు ౨౫ —

వాతేన పిత్రేన కఫేన చాపి రక్తేన మాంసేన చ మేదసాచ, తజ్జాయతే తస్యచ లక్షణాని గ్రంథే స్సమానాని సదాభవంతి.

తా. అర్బుదము వాత, పిత్త, కఫ, రక్త, మాంస, మేదజములన నానుభవం బులు. వానియం దెల్లప్పుడు గ్రంథిలక్షణములే గలిగియుండును.

— రక్తార్బుదలక్షణము ౧౮ —

దోషః ప్రదుష్టోరుధిరంసిరాసు సంకుచ్యసంపీడ్యతతోఽస్యపాకం,
సాస్తావమున్నహ్యతిమాంసపిండం మాంసాంకురైరాచితమాశువృద్ధమ్.
కరోత్యజస్రంరుధిరప్రవృద్ధి మసాధ్యమేతద్రుధిరాత్తకం తు,
రక్తక్షయోపద్రవపీడితత్వా త్పాండుర్భవేత్సోఽర్బుదపీడితస్తు. 249

తా. ప్రకోపించిన దోషము సిరలయందు రక్తమును సంకోచపఱచి (అనఁగా జేర్చి) పీడించుటచే మాంసపు ముద్దను ఎత్తుకజేసి యొకింత పండునటులం జేయుట, కొంచెముగ స్రావముగలవై మాంసపుటంకురములతో వ్యాప్తంబై శీఘ్రముగ వృద్ధి జెందు నదియై యుండుటవలన నెల్లప్పుడు రక్తమును గార్చుచుండుట, రక్తముక్షయించుటవలన, అర్బుదపీడవలన శరీరము తెల్పుబ్రూట-ఈలక్షణములుగలది రక్తార్బుదమని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

— మాంసార్బుదలక్షణము ౧౯ —

ముష్టిప్రహారాదిభిరర్దితేఽంగే మాంసం ప్రదుష్టం జనగ్నేద్ధిశోధం,
అవేదనం స్నిగ్ధ మనన్యవర్ణ మపాకమక్తోపమమప్రచాల్యమ్. 250
ప్రదుష్టమాంసస్య నరస్యగాఢ మేతద్భవేన్మాంసపరాయణస్య,
మాంసార్బుదం త్యేతదసాధ్యముక్తం సాధ్యేష్యపీమానితువర్ణయేచ్ఛ.

తా. పిడిచెబ్బలు మొదలగువానివలన అంగపీడితుడైయుండి దుష్టమైన మాంసము వేదనారహితంబై మిశ్రమిశలానుచు చర్మసమానవర్ణముగలవై పాకరహితంబై ణాయీవలె గట్టిగ చలించినదియై యుండువాపును గలుగఁజేసిన మాంసార్బుద మనం బడును. ఇది అసాధ్యము. ఈమాంసార్బుదము మాంసము చెడినవానికిని, ప్రతిదినము మాంసమును భక్షించెడువానికిని తఱుచుగ జనించును. ఈక్రింద జెప్పబడునర్బుదములు సాధ్యంబులైనను వర్ణింపవలయును.

— అసాధ్యార్బుదలక్షణము ౨౦ —

సంప్రస్తుతం మర్తణియచ్ఛజాతం స్రోతస్సువాయచ్ఛభవేదచాల్యం,

తా. మర్తస్థలముపై జనించి స్రావముతోగూడియుండు అర్బుదమును, నాసాది మార్గములపై జనించుండు అర్బుదమును, మఱియు స్థిరముగనుండు అర్బుదమును అసాధ్యంబులు.

—ॐ అధ్యర్థదలక్షణము ॐ—

యజ్ఞాయతేన్యత్థలు పూర్వజాతే జ్ఞేయంతదధ్యర్థదమద్బుదజ్ఞే. 252

తా. పూర్వముజనించిన యర్థదముమీఁద వేరొక యర్థదము జనించిన అధ్యర్థద మనంబడును.

—ॐ ద్వీరర్థదలక్షణము ॐ—

యద్వంద్వజాతం యుగపత్క్రమాద్వాద్వీరర్థదంతచ్ఛభ వేదసాధ్యమ్.

తా. ఏకకాలమునందు గాని, లేక ఒకదానికివెనుక నొకటిగగాని, రెండర్థదములు సమీపములుగ జనించిన ద్వీరర్థద మనంబడును. ఇది యసాధ్యము.

—ॐ అర్థదపాకానుత్పత్తికారణము ॐ—

నపాకమాయాంతికపాధికాద్వా మేదోబహుత్వాచ్చవిశేషతస్తు,
దోషస్థిరత్వాద్ధగనాచ్చతేషాం సర్వార్థదాన్యేవనిసర్గతస్తు. 254

తా. కథముగాని లేక మేదస్సుగాని యధికముగ నుండుటవలన, దోషములు స్థిరములుగ నుండుటవలన, దోషము లొకదానితో నొకటి జేరుటవలన సర్వార్థదముల యందు స్వభావముగ పాకము గలుగకయుండును.

—ॐ గంధాదిలేపము ॐ—

గంధ శిలా విశ్వోషధ విడంగ నాగభస్మభిస్సమైశ్చాచ్ఛం,
కృకలాసరక్తయుక్తం లేపాత్సద్యోఽర్థదధ్వంసి. 255

తా. గంధకము, మణిశిల, శొంఠి, వాయువిడంగములు, నాగభస్మము-వీనిని సమ భాగములుగ చూర్ణముజేసి తొండరక్తములతో గలిపి లేపనముజేసిన తత్క్షణమున అర్థదము హరించును.

—ॐ యవత్కారాదిలేపము ॐ—

లిప్తాయవత్కారవిడంగబీజం గంధోపలైస్సాస్త్వస్పటికృతైర్యత్,
రక్తేనమిశ్రైస్సరటస్యసద్య స్త్వధ్యర్థదసంశామ్యతనాన్యథైతత్.

తా. యవత్కారము, వాయువిడంగములు-వీనిని ఖల్వములతో నునిచి వెన్నతో మర్దించి తొండరక్తమునందు గలిపి లేపనముజేసిన అధ్యర్థదము తత్క్షణమున నశించును. ఇది మఱియొకవిధముగ నశించదు.

—ॐ హరిద్రాదిలేపము ॐ—

హరిద్రా లోధ్ర పత్తంగ గుడ ధూమ మనశ్శిలాః,
మధుప్రగాఢో లేపోఽయం మేదోర్థదహరఃపరః. 256

ఏతా మేన క్రియాం కుర్యా దశేషాం శర్కరార్బుదే,

తా. వనపు, లాద్దుగ, రసకర్పూరము, బెల్లము, కరుఘాపము, మణిశిల-వీనిని ఖల్వములో నుంచి మర్దించి లేనెలో గలిపి లేపనముజేసిన మేదోర్బుదము నశించును. ఈక్రియనే శర్కరార్బుదమునందును జేయందగును.

— రాద్ర రసము ౨ —

శుద్ధసూతం సమం గంధం మర్ద్యం యామచతుష్టయమ్. 258

నాగవల్లీ బలాద్రావైః మేఘనాదపునర్నవైః,

గోమూత్రైః పిప్పలీయుక్తైః మర్ద్య రుఘా పుటేల్లఘు. 259

లిహితౌదై రసోరాద్రః గుంజామాత్రమితం భవేత్,

పారిజాతాంబుదంచైవ కాసమర్దం చ సుఖీవేత్. 260

సింబవత్ప్రదృష్టవై శ్చాచృత తత్కలైశ్చ శ్శుద్ధ్యతి వ్రణం, (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి నాలుగురూములు కాటుకవలె మర్దించి పిప్పలిచూర్ణమునుజేర్చి మర్దించి తమల పాకులతోడిమెల రసము, ముత్తవపులగము, చిఱ్ఱిహూర, తెల్లగలిజేరు, అనువాని రసముల తోను, గోమూత్రముతోను మరల నాలుగురూములు మర్దించి లఘుపుటంటిడి గురిగిం జంశ యెత్తును లేనెతో సాయంప్రాతఃకాలముల నేవింపుచుండుటయేగాక పారిజాతపాకు, తుంగమునైలు, కసిపెందాకు, వేపాకు అనువానిని కల్మముజేసి కాచి లేపనముజేసిన అర్బుదములు హరించును.

— అర్బుదమునకు చిత్తమూలాదిలేపము ౩ —

చిత్తకం చిరిబిల్వం చ శృంగిణేర పునర్నవమ్. 261

లాంగలీ శిగ్రుమూలం చ దంతీ లవణపంచకం,

సకణా మరిచం పిష్ట్యా గోమూలేణ ప్రలేపయేత్. 262

సర్వార్బుదా వినశ్యంతే నరోహంతే పునర్నృణాం,

తా. చిత్తమూలము, క్రానుగచెక్క, అల్లము, గలిజేరు, చెన్నచర్లగడ్డ, మునగ పేరు, నేలదంతి, పంచలవణములు, పిప్పలి, మిరియాలు-వీనిని సమభాగములుగ ఆపుపంచి తముతో నూరి లేపనముజేసిన సర్వార్బుదములు హరించి మరల జనింపకుండును.

— గళగండనిదానము ౪ —

నబద్ధ శ్వయభుర్యస్య ముష్కవల్లంబతే గళే. 263

మహాన్యా యదివా హ్రస్వో గళగండం తమాదిశేత్,

కంతమునందు పెద్దదిగ గాని, లేక చిన్నదిగ గాని నుండి వాపుజనించి వృషణావలె వ్రేలుచుండిన గళగండ మనంబడును.

౧౩ గళగండసంప్రాప్తి ౧౩

వాతఃకఫశ్చాపి గళే ప్రదుష్టో మన్యేసమాశ్రిత్య తదైవ మేదః,
కుర్వంతిగండం క్రమశస్వలింగై స్సమన్వితం తంగళగండమాహ-

తా. దుష్టములైన వాత, కఫ, మేదస్సులు గొంతునందలి సిరలజెంది క్రమమవృద్ధింజెంది తమతమలక్షణయుక్తంబై నొకయుంటను గలుగంజేసిన గళగండ ముబడును. (ఇది వాతజ, కఫజ, మేదజముపలన మూడువిధంబులు.)

౧౪ వాతకగళగండలక్షణము ౧౪

తోదాన్వితః కృష్ణసిరావనద్ధ శ్చావారుణోవాపదనాత్తకస్తు,
పారుష్యయుక్తశ్చిరవృద్ధపాకో యద్యచ్ఛయాపాకమియాత్కదాచిత్
వైరస్యమాస్యస్యచతస్యజంతో ర్భవేత్తథాతాలుగళప్రశోషః,

తా. సూదులతో బొడుచునటుల పీడగలుగుట, నల్లని సిరలతో వ్యాప్తయ్యుండుట, నీలముగ, లేక ఎఱ్ఱగ, కఠినముగ నుండుట, చిరకాలమునుండి పాకము జేకుండుట, ఒకానొకపుడు కారణములేకయే పండుట, నోరు విరసముగ నుండుట, లోలోదాడ, గొంతెండుట-ఈలక్షణములు గలది వాతకగళగండమని తెలియవలయును.

౧౫ కఫజగళగండలక్షణము ౧౫

స్థిరస్సవణ్ణోగురురుగ్రకంఢా శ్శీతోమహంశ్చాపి కఫాత్తకస్తు.
చిరాభివృద్ధింభజతేచిరాద్వా ప్రపచ్యతేమందరుజఃకదాచిత్,
మాధుర్యమాస్యస్యచతస్యజంతో ర్భవేత్తథాతాలుగళప్రలేపః.

తా. స్థిరముగ, చర్మముతో సమానవర్ణముగలదై జడముగ, కడుదురదయుక్తవచల్లగ, పెద్దదిగ, దీర్ఘకాలముమీఁద వృద్ధింజెందినదిగ, దీర్ఘకాలముమీఁద నొకపుడు పండునదిగ నుండుట, పండునపు డొకింత పోట్లుగలుగుట, నోరు తీసిగనుండు లోలోదాడ, గొంతు, కఫముతో నలకంబడినటులండుట-ఈలక్షణములు గలది కఫజగండమని తెలియవలయును.

౧౬ మేదజగళగండలక్షణము ౧౬

స్నిగ్ధోగురుఃపాండురనిష్ఠగంధో మేదోభవస్వల్పరుజోఽతికంఠు
ప్రలంబతేఽలాబువదల్పమూలో దేహానురూపక్షయవృద్ధియుక్తః
స్నిగ్ధాస్యతాతస్యభవేచ్ఛజంతో ర్గళేనుశబ్దం కురుతేచనిత్యం,

తా. మినమినలాడుచు జడముగ, పాండురవర్ణముగ, దుర్గంధముగ, మందమైన పీడగలదిగ, కడుదురదయు క్తముగనుండుట, స్వల్పమూలముగలదై సొరకాయవలె వ్రేలు చుండుట, శరీరము త్తయించిన నదియును త్తయించుట, వృద్ధిజేందిన నదియును వృద్ధి జేందుట, ముఖము నూనెచే బూయంబడినటుల మినమినలాడుట, మాటలాడునపుడెల్లపుడు గొంతువలన నుపశబ్దము వెడలుట-ఈలక్షణములుగలవి మేదజగళగండ మని తెలియ వలయును.

— ౭౭ అసాధ్యగళగండలక్షణము ౭౭ —

కృచ్చాచ్ఛ్చిచ్ఛ్చసంతం మృదుసర్వగాత్రం సంవత్సరాతీతమరోచకార్తం,
క్షీణం చ వైద్యోగళగండజుష్టం భిన్నస్వరంచాపి వివర్ణయేత్తు. 269

తా. కష్టముగ శ్వాసమునేసి, లేక సర్వశరీరము మృదువుగనేసి, గళగండము జనించి ఒక సంవత్సరకాలం బతిక్రమించియేసి, అరోచకంబేసి, శరీర త్తయంచేసి, స్వర భేదంచేసి గల గళగండరోగిని వైద్యుఁడు పర్జింపవలయును.

— ౭౮ సర్వ పాదిలేపనము ౭౮ —

సర్వపా శ్శిగుబీజాని శణబీజాతసీ యవాః,
మూలకస్య చ బీజాని తక్రేణాప్లేన పేషయేత్. 270

గండాని గ్రంథయశ్చైవ గండమాలా స్తదైవ చ,
ఆలేపాస్తేన శామ్యంతి విలయం యాంతివాచిరాత్. 271

తా. తెల్లవాలు, మునగవిత్తులు, జనపవిత్తులు, అగినెవిత్తులు, యవలు, ముల్లంగి విత్తులు. వీనిని పుల్లనిమజ్జితో నూరి లేపనముజేసిన గళగండము, గ్రంథులు, గండమాల శీఘ్రముగ నశించును.

— ౭౯ మండూరలోహము ౭౯ —

మహిషీమూత్రవిమిశ్రం లోహమలం సుస్థితం ఘటేమాసం,
అంతర్ధామవిదగ్ధం మధునా గళగండనాశనం లీఢమ్. 272

తా. లోహాక్షిట్టమును మంటిపాత్రయం దునిచి బ్రతైమూత్రము పోసి యొక మాసమువఱకునిచి పిదప దానిని నూరి గబ్బుటంటిడి తేనెతో నేవించిన గళగండము హరించును.

— ౮౦ వాతగళగండమునకు నిచులాదిలేపము ౮౦ —

నిచులం శిగుమూలాని దశమూల మథాపి చ,
ఆలేపనం వాతగండే సుఖోష్ణం సంప్రశస్యతే. 273

తా. ప్రబ్బలి, ములగవేరు, దశమూలములు - వీనిని నూరి యొకింత వెచ్చజేసి సుఖోష్ణముగ లేపనముజేసిన వాతగళగండము హరించును.

—ॐ కఫజగళగండోపచారము ॐ—

స్వేదోపనాహైః కఫసంభవేపి కృత్వాక్రమం శ్లేష్మహరంవిదధ్యాత్

తా. ఒత్తడము, కట్టగట్టుట, శ్లేష్మనాశకరక్రియలు అనువానివలన కఫజగండము హరించును.

—ॐ దేవదార్వాదిలేపము ॐ—

దేవదారు ర్విశాలా చ కఫగండే ప్రలేపనం,

ఛగ్దనం శీర్షకశ్చైవ సర్వేగండనకే హితాః.

2

తా. దేవదారు, వెట్టిపుచ్చ అనువాని లేపనమును వమనము, శిరోవిరేచన అనువానిని సర్వగళగండములయందు జేయుట హితకరంబులు.

—ॐ మేదజగళగండఙ్కితాస్మక్రమము ॐ—

మేదస్సముత్థేత్రయథోపవిష్టాం విధ్యేచ్ఛిరాంస్నిగ్ధతనోర్నరస్య,

శ్యామాసుధాలోహపురీషదంతీ రసాంజనైశ్చాపిహితఃప్రలేపః.

2

తా. శాస్త్రోక్తప్రకారము స్నేహమును లేపనముజేసి సిరావేధంజేసి పిష్టసున్నము, లోహాకిట్టము, నేపాళములు, రసాంజనము అనువానిని నూరి మేదజగళగండనందు లేపనముజేయుట హితకరంబులు.

శ్వేతాపరాజితామూలం ప్రాతః సిష్ట్యాపిబేన్నరః,

సర్పిషా నియతాహారో గళగండప్రశాంతయే.

2

తా. తెల్లగంటనవేరును నూరి ప్రాతఃకాలమున ద్రాగి నేతియన్నము శల్లపు భుజింపుచుండిన గళగండము శమించును.

—ॐ తుంబితైలము ॐ—

విడంగ తౌరసింధూగ్రా రాన్నాగ్ని వ్యోష దారుభిః,

కటుతుంభీఫలరసే కటుతైలం విపాచితమ్.

2

చరోత్థమపి నన్యేన గళగండం వినశ్యతి,

తా. వాయువిడంగములు, యవతౌరము, నైంధవలవణము, వస, సన్నరాన్నాచ చిత్రమూలము, త్రికటుకములు, దేవదారు అనువానికషాయములతో చేదుసొరకాయ రసము, తెల్లవనూనె కలిపి చిక్కగగాచి నన్యముజేయించిన చిరకాలముగనుండు గండము నిస్సంశయముగ హరించును.

—ॐ తుంబ్యాదితైలము ॐ—

తుంబినసేనకటుకేనచతుర్థణేన క్లిక్మతైర్గధజాదిగణౌషధైశ్చ,

తైలంశృతంహరతిదేహిషుగండమూలా మత్స్యబృణామపిగళేగళగండ
[రోగాన్. 279]

తా. నాలుగింతలు చేదుసారకాయరసములతో పిష్టల్యాదిగణోక్త ఔషధముల కల్కమును, దానికి సమముగ నూనెను గలిపి చిక్కగ గాచి లేపనముజేసిన ప్రబలమైన గండమాల, గళగండము హరించును.

—ॐ సూర్యావర్తాదిలేపము ॐ—

సూర్యావర్తరసోనాభ్యాం గళగండోపనాహనం,
స్ఫోటాస్తానై స్సప్రయాలి గళగండో నసంశయః. 280

తా. సూర్యావర్తము, వెల్లుల్లి-వీనిని నూరి ముద్దజేసి కట్టుగట్టిన బొబ్బలు, స్తావము- వీనితోగూడియుండు గళగండము నిస్సంశయముగ శమించును.

—ॐ పలాశమూలలేపనము ॐ—

తండులోదకిపిట్టిన మూలేన పరిలేపితః,
హితః కర్ణే ఫలాశస్య గళగండః ప్రశామ్యతి. 281

తా. మోదుగవేరును బియ్యపుకడుగుతో నూరి చెవులయందు లేపనముజేసిన గళగండము హరించును.

—ॐ గండమాలభేదములు ॐ—

చత్వారః క్రిమిభీ రోగా జాయంతే గ్రంథిపూర్వకాః,
హృదయే గండమాలాభం కంఠేజాతం తథైవచ. 282

కపోలగండమాలాచా పుష్టతమాంగే చ జాయతే,
దంతవ్రణం కటాజాతం శ్రవణే నాసగండకే. 283

ఏతే దుర్గంధసంయుక్తా శ్చైతరక్తసమన్వితాః,
ఏతేషాం బైషజం చైవ కథ్యతే పూర్వవేదిభిః. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. క్రిములవలన గ్రంథిపూర్వకముగ నాలుగువిధములైన రోగములు జనించును. హృదయమున జనించిన హృదయగండమాల యనియు, కంఠమున జనించిన కంఠగండమాల యనియు, చెక్కిటజనించిన కపోలగండమాల యనియు, శిరమునజనించిన కపాలగండమాల యనియుఁ జెప్పబడును. మఱియు పంటియందు జనించిన దంతవ్రణమనియు, కటిప్రదేశమున జనించిన కటివ్రణమనియు, చెవిలోగలిగిన కర్ణవ్రణమనియు, నాసికమునజనించిన నాసికావ్రణమనియు జెప్పబడును. ఇవియన్నియు దుర్గంధయుక్తములై చీమును గార్చుచు తెల్లగ, ఎఱ్ఱగ నుండును. వీనికొషధము పూర్వులచే జెప్పబడియెను.

❧ గండమాలలక్షణము ❧

కర్కంధుకోలామలక ప్రమాణైః కఠౌంసమన్యగళవంక్షణేషు,
మేదఃకఫాభ్యాంచిరమందపాకై స్యాద్గండమాలాబహుభిస్తుగంధైః.

తా. మేదస్సు, కఫము అనువానివలన చంకలు, భుజశిరములు, పెడతల, పె నరము, కంఠము, గజ్జలు, అనువానియందు రేగువండు, మిరియాలు, ఉసిరికకాయ అ. వాని ప్రమాణముగల పలువిధములైన గ్రంథులు జనించి సావకాశముమీఁద కొంచెము పాకమునుజేందిన గండమాల యనంబడును.

❧ గండమాలలకు త్రికటుకాదిపటికములు ❧

త్రికటుం స విళంగం తు ప్రత్యేకం నవనిష్కకం,
నారికేళం తథాపిష్టం పురాణగుడమేవ చ. 25

ప్రత్యేకం పలమాత్రం తు రసభస్మ చ నిష్కకం,
ఏరండతిలతైలేన భల్లాతక చతుష్పలమ్. 26

మర్దయే త్వచనం కృత్వా మాషమాత్రం చ దాపయేత్,
గండమాలా వినశ్యంతి లాణాన్లూచ వర్ణయేత్. (సిద్ధరసార్ణకే

తా. త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు-ఇవి దినుసుకు తొమ్మిదినిష్కముల ప్రాతకొబ్బెర, ప్రాతబెల్లము - ఇవి దినుసు కొక్కిరికపలము, రసభస్మము ౧ నిష్కము జేడిగింజలు ౪ పలములు-ఇటుల వీనినెల్ల సేకముజేసి మెత్తగ దంచి అందు ౪ పలము అముదము, ౪ పలముల నూనెనుగలిపి పండి మాషప్రమాణము మాత్రముజేసి సేవింక గండమాలలు హరించును. దీనిసేవనకాలంబున ఉప్పును, పులుసును వర్జించి (కందిపప్ప అవునెయ్యి, నల్లనివరిపంటకము) అనువానిని భుజింపవలయును.

❧ విడంగాదిచూర్ణము ❧

విళంగేంద్రయవామూలం మహానిబద్్రమత్వచః,
తుల్యం చూర్ణజలైః పీతం కర్షకం గండమాలనుత్. 27

(మాధవనిదాన

తా. వాయువిడంగములు, కొడిసెవేరు, పెద్దవేపచెక్క - దీనియభావంబు (శీంం కరక్కాయలబెరడు) వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి కర్షప్రసాదమును ఉదకానుపానముతోడ సేవించిన గండమాలలు హరించును.

❧ గండమాలలకు తాళికాదిపటికములు ❧

శుద్ధతాళం శిలాంశుద్ధాం యవయోరం స సైంధవం,
బార్హిం సుథాం చూర్ణయేత్తు మాక్షికేణ సమాయుతమ్. 28

నిష్కార్థం ఘృతయుక్తం చ కంఠరోగేషు దాపయేత్, (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిజేసినతాళకము, శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు, యవక్షారము, సైంధవలవణము, స్రానివసపు, సున్నము-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి తేనెతో మర్దించి ఆర్థ నిష్కప్రమాణము మాత్రలుజేసి నేతియనుపానముతోడ సేవించిన కంఠగండమాలలు హరించును.

క. పూని యొద్ద ర్దిగడ్డలు, నూనెయు మిరియంబు వండి నూరకత్రాగ న్నానుగ నలువదిదినములు, మానవతతికెల్ల గండమాలలు మానున్.

క. మిరియంబు నూనె వెల్లులి, బతె బచ్చలిగడ్డ గూర్చి భక్షింపంగఁ మరినల్లవడ్లపుచ్చురో, గిరము తినం గండమాల కీర్బిషమడఁగున్.

క. వారిజపుచెక్కరసమును, బేరెన్నక సిందురంబు పిప్పలి మోడిం గూరిచి నేవించినదా, మారూకై కుష్టు గండమాల లడంగున్.

గీ. మంగతెల్ల వెలకి నురిచిత్రమూలంబు, నెమలిచెక్క గారసీలిపుప్పి పిప్పలియును జూర్ణ మొప్పఁగావెన్నదా, గ్రోలవేగగండమాలలడఁగు.

గీ. కలియుగంబున మున్నూరు కరకకాయ, లించుకని చూడఁబోవక యింపుతోడ, మండలం బారగింప భూమండలమున, గండమాలలు కుష్టురోగములు మాను.

గీ. గాలనెల్లి త్రికటుకము నల్లపుప్పియు, సమము గూర్చి నూనె సమము గూర్చి, త్రాగి భానువారత్రయము దధ్యన్నంబు, గుడువ గండ మాల లడఁగిపోదె.

(ఈరెండు గీతపద్యములయందు జెప్పబడిన యాషధములతో పూటకు రెండు చిన్నములయెత్తు రసకర్పూరమును గలిపి వెన్నయనుపానముతోడ దంతములకు దగలక మ్రింగుచుండిన గండమాలలు హరించును.)

— గండమాలలకు గంధకాదీలేపము —

గంధకం పారదం తుల్య మర్కటీరేణ సైంధవమ్.

291

పిష్ట్యా చ కాంచనీమూలం లేపోయం గండమాలహా,

(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. గంధకము, రసము, సైంధవలవణము, దేవకాంచనపట్ట-వీనిని సమభాగము లుగ ఖల్వములలో నునిచి జిల్లేడుపాలతో మర్దించి గండమాలలందు లేపనము జేసి అగ్నియందుకాడిన గండమాలలు హరించును.

ఇంద్ర వారుణికామూలం భానుద్భుతైశ్చ సైంధవమ్.

292

షిష్టా లేవేన హంత్యాశు ముండీద్రావేణ వేషయేత్,

జిజ్ఞేత్సప్తదినం యష్టిం గండమాలా వినశ్యతి. (నిత్యనాథీయే) 293

తా. పాపరవేరును జిల్లేడుపాలతో నూరి అందు సైంధవలవణము గలిపి గండమాలలపై లేవనముజేసి నిప్పునెగయందుగాచిన గండమాలలు హరించును. మఱియు యష్టి మధుకమును బోడతరసముతో నూరి ఏడుదినములు త్రాగిన గండమాలలు హరించును. (రసము, గంధకము, మైలుతుళ్ళము - వీనిని సమభాగములుగ నేకముజేసి ఆవువెన్నతో మద్దించి గండమాలపై లేవనముచేసి నెగయందుగాచిన గండమాలలు హరించును.)

— ౧౧ గండమాలాకండనరసము ౧౧ —

కర్షం సూతం శుద్ధమస్య గంధకం త్వర్ణము త్తమం,

సార్ధకర్షం తామ్రభస్మ వృతం కిట్టం త్రకర్షకమ్.

294

వ్యోషా పట్కర్షతులితా మక్షార్థం సైంధవం స్మృతం,

కాంచనారత్నచర్బుర్ణం పలత్రయవితం ష్టివేత్.

295

పలత్రయం గుగ్గులోశ్చ శుద్ధస్య సముపాహరేత్,

ఏతద్యుక్త్యా తు సుమేళ్య సురభీ సర్పిషా దృఢమ్.

296

గండమాలా కండనోయం రసో మాషత్రయాత్మకః,

భుక్తో నిహంతి గండాని గండమాలాం చ దారుణామ్.

297

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ కర్షము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౪ కర్షము, తామ్రభస్మము ౧౪ కర్షము, మండూరము ౩ కర్షములు, శొంఠి ౨ కర్షములు, మిరియాలు ౨ కర్షములు, పిప్పలి ౨ కర్షములు, సైంధవలవణము ౪ అక్షము, దేవకాంచనపువెక్కుచూర్ణము ౩ పలములు, శుద్ధిచేసిన మహిషాక్షిగుగ్గిలము ౩ పలములు-ఇటుల వీనినెల్ల క్రమముగ నేకముచేసి ఆవునేతితో దంచి ౩ మాషముల యెత్తు ఉంటుంటేసి సేవించిన భయంకరములైన గళగండము, గండమాలలు హరించును.

— ౧౨ గంధకాదిలేవనము ౧౨ —

గంధకం టంకణం సింధుం కాంచనీ నవసారకం,

సౌవర్చలం యవయౌరం కాచం రక్తం సువర్చికామ్.

298

శీతం రక్తం చ పాషాణం మూషకోత్థం నియోజయేత్,

జేపాలబీజ మజ్జాం చ సమం జంబీరవేషిత్.

299

శస్త్రైశ్చిత్వా ప్రదాతవ్యం వేప్త్య మేరండపత్రకైః,

ఏవం త్ర్యహంస్సుటంత్యేన దధ్యన్నం దాపయే త్తతః. 300
గండమాలాపచీగ్రంథి ర్భూహిర్నిర్యాతి నాన్యథా,

తా. గంధకము, వెలిగారము, సైంధవలవణము, పసపు, నవాసాగరము, సౌవర్ణ
లవణము, యవతౌరము, కాచలవణము, సిందూరము, సర్వతౌరము, కర్పూరము, లక్ష్మ,
పాహణము, ఎలుకచెవిపట్ట, నేపాళపులిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి
(నారదపుకాయ) నివృఘండు అనువానిరసములతో మర్దించి శస్త్రముతోగీచి యాయాష
ధమ్మ నునిచి మూడుదినములు అమదపాకులనుబెట్టి కట్టుగట్టిన గండమాల, ఆపచి,
గ్రంథి పగిలి అందలిదోషము నిశ్చయముగ బైలుకడలును. మఱియు దీనియందు పెఱు
గన్నము నొసంగవలయును.

❖ కపాలగండమాలలక్షణము ❷ ❖

కపాలగండమాలా తు వ్యుత్తమాంగే చ జాయతే. 301
ఏషాదుర్గంధసంయుక్తా శ్వేతరక్తసమన్వితా, (ఆయుర్వేదే)

తా. శిరమున గండమాల జనించి దుర్గంధయుక్తమై చీముగారుచు తెల్లగ, ఎఱ్ఱగ
నుండిన కపాలగండమాలయని తెలియవలయును. (ఇది హరించుటకై ఇంగిలీకముయొక్క
పొగకబ్బునేని, రసకర్పూరసేవననేని జేయందగును.)

సీ. రమణితో నాగసరపుగడ్డ సమును వెన్నతోఁగూర్చి సేవింపవలయు
నువచబ్రసీలాకు నొగి మేకపాలతో విశదంబుగాను సేవింపవలయుఁ
గడఁకతో విడి వేళ్ళవడినూనెతోవండి వేడుకతోను సేవింపవలయుఁ
బొసఁగ వెల్లురువేళ్ళరసమునునూనెయుమిరియంబు కూరిచి మెసఁగవలయు
గీ. జొటపులతీఁగెవేళ్ళును సరివి నెఱ్ఱ, గురిజగారలవేళ్ళుగూర్చి నూనె
మిరియమును గల్పి సేవింప ధరణియందు, బలుగపాలపుగండమా
లలు నడంగు

తా. నాగసరపుగడ్డను నూరి పోకంకముద్దచేసి వెన్నతో నొకమండలముగాని,
లేక రెండుమండలములుగాని సేవించినను, లేక వజ్రసీలాకును నూరి ముద్దజేసి మేకపా
లతోసేవించినను కపాలగండమాలలు హరించును. ఈరెండొషధములు సేవించునపుడు
చప్పిడన్నమును, నల్లనరియిగిరికెను భుజింపవలయును. పిడికెడు లవిడివేళ్ళను చిదియ
గొట్టి సోలెడునూనె గలిపి గాచి ప్రాతస్నాయంకాలమున నొటాకు ప్రమాణమును రెండు
మండలములు సేవింపుచు లవిడియాకును నూరి లేపనము సేయుచుండిన కపాలగండ
మాలలు హరించును. దీనియందు చప్పిడివంటకమును భుజింపవలయును. వెల్లురువేళ్ళరసము
పావుసేరు, మిరియపుదూర్ణ మొకతులము, నూనె యొకతులము గలిపి రేపు, మాపు సేవన,

నస్యములు జేయింపుచుండిన కపాలగండమాల హరించును. నాసికమునందు మంట గలిగిన కపాలగండమాల హరించెనని యెఱింగి నస్యముల వర్జించి చప్పిడివంటకమునే భుజింపజేయుచుండవలయును. (చప్పిడియన కంచివస్యపాడి, కూర, నూనె, నల్లవరి వంటకము అనునవి) చౌటిపుల్ల తీగవేళ్ళు, ఎఱ్ఱగలిజేరువేరు, పుట్టమీడి గారెవేరు - వీనిని నూరి పావుసేరు రసము దీసి అందు నౌటాప ప్రమాణము మిరియపు చూర్ణముగలిపి అమావాస్యమొదలు మూడమావాస్యలవఱకు పానము జేయించవలయును. పమనముగాకుండిన విడియముసేయవలయును. దీనిసేవనానంతరం బొకరూము గడచిన పిదప కొఱ్ఱపాలజావను త్రాగించవలయును. తక్కినదినములయందు పావుసేరురసములూ నూనె యొకటలము, మిరియపుచూర్ణ మొకటలము గలిపి ప్రతిదిన మొనంగుచు జప్పిడి నాచరించునటులం జేయుచుండిన కపాలగండమాలలు హరించును.

(చాతరాసిహారలో ఉప్పు, పులుసు గలిపి వండి అన్నముతోడంచేర్చి కమికెడు భక్షించినను, లేక గోగుహరను ఉప్పు, పులుసుతోడంచండి రేపుమాపు కమికెడు చొప్పున భక్షింపుచుండినను, లేక రసకబ్బును వేసినను గండమాలలు హరించును.)

సీ. బోడతరంబును బొన్నగంటియుఁ బిల్లపెసర గల్తేరు లింపెనఁగఁదెచ్చి
నలిన మూలంబులు నాలుగునాలుగు నేరులరసముగాఁ జేసి యందు
సరిగాఘృతంబును ఛాగమూత్రంబును రెండు నేరులుగూర్చి వండికల్క
తలమీఁదమూఁడుజాములు పెట్టి యష్టోదకములచేస్తా నంబుగానొనర్చి
గీ. యన్నమును దీయగూఁగయు ననుభవంబు

చేసి పథ్యముచేసినఁ జెడుకపాల
గండమాలలు ధరణిఁ బ్రఖ్యాతముగను
మానవావలి కెల్లను మానుచుండు.

— గండమాలాదులయందు పథ్యము —

పురాణఘృతపానం చ జీర్ణలోహితశాలయః. 302

యవా ముద్గాః పటోలం చ రక్త శిగు కటిల్లకం,
వాల్మీకం చ వేత్రాగ్రం రూక్షాణి చ కటూని చ. 303

దీపనాని చ సర్వాణి గుగ్గులుశ్చ శిలాజతు,
గళగండే గండమాలాపచి గ్రంథ్యర్బదాంతరే. 304
యథాదోషం యథావస్థం పథ్యమేతత్ప్రకీర్తితం,

తా. ప్రాతనెయ్యి, ప్రాతయెఱ్ఱబియ్యపువంటకము, యవలు, పెసలు, పొట్ట
కాయ, ఎఱ్ఱమునక్కాయ, కాకరకాయ, పొన్నగంటిహార, వెనురుమొలక, రూక్షకర

ద్రవ్యములు, కారద్రవ్యములు, దీపనకరసర్వావధములు, గుగ్గిలము, శిలాజిత్తు ఇవి గళగండము, గండమాల, అపది, గ్రంథి, అర్బుదము అనువానియందు దోషానుగుణ్యముగ, అవస్థానుగుణ్యమున వ్యభిక్తరంబులు.

కుశుత్థా స్పృశ్మతం సక్తు పథ్యం స్యా ద్గండమాలికా. 305
(మతాంతరే)

తా. ఉలవలు, నెయ్యి, పేలపిండి-ఇవి గండమాలలయందు వ్యభిక్తరంబులు.

—౧౧ గండమాలాదులయం దవ్యభిక్తము ౧౧—

దుగ్ధేక్షువికృతీస్సర్వా మాంసంచానూపసౌభవం,
పిష్టాన్న మష్ణం మధురం గుర్వభీష్యందికారి చ. 306

గళగండం గండమాలాపచి గ్రంథ్యర్బుదామయాః,
చికిత్సన్నగదంకారో యశోర్ధి పరివర్జయేత్. 307

తా. పాలు, బెల్లము, పంచదార మొదలగు చెఱువలననైన ద్రవ్యములు, అనూపదేశమాంసము, పిండివంటకములు, పులుసు, తీగిగలపదార్థములు, జడకరద్రవ్యములు, కఫకరద్రవ్యములు-ఇవి గళగండము, గండమాల, అపది, గ్రంథి, అర్బుదము అనువానియందు దవ్యభిక్తరంబులు. అట్లగుటచే వానిని యశమునుగోరెడి వైద్యుఁడు వర్జింపజేయవలయును.

—౧౨ కర్ణశూలలక్షణము ౧౨—

సమీరణశ్రోత్రగతోఽన్యథాచరణసమంతతశ్శూలమతీవకర్ణయోః,
కరోతివోమైశ్చయథాస్వమావృత స్సకర్ణశూలకథితోదురాసదః.
(ఆయుర్వేదే)

తా. కర్ణగతవాతము ప్రకోపించి ప్రతిలోమముగ నంతట సంచరింపుచు “ఏకః ప్రకుషితో దోష స్సర్వాసేవ ప్రకోపయేత్” అనున్యాయానుసరణి కఫశిత్త రక్తములం జెరచి వానితోడంగూడి తమతమబలానుగుణ్యముగ “శ్లో. మూర్ఛాద్దాహో జ్వర శ్శ్వాసః క్షమోఽశ వమఘ సైథా, ఉపద్రవాః కర్ణశూలే భవంత్యేతే మరి వ్యతః,” అనువచనోక్తాద్రవ్యములతోగూడి కష్టసాధ్యమైన శూలను గలుగజేయును. ఇదియ కర్ణశూల యనంబడును.

—౧౩ కర్ణనాదలక్షణము ౧౩—

కర్ణస్రోతస్థి తేవాతే శృణోతి వివిదాన్స్వరాః,
భేరిమృదంగశంఖానాం కర్ణనాద స్సఉచ్యతే. 309

తా. వాతము చెవిలోనుండి శబ్దవాహిని సిరిలసమీపమున కేగుటవలన భేరి,

మృదంగ, శంఖాదిక శబ్దమువంటి పలువిధములైన శబ్దముల గలుగఁజేసిన కర్ణనాద మనంబడును.

❧ బాధిర్యలక్షణము ❶ ❧

యదా శబ్దవహం వాయు స్త్రోత ఆవృత్య త్కృతి,
శుద్ధశ్చేష్టాన్వితోవాపి బాధిర్యం తేన జాయతే.

310

తా. వాయువు కఫముతోగలిసిగాని, గలియకగాని శబ్దవాహిని స్త్రోతస్సుల నడ్డ గించుటవలన చెవుడు గలుగును.

❧ కర్ణక్షేదలక్షణము ❷ ❧

వాయుః పిత౯దిభిర్యక్తో వేణుఘోషసమం స్వనం,
కరోతి కర్ణ యాః క్షేదం కర్ణ క్షేద సృజ్యతే.

311

తా. వాయువు పిత౯దులతోడంగలిసి చెవిలో పిల్లనగ్రావివంటి శబ్దమును గలు గఁజేసిన కర్ణక్షేద మనంబడును.

❧ కర్ణస్రావలక్షణము ❸ ❧

శిరోఽభిఘాతాదథవానిచజ్జనా జ్వలేప్రపాకాదథవాపివిద్రధేః,
ప్రవేద్ధిపూయం శ్రవణోఽనిలార్దిత సృకర్ణసృప్తావళిప్రకీర్తితః.

తా శీరమునందు చెబ్బదగులుటవలనగాని, లేక నీళ్ళయందు దుమికి ముణుంగుట వలనగాని, లేక చెవిలోజనించిన విద్రధి పండియుండుటవలనగాని, వాతము ప్రకోపించి చెవివలన చీముగార్చుచుండిన కర్ణస్రావ మనంబడును.

❧ కర్ణకంఠాలక్షణము ❹ ❧

మారుతః కిఫసంయుక్తః కర్ణైకంఠూం కరోతి చ,

తా. కఫయుక్తమైన వాయువు చెవిలో దురదగలుగఁజేసిన కర్ణకంఠు వనంబడును.

❧ కర్ణగూఢలక్షణము ❺ ❧

పిత్రోష్ణశోషితశ్చేష్టా జాయతే కర్ణగూఢకః.

313

తా. పిత్రోష్ణముచే కఫమెండి గుబిలిగనైన కర్ణగూఢ మనంబడును.

❧ కర్ణప్రతినాహలక్షణము ❻ ❧

సకర్ణగూఢోద్రవతాంయదాగతో విలాయితోఘ్రాణముఖప్రపద్యతే,
తదాసకర్ణప్రతినాహసంజ్ఞితో భవేద్వికారశ్శిరసోఽర్థభేదకృత్.

314

తా. చెవియందుండు గుబిలి ద్రవించిగాని, లేక న్నేహస్వేదాదులవలన ద్రవించి గాని ముక్కు, నోరు అనువానివలన వెడలిన ప్రతినాహ మనంబడును. దీనివలన సర్గతల నొప్పి గలుగును,

శ్రీమికర్ణలక్షణము ౧౦

యదాతుయూర్భూత్యథవాపిజంతవస్సృజంత్యపత్యావ్యథవాపిమక్షికాః,
తద్వ్యస్తంజనత్యాచ్చృవణోనిరుచ్యతేభిషగ్భిరాద్యైః క్రిమికర్ణకోగదః.

తా. చెవులో పురుగులు జనించి వ్యాపించుటవలనగాని, లేక ఈగలు పిల్లల బెట్టుటవలనగాని, కర్ణమార్గము నడ్డగింపఁబడిన క్రిమికర్ణ మనంబడును.

పతంగాదికీటకలక్షణము ౧౧

పతంగా శ్శతపద్యశ్చ కర్ణః ప్రోతప్రవిశ్యహి,
అరటిం వ్యాకులత్వం చ భృంశం కుర్వంతి వేదనామ్.

316

కర్ణో నిస్తుద్యతే తస్య తథావై పుర్పురాయతే,
కీటే చరతి రుక్తివా నిష్పందే మందవేదనా.

317

తా. మిడుత, జెట్టి, జోరిగ మొదలగునవి చెవిలో బ్రవేషించుటవలన నెప్పుని లేకుండుట, ప్రాణములు వ్యాకులమును జెందుట, మిక్కిలి వేదనగలుగుట, చెవిలో బొడుచునటు లూడుట, గుగులూడుట, పురుగులు సంచరింపుచుండిన తీవ్రవేదనగలుగుట, సంచరింపక స్తబ్ధముగనుండిన వేదనతగ్గుట-అను నీలక్షణములు పతంగాదిక్రిముల వలన గలుగును.

కర్ణవిద్రధిలక్షణము ౧౨

క్షుతాభిఘాతప్రభవస్తువిద్రధి ర్భవేత్తథాదోషకృతోపరఃపునః,
నరక్తపీతాయణమస్రమాస్రవేత్ప్రతోదధూమాయనదాహదోషవాన్.

తా. చెవియందు పుడక మొదలగునానిచేసేని, లేక బెబ్బచేసేని, గాయము దగులుటచేసేని, వాతాదిదోషములచేసేని విద్రధిజనించిన కర్ణవిద్రధి యనంబడును. అది మగిలిన వాతాదిదోషక్రమముగ ఎఱ్ఱగ, లేక పసుపువర్ణముగ, లేక ఆరుణవర్ణముగ రక్తము ప్రవించుట, పొడి దినుటులుండుట, పొగ వెడలునటులుండుట, ముట, శోషగలుగుట-అను నీ లక్షణములు గలుగును.

కర్ణపాకలక్షణము ౧౩

కర్ణపాకస్తు పిత్రేన కోభవిక్లేదకృద్భవేత్,
కర్ణవిద్రధిపాకాద్వా జాయతే చాంబుపూరణాత్.

319

తా. పిత్తమువలనగాని, లేక కర్ణవిద్రధి పండుటవలనగాని, లేక చెవిలో నీళ్లు జేరుటవలనగాని, దొర్గంధ్యము, ద్రవత్వము అనువానియుక్తముగ కర్ణపాకరోగము (అనగా కర్ణవ్రణము) గలుగును.

—ॐ పూతికర్ణలక్షణము ॐ—

పూయం స్రవతివా పూతి సజ్జేయః పూతికర్ణ కః,

తా. చెవులయందు దుర్గంధముగ చీనువెడలిన పూతికర్ణ మనంబడును.

—ॐ కర్ణశోభార్పదార్పలక్షణము ॐ—

కర్ణశోభార్పదార్పాసి జానీయాదు క్తలక్షణైః.

320

తా. కర్ణశోభ, కర్ణార్పదము, కర్ణార్పస్ను అనువాని లక్షణముల పూర్వము వలెనే చెలియందగును.

—ॐ వాతకర్ణరోగలక్షణము ॐ—

నదోతదుక్కుర్ణమదస్యశోష స్రావస్తమశ్చాప్రవణంచవాతాత్,

(చరకే)

తా. వాతసంబంధమువలన చెవియందు నాదము, మిక్కుటముగ పోట్లు, చెవి యందలి గులిమి శోషించుట, తేటగ స్రావము, చెవుడు గలుగును.

—ॐ పిత్తజకర్ణరోగలక్షణము ॐ—

శోధస్సరాగోదరణంవిదాహ స్పవీతపూతి స్రవణంచపితాత్.

321

తా. పిత్తసంబంధమువలన చెవులు వాచి ఎఱ్ఱగనగుట, వగుళ్ళు, మంట, ఒకింత వనసపుఛాయగ, దుర్గంధముగ స్రావము అను నీలక్షణంబులు గలుగును.

—ॐ కఫజకర్ణరోగలక్షణము ॐ—

వైశ్రుత్యకంఠాస్థిరశోభశుక్లా స్నిగ్ధాస్తుతిగ్లేష్వ * భవేతిరుక్ష్ణ,

తా. కఫసంబంధమువలన వివరీతముగ వినుపించుట, దురద, వాపు కఠినముగనుండుట, తెల్లగ, బంకగనుండుస్రావము, మిక్కుటముగ పోట్లు అనునీలక్షణంబులుగలుగును.

—ॐ సన్నిపాతకర్ణరోగలక్షణము ॐ—

సర్వాణిరూపాణిచ సన్నిపాతా త్స్పృహతృప్తాధికదోషవర్ణః.

తా. సన్నిపాతసంబంధమువలన సర్వదోష లక్షణయుక్తంబై అధికముగనుండు దోషవర్ణమైన స్రావము గలుగును.

—ॐ కర్ణశోభలక్షణము ॐ—

సౌకుమార్యచ్ఛిరోత్సృష్టే సహసాపి ప్రవర్ధతే,

కర్ణశోభో భవేత్పాశ్వాన్ సరుజః పరిపాటవాన్.

322

తా. సుకుమారములైన చెవితవ్వలకుట్టి కొంతకాలమువఱకు వృద్ధిపఱచక నూపే ట్పించి తదనంతరము శిశువుముగ వృద్ధిపఱచుటకై యత్నించుటచే వానియందు వేదన, వగుళ్ళు అనువానియుక్తముగ వాపు జనించును. ఇదియ కర్ణశోభ మనంబడును.

—ॐ పరిపోటకలక్షణము ॐ—

కృష్ణారుణనిభ స్తస్యబ్ర స్సవాతా త్వరిపోటకః,

తా. వాతసంబంధమువలన నల్లగ, లేక ఎఱ్ఱగ, కఠినముగ నుండువాపు జనించి పగిలిన పరిపోటక మనంబడును.

—ॐ కర్ణోత్పాతలక్షణము ॐ—

గుర్వాభరణసంయోగా త్తాడనా ధ్వరనాశపి.

324

శోభః పాశ్చ్యాం భవేచ్ఛాప్సవో దాహపాకరుజాన్వితః,

రక్తోవా రక్తపితౄభ్యా ముత్పాత స్సగదోమతః

325

తా. చెవియందు భారముగల యాభరణముల ధరించుటచేనేని, అభిఘాతముచే నేని, లేక రుద్దుటచేనేని, రక్తపిత్తములు ప్రకోపించి చెవితమ్మెలయందు నీలము, లేక ఎఱుపుగలవాపును గలుగఁజేయును. దానివలన మంట, పాకము, పోట్టుగలిగిన ఉత్పాత మనంబడును.

—ॐ కర్ణోన్మంథకలక్షణము ॐ—

కర్ణంబలాద్వర్ధయతః పాశ్చ్యాం వాయుః ప్రకుప్యతి,

సకఘం గృహ్య కురుతే శోఘం స్తబ్ధమవేదనమ్.

326

ఉన్మంథక స్సకంఠూకో వికారః కఘవాతజః,

తా. బలాత్కరమువలన చెవిరంధ్రమును వృద్ధిజేదించుటచే చెవియొక్క తమ్మెయందు వాతము ప్రకోపించి కఘముతోడజేరి కఠినమైన మందవేదనగలవాపును గలుగఁజేసి దానియందు దురదను సదా గలుగఁజేయుచుండిన ఉన్మంథక మనంబడును. ఇది కఘవాతజన్యంబులు.

—ॐ కర్ణదుఃఖవర్ధనలక్షణము ॐ—

సంవర్ధ్యమానే దుర్విధే కంఠూ దాహ రుజాన్వితః.

327

శోభో భవతి పాకశ్చ త్రిదోషో దుఃఖవర్ధనః,

తా. విరుద్ధస్థలమునందు చెవితమ్మెనుకుట్టి వృద్ధిపఱచుటచే దురద, తాపము, పోటు, పాకము అనువానియుక్తముగ వాపును గలుగఁజేసిన దుఃఖవర్ధ మనంబడును. ఇది త్రిదోషమువలన జనించును.

—ॐ కర్ణపరిలేహిలక్షణము ॐ—

కఘాస్పక్ష్మమిసంభూత స్సవిపర్పన్నిత స్తతః.

328

లిహేచ్ఛ శఘ్నలీం పాలీం ఋలేహీత్యపా స్త్యతః,

తా. చెవితమైయందు కఫరక్తక్రిములవలన వాపు జనించి నంతట తిరుగుచు కృ
పుటమునందు వ్యాపించి యందలిమాంసమును భక్షించిన పరిలేహి యనంబడును.

❧ కర్ణగండమాలక్షణము ౧౭ ❧

శ్రవణాంతర్వర్తిణం జాతం క్రిమిదుర్గంధసంయుతమ్. 32
తచ్ఛాంత్యర్థం వదిష్యామి భైషజ్యం లోకమోహనం,

(మాధవనిదానే

తా. చెవిలో వ్రణముజనించి క్రిమిదుర్గంధయుక్తంబై చీము గారుచుండిన క
గండమాల యనంబడును. ఇది హరించుటకై లోకమోహనకరమైన యౌషధమున
పచించెదను.

భాషితం రేవణాసిద్ధై రసశీతాంశునామకః. 33

అర్కపత్రరసైః కర్ణే నిక్షేప్యం కర్ణరోగజితే,

తా. పండుజిల్లేడాకురసములో రేవణసిద్ధునిచే జెప్పంబడినశీతాంశురసమును గలి
యొకమండలము చెవిలో పోయుచుండిన అసాధ్యమయిన కర్ణరోగము (ఆనఁగా చీమ
గాదుట) హరించును.

❧ శల్లాతకాదితైలము ౧౮ ❧

భల్లాతక శిలా తాళం తిలజం మూత్ర కుష్ఠకమ్. 34

పక్వంతైలావశేషం తు క్రిమిదుర్గంధహృద్భవేత్, (మాధవనిదానే,

తా. జీడివిత్తులు, శిలాజిత్తు, తాళకము, చెంగల్వొకోష్టు-పీనిని సమభాగములగ
కల్పముజేసి అందు నూనె, గోమూత్రము గలిపి చిక్కగ తైలముగాచి చెవిలో పోయు
చుండిన క్రిమిదుర్గంధములతో గూడియుండు కర్ణరోగము హరించును.

గీ. తామ్ర భస్మంబు శ్రవణారంధ్రములనిడియ, నింబఫలసార మామీరద
నెమ్మిఁ బోయ, నిశ్చయంబుగ మాను మానితముగాను, జిరతరం
బైన చెవిలోనిచీములెల్ల.

(గంధకతైలమునుగాని, గుగ్గిలతైలమునుగాని, చెవిలో వేయుచుండిన చీముగాదుట
మానును. వైకర్ణరోగములయం దౌషధములను రెండుమాసములు చెవిలో పోయుచుండ
వలయును.)

గీ. హరిదళము మాదిఫలమును సమర ఛాగ, మూత్రమున మర్దనము
చేసి శ్రోత్రములను, నిడియుఁ దన్మాత్రమునుబోయ నిఖలజనుల,
చెవులయందును కారెడిచీము మాను.

క. సారుప్పు నిమ్మపులుసును, నారూఢిగఁ గర్ణరంధ్రమందులఁ బోయ
న్నేరీతియైన చీములు, ధారుణిలో మానునుమ్మ తథ్యం బరయన్.

క. పెన్నేరుగడ్డరసమును, బప్పుగ నల్లంపురసము బాగుగఁ గ్రోలక
రెన్నెల్లలోన మానును, జెన్నారఁగ మురికిగల్లు చెవిలోచీముల్.

శృంగబేరాదితైలము ౨౭

శృంగబేరరసం తౌద్రం సైంధవం తైలమేవ చ.

332

కటూష్ణం కర్ణయోర్ధార్యమేతత్స్వ ద్వేదనాపహం,

తా. అల్లపురసములో లేనె, సైంధవలవణము, తెల్లవనూనె గలిపి తైలము శేషిం
చునటుల కాచి కించిదుష్టముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించును.

లశునాదిస్వరసము ౨౮

లశునార్ద్రక శిగ్రూణాం వరుణా మూలకస్య చ.

333

కదళ్యా స్వరసశ్రేష్ఠో కటూష్ణః కర్ణపూరణే,

తా. తెల్లగడ్డలు, అల్లము, మునగ, ఉలిమిడిపేరు, ముల్లంగి, అరటి-దీనిరసమును
ఆవనూనెతోగలిపి కాచి కించిదుష్టముగ జెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించును.

అర్కాంకురాదిస్వరసము ౨౯

అర్కాంకురా నష్టపిష్టా నృతైలాన్ లవణాన్వితాన్.

334

సన్నిదధ్యా త్సుధాకాండే పూరితే హృత్స్పృశ్యావృతే,

పుటపాకే తయా స్విన్నం పీడయేదారసాగమాత్.

సుఖోష్ణం తద్రసం కర్ణే ప్రక్షిప్తే చూలశాంతయే,

తా. జిల్లేడుచిగుళ్ళను నివ్వుచుడ్డరసముతో నూరి అందు నూనె, ఉప్పుగలిపి కల్క
ముజేసి దీనిని తొలచబడిన పచ్చిబొంతజెముడునూనెలో, నునిచి దానిపై మూసి చీల
మన్ను లేవనముజేసి పుటపాకమునం దునిచి పక్వముచేసి రసమును పిండికొని సుఖోష్ణ
ముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించును.

అర్కపత్రరసము ౩౦

అర్కస్యపత్రం పరిణామవీత మాజేనలిప్తం శిఖియోగతప్తం,

ఆపీడతస్యాంబుసుఖోష్ణమేవ కర్ణేనిషిక్తౌ హరతేతి శూలమ్.

335

తా. పండినజిల్లేడాకులకు నెయ్యిబట్టించి చేతికి నుటించుకొని నిప్పుమీద పెచ్చ
జేసి రసమును బిండికొని సుఖోష్ణముగ చెవిలో వేసిన కర్ణశూల హరించును.

స్యోనాకతైలము ౩౧

తైలం స్యోనాకమాలేన మందేగ్నో విధినా శృతం,

హరేదాశు త్రిదోషోత్థకర్ణశూలం ప్రపూరణాత్.

337

తా. మందిలపుపేరు కల్కమునా నూనె గలిపి మందాగ్నితో పక్వముజేసి చెవి
లోవేసిన త్రిదోషజకర్ణశూల శీఘ్రముగ హరించును.

—ॐ హింగాద్వితైలము ॐ—

హింగు సైంధవ శుంఠీభి సైలం సర్వ వసంభవం,
వివక్యం హృతేవశ్యం కర్ణశూలం ప్రపూరయేత్. 338

తా. ఇంగువ, సైంధవలవణము, శొంఠి-వీరికల్కములూ తెల్లనియావనూనెను గలిపి వక్యముజేసి చెవిలోవేసిన నిశ్చయముగ కర్ణశూల హరించును.

—ॐ నాగరాద్వితైలము ॐ—

నాగరసైంధవమాగధిముస్తా హింగువచాలశునంతిలతైలం,
అర్కసువక్యపలాశరసేన కర్ణరుజం బధిరం వినిహంతి. 339

తా. శొంఠి, సైంధవలవణము, పిచ్చలి, తుంగమునైలు, ఇంగువ, వన, వెల్లుల్లిపాయలు అనువానికల్కములూ నువ్వులనూనె, వండుజిల్లేడామరసము, మోదుగరసము గలిపి చిక్కగగాచి చెవిలోవేసిన కర్ణరోగము, చెవుడు హరించును.

—ॐ అపామార్గతైలము ॐ—

అపామార్గక్షౌరజలే తత్కృతకల్పేన సాధితం తిలజం,
అఽహరతి కర్ణనాదం బాధిర్యంచాపి పూరణతః. 340

తా. ఉత్తరేణుక్షౌరదకము, ఉత్తరేణుకల్కము-వీరిలో నువ్వులనూనె గలిపి కాచి చెవిలోవేసిన కర్ణనాదము, చెవుడు హరించును.

—ॐ హింగాద్వితైలము ॐ—

హింగ్వబ్ధ దారు మిసి మూలకభస్మ భూర్జ
త్వక్తార సింధురుచకోద్భద శిగ్రు విశైవ్యః,
సస్వర్జికా బిడవ చాంజన మాతులుంగై
రంభారనై స్సమధుసూక్త మిదం వివక్యమ్. 341

తైలం ప్రసిద్ధమితి తచ్చృణామయఘ్నం
కర్ణప్రణాదబధిరత్వహరం నరాణాం,
భూమిస్తక శ్రవణ శక్కులికాంతరాభ
శూలాపహం చరక సుశుత పూజితం చ 342

తా. ఇంగువ, తుంగమునైలు, దేవదారు, పెద్దనదావ, ముల్లంగిభస్మము, భుజ పత్రము, యవక్షౌరము, సైంధవలవణము, సావర్పలవణము, ఆట్టువ్వు, లేక పట్టుఉవ్వు, మునగ, శొంఠి, వర్జికము, బిడాలవణము, * సురమతాయి, మాధీవలరసము, అరటి రసము, మధుసూక్తము- వీరికల్కములూ నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగ గాచి చెవిలో

* సురమ యన తురకలు సాధారణముగ అంజనము వేసికొనెడి నల్లతాయి.

వేసిన కర్ణరోగము, కర్ణనాదము, చెవుడు, కనుబొమలు, శిరము, చెవి, చెవితమై - వీని యందలిశాల హరించునని చరక సుశ్రుతగ్రంథములయందు జెప్పబడియెను.

— ౭౭ బిల్వతైలము ౭౭ —

గవాంమూత్రేణ బిల్వాని పిష్ట్యా తైలం విపాచయేత్,
సజలం చ సదుద్గం చ తద్బాధిర్యహరం పరమ్. (మాధవనిదానే)

తా. బిల్వకాయను నావుపంచితముతో నూరి అం దుదకము, మేకపాలు, నూనె గలిపి కాచి చెవిలోవేసిన చెవుడు హరించును.

— ౭౮ దీప్తికాతైలము ౭౮ —

బృహతః పంచమూలస్య కాండ్యా న్యష్టాంగుళాని చ,
తౌమేణావేప్య్య సంసిచ్య తైలేనాదీపయేత్తతః. 344
యత్తైలం చ్యవతే తేభ్య స్సుఖోష్ణం తేన పూరయేత్,
జ్ఞేయం తద్దీపికాతైలం కుష్ఠం దేవతరోస్తథా. 345

తా. ఎనిమిదంగుళముల ప్రమాణముగల బృహత్పంచమూలములను కట్టగగట్టి వానికి తెల్లపట్టుగుడ్డను జాట్టి నూనెలో బాగుగ దడిపి వెలిగించి యందు స్రవించెడి తైలమును గ్రహించి సుఖోష్ణముగ చెవిలోవేసినను, లేక చెంగల్యోష్ణ, దేవదారు కనువానియందు మైత్రకారమే తైలమును దీసి చెవిలోవేసినను చెవుడు హరించును.

— ౭౯ నిర్దండాబృదితైలము ౭౯ —

నిర్దండాజాతిరవిభృంగరసోనరంభా కార్పాసశిగ్రు సురసార్ద్రకకారవేల్కః,
సహంరసేతిలభవంసవిషంసుపకర్షం బాధిర్యనాదకృమివేదనపూయముక్తే.

తా. వావిలి, జాబియాకు, శిల్లేడు, గుంటగలగర, వెల్లుల్లి, అరటి, ప్రత్తికాయ, మునగ, తులసి, అల్లము, కాకర అనువానిరసములో నువ్వులనూనె గలిపి అందొకింత ససనాభిని వైచి సిద్ధముజేసి చెవిలో వేసిన చెవుడు, కర్ణనాదము, క్రిములు, శూల, చీము గారుట హరించును.

— ౮౦ బీజపూరరసము ౮౦ —

సర్జకాచూర్ణసంయుక్తం బీజపూరరసం షీవేత్,
కర్ణస్థావ రుజాదౌతు ప్రశస్తం నాత్ర సంశయః. 347

తా. మానీఫలరసము సర్జకాచూర్ణమును గలిపి చెవిలోవేసిన కర్ణస్థావము, శూల మొదలగునవి నిస్సంశయముగ హరించును.

— ౮౧ సముద్ర ఫేనచూర్ణము ౮౧ —

సముద్ర ఫేనచూర్ణం తు న్యస్తం శ్రవణసంశ్రవే,
పూయస్థావం వ్రణం సాంద్రం హంతి ధ్వంతమివాంశుమాన్

తా. సముద్రపునురుగు చూర్ణమును చెవిలో వేసిన “సూర్యుఁడంధకారమును హరింపంజేయుభంగి” చెవిచీము, వ్రణము, బంక వీనిని హరింపంజేయును.

❧ సర్వత్వకూర్ణము ❧

సర్వత్వకూర్ణ సంయుక్తం కార్వాసీఫలభోరసః,
మధుసంమిశ్రిత స్నాధు కర్ణస్రావే ప్రశస్యతే.

349

తా. ప్రత్తికాయలరసములో గుగ్గిలపుపట్టచూర్ణమును, లేసెను గలిపి చెవిలో వేసిన కర్ణస్రావము హరించును.

❧ కర్ణస్రావచికిత్స ❧

జంబ్వామ్రపత్రంతరణంసమాంశం కపిశ్ఠకార్వాసఫలంచసార్ద్రం,
ధృత్వారసతన్మధునామిశ్రం స్రావాపహంసంప్రపదంతితద్భాః. 350
ఏతైశ్శృతంనింబకరంజతైలం ససార్ద్రం స్రావహరం ప్రచిప్తం,

తా. పండిన సేరేడాకులను, పండిన మామిడాకులను సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి అందు లేతవెలగ కాయరసమును, ప్రత్తికాయలరసమును, లేసెను గలిపి చెవిలో వేసినను, లేక వైద్రవ్యములతోడ వేప, క్రానుగ అనువానినిజేర్చి అం దాపనానెను గలిపి చిక్కగగాచి చెవిలో వేసినను కర్ణస్రావము హరించును.

❧ కర్ణరోగమునకు రాస్నాదిచూర్ణము ❧

రాస్నామృతైరంధసురాహ్వవిశ్వంతుల్యంవిచూర్ణ్యాభనిమిశ్ర్యఖాదేత్
వాతామయీ కర్ణశిరోగదీచ నాడీవ్రణీచాపిభగందరిచ, (రసరత్నావళి)

తా. సన్నరాస్నము, తిమ్మతీగె, ఆముదపువేరు, దేవదారు, శొంఠివీనిని చూర్ణమును సమభాగములుగ జేర్చి సేవించిన వాతరోగము, కర్ణరోగము, శిరోరోగము, నాడీ వ్రణము, భగందరము హరించును.

❧ కృమికర్ణచికిత్స ❧

హలిరవిభక్తివోష్ఠా నేకీకృశ్య ప్రకల్పయే ద్భుభ్యా,
వసనాంతరరసేనవ శ్రవణే పరిపూరయేద్ద్యుక్త్యా.
కర్ణజలౌకా నియతం కృమి కీట పిపీలికా స్తథాన్యేసి,
నివతంతి నిర్విశేషాః కారండాశ్చాపి ముండస్థాః.

352

353

తా. చెన్నచెర్లగడ్డ, గుంటగలగర, త్రికటుకములు-వీనిని నూరి బట్టలో గట్టి చెవిలో యుక్తిగబిండిన కర్ణములయిందలి నల్ల జెట్టి, పురుగులు, కీటకములు, చిములు, తలలోనిపురుగులు ఊడిపడును.

◌◌◌ కర్ణవిద్రధిచికిత్సాక్రమము ౧◌◌

విద్రధాయాశ్చ కుర్వంతి విద్రధ్యుక్తం చికిత్సితమ్.

354

తా. కర్ణవిద్రధియందు సామాన్యవిద్రధి చికిత్సం జేయవలయును.

◌◌◌ ఆనూదితైలము ౧◌◌

ఆమ్ర జంబూ ప్రవాళాని మధూకస్య పటస్య చ,
ఏభిస్తు సాధితం తైలం పూతికర్ణగదం హరేత్.

355

తా. మామిడి, నేరేడు, ఇష్ట, మట్టి అనువానిచిగుళ్లకల్కములతో తైలము గలిపి కాచి చెవిలో వేసిన నీయుగారుట హరించును.

◌◌◌ గంధకతైలము ౧◌◌

చూర్ణేనగంధకశిలారజనీభవేన ముప్య్యంశేనకటుతైలపలాష్టకం తు,
ధత్తూరపత్ర రసతుల్యమిదంవిపక్వంనాడిజయేచ్చిరభవామషికర్ణజాతామ్.

తా. గంధకము, మణిశిల, పసుపు - వీనిని నాలుగురూపాయలయెత్తు చూర్ణము చేసి అందు 3-౨ రూపాయలయెత్తు తెల్లపనూనె, 3-౨ రూపాయలయెత్తు ఉప్పుత్తాకు రసముగలిపి పక్వముచేసి చెవిలో వేసిన దీర్ఘకాలముగనుండు కర్ణనాడిరోగము హరించును.

◌◌◌ శతావరీతైలము ౧◌◌

శతావరీ వాజిగంధా పయస్వైరండవీజకైః,
తైలం విపక్వం సత్తీరం పాలిం సంవర్దయేత్సుఖమ్.

357

తా. పిల్లిసీచర, పెన్నేరుగడ్డ, ఆముదపువ్వులు - వీనిని పెరుగుమీడినీరుతో నుంకి కల్కముచేసి అందు నూనె, పాలు గలిపి కాచి లేపనముజేయుచుండిన చెవితప్పెలు ముఖముగవృద్ధిచెందును.

◌◌◌ బీవనీయతైలము ౧◌◌

బీవంత్యాచాశ్వగంధార్క వాకుచీబీజ సైంధవైః,
హలిసీ సురసాభ్యాం చ గోధా కంక వసాన్వితమ్.
తైలం విపక్వ మభ్యంతగా దున్నథం నాశయేద్ధృవం,

358

తా. పాలసూర, పెన్నేరుగడ్డ, చల్లేడుపాలు, భావంచవిత్తులు, సైంధవలవణము చెన్నుచెల్లగడ్డ, తులసి, ఉడుము, గడ్డ అనువానిక్రొవ్వల నేకముచేసి తైలములతో గలిపి కాచి అభ్యంజనముచేసిన ఉన్నంధకము శిఘ్రిముగ హరించును.

◌◌◌ కర్ణరోగమునందు పథ్యము ౧◌◌

గోధూమూ శ్శాలయో ముద్గా యవాశ్చాపి ఘృతం తథా.
లావో మయూరో హరిణ స్త్రితీరి ర్వనకుక్కుటః,
పటోలం శిగ్రు వార్తాకం సునిషణ్ణం కటిల్లకమ్.

360

రసాయనాని సర్వాణి బ్రహ్మచర్య మభాషణం,
ఉపయుక్తం యథాదోష మిదం కర్ణామయే హితమ్.

3

(మాధవనిదా)

తా. గోధుమలు, పరిబియ్యము, పెసలు, యవలు, నెయ్యి, లావుకపిట్ట, నెవ
జింక, తిత్తిరిపక్షి, అడవికోడి, పొట్టకాయ, మునగ, వంకాయ, చెంచలికార, కా
కాయ, సర్వరసాయనములు, బ్రహ్మచర్యము, మాటలాడకుండుట - ఇవి కర్ణమునం
దోషానుగుణముగ పఠ్యకరంబులు.

❧ కర్ణరోగమునం దప్యయము ❧

దంతకాష్ఠం శిరస్సాన్నసం వ్యాయామం శ్లేష్మలం గురు,
కంఠూయనం తుషారం చ కర్ణరోగీ పరిత్యజేత్.

34

తా. దంతకాష్ఠము, శిరస్సాన్నము, సంచారము, కఫకరాన్నము, జడాన్నము
గోమట, మంచు-వీసిని కర్ణరోగముగలవారు వర్జించవలయును.

ముఖరోగనిదానము.

❧ ఓష్ఠరోగసంప్రాప్తి ❧

ఆనూపపిత్తక్షీర దధి మాషాది సేవనాత్,

ముఖమధ్యే గదా స్కుర్యః శ్రద్ధా దోషాః కఘోత్తరాః.

35

(ఆయుర్వేద)

తా. జలచరజంతుమాంసము, పాలు, పెరుగు, ఉడ్డులు, మొదలగు పదార్థములు;
మిక్కుటముగ సేవించుటచే కఫప్రధానముగు వాతాదిదోషములు శ్రుకోపించి నో
యందు రోగములు గలుగంజేయును.

❧ ముఖరోగసంఖ్య ❧

దంతే వ్యష్టా వోష్ఠయోశ్చ మూలేషు దశ పంచ చ,

నవ తాలూని జిహ్వయాం పంచ సప్తదశామయోః.

36

కంఠే త్రయ స్సర్వసరా ఏకషష్టిశ్చతుఃపరా,

తా. దంతరోగములు ౮, పెదవిరోగములు ౮, దంతమూలరోగములు ౧౧, లా
దోడరోగములు ౯, నాలుకరోగములు ౧౧, కంఠరోగములు ౩, సర్వపరరోగములు ౩.
ఇటుల ముఖరోగములు ౬౧ విధంబులు.

❧ వాతకొప్పరోగలక్షణము ❧

కర్మశ్చో పరుషో స్తబ్ధో కృష్ణో తీవ్రరుజాన్వితో.

365

దాల్యేతే పరిపాత్యేతే ఓష్ఠా మారుతకోపతః,

తా. పెదవి గరగరలాడుట, కఠినముగ, జడముగ, నల్లగనుండుట, తీవ్రమైన పీడతోగూడియుండుట, పగలుట, చర్మమునీడుట-ఈలక్షణములుగలది వాతికౌష్ఠరోగమని తెలియపలయును.

❧ వైత్తికౌష్ఠరోగలక్షణము ❧

చీయేతే పిటికాభిస్తు సరుజాభి స్సమంతతః. 366

సహమాపాకపిటికో పీతాభాసా చ పిత్తతః,

తా. పెదవులయందంతట చిడుములులేచి నొచ్చుట, పెదవులు మండుట, పాకమును జెందుట, కుర్చుపులు పసపువర్ణముగ నుండుట - ఈలక్షణములుగలది వైత్తికోష్ఠరోగమని తెలియపలయును.

❧ క్లేష్టకౌష్ఠలక్షణము ❧

సవర్ణాభిస్తు చీయేతే పిటికాభిరవేదనా. 367

భవతస్తు కఫా దోష్టా పిచ్చిలా శీతలా గురూ,

తా. పెదవి చర్మముతో సమానవర్ణముగలదై చిడుములతో వ్యాప్తంబైయుండుట, సికింతనొచ్చుట, బిగటగనై చల్లగ, జడముగనుండుట-ఈలక్షణములు గలది కఫజౌష్ఠరోగమని తెలియపలయును.

❧ సాన్నిపాతకౌష్ఠరోగలక్షణము ❧

సకృత్కృష్టా సకృత్ప్రీతో సకృచ్ఛ్చేతో తథైవచ. 368

సన్నిపాతేన విజ్ఞేయా వనేకపిటికాన్వితా,

తా. పెదవు లొకానొకపుడు నల్లగ, మఱియొకపుడు పసపుగ, వేరొకపుడు తెల్లగనుండుట, పెక్కుచిడుములతో వ్యాప్తంబైయుండుట, ఈలక్షణములు గలది సన్నిపాతకౌష్ఠరోగమని తెలియపలయును.

❧ రక్తజౌష్ఠరోగలక్షణము ❧

ఖర్జూరీఫలవర్ణాభి పిటికాభి ర్నిపీడితా. 369

రక్తోపసృష్టౌ రుధిరం స్రవత శ్శోణితప్రభౌ,

తా. పెదవిపై ఖర్జూరపుకాయతో సమానమైన వర్ణముగల కుర్చుపులు జనించి రక్తముగారుట, పెదవి రక్తమువలె నెఱ్ఱగనుండుట-ఈలక్షణములుగలది రక్తజౌష్ఠరోగమని తెలియపలయును.

❧ మాంసజౌష్ఠరోగలక్షణము ❧

మాంసదుష్టౌ గురూ స్థూలా మాంసపిండవదుద్గతౌ. 370

జుతవశ్చాత్ర మూర్ఘంతి నరస్యోభయతోముఖాత్,

రెండునెలపులయందుతప్ప తక్కిన పెదవులయందు పురుగులుజనించుట - ఈలక్షణములు గలది మాంసజ్ఞావ్యరోగమని తెలియవలయును.

— ౭౭ మేదజ్ఞావ్యరోగలక్షణము ౭౭ —

స్పర్శండ్లప్రతీకాశౌ మేదసా కండురౌ గురూ.

371

స్వచ్ఛం స్ఫటికసంకాశ మాస్రావం స్రవతోభృశం,
తయోర్వ్యోణో నసూరోహే స్తృదుత్వం చ నగచ్ఛతి.

372

తా. పెదవి పేసిననేతివలె తెల్లగ, దురదతో గూడినదిగ, జడముగనుండుట, పెదవియందు స్ఫటికమువలె స్వచ్ఛముగనుండు స్రావం బధికముగ గలుగుట, పెదవిపైగలిగిన ప్రణమాంసపురికముగానుండుట, కఠినముగనుండుట-ఈలక్షణములు గలది మేదజ్ఞావ్యరోగమని తెలియవలయును.

— ౭౮ ఆభిఘాతజ్ఞావ్యలక్షణము ౭౮ —

ఓష్ఠాపర్యవదీర్యేతే వీడ్వేతేచాభిఘాతతః,

గ్రంధితౌ చ తదాస్వాతాం కంఠా క్లేదసమన్వితౌ.

373

తా. పెదవిచుట్టుబీలుట, పోట్లు, గంట్లుగలుగుట, దురదగలిగి బంకగ నుండుట-ఈలక్షణములు గలది ఆభిఘాతజ్ఞావ్యరోగమని తెలియవలయును.

దంతమూలగతరోగములు

— ౭౯ శీతాదలక్షణము ౭౯ —

శోణితం దంతవేష్టేభ్యో యస్యాకస్తా త్ప్రవర్తతే,

దుర్గంధీని సకృష్టాని ప్రక్లేదీని మృదూని చ.

374

దంతమాంసాని శీర్ష్యంతే పచంతీ చ పరస్పరం,

శీతాదోనామ సప్యాధిః కఫశోణితసంభవః.

375

తా. దంతములనుండి యకస్తాత్తుగ రక్తమువెడలుట, దంతములయొక్క మాంసము దుర్గంధమై నల్లనై తడిసి మృదువై వీడుట, ఒకదంతముయొక్క మైమాంసము పండిన మఱియొకదానిమాంసమును పండించుట-ఈలక్షణములుగలది శీతాదమను దంతరోగమని తెలియవలయును. ఇది కఫరక్తమువలన గలుగును.

— ౮౦ దంతపుష్పటలక్షణము ౮౦ —

దంతయోస్త్రిఘవా యస్య శ్వయంధు ర్జాయతే మహాః,

దంతపుష్పటోనామ సవ్యాధిః కఫరక్తజః.

376

తా. రెండు, లేక మూడుదంతమూలములయందు గొప్పగ వాపుజనించిన దంతపుష్పటమని తెలియవలయును, ఇది కఫరక్తమువలన జనించును.

—ॐ దంతవేష్టలక్షణము. ॐ—

స్రవంతి పూయం రుధిరం చలా దంతా భవంతి చ,
దంతవేష్ట స్రవిజ్ఞేయో దుష్టశోణితసంభవః.

377

తా. రక్తము, దుష్టంబగుటచే దంతమువలన రక్తము, చీము గారుచు గదలుచుండిన దంతవేష్టమని తెలియవలయును.

—ॐ సౌషిరలక్షణము ॐ—

శ్వయథు ర్దంతమూలేషు రుజావాక్ కఫరక్తజః,
లాలాస్రావీ స్రవిజ్ఞేయ సౌషిరోనామనామతః.

378

తా. కఫరక్తమువలన దంతమూలములయందు వాపు జనించి నొప్పిగలిగి జొల్లు గారుచుండిన సౌషిరమని తెలియవలయును.

—ॐ మహాసౌషిరలక్షణము ॐ—

దంతా శ్చలంతి వేష్టేభ్య స్తాబుచాప్యవదిర్యతే,
యస్మిన్సర్వగతో వ్యాధి ర్మహాసౌషిరసంజ్ఞకః.

379

తా. త్రిదోషమువలన దంతమూలములు కదలుట, లోదోడ పగులుట-ఈలక్షణములుగలది మహాసౌషిరమని తెలియవలయును.

—ॐ పరిదరలక్షణము ॐ—

దంతమాంసాని శీర్యంతే యస్మిన్ స్థినితిచాప్యస్పృక్,
పిత్తాస్పృక్కఫజో వ్యాధిరేయః పరిదరోహిసః.

380

తా. దంతమాంసమువీడి యుమిసిన రక్తమువడిన పరిదరమని తెలియవలయును. ఇది పిత్తరక్తకఫములవలన గలుగును.

—ॐ ఉపకుశలక్షణము ॐ—

వేష్టేషు చాహః పాకశ్చ తాభ్యాం దంతా శ్చలంతి చ,
ఆనాక్మృతాః ప్రస్రవంతి శోణితం మందవేదనాః.

381

ఆధ్దాయంతే స్రుతే రక్తే ముఖే పూతిశ్చ జాయతే,
యస్మిన్నుపకుశోనామ పిత్తరక్తకృత్తోగదః.

382

తా. దంతమూలముల నాశ్రయించియుండుమాంసమునందు తాపముజనించి పండుటవలన దంతములు కదలుట, ముఖమునువంచిన నొకింతవేదనగలిగి రక్తముపడుట, రక్తము పడినపిదప మాంసమువండి మరలపొక్కుట, నోటియందు దుర్గంధము వెడలుట, పిత్త రక్త కృతవికారయృక్తలబై యుండుట-ఈలక్షణములుగలది ఉపకుశ మని తెలియవలయును.

❧ వైదర్భలక్షణము ❶ ❧

ఘృష్టేషు దంతమూలేషు సంరంభో జాయతే మహాః,
భవంతి చపలా దంతా స్సవై దర్భోభిఘాతజః.

383

తా. దంతము నాశ్రయించియుండు మాంసమును దృఢముగ తోముటచే నధికముగ వాపుగలిగి దంతములు గదలుచుండిన వైదర్భమని తెలియవలయును. ఇది యభిఘాతమువలన గలుగును.

❧ ఖల్లివర్ధనలక్షణము ❷ ❧

మూరు తేనాధికోదంతో జాయతే తీవ్రవేదనః,
ఖల్లివర్ధనసంజ్ఞో వై జాతేరుక్చ ప్రశామ్యతి.

384

తా. వాతసంబంధమువలన వంటివై మఱియొకపల్లంజనించుట, అది గలుగునపుడు మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట, పెరిగిన వేదనశమించుట. ఈలక్షణములు గలది ఖల్లివర్ధనమని తెలియవలయును.

❧ కరాశలక్షణము ❸ ❧

శనైశ్శనైః ప్రకురుతే వాయుర్దంతసమాశ్రితః,
కరాశాన్వికటా స్థంతా న్కరాళో నచ సిద్ధ్యతి.

385

తా. వాతము దంతమూలముల నాశ్రయించి మెల్లమెల్లగ దంతముల వంకరగ జేయుచుండిన కరాశమని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యంబులు.

❧ అధిమాంసకలక్షణము ❹ ❧

హానవ్యే పశ్చిమేదంతే మహాంశోఢో మహారుజః,
లాలాస్రావీ కఫకృతో విజ్ఞేయో హ్యాధిమాంసకః.

386

తా. దౌడకొనలలో వంటిమూలమునందు లావుగ వాపుజనించి కడుపోటును గలుగంజేయుచు మిక్కుటముగ జొట్లును గార్చుచుండిన అధిమాంసకమని తెలియవలయును. ఇది కఫమువలన బనించును.

❧ నాడీప్రణాళిలక్షణము ❺ ❧

దంతమూలగతానాడ్యః పంచజ్ఞేయా యథేరితాః.

387

తా. నాడీప్రణాళి హత, పిత్త, కఫ, సన్నిపాత, అగంతుక భేదములవలన నైదు విధంబులని జెప్పబడియెను. అవి దంతమూలములయందును జనించును. (మఱియు నిది వఱకు జెప్పబడిన ౧౧ విధములైన దంతలక్షణంబులును, ౫ విధములైన నాడీదంతలక్షణంబులును జేరి ౧౬ విధంబులుగను. ఏనను కరాశమనునది ముక్తతాచార్యుని మతమునం దధికంబగుటచే దానిలక్షణమును నిచట నుదహరింపబడియెను.)

దంతరోగములు

—౧౭ దాలనలక్షణము ౧—

దీర్ఘమాణేష్వివ రుజా యస్యదంతేషు జాయతే,
దాలనోనామ సవ్యాధి స్సదాగతినిమి త్తజః.

388

తా. దంతములు పగులఁగొట్టఁబడినటుల పీడఁగలిగిన దాలన మనంబడును. ఇది వాతమువలన జనించును.

—౧౮ కృమిదంతలక్షణము ౧—

కృష్ణచ్ఛిద్ర శ్చలస్రావీ ససంరంభో మహారుజః,
అనిమి త్తరుజోవాతా త్స్వజ్ఞేయః కృమిదంతకః.

389

తా. వాతసంబంధమువలన దంతములయందు నల్లనిచ్ఛిద్రములు గలిగి కదలుచు, స్రావమునుజేయించుచు వాపు, మిక్కుటముగ పోట్లు, నిష్కారణముగ నొప్పిగలిగిన కృమిదంత మనంబడును. (దీనియందు నల్లనిచ్ఛిద్రములు, క్రిములు దుష్టరక్తమువలన గలుగును.)

—౧౯ భంజనకలక్షణము ౧—

వక్త్రం వక్త్రం భవేద్యస్య దంతభంగశ్చ జాయతే,
కఫవాతకృతో వ్యాధి స్సభంజనకసంజ్ఞితః.

390

తా. నోరు పంకరగనై దంతములువీడిన భంజన మనంబడును. ఇది కఫవాత ప్రకోపమువలన జనించును.

—౨౦ దంతహర్షలక్షణము ౧—

శీత రూక్ష ప్రవాతాన్లు స్పర్శానామ సహిద్విజాః,
పి త్తమారుతకోపేన దంతహర్ష స్సనామతః.

391

తా. శీతలము, రూక్ష, పులుసుగలపదార్థస్పర్శవలన, గాలితగులుటవలన సహించుట కశక్యంబుగనుండిన దంతహర్ష మనంబడును. ఇది పిత్త, వాత, ప్రకోపమువలన జనించును. (మఱియు నిది వాతజన్యంబైయుండినను వ్యాధిన్వభావమువలన నుష్ణమును సగా సహించుట కశక్యంబైయుండును.)

—౨౧ దంతశర్మరలక్షణము ౧—

మలోదంతగతో యస్తృ పి త్తమారుతశోషితః,
శర్మరేవ ఖరస్పర్శా సా జ్ఞేయా దంతశర్మరా.

392

తా. దంతగతములము పిత్త, వాతములవలన శోషించుటచే నిసుకవలె గరగరలాడుచుండినదంతములను దంతశర్మర అనెడును.

—౨౨ కపాలికాలక్షణము ౧—

కపాలేష్వివ దీర్ఘేషు దంతానాంనైవ శర్మరా,

కపాలికేతి సా జ్ఞేయా సదా దంతవినాశినీ.

393

తా. వైఃజ్ఞేయంబున దంతశర్కర (దంతమలము) చిల్లపెంకులనలె చగిలిన దంత శర్కర యనంబడును. ఇది యెల్లప్పుడు దంతమల నశింపజేయుచుండును.

—ॐ శ్యావదంతలక్షణము ॐ—

యోస్పృజ్చిశ్రేణ పిత్రేన దగ్ధా దంత స్వశేషతః,

శ్యావతాం నీలతాం వాపి గత స్స శ్యావదంతకః.

394

తా. రక్తయుక్తపిత్తమువలన దంతములయందంతట కాలినట్లు నల్లగాని, లేక నీలముగాని యుండిన శ్యావదంత మనంబడును.

—ॐ హనుమోక్షలక్షణము ॐ—

వాతేనతైస్త్వైర్భావైస్తు హనుసంధిర్విసంహతః,

హనుమోక్షిభిర్జ్ఞేయో వ్యాధిర్దిగ్ధిలక్షణః.

395

తా. వాతసంబంధమువలన, అభిసూతాదులవలన, జెక్కిటిసంధులుంపడిన హనుమోక్ష మనంబడును. ఇది అద్దితలక్షణయుక్తంబై యుండును.

జిహ్వ గ త రో గ ము లు

—ॐ వాతజలక్షణము ॐ—

జిహ్వనిలేనస్ఫుటితాప్రసూప్తా భవేచ్ఛశాకచ్ఛదనప్రకాశా,

తా. నాలుకపగిలి మొద్దుపారి (అనగా రసజ్ఞానవిహీనంబై) మిట్టభూముల యందు జనించు వృక్షములయొక్క యాకువలె గరగరలాడుచుండిన వాతజిహ్వకమని తెలియవలయును.

—ॐ పిత్తజలక్షణము ॐ—

పిత్తేనపీతాపరిదహ్యతేచ దీప్తైస్సరక్తైరశి కంటకైశ్చ.

396

తా. నాలుక పసుపువర్ణముగలదై దాహయుక్తంబై పొడవై ఎఱ్ఱగనుడు ముండలతో వ్యాప్తంబైయుండిన పిత్తజిహ్వకమని తెలియవలయును.

—ॐ కఫజలక్షణము ॐ—

కఫేనగుర్ద్విబహుళాచితాచ మాంసోచ్ఛ్రియైశ్శాల్యలికంటకాభైః.

తా. నాలుక జడముగ, బూరుగముండ్లవంటి మాంసపుములకలచే కడువ్యాప్తం బుగనుండిన కఫజిహ్వకమని తెలియవలయును.

—ॐ ఆలాసలక్షణము ॐ—

జిహ్వతలేయశ్శ్యయథుఃప్రగాఢ సోలీలాససంజ్ఞః కఫరక్తమూర్తిః,

జిహ్వోంసతు స్తంభయతి పపదో మూలేనశిశురంగం న శిశురంగం

తా. కఫరక్తమువలన నాలుకయందు భయంకరమైన వాపుగలిగిన ఆలసక మనం బడును. ఇది వృద్ధింజెందిన నాలుకయందు స్తంభనమును నాలుకయొక్కమూలమునందు మిక్కుటముగ పాకమును గలుగంజేయును.

— ౧౭ ఉపజిహ్వకలక్షణము ౧ —

జిహ్వగ్రరూపశ్వయభుస్సజిహ్వ మున్నమ్యజాతఃకఫరక్తమూర్తి,
లాలాకరఃకండుయుతస్సచోష సాత్పాపజిహ్వకథితాభిషక్తిః. ౩99

తా. కఫరక్తమువలన నాలుకకొనవలె వాపుజనించి పొడవై మిక్కుటముగ జొల్లు గార్చుచు దురద, మంటతోడంగూడియుండిన యుపజిహ్వక మనంబడును.

తా లు గ త రో గ ము లు

— ౧౮ కంఠశుండిలక్షణము ౧ —

శ్లేష్మస్ఫగ్భృంతాలుమూలాత్పివృద్ధోదీర్ఘ శ్శోఘోద్ధాతవ స్త్రిప్రకాశః,
తృష్ణాకాసశ్వాసకృత్తంవదంతి వ్యాధింవై ద్యాః కంఠశుండిదనామ్నా.

తా. కఫరక్తములవలన లోదౌడమూలమున నుద్భవవస్థివలె దీర్ఘమైన వాపు గలిగి దష్టి, దగ్ధ, ఉబ్బనమును గలిగియుండిన కంఠశుండి యనంబడును. (కంఠశుండి యన క్రిందినాలుకపడుట.)

— ౧౯ తుండికేరిలక్షణము ౧ —

శోఢశ్శూలస్తోదదాహప్రపాకీ స్రాగుక్తాభ్యాంతుండికేరీమతాతు,

తా. కఫరక్తమువలన శూల, పోట్లు, దాహము, పాకము మొదలగువానియుక్తముగ వాపుగలిగి యడవిప్రత్తికాయయాకారముగలదిగనుండిన తుండికేరి యనంబడును.

— ౨౦ అద్రువలక్షణము ౧ —

శోఢస్త్వబ్ధోలోహితస్తాలుచేశే రక్తజ్జేయస్సోద్ధురోద్ధుర్జ్వరశ్చ. 401

తా. లోదౌడయందు రక్తవికారముచే జడముగ, ఎఱ్ఱగనుండు వాపుజనించిపోట్ల తోడంగూడి జ్వరముగలిగిన అద్రువ మనంబడును.

— ౨౧ కచ్చపలక్షణము. ౧ —

కూర్మోత్సన్నో వేదనోశీఘ్రిజన్తా రోగోజ్జేయఃకచ్చపశ్చేష్టనాతు,

తా. కఫదోషమువలన తాఁబేటిపీపువలె నుబ్బుగ, వేదనాయుక్తముగ నుండు వాపు సావకాశముగ జనించిన కచ్చప మనంబడును.

— ౨౨ అర్బుదలక్షణము ౧ —

పద్మాకారం తాలుమధేయశోఢం విద్యాద్రక్తాదర్బుదంప్రోక్తలింగమ్.

తా. లోదౌడమధ్యముగ రక్తదోషమువలన చామరమిద్దెవలె వాపుజనించి అర్బుద నిదానోక్త రక్తాదర్బుదలక్షణముక్తగ్రైయుండిన అర్బుద మనంబడును.

కపాలికేతి సా జ్ఞేయా సదా దంతవి నాశినీ.

393

తా. వైఃజ్ఞేయబడిన దంతశర్కర (దంతమలము) చిల్ల పెంకులవలె బగిలిన దంత శర్కర యనంబడును. ఇది యెల్లప్పుడు దంతముల నశింపఁజేయుచుండును.

—౧౭ శ్యావదంతలక్షణము ౧౭—

యోస్పృష్టిశ్రేణి పిత్రేన దగ్ధా దంత స్త్వశేషతః,

శ్యావతాం నీలతాం వాపి గత స్స శ్యావదంతకః.

394

తా. రక్తయుక్తపిత్తమువలన దంతములయందంతట కాలినట్లు నల్లగాని, లేక నీలముగాని యుండిన శ్యావదంత మనంబడును.

—౧౮ హనుమోక్షలక్షణము ౧౮—

వాతేనతైస్త్వైర్భావైస్త్వ హనుసంధిర్విసంహతః,

హనుమోక్షఞ్చితైర్జ్ఞేయో వ్యాధిరర్దితలక్షణః.

395

తా. వాతసంబంధమువలన, అభిఘాతాదులవలన, జెక్కిటిసంధులువీడిన హనుమోక్ష మనంబడును. ఇది అర్దితలక్షణయుక్తంబై యుండును.

జిహ్వో గ త రో గ ము లు

—౧౯ వాతజలక్షణము ౧౯—

జిహ్వనిలేనస్ఫుటితాప్రసూప్తా భవేచ్ఛశాకచ్ఛదనప్రకాశా,

తా. నాలుకబగిలి మొద్దుపారి (అనగా రసజ్ఞానవిహీనంబై) మిట్టభూముల యందు జనించు వృక్షములయొక్క యాకువలె గరగరలాడుచుండిన వాతజిహ్వకమని తెలియవలయును.

—౨౦ పిత్తజలక్షణము ౨౦—

పిత్తేనపీతాపరిదహ్యతేచ దీప్తైస్సరక్తైరసికంటకైశ్చ.

396

తా. నాలుక పసుపువర్ణముగలదై దాహయుక్తంబై పొడవై ఎఱ్ఱగనుండు ముండ్లతో వ్యాప్తంబైయుండిన పిత్తజిహ్వకమని తెలియవలయును.

—౨౧ కఫజలక్షణము ౨౧—

కఫేనగురీబహుళాచితాచ మాంసోచ్ఛ్చ్రయైశ్శాల్యలికంటకాభైః.

తా. నాలుక జడముగ, బూరుగముండ్లవంటి మాంసపుమొలకలచే కడువ్యాప్తం బుగనుండిన కఫజిహ్వకమని తెలియవలయును.

—౨౨ ఆలాసలక్షణము ౨౨—

జిహ్వోతలేయశ్వయథుఃప్రగాఢ సోస్థిలాసంజ్ఞః కఫరక్తమూర్తిః,

జిహ్వోసత్తు స్తంభయతిప్రప్రద్ధో మూలేచజిహ్వోభృశమేతిపాకమ్.

తా. కఫరక్తమువలన నాలుకయందు భయంకరమైన వాపుగలిగిన అలసక మనం బడును. ఇది వృద్ధింజెందిన నాలుకయందు స్తంభనమును నాలుకయొక్కమూలమునందు మిక్కుటముగ పాకమును గలుగంజేయును.

— ౧౭ ఉపజిహ్వకలక్షణము ౧ —

జిహ్వగ్రూపశ్చ్యయథుస్సజిహ్వ మున్నమ్యజాతఃకఫరక్తమూర్తిః,
లాలాకరఃకండుయతస్సచోష సాత్మాపజిహ్వకథితాభిషగ్భిః. 399

తా. కఫరక్తమువలన నాలుకకొనవలె వాపుజనించి పొడవై మిక్కుటముగ జొల్లు గార్చుచు దురద, మంటతోడంగూడియుండిన యుపజిహ్వక మనంబడును.

తా లు గ త రో గ ము లు

— ౧౮ కంఠశుండిలక్షణము ౧ —

శ్లేష్మాస్పృగ్భృంతాలుమూలాత్ప్రవృద్ధోద్ధిష్ఠ శ్శోథోద్ధాతవ స్తిప్రకాశః,
తృష్ణాకాసశ్వాసకృత్తవదంతి వ్యాధింవైద్యాః కంఠశుండిదనామ్నా.

తా. కఫరక్తములవలన లోదౌడమూలమున నుబ్బినవ స్తివలె దీర్ఘమైన వాపు గలిగి దష్ఠి, దగ్ధ, ఉబ్బనమును గలిగియుండిన కంఠశుండి యనంబడును. (కంఠశుండి యన క్రిందినాబుకపడుట.)

— ౧౯ తుండికేరిలక్షణము ౧ —

శోథశూలస్తోదదాహప్రపాకీ ప్రాగుక్తాభ్యాంతుండికేరిమతాతు,

తా. కఫరక్తమువలన శూల, పోట్లు, దాహము, పాకము మొదలగువానియుక్తముగ వాపుగలిగి యడవిప్రతికాయయాకారముగలదిగనుండిన తుండికేరి యనంబడును.

— ౨౦ అధ్రువలక్షణము ౧ —

శోథస్తస్థోలోహితస్తాలుదేశే రక్తజ్ఞేయస్సోధుగ్ధువోద్గర్జ్వరశ్చ. 401

తా. లోదౌడయందు రక్తవికారముచే జడముగ, ఎఱ్ఱగనుండు వాపుజనించిపోట్ల తోడంగూడి జ్వరముగలిగిన అధ్రువ మనంబడును.

— ౨౧ కచ్చుపలక్షణము. ౧ —

కూర్మోత్సన్నో వేదనోశీఘ్రిజన్తా రోగోజ్ఞేయఃకచ్చుపశ్లేష్మణాతు,

తా. కఫదోషమువలన తాఁజేటిపింపువలె నుబ్బుగ, వేదనాయుక్తముగ నుండు వాపు సావకాశముగ జనించిన కచ్చుప మనంబడును.

— ౨౨ అర్బుదలక్షణము ౧ —

పద్మాకారం తాలుమధ్యేతుశోథం విద్యాద్రక్తాదర్బుదంప్రొక్తలింగమ్.

తా. లోదౌడమధ్యముగ రక్తదోషమువలన చామరమిడ్డవలె వాపుజనించి అర్బుద నిదానోక్త రక్తార్బుదలక్షణముక్తాబ్రైయుండిన అర్బుద మనంబడును.

—ॐ మాంససంఘాతలక్షణము ॐ—

దుష్టం మాంసం నీరుజం తాలుమధ్యే

కఫాచ్ఛూనం మాంససంఘాతమాహుః,

తా. లోదోడమధ్యమున కఫదోషమువలన మాంసము దుష్టంబై యుంబి పేద నారహితంబైయుండిన మాంససంఘాత మనంబడును.

—ॐ తాలుపుష్పటలక్షణము ॐ—

నీరుక్థస్యూర్ణోలమాత్రశఫాత్స్య నైదోయుక్తాత్పుష్పటస్తాలుదేశే.

తా. మేదోయుక్తకఫముచే లోదోడయందు పేదనారహితంబై స్థిరమై, రేగు పండు ప్రమాణముగలదైయుండు వాపుజనించిన తాలుపుష్పట మనంబడును.

—ॐ తాలుశోషలక్షణము ॐ—

శోషోత్పర్థంధిర్యతేచావితాలు శ్వాస్విసశ్చోగ్రస్తాలుశోషోఽనిలాచ్చు,

తా. వాతమువలన లోదోడ మిక్కుటముగ నెండి పగిలి భయంకరమైన శ్వాసము నెడలుచుండిన తాలుశోష మనంబడును.

—ॐ తాలుపాకలక్షణము ॐ—

పిత్తంకుర్యాత్పాకమత్పర్థహారం తాలున్యేవంతాలుపాకంవదంతి. 404

తా. రక్తప్రకోపముచే లోదోడ కడుభయంకరముగ పండిన తాలుపాక మనంబడును.

కంఠగతరోగములు

—ॐ రోహిణీలక్షణము ॐ—

గళేనిలఃపిత్తకఫాచమూర్ఛితౌ ప్రదూష్యమాంసంచతదైవశోణితం,

గళోపసంరోధకరైస్తథాంకురైర్నిహంత్యసూన్యాధిరయంహిరోహిణీ.

తా. కంఠమధ్యమున వాత పిత్త కఫములు ప్రకోపించి మాంసరక్తములం జెఱచి కంఠము నడ్డగించెడి యంకురముల గలుగంజేసిన రోహిణి యనంబడును. ఇది ప్రాణముల హరింపజేయును.

—ॐ వాతజరోహిణీలక్షణము ॐ—

జిహ్వారమంతాద్భృశపేదనాస్తు మాంసాంకురాకంఠనిరోధనాయే,

సారోహిణీవాతకృతా ప్రదిష్టా వాతాత్తకోపద్రవగాఢయుక్తా. 406

తా. నాలుకయందంతట కడుపేదనాయుక్తమైన మాంసపు మొలకలు జనించి కంఠము నడ్డగించుటవలన కంపస్తంబాదికవాతోపద్రవయుక్తంబై యుండిన వాతజ రోహిణి యనంబడును.

—ॐ పిత్తజరోహిణీలక్షణము ॐ—

క్షీప్రోద్గమా క్షీప్రవిదాహపాకా తీవ్రజ్వరా పిత్తనిమిత్తజాతా,
తా. శీఘ్రముగ జనించి దాహయుక్తంబై శీఘ్రముగ పడుటవలన తీవ్రజ్వర
యుక్తంబై యుండిన పిత్తజరోహిణి యనంబడును.

—ॐ కఫజరోహిణీలక్షణము ॐ—

స్తోతోనిరోధిన్యపిమందపాకా స్థిరాంకురాయాకఫసంభవానా. 407
తా. కంఠమార్గము నడ్డగించి చిరకాలముమీఁద పండునదియై కఠినమైన మొల
కలు గలదై యుండిన కఫజరోహిణి యని తెలియవలయును.

—ॐ త్రిదోషజరోహిణీలక్షణము ॐ—

గంభీరపాకిన్యనివార్యవీర్యా త్రిదోషలింగాత్రితయోథితానా,
తా. గంభీరపాకము (అనగా లోనచీము గలదై) త్రిదోషభారముల కశక్యం
బైన పూర్వోక్తత్రిదోషలక్షణయుక్తంబై యుండునది త్రిదోషజరోహిణి యనం
బడును. (ఇది తక్షణమున ప్రాణముల హరింపజేయును.)

—ॐ రక్తజరోహిణీలక్షణము ॐ—

స్ఫీఘైశ్చితాపిత్తసమానలింగా సాధ్యాప్రదిష్టారుధిరాత్త శాతు. 408
తా. బొబ్బలవలన వ్యాప్తంబై పిత్తజరోహిణీలక్షణయుక్తంబై యుండిన రక్తజ
రోహిణి యని తెలియవలయును. ఇది సాధ్యము.

—ॐ కంఠశాలాకలక్షణము ॐ—

కోలాస్థిమాత్రఃకఫసంభవోయో గ్రంధిర్గళేకంటకశూకభూతః,
ఖరస్థిన్రశ్మస్త్రనిపాతసాధ్య స్తంకంఠశాలాకమితిబ్రువంతి. 409
తా. కంఠమున కఫమువలన తేగువిత్తులయొక్క ప్రమాణముగలగ్రంథి జనించి
ముండ్లు, జలశూకములు - వీనివలె వేదనను గలుగగజేయుచు గరగరగ, కఠినముగనుండిన
కంఠశాలాక మనంబడును. ఇది శస్త్రసాధ్యంబు.

—ॐ అధిజీహ్వలక్షణము ॐ—

జిహ్వగ్రరూపశ్శ్వయభుకపాత్తు జిహ్వోఽరిష్టాదపిరక్తమిశ్రాత్,
జ్ఞేయోఽధిజిహ్వఃఖలురోగపష వివర్జయేదాగతపాకమేనమ్. 410
తా. రక్తయుక్తకఫముచే నాలుకకు వైర వాపు జనించి నాలుకకొనవలెనుండిన అధి
జిహ్వక మనంబడును. ఇది పండిన సాధ్యంబు.

—ॐ వలయలక్షణము ॐ—

బలాసపవాయతమున్నతం చ గ్రంథిం కరోత్యన్నగతం నివార్య,
తంసర్వదైవాప్రతివార్యవీర్యం వివర్జనీయం వలయం వదంతి. 411

తా. కపముచే పొడవుగ, నుబ్బుగ నుండుగ్రంథి జనించి దానివలన ఆన్నవ లోన దిగక సర్వోపచారముల కనర్హులైయుండిన వలయ మనియు, గ్రంథాంతరముః ఘటసర్ప మనియు జెప్పబడును. ఇది యసాధ్యము.

❧ బలాసలక్షణము ౨❧

గళేతుశోధంకురుతః ప్రవృద్ధా శ్లేష్థాఽనిలౌశ్వాసరుజోపపన్నం,
మర్తచ్ఛిదం దుస్తరమేనమాహృత్య భూలాససంజ్ఞానిపుణావికారమ్. 41

తా. ప్రకొసించిన కఫవాతములు కంఠమునందు వాపును గలుగఁజేయుటవలః నుబ్బునము గలిగి కంఠమునొచ్చుచు మర్తస్థానమును భేదింపుచుండిన బలాస మనంబడును ఇది యసాధ్యము.

❧ ఏకబృందలక్షణము ౨❧

వృత్తోన్నతోంతశ్శ్చయథుస్సదాహ సృకండురోపాకమృదుర్గురుశ్చ,
నామైకబృందఃఃరికీర్తితోఽసౌ వ్యాధిర్భూలాసక్షతజప్రసూతః. 41

తా. కంఠమునందు కఫరక్తములు బ్రకొంచుటవలన గుండ్రముగ, ఉబ్బుగ ఒకింత దాహయుక్తముగ, దురదతోగూడినదిగ నుండు వాపు లోన గలిగి యొకిం పాడి, ఒకింత మృదువుగ, జడముగ నుండిన ఏకబృంద మనంబడును.

❧ బృందలక్షణము ౩❧

సమున్నతంవృత్తమమందదాహం తీవ్రజ్వరం బృందముదాహరంతి,
తంచాపి తీవ్రక్షతజప్రకోపా ద్విద్యాతృతోదం పవనాత్తకం తు. 414

తా. కంఠమునం దుబ్బుగ, గుండ్రముగ, తీవ్రదాహయుక్తముగ, జ్వరయుక్త ముగ నుండు వాపు జనించిన బృంద మనంబడును. ఇది వాత, పిత్త, రక్తప్రకోపమువలన జనించి పొడుచునటుల వేదనతో గూడియుండును. ఇది బృందమునం దవస్థానికేషము గలదిగ నుండుటంజేసి వేటుగ నెఱ్ఱంజనదు.

❧ శతశ్శ్మిలక్షణము ౨❧

వర్షనాకంతనిరోధినీయా చితాలిమాత్రం విశితప్రరోహైః,
అనేకరుక్పూణహరిత్రీదోపాత్ జ్వేయాశతశ్శ్మితుశతశ్శ్మిరూపా. 415

తా. కంఠమునందు గుండ్రముగ, పొడవుగ, కఠినముగ నుండు వాపు జనించి కంఠము నడ్డగించుట, వాపునందు మాంసపుమొలకలు తీవ్రముగ, మిక్కుటముగ జనించి చిోట్లు, దాహము, దురద మొదలగు పలువిధములైన పీడలతో గూడియుండుట, ముండ్రతో వ్యాప్తంబైన ఫిరంగివలెనుండుట - ఈలక్షణములుగలది శతశ్శ్మి యనంబడును. ఇది ప్రాణముల హరింపఁజేయును.

—ॐ గిలాయులక్షణము ॐ—

గ్రంథిర్దేశేత్వామలకాస్థిమాత్రస్థిరోఽల్పరుగ్యఃకఫరక్తమూస్తః,
సంలక్ష్యతేసక్తమివాశనం చ సశస్త్రసాధ్యస్తుగిలాయుసంజ్ఞః. 416

తా. కంఠములో కఫరక్తసంబంధమువలన నుసిరికకాయవిత్తువంటి గ్రంథి జనించి కఠినంబై మందవేదనగలజై యన్నము మ్రింగిన గౌరాళముగ దిగకుండునట్లులం జేసిన గిలాయు వనంబడును. ఇది శస్త్రసాధ్యము.

—ॐ గళవిద్రధిలక్షణము ॐ—

సర్వంగళంవ్యాప్యసముత్థితోయ శ్శోథోరుజస్సంతిచయత్రసర్వాః,
ససర్వదోషోగళవిద్రధిస్తు తస్యైవతుల్యఃఖలు సర్వజస్య. 417

తా. త్రిదోషసంబంధమువలన వాపు కంఠమునం దంతట జనించి పలువిధవేదనలతోగూడి విద్రధిని పూర్వోక్త త్రిదోషలక్షణయుక్తంబై యుండిన గళవిద్రధి యనంబడును.

—ॐ గళౌఘలక్షణము ॐ—

శ్శోథోమహానన్నజలావరోధీ తీవ్రజ్వరోవాయుగతేగ్నిహంతా,
కఫేనజాతౌరుధిరాన్వితేన గళేగళౌఘఃపరికీర్త్యతేఽసౌ. 418

తా. రక్తయుక్తకఫముచే కంఠమున ప్రబలమైన వాపు జనించి యన్నోదకముల లోనంగ్రోలుట కశక్యంబై తీవ్రజ్వరయుక్తంబై వాతసంచారరహితంబై యుండిన గళౌఘ మనంబడును.

—ॐ స్వరఘ్నులక్షణము ॐ—

యస్తామ్యమానశ్శ్వసితిప్రసక్తం భిన్నస్వరఘ్నుష్కవిముక్తకంఠః,
కఫోపదిగ్ధేష్యవిలాయనేషు జ్ఞేయస్సరోగశ్శ్వసచాత్స్వరఘ్నుః. 419

తా. కంఠమునందు వాతమార్గములు కఫముచే నడ్డగింపబడుచుండ పలుమారు నేత్రములకు జీకట్లు గ్రమ్మి యెల్లప్పుడు శ్వాసమును విడుచుట, స్వరము భేదించుట, గొంతెండుట, ఉమిని బాగుగ మ్రింగుట కశక్యంబగుట - ఈలక్షణములు గలది స్వరఘ్ను మనంబడును. ఇది వాతజన్యంబు.

—ॐ మాంసతానకలక్షణము ॐ—

ప్రతాసవాన్యశ్శ్వయథుస్సుకప్టో గళోఽచరోధంకురుతేక్రమేణ,
సమాంసతానేతి బిభర్తిసంజ్ఞాం ప్రాణప్రణుత్సర్వకృతోవికారః. 420

తా. కంఠమునందు వాపు జనించి క్రమముగ కంఠమున వ్యాపించి యడ్డగించి కడుకష్టమును గ్రలుగంజేయుచు ప్రాణముల హరింపంజేయునది మాంసతానక మనంబడును. ఇది త్రిదోషజనితంబు.

❧ విదారీలక్షణము ౧౮ ❧

సదాహతోదంశ్యయథుంసులీప్ర ముత్తర్ణేపూరివిశీర్ణమాంసం,
3 త్రేనవిద్యాన్యదనేవిదారిం పార్శ్వేవిశేషాత్సతురూసశేతే. 421

తా. కంఠమున పిత్తప్రకోపముచే తీవ్రముగ వాపు జనించి దాహము, పోట్లు అనునానీతోడగూడి దుర్గంధయుక్తమై మాంసము వీడుచుండిన విదారి యనంబగును. ఇది పరుండెడి పార్శ్వమునందే విశేషముగ జనించును.

❧ సర్వసరలక్షణములు ౧౯ ❧

సస్థితైస్సతోధై ర్వదనంసమంతా ద్యస్యాచితంసర్వసరస్సవాతాత్,

తా. వాతసంబంధమువలన నోటియందంతట బొబ్బలుగలిగి సూదులతో బొడుచు నటుల పోట్లు గలిగియుండిన సర్వసర మని (అనగా ముఖపాక మని) తెలియవలయును.

❧ వైత్తికసర్వసరలక్షణము ౨౦ ❧

రక్తైస్సదాహైఃపిటైస్సపీతై ర్యస్యాచితంచాపిసపి త్తకోపాత్. 422

తా. పిత్తప్రకోపమువలన ముఖమునరక్తజ్ఞుగ, పచ్చగ నుండు కురుపులు జనించి మంటతోడం గూడియుండిన వైత్తికసర్వసర మని తెలియవలయును.

❧ కఫజసర్వసరలక్షణము ౨౧ ❧

అవేదస్తేకండుయుతైస్సవర్ణై ర్యస్యాచితంచాపిసవై కఫేన. 423

తా. కఫప్రకోపముచే మందవేదన, దురద గలిగి చర్మముతో సమానవర్ణము గల బొబ్బలు నోటిలో వ్యాపించిన కఫసర్వసర మని తెలియవలయును.

❧ అసాధ్యముఖరోగలక్షణము ౨౨ ❧

ఓష్ఠప్రకోపే వర్జ్యాస్యై ర్దాంసరక్తప్రకోపజాః,
దంతమూలేషు వర్జ్యై తు త్రిలింగగతిషాషిరా. 424

దంతేషు చ నసిధ్యంతి శ్యావదాలనభంజనాః,
జిహ్వతలేష్వులాసశ్చ తాలవ్యేష్వుర్బుదం తథా. 425

స్వరఘ్నో వలయో బృందో బలాసశ్చ విదారికాః,
గల్భాఘో మాంసతానశ్చ శతఘ్నీ రోహిణీగళే. 426

అసాధ్యాః కీర్తితాహేతే రోగా నవదశైవతు,
తేషు చాపి క్రియాం వైద్యః ప్రత్యాఖ్యాయ సమాచరేత్. 427

తా. ఓష్ఠరోగములలో మాంసజ, రక్తజ, త్రిదోషజములన 3 రోగంబులును, దంతమూలగతరోగములలో నన్నిపాతము, నాడిసాషిరము అన 2 రోగంబులును, దంతరోగములలో శ్యావ, దాళన, భంజనములన 3 రోగంబులును, జిహ్వకరోగము లలో అలస మను నొకరోగంబును, తాలుగతరోగములలో అర్బుద మను నొకరోగం

5, కంఠగతరోగములలో స్వరఘ్న, వలయ, బృంద, బలాస, విదారిక, గళౌఘ, ంసతానక, శతఘ్ని, రోహిణి యను ౯ రోగంబులును, ఈచెప్పిన ౧౯ రోగంబు ాధ్యంబులు. అట్లగుటంజేసి వానియందు జికిత్సం జేయునపుడు కుదురుట, దుర్లభంబని న్న యాషధములు వైద్యుఁ డొసంగవలయును.

❧ తైలదిలేవనము ౭౮ ❧

తైలం ఘృతం సర్జరసం ససిక్థం రాగ్నాగుడంసైంధవగైరికం చ, పక్త్వాసమాంశందశనచ్చదానాం తద్భేదహంతావ్రణరోపణం చ. 428

తా. నూనె, నెయ్యి, గుగ్గిలము, మైనము, సన్నరాన్నము, బెల్లము, సైంధవ ాము, కావిరాయి - వీనిని సమభాగములుగ నేకముజేసి తైలము గాచి పెదవులపై నముచేసిన పెదవివగుళ్ళు మాని ప్రణమునందు మాంసము నిండును.

❧ రాశాదిలేవనము ౭౯ ❧

రాశంమధూచ్ఛిష్టగుడేనచక్వం తైలం ఘృతంవావినిహంతిలేపాత్, త్వక్తోదపారుష్యరుజోధరస్యపూయాస్రసస్రావమపిప్రహణ్యాత్.

తా. గుగ్గిలము, మైనము, బెల్లము - వీనిలో నూనెగాని, నెయ్యిగాని కలిపి చి పెదవులపై లేవనముచేసిన చర్మనీడ, గరగరలాడుట, బొట్టు, చీము, రక్తము పట - వీనిని హరింపంజేయును.

❧ పిత్తోష్ఠరోగచికిత్స ౮౦ ❧

వేధం సిరాణాం నమనం విరేకం తిక్తస్యపానం రసభోజనం చ, శీతాఃప్రదేహాః పరిషేచనం చ పిత్తోపశృష్టేష్వధరేషుకుర్యాత్. 430

తా. పిత్తవికారముగల పెదవిరోగములయందు సిరావేధనను, వమనము, విరే ము, కటురసపానము, రసయుక్తభోజనము, శీతకరలేవనము, పిత్తహరౌషధకషా ములయొక్క పరిషేకయు మొదలగు నుపచారములను జేయవలయును.

❧ సర్వాష్ఠరోగసామాన్యచికిత్స ౮౧ ❧

ఓష్ఠరోగే ష్వశేషేషు దృష్ట్వా దోష ముపాచరేత్, తేషు ప్రణాత్వం యాతేషు ప్రణావ త్సముపాచరేత్. 431

తా. సమస్తమైన పెదవిరోగములయందు దోషానుగుణ్యమైన చికిత్సలను, లేక ంబైయుండిన ప్రణచికిత్సలను జేయవలయును,

❧ శీతాదరోగచికిత్స ౮౨ ❧

శీతాదేహృతరక్తేతు తోయం నాగరస్వపైః, నిక్వాధ్య త్రిఫలావాపి కుర్యాద్గంధూషధారణమ్. 432

తా. శీతాద మనుదంతరోగమున మునుపటివలెనే రక్తమును దీసి శొంతి, తెల్ల

వాలు - అనువాని కషాయముతోగాని, త్రిఫలకషాయముతోగాని, ¹గండాషము సేయవలయును.

❧ కాసీసానిచూర్ణము ❶ ❧

కాసీస లోధ్ర కృష్ణా మనశ్శిలా సప్రియంగు తేజోహ్వ,
ఏషాం చూర్ణం మధుయు క్షీతాదే పూతిమాంసహరమ్. 433
త్రైలం ఘృతం వా వాతఘ్నం శీతాదే సంప్రశస్యతే,

తా. అన్న భేది, లాద్దగ, పిప్పలి, మణిశిల, ప్రేంకణము, వెక్కుడు, లేక పెంజు తురుతీగ అనువానిచూర్ణముల¹ తేనె గలిపి లేపనముచేసినను, లేక వాతహరత్రైలమును గాని, లేక ఘృతమునుగాని లేపనముచేసినను దుర్గంధము గలిగి శిథిల మై యుండు మాంసము హరించును.

❧ దంతపుష్పటచికిత్స ❷ ❧

దంతపుష్పటకేకార్చ్యం తరుణే రక్తమోక్షణమ్. 434
సపంచలవణతౌర సత్తోద్రః ప్రతిసారణం,

తా. దంతపుష్పటరోగమున తరుణావస్థయందు రక్తము దీసి పంచలవణముల తౌరమును లేనెల² గలిపి మెల్లగ రుద్దవలయును.

❧ దంతవేష్టచికిత్స ❸ ❧

లోధ్రం పతంగం మధుకం లాతూచూర్ణైర్మధుస్థైః. 435

గండాషే తీరిణో యోజ్యో స్సత్తోద్రఘృతశర్కరాః,

తా. లాద్దగ, రసకర్పూరము, అతిమధురము, లక్క - వీనిని చూర్ణముచేసి తేనె¹ గలిపిగాని, లేక ²తీరవృక్షముల చూర్ణముల³ తేనె, నెయ్యి, పంచదార గలిపి గాని గండాషము⁴ చేయించిన దంతవేష్టరోగము హరించును.

❧ జీరకాదిచూర్ణము ❹ ❧

జరణ లవణ పథ్యా శాల్ర్మలీకంటకానా
మనుజిన మనుఘృష్టం దంతమూలేషు చూర్ణం,
వ్రణదరణరుగ స్రస్రానచాంచల్యశోథా
నవనయతి వివస్వా నంధకారానివాశు. 436

తా. జీలకఱ్ఱ, ఉప్పు, కరక్కాయ, బూరుగముండ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానితో వ్రతించినము దంతములను తోమిన “సూర్యం దంధకారమును

1 గండాష మన ద్రవపదార్థములను ధరించి యుమ్మివేయుటయ.

2 తీరవృక్షము లన మఱ్ఱి, మేడి, రావి, అంబాళిము, కలుజావ్వి అనునవి.

పంజేయుభంగి” దంతవ్రణము, దంతపుపగుళ్లు, పోటు, రక్తస్రావము, దంతచల
వాపు - వీనిని శీఘ్రముగ హరింపంజేయును.

— ౭౭ కణాదిచూర్ణము ౭౭ —

కణా సింధూత్థ జరణం చూర్ణం తూర్ణం వ్యపోహతి,
సుర్వణా ద్దంతచాచల్యం వ్యథా శోథా స్రసాస్రవాన్. 437

తా. పిప్పలి, సైంధవలవణము, జీలకఱ్ఱ - వీనిని చూర్ణముచేసి దాతముల రుద్ది
ములు కదలుట, పోటు, వాపు, రక్తస్రావము శీఘ్రముగ హరించును.

— ౭౮ భద్రముస్తాదివటికములు ౭౮ —

భద్ర ముస్తాభయా వ్యోష విడంగారిష్టపల్లవైః,
గోమూత్రపిష్టై ర్దుటికాం ఛాయాశుష్కాం ప్రకల్పయేత్. 438

తాన్నిదధ్యాన్తుభేనిశ్యాం చలదంతాతురో నరః,
నాతఃపరతరం కించి చ్చలదంతస్య భేషజమ్. 439

తా. తుంగము సైలు, కరక్కాయ, త్రికటుకములు, వాయువిడంగములు,
శు-వీనిని గోమూత్రముతో నూరి యుంటలుచేసి నీడ నెండించి రాత్రులయందు
యందు దుసిచికొని పరుండిన దంతములు గట్టియగును. దంతచలనమునందు దీనికంటె
మయిన యాషధం బెద్దియునులేదు.

— ౭౯ సౌషిరచికిత్స ౭౯ —

సౌషిరేద్భృతరక్తేతు లోధ ముస్తా రసాంజనైః,
సత్పాదై శ్శుశ్వుతే లేపో గంఢూషే త్తీరిణో హితః. 440

తా. సౌషిర మనురోగమున రక్తముదీసి లాద్దుగ, తుంగము సైలు, రసాంజనము
వాని చూర్ణమును లేసెలోగలిపి లేపనముచేయుటయు, లేకతీరవృక్షకషాయముతో
హాషధారణమును చేయి చుటయు హితకరములు.

— ౮౦ పంచలవణాదిచూర్ణ లేపము ౮౦ —

కాకోదుంబరికాపత్రై ర్వృణం విస్తావయే ద్భిషక్,
లవణైః తౌద్రయు కైశ్చ సవ్యోమైః ప్రతిసారయేత్. 441

తా బ్రహ్మమేడియాకులతో వ్రణమును రుద్ది రక్తమును స్రవించుపంజేసి పంచ
ణములు త్రికటుకములు అనువానిచూర్ణములతో లేసెను గలిపి మెల్లగ దంతముల
ందు రుద్దవలయును.

— ౮౧ వైదర్భచికిత్స ౮౧ —

శస్త్రేణోత్కృత్య వైదర్భం దంతమూలాని శోధయేత్,

తా. వైదగ్ధ్యమును దంతమూలరోగమును శస్త్రముతో జీల్చి రక్తస్రావము జేయి-
చుటయేగాక ఔరలేపనమును, సమస్తమైన శీతకరలేపనములను జేయవలయును.

ఉద్ధృత్యాధికదంతం తు తతోవై సముపాచరేత్.

కృమిదంతకవచ్చాత్ర విధిః కారోఽవిజానతా.

443

తా. అధికముగ నుండు దంతమును దీసివేసి కృమిదంతచికిత్సలం జేయవలయును.

అధిమాంసకచికిత్స

ఛిత్వాధిమాంసం సత్తాదై రేతైశ్చూర్ణై రుపాచరేత్,

వచా తేజోవతీ పాతా సర్జకాయావశూకజైః.

444

ఔద్రం ద్వితీయం సిప్పల్యా కబలేచాత్ర కీర్తితం,

పటోల నింబ త్రిఫలా కషాయశ్చాత్ర ధావనః.

445

తా. అధిమాంస మను దంతమూలరోగమును ఛేదించి దానిపై వన, వెంకుడు
తీగ, అగరుఖండి, లేక చిరుబొద్ది, సర్జఔరము, యవఔరము అనువానికల్ప-
ములొ లేనె గలిగిగాని, లేక పిప్పలిమార్జ్జములొ లేనె గలిగి నోటియందు ధరింప
వలయును. మఱియు చేతిపొట్టి, వేప, త్రిఫలములు అనువానికషాయముతోడ అధిమాంస
మును గడుగవలయును.

దంతవిద్రధిసామాన్యచికిత్స

విద్రధ్యుక్తం చ విధివ ద్విదధ్యా ద్దంతవిద్రథా,

శస్త్రకర్త సరస్త్ర కుశలో నైవ కారయేత్.

446

తా. దంతవిద్రధియందు సామాన్యవిద్రధియొక్క సర్వచికిత్సలం జేయవలయు
నేగాని శస్త్రకర్తను జేయంజనదు.

నైహికోత్ర హితో ధూమో నస్యం నైహిక మేవ చ,

రసారసయవాగ్వశ్చ ఊరం సాంతానికం ఘృతమ్.

447

శిరోవస్తి ర్హితశ్చాపి క్రమోయశ్చానిలాపహాః,

దంతహర్షరోగమున స్నేహయుక్తధూమము, నస్యము, స్నేహయుక్తమధు
రాదిరసములు, మాంసరసము, యవాగు, పాలు, సాంతానికఘృతము, శిరోవస్తివాత
నాశకరచికిత్సలు-వీనిని క్రమముగ జేయవలయును.

కృమిదంతచికిత్స

నీలీ వాయసజంఘా కటుతుంబీ మూలమేకైకమ్.

448

సంచూర్ణ్య దశనవిధృతం దశనకృమిపాతనం ప్రావళిః,

తా. నీలి, వెలుచనంధి, చేదసార-వీనివేళ్ళను ప్రత్యేకముగ చూర్ణము చేసి
దంతమూలయందునిన క్రిములు నశించును.

శారిబాపర్ణధారణము ౭౭

పిష్ట్యాచ శారిబాపర్ణం దృఢం దంతేషు ధారయేత్. 419
పతంతి దంతకీటాశ్చ చాంచల్యం హరతి క్షణాత్,

తా. తెల్లనుగంధిపాలాకులను నూరి యుంటచేసి పండ్లయం దదిమి యునిచికొనిన క్రిములు శీఘ్రముగ నూడిపడి దంతములు గట్టియగును.

కాసీసాదిగుటికలు ౭౮

కాసీసం హింగు సౌరాష్ట్రీ దేవదారు సమంజశ్చైః. 450
గుటికాం ధారయేద్దంత కృమిశూలహారాం పరామ్,

తా. అన్నభేది, ఇంగువ, తొవరిమన్ను, దేవదారు-వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి మాత్రలుచేసి దంతములపై నునిచిన క్రిమిదంతశూల హరించును.

శర్కరాచికిత్స ౭౯

అచ్చిందం దంతమూలాని శర్కరా ముద్ధరే ద్భిషక్. 451
బాక్షాచూర్ణై ర్మధుయై స్తదస్తాంప్రతిసారయేత్,

తా. దంతమూలములయందు నొప్పి గలుగవండునటుల వానిపైనుండు శర్కర (మలము)ను గీచితీసి పిదప లక్కచూర్ణమును లేనెలలో గలిపి మెల్లగ రుద్దవలయును.

కపాలికాచికిత్స ౮౦

దంతహర్షక్రియాం చాత్ర కుర్యాన్నిరవశేషతః. 452
కపాలికా కృచ్ఛ్రతమా తత్రాప్యేషా క్రియాహితా,

తా. (దంతశర్కరయందును) కపాలిక మను దంతరోగమునందు దంతహర్షము నకై చెప్పబడిన సర్వచికిత్సలం జేయవలయును.

నాడిప్రణచికిత్స ౮౧

భిత్వా మాంసాని శస్త్రేణ భవేయుః పరితో యది. 453
ఉద్ధృత్య చ దహేచ్ఛాపి ట్టారేణ జ్వలనేన వా,

తా. నాడిప్రణమునందు చుట్టు మాంసంబుండిన శస్త్రముతో ఛేదించి ట్టారముతో గాని, అగ్నితోగాని, కాల్చవలయును.

దంతరోగసామాన్యచికిత్స ౮౨

దంతరోగేషు సర్వేషు శస్త్రో వాతహరో విధిః. 454
పక్వం తైలం కవోష్ణం చ శస్త్రం కబలధారణే,

తా. సర్వదంతరోగములయందును వాతనాశకరచికిత్సలం జేయుటయేగాక వాత హరద్రవ్యముక్తముగ నూనెను గాచి సుఖోష్ణముగ నోటిలో ధరించుట ప్రశస్తంబు.

❧ లాక్షాదితైలము ❧

తైలం లాక్షారసం క్షీరం పృథక్పిష్టమితం పచేత్. 455

ద్రవ్యైః పలమితై రేతైః క్వాథైశ్చాపి చతుర్గుణైః,
లోధ్ర కట్ఫల మంజిష్ఠా పద్మకేసర పద్మకైః. 456

చందనోత్పల యష్ట్యాహ్వో స్తతైలం వదనే ధృతం,
దాలనం దంతచాలం చ దంతమోక్షం కపాలికామ్. 457

శీతాదం పూతివక్త్రం చా ప్యరుచిం విరసాస్యతాం,
హన్యాదాశు గదానేతా న్కుర్యాద్దంతానపి స్థిరాన్. 458

లాక్షాదికమిదం తైలం దంతరోగేషు పూజితం,

తా. నూనె, లక్ష్మరసము, పాలు వీనిని, దినుసు కొక్కొక ప్రస్థముచొప్పున గ్రహించి అందు లొడ్డుగ, గుమ్మడు తేకు, మంజిష్ఠ, దామరయగరులు, చందనము, నల్ల కలువగడ్డ, ఆతిమధురము అనువాసియొక్క కషాయమును నూనెకు నాలుగింశలు గలిపి లొడ్డుగ మొదలగు ద్రవ్యములయొక్క కల్కమును దినుసు కొక్కొకపలము చొప్పున గలిపి చిక్కగ తైలముగాచి నోటియం దునిచికొనిన దాలనము, హడ్డు కదలుట, అకాల మున దంతము లూడుట, కపాలికము, శీతాదము, పూతివక్త్రము, ఆరుచి, నోటి రుద్ర సత్వము-వీనిని శీఘ్రముగ హరింపంజేయుటయేగాక దంతముల గట్టిపఱచును. ఇది దంత రోగములయందు కడు శ్రేష్ఠంబు.

❧ దంతరోగమునకు అరిమేదాదితైలము ❧

అరిమేదత్వచం యుక్తాం పచే చ్ఛతపలోన్ని తామ్. 459

జలద్రోణేన తత్క్వాథం గృహ్ణీయాత్పదశేషితం,
తైలస్యార్థంధకం దత్వా కల్లైః కర్షమితైః పచేత్. 460

అరిమేదలవంగాభ్యాం గైరికాగరుపద్మకైః,
మంజిష్ఠా లోధ్ర మధుకై ర్లాక్షా న్యగ్రోధ ముస్తకైః. 461

త్వగ్జాతీఫల కర్పూర కంకోల ఖదిరై స్తథా,
పతంగ థాతకీపుష్ప సూక్షైలా నాగకేసరైః. 462

కట్ఫలైన చ సంసిద్ధం తైలం ముఖరుజం జయేత్,
ప్రదుష్టమాంసం చలితం శీర్ణదంతం చ సౌషరమ్. 463

శీతాదం దంతహర్షం చ విద్రధిం కృషిదంతకం,

దంతస్ఫుటన దౌర్గంధ్యం జిహ్వ తాల్వోష్ణజాం రుజమ్. 464

తా. ౧౦౦ పలములు నల్లతుమ్మపట్టను దంచి ద్రోణప్రమాణ ముదకముతో వైచి కహాయముగాచి చదుర్థాంశము దించికొని పడియగట్టి అందు నువ్వులనూనె ౪ అంశము, నల్లతుమ్మపట్ట, లవంగములు, కావిరాయి, కృష్ణాగరు, పద్మకాష్ఠము, మంజిష్ఠి, లాద్దుగ, అతిమధురము, లక్క, మఱ్ఱియూడకొనలు, తుంగముపైలు, లవంగపట్ట, జాబికాయ, కర్పూరము, తక్కిలపుట్టు, కాచు, నీటిప్ప, ఆరెపువ్వు, సన్నయేలకులు, నాగకేసరములు, గుమ్మడులేకు అనువానికల్కములు దినుసు కొక్కొక కర్ణముచొప్పునగలిపి చిక్కగ కాచి నోటితో ధరించిన దంతములయందలి కుళ్ళినమాంసము, దంతములు కదలుట, దంతములు విరుగుట, సౌషిరము, శీతాదము, దంతహర్షము, దంతపిద్రధి, క్రిమిదంతము, దంతపుగుళ్ళు, దౌర్గంధ్యము, నాలుక, లోబొడ, పెదవి-వీనియందలి రోగములన్నియు హరించును.

❧ కుష్ఠాదిచూర్ణము ❶ ❧

కుష్ఠం దార్వి లోధ్ర మబ్ధ స్సమంగా పాతాతిక్తా తేజనీషీతికా చ,
చూర్ణంశ స్తంభుర్వణేతద్విజానాం రక్తస్రావంహంతికండుంరుజంచ.

తా. చెంగల్వకోష్ఠ, మ్రానిపసపు, లాద్దుగ, తుంగముపైలు, మంజిష్ఠి, అగరు శొంఠి, లేక చిరుబొడ్డి, కటుకరోహిణి, చాగ, వసపు అనువానిచూర్ణముతో దంతములు తోమిన రక్తస్రావము, దురద, పోట్లు హరించును.

❧ జాతీపత్రాదిచూర్ణము ❷ ❧

జాతీపత్ర పునర్నవా గజకణా కోరంట కోష్ఠం వచా
శుంఠి దీప్య హరితకీ తిల సమం శ్లాష్మం భృశం చూర్ణయేత్,
తచ్ఛూర్ణం వదనే ధృతం విజయతే దౌర్గంధ్య దంతవృథాం
చాంచల్యత్న మతివ్రణ శ్వయంభు రు క్కండా కృమి వ్యాపదః. 465

తా. జాబికాయలు, గలిజేరు, గజపిప్పలి, గోరింట, చెంగల్వకోష్ఠ, వస, శొంఠి, ఓనుము, కరక్కాయ, నువ్వులు అనువానిచూర్ణమును సమభాగములుగ గలిపి నోటితో ధరించిన నోటిదుర్గంధము, దంతకూల, దంతములు కదలుట, దంతవ్రణము, వాపు, పీడ, దురద, పురుగులు హరించును.

❧ దంతరోగములయందు పథ్యము ❸ ❧

ఫల్లాన్యమ్నాని శీతాంబు రూక్షాన్నం దంతథావనం,
తథాపి కఠినం భక్ష్య దంతరోగీ వివర్జయేత్.

467

తా. ఫుల్లనిఫలములు, శీతోదకము. రూక్షాన్నము, దంతథావనము, కఠినపదార్థ భక్షణము-వీనిని దంతరోగి వర్జింపవలయును.

॥ ఉపజిహ్వకాచిత్స ॥

ఉపజిహ్వం తు సంలిఖ్య తౌరేణ ప్రతిసారయేత్,
క్షీరం విరేక గంధూష ధూమైశ్చైచనా ముపాచరేత్. 468

తా. ఉపజిహ్వకయందు లేఖనక్రియంజేసి తౌరలేహనము, క్షీరపానము, విరేచనము, గంధూషము, ధూమపావము అనువానిచే నుపచరింపవలయును.

॥ వ్యోషాదిచూర్ణము ॥

వ్యోష తౌరాభయా వహ్ని చూర్ణ మేతత్ప్రేక్షువణం,
ఉపజిహ్వకశాంత్యర్థ మేభి స్తైలం చ పాచయేత్. 469

గృహధూమారనాశేన క్వాథం సమధు సైంధవం,
పాణినామృదయేచ్ఛాస్య ముపజిహ్వప్రశాంతయే. 470

తా. ఉపజిహ్వకరోగశమనార్థంబై త్రికటుకములు, యవతౌరము, కరహ్నాయు, చిత్రమూలము అనువానిచూర్ణముతో దంతముల రుద్దవలయును. మఱియు ప్రేక్ష్యములనే తైలముగాది గంధూషము చేయవలయును. మఱియు కరుగు చమురు కలిపి గడ్డికాచి అందు లేసె, సైంధవవణము గలిపి ఉపజిహ్వకయందు ప్రయోగం జేయవలయును.

॥ కంఠశుండాద్వాదిచికిత్స ॥

తుండికేర్యాం ధ్రువే కూర్తే సంఘాతే తాలుపుష్పశే,
ఏషషవ విధిః కార్యో విశేష శ్శస్త్రకర్తణి. 471

తా. తుండికేరి, ధ్రువము, కూర్తము, సంఘాతము, తాలుపుష్పశయనము, వీరియందు శస్త్రకర్తను జేయునెడ త్రిందజెప్పించుచికిత్సల విశేషముగ జేయవలయును.

స్నేహస్వేదా తాళుశోషే విధిశ్చానిలనాశనః,

తా. తాలుశోషమునందు స్నేహములను, స్వేదనక్రియలను బట్టి నాశకచూషధిసేవనను జేయవలయును.

తాలుపాకేతు కర్తవ్యం విధానం పిత్రనాశనమ్. 472

తా. తాలుపాకమునందు పిత్రనాశకరచికిత్సల జేయవలయును.

॥ గళశుండిఛేదనవిధి ॥

అంగుష్ఠాంగుళిసందంశే నాకృప్య గళశుండికాం,
ఛేదయే న్నండలాగ్రేణ జిహ్వోపరితు సంస్థితామ్. 473

తా. నాలుకపై జనించుచుండు చిరునాలుకను అంగుష్ఠాంగుళితో బట్టియొచ్చి శస్త్రముతో ఛేదించవలయును.

శుండిశేదనానంతరోపచారము ౧౭

పిష్పల్యతివిషా కృష్ట వచా మరిచ నాగరైః,

క్షౌద్రయుక్తై స్సలవణైః స్తతస్తాం ప్రతిసారయేత్.

474

తా. చిరునాలుకను శేదింఁచినపదవ పిప్పలి, అతివసు, చెంగల్యకోష్ఠు, వసు, మిరియాలు, శొంఠి అనువానిచూర్ణములతో తేనె, ఉప్పు గలిపి వ్రేలితో రుద్దవలయును.

రోహిణీసామాన్యచికిత్స ౧౮

రోహిణీనాం తు సాధ్యానాం హితం శోణితమోక్షణం,

వమనం ధూమపానం చ గంధూషా నస్యకర్త చ.

475

తా. పంచరోహిణులలో సాధ్యంబగు దానియందు రక్తముదీసి వమనము, ధూమపానము, గంధూషధారణము, నస్యకర్త అను నుపచారముల జేయవలయును.

వాతజరోహిణీచికిత్స ౧౯

వాతజాంతూర్ధృ తే రక్తే లవణైః ప్రతిసారయేత్,

సుభోష్ణా స్నేహగంధూషా స్థారయేచ్ఛాప్యభీక్ష్యశః.

476

తా. వాతజరోహిణియందు రక్తముదీసి లవణముతో రుద్దవలయును. మఱియు సుభోష్ణముగ స్నేహగంధూషమును పలుమారు ధరింపవలయును.

పిత్తజరోహిణీచికిత్స ౨౦

విస్త్రాప్య పిత్తసంభూతాం సితా క్షౌద్ర ప్రియంగుభిః,

ఘృతయే త్కబలో ద్రాక్షా పరూషైః క్వథితైర్హితః.

477

తా. పిత్తజరోహిణియందు రక్తమునుదీసి పంచదార, తేనె అనువానితో ప్రేకణచూర్ణము, గలిపి రుద్ది ద్రాక్ష, భర్జూరపండు అనువానికషాయమును నోటియందు ధరింపం జేయవలయును.

రక్తజరోహిణీచికిత్స ౨౧

పిత్తవత్సాధయే ద్వైద్యో రోహిణీం రక్తసంభవాం,

తా. రక్తజరోహిణియందు పిత్తరోహిణీచికిత్సం జేయవలయును.

కంఠశాలాకచికిత్స ౨౨

విస్త్రాప్య కంఠశాలాకం సాధయే త్తుండికేరివత్.

478

ఏకకాలే యవాన్నం చ భుంజీత స్నిగ్ధమల్పశః,

తా. కంఠశాలాకమునందు రక్తమును దీసి తుండికేరివలెనే చికిత్సించవలయును. మఱియు దీనియం దొకింత ఘృతయుక్తముగ జేయంబడిన యవాన్నము నొకపూట భుజింపవలయును.

❧ కఫజరోహిణీ చికిత్స ❧

ఆ గారధూమకటుకైః కఫజం ప్రతిసారయేత్.

479

శ్వేతా విడంగ దంతీషు తైలం సిద్ధం ససైంధవం,

నన్యకర్షణి దాతవ్యం కబలం చ కఫోచ్ఛ్చయే.

480

తా. కఫజరోహిణీయందు కరుధూపము కారముగలయూషధములతో రుద్దవలయును. తెల్లతులసి, వాయువిడంగములు, దంతివేరు అనువానితో తైలముగాచి యందు సైంధవలవణమును గలిపి నన్యమును నోటియందు ధారణమును జేయించవలయును.

❧ అధిజిహ్వకచికిత్స ❧

ఉపజిహ్వకవచ్చాపి సాధయే దధిజిహ్వకం,

తా. అధిజిహ్వక రోగమునందు ఉపజిహ్వకరోగచికిత్సం జేయవలయును.

❧ ఏకబృందచికిత్స ❧

ఏకబృందం తు విస్త్రావ్య విధిం శోధనమాచరేత్.

481

తా. ఏకబృందమునందు రక్తస్త్రావముచేయించి పిదప శోధనవిధిని చేయించవలయును.

❧ బృందచికిత్స ❧

ఏకబృందమివ స్త్రాయో బృందం చ సముపాచరేత్,

తా. బృందమునందు ఏకబృందచికిత్సం జేయవలయును.

❧ గిలాయుచికిత్స ❧

గిలాయుశ్చాపి యోవ్యాధి స్తం చ శస్త్రేణ సాధయేత్.

482

తా. గిలాయువునందు శస్త్రచికిత్సం జేయవలయును.

❧ గళవిద్రుధిచికిత్స ❧

సమర్కస్థం తు సంవక్త్రం ఛేదయే ద్దళవిద్రుధిం,

తా. మర్కరహితస్థలములయందు గలిగిన గళవిద్రుధి ఛేదించి ముండినబూనిని ఛేదించవలయును.

❧ సర్వసరసామాన్యచికిత్స ❧

వాతాత్సర్వసరం చూర్ణై ర్లవణైః ప్రతిసారయేత్.

483

తైలం వాతహరై స్సిద్ధం హితం కబలనస్యయోః,

పిత్తాత్తకే సర్వసరే శుద్ధకాయస్య దేహిసః.

484

సర్వః పిత్తహరః కారోఽపి విధి ర్మధురశీతలః,

ప్రతిసారణ గంధూష ధూమ సంశోధనాని చ.

485

కఫాత్తకే సర్వసరే క్రమం కుర్యాత్కఫాపహం,

తా. వాతజనర్వసర మనఁగా ముఖపాకమునందు దాని నుప్పుతోరుద్ది వాతనాశ కరాషధయు క్తముగ సిద్ధముజేయఁబడిన తైలముతో గంఢూష, నన్యములఁ జేయవలయును. పిత్తజనర్వసరమున తొలుత విరేచనమునకొనఁగి పిదప పిత్తహరమైన సర్వమధుర, శీతకరచికిత్సలం జేయవలయును. కఫజనర్వసరమున * ప్రతిసారణ, గంఢూష, ధూమ పాన శోధనములను, సర్వకఫహరచికిత్సలను జేయవలయును.

—ॐ గళరోగచికిత్స ॐ—

కంతరోగే ష్వసృజ్జోతై స్తీతై ర్నస్యాదికర్తభిః. 486

చికిత్సక శ్చికిత్సా తు కుశలో త్రిసమాచరేత్,

తా. గళరోగమునందు రక్తమును దీని తీక్ష్ణకరాషధముల నొసంగి నస్యాదికర్తల జేయవలయును.

—ॐ మృద్వికాదిచూర్ణము ॐ—

మృద్వికా కటుకా వ్యోష దార్వీత్వ క్రిఫలా ఘనమ్. 487

పాతా రసాంజనం దూర్వా తేజోహ్వతి సుచూర్ణితం,

క్షౌద్రయుక్తం విధాతవ్యం గళరోగే మహకాషధమ్. 488

తా. ద్రాక్షపండు, కటుకరోహిణి, త్రికటుకములు, మ్రానిషసపు, లవంగపట్ట త్రిఫలములు, తుంగము నైట, అగరుళొంతి, లేక చిరుబొద్ది, రసాంజనము, గరిక, కెక్కుడు, తీగె అనువానిచూర్ణములతో లేనె గలిపి గళమునందు లేపనము చేయవలయును. ఇది గొప్పయకాషధము.

—ॐ యవతౌరాదిగుటికలు ॐ—

యవాగ్రజం తేజవతీంసపారా రసాంజనందారునిశాంసకృష్ణాం,

క్షౌద్రేణుర్యాద్గుటికాంముఖేన తాం ధారయేత్సర్వగళామయేషు.

తా. యవతౌరము, వెక్కుడుతీగె, అగరుళొంతి, లేక చిరుబొద్ది, రసాంజనము, మ్రానిషసపు, పిప్పలి, అనువానిచూర్ణములతో లేనె గలిపి యుంటలుజేసి నోటిలో నునిచి కొనిన సర్వకంతరోగములు హరించును.

—ॐ ముఖపాకసామాన్యచికిత్స ॐ—

ముఖపాకే సిరావేధ శ్చిరసశ్చ విరేచనం,

మధు మూత్ర ఘృత క్షీరై శ్చీతైశ్చ కలశగ్రహః. 490

* కల్క, అవలేహ, చూర్ణ భేదములచే ప్రతిసారణము మూడువిధంబులు. కావున వానిని ప్రతిరోగంతో గ్రహించి నాలుకయందుగాని, లేక నోటియందంతటగాని లేపనము చేయుటయ ప్రతిసారణ మనంబడును.

తా. సర్వముఖపాకములయందు సిరావేధనము చేయించి తేనె, గోమూత్రము, నెయ్యి, పాలు, శీతకరపదార్థములు అనువాని *కబళమును ముఖమునందు ధరింప వలయును.

❧ ముఖపాకచికిత్స ౭ ❧

పంచవల్కులజఃక్వాథ స్త్రిఫలాసంభవోఽథవా,
ముఖపాకే ప్రయోక్తవ్య స్సత్తోద్రో ముఖధావనే.

491

తా. పంచత్వక్కులకహయములో గాని, త్రిఫలకహయములోగాని తేనె గలిపి నోరును గడిగిన ముఖపాకము హరించును.

❧ తిలాదిగంధూషము ౭ ❧

తిలా నీలోత్పలం సర్పి శ్వర్కరా క్షీరమేవ చ,
సలోద్రో దగ్ధవక్త్రస్య గంధూషో దాహనాశనః.

492

తా. నువ్వులు, నల్లకలువగడ్డ, నెయ్యి, పంచదార, పాలు, లొద్దుగచూర్ణము వీనిని గంధూషముచేసిన ముఖపాకము, దాహము శమించును.

❧ యష్టిమధ్వాదితైలము ౭ ❧

యష్టిమధు పలమేకం త్రింశ న్నీలోత్పలస్య తైలస్య,
ప్రస్థం తద్విగుణపయో విధినా పక్వంతు నన్యేన.
నిశీఃపద సస్యస్రావం క్షుపయతి గాత్రస్య దోషసంఘాతం,
వపుస్త్వస్థ త్వమవశ్యం క్రమశోఽభ్యంగేన జంతూనామ్

493

494

తా. అతిమధురము ౧ పలము, నల్లకలువగడ్డలు 3౦ పలములు, నుంసె ౧ ప్రస్థము, పాలు ౨ ప్రస్థములు-ఇటుల వీనినెల్ల సేకముచేసి మందాన్నితో తైలముగాచి రాత్రులయందు నస్యముచేయించిన ముఖస్రావము, శరీరమునకు లేవనము చేయించిన శరీర దోషము హరించి బంగారువంటి కాంతి గలుగును.

❧ హరిద్రాదితైలము ౭ ❧

హరిద్రా నింబపత్రాణి మధుకం నీలముత్పలం,
తైలమేభి ర్విపక్తవ్యం ముఖపాకహరం పరమ్.

495

తా. పసుపు, వేపాకు, అతిమధురము, నల్లకలువగడ్డ అనువానికల్కములో తైలము గలిపి కాచి నోటిలో ధరించిన ముఖపాకము హరించును.

❧ ఖదిరాదిగుటికలు ౭ ❧

ఖదిరస్య తులాం తోయ ద్రోణే పక్తా వృష్ట శేషితే,

* కబళ మన కల్కాదుల నోటినిండఁబోసికొని నమిలి యుమ్మివేయఁటయు.

జాతీకోశేందుపూగైశ్చ చాతుర్జాతమృగాండజైః. 493

పృథక్కర్షమిత్రై పిష్టై ర్దేశయిత్వా చణోపమాః,
గుటీః కృత్వా ముఖే ధార్యా సా నిహం త్యఖిలాన్ గదాన్. 497

జిహ్వోష్ణ దంత వదన గళ తాళు సముద్భవాన్,

తా. నూరుపలముల నల్లతుమ్మపట్టయందొక ద్రోణప్రమాణ ముదకము పోసి యష్టమాంశముగ కషాయము గాచి వడియ గట్టి అందు జాపత్రి, కర్పూరము, మంచి పక్కలు, లవంగపట్ట, ఏలకులు, లవంగపత్రి, నాగకేసరములు, కస్తూరి-వీనిచూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణముచొప్పున గలిపి నెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి నోటిలో నునిచి కొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన సర్పముఖరోగములు, జిహ్వరోగములు, పెదవిరోగములు హరించును.

❧ దంతవ్రణలక్షణము ❧

దంతవ్రణం కపోలోత్థం పూయం స్రవతి సంతతమ్. 498

ఏతద్దోషం సువిజ్ఞాయ తతః కర్ష సమాచరేత్, (చరకే)

తా. చెక్కిట వ్రణము పుట్టి యెల్లపుడు చీము గారుచుండిన దంతవ్రణ మని తెలియవలయును. ఈదోషమును బాగుగ నెఱింగి చికిత్సింపవలయును.

❧ వంధ్యాకర్కోటకీలేపనము ❧

వంధ్యాకర్కోటకీమూలం గోమయేన సుసంశృతమ్. 499

అర్కదుగ్ధేన సంమిశ్ర్య మాతపే శోషయేత్రిధా,
తూరార్కదుగ్ధసహితం శోషయే ద్దంధలేపనమ్. 500

కపోలదంతవ్రణకం నాశయేన్నాత్ర సంశయః,

తా. గొడ్డుకాకరగడ్డను ఆవుపేడతో వండి బిళ్ళలుగ కోసి జిల్లేడుపాలతో 3 మార్లు భావనజేసి యెండనెండించి పిదప, ఉప్పు, జిల్లేడుపాలు వీనితో భావనజేసి మరల నెండించి గంధము దీసి రెండుమాసములు లేపనమునఁ గుంచుండిన చెక్కిట జనించిన దంత వ్రణము నిశ్చయముగ మానును.

గోక్షురస్వరసం కర్ణే పార్శ్వే దంతవ్రణస్య చ. 501

పూరితం శాంతయేత్త్యర్థ మిత్యుక్తం మునిపుంగవైః,

(అన్యశాస్త్రే)

తా. దంతపార్శ్వమున వ్రణముగలిగిన నాప్రక్కనుండుచెవిలో పల్లేరురసమును పిండిన దంతవ్రణము శమించును. (మఱియు పల్లేరురసమును వ్రణముపై రెండుదినములు పట్టించి పిదప చేతిబీరవిత్తులగంధమునుగాని, చిత్రమూలగంధమునుగాని లేపనముజేసిన

దంతవ్రణము మానును. మఱియు కలిమేశ్వరపు చెక్కగంధమును భక్షణసేయుచు దానిచే వ్రణముపై లేపనము సేయుచుండిన ౨ మాసములలో దంతవ్రణము మానును. వ్యక్తము - చప్పిడిపంటకమును, ఆపుపెరుగును భుజింపవలయును. దంతవ్రణములయందు రసకర్పూరమును ౨ మాసములు సేవింపుచు చప్పిడిపంటకమును భుజింపవలయును.

క. తుంపిలపుచెక్క నగుములఁ, బొందుగపచనంబుచేసి భుజియింపఁదగు స్తుంధుగను మానిపోవును, దందడి నొప్పించుచున్నదంతవ్రణముల్.

గీ. గొడ్డుకాకరచెట్టులగడ్డనూనె, గూడపాకంబు చేసియుఁ గ్రోలవలయు సంతయం బేల యిదియ నిశ్చయము సుమ్ము, నరుల బాధించు దంత తాలు మాను.

గీ. రమ్యమైనట్టి నాగసరంపుగడ్డ, వెన్నగూరిచి సేవింప వివిధదంత, వ్రణములన్నియు మాను భూవలయమందుఁ, జిరతరంబుగఁ బశ్యంబు సేయుచున్న.

— ౨౨ దంతవ్రణలక్షణము ౨ —

వాతేన దంతదలనం రక్తస్రవణ ముచ్యతే. 502

క్రిమిణా పూయ పీడా చ దంతరోగే తథా భవేత్. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. వాతదోషమువలన దంతములు కదలుచు రక్తము స్రవింపుచుండును. క్రిమి వలన దంతముల నొప్పి గలిగి చీముగారును.

— ౨౩ కాళింగాదిచూర్ణము ౩ —

కాళింగ చించా విజయామూలం పుంఖ్యశ్వమారకమ్. 503

చలదంతదృఢత్వస్య ప్రత్యేకం దంతధావనాత్, (మాధవనిదానే)

తా. కొడిసెపాల, చింతగింజలు, తక్కిలివేరు, తెల్లవెంపలి, గన్నేరు - వీనిలొ జేనినేని నూరి మండ్లు తోముకొనిన కదలుచుండుదంతములు గట్టిపడును.

జాతీ గోరంటపత్రం వా చర్వయే త్ప్రాతరుత్థితః. 504

స్థిరాశ్వచలితాదంతా స్తత్కాంతైర్దంతధావనాత్, (ఆయుర్వేదే)

తా. జాపత్రినిగాసి, లేక గోరంటాకునుగాని ప్రాతఃకాలమున నమలినను, లేక వానిపుడకలతో దంతధావనముచేసినను, (లేక ములుగోరంట, మామిడి, పచ్చిజిల్లేడు వీనిపుడకలతో దేనితోనేని దంతధావనముచేసినను కదలుచుండు దంతములు గట్టి పడును. మఱియు విడెములొ జీడిగింజల గలిపి విడెముసేయుచుండిన కదలుచుండు దంతములు, దంతవ్రణములు, చీముగారుట హరించును. ఇంగువను ఆపు వెన్నతోడ ౬ మాస

సులు సేవింపుచుండిన దంతశూలలు, కృమిపంతములు, కదలుచుండుదంతములు, రక్తగుంఠములు హరించును.)

❧ లాంగల్యదియోగము ❧

తోయేన లాంగలీమూలం విష్ట్యాంగుష్ఠే ప్రలేపయేత్. 505

దంతాన్నిర్యాంలి నో చిత్తం కిటకా కౌతుకావహః.

తా. చెన్నచర్లగడ్డ నుదకముతో నూరి దంతములయందు ప్రేలితో దుద్దిన దంతశూలలు హరించి పురుగు లూడిపడును. (తెల్లకాచును, మైలుతుత్తమును నూరి పండ్లపై నూసి నెగయందుగాచిన దంతములు గట్టిపడుటయేగాక దంతశూలలును హరించును.)

❧ జాతీపత్రాదిచూర్ణము ❧

జాతీపత్ర పునర్నవా గజకణా గోరంట కుష్ఠం వచా
చవ్యం శుంఠి హరితకీ సమకృతం చూర్ణం ముఖే ధారయేత్,
వాతఘ్నం క్రిమి దంతశూల కఫజం సర్వామయం నాశయేత్
దుర్గంధాదిసమస్తదోషశమనం దంతశ్శ వజ్రాయతే. (మాధవకల్పే)

తా. జాపత్రి, గలిజేరు, గజపిప్పలి, ములుగోరింట, చెంగలవ్వోష్ఠ, వస, చవ్యము, శుంఠి, కరక్కాయలు - వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి దంతములయందు రేపనముజేసిన దంతవాతము, క్రిములు, దంతశూల, చీము, రక్తముగారుట, దుర్గంధము, పంతుములు గదలుట మొదలగు నుపద్రవంబులన్నియు శమించి దంతములు వజ్రపిల్లంబు లగును.

❧ ముఖరోగమునందు పథ్యము ❧

స్వేదో విరేకో వమనం గంధూషః ప్రతిసారణం,
కబహో సృక్స్మితి ర్నస్యం ధూమ శ్శస్త్రాగ్నికర్తణి. 507

తృణధాన్యం యవా ముద్గా కుశుత్థా జాంగలోరసః,
బహుపుత్రీ కారవేల్లం పటోలం బాలమూలకమ్. 508

కర్పూర నీరం తాంబూలం తప్తాంబుఖిరోద్ధృతం,
కటు తిక్తాచ వర్గోఽయం మిత్రం స్నాన్తుఖిరోగిణామ్. 509

(మాధవనిదానే)

తా. చెమటదీయుట, విరేచనము, వమనము, గంధూషము, ప్రతిసారణము, బలధారణము, రక్తమోక్షణము, నస్యము, ధూమపానము, శస్త్రకర్త, అగ్నికర్త, దూసరియ్యము, లేక వెదురుబియ్యము, యవలు, పెసలు, ఉలవలు, జాంగలమాంసము, నేలముసిరిక, చల్లపిల్లిగడ్డలు, కాకరకాయ, చేతిపొట్ల, లేతముల్లగి, పచ్చకర్పూరము, ఇళి

కము, విడెము, నల్లతుమ్మకపాయము, కారము, జేదుగలరసములు - ఇవి ముఖరోగముల యందు పథ్యకరంబులు.

❧ ముఖరోగమునం దపథ్యము ❧

దంతకాష్ఠం స్నాన ముష్ణం మశ్యమూనూపమామిషం,
దధి క్షీరం గుడం మాషం రూక్షైన్నం కఠినాసనమ్.

510

అథోముఖేన శయనం గుర్భభిష్యంతికారి చ,
ముఖరోగేషు సర్వేషు దివానిద్రాం చ వర్జయేత్.

511

తా. దంతకాష్ఠము, స్నానము, పులుసు, మశ్యములు, అనూపజంతుమాంసము, పెరుగు, పాలు, బెల్లము, ఉడ్డులు, రూక్షైన్నము, కఠినాసనము, బోరగిల పరుండుట, జడాన్నము, సిండిపంటకము, పగటినిద్ర - ఇవి ముఖరోగమునం దపథ్యకరంబు లగుటచే వీనిని వర్జింపవలయును.

❧ తుండిప్రణామి ❧

శోభా పూయం చ వేదశ్చ శల్యపాతం భవేద్యది,
తదేవ మునిభిః స్తోత్రం తుండిప్రణామితి ధృవమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. వాపు, నొప్పి గలిగి చీమును గార్చుచు లోన శల్యముచివికి యూడి శలవారు టయే తుండిప్రణామిని తెలియవలయును. (దీనియందును, మఱియు సర్వప్రణామల యందును రసఉబ్బి వేయవలయును.

❧ రసఉబ్బి ❧

ఆకల్ల కైలాసురపుష్పశుంఠీ కృష్ణాస్త్రిణిష్కాశ్చరసంద్వినిష్కం,
జ్యోతిష్తతీవై త్రిఫలా గుడస్య దీప్యస్య చత్వారి పలానియోజ్య.
సంమర్ద్యగాఢంప్రహరద్వయేన ద్వినిష్కమాత్రంచ ఘృతేనఖాద్యం,
సవాయురోగం సహసానిహంతి మర్తస్థితా౯ గ్రంథియుతాం స్తతైవ.
ఉదుంబరం కాకణకంచ కుష్ఠం కపాలకండుశ్చ తథా నిహంతి. 515

తా. రసఉబ్బి ౨ విధంబులు. అందు ఆక్రలకట్టి, ఏలకులు, లవంగములు, శొంఠి, పిప్పళ్లు, అనునవి దినుసుకు మూడేసి నిష్కములు - శుద్ధిజేసిన పాదరసము, వెణుతురు విత్తులు ఇవి దినుసుకు ౨ నిష్కములు - త్రిఫలములు, బెల్లము, ఓనుపుపొట్టు ఇవి దినుసుకు నాలుగేసివలములు-ఇట్లు వీనిని రోటిలో నునిచి రెండురూములు రెండురోకండ్లతో బాగుగ దంచి ౨ నిష్కములయెత్తును నేలయనుపానముతోడ భక్షింపవలయును. ఇట్లు క్లోకోక్తప్రకారముజేసిన నోరుబట్టునుగావున వైయాపధముతోడ చేరెడు మంచి వేపచెక్కగంధమును గలిపి రెండురోకండ్లతో నొకరూము బాగుగ మర్చించి ౧౮ యుంట ఖజేసి ౯ దినములు రేపుకూపు వేపచెక్కగంధములూ పొదిగి ౨ నిష్కములయెత్తును

తియనుపానముతోడ మ్రింగవలయును. ఇదియ మొదటివిధముగు రసఉబ్బ. మఱియు పగంధములు మైద్రవ్యములను, ౧౦ చిన్నములయెత్తు శుద్ధిజేసిన గంధకమును, పావు రుద్రైలమును గలిపి రోటిలో నొకర్పూము దంచి ౧౦ యంటలుజేసి రేపుమాపు ౨ యంటలచొప్పున ౯ దినములు ఆవుసేతితోడ భక్షింపవలయును. ఇదియ రెండవవిధముగు ఉబ్బ. ఈరెండు రసఉబ్బల సేవించునపుడు విడెముసేయుచు గాలిలేనితావున నుండ లయును. ౧౦ యవదినమున నూరకుండి ౧౧-వ దినమున ఆవుసేతిలో దలయంటికిని ప్పడిపళ్ళము సేయుచుండిన చాతరోగములు, మర్మస్థానములయందు జనించిన గ్రంథులు వ్రణములు), ఉదుంబరకుష్టువు, కాకణకుష్టువు, కపాలకుష్టువు, దురద, చకారమువలన నుండ, డొక్కమండ, పేరులేనివ్రణములు, ఫిరంగిరోగములు - ఇవియన్నియు మానును. ఈయబ్బ జేసినపిదప ౩ మాసములు పళ్ళముగ నుండి పిదప రసకర్పూరమును సేవింప లయును.)

. వరచిత్రమూలమూలము, విరియంబును నూనె గూర్చి మేలుగబా కుం, బరవుగఁ గ్రోలినను భగం, దరమండలు మానుచుండు దంతగ దంబుల్.

. మేదినిని జిత్రమూలము మేకపాల, వండి తత్త్వరములుఁ గ్రోల మండలములు, పళ్ళముగ ఛాగదుద్ధాన్నపానములను, గొన్న జను డొక్కమండలకుల మణంగు.

— ౧౧ నూతిపుంటిలక్షణము ౧౧ —

పత్తమధ్యే తు యజ్ఞాతం పూయస్రావోభవేద్యది,
తన్నామమునిభిః పూర్వైః కూపవ్రణమితి స్మృతమ్. 516

తా. కంటికిలికపద్ద వ్రణముజనించి నీరువలె చీము గారుచుండిన కూపవ్రణ మని యునుల వచించిరి.

౧. ముఱియుచు వజ్రనీలిరసము స్థలియు న్నడువేగ రాగిముం తను గడుమర్దనంబుగ ముదంబునఁ జేసియు నూతిపుంటిపైఁ దనరఁగఁ బెట్టి కట్టియు సుతంబుగ మూరెడుచెక్క మేకపా లనయము గ్రోల మానును జనావళిలోచనజాలరోగముల్.

(ఈనూతిపుంటియందు ౪౦ దినములు కట్టుగట్టవలయును)

— ౧౨ జంతి, రాజప్రణలక్షణము ౧౨ —

మధ్యే శరావరూపేణ జాతం చిద్రశత్రైర్ముతం,
పూయశూలే స్రవరైతే జంతికావ్రణ ముచ్యతే. 517

తదేవ పృష్టే యజ్ఞాతం రాజవ్రణమితి స్మృతం,

తా. ప్రణమధ్యభాగము మూకుడుయొక్క యాకారముగలదై శతభిద్రములు గలదై చీమును గార్చుచు శూలతోడం గూడియుండిన జంతికావ్రణ మనంబడును. ఇదే పీపులో జనించిన రాజవ్రణ మనంబడును.

సీ. మహిమోప్పుతామ్రభస్మంబుచుగరకకాయలనుసినూరియునలఁదియొకటి సన్న పావలికూర సరవిగాఁ బాకంబుకెసి కట్టినఁ బనిచేయు నొకటి యిల్లిపామాణంబు నిలపైడి జాణిని దంతవ్రణంబుల దాచు నొకటి దంతియాకునుదెచ్చి ధన్యంబుగానూరి కట్టుగట్టినను బోకడచునొకటి

గీ. యరయ నీనాల్గువిధములయాషధముల, వైర మనిపించు జంతికవ్రణ ముకెల్ల, జగతి నిందుకుఁ బ్రతిచెప్పసాటిలేదు, నరులకెల్లను మాను నిర్ణయముగాను.

❧ స్నాయుకవ్రణలక్షణము ❧

దేహేగ్రంథిస్తు సంజాతః పూయం స్రవతి నిత్యశః.

518

తదేవ మునిభిః పూర్వైః స్నాయుకవ్రణముచ్యతే,

తా. శరీరమున కణతివలె జనించి గట్టిగ చీమునెల్లపుడు గార్చుచుండిన స్నాయుక వ్రణమని పూర్వికులైన మునులు వచించిరి.

❧ స్నాయుకవ్రణమునకు గంధకతైలము ❧

అథవార్కస్నుహీక్షీరై ర్వస్త్రం లేప్యం తు సప్తథా.

519

గంధకం నవనీలేన పిష్ట్యా వస్త్రంతు లేపయేత్,

తద్వర్తిం దీశితాం కుర్యా ద్ద్రుఢం ధార్యా దధోముఖమ్.

520

తైలం తత్ప్రవతే భాండే గ్రాహ్యం యోగేషు యోజయేత్,

తతైలం రసమిశ్రంచ నాగవల్లీ దళేన చ.

521

భక్షయేత్ స్నాయుకం హంతి సర్వవ్రణహరం స్మృతం,

తా. జమిలివస్త్రమును జిల్లేడుపాలు, బొంతజెముడుపాలు అనువానిలో నేడేసి మార్లు తడిసి యెండించి దానియందు శుద్ధిజేసిన గంధకమును వెన్నతో నూరి చట్టించి వర్తిగజుట్టి దీపమున వెలిగించి కల్లక్రిందుగబెట్టి అందు వడినెడు గంధకతైలమును గాజు గిన్నెలో దీసికొని ౨ చిన్నములయెత్తును తమలపాకున జరిమి దానిపై చిన్నమెత్తు శుద్ధి జేసినరసము నునిచి ప్రేలితో రాచి యాతమలపాకును భక్షించి విడెముసేయవలయును. ఇటుల ౪౦ దినములు రేపుమాపు సేయుచుండిన స్నాయుకవ్రణము మొదలైన సర్వ

ప్రణామము మానును. (మఱియు స్నాయుకప్రణామన రసయుబ్బనుసగా జేయందగును వధ్యము చప్పిడి.)

❧ స్నాయుకప్రణామచిత్తు ❶ ❧

పాతాళగరుడిమూలం పిబే త్స్నాయుకనాశనమ్. 522

తా. దూసరిపేరును నూరి సేవించిన స్నాయుకప్రణామము మానును.

సృమూత్రైః కాంచనీం పిష్ట్యా లేపస్నాయుకజిద్భవేత్,
వార్తాకపత్రం సృమూత్రైః పిండంచాశ్వత్థపత్రకే. 523

సంతప్తం బంధయే చ్చీఘ్రం శమయే త్స్నాయుకం కిల,
(ఆయుర్వేదే)

తా. దేవకాంచనపు చెక్కను నరమూత్రముతో నూరి లేపనముజేసినను, లేక పంగాకును నరమూత్రముతో నూరి ముద్దజేసి రావియాకులలో నునిచి వెచ్చజేసి గొబ్బున కట్టుగట్టినను స్నాయుకప్రణామము మానును.

❧ స్తనప్రణామలక్షణము ❷ ❧

వాతేన కఠినం శుక్లం స్తనం భవతి దారుణమ్. 524

పూర్వోక్తేన ప్రలేపేన సుఖోష్ణేన సుఖావహం,
పైత్తాధిక్యే స్తనోరోగే పీడా భవతి చారుణా. 525

మూలేన కరవీరస్య శీతతోయేన పేషయేత్,
స్తనమాలేపయే త్రైన సుఖమాప్నోతి తత్క్షణాత్. 526

రక్తమోక్షశ్చ వా కుర్యా జ్వలూకై శ్శాంతిమాఘ్నయాత్,
శ్వయంభు శ్శ్యామవర్ణశ్చ స్తనశ్చైవ కఫాధికే. 527

మధుయష్టిం కఫేతోయైః పిష్ట్యాలేపే సుఖావహం,
సర్వేషాం స్తనరోగాణాం రక్తమోక్షః ప్రశస్యతే. (సిద్ధరసార్థవే)

తా. కఠినముగ, తెల్లగ, చూచుటకు భయంకరముగనుండిన వాతజస్తనప్రణామని తెలియపలయును. దీనియందు పూర్వోక్తలేపనమును సుఖోష్ణముగ జేసిన మానును. స్తనమున కడుపీడ గలిగి ప్రణామెట్టినైయుండిన పిత్తజస్తనప్రణామని తెలియపలయును. దీనియందు గన్నేరువేళ్ళను శీతోదకముతో నూరి లేపనముజేసిన తత్క్షణమున మానును. లేక జలగలతో రక్తమును దీయించినను మానును. వాచి నల్లనైయుండిన క్షేష్టజస్తనప్రణామని తెలియపలయును. దీనియందు యష్టిమధుకమును నీళ్ళతోనూరి లేపనము జేయవలయును. సర్వస్తనప్రణామలయందు రక్తస్థావము జేయించవలయును.

❖ ❖ ❖ స్తనప్రణామము ❖ ❖ ❖

రసం వా శివబీజం వా బలీతై లేన మిశ్రయేత్,
నాగవల్లిద శే పిష్ట్యా ఖాదయే త్తదనంతరమ్. 529

తాంబూలచర్వణం కృత్వా లవణామ్లాని వర్జయేత్,
స్తనప్రణాం నిహంత్యాశు నాసారోగే ప్రశస్యతే. 530

తా. వైడేశిష్ఠంబడిన గంధకతైలమును తమలపాకున బట్టించి దానిపై పూటకు చిన్న మెత్తు శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకమునుగాని, లేక శుద్ధిజేసిన రసమునుగాని నునిచి వ్రేలితో మర్చించి భక్షింపవలయును. ఇట్లుల రం దినములు రేపుమాపు సేవించి విడెముజేసిన స్తననాసాప్రణామములు మానును. దీనిని సేవించునపుడు ఊప్పును, పులునును వర్జింపవలయును. (మఱియు రెండుమండలములు ఇంగునను వెన్నలో* గలిపి భక్షించిన స్తనప్రణామములు మానును).

క. ఇమ్మహి గంధకతైలము, తమ్మలపాకునను జరిమి తగఁ జిన్నంబుక్
నెమ్మది నింగిలికంబును, దమ్మలము న్దేయ మానుఁ దగఁ జనుమాదల్.
కరవీరస్య మూలం చ హ్యుప్రసూత్రేణ వేషయేత్,
తత్త ణా త్సుఫటతే రక్తం శస్త్రైర్వా సోఫటయేద్భిషక్. 531
(శస్త్రవైద్యే)

తా. గన్నేరువేళ్ళను లూటెపిటమూత్రముతో నూరి ముద్దజేసి కట్టుగట్టినతత్తణా మున పగిలి రక్తముగారి స్తనప్రణామము మానును. లేక శస్త్రముతో గీచియైనను రక్తమును గార్చిన మానును.

❖ ❖ ❖ చటాదికహయము ❖ ❖ ❖

వటకోదుంబరాశ్వత్థ ప్లక్ష కార్జునకత్వచః,
తోయై శ్చతుర్ధణైః క్వాళం పాదశేషం సమాహరేత్. 532
ఏతేన టాళయేన్నిత్యం స్రావపూయం హరేత్ స్తనే,

తా. మట్టి, మేడి, రావి, జువ్వి, ఏరుమద్ది అనువానివట్టల సమభాగములుగ దంచి దానికి నాలుగింత లుదకము పోసి నాలవభాగముగ కషాయము గాచి వడియగట్టి దానిచే ప్రతిదినము స్తనమాదల గడుగుచుండిన చీము గారుట మానును.

మథ్యాజ్యై ర్దేవదారుం చ పిష్ట్యా వర్తిం ప్రలేపయేత్. 533
పూయం స్రావ్య స్తనే టీప్త్యా రోపణం కురుతే షణ్ణాత్,

తా. దేవదారుచెక్కను లేనె, నెయ్యి వీనితో నూరి వస్త్రమునకు బట్టించి వర్తి జేసి ప్రణామమునం దునిచిన గొబ్బున చీముకారు చనుమాదలు మానును. (మఱియు దీని

యందు ధూపతైలలేపనమునుగాని, తామ్రభస్మలేపనముగాని జేయవలయును. చనుమాదలు గడువై యుండిన రసకర్పూరమును ౨ మండలములు సేవింపవలయును. మఱియు రసఉబ్బను జేయవలయును. షఙ్గము చప్పిడి.)

❧ గ్రంథి, విసర్పలయందు శస్త్రకర్తనిషేధము ❧

రక్తమేవాశ్రయస్తస్య గ్రంథౌ శస్త్రహతే తదా. 534

శామ్యేద్గ్రంథి విసర్పి ర్ననాత్ర కార్యా విచారణా,
కఫవాతౌ శ్వాసకాసా శోష హిద్దాతిసారకాన్. 535

గ్రంథీనాం కురుతే మాలాం రక్తానాం తీవ్రకజ్వరం,
ఇత్యేవం గ్రంథి వైసర్పి మోహ మూర్ఛాం కరోతి చ. 536

తా. గ్రంథులు రక్తశ్రితంబులై జనించుటంజేసి యాగ్రంథులను, విసర్పిగ్రంథులను శస్త్రముజేయంజనదు. అటు జేసిన నవి శమించకుండుటయేగాక కఫవాతప్రకోపమువలన శ్వాసకాసములు, శోష, ఎక్కిళ్ళు, అతిసారము, రక్తగ్రంథులయొక్క వరుస తీవ్రజ్వరము, మోహము, మూర్ఛ మొదలగు నుపద్రవములతో గూడి కష్టసాధ్యంబు లగును.

గ్రంథిః పాషాణ కఠినో యది నైవోపశామ్యతి,
అథాస్యదాహ తౌరేణ రక్తంవాథ విమోక్షయేత్. 537
వారిభి స్సేచయే ద్వైద్యః పాకత స్సర్వకర్తణి, (నిత్యనాథీయే)

తా. గ్రంథులు తాయివలె కఠినంబులై శాంతిజెందకుండిన వానియందు దాహ, ఊరకర్షలనుగాని, లేక రక్తస్రావమునుగాని జేయవలయును. (అఊరకర్ష పెద్ది యనిన—సర్వఊరములూ క్రొత్తనున్నముగలిపి గ్రంథులనడుమ మూడుబొట్ల నుంచవలయును. ఈ ప్రకారము మూడుమారులుజేసిన నవి వ్రణంబులగు, వానిపై పెరుగువర్తిని దడిపి వేసిన మానును. లేక వానియందు రక్తమునై సం దీయవలయును. గ్రంథులన—కంతులు. దీనికి జికిత్స - ఉత్తరేణఊరము, ఉష్ణైత్తకట్టలఊరము, దొగ్గలిచేళ్ళఊరము, నల్లయుష్పికట్టెఊరము, క్రొత్తనున్నము - వీనిని గలిపి కంతులనడుమ నొకబొట్టును, మూడుదిక్కుల మూడుబొట్లు నునిచిన వ్రణంబులగును. అవి కరగువఱకు పెరుగులూ కర్తుల దడిపి వేయవలయును. అవి కరిగినబిడవ నీళ్ళవత్తుల వేయవలయును.

❧ గ్రంథులకు బృహత్పాదీలేపము ❧

బృహతీ చిత్రకం వ్యఘ్నే కఠౌ సిద్ధార్థకస్తథా. 538

స్నేహేన సిద్ధం కార్యంస్యా త్తీక్షణం శుష్కస్య లేపనం,
సంశోష్య బహుశో గ్రంథీ నిబిక్షియా త్పునఃపునః. 539

తా. పెద్దములకవేళ్ళు, చిత్రమూలము, నేలములకవేరు, విప్పలి, తెల్లవాలు-
వీనిని నూరి నూనెలో గలిసి వండి కొంచె ముష్ణముగ లేపనముజేసి యెండించి కట్టుగట్టిన
గ్రంధులు మానును. ఇటుల పలుమారు జేయవలయును.

❧ పునర్నవాదిలేపము ❧

పునర్న వార్కాభయశి గ్రుమూలగరంజసింధూస్థమహాష ధానాం,
కల్కంప్రలిప్తంపశుమూత్రపిప్తం గ్రంధ్యర్బదంహంత్యపచించసద్యః.

తా. గలిజేరువేరు, జిల్లేడువేరు, కరక్కాయలు, మునగవేరు, క్రానుగవేరు,
సైంధవలవణము, శొంతి - వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపం చితముతో నూరి కల్కముజేసి
లేపనముజేసిన గ్రంధి, అర్బుదము, అపచి తత్త్వజమున మానును.

❧ పూతికరంజలేపము ❧

మూలంపూతికరంజస్య చిత్రకం లవణం పరం,
ఉపలేప్య తథాపిప్తం సమస్తగ్రంధిభేదనమ్. (మతాంతరే) 541

తా. నెమలిచెక్క, లేక నెమలడుగుచెక్క, క్రానుగచెక్క, చిత్రమూలము,
సైంధవలవణము- వీనిని నూరి లేపనముజేసి కట్టుగట్టిన సర్వగ్రంధులు పగులును.

❧ గళగ్రంధిస్వరూప, తచ్చికిత్స ❧

గళేగ్రంధిశ్చయోజాత స్తన్నామగళగ్రంధికం,
వక్త్రే నఖాగ్రం నిఘ్నేష్య భిత్వా పిప్పలికాం దదేత్. 542

తా. గళములో గ్రంధిజనించిన గళగ్రంధి యనంబడును. దానిముఖమును గోటి
తో గీచి పిప్పలిచూర్ణముచెట్టిన మానును.

❧ శిరీషాదిలేపము ❧

శిరీషంచ శివాం శిగ్రుం పంచాంగంచ యవస్యచ,
అప్లుతక్రేణ సుపిష్య గళగ్రంధిం హరేత్పరమ్. 543

తా. డిరినెనపుచెక్క, ఉసిరికకాయ, మునగపువ్వు, దానియాకు, పేరు, చుట్టు,
వీత్తులు, యవక్షారము - వీనిని సమభాగములుగ పుల్లచల్లతో నూరి యుడికించి కంఠ
మున లేపనముజేసిన గళగ్రంధి (గళమున జనించినకంఠులు) మానును.

❧ వ్యోషాదికషాయము ❧

వ్యోషా తిక్తా వామా పాతా దారు ముక్తా కళింగకా,
గోమూత్రకృధితా వేయా కంఠగ్రంధివినాశినీ. 544

(మాధవనిదానే)

తా. త్రికటుకములు, వేటివీరడత్తులు, అతివన, శిరుబొడ్డి, హ్రాసివనపు, తుంగ

మునైలు, వెట్టిపుచ్చకాయ - వీనిని గోమూత్రముతో నూరికాచి త్రాగిన గళమునగలిగిన గడ్డలు కంతులు మానును.

❖ ముస్తాదికహయము ❶ ❖

క్వాథస్సముస్తాదివిషేంద్రవారు కళింగపాతాకటురోహిణీనాం,
గోమూత్రసింహీమధునాచము క్తంపయోగశవ్యాధిషుసర్వజేషు. 545

తా. తుంగమునైలు, అతివస, పావర, వెట్టిపుచ్చకాయ, శిరుబొద్దివేళ్ళు, కటుక రోహిణి, అడ్డసరము - వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి నూరి, గోమూత్రము, తేనె, పాలు వీనిలతో గలిపి కాచి త్రాగిన కంఠమున జనించిన గడ్డలు మొదలగు సర్వరోగములు మానును.

❖ గళకీలస్వరూపము ❷ ❖

వాతదోషప్రభవః ప్రకాశతే జాయతేచ గళకీలవర్ధనం,
దుఃఖమన్నమనిశంతు భుజ్యతే వ్యేషము క్తమథవైద్యపారగైః. 546
(చరకే)

తా. వాతము ప్రకోపించి కంఠమును జేరిన గళకీలకము (అనగా కప్పనాగురు) జనించును. దానియందున్న మును భుజించిన దిగక ప్రతిదినము దుఃఖబెట్టుచు వ్రేళ్ళి వచ్చుచుండును. దీనిని వైద్యవేత్తలు గళకీలక మని వచించెదరు.

❖ గళకీలచిత్తాన్వితమము ❸ ❖

స్తనయోరథరేఽంగుళిత్రిసంఖ్యా మంతరాహుతభుజశ్చచ్ఛేష్టయా,
పాతయేచ్చ గళకీలసంభవం వీరపిప్పలిరసశ్చ భుజ్యతే. 547

తా. గళకీలకమున రెండుచతురశ్రముల క్రింద మూడువేళ్ళలోనుండి రెండుచుంకల ప్రక్కలవఱకు నడ్డముగ రక్షవేయవలయును. లోపలికి వీరపిప్పలి, గంధకముల సేవించు జేయవలయును.

❖ విషముష్ట్యాదిలేపము ❹ ❖

విషముష్ట్యభయా శుంతీ మధునా కర్షమాత్రకం,
గళరోగహరం వక్త్రే ధారయేద్దినసప్తకమ్. (మాధవనిదానే)

తా. విషముష్టిచెక్క, కరక్కాయలు, శుంతి - వీనిని దినును కొకకర్షప్రమాణముచొప్పున గ్రహించి తేనెతో నూరి యేడుదినములు లేపనముజేసిన గళకీలకము నశించును.

❖ నైంధవలవణలేపము ❺ ❖

లేపయే ద్భానుదుగ్ధేన సైంధవం గళకీలనుతే. 549

తా. జిల్లేడుపాలతో సైంధవలవణమును నూరి లేపనముజేసిన: గళసీలకము నశించును.

క. ఆదొండవేరు గంధము, పాడుగ నావాలముద్ద భక్షణనేయక
వేదేశునికృపచేతను, నాదములేనట్టికృపనాగురుమానున్.

— ఆస్యసోఫీటలక్షణ, తచ్చిత్తు —

ఆస్యసోఫీటశ్చ విజ్ఞేయో లక్షణై ర్భిషబోత్తమైః,
చందనం ఘనసారశ్చ హ్యస్యసోఫీటవినాశనమ్. (చరకే) 550

తా. నాలుకవిచ్చి పొక్కులవలె పొక్కిన ఆస్యసోఫీట మనంబడును. దానియందు మంచిగంధములో ౨ వీసములయెత్తు పచ్చకర్పూరమును జేర్చి నేతితో సేవించిన ఆస్య సోఫీటము మానును.

— ఆస్యసోఫీటలక్షణము ౨ —

వాతాజ్ఞిహ్వోష్ణయాశ్చైవ సోఫీటభిన్నత్వమాఘ్నయాత్,
తన్నామమునిభిః ప్రోక్త మాస్యసోఫీటకసంజ్ఞకమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. వాతదోషములన నాలుక, పెదవులు పొక్కినను, లేక చగిలినను ఆస్య సోఫీటక మని మునులు వచించిరి.

— ఆస్యసోఫీటకచిత్తు ౧ —

భల్లాతకీరసంచూర్ణం గళసోఫీటే ప్రలేపయేత్,
లవణం గృహధూమంచ క్వాథయే త్కాంజికేనతు. 552
గంధూషం తౌద్రసంయుక్తం గళసోఫీటహారం పరం,

తా. జీడిచెక్కరసముతో సున్నమును నూరి లేపనముజేసిన ఆస్యసోఫీటము హరించును. మఱియు ఉప్పు, కరుధూపము-వీనిలో కలిపి-సి కషాయముగాచి లేనె గలిపి గంధూషముజేసినను (పొట్టపండు, పిప్పలి వీనిని గంధూషముజేసినను) ఆస్యసోఫీటము హరించును.

గైరికాంబు ఘృతం తైలం సర్వ సైంధవ సిక్తకమ్. 553
వీరణంచ యథావక్వ మాస్యసోఫీటప్రణాశమా,

తా. కావిరాయి, కురువేరు, నెయ్యి, నూనె, గుగ్గిలము, సైంధవలవణము, మైనము, పట్టివేరు-వీనిని చక్కముగవండి పెదవులవైబూసిన చగుళ్ళు(పొక్కులు), ప్రణము మానును.

— సిక్తకాదిలేపము ౨ —

సిక్తకం ధూపకం తుత్థం కటుతైలం విపాచితమ్. 554

ఓష్ఠపీడాదికం హంతి లేపనం వేదనాపహం,

తా. మైనము, గుగ్గిలము, మైలుతుత్తము-వీనిని ఆవనూనెతో వండి పెదవుల యందు బూసిన పగుళ్ళు, పొక్కులు, వేదన మానును. (పెదవిరోగములయందు స్త్రీవద రోగచికిత్సం జేయవలయును. రసకర్పూరము సేవింపవలయును. మఱియు రస ఉబ్బును వేయవలయును.)

❖ కీలకలక్షణము ❖

జఘనేచ కటౌ గ్రంథి ర్హంసమాప్నోతి నవ్యథా.

555

ఆననే గుద పార్శ్వేచ సర్వాంగే పిటికా భవేత్,

తా. పిఱుదు, నడుము, భుజశిరములు, ముఖము, గుదపార్శ్వములు, సర్వాంగములు-వీనియందు గ్రంథులు జనించి నొప్పిలేకుండిన పులిషిర్లుని తెలియవలయును.

❖ అశ్వత్థాదిలేపము ❖

అశ్వత్థస్యత్వచోభస్త చూర్ణేన సమమిశ్రితమ్.

556

నవనీతం ద్వయోస్తుల్యం మద్ద్యం తేన విలేపయేత్,

ఆననే గుదపార్శ్వేచ కటిస్థాః పిటికా జయేత్.

557

తా. రావిచెక్కలబూడిద, సున్నము-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఈ రెంటికిసముముగ వెన్నగలిపి మద్దించి ముఖము, గుదపార్శ్వము, నడుము-వీనియందు లేపనముజేసిన పులిషిర్లు మానును. మఱియు నక్క-పీటాకురసమును లేపనముజేసిన పులిషిర్లు మానును.)

❖ కీలకలేపనములు ❖

ఏవంచించారనైః పిష్టం నైంధవం లేపయేత్త్యహం,

శిగ్రుమూలత్వచస్తోమైః పిష్టా లేపేన తం జయేత్.

558

పిష్టా కంఠాం నిహంత్యాశు చిత్త్రకం వా గవాంజలైః,

సరమూత్రేణ సర్పాక్షి పిష్టా లేపేన తాం జయేత్.

559

తా. చింతాకురసముతో నైంధవలవణమును నూరి 3 దినములు జేసి లేపనము నను, మునగవేరుకట్ట నుదకముతో నూరి లేపనముజేసినను, పులిషిర్లు మానును. మఱియు చిత్త్రమూలమును గోమూత్రముతో నూరి లేపనము జేసిన పులిషిర్లు, దురద శిఘ్రముగ మానును. సర్పాక్షిని సరమూత్రముతో నూరి లేపనముజేసిన పులిషిర్లు మానును.

❖ కాలస్ఫోటాదికలక్షణము ❖

కాలస్ఫోటో విషస్ఫోట స్పద్యోహన్యా త్వవేదనః,

కక్ష గ్రంథి ర్గళగ్రంథిః కర్ణగ్రంథిశ్చ నాశయేత్.

560

ఆస్యజం సోఫీటకం తీవ్రం రసభస్మచ నాశయేత్,

తా. కాలసోఫీటము, విషసోఫీటము జనించిన తత్త్వణముననే మంటను, వేదనను గలుగజేయును. చంకలో ప్రణముపుట్టిన కక్షగ్రంథి యనంబడును. కంఠమున ప్రణము పుట్టిన గళగ్రంథి యనంబడును. చెవిమడతయందు ప్రణము పుట్టిన కర్ణగ్రంథి యనంబడును. ఇది యన్నియు మృత్యుప్రదంబులు. నోట ప్రణముపుట్టిన ఆస్యసోఫీట మనంబడును. ఇది నివర్తింపుటకై శ్లిషదరోగమున జెప్పంబడు రసభస్మమునుగాని, లేక రస కర్పూరమునుగాని అనుపానముతోడ సేవింపవలయును. (లేక రసఉబ్బునేని జేయవలయును.)

— ౭౭ కాలసోఫీటహరలేపనము ౭౭ —

గుంజాపత్ర సితా యష్టి గవాంక్షీరేణ పాయయేత్.

561

కాలసోఫీటం నిహంత్యాశు మజ్జావా పుత్రజీవికా,

తా. గురిజాకు, పంచదార, యష్టినుధుకము-వీనిని నూరి ఆవుపాలతో సేవించినను, లేక పుత్రజీవిగజ్జను నూరి లేపనము జేసినను, కాలసోఫీటము శీఘ్రముగ మానును.

— ౭౮ విషసోఫీటహరలేపనము ౭౮ —

పుష్కారే కాకతుండ్యాస్త్ర మూలమాదాయ భక్షయేత్. 562

తౌద్రేణ సోఫీటకం హంతి కింవా ముండిరసం పిబేత్,

తా. పుష్కమినుక్షత్రము భానువారమునాడు గురిజవేరును చెచ్చి దంచి చూర్ణముజేసి తేనెతో సేవించినను, లేక బోడతరరసమును ద్రాగినను విషసోఫీటక ప్రణములు మానును.

దంలికొనలు, 2 మిరియాల-వీనిని 2 నూనెబొట్లతో నూరి అరమండలము సేవించిన కక్షగ్రంథియందు సోనవలె సీరు గారును. పిదప ౧౦ చిన్నములయొత్తు మంచి ఇగువను ఆవువెన్నలో గలిపి రెండుమండలములు సాయంప్రాతకాలముల సేవింపుచుండిన కక్షగ్రంథి మానును. ఇటులనే గళగ్రంథి, గండమాల, కర్ణగ్రంథి అనువాని యందును ఇగువను సేవింపదగును.

(రసము, గంధకము, మైలుతుత్తము, కాచు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిది గజ్జెరాకురసముతో మర్చించి యెండించి చూర్ణముజేసి ఆవునేలేతో గలిపి కాకి యీకెతో లేపనముజేయుచుండిన చెవిమడతయందు జనించిన ప్రణము మానును. ఆస్యసోఫీటకములయందు రసకర్పూరమును ౨ మండలములు సేవించిన ఆస్యసోఫీటకము హరించుటయేగాక వైః జెప్పబడిన సర్వప్రణములు హరించును. కథ్యము-చప్పిడివంటకములు భుజింపవలయును.)

— శ్లో పదరోగనిదానము ౧ —

ప్రస్థితో వంతుణే వాపి రథఃకాయే కఫోల్బణః. 563

దోషజ స్సాస్త్రవ శ్శోభ శాలీనా మాకృతిస్తథా,
మేదోమాంసాశ్రితం శోభం పాదే శ్లో పదముచ్యతే. 564

(మాధవనిదానే)

తా. కఫాధిక్యముగల వాతశిత్తశ్లేష్మమువలన గజ్జలయందు వాపు జనించి శరీరాధోభాగమున వ్యాపించి స్థావమునుజేయునట్టి వడ్డగింజల యాకృతిగల కురుపులలో వ్యాప్తులై మేదోమాంసాశ్రితంబై పాదములయందు వ్యాపించిన శ్లో పద మనంబడును. (మఱియు “తద్భీష్మదం స్సా త్కరకర్ణనేత్ర శిశ్నోష్ణనాసాస్పృశి కేచిదాహుః” అను గ్రంథాంతరవచన ప్రకారము శ్లో పదము హస్తము, కర్ణము, నేత్రములు, మేధ్రము, పెదవి, నాసికము అనువానియందును జనించు నని కొందఱు వచించి రనుట.)

— శ్లో పదరోగలక్షణము ౧ —

శ్లో పదం పాదవల్లికం తత్ర రక్తం విమోక్షయేత్,
భక్షయే త్సూరణవటి మర్శ్యోరోగచిత్సకే. (అన్యశాస్త్రే) 565

తా. కాలు పుట్టవలె పెరిగిన శ్లో పదరోగ మనంబడును. దీనియందు రక్తమును దీయవలయును. మఱియు అర్శ్యోరోగమునందలి సూరణవటికముల సేవించిన శ్లో పదము మానును. (ఈసూరణవటికములు అర్శ్యోరోగ ప్రకరణమున జెప్పబడియున్నది.)

ఆత్యంతస్థూలజంఘోరు శ్లో పదోఽసౌ భిషగ్వరైః,
ఆతిస్థూలతరం కృష్ణం వల్లికమితి కీర్తితమ్. 566

తా. షిక్కులు, తొడలు, మిక్కుటముగ. లావైయుండిన శ్లో పద మనంబడును. దానినే తొడరుగడ్డ యనియు వచించెదరు. షిక్కులయందుగాని, తొడలయందుగాని మఱియును లావుగలిగి నల్లనైయుండిన వల్లిక మనంబడును.

(హస్తపాదములు పగిలి దురదగలిగియుండిన శ్లో పద మనంబడును. ఇది నివర్తించుటకై గంధకతైలమును సేవింపవలయును. బోడతరరసమును సేవించిన కాళ్లు, కేతులపగుళ్లు మానును. హంసపాదీయాకురసము పావుసేరు, మేకనెయ్యి నొటాను, మిరియములు ఒకతులము గలిపి సేవించిన కాళ్ళు చేతులు పగుళ్లు మానును. మఱియు వీనియందు గుగ్గిల తైలమునుగాని, గౌరీ పాషాణము, వేపొనలు-వీనిని నూరిగాని మూడుదినములు లేపనము సేయవలయును. మఱియు ప్రతిదినము తప్పక వేపాకు నుడికించి కట్టవలయును.)

— శ్లో పదలక్షణము ౧ —

కరపాదౌ యదాకృష్టౌ కంఠాతి స్సోస్ఫిటసంభవః,
తుషాచర్ష యదాజాతం తదేవ శ్లో పదం స్మృతమ్. 567

తా. చేతులు కాళ్ళు నల్లనై దురదతోగూడి చిగిలి చర్మము పొట్టువలె రాలుచుండిన స్త్రీపద మని తెలియవలయును.

— శ్లోపదచికిత్స ౧౭ —

విశ్వాకణాభ్యాంక్వధితః గుభూచ్ఛ్యాశ్శృతంసుదారుక్వధితంపి బేద్వా,
సమాక్షింస్థీపదకంనిహన్యా త్సిద్ధార్థకాస్తస్యహితఃప్ర లేవే. 568
(భాహుః)

తా. శౌంతి, పిష్పలి, లిష్పతీగే అనువానికహయములోగాని, లేక దేవదారు చెక్కకహయములోగాని లేనె గలిపి సేవించి తెల్లవాలను నూరి లేపనముజేసిన స్త్రీపదము హరించును.

— శ్లో అభయాదిలేపము ౧౮ —

అభయా సర్వప నాగర హింగు వచా శిగ్రు రవిమూలైః,
దినకర పయస్సా పిష్టై స్త్రీపదనాశాయ లేపనం స్యాత్. 569

తా. కరక్కాయలు, తెల్లవాలు, శౌంతి, ఇంగువ, వస, మునగ, జిల్లేడువేరు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసిన స్త్రీపదము హరించును. (లేక గుగ్గితైలమును లేపనముజేసిన స్త్రీపదము హరించును. మఱియు నిది నివర్తింతుటకై గంధకకల్పమును సేవింపదగును. దీనియందు ఎడమచేతి పెద్దనవ్రేలి గుంట కడ్డముగ ఏడొడ్డ ప్రాత్రప్రతికటైనుగాల్చి రక్ష చేసిన స్త్రీపదము మానును.)

ఖదిరం సల్లకీ దారు సత్కౌద్రం హరితాళకం,
గవాంమూత్రై స్సమం పిష్టాపిబేచ్ఛీపదశాంతయే. 570

తా. ఖదిరసారము, అందుగు, దేవదారు, శుద్ధిజేసిన తాళకము—వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతో నూరి లేసెగలిపి సేవించిన స్త్రీపదము హరించును.

రసకర్పూర మమృతం సేవయే తృకలామయే,
వంధ్యా చ లభతే గర్భం మృతపంథ్యా చ రక్షయేత్. 571
(మూధవనిదానే)

తా. రసకర్పూరము అమృతతుల్యంబగుటచే పర్వరోగముల హరింపజేసి గొడ్డాలకు, మృతపంథ్యులకు గర్భధారణమును గలుగజేయును. (కావున రసకర్పూరము తులము, బెల్లము నొటాకు ప్రమాణము - ఈరెంటిని ఖల్వములో నునిచి రెండుర్పూములు మద్దించి ౮౦ ఘాత్రలుజేసి ౪౦ దినములు ఆవునేతితో సాయంప్రాతఃకాలముల మ్రింగి విడెము సేయవలయును. పక్ష్యము - పరివంటకము, మేకచల్ల, ఆవుపాలు - వీనిని భుజింపవలయును, ఇటుల పక్ష్యముగనుండి యొకమండలముగాని, లేక రెండుమండలము

ములుగాని, కౌషధమును సేవింపుచుండిన ఫిరంగిరోగములు, వ్రణములు, లూతవ్రణములు, భగందరములు, పురుషునికి జనించెడు పుండ్లు, దంతవ్రణములు, బహువిధవ్రణములు, గ్రంథులు, శలపారేవ్రణములు, చనుమాదలు, పుండ్లు, నూతిపుండ్లు, కాళ్ళు, చేతులు ఖగిలి దురదగలరోగములు, నొప్పితోగూడియుండు వాతములు, శూలతోగూడియుండు నేత్రవాతములు, నాలుక నాశ్రయించిన రోగములు, మేఘవ్రణములు, మర్మస్థలమున బుట్టిన వ్రణములు-ఇవి యన్నియు హరించుటయే గాక ఫిరంగివ్యాధులుగల స్త్రీలు గర్భోత్పత్తియైనను నాలవమాసములోపల ప్రతిదిన మొకపూట వైయాకృషధముల నొకమాత్రము ఆపునేతితోడ చప్పిడిపథ్యముగనుండి ఒకమాసమువఱకు సేవింపంజేసిన ఆస్త్రీయును, గర్భస్థశిశువును నిరోగులై సుఖముగ నుండు రని రసరత్నాకరమునందు జెప్పబడియున్నది.)

సీ. అవనివైఁ దిప్పతీఁగాకురసంబును గోఘృతంబును గొని కూర్చి వండి
చేతలాశాకుచు జెన్నుగ శోధించి గోఘృతంబునుగొని కూర్చి వండి
రేగొట్టిచెక్కను బాగుగఁ దెప్పించి గోఘృతంబునుగొని కూర్చి వండి
పెద్దమాన్మక్కను జేర్చి తోఁదెప్పించి గోఘృతంబునుగొని కూర్చి వండి

గీ. యిట్టియాకృషధములయందు నేదియైన
సిందుగంబున సేవింప స్త్రీలకెల్ల
చెడ్డవ్యాధులు మైఁబూని బిడ్డలెల్ల
బ్రతుకకుండిన శిశువులు బ్రతుకుచుండు.

సీ. తనరు వాలుడులైలమును వేప యీనెల
రససిందురము కూర్చి మెసగ నొకటి
మేలువెల్తురువేళ్లు మిరియంబు నెయ్యిని
సిందురంబును కూర్చి సేవనొకటి
మునుసిందురము కొలముక్కియు మిరియంబు
బంచదారయుఁ జేర్చి పానమొకటి
కారములు సూడుగపువేరు గోఘృతం
బున వండి సిందురంబునను నొకటి

గీ. భార్గి యావాలు గోఘృతంబునను వండి
సిందురంబును కూర్చి భక్షింప నొకటి